Digitized by Google

BIBLIOTECA NAZ.
Vittorio Emanuele III
X
F
22
NAPOLI

Digitized by Google

JOHANNIS LUDOVICI WOLZOGENII,

Baronis Auſtriaci,

OPERUM TOMUS ALTER.

Commentarium in

ACTA APOSTOLORUM

Et reliqua ejus ſcripta

D I D A C T I C A

E T

P O L E M I C A

Comprehendens.

B. R. NEAPOLIS

I R E N O P O L I;

Poſt annum Domini 1656.

A. W.
COMMENTARIUS
IN
ACTA
SANCTORUM
APOSTOLORUM.

A*Cta.*] Sive Actus, ut quidam appellarunt, eodem ſignificatu, ſicut effecta & effectus, eventa & eventus; Hiſtoriam rerum poſt Chriſti reſuſcitationem inter primos Chriſtianos geſtarum liber iſte continet, & velut faciem Eccleſiæ Chriſtianæ primævæ depingit. Ideo eſt apprime lectu utilis omnibus Chriſtianis, ut illorum primorum veſtigiis hic expreſſis, inſiſtant. Deſcribuntur autem hic non ſolum facta ſed & dicta, doctrinam ſalutarem in Euangelio traditam, confirmantia, & illuſtrantia.

Sanctorum Apoſtolorum.] Illorum Jeſu Chriſti ad homines doctrinæ Euangelicæ prædicandæ cauſa miſſorum legatorum. De quibus, & hac eorum appellatione dictum ad Matth. 10. 2. & Luc. 24. 48. Præter alios autem Apoſtolos, præcipue hic continentur facta & dicta duorum præcipuorum Petri & Pauli. Librum autem hunc conſcriptum eſſe à Luca, quamvis id titulus non præ ſe ferat, probatur præter alia ex ipſo exordio, quo liber iſte cum priore connectitur, & eidem cui etiam Euangelium Lucæ dicatum eſt Theophilo mittitur.

CAPUT I.

Verſ. 1. P*Rimum*, id eſt, priorem. Ut Joh. 1. 15. 30. xv. 18. 1 Joh. 4. 19.

Quidem.] Vox iſta hic ponitur abſque reſpondente ei *autem*.

Sermonem.] Non dictum, ſed ſcriptum, ſeu librum. Intelligit Lucas hiſtoriam ſuam euangelicam: ſeu Acta Chriſti.

Feci de omnibus.] Non omnia omnino complexus, ut nihil prætermiſerit. Vide Joh. 21. ult. Sed pleraque præcipua.

O Theophile.] De hoc vide annot. ad Luc. 1. 3.

Quæ cœpit Jeſus.] Non tantum incepiſſe facere intelligit, ſed feciſſe; quod patet ex verſu mox ſeq. Ita *incipere* facere, ſumitur pro facere, etiam alibi. Ut Matth. 12. 1. Marc. 4. 1. v. 17, 20. Luc. 3. 8. v. 21. xii. 45. xiii. 25. xxiii. 30.

Facereque & docere.] Res geſtas Jeſu Chriſti partitur in duo, facta miranda, & doctrinam.

Verſ. 2. *Uſque qua die.*] Id eſt, ad eam uſque diem, qua.

Præcipiens Apoſtolis.] Id eſt, quum præcepta ſeu mandata dediſſet legatis ſuis. Quæ mandata præter alia quæ Jeſus antea diſcipulis dederat, indicata ſunt Matth. 28. 19, 20. Luc. 24. 47, 48, 49, & hic infra vſ. 4 & 8.

Per Spiritum Sanctum.] Ambiguum eſt quonam voces iſtæ ſint referendæ; utrum ad vocem antecedentem *præcipiens*, an ad ſequentes voces, *quos elegerat*. Utrumque non eſt alienum. Prius tamen videtur probabilius, ut ſimplicius, abſque vocum trajectione. Ut ſenſus ſit, Jeſum poſt reſurrectionem, Spiritu Sancto, quo à Deo Patre unctus eſt, impellente & dictante, hæc mandata dediſſe, ut infra 11. 28. & 21. 4. & 2 Tim. 1. 14. Sic intellexit Theophylactus & Eraſmus. Reſpici hic videtur etiam ad id quod Apoſtolis ad functionem Apoſtolicam obeundam Jeſus impertitus ſit primitias Spiritus Sancti. Vide Joh. 20. 21, 22, 23. Quanquam & hoc verum eſt, Apoſtolos à Jeſu Chriſto electos eſſe ope Spiritus Sancti à Deo ipſi dati.

Quos elegerat vel *elegit.*] Quamvis Jeſus è diſcipulorum ſuorum numero, olim elegerat illos duodecim potiores, ut eſſent Apoſtoli, Marc. 3. 13, 14. Luc. 6. 13, tamen magis proprie eis Apoſtolicam functionem commiſit poſt ſuam reſurrectionem proxime ante abitum ab eis in cœlum. Matth. 28. 19, 20. Luc. 24. 48. Joh. 20. 21.

Aſſumptus eſt.] Nempe è terra in cœlum, vide Marc. 16. 19: de quo poſtea diſtinctius. Quanquam quidam qui Jeſum propria vi in cœlum aſcendiſſe opinantur, cavent ne is aſſumtus eſſe dicatur.

Verſ. 3. *Quibus &* vel *etiam.*] Nempe Apoſtolis. Vide infra x. 41.

Stitit ſeipſum vivum.] Seu exhibuit, & oſtendit.

Poſtquam paſſus eſt ipſe.] Poſt paſſionem mortis, & poſtquam eſt reſuſcitatus.

In multis.] *In* pro *per*, Hebraiſmo uſitato.

Signis.] Nempe quibus confirmabat ſe poſt paſſionem eſſe redivivum. Græca vox ſignificat, ſigna certa. Ut loqui, ambulare, edere, ſunt ſigna vitæ. Conſpiciendum & manibus contrectandum ſe præbere ſigna veri & naturalis corporis carnei: vulnera manuum pedum, & lateris, exhibita, ſigna fuerunt illud ipſum corpus Jeſu reſurrexiſſe quod crucifixum & lancea confoſſum fuerat. Quod Beza hoc loco bene annotavit. Hæc ſunt quibus Jeſus diſcipulis ſuis ſe vere reſuſcitatum eſſe probabat; de quibus Luc. 24. 39, 40. ſeu Joh. 20. 19. ſ. 27.

Per dies 40.] Tot dies interceſſerunt à Jeſu Chriſti reſurrectione, ad ejus aſcenſionem. Non uno

Digitized by Google

die vel valde brevi tempore cum ſuis diſcipulis eſt verſatus. Mora illa converſationis fecit tum ad Jeſu reſurrectionis certitudinem melius demonſtrandam, tum ad pleniorem Apoſtolorum & aliorum diſcipulorum de rebus tantis inſtitutionem.

Conſpectus eis.] Non perpetuo per iſtos 40 dies eis adſuit, ſed per intervalla eis apparens, conſpectum ſui indulgebat, ut ſenſim abſentiam ejus corpoream ferre addiſcerent.

Et dicens ea quæ de regno Dei.] Subintelligitur *erant dicenda.* Nempe quæ ad Euangelii doctrinam plenius cognoſcendam pertinebant, ad ſalutem omnium & modum per quem homines regnum Dei ſeu felicitatem ſummam cœleſtem conſequerentur. Horum pars habetur Matth. fine & Marc. 16. 15, 16, 17, 18. Luc. 24. 47, 48.

Verſ. 4. *Et congregatus.*] Id eſt, cum illis Apoſtolis conveniens. Aliqui vocem Græcam hoc loco poſitam ita interpretantur ut ſignificet quaſi communi cum iis ſale, ſeu victu, uſus, vel etiam eos jam aliquatenus diſperſos, aut ſaltem à Jeroſolyma in Galilæam digreſſos, ut apparet ex Joh. 21. 1, 2, congregans.

Denunciavit eis.] Seu præcepit.

A Jeroſolymis ne diſcederent.] Ut ab iſta metropoli Judæorum in qua crucifixus fuit Meſſias, ejuſdem reſuſcitati teſtimonium atque præconium inchoaretur.

Sed exſpectarent promiſſionem Patris.] Id eſt, rem promiſſam à Deo Patre, nempe Spiritum Sanctum quem ℣. ſeq. exprimit, cœlitus in Apoſtolos mittendum. Vide Luc. 24. 49.

Quam audiſtis à me.] Lucas poſtquam ſermonem Chriſti indirectum retulit, tranſit ab eo ad directum, ipſa Chriſti verba hic exprimens. Sic Luc. 5. 14. & infra XVII. 3. XXIII. 22.

Ideo ſubintelligendum *inquis*. De eo quomodo Jeſus diſcipulis promiſerit à Patre Spiritum Sanctum, vide Joh. 14. 26. & XV. 26.

Verſ. 5. *Quia Johannes quidem* vel *Nam Johannes.*] Promiſſionem quam modo innuit, declarat per comparationem à ſimilitudine, ſed tamen etiam diſſimili, quod à Johanne Baptiſta eſſe indicatum Matth. 3. 11. Marc. 1. 8, in memoriam eis Chriſtus revocat.

Baptizavit aqua.] Quædam exemplaria habent *in aqua* ut & in locis proxime citatis: & id videtur requirere ea quæ mox ſequitur antitheſis.

Vos autem baptizabimini.] Re aliquatenus ſimili, ſed præſtantiore. Spiritus Sanctus alias aſſimilatur aquæ, ut Jeſ. 44. 3. Joh. 4. 14. VII. 38, 39. Ideoque baptiſmus, qui univerſaliter ſumtus eſt proprie immerſio ſeu intinctio in aqueum liquorem, etiam ad Spiritum Sanctum transfertur per metaphoram.

In Spiritu Sancto.] Poteſt hoc oppoſite ad baptiſmum qui aqua fit, intelligi, ita ut tingantur ſeu perfundantur Spirito Sancto, velut liquore quodam cœleſti. Sed poteſt ſimul ita accipi ut indicetur magna iſtius Spiritus copia, ut in eo velut in aqua abundante immergantur. Unde recte Caſaubonus cenſuit hoc loco habendam propriæ ſignificationis rationem. Baptizare enim tanquam ad tingendum mergere eſt, atque hoc ſenſu dicuntur Apoſtoli baptizati. Domus enim in qua hoc peractum eſt, Spiritu fuit repleta; ita ut in eam tanquam in natatoriam piſcinam quandam Apoſtoli demerſi fuiſſe videantur. Vide infra cap. 2. ℣. 2. Hæc Caſaub. Duplex hic baptiſmus ponitur corporalis atque externus & ſpiritualis atque internus.

Non poſt multas iſtas dies.] Eſt hic vocum trajectio: ſignificat iſtam Apoſtolorum in Spiritu Sancto baptiſationem, poſt dies non multos eventuram. Ut etiam evenit poſt iſtum Chriſti ſermonem die decimo.

Verſ. 6. *Illi quidem igitur convenientes.*] Nempe Apoſtoli, qui Chriſti juſſu convenerant Jeroſolymam, ut dictum ſupra ℣. 4, & congregati erant in monte Oliveti, ut apparet infra ℣. 12.

Interrogarunt eum, dicentes, Domine.

Si.] Particula hæc alioqui conditionalis ſumitur pro interrogante, *an?* ut Luc. 22. 49.

In tempore hoc.] Nempe nunc, quando jam morte victa per reſurrectionem, dixiſti tibi ut Meſſiæ datam eſſe omnem poteſtatem Matth. 28. 18.

Reſtituis.] Id eſt, *reſtitues*, præſens pro futuro: ſeu reſtaurabis quod eſt collapſum.

Regnum.] Id eſt, ſtatum beatum, florentem, ut poſt hanc ſervitutem quam ſub variis Ethnicis, tunc autem ſub Romanis Judæi patiebantur, rurſus in populo iſto Rex ex eodem populo eſſet. Quod à Deo promiſſum erat, vide infra 15. 16. Iſti autem hoc adhuc carnaliter intellexiſſe videntur. Ut Luc. 17. 20. XIX. 11, quum regnum iſtud Meſſiæ ſit ſpirituale.

Iſraëli?] Id eſt, poſteris illius Jacobi Patriarchæ qui Abrahami nepos fuit, dictus Iſraël: populo Iſraëlitico. Sed ſub Novo Fœdere pro Iſraële vero cenſentur omnes Dei fideles, è quacunque natione oriundi. Quod ipſi Apoſtoli non ſtatim intelligebant. Ut Act. 10. 34, 35, 45.

Verſ. 7. *Ait autem ad eos: Non veſtrum eſt.*] Quæſtionem Apoſtolorum curioſam, de tempore regni Meſſiæ, reprimit Chriſtus: docens hujus rei ſcientiam eis non convenire.

Noſſe tempora aut opportunitates.] Vel temporum momenta definita ac præciſa ejuſmodi rebus conſtituta.

Quas Pater poſuit in propria poteſtate.] Affert Chriſtus ejus quod proxime dixit rationem. Nempe ideo tempus regni à Deo inter fideles glorioſe erigendi ſcire non licere Apoſtolis, quia hoc ſit myſterium apud Deum Patrem reconditum, quod ſolus Pater adhuc ſibi reſervaret pro ſuo arbitrio diſponendum. Similia dicta de Deo Patre Chriſti quod is ſolus hactenus dum Chriſtus iſta diceret ſciverit diem judicii, habentur Matth. 24. 36. Marc. 13. 32. Addit his N. N. Ex his verbis patet quod ſe mutuo evertant aliquid à Deo vel ab hominibus certo præſciri, cujus diſpoſitio adhuc in Dei poteſtate ſit poſita, ſic ut ab eo mutari adhuc poſſit. Ideo enim non poterant hoc ſcire, quia Pater nihil adhuc certi, de tempore erigendi regni Meſſiæ, apud ſe conſtituerat, quocirca ipſe Chriſtus ſe diem illum ignorare profitetur. Videtur autem Deus diſtuliſſe determinationem illius diei in iſtud tempus, quo Chriſto ad dextram ſuam collocato, omnia in manus traderet. Nec Chriſtus Matth. 24. 16, dicit Patrem illum diem ſcire, ſed poſtquam, negaſſet quemquam de illo quicquam

ſcire,

ſcire, affirmat ſolum Patrem de illo die ſcire, utrum nempe, certo ſit determinatus nec ne, & ſi ſit, ipſum ſcire quando eſſet venturus.

Verſ. 8. *Sed accipietis &c.*] Loco ſignificandi temporis regni ſui, repetit promiſſionem de Spiritu Sancto ipſis dando: adjungens Spiritus Sancti effectum per ipſos exercendum.

Vim.] Plerique vertunt *virtutem:* ſed nomen virtutis poteſt ſignificare aliud, nempe habitum bene agendi, oppoſitum vitio. At hic poſita vox Græca ſignificat potentiam ſeu robur. Porro per vim ſeu potentiam Spiritus Sancti, intelligitur ipſe Spiritus Sanctus, qui eſt potentia Dei, ut alibi vocatur. Vide & Luc. 24. 49, quanquam & ex ipſo Spiritu Sancto ut potentia Dei, vis eximia manabat in Apoſtolos, qua illi corroborabantur, & ad exercendum fortiter officium Apoſtolicum armabantur.

Supervenientis Sancti Spiritus ſuper vos.] Nempe quum ſupervenerit, è loco ſuperiore è cœlo, à Deo, iſte afflatus Dei potens ſanctificans atque confirmans, atque ſuper vos deſcenderit.

Et eritis mihi teſtes.] Nempe Apoſtoli poſt acceptum Spiritum Sanctum debebant ejus ope de Chriſto ejuſque Euangelio atque doctrina & factis, ac geſtis & perpeſſionibus, præcipue vero de ejuſdem è mortuis reſuſcitatione teſtimonium perhibere hominibus, ut eos ad fidem in Chriſtum adducerent. Simile dictum. Luc. 24. 48. vide & infra 21, 22.

Inque Jeruſalem.] In illa Judææ metropoli, vide ſupra ℣ſ. 4.

Et in omni Judea.] Etiam extra Jeroſolymam in aliis Judaici populi locis, ut Judæos inprimis convertatis.

Et Samaria.] In prima miſſione Apoſtolorum vetuerat Chriſtus, ne ad alias gentes præter Judæos, & nominatim nec ad Samaritanos, cum Euangelii prædicatione progrederentur. Matth. 10. 5, 6. Hic autem, à Jeroſolymis & Judæa initio facta, jubet eos progredi & ad Samaritanos Judæorum vicinos, inter quos erant aliquæ Iſraëlitarum reliquiæ.

Et uſque ad ultimum terræ.] Longe lateque ad omnes terras ac populos abſque delectu & diſcrimine nationum ac perſonarum, vult Chriſtus promoveri Euangelii prædicationem: ut hæc gratia ſit univerſalis, non uni genti alligata. Vide & Matth. 28. 19. Marc. 16. 15. Luc. 24. 47.

Verſ. 9. *Et hæc ajens.*] Seu quum hæc dixiſſet & alia, quæ expreſſa Matth. 28. 18, 19, 20. Marc. 16. 15. ſſ. & benedicens eis Luc. 24. 51. Hic jam aſcenſionis Chriſti in cœlum circumſtantiæ enarrantur.

Aſpicientibus eis.] Nempe Apoſtolis & aliis diſcipulis, quos extra Jeroſolymam eduxerat ad Bethaniam Luc. 24. 50, ut teſtibus oculatis hujus mirandæ Chriſti aſcenſionis. Ut olim Elias, vidente Eliſæo Propheta, ipſius ſucceſſore, in cœlum aſſumtus.

Elevatus eſt.] Nempe à terra ſublatus in altum.

Et nubes.] Quæ inſtar vehiculi atque currus ei in cœlum proficiſcenti fuit.

Suſcepit eum ab oculis eorum.] Id eſt, ita eum ſuſcepit, ut ſimul ab oculis Apoſtolorum ſpectantium auferret ac removeret eum; ex antecedente indicatur ſubintellectum conſequens.

Verſ. 10. *Et ut attendentes erant.*] Id eſt, intentis oculis intuentes.

In cœlum.] Iſtæ voces, non ſolum ad iſta *attendentes*, ſed & ad hæc *proficiſcente eo*, pertinere videntur, quaſi bis eſſent poſitæ: niſi proficiſcente eo, ſubintelligantur. Alias hic non exprimeretur quonam profectus fuerit, infra ℣ſ. 11. utrobique diſtincte apponuntur.

Et ecce.] Hic iſtud *&* eſt ſuperfluum. Ut Luc. 2. 21 & alibi.

Viri duo.] Id eſt, ſpecie virorum apparentes angeli: ut præter alia, Luc. 24. 4. Angeli aderant Chriſto in cœlum aſcendenti, comites, qui mox ei poſtquam perveniret in cœlum erant à Deo ſubjiciendi 1 Petr. 3. 22.

Adſtiterunt eis.] Diſcipulis, dicturi quædam quæ mox narrantur.

In veſtitu albo.] Ita albo amictu & candido induti angeli etiam alibi narrantur. Matth. 28. 3. Marc. 16. 5. Luc. 24. 4. Joh. 20. 12. Albus color ut lucidus conveniebat angelis à cœleſti luce venientibus, & ut triumphalis decebat comites triumphi Chriſti.

Verſ. 11. *Qui & dixerunt, Viri Galilæi.*] Compellant angeli diſcipulos Chriſti, quos vocant Galilæos, quia plerique ex Galilæa in qua Jeſus plurimum eſt verſatus, collecti fuere.

Quid ſtetiſtis intuentes in cœlum?] Id eſt, propter quid ita ſtatis mirabundi? Quamvis id mirum erat, tamen jam & à Daniele Dan. 9. 13 prædictum, & ab ipſo Chriſto Matth. 24. 30. XXVI. 64. Marc. 14. 62. Luc. 21. 27.

Hic Jeſus aſſumtus à vobis in cœlum.] Id eſt, qui à vobis & conſortio veſtro, atque è conſpectu veſtro ablatus, in cœlum eſt acceptus. Illuc in locum ſupremum eſt tranſlatus vere, non ficte & imaginarie; vide annot. ad Marc. 16. 19. Ideo autem Jeſus è terra in cœlum eſt evectus, ut tum ipſe poſt humiliationem ac ignominiam exaltaretur atque glorificaretur in cœlo, ibique regnaret, tum ut ſervis ſuis fidelibus locum illic pararet, tum ut eoſdem potenter juvaret.

Ita veniet quomodo ſpectaſtis eum proficiſcentem in cœlum.] Nempe è cœlo deſcendens in aërem, cum comitatu angelorum, glorioſe in nube, velut vehiculo: ut dictum locis modo citatis. Veniet autem præcipue ideo, ut fideles ſuos è terra ad domum Patris ſui & ſuam aſſumat, atque participes regni cœleſtis faciat. Joh. 14. 2, 3. 1 Theſſ. 4. 17.

Verſ. 12. *Tunc reverſi ſunt in Jeruſalem.*] Nempe diſcipuli Chriſti.

A monte vocato Oliveti.] In hoc monte Chriſtus proxime ante paſſionem ſuam cum triſtia precatus, Luc. 21. 39, ex eodem cum lætitia in cœlum eſt exaltatus.

Qui eſt prope Jeruſalem, Sabbati habens iter.] Id eſt, tanto ſpatio diſtans quantum Judæis Sabbato deambulare licuit. Hoc ſpatium dicitur fuiſſe bis mille cubitorum, vel dimidium milliare Germanicum. Tantum fuit intervallum à radice montis Oliveti ad Jeruſalem, cui monti à tergo ſita erat Bethania.

Verſ. 13. *Et quum introiſſent.*] Nempe in urbem Jeroſolymam: in qua eos Chriſtus manere aliquantiſper juſſit. Luc. 24. 49. & hic ſupra ℣ſ. 4.

In exedram.] Seu ſuperiorem contignationem domus cujuſdam. Ubi hoc fuerit incertum eſt. Veriſimile

riſimile videtur fuiſſe ibi ubi Chriſtus ante paſſionem cœnam Paſchalem celebravit. Marc. 14. 15. Luc. 22. ℣. 12. Quidam vir doctus*, putavit fuiſſe id templi Jeroſolymitani conclave quoddam, ob verba Luc. 24. 53. Sed hoc non eſt firmum argumentum; & non eſt credibile, Judæorum primates diſcipulis Jeſu quibus valde erant infenſi, in templi ſui aliquo conclavi habitationem conceſſiſſe. Quod ſi factum fuiſſet, ut mirandum, veriſimile eſt Lucam hoc iſto loco expreſſurum fuiſſe.

Ubi erant commorantes, Petruſque & Jacobus & Johannes & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Jacobus Alphæi, & Simon Zelotes.] Apoſtoli enumerantur ordine paulum diverſo ab eo, qui eſt alibi. Matth. 10. Marc. 3. 17, 18. & Luc. 6. 14, 15.

Zelotes.] De hac appellatione videantur notata Luc. 6. 15.

Et Judas Jacobi.] Scilicet frater. Vide Judæ ℣. 1. & Luc. 6. 16, qui alias dictus Thaddæus.

Verſ. 14. *Hi omnes erant perſeverantes unanimiter in oratione.*] Id eſt, religioſa petitione bonorum, à Deo, in nomine Jeſu Chriſti.

Et deprecatione] Quando hæc vox diſtinguitur ab oratione, ſignificat talem petitionem qua mala averti petuntur. Vide Epheſ. 6. 18. Phil. 4. 6. 1 Tim. 2. 1.

Cum mulieribus.] Quidam exponunt uxoribus, ut Eraſmus. Sed id non eſt neceſſe. Quamvis enim aliunde appareat Apoſtolos quoſdam habuiſſe uxores, 1 Cor. 9. 5; Tamen hic poſſunt intelligi illæ fœminæ, quæ Chriſtum ſolebant comitari ei inſervientes Matth. 27. 55, 56. Luc. 8. 2, 3.

Et Maria matre Jeſu.] Hæc à reliquis mulieribus ſeorſim nominatur, ob excellentiam. Ut à diſcipulis ſeorſim nominatus Petrus Marc. 16. 7. Hic in Sacra Scriptura fit ultima mentio hujus Beatæ Virginis Mariæ. Quam quidem, poſtquam multis poſt annis obdormiſſet, Apoſtolis ad exſequias ejus congregatis, tertio die redivivam aſſumtam eſſe cum corpore in cœlum, multi credunt. Sed mirum eſſet Lucam qui poſt id factum annis XIII. hiſtoriam hanc Actorum Apoſtolicorum ſcripſiſſe fertur, nullam rei tantopere notabilis mentionem feciſſe. Neque vero hic Maria introducitur in Eccleſia poſt Chriſtum præſediſſe, velut gubernatrix, aut præiviſſe: non præfuit illa, ſed tantum adfuit iſti congregationi.

Et cum fratribus ejus.] Nempe Jeſu: id eſt cognatis, præter Apoſtolos. De quibus vide annot. ad Matth. 12. 46. & 13. 55.

Verſ. 15. *Et in diebus iſtis.*] Id eſt quadam die, ex illis diebus, mox poſt Jeſu in cœlum aſcenſionem.

Exſurgens.] Quippe peroraturus quidpiam; ſeu concionabundus.

Petrus.] Ille Primas ſeu primus Senator inter Apoſtolos, collegas ac ſocios ſuos, Præſes hujus concilii. Sed non ideo Dominus & Monarcha Oecumenicus Eccleſiæ Chriſti.

In medio diſcipulorum.] Scilicet Chriſti; Hi ita aliquamdiu ſimpliciter vocati, poſtea appellati ſunt Chriſtiani. Act. 11. 26. Aliqui hoc loco pro *diſcipulorum* habent *fratrum*. Ut eſt etiam in vulgata verſione. *Ait.*

* Lud. de Dieu.

Eratque turba nominum.] Id eſt hominum: qui nominatim cenſeri ſolent. Ita Apoc. 3. 4. XI. 13.

In idipſum.] Seu *ad idem*, quidam exponunt, *in eodem loco*, ſed potius exponendum videtur *ſimul*, ſicut hic habet vulgata verſio: ut non tam loci quam perſonarum conjunctionis ratio habeatur. Ita ſimiles voces in Græca Bibliorum verſione ſumuntur Pſal. 37. 40. & XLIX. 9. *Quaſi centum viginti*, quia præter Apoſtolos XII, aderant & diſcipuli LXX, & alii nonnulli, & mulieres.

Verſ. 16. *Viri fratres.*] Hac compellatione alibi compellantur ab Apoſtolis Judæi etiam nondum in Chriſtum credentes, ob genus commune, quoad carnem, ut infra cap. 2. 29. XIII. 26. Sed hic intelligitur ſtrictior fraternitas ſpiritualis Chriſtianorum inter ſe: ex uno Patre DEO, quo Petrus vocans fratres, eos ſecum exæquat: memor verborum Domini communis, Matth. 23. 8.

Oportuit impleri Scripturam iſtam.] Poſtquam Chriſtus ea quæ de ipſo erant ſcripta, Apoſtolis poſt reſurrectionem ſuam explicavit, & aperuit, Luc. 24. ℣. 44, 45, atque etiam Spiritus Sancti aliquid, velut arrhabonem eis dans, inſpiravit, Joh. 20. 22, jam Petrus eruditior quam antea, exponit ſenſum myſticum verborum Pſalmi Davidici 41. 10, quæ verba ſenſu literali de Achitophele dicta, Chriſtus ipſe de Juda uno ex commenſalibus ſuis, proditore ſuo, expoſuit Joh. 13. 18.

Quam prædixit Spiritus Sanctus per os Davidis.] Id eſt, David qui typus Chriſti erat Spiritu Dei Sancto afflatus, id prædixit, ita ut Spiritu iſto os ejus regeretur. Hæc Scripturæ propheticæ impletio ideo videtur memorari, ne quis miretur quaſi Jeſus parum provide talem qui eum proditurus erat inter familiares ſuos allegiſſet. Non proprie autem Scripturam hanc Spiritus Sanctus prædixit, ſed factum hoc quod in hac Scriptura continetur.

De Juda.] Non proprie de Juda Iſcariote dicta ſunt verba Davidis, ſed de Achitophele, verum Achitophel fuit typus Judæ, ideo de illo dicta ad hunc ob ſimilitudinem accommodantur.

Illo facto viæ duce comprehendentibus Jeſum.] Qui non tantum in itinere eis præivit, & oſtendit quò eſſet eundum, ſed etiam in actione iſta director fuit, & ſignum cognoſcendi ejus qui capiendus erat, dedit, & capientes conſilio juvit. Vide Matth. 26. ℣. 47, 48. Marc. 14. 43, 44.

Verſ. 17. *Quia.*] Confirmat verba Davidica eſſe impleta in Juda, uno ex ſociis Jeſu.

Connumeratus erat nobiſcum.] Fuit ex numero familiarium Chriſti præcipuorum, nempe Apoſtolorum.

Et ſortitus eſt.] Non proprie ſorte, ſed quia ſicut ſorte fieri alias ſolet, hoc munus ei obvenit, per electionem à Chriſto factam, ut cooptaretur inter Apoſtolos.

Sortem miniſterii hujus.] Id eſt, veluti rem quæ ſorte obtingit, miniſterium prædicandi Euangelii, ſeu functionem Apoſtolicam. Vide infra ℣. 25.

Verſ. 18. *Is.*] Nempe Judas. *Quidem* vocula hæc hoc loco ſuperflua eſt, quum mox ponatur, *igitur* nec habet ſibi reſpondentem, *autem*.

Acquiſivit agrum.] Proprie in Græco textu regiuncu-

giunculam. Intelligitur ille ager figuli, de quo Matth. 27.7. Hunc acquiſiviſſe dicitur Judas, non proprie reſpectu conſilii ſui, quaſi ipſe id in animo haberet, (niſi forte hunc agrum emere cogitarat) ſed reſpectu eventus, quia ea quæ ipſius fuerat pecunia ager iſte emptus eſt, quatenus Judæis reddita mercede occaſionem dedit, ut illi pro ea iſtum agrum acquirerent. Sed non alienum eſt exiſtimare in iſto agro, hoſpitum ſepulturæ deſtinato, ipſum Judam Iſcariotem primum ſepultum eſſe, ut Rabanus exiſtimavit; & Lyranus quoſdam exiſtimaſſe ſcripſit: atque ita hoc pretium ſceleris eſſe conſequutum, ut in agro pro iſta pecunia pro qua Chriſtum vendidit emto ſepulchrum haberet.

Ex mercede.] Id eſt, pro illis triginta argenteis nummis, de quibus Matth. 26. 15.

Injuſtitiæ.] Hoc eſt, illius injuſtiſſimi facinoris proditionis Jeſu Chriſti Domini ſui.

Et præceps factus crepuit medius, & effuſa ſunt omnia viſcera ejus.] Matth. 27. 5, narratur Judas, poſtquam abiit ſuſpenſus ſeu ſuffocatus, eſſe. Hic autem Lucas alium ejus vitæ exitum narrare videtur. Sed hæc diverſitas ita conciliari ſolet, ut Matthæus initium hujus facti expreſſerit, Lucas autem finem ſuppleverit. Nempe ut proditor iſte ſtrangulare ſe volens, laqueum & forſan ramo arboris non ſatis firmo alligatum, in loco prærupto, collo ſuo aptaverit, ſeſeque ut facilius fauces elideret, impulerit; ſed quum divinæ providentiæ ſceleratum proditorem non ſimplici morte perire placuiſſet, ſive ramo fracto, ſive laqueo rupto, Judas è ſuperiore loco præcipitatus pronus in faciem ceciderit, atque inciderit vel in ſaxum aſperum, vel in ligni truncum acutum, quo, ventre ejus diſrupto, inteſtina ſint effuſa. Ita Caſaubonus. Ecce avaritiæ & ex ea profectæ proditionis præmium horrendum: ecce Dei erga ſceleratum ultio ſevera. Aliud hac de re narrat fabuloſe Oecumenius ex Papia, S. Johannis ut fertur diſcipulo, ſed fabuloſo authore, de Judæ corpore valde inflato, & à plauſtro per viam in qua is erat, vadente, obtrito. De Idumæorum decem millibus à Judæis è ſcopulo præcipitatis diruptis exſtat hiſtoria 2 Paral. 25. 12.

Verſ. 19. *Et notum factum eſt hoc omnibus habitantibus Jeruſalem.*] Indicat S. Petrus hoc quod circa Judæ proditoris exitum evenit, celebre evaſiſſe inter Judæos præcipue incolas Jeroſolymitanos.

Ita ut vocetur ager ille.] Urbi Jeroſolymæ vicinus.

Propria dialecto eorum.] Dialectus Græce ſignificat modum loquendi in aliqua lingua certæ gentis, ab aliis ſimili lingua utentibus aliquanto diverſum. In lingua Hebræa fuit dialectus Jeroſolymitana tunc Syro-Chaldaica, diverſa à dialecto Syra, & Babylonica, & Galilæa. Vide & Matth. 26. 73.

Akel-dama.] Eſt vox compoſita è duabus: *Hakal* cum adſpiratione, Syriace eſt ager; quod Jeroſolymitani Judæi videntur pronunciaſſe *Hakel:* ut pro Gath, quod eſt nomen urbis Philiſtæorum, dicitur Geth. Deinde ex Hebræo *Dam* quod Hebraice eſt ſanguis, Chaldaica terminatione formatum eſt *Dama.*

Hoc eſt ager ſanguinis.] Vide Matth. 27. 8. Sanguis apud Hebræos ſignificat non tantum ſanguinem proprie dictum, ſed etiam cædem ſeu homicidium; & reatum ſanguinis ſeu cædis, & pretium ejus atque mercedem, & pœnam ejuſdem. Omnia iſta ſignificata hic conveniunt.

Verſ. 20. *Scriptum eſt enim.*] Judæ Iſcariotæ quondam diſcipuli & Apoſtoli Chriſti, poſtquam ob ſcelus ſuum, Apoſtolatu & vita eſt privatus, locum vacare, & alii dari debere, probat ex Sacra Scriptura.

In libro Pſalmorum] Librum Pſalterii Davidis, ſolent Hebræi partiri in quinque libellos ſeu ſectiones.

Fiat commoratio ejus deſerta.] Verba ex Pſal. 79. ÿſ. 26, de inimicis Davidis, numero plurali dicta, accommodantur ad Judam, in quo hoc evenit ut ex domo ſua excedens, quatenus è vita horrendo modo exceſſit, eam deſertam atque vacuam reliquerit. Vide ſimile dictum Luc. 13. 35. *& non ſit qui habitet in ea.* Idem declarat aliis verbis *Et* nempe iſtud quoque huc ſpectans ſcriptum eſt in Pſalmo alio.

Epiſcopatum ejus] Ex Pſal. 109. 8 verba à Davide dicta de Doëgo, aptantur Judæ.

Ut Hebraicè *Pecudah*, ita Græce *Epiſcope* notat *inſpectionem* ſeu præfecturam, demandatam ad inſpicienda ſeu diligenter curanda aliqua. Quum Doëgus fuerit præfectus armentis regiis, ut Paſtoribus præpoſitus; hic de præfectura Eccleſiaſtica, & quidem functione Apoſtolica hoc intelligitur.

Accipiat alius.] Nempe in locum & functionem ejus ſubrogandus.

Verſ. 21. *Oportet igitur*] Concludit S. Petrus Spiritu Domini dictante, debere in locum Judæ Iſcariotæ, eligi novum Apoſtolum duodecimum, ut numerus iſte duodenarius à Chriſto conſtitutus, duodecim Patriarchis tribuum Iſraëlicicarum correſpondens, maneat, & docet ex quibus ſit eligendus.

Ex iis qui conveniebant nobiſcum viris.] Qui antea nobiſcum converſati Jeſum Dominum præſentem aſſectabantnr ut & nos fecimus. Quales præter Apoſtolos alii diſcipuli Chriſti, ut illi Septuaginta Luc. 10. 1.

In omni tempore, in quo ingrediebatur & egrediebatur ſuper nos, Dominus Jeſus.] Eſt phraſis Hebræa, qua ſignificatur converſatio; non tantum quoad privatæ vitæ officia, ut Deut. 28. 6. Pſ. 121. 8. Zach. 8. 10. Act 9. 28. ſed præcipue quoad publicæ functionis adminiſtrationem, ſimilitudine ſumta à Paſtore ovium. Ut Num. 27. 17. Deut. 31. 2. de Moſe. 1 Sam. 18. 13 & 16. de Davide, & 29. 6. de eodem. 1 Reg. 3. 7. de Solomone, & 2 Paral 1. 10. Eſt ergo ſenſus quaſi dicat, per id tempus omne quo Dominus Jeſus munus ſuum inter nos obibat.

Verſ. 22. *Incipiens à baptiſmate Johannis.*] Id eſt, ab eo tempore quo à Johanne baptizatus eſt Jeſus; à quo tempore, & præcipue poſtquam Johannes Baptiſta miniſterium ſuum quod baptiſmatis voce comprehenditur, peregit, Jeſus euangelium prædicare publice & diſcipulos ſibi colligere cœpit. Vide Matt. cap. 4. 12, 17 &c. Mar. 1. 14. &c. Quanquam & Johanne nondum ceſſante, jam Jeſus muneris ſui functionem inchoaverat, ut patet ex Joh. 3. 22, 23, 24, 26. Ab hoc ergo initio qui Chriſto aderant teſtari de eo debebant. Vide Joh. 15 ult.

. *Vſque ad diem qua aſſumtus eſt à nobis.*] Scilicet Dominus Jeſus in cœlum. Vide ſupra verſ. 11.

Teſtem reſurrectionis ejus fieri nobiſcum unum iſtorum.] Hoc præcipue erat officium Apoſtolorum ut de Jeſu crucifixi reſuſcitatione teſtarentur, atque eo teſtimonio homines ad fidem in Jeſum ut Chriſtum Dei perducerent. Vide Luc. 24. 33. Quanquam etiam de aliis circa Jeſum teſtari debebant Apoſtoli, ut de ejus doctrina & actionibus, atque perpeſſionibus, tamen potiſſimum tanquam aliquid primarium teſtandum Apoſtolis notatur id quod factum eſt in ejus è mortuis reſuſcitatione, quod erat maxime controverſum, & quo probato atque firmato tota ejus doctrina & fides in eum ut Meſſiam ſeu Chriſtum Dei electum, confirmabatur.

Verſ. 23. *Et ſtatuerunt duos.*] Nempe hos elegerunt, & coram congregatione fidelium præſentarunt, qui in numero 70 Diſcipulorum videbantur eis excellere, quum tamen uter utri præferendus eſſet non facile dignoſcerent.

Joſephum.] Pro eo aliqua exemplaria habent *Joſen*: ſed idem nomen eſt, literis ultimis commutatis: derivatum ab addendo. Forſan is fuit frater Jacobi minoris, & Judæ Thaddæi, cognatus Jeſu de quo Mat. 13. 55. Mar. 15. 40.

Vocatum Barſabam.] Hoc cognomen Hebræum quidam exponunt filium converſionis: alii filium quietis.

Qui cognominatus eſt Juſtus.] Ob juſtitiam nomine Latino, ſed jam etiam à Judæis, quum Romanis ſubeſſent, uſurpato Vide & Col. 4. 11.

Et Matthiam.] Nomen Hebræum, donum Dei ſeu datum à Deo ſignificans.

Verſ. 24. *Et orantes.*] Non ipſi pro arbitrio ſuo conſtituunt Apoſtolum: quia tali muneri deputatus, debuit eſſe Chriſti Legatus, ab eo miſſus, non à quopiam alio ex hominibus. Huc ſpectant illa: Joh. 17. 18. xx. 21. & Gal. 1. 1. ſed in re tanti momenti preces in cœlum dirigunt.

Dixerunt, Tu Domine] Dominum Jeſum, quanquam quod ad locum attinet reſpectu perſonæ ſuæ ab ipſis remotum, utpote in cœlo jam degentem, invocant, precibus ad eum directis: quia audiverunt ex ipſo datam eſſe ei omnem poteſtatem in cœlo & in terra; & recordati ſunt dictorum ejus quibus aſſeruit ſe eſſe eum qui Apoſtolos mittat, ut modo indicatum.

Corda cognoſcens omnium.] Domino Jeſu attribuunt notitiam hominum, non tantum externam, ſed etiam internam; qui animos hominum notos habeat. Vide Joh. 2. 24, 25. vi. 64. Apoc. 2. 23. perſuaſi eum poſſe judicare, certo de perſonarum tum bonitate, tum aliis ad hujus miniſterii functionem requiſitis qualitatibus.

Oſtende ex his duobus unum quem elegeris] Id eſt declara & indica atque deſigna, utrum hunc, an illum.

Verſ. 25. *Ut accipiat ſortem,*] Vide ſupra verſ. 17.

Miniſterii.] Hæc vox generalis *diaconia* notat quamlibet functionem, ſed additis vocibus *hujus*, & *Apoſtolatûs*, reſtringitur ad certam ſpeciem excellentem.

Ex quo tranſgreſſus eſt Judas.] Id eſt digreſſus à vocatione ſua, velut à via recta; ea relicta alio deflexit ſeu exorbitavit, atque ita decidit ab Apoſtolatu.

Ut abiret in locum proprium.] Ita factum eſt Judæ malitia, & Dei judicio juſto, ut is qui Apoſtolatum velut locum alienum & ſibi inconvenientem occupaverat, eo, ut meritus erat, excidens, devenerit in locum ſibi proprium ſeu ſuum, quo dignus erat, nempe in mortem, non ſimplicem ſed horrendam & abominandam, quam ſibi ipſe conſciverat, deventurus deinde in Gehennam ſeu locum perditionis Joh. 17. 12.

Verſ. 26. *Et dederunt ſortes eorum.*] Nomina inſcripta lignis, vel chartis, in vaſculum aliquod, ut in urnam, injecerunt, ut inde unum iſtorum eximeretur. In rebus dubiis, ſed magni momenti, voluntatem Dei precibus ad eum directis, exquirere per ſortem, erat uſitatum in populo Dei, ut Levit. 16. 8. Joſ. 7. 13. 16. &c. & 1 Sam. 14. 41, 42. & in eligendo Rege; 1 Sam. 10. 20, 21. Et Davidis tempore Sacerdotum ac Levitarum functiones ſorte diſtributæ 1 Paral. 24. quales ſortes precibus junctæ divinitus diriguntur Prov. 16 33.

Et cecidit ſors.] Seu exiit nempe ita ut à quopiam illud in quo erat ſcriptum nomen ejus eximeretur.

Super Matthiam.] Quanquam is, poſterius nominatus, & minus inſignis præ altero, pluribus nominibus deſignato, viſus; tamen hunc Dominus elegit ac deſignavit. Cui liberum eſt ex paribus, & in pietate æqualibus, unum eligere præ altero. Potuit autem is Joſephus Barſabas, quamvis non accenſitus Apoſtolis, eſſe à Domino adhibitus ad aliquod aliud inſigne miniſterium Eccleſiæ; ut etiam Joſephus Barnabas. Act. xi. 24. xiii. 2. xiv. 12. 14.

Et communibus calculis cooptatus eſt.] Verbum Græcum, à calculo derivatum, ſignificat illius ſortis eum fuiſſe eventum, ut hæc voluntas Chriſti de Matthia per ſortem declarata, communibus ſuffragiis eorum, qui aderant fuerit approbata. *Cum undecim Apoſtolis.*] Ita ut numero undecim Apoſtolorum, Matthiam duodecimum Apoſtolum adjunxerint.

CAPUT II.

Verſ. 1. ET *quum compleretur*] Id eſt quum jam adveniſſet & ageretur dies iſta ut Luc. cap. 2. 21.

Pentecoſtes.] Græcum nomen, ſignificat Quinquageſimam. Nempe à feſto Paſchatis, poſt ſeptem ſeptimanas exactas, die quinquageſima, Levit. 23. 15, 16. quæ dies etiam erat celebris feſtivitate: in qua offerebantur Deo primitiæ panis: qua etiam Lex vetus fuit promulgata in monte Sina; nunc autem novum Fœdus Evangelii promulgatum in Sione quando ad feſtum ſolenne fuit Iſraëlitarum ex diverſis oris frequens concurſus.

Erant omnes.] Quidam hoc accipiunt non de ſolis Apoſtolis, ſed etiam de aliis qui ſunt indicati ſupra cap. 1. verſ. 14, 15. At alii exiſtimant hoc ad Apoſtolos præcipue referendum, de quibus actum capitis proxime præcedentis fine. Et quædam antiquæ exemplaria hic habent additum vocabulum *Apoſtoli*. His etiam peculiariter ut teſtibus Chriſti, promiſſus eſt Spiritus Sanctus, de cujus miſſione hic agitur.

Vide

Vide infra verſ. 4. Quanquam non eſt negandum præter Apoſtolos adfuiſſe tunc illic etiam alios Chriſti Diſcipulos, imo & mulieres.

Unanimiter.] Ut & ſupra c. 1. verſ. 14 conjunctis animis.

In idem. Quidam exponunt *ibidem*, ſeu *eodem loci*. Sed vide ſupra cap. 1. verſ. 15.

Verſ. 2. *Et factus eſt repente ex cœlo.*] Non ut alias ſolent flatus ventorum ex terra vel ex aqua proficiſci.

Sonus tanquam ruentis.] Ferebatur cum impetu iſte ſonitus.

Spirationis.] Seu flatûs; aut venti in quo & cum quo flatu ſonante deſcendit potens illæ afflatus Dei ſeu Spiritus Sanctus, de quo mox.

Violentæ.] Seu vehementis, cum impetu & valida commotione.

Et replevit totam domum.] Abundanter & copioſe.

Ubi erant ſedentes.] Id eſt ubi ſedebant illi omnes indicati ſupra verſ. 1.

Verſ. 3. *Et conſpectæ ſunt eis.*] Id eſt ab eis. Prius auditu perceperunt ſonum ſpirationis vehementis, deinde viſu, agnoverunt id quod erat ſymbolum Spiritus Sancti: quod alii ſuper aliorum capita viderunt.

Diſpertitæ linguæ.] Olim una lingua inter omnes homines vigens, quæ quod inter Heberi poſteros manſerit, Hebræa dicitur, diviſa fuit in multas, & confuſa cum multis, pro pœna, ita ut homines alii aliorum linguam non intelligerent, neque colloqui inter ſe poſſent; unde ex loco Babel à confuſione vocato, in diverſas terras diſperſi ſunt, à Deo, illi poſteri Noachi, qui ſuperbia impellente turrim altam uſque ad cœlum ædificare voluerunt Gen. XI. Nunc autem ædificii ſpiritualis, Eccleſiæ Dei & Chriſti, architectis ſingulis, data eſt pro beneficio diverſarum linguarum unita facultas, ut homines diſperſos ac diviſos ex variis gentibus in unum ædificium ſpirituale colligerent.

Diſpertitæ ſeu diviſæ linguæ conſpectæ dicuntur, quod eſſent quaſi diſſectæ ſuperne: ut indicaretur unam linguam cujuſque Apoſtoli, multarum linguarum vim accepiſſe, ſeu facultatem diverſas loquelas loquendi.

Linguæ inſtar ignis.] Seu linguæ quaſi linguæ ignis ſive igneæ. Eſa. 5. 24. *lingua ignis* vocatur flamma ignea, quod ad linguæ ſimilitudinem ubi producta eſt, in anguſtum & acutum deſinat ſuperne, ac ea ad quæ ſurſum fertur quaſi lambat. Hic Symbolum Spiritus Sancti in Apoſtolos cœlitus demiſſum, fuit velut flamma, linguæ ſimilitudinem repræſentans.

Linguæ.] Seu linguarum ſpecies ibi conſpiciebantur, quia Apoſtolis per eum Spiritum dabatur facultas linguis diverſis loquendi: At eædem linguæ erant *inſtar ignis*, ſeu quaſi igneæ ac flammantes; quia Spiritu Sancto inflammante ardenter ac flagranter loquuturi myſteria Euangelii, animos hominum ad fidem ac pietatem erant inflammaturi. Hic impleri manifeſte cœpit illud quod per Johannem Baptiſtam fuit indicatum Matth. 3. 11, quanquam non hoc ſolum ibi eſt intellectum.

Et ſedit.] Seu manſit aliquamdiu, nempe ille ignis linguarum forma apparens, qui erat Symbolum Spiritus Sancti. Vel intelligitur in illo igne exiſtens Spiritus Sanctus, qui exprimitur ℣ſ. mox ſequente.

Super unumquemque eorum.] Nempe duodecim Apoſtolorum capita ſingula.

Verſ. 4. *Et.*] Viſionis illius effectus per ſymbola venti & ignis deſignatus exprimitur.

Repleti ſunt.] Copioſe, pro ſua capacitate.

Omnes.] Scilicet Apoſtoli, vide ſupra ℣ſ. 1, quod videtur confirmari ex ℣ſ. 14 & 15 infra. Quanquam aliqui etiam ad mulieres hoc extendunt, propter illa verba quæ habentur infra ℣ſ. 17 & 18. Sed de his ibi erit videndum.

Spiritu Sancto.] Id eſt, illo afflatu Dei potente, qui à Deo ſpiratus, ab eo manat, per quem à Deo homines ſanctificantur. Quem non eſſe merum accidens, ſed ſubſtantiale quiddam, ut ſunt & alii ſpiritus naturales, atque etiam halitus, merito eſt credendum. Attamen non ideo concludendum, Spiritum Sanctum eſſe ſuppoſitum, nedum perſonam, multo minus ipſum Deum altiſſimum. Videantur annotata ad Matth. 3. 16. Etiam ex eo ipſo quod hic indicatum ſupra ℣ſ. 2, Spiritum Sanctum qui in linguis igneis erat, conſediſſe ſeorſim ac diviſim ſuper unumquemque duodecim Apoſtolorum, uno eodemque tempore, patet Spiritum Sanctum non eſſe perſonam Dei, quæ eſt individua. Sed & illud notandum, nuſquam ſcribi Spiritum Sanctum perſonæ alicujus ſpecie apparuiſſe: ſed tantum antea quum in Jeſum deſcenderet ſub ſpecie columbæ, nunc autem quum in Apoſtolos demitteretur ſub ſpecie linguarum ignearum, ejus ſymbolum quo is velabatur conſpectum eſſe. Deinde ex eo quod Apoſtoli dicantur *repleti Spiritu Sancto*; atqui ipſa Dei altiſſimi perſona homines repleri eſt inconveniens. Ita Chriſtus quod promiſerat ſupra cap. 1. ℣ſ. 5, reipſa præſtitit, Regni ſui cœleſtis poſſeſſionem & coronationem adeptus, regalia dona per Spiritum Sanctum ſubditis ſuis diſtribuit. Vide Eph. 4. 8.

Et cœperunt loqui aliis linguis.] Nempe præter linguam vernaculam Hebraicam, aliis extraneis, quas non didicerant: *linguis novis* ut dictum Marc. 16. ℣ſ. 17. Aliqui putarunt Apoſtolos una tantum lingua Hebræa loquutos eſſe; ſed ſermonem eorum ab auditoribus diverſarum linguarum gnaris ita intellectum quaſi unicuique ex iſtis propria ipſorum lingua loquerentur: ita opinati Cyprianus, Oecumenius, Dionyſius Rikel Carthuſianus, & Eraſmus. Sed hoc credere non convenit: ita enim non in Apoſtolis & eorum linguis Spiritus Sanctus miraculum feciſſet, ſed tantum in auribus auditorum. Et manifeſte huic opinioni reſiſtunt illa quæ ſcripta ſunt 1 Cor. 12. 10, 28, 30. XIIII. 2, 4, 9, 14, 18, 19, 23, 26, 27, 39.

Quæritur hic num Apoſtoli abhinc jam ſemper linguis peregrinis omnium gentium loquuti fuerint. Videtur hoc donum non ita eis, tunc infuſum ut in illis perpetuo maneret, etiam quum eo non eſſet opus; ſed per intervalla quando res requirebat, Spiritu Sancto inſpirante atque ſuggerente, eos linguas diverſas eſſe loquutos. Non eſt autem aſſeverandum (ut quidam faciunt) illo tantum unico die non ultra, vim iſtam in eis duraſſe, tantiſper nempe quamdiu linguæ igneæ ſingulis diſtributæ ſupra cu-

juſque caput inſederunt. Quod facile refellitur iis verbis quæ de aliis Chriſtianis etiam poſtea linguis diverſis loquentibus modo citata ſunt ex epiſt. ad Corinth. vide & Act. 10. 46. xix. 6.

Prout ille Spiritus dabat eis effari.] Spiritus Sanctus regebat & moderabatur linguam uniuſcujuſque ex Apoſtolis, & verba exotica formabat atque eis ſuppeditabat: ita ut non temere neque confuſe loquerentur, neque inania quæpiam verba ſine mente atque ſenſu effutirent, ſed res divinas pro ratione auditorum in quos incidebant, ut res requirebat, proloquerentur. Quamvis autem hic de Spiritu Sancto ita dicatur, *Spiritus dabat effari*, tamen hinc non ſequitur Spiritum Sanctum eſſe perſonam Dei. Nam poteſt dici quod aliqua res det alicui quidpiam, quando per eam id datur ab aliqua perſona, ut Act. cap.3. 16. Hic Dominus Jeſus id per Spiritum iſtum dabat.

Verſ. 5. *Erant autem in Ieruſalem habitantes Iudæi.*] Non tantum qui ibi fixum domicilium habebant, ex diverſis nationibus illuc commigrantes Judæi, de qualibus vide Act. 6. 9, ſed etiam qui ad ſolenne feſtum anniverſarium Pentecoſtes undique illuc advenerant, & illic per dies aliquot commorabantur. Deus & filius ejus Dominus Jeſus hac occaſione congregatorum ex variis regionibus Iſraëlitarum uſus eſt, ut in tantæ multitudinis præſentia miraculum tam inſigne Spiritus Sancti in diſcipulos Jeſu Chriſti demiſſi perficeretur.

Viri religioſi.] Voce Græca notantur proprie, qui bene ſeu caute accipiunt aliquid. Vide apud Luc. 2. ℣ſ. 25. Per hos quidam putant notari Gentiles ad legem Moſis, ſaltem reſpectu moralium præceptorum obſervationis, converſos. Sed potius videntur intelligendi potiſſima ex parte Judæi origine, homines cultui Dei addicti.

Ex omni gente eorum qui ſub cœlo ſunt.] Eſt hic quædam Hyperbole. Significatur eos ex plurimis orbis terræ regionibus in quas erant diſperſi, Jeroſolymam conveniſſe.

Eorum vel *earum.*] Nam Græca vox eſt ambigua, poteſt referri vel ad viros ſeu homines, vel ad gentes ſeu nationes: res tamen eodem redit.

Facta autem voce hac.] Quidam hanc vocem intelligunt de ſonitu illo de quo ſupra ℣ſ. 2. Alii autem de vocibus ſeu verbis Apoſtolorum: aliqui potius de fama ejus rei mirandæ per urbem pervagata. Ut Jer. 10. 22, nonnulli denique de reipſa & negotio iſto. Ut Exod. 4. 8.

Convenit multitudo.] Miraculi iſtius effectus fuit quod ad hunc rumorem ſparſum per urbem, magnus Judæorum numerus confluxerit illuc ubi Apoſtoli erant & concionabantur.

Et confuſa eſt.] Plerique hoc referunt ad mentis confuſionem ſeu conturbationem, ex re miranda: quod tamen ſatis exprimitur mox ℣ſ. 7. & 12. Alii autem putant intelligendum de concurſu vulgi tumultuario; ut Act. 19. 29 & 32.

Quia audiebant unuſquiſque propria lingua loquentes.] Eſt hic quædam ambiguitas; an una unius linguæ Hebraicæ quæ erat Apoſtolis propria pronunciatæ loquela, reſonans, per variam aëris configurationem, diverſimode formata, ad aures audientium ita allaberetur, ut in iſtis auribus audientium ex una voce diverſæ voces fierent, ſeu audirentur: an vero ex Apoſtolorum ore ſtatim exiverint voces linguæ ipſis exoticæ, ſed quæ audientibus erant propriæ atque vernaculæ? Inter alios Eccleſiæ Doctores Gregor. Nazianz. Orationem de Pentecoſte huic poſteriori ſenſui magis aſſentitur, addita ratione, quia illo modo, priore, eſſet magis audientium quam dicentium miraculum, hoc autem modo, dicentium. Videatur ſupra annot. ad ℣ſ. 4. & infra ℣ſ. 11.

Loquentes eos.] Non tamen ſimul omnes omnibus linguis confuſe: ſed per vices, ordinatè. Vide 1 Cor. 14. 23. &c. 27. 40.

Verſ. 7. *Obſtupeſcebant autem omnes.*] Plus hoc eſt quam quod additur, *& mirabantur*, notat magnam mentis perculſionem. Et is eſt effectus illius miraculi.

Dicentes alii ad alios, Nonne ecce omnes iſti ſunt qui loquuntur, Galilæi?] Ex una regione in qua tam variæ linguæ non vigebant. Cujus autem nationis homines iſti Apoſtoli Chriſti eſſent, id poterant etiam peregrini & advenæ ab incolis percontando didiciſſe.

Verſ. 8. *Et quomodo nos audimus.*] His verbis potiſſimum videntur adducti eſſe quidam, ut exiſtimarent Apoſtolos non diverſis linguis, ſed una Hebræa loquutos: auditores autem eorum verba ita accepiſſe & intellexiſſe, ac ſi ſuam quiſque linguam ab eis audiviſſet. Sed de hoc dictum ſupra ad ℣ſ. 4.

Audimus.] Subintelligendum, *eos loquentes.* Vide ſupra ℣ſ. 6.

Quiſque propria dialecto noſtra.] Ea vox Græca quæ habetur & ſupra ℣ſ. 6. ſolet alias notare in eadem lingua aliquam loquendi diverſitatem, ſed hic accipitur latiori ſignificatu pro linguis diverſis.

In qua nati ſumus.] Dicitur quis natus in aliqua lingua, quia eſt oriundus ex ea regione in qua iſta lingua viget, quæ eſt ei vernacula.

Verſ. 9. Enumerantur variarum regionum homines, omnes tamen religione Judæi, aliqui & natione: ſparſi per varias regiones ac primum ex Aſia.

Parthi.] Populus vicinus Perſis, qui authore Arſace, à Syriæ Regibus defecerat, & tunc Regnum potens, etiam Romanis reſiſtens, tenebat.

Et Medi.] Populi Aſiæ qui poſt Aſſyriorum Monarchiæ diviſionem, in Aſia potentes olim erant; priuſquam Perſarum Monarchia ſurrexiſſet.

Et Elamitæ.] A filio Semi primogenito Elamo, Geneſ. 10. 22, dicti Elamitæ ſeu Elymæi, populi Perſidis, qui ſolent jungi cum Medis: Jeſai. 21. 2. Jer. 25. 25.

Et incolentes Meſopotamiam.] Regionem interamnatem inter Euphratem & Tigrim amnes, inhabitantes, ſed qui tunc Jeroſolymam ut & alii, qui hic recenſentur, advenerant feſti ſolennis cauſa.

Judæamque.] Regionem à tribu Judæ ita dictam: in qua dialectus linguæ Hebrææ, tunc cum Chaldaica Syriaca miſtæ, diverſæ à dialecto Galilæorum vigebat.

Et Cappadociam.] Hæc regio erat vicina Ciliciæ.

Pontum.] Regionem prope mare illud quod vocatur Pontus Euxinus.

Et

Digitized by Google

Et Aſiam.] Non majorem, in qua omnes hactenus recenſitæ oræ continentur; ſed minorem, & quidem ſtrictius, à Cappadocia, Ponto, Phrygia & Pamphylia, diſtinctam, quæ alias vocata Jonia, cujus metropolis Epheſus.

Verſ. 10. *Phrygiamque.*] Regionem Aſiæ in qua olim Troja fuit.

Et Pamphyliam.] Etiam hæc pars Aſiæ erat: dicta ab omni tribu.

Ægyptum.] Hæc Africæ regio; ita vocata à Rege quodam Ægypto fratre Danai. Hebraice dicta Mitzraim, à filio Chami Gen. 10. 6. Ibi, præſertim Alexandriæ, & Memphi, quæ nunc dicitur Cairus, multi tunc Judæi habitabant.

Et partes Libyæ.] Ita vocatur à Græcis Africa: ſed hic additur,

Ejus quæ ſecundum Cyrenem.] Cyrene pars Africæ, inter Ægyptios, & Pœnos ſeu Carthaginenſes ſita.

Et advenæ vel incolæ Romani.] Qui ex urbe Roma, quæ tunc orbis caput & Monarchiæ quartæ ſedes erat, in Europæ parte, Italia, ſita, in qua etiam Judæi habitabant, tunc Jeroſolymam advenerant.

Judæique.] Origine & natione, à Juda pronepote Abrahami oriundi, Romæ habitantes.

Et Proſelyti.] Ita dicti Græco nomine ii, qui ex aliis gentibus ad Judæorum religionem acceſſerant. Vide Matth. 23. 15.

Verſ. 11. *Cretes.*] Ex Creta inſula maris mediterranei, quæ nunc vocatur Candia; media inter Europam, Africam & Aſiam: ſed tamen Europæ ſolet accenſeri.

Et Arabes.] Populi Aſiæ majoris, ex regione Judææ vicina.

Audimus loquentes eos noſtris linguis magnifica Dei.] Vulgata verſio habet *magnalia Dei*, id eſt eximia ac miranda facta Dei enarrantes atque celebrantes. Sic Tob. 11. 13. 3 Macchab. ℣ſ. penult. & Luc. 1. 49. Hæc autem hic erant de Meſſia jam Iſraëlitis ſecundum promiſſa Dei miſſo, de eo miraculis claro, è mortuis reſuſcitato, in cœlum exaltato, de vita æterna per eum conferenda credentibus ac pœnitentiam agentibus &c.

Verſ. 12. *Obſtupeſcebant autem.*] Repetit hic id quod ſcriptum ſupra ℣ſ. 7. *Omnes*, id eſt, plerique nam mox verſu ſequente de aliquibus aliud dicitur.

Et ambigebant.] Id eſt, præ admiratione perplexi erant, & hæſitabant dubii quid hac de re eſſet exiſtimandum.

Alius ad alium dicentes, quidnam velit hoc eſſe?] Ita ſolet dici Latine in admiratione & ignoratione eventus alicujus rei; *Quid hoc ſibi vult?* Voluntas tribuitur rei quæ non eſt perſona.

Verſ. 13. *Alii autem, cavillantes.*] Qui vel linguas alias præter Hebraicam non intelligebant; vel animo erant improbo, nec ſatis ad ea quæ dicebantur attento, ideo hoc miraculum manifeſtum irriſione petulante elevabant.

Dicebant, quod.] Vocula iſta *quod*, in referenda per Proſopopœjam alterius alicujus oratione, frequenter uſurpari ſolita, redundat.

Dulci.] Vox Græca hic poſita ſolet alias notare muſtum ſeu vinum novum, à dulcedine ita dictum. Sed quia hoc proprie illo anni tempore, die Pentecoſtes non erat, ideo vinum dulce, quale eſt ex muſto decoctum ſeu defrutum, intelligitur.

Impleti ſunt.] Id eſt inebriati.

Verſ. 14. *Stans autem.*] Ut concionabundus ad populum, & quidem conſiſtens conſtanter, atque fidenter.

Petrus.] Ut primus inter Apoſtolos, non tamen Dominus, vide ſupra cap. 1. 15: os omnium, ut dicit Chryſoſt.

Cum undecim.] Nempe reliquis Apoſtolis, ſociis & collegis ſuis.

Extulit vocem ſuam.] Ut clara voce, tumultuantem multitudinem cohiberet, ut in ſe converteret audiendum, atque ut fiduciam ſuam declararet.

Effatus eſt eis.] Seu affatus eſt eos.

Viri Iudæi, & habitantes Ieruſalem.] Ipſa tali appellatione captat benevolentiam: quia iſti ſe aliis antecellere multis modis exiſtimabant.

Hoc vobis notum eſto, & in aures admittite verba mea.] Conciliat ſibi attentionem, ut ſolet fieri in exordiis orationum.

Verſ. 15. *Non enim ut vos præſumitis.*] Amovet falſam opinionem.

Iſti ebrii ſunt.] Nempe collegæ ac ſocii mei.

Eſt enim hora tertia diei.] Nempe ab ortu Solis: tempus precum matutinarum; ad quas non ſolebant Judæi honeſti accedere cibo ac potu refecti, multo minus ebrii: præſertim feſto ſolenni. Qui in illis oris ebrietati indulgebant, ſolebant id facere veſperi ſub tempus cœnæ poſtquam negotia diurna expedierant, & quando eos minus pudebat, vide 1 Theſſ. 5. 5.

Verſ. 16. *Sed hoc eſt illud quod dictum per Prophetam Ioëlem.*] Cap. ejus 2 à ℣ſ. 28, vel ſecundum Hebraicum textum, Cap. 3. ℣ſ. 1. Jam validiore argumento eos refutat & ſimul ad quæſtionem ℣ſ. 12, indicatam reſpondet, non ſuis verbis ſed Scripturæ propheticæ.

Verſ. 17. *Et erit in ultimis diebus.*] Seu ultimis temporibus; nempe tempore eo quo Deus daturus erat populo ſuo *Doctorem juſtitiæ*, de quo ibi apud Joëlem cap. 2. 23, ſecundum quoſdam, ita Hebraicas voces interpretantes: per quem Doctorem juſtitiæ ſignificatur Meſſias, quamvis alii interpretentur *pluviam juſtam*. Alias in Hebræo textu hoc loco ſunt voces *poſt hæc*.

Dicit Deus.] Has voces S. Petrus addit, monens quis illa apud Prophetam loquutus ſit, & iſta facturus fuerit.

Effundam.] Veluti aquam, cui ſolet aſſimilari Spiritus Dei Sanctus. Ut Jeſai. 44. 3. Joh. 4. 14. VII. 38, 39. vide & Tit. 3. 6. abluens ſordes peccatorum: cujus abundans & copioſa largitio hoc verbo ſignificatur.

A Spiritu meo.] Apud Joëlem eſt, *effundam Spiritum meum*, hic autem *à* vel *ex*, *Spiritu meo*. Indicatur Deum non totum Spiritum ſuum hominibus dare, vel in homines effundere, ſed partem ex eo. Vide & 1 Joh. 4. 13. Hebr. 2. 4. Hinc etiam apparet Spiritum Sanctum non eſſe perſonam Dei ipſumque Deum altiſſimum: nam de hoc non poteſt recte dici quod effundatur à Deo: neque quod ſit Dei.

Super omnem.] Cujuſvis ſortis, & conditionis, atque ſexus, & ætatis, capacis.

Carnem.] Id eſt homines, ad populum Dei ſpectantes. Spiritui potenti opponitur caro fragilis, vilis, cui tamen Spiritus ille Dei potens communicatur.

Et prophetabunt.] Tum futura prædicent, tum occulta myſteria divina effabuntur, ex afflatu Spiritus divini: cujus effectum eſt prophetia.

Filii veſtri.] Nempe iſtorum quibus hæc per Prophetam Joëlem ſunt annunciata, priſcorum Judæorum poſteri.

Et filiæ veſtræ.] Etiam fœminis hoc donum eximium Deus promiſit. Sed hinc non neceſſario ſequitur, eo ipſo tempore quum hæc S. Petrus diceret, datum fuiſſe fœminis Spiritum Sanctum, eaſque tunc prophetaſſe. Nam poteſt dici id poſtea eſſe impletum, ut Act. 21. 9. Sicut etiam quod mox additur de ſomniis.

Et juvenes veſtri viſiones cernent.] Id eſt revelationes myſteriorum divinorum, miraculoſo modo cœlitus factas, percipient.

Et ſeniores veſtri ſomnia ſomniabunt.] Nempe ſupernaturalia, à Deo per Spiritum ejus immiſſa: per qualia etiam Deus arcana ſua revelare ſolitus. Unde cum viſionibus Prophetis à Deo exhiberi ſolitis talia ſomnia memorantur Num. 12. 6.

18. *Et quidem.*] In Hebræo textu apud Joëlem eſt, *& etiam*, nempe, quod majus adhuc eſt, & magis mirabile, atque majoris gratiæ effectum.

Super ſervos meos & ſuper ſervas meas.] Non tantum liberas perſonas quales hactenus memoratæ, ſed etiam ſervilis conditionis.

Meos, meas.] Non habentur iſta in textu Joëlis Hebræo, tantum *ſuper ſervos & ſuper ancillas*, ſed S. Petrus hoc addidit, monens iſtos ſervilis conditionis homines eſſe ſervos Dei, non contemnendos, quando ſunt pii. Alias omnes homines & præſertim religioſi ejus cultores ſunt ſervi Dei.

In diebus illis.] Nempe ultimis, *effundam à ſpiritu meo, & prophetabunt*, quæ poſita ſunt verſ. 17. ea hic repetuntur.

Verſ. 19. *Et dabo prodigia.*] Poſt promiſſa læta piis, jam annunciantur minæ indicia triſtia iræ Dei, contra euangelii, per Prophetas iſtos ex Spiritus Sancti afflatu prædicati, ad fidem in Jeſum Chriſtum & ad pœnitentiam invitantis, contemtores.

Talia prodigia, iræ Dei contra Judæos incredulos & inobedientes prænuncia, evenerunt ante Jeroſolymæ excidium. De quibus videatur annotatio ad Luc. 21. 11.

In cœlo ſurſum & ſigna ſuper terram deorſum.] Non habetur hoc *ſurſum* in textu Joëlis; ſicut & mox *deorſum*.

Sanguinem & ignem & vaporem fumi.] Id eſt cædes hominum, atque incendia vicorum & oppidorum.

Verſ. 20. *Sol convertetur in tenebras*, id eſt obtenebrabitur, *& luna in ſanguinem &c.*] Reſpectu coloris ſanguinei. Vide & Apoc. 6. 12. Hæc aliqui accipiunt improprie de gravibus calamitatibus & rerum, mundi confuſione, ut ſolent talia apud Prophetas talibus loquutionibus deſignari. Sed nihil obſtat quominus hæc propriè accipiantur, reſpectu ſenſus myſtici, de quo mox. Vide annot. ad Matth. 24. verſ. 29.

Priusquam veniat illa dies Domini.] Hæc dies, quæ alioqui ſenſu humiliore poteſt intelligi de tempore excidii Jeroſolymitani, ſenſu myſtico perfectiore intelligenda eſt dies illa ultima qua Deus per Chriſtum judicaturus eſt totum mundum & omnes ejus incolas. Dies alicujus dicitur qua is aliquid inſigne efficit, vel conſequitur.

Magna & illuſtris.] Apud Joëlem eo loco unde hæc verba ſunt ſumta, habetur *terribilis*. Hæc dies impiis quidem terribilis, propter pœnas eorum horrendas à Deo per Chriſtum tunc eis infligendas; ſed eadem reſpectu rerum quæ in illa patrabuntur, ſimul illuſtris & glorioſa erit Deo ac Chriſto, & hominibus piis.

Verſ. 21. *Et erit.*] Id eſt fiet hoc, quod, omnis &c.

Omnis quicunque abſque reſpectu perſonarum, *invocaverit nomen Domini.*] Invocare nomen Dei, ſignificat Deum religioſe colere, & cultum iſtum profiteri, verbis atque factis. Ita invocatio Dei non pro ſola ad eum directa precatione, ſed pro ejus cultu ſumitur ſæpe. Ut Geneſ. 12. 8. XIII. 4. XXVI. 25. 1 Paral. 13. 6. Pſal. 79. 6. Eſai. 41. 25. Jer. 10. 25. Sic & invocatio Jeſu Chriſti vel nominis ejus, Act. 9. 14, 21. 1 Cor. 1. 2. 2 Tim. 2. 22.

Domini.] Per Dominum iſtum apud Joëlem intelligitur Deus altiſſimus, hic autem merito ſubintelligitur & Jeſus Chriſtus, à Deo exaltatus, per quem ut mediatorem ſub Novo Fœdere Deus eſt invocandus, & colendus. Vide Rom. 10. 12, 13.

Servabitur.] Id eſt ab exitio aliis imminente liberabitur, atque fructum gratiæ Dei perpetuum conſequetur: præſertim in vita illa cœleſti æterna.

Rurſus piis læta prædicuntur. Ita non tantum ad quæſtionem de eo quod tunc fiebat reſpectu miraculoſæ demiſſionis Spiritus Sancti, reſponſum dedit Petrus ex verbis propheticis, ſed ex iis ulterius citatis ulteriora quoque ad finem mundi de inſignibus Dei tum reſpectu impiorum tum reſpectu piorum effectis vaticinia pronunciavit.

In Concionis hujus parte ſecunda ex occaſione illius rei mirandæ, populum qui ejus fama permotus concurrerat, docet porro Petrus de Jeſu, qui poſt paſſionem & reſuſcitationem à Deo præter ſpem Judæorum ei adverſantium, factus eſt Dominus cœli, per quem iſtud miraculum circa Spiritus Sancti demiſſionem eſt editum.

Verſ. 22. *Viri Iſraëlitæ.*] Iterum eos compellat honorifice; Gaudebant illi nomine Iſraëlitarum, quod ab Iſraële ſeu Jacobo Abrahami nepote, qui cognominatus eſt Iſraël, id eſt princeps vel victor Dei, eſſent oriundi.

Audite ſermones iſtos.] Rurſus attentionem conciliat orationi ſuæ.

Jeſum illum Nazaræum.] Nempe illum qui à Nazareto oppido in quo educatus fuit, ita eſt vocatus. Vide Matth. 2. 23, quem Judæi ita vocitabant quaſi per contumeliam, & ſuper quem crucifixum in titulo hoc eſt adſcriptum Joh. 19. 19.

Virum.] Ita vocatus Jeſus etiam Joh. 1. 30. & Act. 17. 31. Ut indicetur is eſſe homo verus: etiam

hic

hic à Deo qui mox deinde nominatur, palam diſtinctus.

A Deo approbatum ſeu *demonſtratum.*] Id eſt quem Deus à ſe miſſum eſſe, certis documentis confirmavit. Vide Ioh. 3. 2. v. 36, & probavit hunc eſſe Meſſiam verum.

In vos.] Id eſt veſtri cauſa, ſeu propter vos, ut in eum crederetis & per eum ſalvi fieretis. Aliqui exponunt vobis; vel inter vos, ut 1 Theſſ. 1. 5. aut apud vos, ut Luc. 24. 47.

Potentiis.] Id eſt factis miraculoſis, à potentia Dei profectis. Vide Matth. 7. 22. xiv. 2. &c.

Et prodigiis & ſignis.] Eadem miracula inſignia pluribus vocibus idem ſignificantibus declarat. Sic Act. 6. 8. 2 Cor. 12. 12. Hebr. 2. 4. Quidam tamen hæc diſtinguit, ut *potentia* ſint miracula quæ inſi gnem potentiam mirificam requirunt & arguunt: *portenta* autem illa quæ præ cæteris ſunt ſtupenda: *Signa* denique generaliter omnia ea quæ indicio ſunt aliquem à Deo miſſum eſſe.

Qua fecit per eum Deus.] Indicat S. Petrus non Jeſum fuiſſe primarium ſeu principalem iſtorum miraculorum authorem ſeu primam cauſam, ſed Deum, nempe illum altiſſimum, à quo Jeſus erat miſſus, à quo & potentiam ac poteſtatem iſta faciendi accepit. Jeſum autem fuiſſe iſtorum cauſam mediam. Sicut ſimile exemplum habemus Act. 15. 12. Etiam hinc apparet Jeſum non fuiſſe ipſum Deum altiſſimum; nam ſi eſſet, non bene de illo ita diceretur.

In medio veſtri.] Non clanculum alicubi in angulo hæc Chriſti miracula fiebant, ſed palam in medio Judæorum.

Sicut & ipſi noſtis.] Illorum ipſorum notitiam & conſcientiam appellat: ut oſtendat ſe non ignota nec dubia loqui: ſed talia quæ illi ipſi negare non poterant; quippe quorum multi ſpectaverant oculis ſuis iſta Jeſu facta miranda.

Verſ. 23. *Hunc.*] Nempe Jeſum, de quo loqui orſus Petrus, ejus commendationem quaſi per parentheſin addidit.

Definito conſilio.] Jeſu paſſionem commemoraturus, indicat eam non temere ac fortuito, vel tantum ex hominum malitia atque induſtria eveniſſe, ſed ex Dei decreto: qui ut hoc fieret jam olim conſtituerat. Non tamen abſolute abſque ulla conditione. Neque Deus Judæos ut id facerent omnino coegit, ſed eorum malitia jam parata ad id eſt uſus, ut præter eorum intentionem id in bonum tum illorum ipſorum ſi reſipiſcerent, tum aliorum hominum converteret.

Et præcognitione Dei.] Docet id Deum præſciviſſe multo prius quam fieret. Quod patet vel hinc quia per Prophetas ſuos prædixit id fore. Additamentum N. N. Nota hic prædeſtinationem & præſcientiam conjungi, tanquam ejuſdem rei cauſæ: unde apparet ea quæ Deus præcognovit æque neceſſario fieri ac illa quæ determinavit.

Deditum.] Nempe à Juda Iſcariote uno ex Chriſti diſcipulis, proditore.

Accipientes.] Seu quum traditum accepiſſetis.

Per manus exlegum.] Id eſt ſceleratorum hominum. Aliqui vertunt *per manus ſceleratas.* Quia articulus Græcus non eſt additus: ſed poteſt eſſe ellipſis articuli. Res quidem eodem redit. Satius eſt tamen per nomen iſtud intelligi ipſos homines exleges ſeu ſceleratos: nempe Ethnicos, quales erant Romani milites, per quorum manus Jeſus eſt crucifixus. Ii ita vocantur oppoſite ad Judæos, quod legem Dei non haberent nec noſſent. Alibi eodem ſenſu vocantur peccatores, Matth. 20. 45. Marc. 14. ℣ſ. 41. Quod eſſent homines prorſus profani. Hæ autem voces *per manus exlegum* non ſunt conjungendæ cum voce antecedente *deditum*, ſed cum ſequentibus.

Affigentes.] Nempe ligno crucis.

Interemiſtis.] Jeſum crucifixiſſe & occidiſſe dicuntur Judæi, quanquam non ipſi ſuis manibus eum crucifixerint, quia hujus rei authores & impulſores Pilato præſidi ejuſque militibus fuerunt. Quod quis per alium facit, ipſe facere cenſetur.

Verſ. 24. *Quem Deus reſuſcitavit.*] Jeſum ex Dei conſtitutione per homines impios morte affectum, Deus ex morte liberavit & ad vitam reſtituit. Hoc ſæpe & alibi docetur ab Apoſtolis, quia in hoc vertebatur cardo fidei in Jeſum Chriſtum. Hinc etiam apparet Jeſum non eſſe ipſum Deum altiſſimum: quia inconveniens eſt ſi dicatur Deus altiſſimus eſſe reſuſcitatus à Deo.

Solvens dolores mortis.] Quidam exponunt mortem dolorum plenam: ex Hebraiſmo. Ut *abominatio vaſtationis* pro abominanda vaſtatione accipitur, Matth. 24. 15. Aliqui Interpretes Græci, ut Theophyl. Oecumen. ita exponunt, quod mors introducatur quaſi mulier quæ in ventre fœtum habuit incluſum, & cum doloribus parturiebat, ut eum in lucem emitteret; cujus dolores tunc ſoluti ſunt quum fœtus ex ea eſt eductus. Sed non male quidam annotarunt, nomen Hebræum quod dolores graves notat, notare etiam, & quidem priore ſignificatione, funes ſeu laqueos quibus aliquid conſtringitur: & reſpici hic verba 2 Sam. 22. 6. Pſal. 18. ℣ſ. 5, 6. cxvi. 3. Ubi de circumdatione funium mortis ſeu inferni (ut & hic aliqui habent) & de liberatione ex eis ſermo eſt. Nomen autem id quod *funes* ſignificat in Græca verſione poſitum eſt *dolores.* Quam Græcam verſionem Lucas eſt ſequutus. Ergo indicatur Deus ſolutis vinculis mortis quibus ea Ieſum vinxerat, eum in vitam revocaſſe.

Eo quod non erat poſſibile &c.] Nempe ex Dei decreto: quia is Jeſum è morte excitare conſtituerat, ut mox probatur.

Teneri eum ab ea.] Nempe à morte, vel *ab eo*, nempe inferno ſeu ſepulchro. Scilicet ut ibi Jeſus perpetuo aut ſaltem diu detineretur.

Verſ. 25. *David enim.*] Jeſum Chriſtum à morte non debuiſſe retineri, probat ex verbis Davidis, Pſal. 16. ℣ſ. 8 & ſeqq.

Dicit in eum.] Seu *ad eum* ſpectans, vel *de eo.* Ut Eph. 5. 32. David hæc in Pſalmn dicens, non tam ſeipſum ſpectabat, quam eum cujus typum gerebat nempe Jeſum Chriſtum. Id S. Petrus à Spiritu Sancto edoctus, ita expoſuit.

Proſpiciebam Dominum in conſpectu meo ſemper.] Verba hæc citantur ex verſione Græca, diverſa aliquantum à textu Hebræo. In quo hoc loco eſt *Poſui Jehovam in conſpectu &c.* indicat ſe in periculis & in paſ-

Digitized by Google

in paſſione, Deum ſibi propoſuiſſe velut præſentem, qui ſibi adſit, quaſi illum videret; ita ei & ejus auxilio ſe confidiſſe. Vide & Pſal. 25. 15.

Quia ex dextris meis eſt.] Seu ad dexteram, prope adſtans, ad opem ferendam.

Ut ne concutiar.] Id eſt, ne hoſtes mei me ita proſternant ut opprimant & victoriam de me obtineant.

Verſ. 26. *Propter hoc.*] Id eſt propter iſtam Dei præſentiam.

Oblectatum eſt cor meum.] Id eſt animus meus eſt exhilaratus.

Et exſultavit lingua mea.] In Hebræo textu Pſalmi eſt *gloria mea*, ut & Pſal. 30. ult. Quia lingua piorum occupatur in gloria Dei celebranda. Lucas hic ſequitur ſeptuaginta Interpretum verſionem Græcam.

Adhuc autem & caro mea.] Etiam poſt mortem incorrupta manens.

Commorabitur.] Se deget in ſepulchro. Græce proprie eſt tale verbum quo ſignificatur in tabernaculo habitabit, quo notatur ad tempus breve commoratio.

In ſpe.] Seu cum ſpe. Nempe præſervationis à corruptione, & reſuſcitationis, quod mox ſequitur. Carni ſepultæ tribuitur ſpes ſeu fiducia, improprie. Indicatur carnem Chriſti poſt mortem manſuram fuiſſe in ſecuritate, tutam ab omni malo. David Kimchi Rabbinus Judæorum Commentar. in Pſal. 16. in hæc verba ſcripſit, ſenſu literali, dum ſum in vivis, habitabit caro mea ſecure, quia liberabis me ab omni damno: at myſticè poſt mortem, quaſi doceat non duminaturam ei corruptionem & vermem.

Verſ. 27. *Quia non derelinques.*] Apoſtrophe ſeu averſio ſermonis directa ad Deum Patrem.

Animam meam.] Id eſt *me*, per ſynecdochen partis pro toto; & alibi animæ pro hominibus ponuntur, ut Ezech. 17. 17. XVIII. 4. 20. XXII. 27. Act. 7. 14. 1 Pet. 3. 20. Ad hunc locum explicandum faciunt verba, Pſal. 33. 19. XLIX. 16. LXXXIX. verſ. 49.

In inferno] Vox Hebræa in textu Pſalmi 16 poſita *Scheol*, ſignificat in genere locum corporum humanorum poſt mortem, unde communiter pro ſepulchro, interdum pro inferno ponitur, ut notavit Buxtorfius: Græca vox ſignat inviſibilem locum.

Infernus autem in Sacra Scriptura plerumque notat ſtatum mortuorum, ut præter loca modo citata, Job 7. 9. Pſal. 6. 6. Jeſ. 38. 18. 1 Cor. 15. 55. Apoc. 1. 18. XX. 14. in quem infernum deſcendunt etiam homines pii, Gen. 37. 35. XLII. 38. XLIV. 29. Iob 14. 13. XVII. 13, 16. Sed Deus animas eorum redimit ſeu liberat ex inferno. Pſal. 49. 16. XXX. 4. LXXXVI. 13. Hoſ. XIII. 14. Et Ieſu Chriſti animam ex inferno Deus liberavit, dum eum mortuum reſuſcitavit.

Græcus textus hoc loco habet εἰς ᾅδου *in inferni* & quidem tale *in* quod poſtulat accuſativum εἰς pro ἐν & ſubintelligitur *domum*, ſeu *domo*. Ut notavit Piſcator.

Neque dabis] Id eſt, non ſines, nec permittes ut hoc fiat.

Illum ſanctum tuum.] Hebræa vox Pſalmi, notat etiam benignum, aut miſericordem. Dicitur id nomen etiam de aliis hominibus piis ac ſanctis, ut Pſal. 37. 28. LXXXVI. 2. Sed per excellentiam Ieſus Chriſtus eſt Sanctus Dei. Vide Mar. 1. 24.

Videre corruptionem.] Id eſt experiri eam, corrumpi; etiam quoad corpus Chriſti, quod manſit in ſepulchro incorruptum, non putrefactum, tertia die vivificatum. Ita ſumitur videre mortem, Ioh. 8. 51. Hebr. 11. 5.

Verſ. 28. *Notificaſti mihi vias vitæ.*] Id eſt ex morte ad vitam me reduces, & quidem ad vitam illam beatiſſimam ac jucundiſſimam, nempe æternam aditum mihi dabis; quum ejus me compotem ac participem facies. Præteritum pro futuro.

Replebis me oblectatione.] Id eſt lætitia ſumma afficies, in cœleſti felicitate.

Cum facie tua.] Id eſt quando tuam ô Deus mi, faciem conſpiciendam mihi exhibebis. Vide Pſal. 17. verſ. 15.

Verſ. 29. *Viri fratres.*] Rurſus compellat auditores benigne, concilians ſibi eorum benevolam attentionem: volens oſtendere iſta modo citata verba Davidi non convenire.

Licitum dicere cum libertate loquendi ad vos.] Græce cum *parrheſia* quæ ſignificat aliquem omnia dicere, nempe quæ vult. Hoc præfatur quia dicturus eſt aliquid quod durum, videri poſſet.

De Patriarcha Davide.] Ita olim familiarum Principes dicti ſunt Patriarchæ. David autem non tantum familiæ unius è multis, ſed Regiæ proſapiæ, & ipſius Meſſiæ progenitor, recte etiam Patriarchæ nomine decoratur. Sed hac ejus dignitate non obſtantes, petit S. Petrus ut liceat de eo dicere quod verum eſt.

Quod & defunctus eſt.] Græce proprie *finivit*, id eſt mortuus eſt.

Et ſepultus eſt.] Vide 1 Reg. 2. 10.

Et monumentum ejus.] Id eſt ſepulchrum, in quo corpus ejus manſit.

Eſt inter nos.] In textu Græco habetur *in nobis*, ſed ſæpe *in* ponitur pro *inter*.

Uſque ad diem hanc.] Indicat manſiſſe ad illud tempus iſtud Davidis ſepulchrum, & quidem non tantum ita ut locus iſte oſtendi poſſet jam vacuus, quomodo & locus Jeſu Chriſti ſepulti; ſed etiam ut in iſto ſepulchro maneret corpus illius corruptum putrefactum. Oſtendit illa Pſalmi verba à Davide pronunciata non poſſe de Davide proprie intelligi. Sed quum dicendum eſſet, animam Davidis relictam eſſe hactenus in inferno, & corpus ejus expertum eſſe corruptionem, mollioribus verbis id dicit. Vide Act. 13. 36.

Verſ. 30. *Propheta igitur exiſtens.*] Prophetæ etiam alii in multis ſuis dictis ad Chriſtum ſpectabant: ergo etiam David Spiritu prophetico præditus: præſertim quum ad eum magis quam ad alios Chriſtus pertineret, ut mox indicatur.

Et ſciens quod juramento juravit ipſi Deus.] Id eſt certo juravit. Hebraiſmus. Vide annot. ad Luc. 22. verſ. 15. Ea de re promiſſum ſimplex habetur 2 Sam. cap. 7. 12 & ſeqq. Sed Pſal. 132. 11, id vocatur juramentum.

Ex fructu lumbi ejus.] In locis modo citatis, ubi iſta promiſſio exprimitur, mentio fit viſcerum, & fructus ventris Davidici, quod de utero uxoris Davidicæ poteſt intelligi. Hic autem dicitur *ex fructu lumbi ejus*, quum tamen nobis conſtet Chriſtum non proprie ex Joſepho, qui è lumbis Davidis, ut unus è poſteris ejus prodierat, eſſe progenitum. Reſpondent quidam, talia dicta ita intelligenda, quod ei qui ex Davide oriundus erat nempe Joſepho, Deus ex uxore ejus propria, non alterius viri ope, ſed miraculoſe prolem iſtam dederit: & quod ſenſu literali magis proprie Salomoni convenit, id ſenſu myſtico de Jeſu Chriſto intellectum non eſſe æque proprie accipiendum. Sed ſi virgo beata Maria, mater Chriſti, ex ſanguine & ſemine Davidis orta ponatur, quod non eſt abſurdum, minus improprie hoc poterit explicari. Quod jam innuimus ad Mat. cap. 1. ℣. 16.

Quod ad carnem ſeu *ſecundum carnem.*] Id eſt quod attinet ad carnalem nativitatem ſeu quatenus Chriſtus fuit caro. Indicat in Chriſto eſſe præter carnis & carnalis nativitatis reſpectum, conſiderandum aliquid aliud, & aliam nativitatem ſeu generationem reſpectu cujus ſit non Davidis filius ſed Dei: nempe ſecundum generationem ſpiritualem, quam non ex Davide, ſed ex Deo habuit Chriſtus. Nam carni ſolet opponi Spiritus: & iſtis vocibus *ſecundum carnem* illæ *ſecundum Spiritum*. Inſignis locus huc faciens & hunc noſtrum illuſtrans eſt Rom. 1. 3, 4. Sed videantur & alii, Rom.4. 1. 1x. 3. 1 Cor. 10.18. 2 Cor. 5. 16. Gal. 4. 23, 29. ubi etiam eſt inſignis iſta oppoſitio. Epheſ. 6. 5. & Col. 3. 22. Non opponuntur autem uſquam talia verba divinæ naturæ vel perſonæ, quod aliqui volunt.

Suſcitare.] Suſcitatio hic non eſt accipienda de reſuſcitatione ex mortuis, ſed de productione naturali; ſicut & in loco 2 Sam.7.12. in Græca verſione: nam ad hunc locum hic reſpicitur. Quæ verba ſenſu quidem primo intelligebantur de Solomone filio Davidis, qui poſt eum Rex Iſraëlis fuit, & typus Ieſu Chriſti: ſed ſenſu ulteriore, myſtico, potius plenius & magis proprie intelligenda ſunt de illo Meſſia excellenti nempe de Ieſu Chriſto. Nam verba ibi poſita, *quum completi fuerint dies tui, & jacueris cum patribus tuis, ſtatuam vel ſuſcitabo, ſemen tuum poſt te*, non tam proprie pertinent ad Solomonem qui vivente Davide & natus & adultus fuit, & in ſolio regio conſedit. Præterea ibidem addita verſ. 13. *& firmabo ſolium regni ejus uſque in ſeculum, vel in æternum*, improprie de Solomone, magis proprie de Jeſu Chriſto intelliguntur.

Chriſtum.] Græca voce, at Hebraica Meſſiam. Hoc nomine appellati alias & alii à Deo uncti, præſertim Reges; ſed excellenter hoc nomen convenit excellenti ſuper omnes uncto Dei, ſeu Regi populi divini cœleſti, nempe Ieſu illi dicto Nazaræno.

Sedere.] Quidam vertunt ut ſederé faceret ſeu collocaret. Sed verbum Græcum quod hic ponitur, paſſim ſignificat potius ſedere: (præter unum forſan locum Eph. 1. 20.) Et hic ergo ſenſus eſt, *ut ſedeat*, nempe Chriſtus.

Super throno ejus.] Id eſt ſolio Davidis regio. Quanquam reſpectu Ieſu Chriſti hoc intelligitur non ita proprie ut in throno terreno Davidi ſuccederet, ſed ut inſtar Davidis eſſet Rex populi Dei, at multo excellentiori modo quam David, non in terreno ſed in cœleſti ſolio conſidens, Deo proximus.

Verſ. 31. *Prævidens, loquutus eſt.*] Quaſi dicat, ut Propheta, Spiritu Dei revelante, multo prius antequam fieret videns ſpiritu ſuo, id de quo verſu proxime præcedente dictum eſt, reſpectu Chriſti, ſuſcitandi ex ſemine Davidis, & inſtar Davidis regnaturi, etiam hoc eodem ſpiritu prophetico & eadem præſcientia prævidit David, & prophetavit in Pſal. 16. hunc Chriſtum è ſemine ſuo oriundum velut alterum ſe, eſſe ex mortuis reſuſcitandum. Ita ut illa verba Davidis non de ipſo Davide reſuſcitando ita ut corpus ejus non videat corruptionem, ſed de Chriſto iſto intelligantur.

De reſurrectione Chriſti. Nempe quod poſt mortem brevi eſſet reſuſcitandus à Deo, atque ad vitam rurſus revocandus.

Quod non derelicta ſit anima ejus.] Nempe Jeſu Chriſti.

In inferno.] Id eſt in ſtatu mortuorum. Vide notata ſupra ad verſ. 27.

Neque caro ejus vidit corruptionem.] Id eſt experta eſt. Vide ibid.

Verſ. 32. *Hunc Jeſum reſuſcitavit Deus.*] Nempe Deus Pater, ut alibi expreſſe dicitur, Gal. 1.1. Eph. 1. ℣. 17, 20. 1 Theſſ. 1. 9, 10. filium ſuum Jeſum, Chriſtum ex mortuis reſuſcitavit, & in vitam revocavit.

Cujus] Sive rei, nempe reſuſcitationis, ſive etiam ipſius Ieſu reſuſcitati. Vide Luc. 24. 48. & ſupra Act. 1. 8. & infra verſ. 32. XIII. 31.

Omnes nos ſumus teſtes.] Præcipue Apoſtoli Chriſti XII. quorum hoc maxime proprium erat officium, ut eſſent reſurrectionis Chriſti teſtes certi, quia oculati. Vide Act. 1. 22. nam eum è morte dira reducem viderunt, non ſemel.

Sub iſta voce *omnes* merito non ſoli Apoſtoli XII, ſed & alii iis adhærentes ſocii multi, qui Ieſum crucifixum ſpectarunt redivivum, quique ibi tunc adfuerunt, comprehenduntur. Hi quoniam erant homines ſimplices, ac indocti, ut etiam dicitur infra IV. verſ. 13, & in magnis periculis, inter catervas eorum qui iis & Domino eorum Jeſu erant infeſti, tamen id quod erat communi opinioni adverſum, teſtabantur confidenter, ideo merito teſtimonium eorum ut fide dignum erat recipiendum.

Verſ. 33. *Dextera igitur Dei exaltatus.*] Id eſt potenti vi eadem qua eſt reſuſcitatus à Deo Jeſus, eſt ab eodem in cœlum ſupremum aſſumtus, atque ibi gloria & honore coronatus, ut dicitur Hebr. 2. 9.

Aliqui exponunt *ad dexteram Dei exaltatus*, reſpectu ejus quod dicitur infra verſ. 34. Id quamvis etiam ſit verum; tamen non eſt neceſſe hic ita exponi, recedendo à propria vocis *dextera* ſeu per dexteram ſignificatinne. Quanquam in iſta exaltatione excellenti, continetur Jeſu Chriſti ad dexteram Dei collocatio.

Et promiſſum Sancti Spiritus.] Non ipſam promiſſionem, quam Jeſus multo ante acceperat, ſed rem promiſſam, nempe ipſum Spiritum Sanctum. Vide Luc. 24. 49. & ſupra Act. 1. 4, 5. confer & Joh. 7. 39.

Accipiens à Patre.] Nempe à Deo altiſſimo qui eſt Pater Jeſu Chriſti.

Quia autem Spiritum Sanctum Deus Pater dedit Jeſu Chriſto filio ſuo, & Jeſus Chriſtus eum accepit à Deo Patre, etiam hinc apparet nec Spiritum Sanctum illum afflatum Dei, neque Jeſum Chriſtum, eſſe ipſum Deum altiſſimum.

Effudit hoc vel *hunc.*] Nam in Græco textu Spiritus eſt neutrius generis. Nempe eum quem à Deo Patre accepit Spiritum Sanctum, Ieſus copioſe & abundanter demiſit cœlitus, ac largitus eſt Apoſtolis ſuis. Vide Tit. 3. 5, 6. ut Rex poſt coronationem ſuam donatia famulis ac ſubditis ſuis largiri ſolet: ita Jeſus poſt exaltationem ſuam hoc donum eximium Spiritum Sanctum largitus eſt ſuis. Vide Epheſ. 4. 8.

Quod nunc vos videtis.] Quanquam ipſe Spiritus Sanctus ſit inviſibilis, tamen ſymbolum ejus erat viſibile, nempe linguæ illæ igneæ, ſuper Apoſtolos conſidentes ſupra verſ. 3.

Et auditis.] Nempe ex Spiritu Sancto manantem effectum, variarum linguarum peregrinarum ab Apoſtolis pronunciatarum. Supra verſ. 4 & 6 & 11. Talia inſignia & miranda in Jeſu illius diſcipulis facta, viſa & audita, evidenter, ab adverſariis, probabant manifeſte iſtum Jeſum eſſe Deo chariſſimum, qui propter ipſum & per ipſum talia fecerit.

Verſ. 34. *Non enim David.*] De Jeſu ſupra Davidem prærogativa loqui orſus reſpectu reſurrectionis, hic porro eandem illuſtrat reſpectu aſcenſionis in cœlum, per quam indicat idem quod modo dixit de Jeſu per dexteram Dei exaltatione.

Aſcendit in cælos.] Nempe ex terra in illud cœlum cœlorum altiſſimum. Quam aſcenſionem in cœlos non talem intelligit qualis fuit Eliæ, vel etiam Enochi, ſed ſub ea comprehendit ſummam Jeſu exaltationem ejuſmodi ut evaſerit Rex cœli, quod mox exprimit per ejus ad dexteram DEI ſeſſionem. De Davide nuſpiam ſcriptum eſt quod aſcenderit in cœlum, ſeu potius *in cælos* ut hic numero plurali dicitur, præſertim totus cum corpore ſuo. Sed ſcriptum eſt tantum, Davidem obdormiviſſe cum patribus ſuis, & ſepultum eſſe in civitate Davidis. 1 Reg. 2. 10. ergo ille tantum deſcendit in ſepulchrum, non autem etiam aſcendit in cœlum.

Dicit autem ipſe] Nempe David in Pſalmo 110.

Dixit DOMINUS.] Qui ex Hebræa voce ſolet vocari Jehovah, nempe DEUS altiſſimus, qui eſt Pater Ieſu Chriſti.

Domino meo] Hebraicè l'*Adoni. Adon* generaliter ſignificat Dominum, quod etiam hominibus meris tribui ſolet; & notat eum qui habet poteſtatem atque authoritatem in ſubjectos.

De iſtorum verborum ſenſu, & quomodo Meſſias ſeu Chriſtus ſit *Davidis Dominus*, & quid ſignificet iſtud dictum Dei *ſede ex dextris meis*, ſeu *ad dexteram meam* videantur annotata ad Matth. 22. ℣. 44. 45.

Hoc addere libet, non dicere DEUM Chriſto *ſta* coram me ſed *ſede*, quod eſt honoris: & quidem non ad pedes, ſed *ad dexteram meam* nempe DEI. Homines quidam eximii, ut Reges, quamvis ſedeant in thronis, tamen non ad dextram DEI ſedent, ſed ſub pedibus DEI, quia terra eſt ſcabellum pedum DEI. Angeli autem quamvis aliqui habeant attributos thronos, tamen etiam eximii, dicuntur adſtare coram facie DEI, ut parati ad miniſteria. Omnes hos ſuperat dignitate & honore Chriſtus, DEO altiſſimo proximus, cum eo ſimul Rex cœleſtis.

Verſ. 35. *Donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum*] Hæc verba addita, indicant tum Chriſti gloriam, in ejus inſigni de hoſtibus ipſi hactenus adverſantibus, victoria, tum minas, quæ reſpiciunt præter alios etiam Judæos, qui quantumvis hoſtiliter contra Jeſum Unctum Dei tumultuati fuerint, tamen tandem futurum ſit ut iidem ipſi à Deo ſubjiciantur.

Verſ. 36. Jam ex prædictis infertur iſtius concionis Petri concluſio.

Certo ergo cognoſcat.] Id eſt, pro re quæ à lapſu & errore atque fallacia ſit tuta, hoc habeat.

Omnis domus Iſraëlis.] Id eſt omnes poſteri Jacobi, qui dictus Iſraël: omnes Iſraëlitæ: quorum pars eximia erant Judæi.

Quod Dominum.] Nempe non qualemcunque, non terrenum, ſed eum qui in cœlum evectus, conſedit ad dexteram DEI, ut modo dictum qui habet omnem poteſtatem in cœlo & in terra ſibi datam Matth. 28. 18. Talis autem Dominus cœleſtis poteſt jure vocari Deus. Unde etiam Ambroſ. de fide cap. VII. ita hæc verba citat, quod eum DEUS fecit Deum, & Cyril. Theſau. IX. concedit poſſe dici quod Jeſus factus ſit Deus. Certe ſi Jeſus non à ſeipſo eſt Dominus, ſed DEUS eum fecit Dominum, ergo etiam non à ſeipſo eſt Deus, ſed ab alio id eſt effectum ut ſit Deus. Si Dominium iſtud Jeſu idem eſt cum ejus Deitate, ergo quando is factus eſt Dominus, ſimul etiam factus eſt Deus. Quodſi non idem, tum vel par, vel impar. Si par, parium par eſt ratio. Sin impar, tum vel majus quid, vel minus. Majus Deitate id eſſe nemo dixerit. Sin minus, tum ita procedit argumentum, Si Jeſus non ex ſeipſo habet id quod minus eſt, nempe ut ſit Dominus, ſed ab alio eſt factus Dominus, multo magis non ex ſeipſo habebit id quod majus eſt, nempe ut ſit Deus, ſed ab alio nempe à DEO altiſſimo factus eſt Deus. Ergo Jeſus non eſt ipſe DEUS altiſſimus.

Nihil agunt ii qui hæc verba, *Dominum eum fecit Deus* ita exponunt, vel potius pervertunt, quod DEUS Jeſum jam olim dominium omnium rerum per æternam ex ſe generationem accepiſſe & reipſa habuiſſe, tunc declaraverit, & ut hoc agnoſceretur effecerit. Nam primum, à verborum proprietate diſcedunt abſque neceſſitate. Nullum enim inde abſurdum ſequitur ſi Jeſum dicatur Deus feciſſe proprie Dominum. Deinde, cuinam id declaravit? num angelis? an igitur angeli non noverant jam antea Jeſum eſſe id quod ſemper ex iſtorum ſententia erat, nempe Dominum? num hominibus? at iſtis tunc demum ipſa, his ipſis Petri verbis id DEUS declarabat.

Si quis dicat, Jeſum factum eſſe à Deo Dominum quod ad humanam naturam non quod ad divinam attinet; ut nunc alia quæ dici poſſent prætereantur, concedimus imo urgemus Jeſum quatenus eſt homo, factum eſſe talem Dominum. Sed hoc ipſum pro nobis

nobis contra eos eſt, quod iſte Jeſus homo factus ſit Dominus cœleſtis, & quidem factus talis non à ſeipſo ſeu perſona ſecunda divina ſibi adjuncta, ſed ab alia perſona, nempe Deo illo, de quo mox videbimus.

Et Chriſtum.] Chriſtus Græce idem quod Hebraice Meſſias, ſignificat Unctum, & quidem à Deo, nempe in id ut ſit Rex populi Dei. Quamvis autem & alii Reges dicti ſint Chriſti ſeu Uncti Dei, tamen id nomen per excellentiam convenit ei qui eſt Rex poſt Deum excellentiſſimus omnium: quem ſub titulo Meſſiæ jam olim Iſraëlitæ ſibi promiſſum exſpectabant. De quo, ſenſu myſtico perfectiore intelliguntur verba Pſalmi ſecundi. Quem Deus unxit non oleo quopiam terreno, ſed cœleſti, nempe Spiritu ſuo Sancto Luc. 4. 18. Act. 10. 38. Eſſe autem Chriſtum idem valet quod eſſe Dominum talem cœleſtem de quali antea dictum.

Eum.] Nempe de quo loquor, qui expreſſus eſt ſupra ℣ſ. 32. & hic mox, *Jeſum.*

Deus.] Nempe ille qui per excellentiam ita vocatur, ille unicus altiſſimus. Qui jam olim ab Hebræis & Iſraëlitis pro tali eſt agnitus: qui eſt pater Domini Jeſu. Videatur locus Joh. 8. 54. Qui ab ipſo Jeſu ſæpe vocatus eſt Deus ejus.

Non eſt igitur cur quis hic dicat per iſtum Deum hoc loco intelligi ſecundam perſonam divinam quæ eſt Filius Dei, ipſe Jeſus Chriſtus. Nam, ut alia nunc omittantur, certe Iſraëlitæ ad quos tunc ſermonem habebat S. Petrus, Dei nomine abſolute poſito, non alium aliquem niſi primam perſonam intelligebant. Et alibi docetur Deum illum qui ſit à patribus Iſraëlitarum pro tali agnitus, Jeſum puerum ſuum excitaſſe, & glorificaſſe, atque primarium Ducem & Servatorem exaltaſſe dextera ſua. Vide Act. 3. ℣ſ. 13. & v. 30, 31. & 1 Cor. 15. 28.

Fecit.] Id eſt conſtituit talem reipſa, & ad eam dignitatem eum evexit: quando ei dominium omnium rerum ſeu omnem poteſtatem in cœlo & in terra dedit, & omnia ſubjecit ſub pedes ejus, præter ſeipſum. 1 Cor. 15. 27. quando eum Regem cœleſtem actu ipſo effecit. Non igitur ſemper Jeſus fuit talis Dominus. Quamvis autem Jeſus adhuc ante mortem ac reſurrectionem ſuam & in cœlum aſcenſionem jam aliquomodo fuit Dominus & Chriſtus, quum in terra imperaret morbis, & dæmonibus, & mari atque tempeſtatibus, & peccata cum authoritate à Deo ſibi data remitteret; tamen prefectiori modo eo demum tempore factus eſt talis Dominus ac Chriſtus, quando poſt reſurrectionem eſt à Deo in cœlum aſſumtus & exaltatus, & ad dexteram ejus collocatus. Quod & hic indicatur, tum ſupra ℣ſ. 32, 33, 34. tum mox his verbis *quem vos crucifixiſtis*. Et alibi, ut Eph. 1. 19, 20. & Philip. 2. 8, 9. & Hebr. cap. 1. 3.

Hunc Jeſum quem vos crucifixiſtis.] Infigit ultimo aculeum, quo pungit illos Judæos, quod Jeſum hunc tam eximium virum, miraculis in medio ipſorum factis, & illis ipſis non ignotis, inclytum, ut dixit ſupra ℣ſ. 22 crucifixerint, ſeu morte dira & ignominioſa crudeliter affecerint, quod etiam jam eis exprobravit blande ſupra ℣ſ. 23, quem Deus, illis adverſus, è morte ad vitam reſuſcitavit, & Dominum cœleſtem fecit; cujus dominii ejus effectum & ſignum eximium tunc apparuit in Spiritus Sancti ab ipſo Jeſu cœlitus in ejus ſamulos Apoſtolos mirabili demiſſione.

Hinc ratiocinandum erat Judæis, pro tam atroci in Jeſum qui ſit Meſſias, ab ipſis edito ſcelere eſſe pœnas graves à Deo exſpectandas: imo & ab ipſo iſto Jeſu, niſi ab eo ſalutem quærerent.

Verſ. 37. Jam iſtius concionis effectus ſubſequutus enarratur.

Audientes autem vel *Quum audiſſent.*] Nempe iſta à Petro dicta pathetice, illi Judæi qui eo mirabundi concurrerant, ſupra verſ. 5, 6.

Compuncti ſunt corde.] Nempe tum iſtius ſermonis à S. Petro ad eos directi verbis acribus, quamvis ſimul blandis, cum energia pronunciatis, veluti aculeis ac ſtimulis ſodicati & perciti; tum etiam conſcientia peccati in Ieſum admiſſi, quem jam eſſe Meſſiam convicti ſunt, permoti animo, atque perculſi, quendam acutum ac penetrantem animi dolorem cum pœnitentia perſentiſcentes. Huc videntur non immerito poſſe accommodari verba illa Zach. 12. 10.

Dixeruntque ad Petrum.] Qui ad ipſos ita peroraverat.

Et reliquos Apoſtolos.] Petri ſocios, eadem quæ Petrus dixit atteſtantes, & ſimiliter Spiritu Dei Sancto afflatos.

Quid faciemus?] Id eſt quidnam facere debemus? Nempe ut peccati tanti in Meſſiam commiſſi remiſſionem conſequamur, & pœnas divinitus nobis infligendas evitantes, ſalvemur. In eo conſilium & auxilium à Diſcipulis Jeſu requirunt & expoſcunt.

Viri fratres.] Sicut ipſos antea blande compellavit Petrus Apoſtolus, ita viciſſim ipſi Petrum & ejus ſocios compellant, fraternam erga eos charitatem ſuam declarantes.

Verſ. 38. *Petrus autem infit ad eos.*] Non tantum ſuo ſed & ſociorum ſuorum nomine dat illis quod quærebant conſilium ſalutare.

Reſipiſcite.] Id eſt non tantum dolete vos peccaſſe, ſed animum mutate in melius, & vitæ veſtræ morumque ſtatum convertite. Nam id verbum Græcum hoc loco poſitum ſignificat. Vide Annotat. ad Matth. 3. 2.

Hic impleri cœptum Jeroſolymæ illud quod Chriſtus prædixit Luc. 24. 47.

Et baptizetur.] Reſipiſcentiæ, ſub qua hoc loco etiam fides in Chriſtum comprehenditur, adjungitur præceptum de ſuſcipiendo baptiſmo. Ut aquæ immerſi corporibus, declararent hoc ſigno externo, ſe velle peccatorum ſordes quibus animæ eorum erant pollutæ abluere; & opinionibus priſtinis vanis depoſitis, religioni ac doctrinæ Chriſti adhærere, ipſique Chriſto ut Duci ſalutis obedire, ejuſque præcepta obſervando novam vitam puram piam & ſanctam agere.

Unuſquiſque veſtrum.] Nempe Judæorum, qui antea à Jeſu Chriſto eratis averſi.

In nomine Jeſu Chriſti.] Id eſt ita ut vos Jeſum illum pro Chriſto ac Meſſia ſeu Rege cœleſti à Deo conſtituto agnoſcere, eique ut diſcipulos Magiſtro eximio addictos, obedire velle, profiteamini atque palam teſtemini. Videantur annotata ad Matth. 28. verſ. 19.

Non fit mentio Dei Patris, quia in hunc jam antea

Judæi iſti ſe credere eique addictos eſſe profitebantur.

In remiſſionem peccatorum.] Quia iis qui reſipiſcebant atque fidem in Jeſum Chriſtum ſuſcipiebant eamque apud baptiſmum profitebantur, dabatur à Deo & Chriſto ejus, peccatorum antecedentium venia, ut jam pro eis non punirentur. Vide Mar. 1. 4. Luc. 3. 3. Ad hæc verba Piſcator in Scholiis annotavit, Non ad conſequendum peccatorum remiſſionem per hoc medium ſive inſtrumentum (nempe per baptiſmum ſolum): quia ſola fides medium illud ſive inſtrumentum eſt quo remiſſionem peccatorum in Euangelio apprehendimus. Ergo nemo de ſui peccati dimiſſione deſperet (nempe ſi reſipiſcat) quando etiam illi veniam meruerunt, (id eſt ex Dei miſericordia obtinuerunt) qui Chriſtum occiderunt. Ita infert Auguſtin. in Joh. Tract. 31.

Et.] Id eſt, tum quum reſipiſcentiam veſtram & fidem in Jeſum Chriſtum cum baptiſmi ſuſceptione profitentes teſtabimini, non ſolum ob peccata præterita à Deo non puniemini, ſed etiam inſuper,

Accipietis.] Nempe à Deo, per Chriſtum.

Donum Sancti Spiritûs.] Illum eximium arrhabonem cœleſtis hæreditatis Eph. 1. 13, 14. Ut ecce nos hujus Jeſu Chriſti diſcipulos accepiſſe videtis. In illis Eccleſiæ Chriſtianæ primordiis Spiritus Sanctus largiter dabatur à Chriſto pleriſque in ipſum credentibus, ad majorem eorum in Chriſtianiſmo confirmationem. *Donum Spiritus Sancti* non intelligitur hoc loco tale quod donatur ab ipſo Spiritu Sancto, ſed donum Dei, hoc quod eſt ipſe Spiritus Sanctus. Ut Joh. 2. 11, *templum corporis* id eſt templum quod erat corpus. Bene ad hæc verba Piſcator annotavit in ſcholio. *Donum Spiritus Sancti*, id eſt Spiritum Sanctum, qui eſt donum Dei, ſeu quem vobis donabit Deus. Genitivus notat ſpeciem, ſicut ſupra verſ. 33.

Verſ. 39. Confirmat eos in fide de remiſſione peccatorum atque ſalute obtinenda. *Vobis enim eſt promiſſio.*] Scilicet *facta* nempe à Deo. Vel, veſtra eſt promiſſio, ſeu ad vos poſteros Abrahami Iſaaci & Jacobi, Iſraëlitas pertinet & ſpectat promiſſio Dei, ut vobis reipſa detur id quod erat promiſſum. *Promiſſio* iſta à quibuſdam reſtringitur ad promiſſam effuſionem Spiritus Sancti, in verbis Joëlis citatis ſupra verſ. 16, 17. Sed non eſt alienum eam extendi latius, ut intelligantur per eam promiſſiones gratiæ Dei & benedictionis eximiæ, factæ Abrahami poſteris. Gen. 17. 7. Deut. 29. 13. Videantur etiam verba Rom. 9. 4. ubi quamvis pleraque exemplaria habeant *promiſſiones* tamen aliqua habent ſingulariter *promiſſio*. Ut etiam habetur ex oppoſito de Ethnicis, Epheſ. 2. 12. Intelligitur autem præcipue illa præcipua promiſſio Iſraëlitis facta de Meſſia quam cætera conſequuntur. Vide & Rom. 15. 8.

Et omnibus qui in longe ſeu *procul.*] Hoc plerique exponunt de Ethnicis, qui ab Iſraelitis longe remoti erant, non tam loco quam religione: quia ſolent iſti ita deſcribi, ut Eph. 2. 13 & 17.

Sed videtur, Gentium vocationis ad Chriſtum, myſterium, tunc fuiſſe ignotum adhuc Chriſti diſcipulis, & ipſi Petro, ut apparet ex Act. 10. 20, 34, 35, 45. XI. 2, 3, 18. Quod agnovit etiam Beza ſcribens in hunc locum præſentem. Qui etiam hæc verba ita vertit, *& omnibus longe poſt futuris* exponitque ea de Judæis, eorum qui tunc crediderunt poſteris, poſt multas deinceps generationes, convertendis. Simile dictum habetur Deut. 29. 14, 15. & 22.

Sed poſſunt etiam per eos qui *longe* ſeu *procul ſunt*, intelligi non tam remoti tempore, quam loco, ut hoc intelligatur: aliis etiam præter illos qui tunc aderant Judæis imo & reliquis Iſraelitis qui erant per varias terras atque regiones à Jeroſolyma diſſitas diſperſi atque diſſipati.

Quoſcunque advocaverit Dominus Deus noſter.] Nempe per Euangelii prædicationem, ad fidem in Jeſum Chriſtum, ita ut Deo vocanti iſti obediant. Ita enim interdum ſumitur nomen vocatorum, ut Rom. 1. 6, 7. VIII. 28. 1 Cor. 1. 2, 24. Judæ 1.

Verſ. 40. *Aliiſque ſermonibus pluribus.*] Non his ſolis qui hic ſunt ſcripti. Plura verba S. Petrus adhibuit ad eos permovendos atque monendos & confirmandos.

Obteſtabatur & exhortabatur, dicens: ſervamini.] Id eſt ſervate vos. Nam eſt exhortatio, ut hic dicitur. Ita & alibi verbum paſſivum pro reciproco activo ponitur, ut Act. 3. 19. Rom. 10. 3. XIII. 1, 5. Eph. 5. 22, 24. &c. 1 Petr. 5. 6. Hoc eſt per fidem in Jeſum Chriſtum & reſipiſcentiam veram atque ſeriam, ſeparate vos ipſos atque ſegregate à reliquis hominibus veſtræ gentis, ut mox additur: & ſimul hoc facto ſubducite vos ab exitio, & à pœnis divinis, quæ manent & in hoc & in futuro ſeculo, incredulos ac inobedientes. Videntur reſpici verba Joëlis memorata ſupra ℣ſ. 19, 20, 21.

A generatione prava iſta.] Id eſt ab hac gente, ſeu à genere iſto hominum, Jeſu Chriſto adverſorum, quales inter Judæos præcipui fuerunt Sacerdotes, Scribæ, & Phariſæi: ac tunc etiam forſitan in illo multitudinis conventu aderant nonnulli qui incredulitate obſtinati atque excœcati, hiſce dictis atque factis reſiſtebant & ipſos Apoſtolos rabioſe calumniabantur, ut ſupra ℣ſ. 13.

Verſ. 41. *Qui quidem ergo libenter receperunt ſermonem ejus.*] Ita ut ei ſermoni tanquam vero agnito aſſenſum atque fidem adhibuerint.

Baptizati ſunt.] Nempe ab Apoſtolis XII. & aliis diſcipulis Chriſti, qui ibi aderant non pauci, ſupra cap. 1. 15 in aquis merſabantur, more tunc in iſto ſacro ritu ſolito.

Et appoſita ſunt.] Seu additæ, nempe diſcipulis Chriſti: aut Eccleſiæ nempe Chriſtianæ, ut habetur infra verſ. 47.

Die illa.] Nempe pentecoſtes qua Spiritus Sanctus eſt in Diſcipulos Chriſti copioſe effuſus, & qua Petrus primam ad Judæos concionem habuit.

Animæ.] Id eſt homines, per Synecdochen.

Quaſi ter millenæ.] Ecce Simon ille Petrus Piſcator tam multos piſces rationales reti prædicationis verbi Dei, cepit Jeſu Chriſto, ad eorum ipſorum ſalutem.

Verſ. 42. Converſionis iſtorum Judæorum ad Chriſtum, effecta ulteriora, cum Chriſtianæ Eccleſiæ primævæ forma, hic indicantur.

Erant autem perſeverantes.] Id eſt diligenter atque conſtanter tunc permanentes.

In do-

Digitized by Google

In doctrina Apoſtolorum.] Quam à Jeſu Chriſto acceptam Apoſtoli annunciabant: ei audiendæ aſſiduo aderant, & eam amplexi firmiter fide tenebant ac meditabantur, atque etiam ad praxim deducebant, & opere ipſo exſequebantur.

Et communicatione.] Quidam iſtam communicationem referunt ad fractionem panis & orationes, ut in his communionem habuerint, iſti fideles. Sic vulgatus Interpres Latinus, & Syrus, & Arabs.

Sed quia in Græco textu diſtinguuntur, ut quatuor ſint ea in quibus iſti converſi perſeverabant; ideo iſta communicatio bene intelligitur de communione facultatum, de qua infra ỳſ. 44. 45. ac Rom. cap. 12. 13. xv. 26. 2.Cor. 8. 4. IV. 13. & de aliis charitatis Chriſtianæ officiis. Poteſt hic intelligi generaliter illa *ſanctorum communio*, cujus in Symbolo Apoſtolico poſt *ſanctam Eccleſiam catholicam* fit mentio.

Et fractione panis.] Hanc Syrus Interpres interpretatur Euchariſtiam, nempe ritum quo panem benedictum frangendo ac comedendo paſſio Jeſu Chriſti commemoratur cum gratiarum actione, ut Matth. 26. 26. 1 Cor. 10. 16, 17. Quidam tamen, ut Beza, latius hoc ſumunt, de communi convictu, ſeu conviviis. Sed de his videndum poſtea ad ỳſ. 46. Quanquam conſtat, antiquitus, Chriſtianos cum conviviis quas Græca voce Agapas, quaſi charitates vocabant, ſacram cœnam Dominicam ſolitos uſurpare. Quod liquet ex 1 Cor. 10. 21. & ex Tertulliano, Apolog. c. 39. Tales agapæ Chriſtianorum videntur indicari Judæ ỳſ. 12. Lorinus hoc loco annotavit fuiſſe conſuetudinem antiquam partiendi Sacramentum pro adſtantibus.

Et precationibus.] Preces dirigi ſolitæ ad Deum, à Chriſtianis etiam ad Jeſum Chriſtum, addi ſolent, & debent aliis Chriſtianæ pietatis officiis, & religionis exercitiis quorum pars magna ſunt: idque fieri debet ita ut fiant, non ſolum privatim ac ſeorſim ab unoquoque, ſed etiam in publico conventu communes.

Verſ. 43. *Factus eſt autem omni animæ timor.*] Id eſt omni homini. Intelliguntur autem homines illi qui cœtui Chriſti diſcipulorum nondum ſeſe aggregaverant: ſed ex iis rebus admirandis quas circa Chriſti diſcipulos & ab ipſis diſcipulis fieri videbant, & audiebant oboriebatur in eis metus, & reverentia erga Dominum Jeſum ac ejus doctrinam, & diſcipulos: ita ut eos tanquam homines cœleſtes, ſanctos Deo eximie charos, & factis illuſtres, cum horrore metuerent, nec temere tangere aut violare auderent. Similem metum olim Deus incuſſerat Sichemæ accolis ac vicinis, ne Jacobum ejuſque filios moleſtia afficerent ac perſequerentur Gen. 35. 5.

Multaque prodigia & ſigna.] Hæc quomodo intelligantur, & quatenus inter ſe differant, dictum eſt ſupra ad ỳſ. 22. *Per Apoſtolos.*] Ut cauſas medias. *Fiebant.*] Nempe Deo ac Chriſto vi Spiritus ſui talia miracula operante.

Verſ. 44. *Omnes autem credentes.*] Seu qui crediderant in Jeſum Chriſtum.

Erant in idem.] Quidam hoc exponunt *eodem loci:* ſed videtur indicari non tantum loci ſed & perſonarum conjunctio, ut ſupra cap. 1. ỳſ. 15. Et ipſe Beza, qui hoc de loco interpretatur, annotat, Ego vero, communes Eccleſiæ cœtus ita exiſtimo ſignificari, cum mutua in eandem doctrinam conſenſione, & ſumma animorum concordia.

Et habebant omnia communia.] Quia poſſeſſionum atque facultatum ſuarum uſum aliis communicabant, ex charitate. Ut jam olim proverbio dicitur, Amicorum omnia eſſe communia; quamvis non proprie poſſeſſione, ſed uſu. Ita ut ii qui vel inde ex ipſa Judæa atque Galilæa oriundi erant, ſed pauperes, vel ex aliis oris remotis illuc venerant, & ad Chriſtianiſmum magno numero converſi, poſt recentem converſionem, in congregatione unanimi ſtudiis doctrinæ Chriſtianæ ac pietatis vacabant unice, ut labore manuum ſuarum victum quærere eis non vacaret, ab illius loci incolis opulentis per communicationem facultatum victu communi ad tempus juſtum, donec è loco illo per alia loca diſperſi eſſent ſuſtentarentur.

Sic faciebant & Pythagoræi: videatur Gellius L. 1. c. 9. Apud Eſſenos ſimilem morem notat Philo de præmiis, & Joſephus Flavius. Hinc autem non ſequitur neceſſario quod nunc Communiſtæ docent, Chriſtianos omnes debere omnium ſuorum bonorum poſſeſſionem prorſus abdicare, & ea ſemper in commune conferre. De quo erit aliquid dicendum poſtea: & c. 4. 32. & 5. 4. multo minus exiſtimandum eſt diſcipulos illos omnes tunc ita omnino vixiſſe, ſicut nunc vivunt ii qui cœnobitæ, alias Monachi, vocantur.

Verſ. 45. *Et poſſeſſiones.*] Ut ſunt bona quæ vocantur immobilia; ſicut agri, qui per *poſſeſſionem* intelliguntur Sirac. 28. 27. & 36. 25. Sicut & Arabs hoc loco vertit. Tum etiam domus, præter eas in quibus habitabant, & conveniebant, ut & verſ. mox ſequente indicatur.

Et facultates.] Per has intelliguntur alia bona, quæ vocantur mobilia.

Vendebant.] Quia eo tempore in illo loco id res ipſa requirebat: quum ii qui ex variis etiam remotis regionibus ac gentibus, quæ ſupra verſ. 9 & ſequentibus enumerantur, Jeroſolymam advenerant, & magno numero, trium millium, ad Chriſtianiſmum converſi erant, atque cum Apoſtolis & aliis Chriſti diſcipulis per dies non paucos commorari volebant, indigerent ſubſidio pro victu quotidiano.

Ubi talis neceſſitas non adeſt, ibi non eſt neceſſe vendere bona, præſertim omnia.

Et diſpertiebant ea omnibus prout quis opus habebat.] Non omnino æqualiter ſecundum proportionem Arithmeticam, ut ſolet inter Monachos fieri, ſed pro eo quod perſonarum major vel minor indigentia & ſtatus validior aut ægrior, vel etiam familia paucior aut numeroſior requirebant.

Verſ. 46. *Quotidieque perdurantes unanimiter in templo.*] Eo conveniebant ad cultum Dei ſecundum Legem cum aliis Judæis adhuc celebrandum, & ad preces communes, in illa domo Dei religioni ac precibus deſtinata. Vide Matth. 21. 13. Ac ad colloquia cum Judæis habenda. Id agebant præter illa in ſeparatis congregationibus ſuis pietatis exercitia de quibus ſupra verſ. 42. & hic mox. *Domatim* in Græco textu proprie eſt *ſecundum* vel

per domum. Quod aliqui intelligunt de templo, quod dicebatur domus Dei; ſed non recte. Nam hic diſtinguuntur, imo opponuntur iſta, *in templo* & *ſecundum domum:* ſicut etiam infra verſ. 42. Ac ſicut *ſecundum urbem* Luc. 8. 1, ſignificat per urbes, ſeu oppidatim, ita hic ſecundum domum ſignificat per domos, ſive domatim. Non autem in una domo, ſed per diverſas domos hæc multitudo credentium pluſquam trium millium, coibat ad capiendum cibum, de quo hic dicitur.

Frangentes panem.] Hoc aliqui de Euchariſtia ſola accipiunt, ſupra verſ. 42. Sed alii de victu ſeu cibo ordinario domeſtico, ut Chryſoſtomus, Theophyl. Oecum. Cajetanus, Lorinus. Poteſt utrumque conjungi. Nam olim cum cœnis domeſticis ad quarum convivia convocabantur fratres, quæ Græco nomine charitatem ſignificante vocabantur Agapæ, de quibus in Synodi Gangrenſis canone XI fit mentio, etiam Cœna Dominica ſeu Euchariſtia peragebatur.

Percipiebant alimentum in exſultatione.] Id eſt cum gaudio, & hilaritate, non carnali ſed ſpirituali ſancta, non tam ex cibis, quam ex veritate divina cognita & in ea atque in pietate profectu, & ex converſatione mutua lætantes.

Et ſimplicitate cordis.] Id eſt cum ſinceritate animi, bona fide agentes ut Epheſ. 6. 5. Col. 3. 22. vel alacritate liberali cum fratribus egentibus facultates ſuas communicantes. Simile dictum 2 Cor. 9. 13.

Verſ. 47. *Laudantes Deum.*] Celebrantes ejus potentiam ac bonitatem, & gratias ei agentes pro Meſſia jam exhibito, atque illis etiam revelato, & pro aliis beneficiis.

Habentes gratiam ad totum populum.] Id eſt grati populo Judaico, ſimplici, propter virtutes, quas etiam ii qui ipſi non ſequuntur, vident, & approbant. Simile quid vide Exod. 11. 3. XII. 36.

Dominus autem.] Nempe Jeſus Chriſtus, ille quem Deus fecit Dominum ſupra ℣ſ. 36. qui ita ſub Novo Fœdere vocatur peculiariter, frequentiſſime per Antonomaſiam.

Apponebat ſalvandos.] Id eſt tales qui ope Domini per fidem in ipſum Jeſum Chriſtum, ac reſipiſcentiam, ſeſe à vulgo Judæorum incredulorum ſegregabant, & ita ſaluti conſequendæ erant deſtinati atque parati. Vide ſupra ℣ſ. 21 & 40. ut ſi in ſtatione iſta perſeverarent, ſalutem æternam ex Dei gratia conſequerentur.

Quotidie.] Subinde per colloquia Chriſtianorum aliqui ex iis qui antea non credebant lucrifiebant.

Eccleſiæ.] Nempe illi diſcipulorum Chriſti cœtui. Ut iſti recens converſi accederent ad eorum, qui antea crediderant congregationem atque ſacram ſocietatem.

CAPUT III.

Verſ. 1. IN *idem autem.*] Id eſt *ſimul.* Vide ſupra cap. 1. 15. & 2. 1 & 44. Hæc verba aliqui jungunt fini capitis præcedentis, voce *autem* poſt nomen *Petrus* collocata.

Petrus & Johannes.] Duo ex Chriſti Apoſtolis præcipuis.

Aſcendebant in templum.] Ubi cultus Dei publicus ſolennis ex lege, nondum tunc plane abrogatus, celebrabatur, vide ſupra cap. 2. ℣ſ. 46. Quamvis autem ibi dictum ſit eos perduraſſe ſeu permanſiſſe in templo, tamen hoc non ita ſimpliciter intelligendum quaſi nunquam à templo digrederentur, hinc apparet quod hic dicantur aſcendiſſe in templum certo tempore.

Ad horam precationis nonam.] Erant à Judæorum Senioribus conſtitutæ præter legem certæ horæ non tantum ſacrificiorum Deo offerendorum, ſed etiam precum, eæque tres uſitatæ. Primum matutina, a Solis exortu tertia, de qua ſupra cap. 2. 15. Deinde meridiana, poſt horam diei ſextam infra c. 10. 9. Denique veſpertina, media inter meridiem & Solis occaſum, poſt nonam horam diei. Quia dies ibi erat diviſa in horas duodecim. De iſta igitur hora precum veſpertina hic eſt ſermo. Vide Pſal. 55. 18. qua etiam juge ſacrificium veſpertinum Deo offerebatur Exod. 29. 39.

Verſ. 2. *Et quidam vir claudus ex utero matris ſuæ exiſtens, portabatur.*] Poſt deſcriptum tempus deſcribitur homo circa quem miraculum, paulo poſt narrandum eſt factum. Indicatur non ex accidente aliquo quod medicina ſanari poſſet pedes ejus fuiſſe infirmos, ſed à nativitate male formatos, ut tanto illuſtrius ſit hoc miraculum.

Quem ponebant per diem.] Id eſt quotidie ſeu ſingulis diebus.

Ad januam templi.] Uſitatum eſt ut ad fores templorum conſtituti mendicantes, ab ingredientibus in templa ſtipem corrogent: ut iſti precibus jungant eleemoſynam.

Speciosam ſeu *pulchram.*] Hæc janua ſeu porta ut dicitur ℣ſ. 10, fuiſſe dicitur in primo templi ambitu, ſive atrio Gentium, ab Herode ædificato, inducta ære Corinthiaco, quod auro non cedebat pretio. Videatur Joſephus de bello Jud. lib. 6. c. 6. & lib. 2. cap. 12.

Ut peteret eleemoſynam ab ingredientibus in templum.] Exprimitur ſcopus quem ſpectabat iſte claudus in eo quod ſe ad portam templi collocari curaret, nempe eleemoſynæ ad victum quem ſibi non facile parare potuit, emendicatio.

Verſ. 3. *Qui videns Petrum & Johannem ingreſſuros.*] In Græco textu eſt, quaſi dicas *futuros introire.*

Rogavit eleemoſynam accipere.] Nempe ut ipſis dantibus ſtipem ad victum acciperet. Iſtud *accipere*, redundat.

Verſ. 4. *Intendens autem Petrus in eum cum Johanne, ajit.*] Nempe oculos defigens: quippe intuitu miſeriæ ejus afficiebantur miſericordia, ad eum juvandum.

Aſpice in nos.] Ut eum erigeret in ſpem beneficii ab ipſis accipiendi.

Verſ. 5. *Is autem attendebat eis.*] Non tantum auribus auſcultans, ſed intentis in eos oculis, & animo.

Exſpectans aliquid ab eis accipere.] Ut ſolito more ab aliis accipiebat.

Verſ. 6. *Ajit autem Petrus, argentum & aurum non eſt mihi.*] Poſſet quis quærere, quomodo Apoſtolorum primas non habebat pecuniam, quæ hic

argenti

argenti & auri nomine deſignatur, quum jam indicatum ſit ſupra cap. 2. 45, è poſſeſſionibus venditis diſtributum eſſe omnibus quantum quis opus haberet. Imo infra cap. 4. 34, 35 dicitur, venditarum rerum pretia allata, poſita eſſe ad pedes Apoſtolorum. Reſpondetur, pecuniam hanc collatam, non fuiſſe in peculio Apoſtolorum proprio, ſed communem, ad communes fidelium neceſſitates ſublevandas ex communi conſenſu diſpenſandam. Ita pauperes erant Apoſtoli quia opes non captabant, & eorum primas paupertatem ſuam confitebatur. At nunc is qui Petri ſucceſſor cenſetur, non poteſt vere dicere, argentum & aurum non habeo, nam ſolet habere avare collectos theſauros copioſos, ultra neceſſitatem. Sed viciſſim non habet id quod habuit S. Petrus, ut dicat efficaciter claudo, ſurge & ambula

Quod autem habeo.] Id erat longe præſtantius & utilius argento atque auro, habere divinitus facultatem faciendi miracula benefica, ægris ſanitatem repente reſtituere.

Hoc tibi do.] Id eſt hujus facultatis effectum tibi confero: non enim ipſam facultatem talia miracula faciendi illi dedit. Eſt hic metonymia cauſæ pro effectu.

In nomine Jeſu Chriſti Nazaræi.] Id eſt illius à Judæis contemti & crucifixi, authoritate & poteſtate atque potentia, ob fiduciam in ipſum. Vide infra c. 4. ℣ſ. 7, 10, 30. Confer hic infra ℣ſ. 16.

Surge.] In Græco textu proprie eſt *excitâre: & ambula* quod adhuc facere non poteras ut pedibus inſiſteres, & progredereris, hoc nunc fiet.

Verſ. 7. *Et prehendens eum dextera manu.*] Id eſt, illius claudi manum dexteram prehendens.

Erexit.] Nempe jacentem ſtare non valentem, elevavit manu ſua.

Protinus autem confirmatæ ſunt ejus plantæ] Græce *baſes:* à verbo quod ſignificat incedere ſeu gradiri.

Et malleoli.] Vulgata verſio Latina hoc loco habet *plantæ*, ſed non recte. Nam hic intelliguntur partes plantarum pedum, quas aliqui talos vocant, quæ ad latera pedis infimi ſupra calcaneum extuberant: quæ partes niſi firmæ ſint, incedi firmiter non poteſt.

Verſ. 8. *Et exſiliens.*] Nempe ex grabbato ſuo, in quo ad templi januam delatus jacuerat; *ſtetit* erectus firmatis jam pedibus inſiſtens.

Et ambulavit.] Non tantum conſtitit in loco uno, ſed è loco in alium locum pedibus progrediebatur.

Et introivit cum eis.] Id eſt cum Apoſtolis Jeſu Chriſti Petro & Johanne, à quibus beneficium ſanationis obtinuerat. *In templum.*] In locum ſacrum, ut in eo ſacrificia gratiarum actionis pro hac à Deo authore profecta gratia ipſi Deo redderet.

Ambulans & ſaliens.] Utebatur dono divinitus dato, cum alacritate, atque ſe non jam claudum, ſed pedibus firmis ac ſanis eſſe teſtabatur.

Et ſaliens.] Non tantum utcunque ingrediens, ſed ſaliendo teſtatus gaudium ex acquiſito repente inceſſu. Ita illud quod prædictum erat de temporum Meſſiæ miraculis, Jeſai. 35. 6, *claudus ſicut cervus ſaliet*, tunc eſt impletum.

Et laudans Deum.] Gratus beneficii quod à Deo ut prima cauſa, per Jeſu Chriſti nomen ſeu poteſtatem, opera Apoſtoli S. Petri, eſt ei datum.

Verſ. 9. *Et vidit eum omnis populus, ambulantem & laudantem Deum.*] Miraculum iſtud cum effectu ſuo non fuit occultum, ſed innotuit, non uni aut alteri, ſed magnæ hominum multitudini.

Verſ. 10. *Cognoſcebant autem eum, quod iſte erat qui ad eleemoſynam ſedebat apud pulchram portam templi.*] Quia loco celebri, & quidem quotidie conſpiciebatur ejus miſeria, ideo facile agnoſcitur is ipſe eſſe ſanatus.

Et impleti ſunt pavore & ſtupore ſuper eo quod contigerat ei.] Quia rei inopinatæ atque admirandæ conſpectu percellebantur.

Verſ. 11. *Tenente autem illo ſanato claudo Petrum & Johannem.*] Nempe ita ut his benefactoribus ſuis tenaciter adhæreret, et eos non dimitteret. Similiter Lucæ 4. 42, turbæ tenuiſſe Jeſum dicuntur.

Concurrit ad eos omnis populus.] Miraculi tanti partim conſpectus, partim rumor plurimos adtraxit, tum ad Apoſtolos, qui hoc miraculum ſanationis ediderant, tum ad illum olim claudum ſanatum, ut tum illos tum hunc ſpectarent: aliqui id faciebant mera curioſitate, alii autem bono rerum divinarum cognoſcendarum ſtudio.

In porticu vocata Solomonis.] De qua habetur etiam mentio Joh. 10. 23. Templo ſtructo Rex Solomo adſtruxerat ei porticum, valli profundæ imminentem. Quamvis autem ut templum ipſum ita & hæc porticus à Chaldæis ſeu Babyloniis olim eſſent deſtructa; tamen iſtius porticus quæ erat opus Solomonis, ſubnixum muris quadringentorum cubitorum, ſaxis quadratis ingentibus conſtructa, pars magna remanſit, & eodem loco erat poſtea reſtaurata ac reſtituta ab Herode Rege, atque ita eo ipſo nomine nominata. Videatur Joſephus Flavius Antiquit. lib. 7. c. 11. & lib. 8. 11. xx. c. 8.

Expavefacti.] Nempe homines illi è quibus populus ille conſtabat. Vox hæc cum nomine *populus* denotante multos, non quidem voce ſed ſenſu convenit.

Verſ. 12. *Videns autem Petrus reſpondit ad populum.*] Id eſt orſus eſt loqui ad propoſitum. Ita ſæpe verbum reſpondendi ponitur in Euangelica hiſtoria. Non omiſit Petrus ſed atripuit hanc concionandi & homines ad fidem in Chriſtum atque pœnitentiam convertendi occaſionem, eaque uſus eſt.

Viri Iſraëlitæ quid miramini.] Non abs re quidem mirabantur, rem miram & inſolitam videntes; ſed S. Petrus non proprie hoc quærit cur mirarentur, quaſi id reprehenderet; verum vult eorum admirationem à facto ad facti authorem ſeu cauſam non tam quæ proxima videbatur quam potius ſuperiorem convertere.

Super hoc.] In textu Græco *hoc* eſt neutrius generis: ſignificat ſuper hoc negotio.

Aut nobis quid intenti eſtis.] Non ſuam ſed Domini ſui gloriam Apoſtolus quærebat.

Quaſi propria vi aut pietate fecerimus ambulare eum?] Populus ille cernens hoc miraculum beneficum, per Apoſtolos factum, colligebat inde eos eſſe viros pios atque ſanctos, & ob eorum pietatem, Deum, qui nonniſi pios exaudit, ut habetur etiam Johan. 9. 13, facultatem iſtam mirificam eis dediſſe.

Sed non ob ſolam pietatem hoc dabatur, quaſi ea iſti id meruiſſent; nempe ab ipſo Deo id datum erat Apoſtolis, ita ut ipſi illi vi in ſeipſis perpetuo reſidente talia facerent miracula. Nunc multi contra iſta Petri verba opinantur, homines quos vocant Sanctos, propria pietate aut meritis, ut dicere ſolent, miranda opera patrare, eoſque ideo velut divos non abſque idololatria religioſe colunt.

Verſ. 13. *Deus Abrahami & Iſaaci & Jacobi, Deus patrum noſtrorum.*] Id eſt ille Deus altiſſimus Creator cœli ac terræ, quem Abrahamus pater credentium & author gentis Iſraëliticæ, & filius ejus Iſaacus, & nepos Jacobus ſeu Iſraël, colebat, & qui ſe Deum, id eſt benefactorem eximium Abrahami, Iſaaci & Jacobi, etiam poſt eorum mortem eſſe teſtatus eſt Exod. 3. 6, 16. Alibi in his verbis ter ponitur *Deus*, hic autem ſemel.

Glorificavit.] Quem vos ignominioſiſſime tractaſtis, eum Deus à mortuis excitatum ad ſublimem gloriam cœleſtem evexit, & eximiam ei dedit in cœlo poteſtatem.

Puerum ſuum Jeſum.] Vox Græca quæ puerum notat ſolet aliquando pro ſervo ſeu famulo accipi, ut infra IV. 25. quo ſenſu etiam de Chriſto eſt uſurpata alibi, vide notata ad Math. 12. 18. Sed hoc loco ſignificat potius *filium*. Dicitur autem hic Jeſus eſſe filius Dei, non tam eo reſpectu quod ſit è Spiritu Dei admirabili modo conceptus, quod tunc paucis adhuc notum fuit, quam eo quod ſit ille Meſſias Rex populi divini eximius quem hoc nomine Deus decorarat per Davidem Pſal. 2.

Hinc apparet Jeſum non fuiſſe Deum altiſſimum, nec Deum Patriarcharum, quia palam ab eo diſtinguitur ut ejus filius: & ab ipſo glorificatus eſſe dicitur. Et ipſe Jeſus Deum Iſraëlitarum dixit eſſe Patrem ſuum Joh. 8 54.

Quem vos tradidiſtis.] Nempe præſidi Pilato, crucifigendum.

Et negaſtis eum.] Nempe iſtum Jeſum eſſe Meſſiam, Regem veſtrum inficiati eſtis, vide Luc. 22. 2. Joh. 19. 15 & 21.

Ante faciem Pilati.] Id eſt coram Pilato, gentili, præſide.

Judicante illo eſſe dimittendum.] Pilatus quamvis Ethnicus, tamen innocentiam Jeſu agnoſcebat, & volebat ut is abſolveretur ac liber dimitteretur. Vide Matth. 27. 17, 18. & 23. Mar. 15. 9, 10. Luc. 23. 4, 14, 20, 22. Joh. 18. 39. XIX. 4, 12. Ita arguit S. Petrus Judæos, quod de Jeſu Chriſto pejus quam iſte Ethnicus judicaverint.

Verſ. 14. *Vos autem.*] Quamvis ſitis non Ethnici ſed Iſraëlitæ, populus Dei electus, cui is Filium ſuum deſtinavit.

Illum Sanctum.] A Deo eximie conſecratum, & innocentem, nullius peccati convictum. Unde is Meſſias à Deo ungendus vocatur Sanctus Sanctorum. Dan. 9. 24.

Et juſtum.] Vide Jeſai. 53. 11. (quem & uxor Pilati Ethnica, talem eſſe agnovit, Matth. 27. 19.) De quo dictum eſt Pſal. 45. 8. *Dilexiſti juſtitiam* &c.

Abnegaſtis.] Rurſus hoc indigne factum eorum de quo proxime dixit, repetit & inculcat, quod Judæi abnegaverint eum, cujus non abnegandi cauſas validas habuerunt, quum is eſſet ſanctus & juſtus.

Et petiiſtis virum homicidam.] In Græco textu, *virum occiſorem*, nempe Barabbam, qui in ſeditione excitata cædem fecerat. Vide Marc. 15. 7. Luc. 23. 19. opponit iſta contraria inter ſe, ſanctum atque juſtum, & ex altera parte homicidam, & tamen hunc vita donatum, illum autem morte affectum: valde injuſte & indigne.

Gratuito donari vobis.] In gratiam veſtram à ſupplicio merito liberari, atque dimitti, & vitam quam aliis injuſte eripuerat ipſi concedi. Vide Matth. 27. 20, 21. Luc. 23. 18. Joh. 18. 40.

Verſ. 15. *At principalem ducem vitæ.*] Qui à Deo datus ac miſſus eſt ut vos duceret ad vitam æternam, qui eam annunciavit primus, qui ejus conſequendæ viam ac modum oſtendit, quique vobis illam dare ſi eum ſequamini eſt paratus. Qui alibi vocatur præcipuus dux ſeu author (nempe poſt Deum Patrem) ſalutis. Hebr. 2. 10.

Homicidæ vitam eripienti, opponit vitæ authorem atque datorem, & illius condonationi, ſeu vitæ ipſi conceſſioni hujus interſectionem, ſeu vitæ ei ereptionem.

Interfeciſtis.] Quamvis Judæi non ipſi ſuis manibus Jeſum interfecerunt, tamen illis hoc attribuitur, quia eorum impulſu Pilatus ferme invitus id fecit, per ſuos milites. Unicuique imputari ſcimus, quod alter in ejus gratiam fecerit. Vide ſupra cap. 2. 23.

Quem Deus ſuſcitavit ex mortuis.] Vos illum morte affeciſtis injuſte, Deus autem juſtus vobis contrarius, eum ex morte in vitam revocavit. Nempe ille Deus Patrum reſuſcitavit hunc Filium ſuum, de quo ſupra ℽſ. 13. Ergo non ipſe Jeſus ſeipſum mortuum è mortuis ſua vi reſuſcitavit.

Cujus nos teſtes ſumus.] Vide annot. ad cap. 2. 32.

Verſ. 16. Poſt declaratam Judæorum circa Jeſum indignam actionem, in eo damnando ad mortem, & contra, ejuſdem Jeſu à Deo reſuſcitati glorificationem, nunc Petrus miraculum præſens attribuit iſti ipſi Jeſu Chriſto, ut per hoc Judæos ad fidem in hunc Jeſum impellat.

Et in fide.] Id eſt per ſeu propter fiduciam.

Nominis ejus.] Nempe Jeſu à Deo ſuſcitati. Nomen autem Jeſu, ponitur pro ipſo Jeſu ſeu ejus perſona. Ut ſæpe *nomen Dei*, pro Deo. Ideo Syrus Interpres & Arabs, hoc loco pro vocibus *nominis ejus* poſuerunt ſimpliciter *ipſius*.

Fides porro nominis Jeſu, ſeu fides Jeſu, ponitur pro fide in Jeſum vel de Jeſu poteſtate. Videantur ſimilia exempla, Marc. XI. 22. Rom. 3. 22. Eph. 3. ℽſ. 12. Philip. 3. 9. Col. 2. 12. Poteſt autem intelligi fides tum Petri ipſius, tum etiam iſtius hominis antea claudi: qui quum audiret ex ore Petri verba *in nomine Jeſu Chriſti Nazaræni ſurge & ambula*, ſupra ℽſ. 6, credidit id Jeſu Chriſti poteſtate futurum.

Hunc quem ſpectatis & noviſtis.] Nempe iſtum natum claudum.

Confirmavit.] Id eſt infirmum ſanavit.

Nomen ejus.] Id eſt potentia ac poteſtas Jeſu Chriſti à Deo glorificati, vel ipſe Jeſus Chriſtus. Ut habet Syrus & Arabs.

Et fides.] Nunc nomini Jeſu ſeu ejus perſonæ, nunc autem fidei, idem effectus attribuitur. Ibi ut

cauſæ

cauſæ principali, hic autem ut cauſæ mediæ ſeu inſtrumentali.

Quæ per eum.] Aliqui iſta *per eum* exponunt ita, ut ſignificent *in eum*, nempe Jeſum. Nam apud Hebræos iſta ſolent permutari. Vide Rom. 4. 11. 1 Joh. cap. 5. 6. Sed poteſt etiam ſignificari fides quæ per Jeſum ut cauſam mediam, tendit in Deum, ut cauſam primam, quia *per Jeſum Chriſtum credimus in Deum, qui excitavit eum ex mortuis; & gloriam ei dedit, ut fides noſtra & ſpes ſit in Deum.* Ut idem qui ea quæ hoc loco habentur dixit, Apoſtolus Petrus ſcripſit in Epiſt. 1. c. 1. ℣. 21.

Dedit ei.] Hoc non refertur ad eum de quo proxime dictum *fides quæ per eum*, ſed ad illum prius deſcriptum *quem ſpectatis & noviſtis*, nempe illum qui paulo ante claudus fuit.

Integritatem hanc.] Id eſt integram ſanitatem, ſeu valetudinem: oppoſitam debilitati quæ prius in eo erat quum claudus eſſet.

Coram omnibus vobis.] Id eſt quam ſanationem coram oculis veſtris manifeſte factam, vos ipſi negare non poteſtis.

Verſ. 17. Peccatum Judæorum quod in Jeſu Chriſto ad mortem diram tradendo commiſerunt, extenuat S. Petrus, ut eos ſpe veniæ obtinendæ excitet ad pœnitentiam.

Et nunc, Fratres, ſcio quod per ignorantiam hoc egeritis.] Ipſe Dominus Jeſus dum crucifigeretur ignorantiam attribuit iis, qui eum occidebant, ideoque Patrem rogavit, ut id eis remitteret Luc. 23. 34. Ita Act. 13. 27. ſimiliter ignorantia eis adſcribitur: & 1 Cor. 2. 8. Quamvis ignorantia iſta in multis præſertim primoribus Judæorum fuerit ſatis craſſa & fere affectata: quæ eos vix potuit excuſare, vide Joh. 15. 22, 24. Sed tamen ſi plane omnino cognoviſſent Jeſum eſſe Meſſiam, non ita cum ipſo egiſſent, præſertim aliqui.

Sicut & principes veſtri.] Id eſt primores populi Judaici: ut erant Sacerdotes primarii, & Seniores, atque Scribæ, & Phariſæi: qui in hoc negotio Jeſu Chriſti damnandi & morte afficiendi præibant populo ſimplici.

Verſ. 18. *Deus autem.*] Oſtendit Jeſu ad mortem truculentam adductionem, à Judæis procuratam, non abſque Dei providentia, conſilio & deſtinatione eveniſſe. Ut & ſupra cap. 2. ℣. 23.

Quæ prænunciavit per os omnium Prophetarum ſuorum.] Vide Luc. 24. 26, 27 & 44, 46.

Pati Chriſtum.] Seu Meſſiam paſſurum eſſe mortem atrocem.

Implevit ſic.] Deus id quod per Prophetas ſuos prædixit de Jeſu Chriſti perpeſſionibus perduxit ad exitum, per cauſas medias, ut homines iſtos ei inimicos; non tamen ita ut eos ad id faciendum invitos cogeret, ſed eorum malitia cum ignorantia juncta uſus permiſit id fieri, quod deinde convertit in bonum tum ipſius Jeſu Chriſti, tum iſtorum ejus inimicorum qui ſunt ad eum converſi. Simile quid evenit circa Ioſephum, qui fuit typus Ieſu Chriſti. Vide Gen. 45. 5. & L. 20.

Verſ. 19. *Reſipiſcite igitur.*] Ex dictis hanc infert concluſionem nempe Iudæorum adhortationem ad reſipiſcentiam: per quam ſpem eis facit gratiæ Dei obtinendæ. Vide ſupra cap. 2. ℣. 38.

Et convertimini.] Verbum paſſivum poſitum pro reciproco, id eſt *convertite vos*, ſicut interpretantur hoc loco Beza & Piſcator. Ipſos enim hortatur ut id faciant, ſicut etiam ut reſipiſcant. Quamvis enim in converſione hominis ab incredulitate & peccatis, ac proinde à diabolo, ad fidem ac pietatem, ac conſequenter ad Deum, adſit actio Dei convertentis animos per Spiritum ſuum, & alia media; tamen & ipſi homines in ſui converſione non habent ſe mere paſſive veluti ſtipites aut lapides, ſed agunt etiam aliquid. Vide præter alia Sacræ Scripturæ loca, Ier. 18. 11. Ezech. 18. 30, 31. XXXIII. 11. Ioël. 2. 12, 13. Zach. cap. 1. 3, 4. converti & reſipiſcere, idem ſignificare videtur ut Luc. 17. 4.

In hoc ut deleantur veſtra peccata] Id eſt ut à culpa & reatu peccatorum abſolvamini, quaſi nihil peccaveritis & ſitis innocentes ac juſtificemini, ideoque etiam à pœna divina quam peccatis meriti eſtis, liberemini: quod obtinetur per reſipiſcentiam & converſionem. Nam abſque reſipiſcentia ſeria hominum, Deus non delebit peccata hominum neque ea illis remittet. Inſignem peccatorum remiſſionem fore Meſſiæ temporibus prædictum eſt per Prophetas: ut Ier. 31. 34. XXXIII. 8. Dan. 9. 24. Zach. 13. 1. Quia autem pœna peccatorum maxime propria eſt mors æterna, ideo in peccatorum deletione ſeu remiſſione atque à pœna iſta liberatione continetur donatio vitæ æternæ.

Quum venerint vel potius *ut veniant.*] Nam alibi tales particulæ Græcæ ita exponuntur. Matth. 6. 5. Luc. 2. 35. Act. 15. 17. Rom. 3. 4.

Tempora refrigerationis.] Seu refrigerii. Id eſt quibus poſt perſequutiones & afflictiones fidelium quibus ſunt obnoxii in hoc mundo, quæ ſunt veluti uſtulationes, 1 Pet. 4. 12. ſuccedet ab iis liberatio. Vide Jeſa. 49. 10. Apoc. 7. 16. Ita per refrigerationem ſignificatur poſt calamitates conſolatio 2 Tim. 1. verſ. 16. Quod fiet plene in futuro ſeculo, in cœlo.

A facie DOMINI.] Id eſt ab illo altiſſimo DOMINO, nempe Deo Patre, quia hic ab iſto DOMINO diſtinguitur mox Jeſus Chriſtus: quanquam & iſte eſt Dominus, ſed non ille altiſſimus.

Facies DOMINI. Poteſt ſignificare ipſam perſonam DOMINI iſtius: vel etiam ejus favorem gratioſum. Ut Num. 6. 25, 26. Pſal. 4. 7. XVII. 15. LXVII. 2. Dan. 9. 17.

Verſ. 20. *Et miſerit*] Hoc non poteſt intelligi de prima Chriſti miſſione, primoque ejus adventu, ut quidam voluerunt, niſi improprie: ſed de ſecundo adventu propriè: quando poſt paratum ſuis fidelibus locum in cœlo, deſcendet inde viſibiliter cum illuſtri gloria Patris ſui, & veniet ut ſuos illuc aſſumat & deducat ad gaudia cœleſtia. Matth. 16. 27. Joh. 14. 3. 1 Theſſ. 1. 10. IV. 16, 17. 2 Theſſ. 1. 7, & 10.

Illum prius prædicatum vobis.] Qui non tantum per Prophetas olim eſt prædictus, ſed tunc per Apoſtolos prius quam è cœlis rurſus deveniret ad judicium annunciatus eſt Judæis, ut in ipſum crederent, & porro erat annunciandus.

Quædam exemplaria Græca aliam vocem ei quæ hic vulgo habetur literis ac ſono vicinam habent, quæ ſigni-

ſignificat, quaſi manu deſignatum vel exhibitum ſeu *præparatum*. Ut habent & Syrus atq; Arabs interpretes.

Deus jam olim ante mundum conditum deſtinavit iſtum *Jeſum Chriſtum* dandum populo ſuo, pro Redemtore. Vide 1 Pet. 1. 20.

Verſ. 21. *Quem oportet cœlum capere.*] Videtur conſtructio ambigua, utrum Jeſus Chriſtus debeat cœlum capere, an vero cœlum debeat capere Jeſum Chriſtum. Illud prius amplectuntur quidam, qui quum Jeſum etiam reſpectu corporis humani ubique eſſe opinentur, indignum eſſe putant, ut dicatur, eum cœlo capi.

Sed & Syrus interpres ita vertit, *Quem oportet, cœli capiant*; & Greg. Nazianz. orat. 2. ſimiliter habet eum à cœlo capi. Nempe quando Jeſus Chriſtus poſt ſuam è mortuis reſuſcitationem, aſſumtus eſt in cœlum, viſibiliter, Marc. 16. 19. Luc. 24. 51. Act. 1. 11. atque illuc vere aſcendit; cœlum eum ſuſcepit in ſe, ut locus rem locatam: non ut illic Jeſus velut in carcere concludatur, ſicut quidam cavillantur, ſed ut ibi habitet, atque regnet: in fine autem ſeculorum deſcendet de cœlo ad judicium 1 Theſſ. 4. 16. Secundum prioris ſententiæ patronos etiam tum Jeſus capiet cœlum: ergo ſi hic ſenſus valeret, non recte adderentur iſta verba *uſque ad tempora reſtitutionis omnium*. Hoc dixit Petrus ut occurreret tacitæ Judæorum objectioni, cur ergo iſte Jeſus ſi eſt Meſſias non regnat nunc inter nos viſibiliter?

Quidem.] Particula iſta hic ponitur ita, ut ei non reſpondeat ſicut ſolet, particula *autem*. Sic & Act. 1. verſ. 1 & 18. & alibi.

Tempora reſtitutionis.] Quidam hunc reſtitutionem intelligunt, de rebus in integrum ſeu rectum ſtatum reſtituendis, tempore ultimi adventus Chriſti. Ut eo fere ſenſu ſumitur verbum à quo hoc nomen eſt deductum, Math. 17. 11. ubi ſub nomine Eliæ de Johanne Baptiſta dicitur quod ſit reſtituturus omnia. Et ita Tertullianus De reſurrectione hæc verba allegans ponit *ad uſque tempora exhibitionis omnium* &c. Oecumenius autem hanc vocem ita explicat ut ſignificet *ad terminum venire omnia.*

Omnium quæ loquutus eſt Deus.] Ut præter alia de Gentium ad gratiam Dei vocatione, de gloriæ Dei per omnes terras propagatione, de reliquiarum Iſraëlis converſione, de omnibus inimicis ſub pedes Chriſti pro ſcabello ſubjiciendis: & cætera ad Meſſiæ tempora ſpectantia omnia.

Per os omnium ſanctorum ſuorum Prophetarum, à ſeculo. Sive Deus loquutus eſſe à ſeculo, ſive Prophetæ iſti à ſeculo id eſt jam olim fuiſſe intelligantur, res eodem redit. Videatur ſimilis loquutio, Luc. 1. 70. Inter iſtos Prophetas poteſt numerari Enochus. Vide Judæ verſ. 14. tum Moſes, & Samuel, de quibus mox, nec non David in Pſalmis: tum & cæteri Prophetæ quorum prophetiæ ad tempora Meſſiæ ſpectantes in Sacra Scriptura habentur.

Tirinus Jeſuita, poſtquam verba illa *oportet Chriſtum cœlum ſuſcipere*, ita expoſuit recte, *ſeu inhabitantem habere, uſque ad diem extremi judicii*; deinde occurrens objectioni contra ſuorum opinionem, de Ieſu etiam nunc quotidie extra cœlum exiſtente plurimis locis, in Sacramento Euchariſtico; ſubjicit: ſed huic non repugnat, quod ſubinde replicetur, ſeu de novo reproducatur (nempe idem Ieſus Chriſtus) etiam in aliis locis, &c. & quando quotidie præſens eſt in Euchariſtia. Neque enim difficile eſt Deo rem unam eandemque ſæpius reproducere, & reproductam in pluribus ſimul locis præſentem facere. Hæc ille. At id non tantum eſt difficile, ſed impoſſibile; non reſpectu omnipotentis Dei ſed reſpectu iſtius rei. Nam ſic implicatur contradictio, ſi corpus unum totum ſit non uno in loco, ſed in multis ſimul totum. Ita unum eſſet non unum, & indiviſum, eſſet à ſeipſo diviſum, per tot locorum intervalla: &c. Sic Chriſti adventus ad judicium non eſſet proſpectandus è cœlo, quia idem poſſet venire propius è ciborio.

Verſ. 22. Poſtquam generatim indicavit Prophetarum de Ieſu teſtimonia, hic in ſpecie profert unius inſignis inſigne teſtimonium.

Moſes.] Unus ex eximiis Dei Prophetis.

Quidem. Et hic iſta particula ponitur ita ut ei non reſpondeat alia: ſicut & verſu proxime præcedente, & videtur hoc loco redundare, quum ſufficiat vocula *enim* quæ mox apponitur.

Ad Patres. Nempe illos Iſraelitas antiquos, progenitores Iudæorum.

Ajit.] Ita eos alloquutus.

Quod.] Iſta particula ſerviens relationi ſermonis alterius, redundat, ut ſæpe in hiſtoria euangelica.

Prophetam &c.] Hæc verba exſtant Deut. 18. 15, 18, 19. Per iſtum Prophetam aliqui intelligunt ſolum Chriſtum, ut Euſebius de Demonſtr. & Strabus & Cajetanus &c. alii putarunt, à Moſe ſolum Joſuam filium Nunis Moſis ſucceſſorem, ſignificatum eſſe literali ſenſu: & allegorice, Chriſtum. Ita exponunt Vatablus & Emmanuël Sà. Sed Auguſtinus, Liranus, & alii ad literam, de omnibus Prophetis Moſen conſequutis, ſimul & de Chriſto. Et ſane poteſt intelligi ſenſu literali etiam alius aliquis Propheta inſignis præter Ieſum Chriſtum, ſed ſenſu myſtico, perfectiore præcipue iſte qui eſt omnium Prophetarum præcipuus, nempe Meſſias, intelligitur.

Vobis.] Iſraëlitis, quamvis non illis ipſis quos tunc Moſes alloquebatur, ſed eorum poſteris, qui tamen pro eodem populo habentur. Vide annot. ad Matth. cap. 23. 34, 35. & Ioh. 6. 32. 1 Theſſ. 1. 15.

Suſcitabit.] Id eſt producet, & exhibebit.

Dominus ſeu Iehova *Deus veſter.*] In Moſis textu eſt, ut proxime loco *vobis*, poſitum *tibi*, ita hic, loco *veſter* habetur *tuus*. Nempe ille Deus populi Hebræi.

Ex fratribus veſtris.] Id eſt ex gente iſta Iſraëlitica.

Sicut me.] Similem Moſi: nempe excellentem ſapientia doctrinæ cœleſtis, & magnitudine miraculorum, & inſuper Mediatorem inter Deum & populum Dei. Ita Piſcator Scholio in hunc locum. Addendum eſt quod ſicut Moſes legem à Deo acceptam populo tulit, ita Ieſus Chriſtus novam legem, nova promiſſa & præcepta nomine Dei hominibus attulit. Quamvis igitur aliquatenus ſit ſicut Moſes, tamen eſt Moſe excellentior. Apud Moſen hoc loco verba ipſius Dei introducuntur, & poſt verba *ſicut tu* adduntur iſta, *& dabo verba mea in ore ejus, & loquetur ad eos omnia quæ ego præcepero eis:* quorum loco hic ſunt alia ſubſtituta.

Eum audietis.] Id eſt auditote, ſeu ei obeditote. Futurum indicativi poſitum loco imperativi, per Hebraiſmum in præceptis uſitatum.

Secun-

Secundum omnia quecunque loquutus fuerit ad vos.] Abſque omni exceptione.

Verſ. 23. *Erit autem.*] Id eſt, ita omnino futurum eſt ex decreto meo nempe Dei, ſubintellige, ut *omnis anima.* Id eſt homo. Apud Moſen eſt *vir.*

Quecunque non audiverit Prophetam illum.] Moſes habet, *non obedierit ad verba mea, qua loquetur in nomine meo.*

Diſperdetur ex populo.] In textu Hebræo eſt, *ego requiram ab eo* hoc eſt, ego puniam illum. Ita additur contra Prophetæ iſtius excellentis nempe Meſſiæ à Deo conſtituti contemptores ei inobedientes ſevera pœnarum Dei comminatio: qua debebant & iſti Judæi commoveri.

Verſ. 24. *Et omnes autem Propheta à Samuele & deinceps qui vel quotquot loquuti ſunt.*] Ut David in Pſalmis, & Jeſaias, Jerem. Ezechiel, Daniel, Oſeas, Ioel, & cæteri ſequentes plerique. Addit hæc verba Petrus ad tanto majorem ex tot teſtibus Prophetis Dei fidem Euangelio de Chriſto conciliandam.

Et prænunciaverunt.] Hæc particula *&* hoc loco tertio videtur redundare, ut alibi interdum: vel potius ſumitur pro *etiam.*

Dies iſtos.] Id eſt tempora Meſſiæ, atque ea quæ in iſtis temporibus inſignia fiunt & fient.

Verſ. 25. Iam promiſſiones de gratia Dei factas, applicat ad præſentes Iſraëlitas.

Vos eſtis filii Prophetarum.] Poſſet hoc accipi proprie: quia Abrahamus progenitor Iſraëlitarum, fuit Propheta Gen. 20. 7. quo nomine cum illo etiam Iſaacus filius ejus, & nepos Iacobus ſeu Iſraël nominantur 1 Paral. 16. 16, 22. & Pſal. 105. 9, 10, 15.

Sed quia additur *& pacti.*] Videtur id dici per Hebraicum idiotiſmum, quo filii alicujus non tantum perſonæ ſed & rei, dicuntur ii qui pertinent ad eam, vel ea pertinet ad illos. Vide Matth. 8. 12. IX. 15. Luc. 20. 34. Eſd. 8. 35. &c. Poteſt hoc ita intelligi, ut iſti Iſraelitæ filii ſeu poſteri Prophetarum, ſint etiam ob filiationem hæredes bonorum ad iſtos ſpectantium, & in pacto Dei cum illis eorum majoribus comprehenſorum. Alias *filii Prophetarum* dicuntur etiam diſcipuli eorum. Ut 1 Reg. 20. 35. 2 Reg. 2. 3, 5, 15. IV. 38. VI. 1. Amos 7. 14. Hoc quoque modo Iſraelitæ atque Iudæi erant filii Prophetarum etiam præter Patriarchas aliorum.

Et pacti quod pepigit Deus.] Verba Græca hic poſita proprie ſignificant *diſpoſitionis quam diſpoſuit Deus.* Sed hoc nomen à diſpoſitione ſumtum ſolet uſitate notare teſtamentum, & fœdus, ſeu pactum. Quod ultimum hoc loco præferendum, ut melius exprimatur ea quæ in Græco textu eſt nominis hujus cum verbo mox ſubjuncto à quo derivatur, ſimilitudo *quod pepigit.* Huc ſpectant verba Rom. 9. 4.

Ad Patres veſtros.] Si proxime antecedentia verba vertantur *teſtamenti, quod teſtatus eſt* vel diſpoſitionis quam diſpoſuit, tum vox iſta *ad* poteſt accipi magis proprie. Alias poneretur pro *cum.*

Per Patres intelliguntur Progenitores priſci Iſraelitarum, illi antiqui Patriarchæ.

Dicens ad Abrahamum.] Ex iſtis patribus Iſraëlitarum ſeu Patriarchis, memorat præcipuum Abrahamum. Verba quæ hic citantur ſumpta ſunt non tam ex Gen. 12. 3. quam potius ex XXII. 18. ubi expreſſe dictum à Deo per angelum Abrahamo, cum juramento, *Et benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terræ.* Quod promiſſum deinde à Deo repetitum eſt filio Abrahami Iſaaco. Gen. 26 4. & poſtea filio hujus Iacobo. Gen. 28. 14.

Et ſemine tuo benedicentur.] Textus Hebræus habet *in ſemine tuo.* Sed hic in textu Græco pleraque exemplaria non habent *in.* Benedici vel benedicere ſe in aliquo, ſignificat primo ſenſu, felicitatem qualis illi contigit, ſibi optare. Ut Gen. 48. 20, Jacob dixit de filiis Ioſephi, *In te benedicet Iſraël, dicendo, ponat te Deus ſicut Ephraimum, & ſicut Manaſſen.* Videatur etiam Pſal. 72. 17. Senſu autem myſtico perfectiore, non ſolum votum iſtius felicitatis, ſed ejuſdem ſocietas atque communio intelligitur. Significatur Abrahami poſteros Iſraëlitas ita ex Dei benedictione, quæ ad eos primo ſpectat beatos fore, ut etiam eorum beatitatis participes futuri ſint alii homines extranei, præſertim ſub Chriſto. Quod exponitur Gal. 3. 8, 14, 16, nempe quod promiſſa quæ Deus fecit reſpectu benedictionis ſuæ ſervientis Abrahamo & ſemini ejus, intelligenda ſint ſenſu myſtico de benedictione ſpirituali, complenda in illo eximio ſemine Abrahami id eſt Chriſto & iis qui ad Chriſtum pertinent.

Omnes familiæ terræ.] Apud Moſen Gen. 22. 18, *omnes gentes*, ſed hic ex alio loco ſimili Gen. 12. 3, poſitum eſt *omnes familiæ terræ:* quod idem ſignificat. Græca vox hic eſt talis quæ proprie parentelam notat.

Verſ. 26. *Vobis.*] Nempe Iſraelitis, Iudæis: poſteris Abrahami. Vide ſupra ỹſ. 22. & infra cap. 13. 23.

Primum.] Indicatur ad Iudæos primo miſſum eſſe eum qui illis erat primario promiſſus, Meſſiam: à quibus poſtea demum ad alias gentes hoc beneficium ſit derivandum.

Deus.] Nempe ille altiſſimus Pater, à quo ſtatim diſtinguitur Filius ejus Ieſus. Ille Deus patrum Iſraëliticorum de quo ſupra ỹſ. 13.

Suſcitans.] Suſcitare ſeu excitare, non ſemper ſignificat è morte in vitam revocare; ſed ſæpe producere in lucem, & dotibus inſignibus inſtructum, ad munus aliquod obeundum parare, atque promovere. Ut Iudic. 2. 16, 18. III. 9, 15. Ezech. 34. 23. Amos 2. 11. & infra Act. 13. 22 & 23. & ſupra cap. 2. 30. & hoc ipſo cap. 3. ſupra ỹſ. 22. quæ verba hic reſpici videntur. Poteſt tamen hæc vox ſuſcitandi hoc loco etiam de reſuſcitatione Chriſti ex mortuis accipi. Quomodo autem huic acceptioni conveniant verba ſequentia; *Miſit eum benedicentem vobis*, mox videbimus.

Puerum ſuum Jeſum.] Videantur annotata ad ſimiles voces ſupra ỹſ. 13. Quia vero Filius Dei Jeſus, eſt ab alio, nempe à Deo Patre ſuo ſuſcitatus, hinc patet Jeſum Filium Dei non eſſe ipſum Deum altiſſimum: nam tali non conveniret ullo modo ab alia perſona ſuſcitari.

Miſit eum.] Si verba antecedentia de ſuſcitatione Jeſu, accipiantur ita, ut ſignificent ejus in lucem productionem, & ad munus propheticum obeundum promotionem; tum iſta miſſio erit accipienda de eo quando Jeſus ipſe primum in perſona ſua pro-

diit

diit ut legatus Dei in publicum ad Judæos, ut eis euangelium ore ſuo prædicaret, de regno Dei reſipiſcentibus promiſſo, de quo Matth. 4. 17.

Sed poteſt dici Jeſus poſtquam eſt à Deo ex mortuis reſuſcitatus, ab eodem miſſus eſſe adeoque veniſſe ad Judæos, non in propria perſona, ſed per ſuos ſubſtitutos atque delegatos, nempe Apoſtolos, ipſum Petrum & ejus ſocios, quando per iſtos Spiritu ſuo in eos demiſſo inſtructos, loquebatur.

Sic infra cap. 26. ℣ſ. 23 dicitur, quod Chriſtus ex reſurrectione mortuorum lucem annunciaturus ſit populo & gentibus. Sic Eph. 2. 17; idem Chriſtus poſt mortem crucis, veniens, dicitur prædicaſſe pacem, & illis qui procul erant, id eſt Ethnicis, & iis qui prope, id eſt Judæis. Videatur etiam locus 1 Petr. 3. 18, 19. Et Flaccius ad hæc verba ita annotavit: Mittitur autem, (nempe Jeſus) poſt reſurrectionem Iſraëlitis, dum verbum ac beneficia ejus, ipſis offeruntur.

Benedicentem vobis.] Id eſt bona ac felicia vobis non tantum verbis optantem, ſed & reipſa afferentem. Sicut quando Deus benedicere alicui dicitur, bona ei largiri intelligitur.

Benedicebat iſtis Judæis Jeſus poſt ſuam reſuſcitationem, quum eis offerebat per veritatis ſuæ agnitionem, peccatorum præteritorum plenam remiſſionem, ac juſtificationem, & dona ſpiritualia, ac præcipue ſalutem animarum atque vitam æternam: idque faciebat tum per ſe ac Spiritum ſuum, tum per Apoſtolos ſuos, qui ejus nomine legatione ad Judæos ſungebantur.

In averti unumquemque à pravitatibus veſtris.] Hæc verba poſſunt ita accipi, ut ſignificetur Jeſus avertere Judæos à peccatis, ut hoc modo eis benedicat ſeu benefaciat. Sed poſſunt etiam ita intelligi, ut Judæi ſeſe avertant ſeu convertant à pravitatibus. Ita interpretatus eſt Beza, & vulgatus Interpres Latinus, *ut convertat ſe unuſquiſque veſtrum*, & Syrus atque Arabs: ut indicetur, tum demum Jeſum Judæis benedicturum atque reipſa benefacturum, ſi illi ſeſe à vitiis ſuis averterint per reſipiſcentiam.

CAPUT IV.

Verſ. 1. Concionis hujus quam Petrus habuit effectus primus hic indicatur, nempe adverſariorum ira, & deinde ex ea manans, Apoſtolorum prehenſio atque captivitas.

Loquentibus autem eis ad populum, ſupervenerunt eis ſacerdotes, & dux militum templi.] Videatur annotatio ad Luc. 22. 4 & 52.

Et Sadducæi.] De his notatum jam aliquid ad Matth. 3. 7. Iſti ſectæ Sadducæorum fuerunt addicti interdum etiam aliqui ex Sacerdotibus. Infra verſ. 17. & Synedrii ſeu Senatus Judaici pars erant ipſi: infra XXIII. 6. ubi quædam de iis videnda ibid. verſ. 8.

Hos præ Phariſæis ſeveriores ac rigidiores fuiſſe in pœnis exigendis, notatum eſt à Ioſepho.

Verſ. 2. *Moleſte affecti propter hoc quod docerent ii* nempe Apoſtoli Jeſu *populum.*] Similiter etiam nunc ſacrifici ſolent ægre ferre ſi quis præter eos populum quamvis bene doceat.

Et annunciarent Jeſum.] Id eſt, quod non tantum ipſe ille Jeſus Nazaræus à Judæis crucifixus, è mortuis reſurrexerit; ſed etiam per eum atque vi & efficacia ejus, iis qui per ipſum in Deum crederent, eſſet parata è morte reſurrectio. *In* pro *per* ponitur, uſitato Hebraiſmo. Ut & hic infra ℣ſ. 9, 10 & 12.

Reſurrectionem ex mortuis.] Hanc maxime negabant, à Phariſæis diſſidentes Sadducæi. Vide Matth. 22. 23. & Act. 23. 6, 8. Hoc igitur maxime ægreferebant, quod diſcipuli Jeſu, aliàs etiam aliis Judæorum primoribus & Phariſæis exoſi, de reſurrectione docerent populum, eamque ſententiam confirmarent, & ita Phariſæorum, ſuorum in hac controverſia adverſariorum, ſententiæ, pondus adderent.

Verſ. 3. *Et injecerunt eis manus.*] Ita ſæpe adverſarii potentes veritatem averſantes, non verbis atque argumentis, ſed manuum injectione atque violentia præcones veritatis compeſcere conantur.

Et poſuerunt in cuſtodiam.] Annotarunt quidam vocem Græcam hic in textu poſitam, non eſſe intelligendam de carcere, ſed de alia cuſtodia: quod Dominus ſuos tanquam tyrones paulatim cruci ferendæ aſſueſecerit: quodque carcer in his libris alio nomine Græco vocetur, nempe φυλακή. Sed hanc obſervationem non eſſe ſolidam, patere poteſt ei qui contulerit textum Græcum, infra cap. 5. ℣ſ. 18. & 19. atque 22. & 25. Quia tamen hic ſimpliciter vocatur cuſtodia, ibi autem additur publica, fieri poteſt ut hic non publicus carcer intelligatur, ſed ut infra XXIV. verſ. 23.

In craſtinum: erat enim veſpera jam] Dilationem judicii de Apoſtolis tempus ipſum effecit.

Multi autem audientium hunc ſermonem.] Nempe quem habuit Petrus ad populum, ſupra cap. 3. à ℣ſ. 12. ad finem capitis. Ejuſdem concionis Petri & prædicationis de Jeſu Chriſto effectus alter exprimitur, cum fructu læto, in cordibus auditorum proborum.

Crediderunt.] Ita fides ſeu perſuaſio oritur ex auditu ſermonum veracium, præſertim à Spiritu Dei dictatorum. Quamvis Euangelii præcones corpore vinciantur, tamen ſermo Dei vinciri non poteſt, 2 Tim. 2. 9.

Et factus eſt numerus.] Id eſt atque ita excrevit numerus, per acceſſionem iſtorum recentium.

Virorum.] Nempe eorum qui prædicatione Petri commoti ac perſuaſi fidem in Jeſum ſuſceperunt, & Apoſtolis aliiſque Jeſu Chriſti diſcipulis & eorum Eccleſiæ adhæſerunt.

Quaſi millia quinque.] Quum antea eſſent quaſi ter mille, ſupra cap. 2. verſ. 41. & aliqui poſtea accederent ibid. verſ. 47. nunc iſtis accedentibus excrevit omnium Chriſtianorum numerus ad quinque millia.

Nam ſi voluiſſet dicere eos qui illa die crediderunt diviſos ab aliis qui prius crediderant, fuiſſe tot, ut nonnulli exponunt, aliter dixiſſet. Ita ille Petrus piſcator hominum, uno atque altero ſagenæ prædicationis jactu tot millia Jeſu Chriſto cepit.

Verſ. 5. *Factum eſt autem in craſtinum.*] Id eſt poſtero die.

Ut congregarentur eorum Principes.] Quales erant primarii ſacerdotes.

Et ſeniores.] Id eſt Senatores etiam ex ordine Politico pertinentes ad Synedrium magnum.

Et

Et ſcribæ.] Id eſt legiſperiti qui etiam ad Synedrium advocabantur.

In Jeruſalem.] In Græco textu ſunt voces quæ proprie ſignificant quaſi ad Jeruſalem aliunde fuerint congregati. Sed quia dictum verſ. 3. veſperi jam Apoſtolos in cuſtodiam datos, hic autem poſtridie mox fit congregatio, id vix eſt veriſimile. Hinc aliqui exponunt ita ut intelligantur congregati ii qui in Jeruſalem ſeu Jeroſolymæ erant.

Verſ. 6. *Et Annas princeps ſacerdotum & Cajaphas.*] Videatur annotatio ad Luc. 3. 2.

Et Johannes] De hoc videatur Ioſephus Flavius de Bello l. 2. c. 15.

Et Alexander.] De hoc idem Ioſephus Antiquit. l. 20. c. 3.

Et quotquot erant ex genere Pontificali] Vulgata verſio habet *ſacerdotali* ſed genus ſacerdotale erat omnium Levitarum.

At Principes Sacerdotum ſeu Pontifices dicebantur præter Pontificem maximum, qui ita per excellentiam vocabatur, alii quoque ex Aharonis familia directe deſcendentes, etiam exautorati, & claſſium ſeu ſtationum Sacerdotalium primores. Videatur annotatio Matth. 2. 4.

Verſ. 7. *Et ſtatuentes eos*] Nempe Petrum & Iohannem nominatos ſupra cap. 3. verſ. 3. quibus manus injectæ erant, hic verſ. 3.

In medio.] Scilicet illius Synedrii ſeu conſeſſus, ut ſtarent coram judicibus.

Percontabantur in qua potentia.] Græcus textus habet propriè *in quali*. Eſt autem Hebraiſmus, id eſt per quam potentiam, ſeu qua potentia: ut & mox,

Aut in quo ſeu *quali nomine.*] Id eſt cujus autoritate atque poteſtate.

Feciſtis hoc vos.] Id eſt, ſanationem claudi; de qua ſupra c. 3. 6, 7. Horum declaratio eſt infra verſ. 9, & 10.

Verſ. 8. *Tunc Petrus repletus Spiritu Sancto.*] Ita ut Spiritus Sanctus à Chriſto demiſſus, in eo excitatus, eum totum occuparet, & regeret, atque animum ejus & linguam ardore quodam inſigni erga gloriam Chriſti incenderet, ut is eo flagraret. Ita ut non tam ipſe Petrus loqueretur quam per os ejus Spiritus Sanctus Matth. 10. 20. qui Paracletus per Apoſtolos redarguere debebat mundum Joh. 16. 8.

Principes populi.] Seu primores atque Judices Judæorum in cauſis præſertim ſpiritualibus.

Et ſeniores Iſraëlis.] Vide ſupra verſ. 5.

Verſ. 9. *Si.*] Hoc loco non eſt particula dubitandi, ſed ſignificat *ſiquidem* aut *quoniam*, ut inter alia Math. 12. 28. Joh. 10. 35 & 38.

Nos hodie dijudicamur.] Seu examinamur in judicio.

Super beneficio hominis infirmi] Ita textus Græcus habet: quum tamen non ipſe ille infirmus hoc beneficium, fecerit, ſed illi ſit factum. In judicium vocari debent homines ob maleficia, iſti autem in jus rapiebantur & judicabantur ob beneficia.

In quo.] Id eſt, *per quid*, nempe per quam potentiam. Reſpicit ad quæſtionem propoſitam ſupra ℣ſ. 7, quod etiam declarat mox ℣ſ. 10.

Iſte ſervatus ſit.] Id eſt ſanatus ab ægritudine ſeu infirmitate. Iſte claudus olim, jam ſanatus ab Apoſtolis, qui eis adhærebat tunc una cum ipſis ad judicium adductus, vel ipſe ultro adfuit, ut apparet etiam infra ℣ſ. 10 & 14.

Verſ. 10. *Notum ſit omnibus vobis, & omni populo Iſraëlis.*] Tum primoribus tum vulgo Iudæorum vult hoc quod de Ieſu dicturus eſt Petrus, palam innoteſcere: tali utitur parrheſia.

Quod in nomine Jeſu Chriſti Nazaræi.] Videatur ſupra annotatio ad cap. 3. ℣ſ. 6.

Quem vos crucifixiſtis.] Exprobrat eis iniquum factum.

Quem Deus excitavit ex mortuis.] Deus veſtrum circa illum factum non approbavit, ſed refutavit, atque ita demonſtravit eum fuiſſe innocentem & ſibi charum, dum eum è morte revocavit ad vitam.

In hoc.] Id eſt, per hoc nomen Ieſu, ſeu per poteſtatem ac potentiam ejus, quam is à nobis invocatus exſeruit.

Iſte adſtitit in conſpectu veſtri ſanus.] Qui antea nequaquam ſtare potuit.

Verſ. 11. *Hic.*] Non iſte proxime nominatus, qui adſtitit ſanus, ſed ille remotius memoratus, de quo tamen præcipue ſermo habetur, nempe Jeſus Chriſtus Nazarænus.

Eſt ille lapis, &c.] Vocula iſta *eſt* hoc loco accipitur improprie non enim Jeſus Chriſtus proprie erat lapis, ſed lapidi ſimilis.

Pro nihilo habitus à vobis ædificantibus, qui factus eſt in caput anguli.] Verborum iſtorum ex Pſal. 118. deſumtorum explicatio videatur in annot. ad Matth. cap. 21. 42.

Verſ. 12. *Et non eſt in alio ullo.*] Id eſt per alium aliquem. Non per Moſem, Patriarchas, Prophetas, Sacerdotes; ſed tantum per Jeſum Chriſtum.

Salus.] Nempe illa perfecta, æterna, liberatio ab omni malo.

Neque enim nomen eſt aliud.] Id eſt perſona alia. Sic *nomen Dei*, pro ipſo Deo. Pſal. 5. 12. & alibi, vide & ſupra 1. 15.

Sub cœlo.] Non proprie hic locus *ſub cœlo* opponitur loco ſupercœleſti: quaſi ſub cœlo quidem non ſit, ſed ſupra cœlum ſit, aliud nomen datum hominibus à Deo, per quod, ſeu alia perſona per quam, ut mediam, conſequantur ſalutem. Sed intelligitur hoc de toto mundo. Ut Jer. 10. 11.

Datum in hominibus.] Id eſt quod contigerit audiri inter homines. *In* pro *inter* ponitur ut Matth. 20. 26. Luc. 1. 25. loco poſteriore, & alibi ſæpe: vel potius quod à Deo datum & conſtitutum ſit hominibus.

In quo.] Id eſt *per quod.* Etiam frequenter *in* ponitur pro *per.* Vide ſupra ℣ſ. 2 & 9.

Oporteat ſervari.] Id eſt liberari à peccatis, eorumque reatu, plene, & à pœna peccatorum propria, nempe à morte æterna. Ipſum nomen *Jeſus* quod huic Nazaræno excellenter præ aliis convenit, à ſalute ſeu ſervatione eſt deſumtum. Vide Matth. 1. ℣ſ. 21. Ii qui per ipſum credunt in Deum, eique obediunt, ſoli ſalutem æternam ejus ope conſequentur. *Nos.*] Id eſt homines quoſlibet. Ergo non eſt opinandum per aliquos alios ſanctos vel ſanctas, vel per ipſam matrem Jeſu Mariam, hominibus ſalutem conferri.

Verſ. 13. *Spectantes autem Petri & Johannis parrheſian* ſeu *libertatem loquendi.*] Vide ſupra aonot. ad cap. 2. 29, hanc eis Spiritus Sanctus ſuppeditabat.

Et deprehendentes quod homines illiterati eſſent, & idiotæ.] Græca vox, primo ſenſu deſignat privatos ſeu plebeios: qui quoniam fere indocti ſunt, & artibus liberalibus non exculti, ideo vox iſta pro ineruditis accipi ſolet. Tales *idiotæ* erant Apoſtoli, olim piſcatores, quos talia loqui mirum videbatur. Ideoque iſti proceres ac judices id *mirabantur*, ut additur.

Agnoſcebantque eos quod cum Jeſu] Nempe ejus diſcipuli, ab eo qui etiam ipſe Scholas Rabbinorum non frequentavit, & tamen doctiſſimus fuit, edocti. Inde aliquid extraordinarium ac ſupernaturale in eis eſſe ſuſpicabantur.

Verſ. 14. *Hominem autem videntes cum eis ſtantem illum ſanatum, nihil habebant quod contradicerent.*] Rei ipſius manifeſtæ oculis ſubjectæ teſtimonio efficaci, convicti. Talibus enim rebus evidentibus fruſtra opponuntur verba.

Verſ. 15. *Juſſis autem eis extra conſeſſum.*] Non tantum extra ipſum Senatorum cœtum, ſed etiam locum ſeu conclave in quo concilium illud habebatur.

Abire.] Ita jam olim in conſultatione de reis uſitatum, ut aliquantum excedere è loco conſilii vel judicii juberentur, quo commodius in eorum abſentia ſententiæ ferri & conſilia agitari poſſint.

Conferebant ad invicem.] Id eſt conſultabant mutuo.

Verſ. 16. *Dicentes: Quid faciemus hominibus iſtis? quoniam quidem.*] Hæc vocula *quidem* hoc loco non habet ſibi correſpondentem, ut & ſupra 3. 21, 22.

Notum ſignum factum eſt per eos.] Id eſt notabile & conſpicuum miraculum.

Omnibus habitantibus Jeruſalem manifeſtum, & non poſſumus negare.] Quia hoc miraculum paſſim innotuit tam multis teſtibus oculatis, ideo tegi mendacio non potuit, neque negari, quod libenter voluiſſent iſti primores Judæorum.

Verſ. 17. *Sed ut ne ſuper plus ſeu amplius id perſerpat in populum.*] Volunt contra conſcientiam curſum veritatis, & gloriæ Jeſu, cohibere atque ſiſtere; ſed fruſtra: veluti ſi quis fluvii alicujus fluxum objectis aggeribus vellet inhibere.

Minatione minemur eis.] Eſt pleonaſmus Hebraicus, de quo vide Luc. 22. 15. & ſupra cap. 2. 30. id eſt omnino ſerio graviſſime interminemur.

Ne ultra loquantur.] Homines odio veritatis flagrantes, pertinaces, quamvis de ea convicti, tamen eam agnitam obſtinate impugnare ejuſque propagationem impedire conantur.

In nomine hoc.] Nempe Jeſu, ut mox ☩ſ. ſeq. exprimitur; tanquam ex mortuis reſuſcitati, & Chriſti ac Regis cœleſtis à Deo facti, nomine, doctrinam ejus prædicantes.

Ulli homini.] Ut nemo omnino ab eis hæc de Jeſu audiat ac diſcat. Sed fruſtra, quum jam multi didiciſſent.

Verſ. 18. *Et vocatis eis.*] Nempe illis Jeſu Apoſtolis Petro & Johanni.

Denunciaverunt eis.] Seu præceperunt, quia præſentibus.

Omnino.] Græca vox proprie ſignificat *ſecundùm totum* ſeu univerſaliter.

Ne loquerentur.] Græcum verbum proprie ſignificat ne ſonarent ſeu ſonum ederent.

Neque docerent in nomine Jeſu.] Id eſt ne doctrinam iſtam de Jeſu quod is ſit à mortuis reſuſcitatus & ut Meſſias à Deo exaltatus, porro prædicarent ac diſſeminarent. Similiter & hodie veritas divina premitur authoritate humana, & prohibetur ab hominibus in poteſtate conſtitutis ne doceatur id quod Deus in verbo ſuo expreſſe docuit.

Verſ. 19. *At Petrus & Johannes reſpondentes ad eos, dixerunt.*] Contra procerum illorum minax edictum, atque ſeveram conſtitutionem, proteſtantur Apoſtoli, indicantes quod ei obedire non debeant, ideoque nec velint.

Si juſtum.] Id eſt an juſtum ſit.

In conſpectu Dei.] Qui omnia ſpectat & videt, coram quo cuncta cernente, ob ejus reverentiam non licet facere quidpiam contra ejus voluntatem.

Vos audire magis quam Deum.] Quando Deus nobis mandavit ut hoc doceremus, vos autem mandatis ne hoc doceamus, nonne ratio manifeſte docet, Deo potius quam vobis hominibus obediendum eſſe? Huc ſpectant verba Amoſi 3. 8, videndum & infra cap. 5. 29.

Judicate.] Ipſis adverſariis ſuis proponunt Apoſtoli id quod modo dixeruut, ratione recta dijudicandum. Ut tanto magis proprio animi ſui judicio redarguantur. Ergo rationis rectæ judicium etiam in Theologicis controverſiis non eſt ſpernendum.

Verſ, 20. *Non poſſumus enim nos.*] Aliam rationem afferunt Apoſtoli cur edicto illi parere recuſent. Non ſignificatur impotentia naturalis, ſed moralis. Significatur, hoc non decere neque licere; ideoque eos nolle ſeſe cohibere, ne iſta loquantur. Similiter tales voces ponuntur alibi, ut Deut. 12. 17. Matth. 9. 15. 1 Cor. 3. 11. x. 21. 2 Cor. 13. 8.

Quæ vidimus & audivimus.] Ratio affertur à ſumma eorum quæ Apoſtoli de Jeſu teſtabantur atque docebant, certitudine: quod iſta ipſi oculis ſuis viderint, & auribus ſuis audiverint. Ergo ſenſibus ſuis bene affectis homines fidem adhibere tenentur.

Verſ. 21. *Illi autem comminantes.*] Sacrifici iſti ſacerrimi, impii, abſque ullo prætextu juris divini vel humani aut rectæ rationis, ſolo authoritatis ſuæ pondere Apoſtolos Chriſti volunt premere, eorumque in veritate divina promulganda ſtudium interdictis & cumulata comminatione pœnarum tyrannice opprimere ſatagunt.

Dimiſerunt eos.] Permiſerunt ut tunc liberi abirent.

Nihil invenientes.] Id eſt nullam cauſam ſpecioſam ac probabilem. Ut Luc. 23. 14. & Act. 23. 9. & alibi.

Quomodo punirent eos.] Id eſt quo prætextu aut colore juris, eos pœnis afficerent, aut etiam quod cupiebant, interficerent. Quanquam etiam iſtud *quomodo* poteſt accipi pro *ut*.

Propter populum.] Crudelitas procerum iſtorum metu populi frænatur. Populus ſimplex ſæpe de

rebus

rebus etiam ſacris melius judicat quam ſacrifici & ſummi Pontifices.

Quia omnes glorificabant Deum ſuper eo quod factum erat.] Id eſt fere omnes, plerique è populo ſimplici celebrabant Deum ut primarium authorem, & laudabant ejus potentiam atque bonitatem quam per Apoſtolos in iſto claudi ſanati miraculo benefico exſeruit.

Verſ. 22. *Annorum enim erat amplius quadraginta ille homo ſuper quem factum fuerat.*] Miraculum iſtud exaggeratur ex eo quod ille homo non tantum à nativitate ipſa claudus fuerat, ſed etiam per annos tam multos claudus vixerat. Morbi inveterati ipſa diuturnitate confirmati, ſolent eſſe reſpectu curationis deſperati. Si paucorum annorum & teneræ ætatis is homo claudus fuiſſet, facilius potuiſſet dici non mirum eſſe quod eſſet à claudicatione ſanatus.

Signum hoc ſanationis.] Id eſt miraculum iſtud, quod erat ſanatio. Iſte caſus ſecundus vulgo genitivus, ſignificat hoc loco ſpeciem.

Verſ. 23. *Dimiſſi autem.*] Illi duo Apoſtoli Chriſti Petrus & Johannes, poſtquam à conſeſſu judicium abierunt.

Venerunt ad ſuos.] In textu Græco eſt *ad proprios.* Sed *proprius* pro *ſuo* ſæpe accipitur. Ut Joh. 1. 11, 42. x. 3, 4, 12. xvi. 32. xix. 27, & alibi. Venerunt ad ſuos ſocios, alios Chriſti diſcipulos.

Et renunciaverunt quæ ad eos primarii Sacerdotes & Seniores dixerunt.] Enarrarunt iſta ſociis, tum propter inſtituendam cum iis communem deliberationem, tum propter convertendam ad Deum circa hoc negotium precationem.

Quæ.] Græce proprie eſt *quanta* ut habet hoc loco vulgatus Interpres.

Verſ. 24. *Hi autem audientes, unanimiter levaverunt vocem ad Deum, & dixerunt.*] Ut non oſtenderunt ob minas inimicorum aliquam inhoneſtam ſuam timiditatem, ita neque ex oppoſito temerariam ac ſtolidam ſecuritatem, ſed ad Dei opem precibus confugiunt. Ita facere decet veros Chriſtianos. Primum autem in oratione iſta deſcribitur Deus talibus epithetis quæ ejus potentiam ſummam ac poteſtatem indicant. Ita ſternitur fundamentum precum.

Here.] Græce *Deſpota.* Quod plerique vertunt *Domine*, ſed id alia voce Græca deſignatur. Deſpotes eſt is qui ut herus ſervis imperat. Hinc dicitur imperium deſpoticum ſeu herile. Notandum eſt hunc titulum in Novo Teſtamento uſitate dari ſoli Deo altiſſimo Patri Domini Jeſu.

Tu Deus.] Videtur hoc loco in Græco textu eſſe nominativus: unde plerique ita verterunt, *tu es Deus.* Sed non eſt inuſitatum nominativum talem poni pro vocativo. Ut Marc. 15. 34, collato cum Matth. 27. ℣. 46. Vide & Hebr. 1. 8, 9. Aliqua exemplaria hic habent, *Domine, Deus noſter.*

Qui feciſti cœlum & terram & mare.] Aliquando mundus totus duobus nominibus, à partibus inſignioribus, cœlo & terra, deſcribitur, aliquando autem pluribus ut hic: & Act. 14. 15. Apoc. 14. 7.

Et omnia quæ in eis ſcilicet *ſunt.*] Ergo & homines vel potentiſſimos. Deus iſte cui hic creatio cœli, terræ, maris, & omnium tribuitur, eſt Deus Pater Domini Jeſu Chriſti: quia poſtea in eadem precatione ℣. 27 diſtinguitur ab eo Jeſus filius ejus. Creatio cœli, terræ & maris & omnium nuſpiam in Sacra Scriptura Jeſu Chriſto Filio Dei, his vocibus expreſſe attribuitur.

Gloria Dei ex opere mundi ab eo creati, in quo apparuit ejus omnipotentia, facit ad confirmandam fidelium Dei fiduciam: præſertim quod ſimul hinc ſequatur Dei in omnia poteſtas, quippe is hæc à ſe creata omnia pro arbitrio gubernandi habet jus abſolutiſſimum.

Verſ. 25. *Qui Spiritu Sancto.*] Quædam exemplaria Græca non habent voces illas: ſed habent alia antiqua; ut & Syrus, Arabs, & Latinus vulgatus interpres. Deus dicitur dixiſſe aliquid Spiritu Sancto, ſeu per Spiritum Sanctum; unde etiam apparet Spiritum Sanctum non eſſe primam cauſam ſed mediam, ideoque non Deum altiſſimum.

Per os Davidis pueri tui dixiſti.] Id eſt *ſervi tui.* Vide annot. ad Matth. 12. 18, quia pueri inprimis adhibentur ad ſerviendum.

Quare.] Græce proprie *ut quid*, id eſt *propter quid*, vel *ad quid*, & ſine juſta cauſa, & ſine profectu. Sunt verba Pſalmi ſecundi: ſecundum Græcam verſionem.

Fremuerunt gentes] Seu tumultuatæ ſunt. Præteritum ponitur pro præſenti.

Et populi meditati ſunt inania?] In textu Hebræo eſt *meditabuntur inane*, futurum ponitur pro præſenti. Indicantur iſti conatus & iſta molimina fore fruſtra abſque effectu.

Verſ. 26. *Adſtiterunt Reges terræ & Principes congregati ſunt in idem.*] Potentes homines ſed non plenam potentiam habentes, proceres terræ, contra cœleſtem Dominum nil valentes, conſpirant.

Contra Dominum.] In textu Hebræo Jehovam, ut vulgo legitur, quo nomine denotatur DEUS altiſſimus.

Et contra Chriſtum ejus.] Seu *Unctum ejus.* Per quem Unctum DEI, in Pſalmo intelligebatur primo ſenſu literali ipſe David, quem Deus per Samuelem Prophetam unxerat in id ut eſſet Rex Iſraelitarum: contra quem regnare incipientem inſurrexerant tum Iſraëlitæ 2 Sam. 2. 8, 9, tum aliæ gentes 2 Sam. 5. 17. & cap. 8. & 10. Sed ſenſu myſtico intelligitur ille excellentiſſimus Meſſias, nempe Jeſus Chriſtus, quem unxit Deus ipſe Spiritu ſuo Sancto, in id ut ſit Rex cœleſtis populi Dei. Quia autem iſte Jeſus eſt Chriſtus Dei, ſeu Unctus Dei, ideo non eſt ipſe DEUS altiſſimus.

Verſ. 27. *Congregati ſunt.*] Id eſt conſpirarunt quamvis non omnes iſti uno in loco convenerint. Prophetiam illam ex Pſalmo jam ad factum præſens accommodant.

Enim.] Videtur hæc particula hoc loco non habere ſignificationem ſuam uſitatam cauſalem ſeu rationalem. Niſi aliquid ſubintelligatur, redundabit.

In veritate.] Id eſt vere.

In civitate hac.] Nempe Jeroſolymis. Quædam exemplaria Græca has voces non habent.

In, id eſt contra *ſanctum.*] Quem Deus ſanctificavit ſeu conſecravit Joh. 10. 36, & qui eximia ſanctitate vitæ lucebat, nec ullum unquam peccatum commiſit.

Puerum tuum.] Id eſt *Filium.* Ut ſupra cap. 3. ℣ſ. 13 & 26.

Jeſum, quem unxiſti.] Exponitur & declaratur dictum Pſalmi de Meſſia ſeu Chriſto Dei, idque applicatur ad Jeſum filium Dei, indicatur hunc eſſe Chriſtum ſeu Unctum Dei, quia Deus eum unxit, non oleo terreno ſed cœleſti, unctione Spiritus ſui Sancti, in id ut ſit non tantum Propheta, ſed & Sacerdos & Rex excellentiſſimus populi Dei.

Herodeſque.] Quia in Pſalmo ſecundo nominati ſunt Reges inſurgentes contra Chriſtum Dei ſeu Unctum ejus, & per id contra ipſum Deum; hic oſtenditur id impletum eſſe per Herodem, qui etiam erat Rex. Intelligitur autem Herodes non ille Magnus ſub quo Jeſus eſt natus; ſed ejus filius Antipas, qui fuit tetrarcha Galilææ, de quo vide Matth. 14. 1 & 9. Marc. 6. 14: qui etiam dicitur voluiſſe Jeſum interficere Luc. 13. 31. Iſte quippe Herodes tempore Pilati vixit, & in Jeſu Chriſti contemtum atque condemnationem conſenſit. Vide Luc. 23. 7 & 11.

Et Pontius Pilatus.] Qui potuit inter principes in Pſalmo nominatos cenſeri, quum eſſet Præſes Judææ à Romano Imperatore præfectus, qui Jeſum crucifigi Judæis id poſtulantibus permiſit.

Cum gentibus.] Per iſtas *Gentes* poſſunt intelligi milites Ethnici ſeu gentiles, Romani Præſidis, qui Jeſum crucifixerunt.

Et populis Iſraelis.] Plerumque omnes Iſraëlitæ dicuntur ſingulariter *populus Iſraelis:* ſed interdum etiam pluraliter. Jacobo filio ſuo poſtea dicto Iſraëli, à quo deſcendunt Iſraëlitæ, precatus eſt Spiritu prophetico Pater Iſaacus, ut Deus illum multiplicaret, ut eſſet in cœtum populorum, Gen. 28. 3, quod etiam in viſione Deum ſibi dixiſſe ipſe Jacobus ſeu Iſraël dixit, Gen. 48. 4. & Judic. 5. 14. Inter Iſraëlis poſteros dicuntur populi: quia erant eorum XII tribus, quæ ſingulæ multa millia continebant. Ita ergo cum Ethnicis Iſraëlitæ contra Chriſtum Dei conſpirarunt, & contra ejus ſervos fideles, ut Apoſtolos. Etiam nunc contra ſervos Chriſti fiunt ſimiles conſpirationes.

Verſ. 28. *Ut facerent quæ manus tua.*] Id eſt potens conſtitutio.

Et conſilium tuum.] Non proprie intelligitur deliberatio Dei, ſed quod deliberationem conſequi ſolet, decretum. Ut ſupra cap. 2. 23. Vide conjunctam cum conſiliis Dei, manum ejus, etiam Jeſa. 14. 27.

Præfinivit ſeu *prius definivit fieri.*] Indicatur hoc quod factum eſt ab hominibus malis cum Jeſu, non temere, contigiſſe, non ex ſola hominum malitia atque voluntate, ſed Deum jam multo ante ut id fieret conſtituiſſe atque prædeſtinaſſe, ut ſuo tempore hominum jam alioqui per ipſorum malitiam ad id paratorum malitia uteretur ad efficiendum hoc quod in ſalutem generis humani, atque Dei & Jeſu Chriſti ipſius gloriam cederet. Ita ſcelerati aliquando id quod Dei voluntati aliquatenus congruit exſequuntur, nec tamen idcirco à culpa ſunt immunes: quia illi non eo animo nec eo fine quo Deus talia faciunt. Dicitur autem manus & conſilium Dei id prius definiviſſe, improprie: nam hæc actio eſt propria perſonæ, qualis perſona non eſt manus vel conſilium. Sed intelligendum eſt Deum id feciſſe per manum ſuam & conſilium ſuum: Ita non raro actiones perſonarum non perſonis attribuuntur.

Verſ. 29. *Et nunc*] Orationis iſtius peroratio exprimitur. Quaſi dicatur, Tu ô *Domine* ſupreme qui in cœlis habitas, qui antea etiam illorum qui adverſus Chriſtum tuum inania ſunt meditati, conſilia vidiſti, ut eſt in Pſalmo ſecundo ſcriptum, eaque irrita feciſti; etiam hoc tempore adverſus ſervos tuos & Chriſti tui, inſurgentes, è cœlo videns ac deſpiciens.

Intuere ſuper minas iſtorum.] Ita ut has minas impias cernens, earum effectus reprimas eaſque irritas reddas; ut non impediant curſum euangelii tui.

Et da ſervis tuis cum libertate dicendi omni.] Vide ſupra 2. 29.

Loqui ſermonem tuum.] Nempe etiam in mediis periculis. Vide Epheſ. 6. 19.

Verſ. 30. *In extendendo manum tuam in ſanationem.*] Subintelligitur adſis etiam ſervis tuis, vel tale quid: aut vocula *in* redundat priore loco. Indicatur ægrorum ſanationes miraculoſas quæ per ſervos Dei fiebant, ipſius Dei potentia veluti manu, factas eſſe.

Et ſigna & prodigia fieri.] Scilicet *da* ut fiant. Vide annot. ſupra c. 2. verſ. 22.

Per nomen.] Quod antea dictum eſt *in nomine* c. 3. 6. IV. 7, 10. id hic declaratur. Nempe nomine Jeſu Chriſti à diſcipulis ejus pronunciato & invocato, vi ac potentia ipſius Jeſu, cui ea à Deo data eſt talia opera miranda efficiebantur. Id ſpectabat eo ut Deus cum filio ſuo Jeſu, qui per talia ſigna miranda Meſſias eſſe declarabatur glorificaretur, & ut homines probi his permoti ad fidem in Chriſtum converterentur.

Sancti.] Vide ſupra annot. ad verſ. 27.

Pueri tui Jeſu.] Vide ſupra ad cap. 3. 13.

Verſ. 31. *Et precatis eis.*] Aliqui exponunt *precantibus* id eſt dum adhuc orarent. Sed videtur potius id factum eſſe mox poſt precationem finitam:

Concuſſus eſt locus in quo erant congregati.] Id eſt ita commotus atque agitatus ut tremeret: quod factum eſt non à cauſa naturali, ſicut ſolet fieri tremor terræ, ſed à ſupernaturali Dei potentia atque efficacia ejuſque Spiritu, qui inſtar venti cœlitus ſupervenit, ut ſupra cap. 2. ℣ſ. 2. Cujus Spiritus Dei etiam hic mox ſubjungitur mentio. Videatur etiam infra cap. 16. verſ. 25 & 26. poſt precationem ſimilis effectus miraculoſus. Hoc ſigno miraculoſo Deus ſignificavit iſtam precationem à ſe eſſe exauditam & effectum obtenturam. Quamvis non in templo precabantur. Tali terræ commotione videtur ſignificaſſe Deus ſe præſentem ſuis adeſſe velle potenter, & inimicis eorum quamvis terribilibus fore terribiliorem. Vide Pſal. 18. 7, 8. & CXIV. 6. Vel etiam regnum Chriſti mundum hunc & ejus incolas concuſſurum atque ut ad Chriſtum convertantur commoturum. Vide Hag. 2. 7, 8.

Et repleti ſunt omnes Spiritu Sancto.] Jam antea erant Spiritu Sancto repleti, ſaltem Apoſtoli c. 2. 4. At videtur iſte ignis cœleſtis in eis non ſemper in flammam exarſiſſe, ſed per intervalla & denuo accedente iſta Dei virtute vel magis ſeſe exſerente mentes eo-

rum occupante, fervore quodam inſigni & alacritate atque animi fortitudine flagraſſe.

Et loquuti ſunt ſermonem Dei cum libertate dicendi.] Impetrarunt id à Deo quod fine verſus 27. petierunt: id factum eſt per Spiritum Sanctum afflatum Dei, eos corroborantem & animis eorum fidentiam addentem. Deſcribitur ſtatus illius primæ Chriſti Eccleſiæ Sanctæ.

Verſ. 32. *At multitudinis credentium.*] Vel potius, *eorum qui crediderant*. Nempe in Chriſtum.

Erat cor & anima una.] Poſt *cor* ſubintelligitur *unum*. Significatur proverbialiter animorum magnus conſenſus, & ſumma concordia, poſita per Metonymiam cauſa pro effectu. Ex uno corde ſeu animo & una anima uno tempore tantum unum ſentire & velle procicíſci ſolet, ubi ergo una ſententia & una voluntas apparet, ibi cor unum & una anima eſſe videtur. Impletum hic eſt illud in diſcipulis Jeſu quod ipſe à Deo Patre petebat Joh. 17. 11, 21, 22. ut 1 Paral. 2. verſ. 38. 2 Par. 30. 12. Qualis concordia declaratur 1 Cor. 1. 10. Philip. 1. 27. II. 2. 1 Pet. 3. 8.

Et neque unus quidquam exiſtentium ei, ſeu, eorum quæ poſſidebat, dicebat proprium eſſe.] Seu ſuum quamvis id poſſideret & poſſeſſione ſuum eſſet.

Sed.] Sublato diſcrimine inter meum & tuum.

Erant eis omnia communia.] Quoad uſum: jam ſupra cap. 2. 44. id etiam dictum. Hic illud addere libet ex Tertull. Apologet. c. 39. Vide quam ſe diligant Chriſtiani & Nos ex ſubſtantia familiari fratres ſumus quod penes vos fere dirimit fraternitatem. Itaque qui animo animaque miſcemur, nihil de rei communicatione dubitamus. Omnia indiſcreta ſunt apud nos: præter uxores. In illo loco conſortium ſolvimus in quo ſolo cæteri homines conſortium exercent, qui non amicorum ſolummodo matrimonia uſurpant ſed & ſua amicis patientiſſime ſubminiſtrant: ex illa credo majorum & ſapientiſſimorum diſciplina Græci Socratis &c. Plato Socratem præceptorem ſuum refert docuiſſe in Rep. debere etiam uxores eſſe communes.

Verſ. 33. *Et magna vi.*] Vulgata verſio hic ut alibi ſæpe habet *virtute*. Sed nomen virtutis eſt ambiguum; poteſt notare & virtutem moralem. Hic autem agitur de potentia. Poteſt hoc intelligi ita quod id fecerint non debiliter, ſed potenter, cum zelo & parrheſia, & cum inſigni energia perſuadentes. Poteſt etiam exponi ita ut id fecerint potentia Spiritus Sancti, eis robur ſuppeditante, & quidem ut non tantum animoſe id aſſererent, ſed etiam miraculis vi Spiritus divini editis confirmarent. Videantur loca infra v. 12. vi. 8. xix. 11. Rom. 15. 19. 1 Cor. 2. 4. Col. 1. 29. 1 Theſſ. 1. 5. 2 Theſſ. 1. 11.

Reddebant teſtimonium Apoſtoli reſurrectionis Domini Jeſu.] Quædam exemplaria addunt, *Chriſti*. Hoc erat maxime proprium munus Apoſtolorum teſtari de Jeſu reſuſcitato. Vide Act. 1. 22. quia tunc de iſta Jeſu reſuſcitatione maxime inter Judæos dubitabatur & litigabatur: atque ea probata ſimul totius doctrinæ Chriſtianæ veritas probabatur.

Gratiaque magna erat in vel ſuper omnes eos.] Videtur quibuſdam hoc intelligendum de gratia hominum, ut ſupra 2. 47. Sed quia hic abſque adjectione ſimpliciter ponitur gratia, ſatius eſt eam intelligi de gratia Dei. Ut ad Epheſ. fine. Et 1 Tim. fine, & 2 Tim. fine, Titi fine.

Poteſt autem iſta gratia Dei accipi non tantum pro eorum protectione ab omni malo, ſed etiam pro donis tum ad ſpiritum, tum ad corpus ſpectantibus. Vide Luc. 2. 40.

Verſ. 34. *Neque enim.*] Hæc vocula *enim* poteſt videri hoc loco redundare: ſed poteſt etiam ratio reddi cur gratia eis adſuerit: quia ita in egenos erant benefici. Vide Deut. 15. 4. 6, 10.

Egens quiſquam exſtabat in eis.] Id eſt inter eos. *In* pro *inter*.

Quotquot enim poſſeſſores agrorum aut domorum exiſtebant, vendentes ferebant pretia venditorum: Declaratur ratio atque modus ſublatæ inter illam Chriſti diſcipulorum multitudinem inopiæ. Quamvis autem tunc Jeroſolymis fiebat talis venditio domorum, propter peculiarem tunc vigentem cauſam, de qua ſupra ad cap. 2. 45. tamen non conſtat id factum eſſe ex præcepto, ita ut, & ibi ſemper, & alibi ubicunque erant Chriſtiani neceſſario perpetuo vigeret. Vide infra 11. 29. xi. 12. xxi. 8. & 16.

35. *Et ponebant apud pedes Apoſtolorum.*] Utpote Chriſtianæ Eccleſiæ præſidum: ut hoc eorum arbitrio ſubmitteretur. *Apud pedes* non eſt neceſſe in ipſo ſolo ſeu terra pecuniam eſſe poſitam. Ut ap. Cic. orat. pro Flacco. Quia Apoſtoli forſan ſuperiore loco conſidebant utpote Doctores atque Concionatores, quo eorum ſermones melius à multitudine auditorum exaudirentur, ideo iſta pretia inferiore loco in aliquibus ſubſelliis poſita ad pedes eorum dicuntur collocata. Vide Act. 22. 3. imo & vii. 58.

Dividebatur autem cuique prout quis opus habebat.] Quia forte aliqui erant pauperiores quam alii, vel infirmiores, vel etiam domeſticis pluribus onerati. Ergo non obſervatur in diſtribuendo proportio Arithmetica, ſed Geometrica.

Verſ. 36. *Joſes.*] Aliqua exemplaria habent *Joſeph*. Vide ſupra c. 1. 23.

Autem.] Quidam interpretantur *ergo*. Quia non aliquid diverſum à ſuperiore dicto narratur, ſed ejus quod generatim dictum eſt, exemplum ſpeciale ſubjicitur.

Barnabas.] Non *Barſabas*, ut habetur loco modo citato: quanquam & hic ita habent quædam exemplaria Latina vulgata.

Filius conſolationis.] Vox Græca *paracleſis* quæ hoc loco ponitur, non tantum ſignificat conſolationem, ſed etiam adhortationem. Ut infra 13. 15. Aliqui exponunt ita quaſi Hebraice dictus ſit filius Prophetiæ, at hic Græce vertatur filius paracleſeos; quæ ſignificat adhortationem & conſolationem quæ in munere prophetandi continetur. Tamen hic pro conſolatione hæc vox accipienda, & interpretanda ex voce Syriaca, *Nabja* & contracte *Naba* quæ ſignificat proprie conſolabitur. Sed hoc futurum, ut non raro fit habet vim participii præſentis. Videtur autem iſte Joſes ſeu Joſephus ita cognominatus, ideo quia ſuis & moribus ac factis & dictis, erat ſolatio fidelibus Chriſti.

Levites.] Ex tribu Sacerdotali.

Cyprius.] Genere ex Cypro inſula maris meditar-

ranei oriundus. Ita Iſraëlitæ poſt diſperſionem præſertim tempore perſequutionis ab Antiocho Epiphane Rege Syriæ factam, in variis regionibus habitabant, & ab eis denominabantur.

Verſ. 37. *Quum eſſet ei ager.*] Quamvis Levitæ alioqui non poſſiderent agros, tamen poterant habere aliquid fundi in ſuburbiis, ut Num. 25. 3, 4. vide & Joſ. ult. & Jerem. 32. 7. Potuit etiam fundus iſte pertinuiſſe ad uxorem Barnabæ.

Vendito eo attulit pecuniam, & poſuit apud pedes Apoſtolorum.] Sicut & alii è Judæis converſi ad Chriſtum faciebant. Vide ſupra ℣ſ. 34, 35. Sed iſte Barnabas ſpecialiter memoratur quia forſitan inter primos qui id fecerant exſtitit, vel quia eximie præ cæteris & inſigniter id fecit.

CAPUT V.

Verſ. 1. VIr *autem quidam Ananias nomine cum Sapphira uxore ſua.*] Unus ex iis qui ex Judæis converſi erant ad fidei in Chriſtum profeſſionem.

Vendidit.] Quaſi bono animo in uſus fratrum egentium: velut æmulatus eos de quibus dictum fine capitis præcedentis; & præſertim Barnabam.

Poſſeſſionem.] Sive agrum, ut aliqui vertunt. Vide & infra verſ. 4 & 8. ſive vineam, ut alii exponunt.

Verſ. 2. *Et ſubduxit à pretio.*] Proprie ſeparavit clam, ſive callide ſurripuit, nempe ut ſibi retineret; ex eo quod Domino & ejus Eccleſiæ conſecraverat. In quo commiſit quaſi ſacrilegium, cum hypocriſi. Simile verbum Joſ. 7. 1. & 2 Macc. 4. 32. & Tit. 1. 10. Non ſincera erat hæc beneficentia, ſed miſta cum ambitione, quia videtur affectaſſe famam ac laudem liberalitatis atque ſanctitatis, & cum parca tenacitate.

Conſcia & uxore ſuâ.] Cum qua maritus conſilium communicaverat. Hoc videtur additum propter id quod narratur infra verſ. 7, 8. &c.

Et afferens partem quandam.] Non totum illud pretium ſeu integram pecuniæ pro agro acceptæ ſummam, ſicut alii probi faciebant.

Apud pedes Apoſtolorum poſuit.] Reſpice annot. ſupra ad cap. 4. 35.

Verſ. 3. *Ajit autem Petrus.*] Apoſtolus Chriſti primarius qui cæteris præibat, (quanquam non dominabatur) qui Spiritu Sancto à Chriſto ſibi communicato revelante, & fraudem ipſius hypocritæ cognoſcebat, & cognitam occultare nolebat.

Anania propter quid implevit Satanas cor tuum.] Nempe malis afflatibus & cogitationibus improbis. Non tam autem interrogat Petrus Ananiam cur Satanas hoc fecerit, quam potius, cur Ananias hoc à Satana in ſe animoque ſuo fieri permiſerit: cur ejus malæ ſuggeſtioni locum dederit, neque ei reſtiterit, eamque rejecerit. Ipſius Ananiæ culpa hic indicatur, vide infra ℣ſ. 4.

Ut mentireris Spiritum Sanctum.] Græca exemplaria pleraque habent, *mentiri te Spiritum Sanctum.* Quod plerique interpretantur *fallere.* Non ſimulare ſeu fingere Spiritum Sanctum vel ejus inſtinctum, ut aliqui exponunt: nam acceptio iſta hujus verbi & rariſſima ac fere tantum poëtica eſt, & cum mox ſequentibus non apte cohæret, & cum eo quod dicitur ℣ſ. 9. Quædam exemplaria Græca habent *mentiri te in Spiritum Sanctum.* Ut & Col. 3. 9. dicitur, *Ne mentiamini in alios alii*, id eſt erga alios. Quæ præpoſitio etiamſi hic eſſet ſuppreſſa, poſſet ſubintelligi. Sed ſicut alia quædam verba conſtruuntur aliquando cum dativo caſu, aliquando autem cum accuſativo, ut Euangelizo tibi, & euangelizo te, benedico tibi & benedico te, imo etiam benefacere aliquem pro alicui. Matth. 5. 44. & Mar. 14. 7, ita etiam Græce dicitur, non tantum mentior tibi, ſed & mentior te. Cujus conſtructionis exemplum citatur & ex Ariſtophane Comico Græco: & ex Græca verſione Bibliorum, Proverb. 14. 5. & 4 Reg. cap. 4. 16. Porro *falleres* recte exponitur per fallere velles atque conareris quantum in te erat: Nam tamen mentiendo ac ſimulando non fefellit. Fallere autem volebat Ananias mendacio ſuo Spiritum Sanctum, nempe quatenus Spiritus Sanctus in Apoſtolis degens operabatur. Bene hoc loco Piſcator, in ſcholiis, *Spiritum Sanctum*, id eſt, nos Apoſtolos in quibus agit Spiritus Sanctus, & quibus revelat quæ opus eſt, ad ædificationem Eccleſiæ. Metonymia adjuncti.

Et ſubduceres à pretio prædii?] Nempe ita ut tamen velles videri te totum pretium apud nos deponere.

Verſ. 4. *Nonne manens tibi manebat.*] Id eſt prædium iſtud ſi manſiſſet non venditum, tuum & tui juris erat, licebat tibi ſi voluiſſes, non vendere illud, ſed eo uti frui: & poſtquam id vendere placuit licebat tibi pretium ejus vel totum retinere, vel quantum velles ex eo in uſus aliorum conferre. Bene vertit Syrus, annon tuus [ager] erat antequam venderetur? & poſtquam venditus eſſet, tu poteſtatem habebas in pretium ejus. Si præcepto velut divino neceſſario, vel etiam voto ſuo obſtrictus fuiſſet Ananias, ad bona ſua omnia cum aliis communicanda, non ita ei dixiſſet S. Petrus. Nam hoc poſito nequaquam licuiſſet ei hoc retinere. Vide Deuter. 23. 21, 22, 23. Ergo apparet illam bonorum communionem non fuiſſe ex præcepto omnino neceſſariam, ſed liberam: præſertim ſi abſque iſta Ananiæ prædii venditione & pretii in uſum communem collatione ſatis proſpectum eſſe potuit fidelium neceſſitatibus.

Et venditum in tua poteſtate exiſtebat.] Non proprie ipſum præditum venditum, quia jam in alienas manus erat traditum: ſed prædii venditi pretium.

Quid quod.] Id eſt cur, verſu ſuperiore dixit, *propter quid* ſeu *cur implevit ſatanas cor tuum* &c. Hic autem dicit, *quid quod poſuiſti in corde tuo rem hanc.* Unde apparet id quod ſatana ſuggerente in animo ſuo cogitavit & fecit Ananias, ipſius Ananiæ inſtinctui ſatanæ obedientis culpam interveniſſe.

Non mentitus es hominibus, ſed Deo.] Quaſi dicat tu Anania putaſti tibi rem eſſe tantum cum hominibus, nempe cum nobis Apoſtolis, quos mendacio tuo fallere voluiſti: interim autem ſcias te quando nobis, & per nos Spiritui Dei in nobis exiſtenti mentiri es auſus, Deo ipſi à quo & iſte Spiritus emanavit, & cujus nos legati ſumus, mentitum eſſe. Ita dicit ut crimen ejus magis exaggeret. Simile huic dictum

dictum eſt Exod. 16, ubi poſtquam ℣ſ. 2 ſcriptum eſt congregationem Iſraëlitarum murmuraſſe contra Moſen & contra Aharonem; deinde ℣ſ. 8 dicitur: Non contra nos murmurationes veſtræ, ſed contra Dominum. Et Num. 20. poſtquam dictum ℣ſ. 3, jurgatum eſſe populum cum Moſe, poſtea ℣ſ. 13, dicitur ibi tunc jurgatos eſſe filios Iſraëlis cum Domino; ſeu Jehova. Vide etiam Matth. 10. 40. xviii. 5. Marc. 9. 37. Luc. 10. 16. 1 Cor. 8. 12.

Huc faciunt etiam illa verba 1 Theſſ. 4: ubi poſtquam dixit Apoſtolus ℣ſ. 2, ſe præcepta dediſſe per Dominum Jeſum, id eſt ejus authoritate, in eaque re eſſe voluntatem Dei, poſtea ℣ſ. 8, ait eum qui iſta rejicit, non hominem rejicere ſed Deum, qui etiam (addit) dedit Spiritum ſuum Sanctum in nos. Non recte ergo hinc quidam concludunt Spiritum Sanctum hoc loco expreſſe vocari Deum. Non magis bene, quam ſi ex ſuperius citatis aliquis concluderet Moſen eſſe ipſum Deum, & eos qui nomine Chriſti venientes vel recipiuntur vel rejiciuntur eſſe Chriſtum, imo etiam ipſum Deum. Propterea ita dicitur, ut jam innuimus, quia in Apoſtolis, quanquam hominibus, erat Spiritus Sanctus, qui ab ipſo Deo emanavit, & Dei erat Spiritus atque afflatus: ideo quod ei fiebat, ad Deum ipſum pertinebat.

Verſ. 5. *Audiens autem Ananias ſermones iſtos, cadens exſpiravit.*] Morte ſubita exſtinctus, non ipſis iſtis verbis Petri proſtratus: ſed vi Dei vel Chriſti miraculoſa, eum percellente, & animam ex eo expellente: ad vindicandam ejus perverſitatem, & ad terrorem aliis incutiendum. Non igitur conſtat Petrum Apoſtolum ipſum id feciſſe. Neque hinc argumentandum eſt, licere etiam nunc Eccleſiæ præfectis hæreticos quos vocant morte afficere. Nam primo ut jam dictum eſt, non Apoſtolus ipſe id fecit, ſed divinitus id factum eſt: quidam id per angelum eſſe factum exiſtimarunt, ut Origen. Iſidorus Peluſiota, Caſſianus, Tirinus: deinde ſi concedatur Deum aut Chriſtum per Petrum exequutionem hujus pœnæ feciſſe, non error ſed malitia ac perverſitas, quæ Spiritu Dei evidenter erat agnita, eſt punita, idque non humano ordinario modo, ſed extraordinario miraculoſo.

Et factus eſt timor magnus in omnes audientes iſta.] Ex pœna iſta divinitus miraculoſe illata, orta eſt inter homines inſignis reverentia Dei. Ut Luc. 5. 26. non ſine metu, ne ſi quis etiam à Deo improbitati alicui deditus agnoſceretur, ſimiliter puniretur.

Verſ. 6. *Surgentes autem juniores.*] Seu juvenes, ut infra ℣ſ. 10. Nempe qui aderant Petro & aliis Apoſtolis, in illo cœtu.

Corripuerunt.] Vel potius amicierunt, componentes eum ad ſepulturam: ut & Syrus eſt interpretatus.

Et efferentes vel *elatum ſepeliverunt.*] Etiam malo mortuo adminiſtrata ſepultura. Saltem propter vivos, ut cadaver ab iis amoveretur.

Verſ. 7. *Factum eſt autem quaſi horarum trium intervallum, & uxor ejus.*] Nempe Ananiæ, Sapphira, poſtquam exſpectaſſet aliquamdiu uxor, quum maritus non reverteretur.

Neſciens quod factum erat.] Nempe de mariti ſubita morte. Si ſciviſſet, non ita egiſſet.

Introivit.] In eam domum, in qua tunc degebant Apoſtoli.

Verſ. 8. *Reſpondit autem ei Petrus.*] Non proprie ad interrogationem quæ non exprimitur: ſed ſermonem orſus ad eam loquutus eſt. Ut Matth. 11. 25. xii. 38. & alibi ſæpe.

Dic mihi ſi.] Id eſt *an*.

Tanti.] Subintelligitur nominatio ſummæ quam dixerat Ananias.

Prædium vendidiſtis.] In Græco textu eſt vox quæ proprie ſignificat *reddidiſtis*.

Ea autem dixit: Ita, tanti.] Ex compacto cum marito facto ut maritus Ananias mentitus eſt ita & uxor ejus Sapphira eſt mentita.

Verſ. 9. *At Petrus ajit ad eam, Quid eſt quod conſpiraſtis.*] Græce proprie eſt *conſonuit vobis*.

Tentare Spiritum.] Dum ita vos gereretis, ut explorare velletis, an nos, Apoſtoli, quos Spiritu Dei præditos eſſe vobis conſtare debuit, fraudem veſtram iſtius Spiritus divini ope eſſemus cognituri. Iſti veluti velle experiri viſi ſunt an Deus, & Spiritus in Apoſtolis, ſit iſtam ſimulationem animadverſurus, ut Flaccius ad hæc verba annotavit. Quamvis hæc tentatio ab eis dirigeretur ad Apoſtolos, tamen per hos ſpectabat ea ad Spiritum Dei, quo Petrus Apoſtolus erat repletus, & ad ipſum Deum à quo iſte Spiritus erat inſpiratus. Vide ſupra ℣ſ. 3 & 4.

Spiritum Domini.] Sive Dei altiſſimi Patris, ſive etiam Jeſu Chriſti, qui eum à Patre acceptum, effudit in Apoſtolos. Ut ſupra cap. 2. 33.

Ex eo autem ipſo quod iſte Spiritus, appelletur *Spiritus Domini* patere poteſt Spiritum Sanctum non eſſe ipſum Dominum, ſeu Deum. Nam Relata non ſunt idem. Atqui Dominus & Spiritus Domini ſunt relata. Ergo non ſunt idem.

Ecce pedes eorum qui ſepeliverunt virum tuum, ad oſtium.] Scilicet ſunt, forſan redeuntium à ſepultura mariti ejus.

Et efferent te.] Quia ut maritus tuus ob mendacium, repente mortuus eſt, ita & tu ipſa mox hic morieris. Non inferebat Sapphiræ Petrus ipſe mortem, ſed eam à Spiritu Dei in ſe exiſtente ſibi revelatam, prædicebat inferendam à Deo, vel à Domino Jeſu Chriſto, vi miraculoſa.

Verſ. 10. *Cecidit autem confeſtim.*] Nempe illa Sapphira.

Apud pedes ejus.] Id eſt Petri.

Et exſpiravit.] Repente mortua ſicut antea maritus ejus.

Ingreſſi autem Juvenes.] Nempe illi qui Ananiam ejus maritum modo ſepeliverunt.

Invenerunt eam mortuam, & elatam ſepeliverunt ad virum ejus.] Ut ii qui antea conjugii vinculo, poſtea mendacio & ejus pœna conjuncti fuere, etiam ſepultura conjungerentur.

Verſ. 11. *Et factus eſt timor magnus in totam Eccleſiam.*] Vide ſupra verſ. 5. Eccleſia ſeu multitudo eorum qui crediderant in Chriſtum tanto miraculo geminato commovebantur ad Deum & Chriſtum tanto magis revererendum: & ad venerandos etiam Miniſtros Dei, quorum illuſionem Deus tam ſevere vindicavit.

Et in omnes qui audiebant iſta] Non tantum ii qui

iſti facto ipſi aderant, & id videbant, ſed etiam alii qui quid factum eſſet acceperant ex aliorum narratione, tam repentina horrenda pœna hypocritis inflicta, pavore atque horrore percellebantur. Non omnes mendaces ac hypocritas Deus ita viſibiliter & repente in hoc ſeculo punit, ſed tamen omnibus pœnæ horrendæ à Deo ſunt metuendæ, quæ ſi non in hoc certe in futuro ſeculo infligentur.

Verſ. 12. *Per manus autem Apoſtolorum.*] Vel quia manibus pleraque opera peragi ſolent: vel intelligitur, per Apoſtolos, ſeu miniſterio Apoſtolorum, ut Jeſa. 20. 2. *dixit Deus per manum Jeſaiæ*, id eſt per Jeſaiam, & Dan. 9. 10. quas (leges) dedit *in manu ſervorum ſuorum.* Id eſt per ſervos. Mal. 1. 1. *per manum Malachiæ*, id eſt per Malachiam, ſeu Malachiæ miniſterio. Vide & Act. 7. 35. Indicatur Apoſtolos non fuiſſe iſtorum miraculorum cauſas principales, ſed inſtrumentales: quum Deus & Chriſtus Spiritu ſuo eis dato, per eos iſta fecerit.

Fiebant ſigna & prodigia in populo multa.] Vide ſupra cap. 2. 43. & IV. 30.

Et erant.] Hæc verba parentheſi includenda ſunt, uſque ad verſ. 15. in quo rurſus de miraculis ſermo reſumitur.

Erant unanimiter omnes.] Nempe Apoſtoli ibi verſabantur conjuncti non tantum corporum propinquitate ſed etiam animorum concordia.

In porticu Solomonis.] De hac vide ſupra annot. ad cap. 3. 11. *erant* autem ibi Apoſtoli & cæteri Diſcipuli Chriſti non perpetuo, ſed quum ad templum accederent religionis cauſa, quod faciebant quotidie. Vide ſupra cap. 1. 13. II. 46. III. 1. In loco illo publico celebri, palam verſati prædicando & miracula edendo, Euangelii Chriſti negotium agebant.

Verſ. 13. *At reliquorum.* Nempe Judæorum, qui non erant membra Eccleſiæ Chriſti.

Nemo audebat.] Propter recentem inſignem pœnam Ananiæ & uxoris ejus: ac propter alia miracula multa: tum metus tum reverentia Judæos reliquos ab eis removebat. Quia Apoſtoli erant ſicut Angeli admirabiles, gravitate venerabiles, oratione cœleſtes, moribus divini, nil niſi ignem ſpirantes, charitatis, devotionis & zeli, ut ſcripſit Chryſoſtomus.

Jungi illis.] Græca vox proprie ſignificat *agglutinari*, id eſt arcte adhærere, ſeu familiariter ſeſe jungere.

Sed magnificabat eos populus.] Indicat quamvis populus Judaicus cum Apoſtolis non haberet familiaritatem, id non ex odio aut contemtu eſſe profectum, ſed interea tamen populum eos magni feciſſe atque honoraſſe, tum etiam laudibus & præconiis non vulgaribus celebraſſe.

Verſ. 14. *Magis autem apponebantur.*] Quamvis ii Judæi qui non credebant in Chriſtum, non auderent Apoſtolis jungi familiariter, tamen id non obfuit progreſſui fidei & propagationi Chriſtianiſmi: tamen erant ex populo non pauci qui ad fidem veram accederent.

Credentes Domino.] Id eſt fidem in Dominum Jeſum ſuſcipientes: ob Apoſtolorum non tantum prædicationem Euangelii ſed & miracula addita.

Multitudines.] Non pauci aliqui, ſed magnus numerus.

Virorumque & mulierum.] Utriuſque ſexus.

Verſ. 15. *Ita ut.*] Redit poſt parentheſin ad id quod de miraculis per Apoſtolos editis verſ. 12. dicere cœperat.

Secundum plateas.] Non ſimpliciter *in plateas*, ſed hinc inde per ſingulas plateas. Ut infra 22. 19.

Efferrentur infirmi nempe è domibus *& ponerentur in lectis.*] Quibus ob infirmitatem erant quaſi affixi.

Et grabbatis.] Sunt lecti viliores. Vide Marc. 2. 4.

Ut venientis Petri etſi umbra inumbaret alicui eorum.] Magna fiducia iſtorum de obtinenda per hoc medium ſanatione: ſed magna etiam Dei & Chriſti potentia quam per ſervum ſuum hoc modo exſerebat. Iis quæ hic de Petro dicuntur, ſimilia facta per Paulum narrantur infra XIX. 12.

Verſ. 16. *Conveniebat autem & multitudo circumquaque Civitatum in Jeruſalem, ferentes infirmos.*] Id eſt multi homines, ex civitatibus quæ erant circa Jeruſalem, etiam non proxime vicinis, Jeroſolymam ad Apoſtolos Chriſti adveniebant, ægros ſuos illuc portantes ſanitatis obtinendæ cauſa.

Et turbatos.] Vel vexatos.

A ſpiritibus impuris.] Id eſt à cacodæmonibus, eos occupantibus: hos dæmoniacos diſtinguit ab aliis infirmis ut magis afflictos.

Qui.] Nempe infirmi ægroti, & dæmoniaci. *Curabantur.*] Hoc proprie ſolet ſignificare curationem morbi per remedia: ſed in his libris notat ſæpe ſanationem miraculoſam abſque adhibitis remediis; ſanabantur autem iſti per Apoſtolos Chriſti.

Omnes.] Non tantum aliqui ſunt ſanati, ſed quotquot Apoſtolis offerebantur.

Verſ. 17. *Exſurgens autem.*] Id eſt novam actionem exorſus. Ut Exo. 32. 1. Deut. 32. 38. Eſd. X. 6. & alibi.

Primarius Sacerdos.] Seu Pontifex Maximus Judæorum. Is tunc videtur adhuc fuiſſe Annas, vel Cajaphas. De quibus vide Luc. 3. 2. & Act. 4. 6.

Et omnes qui cum eo ſcilicet *erant.*] Nempe ejus ſocii, ſacerdotalium familiarum principes, vide etiam ſupra 4. 6.

Quæ eſt hæreſis.] Nomen Græcum notat electionem. Inde ſumi ſolet pro certa & peculiari quam ſibi aliquis elegerit diſciplinæ formula, & ſtudio atque factione. Jam autem uſitate hæreſis ſumitur pro tali à ſalutari fide & doctrina aberratione, ut quis errorem qui veram fidem & pietatem evertit pertinaciter defendat, & à vera Eccleſia prorſus diſſideat.

Sadducæorum.] Vide ſupra 4. 1. Non à juſtitia ita denominati, alioqui nimis ſeveri in judiciis, imo ſævi; ſed à Sadoco vel Saduco Antigoni Sochæi diſcipulo. De eorum à Phariſæis diſſidio infra cap. 23. 8. Non recipiunt ii præter Scripturam S. Traditiones, quas tuentur Rabbiniſtæ Thalmudiſtæ: à quibus illi vocantur Karaim ſeu Caræi, à Lectura, quaſi Lecturarii ſeu Scripturarii, vel Textuales. A quibus in oriente etiam nunc degentibus, implacabili odio diſſident Judæi Thalmudiſtæ, fere magis quam à Chriſtianis. Ecce tunc in illo populo Judaico Sadducæi quamvis pro hæreticis habiti, primatum obtinebant.

Repleti ſunt zelo.] Fervore quodam, quaſi pro tuenda religione patria, ſed zelo amaro, non ſine æmula-

æmulatione prava, atque invidia. vide ſupra cap. 4. 1,2. fuit zelus iſte non ſecundum ſcientiam. Rom. 2.2. iſto zelo ſeu fervore pravo ideo flagrabant iſti quod ægreferrent, Apoſtolos minis ipſorum nuperis ſpretis tamen doctrinam de Jeſu prædicare, ac miraculis confirmare, atque ita multos è populo Judaico ad fidem in Jeſum allicere, ut indicatum ſuperius.

Verſ. 18. *Et injecerunt manus ſuas ſuper Apoſtolos.*] Non reveriti ſunt eos ita iſti primates zelo inflammati ſicut populus, ſupra verſ. 13. ſed perſequutionem ſeu afflictionem in eos quamvis inſontes excitarunt.

Et poſuerunt eos in cuſtodia publica.] Id eſt carceri in quem vulgo malefici compingebantur eos incluſerunt; & quidem ſicut antea IV. 3, veſperi: quod utrumque apparet ex ſequentibus. Quanquam vox Græca hic poſita, *ſervationem* proprie ſignificat: verſu autem ſequente alia vox cuſtodiam.

Verſ. 19. *Angelus autem* &c] A terrena poteſtate preſſi pii, cœlitus liberantur.

Domini.] Sive Dei Patris, ut alibi hoc intelligitur, Matth. 1. 20. II. 13, ſive etiam Jeſu Chriſti, quem Deus fecit Dominum, ſupra cap. 2. 36. Nempe Dominum cœli, etiam angelis quos ipſi Deus ſubjecit, imperantem. Is ergo Dominus ad iſtos ſervos ſuos liberandos miſit iſtum nuncium cœleſtem.

Per noctem.] Seu noctu, quum homines dormirent, neque quid ageretur ſcirent.

Aperuit fores cuſtodiæ.] Id eſt carceris illius clauſi januam miraculoſe recluſit.

Educenſque eos] E carcere, rurſus clauſo, ut apparet infra ℣ſ. 23, in liberum locum. Ab hominibus malis concluſi innoxii, ab angelo bono liberantur. *Dixit.*] Dei vel Chriſti nomine dedit eis mandatum.

Verſ. 20. *Vadite, & ſtantes.*] Concionabundi, fidenter. Reſpice ad annot. ſupra cap. 2. 14.

Loquamini.] Quamvis iſti primores populi, vetuerunt loqui, ſupra cap. 4. 18, tamen vos contra eorum interdictum Deo ita jubente loquamini.

In templo.] Loco publico celeberrimo, gloriæ Dei deſtinato.

Populo.] Non iſtis primoribus populi obſtinatis. ſed hominibus ſimplicibus, inter quos non pauci probi.

Omnia verba vitæ hujus.] Non iſtius vitæ temporariæ, ut 1 Cor. 15. 19, ſed vitæ æternæ, vide Joh. 6. 68. Seu ſermonem vitæ Philip. 2. 16, ubi etiam vita ſimpliciter per excellentiam de vita æterna intelligitur. *Verba vitæ* ſignificant Euangelium Chriſti, quia hoc ſpectat ad vitam æternam hominibus conferendam. Similiter ut dicitur *ſermo ſalutis hujus* infra cap. 13. 26. Sed quia præter morem addi pronomen *hujus* durum videtur, quidam hæc exponunt per Hebraicam hypallagen; quaſi dictum ſit *verba vita hæc.* Ut etiam Syrus & Arabs ſunt interpretati. Similis hypallages exempla citantur ex Exod. 25. 5, *pelles arietum rubricatorum*, pro *rubricatas.* Et 1 Sam. 2. 4, *arcus fortium fractorum* pro *fracti.*

Verſ. 21. *Audientes autem.*] Apoſtoli obedierunt dicto angeli Dei: quamvis viderent ſibi inde imminere periculum ab hominibus, tamen fecerunt officium.

Introierunt ſub diluculum.] Abſque mora, non exſpectato die pleno, mox exſequebantur mandatum cœleſte, ſummo manè.

In templum, & docebant.] Quod juſſi erant facere id fecerunt.

Adveniens autem primarius Sacerdos & qui cum eo erant.] Vide ſupra cap. 4. ℣ſ. 6, & hic ℣ſ. 17.

Convocaverunt ſynedrium ſeu conſeſſum.] Id eſt eos qui ad conſeſſus judiciales de rebus religionis pertinebant, concilium, præcipue ex Sacerdotibus, & Legiſperitis.

Et omnem Senatum.] A Senio dictum, id eſt Senatores, quia Senes ætate & experientia maturi, ad conſilia adhiberi ſolent & ad ſenatorium ordinem.

Filiorum Iſraëlis.] Non tantum Senatores urbis Jeroſolymitanæ, ſed & alios qui tum adeſſe potuerunt. Ut ab iſto Conſiſtorio numeroſo cum majore authoritate & potentius Apoſtoli Jeſu opprimerentur.

Et miſerunt.] Nempe miniſtros ſeu apparitores ſuos, ut mox ſeq. verſ. indicatur.

In carcerem.] Hoc loco Græcè eſt nomen à vinculis deductum, non ut ſuperius à cuſtodia.

Ut adducerentur ipſi.] Nempe ii qui incluſi erant, diſcipuli Jeſu Apoſtoli.

Verſ. 22. *At miniſtri.*] Nempe illi miſſi ad adducendos è carcere Apoſtolos.

Venientes non invenerunt eos in cuſtodia, reverſi autem.] Nempe ad illos à quibus miſſi erant ad Sacerdotes atque Senatores congregatos in concilio.

Verſ. 23. *Dicentes quod.*] Vocula iſta hoc loco redundat ut ſæpe in referendo ſermone alicujus.

Carcerem quidem invenimus clauſum in omni ſecuritate] Id eſt, cum omni certitudine vel munitione. *In* pro *cum.*

Et cuſtodes extra ſtantes, ante fores, aperientes autem, intus neminem invenimus.] Tanto magis mirum fuit hoc miraculum cum Apoſtolis factum per Angelum, quod forium carceris apertionem & captivorum iſtorum inde eductionem, ii qui ibi aderant appoſiti cuſtodes, non animadverterint.

Verſ. 24. *Ut autem audierunt ſermones iſtos, & Sacerdos.*] Ita ſimpliciter per excellentiam hic vocatur ſummus Sacerdos. Seu Pontifex Maximus, ut 4 Reg. 12. Jojadas, & 2 Paral. 24. a. 20. & Simon 1 Mach. 15. 1. qui mox ibid. magnus Sacerdos.

Et militiæ præfectus templi.] Vide ſupra 4. 1. videtur fuiſſe etiam è numero Sacerdotum, inter quos ponitur in medio, cujus officium erat, manu militum ſeu miniſtrorum armatorum, è Judæis collectorum, ipſi commiſſorum, prehendere eos qui in Sacra peccarent.

Et primarii Sacerdotes.] Nempe alii præter illum ſummum, qui modo ſimpliciter nominatus eſt Sacerdos.

Ambigebant.] Non tantum dubitabant, ſed erant perplexi & conſilii inopes. Vide ſupra 2, 12.

De iis] Nempe Apoſtolis Jeſu.

Quidnam fieret hoc.] vel eſſet, ut infra cap. 10. 17. quod incluſi carceri, è carcere clauſo evaſerint.

Verſ. 25. *Adveniens autem quidam renunciavit eis dicens, Quod.*] Etiam hic redundat vox iſta, ut ſupra verſ. 23.

Ecce viri quos poſueratis in carcere, ſunt in templo ſtantes

ſtantes & docentes populum.] Ignaris ubi eſſent iſti, Apoſtoli è carcere elapſi, & quid agerent ac noſſe id cupientibus, ecce hoc indicatur, quod fuit præter opinionem.

Verſ. 26. *Tunc abiens militiæ ductor ſeu præfectus cum miniſtris.*] Nempe armatis, ſeu militibus, ſibi commiſſis, de quibus paulo ante dictum. Tales miniſtri ii de quibus Joh. 7. 32. & 45. & XVIII. 12. & hic verſ. 22.

Duxit eos.] Nempe Apoſtolos è templo.

Non cum vi.] Seu violenta aliqua eorum raptatione aut pulſatione.

Timebant enim populum ut ne lapidarentur.] Quia populus ſimplex, ſincere judicans, Apoſtolis, quorum & converſationem honeſtam & miracula experiebatur, favebat, ſupra 2. 47. eoſque magnificiebat hic ſupra verſ. 13.

Ita Tyranni ſæpe eos qui ipſis ſunt ſubjecti metuunt. Sic Matth. 21. 46.

Verſ. 27. *Ducentes autem eos.*] Vel potius *quum adduxiſſent.*

Statuerunt in Synedrio, ſeu concilio, & interrogavit eos Primarius Sacerdos.

Verſ. 28. *Dicens, Nonne præcepto præcepimus vobis.*] Id eſt omnino ſerio præcepimus. Hebraiſmus: ut ſupra cap. 4. 17. ubi etiam verſ. 18. expreſſum eſt hoc præceptum. Ita Tyranni juſſa ſua quamvis injuſta loco rationis ſufficientis urgent; ut apud eos dicentes Sic volo ſic jubeo, *ſit pro ratione voluntas.*

Non docere.] Seu ne vos doceretis.

In nomine iſto?] Non exprimunt cujus ſit hoc nomen, etiamſi mentio ejus non præceſſit proxime. Ita de Jeſu ſibi inviſo loquuntur contemtim, ut nec nomen ejus velint nominare, ut & mox in fine verſiculi iſtius.

Et ecce.] Vocula copulativa & hoc loco ponitur pro adverſativa *at.*

Repleviſtis Jeruſalem doctrina veſtra.] Non obedientes nobis qui ſumus Magiſtratus, & noſtro edicto.

Et vultis inducere in nos ſanguinem hominis iſtius.] Nempe Jeſu. Sæpe *ſanguis* Hebræis notat non tantum ipſam cædem ſed etiam crimen cædis & pœnam cædis. Vide annot. ad Mat. 27. 25. Quaſi dicat, vultis nos onerare crimine, quaſi hominem iſtum cujus vos diſcipuli eſtis, & de quo populum docetis, nempe Jeſum Nazaræum, injuſte ad mortem adegerimus: ſic homicidii imo Chriſticidii ut ſic dicam, quaſi Meſſiam ſeu Chriſtum morte injuſta affecerimus nos accuſatis atque ut reos arguitis. Duo crimina iſti Sacerdotes & alii Senatores objecerunt Apoſtolis, primo quod eſſent inobedientes ſeu contemnentes interdictum ipſorum, ſecundo quod ipſos illos magiſtratus accuſarent ſceleris commiſſi, nempe cędis injuſtæ Jeſu.

Verſ. 29. *Reſpondens autem Petrus & Apoſtoli.*] Quamvis & Petrus erat unus ex Apoſtolorum numero, tamen ab eis diſtinguitur, ut eorum primas ac præcipuus, etiamſi non eorum Dominus aut Monarcha. Ergo voces iſtæ, *& Apoſtoli*, ita ſunt intelligendæ quaſi ſcriptum eſſet, *& cæteri Apoſtoli*; qui cum Petro, ut ejus ſocii idem loquebantur.

Dixerunt, Obedire oportet Deo magis quam hominibus.] Reſpondent primo ad objectum crimen primum inobedientiæ. Si homines, præſertim in magiſtratu & dominio poſiti, velint & jubeant aliquid conveniens cum Dei præceptis, vel eis non repugnans, tum eis eſt obſequendum: ſed ſi imperent quidpiam Dei mandato expreſſo contrarium, potius eſt obediendum ſupremo Domino, nempe Deo, qui inobedientes magis punire poteſt, quam Dominis inferioribus qui ſub illo ſunt. Hoc agnoverunt & Ethnici, ut Socrates in Apologia apud Platonem: dicens judicibus Athenienſium, *Parebo Deo magis quam vobis.* Exſtat ſimile dictum apud Herodotum. Hoc ſpectarunt & illi juvenes Hebræi Dan. 3. 17, 18. & ille Eleazarus 2 Mach. 6. 26, 22. & Matathias 1 Mach. 2. 19, 20, 21, 22. & Apoſtoli Chriſti tum ſupra cap. 4. 19. tum hoc loco.

Et Hieron. ad Epheſ. 6, de ſervorum officio annotavit, cum Dominus carnis à Domino ſpiritus diverſum imperat, non eſt obediendum. Et idem alibi; In illis tantum debent dominis & parentibus eſſe ſubjecti, quæ contra Dei mandatum non ſunt. Verbum Græcum hic poſitum πειθαρχεῖν eſt compoſitum ex parendo, & ex principe vel magiſtratu: quaſi dicat parere magiſtratui.

Verſ. 30. Jam ad alteram criminationem de injuſta cæde Chriſti reſpondent, docentes ſe jure ac vere id Judæorum proceribus objicere.

Deus Patrum noſtrorum.] Ne quis exiſtimaret à Jeſu & ipſius Apoſtolis alium Deum eſſe prædicatum & cultum, quam eum quem coluerant Abrahamus, Iſaacus & Jacobus, majores Iſraëlitarum. Vide ſupra cap. 3. 13.

Excitavit Jeſum.] Id quidam exponunt ita, quod eum Deus ad fungendum munere Meſſiæ ſeu Chriſti erexerit, atque ad id vocaverit & promoverit. Vide ſupra cap. 3. ℣ſ. ult. Sed nihil obſtat quominus id hoc loco de excitatione Jeſu ex mortuis à Deo facta intelligatur. Vide ſupra cap. 3. 15. & infra x. 40.

Quem vos interfeciſtis.] Græcum verbum proprie ſignificat *manibus confeciſtis.* At hoc loco notat *occidiſtis*, ut & infra cap. 26. ℣ſ. 21, quamvis iſti Judæorum primores non ſuis manibus, ſed per manus Ethnicorum militum id effecerint.

Suſpenſum in ligno.] Id eſt in lignea cruce. Morte dira, ignominioſa, à Deo ipſo maledicta. Deut. 22. ℣ſ. 22, 23.

Verſ. 31. Jam porro iſtum à Judæis damnatum & ignominioſa morte affectum Jeſum magnifice celebrant.

Hunc.] Id eſt Jeſum in ligno crucis ſuſpenſum, Judæorum inſtigatione interfectum, ita contumelioſe & crudeliter tractatum.

Deus.] Nempe ille Deus Patrum, ut modo eſt nominatus, qui eſt Pater omnium, & ipſius Jeſu. Joh. 8. 54. Act. 3. 13.

Principalem ducem.] Vox Græca non ſimpliciter principem notat, quia eſt compoſita ex principe & ductore, ideoque ita interpretanda ut hic interpretamur. Eſt autem Jeſus poſt Deum præcipuus Dux, vitæ nempe æternæ, vide ſupra cap. 3. 15 & ſalutis. Hebr. 2. 10.

„Recte hæc verba interpretatus eſt Beza, ac ſi „dictum eſſet, Deus hunc extulit in principem ac „ſervatorem: ſeu ſurſum ſublatum, conſtituit prin„cipem ac ſervatorem. Hæc ille. Quamvis enim

Jeſus

Jeſus adhuc in terra verſatus fuit dux vitæ & ſervator, aliquo modo & gradu, tamen plenius & perfectius in ſuperiore gradu talis evaſit poſt exaltationem in cœlum, ad dexteram Dei. Unde & idem Petrus ſupra cap. 2. 36. dixit quod Jeſum à Judæis crucifixum Deus fecerit Dominum ac Chriſtum. Et Author ad Hebr. 5. 9 ſcripſit, de eodem Chriſto, quod is factus perfectus, hoc eſt immortalis, evaſerit omnibus obedientibus ipſi, cauſa ſalutis æternæ: nempe perfectiore modo. Simile exemplum eſt Act. 7. 35. de Moſe, quod Deus eum, principem & redemtorem miſerit, id eſt in id ut eſſet princeps & redemtor ſeu liberator.

Exaltavit dextra ſua.] Vide ſupra annotationem ad cap. 2. 33.

Ut det] Sive Deus is qui Jeſum exaltavit, det per Jeſum, ut cauſa prima per medium: ſive ipſe Jeſus poteſtate à Deo accepta, det, ut cauſa media. Et quidem hoc poſterius magis indicatur Luc. 24. 47. Act. 13. 38. 39.

Iſraëli.] Id eſt illius Jacobi qui Iſraël dictus eſt, poſteris, Iſraëlitis.

Reſipiſcentiam, & remiſſionem peccatorum.] Vide annot. ad Luc. 24. 47. Reſipiſcendum eſt à peccatis ſi quis velit ſibi per Chriſtum dari peccatorum remiſſionem plenam, in qua ſalus æterna continetur.

Dare autem dicitur Deus per Chriſtum, reſipiſcentiam, non quod homines nolentes & invitos ad ſe convertat vi irreſiſtibili: ſed quod eis cauſas & media atque modos reſipiſcendi conferat, ac tempus & locum concedat: ſi modo homines velint accipere, ut Joh. 6. 33.

Verſ. 32. Id quod de Jeſu exaltatione modo dictum ut verum ac certum confirmatur teſtimoniis evidentibus.

Et nos.] Apoſtoli quibus vos interdicitis ne in nomine Jeſu doceamus.

Sumus ejus teſtes] Nempe oculati, teſtantes de eo id eſt Jeſu ea quæ ipſi vidimus cum eo facta. Vide ſupra Act. 1. 8. II. 32. & infra 13. 31.

Verborum iſtorum.] Id eſt rerum iſtarum, nempe Jeſu è mortuis reſuſcitationis, & exaltationis in cœlum à Deo. *Verba* pro *rebus* ſæpe ponuntur per Hebraiſmum. Vide Luc. 1. 37. II. 15. Act. 10. 37.

Et Spiritus autem ille Sanctus] Cum teſtimonio ſuo Apoſtoli conjungunt teſtimonium majus, Spiritus Sancti, afflatus divini, cœlitus in eos demiſſi, quo quum Apoſtoli eſſent repleti, is per eos miracula inſignia efficiebat, quibus is, ſeu Deus per eum ut vim ſuam atque afflatum atteſtabatur & confirmabat ea quæ ipſi aſſerebant de Jeſu, eſſe veriſſima.

Ita & alibi iſta teſtimonia Spiritus Sancti Apoſtolis dati, & ipſorum Apoſtolorum, conjunguntur. Ut Joh. 15. 26, 27. & Heb. 2. 3, 4.

Quem dedit Deus.] Nempe ut vim à ſe manantem, ut donum cœleſte eximium: dedit autem Deus per ipſum Jeſum exaltatum. Vide ſupra 2. 17. & 33. 38. Vide & Luc. 11. 13. vel hinc apparet Spiritum Sanctum non eſſe Deum altiſſimum, quia à Deo altiſſimo datur hominibus, ut donum. Nam de perſona Dei altiſſimi ita loqui quod ab aliquo detur alicui, nefas eſt: quia in poteſtate & arbitrio dantis eſt id quod datur.

Obedientibus ſibi.] Præcipue id hoc loco intelligendum de iis qui Euangelio nomine Dei à Jeſu prædicato fidem adhibuerunt, ut erant ipſi Apoſtoli, & proinde etiam præceptis Euangelio additis, obſequentes, à peccatis reſipuerunt, & voluntati Dei morem geſſerunt. Syrus & Arabs habent *credentibus ipſi.* Sed recte hoc loco annotavit Beza, nulla eſt vera obedientia abſque fide, neque vera fides abſque obedientia. Notandum iis demum Deum dare Spiritum Sanctum, qui ipſi Deo obediunt. His dictis Petrus cum aliis ſociis Apoſtolis conabatur illos Judæos ſi adhuc ſanabiles eſſent, ad reſipiſcentiam & ad fidem in Jeſum ut Meſſiam adducere.

Verſ. 33 *Ipſi autem audientes.*] Quamvis recte redarguti, tamen ad reſipiſcendum & crimen ſuum confitendum non ſunt permoti, ſed in ſcelere obdurati.

Diſſecabantur.] Quaſi ſerra ſcinderentur, cum magno dolore, ut fiebat interdum pro pœna, vide 2 Sam. 12. 31. & 1 Paralip. 20. 3. & Hebr. 9. 37. A ſerra enim verbum hoc Græcum deducitur. Significatur ergo iſtos de quibus hic dicitur per verba illa dolore cordis gravi affectos fuiſſe, ita dicta ægerrime ferentes, cum ſumma iracundia. Non ſatis recte quidam hoc interpretantur *frendebant*, & exponunt, declarari geſtum eorum, qui præ rabie dentibus ſtrident, veluti ſi quis ferram trahat. Nam etſi alias hoc verbum poſſet tale aliquid ſignificare, tamen infra cap. 8. 54. & hoc dicitur de cordibus, quod ibi exponitur *ſcindebantur*, & præterea additur, & ſtridebant dentibus.

Et conſultabant abolere eos.] Vel perimere; ſive vi, ut factum poſtea Stephano, ſive per judicium magiſtratus externi, ut factum Jeſu Chriſto: quia ipſi Judæi non habebant tunc in poteſtate ſupplicia capitalia. Ita hoſtes veritatis dum ipſam refutare non poſſunt, ejus confeſſores vi opprimere conantur: Quando telo mendacii nihil efficiunt, alterum telum crudelitatis arripiunt, eoque uti volunt.

Verſ. 34. *Surgens autem.*] Nempe quaſi concionabundus, vel ſimpliciter novam actionem orſus. Videatur annot. ſupra ad verſ. 17.

Quidam in concilio Phariſæus.] Adverſarius ſectæ Sadducæorum, quæ in hoc negotio primas partes tenebat ſupra verſ. 17.

Nomine Gamaliel Legis doctor.] Celebris inter Judæorum Rabbinos, & ut videtur nepos Hillelis celeberrimi. Ejus mentio fit & infra cap. 22. 3.

Æſtimabilis toti populo] Qui in pretio & honore erat, propter dotes ſuas: ut doctrinam, atque prudentiam, & vitæ integritatem, quibus rebus ſibi authoritatem comparavit.

Juſſit extra pauliſper Apoſtolos educi.] In Græco textu proprie *breve quid Apoſtolos extra fieri.* De hoc more, vide ſupra cap. 4. 15. Sed præterea potuit illud ſpectare Gamaliel, ne videretur auribus Apoſtolorum Jeſu, præſentium aliquid dare.

Verſ. 35. *Dixitque ad eos.*] Non ad Apoſtolos, quanquam hi proxime ſunt nominati, ſed ad ſuos in iſto conceſſu ſeu concilio collegas.

Viri Iſraëlitæ, attendite vobis ſuper hominibus iſtis, quid

quid ſitis acturi.] Quaſi dicat, videte quid agatis, ne quid temere, ſed caute ne nimio zelo abrepti turbas excitetis abſque neceſſitate.

Verſ. 36. Exemplis docet quoſdam magna ſed vana ſine Dei mandato molitos, male periiſſe, ſine procerum Judaicorum cura atque labore.

Ante hos enim dies.] Id eſt *hec tempora.* Nam anni etiam non pauci interceſſiſſe videntur, de quo mox.

Surrexit.] Seu exortus eſt, in publicum prodiit, aliquid agere aggreſſus.

Theudas.] Syriacum nomen, idem fere ſignificans quod Jehuda ſeu Judas. Ejus nominis plures videntur inter Judæos exſtitiſſe ſeditionum authores. Ut ille de quo ſcripſit Joſephus Antiquit. lib. 20. cap. 11. Sed is poſterior fuit iſto, de quo hic agitur. Iſte enim ante finem Herodis Magni exſtitit, ut & Origen. contra Celſum notavit, imperante Octaviano Auguſto: alter vero ſub imperio Claudii. Videatur Joſephus Antiq. lib. 17. cap. 12. & xx. 4. Dicens eſſe aliquem ſeipſum.

Aliquem.] Quidam libri addunt *magnum*, ut infra VIII. 9. Sed non eſt neceſſe, nam hoc ſubintelligitur in talibus dictis, ut 1 Cor. 3. 7. x. 19. Gal. 2. 6. VI. 3. Jactabat forſan iſte Theudas ſeu Thodas ſe eſſe eximium Dei ſervum, ab eo miſſum ad liberandum è ſervitute populum Judaicum: inſtar Meſſiæ.

Cui agglutinatus eſt ſeu adhæſit, *numerus virorum quaſi* vel *circiter quadringentorum:* adhæſiſſent forſan & plures niſi eum Deus brevi tolli voluiſſet.

Qui ſublatus eſt.] Nempe è vita, occiſus.

Et omnes quicunque aſſenſi ſunt ei.] Ejus ſectatores.

Diſſoluti ſunt.] Ita ſolet fieri ut Duce è medio ſublato ſectatores ejus diſſipentur ac dilabantur. Vide Matth. 26. 31.

Et facti ſunt in nihilum.] Seu redacti ſunt ad nihilum. At Jeſu Nazareno quamvis per mortem atrocem ſublato, tamen ejus aſſeclæ non ſunt redacti in nihilum.

Verſ. 37. *Poſt hunc ſurrexit Judas ille Galilæus.*] Alias dicitur Gaulonites, Joſepho Antiquit. XVIII. cap. 1 & 2, quanquam ab eodem etiam Galilæus vocatus ibid. cap. 11. & de bello lib. 2. cap. 12.

In diebus deſcriptionis.] Non illius de qua Luc. 2. 1. Sed poſterioris, poſt Herodis filium Archelaum depoſitum ac relegatum, Judæa in provinciam à Romanis redacta, inſtituta capitatione hominum, ac tributo impoſito. Unde orta Judæorum iſto Juda authore ſeditio.

Et avertit populum multum poſt ſe: & ille periit, & omnes quotquot aſſenſi ſunt ei, diſperſi ſunt.] Alterum hoc exemplum ſimile priori, ſimilem vanæ ſeditionis exitum miſerum declarat.

Verſ. 38. *Et nunc.*] Id eſt nunc igitur.

Dico vobis, abſcedite ſeu *abſtinete.*] Ut veterunt Syrus, Pagninus, & Tigurini.

Ab hominibus iſtis, & ſinite eos.] Iſtis exemplis allatis ſubjicit concluſionem: adhortans collegas ne in Apoſtolos temere ſæviant. Apparet Gamalielem iſtum non alieno à Chriſti diſcipulis fuiſſe animo: vel ſaltem ingenio non ſævo, ſed miti ac moderato. Cujus iſtud conſilium valde laudat Bullingerus comment. in hunc locum. At Calvinus ſævus, libro contra Servetum, hanc Gamalielis ſententiam arguit imperitiæ, quod peſſundet omnem ordinem politicum, & Eccleſiæ diſciplinam enervet. At & Apoſtolorum diſciplina non fuit enervis quamvis caruerit violentis Calvini nervis. Et ordo Politicus manere poteſt in peccatis controverſia carentibus: at de hæreticis valde controverſa res eſt, & diſputationi ſubjecta: ideoque non carnali brachio violenter tractanda, ſed poſt tentata media ſpiritualia, Dei judicio relinquenda. Conſentientem huic Gamalielis ſententiæ ſententiam protulit ipſe Chriſtus, Matth. 15. 13.

De Gamaliele tamen Rabbi Moſes Maimonides Miſnæ ſuæ To. 1. L. 11. Tract. de Oratione & Benedictione Sacerdotum, ſcripſit, eum contra Hæreticos in diebus ipſius multiplicatos qui Iſraëlitas ad defectionem à Deo ſollicitabant (ita deſcribuntur Chriſtiani) compoſuiſſe precationem, poſtulantem à Deo ut perdere velit iſtos Minæos ſeu ſpeciales, id eſt, Hæreticos. Sed poteſt fieri, ut hoc alter Gamaliel fecerit: vel ſi iſte, ut antea quidem ita fervidus fuerit, poſtea autem deferbuerit: vel denique ut ſi modo eos hæreticos impios eſſe conſtet, tamen non vi humana, ſed divina eos opprimendos cenſuerit.

Quoniam.] Id quod propoſuit de ſinendis Apoſtolis Jeſu, confirmat adhuc rationibus: quarum prior formatur per dilemma. Iſtud negotium diſcipulorum Jeſu & doctrina eorum, aut eſt ex hominibus, aut ex Deo; Sin ex hominibus, tum abſque veſtra opera diſſipabitur; Si autem ex Deo nequaquam poterit opera veſtra diſſipari. Itaque ſive illud ſive hoc ſit, fruſtra laboratis, & operam perditis.

Si ſit ex hominibus conſilium hoc, aut opus hoc.] Nempe quod iſti Jeſu Nazareni diſcipuli agitant, atque moliuntur. Ficta & vana non perpetuo vigent. Religiones pravæ ab hominibus excogitatæ, tandem diſſolvuntur. Quanquam non ſunt talia commenta neglectim ſpectanda; at non violentis mediis humanis repellenda, ſed ſpiritualia mala ſpiritualibus armis debellanda.

Verſ. 39. *Si autem ex Deo eſt.*] Ita ut hujus negotii Deus ſit author.

Non poteſtis diſſolvere illud.] Neque poteſtis, quia Deus eſt omnipotens, quod is vult effici id etiam per maxima obſtacula efficietur & conſiſtet. Nam, non eſt ſapientia, neque intelligentia, neque conſilium contra Dominum, Prov. 21. 30: ſed neque debetis id velle conari, non tantum fruſtra, ſed & impie, ideoque noxie. Ut mox indicatur, quod pro alio novo argumento eſt quo ſævitia in Apoſtolos, eorumque conatibus reſiſtentia diſſuadetur.

Ne forte.] Hæ voces & eæ quæ ſequuntur connectendæ videntur cum illis, *ſinite eos:* intermediis velut per parentheſin interjectis. Alias eſſet ellipſis, ut ſubintelligatur *videte.* Ut Gen. 4. 22.

Et cum Deo pugnantes.] Non tantum hominibus ſed illi ſupremo rerum creatori & moderatori, repugnare; quod eſt maxime inconveniens, inane, irriti laboris & perniciosum negotium. Simile dictum infra cap. 23. 9.

Inveniamini.] Id eſt palam appareatis. Vide annot. ad Matth. 1. 18, ad voces *inventa eſt.*

Ad hoc Gamalielis conſilium ita annotavit Tirinus Jeſuita: ad ℣ſ. 38. Ergo & à puniendis hæreticis abſtinete, inferunt iidem hæretici: ſed perperam.

Nam

Nam cauſa hæreticorum non eſt Eccleſiæ judicibus dubia, (ut erat Judæis hæc Apoſtolorum) ſed conſtat illis falſam eſſe, erroneam, & ſæpius ac manifeſte ab Eccleſia damnatam ac proſcriptam; unde non amplius probanda aut excutienda, ſed plectenda, & ne ulterius ſerpat, pluresque inficiat, ſuccidenda. Hæc ille. At nonne ii qui in concilio iſto Judaico ſedebant, etiam dicere potuerunt, cauſam iſtorum Jeſu diſcipulorum non eſſe ſibi dubiam, ſed conſtare ſibi eorum doctrinam eſſe falſam, erroneam & manifeſte ab Eccleſia ſua Judaica damnatam, tum in Jeſu ipſo ut blaſphemo & ſeductore ad mortem diram condemnato, tum in ejus diſcipulis, de ea omnino ſilere juſſis, quibus in nomine Jeſu docere vetitum jam fuit, ſupra cap. 4. 18, & hic mox ℣. 40. Num ideo juſte egerunt cum Apoſtolis?

Verſ. 40. *Aſſenſi ſunt autem ei.*] Nempe eatenus, ne eos occiderent ut antea volebant ℣. 33. Sed non ut penitus ſinerent, ſicut Gamaliel conſulebat. In cujus dilemmate pars prior ℣. 38. poteſt pati inſtantiam, quod etiam religiones quædam falſæ ab hominibus fictæ non brevi diſſolvantur, ut Ethnica &c. Sed id fit dum hominum potentium armis ac tyrannide fulciuntur, Deo permittente: at ubi hæc deſunt, collabuntur. Apoſtolorum autem doctrina nulla humana potentia fulciebatur.

Et advocatis Apoſtolis.] Seu quum advocaſſent Apoſtolos.

Verberatis.] Forſan ex more plagis quadragenis, propter inobedientiam ſcilicet: ne concilium illud fruſtra contra immerentes congregaſſe viderentur.

Præceperunt ne loquerentur in nomine Jeſu.] Tamen in prohibenda doctrina Apoſtolica de Jeſu pertinaciter manſerunt.

Et dimiſerunt eos.] Id eſt permiſerunt ut tunc abirent.

Verſ. 41. *Ipſi quidem.*] Iſtud *quidem* etiam hoc loco redundat, ut ſupra c. 1. 18. III. 21 & 22. IV. 16.

Ergo ibant, gaudentes.] Quanquam verbera paſſi non ſine dolore; ſed à patientia ad cauſam reſpiciebant, quia ſolatium eſt pro honeſto, & multo magis pro Deo & Chriſto, dura tolerare: nam præmii ſpe ſua damna levabant. Ita implebant Chriſti monitum Matth. 5. 10, 12. Vide & I Petr. 1. 6, 7, 9. & IV. 13. & Jac. 1. 2, 12.

A facie ſynedrii.] Ab illis qui in conſeſſu illo atque concilio Judaico conſidebant, ipſoſque judicabant.

Pro nomine ejus.] Nempe Jeſu Chriſti, id eſt pro ipſo, ſeu ipſius cauſa, aut propter ipſum: non ipſius vice ac loco.

Digni habiti ſunt contumelia affici.] Mirum oxymoron, quum contraria videantur dignitas & contumelia, tamen illi contumeliam habebant pro dignitate & honore, non quatenus erat contumelia & ignominia, ſed quatenus tolerabatur pro Chriſto Jeſu, Domino cœleſti; qui non cujuſvis ſanguine ſed ſervorum ſuorum lectiſſimorum utitur ad propagandam gloriam ſuam: ac idem contumeliam ſuis in præſenti ſeculo illatam, incomparabili gloria futuri ſeculi abunde compenſabit. Itaque pii quum illis offertur occaſio pro Chriſto patiendi, id pro dono reputare debent. Vide Philip. 1. 28, 29, is eſt ſupremus patientiæ Chriſtianæ gradus.

Verſ. 42. *Omnemque diem.*] Id eſt ſingulis diebus, nullo prætermiſſo.

In templo.] Loco publico, Judæorum conventibus religioſis & ſacris peragendis dicato.

Et ſecundum domum.] Non tantum publice, ſed etiam in locis privatis, domatim, hinc inde. Vide annot. ſupra ad cap. 2. 46.

Non ceſſabant docentes.] Id eſt docere, & evangelizare ſeu prædicare. Nihil curabant hominum Deo repugnantium interdicta, minas, & verbera, atque ab iis pericula. Ita decet facere veros Chriſti ſervos; propter adverſa non ſegneſcere in officio pietatis neque deficere: cuivis Chriſtiano dici recte poteſt Tu ne cede malis, ſed contra audientior ito.

Et evangelizantes.] Id eſt bono ac læto nuncio annunciantes, ſeu prædicantes.

Jeſum Chriſtum.] Id eſt doctrinam de Jeſu Chriſto: Ita & alibi Chriſtus ponitur pro doctrina de Chriſto. Ut 1 Cor. 2. 2. Eph. 4. 20. Philip. 1. 16, 18. Col. 2. 8.

CAPUT VI.

Verſ. 1. *In diebus autem iſtis, multiplicatis &c.*] Hactenus inter credentes in Jeſum Chriſtum pauciores ſed ferventiores, erat egregia concordia, vide ſupra cap. 2. 44 & IV. 32. jam autem creſcente numero, & decreſcente fervore atque charitate, oriuntur interna diſſidia. Inter multos ſimul degentes multo magis oriri poſſunt diſceptationes & murmura, quam inter paucos: nam multis ſatiſfacere eſt difficilius.

Diſcipulis.] Nempe Chriſti: qui fidem in Chriſtum, atque doctrinam ejus amplectebantur.

Factum eſt murmur.] Quædam indignatio & querimonia, quaſi ob injuriam, & malam tractationem.

Helleniſtarum.] Hellenes Græca lingua vocantur Græci ipſi: ſed in his Sacris libris, latius extenſo iſto nomine, comprehenduntur omnes præter Hebræos populi, variarum gentium, quos ſolemus vocare Ethnicos. Ut Marc. 7. 26. Actor. 14. 1. XVIII. 4. XIX. 10. XX. 21. Rom. 1. 16. II. 9. 1 Cor. 1. 22 &c. Helleniſtæ autem ab utriſque aliquomodo diverſi, intelliguntur ii qui non erant Hebræi genere, neque religione Ethnici, ſed qui ex Ethnicis facti erant proſelyti, ſuſcepta fide Judaica: quales diſtinguuntur ab aliis Judæis etiam ſupra cap. 2. & infra 10. XI. 19, 20. XIII. 43. Hi ergo ex gentibus proſelyti, qui ſuſceperant Judaica Sacra, vocantur, non Hellenes ſeu Græci, vitandæ æquivocationis cauſa, ne putentur jam tunc Gentiles recta admiſſi ad Chriſti Eccleſiam, quod demum à Cornelii centurionis converſione eſt factum, infra cap. 10. ſed Helleniſtæ quaſi Græcanici, vel ſi ita loqui liceat, Græciſtæ. Ut infra 9. 29. & XI. 20. etiam poſtquam ad Chriſtianiſmum ſunt converſi, ita in illo initio appellabantur.

Adverſus Hebræos.] Significat eos qui à prima origine erant ex natione Hebræa, poſteri Abrahami; qui non Judæorum ſed Hebræorum antiquiore nomine opponuntur Helleniſtis Judaica Sacra profeſſis. Paulus Apoſtolus quamvis extra Judæam natus, Tarſi Ciliciæ, inter eos qui Hebræis vocabantur Græci, & Græca lingua paſſim uteretur, tamen ſe nominat Hebræum, 2 Cor. 11. 22. Philip. 3. 5.

Ex his duobus hominum generibus nempe Hebræis natis, & ex Gentiliſſimo Judaicis proſelytis, dictis Helleniſtis ſeu Græcanicis Judæis ad Chriſtum converſis, conſtabat tunc Eccleſia Chriſtianæ Jeroſolymitana.

Quod deſpicerentur in miniſterio quotidiano.] Græce *diaconia*. Quod eis minus miniſtraretur, ſeu ſuppeditaretur ad victum, ex menſis de quibus verſu mox ſequente. Hæc ſubminiſtratio ſeu ſuppeditatio rerum ad victum pertinentium vocatur diaconia. Ut Mat. cap. 8. 15. Luc. 8. 3. x. 40. Joh. 12. 2. Act. 11. 29. Rom. 15. 25. 2 Corinth. 8. 19, 20. 1x. 1, 12, 13.

Viduæ eorum.] Nempe Helleniſtarum, quæ non erant ortæ ex genere Hebræo; quum præter pauperiem cum aliis communem, eſſent aut infantibus vel pueris teneris oneratæ, & minus curarentur quam eæ quæ erant genere Hebrææ, ac in diſtribuendo minus eis quam cæteris ad victum ſubminiſtraretur. Quia initio Apoſtoli ad impertiendum ex communi collecta, quo cuique opus eſſet ſupra 2. 45. forſan adhibebant non certos homines, ſed nunc hos nunc illos, & quidem ut apparet genere Hebræos, qui magis ſuorum conſanguineorum ut fieri ſolet reſpectum habebant, quam alienigenarum, advenarum. Hinc orta murmuratio, & querimonia. Aliqui putant eas viduas vel non admiſſas ad id ut fidelibus miniſtrarent, vel in miniſtrandi vicibus præteritas eſſe. Sed de eo forſan non fuiſſet tanta querela.

Verſ. 2. *Advocantes autem illi* XII.] Nempe Apoſtoli: ad quos ut Eccleſiæ præſides ſeu gubernatores, iſtæ querelæ delatæ fuerant; & forſan rogati ſunt ab iis qui injuriam paſſi videbantur, ut ipſi Apoſtoli per ſeipſos diſtributionem iſtam victus adminiſtrarent. Notandum non ſolum Petrum huic negotio præſediſſe velut Monarcham, ſed Apoſtolos omnes.

Multitudinem diſcipulorum.] Non tam ſuorum quam Jeſu Chriſti Magiſtri communis, cujus doctrinam amplexi Eccleſiam Chriſtianam conſtituebant.

Dixerunt, non æquum eſt.] In Græco textu proprie habetur, *Non placitum eſt*, ſed hic potius affertur cauſa cur id placere non debeat, quia nempe eſt inconveniens.

Nos nempe Apoſtolos, *derelicto ſermone Dei.*] Id eſt euangelii prædicatione, quod erat eorum officium excellens, & ſaluti animarum humanarum neceſſarium: quod minus curare eique non adeo multum vacare poſſent, ſi aliis negotiis inferioribus diſtinerentur, atque diſtraherentur.

Miniſtrare menſis.] Id eſt victui qui ad menſas dabatur, in conviviis, de quibus ſupra cap. 2. 46, diſtribuendo: quanquam hic per Synecdochen intelliguntur omnia quæ ad curandas neceſſitates fidelium, reſpectu corporum, ſpectabant.

Verſ. 3. *Diſpicite igitur fratres.*] Apoſtoli non ipſi pro arbitrio ſuo delegerunt Diaconos, ſed cœtui fidelium commiſerunt eligendos. Ut non ſine populi ſuffragiis atque conſenſu expreſſo conſtituerentur; quod eſt notandum.

Viros ex vobis] Ex numero auditorum, & quidem, ut veriſimile eſt, etiam eorum, qui conquerebantur de neglectu ſuorum, nempe Helleniſtarum.

Teſtimonio probatos.] Id eſt teſtimonium bonum habentes, ut dicitur 1 Tim. 3. 7. &c. nempe quod ſint vitæ honeſtæ.

Septem.] Quia magnus numerus fidelium collectus fuit Jeroſolymæ ſupra 4. 4; ideo requirebantur multi qui procurandis iis quæ ad illorum victum pertinebant vacarent. Et forſan ſeptem fuerunt loca in quibus conventus & Agapæ fieri ſolebant.

Plenos Spiritu Sancto.] Quos appareat Spiritu Dei Sancto ex eoque manantibus effectis ſpiritualibus eſſe præditos.

Et ſapientia.] Nempe ſpirituali, per Spiritum Dei Sanctum infuſa, conſiſtente in rerum notitia, non tantum ſimplici, theoretica, ſed etiam practica, ad actiones ſpectante, quæ prudentiam complectitur. Oportet enim Diaconos non tantum ea quæ ad victum fidelium ſpectant prudenter procurare ac diſtribuere, ſed etiam iis monitiones reprehenſiones conſolationes adhibere, prout res requirit.

Quos conſtituamus ſuper neceſſitatem hanc.] Id eſt ut eos præficiamus huic negotio vel curæ, id eſt tali diaconiæ: ita ex malis intribus bonæ leges naſcuntur.

Verſ. 4. *Nos autem.*] Nempe Apoſtoli, ad talia munia mere ſpiritualia à Domino vocati, & ordinati.

In precatione.] Nempe non tantum privata ſed etiam præcipue publica, in qua aliis Chriſti fidelibus præibant.

Et miniſterio ſermonis.] Nempe divini, id eſt in prædicatione Euangelii.

Perſeverabimus.] Seu his actionibus ſacris diligenter aſſiduo incumbemus: quod erat officium multo magis neceſſarium & ſaluti animarum utile, & Apoſtolis peculiariter à Chriſto ad ejus regni propagationem demandatum. Matth. 28. 19, 20. Mar. 16. verſ. 15. Luc. 24. 47, 48.

Verſ. 5. *Et placuit hic ſermo coram omni multitudine.*] Eſt Hebraiſmus, id eſt iſta res quæ hoc ſermone proponebatur, placuit univerſæ illi multitudini ſeu Eccleſiæ Chriſtianæ: omnia ejus membra huic conſilio Apoſtolico recto acquieverunt & conſenſerunt.

Et elegerunt.] Ex numero ſui electos, nominarunt & Apoſtolis propoſuerunt.

Stephanum.] Primum ac præcipuum.

Virum plenum fidei.] Poteſt ſumi *fides* hoc loco pro doctrina de fide in Deum & Chriſtum ut infra ℣ſ. 7. Rom. 1. 5. Gal. 1. 23. III. 2, 5, 25. Vide 1 Tim. 3. 9. Sed ſimul quoque pro fiducia in Deo & Chriſto collocata; vel etiam pro fidelitate in negotiis juſte & ſincere adminiſtrandis.

Et Spiritu Sancti.] Vide annot. ſupra ad ℣ſ. 3. & infra ℣ſ. 8 & 10.

Et Philippum.] De hoc plura infra cap. 8. 5, 12, & 26. & XXI. 8. Diverſus is fuit à Philippo illo qui erat ex numero XII Apoſtolorum.

Et Prochorum.] Quæ ſub nomine Prochori circumferuntur geſta S. Joh. Apoſtoli, etiam à Pontificiis quibuſdam ſuppoſititia judicantur.

Et Nicanorem, & Timonem & Parmenan.] Nomina hæc omnia Græca ſunt, nullum eorum eſt Hebræum. Quanquam autem & Hebræi quidam tunc Græca nomina uſurparent, ut & inter Apoſtolos aliqui; tamen quia hic nullum nomen Hebraicum ponitur, videntur Diaconi iſti ſaltem plerique ex Helleniſtis ſeu Græcanicis proſelytis electi fuiſſe: præſertim quum ob Helleniſtarum viduas neglectas murmur obortum, eſſet per eos ſedandum.

Et Nicolaum proſelytum Antiocheuum.] Non quod alii ſex non eſſent etiam proſelyti, ſed quod forſan illi erant Jeroſolymitani, iſte autem Antiochenus ex Ethnico factus Judæus reſpectu religionis, & poſtea Chriſtianus. Ab hoc Nicolao exiſtimantur nomen & ortum duxiſſe Nicolaitæ, de quibus Apoc. 2. 6 & 15, vide ibid. ℣ſ. 14. Quanquam aliqui exiſtimant non ipſum Nicolaum prava docuiſſe, ſed verba ejus in pravum ſenſum detorta eſſe à quibuſdam, ejus nomine abutentibus. Ut eum excuſant Clem. Alexandrinus, Euſebius Cæſarienſis & Auguſtinus.

Verſ. 6. *Quos ſtatuerunt in conſpectu Apoſtolorum.*] Ut iſti qui Eccleſiam gubernabant, eos pro idoneis ad id officium agnitos, ordinarent & conſecrarent.

Et.] Id eſt *qui*, nempe Apoſtoli.

Precati.] Nempe Dominum cœleſtem, ut iſtos ad hoc officium magis magiſque inſtrueret, & eorum diaconiæ benediceret.

Impoſuerunt eis manus.] Per hunc ritum fiebat ordinatio ad miniſteria ſacra, jam olim, apud populum Dei; ut quum Joſuas ex præcepto Dei ſubſtitueretur in functione Moſi, id factum eſt per manuum Moſis impoſitionem, Num. 27. 18, 23. Ita fiebat & poſtea inter Iſraëlitas atque Judæos. Et inter Chriſtianos Act. 13. 3. 1 Tim. 4. 14. v. 22. 2 Tim. cap. 1. 6.

Verſ. 6. *Et ſermo Dei creſcebat.*] Id eſt euangelii prædicatio per Apoſtolos, & eorum ſocios facta, vires ſumebat, & effectum pariebat, qui mox ſubjungitur.

Et multiplicabatur numerus diſcipulorum in Jeruſalem, valde.] Tunc ſimpliciter *diſcipuli* vocati ii, qui Jeſum eſſe Chriſtum credebant ac ejus doctrinam profitebantur, qui poſtea dicti Chriſtiani. Infra cap. xi. ℣ſ. 26.

Multaque turba Sacerdotum.] Mirum eſſe videtur quod hic dicitur, ſed non eſt impoſſibile. Primò Levitæ aliquando Sacerdotibus accenſentur. Deinde ex captivitate Babylonica reverſi Sacerdotes numerantur, quater mille, ducenti & octuaginta novem: Eſd. 2. 36, 37, 38, 39, quos poſtea multum auctos eſſe eſt credibile. Ex his præter claſſium 24 Principes, qui à turba eximi poſſunt, multos tum ſermone Apoſtolorum Jeſu à Spiritu Sancto dictato, tum eorum ſanctitate & conſtantia atque patientia; tum miraculis inſignibus ac evidentibus per eos editis, permotos, ad fidem in Jeſum ut Chriſtum acceſſiſſe, non magis eſt mirandum aut dubitandum, quam quod in Jeſum adhuc in ſtatu humiliationis verſantem, multi & ex Principibus ſeu Primariis Judæorum crediſſe dicuntur, quamvis id non confiterentur, Joh. 12. 42.

Tunc autem efficacia divina animos eorum impellente & percellente, potuerunt depoſito metu ſociorum ſuorum & aliis affectibus carnalibus excuſſis, diſcipulis Jeſu Chriſti ſeſe ita adjungere, ut fidem in eum & amplecterentur, & profiterentur.

Obediebant fidei.] Id eſt doctrinæ de fide in Jeſum, ut Meſſiam ſeu Chriſtum, per euangelium annunciatæ, agnoſcentes eam eſſe veram, aſſenſum præbuerunt. Ita *fides* pro doctrina de fide non ſemel ſumitur. Ut annotatum ſupra ad ℣ſ. 5, quibus adde Rom. 16. 26. Tit. 2. 2. Judæ ℣ſ. 3 & 20. Apoc. cap. 2. 13.

Verſ. 8. *Stephanus autem.*] Ille Diaconus primarius, de quo hic pertexitur hiſtoria.

Plenus fidei.] Vide notata ſupra ad ℣ſ. 5. Pro *fidei* quædam exemplaria habent *gratia*.

Et potentia.] Nempe divinæ, id eſt Spiritus Sancti: qui ſuperiore verſu modo nominato, cum fide in eodem Stephano conjungitur. Is Spiritus etiam alibi vocatur potentia, quia eſt potens & efficax.

Faciebat prodigia & ſigna magna in populo.] Nempe ope ac vi iſtius Spiritus divini ſibi communicati edebat miracula varia. Vide ſupra cap. 2. 22. Quædam exemplaria in fine hujus commatis addunt, *per nomen Domini Jeſu Chriſti.*

Verſ. 9. *Surrexerunt autem quidam.*] Surgere interdum ſignificat, novam actionem exordiri. Reſpice annot. ſupra cap. 5. 17 & 34.

Ex ſynagoga.] Præter templum omnibus Judæis commune, habebantur ſynagogæ diverſis locis multæ, in quibus conventus Sacri Judæorum peragebantur. Vide Matth. 4. 23. In ipſa Jeroſolyma narrantur fuiſſe 480. Inter has ſynagogas videntur fuiſſe Collegia ad juvenum in ſtudiis Theologicis informationem inſtituta.

Dicta Libertinorum.] Apud Romanos qui ex ſervis, cujuſcunque gentis eſſent, libertate donabantur, dicti *Liberti*, & eorum poſteri *Libertini*. Forſan ex iſtis fuere qui religionem Judaicam amplexi Jeroſolymam venerant & ibi ſynagogam ſuam habebant. Sed quidam docti exiſtimant non eos qui à Romanis illuc advenerunt, ſed qui apud ipſos Judæos ſervierant & religione Judaica ſuſcepta circumciſi atque etiam baptizati à Judæis erant, atque ad omnia jura Judaica admiſſi ac in Judaiſmum cooptati, & eo ipſo libertate ab ipſis donati erant, hoc nomen quamvis à Romanis deſumtum, apud Judæos habuiſſe, ut tales vocarentur *Libertini*, ad differentiam aliorum proſelyrorum, qui ex ingenuis Ethnicis ad Judæorum religionem acceſſerant. Aliqui autem putant, ex Judæis in ſervitutem à ducibus Romanis abductis, prognatos, libertate donatos hic vocari Libertinos.

Et Cyrenæorum.] Aliqui putant unam ſynagogam hic notari, quæ eſſet communis omnibus Judæis Libertinis, cujuſcunque gentis ii eſſent, ſive Cyrenæi ex Cyrena regione Africæ orti ſive Alexandrini, ſive Cilices, ſive Aſiatici. Sed nihil obſtat, quominus diverſorum iſtorum nominum per copulas diſterminatorum ac diſtinctorum homines, diverſas ſynagogas habuerint: quamvis uno nomine ſingulari *ſynagoga* ad ſingula iſta nomina ſubintellecto comprehendatur. Ut 1 Reg. xi. 7.

Et Alexandrinorum.] Qui erant oriundi Alexandria urbe Ægypti, ab Alexandro Magno Macedone condita, in qua multi Judæi olim habitabant.

Et eorum qui erant à Cilicia.] Cujus metropolis erat Tarſus, patria Sauli Tarſenſis de quo poſtea.

Et Aſia.] Scilicet minore, ubi metropolis Joniæ Epheſus.

Diſputantes.] Seu proprie *diſquirentes*. Diſceptabant autem de religione & ejus controverſiis.

Cum Stephano.] Illo Diacono. Cum hoc præci-

pue, vel quia is fervens Spiritu eos diſputando aggreſſus, ad fidem in Jeſum Chriſtum convertere conabatur, vel etiam quia ut quidam ſuſpicantur fuit aliquando iſtorum ſocius, & forſan quorundam diſcipulus, aliorum autem condiſcipulus.

Verſ. 10. *Et.*] Videtur poſitum pro *ſed:* ut & alibi non raro.

Non potuerunt obſiſtere] Ita eos potenter coarguebat Stephanus, ut non haberent quod ejus dictis opponerent.

Sapientia & Spiritui.] Id eſt ſapientiæ quæ ei à Deo infuſa erat, circa rerum divinarum ad religionem ſpectantium notitiam, per Spiritum Sanctum: ſecundum promiſſum Chriſti, Matth. x. 20. & Luc. cap. 21. 15, quod hic etiam eſt impletum. Quidam iſta verba *Sapientiæ & Spiritui* exponunt ita, id eſt ſapientiæ Spiritus. Sic alibi baptizabit Igni & Spiritu, id eſt igni Spiritus aut igneo Spiritu, vel ſpirituali Igne.

Quo loquebatur.] Quia Spiritus Divini Sancti afflatu mens & lingua ejus impellebatur & regebatur in diſſerendo, ideo dicitur loquutus eſſe Spiritu. Quædam exemplaria Græca hic addunt verba non pauca, *propterea quod redarguerentur ab eo cum omni libertate, non valentes autem obniti veritati. Tunc* &c. quorum partem habet Latina verſio vulgata.

Verſ. 11. *Tunc ſubjecerunt.*] Seu ſubmiſerunt, aut ſubornarunt, doloſe & fallaciter.

Viros dicentes.] Quoſdam ex numero ſuorum ſociorum, accuſatores.

Quod.] redundat in referendo ſermone aliorum, ut ſæpe.

Audivimus eum loquentem verba blaſphema in Moſen & Deum.] Similiter, præſertim quod ad Deum attinet, Jezabelis juſſu, falſi teſtes, accuſarunt Nabotum, 1 Reg. 21. 13. Ita ſolent veritatis inimici facere, quum ejus profeſſores argumentis refutare non poſſunt, ad calumnias & falſas criminationes convertuntur, ut eos violenter opprimant. Sæpe ut blaſphema traducunt dicta in quibus nulla eſt blaſphemia. Quod factum & ipſi Chriſto: Matth. 26. verſ. 65.

Forſan ex ea occaſione id objectum eſt Stephano, quod diceret Legem Moſaicam ritualem jam eſſe abolendam, præſtantiora quædam præ Moſe Deum jam tradere per Jeſum, qui ſit Moſe excellentior, in quem Jeſum credi oportet.

Verſ. 12. *Commoveruntque populum & Seniores, & Scribas.*] Illi calumniatores contra Stephanum inſontem concitarunt diverſorum ordinum homines, ut ei velut blaſphemo eſſent infenſi, tum è plebe tum ex ſenioribus ſeu ſenatoribus, tum ex Legiſperitis.

Corripuerunt eum.] Violenter, rapuerunt.

Et adduxerunt in Synedrium.] Ad Concilium, ut ibi à talium controverſiarum judicibus judicaretur.

Et inſtantes, vel *ſupervenientes.*] Ut alibi vertitur, aut *Adorti.* Nempe vi aggreſſi. Scilicet illi ex Synagoga qui in diſputatione ejus dictis reſiſtere non potuerunt, ſupra verſ. 9, 10.

Verſ. 13. *Statueruntque teſtes.*] Fors illos eoſdem de quibus dictum verſ. 11. vel etiam alios, alia addentes.

Falſos.] Ita interdum vocantur etiam ii qui ea quæ vere dicta aut facta ſunt narrant, ſed ea falſo & criminoſe interpretantur, ut quod factum 1 Sam. 21. 6. & 9. quum narraſſet Doëgus Saulo cap. 22. 9, 10. quod tamen David vocavit mendacium Pſal. 52.

Dicentes homo iſte.] Oſtendunt manu Stephanum.

Non ceſſat loquens.] Id eſt loqui, per Græciſmum, quaſi dicant, non ſemel dixit ſed ſæpe & fere perpetuo loquitur.

Verba blaſphema.] Non tantum ſimpliciter famam alicujus, bonam lædentia, ut alibi hæc vox ſignificat, ſed res ſacras contumelia afficientia, cum impietate.

Contra locum ſanctum hunc.] Poteſt intelligi non tantum templum Jeroſolymitanum, ſed etiam ipſa urbs Jeroſolyma quæ dicebatur urbs ſancta. Vide Matth. 4. 5. XXVII. 53. & XXIV. 15.

Et Legem.] Nempe Moſaicam. Hæc verſu mox ſequente declarantur.

Verſ. 14. *Audivimus enim eum dicentem.*] Propoſitionem accuſationis ſuæ confirmant ac probant, calumnioſe.

Quod Jeſus ille Nazarenus.] Nempe qui ut ſeductor & blaſphemus, merito (ex eorum opinione) eſt ignominioſo ſupplicio affectus.

Is.] Vel redundat hæc vox hoc loco: vel habet emphaſin, ut quaſi monſtrando dicant, iſte Jeſus ille Nazaræus, contemtus, talia facturus prædicatur.

Deſtruet.] Græce eſt diſſolvet. Similis vox ſimili ſenſu Matth. 26. 61. Marc. 14. 58. XV. 29.

Locum hunc] Vel Jeroſolymam urbem, vel præcipue in ea templum, domum Dei, cultui divino conſecratam.

Et mutabit mores.] Seu conſuetudines aut potius ritus. Qui quoniam magna ex parte dependebant à templo Jeroſolymitano, ut victimarum, & hoſtiarum oblatio &c. ideo, templo illo ſublato etiam iſti ritus ſublati. Vide Dan. 9. 26, 27.

Quos tradidit nobis Moyſes.] Dicitur Moſes tradidiſſe ritus, quamvis non tantum ore eos protulerit, ſed etiam ſcripto conſignaverit. Ergo traditiones poſſunt vocari etiam ea quæ ſunt literis conſcripta.

Ita autem crude ſimpliciter dicta Stephani referunt accuſatores, quum ille proculdubio cautius fuerit loquutus.

Verſ. 15. *Et* pro *tunc.*

Intendentes in eum omnes ſedentes in Synedrio.] Id eſt oculis intentis diligenter eum intuentes.

Viderunt faciem ejus quaſi faciem Angeli.] Simile fere dictum Gen. 33. 10. (quanquam ibi eſt vox quæ & Deum ſignificat: Sed & angeli dicti ſunt Dii) & 1 Sam. 29. 9. 2 Sam. 14. 17. Quibus in locis facies Angeli notat faciem ſerenam, jucundam. Sed notat alibi etiam faciem auguſtam & reverendam. Ut ad Eſtherem additionibus cap. 15. verſ. 11. al. 13. Hic poteſt utrumque conjungi, ut ſignificetur vultus plenus gravitate atque majeſtate, quam DEUS & filius ejus Jeſus huic ſervo ſuo tunc circumfuderat, ita ut in ejus vultu inſigniter reluceret, cum animoſitate, & ſimul cum ſerenitate atque tranquillitate, nullo metu confuſa ut hominis bene ſibi conſcii, & Spiritu Sancto repleti.

CAPUT

CAPUT VII.

Verſ. 1. D*Ixit autem primarius Sacerdos, Anne hæc ita habent?*] Interrogatio habens vim mandati, ut Stephanus ad objecta reſponderet. Iſte Pontifex, ſimulat juſtum judicem, quod nolit accuſatum indicta cauſâ damnari, ſed ei quoque aurem alteram, ut dicitur, relinquat. Interim tantum de facto inquirit, an iſta quæ objecta ſunt, Stephanus dixerit, non cogitans quo jure id fecerit, quatenus, & quo ſenſu, iſta protulerit.

Verſ. 2. *Is autem.*] Nempe Stephanus.

Ajt.] Oratione prolixa declarans Dei erga Hebræos ab antiquo gratiam, & deinde populi iſtius Iſraëlitici erga Deum ingratitudinem.

Verſ. 2. *Viri Fratres & Patres.*] Juniores compellat fratres, ſeniores autem Patres. Potuit hæc dicere & proſelytus. Sed tamen ex his dictis non continuo ſequitur Stephanum fuiſſe proſelytum, quod non contentus dicere *fratres* addiderit & *patres*, quia nimirum proſelyti, eorum à quibus legem acceperant Judæorum filii cenſerentur, ut quidam vir doctiſſimus argumentatur. Cujus argumenti infirmitas apparet inde, quod etiam Paulus Apoſtolus qui non erat proſelytus, ſed origine Hebræus, iiſdem verbis compellet Judæos, infra Act. 22. 1.

DEUS *gloriæ*] Id eſt Deus ille glorioſus imo glorioſiſſimus ſeu gloria & majeſtate plenus. Ut Pſ. 29.3. qui etiam dictus Rex gloriæ Pſal. 24. 7, 8, 9, 10. Ita de Deo loquens Stephanus indicat ſe falſo accuſatum quaſi Deum blaſphemaret.

Viſus eſt ſeu apparuit *Patri noſtro Abrahamo.*] Hoc Patriarcha eximio ut gentis ſuæ authore gloriabantur Judæi. Vide Matth. 3. 9. Joh. 8. 33, 39. quem pro patre ſuo agnoſcere potuit etiam proſelytus non origine Judæus, ſed Judæorum religioni inſertus, Deum Abrahami colens. Accuſatus Stephanus quod templi Jeroſolymitani excidium & rituum Moſaicorum abolitionem prædiceret, hiſtoriam veterem percurrens, indicat, Dei ſavorem nulli loco, nec templo, fuiſſe adſtrictum. Incipit ab Abrahamo celeberrimo poſt diluvium Patriarcha Hebræorum, qui Deo placuit & rite ac recte eum coluit ante inſtitutos ritus Moſaicos, & exſtructum tabernaculum, atque templum.

In Meſopotamia.] Ita dicta Græce regio, inter amnes duos Tigrim & Euphratem, quaſi Interamnia. Cui accenſetur etiam Chaldæa ſeu Babylonia, ut apparet etiam hic infra ex verſ. 4.

Priuſquam habitaret is in Charan.] Nempe prius in Chaldæa urbe Ur ab igne dicta, ubi ignis pro Deo colebatur; Ubi Abrahami pater Thare habitans trans fluvium, nempe Euphratem. diis alienis ſerviiſſe dicitur Joſ. 24. 2. Ibi Deus Abramo apparuit, & dixit ei iſta quæ ſequuntur. Inde egreſſus Thare cum Abramo ab oriente verſus occaſum, ſubſtitit Charane ſeu Carris Aſſyriis, cis Euphratem. De quo loco Lucan. Craſſus ut Aſſyrias maculavit ſanguine Carras. Nempe Marcus Craſſus triumvir Romanus ad hanc urbem cæſus eſt cum exercitu à Parthis ante natum Chriſtum annis 50.

Verſ. 3. *Et dixit ad eum.*] Nempe Deus ad Abramum quum adhuc Ure Chaldæorum habitaret. Videtur Stephani narratio diſcrepare à Moſe qui poſtquam narravit Abramum cum patre habitaſſe Charane, tum demum ait Gen. 12. 5, *Et dixit Deus Abramo: Exi* &c. Unde aliqui exiſtimant, hanc quam Stephanus memorat, fuiſſe priorem Abrami à Deo vocationem, Ure Chaldæorum, quam Moſes prætermiſerit, & tantum ſecundam quæ facta eſt Charane, narraverit. Sed id non eſt veriſimile, Moſen id neglexiſſe, & quod is de Abramo non ſcripſit id Stephanum recitaſſe. Ut nec illud, Abramum jam in Chananæa degentem annis prope 60 inde in Meſopotamiam & paternam domum è qua exierat remeaſſe, & demum rurſus jubente Deo in Chananæam regreſſum eſſe. Potius igitur dicendum, Gen. cap. 12. 1, quod vulgo vertitur *dixit* DOMINUS, vertendum eſſe, *dixerat*. Nempe antea, priuſquam Charanem veniſſet.

Exi ex terra tua & ex cognatione tua.]. Et patriam in qua natus erat & cognatos ac conſanguineos ſuos relinquere jubetur à Deo Abramus.

Et veni in terram quam tibi demonſtravero.] Non indicato ei loco certo, fidei ejus explorandæ cauſa.

Verſ. 4. *Tunc exiens ex terra Chaldæorum.*] Deo jubenti è patria exire, obedivit Abramus, quamvis nondum tunc ſciens quonam eundum eſſet, & ubi habitandum; ſubnixus fide inſigni de Dei providentia atque gratia, vide Hebr. xi. 8. In quo eſt imitandus iis quibus ob religionem diverſam patria, in qua Deum ſecundum conſcientiam colere non poſſunt, eſt relinquenda & in exſilium abeundum, etiamſi ignorent ubi ſit conſiſtendum.

Habitavit in Charran.] De quo dictum ſupra ad verſ. 2.

Et illinc poſtquam mortuus eſt pater ejus.] Nempe Thare. Vide Gen. xi. 32.

Tranſmigrare fecit eum.] Seu tranſportavit, nempe Deus.

In terram hanc.] Non generaliter Chananæam; nam in hanc venerat Abramus multo ante mortem Patris, per eamque vagatus erat; ſed in eam partem iſtius terræ in qua poſtea conſedit tribus Judæ, à qua denominati Judæi.

In qua vos nunc habitatis.] Nempe Abrahamus habitavit prope Hebronem; annis ſexaginta elapſis poſt exitum è Charane.

Verſ. 5. *Et non dedit ei hæreditatem in ea neque paſſum* vel potius *veſtigium pedis.*] Id eſt nihil, quod ut ſuum proprium haberet. Ut Deut. 2. 5, nempe ex Dei donatione. Nam alias emerat ſibi Abrahamus pecunia locum ad ſepulchrum in illa terra, Gen. 23. verſ. 16, 17.

Et.] Pro *ſed*, vel pro *etſi*. Ut Pſal. 51. 18.

Promiſit ei dare in poſſeſſionem, eam, & ſemini ejus poſt eum.] Gen. 12. 7. xiii. 15.

Quum non eſſet ei natus.] Id eſt quum Abrahamus jam ævi maturus, nullum omnino adhuc filium, nec ullam prolem haberet, tamen Deus ejus ſeminis id eſt proli ſe hanc terram obtinendam daturum eſſe eſt pollicitus: quod mirum videbatur: tamen data ei prole, imo poſteris numeroſis, è lumbis Abrami ſeu Abrahami egreſſis, Deus terram illam poſtea dedit in poſſeſſionem.

Verſ. 6. *Loquutus eſt autem ita Deus* &c.] Vide Geneſ. 15. 13.

Quod erit ſemen ejus.] Eſt hic ſermonis alterius perſonæ relatio obliqua. Sed quædam exemplaria habent *ſemen tuum*, qua ratione redundaret quidem particula *quod* more ſolito, ſed mimeſis recta, magis conveniret cum verbis verſiculi ſequentis.

Semen ejus.] Id eſt ex eo progenita proles.

Inquilinum.] Ut advena non in patria habitans.

In terra aliena.] Id eſt in Ægypto. Vide infra ℣. 17, 19 & 34.

Et ſervitute ſubjicient & male tractabunt illud.] Non dicitur expreſſe quiſnam id ſit facturus, ſed ſubintelligitur, nempe, homines illius terræ alienæ. Vel hæc verba activa ſumenda ſunt paſſive ut ſignificent ſervituti ſubjicietur, & male tractatur, ſeu affligetur, ſemen tuum, id eſt poſteri tui.

Annos quadringentos.] Atqui à deſcenſu Jacobi & ejus filiorum in Ægyptum, uſque ad exitum ex Ægypto non effluxerunt tot anni, tantum ducenti & tredecim. Sed intelligendum eſt numerum iſtum annorum inchoari non ab initio ipſo ſervitutis Ægyptiacæ, ſed ab eo fere tempore quo Deus id Abrahamo eſt loquutus, vel ſaltem à nato Abrahami filio Iſaaco. At ab exitu Abrahami ex Ure Chaldæorum anni 430. qui expreſſi Exod. 12. 40. & Gal. 3. 17.

Verſ. 7. *Et.*] Pro *ſed* particula copulativa pro adverſativa. Ut ſæpe.

Gentem cui ſervierint.] Nempe Ægyptios.

Judicabo ego.] Id eſt *puniam*. Ut 2 Paral. 20.12. Job. 36. 31. Pſal. 9. 20. Hinc *judicium* ſolet poni pro *pœna*, ut Exod. 12. 12. Proverb. 19. 29. Hoſ. 5. 1. Rom. 13. 2. &c.

Ajit Deus.] Repetit hæc dixiſſe Deum, non alium aliquem.

Et poſt hæc exibunt.] Nempe inde ex ſervitute.

Et ſervient mihi in loco iſto.] Hæc verba non habentur apud Moſen Gen. 15. 14, ſed tantum ℣. 16 dicitur, *& in quarta generatione huc revertentur.*

Verſ. 8. *Et dedit ei.*] Id eſt Abramo qui nominatus ſupra verſ. 2: Sed jam vocato Abrahamo ſeu Patri multarum gentium futuro.

Pactum ſeu *fœdus, circumciſionis.*] Vide Gen. cap. 17. 9, 10, 12, 13, quod ibid. verſ. 11 vocatur *ſignum fœderis.* Neque enim ipſa circumciſio proprie erat fœdus: Sed poſt promiſſa eximia data Abrahamo, ſub conditione obedientiæ, Gen. 12. 2, 3. & XVII. 2, 6, 7, 8. Ubi fœdus cum eo jam fuit conſtitutum, addita eſt circumciſio, ut eſſet ſignum notabile iſtius fœderis cum Abrahamo & ſemine ejus facti, in corpore ejus & poſterorum ejus maſculorum, & quidem in membro genitali: quia prolis numeroſæ generatio ſignificabatur. Ante hoc tempus incircumciſi pii ab initio mundi placebant Deo.

Et ita genuit Iſaacum.] Quædam exemplaria Græca habent *& is genuit*, nempe cui data eſt primum circumciſio; id eſt Abrahamus. Sed ſi retineatur vulgata lectio, ſenſus erit, & ita Abrahamus poſt ſuſceptum fœdus cum Deo, & ſignum fœderis nempe circumciſionem, genuit Iſaacum. In quo quidem impleri cœpit promiſſum à Deo factum Abrahamo, quum præter naturæ vires miraculoſe in ſenio genuerit iſtum filium. Vide Gen. 21. 2, 4, 5, 6. Particula *ita* ponitur hoc loco pro deinde, vide Act. 20. ℣. 11. *Et circumcidit eum die octavo.* Vide Gen. 21. 8.

Et Iſaacus Jacobum.] Scilicet tum genuit, tum circumcidit. De nativitate Jacobi vide Gen. 25. verſ. 24, 26.

Et Jacobus XII Patriarchas.] Authores duodecim tribuum Iſraëlitarum, de quorum generatione narrat Moſes, Gen. 29. 32 & ſeqq. & XXX.

Verſ. 9. *Et Patriarchæ invidentes.*] Seu invidia laborantes. Verſio Latina vulgata vertit *æmulantes.* Quod quidem etiam vox Græca ſignificare poteſt, ſed fuit ibi pluſquam æmulatio. Tangit vitium illorum à quibus ut authoribus ortum ducebant Iſraëlitæ, quod fratri inſonti inviderint imo eum odio habuerint. Vide Gen. 37. 4.

Joſephum fratrem vendiderunt in Ægyptum.] Id eſt vendiderunt eum abducendum procul in Ægyptum, vide Gen. 37. 28. Ita etiam ab iſtis Patriarchis orti Judæi, eum cujus Joſephus typum gerebat, nempe Jeſum ex invidia tradiderunt Romanis.

Et Deus.] Particula *&* etiam hoc loco non eſt copulativa verum adverſativa, ponitur pro *at*, quaſi dicat, Patriarchæ fratres Joſephi, invidia contra eum & odio moti, ipſum vendiderunt deducendum procul à Patre, in terram alienam ignotam, at Deus etiam ibi non deſeruit eum.

Deus erat cum eo.] Id eſt favebat ei, gratia ſua eum juvans, & facta ejus proſperans. Vide Gen. 39. ℣. 21 & 23, quod & hic mox declaratur.

Verſ. 10. *Et eripuit eum ex omnibus afflictionibus ejus.*] Per media, vide Gen. 41. 14 & Pſal. 105. 20.

Et dedit ei gratiam & ſapientiam.] Id eſt data ei ſapientia, ob iſtam ſapientiam conciliavit ei etiam gratiam. Vide Gen. 41. 37, 39.

Coram Pharaone Rege Ægypti.] Antiqui Reges Ægypti ſeu Mitzraimi vocati Pharaones.

Et conſtituit eum.] Particula *&* ponitur loco pronominis relativi *qui*, nempe Pharao Rex.

Conſtituit eum ductorem ſuper Ægyptum & totam domum ſuam.] Seu præfectum. Vide Gen. 41. verſ. 40, 44.

Ita malum quo fratres affecerunt Joſephum, Deus convertit in ejus bonum, vide Gen. 50. 20. Similiter factum cum antitypo Joſephi iſtius nempe cum Jeſu, quem à Judæis, cognatis, male tractatum, Deus præfecit cœlo & toti mundo, ac inprimis domui ſuæ id eſt Eccleſiæ.

Verſ. 11. *Venit autem fames ſuper totam terram Ægypti.*] Vide Gen. 41. 54, 55. De fame ſeu inopia cibi dicitur *venit* tanquam eſſet aliquod ſuppoſitum.

Et Chanaan.] Id eſt terram illam Chananæam, ita dictam à Chanaane Noachi per Chamum nepote: de quo vide Gen. 9. 6 & 15, in qua habitabant poſteri Abrahami, Jacobus cum ſuis filiis.

Et afflictio magna.] Ob penuriam & famem gravem Gen. 43. 1 & 8.

Et non inveniebant.] Iſtud *&* videtur hic pro *nam*, poſitum eſſe.

Cibos.] Græca vox proprie ſignificat graminea pabula ſeu ſaturamenta, ſi ita loqui liceat: ſed per Synecdochen ſpeciei pro genere, notantur qualeſcunque cibi.

Patres

Digitized by Google

Patres noſtri.] Id eſt illi filii Jacobi ſeu Iſraëlis, dicti patriarchæ ſupra ℣ſ. 8, à quibus ſunt propagatæ tribus Iſraëlitarum.

Verſ. 12. *Audiens autem Jacobus, quod eſſent frumenta in Ægypto emiſit patres noſtres.*] Id eſt filios ſuos decem illos Patriarchas, in Ægyptum. Ut Gen. 42. 1, 2, 3.

Primum.] Seu *primo*, prima vice.

Verſ. 13. *Et in ſecundo.*] Nempe aditu, aut ſecunda miſſione, vel ſimpliciter, *ſecundo* id eſt ſecunda vice, oppoſite ad id quod modo dictum *pri-mum.*

Notificatus eſt Joſephus fratribus ſuis.] Non ipſi eum agnoverunt, ſed is ſe eis ignaris notum fecit ac manifeſtavit. Ita Jeſus Judæis initio ipſum non agnoſcentibus, poſtea ſe eis revelavit & agnoſcendum dedit ex parte tunc quum per Apoſtolos prædicaretur, & deinde plenius id faciet.

Et manifeſtum factum eſt Pharaoni genus Joſephi.] De iſta Joſephi notificatione inſperata, & de ſubſequuta Pharaonis ea de re cognitione, habetur hiſtoria Gen. 45. 3 & 16.

Verſ. 14. *Mittens autem Joſephus tranſvocavit patrem ſuum Jacobum, & omnem cognationem ſuam.*] Non exprimitur quos miſerit, ſed videatur Gen. 45. verſ. 21 & 27.

In animabus.] Id eſt hominibus. Vide ſupra 2. 41.

Septuaginta quinque.] Eſt in hac narratione Stephani diſcrepantia à narratione Moſis, qui Gen. 46. poſtquam verſ. 26 animas quæ cum Jacobo venerant in Ægyptum quæ exierunt ex lumbis ejus præter uxores filiorum Jacobi, numeravit omnes animas ſexaginta ſex: poſtea verſ. 27 computat omnes animas domus Jacobi ingreſſas in Ægyptum, ſeptuaginta, annumerato ſcilicet illis prius dictis & ipſo Jacobo, & Joſepho cum duobus filiis. Hic autem Stephanus numerat animas ſeu perſonas ſeptuaginta quinque. Varias hujus nodi ſolutiones commenti ſunt eruditi. Videtur ea eſſe commodiſſima, ut excluſis duobus nepotibus Judæ, tunc nondum natis, & Joſepho cum duobus filiis, jam tum in Ægypto exiſtentibus, atque ipſo Jacobo hujus familiæ auctore, qui à Stephano ſeorſim nominatur, addantur filiorum Jacobi undecim uxores, quæ cum maritis venerunt in Ægyptum, & pertinent ad iſtam cognationem; ita evadet numerus perſonarum ſeptuaginta quinque. Nam corruptio textus quam aliqui ſuſpicantur, non facile eſt comminiſcenda, quando nulla varia lectio in exemplaribus occurrit. Ex tam pauco numero familiæ Jacobi poſtea valde numeroſa proles prodiit.

Verſ. 15. *Deſcendit autem Jacobus in Ægyptum.*] Profectus eſt, & migravit in terram alienam, Deo ſuadente: vide Gen. 46. 3, 4, 5, 6.

Et defunctus eſt ipſe.] Gen. 49. 33.

Et patres noſtri.] Filii Jacobi Exo. 1. 6.

Verſ. 16. *Et tranſpoſiti ſunt in Sichem, & poſiti ſunt in monumento.*] Nempe tum Jacobus tum ejus filii, Patres Iſraëlitarum, de quibus modo dictum. Poſt mortem eorum corpora vel oſſa ſunt ex Ægypto tranſportata in terram promiſſam Chananæam. De Jacobo vide Gen. 47. 30. & 1. 13, ubi narratur Jacobus à filiis ſepultus in ſpelunca campi Machpela quam Abrahamus emerat in poſſeſſionem ſepulchri, ab Ephrone Hettæo, contra Mamre. De Joſephi oſſium tranſlatione in terram promiſſam ab ipſo cum fide mandata, vide Gen. 1. 24, 25. & Exod. 13. 19. & Joſ. 24. 32, ubi dicuntur ejus oſſa ſepulta in Sichem, in parte campi quod emerat Jacobus à filiis Hemoris patris Sichemi. Civitas iſta *Sichem* ita denominata forſan à Sichemo Hemoris filio, ſita fuit in latere montis Garizim, quæ ceſſit in hæreditatem tribui Ephraimi. Alios Patriarchas eſſe exemplo Jacobi poſt mortem deportatos in campum Hebronis ibique eodem ſepulchro conditos, narrat Joſephus Flavius Antiquit. lib. 2. cap. 1v. Quanquam Hieronymus aliud dicit: oſſa aliorum Patriarcharum cum Joſephi oſſibus Sichemi ſepulta. Sed aliqui ita hæc conciliant, ut primum Sichemi poſita, deinde à filiis ſeu poſteris Hemoris, quos ad id adhibuerint filii Patriarcharum, ab agro Sichemitico tranſpoſita ſint alio, nempe in ſepulchum Abrahami prope Hebronem.

Quod emerat Abraham pretio argenti.] At Moſes ſcripſit Gen. 23. 16. Abrahamum emiſſe ab Ephrone filio Socharis campum in uſum ſepulchri. Cum quibus videntur non concordare verba hæc Stephani vel Lucæ ea ſcribentis. Aliqui exiſtimant errorem hic ſubeſſe. Ut vel lapſu memoriæ aut ſtudio abbreviandæ & contrahendæ hiſtoriæ duo facta ſimilia ſint confuſa, nempe emtio tranſacta ab Abrahamo, de qua Gen. 23. 16, cum ea emtione quæ facta eſt à Jacobo Gen. 33. 19, vel ut nomen iſtud *Abraham* per errorem hic ſit inſertum. Quidam argutantur, quum articulus Græcus non ſit nomini *Abraham* præpoſitus poſſe hoc nomen non in Nominativo, ſed in Dativo caſu uſurpari, ut intelligatur Jacobus emiſſe hunc agrum Abrahamo, quamvis tunc jam mortuo, nempe in uſum poſterorum ejus. Denique voces iſtas *à filiis Hemor* non cum verbo emit, ſed cum *poſiti ſunt* conſtruenda putant, ut ſenſus ſit, Patriarcharum oſſa, primum ex Ægypto tranſlata Sichemum, inde rurſus tranſpoſita eſſe à filiis Hemoris, ut paulo ante dictum, ſeu ab agro eorum, in agrum illum quem Abrahamus emerat.

Hemor Sichem.] Græcè τοῦ Συχὲμ, quaſi dictum ſit Hemorem fuiſſe filium Sichemi. Quia hoc loquendi modo ſæpiſſime id ſolet notari. Moſes autem ſcripſit Hemorem fuiſſe patrem Sichemi Gen. 33. 19. & Joſ. 24. 32. Sed primum non ſemper in talibus loquutionibus ſubintelligitur *filius*. Nam interdum ſubintelligitur *vir*, *uxor*. Deinde fieri potuit ut nomine iſto Hemoris, non tantum pater Sichemi, ſed etiam filius Sichemi fuerit nominatus. Vel denique ut Sichem non pro hominis ſed pro loci nomine ponatur, & intelligatur, id factum eſſe à filiis Hemoris, ſeu ab Hemorreis, incolis Sichemæ.

Verſ. 17. *Ut autem appropinquavit tempus promiſſionis.*] Nempe implendæ ſeu præſtandæ illius promiſſionis, de Abrahami poſterorum per Dei benedictionem multiplicatione Gen. 13. 16. &c. tum etiam ex ſervitute eductione Gen. 15. 14, 16, tum terræ Chananææ eis largitione Gen. 12. 7, 13, 15.

Quam juraverat Deus Abrahamo.] Quicquid Deus dicit cum affirmatione vehemente id pro juramento haberi poteſt. Talis eſt affirmatio illa *cogno-*

ſtendo cognoſces Gen. 15. 13. Sed poteſt juramentum contineri in fœdere illo de quo ibid. verſ. 18, & poteſt hic reſpici juramentum illud quod eſt expreſſum Gen. 22. 16, 17.

Crevit populus.] Nempe Iſraëliticus.

Et multiplicatus eſt in Ægypto.] Vide Exod. 1. 7.

Verſ. 18. *Uſque quo ſurrexit.*] Id eſt, exortus eſt vel regnare cœpit.

Rex alius.] Nempe in Ægypto, alius Pharao.

Qui non ſciebat Joſephum.] Poſt Joſephi mortem, & quidem non ſtatim: qui Rex non noverat & ipſum Joſephum, & ab eo collata in Ægypti reges ac regnum beneficia non agnoſcebat. Joſephus hiſtoricus ſcripſit, tunc regnum Ægypti tranſlatum fuiſſe in aliam familiam: unde tanto minus iſte novus Rex putavit ſe Joſepho ejuſque cognatis obligatum.

Verſ. 19. *Hic.*] Non refertur ad propius nominatum *Joſephum*, ſed ad remotius memoratum Regem.

Aſtute circumveniens.] Græca vox ſumpta à ſapiente commento. Ut etiam in loco ad quem hic reſpicitur, Exod. 1. 10, in ſermone Regis de iſto populo Iſraëlitico dicitur, *ſapiamus in illum* &c.

Genus noſtrum.] Id eſt gentem Iſraëliticam.

Malis affecit patres noſtros.] Id eſt majores ac progenitores Iſraëlitarum. Primo affligens eos laboribus gravibus, vide Exod. 1. 11 & 14. deinde jubens filios eorum recens natos abjici in flumen. Exod. 1. verſ. 22.

Ut facerent expoſitos infantes ſuos] Eo illos adegit, ut & ipſi prolem ſuam exponerent, ſeu ejicerent.

Ne vivi ſervarentur.] Aliqui exponunt, *ne ſoboleſcerent.* Verbum Græcum proprie ſignificat vivum generare. Sed hic notat vivum conſervare. Hoc enim ipſum verbum uſurpatum eſt de obſtetricibus natos illos in vita conſervantibus, in Græca verſione Exod. 1. 17 & 18. & de populo Ægyptiaco, cui imperabat Pharao, ut Hebræorum filias in vita ſervarent, ibid. verſ. 22.

Verſ. 20. *In quo tempore natus eſt Moſes.*] Ab extrahendo ita vocatus poſtea, quia ex aquis extractus eſt. Vide Exod. 2. 10.

Et erat venuſtus.] Vox Græca alias ſignificat proprie urbanum: ſed hic bella & pulchra atque elegante forma corporis præditum. Quod & parentes ejus & poſtea filiam Pharaonis commovit ad eum ſervandum. Joſephus Antiq. l. 2. c. 5. ſcripſit *forma divinus.*

Deo.] Vel intelligitur quod divinitus eo munere ornatus fuerit: ut 2 Cor. 10. 4. vel quod revera talis fuerit, ut Gen. 10. 9. vel denique, & forſan potiſſimum, quod talis eſſet valde ſeu excellenter. Ut Jonæ 3. 3. Ninive dicitur fuiſſe civitas *magna Deo.* quod plerique exponunt, *magna valde.*

Qui nutritus eſt menſes tres in domo Patris ſui.] Occulte. Vide Exod. 2. 2.

Verſ. 21. *Expoſitum autem eum.*] In fiſcella juncea, ſeu ſtorea, flumini impoſitum.

Suſtulit eum.] Id eſt aſſumſit ex flumine hæc vox *eum* ſecundo poſita, redundat more Hebraico: niſi legatur ſuperius, *expoſito autem eo:* ſicut habent quædam exemplaria Græca.

Filia Pharaonis.] Illius ipſius ſævi Buſiridis, qui pueros iſtos necari imperabat. Hæc Regis filia erga hunc puerum expoſitum miſericordia commota, eum ſervavit.

Et enutrivit eum.] Et quidem per ipſius iſtius pueri matrem, pretio conductam pro nutrice ei aſſumtam.

Sibi in filium] Ita ut illum puerum Hebræum in filium ſibi adoptaret. Ita mira Dei providentia à cunabulis apparuit circa Moſen, per quem poſtea Deus mira effecturus, & populum ſuum ex Ægypto liberaturus erat.

Verſ. 22. *Et inſtitutus eſt Moſes omni ſapientia Ægyptiorum.*] Apud Ægyptios olim excolebantur ſtudia ſapientiæ, tum in Mathematicis, Arithmetica, Geometria, Muſica, Aſtronomia, tum in Phyſicis & Medicina, tum in Ethicis & Politicis. Ita ut etiam Græcorum ſapientes ac Philoſophi quidam in Ægyptum peregrinationes ſuſciperent, ſapientiæ augendæ cauſa. Ut teſtantur vitæ Philoſophorum Diogenis Laërtii, & hiſtoria Diodori Siculi, & cæterorum. Abrahamo coævus ibi vixiſſe perhibetur Hermes ille Triſmegiſtus, ſapiens: à quo Hermetici Philoſophi denominantur. Hæc ſapientia quamvis Ethnica, etiam Moſi profuit ad rerum quarundam peritiam.

Erat autem potens in ſermonibus & operibus.] Id eſt multum pollebat atque valebat, & dictis doctis, & factis ſeu rebus geſtis inſignibus. Simile dictum habetur de Jeſu Chriſto Luc. 24. 19.

Verſ. 23. *Quum autem impleretur ei quadraginta annorum tempus.*] Quum jam ad ætatem virilem maturam perveniſſet.

Aſcendit in cor ejus.] Hebraiſmus, id eſt venit hoc ei in mentem, nempe Deo animum ejus excitante.

Inviſere fratres ſuos.] Id eſt conſanguineos ac populares. Quos videbat valde afflictos ac ſervitute gravi preſſos, ipſe liber, imo honoratus ut Regiæ filiæ filius, & divitiis affluens, aulam Regiam reliquit, & acceſſit ad populum Dei afflictum. Quam ejus egregiam pietatem fide nixam egregie commendat Author ad Hebr. 11. 24, 25, 26.

Filios Iſraëlis] Id eſt poſteros Jacobi, jam pronepotes atque abnepotes.

Verſ. 24. *Et videns quendam.*] Nempe ex Iſraëlitis.

Injuria affectum.] Scilicet à quodam Ægyptio, ut mox indicatur. Vide Exod. 2. verſ. 11.

Tutatus eſt.] Seu defendit eum.

Et fecit vindicationem oppreſſo.] Tum liberationem, tum ultionem.

Percutiens Ægyptium.] Nempe ita percuſſit ut eum occiderit. Nam narrat ipſe Moſes ſe eum percuſſum abſcondiſſe in arena Exod. 2. 12.

Verſ. 25. *Exiſtimabat autem intelligere fratres ſuos.*] Vel ex hoc ipſo quod aula Regis Ægypti relicta Ægyptio injuria afficiente liberavit unum è popularibus ſuis; eos agnoſcere poſſe ac debere putavit.

Quod Deus per manum ejus daret eis.] Jam dare inciperet, & porro quoque daturus eſſet.

Salutem.] Id eſt è tyrannide Ægyptiaca quæ eos ſerviliter premebat, liberationem. Quanquam in hac liberatione Moſen zelo ductum, aberraſſe, quod

attinet

attinet ad temporis circumſtantiam, & liberationis rationem, quam ex prædictionibus cognoverat, annotavit Beza.

Is autem non intellexerunt.] Non agnoverunt quonam hoc ſpectaret.

Verſ. 26. *At ſequente die apparuit eis pugnantibus.*] Id potuit fieri & verborum contentione atque rixa ut Ioh. 6. 52. unde quidam vertunt *litigantibus*; ſed videtur quod rixa iſta à verbis progreſſa fuerit ad verbera. Vide Exod. 2. 13. ubi Moſes dixit, *quid percutis proximum tuum*? Ita Iſraëlitæ quamvis ſervitute dura ab Ægyptiis preſſi, tamen etiam ipſi inter ſe non pacate vivebant.

Et compulit.] Seu redegit *eos*, *in pacem*, ſeu concordiam. Id eſt conciliare conabatur. Sæpe in his libris dicitur aliquis feciſſe aliquid quod facere ſtudebat, ut eventus ponatur pro conatu. Et verbum hoc compellendi, quod alias violentiam notat, hic pro enixa & impenſa agentis inſtantia ponitur.

Dicens, viri, fratres eſtis vos.] Id eſt conſanguinei, quos decet pacate vivere & ab injuriis inter ſe abſtinere.

Ut quid injuria afficitis alii alios.] Id eſt cur vos læditis invicem? quanquam unus ex iis id præcipue fecit, ut mox additur.

Verſ. 27. *Is autem qui injuria afficiebat proximum.*] Iſte & tunc jam malus erat, & poſtea pejor.

Repulit eum.] Noluit audire juſta monentem: ſed ferociter eum rejecit, eique reſtitit.

Ajens, Quis te conſtituit principem, & judicem ſuper nos?] Ita Judæi plerique Jeſum Chriſtum Moſis antitypum rejecerunt, & pro Liberatore ac Meſſia agnoſcere recuſarunt.

Verſ. 28. *Num interimere me tu vis, quem ad modum interemiſti heri Ægyptium?*] Ita homines injuſti, dum monentur ne injuſta faciant, injuria ſe affici putant: & monitoribus aſperi, eos criminari conſueverunt.

Verſ. 29. *Fugit autem Moſes.*] Quia hoc facto propalato, metuebat ne Rex Ægypti id reſciſcens ipſum interficeret, itaque periculum fugâ evitavit. Vide Exod. 2. 14, 15.

In ſermone iſto.] Id eſt propter ſermonem iſtum ita interdum *in* ſumitur loco *propter*. Ut Levit. 18. ℣. 5. Pſal. 9. 15 loco poſter. Eſai. 14. 21. Ezech. cap. 3. 19. Matth. 6. 7.

Et factus eſt advena in terra Madiam.] Seu Madian inter poſteros Abrahami ex Cethura Gen. 25. verſ. 1, 2.

Ubi genuit filios duos.] Ex filia Sacerdotis Madianitarum. Vide Exod. 2. 21, 22. & XVIII. 3 & 4.

Verſ. 30. *Et impletis annis* 40.] Nempe à fuga Moſis ex Ægypto. Ergo tunc Moſes erat annorum octuaginta.

Viſus eſt ei in deſerto.] Quum Moſes ex aulico factus paſtor pecorum, paſceret gregem ſoceri ſui. Exod. 3. 1.

Montis Sina.] Idem mons alio nomine dictus Choreb. Vide Exod. 3. 1. Nominatus autem *Sina* à rubi copia, quaſi dicas rubetum ſeu ſpinetum.

Angelus Domini ſeu Jehovæ.] Id eſt Dei Altiſſimi nuncius, ab eo miſſus legatus, vide Exod. cap. 3. 2. Ergo non ipſe Deus altiſſimus, vide infra ℣. 35, quanquam aliqui Jeſum Chriſtum hic intelligi opinantur, qui ſit ratione eſſentiæ Jehova, at ratione officii miniſter ac nuncius: & putant hic manifeſte aſſeri Chriſti divinitatem, nempe ſupremam. Sic inter alios Flaccius: qui addit, nam Pater non poteſt dici angelus, quia à nemine mittitur. At ſi filius eſt æque Deus altiſſimus, æque à nemine mitti deberet; quia hæc miſſio miniſterialis non convenit Deo altiſſimo.

In flamma ignis rubi.] Id eſt, in igne flammante in rubo, qui ignis fuit ſignum ulciſcendarum injuriarum populi Dei, ut 2 Theſſ. 1. 8. Rubus autem iſte igne ardens, & tamen non conflagrans, erat imago populi Iſraëlitici, inter afflictiones non conſumendi.

Verſ. 31. *At Moſes videns, admiratus eſt hoc viſum.*] Illud mirum factum quod ei vigilanti apparebat, quod nempe rubus repente abſque cauſa naturali, flagraret igne, & tamen non conflagraret.

Advenıente autem eo ut conſideraret.] Nempe ad rubum accedebat, ut hoc mirum factum quod circa eum fiebat, propius intueretur.

Facta eſt vox DOMINI ad eum.] Ex medio rubi, ut habetur Exod. 3. 4. Quanquam ibi in rubo non erat ipſe ille Dominus ſeu Deus altiſſimus, perſona ſua, ſed Angelus Domini, ut dictum eſt verſu præcedente; & idem patet infra ex verſ. 35. & 37. tamen quia iſte Angelus perſonam Dei repræſentabat, ideo loquitur ut ipſe Deus: quod cum Auguſtino de Trin. l. 3. c. ult. agnovit Thomas Aquinas Prima Secundæ ſub qu. 98. art. 3. & alii.

Verſ. 32. *Ego* ſubintelligitur *ſum Deus patrum tuorum, Deus Abrahami, & Deus Iſaaci, & Deus Jacobi.*] Quid ſit Deum alicujus eſſe, vide annot. ad Mat. 22. 32. quis autem ſit iſte Deus patrum Hebræorum, vide Act. 3. 30. Ubi etiam quum ſemel ponatur nomen iſtud *Deus*, non autem ter, ut hoc loco, apparet in eo nihil eſſe myſterii.

Tremefactus autem Moſes, non audebat conſiderare] Id eſt inſpicere, ſeu intueri, ut habetur in verbis textus Hebræi quæ hic citantur, Exod. 3. ℣. 6.

Verſ. 33. *Dixit autem ei Dominus, ſolve calceamentum pedum tuorum.*] Ne forte immunditie aliqua calceis adhærente locus ille pollueretur: vel ſignificatur ad ſacra accedendum eſſe caute, ſicut faciunt qui nudis pedibus incedunt.

Nam locus in quo ſtetiſti terra ſancta eſt.] Ratio calceorum à pedibus exuendorum affertur ex loci illius ſanctitate, quia Dei perſonam repræſentans angelus eum locum præſentia ſua ſanctificavit. Sic & Joſuæ 5. 15. Hinc moris eſt Judæis, imo & Machometanis loca ſacra aditurıs calceos deponere.

Verſ. 34. *Videns vidi.*] Hebraiſmus: id eſt omnino vidi.

Afflictionem populi mei qui eſt in Ægypto, & gemitum eorum audivi.] Declarat Deus ſuam erga populum ſuum miſericordiam.

Et deſcendi eripere eos.] Id eſt eximere ac liberare ex iſta afflictione, & ex ſervitute Ægyptiaca.

Et.] Vocula iſta videtur hic poſita pro *itaque.* Sicut Deut. 7. 11. Ezech. 9. 10. Dan. 3. 29. Marc. cap. 9. 5 loco poſteriore.

Nunc adeſdum, mittam te in Ægyptum.] Ut

legatum

legatum meum ad Pharaonem Regem Ægypti: non illum ipſum à cujus facie fugerat Moſes, nam is jam tunc mortuus erat, ut ſcriptum Exod. 2. 23, ſed alium, ejus ſucceſſorem.

Verſ. 35. *Hunc Moyſen.*] Paſſim hoc nomen ſcribitur *Moſes*, ſed interdum *Moyſes*. Notant aliqui lingua Ægyptiorum antiqua *Moy* ſignificare aquam: ex aqua autem Moſes fuit extractus. Hebraice autem denominatur à verbo quod extrahere ſignificat. Vide ſupra ad ℣ſ. 20.

Quem negaverunt.] Nempe Iſraëlitæ &c. id eſt, non agnoverunt Servatorem ſeu Liberatorem.

Dicentes, Quis te conſtituit Principem & Judicem?] Vide ſupra ℣ſ. 25 & 27.

Hunc.] Nempe ita abnegatum ab Iſraëlitis, ſeu rejectum & improbatum.

Deus Principem &c.] De quo illi interrogabant, *Quis te conſtituit Principem* &c. ignorantes voluntatem Dei, hunc ecce Deus etiam invitis illis conſtituit & fecit talem, imo præſtantiorem, Principem populi ſui, id eſt ut eſſet Princeps &c. Ut ſupra 5. 31.

Et Redemtorem miſit.] Redemtor proprie eſt qui è vinculis ſolvit aliquem, perſoluto pro eo lytro ſeu redemtionis pretio. At Moyſes nullum pretium proprie dedit pro populo Iſraëlitico, Regi Ægypti. Unde liquet nomen Redemtoris non neceſſario inferre pretii ſolutionem. Sæpe in Sacris Literis *redimere* ponitur pro *liberare* ſimpliciter etiam abſque pretio. Vide notata ad Matth. 22. 28. & Luc. 1. 68. Beza hoc loco Redemtoris nomen de Moſe ponere refugiens, vertit *Liberatorem:* quaſi per hoc fieret injuria Chriſto ſi præter eum etiam Moſes vocetur Redemtor: quum tamen Moſes in hac liberatione populi è ſervitute corporali, quæ liberatio ſæpe in Sacris Literis vocatur *redemtio*, ut Exod. 6. 6. xv. 13. Deut. 7. 8. 2 Sam. 7. 23. Pſal. 77. 16. LXXVIII. 42. CXI. 9. & alibi, fuerit typus Jeſu Chriſti Redemtoris noſtri. Quæ etiam redemtio ſeu liberatio, typus & figura fuit præſtantioris redemtionis ſeu liberationis populi Dei è ſervitute ſpirituali, per Jeſum Chriſtum, impenſo in id ſanguine ipſius.

Innuitur Jeſum Chriſtum etiam ſimiliter à Judæis rejectum, illis invitis eſſe à Deo conſtitutum Principem & Redemtorem eximium populi Dei.

In manu Angeli.] Hebraiſmus, id eſt per manum, ſeu per miniſterium Angeli. Ut Jeſ. 20. 2. Dan. 9. 10. Mal. 1. 1. vel ex hoc ipſo patet Angelum iſtum non eſſe Angelum increatum, qui Angelus ſit ipſe DEUS altiſſimus, ut aliqui opinantur Nam nec DEO altiſſimo convenit eſſe Angelum ſeu legatum alicujus, nec per manum ejus ſeu miniſterium aliquem alium aliquid facere. Præterea palam hoc loco DEUS nempe ille unicus altiſſimus, ab iſto Angelo diſtinguitur, & quidem ita ut DEUS per manum iſtius Angeli Moſem miſiſſe dicatur. Bene Andr. Oſiander ad Exod. 19. annotavit, DOMINUM loquutum eſſe Moſi per Angelum, qui in perſona Dei tanquam Dei cancellarius promulgavit Legem.

Qui viſus eſt ei in rubo.] Qui Angelus ſuperius introducitur loquens ita quaſi eſſet ipſe DEUS; quia perſonam ipſius Dei repræſentabat, & actionem iſtam eductionis populi Iſraelitici per Moſen ut Dei legatus eximius adminiſtrabat. Vide Num. 20. 16.

Verſ. 36. *Hic eduxit eos.*] Poſſet intelligi Angelus, ut propius nominatus, qui etiam miracula faciebat: ſed potius intelligitur Moſes: ut annotavit & Piſcator in Scholiis: qui Moſes etiam mox nominatur verſu ſubſequente 37. Vide & infra verſ. 40. Quamvis & Deus eduxit Exod. 20. 2. ut cauſa principalis, & Angelus Dei, Moſes tamen etiam eduxit, ut cauſa inſtrumentalis.

Faciens prodigia & ſigna.] Id eſt miracula: quæ deſcripta Exod. 7. 10. & cap 8. & 9. & 10.

In terra Ægypti.] Id eſt terra ſeu regione illa quæ eſt Ægyptus. Genitivus ſpeciei.

Et in rubro Mari.] Nempe illo ſinu maris qui alluit iſthmum Ægypti: hoc mare Hebræis dictum *mare Suph*, ab alga, ſeu junco. Sed Græcis & Latinis vocatur à rubedine. Non reſpectu aquæ ejus aut arenæ, rubeſcentis: ſed ab Ædomo: quod eſt Eſavi cognomen, ductum à rubedine: quia Eſavus cum ſuis poſteris Edomæis ſeu Idumæis oram illi mari adjacentem incolebant. Etiam Curtius ab Erythro ſeu Rubro Rege ita dicto hoc mare Erythræum denominari ſcripſit. In hoc mari rubro, Deus per Angelum interveniente etiam opera Moyſis edidit inſigne miraculum, ut marinis undis diductis atque diremtis Iſraëlitæ per fundum maris ſiccatum tranſierint.

Et in deſerto.] In itinere illo, quo Iſraelitæ Moyſe ductore in deſerto verſabantur, multa miracula facta ſunt à Deo per Angelum, nonnulla etiam per Moyſis operam.

Annos quadraginta.] Tempore tam longo quo Deus populum illum per deſertum duxit, ut eum exploraret; quanquam potuit eum recta via breviore tempore in terram Chananæam perducere.

Verſ. 37. *Hic eſt ille Moyſes qui dixit filiis Iſraëlis, Prophetam vobis ſuſcitabit Dominus Deus veſter, ex fratribus veſtris, ſicut me, ipſum audietis.*] Indicat S. Stephanus Moſen ipſum quem magni faciebant Judæi, promiſiſſe eis futurum Prophetam inſignem à Deo mittendum, quem loco Moſis audire debeant. Is autem Propheta eſt Jeſus ille Chriſtus, quem Stephanus prædicabat. Horum porro verborum expoſitio videatur ſupra cap. 3. 22.

Verſ. 38. *Hic.*] Nempe Moyſes.

Eſt ille qui fuit in Eccleſia.] Seu, in congregatione convocata, ſive cœtu populi: Quo nomine interdum notatur qualiſcunque hominum etiam profanorum conventus, ut Act. 19. 32. ſed præcipue & uſitatiſſime congregatio populi Dei, evocata è numero aliorum hominum per verbum Dei. Hic intelligitur illa multitudo hominum ductu Moyſis ex Ægypto in deſertum egreſſa, præcipue quum conveniret ad montem Sina. Quidam exponunt *cum Eccleſia*: nam *in* ſæpe per Hebraiſmum ponitur pro *cum:* præſertim quod illa populi concio ſeu corona tunc procul à Moyſe in montem admiſſo conſtiterit.

In deſerto.] Eccleſia Dei tempore Moſis in deſerto fuit, non in urbe aliqua, non in templo magnifice exſtructo.

Cum Angelo loquente ei.] Seu alloquente eum, nempe Moyſem. Intelligitur autem hic non illud Angeli alloquium de quo ſupra verſ. 30. Sed id quod fiebat

fiebat poſtea quum Lex in conventu populi promulgaretur, nomine Dei, per Angelum, qui ut Deus loquebatur ad Moſen Exod. 19. 19, 20. & XXI. 21, 22.

In monte Sina.] In quo monte deſerti antea Angelus ſoli Moſi apparuerat, vide ſupra verſ. 30. ex eodem monte Lex eſt promulgata.

Et cum patribus noſtris.] Nempe Iſraelitarum antiquis majoribus. In textu tantum eſt *& patribus noſtris:* Indicatur præter Iſraëlitas adfuiſſe illi cœtui etiam alienigenas.

Qui accepit eloquia.] Id eſt edicta à Deo voce pronunciata: Nempe illa præcepta Dei antiqua.

Viva.] Piſcator annotavit in Scholiis ita dicta eſſe quod viva voce eſſent pronunciata: Nam ut exponantur *vivifica*, id alienum eſſe à natura Legis Moſaicæ, de qua hic ſermo habetur. Reſpexit ſcilicet verba illa 2 Corinth. 3. 7. ubi Lex dicitur eſſe *miniſterium mortis.* Sed nihilominus non male Beza expoſuit intelligenda eloquia vivifica. Nam dictum eſt de ſtatutis illius Legis, *ſi quis ea ſervaſſet victurum eſſe in eis*; ſeu per ea, Levit. 18. 5. Vide & Deut. 30. 19, 20. XXXII. 47. & Ezech. 20, verſ. 11, 13. Nempe ſi quis Legis Moſaicæ præcepta omnia, ſemper, perfecte ſervaſſet, vitam beatam etiam æternam conſequuturus fuiſſet ex Dei beneficio. Sed illud erat valde difficile, ac fere impoſſibile: ſenſu tamen imperfectiore, ſtatui populi illius Iſraelitici carnalis accommodato, poterat Lex obſervari & per ejus obſervationem vita in terris beata obtineri. Vide Deut. 5. 16. & Rom. 7. 10. Atque inter Judæos plerique exiſtimabant ſe per Legem Moſaicam obtenturos vitam æternam. Vide Joh. 5. 39. Hactenus Moſen, de quo criminoſe accuſabatur, Stephanus, quaſi in eum verba blaſphema loqueretur, egregie & prolixe commendavit. Sed indicavit ſimul ante legem per Moſen datam & abſque iſta lege pios Deo placuiſſe.

Verſ. 39. Hic jam Stephanus incipit directe & ex profeſſo Judæorum majores reprehendere: qui Moſis inſtituta, parum curaverunt.

Cui.] Id eſt Moyſi, quamvis tam eximio viro Dei, ipſorum liberatori, & Legiſlatori.

Noluerunt obedientes fieri.] Id eſt obedire recuſarunt, & contra eum murmurarunt, non ſemel. Vide Exod. 16. 2, 27. XVII. 2. Num. 14. 2 & 40, 44. XXI. 5. Non mirum ergo quod Judæi ſimiliter non obedierint Jeſu Chriſto, cujus typus fuit Moyſes.

Sed repulerunt.] Scilicet eum. Ut Num. 16. 1, 2, 3.

Et verſi ſunt cordibus ſuis in Ægyptum.] Volentes redire eo ubi ſervitute miſera premebantur, tum propter deſiderium inordinatum ciborum variorum, vide Exod. 16. 3. Num. 11. 5. tum propter metum Chananæorum XIV. 3, 4. Ita quidam à mundo exeuntes ad Deum converſi, rurſus corda ſua ad mundum immundum avertunt. Sed hic propter mox ſequentia intelligi poteſt potiſſimum illud quod Iſraëlitæ quamvis corporibus ſuis ab Ægypto remoti, ad Ægyptiacos mores atque inſtituta, ut ad idololatriam fere Ægyptiacam, corda ſeu animos ſuos averterint.

Verſ. 40. *Dicentes Aharoni.*] Fratri Moſis.

Fac nobis Deos.] Vox Hebræa *Elohim*, poſita Exod. 32. 1, poteſt & ſolet notare Deum, etiam ſingularem unum. Et tunc idolum quod Deum vocabant, unum erat factum. Quanquam aliqui exiſtimant Iſraelitas voluiſſe plura ſimulacra, repræſentantia non tantum DEUM altiſſimum, ſed etiam Angelos Dei, ſibi ab Aharone confici. Miſeri ſunt Dii qui ab hominibus ſunt faciendi.

Qui praeant nobis.] Ut eos velut itineris duces ſpectemus.

Nam Moſes hic qui eduxit nos è terra Ægypti.] Qui aberat ab eis aliquamdiu, per dies quadraginta in monte Sina verſatus, quum acciperet divinitus varia inſtituta, quæ populo proponeret.

Neſcimus quid factum ſit ei.] Nominativo abſolute poſito, indirecte iſtæ voces adjunguntur per Hebraiſmum. Senſus eſt Moſi huic &c. neſcimus quid acciderit.

Verſ. 41. *Et vitulum fecerunt in diebus illis.*] Quia viderunt in Ægypto Apin ſeu Apidem Deum coli in juvenco ſeu bove; forſan quia ex ſomnio de bobus ſeu vaccis, Ægyptus fuit à fame ſervata, ideo id fecerunt ad Ægyptiorum imitationem: forſitan ut in Ægyptum revertentes, cum Ægyptiis, quorum ſacris ſeſe accommodarent, in gratiam redirent. Et quidem Aharon frater Moſis, deſignatus Pontifex Maximus in populo Dei, vitulum iſtum ex auro ab Iſraëlitis collato efformavit; peccato eorum gravi, nempe idololatriæ conſentiens. Hæc eorum ſtultitia reprehenditur etiam Pſal. CVI. 19, 20.

Et deduxerunt victimam.] Seu obtulerunt hoſtias ac ſacrificia. Vide Exod. XXXII. 6.

Idolo.] Quod illi inſtar Dei, cujus formam ipſe eis videndam præbere noluit, habuerunt, & vocarunt id Deum, qui eos aſcendere fecerit, ſeu eduxerit ex Ægypto. Vide Neh. 9. 18. Certe quamvis peccarunt in eo valde Iſraëlitæ, tamen non ita fuerunt omni ratione privati, ut hunc ipſum vitulum aureum, qui in deſerto recens factus erat, exiſtimarent eſſe ipſum illum Deum, qui Moſen alloquutus, eos ex Ægyptiaca ſervitute per eum liberavit, ſed ejus imaginem ſeu ſimulacrum. Etiam Aharon proclamavit feſtum Jehovæ ſeu Dei tunc celebrandum fuiſſe. Exod. 32. 5.

Et tamen hoc merito habetur pro idololatria: quia Deus vetuit ſevere ullam imaginem aut ſimilitudinem ad cultum religioſum. Non ergo hæc ſola eſt cenſenda idololatria ſi quis imaginem vel ſtatuam eſſe ipſum Deum exiſtimet.

Et oblectati ſunt.] Nempe edendo, bibendo, ludendo circa illum vitulum. Vide Exod. 32. 6.

In operibus.] Iſtud *in* vel redundat hoc loco, ut ſæpe, vel ſumitur pro *ex* aut *de*.

Operibus manuum ſuarum.] Opera manuum, ſæpe ſumuntur pro idolis, ſeu ſimulacris, ab hominibus fabricatis; ut Pſal. 115. 4. CXXXV. 15: quæ quum ſint homine ipſo qui ea fabricavit indigniora, ſtulte eis honor religioſus ab ipſis hominibus, etiam eorum fabricatoribus & creatoribus ut Eſai. 44. 9 vocantur, defertur. Vide Baruch. 6. per totum & Sap. cap. 13. & XV. 6, 16, 17.

Verſ. 42. *Vertit autem ſe Deus.*] Nempe qui antea faciem ſuam benignam ſeu favorem ad eos converterat; poſtquam ii, corda ſua in Ægyptum & in ido-

in idololatriam verterunt, Deus quoque ſe alio vertit ſeu animum ſuum ab eis avertit.

Et tradidit eos.] Non proprie ad id adegit, vel vi impulit, ſed permiſit eos cupiditatibus ipſorum, ut propria culpa in pejora ruerent. Videantur dicta ſimilia Rom. 1. 24 & 26 & 28. & Pſal. 81. 13.

Servire militiæ cœli.] Id eſt ut colerent religioſe aſtra cœleſtia: quæ alibi vocantur *exercitus cælorum* Deut. 4. 19. xvii. 3. 2 Reg. 17. 16. Pſal. 33. 6. Jer. 8. 2. xix. 13. Soli, Lunæ, Stellis, & præſertim Planetis, Ethnici deorum nomina dabant, & ut deos iſta colebant, à quibus etiam Iſraëlitæ ſunt hac labe infecti.

Sicut ſcriptum eſt in libro Prophetarum.] Nempe unius ex Prophetis, Amoſi cap. 5. 25. Plurale pro ſingulari. Forſan ideo quia duodecim Prophetæ minores inter quos eſt Amoſus, propter brevitatem ſingulorum uno volumine ab Hebræis comprehenduntur.

Num victimas & hoſtias.] Id eſt ſacrificia ex pecoribus mactatis, & alia munera ſeu oblationes, ut placentas &c.

Obtuliſtis mihi.] Nempe Deo vero: quaſi dicat, etſi quadantenus mihi vos religioſum cultum exhibere putaſtis, tamen non tam mihi eum exhibuiſtis, quam idolis, imo dæmonibus, ut dicitur Deut. 32. ℣. 16, 17.

Annis 40 in deſerto.] Poſt eductionem ex Ægypto tam diu fere per deſertum ducti.

O domus Iſraëlis.] Eſt vocativus: compellat Iſraelitas.

Verſ. 43. *Et.*] Particula copulativa ponitur pro adverſativa *ſed.* Ut ſæpe, per Hebraiſmum.

Suſcepiſtis.] Id eſt ſuſceptum, & in humeros ſublatum, portaſtis, ſeu bajulaſtis.

Tabernaculum Molochi.] Nomen hoc factum ex *Melech*, quod Hebræis notat Regem. Et in Amoſi textu habetur Malchechem, id eſt Regem veſtrum. Plerumque ſumitur pro Ammonitarum Deo; ſeu idolo, ut 1 Reg. 9. 5, 7, 33. Vide de eodem 2 Reg. cap. 23. 10. Jer. 32. 35. Sed & aliarum gentium dii hoc nomine, addito aliquo epitheto, deſignati videntur, ut Adra-melech, & Ana-melech 2 Reg. 17. ℣. 31. Molochum plerique Saturnum planetarum ſupremum, alii autem Solem exponunt. Eundem quidam putant eſſe cum Bahal-pehor, idolo Moabitarum Num. 25. 3. Nam ut *Melech* Regem, ita *Bahal*, Dominum ſignificat.

Et ſidus Dei veſtri Remphan.] De nomine hoc non parva quæſtio eſt. Primum in textu Amoſi, ponitur *Cijun* ſeu Kijun: quod nomen Arabibus Saturnum deſignare fertur. Ex hoc aliqui factum eſſe putant Syriaca pronunciatione Remvan, aliqui *Remphan* mira literarum metamorphoſi. Alii putant idem eſſe cum Remmon, de quo 2 Reg. 5. 18. Diodor. Siculus, lib. 1. Hiſtor. ſcripſit fuiſſe Regem Ægypti quendam nomine Remphin.

Septuaginta Interpretes Biblia Græce interpretati, apud Amoſum pro *Cijun* poſuerunt *Rephan.* Nomen autem hoc *Rephan* apud Ægyptios ſignificare Saturnum teſtantur eruditi. Cui hic per Epentheſin euphoniæ cauſa inſertum eſt *m* ut ſit *Remphan.*

Figuras quas feciſtis ut adoraretis eas.] Icones ſeu ſtatuas ſibi fabricaverant, ut eas religioſe colerent per idololatriam.

Et tranſmigrare faciam vos.] Hoc loco vocula *&* ponitur pro *ideo*, ſicut Deut. 7. 11. Ezech. 9. 10. Dan. 3. 29.

Trans Babylonem.] Apud Amoſum eſt, *trans Damaſcum.* Quia tunc Haſael Rex Damaſci metropolis Syriæ, multos Iſraëlitas afflictos in Syriam captivos abduxerat; & illi tamen hoc facto non ſunt commoti ad reſipiſcentiam; ideo Deus minatus eſt ſe eos longius tranſportaturum, ultra Damaſcum nempe ut idololatras ad populum idololatriæ deditum: quod factum eſt illis decem tribubus Iſraëlitarum, quum à Salmanaſſare Aſſyriorum Rege ſunt deportatæ uſque in civitates Medorum 2 Reg. 17. 6. Medorum autem regio erat & ultra Damaſcum & adhuc ultra Babylonem. Itaque quod Amoſus dixerat obſcurius, id Stephanus enunciavit clarius. Beza non convenienter tranſtulit *ad Babylonis fines.* Quia putavit hic agi de tribu Judæ à Rege Babylonis in Babyloniam tranſportata.

Verſ. 44. Perſtrinxit Stephanus Judæorum majores quod quum tabernaculum Sacrum Dei veri cultui dicatum haberent, interim tabernaculum Molochi portarent: Hic autem indicat ſe tabernaculi uſum non prorſus reprehendere, quum id fuerit à Deo inſtitutum ad tempus, antequam templum ædificaretur.

Tabernaculum teſtimonii.] Quod alioqui tabernaculum condictionis ſeu tentorium conventus dictum, ut Exod. 27. 21. xxix. 11. & alibi, id etiam dicitur tabernaculum teſtimonii, ut Num. 6. 15, & xvii. 8. utrumque autem hoc, & condictio, ſeu conventus, & teſtimonium, quamvis à diverſis radicibus oriatur, ſimilibus literis Hebraice notatur. Quanquam videtur per *tabernaculum conventûs* ſeu congregationis intelligi illud quod erat velut veſtibulum, in quo populus conveniebat; at per *tabernaculum teſtimonii* illud adytum ſeu ſanctiſſimum ſacrarium in quo erat arca teſtimonii ſeu fœderis, apud quam Deus Moſen & Sacerdotem ſummum conveniebat.

Hinc Num. 17. 4 dicitur, *relinques eas*, (nempe virgas) *in tentorio congregationis, ante teſtimonium, ubi vobiſcum convenio.*

Erat in patribus noſtris.] Quidam interpretes omittunt præpoſitionem *in*; quaſi redundet. Vulgatus interpres vertit *cum patribus*, ut ſane *in* non raro ſignificat *cum.* Sed videtur potius exponendum per vocem *inter.* Nam ita etiam frequenter accipitur: & tabernaculum illud in medio inter caſtra Iſraëlitarum collocabatur.

In deſerto.] Olim ante multos annos prius quam templum Jeroſolymæ ædificaretur.

Sicut diſpoſuit præcepit, *ille loquens Moſi.*] Nempe ille Angelus perſonam Dei repræſentans, de quo ſupra verſ. 30. & 35. & 38.

Ut faceret illud ſecundum exemplar quod viderat.] Oſtenſus eſt prius Moſi cœlitus archetypus, ſeu forma iſtius tabernaculi ſacri, rerumque ad id pertinentium, ut ad hunc modum iſtud fabricaretur. Vide Exod. 25. 40.

Verſ. 45. *Quod.*] Nempe tabernaculum.

Et id eſt etiam, *ſuſcipientes* ſcilicet per manus traditum

traditum à Moſe & Aharone & aliis ſenioribus qui in deſerto occubuerunt. Et quidem ſimiliter ſublatum portarunt ut illud tabernaculum Molochi de quo ſupra verſ. 43.

Introduxerunt Patres noſtri.] Id eſt progenitores, atque anteceſſores.

Cum Jeſu.] Nempe illo filio Nunis ex tribu Ephraimi, antea dicto Hoſea, poſtea appellato Jehoſua ſeu Joſua: Vide Num. 13. 9 & 17: qui à Moſe juſſu Dei eſt conſecratus ut eſſet ſucceſſor illius, in populi Iſraëlitici regimine Num. 27. 18. & Deut. 34. ℣. 9. Is etiam vocatur contracte *Jeſus*, quod nomen idem fere eſt cum Jehoſua ſeu Joſua; utrumque deſcendit à voce quæ ſervationem ſignificat. Is Joſuas fuit etiam typus noſtri Jeſu Chriſti, in eo quod poſt Moſen populi Dei Servator & Rector fuerit, quodque eum in terram promiſſam introduxerit: quum Moſes non introduxiſſet: ſed & ipſe in deſerto occubuiſſet.

In poſſeſſione.] Ita proprie ſignificant verba Græca, quæ ideo Beza ita tranſtulit, *in ipſa occupatione gentium*, ut ſenſus ſit, eo tempore id factum eſſe quum Iſraëlitæ illas gentes inciperent occupare ſeu obtinere. Sed ſatius eſt hæc ita interpretari *in poſſeſſionem.*

Gentium.] Nempe in illam terram quam antea Chananæi poſteri Chanaanis, filii Chami, Chettæi, Jebuſæi, Amorræi, Ferezæi, Chevæi, Gergeſæi, poſſederant, introductum eſſe illud tabernaculum: ut vocula Græca ἐν, ſumatur pro εἰς, ſicut nonnunquam ſumitur.

Introductum eſt autem iſtud tabernaculum in terram Chananæorum, primum quum Arca Fœderis eſt tranſlata trans Jordanem Joſ. 3. 17. & 4. 11, 18. Deinde quum terra illa ſubacta ſeu occupata, tabernaculum illud in Silo collocaverunt. Joſ. cap. 18. 1.

Quas expulit Deus à facie Patrum noſtrorum.] Per rumores de miraculis divinitus circa Iſraëlitas factis, & proinde terrores vocatos crabrones incuſſos Chananæis, qui ideo præ metu fugiebant Iſraëlitas adventantes, eiſque cedebant: quanquam & per ipſorum Iſraelitarum manus Deus illos expellebat atque delebat. Vide Exod. 23. 27, 28 & 30, 31. & Joſ. 24. ℣. 12. & Pſal. 44. 3, 4.

Uſque ad dies Davidis.] Id eſt uſque ad ea tempora quibus David regnabat; nempe tam diu tabernaculum iſtud ſacrum fuit ſub tentorio, non illatum loco fixo.

Verſ. 46. *Qui.*] Nempe David.

Invenit gratiam in conſpectu Dei.] Id eſt fuit gratus & acceptus Deo, ab eo in Regem populi Iſraelitici loco Saulis rejecti electus, ac poſtea quoque ei probatus. Vide inter alia Pſal. 89. 21, 22.

Et petiit invenire.] Id eſt deſideravit ut poſſet Deo monſtrante locum parare ſeu facere. Ita verbum iſtud inveniendi ſumitur etiam alibi. Ut Jeſai. 58. ℣. 3, 13. Oſe. 12. 8. Verba autem hæc de Davide videntur eſſe deſumta ex Pſal. 132. 5. De eodem Davidis deſiderio, vide 2 Sam. 7. 2. 1 Paral. 28. 2.

Habitaculum.] Græcam vocem hic poſitam plerique vertunt *tabernaculum*, ſed in textu ponitur vox nonnihil immutata ab ea qua ſupra eſt notatum tabernaculum. Jam tabernaculum habebatur antea, adhuc in deſerto, ſupra ℣. 44. Sed hic oppoſite ad illud tabernaculum portatile, intelligitur ſedes firma & fixa qualis eſt domus. Quam hactenus in terris non habuit Deus, ut neque ea indiguit.

Deo Jacobi.] Quem ille Jacobus Patriarcha nepos Abrahami Progenitor Iſraelitarum colebat, & benefactorem ſuum experiebatur.

Verſ. 47. *Solomo autem.*] Filius Davidis, pacificus & ſapiens, typus Jeſu Chriſti. Is demum hoc implevit. Vide 1 Reg. 6. 1, 38. Quia David ob multum ſanguinem in bellis effuſum, fuerat ab iſto opere prohibitus, vide 1 Paral. 22. 3. & XXVIII. 3.

Ædificavit ei domum.] Nempe templum magnificum, in parte montis Sionis, dicto Moria, in illo loco ubi angelus ceſſavit ab interficiendis per peſtem Iſraëlitis, ubi David altare Deo extruxerat, vide 1 Paral. capitis XXI fine, & initio XXII. & 2 Paral. cap. 3. 1. Id templum cœptum eſt ædificari, anno quadringenteſimo octuageſimo poſt exitum Iſraëlitarum ex Ægypto, ut ſcriptum eſt 1 Reg. 6. 1, vel potius poſt eorum è deſerto in terram Chananæam ingreſſum. In quod templum illata eſt Arca Fœderis, & tabernaculum conventus, & omnia vaſa ſacra. Vide 1 Reg. 8. 1, 3, 4, 6.

Verſ. 48. *Sed.*] Quia Judæi videbantur exiſtimare templum illud Jeroſolymitanum, quod dicebatur domus Dei, ita Deo placere, ut id velut domum ſuam in qua habitet, perpetuo conſervare velit, eam opinionem falſam refellit S. Stephanus, & ſimul reddit rationem eorum de quibus erat accuſatus reſpectu dictorum de templo illo ejuſque deſtructione futura. Supra Act. 6. 13, 14.

Ille Altiſſimus.] Hoc eſt epithetum Dei, vide Gen. 14. 18, 22. Pſal. 57. 3, quod abſolute poſitum, eſt ei proprium. Ut Pſal. 9. 3. XVIII. 14. XXI. 8. LVI. 3. LXXV. 6. XCI. 1, 9 & alibi. Ille ſolus eſt Altiſſimus Pſal. 83. ult. nempe non tantum reſpectu habitationis, ſed etiam reſpectu ſupremæ & incomparabilis potentiæ atque poteſtatis.

Non in manufactis templis habitat.] Tanquam in domo propria & ſede quietis ſuæ. Ipſe Solomo qui templum illud Deo ædificavit, hoc ipſum agnovit. 1 Reg. 8. 27. 2 Paral. 6. 18.

Sicut Propheta dicit.] Nempe Jeſaias, cap. 66. verſ. 1 & 2.

Verſ. 49. *Cœlum mihi thronus.*] Quaſi ſedes Regalis ſeu ſolium. In cœlo nempe illo ſupremo tertio ut in ſede ſua Deus habitare dicitur, & alibi ſæpe. Ut Deut. 26. 15. 1 Reg. 8. 30, 39, 43, 49. Pſal. 2. ℣. 4. XXXIII. 13, 14. CXXIII. 1. Eccleſ. 5. 1. Mat. 5. 34 &c.

Interim ut Sol ſuppoſito ſuo in cœlo ſitus, radios ſuos ſpargit etiam extra locum in quo ipſe eſt, ita Deus ex cœlo per Spiritum ſuum ubique operatur quæ vult.

Et terra.] Vocula *&* non proprie hic eſt copulativa, ſed adverſativa, poſita pro *at* vel *autem.*

Scabellum pedum meorum.] Ita vile quid apud apud Deum eſt terra, ſicut apud homines eſt ſcabellum pedum. Ideoque non eſt exiſtimandum in hoc ſcabello Deum ſedem ſibi ac domum deligere, in qua perpetuo velit habitare.

Qualem domum ædificabitis mihi, *dicit* DOMINUS, *aut quis eſt locus requietis meæ*?] Ubi tanquam in ſede à vobis ô homines Judæi mihi parata, conſiſtam atque degam? ut vos opinamini.

Verſ. 50. *Nonne manus mea fecit hæc omnia*?] Non tantum orbem terræ, ſed & alia aſpectabilia, Deus quum hæc antea non eſſent fecit & creavit. Ergo non deſiderat ad uſum ſuum templum aliquod ab hominibus factum, quod exiguum eſt ſi cum operibus à Deo ipſo factis comparetur.

Verſ. 51. Poſt iſtam narrationem convertit S. Stephanus orationem ad reprehendendos illos Judæos qui tunc eum judicabant: quum per Spiritum Dei in ſe habitantem videret eorum improbitatem, ac perverſitatem.

Dura cervice.] Hæc reprehenſio ſumta eſt ex ipſis Dei verbis Exod. 32. 9. XXXIII. 3. & 5. & Moſis Deut. 9. 6. & 13. XXXI. 27. Vide & Eſa. 48. 4. ubi populus Iſraeliticus in univerſum ita vituperatur, ut ejus contumacia & obſtinatio notetur: quod nolint iſti Judæi colla ſua jugo Dei ſubmittere, eique obedire.

Et incircumciſi corde.] Quamvis carne circumciſi, de qua circumciſione ipſi gloriabantur præ aliis gentibus, quum tamen & Iſmaelitæ ex Abrahamo orti, ut etiam Edomæi circumciderentur; ſed corde id eſt animo erant incircumciſi ſeu præputiati affectibus pravis non coercitis. Hoc eis etiam objicit ipſe Deus Levit. 26. 41. Ut & Moſes idem in illis notat, ſimul cum dura cervice, Deuter. 10. 16. Vide & Jer. 4. 4. & IX. ult.

Et auribus.] Etiam aures incircumciſas, id eſt ad audiendum verbum Dei non bene diſpoſitas, ipſorum vitio, objecit olim Judæis Jerem. 6. 10.

Vos ſemper Spiritui Sancto obnitimini.] Seu reſiſtitis, ſive adverſamini, vel repugnatis. Verbum Græcum ſignificat ex adverſo ruere. Notat eos DEO per Spiritum ſuum in ſervis ſuis exiſtentem eos monenti, refractarios fuiſſe. Videtur reſpexiſſe verba Jeſ. 63. ℣ſ. 10. Eodem ſpectant etiam verba Dei quæ habentur Jer. 7. 24, 25, 26, 27, 28. Aliqui ex eo quod Judæi Spiritui Sancto reſiſtere dicantur, probare conantur Spiritum Sanctum eſſe perſonam divinam. Sed dicuntur ſimilia etiam reſpectu rerum quæ non ſunt perſonæ. Ut quod aliqui reſiſtant diſpoſitioni ſeu ordinationi Dei. Rom. 13. 2. Et ſanæ doctrinæ 1 Tim. 1. 10. & Apoſtolicis ſermonibus 2 Tim. 4. 15. Vide & Rom. 7. 23. Gal. 5. 17. Hic poteſt quæri, Quomodo ſpiritui Dei potenti poſſit homo reſiſtere? Reſpondeo, vel ex hoc ipſo patere, Deum in convertendis hominibus ad ſe atque ad viam ſalutis, non agere vi omnino cogente ita ut reſiſtentiam omnem tollat, ut homo ſe habeat in hoc actu mere paſſive, ſicut aliqui docent. Alioqui ſi homines Deo per Spiritum Sanctum eos moventi, neceſſario aſſentirentur & obſequerentur, vel qui non aſſentiuntur nec obſequuntur, quamvis eos Deus & Spiritus ejus moveat, id facerent ideo quod non plane potenter moverentur, quod in eis reſiſtendi potentia & voluntas à Deo ipſo non tollatur. Quomodo etiam iidem recte monerentur, ut audientes vocem DOMINI non obdurent corda ſua? Pſal. 95. 7, 8. & Heb. 3. verſ. 7, 8.

Sicut Patres veſtri.] De Patribus ſeu Majoribus Judæorum quomodo Deo non paruerint oſtendit ſuperius: hic dicit illius temporis Judæos non degeneraſſe hac in re neque diſciviſſe à Majorum ac Progenitorum ſuorum moribus; quaſi dicat eſſe malorum corvorum mala ova. Simile proverbium Ezech. cap. 16. 44. Videtur tamen non eſſe neceſſe, ita hæc verba verti, ſicut vertit Beza, *quales fuerunt Patres veſtri tales & vos eſtis.*

Et vos.] Recte his vocibus præponitur ſubintellecta particula *ita*, ſicut etiam Matth. 6. 10, nempe ſimiliter reſiſtitis, quando viri Spiritu divino afflati vos officii veſtri commonefaciunt.

Verſ. 52. *Quem Prophetarum non perſequuti ſunt Patres veſtri*?] Pleroſque Prophetas Dei ſingulares famulos Iſraelitæ male tractarunt. Vide 1 Reg. 19. 10. Neh. 9. 26. Matth. 5. 12. XXIII. 30, 31, 55. Luc. cap. 13. 34.

Et occiderunt eos, qui prænunciarunt de adventu hujus.] Prophetæ prædicentes adventum Meſſiæ occidebantur ab Iſraelitis.

Juſti.] Nempe Jeſu Nazaræni; qui fuit eximie juſtus, inſons ac nullius criminis reus, imo perfecte ſanctus. Vide Jeſai. 53. 9 & 11. & Zach. 9. 9. & ſupra Act. 3. 15.

Cujus nunc vos proditores & occuſores facti eſtis.] Quamvis non ipſi Judæi ſuis manibus Jeſum interfecerint, tamen hujus interfectionis apud Pilatum cui eum tradiderunt, authores fuerunt. Magnum & grave crimen eſt juſtum interficere. Hæc Stephani adverſus Judæos dicta, non fuerunt convitia ex animo impotenti profecta, ſed à Spiritu Dei dictata exprobratio criminum, ob quæ niſi reſipiſcerent manebant eos à Deo pœnæ graviſſimæ.

Verſ. 53. *Qui accepiſtis Legem.*] Nempe illam à Deo per Moſen vobis latam atque traditam. Quamvis non ipſis iſtis Lex data fuit ſed eorum priſcis progenitoribus: tamen hoc ita dicitur, quia cum majoribus ſuis iſti unum populum conſtituebant. Vide annot. ad Matth. 23. 35.

In diſpoſitiones.] Numero plurali in Græco textu. Non tam autem his verbis ſignificatur per miniſterium Angelorum Legem eſſe latam, quamvis & hoc verum ſit, quam potius, ad diſpoſitiones ſeu ſecundum ordinationes Angelorum: ſeu Angelis eam diſponentibus, ordinantibus, atque præcipientibus, nomine Dei, cum authoritate. *In* ponitur pro *per* frequenti Hebraiſmo.

Angelorum.] Pluribus Angelis promulgatio Legis attribuitur, ut etiam Gal. 3. 19. & Hebr. 2. 2, quum ſupra ℣ſ. 38 unius Angeli cum Moſe in monte Sina loquentis mentio fiat. Id fit vel ideo, quod illi uni Angelo præcipuo, perſonam Dei ſuſtinenti, multi alii Angeli tunc adfuerint. Vide Deut. 33. 2, vel quod non per unum Angelum omnia ad Legem ſpectantia mandata & inſtituta, ſint pronunciata; ſed per plures: fieri potuit ut unus Angelus Decalogum nomine Dei pronunciaverit, alii autem Angeli huic ſuccedentes, reliqua, ut ad judicia atque ad ritus pertinentia, ejuſdem Dei nomine promulgaverint.

Si Filius Dei Legem illam pronunciaſſet, ut aliqui opinantur, non ita loquutus fuiſſet S. Stephanus,

ſicut etiam S. Paulus ad Galatas, & Author ad Hebræos. Titinus Jeſuita hoc loco annotavit: ordinatione Angelorum Michaelis ejuſque ſociorum concinnatam Legem accepiſtis.

Et non cuſtodiſtis.] Id eſt attamen illam Legem, Angelorum ordinatione Majoribus veſtris vobiſque traditam, non obſervaſtis, ſed tranſgreſſionibus & peccatis veſtris violaſtis.

Crimen objectæ ſibi à Judæis contra Legem dictæ blaſphemiæ, ſupra cap. 6. ℣. 13 retorquet Stephanus in ipſos Judæos adverſarios ſuos, quod illi ipſi Legem illam quam ſibi datam gloriabantur, contempſerint.

Verſ. 52. *Audientes autem hæc.*] Orationis Stephani eventa narrantur: primum in illius Concilii Patribus ſeu Senatu Eccleſiaſtico.

Diſſecabantur cordibus ſuis.] De hoc verbo dictum ſupra ad cap. 5. 33.

Et ſtridebant dentibus in eum.] Ab ira, qua erant per dicta Stephani quamvis vera, accenſi, furentes frendebant; & animorum indignationem erumpentem etiam ſignis externis teſtabantur: quaſi eum etiam dentibus mordentes lacerare atque dilaniare cuperent.

Verſ. 55. *Exiſtens autem plenus Spiritu Sancto.*] Jam antea dictum eſt Stephanum fuiſſe repletum iſto afflatu Dei ſacro Act. 6. 5. Tunc vero Spiritus iſte Sanctus magis vim atque efficaciam ſuam in illo exſerens, velut ignis excitatus flammabat.

Intendens in cælum.] Nempe oculos animi & corporis eo dirigens, impenſe & enixe, quo tendebat, ad Deum & Chriſtum; & ad cœleſtia gaudia, afflictionem quæ ei in terra jam imminebat, compenſatura.

Vidit.] Et animo à Spiritu Dei quo plenus erat illuſtrato, id contemplabatur; ſed & oculis ejus credibile eſt oblatam eſſe ejuſmodi viſionem, cœlitus, qua recrearetur, atque confirmaretur, & ex ea ſolatium inſigne afflictionis ſuæ atque mortis atrocis jam imminentis perciperet.

Gloriam Dei.] Id eſt glorioſam majeſtatem Dei altiſſimi, in cœleſti throno ſupremo reſidentis: inſtar Regis in majeſtate ſumma effulgentis. Sicut Jeſ. cap. 6. 1. & Ezech. 1. 26, 27, 28. & Dan. 7. 9. Vel etiam lucidum ſplendorem, quo thronus Dei circumfulget. Nam non raro *gloria* pro ſplendore illuſtri ponitur. Ut Luc. 2. 9. & IX. 31, 32. Act. 22. 11. & 1 Cor. 15. 41. 2 Cor. 3. 7.

Et Jeſum.] Hic Jeſus aperte diſtinguitur à Deo, nempe illo Altiſſimo ad cujus dexteram conſiſtere dicitur. Ergo apparet Jeſum non eſſe ipſum Deum Altiſſimum, qui eſt unicus, nec eſſe idem numero Ens cum Deo Altiſſimo, qui eſt indiviſus.

Stantem ex ſeu *à dexteris.*] Nempe quaſi partibus.

Dei.] Alibi de Jeſu in cœlum exaltato, dicitur, quod ſedeat ad dexteram Dei, ut Marc. 16. 19. Luc. 22. 69. Act. 2. 34. Epheſ. 1. 20. Heb. 1. 3. VIII. 1. X. 12. XII. 2, ad declarandam ejus Regiam majeſtatem, majeſtati Dei Altiſſimi ſecundam: hic autem narratur viſus eſſe ſtare, ut hoc ipſo oſtenderet, ſe quaſi è ſede ſua ſurgentem, eſſe paratum ad opem ferendam huic ſervo ſuo eximio. Ita aliquando & Deus oratur ut exſurgat, ad ſuos liberandos, vide Num. 10. 35. Pſal. 3. 8. LXVIII. 1. Poteſt dici tunc Jeſus ita repræſentatus fuiſſe ut & pugili huic ſuo in agone cum adverſariis decertanti velut agonotheta brabæum ipſi paratum oſtenderet, & contra adverſarios ejus inſurgeret.

Verſ. 56. *Et ajit, ecce ſpecto.*] Quod miraculum ad gloriam Jeſu Chriſti cujus famulus erat, revelatum, contemplabatur, id non ſilentio premit, ſed enarrat ac profitetur coram adverſariis inſenſis, in gloriam Domini ſui.

Cælos apertos.] Vide annotata ad Matth. 3. 16.

Et filium hominis.] Illum Jeſum Nazarænum, qui ſæpiſſime ipſe ſeſe hoc nomine deſignabat, de quo vide annot. ad Matth. 8. 20, qui etiam dixerat adverſariis ſuis Judæis quum in eorum judicio ſtaret, videbitis filium hominis ſedentem à dextris potentiæ (nempe Dei) & venientem in nubibus cœli. Matth. cap. 26. 64. Et credibile eſt Jeſum quanquam corpore non jam carneo, ſed ſpirituali ſubtili in cœlis præditum, licet oculis carneis videri non poſſet, tamen exhibuiſſe tunc ſeſe ſervo ſuo videndum ea forma humana in qua antea dum in terris verſaretur, conſpiciebatur.

Ex dexteris ſtantem Dei.] Vide annot. ad ℣. proxime antecedentem. Stephanus teſtatur Judæis adverſariis, Jeſum illum ab eis injuſte & indigne crucifixum, quem ab ipſo celebrari ægre ferebant ſupra cap. 6. 14 ſe jam oculis cernere redivivum, & quidem in cœlo exiſtentem, Deo proximum; ſimulque eos terret oſtenſo judice atque vindice.

Verſ. 57. *Clamantes autem voce magna.*] Ut Stephani dicta Jeſu Nazaræni gloriam cœleſtem aſſerentia, quæ illis maxime adverſa & ingrata erant, ac blaſphema videbantur vociferatione ſua opprimerent. Ita ſe iſti Judices, Senatores, indigne gerebant.

Continuerunt aures ſuas.] Vel manibus totis obturantes, vel digitis in aures inſertis; vel etiam infima auricula molli intra aures inflexa: velut verba indecora & infanda atque abſurda minime audienda, dicerentur.

Et irruerunt unanimiter in eum.] Quaſi zelo, ſed amaro, impulſi; quo contra Stephanum quaſi contra blaſphemum efferbuerunt: non diſquirentes num recte an ſecus diceret; violenter eum aggreſſi, quamvis jam ſub Romanorum poteſtate viventes, non haberent jus ipſi capitali ſupplicio aliquem puniendi, vide Joh. 18. 31. Sed videntur id feciſſe jure extraordinario Zelotarum, de quo videantur notata ad Luc. 6. 15. Quidam exiſtimant eos id feciſſe permiſſu præſidis Pilati.

Verſ. 58. *Et ejectum extra civitatem.*] Id eſt expulſum, ſeu extruſum.

Lapidabant.] Lapidationis pœna in Lege Moſaica erat conſtituta ei qui vel nomen Dei blaſphemaret, vide Levit. 24. 14. vel aliquem à veri Dei cultu ad Deorum alienorum cultum ſeu ad idololatriam abducere vellet. Vide Deut. 13. 6, 7, 8, 9, 10. Iſti autem Zelotæ excœcati, Stephanum idololatriæ, & abductionis ad Deum alienum nequaquam convictum, tali ſupplicio affecerunt. Ita ſolent veros Dei & Chriſti ejus ſervos ii qui ipſi veritatem non agnoſcunt falſis criminibus damnare, & ſuppliciis

afficere, vide Joh. 16. 2, 3. Lapidationis modus à Rabbi Mikotzi, ita deſcribitur, quod viro lapidando, quatuor à lapidationis loco cubitis diſtanti veſtes detraherentur, ſolis pudendis ab anteriori tectis. Locus lapidationis habebat (inquit) altitudinem duarum ſtaturarum, ad quem reus vinctis manibus aſcendebat. Illum alter teſtiumad lumbos pulſatum præcipitabat in terram: ex qua ſi mortuus non eſſet, elevabant teſtes lapidem ibi collocatum pondere duorum hominum, quem alter teſtium ſupra eum projiciebat: quod ſi ne ſic quidem moreretur, lapidabatur ab omni Iſraële.

Et teſtes.] Hi debebant incipere lapidationem ex Lege Deut. 17. 7. iſtius juris ſpeciem obſervare iſti videri volebant.

Depoſuerunt veſtimenta ſua.] Nempe ſuperiora; quidam vertunt pallia: ideo autem ea deponebant, ut commodius abſque impedimento & expeditius lapidationem peragerent. Non de Stephani veſtibus depoſitis hic dicitur, ut exiſtimavit Bernhardus. Quanquam & lapidandi veſtibus ſpoliabantur.

Apud pedes juvenis vocati Sauli.] Non plane adoleſcentis, ut plerique vertunt, niſi abuſive, ſed jam adulti. Ut is ea cuſtodiret. Vide infra Act. 22. 20.

Verſ. 59. *Et lapidabant Stephanum.*] Primum Martyrem Chriſti qui poſt ipſum Jeſum Chriſtum primus eſt propter fidem Chriſti dira morte necatus; vel potius, quod nomen ejus Græcum coronam ſignificans notat, coronatus.

Invocantem.] Id eſt precationem religioſam pronunciantem opem ſupernaturalem cum fiducia implorantem. Quem autem ea precatione invocaverit, mox ſignificatur dum iſta invocatio declaratur.

Et dicentem Domine Jeſu.] Dominum Jeſum, cujus erat diſcipulus & ſervus Stephanus, quem poſt reſurrectionem, in cœlum exaltatum eſſe, & omnem poteſtatem in cœlo atque terra à Deo patre datam obtinuiſſe credebat, proindeque quod precabatur facere eum poſſe perſuaſus erat, quem ad dexteram Dei ſitum videbat, & quem filium hominis eſſe profitebatur ſupra verſ. 56. hunc religioſa precatione invocabat ejuſque opem implorabat: quum propter fidem in ipſum interficeretur. Quoniam autem Stephanus vir Sanctus & Spiritu Sancto plenus Dominum Jeſum in cœlis exiſtentem religioſe invocavit; hinc ſequitur, etiam nos eundem Dominum Jeſum quamvis is non ſit ipſe Deus altiſſimus precibus invocare licite poſſe, imo, quum res requirit, etiam debere. Quod autem quidam Judaizantes, Jeſum Chriſtum precibus invocari licere negantes, ut hoc eludant, comminiſcuntur, has voces *Domine Jeſu* intelligendas eſſe de Deo Patre, quaſi Stephanus illum precatus dixerit, Tu qui es Dominus Jeſu; ut nomen iſtud *Jeſu* non ſit vocativi ſed genitivi caſus; vel ſi vocativi, ut per *Jeſum* quod nomen Hebræum Servatorem ſeu ſalvatorem ſignificat, ipſe DEUS altiſſimus, qui eſt Pater Jeſu Chriſti, intelligatur, qui etiam Servator eſt primario: futilia & inepta commenti ſunt. Nam & nuſquam in Sacra Scriptura Deus pater ita deſcribitur ut Dominus Jeſu vocetur; & ſi is ſenſus eſſet, non Κύριε Ἰησοῦ ſed Κύριε, ὦ Ἰησοῦ, dicendum fuiſſet: & quamvis nomen Jeſu à ſalute deducatur, tamen nuſpiam, pro appellativo nomine, ſed ſemper pro proprio ponitur. Simili porro invocatione Domini Jeſu concluditur à Johanne liber Apocalypſeos cap. 22. verſ. 20.

Suſcipe Spiritum meum.] Nempe illam potiorem partem ſubſtantiæ hominis, jam à corpore mox ſejungendam. Precatur Stephanus ut Dominus Jeſus in cœlis cum DEO Patre regnans, Spiritum ejus quem ipſius Domini Jeſu cauſa amittebat, in manus ſuas ſuſciperet, eumque conſervaret, poſtea ei ultimo die reddendum perglorioſam reſuſcitationem. Imitatus eſt hac in re ipſum Dominum Jeſum, qui in cruce exſpiraturus, Deo Patre invocato, in ejus manus ſpiritum ſuum depoſuit. Luc. 23. 46.

Verſ. 60. *Poſitis autem genibus.*] Sicut fieri ſolebat in precibus intenſioribus.

Clamavit voce magna, non ſubmiſſa, ſed intenſa & clara ut ab omnibus qui aderant exaudiretur.

Domine.] Nempe Jeſu, eundem enim tunc quem & paulo ante, compellavit.

Ne ſtatuas eis hoc peccatum.] Verbum Græcum hic poſitum, ſumtum ab eo quando aliquid ponderatur, ſeu appenditur, ut fit in pecuniis ex debito reddendis. Hoc autem voluit ſignificare Stephanus, ne Dominus Jeſus iſtis inimicis ipſius, peccatum iſtud, quod ipſum inſontem crudeliter interficerent, velut debitum quoddam appenſum, imputare, idque poſtea ab eis exigere, ſeu eos hac de cauſa ſevere punire vellet. Hac in re Stephanus, & moniti Domini Jeſu, Mat. 5. 44, & facti talis Luc. 23. 34, memor, id ipſum fecit: in extremo vitæ actu, jam ſpiritum efflaturus & fidem in Dominum Jeſum DEI filium, & charitatem erga proximos etiam inimicos declaravit: Omnibus Chriſti ſervis piis imitandus.

Et quum hoc dixiſſet obdormivit.] Quum ſpiritu à corpore ſeparato, vita hac temporali privaretur, ac moreretur, obdormiviſſe dicitur, quaſi ſomno ad tempus ſopitus; quia in morte non manebit, ſed ex ea velut è ſomno expergiſcetur, ac reſuſcitatus à Domino Jeſu reſurget, ac reviviſcet, ad vitam æternam.

Ita & alii in Domino mortui, obdormiſcere dicuntur, ut 1 Cor. 15. 18, 20, 51. 1 Theſſ. 4. 13, 14, 15. Hinc loca ubi Chriſtiani mortui ſepeliuntur, vocantur ex Græco, Cœmeteria, quaſi dormitoria.

CAPUT VIII.

Verſ. 1, SAulus autem.] Ille juvenis de quo cap. proxime præcedente verſ. 58. cujus nomen idem quod illius primi Regis Iſraëlitarum qui ex eadem tribu Benjamitica fuit, & lupo, cui Benjaminem Jacobus Patriarcha aſſimilavit Gen. 49. verſ. 27, ſimilis; ſicut ille Rex Davidem, ita iſte eum cujus David typus fuit, nempe Jeſum Chriſtum ejuſque fideles crudeliter perſequebatur. Ex Hebræo ſignificat idem quod *petitus*.

Erat conſentiens.] Plus aliquid notat vox Græca, quaſi dicatur *condelectatus*, nempe ut alii qui Stephanum interficiebant, ejus velut blaſphemi & impii, nece delectabantur, ita & Saulus ſimul cum iis illa delectabatur: eaque illi etiam placebat, ut zeloſo Phariſæo. Vide infra 26. 9. Gal. 1. 14.

Facta eſt autem in illa die.] Non tantum illa una die

hæc

hæc perſequutio eſt facta, ſed per plures dies, ut colligi poteſt ex ſequentibus præſertim verſ. 3. Sed illo die orta, ex occaſione Stephani, vigebat circa illud tempus.

Perſequutio magna in ſeu *contra Eccleſiam illam* [quæ erat] *in Jeroſolymis.*] Quaſi omnes diſcipuli Jeſu in Stephani perſona atque judicio damnati, ut perinde blaſphemi, deberent affligi & necari.

Omneſque diſperſi ſunt.] Plerique diſcipuli Chriſti, perſequutionem illam vitantes. Videntur præcipue ſignificari tales qui in Eccleſia erant alicujus nominis, & qui præire in docendo poterant, ut illi ſeptuaginta diſcipuli, olim etiam à Chriſto ad euangelizandum miſſi, & è Diaconis præter Stephanum reliqui: & alii ſimiles. Nam ut ex illis quinque millibus fratrum, de quibus ſupra cap. 4. 4. nullus Jeroſolymis maneret apud Apoſtolos, vix eſt credibile. Vide infra ℣ſ. 3. ſed fugiebant ii quibus fugere commodum erat.

Per regiones Judææ.] Extra Jeroſolymam. *Et Samariæ.*] Illi vicinæ.

Præter Apoſtolos.] Aliis diffugientibus ob perſequutionem, ex urbe Jeroſolyma, Apoſtoli excellentiſſimi ſervi Chriſti, noluerunt tunc inde fugere, ſed aliquamdiu ibi adhuc manſerunt conſtanter: quamvis quia ipſi maxime ab adverſariis impetebantur credibile ſit eos latitaſſe. Ut primi poſt Chriſtum Eccleſiæ fundatores, in ſtatione ſua perſiſtentes, Eccleſiam inchoatam non dezererent, ſed præſentes magis ſtabilirent atque firmarent. Poſtea tamen & hi digreſſi ſunt Jeroſolymis vigente pace, ut Petrus, infra cap. 9. 32. & Gal. 2. 11. & alii, vide Gal. 1. verſ. 18, 19.

Verſ. 2. *Comportarunt autem.*] Id eſt collatis operis exportarunt, ut expoſuit Piſcator; vel una extulerunt. Quidam exponunt *collegerunt* nempe corpus ejus lapidibus contuſum. Aliqui ut vulgatus Interpres *curaverunt*, id eſt funus ejus exſequiis ac ſepultura honorarunt. At forſan abſque prælatis crucibus & cereis interdiu accenſis. Vide ſupra 5. 6. Syrus Interpres habet, *poſitum in arca ſepelierunt.* Non aſſervatum eſt in aliqua theca corpus ejus religioſe colendum, nec diſſectum in fruſta quæ aliis Chriſtianis dono mitterentur vel divenderentur.

Stephanum.] Id eſt corpus Stephani jam anima vacuum: per Synecdochen integri pro parte.

Viri religioſi.] Seu pii, ejus ſocii.

Et fecerunt planctum magnum ſuper eo.] Planctus proprie ſignificat id quando pectora manibus percutiuntur, quod eſt ſignum magni mœroris & luctus. Vide Luc. 18. 13. xxiii. 27 & 48. Notatur autem hac voce etiam quævis rei dolendæ deploratio.

Non temere ob Stephani viri tam pii & ſancti mortem truculentam iſti viri religioſi luctum excitarunt. Dolendum eſt enim quando Eccleſia viris inſignibus qui ei ædificandæ adhuc operam impendere poſſent, privatur.

Verſ. 3. *Saulus autem vaſtabat Eccleſiam.*] Nempe diſcipulorum Chriſti: à Stephani cæde cui conſentiebat quamque bene ceſſiſſe exiſtimabat, animatus, atque efferatus, etiam alios Chriſti diſcipulos vexabat, eos perdere conatus: habens zelum Legis, ſed non ſecundum ſcientiam.

Per domos invadens.] Hinc inde per varias ædes in quibus Jeſu Nazareni diſcipulos verſari reſciſcebat, incurſabat violenter, ut emiſſarius Seniorum, Phariſæorum & Sacerdotum, eorum authoritate fretus. Vide infra cap. 26. 10.

Trahenſque.] Ut ſolent trahi malefici criminum rei, perdendi. Sicut lupus oves.

Viros & mulieres.] Etiam huic ſexui molliori ac debiliori non parcebat, etiam in fœminas ſæviebat.

Tradebat in cuſtodiam.] Id eſt in carcerem, ut ibi incluſi cuſtoditi non tantum vinculis coërcerentur, ſed & inde educti in Synagogis ſeu conventibus cæderentur verberibus. Ut infra cap. 22. 19.

Verſ. 4. *Illi quidem igitur.*] Iſtud *quidem* redundat, vide ſupra 5. 41.

Diſperſi.] Nempe Jeroſolymis ob perſequutionem egreſſi.

Pertranſibant.] Id eſt peragrabant regiones, tum ipſius Judææ, vide ſupra ℣ſ. 1, tum ulteriores, vide infra cap. xi. ℣ſ. 19.

Euangelizantes.] Id eſt annunciantes, ſeu prædicantes.

Illum ſermonem.] Non vulgarem aliquem, ſed illum excellentem, nempe ſermonem Dei, à Deo profectum, Euangelium de Jeſu Chriſto, deque conſequenda per fidem in eum ex Dei gratia, vita æterna. Et alibi iſte ſermo excellens abſolute ita vocatur, ut Matth. 13. 21, 23. Marc. 6. 14. Infra cap. xi. 19. Gal. 6. 6. 2 Tim. 4. 2. Aliquando autem expreſſe vocatur *ſermo Dei*, ut Luc. 8. 11. & Act. 6. 2. & infra ℣ſ. 14.

Ita etiam in fuga perſequutionis, & in diſperſione, non ſunt otiati ſervi Chriſti, ſed diſperſi doctrinam Chriſti ſalutarem hinc inde inter homines ſpargebant ac diſſeminabant. Ita ipſæ perſequutiones quibus Satanas per homines doctrinæ veræ infenſos conatur euangelii Chriſti curſum impedire ac ſufflaminare, per Dei providentiam eidem Euangelii curſui promovendo inſerviunt. Ut ignitæ particulæ hinc inde diſjectæ, plura incendunt. Veriſimile eſt inter iſtos multos diſperſos, euangelium prædicantes, fuiſſe nonnullos qui non erant ad euangelii prædicationem proprie ordinati ut Doctores, & tamen id prædicarunt, ducti zelo gloriæ Chriſti.

Verſ. 5. *Philippus autem.*] Socius Stephani paulo ante lapidati, ei ſicut loco ita pietate atque zelo proximus, unus ex numero illorum ſeptem Diaconorum: qui non ad verbum Dei prædicandum, ſed ad miniſteria menſarum erant ordinati, ut dictum ſupra cap. 6. verſ. 2 & 3, tamen ſicut ejus ſocius & collega Stephanus, præter munus miniſtrandi menſis quod erat Diaconis ordinarium, extraordinarie ex inſtinctu Spiritus Sancti quo plenus erat, de doctrina ſalutari cum adverſariis diſſerebat, ita etiam Philippus faciebat: præſertim quum in diſperſione Eccleſiæ à diaconia illa vacaret; ex Diacono factus Euangeliſta.

Deveniens in civitatem Samariæ.] Seu urbem. Alias Samaria etiam regionem denotat, ut ſupra ℣ſ. 1. Sed hic urbem illius regionis Metropolim, ut & infra verſ. 8, quæ in monte quem Amri Rex Iſraëlitarum à Semero quodam emit, exſtructa, ita eſt nominata. Vide 1 Reg. 16. 24: quam, & ejus territorium Rex Aſſyriorum Salmanaſſar abductis inde

(E 3) decem

decem tribubus Iſraëlitarum, aliis colonis Ethnicis complevit, vide 2 Reg. 17. 6, 24, qui religionem ex Iſraëlitica & Ethnica miſtam ſectabantur. Vide ibid. verſ. 33 & 41. *In urbem Samariæ* ſignificat in urbem Samariam, ut ſit genitivus ſpeciei, ſicut ſupra cap. 7. verſ. 36, 40.

Prædicabat eis.] Id eſt ejus urbis Samariæ incolis. Quamvis Chriſtus antea vetuerat diſcipulis ſuis ne irent ad Samaritanos Matth. 10. 5, ſed poſtea juſſit Act. 1. 8, quod nunc Diaconus iſte ad effectum deducere cœpit.

Chriſtum.] Id eſt doctrinam de Chriſto, & de fide in eum. Hoc ſenſu & alibi ponitur Chriſtus. Ut Act. 2. 42. Eph. 4. 20. Philip. 1. 16, 18.

Verſ. 6. *Attendebantque turbæ iis quæ dicebantur à Philippo, unanimiter.*] Samaritæ à Judæis pro hæreticis habiti, auſcultabant pie doctrinæ Euangelii Chriſti quam Jeroſolymorum Proceres & Sacroſanctum Sacerdotum Concilium rejiciebant, & in ejus confeſſoribus perſequebantur.

Quum audirent ii & viderent.] In textu Græco eſt, *in audire eos & videre*, id eſt dum audiebant & videbant, ſeu propterea quod audiebant & videbant.

Signa.] Id eſt miracula inſignia, per ſynecdochen generis pro ſpecie. Hæc miracula evidentiæ doctrinæ ſanæ addita per Philippum edita, partim audita partim viſa, commovebant eos ut illi auſcultarent.

Verſ. 7. *Multorum enim.*] Signa iſta quæ fuerint, hic declaratur.

Habentium Spiritus immundos. Id eſt cacodæmones, qui homines occupabant. Poſt has voces ſubauditur pronomen *ii*. Nempe Spiritus immundi.

Clamantes voce magna voce, exibant.] Ægre ferentes ſe ex hominibus quos inhabitarent expelli, angorem ſuum inde ortum vociferatione ſignificabant.

Multi autem paralytici & claudi ſanati ſunt.] Miracula benefica, hominibus utilia, qualia etiam faciebat Jeſus & ejus Apoſtoli, à Philippo quoque fiebant.

Verſ. 8. *Et factum eſt gaudium magnum in civitate illa.*] Nempe Samariæ. Ortum tum inde quod homines illius loci à malis illis per Philippi miracula benefica liberarentur: tum etiam multo magis quod his permoti ad Meſſiam ejuſque Euangelium & lætum nuncium de regno cœleſti per fidem ac reſipiſcentiam capeſſando converterentur.

Verſ. 9. *Vir autem quidam nomine Simon prius erat in ea civitate.*] Nempe Samariæ.

Magiam exercens.] Magiæ & Magorum nomen Perſicum per ſe non malum; abuſu ad artes miras nefandas cacodæmonum ope patratas, & ad earum ſtudioſos, devenit. Videatur Annotatio ad Matth. 2. 1.

Et obſtupefaciens gentem Samariæ.] Miris quibuſdam factis, ſeu præſtigiis, in admirationem magnam atque ſtuporem adducens. Vide infra verſ. 11. ita faſcinans ut omnes quaſi in ecſtaſin raperentur.

Dicens eſſe ſeipſum aliquem magnum.] Nempe quempiam virum divinum, numine plenum.

Verſ. 10. *Cui attendebant.*] Græcum verbum proprie ſignificat *adhibebant* ſubintelligitur, animum ſeu mentem. Ita ei auſcultabant, ut eum obſervarent, eique etiam obtemperarent. Simile dictum ſupra verſ. 6.

Omnes à parvo, uſque ad magnum.] Id eſt omnes omnino, tam minimi, quam maximi, nempe non tantum viles ſed & excellentes homines, ut infra 26. verſ. 22. & Heb. 8. 11.

Dicentes iſte eſt potentia Dei illa magna.] Id eſt in iſto ſeu per iſtum potentia ſeu vis Dei inſignis exſeritur, quaſi plenitudinem poteſtatis talium operum inſignium efficiendorum à Deo haberet. Ut de Moſe miracula edente dictum *digitus Dei eſt*. Exod. 8. 19.

Verſ. 11. *Attendebant autem ei propter hoc quod multo tempore magiis obſtupefeciſſet eos.*] Præter miranda facta per magicas artes diabolicas patrata, ipſa temporis diuturnitas qua talia is exercebat homines hiſce dementatos, ad obediendum huic ſeductori obligabat atque obfirmabat. Tanto magis poſtea ibi Chriſti potentia & gloria effulſit, quando ab iſto tam potenti Satanæ miniſtro illos abduxit.

Verſ. 12. *Quum autem credidiſſent Philippo euangelizanti ea quæ de regno Dei.*] Id eſt de beatiſſimo ſtatu cœleſti ex Dei gratia ab hominibus conſequendo. Vide Marc. 1. 14, 15. Luc. 9. 2. qui idem ſtatus vocatur regnum cœlorum. Matth. 4. 17 & alibi:

Et nomine Jeſu Chriſti] Hic nomen Jeſu Chriſti non notat vocabulum, ſed videtur ſignificare ipſum Jeſum Chriſtum. Vide infra verſ. 35. vel poteſtatem & gloriam ejus. De Jeſu illo Nazaræno prædicabat Philippus ut & Apoſtoli faciebant, quod is à DEO ſit ita exaltatus ut ſit factus Chriſtus ſeu Meſſias, Rex cœleſtis populi DEI, in quem miraculis celebrem, à Judæis Crucifixum, ſed à DEO reſuſcitatum, & in cœlo collocatum, ſi quis credat, fiduciam in eo collocans, ejuſque mandatis obediens, vitam æternam eo largiente ſit certo conſequuturus.

Baptizabantur.] Id eſt poſtquam crediderunt, & fidem ſunt profeſſi, in religionis Chriſtianæ ſuſceptæ & regenerationis perficiendæ ſignum, in aqua immergebantur: Ex præcepto Chriſti, Marc. 16. verſ. 16.

Virique & mulieres.] Credentes, ſeu fidem profitentes. Non infantes, qui quum omnino non intelligant Euangelium prædicatum, ei aſſentiri id eſt credere non poſſunt.

Verſ. 13. *Simon autem.*] Ille Magus, qui jam populo illo à ſe ad alium converſo deſtituebatur.

Et ipſe credidit.] Nempe permotus miraculis magnis, à Philippo editis, fidem de Jeſu Chriſto quem Philippus prædicabat, profeſſus eſt. Sed fidem iſtam in eo non fuiſſe perfectam atque ſolidam & ſinceram ac vivam, poſtea res declaravit. Ita fere credidit ſicut cacodæmones credere dicuntur Jac. 2. 19.

Et baptizatus.] Quum ſuſcepit ſignum regenerationis, ſed tamen non fuit per baptiſmum regeneratus, quod patuit brevi, de quo infra vſ. 18 & 19.

Erat adhærens Philippo.] Nempe ita ut eum aſſectaretur, ſicut diſcipulus magiſtrum, & prædicationi ejus aſſidue attenderet.

Spectanſque ſigna & potentias magnas fieri.] Id eſt admiranda opera ab inſigni Dei potentia profecta. Vide Matth. 7. 22. & XIV. 2. & Act. 2. 22.

Obſtupeſcebat.] Quamvis ipſe Simon Magus, per magicas

magicas artes, dæmonum ope, quædam miranda patraret, & ideo homines talia cernentes multo tempore in admirationem ſui & ſtuporem raperet, ut dictum ſupra ℣ſ. 9, 10, 11; Tamen poſtquam animadvertit potentiorem eo qui in ipſo erat Spiritum in Philippo eſſe & per illum miracula ſolida magna operari, ita ut etiam dæmones ipſos quorum ope Simon illa mira efficiebat, à Philippo ex hominibus quos occupaverant videret expelli invitos, de quo ſupra ℣ſ. 7, rerum tam inſperatarum conſpectu in admirationem magnam atque ſtuporem rapiebatur.

Verſ. 14. *Audientes autem qui in Jeroſolymis erant Apoſtoli.*] Qui tum quum alii diſcipuli Chriſti ob perſequutionem Jeroſolymis excederent, ibi remanſerant. Vide ſupra ℣ſ. 1.

Quod recepiſſet Samaria.] Id eſt Samaritani cives, per metonymiam ſubjecti.

Sermonem Dei.] Nempe eximium illum, id eſt euangelium, de regno Dei, ac vita æterna, & de Jeſu Chriſto. Vide ſupra ℣ſ. 12.

Miſerunt ad eos.] Ex numero ſuo ablegarunt Apoſtoli iſtos legatos, ut in Samaria doctrinam de Chriſto à Philippo Diacono prædicatam confirmarent, & Apoſtolica authoritate Eccleſiam in ea urbe conſtituerent.

Petrum.] Illum in Senatu Apoſtolico Primatem, non tamen illius Senatus & totius Eccleſiæ Monarcham, ut aliqui volunt. Nam ſi talis Monarcha & caput Eccleſiæ, fuiſſet Petrus, non fuiſſet ab Apoſtolis cæteris ut collegis ſuis ita miſſus, velut Legatus: quum majorem atque ſuperiorem à minoribus & inferioribus atque ſubjectis ipſi, mitti & ad legationem adhiberi, ſit prorſus inconveniens. Exiſtimo Papam nunc non paſſurum dici ſe aliquo mitti à Cardinalibus.

Et Johannem.] Illum gratia & dilectione à Domino Jeſu inſigniter honoratum, Petro proximum Apoſtolum.

Verſ. 15. *Qui deſcendentes.*] Seu quum deſcendiſſent, id eſt Jeroſolymis profecti eſſent, & Samariam veniſſent.

Precabantur pro eis.] Id eſt ad Deum vel Dominum Jeſum preces dirigebant, ut illis Samaritanis converſis ad fidem Chriſti impetrarent donum eximium cœleſte.

Ut acciperent Spiritum Sanctum.] Nempe afflatum divinum, quo tunc paſſim ii qui fidem in Jeſum Chriſtum ſuſcipiebant, non tantum qui euangelium prædicaturi & Eccleſiæ gubernationi præfuturi erant miraculoſe donabantur per Chriſtum: ut facultatem prophetandi & linguis variis loquendi adepti, doctrinam Chriſti quæ tunc nova erat, confirmarent. Vide ſupra cap. 2. 38. & infra x. 44, 45, 46. & xix. 6. & 1 Cor. 12. 8, 9, 10.

Verſ. 16. *Nondum enim erat ſuper ullum eorum.*] Non ſtatim cum fide in Chriſtum dabatur ordinarie, extraordinarius iſte Spiritus Sanctus mirificus, propheticus.

Illapſus.] Nempe è cœlo miſſus ac cum impetu quodam deſcendens, & in homines ſuperveniens, afflatus ille Dei. Ut infra x. 44. xi. 15.

Solum autem baptizati erant in nomen Domini Ieſu.] Id eſt per ritum ſacrum immerſionis in aquam, nominato ſuper eos nomine Jeſu Chriſti, ipſi Chriſto ut Magiſtro ac Domino ſuo ſpirituali cœleſti ſunt conſecrati, & doctrinæ ejus initiati. Vide annotationem ad Matth. 28. 19, ad voces *in nomin Patris, & Filii* &c. & hic ſupra cap. 2. 38.

Verſ. 17. *Tunc impoſuerunt manus ſuper eos.*] Ritus iſte ut ab aliquibus perſonis eminentibus imponerentur aliis manus, qua manuum impoſitione mediante, peculiaris gratia Dei conferebatur iis, qui per eam à viris ſacris conſecrabantur, erat olim uſitatus. Vide annot. ad Matth. 19. 13, 15.

Et.] Conjunctio iſta copulativa diverſas perſonas quaſi eaſdem ſed tantum diverſa effecta facientes, conjungit. Ut & ſupra cap. 6. ℣ſ. 6.

Accipiebant Spiritum Sanctum.] Nempe illi homines quibus ab Apoſtolis manus impoſitæ erant. Quidam ex hoc loco probant Sacramentum illud quod vocant Confirmationis: quod ſolet peragi ab Epiſcopo tantum, cujus pollice chriſmate ſeu oleo conſecrato in hominis antea baptizati jam ad aliquam ætatem progreſſi, fronte crucis forma cum certis verbis & geſtibus appingitur, alapa etiam ei inflicta, per quam Spiritus Sanctus illi homini detur, qui eundem anima & corpore perficiat atque adverſus omnes hoſtes præſertim ſpirituales, vires ei ſuppeditet, & regenerationis augmentum conferat, ut ajunt. Sed fruſtra iſte ritus hinc colligitur. Nam hic neque olei ullius, neque crucis fit mentio: ut de aliis taceam: & non apparet regenerationis augmentum his eſſe collatum; quum id videre Simon non potuiſſet, qui tamen mox dicitur vidiſſe Spiritum Sanctum illis hominibus eſſe datum.

Verſ. 18. *Spectans autem.*] Nempe agnoſcens ex effectis quæ à Spiritu Sancto profecta ſenſibus ſubjacebant: quale effectum erat prophetia & linguarum variarum quas antea ignorabant proloquutio. Ut Act. x. 46. & xix. 6.

Simon.] Ille Samaritanus Magus, de quo ſupra ℣ſ. 9 & ſequentibus. A cujus Simonis nomine denominata eſt Simonia, peccatum nempe illud quo quis res ſacras pretio mercatur. Cujus hic ſpecimen in ipſo habemus. Quod peccatum ſæpe factis committunt etiam ii qui id maxime verbis vituperare ſolent: res ſacras tum ementes, tum vendentes: apud quos cœlum eſt venale Deuſque ut cecinit ipſorum vates Joh. Spagnolus Mantuanus Carmelita. Hi non Simonis Petri, ut videri volunt, ſed Simonis Magi ſunt ſucceſſores. De hoc Simone plura narrantur à quibuſdam, ut de primo ſub Novo Fœdere Hæreſiarcha. Qui non tantum à divina potentia Syzygias quaſdam ſeu conjugatas facultates proficiſcentes comminiſcebatur, ſed etiam ſeipſum Deum nuncupans, apud Samaritanos quidem ut Patrem, apud Judæos autem ut filium, apud alias gentes denique ut Spiritum Sanctum, verſari dictitabat, ac ut alii ſcribunt apud Judæos Meſſiam apud gentiles autem Jovem ſe eſſe jactabat. Idem ſuos aſſeclas quæcunque eis libuiſſent facere ſinebat, quod abſque bonis operibus per ſolam gratiam ſalutem eſſent conſequuturi. Quidam addunt eum poſtea Romæ verſatum præſtigiis ſuis Romanos dementaſſe, & quum tempore Neronis dæmonum ope in ſublime ſubvolaſſet, Petri & Pauli Apoſtolorum precibus eſſe in terram præcipitatum.

tatum. Videantur de his, Euſeb. Hiſt Eccl. lib. 2. Et Juſtinus Martyr Apologia 2. & Irenæus lib. 1. Et Arnobius 2. & Cyril. Catech. 6. & Theodoretus in Hæreſeon epitome, & Sulpitius Severus Hiſt. Sac. l. 11.

Quod per impoſitionem manuum Apoſtolorum daretur Spiritus Sanctus.] Si Spiritus Sanctus eſſet perſona Dei Altiſſimi, non convenienter de ipſo ita diceretur quod hominibus daretur, & quidem per impoſitionem manuum Apoſtolicarum.

Attulit eis pecunias.

Verſ. 19. *Dicens, date & mihi poteſtatem hanc, ut cuicunque impoſuero manus accipiat Spiritum Sanctum.*] Hypocrita ſceleſtus, proditus eſt à ſua ambitione & avaritia, quibus vitiis laborans, id affectabat ut pretio emtam facultatem largiendi Spiritus Sancti, partim ſuperbe gloriæ ſuæ cauſa oſtentaret, partim etiam rurſus aliis pretio Spiritum Sanctum avare venditaret.

Verſ. 20. *Petrus autem ajit ad eum.*] Iſte inſignis Apoſtolus non tulit hanc ſpeciem nefarii ſceleris patienter, ſed iſtum hominem impium graviter objurgavit.

Argentum tuum.] Id eſt pecunia tua, per metonymiam materiæ.

Tecum ſit in perditionem.] Non tantum ſimpliciter recuſat Petrus pecuniam iſtam oblatam accipere, ſed eam ſummopere averſatur, ac devovet, quaſi dicat, maneat tecum tecumque pereat eodem exitio quod tibi merito imminet, nempe niſi reſipiſcas. Hæc enim conditio hic ſubintelligitur, ut apparet infra ℣ſ. 22. Iſta Petri verba non tam imprecarionem continere quam comminationem & prophetiam ſeu prædicationem, notavit Beda: & Gloſſa ordinaria.

Quoniam donum Dei.] Hic donum Dei videtur vocari ipſe Spiritus Sanctus, qui à Deo gratis ſeu ex gratia datur ſeu donatur hominibus. Quem Spiritum Sanctum velut in poſſeſſione ſua habere voluit iſte Simon, ut pro arbitrio ſuo cui vellet eum largiretur. Quanquam poſſet per donum Dei hoc loco intelligi & ipſa iſta facultas conferendi Spiritum Sanctum alicui: quæ per ſingularem gratuitam Dei donationem Apoſtolis erat quadantenus conceſſa, non quod ipſi proprie darent Spiritum Sanctum, ſed quod ad impoſitionem manuum eorum, & ad preces, quod dictum ſupra ℣ſ. 15 daretur Spiritus Sanctus, nempe à Deo, per Chriſtum.

Exiſtimaſti per pecunias poſſideri.] Vel potius acquiri, ſeu comparari, ut poſſideatur.

Verſ. 21. *Non eſt tibi pars neque ſors.*] Id eſt ne ſperes te poſſe eſſe participem & compotem hujus rei: non ſpectat hoc ad te ullo modo.

In ſermone iſto.] Sermonem aliqui hoc loco accipiunt pro re iſta, id eſt dono Spiritus Sancti. Quia ſolet per Hebraiſmum poni *verbum* pro *re*. Vide Luc. 1. 37. II. 15. Act. 10. 37. Imo & *ſermo* pro *re* ponitur Rom. 9. 28. Quidam ſumunt ſermonem pro negotio iſto, quod nempe ſpectat ad Spiritum Sanctum. Sed alii *ſermonem* accipiunt pro Euangelio, quod eſt ſermo Dei, vide ſupra ℣ſ. 14. Imo & abſolute vocatur *ſermo* ut ſupra ℣ſ. 4. Sed ita ut in iſto ſermone ſeu Euangelio, eatenus partem habere negetur iſte Simon, quod ad eum non pertineant promiſſa Dei eximia in Euangelio comprehenſa, credentibus vere aſſignata; inter quæ promiſſa eſt tum Spiritus Sanctus, tum etiam remiſſio peccatorum, & vita æterna.

Nam cor tuum non eſt rectum.] Id eſt animus tuus non eſt ſincerus, ſed perverſus.

In conſpectu Dei.] Quod Deus videt: tu autem Deum omnia etiam intima ſpectantem, non reſpicis. Perverſæ enim cogitationes ſeparant à Deo, & in maleficam animam non introibit ſapientia &c. Sanctus enim Spiritus diſciplinæ effugiet dolum, & amolietur ſe à cogitationibus ſtultis. Sap. 1. 3, 4, 5.

Verſ. 22. *Reſipiſce igitur à malitia tua iſta.*] Quamvis improbum, graviter reprehenſum atque territum, tamen Apoſtolus ne ei ſpem gratiæ Dei omnem præcidiſſe videatur, commonefacit ad reſipiſcentiam, quam ſi egiſſet ſerio, mente ſua à malo & vitioſo ſtatu mutata in bonum, non deſperabat de ejus ſalute. Unde diſcere debemus, nec nobis de peccatoribus quantumvis magnis eſſe deſperandum: ſed eos eſſe ad reſipiſcentiam ſeriam exhortandos.

Et deprecare Deum.] Poſt peccatum commiſſum, reſipiſcentiæ adjungenda eſt enixa ad Deum pro peccati remiſſione & pœnarum per id commeritarum remotione deprecatio.

Si forte remittatur tibi.] Dubitanter loquitur, propter ejus magnam pravitatem reſipiſcentiæ veræ obſtantem, quam ſe agnoviſſe verbis mox ſequentibus indicat: non tamen abſque ſpe; ſi ſerio & vere reſipiſceret. Ut etiam Dan. 4. 27. Joël. 2. 14. Jon. cap. 3. 9. Si remittatur culpa remittitur etiam ea quæ nonniſi ob culpam infligenda eſt pœna: quamvis interdum propriâ peccati pœnâ remiſſâ, inferantur aliquæ leviores caſtigationes.

Cogitatio cordis tui.] Id eſt iſta machinatio vafra & prava, abutendi dono Dei ad ambitionem atque avaritiam.

Verſ. 23. *In felle enim &c.*] Græcus textus proprie habet *in fel, & colligationem.* Quod etiam aliqui putant retinendum in interpretando, ut ſignificetur per Hebraiſmum eum factum eſſe quaſi ipſum fel & colligationem iniquitatis. Ut Eſa. 1. 31. in Hebræo & Heb. 1. 5. Sed non eſt inſolitum, particulam Græcam *εἰς* id eſt *in* cum Accuſativo, permutari cum *ἐν*, quod eſt *in* cum Ablativo. Ut Mar. 5. 34. XIII. 16. Luc. 16, 8. Act. 2. 27. & hic Act. 8. 40. Fel *amaritudinis* ſignificat ſel amarum per Hebraiſmum. Notatur iſte Simon fuiſſe malitia quæ felli amaro ſimilis eſt, prorſus imbutus. Plus enim eſt aliquem eſſe in felle quaſi immerſum, quam fel eſſe in aliquo. Videntur reſpici verba Moſis, Deut. 29. 18, vel etiam XXXII. 32. Ubi & fellis ſeu veneni, nam vox Hebræa utrumque ſignificat, & amaritudinis fit mentio.

Et colligatione injuſtitiæ.] Id eſt animo ita veluti vinculis devincto ac colligato, à vitiis, ut hypocriſi, ambitione, avaritia, ut difficile ſit iſta diſſolvere, niſi accedente ſingulari atque extraordinaria Dei gratia ac miſericordia. Jeſa. 58. 6 etiam memorantur *colligationes impietatis.*

Video te exiſtentem.] Videbat id Petrus tum ex effectis ipſius quibus prodebat iſte Simon quid intus in corde ejus eſſet, tum ex Dei per Spiritum Sanctum revelatione.

Verſ. 24.

Verſ. 24. *Reſpondens autem Simon ajit: deprecamini vos.*] Ut viri ſancti, Deo chari.

Pro me.] Nempe peccatore, qualem ſe eſſe ſenſit. Sic olim Abrahamus pro Abimelecho & domo ejus precatus. Gen. 20. 7, 17. & Jobus pro amicis non ſatis amicis Job. 42. 8, 9, 10.

Ad Dominum.] Nempe Deum, vide ſupra ℣ſ. 22.

Ut nihil superveniat ſuper me horum quæ dixiſtis.] Supra ℣ſ. 20 & 21. Dicit autem pluraliter, quia quamvis Petrus illa dixiſſe narretur, tamen etiam Johannes, ſocius ejus illa verba approbavit, vel eis ſimilia addidit. Aliquando impii præ ſe ferunt pœnitentiam, ut Saulus Rex 1 Sam. 15. 24, 25. & Achabus 1 Reg. 21. 27.

Verſ. 25. *Illi.*] Nempe qui recens Jeroſolymis illuc miſſi erant Apoſtoli, Petrus & Johannes, vide ſupra ℣ſ. 14.

Quidem igitur.] Iſtud *quidem* redundat, ut ſupra cap. 5. 41.

Teſtificati.] Seu obteſtati, ſerio commonefacientes illos Samariæ urbis incolas, ut Euangelio ſuſcepto adhærerent, in eoque perſeverarent.

Et loquuti ſermonem Domini.] Id eſt poſtquam doctrinam Chriſti ibidem in urbe Samariæ docuerunt, illoſque homines in religione Chriſtiana inſtituerunt. Nam non ſolius impoſitionis manuum cauſa illuc advenerant.

Reverſi ſunt in Jeruſalem.] Ut ibi in iſta Judæorum metropoli adhuc opus Domini promoverent.

Multoſque vicos Samaritanorum euangelizarunt.] Non tantum in ipſa metropoli, ſed in aliis quoque oppidis illius regionis per quæ tranſibant, Euangelium incolis prædicarunt. Euangelizare aliquem, & euangelizare alicui, id eſt bonum nuncium ei prædicare, eodem ſenſu dicitur, ut non tantum benedicere alicui, ſed & benedicere aliquem, dici ſolet.

Verſ. 26. *Angelus autem Domini &c.*] Miro modo Dominus cœleſtis nempe Jeſus Chriſtus ordinavit media ut homo quidam ad cognitionem ejus ſalvificam adduceretur. Ecce Angelum nuncium cœleſtem, qui nuncii jam Jeſu Chriſto in cœlum evecto ſunt ei ſubjecti, 1 Petr. 3. 22, miſit eo fine, is autem,

Loquutus eſt ad Philippum.] Illum Diaconum, & jam Euangeliſtam, qui in Samaria doctrinam Chriſti prædicavit, & miraculis corroboravit.

Dicens, ſurge & vade verſus meridiem, ad viam deſcendentem ab Jeroſolymis.] Quia ea via profecturus erat is homo qui erat ad fidem in Jeſum Chriſtum convertendus.

In Gazam.] Hæc urbs Samſonis geſtis, & morte celebris, Judic. 16. 1. ſeqq. & 21. Olim erat una ex quinque Philiſtæorum urbibus principalibus 1 Sam. cap. 6. 17. Vide & Jer. 25. 20. & Amoſ. 1. 6. & Sophon. 2. 4, de qua his locis prædicitur quod eſſet vaſtanda.

Hæc eſt deſerta.] Hoc quidam referunt ad viam, quæ reſpectu alterius viæ eodem tendentis non admodum trita fuerit. Sed alii potius ad Gazam: quæ ab Alexandro Magno Macedone fuit expugnata & diruta, manſitque deſerta: poſtea autem in alio loco alia ejus nominis eſt ædificata. Hoc dictum de loco deſerto videtur additum vel loco cauſæ, cur juſſus ſit Philippus ire eo, quo alias ipſe non fuiſſet iturus, non ſperans ſe in ea ſolitudine aliquid eximium effecturum: vel propter occupandam objectionem.

Verſ. 27. *Et.*] Vel qui nempe Philippus, *ſurgens* ſeu operi ſe accingens.

Profectus eſt.] Voci Angeli obſequutus.

Et ecce vir Æthiops.] Id eſt homo quidam ex Æthiopia, regione alioqui contemta, à filio Chami, Chus, Hebraice nominata. Ea putatur eſſe quæ nunc vocatur regnum Abyſſinum.

Eunuchus.] Nomen hoc Græcum quidam derivant ab eo quod bonam mentem habeat, quia caſtrati, qui proinde caſti erant, hoc nomine vocati: ii adhibebantur reginarum ſervitiis, Terent. in Eunucho Act. 1. ſc. 11. ultra med. Sed alii idem nomen deducunt ab eo quod cubile ſeu cubiculum nempe regium habeat ſeu teneat ac obſervet, quaſi εὐνὴν ἔχων ut ſignificet cubicularium, quamvis non caſtratum: ſeu aulicum. Ut Gen. 37. 36. & xxxix. 1. Potiphar vocatur Eunuchus, qui tamen uxorem habuit, ibid. ℣ſ. 7. Sin iſte Æthiops fuit eviratus ſeu ſpado, tum poteſt videri impletum eſſe in eo quod de Eunuchis prædictum fuit Jeſa. 56. 4, 5.

Dynaſtes.] Ita Græce à potentia ſeu poteſtate vocantur viri magnifici & præfecti inſigniores: tales è cubiculariis fiebant, Satrapæ.

Candaces Reginæ Æthiopum.] Reginarum Æthiopiæ tunc temporis hoc nomen Candace fuiſſe commune indicant Plin. l. vi. c. 29. & Strabo & Euſeb. ſicut Regum Ægypti olim Pharao, poſtea Ptolomæus.

Qui erat ſupra omnem gazam ejus.] Gaza dicitur eſſe vox Perſica, quæ ſignificat theſaurum. Fuit igitur iſte, præfectus theſauri regalis: qualis vocari ſolet Theſaurarius.

Qui venerat adoraturus.] Nempe Deum verum per ſacrificia.

In Jeruſalem.] Loco cultui Dei ſolenni deſtinato: vel à majoribus jam ſuis, addictus religioni Judaicæ, quam aliqui exiſtimant ab Æthiopibus olim ſuſceptam fuiſſe, tunc quando Regina illa Sabæa à Solomone rediit. Quanquam hæc non ex iſta regione Æthiopica fuiſſe videtur, de quo dictum ad Matth. cap. 12. 42. Fieri poteſt, quod aliqui indicant, ut ab Iſraëlitis per diſperſionem in Æthiopiam quoque profectis, religio ipſorum illic fuerit propagata, vel ipſe iſte Eunuchus factus proſelytus. E longinqua ac valde remota regione tam procul iverat religionis gratia, unde apparet ejus pietas.

Verſ. 28. *Erat autem revertens.*] Nempe poſt ſacra Jeroſolymis peracta, jam domum in Æthiopiam redibat.

Et ſedens in curru ſuo.] Curru ſuo proprio vehebatur, ſicut homo potens ac dives, idque ut probabile eſt non abſque comitatu.

Et legebat Prophetam Eſaiam.] Egregium ſpecimen pietatis, quod etiam in itinere, Sacræ Scripturæ lectioni deditus fuerit, etiamſi eſſet laicus ut vulgo vocant, & Politicus. Nam & talibus commendata eſt Sacræ Scripturæ lectio, ut Deut. 17. 18, 19. & Joſ. 1. 8. Huic actioni Sacræ intentum eum Dominus in pleniorem rerum ſacrarum notitiam adducere voluit.

Verſ. 29.

Digitized by Google

Verſ. 29. *Ajit autem Spiritus Philippo.*] Vel angelus, qui etiam eſt Spiritus, qui ſupra verſ. 26 narratur Philippum alloquutus: vel potius Spiritus Sanctus intus id ei dictans.

Accede & adhære currui huic.] Græcum verbum proprie ſignificat, *agglutinator:* ut acceſſu propiore haberet occaſionem colloquii ſacri.

Verſ. 30. *Accurrens autem Philippus.*] Obſequutus alacriter dictamini ſpiritus divini.

Audivit eum legentem Prophetam Eſaiam, & ajit numne intelligis quæ legis?] Ex iis quibus eum occupatum deprehendit, captavit occaſionem docendi eum. Legere aliquid & non intelligere parum prodeſt.

Verſ. 31. *Is autem ajit quomodo enim poſſim, niſi quis in viam duxerit me?*] Indicavit iſte Æthiops non potuiſſe ſe, illius Scripturæ Sacræ ſenſum intelligere, niſi quis alius eum illi oſtendiſſet: ideo quia Scriptura illa erat prophetica: prophetiæ autem pleræque ob ſenſus myſticos difficulter poſſunt iutelligi, ab iis qui eo à quo illæ dictatæ ſunt ſpiritu Prophetico carent. Vide 2 Petr. 1. 20. Sæpe in talibus ex eventu demum quo prophetiæ implentur, & illius ad has applicatione, quid ſibi eæ velint, percipitur. Neque vero tunc quum nondum Chriſtus fuit paſſim revelatus, ſed velata erant de eo myſteria, neceſſarium fuit ad ſalutem ut Prophetarum de eo verba myſtica ab omnibus plane intelligerentur: quæ ſuo demum tempore erant patefacienda. Hinc autem non conſequitur quod aliqui volunt, Sacras literas in rebus quoque ad ſalutem unicuique neceſſariis tanta eſſe obſcuritate involutas, ut nequaquam poſſint intelligi ab hominibus, etiam animum & diligentiam adhibentibus, & divinam opem ſiucere implorantibus, niſi eis ab Eccleſiæ prætidibus omnia explicentur. Bene ſcripſit Auguſtinus, de Doctr. Chriſt. l. 2. c. 6. Magnifice & ſalubriter Spiritus Sanctus ita Scripturas Sanctas modificavit, ut locis apertioribus fami occurreret, obſcurioribus autem faſtidia detergeret. Nihil enim fere de illis obſcuritatibus, eruitur, quod non planiſſime dictum alibi reperiatur. Et Chryſoſtomus in 2 Theſſ. Homil. 3. de divinis literis loquutus, ait, omnia neceſſaria ſunt aperta & manifeſta. [Et Cyril. cout. Julian. 50. 9. Nihil iu Scripturis difficile eſt iis qui iu illis verſantur ut decet. Et Epiphan. in Hæreſi 75. Omnia clara ſunt in divina Scriptura his qui cum ratiocinatione divinum ſermonem audire volunt.] In obſcurioribus Sacræ Scripturæ locis explicandis merito conſulendi ſunt peritiores qui in eis ſunt multum verſati. Sed ita conſulendi ut ii conſulant & rationibus perſuadeant id quod verum eſſe videtur, non ut imperent ſequendum eſſe ſenſum ab iis indicatum quamvis ab auditoribus non intellectum. Nam & hic de Sacræ Scripturæ intelligentia mentionem fecit Philippus; itaque intelligi oportet ea quæ ſunt credenda.

Rogavitque Philippum ut aſcendens ſederet cum eo.] Magna fuit iſtius Dynaſtæ viri inſignis probi modeſtia atque humanitas, & magnum veritatis ſanctæ cognoſcendæ ſtudium, qui homini ignoto & ut apparebat ignobili, non ſolum reſpondit comiter, ſed etiam ultro amanter in currum ſuum ad ſeſſionem & colloquium atque Scripturæ ſibi non claræ declarationem invitavit.

Verſ. 32. *At locus.*] In Græco textu eſt vox à continendo ſeu comprehendendo derivata: quod aliquam ſermonis partem contineat.

Scriptura quam legebat, erat iſte.] Sunt verba ex Eſa. 53. 7, 8.

Ut ovis ad mactationem ductus eſt, & ut agnus coram tondente ipſum mutus.] Alia animalia pleraque ſi non tantum ad occiſionein ſed etiam ad tonſuram ducantur ſolent id immodeſte ferre, ac reſiſtere & vociferari: At oves & agni modeſti & manſueti, talia placide tolerant. Modeſtia & patientia Meſſiæ ad tormenta & cruciatus ducendi, his Prophetæ verbis per ſimilitudinem deſcribebatur.

Ita non aperit os ſuum.] Loquutus quidem eſt Jeſus Chriſtus coram judicibus aliqua, ſed non defendebat oratione cauſam ſuam, & quum patiendum erat non conviciabatur adverſariis, neque minabatur. Vide 1 Petr. 2. 23. ita patiens erat iſte agnus Dei.

Verſ. 33. *In humiliatione ejus judicium ejus ſublatum eſt.*] Hebræus textus apud Jeſaiam habet, *de clauſura & de judicio ſublatus eſt.*

Poſſet verti etiam *à vel ex clauſura & ex judicio* quod hic notatur præpoſitione *in.*

Aliqui exponunt, Chriſtum per humiliationem & oppreſſionem, à judicibus non juſto judicio è medio ſublatum ſeu morte damnatum & interfectum eſſe. Alii autem eundem, ex contumelioſa condemnatione & ſupplicio miſerabili quo affectus eſt poſtea eductum ſurſum ſublatum ſeu exaltatum eſſe. Poſita ſuut autem iſta Prophetæ verba in præterito, quum habuerint ſignificationem futuri.

At generationem ejus quis enarrabit?] Per hanc generationem aliqui intelligere volunt ex Dei Patris eſſentia filii Dei prææternam emanationem, quæ ſit omnino ineffabilis. Sed de hac loquutum eſſe Prophetam nullo argumento firmo probari poteſt. Etiam ea Jeſu filii Dei generatio qua abſque viri ope per Spiritus divini Sancti operationem in virgine eſt formatus, enarrari plene uon poteſt. At vox generationis in Sacris Libris varias habet ſignificationes. Sæpe per Hebraiſmum ſignificat non actum quo quis gignitur, ſed nationem ſeu homines alicujus gentis, præſertim una ætate viventes, ut Gen. 7. 1. Eccl. 1. 4. Pſalm. 24. 6. Matth. 11. 16. XVI. 4. XXIV. 34. Marc. 13. 30. Luc. 17. 25. XXI. 32. Aliquando ſeculum, ut Geneſ. 6. 9. Pſalm. 100. 5. Jeſ. 51. 8. Epheſ. 3. 5, 21. Aliquando progeniem ſeu poſteros, ut Levit. 25. 30. Pſal. 112. 2. Hic ſive gentis illius Judaicæ quæ ſeculo Chriſti vixit eumque innocentem ad mortem diram damnavit malitiam ac perverſitatem magnam, intelligamus, ſive Chriſti progeniem ſpiritualem numeroſam, ſive ejuſdem Chriſti poſt mortem reſuſcitati ævum duraus in ſecula ſeculorum, omnia iſta enarrare eſt difficile. Videatur de his, inter Pontificios Lyranus, Vatablus, Arias Moutanus, inter Reformatos autem Zuinglius, Calvinus, Piſcator, Ravanellus.

Quoniam tollitur à ſeu *è terra vita ejus.*] In Hebræo textu Prophetæ, *abſciſſus eſt de terra viventium:* indicatur vita hæc quam in terra vivebat ei eſſe per mortem atrocem ademta.

Verſ. 34. *Reſpondens autem eunchus Philippo, ajit.*] Id eſt, loqui orſus, quamvis non ad interrogationem aliquid

aliquid regerens. Sæpe verbum *reſpondendi* in his libris ita accipitur.

Oro te, de quo Propheta dicit hoc? de ſeipſo? an de alio quopiam?] Non abſurde quidem de ipſo Eſaia qui à Judæis multa mala pertulit, intelligi iſta poſſunt, aliquatenus, ſenſu typico. Sed ſenſu eminentiore de alio, nempe de Jeſu Chriſto.

Verſ. 35. *Aperiens autem Philippus os ſuum.*] Id eſt, orationem prolixam dicere exorſus, ut Math. 5. ꝟſ. 2.

Et incipiens à Scriptura iſta.] Id eſt, ab hoc qui præ manibus erat Scripturæ loco, à verbis hiſce Eſaiæ, initio capto, ulterius progreſſus,

Euangelizavit ei Jeſum.] Docuit eum, doctrinam de Jeſu Nazaræno, cujus typum ac figuram aliquatenus geſſit Eſaias, in quo Jeſu & hæc & alia Prophetarum vaticinia eximio modo ſint impleta. Enarravit ei, quod is Jeſus, è familia Davidis ortus, Bethlehemi natus, ex virgine, Spiritu Dei Sancto abundantiſſime præditus, Euangelio annunciato, & miraculis multis inſignibus confirmato, quum peccatum nullum commiſiſſet, morte truculenta affectus fuerit: ſed poſtea die tertia Deus eum ex morte reſuſcitatum in cœlum aſſumſerit, ad dexteram ſuam collocaverit, omnia ei ſubjecerit, & dederit ei facultatem omnes fideles è morte ſuſcitandi & perducendi ad vitam æternam. In quem proinde Jeſum ut Meſſiam ſeu Regem populi Dei ſit credendum, & ei obediendum, & fidem iſtam profeſſos ac reſipiſcentiam ſuſcipientes, baptizari debere in remiſſionem peccatorum: & alia ejuſmodi quæ etiam alibi iis qui ad Jeſum Chriſtum adducebantur, ab Apoſtolis enarrata legimus.

Verſ. 36. *Quum autem proficiſcerentur.*] Aliqui codices addunt, *diſquirentes invicem.*

Secundum viam venerunt ad quandam aquam.] Fluvium aliquem forſan, vel torrentem.

Et inquit Eunuchus, ecce aqua, quid prohibet me baptizari?] Apparet eum à Philippo inter alia quæ ab eis qui Jeſum eſſent pro Domino ſuo habituri, requirebantur, inter diſſerendum audiviſſe de baptiſmo aquæ à talibus ſuſcipiendo. Igitur doctrinam de Jeſu Chriſto edoctus vult ei adjungi baptiſmum.

Verſ. 37. Quædam exemplaria totum hunc verſiculum omittunt. Qui tamen nequaquam eſt omittendus: continet enim Confeſſionis fidei quæ à baptizandis tempore Apoſtolorum exigebatur ſummam: & aperte declarat quid ſit in nomen Jeſu Chriſti baptizari: ut Beza annotavit.

Ajit autem Philippus, Si credis.] Hæc eſt conditio quæ à baptizandis jure prius requiritur, ut fidem habeant in Chriſtum, & eam fidem confiteantur, ac tum demum liceat eis baptizari: abſque hac fide præcedente aliquem baptizari in nomen Chriſti, eſt inconveniens, ſcilicet ut fiat Chriſtianus ac pro Chriſtiano habeatur is de quo non conſtat an credat in Chriſtum, vide Marc. 16. 16. Fidei autem iſti addendum vel includendum eſt propoſitum obediendi præceptis Chriſti. Ut Matth. 28. 20, ſeu reſipiſcendi. Act. 2. 38. & xx. 21.

Ex toto corde.] Non ſatis eſt fidem ore profiteri, ſed eam in corde plene habere ſinceram oportet, ut quis ſit de eo quod ſe credere ait firmiter perſuaſus hoc eſſe verum, & nihil dubitet. Vide Rom. 10. cap. 9, 10.

Filium Dei eſſe Jeſum Chriſtum.] In textu partes Enunciationis ſunt tranſpoſitæ; rectus ordo eſt, credo quod Jeſus Chriſtus, ſit Filius Dei. Hæc eſt brevis ſumma fidei Chriſtianæ, qualis etiam proponitur 1 Joh. 5. 5. & Joh. 20. 31. & 1 Joh. 4. 15, vide etiam Matth. 16. 16. Joh. 6. 69. infra Act. 9. 20. Sed in ea paucis verbis, res multæ continentur. Nam qui credit firmiter Jeſum illum ex Spiritu Sancto Dei conceptum, mortem diram paſſum, à Deo reſuſcitatum, eſſe Chriſtum ſeu Meſſiam, Regem populi Dei à Deo exaltatum, & quod idem eſt ex Pſal. 2. Filium Dei, nempe illum unigenitum, qui factus eſt hæres omnium, cui ſi quis fide vera adhæreat eique obediat is ſit ab eo ad hæreditatem regni cœlorum admittendus, is etiam præceptis ejus, obediet, ſine qua obedientia ſe gratiam ejus ſalutarem non ſperet obtenturum.

Non videtur iſte Æthiops tunc quum fidem iſtam profiteretur adeo ſupra id quod oportet ſapuiſſe, [vel potius deſipuiſſe] ut crederet, eum qui eſſet Chriſtus, ſeu Unctus Dei, & Filius Dei, eſſe ſimul ipſum Deum Altiſſimum, illum unicum.

Verſ. 38. *Et juſſit ſtare currum.*] Id eſt aurigæ ſuo imperavit, ut currum ſiſteret.

Et deſcenderunt ambo in aquam, & Philippus & Eunuchus.] Et baptizaturus & baptizandus tempore Apoſtolico in aquam deſcendebant: ideo quia ille iſtum non tantum aqua aſpergere, ſed in aquam immergere debuit. De quo videatur inter alia annotatio ad Matth. 3. 6 & 16. Quod etiam ex verſu hic mox ſubſequente apparet. Is mos immutatus eſt poſt tempora Apoſtolorum, & non obtinet inter eos Chriſtianos qui maxime gloriantur de antiquitate Apoſtolica.

Et baptizavit eum.] Nempe Philippus Eunuchum aquæ immerſit, in nomen Jeſu Chriſti quem profeſſus eſt, idque in ſignum ablutionis peccatorum ac reſipiſcentiæ.

Verſ. 39. *Quum autem aſcendiſſent ex aqua.*] Poſt abſolutum baptiſmum.

Spiritus Domini rapuit Philippum.] Quædam exemplaria hoc loco habent, *Spiritus Sanctus incidit in Eunuchum, Angelus autem Domini rapuit Philippum.* Ut & Hieronymus citavit, & Eraſmus ac Beza, annotarunt. Id ſi amplectamur, agnoſcendum erit ante ullam manuum impoſitionem Eunuchum iſtum accepiſſe extraordinarie Spiritum Sanctum, ut Cornelius cum domeſticis ſuis accepit eum adhuc ante baptiſmum, infra x. 44, 47. De Elia è conſpectu abeunte, olim creditum, eum à Spiritu Dei rapi, & alio transferri, 1 Reg. 18. 12. & 2 Reg. 2. 16. Sin hoc de Angelo accipiatur, conſentiet cum eo quod ſcriptum eſt in Additionibus ad Danielem, cap. 14. ꝟſ. 35 & 38. Abacucum Prophetam eſſe ab Angelo tranſportatum in alium locum. Tranſlatus eſt autem Philippus alio, cum corpore, poſtquam id ad quod miſſus à Deo erat, peregit, quia alibi ejus opera opus erat. Probabile eſt hunc raptum Philippi factum eſſe ſpectante Eunucho, ut is addito doctrinæ iſto miraculo magis in fide in Jeſum Chriſtum confirmaretur.

Et

Et non vidit eum amplius Eunuchus.] Ab hoc in Æthiopiam reverſo, fertur ibi diſſeminata eſſe religio Chriſtiana: quæ nunc admiſtis erroribus, & retentis præterea Judaicis ceremoniis, ab Abyſſinis utcunque tenetur.

Proficiſcebatur enim via ſua, gaudens.] Nempe quod intellexiſſet ex Philippo Prophetias de Meſſia jam impletas eſſe, & Meſſiam jam exiſtere; quodque fidem in eum & viam rectam perveniendi in regnum cœleſte ad vitam æternam eſſet aſſequutus: per hunc virum ſingulari Dei providentia ſibi inſperaoti oblatum. Ob hæc Dei beneficia inſignia, gaudium in animo ejus eſt exortum: veluti ſi theſaurum pretioſum abſconditum inveniſſet. Vide Matth. 13. verſ. 44.

Verſ. 40. *Inventus eſt.*] Non ſignificat eum quæſitum eſſe: Sed ibi exſtitiſſe, & apparuiſſe. Ita vox *inveniendi* non raro accipitur. Ut Exod. 35. 23. Eſth. 1. 5. Jer. 23. 11. Thren. 2. 9. Mal. 2. 6. vide etiam Matth. 1. 18.

In Azoto ſeu *Azoti.*] In textu Græco eſt *in Azotum.* Eſt nomen urbis Philiſtinorum, unius è quinque principalibus. Vide ſupta 26. annot. & Joſ. 13. ℣ſ. 3. Dicitur à Gaza diſtare 40 milliaribus.

Et tranſiens.] Seu peragrans, ſcilicet illam regionem, ab Azoto, ad Cæſaream.

Euangelizabat civitatibus omnibus.] In Græco textu eſt *euangelizabat civitates omnes.* Sicut ſupra verſ. 25.

Uſque dum veniret ipſe, in Cæſaream.] Seu Cæſaream. Hæc urbs ad mare meditarraneum ſita, quæ olim vocabatur Turris Stratonis, deinde ab Herode Magno Rege reſtaurata & egregie exornata, in gratiam Cæſaris Auguſti vocata eſt Cæſarea. Videatur Joſephus de bell. Jud. lib. 1. c. 16. Alia ab hac fuit Cæſarea Philippi de qua Matth. 16. 13.

CAPUT IX.

Verſ. 1. **A***T Saulus.*] Ut lupus rabidus, reſpice anoot. ad c. 8. ℣ſ. 1.

Adhuc ſpirans minas & cædem.] Quippe plenus ſpiritu Phariſaico, infeſto Jeſu Chriſto & ejus diſcipulis, ita ut eum horum perniciem & internecionem anhelare appareret: hoc toto animi ardore cupiebat, ita ut ex ejus oculis, vultu, & ore hujus ardoris flamma veluti emicaret. Ita Cicero dixit, Catilinam, ſcelus anhelantem, peſtem patriæ molientem, vobis atque huic urbi ferrum flammamque minitantem.

In diſcipulos Domini.] Per hunc Dominum intelligitur ille Jeſus, quem Deus Dominum & Chriſtum fecit, ſupra cap. 2. verſ. 36. cui Chriſtiani ſerviunt, & per eum Deo altiſſimo. In has oves inoocuas iſte lupus ſæviebat. Cujus fervor imo furor in Chriſtianis perſequendis ideo deſcribitur, ut deinde tanto magis mirandum opus Chriſti in eo converteodo appareat.

Accedens principem Sacerdotum.] Pontificem Maximum, ut Synedrii ſeu Concilii præſidem, qui tunc adhuc Cajaphas fuiſſe cenſetur.

Verſ. 2. *Petiit ab eo Epiſtolas.*] Et ſimul ab aliis ſeninribus. Vide infra Act. 22. 5. & 26. 12. ut hac authoritate Pontificia armatus, haberet licentiam iſtos qui pro hæreticis habebaotur, comprehendendi.

In Damaſcum.] Urbs hæe Syriæ antiqua & potens, à quodam Semi nepote condita narrratur Joſ. Antiquit. lib. 1. c. 7. dicitur ab Jeroſolyma diſtitiſſe milliaribus German. 40. Nomen Hebræum habet à ſanguine: quod eo loco ſanguis Abelis à Caine primo fratricida effuſus dicatur.

Ad Synagogas.] Damaſci fuit magna Judæorum frequentia, quæ inde colligi poteſt, quod ſub Nerone Damaſceni Ethnici decem millia Judæorum in publicas thermas collecta trucidaſſe narrentur, à Joſepho, de bello Jud. lib. 2. cap. 25. Probabile eſt multos è Judæis factos Chriſtianos, illam Jeroſolymitanam perſequutionem fugientes, confugiſſe Damaſcum. Itaque Saulus non contentus eos vexaſſe Jeroſolymæ, etiam illuc eos perſequendi laborem ultro deſumit. Magiſtratus autem Damaſcenus tunc Judæis favebat & in talibus coöperabatur, ut apparet 2 Cor. 11. 31.

Ut.] Scilicet per iſtas Epiſtolas efficeretur ei popoteſtas ac licentia id faciendi, nempe ut *ſi quos inveniſſet* &c.

Viroſque & mulieres.] Abſque ſexus diſcrimine, vide ſupta 8. 3.

Vinctos.] Seu vinculis ligatos, ut oves mactationi deſtinatas.

Duceret in Jeruſalem.] Ut ibi potiſſimum in iſta metropoli Judæorum, ad terrorem aliis incutiendum ſuppliciis afficerentur. Vide Joh. 16. 2.

Hujus viæ exiſtentes.] Id eſt ſectæ, ſeu religionis, nempe Chriſtianæ; per Metaphoram. Ita & inſra XIX. 9. & 22. & XXII. 4. & XXIV. 14.

Verſ. 3. *Inter proficiſcendum autem, factum eſt ut is appropinquaret Damaſco.*] Illi urbi in qua minas ſuas io Chriſtianos ad effectum deducere volebat.

Et ex improviſo circumfulſit eum lux à cœlo.] Inſtar fulguris, ſed magna lux lucidior Sole: de qua vide infra cap. 22. 6. & XXVI. 13. Ut Saulus zelo inconſiderato obtenebratus & quaſi occœcatus, hac luce cœleſti perſtringeretur ac percelleretor.

Ita infenſum valide adverſarium, zelo amaro flagrantem, miraculoſe ab eo averti, & ad Chriſtum converti oportuit.

Verſ. 4. *Et cadens in terram.*] Quia illius lucis à cœlo ad ſe venientis fulgore magno repentino perculſus ac quaſi ſideratus fuit.

Audivit vocem dicentem ſibi.] Nempe è cœlo prolatam, unde & lux deſcenderat.

Saul.] Non Saule; retenta vox Hebræa, quia Hebraicè facta eſt hæc alloquutio. Vide infra XXVI. verſ. 14.

Quid ſeu *cur me perſequeris*?] Quia Jeſu Chriſti diſcipulos perſequebatur, ideo ita loquitur Jeſus Chriſtus, qui quod ſuis fit id ita accipit quaſi ipſi fiat. Vide Matth. 25. 40 & 45. Luc. 10. 16. Quippe fideles Chriſti ſunt corpus & membra ejus.

Verſ. 5. *Ajit autem: Quis es domine?*] Videtur Saulus dum lux illa è cœlo appareret, priuſquam ipſe ea perſtrictus luminum ſuorum ſeu oculorum uſu privaretur, & priuſquam io terram procideret, vidiſſe perſonam quandam auguſtam, in cœlo ſeſe exhibentem, quæ erat Jeſus, ſed Saulus tunc adhue eam eſſe Jeſum ignorabat, forſan putabat eſſe Angelum

Digitized by Google

gelum Dei, aliquem, ideo interrogat *quis es*, agnoſcit tamen eſſe dominum, quippe qui dominica quadam poteſtate eum ita perculerat.

At Dominus.] Nempe is quem Chriſtiani pro Domino cœleſti quem Deus talem fecit, ſupra cap. 2. 36, agnoſcunt.

Ajit: Ego ſum Jeſus.] Addunt quædam exemplaria, *ille Nazarenus.* Hæc autem apparitio Jeſu glorificati, quamvis è cœleſti ſede non deſcendentis, fuit ſimilis illi quam vidit Stephanus, de qua ſupra cap. 8. 55, 56.

Quem tu perſequeris.] Nempe dum meos famulos fideles infeſtas.

Durum tibi.] Id eſt difficile, & noxium eſt.

Contra ſtimulos calcitrare.] Eſt loquutio proverbialis, ſumta ſimilitudine à jumentis ut bobus, qui ſi aratrum aut currum trahentes ſtimulo puncti ac fodicati recalcitrent, dum ſtimulo nocere volunt, non illi ſed ſibiipſis nocent; quia in ſtimulum acutum ejuſque cuſpidem calcem impingentes, ſuos ipſi pedes lædunt. Simile adagium reperitur apud Æſchylum, Agamemnone, & apud Euripidem Bacchis & Peliaſi. Etiam apud Terent. dicitur Phormione, Act. 1. ſc. 2. Nam quæ inſcitia eſt adverſum ſtimulum calces? Indicat Dominus Jeſus, Saulem imprudenter & fruſtra ei reſiſtere, eumque oppugnare in ipſius diſcipulis, nam quanto magis id fecerit, tanto magis à potentia ſua ſenſurum eſſe noxam & detrimentum.

Verſ. 6. *Tremenſque & pavens.*] Nempe Saulus, cujus mentio prius facta: perculſus mirabili cœleſti lumine & voce: jam è feroce domitus, inclinatus ad obediendum iſti Jeſu Chriſto, quem antea ſpernebat eique reſiſtebat; nunc autem eum præter opinionem ſuam in cœlo apparentem, agnoſcit Dominum: ex lupo fero factus repente mitis ut ovis.

Ajit, Domine, quid me vis facere?] Jam victus; dat manus, ac ſemet dedens atque ſubjiciens huic Domino, nempe Jeſu Chriſto, quærit ab ipſo modum ipſius reconciliandi, paratus ipſi obedire. Magnus iſte Jeſu Chriſti adverſarius magna quidem ipſius potentia pulſabatur, ſed tamen non vi irreſiſtibili ac violenta animus ejus cogebatur ut converteretur, ſicut quidam opinantur: nam Deus & Dominus Jeſus non amat invitum obſequium; quod neque obſequium proprie dici poteſt, ſi quis violenter ad id trahatur: ſed permovet variis mediis varios animos, ut commoti libere ſe ac libenter ei dedant eumque ſponte ſequantur.

Et Dominus.] Nempe Jeſus Chriſtus.

Ad eum.] Scilicet dixit.

Surge & ingredere in civitatem.] Nempe Damaſcum.

Et.] Id eſt, tunc, quædam exemplaria habent *& ibi*, id eſt Damaſci.

Dicetur tibi quid te oporteat facere.

Verſ. 7. *At viri qui ſimul iter faciebant cum ipſo.*] Comites Sauli: teſtes futuri iſtius miraculi quod circa Saulum eſt factum.

Steterunt attoniti.] Id eſt manſerunt in loco, in quo eos hæc res ſtupenda deprehendit, ita ut præ novitate rei mirabilis ſtupore perculſi non progrederentur; quamvis non proprie ſtarent, ſed in terram proſtrati eſſent, vide infra 26. 14. Ita *ſtare* pro ſimpliciter manere ut non progrediaris; ponitur Gen. cap. 19. 17.

Audientes quidem vocem.] Quæritur hic, de cujus voce hæc intelligantur. Aliqui exiſtimarunt intelligendum hoc de voce Sauli, qua alloquebatur quempiam, vſ. 5 & 6 quum comites ejus neminem viderent cum quo colloqueretur: Ut hæc verba concilientur cum illis quæ habentur infra cap. 22. 9. Sed non opus eſt eo confugere: de illis verbis illic erit aliquid notandum. Hic autem ſignificatur vox illa Jeſu Chriſti cœlitus demiſſa, quæ iſtorum aures feriebat, quamvis confuſe, ita ut ſignificatio ejus ab ipſis non perciperetur. Ut Joh. 12. 29.

Neminem autem ſpectantes.] Nempe quamvis forſan oculos verſus cœlum unde ſonus edebatur, attollerent, eo fine ut cernerent eum qui loqueretur cum Saulo, tamen non cernebant. Tantum Saulus cernebat. Vide ſimile quid Dan. 10. 7.

Verſ. 8. *Surrexit autem Saulus à terra.*] Græcum verbum proprie ſignificat, *excitatus eſt.*

Apertis autem oculis ſuis.] Id eſt, palpebris quæ antea erant occluſæ, diductis, conabatur videre; ſed *neminem videbat.*] Id eſt nec comites ſuos: nam fulgore illo cœleſti erat obcœcatus: ut apparet ex ver ſeq. & 12, 17, 18. & infra cap. 22. 11.

Manuducentes autem eum.] Nempe illi qui cum eo iter faciebant. Ita Saulus qui Chriſtianos vinctos Damaſco Jeroſolymam ducere volebat, tunc ipſe velut vinctus Damaſcum ducebatur.

Introduxerunt in Damaſcum.] Probabile eſt manuductionem iſtam à comitibus multis, per urbem, obſervatam, præbuiſſe occaſionem hiſtoriæ ejus rei miraculoſæ quæ Saulo accidit, divulgandæ.

Verſ. 9. *Et erat dies tres non videns.*] Iſto triduo, quum viſu corporali eſſet deſtitutus, credibile eſt Dominum Jeſum ei per internas animi viſiones voluntatem ſuam patefeciſſe, ut verè dicere poſſet, ſe Euangelium non ab homine ullo mortali accepiſſe ac didiciſſe, ſed per Jeſu Chriſti revelationem. Gal. cap. 1. 12.

Et non manducavit neque bibit.] Jejunio vacabat diu, ut factum olim ab Iſraëlitis Eſt. 4. 16. Id autem faciebat tum ob pœnitentiam anteactorum, tum ut commodius vacaret precibus & ſacris contemplationibus atque meditationibus.

Verſ. 10. *Erat autem quidam diſcipulus in Damaſco, nomine Ananias.*] Nempe diſcipulus Jeſu Chriſti; & quidem, ut probabile eſt, non vulgaris. Aliqui eum exiſtimant fuiſſe unum ex illis LXX diſcipulis qui in terris verſanti Jeſu Chriſto adhærebant, Apoſtolis proximi. Sic Oecumenius: qui etiam eum vocat diaconum. Auguſtinus autem vult fuiſſe preſbyterum. Dorotheus ſcribit eum poſtea factum eſſe Epiſcopum Damaſci.

Et ajit ad eum Dominus in viſione, Anania.] Sive in aperta viſione, ſive in ecſtaſi, ſive in ſomnio; fieri potuit ut angelus Jeſu Chriſti ſpeciem referens Ananiæ iſti apparuerit.

Is autem ajit, Ecce ego Domine.] Nempe adſum paratus alacriter facere quod jubes. Vide Matth. 21. verſ. 30.

Verſ. 11. *At Dominus ad eum: Surgens vade in vicum vocatum Rectum.*] Id eſt plateam Damaſci

ita nominatam, quod aliis plateis rectior eſſet.

Et quære in domo Judæ, Saulum nomine, Tarſenſem.] Oriundum è Tarſo urbe Ciliciæ, vide infra cap. 21. 39. & XXII. 3.

Ecce enim orat.] Saulus in converſionis actu conſtitutus, jejunio diuturno addidit preces.

Verſ. 12. *Et vidit.*] Nempe Saulus. Quidam exiſtimant hæc verba eſſe Domini Jeſu, narrantis iſta Ananiæ. Sed potius videtur hiſtoricus qui hoc ſcripſit, nempe Lucas, narrare his verbis ea quæ interea dum Dominus cum Anania loqueretur, de Saulo, eodem tempore de eodem negotio, ipſi Saulo apparuerint, atque ita hæc verba accepit vulgatus Interpres qui parentheſi hunc verſum incluſit. Præſertim quum non conveniens videatur, ut Dominus Jeſus ipſi Ananiæ hoc narrans dixerit, *vidit virum nomine Ananiam*, dixiſſet potius *vidit te*. Pro altera parte poſſet afferri ratio quæ ſuadeat hæc à Chriſto narrari Ananiæ, quod alias non exprimeretur quid eſſet Ananiæ faciendum. Sed etiam ſic non expreſſa eſſent plene quæ narrantur infra ℣ſ. 17 & 18. Videtur Dominus Jeſus de eo dixiſſe Ananiæ plura quam hic exprimuntur.

In viſione.] Quamvis oculis corporeis adhuc occæcatus eſſet, nec videre potuerit; tamen oculis animi vidit hoc quod ei intus oſtendebatur, eo modo quo apparuerat eventurum. Ut eventu poſtea ſubſequuto, magis confirmaretur in perſuaſione, hoc Domini providentia ſingulari eveniſſe.

Virum nomine Ananiam, introeuntem.] Virum hunc nominari Ananiam, Dominus Jeſus Saulo ignoranti revelavit: ut illi mox acceſſuro magis fideret.

Et imponentem ſibi manum, ut viſum recipiat.] Hoc eſt idipſum quod Dominus Ananiam Saulo facere voluit: quod impletum eſt infra ℣ſ. 17.

Verſ. 13. *Reſpondit autem Ananias, Domine audivi à multis de viro iſto.*] Affert rationes ob quas id videatur non faciendum, ex iis quæ de Saulo infeſto Chriſti diſcipulis narrata fuere: ignarus quid Dominus cum eo agere cœperit.

Quanta mala fecerit.] Supra cap. 8. 3.

Sanctis tuis.] Ita vocantur Chriſtiani paſſim: tum quia per ipſam Chriſti doctrinæ ac fidei in ipſum profeſſionem ſunt à vulgo hominum infidelium ſeparati, ac Deo ad ſervitia conſecrati, tum quia vitæ ſanctitate cujus profeſſionem faciunt præ aliis hominibus lucere debent, & ſi ſint veri Chriſtiani, etiam ſolent.

In Jeruſalem.] Urbe Judææ primaria.

Verſ. 14. *Et hic.*] Id eſt Damaſci.

Habet poteſtatem à primariis Sacerdotibus, ligare omnes.] Vide ſupra ℣ſ. 1 & 2.

Invocantes nomen tuum.] Ita deſcribuntur Chriſtiani: quia ii non tantum Deum Patrem, ſed etiam Jeſum Chriſtum ab eo exaltatum, perſuaſi de ejus regno cœleſti & divina poteſtate, in neceſſitatibus ſuis, auxilium ab eo petentes, precibus religioſis invocare ſolent. Hi iidem ita deſcribuntur etiam 1 Cor. 1. 2, vide & Rom. 10. 13. & 2 Tim. 2. ℣ſ. 22. *Nomen* autem alicujus ſignificat illum ipſum cujus eſt hoc nomen. Unde ſequitur Jeſum Chriſtum religioſe eſſe invocandum. Vide ſupra ad c. 7. ℣ſ. 59 annotationem.

Verſ. 15. *Ajit autem ad eum Dominus: Vade.*] Jubet Dominus Jeſus Ananiam ſepoſita excuſatione & cunctatione ire ad Saulum.

Quoniam rationem affert, *vas electionis.*] Hebraiſmus, id eſt, *vas electum*. Similes Hebraiſmi Luc. 16. 9. XVIII. 6.

Per *Vas* intelligitur inſtrumentum utile ad aliquid efficiendum. Confer 2 Tim. 2. 21.

Mihi eſt iſte.] Nempe Saulus.

Ad portandum nomen meum coram gentibus, &c.] Quaſi præco aut etiam ſignifer, id eſt ut mihi miniſtret ad notificandum & palam manifeſtandum nomen meum, id eſt me gloriamque meam, variis hominibus. *Gentibus*, nempe præter Iſraëlitas extraneis, quibus antea Chriſtus non annunciabatur.

Et Regibus.] Non tantum hominibus vulgaribus, ſed & in excelſo dignitatis gradu poſitis, Paulus Apoſtolus de Chriſto ejuſque doctrina rationem reddebat, ut Agrippæ Regi infra cap. 16. & Neroni Cæſari.

Filiiſque Iſraëlis.] Etiam Iſraëlitis.

Verſ. 16. *Ego enim oſtendam ei.*] Non tantum mandato, ſed etiam ipſis experimentis. Ut Pſal. 60. ℣ſ. 5. & LXXI. 20.

Quanta oporteat eum propter nomen meum pati.] Odia, carceres, verbera, pericula, & mortem atrocem. Qualia aliis mei cauſa fecit, talia ipſe propter me feret ac patietur, & tamen nomen meum inter iſta & iſtis non obſtantibus, prædicabit.

Verſ. 17. *Abiit igitur Ananias, & introivit in illam domum.*] Nempe de qua dictum ſupra verſ. 11, in qua Saulus diverſabatur.

Et imponens in eum manus.] Quamvis Ananias non erat Apoſtolus, tamen ad ejus manuum, juſſu Domini Jeſu impoſitionem, ſequuta ſunt effecta ſingularia, à Domino Jeſu ipſo circa Saulum facta. Ut Marc. 16. 18.

Ajit, Saul frater.] Jam illum olim perſequutorem, Chriſti diſcipulorum, ſed jam converſum, & ab ipſo Chriſto commendatum, appellat fratrem.

Dominus miſit me, Jeſus.] Poſtquam dixit *Dominus*, quia hoc ambiguum erat, & potuiſſet Saul hoc nomen de ipſo Deo Altiſſimo accipere, ideo declarat ſtatim quis ſit iſte Dominus, nempe *Jeſus*: cui & Ananias jam ut Domino ſuo cœleſti ſerviebat, & Saulus eidem ſervire debebat.

Qui viſus eſt tibi in via qua veniebas.] Ulterius eundem Dominum deſcribit, ab apparitione ipſius, ipſi Saulo facta: quam apparitionem videtur ipſe Dominus Jeſus Ananiæ ignoranti revelaſſe. Quidam opinantur Dominum Jeſum tunc præter cœlum ſupremum in quo habitat, fuiſſe præſentem perſona ſua infra in aëre. Sed potuit Dominus, quando voluit videri in cœlo ſupremo manens, cœlis apertis, ſe, Saulo exhibuiſſe, ut factum Stephano ſupra cap. 7. 56, vel viſum Sauli ſublimaſſe, aut ſpeciem ſui illuſtrem oculis ejus quamvis longe diſtantibus impreſſiſſe per miraculum. Præſertim quum viſio fiat per ſpecierum à re viſibili radiantium, in oculos impreſſionem atque receptionem: & quum ſtellas ſatis procul ab oculis noſtris diſſitas in cœlo ſitas, tamen videamus. Ad hanc viſionem Jeſu Chriſti videtur reſpicere Paulus 1 Cor. 15. 8, ut ex ea poterit

tuerit teſtari de Jeſu Chriſto redivivo à ſe conſpecto.

Ut viſum recipias.] Quem lumine cœleſti perſtrictus amiſiſti. Vide ſupra ℣ſ. 8.

Et implearis Spiritu Sancto.] Alias donum iſtud eximium conſerebatur per Apoſtolicarum manuum impoſitionem. Vide ſupra cap. 8. 15, 17. Hic autem abſque Apoſtolica opera confertur, à Domino Jeſu.

Verſ. 18. *Et ſtatim deciderunt ab oculis ejus quaſi ſquamæ.*] Quæ tum quum oculi Sauli luce cœleſti perſtricti eſſent, humoribus è cerebro deductis & coagularis concreverant.

Viſumque recepit illico.] Ablatis ab oculis viſionis impedimentis, ſeu obſtaculis.

Et ſurgens baptizatus eſt.] Monente eodem Anania, ut narrat infra cap. 22. 16, ut Chriſto initiaretur, ejuſque diſcipulum ſe eſſe teſtaretur, atque ſordes peccatorum ſe abluere velle profiteretur.

Verſ. 19. *Et ſumto cibo, corroboratus eſt.*] Quia per triduum jejunaverat, ut indicatum ſupra ℣ſ. 9. Quod jejunium tam diuturnum, præter conſternationem quæ ei miraculoſe evenerat, vires corporis ejus debilitaverat, has igitur tunc refecit.

Fuit autem Saulus cum iis qui in Damaſco diſcipulis.] Id eſt Chriſti aſſeclis, his ſe mox conjunxit.

Dies aliquos.] Quia digreſſus fuit inde brevi recta in Arabiam, ut ſcripſit ipſe, Gal. 1. 17.

Verſ. 20. *Et ſtatim.*] Abſque mora, quod ſibi cœlitus revelatum agnovit, id profeſſus eſt, & alios docuit.

In Synagogis.] Nempe Judaicis conventibus, urbis Damaſci, publicè.

Prædicabat Chriſtum.] Quædam exemplaria habent *Jeſum*, quod nomen erat iſtius Domini proprium, ei ab ipſa nativitate inditum. Sed etiam Chriſti cognomen jam ei quaſi proprium nomen evaſit. Et ſi id hic retineatur, ipſum hujus perſonæ nomen ſignificabit, non autem ejus munus Regium, quod alias eo deſignari ſolet, ut infra ℣ſ. 22.

Quod is ſit ille Filius Dei.] Nempe ille eximius, de quo dictum Pſal. 2. 7, qui idem eſt Meſſias ſeu Unctus Dei, Græcè Chriſtus, ut ibidem vocatur verſ. 2. Nempe Rex divinus, à Deo Altiſſimo conſtitutus ſupra Sionem, ut ibidem dicitur ℣ſ. 6. Reſpice annot. ſupra ad cap. 8. 37.

Verſ. 21. *Obſtupeſcebant autem omnes audientes.*] Non ſimpliciter mirabantur, ſed cum ſtupore, ob ſubitam & magnam mutationem in contrarium.

Et dicebant; Nonne hic eſt ille qui populabatur ſeu *expugnabat in Jeruſalem.*] De hoc vide ſupra cap. 8. verſ. 3.

Invocantes nomen iſtud.] Nempe Jeſu Nazaræni, id eſt eum ipſum religioſe colentes. Vide ſupra ad verſ. 14.

Et huc.] Nempe Damaſcum.

In hoc venit ut vinctos eos duceret ad primarios Sacerdotes?] De his ſupra ℣ſ. 2 & 14.

Verſ. 22. *Saulus autem &c.*] Similis in hoc aliquatenus illi Saulo filio Cis qui mutato ſtatu, quum eſſet in Regem Iſraëlitarum unctus, Spiritu Domini ſuper eum deſcendente, prophetavit, & mutatus eſt in alium virum. Ut dicitur 1 Sam. 10. 6. & 9.

Magis corroborabatur.] Per Spiritum Dei, tum in fide ac religione Chriſtiana, tum in libertate loquendi de ea.

Et confundebat Judæos.] Nempe quum eos valide confutaret, & convinceret, ad perturbationem eos adducebat, quia ejus dictis reſiſtere firmiter eaque refellere non poterant, ut ſupra cap. 6. 10.

Habitantes in Damaſco ſeu *Damaſci.*] Ibi ubi ipſe Chriſtianos, Judaico ſpiritu perſequi voluit.

Inſtruens.] Vox Græca eſt à compactione ſumta, quum quis aliquid compingit. Quidam hoc ita exponunt quod ut artifices compacturi ſingulas partes inter ſe conſerunt & conjungunt, ut aliæ aliis quadrent, ita Saulus, Scripturæ Sacræ locos conferret & connecteret, ut ea quæ aſſerebat, confirmaret & perſuaderet. Alii ſimpliciter ſignificare putant quod eos inſtrueret docendo. Sicut vox iſta ſumitur alibi, ut 1 Cor. 2. 16, & apud LXX Interpretes Bibliorum Græcos, non raro.

Quod hic.] Nempe is de quo erat magna controverſia, ſcilicet Jeſus ille Nazarænus, à Judæis non pridem crucifixus, quem jam Saulus prædicabat, de quo ſupra ℣ſ. 20.

Sit ille Chriſtus.] Quod antea dictum eſt, *quod is ſit ille Filius Dei* ℣ſ. 20, id hic dicitur quod *ſit ille Chriſtus.* Pro eodem ergo iſta accipiuntur, eſſe illum filium Dei, nempe excellentiſſimum, & eſſe Chriſtum, ſeu Meſſiam. Vide etiam Matth. 16. 16. Confer Marc. 8. 29. Luc. 9. 20. XXII. 67, 70. & XXVI. 63. & Joh. 6. 69. & 1 Joh. 5. 1 & 5.

Verſ. 23. *Quum autem impletæ eſſent dies multæ.*] Græcè propriè *ſufficientes.* Dies pro tempore etiam longiore annos complectente ſumuntur per Hebraiſmum, ut Gen. 5. 5 & 8, 11. & ſeqq. VI. 3. Matth. 2. ℣ſ. 1. iij: 1.

Iſti dies, ſeu iſta tempora, complectuntur circiter triennium à converſione Sauli; Quum is poſtquam Damaſci, aliquot diebus tantum eſſet commoratus, ut dictum ſupra verſ. 19 abiiſſet inde in Arabiam, ibique in loco à Judæa remotiore verſatus, poſtea rurſus rediiſſet Damaſcum; ut ipſe iſte Saulus ſeu Paulus teſtatur Gal. 1. 17, 18. Cujus intermediæ in Arabiam profectionis nullam hic mentionem faciens Lucas, cum priore Damaſci commoratione hanc ſecundam immediate connectit.

Simul ſeu inter ſe, *conſilium inierunt Judæi, interimere eum.*] Ita ſolent adverſarii veritatis, quum eam refellere non poſſunt, ejus confeſſores & præcones opprimere & è mundo ac vita tollere conantur.

Verſ. 24. *Notum factum eſt autem Saulo.*] Sive ab ipſo exploratum aut aliquo modo cognitum, ſive à quopiam ei nunciatum.

Hoc in eum conſilium eorum.] Plerique vertunt *inſidiæ.* Sed vox Græca propriè ſignificat initum conſilium in aliquem, ſeu adverſus aliquem.

Adſervabantque portas dieque & nocte, ut eum interimerent.] Tantopere diligentes ac ſeduli erant in malo propoſito exſequendo.

Verſ. 25. *Sumentes autem eum diſcipuli.*] Non ipſius Sauli ſed Chriſti, ita tunc abſolute vocabantur Chriſtiani.

Noctu demiſerunt per murum, fune ſubmittentes in ſporta.] Inimicorum inſidias vitare licet ſervis Dei & Chriſti; tum ex præcepto ipſius Domini, Mat. X.

 verſ. 23.

verſ. 23. tum exemplo, Matth. 12. 15. & Joh. 7. 1. & VIII. 59.

De hoc autem Pauli effugio vide etiam quod ipſe narrat 2 Cor. XI. 32, 33.

Verſ. 26. *Adveniens autem Saulus in Jeruſalem.*] Illam Iudæorum metropolim, in qua prius Chriſti diſcipulos ipſe perſequebatur, in qua tunc degebant præcipui Chriſtiani, Apoſtoli. Illuc mox poſtquam periculum illud Damaſcenum evaſit, advenit, vide Gal. 1. 18. Quum iter Arabicum inter duas ejus Damaſci commorationes medium interveniſſet. Videatur annotatio ſupra ad verſ. 23.

Tentabat.] Id eſt conabatur ac ſtudebat.

Jungi diſcipulis.] Nempe Chriſtianis, cum iis ut fratribus volens familiariter converſari.

Et.] Videtur hæc vocula alias copulativa hic poni pro *ſed* adverſativa.

Omnes timebant eum.] Ut oves lupum, memores perſequutionis ab eo excitatæ ſupra cap. 8. 3. IX. 1, ignorantes autem ejus converſionem.

Non credentes.] Quia id omnino inopinatum & inſperatum erat, de tam crudeli perſequutore, ſeu vexatore diſcipulorum Chriſti, ideoque incredibile videbatur.

Quod eſſet diſcipulus.] Nempe Chriſti, id eſt Chriſtianus.

Verſ. 27. *Barnabas autem.*] Ille de quo dictum ſupra cap. 4. 36 & 37, quem aliqui ajunt fuiſſe olim Saulo familiarem, & ſub Gamaliele condiſcipulum.

Apprehendens eum.] Quidam exponunt, ſuſcipiens eum pro fratre. Sed hoc jam præſuppoſito, videtur potius hic ſignificari quod eum manu prehenderit. Ut Luc. 9. 47. XIV. 4. Hebr. 8. 9.

Duxit ad Apoſtolos.] Qui tunc Hieroſolymæ erant; nominatim ad Petrum, cujus viſendi cauſa Saulus potiſſimum illuc venerat, & ad Iacobum fratrem Domini. Vide Gal. 1. 18, 19.

Et enarravit eis.] Nempe Barnabas teſtimonium de Saulo præbens, ut à fratribus ſuſciperetur pro fratre.

Quomodo in via vidiſſet Dominum &c.] Nempe Saulus.

Et quod loquutus eſſet ei.] Vide ſupra verſ. 3, 4, 5, 6. & ſeqq.

Et quomodo in Damaſco libere loquutus eſſet in nomine Jeſu.] Palam & aperte cum fiducia diſſerens, de Jeſu, ejus poteſtate atque authoritate fretus, ejuſdemque virtute adjutus, in ejus etiam gloriam. Vide ſupra verſ. 20 & 22. Hæc omnia Barnabas reſcivit, non tantum ut probabile eſt quod ab ipſo Saulo ei eſſent narrata, ſed etiam vel quod forſan ipſe Damaſcum profectus à Chriſtianis ibi habitantibus ut ab Anania, iſta cognoviſſet, vel etiam quod aliqui fratres Damaſci habitantes Jeroſolymam venientes Barnabæ iſta enarraſſent.

Verſ. 28. *Et erat cum eis.*] Nempe cum Apoſtolis, Saulus. Etiam hic factum eſt aliquid ſimile ei quod cum Saulo illo filio Cis de quo dicebatur, num etiam Saulus inter Prophetas? 1 Sam. X. 11.

Ingrediens & egrediens.] Id eſt verſatus familiariter, munus ſuum exſequens. Ut ſupra cap. 1. 21.

In Jeruſalem.] Nempe Jeroſolymis ita verſabatur: non longo tempore, tantum dies quindecim ut ipſe narrat, Gal. 1. 18.

Et libere loquens in nomine Domini Jeſu.] Vide annot. ad verſ. proxime præcedentem. Velut palinodiam canens eorum quæ prius contra Jeſum ibidem Ieroſolymis dicebat ac faciebat.

Verſ. 29. *Loquebaturque & diſceptabat adverſus Helleniſtas.*] Quinam per hos intelligantur dictum eſt ſupra ad cap. 6. 1. Nempe ex Græcis ſeu Ethnicis, Judæorum proſelyti. Nam, ut Chryſoſtomus notavit, à prima origine Hebræi, nec videre Saulum ita mutatum ſuſtinuiſſent.

Tales Helleniſtæ videntur fuiſſe & illi qui cum Stephano diſceptabant. Supra cap. 6. 9.

Illi autem conabantur eum interimere.] Quum ejus argumentis reſpondere ſufficienter non poſſent, loco ſermonum lapidibus forſan vel aliis violentis mediis diſputare cum eo volebant.

Verſ. 30. *Cognoſcentes autem id* ſeu *cognita ea re fratres.*] Nempe in Domino, id eſt Chriſtiani.

Deduxerunt eum in Cæſaream.] Non illam de qua ſupra cap. 8. 40: ſed aliam, quæ dicta Cæſarea Philippi. Vide Matth. 16. 13, hæc enim propior Tarſo.

Et dimiſerunt eum in Tarſum.] Urbem Ciliciæ, patriam ipſius Sauli, ut ſupra verſ. 11. & infra XXI. verſ. 39 eo, ſicut credibile eſt, fine ut ibi populares ſuos ad Jeſum Chriſtum etiam converteret. Erat autem jam monitus à Domino Saulus ut excederet Jeroſolymis. Vide quæ ipſe narravit poſtea, infra cap. 22. 17, 18.

Verſ. 31. *Illa quidem igitur Eccleſia per totam Judæam & Galilæam & Samariam.*] Aliqui codices habent ſingulariter *illa Eccleſia.* Erant ſecundum loca diverſa diverſæ congregationes Chriſtianorum: ſed tamen omnes illæ ut partes conſtituebant unam Eccleſiam Chriſti.

Habebant pacem.] Poſt illam perſequutionem, de qua ſupra cap. 8. 1. Ita Dominus poſt afflictiones dat aliquando fidelibus ſuis reſpirium, & quædam halcyonia. Putant aliqui hanc ejus pacis cauſam fuiſſe quod Tiberius Cæſar, auditis mirandis Jeſu Chriſti geſtis, vexatoribus Chriſtianorum fuerit comminatus ſupplicium: quod teſtantur Tertul. Apologet. cap. 5. & Euſeb. in Chronico.

Ædificata.] Fundabantur ut domus ſpiritualis Dei & Chriſti. Ut 1 Petr. 2. 5. *Ædificari*, ſignificat proſperari. Ut Iob. 22. 23. Pſal. 28. 5. Jer. 12. verſ. 16. XXXI. 4. Mal. 3. 15.

Et pergentes, in timore.] Græcus textus non habet *in.* Sed interdum hæc particula omiſſa ſubintelligitur ut in verſione Bibliorum Græca, 2 Sam. 15. 11. Pſal. 81. 14. LXXXIX. 31. Proverb. 28. 26.

Timore Domini.] Non ſervili, ſed filiali, ex quo manat obedientia erga præcepta ejus.

Et conſolatione Sancti Spiritus.] Per quem, ut paracletum, Deus & Dominus Jeſus illa Eccleſiæ membra, ſpe vitæ æternæ conſolabatur: vel etiam efficiebat ut alii ex aliorum donis gaudium perciperent mutuum.

Multiplicabantur.] Ita ut augeretur numerus fidelium, ſicut ſupra cap. 2. 11 fine.

Poſſunt hæc verba etiam ita accipi, ut poſt vocem *pergentes* ponatur comma, reliquæ autem voces ſignifi-

ſignificent, Eccleſias illas, timore Domini & conſolatione Spiritus Sancti creviſſe, ſeu eſſe multiplicatas. Ita pace atque tranquillitate ſibi beneficio Dei ac Domini Jeſu conceſſa, illi fideles non ſunt abuſi ad licentiam carnalem, ut aliqui facere ſolent, ſed bene uſi, ad ſtudia pietatis promovenda.

Verſ. 32. *Factum eſt autem ut Petrus tranſiens per omnes.*] Nempe viſitans eos omnes qui in illa regione Judææ, Galilææ & Samariæ erant Chriſto addicti. Eſt hoc officium eorum qui in Eccleſia donis Dei ſunt præ cæteris exornati, ut fideles Chriſti hinc inde ſparſos ſubinde viſitent, ut eos doceant, confirment, conſolentur, atque officii ipſorum admoneant.

Deveniret & Sanctos.] Id eſt Chriſtianos. Vide ſupra annot. ad verſ. 13.

Inhabitantes Lyddam.] Civitatem inter Judææ toparchias connumeratam.

Verſ. 33. *Invenit autem illic hominem quendam Æneam nomine.*] Græcum nomen, ſignificat laudabilem.

Ex ſeu *ab annis octo decumbentem in grabbato.*] Ipſa temporis diuturnitate morbus inveteratus erat ad ſanandum deſparatus.

Qui erat paralyticus.] Græce hoc loco poſitum eſt non nomen ſed participium deductum à verbo quod ſignificat reſolvere: nempe nervis reſolutis. Vide Matth. 9. 2.

Verſ. 34. *Et ajit ei Petrus, Ænea, ſanat te Jeſus.*] Indicat donum ſanationis non à ſe conſerri, ſed à Domino Jeſu, quem etiam ſtatim deſcribit quod ſit *ille Chriſtus*, nempe Meſſias, qui olim populo Iſraëlitico promiſſus eſt à Deo Rex populi Dei conſtitutus, atque factus, ut & hunc ægrum & alios iſta audientes ad fidem in Jeſum adducat. Vide ſupra cap. 3. 6, 12.

Surge & ſterne tibi ipſi.] Nempe in grabbato, cujus facta mentio verſ. præcedente, jubet ut lectiſternia, forſan incompoſita, componeret, atque complanaret, & cubationi in poſterum aptiora redderet: quod valetudinis reſtitutæ erat evidens argumentum. Non jubet eum tollere grabbatum, & abire, ut juſſit ſimilem ægrum Chriſtus, Matth. 9. 6, quia ille extra domum ſuam erat, iſte autem domi, ut videtur.

Et ſtatim ſurrexit.] Dicti Petrini effectus mox apparuit, quum ille qui lecto affixus movere ſe non poterat, è lecto ſurrexiſſet, & ſe ſanatum eſſe oſtendiſſet.

Verſ. 35. *Et viderunt eum omnes qui inhabitabant Lyddam.*] Quorum plerique eum antea graviſſime ægrotantem & cubili affixum noverant, nunc autem ſanum ac vegetum miraculoſe redditum non ſine admiratione ſpectabant.

Et Saronem.] Aliqua exemplaria Græca habent Aſſaronem. Non tantum urbs, ſed regio campeſtris ferax & compaſcua; ad oram maris mediterranei, dicta Saron ſeu Græca terminatione Seronas 1 Paral. cap. 27. 29. Eſa. 33. 9. xxxv. 2. lxv. 10.

Qui converſi ſunt.] Vel converterunt ſe, ut vertit Beza, & Piſcator. Vide & ſupra cap. 3. 19, moti nempe illa Æneæ miraculoſa ſanatione.

Ad Dominum.] Nempe ad Jeſum, ut fidem in eum amplecterentur, credentes eum eſſe Meſſiam, ſeu Chriſtum.

Verſ. 36. *In Joppe autem.*] Alias *Japhe*, civitate ad mare mediterraneum celebri, de qua Jon. cap. 1. 3.

Quadam erat diſcipula.] Nempe Chriſti, ut viri Chriſto addicti vocati *diſcipuli*, ita hæc fœmina, *diſcipula*, id eſt Chriſtiana.

Nomine Tabitha.] Eſt nomen Syriacum: quod hic mox exponitur, dum additur *quæ explicata*, nempe ſi hoc nomen explicetur *dicitur* ſeu ſignificat *Dorcas* Græcè, at Latinè *Caprea*.

Hæc erat plena bonorum operum.] Id eſt abunde ea faciens, quaſi eis referta. Intelliguntur præter alia pia facta, præcipue beneficia in pauperes collata, ut apparcat infra ℣ſ. 39, & hic dum additur,

Et eleemoſynarum quas faciebat.

Verſ. 37. *Factum eſt autem in diebus illis ut infirmata ea.*] Nempe quum morbo affecta ægrotaſſet.

Moreretur.] Etiam boni homines atque pii ægrotant ac moriuntur, Deo naturæ curſum non inhibente, imo talia fieri permittente.

Lavantes autem eam.] Jam olim moris erat mortuorum corpora lavari, ante ſepulturam: hoc erat ſignum eam eſſe vere mortuam.

Poſuerunt in exedra.] In loco ædium ſuperiore.

Verſ. 38. *Quum autem eſſet Lydda prope Joppen.*] Paucis milliaribus diſſita.

Diſcipuli.] Nempe Chriſto addicti homines, qui habitabant Joppæ.

Audientes quod Petrus eſſet in ea.] Nempe Lydda.

Miſerunt duos viros.] Non unum: majoris auctoritatis & fidei conciliandæ gratia.

Ad eum, rogantes ne pigraretur.] Seu, ne cunctaretur, vel gravaretur.

Tranſire uſque ad eos.

Verſ. 39. *Surgens autem Petrus ſimul venit cum eis.*] Poſtulato honeſto ac juſto morem gerens.

Quem advenientem deduxerunt in exhedram.] Nempe eo ubi corpus mortuæ erat collocatum, ſupra verſ. 37. Non narratur hic expreſſe eos rogaſſe Petrum ut eam è morte excitaret: ſed hoc ſubintellitur ex effectis huic fini deſtinatis, quæ hic deſcribuntur:

Et adſtiterunt ei omnes viduæ.] Pauperes, à Tabitha ſeu Dorcade beneficiis affectæ.

Flentes & oſtendentes.] His S. Petrum commovere volebant ad commiſerandum, eamque reſuſcitandam.

Tunicas, interiores, *& veſtimenta.*] Nempe ſuperiora ut pallia. Monumenta manuum illius, facta & donata iſtis viduis pauperibus.

Quæ faciebat cum eis exiſtens.] Id eſt quum exiſteret ſeu eſſet, viva Tabitha. Vide ſupra ℣ſ. 36.

Dorcas.] Illa fœmina pia ita dicta Græcè, quæ Syriacè Tabitha vide ſupra ℣ſ. 36.

Verſ. 40. *Ejectis autem extra omnibus Petrus.*] Seu expulſis, id eſt exire juſſis. Turbam fugit, ſolus eſſe voluit, ut liberius ardentius preces funderet. Sic olim Elias, 1 Reg. 17. 19, 20. Et Eliſæus 2 Reg. cap. 4. 33. Similiter fecit Chriſtus, Matth. 9. 25, quamvis alia de cauſa.

Poſitis genibus, oravit.] Cum magna non animi

tantum ſed & corporis coram Domino ſubmiſſione.

Et converſus ad corpus, ajit, Tabitha, ſurge.] Corpus adhuc anima carens alloquitur tanquam perſonam vivam; quia Spiritus Domini in ipſo exiſtens dictabat ei impetratam eſſe per ipſum fœminæ hujus mortuæ reſurrectionem.

Illa autem aperuit oculos ſuos, & viſo Petro reſedit.] Non vana fuit Petri precatio & mortuæ alloquutio; ecce effectus optatus reſuſcitationis eſt conſequutus.

Verſ. 41. *Data autem ei manu, erexit eam.*] Adhuc debilem, ut firma ſtaret.

Vocatis ſeu *accerſitis autem Sanctis.*] Nempe illis diſcipulis Chriſti qui ibi aderant, de quibus dictum ſupra ℣ſ. 38.

Et viduis.] Quæ ob ipſius beneficia eam mortuam deplorabant, ſupra ℣ſ. 39.

Stitit eam vivam.] Quæ jam mortua erat eam redivivam exhibuit ad eorum ſolatium. Si poſt mortem pii mox in cœlum abeunt & ſtuuntur conſpectu Dei, atque gaudiis cœleſtibus & ſumma beatitate, non exſpectata reſurrectione univerſali, ut aliqui opinantur, certe Petrus hanc fœminam piam jam defunctam, ad vitam terrenam reducens, non beneficio eam affecit, ſed maleficio atque damno.

Verſ. 42. *Notum autem factum eſt hoc per totam Joppen.*] Tam inſigne miraculum in mortua ex morte erepta oſtenſum.

Et multi crediderunt in Dominum.] Nempe in Jeſum Chriſtum, cujus vi hoc miraculum inſigne ab ejus ſervo Petro eſt factum. Is eſt finis miraculorum, à Domino cœleſti profectorum, ut homines nondum credentes, per ea ad fidem in iſtum Dominum ſuſcipiendum commoveantur.

Verſ. 43. *Factum eſt autem ut dies multos.*] Græcè proprie *ſufficientes.*

Maneret is.] Nou Dominus cujus proxime facta mentio, ſed Petrus, qui eſt remotius nominatus.

In Joppe.] Illa civitate maritima celebri, de qua dictum ſupra ad ℣ſ. 36. Iu qua commoratum credibile eſt eum id ſpectaſſe ut meſſem ibi copioſam Domino meteret, ac plures ei lucrifaceret.

Apud quendam Simonem coriarium.] Qui pelles animalium depilatas, ſubigebat atque macerabat, atque ex eis coria conficiebat. Apud hominem conditione ac genere vitæ vilem, ſed ut credibile eſt pietate non poſtremum, Petrus Apoſtolus excellens diverſabatur; vel quia ab iſto hoſpite erat exoratus ut apud eum diverſorium habere vellet; vel quia ipſe Petrus apud vitum probum quamvis non clarum modeſtiæ cauſa hoſpitium paupertiuum elegerat.

C A P U T X.

Verſ. 1. NArraturus quendam ad Chriſtum converſum, deſcribit eum.

Vir autem quidam erat in Cæſarea.] Nempe illa de qua ſupra cap. 8. 40. Nam ea propior Joppæ.

Cornelius.] Nomen Romanum (non prænomen) cujus nominis fuerunt Romæ familiæ quædam celebres. Quanquam fieri potuit ut is non ex aliqua earum oriundus, ſed adſcitus fuerit; præſertim quum non exprimatut cognomen; qualia erant Scipionum, Lentulorum, Syllarum.

Centurio.] Centum militum Præfectus proprie, ut & ille Matth. 8. 5, à militia carnali ad ſpiritualem vocandus.

Ex cohorte vocata Italica.] Videtur cohors hic latius ſumi, pro legione, quæ multas in ſe cohortes continebat: quum Tacitus in Hiſtoriis ſæpe faciat mentionem legionis Italicæ. Singulæ enim legiones Romanorum habebant nomina ſua: quædam à numero, quædam à locis, aliæ aliunde ut infra cap. 27. 1. Annon hic ab urbe Hiſpaniæ dicta Italica, è qua ortus Silius Italicus? vel quod ex ipſis Italis non aliis exteris collecta.

Verſ. 2. *Pius & timens Deum.*] Jam idem vir deſcribitur à moribus: quos in viro militari, & quidem Ethnico, repertos eſſe, mirum eſt: quod pietati & cultui Dei ſecundum eam quam habebat notitiam operam daret. Apparet fuiſſe proſelytum; quanquam non omnino proſelytum juſtitiæ, quales ad ſacra Judaica plane ab Ethniciſmo tranſibant: ſed proſelytum domicilii, ſeu habitationis. Tales dum Reſpub. Iſraëlitarum libera eſſet, erant ii qui juris Noachidarum capitum ſeptem, obſervationem ſuſcipiebant. Inter quæ erat ut Idololatriam abdicarent, caverent blaſphemiam nominis Dei veri, & ſanguinis humani effuſionem injuſtam, & membri animalis cum ſanguine eſum, & inceſtum, & prædationes, & denique ut ſervarent judicia, ut Rabbini memorant. Tales fuerunt illi Græci ſeu gentiles Theſſalonicæ, qui colentes Deum vocantur infra cap. 17. 4. Tunc quum jam Judæi ſub alieno imperio eſſent ut ſub Romano, etiam inviti tolerabant Ethnicos inter ſe viventes, ut Romanos, quamvis impios. Sed hunc apparet ex Judæorum converſatione aliquam veri Dei & religionis notitiam jam habuiſſe, & Judæis faviſſe, ut mox indicabitur: fuiſſeque ſimilem illi de quo ſcriptum eſt Luc. 7. 5.

Cum tota domo ſua.] Id eſt domeſticis ad familiam ſuam ſpectantibus, patremfamilias bene præeuntem ſequentibus, qui nempe erant per ætatem capaces pietatis & timoris Dei: quod ad infantes ſi qui tum in domo ejus erant, nondum actu pertinebat.

Facienſque eleemoſynas multas populo.] Eleemoſynas quæ ſunt officium charitatis, mirum eſt factas à milite: quum milites ut Harpyjæ aves rapaces potius aliena auferre quam ſua aliis conferre ſoleant. Populus hic ſignificatur Judaicus: non tantum quia hoc actum in Judæa: (nam alioqui tunc inter Judæos Ethnici non pauci vivebant) ſed quia in his libris hoc nomine *populi* ſimpliciter ſolent denotari Judæi, oppoſite ad Ethnicos, qui non cenſebantur pro populo Dei. Ut Act. 21. 39, 40. XXVI. 17. & 23.

Precans Deum.] Ut eleemoſynæ, charitatis erga proximos, ita preces crebræ pietatis erga Deum effecta.

Semper.] Nempe quantum per negotia licebat.

Verſ. 3. *Is.*] Particula hæc in Græco textu non expreſſa, videtur ſupplenda, ut fecit & vulgatus Interpres Latinus, etiamſi voces ſuperioris verſiculi de precatione, hiſce copulaverit.

Vidit in viſione manifeſte.] Non in ecſtaſi, nec in ſomnio, ſed vigilans, oculis corporeis: quia Angelus

apparuit

Digitized by Google

apparuit ei in corpore quopiam aſſumto, ut Zachariæ Sacerdoti Luc. 1. 11, & veſte ſplendida, vide infra verſ. 30.

Quaſi hora nona diei.] Quæ erat hora precationis publicæ apud Judæos, qua tunc & Cornelius ut eſt probabile precibus erat intentus.

Angelum Dei introeuntem ad eum.] Quamvis non Iſraëlitam ſed Ethnicum at probum. Vide notata ſupra ad cap. 3. 1.

Et dicentem ei, Corneli.] Compellat eum nomine.

Verſ. 4. *Ille autem intentus ei & expavefactus.*] Quia ſubito ingreſſus, nemine aperiente, & forma auguſtiore quam humana.

Ajit, quid eſt Domine?] Non putabat Cornelius hanc perſonam ad ſe venientem eſſe Deum. Nam ſolet hæc appellatio, domini, tribui etiam viris honoratis.

Ajit autem ei.] Nempe Angelus.

Preces tuæ, & eleemoſynæ tuæ.] Quamvis nondum fide plena præditus eſſet Cornelius, quum ſe populo Dei Iſraëlitico inter quem vivebat non prorſus adjunxiſſet, neque Legis Moſaicæ præcepta omnia quæ tunc adhuc vigebant obſervanda ſuſcepiſſet, ut nec circumciſionem Abrahamo datam, vide infra ℣ſ. 45. & cap. xi. 3. Tamen aliqua erga Deum fide ſeu fiducia generali erat præditus, quæ deſcribitur Heb. xi. verſ. 6, ſine qua nemo Deo placere poteſt: credebat quippe Deum eſſe, & iis qui ipſum quærunt, id eſt gratiam ejus per pietatem ambiunt, fieri remuneratorem, ex qua fide manabant non abſque gratia Dei juvante iſta bona opera, quæ hic ei adſcribuntur, quæ Deo placuerunt, ita ut his motus perfectiorem ſui voluntatiſque ſuæ & fidei plenæ etiam in Chriſtum cognitionem eidem impertiri voluerit. Cæterum jam tunc Cornelium habuiſſe fidem in Chriſtum, & quidem talem ut crederet ſe ejus merito & ſatisfactione quam ſibi applicaret, vitam æternam poſſeſſurum, ut aliqui opinantur, probari non poteſt. Certe non credebat Jeſum eſſe Chriſtum, imo id ignorabat, ut fatetur Piſcator, obſervatione ad hunc locum.

Aſcenderunt.] E terra in cœlum velut holocauſta vel thymiamata. Apoc. 5. 8. viii. 3, 4. vide & Hebr. 13. 16, 16.

In memoriale.] Plerique vertunt *in memoriam*, ſed vox Græca eſt diverſa, ſignificat monimentum. Quaſi dicat Deum ex iſtis reminiſci Cornelii, velut humano more, per metaphoram. Vide & infra verſ. 31.

In conſpectu Dei.] Seu coram Deo.

Verſ. 5. *Et nunc.*] Pro *igitur nunc* vel *ideo nunc* per Hebraiſmum. Ut Marc. 9. 5.

Mitte in Joppen viros.] Scilicet aliquos.

Et accerſe Simonem quendam, qui cognominatur Petrus] Saulo futuro Apoſtolo, Dominus Jeſus ipſe videndum ſeſe exhibuit, eumque de myſteriis fidei edocuit: at Cornelium mediante Petro Apoſtolo docere voluit. Non jubetur Cornelius ad Petrum ut Monarcham Eccleſiæ proficiſci, eumque adorare, ſed Petrum ut ad ipſum veniret advocare.

Verſ. 6. *Hic hoſpitatur apud quendam Simonem Coriarium, cui eſt domus juxta mare.*] Indicat Angelus ut Simon Petrus iſte ſit quærendus, apud alium Simonem.

Hic dicet tibi.] Non Simon Coriarius, quamvis propius nominatus, ſed Simon Petrus, remotius at principaliter indicatus.

Quid te oporteat facere.] Vide infra cap. xi. 14. Non relinquitur Cornelius internis viſionibus, quales fere ſolas curant fanatici Enthuſiaſtæ, neque etiam fidei implicitæ carbonariæ quam commendant laicis Pontificii.

Verſ. 7. *Ut autem abiit Angelus ille loquens Cornelio*] Id eſt qui loquebatur.

Vocatis duobus domeſticis ſeu *famulis ſuis & milite pio.*] Apparitore, qui erat ſimilis Domino ac Ductori ſuo. Vide ſupra verſ. 2. *Cum tota domo ſua:* quanquam iſte miles à domeſticis famulis diſtinguitur, ut & Matth. 8. 9. Alias miles pius rara avis in terris, alboque ſimillima corvo. At iſte pius officio pio adhibetur.

Ex iis qui aſſidue aderant ei.] Vulgatus Interpres vertit, *qui illi parebant*, non recte; nam & alii omnes milites qui in illa centuria erant, huic Centurioni ſuo parebant: at hic diſtinctionis cauſa ita vocantur ii qui huic Ductori ſuo peculiariter præ cæteris addicti, & familiarioris admiſſionis fuerunt. Non unum ablegavit Cornelius ad Petrum, ſed plures, nempe tres, ut major fides & authoritas huic legationi conciliaretur.

Verſ. 8. *Et quum eis expoſuiſſet omnia.*] Nempe de Angeli apparitione, ejuſque ſermone.

Miſit eos in Joppen.] Abſque mora & dilatione exſequens mandatum cœleſte, cum obedientia.

Verſ. 9. *At poſtridie iter facientibus illis, & civitati.*] Nempe Joppæ,

Appropinquantibus, aſcendit Petrus ſuper tectum.] Ut ibi liberius ſine interpellatione precaretur. Tecta in Judæa erant plana, ſuper quæ homines commode commorari & negotia peragere poterant. Videantur notata ad Matth. x. 27. & xxiv. 17.

Precari, circa horam ſextam.] Nempe à Solis ortu, id eſt circa meridiem: quando ſolebant etiam preces publicæ fieri. Vide ſupra annot. ad cap. 3. 1.

Verſ. 10. *Factus eſt autem valde eſuriens, & voluit guſtare.*] Non ſignificat hoc loco tantum primis labris attingere: ſed comedere, ſeu prandere: quia eſuriebat, ut hic dicitur.

Parantibus autem illis.] Non exprimitur quinam ſint illi qui paraverint, & quid paraverint; ſed ſubintelligitur, domeſticos illius domus, in qua Petrus tunc degebat, paraſſe ei cibum.

Incidit in eum ecſtaſis.] Significat hoc loco mentis exceſſum talem, quo quis quaſi extra ſe raptus, & à ſenſilibus quæ adſunt ſubtractus, uſque ad oblivionem eorum externatur.

Verſ. 11. *Et ſpectat.*] Præſens pro præterito, id eſt *ſpectabat*, nempe non oculis corporeis ſed mente, quia in ecſtaſi.

Cœlum apertum.] Ut ſolitum fieri in cœleſtium rerum apparitionibus. Ut Ezech. 1. 1. Matth. 3. 16. Act. 7. 56.

Et deſcendens ſuper ſe vel *ad ſe vas quoddam ut linteum magnum quatuor initiis.*] Id eſt extremitatibus.

Vinctum ſeu *alligatum, & demiſſum in terram.*

Verſ. 12. *In quo exiſtebant omnia.*] Id eſt omnis generis ſeu quarumlibet ſpecierum, ut Eſa. 2. 2. Non ſolum ea quæ ſecundum Legem erant munda, ſed præcipue immunda, ut apparet ex ſequentibus.

Quadrupedia terræ.] Animalia terreſtria intelliguntur hic domeſtica, ut inter alia ſunt porci atque ſues, cameli, canes, equi.

Et feræ.] Diſtinctæ à prius nominatis quadrupedibus: ut lepores, cuniculi, urſi, lupi, leones &c.

Et reptilia.] Ut ſerpentes, lacertæ, limaces, ranæ. Sub his autem comprehenduntur & piſces, anguibus ſimiles, ut anguillæ, congri, murænæ, muſtelæ fluviatiles, ophidia.

Et volatilia.] Ut aquila, corvus, noctua, accipiter: & alia per Legem Moſis edi vetita, vide Levit. cap. 11.

Cæli.] Quæ volitant in cœlo infimo, id eſt aëre. Ut Matth. 6. 26, per genitivum ſubjecti, ut & paulo ante, *quadrupedia terræ*, per hæc animalia varia, ſignificabantur homines cujuſque gentis, imo & qualiſcunque vitæ etiamſi peccatores immundi eſſe conſeantur.

Verſ. 13. *Et facta eſt vox ad eum.*] Nempe è cœlo.

Surgens, Petre, macta & manduca.] Nempe quæcunque horum abſque diſcrimine: ſignificatur à talium uſu non eſſe abhorrendum.

Verſ. 14. *At Petrus ajit: Nequaquam Domine.*] Recuſat Petrus facere id quod cœlitus imperabatur: exiſtimans id explorandi ſui cauſa factum eſſe.

Quia nunquam manducavi.] Recuſationis cauſam affert, quod id eſſet contra conſuetudinem, quæ Lege Moſaica nitebatur.

Omne.] Id eſt quidquam, ſeu ullum. Ut Rom. cap. 3. 20.

Commune aut impurum.] Quædam exemplaria Græca pro *aut* habent *&*. Aliqui hæc diſtinguunt ita, ut *commune* dicatur, quod non eſt natura ſua impurum, ſed lege vetitum: *impurum* autem, quod etiam natura ſua tale videtur, ut ſunt reptilia. Alii tamen hæc pro eodem accipiunt, ut prius vocabulum exponatur per poſterius. Quod videntur firmare verba verſ. ſeq.

Verſ. 15. *Et vox rurſus* [ex] *ſecundo* ſeu *iterum ad eum: quæ Deus purificavit.*] Id eſt tum pura effecit, tum pro puris habenda declaravit, ut iſta cœlitus demiſſa.

Tu.] Eſt antitheſis; quaſi dicat quoniam *Deus* hoc ſanctificavit, ideo *tu* homuncio qui nequaquam es Deo comparandus, ne teipſum veluti opponas Deo, eique reſiſtas.

Ne communia facito.] Græcè unica voce hoc exprimitur, quaſi dicat ne communica. Significat autem ne communia ſeu polluta facito, id eſt pro pollutis habeto vel polluta eſſe dicito. Ut Levit. 13. 3, 8, 11, 15, 20, &c. vide hic infra ℣ſ. 28. Factum ponitur pro conatu faciendi. Potuit initio Petrus exiſtimare hoc oſtento id tantum indicari, jam permitti Judæis ad Chriſtum converſis libertatem cibis Lege Moſaica vetitis veſcendi. Sed poſtea, vocatus ad Cornelium Ethnicum, & ire juſſus, intellexit hoc eſſe præcipue deſignatum, alienigenas, incircumciſos, poſtquam cœleſti ope ab idololatria & aliis impiis moribus purgati ſunt, non eſſe averſandos velut impuros, nec ab eorum converſatione & communione abſtinendum. Quod declaratur infra ℣ſ. 28.

Verſ. 16. *Hoc autem factum eſt* [per] *ter.*] De iteratione iſta, poteſt dici illud quod de ſomnio Pharaoni iterato dictum Gen. 41. 32, quod hæc res eſſet parata ac firmata à Deo. Et quidem tertiata repetitio, perfectam atque conſtantem & certam ejuſdem rei ſignificationem indicat.

Et rurſum receptum eſt illud vas in cœlum.] Ut ex cœlo ſublimi erat demiſſum deorſum ad terram, ita rurſus à terra ad cœlum ſurſum eſt ſublatum: non ut proprie intelligatur vas tale immundis beſtiis plenum in cœlo collocari, ſed quia aliquatenus elevatum, diſparuit.

Verſ. 17. *Quum autem in ſeipſo ambigeret Petrus.*] Jam ab ecſtaſi ad ſe reverſus.

Quidnam eſſet hoc viſum quod viderat.] Id eſt quid ſignificaret, ſeu quid rei portenderet. Eſſe ponitur pro ſignificare.

Et ecce.] Particula *&* hoc loco redundat. Ut Matth. 28. 9 & alibi. Interim dum Petrus non intelligens quid hoc oſtentum cœleſte ſibi vellet, de eo hæſitaret ac ſecum quæreret, adſunt iſti qui ei dubii iſtius facto ipſo interpretationem afferant.

Viri miſſi à Cornelio, inquirentes domum Simonis.] Nempe Coriarii.

Adſtiterunt ad portam.] Nempe illius domus.

Verſ. 18. *Et vocantes.*] Seu quum vocaſſent, ſeu voce editâ acclamaſſent, ſubintellige aliquem ex illius domûs domeſticis.

Percontabantur ſi.] Id eſt *an.*

Simon cognominatus Petrus iſthic hoſpitaretur.] Seu diverſaretur.

Verſ. 19. *At Petro cogitante de illa viſione, ajit ei.*] Accedit iterum vox è cœlo, quæ exponit illam viſionem, novo mandato.

Spiritus.] Id eſt Deus, vel Chriſtus, per Spiritum ſuum ſeu afflatum, in cor ſeu animum Petri immiſſum.

Ecce viri tres quærunt te.] De quibus ſupra ℣ſ. 7.

Verſ. 20. *Sed.*] Id eſt *itaque.*

Surgens deſcende, & vade cum eis.] Nempe eo quò te vocant, ad Cornelium.

Nihil dijudicans.] Significat hoc loco, dubitans; quia dubitantis judicium quaſi diſtractum in partes diverſas propendet, modo in affirmationem, modo in negationem.

Dubitationis ac hæſitationis cauſam, & quidem magis ad negationem inclinantem, habere potuit Petrus, quod is ad quem accerſeretur non ex natione Judaica eſſet, ſed Ethnicus, quales homines niſi Judaiſmum eſſent amplexi, à gratia Dei prorſus alieni eſſe putabantur: nec licitum eſſe exiſtimabatur cum talibus converſari. Vide infra ℣ſ. 28.

Quia ego miſi eos.] Nempe is qui per Spiritum loquebatur, Deus, fuit author iſtius miſſionis à Cornelio factæ.

Verſ. 21. *Deſcendens autem Petrus ad illos viros miſſis à Cornelio ad eum.*] In quibuſdam codicibus Græcis, ut etiam verſione Latina vulgata, & Syriaca, non habentur iſta verba; & videntur abſque neceſſitate addita; quum nomini *viros* præfixus

articulus

articulus Græcus, qui ſignificat *illos*, hoc ipſum indicet.

Dixit ad eos: Ecce ego ſum quem quæritis: quæ cauſa eſt propter quam adeſtis?] Quia ignorabat quamobrem eum accerſerent, ideo interrogat.

Verſ. 22. *Ii autem dixerunt, Cornelius Centurio, vir juſtus & timens Deum.*] Commendant Cornelium, ne Petrus vir Dei ſanctus ab eo viſendo abhorreret. Vide ſupra ℣ſ. 2.

Teſtimoniumque habens à tota gente Judæorum.] Non ab uno aut altero teſte, laudem habens pietatis, ſed à multis, hujus nationis cujus tu es, quamvis ipſe non ſit ex hac natione, ſed extraneus. Intelliguntur autem præcipue illi Judæi qui Cæſareæ ubi ille quoque degebat, habitabant, aut etiam in locis vicinis.

Oraculo admonitus eſt ab Angelo ſancto.] Nuncio cœleſti divino: unde apparet hanc eſſe Dei voluntatem.

Ut accerſeret te in domum ſuam, & audiret verba à te.] Nempe de iis quæ oporteat eum facere, quæ à te dicenda fore Angelus indicavit, ſupra ℣ſ. 6.

Verſ. 23. *Introvocatos igitur eos hoſpitio excepit.*] Nempe Petrus humaniter: ut ibi cœnam ſumerent & pernoctarent, quia jam dies ad veſperam inclinaverat.

At poſtridie Petrus exivit cum eis.] Profectus Cæſaream ad Cornelium.

Et quidam fratrum à Joppe comitati ſunt eum.] Prudenter hos è Judæis factos Chriſtianos aſſumſit in re tali Petrus, ut eſſent eorum quæ fierent, teſtes; & quidem non pauci, ſed ſex, ut expreſſum infra cap. xi. 12.

Verſ. 24. *Et poſtridie introierunt in Cæſaream.*] Nempe Petrus cum illis comitibus.

At Cornelius erat exſpectans eos.] Id eſt exſpectabat ſeu præſtolabatur diligenter.

Convocatis cognatis ſuis & neceſſariis amicis.] Non ſolus hoc bono ſpirituali, notitiæ voluntatis Dei revelandæ, frui volebat, ſed alios etiam ſibi ſanguine vel amicitia junctos ejuſdem participes fieri optabat. Sic debent facere pii.

Verſ. 25. *Quum autem factum eſt ut introiret Petrus.*] Non *quum introiſſet*, ut habet vulgata verſio; nam poſtea demum verſ. 27, dicitur introiiſſe, nempe in domum ipſam; ſed hic erat in introitu in veſtibulum domûs, ante januam.

Occurrens ei Cornelius, cadens ad pedes, adoravit.] Submiſſe veneratus; non quod Petrum coleret ut ipſum Deum, ſed ut Dei legatum excellentem, per quem ei Deus voluntatem ſuam ſe declaraturum indicavit, ſupra verſ. 5 & 6. Tirinus Jeſuita ad hæc verba annotavit: ut Prophetam adoravit adoratione religioſa, non tamen latreutica, ſed humana, quomodo olim Abraham adoravit filios Heth. Gen. 23. verſ. 7.

Verſ. 26. *At Petrus eum erexit, dicens: Surge.*] Quamvis olim veneratio tam ſubmiſſa, quæ adoratio dicitur, exhibita fuerit hominibus honoratis, præſertim Prophetis Dei, ut Eliæ 1 Reg. 18. 7. 2 Reg. 1. 13. & Eliſæo 2 Reg. 4. 37, de qua videantur etiam annotata ad Matth. 2. 2 & 11; tamen quia hæc veneratio quamvis civilis valde humilis erat, & quoad geſtum externum vix differens ab adoratione religioſa, & potuit videri latreutica, ut ait Tirinus qualis debetur Deo vel ei qui divinam poteſtatem ſibi datam poſſidet, ut Domino Jeſu Chriſto, ideo S. Petrus ex modeſtia ac demiſſione animi, recuſavit talem adorationem. At is qui ſe S. Petri ſucceſſorem jactat, etſi divinis donis quæ in S. Petro erant manifeſta, caret, tamen ſubmiſſam adorationem ab hominibus ad pedes ſuos procumbentibus eoſque oſculantibus, non recuſat, nec ſolum eam admittit, ſed etiam ſuperbe requirit.

Et ego ipſe homo ſum.] Nempe terrenus, ſicut & tu, conſervus tuus, ergo non eſt cur me tantopere venereris velut Deum.

Verſ. 27. *Et colloquens ei* ſeu *cum eo, intravit.*] Nempe Petrus, in domum ipſius Cornelii.

Et invenit.] In Græco textu eſt verbum præſens, pro præterito. Invenit autem quamvis non quæreret, id eſt reperit, vel deprehendit.

Multos qui convenerant.] Vide ſupra ℣ſ. 24.

Verſ. 28. *Fatuſque eſt ad eos: Vos ſcitis quomodo nefas ſit viro Judæo, adjungere ſe aut accedere alienigenæ.*] Id eſt quod pro re illicita hoc cenſeatur. Non proprie ex Lege Dei, ſed ex inſtituto Majorum Rabbinorum, qui à Gentilium incircumciſorum contactu immunditiam contrahi docebant: ut tanto magis ab eorum conſortio arcerent ſuos. Hinc factum ut in Pilati Præſidis prætorium introire nollent Judæi, ne polluerentur, Joh. 18. 28. Quia prætorium illud refertum erat gentilibus.

Adjungere ſe.] Græcè propriè *agglutinari*, id eſt familiarem converſationem habere.

Et mihi.] Particula copulativa *&* hoc loco ponitur pro adverſativa, *ſed:* ut & alibi.

Deus oſtendit.] Nempe per illam viſionem monſtratam cœlitus, ſupra ℣ſ. 15.

Ut nullum communem.] Id eſt pollutum, exponit hoc quum addit *aut impurum dicerem*, nempe ob cæremonialem immunditiem, *hominem*, ideo tantum quod ſit incircumciſus, atque Ethnicus. Alioqui homo qui eſt corruptis moribus, etiamſi ex populi Dei numero cenſeatur, eſt pollutus & impurus. Tit. 1. 15, cum tali non licet converſari familiariter neque cibum capere. 1 Cor. 5. 9, 11. 2 Theſ. 3. 6, 14.

Verſ. 29. *Ideoque abſque contradictione veni accerſitus.*] Dei mandato potius quam Judæorum inſtitutis obſequens.

Percontor ergo qua ratione.] Id eſt quam ob rem, ſeu propter quam cauſam.

Accerſiveritis me?] Hoc interrogat Petrus præſentibus aliis, ut habeat Cornelius occaſionem exponendi ea de re mandati divini: & ipſe Petrus juſtiorem cauſam de religione ibi diſſerendi.

Verſ. 30. *Et Cornelius inſit: A quarta die uſque ad hanc horam.*] Videtur hic dici per quatriduum Cornelium jejunaſſe. Sed non de eo agitur quamdiu, ſed quando jejunaverit. Nam & non dicit *jejuno* ſed *eram jejunans* ſeu jejunabam. Quaſi dicat quartus dies eſt ab hac hora quæ nunc eſt, retro computando, quando me jejunio dabam, ſeu quarta ab hinc die hoc factum eſt. Id colligitur ex ℣ſ. 9 & 23 & 24. Quippe poſt jejunium, & poſt viſionem quæ Cornelio apparuit, altera die nuncii à Cornelio miſſi,

venerunt

venerunt ad Petrum. Poſtridiè, id eſt tertia ab illo tempore die, Petrus cum eis Joppâ diſceſſit Cæſaream verſus: ſed demum ſequente die, manè ut credibile eſt ingreſſus eſt Cæſaream, & venit ad Cornelium, nempe ab illo jejunio quarta die. Si aliter, id eſt illo prius indicato ſenſu verba hæc accipiantur, nempe ut per quatuor dies Cornelius jejunaverit, tunc non intelligetur ex his verbis, cujus diei, an quartæ, an tertiæ, an ſecundæ, horâ nonâ Angelus ei apparuerit.

Eram jejunans.] Imitatus Judæos religioſos, à cibo abſtinebat, interim rebus ſacris occupatus. Forſan propterea etiam id narravit, ne quis diceret, ei ex ebrietate aliquam illuſionem phantaſiæ factam eſſe, in ea quam narrat viſione.

Et nona hora orans.] Etiam in hoc Judæos imitabatur. Vide ſupra ad ℣ſ. 3.

In domo mea.] Non in Synagoga Judaica, ad quam ut incircumciſus non pertinebat.

Et ecce vir.] Id eſt viri ſpecie, Angelus ſanctus: quem non hominem eſſe deinde agnovit.

Stetit coram me veſte ſplendida.] In quali ſoliti apparere Angeli cœleſtes. Ut Matth. 28. 3. Luc. 24. 4.

Verſ. 31. *Et inſit, Corneli, exaudita eſt tua oratio.*] Qua inſtanter oras Deum pro ſalute tua & tuorum: quam oraſti ac imploraſti à Deo gratiam, eam exoraſti atque impetraſti.

Et eleemoſynæ tuæ commemoratæ ſunt in conſpectu Dei.] Reſpice ſupra ad verſ. 4. Similis phraſis circa rem contrariam Apoc. 16. 19.

Verſ. 32. *Mitte ergo in Joppen, & advoca Simonem qui cognominatur Petrus. Hic hoſpitatur in domo Simonis Coriarii, juxta mare, qui adveniens loquetur tibi.*] De his vide ſupra ℣ſ. 5 & 6.

Verſ. 33. *Ex eadem.*] Aliqui ſubintelligunt *hora*. Alii autem hæc habent pro voce compoſita, ſignificante confeſtim. Ut & Marc. 6. 25. & infra c. XI. 11. XXI. 32. XXIII. 30. & Philip. 2. 23.

Ergo miſi ad te.] Indicat quam feſtinaverit in Dei mandato de Petri advocatione exſequendo.

Tuque bene feciſti adveniens.] Id eſt quod adveneris. Laudat Petri factum, atque indicat ad ſibi gratum eſſe, ut 2 Petr. 1. 19. & 3 Joh. 6.

Nunc ergo omnes nos in conſpectu Dei adſumus.] Ita compoſitis animis, ut perſuaſi ſimus Deum nos ſpectare. Pro his tamen verbis alii habent, *in conſpectu tuo.* Ut Syrus, & Arabs, & Latinus vulgatus Interpres.

Ut audiamus omnia imperata tibi à Deo.] Declarat Cornelius Petro ſuam ſuorumque promtitudinem ad audienda ea quæ is à Deo demandata haberet ut proponeret.

Verſ. 34. *Aperiens autem Petrus os, ajit.*] Reſpice ſupra ad cap. 8. 35.

In veritate deprehendo.] Id eſt vere, reipſa experior, ita eſſe. Quod per viſionem miraculoſam è cœlo oſtenſam ænigmatice ei indicatum fuerat, id nunc ex re præſenti clarius ſe comperiſſe, profitetur. In exordio concionis ſuæ vult amovere fidei auditorum obſtaculum ex communi Judæorum opinione, quaſi gratia Dei ſalutaris ad ſolos Iſraëlitas pertineret.

Quod non eſt perſonarum acceptor Deus.] Perſonam vel potius faciem quaſi oculis expoſitam, accipere per Hebraiſmum dicitur is qui alicui præ altero favorem ſeu gratiam oſtendit, ob aliquas ejus qualitates externas ad cauſam ipſam ſeu negotium nihil facientes: ut ob formam ſeu ſpeciem externam, vel gentem, vel natales, vel divitias &c. alium autem contra averſatur ob horum contraria. Hoc vitium Græce vocatur Proſopolepſia: quæ eſt præpoſtera benevolentia. Id in judiciis fieri vetuit Deus, ut Levit. 19. 15. Deut. 1. 17. Idipſum ipſe Deus facere negatur, Deuter. 10. 17. Job. 34. 19. Rom. 2. 11. 1 Petr. 1. 17 & alibi. Qui non ſolum in judiciis ſuis ſed & in beneficiis diſtribuendis, quod liberum eſſet, non habet talem delectum & reſpectum perſonarum.

Perſona in talibus loquutionibus non ſignificat ſubſtantiam ipſam, ſed ejus qualitatem, ad rem non pertinentem.

Verſ. 35. *Sed in omni gente.*] Non tantum in Abrahami atque in Iſraëlitis poſteris, qui ſe ſolos Deo charos ob idipſum eſſe exiſtimabant. Vide Matth. 3. verſ. 9, ſed etiam in Ethnicis.

Timens eum.] Nempe Deum, religioſe colens.

Et operans juſtitiam.] Id eſt juſte vivens, quod rectum & bonum eſſe novit, ſecundum conſcientiam faciens atque operibus ipſis exſequens.

Acceptus ei eſt.] Ergo opera bona conciliant hominibus charitatem Dei. Sed alias Sacra Scriptura teſtatur Deum homines adhuc peccatores, charitate ſua præveniſſe. Rom. 5. 8. 1 Joh. 4. 10. Reſpondeo: Deus gratiam Euangelicam univerſalem obtulit hominibus abſque reſpectu operum ipſorum antecedentium, etiam injuſtos & peccatores paratus ad eam admittere, dummodo per fidem & reſipiſcentiam ad eum accedere velint. Quanquam & hic probitas ſeu recte agendi, ac id quod Dei voluntati quatenus ea homini etiamſi nondum plene innoteſcit, faciendi, ſtudium, prodeſt ad id ut Deus alicui favorem ſuum oſtendat & gratiam conferat, vide Joh. 7. 17 ut patet in hoc ipſo Cornelii exemplo. Sed ad plenam gratiæ Dei perfruitionem, requiritur ut is qui ea potiri velit, voluntati Dei ſibi revelatæ obediens, opera juſtitiæ ac ſanctimoniæ quantùm poteſt exerceat. Piſcator ad hunc ipſum locum talem adſcripſit obſervationem. „ Quod ad primam conciliationem „ amoris Dei attinet, illa non efficitur per noſtram „ pietatem, &c. Quod vero attinet ad amoris Dei „ nobis ſemel conciliati conſervationem, & incre„ mentum, illa ſane efficitur ex noſtra pietate &c.

Verſ. 36. *Sermonem quem miſit* &c.] Eſt hic Hebraiſmus, Accuſativo poſito pro Nominativo. Sicut Hag. 2. 6. & Zach. 7. 7. & VIII. 17, in textu Hebræo. Et Matth. 21. 42. Senſus eſt quaſi dicat, is eſt ſermo quem miſit, nempe Deus. Syrus Interpres ita vertit; Sermo enim is eſt quem miſit. Per *ſermonem* hic intelligitur Euangelium, ille ſermo ſalutis, qui à Deo poſteris Abrahami miſſus eſſe dicitur etiam infra cap. 13. 26.

Miſit.] Mittere verbum ſeu ſermonem ſuum dicitur Deus alias quando extra-ordinarie jubet aliquid fieri, ut Pſal. 107. 20. & CXLVII. 18. Hic autem ſignificat eum voluntatem ſuam per Euangelium pateſeciſſe.

Filiis Iſraëlis.] Id eſt Iſraëlitis, poſteris Abrahami per Jacobum qui cognominatus eſt Iſrael. His

Deus

Deus olim primario promiſerat Meſſiam, his etiam primò eum miſit cum Euangelio. Vide ſupra cap. 3. ult. & XIII. 32 & 46.

Annuncians.] Id eſt prædicari jubens, aliquid bonum atque lætum. Græce enim eſt *euangelizans*.

Pacem.] Id eſt felicitatem eximiam, de ſalute æterna ex gratia Dei conſequenda, per fidem ac reſipiſcentiam. De hac pace vide Luc. 2. 14. Rom. 5. 1. Eph. 2. 17. Huc etiam ſpectant verba Jeſa. 56. 1. & LVII. 19.

Per Jeſum Chriſtum.] Deus ut cauſa principalis hoc Euangelium prædicari curavit, per Jeſum illum ad hoc à ſe miſſum, qui Jeſus dicitur Chriſtus, ut per cauſam mediam.

Hic eſt omnium Dominus.] Jeſus Chriſtus evaſit Dominus, talis ut habeat dominium ſuper omnes tum Judæos tum Ethnicos, quos omnes beare poteſt, ſi ei obediant, vide Rom. x. 12. Hoc autem dominium habet à Deo Altiſſimo, qui eum poſt mortem exaltatum fecit Dominum & Chriſtum ſeu Meſſiam, id eſt Regem populi Dei cœleſtem. Act. 2. 36. & v. 31.

Verſ. 37. *Vos ſcitis.*] Non tantum Judæi, ſicut erant ii fratres qui Joppâ egreſſi Petrum fuerant comitati, de quibus ſupra ℣ſ. 23, id ſciebant, ſed etiam Ethnici Judæam incolentes, ut Cornelius ejuſque domeſtici, hæc ſcire potuerunt: quippe quum iſta palam geſta fuerint, non in obſcuro aliquo angulo. Vide infra cap. 26. 26. Reſumit hic fere id quod modo dixit.

Hoc quod factum eſt verbum.] Id hoc loco per Hebraiſmum ſignificat *rem*, ſeu negotium. Ut Gen. cap. 18. 14. XXIV. 66. Exod. 9. 4, 5, 6. XVIII. 16. & alibi. Vide & Luc. 1. 37. ij. 15.

Per totam Judaam.] Non in uno aliquo Judææ loco id factum eſt, vel innotuit, ſed ſparſum eſt per totam Judaici populi regionem.

Inceptum à Galilaa.] Ubi Jeſus prædicationem Euangelii eſt exorſus. Ut Matth. 4. 12, 17, 18. & Marc. 1. 14.

Poſt baptiſma quod prædicavit Johannes.] Johannes baptiſta prodromus Chriſti elementa Euangelicæ doctrinæ propoſuit, & homines ad Chriſtum ſuſcipiendum præparavit, annuncians doctrinam de pœnitentia ſeu reſipiſcentia, & in ejus ſignum baptizans eam profitentes. Poſtquam autem ille functionem ſuam fere conſummavit, tum palam innotuit is cujus ille præcurſor erat.

Verſ. 38. *Jeſum illum à Nazaretha quomodo.*] Hic particula *quomodo* ſeu *ut* eſt trajecta, & poſtpoſita, quum ordo ſit, *quomodo* ſeu *ut Jeſum* &c. Sic Rom. 12. 3.

Jeſum à Nazaretha.] Qui Nazarethæ educatus, ideo vocatus Nazaræнus.

Quomodo.] Non agitur hic proprie de modo iſtius actionis, ſed *quomodo* ponitur pro *quod* ſeu *ut*.

Unxerit eum Deus.] Solebant ungi ad munera inſignia Prophetæ, Sacerdotes, & Reges: atque hi præcipue Uncti Dei vocabantur. Eſt autem hîc reſpectus peculiaris ad id quod Jeſus iſte ſit ille Meſſias Hebraicè dictus, Græcè Chriſtus, id eſt Unctus. De qua unctione vide etiam Luc. 4. 18. Quum Jeſus ſit Unctus à Deo, patet Jeſum ipſum non eſſe Deum Altiſſimum, quum huic nullo modo conveniat ungi ab aliquo. Perſona autem eſt uncta, in id ut officia perſonæ convenientia obeat, non autem tantum natura quæpiam perſonæ adjuncta.

Eum.] Pronomen iſtud relativum redundat hoc loco per Hebraiſmum.

Spiritu Sancto.] Loco olei ſeu unguenti, in iſta unctione Jeſu Chriſti fuit Spiritus Sanctus. Unxit autem Deus Jeſum Spiritu ſuo Sancto, tunc quum eum in illum demiſit cœlitus, paulo ante quam Jeſus munus ſuum obire inciperet. Matth. 3. 16. Luc. 3. 22. Joh. 1. 32, 33. Hinc apparet Spiritum Sanctum non eſſe perſonam Dei, nam ſi eſſet, non diceretur eo aliquis ungi.

Et potentia.] Particula *&* hoc loco non conjungit res diverſas, ſed vocem priorem declarat per poſteriorem, & valet idem quod *id eſt*. Nam Spiritus Sanctus idem eſt quod potentia Dei ſanctificans. Vide Luc. 1. 35. 1 Cor. 2. 4, 5. Similis vis hujus particulæ copulativæ eſt Matth. 3. 11.

Per Spiritum Sanctum à Deo datum collata eſt iſti Jeſu Nazaræno potentia patrandorum operum mirabilium, quæ mox indicantur.

Qui.] Nempe Jeſus, à Deo unctus & Spiritûs Divini vi inſtructus.

Pertranſibat.] Ultro citroque Judæam eique adjunctas regiones peragrabat, non uni loco adhærens, & quaſi affixus, ut plurium locorum hominibus miracula benefica exhiberet.

Benefaciens.] Miranda opera quæ Jeſus patrabat non tantum admirationem in hominibus excitabant, ſed beneficia hominibus largiebantur: ut quum plurimos ægrotos à morbis liberaret &c.

Et ſanans omnes.] Non unum aut alterum, ſed quotcunque ei offerebantur, neminem dimiſit non ſanatum.

Sub poteſtatem redactos à diabolo.] Velut à Tyranno occupante & poſſidente, oppreſſos. Hanc ſpeciem miraculorum Jeſu memorat, utpote inſignem, quod huic Tyranno potenti homines multos eripuerit, majore potentia: unde de reliquis miraculis judicium facile fieri poteſt.

Quia Deus erat cum eo.] Propterea Jeſus miracula talia efficaciter faciebat; quia Deus, nempe Altiſſimus ille, Pater ipſius Jeſu, ei aderat. Ita & alibi miracula per Jeſum facta attribuuntur Deo qui ea per ipſum operabatur Act. 2. 22. Quando dicitur Deus eſſe cum aliquo, ſignificat quod Deus ei peculiarem gratiam ſuam & auxilium inſigne præbuerit. Ita ſcriptum de Joſepho Gen. 39. 21, 23. & Act. 7. 9, de Joſua, Joſ. 1. 9. de Davide 1 Sam. 16. 18. XVIII. ℣ſ. 14, 28. 2 Sam. 5. 10. Hic aperte Deus nempe ille Altiſſimus diſtinguitur à Jeſu.

Verſ. 39. *Et nos.*] Nempe diſcipuli Jeſu Chriſti, præcipue Apoſtoli, è quibus unus Petrus, qui hoc dicit.

Teſtes omnium quæ fecit.] Teſtes oculati: qui iſtis factis interfuerunt. Vide ſupra cap. 5. 32, ita confirmat iſtarum rerum veritatem.

Et in regione Judæorum & in Jeruſalem.] Hanc urbem ſeorſim nominat ut inſignem, metropolim Judaicam. *Quem.*] Jeſum Chriſtum illum beneficum Dei legatum.

Inter-

Interemerunt.] Non exprimitur quinam id fecerint, ſed intelliguntur Judæi præcipue primores, qui id egerunt per Romanos.

Suſpendentes in ligno.] Vide ſupra cap. 5. 30.

Verſ. 40. *Hunc.*] Nempe Jeſum ita indigne morte atroci affectum.

Deus excitavit.] Nempe ex morte in vitam reduxit, & per id oſtendit eum immerito fuiſſe interemtum. Deo paſſim tribuitur excitatio Jeſu è mortuis. Ut ſupra cap. 2. 24, 32. iij. 15. IV. 10. V. 30 & alibi.

Tertia die.] Non ſivit eum à morte diu detineri, neque corpus ejus corrumpi.

Et dedit eum conſpicuum fieri.] Id eſt fecit ut is redivivus palam ac manifeſte ſpectaretur. Luc. 24. 36. Joh. 20. 19, 20.

Verſ. 41. *Non omni populo*] Quia populus Judaicus qui eum crucifigi poſtulavit, indignus erat qui eum poſtea videret.

Sed teſtibus.] Quorum teſtimonio alii, de ejus reſurrectione fierent certiores.

Prius deſignatis à Deo.] Vox Græca proprie notat id quando manibus protenſis eligebantur aliqui in magiſtratum: ſed hic ſignificat generaliter electionem ad officium. Deſignavit autem ſeu elegit Apoſtolos Deus per ipſum Jeſum Chriſtum.

Nobis.] Nempe Apoſtolis ejus.

Qui ſimul comedimus.] Signum convictus familiaris. Quum autem dicuntur ipſi comediſſe cum Jeſu, hinc ſequitur Jeſum quoque cum eis comediſſe: quod etiam expreſſe ſcriptum eſt. Luc. 24. ℣ſ. 42, 43. Per hanc cum ipſo comeſtionem confirmati ſunt Apoſtoli in credendo eo quod quem antea ſecum converſantem noverant, qui erat morte crucis affectus, is ipſe è morte redux cum eis verſatus fuerit.

Et ſimul bibimus cum eo.] Quamvis id in hiſtoria Euangelica non eſt expreſſum, tamen ſub cibi ſumtione etiam potus comprehenditur. Ut Matth. 15. 2. Luc. 7. 36.

Poſtquam reſurrexit is ex mortuis] Non recte quidam, & abſque neceſſitate, verba iſta, cenſent connectenda cum illis verſus antecedentis *conſpicuum fieri*, quaſi hoc velit hic dicere Petrus, ut conſpicuus fieret poſtquam reſurrexit ex mortuis. At hoc jam eſt intellectum ex eo quod dixit; *Hunc Deus excitavit tertia die, & dedit eum conſpicuum fieri.* Iſto autem ſequenti verſiculo recte comeſtioni cum eo adjunguntur iſta *poſtquam is reſurrexit ex mortuis*, ut indicetur non tantum ante mortem ejus, ſed etiam poſt mortem atque ſubſequutam reſurrectionem, Apoſtolos cum ipſo Jeſu & Jeſum cum Apoſtolis comediſſe.

Quod fiebat ſpatio illorum 40 dierum quibus Jeſus poſt reſurrectionem adhuc in terra degebat, ante ſuam in cœlum aſcenſionem.

Verſ. 42. *Et præcepit nobis*] Tum Deus, tum ipſe Jeſus Chriſtus.

Prædicare populo, & conteſtari.] Ut id non ignoretur, ſed certo ſciatur.

Quod ipſe eſt ille definitus.] Id eſt ordinatus & conſtitutus.

A Deo.] Deo Altiſſimo tribuitur quod is Jeſum à mortuis excitatum conſtituerit ac fecerit judicem: qui idem eum fecit Dominum & Chriſtum ſupra cap. 2. 36. Vide & infra cap. 17. 31. Ergo Jeſus non à ſeipſo habet hanc poteſtatem.

Judex.] Qui tum pœnis afficiat impios, tum præmiis pios: Nomen *judex* Hebræa conſuetudine notat non tantum eum qui lites dijudicat, ſed etiam qui regit, & ut princeps in ſubditos poteſtatem obtinet. Ut & Joh. 5. 22, 27. & Rom. 14. 9. Ita *judicare* pro gubernare ac regere ponitur 1 Sam. 8. 5. & Pſal. 72. 2.

Vivorum.] Quos quum adveniet ad judicium vivos reperiet in hoc mundo. Non enim omnes tunc morientur, ut quidam opinantur: alias fruſtra hoc apponeretur, & opponeretur ei quod mox ſequitur.

Et mortuorum.] Qui tum quum Chriſtus ad judicium veniet, jam mortui vita privati reperientur. Hos prius è morte excitatos Chriſtus judicabit, ſecundum opera eorum, ac reddet eorum unicuique ſecundum ea quæ fecerunt in corpore, ſive bona ſive mala 2 Cor. 5. 10. Apoc. 20. 12, 13. Similis partitio eorum qui à Chriſto ſunt judicandi habetur etiam 2 Tim. 4. 1. & 1 Petr. 4. 5.

Verſ. 43. *Huic.*] Nempe Jeſu.

Omnes Prophetæ teſtimonium dant.] Deus ſpiritu ſuo per Prophetas olim prædixit quid boni per Chriſtum & quomodo homines ſint conſequuturi. Talia habentur Eſa. 53. 4. 5. LIX. 20, 21. Jer. 31. 33, 34. Ezech. 38. 24, 25, 26. Dan. 9. 24. Oſe. 3. 5. Zach. cap. 13. 1. Mal. 3. 1, 3, & apud Davidem in Pſalmis non pauca. Prophetarum autem teſtimonia de Chriſto & ejus Euangelio memorat S. Petrus, ut indicet, non ex improviſo hoc eſſe exortum: Quod indicavit & S. Paulus Rom. 1. 2, & ut oſtendat prædicationem Apoſtolicam de Chriſto cum antiquis oraculis congruere & conſentire.

Remiſſionem peccatorum.] Quorumcunque antè actorum quamvis gravium veniam & impunitatem plenam; in qua continetur à morte æterna quæ eſt pœna propria peccatorum liberatio, & vitæ æternæ donatio.

Accipere.] Id eſt quod accipiant & porro ſint accepturi.

Per nomen ejus.] Id eſt per eum ipſum, nempe per Jeſum Chriſtum ejuſque authoritate & poteſtate: qui habet eam poteſtatem à Deo ſibi datam. Ita *nomen* ſignificat ſupra cap. 3. 16. & IV. 10, 12. De remiſſione peccatorum per Chriſtum, vide etiam Act 13. 38, 39. 1 Joh. 2. 12.

Omnem.] Abſque diſcrimine gentium, non tantum Judæum, ſed & gentilem. Vide Rom. 1. 16. iij. 28, 29, 30. & ſupra ℣ſ. 35.

Credentem in eum.] Verbis ejus fidem habentem, & fiduciam in eo collocantem; cum ſpe promiſſorum ab eo factorum, obtinendorum, non ſine manante inde obedientia mandatorum ejus. Primus ingreſſus juſtificationis fide in Chriſtum abſque operibus Legis obtinetur, per Dei gratiam Rom. 3. 20, 22. Gal. 2. 16. Sed fides iſta debet eſſe efficax per charitatem, quia talis ſola valet in Jeſu Chriſto Gal. 5. 6. 1 Joh. 3. 23, ut obtineatur juſtificationis effectum; nempe ſalus æterna. Nam fides abſque operibus, quamvis non legalibus, ſed Euangelicis, non poteſt ſalvare aliquem, quia talis fides eſt mortua vide Jac. 2. verſ. 14,

Digitized by Google

verſ. 14, 17, 24, 26. Quippe juſtificatio & à condemnatione abſolutio impletur in iis qui quum ſunt in Jeſu Chriſto, non ſecundum carnem ambulant, ſed ſecundum Spiritum. Rom. 8. 1 & 4.

Verſ. 44. *Adhuc loquente Petro verba iſta.*] Quum nondum peroraſſet, nec concioni ſuæ epilogum atque concluſionem addidiſſet, adhortans ad fidem in hunc Jeſum Chriſtum & ad reſipiſcentiam.

Illapſus eſt Spiritus Sanctus.] Id eſt à Deo demiſſus afflatus ſacer, conſecrans, repente afflavit eos, ita ut id appareret ex effectis mirabilibus, quæ indicantur infra ℣ſ. 46, vide & xix. 6. ut & ſupra cap. 8. verſ. 17, 18. Non eſt neceſſe exiſtimare (ut quidam faciunt) Spiritum Sanctum viſibili ſpecie in linguis igneis ſuper eos conſediſſe ut ſuper Apoſtolos. Nam id hic non exprimitur, neque ex his verbis neceſſario conſequitur. Ex hoc autem illapſu in eos Spiritus Sancti Divini, conſtare potuit eos verbis Euangelii à Petro pronunciatis fidem adhibuiſſe, atque Deum fide illos donantem, per ipſam fidem purificaſſe corda eorum, infra cap. 15. 9 fidem in Chriſtum ſequuta eſt iſta acceptio Spiritus Sancti, vide Gal. 3. verſ. 2, 5, adhuc ante baptiſmum aquæ; prius baptizati ſunt Spititu Sancto.

In omnes audientes hunc ſermonem.] Et in ipſum Cornelium, & in ejus domeſticos, & in accerſitos amicos, præſentes.

Verſ. 45. *Et obſtupuerunt.*] Quia hoc præter omnem eorum opinionem evenit.

Illi ex circumciſione fideles.] Qui quum eſſent Judæi, circumciſi, amplexi erant fidem in Jeſum Chriſtum.

Qui ſimul venerant cum Petro.] Vide ſupra verſ. 23.

Quod & ſuper gentes.] Incircumciſas, nec ad populum Dei Hebræum pertinentes.

Donum Sancti Spiritus.] Id eſt hoc donum quod eſt Spiritus Sanctus, qui ipſe eſt donum Dei. Vide ſupra cap. 2. 38. & infra cap. xi. 15, 17. Confer hic infra verſ. 47.

Effuſum ſit.] Velut aqua cœleſtis, copioſe. Vide ſupra cap. 2. 17 & 33.

Verſ. 46. *Audiebant enim eos loquentes.*] Ex his effectis quos ſenſibus deprehendebant, agnoverunt in eis eſſe cauſam horum effectorum ſenſibus externis non ſubjectam, nempe Spiritum Sanctum.

Loquentes linguis.] Id eſt variis linguis, peregrinis, aliis præter eas quas antea notas habebant, ut ſupra cap. 2. 4. vide & Marc. 16. 17.

Et magnificantes Deum.] Non nugas aliquas iſtis linguis peregrinis blaterabant, ſed Deum ejuſque magnifica facta laudibus celebrabant. Vide ſupra c. 2. 11.

Tunc reſpondit Petrus.] Quum cognoſceret, Spiritum Sanctum eis eſſe datum, & cerneret hos ad id factum inexſpectatum obſtupeſcere, rurſus loqui cœpit.

Verſ. 47. *Numquid aquam prohibere poteſt quis?*] Nempe rem minorem ac minoris pretii, denegare aliquem hominem eis ne ea illis adhibeatur, inconveniens eſſet; quum jam rem majorem ac præſtantiorem à Deo obtinuerint.

Poteſt.] Nempe juſte atque convenienter.

Ut non baptizentur.] Quominus per hunc ablutionis exterius adhibitæ ritum, teſtentur ſe velle à peccatis interius prorſus ablui, & in fidelium Chriſti numerum cooptari.

Iſti qui Spiritum Sanctum acceperunt.] Quum alias tunc ordinarie poſt fidei ac reſipiſcentiæ profeſſionem atque poſt baptiſmum ſuſceptum, Spiritus Sanctus daretur, ut ſupra cap. 2. 38. & viii. 15, 16, 17, hic per anticipationem extraordinarie datus eſt ante baptiſmum, ne ii qui ex circumciſione erant fideles dubitarent eos ad baptiſmum atque ad ſocietatem ſuam admittere.

Sicut & nos.] Præcipue Apoſtoli, ſupra cap. 2. 4. infra cap. 11. 15: ſed & alii ex Judæis qui fidem in Chriſtum ſuſceperant.

Verſ. 48. *Præcepitque.*] Nempe aliis diſcipulis Chriſti comitibus ſuis eam functionem demandavit, quæ non erat propria muneris Apoſtolici. Vide 1 Cor. cap. 1. 17. Poterant id vel preſbyteri quilibet vel diaconi facere. Ut fecit Philippus Diaconus ſupra cap. 8. 12 & 38.

Baptizari in nomine Domini.] Id eſt in nomen Jeſu Chriſti, qui eſt ille unus à Deo factus Dominus cœleſtis Chriſtianorum: ut jam ejus diſcipuli cenſerentur. Idem eſt *in nomine Domini baptizari*, quod alibi, in nomen Domini Jeſu baptizari, ut ſupra cap. 2. 38. viii. 16. & infra cap. 19. 5, & baptizari in Chriſtum Jeſum, Rom. 6. 3. Gal. 3. 27. Aliqua exemplaria loco *Domini* habent hic, *Domini Jeſu Chriſti.*

Tunc rogaverunt eum ut permaneret dies aliquot.] Nempe Cornelius ejuſque amici: ut tanti viri Dei conſuetudine diutius frui, & ab eo melius adhuc de Chriſti doctrina erudiri poſſent. Huic eorum petitioni juſtæ Petrum eſſe obſequutum apparet infra cap. xi. 3. Ita facto ipſo oſtendit non eſſe illicitum id quod antea pro illicito habebatur, nempe Judæum familiariter vivere cum gentilibus ab impietate averſis; & cibum cum eis capere.

CAPUT XI.

Verſ. 1. A*Udiverunt autem Apoſtoli.*] Delata eſt hæc fama ad Apoſtolos alios qui præter Petrum erant.

Et fratres.] Id eſt alii præter Apoſtolos, Chriſti diſcipuli, qui omnes ſunt ut fratres ejuſdem Patris cœleſtis filii. Vide Matth. 23. 8.

Qui erant apud Judæam.] Seu in Judæa, nempe illa regione ſtrictiori ſignificatu ita vocata quæ tribui Judæ erat aſſignata.

Quód & gentes.] Ethnici qui erant extra populum Iſraëliticum: quos doctrinam Chriſti accepturos iſti non ſperabant.

Receperint ſermonem Dei.] Id eſt Euangelium quod eſt ſermo Dei eximius atque excellens, præſtantior illo Legali.

Verſ. 2. *Et quum aſcendiſſet Petrus in Jeroſolyma.*] Reverſus ad iſtam Judææ metropolim & ad Eccleſiam Chriſti ibi exiſtentem, ex illo itinere quod ſuſceperat viſitandarum aliarum extra Jeroſolymitanam Eccleſiarum cauſa. De quo ſupra cap. 9. 32 & à Cæſarea atque illis quos ibi ad Chriſtum converterat.

Diſceptabant adverſus eum.] Verbum Græcum quod alioqui ſignificat *dijudicabant*, pro diſcepta-

tione ſeu concertatione ſumitur hoc loco, ut & Rom. cap. 14. 1. & Judæ ℣ſ. 9. Syrus Interpres habet *litigabant*, Chryſoſtomus *offenſi expoſtulabant*.

Illi ex circumciſione.] Id eſt illi qui ex circumciſis ſeu Judæis facti erant Chriſti diſcipuli. Vide ſupra cap. x. 45.

Verſ. 3. *Dicentes, quod.*] Hæc particula ſerviens mimeſi orationis alterius, redundat hoc loco, ut ſæpe.

Ad viros præputium habentes.] Id eſt eos qui non ſuſceperunt circumciſionem, ſignum fœderis Dei cum Abrahamo initi, ideoque pro impuris & ad populum Dei non pertinentibus, habebantur ab illis qui adhuc tales cæremonias ut neceſſarias omnino tenendas etiam ſub Novo Fœdere putabant.

Introiſti, & comediſti cum eis.] Familiariter cum talibus convixiſti: & ſocietatem iniviſti, quod illi nefas eſſe exiſtimabant. Si Petrus fuiſſet Monarcha Eccleſiæ, ut aliqui opinantur, idque pro certo innotuiſſet illis fratribus, quomodo auſi fuiſſent ita cum eo diſceptare ſeu altercari, eumque reprehendere?

Verſ. 4. *Incipiens autem Petrus exponebat eis.*] Si Petrus fuiſſet Eccleſiæ caput atque Dominus, Chriſti Vicarius, cum plenitudine poteſtatis ſuper omnes Chriſtianos, non ita ſolicite aliis fratribus rationem facti ſui reddidiſſet: potuiſſet enim dicere ſimpliciter, ſic placitum nobis, ſtet pro ratione voluntas. Mihi datæ ſunt à Chriſto claves, mihi data poteſtas ligandi & ſolvendi, quæ verba aliqui de abſoluta poteſtate, non ſolum Petri, ſed etiam eorum quos pro ejus ſucceſſoribus habent, interpretantur.

At S. Petrus non pro authoritate hic agit, ut Dominus cum ſubditis, ſed excuſat legitima ratione factum ſuum, ut frater fratribus. Multo minus alii paſtores hanc ſibi uſurpare debent authoritatem, quaſi non teneantur fratribus reddere factorum ſuorum rationem. At nunc illi qui ſe S. Petri ſucceſſores eſſe gloriantur à nemine in terris ſe judicari patiuntur; quum jactent ſe ſupra concilium & ſupra totam Chriſti Eccleſiam habere poteſtatem.

Secundum ordinem, dicens.] Vide annot. ad Luc. cap. 1. 3.

Verſ. 5. *Ego eram in civitate Joppe, orans, & vidi in ecſtaſi viſionem.*] De qua ſupra ad cap. x. 10.

Deſcendens vas quoddam, ceu linteum magnum, quatuor initiis demiſſum ex cœlo, & venit uſque ad me.

Verſ. 6. *In quod attendens, conſiderabam, & vidi quadrupedia terræ, & feras, & reptilia, & volucres cœli.*

Verſ. 7. *Audivi autem vocem, dicentem mihi: Surgens Petre, macta & manduca.*

Verſ. 8. *Dixi autem, nequaquam Domine, quia omne commune aut impurum nunquam introivit in os meum.*] Id eſt nunquam comedi talia animalia immunda, vide ſupra cap. x. 14.

Verſ. 9. *Reſpondit autem mihi vox.*] Impropria loquutio per metonymiam: non vox ipſa reſpondit ſed perſona quæ vocem iſtam proferebat. Sic Apoc. cap. 1. 12.

Secundo ex cœlo: Quæ Deus purificavit, tu ne communia facito.] Vide ſuprà cap. x. 15.

Verſ. 10. *Hoc autem factum eſt per ter, & rurſus retracta ſunt omnia.*] Nempe iſta quæ in illo vaſe erant, & ipſum vas, de quo ſolo, ſed cum contentis hoc narratum cap. x. 16.

In cœlum.

Verſ. 11. *Et ecce confeſtim tres viri adſtiterunt ad domum in qua eram, miſſi à Cæſarea ad me.*] Ablegati à Cornelio Centurione.

Verſ. 12. *Dixit autem mihi Spiritus, ut irem cum eis, nihil ambigens. Venerunt autem mecum & ſex fratres iſti.*] Hinc apparet illos fratres qui erant ex Judæis, qui cum Petro à Joppe iverant Cæſaream, tunc cum eodem veniſſe Jeroſolymam, & adſuiſſe teſtes eorum quæ erant geſta Cæſareæ.

Et introivimus in domum illius viri.] Nempe de quo mecum expoſtulatis, quod ad eum ſim ingreſſus: Nempe Cornelii Centurionis. Ita Petrus Apoſtolus in hac Apologia factum ſuum defendebat mandato divino, ad ſe directo. De cæteris quæ hic referuntur, videantur annotata ſupra ad cap. x. ℣ſ. 9 & ſeqq.

Verſ. 13. *Annunciavitque nobis quomodo vidiſſet Angelum in domo ſua ſtantem, & dicentem ei: Mitte in Joppen viros, & accerſe Simonem, cognominatum Petrum.*

Verſ. 14. *Qui loquetur verba ad te, in quibus.*] Id eſt *per quæ*; Hebraiſmo uſitato *in* pro *per* ponitur. Sicut in illis: *Qui fecerit ea, vivet in eis.* Levit. cap. 18. 5. Ezech. 20. 11. & Rom. x. 5.

Salvaberis.] Id eſt à morte æterna liberatus ſalutem perfectiſſimam æternam conſequeris ex gratia Dei; per iſtorum quæ is tibi dixerit obſervationem.

Tu & omnis domus tua.] Id eſt domeſtici tui. Declarantur à Petro, quæ ſupra cap. x. 6 & 32, non ita clare dicta fuerunt. Hic rurſus idem Petri factum jure divino nempe mandato Cornelio dato defenditur.

Verſ. 15. *Quum autem inciperem ego loqui.*] Id eſt dum loquerer. Nam non tantum inceperat loqui Petrus, ſed etiam non pauca loquutus fuerat, ita ut ejus oratio propior jam eſſet fini quam principio, vide ſupra cap. x. à verſ. 34, ad 44. Sed ita *incipere agere*, pro agere ponitur ſæpe, vide ſupra ad cap. 1. verſ. 1.

Illapſus eſt Spiritus Sanctus in eos.] Nempe in Cornelium ejuſque domeſticos.

Sicut & in nos.] Nempe qui ex Judæis ad Jeſum Chriſtum ejuſque fidem acceſſimus; præcipue autem intelliguntur Apoſtoli. Indicat Deum dono Spiritus Sancti eis collato, æquaſſe eos cum illis qui ex Judæis facti erant Chriſtiani, itaque non eſſe cauſam juſtam cur à talibus eorumque converſatione aliquis abhorreat.

In principio.] Scilicet functionis noſtræ Apoſtolicæ, apud quoſlibet, nempe in die Pentecoſtes, ſupra cap. 2. Ut Piſcator hoc loco annotavit in Scholiis. Ita voces iſtæ *in principio* ſolent ſumi non abſolute, ſed relate ad ſubjectam materiam de qua ſermo habetur. Sic Eſa. 1. 26. & Dan. 8. 1. 1x. 21, ſicut & *à principio.* Luc. 1. 2. Joh. 8. 44. xv. 27. xvi verſ. 4. &c.

Verſ. 16. *Recordatus ſum autem verbi Domini.*]. Id eſt verborum, ſeu dicti à Domino Jeſu pronunciati.

Sicut

Sicut dicebat, Johannes quidem baptizavit aquâ, vos autem baptizabimini in Spiritu Sancto.] De quo dicto, vide ſupra cap. 1. 5. Hæc Chriſti verba Petrus extendit etiam ad iſtos ex Ethnicis in ipſum credentes.

Verſ. 17. Jam poſt narrationem rei geſtæ, ſequitur concluſio. *Si ergo.*

Si.] Hæc particula non ſumitur hoc loco dubitative, ſed ſignificat *quoniam.* Ut & Matth. 21. 28. & Joh. x. 35. XIII. 32. & Act. 4. 9 & alibi.

Æquale donum.] Nempe Spiritum Sanctum, proxime nominatum: qui eſt donum Dei quod à Deo datur atque donatur hominibus.

Dedit eis Deus, ſicut & nobis.] Vide ſupra ℣ſ. 15. & infra cap. 15. 9.

Credentibus in Dominum Jeſum Chriſtum.] Ambiguum eſt ad quoſnam hoc referantur, utrum ad gentiles illos qui notari ſunt voce *eis*, an ad electos ex Judæis, qui ſignificati voce *nobis*; ad illos refert Beza, ad hos vulgatus Interpres & Piſcator: ille enim vertit *quum crediderunt*, iſti autem, *qui credidimus.* Poteſt referri ad utroſque, quia utriſque tum demum quum jam crederent in Chriſtum datus eſt Spiritus Sanctus. Sed tamen ad hos potius referendum videtur: non tantum quia cum his propius jungitur atque cohæret; verum etiam quia indicare videtur S. Petrus non ob Legis obſervationem Judæos iſtos accepiſſe Spiritum Sanctum, ſed ob fidem in Jeſum Chriſtum; quod etiam urget S. Paulus, Gal. 3. 2, 5.

Ego vero.] Scilicet homuncio Deo nequaquam conferendus. Particula iſta *vero* vel *autem* hoc loco expungitur à quibuſdam, velut otioſa: ſed habetur in pleriſque Græcis codicibus: & habet ſuam emphaſin.

Quis eram potens prohibere Deum?] Id eſt an ego homo infirmus potui prohibere Deum: omnipotentem nempe, ne is pro ſua poteſtate atque ſuo placito iſtos populo ſuo adſciſceret: quod facere velle viderer abſurde, atque Deo quodam modo repugnare, ſi tales à Deo ita ornatos nihilominus repudiaſſem, atque ſpreviſſem.

Verſ. 18. *Auditis autem his quieverunt.*] Hic fuit effectus illius apologiæ S. Petri juſtæ, ut ei acquieſcerent illi qui eum accuſaverant. Ita decet facere eos quibus aliquid diſplicet, ut ſi veritatem confirmatam videant non pudeat eos ei cedere ac opinionem ſuam abjicere.

Et glorificaverunt Deum.] De iſto facto ejus glorioſo.

Dicentes nempe & gentibus.] Non tantum Iſraëlitis.

Deus reſipiſcentiam dedit.] Vide annot. ſupra ad cap. 5. 31.

In vitam.] Id eſt ad vitam æternam conſequendam, ad quam gentes vocandas iſti non ſperaverant. Hæc per excellentiam vita vocatur abſolute. Deus ex gratia ſua per adjunctam fidei reſipiſcentiam ut per medium, ducit homines ad vitam æternam.

Verſ. 19. *Illi quidem igitur.*] Iſtud quidem redundat, ut ſupra cap. 5. 41. VIII. 25.

Diſperſi.] Ex Jeroſolyma per diverſas regiones.

A perſequutione facta ſuper Stephano] Id eſt orta ex occaſione Stephani: vide ſupra cap. 8. 1, 3, 4. non *ſub Stephano* ut habet vulgata verſio.

Tranſiverunt uſque Phœnicen.] Vel Phœniciam regionem Syriæ maritimam, vide infra cap. 21. 2, cujus metropolis fuit Tyrus.

Et Cyprum.] Inſulam maris mediterranei.

Et Antiochiam.] Quæ Syriæ metropolis ſub imperio Romano poſt Romam & Alexandriam tertium locum inter urbes eximias obtinebat: condita à Seleuco Nicatore uno ex præcipuis Alexandri Magni Ducibus, poſt ejus mortem, ita nominata à nomine Patris ejus Antiochi. Ita per diſperſionem Eccleſiæ Jeroſolymitanæ doctrina Euangelii latius per diverſas oras ſparſa fuit, Domini providentiâ.

Nemini loquentes illum ſermonem.] Vide ſupra cap. 8. 4, id eſt *ſermonem Dei*, ut expreſſum ſupra hoc cap. ℣ſ. 1, nempe Euangelium.

Niſi ſolum Judæis.] Origine & lingua: vel quia & ipſi ab eadem ſtirpe orti, his magis faventes hoc beneficium ſpirituale impertiri volebant: vel quia plerique ſolam linguam Hebræam callebant, Græcam ignorabant.

Verſ. 20. *Erant autem quidam ex eis viri.*] Nempe iis qui ex Jeroſolymis diſperſi erant.

Cyprii.] E Cypro inſula orti.

Et Cyrenæi.] E Cyrena regione Africæ, vide ad Matth. 27. 32, linguæ Græcæ quæ iſtuc vigebat gnari.

Qui ingreſſi in Antiochiam loquuti ſunt ad Helleniſtas.] Nempe eos qui è Græcis ſeu Ethnicis facti erant proſelyti, ſuſceptâ regione Judaicâ, de quibus videantur notata ſupra ad cap. 6. 1. & IX. 29, qui hic a Judæis verſu proxime præcedente nominatis diſtinguuntur.

Aliqui pro *Helleniſtas* id eſt Græcanicos habent hoc loco *Hellenas*, id eſt Græcos. Sed non eſt veriſimile iſtos ante auditam Cornelii per Petrum Apoſtolum factam converſionem, Græcos id eſt Ethnicos Euangelio dignos judicaſſe.

Euangelizantes Dominum Jeſum.] Id eſt annunciantes doctrinam de Domino Jeſu. Iſti autem Cyprii & Cyrenæi non videntur habuiſſe ordinariam miſſionem ad Euangelii prædicationem: unde apparet non ſemper ad Euangelii prædicationem requiri miſſionem ordinariam, quam aliqui omnino requirunt, ac neceſſario poſtulant.

Verſ. 21. Indicatur prædicationis iſtorum ſucceſſus & effectus optatus.

Et erat manus Domini cum eis.] Id eſt potentia cum gratia juncta, ejus Domini quem annunciabant, hoc eſt Domini Jeſu, eis opem ferebat, ita ut eorum labor in prædicando non eſſet inanis, ſed fructum afferret. Aliqui codices Græci hic addunt *ad ſanandum eos*, quibus verbis indicaretur miracula in ægrotis ibi ſanandis vi Domini Jeſu, ad prædicationem illorum acceſſiſſe, eamque confirmaſſe.

Multuſque numerus.] Nempe hominum illorum Helleniſtarum Antiochiæ degentium.

Credens.] Quum Euangelio prædicato crediſſet.

Converſus eſt.] Piſcator etiam hoc loco habet *convertit ſe*, ut ſupra cap. 3. 19. & alibi.

Ad Dominum.] Nempe Jeſum, qui eis annunciabatur.

Verſ. 22. *Auditus eſt autem ſermo.*] Id eſt rumor de hac converſione advenit.

In aures.] Quidam putant hoc poſitum eſſe pro *in auribus* ſolita particularum Græcarum εἰς & ἐν permutatione.

Eccleſiæ ejus quæ in Jeroſolymis erat.] Seu fidelium Chriſti qui Jeroſolymæ degebant ac ibi ad cultum Domini congregabantur.

De iſtis.] Nempe quod ad aliquorum qui ab ipſis Jeroſolyma diſceſſerant, prædicationem Antiochiæ multi ad fidem in Chriſtum converterentur.

Et emiſerunt.] Scilicet illi diſcipuli Chriſti qui erant in illa Eccleſia Jeroſolymitana.

Barnabam.] Illum virum egregium de quo ſupra cap. 4. 36, 37. & IX. 27. Cypriis Euangelii prædicatoribus non miſſis, hunc Cyprium quoque eximium, ad id miſſum addiderunt.

Ut tranſiret uſque Antiochiam.] Ut illud opus Euangelicæ prædicationis per alios inchoatum majore vi atquè authoritate promoveret. Ut illos recens converſos in cognitione veritatis de Chriſto plenius inſtitueret, atque confirmaret, & augeret. Ita Apoſtoli & alii primores Eccleſiæ Jeroſolymitanæ, intenti in omnem occaſionem regni Chriſti promovendi, etiam hanc arripuerunt.

Verſ. 23. *Qui adveniens & videns gratiam Dei.*] Id eſt effecta gratiæ Dei inſignia in converſis illis Antiochenis Helleniſtis.

Gaviſus eſt.] Magno gaudio viris piis & gloriæ Dei ſtudio flagrantibus eſt hoc quando vident talem verbi Dei prædicationis ſucceſſum, ut multi homines ad Dominum convertantur.

Et hortabatur omnes, ut propoſito cordis.] Id eſt firmo & conſtanti propoſito animi. Ita propoſitum ſumitur etiam 2 Tim. 3. 10.

Permanerent cum Domino.] Vel apud Dominum, id eſt doctrinæ de Chriſto, & fidei in ipſum, adhærerent perſeveranter.

Verſ. 24. *Quia erat vir bonus & plenus* &c.] Ita commendatur Barnabas, ut indicetur quamvis non fuerit proprie Apoſtolus, (licet ita nominetur infra cap. 14. 14.) tamen eum & merito miſſum eſſe ad tale opus perficiendum, & in hoc opere bene verſatum, negotiumque iſtud ut par erat exſequutum eſſe: ac ſimul ratio affertur cur de illo ſucceſſu Euangelii gaviſus fuerit.

Plenus Spiritu Sancto & fide.] Videantur ſimilia verba de Stephano ſupra cap. 6. 5 & 8.

Et appoſita eſt turba multa Domino.] Id eſt multi præterea Antiocheni labore Barnabæ acceſſerunt ad fidem in Jeſum Chriſtum.

Verſ. 25. *Exivit autem in Tarſum Barnabas, requirere Saulum.*] Quocum prius familiaritate contracta, gnarus ejus poſtquam is ad Chriſtum converſus eſt zeli, eum Apoſtolis commendaverat, qui ob adverſariorum inſidias Jeroſolymis Tarſum in patriam ſuam emiſſus fuerat. Supra cap. 9. 27, 30.

Et inveniens ſeu *inventum eum, duxit eum in Antiochiam.*] Ut ab hoc ſocio idoneo adjutus, ibi ubi meſſis multa erat, opus Domini communis commodius cum eo ſimul operaretur.

Verſ. 26. *Factum eſt autem ut ii annum totum congregarentur* ſeu *convenirent in Eccleſia.*] Nempe illa Antiochena, tempus juſtum iſti ſacro labori Euangelii prædicandi impenderunt.

Et docerent.] Bene ſucceſſit Barnabæ & Saulo iſtud opus Domini, ita ut Euangelium ac doctrinam de Jeſu Chriſto non tantum docuerint, ſed etiam edocuerint *turbam multam*, ſeu magnum hominum numerum.

Nominarenturque.] Græcum verbum quod alias nomine Dei loqui ſignificat, hic uſurpatur pro nominari ſeu nuncupari, ut & Rom. 7. 3.

Primum in Antiochia.] In iſta urbe magna populoſa atque celebri, primo omnium indita eſt Chriſti diſcipulis peculiaris appellatio, qua à Gentilibus & Judæis ſunt ſeparati.

Diſcipuli, Chriſtiani.] Credentes in Chriſtum, qui antea ſimpliciter vocabantur *diſcipuli*, ut ſupra cap. 6. 1, 2. IX. 1, 10, 19, 26, 36, 38, ab aliis autem Galilæi; ii ut appareret cujus diſcipuli dicerentur, à Duce iſtius quam ſequebantur doctrinæ, nempe Chriſto, illo Uncto Dei eximio, denominati ſunt *Chriſtiani.* Id nomen exortum videtur circa annum mundi quater milleſimum ſub initium imperii Claudii Cæſaris, qui mox nominatur infra verſ. 28.

Nominis tamen iſtius *Chriſtianorum* uſus, inter ipſos Apoſtolos & eorum ſocios, non ita mox frequens fuiſſe videtur. Nam præter hunc locum, bis tantum in Novo Teſtamento invenitur, nempe Act. 26. 28. & 1 Petr. 4. 16. Alias etiam poſtea vocabant ſeſe inter ſe *diſcipulos*, ut hic infra ℣. 29. & cap. 14. 20, 28. XV. 10. XVIII. 27. XIX. 9, 30. XX. ℣. 1, 7. XXI. 4, 16. &c. vel *fratres* ut ſæpe. Ab adverſariis autem Judæis vocabantur *Nazaræi* Act. cap. 24. 5, quia Jeſus Chriſtus author eorum, erat dictus Nazaræus.

Verſ. 27. *In iſtis autem diebus.*] Id eſt per illud tempus, eodem anno à paſſione ac reſurrectione Jeſu Chriſti decimo ut aliqui computant.

Devenerunt à Jeroſolymis Prophetæ.] Ex Chriſti diſcipulis quidam, Apoſtolis proximi, qui Spiritu revelationis præditi, occultorum myſteriorum Dei conſcii, etiam futura prædicebant. Tales nominantur etiam infra cap. 13. 1. & 1 Cor. 12. 28. [XIV. 32.] Eph. 4. 11.

In Antiochiam.] Ad illam Eccleſiam celebrem quæ illic exorta florebat.

Verſ. 28. *Surgens autem.*] Id eſt actionem quandam exorſus. Vide annot. ſupra ad cap. 5. 17.

Unus ex eis.] Nempe ex illis Prophetis.

Nomine Agabus.] Seu *Hagabus* nomen Hebrȩum, quod exſtat etiam 1 Eſd. 2. 45, ſignificat autem Cicadam.

Significavit per Spiritum.] Id eſt Spiritus Divini atque afflatûs illius ſupernaturalis dictamine.

Famem magnam.] Plagam Dei gravem. De hac eſt mentio etiam apud Sueton. in Claudio cap. 18. & apud Dionem lib. 60. & Joſephum Flavium Antiquit. lib. 20. cap. 2.

Futuram eſſe in totam habitatam.] Terram, ſeu fere per totum orbem terrarum tunc notum. Quæ fames etiam per Italiam ita ſæviit, ut ob eam Romana plebs in medio foro in Claudium Cæſarem inſurrexerit, teſte Suetonio. Sed ea maxime affligebat Judæam.

Quæ etiam facta eſt ſub Claudio Cæſare.] Prophetia iſta & prȩdictio Agabi non fuit vana, ſed eventus eam veram fuiſſe oſtendit.

Verſ. 29.

Verſ. 29. *At diſcipulorum.*] Nempe aliorum Chriſtianorum qui extra Judæam habitabant, ac præcipue Antiochenorum.

Prout facultates habebat quis.] Quæ cuique erat copia, quantum poterant à ſuis uſibus decerpere. Hinc apparet illos Chriſtianos Antiochenos non habuiſſe omnia omnino promiſcue communia, ſed quædam propria.

Definierunt.] Seu decreverunt, atque conſtituerunt.

Unuſquiſque eorum in ſubminiſtrationem mittere.] Seu ſubſidium ad victum in fame de qua modo dictum eſt, ſuppeditandum. Ita vox *diaconia* ſeu ſubminiſtrationis, pro eleemoſyna uſurpata eſt etiam ſupra cap. 6. 1. & 2 Cor. 8. 4. & ix. 1, 12. Heb. 6. ℣. 10. Sic decet & debet fieri, ut Chriſtiani alios Chriſtianos in egeſtate conſtitutos cognoſcentes, eorum inopiam è ſuis copiis quantum poſſunt liberaliter ſublevent, ex charitate fraterna: etiamſi alterius ſint nationis: ut hic factum.

Habitantibus in Judæa fratribus.] Nempe Chriſtianis ejuſdem Patris cœleſtis filiis, ab eo regenitis. Poteſt huc merito accommodari illud quod ſcriptum eſt Rom. 15. 27. Nam & iſti Antiocheni à Jeroſolymitanis bona ſpiritualia notitiæ Euangelii Chriſti, & inde manantium beneficiorum acceperunt, itaque juſtum erat ut eis de ſuis bonis carnalibus neceſſaria ſubminiſtrarent.

Verſ. 30. *Quod & fecerunt.*] Non tantum id facere propoſuerunt atque conſtituerunt, ſed etiam idipſum bonum propoſitum ad effectum deduxerunt.

Mittentes.] Nempe illud ſubſidium collectum.

Ad Seniores.] Græcè *preſbyteros.* Hoc nomine interdum ſignificantur peculiariter ii qui erant Paſtores Eccleſiarum, ut infra cap. 14. 23. 1 Petr. 5. 1, 2. Sed hic videntur præter hos intelligi etiam alii qui Senatum Eccleſiæ conſtituebant; inter quos erant & Diaconi, quorum officium erat pauperibus neceſſaria ad vitam ſuſtentandam undecunque collata, diſtribuere. Vide ſupra cap. 6.

Per manum, ſeu manus, *Barnabæ & Sauli.*] Per iſtos duos viros divinos fide dignos, ſymbolas iſtas collectas, Antiocheni Chriſtiani, Jeroſolymitanis tranſmiſerunt.

CAPUT XII.

Verſ. 1. PEr *illud autem tempus.*] Quando tempore famis Jeroſolymam miſſa eſt collecta per Barnabam & Saulum: ut patet ex fine cap. proxime præcedentis: atque etiam ex fine iſtius.

Herodes Rex.] Herodis Magni nepos ex Ariſtobulo filio, cognominatus Agrippa, ut eum vocat Joſephus: à Cajo Caligula Cæſare donatus tetrarchiis Philippi ac Lyſaniæ, cum appellatione Regis, ac poſtea etiam Galilææ tetrarchiâ Herodi Antipæ à Caligula ademtâ auctus; deinde à Claudio Cæſare additâ eidem Judæa ac Samaria: ita ut avi ſui regnum quod jam in partes diviſum fuerat, totum poſſideret.

Injecit manus.] Id eſt hoc aggreſſus eſt, & quidem violenter.

Ut maletractaret quoſdam ab ſeu *ex Eccleſia.*] Nempe illa Jeroſolymitana. Ita Deus poſt conceſſa Eccleſiæ ſuæ halcyonia & tranquilla tempora, rurſus permiſit perſequutionis vexationem.

Verſ. 2. *Interemit autem Jacobum.*] Nempe majorem, qui hic ad differentiam ab altero, deſcribitur, *fratrem Johannis* filium Zebedæi; qui excellens inter Apoſtolos, primus ex eis baptiſatus eſt illo baptiſmo ſanguinis, quod ei prædixit Dominus Jeſus, Matth. 20. 23. de cujus cæde videatur etiam Joſephus.

Gladio.] Hoc ſupplicii genus etiam alias apud Judæos fuit, ſed videtur ab aliis gentibus maxime in uſum ad eos deveniſſe.

Verſ. 3. *Et videns quod, hoc placitum eſſet Judæis.*] Quibus erat religione junctus & quorum Rex poſt avum evaſerat: quum Judæi increduli delectarentur ſanguine diſcipulorum Chriſti, iſte Tyrannus favorem eorum hoc nefario facto captans eis gratificabatur ac veliſicabatur.

Appoſuit comprehendere & Petrum.] Illum Apoſtolorum primatem. Malum atque crudele factum altero æque malo voluit cumulare.

Erant autem dies azymorum.] Seu feſtum Paſchatos, ut ℣. ſeqq. declaratur, quod ab azymorum ſeu infermentatorum panum uſitata dictum.

Verſ. 4. *Quem & ſeu etiam prehendens.*] Id eſt quum prehendiſſet.

Poſuit in cuſtodiam ſeu *carcerem, tradens quatuor quaternionibus militum, ut cuſtodirent eum.*] Tanto numero militum eum commiſit, ut potentius cuſtodiretur, ne ſcilicet evaderet.

Volens poſt Paſcha.] Ne ſcilicet feſtum ſolenne ſanguine funeſtraret.

Producere eum.] Nempe ad ſupplicium.

Populo.] Nempe Judaico id avide exſpectanti.

Verſ. 5. *Ille quidem igitur Petrus ſervabatur in cuſtodia.*] Inimici agebant circa Petrum diligenter id quod erat ipſorum.

Precatio autem.] Preces à Chriſtianis fieri pro aliis, præſertim ex cœtu Chriſtiano, maxime pro viris in Eccleſia excellentibus, par eſt, præcipue in periculis quale hic fuit. Preces enim impellunt ac movent Deum ad liberationem: ut ad hunc locum etiam Piſcator annotavit, in Analyſi, & in obſervationibus.

Erat intenta.] Cum intentione animi, fervide: vel etiam aſſidua. Vide Luc. 22. 44. infra cap. 26. 7. 1 Petr. 1. 22. iv. 8.

Facta ab Eccleſia.] Id eſt diſcipulis Chriſti congregatis.

Ad Deum pro eo.] Nempe ut liberaretur.

Verſ. 6. *Quum autem producturus eſſet eum Herodes.*] Diſtulit Deus Petri liberationem, tum ut ipſius fiduciam atque conſtantiam exploraret, tum ut liberatio iſta proxime ante diſcrimen facta eſſet illuſtrior, & ut inimici tanto magis confunderentur.

Nocte illa erat Petrus dormiens inter duos milites vinctus catenis duabus,] Quum alias vinctus manu ſuâ dextrâ, conſtrictus catenâ ad ſiniſtram militis unius manum alligari ſoleret; hic duabus manibus duobus militibus eſt alligatus Petrus, ne ſcilicet elaberetur.

Cuſtodeſque ante oſtium ſervabant cuſtodiam.] Id

 eſt

eſt carcerem. Magna diligentia inimicorum deſcribitur in Petro cuſtodiendo, ut tanto major appareat Dei potentia in liberando.

Verſ.7. *Et ecce.*] Repente præter exſpectationem.

Angelus Domini.] Sive Dei Altiſſimi ut Supremi Domini, vide Matth. 1. 30, ſive etiam Jeſu Chriſti qui à Deo Summo in cœlum aſſumtus, factus eſt Dominus etiam Angelorum 1 Petr. 3. 22.

Adſtitit, & lux ſplenduit.] Nempe Angelo lucis, à luce cœleſti adventante, ut Luc. 2. 9: ut Petrus poſſet videre quid ageretur, & quid ipſi agendum eſſet.

In illo habitaculo.] Id eſt in carcere, qui aliquando ita appellatus, aſperitatem rei vocabulo leniente: ut habet Plutarchus in Solonis vita.

Percuſſoque latere Petri.] Leni tactu commovens.

Excitavit eum.] Quippe dormientem, ut dictum verſ. 6.

Dicens: Surge in celeritate.] Id eſt celeriter abſque mora.

Et exciderunt ejus catenæ ex manibus.] Quamvis eſſent firmæ, ſtricte alligatæ. Magnum hoc erat miraculum.

Verſ. 8. *Ajitque Angelus ad eum præcingere.*] Nempe cingulo.

Et ſubliga ſandalia tua.] Iſta Petrum facere & ita ſe ad egreſſum præparare Angelus juſſit, ut non repente ſe raptum, ſed ſenſim ae pedetentim eductum è carcere agnoſceret.

Fecit autem ita.] Petrus Angelo jubenti obedivit.

Et dicit ei: Circumda veſtimentum tuum.] Nempe ſuperius, quaſi pallium.

Et ſequere me.] Egrediendo ex iſto carcere, vade poſt me.

Verſ. 9. *Et egreſſus ſequebatur eum.*] Apparet illos multos cuſtodes ſopore alto à Deo per Angelum oppreſſos fuiſſe, ut non ſentirent ea quæ cum Petro agerentur.

Et neſciebat quod verum eſſet quod fiebat per Angelum.] Præ ſtupore quum eſſet re inexſpectata ac repentina Angeli viſione perculſus. Non agnoſcebat iſtam è carcere eductionem ita revera fieri.

Putabat autem ſe viſionem cernere.] Viſio ſolet nominari in Sacris Libris quando aliquid non revera fit, ſed tantum imago ejus rei quædam divinitus animo objicitur, ac repræſentatur, ut fiebat Prophetis.

Verſ. 10. *Tranſeuntes autem primam cuſtodiam & ſecundam.*] Extra carceris oſtium apparet poſitam fuiſſe duplicem cuſtodiam militum, excubias agentium.

Venerunt ad portam ferream, ducentem in civitatem.] In Græco textu proprie *ferentem*, ille ergo carcer, Regiæ Herodis areæ annexus, erat extra civitatem veterem.

Quæ ſpontanea aperta eſt eis.] Abſque aliquo labore humano. Ut Marc. 4. 28. Sap. 17. 6. Sed vel Deo per Spiritum ſuum potentem, vel potius per Angelum ibi præſentem, aperiente. Ita etiam dura & firma cedunt divinæ potentiæ.

Et egreſſi progreſſi ſunt vicum unum.] Seu plateam unam intra urbem.

Et ſtatim abſceſſit Angelus ab eo.] Quando officio ad quod erat à Domino miſſus expedito, jam Petrum in tuto locavit, cætera peragenda ejus induſtriæ commiſit. Hinc apparet Angelum cuſtodem non ſemper Petro præſentem adfuiſſe.

Verſ. 11. *Et*, id eſt tunc, *Petrus reverſus ad ſe.*] In Græco textu eſt *factus in ſeipſe*, quia antea quaſi extra ſe erat, neſciens quid ſecum ageretur: quod tunc agnovit.

Ajit: Nunc ſcio vere.] Jam non in viſione ecſtatica ut opinabar, ſed revera hoc ita factum eſſe.

Quod Dominus.] Sive Deus ut cauſa prima, ſive Dominus Jeſus, ut ſecunda ei proxima.

Emiſerit Angelum ſuum.] Nempe è cœlo: ſi credidiſſet Petrus Angelum cuſtodem ab ortu ſemper aſſiſtere ſibi, non ita dixiſſet.

Et exemit me ex manu Herodis, & omni exſpectatione populi Judæorum.] Liberavit me ne prout iſti volebant nunc interficerer. Ita Deus ſolet impiorum contra pios prava ſtudia irrita facere. Vide Pſal. 37. verſ. 12 & 32.

Verſ. 12. *Conſiderauſque*] Periculum ſuum, & ex eo liberationem mirabilem.

Venit ad domum Mariæ.] Videtur hæc fœmina fuiſſe vidua, quod ejus iſta domus fuiſſe dicatur, marito non nominato: & deſcribitur tantum à filio, de quo infra verſ. 25. & cap. 13. 5, 13. xv. 35, qui idem videtur dici Barnabæ conſobrinus Col. 4. 10.

Matris Johannis, cognominati Marci.] Quanquam autem dictum ſit illis fidelibus Chriſti Jeroſolymæ viventibus omnia fuiſſe communia, ſupra c. 2. verſ. 44. IV. 32, & quotquot habebant domos vendidiſſe eas, ibid. ℣ſ. 34 tamen hinc apparet non eſſe id omnino univerſaliter accipiendum: non venditas fuiſſe aliquas domos conſentientibus Apoſtolis.

Ubi erant multi congregati.] Græcè proprie *ſufficientes*: quædam exemplaria addunt *fratres*. Credibile eſt non omnes fideles quorum erat magna multitudo in una domo fuiſſe congregatos, ſed alios alibi, vide infra verſ. 17.

Hinc autem apparet ſacros conventus etiam clandeſtinos, etiam nocturnos, quando ita neceſſitas & furor impiorum cogit, non eſſe illicitos. Nam hunc conventum noctu eſſe habitum apparet ex verſ. 6. ſupra & 18 infra.

Et orantes.] In illa congregatione etiam noctu preces fundebantur pro Petro, vide ſupra ℣ſ. 5.

Verſ. 13. *Pulſante autem Petro oſtium portæ.*] Quidam vertunt *oſtium veſtibuli*. Sed videtur rectius verti *porta*, ut & Judic. 18. 17. & Ezech. 40. 11. In ipſa quippe porta poni ſolet oſtium. Et mox verſu ſequente melius quadrat dici de apertione portæ quam veſtibuli.

Proceſſit puella ſubauſcultare, nomine Rhode.] Græcum nomen ſignificat Roſam.

Verſ. 14. *Et agnoſcens vocem Petri præ gaudio non aperuit portam, introcurrens autem, annunciavit ſtare Petrum ante portam.*] Gaudio iſto inſperato perculſa, alios qui intra domum erant hujus gaudii participes quamprimum facere feſtinavit. Hinc apparet magno deſiderio liberandi tanti viri Dei illos pios flagraſſe.

Verſ. 15. *Illi autem ad eam dixerunt, inſanis.*] Videbatur eis puella dicere incredibilia: quia Petrum in carcere firmiter aſſervatum ſciebant: & quamvis pro illo orabant, tamen eum noctu liberandum vix ſperabant.

Illa autem confirmabat ſic ſe rem habere.] Seu firmiter aſſeverabat.

Illi autem dicebant: Angelus ejus eſt.] Non eſt neceſſe putare illos Chriſtianos opinatos eſſe Petrum habuiſſe aliquem Angelum cuſtodem peculiarem, ipſi in perpetuum additum. Nam recte hic *angelus* poteſt intelligi ſimpliciter *nuncius* ut hoc nomen Græcum ſignificat. Et ita alibi nuncii ab aliquibus miſſi, vocati ſunt Angeli. Sic Johannes Baptiſta vocatus Matth. xi. 10, & diſcipuli Johannis ad Chriſtum miſſi Luc. 7. 24, & diſcipuli à Chriſto miſſi in vicum Samaritanorum Luc. 9. 52, & illi à Joſua miſſi exploratores quos Rachaba ſuſcepit Jac. 2. 25. Potuerunt putare iſti qui ad ancillæ dicta hoc reſponderunt, ancillam eſſe hallucinatum, & Petrum eſſe putaſſe eum qui à Petro miſſus aliquid de eo nunciaturus venerat.

Verſ. 16. *At Petrus permanebat pulſans.*] Quia volebat ingredi eo ubi Eccleſiam fidelium Chriſti congregari noverat.

Aperientes autem viderunt eum, & obſtupuerunt.] Quia rem inſperatam ac mirandam conſpexerunt, ſtupore perculſi fuerunt.

Verſ. 17. *Innuens autem eis manu ut ſilerent.*] Id eſt decuſſione manus, id ſignificans. Sic infra cap. 19. ℣. 33. xxi. 40.

Enarravit eis quomodo Dominus eum eduxerit ex cuſtodia.] Non Angelo quem præſentem ſibi adſuiſſe viderat, & per quem negotium iſtud adminiſtratum eſſe ſenſerat, liberationem ſui attribuit Petrus, ſed cauſæ principali, nempe Domino cœleſti, ut & ſupra ℣. 11. At nunc aliqui ſanctis mortuis liberationem ſui attribuere, eoſque ideo colere ſolent.

Ajit autem annunciate Jacobo.] Nempe illi Alphæi filio, qui Jacobus minor dicebatur: qui inter Apoſtolos fuit magnæ authoritatis: ut apparet infra cap. 15. 13. xxi. 18. Gal. 1. 19. & ij. 9, 12. Is videtur Jeroſolymitanæ Eccleſiæ ordinarie præfuiſſe. Et apparet eum tunc in alia domo habitaſſe: quia ei ex iſta domo id ſignificari Petrus mandavit.

Et fratribus iſta.] Etiam aliis fratribus in Chriſto, tum Apoſtolis reliquis, tum aliis diſcipulis Chriſti ſeu Chriſtianis qui Jeroſolymis erant, vult Petrus nunciari liberationem ſuam: ut tum anxia ſolicitudine liberentur atque conſolationem accipiant, tum Deo ſimul gratias agant.

Et egreſſus profectus eſt in alium locum.] Vel in alium locum urbis Jeroſolymitanæ, ne in illa domo quæ ob frequentationem Chriſtianorum nota erat adverſariis, ab his quæreretur: vel etiam in alium locum extra urbem Jeroſolymitânam. Aliqui ajunt Petrum, quum jam antea annis ſex vel ſeptem Antiochiæ ſedem ſuam fixiſſet, hoc anno ſedem ſuam tranſtuliſſe Romam, ibique per annos 25 præſediſſe. Quanquam Euſebius in Chronico, Petrum Antiochiæ annos 25 manſiſſe doceat. At Sacræ Literæ neutrius ſedis Petrinæ, ac tam diuturnæ ſeſſionis veſtigium oſtendunt. Imo contrarium ex iis colligi poteſt. Itaque quod Petavius Rationarii Temporum Par. 1. lib. 5. cap. 3 ſcripſit: Reliquorum Apoſtolorum (nempe præter Petrum & Paulum) acta, nullâ fere certâ ac fide dignâ hiſtoriâ comprehenſa, in obſcuro latent; hoc etiam de iſtis duabus Petri cathedris atque ſedibus merito dici poteſt.

Verſ. 18. *Facta autem die, erat turbatio non parva in militibus.*] Id eſt inter milites, illos quibus cuſtodia Petri erat demandata. *In* pro *inter*.

Quidnam Petro factum eſſet.] In Græco textu ad verbum eſt, *quidnam Petrus factus eſt*. Id eſt quid accidiſſet quod in carcere non appareret.

Verſ. 19. *Herodes autem requirens eum & non inveniens inquiſitione facta de cuſtodibus.*] Græca vox hic poſita alias ſignificat *dijudicans*: ſed videtur hoc loco notare judicialem quæſtionem.

Juſſit [eos] duci.] Nempe ad ſupplicium. Ut hoc verbum Romano more paſſim à Scriptoribus uſurpatum. Ita à Tyranno ſpe ſua fruſtrato indignante, loco Petri pii, iſti milites impii exitium Petri exſpectantes ſunt interfecti.

Et deſcendens in Judea in Cæſaream ibi degebat.] In textu Græco non habetur vox *ibi*, ſed ſubintelligitur, ut & infra cap 14. 3, & à vulgato Interprete non abs re eſt addita. Alias poſſet poſt vocem *Judaa*, poſito commate, ſeu inciſo, *in Cæſaream* accipi pro *in Cæſarea*. Ut infra cap. 19. 22. *in Aſiam*, pro *in Aſia*. Intelligitur hic illa Cæſarea quæ antea Turris Stratonis dicebatur, de qua ſupra cap. 8. 40.

Verſ. 20. *Erat autem Herodes animo bellum agitans.*] Græca vox hoc loco eſt compoſita ex animo & bellatione ſeu pugna. Baronius Cardinalis putavit Herodem iſtis fuiſſe iratum, ob Petrum è ſuga receptum. Sed hoc incertum, ut Tirinus bene annotavit.

Tiriis & Sidoniis.] Populis duarum urbium maritimarum, in Phœnicia prope fines regni Herodis habitantium.

Unanimiter autem advenerunt ad eum, & perſuaſo Blaſto, qui erat ſuper cubiculum Regis.] Qui cubiculi Regii præfectus, videtur apud Regem præ cæteris gratiâ floruiſſe.

Petebant pacem: propter hoc quod aleretur eorum regio à ſeu *ex regali.*] Nempe regione, quæ erat ſubdita iſti Herodi, ut Judæa & Galilæa, ipſis Tyriis ac Sidoniis vicina. Ex qua & res ad victum quotidianum neceſſarias, & merces non paucas comparabant, quibus privarentur, ſi bellum iſtud vigeret.

Verſ. 21. *Statuto autem die.*] Quidam hoc intelligunt de feſto quopiam ſolenni, in quorum feſtorum quibuſdam, etiam judicia quædam licita fuiſſe perhibentur. Joſephus Antiq. lib. 19. c. 7. ſcripſit id factum die ſecunda ludorum, in honorem Cæſaris Claudii exhibitorum. Hanc igitur diem celebrem ipſe Herodes huic conventui conſtituit.

Herodes indutus veſtem regiam.] Pretioſam & ſplendidam; quidam putant fuiſſe candidam, ex argento contextam ut habet Joſephus ad Solis radios reſplendentem.

Et ſedens pro tribunali.] Suggeſto quodam ſublimi, poſito in theatro. Ut ſcripſit Ioſephus.

Concionabatur ad eos.] Id eſt, orationem publice habebat.

Verſ. 22. *At plebs acclamabat, Dei vox.*] Scilicet, hæc eſt: id dicebat populus blandiens Herodi Regi per adulationem. Joſephus ſcribit eum ab aſſentatoribus appellatum Deum. Quamvis alias judices in collegio toto conſiderati vocati ſunt Dii, ob ſimilitudinem

divinæ poteſtatis; tamen ſingulariter Deum vocari aliquem R.:gem, non erat moris, apud Judæos, ob periculum idoiolatriæ. Forſan ii qui Tyro & Sidone venerant Ethnici, poſcentes ab eo pacem, ita ei aſſentabantur.

Et non hominis.] Quamvis eum hominem eſſe ſcirent, tamen per aſſentationem ita loquuntur, ut ille, *nec vox hominem ſonat.* Præcipue autem forſan propterea ita ſunt loquuti quod verbis blandis pacem indulgeret.

Verſ. 23. *Confeſtim autem.*] Ob cædem Jacobi Apoſtoli, & ab alios Chriſtianos male tractatos, non ſtatim punitus eſt à Deo Herodes; quia in eo facto potuit eſſe aliqua ignorantiæ aut zeli inconſulti excuſatio. Sed ob ſuperbiam inſignem contra Deum manifeſte peccantem, mox eum Deus puniit.

Percuſſit eum Angelus Domini.] Solet Deus interdum Angelorum miniſterio uti in pœnis extraordinariis hominibus propter peccata inſerendis. Tale quid in Ægyptiorum primogeniiis una nocte necandis, factum eſſe videtur: at alibi etiam expreſſe ſcribitur, ut 2 Sam. 24. 16. in peſte Judæis immiſſa, & 2 Reg. 19. 35. in magno oumero Aſſyriorum una nocte cæſo.

Videtur is qui nominatur Angelus Domini fuiſſe Angelus bonus, è cælo a Deo miſſus: quia ſimpliciter Angelus Domini dicitur. Nam non eſt abſurdum, Angelos bonos adhiberi ad puniendos homines malos, vide Math. 13. 41, 42. Quanquam & Spiritus malus, dicatur Spiritus Dei, ſed non ſimpliciter verum cum iſto epitheto *malus*, ut 1 Sam. 16. 15, 16. Percuſſit autem Herodem iſtum pro Deo haberi volentem Angelus Dei veri, quando ei dolorem gravem immiſit circa cor, & per ventrem omnem, ut teſtatur Joſephus Antiquit. l. XIX. c. 7.

Propterea quod non dediſſet gloriam Deo.] Quia quum ut Deus celebraretur ab adulatoribus, ſivit hoc ita fieri, non compeſcuit neque repreſſit voces eorum vanas: imo ſibi ob iſta placens ac ſuperbiens commiſit crimen læſæ Majeſtatis Divinæ. Poſtea demum moribundus de iſta aſſentatorum vanitate conqueſtus eſt.

Vermibus corroſus.] Joſephus ſcripſit eum torminibus maximis obortis ſublatum: ſed hoc non pugnat cum eo quod hic S. Lucas expreſſe addit. Etiam avus ejus Herodes magnus inter varia tormenta quibus divexabatur, vermibus circa genitalia putrida ſcaturientibus exagitatus fuiſſe paulo ante mortem, ſcribitur a Joſepho. Et de illò ſceleſto Antiocho Epiphane Rege Syriæ ſimile quid ſcriptum eſt, 2 Mach. 9. 9. Ita crudeles & ſuperbos Deus eis reſiſtens miſere affligere ſolet, etiam per viles vermiculos. Hinc Herodes ſe non eſſe Deum ſentire potuit, quum adhuc vivus à vermibus corroderetur, & eſſet cibus eorum; quod aliis paſſim hominibus poſt mortem demum evenire ſolet.

Exſpiravit.] Id eſt animam exhalavit, vivere deſiit: quinto die poſt illa tormina exorta.

Verſ. 24. *At ſermo Dei creſcebat & multiplicabatur.*] Id eſt, ita afflicto & oppreſſo inimico ſervorum Dei & Chriſti, interim Euangelium a Deo ut primo authore profectum, non opprimebatur, ſed vires ſumebat, dum per Apoſtolos prædicatum à multis homicibus per fidem ſuſcipiebatur. Vide ſupra VI. 7. & infra XIX. 20.

Verſ. 25. *Barnabas autem & Saulus reverſi ſunt ex Jeruſalem.*] Nempe eo unde venerant, id eſt Antiochiam, ut addunt quædam exemplaria.

Impleto illo miniſterio.] Poſtquam illo officio quod ſuſceperant defuncti ſunt: nempe quum pecuniario ſubſidio ab Antiochenis per eos miſſo, fratrum Jeroſolymis habitantium neceſſitatibus ſubveniſſent. Vide ſupra cap. 11. 29, 30.

Aſſumentes & Iohannem cognominatum Marcum.] Filium illins piæ matronæ quæ ab eo deſcripta eſt ſupra verſ. 12.

CAPUT XIII.

Verſ. 1. E*Rant autem quidam in Antiochia apud eam quæ erat ibi Eccleſiam.*] De cujus inſtitutione & ſtatu florente dictum ſupra cap. 11. ſub finem.

Propheta.] Ii quibus ſub Novo Fœdere Deus occulta quædam præter cæteros revelabat per Spiritum Sanctum, quorum aliqui etiam futura quæ ſcire Eccleſiæ intererat prædicendi dono ornati fuerunt. Ut ille Agabus, de quo ſupra cap. 11. 27, 28. Vide & XV. 32.

Et doctores.] Non Rabbini Synagogæ Judaicæ, ſed ii qui in Eccleſia Chriſtiana præter Apoſtolos pollebant facultate docendi ſeu myſteria Euangelii hominibus explicandi: de quibus poſt Propheras nominatis vide 1 Cor. 12. 28. qui à paſtoribus ordinariis diſtinguuntur, Epheſ. 4. 11.

Barnabaſque.] De quo ſupra cap. 11. 22, 23, 24.

Et Simeon, vocatus Niger.] Cognomine Latino, à colore.

Et Lucius Cyrenaus.] Prænomine Romano nominatus, ſed oriundus è Cyrene Africæ. Is forſan fuit unus ex illis Cyrenæis, de quibus ſuperius dictum, cap. 11. 20, quod quum veniſſent Antiochiam, Helleniſtis prædicaverint Dominum Jeſum.

Manahenque, cum Herode tetrarcha.] Intelligitur ille Herodes Antipas, tetrarcha Galilææ, qui etiam alibi ſimpliciter tetrarcha vocatur, ad differentiam Herodis Regis, ut Matth. 14. 1. Lucæ 9. 7. Vide de eodem Luc. 3. 1.

Simul educatus.] Ut cum Antiocho Epiphane Rege Syriæ Philippus ille, amicus ejus de quo 2 Mach. 9. ℣ſ. ult. Hinc apparet illum Manahen oon fuiſſe vilem ac ignobilem aut obſcurum hominem. Aliqui vertnnt, *collactaneus* ut ſit ejuſdem cum illo nutricis lacte nutritus. Ita iſti ex eodem quaſi nido pulli, in diverſa reſpectu vitæ atque morum abierunt.

Et Saulus.] ille Tarſenſis, de quo ex vexatore Chriſtianorum facto Chriſtiano eximio, narratum ſupra cap. 9.

Verſ. 2. *Miniſtrantibus autem eis Domino.*] Id eſt publice fungentibus munere ſacro, ut Luc. 1. 23. Hebr. 10. 11. in quo ſerviebant Domino Jeſu. Munus hoc videtur fuiſſe prophetandi & docendi, quia ſupra dicti ſunt iſti fuiſſe Prophetæ & doctores, tale miniſterium hoc loco & Cajetanus Cardinalis, intellexit. Chryſoſtomus, Theophyl. & Oecumen. exponunt, *prædicantibus*. Vide etiam Rom. 15. 16.

Syrus

Syrus autem & Arabs interpretantur *precantibus*. Quod etiam declaratur inde quia ut hic miniſtratio jungitur cum jejunio, ita verſ. mox ſequente precatio. Preces & laudes Dei habentur pro ſacrificiis. Hebr. 13. 15. Temere igitur aliqui hoc de ſacrificio Miſſæ (quam vocant) interpretantur.

Et jejunantibus.] Jejunia religioſa ſunt adjumento ad devotionem majorem. De his vide Math. 6. 16. & IX. 14, 15.

Ajit Spiritus Sanctus.] Id eſt Deus, cujus eſt iſte Spiritus, vel etiam Chriſtus Dei, per Spiritum Sanctum ſeu afflatum divinum ut ſupra x. 19. ſervis ſuis datum, nempe illis Prophetis quorum ſuperius facta mentio illorum ſive alicujus ex illis ore iſtud pronunciavit. Ut infra 20. verſ. 23. confer 21. 4 & 11. non recte autem hinc infertur Spiritum Sanctum eſſe perſonam divinam. Nam & de prophetia ſcriptum eſt, quod dicat, Matth. 13. 14. & de Scriptura Joh. 7. 38, 42. XIX. 37. Rom. 4. 3. X. 11. XI. 2. & de oraculo XI. 4. & de Lege 3. 19. & de juſtitia X. 6.

Separate ſane mihi.] Id eſt è numero veſtro electos ſegregate ad functionem peculiarem.

Barnabamque.] Illum Cyprium filium conſolationis de quo ſupra cap. 4. 36, 37. XI. 22, 24.

Et Saulum.] Quem Dominus Jeſus ipſe antea deſtinaverat ad officium inſigne ſupra IX. 15. ad Apoſtolatum inter Gentes obeundum. Vide infra 22. 21. Hanc ſapatationem ſui ad prædicandum Euangelium reſpicit ipſe iſte Saulus qui & Palus, Rom. 1. 1. iſti duo jam antea ſocietate familiari erant devincti. Vide ſupra IX. 27. & XI. 25.

In hoc opus.] Id eſt ad hanc functionem, nempe ut verbum Dei ſeu Euangelium paſſim prædicent & annuncient. Vide infra verſ. 5, & deinceps.

Ad quod advocavi eos.] Sicut Domini ac principes ſolent ad ſe vocare & accerſere è ſuis eos quorum opera uti conſtituerunt, ut eis aliquid faciendum mandent. Non eſt, neceſſe, omnes quicunque Euangelium præſertim jam olim confirmatum hominibus ſunt propoſituri vel potius commemoraturi, ita extraordinarie miraculoſe ad id vocari à Deo, atque mitti. Ipſa enim donorum ad id opus idoneorum collatio, & interna animi à Deo ad id exercendum impulſio eſt talibus pro vocatione atque miſſione.

Verſ. 3. *Quum jejunaſſent & precati eſſent.*] Quidam hoc ita exponunt quum illas preces & jejunium quorum antea mentio facta, peregiſſent. Sed dici merito poteſt, eos poſt illam vocem Spiritu Sancto dictante prolatam, denuo cum jejunio preces novas ad Deum vel etiam Dominum Jeſum direxiſſe, ut peculiariter pro iſtis ſervis ejus, quos ſibi ſegregari juſſit, & pro eorum functionis proſperitate precarentur, atque Spiritus Divini Sancti opem, quæ ad talem functionem requiritur, eis à Domino impetrarent.

Et impoſuiſſent manus eis.] Quo ritu eos conſecrabant ad iſtam functionem, eiſque benedictionem nomine Dei & Chriſti impertiebantur. De hoc ritu dictum ſupra cap. 6. 6.

Dimiſerunt eos.] A ſe ad iter & functionem iſtam.

Verſ. 4. *Iſti.*] Barnabas & Saulus.

Quidem igitur.] Hæc particula *quidem* hic redundat & ponitur abſque reſpondente ei *autem*. Ut & ſupra cap. 5. 41. VIII. 4.

Emiſſi à Spiritu Sancto.] Quo dictante iter iſtud ſuſceperunt. Vide ſupra ỳ. 2.

Devenerunt in Seleuciam.] Antiochiæ vicinam; à Seleuco conditore ita nominatam.

Illincque abnavigaverunt in Cyprum.] Inſulam maris meditarranei, Syriæ adjacentem, patriam Barnabæ. Vide ſupra cap. 4. 36.

Verſ. 5. *Et quum eſſent in Salamina.*] Erat hoc nomine inſula Athenis vicina; ſed Teucer Telamonis filius inde exſulans, novam Salaminem in Cypro condidit: quæ urbs nunc Famauguſta dicitur.

Annunciabant ſermonem Dei.] Illum eximium, nempe Euangelium Jeſu Chriſti.

In Synagogis Judæorum.] Qui in Cypro multi erant.

Habebant autem & Johannem.] Illum qui dictus Marcus. Supra cap. 12. 25.

Subſervientem.] In rebus non ſolum ad corporalia ſed & ad ſpiritualia ſpectantibus.

Verſ. 6. *Peragrantes autem illam inſulam.*] Nempe Cyprum, cujus urbs una è multis Salamin, verſus Orientem.

Uſque ad Paphum.] Urbem ejuſdem inſulæ Cypri, verſus Occidentem: ubi Venus, quæ inde etiam Paphia ut & Cypris dicta colebatur, & templum habebat inſigne.

Invenerunt quendam magum Pſeudoprophetam Judæum.] Homo iſte nefarius quamvis Judæus è populo Dei exiſtens, tamen & magiam diabolicam exercebat, ut ille Simon Samaritanus, de quo ſupra cap. 8. 9, 11, & erat falſus Propheta, nomine Dei falſa annuncians.

Cui nomen Bar-Jeſus.] De hoc nomine & ejus ſignificatione varii varia afferunt. Significat filium Jeſu cujuſdam: ut *Bar-Jona* dictus filius Jonæ, Matth. 16. 17. & Bartimæus, filius Timæi Mar. 10. ỳ. 46. Volunt aliqui alterius plane originis & ſignificationis hoc loco eſſe *Jeſus*, quam quum de Servatore noſtro Chriſto dicitur: ſed id non eſt neceſſe: quia id nomen inter Judæos uſitatum, non ſemper ſignificationi ſuæ reſpondebat. Vel potius nomen iſtud notat filium ſalutis.

Verſ. 7. *Qui erat cum proconſule.*] Hac appellatione ſignificari ſolet conſulis Romani vicàrius, poteſtate conſulari provinciam gubernans. Sed notant quidam, non proprie eum qui præerat Cypro fuiſſe procònſule, potius pro prætore. Sed eſt hic catachreſis ſeu abuſio vocis. Poteſt ſignificare generaliter præſidem Româ illuc miſſum.

Sergio.] Gens Sergia inter Romanas familias antiqua & celebris fuit.

Paulo.] Hoc cognomen quod ſignificat *parvulum* ſeu *puſillum*, addebatur quibuſdam.

Viro intelligente.] Rerum perito atque prudente.

Hic advocatis Barnaba & Saulo.] Quos doctrinam quandam de religione novam prædicare, ex rumore percepit.

Requirebat audire ſermonem Dei.] Ut decebat virum cordatum, omnia probare.

Verſ. 8. *Reſiſtebat autem eis.*] Ita ſolent Satanæ miniſtri opponere ſe miniſtris Dei & Chriſti: ſed parum proficiunt.

Elymas.] Nominis hujus variæ afferuntur derivationes

tiones & ſignificationes. Aliqui cenſent eſſe nomen Arabicum, quod notet ſapientem; *Magus*, Perſicum idem eſt quod ſapiens. Vide annotationem ad Matth. 2. 1.

(*Ita enim explicatur nomen ejus*).] Indicat Lucas nomen iſtud Elymas idem ſignificare quod Magus. Vel fortaſſe potius nomen illud Bar-Jeſu, quod poſitum eſt ſupra ℣ſ. 6, quod ſignificat filium ſalutis, exponit per hoc Elymas, aut potius Helyma, (ſed aſpiratione hic ſublata, ut fit in Eva, Enoch &c. & *a* mutato in *as* ſicut fit in Thomas, Barnabas &c.) Helyma quippe ex Hebræo vel Chaldæo, ſignificat Sanatorem.

Quærens.] Id eſt ſtudens.

Avertere proconſulem à fide.] Id eſt dictis ſuis cavillans dicta iſtorum, atque ita impedire conatus præſidem Sergium Paulum ne Euangelio crederet, & fidem in Jeſum Chriſtum ſuſciperet.

Verſ. 9. *Saulus autem qui & Paulus.*] Qui antea à nativitate Saulus fuit nominatus, nomine Hebræo, is deinde ſimili & unâ tantum literâ mutato nomine Romano Paulus vocatus; à familia forſan iſtius Sergii Pauli proconſulis. Atque jam ab hinc non illo ſed iſto nomine inter Gentes uſitato nominatur, & ipſeſeſe nominat.

Repletus Spiritu Sancto.] Jam antea habuit in ſe Spiritum Sanctum, velut ignem quendam, ſed ille ignis antea gliſcens, tunc excitatus exarſit, ita ut arderet & flagraret, cujus ardor ac zelus quo totum pectus Pauli occupatum erat, palam apparebat. Vide ſupra cap. 4. 8. & VII. 55 collato cum cap. 6. 3 & 5.

Et intuens in eum.] Græce proprie eſt intendens, nempe oculos.

Verſ. 10. Paulus hominem improbum in negotio pietatis obſtantem, objurgat graviter pro merito.

Ait: O plene omni dolo & omni maleficentia.] Græca vox iſta ſignificat facilitatem agendi: ſed notat in ſpecie id quando aliquis facilis & propenſus eſt ad quodvis ſcelus perpetrandum. Apud Eraſmum eſt *verſutia.*

Fili diaboli.] Qui diaboli illius maligni ſpiritûs ingenium perverſum & mores malignos refers atque imitaris, perinde ac ſi ex eo eſſes natus, vide Joh. 8. ℣ſ. 41, 44. Hæc verba non continent maledicentiam vitioſam qualis ex affectu carnali ſolet proficiſci, ſed objurgationem juſtam ejus qui id meritus erat, à ſtudio gloriæ Dei atque Chriſti, & ſalutis Sergii, profectam.

Inimice omnis juſtitiæ.] Qui rebus juſtis atque rectis adverſaris.

Non ceſſabis pervertens vias Domini rectas?] Doctrinam à Deo profectam, veritatis & bonitatis plenam volens in diverſum vertere, fraudibus tuis, & pro diſtorta traducere.

Videtur S. Paulus alluſiſſe ad Oſeæ Prophetæ verba ultima, ubi dicitur: Viæ Domini ſunt rectæ, & juſti ambulabunt per eas, impii autem corruent in eis.

Verſ. 11. *Et nunc.*] Id eſt *igitur nunc*, ut ſupra cap. 10. 5.

Ecce.] Præter exſpectationem.

Manus Domini ſuper te.] Id eſt plaga à Deo vel Chriſto tibi imminet, ut Ruth. 1. 13. Spiritu Dei cernens vindictam divinam ei impendentem, prædicit eam, ut Propheta, non ipſe hominem punit. Indicat S. Paulus Jeſum Chriſtum Dominum cœleſtem, cujus doctrinæ Magus iſte reſiſtebat, eſſe multo potentiorem quam diabolum à quo iſte regebatur.

Et eris cæcus, non cernens Solem.] Merito qui lucem ſpiritualem doctrinæ de Jeſu Chriſto qui eſt Sol juſtitiæ, volebat obſcurare.

Uſque ad tempus.] Non in perpetuum, quia forſan poſt pœnam teſtatus eſt pœnitentiam, ut & ille alter Magus Simon Samaritanus.

Confeſtim autem.] Abſque mora & dilatione.

Incidit in eum caligo & obſcuritas.] Minæ Pauli propheticæ effectum mox ſortitæ, oſtenderunt iſtum Magum qui alias forſan miranda patrabat præſtigiis ſuis, miraculoſâ Dei ac Chriſti ejus potentiâ, cui reſiſtere non potuit, punitum eſſe.

Et circumiens quærebat manuductores.] Ille qui velut ſapiens & mira patrans alios ducere ac ſeducere ſolebat, nunc aliorum ductu indiget.

Verſ. 12. *Tunc videns proconſul quod factum erat.*] Ille Sergius Paulus coram cujus oculis id erat factum, ut ille Magus, ſervis Jeſu Chriſti, & doctrinæ ejus adverſatus, ſubito cæcitate punitus fuerit.

Credidit.] Quum audiſſet doctrinam Euangelii enarratam, & tali miraculo evidenti vidiſſet confirmatam, credidit Euangelio, & fidem in Chriſtum ſuſcepit.

Sed non exprimitur hic quouſque fides iſta Sergii proprætoris proceſſerit, utrum fidem iſtam profeſſus, baptizatus fuerit in nomen Chriſti. Id tamen factum eſſe credibile eſt, quia talia requirebantur ab iis qui credidiſſe narrantur.

Perculſus ſuper doctrina Domini.] Id eſt vehementer animo commotus, cum admiratione magna, quod iſta doctrina Chriſti, quam iſte ejus ſervus Saulus jam Paulus prædicabat, eſſet conjuncta cum tanta potentia mirifica ut etiam Magum qui alias miranda patrabat adverſantem tali pœna inſigni repente affecerit.

Verſ. 13. *Provecti autem à Papho.*] Nempe per mare, navi.

Qui circa Paulum [erant].] Nempe illum qui antea Saulus vocabatur. Non tantum vero ejus comites, ſed & is ipſe Paulus ibidem cum illis fuit. Similis loquutio Joh. XI. 19.

Venerunt in Pergen Pamphyliæ.] Urbem regionis ita dictæ: quam urbem templo Dianæ celebrem fuiſſe, docet Pomponius Mela Geographus.

Johannes autem.] Nempe ille memoratus ſupra verſ. 5.

Abſcedens ab eis reverſus eſt in Jeroſolymam.] Forſan labores & pericula itineris ulterioris refugiens, ad matrem ſuam rediit.

Verſ. 14. *Ipſi autem digreſſi à Perga advenerunt in Antiochiam Piſidiæ.*] Ita nominatur ut diſcernatur ab altera Antiochia Syriæ celebriore, de qua dictum ſupra cap. XI, & hujus cap. 13. initio. In ejuſdem Antiochi memoriam à Seleuco filio in alia regione condita.

Et ingreſſi in Synagogam.] In Judæorum conventum.

Die

Die Sabbatorum.] Id eſt die Sabbati; plurale pro ſingulari. Sic Matth. 12. 1. xxviii. 1. Marc. 1. 21.

Sederunt.] Ad concionem audiendam, loco ut apparet honorabili.

Verſ. 15. *Poſt lectionem autem Legis & Prophetarum.*] Legem Moſis diviſam in ſectiones, ſeu Paraſchas 54, ordinarie jamdudum per Sabbata publice in Synagogis legere ſoliti Judæi, unoquoque Sabbato lecta ſectione unâ, niſi quod bis duas minores conjungunt, ut ita quotannis Legem abſolvant. Quum autem tempore Antiochi Epiphanis lectio Legis eſſet palam ſevere interdicta, orta eſt lectio Prophetarum, è quibus totidem quot ex Lege ſectiones ſelectæ, quas vocant ha Petaras, quaſi illas dimiſſiones, quia harum lectione abſoluta populus dimittitur.

Miſerunt præfecti Synagogæ.] Qui negotia Synagogæ adminiſtrabant & moderabantur, vide annot. ad Marc. 5. 22.

Ad eos.] Ut qui forſan prope Rabbinos conſederant, & videbantur non de plebe homines.

Dicentes: Viri fratres ſi eſt ſermo in vobis exhortationis ad populum, dicite.] Apparet moris fuiſſe ut ii qui concionari poſſe viderentur, ad hoc extra ordinem invitarentur. Saltem ſolitum fuiſſe id permitti aliis præter Rabbinos ordinarios, apparet etiam ex Jeſu exemplo. Luc. 4. 15, 17. [Forſan petierant prius iſti ut ſibi liceret populum alloqui.]

Verſ. 16. *Surgens autem Paulus.*] Quia tunc ibi non pro Doctore ordinario ſeſe gerebat: nam alioqui docentes ſoliti ſedere. Vide annot. ad Luc. 4. 20.

Et innuens manu.] Nempe ſignificans ſe loqui velle, ut ſilentium obtineret. Vide ſupra cap. 12. 17.

Ajit: Viri Iſraëlitæ.] Poſteros Abrahami, Iſaaci, & Jacobi ſeu Iſraëlis qui ab origine in populo Dei cenſebantur, alloquitur.

Et timentes Deum.] Ita appellati videntur ii qui præter nativos Iſraëlitas, ad cultum veri Dei ex gentibus acceſſerant, proſelyti. Ut ſupra cap. 10. 2. infra ℣. 43. & xvii. 4.

Audite.] Poſt captatam ex honorifica appellatione benevolentiam, nunc ſibi conciliat attentionem.

Verſ. 17. Beneficia Dei populo Iſraëlitico exhibita memorat gradatim ad Meſſiam.

Deus populi hujus, Iſraëlis.] Poſterorum illius Jacobi qui eſt appellatus Iſraël, à quo ejus poſteri ſunt etiam nominati Iſraël.

Elegit patres noſtros.] Nempe in peculiares ſuos ſervos & amicos, Abrahamum, Iſaacum, Jacobum & hujus filios.

Et hunc populum exaltavit.] Quum Joſepho ad dignitatem eximiam evecto, etiam pater ejus Jacobus, & fratres, in honore ſunt habiti ab Ægyptiis; & quamvis poſteri eorum poſtea premerentur tamen Deus eos magnis incrementis auxit, Exod. 1. 7, & quum Ægyptios eorum cauſâ puniret, ipſos gratiâ ſuâ inſigniter ornatos oſtendit.

In incolatu.] Quum eſſent incolæ & inquilini in terra aliena.

In terra Ægypti.] Pleraque exemplaria Græca habent *in terra Ægypto.*

Et cum brachio elato.] Id eſt potentiâ ſuâ magnâ, inſigniter exſertâ. Ita *brachium* pro potentia ſumitur & alibi, ut Job. 40. 4. Jeſai. 52. 10. liii. 1. Luc. 1. 51. Eſt metaphora ſumta ab hominibus, qui aliquid valide acturi, præſertim aliquem percuſſuri, brachium in altum extollere ſolent.

Eduxit eos ex ea.] Nempe ex terra Ægyptiaca quum in ea premerentur ſervitute.

Verſ. 18. *Et quaſi quadraginta annorum tempus.*] Quia defuiſſe videtur ad plenum numerum annus unus.

Mores eorum pertulit.] Quamvis eſſent ſæpe inepti, imo refractarii, increduli, murmurantes, idololatræ, Deus tamen eos toleravit, ut Pater pueros. Deut. 1. 31.

In deſerto.] Inter Ægyptum & terram promiſſam interjecto.

Verſ. 19. *Et delens gentes ſeptem in terra Chanaan.*] Ex poſteritate Chami, cujus nepos Chanaan quarum interdum tantum ſex memorantur, ut Exod. 3. 8 & 17. Jud. 3. 5. Sed alibi ſeptem numerantur. Deut. 7. ℣. 1. Joſ. 24. 11.

Sorte diſtribuit eis terram earum.] Per Joſuam ducem ſucceſſorem Moſis cum Eleazaro Pontifice vide Joſ. 13. 7. xiv. 1, 2.

Verſ. 20. *Et poſthac annis quaſi* 400 *&* 50.] Quidam putant hic computari annos, à nato Iſaaco cum cujus ex Abrahamo geniti familia Deus fœdus iniit, uſque ad Judices; ita ut tantum tres anni deſint ad numerum rotundum: ut non quamdiu Judices rexerint, ſed quando eos Deus dederit indicetur. Id faciunt maxime propter verba 1 Reg. 6. 1, quibus dicitur, annos 480 effluxiſſe ab exitu Iſraëlitarum ex Ægypto ad inchoatam à Solomone templi ſtructuram. Sed non abs re videtur Petavius iſtum exitum exponere de ingreſſu in Chananæam. Non videtur autem conveniens ut verba hic poſita *poſthac* quæ manifeſte reſpiciunt proxime præcedentia, de terra Chananæa diſtributa, intelligantur à nato Iſaaco. Imo ſi computentur anni in Sacra Scriptura expreſſi poſt Joſuæ ac Seniorum ejus ſociorum per quos facta eſt illa diſtributio deceſſum, numeratis tum annis judicum uſque ad Samuelem, qui etſi Judex quoque fuit, tamen ſeorſim hic ponitur, tum ſervitutum intercurrentium, colligentur exacte anni 450.

Dedit Judices.] Intelliguntur illi Gubernatores & Rectores Reipublicæ Iſraëliticæ, in terra Chananæa, quaſi Duces, qui populum non tantum judicarunt proprie, ſed rexerunt, non tantum in pace, ſed & in bello, ab hoſtibus eum defendentes. Nam *judicare* per Hebraiſmum & regere & vindicare ſignificat.

Uſque ad Samuelem Prophetam.] Qui ex iſtis judicibus fuit ultimus.

Verſ. 21. *Et exinde.*] Non videtur opus eſſe hæc ita exponi ut quidam faciunt, *Inde* id eſt ab ipſo nempe Deo. Nam poteſt recte explicari per *deinde* ſeu *poſtea*, quum poſt Judices alios Samuel Rempublicam gubernaret.

Petierunt Regem.] Exemplo nationum aliarum 1 Sam. 8. 5 & 19.

Et dedit eis Deus Saulem.] Ad importunam illius populi inſtantiam 1 Sam. 9. 15, 16. & x. 1.

Filium Ciſſi, virum ex tribu Benjaminis.] Non ex tribu Judæ: cui videtur olim deſtinatum ſceptrum, Gen. 49. 10.

Annis

Annis 40.] Non proprie Saulus ipſe per tot annos regnavit, ſed ita ut anni regiminis Samuelis, ejus regimini accenſeantur, vide 1 Sam. xi. 7. Alioqui Saulus ſolus annis decem aut duodecim regnaſſe videtur. Quod autem 1 Sam. 13. 1, dicitur tantum biennium regnaſſe ſuper Iſraëlem; hoc non ſimpliciter intelligendum, ſed ita ut poſt biennium regiminis ſui, ob inobedientiam à Deo rejectus, non amplius vere eſſet Rex Deo probatus, 1 Sam. 15. 26, 28. Quamvis adhuc poſtea regimen vel potius tyrannidem exerceret.

Verſ. 22. *Et amoto eo.*] Seu tranſlato. Quidam hoc exponunt de eo quando Deus Saulem ſibi inobedientem è medio ſuſtulit, per mortem, vide 1 Par. cap. x. 13, 14. Quia tum demum regnum in Davidem tranſlatum eſt actu ipſo. Sed poteſt hoc ita exponi quod Deus Saule adhuc vivente rejecto, alium elegerit cui regnum aſſignavit, quamvis nondum ſtatim actu dedit. Vide 1 Sam. 13. 14. & xv. 28. & xvi. 1.

Excitavit eis Davidem.] Seu erexit, ex loco humili & exili, elevans, ex homine ignoto ac vili ad inſignem dignitatem eum promovens. Vide Pſal. 113. 7, 8. & LXXVIII. 70, 71. is fuit è tribu Judæ.

In Regem.] Id eſt, in id eum erexit ut eſſet Rex.

Cui & dixit teſtimonium dans, inveni Davidem filium Jeſſæ ſeu *Iſai, virum ſecundùm cor meum.*] Id eſt animo meo placentem. Vide 1 Sam. 13. 14. & Pſal. 89. 20, 21. Act. 7. 46.

Qui faciet omnes voluntates meas.] Id eſt omnia quæ volo. Non tam hoc intelligendum de communium Legis omnibus latæ præceptorum obſervatione, quam potius de peculiaribus Dei mandatis, ad munus regium Davidis ſpectantibus, vide Pſal. 78. 72. Oppoſite ad Saulum, qui contra mandatum Dei pepercit Amalekitarum Regi, & pecoribus opimis. 1 Sam. 15.

Verſ. 23. *Hujus.*] Nempe Davidis. Præfatio Pauli de Dei erga Iſraelitas gratia, & narratio de Davide, ad hunc ſcopum tendebat, ut poſt talem inſinuationem, annunciaret eis Jeſum Chriſtum.

A ſemine.] Vel ex ſemine: id eſt ex ejus prole ac progenie, vide ſupra cap. 2. 30.

Deus ſecundùm promiſſionem.] De hac promiſſione Dei, dictum ſupra ad cap. 2. 30. Sed videantur etiam loca 1 Chron. 17. 11, 12, 13, 14. Jeſa. xi. 1, 2. Jer. 23. 5.

Excitavit.] Non intelligitur hic reſuſcitatio ex mortuis, ſed ad munus inſigne productio, ut ſupra cap. 2. 30. iij. 22. vii. 37. quanquam ibi alia vox Græca, ſed idem ſignificans. At eadem quæ hic eodem ſenſu Luc. 1. 69. & ſupra verſ. proxime præcedente.

Iſraëli.] Id eſt populo Iſraëlitico cui olim eſt à Deo promiſſus Meſſias.

Servatorem.] Talem qui ſit populi Iſraëlitici Servator; ſalvans eum non ex ſervitute corporea & miſeriis temporalibus, ut factum aliquatenus per eos qui etiam Servatores dicti, quos etiam Deus excitaſſe dicitur, ut Judic. 3. 9. & 15, ſed ex miſeria ſumma perpetua, liberans. Vide ſupra cap. 5. 31.

Jeſum.] Exprimit quis ſit iſte Servator, nempe ille Jeſus, cujus etiam nomen ipſum à ſalute ſeu à ſervando denominatur. Vide Matth. 1. 21.

Verſ. 24. *Prius prædicante Johanne.*] Illo filio Zachariæ Sacerdotis, ut prodromo viam ei parante: de quo Mal. 3. 1.

Ante faciem ingreſſus ejus.] Non tantum ſimpliciter ante adventum ejus, reſpectu temporis, ſed etiam magis reſpectu ſitûs quodammodo, quum Jeſus Servator jam paratus adventaret mox munus ſuum aggreſſurus ſeu inchoaturus.

Baptiſmum reſipiſcentiæ.] Ut per reſipiſcentiam, à priſtinis peccatis, velut ablutus, cujus rei ſignum eſt baptiſmus, ad Meſſiam ſuſcipiendum eſſet populus paratior. Vide Marc. 1. 4. Luc. 3. 3.

Omni populo Iſraëlitico.] Publice, ita ut plerique è populo ad eum accurrerent Matth. 3. 5.

Verſ. 25. *Quum autem expleret Iohannes curſum.*] Vel quum munus ſuum à Deo ſibi mandatum exſequeretur, ut Col. 4. 17, vel quum jam prope conſummaſſet functionem ſuam. Ut ſupra cap. 12. 25. vide & 2 Tim. 4. 7.

Dixit: Quem me ſuſpicamini eſſe.] Nempe Meſſiam, ſeu Chriſtum, quum pro tali à quibuſdam haberetur, vide Luc. 3. 15.

Non ſum ego.] Noluit Johannes Baptiſta ſe pro Meſſia gerere, imo ſe non eſſe Meſſiam confeſſus eſt palam Joh. 1. 20.

Sed ecce venit poſt me, cujus non ſum dignus calceamentum pedum ſolvere.] Vide Matth. 3. 11. Luc. 3. ℣ſ. 16. Joh. 1. 27.

Verſ. 26. *Viri fratres.*] Amica & honorifica compellatione captat eorum benevolentiam.

Filii generis Abrahami.] Qui ex illo Abrahamo celeberrimo Patriarcha, Dei amico, cui Deus & ſemini ejus ſe benedicturum eſſe promiſit.

Et qui in vobis.] Id eſt inter vos. *In* pro *inter*.

Timentes Deum.] Quamvis non ex genere Abrahami, ſed ex aliis gentibus proſelyti, qui ad cultum veri Dei acceſſerunt, vide ſupra ℣ſ. 16. & infra 43.

Vobis ſermo ſalutis hujus miſſus eſt.] Id eſt Deus vobis Abrahami & Iſraëlis poſteris primario voluit per Jeſum qui eſt Chriſtus, & per ejus miniſtros, annunciari Euangelium, quod continet ſermonem de ſalute æterna conſequenda, vide Matth. 10. 6. Act. 3. 25, 26. x. 36. & Rom. 15. 8.

Sermo ſalutis hujus.] Id eſt ſermo iſte de ſalute, ſeu ſermo ſalutaris, vide ſupra cap. 5. 20.

Verſ. 27. *Qui enim.*] Particula iſta cauſalis non videtur hoc loco vim ſuam ſolitam retinere. Nam non eſt ſenſus illis Judæis qui Antiochiam Piſidiæ incolebant ſermonem ſalutis miſſum eſſe ob eam cauſam, quod Jeroſolymitani Judæi Jeſum damnaverint &c. quia etiam Jeroſolymæ incolis, poſt hanc damnationem, annunciatus eſt ſermo de Chriſto Servatore, quem nonnulli eorum ſuſceperunt. Videtur ergo vox iſta *enim* hoc loco poni pro *autem*.

Habitabant in Jeruſalem, & primores eorum.] Non ſolum vulgus Judæorum, ſed præcipui inter eos, ut Pontifices, Scribæ &c. & totum Synedrium.

Hunc ignorantes.] Quidam iſtas voces referunt ad ſermonem miſſum, de quo proxime dictum, ut Syrus Interpres. Alii autem ad Jeſum, de quo antea actum ℣ſ. 23 & 25. Id videtur rectius, quia & paulo

poſt

poſt vox *judicantes* ad eundem refertur. Et ſenſus eſt Judæos Jeroſolymitanos quia ignorabant quis proprie & qualis eſſet iſte Jeſus ſervator, & neſciebant ipſum eſſe Meſſiam, ideo illum damnaviſſe. Vide ſupra 111. 17.

Et voces Prophetarum.] De Meſſia ſeu Chriſto olim prædictas, & in Sacra Scriptura comprehenſas, quæ voces de hoc Jeſu ſunt intelligendæ, quia in eo vere facta ſunt ea quæ Prophetæ de Meſſia prædixerunt: reſpiciatur annotatio ad Luc. 24. 26, 27 & 44. & Act. cap. 3. 18. Has voces propheticas etiam Judæi Jeroſolymitani neſciverunt ſeu non intellexerunt.

Quæ per omne ſabbatum leguntur.] Vide ſupra annot. ad ℣ſ. 15. Tanto magis miranda eſt iſta eorum ignorantia, quod voces iſtæ propheticæ ſubinde inter eos legi ſoleant, & commemorati.

Judicantes ſcilicet *eum.*] Nempe Jeſum, quem pro Servatore & Meſſia ſuo agnoſcere debebant, hunc judicarunt, id eſt dignum morte eſſe decreverunt, ſeu condemnaverunt. Sæpe *judicare* ſumitur pro *damnare*, ſicut & *judicium* pro damnatione.

Impleverunt.] Nempe voces illas propheticas, de Meſſia, quæ prædicebant eum à quibuſdam contemnendum, ſeu contumeliis afficiendum, irridendum, affligendum, transfigendum, interficiendum, ut Pſal. 22. Eſa. 53. Dan. 9. 24. &c. eas ipſi reipſa ad exitum perduxerunt.

Verſ. 28. *Et nullam cauſam mortis invenientes.*] Nullo crimine vero, quod eſſet ſupplicio dignum, in eo invento.

Rogaverunt Pilatum, ut is interimeretur.] Vide Matth. 27. 20, 22. Luc. 23. 18, 21. Joh. 19. 6. & Act. 3. 13, 14.

Verſ. 29. *Quum autem perfeciſſent omnia ea quæ de eo ſcripta erant.*] Nempe quæ ad afflictionem ac paſſionem Chriſti ſpectabant.

Detrahentes à ligno.] Detractum eum de cruce.

Poſuerunt in monumentum.] Non ſunt hæc verba referenda ad illos ipſos Jeſu inimicos, qui cauſa ejus interimendi fuerunt. Sed ſubintelligendum id feciſſe quoſdam alios ex hac gente, ut Joſephum Arimathæenſem, & Nicodemum. Joh. 19. 38, 39.

Verſ. 30. *At Deus excitavit eum ex mortuis.*] Judæi Jeſum pro Meſſia non agnoſcentes, morte dirâ eum affici curârunt: at Deus eis contrarius ipſum è morte reduxit ad vitam. Vide ſupra cap. 2. 24, 32. iij. 15. v. 30.

Verſ. 31. *Qui.*] Nempe Jeſus reſuſcitatus.

Conſpectus eſt per dies multos.] Nempe per dies 40. Probat Jeſu Chriſti reſuſcitationem à teſtibus.

Iis qui ſimul aſcenderant cum eo à Galilæa in Jeruſalem.] Nempe diſcipulis ejus ipſi adhærentibus; præſertim Apoſtolis. De his vide Act. 1. 3. ij. 32. x. 40, 41.

Qui ſunt teſtes ejus ad populum.] Iſti teſtes ejus rei oculati etiamnum ſuperſtites, teſtantur hoc publice.

Verſ. 32. *Et nos.*] Ego ille olim Saulus nunc Paulus, & iſte ſocius meus Barnabas.

Vobis evangelizamus.] Id eſt ut bonum ac lætum nuncium annunciamus.

Illam ad patres factam promiſſionem.] Id eſt patribus, illis priſcis Patriarchis de Meſſia à Deo promiſſo. Ut Abrahamo, ſub ſeminis benedicti appellatione, Gen. 22. 18. & Iſaaco Gen. 26. 4, & per Jacobum Judæ, Gen. 49. 10. & ſpecialius Davidi, 2 Sam. 7. 12. & Jeſa. xi. 1.

Quod hanc Deus expleverit.] Jam reipſa præſtitit.

Liberis eorum.] Iſtorum patrum ſoboli ac poſteris.

Nobis.] Nunc viventibus Abrahami poſteris, Iſraelitis, etiam vobis.

Suſcitatio Jeſu.] Quidam nolunt hoc intelligere de ejus ex morte reſuſcitatione, ſed de exhibitione in mundo, ut ſupra cap. 2. 30. iij. 22. At non videtur eſſe cauſa juſta cur non in ſignificatione celeberrima de ſuſcitatione ex mortuis hoc accipiatur. De quo mox ad verſum ſequentem. Quamvis enim jam tum Deus aliquatenus præſtitit promiſſum de Meſſia quum Jeſum mundo exhibuit cum Euangelio; tamen perfectius id explevit quum eum morte affectum glorioſe reſuſcitavit.

Verſ. 33. *Ut & in Pſalmo* &c.] Iſtius ſuſcitationis Jeſu confirmationem affert ex Pſalmo Davidis; unde apparet iſta Pſalmi verba de ipſa promiſſa Jeſu Chriſti ſuſcitatione eſſe intelligenda.

In Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt.] Quidam codices habent ſimpliciter in Pſalmo. Aliqui in Pſalmo primo, quod ille qui uſitate primus Pſalmus vocatur, pro præfatione Pſalmorum potius quam pro Pſalmo à quibuſdam haberetur: vel quod iſte Pſalmus qui nunc ſecundus vocatur cum primo à quibuſdam conjungeretur. Sed tamen emendatiſſimi libri, Pſalmum hunc ſecundum nominant. In quo Pſalmo David aliquatenus de ſeipſo, ſed ſenſu perfectiore myſtico, de Meſſia illo eximio, ex progenie ſua proditurо, cecinit Spiritu prophetico impulſus.

Filius meus es tu.] Hæc verba etiam de ipſo Davide aliquatenus dicta: Nam & alii Judices ſeu Rectores populi, dicti ſunt & Dii, & filii Dei, Pſal. 82. 6. David autem pro primogenito ſeu præcipuo inter Reges terræ à Deo conſtitutus Pſal. 89. 27, 28. Sed ſenſu myſtico perfectiore ſpectabant iſta ad illum ex poſteris Davidis eximium Meſſiam: nempe Jeſum Chriſtum, qui magis proprie eſt filius Dei Altiſſimi.

Ego hodie genui te.] Verba hæc Dei, dicta Davidi jam adulto, ſignificabant eum ex periculis gravibus in quibus morti vicinus erat, ereptum, ac Regem conſtitutum atque confirmatum eſſe, vide 2 Sam. 5. ℣ſ. 12. & xix. 22. At ſenſu myſtico perfectiore ſpectant ad Jeſum Chriſtum, qui ortus ex poſteris Davidis Regis, & nomine Davidis appellatus, Jer. 30. 9. Ezech. 34. 23. Hoſ. 3. 5.

Multi temere his verbis ſignificari opinantur Deum patrem ab æterno filium ex ſua ſubſtantia genuiſſe. Sed neque hic fit ulla mentio ſubſtantiæ ipſius Dei, nec Deo convenit ex ipſa ſua ſubſtantia ad inſtar animalium corruptibilium prolem generare; neque vox *hodie* uſquam in Sacra Scriptura ſignificat æternitatem, ſed tempus certum quo aliquid fit. Impleta ſunt hæc verba in Jeſu Chriſto, tunc quando eum per mortem è medio ſublatum & jam eſſe deſinentem, Deus pater rurſus exiſtere fecit, quum eum à morte ad vitam revocatum, immortalitate ac proinde divinæ naturæ participatione, ac poteſtate plane divina ſimilem ſibi effecit: quo facto, conſtitutus eſt filius Dei in potentia ex reſurrectione. Rom. 1. 4. Hoc iſtis verbis ſignificari agnoverunt & olim aliqui

ex iis qui patres Eccleſiæ vocantur, ut Hilarius, Ambroſius, Chryſoſtomus, Theodoretus: & ex recentioribus inter Pontificios Vatablus, Lorinus, Tirinus: inter Lutheranos Joh. Bugenhagius Pomeranus, & Flaccius Illyricus: inter Reformatos Calvinus, Muſculus, Paræus. Certe ubi eſt motus à non eſſe ad eſſe, ibi eſt aliqua generatio. Hinc Jeſus Chriſtus dicitur eſſe primogenitus ex mortuis Coloſ. 1. 18. Apoc. 1. 5. Simili ſenſu vox *regenerationis* ponitur Matth. 19. 28.

Verſ. 34. *Quod autem ſuſcitaverit eum ex mortuis, non amplius reverſurum in corruptionem.*] Non ſolum eum ſimpliciter è morte ad vitam reduxit, Deus, ut factum etiam aliis qui mortui ſunt reſuſcitati, at rurſus mortui: ſed quod majus eſt, ita eum reſuſcitavit, ut is Jeſus jam nequaquam ſubjaceat morti ac corruptioni, vide Rom. 6. 9. Apoc. 1. 18.

Ita inquit.] Apud Jeſaiam Prophetam. cap. 55. 3.

Quod.] Hæc particula hoc loco redundat, ut fit ſæpe in ſermone alicujus referendo.

Dabo vobis.] Jeſaiæ verba Hebræa ita habent, feriam vobis pactum æternum, miſericordias Davidis ſtabiles, ſeu fidas.

Sancta.] Ita Græci Interpretes verterunt quæ in Hebræo textu dicuntur, benignitates ſeu beneficia.

Davidis.] Id eſt Davidi olim promiſſa: nempe de filio Davidis Meſſia, regnaturo in æternum, vide 2 Sam. 7. 13. 2 Paral. 6. 42.

Fidelia.] Id eſt firma & ſtabilia: quia Hebraicè fidum & firmum eodem nomine ſignificatur. Quoniam autem promiſſa illa Dei benefica per Meſſiam præſtanda populo Dei debent eſſe ſtabilia ac perpetua, hinc colligitur ipſum Meſſiam non debere in morte manere, ſed vivere in perpetuum: alioqui enim iſta præſtare non poſſet.

Verſ. 35. *Ideo & in alio.*] Scilicet *loco*, ſeu alibi: videlicet in Pſal. 16.

Dicit.] Nempe Sacra Scriptura, vel Spiritus divinus propheticus, ad Deum ipſum converſo ſermone.

Non dabis.] Id eſt non permittes.

Ut Sanctus tuus.] Nempe Meſſias.

Videat corruptionem.] Id eſt experiatur putrefactionem: alioqui *corruptio* eſt etiam mors ipſa, ut indicatum ſupra ℣. 34. Horum explicatio plenior videatur ſupra annot. ad cap. 2. 27.

Verſ. 36. *David enim quidem quum propriâ.*] Id eſt *ſua.*

Generatione.] Id eſt ætate, vel ſeculo quo vixit.

Inſerviſſet Dei conſilio.] In regendo populo Dei Iſraëlitico, & religionem aliquatenus promovendo.

Obdormivit.] Id eſt mortuus eſt. Vide ſupra cap. 2. 29.

Et appoſitus eſt ad patres ſuos.] Ut progenitores ejus mortui ſunt ac ſepulti, ita & ille.

Et vidit corruptionem.] Ita ut corpus ejus in ſepulchro ſit putrefactum. Hinc oſtendit illud dictum Pſal. 16 non eſſe proprie impletum in Davide; ergo in alio aliquo qui Davidis loco ſit velut alter David, nempe in illo ex poſteris Davidis orto eximio Meſſia eſſe implendum.

Verſ. 37. *Quem autem Deus excitavit.*] Nempe Jeſus Chriſtus: neque quod ad corpus expertus eſt corruptionem, vide ſupra ad cap. 2. verſ. 31.

Verſ. 38. *Notum igitur ſit vobis Viri fratres quod per hunc.*] Nempe per Jeſum Chriſtum, quamvis morte affectum ſed à Deo reſuſcitatum & exaltatum, verum Meſſiam.

Vobis remiſſio peccatorum.] Qualiumcunque culparum contra Legem Dei commiſſarum condonatio, & ſimul pœnarum pro his culpis infligendarum ablatio, atque ab iis liberatio. In qua præcipue ex morte æterna, peccati pœna propria, ereptio, & vitæ æternæ donatio continetur.

Annuncietur.] Non tam quod per Jeſum hæc remiſſio annuncietur, niſi mediate, vide ſupra c. 3. 26. quam potius quod eam per Jeſum eſſe faciendam & conferendam, id à Jeſu ipſius ſervis prædicetur.

Verſ. 39. *Et ab omnibus* &c.] Oſtendit quam perfecta & plena ſit iſta remiſſio peccatorum, ex gratia Dei per Jeſum Chriſtum ſub Novo Fœdere obtinenda.

Ab omnibus.] Non ſolum à quibuſdam delictis levioribus, ſed ab omnibus, etiam graviſſimis peccatis: Qualia, præſertim elato brachio patrata, vi Legis Moſaicæ non purgabantur, per victimas, nec remittebantur, Hebr. 9. 9. & x. 1, 2. ſed ordinarie ſevere puniebantur. Vide Hebr. 2. 2.

[*A*] *quibus non potuiſtis in Lege Moſis juſtificari.*] Id eſt purgari & expiari. Ut Dan. 8. 14. vel liberari ut Rom. 6. 7.

In hoc.] Id eſt per hunc Jeſum Chriſtum, ejus operâ interveniente, ejuſque poteſtate à Deo ipſi datâ hoc efficiente.

Omnis credens.] Abſque diſcrimine perſonarum, quiſquis habuerit fidem in Jeſum Chriſtum, & per eum in Deum Altiſſimum Patrem ipſius, confidens ejus promiſſis in Euangelio revelatis: cui fidei adjuncta ſit reſipiſcentia, quæque fides ſit viva & efficax per charitatem. Vide Gal. 2. 16.

Juſtificatur.] Id eſt veniam ac remiſſionem peccatorum à Deo conſequitur, ut propter illa præterita non condemnetur nec puniatur: velut in judicio abſolvitur ac liber à culpa ſeu reatu, & à pœna pronunciatur: imo ut juſtus tractatur, vita æterna feliciſſima donatur.

Juſtificatio autem iſta ab homine fidem in Jeſum Chriſtum ſuſcipiente, mox obtinetur, inchoate, quoad jus: at plene & quoad ipſum effectum obtinebitur ab iis qui in fide vera ad finem perſeveraverint, abſque operibus Legis, non tamen abſque operibus Euangelii: quæ continentur in ſanctimonia abſque qua nemo videbit Dominum. Hebr. 12. 14.

Verſ. 40. Beneficio Dei ſummo per Jeſum Chriſtum obtinendo commemorato, monet ne id contemnatur.

Aſpicite igitur ne ſuperveniat ſuper vos.] Nempe ſi Jeſum hunc Chriſtum contemſeritis, in eum credere nolentes.

Quod dictum eſt in Prophetis.] Ita loquitur pluraliter, quamvis verba quæ mox ſubjungit apud unum Prophetam legantur; nempe Habac. 1. 5. Vel quia numerus pluralis ponitur pro ſingulari: vel potius, quia Prophetæ minores in uno volumine compingebantur. Vide annot. ad Marc. 1. 2.

Verſ. 41. *Videte* [*ô*] *contemtores.*] Apud Prophetam

tam Habacucum ex quo hæc verba citantur. Eſt hic diverſitas in textu Hebræo: nam ibi eſt *Aſpicite in Gentes*. Sed Græci interpretes 70, literam hujus vocis mediam pro alia ei ſimili ſumentes, ita hoc verterunt, quaſi ibi eſſet vox quæ ſignificat perfidos ſeu prævaricatores, quos expoſuerunt contemtores. Quia autem Græca verſio apud Judæos inter Græcos viventes obtinebat, ideo hæc variatio non eſt correcta: quum ſenſum non corrumpat.

Et miramini.] Utpote rem vobis inopinatam inexſpectatam.

Et diſparete.] Hebraicè *obſtupeſcite*: hic evaneſcite, ut conſilia veſtra evaneſcant, & vos ipſi devaſtemini.

Quia opus ego operor.] Id apud Prophetam intelligebatur de eo quod Deus excitaturus eſſet Chaldæorum gentem ſævam, ad Judæam ob peccata incolarum vaſtandam, ut ibidem ſtatim exponitur. At S. Paulus hæc verba convertit & accommodat ad Judæos ſui temporis, ob infidelitatem erga Chriſtum à Deo exaltatum, & ob peccata, niſi reſipuerint, ſimiliter per gentem extraneam potentem à Deo graviter puniendos.

In diebus veſtris.] Id eſt temporibus.

Cui non credetis ſi quis enarrarit vobis.] Multi Judæi pertinaces quia hæc cum eorum opinionibus non congruebant, quamvis moniti, fidem iſtis rebus non adhibuerunt.

Verſ. 42. Hujus prædicationis S. Pauli eventus narratur.

Exeuntibus autem ex Synagoga Judæorum.] Verba Græca ambigua, ferunt etiam hanc interpretationem, *exeuntibus ex Synagoga Judæis*. Sed potius videntur ita interpretanda, quod Paulus qui eſt concionatus & Barnabas ejus ſocius exirent, *ex Synagoga* ſeu loco congregationis ſacræ, Judæorum.

Rogarunt eos Gentes.] Nempe illi homines qui ex gentibus incircumciſis orti, inter Judæos vivebant, & jam aliquatenus judaizabant, vel proſelyti, de quibus mox, vide & ſupra verſ. 16 & 26.

Ut in ſequens ſabbatum.] Non opus eſt hæc verba verti ita *in interjectum ſabbatum*, id eſt per dies intermedios hebdomadis ante diem ſeptimam ſeu ſabbatum, ut aliqui exponunt, ſed in ſequens ſabbatum. Vide infra verſ. 44.

Dicerentur eis verba iſta.] Nempe ſimiles doctrinæ de Meſſia & per eum obtinendis beneficiis.

Verſ. 43. *Solutâ autem Synagoga.*] Id eſt, quum conventus populi ad ſacra celebranda congregati eſſet diſſolutus, ut ſinguli hominum illorum in domos ſuas diſcederent.

Sequuti ſunt multi Judæorum.] Etiam apud Judæos probiores non abſque fructu fuit Pauli prædicatio; nam eos commovit ut ipſum ſequerentur.

Et religioſorum proſelytorum.]. De proſelytis videantur notata ad Matth. 23. 15. & hic ſupra cap. 2. ℣. 10. vi. 5. & x. 2.

Paulum & Barnabam.] Iſtos novos novæ inter ipſos doctrinæ de Jeſu præcones.

Qui.] Nempe Paulus & Barnabas. Quanquam aliqui putant, poſſe hoc intelligi de illis Paulum ac Barnabam ſequutis, tum Judæis tum proſelytis, quaſi illi monuerint Paulum & Barnabam, ut pergerent docere, & favore Dei uti, in auditoribus convertendis. Sed non rectè.

Alloquentes eos ſuaſerunt eis ut permanerent in gratia Dei.] Per gratiam Dei ſignificatur hoc loco Euangelii doctrina: quæ ita vocatur tum quia ex peculiari Dei gratia eſt hominibus miſſa, tum præcipue quia ſummam Dei gratiam ſalutarem hominibus offert; quam Lex Moſaica talem ac tantam non offerebat, Joh. 1. 17. & Rom. 6. 14, 15. Hoc igitur ſuadebant iſtis è Judaica religione ſe affectantibus, ut in Euangelii de Jeſu Chriſto doctrina, quam veram eſſe agnoſcebant, retinenda firmiter perſeverarent.

Verſ. 44. *At veniente ſabbato.*] Seu poſt illud prius ſabbatum, ſequente.

Fere omnis civitas.] Id eſt omnes cives illius civitatis, nempe Antiochiæ in Piſidia.

Congregata fuit ut audiret.] Crevit numerus auditorum, nempe illi qui antea rogarant ut ſequente ſabbato dicerentur eis verba iſta, ut dictum ſupra verſ. 42 & ipſi adfuerunt & forſan alios multos ad idem acciverunt.

Sermonem Dei.] Nempe eum quem iſti novi advenæ Paulus & Barnabas annunciabant, id eſt Euangelium de Meſſia jam exhibito, nempe Jeſu Chriſto, & de ſalute æterna per fidem in ipſum conſequenda.

Verſ. 45. *Videntes autem Judæi.*] Nempe qui in ſua incredulitate erant pertinaces.

Turbas.] Id eſt catervas hominum, ad Paulum audiendum congregatorum.

Repleti ſunt zelo.] Fervore amaro: vel æmulatione.

Et contradicebant iis quæ à Paulo dicebantur.] Nempe de Jeſu Nazaræno, quod is ſit ille olim à Deo promiſſus Chriſtus, ſeu Unctus Dei, Hebræis Meſſias vocatus: in quem ſit credendum, quod per cum ſupra Legem Moſis detur peccatorum remiſſio &c.

Contradicentes.] Quum jam dictum ſit *contradicebant*, videtur iſtud vocabulum *contradicentes* eſſe ſupervacuum: unde omiſſum eſt tum à Latino vulgato Interprete, tum à Syro, Arabe, & Æthiope. Sed non eſt ſupervacuum: nam videtur habere emphaticum Hebraiſmum, contradicebant contradicentes, id eſt contradicebant magna contradictione, continuatâ. Simile inter cætera dictum illud, *euntes ibant* 1 Sam. 6. 12.

Et blaſphemantes.] Cum blaſphemiis in Chriſtum & Chriſtianam religionem.

Verſ. 46. *Libertate uſi autem Paulus & Barnabas.*] Græca vox notat libertatem quidlibet loquendi. Non territi fuerunt adverſariorum contradictione.

Dixerunt: Vobis erat neceſſarium primum narrari ſermonem Dei.] Nempe illum excellentem ſermonem à Deo profectum de Euangelio circa Meſſiam jam exhibitum, & per eum conſequenda remiſſione peccatorum ac vita æterna.

Poſtquam autem rejicitis eum.] Non vultis eum ſermonem ſuſcipere neque ei obedire, ſed contradicitis & blaſphematis.

Et non dignos judicatis vos ipſos.] Non proprie judicio mentis, ſed factis veſtris hoc oſtenditis: ſpernentes modum quem nos vobis nomine Dei annunciamus. Hoc verbum non de ipſorum animo ſed de eventu eſt intelligendum.

Æternâ vitâ.] Quam offert Euangelium Jeſu Chriſti, quod vos reſpuitis, nec in Jeſum iſtum per quem ſolum vita æterna à Deo datur, credere vultis.

Ecce convertimur in Gentes.] Id eſt ad gentes extraneas incircumciſas nos convertemus & progrediemur cum Euangelio: ſpe melioris ibi profectus atque fructus. Infra cap. 28. 28. Eſt hæc proteſtatio Apoſtolica contra Judæos pertinaces, de Euangelio ipſis fruſtra prædicato, ob eorum ingratitudinem, ad Ethnicos trausferendo.

Verſ. 47. *Ita enim præcepit nobis Dominus.*] Hic videtur innui illud mandatum Chriſti quod dedit Apoſtolis, Luc. 24. 47. & Act. 1. 8, & peculiariter iſti Saulo ſeu Paulo datum eſſe à Chriſto mandatum, circa legationem ad gentes extraneas nomine Chriſti cum Euangelio obeundam, patet infra cap. 22. 21. XXVI. 17, 18. Gal. 1. 16. ij. 8.

Poſui te.] Citat ſeu allegat Paulus verba quæ olim a Deo dicta ſunt ad Eſaiam, quia ob typum & ſimilem eventum huc ſpectabant, & conveniebant. Videtur ſubaudiendum, *ſicut ſcriptum eſt*, quod hiſce verbis præmittunt quidam Interpretes, ut Syrus, & Arabs. Verba apud Jeſaiam cap. 49. 5 & 6 ſunt; Et ſi Iſraël non colligetur, glorioſus ero in oculis Domini, & Deus meus fuit fortitudo mea. Et dixit: Leve eſt eſſe te mihi ſervum ad ſuſcitandum tribus Jahacob, & ſervatos Iſraëlis ad convertendum, & dedi te in lucem gentium, ut ſis ad exiſtendum ſalutem meam uſque ad extremum terræ. Hæc verba in perſona Eſaiæ dicta, multo perfectius impleta ſunt in Chriſto, per ejus Apoſtolos, ipſi ſubordinatos. Tale quid de Chriſto dicitur etiam Luc. 2. 32, hic autem propter ſubordinationem ad Apoſtolos Chriſti, per quos ut ſua inſtrumenta ille id exſequebatur, accommodatur.

In lucem Gentium.] Id eſt ut ſis lux etiam Ethnicorum ab Iſraëlitis alienorum, ut eos illumines veritatis cœleſtis cognitione.

Ut ſis in ſalutem.] Id eſt ut ſalutem æternam ejuſque conſequendæ modum proponas hominibus.

Uſque ad ultimum terræ.] Ad regiones ab Iſraëlitis remotiſſimas, earumque incolas.

Verſ. 48. *Audientes autem hæc gentes.*] Id eſt homines gentiles, origine alieni a populo Iſraëlitico.

Gaviſæ ſunt.] Magno illis gaudio id fuit quod audirent Meſſiam Iſraëlitis promiſſum, cum Euangelio ſeu bono ac læto nuncio de vitæ æternæ per ipſum conſequendæ modo, ad ſe quoque pertinere.

Et glorificabant ſermonem Domini.] Euangelium Chriſti, per quod ad gratiam Dei inſignem admittebantur, collaudabant.

Et crediderunt.] Nempe Euangelio, a S. Paulo prædicato, & fidem in ipſo Jeſu ut Chriſto collocarunt.

Quotquot erant ordinati ad vitam æternam.] Vulgatus Interpres habet *præordinati*: at in textu Græco non eſt vox compoſita, ſed ſimplex; ut non ſit neceſſe id intelligi de aliquo Dei decreto ante ipſos natos, imo ante mundum conditum, ut quidam volunt, de ipſis nominatim abſque conditione, abſolute facto. Imo neque hoc iſtis verbis dicitur, eos a Deo eſſe ordinatos, ita ut ipſi in hoc actu mere paſſive ſe haberent. Illud videtur his verbis ſignificari, iſtos homines ex Ethnicis, fuiſſe aptos ac bene diſpoſitos ad doctrinam Euangelii ſuſcipiendam & viam ad vitam æternam ducentem inſiſtendam, ob animi ſui probitatem ac ſinceritatem. Vide Joh. 3. 21. VII. 17. XVIII. 37: non impeditos contumaci perverſitate. Flaccius Illyricus hoc loco annotavit, non ſignificari hic fatalem aliquam præordinationem ab æterno factam, ſed poſſe eſſe ſenſum; Quotquot erant cupidi ſalutis, & bona mente præditi.

Tirinus autem Jeſuita ſcripſit: Quæ diſpoſitio in eo ſita erat quod ſincero veritatis indagandæ ſtudio, & ſalutis aſſequendæ affectu attenderent prædicationi S. Pauli. Poteſt intelligi iſtos etiam ſeipſos ad hoc diſpoſuiſſe: nam talia verba paſſiva pro reciprocis, etiam actionem ſignificantibus non tantum paſſionem uſurpari ſolent per Hebraiſmum, vide 2 Mac. cap. 14. 3. Luc. 9. 62. Jac. 4. 10. 1 Petr. 5. 6. Sed creberrime in illa voce Græca huic affini, quæ ſignificat proprie *ſubjici*, ſeu *ſubordinari*: & tamen notat ſubjicere ſeipſum. Ut Rom. 10. 3. XIII. 1, 5. 1 Cor. cap. 16. 16. Eph. 5. 21, 22, 24. Col. 3. 18. Tit. 2. ℣. 5, 9. iij. 1. Hebr. 12. 9. Jac. 4. 7. 1 Petr. 2. 13, 18. iij. 1. v. 5. Vide & de Paulo Act. 20. 13, *ita enim erat diſpoſitus* id eſt diſpoſuerat ipſe. Conſtat iſtos ordinatos ſeu diſpoſitos ad vitam æternam opponi hic illis de quibus dictum ſupra ℣. 46, quod non dignos judicabant (imo & faciebant mala voluntate & propria ſuâ culpâ) ſeipſos vitâ æternâ. Iſti autem de quibus hic agitur contra erant ordinati ſeu diſpoſiti ad vitam æternam, nempe ſua bona voluntate ſe diſpoſuerant ac paratos eſſe oſtenderant. Quanquam nec illud negandum, eos etiam à Deo aliquomodo ad id diſpoſitos fuiſſe, ſeu aptatos ac præparatos; non tamen ita ut hoc vel ante omnia ſecula de his nominatim prædeſtinatum, & quidem abſque conditione, vel etiam in illis vi quadam Dei cogente effectum eſſe, ſtatuatur.

Verſ. 49. *Perferebatur autem.*] Vel potius differebatur ſeu in diverſas partes ferebatur, ita ut quaſi diſpergeretur: quia illi qui primi eum ſermonem a Paulo & Barnaba prædicatum audierant & ſuſceperant etiam aliis eum communicabant.

Sermo Domini.] Id eſt Euangelium Chriſti. Vide ſupra verſ. 44 & 46 & 48.

Per totam illam regionem.] Nempe Piſidiæ, & Pamphyliæ, vide ſupra ℣. 13 & 14. Ita fruſtra repugnantibus inimicis late ſpargebatur veritas Jeſu Chriſti, dominantis in medio inimicorum ſuorum. Pſal. 110. 2.

Verſ. 50. *At Judæi inſtigaverunt.*] Quum adverſarii pertinaces veritatem verbis refellere non poſſent, ad malas artes contra veritatis præcones adhibendas converſi ſunt. Sic fieri etiam nunc ſolet.

Religioſas mulieres.] Proſelytas, ex gentiliſmo ad Judaiſmum converſas. Vide ſupra verſ. 43.

Et honeſtas.] Non vulgares, ſed eximias ſpectabiles. Vide Marc. 15. 43. Harum matronarum ſimplicitate & ſuperſtitione, atque zelo non ſecundum ſcientiam, abuſi Judæi maligni, per eas maritos ipſarum Gentiles exſtimularunt.

Et primos civitatis.] Id eſt in illa Antiochia Piſidiæ primores ſeu præcipuos viros, ut Senatores. Sicut Marc. 6. 21.

Et excitaverunt perſequutionem in Paulum & Barnabam.] Eò rem perduxerunt, ut violento modo preſſi & afflicti fuerint iſti viri ſancti.

Et ejecerunt eos à limitibus ſuis.] Id eſt expulerunt, ope Magiſtratuum Ethnicorum.

Verſ. 51. *Illi autem.*] Nempe Paulus & Barnabas.

Excutientes pulverem pedum ſuorum.] De hoc ritu, à Chriſto diſcipulis mandato, videatur annotatio ad Matth. 10. 14. & Luc. 9. 5. x. 11.

Venerunt in Iconium.] Urbem Lycaoniæ famoſam, ad Taurum montem ſitam.

Verſ. 52. *At diſcipuli.*] Quidam hoc interpretantur de Paulo & Barnaba, qui quamvis eſſent expulſi, tamen animum non deſpondebant. Sed non eſt neceſſe hoc nomen ita reſtringi: Satius eſt id ſumi generalius, ut referatur etiam ad illos Piſidiæ incolas qui per illorum prædicationem fide in Chriſtum ſuſceptâ ibi facti ſunt Chriſtiani: de quibus ſupra verſ. 43 & 48.

Replebantur gaudio.] Ex cognita via certa ad vitam æternam ducente: quod gaudium non fuit carnale ac vulgare, ſed ſpirituale eximium. Vide jam ſupra 48.

Et Spiritu Sancto.] Indicantur effectus inſignes in animis eorum per Spiritum Sanctum excitati, ut ardor animi, fiducia contra pericula, alacritas in pietatis profectu, ut ſupra cap. 4. 8. vii. 55. Poteſt hoc & ita intelligi ut expreſſo gaudio, exprimatur etiam hujus gaudii cauſa è qua id manabat, ut doceatur gaudium iſtud ex Spiritu Sancto & ſpiritualibus rebus eſſe profectum. Vide ſupra cap. 9. 31.

CAPUT XIV.

Verſ. 1. FActum eſt autem in Iconio.] Ita habet Græcus textus ut ſæpe, quod & Latinus Interpres vetus hoc loco retinuit. Quum alias apud Latinos præpoſitio non ſoleant præponi nominibus urbium aut oppidorum, niſi ubi ipſa vox urbis aut oppidi apponitur. Quod hoc loco ſemel monuiſſe ſufficiat. Hic jam Iconii, imo adhuc antea, videtur adfuiſſe Paulo Timotheus adhuc adoleſcens, itinerum ejus comes. Vide 2 Tim. 3. 10.

Juxta illud ipſum.] Id eſt ſimul; non tantum eodem loco, atque tempore quod hic magis ſpectatur, ſed etiam animorum conjunctione, vide ſupra c. 1. 15. ij. 44. vel potius itidem; nempe ut Antiochiæ ſupra cap. 13. 14.

Introirent ii.] Nempe Paulus & Barnabas.

Synagogam Judæorum, & loquerentur.] Scilicet doctrinam Euangelii de Jeſu Chriſto.

Ita ut crederet.] Is fuit illius ſermonis effectus, quod auditores fidem Euangelio adhibuerint.

Judæorumque.] In quorum Synagoga ſermo eſt habitus.

Et Græcorum.] Quia linguæ Græcæ uſus late ſparſus fuit, præſertim ab imperio Græco ſeu Macedonico, ideo Græcorum nomine notantur generaliter omnes gentiles, & Judæis opponuntur, totius mundi hominibus diviſis in Græcos & Judæos, reſpectu non tam regionis quam religionis.

Multa multitudo.] Non pauci tantum aliqui.

Verſ. 2. *At non parentes* ſeu *increduli Judæi.*] Qui Euangelii prædicati veritatem non paſſi ſunt ſibi perſuaderi, ideoque ei non ſunt aſſenſi, non crediderunt nec obedierunt.

Incitaverunt.] Seu inſtigarunt atque impulerunt.

Et male affectas fecerunt.] Verbum Græcum unum quod hoc loco in textu ponitur, alibi ſignificare ſolet malo aliquem afficere, ut infra cap. 18. 10. 1 Petr. 3. 13. aut affligere, ut ſupra cap. 7. 6 & 19. & cap. 12. 1. Sed hoc loco ſignificat malis artibus & ad male agendum inducere aut irritare.

Animas.] Id eſt animos. Interdum *anima* ſumitur pro voluntate, ut Pſal. 41. 3. in textu Hebræo: & 105. 2.

Gentium.] Hominum à Judaica natione diverſorum.

Adverſus fratres.] Ita vocantur omnes in Chriſtum credentes; quia & unum habent Patrem in cœlis Deum, cujus ſunt filii ſecundum ſpiritum, ad quem acquiſiverunt acceſſum, per Chriſtum, & ipſi fraterno amore ſeſe mutuo complectuntur: quamvis ſint è diverſis gentibus collecti.

Verſ. 3. *Multum.*] Græcè proprie *ſufficiens*, ſed ſæpe hoc nomen ſignificat multum.

Quidem igitur.] Non raro hæ voces hoc libro junguntur, ita ut vox *quidem* redundare videatur, unde & à Latino Interprete omittitur.

Tempus.] Circiter annum, ut quidam notant.

Commorati ſunt [*ibi*].] Græcè proprie *contriverunt* nempe tempus: phraſi metaphoricâ.

Libere loquentes vel *agentes.*] Latinus Interpres habet *fiducialiter agentes*, id eſt confidenter & intrepide.

In Domino.] Proprie *ſuper Domino*, id eſt Domini ſui, Jeſu Chriſti ope & auxilio freti, vel in ejus à quo miſſi erant, nomine, ejuſque authoritate. Vide ſupra cap. 9. 27, 28.

Teſtimonium perhibente.] Seu atteſtante atque dicta eorum confirmante eodem Domino.

Sermoni gratiæ ſuæ.] Id eſt Euangelio, quod gratiam Dei eximiam de peccatorum remiſſione & vitæ æternæ donatione iis qui in Chriſtum credunt & reſipiſcunt, annunciat.

Et dante ut ſigna & prodigia fierent.] Declarat quomodo Dominus Jeſus ſermoni iſti per Paulum & Barnabam prædicato teſtimonium perhibuerit, non verbale ſed reale, probans eorum dicta eſſe vera per ſubſequentia miracula, quæ doctrinæ veræ addita ejus veritatem confirmant. Vide Hebr. 2. 4.

Per manus eorum.] Nempe Pauli & Barnabæ ut per inſtrumenta Chriſti, vide Marc. 16. 20.

Verſ. 4. *Fiſſa eſt autem multitudo civitatis.*] Seu ſciſſa: per metaphoram. Ita ſæpe, Scinditur incertum ſtudia in contraria vulgus, ut ait Virgil.

Et hi quidem.] Id eſt alii.

Erant cum Judæis.] Id eſt à Judæorum partibus ſtabant, cum Judæis illis incredulis faciebant.

Hi autem.] Nempe rurſus alii.

Cum Apoſtolis.] Nempe cum Paulo & Barnaba, qui quatenus vocentur Apoſtoli, videndum infra ad verſ. 14.

Verſ. 5. *Quum autem factus eſſet impetus Gentiumque & Judæorum.*] Alioqui inter ſe diverſorum ſyncretiſmus & conſpiratio.

Cum principibus eorum.] Id eſt cum primoribus illius civitatis.

Ut contumelia afficerent & lapidarent eos.] Nempe iſtos quos vocavit Apoſtolos, inſontes, ita iſti male tractare moliebantur.

Verſ. 6. *Perſpicientes.*] Vel conſiderantes, rem iſtam. Simile participium ſupra cap. 12. 12.

Confugerunt.] Exemplo iſtorum ſanctorum virorum licet etiam aliis Chriſtianis pericula imminentia, fugâ evitare: quod monuit Chriſtus Matth. x. verſ. 23. Per hunc autem eorum è loco in locum progreſſum latius promovebatur Euangelii Chriſti prædicatio.

In civitates Lycaoniæ, Lyſtram & Derben.] Quidam ajunt Lyſtram & Derben non proprie Lycaoniæ ſed Iſauriæ ei vicinæ urbes fuiſſe. Hinc poſt vocem *Lycaoniæ* ponunt voculam *&*. Sic & Syrus Interpres, quanquam ambigue.

Et circumjacentem regionem.] Extra urbes iſtas, in vicinia earum.

Verſ. 7. *Et erant euangelizantes.*] Id eſt euangelizabant, ſeu Euangelium prædicabant: hoc eorum opus erat ad quod miſſi fuerunt, hoc igitur ſedulo operabantur.

Verſ. 8. *Et quidam vir in Lyſtris.*] Quum ſupra *Lyſtram* vocarit urbem illam, videntur iſta *in Lyſtris* ſignificare inter Lyſtrios ſeu in populo Lyſtrenſi.

Impotens pedibus ſedebat, claudus ex utero matris ſuæ exiſtens.] Sicut ille Jeroſolymitanus ſupra c. 3. 2. qui à Petro ſanatus fuit.

Qui nunquam ambulaverat.] Adhuc magis ejus pedum impotentia ſeu clauditas exaggeratur.

Verſ. 9. *Hic audivit Paulum loquentem.*] Euangelio quod Paulus prædicabat auſcultans.

Qui.] Nempe Paulus.

Intentus ei.] Vide ſupra cap. 3. 4.

Et videns quod fidem haberet.] Ex illius verbis, vel ſaltem geſtu, id cognoſcens: aut etiam Spiritu Sancto id ei revelante. Fides ſeu fiducia de obtinendo quamvis ſupra naturæ vires beneficio, requirebatur ad miracula benefica accipienda.

[*Se*] *ſalvum fore.*] Id eſt ſanatum iri ab iſta pedum debilitate.

Verſ. 10. *Ajit magna voce.*] Ut ab omnibus qui aderant exaudiretur.

Surge in pedes tuos rectus.] Pleraque exemplaria ita habent ſimpliciter. Unde Theophylactus annotavit, quoniam Paulus non protulerat nomen Jeſu Chriſti, inde factum eſſe ut Lyſtrenſes ipſum exiſtimarent eſſe Deum. Sed nonnulla exemplaria Græca & Latina atque etiam interpretatio Syriaca & Arabica, præmittunt ejuſmodi verba; *Tibi dico in nomine Domini Jeſu Chriſti.* Sic dicere ſoliti in edendis miraculis Apoſtoli, ut ſupra cap. 3. 6. IX. 34. XVI. 18. quò homines intelligerent ipſos non ſua vel in ſe manente vi ſed Chriſti ope id efficere.

Verſ. 11. *At turbæ videntes quod fecerat Paulus.*] Miraculum tantum, tam inopinatum.

Extulerunt vocem ſuam.] Clare exclamantes.

Lyaconicè.] Græca lingua fuit in uſu paſſim in Aſia minore, cujus pars Lycaonia: quod patet ex epiſtolis Græcè ſcriptis ad Epheſios, Galatas, Coloſſenſes, qui omnes in eadem Aſia fuerunt. Videtur ergo quibuſdam lingua Lyaconica non ſpecie diſtincta à Græca, ſed tantum dialecto, ſicut Dorica, Æolica, Jonica.

Dicentes: Dii aſſimilati hominibus.] Nempe aſſumtâ humanâ formâ ſeu ſpecie externâ.

Deſcenderunt ad nos.] Cœlo ad tempus relicto, terras inviſcentes; ut Poëtæ Ethnicorum ſuos fictos Deos ſæpe feciſſe finxerunt. Hinc apparet Ethnicos non credidiſſe ipſas imagines aut ſtatuas Deorum ab hominibus ipſis fabricatas, in templis vel alibi collocatas, eſſe ipſos Deos.

Verſ. 12. *Vocabantque Barnabam quidem Jovem.*] Forſan ob ſtaturam grandiorem ac vultus majeſtatem, & ætatis prærogativam. Lyran.

At Paulum Mercurium. Additur ſtatim ratio: *Quoniam ipſe erat ductor ſermonis.*] Nam Mercurius habitus eſt pro Deo facundiæ atque eloquentiæ: unde & nuncius Deorum dictus: & ipſum ejus nomen Græcum Hermes derivatur ab interpretando. Paulum autem videbant & audiebant oratione facunda excellere.

Verſ. 13. *Sacerdos autem Jovis, exiſtentis ante civitatem eorum.*] Forſan templum Jovi ſactum erat ante urbem, in quo ſtatua ipſius Jovis viſebatur, quum Jupiter illius urbis præſes ac tutor haberetur. Solebant enim iſti Gentiles idololatræ ſingulas fere urbes ſingulis Diis ad peculiarem curam & præcipuam tutelam dedicare.

Tauros.] Quos ut victimas magnas Jovi immolari mos erat.

Et ſerta.] Quia victimæ ſacrificandæ ſertis ſeu coronis impoſitis ornabantur. Quia coronæ ſymbolum erant perfectionis, & ſignum gloriæ, ideo cum talibus ſignis victimæ Diis offerebantur. Aliqui in his vocibus *tauros & coronas* cenſent eſſe figuram dictam hendyadin, ut ſignificent *tauros coronatos.*

Ad portas afferens.] Intelliguntur vel portæ illarum ædium in quibus Barnabas cum Paulo diverſabatur, ut quidem Syrus interpretatur: vel potius portæ urbis: ſi ibi in ingreſſu, ut eſt credibile, & illi concionabantur atque prædicabant, & claudus ille qui ibi ſederat vel jacuerat, ibidem eſt ſanatus. Quædam exemplaria Græca non pluraliter *portas* ſed ſingulariter *portam* habent.

Cum turbis.] Vulgi magnâ ſtipante catervâ.

Volebat ſacrificare.] Videtur cacodæmon iſto miraculo voluiſſe abuti, ut tum populum illum ad idololatricum cultum iſtis viris divinis exhibendum incitaret, tum ipſos iſtos viros tentaret, an divinos honores vellent admittere.

Verſ. 14. *Audientes autem* [*hoc*] *Apoſtoli, Barnabas & Paulus.*] Apoſtolus late loquendo poteſt dici quilibet ablegatus ſeu miſſus. Hoc ſenſu & Barnabas dicitur Apoſtolus, quia eſt miſſus cum Saulo ſeu Paulo ad opus Domini Jeſu operandum, ſupra cap. 13. 2, 3. Sed non fuit æqualis omnino Paulo Apoſtolo gentium.

Diruptis veſtimentis ſuis.] In ſignum magni doloris animi, cum indignatione & abominatione, vide Matth. 26. 65.

Inſilierunt in turbam.] Cum ardore ac vehementia impedientes hanc idololatriam. *Clamantes.*] Voce non ſubmiſſa, ſed elata, talia prohibentes.

Verſ. 15.

Verſ. 15. *Et dicentes: Viri quid* ſeu *cur iſta facitis? & nos ſimiliter paſsibiles vobis ſumus homines.*] Non Dii ut vos dixiſtis, ſupra ℣ſ. 11, ſed homines, obnoxii naturæ infirmitatibus pariter vobiſcum, indigentes cibi atque potûs, ſubjecti morbis, paſſionibus ſeu afflictionibus, atque morti.

Annunciantes vobis ut ab iſtis vanis.] Id eſt idolis, quæ ſunt abſque vita, abſque viribus, abſque ulla utilitate: ideoque vocantur vana & vanitates. Vide 1 Sam. 12. 21. xv. 23. 3 Reg. 16. 26. & Jeſ. 66. 3. Jer. 2. 5. x. 14, 15. xvi. 19. Amoſ. 2. 4. Jon. 2. 9.

Converſamini.] Seu convertatis vos.

Ad Deum illum vivum.] Qui vitam habet à ſeipſo, & aliis eam largitur.

Qui fecit cœlum & terram, & mare, & omnia quæ in eis [ſunt].] Potentiam ſuam in eo exſerens: quòd non fecerunt Dii Ethnici, Jer. x. 11, quia poſt cœlum & terram exorti.

Verſ. 16. *Qui in præteritis generationibus.*] Id eſt ſeculis, ut & alibi & ſupra cap. 13. 36.

Sivit omnes gentes vadere viis ipſarum.] Quia gentiles neglexerunt veri Dei verum cultum, quem à Majoribus ſuis poſt diluvium accipere & retinere poterant; ideo Deus eos in idololatriam lapſos, neglexit, nec ad Legem poſitivam Moſis vocavit, nec Prophetas ſuos miſit ad eos, qui ipſos dehortarentur à peccatis; permiſit ut viverent eo modo quo ipſis libebat. Simile quid feciſſe dicitur aliquatenus Iſraëlitis, quando ejus dictis non obedientes, ab eo defecerant. Pſal. 81. 13.

Verſ. 17. *Et tamen non inteſtatum ſeipſum reliquit.*] Quanquam eis voluntatem ſuam peculiariter non revelavit, tamen eis fecit & exhibuit ea è quibus velut teſtimoniis poſſent agnoſcere Deum eſſe. Nam ex effectis præſertim beneficis quæ non ab hominibus fiunt, cauſa ſuperior cognoſci poteſt & debet, vide Pſal. 19. 2, 3. civ. 13, 14, 15. cxlvii. 8, 9.

Benefaciens cœlitus nobis.] Ex talibus cœleſtibus beneficiis quæ quidam naturæ attribuebant, etiam Ethnici cordatiores, colligebant Deum eſſe qui talia faciat & largiatur. Sic Cicero de natura Deorum, & Seneca libro de Beneficiis.

Pluvias dans.] Quibus terra fœcundatur, ad producendos fructus. Vide Rom. 1. 19, 20.

Et tempora fructifera.] Præſtituta fructibus certis ferendis certa, ſibi ſuccedentia, ut ſunt partes anni ver, æſtas, autumnus.

Implens cibo & lætitia.] Id eſt ex cibi copia oriente lætitia: quia eſurientes dum cibis reficiuntur, exhilarantur.

Corda noſtra.] Seu animos noſtros & ſupra *nobis*. Adjungit etiam ſeſe Paulus iis ad quos loquebatur, per communicationem: præſertim quia iſta Dei beneficia quæ hic memorat ſunt omnibus hominibus communia.

Si tam certum eſſet primas notitias de uno Deo Creatore eſſe mentibus hominum inde à nativitate inſcriptas, ut aliqui nunc pro articulo fidei contendunt, haud dubie Paulus inde vel præcipue gentiles idololatrias confutaſſet, ut hoc loco annotavit Flaccius Illyricus.

Verſ. 18. *Et hæc dicentes vix compeſcuerunt turbas.*] His dictis ſuis ægre cohibuerunt illos homines.

Ne ſacrificarent eis.] Velut Diis.

Verſ. 19. *Supervenerunt autem ab Antiochia.*] Nempe illa Piſidiæ, de qua ſupra cap. 13. 14. ex qua, Judæorum malignitate pulſi erant iſti. Ibid. ℣ſ. 50.

Et Iconio.] Ubi etiam quum eis à Judæis pararetur periculum, ipſi inde profugerant. Supra ℣ſ. 2, 5, 6.

Judæi.] Illi increduli, pertinaces.

Et perſuadentes turbas.] Quædam exemplaria addunt, *dicentes quod nihil veri dicant, ſed omnia mentiantur.* Credibile eſt iſtos Judæos malignitate contra Chriſti ſervos flagrantes, criminationibus falſis & calumniis eos oneraſſe, quaſi eſſent præſtigatores, & malefici Magi. Ita mobile vulgus ab uno extremo adorationis, rapitur ad alterum extremum, afflictionis & trucidationis, virorum divinorum.

Et lapidantes Paulum.] Quia ſermonis dux erat, ut dictum ſupra ℣ſ. 12, ideoque Judæis magis exoſus quam Barnabas. Ita Deus ac Dominus Jeſus diſpenſavit atque permiſit, ut ille olim Saulus, qui tale ſupplicium Stephani martyris Chriſti approbaverat, ſupra cap. 7. 58. & viij. 1. ipſe quoque ſimile propter Chriſtum pateretur.

Traxerunt extra civitatem.] Nempe per terram, ut ſolet fieri cadaveribus contemtis.

Exiſtimantes eum mortuum eſſe.] Apparet eum valde fuiſſe lapidibus contuſum.

Verſ. 20. *Circumdantibus autem eum diſcipulis.*] Id eſt iis qui facti erant Chriſtiani, forſan ex ipſis Lyſtrenſibus, prædicatione Pauli & miraculo ad credendum in Jeſum Chriſti perducti. Videntur iſti fideles ideo eum circumſtetiſſe, ut ſi adhuc vivus eſſet, abſconderent eum ab inimicis, ſin autem mortuus, ut ſepelirent.

Surgens intravit in civitatem.] Nempe Lyſtram, quum vel mortuum ſe eſſe antea ſimulaſſet, ut quidam cenſent, poſtquam autem percepit ex vocibus jam ſolos amicos adeſſe, tum oculis apertis ſeſe levavit: vel jam fere ſemi-mortuus, vi Dei & Jeſu Chriſti Domini ſui mirificâ, refocillatus & recreatus atque corroboratus, velut redivivus eſt factus. Huc videntur ſpectare verba ipſius 2 Cor. 1. 8, 9, 10.

Et poſtridie exiit cum Barnaba in Derben.] Hinc apparet vires ejus fuiſſe bene inſtauratas, quum ab una urbe in aliam iter facere pedibus poſſet.

Verſ. 21. *Quumque evangelizaſſent civitati illi.*] Quamvis afflicti viri pii tamen non ceſſant doctrinam Chriſti ob quam dira patiebantur annunciare, nec ab officio ſuo deſiſtunt.

Et diſcipulos feciſſent.] Non tantum ſimpliciter *docuiſſent* ut habet vulgata verſio; nam hoc jam in euangelizando continetur: ſed auditores edoctos de eo quid eſſet credendum & faciendum, eo perduxiſſent ut doctrinâ iſtâ ſuſceptâ diſcipuli Chriſti ſeu Chriſtiani fierent, qui paſſim ſimpliciter dicebantur *diſcipuli* ut & hic verſu proxime antecedente, & proxime ſequente. Ita hoc verbum activum ponitur Matth. 28. 19. & ejus paſſivum Matth. 27. 57.

Multos.] Proprie ſufficientes: id eſt juſto numero.

Reverſi ſunt in Lyſtram.] Ubi paulò ante male tractati fuerunt.

Et Iconium.] Unde antea metu periculi fugerant. Supra ℣ſ. 5, 6.

Es Antiochiam.] Nempe illam Piſidiæ, de qua ſupra cap. 13. 14. è qua erant antea expulſi ſupra cap. 13. ℣ſ. 50. non illam Syriæ, de qua infra ℣ſ.26.

Verſ. 22. *Confirmantes animas diſcipulorum, adhortantes ut permanerent in fide.*] Noo ſufficit docuiſſe áliquem fidem in Chriſtum, ſed monendus eſt ut in ea fide perſeveret. Videantur dicta æquipollentia, ſupra cap. x1. 23. & xiij. 43.

Et [*dicentes*] *quod per multas afflictiones oporteat nos ingredi in regnum Dei.*] Exemplo Ducis noſtri Domini Jeſu. Hoc debet eſſe ſolatio in perpeſſione afflictionum, quod hæc via anguſta & aſpera ducat ad auguſtum atque beatiſſimum ſtatum regni Dei. Vide Matth. 5. 10, 12. xvj. 24. Rom. 8. 17, 18. 2 Tim. 3. 12. Ita Deus vult propter majorem nominis ſui gloriam, ſervos ſuos eximios per afflictiones exploratos atque probatos & exercitos ad regnum ſuum deducere. His verbis occurritur ſcandalo quod potuit in animis oovorum Chriſtianorum oriri ex afflictionibus & perſequutionibus quibus & ipſi iſti Doctores Paulus ac Barnabas inter eos affecti fuerunt. Supra cap. 13. 50. & xiv. 5 & 19, & monentur novi Chriſtiani ut adverſus tales afflictiones arment ſeſe patientiâ atque conſtantiâ.

Verſ. 23. *Quum autem ſuffragiis conſtituiſſent eis.*] Græcum verbum ſignificat manibus protenſis electos fuiſſe. De hoc ioore indicatum aliquid ſupra ad c. x. ℣ſ. 41. In Comitiis quum crearentur aliqui Magiſtratus, deſignabatur aliquis qui ad hoc officium idoneus cenſebatur; eo in theatrum producto, per præconem ejus nomen edebatur, & dicebatur; Cui hoc videtur ſeu placet, attollat manum: atque tunc qui deſignationem illam probabant, ſublatis manibus teſtabantur videri ſibi hominem iſtum ad hoc officium idoneum: qui autem improbabant, manus ſuas continebant: à qua parte major numerus fuiſſet, ſecundùm eam de iſto decernebatur. Id teſtatur Elias Cretenſis in Gregorii Nazianz orat. iij. Et Zonaras in Apoſtol. Canon. docet iſtam Chirotoniam ab initio deſignaſſe ſuffragia populi, poſtea antiquatis primis ritibus, pro conſecratione uſurpari cœpiſſe, videatur & Salmero. Et Santes Pagninus hoc vertit de ſuffragiis. Hoc ſenſu vox Græca talis ſumitur etiam 2 Cor. 8. 19.

Seniores.] Græcè *preſbyteros*, qui erant Paſtores Eccleſiarum, olim iidem qui Epiſcopi. Confer Act. cap. 20. 17 & 28. Titi 1. 5 & 7. qui etiam deſcribuotur 1 Theſſ. 5. 12.

Per Eccleſiam.] Id eſt per ſingulas Eccleſias, ut & Titi 1. 5.

Precati cum jejuniis.] Ita in rebus magni momenti à Deo impetrandis, & pro felici earum ſucceſſu obtinendo, precibus jejunia jungi ſolita. Sic apparet factitatum eſſe circa electionem eorum qui muneri inſigni in Eccleſia obcundo deſignabantur. Ut & ſupra cap. 13. 3.

Commendaverunt eos Domino in quem crediderant.] Id eſt Domino Jeſu Chriſto, ejuſque tutelæ.

Verſ. 24. *Et tranſeuntes Piſidiam.*] Vide ſupra cap. 13. 14.

Venerunt in Pamphyliam.] Vide ſupra cap. 13. 13.

Verſ. 25. *Et loquuti in Perga.*] Urbe Pamphyliæ.

Sermonem.] Nempe Euangelii Chriſti.

Deſcenderunt in Attaliam.] Urbem Pamphyliæ maritimam, Lyciæ finibus proximam. Fuit alia eodem oomine urbi ab Attalo Pergami Rege ita nominata.

Verſ. 26. *Et illinc abnavigarunt in Antiochiam.*] Nempe illam Syriæ metropolim; ex qua ad hoc iter emiſſi erant, de quo ſupra cap. 13. 1. ut & hic ſtatim indicatur.

Unde erant traditi gratiæ Dei in opus.] Nempe Euangelii prædicandi.

Quod impleverunt.] Ita unde erant egreſſi eo rurſus peracto opere ſunt regreſſi.

Verſ. 27. *Advenientes autem.*] Id eſt quum Antiochiam reveniſſent.

Et congregantes Eccleſiam.] Chriſtianorum Antiochiæ commorantium conventum.

Renunciarunt quanta feciſſet Deus cum eis.] Quidam putant, ſignificari, Deum multa inſignia in illo itinere ad gloriam ſuam feciſſe, ita ut iſti Barnabas & Paulus ſimul cum Deo iſta etiam feciſſe intelligantur. Id forſan Beza averſatus, vertit *per ipſos*. Quum tamen & alibi aſſeratur ſervos Dei eximios eſſe ejus in operibus ad ſalutem hominum ſpectantibus cooperatores, 1 Cor. 3. 9. & 2 Cor. 6. 1. Sed hoc loco alium ſenſum non abs re ſequuti Interpretes Arabs & Æthiopicus, verterunt *fecerat ipſis Deus*. Eſt Hebraiſmus quo facere aliquid cum aliquo, ootat facere alicui, ut Deut. x. 21. Judic. 8. 37. bis. Luc. 1. 72. x. 37. Senſus eſt, quanta gratiâ ſuâ Deus eis in convertendis hominibus præſto adfuiſſet.

Et quod aperuerit Gentibus oſtium fidei.] Eſt metaphora ſignificans Deum gentilibus hominibus antea à Deo alienis præbuiſſe ampliſſimam occaſionem veniendi ad fidem ſalvificam. Ita Piſcat. Poteſt addi Deum tum obſtacula & impedimenta eis amoviſſe, tum per ſermones Pauli efficaces, atque per miracula patrata, eos ad fidem in Chriſtum ſuſcipiendam permoviſſe.

Verſ. 28. *Commorati ſunt autem illic.*] Nempe Antiochiæ, verbum Græcum proprie ſignificat *contriverunt*, de quo vide ſupra ℣ſ. 3.

Tempus non parvum.] Circiter biennium, ut aliqui notant.

Cum diſcipulis.] Id eſt Chriſtianis. Ut ſupra cap. xi. 26.

CAPUT XV.

Verſ. 1. ET.] Id eſt tunc.

Quidam devenientes à Judæa.] Nempe ex Judæis illis qui ad Jeſum Chriſtum converſi erant. Quædam exemplaria hoc loco poſt vocem *Judæa*, addunt, *qui crediderant ab hæreſi Phariſæorum*. Aliqui opinantur anteſignanum iſtorum fuiſſe Cerinthum:

Docebant fratres.] Nempe eos qui ex Gentibus ad Deum acceſſerant per Chriſtum.

Quod niſi circumcidamini.] Ita tenaces ſolent eſſe homines rituum priſcorum, quamvis non neceſſariorum. Erant ritus veteres quidam à Deo mandati, tales qui externis & carnalibus ſignis ioterna & ſpiritualia ſignificabant, ad tempus. Circumciſionem cordis potius ſeu animi quam carnis Deus curat. Ut

Deut.

Deut. 10. 16. xxx. 6. Jerem. 4. 4. Rom. 2. 28, 29.

More Moyſis.] Id eſt eo ritu quem deſcripſit Moyſes: qui quidem ritus non per Moyſem eſt primum inſtitutus, ſed ante Moyſem, Abrahamo præceptus à Deo, Gen. 17. 10. Ideo etiam Chriſtus quum dixiſſet Moyſem dediſſe circumciſionem, per epanorthoſin addidit, *non quod ex Moſe ſit, ſed ex Patribus.* Joh. 7. 22. At & Moſes præceptum hoc repetiit Levit. 12. 3. Aliqua exemplaria hoc loco habent, *niſi circumdamini, & more Moyſis ambuletis*, ut & alii Moſaici ritus quorum initium erat circumciſio addendi intelligantur, vide infra ℣ſ. 5.

Non poteſtis ſervari.] Id eſt ſalutem æternam conſequi. Non eſt hic mota controverſia de operibus moralibus neceſſariis ad ſalutem, (ut aliqui attexunt) ſed de operibus Legis ceremonialis.

Verſ. 2. *Factâ autem ſeditione* vel *contentione.*] Syrus & Arabs verterunt *tumultu.*

Et diſceptatione non parva.] Cum iis qui urgebant non neceſſaria, pertinaciter, noxie.

Paulo & Barnabæ.] Qui jam Gentiles non paucos converterant, non impoſito eis iſto jugo ceremoniarum Moſaicarum.

Ad illos.] Id eſt adverſus illos.

Conſtituerunt.] Nempe fratres Antiocheni; apud quos ea lis ſeu controverſia eſt exorta.

Ut aſcenderet Paulus & Barnabas.] Cæterum Paulus ipſe docet ſe revelatione ſeu oraculo divino monitum, Jeroſolymam iviſſe Gal. 2. 2. ſed hæc non pugnant. Videtur id quod Eccleſia conſtituerat, Deus revelatione ſua Paulo facti approbaſſe & confirmaſſe. Volebat enim ut adverſarii Pauli, Apoſtolorum authoritate reprimerentur.

Et quidam alii ex eis.] Additi ſunt Paulo & Barnabæ qui iſtis circumciſionem urgentibus inprimis ſe opponebant, alii fratres, & hujus rei, & Apoſtolici decreti teſtes futuri, ac ut videtur, etiam ii ipſi qui urgebant circumciſionem.

Ad Apoſtolos.] Non ad ſolum Petrum remiſſa hæc controverſia: quia non agnoſcebatur pro Monarcha Eccleſiæ, ſed ad Apoſtolos omnes.

Et preſbyteros.] Qui præter Apoſtolos erant Eccleſiis regendis præpoſiti. Ita dicti quod eſſent quaſi Senatores in Eccleſia.

In Jeruſalem.] Ad illam Eccleſiam quæ tunc erat primaria.

De quæſtione iſta.] Nempe an ritus Moſaici ſint obſervatu ad ſalutem neceſſarii.

Verſ. 3. *Illi quidem igitur deducti ab Eccleſia.*] Id eſt quum Antiochiâ ad hoc iter exirent, fratres Antiocheni eos aliquouſque ſunt proſequuti. Ut infra cap. 20. 38. xxi. 5.

Pertranſibant Phœnicem & Samariam.] Quæ regiones euntibus ab Antiochia ante Jeroſolymam erant: in quibus jam degebant aliqui Chriſtiani. Vide ſupra cap. 8. 5, 14. & xi. 19.

Enarrantes converſionem Gentium.] Nuncium hunc lætum de hominibus gentilibus magno numero ad Deum & Chriſtum operâ ſuâ converſis, communicarunt aliis fidelibus.

Et fecerunt gaudium magnum omnibus fratribus.] Ita pii gaudere ſolent quando audiunt hominum ad ſalutem converſionem, & gloriæ Dei promotionem.

Verſ. 4. *Quum advenifſent autem in Jeruſalem, ſuſcepti ſunt ab Eccleſia.*] Id eſt à Chriſtianis generatim, iis qui Jeroſolymæ habitabant.

Et Apoſtolis & preſbyteris.] Subjungitur nominatio præcipuorum Eccleſiæ membrorum.

Annunciaruntque quanta Deus fecerit cum eis.] Vide ſupra cap. 14. 27.

Verſ. 5 *Exſurrexerunt autem quidam ab hæreſi Phariſæorum qui crediderant.*] Videntur hæc eſſe verba Lucæ, narrantis, etiam Jeroſolymæ fuiſſe tales qui quum antea fuiſſent Phariſæi, poſtea autem facti Chriſti diſcipuli, urgebant idem quod illi qui è Judæa venerant Antiochiam, nempe ut ex Gentibus Chriſtiani facti ad ceræmoniarum Moſaicarum obſervationem adigerentur. Ita plerique exponunt. Sed aliqui, ut & Beza, exiſtimant hæc verba eſſe Pauli & Barnabæ, ideoque ita vertunt, *Sed (ajebant) quidam ſurrexerunt* &c.

Dicentes, quod oporteat circumcidere eos.] Nempe illos qui ex Gentibus per Pauli & Barnabæ prædicationem erant ad Chriſtum converſi.

Præcipereque ut ſervent Legem Moyſis.] Non tantum moralem, ſed etiam cæremonialem, neceſſario ut conditionem obtinendæ ſalutis. Vide ſupra ℣ſ. 1. & Gal. 5. 3.

Verſ. 6. *Congregati ſunt autem Apoſtoli & preſbyteri.*] Concilium habuerunt; ad quod non ſoli Apoſtoli admiſſi, ſed & preſbyteri ſeu Seniores Eccleſiæ, qui erant paſtores, iidem qui alias dicti Epiſcopi. Imo & alia Eccleſiæ membra, fratres ſimplices ibidem adfuerunt, non ſunt excluſi. Vide infra ℣ſ. 22, 23.

Ut viderent.] Seu diſpicerent atque conſiderarent.

De ſermone iſto.] Id eſt negotio, per Hebraiſmum.

Verſ. 7. *Multa autem diſceptatione factâ.*] His affirmantibus, aliis autem negantibus.

Surgens Petrus, ajit ad eos.] Ut concionabundus: Non alto ſolio & ſublimi ſede ſedens, velut Monarcha imperans ut nunc Papa, qui ſe jactat eſſe Petri ſucceſſorem. Hinc patet Petrum eo tempore non Romæ ſediſſe in ſede Pontificia, ut aliqui fingunt, ſed in Judæa Jeroſolymæ adhuc eſſe commoratum.

Viri fratres.] Ita Petrus compellat non ſolos Apoſtolos, ſed & alios Chriſtianos, optimo jure, ut Chriſtus docuit. Matth. 23. 8.

Vos ſcitis quod à diebus antiquis.] Id eſt jam pridem, ante aliquot annos. Reſpicit illam hiſtoriam quando ad Cornelium Ethnicum juſſus eſt ire. Act. x.

Deus in nobis elegerit.] Id eſt inter nos diſcipulos Chriſti & præcipue Apoſtolos, vel ex nobis, ut vertit Arabs. Sic fere 1 Sam. 16. 10. de filiis Iſaji ſenioribus dictum, *Non elegit Dominus in illis.*

Ut per os meum audirent Gentes ſermonem Evangelii, & crederent.] In domo Cornelii: hæ fuerunt primitiæ, & velut præludia converſionis Gentium, quæ plenius per Paulum ut fieret Chriſtus voluit. Jam tum autem mota talis controverſiam ſopita fuit in Eccleſia ſupra cap. x1. ℣ſ. 3, 18.

Verſ. 8. *Et cordium cognitor Deus.*] Hoc Deo tribuitur quod ille corda ſeu animos ſpectet. 1 Sam. 16. ℣ſ. 7. 1 Paral. 28. 9. Pſal. 6. 10. Jer. x1. 20. xvij. 10. Indicatur Deum non tam ſpectare res externas, ut circumciſionem carnis quam internas.

Teſti-

Teſtimonium dedit eis.] Nempe ſe eos quamvis incircumciſos, ſed fidem in Chriſtum amplexos, in gratiam ſuam ſuſcipere, & pro filiis ſuis habere.

Dans eis Spiritum Sanctum.] Iſto ſigno manifeſto id teſtatus eſt, quaodo eis donum tam inſigne impertiit. Vide ſupra cap. x. 44, 45, 46.

Sicut & nobis.] Circumciſis, & Legem Moſaicam obſervantibus, exæquavit in re tam magna iſtos incircumciſos.

Verſ. 9. *Et nihil diſcrevit inter noſque & illos.*] Non fecit Deus tale diſcrimen & delectum perſonarum; reſpectu rerum externarum, ut nobis quaſi ob id quia circumciſi eramus ſuſceptis, illos quia oon erant circumciſi à gratia ſua repelleret: ſed etiam illos in gratiam ſingularem recepit. Unde apparet Deum non requirere à gentilibus circumciſionem.

Fide purificans corda eorum.] Quamvis nos qui ipſi circumciſi ſumus, illos ob id quia circumciſionem carnis non ſuſceperant, impuros eſſe opinemur, tamen Deus eos purificavit, neo externa purificatione aliqua umbratili carnali, ſed internâ verâ, dum corda eorum pura ac munda effecit, non corpora quidem ut iſti voluerunt, ſed animos eorum mundavit, idque per fidem in Jeſum Chriſtum ac per eum in ipſum Deum: qua fide vera qui præditus eſt, is jam purus coram Deo eſt. Quod igitur Deus purificat id homo pro impuro & polluto habere non debet. Ut Act. x. 15.

Verſ. 10. *Nunc ergo quid tentatis Deum.*] Id eſt cur Dei voluntati quæ hac de re jam manifeſte vobis per hæc pateſacta eſt, fidem non adhibetis: vel etiam Deum irritare, ſeu ad iram provocare vultis. Videatur annotatio ad Matth. 4. 7.

Ad imponendum jugum ſuper cervicem diſcipulorum.] Nempe Chriſti. Vocat jugum per metaphoram præcepta illa cæremonialia, quæ non ratione aliqua honeſtatis naturæ humanæ convenientis, ſed ſola præcipientis Dei authoritate nitebantur, quum per ſe ad pietatem ac virtutem nihil facere viderentur, & tamen gravi propoſita pœna eorum obſervatio accurata ſanciretur: & erant ingenti numero. Hinc etiam vocantur jugum ſervitutis, oppoſitum libertati Chriſtianæ. Gal. 5. 1. Vocantur quidem & Chriſti præcepta *jugum*, ſed *ſuave*, & *onus*, ſed *leve*. Matth. x1. 30.

Quod neque Patres noſtri neque nos valuimus portare?] Ita dicit de præceptorum illorum ritualium obſervatione: quia hoc difficulter & ægre fiebat: quod autem tale eſt, id intolerabile dici ſolet, & impoſſibile vide Matth. 19. 23, 24, 26, Marc. 1. 45. Luc. x1. 7. Joh. 6. 60. Cæteroquin certum eſt Deum juſtiſſimum non præcipere ea quæ ſunt omnino impoſſibilia factu. Quaſi dicat Petrus, ſi nos Judæi nati non facile potuimus iſta obſervare, quanto minus poterunt ii qui ex Ethnicis fiunt Chriſtiani.

Addit autem de Patribus Judæorum, ut quum non tantum ipſos qui tunc erant Judæos, ſed etiam priſcos eorum Majores jugum hoc cæremoniarum legalium non potuiſſe tolerare conſtet, tanto magis id aliis intolerabile eſſe declaretur.

Verſ. 11. *Sed per gratiam Domini Jeſu Chriſti.*] Non per opera Legis Moſaicæ, quæ Judæi opinabantur mereri præmium apud Deum: ſed per gratuitum beneficium à Deo nobis in Chriſto ejuſque Euangelio exhibitum, nempe fide in Chriſtum ac per ipſum in Deum; quæ fides, ſed viva ſeu per charitatem efficax, ſola valet in Jeſu Chriſto, ejuſque religione: oon jam circumciſio, & aliæ ejuſcemodi cæremoniæ. Vide Gal. 5. 6.

Credimus ſervari.] Id eſt perſuaſi ſumus, & pro certo id tenemus nos per hoc medium ſalutem æternam eſſe conſequuturos. Nos nempe Judæi qui Legem Moſaicam nobis datam ſuſceperamus, tamen jam non per Legis Moſaicæ præſertim ritualis obſervationem, ſalutem obtinendam à nobis confidimus. Vide Gal. 2. 15, 16.

Quemadmodum & illi.] Nempe qui ex Ethnicis facti ſunt Chriſtiani, quando Euangelium fide ſuſceperunt: de quibus actum ſupra ﬞſ. 7, 8, 9, 10. Hoc enim vult aſſerere, non per Legis Moſaicæ rituum obſervationem, ſed per gratiam Jeſu Chriſti, euangelicam, ſalutem adepturos parirer tum ex Judæis tum ex Ethnicis in Chriſtum credentes. Hoc ejus propoſitum, hic ſcopus iſtius ſermonis. Nam quod aliqui putant hic affirmari quod Patres Judæorum, de quibus etiam facta eſt mentio verſu proxime præcedente, gratiâ Chriſti, per fidem in eo collocatam ſint ſervati, in eo errant: neque iſtud ex iſtis verbis probare poſſunt. Etenim vocem hanc *illi* non eſt neceſſe referri ad priſcos Patres Judæorum, de quibus non agitur hic præcipue & ex profeſſo, ſed tantum quaſi obiter eſt facta eorum mentio. Ita Joh. 9. 22. *Si quis eum confiteatur*, non illum cæcum natum, de quo ibi proxime dictum: ſed Jeſum. Vide & Matth. x. 4. Marc. 1. 45. ij. 13. 1x. 28. Luc. cap. 4. 38. v. 14. primo loco. Joh. 1. 41. Sed etiam Rom. xj. 14. in ſermooe Pauli, qui dixit ſe eſſe *Apoſtolum Gentium*, ſubjicitur, *ſi quomodo ad æmulandum provocem meam carnem, & ſervem aliquos ex illis.* Hæ voces *ex illis* ſpectant ad Judæos de quibus ſuperius agebat.

Nec obſtat quod hoc noſtro loco vox *Gentes* in Græco ſit neutrius generis, *illi* autem, maſculini. Nam quum per Gentes intelligantur homines gentiles, ſenſus hic magis ſpectatur quam voces. Similia exempla circa hoc ipſum nomen *Gentes* habemus Matth. 28. 19 & 20. & infra Act. 26. 17. & xxviij. 28. Rom. 2. 14. Præterea nec generis commutationem hic ſtatuere opus erit, ſi reſpiciatur nomen *diſcipulorum* verſu proxime præcedente poſitum. Interim, quum hoc dicimus, non negamus illos Patres Judæorum pios, per gratiam Domini Jeſu Chriſti ſervandos eſſe, eatenus quatenus Chriſtus dum eos reſuſcitabit, daturus eſt eis reipſa ſalutem, & vitam æternam. Sed quod illi priſci Patres Judæorum, qui ante Jeſum Chriſtum natum, & ante ejus Euangelium prædicatum mortui ſunt, hanc ipſam quæ in Euangelio annunciatur, fidem in Chriſtum, jam olim habuerint, id vero conſiſtere non poteſt, præter alia cum verbis Apoſtoli, Gal. 3. 23 & 25.

Verſ. 12. *Tacuit autem omnis multitudo.*] Id eſt tota illa Eccleſia, ſeu omnes fratres qui ibi congregati aderant. Vide infra verſ. 22 & 23. Ita alibi multitudo diſcipulorum dicitur, ſupra cap. 4. 2. Videntur etiam ii qui antea circumciſionem ut neceſſariam urgebant, ſupra verſ. 5, tunc conticuiſſe.

Et audiebant Barnabam & Paulum enarrantes quanta feciſſet Deus ſigna & prodigia.] Vide ſupra cap. 13. 11. & xiv. 3, 8, 10 & 19, 20. quomodo autem differant ſigna & prodigia, dictum eſt in annot. ad cap. 2. 22.

In Gentibus.] Id eſt inter gentes, à Judaico populo diverſas.

Per eos.] Hoc eſt per Barnabam atque Paulum: qui non ſibiipſis ſed Deo mirabilia iſta facta attribuebant, ut cauſæ primæ.

Verſ. 13. *Poſtquam autem tacuerunt illi.*] Nempe Barnabas & Paulus.

Reſpondit.] Id eſt, dicere orſus eſt. Ut ſæpe in his Libris Sacris per Hebraiſmum iſtud reſpondendi verbum ſumitur.

Jacobus.] Nempe ille Alphæi filius, unus ex Apoſtolis, vide Matth. x. 3: qui tunc Jeroſolymitanæ Eccleſiæ videtur præfuiſſe. ſupra cap. 12. 17.

Dicens: Viri fratres.] Vide ſupra annot. ad ℣ſ. 7.

Audite me.] Conciliat ſibi attentionem.

Verſ. 14. *Symeon.*] Hebraicè, ſeu Simon, ita ab initio nominatus qui poſtea à Jeſu Chriſto Petrus, vide Matth. 4. 18. x. 2. Joh. 1. 43. & 2 Petr. 2. 1.

Enarravit.] Nempe ſupra verſ. 7.

Quemadmodum primum Deus viſitavit.] Id eſt reſpexit benigne, quaſi diu neglectorum recordatus 1 Sam. 15, 2. vel diſpexit, ut ſupra cap. 6. 3. hoc verbum ſumitur; aut curæ ſibi id habuit.

Sumere ſeu *ut ſumeret, ex gentibus.*] Nempe extraneis, præter Iſraëlitas.

Populum, in nomine ſuo.] Id eſt nomini ſuo ſeu ſibi, vel ut nominetur ac ſit populus Dei, qui antea non erat Dei populus. Vide infra ℣ſ. 17. & Rom. 9. 25, 26.

Verſ. 15. *Et huic conſonant ſermones Prophetarum.*] Dictum Simonis Petri approbans Jacobus, idem comprobat dicto Prophetico. Eæ demum in religionis negotio ſententiæ pro veris ac ratis haberi debent, quibus verba Sacræ Scripturæ conſonant & concordant.

Sicut ſcriptum eſt.] Apud Prophetam Amoſum cap. 9. 11, 12.

Verſ. 16. *Poſt hæc revertar.*] Hæc verba in textu Amoſi Hebræo non extant, ſed à Græcis Interpretibus ita ſunt poſita, ut & quædam alia in hoc dicto, ſunt aliquantum quod ad verba attinet mutata, quamvis ſenſus ſit idem. Reſpiciuntur hoc dicto verba quæ apud Amoſum antecedunt, in quibus Deus Iſraëlitis peccatoribus minatus eſt pœnas graves. Sed minis iſtis addidit promiſſum, de populo Iſraëlitico rurſus beneficiis afficiendo.

Et readificabo tabernaculum Davidis, collapſum.] Id eſt regnum Iſraëliticum, quod ſub Davide Rege florebat, ac deinde per varias calamitates eſt afflictum, reſtituam, ut rurſus vigeat. Quod demum ſub altero Davide nempe Meſſia è Davidis poſteris oriundo, eſt impletum ſpiritualiter & adhuc plenius implebitur, vide Oſe. 3. 5. & Luc. 1. 32.

Et diruta ejus readificabo.] Seu reſtaurabo, *& rurſus erigam* vel *denuo rectum faciam illud.* Significat reparationem perfectam.

Verſ. 17. *Ut requirant.*] In Hebræo Amoſi textu eſt, *ut poſſideant*; quæ duo verba apud Hebræos tantum una litera differunt, ut unum pro altero ſumtum ab Interpretibus Græcis videatur. Sed verbo poſſidendi ſumto ita ut ſignificet poſſidendi conatum atque ſtudium, ſicut Deut. 2. 24 & 31, ſenſus bene concordabit.

Reliqui hominum.] In textu Amoſi Hebræo eſt, *reſiduum Edom*, pro quo Interpretes Græci videntur legiſſe *Adam.* Sed ſolent per Edom ſeu Idumæos, qui Eſavi poſteri erant, intelligi omnes gentes quæ ſunt præter populum Iſraëliticum.

Plerique iſtas apud Amoſum voces ſumunt in caſu quarto qui dicitur accuſativus, quaſi dictum ſit à Propheta, ut Iſraëlitæ (quorum tamen mentio expreſſa non præceſſit) poſſideant reliquias Idumæorum. Sed obſervatum eſt particulam Hebræam quæ plerumque præponitur accuſativo, etiam Nominativo non raro præponi.

Dominum.] Quid poſſidere ſeu requirere debeant iſti homines apud Amoſum non dicitur expreſſe, ſed ſubintelligitur tabernaculum iſtud Davidis inſtauratum. At hic Jacobus ponit *Dominum* nempe Deum, hujus tabernaculi inſtauratorem atque herum: propter quem homines requirunt iſtud tabernaculum.

Et omnes gentes ſuper quas invocatum eſt.] Seu invocatur *nomen meum*, id eſt quæ de meo nomine nominabuntur, ſeu pro populo Dei cenſebuntur. At quominus omnes gentes cum populo Iſraëlitico ad idem tabernaculum & eundem Dominum pertinerent, obſtabat ceremoniarum Legis Moſaicæ maceria, quæ ideo erat diruenda. Vide Eph. 2. 14, 15. Additæ voces *ſuper eos* redundant per Hebraiſmum. Iſtud *eos* maſculino genere poſitum reſpicit ad gentes etſi neutro genere Græcè dicantur. Sic Matth. 28. 19. Rom. 2. 14.

Dicit Dominus faciens ſeu *qui facit hæc omnia.*] Nempe ille Jehova, Deus Altiſſimus qui rerum iſtarum circa tabernaculi Davidici reſtaurationem, & ejus ac ſui per gentes requiſitionem eſt author. Ita huic dicto Prophetæ conciliatur authoritas.

Verſ. 18. *Nota à ſeculo ſunt Deo omnia opera ejus.*] Indicat hæc ideo per Prophetam prædicta eſſe, & eventu implenda, quod talia quæ Deus facit & facturus & omnino, præſertim ad generis humani ſalutem, jam olim à multis ſeculis apud eum ſint præviſa & decreta. Alia exemplaria habent: *Quæ ſunt nota à ſeculo ei.*

Verſ. 19. *Ideo, ego judico.*] Id eſt ex verbo Dei, ita ſentio, atque cenſeo. Ita ſententiam ſuam in hoc Senatu Sacro Jacobus pronunciat.

Non obturbare.] Seu non obturbandum eſſe, nec moleſtiam pariendam, nempe per impoſitionem iſtius jugi Legum Moſaicarum ceremonialium, quarum magna turba ac multitudo erat.

Iis qui à Gentibus ſeu *ex gentibus ad Deum convertuntur.*] Aut ſe convertunt ut Beza vertit.

Verſ. 20. *Sed epiſtolam mittendam eis.*] Quidam vertunt ſimpliciter *ſcribendum*, ſed verbum Græcum ſignificat *mittere*, à quo verbo derivatur epiſtola.

Ut abſtineant à pollutionibus idolorum.] Id eſt ab iis cibis qui ab Ethnicis conſecrabantur idolis, qui infrà ℣ſ. 29. vocantur idolothyta. Tales cibi in populo

Digitized by Google

pulo Dei veri habebantur pro pollutis, ut Dan. 1. 8. Quia iis veſci habebatur pro ſymbolo cultûs idolorum abominabilium. De modo abſtinentiæ ab iis dicendum infra ad verſ. 29.

Et ſcortationis.] Quia hoc adjungitur rebus naturâ ſuâ indifferentibus, ideo aliqui hanc vocem accipiunt improprie. Ut apud Prophetas per ſcortationem ſoler intelligi idololatria. Putant id ſignificari ne tantum alibi, ut domi, abſtineatur à cibis qui idolis ſunt ſacrati; ſed etiam ne quis in idoleo accumbens coram idolis, cum ſociis, ejuſmodi cibis ibi veſcatur, de quo 1 Cor. 8. 10. Sic Beza. Alii putant notari victimas ex meretricum fœda mercede paratas de qualibus Prov. 7. 14. Mich. 1. 7. Sic Heinſ.

Sed plerique exiſtimant ipſam ſcortationem proprie dictam hic intelligi, & apponi eam talibus quæ alioqui erant adiaphora ſeu Indifferentia, ideo quod Ethnici, de quibus converſis hic agebatur, fornicationem ſimplicem, ſeu uſum meretricum publicarum, non haberent pro re illicita aut flagitioſa: ut apparet ex Teren. Adelph. Act. 1. ſc. 2. & ex Cicer. orat. pro Cœlio.

Et ſuffocati.] Hoc in verborum iſtorum citatione non legitur apud Iræneum & Cyprianum, & ab Ambroſ. in Gal. ij. rejicitur tanquam ſuppoſititium. Sed habetur in Græcis exemplaribus omnibus, & apud Syrum atque Arabem Interpretes: quamvis in ſanguinis eſu poſſit contineri: quia è ſuffocato ſanguis non emittitur. Deut. 14. 21. morticinum Iſraëlitis vetitum, at peregrinis in medio eorum habitantibus permiſſum, quidam de ſuffocato interpretantur.

Et ſanguinis.] Ab eſu ſanguinis ut abſtineretur præceptum fuit datum adhuc ante Legem Moſis, Noacho, Gen. 9. 4. ideoque videtur omnes homines non ſolos Iſraëlitas obligare. Poſtea repetitum in Lege, Levit. 17. 10, 11, 12, 13, 14. ubi etiam peregrinis inter Iſraëlitas verſantibus eſus ſanguinis eſt prohibitus, & addita eſt ratio, quod in ſanguine ſit anima animalium: & quod ſanguis ad expiandas animas hominum in altare detur.

Verſ. 21. Rationem affert, vel cur Moſaicæ Legis præcepta alia ceremonialia non putet iſtis ex Ethniciſmo converſis eſſe præcipienda, quia ad ſolos Judæos in Judaiſmo perſiſtentes ſpectant, atque ab iis ſubinde diligenter inculcantur: vel potius cur de iſtis ſupra dictis, putet illos eſſe monendos, non etiam de aliis majoris momenti præceptis in Lege Moſis comprehenſis, ut de moralibus, quod talia in conventibus ſacris paſſim audire ac diſcere poſſent.

Vel ut Judæi non habeant juſtam cauſam conquerendi de eo quod iſtis Ethnicis ad Deum converſis nos Legem Moſis non proponamus.

Moſes enim.] Intelligitur doctrina Moſis, ut patet ex ſequentibus. Per metonymiam cauſæ efficientis pro effecto.

Ex generationibus antiquis.] Id eſt à priſcis ætatibus, à multis ſeculis. Vox generationis ſolet ſumi pro ſeculo. Ut Pſal. 100. 5. Eſai. 51. 8. Act. 13. 36.

Secundùm civitatem] Id eſt per ſingulas civitates per quas Judæi diſperſi habitabant inter Ethnicos.

Prædicantes ipſum habet.] Nempe illos Judæorum Rabbinos & Scribas ſeu Legiſperitos Concionatores, qui Moſis Legem populo publice legere & exponere ſolent.

In Synagogis.] Per has uſitate ſignificantur Judæorum ad ſacra celebranda conventus. Sed aliqui putant poſſe ſub hoc nomine intelligi etiam Chriſtianorum, præſertim ex Judæis ad Chriſtianiſmum converſorum Eccleſias ſeu congregationes. Ut Jac. 2. 2. quum nomen iſtud Græcum ſignificet congregationem.

Ubi per omne Sabbatum legitur.] Sabbato, die ſacris dicata, ſolebat Sacra Scriptura Legis veteris prælegi populo. Vide ſupra cap. 13. 27. idque non tantum apud Judæos, ſed etiam apud Chriſtianos aliquamdiu: qui non ſolam diem Dominicam quæ Sabbatum ſubſequitur, ſed etiam ipſum Sabbatum, ſacris lectionibus dicatum habebant, & obſervabant. Videatur Clemens Conſtitut. vij. 24. & viij. 33 ac 67. & Synodi Laodicenæ circa ann. Chriſti 364. habitæ, can. 16.

Verſ. 22. *Tunc.*] Auditis iſtis ſermonibus & præſertim ſententiâ Jacobi ultimo dictâ.

Viſum eſt.] Seu placuit, poſt deliberationem, conſenſu facto.

Apoſtolis.] Illis primariis Eccleſiæ Chriſtianæ columnis, ab ipſo Chriſto inſtitutis.

Et Preſbyteris.] Seu Senioribus. Iſti erant Eccleſiarum Paſtores ab Apoſtolis conſtituti. Vide ſupra cap. 14. 23. & 1 Petr. 5. 1. Tidem tunc cum iis qui alias Epiſcopi dicti, vide Titi 1. 5, 7. Quanquam Preſbyterorum nomine comprehenduntur etiam alii in Eccleſia eminentes, officio fungentes, velut Senatores Eccleſiæ, ut ſupra cap. 11. ult.

Cum tota Eccleſia.] Nempe reliquis præter Apoſtolos & Preſbyteros Chriſti fidelibus: quales nunc Laici dicti non cenſentur ab aliquibus eſſe digni qui ad ſuffragia de ſacris controverſiis & ad dicendas in Synodis ſeu Conciliis ſententias admittantur. At hic in primæva Eccleſia apparet horum quoque ſententias & conſenſum, Apoſtolos ac reliquos Eccleſiæ præſidentes non neglexiſſe.

Electos viros ex ipſis.] Non quoſcunque, ſed ex numero illorum Chriſti diſcipulorum per delectum ſumtos.

Mittere in Antiochiam.] Illam urbem in qua controverſia iſta de rituum Legis Moſaicæ obſervatione mota fuit.

Cum Paulo & Barnaba.] Qui in hac controverſia erant defenſores partis negantis: & ab Eccleſia Antiochena erant ablegati Jeroſolymam.

Judam cognominatum Barſabam.] Forſan fratrem illius Joſephi Juſti, qui etiam cognomen Barſabæ habuit, ſupra cap. 1. 23.

Et Silam.] Is videtur is eſſe qui alibi vocatur Silvanus. 2 Cor. 1. 19. 1 Theſſ. 1. 1. & 2 Theſſ. 1. 1. & 1 Pet. 5. 12. De his duobus videndum & infra ℣. 32. Iſti ex Jeroſolymitanis fratribus lecti additi ſunt Paulo & Barnabæ, quia hi ut antagoniſtæ poterant eſſe ſuſpecti contrarium urgentibus.

Viros ductores.] Id eſt è Preſbyteris Eccleſiæ doctores. Ut tanto majorem dignitatem & authoritatem haberet iſta legatio.

In fratribus.] Id eſt inter fratres, ſeu Chriſti diſcipulos.

Verſ. 23.

Verſ. 23. *Scribentes per manum eorum hæc.*] Id eſt ſcripta epiſtola per eos miſſa, ipſorum miniſterio Eccleſiis tradenda; cujus hæc erant verba quæ ſequuntur. Legatis viva voce talia dicturis, additæ ſunt ſcriptæ literæ, ut eis tanto magis & certius fides adhiberetur.

Apoſtoli.] Non ſolus Petrus ſuo nomine ſcripſit Epiſtolam decretalem, ſicut à Pontificibus Romanis qui ſe ejus ſucceſſores eſſe jactant, fieri ſolet.

Imo neque aliis conjunctus, nominatim cum prærogativa ponitur ac præponitur Petrus, ut caput ſcilicet Eccleſiæ, & Apoſtolorum aliorum Dominus; pro quali à Pontificiis habetur. Sed ut unus è numero cæterorum Apoſtolorum cum illis ut collegis computatur & ſub eodem nomine comprehenditur.

Et Preſbyteri.] Alii in Eccleſia eminentes Paſtores ac Doctores præter Apoſtolos, qui etiam poſſunt dici Preſbyteri ſeu Seniores, quaſi Senatores in Eccleſia Chriſti; quum ipſe Petrus compellans alios Eccleſiæ Dei Paſtores quos vocant Preſbyteros ſeu Seniores, ſeipſum eorum Symbreſbyterum ſeu Conſeniorem atque in hoc Senatu Chriſtiano collegam nominet. 1 Petr. 5. 1.

Et fratres.] Per hos ita diſtincte poſitos intelliguntur ii ex numero Chriſtianorum qui nullo publico in Eccleſia munere funguntur: ſed ſunt auditores. Ecce horum quoque quamvis laicorum nomine Epiſtola iſta decretoria ex communi conſenſu ſcripta ad Eccleſias dirigitur: contra opinionem & morem Pontificiorum. Vulgatus Interpres Latinus temere hic omiſit conjunctionem *&* qua iſti fratres Preſbyteris conjunguntur atque copulantur: quaſi ſenſus ſit Preſbyteros vocati fratres, ac non adjungi eis alios, præter ipſorum ordinem exiſtentes.

Iis qui [*ſunt*] *apud Antiochiam.*] Nempe illam Syriæ metropolim, in qua controverſia iſta de rituum Moſaicorum ab iis qui ex Ethnicis Chriſtiani ſunt facti obſervatione primum eſt agitata.

Et Syriam.] Reliquam præter Antiochiam Syrorum regionem.

Et Ciliciam.] In qua metropolis Tarſus, patria Pauli. Infra cap. 21. 39. xxij. 3. in qua jam is poſt ſuam ad Jeſum Chriſtum converſionem verſatus, ſupra cap. 9. 30. & xj. 25. procul dubio non paucos illic ad Jeſu Chriſti Euangelium convertit.

Fratribus.] Nempe in Chriſto ejuſque religione, vinculo fraterno conjunctis atque fraterno amore ſpirituali dilectis.

Qui [*ſunt*] *ex gentibus.*] Extra Judæos, ex aliis nationibus.

Salutem.] In Græco textu eſt verbum quod alias ſignificat *gaudere*: ſed eo ſolent uti in ſalutando, ſub gaudio omnia fauſta comprehendentes, ſicut Judæi ſub pace. Subintelligitur autem verbum *optans.*

Verſ. 24. *Quoniam audivimus.*] Initio indicatur occaſio & cauſa ſcriptionis atque legationis: nempe auditio accepta de doctrina aliena à quibuſdam inchoata.

Quod quidam ex nobis egreſſi.] Id eſt è Judæis ad Jeſum Chriſtum converſis, vide ſupra verſ. 1. De his dici poteſt illud, ex nobis exierunt, ſed non erant ex nobis. 1 Joh. 2. 19.

Turbaverunt vos ſermonibus.] Quum religionis Chriſtianæ ſtudium eſſetis ingreſſi, iſti vos tranquillos præter opinionem concuſſerunt, quædam dogmata religioni Chriſtianæ addita afferentes eaque urgentes, & ſic moleſtiam vobis atque perturbationem crearunt.

Evertentes vel *deſtruentes animas veſtras.*] Seu labefactantes. Metaphora ſumta ab ædificii demolitione. Animæ eorum jam erant inſtructæ ad veram religionem, iſti autem turbatores ſuis ſupervacuis dogmatibus eas perturbantes, corrumpebant. Vel potius id agebant quo corrumpi atque deſtrui & à vera religione averti potuerunt. Nam hic magis conatus quam ipſe effectus notatur.

Dicentes.] Nempe hoc oportere à vobis fieri, ſeu jubentes, *circumcidi*, Hebræo more, *& ſervare Legem*, nempe Moſaicam, præſertim cæremonialem. Nam quod ad moralia Legis præcepta attinet, ea etiam Chriſtianis omnibus ſunt obſervanda, & exſequenda.

Quibus [*hoc*] *non mandaveramus*] Proteſtantur Apoſtoli, & alii Eccleſiæ Jeroſolymitanæ fratres, ſe non eſſe hujus doctrinæ authores, neque aſſenſores: Quia videntur illi turbatores huic dogmati erroneo authoritatem Apoſtolorum & Seniorum atque fratrum falſo prætexuiſſe.

Verſ. 25. *Viſum eſt nobis.*] Seu hoc ut rectum & conveniens ut fiat placuit nobis.

Factis unanimiter.] Id eſt quum eſſemus congregati, concorditer. Notant conſenſum Eccleſiæ in hac re.

Electos viros mittere ad vos.] Commendant eis ſuos ablegatos, ut ipſis fidem habeant, quod ſint viri non vulgares, ſed ex aliorum numero eximie electi, nimirum ob eximias qualitates atque dotes, vide ſupra ad verſ. 22. quorum nomina exprimuntur infra verſ. 27.

Cum dilectis noſtris Barnaba & Paulo.] Hos quibus ab adverſariis lis mota eſt Antiochiæ, qui tuebantur eam ſententiam non eſſe gentilibus ad religionem Chriſtianam accedentibus imponendas Legis Moſaicæ cæremonias, Apoſtoli & alii fratres vocant dilectos ſuos ſibi eximie charos, ita eos & eorum ſententiam approbantes.

Verſ. 26. *Hominibus qui tradiderunt animas ſuas.*] Seu expoſuerunt vitam ſuam, nempe ad omnia pericula, & ad mortem ipſam diram perpetiendam: ac jam ex parte perpeſſi ſunt dura & aſpera, ut perſequutionem atque expulſionem, ſupra cap. 13. 50. & lapidationem cap. 14. 19.

Pro nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti.] Id eſt pro ipſo Jeſu Chriſto, ſeu propter eum, ut ejus qui eſt Dominus noſter cœleſtis à Deo conſtitutus, gloriam promoverent. Ergo tales parati omnia perpeti propter Dominum cœleſtem, ſunt fide digni.

Verſ. 27. *Miſimus ergo.*] Reditur ad id quod eſt ſupra verſ. 25. inchoatum, de miſſione ad iſtos fratres, electorum ablegatorum, quos antea in hac epiſtola non nominatos, hic jam nominant.

Judam & Silam.] De his reſpic. annot. ſupra ad verſ. 22.

Et ipſos per ſermonem annunciantes ſeu *annunciaturos eadem.*] Nempe quæ in hac epiſtola vobis

ſcribimus, ea ipſa etiam vivo ſermone iſti noſtri legati nunciabunt: ut ita per hæc bina media, tum ſcripto tum voce, ſententia noſtra vobis melius innoteſcat.

Verſ. 28. *Viſum eſt enim Spiritui Sancto.*] Illi afflatui Dei ſacro quo ipſi afflati erant, & quo dictante iſta cenſebant, attribuunt hoc decretum. Ita hunc afflatum divinum per proſopœjam inducunt quaſi perſonam, ut ſæpe. Is à Chriſto Apoſtolis promiſſus & datus, docuit eos omnia Joh. 14. 26. & deduxit eos in omnem veritatem. Joh. 16. 13. Non propria ſui cerebri commenta pro dogmatibus proponebant Apoſtoli, ſed ea quæ à Spiritu Dei Sancto erant eis dictata. Hoc etiam alii Doctores Eccleſiæ debant obſervare.

Et nobis.] Nempe à Spiritu Dei Sancto gubernatis. Poſt nominatum Spiritum Dei Sanctum, ut cauſam hujus decreti potiorem, ſubjungunt etiam ſuam illi authoritati innixam authoritatem. Hoc eis opportune faciendum fuit, quia contraria doctrina ipſis affingebatur, ne pro authoribus illius doctrinæ à qua abhorrebant, haberentur.

Nihil amplius imponere vobis oneris.] Qualia onera & veluti jugum grave, erant cæremoniæ Legis Moſaicæ, ſupra ℣ſ. 10. Non excludunt obſervationem Legum moralium, nec abjiciunt ab eorum cervicibus illud jugum ſuave, & onus leve Chriſti præceptorum, Matth. XI. 29, 30. quæ præcepta Dei & Chriſti, quando ex charitate fiunt, non ſunt gravia. 1 Joh. 5. 3.

Quam neceſſarium iſtorum.] Vocant iſta neceſſaria, quamvis quædam iſtorum non præciſe & abſoluta neceſſitate ſalutis conſequendæ cauſâ requirerentur; ſed ad tempus, propter vitandum ſcandalum Judæorum ad Chriſtum jam converſorum: ut iſti ex Gentilibus facti Chriſtiani, cum illis melius in unum corpus coaleſcerent, atque à convictu eorum non abhorrerent, & alii Judæi adhuc increduli ab ineunda cum iſtis gentibus religioſa ſocietate non averterentur.

Verſ. 29. *Abſtinere idolothytis.*] Seu iis quæ idolis falſis Diis ab Ethnicis immolabantur, ne eis iſti converſi veſcerentur. Id tamen, niſi adſit ſcandalum ſeu offendiculum infirmorum, non eſſe illicitum indicat Paulus Apoſtolus Rom. 14. 2, 3. 1 Cor. 8. ℣ſ. 4, 7. & X. 19, 25, 27.

Et ſanguine, & ſuffocato.] De his reſpice notata ſupra ad ℣ſ. 20. Aliqui interdictum hoc de iſtis tribus, ajunt ſumtum eſſe ex veteri more Iſraëlitarum, qui captis aut ſubjugatis gentibus ſoliti ſint imponere haſce conditiones. Hæc conſtitutio Apoſtolica, duravit aliquamdiu primis Chriſtianiſmi ſeculis, ut conſtat ex Tertulliano, Minutio Felice, Euſebio, & ex Synodi Gangrenſis Anno Chriſti 324. celebratæ, canone 2.

Sed poſtea ſpe ædificandorum & ad fidem in Chriſtum convertendorum Judæorum deficiente, atque ſcandalo deſinente, iſta quoque obſervatio deſiit & eſt antiquata. Ceſſante cauſa ceſſavit & effectus, ut & Lyranus annotavit. Auguſtinus ſcripſit eam conſtitutionem ſuo tempore non amplius in uſu fuiſſe in partibus Africanis. Certe & Chriſtus docuit id quod in os intrat non polluere hominem coram Deo, Matth. 15. 11. & Paulus Apoſtolus ſcripſit, *Ne quis vos judicet in cibo* &c. Col. 2. 16.

Et ſcortatione] De hac notatum aliquid ſupra ad ℣ſ. 20. Cæterum ab his ſuperius nominatis abſtinentiæ, alia eſt ratio, alia autem ſcortationis: quæ naturâ ſuâ turpis eſt & inhoneſta. Vide 1 Cor. cap. 6. 13, 15, 18. ideoque vetita omnino in perpetuum. Eph. 5. 3. Col. 3. 5, 6. Hoc vitium nominatim iſtis qui ex gentibus profanis erant interdicitur, quia eis erat maxime conſuetum ac familiare, ut nec pro peccato haberetur. Ita Johannes Baptiſta publicanis & militibus quædam vitia eis inprimis ſolita expreſſe interdicit, Luc. 3. 13, 14. aliis tunc non memoratis. Notandum hoc loco ex Jacobi ſententia ſupra verſ. 20 expreſſa, factam eſſe iſtam conſtitutionem: non autem à Petro ipſo conſtitutam.

Addunt hic quidam codices, ut & ſupra verſ. 20. *Et quæ nolitis vobis ipſis fieri, aliis ne faciatis.* Sed non erat cauſa juſta cur hoc peculiariter iſti conſtitutioni adderetur, quia de eo, nec tunc, nec unquam, inter homines, nedum Chriſtianos, controverſia movebatur. Alioqui & alia pietatis atque charitatis officia fuiſſent adjungenda.

Ex quibus ſeu *à quibus conſervantes vos ipſos, bene agetis.*] Hac clauſula ſimplici concludunt iſti viri ſancti ſuam conſtitutionem, ita eam commendantes; non ſevere cum minis mandantes, ut nunc ſolent Pontifices ſuas humanas conſtitutiones mandare.

Valete.] Ut initio Epiſtolæ ſalutarunt eos amice, ita hic in fine eis valedicunt, ſeu precantur eis valetudinem, quæ non tantum reſpectu corporis ſed & reſpectu animi eſt intelligenda, -- ut ſit mens ſana in corpore ſano.

Verſ. 30. *Illi quidem igitur dimiſſi.*] Nempe ab Eccleſia Jeroſolymitana ablegati, quum valedixiſſent fratribus, & ab eis diſcedentes, itineri ſe dediſſent. Nempe cum Paulo & Barnaba, Judas atque Silas.

Venerunt in Antiochiam.] Illam Syriæ metropolim in qua erat mota iſta de rituum Moſaicorum obſervatione controverſia.

Et congregantes multitudinem ſeu *congregata multitudine.*] Nempe convocato cœtu Chriſtianorum qui illic Antiochiæ degebant.

Tradiderunt epiſtolam.] Illam ab Eccleſia Jeroſolymitana ſcriptam.

Verſ. 31. *Legentes autem.*] Seu quam quum legiſſent, nempe illi Chriſtiani Antiocheni.

Gaviſi ſunt ſuper cohortatione.] Aliqui ut vulgatus Interpres vertunt *conſolatione.* Vox quidem Græca admittit utramque ſignificationem. Sed hoc loco magis videtur intelligenda cohortatio, ad ea quæ in Epiſtola proponuntur, obſervanda. Quanquam poteſt dici, in eo ipſo ineſſe conſolationem, quod ab illa turbatione animarum, per dogmata de neceſſitate legalium omnium cæremoniarum, quam aliqui eis inculcabant, eſſent liberati: ideoque gaviſi. Magnum bonum eſt libertas Chriſtiana, in qua ſtandum eſt. Gal. 5. 1.

Verſ. 32. *Judas autem & Silas, & ipſi Prophetæ exiſtentes.*] Scilicet non tantum Barnabas atque Saulus, ſeu Paulus, de quibus id ſcriptum ſupra cap. 13. 1; ſed etiam iſti cum eis ab Eccleſia Jeroſolymitana ablegati, erant Prophetæ. Per Prophetas hoc loco

videntur

videntur intelligi non tam vates futura prædicentes, non enim iſtud hic requirebatur, quam Doctores eximii ſenſum verbi Dei non cuivis obvium, ope Spiritûs divini, videntes, atque interpretantes.

Per ſermonem multum, adhortati ſunt ſeu *conſolati.*] Nam ſimilis vox duplicis iſtius ſignificationis, ut verſu proxime antecedente, hic eſt poſita. Adhortabantur eos ad tenendam in religione Chriſtiana ſuſcepta conſtantiam, & ad vitam piam, ex hujus religionis præſcripto, agendam; & conſolabantur ſpe gratiæ Dei ſalutaris, etiam contra pericula atque alias difficultates ſolatia proponebant.

Fratres] Nempe illos Antiochenos factos Chriſtianos, ejuſdem ſecum vocationis cœleſtis & hæreditatis divinæ participes.

Et confirmarunt.] Ne in fide atque pietate vacillarent, aut ceſſarent. Id fiebat tum promiſſis divinis eximiis ob oculos poſitis atque elucidatis, tum exemplis fidelium memoratis, tum aliis rationibus, animos in ſtudio ſancto firmantibus atque corroborantibus.

Ita debet fieri ut qui inter Chriſtianos habent donum ac facultatem alios ad pietatis officia adhortandi id ſtrenue faciant. Vide Rom. 12. 8. 1 Theſſ. 5. 11, 14. Hebr. 3. 13.

Verſ. 33. *Facientes autem tempus.*] Seu facto tempore, id eſt tranſacto. Ut infra cap. 18. 23. xx. 3. Jac. 4. 13. Nempe per tempus aliquod commorati ſunt Antiochiæ iſti ab Eccleſia Jeroſolymitana ablegati.

Dimiſſi ſunt cum pace.] Id eſt cum valedictione amica & apprecatione pacis, in qua Judæi omnia fauſta ac felicia comprehendebant. Vide Matth. 10. verſ. 13.

A fratribus.] Nempe ab illis Eccleſiæ Antiochenæ Chriſtianis.

Ad Apoſtolos.] Non ad illos ſolos peculiariter ita dictos, ſed etiam ad totam Eccleſiam Jeroſolymitanam. Itaque non abs re quædam exemplaria Græca, voce huic vicinâ poſitâ habent eum ſenſum quem Latinus Interpres vulgatus expreſſit, *ad eos qui miſerant illos.*

Verſ. 34. *Viſum eſt autem Silæ permanere ibidem.*] Quamvis cum Juda ſocio ſuo obtinuit ab Eccleſia Antiochena veniam abeundi, tamen non abivit, mutatâ ſententiâ, vel ſponte ſua, vel rogatus. Cujus remanſio poſtea profuit Paulo. Infra ꝟ. 40.

Verſ. 35. *Paulus autem & Barnabas demorabantur* ſeu *conterebant*, ſcilicet tempus, *in Antiochia.*] In qua jam antea negotium Domini agebant in docenda ſimul religione Chriſtiana. Vide ſupra cap. xi. ꝟ. 25, 26. & xiij. 1. xiv. 26, 27, 28. xv. 2.

Docentes & euangelizantes.] Hoc erat opus, hæc occupatio eorum, docere homines doctrinam ſalutarem & Euangelium eis prædicare.

Cum & aliis multis.] Non ſoli iſti duo docebant, ſed habebant in docendo adjutores alios, ut illos qui indicati ſunt ſupra cap. xi. 19, 20 & 27, 28. xiij. 1.

Sermonem Domini.] Non docebant ſua commenta, ſed doctrinam Jeſu Chriſti, in Euangelio comprehenſam, atque etiam per Spiritum Sanctum eis inſpiratam.

Verſ. 36. *Poſt aliquot autem dies dixit Paulus ad Barnabam: Revertentes ſane viſitemus fratres noſtros.*] Paulus Spiritu fervens, & negotium Domini ſtrenue agere volens, piam ſolicitudinem ſuſcipit, de viſitandis fratribus in Domino, ſeu Chriſtianis: & ad hoc ſanctum opus hortatur etiam Barnabam, ſocium. Hanc ſolicitudinem ſuam circa omnes Eccleſias præſertim ex gentibus extraneis collectas, ipſe inter labores à ſe ſuſceptos memorat 2 Cor. xi. 28. Valde utile opus eſt Eccleſias plantatas & fratres in Chriſto hinc inde ſparſos ſubinde viſitare, & confirmare, atque corrigere.

Secundum vel *per omnem civitatem*, aut omnes civitates, *in quibus prædicavimus ſermonem Domini.*] Id eſt Euangelium Chriſti. Non ſufficit ſeviſſe in agro ſemen bonum, ſed oportet reviſere, an creſcat, & fructum proferat.

Quomodo habeant.] Subintelligendum, ut videamus aut cognoſcamus. Non tam hoc ſpectabat vir ſanctus ut ſciret quomodo valerent ſecundum corpus, quam potius ſecundum ſpiritum, an in veritate ſalutari cognita manerent ac perſeverarent, an in pietate proficerent.

Verſ. 37. *Barnabas autem conſulebat.*] Vel ut alia exemplaria Græca voce huic vicina habent, & ut vulgatus Interpres vertit, *volebat*, *ſimul aſſumere Johannem, vocatum Marcum*, de quo vide ſupra cap. 12. 12, 25. & xiij. 5. Hunc ad illud iter comitem Barnabas aſſumere volebat, ac etiam Paulo ut in id conſentiret, ſuadebat.

Verſ. 38. *Paulus autem dignum* [*eſſe*] *ducebat*, vel *æquum exiſtimabat.*] Nempe ob rationem juſtam, quæ mox ſubjungitur. Vulgatus Interpres Latinus vertit *rogabat*, quod quidem verbum iſtud aliquando ſignificat, ſed notandum eſt Paulum hic non tam prece quam ratione juſta id perſuadere voluiſſe.

Eum qui abſceſſerat ab eis à Pamphylia.] Vide ſupra cap. 13. 13.

Et non iſſet cum eis in illud opus.] Nempe prædicandi per varia Aſiæ minoris oppida Euangelii.

Non aſſumere ſimul iſtum.] Utpote inconſtantem in laboribus ac periculis tolerandis.

Verſ. 39. *Factus eſt igitur paroxyſmus.*] Id eſt acris commotio, aliqui vertunt exacerbatio. Ex illa diſſenſione, inter ajentem & negantem, ſeu ſuadentem & diſſuadentem, orta eſt quædam ad iram concitatio, & offenſio. Barnabas humano affectu, Marco ut conſobrino ſuo, Col. 4. 10, favebat; at Paulus quod juſtum erat urgebat. Ita inter eos qui alias conſentiebant facta eſt in hoc negotio diſſenſio: quæ etiam inter bonos interdum exoriri ſolet, ſed abſque odio hoſtili.

Ut diſcederet alter eorum ab altero.] In diverſas regiones diſceſſerunt. Ut olim Abrahamus & Lotus, alias amici. Gen. 13. 9. Hæc diſſenſio, quæ non ſatis bona videbatur, id boni per divinam providentiam attulit, ut iſti duo inſignes verbi Dei præcones, disjuncti & in loca diverſa atque diſſita profecti, opus communis Domini latius promoverent, atque doctrinam Euangelii magis propagarent.

Et Barnabas aſſumens Marcum ſeu *aſſumto Marco, navigaret in Cyprum.*] Cum conſobrino ſuo, in patriam ſuam. Vide ſupra cap. 4. 36.

Verſ. 40. *Paulus autem allecto Sila.*] De quo ſupra

℣ſ. 32 & 34. hunc ſibi comitem & ſocium operis ſacri allegit.

Exivit.] Nempe Antiochiâ diſceſſit.

Traditus gratiæ Dei à fratribus.] Id eſt commendatus Deo precibus à Chriſtianis Antiochenis, ut Deus ejus itineri atque operi ſucceſſum proſperum largiretur: Quod etiam evenit. Unde apparet Paulum in illo diſſidio juſtiorem partem defendiſſe. De Barnaba jam poſthac in his Actis ſiletur.

Verſ. 41. *Perambulabat autem Syriam.*] Regionem illam quæ erat circa Antiochiam.

Et Ciliciam.] Quæ regio erat patria Pauli. Infra cap. 21. 39. xxij. 3.

Confirmans Eccleſias.] In fide Chriſtiana atque pietate: ac ſimul illud mandatum à Spiritu Sancto Apoſtolis ac Preſbyteris dictatum annuncians, quod etiam ad iſtarum regionum fratres erat directum. Vide ſupra verſ. 23 & 28, 29. & infra cap. 16. 4.

CAPUT XVI.

Verſ. 1. D*Evenit autem in Derben & Lyſtram.*] Urbes Lycaoniæ, de quibus ſupra cap. 14. 6. In quarum illâ Euangelio prædicato Paulus cum Barnaba, multos fecit diſcipulos Chriſti ib. ℣ſ. 20, 21. In iſta autem ob miraculum editum, pro Deo habitus, ib. ℣ſ. 11, 12. Deinde fuit lapidatus, ℣ſ. 19.

Et ecce diſcipulus quidam.] Id eſt Chriſtianus.

Erat ibi.] Sive Derbæ, ſive potius Lyſtræ. Vide infra verſ. 2, & cap. 20. 4.

Nomine Timotheus.] Nomen hoc ex honore & Deo eſt compoſitum.

Filius mulieris cujuſdam Judææ, fidelis.] Quæ quum eſſet Judaicæ nationis ac religionis, ſuſceperat fidem in Jeſum Chriſtum. Cujus nomen Eunice. Vide 2 Tim. 1. 5.

Patris autem Græci.] Id eſt Ethnici, & ut apparet incircumciſi.

Verſ. 2. *Qui.*] Nempe Timotheus.

Teſtimonio probabatur.] Nempe reſpectu pietatis ac probitatis, commendabatur. Ut ſupra cap. 6. 3. x. 22.

Ab iis qui in Lyſtris ſeu *Lyſtra.*] Patria ejus.

Et Iconio.] Urbe vicina, vide ſupra cap. 14. 21.

Fratribus.] Id eſt Chriſtianis.

Verſ. 3. *Hunc voluit Paulus ſecum exire.*] Ut eſſet comes ejus in itineribus, & adminiſter, infra c. 19. 22. & cooperarius Rom. 16. 21. in Euangelio. 1 Theſſ. cap. 3. 2.

Et ſumens, circumcidit eum.] Qui ſub Patre gentili incircumciſo vivens hactenus erat incircumciſus, hunc Paulus circumcidit.

Propter Judæos, exiſtentes in locis illis.] Non ideo eum circumcidit, quod id ei putaret eſſe neceſſarium ad ſalutem, ſed quod quum jam ex parte Judæus eſſet, per matrem, & inter Judæos Euangelium prædicans verſari deberet, voluit Paulus Judæorum infirmorum ædificationi gratificari, ne à Timotheo velut profano abhorrerent. Ita Paulus quamvis ſciret Chriſtianam circa res ejuſmodi libertatem, tamen factus eſt Judæis ſicut Judæus, ut Judæos lucraretur. 1 Cor. 9. 20.

Sciebant enim omnes patrem ejus, quod Græcus erat.] Id eſt gentilis. Unde & ipſum Timotheum pro gentili habuiſſent.

Verſ. 4. *Quum autem pervaderent civitates.*] Illas Lyſtris vicinas, in quibus jam erant Eccleſiæ Chriſtianæ.

Tradebant eis cuſtodire dogmata illa quæ decreta erant ab Apoſtolis & Senioribus qui [erant] in Jeruſalem.] Nempe illa quæ ſunt expreſſa ſupra cap. 15. 29.

Verſ. 5. *Illæ quidem igitur Eccleſiæ confirmabantur fide.*] Id eſt proficiebant atque corroborantur in fide ſeu religione Chriſtiana, jam antea ſuſcepta.

Et exuberabant numero quotidie.] Subinde etiam augebantur iis qui de novo ad religionem Chriſtianam accedebant.

Verſ. 6. *Tranſeuntes autem Phrygiam.*] Aſiæ minoris regionem quæ duplex erat major & minor. In minore erat olim urbs antiqua celebris & decantata Troja. Unde etiam Trojani dicti ſunt Phryges.

Et Galaticam regionem.] Quæ inter Pontum Euxinum & Pamphyliam ſita, dicta alias Gallo-græcia, quod eam Galli in Græciam profecti occupaverint atque incoluerint.

Prohibiti à Spiritu Sancto.] Id eſt per afflatum Dei, in corda ipſorum miſſum à Deo, dictantem eis ne hoc facerent.

Loqui ſermonem.] Nempe Dei, id eſt Euangelium, ut ſupra cap. 8. 4. & xj. 19.

In Aſia.] Nempe minore, in qua urbs præcipua erat Epheſus. Non ſimpliciter vetitum erat illic prædicari Euangelium, ſed pro illo tempore: poſtea eſt ibi prædicatum, infra cap. 19. 10. At tunc id fieri prohibitum erat, vel quod illa regio Aſiæ nondum eſſet bene diſpoſita, ad Euangelium Chriſti ſuſcipiendum, vel quod à vicinis regionibus jam Euangelio illuminatis, lumen iſtud facile etiam illuc ſpargi poterat, vel præcipue quod Deo ita placitum fuerit, Macedoniam potius tunc iſto bono beare.

Verſ. 7. *Venientes autem verſus Myſiam.*] Hæc etiam regio fuit in Aſia minore.

Tentarunt verſus Bithyniam vadere.] Et hæc Aſiæ minoris regio, in qua urbes Pruſa & Nicomedia atque Nicæa.

Et.] Ponitur pro *ſed*, ut & alibi.

Non ſivit eos Spiritus.] Ut ſupra verſ. 6. Aliqua exemplaria habent *Spiritus Jeſu*, nempe Jeſus Chriſtus per afflatum ſuum voluntatem de eo ſuam, uni ex iis vel pluribus revelavit.

Verſ. 8. *Prætereuntes autem Myſiam, deſcenderunt in Troadem.*] Troas à quibuſdam cenſetur eſſe regio Aſiæ, in qua olim Troja urbs fuit. Sed alii exiſtimant notari eo nomine urbem, quæ ex antiquæ Trojæ reliquiis condita fuit ab Antigono, unde etiam dicta Antigonia, teſte Plinio. Urbem eſſe videtur colligi poſſe etiam ex cap. 20. 6. & 2 Tim. 4. 13. Venerat illuc Paulus ad Euangelium Chriſti prædicandum, vide 2 Cor. 2. 12.

Verſ. 9. *Et* ſeu *tunc, viſum per noctem conſpectum eſt Paulo.*] Forſan in ſomnio, ſed inſigni, aut etiam non dormienti ſpecies talis objecta fuit.

Vir quidam erat Macedo.] Ex illa regione Græciæ, ex qua olim egreſſus Alexander Magnus, magnam orbis partem ſubegerat. Forſan ex veſtitu in

quo

quo iſta ſpecies viri apparuit & ex lingua potuit agnoſci quod Macedo eſſet. Sed magis ex ipſo ſermone quem addidit, in quo patriam ſuam nominavit, ut mox additur.

Stans, precans eum.] Nempe Paulum.

Et dicens.] Sermone exprimens quod obtinere voluit.

Tranſiens in Macedoniam adjuva nos.] Numero plurium loquitur, indicans Macedones periclitantes ne pereant quod ad ſpiritum attinet, indigere ope, ut eis ſuccurratur per prædicationem Euangelii ad ſalutem.

Verſ. 10. *Ut autem hoc viſum vidit, ſtatim quæſivimus* ſeu *ſtuduimus, exire in Macedoniam.*] Ex hoc loco & ex aliis ſequentibus colligitur Lucam qui iſta Acta conſcripſit, adhæſiſſe ſaltem à Troade Paulo comitem: ſi non adhuc ab Antiochia.

Conferentes.] Vel pariter hoc ſtatuentes. De tali voce Græca reſpice notata ſupra ad cap. 9. 22. Quidam hic exponunt, quod collatis argumentis aut indiciis id collegerint.

Quod advocaret ſeu *vocatione ſua impelleret nos.*] Paulum cum Sila & Timotheo atque Luca.

Dominus.] Nempe Dominus Jeſus Chriſtus: quem Chriſtiani pro Domino cœleſti eis præpoſito à Deo habent.

Euangelizare eos vel *eis.*] Nempe ut Macedoniæ incolis Euangelium prædicaremus.

Verſ. 11. *Provecti igitur à Troade, recta cucurrimus in Samothraciam.*] Navigarunt vento ſecundo in regionem & inſulam quæ vocata Samothrace: à Samiis & Thracibus ſimul miſtis, eam incolentibus.

Et ſequente [*die*] *Neapolim.*] Id eſt ex Græco Novam civitatem, in finibus Thraciæ, verſus Macedoniam ſitam.

Verſ. 12. *Illincque in Philippos.*] Urbem à Philippo Rege Macedonum, Alexandri Magni patre denominatam.

Quæ eſt prima illius partis Macedoniæ civitas.] Seu urbs. Vel prima occurrens venientibus è Samothracia, vel primaria ac præcipua illius provinciæ.

Colonia.] Quod quum forſan deſolata aut minus populoſa eſſet, Romani illuc Colonos ex Italia ad illam colendam deduxerint: qui Romano jure gaudebant, ut patet infra verſ. 21.

Eramus autem in ea urbe verſantes dies aliquot.] Quia illic erat meſſis ſpiritualis non parva circa quam erant occupati, ideo per dies non paucos ibi ſunt commorati, agentes negotium Domini cœleſtis.

Verſ. 13. *Et die Sabbatorum.*] Id eſt Sabbati, plurale pro ſingulari: hebdomadis ſeptimo die feſto quo Judæi ad ſacra convenire ſolent.

Exivimus extra civitatem.] Quia vel Judæi conventibus ſuis locum à turbis remotum elegerant, vel quia eis non licuit in civitate convenire.

Ad fluvium.] Eum aliqui ajunt eſſe Strymonem, è Thracia fluentem.

Ubi ſolebat proſeucha eſſe.] Proſeucha vox Græca ſignificat precationem, ſed & locum in quo fit precatio publica, velut ſacellum aliquod, minus quam Synagoga: Philo hanc vocem pro loco orationis Judaicæ uſurpat. Et Syrus Interpres hoc loco poſuit domum orationis. Forſan non erat domus aliqua propriè, ſed locus ſub aperto cœlo, formâ theatri: ut de loco orationis apud Samaritas Judæorum æmulos habito Sicimis ſcripſit Epiphanius in hæreſi Meſſalianorum. Et apud Juvenalem habetur Sat. iij, Ede ubi conſiſtas, in qua te quæro proſeucha?

Sub precatione autem hic comprehenditur etiam verbi Dei prædicatio: ut ex mox ſubjunctis apparet.

Et ſedentes.] Solebant ordinarie ii qui docebant in ſede aliqua conſidere.

Loquuti ſumus.] Nominatim Paulus, ut indicatur verſu ſequente.

Illis quæ convenerant mulieribus.] Quia forſan viri tardius illuc conveniebant. Mulieres ſolent eſſe religioſiores. Eæ in Synagogis Judæorum, pariete cancellato à conventu virorum dividuntur.

Verſ. 14. *Et quædam mulier nomine Lydia.*] Frequens erat olim hoc nomen mulieribus, ut apud Horatium ſæpe occurrit. Forſan à Lydorum regione è qua ortum ducebant, ita nominabantur.

Purpuræ venditrix.] Inſtitrix panni purpurei pretioſi, quali magnates uti ſolebant. Apparet fuiſſe fœminam divitem.

Civitatis Thyatirorum.] Beza vertit, quæ purpuram vendebat in urbe Thyatirorum. Sed hoc loco narratur habitaſſe Philippis, & ibi domum habuiſſe, infra ℣. 16. Fuit Thyatira in Aſia minore, urbs Lydorum ſeu vicinorum eis Myſorum, colonia Macedonum. Videtur indicari quod iſta fœmina inde fuerit oriunda. [Niſi forte & Thyatiris & Philippis tabernas inſtitorias habuit.]

Colens Deum.] Religioſa, & ut credibile eſt, proſelyta, quæ ex Ethnica acceſſerat ad Judæorum religionem. Ita enim tales vocari ſolent, ut ſupra cap. 13. 43. & infra cap. 17. 4.

Audivit.] Nempe illos ſermones ſacros, ibi tunc habitos.

Cujus Dominus.] Id eſt Jeſus Chriſtus.

Adaperuit cor.] Id eſt movit animum, non violento modo, ſed quum jam ipſa eſſet religioſa erga Deum, ut modo dictum, Deus per Chriſtum animo ejus pio atque probo, jam audiendis illis ſermonibus intento, auxilium dedit, ut Chriſti ex parte ſua apertionem ejus molientis, voci, qua apertio iſta fieri ſolet, quam tunc Paulus annunciabat aſſenſum præbens obediret, eumque ſic pulſantem intromitteret: ut dicitur Apoc. 3. 20. Si Dominus, ibi ubi ejus nomen nondum fuerat prædicatum, nec ullum exſtabat fidei in eum exemplum, vi quadam occultâ miraculoſâ orationi Pauli patheticæ additâ per ſpiritum ſuum animum Lydiæ commovit, ad attentionem; non tamen inde ſequitur, primò vim eam violentam fuiſſe ut ei ipſa nullo modo poſſet reſiſtere; deinde non eſt hoc exemplum trahendum ad omnes quotquot ad Dominum convertuntur: nec extraordinarium pro ordinario habendum. Sicut etiam id quod factum eſt in Sauli converſione.

Ut attenderet iis quæ dicebantur à Paulo.] Ut diligenter auſcultans, animum ad iſta dicta applicaret, ut eis aſſenſum præberet, atque fidem adhiberet.

Verſ. 15. *Ut autem baptizata eſt.*] Nempe poſtquam Pauli Euangelium de Jeſu Chriſti prædicantis ſermonibus credidit, ſuſcepit baptiſmum aquæ in ſignum reſipiſcentiæ. Vide ſupra cap. 2. 38. viij. 37.

Et domus ejus.] Id eſt domeſtici, nimirum qui etiam ſermoni Euangelico aſſenſum ac fidem adhibuerant, ii quoque ſunt baptizati.

Precata eſt.] Converſionis ejus ad Chriſtum fructus apparuit in effectu, quod Chriſti ſervos ad ſe invitaret, *dicens.*

Si.] Hæc vocula hoc loco non videtur indicare dubitationem, ſed affirmationem: ut ſignificet *quandoquidem.* Sicut Matth. 12. 28. Joh. x. 35. xiij. 32. xviij. 8. Act. 4. 9. xj. 17. & alibi.

Judicaſtis me fidelem Domino eſſe.] Id eſt quoniam agnoſcitis me in Jeſum Chriſtum fidem ſuſcepiſſe, ideoque me ut credentem in eum, baptizaſtis, atque ita jam pro Chriſtiana habendam cenſuiſtis.

Ingreſſi in domum meam, manete.] Egregium charitatis Chriſtianæ ſpecimen eis exhibuit in præſtando officio hoſpitalitatis, dum iſtos peregrinos, Chriſti ſervos, rogat ut non tantum in domum ejus aliquantiſper introeant, ſed etiam ibidem maneant, atque commorentur.

Et coëgit nos.] Non violento modo, ſed rationibus juſtis urgentibus perſuaſit, & aſſenſum expreſſit. Sicut Gen. 19. 3. xxxiij. 11. 1 Sam. 28. 23. Luc. 24. 29.

Verſ. 16. *Factum eſt autem vadentibus nobis in proſeucham.*] In locum precationis, de quo reſpice annot. ſupra ℣ſ. 13. ſive ad ipſam precationem.

Ut puella quadam.] Seu ancilla.

Habens ſpiritum Pythonis.] Apollo unus ex dæmonibus ab Ethnicis religioſe cultis, dictus Pythius, à Pythone ſerpente: quod nomen videtur manaſſe ex Hebræo Pethen, quo ſerpentis ſpecies, aſpis, ſignificatur.

Sub ſerpentis ſpecie olim diabolus primam fœminam ſcientiæ impertiendæ prætextu, ſeduxit, & ad peccatum adduxit. Sub eadem ſpecie animalis vaferrimi & divinationibus adhibiti, videtur olim in Græcia cultus eſſe Apollo, ut & filius ejus Æſculapius. Fœminæ à ſpiritu iſto dæmonis divinationes ſuggerentis occupatæ atque correptæ ſolebant Delphis in templo Apollinis, oracula edere, præſertim ex ventre inſtar utris inflato atque intumeſcente.

Occurreret nobis.] Seu ob viam veniret.

Quæ quæſtum multum præbebat dominis ſuis.] Forſan hero & heræ.

Vaticinans ſeu *divinans.*] Quum occulta de quibus conſulebantur, revelante illo dæmonis ſpiritu, patefaceret; ut de rebus furto ſublatis, de ſucceſſu itineris, aut aliorum negotiorum: qualia quum conſulentibus enunciaret, præmia divinationis ſubinde ab eis accipiebat.

Verſ. 17. *Hæc ſubſequuta Paulum, & nos.*] Comites Pauli, Silam, Timotheum, ac ipſum qui hæc ſcripſit Lucam.

Clamavit, dicens: Iſti homines, ſervi Dei Altiſſimi ſunt.] Spiritus impurus aliquando vera dicit, ſed non bono fine. Commendat aliquando ſervos Dei, ut & Chriſtum ipſum Matth. 8. 29. Marc. 1. 24. iij. 11. vel per adulationem, ne expellatur: vel ut ſuſpicionem injiciat hominibus, iſtos ſecum conſentire, & ſic authoritatem ſibi conciliet; aut iſtorum doctrinam reddat ſuſpectam, aut ut fide eis adrogatâ, ad ſovendos errores pernicioſos eorum doctrinæ à ſe admiſtos, abutatur.

Qui annunciant vobis.] Hominibus, illius civitatis. Aliqua exemplaria habent *nobis* quod minus conveniens videtur, quaſi dæmon qui hoc per iſtam fœminam loquebatur, etiam ad ſe hanc annunciationem ſpectare indicaret. Niſi dicatur hoc dicto ipſa quoque iſta fœmina reſpici.

Viam ſalutis.] Modum conſequendæ felicitatis.

Verſ. 18. *Hoc autem faciebat ad multos dies.*] Non ſemel, ſed ſæpe, idem iterans.

Moleſte ferens autem Paulus.] Hos importunos, & ſuſpectos, à ſpiritu maligno profectos, clamores, iteratos: quum Stratagematum Satanæ non eſſet ignarus. 2 Cor. 2. 11.

Et converſus.] Nempe ad illam fœminam ſe aſſectantem, & clamore proſequentem, vultu obverſo.

Spiritui dixit.] Nempe illi Pythonico, id eſt dæmoni ancillam hanc occupanti.

Præcipio tibi in nomine Jeſu Chriſti.] Nempe illius filii Dei, cui cœli Domino data eſt à Deo poteſtas in omnia, & in tales ſpiritus immundos, qui eos adhuc in terris verſatus expellebat; ejus authoritate id tibi mando.

Qui Dominus etiam ſervis ſuis dedit poteſtatem expellendi ſuo nomine tales ſpiritus dæmoniacos. Marc. 16. 17. Cujus ſpecimina & poſt ejus in cœlum aſcenſionem edebant. Act. 5. 16. viij. 7.

Ut exeas ab ea.] Zelo ſancto & Spiritus divini inſtinctu impulſus Paulus, ſpiritum hunc impurum, quamvis ſibi blandientem, jubet ab iſta fœmina excedere. Sic Chriſtus Marc. 1. 25. v. 8. Luc. 4. 35.

Et exivit eadem hora.] Spiritus ille dæmoniacus authoritate Chriſti percuſſus, abſque mora paruit, eam quam occupaverat fœminam reliquit; quod mox ex effectis in illa puella conſpicuis, apparuit.

Verſ. 19. *Videntes autem domini ejus.*] Nempe illius ancillæ Pythoniſſæ herus & hera, vel etiam heriles filii.

Quod abierit ſpes quæſtus eorum.] Quem habebant ex iſtius ancillæ ſuæ per ſpiritus illius Pythonici afflatum vaticiniis. De quo dictum ſupra ℣ſ. 16.

Prehendentes Paulum & Silam.] Quippe ejus rei authores.

Traxerunt in forum, ad principes.] Seu præfectos urbis, ac magiſtratus, ut ſontium judices, & injuriarum vindices.

Verſ. 20. *Et adducentes eos militum ſeu ſatellitum præfectis.*] Quibus præeunte judicum decreto, ſontium capiendorum & puniendorum ac in carcerem conjiciendorum facultas erat. Quanquam in his libris nomen iſtud quod proprie militum duces notat, etiam aliis præfectis, ut prætoribus, tribui videatur.

Ajebant: Iſti homines conturbant noſtram civitatem.] Prætexentes ſe eſſe tranquillitatis publicæ totius civitatis & ejus incolarum ſtudioſos, quum ſuum privatum detrimentum dolentes ulciſci vellent, calumniantur viros pios, quaſi ii eſſent pacis publicæ turbatores. Sic olim Achabus impius, Eliam Prophetam pium eſt calumniatus. 1 Reg. 18. 17.

Judæi exiſtentes.] Judæorum nomen Paulo & ejus ſociis objectant, tum quod eos origine & lingua Judæos eſſe agnoſcerent, tum quod Judæorum qui ibi aliqui erant proſeucham eoſdem frequentare viderent.

rent. Erat autem Judæorum nomen exorſum Romanis, ob religionis & morum diverſitatem.

Verſ. 21. *Et annunciant mores quos non licet nobis ſuſcipere neque facere.*] Fingunt Judaicorum rituum obſervationem à Paulo & ejus ſociis doceri. Innovare aliquid in religione, & ſacra peregrina ſuſcipere, apud Romanos cenſebatur illicitum.

Quum ſimus Romani.] Quamvis in Græciæ parte Macedonia erant Philippi, tamen Romanorum nomine cenſentur, quia hæc civitas erat Romanorum Colonia, ut dictum ſupra verſ. 12. Romani olim ſacra peregrina recipere abſque publico conſenſu, vel aliquid in religione novum quamvis non malum admittere, neſas putabant. Et nunc Romanenſes dogmata religionis quamvis recta, quia ab eorum conſuetudine ſunt diverſa, ſuſcipere recuſant.

Verſ. 22. *Et conſurrexit turba contra eos.*] Illis vocibus iſtorum de Paulo & ejus ſociis conquerentium, excitata multitudo populi, hos inſontes quaſi ſontes temere aggredi, & clamoribus adverſis urgere cœpit.

Et militum præfecti.] Seu prætores aut magiſtratus illi de quibus ſupra verſ. 20.

Dirupeis eorum veſtibus.] Moris erat ut flagellandorum vel cædendorum veſtes ſeu tunicæ lacerarentur; ut ita corpora nudarentur ad verbera. Id frequenter legere eſt in Livio, Plutarcho, & aliis hiſtoricis.

Juſſerunt [*eos*] *virgis cædi.*] Abſque cauſæ juſta cognitione, temere ſævierunt in inſontes. Solitum Romanis, ut ii qui pro ſontibus habebantur, virgis cæderentur, à lictoribus.

Verſ. 23. *Multiſque impoſitis* ſeu *inflictis eis plagis.*] Poſtquam per ſæva virgarum verbera non pauca, corporibus eorum impacta, vibicibus ac vulneribus eos affecerunt.

Conjecerunt in cuſtodiam.] Seu carcerem. Jam graviter verberibus afflictos inſuper carceri includunt, addentes afflictioni aliam afflictionem.

Mandantes vinctorum cuſtodi.] Seu ei qui carceri & in carcerem conjectis erat præpoſitus.

Ut tuto ſervaret eos.] Ne elaberentur, ſcilicet ut eos porro punirent.

Verſ. 24. *Qui mandato tali accepto*, obediens Magiſtratui, *conjecit eos in interiorem* ſeu *intimum carcerem.*] Ut ſcilicet ibi remotius ab exitu, pluribus clauſtris ſepti, tutius aſſervarentur.

Et pedes eorum ſtrinxit.] Ex Græco quaſi aſſecuravit, quia quæ muniuntur atque cuſtodiuntur, ſecuros faciunt.

Ligno.] Nempe cippo ſeu numellæ ligneæ, inſeruit.

Verſ. 25. *At ſecundum mediam noctem.*] Circa quod tempus homines maxime dormire ſolent.

Paulus & Silas.] Illi ſervi Dei, qui erant verberati, & in carcerem conjecti immerito.

Precantes.] Nempe Deum, ut ex mox ſequentibus verbis apparet; cujus gloriæ promovendæ cauſâ patiebantur, ejus opem expoſcebant.

Hymno laudabant ſeu *celebrabant Deum.*] Pſalmo aliquo cantato, laudes Dei prædicabant; ardore pietatis etiam in afflictione acerba immerita ferventes, & cauſæ ſuæ bonæ conſcientiam teſtantes: etiam pro eo gratias Deo agentes, quod eos propter gloriam ſuam pati voluerit. Quia ſervi Dei ſinceri tales propter Deum perpeſſiones, gaudio ſibi ducunt. Ut Act. 5. 41.

Auſcultabant autem eis vincti.] Nempe qui in eodem carcere in vinculis erant, his eorum vocibus inopinatis auditis, aures eis præbebant.

Verſ. 26. *Subito autem terræ motus factus eſt magnus, ut quaterentur fundamenta carceris.*] Non tantum ædificio ipſo commoto, ſed etiam eo cui erat inædificatum ſolo valide ſuccuſſo: in ſignum ejus rei quod Deus omnipotens, cujus ſervi ibi vincti erant, teſtaretur ſe eorum defenſorem eis præſentem vi ſua adeſſe, eoſque eſſe innocentes, & preces eorum ad ſe directas eſſe à ſe exauditas. Vide ſupra cap. 4. 31.

Apertaque ſunt continuo fores omnes.] Per illam mirabilem ingentem loci illius concuſſionem.

Et omnium.] Nempe in carcere illo vinctorum.

Vincula.] Quibus ligati erant, ut & numellæ.

Laxata ſunt.] Non tam forſan illo terræ motu ingenti, quam ſecretâ Spiritûs divini, vel Angelorum Dei, ope. Ut ſupra cap. 12. 7.

Verſ. 27. *Expergefactus autem ille vinctorum cuſtos.*] E ſomno excitatus illo terræmotu magno.

Et videns apertas fores cuſtodiæ ſeu *carceris.*] Quæ erant occluſæ, tunc autem reſeratæ præter opinionem patebant.

Stricto.] Seu è vagina extracto, *gladio*, *erat ſeipſum interemturus.*] Jam ſibiipſi violentas manus inferre, ſeque ferro transfigere, & ſic vitam ſibi auferre voluit. Id fecit metu Magiſtratus, ne ab eo ob non bene cuſtoditum carcerem & carceri incluſos, ſupplicio gravi, forſan cum tormentis conjuncto, afficeretur. Nam ita fiebat talibus quorum incuriâ vincti è carcere erant elapſi. Ut ſupra cap. 12. 19.

Exiſtimans effugiſſe vinctos.] Putabat enim fores quas videbat patentes, ab eis eſſe reſeratas, vel ſaltem poſtquam à quocunque alio recluſæ fuerunt, eos qui erant carceri incluſi, liberatos vinculis, hanc fugiendi occaſionem non neglexiſſe.

Verſ. 28. *Vociferatus eſt autem voce magna Paulus, dicens: Nihil feceris tibi ipſi malum.*] Inhibet eum à ſuiipſius interfectione.

Omnes enim ſumus hic.] Rationem affert, quod omnes vincti quos ille è carcere evaſiſſe putavit, præter opinionem illic maneant. Forſan perculſi illo mirabili terræ motu, præſertim qui præter Paulum & Silam erant, non adverterunt vincula ſua eſſe ſoluta, & oſtia reſerata.

Verſ. 29. *Petito autem.*] E domo ad carcerem ſita, à domeſticis ſuis, poſtulato.

Lumine.] Candela vel face aut lampade, ſeu *luminaribus* aut lucernis, pluribus.

Irruit ſeu *irrupit.*] Nempe in carcerem, cum impetu, ac celeritate ingreſſus, viſurus an vincti omnes adeſſent.

Et tremefactus.] Ob miraculum tam inopinatum.

Accidit Paulo & Silæ.] Scilicet ad pedes, venerabundus & adorans. Sicut Marc. 5. 33. vij. 25. Luc. 5. 8. More in regionibus Orientalibus uſitato, & inde ab Alexandri Magni Macedonis Aſiæ victoris, temporibus etiam ad Macedones tranſlato. Movit ad talem iſtorum virorum venerationem illum

carceris cuſtodem, tum miraculum illud quod eorum cauſâ factum exiſtimavit, tum ipſorum ſanctitas, quod tam arcte aſſervati, divinitus oblatâ ipſis liberatione è carcere, quum foribus apertis & vinculis laxatis effugere poſſent, præſertim ſi ipſum ſeſe interficere, ut volebat, paſſi fuiſſent, tamen non fugerint, ſed de ipſius potius quam de ſua ipſorum vita, ſoliciti fuerint.

Verſ. 30. *Et producens eos extra.*] Nempe ex carceris interioris clauſtro, in locum aliquem ſubdialem, in quo liberius reſpirarent: non tamen omnino extra ſepta carceris.

Inquit, Domini.] Ita honorifice compellavit eos quos homines haud vulgares eſſe agnovit.

Quid me oportet facere, ut ſerver, ſeu *ſalvus fiam?*] Quærit à viris iſtis ſanctis, Deo dilectis, medium acquirendæ ſalutis ſpiritualis, atque felicitatis eximiæ, ad quam iſtos viam noſſe, & oſtendere poſſe, intellexit: partim forſan ex audito illo fœminæ à ſpiritu Pythonis actæ ſermone, ſupra ℣ſ. 17: Partim vero, idque potius, ex illo miraculo circa eos divinitus facto: paratus facere ſalutis cauſâ id quod ii conſuluiſſent. Apparet eum fuiſſe animo probo. Similis quæſtio propoſita Johanni Baptiſtæ à turbis Judaicis, & à publicanis Luc. 3. 10 & 12, & ab illis qui Petri concione erant permoti Act. 2. 37.

Verſ. 31. *Ii autem dixerunt: Crede in Dominum Jeſum Chriſtum.*] Jubent eum amplecti fidem in eum Dominum cœleſtem à Deo exaltatum, Unctum Dei ſeu Regem populi divini à Deo conſtitutum, in cujus manu eſt cui velit ſalutem æternam largiri, ſi in eo collocet fiduciam, eique idcirco obediat. Nam hic fides intelligitur viva, conjuncta cum reſipiſcentia, pariens ex ſe obedientiam mandatorum ejus Domini à cujus gratia ſervis ejus eſt ſalus exſpectanda. Hæc fides in Jeſum Chriſtum eſt requiſita ad ſalutem Joh. 3. 15, 16, 36. vj. 47.

Et, ſeu tunc, *ſervaberis.*] Nempe ab exitio æterno, & beatitatem ſummam cœleſtem in vita æterna conſequeris; ex gratia Dei, per ipſum Jeſum Chriſtum.

Tu & domus tua.] Id eſt domeſtici tui, ſub eadem conditione, nempe ſi & ipſi in Jeſum Chriſtum crediderint.

Verſ. 32. *Et loquuti ſunt ei ſermonem Domini.*] Id eſt Euangelium Jeſu Chriſti. Quis ſit iſte Jeſus Filius Dei: quid in terris egerit, quanta miracula ediderit, quomodo quamvis à Judæis crucifixus ſit à Deo reſuſcitatus, & in cœlum evectus, Dominus omnium conſtitutus, quæ promiſſa atque præcepta propoſuerit; hæc ſummatim expoſuerunt. Nam talia in concionibus ſuis Apoſtoli ediſſerere ſunt ſoliti.

Et omnibus qui in domo ejus.] Subintelligitur, erant. Non ipſi ſoli, ſed & domeſticis ejus omnibus nempe talium capacibus, qui auſcultare atque intelligere & credere potuerunt, talia enarrabant. Apparet ergo Paulum & Silam prius ab ipſo in domum ejus eſſe perductos, quamvis id poſtea demum indicetur, infra ℣ſ. 34.

Verſ. 33. *Et aſſumens eos in illa hora noctis, lavit à plagis.*] Quibus à virgarum verberibus fuerunt ſauciati. Quia ſanguis aquis eluitur, & earum frigore fluxus ejus continetur, atque vulnera per ablutionem mundantur, & ad ſanationem diſponuntur: ideo vulnera lymphis abluere, uſitatum.

Et baptizatus eſt ipſe.] Per immerſionem tunc ſolitam in aquam, quæ forſan carcerem illum fluens alluebat, vel in area carceris erat. Ita ſuſcepit ſignum ablnendorum peccatorum. Ut Act. 2. 38. viij. 12 & 37, 38. ix. 18. & xxij. 16.

Abluti ab ipſo quod ad vulnera corporis attinebat iſti viri ſancti, Paulus & Silas, ipſum abluunt, nempe unus ex eis, per iſtum ritum ſacrum. Aliqui putant hunc eſſe Stephanam illum quem Paulus à ſe baptizatum ſcribit 1 Cor. 1. 16. Sed hoc incertum, quia is cum domo ſua vocatur primitiæ Achaïæ 1 Cor. 16. 15, at Achaïa diſſita & diſtincta eſt regio à Macedonia, in qua iſte carceris cuſtos Philippis vixit, & ibi eſt converſus ad Chriſtum. Niſi quis dicat eum ex Achaïa oriundum Philippos demigraſſe, & inde forſan rurſus in Achaïam, nempe Corinthum, rediiſſe.

Et ii qui erant ejus.] Nempe domeſtici, *omnes*, nempe qui ſermonem Domini prædicatum, audiverunt, de quo ſupra verſ. 32. & crediderunt, de quo infra verſ. 34.

Continuo.] Abſque mora & dilatione ſignum iſtud profeſſionis reſipiſcentiæ & converſionis ad Deum verum atque Filium ejus Jeſum Chriſtum, ſuſceperunt.

Verſ. 34. *Deducenſque eos in domum ſuam.*] Poſt baptiſmum extra domum ut videtur, peractum: officia charitatis effecta fidei ac reſipiſcentiæ iſtis viris ſanctis exhibuit, in domo ſua, ad carcerem ut videtur ſita.

Appoſuit menſam.] Nempe cibis inſtructam; convivio eos refecit. Ut ille Levis Chriſtum, Luc. 5. 29, & Zachæus xix. 6.

Et exſultavit.] Lætitia non mediocri ſed magna eaque ſpirituali lætatus, de bono eximio acquiſito.

Cum tota domo credens Deo.] Id eſt quod cum tota domo id eſt domeſticis fidem in Deum verum quem antea ignorabat, agnoviſſet, ac ſuſcepiſſet. Nam hic cauſa illius exſultationis exprimitur. Ita ſolent homines animi probi agnitâ veritate divinâ, lætari; ut ille Æthiops ſupra cap. 8. 39.

Verſ. 35. *Die autem factâ.*] Quum poſt illam noctem, dies illuxiſſet.

Miſerunt militum duces.] Seu Magiſtratus, illi de quibus ſupra verſ. 20.

Rabduchos.] Quidam interpretantur lictores: at hi ad ligandum adhiberi ſoliti. Hic autem iſti adhibiti ad mandatum nunciandum. Aliqui vertunt viatores. Poſſunt intelligi apparitores aut miniſtri magiſtratum, quod bacillum qui Græcè *rabdos*, geſtatent, in ſignum ſui miniſterii.

Dicentes: Dimitte homines illos.] Quædam exemplaria addunt, *quos heri ſuſcepiſti.* Ita illi Magiſtratus qui iſtos viros ſanctos, inſontes verberari & in carcerem conjici, atque firmiter aſſervavi juſſerant, jam mutati, jubent eos dimitti. Id factum eſt, Deo animos eorum flectente: quod vel expenderint ſecum & agnoverint, ſe eos temere afflixiſſe: vel de illo terræmotu magno mirabili cognoviſſent, atque iſtis cauſis impulſi eos vellent liberos abire. Quandoquidem etiam exemplaria quædam in hoc verſu

habent

habent verba ejuſmodi, quod iſti magiſtratus quum in forum conveniſſent, recordati motum ſeu terræ motum factum, timuerint, & miſerint rabduchos, dicentes Dimitte &c.

Verſ. 36. *Annunciavit autem vinctorum cuſtos ſermones iſtos ad Paulum.*] Seu Paulo.

Quod.] Hæc vocula hic redundat, adhibita ad referendum ſermonem aliorum, ut ſæpe.

Miſerunt.] Nempe miniſtros, *militum duces*, ſeu prætores, *ut dimittamini* ſcilicet dicentes, vel jubentes, ut ex carcere liberi exire ſinamini.

Nunc igitur exeuntes.] Seu egreſſi, *ite in pace*, id eſt abite liberi, & feliciter agite.

Verſ. 37. *At Paulus inſit ad eos.*] Nimirum ad illos à prætoribus miſſos miniſtros.

Caſos nos.] Nempe per lictores, virgis, vide ſup. ℣ſ. 22.

Publice.] Hoc augebat injuriam atque contumeliam, quod eſſet illata in publico, in conſpectu populi.

Indemnatos] Potius *injudicatos* vel *non convictos*. Nam damnaverant quidem eos iſti prætores ad pœnam, ſed inauditos, indefenſos; quod pugnat cum jure gentium, dictante, neminem antequam audiatur, & cauſa ejus recte dijudicetur, eſſe condemnandum. Hinc Heſiodi dictum, Nunquam dicernas, audis niſi tu prius ambos, Plato commendat in Demodoco.

Et Seneca Medea, Qui ſtatuit aliquid parte inaudita altera Æquum licet ſtatuerit, haud æquus fuit. Et in judicum Athenienſium juramento hoc erat juſtiſſimum, ut æqualiter utrumque audirent. Demoſth. pro Cteſiphonte. Et Alexander Magnus Rex Macedonum unam aurem retectam accuſatori dare, alteram autem tectam accuſato reſervare ſolebat. Et in Romano jure habetur, Neque enim inaudita cauſa quenquam damnare, æquitatis ratio patitur.

Homines Romanos exiſtentes.] De ſolo Paulo, non etiam de Sila, conſtat, eum jus Romanæ civitatis habuiſſe: de quo infr. c. XXII. 25, & 27, 28. Sed hoc dicitur per ſynecdochen, ut Mat. XXVII. 44. Civem autem Romanum virgis cædere non licebat, per leges Porcias & Sempronias. Videatur Cic. in verr. Ita Paulus ad cauſæ bonæ præſidium etiam legibus publicis gentilium utebatur. Unde patet licere homini Chriſtiano, jus ſuum famamque, præſertim ſcandali tollendi, & doctrinæ functioniſque ſuæ ornandæ cauſa, etiam legibus politicis tueri. Adverſarii ſup. ℣ſ. 21 Romanorum titulo ſibi uſurpato, religionem à Paulo annunciatam rejiciebant: Paulus autem nunc Romanæ libertatis allegatione de injuria ſibi facta expoſtulat.

Conjecerunt in carcerem.] Velut maleficos convictos. Ita facti hujus indignitatem Paulus exaggeravit.

Et nunc ſeu *nunc autem clam nos ejiciunt?*] Quaſi extrudunt: publice & palam ignominia affectos, inconveniens eſt privatim & occulte dimitti, abſque honoris reſtitutione.

Non profecto.] Non concedit Paulus ut id fiat, negat eſſe conveniens.

Sed venientes, ipſi nos educant.] Ut publice illata inſontibus injuſte ignominia, publica etiam juſta retractatione cum honore, & innocentiæ conteſtatione compenſaretur.

Eo prudente conſilio uſus tunc Paulus ideo videtur, ut populus Philippenſium, ex quo aliqui ad Euangelii ab ipſo prædicati ſuſceptionem apti videbantur, ab eo, propter illam præconum ejus ignominioſam tractationem, non abhorreret.

Verſ. 38. *Renunciarunt autem Militum præfectis.*] Seu prætoribus, *rabduchi* ſeu apparitores, *verba iſta* Ut ii ſcirent quomodo ea cum quibus miſſi erant, accepta fuerint.

Et timuerunt, audientes quod Romani eſſent.] Metuebant ne accuſarentur criminis læſæ majeſtatis, quod Cicero Verri circa finem Verrinę ultimæ minatur. Nam legibus conſtitutum erat, ut in cive Romano inſonte læſo, ipſa populi Romani Majeſtas læſa cenſeretur.

Verſ. 39. *Et venientes.*] Nempe illi Magiſtratus, in carcerem, ad Paulum & Silam.

Precati ſunt eos] Scilicet ut injuriam ſibi illatam condonarent & ignoſcerent, excuſantes forſan quod per ignorantiam ſtatus ipſorum id feciſſent, vel etiam coacti populi clamoribus. Aliqui exponunt *conſolati ſunt*, quam ſignificationem etiam verbum Græcum hoc loco poſitum admittit. Nempe forſan blandis verbis eos alloquuti ſunt, & innocentiam eorum confitentes, eos ſolabantur.

Et educentes.] Seu eductos, nimirum è carcere.

Rogarunt ut exirent ex civitate.] Prætextu forſan eo ne rurſus ex eorum cauſa tumultus aliquis in populo oriretur, & ipſi porro aliquid gravius ab iratis adverſariis paterentur.

Verſ. 40. *Egreſſi autem.*] Nempe Paulus & Silas; *ex cuſtodia* ſeu è carcere.

Ingreſſi ſunt ad Lydiam.] Græca exemplaria quædam habent *in Lydiam* unde aliquis per opinionis errorem poſſet putare ſignificari eos inde in Lydorum regionem quæ Lydia vocabatur, abiiſſe. Sed ea regio Aſiæ erat à Philippis per multas regiones interjectas procul remota, & conſtat ex cap. ſequente Paulum cum ſociis à Philippis ad alias vicinas Macedoniæ & Græciæ urbes iviſſe. Significatur ergo eos tunc ex carcere iviſſe *ad Lydiam* ut etiam in quibuſdam exemplaribus Græcis legitur, nempe ad domum illius fœminæ piæ Philippis habitantis, de qua ſup. ℣ſ. 14, & 15, vel *in* ponitur pro *ad* ut inf. 17. 5.

Et videntes fratres.] Seu viſis fratribus, id eſt Chriſtianis, tum Pauli comitibus, tum Lydiæ domeſticis, & aliis ſi qui ex Philippenſibus Euangelio prædicato crediderant, ut & ille cuſtos carceris cum ſua familia.

Conſolati ſunt eos.] Spe gratiæ Dei, etiam exemplo ſuo, oſtendentes Deum & Chriſtum iis qui pro ipſius religione pati ſunt parati, opem etiam per miracula præter expectationem adferre. Vel etiam *hortati ſunt* nam & id verbum Græcum ſignificat, nempe ad conſtantiam in religione Chriſtiana.

Et exiverunt.] Nempe ex urbe Philippenſium, ut Magiſtratus rogavit, ſup. ℣ſ. 39. cui hac in re morem geſſerunt: præſertim quia eis erat ad alia quoque loca cum Euangelio progrediendum.

CAPUT

CAPUT XVII.

Verſ. 1. I*Ter facientes autem per Amphipolim.*] Urbem Macedoniæ, quæ erat Athenienſium colonia, ita vocata Græce, quod à Strymone fluvio hinc inde allueretur & ab utroque latere cingeretur, ut ſcripſit Thucydides lib. 4.

Et Apolloniam.] Et hæc erat urbs Macedoniæ.

Venerunt in Theſſalonicam.] Urbem Macedonum, in ſinu maris, à Philippo Alexandri Magni patre conditam, nomine hoc ei dato in memoriam obtentæ de Theſſalis victoriæ.

Ubi erat Synagoga Judæorum.] Locus conventuum Sacrorum Judæorum, qualem in aliis Macedonum civitatibus non fuiſſe indicatur.

Verſ. 2. *Secundum conſuetum autem Paulo.*] Seu ex conſuetudine quam habebat Paulus, nempe ut Judæorum Synagogas accederet.

Introivit ad eos.] Nempe Judæos, in eorun Synagogam ſeu ſacrum cœtum; ut aliquos ex eis ad Jeſum Chriſtum converteret.

Et per Sabbata tria.] Non ſemel, ſed ſæpius, vel tribus ſeptimis diebus ſacris, vel per tres ſeptimanas.

Diſſerebat eis à ſeu *ex Scripturis.*] Nempe Sacris, quæ ita ſimpliciter vocantur per excellentiam. Et quidem tunc ex eis quæ à Judæis pro Canonicis recipiebantur, nempe Veteris Teſtamenti. Non ex cerebri ſui commentis formans diſſertationes: quibus apud Judæos nihil profeciſſet. Quidam has voces *ex Scripturis* exiſtimant ab hoc verſiculo ſejungendas & adjungendas eſſe ad ſequentem: ut ſit talis ſenſus qualis infra cap. 18. 28. & xxviij. 23.

Verſ. 3. Concionum Pauli ſummarium compendium exprimitur.

Adaperiens.] Quaſi clauſa in Scripturis propheticis myſteria producens in apertum, ſeu explicans.

Et proponens.] Seu ob oculos ponens evidenter, atque oſtendens.

Quod illum Chriſtum.] Nempe Meſſiam eximium unctum Dei, Regem populi divini olim populo Iſraelitico à Deo promiſſum.

Oportuit pati.] Perpeſſiones acerbas, & afflictiones, atque mortem truculentam: quanquam Judæi ſecus opinabantur, exiſtimantes Meſſiam fore Regem terrenum, in terris magnifice dominantem: & ideo cruce Jeſu Nazaræni ſcandalizabantur ſeu offendebantur, eumque propter perpeſſiones, & ignominioſam necem, pro Meſſia agnoſcere recuſabant. At Sacræ Scripturæ docent Meſſiam ſubjiciendum fuiſſe ejuſmodi diris perpeſſionibus. Ut Pſal. 22. Eſa. 53. Dan. 9. vide Luc. 24. 26 & 46. atque ibi annotata.

Et reſurgere ex mortuis.] Non ſolom ignominioſæ perpeſſiones, ſed etiam poſt eas & poſt mortem acerbam glorioſa reſurrectio Meſſiæ, eſt à Prophetis prænunciata, in Sacra Scriptura conſignata. Ut Pſal. 16. & Eſa. 53.

Et quod iſte eſt ille Chriſtus, [nempe] *Jeſus*, *quem ego* [inquit] *annuncio vobis.*] Poſtquam Paulus generarim ac indefinite docuit ex Scripturis, debuiſſe Meſſiam pati, & reſurgere, deinde oſtendit definite quis ſit Meſſias, illa prædicta ad Jeſum applicans. Verborum iſtorum ordo tranſpoſitus, talis eſſe debet, *quod Jeſus iſte quem ego annuncio vobis*, ut hoc ſit ſubjectum, at *eſt ille Chriſtus*, prædicatum, hujus enunciationis. Vide Joh. 20. 31. Commutatur autem hic oratio ex indirecta in directam.

Verſ. 4. *Et.*] Id eſt *tunc.*

Quidam ex iis.] Nempe illis Theſſalonicenſibus, ſermonum Pauli aoditoribus.

Perſuaſi ſunt.] Seu dictis ejus aſſenſi ſunt, & fidem adhibuerunt: crediderunt quod Jeſus ſit ille Meſſias. Eventus ac fructus concionum Pauli hic indicatur. Ita verbum Dei ab eo prædicatum non erat fruſtra jactum, ſed efficax. Vide Eſa. 55. 11.

Et adjuncti ſunt Paulo & Silæ.] Verbum Græcum hoc loco poſitum, habet emphaſin, ſignificat eos ita eſſe illis adjunctos ſeu additos, ut in unum cum eis clerum, unam ſortem ſeu hæreditatem, atque unum populum Chriſti peculiarem conſociarentur: nempe itidem ut illi Paulus & Silas etiam iſti facti ſunt Chriſtiani.

Atque religioſorum Græcorum.] Id eſt Gentilium, qui jam ante è gentiliſmo ad Judaicam religionem converſi ſeu proſelyti facti erant, & non idola vana ſed Deum verum colebant. Reſpice ſupra cap. 13. 43. & xvj. 14.

Multa ſeu *magna multitudo.*] Indicari videtur paucos ex iis qui origine Judæi erant, plures autem ex gentilibus probis, ibi ad Jeſum Chriſtum converſos fuiſſe.

Mulierumque primarum ſcilicet dignitate & honore, ſeu *primariarum.*] Vide Marc. 6. 21. nempe non vulgarium ſed nobilium, ex procerum illius civitatis uxoribus.

Non pauca.] Sed ita ut & virorum ex Ethnicis proſelytis, multæ.

Verſ. 5. *Invidiâ commoti autem.*] Ægreferentes quod ab ipſis ad Chriſtianos iſti accederent.

Increduli Judæi.] Qui ſermonibus Apoſtolicis aſſenſum præbere, & Jeſum eſſe Chriſtum credere pertinaciter noluerunt.

Et aſſumentes circumforaneorum quoſdam.] Ex hominibus vilibus, qui in foro otioſe verſari ſolent, ex ſordida plebe, circo ac theatris aſſueta, ex trivialibus ac tabernariis; quales ad facinora turbulenta nullo negotio ſolent concitari.

Viros malos.] Seu improbos, nebulones, nullum habentes reſpectum honeſti.

Et turbam facientes.] Nempe illi Judæi, plebis multitudine in unum congregatâ uſi.

Concitaverunt, ſeu ad tumultum commoverunt, *civitatem.*] Id eſt cives. Ita ſolent facere impii, zelo amaro non ſecundùm ſcientiam laborantes, ubi vident aliquos in religionis negotio à ſe diſſentire, ut non expendentes an id recte fiat, furioſe plebem concitent contra tales, ad eos per tumultum ac violentiam affligendos.

Aſſiſtenteſque domui.] Seu adorti ac invadentes ſeu incurrentes illam domum.

Jaſonis.] Civis Theſſalonicenſis, qui Paulum ac Silam hoſpitio exceperat. Aliqui putant hunc eſſe illum cujus mentio fit Rom. 16. 21, quanquam is tunc Corinthi habitavit.

Quærebant ſeu *ſtudebant eos producere in populum.*]

Seu

Seu ad populum, ut eos turbæ plebis furentis objicerent trucidandos ac diſcerpendos.

Verſ. 6. *Non invenientes autem.*] Seu quum autem non inveniſſent, *eos*, nempe Paulum atque Silam, qui forſan violentum illum impetum præſentientes, in aliam domum clam tranſgreſſi erant: vel in illa domo, ſed loco occulto aſſervati.

Traxerunt, violenter raptum *Jaſonem.*] Hoſpitem illorum.

Et quoſdam fratres.] Nempe in Spiritu, in Chriſto, id eſt Chriſtianos, qui jam ibi Theſſalonicæ Jeſu Chriſti fidem amplectebantur: & fortaſſe aliquos ex iis qui in Pauli comitatu illuc advenerant.

Ad civitatis proceres.] Seu Magiſtratus Theſſalonicenſes.

Clamantes.] Voce elatâ & intenſâ quam affectus malignus intendebat.

Quod.] Vocula iſta inſerviens mimeſi ac relationi ſermonis alieni, ut ſæpe ita hic redundat.

Ii qui habitatam.] Id eſt terram qua habitatur, ſeu orbem terrarum. Vide Luc. 2. 1.

Subverterunt.] Seu ſtatum ejus conturbarunt, ſcilicet per novæ religionis introductionem ſeditiones excitantes. Tale quid objiciebatur immerito iſtis Dei & Chriſti ſervis fidelibus, jam ſupra cap. 16. ℣ſ. 20 & 21, qui hic etiam abſentes accuſantur. Talis criminis de ſeditionis in populo concitatione, accerſebatur ipſe quoque Chriſtus Luc. 23. 2 & 5. Talia etiam hodie aliis Chriſti ſervis ab adverſariis criminoſe opprobrantur. Ipſi adverſarii ſeditionem concitantes, de ſeditione queruntur.

Iſti & hîc adſunt.] Quaſi dicant, iſti errones ac turbatores pacis publicæ, etiam huc in urbem Theſſalonicenſem eo fine advenerunt, ut nos quietos perturbarent.

Verſ. 7. *Quos ſuſcepit Jaſon.*] Nempe hoſpitio excepit, in domo ſua. Etiam hunc talium fautorem, ut criminis participem, puniri voluerunt.

Et iſti omnes contra dogmata ſeu edicta Cæſaris faciunt.] Nam ut antea populus Romanus, ita poſtea Cæſares qui populi Romani imperium in ſe transtulerunt, non ſinebant in provinciis quæ ipſorum imperio parebant, qualis erat tunc & Macedonia, quenquam abſque ſuo permiſſu Regem vocari. Id enim redolebat crimen læſæ majeſtatis. Hinc Judæi, ex occaſione Jeſu, qui Chriſtus ac Rex Judæorum vocabatur, dixerunt, *omnis qui ſe Regem facit, adverſatur Cæſari*, & *Non habemus Regem, niſi Cæſarem.* Joh. 19. 12 & 15.

Etiam nunc Chriſti ſervi ſimiliter accuſari & traduci ſolent; quaſi contra edicta Cæſarum, Regum, Principum & aliorum Magiſtratuum, aliqua doceant, eorum majeſtatem lædentes, atque authoritatem & imperia ſpernentes.

Regem dicentes alium eſſe.] Scilicet præter Cæſarem, qui tunc illis provinciis regio more imperabat, & ſe mundi dominum appellabat.

[Nempe] *Jeſum.*] Dicebant quidem & docebant Apoſtoli, Jeſum illum, eſſe Chriſtum, ut & hic ſupra ℣ſ. 3, qui titulus ſignificabat eum unctum Dei eſſe Regem. Sed interim iſte Jeſus talis Rex erat, cujus regnum non erat ex iſto mundo, ut ipſe dixit coram Pilato. Joh. 18. 36. & Regibus atque Rectoribus hujus mundi, in regimine terreno, nihil obſtabat, imo obedientiam ipſis debitam firmabat.

Verſ. 8. *Commoverunt autem.*] Seu concitaverunt, nempe animis ad iram & vindictam irritatis & impulſis, per talia dicta.

Illam turbam.] Nempe populi multitudinem in foro convenientem.

Et civitatis proceres.] Seu Magiſtratus illius urbis.

Audientes iſta.] Quæ videbantur prima fronte eſſe crimina non levia, ſevere vindicanda atque punienda.

Verſ. 9. *Et.*] Pro *ſed.* Nam hic iſta vocula quæ alioqui eſt copulativa, habet vim adverſativam: ut & alibi interdum.

Accipientes ſatis.] Seu ſufficientem ſatiſfactionem. Ved quod eſſet declaratum, illos advenas accuſatos ſeditionem populi nullam excitare, neque contra edicta Cæſarea Regem aliquem terrenum ipſi Cæſari adverſum introducere: præſertim quum Jeſum jam pridem ab ipſis Judæis crucifixum & mortuum eſſe confirmaſſent: vel quod præter ejuſmodi excuſationem atque à crimine purgationem, etiam ſatis datum eſt, ſiſti judicio Paulum atque Silam, ſi opus eſſet, velut per ſponſionem ſeu fidejuſſionem, ab iſtis quaſi vadibus.

A Jaſone.] Illo ipſorum hoſpite, *& reliquis*, qui ei aderant amicis, ac illis qui ſupra ℣ſ. 6. indicati ſunt fratribus.

Dimiſerunt eos.] Nempe Jaſonem ejuſque ſocios, abire liberos permiſerunt.

Verſ. 10. *At fratres.*] Nempe Chriſtiani Theſſalonicæ degentes.

Statim per noctem emiſerunt Paulum & Silam.] Metuentes tamen eis à periculo per Judæos contumaces ac pervicaces creando, & à populi temerarii violentia, clandeſtino modo, tenebrarum beneficio uſi, eos ex urbe eduxerunt & proſequuti ſunt, ut alio commearent.

In Berœam.] Non illam in Syria, de qua Plin. Natur. Hiſt. lib. 5. cap. 23 & 26, quod emporium olim Haleb nunc Aleppo vocatur: ſed aliam in Macedonia, non procul à Theſſalonica, vide infra ℣ſ. 13. prope Pellam Alexandri Magni Macedonis patriam. De qua Berœa videatur idem Plin. lib. 4. cap. 10. Hæc urbs Berœa ita dicta eſt voce Arabica à munditie.

Qui, nempe Paulus & Silas, *quum adveniſſent.*] Nempe in iſtam urbem Berœam.

In Synagogam Judæorum abierunt.] Ut ibi in ſacro conventu captarent occaſionem docendi Euangelii de Jeſu Chriſto. Hoc enim erat opus eorum quod uſitate libenter operabantur, & cui fere aſſiduo diligenter incumbebant.

Verſ. 11. *Iſti autem.*] Nempe Berœenſes incolæ, Judæi.

Erant generoſiores illis qui erant Theſſalonicæ.] Non nobiliores eorum qui ſunt Theſſalonicæ, ut vulgatus Interpres vertit, quaſi agatur de iis Judæis qui ſummo genere nati erant inter eos qui fuerunt Theſſalonicæ. Sed hic comparantur Judæi Theſſalonicæ degentes cum Judæis Berœæ degentibus, ita ut illis præferantur iſti, quod attinet ad generoſitatem. Quæ generoſitas hic non ſignificat generis ac

familiæ

familiæ nobilitatem; ſed animi atque indolis excellentiam, ut apparet ex ſequentibus. Qui ſunt animo probiore atque ad recipienda vera dogmata alacriore, ii ſunt apud Deum & famulos Dei cæteris nobiliores.

Qui, nempe Berœenſes, *receperunt ſermonem.*] Nempe divinum, ut exprimitur infra verſ. 13. Euangelium de Jeſu Chriſto, à Paulo annunciatum, ab illis auditum, non reſpuerunt, neque per incredulitatem contumacem rejecerunt, nec ejus prædicatores criminati male tractare eos voluerunt, ut plerique illorum Judæorum qui habitabant Theſſalonicæ, vide ſupra verſ. 5. Sed pronis auribus & promtis animis ei ſermoni auſcultarunt.

Cum omni alacritate.] Seu animi promtitudine magna, atque aviditate.

Secundùm diem.] Id eſt quotidie, ex quo apparet eorum diligentia.

Dijudicantes Scripturas.] Seu adhibito rectæ rationis judicio ſingula quæ in Scripturis Sacris, Moſis & Prophetarum huc ſpectantia continebantur, perpendentes atque examinantes & ſenſum eorum rimantes, non temere quidvis arripientes. Scripturæ Sacræ lectio, inquiſitio, & ſcrutatio, etiam alibi commendatur. Ut Eſa. 34. 16. Luc. 16. 29. Joh. 5. 39. Optime atque tutiſſime de rebus divinis ſententia & fides ex ſcriptis divinitus dictatis, recte conſideratis atque cum judicio examinatis, accipitur. Tirinus Jeſuita in hæc verba annotavit: In hoc nihil eſt quod reprehendi poſſit: Sed hinc non ſequitur liberum eſſe cuique etiam laico & idiotæ de Scripturis judicium. Hæc ille. Imo vero, non tantum id non eſt reprehendendum, ſed etiam laudandum, quia Berœenſes qui id faciebant, hic à Spiritu divino, ea de cauſa laudantur. Et quia laudantur quod Scripturas dijudicarint, hinc patet liberum eſſe imo laudabile ſi etiam alii eorum ſimiles Scripturas ſcrutentur, atque dijudicent. Neque excipiendum eſt, illos qui id faciebant non fuiſſe laicos & idiotas, ſed tantum Rabbinos, Legis Interpretes ordinarios. Nam id temere diceretur, abſque ullo fundamento: quum hic de hominibus promiſcuis indefinite id dicatur.

Si vel an, iſta.] Nempe quæ Paulus & Silas de Jeſu quod ſit ille Chriſtus prædicabant.

Ita ſe haberent.] Nempe quemadmodum ab eis aſſerebantur. Num dicta Scripturæ ab iſtis recte citarentur, & num cum Jeſu iſtius perſona, factis, & aliis circumſtantiis convenirent.

Verſ. 12. *Multi quidem igitur ex iis.*] Nempe ex illis Berœenſibus Judæis, non pauci, ut Theſſalonicæ, ſed magno numero, per ſermonum iſtorum Euangelii examinationem, & cum Scripturæ Sacræ dictis collationem, atque dijudicationem.

Crediderunt.] Nempe Euangelico ſermoni à Paulo & Sila prædicato fidem adhibuerunt, eum pro vero agnoſcentes, & in Jeſu ut Chriſto Dei ſeu Meſſia, fiduciam ſuam collocaverunt.

Et Græcarum mulierum.] Id eſt Ethnicarum, quæ non erant ex Judaica natione.

Honeſtarum.] Seu honoratarum. Videatur annot. ad Marc. 15. 43. indicantur fuiſſe matronæ non vulgares.

Et virorum non pauci.] Nempe præter Judæos qui ſunt ſuperius indicati, etiam indigenæ Macedones, Græci origine, ut & mulieres iſtæ modo nominatæ, itidem Euangelio crediderunt, & fidem in Jeſum Chriſtum ſuſceperunt. Is fuit Euangelii ibi prædicati ſucceſſus exoptatus.

Verſ. 13. *Ut autem cognoverunt illi à Theſſalonica Judæi.*] Id eſt Theſſalonicenſes, nempe illi increduli, maligni, de quibus dictum ſupra verſ. 5.

Quod & in Berœa annunciatus ſit a Paulo ſermo Dei.] Nempe de Jeſu Chriſto: qui ſermo à Paulo prædicatus, revera fuit ſermo Dei, quia à Deo per Spiritum ejus inſpiratus: quamvis ab illis Judæis incredulis pro ſermone Dei non haberetur. Nam ſi eum pro ſermone à Deo profecto habuiſſent, non ei tantopere reſtitiſſent.

Venerunt & illuc.] Non contenti quod Theſſalonicæ in loco habitationis ſuæ turbas excitaſſent contra iſtos Jeſu præcones, etiam in aliam urbem profecti eoſdem vexare moliebantur. Ita diligentes in opere malo tanquam bono fuerunt.

Concitantes turbas.] Id eſt plebem commoventes ad tumultum.

Verſ. 14. *Statim autem tunc Paulum.*] Cui ut ductori ſermonis periculum ab adverſariis maxime imminebat, *emiſerunt fratres*, id eſt Chriſtiani, illi qui Berœæ habitabant.

Ut vaderet quaſi ad mare.] Tanquam inde mari navigaturus eſſet in Aſiam, aut alioſum. Ut Judæi eum perſequi deſinerent, quod forſan feciſſent ſi eum terreſtri itinere profectum eſſe reſciviſſent. Poſtea tamen flexo itinere Paulus deductus eſt Athenas, quò potuit non marino itinere pervenire. Ita in hoc facto ſimulatio innoxia vitandi periculi cauſâ eſt adhibita, per prudentiam ſerpentinam ſimplicitati columbinæ additam, ſecundum Chriſti monitum, Matth. 10. 16. Aliqua exemplaria Græca pro vocula ὡς quæ ſignificat *quaſi* habent aliam ſimilem ἕως quæ notat *uſque.*

Permanſerunt autem Silaſque & Timotheus ibi.] Iſti Pauli comites, non ſtatim illinc Berœâ cum ipſo exiverunt, ſed remanſerunt illic, eo ſicut credibile eſt fine, ut illos Berœenſes recens converſos adhuc in fide confirmarent.

Non nominatur jam hic Lucas ipſe, qui jam ante hoc tempus alibi relictus, vel alio miſſus à Paulo videtur.

Verſ. 15. *Qui autem tuto collocaturi erant Paulum.*] Nempe à fratribus Berœenſibus ei additi comites, eo fine ut eum adverſariorum inſidiis ſubductum, per regiones peregrinas, à periculo liberum, in locum tutum perducerent.

Duxerunt eum.] Prætereuntem Theſſaliam, ut quidam codex habet.

Uſque Athenas.] Illam Græciæ urbem celeberrimam.

Et ſumentes.] Illi qui Berœa Paulum ſunt comitati, *mandatum*, nempe à Paulo.

Ad Silam & Timotheum.] Qui Berœæ remanſerant, ut dictum verſu præcedente.

Ut quam citiſſime venirent ad eum.] Quò adjutores ei eſſent in negotio Euangelii promovendo.

Exiverunt.] Nempe illi Berœenſes Athenis abeuntes, ut Berœam redirent.

Verſ. 16. *At Athenis exſpectante eos.*] Id eſt Silam & Timotheum. *Paulo*, illo zeloſo Dei veri & Chriſti ſervo.

Irritabatur Spiritus ejus in ipſo.] Quaſi exacuebatur, ad indignationem quandam indignis factis excitabatur, ut animus ejus zelo atque dolore commoveretur. Ita viri pii aliorum impia facta non poſſunt ſpectare abſque animi commotione. Sicut Lotus juſtus facinora Sodomitarum nefaria ægerrime tulit. 2 Petr. 2. 8. & ille Mattathias, Judæum idolis ſacrificantem videns, zelo magno exarſit 1 Mac. 2. ℣ſ. 24 & 26.

Spectante obnoxiam idolis.] Vel potius refertam ſeu plenam idolis.

Exiſtentem, illam civitatem.] Pauſanias in hac urbe plura idola quam in reliqua Græcia commemorat. Et Petronius facete eos perſtringens, introduxit quendam dicentem, utique noſtra regio tam præſentibus plena eſt Numinibus, ut facilius poſſis Deum quam hominem invenire.

Ita illa civitas Athenienſium nobiliſſima, cultiſſima, Philoſophiæ ſeu ſapientiæ humanæ ſtudio addictiſſima, vanis ſuperſtitionibus loco religionis veræ vacabat. Sic & nunc fere in maxime politis atque cultis civitatibus maximæ ſuperſtitiones ſolent vigere atque exerceri. Obſervandum vero eſt Paulum Apoſtolum Chriſti, quamvis idololatriam illam ægre ferentem, tamen non ita efferbuiſſe zelo inordinato ac imprudente, ut illa idola quæ conſpiciebat violenter deſtruere aggrederetur. Maluit ea potius oratione ex animis hominum, quam manibus ex iis in quibus collocata erant locis ejicere.

Verſ. 17. *Diſſerebat* ſeu *diſputabat, quidem igitur.*] Nempe de religione & rebus ad eam ſpectantibus.

In Synagoga cum Judæis.] Ad hos ut ſuos populares & qui in populo Dei veri cenſebantur, primum accedebat, ut eos ad Jeſum Chriſtum adduceret.

Et cum religioſis.] Nempe proſelytis, qui ex gentibus extraneis orti religionem Judaicam ſuſceperant. Vide ſupra ℣ſ. 4.

Et in foro.] Non tantum in Synagoga loco ſacris Judæorum conventibus deſtinato, ſed etiam in urbis loco publico, in quo homines diverſi verſabantur.

Per omnem diem.] Vel quotidie, ſingulis diebus abſque intermiſſione, vel totis fere diebus, hoc agebat.

Ad obtingentes.] Seu cum obviis quibuſvis, nempe diſſerebat. Volens ſcilicet aliquos ex iis Deo & Chriſto lucrifacere atque in viam ſalutis deducere.

Verſ. 18. *Quidam autem Epicureorum.*] Inter varias Philoſophorum qui Athenis maxime pullulabant ſectas fuit etiam iſta :denominata ab Epicuro. Is ſolet odioſe traduci quaſi voluptatem corporis inhoneſtam pro ſummo bono habuerit: quum tamen id potius à diſcipulis aliquibus ejus ſententiâ abutentibus manaverit. Nam ipſe ſummum bonum collocavit in Animi tranquillitate per virtutes paranda & in corporis à dolore vacuitate: & ſatis frugaliter ac ſobrie vixit, ut præter Diogenem Laërtium in ejus vita, etiam adverſarii, Seneca Stoicus, & Porphyrius Peripateticus atteſtantur. Circa rerum naturalium contemplationem quas magna ex parte non male explicuit, errores quidem quoſdam admiſit, ſed non graviores iis quos illi qui ab ipſo diſſidebant admiſerunt. Circa Dei autem in mundo creando ac gubernando providentiam, atque rerum humanarum curam, (quam etiam Ariſtoteles labefactavit) Epicurus eam negans, graviter erravit. Ideo de religione difficilis erat cum Epicureis diſputatio.

Et Stoicorum.] Ita vocata alia ſecta Epicureæ magnopere adverſa, à Stoa ſeu porticu in qua Zeno Stoicæ ſectæ author docebat, denominata. Stoici quum rigidi virtutis cuſtodes atque ſatellites haberi vellent, contra communes notitias affectus omnes etiam lenes ex hominibus eradicare prorſus conabantur, ſapientem ſuum in idea effictum, Deo parem eſſe, imo aliquatenus præcellere ſuperbe atque furioſe nugabantur: fati neceſſitate omnia fieri, & vitia omnia eſſe æqualia, ſtatuebant, mundi animam eſſe Deum cum Platonicis, aſſerebant. &c.

Philoſophorum.] Illi qui olim ſapientes ſimpliciter dicti, deinde à Pythagora initio facto, modeſtiore vocabulo, Philoſophi, id eſt amatores ſeu ſtudioſi ſapientiæ ſunt appellati. Inter quos, præter eos qui jam ſunt nominati Epicureos ac Stoicos, variæ fuerunt ſectæ, opinionibus à ſe diſſidentes.

Congreſſi ſunt cum eo.] Simile verbum de congreſſu ſeu conflictu bellico habetur Luc. 14. 31. Hic autem ſignificatur iſtos Philoſophos cum Paulo conflictatos eſſe verbis, diſſerentes atque diſputantes.

Et quidam dicebant: Quidnam vult ſpermologus iſte dicere?] Ita eum contemptim appellarunt. *Spermologus* nomen Græcum, compoſitum, aliqui ita exponunt ut ſignificetur ſeminator verborum, ſeu dictionum. Sed hac ratione potius diceretur σπερμολόγος vel λογοσπόρος. Notatur ergo hoc nomine ſemini-legus, quomodo vocatur avis ſemina legens ſeu colligens. Per metaphoram ſignificatur homo vilis & futilis, (quales ſunt ii qui circa fora & mercatus vagantur, ut quæ ex ſaccis defluunt ſeu decidunt colligant, atque inde vivant) circumforaneus nugator, qui modo vivendi honeſto carens, nugando & vaniloquentia victum captat.

Alii autem, peregrinorum dæmoniorum ſeu *deorum videtur annunciator eſſe.*] Per dæmonia quorum nomen Græce à ſciendo denominatur, intelliguntur numina ſeu dii. Apud eoſdem Athenienſes olim Socrates Philoſophus fuit accuſatus, quod Deos receptos tolleret, & alia ac nova dæmonia introduceret, ut Diogenes Laërtius in ejus vita ſcripſit.

Quia Jeſum.] Nempe illum Nazaræenum, miraculis editis clarum, in cœlum aſſumtum, ibique dominantem.

Et reſurrectionem.] Paulus Euangelium annuncians, de reſurrectione ex mortuis credenda diſſerebat. At iſti Sophiſtæ audientes Anaſtaſin Græcè, quæ Latinè notat reſurrectionem, videntur perperam verba ejus interpretati, & opinati eſſe eum per Anaſtaſin deam aliquam novam indicare. Ut & Chryſoſtomus annotavit. Nam de dæmoniis peregrinis ſeu diis novis, numero plurium dicebant.

Eis annunciabat.] Nempe Paulus prædicabat credendum eſſe in Jeſum, ut in cœlum exaltatum, & cœleſtem dominum, divinam poteſtatem ſibi datam habentem; & ſimul docebat credendum eſſe non tantum Jeſum quamvis morte affectum, deinde

reſuſcitatum reſurrexiſſe, ſed etiam eos qui ipſi fideles fuerint, eſſe ex morte reſurrecturos.

Verſ. 19. *Apprehendenteſque eum.*] Nempe Paulum, manu prehenſum, ut cum eis aliò procederet.

In Areopagum duxerunt.] Areopagus Athenis fuit locus à Marte qui Græcè Ἄρης vocatur denominatus quaſi Martius collis. Vel quod ut ajunt, Mars primum cæſo Halirrhotio Neptuni filio ut reus citatus cauſam cædis ibi in judicio dixerit: vel quod Marti eſſet conſecratus, ut etiam templum Martis ibi eſſet. In eo loco ut curia à judicibus qui inde Areopagitæ nominati, judicia à Cecrope Athenarum Rege primo inſtituta de cauſis & criminibus gravibus exercebantur. Quanquam tunc Paulus eo ductus videtur non tam ut coram judicibus ad talia delectis velut criminis accuſatus ſevere judicandus, ſiſteretur; quam potius ut apud illum locum in quem etiam multi conveniebant, honeſtius quam in foro inter promiſcuam multitudinem, exponeret quid novæ rei afferret: ut patet ex ſequentibus.

Dicentes: Poſſumus, id eſt poſſumuſne, *noſſe.*] Nempe te ediſſerente.

Quæ [*ſit*] *nova iſta quæ à te dicitur*, ſeu de qua tu loqueris, *doctrina*?] Hoc quærebant ex curioſitate, quæ mox declaratur. Interim non eſt reprehendendum ſi quis dogmata ſibi nova audiens, velit pernoſcere, ut ſi ea vera eſſe agnoſcat quamvis nova & antea inaudita, recipiat.

Verſ. 20. *Peregrina enim quædam.*] Id eſt inuſitata apud nos, & quæ nobis inconvenientia videntur.

Infers in auditiones, id eſt aures, *noſtras.*] Ita vera doctrina de rebus divinis, hominibus hujus mundi, præſertim qui ſapientes cenſentur, videtur eſſe quiddam inconveniens.

Volumus igitur noſſe, quidnam velint hæc eſſe.] Id eſt quid ſibi velint, vide annot. ſupra ad cap. 2. 12.

Verſ. 21. *Athenienſes autem omnes.*] Nempe cives indigenæ, ibi orti.

Et inquilini peregrini.] Seu hoſpites, qui ex aliis regionibus ad illam urbem, portu & artium domicilio celebrem, confluebant & ibi commorabantur: atque moribus indigenarum ſe accommodabant.

In, id eſt *ad*, *nihil aliud vacabant.*] Id eſt tempus impendebant & conterebant.

Quam dicere aliquid & audire, novius.] Comparativus pro poſitivo, *novum.* Quanquam poteſt innui, eos in novis rumoribus ſubinde noviores ſeu recentiores captaſſe & protuliſſe.

Hoc curioſitatis circa rumores novos aucupandos vitium, præ cæteris Græcis familiare Athenienſibus, jam olim notatum eſt ab ipſis eorum popularibus. Ut apud Thucydidem lib. iij. ubi Cleon talia eis objecit, quod eſſent, rerum quidem inuſitatarum ſemper ſervi, uſitatarum vero contemtores. Similia habentur apud Demoſth. Philippicâ quartâ, & ad Philippi epiſtolam reſponſione, & Olynthiacâ tertiâ.

Verſ. 22. *Stans autem*, vel quum conſtitiſſet, *Paulus, in medio Areopagi.*] Loci illius celebris, hominum frequentiâ referti; iſtis non conturbatus.

Inquit.] Tali eos oratione affatus eſt.

Viri Athenienſes.] Ita eos etiam ipſorum Oratores ut Demoſthenes & Æſchines compellare ſoliti.

Per omnia quaſi religioſiores vel *fere ſuperſtitioſiores.*] Vox Græca notans timentes dæmonum, ſeu numinum, eſt media, ut & religioſos & ſuperſtitioſos poſſit ſignificare. Videtur Paulus Apoſtolus ut prudens non ſtatim eis in orationis exordio objeciſſe crude vitium ſuperſtitionis; ſed etiam ſi id perſtrinxit, tamen temperavit ſermonem, dum eos non ſimpliciter & plane dixit ſuperſtitioſos, ſed per comparativum *ſuperſtitioſiores*, ad ſuperſtitionem vergentes & quidem id mitigavit, addita voculâ *quaſi.* Ita civiliter cum eis egit, ut eos non exacerbaret, ſed Deo ac Chriſto quantum poſſet lucrifaceret.

Vos aſpicio.] Id eſt ex iis quæ oculis meis ſpectanda occurrerunt, video.

Verſ. 23. *Pertranſiens enim* ſeu *præteriens.*] Per forum & plateas, ambulando.

Et inſpectans.] Vel contemplans, velut res antea non viſas.

Sacra veſtra vel *culturas.*] Ut habet Hieron. in epiſtolæ ad Titum cap. 1. Notat res ſacratas, quæ colebantur religioſe, ut ſimulacra, ſtatuas, aras, templa &c. Quanquam hoc nomen accipiatur pro numinibus. Sap. 14. 20. & xv. 17. & in Adject. ad Dan. 14. 27. & 2 Theſſ. 2. 4. Non vocat iſta aſpere idololatriæ atque impietatis ſigna & monumenta.

Inveni &, vel etiam inter cætera, *aram.*] Locum baſi ſuperſtructum ad ſacrificia ibi offerenda.

In qua inſcriptum erat, IGNOTO DEO.] Epimenides Cretenſis olim, ut in ejus vita Diogenes Laërtius, peſtilentiâ Athenis obortâ, fuit author, ut ſacrificaretur Deo convenienti, ſeu ad quem ea res pertineret, quiſquis tandem is eſſet. Et hinc ait Laërtius fuiſſe Athenis adhuc ſuo tempore aras abſque nomine. Pauſanias lib. 1. & Philoſtratus lib. 4. memorat ibidem fuiſſe aras ignotorum Deorum. Timebant quippe ne inter multorum Deorum cultum, aliquem Deum prætermitterent. Aræ iſtæ quamvis à quibuſdam dicantur titulum numeri pluralis Deorum ignotorum prætuliſſe, tamen credibile eſt, aliquas in ſingulari titulum hunc IGNOTO DEO, habuiſſe, ut hic S. Paulus affirmat. Author Dialogi qui Philopatris inſcribitur, & à quibuſdam Luciano attribuitur, jurat per DEUM IGNOTUM qui erat Athenis, & in fine ejuſdem Dialogi, narrat ſe Ignotum iſtum Athenis inveniſſe & adoraſſe. Quæret aliquis quomodo coluerunt Deum Anonymum, incognitum? Reſpondeo, quod fuerit eis cognitus confuſe, quamvis incognitus diſtincte.

Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuncio vobis.] Prudenter & argute S. Paulus, occaſione aræ ipſorum Athenienſium ignoto Deo inſcriptæ arreptâ, commode uſus, docet eos Dei veri ipſis incogniti cognitionem. Hoc modo ſimul oſtendit, ſe non annunciare novos quoſdam Deos, quod ipſi erat objectum à quibuſdam.

Verſ. 24. *Deus qui fecit mundum.*] Nempe hoc univerſum, totam hanc machinam quæ cœlum & terram continet. Mundum ſemper ab æterno exſtitiſſe abſque principio, aſſerebant aliqui Philoſophi, atque inter eos præcipue Ariſtoteles. At eundem habuiſſe initium exiſtendi, ſtatuebant nonnulli ex Philoſophis eximiis, & quidem non ex fortuito Atomorum concurſu ut Democritus atque Epicurus opina-

opinabantur, ſed à Deo eſſe conditum; ut Anaxagoras, & Plato præceptor Ariſtotelis, & Platonici plerique, atque Stoici. Ideoque S. Paulus id ex profeſſo non probavit, ſed ut à multis inter eos confeſſum & conceſſum poſuit. Hunc Deum verum, factorem atque creatorem mundi S. Paulus hic Athenienſibus prædicat: qui Deus in mundo creando, ſuam eximiam potentiam & ſapientiam, & bonitatem declaravit. Vide & ſupra cap. 14. 15.

Et omnia quæ in eo ſcilicet *ſunt.*] Non tantum cœlum atque terram, quæ olim non erant, Deus condidit atque creavit, ſed etiam ea quæ ſunt in mundo naturalia, ipſe fecit. Ut in cœlo ſtellas atque Solem, quæ aliqui gentiles pro Diis habuerunt, in terra præter alia plantas, & beſtias, & homines. Omnia iſta ſunt Dei opera: is ea initio produxit, & ut deinde ordine producerentur vim eis indidit.

Is cœli & terræ Dominus exiſtens.] Factor & creator iſtius univerſi Deus, eſt etiam ejuſdem ut operis ſui Dominus, habens in id opus abſolutam poteſtatem à ſeipſo: ut ei cum toto mundo & eis quæ in mundo ſunt liceat facere quod ipſi libet.

Non in manufactis templis habitat.] Error iſte quaſi Deus ſubſtantiâ ſuâ ita incoleret aliqua in terris loca, ſicut Reges palatia, præcipue templa manibus hominum ædificata, etiam inter populum Iſraëliticum fuit ex animis evellendus, ut Eſai. 66. 1, 2. Act. 7. 48. In cœlo autem Deum habitare ſuppoſito ſuo, & Ethnici ſeniores exiſtimabant, & Sacræ Litteræ paſſim teſtantur. Videatur annotatio ad Matth. 6. 9. & Act. 7. 48. quamvis inde è cœlo ut Sol radios ſuos ſpargit per orbem, ſimiliter Deus ſpiritum ſuum extendit & diffundit quaquaverſum, & ubicunque quod vult operatur.

Verſ. 25. *Neque à manibus hominum* [*ei*] *miniſtratur.*] Nempe ita ſicut ſolet miniſtrari hominibus, etiam in magna poteſtate collocatis, quibus opus eſt, ad habitandum domos, ad amictum & nuditatis tegmen, veſtes, ad victum eſcas à famulis parari: quia his ut ad vitam ſuam ſuſtentandam neceſſariis indigent. Interim vult Deus & debet coli atque honorari, ut omnium Factor atque Rector & Dominus.

Indigens aliquo.] Indicat Deum non egere hominum miniſteriis, quaſi abſque iis eſſe & vivere non poſſit. Non indiget talibus, quia eſt ipſe ex ſeipſo perfectiſſimus, omnia in ſe habens quæ requiri poſſunt, ſibiipſi ſufficiens.

Ipſe dans omnibus vitam, & ſpirationem.] Quod vivant quod ſpirent, & homines, & cætera animalia, Deus eſt ejus rei author. Is animam & ſpiritum vitalem indidit primo homini: & ab eo atque per eum, aliis hominibus ex eo natis: ejus beneficio vita datur atque conſervatur.

Et omnia.] Quæcunque homines habent à Deo habent, ex ejus larga beneficentia: & victum, & amictum, & alia, non tantum ad neceſſitatem ſed & ad delicias. Quamvis aliqui impii negantes hæc à Deo dari, naturæ iſta attribuunt. Sed natura iſta, tam potens, tam ſapiens, tam provida, & benefica, mutato nomine Deus eſt. Sicut agnovit etiam Seneca lib. de Benef. iv. cap. 3.

Quum Deus omnibus det omnia quibus indigent, ex eo ipſo patet, Deum ipſum non indigere ut ei aliquid ab aliquo detur, ac miniſtretur.

Verſ. 26. *Fecitque ex uno* vel *unius, ſanguine, omnem gentem hominum.*] Deus ex uno homine primo Adamo, à ſe creato, cui vim prolificam & generis ſui multiplicandi potentem, indidit, ex ejus unius ſanguine, atque eo quod è ſanguine fit ſemine, omnes homines propagavit, per traducem. Et quamvis jam diverſæ gentes atque nationes exſtent, tamen univerſæ ex una origine, ab uno primo patre, prodierunt: Deo ita volente, ut homines inter ſe conſanguinitate atque inde naturali conjunctione & ſocietate jungerentur.

Ut habitaret.] Nempe omne genus hominum.

Super omnem faciem terræ.] Seu ſuperficiem omnis terræ, ut Luc. 21. 35. Ut homines multiplicati, per omnes orbis terræ regiones diſperſi, eam ejuſque partes incolerent, atque in ea vitam degerent. Vide Gen. x1. 8.

Definiens præſtituta tempora, & terminorum poſitiones habitationis eorum.] Deus ordinavit tempora hominum, non tam in individuo, quam generatim, non tantum vitæ ſpatio ultra quod non vivant conſtituto, ſed etiam aſſignatis ſeculis quibus gens quæque alicubi habitaret, atque etiam locorum & regionum quas poſſiderent, limites præfixit, vide Deut. cap. 32. 8. Quidam per tempora intelligunt anni partes quibus fructus diverſi ex terra vitæ hominum ſuſtentandæ utiles producuntur. Ut ſupra cap. 14. verſ. 17.

Verſ. 27. *Ut quærerent Dominum.*] Nempe illum qui eſt Creator & Dominus cœli & terræ ac omnium quæ in eis ſunt, proinde & hominum; reſpice ſupra verſ. 24. Is Dominus rerum id eſt Deus, quamvis ab oculis hominum mortalium remotus, & iis inconſpicuus, debet ab hominibus quæri. Quærere autem Deum eſt velle eum, præcipue reſpectu voluntatis ejus cognoſcere, & gratiam ejus ambire, per converſionem ad eum. Vide Eſa. 55. 6, 7. & Hebr. x1. 6.

Si forte palpent, vel attrectent eum, & inveniant.] Eſt ſimilitudo ducta ab eo quando res occultæ quæruntur velut in tenebris, quod ſolet fieri manibus prenſando & palpando, ut deprehendantur. At Deus non manibus palpandus eſt, quia non eſt corpus aliquod quod palpari poſſit: ſed quia ſpiritus eſt ſpiritu atque mente eſt inquirendus, atque cognoſcendus. Cujus cognitionem qui acquirit, is Deum invenire dicitur. Inquiri autem & palpari Deus, quamvis occultus & inviſibilis, poteſt ac debet, ex cognitione rerum quæ & extra homines & in hominibus ſunt ac fiunt, quia Deus iſta fecit & facit atque gubernat: ita ut ex effectis ad cognitionem cauſæ efficientis primæ deveniatur. Videatur Cicero de Natura Deorum lib. 2. & Pſal. 19. Sap. 13. Act. 14. ℣. 17. & Rom. 1. 20.

Etiamſi non longe ab unoquoque noſtrûm exiſtentem.] Quamvis loco habitationis ſuæ Deus procul diſtet ab hominibus, & ſit ab eorum viſu atque aliis ſenſibus corporeis remotus, tamen indicat Paulus eum hominibus prope adeſſe. Nempe per ſpiritum ſuum quo implet orbem terræ. Vide Sap. 1. 7. & per opera ſua quibus potentiam atque beneficentiam ſuam declarat.

Verſ. 28. *In ipſo enim vivimus.*] Per ipſum, uſitato Hebraiſmo: quem agnovit & Beza, qui in hunc locum annotavit, id eſt per ipſum, ut loquitur idem Apoſtolus Rom. xi. 36. quod refertur ad Dei vim & potentiam, qua & initio creati ſumus (addit ille ex nihilo, ſed temere) & creati conſervamur. Hæc ille. Et Piſcator, *in ipſo*, id eſt per ipſum, ſeu virtute ipſius. Nempe ex Dei potentia & gratia habemus vitam & omnia, ut dictum ſupra ℣ſ. 25.

Et movemur.] Non poteſt homo loco ſeſe movere & progredi quoquam niſi Deo volente vel permittente.

Et ſumus.] Quod ſimus id quod ſumus, & in vita perſiſtamus, id à Deo eſt, ab ejus gratia atque beneficio. Ille nos ſpiritu ſuo & vi ſua fovet ac ſuſtentat.

Sicut & vel etiam; quidam eorum qui apud vos [fuerunt] ſeu *veſtratium*, *Poëtarum dixerunt.*] Non affert eis S. Paulus Teſtimonia Prophetarum, quæ apud Ethnicos nihil valuiſſent. Sed ex talibus qui apud eos recepti erant profert teſtimoninm. Poëtæ erant Ethnicis velut Prophetæ, nam illos etiam vates appellarunt.

Poëtarum.] Velut plurium mentionem facit, quia talia non apud unum reperiuntur. Ut apud Homerum, Heſiodum, Menandrum, Callimachum, Pindarum, exſtant quædam quæ huc faciunt. Sed Paulus unius nominatim verba citat, nempe Arati Cilicis, qui fuit ex eadem cum Paulo regione Cilicia oriundus, ipſius conterraneus. Hinc apparet Paulum fuiſſe etiam in Ethnicorum ſcriptis verſatum & eruditum. Vide & Tit. 1. 12. Non alienum nec inconveniens eſt Theologis Chriſtianis Pauli exemplo interdum, ad adverſarios convincendos etiam profanos anthores quando vera & bona dicunt allegare.

Ipſius enim & genus ſumus.] Hæc verba Aratus poëta Græcus ſcripſit in Phœnomenis, ſeu carmine de Aſtris. Quum enim dixiſſet, Ab Jove principium, & dixiſſet ubique indigere Jove omnes, ſubjunxit hæc verba quæ hic citantur. Quæ ibi de Jove ab Ethnicis pro Deo ſupremo habito, pronunciata, S. Paulus uſurpat de vero Deo altiſſimo. Dei genus ſeu progenies eſſe dicuntur homines, quod ab illo originem ſuam habeant, præcipue quod attinet ad animam rationalem, & ad imaginem Dei in hominibus. Ariſtot. Politic. 1. cap. 8, ſcripſit, bene Homerus de Jove inquit, hominum pater atque deorum: ſic appellans horum omnium Regem. Natura enim excellere Regem oportet, genere autem eſſe eundem.

Verſ. 29. *Genus ergo exiſtentes Dei.*] Nempe nos homines intellectu & ratione à Deo præditi, eique, ut filii ipſius ea parte præcipue ſimiles.

Non debemus exiſtimare.] Imo debemus non exiſtimare, *auro*, *aut argento*, *aut lapidi*, ex qualibus materiis fiunt idola, pro numinibus habita, *ſculpturæ artis* ſeu artificii, *& excogitationis hominum* quibus materiis homines ex inventione & commento ingenii ſui, indunt formam quam volunt, *numen* divinum illud Ens, quod fecit mundum & omnia quæ ſunt in ipſo.

Eſſe ſimile.] Ratio ſana docet non poſſe Deo viventi & vitam aliis largienti, aſſimilari id quod hominum opificum fabricatio efformavit, quodque quum ſit opus manuum humanarum, eſt homine opifice ſuo vilius, nec vitam, nec motum habens. De quo vide & Eſa. 40. 18. xliv. 13. xlvi. 5.

Verſ. 30. *Ipſa quidem ergo tempora hujus ignorantiæ.*] Id eſt ea quæ temporibus iſtis præteritis fiebant, inconvenientia, quum homines gentiles Deum verum non noſſent, & non ita ut oportebat colerent, ſed in idololatria ac variis peccatis hærerent.

Deſpiciens Deus.] Seu conniventer diſſimulans, quaſi negligens & non curans hactenus iſta: vel quia non miſit Prophetas ad illas gentes, qui eas de Deo vero docerent, & officii admonerent, atque à peccatis avocarent, ſed ſivit gentes ire viis ipſorum, ſicut dictum eſt ſupra cap. 14. 16. vel quia iſta peccata tunc non punivit ſevere, ſed toleravit. Vide Rom. 3. 26.

Nunc] Jam poſt illas ignorantiæ tenebras & poſt conniventiam lucem gratiæ ſuæ & curam etiam gentium illarum oſtendens Deus.

Annunciat.] Per Euangelii prædicationem, ad quam ſervos ſuos inter quos & hunc Paulum, per orbem miſit.

Hominibus omnibus ubique.] Abſque diſcrimine & delectu nationum.

Ut reſipiſcant.] Ut præterita errata atque peccata abjiciant, & novos mores ac novam vitam, ex præſcripto præceptorum Dei agant. Ut peccatorum præteritorum veniam & impunitatem a Deo obtineant. Non ſolum ut doleant de præteritis male factis. Vide Matth. 3. 2.

Verſ. 31. *Propterea quod.*] Ratio affertur cur Deus velit ut homines reſipiſcant, & cur illi reſipiſcere debeant.

Statuit.] Decreto ſuo conſtituit, atque deſtinavit.

Diem.] Id eſt tempus certum, quanquam hominibus non revelavit quando id ſit futurum.

In qua judicaturus eſt.] Ut ſupremus cœli & terræ Dominus, vide ſupra ℣ſ. 24. ac Rector & Judex, cui rationem factorum reddere tenentur omnes.

Habitatam.] Scilicet terram, ſeu orbem terrarum, id eſt incolas hujus orbis, homines hujus mundi.

In juſtitia.] Seu cum juſtitia. *In* enim non raro ſumitur pro *cum*, ut Luc. 4. 32. xiv. 31. Act. 1. 3. v. 23. xxvj. 7. 1 Cor. 4. 21. Eph. 6. 2. Phil. 4. 19. Col. 1. ultimo. iv. 2. *Cum juſtitia*, autem idem eſt quod juſte, ſecundum opera cujuſque, abſque reſpectu perſonarum. Vide Rom. 2. 6, 7, 8.

In viro.] Id eſt per virum quendam. *In* pro *per* ponitur, Hebraiſmo frequentiſſimo, ut Matth. 5. verſ. 34, 36. ix. 34. xij. 24, 27, 28. xxvj. 52. Luc. 4. 1. 2j. 20. Act. 4. 9, 10, 12. vij. 35. & alibi.

Per iſtum virum intelligit Paulus Jeſum Chriſtum, de quo quum antea apud iſtos diſſeruiſſet, illi exiſtimabant eſſe hunc quendam Deum novum, ſupra verſ. 18. At S. Paulus eum vocat virum ſeu hominem. Idem Jeſus & alibi in Sacra Scriptura vocatur vir, ut Luc. 24. 19. Joh. 1. 30. Act. 2. 22. Quanquam iſte vir, non eſt ſimplex ac vulgaris homo, ſed jam ad cœleſtem gloriam exaltatus, habet datam ſibi à Deo ſummo divinam poteſtatem: quæ cernitur & in eo ipſo, quod is ſit à Deo definitus ſeu conſtitutus Judex vivorum & mortuorum. Ut dicitur ſupra cap. x. verſ. 42. Vide & Joh. 5. 22 & 27. Rom. 2. 16. Non ipſe Deus Altiſſimus judicabit mundum in perſona ſua, ſed per hunc Judicem, ſuo nomine id facturum.

Quo definiit ſeu *quem definiit.*] Id eſt per quem id facere conſtituit atque decrevit, ſeu quem ad id faciendum deſtinavit.

Fidem prabens ſeu faciens, *omnibus.*] Id eſt probans certo argumento quod iſtum virum id eſt Jeſum velit habere Judicem mundi, & per eum exercere judicium.

Suſcitans eum ex mortuis.] Deus ille ſupremus Creator mundi, Jeſum iſtum morte à Judæis affectum, è mortuosum ſtatu ad vitam reduxit: & per hanc ejus reſuſcitationem, ſub qua reſuſcitatione ad vitam immortalem & glorificatio ejuſdem Jeſu continetur, probavit, ſe velle per eum gubernare mundum atque judicare. Vide Rom. 14. 9.

Verſ. 32. *Audientes autem* ſeu quum audiſſent, *reſurrectionem mortuorum.*] Quod homo mortuus, è mortuus reſurrexerit ad vitam.

Alii quidem ſannis excipiebant.] Seu irridebant. Nempe Paulum talia dicentem, & iſta ipſa ejus dicta. Quia illis Philoſophis, ultra naturalia animo non aſſurgentibus, præſertim Epicuræis, & populo promiſcuo gentili, impoſſibile id videbatur, ideoque ridiculum, ut homo jam vitâ privatus, rurſus vivat. Et apud Minutium Ethnicus, qui de Chriſtianorum opinionibus loquens introducitur, aniles fabulas vocat, quod ſe poſt mortem & cineres renaſci ferant. Quanquam ex morte reſurrectionis ſpecimina quædam etiam in rebus naturalibus deprehendantur. Vide Joh. 12. 24. 1 Cor. 15. 36, 37, 38.

Alii autem moderatiores, *ajebant: Audiemus te rurſus de hoc?*] Nempe quando nobis vacabit. Sed non apparet eos iterum hanc auditionem requiſiviſſe.

Verſ. 33. *Et ita.*] Id eſt poſtquam hoc factum eſt, tum deinde: vide ſupra cap. 7. 8. & infra cap. 20. 11.

Paulus exivit ex medio eorum.] Nempe poſt illam orationem ad eos habitam, abſolutam, quum ſe & ſua dicta ab illis auditoribus ſciolis parum curari videret, abiit ab illis: ipſis eum forſan relinquentibus. Apparent hinc non fuiſſe Paulum ad judices deductum atque apud eos accuſatum, quia nulla decreti judicum fit mentio.

Verſ. 34. *Quidam autem viri.*] Nempe ex illis auditoribus.

Adhærentes ei.] Propriè in Græco textu eſt vox quæ ſignificat *glutinatos*. Indicatur eos auditis ipſius verbis gravibus eſſe permotos, ideoque ei ſeſe adjunxiſſe eumque ut Doctorem veritatis ſectatos eſſe.

Crediderunt.] Id eſt ejus dictis quæ non temeraria eſſe agnoſcebant, ut veris fidem adhibuerunt, & ut credibile eſt, poſtquam eum aſſectati ſunt plenius ab eo de credendis edocti, in Deum verum atque in Jeſum Chriſtum a Deo reſuſcitatum, crediderunt, ac fiduciam ſuam in eo collocaverunt. Nempe facti ſunt ex Ethnicis Chriſtiani. Ita illa Pauli oratio quamvis à majore auditorum parte, exploſa aut neglecta, tamen fructu ſuo non caruit in aliquibus, probioribus.

In quibus ſeu *inter quos.*] Nam *in* ſumitur interdum pro *inter*. Ut Matth. 20. 26. Luc. 1. 25, loco poſteriore, Joh. 11. 54. Act. 7. 44. & alibi.

Et Dionyſius Areopagita.] Unus ex illorum Areopagitarum judicum magnæ authoritatis conſeſſu auguſto.

Huic Dionyſio Areopagitæ quidam adſcribunt libros de Hierarchia cœleſti, & de Eccleſiaſtica, & de divinis nominibus, & epiſtolas aliquot. Sed inter ipſos Pontificios præter Eraſmum, Valla Canonicus & Cajetanus Cardinalis, negant hæc ſcripta eſſe hujus Dionyſii, ſed recentioris alicujus authoris eſſe exiſtimant. Cujus rei exſtant in iſtis ipſis ſcriptis nonnulla argumenta.

Et mulier nomine Damaris.] Apparet fuiſſe hanc fœminam non vulgarem quum nomen ejus exprimatur.

Et alii cum eis.] Indicatur non hos ſolos celebriores ſed etiam alios ex Athenienſibus quamvis minus celebres, tunc Pauli dictis permotos fidem Chriſtianam ſuſcepiſſe.

CAPUT XVIII.

Verſ. 1. P*oſthac autem quum diſceſſiſſet Paulus Athenis.*] Ubi non adeo multam meſſem ſpiritualem habuit.

Venit Corinthum.] Corinthus erat Græciæ urbs celebris in Achaja, inter duo maria Ægeum atque Jonium, anguſto Iſthmo diremta. Emporium olim inſigne, cujus cives plerique ob divitias luxurioſi, ſuperbi. Urbs hæc à Romanis, quorum legationem cives ſuperbe ſpreverant per Mummium Conſulem Romanum fuit exciſa & incenſa, poſtea tamen à Julio Cæſare reſtaurata, teſte Strabone & Diodoro Siculo.

Verſ. 2. *Et inveniens quendam Judeum.*] Nempe origine ſed jam religione Chriſtianum, ut paret ex ſequentibus.

Nomine Aquilam.] Nomen hoc Hebraice Neſcher, Latine Aquila, fuit etiam illi qui poſtea ſub Hadriano Imperatore Vetus Teſtamentum ex Hebræo in Græcum convertit poſt LXX Interpretes primus: qui cenſetur fuiſſe Semi-Judæus & Semi-Chriſtianus.

Ponticum genere.] Oriundum ex Ponto, regione Aſiæ prope mare quod Pontum Euxinum vocant.

Qui nuper venerat ab Italia.] Nempe Corinthum commigraverat, ex Italia excedens.

Et Priſcillam uxorem ejus.] Fœminam inſignem, piam: quæ cum commendatione memoratur, & marito præponitur, Rom. 16. 3. & 2 Tim. 4. 19. vide & 1 Cor. 16. 19.

Propterea quod ordinaſſet ſeu *edixiſſet Claudius.*] Romanorum Imperator quintus, ſtolidus, uxorum & libertorum regimini obnoxius.

Ut diſcederent omnes Judæi Româ.] Ubi jam non pauci ex hac natione habitabant. Sub Judæis comprehendebantur etiam Chriſtiani ex Judæis oriundi: qualis fuit iſte Aquila. Meminit hujus edicti Suetonius in Claudio, qui ſcripſit, Judæos impulſore Chreſto (pro Chriſto) aſſiduo tumultuantes, Româ expulit. Nempe occaſione Jeſu Chriſti fuit inter Judæos incredulos & alios Chriſtianos factos altercatio. Hinc Claudius timidus, tumultum metuens eos urbe excedere juſſit.

Acceſſit ad eos.] Ut ex Judæo factus Chriſtianus venit ad eos & adjunxit ſe iſtis qui etiam ex Judæis erant facti Chriſtiani.

Verſ. 3. *Et quia ejuſdem artificii erat, manſit apud eos.*] Non tantum ad eos venit, ſed etiam cum iis permanſit in contubernio, initâ ſocietate; vinculum ejuſdem artis mechanicæ eos colligavit.

Et operabatur.] Propriis manibus & labore victum acquirens, ut nulli moleſtus eſſet. Vide Act. 20. 34. 1 Cor. 4. 12. 2 Cor. xi. 9. 1 Theſſ. 2. 9. 2 Theſſ. 3. 8. Solebant & apud Judæos ſapientes Rabbini artificium aliquod exercere ne gravarent alios.

Erant enim vel potius *autem*, *tabernaculorum factores, quoad artem.*] Tabernacula ſeu tentoria in quibus homines non tantum in caſtris & bello, ſed etiam domi in pace tempore æſtivo degere ſoliti, conficiebant, ſive ex linteis, ſive potius ex pellibus conſutis. Syrus dicit opifices conopæorum. Vatablus & alii, aulæorum.

Ne igitur pudeat, exemplo Pauli Apoſtoli, etiam alios quamvis non vulgares Chriſtianos, & aliis doctrinâ præcellentes, artes mechanicas ac opificia manuaria ſi opus ſit, addiſcere, & exercere, iiſque victum ſibi per laborem proprium acquirere.

Verſ. 4. *Diſſerebat autem.*] Nempe de religione Chriſtiana, ut eam perſuaderet.

In Synagoga.] In loco conventui Judæorum ſacrato.

Per omne ſabbatum.] Singulis ſeptimis diebus, quibus potiſſimum & ex profeſſo Judæi religioni vacabant. Aliqui putant ſignificari eum id feciſſe per totam ſeptimanam.

Suadebatque.] Nempe ut religionem quam ipſe profitebatur, alii quoque ſuſciperent, ad ſuam ſententiam eos verbis & argumentis allicere atque adducere conatus.

Judæos.] Qui erant populus Dei peculiaris, quibus Meſſias fuit olim à Deo promiſſus.

Et Græcos.] Etiam homines ex aliis præter Judæos, nationibus. Ex quibus probiores interdum ad Judæorum Synagogas accedebant, veritatis inquirendæ cauſâ. Etiam Græcos ſabbato diſputare ſolitos ſcripſit Sueton. Tiberio cap. xxxij.

Verſ. 5. *Quum autem adveniſſent à Macedonia Sylaſque & Timotheus.*] Socii Pauli, qui remanſerant Berœæ. Vide ſupra cap. 17. 14, 15. Silas videtur eſſe idem qui Silvanus 2 Cor. 1. 19.

Conſtringebatur ſpiritu Paulus.] Seu animo ſuo angebatur, dum zeli ardore æſtuaret, in agendo enixe religionis negotio: & velut anxius eſſet quomodo cum illis Corinthiis in docendo ageret. Similis vox Græca habetur Luc. 8. 45. & xii. 43. ac quod magis huc facere poteſt infra cap. 21. 25. vide & 2 Cor. 2. 4. & Philip. 1. 23.

Aliqui hoc ita exponunt quod Paulus à Spiritu Sancto urgeretur ad docendum. Videatur locus Act. cap. 20. 22.

Atteſtans Judæis.] Hoc illis impenſe aſſeveranter declarans, & probans teſtimoniis Sacræ Scripturæ. Simili ſignificatu declarandi vox iſta ponitur Luc. 16. 28.

Illum Chriſtum, Jeſum.] Voces iſtæ ſunt tranſpoſitæ; ſignificatur hoc, Paulum probaſſe Jeſum eſſe Chriſtum ſeu Meſſiam, id eſt Unctum Dei, & quidem non vulgarem, ſed illum eximium, quod articulus nomini Chriſti præfixus indicat. Vide ſupra cap. 17. 3. Verbum *eſſe* additur hic in quibuſdam exemplaribus Græcis, tum in Syriaca, Arabica, & Latina vulgata interpretatione.

Verſ. 6. *Obſiſtentibus autem ipſis.*] Nempe Judæis incredulis contumacibus, verbis Pauli contradicentibus.

Et blaſphemantibus.] Vide ſupra cap. 13. 45.

Excuſſis veſtibus] Paulus videns Judæorum illorum pertinaciam atque malignitatem, hoc ſigno externo excuſſionis veſtium ſuarum coram ipſis, ne ſcilicet vel pulveris ipſorum aliquid ei adhæreat, teſtatur ſe cum illis nihil commune habere velle. Simile eſt quod à Chriſto dicitur Matth. 10. 14. vide & Act. 13. 51.

Dixit ad eos: Sanguis veſter ſuper caput veſtrum.] Id eſt, exitii capitibus veſtris imminentis vos ipſi vobis eſtis cauſa, culpâ veſtrâ propriâ. Sic Levit. x. ℣. 9, 12. & 2 Sam. 1. 16. Videntur hic reſpici verba Ezech. 33. 4.

Purus ego.] Id eſt ego in hoc negotio ſum liber à culpa, quia non neglexi vos admonere officii.

A nunc.] Seu ab hoc tempore.

Ad Gentes vadam.] Id eſt vobis quamvis Iſraëlitis ſed malignis & contumacibus gratiam Dei vobis oblatam non ſuſcipientibus, relictis, ad extraneas nationes proficiſcar, ut eis veritatem Dei, ac Meſſiam annunciem. Vide ſupra cap. 13. 46. & infra cap. 28. verſ. 28.

Verſ. 7. *Et digreſſus illinc.*] Nempe è Synagoga Judaica.

Venit in domum cujuſdam nomine Juſti.] Quædam exemplaria habent Titi Juſti, ſicut & Interpres Latinus vulgatus.

Colentis Deum.] Id eſt ex Ethnico facti proſelyti, ad Judaicam religionem. Vide ſupra cap. 16. 14. xvij. 4.

Cujus domus erat contigua Synagogæ.] Ita non procul receſſit à Synagoga ſeu loco conventuum ſacrorum Judaicorum Paulus, & commigravit ad hominem quamvis religionem Judaicam amplexum, tamen origine Ethnicum; & jam tunc forſan ut ex hoc Pauli apud eum hoſpitio apparet, Paulinæ Euangelii prædicationi aſſentientem atque fidem in Jeſum Chriſtum, amplexantem.

Verſ. 8. *Criſpus autem Archiſynagogus.*] Unus ex iis qui Synagogæ Judaicæ erant moderatores ac præfecti. Vide ad Matth. 9. 18. Marc. 5. 22. & Act. cap. 13. 15.

Credidit Domino.] Id eſt prædicatione Pauli permotus ac perſuaſus, agnovit Jeſum eſſe Dominum populi divini, Meſſiam illum à Deo olim promiſſum. Vide Rom. 10. 12.

Cum tota domo ſua.] Id eſt domeſticis: nempe qui ex illis erant fidei capaces, ii etiam cum patrefamilias crediderunt in Jeſum Dominum. Ut Joh. 4. 53.

Et multi Corinthiorum.] Nempe ex incolis illius urbis Ethnicis, plures quam ex Judæis.

Audientes.] Nempe ſermones Pauli prædicantis Euangelium & fidem in Dominum Jeſum Chriſtum.

Credebant.] Sermonibus ejus pro veris agnitis aſſenſi ſunt, atque fidem in Jeſum Chriſtum ſuſceperunt. Ex verbi Dei prædicati auditu fides in eis oriebatur. Vide Rom. 10. 17.

Et

Et baptizabantur.] Per ſuſceptionem immerſionis in aquam, ut per ſignum externum pœnitentiæ ac reſipiſcentiæ, teſtabantur ſe peccata præterita ut ſordes animi ac ſpiritus ſui, abluere, & ſecundùm novam fidem, novam etiam vitam agere velle. Vide ſupra cap. 2. 38.

Criſpum quidem illum Archiſynagogum Paulus ipſe baptizavit, ut teſtatur 1 Cor. 1. 14, cum aliis aliquot ibidem memoratis: cæteros autem apparet à Pauli ſociis & adjutoribus Sila atque Timotheo eſſe baptizatos.

Verſ. 9. *Ajit autem Dominus.*] Id eſt Jeſus Chriſtus, quem Deus Altiſſimus fecit Dominum cœleſtem. Act. 2. 36.

Per viſionem.] Vox Græca hic poſita aliquando ſignificat id quando res extraordinaria objecta oculis corporeis cernitur, ut Matth. 17. 9. & Act. 10. 3. Interdum autem quando anima in ecſtaſi aliquid ſibi cœlitus revelatum videre videtur. Ut Act. 10. 17. Hic autem iſta viſio facta eſt

In nocte, Paulo.] Forſan in ſomnio, ſed notabili ac ita inſigni ut id quod in eo apparebat & audiebatur cœlitus profectum eſſe agnoſceretur.

Ne metue.] Dominus Jeſus ſervum ſuum Paulum, forſan metuentem ne prædicatione ſua apud Corinthios parum proficeret, & ne per homines malignos, quales erant Judæi contumaces, in Euangelio ibi prædicando impedimentum & interturbationem aliquam pateretur, confirmat ac conſolatur, addens ei animum, ne ob metum omittat Euangelii prædicationem.

Sed loquere.] Nempe ſermones ad ſalutem hominum ſpectantes, de Euangelio, de fide in me Jeſum Chriſtum, atque reſipiſcentia.

Et ne taceas.] Idem dictum illuſtrat, per negationem contrarii.

Verſ. 10. *Propterea quod.*] Affert Dominus Jeſus rationes ob quas Paulus debeat non metuere, ſed abſque metu Euangelium prædicare.

Ego ſum tecum.] Id eſt tibi officium hoc facienti adero per ſpiritum meum, gratiâ & potentiâ meâ opitulante te adjuvabo, ut Matth. 28. ult. Vide ſimilia dicta, quibus Deus dicitur eſſe cum aliquo. Act. 7. 9. & cap. x. 38.

Et, id eſt *ideo*, *nemo ſuperponetur tibi.*] Ita proprie eſt in Græco textu, ſed ſignificat nemo invadet vel adorietur te, aut manus tibi inferet violentas.

Ad male tractandum, vel *malo afficiendum*, *te.*] Quamvis Judæi maligni volebant Paulo nocere eumque affligere infra ℣. 12, 13; tamen Chriſto Domino eum contra adverſarios atque perſequutores defendente, nullo eum damno aut detrimento affecerunt.

Propterea quod, vel *quoniam.*] Alteram rationem adjungit Dominus Jeſus cur Paulum abſque metu velit Corinthi Euangelium prædicare, vel etiam cur ei velit gratiâ ſua adeſſe contra adverſariorum turbationes.

Populus eſt mihi multus in civitate iſta.] Nempe Corinthi: quamvis in urbe alioqui luxurioſa; tamen Dominus Jeſus cordium ſcrutator vidit eſſe homines non paucos qui idonei erant ad id ut populo ejus Chriſtiano accenſerentur. Populum ſuum vocat Chriſtus illos, non quod jam actu ipſo eſſent Chriſtiani, & membra populi Chriſti, nam tum adhuc iſti erant Ethnici, ſed quod apti eſſent & diſpoſiti ad id, ut ad Chriſtum converterentur, per Pauli prædicationem, fide in Dominum ſuſceptâ: apti autem erant propter docilitatem, & animi non maligni nec perverſi, probitatem. Vide ſupra cap. 13. 48. Tales alibi Chriſtus vocat oves ſuas, quamvis nondum vocem ejus audientes, ſed demum audituras. Joh. 10. 16. quum alii homines improbi propriâ culpâ & improbitate ſua, oves Chriſti non eſſent. Joh. 10. 26.

Verſ. 11. *Seditque.*] Id eſt habitavit, ut Matth. 4. ℣. 16. vel commoratus eſt: nempe ibi, Corinthi ut addunt quædam exemplaria. Scilicet Paulus, hoc Domini ſui Jeſu Chriſti monito confirmatus.

Annum & menſes ſex.] Tempus non exiguum illic tranſegit.

Docens in eis.] Id eſt inter eos. Ita *in* pro *inter* ponitur. Vide ſupra cap. 17. 34. Intelligitur autem Paulum docuiſſe inter Corinthios, quamvis proxime expreſſe non nominatos.

Illum ſermonem Dei.] Nempe excellentem, ſalutarem hominibus, id eſt Euangelium Jeſu Chriſti. Vide ſupra cap. 13. 46. & xvj. 32.

Verſ. 12. *Gallione autem.*] Erat is frater L. Annæi Senecæ philoſophi præceptoris Neronis. Quum eſſet junior vocabatur M. Annæus Novatus, ſed poſtea adoptatus pro filio à L. Junio Gallione, cum familia cognomen hoc Gallionis aſſumſit. Scripſit ad eum Seneca frater librum de vita beata.

Proconſule [exiſtente].] Id eſt conſulari poteſtate provinciam Romanis ſubjectam adminiſtrante. Vide ſupra cap. 13. 7.

Achaia.] Erat Achaïa pars Græciæ, in qua urbs præcipua Corinthus. Sed ſub Achaïæ nomine iſte proconſul etiam reliquæ Græciæ præerat.

Inſurrexerunt unanimiter Judæi contra Paulum.] Nempe illi increduli, de quibus ſupra ℣. 6. Irritati, tum quod Paulus ab eis quoſdam abduxiſſet, de quibus ſupra ℣. 7 & 8; tum quod cum Judæis in Jeſum credentibus, Ethnicos in eundem credentes, quamvis non circumciſos, in unum populum Dei conjungeret.

Et duxerunt eum ad tribunal.] Nempe ad ſedem judiciariam ut à Proconſule judicaretur.

Verſ. 13. *Dicentes, quod.*] Vocula iſta hoc loco redundat, ut ſæpe in ſermonis alieni mimeſi.

Contra Legem.] Nempe Judaicam, per Moſem Legiſlatorem latam.

Iſte perſuadet hominibus colere Deum.] Tum quod præter unicum Deum, etiam Jeſum hominem, religioſe coli juberet; tum quod Ethnicos abſque ceremoniarum legalium, & inprimis circumciſionis obſervatione, collecto ex Judæis cœtui, conjungeret.

Verſ. 14. *Quum autem aperturus eſſet Paulus os*] Scilicet volens ad iſtam accuſationem reſpondere.

Ajit Gallio, ille Proconſul, *ad Judæos.*] Accuſatores Pauli.

Si quidem igitur.] Vocula iſta *igitur* hoc loco redundat.

Eſſet injuſte factum quid.] Id eſt injuria aliqua alicui veſtrum illata, contra leges civiles.

Aut facinus malum.] Id eſt maleficium ex animo

maligno patratum, vide ſupra annot. ad cap, 13. 10. Videtur indicare diſtinctum à privata injuria crimen aliquod fraudulentum reipublicæ noxium.

Secundum rationem.] Vel prout eſſet rationi conveniens atque conſentaneum, vel prout officium meum requirit.

Utique ſufferrem vos.] Id eſt patienter audirem veſtram accuſationem, & litem judicandam ſuſciperem.

Verſ. 15. *Si autem quæſtio eſt de ſermone.*] Id eſt de dictis controverſis.

Et nominibus.] Ut an iſte Jeſus de quo iſte Paulus loquitur ſit nominandus Meſſias, an non.

Et Lege quæ [eſt] *ſecundùm vos.*] Nempe de Legis veſtratis Judaicæ ritibus.

Videritis ipſi.] Id eſt vobis relinquo ac permitto talia inter vos diſceptare.

Judex enim iſtorum ego nolo eſſe.] Proconſul Romanus Judex Politicus, contemnens religionis Judaicæ controverſias, quum officium ejus eſſet ad politiam & jus civile ſpectantes lites dijudicare, talibus controverſiis religioſis judicandis non vult vacare: quoniam hoc non erat ipſius officii.

Verſ. 16. *Et abegit eos à tribunali.*] Forſan cum geſtu repellentis & cum minis ne cum ejuſmodi rebus ipſi moleſti eſſent. Ita Paulus eſt liberatus.

Verſ. 17. *Apprehendentes autem omnes Græci.*] Vox iſta *Græci*, deeſt in quibuſdam exemplaribus. Sed etiamſi deeſſet tamen per hos *omnes* non eſſent intelligendi vel Judæi accuſatores Pauli, ut aliqui exponunt, vel illi è Græcis proſelyti qui Paulo ſeſe conjunxerant, ut videtur intellexiſſe Auguſtin. ep. 48. Sed gentiles è populo Achaïco, qui ibi ad judicia adſtabant.

Soſthenem Archiſynagogum.] Qui vel cum Criſpo illo de quo ſupra ℣. 8, ſuit jam olim inter Synagogæ Judaicæ præfectos; quales in una Synagoga etiam plures fuiſſe indicatur ſupra cap. 13. 15. vel Criſpo Christiano facto, ei eſt ſubrogatus: qui tunc inter accuſatores Pauli præcipuus fuiſſe videtur. Hunc nonnulli exiſtimant poſtea à Paulo converſum eſſe, & ei ſe adjunxiſſe, eſſeque eum qui cum Paulo ſcripſit epiſtolam ad Corinthios priorem. Vide 1 Cor. 1. 1.

Verberabant coram tribunali.] Quum viderent Judæos accuſatores à Proconſule contemni, atque à tribunali contumelioſe abigi, hac occaſione arreptâ iſtum inter Judæos ibi exiſtentes eminentem ibidem male tractaverunt.

Et nihil horum Gallioni curæ erat.] Tum quod Judæos ut homines contemtos & tunc ſibi moleſtiam faceſſentes negligeret, tum quod Achæis, quibus præerat, libertatis ſimulachra uſurpantibus, conniveret.

Verſ. 18. *At Paulus quum adhuc permanſiſſet.*] Nempe ibi Corinthi.

Dies ſufficientes.] Id eſt multas. Eccleſiam Chriſto ex Corinthiis colligens, & confirmans.

Fratribus valedicens.] Nempe illis quos Corinthi ad Chriſtum converterat. Græca vox videtur indicare non ſimplicem valedictionem, ſed cum mandatis atque monitis.

Enavigavit in Syriam.] Quum tenderet Jeroſolymam, atque Antiochiam. Vide infra ℣. 21 & 22.

Et cum eo Priſcilla, & Aquila.] Illi ad quos primo Corinthum veniens acceſſerat & opificium commune exercuerat. Vide ſupra verſ. 2, 3. Uxor marito præponitur, quod forſan aliquibus dotibus ei præcelleret. Sic & Rom. 16. 3. & 2 Tim. 4. 19.

Quum totondiſſet caput.] Hoc quidam referunt ad Aquilam, quod is proxime ſit nominatus, & quod cæremonia iſta in Aquila, qui recens ex Judæo factus erat Chriſtianus videatur tolerabilior, quam in Paulo Apoſtolo gentium, qui docebat tales cæremonias Legis Moſaicæ jam non eſſe obſervatu neceſſarias. Sed non abſurdum eſt exiſtimare Paulum de quo hic præcipue eſt ſermo, id feciſſe, ut Judæis ſeſe accommodaret tanquam Judæus, & iis qui ſub Lege erant tanquam & ipſe adhuc ſub Lege eſſet. Vide 1 Cor. 9. 20. quia ad Judæos, tum alibi tum præcipue Jeroſolymæ habitantes iturus erat. Judæis autem videtur moris fuiſſe ut comam non alerent ordinarie, niſi extraordinarie quum eſſent in Naziræatu: de quo mox.

In Cenchræis.] Cenchræ erat oppidum Corinthiorum, nobile portu, ex parte orientali, ad mare Ægeum. Sicut Lecheæ, erat alter portus ad alterum mare, ex parte occidentali.

Habebat enim votum.] Sive Aquilas, ſive Paulus. De hoc voto eſt quæſtio: primo quorſum iſta verba pertineant, utrum ad propiora de tondendo capite, an vero ad remotiora, de navigatione in Syriam. Quidam hoc potius exiſtimant, reſpectu habito ad ℣. 21. de quo poſtea. Sed ſatius videtur ut hoc votum ad tonſionem capitis referatur.

At quæritur, utrum hoc votum intelligendum ſit de voto Naziræatus, quo quidam ad certum tempus, ut alii in perpetuum, vovebant inter alia, ſe caput non tonſuros ſeu raſuros. Vide Num. 6. 5. Sed poſt expletum votum iſtud, debebat talis comam capitis ſui detondere ad oſtium tabernaculi conventûs, atque igni ſacrificiorum pacificorum eandem imponere, & ſacrificia Deo offerre: ut ſcriptum eſt Num. 6. 18, 19. Hoc autem tunc non debebat fieri niſi Jeroſolymæ, ubi erat tabernaculum collocatum. Quanquam aliqui putant, hoc præceptum, ut & de ſacrificiis, & de diebus feſtis ſolennibus, non obligaſſe niſi eos Judæos qui in terra promiſſa Chananæâ habitabant. Quidam exiſtimant votum iſtud non fuiſſe niſi civile, quo Paulus voverit ſe non ante capillos tonſurum, quam ubi egreſſus Corintho Cenchræas perveniſſet: quod talia eſſent vota peregrinantium.

Verſ. 19. *Devenit autem.*] Nempe Paulus, de quo hic præcipue ſermo habetur.

Epheſum.] Illam celebrem urbem Aſiæ minoris, in Jonia.

Et illos.] Nempe comites itineris ſui, Aquilam & Priſcillam.

Reliquit ibi.] Id eſt Epheſi; quum ipſe ulterius proficiſci cogitaret.

Ipſe autem ingreſſus in Synagogam.] In conventum ſacrum ſeu Eccleſiam Judæorum.

Diſſeruit cum Judæis.] Nempe de religione Chriſtiana, ut facere ſolebat, non negligens occaſiones ad Jeſum Chriſtum homines convertendi.

Verſ. 20. *Rogantibus autem eis.*] Nempe Judæis

illis

illis Epheſinis, inter quos videntur fuiſſe nonnulli probi, quibus diſſertatio Pauli non diſplicebat.

Ut ſuper plus tempus ſeu ampliore tempore, *maneret apud eos.*] Quo cum eo diutius de religione conferre poſſent.

Non annuit.] Seu non conſenſit, nempe ut tunc faceret id quod rogabant, & diuturniore tempore tum Epheſi permaneret: ob rationem juſtam quam mox affert.

Verſ. 21. *Sed valedixit eis.*] Cum monitis, ut ſupra verſ. 18.

Dicens: Oportet me omnino.] Vel, quia ita conſtituerat, habens cauſas ejus rei graves, præcipue ſpirituales, ut in frequentia Judæorum, negotium Jeſu Chriſti promoveret: vel ex voto, de quo hoc aliqui accipiunt, ſupra ℣ſ. 18.

Feſtum veniens vel *venturum.*] Id eſt futurum, nempe aliquod ex illis tribus ſolennibus, quæ erant; Paſcha, Pentecoſte, & Scenopegia. Vide infra c. 20. verſ. 16. Sed hic agitur de feſto propiore quod tunc inſtabat.

Facere ſeu peragere ac celebrarè, *in Jeroſolyma.*] Textus Græcus proprie habet *in Jeroſolymam:* ſed εἰς ponitur pro ἐν, ſicut inter alia Marc. 5. 34. xiij. 16. Luc. 16. 8. Act. 2. 27. viij 40.

In illa urbe Judæorum celeberrima, metropoli non propter ipſam feſti Legis Moſaicæ ceremoniam, quam jam in Chriſto non valere noverat, ſed propter gloriam Chriſti illic aliquo modo promovendam in ſolenni Judæorum conventu & propter ſalutandos ac viſitandos fratres illius Eccleſiæ tunc præcipuæ.

Rurſus autem revertar.] In Græco textu eſt proprie *reflectam*, *ad vos* promittit illis Judæis Epheſinis, manſionem ejus poſtulantibus, poſt iter propoſitum abſolutum, ſe ad eos rediturum: quod & fecit infra cap. 19. 1.

Deo volente.] Caute promittit reditum ſub conditione, ſi Deus hoc voluerit, atque permiſerit. Obſervanda eſt hæc uſitata cautio, qua ſignificatur prudenter & pie humana imbecillitas ac impotentia, quod non ſemper poſſint id quod volunt ad effectum deducere, & Dei ut Domini ſupremi abſoluti circa facta noſtra ſumma poteſtas atque gubernatio & directio, ut in ejus voluntate ſitum ſit exequutionem eorum quæ facienda proponimus diſponere, & vel permittere. vel inhibere. Tali cautione uſus eſt etiam alias S. Paulus, ut 1 Cor. 4. 19. & Author ad Hebr. 6. 3. De eadem admonet egregie Jacobus c. 4. verſ. 15.

Et profectus eſt ab Epheſo.] Navi vectus verſus Syriam. Vide ſupra ℣ſ. 18.

Verſ. 22. *Et deſcendens* vel potius *quum deveniſſet, Cæſaream.*] Illam mari mediterraneo adjacentem, de qua ſupra cap. 8. 40. & x. 1.

Aſcendens.] Nempe ut videtur Jeroſolymam, ad quam tendebat, ut dictum verſu proxime præcedente: alioqui non apparet in ſequentibus quando iſtam Jeroſolymitanam profectionem, ad feſtum illud proxime imminens, abſolverit. Solet verbum iſtud aſcendendi crebro uſurpari, de Judæa, & præſertim metropoli ejus Jeroſolyma, quæ reſpectu locorum maritimorum in editiore loco ſita: atque de templo, ut Matth. 20. 17. Luc. 2. 4. xviij. 10, 31. xix. 28. Joh. 2. 13. v. 1. vij. 8, 10. xj. 55. Act. xj. 2. xxj. 15. xxiv. 11. & alibi.

Et ſalutans vel *quum ſalutaſſet Eccleſiam.*] Nempe illam primariam Jeroſolymitanam, id eſt Chriſti diſcipulos qui degebant Jeroſolymæ.

Deſcendit in Antiochiam.] Nempe illam Syriæ urbem celebrem, de qua ſupra cap. xi. 19. Non eſt veriſimile S. Paulum à Cæſarea digreſſum, præteritâ Jeroſolyma quæ propior erat Cæſareæ, profectum eſſe Antiochiam.

Verſ. 23. *Et quum egiſſet* [illic] *tempus aliquod.*] Seu tranſegiſſet, vel commoratus eſſet. Vide ſupra cap. 15. 33. Egit autem ibi tempus, non otioſus, in illa Eccleſia florente, in qua antea aliquandiu habitavit & docuit. Supra cap. xi. 26. & xv. 35.

Exivit.] Nempe Antiochiâ digreſſus in alia loca.

Pertranſiens ordine Galaticam regionem.] In qua jam antea fuerat, ſupra cap. 16. 6.

Et Phrygiam.] Etiam hanc antea adierat; vide ibid. In Phrygia erat urbs Coloſſæ, ubi Eccleſia Coloſſenſis.

Confirmans omnes diſcipulos.] Scilicet Chriſti, id eſt Chriſtianos, omnes qui in illis locis degebant Galatas & Phryges jam antea à ſe edoctos, in fide vera & pietate, admonitionibus ſuis corroborabat.

Verſ. 24. *Judæus autem quidam, Apollos nomine.*] Deſcribitur vir eximius, qui poſtea in Eccleſia inſigniter opus Domini egit. De quo vide 1 Cor. 1. 12. & iij. 6.

Alexandrinus genere.] Oriundus ex Alexandria urbe Ægypti celebri, ab Alexandro Magno Macedone condita, in qua Judæi non pauci degebant: è quibus fuit circa illa tempora etiam Philo, eruditus.

Vir eloquens.] Egregium Dei donum eſt eloquentia, qua quiſpiam quæ ſentit & vult, facundâ oratione hominibus declarare & perſuadere poteſt. Ea in ſacris concionibus multum juvat ad animos hominum flectendos, atque permovendos. Sed danda eſt opera ut veris ac piis dogmatibus perſuadendis adhibeatur.

Devenit in Epheſum.] In illam celebrem Aſiæ civitatem, de qua ſupra ℣ſ. 19.

Potens exiſtens in Scripturis.] Nempe ſacris, Veteris Teſtamenti. Significat eum in ſacro codice bene verſatum fuiſſe, & peritum: ut potuerit Sacras Literas egregie allegare, & ex iis doctrinas depromere. Quarum Sacrarum Literarum commendatio videatur 2 Tim. 3. 15. 16, 17.

Verſ. 25. *Hic erat edoctus viam Domini.*] Id eſt inſtitutus aliquantum in religione Chriſtiana. Solet inſtitutum doctrinæ alicujus vocari via. Vide Matth. cap. 22. 16. Act. 9. 2. xiij. 10. quia per eam itur aliquò, modo ſpirituali.

Et fervens ſpiritu.] Cum impetu animi vehementer flagrans zelo atque ſtudio promovendæ gloriæ divinæ. Vide Rom. 12. 11.

Loquebatur & docebat diligenter ſeu *accurate*, *ea quæ* [*ſunt*] *de Domino.*] Id eſt de Chriſto: nempe quod jam ſit à Deo ille olim promiſſus Meſſias miſſus, & exhibitus: quanquam ejus perſonam atque officia & beneficia, adhuc parum noſſet, ut patet ex ſequentibus. Notandum eſt, iſtum virum egregium,

abſque

abſque ſpeciali ordinaria vocatione & miſſione, (quam aliqui anxie requirunt in omnibus qui aliquid de religione docent) docuiſſe de rebus ſacris: quod tamen in eo non reprehenditur.

Sciens tantum baptiſma Johannis.] Id eſt doctrinam quam Johannes Baptiſta prædicabat, nempe de pœnitentia ſeu reſipiſcentia agenda, in remiſſionem peccatorum, de appropinquatione regni cœleſtis, per adventum Meſſiæ, &c. Vide Matth. 3. 2, 11, 12. Marc. 1. 4. Luc. 3. 3. & Matth. 21. 25.

Verſ. 26. *Iſque cœpit libere loqui.*] Seu cum fiducia abſque metu palam proferre omnia quæ noverat, vide ſupra cap. 4. 31. & IX. 27.

In Synagoga.] In conventu ſacro Judæorum Epheſinorum.

Audientes autem eum.] Vel quum audiſſent, ita differentem.

Aquilas & Priſcilla.] De quibus dictum ſupra verſ. 2 & 3.

Aſſumſerunt eum.] Nempe ad ſe in hoſpitium.

Et accuratius vel *penitius, ei expoſuerunt illam Dei viam.*] Vir Mechanicus, & fœmina, ambo idiotæ, nullum in Eccleſia munus habentes, abſque miſſione, virum hunc egregium docuerunt voluntatem Dei per Chriſtum hominibus patefactam.

At nunc Eccleſiæ Pontificiæ antiſtites, & opifices mechanicos & fœminas, non ſolum à docendis rebus ad religionem ſpectantibus, ſed etiam à legenda Scriptura Sacra arcent & ſevere abigunt, tanquam hoc ab eis fieri, nefas eſſet. Inſigne etiam ſtudii rerum ſacrarum & modeſtiæ exemplum eſt Apollos, quod quum eſſet vir eloquens & eruditus, non puduerit eum à talibus de religione doceri.

Verſ. 27. *Volente autem eo tranſire in Achaïam.*] Illam Græciæ regionem in qua urbs præcipua erat Corinthus. Forſitan eum animi zelo ferventem Spiritus Domini impellebat ad Judæos illic degentes quos pertinaces eſſe audiverat, ex Scriptura Sacra potenter redarguendos atque convincendos.

Adhortati [*eum*] *fratres.*] Id eſt Chriſtiani qui Epheſi degebant, eum jam ſponte ad id propenſum, magis adhuc incitarunt. Verbum Græcum quod alias ſignificat antevertere vel propellere, hic ſignificat impulſionem per adhortationem.

Scripſerunt diſcipulis.] Id eſt Chriſtianis in Achaïa degentibus.

Ut reciperent eum.] Ignotum noti per epiſtolam commendaverunt, ut eum humaniter & hoſpitaliter imo fraterne exciperent.

Qui quum adveniſſet.] Nempe in Achaïam.

Contulit multum.] Æthiopicus Interpres hoc accepit de collatione cum iis per ſermones, ſeu de colloquiis. At potius videtur accipiendum ita, quod multum commodi attulerit; propter ſequentia.

Credentibus ſeu *iis qui crediderant.*] Nempe qui jam ex Achæis atque Corinthiis operâ S. Pauli erant ad fidem in Jeſum Chriſtum converſi; de quibus vide ſupra ℣ſ. 4, 7, 8, 11. Hos à Paulo plantatos Apollos rigavit, ut ſcripſit ipſe Paulus 1 Cor. 3. 6. id eſt, illos à Paulo edoctos atque inſtitutos, magis in fide confirmavit atque promovit. Videtur & illud indicari quod quum iſti Corinthii Chriſtiani cum Judæis contumacibus magno cum labore conflictarentur, Apollos eos in iſtis redarguendis egregie adjuverit.

Per gratiam.] Voces iſtæ poſſunt connecti cum verbo remotiore, *contulit*, ut ſignificetur Apollos per gratiæ Dei effecta ſeu dona eximia, ſupra ℣ſ. 24 & 25 memorata, illos Chriſtianos multum adjuviſſe. Deumque ejus laboribus favore atque benedictione ſua, ſucceſſum dediſſe, ut 1 Cor. 15. 10. Sed poſſunt etiam conjungi cum participio proximo, *credentibus*, ut ſenſus ſit, quod illi Corinthii, per Dei in Chriſto eis exhibitam gratiam atque favorem, Euangelio Chriſti fidem adhibuerint.

Verſ. 28. *Intenſe enim.*] Id eſt cum magna animi intentione, ac ſermonis vehementia, valide atque potenter.

Judæos redarguebat.] Verbum Græcum decompoſitum, duabus præpoſitionibus additis, ſignificat quod Apollos Judæos diſputatione validâ adverſus eos inſtitutâ, convinceret.

Publice.] Non intra privatos parietes, occultè, ſed in locis publicis, ut in Synagoga.

Oſtendens per Scripturas.] Nempe Sacras Veteris Teſtamenti, quarum erat bene peritus ut ſupra ℣ſ. 24. eſt indicatum: quæ apud Judæos multum valere debebant: non ex traditione aliqua incerta, quæ apud eos non valuiſſet.

Eſſe illum Chriſtum, Jeſum.] Quamvis vox *Chriſtum* collocata eſt priore loco, & articulo præfixo inſignita, tamen non ſubjectum ſed prædicatum enunciationis hujus conſtituit. Senſus eſt quod Apollos id probaverit Jeſum Nazaræum eſſe illum Meſſiam, olim à Deo promiſſum Regem populi divini. Vide ſupra cap. 17. 3. & xviij. 5.

Ex talibus quæ de iſto Apollone hic ſcribuntur, quod fuerit vir eloquens, & Spiritu fervens, & in Scripturis Sacris Veteris Fœderis potens, & quod Judæos valide redarguerit, conjectura capi poſſe videtur, quod is ſit Author Epiſtolæ ad Hebræos, eloquenter, ac diſerte præ cæteris Novi Teſtamenti ſcriptis, & cum fervore Spiritus, atque Sacrarum Veteris Teſtamenti Scripturarum crebra allegatione & accommodatione, conſcriptæ, ut Hebræi ſeu Judæi illi in religione Chriſtiana vacillantes valide corroborarentur.

CAPUT XIX.

Verſ. 1. **F***Actum eſt autem interea dum Apollo eſſet Corinthi.*] Nempe quum in urbe illa in qua Paulus Chriſtianiſmum plantavit, iſte quod deerat implens, plantas illas irrigaret, & opus Domini illic gnaviter promoveret. Qui antea nominatus eſt Apollos, formâ Atticâ, hic nominatur *Apollo*: quod nomen ab Ethnicis datum fuit illi Deo vatum, qui alias Phœbus vocatur, per quem Sol intelligebatur.

Ut Paulus peragratis ſuperioribus partibus.] Nempe Aſiæ minoris regionibus, mediterraneis, & magis ad ſeptentrionem ſitis, quales erant Galatia & Phrygia, de quibus ſupra cap. 18. 23.

Veniret Epheſum.] Unde digreſſus erat, & rediturum ſe illuc promiſerat, ſupra cap. 18. verſ. 19. & 21.

Et inveniens quoſdam diſcipulos.] Nempe qui ex Judæis

Judæis erant initiati Chriſtianiſmo, & ex aliis regionibus Epheſum commigraverant.

Verſ. 2. *Ajit ad eos, ſi* vel *an, Spiritum Sanctum accepiſtis.*] Nempe illum ſingularem Dei afflatum, homines ſanctificantem: per quem hic videntur intelligi illa ex iſto ſacro afflatu proficiſcentia dona miraculoſa, nempe linguarum variarum, atque prophetiæ, quod patet infra ℣. 6.

Quum credidiſtis.] Seu poſtquam Euangelio de Jeſu Chriſto prædicato audito, fidem adhibuiſtis. Nam tunc fidem in Chriſtum amplexis talia miranda dona dabantur divinitus, per Spiritum Sanctum: accedente præſertim impoſitione manuum Apoſtolicarum. Vide ſupra cap. 2. 38. viij. 17. x. 44, 45, 46.

Illi autem dixerunt ad eum, ſed id eſt *imo . neque ſi Spiritus Sanctus eſt*, vel *an ſit, audivimus.*] Hoc non eſt ſimpliciter & abſolute ita intelligendum, quaſi iſti diſcipuli ignorarent omnino Spiritum Sanctum, id eſt afflatum Dei quem hominibus conſecrandis interdum adhibet; nam quum origine Judæi eſſent, quales ſolos Johannes baptizabat, non potuerunt ignorare, Prophetas de Spiritu Sancto loquutos eſſe, & ipſos illo præditos fuiſſe à Deo. Sed hoc indicatur, iſtos diſcipulos à Johanne in Judæa baptizatos, & poſtea inde digreſſos, nondum id auditione accepiſſe, quod tunc temporis iſte afflatus Dei ſanctus in homines paſſim, ubertim effunderetur. Similiter Joh. 7. 39 ſcriptum eſt: Nondum enim erat Spiritus Sanctus, quia Jeſus nondum erat glorificatus.

Verſ. 3. *Dixitque ad eos, in quid igitur baptizati eſtis?*] Baptizatos fuiſſe in aqua iſtos qui vocati ſunt diſcipuli, non erat dubium: ſed interrogavit Paulus, in quid fuerint baptizati: nempe in quam doctrinæ profeſſionem: utrum in nomen Jeſu Chriſti, an ſecus?

Ipſi autem dixerunt, in Johannis baptiſma.] Id eſt in ejus doctrinæ quam Johannes Baptiſta annunciabat & baptiſmo obſignabat, profeſſionem. Sicut etiam Apollos nonniſi baptiſma Johannis ſciviſſe dicitur, ſupra cap. 18. 25. Ita tantum rudimenta doctrinæ Euangelicæ acceperant.

Non agitur autem hic ſicut nec in ſequente verſu, de ipſa formula baptiſmi, quæ inter baptizandum eſt ſuper baptizatum recitata: ſed ſumma doctrinæ religioniſque ſynecdochice indicatur. Ut Flaccius Illyricus ad hunc locum annotavit.

Verſ. 4. *Ajit autem Paulus: Johannes quidem baptizavit baptiſma*, ſeu *baptiſmo reſipiſcentiæ.*] Vide Marc. 1. 4. Luc. 3. 3.

Populo dicens.] Id eſt illis hominibus quos baptizaverat, in profeſſionem reſipiſcentiæ, poſt baptiſmum abſolutum dicebat id quod mox exprimitur.

In venientem vel *venturum poſt eum, ut crederent, hoc eſt in Chriſtum Jeſum.*] Cui viam ut prodromus Johannes parabat, & quem ſibi inſigniter præferebat, Matth. 3. 11. Marc. 1. 7, 8. Luc. 3. 16. Joh. 1. verſ. 26, 27 & 29, 34, 36. vide & Act. 13. 24, 25.

Verſ. 5. *Audientes autem.*] Seu quum audiſſent, nempe hoc quod à Paulo dicebatur illi diſcipuli Johannis, in Johannis baptiſma baptizati, quos tunc Epheſi Paulus invenerat, & quos modo alloquebatur.

Iſtud *autem* non eſt neceſſe referri ad illud verſu proxime præcedente poſitum *quidem*. Sicut & ſupra cap. 3. 22, 23. & xvij. 30, 31.

Neque neceſſe eſt iſta hujus verſiculi verba adhuc pro ipſius Pauli verbis haberi, ut aliqui volunt.

Baptizati ſunt in nomen Domini Jeſu.] Scilicet illi qui prius in Johannis baptiſma tantum erant baptizati: hi nunc à Paulo baptizabantur in profeſſionem nominis Domini Jeſu Chriſti, ut in eum ſicut Dominum cœleſtem credentes, ejus diſcipuli cenſerentur. Quemadmodum & illi Judæi oratione Petri permoti, juſſi ſunt baptizari in nomine Jeſu Chriſti, Act. 2. 38, quorum quum eſſent circiter tria millia, ibid. ℣. 41; credibile eſt non paucos ex iis fuiſſe jam antea in baptiſma Johannis baptizatos.

Non eſt veriſimile Johannem baptizaſſe populum ad ſe venientem in nomen Domini Jeſu: quum Jeſus tunc nondum eſſet exhibitus. Neque credibile eſt ipſum Jeſum in Jeſu nomen à Johanne fuiſſe baptizatum.

Inter alios Eccleſiæ Patres quos vocant, Auguſtinus ita ſenſit, iſtos à Johanne baptizatos, tunc eſſe a Paulo aquâ rebaptizatos: quod baptiſmus Johannis fuerit diverſus à baptiſmo Chriſti.

Johan. Piſcator quoque à Beza hic diſſentiens, agnovit iſtos eſſe iterum baptizatos, quum non fuiſſent (inquit) recte baptizati. Et in Scholiis notavit, illa verba: *Audientes autem*, intelligenda eſſe de iſtis diſcipulis quos Paulus alloquebatur. Nam ut hoc referatur ad auditores Johannis, quaſi hæc adhuc ſint verba Pauli, ratio loquendi nequaquam admittit: quod ibi confirmat. Et ex eo quod dicantur iſti baptizati in nomen Domini Jeſu, dicit colligi antea baptizatos fuiſſe non in nomen Jeſu, ſed in nomen Johannis.

Verſ. 6. *Et imponente eis Paulo manus.*] Vel quum impoſuiſſet Paulus. Uſitatum tunc fuit ut baptizatis per impoſitionem manuum Apoſtolicarum daretur miraculoſe à Deo vel Chriſto Spiritus Sanctus. Vide ſupra cap. 8. 17, 18. Ita & hic factum eſt, ut mox ſubjungitur.

Venit Spiritus Sanctus in eos vel *ſuper eos.*] Nempe afflatus Dei, ſanctificans. Qui quod veniſſe dicatur, non eſt hinc concludendum eum eſſe ſuppoſitum aliquod ſeu ſubſtantiam completam, vel etiam perſonam. Nam & res aliæ quas conſtat non eſſe perſonas neque ſuppoſita, venire dicuntur. Ut regnum Dei, Matth. 6. 10. Luc. 17. 20. & fides Gal. 3. 23, 25. & dies, Luc. 23. 29. & hora, Joh. 4. 21, 23 & v. 25, 28. & ira Dei Eph. 5. 6. & 1 Theſſ. 1. 10.

Loquebanturque linguis.] Nempe peregrinis quas non didicerant. Is fuit Spiritus Sancti ſeu afflatus divini effectus miraculoſus, ſicut & in Apoſtolis Act. cap. 2. 4. & in Cornelio ejuſque ſociis cap. 10. 44, 46.

Et prophetabant.] Myſteria divina prædicantes, ac Dei & Chriſti laudes celebrantes, ut Act. 2. 11. & x. 46. & forſan ſimul, quæ maxime propria eſt prophetiæ ſignificatio, futura prædicentes. Vide Luc. 2. 67.

Verſ. 7. *Erant autem illi omnes viri quaſi duodecim.*] Tanto numero fuerunt iſti qui tunc ex diſcipulis Johannis facti ſunt per Paulum diſcipuli Jeſu Chriſti, ſeu Chriſtiani.

Verſ. 8.

Digitized by Google

Verſ. 8. *Ingreſſus autem in Synagogam.*] In locum conventus ſacri Judæorum, Epheſi habitantium. Id Paulus fecit more ſuo uſitato, ut Judæos Chriſto lucrifaceret.

Libere loquebatur.] Abſque metu dicens dicenda. Vide ſupra cap. 18. 26.

Super menſes tres.] Non ſemel uno die, aut iterum altero, ſed tempore juſto.

Differens, & ſuadens ea [*quæ ſunt*] *de regno Dei:*] Nempe ſub Euangelio, per Jeſum, ut Meſſiam ſeu Chriſtum, Regem populi divini, per quem Deus homines regit, jam inchoato.

Verſ. 9. *Quum autem quidam indurarentur.*] Nempe ex Judæis nonnulli, qui erant duræ cervicis, ut eis Stephanus exprobrabat, Act. 7. 51, propriâ ſuâ culpâ, vocem Euangelii non admittentes, ſed cor ſuum obdurantes. Quum alias moneantur homines, ne dum vocem Dei audiunt, indurent corda ſua. Pſal. 95. 7. Hebr. 3. 8, 15. & IV. 7.

Et non aſſentirentur ſeu *non crederent.*] Sermonibus Pauli, neque obedire vellent. Id profectum eſt ex illa obduratione ſeu animi obſtinatione. Vel idem fere eſt, ut illud per hoc exponatur, atque declaretur.

Maledicentes illam viam.] Seu male loquentes de illa via, quædam exemplaria addunt, *Dei.*] Per iſtam viam, intelligitur illa quam Paulus annunciabat religio Chriſtiana. Vide ſupra cap. 18. 25 & 26. Ita etiam alibi Judæi pertinaces, dicta Pauli blaſphemabant. Supra cap. 13. 45.

Coram multitudine.] Ut populum in quo nonnulli ſinceri dictis Pauli aures præbebant, ab eo averterent.

Abſcedens ab eis.] Ut ingratis, & indignis quibus velut canibus malignis, oblatrantibus, ſanctum, nempe Euangelium Chriſti, contumeliis afficiendum, præberetur. Ideo illos reliquit & ab iis diſceſſit, nolens cum talibus diutius converſari. Non eſt pro Apoſtata habendus qui tales relinquit.

Separavit diſcipulos.] Nempe Chriſtianos, qui antea inter Judæos permiſti, in eandem cum ipſis Synagogam conveniebant: Nunc eos Paulus ab illis obſtinatis & blaſphemis ſegregavit: ne tum ipſe ab iis in docendo impediretur, tum reliqui auditores eorum blaſphemiis turbarentur ac ſeducerentur.

Hinc videmus non eſſe nefas, ab iis qui alioqui pro populo Dei cenſentur, ſi veritati divinæ pertinaciter adverſentur, eamque blaſphement, facere ſeceſſionem & ſegreges à talibus cœtus congregare.

Quotidie.] Non tantum Sabbatis, ſeptima quaque die ſacra, ſed ſingulis diebus. Ita Paulus fuit diligens in officio ſuo, docendæ veritatis ac pietatis.

Differens.] Nempe de rebus ad fidem in Jeſum Chriſtum & religionem veram ſpectantibus.

In ſchola Tyranni cujuſdam.] Videtur fuiſſe Epheſi quidam Sophiſta ſcholam habens, nomine Tyrannus ſeu Turannus, nomen in Magiſtrorum Hebræorum monumentis obvium: poſito y pro u, ſicut infra cap. 24. 1, 2. Tertyllus pro Tertullo. Ut & Syrus Interpres exiſtimavit, & Suidas memorat quendam hujus nominis qui etiam libros quoſdam ediderit. Nec obſtat nomini proprio ut Eraſmus exiſtimavit vox addita *cujuſdam.* Vide Marc. 15. 21. Luc. 23. 26. & Act. 21. 16. & xxij. 12. & xxiv. 1. Apud hunc Sophiſtam Paulus porticum aliquam vel conclave aliquod vel conduxerat vel alio modo obtinuerat, in quo doceret. Quædam exemplaria addunt, *ab hora quinta uſque ad decimam*, vel forſan poſt illius Tyranni deceſſum, in illo in quo is antea profana docuerat loco, Paulus docebat ſacra & religioſa.

Verſ. 10. *Hoc autem factum eſt per annos duos*, vel *ſuper biennium.*] Satis longo tempore Paulus eſt commoratus Epheſi, docens, in illa urbe celebri: quæ ex Græcia in Aſiam minorem, & contra navigantibus in via erat. Ubi multam meſſem ſpiritualem habebat ad metuendum, non abſque effectu, ut mox indicatur.

Ita ut omnes habitantes Aſiam.] Nempe minorem, præſertim adjacentem & vicinam Epheſo.

Omnes.] Id eſt plerique, non ut nemo prorſus exciperetur. Eſt hic hyperbole.

Audirent ſermonem Domini Jeſu.] Vel Euangelium cujus author & promulgator primus in terris fuit Dominus Jeſus, tunc à Paulo ejus ſervo enarratum; vel doctrinam de Domino Jeſu, quod eodem redit.

Judæique & Græci.] Id eſt tum illi qui orti erant ex illis Hebræorum Patriarchis, & in populo Dei cenſebantur, tum gentes profanæ, à populo Dei antea alienæ. Hæ omnes quamvis non in Græcia proprie dicta natæ, nomine Græcorum in his libris notantur; quia Græca lingua, per Macedonum qui ex Græcis erant, imperium, fuit longe lateque inter gentes diverſas propagata. Vide ſupra cap. 14. 1.

Verſ. 11. *Potentiaſque non vulgares.*] Id eſt miracula magna, inſignia, ad doctrinæ veræ Chriſtianæ, tunc novæ, apud populum confirmationem, adhibita. Vide Marc. 16. 20.

Faciebat Deus per manus Pauli] Quamvis hæc miranda opera à Paulo fieri viderentur, tamen non Paulus fuit iſtorum cauſa primaria, ſed Deus, qui iſtam vim mirificam, quando & quomodo volebat, exſerebat per Paulum, ut per cauſam mediam ſeu inſtrumentalem. Vide Act. 14. 3. Per manum alicujus id eſt per aliquem aliquid fieri dicitur, uſitato Hebraiſmo. Vide Act. 7. 35.

Verſ. 12. *Ita ut & ſeu etiam*, præter alia miranda, *ad infirmos*, ſeu ægrotos, *adferrentur*, *à corpore*, ſeu cute aut ſuperficie corporis, *ejus*, nempe Pauli.

Sudaria, *aut*, quædam exemplaria habent, *& ſemicinctia.*] Illa ſudori & aliis corporis humoribus extergendis deſtinata ſtrophiola, iſta autem mediocorpori præcincta, quibus venter & inferiora velantur. Qualibus opifices mechanici, è quorum numero etiam Paulus fuit, vide ſupra cap. 18. 3, præcingi ſolent.

In textu Græco ambæ iſtæ dictiones ſunt ex lingua Latina ſeu Romana, ut & aliæ in iſtis libris nonnullæ: quia tunc Romani, etiam per Græciam & Aſiam imperium ſuum extenderant.

Et abſcederent ab eis morbi.] Per res ejuſmodi viles, vim iſtam alioqui in ſe non habentes, Deus quando volebat tam mira opera efficiebat. Ut & ſupra cap. 5. 15, per umbram Petri. Ita credentes in

Jeſum

Digitized by Google

Jeſum Chriſtum; etiam majora aliquatenus quam ipſe Jeſus quum in terris verſaretur, opera mirabilia, poſt Chriſti ad Deum Patrem in cœlos abitum atque exaltationem, faciebant, ut ipſe Chriſtus prædixerat, Joh. 14. 12.

Hinc autem non ſequitur reliquias Sanctorum, quas vocant, vim mirificam ſibi incluſam vel alligatam atque affixam perpetuo habere, ideoque eas eſſe cum devotione vel potius ſuperſtitione adorandas.

Atque ſpiritus maligni exirent ab eis.] Id eſt cacodæmones impuri, qui homines miſeros Deo permittente occupabant, procul excedebant. Quia Dominus Jeſus ſervis ſuis, præſertim in illo Eccleſiæ primævæ ſtatu, dedit poteſtatem, in nomine ipſius dæmonia ejiciendi. Vide Marc. 16. 17. Luc. x. 19.

Verſ. 13. *Aggreſſi ſunt autem.*] Seu conati, ſimile verbum Græcum habetur Luc. 1. 1. ſed non eſt neceſſe hoc ibi ſumi in eadem in qua hic ponitur ſignificatione. Et non eſt incredibile iſtos antea cum ſucceſſu, Deo & Domino Jeſu permittente, id feciſſe.

Quidam à vel *ex circumeuntibus Judeis.*] Qui huc illuc per loca publica circumibant populo aliquid inſigne exhibituri,. ut circumforanei vel circulatores ſeu agyrtæ ſolent.

Exorciſtis.] Græcè, ſeu adjuratoribus, qui per adjurationes quaſdam ſeu exſecrationes adhibitas, cacodæmones expellebant. Narrat Joſephus Flavius, Antiquit. lib. viij. tales adjurationes, à Salomone compoſitas, quarum uſurpatarum ſuo tempore, præſente Veſpaſiano, exemplum refert. Reſpice annot. ad Matth. 12. 27.

Nominare ſuper habentes ſpiritus malignos nomen Domini Jeſu.] Ut S. Paulum ſimilia miracula facientem videntes, per æmulationem imitarentur.

Dicentes: Adjuramus vos per Jeſum quem Paulus prædicat.] Scilicet ut nomen hoc ſacrum ſeu potius perſonam ſanctam ac divinam reveriti, procul excedatis.

Verſ. 14. *Erant autem quidam filii Sceve Judei, primarii Sacerdotis.*] Non Pontificis ſummi, nam hoc nomine nullus in Catalogo Pontificum memoratur, neque talis Pontificis filii tam multi, procul à Jeroſolymis vixiſſent: ſed unius ex illis qui ab Aharone orti, in 24. familias fuerunt diſtributi, videatur annotatio in Matth. 2. 4.

Septem.] Satis magno numero.

Qui hoc faciebant.] Illos exorciſmos in dæmones aggrediebantur.

Verſ. 15. *Reſpondens autem ſpiritus malignus, ajit.*] Id eſt ille Cacodæmon, ab iſtis illo modo adjuratus, reſponſum tale eis reddidit, per os hominis illius quem occupabat.

Jeſum novi.] Ut filium Dei à Deo poteſtate excellenti cœleſti ornatum: quem adhuc in terra verſantem dæmones ſe noſſe profitebantur. Ut Marc. 1. ℣. 24. & ejus potentiam in expellendis ipſis experiebantur.

Et Paulum ſcio.] Non me latet Paulum iſtum quem vos memoratis, eſſe virum ſanctum Jeſu Chriſti ſervum eximium, cui ab eo potentia mirifica eſt tributa. Non enim ſimpliciter hoc indicare voluit, ſe ſcire quod Paulus eſſet, ſed quis & qualis eſſet.

Vos autem qui eſtis?] Non quod neſciret quinam iſti eſſent, ſed voluit ſignificare illos apud ipſum nullius eſſe æſtimationis, & eos nihili pendere, nec agnoſcere eos ullam ad ſe expellendum poteſtatem habere.

Verſ. 16. *Et inſiliens in eos ille homo in quo erat ſpiritus malignus.*] Qui cacodæmon illius hominis corpore velut inſtrumento uſus eſt ad actiones externas efficiendas.

Et predominatus eis.] Aliqui codices pro *eis* habent *ambobus*. Veriſimile eſt non omnes illos ſeptem fratres ibidem ſimul conveniſſe, & circa unum dæmoniacum occupatos fuiſſe. Quum autem aliqui ex eis vellent illi cacodæmoni dominari, ita ut eorum adjurationibus adactus ab illo homine exiret, ipſe cacodæmon ut dominus eorum oſtendit ſe iis ut ſervis ſuis eſſe ſuperiorem.

Invaluit contra eos.] Vim ſuam potenter exſeruit, eos invadens violenter, lacerans, plagis obtundens.

Ita ut nudi & vulnerati effugerent ex domo illa.] Et veſtibus ſpoliati, & corpore ſauciati; non dæmonem fugarunt ac expulerunt, ſed ipſi à dæmone ſunt fugati & expulſi. Alias Dominus Jeſus nolebat prohiberi eum qui ipſius nomine dæmonia ejiciebat, Marc. 9. 38, 39, quia id non malo animo faciebat: ſed iſtos ita graviter & probroſe per ipſum dæmonem punivit, quia credibile eſt, eos gloriæ captandæ, vel lucri aucupandi cauſâ, hoc aggreſſos fuiſſe.

Verſ. 17. *Hoc autem factum eſt notum omnibus, Judæiſque & Græcis.*] Seu Gentilibus, vide ſupra verſ. 10.

Inhabitantibus Epheſum.] Non latuit hoc factum; ſed palam innotuit pleriſque & fere omnibus in illa urbe celebri viventibus.

Et incidit timor in omnes eos.] Quum agnoſcerent, & quanta ſit cacodæmonis potentia atque malitia, qui ita in homines deſævire poſſit, & quanta Jeſu Chriſti poteſtas, qui talem Tyrannum coerceat, quando ei libet, per ſervos ſuos ſinceros, ut per Paulum, eos autem qui ejus nomine non ſincere uſurpato abutuntur, per ipſum cacodæmonem puniat: inde oriebatur in illis hominibus reverentia erga Dominum Jeſum.

Et magnificabatur nomen Domini Jeſu.] Id eſt glorificabatur & celebrabatur ab hominibus ipſe Dominus Jeſus. Magnificare ſignificat magnas & præclaras alicujus qualitates, & facta inſignia, laudibus magnopere extollere. Vide Luc. 1. 46. Nomen alicujus perſonæ pro ipſa perſona poni ſolet, vide Act. cap. 4. 12.

Verſ. 18. *Multique eorum qui crediderant.*] Id eſt qui per Pauli de Jeſu Chriſto prædicationem in ipſum Jeſum fidem ſuſceperant.

Veniebant.] Nempe ad S. Paulum, & ejus ſocios.

Confitentes & annunciantes actus ſuos.] Id eſt male acta ac peccata ſua quæ commiſerant, cum doctrina iſta ſalutari quam ex prædicatione Pauli hauſerunt, pugnantia, pœnitentiam eorum agentes, fatebantur. Ut illi de quibus Matth. 3. 6. Non opus eſt hoc de clancularia auriculari confeſſione ſingulorum actuum cum omnibus circumſtantiis, exponere; nam præter alia & ipſa vox *annunciandi* quæ hic ponitur, non clandeſtinum ſuſurrum ſignificare ſolet,

(L) ſed

ſed claram ac ſonoram enarrationem: & in illis Eccleſiæ initiis, erat uſitata aperta publica peccatorum confeſſio. Videatur hiſtoria Eccleſiaſtica Socratis lib. 6. cap. 19.

Verſ. 19. *Sufficientes autem*, ſeu non pauci, *eorum qui curioſa agebant.*] Id eſt qui Magiæ impiæ artes exercebant: quo ſpectant & incantationes hariolationes, ſortilegia, & ſimiles vanitates, miranda quædam ſupernaturali modo cacodæmonum ope cognoſcenda vel efficienda promittentes. Talia vigebant valde apud Epheſios. Unde Epheſias literas ſeu notas & ſigna ac nomina obſcura quæ talibus rebus adhibebantur, memorant Authores. Ut Plutarchus Sympoſiac. lib. 7. q. 5. & Heſychius, & Suidas, & Clemens Alexandrinus. Et circa initia imperii Neronis, Appollonius Tyanæus Magus celebris, Epheſi publicum Magicæ artis ludum aperuit: ut teſtatur Philoſtratus, in ejus vita.

Comportantes libros.] Nempe tales curioſos, Magicos.

Combuſſerunt coram omnibus.] Utpote non ſolum vanos, ſed valde impios noxios ac pernicioſos, luce & lectione indignos à ſe agnitos ac pro talibus ſententiâ ſuâ damnatos, igni corruperunt. Non vendiderunt extraneis, ne eis impiarum artium inſtrumenta ſuppeditarent: nec pretium pro rebus impiis vel in ſacrum vel in ſuum privatum uſum convertere voluerunt.

Hinc autem non ſequitur, quod quidam ſtatuunt, oportere etiam libros eorum qui pro hæreticis cenſentur, invitis poſſeſſoribus ereptos cremari. Nam primum difficilius eſt judicium de hæreſi & de erroribus ad religionis capita ſpectantibus, quam de Magia plane diabolica, & multæ ſententiæ pro erroneis ac falſis propter diverſas præconceptas opiniones damnantur, quæ erroris ac falſitatis evidenter non redarguuntur. Deinde multum iſta differunt, quod illi Epheſii ipſi agnoſcentes libros illos eſſe impios ac pernicioſos, ſponte, propriis manibus eos exuſſerunt, & quod poſſeſſoribus invitis, nec de impietate librorum convictis, libri erepti, ignibus tradantur. Iſti hoc facere ſolent, qui ea quæ in talibus libris continentur, ſolide refutare non poſſunt.

Et computaverunt pretia eorum, & invenerunt argenti myriades quinque, ſeu *millia decies quinque*, vel *quinquaginta.*] Per argentum intelliguntur argentei nummi: qui hoc loco non videntur habendi pro Siclis Judaicis, quia id non apud Judæos agebatur: ſed potius pro drachmis Græcis Atticis. Drachma autem æqualis fere denario Romano erat, & in Siclo vulgari duæ drachmæ continebantur. Quia autem 8 drachmæ æquivalent valori nummi argentei qui vulgo talerus imperialis vocatur; ſumma iſta facit 6250 talerorum. [Quanquam aliqui per ſupputationem colligunt tantum quinque millia coronatorum]. Hinc apparet & quam multum Epheſii dediti fuerint talibus artibus magicis, & quod multi ex eis tunc per Paulum converſi fuerint ad Chriſtianiſmum, & quod ſincere ſeſe converterint, quum tantum pretium contemſerint.

Verſ. 20. *Ita ſecundùm potentiam* ſeu potenter, *ſermo Domini.*] Id eſt Euangelium Jeſu Chriſti.

Creſcebat & invaleſcebat.] Id eſt promovebatur, & viribus acquiſitis, obtinebat, atque effectus eximios producebat in hominibus. Vide Act. 6. 7. & xij. 24.

Verſ. 21. *Quum autem impleta eſſent iſta* ſeu *his peractis.*] Poſtquam S Paulus longo tempore Epheſi commoratus eſſet, & docendo non parum ibi effeciſſet.

Poſuit Paulus in ſpiritu.] Seu propoſuit ac conſtituit in animo ſuo. Spiritus ponitur pro animo, ſicut Joh. 13. 21. Rom. 1. 9. 1 Cor. 2. 11. v. 5. vj. 20. vij. 34. Eph. 4. 23. Phil. 3. 3. Col. 2. 5.

Tranſitâ Macedoniâ.] In qua, Philippis, & Theſſalonicæ, & Berœæ Chriſtianiſmum plantaverat, vide ſupra cap. 16. & xvij. Volebat igitur ibi habitantes Chriſtianos reviſere.

Et Achaia.] Eſt regio Peloponneſi, in qua urbs inſignis Corinthus; quanquam à quibuſdam Achaïa pro Græcia tota accipitur. Vide ſupra cap. 18. 12. In Achaïa quoque, Corinthi, Paulus tempore non parvo Euangelium docuerat.

Vadere in Jeruſalem.] Seu proficiſci Jeroſolymam, ut illam Eccleſiam primariam, viſitaret: & ut eleemoſynam ex Eccleſiis Græcis Macedoniæ & Achaïæ collectas, in uſum fratrum Jeroſolymitanorum deferret. Vide Rom. 15. 25, 26.

Dicens: quod.] Iſta vocula redundat hoc loco, ut & alibi ſæpe in mimeſi ſermonis alieni.

Poſtquam fuero illic.] Nempe Jeroſolymæ.

Oportet me & Romam videre.] Illam urbem celeberrimam, quæ orbis terrarum caput & domina fuit: quam Paulus non ob carnalem cauſam aliquam viſere voluit, ſed ob ſpiritualem; ut & in loco tam celebri negotium Domini ſui Jeſu Chriſti ageret, & Euangelium ejus prædicaret, vide Rom. 1. 10, 11, 13, 15. & xv. 23. Videtur autem hoc etiam per Spiritum Dei fuiſſe Paulo revelatum, ei prius Jeroſolymam & inde Romam eſſe proficiſcendum.

Verſ. 22. *Miſſis autem in Macedoniam duobus miniſtrantibus ipſi.*] Qui non tam in rebus ad corporales uſus quam potius ad ſpirituales, in prædicando Euangelio erant ipſi adjutores, eos velut præcurſores præmiſit eò quo ipſe erat iturus.

Timotheum.] De quo ſupra cap. 16. 1. & xvij. 14, 15. & xviij. 5.

Et Eraſtum.] Videtur eſſe ille qui nominatur etiam Rom. 16. 23. & 2 Tim. 4. 20.

Ipſe, nempe Paulus, *ſubſtitit.*] Græcum verbum proprie ſignificat, *inhibuit* ſcilicet profectionem ſuam.

Tempus.] Id eſt ad aliquod tempus.

In Aſiam.] Hoc eſt *in Aſia*, εἰς poſito pro ἐν. Ut & alibi, & ſupra cap. 18. 21, ſignificatur autem remanſiſſe in illa Aſiæ minoris urbe celebri, Epheſo, ut patet ex ſequentibus.

Verſ. 23. *Factus eſt autem ſecundùm* vel *per tempus illud, tumultus non parvus*, id eſt valde magnus, *circa* vel *ob illam viam.*] Id eſt propter illam doctrinam de religione Chriſtiana. Vide ſupra ℣ſ. 9. Ita ex occaſione doctrinæ bonæ ſolent fieri tumultus mali, ab hominibus malis, quibus iſta doctrina adverſatur.

Verſ. 24. *Demetrius enim quidam nomine.*] Cujus nomen à nomine Cereris Græco derivatur, quaſi dicatur Cerealis.

Argenti

Argenti cælator.] Qui argentum cudebat atque ſculpebat: quales fabri ſolent vocari aurifabri à præſtantiore materia, ſed qui circa aurum iidem quoque circa argentum laborare conſueverunt.

Faciens templa argentea.] Id eſt delubra ſeu ædiculas templi illius Epheſini ſpeciem effigie, repræſentantes eaſque ut videtur non in lamina plana inſculptas, ſed ſolidas elato opere fabricatas. In quibus forſan & imagines Deæ cui templum hoc erat dicatum, reponebantur. Hæc autem fiebant ab iſto fabro ex argento: materia pretioſa; quanquam alias etiam ex lignis fieri ſolerent.

Dianæ.] Quæ Jovis & Latonæ filia, ſoror Apollinis ſeu Phœbi, Lucina ſeu Luna, Dea venatrix habebatur.

Præbebat artificibus quæſtum non parvum.] Id eſt ejuſdem opificii ſociis qui huic architecto præcipuo Demetrio in talibus templi iconibus elaborandis erant adjumento, occaſionem dabat magni quæſtûs, ex tali opere, ut ſupra cap. 16. 16. Apparet Dianæ cultores idololatras, ex variis regionibus, templum ejus celeberrimum religionis cauſâ viſitantes, ſolitos eſſe tales templi illius effigies emere.

Verſ. 25. *Quos*, ſcilicet artifices, collegas ſuos, *congregans*, vel *quibus congregatis.*] Ut caterva eorum convenientе majorem tumultum excitaret.

Et eos qui circa talia [operabantur] operarios.] Nempe præter artificii illius magiſtros, ſuperius deſignatos, etiam eos qui eis in operando ut diſcipuli & ſocii miniſtrabant.

Ait: Viri, ſcitis quod ex hoc opificio.] Nempe faciendorum argenteorum Dianæ templorum, & iconum, vel potius ex hoc opificii quæſtu, qua ſignificatione & antea, vox Græca hic poſita accipiebatur, cap. 16. 16. & hic verſu proxime præcedente.

Copia noſtra eſt.] Ut non tantum utcunque victum habeamus ad neceſſitatem, ſed ut nobis abunde ſuppetant commoditates. Ita lucrum ſuum imprimis curæ habent iſti, qui deinde religionis curam prætexunt.

Verſ. 26. *Et.*] Id eſt *ſed*, particula copulativa poſita pro adverſativa, ut & alibi. Matth. 5. 43. xij. 39. loco poſteriore, xxiij. 37. loco poſt. Marc. 7. ỳ. 24. loco ultimo, viij. 36. ix. 18. loco ult. xij. 12. loco ſecundo, Act. 9. 26. x. 28.

Spectatis.] Quæ hic fiunt in præſentia, ante oculos veſtros.

Et auditis.] Quæ fiunt alibi.

Quod non ſolum Epheſi.] Noſtræ iſtius urbis.

Sed prope omnis Aſiæ.] Nempe minoris, per vicinas nobis regiones, longe lateque.

Paulus iſte.] Advena vagus, huc illuc oberrans.

Suadens, avertit.] Id eſt perſuaſionibus ſuis à colendis diis noſtris abduxit.

Sufficientem.] Id eſt ſatis multam.

Turbam.] Id eſt hominum multitudinem.

Dicens: Quod non ſint dii qui manibus fiunt.] Certe ſi quis cogitet, quid dicatur Deus, ens quoddam ſupernaturale, homini multum præcellens, non ſolum vivum ſed & intelligens, ſapientiſſimum, potentiſſimum, optimum, homioibus & aliis rebus eximie benefaciens, is ratione ipſa naturali duce agnoſcet, non poſſe Deum eſſe id quod ab homine efficitur, & manibus fabricatur, quod vitâ, ſenſu, motu, ſapientiâ & potentiâ omnino caret: quod ab hominis opera eſt & dependet, tantum abeſt ut homini benefaciat, atque ab eo honorifice coli debeat. Qui hoc non vident cœci animo ſunt, ratione deſtituti, & non digni qui pro hominibus habeantur.

Verſ. 27. *Non ſolum autem hoc periculum eſt nobis, ne iſta pars.*] Id eſt hæc res, vel hoc negotium. Ita nomen partis uſurpatur alibi, ut 2 Cor. 9. 3. Col. 2. 16. 1 Petr. 4. 16. id eſt noſtrum iſtud artificium ex quo lucrum habemus.

In redargutionem veniat.] Id eſt contemtui fiat ac reprobetur, & probro evadat, ut opus neſarium ac deteſtandum, ideoque negligendum.

Sed & magnæ Deæ Dianæ.] Metui de lucro, & ventre ſuo qui ipſi pro Deo erat, addit velut aliquid majus, prætextum religionis violatæ. Ita ſolent facere idololatræ.

Magna Dea vocatur Diana, quod inter numerum magnum ac indefinitum Deorum, quos gentiles religioſe colebant, eſſet inter Deos majores duodecim, quos Ennius iſto diſticho comprehendit,

> Juno, Veſta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
> Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Dicebatur autem Diana eſſe virgo integra. Jeſuita Tirinus in hunc locum, de Diana loquutus, addit; Quæ ſane in Chriſtianorum Dianam, Virginem Deiparam, viventium omnium matrem, aptiſſime quadrant.

Templum.] Hoc opus magnificum, inter ſeptem mundi miracula numeratum, quum eſſet ab Heroſtrato gloriæ & nominis memoriæ ex hoc facinore quærendæ cauſâ incenſum, ea nocte qua natus eſt Alexander Magnus, inſtauratum fuit à tota Aſia, ducentis viginti annis, ut ſcripſit Plin. lib. 36. cap. 14. quamvis idem lib. 16. c. 40 ſcripſerit quadringentis annis eſſe peractum. Longitudo ejus eodem teſte, fuit quadringentorum viginti quinque pedum, latitudo, ducentorum viginti; columnæ centum viginti ſeptem, à ſingulis Regibus factæ, ſexaginta pedum altitudine.

In nihilum, ſeu *pro nihilo, reputetur.*] Loci illius magnifici, ſacri, contemtum ac neglectum, conſequuturum memorat, niſi obſiſtatur.

Futurumque ſit ut & deſtruatur majeſtas ejus.] Id eſt ipſius Deæ Magnæ Dianæ, magnus honor, prorſus tollatur atque aboleatur. Ita & his temporibus, divorum ac divarum cultus religioſi imminutio, per eos qui ſuperſtitiones & idololatrias redarguunt, ab idololatris cum querelis exaggeratur.

Quam tota Aſia.] Id eſt Aſiæ regionum incolæ.

Et habitata.] Id eſt totus orbis terrarum, qua ab hominibus inhabitatur. Vide Luc. 2. 1.

Colit.] Id eſt veneratur & adorat, religioſe.

Ita erronea religio, idololatrica, late regnabat, & Catholicæ ſeu Univerſalis religionis commendatione exornabatur. Similiter & hodie fieri ſolet.

Verſ. 28. *Audientes autem.*] Nempe iſta à Demetrio dicta, ſeu auditis iſtis, illi ſcilicet Epheſii opifices.

Et facti pleni iracundiâ.] Magna ac vehemente,

quæ vocatur excandeſcentia, ad quam illis dictis fuerunt commoti.

Clamaverunt, dicentes: Magna [eſt] Diana Epheſiorum.] Vociferati ſunt ut inſani, abſque ratione juſta, tantum magnitudinem divæ ſuæ, incertæ, cui divinitas falſo fuit ab hominibus affiɑa, clamore profitentes. Ita falſorum divorum cultores clamore non rationibus idololatriam ſuam vanam tueri ſolent.

Verſ. 29. *Et impleta eſt civitas tota confuſione.*] Ad talem clamorem concurrente turbâ, & multitudine populi. Ut Act. 2. 6.

Irrueruntque unanimiter in theatrum.] In locum publicum, in quo ſpectacula, comœdiæ & tragœdiæ peragebantur, cum impetu concurrerunt.

Corripientes Gajum.] Is cap. 20. 4, dicitur Derbæus, hic autem pro Macedone computatur, quia videtur fuiſſe oriundus ex Derbe oppido Lycaoniæ ſed habitaſſe in Macedonia.

Et Ariſtarchum.] Theſſalonicenſem, de quo cap. 20. 4. & xxvij. 2. Col. 4. 10. Philem. 24.

Macedones.] Ex Macedonia regione Græciæ.

Socios peregrinationis Pauli.] Qui Paulum Apoſtolum, peregrinantem & varias oras Euangelii annunciandi cauſâ peragrantem, ſunt comitati. Ut 2 Cor. 8. 19. Ideo eos populus ille conſpicatus, corripuit, ut familiares illius quem magnas turbas circa religionem excitare, ægreferebat.

Verſ. 30. *At Paulo volente intrare in populum.*] Id eſt ad populum, ut accuſantibus, apologiam ac defenſionem ſui ſermone proferret.

Non ſiverunt eum.] Scilicet hoc facere, id eſt prodire in publicum, ad tantum populi concitati ac furentis tumultum, in quo de vita abſque fructu periclitaretur, non permiſerunt.

Diſcipuli.] Id eſt Chriſtiani, quos Epheſi per doctrinam à ſe prædicatam Paulus converterat ad Jeſum Chriſtum. Prudenter & utiliter monitis ſuis conſilium dederunt Paulo, iſti quamvis eo quod attinet ad dona ſpiritualia minores.

Verſ. 31. *Quidam autem & Aſiarchorum.*] Ex Aſiæ Primoribus ac Magiſtratibus, qui præcipue ideo creati narrantur, ut munera ac ludos in honorem Deorum curarent atque ederent.

Exiſtentes ſeu *quum eſſent, ei* id eſt Paulo, *amici.*] Quod eruditione & virtutibus Pauli, permoti, faverent ipſi: quamvis doctrinæ ejus non plane fuiſſent aſſenſi: quia diſtinguuntur à diſcipulis.

Mittentes ad eum.] Scilicet aliquos ex famulis vel apparitoribus.

Rogarunt ne daret ſeipſum in theatrum.] Id eſt ne prodiret in locum illum publicum in quem populus tumultuans concurrebat: ne ſe periculo non neceſſario fruſtra objiceret.

Verſ. 32. *Alii quidem igitur aliud quid clamabant.*] Diverſi diverſa vociferantes, ut in tumultibus fieri ſolet.

Erat enim illa Eccleſia confuſa.] Græcè Eccleſia, Latinè concio, à conciendo ſeu convocando, vocari ſolet populi conventus, legitime advocatus. At hic per Catachreſin ſeu abuſionem nominis ſignificatur illa populi Ethnici congregatio tumultuaria.

Et plures, neſciebant, cujus [rei] cauſâ, conveniſſent.] Tantum clamore audito, vel etiam concurſu aliorum conſpecto, ſed ignorantes quid his clamoribus & huic concurſui occaſionem vel cauſam dediſſet, & quo fine conventus iſte fieret.

Verſ. 33. *Ex turba autem.*] Id eſt ex media populi multitudine.

Produxerunt, ſcilicet aliqui homines ex turba, *Alexandrum.*] Dubium eſt an is ſit ille de quo Paulus ſcripſit, 1 Tim. 1. 20. & 2 Tim. 4. 14, 15, ubi dicitur faber ærarius. Poteſt fieri ut tunc fuerit Pauli familiaris, & propterea à quibuſdam è populo ut pro tali habitus, in medium productus, poſtea autem Paulo adverſatus.

Protrudentibus eum Judæis.] Aliqui putant illum quum eſſet Judæus, ut ℣ſ. ſeq. dicitur, ideo à Judæis in medium populi protruſum eſſe, ut pro communi cauſa, ad ſedandum populum peroraret. Alii autem, ideo quod quum è Judæo Chriſtianus factus eſſet, & Pauli tunc ſocius, Judæi Paulo & Chriſtianis infenſi, vellent eum populo furenti male tractandum objicere: & ſe quamvis alias idolis gentium eſſent inimici, tunc à Paulo & ejus ſociis averſos, atque eorum quæ his objiciebantur immunes eſſe oſtendere. Alii denique, quod vellent, ut is, Judæos, quanquam in communi cum Chriſtianis cauſa, circa hoc negotium excuſans, totam accuſationem in Paulum & ejus ſocios Chriſtianos derivaret. Media ſententia videtur cæteris probabilior.

At Alexander concutiens manum.] Vel innuens manu, geſtu iſto ac ſigno ſilentium poſtulans, ut Act. 12. 17. & xiij. 16.

Voluit apologiam facere populo.] Id eſt defenſione per ſermonem uti ad populum, circa hoc factum.

Verſ. 34. *Agnoſcentibus autem quod Judæus eſſet.*] Sive tantum origine, ſive etiam religione. Prius eſt veriſimilius.

Vox facta eſt una ex omnibus ſeu *ab omnibus.*] Nempe illis Epheſiis, Ethnicis, idololatris.

Quaſi ſuper horas duas.] Satis longo tempore, ut adverſantes obtunderent.

Clamantibus: Magna Diana Epheſiorum.] Reſpice ſupra ad ℣ſ. 28, quia putarunt iſtum Judæum ut à religione ipſorum diſſidentem, aliquid contra eam dicturum, ideo ex zelo veſano pertinaci, recuſant eum audire, & tantum ſuam de idoli ſui celebratione cantilenam ratione carentem vociferantur.

Verſ. 35. *Reprimens autem.*] Seu ſedans, tumultuantem.

Scriba.] Notarius civitatis publicus, vel Legum peritus, quaſi Syndicus, vir non exiguæ apud cives authoritatis, & ut ex oratione ejus apparet, tum prudens, tum Paulo & ejus ſociis amicus, ut illi Aſiarchæ ſupra ℣ſ. 31.

Turbam.] Id eſt populi multitudinem.

Fatur ſeu *dixit: Viri Epheſii.*] Vide ſupra cap. 17. verſ. 22.

Quis enim ſeu *Quiſnam.*] Alioqui iſtud *enim* redundaret, vel eſſet ſubintelligendum ante hæc verba, tale quid; Non eſt cur tumultuemini.

Eſt homo qui non cognoſcat vel *neſciat.*] Indicat hoc eſſe omnibus paſſim notum, ut in controverſiam non veniat.

Epheſiorum civitatem aditnam exiſtentem.] Vel exiſtere ſeu eſſe: Neocoron voce Attica compoſitâ

id eſt

id eſt templi purgatricem ſeu ædituam vocat, quod ædem illam ſacram, ſeu templum, curaret, atque ornaret hæc civitas, id eſt cives ejus.

Magna Dea Diana.] Reſpice annot. ad ℣ſ. 27.

Et à Jove delapſi.] Subintelligitur ſimulacri. Ita fingebant illi idololatriæ promotores Sacerdotes, idolum Dianæ quod Epheſi habebatur & colebatur, non humanis manibus fabricatum, ſed mirabiliter è cœlo eſſe delapſum. Sicut & de Trojano Palladio, id eſt Palladis ſimulacro ferebatur. Illud Dianæ Epheſiæ ſimulacrum, aliqui ligneum fuiſſe narrant, quanquam de ligni ſpecie diverſi diverſa tradunt: ſed Xenophon ſcripſit fuiſſe aureum.

Verſ. 36. *Quum abſque contradictione igitur ſint iſta.*] Vel, quum iſtis non contradicatur: ita forſan iſte Scriba qui etiam communes errores adhuc ſequebatur, exiſtimavit, quanquam intelligebat à Paulo ejuſque ſociis contradici iſtis, tamen vel id immerito fieri cenſuit, vel ſaltem ſimulavit.

Oportet vos ſedatos exiſtere ſeu *eſſe.*] Ut reprimatis veſtrum hunc tumultum.

Et nihil preceps agere.] Non temerè abſque cauſa juſta turbas dare. Quod non eſt hominum prudentum.

Verſ. 37. *Adduxiſtis enim viros iſtos.*] Nempe de quibus dictum ſupra ℣ſ. 29. Gajum & Ariſtarchum.

Neque ſacrilegos.] Nam non poterant affirmare & probare, iſtos templum Dianæ violaſſe, quum id nec ingredi fas eſſe putarent.

Neque blaſphemantes Deam veſtram.] Non profertis ulla teſtimonia, quod iſti contra Dianam aliquid contumelioſum dixerint. Etiamſi docerent non eſſe Deos qui manibus fiunt, ut dictum ſupra verſ. 26, tamen excipi poterat Dianæ illud ſimulacrum non manibus factum fuiſſe, ſed è cœlo delapſum, ut dixit ſupra ℣ſ. 35.

Verſ. 38. *Si quidem igitur Demetrius, & qui cum eo [ſunt] artifices, ad aliquem.*] Id eſt adverſus aliquem, *ſermonem habent*, hoc eſt negotium, ut ſupra cap. 8. 21. ſeu cauſam contra aliquem.

Forenſes, ſcilicet conventus, vel dies, *aguntur.*] Id eſt ſunt & loca & tempora certa deſignata quibus jus dicitur, & lites dijudicantur.

Et proconſules ſunt.] Solebat unus eſſe proconſul in una provincia, vide ſupra cap. 13. 7. At hic plures memorat, vel quod diverſis temporibus alii aliis ſuccederent, vel quod cum proconſule ſimul ejus vicarium ſeu legatum indicet, qui jus etiam dicat.

In jus vocent ſeu *accuſent, alii alios.*] Vel Demetrius iſtos viros quos huc produxiſtis, vel iſti illum.

Verſ. 39. *Si autem quid de ceteris.*] Seu de aliis rebus, ut præter privatam litem de alia aliqua controverſia, ut de cultu Deorum &c. *requiritis.*

In legitima Eccleſia.] Id eſt non in tali concurſu tumultuario, qualem nunc feciſtis ſed in legibus conſtituto ſolito conventu, ſeu concione, vide ſupra verſ. 32. ut in comitiis.

Explicabitur.] Seu expedietur.

Verſ. 40. *Et enim periclitamur poſtulari.*] Id eſt periculum eſt, ſeu metuendum eſt, ne poſtulemur, id eſt accuſemur, ſeu rei fiamus.

Seditionis.] Quales ſeditiones & concurſus tumultuantium ac pacem & tranquillitatem publicam turbantium, legibus prohibebantur, ſub pœna capitis.

Ob hodiernam.] Subintelligitur *diem.*

Nulla cauſâ.] Scilicet publicâ, & juſta.

Exiſtente, ob quam poſſimus reddere rationem, concurſûs ſeu *coitionis iſtius.*] Præter cæteras rationes hanc addit graviſſimam, nempe comminationem pœnæ pro iſta tumultuoſa & turbulenta concurſatione ipſorum. Loquitur autem per communicationem ſe quoque cum eis conjungens.

Et iſta ajens: Dimiſit Eccleſiam.] Id eſt conventum illum, ut diſſolveretur, populo diſcedente. Ita Deo ordinante factum eſt ut iſte in Paulum concitatus à Demetrio tumultus, abſque effectu evanuerit.

CAPUT XX.

Verſ. 1. P*Oſtquam autem ceſſavit [ille] tumultus.*] Qui in Paulum, Epheſi, commotus erat: quo evitato diutius illic manere noluit.

Quum advocaſſet Paulus diſcipulos.] Nempe Chriſti, id eſt Chriſtianos qui erant ex Epheſiis.

Et amplexus eſſet.] Cum iſto fraternæ dilectionis ſigno, eis ſalutem precatus, atque valedicens; & quidem ut probabile eſt, ex more illius gentis ac temporis, cum oſculo. Quædam exemplaria, præmittunt: *adhortatus:* Credibile eſt eum abitum ab eis parantem cum ſalutis comprecatione eos etiam ad officia, ad conſtantiam in fide ſuſcepta atque in vitæ pietate, eſſe exhortatum.

Exivit ut vaderet in Macedoniam.] In qua, Philippis, Theſſalonicæ, & Berœæ nonnullos ad Chriſtum converterat.

Verſ. 2. *Quum perambulaſſet autem partes illas.*] Nempe Macedoniæ urbes.

Et adhortatus eſſet eos.] In Macedonia degentes diſcipulos ſeu Chriſtianos, officiorum Chriſtianorum commonefaciens.

Sermone multo.] Non paucis verbis, ſed pluribus, ut tanto magis eorum animis & memoriæ iſta inculcaret.

Venit in Graciam.] In eam regionem ubi erant Athenæ, & Corinthus.

Verſ. 3. *Facienſque menſes tres.*] Id eſt quum ibi peregiſſet trimeſtre. Vide ſupra cap. 15. 33.

Factis ei inſidiis.] Proprie conſilio in eum. Ut ſupra cap. 9. 24.

A Judæis.] Incredulis, malignis, valde Paulo infenſis, quod multos à Moſe ad Jeſum abduceret. Id credibile eſt factum eſſe Corinthi. Vide ſupra cap. 18. 12.

Quum futurum eſſet ut proveheretur ſeu *navigaret in Syriam.*] Verſus Judæam.

Facta eſt ſententia.] Id eſt ita Paulus, collato ut credibile eſt cum ſociis conſilio, conſtituit.

Reverti per Macedoniam.] E qua illuc venerat: ut evitaret inſidias, in quas ab adverſariis inſtructas incurrere potuit, ſi recta ex Græcia in Syriam navigaſſet, maluit retro iter remetiri.

Verſ. 4. *Comitabantur autem eum uſque in Aſiam.*] Nempe minorem, non autem uſque in Syriam; nam plerique iſtorum aſſeclarum Pauli, in diverſia

locis ſubſtiterunt, vel dimiſſi ſunt, priuſquam Paulus in Syriam veniſſet.

Sopater.] Per ſyncopen factum ex *Soſipater*, quod ponunt hoc loco quædam exemplaria. Is memoratur Rom. 16. 21, inter cognatos Pauli. Aliqui codices hic addunt, *Pyrrhi* ſcilicet filius.

Beræenſis.] Ex Berœa, è numero illorum egregiorum virorum, de quibus vide ſupra cap. 17. 10, 11, 12.

Theßalonicenſium autem.] Ex Theſſalonica urbe Macedoniæ. Vide ſupra cap. 17. 1. & ſeqq.

Ariſtarchus.] De hoc vide ſupra cap. 19. 29. Is Paulum comitatus uſque ad Syriam, imo & Romam. Infra cap. 27. 2. vide & Col. 4. 10.

Et Secundus.] Nomen Romanum, civis Theſſalonicenſis.

Et Gajus Derbaus.] Ex Derbe, civitate Lycaoniæ, ſupra cap. 14. 6 & 20. & xvj. 1. De hoc vide cap. 19. 29, forſan alius à Gajo Corinthio, de quo 1 Cor. 1. 14.

Et Timotheus.] Ille juvenis egregius de quo ſupra cap. 16. 1, 2. & xvij. 14, 15. & xviij. 5. xix. 22. Syrus & Arabs Interpretes hoc loco addunt, *qui erat ex Lyſtra.* Hunc poſtea Paulus reliquit Epheſi, ut ibi Eccleſiæ docendæ & regendæ præeſſet. Vide 1 Tim. 1. 3.

Aſiani autem.] Ex Aſia minore, & quidem ejus metropoli Epheſo; nam quidam codex vetuſtus pro Aſiani habet *Epheſii.*

Tychicus.] Qui commendatur Eph. 6. 21. & Col. cap. 4. 7. vide & 2 Tim. 4. 12. & Tit. 3. 12.

Et Trophimus.] De quo infra cap. 21. 29. & 2 Tim. cap. 4. 20.

Verſ. 5. *Hi.*] Hoc videtur referri ad omnes ſuperius memoratos.

Praeuntes.] Eò quo Paulus erat iturus.

Manſerunt.] Id eſt exſpectarunt.

Nos.] Hîc Lucas qui in aliquot capitibus ſuperioribus aliter loquutus fuit, quod forſan à Paulo miſſus fuiſſet aliquo, indicat rurſus ſe Paulo tunc adfuiſſe, comitem hujus itineris, ut & porro in ſequentibus.

In Troade vel *Troade.*] Nam hic non tam regio quæ etiam Troas vocatur, ubi Troja fuit, ſed urbs denotari videtur, ut apparet ex ſequentibus. Vide & ſupra cap. 16. 8, 11.

Verſ. 6. *Nos autem.*] Nempe Paulus cum Luca.

Enavigavimus poſt dies Azymorum.] Id eſt poſt feſtum ſolenne Paſchatos, quod adhuc Paulus cum aliis qui erant ex Judæis Chriſtiani, obſervaſſe videtur, ut Judæis ſeſe licite accommodaret: Et proculdubio occaſionem docendi Judæos illo tempore feſto non neglexit.

A Philippis.] Urbe Macedoniæ, de qua ſupra cap. 16. 12. & ſeqq.

Et venimus ad eos.] Nempe illos memoratos ſocios, de quibus ſupra ℣ſ. 4, 5.

In Troada.] Vel potius Troadem.

Uſque ad dies quinque.] Scilicet proficiſcendo intra dies quinque, ſeu die quinto pervenimus.

Ubi contrivimus.] Seu commorati ſumus, *dies ſeptem.*

Verſ. 7. *In una autem Sabbatorum.*] Id eſt prima die ſeptimanæ, quæ jam vocatur dies Solis, ſeu Dominica. Vide Matth. 28. 1. Hinc ut & ex 1 Cor. 16. ℣ſ. 2, apparet jam tunc Chriſtianos præſertim ex Ethnicis converſos, ſolitos eſſe hoc die conventus ſolennes religioſos agere: idque inprimis extra Judæam.

Coactis ſeu *congregatis diſcipulis.*] Id eſt Chriſtianis, qui à Paulo & antea ibi Troade verſato, ſupra cap. 16. 8 erant converſi: & tunc proximis diebus. Acceſſerunt & Pauli comites, nominati ſupra ℣ſ. 4.

Ad frangendum panem.] Non intelligitur hic profanus panis, ut Lyranus putavit, ſed conſecratus, ut eſſet ſymbolum corporis Chriſti. Quod & Syrus & Arabs Interpretes declaraverunt. Vide & ſupra cap. 2. 42, 46. & 1 Cor. 10. 16. Voluit Dominus Jeſus Chriſtus à ſuis diſcipulis, hunc ritum in memoriam ſuam & paſſionis ſuæ celebrari. Luc. 22. 19. 1 Cor. xi. 24, 26. Præmittebantur ſolito tunc more agapæ ſeu convivia fraterna frugalia, & deinde ritus iſte ſacer Euchariſticus peragebatur. Idque videtur conſuetum ut noctu fieret. Quum autem tota iſta actio Euchariſtica a fractione panis denominetur, apparet fractionem tunc eſſe adhibitam, ideoque & nunc adhibendam.

Paulus diſſerebat eis.] Prædicabat verbum Dei, antequam ad ritum Euchariſtiæ celebrandum accederet.

Quum futurum eſſet ut exiret.] Nempe Troade excederet, alio profecturus.

Poſtridie.] Seu ſequente die: Voluit ergo ante ſuum ab illis diſcipulis Troadenſibus diſceſſum, ipſos per verbi Dei ſeu Euangelii prædicationem, docere, monere, atque adhortari & conſolari.

Protenditque ſeu *produxit ſermonem, uſque [in] mediam noctem.*] Quia forſan veſperi inchoavit concionem, & præterea voluit non paucis verbis ſed prolixius perorare. Non ſunt nocturni conventus ſacri omnino improbandi, quando eos res ipſa requirit, ut Act. 12. 12.

Verſ. 8. *Erant autem lampades ſufficientes.*] Seu multæ. Quia nocturno tempore iſte conventus ſacer peragebatur, opus erat luminaribus ad tenebras noctis diſpellendas.

Sed hinc non bene concluditur etiam diurno tempore quum Sol clare lucet, qui omnes lampades & omnes lucernas lumine ſuo exſuperat, ritui Euchariſtico celebrando lucernas eſſe adhibendas. Hieronymus contra Vigilantium, negat cereos aliâ cauſâ accendi in templis quam ad ſolatium nocturnæ caliginis. Sub Veteri Fœdere non eſt mirandum etiam diurno tempore in candelabro templi candelas accendi ſolitas; quia tunc nondum lux clara ſpiritualis affulgebat, ſed umbræ rerum futurarum vigebant.

In illo cœnaculo.] Seu exedra. Græcum nomen notat ſuperiorem contignationem. Vide Act. 1. 13. Talia cœnacula in ſuprema contignatione quam -- tegula ſola tuetur ut ait Juvenalis, cenſentur pro vili parte ædium, qualia tenuioris fortunæ hominibus attribui ſolita. In talibus ecce Apoſtolorum tempore Eccleſia congregabatur, & ſacra Chriſtianorum peragebantur, non in templis magnifice exſtructis.

Ubi erant congregati.] Nempe illi diſcipuli.

Verſ. 9. *Sedens autem quidam juvenis* ſeu *adoleſcens.*] Homo ejus ætatis quæ plerumque ſolet eſſe incauta.

Nomine

Nomine Eutychus.] Græcum nomen ſignificat bene fortunatum: At fuit aliquomodo infortunatus, ſed tamen mox fortunatus, ut patet in ſequentibus.

Super feneſtram.] Locum in ædium parietibus patentem, & apertum, ut apparet: ſicut ſolet fieri in talibus contignationibus atque exedris.

Oppreſſus ſomno profundo.] Ut adoleſcens incautus, ſomnolentus, non attente audiens prædicationem verbi Dei, quum poſſet ſurgens & ſtans expergiſci.

Diſſerente Paulo diutius.] Proprie in Græco *ſuper plus.* Reſpice verſus ſeptimi finem.

Deturbatus à ſomno ſeu *præ ſomno.*] Quum ſomno vires ejus eſſent oppreſſæ, & gravatæ. Non eſt incredibile quod Chryſoſtomus & alii notant, forſan Satanam huic negotio ſeſe admiſcentem hoc egiſſe, ut Eccleſiam illam perturbaret.

Cecidit à tertia contignatione, deorſum.] Ex loco ſatis alto decidit, gravi caſu.

Et ſublatus eſt mortuus.] Nempe aliqui ex ſociis quum eum decidiſſe ſentirent, decurrentes ut eum attollerent, repererunt eum jam omnibus viribus deſtitutum ac vitâ carentem.

Verſ. 10. *Quum autem deſcendiſſet Paulus.*] Tali caſu permotus, interrupto ſermone ſacro, ex illa ſuperiore ædium contignatione, deorſum deſcendit, ad iſtum adoleſcentem, ut ei opem ferret.

Illapſus eſt ei ſeu *ſuper eum incubuit.*] Ut Elias, 1 Reg. 17. 21. & Eliſæus 2 Reg. 4. 34. ſimiliter ſuper mortuos revicturos. Ita eos calore ſuo refovebant.

Et complexus [*eum*].] Manibus circumplectens, ſeu circumprehendens, ita ut eum ex ſolo ſeu pavimento, in platea vel potius cavædio aut poſtico ædium ſimul attolleret.

Dixit: Ne tumultuemini.] Apparet ſocios & amicos iſtius adoleſcentis, iſto ejus caſu & ex eo ſequuta vitæ privatione turbatos, ejulaſſe & lamentatos eſſe cum mœſta vociferatione. Hos Paulus conſolabatur, & vetabat ita lamentari, additâ ratione.

Nam anima ejus in eo eſt.] Sive quod nondum plane fuerit ſpiritus à corpore ſeparatus, quamvis externa vitæ ſigna non apparerent: ſive quod etſi anima jam exceſſiſſet, tamen per preces Pauli, inter complectendum corpus illius adoleſcentis conceptas, reducente eam Deo vel Domino Jeſu, jam in corpus rediret.

Verſ. 11. *Quum aſcendiſſet autem.*] Rurſus in illam contignationem in qua concionem habuerat, ex qua deſcenderat.

Et fregiſſet panem.] Nempe illum conſecratum, qui erat ſymbolum corporis Chriſti, vide ſupra verſ. 7.

Et guſtaſſet.] Id eſt comediſſet. Vide cap. x. 10. Non ſolus autem Paulus iſtum panem ſacrum comedit, ſed una cum aliis diſcipulis, qui eo fine illuc erant congregati. Reſpice ℣ſ. 7.

Ad ſufficienſque.] Scilicet tempus, ſeu ſatis magno tempore.

Colloquutus.] In cœtu illo concionatus. Nam Homiliæ à verbo Græco hic poſito nominatæ ſæpe notant ſermones concionatorum. Sed poteſt hæc vox ſignificare Paulum ita ſermones hoſce poſtremos ibi habuiſſe, ut etiam aliis qui ibi aderant interloquendi facultas daretur. Ut hoc fuerit poſt concionem colloquium. Vide tali ſignificatu colloquendi uſurpatum iſtud verbum infra cap. 24. 26.

Uſque ad diluculum.] Proprie ſplendorem, dum poſt noctis tenebras luceſceret. Ita fuit indefeſſum Pauli & auditorum circa res ſacras ad religionem ſpectantes ſtudium, ut per totam noctem, & ille in docendo, & iſti in audiendo perſeverarent.

Ita.] Id eſt rebus illis peractis, ſeu re illâ factâ, deinde, ſimiliter hæc vox uſurpata eſt Joh. 8. 59. Act. 7. 8. xvij. 33. xxvij. 17. xxviij. 14.

Exivit.] Ex illa domo, & ex urbe Troade, & quidem ita ut pedeſtri itinere incederet, quod indicatur infra ℣ſ. 13.

Verſ. 12. *Duxerunt* ſeu *adduxerunt, autem.*] Nempe intra ædes.

Illum puerum.] Quem ſupra vocavit adoleſcentem ℣ſ. 4, nempe Eutychum delapſum, & jam pro mortuo deploratum.

Viventem.] Rurſus ad vitam revocatum, præter ſpem, mirabiliter reſuſcitatum redivivum.

Et conſolatione affecti ſunt.] Poſt triſtitiam de ejus morte, acceperunt ſolamen ex vita eidem reſtituta. Ita Deus, ſive Dominus Jeſus, caſum illum triſtem quo turbati erant, vertit beneficio ſuo in ſolatium; ac ſermonem ſuum per Paulum prædicatum confirmavit, ac ſibi gloriam conciliavit: & Pauli ipſius per quem hoc beneficium contulit, ab eis diſcedentis, memoriam animis eorum infixit.

Non mediocriter.] Id eſt valde. Ut ſolent poſt adverſos caſus, ſuccedentia læta, evenire lætiora.

Verſ. 13. *Nos autem.*] Nempe Lucas cum aliis Pauli ſociis.

Progreſſi.] Seu præcedentes, prius venientes quam Paulus.

Ad navem.] Qua à Troade ulterius erant vehendi per mare.

Provecti ſumus in Aſſon, ſeu *Aſſum.*] Urbem prope Troadem ſitam, maritimam, portu commodo, alias dictam Apolloniam, ut memorat Plinius.

Illinc recepturi ſeu *ſuſcepturi*, nempe in navem, *Paulum.*] Quem terreſtri itinere illuc euntem ipſi reliquerant, & navi è Troade ad portum hunc vecti erant, quò ille erat venturus, & inde cum eis ulterius profecturus.

Sic enim erat conſtituens.] Proprie *conſtitutus* ſeu *diſpoſitus*, voce paſſivâ poſitâ pro activâ, id eſt ita enim diſpoſuerat, nempe cum ſociis ſuis quum ab ipſo diſcederent colloquutus, ita fieri velle edixerat, atque eis mandaverat.

Quum eſſet ipſe pedibus iturus.] Pedeſtri itinere brevi deambulaturus, Troade ad vicinam Aſſum.

Verſ. 14. *Quum autem congreſſus eſſet nobis.*] Seu conveniſſet nobiſcum.

In Aſſon.] Seu ad vel apud Aſſum.

Recepto ſeu *aſſumto eo.*] Nempe ad ſocietatem ſuam, in navem. Et verſu proxime præcedente & hic vox iſta non ſignificat quaſi ſurſum ſeu in locum aliquem ſuperiorem Paulus ab iis attolleretur.

Venimus Mitylenem.] Leſbi inſulæ urbem præcipuam, ex qua ortus fuit Pittacus Mitylenæus, unus ex ſeptem celebribus Græciæ ſapientibus, olim

uno tempore per diverſa loca florentibus, & Alcæus nobilis poeta Lyricus, & Sappho poëtria.

Verſ. 15. *Et inde abnavigantes, ſuccedente* ſubintelligitur *die*, *devenimus adverſus Chium.*] Seu è regione Chii, inſulæ celebris inter Leſbum, & Samum, vino præſtante Chio quod ibi naſcitur, claræ.

Alterâ autem, ſubintellige *die*, *appulimus Samum.*] Inſulam Ioniæ claram, è qua oriundus fuit Pythagoras Samius, philoſophus: ubi vixit Polycrates Tyrannus diu fortunatus poſtea infortunatus. Unde vaſa fictilia Samia in diverſas regiones deferebantur.

Et quum manſiſſemus in Trogyllio.] Ad Ioniæ promontorium prope Samum: ibi diverſati.

Sequente ſcilicet *die*, *venimus in Miletum.*] Urbem Joniæ claram, in qua natus fuit Thales Mileſius, è ſeptem Græciæ ſapientibus celebribus celeberrimus. Ubi Mileſii piſcatores tripodem aureum reti ex mari extraxerant, dedicatum poſtea Apollini Delphico.

Verſ. 16. *Judicavit enim Paulus*, ſeu decreverat, *præternavigare Epheſum.*] Illam Ioniæ urbem celeberrimam, in qua adverſus eum tumultus fuerat excitatus ſupra cap. 19.

Ut non contingeret, proprie in Græco *fieret*, *ei*, *tempus terere in Aſia.*] Nempe minore, cujus metropolis erat Epheſus. Ratio affertur cur Paulus urbem tam celebrem, & præſertim in qua Eccleſiam Chriſto collegerat, tunc non adierit. Verebatur ſcilicet ne ſi in eam urbem veniſſet, à fratribus Chriſtianis ibi habitantibus diu detineretur.

Feſtinabat enim.] Hujus rationis, rurſus alia ratio adjicitur.

Si poſſibile eſſet ei.] Quia videbatur difficile quum tempus jam breve reſtaret. Non indicatur hoc fuiſſe impoſſibile, imo potius potuiſſe fieri, ideoque ut id fieret, Paulum operam dediſſe.

Diem.] Id eſt ſecundum diem vel ad diem.

Pentecoſtes.] Quinquageſimæ à Paſchatis ſolennitate, qua etiam feſtum ſolenne dictum Pentecoſte, à Judæis celebrabatur. De quo reſpice ad Act. 2. 1.

Fieri in Jeroſolymam.] Id eſt eſſe Jeroſolymis. *eis* pro *ei* ponitur, ut & alibi non raro.

Verſ. 17. *A Mileto autem mittens.*] Nempe aliquem vel aliquos ex ſuis ſociis atque comitibus.

In Epheſum.] Vel potius Epheſum.

Evocavit.] Græce proprie *tranſvocavit*, nempe è loco illo in alium.

Preſbyteros ſeu *Seniores*, *Eccleſiæ.*] Nempe illius Epheſinæ; qui ita dicti non ab ætatis ſenio, ſed quod eſſent velut Senatores, quales fere ex iis qui ætate maturi erant, & ideo prudentia atque authoritate aliis junioribus præcellebant, ad hoc officium aſſumi ſolebant. De iſtis Preſbyteris Eccleſiæ vide ſupra cap. 14. 23. xv. 2, 4, 6, 28. Quamvis in tranſitu, noluit tamen negligere quin hos ſalutaret atque officii ipſorum admoneret.

Verſ. 18. *Ut autem advenerunt ad eum.*] Accerſiti diſcipuli venerunt alacriter ad Magiſtrum in Chriſto, charum, videndum atque audiendum.

Ajit eis.] Sermone ſatis prolixo affatus eſt eos, inſtruens monitis ſalutaribus.

Vos addunt quidam *fratres*, *ſcitis.*] Quia hoc inter vos agebatur, vos ipſos teſtes appello.

A prima die, à qua ingreſſus ſum in Aſiam.] Nempe peculiariter & ſtrictiſſime ita vocatam, illam regionem in qua urbs præcipua fuit Epheſus.

Quomodo vobiſcum omne tempus, ſeu *per omne illud tempus*, *fuerim.*] Id eſt quomodo me apud vos geſſerim. Vide ſimilem loquutionem 1 Theſſ. 2. verſ. 5 & 10.

Verſ. 19. *Serviens Domino.*] Sive Deo Patri, ſive Domino Jeſu, quem Deus fecit Dominum, quem Paulus nominatim Domini nomine ſolet denotare. Quanquam res eodem redit: nam qui Domino Jeſu Filio Dei unigenito ſervit, is per eum ipſi Deo ſervit: nam hac in re Pater & Filius unum ſunt. Servit autem Domino Paulus gloriam ejus pro virili promovens in docendo pie Euangelio, cum præſtatione officiorum charitatis erga Deum & proximos.

Cum omni.] Id eſt omnibus ſpeciebus ac partibus conſummata, non in unâ tantum aut alterâ re, oſtenſâ.

Humilitate ſeu *modeſtia.*] Virtute tali, quæ eſt fundamentum omnium virtutum: quæ cupiditatem honorum & gloriæ frenat, atque ambitioni & ſuperbiæ reſiſtit. Vide Eph. 4. 2. Hanc virtutem inprimis ex ſe ut eximio exemplo diſci voluit Dominus Jeſus, Matth. xi. 29. Indicat Paulus Apoſtolus, ſe quamvis Doctor gentium eſſet, tamen non ſuperbe egiſſe, ſed ſeſe humiliaſſe, non contempſiſſe alios, neque dominium aliquod in fideles quibus docendis præerat uſurpaſſe. Utinam omnes Epiſcopi id imitentur!

Et multis lachrymis.] Non tantum pro ſe ipſo in precibus ad Deum fuſis, ſed etiam pro aliis Chriſtianis; & in admonitionibus atque obſecrationibus, eorum qui officia ſua parum curabant, ex corde miſerante, lachrymas adhibens. Hoc poſtremum maxime hic reſpici apparet infra ℣. 31.

Et tentationibus.] Id eſt periculis atque afflictionibus, ut patet ex ſequentibus. Talibus homines Deo ſervientes, ipſo permittente, ſolent tentari, à diabolo tentatore, per ipſius inſtrumenta, homines malignos, ut exploretur illorum fides, pietas atque patientia. Ita vox tentationum accipitur & alibi, ut 1 Cor. 10. 13. Gal. 4. 14. Jac. 1. 2. 1 Pet. 1. 6. 2 Pet. 2. verſ. 9. Apoc. 3. 10. Talis tentatio Paulo incubuit Epheſi, Act. 19. 23, 26. vide & 1 Cor. 15. 32.

Quæ evenerunt mihi, *in* id eſt *per* vel *ex*, *inſidiis Judæorum.*] Ut Act. 9. 24. xiv. 2, 5. & xx. 3.

Verſ. 20. *Ut nihil prætermiſerim* ſeu *ſubtraxerim*, vel *ſuppreſſerim.*] Nempe occultans & reticens, vel ob metum periculorum, vel ob ſpem lucri.

Eorum quæ conferebant ſeu *conducebant.*] Id eſt utilia erant, nempe ad ſalutem, non ſolum neceſſaria: ſubintelligitur autem *vobis*. Plutarchus inter officia amici veri ponit non ſubtrahere nec reticere quidquam utilium, de diſcrimine adulatoris & amici.

Ut non annunciarem vobis ſeu *quominus annunciarem*, ſeu *prædicarem.*] Nempe ea quæ ad Euangelium ſpectant & dogmata ſalutaria.

Et docerem vos.] Inſtituendo in capitibus religionis, ſecundum verbum Dei, de credendis, & ſperandis, & faciendis.

Publice.

Publice.] In conventibus ſeu congregationibus eccleſiaſticis.

Et ſecundum domos.] Seu per ſingulas domos, privatim, obiens ac viſitans prout oportebat. Talis aſſiduitas in docendo & monendo de officiis, ac viſitatio auditorum ea de cauſa, convenit omnibus bonis Euangelii doctoribus & Eccleſiarum paſtoribus.

Verſ. 21. *Atteſtans* ſeu *teſtificans.*] Id eſt pro certo ſignificans, & clare hæc ob oculos ponens atque ſerio & aſſeveranter docens. Vid. Luc. 16. 28. Act. 18. 5.

Judaiſque & Græcis.] Tum illis qui pro Dei populo jam olim cenſebantur, ſed per peccata erant à Deo averſi, & Jeſum pro Meſſia agnoſcere in eumque credere nolebant; tum iſtis gentibus extraneis, quæ à Dei populo erant alienæ: quæ per Græcos intelliguntur. Ut ſupra cap. 18. 4. xix. 10 & 17.

In Deum ſeu *erga Deum, reſipiſcentiam.*] Seu ad Deum converſionem. De reſipiſcentia, quæ plus eſt quam pœnitentia, ſeu de mutatione mentis à malo in bonum, vide notata ad Matth. 3. 2. Sub qua & fructûs reſipiſcentiæ, ea digni comprehenduntur. Vide ibid. verſ. 8. & Act. 26. 20. Reſpice & Mar. 1. verſ. 15. Luc. 24. 47. Act. 2. 38. v. 31.

Et fidem in Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum.] Cum doctrina de reſipiſcentia fructuoſa, docebat etiam Paulus tum Judæos, tum Gentes extraneas, ut ſuſciperent fidem in Jeſum illum Nazaræнum, qui eſt Meſſias ille populo Judaico à Deo olim promiſſus, jam exhibitus, quem Deus fecit Chriſtum, ſeu Unctum ſuum, Regem populi ſui, & Dominum cœleſtem. Vide Act. 2. 36. In hoc igitur Jeſu Domino ut fiduciam homines collocarent, eique ob ſpem promiſſi præmii cœleſtis, vitæ æternæ ex ejus manibus olim accipiendæ, obedirent; id Apoſtolus docebat. Sub fide autem in Jeſum Chriſtum, continetur & fides in Deum, in quem jam Judæi antea credebant. Nam per Chriſtum credimus in Deum. Vide 1 Petr. 1. 21. & Joh. 12. 44. In his duobus, reſipiſcentia, & fide, continetur ſumma doctrinæ Chriſtianæ. Nulla hic fit mentio tertiæ perſonæ divinæ: ut & alibi ſæpe.

Verſ. 22. *Et nunc* ſeu *nunc autem*, *ecce ego.*] Poſt præteritæ vitæ atque doctrinæ ſuæ commemorationem, nunc prædicit eis res ſibi venturas.

Vinctus Spiritu.] Id eſt à Spiritu Sancto impulſus, ita ut me quaſi vinculis conſtrictum ducat. Vide ſupra cap. 13. 4. Sic de ſuo Jeroſolymam alio itinere Paulus dicit ſe eo aſcendiſſe ſecundum revelationem, Gal. 2. 2, nempe per Spiritum Dei factam. Simile eſt quod dicitur Jeſus deductus in deſertum à ſpiritu, ut tentaretur à Diabolo, Matth. 4. 1.

Vado in Jeruſalem.] Obſequens iſti inſtinctui & ductui Spiritus divini, proficiſcor in illam Judæorum metropolim. Vide ſupra verſ. 16. Jam quarta vice poſt ſuam ad Jeſum Chriſtum converſionem proficiſcebatur Paulus Jeroſolymam.

Quæ in ea occurrent ſeu *evenient mihi*, *non ſciens.*] Non plane ſciebat Paulus in ſpecie, quænam ſeu cujuſmodi afflictiones ipſi eſſent eventuræ Jeroſolymis: præſertim an ibi ſupplicio capitali eſſet afficiendus, an non.

Verſ. 23. *Niſi quod Spiritus Sanctus.*] Afflatus Dei ſacer, Prophetis Dei datus.

Secundum civitatem.] Id eſt per ſingulas civitates, nempe per quas Paulus, iſto itinere ſuſcepto, ibat. Similem dictionem vide Luc. 8. 1.

Atteſtatur.] Clare & aſſeveranter hoc ſignificat: nempe per viros divinos Spiritu Dei afflatos, talia pronunciantes. Vide ſupra cap. 13. 2. & infra cap. 21. verſ. 11.

Dicens: Quod vincula me & afflictiones maneant.] Id eſt quod me hoc exſpectet, ſic ut ſupra verſ. 5, ſimile verbum ſimiliter ſignificat, ſeu quod iſta mihi ſint parata ut fiant, nempe ut vinculis alliger, & affligar: ſcilicet ibidem, hoc eſt ut quædam exemplaria addunt, *in Jeroſolymis*. Ut in quo loco iſte olim Saulus maxime perſequebatur Eccleſiam Chriſti, in eodem pro iſta Eccleſia pateretur.

Verſ. 24. *Sed nullius*, ſcilicet rei, *rationem facio* vel *habeo.*] Id eſt non curo iſta quæ mihi imminent pericula, & mala quod ad carnem attinet, non tanti ea æſtimo, ut propter illa officium meum non præſtem. Paratus ſum abſque timore iſta omnia pati.

Neque habeo animam meam pretioſam mihiipſi.] Anima hic ponitur pro vita iſta temporaria. Ut Matth. 6. 25. x. 39. xvj. 25. Luc. 14. 26. Joh. 12. 25. Philip. 2. 30. Pretioſam animam apud ſe habere dicitur, qui vitæ parcit, ut 2 Reg. 1. 13, 14. Declarat Paulus ſe non ſolum vincula non metuere, ſed nec mortem defugere, propter implendum officium. Ita animæ magnæ quaſi prodigus fuit Paulus Apoſtolus: ſed non proprie prodigus, quando eam in id quod conveniebat, erat impenſurus. Loquitur autem comparate, ſignificans minus caram ſibi eſſe vitam, quam functionis ſuæ abſolutionem. Tali animo forti & mala corporalia atque etiam mortem quanquam atrocem non metuente propter officium, convenit eſſe omnes Chriſti ſervos fideles.

Ut perficiam.] Seu ad finem deducam, ita ut decet.

Curſum meum.] Seu curriculum quaſi in ſtadio decurrendum ad metam præfixam, propoſitum & deſignatum ab agonotheta Chriſto. Vide 1 Cor. 9. 24. De ejuſdem curſus abſolutione loquitur idem Paulus 2 Cor. 4. 7.

Cum gaudio.] Animo alacri atque læto.

Et miniſterium.] Exponit quid per curſum illum intelligat, nempe munus Apoſtolicum, quod ita vocatum etiam Act. 1. 17 & 25. vj. 4.

Quod accepi à Domino Jeſu.] Demandatum ab iſto Domino cœleſti cujus ſum miniſter. Vide Act. 13. verſ. 2. & xxij. 21. Gal. 2. 7. Eph. 3. 8. [1 Tim. 2. verſ. 7. 2 Tim. 1. 11.]

Atteſtari.] Id eſt ut teſtificer, ſeu clare & certo doceam. Vide ſupra verſ. 21.

Euangelium.] Bonum ac lætum nuncium, quod Apoſtoli hominibus juſſu Chriſti annunciabant.

Gratiæ Dei.] Declarat quid iſtud Euangelium in ſe contineat, nempe gratiam Dei erga homines maximam, ſcilicet de vita æterna feliciſſima in cœlis degenda ab hominibus, per fidem vivam in Jeſum Chriſtum abſque operibus Legis obtinenda. Hinc Euangelium ſolet vocari gratia, ut Joh. 1. 17. Rom. cap. 6. 14, 15. Hebr. 12. 15. xiij. 9. 1 Petr. 5. 12.

Verſ. 25. *Et nunc ecce ego ſcio.*] Deo vel Domino Jeſu id revelante per Spiritum Sanctum.

Quod non amplius videbitis faciem meam vos omnes.] Id eſt

Id eſt nemo veſtrum jam poſthac me videbit; per Hebraiſmum. Indicat ſe vel vinculis vel morte impediendum eſſe quominus ad eos revertatur.

In quibus tranſivi.] Id eſt per quos, ſeu per quorum regiones & urbes peragravi.

Prædicans regnum Dei.] Id eſt Euangelium ſeu bonum nuncium, de regno Dei, hoc eſt beatiſſimo ac digniſſimo ſtatu quo homines ex gratia Dei, per Chriſtum ejus, Regem cœleſtem, in cœlis ſunt potituri. Vide Luc. 13. 28. xiv. 15.

Verſ. 26. *Ideo teſtor vobis.*] Ex iis quæ narravit infert proteſtationem; coram Deo proteſtans erga ipſos.

In hodierna die.] Hoc præſenti tempore, ut memineritis.

Quod purus ego [*ſum*] *à ſanguine omnium.*] Id eſt quod mihi non debeat hæc culpa imputari, ſi quis veſtrum pereat in æternum: quia ego fideliter vos docere, & monere non neglexi. Quia plerumque in perdendo aliquo ſanguis ejus effunditur. Et ſolet ſanguis poni pro ſanguinis reatu. Vide Matth. 23. 35. Reſpice ſupra cap. 18. 6. vide Ezech. 3. 19. xxxiij. 4, 5 & 9.

Verſ. 27. *Non enim ſubterfugi* vel *ſubtraxi.*] Sive me ſive ea quæ à me proferri debuerunt. Reſpice ſupra verſ. 20. Rationem affert ſuæ proteſtationis, quod eos fideliſſime & pleniſſime docuerit.

Ut non annunciarem vobis omne conſilium Dei.] Hoc univerſale dictum reſtringendum eſt ad officium Apoſtolicum. Per conſilium Dei intelligitur voluntas iſtius Regis cœleſtis de hominum ſalute atque ejus conferendæ modo & mediis. Hoc ſignificat Apoſtolus, ſe ea omnia quæ hominibus ſperatu creditu & factu ſunt utilia, quæ Deus primus iſtorum author decrevit & ipſi per Jeſum Chriſtum ac per Spiritum ſuum revelavit, clare illis diſcipulis prædicaſſe. De tali conſilio Dei vide Luc. 7. 30. & Eph. 1. 11. Eſt metaphora ab hominibus conſilium ineuntibus de iis rebus quas decernere & ad effectum deducere volunt.

Verſ. 28. *Attendite ergo.*] Id eſt diligenter curate id quod eſt officii veſtri.

Vobis ipſis.] Primum vos diligentes eſtote ac vigilantes circa curam animarum veſtrarum propriarum, ne à vera fide & pietate declinetis, vel in his negligentes ſitis: ſed ita vos geratis ſicut debetis. Vide 1 Tim. 3. 2, 3, 4. & iv. 16.

Et omni vel *toti, gregi.*] Per metaphoram ita vocatur Eccleſia diſcipulorum Chriſti velut ovium, ut Luc. 12. 32. Joh. 10. 16. vide 1 Petr. 5. 2. Hac appellatione ſignificatur, fideles Chriſti debere frequentare congregationes ſacras, & non eſſe ſegreges atque ſolivagos.

In quo vos Spiritus Sanctus poſuit.] Id eſt conſtituit atque præfecit Deus & Chriſtus ejus, per Spiritum ſuum ſeu afflatum ſanctum id fecit: quo Spiritu Sancto repleti Apoſtoli, ejus ope per impoſitionem manuum eos qui Eccleſiis præficiendi erant, donis ſpiritualibus collatis, ad hoc munus ordinarunt. Vide Act. 14. 23. & 2 Tim. 1. 6. Spiritui Dei Sancto tribuitur hoc opus, iſtos Paſtores conſtituendi, non quod Spiritus Sanctus ſit perſona, ſed quod Deus per Spiritum ſuum Apoſtolis datum id fecerit. Ita ſupra cap. 4. 18. dicitur quod manus & conſilium Dei quiddam definiverit. Nec tamen ideo iſta manus vel conſilium Dei eſt aliqua perſona.

Epiſcopos.] Græcum nomen ſignificat Inſpectores, quod officium ipſis ſit demandatum ſeu præfectura commiſſa inſpiciendi vigilanter atque diligenter & curandi ea quæ ad auditorum fidem & mores ſpectant, iiſque circa ſalutem animarum proſpiciendi. Vide ſupra cap. 1. 20. Qui ſuperius ℣ſ. 17 vocati ſunt Preſbyteri, iidem nunc vocantur Epiſcopi. Unde apparet non fuiſſe in primitiva Eccleſia Chriſtiana ita diſtincta Epiſcoporum & Preſbyterorum officia atque gradus, ſicut nunc apud aliquos diſtinguuntur. Vide & Tit. 1. 5, 7. & 1 Petr. 5. 1, 2. Et notandum eſt hic unius Eccleſiæ Epheſinæ non unum Epiſcopum, ſed plures nominari.

Ut paſcatis.] Nempe pabulo ſpirituali, id eſt gubernetis atque dirigatis, in bonum & commodum iſtorum qui gubernantur. Metaphora ſumta ab officio eorum qui greges pecorum paſcunt. Vide Matth. cap. 2. 6. Joh. 21. 16. Iſti Paſtores ſpirituales à Deo præfecti paſcendo gregi non ſuo ſed Domini ſui, ſupremi Paſtoris, debent bono gregis conſulere, & ſalutem ejus procurare, verbo Dei & ſalutaribus monitis, paſcentes. De quorum officio vide 1 Petr. 5. verſ. 1, 3. Et non eſſe ſimiles illis malis paſtoribus, de quibus Ezech. 34.

Eccleſiam.] Id eſt conventum atque congregationem & cœtum ſeu coitum multorum diſcipulorum, ſalutarem doctrinam profitentium. Reſpice Matth. cap. 16. 18. & xviij. 17. Non igitur ipſi Epiſcopi ſoli ſunt Eccleſia, multo minus unus aliquis Epiſcopus Epiſcoporum. Nam & Eccleſia Græce convocationem ſignificat, & ecce hic ab Epiſcopis diſtinguitur Eccleſia. Vide & Philip. 1. 1.

Dei.] Nullus Epiſcoporum exiſtimare debet Eccleſiam quam paſcit ita eſſe ſuam ut ipſe ſit ejus Dominus. Nam Eccleſia eſt grex Dei 1 Cor. 1. 2. x. 31. xj. 16. 2 Cor. 1. 1. Videatur & locus paulo ante citatus 1 Petr. 5. 2, 3, & Eccleſia Domini Jeſu Chriſti. Matth. 16. 18. Rom. 16. 16. Vox iſta *Dei* non eodem modo in exemplaribus habetur. Beza teſtatur in quinque exemplaribus ſe legiſſe *Domini*, & *Dei*. Aliqua exemplaria Græca non pauca ſimpliciter habent *Domini*. Per quem Dominum ex more loquendi Apoſtolico merito intelligitur ille qui à Deo Altiſſimo factus eſt Dominus cœleſtis Act. 2. 36. ille cum uno Deo ex quo omnia, colendus Chriſtianis Dominus per quem omnia, 1 Cor. 8. 6. Syrus Interpres habet hoc loco *Chriſti*. Certe hoc cum ſequentibus optime convenit.

Quam acquiſivit.] Seu comparavit ſibi in poſſeſſionem, ut iſta Eccleſia ſit populus ejus peculiaris. Vide Eph. 1. 14. & 1 Petr. 2. 9.

Per proprium ſanguinem.] Id eſt ſuum. Nam in Sacris Literis vox *proprius* opponitur alieno. Ut Joh. 1. 11, 42. x. 3, 4, 12. Act. 4. 23. Rom. xi. 24. 1 Cor. 6. 18, & alibi paſſim. Indicat quali impendio iſte Dominus iſtum gregem, ſeu Eccleſiam ſuam ſibi acquiſiverit; nempe impenſo in id ſanguine ſuo. Si in verbis proxime præcedentibus legatur nomen *Domini* ita ut per eum intelligatur Dominus Jeſus, vel *Chriſti*, res erit plana: quippe Jeſus Chriſtus ſanguinem

guinem ſuum proprium atrociter fundi permiſit, ut per eum ſuium, huoc populum qui eſt Eccleſia ipſius, ſibi emeret: quippe per mortem ſanguinolentam toleratam adeptus eſt à Deo Patre poteſtatem Eccleſiæ in nomen ſuum colligendæ, & ad regnum cœleſte perducendæ, ſecondùm prophetiam Eſa. 53. 50, 11, 52. Quod ſi legatur *Dei*, & per Deum abſolute ac ſubjective poſitum, ex uſu Sacræ Scripturæ, Deus ille Altiſſimus qui à nullo eſt ſed à ſeipſo, nempe Deus Pater intelligatur; certum eſt Deum non habere proprie in ſe ſanguinem. Ideo vel ita hoc eſſet accipiendum, ut ſanguis Filii Dei unigeniti Jeſu Chriſti cenſeantur eſſe ſanguis ipſius Dei Patris, quia & ipſe iſte Jeſus Chriſtus totus Dei eſt, & ſanguis ejus in poſſeſſione Dei Patris fuit, & hujus juſſu impenſus eſt pro hominibus. Dixit alibi idem Paulus de ſervis Dei loquens, & corpus & ſpiritum eorum eſſe Dei, 1 Cor. 6. 20. Vel ita accipienda erunt hæc verba ut ſignificent Deum nempe Patrem acquiſiviſſe Eccleſiam per ſanguinem proprii, nempe Filii ſui: admiſſa in verbis Græcis trajectione. Et ſane quidam legunt ita, *per illum ſanguinem illius proprii*. Quemadmodum verba Græca exponi poſſunt.

Notandum eſt ad redimendos à miſerrima ſervitute Diaboli, homines, & Deo emendos ut eſſent populus ejus tam eximium pretium eſſe adhibitum, nempe ſanguinem ipſius Filii Dei unigeniti Jeſu Chriſti. Vide Hebr. 9. 12. 1 Petr. 1. 18, 19. Apoc. cap. 5. 9. Tali magno pretio impenſo ad iſtum populum acquirendum, conſtat populum hunc qui eſt in Eccleſia Chriſti, eſſe ipſi Chriſto valde carum. Ideo tanto magis curandum eſt Paſtoribus Eccleſiæ ut iſtum populum ſibi à Chriſto commiſſum bene ac diligenter paſcant.

Verſ. 29. *Ego enim ſcio hoc.*] Revelante Domino per Spiritum illum Sanctum. Ut ſupra ℣ſ. 25.

Quod ingredientur poſt abitum meum.] Significat Paulus id eventurum poſt ſuum ab illis diſceſſum, imo poſt exceſſum ex hac vita.

Lupi.] Per metaphoram ita vocantur falſi & improbi doctores, dogmatibus pernicioſis gregem Dei ac Chriſti corrumpentes atque perdentes. Vide Sophon. 3. 3, 4. & Matth. 7. 15. De talibus vaticinatus eſt alibi Paulus, 1 Tim. 4. 1, 2. & Petrus, 2 Petr. 2. verſ. 1. & ſeqq. Tales tamen lupos ſpirituales, id eſt falſos doctores ſeu hæreticos, non debent fideles Chriſti qui ſunt oves violentis mediis carnalibus perdere; atque è vita tollere. Nam id & Apoſtoli non faciebant. Sufficit ut ſpiritualibus modis eis reſiſtant veri Paſtores. Vide 2 Tim. 2. 24, 25.

Graves.] Id eſt intolerabiles, ſævi.

In vos ſeu *in medium veſtri.*] Ita ut inter vos verſentur, voſque maligne aggrediantur.

Non parcentes gregi.] Perſeverat in ſimilitudine & allegoria cœpta ℣ſ. 28. Per gregem intelligit diſcipulorum Chriſti, qui etiam oves vocantur, cœtum, ſeu Eccleſiam. Hunc gregem Chriſtianorum iſti lupi abſque miſericordia ſeu commiſeratione male tractaturi, vexaturi, & perdituri, ſignificantur.

Verſ. 30. *Et ex vobis ipſis.*] Ex Epiſcopis ſeu Inſpectoribus ac Paſtoribus Eccleſiæ, quos tunc Paulus alloquebatur, ut patet ex ℣ſ. 28, quanquam notantur non tantum illi ipſi qui tunc ibi erant, ſed etiam eorum ſucceſſores, per alias quoque Eccleſias. Ita etiam legitime vocati ad Epiſcopatum ex Paſtoribus in lupos degenerarunt.

Exſurgent.] Seu exorientur, talia agere aggredientur.

Viri loquentes perverſa.] Docturi dogmata à recto deflectentia, & ipſa Apoſtolorum verba in pravum ſenſum detorturi. Tales temporibus adhuc Apoſtolicis erant Hymenæus, Alexander, Phygellus, Hermogenes, Philetus. 1 Tim. 1. 20. 2 Tim. 1. 15. & ij. 17, 18. Tales erant & Nicolaitæ, de quibus Apoc. cap. 2. 6 & 14, 15. & Gnoſtici, & alii hæretici. Vide & 1 Joh. 2. 18, 19, de præcurſoribus Antichriſti Magni. Magis autem poſt deceſſum Apoſtolorum erumpebant homines falſa docentes, atteſtante Egeſippo, cujus verba allegat Euſeb. in hiſtoria Eccleſiaſtica. Quid mirum igitur quod longiori poſt Apoſtolos tempore, plures etiam Epiſcopi conſpirarint in dogmata pernicioſa ſub titulo traditionum Apoſtolicarum proponenda?

Ut abſtrahant diſcipulos poſt ſe.] Nempe ut eos qui Chriſtiani erant, à vera Chriſti doctrina abductos, ad ſua commenta ſectanda adducant.

Verſ. 31. *Ideo vigilate.*] Ex hac ratione, à magno periculo imminente allata, infert Apoſtolus rurſus adhortationem ad illos Epiſcopos Epheſios, de diligenti cura Eccleſiæ, quam hic notat nomine vigilantiæ: ut quaſi excubitores vigiles attente & circumſpecte præcaveant talia pericula ſpiritualia.

Memores.] Seu memoriâ tenentes quomodo apud vos egerim.

Quod triennium.] Prope tres annos quamvis non integros Paulus Epheſi tranſegit & docuit. Vide Act. 18. 19. xix. 1, 8 & 10.

Noctem & diem non ceſſavi.] Fere aſſiduo, vix unquam intermittens: non ſolum diebus ſed & noctibus agens hoc negotium.

Cum lachrymis monens unumquemque.] Ita pathetice cum magno affectu & conatu monebat officii Apoſtolus illos Epheſios, ut etiam ex commotione animi miſerantis eos qui in officiis erant negligentiores, monitis atque obſecrationibus lachrymas adhiberet, ad ipſos commovendos.

Verſ. 32. *Et nunc commendo vos fratres Deo.*] Diſceſſurus ab Epheſiis ut non amplius ad ipſos rediturus, valedicens eis ut fratribus dilectis, ejuſdem Patris, nempe Dei filiis, committit curam eorum ipſi Deo, ut is eos à malis maxime ſpiritualibus tueatur atque conſervet.

Et ſermoni gratiæ ejus.] Nón tantum Deo illos committit curandos, ſed & ſermoni gratiæ ipſius Dei. Ita perſonæ adjungit rem quæ non eſt perſona, idque in cura hominum ſalutari. Per iſtum ſermonem gratiæ Dei, quidam intelligunt ipſam gratiam ſeu favorem Dei. Sed potius intelligitur Euangelium, in quo gratia Dei ſalutaris hominibus annunciatur.

Qui.] Vel Deus, remotius nominatus, vel ſermo gratiæ qui propius eſt poſitus. Hunc poſteriorem ſenſum ſequuti ſunt Syrus & Arabs, & Eraſmus. Utrumque conſiſtere poteſt, ita ut Deus ea quæ ſequuntur agat ſicut cauſa principalis, at ſermo gratiæ Dei ſicut cauſa media ſeu inſtrumentalis, vel ut

Deus

Deus per iſtum ſermonem ſuum gratioſum iſta faciat.

Poteſt.] Significat non otioſam Dei potentiam, ſed cum voluntate eò propenſâ conjunctam, actuoſam.

Superædificare.] Id eſt inchoatum à me in vobis opus doctrinæ ſalutaris per augmentum inſigne magis promovere. Vide Col. 2. 7.

Et dare vobis hæreditatem.] Proprie ſortis acceptionem, ſeu poſſeſſionem. Intelligit vitam æternam in cœleſti regno ex Dei gratia dandam filiis Dei, ut eam jure hæreditario poſſideant perpetuo. Vide 1 Petr. cap. 1. 4.

In ſanctificatis omnibus.] Seu inter omnes ſanctos, quos Deus per ſermonem Euangelii atque fidem vivam ei adhibitam, & per ſpiritum ſuum ſanctificavit: Inter quos ſi in ſanctitate vitæ permanſerint iſta hæreditas cœleſtis dividetur. Similis loquutio videatur Act. 26. 18. & Eph. 1. 18. & Col. 1. 12. *In* ponitur pro *inter.*

Verſ. 33. *Argentum, aut aurum, aut veſtitum nullius concupivi.*] Proteſtatur Paulus ſe inter Epheſios vixiſſe abſque ſpecie avaritiæ, ita ut & laboris honeſti in docendo ſuſcepti præmia ab illis non requireret, nec accipere vellet. Simile quid fuit in Moſe, Num. 16. 15. & in Samuele, 1 Sam. 12. 3. Sed in Paulo qui & alibi alias non eſt uſus jure vivendi ex ſalario ab auditoribus collato, 1 Cor. 9. 12, 15, & 18. 2 Cor. xi. 9. Philip. 4. 15, quiddam laudabilius, quod mox ſequitur.

Verſ. 34. *Ipſi autem noſcitis.*] Ipſorum quos alloquitur Epheſinorum Preſbyterorum notitiam & conſcientiam appellat, ut iſti ipſum imitentur quantum poſſunt.

Quod uſibus meis.] Quod attinet ad victum & amictum.

Et iis qui erant mecum.] Non tantum ſuis uſibus Paulus providebat ac ſibiipſi neceſſaria quærebat & ſuppeditabat, ſed etiam iis qui ei erant itinerum ſacrorum comites, quales non pauci recenſentur ſupra verſ. 4.

Subminiſtrarunt manus iſtæ.] Paulus Apoſtolus eximius, doctor gentium, labore manuum ſuarum victum acquirebat. De quo ſupra cap. 18. 3. vide & 1 Cor. 4. 12. 1 Theſſ. 2. 9. 2 Theſſ. 3. 8. Quidni etiam alii docti & Doctores inter Chriſtianos, quando poſſunt, proprio labore victum ſibi quærant?

Verſ. 35. *Omnia.*] Id eſt per omnia, ſeu in omnibus, vel omnino. Similis loquutio exſtat, 1 Cor. 9. verſ. 25. x. 33. Eph. 4. 15.

Oſtendi vobis.] Non tantum verbis, ſed etiam factis in me ipſo ut exemplari exhibitis.

Quod ita laborantes.] Cum moleſtia.

Oportet ſuſcipere.] Quaſi manu porrectâ ſuſtentare, ne cadant.

Infirmos.] Debiles quod attinet ad ſpiritum, in fide & pietate, ut Rom. 14. 1. xv. 1. 1 Cor. 9. 22, qui facile offenduntur etiam iis quibus offendi non decet. Ac præſertim eos qui de ipſo Paulo Apoſtolo male ſuſpicabantur, quaſi is Euangelium doceret commodorum corporalium cauſâ.

Meminiſſeque ſermonum Domini Jeſu, quod ipſe dixerit.] Dictum iſtud quod ſequitur non exſtat hiſce verbis expreſſum apud eos qui in Euangeliis Jeſu facta atque dicta enarrarunt. Sed primum poteſt fieri ut Jeſus hoc apophtegma pronunciarit quamvis id non ſit in hiſtoria ſacra narratum, quod Paulus ex traditione ab iis qui à Domino audierunt acceperit: deinde etiamſi non iſtis verbis ſit hoc expreſſum, tamen ſunt in Euangelio quæ indicant tale fuiſſe Jeſu Chriſti placitum.

Beatum eſt dare magis ſeu *potius, quam accipere.*] Primo, quia dare eſt ſignum abundantiæ, at accipere egeſtatis, ut ſcripſit Auguſtin. Deinde, quia dare eſt honeſtius & indicium virtutis, nempe beneficentiæ ſeu liberalitatis, at accipere non eſt virtutis, ſed vel neceſſitatis, vel etiam cupiditatis. Quod & Ariſtot notavit, dum ſcripſit, magis virtutis proprium eſſe, beneficio afficere, quam affici, Ethic. Nicom. lib. 4. cap. 1. Denique potiſſimum ideo, quia is qui dat egentibus beneficia, liberaliter, propterea quia dedit, habebit à Deo compenſationem eximiam, Luc. 12. 33. xvj. 9. xviij. 22. 1 Tim. 6. 19, at qui accipit beneficia, nullam pro ipſa acceptione mercedem obtinebit. Sed tamen non eſt inhoneſtum nec inconveniens, ſi quis pro eo quod labore ſuo honeſto meruit, accipiat præmium, ut ſibi debitum, vide Matth. 10. 10. Luc. 10. 7. 1 Cor. 9. 14. 1 Tim. cap. 5. 17, 18. modo iſta acceptio fiat abſque ſcandalo.

Verſ. 36. *Et hæc dicens* ſeu *quum dixiſſet, poſitis genibus ſuis,* nempe ad terram, flexis, *cum omnibus iis oravit.*] Monitis ad illos Preſbyteros directis, addidit precationem ad Deum, qua proculdubio, inter cætera, hoc precatus eſt ut Deus, in eis quæ ipſos monuit, efficiendis, eos adjuvaret, & gloriam ſuam, cum hominum ſalute, retineret atque promoveret. Geſtus genuum flexionis in precibus eſt ſignum magnæ coram Deo ſubmiſſionis, atque erga eum reverentiæ. Tali cum geſtu ſupplicum preces enixæ peragebantur, à Solomone 1 Reg. 8. 54. 2 Paral. 6. 13. à Daniele, Dan. 6. 10. à Jeſu Chriſto, Luc. 22. 41. à Stephano, Act. 7. 60. à Petro, ix. 40. & ab ipſo Paulo alibi, vide Eph. 3. 14.

Verſ. 37. *Sufficiens* ſeu *magnus, autem factus eſt ploratus omnium.*] Ob Pauli ab illis abitum. Ita ſolet fieri dum amici ab amicis charis ſeparantur.

Et incumbentes in collum Pauli, deoſculabantur eum.] Et hæc erant ſigna amoris, erga ipſum.

Verſ. 38. *Dolentes maxime ob ſermonem quem dixerat, quod non amplius faciem ejus eſſent conſpecturi.*] Vox iſta quæ hic vertitur *dolentes* ſignificat magnum dolorem cum tormento. Satis grave fuit quod ab eis procul diſcederet, ſed gravius adhuc & triſtius quod eum qui ipſos religionem veram docuerat, & in periculis circa religionem imminentibus juvare poterat, jam poſthac unquam videndi ſpes præcidetetur.

Deduxerunt autem eum ad navem.] Comitati & proſequuti ſunt amice uſque ad eum locum, ex quo ulterius erat provehendus: ut cum ipſo adhuc eſſent, eumque viderent & alloquerentur, quamdiu poſſent.

CAPUT XXI.

Verſ. 1. *Quum autem factum eſſet ut proveheremur nos.*] Nempe Paulus cum Luca, & aliis ſociis.

Abſtracti

Abſtracti ab eis.] Vel ſeparati ſimpliciter, ut Luc. cap. 22. 41, vel ægre ab invicem divulſi.

Recta currentes, venimus in Coum.] Cous vel Co inſula inter Cycladas celeberrima: inſignis cultu Æſculapii, & quod eſſet patria Hippocratis Coi, Medicorum, & Apellis, Pictorum, præcipui.

At ſequente ſcilicet *die, in Rhodum.*] Inſulam claram atque inclytam, in qua fuit celebris ille Coloſſus, ſeu ſtatua, Apollini ſive Soli erecta, ex ære fabricata, altitudine centum & quinque pedum; Id fuit unum è ſeptem celebribus mundi miraculis.

Et illinc in Patara.] Urbem Lyciæ maritimam.

Verſ. 2. *Et inventâ navi quæ trajiciebat.*] Id eſt trajectura ſeu tranſfretatura erat.

In Phœniciam.] Regionem Syriæ de qua ſupra cap. xi. 19. In qua celebres urbes Sidon atque Tyrus. Hæc regio ita dicta à Palma, quæ Græce vocatur Phœnix. Ab hac regione profecta gens Punica in Africa conſedit.

Inſcendentes.] Seu conſcenſâ illâ navi, *provecti ſumus.*

Verſ. 3. *Apparentes autem Cypro.*] Id eſt quum nobis apparuiſſet Cyprus, per Hypallagen. De Cypro inſula celebri, quæ regnum quondam conſtituebat, dictum ſupra ad cap. 4. 36. & xiij. 4.

Et relinquentes eam ſiniſtram.] Seu ad ſiniſtram manum.

Navigavimus in Syriam.] Regionem Aſiæ magnæ, cujus regionis pars erat Chananæa.

Et devecti ſumus Tyrum.] Urbem Phœniciæ littoralem, olim celebrem mercatura, & opibus. Vide Eſai. 23. & Ezech. 27. Hebraice vocata Zor, unde quondam dicta Sarra. Hinc oſtrum Sarranum, ſeu purpura.

Illic enim navis exoneratura ſeu *depoſitura erat, onus.*] Nempe id quo erat impleta ſeu ſaburrata, ſcilicet merces.

Verſ. 4. *Et inventis diſcipulis.*] Id eſt Chriſtianis quibuſdam, vide ſupra cap. xi. 19 & 26, illic Tyri habitantibus. Beza ad hunc locum notavit, diſtingui diſcipulos à fratribus, qui infra ℣. 7 nominantur: ut diſcipuli dicantur ubi credentes in Chriſtum adhuc erant diſperſi, nondum conſtitutis ibi Eccleſiis; fratres autem, ubi jam Eccleſiæ erant conſtitutæ. Sed exiſtimo hoc diſcrimen non eſſe firmum. Vide ſupra cap. 9. 26. de Jeroſolymitanis, xj. 29. de Anthiochenis, & xiv. 28. & rurſus xv. 1, 10, 36. xvj. 40.

Manſimus ibi dies ſeptem.] Converſatione cum illius loci Chriſtianis gaudentes.

Qui Paulo dicebant per ſpiritum.] Id eſt quum Spiritu Sancto ſeu afflatu divino revelante cognoviſſent Paulo illic imminere pericula, inde impellente charitate monebant eum,

Ne aſcenderet in Jeruſalem.] Quia prævidebant eum Jeroſolymæ eſſe affligendum, ideo eum ab adeunda Jeroſolyma dehortabantur, ut non incurreret in periculum. At Spiritus Sanctus impellebat Paulum ut iret Jeroſolymam, vide ſupra cap. 20. 22. Non eſt autem iſte ſpiritus quamvis in diverſis hominibus exiſtens, ſibiipſi contrarius, neque ſecum ipſe pugnat. Apparet igitur iſtos Prophetas hoc tantum à Spiritu Sancto dictatum habuiſſe quod Paulum Jeroſolymæ manerent pericula gravia, inde autem, non jam ex dictamine Spiritus Sancti, ſed ex ſuæ rationis collectione, & ex benevolentia erga Paulum, hoc iter ei diſſuaſiſſe.

Verſ. 5. *Quum autem factum eſſet ut nos perficeremus* ſeu *perageremus, illas dies.*] Nempe ſeptem diebus ſuperiore verſu memoratis illic Tyri tranſactis.

Exeuntes, nempe ex urbe Tyro, *vadebamus.*] Nempe pergentes iter noſtrum verſus Jeroſolymam continuare.

Proſequentibus nos omnibus.] Nempe illis Tyriis Chriſtianis.

Cum uxoribus, & liberis, uſque extra civitatem.] Indicatur eorum charitas erga Paulum.

Et poſitis genibus, in littore, oravimus.] De precibus cum ingeniculatione, reſpice notata ſupra ad cap. 20. 36. Precabantur autem in littore, ad oram maris, loco ſolitario, ab urbe remoto. Uſitatas fuiſſe Judæis in jejunio preces littorales apparet ex Tertull. de jejuniis, & adverſus Nationes 1. In precibus iſtis ex occaſione diſceſſus Pauli ſuſceptis, proculdubio continebatur præter alia imploratio opis divinæ, ut tum illi diſcipuli in rebus præſertim ad ſalutem animarum ſpectantibus juvarentur, tum ut iter iſtud Pauli Jeroſolymitanum, evaderet in gloriam Dei.

Verſ. 6. *Et ſalutantes*, vel potius *complexi.*] Cum oſculis, ex more. Reſpice ſupra cap. 20. 1.

Alii alios.] Mutuò, ſeu invicem.

Aſcendimus in navem.] Nempe nos, qui ulterius eramus profecturi.

Illi autem.] Nempe diſcipuli, incolæ Tyri.

Reverterunt in propria.] Id eſt ad ſuam quiſque domum.

Verſ. 7. *Nos autem navigationem peragentes* vel *exſequentes.*] Seu ulterius navigando pergentes.

A Tyro, devenimus Ptolemaïda.] Urbem in Chananæa, ad littus maris mediterranei ſitam, ita denominatam à nomine Ptolomæi Regis Ægypti, reſtauratoris: quæ olim vocata Accho, vide Judic. 1. verſ. 31, ſicut eam Syrus Interpres hoc loco vocat.

Et ſalutatis fratribus.] Id eſt Chriſtianis qui ibi habitabant.

Manſimus diem unam apud eos.] Ab itinere reſpirantes aliquantum & requieſcentes, tum præcipue fratrum converſationi aliquid indulgentes.

Verſ. 8. *At poſtera* ſcilicet *die, egreſſi.*] Nempe Ptolemaïde.

Qui circa Paulum ſcilicet *erant.*] Id eſt Paulus, & qui cum eo erant, comites itineris ejus. Similis loquutio ſupra cap. 13. 13. Aliqua exemplaria omittunt hoc loco iſtas voces.

Venimus in Cæſaream.] Nempe illam prope mare mediterraneum ſitam, de qua ſupra cap. 8. 40, in qua converſus eſt ad Chriſtum ille Cornelius Centurio, ſupra cap. 10. ſed non eadem die qua exiverunt Ptolemaïde, venerunt Cæſaream; nam eſt plurium dierum diſtantia.

Et ingreſſi in domum Philippi.] Qui jam pridem poſtquam convertit ad Chriſtum illum Æthiopem Eunuchum, venerat Cæſaream, vide ſupra cap. 8. verſ. 40. Apparet eum ab illo tempore ibi habitaſſe: & notandum eſt eum ibi habuiſſe domum ſuam.

Euangeliſta.] Ita vocatur non quod Euangelicam

hiſtoriam ſcripſerit, ut nunc vulgo tales ita vocantur, ſed quod Euangelium prædicaverit. Vide ſupra cap. 8. 5, 6 & 12. Hoc ſignificatu hæc vox ponitur & alibi, ut Eph. 4. 11. & 2 Tim. 4. 5, & notare videtur tales Euangelii præcones qui non erant certæ Eccleſiæ affixi.

Qui erat ex illis ſeptem.] Nempe ex Diaconis Jeroſolymæ electis. Reſpice ſupra cap. 6. 5. Sed è Diacono, miniſtrante menſis, ſeu victui pauperum procurando, promotus eſt ad munus præſtantius ut eſſet præco Euangelii.

Manſimus apud eum.] Diverſati atque hoſpitio uſi, ut fratres apud fratrem, gaudentes converſatione ejus & aliorum qui Cæſareæ habitabant Chriſtianorum.

Verſ. 9. *Huic autem erant filiæ.*] Apparet hunc Euangelii præconem habuiſſe uxorem, ex cujus conjugio filias ſuſceperat.

Virgines.] Quæ tunc nondum nupſerant, ſed poſtea eas nupſiſſe ſcribit Clemens Alexandrinus. Quodſi in virginitate perſeverarunt, non apparet eas in monaſterium aliquod ſe recluſiſſe, ſed in domo patris cum eo habitaſſe, quamvis *quatuor* eſſent.

Prophetantes.] Quæ ſpiritu prophetico erant præditæ, ut eo revelante poſſent prædicere futura: ſicut Debora uxor Lapidoti, Judic. 4. 4. & Hulda 2 Reg. cap. 22. 14. & illa vidua Anna Prophetiſſa Luc. 2. 36. Ita non tantum viris ſed & fœminis pietate inſignibus tunc ſpiritum propheticum Deus impertiebat. Vide Joël. 2. 28. & Act. 2. 17, 18.

Verſ. 10. *Permanentibus autem nobis*, ſcilicet illic Cæſareæ, *dies plures.*] Quippe tum Philippi & aliorum Chriſtianorum converſationi ſacræ indulgentes, tum ab itinere præterito marino interquieſcentes, & ad futurum iter pedeſtre ſeſe præparantes.

Devenit quidam à Judæa Propheta nomine Agabus.] De quo reſpice ſupra ad cap. xi. 28, 29.

Verſ. 11. *Et.*] Particula copulativa poſita loco pronominis relativi, *is* vel *qui*.

Veniens ad nos, & tollens ſeu *ſumens, zonam Pauli.*] Id eſt cingulum quo is ſeſe præcingebat.

Vinciensque ſeu *ligans*, nempe illa zonâ, *ſibi* vel potius *ſuas*, *manus & pedes.*] Aliqui pro *ſibi* legunt *ipſi*. Inter Græcas voces, quarum illa eſt *αὑτῷ*, iſta *αὐτῷ*, reſpectu ſcriptionis parva ac differentia. Videtur tamen probabilius Agabum Prophetam, ex more Prophetarum, potius ſibi ipſi quam Paulo, manus & pedes ligaſſe. In more fuit Prophetis ut ea quæ verbis prædicebant, percipienda auribus, etiam per ſymbola externa oculis exponerent. Ut Eſa. 20. verſ. 2, 3. Jer. 13. 1, 4. xxvij. 2. Ezech. 4. toto & v. 1. ſeqq. & xij. 3. ſeqq.

Ajit: Hæc dicit Spiritus Sanctus.] Non ita ut extra in aëre hæc vox audita fuerit: nam hac ratione potuiſſet exiſtimari Deum Patrem vel Jeſum Chriſtum eam per Angelum pronunciaſſe. Sed quod Agabo Prophetæ, per Spiritum Sanctum, id eſt afflatum Dei, in ipſo exiſtentem, hoc ſuggeſſum fuerit, ut talia divinitus ſibi revelata pronunciaret. Vide ſupra cap. 13. 2.

Virum cujus eſt zona iſta, ita vincient in Jeruſalem *Judæi, & tradent in manus Gentium.*] Id eſt Paulum: quæ prophetia impleta eſt eventu, infra ỳ. 33.

Verſ. 12. *Quum autem audiſſemus iſta, rogabamus noſque.*] Pauli itinerum comites, ut Lucas & Ariſtarchus & Trophimus.

Et illi loci incolæ.] Qui Cæſareæ habitabant Chriſtiani.

Ut non aſcenderet ipſe, nempe Paulus, *in Jeruſalem.*] Id faciebant ex charitate erga Paulum, & erga Eccleſias Chriſti, quibus is uſui eſſe potuit.

Verſ. 13. *Reſpondit autem Paulus: Quid facitis plorantes.*] Id eſt cur hoc facitis, quod ploretis? vide ſimilem loquutionem Marc. xi. 5, affectum eorum humanum quamvis ex animo erga ſe amico profectum, ſed intempeſtivum & inutilem, coërcuit.

Et confringentes meum cor.] Quaſi conterentes ſeu comminuentes. Per metaphoram, contritio cordis, vocatur, animi afflictio, per contriſtationem, ut Luc. 4. 18. Hæc ita dicebat Paulus, quod animum ejus propenſum ad obediendum Dei voluntati, etiam cum perpeſſione rerum corpori moleſtiſſimarum, iſti ſuis contrariis precibus & ploratibus turbarent.

Ego enim non ſolum vinciri.] Quod quamvis moleſtum, tamen minus eſt.

Sed & mori.] Scilicet morte præternaturali, aliquo atroci mortis genere affici, atque necari.

In Jeruſalem.] Textus Græcus habet hic caſum quartum, quaſi *in Jeroſolymam* ſed ſignificatur, *Jeroſolyma, ois* poſito pro *ᾳ*. Sicut ſupra cap. 20. 16.

Paratè habeo.] Id eſt paratus ſum. Ita in animo meo propoſui & inſtitui, ut talia ſubire atque perpeti non detrectem. Vide ſupra cap. 20. 24.

Pro nomine Domini Jeſu.] Id eſt propter Dominum meum Jeſum, propter ejus gloriam, ut ea etiam per mortem meam promoveatur. Nomen alicujus pro aliquo poni, uſitatum eſt. Ut Joh. 2. 23. iij. verſ. 18. &c. & Act. 9. 15.

Verſ. 14. *Quum autem non ſuaderetur ipſe.*] Id eſt quum non pateretur ſibi perſuaderi, nempe id quod ſuadebamus, ne Paulus Jeroſolymam ad pericula ſubeunda proficiſceretur: quum nollet noſtris dictis aſſentiri.

Quievimus.] Non amplius voluimus ei diſſuadere iter Jeroſolymitanum, ſed ejus dictis acquieſcentes, aſſenſi ſumus.

Dicentes: Voluntas Domini fiat.] Pii homines quamvis initio aliter exiſtimatunt, tamen voluntati Dei hoc ſubjiciunt, ut non humana voluntas, ſed divina effectum obtineat. Ita Chriſtus ipſe Dei filius unigenitus voluntatem ſuam de non patienda dira afflictione ſubjecit voluntati Dei Patris. Vide Luc. cap. 22. 42. Id omnes Dei ſervos convenit imitari.

Quanquam per iſtum Dominum hoc loco poteſt merito intelligi ipſe Dominus Jeſus, cujus mentionem Paulus ipſe fecit verſu proximo.

Verſ. 15. *Poſt dies autem iſtas, apparatu facto.*] Quaſi vaſis ſeu ſarcinis noſtris collectis, ad demigrandum, remotis impedimentis atque obſtaculis, itineri nos accingentes.

Aſcendebamus in Jeruſalem.] Ibamus Jeroſolymam. Quidam exiſtimant verbum aſcendendi in talibus verſus Jeroſolymam itineribus, quod Jeroſolyma eſſet aliis locis altior. Sed ſolet hoc verbum ſumi pro ſimplici profectione in aliquem locum. Ut Gen. 35. 1. xlv. 9. xlvj. 29 & 31.

Verſ. 16.

Verſ. 15. *Simul iverunt autem, & diſcipulorum.*] Id eſt Chriſtianorum. Quædam exemplatia huic voci *diſcipulorum* expreſſe præmittunt *aliqui*, alia autem ſubintelligunt.

A Cæſarea.] Illa urbe in qua Philippus Euangeliſta habitabat, ex qua tunc Paulus exibat.

Nobiſcum.] Id eſt cum Paulo & ejus comitibus ſimul ituti Jeroſolymam.

Ducentes.] Nempe *ſecum*, ut aliqui addunt: eum qui forte Jeroſolymis venerat Cæſaream, inde rurſus Jetoſolymam revertentem in comitatu habentes.

Apud quem hoſpitaremur.] Nempe ut Paulus cum ſociis, domi ejus diverſaretur, atque hoſpitio uteretur, Jeroſolymis per feſtum Pentecoſtes. Quamvis alias dictum ſit Jeroſolymitanos fratres habuiſſe omnia communia, atque etiam domos vendidiſſe Act. 4. 32, 34, tamen iſte videtur ibi habuiſſe domum ſuam, non communem, in qua etiam hoſpites multos poſſ:t ſuſcipere.

Mnaſonem quendam Cyprium.] E Cypro inſula oriundum.

Antiquum diſcipulum.] Id eſt qui jam pridem fuit ex numero diſcipulorum Chriſti, & forſan ipſum Jeſum Chriſtum docentem audivit.

Verſ. 16. *Factis autem nobis in Jeroſolymam.*] Id eſt quum autem venissemus Jeroſolymam. Ita fieri pro advenire ſumitur & alibi. Ut Marc. 6. 2. Joh. 6. 21. Et hac verbi iſtius ſignificatione poſita, iſta *in Jeroſolymam* accipientur proprie: alias εἰς eſſet poſitum pro ἐν. Vide ſupra yſ. 13.

Libenter ſuſceperunt vel *exceperunt nos fratres.*] Id eſt Chriſtiani qui degebant Jeroſolymæ, amice nos ſalutarunt, & adventum gratulati, gaviſi ſunt.

Verſ. 17. *At ſequente* ſubintelligitur *die*, *introivit Paulus nobiſcum.*] Cum Luca & aliis itineris comitibus.

Ad Jacobum.] Illum minorem, Alphæi filium, qui Eccleſiam Jeroſolymitanam gubernaſſe videtur. Vide ſupra cap. 12. 17. & xv. 13. & Gal. 1. 19. ij. 9 & 12. Nulla hic fit mentio Petri, nec aliorum Apoſtolorum; unde apparet eos tunc jam à Jeroſolyma abfuiſſe, & in alias oras prædicandi Euangelii cauſa digreſſos fuiſſe.

Omneſque adfuerunt Preſbyteri.] Id eſt Seniores Eccleſiæ Jeroſolymitanæ, non tam ab ætate, quam ab auctoritate & aliis præeundi functione ita nominati. Hi erant velut Senatores Eccleſiaſtici. Vide ſupra cap. 14. 23. xv. 22, 23. Audito adventu Pauli, congregati ſunt, ejus ſalutandi & alloquendi cauſa, ad Jacobum.

Verſ. 18. *Et ſalutatis eis.*] Fraternè, cum complexu, quem vox Græca indicat.

Expoſuit per unum ſingulum.] Id eſt enarravit ordine ſingula, ſeu ſigillatim omnia.

Quæ fecit Deus in Gentibus.] Id eſt inter gentes extraneas, quæ erant à populo Iſraëlitico alienæ.

Per miniſterium ejus.] Non ſibi ut authori attribuebat Paulus ea quæ facta ſunt in Gentibus, bona, in converſione gentium ad Deum verum, & ad Jeſum Chriſtum, ſed Deo ut cauſæ principali talia operanti id adſcripſit, ſe autem poſuit pro cauſa media atque inſtrumentali, quod per ejus prædicationem hoc ſit effectum. De his videndum ſupra cap. xvj. xvij. xviij xix, quæ Paulus poſt ſeparationem à Barnaba geſſit in Macedonia & Græcia, ut Athenis, in Achaïa, Corinthi, & in Aſia Epheſi &c.

Quæ propterea Paulus enarrabat fratribus, ut tum ipſi de his gauderent, atque ſolatium acciperent, tum Deo iſtorum bonorum in propagando Euangelio, & hominibus ad ſalutem adducendis authori, gratias agerent, & gloriam debitam redderent.

Verſ. 19. *Illi autem audientes* vel *quum audiſſent.*] Nempe iſta à Paulo narrata, de Euangelio Chriſti inter gentes propagato.

Glorificaverunt Dominum.] Id eſt celebrarunt laudibus Dominum Jeſum Chriſtum quod is talia per Paulum eſſet operarus.

Dixeruntque ei.] Nempe Paulo.

Conſpicis frater.] Amice eum compellant, volentes ei quiddam perſuadere, & ejus ipſius notitiam appellant.

Quot decies millia ſunt Judæorum credentium ſeu *qui crediderunt.*] Nempe qui fidem in Jeſum Chriſtum, per Euangelium prædicatam ſuſceperunt.

Decies millia ſeu *dena millia.*] Hoc notat proprie nomen Græcum, *myriades*, ſed poteſt ſimpliciter verti *quot millia.* Præter illos quorum fit mentio Act. 2. 41. & IV. 4. & v. 14. vj. 1, non pauci etiam extra Jeroſolymam, aſſenſi erant religioni Chriſtianæ. Hinc apparet Deum ex gente Judaica, quamvis quod ad maximam partem attinet incredula, magnum numerum convertiſſe ad Jeſum Chriſtum. Hæc tanta multitudo credentium, non ſpernenda neque offendenda videbatur.

Et omnes.] Nempe iſti de quibus modo dictum.

Zelotæ Legis exiſtunt.] Id eſt Legem Moſaicam, non ſolum moralem, ſed & ritualem atque cæremonialem, ſtudioſiſſime retinent, & cum magno ardore atque fervore animi ſectantur, & ſi quid contra eam fiat ægerrime ferunt. De tali zelo, vide Rom. x. verſ. 2. Gal. 1. 14. Etiam ii ex Judæis qui Chriſtianiſmum erant amplexi, tamen adhuc umbras illas obſervandas putabant, idque durabat uſque ad Jeroſolymorum urbis & templi excidium: imo poſtea quoque aliquamdiu inter eos qui Nazaræi vocabantur. Talibus in veritate nondum plene inſtitutis, in rebus ejuſmodi, quamvis tunc jam non neceſſariis, ſed à Deo quondam præceptis, aliquantum indulgere, Chriſtiana charitas ſuadebat.

Verſ. 20. *Edocti ſunt autem de te.*] Proprie Græcum verbum ſignificat *ſono inſtituti ſunt*, id eſt ex aliorum narratione id auditinne acceperunt.

Quod apoſtaſiam ſeu *defectionem doceas à Moſe.*] Id eſt à Lege per Moſen tradita. Quamvis Paulus non plane doceret, Moſaica inſtituta jam tunc Judæis fuiſſe protſus abjicienda. Imo ipſe accommodabat ſeſe eis in talibus, ut Act. 16. 3. 1 Cor. 9. 20. Sed docebat cæremonias illas, Meſſia revelato, jam non eſſe neceſſarias ad ſalutem.

Eos qui per Gentes [ſunt] omnes Judæos.] Qui inter gentes à populo Judaico diverſas ſparſi habitabant.

Dicens: Ne circumcidant ipſi filios.] In Græco eſt generalius *progenies* ſeu *liberos*; ſed intelliguntur nati, non natæ, quia has circumcidi Lex non jubebat.

Neque conſuetudinibus, id eſt in conſuetudinibus, *ambulent.*] Hoc eſt ne & alios ritus patrios, legales, obſervent. *Ambulare* ſignificat per Hebraiſmum vitam inſtituere. Sic Marc. 7. 5. Rom. 6. 4. viij. 1. 1 Theſſ. 4. 1 & 12. &c.

Verſ. 22. *Quid igitur eſt?* ſubintellige *faciendum*.

Omnino oportet multitudinem convenire.] Id eſt non poteſt fieri quin turba diſcipulorum ex Judæis collectorum ad te viſendum concurrat.

Audient enim quod veneris.] Nempe huc, Jeroſolymam.

Verſ. 23. *Hoc igitur fac quod tibi dicimus.*] Ut eorum ſcandalum atque offenſionem prævertas, & avertas, obſequere aliquantum.

Sunt nobis viri quatuor votum habentes ſuper ſeipſos.] Non Naziræi ſeculi, hoc eſt perpetui, ſed Naziræi dierum, ſeu ad certos dies: qui inter alia vovebant, ſe comam ad tempus non tonſuros. De his vide Num. 6. 2, 5. & Act. 18. 18.

Verſ. 24. *Hos aſſumens.*] Nempe in ſocietatem.

Purificator cum eis.] Id eſt obſerva ea quæ ad votum Naziræatus pertinent. Ut erat abſtinere a vino, & à tonſione capitis, &c. ne ſcilicet talibus polluerentur, ſeu communes fierent, & præparare ſe ad oblationes Deo offerendas.

Et impende ſumtum ſuper eis vel *cum eis.*] Nempe adde etiam tuam partem ſumtuum, in victimas & oblationes, quas Naziræi Deo offerre debebant.

Ut radant caput.] Expleto tempore votivo, comam deponant, ante fores tabernaculi conventùs, oblatis ſacrificiis.

Et, id eſt *tunc*, *cognoſcent omnes*, *quod eorum quæ de te edocti ſunt.*] Seu auditione acceperunt, reſpice ſupra ℣ſ. 21.

Nihil eſt.] Id eſt quod iſta ſint falſo narrata.

Sed incedis & ipſe Legem cuſtodiens.] Nempe Moſaicam, etiam cæremonialem, facto obſervans, non contemnens, neque vetans.

Verſ. 25. *De iis autem qui crediderunt* [*ex*] *gentibus.*] In textu Græco, de credentibus gentibus. Occurritur objectioni de iis qui ex gentibus fidem in Chriſtum ſuſceperunt, ne ipſi hac ratione videantur etiam ad ritus Legis Moſaicæ obſervandos obligari.

Nos epiſtolam miſimus.] Scilicet ad eos, ex Synodo Jeroſolymitana, vide ſupra cap. 15. 20, 23 & 30.

Judicantes.] Seu decernentes, communi Eccleſiæ decreto.

Ut nihil tale ſervent ipſi.] Nempe nullos ritus Moſaicos, quos eis aliqui ſub neceſſitate ad ſalutem conſequendam imponere conabantur, cap. 15. 1 & 5.

Si non, vel *niſi*, *ut caveant ipſi*, *& idolis immolatum*, *& ſanguinem*, *& ſuffocatum.*] Scilicet edere, *& ſcortationem.* Hæc pauca, iſtis erant ad obſervandum præſcripta, de quibus ſupra cap. 15. 29.

Verſ. 26. *Tunc Paulus.*] Obſequutus illi fratrum monito, vitandi ſcandali cauſâ.

Aſſumens illos viros.] De quibus ſupra ℣ſ. 23, 24.

Sequente proprie *continente*, *die*, *cum eis purificatus.*] Nempe reſpectu immunditiæ legalis, ſeparans ſeſe ab iis qui communes cenſebantur. Vide ſup. ℣ſ. 24.

Intravit in templum.] Illud Jeroſolymitanum.

Denuncians.] Manifeſtum faciens ſermone ſuo, ſeu profitens, nempe coram Sacerdotibus.

Expletionem dierum purificationis.] Id eſt intra quot dies votum Nazariatus ab ipſo & ipſius ſociis implendum eſſet. Vide Num. 6. 13.

Uſquequo offerretur pro unoquoque eorum oblatio.] De hiſce pro Naziræis oblationibus, agni & agnæ, & arietis, atque placentarum ac laganorum, vide Num. 6. 14, 15. Non eſt autem veriſimile omnes illos una die votum Naziræatus expungere debuiſſe.

Verſ. 27. *Quum autem futurum eſſet ut ſeptem dies perficerentur.*] Quos Paulus Naziræatus ſui termino aſſignaſſe videtur.

Ii qui ab Aſia [*erant*] *Judæi.*] Nempe qui ab Epheſo venerant Jeroſolymam ad feſtum ſolenne Pentecoſtes, ibi celebrandum.

Conſpicati ipſum, ſcilicet Paulum, *in templo.*] Illo Jeroſolymitano, verſantem.

Confuderunt ſeu *concitarunt*, *omnem turbam.*] Id eſt populi Judaici multitudinem.

Et injecerunt manus ſuper eum.] Prehendentes violenter Paulum. Ita ea quæ de Pauli captivitate & afflictionibus Jeroſolymæ eventuris, à Deo per ſpiritum propheticum prædicta fuerunt, ex inſperata occaſione ad eventum deducebantur.

Verſ. 28. *Clamantes: Viri Iſraëlitæ*, *adjuvate* ſeu *ſuccurrite.*] Ita quiritabantur vociferatione implorantes opem aliorum Judæorum, ad Paulum affligendum & opprimendum.

Hic eſt ille homo qui contra populum, nempe Dei Iſraëliticum, *& Legem.*] A Deo per Moſem traditam.

Et locum hunc.] Templum Jeroſolymitanum Sanctum.

Omnes ubique docet.] Quod doceret Paulus non ſolos Judæos eſſe pro populo Dei habendos, præſertim qui ſint contumaces, ſed etiam eos qui ex gentibus externis, fidem in Meſſiam ſuſciperent, & Legem cæremonialem jam poſt Meſſiam exhibitum non eſſe obſervatu neceſſariam, præſertim iis qui ex gentibus ad religionem veram accederent, & non eſſe alligatum cultum Dei ad templum Jeroſolymitanum. Similis accuſatio & criminatio inſtituta eſt adverſus Stephanum ſupra cap. 6. 13, & adverſus Paulum ac ejus ſocios cap. 17. 6.

Adhucque ſeu *inſuperque*, *Græcos.*] Id eſt gentiles, profanos, à populo Dei alienos.

Introduxit in templum.] Nempe in illam ejus partem, in quam populo Iſraëlitico, & iis qui ex illo erant mundi, aditus patebat, in quod alienigenas ſacris Iſraëliticis non initiatos ingredi nefàs erat, & capitale habebatur. Alioqui erat atrium exterius in quod & gentilibus intrare licebat.

Et communem fecit.] Id eſt polluit atque profanavit. Vide Matth. 15. 11, 18, 20. & Act. 10. 15.

Sanctum locum iſtum] Nempe templum cultui Dei Iſraëlitici conſecratum.

Verſ. 29. *Erant enim antea videntes.*] Id eſt viderant enim antea, ſcilicet aliqui ex illis.

Trophimum Epheſium.] Sibi utpote Epheſo venientibus, notum, quod eſſet Græcus, gentilis incircumciſus, Judaicæ religioni non initiatus; de quo Trophimo dictum ſupra cap. 20. 4.

In civitate ſeu *in urbe.*] Nempe Jeroſolymitana.

Cum eo.] Id eſt cum Paulo in comitatu & ſocietate familiari converſantem.

Quem

Quem exiſtimabant quod in templum introduxiſſet Paulus.] Etſi id non viderent, tamen re non exploratâ ſuſpicabantur & affirmabant temere, ex conjectura incerta. Ita ſolent homines malitiâ occœcati.

Verſ. 30. *Commotaque eſt civitas tota.*] Id eſt omnes prope cives & incolæ Jeroſolymitani: permoti illo clamore iſtorum Judæorum, à turba illius populi ibi tunc proxime latius dimanante.

Et factus eſt concurſus populi.] Ut ſolet fieri ad vociferationes, & ad rumorem alicujus facti extraordinarii.

Et apprehendentes Paulum, trahebant eum extra templum.] Ne locum ſacrum ſanguine ejus quem effundere parabant, polluerent.

Et ſtatim clauſa ſunt fores.] Levitæ janitores januas templi clauſerunt, ne forte in tali concurſu populi, gentiles aliqui ex quorum occaſione tumultus iſte exoriebatur, qui Pauli amici cenſebantur, ipſius ulciſcendi cauſa irruptionem in templum facerent.

Verſ. 31. *Quærentibus autem.*] Id eſt conantibus & ſtudioſe volentibus, nempe illis Judæis.

Eum, id eſt Paulum, *interficere.*] Vitam ei atrociter eripere.

Aſcendit dictum.] Id eſt pervenit iſte rumor, narratum eſt de iſto tumultu.

Tribuno.] Græcè Chiliarcho, quaſi mille militibus præfecto.

Cohortis.] Militum qui præſidium tenebant circa templum, in porticibus, ut temporibus feſtis, tumultus prohiberent. Vide Joh. 18. 3 & 11.

Quod tota confunderetur Jeruſalem.] Id eſt ad tumultum eſſet concitata. Ut ſupra verſ. 27.

Verſ. 32. *Qui, ex ipſa.*] Scilicet illa hora, ſeu ſtatim, eodem momento.

Aſſumens milites & centuriones.] Tum ſimplices milites, tum etiam militum centuriis præpoſitos.

Decurrit ſuper eos.] Vel ad eos, forſan ex arce.

Illi autem.] Nempe Judæi tumultuantes.

Videntes tribunum & milites.] Qui tumultuantibus erant terrori, accurrentes ad tumultum coërcendum.

Ceſſarunt verberantes, id eſt verberare, ſeu à verberando, *Paulum.*] Apparet eos ipſum antea multaſſe plagis, tunc autem territos, deſiiſſe. Ita Deus ad defendendum ac liberandum ſervum ſuum fidelem, ne tunc à furentibus Judæis occideretur, excitavit Tribunum militum, Ethnicum.

Verſ. 33. *Tunc appropinquans tribunus, apprehendit eum.*] E manibus Judæorum ereptum. Vide infra cap. 24. 7.

Et juſſit vinciri catenis.] Putans eum eſſe reum criminis alicujus gravis, quod ita à turba hominum verberaretur, ac cæderetur: & volens populo tumultuanti oſtendere, ſe eum non ideo rapuiſſe ut liberum & impunitum dimitteret. Ita turbam tumultuantem ſedare voluit.

Duabus.] Non unâ catenâ alligatus eſt Paulus, ſed binis: quippe alterâ manus, alterâ autem pedes ejus conſtringebantur. Ita impletum eſt quod ei prædixit, & futurum eſſe deſignavit Propheta Agabus, ſupra ℣ſ. 11.

Et percontatus eſt, quiſnam eſſet, & quid feciſſet.] Ut cognoſceret cauſam ob quam tantopere cum tanto tumultu cæderetur.

Verſ. 34. *Alii autem aliud quid.*] Id eſt diverſi diverſa.

Vociferabantur, in turba.] Ut ſolet fieri in concurſu tumultuario populi imprudentis. Vide ſupra cap. 19. 32.

Quum non poſſet autem cognoſcere certum.] Id eſt quid veræ cauſæ huic rei ſubeſſet.

Propter tumultum, juſſit duci eum in caſtra.] Vel potius in caſtrum, ſeu arcem; nam in urbe ipſa non ſolent proprie caſtra, in quibus multa tentoria militaria ad tempus figuntur, collocari. Videnda & ſequentia.

Verſ. 35. *Quum autem factus eſſet* ſeu *veniſſet.*] Vide ſupra ℣ſ. 17.

Ad gradus.] Per quos aſcendebatur ad illud caſtrum, ſeu srcem illam, quæ fertur dicta Antonia, ab Herode Magno in honorem Antonii exſtructa.

Evenit portari eum à militibus, propter violentiam turbæ.] Id eſt populi eum ſequentis multitudine urgente, in anguſtiis ne comprimeretur, factum eſt ut non tam duceretur quam manibus militum geſtaretur.

Verſ. 36. *Sequebatur enim.*] Nempe Paulum & eos qui ipſum ducebant.

Multitudo populi.] Judaici, ei infenſi.

Clamans: Tolle eum.] Nempe è medio hominum, è vita, id eſt interfice, ut indignum qui vivat, ſed mortem diram commeritum.

Verſ. 37. *Quum autem futurum eſſet ut introduceretur in caſtrum Paulus.*] Quum adhuc in gradibus eſſet, in veſtibulo arcis, in loco patentiore.

Dicit tribuno, ſi.] Id eſt *an*, ut Marc. 15. 44. bis & Luc. 22. 49.

Licet mihi loqui aliquid ad te?] Voluit Paulus excuſare ſeſe, & innocentiam ſuam teſtari.

Is autem, nempe Tribunus, *inquit, Græcè noſti?*] Quia Paulus, Judæus, Græcâ linguâ Tribunum erat alloquutus, ideo is interrogat ipſum an Græcam linguam loqui ſciret. Erat tunc poſt Macedonum Græcorum imperium in diverſas gentes obtentum, lingua Græca communis, tum Aſianis tum Ægyptiis.

Verſ. 38. *Nonne tu es ille Ægyptius? qui ante hos dies.*] Jam ſub Felice Præſide.

Tumultum moviſti.] Seu ſtatum perturbaſti, ſeditionem excitaſti.

Et eduxiſti in deſertum.] Mos erat talibus impoſtoribus qui ſe jactabant eſſe Meſſiam, atque ad liberandum è ſervitute populum Judaicum advenire, ut primo in locis deſertis populum congregarent. Reſpice ad Matth. 24. 26.

Quatuor millia virorum.] Initiò quidem tot habuit aſſeclas ille impoſtor; ſed poſtea ſucceſſu temporis, excrevit illa multitudo ad triginta fere millia. His promittebat iſte Pſeudopropheta, adductis eis prope Jeroſolymam ad montem Olivarum, fore ut ſe jubente muri Jeroſolymæ corruerent, unde facilem in urbem ingreſſum haberent. Sed Felix impetu in eos facto, quoſdam eorum occidit, quoſdam vivos cepit, alios diſſipavit. Refert hanc hiſtoriam Joſephus Antiquit. lib. xx. & belli Judaici libro ſecundo.

Sicariorum.] Eſt in textu Græco uſurpata vox

Latina; à ſica ſeu gladio breviore, dicti ſicarii, qui ex inopinato in homines inſontes graſſati, homicidia committebant. Aliqui putant hos fuiſſe ex Heſſæis ſeu Eſſenis, vel ex Judæ Galilæi ſectatoribus qui à populo Judaico nonniſi Deum pro Domino agnoſci volebant.

Verſ. 38. *Ajit autem Paulus: Ego homo quidem ſum Judaus, Tarſenſis.*] Significat ſe non eſſe Ægyptium, ne pro illo ſicariorum duce modo memorato habeatur.

Cilicia non ignobilis civitatis civis.] Imo valde nobilis ſeu notabilis, quæ temporibus heroicis condita fertur à Perſeo, metropolis & caput Ciliciæ. De cujus honore dicendum infra ad cap. 22. 28. Reſpice & ad cap. 9. 11 & 30.

Precor autem te permitte mihi loqui ad populum.] Ut innocentiæ ſuæ in criminibus ſibi objectis apologiam inſtitueret.

Verſ. 39. *Permittente autem eo*, nempe Tribuno, *Paulus ſtans ſuper gradus.*] Seu in gradibus illius arcis. Reſpice ſupra 𝔳ſ. 34, velut è ſuggeſto peroraturus.

Decuſſit manu populo.] Id eſt nutu manus ſuæ ad populum extenſæ, ſignificavit ſe poſcere ſilentium, & velle populum affari. Ut ſupra cap. 12. 17. & xiij. verſ. 16. & xix. 33. Videtur ergo tunc catena ei fuiſſe ex manibus reſoluta vel laxata.

Multo ſeu *magno autem ſilentio facto.*] Quod plerique è populo attente & avide vellent audire quid dicturus eſſet ad ſuiipſius defenſionem.

Affatus eſt.] Nempe populum illum Judaicum: ut de Jeſu Chriſto & de ſua ad eum converſione teſtimonium Judæis proferret.

Hebraica dialecto, dicens.] Non linguâ Græcâ, quâ proxime alloquutus eſt Tribunum militum, Ethnicum linguæ Græcæ gnarum; ſed illâ linguâ quæ in populo Hebræo atque Judaico vigebat: quæ tunc non erat purè Hebræa, ſed miſta ex dialecto Syriaca, ut apparet ex non paucis Novi Teſtamenti locis ubi Domini Jeſu vel Apoſtolorum ejus dicta quædam vernaculâ linguâ pronunciata memorantur. Talis autem dialecti non ignari erant & alii Judæi quamvis per alias regiones extra Judæam & metropolin ejus Jeroſolymam habitantes, qui tunc ad feſtum ſolenne anniverſarium illuc convenerant.

CAPUT XXII.

Verſ. 1. V*Iri fratres.*] In orationis ſuæ exordio Paulus captat & conciliat ſibi apud Judæos benevolentiam & attentam auſcultationem. Vocat eos *fratres* ob communes cum illis progenitores, illos Patriarchas Abrahamum, Iſaacum, & Jacobum ſeu Iſraelem: ſignificans ſe etiam eſſe Hebræum atque Iſraëlitam ſicut iſti ſint; & ſimul ſe fraterno atque amico erga eos eſſe animo. Sic Stephanus ſupra cap. 7. 2.

Et Patres.] Ita vocat eos qui in populo Judaico præcellebant aliis tum ætate, tum dignitate & authoritate.

Audite meam nunc ad vos apologiam.] Id eſt defenſionem per ſermonem, ſeu ad Judæorum Aſiaticorum accuſationem qua ipſum criminabantur, excuſationem.

Verſ. 2. *Audientes autem quod Hebraica dialecto affaretur eos.*] Vide ſupra cap. 21. fine.

Magis prabuerunt placiditatem.] Id eſt placide & quiete abſque interturbatione, ſilentium præſtiterunt: quia Hebræa lingua eis ut Hebræis erat gratior quam Græca.

Et inquit.] Ita porro ulterius ſermonem continuavit.

Verſ. 3. *Ego quidem ſum vir Judaus.*] Narrat de ſe, quis ſit ab ortu, quomodo inſtitutus, & qualis antea fuerit. Ut non tantum benevolentiam ſibi conciliet, ſed etiam oſtendat, ſe non temere fidem in Jeſum ſuſcepiſſe. Primum indicat ſe eſſe Judæum, communi cum eis ſtirpe oriundum. Vide & 2 Cor. xi. 22. Philip. 3. 5, non Ethnicum aliquem, alienigenam, à populo Dei alienum.

Natus in Tarſo, Cilicia.] Scilicet urbe iſtius regionis. Reſpice ad cap. 21. 39.

Nutritus autem ſeu *educatus.*] Non tam à prima pueritia, quam credibile eſt eum Tarſi in patria ſua tranſegiſſe, quam potius ab adoleſcentia, ut patet ex ſequentibus.

In civitate iſta.] Jeroſolymæ, metropoli Judæorum: huc miſſus ad ſtudia ſacra.

Apud pedes Gamalielis.] In Cathedra ſedebat Rabbi ſeu Magiſter, at diſcipuli in inferiore ſubſellio, vel minores infimi tirones, in ſolo ſeu pavimento ſuper mattas aſſidebant. Ut Luc. 10. 39. Quod teſtatur Ambroſ. in 1 Cor. cap. 14.

Gamaliel iſte fuit illo tempore celebris Rabbinus Judæorum, ex ſecta Phariſaica: de quo reſpiciantur dicta cap. 5. 34.

Eruditus ſeu *inſtitutus ſecundum exquiſitum modum patria Legis.*]. Non tantum quatenus eam olim per Moſen latam, majores noſtri priſci acceperunt, ſed etiam quatenus ea fuit aucta per Phariſæorum traditiones, vide Gal. 1. 14. Quæ Phariſæorum ſecta erat exquiſitiſſima & accuratiſſima in religione Judaica, ut dicitur ab eodem Paulo infra cap. 26. 5, cujus ſectæ Magiſter inter alios inſignis fuit iſte Gamaliel, præceptor Pauli.

Zelotes exiſtens Dei.] Id eſt fervide ſtudioſus, & vehemens exactor obſervationum Legis iſtius quæ à Deo Iſraelitarum eſt profecta, ut ſupra cap. 21. 20. Ut qui Legem iſtam tranſgrederetur, contra eum ut Dei inimicum zelo accenderer.

Sicut omnes vos eſtis hodie.] Æquiparat ſe in hoc zelo Paulus aliis iſtis Judæis, contra ipſum inſurgentibus; quibus & alibi zelum Dei ſeu ſtudium ardens erga Deum ejuſque Legem attribuit, quanquam non ſecundum ſcientiam, Rom. 10. 2.

Verſ. 4. *Qui iſtam viam.*] Id eſt iſtud inſtitutum religionis, hanc ſectam quæ Jeſum Nazaræum pro Meſſia agnoſcit, quam ipſe nunc teneo, & ob quam patior. Ita nomen hoc viæ accipitur, ſupra cap. 9. 2. xviij. 25, 26. xix. 9 & 23.

Perſequutus ſum.] Non modo non approbabam, nec ei favebam, ſed etiam graviter eam inſectabar & vexabam, in ejus ſectatoribus, ut apparet ex ſequentibus.

Uſque ad mortem.] Ita ut etiam ejus religionis con-

confeſſores morte truculenta afficiendos curarem. Ut inter alios Stephanum. Vide ſupra cap. 7. 58. viij. 1. ix. 1.

Vinciens, & tradens in cuſtodiam, viroſque & mulieres.] Abſque diſcrimine ſexùs, vide ſupra cap. 8, 3. & ix. 2.

Verſ. 5. *Sicut & primarius Sacerdos*, ſeu Pontifex, *teſtatur mihi.*] Id eſt teſtimonium reddere poteſt, ut bene gnarus iſtorum. Dicta ſua confirmat teſtimonijs.

Et omne Presbyterium.] Id eſt ordo Seniorum, ſeu Senatus Judaici. De quo vide Matth. 26. 59. Luc. 22. 66.

A quibus.] Præſertim à Pontifice ſummo, Act. cap. 9. 1, 2, quanquam & ab aliis primariis Sacerdotibus, ut indicatur ibid. ℣ſ. 14.

Et epiſtolas accipiens vel potius *epiſtolis acceptis.*] Per quas ſcilicet à talibus ſcriptas, facultas mihi concedebatur agendi id quod conabar.

Ad fratres.] Id eſt ad alios Judæos, & eorum Synagogas. Vide ſupra cap. 9. 2.

Damaſcum vadebam ſeu *proficiſcebar.*] Extra Judæam, in urbem Syriæ, celebrem.

Adducturus & illic exiſtentes.] Nempe ejus religionis homines, diſcipulos Jeſu Chriſti, habitantes Damaſci.

Vinctos, vinculis alligatos ut maleficos, *in Jeruſalem* ſeu *Jeroſolymam.*] Iſtam Judææ metropolim.

Ut punirentur.] Tum aliis modis, tum morte atroci.

Verſ. 6. *Factum eſt autem* ſeu *evenit*, *mihi vadenti, & appropinquanti Damaſco.*] Reſpice cap. 9. verſ. 3. Quum jam prope eſſet ut ſuum in Jeſu diſcipulos fervorem ad effectum deduceret, repreſſus eſt ejus impetus atque coërcitus.

Circa meridiem.] Eo tempore quo dies maxime clara lucere ſolet.

Ut repente.] Inſperate, & breviſſimo tempore.

Ex cœlo circumfulſerit.] Inſtar fulguris.

Lux ſufficiens.] Id eſt copioſa, ſeu multa, quo ſenſu hæc vox ſæpe ponitur præſertim apud Lucam. Ut Luc. 7. 11 & 12. Act. 14. 21. xviij. 18. xix. 26. xx. 8 & 37. confer infra cap. 26. 13.

Circa me.] Et comites itineris, ut additur infra cap. 26. 13.

Verſ. 7. *Cecidique in ſolum.*] Id eſt in terram, vide cap. 9. 4, utpote perculſus illo fulgore repentino.

Et audivi vocem] Nempe cœlitus cum illa luce demiſſam.

Dicentem mihi.] Voci tribuitur quod dixerit ſeu loquuta fuerit, tanquam ſi eſſet perſona, quum id conveniat perſonæ ei à qua vox iſta dicebatur. Sic cap. 9. 4.

Saul, Saul.] Nomine proprio, ingeminato, cum vehementia, vide ibid. cap. 9. 4.

Quid me perſequeris?] Et hoc expoſitum eſt ibidem.

Verſ. 8. *Ego autem reſpondi: Quis es domine?*] Honorifico nomine cœlitus loquentem quem forſan Angelum eſſe putabat, compellavit, ut cap. 9. 5.

Ajit autem ad me: Ego ſum Jeſus, ille Nazaræus.] A Nazareta oppido Galilææ in quo fuit educatus, ita denominatus, contemtui à Judæis etiam eo ipſo nomine habitus.

Quem tu perſequeris.] In meis ſervis fidelibus. Reſpice annot. ad cap. 9.

Verſ. 9. *Illi autem mecum exiſtentes* ſeu *qui mecum erant.*] Comites illius itineris Damaſceni.

Lucem quidem conſpexerunt.] Quippe quæ clariſſime eos quoque circumfulſerat: ſed perſonam Jeſu quæ tunc cœlitus Saulo apparuit, non viderunt. Reſpice cap. 9. 7.

Et expavefacti ſunt.] Metu magno perculſi & re admiranda. Sicut Dan. 10. 7.

At vocem non audiverunt.] Sed contrarium dici videtur ſupra cap. 9. 7. Quod & iſti audiverint vocem. Quæ contradictionis apparentia, ita recte conciliari videtur, quod audiverint quidem ſonum quendam indiſtinctum: ſed interim ſoni illius verba diſtincte non perceperint. Simile quid factum eſt Joh. cap. 12. 29. Ergo non audire, hic ſignificat non intelligere; nam qui audit ſed id quod audit non intelligit, ſimilis eſt non audienti. Hoc ſenſu id verbum ponitur etiam Gen. xi. 7. xlij. 23. Deut. 28. 49. 2 Reg. 18. 26. Eſa. 36. 11. Jer. 5. 15. & 1 Cor. 14. verſ. 2, 21.

Loquentis mihi] Seu ejus qui mecum loquebatur.

Verſ. 10. *Dixi autem: Quid faciam Domine?*] Id eſt quid vis ut faciam. Vide cap. 9. 6. Quem cum cœleſti luce ad ſe demiſſa cœlitus loquentem audiverat, ut dominum cœleſtem, ejus voluntati obſequi voluit.

At Dominus.] Nempe ille Jeſus Nazaræus, de quo ſupra ℣ſ. 8.

Ajit ad me: Surgens.] Nempe è terra in quam proſtratus, jaces.

Vade Damaſcum.] In eam urbem ad quam tendebas, ea intentione ut mihi addictos vexares, nunc ito alio fine.

Et illic, id eſt tunc ibi, *tibi dicetur de omnibus quæ conſtitutum eſt tibi facere.*] Hoc eſt quæ conſtituta ſunt & decreta à me, ut tu ea facias. Talia Paulo Damaſci dicta ſunt, atque revelata, partim per Ananiæ indicationem, partim per viſionem, atque ei conjunctas voces, à Jeſu Chriſto ad ipſum Paulum prolatas, de quibus in ſequentibus.

Verſ. 11. *Quum autem non viderem.*] Nempe excœcatus, oculis graviter perſtrictis.

A gloria.] Id eſt ſplendore & claritate. Ita nomen gloriæ ſæpe hoc ſenſu ſumitur. Ut Luc. 2. 9. 1 Cor. 15. 40, 41. 2 Cor. 3. 7. Heb. 9. 5. Apoc. 18. 1.

Lucis illius.] Quæ ipſius Sauli oculos præ comitibus ferierat, in eum vibrata.

Manuductus ab iis qui mecum erant.] A comitibus illius itineris.

Veni Damaſcum.] In eam Syriæ urbem ad quam tendebam, ſed jam propoſito mutato.

Verſ. 12. *Ananias autem quidam.*] De quo ſupra cap. 9. 10.

Vir pius, ſecundum Legem.] Id eſt religioſus obſervator Legis à Deo per Moſen traditæ: non ut gentiles aliqui interdum pii dicuntur.

Teſtimonium habens.] Nempe bonum, de ſua pietate, ſeu teſtimonio ornatus, ut ſupra cap. 6. 3. x. 22. xvj. 2.

Ab omnibus inhabitantibus Judæis.] Scilicet ibi, Damaſci. Judæorum teſtimonium in laudem Ananiæ memorat iſtis Judæis, ut ſciant Ananiam hunc non fuiſſe aliquem hominem vanum & improbum, qui eum ſeduxerit, ſed ab ipſis popularibus eorum commendatum.

Verſ. 13. *Veniens ad me, & adſtans ajit mihi: Saul frater, reſpice* ſeu *recipe viſum.*] Vide ſupra cap. 9. verſ. 17, aut potius *ſuſpice*, ut apparet ex ſequentibus.

Et ego eadem hora, aut potius eodem momento, ſtatim, *reſpexi* ſeu *ſuſpexi in eum.*] Id eſt viſu quem amiſeram recepto, oculis apertis, adſpexi eum. Vide ſupra cap. 9. 18.

Verſ. 14. *Is autem ajit: Deus patrum noſtrorum.*] Ille Deus verus quem progenitores noſtri Patriarchæ jam olim coluerunt.

Deſignavit te.] Verbum Græcum proprie ſignificat, præ manibus ſumere aliquid quo uti velis. Hoc verbum pro verbo ſumendi uſurpant LXX Interpretes Joſ. 3. 12. vide & 2 Mac. 3. 7. & viij. 9. Fuit Saulus iſte ſeu Paulus vas à Deo & filio ejus electum, Act. 9. verſ. 15. vide & infra cap. 26. 16.

Ut cognoſceres voluntatem ejus.] Hoc eſt id quod Deus fieri vult, ſicut hæ voces voluntatis Dei paſſim ſumuntur: idque hoc loco ita intelligitur, ut Saulus plenius, quam antea ipſe noverat & quam alii Judæi norunt, cognoſceret ea quæ Deus vult ut credantur, & efficiantur, præſertim quæ ſunt per Jeſum Chriſtum nomine Dei revelata.

Et videres illum juſtum.] Nempe Meſſiam. Vide ſupra cap. 3. 14. & vij. 52. tum Pſal. 45. 8. tum Jeſa. cap. 53. 11.

Et audires vocem ex ore ejus.] In illo itinere Damaſceno iſte Saulus ſeu Paulus luce cœleſti illuſtratus, & vidit Chriſtum, & vocem ejus ad ſe directam audivit. Reſpice annot. ad cap. 9. 17. Sed & poſtea. Vide infra ỳſ. 18.

Verſ. 15. *Quia eris teſtis ei.*] Finem indicat propter quem Dominus Jeſus ſe Paulo videndum & audiendum exhibuiſſet, nempe ut iſti Jeſu teſtimonium perhiberet, quod is ſit Meſſias ſeu Chriſtus.

Ad ſeu *apud omnes homines.*] Non tantum apud Judæos, ſed & apud Ethnicos, quos adire & alloqui tibi continget, paſſim.

Eorum quæ vidiſti, & audiſti.] Ut talia de Jeſu teſteris, nempe quod eum quem Judæi ut maleficum atque ſeductorem morte crucis affici curaverunt, videris in cœleſti luce habitantem, & quod ab eodem miſſus ſis ad gentes, ut eas illumines notitia Dei, & fide in ipſum Jeſum, ut Chriſtum. Vida infra cap. 26. 17, 18.

Verſ. 16. *Et nunc*, hoc eſt, *ideo nunc.*] Vocula *&* alibi quoque ponitur pro *ideo*. Vide ſupra cap. x. verſ. 5.

Quid cunctaris?] Fac abſque mora, quod eſt faciendum.

Surgens, baptizâre.] Id eſt baptiſmum aquæ, uſitatum iis qui ab alia religione ad religionem Jeſu Chriſti accedunt, ſuſcipe.

Et ablue peccata tua.] Vel potius *abluere* ut habent quædam vulgatæ verſionis exemplaria, id eſt, *abluitor à peccatis tuis.* Nam non active ſed paſſive hoc eſt intelligendum, ſicut etiam indicat verſio Syriaca, atque Arabica: ut & antecedens verbum de baptiſmo, non eſt activum, ſed paſſivum. Non eſt autem hinc colligendum per ipſam baptiſmi aquam ablui proprie peccata. Nam hæc non corporis ſed animi ſordes ſunt, itaque aqua materiali quæ nonniſi corpus lavat, deleri non poſſunt. Sed per baptiſmum aquæ ut per ſignum externum, fit declaratio ejus quod interius fieri debet, vide annot. ad Act. 2. 38. Non raro verba quæ purgationem ſignificant, pro purgationis declaratione, atque conteſtatione ſumuntur. Ut Lev. 12. 7, 8, & capitibus ſequentibus ibidem ſæpe, & cap. 15. 15, 30.

Non ſoli baptiſmo hæc ablutio peccatorum ſeu deletio, cum eorum à Deo remiſſione, eſt attribuenda, ſed fidei veræ ac profeſſioni nominis Chriſti, cujus adjunctum eſt baptiſmus. Ideo hæc conjunguntur Marc. 16. 16. vide & 1 Petr. 3. 21. Et hic poſſunt iſta verba referri non ad antecedentia, ſed ad ſequentia, ut non baptiſmo ipſi, ſed invocationi nominis Domini, & iis quæ ſub ea continentur, peccatorum ablutio attribuatur.

Invocans nomen vel potius *invocato nomine Domini.*] Id eſt Jeſu Chriſti: de quo eſt ſermo in verbis antecedentibus, & conſequentibus. Qui poſt unum illum Deum, altiſſimum, nempe Patrem, eſt unus Dominus cœleſtis Chriſtianorum, vide 1 Cor. 8. 6, quem Deus fecit Dominum. Act. 2. 36. Hinc apparet conveniens & licitum eſſe ut Chriſtus Dominus à Chriſtianis ejus ſervis, precibus invocetur. Unde ita ſolent deſcribi Chriſtiani quod ſint ii qui invocant nomen Domini Jeſu Chriſti, ut Act. 9. verſ. 14, 21. & 1 Cor. 1. 2.

In iſta autem invocatione nominis Domini Jeſu, ubi per nomen, ut alibi ſæpe, intelligitur ipſa perſona quæ hoc nomen habet, comprehenditur, iſtius Domini cultus religioſus, cujus pars eſt invocatio cum fide, atque etiam ejus cultûs profeſſio, ac erga iſtum Dominum obedientia. Vide Act. 2. 21. & Rom. 10. 12, 13.

Verſ. 17. *Et factum eſt* ſeu *evenit*, *mihi revertenti in Jeruſalem* ſeu *Jeroſolymam.*] Vide Act. 9. 26.

Et orante me.] Mutata eſt & à verbis antecedentibus diverſa facta conſtructio. Orationi ſacræ ſeu precibus operam dabat ſæpe Paulus.

In templo.] Nempe illo Jeroſolymitano, in quo cultus Dei ſolennis à Judæis peragi eſt ſolitus: quod templum vocatum eſt ab ipſo Deo domus orationis. Reſpice ad Matth. 21. 13. Id templum quando res ferebat, adibat Paulus quamvis jam ex Judæo Chriſtianus factus, non quod exiſtimaret illi loco alligatum eſſe cultum Dei, ſed ut ibi captaret occaſionem colloquendi cum Judæis de fide in Jeſum Chriſtum.

Ut fierem ſeu *eſſem in ecſtaſi.*] Quaſi extra me raptus, ſenſibus corporeis ſopitis. Vide de Petro, Act. 10. 10. Ille raptus Pauli in tertium cœlum, de quo 2 Cor. 12. 2, non eſt cum iſta ecſtaſi confundendus.

Verſ. 18. *Et viderem eum.*] Nempe illum Dominum Jeſum, quem in itinere Damaſceno antea viderat: tunc deinde in ecſtaſi vidit: nempe ſpeciem quandam Chriſti apparentem, non oculis corporeis, ſed menti ſuæ objectam.

Dicen-

Dicentem mihi: Feſtina & exi in celeritate, id eſt *cito ex Jeruſalem.*] Ubi videtur Saulus iſte ſeu Paulus voluiſſe diutius commorari, & ibi prædicare fidem in Jeſum, ubi eam antea oppugnaverat.

Propterea quod non recipient tuum teſtimonium de me.] Nempe Jeroſolymorum incolæ Judæi, quos & ipſe Dominus Jeſus quum inter eos verſaretur expertus erat eſſe incredulos, atque obſtinatos, & in Stephani negotio viderat, & porro tales fore, manente eorum malitiâ, prævidebat. Itaque Apoſtolum circa eos convertendos fruſtra laborare nolebat: qui eum etiam è vita tollere conabantur Act. cap. 9. 29.

Verſ. 19. *Et ego ajebam* ſeu *ego autem dixi.*] Nam videtur hæc loquutio Pauli fuiſſe aliquo modo adverſativa: quippe ſpem ſibi faciebat Judæos qui ipſum antea diſcipulis Jeſu valde infenſum noverant, nunc inſigni ejus mutatione in contrarium conſpectâ, permovendos eſſe, ut eam juſtæ & magnæ cauſæ attribuentes, fidem in Jeſum quam jam prædicabat, nonnulli ſaltem ex iis ſuſciperent.

Ipſi, iſti Judæi Jeroſolymitani, *ſciunt.*] Quia hæc oculis ſuis videbant.

Quod ego eram cuſtodia tradens.] Id eſt quod in carcerem tradiderim. Vide ſupra cap. 8. 3. & xxij. 4.

Et cædens ſeu *verberans.*] Græca vox proprie ſignificat quaſi excorians.

Per Synagogas.] In conventibus Judæorum. Vide Matth. 10. 17.

Credentes in te.] Jeſum pro Chriſto agnoſcentes, atque in eo fiduciam ſuam collocantes.

Verſ. 20. *Et cum effunderetur ſanguis Stephani.*] Per lapidationem, de qua ſupra cap. 7. 59.

Martyris tui.] Sive teſtis tui, nam vox Græca martyr ſignificat teſtem. Dicitur autem teſtis Jeſu, quia de Jeſu teſtimonium prohibebat quod is ſit Chriſtus. Quædam exemplaria habent *Protomartyris* id eſt primi teſtis; ut uſitate vocatur S. Stephanus: non quod ſimpliciter ipſe primo teſtimonium dederit de Jeſu Chriſto, nam id prius faciebant Apoſtoli; ſed quod primus ſit inter eos qui non tantum verbis de Chriſto ſunt teſtati, ſed etiam teſtimonium iſtud ſanguine ſuo propter Jeſum Chriſtum violenter ab adverſariis effuſo, obſignaverunt atque ſanxerunt. Hi tales tormenta propter fidem in Jeſum paſſi, atque ita firmiſſime de eo teſtati, peculiariter martyres à confeſſoribus ſimplicibus diſtincti, vocantur. Vide Apoc. 2. 13.

Et ipſe eram adſtans ſeu *adſtabam ibidem.*] Aſſiſtebam.

Et conſentiens interfectioni ejus.] Id eſt aſſentiebar iis qui eum interficiebant, & approbabam interfectionem ipſius, vide cap. 8. 1. Indicat ſe non tantum ut ſpectatorem adfuiſſe morti Stephani, ſed conſenſu ſuo eandem probaſſe, atque ita cædis ejus participem fuiſſe.

Et cuſtodiens veſtimenta interficientium eum.] Etiam hoc ipſum erat ſignum conſenſus. Vide cap. 7. 58.

Verſ. 21. *Et ajit ad me: Vade.*] Dominus Jeſus Paulum tergiverſantem, iterato mandato jubet proficiſci extra Jeroſolymam.

Quia ego in gentes.] Id eſt ad gentes, ſeu nationes alienigenas, à Judæorum populo diſcretas, & habitas pro hominibus profanis, à Deo neglectis.

Procul.] In terras longinquas ab Jeroſolymâ longe remotas. Et alias Ethnici dicuntur fuiſſe procul reſpectu Judæorum; quod eſſent alieni à politia ac Republica Iſraëlitarum, abſque fœdere Dei, abſque promiſſis, abſque notitia voluntatis divinæ viventes. Eph. 2. 13.

Emittam te.] Ut Apoſtolum ac Legatum meum, ut inter gentes externas prædices Euangelium, atque eas ad Meſſiam quem Judæi rejiciunt, convertas. Paulus fuit peculiariter Apoſtolus gentium. Gal. 1. 16. & ij. 8. Eph. 3. 8. 1 Tim. 2. 7. 2 Tim. 1. 11.

Verſ. 22. *Audiebant autem eum uſque ad hunc ſermonem.*] Tolerabant utcunque Pauli dicta ſuperius prolata, non tantopere eis offendebantur; ſed iſtud proxime dictum, jam tolerare patienter non potuerunt, quod ſenſerunt Paulum indicaſſe Judæis tanquam indignis ob incredulitatem rejectis, ex gentibus extraneis quas iſti oderant, eſſe Meſſiæ populum colligendum. Senſerunt ut apparet Paulum innuere illa Dei verba de gentibus alienigenis ad ipſum convertendis, quæ extant apud Moſen, Deut. 32. verſ. 21. & Eſa. 65. 1.

Et, Id eſt tum autem, *ſuſtulerunt*, ſeu in altum extulerunt, *vocem ſuam.*] Per clamorem vehementem atque magnum.

Dicentes: Tolle à terra talem.] Nempe hominem, hujuſmodi, tam nefarium, ut opinabantur. Volunt à Tribuno militum interfici Paulum: ut antea cap. 21. verſ. 36.

Non enim convenit eum vivere.] Id eſt indignus eſt qui ultra vivat. Ita atrox contra eum odium, atque deteſtationem ejus ſignificant, ut inimici populi ſui.

Verſ. 23. *Clamantibus autem.*] Seu vociferantibus voce ingenti, inconditâ.

Et projicientibus veſtimenta.] Quidam putant indicari eos veſtimenta ſua ſuperiora exuiſſe atque in terra depoſuiſſe, ut ad Paulum violenter aggrediendum & forſan lapidandum eſſent expeditiores. Sicut ſupra cap. 7. 58.

Sed potius eſt ut intelligatur ipſos, veſtes ſuas correptas manibus agitaſſe & jactaſſe ſurſum, verſus aërem, quo geſtu animum ſuum concitatum atque valde impatientem & impotentem ſignificabant, tanquam væſani ac furioſi.

Et pulverem jacientibus in aërem] Etiam hoc erat ſignum iræ vehementis atque animi impatientis. Cajetanus notavit Judæos iſta pulveris in aërem verſus cœlum, jactatione, voluiſſe deſignare, Paulum hunc eſſe & terræ & cœli perturbatorem.

Verſ. 24. *Juſſit eum Tribunus duci in caſtrum, dicens.*] Id eſt jubens.

Flagris exquiri eum ſeu *flagellis inquiri in eum.*] Ut hoc tormento veri confeſſio ei extorqueretur. Ita ſolebant quæſtiones haberi per flagrorum verbera. Inquiſitiones pro tormentis etiam alibi ponuntur, ut 2 Mac. 7. 37. & Sap. xi. 10. Etiam in communi ſermone per quæſtiones ſolent ſignificari tormenta.

Ut cognoſceret ſeu *reſciret, propter quam cauſam.*] Seu quod crimen: nam interdum cauſa pro crimine ponitur, ut Matth. 27. 37. & Marc. 15. 26.

Ita acclamarent ei.] Seu vociferantur adverſus

eum;

eum: quum ex Judæis furentibus nullum certum crimen nedum probationem ejus audiret.

Verſ. 25. *Quum autem protendiſſent*, ſcilicet milites, *eum loris.*] Nempe adſtrictum, & mox flagellis verberandum.

Ajit adſtantem, ſeu ut aliqua exemplaria habent, *ſuperſtantem Centurionem.*] Centum militum præfectum, quem Tribunus mille militum præfectus, hiſce tormentis & inquiſitioni præeſſe juſſerat.

Paulus.] Vinctus extenſus, jamjam verberandus, volens ſe liberare ab hac probroſa atque contumelioſa publica in oculis Judæorum adeo ipſi inſenſorum tractatione, ne hoc ejus probro tum Chriſtiani aliqui infirmi ſcandalizarentur, tum cauſæ ipſius bonæ præjudicium fieret.

Si.] Id eſt *an.* Ut Act. 21. 37. & alibi.

Hominem Romanum.] Quamvis iſte Saulus qui & Paulus, eſſet è Tarſo urbe Ciliciæ, tamen ſe Romanum civem eſſe aſſerit, ſicut & ſupra cap. 16. 37, quia Tarſus erat juribus immunitatis ac privilegiis libertatis donata, primum ab Antonio Triumviro, deinde à Cæſare Auguſto, id confirmante: teſtibus Plinio, & Dione Caſſio & Appiano. Sed jus municipii Romani videtur aliquis majorum Pauli tempore bellorum civilium ſibi comparaſſe. Facinus autem erat vincire civem Romanum, ſcelus verberare, ut dixit Cic. contra Verrem.

Et injudicatum.] Non dictâ cauſâ, non convictum criminis: tantum propter populi furentis tumultum.

Licet vobis flagellare.] Servili modo verberare. E Legibus libertatis Romanæ, eximium beneficium erat, flagellorum verberumque immunitas. Ex hoc Pauli Apoſtoli exemplo patet, quamvis Chriſtiani debeant eſſe ad omnia dira patienda parati, tamen licere eis quando poſſunt honeſte, modos ſeſe à miſeria ac ſervili afflictione liberandi inire. Vide 1 Cor. cap. 7. 21.

Verſ. 26. *Audiens autem* vel *quum audiſſet*, nempe hoc dictum Pauli, *Centurio.*] Ille de quo dictum verſu proxime præcedente.

Adveniens ſeu *accedens*, *nunciavit Tribuno*, *dicens: Vide quid ſis facturus.*] Nempe circa iſtum vinctum, quem juſſiſti flagellari.

Nam homo iſte Romanus eſt.] Qualem Leges flagris cædi vetant.

Verſ. 27. *Adveniens autem Tribunus ajit ei.*] Nempe Paulo, permotus nuncio de eo inexſpectato.

Dic mihi ſi tu Romanus es?] Id eſt an ſis. *Si* pro *an*, ſicut ſupra verſ. 25.

Is autem inquit: Ne.] Id eſt certe. Ita eſt.

Verſ. 28. *Reſpondit autem Tribunus: Ego multâ ſummâ*, proprie Græcè *multo capite.*] Sed caput pro ſumma ponitur etiam alibi, ut Exod. 30. 12. Num. 4. 2. & v. 7. & xxxj. 26, 49. Quamvis iſtis locis de hominum numeratorum ſumma dicatur, ſed etiam de pecuniæ ſumma id dici poteſt, vide Levit. 6. 4.

Sub Claudio Imperatore jus civitatis Romanæ per avaritiam illorum temporum vendebatur, quod alias donabatur. Iſte Tribunus magnâ pecuniâ datâ id emit.

Civitatem hanc.] Id eſt jus civitatis, jurium atque immunitatum ac libertatum, quibus Romani rerum Domini fruebantur, participationem.

Acquiſivi.] Quia magna erat civium Romanorum dignitas, ideo eam externi homines induſtrii magno ſtudio acquirebant; ſicut nunc in iis præſertim regionibus ubi nobiles & equeſtris ordinis homines magnas præ aliis habent libertates atque immunitates, ii qui ſunt plebeji, jus nobilium, & alienigenæ jus indigenarum, ſtudioſe venantur. Indicavit iſte Tribunus, hanc dignitatem difficulter acquiri, ideoque mirabatur Paulum iſtum eam ſibi vendicare.

At Paulus inquit: Ego autem & natus ſum.] Scilicet in iſto jure civitatis Romanæ: non demum recens id acquiſivi, ſed ex Progenitoribus meis, eo jam gaudentibus, accepi. Quod quomodo de Paulo cive Tarſenſi verum ſit, ſupra ad verſ. 25 eſt annotatum.

Verſ. 29. *Statim igitur abſtiterunt ab eo.*] Nempe Tribuno id, poſtquam de Pauli dignitate notitiam accepit, jubente.

Is qui in eum erant inquiſituri.] Id eſt ipſum flagellis torturi. Reſpice ad verſ. 24.

Et Tribunus autem timuit.] Nempe ne ob civem Romanum contra jura vinctum in jus vocaretur, ac puniretur. Sic ſupra cap. 16. 38.

Cognito quod Romanus ſit.] Nempe iſte Paulus.

Et quod, vel *quia*, *eum vinxerat.*] Non eſt ſenſus, Tribunum etiam id cognoviſſe quod iſtum vinxiſſet, nam id ratio non patitur, hoc enim non potuit ignorare: ſed ſignificatur cauſa timoris, quod talem vinciri juſſiſſet. Ideo vocula *&* videtur hoc loco redundare. Intelligitur autem hic illa vinctura qua ad flagellationem ac torturam vinctus erat. Nam alioqui, ne effugeret, etiam poſtea in vinculis detinebatur: ut apparet ex ſequentibus.

Verſ. 30. *At poſtridie volens cognoſcere certum.*] Seu veritatem certam, ut Luc. 1. 4. Act. 2. 36. & xxj. 34.

Hoc.] Vocula iſta hoc loco videtur redundare. Vide annot. ad Marc. 9. 23.

Quid.] Seu cujus rei, aut quamobrem.

Accuſaretur à Judeis.] Qui contra ipſum tumultuabantur ac vociferabantur, poſcentes ut interficeretur, non exprimebant autem cujus criminis reus eſſet.

Solvit eum à vinculis.] Ut abſque eis poſſet commodius ambulare, & coram conſeſſu cauſam dicere.

Et juſſit venire, ſeu ut aliqua exemplaria habent, *convenire.*] Forſan in loco conventuum talium ſolito.

Primarios Sacerdotes.] Præter ſummum Pontificem etiam alios ex familia Aharonis.

Et totum conſeſſum eorum.] Nempe præter Sacerdotes, etiam alios ad Synedrium Judaicum pertinentes, ut Legiſperitos, & Senatores civiles: ut de Paulo ejuſque cauſa dijudicarent.

Et producens, ſeu productum, *Paulum*, *ſtatuit*, *in eos.*] Ita eſt proprie in Græco textu, ſed ſignificat *inter eos*, vel *coram eis.*

CAPUT

CAPUT XXIII.

Verſ. 1. I*Ntendens autem Paulus conſeſſus.*] Id eſt intentis oculis, in eos qui in illo Concilio ſedebant. Sic Act. 1. 10. iij. 4. vj. 15. 2 Cor. 3. 7. Is intuitus erat ſignum confidentiæ Pauli, ob innocentiæ conſcientiam.

Ajit: Viri fratres.] Reſpice ſupra cap. 22. 1.

Ego omni conſcientiâ bonâ.] Nullius criminis mihi conſcius, ſecundum modum notitiæ de eo quid ſit honeſtum atque rectum, primum in Judaiſmo ex Lege, deinde in Chriſtianiſmo, ex Euangelio. Vide infra cap. 24. 16. & 2 Tim. 1. 3.

Converſatus ſum.] Seu geſſi me, in officio meo. Verbum Græcum hoc loco in textu poſitum, derivatur à Pòlitia, ſeu civili ſtatu: & ſignificat vitæ tenorem ita dirigere prout civis alicujus Reſpublicæ debet. Vide Philip. 1. 27.

Deo.] Seu coram Deo. Dei ejuſque Legum reſpectu habito, officia mea præſtiti Deo.

Uſque ad hanc diem.] Non ſolum olim, ſed etiam nunc.

Verſ. 2. *At primarius Sacerdos* ſeu *ſummus, Ananias.*] Non idem qui Annas, Videatur de eo Joſephus Flavius, Antiquit. lib. xviij. & xx.

Imperavit iis qui adſtabant ei.] Nempe miniſtris, qui huic Senatui ſedenti aderant ſtantes, juſſa capeſſere parati.

Percutere ejus os.] Ut Paulo alapas impingerent. Offenſus videtur Pontifex eo Pauli dicto, quod is quem Judæi pro impio apoſtata atque religionis patriæ & Legis Dei deſertore habebant, ſe ſecundum conſcientiam bonam vitam agere, & nullius criminis reum eſſe jactaret: ideo ejus quaſi falſa & indigna loquentis, os juſſit verberari. Fuit hoc iniquum ſuperbæ tyrannidis factum, hominem demum judicandum, ſceleris non convictum, ante ſententiam de ipſo pronunciatam verberibus contumelioſe afficere. Similiter olim fecit Sedechias Pſeudopropheta, Michææ vero Prophetæ 1 Reg. 22. 24. & Phaſſur Pontifex, Jeremiæ Prophetæ, Jer. 20. 2. & Jeſu Chriſto unus ex miniſtris Cajaphæ Pontificis Joh. cap. 18. 22.

Verſ. 3. *Tunc Paulus ad eum ajit.*] Percuſſus in os, immerito, non obmutuit, ſed iſtum tyrannum reprehendit.

Percuſſurus eſt te Deus ſeu *futurum eſt ut percutiat.*] Non dixit, ut quædam exemplaria Latina vulgatæ verſionis habebant, *percutiat*, quaſi Paulus imprecaretur. At hæc non eſt imprecatio, ſed ob iniquitatem pœnæ divinitus ſequuturæ prædictio.

Paries incruſtate.] Id eſt opere tectorio, ut calce aut gypſo trulliſſate atque dealbate. Notat hunc Pontificem fuiſſe hyprocritam,

Introrſum turpem, ſpecioſum pelle decorâ,

Simulantem religionis atque pietatis curam, quum intus non eſſet vere pius. Tali ſimilitudine Chriſtus Judæorum Legiſperitis & Phariſæis, eorum hypocriſin exprobravit, Matth. 23. 27.

Et.] Hæc vocula videtur hoc loco redundare. Niſi ſenſus ſit, inter alios etiam tu.

Tu ſedes judicans me ſecundum Legem.] Judæorum judices in Synedrio etiam tunc judicia exercebant, quatenus Romani eis imperantes permittebant, eaque debebant exercere ſecundum Legem Dei eis præſcriptam: quod etiam ſe facere præ ſe ferebant.

Et, id eſt *at*, *tranſgrediens Legem jubes me verberari?*] Quum Lex præcipiat juſte judicare, & iniquitatem in judicio non committere Lev. 19. 15. Eſt autem valde iniquum, judicii proceſſum ab exequutione incipere.

Verſ. 4. *At adſtantes.*] Forſan illi ipſi de quibus ſupra verſ. 2 dictum, miniſtri.

Ajebant.] Quia forſan ipſe Pontifex juſta à Paulo reprehenſione perculſus, obſtupuerat, nec verbum ei reponere poterat, alii pro eo verba fecerunt, ejus honori velificantes.

Summo Sacerdoti ſeu *Pontifici Dei.*] Id eſt qui à Deo eſt populo Dei præpoſitus, & negotiis ad Dei cultum ſpectantibus præeſt.

Convitiaris.] Vocans eum parietem incruſtatum.

Verſ. 5. *Inquitque Paulus: Non ſciebam, fratres, quod ſit ſummus Sacerdos.*] Videtur vix potuiſſe ignorare Paulus iſtum eſſe Pontificem ſummum, quum vel ex ipſa in loco præcipuo ſeſſione, atque etiam aſſeclis ac miniſtris ei adſtantibus, id agnoſcere potuerit. Itaque aliqui putant Paulum id dixiſſe per quandam ironiam, atque diſſimulationem, ut Auguſtinus. Sed hæc opinio non videtur convenire cum verbis ſequentibus. Ut & illa qua alii exiſtimant, ſenſum eſſe, quaſi Paulus diceret: Ego in hoc homine non agnoſco ſummum Sacerdotem Dei, ſed hypocritam. Alii ita hoc intelligunt & exponunt, ut dicti Paulini veritatem ac ſinceritatem tuentes, dicant non eſſe mirum ignoraſſe Paulum hunc eſſe ſummum Pontificem; quod ipſe Paulus aliquandiu extra Jeroſolymam verſaretur, & illa tempeſtate ſummi Pontifices pro Romanorum imperitantium arbitrio crebro mutarentur, & alii aliis ſubſtituerentur: tum etiam quod ſummi Pontificis cultus extra ſacra, parum aut nihil differret ab habitu cæterorum Sacerdotum primariorum, quales erant plures ex familia Aäronis oriundi. Vide Matth. 2. 4. xxvj. 3. & Act. 4. 6. & xxij. 30.

Sed quidam arbitrantur, ſenſum eſſe, quod Paulus affectu quodam abreptus, non ſatis conſideraſſet atque animadvertiſſet iſtum eſſe ſummum Sacerdotem.

Scriptum eſt enim, principi populi tui non dices male.] Affert Paulus rationem qua indicat ſe ſi ſciviſſet iſtum eſſe Pontificem Maximum non dicturum ei fuiſſe verba tam aſpera quæ pro maledicto & convitio haberi potuerunt. Citat verba ex Lege Moſis, Exod. cap. 22. 28. ubi ſcriptum eſt, Diis id eſt Magiſtratibus excellentibus, qui magnam poteſtatem divinæ ſimilem habent, non convitiaberis, & elevato ſeu Principi populi tui non maledices. Tunc autem Pontifices ſummi inter Judæos erant loco Principum. Ita convenit ex Dei mandato honorare Magiſtratum præſertim legitime conſtitutum, quamvis iniquum.

Verſ. 6. *Gnarus autem Paulus quod una pars.*] Nempe Senatus Judaici in illo conſeſſu.

Eſt Sadducæorum.] De hac Judæorum ſecta videatur annotatio ad Matth. 3. 7. & hic infra verſ. 8. Hi Sadducæi non parum poterant in populo. Vide Act. 4.

Digitized by Google

Act. 4. 1, 2, ex quorum ſecta videtur fuiſſe etiam ſummus Pontifex, Act. 5. 17.

Altera autem, ſcilicet pars, in illo concilio erat, *Phariſæorum.*] De quorum ſecta etiam dictum ad Matth. 3. 7. Iſtæ ſectæ alioqui à ſe diſſidentes, conſentiebant in oppugnando Jeſu Chriſto ac ejus diſcipulis. Paulus igitur quum animadverteret eos ad ſe damnandum inique conſpirare, prudenter jecit inter eos pomum Eridos, ſeu diſcordiæ.

Clamavit in Synedrio.] Seu conſeſſu aut concilio, voce clara id protulit, ut ab omnibus exaudiretur, ut eorum aures & animos percelleret.

Viri fratres.] Amica compellatio Judæorum, ut ſupra ỳſ. 1.

Ego Phariſæus ſum.] Ab adoleſcentia ſua iſte Saulus Tarſenſis ſeu Paulus, erat addictus ſectæ Phariſaicæ, quippe erat diſcipulus Gamalielis ſupra cap. 22. verſ. 3, qui Gamaliel erat Phariſæus, Legis Doctor celebris, ſupra cap. 5. 34. Et alibi Paulus profitetur ſe fuiſſe Phariſæum, infra cap. 26. 5. & Philip. 3. 5.

Filius Phariſæi.] Vel ut quædam exemplaria habent *Phariſæorum*, indicat ſe etiam progenitores habuiſſe huic ſectæ Phariſaicæ addictos, ut ita innuat ſtudium erga iſtam ſectam non eſſe ſibi novum, ſed hæreditarium. Id dixit eo fine, ut Phariſæos qui eruditionis & pietatis nomine apud Judæos erant celebriores, ſibi conciliaret, & adduceret ad tuendam cauſam ſuam ſaltem quatenus eam cum ipſis communem habebat.

* *De ſpe & reſurrectione mortuorum ego judicor.*] Seu in judicium vocor. Aliqui hæc diſtinguunt ita ut per ſpem intelligatur illa olim à Deo promiſſa, à Judæis ſperata benedictio per Meſſiam ſeu Chriſtum, quæ indicatur ab eodem Paulo etiam infra cap. 26. 6, 7, per reſurrectionem mortuorum autem id quod Paulus annunciaret, tum Jeſum quamvis morte affectum, eſſe à Deo ex morte eductum ac reſuſcitatum, & alios mortuos eſſe olim reſuſcitandos atque in vitam revocandos, ut eorum quæ egerunt præmia referant in altera vita. Sed videntur aliis non abs re hæc duo pro uno eodemque ſumi, ut per figuram quæ vocatur Hendyadis, ſignificetur ſpes reſurrectionis mortuorum. Saltem non volebat Paulus Phariſæos intelligere ſe per ſpem ſignificare id quod de Jeſu Chriſto docebat: quia ſic eos ſibi non conciliaſſet.

Verſ. 7. *Hoc autem eo loquuto, facta eſt ſeditio Phariſæorum & Sadducæorum.*] Dum illi ſententiam de mortuorum reſurrectione, à Paulo prolatam approbarent, iſti autem eandem improbarent, orta eſt inter ipſos gravis diſſenſio.

Et ſciſſa eſt multitudo.] Ita, ſcinditur incertum ſtudia in contraria vulgus, ut ait Virgilius. Quippe tum ex ipſo Senatu illo qui in judicio ſedebat, tum ex adſtantibus, alii ajebant pro reſurrectione, alii contra negabant eam. Hinc illi qui antea erant contra Paulum conjuncti, tunc ex Pauli occaſione ſunt à ſeipſis diviſi, in diverſas factiones.

Verſ. 8. *Sadducæi quidem enim.*] Seu; Nam Sadducæi quidem: recenſentur quædam eorum dogmata, à Phariſaicis differentia, imo eis contradicentia.

Dicunt non eſſe reſurrectionem.] Vide Matth. 22. verſ. 23, quia Moſes de ea expreſſe & clare nihil dixit. Alicubi autem in Sacris Literis Veteris Teſtamenti, exſtant tales loquutiones quæ eam in dubium vocare videntur. Ut Job. 7. 7, 8, 9, 10. XIV. 7, 10, 12. & Eccleſ. 9. 5, 6, 10.

Neque Angelum.] Hoc eſt magis mirandum, quod Sadducæi, dicantur negaſſe eſſe Angelum, nempe ullum, ſive bonum ſive malum; quum ii reciperent pro veris ſcripta Veteris Fœderis, ſi non aliorum Prophetarum, ſaltem Moſis, in quibus crebra fit mentio Angelorum Dei, & eorum apparitionis. At forſan ipſi per Angelos intelligebant non ſubſtantias aliquas, ſed vel Dei virtutes inter homines editas, vel inſpirationes, aut motus in animis hominum excitatos.

Neque Spiritum.] Nempe ſubſtantiam incorpoream aliquam, quæ ſeparatim ſubſiſtat, ut indefinite, in genere, vox Spiritus accipiatur: (quum Sadducæi etiam Deum corporeum eſſe putarent.) Quidam hoc reſtringunt ad ſpiritum hominis, ſeu animam, quæ etiam alibi vocatur ſpiritus Matth. 27. verſ. 50. Luc. 23. 46. Act. 7. 59. Hebr. 12. 23, quam Sadducæi non ſubſtantiam aliquam ſpiritualem, quæ ſeparata à corpore poſſit ſubſiſtere, ſed tantum quandam corporis atque humorum ejus craſim, & temperamentum eſſe, ideoque homine moriente cum corpore corrumpi & evaneſcere atque interire opinabantur: atteſtante Joſepho.

Phariſæi autem, confitentur ſeu *aſſerunt, hæc utraque.*] Plurale pro ſingulari; ambo iſta. At videtur non duo enumeraſſe, ſed tria. Verum quia Angeli ſunt ſpecies ſpirituum, & cum animabus ſub eodem genere continentur ideo iſta in unum conjunguntur.

Verſ. 9. *Factus eſt autem clamor magnus.*] Sicut in contentionibus ac rixis ex animorum commotorum vehementia fieri ſolet.

Et ſeu *tunc, exſurgentes Scribæ.*] Id eſt Legiſperiti, Rabbini, quorum munus erat Scripturam Sacram publice exponere, qui in eo Synedrio aliis Judæorum Senatoribus aſſidebant, è ſedibus ſuis ſurrexerunt, ſeſſionem ſolventes.

Partis Phariſæorum.] Non omnes Scribæ ſeu Legiſperiti erant Phariſæi, nam & ex Sadducæis erant aliqui Scripturæ Sacræ Interpretes. Sed hic indicatur illos Legiſperitos qui Phariſaicam ſententiam & factionem ſequebantur, tunc conſurrexiſſe.

Depugnabant.] Scilicet verbis, contra Sadducæos.

Dicentes: Nihil malum invenimus in homine iſto.] Nempe in Paulo ad judicium adducto. Ex odio adverſæ ſectæ Sadducæorum, oblatâ occaſione eis contradicendi, Paulum quem alias pro adverſario habebant, nunc defendunt, & innoxium eſſe profitentur, quia confeſſus eſt ſe eſſe Phariſæum, & cum Phariſæis de mortuorum reſurrectione conſentire. Ita Dominus quando vult excitat inter ipſos adverſarios cauſæ ſuæ & ſuorum patronos.

Si autem Spiritus loquutus eſt ei.] Videntur exiſtimaſſe, potuiſſe fieri ut anima quæpiam à corpore ſeparata hominis ſancti mortui, Paulo apparens, eum affata revelaverit ei aliquid quod non ſit reprobandum. Id dixerunt iſti Phariſæi, ut ægre facerent Sadducæis, talia negantibus.

Aut Angelus.] Id eſt aliquis nuncius cœleſtis. Forſan reſpexerunt illa dicta cap. 22. 7, 8, 10.

Ne

Ne Deo repugnemus.] Quia Deus Angelos ut Legatos ſuos mittere ſolet ad homines, atque per illos aliqua iſtis revelare, ideo qui Angelum Dei nomine loquentem contemnit, is Deum ipſum cujus iſte Legatus eſt contemnere eique repugnare videtur. At Deo qui eſt ſupremus omnium Dominus, nullo modo eſt repugnandum: quod recte monuit etiam Gamaliel ſupra cap. 5. 39. Interim videndum eſt & recte examinandum, an vere Deus aliquid per Angelum aut Spiritum aliquem revelet: ne per vanas ac illuſorias vel confictas revelationes temere creditas, falſæ opiniones obtineant, neve pro Dei dictamine habeatur id quod cum verbo Dei manifeſto pugnat, ideoque non eſt à Deo dictatum.

Verſ. 10. *Multa autem facta ſeditione.*] Seu magna tumultuatione ortâ, inter iſtas duas Judæorum partes diſſidentes, nempe Phariſæorum & Sadducæorum, illorum pro Paulo, iſtorum autem contra Paulum, decertantium.

Veritus Tribunus ne diſcerperetur Paulus ab ipſis.] Sicut interdum quibuſdam inter contendentium & huc illuc raptantium manus, eveniſſe narratur.

Etſi is Tribunus Ethnicus nullam cauſam privatam habuit ob quam Paulum vitamque ejus tantopere tueretur, tamen Deo vel Domino Jeſu ipſum incitante id fecit, ne Paulus tunc ibi interficeretur.

Juſſit milites.] In Græco eſt nomen ſingulare, quod notat militum manum, ſeu militarem populum, *deſcendentes*, nempe ex arce decurrentes.

Rapere eum è medio ipſorum, ducereque in caſtrum.] Ut in locum tutum.

Verſ. 11. *At ſubſequente* ſeu *ſuccedente nocte*, *ſuperſtans* vel *adſtans.*] Vide Luc. 2. 9.

Ei, id eſt Paulo, *Dominus.*] Nempe is quem Deus fecit Dominum cujus ſervum ſe Paulus profitebatur, id eſt Jeſus Chriſtus. Lorinus Jeſuita ad hunc locum notavit, probabilem eſſe ſententiam Carthuſiani, (nempe Dionyſii-Rikel) fuiſſe apparitionem imaginariam, dormienti factam, ab Angelo qui referret Chriſtum. &c. Ergo non eſt neceſſe opinari tunc Dominum Jeſum vel relicto cœlo in terram ad Paulum deſcendiſſe, vel in cœlo & in terra ſimul perſonâ ſuâ fuiſſe. Beza quoque annotavit: Hoc autem geſtum eſt nocturnâ viſione, ac proinde non corporeâ, ſed intellectuali quam vocant: ſive dormienti, ſive etiam vigilanti Paulo iſtud accidiſſe dicamus.

Ajit: Confide Paule.] Id eſt ne metue, quaſi Jeroſolymis ſis a Judæis interficiendus: eſto animo forti. Ita eum in periculis Chriſtus confirmavit, addens ei animum.

Sicut enim atteſtatus es.] Id eſt clare & conſtanter teſtatus, vide ſimile verbum ſupra cap. 18. 5.

Ea quæ de me ſubintelligitur *ſunt.*] Nempe quæ ad meam gloriam pertinent.

In Jeroſolymam ſeu *in Jeruſalem.*] Sed Græcè ponitur vocula talis quæ conſtruitur cum quarto caſu. Εἰς pró ἐν, ut & alibi. Vide inter alia Act. 8. verſ. 40. xviij. 21. & xxj. 17. Teſtatus eſt autem Jeroſolymis coram Judæis pridie de Jeſu Chriſto ejuſque gloria cœleſti Paulus, ut narratum eſt ſupra cap. 22. 6, 8 & ſeqq.

Ita te oportet & in Romam.] Id eſt Romæ. Iterum εἰς pro ἐν poſito. Poſt teſtimonium in celeberrima urbe Judæorum à Paulo de Jeſu Chriſto perhibitum, vult ipſe Jeſus Chriſtus ſimile teſtimonium ad gloriam ſuam ſpectans, ab eodem Paulo in celeberrima Ethnicorum urbe perhiberi: & ſimul docet à ſe proficiſci ea quæ cum Paulo agenda erant.

Verſ. 12. *Facta autem die.*] Quum poſt illam noctem qua Jeſus Paulo talia dixit, dies exorta eſſet.

Facientes aliqui Judæorum.] Præſertim è ſecta Sadducæorum magis ei adverſa, ut indicatum ſuperius.

Coitionem.] Facto conventiculo, initâ ſocietate ſeu conſpiratione. Ut cap. 19. 40.

Anathematizarunt ſeipſos.] Id eſt devoverunt ſeſe diris exſecrationibus, per *cherem*, quod apud Judæos genus anathematiſmi uſitatum, imprecati ſibi dira, & horrenda, ut à Deo vindice, ſi aliter facerent, atroci exitio perderentur. Vide annot. ad Matth. 26. 74. Anathema ex Græco dictum à reponendo, ſignificat rem ab uſu communi ſepoſitam, nempe Deo, ſive ex pietate ejus cultui conſecratam, ſive eidem ut malorum vindici devotam.

Dicentes: Neque edere neque bibere.] Id eſt ſe neque eſuros neque bibituros quidquam; ita ſeipſos volebant obligare firmiter & adigere ad id etiam cum periculo exſequendum.

Uſque quo interemiſſent Paulum.] Quem habebant pro homine nefario, Legis divinæ deſertore, indigno qui vivat. Vide ſupra cap. 21. 28, 31. & xxij. 21. Ita zelo inordinato accenſi fervebant iſti Judæi, exiſtimantes ſe dum hoc agerent ſacrificium Deo gratum eſſe oblaturos. Vide Joh. 16. 2.

De zelotis, ut Phinea, & Matathia, quorum exempl iſti ſcilicet imitari volebant, videatur annotatio ad Luc. 6. 15.

Verſ. 13. *Erant autem plures quadraginta.*] Id eſt quam quadraginta. Tam multi Judæi in hoc facinus pravum conſpiraverant, & ſeſe devoverant, ut ſi unus aut alter effectu fruſtraretur, alii idem ad effectum deducerent; vel ut multi ſimul violenter in eum irruentes tanto facilius id perficerent.

Qui iſtam conjurationem fecerant.] Apparet eos juramento ſe obſtrinxiſſe, Deo invocato ut teſtis ejus propoſiti eſſet, atque vindex ſi ſefelliſſent.

Verſ. 14. *Qui adeuntes primarios Sacerdotes.*] Ut ſummum Pontificem Ananiam, de quo ſupra ℣ſ. 2, & alios ex familia Aäronica.

Et Presbyteros.] Seniores populi, dignitate Senatoria eminentes, de quibus tum alibi, tum ſupra cap. 22. 5.

Ajebant: Anathemate anathematizavimus, ſeu devotione devovimus, *nos ipſos.*] Id eſt ſerio omnino graviter nos devovimus. Eſt Hebraiſmus; de quo vide Luc. 22. 15. Act. 2. 30. iv. 17. v. 28.

Nihil guſtare.] Id eſt nihil nos guſtaturos eſſe ſeu nihil cibi ſumturos.

Uſquequo interimamus Paulum.] Vide ſupra ℣ſ. 12, ſanctum ſcilicet votum.

Verſ. 15. *Nunc igitur vos.*] Dant conſilium Sacerdotibus quid agere doloſe debeant, ut ipſi machinationem ſuam ad effectum deducere queant.

Comparete Tribuno.] Id eſt oſtendite vos, dilucidantes ſeu declarantes atque indicantes poſtulatum veſtrum.

Cum Synedrio.] Id eſt non vos ſoli, ſed cum toto confeſſu ſeu concilio, ſeu iis qui ad concilium pertinent; ne ſcilicet Tribunus quorundam tantum ſtudio privato, hoc à ſe peti exiſtimet, ideoque facere recuſet.

Ut cras, eum, nempe Paulum, *deducat ad vos.*] Sicut jam fecit ſupra cap. 22. 30.

Quaſi percognituros exquiſitius ea quæ de ipſo.] Scilicet ſunt, ſeu quæ ad eum ſpectant. Moris eſt ut de reis non ſemel fiat cognitio, ſed ſæpius: quum judices aut novi aliquid de eis reſciſcunt, aut etiam an iſti ſibi conſtent, volunt explorare.

Nos autem priuſquam appropinquet.] Scilicet ad veſtrum confeſſum, ne vos eo nomine argui poſſitis, adhuc in via.

Parati ſumus interimere eum.] Ita homines ſtulto zelo correpti, ſanguinarii, exiſtimant, ſibi licere in diſſidentes graſſari quovis modo, & per mendacia, & per cædes violentas; quo ipſo produnt ſe eſſe Diaboli mendacis & homicidæ filios, ſecundum dictum Chriſti, Joh. 8. 44.

Verſ. 16. *Audiens autem* vel potius *quum audiſſet, filius ſororis Pauli.*] Qui inter Judæos non gnaros an Pauli cognatus eſſet libere verſabantur, nec ab eis cavebatur. Interim is avunculo ſuo favens, attendebat & explorabat quæ circa eum fierent.

Inſidias.] Scilicet iſtas, quæ Paulo parabantur.

Adveniens, & ingreſſus in caſtrum.] Illud in quo Paulus detinebatur.

Annunciavit Paulo.] Nempe ea quæ de hiſce in eum inſidiis atque iſta machinatione adverſariorum audiverat.

Verſ. 17. *Advocato autem Paulus uno Centurionum.*] Seu quodam ex centurionibus, qui nempe in illo caſtro, militum catervis ac centuriis præfecti erant.

Inquit: Adoleſcentem iſtum abduc ad Tribunum, habet enim quod annunciet ei.] Paulus prudenter curavit iſtam contra ſe initam conjurationem detegi Tribuno, qui eam poterat impedire. Interim nec accuſavit aliquem nominatim, nec noxam ei procuravit, ſed tantum prudentiæ Tribuni, ut obviam huic periculo iret, commiſit, cætera Domini Jeſu cujus Spiritu rigebatur, providentiæ, commendavit. Hinc apparet piis quantumvis divinæ tutelæ confiſis, licere tamen periculi avertendi cauſâ media honeſta non negligere, atque etiam per homines ea adhibere.

Verſ. 18. *Is quidem igitur,* nempe Centurio, *aſſumtum eum,* hoc eſt iſtum adoleſcentem qui ad Paulum venerat, *duxit ad Tribunum.*] Obſequutus Pauli monito, vel poſtulato.

Et inquit: Ille vinctus Paulus advocans me, rogavit, ut hunc adoleſcentem ducerem ad te.] Ne putaret Tribunus Centutionem proprio arbitrio eum adduxiſſe, temere.

Habentem quiddam loqui tibi.] Seu quod tibi loquatur.

Verſ. 19. *Prehendens autem manum ejus Tribunus.*] Ut facere ſolent qui aliquem in locum ſecretiorem abducere, atque privatim alloqui volunt.

Et ſecedens ſeorſum.] Seu privatim, quia ſecretum aliquid, non omnibus tevelandum, narraturum exiſtimavit, ideo prudenter ſemotis arbitris eum audire voluit.

Percontabatur, quid eſt quod habes annunciare mihi?] Seu annunciandum.

Verſ. 20. *Ajit autem.*] Nempe ille adoleſcens adductus.

Quod.] Vocula iſta, more ſolito in referendis dictis aliorum, redundat.

Judæi conſtituerunt.] Proprie in Græco, compoſuerunt, ex compoſito.

Rogare te.] Seu ut rogent.

Ut cras in conſeſſum deducas Paulum, quaſi percontaturi exquiſitius de eo.] Reſpice ſupra verſ. 15.

Verſ. 21. *Tu igitur ne aſſentitor eis.*] Id eſt ne patiaris tibi perſuaderi ut hoc ad eorum poſtulatum facias, ſicut ſupra cap. 21. 14.

Inſidiantur enim ei ex ipſis viri plus quadraginta.] Vide ſupra verſ. 13.

Qui anathematizarunt ſeipſos.] Seu exſecrationibus ſeſe devinxerunt.

Non edere neque bibere uſque quo interimant eum.] Reſpice ſupra verſ. 12.

Et nunc parati ſunt.] Scilicet ad id faciendum atque exſequendum.

Exſpectantes ſeu *præſtolantes, à te promiſſionem.*] Non jam factam à te ipſis, ſed demum faciendam: ſeu quid à te promittatur: ut poſtulantibus eis promittas te id facturum, aut quid eis à te renuncietur.

Verſ. 22. *Ipſe quidem igitur Tribunus dimiſit illum adoleſcentem,* nempe ut jam ab ipſo abiret, *præcipiens nemini eloqui, quod iſta declaraſti, apud* vel *ad me.*] Mutatio perſonæ; quum eſſet proxime dictum in tertia perſona, nunc introducitur ſermo ut primæ perſonæ loquentis. Ut ſupra cap. 1. 4. & xvij. 3. Vult hoc ſecretum ſibi indicatum celari Tribunus, ne Judæi reſcirent ſuam conjurationem eſſe patefactam, atque aliud conſilium de Paulo necando inirent. In arcanis magni refert ut ſilentio premantur, non divulgentur.

Verſ. 23. *Et advocans duos quoſdam Centurionum, ajit: Parate milites ducentos* nempe pedites, *ut vadant uſque Cæſaream.*] Illam maritimam, de qua ſupra cap. 8. 40. & x. 1. & xij. 19. xviij. 22. xxj. 8, ubi propter maris opportunitatem, ii qui à Romanis imperatoribus miſſi Judææ præſidebant, ſedem ſuam tunc habere ſunt ſoliti: teſte Tacito lib. Anual. xviij.

Et equites ſeptuaginta.] Expeditiores ad iter & promtiores ad excurſiones.

Et ſtipatores.] In Græco textu eſt nomen quod proprie notat *dextram tenentes,* ut ſignificentur ii qui dextrum latus præfecti cuſtodiunt: vel qui dextra prehendunt eos qui prehendi jubentur, aut qui dextra tantum manu arma ſumunt & gerunt, non etiam ſiniſtrâ ſicut ſcutati ſolent, ut iſti fuerint haſtati. Aliqui putant ſignificari dextros id eſt peritos jaculatores. Quædam exemplaria Græca habent tale nomen quod notat *dextra jacientes*, & Syrus Interpres habet, *qui mittunt dextera,* ut ſignificentur ii qui jacula jaciunt ſolâ dextrâ manu, non ut ſagittarii qui non ſolâ manu ſed arcu, nec ſolâ dextrâ ſed cum ope ſiniſtræ ſagittas ejaculantur. Ita denotarentur ii qui ut levis armaturæ manu tela miſſilia mittebant, vel etiam funditores, qui è funda lapides jaciebant.

Ducentos.

Ducentos.] It ſolicitam curam habebat Tribunus iſte, de Pauli ut civis Romani ſalute tuenda, ut ei tot milites varios ad defenſionem contra pericula adderet.

A tertia hora noctis.] Poſt occaſum Solis tribus horis elapſis: ut id non aperte ſed clam fieret, atque ita lateret Judæos Pauli adverſarios.

Verſ. 24. *Et jumenta.*] Ut camelum, aut equum; Syrus & Arabs habent in ſingulari *jumentum*, ſed poteſt fieri ut non unum fuerit, ut Paulus uno fatigato alteri inſideret.

Præbere.] Mutatur ſermo rectus in obliquum. Sed ponitur infinitivus pro imperativo *præbete*. Sicut Matth. 5. 34 & 39.

Ut imponentes Paulum.] Græcum verbum eſt ſpecialius, & proprie ſignificat ita ſuſtollere aliquem, ut conſcendat jumentum. Sicut Luc. 10. 34. & XIX. verſ. 35.

Salvum perducerent.] Vel incolumem ſiſterent.

Ad Felicem præſidem.] Felix iſte fuit frater Pallantis, qui ex ſervo factus libertus à Claudio Imperatore, apud quem magnâ gratiâ & potentiâ pollebat, & nuptias Agrippinæ matris Neronis, cum Claudio patruo conciliavit, atque Neroni imperium paravit. Pallante curante, iſte frater ejus Felix ſimiliter è ſervo libertus, præfectus fuerat à Claudio Samariæ & quibuſdam vicinis regionibus, deinde à Nerone Judææ toti. Vocatur à quibuſdam, ut Joſepho & Suida Claudius Felix, nomine priore indito à Claudio Imperatore qui eum è ſervo libertum fecerat. Tacitus ei prænomen dat *Antonius*, à matre Claudii Antonia, cui ſervierat. Videatur de eo & Suetonius. Adduntur hic in vulgata Latina verſione quædam, quæ non exſtant in Græcis exemplaribus.

Scripta epiſtolâ, continente formam hanc.] Exprimit Lucas non tantum epiſtolæ ſummam, ſed ipſa verba quibus conſcripta & formata fuit.

Claudius.] Nomen Romanum, familiæ claræ, inditum huic homini qui non erat natione Romanus, forſan à Claudio Imperatore, cujus gratiâ jus Romanæ civitatis acquiſivit.

Lyſias.] Nomen Græcanicum: quod huic tribuitur etiam infra cap. 24. 7. Ex more tunc recepto, nomen ſcribentis epiſtolam, quamvis inferioris, præpoſitum nomini ejus ad quem ſcribebatur.

Potentiſſimo ſeu *præſtantiſſimo.*] Quidam vertunt *optimo*, quia nomen iſtud, etiam hoc notare ſolet: & potuit à Tribuno tribui præſidi iſti quamvis non revera optimo, per adulationem. Sed veriſimilius eſt ſignificari honorem reſpectu potentiæ, ſeu poteſtatis, quam is provinciæ illi imperans eamque gubernans, obtinebat. Tali titulo ornavit etiam Theophilum, Lucas, in Euangelio. cap. 1. 3.

Præſidi.] Qui provinciæ illi Judææ gubernandæ, erat ab Imperatore Romano impoſitus.

Felici.] Hoc fuit ejus nomen quaſi proprium.

Salutem ſubintelligitur *dicit* vel *optat.*] Græcus textus proprie habet, *gaudere:* quod Græci uſurpant pro ſalve. Hinc Horat. in Epiſt.

Celſo gaudere & bene rem gerere Albinovano.

Vide ſupra Annot. ad cap. 15. 23.

Verſ. 27. *Virum iſtum.*] Nempe Paulum, quem ad te mitto.

Comprehenſum à Judæis, quum futurum eſſet ut interimeretur ab eis.] Accuſat Judæos tumultuantes.

Superveniens cum militum manu ſeu *exercitu, erui* ſeu *eripui, eum.*] Hæc vox redundat per Hebraiſmum. Commendat ſuam in eo ſervando, ſeu à cæde tumultuaria liberando curam atque induſtriam. Vide ſupra cap. 21. 31, 32, 33.

Edoctus, ſeu quum didiciſſem, id eſt cognoviſſem ſeu reſciviſſem, *quod Romanus ſit.*] Atqui non propterea ipſum eripuerat, quum demum poſtquam eum vinciri ad torturam præcepiſſet, reſciviſſet eum eſſe civem Romanum. Vide ſupra cap. 22. 25, 27, 28. Sed diſſimulat Tribunus id ob quod reprehendi jure potuiſſet, & à veritate deflectens, laudem ſuam quærit.

Verſ. 28. *Volens autem noſſe cauſam, propter quam incuſarent eum.*] Seu crimen, cujus eum poſtularent. Diligentiam ſuam in cauſæ inquiſitione teſtatur.

Deduxi eum, in conſeſſum eorum.] Supra cap. 22. verſ. 30.

Verſ. 29. *Quem inveni appellatum,* ſeu *incuſatum, de quæſtionibus Legis ipſorum.*] Nempe ob diſſenſum circa controverſias religionis Judaicæ: qui diſſenſus non videbatur grande nefas & morte piandum.

Nullum autem dignum morte aut vinculis crimen habentem ſeu *habere.*] Teſtatur de Pauli vincti innocentia, eumque excuſat.

Verſ. 30. *Indicatis autem mihi inſidiis.*] Seu adverſo conſilio, ut ſupra cap. 9. 24.

In hunc virum, fore ut fierent à Judæis.] Vide ſupra ℣ſ. 12, 15, 20.

E veſtigio.] In textu Græco *ex ipſa* ſcilicet hora, eadem.

Miſi ſubintelligitur *eum, ad te.*] Ob illas inſidias Judæorum, quos accuſat, ideo eum ab eis Jeroſolymâ ſubmovit, & ad præſidem mox ablegavit.

Denuncians & accuſatoribus.] Scilicet Pauli, Judæis; qui forſan ut inter eos convenerat, acceſſerant ad Tribunum eodem illo die, poſtulantes ut Paulum ad conſeſſum ſuum iterum velut examinandum produceret, ignari ſuos dolos eſſe patefactos. Quanquam videtur Tribunus id quod hic ſcribit, poſtera demum die poſt Paulum ablegatum, eis denunciaſſe.

Dicere, ſeu ut dicant, *ea quæ adverſus eum.*] Scilicet habent.

Apud te.] Ut apud ſuperiorem Tribuno præſidem, ac judicem.

Vale.] Concludens epiſtolam more ſolito optat ei bonam valetudinem.

Verſ. 31. *Illi quidem igitur milites ſecundùm conſtitutum eis.*] Id eſt ita ut conſtituerat ſeu ordinaverat Tribunus.

Aſſumentes Paulum, duxerunt per noctem, Antipatridem.] Urbem prope mare mediterraneum ſitam, quæ olim vocabatur Caphar Salama, de qua 1 Mac. 7. 31, in medio itineris inter Joppen & Cæſaream: quam Herodes Magnus Rex Judææ reſtauraverat, atque à patris ſui Antipatri nomine, Antipatrida nominaverat.

(N 2) Verſ. 32.

Verſ. 32. *At poſtera die, dimittentes* ſeu *relinquentes ibi, illos equites, ut vaderent cum eo.*] Scilicet ulterius, Cæſaream.

Reverſi ſunt.] Nempe ipſi pedites; quod proculdubio Tribunus quum eos emitteret ita mandaverat, exiſtimans Paulum eo uſque ab Jeroſolymâ noctu progreſſum, jam fore in tuto, ut à ſolis equitibus deduci poſſet: & nolens partem præſidii longius ablegare & diutius abeſſe, quum noſſet Judæos ad ſeditionem proclives.

In caſtra.] Illa quæ Jeroſolymis tenebant, ſeu *in caſtrum.*

Verſ. 33. *Qui.*] Non iſti de quibus proxime dictum, ſed illi remotius nominati equites.

Quum ingreſſi eſſent Cæſaream.] Illam maritimam, in qua præſes reſidebat.

Et reddidiſſent illam epiſtolam.] A Lyſia Tribuno ſcriptam.

Præſidi.] Felici.

Stiterunt & Paulum ei.] Seu coram eo.

Verſ. 34. *Quum legiſſet autem præſes.*] Nempe epiſtolam illam ſibi traditam.

Et interrogaſſet ex qua, Græcè propriè *quali provincia eſſet.*] Nempe Paulus.

Et reſcivißet quod ex Cilicia.] Scilicet eſſet. Vide ſupra cap. 21. 39. & xxij. 3.

Verſ. 35. *Audiam*, in Græco textu eſt quaſi *peraudiam, te, inquit: quando & accuſatores tui aderunt.*] Præſentibus demum accuſatoribus, & accuſationem proponentibus, vult audire à reo ipſius excuſationem.

Juſſitque eum in prætorio.] In aula & quaſi palatio, quod ita nominatur quia in eo prætor qui dictus quaſi præitor, id eſt præſes, reſidebat. Ergo in loco honorato, non in carcere Paulus ibi habitus videtur.

Herodis.] Quod Herodes ille Magnus qui Cæſaream inſtauravit, exſtrui curavit.

Cuſtodiri.] Nempe à militibus aliquibus aut aliis cuſtodibus, ne elaberetur.

CAPUT XXIV.

Verſ. 1. POſt *quinque autem dies.*] Nempe ab illa Pauli Cæſaream adductione, exactos.

Deſcendit.] Nempe Jeroſolymâ Cæſaream.

Summus Sacerdos Ananias.] Ille de quo dictum ſupra cap. 23. 2.

Cum Senioribus.] Id eſt Senatoribus populi Judaici.

Et Rhetore.] Rhetor nomen Græcum, à Latinis ſolet uſurpari de Magiſtris artis Rhetoricæ, quæ docet dicere facunde, quales Græci vocant Sophiſtas. At hoc loco ſignificat oratorem, ſeu cauſidicum: qualem ut formularum in foro agendi peritum, iſti Judæi ſibi aſſumſerunt, & conduxerunt, ut eorum nomine accuſationem contra Paulum inſtitueret.

Tertullo quodam.] Videtur ex ipſo iſto nomine advocatus iſte fuiſſe generis Italici, ut Latinæ linguæ, peritus, ea lingua coram præſide Romano cauſam ageret.

Qui comparuerunt.] Vide ſupra cap. 23. 15, vel declaraverunt ſe adeſſe, ut ibid. ℣. 22.

Præſidi, Felici, contra Paulum.] Ejus accuſandi cauſâ.

Verſ. 2. *Vocato autem.*] Seu citato ad judicium per præconem, aut aliquem ex præſidis apparitoribus. *Eo*, id eſt Paulo.

Cœpit accuſare.] Id eſt accuſabat: nam ſæpe in his libris incipere aliquid facere, ſignificat facere.

Tertullus, dicens.] Videtur oratio iſtius cauſidici quæ forſan more tunc uſitato prolixior fuit, hic ſummatim & compeodioſe referri.

Verſ. 3. *Multa pace potientes per te.*] In exordio captat benevolentiam Præſidis, tribuens ei laudem magnam, quod curet ut provincia cui præeſt ſit pacata, atque ut ejus incolæ vitam agant tranquillam. Quanquam is præſes Felix, pontificem Jonatham Annæ filium, quod ab eo liberius increparetur, interfecit per ſicarios, quibus etiam in alios Judæos graſſari impune permiſit, teſte Joſepho Antiquit. lib. xx. cap. 5. & 6. Sed iſte cauſidicus hoc callide ſilentio involvens, atque diſſimulans, quod ipſius cauſæ non proderat; videtur eo reſpicere quod Felix Eleazarum prædonem inſignem ſupplicio affecerat: qui etiam poſtea Ægyptium illum impoſtorem, de quo ſupra cap. 21. 38, cum ejus factioſis compreſſit. Simul autem innuit, par eſſe ut præſes ſicut alios ſeditioſos ſtudio publicæ tranquillitatis puniverat atque compeſcuerat, ſimiliter in hoc præclaro inſtituto progrediens etiam hunc quem accuſandum ſuſcepit, ut pacis publicæ turbatorem ſevere puniret.

Et correctionibus.] Vel recte factis officiis, qualia Cicero lib. de officiis hac ipſa quæ hic in textu exſtat Græca voce uſus, vocat perfecta officia: & lib. de Finibus recta facta ſeu recta officia.

Factis genti huic.] Nempe Judaicæ.

Per tuam providentiam.] Quæ eſt præſidum, provinciis gubernandis præfectorum, dos eximia.

Semperque & ubique.] Seu omni tempore & omni loco.

Accipimus.] Nempe animo, & verbis id agnoſcentes.

Potentiſſime ſeu *præſtantiſſime Felix.*] Solitum dignitatis atque honoris titulum ei tribuit, quem eidem tribuerat Lyſias Tribunus ſupra cap. 23. 26. Aliqui notant, etiam optimi titulum qui hoc nomine Græco ſignificari poteſt, tribui ſolitum Magiſtratibus, qui quod præ aliis præcipui atque optimi eſſe cenſeantur, & eſſe debeant, inde etiam optimates vocantur.

Cum omni gratiarum actione.] Indicatur ob iſta recte facta ſeu beneficia, à Judæis, Felici reddi grati animi teſtificatio.

Verſ. 4. *Ut autem non ſuper plus* ſeu *amplius.*] Nempe quam oportet.

Te interpellem.] Longis exorſis, & moleſtis ambagibus, te remorari nolens, & ab aliis agendis retardare, ac tempus eis impendendum ſubtrahere.

Precor te ut audias nos.] Quia non ſuo ſed Judæorum plurium nomine loquitur, ideo plurali voce utitur. Petit attentionem ſuæ orationi præberi.

Breviter.] Proprie in Græco textu *conciſe*, id eſt ſuccincte atque compendioſe, ſcilicet dicturos, non prolixa oratione uſuros. Grata eſt auditu prudentibus, præſertim occupatis, atque negotiorum multitudine

Digitized by Google

tudine diſtrictis brevitas ſermonis, ſi multas res paucis verbis perſpicue exprimat: ut contra multiloquium moleſtum, & cum tædio atque faſtidio conjunctum eſſe ſolet: quod tempus aliis rebus impendendum aufert, atque fruſtra conſumit & perdit. Veritatis oratio eſt plerumque ſimplex & compendioſa; ſed id interdum etiam calumnia æmulatur, ut ſimplicius narrans, eo fallat ſpecioſius.

Pro tua æquitate.] Intelligat benignam in exaudiendo facilitatem, atque patientiam; quæ dos Judices valde commendat.

Verſ. 5. *Invenimus enim.*] Seu comperimus.

Virum hunc.] Nempe Paulum, quem ibidem adſtantem manu oſtendit.

Peſtem.] Id eſt peſtilentiam ſeu peſtiferum, per metonymiam effecti hyperbolicam: quaſi lue contagioſa noxia multos inficientem atque vitiantem. Ita ſæpe Oratores vocant peſtes eos homines quos valde noxios in publicum exiſtimant. Sed iſte rabula ita rabioſe vocavit immerito Paulum innocentem. Ita & hodie ii qui pro hæreticis quamvis non vere cenſentur, ſolent vocari homines peſtilentes.

Et moventem ſeditionem.] Falſò Paulum inſimulant ſeditionis concitatæ. Sed ita fieri ſolet ut veritas cum hominum recentis opinionibus pugnans, dum ab hominibus pravis non ſuſcipitur, ſed oppugnatur, ſeditionis atque tumultus temere excitare & pacem populi turbare videatur. At iſti ipſi Judæi Paulum criminantes, ſeditiones contra ipſum in variis locis concitabant. Ut ſupra cap. 9. 23. & xiij. 50. xiv. 5. xvij. 5 & 13. xviij. 12. & xxj. 30, 31. Hic libet uſurpare illud

Quis tulerit Gracchos de ſeditione querentes?

Omnibus Judæis iis [*qui ſunt*] *per habitatam* ſeu *habitabilem.*] Scilicet terram, id eſt per orbem terrarum. Vide Luc. 2. 1, non ſolum in Judæa, ſed & alibi per diverſas regiones, per quas Judæi erant diſperſi.

Antiſtitemque.] Seu anteſignanum, quaſi primum ſtantem in acie, metaphorâ ductâ à re militari. Erat profectò Paulus poſt Jeſum Chriſtum Ducem, eximius Ductor & quaſi Tribunus militum excellens in iſta acie militari ſpirituali Chriſtianorum, religionem Jeſu Chriſti ut unus è præcipuis ſtrenue propugnans.

Illius Nazarenorum.] Ita vocant Judæi Chriſtianos, à Jeſu dicto Nazaræno, vide Marc. 10. 47. Luc. 18. 37. Joh. 1. 46. xix. 19. Act. 2. 22. x. 38. xxij. 8, qui Nazaretæ ignobili Galilææ oppido fuit educatus. Quanquam hæc appellatio velut per contumeliam impoſita, divinitus eſt commendata, vide Matth. 2. 23, utpote ipſi Jeſu glorioſa, quippe reſpiciens ad Naziræos, ſeparatos ac Deo conſecratos, vel ad Netzer, ſurculum illum de ſtirpe Davidis per Prophetas promiſſum. Ita nunc ſolent etiam veram doctrinam ſequentes Chriſtiani vocari novis nominibus, vel ab iis qui inter ipſos excellebant, quanquam non primi authores eorum religionis erant, vel à locis, in quibus vigebant, derivatis appellationibus. Sed iſtud Nazaræorum cognomen, quod tunc Chriſtianis tribuebatur, ut & Paulo, hæſit poſtea in iis qui Jeſu Chriſti doctrinam amplexi, adhuc ritus Moſaicos ut neceſſarios retinebant.

Hæreſeos.] Seu ſectæ. Hæreſis, nomen per ſe ſignificans electionem alicujus dogmatis, ut fiebat in variis Philoſophorum opinionibus, ſed jam plerumque in malam partem accipitur, ut 1 Cor. xi. 19. Gal. 5. 20. Tit. 3. 10. vide & ſupra cap. 5. 17. Sumitur autem hic hæreſis pro ipſis hæreticis eam amplectentibus, ſeu ſecta, pro ſectariis. Ita Judæi Chriſtianos veros, ab illis diſſidentes, habebant pro hæreticis, quod ab Eccleſia publica quæ tunc Dei eſſe cenſebatur, diſcreparent: quamvis iſti non ipſi ſibi elegerant dogmata aliqua erronea, ſed à Deo commendata, vera, tenebant. Sic etiam hodie ſimiliter ii qui veram Chriſti religionem ſequuntur, ſed à prolapſis in errores Chriſtianis vulgaribus diſſident, hæretici nominantur.

Verſ. 6. *Qui & templum tentavit profanare.*] Scilicet illud Jeroſolymitanum: quod Paulo calumnioſe objectum, vide ſupra cap. 21. 28.

Quem & ſeu *etiam, prehendimus.*] Sed violènter, per tumultum, reſpice ad cap. 21. 27 & 30.

Et ſecundum noſtram Legem volumus judicare.] Hoc falſum eſt: nam abſque judicio ſeu dijudicatione cauſæ legitima, voluerunt Paulum Judæi violenter occidere, vide cap. 21. 31. Apparet Judæis fuiſſe relicta judicia in negotiis religionis, ut & in Jeſu negotio apparuit, ſed citra pœnas capitales, in quibus conſenſus Romani præſidis ex jure requirebatur.

Verſ. 7. *Adveniens autem Lyſias Tribunus.*] Jeroſolymæ reſidens cum militum Romanorum cohortibus, qui tunc Paulum miſit ad Felicem præſidem.

Cum multa vi.] Seu magna violentia.

Ex manibus noſtris [*eum*] *abduxit.*] Subintelligitur, eripiens, vide cap. 21. 32, 33. Perſtringunt & quodammodo incuſant coram Præſide Tribunum, quod Paulum violenter iſtis eripuerit, quum ipſi violenter Paulo injudicato vitam eripere voluerint: quaſi eis injuriam intulerit quod eos ab inferenda alteri injuria cohibuerit.

Verſ. 8. *Jubens accuſatores ejus*, id eſt Pauli, *venire ad te.*] Ut coram præſide cauſa iſta dijudicetur.

A quo.] Vel à Lyſia Tribuno, ut videtur apparere ex ℣ſ. 22. Vel, quia Lyſiæ non videntur fuiſſe nota ea quæ Paulo ſunt objecta ab iſtis, de Judæis per orbem commotis, & de templi profanatione; ex ipſo Paulo.

Poteris ipſe dijudicans de omnibus iſtis cognoſcere, quorum ſeu *de quibus, nos accuſamus eum.*] Nempe per diligentem ac ſeveram inquiſitionem.

Verſ. 9. *Conſenſerunt autem & Judæi.*] Nempe Pontifex Maximus, cum Senatoribus, de quibus ſupra ℣ſ. 1.

Ajentes hæc ita [*ſe*] *habere.*] Oratoris ſui Tertulli orationem nomine ipſorum habitam, approbarunt, eique ſunt adſtipulati.

Verſ. 10. *Reſpondit autem Paulus: Innuente ei præſide ut diceret.*] Ad accuſationem qua reus fiebat criminum, purgandi ac defendendi ſui cauſa repoſuit reſponſionem, præſidis ipſius Felicis juſſu aut permiſſu, qui etiam partem alteram audire merito voluit. Reſpondit autem non per advocatum, ut Judæi accuſarant, ſed ore ſuo proprio.

Ex ſeu *à multis annis.*] Felix iſte antea vicinas

Judææ regiones, & ad eam pertinentes, Trachonitidem, Bataneam, & Gaulonitidem, gubernaverat per decennium; videatur Joſephus de bello Judaico lib. 2. cap. xi, ipſam autem Judæam proprie dictam jam tertium annum gubernabat.

Exiſtentem te judicem.] Id eſt ex Hebræorum loquendi conſuetudine, gubernatorem. Sic olim illi qui ante Reges conſtitutos populum Iſraëliticum regebant, ac bella pro ejus defenſione gerebant, vocati ſunt Judices.

Genti huic, nempe Judaicæ, *ſciens.*] Id Paulus quamvis per multos annos alibi extra Judæam verſatus, ſed tamen Judæam aliquoties accedens, ſcire potuit.

Meliore animo.] Id eſt alacriore & promtiore, ut coram rerum Judaicarum perito, Judice idoneo.

Ea quæ de meipſo ſcilicet *ſunt.*] Seu quæ ad me attinent.

Sermone defendam.] Talis per ſermonem defenſio, Græca voce dicitur Apologia. Ut ſupra cap. 22. verſ. 1.

Verſ. 11. *Quum poſſis tu noſſe.*] Quia es non ignarus Judaicarum conſuetudinum, atque id quod dicam facile potes inquirere.

Quod non plures ſint mihi dies quam duodecim.] Proprie in Græco *decem duo* ſicut & ſupra cap. 19. 7. Quia Judæi qui extra Jeroſolymam vivebant, more ſolito, proxime ante feſtum ſolenne quale tunc erat Pentecoſtes, ſupra cap. 20. 16 Jeroſolymam confluebant: Paulus ergo qui advena fuit etiam proxime ante venerat, & mox ante feſtum captus, ac in vinculis detentus fuit: ut exiguo tempore, peregrinus, ſeditionem talem de quali accuſabatur concitare non potuerit. Hi dies colligi poſſunt ex cap. 21. 17, 18, 26. & xxij. 30. xxiij. 12, 32. xxiv. 1.

A qua, ſcilicet die, *aſcendi.*] Id eſt adveni.

Adoraturus.] Nempe Deum, in templo, culturus, ſacrificia ei oblaturus, feſto ſolenni.

In Jeruſalem.] Hæ voces poſſunt referri vel ad verbum *aſcendi*, vel etiam ad vocem *adoraturus*. Jeroſolymam veniebant Judæi, ut Jeroſolymæ Deum adorarent.

Verſ. 12. *Et neque in templo invenerunt me ad aliquem* ſeu *cum aliquo diſputantem.*] Quamvis hoc non erat illicitum neque criminoſum, de rebus ſacris, etiam in aditu templi ac illa ejus parte in quam populus convenire ſolebat diſſerere atque diſceptare: ſed etiam hoc quod licebat, Paulus ſe feciſſe negat, ut longius à ſe amoveat omnem criminis ſpeciem: quum poſſet exiſtimari, eum ex diſputatione circa res ad religionem ſpectantes, occaſionem tumultui cuipiam dediſſe.

Aut coitionem ſeu *concurſum*, *facientem turbæ.*] Id eſt plebis convocatæ vel concitatæ ad tumultum.

Neque in Synagogis.] Extra templum, in ſcholis Judæorum.

Neque in urbe.] In alio aliquo urbis loco. Varios locos recenſet, in quorum nullo ſeditionem excitavit.

Verſ. 13. *Neque exhibere*, id eſt oſtendere atque probare evidenter, *poſſunt*, *de quibus nunc accuſant me.*] Non habent ulla ad probandum crimen argumenta vera. Non tantum negavit Paulus ſe tumultum excitaſſe, ſed non contentus ſimplici inficiatione, validius refellit adverſarios & accuſatores ſuos, in faciem hoc eis coram præſide dicens, quod ea quæ de ipſo affirmant crimina non poſſint probationibus confirmare. At accuſatore crimen objectum non probante, reum abſolvi oportet.

Verſ. 14. *Confiteor autem hoc tibi.*] Negato crimine ſeditionis excitatæ, quod falſo erat objectum, aliam objectionem de ſecta Nazaræorum non negat Paulus, verum confitetur palam coram præſide, ſed excuſat. Ita debent Chriſtiani, ubi res requirit, eſſe parati ad confeſſionem de religione, & pro ea apologiam. Vide 1 Petr. 3. 15, etiam præcipue quum apud Judices religionis cauſâ accuſantur.

Quod ſecundum hanc viam.] Id eſt religionem, quæ eſt modus accedendi ad Deum, eumque colendi. Vide ſupra cap. 18. 26. xix. 23. xxij. 4.

Quam dicunt hæreſin.] Ita iſti accuſatores religionem Chriſtianam vocarunt, hæreſin Nazaræorum, ſupra ℣. 5.

Ita.] Explicat modum religionis ſuæ Paulus, ſummatim.

Servio patrio Deo.] Indicat ſe non aliquod novum ac recens excogitatum vel alienum numen religioſe colere, ſed eum Deum quem jam olim Patres ſeu Majores Iſraëlitarum coluerunt. Hoc ſervitium Deo à ſe præſtitum & alibi memorat Paulus, ut Rom. 1. 9. 2 Tim. 1. 3.

Credens.] Hoc eſt ut credam, ſeu certo ſim perſuaſus de iſtorum veritate, abſque dubitatione.

Omnibus.] Non tantum aliquibus, ut ſolent hæretici nonnulli.

Illis ſecundum Legem vel *in Lege.*] Intelligit Legem patriam, Moſaicam.

Et in Prophetis.] Qui poſt Moſen vixerunt, & quædam Dei nomine populo Iſraëlitico annunciaverunt, præſertim de futuris Dei beneficiis, populo Iſraëlitico conferendis, vide infra cap. 26. 6, 7 & 22. In his autem præcipue continetur promiſſio de Meſſia ſeu Chriſto exorituro, atque ad populum mittendo: qui jam tempore expleto eſt miſſus.

Scriptis.] Non ad traditiones aliquas incertas oretenus propoſitas, & per manus hominum non ſatis fidas, poſteris tranſmiſſas, Paulus provocat: ſed Scripturam Sacram, ut certam normam, ponit pro ſuæ fidei fundamento. Ita nos quoque in rebus ad fidem ac religionem ſpectantibus, Sacras Scripturas firmiter tenere & ſequi debemus.

Verſ. 15. *Spem habens in Deum* ſeu *in Deo.*] Nempe Dei potentiâ atque juſtitiâ implendam: iſti innixam non vanam ex commento humano arreptam. Poſt declaratam fidem ſuam, nunc declarat ſpem, ob quam Deo ſerviat.

Quam & iſti ipſi exſpectant.] Nempe ex Judæis, & iſtis accuſatoribus meis, plerique: præſertim Phariſæi, quæ erat ſecta inter Judæos potiſſima, vide ſupra cap. 23. 6, 8. Qui Phariſæi quamvis antea cum Sadducæis non conſentirent, imo Paulum inſontem ſibi videri pronunciarent, ſupra cap. 23. 9. tamen forſan poſtea cum illis ſyncretiſmum contra Paulum fecerant. Indicat in hoc dogmate ſuum cum adverſariis pleriſque conſenſum.

Reſurrectionem futuram eſſe mortuorum.] Quod

non

non ſit mors ultima linea rerum, quod homines poſt vitam hanc terrenam exactam, morte ſoluti, non ſint prorſus perituri, ſed rurſus ad vitam revocandi. Quam doctrinam Moſes quidem in Fœdere Antiquo exprteſſe non docuit, ſed eam Judæorum Magiſtri collegerunt ex quibuſdam Prophetarum dictis, ut Pſal. 16. 10. XLIX. 16. Dan. 12. 2. Hoſ. 13. 14. Præcipue autem videtur firmata inter Phariſæos circa tempora Macchabaica, quum multi pii Dei cultores atrociter afflicti & dira morte eſſent ſublati, & tamen Deus promiſerit, piis, Legem ſuam obſervantibus, ſe præmia redditurum, hinc concepta eſt ſpes innixa divinæ bonitati ac in promiſſis fidelitati, ejuſdemque potentiæ, naturæ vires exſuperanti, fore ut iſti quantumvis morte affecti, à Deo reſuſcitentur.

Sed gratia ſit Deo, quod per Jeſum Chriſtum dederit nobis non obſcuram, ſed claram & apertam è morte reſurrectionis promiſſionem, & quidem piis ad vitam cœleſtem æternam atque beatam. Vide inter alia Joh. 5. 28, 29. 1 Cor. 15. 20, 21, 22, 26, 52. 1 Theſſ. 4. 15, 16. 2 Tim. 1. 10.

Juſtorum & injuſtorum.] Inter Judæorum Magiſtros & Phariſæos pleroſque opinio ſuit, animis piorum poſt mortem patere reditum in corpus, ſed impiorum animas carceribus æternis concluſas teneri, ita ut nunquam corporibus reddantur. De qua opinione videatur Joſephus, ubi ſcribit de Phariſæis, Antiquit. lib. xviij. cap. 2. Belli Judaici lib. ij. cap. 7. & lib. 3. cap. 14. Solet quidem in Sacra Scriptura reſurrectio abſolute ac ſimpliciter poſita ſæpe ſignificare à potiore ſpecie eam reſurrectionem quæ fit ad vitam æternam, beatiſſimam.

Sed interdum ſignificat generaliter reſuſcitationem mortuorum ad judicium, ex quo aliqui ad præmia beata, alii ad pœnas ſint deducendi. Ut hoc loco, ubi nominatur reſurrectio non tantum juſtorum, ſed etiam injuſtorum. Sicut etiam in verbis Chriſti Joh. 5. 28, 29, ubi dicuntur è ſepulchris exituri omnes, & quidem ii qui bona fecerunt, in reſurrectionem vitæ, id eſt ad vitam æternam; at qui mala egerunt, in reſurrectionem judicii, id eſt ad condemnationem & punitionem, atque perditionem. Ubi non ſubeſt cauſa juſta cur à propria verborum ſignificatione recedatur, & ad impropriam confugiatur. Et 2 Cor. 5. 10, idem Paulus Apoſtolus dicit, omnes nos ſive in corpore degentes, ſive è corpore migrantes oportere comparere coram tribunali Chriſti, nempe in illo judicio ultimo, ut reportet quiſque ea quæ per corpus egit, id eſt eorum vel præmia vel pœnas, ſecundùm ea quæ egit, ſive bonum, ſive malum. Et Apoc. 20. 12, 13, ſcripſit S. Johannes ſe vidiſſe per revelationem de futuris, mortuos reſuſcitatos, & judicatos ſecundùm opera ipſorum.

Non eſt autem juſta cauſa, cur ut aliqui faciunt à proprietate vocis diſcedentes abſque neceſſitate, per injuſtos intelligamus eos qui quum aliquando injuſti fuiſſent, poſtea injuſtitiâ relictâ juſtitiam coluerunt. Nam quando ſimpliciter abſque ulla adjectione ponuntur ſimul juſti & injuſti, eis oppoſiti, ſeu mali & juſti, tum injuſti ſeu mali intelliguntur ii qui in malitia ſeu injuſtitia perſeverarunt, ut Matth. 13. 49. Nec poteſt inveniri exemplum diſſimile ad inſtantiam. Nam Luc. 15. 7, juſtis opponitur quidem peccator, qui etiam ſalutem cum juſtis conſequetur, ſed additur *reſipiſcens*.

Neque vero huic propriæ expoſitioni noſtræ repugnat, quod inconveniens videatur ſpem Pauli quam hic declarat extendi etiam ad impiorum reſuſcitationem ue interitu extremo afficiantur: quum ſpes nonniſi bona ſpectet. Nam ut taceatur illud quod ſperare interdum pro timere accipiatur, conſiderandum eſt, Pauli ſpem ſeu fiduciam, pertinere primario ad reſurrectionem juſtorum, prius nominatam. Non eſt autem abſurdum, ſecundario quanquam minus proprie ſpem iſtam ſpectare etiam ad injuſtorum præſertim eorum qui voluntatem Dei revelatam habentes eam contemſerunt pertinaciter, & juſtos inique afflixerunt, reſuſcitatorum, pœnas juſtas à Deo juſtiſſimo per Chriſtum Judicem eis infligendas. Vide 2 Theſſ. 1. 6, 7. & Apoc. 16. 5, 6. & xviij. verſ. 20. XIX. 1, 2, 3.

Verſ. 16. *In hoc autem.*] Id eſt in iſto negotio ſeu in iſta re: vel propter hoc, nempe quia talem fiduciam de mortuorum reſurrectione habeo. Ita per Hebraiſmum, in aliquo, ſignificat propter aliquid: ſicut Matth. 6. 7. Eph. 3. 13. Col. 2. 16.

Ipſe exerceo.] Nempe meipſum: ſerio in id ſtudium impendo, atque gnaviter in id incumbo ac in eo elaboro. In virtutis atque ſanctimoniæ habitu acquirendo, requiritur ut homo ſtudioſam ac diligentem circa eam adhibeat ſui ipſius exercitationem. Propter ſimilem ſpem ſimile ſtudium in purificando ſeipſum indicatur 1 Joh. 3. 3. vide & 2 Cor. 7. 1. Philip. 3. 14.

Poſtquam Paulus ſignificavit quid crederet, quidque ſperaret, nunc porro ſignificat quid faceret, ſeu quomodo vitam ſuam ageret.

Non ſufficit ad officium hominis pii implendum ut vera credat, & ſperet beata, ſed oportet inſuper ut operetur bona atque honeſta.

Inoffenſam ſeu *abſque offenſa, conſcientiam habere.*] Id eſt ut habeam. Conſcientia eſt judicium morale de actionibus propriis ad regulam applicatis. Quando homo habens in corde inſcriptam regulam vivendi ſecundum Legem honeſti, præſertim autem ſecundum Leges Dei ſibi revelatas, contra iſtas Leges aliquid facit, tum offendit atque lædit ſuam conſcientiam, à qua etiam accuſatur atque punitur, vide Rom. 2. 15. Abſque offenſa autem eſt conſcientia quando quis ita agit ſicut ei conſcientia dictat, ut poſſit, Nil conſcire ſibi, nulla palleſcere culpa: Adeoque bonam ac lætam conſcientiam, facta ſua approbantem, & ſecundum ea bene de gratia Dei ſperare jubentem, habere.

Ad Deum.] Reſpectu eorum officiorum quæ ad Deum ejuſque cultum directe ſpectant. Etiam antea coram Judæis dixit Paulus ſe in bona conſcientia converſatum eſſe erga Deum. Supra cap. 23. 1. vide & 2 Tim. 1. 3.

Et homines.] Cum hominibus quoque ita vixi, ut in conſcientia mea non arguar eos ſciens volens aliqua in re offendiſſe. His dictis indicat Paulus non vere ſibi objecta eſſe iſta crimina, ſupra ℣ſ. 5 & 6, quod & ſeditiones excitaverit, & templum profanare voluerit. Oportet Chriſtianis curæ eſſe ut bonam conſcientiam habeant, ne ſcelerum redargui

vere poſſint. Vide 1 Petr. 3. 16, & procurari ab iis honeſta, non ſolum coram Domino, ſed & coram hominibus 2 Cor. 8. 21.

Per omne.] Scilicet tempus, ſeu ſemper. Non tantum interdum & in aliquibus factis Paulus ſecundum conſcientiam bonam egit, ſed abſque interruptione, eodem tenore bono, vitam duxit.

Verſ. 17. *Per* vel *poſt annos autem plures.*] Poſtquam Jeroſolymis abfui, alibi verſatus.

Acceſſi.] Nempe Jeroſolymam.

Eleemoſynas facturus in gentem meam.] Id eſt per alias regiones collectam ſtipem allaturus & præſtiturus meis popularibus egenis ex populo Judaico. Etiam antea id fecerat, vide cap. xi. 29, 30. & 1Cor. cap. 16. 1. & tunc. Vide Rom. 15. 25, 26. Indicat ſe non ſeditionum excitandarum cauſâ veniſſe Jeroſolymam.

Et oblationes.] Nempe Deo debita ſacrificia in feſto ſolenni oblaturus.

Verſ. 18. *In quibus.*] Id eſt interea dum hæc ago. Vide ſimilem dicendi formulam infra cap. 26. 12.

Invenerunt me purificatum in templo.] Reſpectu voti Naziræatus. Vide ſupra cap. 21. 26. An hoc eſt, ut iſti criminantur, templum profanare?

Non cum turba.] Id eſt non ita ut aliquam populi multitudinem mecum in templum adducerem, ad aliquid nefarium moliendum.

Neque cum tumultu.] Nec aliquem motum temerarium excitantem, ſed pacate agentem.

Quidam ab Aſia Judæi.] Id eſt ex Aſia minore, ſtricte ita dicta, vide ſupra cap. 21. 27. Alias etiam Jeroſolyma totaque illa terra Chananæa eſt in Aſia, nempe magna.

Verſ. 19. *Quos oportet apud te adeſſe.*] Utpote eos qui primi in templo contra me inſurrexerunt, & impetu facto violenter ſævire voluerunt. Hi qui primarii actores eſſe debebant, par erat ut nunc in judicio iſto comparerent.

Et accuſare ſi quid haberent ad me ſeu *adverſus me.*] Nempe crimen aliquod. Quum autem illi non adſint, neque accuſationem inſtituant, ſuſpecta eſt hæc eorum abſentia, & horum qui ipſi initio hujus rei non adfuerunt, abſque illis actio.

Verſ. 20. *Aut ipſi iſti.*] Qui nunc hic ex Judæis adſunt, adverſarii mei, Sacerdotes, & Senatores: qui initio impetus in me facti non aderant præſentes, ſed tantum ab aliis quædam de me delata acceperunt.

Dicant ſi quod invenerunt in me injuſte factum vel *iniquum.*] Magna libertate dicendi ac fiducia, Paulus ut nullius criminis ſibi conſcius, provocat adverſarios ſuos ut proferant ſi quod in ipſo crimen ipſi deprehenderunt.

Stante me ſeu *quum ſtarem.*] Non *quum ſtem* ut habet vulgata verſio.

In Synedrio ſeu *conſeſſu.*] Nempe Senatus Judaici, cui me ſtiterat Tribunus militum, ad cauſam meam cognoſcendam. Vide ſupra cap. 22. 30. & xxiij. 1. Ibi in ipſo loco in quo ſum comprehenſus Jeroſolymæ, in facto recenti, ubi multi aderant qui ad teſtandum de meo facinore ſi quod erat, & ad id probandum adhiberi potuerunt, nullius criminis ſum convictus.

Verſ. 21. *Aut* ſeu *niſi forte.*] Scilicet dicturi ſunt, velut de injuſte facto aut crimine meo, in quo facto nullum crimen ineſt.

De una iſta voce qua clamavi ſtans in eis.] Id eſt inter eos, ut ſupra cap. 7. 44. & xviij. 11.

Quod.] Vocula iſta hic redundat, ut ſæpe in ſermone referendo.

De reſurrectione mortuorum ego judicor hodie à vobis.] Hoc vox expreſſa eſt ſupra cap. 23. 6. Hanc autem Pauli vocem, non eſſe in crimine ponendam, apparet ex eo quod dixit ſupra ℣. 15, ipſos Judæos adverſarios ſuos exſpectare mortuorum reſurrectionem.

Verſ. 22. *Audiens autem iſta* vel potius *auditis iſtis.*] Nempe quæ dicta ſunt, tum à Judæis accuſantibus, tum à Paulo ſeſe excuſante ac defendente.

Rejecit eos.] Id eſt diſtulit Præſes in aliud tempus de iſta cauſa ſententiæ ſeu decreti pronunciationem: ampliavit, ut amplius de hoc negotio deliberaturus.

Exquiſitius.] Comparativus ponitur pro poſitivo ut cap. 17. 21.

Sciens ea [*quæ ſunt*] *de hac via.*] Per viam hanc intelligitur religio Chriſtiana, ſicut ſupra cap. 9. 2. & xix. 9, 23. xxij. 4. quæ objecta eſt à Judæis Paulo ſub titulo hæreſeos Nazaræorum, ſupra verſ. 5.

Hujus igitur religionis Chriſtianæ ſaltem quoad hiſtoriam rerum à Judæis cum Jeſu Chriſto Nazaræno factarum, & controverſias Judæorum cum Chriſtianis, indicatur non ignarus fuiſſe præſes iſte Felix; tum quod inter Judæos, apud quos iſta de religione Chriſtiana vehementer agitabatur controverſia, à multis annis verſaretur, vide ſupra ℣. 10, tum quod uxorem haberet Judæam, infra verſ. 24. à qua de his potuit audire. Simile quid de Rege Agrippa indicatur infra cap. 26. 26. Nam non videtur ſubeſſe cauſa neceſſaria, cur hic vocum trajectio admittatur, ut quidam volunt, quaſi hæc verba eſſent præſidis Felicis, indicantis ſe velle cognoſcere exquiſitius de hac via ſeu religione, ut vox *dicens* quæ hic poſtponitur, præponatur.

Ajens.] Exprimitur modus illius rejectionis ſeu dilationis in iſto negotio.

Quum Lyſias Tribunus deſcenderit.] Id eſt Jeroſolymis ubi degit, huc ad me Cæſaream venerit.

Dignoſcam ea quæ ſecundum vos.] Id eſt veſtra iſta negotia.

Verſ. 23. *Conſtituenſque* vel *mandans Centurioni.*] Cuidam ex præfectis militum qui ipſi aderant.

Servari Paulum.] Id eſt ut aſſervaretur in cuſtodia.

Habereque relaxationem.] Ut non premeretur vinculis, & cuſtodiâ arcta atque rigida, ſed mitius ac liberalius tractaretur.

Et neminem prohibere propriorum ſeu *ſuorum.*] Id eſt familiarium vel amicorum Pauli.

Et miniſtrare.] In procurandis rebus neceſſariis.

Aut adire eum.] Colloquii & ſolatii cauſâ. Ita Deus præſidis iſtius alias non boni animum flexit ut Paulo captivo indulgeret.

Verſ. 24. *Poſt dies autem aliquos, adveniens* vel *quum adeſſet Felix.*] Ille Præſes Judææ non videtur tunc Cæſaream veniſſe aliunde. Sed quum Cæſareæ eſſet, è ſuo prætorio, acceſſiſſe propius ad illum locum in quo Paulus in liberali cuſtodia aſſervabatur. Niſi forte intelligatur Cæſarea ad aliam aliquam ur-

bem

bem Judææ interim digreſſus, rurſus tunc Cæſaream rediiſſe.

Cum Druſilla.] Cui nomen hoc inditum videtur in memoriam Druſi, Patris Claudii Romanorum Imperatoris, qui valde diligebat Herodem Agrippam Regem Judæorum: vel in memoriam Liviæ Druſillæ uxoris Auguſti Cæſaris, & Matris Druſi. Erat iſta de quo hic dicitur Druſilla filia Herodis Agrippæ ſenioris, Regis Judæorum, de quo dictum ſupra cap. 12. ex Antonii Triumviri & Cleopatræ Reginæ Ægypti filia Cypride, uxore iſtius Herodis Agrippæ: ſoror Agrippæ Regis junioris, de quo infra xxv. 13. videatur Joſephus, & Tacitus.

Uxore ſua.] Quam à Patre nuptum datam Azizo Emeſſenorum Regi, circumciſionem ſuſcipienti, Felix ob eximiam pulchritudinem adamatam, per quendam Judæum magum, Agrippæ amicum, pellexit, ut maritum priorem deſereret, ac ſibi nuberet.

Erat is Felix, ut teſtatur Suetnnius in vita Claudii cap. 28, trium reginarum, id eſt regiarum filiarum ac neptium maritus: non uno tempore, quod Romanis inſolens, ſed una mortua, alia ducta.

Exiſtente Judæa.] Seu quæ erat Judæa, quamvis ex Idumæorum ſtirpe, ſed Judaicæ religioni addicta.

Accerſivit Paulum.] Forſan impellente uxore Druſilla, vel etiam ſua propria curioſitate.

Et audivit eum de illa in Chriſtum.] Addunt quædam exemplaria *Jeſum, fide.* Id eſt de Chriſtiana religione.

Verſ. 25. *Diſſerente autem eo.*] Nempe Paulo, *de juſtitia* præter ſermonem de eo quid ſit de Jeſu Chriſto credendum, adjecit de iis quæ ſub hac fide comprehenduntur concionem, homini tali qualis erat iſte præſes Felix, neceſſariam: docuit quomodo ex Dei & Chriſti mandato obſervanda ſit juſtitia, reddendo unicuique quod ſuum eſt, & nemini facienda injuria.

Et continentia.] Seu temperantia ac præſertim ejus ſpecie caſtitate, atque abſtinentia à libidine. De his etiam gentiles, qualis erat Felix, ex ipſo lumine naturali convinci potuerunt.

Et judicio quod futurum eſt.] Quo Deus ſub finem hujus mundi homines omnes, etiam potentes & eos qui nunc ſedent alios judicantes, poſtea coram tribunali ſuo ſtantes, judicabit juſte, per Jeſum Chriſtum conſtitutum à Deo judicem vivorum & mortuorum, ſecundum opera uniuſcujuſque, juſtis præmia & injuſtis ſupplicia convenientia formidabilia redditurus. De quo judicio etiam coram Athenienſibus in Areo pago Paulus peroravit, Act. 7. 31. Doctrina de iſto judicio, recenſetur inter religionis Chriſtianæ principia Hebr. 6. 1, 2.

Exterritus factus.] Seu expavefactus, metu correptus.

Felix.] Quia ſibi conſcius erat vitæ flagitioſæ; nam contra juſtitiam, ſervili ingenio, per omnem ſævitiam, jus regium exercebat, & contra continentiam, uxorem alienam à marito invito abduxerat. Videatur de eo Tacitus, Annalium XII. & Hiſtoriarum V. Ideo conſcientia ſcelerum eum pungente, atque turbante, audita Pauli concione, de virtutibus contra quas peccabat, & de horrendo à Deo ob talia peccata judicio atque ſupplicio infligendo, terrore ac formidine perculſus fuit, non tamen permotus ad reſipiſcentiam.

Reſpondit, quod nunc attinet.] Seu ad præſens, Beza vertit, ut nunc ſe res habent.

Vade.] Dimittit eum à ſe ut abeat in illud conclave ſeu cubiculum in quo aſſervabatur. Noluit diutius audire ſermones moleſtiam ſibi atque terrorem afferentes?

Opportunitatem autem nactus, advocabo te.] Nempe ad colloquia. Indicabat ſcilicet doctrinam iſtam quam Paulus proponebat, non prorſus ſibi diſplicere.

Verſ. 26. *Simul autem & ſeu etiam, ſperans, quod pecunia darentur ei à Paulo.*] Quia intellexit Paulum ut Chriſtianorum anteſignanum, à multis hominibus etiam divitibus, apud quos etiam eleemoſynas in egenos collegerat, ſupra ꝟſ. 17. amari & honorari, ideo homo avarus, & ut Heſiodus tales vocat doni-vorus, contra leges, etiam Romanas de talibus latas, & actione Repetundarum firmatas, pecuniam cui valde inhiabat, dari ſibi à Paulo vel ejus amicis propter ipſum, deſiderabat.

Ut ſolveret eum.] Id eſt, in cauſa iſta abſolveret ac liberum pronunciaret, vel ex captivitate iſta atque ex cuſtodia emitteret.

Ideo & ſeu etiam, crebrius eum accerſens, colloquebatur cum eo.] Ut ſcilicet per iſta crebra colloquia intelligeret an Paulus ſeſe pecuniis ex iſta captivitate redimere vellet.

Verſ. 27. *Biennio autem impleto.*] A Paulo capto.

Accepit ſucceſſorem Felix.] Quum ob ſcelera accuſatus, ab officio procurationis Judææ per Neronem Cæſarem remotus eſſet, teſte Tacito.

Porcium Feſtum.] Ex familia Porciorum fuerunt olim Romæ inſignes Catones.

Volenſque.] Vel volens autem, *gratias* ſeu *gratiam* ut habent alia exemplaria,

Præſtare proprie *deponere Judæis Felix.*] Non tantum ut iis ex quorum gente vel religione uxorem habuit, rem gratam faceret, ſed etiam ut eos quos diverſis flagitiis irritaverat, placaret.

Reliquit Paulum vinctum.] Quia ſeſe pecunia ſperata non redemerat, reliquit eum in vinculis, quod ſperabat Judæos grato animo ſuſcepturos. Sed hoc eum nihil juvit: nam Judæi eum ob varia ſcelera coram Cæſare Nerone graviter accuſarunt. Hinc factum eſt ut eum iſte ejus ſucceſſor Portius Feſtus miſerit vinctum Romam ad Neronem, qui ipſum pœna capitali afficere voluit, ſed precibus Pallantis fratris ejus ipſum donavit. Ita qui Paulum innocentem in vinculis detinuit, ipſe nocens & vincula & metum mortis atrocis expertus eſt.

CAPUT XXV.

Verſ. 1. FEſtus igitur ingreſſus provinciam.] Nempe Judæam, ſibi ab Imperatore Romano commiſſam procurandam.

Poſt tres dies.] Non longa temporis mora interjecta.

Aſcendit in Jeroſolyma.] Seu Jeroſolymam, ut iſtius Provinciæ metropolim. Ut ibi gubernationem ſuam ſuſciperet & aggrederetur.

A Ca-

A Caſarca.] In quam utpote primam ab Italia in Judæam adventantibus occurrentem urbem, & in qua reſidete ordinarie debebat. Vide annot. ſupra ad c. 23. 23.

Verſ. 2. *Comparuerunt autem eo.*] Ut ſupra 23. 15. & 24 1.

Princeps ſacerdotum.] Idem ille, ut videtur, qui ſuperius eſt memoratus, Ananias, 23. 2. & 24. 1.

Et primi Judæorum.] Id eſt primarii ſeu præcipui, ex Judæis, ut Marc. 6. 21. tales ſupra 24. 1. vocantur *Seniores*, ſeu Senatores.

Contra Paulum.] Iſtius negotii cauſa mox coram Præſide comparuerunt, ut Paulum accuſarent.

Et precabantur eum.] Nempe Feſtum præſidem novum.

Verſ. 3. *Petentes gratiam.*] Quia ſolet à præſidibus recens inauguratis, ſavoris initio captandi cauſa, concedi gratia aliqua provincialibus, juſtum aliquid petentibus, ideo hac occaſione mox arrepta, iſti ſupplicarunt.

Contra eum.] Id eſt contra Paulum, adverſarium ſuum.

Ut accerſeret eum in Jeruſalem.] Quaſi negotii ejus & litis cum eo diſceptandæ ac dijudicandæ cauſa, in iſta metropoli.

Inſidias facientes.] Id eſt facere conantes ſeu facturi ſi præſes eorum petitioni annuiſſet.

Ut interimerent eum in via.] Per ſicarios ad id paratos, atque in id intentos, ut ſupra cap. 23. 15. quum animadverterent ſe in iſta lite circa religionem ſuam apud præſidem Romanum Ethnicum, talia non curantem, nihil perſecturos, quia crimina aliqua coram eo plauſibilia probare non poterant, quod per legitimam juris viam efficere nequiverunt, ut Paulum è vita tollerent, id vi efficere machinabantur. Ita diligentes & indefeſſi fuerunt in ſuo propoſito maligno ſanguinario. Sic ſolent & nunc ſervorum Chriſti adverſarii.

Verſ. 4. *Ipſe quidem igitur Feſtus reſpondit, ſervari Paulum in Cæſarea.*] Seu Cæſareæ non annuit Præſes iſti Judæorum quamvis primariorum de re ut videbatur non magni momenti petitioni, indicans non eſſe juſtam cauſam cur Paulus Cæſarea ubi cuſtodiebatur, & ubi judicari poſſet, Jeroſolymam deduceretur. Ita Deus qui cor Præſidis in manu habuit, animum & linguam ejus pro ſuo arbitrio direxit, & adverſariorum ſervi ſui machinationes corrupit.

Seipſum autem in celeritate.] Seu celeriter, non longa mora interjecta.

Profecturum.] Scilicet illuc, Cæſaream.

Verſ. 5. *Qui igitur potentes.*] Vel præ cæteris authoritate pollentes, ut Apoc. 6. 15. vel potius qui ſunt inſtructiores ad reum iſtum accuſandum & convincendum ſimiliter ut infra cap. 27. 43.

Id vobis id eſt *inter vos.*] Ita ſæpe *in* ſumitur pro *inter*. Ut ſupra 7. 44. xviij. 11. xxiv. 21.

Inquit, ſimul deſcendentes] Nempe Jeroſolymis Cæſaream una mecum proficiſcentes.

Si quid eſt.] Addunt codices emendatiores vetuſti ἄτοπον *inconveniens* id eſt improbum, ut Luc. 23. 41. vide & 2 Theſſ. 3. 2.

In viro iſto.] Nempe in Paulo.

Accuſent eum.] Crimen ejus proferant & probent.

Verſ. 6. *Commoratus autem.*] In Græco textu eſt *conterens* ſeu *quum contrivisset*, ſcilicet tempus, ut Joh. 3. 22. & xj. 54. & xiv. 3. & x. 28. xv. 35.

In eis.] Id eſt inter eos. *In* pro *inter*, ſicut verſu proxime præcedente.

Dies plures.] Aliqui codices habent *non plures* quia dixit ſupra 10. 4. ſe celeriter profecturum.

Quam decem.] Quædam exemplaria habent *octo aut decem*.

Deſcendens.] Vel quum deſcendiſſet, nempe Jeroſolymis, digreſſus.

Cæſaream] In eam urbem in qua reſidete debebat.

Poſtera die mox poſt adventum ſedens in tribunali.] Ad judicia exercenda.

Juſſit Paulum adduci.] Ut ejus cauſam dijudicaret.

Verſ. 7. *Adveniente autem eo.*] Vel quum adfuiſſet, ſcilicet Paulus.

Circumſteterunt.] Nempe *eum* ut aliqui codices addunt.

Illi qui à Jeroſolymis deſcenderant Judæi.] Ut juſſerat Præſes ſupra verſ. 5.

Multas & graves cauſas vel *criminationes, ferentes contra Paulum.*] Ut ſupra 24. 5, 6. Forſan addebant talia qualia objiciebant alii Judæi alibi eidem Paulo, ſupra 17. 7. xviii. 13.

Quas non valebant demonſtrare] Sicut dictum ſupra 24. 13. Non ſufficit crimina alicui objicere eaque affirmare, ſed oportet eorum affirmationem confirmare atque argumentis idoneis probare. Nam ſi accuſaſſe ſufficiat, quis inſons erit? Recte Apulejus, inſimulari quivis innocens poteſt, revinci niſi nocens non poteſt. At maligni & improbi accuſatores ſicut erant Pauli adverſarii, temere accuſant Chriſti ſervos innoxios, atque objiciunt eis crimina, ſed ea veris rationibus probare non poſſunt.

Verſ. 8. *Reſpondente eo.*] Apologiam reddente, ſeu pro defenſione ſui dicente.

Quod.] Hæc vocula ut ſæpe in referendo ſermone alicujus, redundare videtur, niſi in verbo hujus verſus ultimo, prima perſona pro tertia accipiatur.

Neque in legem Judæorum.] Id eſt contra legem quam à Moſe latam Judæi tenent, vel contra eorum ritus patrios, ut dicit infra cap. 28. 17. & indicavit ſupra 24. 14.

Neque.] Seu adverſus *templum* nempe Jeroſolymitanum, quod profanare voluiſſe dicebatur, ſupra 24. 6. Vide ibid. verſ. 12.

Neque in Cæſarem quid ſeu *quidquam, peccavi.*] Videntur iſti Judæi tunc objeciſſe Paulo ſimile quid ei quod ipſorum populares eidem objecerant Theſſalonicæ ſupra cap. 17. 7.

Paulus reſpondens, iſta crimina ſibi objecta breviter negat, atque inficiatur & diffitetur: quanquam forſan prolixius hunc ſermonem diduxit, additis etiam negationis ſuæ rationibus; nec non quædam de ſuæ religionis capitibus addidit, ut indicatur infra verſ. 19. Sed hic id compendioſe refertur. Reo reſpondenti ſufficit ea quæ ab adverſariis opprobrantur & affirmantur negare, & affirmantes adverſarii tenentur ea quæ aſſerunt probare.

Verſ. 9. *Feſtus autem, Judæis volens gratiam præſtare.*]

ſtare.] Seu gratificari, Græce eſt gratiam deponere, ut de Felice dictum ſupra 24. 27.

Quod antea Feſtus facere nolebat ut indicatum ſupra verſ. 4. quippe à Deo tunc prohibitus, id nunc facere cogitat, Sacrificorum & Senatorum Judaicorum corruptelis expugnatus.

Reſpondens.] Seu Sermonem proferens ſimpliciter, ut ſæpe vox *reſpondendi* in his libris ſumitur.

Paulo, ajit, vis ne Jeroſolymam aſcendens.] Quamvis Judæorum importunitati indulgere volebat Præſes, tamen ne in Paulum quem civem Romanum eſſe forſan reſciverat, videretur iniquior, non jubet eum Jeroſolymam ire, ſed interrogat an velit proficiſci ad iſtam Judæorum metropolim.

Illic de his judicari ſub me.] Seu apud me, præſente Judæorum Synedrio.

Verſ. 10. *Ajit autem Paulus, ad tribunal Cæſaris ſtans ſum* ſeu ſto.] Ut civis Romanus à Cæſaris Romani judicio judicati volo, & nunc coram Cæſareo judicio conſiſto. Nam Præſes ſeu procurator à Cæſare præfectus, Cæſaris nomine atque mandato judicabat.

Ubi me oportet judicari.] Non alio loco in gratiam acccuſantium, & accuſatoribus judicio adſidentibus.

Judæis.] Iſtis accuſatoribus meis *nihil nocui* ſeu nulla eos injuria affeci.

Sicut & tu pulchrius ſeu *melius.*] Comparativus poſitus pro poſitivo vel ſuperlativo, id eſt bene, vel optime.

Noſti.] Seu cognoſcis. Ad ipſius præſidis Feſti notitiam provocat: Indicat Paulus illum ipſum, ex iis quæ tum ab accuſatoribus tum ab ipſo reo dicta ſunt, perſpicere palpabiliter ſuam innocentiam.

Verſ. 11. *Si quidem enim injuriam facio.*] Id eſt feci, per enallagen temporis, præſentis pro præterito: ut patet ex mox ſequentibus.

Et dignum morte egi aliquid.] Crimen aliquod, grande nefas & morte piandum, commiſi.

Non recuſo mori.] Declarat Paulus ſe ſi flagitio aliquo pœnam ſit meritus, non detrectare, ſed paratum eſſe, ex judicii ſecundum leges ſententia, mortem atrocem ſuſtinere.

Si autem nihil eſt eorum quorum iſti accuſant me.] Ut certe nihil tale revera fuit, ſicut dictum eſt ſupra ℣ſ. 8.

Nullus] Neque tu Feſte, quamvis ſis præſes.

Poteſt.] Nempe jure, hoc non licet; etſi per injuriam id facere quis poſſet.

Eis.] Id eſt Judæis, adverſariis, & accuſatoribus meis, quos nulla injuria affeci, ut dictum verſu proxime præcedente.

Gratis dare ſeu donare.] Videtur adverſariis dono dare reum is qui ipſum eorum judicio tradit, atque ita permittit ut cum eo agant prout ipſis libet. Aliter hoc verbum acceptum ſupra c. 3. ℣ſ. 14.

Cæſarem apello.] Seu ad Cæſarem provoco: ut ab his inferioribus judiciis ad illius ipſius judicium cauſa iſta mea devolvatur, & ab illo ipſo dijudicetur. Hoc Romanis legibus civi Romano licebat. Quia Paulus animadvertit Præſidis iſtius Feſti levitatem, & ad gratificandum Judæis adverſariis ſuis, inclinationem, prudenti conſilio ad Cæſarem Romanum provocavit; præſertim quum ex prædictione Chriſti ſupra 23. 2. ſciret opus eſſe ut etiam Romæ de Chriſto teſtimonium perhiberet. Hinc apparet à Paulo Cæſarem Romanum eſſe agnitum pro ipſius legitimo principe, ac ſupremo in terris Magiſtratu, cujus ſe ſubditum fatebatur. Atque etiam illud indidem patet, quod liceat Chriſtianis in neceſſitate uti legibus ac judiciis etiam alienorum Magiſtratuum, quando præſertim in jus vocati negotium habent cum adverſariis non Chriſtianis.

Verſ. 12. *Tunc Feſtus colloquutus cum conſilio.*] Id eſt cum iis qui ipſi à conſilio aderant, ut aſſeſſores in judiciis. Id feciſſe videtur partibus litigantibus ſecedere juſſis: ut requireret ſententias ſuorum adſeſſorum, quid eis videretur, utrum hæc ad Cæſarem appellatio Paulo ſit permittenda necne?

Reſpondit, Cæſarem appellaſti.] Subintelligitur præponendum, *quoniam*, ſeu *quandoquidem*.

Ad Cæſarem vades.] Non ſine aliqua indignatione Præſes concedit quod per leges non poterat non concedere: quia alioqui reum inique gravaſſet, atque ſeipſum vis publicæ reum coram Cæſare cujus honorem per iſtam appellationem quæſitum impedite & ſpernere videretur, feciſſet. Ægre ſolet ferre judex appellationem rei ad alium judicem ſuperiorem, quod per eam de ſuſpecto & iniquo judicio argui videatur.

Verſ. 13. *Diebus autem tranſactis aliquot.*] Non diu poſt iſtam actionem.

Agrippa] Hoc nomen datum huic in gratiam ac memoriam illius Marci Vipſanii Agrippæ, viri celebris, qui fuit Auguſti Cæſaris amicus & gener, qui cognomen iſtud *Agrippa* ab ægro partu ductum habuit. Cujus & Juliæ Auguſti Cæſaris filiæ filia fuit Agrippina, uxor Cæſaris Germanici, & Mater Caji Cæſaris dicti Caligulæ; qui valde charum habuit ut amicum, Herodem illum Herodis Magni Regis nepotem, de quo ſupra cap. 12. qui etiam dictus eſt Agrippa ſenior. Hujus filius fuit iſte de quo hic eſt ſermo, Agrippa junior.

Rex non Judææ, nam hanc ecce Cæſaris Romani nomine ejus procurator eo tempore adminiſtrabat; ſed primo poſt Herodem patruum, Chalcidis Rex factus à Claudio Imperatore, deinde loco Chalcidis, ab eodem Claudio dono tenuit regio nomine, Tetrarchiam Philippi, in qua erat Ituræa & Trachonitis Luc. 3. 1. & tetrarchiam Lyſaniæ, Abylenam, de qua ibid. cui Nero addidit partem Galilææ &c. Fuit vir prudens atque ſedatus, ut deſcribitur à Joſepho.

Et Bernice.] Ex Græco nomine Pheronice, Macedonica dialecto dicta Berenice ſeu Bernice, quod nomen habuit etiam Ptolomæi è ſtirpe Macedonica Regis Æpypti dicti Philadelphi mater, & filia. Hæc autem de qua hic narratur fuit iſtius Agrippæ Junioris Regis ſoror: quæ nupſerat Herodi patruo, Chalcidis Regi, tunc autem vidua, habitabat apud fratrem Agrippam: quæ poſtea Titum ut concubina ſectata fuit. De qua etiam videatur Joſephus: ſed & Juvenalis Satyra VI.

Devenerunt in Cæſaream, ſalutaturi Feſtum.] Quia à Romanis Imperatoribus dependebant ut clientes, ideo & Romanorum præſidum gratiam officioſe captabant.

Verſ. 14.

Verſ. 14. *Quum autem plures dies contriviſſent.*] Id eſt Agrippa & Bernice.

Illic.] Id eſt Cæſareæ:

Feſtus præſes Regi. Iſti Agrippæ, *expoſuit quæ ad Paulum* ſubintelligitur, ſpectabant, poſt alia colloquia, etiam hoc enarravit.

Dicens, vir quidam eſt relictus à Felice vinctus.] Seu in vinculis. Reſpice ſupra cap. 24. 27.

Verſ. 15. *De quo, quum eſſem Jeroſolymis.*] Εἰς Ἱεροσόλυμα quaſi in Jeroſolymam, εἰς ponitur pro ἐν: ut xx. 16. & alibi.

Comparuerunt primarii ſacerdotes & ſeniores Judæorum.] Reſpice ſupra verſ. 1, 2.

Petentes contra eum jus.] Ita proprie eſt in Græco textu. Vox iſta quæ hoc loco ponitur, alias ſignificat, tum actionem coram judice, quando quis jure diſceptat, ſeu judicio conflictatur, tum judicis de lite cognitionem; ſed hic videtur intelligenda ſententiæ judicialis pronunciatio, imo damnatio, atque cognitionis exſequutio: & quædam exemplaria Græca pro hac voce ſimplici habent compoſitam, quæ ſignificat condemnationem. Quanquam enim hæc petitio damnationis potius quam dijudicationis, eſt inſolens & abſurda, tamen eſt conveniens Judæorum Paulo inſenſorum malignitati, & præjudicio, quaſi Paulus eſſet manifeſti criminis reus. Hunc iſtius vocis ſenſum hoc loco eſſe, patet ex ſubjuncta Feſti reſponſione, & hujus petiti, ut injuſti rejectione.

Verſ. 16. *Ad quos ſeu quibus reſpondi.*] Forſan tunc non adhibuit talia reſponſionis verba, quippe quæ ſupra ℣ſ. 4, 5. non exprimuntur: ſed nunc ea finxit, declarandæ æquitatis & juſtitiæ ſuæ cauſa.

Quod non ſit mos Romanis.] Qui juſtitiæ famam præ aliis gentibus affectabant, & operam dabant ne barbarica feritate laborare viderentur.

Donare aliquem hominem ad perditionem] Seu in gratiam alicujus concedere ut quiſpiam homo ſupplicio aut exitio afficiatur: præſertim ita ut mox in ſequentibus explicatur.

Prius quam accuſatus.] Vel qui accuſatur, *ad faciem* ſeu ad conſpectum, vel in conſpectu coram, *habeat accuſatores* qui eum præſentem ipſi præſentes arguant de crimine.

Locumque Apologiæ.] Seu defenſionis per ſermonem, *accipiat*, dante ac permittente judice, *de criminatione.* Ut judex non unam tantum litigantium partem audiat, ſed & alteram.

Verſ. 17. *Convenientibus igitur eis.*] Hoc eſt Judæorum præcipuis, vel potius quum conveniſſent *huc* id eſt Cæſaream.

Rejectionem vel *dilationem nullam faciens.*] Nempe in aliud tempus quo cauſa iſta dijudicaretur.

Conſequente.] Scilicet die, *ſedens in tribunali*, judicaturus, *juſſi adduci iſtum virum* nempe reum vinctum Paulum.

Verſ. 18. *De quo, ſtantes accuſatores.*] Seu quum adſtarent, coram tribunali.

Nullam cauſam proferebant] Seu nullum crimen objiciebant.

Eorum quæ ſuſpicabar ego] Non de vi, neque cæde, nec veneno, ut ſcripſit Martialis: neque de aliis ſceleribus quæ contra leges civiles committuntur. Similiter in ejuſdem Pauli à Judæis accuſati cauſa, Gallio proconſul Achaïæ dixit, ſupra cap. 18. 14.

Verſ. 19. *Quæſtiones autem quaſdam de propria* ſeu *ſua.*] Id eſt Judaica *ſuperſtitione.* Vox Græca hoc loco poſita, à metu numinum denominata, eſt media, ſignificans tum religionem, tum ſuperſtitionem, ut dictum ſupra ad cap. 17. 22. Agrippa Rex cui iſta Feſtus narrat. Judaicam religionem ſequebatur. Sed Feſtus ut homo Romanus, alienas à ſua religiones non æſtimabat.

Habebant ad vel *adverſus eum.*] Id eſt Paulum, forſan indicat controverſias circa ritus legis Moſaicæ, & circa eorum obſervationem, vel etiam nominatim hoc ipſum quod quaſi explicationis loco mox addit.

Et de quodam Jeſu.] De quo fortaſſe Feſtus vix quidquam ante audiverat.

Defuncto] Seu mortuo, & quidem morte dira affecto.

Quem ajebat Paulus vivere.] Hinc apparet Paulum in ſua coram Feſto apologia, aſſeruiſſe de Jeſu Chriſto, quod ſit à mortuis reſcitatus, ut infra 26. 23. At Feſto abſurdum dictu videbatur, mortuum revixiſſe.

Verſ. 20. *Dubitans.*] Seu hæſitans, ac incertus quid eſſet ſtatuendum, *autem, ego, in eam de hoc quæſtionem*, id eſt in ea quæſtione, εἰς poſito pro ἐν, ut ſæpe.

Non optima fide Feſtus negotium iſtud enarrat, & tegit culpam ſuam, quod voluerit Judæis Pauli adverſariis gratificari, ut indicatum eſt ſupra ℣ſ. 9. Et tamen hoc ipſo dicto prodit culpam, cur enim dubitabat an reus in quem nullum crimen probaretur eſſet abſolvendus?

Dicebam] Nempe Paulo, *ſi vellet*, pro an vellet. Ita *ſi* pro *an* ſumitur & alibi, ut Luc. 22. 19. Actor. 21. 37. & 22. 25.

Vadere Jeroſolymam, & ibi judicari de iſtis.] At quando Judæorum primores, quum præſentes adeſſent Cæſareæ ubi cauſa iſta judicabatur, nullum crimen morte dignum in Paulum proferebant neque probabant. etiam mutato loco, Jeroſolymæ nihil tale protuliſſent.

Verſ. 21. *At Paulo provocante.*] Seu appellante, Id eſt quum appellaſſet, *ſervari ipſum* id eſt ut ſervaretur ipſe.

Ad Auguſti.] Id eſt Cæſaris ſeu Imperatoris Romani, qui tunc imperium tenebat. Primo omnium Cajus Octavianus Cæſar, Julii Cæſaris ex ſorore nepos, poſt res auguſtas geſtas & augmentum Imperio Romano additum, Auguſtus eſt appellatus, titulo eximio & valde honorifico, qui venerandum & inſtar numinis ſancte colendum, ſignificat. Inde aliis quoque Imperatoribus Romanis quamvis minus merentibus iſte titulus eſt attribui ſolitus. Tunc autem quum hæc fierent, Nero Imperium Romanum tenebat, qui hic Auguſti titulo inſignitur.

Cognitionem.] Proprie dignotionem, id eſt dijudicationem.

Juſſi ſervari eum.] Nempe in cuſtodia.

Quouſque mittam eum ad Cæſarem.] Quem antea Auguſti nomine deſignavit, eundem nunc vocat Cæſarem, nempe ipſum Neronem Imperatorem. A Cajo Julio, cujus cognomen familiæ erat *Cæſar*,

qui

qui primus in Romana Republica libera Monarchiam inchoavit, dicti ſunt Cæſares etiam alii Imperatores Romani poſt eum, quod in familiam iſtam eſſent aſſumti per adoptiones. Sed etiam ceſſante iſta adoptione in hoc Nerone, alii quoque ad imperium Rnmanum evecti, iſtud Cæſaris vocabulum velut imperii titulum retinuerunt.

Verſ. 22. *Agrippa autem ad Feſtum, inquit: Volebam* vel potius *velim, & ipſe hunc hominem audire.*] Petit civiliter Agrippa Rex à Feſto præſide ut ei concedatur facultas Pauli iſtius differentis audiendi.

Ille autem, nempe Feſtus, *cras inquit audies eum.*] Concedit Feſtus Agrippæ cupienti, facultatem Pauli mox poſtridie audiendi, propter oblectamentum otii.

Verſ. 23. *Igitur poſtridie, veniente* ſeu *quum veniſſet.*] Nempe in prætorium.

Agrippa, Rex ille, *& Bernice.*] Quæ erat Regis iſtius ſoror, & ipſa Regina, relicta poſt maritum Regem Chalcidis vidua, de qua ſupra ℣ſ. 13.

Cum multa ſeu *magna apparentia.*] Nempe cum ſpecioſa in oculos ſpectantium incurrente pompa atque magnificentia, & ſplendore Regio, tum in veſtitu, tum in comitatu, miniſtrorum & amicorum.

Et ingreſſis in auditorium.] Id eſt in aulam in qua reorum cauſæ audiebantur, atque judicabantur: ſeu conclave ad talia deſtinatum.

Cumque Tribunis.] Nempe militaribus, qui millenis militibus erant præfecti.

Et viris ſecundum excellentiam exiſtentibus illius civitatis.] Id eſt qui eminebant dignitate præ cæteris in illa urbe, id eſt Cæſarea. Ita theatrum inſigne & frequens paravit Deus Paulo, ut in præſentia hominum celebrium, poſtremo in Judæa perhiberet de filio Dei Jeſu Chriſto, teſtimonium.

Et.] Vocula iſta abeſt à quibuſdam codicibus, videturque ſuperflua, aut ſignificat *tunc.*

Jubente Feſto, Præſide, *adductus eſt Paulus.*] E cuſtodia, in vinculis productus in publicum à Præſidis apparitoribus. Conſideranda hic eſt antitheſis inter illos magno ſplendore in auditorio aſſidentes, & Apoſtolum Chriſti reum ſtantem ex vinculis cauſam dicentem, qua in re etiam capiti ſuo Chriſto eſt conformatus.

Verſ. 24. *Et*, id eſt *tunc*, *inquit Feſtus.*] Enarrans ſummatim Pauli negotium.

Agrippa Rex.] Hunc primo ac præcipue alloquitur, ut præcipuum inter eos qui aderant.

Et omnes qui ſimul adeſtis nobis viri.] Qui indicati ſunt verſu proxime præcedente.

Spectatis iſtum de quo omnis multitudo Judæorum interpellavit me, & Jeroſolymis.] Vide ſupra ℣ſ. 1, 3.

Et hic.] Vide verſ. 6, 7.

Acclamantes non oportere ipſum vivere amplius.] Sicut antea coram Lyſia Tribuno clamabant cap. 22. verſ. 22. Hic coram Feſto hoc eos clamaſſe quamvis non ſit expreſſum, tamen ex eo quod narratum eſt verſ. 7. Judæos multa & gravia crimina contra Paulum protuliſſe, colligi poteſt, eos talem clamorem addidiſſe.

Verſ. 25. *Ego autem comperiens nihil dignum morte eum egiſſe.*] Tale teſtimonium innocentiæ dederunt Paulo antea Phariſæi cap. 23. 9, & hic Feſtus ipſe Præſes atque Judex: & infra cap. 22. 31. alii.

Et ipſo autem iſto appellante Auguſtum.] Vide ſupra verſ. 21.

Judicavi, id eſt decrevi, *mittere eum.*] Nempe ad Cæſarem.

Verſ. 26. *De quo certum quid.*] Ut cap. 22. 30. Id eſt clarum & exploratum.

Scribere Domino.] Id eſt Cæſari, Neroni. Hunc titulum ſublimen, ortum ab adulatione, & indicantem, ex vi relatorum, quaſi Romani cives eſſent Imperatoris ſervi, recuſavit ſibi tribui Octavianus Auguſtus, teſtibus Dione & Tertulliano. Sed poſtea invaluit.

Non habeo.] Potuit ſcribere ea quæ agnovit ſupra verſ. 18, 19 & 25.

Propter quod produxi eum ad vos.] Qui nunc huc conveniſtis.

Et maxime ad te Rex Agrippa.] Ut præcipuum ex iis qui aderant, & Judaicarum controverſiarum gnarum.

Ut dijudicatione factâ.] Non judicin novo, poſt appellationem jam admiſſam, ſed inquiſitione.

Habeam quid ſcribere ſeu *quod ſcribam.*] Nempe Cæſari, de iſto Pauli negotio.

Irrationale ſeu *præter rationem.*] Abſurdum, quod à viro prudenti committi eſt inconveniens, & caveri debet.

Enim mihi videtur.] Et revera eſt.

Mittentem vinctum, qualis erat Paulus, *non &*, vel etiam, *eas quæ contra ipſum*, ſcilicet *ſunt*, aut objiciuntur, *cauſas.*] Id eſt crimina, quæ ſupra verſ. 7, voce paulum immutata vocantur.

Significare.] Id eſt ſcripto annotare, & declarare.

CAPUT XXVI.

Verſ. 1. A*Grippa autem.*] Ille Rex de quo dictum ſuperius.

Ad Paulum.] Quem coram ſe adſtare videbat, & audire avebat.

Inquit: Permittitur tibi.] Nempe à Præſide Feſto, & à me.

Pro teipſo dicere.] Id eſt ut tuam cauſam proponas ac defendas. His verbis eum adhortatus eſt ad dicendum libere.

Tunc Paulus.] Ille vinctus, accuſatus.

Rationem reddebat ſeu *apologiam proferebat.*] Sermone cauſam ſuam defendebat.

Extendens manum vel *extenſâ manu.*] Ut ſolent talem geſtum adhibere orationem ad auditores habituri; non tam ad captandum ſilentium quam ad libertatem ingenuam conteſtandam.

Verſ. 2. *De omnibus quorum poſtulor.*] Scilicet reus, ſeu accuſor, *à Judæis.*

Rex Agrippa.] Compellat eum titulo honorifico, debito. Cuivis præſertim in poteſtate conſtituto tribuendus eſt titulus honoris ipſi conveniens.

Duxerim ſeu *duco*, id eſt exiſtimo, *meipſum beatum.*] In parte felicitatis id poſuit quod ad negotium præſens attinebat. Id faciebat Paulus non aſſentandi Regi, ſed captandæ benevolentiæ, ejus lucrandi cauſa, & declarandi ſe non vereri coram tantæ digni-

tatis homine, coram Rege, de cauſa ſua loqui, ſed potius de oblata hac occaſione ſibi gratulari. Sic Apulejus in Apologiæ ſuæ exordio, ad Maximum Proconſulem; Gratulor quod mihi copia & facultas te judice obtigit, purgandæ apud imperitos Philoſophiæ, & probandi mei.

Quod ſim defenſione uſurus apud te hodie.] Non tantum propter perſonæ ipſius dignitatem, ſed multo magis propterea quod Paulum non lateret hunc Regem Agrippam fuiſſe virum bonæ indolis & ſedatæ mentis, atque intelligentem & prudentem, quo elogio eum ornat Joſephus Flavius, de Bello Judaico lib. 2. cap. 16. Tum etiam ob eam rationem quam mox ſubjungit.

Verſ. 3. *Maxime.*] Potiſſimum ac præcipue eam ob cauſam gratulor mihi quod ſim coram te apologiam prolaturus.

Gnaro exiſtente te.] Vel gnarum eſſe te ſciens, quod participium addunt quædam exemplaria Græca, & Syrus atque Arabs Interpretes.

Omnium illarum quæ apud Judæos ſcilicet *ſunt.*] Quia Judæorum regionis partem regebat iſte Agrippa, & ſacris eorum erat addictus.

Conſuetudinumque.] Id eſt rituum religionis, ſeu cæremoniarum ſacrarum; Genus ponitur pro ſpecie per Synecdochen.

Et quæſtionum.] Id eſt circa ejuſdem religionis placita ſeu ſententias, controverſiarum. Magnopere refert ut quis in controverſiis judicem rerum de quibus agitur intelligentem ac peritum nanciſcatur. Simile quid aliquatenus de Felice præſide dixit idem Paulus ſupra cap. 24. 10, 11.

Ideo precor te, ut patiente animo audias me.] Petit attentionem.

Verſ. 4. *Illam quidem igitur vitam.*] In Græco textu eſt quaſi dicas victionem, ſeu vitæ tranſactionem; aut vivendi conſuetudinem.

Illam ex juventute.] Seu ab adoleſcentia.

Illam quæ ab initio, nempe ætatis meæ juvenilis, *fuit in gente mea*, inter Judæos, *Jeroſolymis.*] In urbe præcipua ſeu metropoli, ubi Saulus iſte ſeu Paulus fuit educatus. Vide ſupra cap. 22. 3.

Sciunt ſeu *noverunt*, *omnes Judæi.*] Præſertim in Judæa degentes. Quum inter eos vixerit.

Verſ. 5. *Prænoſcentes me antea.*] Seu ſuperiore tempore, vel, ab origine, ſicut Luc. 1. 3, hæc vocula accipitur.

(*Si velint teſtari*).] Significat ipſos Judæos adverſarios ſuos quibus pridem ipſe bene notus fuit, poſſe ſibi teſtimonium perhibere de vita ſua præterita, ita ut eam reprehendere atque culpare non poſſint, acta, ſi modo teſtes eſſe iſtius rei non recuſent.

Quod ſecundum accuratiſſimam.] Vel exquiſitiſſimam, ſeu exactiſſimam, quæ diligentiſſime ac ſcrupuloſiſſime ea quæ ad religionem & controverſias ſpectant, inquirit & examinat atque obſervat.

Hæreſin.] Ita vocatur Græce ab electione, quæpiam ſecta ſeu forma ſtudii doctrinæ atque vitæ quam quis eligit ſibi ſequendam. Initio vocabulum iſtud fuit medium non in vitio poſitum, ſicut poſtea, quum in eam ſignificationem devenit, ut notet ſententiam in religione à vera doctrina diſſentientem ita, ut cum vera fide atque pietate conſiſtere nequeat, ſed eam pertinaciter evertat. Vide ſupra cap. 24. 5 & 14. Non iſto poſteriore ſignificatu, ſed illo priore, medio vocem hanc Paulus iſto loco uſurpavit. Non enim Phariſæorum de qua hoc dicit, obſervationem Legis Moſaicæ, vituperavit. Sed neque etiam rurſus dum iſtam ſectam vocavit *accuratiſſimam*, prorſus eam laudavit atque approbavit, reſpectu omnium dogmatum, etiam reſpectu earum traditionum quibus præter Legem Dei homines onerabantur & conſcientiæ eorum obſtringebantur, imo quæ Legi divinæ repugnabant: contra quas dictum à Chriſto Matth. 15. 3. & xxiij. 16. Sed loquitur hic Paulus ex hypotheſi Judæorum, quorum plerique ſectam hanc habebant pro exactiſſima religioſiſſima atque ſanctiſſima. Unde indicat Judæos non habere cauſam cur reſpectu vitæ Pauli anteactæ eum reprehendant.

Noſtræ religionis.] Nempe Judaicæ. In qua tunc tres erant ſectæ, una Phariſæorum, altera Sadducæorum, tertia Eſſenorum.

Vixi Phariſæus.] Phariſæi ſunt ex voce Hebræa, denominati, inde quod eſſent à cæteris Judæis Legem Moſaicam obſervantibus ſeparati, nempe reſpectu eximiæ cujuſdam doctrinæ & ſanctimoniæ, ſecundum vulgarem opinionem. Vide ad Matth. 3. 6. Etiam alibi Paulus ſe Phariſæum fuiſſe teſtatus eſt, ut ſupra cap. 23. 6. & Philip. 3. 5.

Verſ. 6. *Et tunc.*] Quaſi dicat Paulus, non ſolum antea recte me in vita atque religione mea geſſi, ſed etiam hoc tempore, ita ut par eſt me gero.

In ſpe.] Id eſt ob ſpem. Per ſpem autem videtur intelligi metonymice res ſperata, ut patet ex ſequentibus. Spem iſtam nonnulli exponunt de ſpe reſurrectionis mortuorum. De qua ſupra cap. 23. 6. & xxiv. 15. Sed alii id accipiunt de ſpe liberationis Judæorum per Meſſiam, ſeu ſalutis per Chriſtum conſequendæ. Nec abs re: Nam quamvis hic infra ℣ſ. 8, fiat nominatim mentio excitationis mortuorum, tamen id non obſtat huic ſententiæ, quod ibi erit videndum. Deinde in ſpe iſta ſalutis per Chriſtum utpote latius ſeſe extendente, continetur etiam mortuorum juſtorum reſuſcitatio. Præterea, non poteſt oſtendi clare, mortuorum reſurrectionis promiſſionem patribus Judæorum factam eſſe à Deo quod hic ſtatim ſubjungitur. At de Meſſia ſeu Chriſto factam eſſe non obſcure ſed expreſſe, manifeſtum eſt, ut mox videbimus. Ut prætereatur illud quod de ſpe reſurrectionis vix recte dici poſſit id quod verſu mox ſequente dicitur, nempe duodecim tribus Iſraëlitarum ſperare ſe ad eam deventuras. Quum inter iſtas duodecim tribus multi fuerint qui de reſurrectionis mortuorum ſpe perſuaſionem non habuerunt, ut Sadducæi, & qui eorum ſententiæ favebant.

Illius ad Patres.] Nempe majores Judæorum; aliqua exemplaria addunt *noſtros.*

Promiſſionis factæ à Deo.] Scilicet de Meſſia ſeu Chriſto. Quæ promiſſio facta eſt Abrahamo, Gen. cap. 22. 18. & Iſaaco, Gen. 26. 4. & Jacobo, Gen. cap. 28. 14. & Judæ, cap. 49. 10. & Iſraëlitis, Deut. cap. 18. 15. & Davidi, 2 Sam. 7. 12. Pſal. 132. 11. Eſa. 7. 14. ix. 6, 7. xj. 1. Jer. 23. 5. xxxiij. 14, 15. Ezech. 34. 23, 24. xxxvij. 24, 25. vide & Dan. 9. verſ. 24,

verſ. 24, 25. Hoſ. 3. 5. Mich. 5. 2. & vij. 20.

Hunc Meſſiam olim à Deo promiſſum, & tum adhuc à Judæis ſperatum, ſed jam tunc reipſa exhibitum, eumque eſſe Jeſum, quem à Judæis crucifixum Deus reſuſcitavit, Paulus paſſim prædicabat: ob idipſum autem à Judæis vexabatur.

Stets, id eſt *ſto*.] Præteritum poſitum pro præſenti. Quanquam & jam ſtabat coram Felice & coram Feſto præſidibus, & deinde ſtaturus erat coram Cæſare.

Judicio ſubjectus.] Seu in judicium vocatus: nempe accuſantibus Judæis.

Verſ. 7. *In* ſeu *ad quam.*] Nempe promiſſionem, id eſt rem promiſſam, ſcilicet liberationem & ſalutem atque eximiam felicitatem populo Iſraelitico per Meſſiam conferendam.

Duodecim tribus noſtræ.] Nempe Iſraëliticæ, ſecundum numerum duodecim filiorum Jacobi ſeu Iſraëlis. Mirum videri poteſt quod Paulus hic de duodecim tribubus aſſerit: quum decem tribus, in Aſſyriam & terram Medorum, à Salmanaſſare Aſſyriorum Rege ſint deportatæ, 4 Reg. 17. 9 & 23. xviij. 11. Et quidem ita ut tunc quum tribus Judæ è Chaldæa ſeu Babylonia rediret in terram ſuam, ſub Regibus Perſarum, iſtæ decem tribus non redierint. Sed credibile eſt, quamvis non ita diſtincte ſecundum tribus totas id ſit factum, tamen non paucos Iſraëlitas ex aliis tribubus, tribui Judæ ſeſe adjunxiſſe. Hoc indicatur Eſd. 6. 17. viij. 35. vide & ad Luc. 2. 36. & Jac. 1. 1.

In intenſione ſeu *cum intenſione.*] Id eſt intente & enixe, impenſe, magno ſtudio.

Noctem & diem.] Id eſt omni tempore, quod in noctes atque dies diſtribuitur. Continuo & perpetuo, abſque intermiſſione.

Servientes.] Nempe Deo religioſe, Deum patrium colentes.

Sperant devenire.] Seu ſe deventuras eſſe. Nempe ſperabant Iſraelitæ omnes illum pridem à Deo promiſſum atque ab ipſis deſideratum ac exoptatum Meſſiam, tandem aliquando adventurum, & cum eo felicitatem quandam eximiam ſibi obventuram, ſeque ea eſſe ex Dei gratia per Meſſiam ſeu Chriſtum potituros.

De qua ſpe poſtulor ſeu *accuſor, Rex Agrippa à Judæis.*] Quamvis ipſi Judæi omnes habeant ſpem de Chriſto, ex Dei promiſſione, tamen me qui ſpem iſtam prædico jam eſſe impletam, nimirum, jam Chriſtum, qui ſit Jeſus ille Nazaræmus, eſſe exhibitum à Deo, & quanquam Judæi ipſum utpote non ſecundum opinionem eorum apparentem, morte dira affecerunt, tamen à Deo eſſe ex morte reſuſcitatum, atque exaltatum, ideo accuſant, & litem mihi intendunt.

Verſ. 8. *Quid?*] Per interrogationem cum vehementia & gravitate occurrit tacitæ objectioni. Poterant enim auditores præſertim qui erant ex Ethnicis, & Sadducæis, cogitare atque dicere, tu Paule prædicas Jeſum morte affectum revixiſſe, quod eſt abſurdum.

Incredibile, ſeu fide indignum, ut impoſſibile, *judicatur apud vos* ſeu *à vobis.*] Itane videtur veſtro judicio?

Si, id eſt *quod.*] Ut & infra ℣ſ. 23, quia iſti auditores de eo dubitabant, ideo utitur vocula dubitandi.

Deus.] Qui omnia creavit, qui eſt Dominus omnipotens: qui vitam dat non habentibus eam.

Mortuos excitat?] Qui jam vitâ per mortem ſunt privati, ii naturali modo quidem ad vitam revocari non poſſunt. At Deus naturâ ſuperior, in cujus manu eſt & mors & vita, id facere poteſt. Ideo non eſt negandum eum è mortuis excitaſſe etiam Jeſum Chriſtum, de quo mox ſermonem ſubjungit.

Verſ. 9. *Ego quidem.*] Indicat Paulus ſe quoque antea Jeſum illum crucifixum non agnoviſſe pro Meſſia, nec crediduſſe eum revixiſſe; imo ſicut & plerique Judæi faciunt, valde adverſatum fuiſſe ejus doctrinæ, ut oſtendat ſe propria experientiâ poſtea cognoviſſe illum vivere atque eſſe glorificatum, ſeque ideo mirabiliter ad eum eſſe converſum.

Igitur.] Particula iſta vel redundat hoc loco, vel ſervit tranſitioni ad ulteriorem ſermonem, ſicut Joh. 9. 18. & 1 Cor. 14. 23.

Videbar.] Seu exiſtimaveram; aut ſtatueram.

Mihi ipſi.] Hoc alii conſtruunt cum verbo proxime præcedente, ut ſenſus ſit, exiſtimaveram ſeu ſtatueram apud meipſum; ſed nonnulli cum vulgato Interprete referunt id ad verbum illud quod poſtea ſequitur *oportere*.

Adverſus nomen Jeſu Nazarani.] Nomen hoc loco ſumitur vel pro ipſa perſona cujus hoc eſt nomen, ſicut Act. 4. 12. Vel pro religionis à Jeſu traditæ profeſſione, ut Matth. 10. 22. Act. 5. 41. 1 Pet. cap. 4. 14. Apoc. 2. 3.

Oportere vel *debere.*] Quaſi ex officio, quando cum aliis Judæis, Jeſum iſtum pro ſeductore atque impoſtore, & pro Dei adverſario habebam.

Multa contraria agere.] Vexando & affligendo, atque perſequendo eos qui hoc nomen profitebantur, ut mox declaratur.

Verſ. 10. *Quod &* vel etiam, *feci.*] Nempe, ut illa opinione atque perſuaſione plenus, vexaverim iſtius Jeſu diſcipulos.

Jeroſolymis.] In urbe Judæorum præcipua, ubi degunt ſummi Sacerdotes & Seniores populi, iſtorum conſcii: in qua nunc captus ſum & in vincula conjectus.

Et multos ſanctorum.] Id eſt Jeſu nomen profitentium, ſeu religionem Chriſtianam ſectantium, qui dicuntur Sancti, quia ſunt à vulgo hominum incredulorum ſeparati, tum profeſſione, tum vita pia: tunc autem Saulus iſte tales pro impiis & exſecrabilibus reputabat. Non contra unum aut alterum talium, ſed contra multos, magno numero, ſe adverſa egiſſe ait.

Ego cuſtodiis ſeu *carceribus concluſi.*] Ut homines improbos, nefarios, pœnis dignos. Vide ſupra cap. 8. 3. & xxij. 4.

A primariis Sacerdotibus, ſeu principibus Sacerdotum, *poteſtate.*] Seu facultate talia agendi *accepta*. Indicat iſtius ſui contra Chriſtianos fervoris atque eorum infectationis, conſcios fuiſſe Judæorum primores.

Cumque intermerentur ii.] Nempe iſti Sancti, Chriſtiani, quum à Judæis morte dira afficerentur.

Tuli ſuffragium.] Proprie in textu Græco eſt, *detuli calculum*, quaſi calculo meo ac ſententiâ, aliorum Judæorum ſententiis adjectâ, hoc ipſum quod Chriſtianos occiderent approbavi, iis aſſenſus in tali facto: ut circa Stephani lapidationem. Reſpice ad cap. 8. 1. xxij. 20.

Verſ. 11. *Et ſecundum* vel *per omnes Synagogas.*] Seu congregationes, locos in quibus homines ad ſacra peragenda congregantur. Poſſunt intelligi conventicula Chriſtianorum, ut Jac. 2. 2, in quæ Saulus irrumpens, eos protrahebat ad affligendum. Vel etiam Judæorum conventus, ad quos eos adductos ſiſtebat. Vide Matth. 10. 17.

Multoties.] Non ſemel ſed frequenter.

Puniens eos.] Vel affligens, torquens, curans eos plagis affici: ſicut poſtea factum eſt illi ipſi. 2 Cor. x1. 24.

Cogebam blaſphemare.] Id agebam ut vi eo adigerem Chriſtianos, quò Jeſum non tantum negarent eſſe Meſſiam illum promiſſum, ſed etiam eundem exſecrarentur, eique maledicerent. Sicut tempore perſequutionum fiebat à quibuſdam non bona fide Chriſtianis, ut teſtatur Plinius epiſtolâ ad Trajanum Imperatorem.

Abundanterque.] Seu valde, ſupra modum.

Inſaniens in eos.] Non tantum zelo amaro ac fervore ſed furore quodam accenſus, ita irâ efferatus contra eos ut inſtar furioſi præter rationem ſævirem. Ita ſolent facere ii qui zelo religionis non ſecundum ſcientiam flagrant.

Perſequebar uſque & vel *etiam*, *in exteras civitates.*] Non contentus eram eos vexaſſe Jeroſolymis, etiam ulterius promovebam eorum perſequutionem: quod mox in ſpecie declarat.

Verſ. 12. *In quibus.*] Id eſt interim, dum hæc agerem & in his verſarer. Ita ſupra cap. 24. 18.

Et ſeu *etiam.*] Ut hæc vocula ſumitur. Joh. 5. verſ. 17. xv. 20. & hic ſupra ℣ſ. 10, & alibi.

Vadens Damaſcum.] Syriæ metropolim ut & illic vexarem Chriſtianos. Reſpice cap. 9. 2. & xxij. 5.

Cum poteſtate.] Seu facultate agendi, velut jure, atque authoritate.

Et procuratione.] Quaſi officio iſto demandato.

A primariis Sacerdotibus.] Scilicet data; vel accepta. A quibus epiſtolas quoque eam in rem petiit, atque obtinuit. Reſpice cap. 9. 1, 2 & 14. & xxij. 5. Rurſus hic indicat iſtius ſui contra Jeſu Chriſti diſcipulos vehementis zeli conſcios fuiſſe Judæorum præcipuos.

Verſ. 13. *Die media.*] Circa meridiem, ut dixit ſupra cap. 22. 6, quum Sol clariſſime lucere ſolet.

Secundum ſeu *per viam*, ſive *in via.*] Quum iter faciens eſſet prope Damaſcum, vide cap. 9. 3. xxij. 6.

Vidi.] Oculis meis conſpexi, rem inopinatam admirandam.

Rex.] Iterum hic compellat titulo honorifico Agrippam, excitans eum ad attentionem.

Cœlitus, è cœlo ad terram, *ſuper ſplendorem Solis.*] Qui alioqui eſt valde ſplendidus, & tamen iſte ſplendor, ſplendorem Solis ſuperabat: quia à ſuperiore luce cœli empyrei veniebat.

Circumfulgens me lumen.] Reſpice cap. 9. 3. & xxij. 6.

Et eos qui mecum vadebant.] Non ſolum iſtum Saulum ſeu Paulum, fulgor iſte de cœlo deſcendens colluſtravit, ſed etiam ejus comites, qui cum eo ſimul iter tunc faciebant, qui hoc miraculum factum eſſe poterant atteſtari.

Verſ. 14. *Omnibus autem decidentibus nobis in terram.*] Non ſolus Saulus ſeu Paulus iſta luce perculſus procubuit humi, ſed etiam alii omnes qui ipſi aderant: quamvis alibi in locis paulo ante citatis de ipſo ſolo id narretur.

Audivi vocem loquentem ad me.] Non proprie vox loquitur, ſed perſona quæ vocem emittit: & tamen hoc quod perſonæ proprium eſt tribuitur rei quæ non eſt perſona. Sic & cap. 9. 4. xxij. 7.

Et dicentem.] Jam vult exprimere quæ & qualis iſta loquela fuerit.

Hebraica dialecto.] Quia tunc coram Feſto præſide & aliis Hebrææ linguæ parum gnaris Paulus loquebatur linguâ Græcâ, ideo indicat ea quæ prolaturus eſt verba, non alia quam Hebræa linguâ utpote ad Hebræum Saulum directa, eſſe pronunciata.

Saul, Saul, quid me perſequeris?] Hæc verba jam ſunt expoſita ſupra cap. 9. 4. vide & xxij. 7.

Durum tibi contra ſtimulos calcitrare.] Et hæc expoſita ſunt cap. 9, ubi poſtponuntur iis quæ hic verſu mox ſequente ponuntur.

Verſ. 15. *Ego autem dixi: Quis es Domine? Is autem ajit: Ego ſum Jeſus.*] Supra cap. 22. 8. additum *ille Nazarenus*.

Quem tu perſequeris.] Etiam horum expoſitio videatur ſupra cap. 9. Ex hac voce Jeſu, cœlitus demiſſa, apparet, Jeſum poſtquam morte affectus eſt, reſuſcitatum eſſe, & vivere in cœlis.

Verſ. 16. *Sed exſurge, & ſta in pedes tuos.*] Quia in terram prociderat, ſupra verſ. 14.

In hoc enim, id eſt eo fine ſeu ejus rei gratiâ, *apparui tibi.*] Id eſt me videndum exhibui. Hinc liquet in illo lucis cœleſtis fulgore apparuiſſe Saulo iſti ſeu Paulo Jeſum Chriſtum. Quamvis is in cœlum aſſumtus, Marc. 16. 19. Luc. 24. 51. Act. 1. 11, ibi ſedeat ad dexteram Dei, Marc. 16. 19. Eph. 1. 20. Hebr. 1. 3. &c. quem oportet cœlo contineri uſque ad tempora reſtitutionis omnium, Act. 3. 21. & demum ultimo die deſcendere de cœlo 1 Theſſ. 4. 16. Tamen in cœlo exiſtens, ſe Saulo in terra exiſtenti per apparitionem iſtam, videndum exhibuit. De quo dictum ſupra ad cap. 9. 17.

Ut deſignarem vel *conſtituerem.*] De hoc verbo, vide notata ſupra ad cap. 22. 14.

Te, miniſtrum.] Ut mihi miniſtres ac ſervias; ſicut præco meus.

Et teſtem.] Ut hæc prædices & annuncies hominibus.

Eorumque quæ vidiſti.] Nempe me Jeſum vivere, & in cœleſti luce atque gloria habitare, &c. vide ſupra cap. 22. 15.

Et quibus ſeu *in quibus apparebo tibi.*] Id eſt quorum notitiam ulteriorem tibi adhuc poſtea oſtendam & declarabo.

Verſ. 17. *Eripiens te.*] Id eſt erepturus, ſeu exemturus, præſens pro futuro. Significavit Dominus Jeſus Saulo quem ad miniſterium ſuum vocabat ſe eum defenſurum ac liberaturum eſſe à periculis

quæ

quæ ob iſtius miniſterii functionem eum ab hominibus maneant. Hoc ſenſu verbum tale ſumitur ſupra cap. 7. 10 & 34. xij. 11.

Ex populo.] Id eſt ex manibus & inſidiis Judæorum, qui ita ſimpliciter velut per excellentiam populus vocari ſolent. Quanquam hic qunm ſit præpoſitus articulus Græcus, quidam vertant *ex hoc populo*: etſi mox ſimilem articulum non obſervent ita ut eum in verſione exprimant.

Et gentibus.] Nempe extraneis, alienigenis, præter populum Judaicum exiſtentibus. Ab utriſque tum Judæis tum aliis gentibus Paulo imminebant afflictiones, ob Euangelii de Jeſu Chriſto prædicationem.

In quos.] Id eſt ad quos, ut Matth. 15. 24. Act. cap. 16. 16, 40. xxij. 30. Mutatum eſt genus, habitâ ratione non tam vocis quam ſignificationis: nam homines intelliguntur. Vide Matth. 28. 19, 20. & infra Act. 28. 28.

Nunc te mitto ſeu *mittam brevi.*] Ut Legatum meum ſeu Apoſtolum: nam verbum Græcum hoc loco poſitum tale eſt à quo Apoſtolus derivatur. Primum quidem ad populum Judaicum Saulus iſte ſeu Paulus eſt à Chriſto ablegatus, poſtea autem idque præcipue ad alias gentes extraneas, quarum proprie Apoſtolus erat. Reſpice ad cap. 22. 21.

Verſ. 18. *Aperire.*] Id eſt ut aperias, nempe per prædicationem Euangelii de Jeſu Chriſto, velut cauſa ipſi Chriſto miniſtrans.

Oculos eorum.] Nempe oculos mentis ſeu animi, antea clauſos, quum iſti homines velut cœci verſarentur in ignorantia voluntatis Dei, poſtea autem ſunt illuminati, per doctrinam veram. Vide Eſa. 42. verſ. 7. Eph. 1. 18.

Ut convertantur ſeu *convertant ſeſe.*] Nam plerumque verbum Græcum hoc loco poſitum ita intranſitive accipitur. Sic interpretantur Syrus, Arabs, & vulgatus Latinus Interpres. Beza ſecus *& convertas eos*, ſtatuens ellipſin abſque neceſſitate.

A tenebris.] Nempe ſpiritualibus, ut Judæi ab ignorantia Meſſiæ jam dati & manifeſtati, & à quibuſdam invectis erroribus: Ethnici autem à falſis religionibus. Vide Col. 1. 13.

In lucem.] Id eſt ad lucem. *In* pro *ad*, ſicut verſu proxime præcedente. Per lucem autem ſignificatur lux animorum ſpiritualis, notitia myſteriorum divinorum atque veræ religionis.

Et [à] poteſtate Satanæ.] Qui ſpiritus malignus adverſarius dum Deo & hominibus adverſatur, per errores ſeminatos & vitia atque peccata ex iis exorta, homines veræ doctrinæ divinæ ignaros tenet in ſua poteſtate, ut ſub Tyrannide in miſera ſervitute, ducens eos in extremum exitium.

Ad Deum.] Quando Dei voluntate ac religione vera quæ ipſi placet, agnitâ homines eam ſuſcipiunt & ſequuntur, tunc ad Deum accedunt.

Ut accipiant ipſi remiſſionem peccatorum.] Homines, præſertim ii qui religionem veram ignorant, peccatis gravibus onuſti, obnoxii ſunt pœnis Dei adeoque exitio æterno. Hoc ut evadant, opus habent ut Deus eis peccata præterita remittat atque ignoſcat, ne eos propter illa puniat. Hanc remiſſionem peccatorum omnium plenariam, atque juſtificationem ut reos reſipiſcentes velut juſtos tractet, Deus per Jeſum Chriſtum obtulit hominibus, ſi modo vere & ſerio reſipiſcant, atque ad Deum convertantur. Vide Luc. 24. 47. Act. 5. 31. xiij. 38, 39.

Et ſortem.] Id eſt hæreditatem: quia hæreditates ſorte diſtribui ſolebant.

Per iſtam ſortem ſeu partem hæreditatis, ſignificatur locus in regno cœlorum, & vita æterna, atque illius beatitatis divinæ qua Deus ipſe fruitur, participatio.

In ſanctificatis.] Id eſt inter ſanctificatos, nempe eos quos Deus primum ex Judæis, deinde & ex aliis gentibus vocavit atque elegit & à vulgo hominum profanorum ſibi ſeparavit, ac Spiritu ſuo ſanctificavit, quibus ſi ut filii ejus obedientes ſancte vixerint, hæreditatem iſtam cœleſtem & ſummam felicitatem aſſignavit.

In pro *inter* ſæpe ponitur. Ut præter alia Act. cap. 18. 11. xxiv. 21. Similia iſtis verba habentur Act. 20. 32. & Eph. 1. 18. & Col. 1. 12.

Fide, quæ [eſt] in me.] Id eſt per fidem in Jeſum Chriſtum. Hoc eſt medium per quod ex Dei gratia obtinentur iſta ſuperius memorata eximia beneficia, præcipue remiſſio peccatorum atque à pœnis per ea commeritis præſertim à morte ſecunda æterna, liberatio, & hæreditatis cœleſtis ac vitæ æternæ donatio: nempe fides in Chriſtum Jeſum, ſeu fiducia in eo ut Servatore & in promiſſis ejus collocata, eaque viva & efficax per charitatem, atque obedientiam præceptis ejuſdem Servatoris præſtitam. Vide Gal. 5. 6. Jac. 2. 17, 22, 26. & 1 Joh. 3. 23, conjuncta cum reſipiſcentia ſeria de qua infra ℣. 20, ut & ſupra cap. 20. 21. Fides autem iſta in Chriſtum Dei, pro termino habet fidem in ipſum Deum. Vide Joh. 12. 44. & 1 Petr. 1. 21.

Verſ. 19. *Unde.*] Id eſt quamobrem ſeu quapropter, ut Hebr. 3. 1. vij. 25.

Rex Agrippa.] Rurſus eum ad quem præcipue orationem habuit compellat, ut eum ad recentem attentionem commoveat. Enarrat quomodo ſe poſt iſtam à Jeſu Chriſto è cœlo vocationem admirandam geſſerit. Idque primum in genere, deinde in ſpecie. In genere hic dum ait: *Non factus ſum*, id eſt non fui, *inobediens* quaſi rebellis, non contradixi, non ſum reluctatus pertinaciter. Vide Eſa. 50. verſ. 5. & Pſal. 95. 7. Hebr. 3. 7, 8, 15. & iv. 7.

Illi cœleſti apparitioni.] De qua ſupra ℣. 16, quam non ut viſionem in ecſtaſi in anima percepi, ſed oculis corporeis rem extrinſecus objectam cœlitus, conſpexi. Ita enim diſtingui ſolet apparitio à viſione: quamvis non ubique diſcrimen iſtud obſervetur.

Ita par eſt facere quemvis hominem animi probi, ut ſi revera cœlitus à Deo vel Chriſto ſibi aliquid revelari ſentiat, ei obſequentem ſeſe præbeat.

Verſ. 20. *Sed.*] Jam obedientiam ſuam in ſpecie exponit.

Illis Damaſci, ſcilicet habitantibus, *primum.*] Vide ſupra cap. 9. 19, 20, 22.

Et Jeroſolymis.] Supra ibid. cap. 9. 28, in metropoli Judæorum.

In omnemque regionem ſeu *in omni regione Judææ.*] Non tantum in metropoli, ſed & per alias civitates

Judaicas: imo etiam extra Judæam, inter Judæos per alias regiones habitantes, ut Act. 13. 5 & 14, 16. & xiv. 1. & xvij. 2 & 10. & xviij. 4 & 19. & xix. 8.

Et gentibus.] Aliis præter Judæos, alienigenis, dictis Ethnicis. Talibus Paulus prædicavit, Act. 13. verſ. 42, 48. & xiv. 1 & 15 & 21 & 25, 26. & xv. 35. xvj. 13, 32. xvij. 17 & 22 ſeqq. xviij. 4. xix. 10.

Annunciabam.] Loquens prædicabam.

Ut reſipiſcerent.] Id eſt à mala ac vitioſa vita averſi, eam relinquerent, & animos ſuos mutarent ad bonæ vitæ propoſitum. Vide notata ad Matth. 3. 2.

Et converterentur ad Deum.] Gentes quidem idolorum cultui & falſis religionibus deditæ ut commentitiis ac fictis Diis abjectis, Deum verum, creatorem mundi agnoſcerent: Judæi autem & proſelyti Deum Iſraëlis jam utcunque colentes, ut ab imperfecta, ad perfectam ejus colendi rationem, per Jeſum Chriſtum à Deo cum Novo Fœdere miſſum revelatam, progrederentur.

Digna reſipiſcentiâ opera agentes.] Convenientia reſipiſcentiæ, & quæ profeſſionem reſipiſcentiæ deceant: qualia ſunt opera bona, præceptis Dei præſertim per Chriſtum propoſitis, conformia. Non ſufficit ut ii qui ſalutem ac vitam æternam ex Dei gratia conſequi volunt, fidem utcunque habeant ac profiteantur, & pœnitentiam male actæ vitæ verbis teſtentur, ac præ ſe ferant; ſed oportet inſuper, ut agant & operentur bona talia quæ cum reſipiſcentiæ propoſito conveniunt. Quæ alibi fructus pœnitentiæ vocantur, ut Matth. 3. 8. Luc. 3. 8. vide & Gal. cap. 5. 22, 23. Eph. 4. 1. Philip. 1. 27. Col. 1. 10. 2 Petr. 1. 5 ſeqq. 8, 9, 10. 1 Joh. 3. 3, 6, 7.

Verſ. 21. *Cauſâ horum* ſeu *ob hæc.*] Quod iſta de Jeſu Chriſto & fide in eum cum reſipiſcentia ſeria conjuncta, ad ſalutem conſequendam neceſſaria Judæis ac gentibus aliis prædicarem; non ob aliqua ſcelera & maleficia.

Me Judæi comprehendentes ſeu *comprehenſum in templo.*] Illo Jeroſolymitano, ſupra cap. 21. 27, 30, in loco ſacro.

Tentabant.] Id eſt conabantur, ſtudioſe & enixe id molientes.

Manibus interficere.] Non ſimpliciter occidere, ſed ut verbum Græcum notat, manibus violentis illatis, vitâ ereptâ oblidere, vel diſcerpere. Ita non jure ſed vi cum eo agere voluerunt.

Verſ. 22. *Auxilium igitur.*] Videtur hic vocula *igitur* quæ eſt concluſiva non habere propriam ſignificationem: & ſumenda eſſe pro adverſativa *autem* ſicut Matth. 12. 12. Nam Judæorum contra ſe violentiæ opponit Paulus auxilium divinum.

Nactus illud quod [eſt] à Deo.] Indicat ſe ex manibus violentorum adverſariorum, liberatum eſſe, Deo opitulante. Id ei Chriſtus Dei promiſit ſupra verſ. 17. & tunc præſtitit, per media ac modos, de quibus ſupra cap. 21. 31, 32, 33. & xxij. 23, 24. & xxiij. 6, 9, 10 & 16, 24. & xxv. 10, 11. Quamvis autem iſti modi liberationis videantur eſſe humani, ordinarii, tamen non ſunt facti abſque ope divina, quæ tales modos ſuppeditavit. Ita Deus & Chriſtus miniſtros ſuos fideles functionem ſuam debitam obeuntes, defendit miris modis, & à periculis liberat. Iſti autem liberatione potiti, par eſt ut non fortuito caſui talia adſcribant, ſed divinum beneficium grato animo agnoſcant.

Uſque ad diem hanc ſteti.] Seu perſtiti, incolumis & nunc perſiſto. Præteritum enim iſtud pro præſenti ſumi poteſt, ut ſupra verſ. 6. Ita humanis molitionibus adverſis irritis, Dei ſervi, ipſius auxilio tuti conſervantur: etſi cadere atque opprimi videantur, tamen conſiſtunt.

Teſtificans.] Seu clare & aperte docens atque declarans.

Parvoque & magno.] Id eſt tum parvis & infimæ ſortis hominibus, ut plebejis, tum magnis ſeu illuſtribus perſonis, in dignitate conſtitutis. Eſt is modus loquendi Hebraicus, ut Deut. 1. 17. 1 Sam. 30. verſ. 2. 1 Reg. 22. 31. 2 Reg. 23. 2. Nam non ſolum coram vulgo hominum Paulus talia teſtabatur atque prædicabat, ſed etiam coram primariis Sacerdotibus ac primoribus Judæorum, ut ſupra cap. 22. & 23. &, iiſdem præſentibus, coram Felice Præſide cap. 24. & coram Feſto cap. 25. 8, & tunc ecce coram Agrippa Rege.

Ita diverſæ conditionis hominibus, etiam in Magiſtratu ac ſublimi dignitate poſitis, oblata occaſione annunciandum eſt Euangelium.

Nihil dicens extra ea quæ & Prophetæ locuti ſunt futura eſſe.] Nempe præcipue de iis quæ ad Meſſiam, & doctrinam de eo ſpectabant, ut patet ex iis quæ mox verſu ſequente ſubjunguntur. Indicat Paulus non eſſe cauſam juſtam cur Judæi contra ipſum de Chriſto docentem inſurgant, quum ipſe non nova & commentita de eo dogmata proferat, ſed ea quæ jam pridem Prophetæ Dei prædixerunt, & ſcriptis ſuis conſignârunt.

Et Moſes.] Hunc à Prophetis ſeorſim memorat, ut aliis Prophetis eminentiorem, Veteris Fœderis divini Mediatorem ac Legiſlatorem, quem Judæi maximo in pretio habent. Vide de his Prophetarum ac Moſis teſtimoniis annotata ad Luc. 24. 27.

Verſ. 23. *Si.*] Conjunctio iſta conditionalis ſumitur hoc loco aſſertive & ſignificat *quod*, ſicut ſupra verſ. 8.

Patibilis Chriſtus.] Non tantum quod pati potuerit, nam Judæi non ambigebant quin Meſſias eſſet verus homo futurus, ut ad hunc locum Beza annotavit; ſed quod ex Dei deſtinatione pati debuerit, & actu ipſo paſſurus fuerit, acerba tormenta, atque mortem atrocem. Id indicatum eſt præcipue Pſal. 22. & Eſa. 53. toto & Dan. 9. 26.

At Judæi qui animis conceperant Meſſiam fore Regem mundanum potenter in terris dominantem, qualem & nunc fore opinantur, non ſinebant ſibi perſuaderi eum in tam miſero ſtatu futurum ut affligatur, & ſervili ſupplicio & probroſa atque crudeli morte afficeretur. Ita Dei conſilia & modi agendi opinionibus hominum carnalium adverſantur.

Si.] Id eſt *quod* ut proxime.

Primus ex reſurrectione mortuorum.] Id eſt primus ex iis qui quum mortui ſint, reſuſcitantur à Deo atque reſurgunt è morte ad vitam immortalem. Unde alibi ab eodem Paulo Chriſtus poſt mortem reſuſcitatus vocatur primitiæ eorum qui obdormierunt 1 Cor. 15. 20, 23, & primogenitus ex mortuis Col. 1. 18, & à Johanne, Apoc. 1. 5.

Lucem.

Digitized by Google

Lucem.] Id eſt veram religionem, qua à tenebris ignorautiæ atque errorum homines liberati illuminantur. Reſpice ſupra ℣ſ. 18, atque ſimul claram & illuſtrem de vita & felicitate perenni doctrinam: ſicut Beza ad hunc locum bene annotavit. Vide Matth. 4. 16. Joh. 1. 4. viij. 12. 2 Tim. 1. 10.

Futurum eſt ut annunciet ſeu *prædicet.*] Non ipſe Chriſtus poſt reſurrectionem è morte prædicavit iſta paſſim hominibus, ſed id fecit per ſuos Apoſtolos ipſi hac in re miniſtrantes. Vide Eph. 2. 17. 1 Pet. 3. verſ. 18, 19.

Populo.] Nempe Judaico, qui pro Dei populo peculiari habebatur, & à gentibus diſtinguebatur, ut ſupra ℣ſ. 17.

Et gentibus.] Extraneis præter populum Judaicum. Non ſolis Judæis, ſed etiam Ethnicis, præſertim poſtquam Judæi plerique Euangelium Chriſti contemſerunt, lux iſta erat proferenda, ut indicatum Eſa. 42. 6. & XLIX. 6. vide & Luc. 2. 32. & Act. 13. 46, 47.

Verſ. 24. *Hæc autem eo pro defenſione ſua dicente.*] Nempe Paulo.

Feſtus.] Ille præſes, Romanus.

Magna voce inquit.] Exclamavit cum vehementia.

Inſanis Paule.] Myſteria iſta divina, de Chriſto Rege morte dira affecto, & deinde ex mortuis redivivo, in cœlis dominante, hominum veræ religionis imperitorum, qualis erat iſte Feſtus, Ethnicus, opinionibus adverſa, videntur eſſe abſurda ac deliramenta. Vide 1 Cor. 1. 18, 23. & ij. 14.

Multa te literæ.] Quibus legendis in Moſe & in Prophetis quorum teſtimonia citas apparet te eſſe occupatum.

In ſeu ad inſaniam convertunt.] Sive adigunt. Solent interdum ii qui relictâ aliarum rerum curâ ſtudiis literatis unice pertinaciter incumbunt, auctâ inde melancholiâ ad maniam & phreneſin deduci, videatur Ariſtot. Problem. ſect. 30. Et nullum magnum ingenium ſine miſtura dementiæ fuiſſe ſcripſit Seneca. Sed id Paulo Apoſtolo objectum eſt immerito.

Verſ. 25. *Is autem*, nempe Paulus, *non inſanio inquit.*] Amolitur à ſe & negatione avertit probrum inſaniæ, atque delirii.

Præſtantiſſime Feſte.] Hoc titulo honoris ſolito, de quo ſupra cap. 23. 26. XXIV. 3, honorat Paulus iſtum Præſidem, quamvis illi ab eo inhoneſte objecta eſt inſania. Diſcamus hinc, Magiſtratus etiam tunc quum nos honore ſpoliant, tamen honorare.

Sed veritatis & ſobrietatis verba.] Id eſt per Hebraiſmum, vera & ſobria: Non ficta aut cum mendacio conjuncta, neque à dementia vel delirio, ſed à ſana mente profecta. Vox ab eodem à quo iſta ſobrietatem deſignans fonte profecta, uſurpatur de illo qui fuerat dæmoniacus ideoque furioſus, poſtquam à Chriſto ſanatus mentem ſanam recuperavit, Marc. cap. 5. 15. & Luc. 8. 35.

Eloquor.] Seu pronuncio.

Verſ. 26. *Scit enim de his Rex.*] Nempe iſte qui adeſt, Agrippa. Provocat ad id quod apud Feſtum valere poſſe putabat, ad iſtius hominis dignitate conſpicui coram quo ſtans ipſe cauſam dicebat, teſtimonium: quod iſtarum rerum ſit conſcius. Nempe de Jeſu Chriſti miraculis, & paſſione atque morte truculenta, & de ejuſdem reſurrectione.

Ad quem &, id eſt *etiam*, *libere dicens loquor.*] Ob idipſum quia mihi conſtat me loqui vera, & ipſi non ignota.

Latere enim eum quid iſtorum nequaquam perſuadeor.] Seu perſuadeo mihi, aut arbitror. In Græco textu eſt duplex negatio, quæ apud eos validius negat. Credebat Paulus iſta quæ de Jeſu Chriſto aſſerebat ab Agrippa Rege non ignorari.

Non enim eſt in angulo actum hoc.] Affert rationem cur iſta ab hoc Rege non ignorari exiſtimet: quia hæc pleraque acta ſunt publice, palam, non in latebris. Quanquam autem Chriſti à mortuis redivivi exhibitio, non ſit facta niſi in oculis diſcipulorum ipſius, tamen credibile eſt, & ſepulchri ejus cuſtodes qui tunc quum reſurgeret, admirando Angeli fulgidi ad ſepulchrum illud acceſſu perculſi fuerunt, & poſtea hæc quæ ibi facta ſunt, primariis Sacerdotibus annunciaverunt, Matth. 28. 4 & 11, quamvis tunc pecunia deliniti diſſimularunt, tamen ſenſim poſthac famam ejus rei inter homines ſparſiſſe: & ex tot diſcipulorum Jeſu Chriſti, qui hoc ut oculati teſtes publice aſſerebant, afflictiones ideo obortas nihil veriti, teſtimoniis, eandem dimanaſſe.

Verſ. 27. *Credis Rex Agrippa Prophetis? Scio quod credas.*] Hac Apoſtrophe ad Regem iſtum rurſus converſâ oratione, urget eum authoritate Prophetarum Dei: per ſchema quoddam interrogans eum, & mox loco reſponſionis ab illo exſpectandæ ipſe ſibi de eo reſpondens: utpote in re non dubia. Nam quum iſte Rex eſſet Judaicæ religioni addictus, ut dictum ſupra ad verſ. 3, non poterat Prophetarum à Judæis receptorum authoritati ſacræ refragari eamve repudiare. Inde vult inferre Paulus iſtum Regem Prophetarum ſcripta vera eſſe credentem, debere etiam ea quæ ipſe de Jeſu Chriſto aſſerat, credere: quum eadem quæ Prophetæ prædixerant impleta eſſe doceat. Reſpice ſupra ad verſ. 22, 23.

Verſ. 28. *At Agrippa ad Paulum inſit.*] Seu fatus eſt.

In parvo.] Quidam hoc exponunt de tempore exiguo atque brevi, quaſi dicat Agrippa, vis tantillo temporis ſpatio id fieri. Sed rectius exponunt alii ut ſenſus ſit, propemodum, ſeu ferme, aut parum abeſt quin hoc fiat. Obſervatum eſt Platonem in Apologetico tales voces Græcas tali ſenſu uſurpaſſe.

Me ſuades vel *mihi perſuades, Chriſtianum fieri.*] Seu ut Chriſtianus fiam. A Chriſti magiſtri nomine inditum hoc nomen Chriſti diſcipulis, Antiochiæ, ſupra cap. XI. 26, ulterius dimanaverat, & paſſim jam innotuerat. Rex iſte videtur ex dictis Pauli acri ſtimulo cordi ſuo infixo, commotus, agnoviſſe religionem Chriſtianam à vero non abhorrere, ſaltem non eſſe abſurdam. Unde factum eſt, ut quamvis eam non ſit amplexus, tamen Chriſtianis non infenſus fuerit, quum eis tempore belli Romani contra Judæos exorti, in ditionibus ſuis commorationem pacatam conceſſerit, ut teſtantur hiſtoriæ Eccleſiaſticæ. Forſitan hoc dictum ut homo Politicus in præſentia multorum, ſubridens protulit: quaſi non ſatis ſerio loquutus.

Verſ. 29. *At Paulus ajit.*] Iſtis verbis Regis apprehenſis.

Optarim utique Deo.] Id eſt à Deo, ut Deus id efficiat, in ſuam gloriam.

Et in parvo & in multo.] Id eſt non tantum propemodum ut dixiſti, ſed etiam admodum, non ex parte ſed ex toto, ut id quod parum abeſſe ais, plene & prorſus fiat.

Non ſolum te.] O Rex, qui hoc dixiſti.

Sed & omnes audientes me hodie.] Qui hic præſentes adſunt, & diſſertationem iſtam meam quam nunc proloquutus ſum auribus perceperunt, nullo excepto.

Fieri tales qualis & ego ſum.] Nempe Chriſtianos, fidem ac teligionem Jeſu Chriſti tenentes, mihi ſimiles.

Exceptis vinculis iſtis.] Ne quis auditorum illis verbis Pauli auditis diceret, non eſt quod nobis optes ut ita miſete tractemur ſicut tu tractaris, addit Paulus exceptionem cum civilitate & urbanitate, hoc ſolum ſe iu iſta ſecum ſimilitudine eis non optare ut ita captivi fiant ſicut ipſe & vinculis adſtricti, ſeu carceri addicti. Non ideo hoc dixit Paulus quaſi vincula iſta probroſa eſſe exiſtimaret, quum ea non ex inhoneſta cauſa pateretur, & alias de talibus gloriaretur, nt 2 Cor. xi. 23. xij. 10, ſed quod tales qualis erat Agrippa Rex, & alii qui ibi aderant, pompis hujus ſeculi involuti, non eſſent tam ſublimis & paradoxæ ſapientiæ cum patientia capaces.

Quanquam Paulus tunc in publico perorans, non videtur catenis fuiſſe alligatus, ſaltem reſpectu manuum, ut indicatum ſupra verſ. 1. Sed potuit per vincula ſignificare carcerem vel cuſtodiam cui ſolebat includi.

Verſ. 30. *Et hæc dicente eo.*] Vel quum dixiſſet.

Surrexit, è loco in quo audiens ſedebat, *Rex.*] Ille Agrippa.

Et præſes, Feſtus, *atque Bernice.*] Illa ſoror Agrippæ Regina vidua, de qua ſupra cap. 25. 13. & 23.

Et qui conſederant cum eis.] Nempe illi Tribuni militares, & viri è civitate illa Cæſarea præcipui, de quibus dictum cap. 25. 23.

Verſ. 31. *Et quum ſeceſſiſſent.*] Nempe, vel in illo ipſo auditorio ſeu conclavi amplo, ad aliquod latus ejus, ut ſine arbitris auſcultantibus ſecum conferrent, vel in aliud illius aulæ ſeu prætorii conclave digreſſi.

Loquebantur alii ad alios.] In illo receſſu, ſicut ſupra cap. 4. 15.

Dicentes.] Exprimitur compendioſe ſumma iſtorum quæ ad invicem loquebantur.

Quod.] Vocula iſta hoc loco nt ſæpe redundat inſerviens referendo ſermoni aliorum.

Nihil morte dignum aut vinculis agit.] Id eſt egit, nullum crimen commiſit.

Homo iſte.] Nempe Paulus, quem tunc perorantem audiverant. Agnoverunt & ex ipſo vultu imperterrito, & ex ſermone libero, atque nullum flagitioſi hominis ſignum redolente, ſed pietatem erga Deum ſpirante, eum fuiſſe innocentem. Sicut jam antea & Phariſæi id erant confeſſi, cap. 23. 9, & Præſes Feſtus, cap. 25. 25. Ita Deus ſervorum ſuorum piorum ignominias atque afflictiones, & adverſariorum impiorum furores, novit ac ſolet convertere in bonum, nempe in piorum innocentiæ declarationem, & nominis ſui gloriam.

Verſ. 32. *Agrippa autem.*] Ille Rex qui Paulum perorantem audiverat.

Feſto.] Præſidi qui Paulum antea judicabat.

Inquit: Dimitti poterat homo iſte.] Id eſt in judicio abſolvi, ut liber abiret, ob idipſum quia eſt inſons, & nullius criminis convictus.

Si non appellaſſet Cæſarem.] Quum ipſe Paulus à judicio præſidis provocaverit ad judicium Cæſaris, jam poteſtas præſidis ut inferioris judicis, non ſolum ad condemnandum ſed etiam ad abſolvendum eum ceſſabat, ut cauſa iſta integra cognitioni illius judicis ſuperioris ſervaretur.

Omnia iſta directa ſunt divinitus ita, ut Paulus alibi de Jeſu Chriſto teſtatus, coram aliis hominibus, etiam Romæ in loco orbis terrarum celeberrimo, coram eo qui tunc ſuper omnes homines honore eminebat, nempe coram Cæſare, de eodem teſtaretur, ad majorem ipſius gloriam ac doctrinæ de ipſo divulgationem atque propagationem, & ad hominum multorum æternam utilitatem. Reſpice cap. 23. 11.

CAPUT XXVII.

Verſ. 1. UT *autem judicatum eſt.*] Seu decretum, vel conſtitutum, nempe à Feſto præſide Judææ: qui jam ante ea de re conſtituerat, ſupra cap. 25. 12.

Ut abnavigaremus, à Judæa, è Cæſareæ urbis portu, *nos.*] Nempe Paulus cum ſociis, ut Luca qui hæc conſcripſit, & Ariſtarcho, qui mox verſu ſequente memoratur.

In Italiam.] Illam regionem Europæ celebrem in qua ſita Roma, ubi Cæſar, ad cujus judicium Paulus appellaverat, reſidebat.

Tradiderunt.] Non exprimitur quinam tradiderint, ſed ſubintelliguntur, Feſtus Præſes, cum iis qui ei adjutores ac miniſtri aderant.

Et Paulum.] Qui à Judæis accuſatus, à Præſide judicatus, ad Cæſarem provocavit.

Et quoſdam alios vinctos.] Qui ſimiliter ut Paulus erant in vinculis, quanquam diſſimilem ob cauſam: ut ob crimina enormia ab eis commiſſa, vel etiam ob cauſarum cognoſcendarum difficultatem. Ita Paulus inſons cum ſontibus ac ſceleratis eſt computatus & exæquatus.

Centurioni, nomine Julio.] Forſan fuit è libertis familiæ Juliæ, ex qua erant Cæſares: quia liberti nominibus patronorum ſuorum ſæpe ſolebant nominari: ut Terentius Afer, à Terentio Varrone. Vide & ſupra annot. ad cap. 23. 24.

Cohortis Auguſtæ.] Quæ erat pars legionis Auguſtæ, ab Auguſto Cæſare ita denominatæ; ſicut illa cohors cui Cornelius centurio erat præpoſitus, fuit pars legionis Italicæ, ſupra cap. 10. 1.

Verſ. 2. *Conſcenſo autem navigio Adramytteno.*] Fuit Adramyttus vel Adrumetum, ſeu potius Hadrumetus, urbs Africæ maritima: ſed fuit alia quoque eo nomine in Myſia ad fluvium Caicum. Quidam

dam ex illa alii ex hac, navem iſtam fuiſſe cenſent; quæ mercimonii cauſâ ad littus Judææ venerat. Ex hac autem potius eam veniſſe, colligi poteſt inde quod verſus iſtam oram navigavit, ut patet ex verbis mox ſequentibus de Aſia, & infra ℣. 5. Apparet ea nave uſam ad tempus iſtam cohortem Romanam, ideoquod navis alia quæ recta in Italiam navigaret, tunc ibi non adeſſet.

Navigaturi, eos [qui] ſecundum Aſiam ſunt locos.] Intelligitur Aſia minor, cujus pars eſt etiam Myſia: Loca Aſiæ iſtius maritima erat navis iſta aditura.

Avecti ſumus.] Ut ſupra cap. 16. 11. xviij. 21. xx. 3 & 13.

Exiſtente cum nobis Ariſtarcho, Macedone, Theſſalonicenſi.] Ex amore in Paulum, comes iſtius itineris fuit ei iſte; qui deſcribitur à patria latiore, nempe regione, Macedonia, & deinde ſtrictiore, id eſt urbe Theſſalonica. De eodem dictum ſupra c. 19. verſ. 29. & xx. 4. Is & poſtea Paulo adfuit. Vide Col. 4. 10. & Philem. 24.

Verſ. 3. *Altera* ſcilicet die, *evecti ſumus* [*in*] *Sidonem.*] Urbem illam Phœniciæ celebrem, de qua ad Matth. xi. 21.

Humaniterque Julius.] Ille Centurio, de quo ſupra ℣. 1, qui hoc loco in quibuſdam exemplaribus dicitur Julianus.

Paulo, uſus.] Seu Paulum, quamvis vinctum ſibi traditum, humane & benigne tractans.

Permiſit, ad amicos vadentem, curam nanciſci.] Ut à Chriſtianis ſibi faventibus, qui in illa ora Phœniciæ fuerunt, ſupra cap. xi. 19. xxj. 3, 4, Paulus accedens ad eos, quæ ad curandas corporis neceſſitates, & ad victum pro itinere requirebantur, acquireret. Ita Dominus Jeſus huic ſervo ſuo gratiam apud hominem alioqui alienum conciliabat, ut ipſius afflictio leniretur: flectebat ejus centurionis animum militarem, ut Paulum in cuſtodia non adſtricta ſed laxa haberet: ſicut ſupra cap. 24. 23.

Verſ. 4. *Et illinc avecti, ſubnavigavimus Cyprum.*] Inſulam illam celebrem, de qua ſupra ad cap 4. 36. & xiij. 4. Infra hanc obliquato curſu navigarunt.

Propter hoc quod venti eſſent adverſi.] Affertur cauſa cur non recto itinere, ſed obliquo, navigaſſent, quia ventis adverſis cedere cogebantur.

Verſ. 5. *Illudque pelagus quod juxta Ciliciam.*] Regionem, in qua urbs præcipua Tarſus, patria Pauli, vide ſupra cap. 6. 9. xv. 41. xxj. 39. xxij. 3.

Et Pamphyliam.] De hac regione Aſiæ, dictum ad cap. 13. 13. vide & xiv. 24.

Pernavigantes.] Seu navigando emenſi.

Devenimus [*in*] *Myra.*] Quæ alias Limyra dicta. Vulgatus Interpres Latinus per errorem poſuit hoc loco Lyſtram, quæ eſt urbs alterius regionis, Lycaoniæ, procul à mari in continente ſita.

Lyciæ.] Regionis Aſiæ, ſubintellige, *urbem.*

Verſ. 6. *Et illic inveniens Centurio navigium Alexandrinum* ſeu *navem Alexandrinam.*] Quæ illuc venerat ab Alexandria urbe Ægypti, de qua vide ad cap. 18. 24.

Navigans, ſeu navem navigantem, *in Italiam.*] Quò ſæpe ab Alexandria naves, ex Ægypto, frumentum, & alias ab oriente merces advehere ſolebant.

Impoſuit nos in id vel *in eam.*] Nempe quia prior navis procul deflexura Adramyttum ibat, hæc autem rectiore via Italiam petebat, ad quam iſte Centurio tendebat: ideo eos quos devehendos ſuſceperat ex illa nave in hanc tranſpoſuit: ſeu effecit ut eam inſcenderent.

Verſ. 7. *In.*] Hæc vocula hoc loco redundat, vel ſumitur pro *per*, ut ſæpe.

Multis.] Græce proprie ſufficientibus, *diebus.*

Tarde navigantes.] Propter ventum qui non adſpirabat ita ut navem cito ferret, ſicut paulo poſt indicatur.

Et vix venientes juxta Cnidum ſeu *Gnidum.*] Promontorium Aſiæ ab hac parte ultimum, in Cariæ peninſula Doride, oppoſitum Cretæ.

Non permittente nobis vento.] Quippe non ſecundo, ſed adverſo.

Subnavigavimus.] Obliqua navigatione, ſicut ſupra verſ. 4.

Cretam.] Inſulam, quæ jam ad Europam ſpectat, centum quondam urbibus potentem, quæ nunc vocatur Candia.

Juxta Salmonem.] Cretæ promontorium orientale, alias Salmonium.

Verſ. 8. *Vixque*, id eſt cum difficultate magna, ob ventos incommodos, *prælerlegentes eam.*] Id eſt præternavigantes: quia loca aſpera in mari funibus collectis prætereuntur.

Venimus in locum quendam, vocatum Pulchros portus.] Locum in Creta inſula, ita dictum.

Cui prope erat civitas Laſea.] Quædam exemplaria habent Alaſſa: at vulgatus Interpres Thalaſſa, quod corruptum eſſe admonuit Hieronymus.

Verſ. 9. *Multo autem tempore peracto.*] In navigatione lenta & incommoda, præter ſpem nautarum & vectorum inſumto.

Et exiſtente jam intutâ ſeu *periculoſa navigatione.*] Propter tempus incommodum, quod mox indicatur.

Propterea quod & jejunium.] Intelligitur tempus jejunii Judaici, ut declararunt Syrus & Arabs Interpretes. Significatur autem jejunium ſolenne magnum, menſe ſeptimo, ſub feſtum expiationis, celebrari ſolitum; de quo Lev. 16. 29. ſeqq. & xxiij. verſ. 27. ſeqq. Nam & articulus Græcus præfixus, notum ac certum jejunium deſignat. Hic jejunium pro tempore jejunii celebrati ponitur. Hoc tempus autem Lucas nominavit, ſcribens iis qui ritus Judaicos partim notos habebant, partim adhuc ipſi obſervabant.

Jam præteriiſſet.] Celebrabatur hoc jejunium circa æquinoctium autumnale, menſe Tiſri, qui partim fini Septembris partim primæ parti Octobris noſtro more reſpondet. Hoc tempore tranſacto, mare jam magis tempeſtuoſum, & navigationibus incommodum redditur.

Admonebat Paulus.] Ne navigationem continuare vellent, prædicens damna quæ eventura divino ſpiritu revelante prævidebat.

Verſ. 10. *Dicens eis: Viri, conſpicio* ſeu *video quod.*] Iſta vocula *quod* vel redundat hoc loco, vel ſignificat *utique* ſicut 1 Joh. 3. 20. Alias ſub finem iſtius verſus committeretur ſolœciſmus.

Cum

Digitized by Google

Cum injuria, ſeu calamitate, *& multo damno.*] Vide infra ad ℣. 21.

Non ſolum oneris.] Quo navis erat ſaburrata, forſan frumenti, & aliarum mercium: quorum jactura eſt noxia.

Et navis.] Quæ tempeſtatibus procelliſque jactata, corrumpetur.

Sed & animarum noſtrarum.] Quod majus eſt damnum, & magis vitandum. Per *animam* intelligitur ſæpe vita, quæ eſt ab anima, per Metonymiam. Sed intelligitur interdum per Synecdochen homo, ut Act. 2. 41. vij. 14. Rom. 13. 1. 1 Petr. 3. 20.

Futuram eſſe hanc navigationem.] Hæc verba Græce per infinitivum prolata ſunt. Unde apparet voculam *quod* ut ſupra notatum eſt, non obtinere hic ſuam ſolitam ſignificationem.

Verſ. 11. *At Centurio*, ille Julius, *gubernatori.*] Ei qui navem gubernaculo dirigebat.

Et nauclero.] Qui navem poſſidebat, ſeu ad quem navis ſors ſeu hæreditas ſpectabat.

Credebat magis.] Velut in arte ſua verſatis, ac peritis. Græce proprie *perſuadebatur*, id eſt aſſentiebatur.

Quam eis quæ à Paulo dicebantur.] Quia Paulum rei nauticæ imperitum cenſebat, neque Spiritu divino prophetico prædictum agnoſcebat.

Verſ. 12. *Non appoſito autem portu exiſtente.*] Id eſt non apto, non commodo.

Ad hyemationem.] Id eſt ad hyemale tempus, quod navigationi eſt ineptum, ibi tranſigendum. Videatur ſimilis vox infra cap. 28. 11.

Plerique ſtatuerunt conſilium ſolvendi ſeu *provehendi, & illinc.*] Conſilio capto, conſenſerunt ut ulterius proveherentur.

Si quomodo poſſent.] Id eſt volebant conari, atque experiri an & ut hoc conſequi poſſent.

Devenientes in Phœnicem.] Non regionem Phœniciam, in qua fuit cum Tyro urbs Sidon, jam à tergo dudum eis relicta ℣. 3 & 4, ſed urbem Cretæ, ut mox enarratur. Phœnix Græcè palma vocatur: & color rubeus ſeu ſanguineus.

Perhyemare.] Id eſt illic hyemis tempus tranſigere.

Portum Cretæ.] Urbi ejus nominis adſitum, in littore illius inſulæ de qua ſupra verſ. 7.

Spectantem ad Africum.] Id eſt ventum qui ab Africa ſeu Libya ſpirat, inter meridionalem & occidentalem plagam.

Et ad Chorum ſeu *Corum* aut *Caurum.*] Ventum qui flat inter occaſum & ſeptentrionem. Apparet portum hunc fuiſſe ſinuoſum ac flexuoſum, ita ut una parte ad illum altera vero ad iſtum ventum vergeret, - - curvatus in arcum.

Verſ. 13. *Adſpirante autem.*] Seu potius leviter ſpirante.

Noto.] Vento meridionali, ita Græce dicto, ab humore ut plerique putant: qui Latinis Auſter vocatur.

Æſtimantes propoſitum tenere.] Id eſt opinantes ſe id quod propoſuerant obtenturos.

Tollentes.] Nempe navigando provehentes è portu.

Aſſon.] Quidam exiſtimant id eſſe nomen loci. Sed primum non poteſt notari locus ille Troadi vicinus, de quo ſupra cap. 20. 13, 14, qui à Creta valde longe remotus erat. Aliqui igitur putant notari oppidum Cretæ ejus nominis. At ſi ita eſſet non abſque præpoſitione aliqua fuiſſet poſitum. Potius igitur ſignificat *prope*, ſeu proxime, quo ſenſu talis vox Græca non tantum Homero Poëtæ, ſed & Herodoto hiſtorico, uſurpatur, & pertinet ad ſequentia.

Prætérlegebant.] Id eſt prætemavigabant, ut ſupra verſ. 8.

Cretam.] Illam inſulam, ita ut navigando, ejus oræ adhærerent.

Verſ. 14. *Poſt non multum autem.*] Scilicet tempus.

Irruit ad eam.] Id eſt Cretam, cum vehementia.

Ventus typhonicus.] Turbo turbulentus ac procelloſus.

Vocatus Euroclydon.] Eurus eſt ventus orientalis, flans ab ortu hyberno, à quo hoc nomen compoſitum, additâ voce *clydon*, quod Græce fluctum notat. Quidam exponunt late undas cientem.

Apud vulgatum Interpretem eſt Euroaquilo: quaſi ex Euro orientali, & Aquilone ſeptentrionali, conflatus, vel potius inter utrumque medius.

Verſ. 15. *Quum autem correpta eſſet navis.*] Nempe ab illo turbine venti contorta.

Et non poſſet obtueri.] Quaſi oculis oppoſitis, id eſt prora obverſa obniti, *vento*; vel contra eum tendere.

Dantes.] Seu concedentes, ſcilicet vento proxime nominato, navem.

Ferebamur.] Non quò oportebat, ſed quò ventus pellebat.

Verſ. 16. *Inſulam.*] Græca voce diminutiva quaſi inſululam, ſi ita loqui liceret.

Autem quandam accurrentes.] Seu ſubeuntes infra eam, obliquo curſu ut ſupra verſ. 4 & 7.

Vocatam Clauden.] Aliqua exemplaria habent *Cauden*. Iſta Claude, Ptolomæo Claudos, prope Cretam ponitur. Alii ab ea videtur eſſe Gaudos ſive Gaulos, Cretæ vicinior.

Vix valuimus compotes fieri ſcaphæ.] Ita vocatur navicula parva, ex arbore cavata, quæ navi magnæ ſolet alligari: quâ requirente neceſſitate excurritur eò quò navis grandis accedere non poteſt. Ea tunc à ventis raptabatur: & forſan navi ipſi allidebatur, vel etiam in periculo erat ne avelleretur.

Verſ. 17. *Quaſublatâ.*] Ita ut in navem magnam imponeretur: vel potius, propter illa quæ mox adducuntur, ut eâ adductâ & propius navi alligatâ, ejus auxilio prius navem cingerent, ut ſtatim narratur.

Adjutoriis utebantur.] Aliqui exponunt ita ut collatis operis nautæ opem ferrent: Alii autem intelligunt, funes, catenas, uncos, adhibitos juvandæ navi.

Succingentes navem.] Nempe funibus ſub carina adductis navem adſtringentes, ne ab agitatione facile diſſolveretur, atque in fruſta diſſiliret.

Metuentes autem ne in Syrtim.] Syrtes dicuntur loca in mari vadoſa arenis æſtuantia, prope littus Africæ. De quibus ita Virgilius, in Æneæ navium afflictione, tres Eurus ab alto,

> In brevia & Syrtes urget, (miſerabile viſu)
> Illiditque vadis, atque aggere cingit arenæ.

Exci-

Exciderent.] Seu vento pellente acti, impingerent.

Demiſſo vaſe.] Id eſt malo, ſeu arbore, cui in medio navis erectæ ſolent vela alligari. Vel igitur malus iſte tunc eſt laxatus, atque depoſitus, vel ſaltem ea quæ ipſi tranſverſa adſtringitur antenna, cum velo appenſo, eſt detracta, nam

> Effugit hibernas demiſſa antenna procellas.

Ita ferebantur.] Per undas fluctuabant. Vide ſupra ad ℣ſ. 15.

Verſ. 18. *Vehementer autem tempeſtate jactatis nobis.*] A venti turbine atque procella, & a fluctibus vaſtis marinis, non tantum huc illuc navem ad latera agitantibus, ſed etiam nunc verſus cœlum attollentibus, nunc inter dehiſcentes undas velut in abyſſum & barathrum præcipitantibus. Vide Pſal. 107. 25. Ita Paulus ille vir Deo & Chriſto dilectus, & vas ejus electum, --- multum & terris jactatus, & alto.

Sequente, ſcilicet die, *jactum* ſeu *jacturam fecerunt.*] Id eſt ſarcinas graviores, & impedimenta atque merces oneroſiores, è navi ejecerunt, nempe nautæ, & vectores: ut navis onere levata, ex aqua altius eminens, minus facile undis irruentibus obrueretur. Ita rerum alioqui utilium & dilectarum damnum ultro ab hominibus fieri ſolet in periculo, evitandi majoris damni gratiâ: ex damno quæritur remedium: è duobus malis minus eligitur.

Verſ. 19. *Et tertia* ſcilicet *die.*] Nempe ab exorta illa tempeſtate procelloſa.

Ipſi manibus, inſtrumentum navis.] Seu armamenta, ut malum, ſeu arborem, remos, rudentes, &c.

Ejecimus.] Nos qui in navi vehebamur, una cum nautis. Aliqua exemplaria habent, *ejecerunt.*

Verſ. 20. *Neque autem Sole*, diurno tempore, *neque aſtris.*] Seu ſideribus ac ſtellis, tempore nocturno, *apparentibus.* Ita,

> Eripiunt ſubito nubes cœlumque diemque,
> Illorum ex oculis, ponto nox incubat atra,

etiam tum quum dies eſſe deberet.

Per plures dies.] Non per unum, quod eſſet malum tolerabilius.

Et tempeſtate non parva incumbente.] Vulgatus Interpres habet *imminente*, ſed id poſſet ſignificare futuram demum adventantem procellam, hic autem intelligitur præſens, quæ iſtos jam premebat. Vox iſta quæ tempeſtatem eadem hyemem Græcis ſignificat: Et ſolet hyems quoque ſumi pro turbulenta ac nimboſa tempeſtate. Quando

> -- cæruleus ſupra caput adſtitit imber,
> Noctem hyememque ferens, & inhorruit unda tenebris;
> Involvere diem nimbi. - - -

Poſtremo ablata erat omnis ſpes ſalutis noſtræ.] Seu ſervandi noſtri. Ita ſolet fieri ut homines periculis talibus urgentibus non ſperent ſe poſſe ſervari, quando venti vehementes ac procellæ ſæviunt, & metuitur naufragium ac ſubmerſio in mari profundo,

> Præſentemque viris intentant omnia mortem.

Sed inter cæteros deſperantes, Paulus ſervus Chriſti non deſperabat, ut patet ex ſequentibus.

Verſ. 21. *Multa autem inedia exiſtente.*] Id eſt quum illi qui in navi erant ob illam jactationem triſtes ac timore periculorum mœſti, cibum diu non caperent; quum adeſſent alimenta, ut apparet infra verſ. 36 & 38.

Tunc ſtans Paulus in medio eorum.] Nempe illorum ſociorum cum quibus navi vehebatur.

Ajit.] Monendo eos, & conſolando: oblata occaſione, fungens officio hominis prudentis & pii.

Oportebat quidem ò Viri, obediendo mihi non provehi à Creta.] Primum eos reprehendit leniter quod prædictioni & admonitioni ſuæ, de qua ſupra ℣ſ. 10, non auſcultaverint: quam tamen veram & utilem fuiſſe, eventus ipſe comprobavit.

Lucrarique injuriam hanc & damnum.] De quo ℣ſ. 10. Qui damnum quod accepturus erat evitat, is lucrum facere, & fortunatus eſſe dicitur; atteſtante Ariſtotele, Magnorum Moralium lib. ſecundo cap. 9. Injuria hic indicatur iſta à tempeſtate jactatio, & ſalutis deſperatio: damnum autem, illa mercium jactura, & inſtrumentorum navalium ejectio, de quibus verſ. 18 & 19: adhuc autem alia damna erant metuenda, quæ ſupervenerunt poſtea. Vide ℣ſ. 38 & 41.

Verſ. 22. *Et nunc.*] Id eſt nunc igitur, ut cap. 5. ℣ſ. 38, vel nunc autem. Quando jam dictis ejus prioribus, fidem conciliavit eventus, nunc majore cum fiducia eos alloquitur.

Adhortor vos, ut bono animo ſitis.] Mœſtos & timentes pericula, conſolatur.

Amiſſio enim.] Conſolationis rationem affert.

Animæ.] Id eſt hominis ullius, per Synecdochen, ut ſupra ℣ſ. 10.

Nulla vel *nullius.*] Ut habent quædam exemplaria; *erit ex vobis*, id eſt nullus veſtrûm peribit, in hac navigatione, quamvis periculoſa. Sed id intelligendum ſub conditione, vide infra 31.

Præterquam navigii.] Scilicet amiſſio erit.

Verſ. 23. *Adſtitit enim mihi.*] Precanti aſſidue, ut credibile eſt, pro conſervatione ſui, & ſociorum.

Nocte hac.] In tenebris.

Angelus.] Quos Ethnici vocabant genios, ii apud ſacros authores vocantur Angeli, id eſt nuncii, nempe non vulgares, terreni, ſed cœleſtes.

Dei.] Nempe numinis veri, per excellentiam ita dicti, Domini mundi.

Cujus ſum.] Legatus ab illo Deo cui ego ſum addictus, ut Domino ſupremo, qui eſt Deus Iſraëlitarum, ut populi ſui peculiaris.

Cui & vel *etiam ſervio.*] Nempe ſervitio religioſo, adorans eum, atque colens. Simile dictum olim Jonas Propheta navigans inter Ethnicos de ſe protulit, Jon. 1. 9. Innuit Paulus oblique ſe ab inimicis immerito accuſatum ut impium: & ſimul perſtringit eos cum quibus navigabat, ut Deum verum ignorantes.

Verſ. 24. *Dicens: Ne metue Paule.*] Quamvis in iſta marina jactatione non ſis abſque metu periculi, tamen, revocato animum mœſtumque timorem mittito: non peribis in iſta navigatione.

Cæſari te oportet ſiſti.] Sicut in negotio judicii tui ad

ad Cæſarem provocaſti, ſupra cap. 25. 11, ita fiet, ut Romam delatus coram Cæſare vivus ſiſtaris & compareas, ab eo judicandus.

Et ecce donavit tibi Deus omnes navigantes tecum.] Id eſt propter te ſervum ſuum, tibi gratificans, Deus, iſtos tuos ſocios in vita conſervabit, ita ut non pereat ullus eorum: quamvis erant multi, ut indicatur infra ℣ſ. 37.

Propter decem juſtos quondam, petente Abrahamo, ſi reperti fuiſſent Sodomis, toti Sodomorum civitati impiæ Deus parcere voluit Gen. 18. 32. Hic autem propter unum Paulum, omnibus cum eo navigantibus. Ita propter unum interdum pium multi quamvis impii, à Deo benigno, ſervantur, atque è periculo liberantur. Alio ſenſu contrario vox donandi accepta ſupra cap. 25. 11. Sed ſimili huic ſupra cap. 3. 14.

Verſ. 25. *Propterea bono animo eſtote viri.*] Poſt iſtam narrationem, lætabilem, atque conſolatoriam, inſert repetens eam quam jam verſ. 22 dixerat, conſolationem.

Credo enim Deo quod ita erit quemadmodum dictum eſt mihi.] Ut credant auditores iſta quæ Paulus de iis in periculo conſervandis dixit, vera eſſe, ſuo exemplo eos confirmat, qui id ita certo fore firmiter credat atque perſuaſus ſit; quippe Deo id per Angelum legatum ſuum annunciante, & prædicente. Dei oraculis & promiſſis quæ hominibus evidenter revelavit, credendum eſt abſque dubitatione, & pro certo habendum, quamvis pericula fidem impedientia non abſint, tamen id quod Deus verus, qui mentiri non poteſt, pronunciavit, omnino ita eſſe eventurum.

Verſ. 26. *In inſulam autem quandam oportet nos excidere.*] Præter alia quæ ad conſolationem facientia dixit Paulus, etiam prædixit fatidico ſpiritu locum in quem illa tempeſtate jactati ab inſtituta navigatione ſint evaſuri: Id etiam ei proculdubio divinitus fuit revelatum. Ipſe autem id prædixit ideo ut poſtea homines illi ex eventu agnoſcerent, eum eſſe divino munere futurorum occultorum præſcium, & vatem non falſum: atque inde ad eum quem ipſe colebat Deum verum glorificandum atque celebrandum eos impelleret. Ea vaticinatio quomodo ſit effectu impleta, narratur infra c. 28. 1.

Verſ. 27. *Ut autem quarta decima nox facta eſt.*] Seu quum adveniſſet, nempe ab incœpta illa in mari per tempeſtatem jactatione.

Quum differremur nos.] Id eſt huc illuc à ventis jactaremur.

In Adria.] Fuit Adria oppidum vetus in oſtio Padi fluvii ad mare conditum. Ab hoc etiam mare illud vocatur Adria, ſeu Adrianum, & uſitatiſſime Adriaticum; non tantum autem ille ſinus qui eſt à Venetiis ad Corcyram, ita appellatur, ſed etiam ulterius mare ad Ionium nomen iſtud extenditur.

Circa medium noctis ſuſpicati ſunt nautæ appropinquare quandam eis regionem.] Græce hoc loco eſt verbum quod proprie ſignificat *adducere* ſubintelligitur, ſe. Navigantibus terra accedere vel recedere dicitur, quia ita ita viſui decepto apparet, quum ipſi navigantes vel accedant ad terram, vel ab ea recedant.

Verſ. 28. *Et bolide demiſſa.*] Bolis eſt inſtrumentum nauticum, ita Græce vocatum à jaciendo, plumbum funiculo appenſum, quo in mare demiſſo ob gravitatem tendente deorſum, nautæ ſolent profunditatem explorare: & quidem adipe inungunt quum volunt experiri an locus ſit arenoſus.

Invenerunt orgyjas viginti.] Orgyja eſt menſuræ ſpecies notans ſpatium tantum quantum brachiis utrinque extenſis comprehendi poteſt.

Paulùm autem diſtantes ſeu *progreſſi*, *& rurſum bolide jacta, invenerunt orgyjas quindecim.*] Jam minorem priore profunditatem.

Verſ. 29. *Metuentes autem ne quomodo in aſpera loca exciderent.*] Nempe in arenas vel etiam ſaxa atque ſcopulos quibus navis cum periculo naufragii allideretur.

E puppi.] Id eſt parte navis poſtica.

Jactis anchoris.] Anchora eſt inſtrumentum nauticum ferreum uncos utrinque habens, quod funi craſſo alligari ſolet, & demitti in maris fundum quando navem ſiſti oportet.

Quatuor.] Apparet fuiſſe gravem tempeſtatem, in qua ſiſtendæ navi non una anchora ſufficiebat, ſed requirebantur quatuor, ut ab utroque navis latere binæ demitterentur.

Optabant diem fieri ſeu *oriri.*] Quia nox atra in tenebris terrores cœcos auget, lux autem diurna, res ut ſunt oſtendit, non ultra veritatem extendit, ideo in terroribus verſantes ſolent diurnam lucem avide exſpectare.

Verſ. 30. *At nautis quærentibus fugere ex navi.*] Quum periculum imminens vellent evitare, inibant modum quo evaderent.

Et demittentibus ſcapham in mare.] Apparet ſcapham fuiſſe è mari ſublatam in navem: de quo ſupra verſ. 16, 17.

Prætextu velut è prora anchoras extenſuri.] Hanc fingebant demiſſionis ſcaphæ & ſui in mare deſcenſûs cauſam, ut anchoras etiam *è prora*, id eſt parte navis anticâ, funibus longius prolatis, figerent.

Verſ. 31. *Ajit Paulus Centurioni & militibus.*] Quibus nautarum fuga erat ignota, quam Paulus, Deo ut credibile eſt revelante, cognoverat, illi autem eam inhibere potuerunt.

Niſi iſti, nempe nautæ, *manſerint in navi*, *vos ſervari non poteſtis.*] Quamvis Paulus habuerat datum à Deo promiſſum de omnibus qui cum eo navigabant per gratiam ſuam conſervandis, ne perirent, de quo ſupra verſ. 22 & 24, tamen hinc apparet promiſſionem iſtam fuiſſe hypotheticam, ſub ea conditione, ſi media ordinaria ad ipſos ab exitio tuendos requiſita, non negligantur, ſed adhibeantur. Ita & alibi indicatur Dei promiſſa eſſe conditionalia, ut 1 Sam. 2. 30. & xiij. 13, 14, ſicut & minas ejuſdem, ut 1 Sam. 23. 11, 12. 2 Reg. 20. 1, 4, 5, 6. Jonæ 3. 2, 4, 10. vide & Jer. 18. 7, 8, 9, 10. Hinc etiam patet, quamvis cauſis ſecundis non ſit fidendum, nec ſi Deo adimente abſint, deſperandum, tamen eas quum haberi poſſunt, ad conſervationem noſtri, non eſſe negligendas. Hic nautæ rei nauticæ periti ad auxilium in navigando requirebantur.

Verſ. 32. *Tunc milites abſciderunt funes ſcaphæ.*]

Quibus

quibus adhuc erat navi alligata, ita ut ex navi in eam exſcenſus fieri poſſet.

Et ſiverunt eam excidere.] In mare procul abire: ne eâ nautæ ad fugam abuti poſſent.

Verſ. 33. *Uſque autem dum inciperet dies fieri.*] Seu quum inſtaret dies, vel interea antequam dieſceret. Quia mox die clarâ illuceſcente, alia erant agenda. Vide infra ℣ſ. 39.

Adhortabatur Paulus omnes, ut ſumerent cibum.] Quo vires corporum reficerent.

Dicens: Quatuordecimam hodie diem, ſcilicet agitis, *exſpectantes.*] Nempe ex quo tempeſtas vehemens eos affligere cœperat. Vide ſupra ℣ſ. 27.

Jejuni permanetis ſeu *impaſti*, *nihil* ſcilicet ciborum, *aſſumentes.*] Quum abſque alimento omni, in corpore alioqui ſano, homo ultra ſeptimum diem vitam retinere non poſſit, naturaliter; aliqui putant, iſtos de quibus hic dicitur, miraculo divino tamdiu abſque omni cibo vixiſſe. Sic Chryſoſt. & Auguſt. Sed non eſt neceſſe miraculum hic ſtatuere: nam Deus non temere miracula facit, quando id quod per miraculum fieri deberet, alio præter miraculum ordinario modo fieri poteſt. Iſtis hominibus non defuerunt alimenta uſitata, ut patet infra verſ. 36 & 38. Sed apparet eos, in periculo, ex jactatione, & mœrore, languentes, raro & perparum comediſſe, non ſolito modo ſeſe refeciſſe, nec famem ſaturaſſe, vide ſupra verſ. 21. Eſt hic loquutio hyperbolica. Similiter Matth. xi. 18 dicitur Johannes neque ediſſe neque bibiſſe, quum tamen alibi indicetur cibus quo uſus fuit, ut Matth. 3. 4. Mar. 1. 6.

Verſ. 34. *Ideo adhortor vos ut ſumatis cibum.*] Hic ipſum monitum exprimitur.

Hoc enim ad veſtram ſalutem exiſtit ſeu *eſt.*] Additur moniti ratio: quod hoc faciat ad eorum vires reficiendas, ac valetudinem & vitam conſervandam. Niſi cibo vires refeciſſent, non fuiſſent pares tolerando labori, ut ex naufragio imminente enatarent. Hic iterum videmus Paulum quamvis Deo promittenti iſtos omnes ſalvos atque incolumes evaſuros, crederet, tamen cauſas ſecundas non negligendas ſed adhibendas putaſſe.

Nullius enim veſtrum pilus ex capite cadet.] Quia metus periculi illos à cibo capiendo cohibebat, ideo Paulus metum hunc eis eximens, ait eos, non modo non perituros ſed nec in re minima quæ ipſorum ſit, qualis eſt capillus, eſſe lædendos. Eſt loquutio proverbialis, hyperbolica, de qua videatur annotatio ad Matth. 10. 30. vide & Luc. 21. 18.

Verſ. 35. *Dicens autem hæc.*] Seu, quum hæc dixiſſet.

Et ſumens panem ſcilicet *in manus.*] Nempe vulgarem cibum, ad qualem ſumendum eos cum quibus navigabat, fuit cohortatus ſupra verſ. 33 & 34. Sic Beda, Theophylact. Occumen. & Lorin. Vaſquez. Non eſt enim cur quis hîc de pane ſacro, corporis Chriſti ſymbolo à Paulo tunc ſumto, agi ſomniet. Non tantum verbis, ſed etiam exemplo ſuo Paulus eos ad cibum ſumendum voluit inducere atque invitare.

Gratias egit Deo.] Quum Deus cibum ſuppeditet, ad vires corporis alendas ac reficiendas, & cum benedictione, petens ut cibum hunc idem ipſe ſanctificaret, atque ad valetudinem fovendam converteret. Id Judæis uſitatum facere ante cibi eſum. Quod & Dominum Jeſum feciſſe legimus, ut Matth. 14. 19. xv. 36. Joh. 6. 11, & Paulus alibi cum gratiarum actione eſcas ſumendas eſſe monet, 1 Tim. 4. 3, 4, 5.

Coram omnibus.] In conſpectu eorum, ut eis perſuaderet quo idem facerent.

Et frangens, nempe illum panem, *cœpit edere.*] Id eſt comedit.

Verſ. 36. *Bono animo autem facti omnes.*] Id eſt quum & verbis & exemplo Pauli, cujus prædictionis veræ jam ſpecimen habebant, eſſent animati, curis emotis, & pulſâ parumper è corde triſtitiâ.

Et ſeu *etiam ipſi aſſumſerunt cibum.*] Ut inediâ priore debilitatas vires refocillarent.

Verſ. 37. *Eramus autem in navi omnes animæ.*] Id eſt homines. Vide ſupra verſ. 10 & 22.

Ducenta ſeptuaginta ſex.] Tum nautæ, tum milites, tum ii qui vincti erant in Italiam devehendi. Tam multi homines ad unius Pauli preces ſunt à Deo ex periculo conſervati: per tam multos oculatos teſtes gratia Dei admiranda per & propter Paulum præſtita, fuit ad gloriam Dei divulgata.

Verſ. 38. *Satiati autem cibo.*] Viribus per eſum refectis.

Alleviabant navem.] Id eſt exonerabant: ut in ea minus profunde meria propius ad terram poſſent adnavigare, & ita facilius in littus evadere.

Ejicientes frumentum in mare.] Apparet navem iſtam Alexandrinam ex Ægypto more ſolito frumentum ſeu triticum in Italiam vexiſſe, eaque merce fuiſſe oneratam. Primo jactu fuit facta jactura ſarcinarum ℣ſ. 18 ſecundo, vaſorum nauticorum, ℣ſ. 19. Iſto autem tertio, cibariorum.

Verſ. 39. *Quum autem dies facta eſſet.*] Jam Sole exorto, jam rebus luce retectis. Ergo ea quæ proxime ſunt narrata, à verſu 33 facta ſunt ante diem exortam.

Terram non agnoſcebant.] Nempe videbant è mari regionem quandam terreſtrem, de qua jam ſuſpicionem acceperant verſ. 27, ſed interim ignorabant quænam iſta terra eſſet & quo nomine appellaretur, ad quam per tempeſtatum jactationem & ventos adverſos ab itinere propoſito averſi deferebantur.

Sinum autem quendam.] Ita vocari ſolet pars aliqua maris, à littoribus non valde late remotis intercepta.

Animadverterunt, habentem littus.] Id eſt marginem terræ, quæ à mari allicitur atque linitur.

In quem vel *in quod.*] Nam Græca vox ita anceps eſt ut poſſit tam ad ſinum referri, quam ad littus, quum utrumque in Græca lingua ſit generis maſculini. Expetebant quidem iſti navigantes tunc præcipue ut ex marina jactatione ad litus & terram appellerent, ut & verſu mox ſequente indicatur: ſed poteſt dici eos etiam deſideraſſe prius ingredi iſtum ſinum inter duo littora ſitum.

Cogitaverant.] Vel potius quod proprie Græca vox ſonat, *conſilium ceperant* ſeu conſilio inter ſe inito decreverant, *expellere navem.* Ut jam tandem à tam periculoſa navigatione & jactatione æſtus marini, in locum tutum ſe reciperent.

Verſ. 40. *Et anchoras.*] Quæ erant quatuor, in mare jactæ ſupra verſ. 29.

Undique tollentes.] Præciſis funibus quibus alligatæ fuerant.

Miſerunt in mare.] Videtur ſignificari, anchoras eſſe in mari relictas. Aliqui id exponunt de nave, quod eam mari permiſerint.

Simul laxatis juncturis gubernaculorum.] Quibus gubernacula navium, navibus jungi, & contineri atque firmari ſolent. Plurali numero dicuntur, vel quia tota ſpecies gubernaculorum, etiam aliarum navium, deſignatur: vel quia antiquis navibus bina erant gubernacula, ſingulis in puppi lateribus ſingula.

Hæ juncturæ laxatæ ſunt, forſan ut gubernaculum in aquas deſcenderet, vel ut expeditius navem eò quò volebant impellerent.

Et attollentes artemonem.] Ita dicitur velum minus, quod appendi ſolet majoris celeritatis cauſâ.

Flanti.] In Græco eſt participium fœmininum, ſubintelligitur auræ, vel flationi.

Tendebant in littus.] Ut tandem utcunque terra optata potirentur.

Verſ. 41. *Decidentes autem in locum bimarem.*] Id eſt talem qui à duabus partibus ſeu utrinque mari alluitur; velut iſthmum.

Illiſerunt navem.] Vento pellente, cum impetu impegerunt in locum vadoſum.

Et quidem prora, id eſt pars navis antica, *infixa manebat inconcuſſa.*] Quippe inflicta vado hærebat.

At puppis, pars navis poſtica, *ſolvebatur à vi fluctuum.*] Quum ea ex quibus compacta erant tabulæ atque aſſeres, rimis actis, diſſolverentur. Ita in naufragio periculoſo verſatus eſt Paulus, cum aliis. Iſtud autem naufragium, evenit poſt illa quæ ipſe memorat 2 Cor. XI. 25, quia epiſtolam illam ſcripſit ante ſuam iſtam captivitatem atque Romam profectionem.

Verſ. 42. *At militum conſilium erat ut vinctos interimerent.*] Homines militares cædibus hominum aſſueti, crudeles, volunt eis qui ipſis traditi erant in vinculis Romam devehendi ita ſævire ut eos vita violenter privarent.

Ne quis enatans diffugeret.] Ratio iſtius conſilii maligni affertur. Cenſebant iſtos homines vinctos, ut ſcelerum reos, indignos eſſe qui viverent, & cavendum eſſe ne ubi evaſiſſent adhuc ſcelera aliqua perpetrarent. Sed forſan non omnes iſti in vinculis detenti, erant plane ſcelerati. De Paulo quidem qui inter iſtos erat conſtat eum fuiſſe inſontem.

Verſ. 43. *At Centurio.*] Ille Julius de quo ſupra verſ. 1, qui etiam antea benignum ſe & humanum erga Paulum exhibuit, verſ. 3.

Volens conſervare Paulum.] Cujus & innocentiam agnoſcebat, & prudentiam, ac prædictionem ejus ut viri divini veram eſſe experiebatur. Ita Deus ſervum ſuum fidelem ex periculo mortis truculentæ per hoc medium liberavit.

Prohibuit eos [*ab*] *hoc conſilio.*] Obſtitit huic militum maligno & crudeli propoſito, ne id exſequerentur.

Juſſitque ut qui poſſent natare.] Qui natandi in aquis tum peritiam tum vires ſufficientes habebant.

Abjicientes [*ſe*] *primos*, ſcilicet in mare ad natandum, *in terram evaderent.*] Apparet, quamvis in locum vadoſum cum navi inflicta deveniſſent, tamen adhuc ibi non fuiſſe terram firmam in qua poſſent ſubſiſtere, ſed aliquanto inde ſpatio diſtitiſſe.

Verſ. 44. *Et reliquos.*] Qui vel natandi peritia vel viribus deſtituebantur.

Hos quidem in tabulis.] Seu aſſeribus atque plancis, quæ in tranſtris, foris navium & ſcalmis haberi ſolent.

Hos autem, id eſt alios, *in quibuſdam à nave.*] Seu ex nave nempe à vi fluctuum marinorum ſoluta & fracta, fragmentis.

Et ſic factum eſt [*ut*] *omnes ſervarentur.*] Seu ſalvi evaderent.

Ad terram.] Ut nemo eorum in mari ſubmerſus periret. Ita impleta eſt per gratiam Dei illa ejus promiſſio, & Pauli ſervi ejus veri vaticinatio, de qua ſupra ℣. 22 & 24. Etiam hoc facto, per tot hominum ex terribili naufragio liberationem, Pauli ſervi ſui prædicationi fidem, & nomini ſuo gloriam conciliavit.

CAPUT XXVIII.

Verſ. 1. ET *conſervati.*] Seu quum ſalvi evaſiſſent, & è naufragio in terram adveniſſent.

Tunc cognoverunt.] Forſan ex hominum qui illum locum incolebant, alloquio.

Quod Melita ea inſula vocaretur.] Prædixerat Paulus ſupra verſ. 26, eos evaſuros in inſulam quandam. Ea inſula nunc nomine ſuo indicatur. Melita iſta, à melle ut quibuſdam videtur dicta, inter Africam & Siciliam jacens, nunc vulgo Malta vocatur: quam incolunt illi militares equites, qui antea dicti Rhodienſes.

Ab hac diverſa eſt alia minus celebris ſimilis nominis Corcyræ vicina, verſus littus Illyricum, dicta Melitine: ſed hic non hanc verum illam notari, colligitur tum aliunde tum ex iis quæ infra narrantur verſ. 11, 12, 13, etiam nunc eſt in illa locus qui Italice appulſus Sancti Pauli nominatur.

Verſ. 2. *At barbari.*] Nempe illius inſulæ incolæ, plerique tum Pœnorum qui ex Africa illuc venerant, reliquiæ. Barbari à Græcis ut cultis & politis diſtincti, vocabantur illis cæteri populi, quaſi deſerta incolentes, vel potius murmure quodam quod intelligi nequit loquentes. Vide Rom. 1. 14 1 Cor. 4. 11.

Præſtabant non vulgarem humanitatem nobis.] Præter morem Barbarorum humanos ſe præbebant hoſpitibus peregrinis naufragis. Multo magis ſimilis humanitas afflictis exhibenda eſt ab iis qui pro barbaris non habentur.

Accendentes enim pyram.] Seu accenſa pyrâ, id eſt cumulo materiæ ad ignem alendum idoneæ. Inter prima humanitatis, hoſpitibus, præſertim tempore hyberno exhiberi ſolita officia, eſt ignis ad calefaciendum oblatus.

Acceperunt omnes nos.] Nempe benigne ſuſceperunt, ad ignis uſum calefaciendi cauſâ admiſerunt.

Propter imbrem inſtantem ſeu *imminentem.*] Vel potius urgentem, ac jam prementem.

Et propter frigus.] Tum ob anni tempus hyemale, tum

tum ob factam in mari non tantum navigationem, ſed & natationem, tum ob imbrem iſtum.

Verſ. 3. *Congregante autem Paulo ſarmentorum multitudinem.*] Id eſt ſurculorum ſeu virgultorum à vitibus reſectorum, aridorum: quæ etiam cremia vocantur. Apparet eain inſulam non abundaſſe lignis, ideo, eorum loco ad ignem fovendum iſta ſarmenta collecta àdhibebantur.

Et imponente in pyram.] Ut igne majore excitato tum ipſorum qui è mari ènataverant corpora calefierent, tum veſtes madefactæ exſiccarentur.

Vipera.] Græcè echidna, ſpecies beſtiæ è genere ſerpentum: quæ Latine ita vocata non à vi pariendo, nempe prole alvum matris erodente, ut aliqui putarunt; ſed ab eo quod non aliorum ſerpentum more ova, at fœtum vivum pariat. De quo videatur Theophraſtus & Ælianus in Hiſtoria Animalium. Eſt valde venenata.

Ex calore exiens.] Inter ſarmenta forſan in faſciculo frigore torpens erat allata, poſtea vero per calorem fota, recepit vigorem & prorepſit. Alioqui ſalamandra, quæ etiam eſt viperæ ſimilis, quum ſit valde frigida, in igne aliquamdiu illæſa vivere poſſe narratur.

Invaſit ſeu *arripuit, manum ejus.*] Id eſt apprehendens momordit.

Verſ. 4. *Ut autem viderunt barbari.*] Nempe illi Melitenſes incolæ.

Pendentem beſtiam.] Græcum nomen θηρίον, ſolet alias notare feram: ſed etiam talis beſtia parva ita vocatur. Inde denominatur Theriaca, antidotum nobile, quod præter alia etiam ex viperæ quamvis venenatæ carnibus conficitur, ut aſſumtum intra corpus venena ſibi ſimilia è corpore exſucta, educat.

Ex manu ejus.] Nempe quum manum Pauli morſu apprehendiſſet, ei adhærens mordicus, ita ab ea dependebat.

Dicebant alii ad alios.] Inter ſeſe invicem colloquentes.

Omnino homicida eſt homo iſte.] Tale judicium iſti ex hac occaſione ferunt de Paulo, quaſi eſſet homo ſceleratus ac facinoroſus, & nominatim homicidii ac ſanguinis inſontis effuſi reus. Sed hoc eorum judicium temerarium, eventus refutavit.

Quem ſervatum ex mari, ultio vivere non ſivit.] *Ultio* hîc notat vindictam divinam: quam Ethnici Nemeſi Deæ attribuere ſoliti. Ita de iſto loquuntur ut credant eum mox certo moriturum. Ita iſti argumentabantur; Homo iſte naufragio proximus, quum ex eo ſalvus evaſerit, quia in mari ſubmerſio non tantum malos atque ſontes ſed etiam inſontes perdere ſolet; nunc autem rurſus nova pœna eum per morſum viperæ invaſerit, apparet Deum ei ut ſceleſto, per vindictam ſuam, eripere vitam, qua ſit indignus.

Quamvis autem calamitates plerumque ſint pœnæ juſtæ peccatorum, tamen ex iis non eſt ſemper judicandum & neceſſario concludendum eos qui talia patiuntur, à Deo propter peccata puniri. Nam Deus in affligendis hominibus oon ſemper ipſorum peccata reſpicit, ſed habet & alias talium factorum ſuorum cauſas, ut ex Jobi exemplo patet. In talibus exitus ulterior eſt ſpectandus.

Verſ. 5. *Ille quidem igitur.*] Nempe Paulus, à vipera morſus.

Excutiens beſtiam in ignem]. Nempe illam viperam quæ manui ejus adhæſerat.

Nullum paſſus eſt malum.] Nihil ei vel ſanitati corporis ejus iſte morſus viperæ venenatus, nocuit. Ita in Paulo tunc impleta eſt illa Chriſti prædictio ac promiſſio de qna Marc. 16. 18. & Luc. 10. 19.

Verſ. 6. *Illi autem.*] Nempe barbari, Melitenſes, ſpectatores hujus rei.

Exſpectabant fore ut is intumeſceret.] Græcum verbum hoc loco poſitum proprie notat *incendi.* Quia veneno ejuſmodi diffuſo, ſolet corpus, ſpiritibus commotis, ſuccendi & inflammari atque inde valde intumeſcere. Iſti igitur exſpectantes etiam hic more ſolito id futurum putabant.

Aut concideret repente mortuus.] Solent quædam talia venena abſque mora diuturna vitam hominibus eripere, & mortem ſubitam adſerre.

Ad multum autem, ſcilicet tempus, *ipſis exſpectantibus, & videntibus, nihil incommodum in eum factum.*] Græce ἄτοπον alias ſignificat inconveniens atque abſurdum. Hoc loco notat malum non culpæ ſed pœnæ, & quidem ignominioſum, ex quo reus criminis argueretur.

Mutati.] Seu mutantes ſeſe: à priore ſententia in aliam contrariam tranſeuntes.

Dicebant Deum eum eſſe.] Ut eundem Paulum ex conſpecto miraculo Lycaonii, habebant pro Deo quodam ac nominatim Mercurio, Act. 14. 11, 12. Ita ſimiliter hic, Melitenſes, quum viperæ veneoatæ morſum nihil ei nocuiſſe cernerent, miraculo perculſi, dicebant eum eſſe Deum quendam: & forſan, quod aliqui notant, Herculem, qui in illa inſula Melita religioſe coleretur, qui angues geminos in cunis adhuc peremiſſe creditus, pro numine Alexicaco, ſeu mala averruncante habebatur.

Verſ. 7. *In iis autem quæ circa locum illum.*] Scilicet ſita fuerunt, id eſt in loco illo ſeu regione illa prope littus illud.

Erant prædia.] Græca voce notantur regiones. Vide Matth. 26. 36.

Primo inſulæ.] Id eſt primario, ut Marc. 6. 21. Videtur Magiſtratum ibi geſſiſſe.

Nomine Poplio.] Poſſet quis opinari fuiſſe Popilium, ex familia Romana. Sed videtur eſſe Publius, ut infra verſu 13 Potioli, pro Puteolis oominantur. Quanquam prænomen Publii, multis per varias familias commune fuit. Mirum eſt aliud nomen ejus non addi.

Qui recipiens nos tres dies amice hoſpitio excepit.] Apparet fuiſſe eum hominem, & divitem qui poſſet, & perhumanum qui vellet, tam multos hoſpites, tanto tempore ſuppeditatis ad victum neceſſariis benigne tractare.

Verſ. 8. *Factum eſt autem ut pater Publii, febribus.*] Nempe ſæpius accedentibus earum paroxyſmis.

Et dyſenteria.] Alvi citæ excrementis cum ſanguine profluentibus.

Detentus.] Quaſi conſtrictus ac vexatus, ut Matth. 4. 24.

Decumberet.] Æger jacens in lecto.

Ad quem Paulus ingreſſus.] Forſao accerſitus ac

invitatus, ex occaſione miraculi illius quod ipſi viperæ morſus nihil nocuiſſet, ſpe conceptâ eum poſſe morbos ſanare.

Et precatus.] Ut oſtenderet ſe non gerere ſeſe pro Deo, pro quali ab illius loci incolis haberi cœpit, ſed Dei veri opem ad ſanandum implorare.

Impoſitis manibus ei, ſanavit eum.] Sicut Chriſtus per manuum ſuper infirmos impoſitionem à diſcipulis ſuis fidelibus factam, eos ſanandos prædixit, Marc. 16. 18.

Verſ. 9. *Hoc igitur facto.*] Quum Paulus morbi ſanati ſpecimen in iſto viri illius loci primarii patre exhibuiſſet.

Et reliqui qui habebant infirmitates.] Seu tenebantur infirmitatibus, ſeu morbis afficiebantur.

In illa inſula.] Nempe Melita.

Adveniebant, ſcilicet ad Paulum, *& curabantur.*] Id eſt ſanabantur, non uſitato modo per medicamenta adhibita, ſed miraculoſe per nominis Jeſu Chriſti ſuper eos invocationem.

Verſ. 10. *Qui.*] Nempe ſanati per Paulum. *Et* id eſt etiam.

Multis honoribus honoraverunt nos.] Ita pro accepto beneficio ſanationis gratum animum oſtendebant Paulo & ejus comitibus. Credibile eſt quoque aliquos ſaltem ex iis per talia miracula, prædicationi Euangelii de Jeſu Chriſto à Paulo addita, eſſe ad fidem in Chriſtum converſos.

Et quum proveheremur.] Nempe ab illa inſula ſolventes, ulterius navigaturi.

Impoſuerunt.] Nempe in navem.

Ea quæ ad uſum.] Scilicet erant. Ut ad cibum & potum neceſſaria.

Verſ. 11. *Poſt tres autem menſes.*] Ab appulſu ad Melitam, poſt tranſactam hyemem, tempore jam ad navigandum aptiore adveniente.

Provecti ſumus in navigio quod hyemaverat in ea inſula, Alexandrino.] Ut & prius Alexandrina nave erant à Lycia vecti, tendente in Italiam, ſupra verſ. 6.

Cui inſigne [*erat*] *Dios curi.*] Solebant naves, ut & nunc fit, habere appicta aliqua inſignia, à quibus denominabantur. Hæc navis pro inſigni habebat *Dios curos.* Ita dicti Græco nomine Jovis pueri: nempe Caſtor & Pollux, fratres gemini, quos è Tyndari Laconiæ Regis uxore Juppiter genuiſſe narratur: quorum Caſtor eques, Pollux pugil fuiſſe fertur. Hi quod inter Argonautas eſſent celebres, & mare à piratis liberaſſent, poſt mortem ab Ethnicis inter deos relati ſunt: aſſignato eis illo aſteriſmo qui vocatur Gemini. Hinc ſi ſupra navem duarum flammarum quaſi ſtellarum geminarum meteorum appareret, id pro ſigno ſerenitatis ſequuturæ nautæ habere ſolebant. Uſitatum eſt ut ab uno ex iis, ambo Caſtorum nomen obtineant. Notandum non abnuiſſe Paulum in neceſſitate uti ea navi quæ idoli imaginem præferebat.

Verſ. 12. *Et devecti Syracuſas.*] Urbem Siciliæ inſulæ olim celeberrimam.

Manſimus.] Scilicet illic, Syracuſis, *dies tres.*

Verſ. 13. *Unde circumeuntes, devenimus Rhegium.*] Oppidum Italiæ. Ita vocatum Græcè à ruptura: quia quum antea cum Sicilia tellus iſta una foret -- venit vi pontus, & undis Heſperium Siculo latus abſcidit, arvaque & urbes

Littore diductas, anguſto interluit æſtu.

Situm eſt oppidum iſtud prope fretum Siculum, ubi

Dextrum Scylla latus, lævum implacata Charybdis, Obtinet,

Hæc vorticoſa, illa ſcopuloſa, utraque navigantibus periculoſa.

Et poſt unam diem.] Nempe commorationis in illo loco.

Adveniente Noto.] Seu Auſtro vento Meridionali.

Secunda die.] Nempe altera poſt diſceſſum à Rhegio.

Venimus Puteolos.] Oppidum Campaniæ prope Neapolim: quod ita nominatum fertur à putore vel puteis aquarum calidarum è venis ſulphureis illic ebullientium: olim dictum Dicæarchia. Illuc naves ab Alexandria cum frumento appellere ſolebant.

Verſ. 14. *Ubi inventis fratribus.*] Id eſt Chriſtianis, qui ex Judæis ibi habitantibus converſi erant ad Chriſtianiſmum.

Rogati ſumus.] Nempe ab iſtis fratribus, Paulum benigne accipientibus.

Ut apud eos vel *propter eos, permaneremus dies ſeptem.*] Huic rogationi apparet aſſenſum eſſe illum Centurionem Julium, cui Paulus erat commiſſus, qui & antea humanum ſe Paulo præbebat, cap. 27. verſ. 3 & 43.

Et ita.] Poſt illos ſeptem dies Puteolis tranſactos.

Romam ivimus.] Græcum verbum proprie ſignificat *venimus.* Sed ex ſequentibus apparet eos tunc nondum Romam ipſam attigiſſe. Notatur igitur hic quod Romam irent. Ut Luc. 15. 20. & Joh. 6. 17.

Verſ. 15. *Et illinc.*] Id eſt ex urbe Roma.

Fratres.] Id eſt Chriſtiani qui Romæ tunc habitabant, ad quos antea Paulus ſcripſerat Epiſtolam, quæ inſcribitur ad Romanos.

Audientes ea quæ de nobis.] Id eſt quum audiſſent forſan à fratribus Puteolanis accepto nuncio de Paulo, quod vinctus Romam duceretur, & de ſociis ejus Chriſtianis, quales fuerunt, ipſe qui hæc ſcripſit Lucas, & Ariſtarchus.

Exiverunt in occurſum nobis.] Fraterna charitas erga tantum Chriſti miniſtrum Paulum eos impulit, ut de adventu ejus acceptâ notitiâ, non domi manentes eum exſpectarent, ſed procul ab urbe procederent eum fraterne ſalutaturi, & conſolaturi.

Uſque [*ad*] *Appii forum.*] Oppidum ita denominatum ab Appio Claudio Romano Senatore: dictum autem forum, quia ibi variarum rerum mercatus erat. Similiter alius locus Italiæ, forum Livii, alius forum Julii, dictus.

Et tres Tabernas.] Alium locum urbi Romæ propiorem: qui ita nominatus quod ibi in via ab oriente Romam tendente, eſculenta & vinum venderentur: ſicut in cauponis fieri ſolet. Significatur aliquos ex Chriſtianis Romanis longius à Roma & prius occurriſſe Paulo ad forum Appii, alios autem ſerius ac propius, apud tres tabernas, obviam veniſſe.

Quos videns.] Vel quum vidiſſet *Paulus,* ſibi occurren-

occurrentes, ſeque fraterne ſalutantes.

Gratias agens Deo.] Nempe quod veri cultores Dei, etiam illic eſſent, & quod ipſi Paulo eos videre & coram affari datum eſſet.

Sumſit fiduciam.] Tum quod videret ſe Romæ quamvis in vinculis illuc adductum, habiturum amicos à quibus porro ſolatia acciperet: tum quod bonam ſpem inde conciperet, rei Chriſtianæ ibi beoe gerendæ, quum iſti partim exemplo, partim operæ ſuæ pollicitatione eum animarent.

Verſ. 16. *Quum autem veniſſemus Romam.*] Illam urbem non ſolum inter Italicas ſed inter omnes omnium regionum urbes celeberrimam, orbis terrarum dominam.

Centurio.] Nempe ille Julius, de quo ſupra 27. 1.

Tradidit vinctos, exercitus præfecto.] Qui alias præfectus prætorio vocabatur, & præerat militibus prætorianis, qui Romæ Imperatori ad uſum præſto erant. Sub ejuſdem præfecti cura videntur fuiſſe reorum cuſtodiæ. Is præfectus tunc apud Neronem Cæſarem videtur fuiſſe Burrhus, Senecæ ſocius.

At Paulo permiſſum eſt] Credibile eſt id factum ex centurionis Julii apud Prætorii præfectum, commendatione, quum is dediſſet Paulo virtutis & quidem non vulgaris, in eo ex converſatione agnitæ, teſtimonium. Forſan acceſſerat & Feſti præſidis Judææ, a quo Romam ad Cæſarem miſſus erat Paulus, epiſtola, qua eum teſtabatur nullius eſſe criminis reum, ut dixerat ſupra cap. 25. ℣ſ. 18, 19.

Manere per ſeipſum.] Id eſt ſeorſim, ab aliis captivis, non in caſtrenſi carcere. Vel *ſecundum ſeipſum* id eſt ſecundum animi ſui ſententiam, ſeu pro ſuo arbitratu, ut habitaret in quo vellet hoſpitio. Ita Deus & Chriſtus huic ſervo ſuo benignam captivitatem conciliavit, ut commodius cum quibus vellet colloqui poſſet, ſicut ſupra 24. 23. atque Euangelium Romæ prædicare.

Cum cuſtodiente eum milite.] Additus ei fuit a præfecto miles cuſtos; qualis ſolebat ei qui ipſius cuſtodiæ commiſſus erat, eadem catena longiore qua captivi dextra vinciebatur, in manu ſiniſtra alligari. Videatur Seneca Epiſt. 5. & lib. de Tranquil.

Verſ. 17. *Factum eſt autem poſt dies tres.*] Ab adventu Pauli, in urbem.

Ut convocaret Paulus.] Nempe ad ſe, in hoſpitium.

Eos qui erant Judæorum primi.] Id eſt primarii ac præcipui, ut ſupra cap. 25. 2. xxviij. 7, nempe qui inter Judæos Romæ, poſt illud Claudii Cæſaris interdictum, de quo ſupra cap. 18. 2 abrogatum, habitantes, dignitate & doctrinâ aliis Judæis præcellebant.

Convenientibus autem eis vel potius *quum conveniſſent, dixit ad eos.*] Non tantum ſui apud eos à criminis ſuſpicione purgandi cauſâ, ſed etiam ut ſibi faceret aditum ad Euangelium eis prædicandum.

Viri fratres.] Ita Judæos appellat Paulus, ob genus cum eis commune. Ut ſupra cap. 22. 1. xxiij. 1.

Ego nihil contrarium faciens, vel potius, quum nihil adverſum fecerim, *populo.*] Nempe noſtræ nationis, Iſraëlitico, ac Judaico: cui nullam noxam Paulus inferebat.

Aut conſuetudinibus ſeu *ritibus patriis.*] Declarat ſe non deliquiſſe contra Leges Majorum, à Moſe Legiſlatore acceptas, ut & ſupra cap. 25. 8. Nam Paulus non impediebat quominus ab iis qui in Judaiſmo nati erant, cæremoniæ legales obſervarentur, ut circumciſio & alia ejuſmodi: ſed tantum Ethnicos ad Deum & Meſſiam ejus converſos iſtis non obligari docebat.

Vinctus ex Jeroſolymis traditus ſum in manus Romanorum.] Quia Judæis Jeroſolymæ Paulum ut hominem nefarium & vitâ indignum perimere volentibus, Romani eum vinculis tradiderunt. Vide cap. 21. 31. ſeqq. & xxij. 22, 24.

Verſ. 18. *Qui*, nempe Romani, *dijudicantes me.*] Id eſt quum negotium iſtud meum examinaſſent, & quæſtionem de eo habuiſſent. Ut præſides, Felix, cap. 24. & Feſtus cap. 25.

Volebant abſolvere, propterea quod nulla cauſa mortis.] Id eſt crimen capitale morte violenta puniendum, *eſſet in me.*

Non meritum fuiſſe Paulum ut morte plecteretur, agnovit & Claudius Lyſias tribunus cap. 23. 29, & Felix præſes, dum eum benigne tractavit cap. 24. 23. Idem teſtatus eſt alter præſes Feſtus cap. 25. 18. & ib. verſ. 25. Vide & cap. 26. 31.

Verſ. 19. *Contradicentibus autem Judæis.*] Qui id agebant ut Paulus ipſis dederetur, & interficeretur cap. 25. 3.

Coactus ſum appellare Cæſarem.] Seu ad ejus judicium ſuperius provocare, vide ſupra cap. 25. 11. Indicat ſe id non ultro feciſſe, ſed neceſſitate adactum, ne inſons indemnatus, occideretur.

Non quaſi gentem meam habens aliquid accuſare.] Declarat Paulus ſe nolle quamvis poſſet, Judæos è quorum gente erat, quantumvis ſibi immerito infeſtos, velut inimicum, criminis alicujus poſtulare apud Romanum Imperatorem, non ea de cauſa ſe ad eum provocaſſe, ſed tantum ut ſuam innocentiam defenderet.

Verſ. 20. *Propter hanc igitur cauſam advocavi vos, videre, & alloqui.*] Id eſt ut vos viderem, & coram alloquerer; ne de me aliquam ſiniſtram ſuſpicionem habeatis.

Propter ſpem enim Iſraëlis.] Id eſt Meſſiam, quem à Deo per Prophetas promiſſum Servatorem ac Liberatorem, populus Iſraëliticus, adventum ejus ſibi ſalutarem ſperans, avide exſpectat, vide ſupra c. 26. verſ. 6, 7. Hanc ſpem, ſeu rem ſperatam, jam completam eſſe poſt tot ſecula, exhibito reipſa Meſſiâ, qui eſt Jeſus ille Nazarænus, Paulus docebat, atque confirmabat. Poteſt per hanc ſpem ſignificari etiam reſurrectio mortuorum, quæ à Phariſæis inter Iſraëlitas credebatur, quam Paulus cum Phariſæis confitebatur contra Sadducæos, vide ſupra cap. 23. 6. xxiv. 15, 21. Sed & hæc per Meſſiam erat perficienda. Prius illud potiſſimum hic innui, videtur apparere tum ex loco cap. 26. modo citato, tum ex Judæorum verbis, de quibus infra ℣ſ. 22.

Catenâ hac circumdatus ſum.] Quia de Meſſia exhibito docebam & teſtabar, ideo quaſi maleficus & ſceleſtus, quamvis immerito, vinctus ſum & alligatus iſtâ catenâ ferreâ: hanc tunc geſtans Paulus oſtendebat.

Verſ. 21. *Illi autem*, nempe Judæi Romani, *ad eum*, nempe Paulum, *ajebant.*] Ejus ſermoni ad ipſos habito, reſpondentes.

Nos neque literas de te accepimus à Judæa.] Declarant iſti Judæi Romæ degentes, ſe nihil habere de Paulo ac ejus negotio ſignificatum per aliquam epiſtolam ſcriptam, è Judæa illuc ad ipſos miſſam.

Neque adveniens aliquis fratrum.] Nempe è noſtro populo Judaico, huc Romam accedens.

Annunciavit aut loquutus eſt aliquid de te malum.] Indicant nec oretenus aliquem nuncium de quopiam Pauli crimine ſe accepiſſe.

Verſ. 22. *Dignum*, ſeu conveniens, *exiſtimamus* aut *volumus*, *autem a te audire quæ ſentis*] Nempe de Meſſia, num exiſtimes quod is jam advenerit, & an ipſe ſit ille Jeſus Nazar enus.

Nam quidem de hæreſi iſta] Id eſt de religione quæ Chriſtiana vocatur, quam Paulum profiteri, iſti Judæi forſan ex ejus ſermone conjecturam ceperunt. Ea alibi vocatur hæreſis ſeu ſecta Nazaræorum. Vide ſupra cap. 24. 5 & 14.

Notum eſt nobis quod ubique [ei] contradicatur.] Non tantum Jeroſo'ymis, ac alibi paſſim ubi Judæi habitabant, ſed etiam inter Ethnicos per varias mundi regiones per quas jam tunc religio Chriſtiana erat diſſeminata, atque etiam Romæ, à p'eriſque ut falſa rejiciebatur. Ita illam S meonis de Jeſu Chriſto vaticinationem, quod is futurus eſſet ſignum cui contradicatur, Luc. 2. 34. eventus comprobavit.

Non eſt igitur quod quis miretur etiam nunc quando eadem religio Chriſtiana ab erroribus ei per hominum commenta adjectis ex verbo Dei ſincero depurgatur, multos ei paſſim quaſi eſſet erronea contradicere atque adverſari.

Verſ. 23. *Quum conſtituiſſent autem ei diem.*] Forſan tunc temporis brevitate obſtante ne ſermoni prolixo de re tanti negotii vacare poſſent, aliam diem certam aſſignarunt, qua ad eum venirent, ejuſque ſermonem audirent.

Venerunt ad eum in hoſpitium plures.] Iis qui antea eum adierant, poſtea acceſſerunt alii multi numero, audiendi ſermonis Paulini cauſſâ.

Quibus exponebat atteſtans.] Id eſt ediſſerebat, cum ſeria aſſeveratione, ut teſtis certus. Vide Luc. cap. 16. 28. Act. 18. 5.

Regnum Dei] Quod Deus in terris per Meſſiam olim promiſſum, Regem populi ſui à ſe conſtitutum jam cœpit erigere per Euangelium: quo homines ad regnum ſuum cœleſte, ut ibi iſti quoque cum eo regnent, ducit. Quod regnum Judæi ſimile regnis hujus mundi fore falſo opinabantur. Vide ad Luc. 17. 20.

Suadenſque eis] Id eſt hoc agens ſermonibus ſuis, ut ſuaderet; perſuadere conabatur quamvis non omnibus perſuadebat; ſicut de re ſimili dictum eſt ſimiliter ſupra cap. 19. 8, quamvis hic aliqui paſſi ſunt hæc ſibi perſuaderi, ut indicatur infra ⱴ. 24.

Ea quæ de Jeſu.] Quod nempe Jeſus ille Nazarænus dictus, ſed Bethlehemi natus, in familia Davidica, Novum Fœdus olim promiſſum annunciarit, idque Dei nomine miraculis multis inſignibus beneficis confirmarit: qui quamvis inſons morte dira crucis affectus, à Deo ſit tertia die reſuſcitatus, & in cœlum aſſumtus, ubi eum regnantem, iſte ipſe olim Saulus ei adverſus nunc autem Paulus, vidit & expertus eſt.

Et à ſeu *è Lege Moſis, & Prophetis.*] Vide ſupra cap. 26. 6. & 22, teſtimonia de Meſſia in Sacra Scriptura Veteris Fœderis de Meſſia conſignata, citans, eaque applicans ad Jeſum, in quo iſta ſunt impleta, ut doceret hunc eſſe illum Meſſiam ſeu Chriſtum Dei, Servatorem mundi.

A mane uſque ad veſperam.] Per totam diem Paulus Apoſtolus Jeſu Chriſti hoc egit, ut Judæos veram de Jeſu doctrinam doceret, eiſque fidem in eum perſuaderet. Ita diligens & ſedulus fuit in officio ſuo, circa Domini Jeſu gloriam propagandam.

Verſ. 24. *Et hi quidem.*] Id eſt aliqui ex illis Judæis qui iſta audiverant.

Perſuadebantur, ſeu aſſentiebantur ut veris, *iis quæ dicebantur.*] Nempe à Paulo, ex Sacris Scripturis allegata, & de Jeſu explicata.

Alii autem non crediderunt.] Apud multos contumaces iſta dicta Apoſtolica quamvis vera fidem non invenerunt quia iſti non probo animo erant, & carnalibus ſuis ſtudiis ad recipiendam veritatem Dei ſalutarem obſtantibus, impediebantur. Ita idem ſemen verbi Dei non eundem effectum ſortitur, quando in diverſos animos ut in diverſas terræ partes incidit, vide Luc. 7. 11, 12. ſeqq. Et aliquibus quidem eſt odor vitæ, aliis autem odor mortis, vide 2 Cor. 2. 16. Similiter diverſi prædicationis ejuſdem Pauli effectus notati ſunt ſupra cap. 17. 4 & 5.

Verſ. 25. *Diſcordes autem exiſtentes ad invicem.*] Græca vox proprie notat eos diſſonaſſe alios ab aliis: nempe credentes ab incredulis. Ita Euangelium Chriſti quod per ſe ad unitatem & charitatem homines ducit, ob animorum in hominibus diverſitatem, per accidens efficit diſſenſiones, atque diſcordiam. Vide Matth. 10. 34. ſeqq. & Luc. 12. 51, 52.

Diſcedebant.] Proprie in Græco eſt *diſſolvebantur.* Videtur notari, iſtos omnes Judæos poſt ſermones Pauli auditos, abitum paraſſe à Paulo, ad ſua: & ex illo conventu cœpiſſe dilabi.

Ajente Paulo verbum unum.] Id eſt poſt alia quæ ad eos dixerat multa de Jeſu Chriſto, & fide in eum, tandem hoc inſigne dictum adjecit pro epilogo, & coronide illius ſermonis.

Quod.] Vocula iſta in formanda proſopopœia ſeu mimeſi ſermonis alterius redundat ſæpe, ita & hoc loco.

Bene.] Id eſt recte & vere.

Spiritus Sanctus loquutus eſt] Id eſt Deus per Spiritum ſuum Sanctum. Non ſequitur hinc Spiritum Sanctum eſſe perſonam Dei: nam ſimiliter alibi ſcriptum eſt: *Lex dicit* Rom. 3. 19. & *Scriptura dicit* Joh. 7. 38. & XIX. 37. & Rom. 4. 3. & *Juſtitia dicit* Rom. 10. 6 & 8. quum tamen neque Lex Dei, neque Scriptura Dei, neque Juſtitia ſit perſona.

Per Eſaiam Prophetam.] Capite ejus 6. 9.

Ad Patres veſtros.] Id eſt de Patribus ſeu Majoribus veſtris, illis antiquioribus Judæis contumacibus, quibus vos nunc ſimiles eſtis. Ita *ad* pro *de* interdum ſumitur. Ut Marc. 12. 12. Luc. 19. 9. Rom. 10. 21.

Verſ. 26. *Dicens.*] Deus quem tunc Eſaias ſuper

ſolio excelſo ſedentem videbat, iſta dixit ad Eſaiam, ut ipſe ibi ſcripſit.

Vade ad populum iſtum.] Ut legatus Dei ad populum Judaicum contumacem.

Et dic: Audiens audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & non cernetis.] Hæc verba in Eſaiæ prophetia per imperativos enunciata, hic per futura indicativi efferuntur: per quæ indicatur, Homines contumaces & verbo Dei obſequi nolentes, propriâ ſua culpâ id mereri, ut ea quæ audiunt quaſi non audiant, & quæ vident quaſi non videant, ita ipſorum vitiis eorum animi ſenſibus impedimentum afferentibus: Deo id in eorum pro culpa meritam pœnam juſto judicio ſuo permittente. Videatur de his annotatio ad Matth. 13. 14.

Verſ. 27. *Incraſſatum eſt enim cor populi hujus.*] Cor craſſum pinguedine multa obductum non gignit ſpiritus ſubtiles. Hic per cor intelligitur animus, incraſſatus & obduratus per affectus vitioſos. Vide & Joh. 12. 40.

Et auribus graviter audierunt, & oculos ſuos compreſſerunt.] Hic eorum ipſorum culpa notatur.

Ne quando cernant oculis, & auribus audiant, & corde, id eſt animo, *intelligant, & convertantur.*] Seu convertant ſeſe, ſicut Beza vertit.

Et ſanem eos.] Iſta expoſita ſunt ad Matth. 13.

Hæc verba de priſcis Judæis contumacibus & verbo Dei non obſequentibus olim pronunciata, Paulus allegavit, indicans iſtos ad quos ipſe tunc loquebatur Judæos, illis antiquis majoribus ſuis ſimiles eſſe, perinde verba Dei negligentes, imo eis obedire contumaciter detrectantes.

Verſ. 28. *Notum ergo ſit vobis.*] Jam Paulus concludit, quum Judæi plerique verum Meſſiam ſibi à Deo datum deſpiciant & pertinaciter rejiciant, ipſos quoque à Deo rejici, & ipſorum loco aliis nationibus nuncium de Meſſia eſſe ex Dei voluntate annunciandum. Id iſtis Judæis hoc loco denunciat, ut hoc bene notent, ne poſtea ſe non eſſe monitos conquerantur.

Quod gentibus.] Nempe extra populum Iſraeliticum exſiſtentibus, nationibus quondam profanis, quæ carebant Fœdere Dei, & promiſſis, & erant abſque Deo, ut ſcripſit idem Paulus, Gentium Apoſtolus, Eph. 2. 12. Similia dicta de ſermone Dei Euangelico, à Judæis ingratis ad gentes exteras transferendo, pronunciavit idem Paulus alibi in Synagoga Antiochiæ Piſidiæ, ſupra cap. 13. 46. & in alia Synagoga Corinthi cap. 18. 6, talia & hic Romanis Judæis ſignificavit.

Miſſum ſit ſalutare Dei.] Alibi hoc nomine notatur ipſa perſona Chriſti, qui ſalutem à Deo hominibus paratam offerebat eandem daturus credentibus & obedientibus, ut Luc. 2. 30. Hîc autem per iſtud *ſalutare Dei*, notatur ſermo Euangelii de Chriſto: in quo ſermone ſalus æterna ex Dei gratia, & modus ejus conſequendæ per fidem in Chriſtum ac obedientiam ei præſtitam, à Deo offertur, vide Luc. 3. 6. Id Euangelium de ſalute, Judæis primo miſſum, jam ob eorum incredulitatem ad Ethnicos mittitur. Vide Rom. xi. 11 & 30.

Et illi aut *ipſi etiam* vel potius *autem.*] Nam vocula *&* in Græco textu hîc poſtponitur: ac non raro pro *autem* ponitur.

Illi.] Nempe Gentes, hic non vocum ſed rerum convenientia & ſenſus ſpectatur. Dum nomini generis neutrius in Græco, additur pronomen maſculinum. Ut & alibi: vide Matth. 28. 19 & 20. Act. cap. 26. 17. Rom. 2. 14.

Audient.] Id eſt non tantum auribus percipient, ſicut etiam Judæi percipiebant, ſed animum quoque attendent, & auſcultantes, obedient. Ita hoc verbum ſumitur Matth. 17. 5. xviij. 15, 16. Luc. 16. 29. Sperabat Paulus, nec temere, loco Judæorum contumacium, homines gentiles ex gentibus extraneis, ſermonem Euangelii libenter accepturos. Cujus rei jam ſpecimen quoddam habuerat, ſup. c. 13. 42 & 48.

Verſ. 29. *Et hæc eo ajente*, ſeu quum hæc dixiſſet, *abierunt Judæi.*] Ex hoſpitio Pauli tunc ad ſua diſceſſerunt.

Multam habentes in ſeipſis.] Id eſt inter ſeipſos. Sic *in* pro *inter* ſumitur non raro. Ut Matth. 20. 26. Luc. 1. 25. Joh. xi. 54. Act. 7. 44. xxiv. 21.

Quæſtionem.] Quædam exemplaria Græci habent vocem compoſitam, quæ ſignificat altercationem, ut ſupra Act. 15. 7.

Diſputatio eſt exorta inter Judæos ex occaſione ſermonum Pauli, dum aliqui eos accuſarent, alii autem defenderent. Vide ſupra verſ. 24 & 25.

Verſ. 30. *Manſit autem Paulus biennium totum.*] Ibi Romæ tunc commoratus, tempore ſat longo.

In proprio conductu.] Id eſt in hoſpitio ſuo, quod ſua pecunia ſibi ad habitandum conduxerat: credibile eſt eum etiam ibi labore manuum ſuarum ſibi neceſſaria paraſſe.

Et recipiebat omnes ingredientes ad eum.] Excipiebat humaniter & benigne eos qui ad ipſum viſitandi & colloquendi cauſa accedebant. Si Petrus Apoſtolus tunc jam Romæ ut vulgo creditur, ſicut Epiſcopus urbis reſidebat, mirum eſt nullam hic eſſe factam ejus mentionem: quemadmodum neque ultimo capite Epiſtolæ ad Romanos, inter tam multos ſalutatos.

Verſ. 31. *Prædicans regnum Dei.*] Id eſt Euangelium de regno Dei inter homines per Meſſiam inſtaurato, & porro inſtaurando. Vide Marc. 15. 43. & hic ſupra verſ. 23.

Et docens ea [quæ ſunt] de Domino Jeſu Chriſto.] Quæ ſpectant ad illum quem Chriſtiani pro Domino ſuo cœleſti, ipſis à Deo Summo dato, agnoſcunt: de quo Actor. 2. 36. & 1 Cor. 8. 6, qui eſt Jeſus ille Servator, qui dicitur Chriſtus ſeu Unctus Dei, Rex populi divini à Deo conſtitutus. De quo Paulus & prædictiones propheticas explicabat, ut ſupra verſ. 23, & jam eas compleri probabat, & ſe iſtum Jeſum qui mortem diram ex voluntate Dei propter ſalutem humani generis, ac Novi Fœderis confirmationem eſt paſſus, poſt mortem reſuſcitatum viventem & regnantem in cœlo vidiſſe teſtabatur, & docebat per hunc Jeſum atque in eo collocatam fidem cum obedientia, peccatorum remiſſionem ac vitam æternam ex gratia Dei ab hominibus eſſe obtinendam. Qualia habentur in ipſius Pauli concionibus, quarum compendia continentur ſupra cap. 9. verſ. 20 & 22. xij. 23 ſeqq. xvij. 3 & 31. xviij. 5. xxvj. 23. &c. & in Epiſtolis ad Romanos, Galatas, Epheſios, & aliis.

Cum omni libertate dicendi.] Omnia quæ dicenda erant, libere omnino atque cum fiducia dicens, abſque metu. Vide ſupra cap. 4. 31. viij. 27. xix. 8.

Abſque prohibitione.] Græcè unâ voce quaſi *improhibite*, quod poteſt bifariam accipi, vel ita ut Paulus ita docere à nemine ſit prohibitus, vel hoc animo eum docuiſſe & hac efficacia, per Dei ac Domini Jeſu potentiam adjuta, ut à nemine poſſet impediri, ſicut Eraſmus ad hunc locum annotavit.

Ita id quod Dominus Jeſus Paulo prædixerat, oportere ut ſicut Jeroſolymis de ipſo teſtabatur, ita etiam Romæ teſtaretur, ſupra cap. 23. 11, tunc eventu ipſo eſt impletum. Sic admiranda Dei gubernatione factum eſt, ut ob quod velut grande crimen Paulus erat reus, & captivus in vinculis tenebatur, nempe quod Jeſum Chriſtum, ejuſque Euangelium prædicaret, idipſum Romæ in loco orbis terrarum celeberrimo, ubi variarum gentium magnus erat concurſus, ubi is ad cujus judicium appellaverat, nempe Cæſar, reſidebat, libere ageret. Ex hac porro captivitate Romana ſcripſit Paulus Epiſtolas, ad Galatas, Epheſios, Philippenſes, Coloſſenſes, ad Philemonem, & denique ſecundam ad Timotheum. Hucuſque Lucas perduxit hiſtoriam Pauli.

Aliæ hiſtoriæ narrant, Paulum tunc à Nerone Cæſare qui intra quinquennium, probum principem agere viſus eſt, fuiſſe abſolutum, ac dimiſſum. Interea peragratâ docendo Italiâ, Galliâ, Hiſpaniâ, atque Græciâ, & Aſiâ, poſt octennium aut decennium, Romam reducem, ejuſdem Neronis, jam ſæva tyrannide efferi, & alios Chriſtianos exquiſitiſſimis tormentis perſequentis, ut refert Tacitus lib. v. juſſu, eſſe gladio decollatum. Videantur, Euſebius in Chronico, & Hieronymus, & Damaſus, &c.

PRO-

PROOEMIUM
IN EPISTOLAM
PAULI APOSTOLI
Ad Romanos.

Hic ſumit initium ſecunda pars Scriptorum Sacrorum Novi Teſtamenti, quæ in ſe complectitur Epiſtolas Apoſtolicas, & Apocalypſin Johannis. Inter Epiſtolas primo loco poſitæ ſunt illæ, quæ ab Apoſtolorum Coryphæo Paulo exaratæ ſunt. De quibus tenendum eſt, eas non ſecundum ordinem temporis, quo ſcriptæ fuerunt, hic collocatas eſſe, ſed ſecundum dignitatem eorum, ad quos ſcriptæ ſunt, ordinatas eſſe ab iis, qui primi ſcripta Novi Teſtamenti in Canonem redegerunt. Hinc eſt, quod quæ ad integras Eccleſias ſcriptæ ſunt Epiſtolæ, primum locum teneant, & deinceps ſequantur particularibus perſonis inſcriptæ. Inter prioris generis Epiſtolas agmen ac familiam ducit Epiſtola ad Romanos, tum propter urbis iſtius celebritatem ac præſtantiam, ut quæ Caput Orbis putabatur, tum propter Epiſtolæ argumentum, in qua præcipuum Caput totius Religionis Chriſtianæ, nempe articulus de Juſtificatione hominis coram Deo per fidem, accuratius ac fuſius, quam uſquam in aliis hujus Apoſtoli ſcriptis, quæ ad noſtras venêre manus, pertractatur: adeo ut hæc Epiſtola pro brevi ſumma & Compendio totius Religionis Chriſtianæ haberi queat.

Cæterum huic Apoſtolo duo tribuuntur nomina in Actis Apoſtolorum: unum eſt Sauli, alterum Pauli. Poſterius nomen à Luca in hoc Actuum libro primum ei imponitur, cum eum ſcribit una cum Barnabâ accerſitum ad Sergium Paulum Proprætorem, Act. 13. 9. Ab eo tempore nomen hoc poſtea conſtanter retinuit, ita ut Petrus Apoſtolus quoque eum potius Paulum, quam Saulum vocaverit, 2 Petr. 3. 15. Eſt autem extra omnem controverſiam, Sauli nomen, (quod Hebraicum eſt, & exoptatum ſeu deſideratum ſignificat) ejus verum ac proprium nomen fuiſſe, quod ei in circumciſione à parentibus inditum fuit. Pauli autem nomine videtur primo vocatus eſſe à dicti Sergii Pauli domeſticis, propter nominum iſtorum, unicâ tantum literâ inter ſe diſcrepantium, vicinitatem. Fieri enim id in nominibus propriis conſuevit, ut pro linguarum & nationum diverſitate, literis quibuſdam immutatis, diverſimode efferantur. Sic qui Judæis fuit Jeſus, Græcis Jaſon dictus eſt; & qui Judæis vocabatur Silas, à Romanis Sylvanus appellatus eſt: & Hebræorum Jochannan, Græcis & Latinis eſt Johannes, Germanis Hans, Gallis Jean, Italis Giovanni. Cum ergo Apoſtolus tunc cum à Sergio Paulo accitus fuit, primum cœpiſſet munus ſuum inter Gentes, ad quod non multo ante una cum Barnaba à Spiritu Sancto ſegregatus fuerat, Act. 13. 2 exercere, merito Lucas ab illo tempore cœpit eum nomine Pauli appellare, quod nomen etiam ille perpetuo poſtea inter Gentes uſurpavit.

Apoſtolus iſte genere Hebræus fuit, è tribu Benjaminis, proinde Iſraëlita, & Abrahami ſemen: ut ipſemet teſtatur Act. 21. 39. xxij. 3. Rom. xi. 1. 2 Cor. xi. 22. Phil. 3. 5. Patria ejus fuit Tarſus urbs Ciliciæ clariſſima, nobilitata inprimis celebri Academiâ. In hac urbe patrem ejus jure Romanæ civitatis gaviſum fuiſſe ex Act. 22. 28 liquet, ubi dicit Apoſtolus, ſe Romanum natum eſſe. Veriſimile quoque admodum eſt, Apoſtolum in ſuâ juventute dediſſe operam Philoſophiæ aliiſque artibus liberalibus, quæ in Academiâ, quæ Tarſi erat, tractabantur: id quod colligi poteſt ex eo, quod nonnullorum veterum Poëtarum dicta, nempe Arati, Menandri, & Epimenidis ab eo allegata legamus, Act. 17. 28. 1 Cor. cap. 15. 33. Tit. 1. 12. Et Hieronymus ſcribit, eum linguam Græcam à teneris didiciſſe: quanquam iſta (ut & aliorum Scriptorum Novi Inſtrumenti) non adeo pura eſt in ejus ſcriptis, ut non plurimis Hebraiſmis ſcateat. Artium liberalium ſcientiæ etiam opificium conficiendi tabernacula adjunxerat, quod etiam poſt ſuam converſionem exercuit, Act. 18. 3. Chryſoſtomus in 1 Cor. 7. perhibet, eum coria ad paranda tabernacula conſuere ſolitum. Jacto in patria bonarum artium fundamento, miſſus eſt à patre ſuo Hieroſolymam, ubi erat Templum Dei, & ſumma divinæ Legis ſapientia tradebatur, ut illic celeberrimos Legis Doctores atque Interpretes audiret, divinâque ab eis ſapientiâ imbueretur. Ibi inter alios magiſtrum ſibi delegit Gamalielem, præſtantiſſimum Phariſaicę ſectæ Doctorem (cujus honorifica fit mentio Act. 5. 34.) ad iſtius pedes educatus & inſtitutus fuit ad exquiſitam formam patriæ Legis, ut ipſemet teſtatur Act. 22. 3. Et ut erat naturâ ſagacis & excitati ingenii, nec non probi & pietatis ſecundum Legem ſtudioſiſſimi animi, ita ſupra multos coævos ſuos in Judaiſmo atque in ſcientia paternarum traditionum profecit Gal. 1. 14. Cumque inter Judæos illâ tempeſtate ſectæ complures vigerent, Phariſæorum, Sadducæorum & Eſſenorum, præ cæteris ſectæ Phariſaicæ ſemet addixit, quippe quæ tunc laude ſapientiæ & peritiæ in Lege Dei maxime celebris erat, & præterea aſſiduitate orandi, jejunandi, aliiſque externis pietatis exercitiis, nomen ſanctimoniæ ſingularis ſibi comparaverat Philip. 3. 5. Vitam ſuam ſecundum rigorem Legis & traditionum illarum, quas à Magiſtro ſuo didicerat, tam exacte & emaculate inſtituit, ut de ſe ipſe affirmet, ſe quod ad juſtitiam, quæ eſt in Lege, omni vacaſſe crimine Phil. 3. 6. Zelo in tuenda Lege

actra-

ac traditionibus patriis tam vehementi arſit, ut ſtrenue imitatus exemplum reliquorum ſectæ ſuæ hominum, queîs infeſtiores doctrina Chriſti hoſtes nullos habuit, acerrimus Eccleſiæ Chriſti perſecutor exiſteret Act.22.4, 5. Gal.1.3. 1 Cor.15.9. 1 Tim.1.13. Phil.3.6. Lapidationi Stephani viri ſanctiſſimi adfuit præſens, & aſſentiebatur cædi ipſius Act.7.58. viij 1. xxij. 20. Spirabat minas ac cædem adverſus diſcipulos Chriſti, utque ſanguinarium zelum ſuum reipſâ teſtaretur, acceptâ à Pontifice Maximo Hieroſolymis poteſtate ac literis profectus eſt Damaſcum in Syriam, ut ſi quos inveniſſet Chriſti confeſſores tum viros, tum mulieres vinctos abduceret Hieroſolymam, ibi trucidandos Act.9.1, 2. Sed Deus, qui mirabilis eſt in operibus ſuis & in bonitate ac miſericordiâ dives, hunc tantum zeloten gloriæ ſuæ tantopere reſiſtentem, jam olim præviderat ac deſtinaverat ſore electum vas gloriæ ſuæ promovendæ. Nam ſeparaverat illum ab utero matris ejus, ac vocaverat per gratiam ſuam, ut Chriſtum prædicaret inter Gentes Gal.1.15, 16. Atque eo ipſo tempore, cum zelus ejus maxime adverſus fideles Chriſti ferveret, id eſt, in eodem illo itinere, quo furibundus ruebat Damaſcum rabiem ſuam in Chriſtianos effuſurus, Deus eum teipſa modo prorſus miraculoſo, (nec minus illuſtri, quam olim Moſen) vocavit ad Apoſtolicum munus, ut nomen Domini Jeſu annuntiaret Gentibus & Regibus: ut converſionis ejus hiſtoria pluribus teſtatur, Act.9.

Converſus igitur hoc modo ad Chriſtum Apoſtolus, non ſolum æque ac reliqui Apoſtoli, Spiritu Sancto per impoſitionem manuum Ananiæ repletus eſt Act.9.17. ſed raptus quoque fuit uſque in tertium cœlum, quod de nullo alio Apoſtolorum legitur, ibique audivit verba ineffabilia, quæ non licet homini loqui 2 Cor.12.2, 4, nimirum tunc ipſi factæ ſunt excellentes illæ revelationes, quarum ſupereminentia ne ſupra modum efferretur, datus eſt à Deo carni ejus ſtimulus 2 Cor.12.2, 3, 7.

Quo zelo olim erga traditiones patrias flagravit, eodem poſtea in obeundo munere Apoſtolico, inque Euangelio Chriſti promovendo uſus eſt, ita ut glorietur, ſe plus cæteris omnibus Apoſtolis laboraſſe 1 Cor.15.10. 2 Cor.xi.23. ſeque ab Hieroſolyma ac circumjacentibus regionibus uſque ad Illyricum Euangelii prædicatione omnia impleviſſe Rom.15.19. Labores ac moleſtias, curas & ærumnas, pericula & afflictiones, quas Apoſtolus iſte in Apoſtolatûs ſui functione ſuſtinuit, ipſe recenſet copioſe 2 Cor.xi, 23 & ſeqq. ſed & maxima ac moleſtiſſima illa itinera ejuſdem, quæ in Actis Apoſtolicis leguntur, idem teſtantur.

Quod ſcripta hujus Apoſtoli attinet, dubium non eſt, longe plura eum ſcripſiſſe, quam quæ ad noſtra perdurarunt tempora. Nam ipſe in Epiſtola ad Epheſios cap.3.3, mentionem facit alterius Epiſtolæ, quam ad eos ſcripſerat; & ex Phil.3. ꝟ.18, probabiliter quoque colligitur, eum ad Philippenſium Eccleſiam ſæpius ſcriptitaſſe. Meminit etiam ipſe Epiſtolæ cujuſdam ex Laodicea ſcriptæ Col.4.16, quæ omnes, & ſine dubio plures aliæ interciderunt. Quod vero ad ea, quæ ſuperſunt, ſcripta ejus attinet, partim ex certis judiciis, partim ex conjecturis nonnullis intelligitur, epiſtolas ejus hoc temporis ordine ſcriptas eſſe.

Primo ſcripta eſt utraque ad Theſſalonicenſes Epiſtola, idque, judicio quorundam, Athenis, tum cum eò veniſſet Apoſtolus ex Berœenſi civitate, ibique Silam ac Timotheum expectaret Act.17.16. Ac de priori quidem conjectura ſumitur ex illius Epiſtolæ cap 3.1, 2. Cumque ex argumento poſterioris Epiſtolæ non obſcure pateat, eam non multo poſt primam ſcriptam eſſe, creditur Apoſtolus eam etiam Athenis exaraſſe Quanquam ſunt, qui exiſtiment, utramque vel ad minimum poſtremam ſcriptam eſſe Corinthi, quo ſe Apoſtolus Athenis non diu moratus contulit, ubi etiam, non Athenis, Apoſtolum invenerunt Timotheus & Silas, ac per tempus aliquod cum eo ibidem manſerunt Act.18.1, 5. Quod enim ad calcem utriuſque Epiſtolæ ad Theſſalonicenſes adjectum eſt, eas ſcriptas eſſe Athenis; ſciendum eſt, ſubſcriptiones illas, quæ in fine omnium Epiſtolarum Pauli leguntur, quaſque etiam Lutherus in ſua translatione tetinuit, incertas eſſe, neque conſtare, an illæ ad textum vere pertineant, & quæ ab ipſo Apoſtolo ſint appoſitæ. Certe aliquas falſas eſſe, exemplo ſunt illæ, quæ ad finem prioris Epiſtolæ ad Corinthios, & illius, quæ ad Hebræos, extant. Præterea non omnes in omnibus exemplaribus habentur & in quibus habentur, non uno leguntur modo. Veriſimile eſt, quaſdam iſtarum ſubſcriptionum ſi non omnes, adjectas eſſe ab iis, qui ſcripta Novi Fœderis primi collegerunt, qui vel ex indiciis, quæ in ipſis Epiſtolis deprehenderunt, vel ex aliis circumſtantiis ſibi notis judicarunt, hoc vel illo in loco Epiſtolas ſingulas ſcriptas eſſe. Ita ut ex iſtis ſubſcriptionibus nullum certum argumentum de loco ſcriptarum Epiſtolarum ſumi queat.

Poſt utramque ad Theſſalonicenſes putatur ſcripta eſſe prior Epiſtola ad Timotheum. Apoſtolus enim Aquilam ac Priſcillam reliquerat Epheſi, ipſe profectus Hieroſolymam, atque inde Antiochiam, Galatiam, Phrygiam, cujus metropolis fuit Laodicea; ubi Apoſtolus hanc Epiſtulam ſcripſiſſe fertur. Quanquam ejus rei nullum aliud documentum eſt, quam quod ſubſcriptio iſtius Epiſtulæ teſtetur, eam Laodiceæ ſcriptam eſſe.

Hanc, ut exiſtimatur, ſecuta eſt prior Epiſtola ad Corinthios, quam Apoſtolus Epheſi conſcripſerit. Cum enim Eccleſiam Corinthi plantaſſet, ut narratur Act.18. profectus eſt inde Epheſum Act.19.1. Ubi accepto nuncio de ſchiſmatis ac diſſenſionibus, aliiſque vitiis, in Eccleſia illa gliſcentibus, perhibetur hanc dediſſe ad Corinthios Epiſtolam. Quod colligitur ex 1 Cor.16.19, ubi Apoſtolus ſalutat eos nomine Eccleſiarum Aſiaticarum, inter quas erat etiam Epheſina. Hancque ſententiam Syriaca & Arabica exemplaria comprobant, in quibus ſubſcriptio locum ſcriptæ Epiſtulæ nominat Epheſum. Ex quo manifeſtum eſt, ſubſcriptionem hujus Epiſtolæ, quæ habetur in Græcis exemplaribus, & Philippis civitate Macedoniæ ſcriptam eſſe perhibet, falſam & adulterinam eſſe

Circa idem ferme tempus miſſa etiam cenſetur ab Apoſtolo ad Titum Epiſtola Epheſi ſcripta; quanquam non deſunt, qui eam Romæ ſcriptam eſſe arbitrentur. Poſtea Paulus in ſuo quinto itinere, quod fecit Epheſo Hieroſolymam per Macedoniam & Achaiam Act.19.21, ſcripſit ſecundam ad Corinthios Epiſtolam Philippis, ut habet ſubſcriptio.

Porro ſequitur Epiſtola ad Romanos, quam Apoſtolus ſcripſit Corinthi; cujus rei indicia ſunt: primo quia Epiſtola miſſa eſt per Phœben, miniſtram Eccleſiæ, quæ fuit Cenchreis, qui fuit portus Corinthiorum. Deinde, quia Apoſtolus ſalutat Romanos a Gajo & Eraſto cap.16.23. quos Corinthios fuiſſe, de primo ex 1 Cor.1.14. de altero ex 2 Tim.4. ꝟ.20 colligitur. Scripta autem eſt hæc Epiſtola non in primo Apoſtoli Corinthum adventu, de quo Act.18.1. ſed in ſecundo, cum in quinto itinere ſuo, quo per Macedoniam & Achaiam Epheſo Hieroſolymam, atque inde Romam tendere conſtituerat, & in Græcia ferme tres menſes commoratus eſt Act.19.21. xx.3. quo tempore probabile non eſt, eum Corinthiorum Eccleſiam viſitare neglexiſſe. Hoc vero ſatis ſuperque perſpicitur, ſi locus Act.19.21. cum Rom.15.24. conferatur. In utroque enim loco itineris Hieroſolymitani fit mentio.

Poſt Epiſtolam ad Romanos creditur Apoſtolus Romæ ſub tempus biennalis captivitatis ſuæ, de qua Act.28.16, 30, ſcripſiſſe Epiſtolam ad Galatas, ad Epheſios, ad Philippenſes, ad Coloſſenſes, & ad Philemonem.

Poſterior ad Timotheum Epiſtola eſt poſtrema earum, quæ ad notitiam noſtram pervenerunt; ſed de loco & tempore, quo ſcripta ſit, variant ſententiæ. Plerique veterum auctorum cenſent, ſcriptam eſſe poſt Apoſtoli primam liberationem ex biennali captivitate, & quidem paulo ante mortem ipſius; idque hinc ſumunt, quod cap.4.6 ſcribat Apoſtolus, tempus diſceſſus ſui jam inſtare.

Epiſtolam ad Hebræos quod ſpectat, uti Auctor ejus incertus eſt, ita & tempus, quo exarata ſit, ignotum eſt.

Tandem exitus vitæ hujus Apoſtoli talis fuit, ut anno 14. Neronis Cæſaris crudeliſſimi, in cruenta illa perſecutione, qua in Chriſtianos ſævitum fuit, cum Nero urbem Romam ipſe clam curaret incendi, in Chriſtianos incendii culpa conjecta, una cum multis millibus aliorum martyrum capite plecteretur.

ANNO-

Digitized by Google

In Wolzogenio
Tom. 2. pag. 179

A. W.

Commentarius

in

EPISTOLAM
JACOBI APOSTOLI
CATHOLICAM.

IRENOPOLI
Poſt annum Domini 1656.

Digitized by Google

ANNOTATIONES In Epiſtolam S. JACOBI.

PROLEGOMENA.

DE hujus Epiſtolæ authoritate, atque etiam authore à quibuſdam dubitatur. Ii qui authoritatem ejus elevant, ac cenſura ſua notant ipſam non eſſe recipiendam in Catalogum earum Scripturarum Sacrarum quæ vocantur Canonicæ, id eſt Regulares, quod regulas credendi & vivendi contineant, has præcipue cauſas afferunt.

Primo quod non videatur prædicare Jeſum crucifixum, & reſuſcitatum, nec docere, ſalutem per eum conſequendam. At non eſt neceſſe ut ſinguli ſacri ſcriptores ſingulis temporibus idem argumentum ex profeſſo tractent: præſertim quando ii ad quos ſcribitur, de eo jam non dubitant, & quando neceſſitas aliud requirit. Ita nec Johannes Apoſtolus, in epiſtola ſua prima, quæ tamen pro Canonica abſque dubitatione recipitur, ex profeſſo docet, de Chriſti morte truculenta, & reſurrectione, atque exaltatione, & aliis ejuſmodi fidei ut vocantur articulis. Apparet Jacobum ſcripſiſſe ad eos qui jam tenebant *fidem Domini noſtri Jeſu Chriſti glorioſi* ut indicat cap. 2. 1. Sed fidei non addebant fructus ea dignos: ad quos proinde præcipue eos adhortandos eſſe neceſſitas poſtulabat. Deinde illud ſolet maxime urgeri ab iis quibus iſta epiſtola non placet, quod ejus author videatur adverſari doctrinæ Pauli Apoſtoli, docentis homines juſtificari per fidem abſque operibus Legis. At ſi mens hujus ſcriptoris recte exponatur, eum à Paulo non diſſentire ſed potius conſentire intelligetur: quod Deo favente, in explicatione capitis ſecundi videbimus.

Quod autem olim de hujus epiſtolæ authoritate Apoſtolica eſt dubitatum, ut ex Euſebio & Hieronymo apparet; ſicut etiam de Epiſtola ad Hebræos, & poſteriore Petri, & duabus poſterioribus Johannis, & Judæ, & de Apocalypſi Johannis: id forſan inde fiebat quod non ſtatim ab initio omnibus Chriſtianis certo innotuerit iſta ſcripta fuiſſe ab Apoſtolis exarata, quod ad aliquos ſerius pervenerint. Interim quamvis de Authoribus an iſti revera ſint, aliquamdiu fuerit dubitatum, tamen ipſa quæ in eis continetur doctrina, merito ut Apoſtolica ſemper in vera Chriſti Eccleſia recipiebatur & nunc recipitur: ita ut inter libros Apocryphos cenſeri non debeant. Jam olim ubi libri Canonici recenſentur, & Apocryphi omittuntur, iſta Epiſtola Jacobi enumeratur, ut in Concilio Laodiceno, quod celebratum eſt paulo poſt annum Chriſti 360. canone 59. Videatur & Concilii Carthagienſis 3. tempore Auguſtini & præſente eo celebrati, canon 47. Et Doctorum Eccleſiæ antiquorum teſtimonium.

Reſtat quæſtio quiſnam Jacobus iſtius Epiſtolæ Author fuerit. Syrus Interpres eam attribuit Jacobo illi qui fuit filius Zebedæi: ſicut & Arabs eum ſequutus. Sed conſtat ex Act. 12. Jacobum Zebedæi eſſe ſub initia Euangelii per Apoſtolos prædicati ab Herode Agrippa interfectum. At iſta epiſtola aliquanto poſt tempore ſcripta videtur, poſt Euangelium inter Græcos quoque ſeu Gentiles, prædicatum: inter quos vivebant iſti ad quos Jacobus epiſtolam hanc ſcripſit diſperſi duodecim tribuum Iſraelitæ.

Neque illud eſt probabile Authorem hujus epiſtolæ eſſe non Apoſtolum, ſed alium Jacobum, qui & Oblias & Juſtus vocatur, ac narratur fuiſſe Epiſcopus Eccleſiæ Jeroſolymitanæ. Cujus necem injuſte ei illatam notavit cum elogio Joſephus Antiq. lib. xx.

Sed credibile eſt hujus epiſtolæ ſcriptorem eſſe Apoſtolum, illum Jacobum qui vocatur Jacobus Alphæi, ſcilicet filius: Matth. 10. 3. Marc. 3. 18. Luc. 6. 15. Act. 1. 13, qui etiam dictus eſt Jacobus minor, Marc. 15. 40, quod reſpectu illius Jacobi Zebedaidæ eſſet minoris celebritatis, vel etiam ætatis. Qui propterea quod mater ejus eſſet ſoror matris Domini Jeſu, ut indicatur Joh. 19. 25, collato cum Mar. cap. 15. 40, vocatus eſt frater Domini, id eſt conſobrinus Gal. 1. 19, & fuit inter Apoſtolos non exiguæ authoritatis, ut patet Act. 12. 17. & xv. 13. & xxj. 18. & Gal. 2. 9 & 12.

Certe Epiſtolam ejuſmodi, ad duodecim tribus Iſraëliticas ſcribere, cum authoritate monendi, reprehendendi, præcipiendi, videtur fuiſſe proprium muneris Apoſtolici.

Inſcribitur iſta Epiſtola *Catholica* nomine Græco id eſt univerſalis, quod non ad unum aliquem hominem, neque ad unam aliquam Eccleſiam, ſed ad multas Eccleſias directa fuerit.

Idem titulus tribuitur aliis ſex Epiſtolis, eam ſubſequentibus. Sed Johannis ſecunda & tertia, non recte eundem titulum præferunt, quum ad certas quaſdam perſonas ſint conſcriptæ.

Iſta autem à Jacobo ſcripta præmittitur epiſtolis Petri ac Johannis, & ordine prior ponitur, quia ut probabile eſt, tempore ſcriptionis prior exſtitit.

Eſt autem hæc Jacobi epiſtola parænetica ac monitoria: in qua variæ admonitiones de officiis pietatis continentur; ac tum vitia quædam reprehenduntur

atque

atque corriguntur, tum virtutes iis contrariæ præcipiuntur atque commendantur.

Porro in iſtis monitis variis, non ſemper ſolet obſervari aperta ordinis cohærentia. Nam fere eo modo quo Salomonis proverbia de diverſis rebus, & Jeſu Siracidæ ſententiæ, accumulantur. Sed tamen in hujus epiſtolæ contextu poteſt, in plerisque ratio connexionis inveniri.

CAPUT I.

Verſ. 1. IN hoc verſu habetur Inſcriptio hujus epiſtolæ, quippe exprimitur quis eam, & quibus ſcripſerit.

Jacobus.] Nomen hoc geſſit primo ille Abrahami nepos, Iſaaci filius, alias dictus Iſraël, patriarcha inſignis, author duodecim tribuum Iſraeliticarum. Hic autem eo nominatur ille Alphæi filius, de quo in Prolegomenis, Apoſtolus. Quamvis non exprimit titulum Apoſtoli, tamen inde non eſt concludendum, hunc ſcriptorem non fuiſſe Apoſtolum. Sicut non bene argumentaretur quiſpiam ſi argueret non tantum Epiſtolam ad Philemonem, ſed etiam ad Philippenſes, & utramque ad Theſſalonicenſes, non à Paulo Apoſtolo ſed ab alio quopiam Paulo conſcriptas eſſe, quod in eis titulus Apoſtoli nomini Pauli non addatur. Iſta omiſſio tituli Apoſtolici, excellentis, poteſt dici à modeſtia authoris eſſe profecta.

Servus Dei.] Solent alias etiam alii qui Deo ſerviunt, præſertim fideliter, vocari ſervi Dei, ut Act. 2. ℣ſ. 18. ot & Domini Jeſu, vide & 2 Tim. 2. 24. & Apoc. 2. 20, ſed excellenti modo ſervi iſtius Domini cœleſtis fuerunt Apoſtoli, ad ſervitium ſeu miniſterium eximium ablegati. Hinc & Paulus ſe cum Timotheo adjuncto vocat ſervum Chriſti, Phil. 1. 1. ſed & ſeorſim ſibi hunc titulum adſcribit, Rom. 1. 1. & Tit. 1. 1. Iſte ergo titulus ſervi Dei, quamvis ejus qui eum ſibi tribuit modeſtiam & erga Dominum reverentiam indicat, tamen ſimul notat etiam honorem, quod tali Domino excellenti, Regi cœleſti, famuletur: Huic Domino qui ſerviunt, ſunt vere liberi, & gaudent dignitate regali 1 Petr. 2. 9. Apoc. 1. 6. & v. 10.

Et Domini Jeſu Chriſti.] Non tantum Dei altiſſimi ſed etiam alterius Domini ſervum ſe eſſe profitetur Jacobus, nempe Jeſu Chriſti; à quo eſt vocatus & electus inter cæteros ad Euangelium ejus annunciandum, & ad functionem Apoſtolicam. Nominat eum *Jeſum*, quod nomen à ſalute ſumtum, notat Servatorem: nempe per quem ſalus perfectiſſima hominum, liberatio à peccatorum reatu, Matth. 1. ℣ſ. 21, & ab eorum pœna præcipue à morte æterna, eſt allata nomine Dei, & procurata, & per eundem eſt reipſa danda iis qui in ipſo fidem collocant, eique obediunt. Vide Act. 4. 12. v. 31. Hebr. 5. 9.

Addit ei cognomen *Chriſti* qui Hebraicè dicitur Meſſias, id eſt Unctus, quem nempe Deus unxit oleo Spiritus ſui Sancti, ut ſit Rex populi divini, non vulgari modo ſed eximio regnans. Quod nomen olim huic Regi aſſignatum, Pſal. 2. & Dan. 9. vide & Joh. 1. 42. & annot. ad Matth. 1. 16. Præponit eidem titulum *Domini*, qui in peculiari ſignificatione ſolet tribui in Novo Fœdere Jeſu Chriſto, quem Deus poſt mortem reſuſcitatum, fecit Dominum, nempe cœleſtem, ſibi ſecundum atque proximum. Vide Act. 2. 36. & 1 Cor. 8. 6.

Hic notandum eſt à Deo abſolute & per excellentiam ita nominato, nempe Altiſſimo, qui ex ſeipſo habet Deitatem ac divinam poteſtatem, diſtingui iſtum Dominum, nempe Jeſum Chriſtum; ſicut & alibi ſæpe. Ut Act. 20. 21. Rom. 16. ult. 1 Theſ. 1. ℣ſ. 9, 10. 2 Theſ. 1. ult. 1 Tim. 1. 1. ij. 5. vj. 13. 2 Tim. 4. 1. Tit. 3. 4, 6. 2 Petr. 1. 1 & 2. Apoc. 12. ℣ſ. 10. xx. 6. Unde etiam apparet iſtum Dominum, nempe Jeſum Chriſtum, non eſſe ipſum illum eundem Deum altiſſimum, qui eſt Unicus: qui etiam non poteſt recte vocari Chriſtus, id eſt Unctus.

Duodecim tribubus.] Jam exprimit eos ad quos epiſtolam iſtam dirigit. Ita notantur poſteri illius patriarchæ Jacobi qui fuit nepos Abrahami, vocatus Iſraël, à cujus duodecim filiis propagatæ ſunt duodecim tribus Iſraelitarum. Inter quas præcipua quidem erat tribus Judæ, ſed non ſola. Secundum iſtarum duodecim tribuum Iſraëliticarum numerum, Dominus Jeſus adhuc in terris verſatus, elegit ex diſcipulis ſuis duodecim numero Apoſtolos, ut eis Euangelium de Jeſu Chriſto annunciarent. Itaque Iſraëlitis docendis inprimis illi incumbebant. Inter alios autem præcipue Petrus, & Johannes, atque Jacobus. Vide Gal. 2. 7, 8, 9. Ubi cum Petro ſeu Kepha, & Johanne, Jacobus iſte nominatur columna, cui nempe Eccleſia Chriſti ex Judæis collecta innitebatur: quique cum iſtis collegis ſuis, ad eos qui ex circumciſis erant legationem Chriſti nomine obire debebat.

Illis in diſperſione.] Scilicet exiſtentibus ſeu manentibus: aut ſimpliciter diſperſis: nempe extra illam terram promiſſam. Quamvis decem tribus Iſraëliticæ olim abductæ ſunt in Aſſyriam 2 Reg. 17. ℣ſ. 23. & xviij. 11, ita ut nulla inter eos & Judæos in terra promiſſa habitantes commercia intercederent; tamen jam antea & mox poſt diviſionem regni, ſub Roboamo, ex omnibus tribubus Iſraëliticis viri probi adjunxerant ſe Judæis, ut patet ex 2 Paral. 11. ℣ſ. 16, 17, & deinde ſub Ezechia, aliqui ex tribu Aſeris, & Manaſſis, & Zabulonis, iiſdem adhæſerunt, cap. 30. 11. Poſt reductionem autem è captivitate Babylonica, tum ob bella & perſequutiones, tum ob commercia & alias occaſiones, ſparſi erant Judæi, & alii eis adhærentes Iſraëlitæ, per varias regiones antea ſub imperio Macedonum ſeu Græcorum, & poſtea ſub imperio Romano. Vide Joh. 7. verſ. 35. & 1 Petr. 1. 1. Inter quos ex variis regionibus Jeroſolymam ad feſta ſolennia adventantibus, ut habetur Act. 2. 5 & 9, 10, 11, non pauci ad prædicationem Petri ſuſceperunt religionem Chriſtianam; ut narratur ibid. verſ. 41, 42. Ii ergo jam Chriſtiani facti, detulerunt ſecum fidem in Chriſtum ad loca habitationum ſuarum, & ut credibile eſt, aliis ex gente ſua eandem communicarunt. Ad hos igitur Iſraëlitas, jam Chriſtianos factos, Jacobus direxit hanc ſuam epiſtolam.

Salutem.] Subintellige, precatur. Græcum verbum hoc loco poſitum, proprie notat *gaudere*. Quo verbo à Græce loquentibus ſalutatio peragebatur.

Vide

Vide Act. 23. 26. Atque etiam in epiſtola quam Apoſtoli & alii Chriſtiani Jeroſolyma ad fratres ſcripſerunt Act. 15. 23. Per metonymiam effecti, pro cauſa, intelligitur ſalus ſeu felicitas, ac omnia bona tum ſpiritualia tum corporalia, ex quibus homines gaudium capere ſolent.

Verſ. 2. E variis moniris quæ iſtâ Epiſtolâ continentur, primo loco proponitur adhortatio ad patientem imo lætam tentationum toleranriam. Credibile eſt Jacobum non ignarum quod iſti ex Iſraëlitis Chriſtiani varie vexarentur, ideo ab hac adhortatione in eo ſtatu maxime neceſſaria, iſtam ad eos epiſtolam inchoaſſe.

Omne gaudium ducite.] Gaudio iſti quod eis in ſalutatione optavit, obſtare videbantur ea quæ ipſis eveniebant adverſa, ob quæ homines ſolent mœrere, atque cum dolore contriſtari. Hinc tacitæ objectioni occurrens Jacobus, monet ut non tantum ob iſta non angantur, ſed etiam gaudeant atque lætentur.

Omne.] Sumitur pro eo quod eſt plenum & ſummum in ſuo genere. Ut Epheſ. 4. 2. Col. 1. 11. 1 Tim. 1. 16. ij. 11. Tit. 2. 10. iij. 2.

Gaudium.] Id eſt gaudii ac lætitiæ materiam atque cauſam. Ut Phil. 4. 1. 1 Theſ. 2. 19, 20.

Ducite.] Id eſt exiſtimate; ſubintelligitur *eſſe*. Tale gaudium ob talem cauſam præcepit ſuis ipſe Chriſtus, Matth. 5. 11, 12. & Luc. 6. 22, 23, & Petrus Apoſtolus 1 Petr. 1. 6. & iv. 13, 16. Talis gaudii ſpecimen & exemplum habetur in Apoſtolis, à Synedrio Judaico verberatis Act. 5. 41. vide & Rom. 5. 3. Philip. 1. 29. 1 Theſ. 1. 6. Hebr. 10. 34. Ratio autem iſtius gaudii inſerius indicatur.

Fratres mei.] Tali titulo compellat Jacobus iſtos ex Iſraëlitis Chriſtianos, indicans eos ſecum amicitiâ arctâ junctos eſſe, non tantum ut ejuſdem gentis, ſed etiam quod majus eſt ut ejuſdem religionis conſortes: ejuſdem Dei filios, quos proinde ſe amore fraterno complecti indicat, & iſta quæ eis proponit monita, ex amore erga eos proficiſci innuit. Hunc titulum fratrum ipſe Chriſtus diſcipulis ſuis commendavit Matth. 23. 8.

Quum in tentationes incideritis.] Per tentationes intelliguntur hic vexationes & afflictiones, ſeu res quæ vocantur adverſæ. Ita hæc vox accipitur Luc. cap. 22. 28, & 1 Cor. 10. 13. Gal. 4. 14. 1 Petr. 1. 6. 2 Petr. 2. 9. Apoc. 3. 10.

Ita autem vocantur, quod Diabolus, qui Tentator per excellenriam vocatur, 1 Theſ. 3. 5, per inſtrumenta ſua ut homines malignos, his vexatinnibus immiſſis, tentet & ſolicitet credentes ad defectionem à fide ac pietate; Deo permittente talia fieri, ad fidem ſuorum & pietarem explorandam aeque probandam, de quo verſ. ſeq. In has tentationes incidunt homines quando illæ eis eveniunt, & inferuntur. Videntur iſti ex Iſraëlitis Chriſtiani fuiſſe ob religionem Chriſtianam receptam obnoxii vexationibus atque afflictionibus, non tantum ab Ethnicis, ſed etiam à ſuæ nationis hominibus, nempe Judæis incredulis ac pertinacibus, atque ideo iſtos à ſe diverſos odio capitali perſequentibus. Vide 1 Theſ. 2. 14.

Olim in Veteri Fœdere Moſaico, apud populum illum maxima ex parte carnalem, res adverſæ & calamitates, communiter pro ſignis iræ Dei & ob peccata pœnis habebantur. Ut Lev. 26. 17, 25. Deut. 28. 15, 25, 31, 33, 43, 62.

At ſub Novo Fœdere apud populum ſpiritualem, talia, carni ingrata, in parte beatitatis ponuntur. Quamvis enim caſtigatio iſta in præſenti non videatur eſſe gaudii ſed mœroris, tamen deinde reddit iis qui per eam exercitantur fructum pacificum juſtitiæ, ut ſcriptum eſt, Hebr. 12. 11. Ideoque etiam rempore afflictionum gaudendum eſt ob ſpem Rom. cap. 12. 12, in Domino Phil. 4. 4. vide & 1 Petr. 1. ℣ſ. 8, 9. Quomodo aurem hoc Jacobi monitum non pugnet cum eo quando Chriſtus jubet orare ne inducamur in tentationem, videantur annot. ad Matt. cap. 6. 13. & xxvj. 41.

Varias.] Quia diverſi ſunt modi afflictionum quibus adverſarii ſolent pios vexare ob diſſidium in religione; ut ſunt tum verborum contumeliæ, tum per honoris ademtionem ignominiæ, ſeu infamiæ, tum facultatum ereptiones, tum per exſilia ex habitaculis expulſiones, tum carceres, verbera, cædes, cum tormentis multifariis: qualium plenæ ſunt de martyribus hiſtoriæ. Vide Hebr. xi. 35, 36, 37.

Verſ. 3. *Scientes.*] Id eſt quoniam ſcitis, aut ſcire debetis ex doctrina Chriſtiana, aut etiam jam aliqui propriâ veſtrâ experientiâ id addiſcitis, ex re præſenti. Exprimitur hic ratio illius propoſitæ admonitionis paradoxæ, cur ſcilicet in tentationibus ſeu afflictionibus gaudere oporteat Chriſtianos.

Quod exploratio fidei veſtræ.] Id eſt hoc per quod fiducia veſtra erga Deum & Chriſtum exploratur, atque probatur. Tentationes ſeu afflictiones ob religionem illatas, de quibus proxime egit, nunc vocat explorationem fidei eorum: per metonymiam effecti, quia illæ efficiunt explorationem. Nempe ſicut aurum an ſit purum putum, ſeu obryzum abſque miſtura alicujus ſcoriæ, exploratur per ignem, qui impura repellit atque excernit; reliqua autem efficit nitidiora, ita afflictio igni ſimilis explorat & oſtendit num quis ſit Deo fidelis ac in fiducia conſtans. Qua ſimilitudine utitur Author Sap. 3. 5, 6. & Sirac. cap. 2. 5. & Petrus Apoſtolus epiſt. 1. cap. 1. 7.

Operatur.] Græcum verbum non eſt ſimplex ſed compoſitum, quod quidam vertunt adoperatur; potius ſignificat peragit ſeu perficit.

Patientiam.] Seu tolerantiam, rerum adverſarum perſeverantem. Ita calamitas res alioqui per ſe non bona, parit & efficit rem bonam, virtutem patientiæ. Idque non ſolum quatenus occaſionem ejus præbet, ſed etiam quatenus per aſſuetudinem magis magiſque firmat atque roborat animos fidelium, in eorum conſtantia, præſertim quod Deus ac Chriſtus in iſtis perpeſſionibus, viris bonis cum mala fortuna luctantibus aſſiſtit per Spiritus ſui Sancti auxilium atque ſolatium. Qui adverſa non ſunt unquam experti, ii etiam ipſi non habent bene cognitum atque perſpectum num ſint iſta virtute eximia patientiæ firmæ, præditi: quod experti & exercitati norunt.

Videtur iſtud dictum Jacobi non conſentire cum illo Pauli, qui Rom. 5. 4 dicit, quod *patientia operetur explorationem*, ſeu *probationem*. Sed apud Jacobum probatio ſeu exploratio ſumitur pro ipſa ten-

(Q) tatione

tatione per quam fit exploratio fidei; at apud Paulum probatio (quanquam paulo diverſa voce Græca, quum Paulus habeat δοκιμὴν, Jacobus autem δοκίμιον) ponitur pro tentationis effectu, quando patientia jam comperta, approbatur. Itaque iſta dicta bene ſecum conſentiunt. Poteſt etiam dici quod & patientia inchoata efficiat probationem, & viciſſim probatio patientiam plenam. Sicut ſpes inchoata eſt cauſa pietatis, & pietas eſt cauſa ſpei conſummatæ.

Verſ. 4. *At patientia opus perfectum habeat.*] Monet porro Jacobus ut iſta in tentationibus ſeu afflictionibus ob religionem patientia, ſit non inchoata tantum, & deficiens, ſed ita operoſa ut ad finem uſque hujus vitæ calamitatibus obnoxiæ perduret atque perſeveret: ut non tantum ad aliquod tempus exiguum aliqnas afflictiones patiatur; ſed ſi Deo libeat diuturniora & plura adverſa immittere, etiam ea cum modeſtia & conſtantia perpetiatur. Sunt interdum aliqui patientes impatientes, (ut ſic dicam) qui adverſa velut onus impoſitum ferunt utcunque, ſed cum gemitu & animo immodeſto atque immanſueto; cum tædio. Id in bona cauſa ob Chriſtianiſmum, bonis Chriſtianis non convenit.

Ut ſitis perfecti.] Sicus in aliis virtutibus, debent veri fideles ut Dei filii & Chriſti diſcipuli, eſſe perfecti, de quo Matth. 5. 48. vide & Eph. 4. 13, ita etiam in iſta virtute patientiæ, addita aliis virtutibus 2 Petr. 1. 6. Si quis alias virtutes habeat, & interim patientiâ careat, non erit perfectus Chriſtianus. Deinde requiritur in Chriſtianis, non tantum perfectio partium, ut non ſolum unam aut alteram virtutem ſed omnes virtutum ſpecies in ſe habeans, ſed etiam perfectio graduum, ut in unaquaque ſpecie virtutis quantum poſſunt ad ſupremum gradum perveniant; non autem in infimo ſubſiſtant.

Et integri.] Omni ex parte abſoluti, atque completi: non manci aut mutili.

In nulla.] Id eſt nulla re, nempe ad officium veſtrum Chriſtianum ſpectante ac requiſita.

Deficientes.] Abſque ullo defectu, ne quid vobis deſit. Ita perfectionem illam, aliis verbis additis declarat.

Verſ. 5. *Si autem alicui veſtrum deeſt ſapientia.*] Quia monuit iſtos ad quos ſcribit, ut in patientia ſint perfecti, poſſet autem quiſpiam objicere, valde difficilem eſſe iſtam patientiæ perfectionem, & quum varii caſus in afflictionibus occurrant, ſæpe hominem neſcire quid agere & quomodo ſeſe gerere debeat, ne quid in diſcrimine temere agat, neve in rebus perplexis erret, conſilio recto carens, magna hic opus eſſe ſapientiâ, quæ non multis adſit; ideo Jacobus admodum apposite objectioni huic tacitæ occurrens, addidit iſta de ſapientia, ſi deſit in perpeſſionibus, docens unde & quomodo ea ſit acquirenda.

Per ſapientiam hanc hic intelligitur non theoretica, quæ contenta eſt rerum contemplatione, ſed practica, quæ alias proprie vocatur prudentia, quæ circa res agendas bene conſulit. Ut Prov. 1. 2, & alibi, Col. 4. 5. & Eph. 5. 15.

Petat.] Indicat homines ipſos ex ſe non poſſe invenire vel etiam ab hominibus aliis acquirere iſtam quæ hic requiritur ſapientiam, ſed debere eos illam aliunde petere, & precibus impetrare.

A Deo.] Illo mundi Creatore, ſupremo rerum Rectore, qui eſt fons omnis ſapientiæ ac prudentiæ.

Qui dat.] Non ſibi ſoli eam retinet, ſed communicat, libenter, Proverb. 2. 6, 7.

Omnibus.] Nempe ei adhærentibus, ac voluntatem ejus facere paratis; præſertim autem, debito atque conveniente modo petentibus: vide Matth. 7. ꝟ. 8, abſque diſcrimine & reſpectu perſonarum, atque in iis qualitatum ad rem non pertinentium.

Simpliciter.] Id eſt non parce, ſed benigne, promte, large ac liberaliter. Ita & alibi vox ſimplicitatis, ubi de dando ſermo eſt, accipitur, ut Rom. 12. 8. & 2 Cor. 8. 2. & IX. 11, 13.

Et non exprobrat.] Homines ſolent vel daturi petentibus beneficium exprobrare eorum indignitatem, aut petendi importunitatem; vel poſtquam dederunt, præſertim ſi quis iterum eorum ope ac beneficio indigeat, cum opprobriis & objurgationibus, ſe eis immeritis multum boni præſtitiſſe, etiamſi iſti nullam juſtam exprobrandi cauſam præbeant, contumelioſe commemorant, aut repoſcunt. Indicat Deum non ita maligne agere cum iis quibus beneficia confert, ſi illi probe ſe gerant ac datis bene utantur.

Et dabitur ei.] Id eſt, tunc dabit & largietur ei Deus iſtam qua ille opus habet ſapientiam.

Verſ. 6. *Petat autem in fide.*] Docet quomodo ſit hoc donum à Deo petendum, ita ut impetretur. *In fide*, id eſt cum fide. *In* non raro ſumitur pro *cum*, ut Matth. 16. 27. Marc. 1. 23. Luc. 1. 17, 44, 75. IV. 32. Act. 5. 23. vij. 14. xvij. 31. Rom. 12. verſ. 8. &c.

In fide autem petere, videtur hoc loco ſignificare id, us is qui petit, religionem Chriſtianam, quæ ſolet fidei nomine notari; ut infra cap. 2. 1. & 14. ſeqq. teneat firmiter, certo perſuaſus eam eſſe veriſſimam doctrinam, tum circa alia credenda, tum circa promiſſa, à Chriſto propoſita: præſertim quando propter iſtam fidem ſunt ſuſtinendæ tentationes, ſeu patiendæ afflictiones, de quibus ſuperius dictum. Plerique fidem hoc loco putant notare fiduciam firmam, perſuaſam certo de Dei potentia, ac erga fideles ſuos benigna voluntate: vide inter alia locos huic ſimiles Matth. 21. 21, 22. & Marc. XI. 23, 24. Quam fidem maxime fulciunt promiſſa gratiæ Dei eximiæ expreſſa, qualia præcipue in Chriſti doctrina continentur.

Sed prior quam attulimus vocis fidei ſignificatio, eſt huic loco convenientior: tum quia verbis antecedentibus & ſcopo Jacobi eſt accommodatior; tum quia ex iſto ſermone apparet, hominem iſtum preces ad Deum fundentem ſibi perſuadere, ſe id quod petit impetraturum, adeoque non ſine fiducia & ſpe petere, & tamen ſpe ſua falli, niſi petat in fide, id eſt niſi in perſuaſione de Chriſti doctrinæ veritate ſit conſtans.

Nihil diſceptans vel *dubitans.*] Græcè proprie *dijudicans*. Exponit quid ſit cum fide petere, dum id declarat à remotione ejus rei quæ eſt fidei contraria. Qualis declaratio etiam habetur in locis Matt. & Marc. modo memoratis.

De iſta diſceptatione ſeu dubitatione, quæ fidei repugnat, vide & Rom. 4. 20. & XIV. ult. Solent

homines

homines increduli, ipſi cum animo ſuo diſceptare & quaſi diſputare, objicientes ſibi contra partem affirmantem argumenta pro parte negante; atque dubii in quam partem inclinent, hæſitare.

Nam qui diſceptat ſeu *dubitat.*] Rationem affert cur in petendo à Deo non ſit dubitandum.

Similis eſt fluctus maris ventis agitato & jactato.] Similitudine egregiâ illuſtrat quam inconveniens ſit fidelibus Dei, iſta dubitatio. Maris undæ ſolent à ventis inſurgentibus & flantibus huc illuc volvi, & jactari, ut nunc dextrorſum vel antrorſum provolvantur, nunc ſiniſtrorſum vel retrorſum revolvantur, nunc attollantur, mox deprimantur.

At animum hominis qui Deo firmiter adhærere eique fidere debet, ita huc illuc fluctuare atque jactari, ac nunc fiduciam concipere, mox rurſus eandem abjicere, valde dedecet: quum hoc ſit indicium inconſtantiæ. Ejuſmodi fere ſimilitudine Paulus declarat ſimilem circa doctrinam Chriſti inſtabilitatem Eph. 4. 14.

Verſ. 7. *Ne enim exiſtimet.*] Vel opinetur, vana & falſa opinione, fundamento deſtitutâ. Vocula *enim* vel non retinet hoc loco vim ſuam propriam, nempe ut contineat rationem proxime dictorum, & ſignificat potius idem quod *igitur*; vel reſpicit remotius dicta, cur non ſit in petendo diſceptandum ſeu dubitandum.

Homo ille.] Nempe qui nôn cum fiducia precatur, ſed dubitat.

Quod accipiet ſeu *accepturus ſit aliquid.*] Tum alias, tum præcipue quod hoc loco ſpectatur, in tentationibus atque afflictionibus, requiſitam ſapientiam, & alia auxilia atque ſolatia.

A Domino.] Nempe cœleſti, ſive Deo altiſſimo, de quo eſt iſte ſermo cœptus verſ. 5, ſive ab eodem per Mediatorem Jeſum Chriſtum, qui peculiariter inter Chriſtianos ſolet nomine Domini denotari: ut & hîc ſupra verſ. 1.

Intelligitur autem tamdiu iſte homo non accepturus nec impetraturus aliquid à Deo, quamdiu fuerit talis, nempe non tenens fidem ac religionem Chriſtianam, nec ei firmiter adhærens, vel non habens certam in Deo collocatam fiduciam. Ita preces ejus fruſtra erunt, abſque effectu utili.

Verſ. 8. *Vir duplici animo.*] Cujus animus non eſt unitus, non integre ac ſincere Deo fidens, eique addictus, ſed diviſus, in duas partes, partim fidens, partim diffidens & dubitans, circa rem unam atque eandem, ut circa religionem, ac circa promiſſa Chriſti: qui ſecum diſſidet ipſe. Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc, in parteſque rapit varias. Ita hominibus doloſis tribuitur cor & cor, Pſal. 12. 3, id eſt animus duplex. David autem petiit à Deo ut is uniret cor ipſius in timore nominis ſui Pſal. 86. 11.

Inconſtans.] Seu inſtabilis, & inquietus atque turbulentus, modo huc modo illuc animum inclinans.

In omnibus viis ſuis.] Id eſt cogitationibus & conſiliis atque actionibus, quæ per Hebraiſmum ſolent vocari viæ. Ut Pſalm. 10. 5: cxix. 26. Eſa. 55. 8, 9. 1 Cor. 4. 17. & alibi. Iſti in fide vacillantes, ac diſfidentes, etiam in actionibus ſuis ſunt perplexi, & duabus viis incedere dicuntur Sir. 2. 13. Videtur autem hac ulteriore deſcriptione talis hominis fide vera deſtituti, aut circa eam dubii, rurſus annectere cauſam cur talis utpote vanus, Deo non placens, nihil ſit ab ipſo impetraturus.

Verſ. 9. *Glorietur autem.*] Videtur hîc reſpicere ad id quod propoſuit ſupra ℣ſ. 2. nempe gaudendum eſſe in afflictionibus. Gloriatio iſta de qua hic loquitur adjunctum habet gaudium eximium ſeu lætitiam. Ut & Rom. 5. 2, 3.

Frater.] Id eſt Chriſtianus, qui vivit in iſta arcta ſocietate fraterna, Chriſti diſcipulorum. Ita & alibi nomine fratrum ſignificantur Chriſtiani, ut Joh. 21. ℣ſ. 23. Act. 2. 30. x. 23. xj. 1 & 12. & alibi: & hic ſupra ℣ſ. 2.

Humilis.] Id eſt qui eſt ſortis abjectæ & vilis, ſecundum carnem, apud homines hujus mundi; tales ſunt Chriſtiani pauperes, oppoſiti divitibus, de quibus mox ℣ſ. ſeq. Ita humilitas accipitur Luc. cap. 1. 48. Plerique qui tunc Chriſti doctrinam recipiebant, erant collecti ex hominibus nec opibus nec genere in mundo inſignibus, vide 1 Cor. 1. 26. Nonnulli autem alias nobiles & honorati, ob ipſam Chriſtianiſmi profeſſionem fuerunt depreſſi, ac bonis terrenis ſpoliati, per afflictiones. Videtur gloriatio iſta opponi ei de qua ſuperius dictum eſt dubitationi: nempe tantum abeſſe ut homo Chriſtianus afflictionibus preſſus ob religionem, dubitet de ipſa religione, ut potius tunc in mediis afflictionibus debeat gloriari, quod propter religionem patiatur.

Quia paradoxum eſt ut vilis & humiliatus, glorietur, addit cauſam ob quam talis Chriſtianus apud homines mundanos inglorius, debeat gloriari.

In ſublimitate ſua.] Humiliationi opponit exaltationem. *In* ſignificat hoc loco *propter*, ſicut Mat. 6. ℣ſ. 7. Luc. 10. 20. Act. 7. 29. Rom. 10. 5. & alibi.

Sublimitas iſta, ſeu excellens atque honoratus ſtatus iſtorum vilium reſpectu carnis & coram hujus mundi hominibus Chriſtianorum, conſiſtit in eorum quoad ſpiritualia apud Deum exaltatione, maxime in eo quod Deus eos vocaverit in ſuum regnum, atque gloriam 1 Theſſ. 2. 12, in acquiſitionem gloriæ Domini noſtri Jeſu Chriſti 2 Theſſ. 2. 14, utpote filios Dei, ideoque hæredes ejuſdem, & cohæredes Chriſti, ut ſi cum eo patiantur, etiam cum eodem glorificentur Rom. 8. 17, ac ſi toleraverint adverſa propter eum, ſimul cum eo regnent 2 Tim. 2. 12.

Quin etiam id ipſum quando Chriſtiani pro Jeſu Chriſti Domini ſui ac Regis cœleſtis nomine afflictiones patiuntur & ignominiâ afficiuntur pro dignitate ſua qua eos Dominus dignatur, reputant, ut Act. 5. 41, & pro dono ex gratia Dei profecto Philip. 1. 29, dum fiunt conformes filio Dei unigenito, in perpeſſionibus; ut etiam ei conformes evadant in præmio excellenti.

Verſ. 10. *At dives.*] Hunc humili de quo proxime verſ. 9 dictum eſt, opponit. At videtur hic intelligere talem divitem qui etiam ut ille humilis, ſit frater, id eſt Chriſtianus. Subintelligitur autem hic ἀπὸ κοινοῦ verbum illud in proxime præcedente verſu poſitum, *glorietur.*

In humilitate ſua.] Hic quoque *in* ut ℣ſ. 9, ſigni-

ficat *propter.* Humilitas autem hoc loco notat depreſſionem, & in humilem ac vilem ſtatum ſecundum carnem dejectionem, per afflictiones; & divitiis abundantes Chriſtiani propter religionem non minus quam pauperes patiuntur, & divitiis ſuis vel frui tunc non poſſunt, vel iis privantur: quin etiam ſeipſos iis privant, dum eas fratribus egentibus atque inopibus impertiuntur.

Quia.] Affertur ratio cur dives Chriſtianus debeat gloriari in ſua humiliatione. Sed videtur ſubintelligendum *alias*, id eſt niſi ob iſtam ſuam conditionem qua per afflictiones ob religionem deprimitur, gaudeat atque glorietur; Vel indicatur ratio cur recte faciat ſi de vili ſuo ſecundum carnem ſtatu propter Chriſtum ſuſcepto gaudeat atque glorietur, potius quam de divitiis terrenit.

Sicut flos herbæ præteribit.] Nempe dives quoad divitias terrenas, & cum ſuis iſtis divitiis; brevi evaneſcet & corrumpetur: per varios caſus, quemadmodum flos eleganter ad tempus florens, cito decidit, atque perit. Tali ſimilitudine à floris cita corruptione ducto utitur etiam David Pſal. 103. ℣ſ. 15, 16. & Eſaias cap. 40. 6, 7, quæ verba citantur 1 Petr. 1. 24.

Verſ. 11. *Exortus eſt enim Sol cum æſtu.*] Subintelligitur particula ſimilitudinit, *ſicut* nam poſtea ſub finem verſus ponitur, *ſic.* Et alibi non raro iſta vocula *ſicut* ſubauditur, ut Pſalm. x1. 2. xxij. 14. Proverb. 15. 4. xvj. 24. xvij. 8 & 14. xxj. 1. xxv. ℣ſ. 18, 20, 23, 27. xxvj. 6, 7, 11. xxvij. 9. Hoſ. 7. ℣ſ. 8. &c. Loquitur autem per tempus præteritum, ut etiam in ſequentibut verbis, quum ſignificet in præſenti actum conſuetum.

Et areſecit gramen, & flos ejus decidit.] Ita fieri ſolet à Solis radiis calidis, humore ſiccato.

Et decor faciei ejus periit.] Id eſt ſpecioſus & ſpectabilit ornatus ipſius, reſpectu pulchri coloris atque vigoris. Facies tribuitur gramini ſeu herbæ per metaphoram.

Ita & dives.] Similis herbæ floridæ, propter divitiarum ſplendorem. Intelligitur autem hic præcipue talis quiſque homo opulentus qui opibus ac divitiis ſuis non utitur bene, ſed abutitur: qui ita vivit ſicut ordinarie divites vivere ſolent.

In viis ſeu *profectionibus ſuis.*] Id eſt vitæ ſuæ actionibus per quas ad metam ſuam tendit, vide ſup. ℣ſ. 8. Viæ iſtæ divitum ſunt quod plerumque conſueverunt ſuas tantum delicias cum luxu curare, eiſque indulgere, abſque cura gloriæ Dei, & proviſione neceſſariorum pauperibus. Sicut ille deſcriptus Luc. 12. 19, 21. & xvj. 19.

Marceſcet.] Per metaphoram ab herba à qua modo ſimilitudo eſt ducta, ſignificatur tum divitias ejus velut floſculos perituras, per aduſtionem torridam pœnarum à Deo immiſſarum, tum ipſum divitem periturum: non tantum morte naturali ſicut reliqui homines obiturum, ſed gravi exitio eſſe puniendum.

Verſ. 12. Adhortationem inchoatam ad patientiam, continuans, concludit eam, addito argumento ab eventu maximæ utilitatis.

Beatus ſcilicet *eſt.*] Id eſt in bono atque eximie felici ſtatu conſtitutus: nunc ſpe, poſtea autem reipſa: quamvis apud vulgus hominum carnalium, videatur eſſe valde miſer.

Vir.] Id eſt homo: non enim notatur ſexus diſtinctut, ſed ſpecies, ita ut etiam fœminæ ſimiles hic comprehendantur. Sicut Pſal. 1. 1.

Qui tolerat tentationem.] Id eſt qui afflictiones, de quibus tali voce notatis dictum eſt ſupra verſ. 2, religionis Chriſtianæ cauſa inflictas, ſuſtinet, & perfert patienter, atque conſtanter uſque ad finem.

Quia.] Affert rationem cur talem qui miſer videtur, dicat eſſe beatum.

Quum probatus fuerit.] Id eſt poſtquam per iſta adverſa experimenta virtutis, jam apparebit exploratut & probus, ut aurum igni probatum, atque à Deo approbatus, utpote qui à religione & virtute ſua, rebus adverſis non eſt averſut: qui tempore tentationit non abſceſſit à Deo in eumque fide vera atque pietate; contra quam faciunt multi de quibus Luc. 8. 13. vide & Rom. 5. 4.

Accipiet coronam vitæ.] Eſt metaphora ſumta ab athletis, vel à militibut qui fortiter ſeſe in periculis gerentes victoriam conſequuti, ſolebant donari præmii loco coronâ aliquâ: non ſemper ex auro, ſed ſæpius ex foliis arboris alicujut confectâ: honoris cauſa, vide 1 Cor. 9. 25. Dicit autem *coronam vitæ* per genitivum ſpeciei, vel differentiæ, ut Joh. 2. 21. Rom. 4. 11. 2 Cor. 1. 22.

Intelligit talem coronam, id eſt rem quandam eximiam, quæ eſt ipſa vita: nempe illa quæ per excellentiam ita vocatur abſolute; & eſt vita illa maxime vitalis incorruptibilit, æterna, quam nulla mors conſequetur: hæc eſt illa ſumma beatitudo. Nam ab hac vita in cœlis degenda abſunt omnia mala, & adſunt ei omnia bona, perfecte ac perpetuo. Similis loquutio eſt Apoc. 2. 10. Similiter coronam juſtitiæ, id eſt juſtificationem in qua etiam vita æterna continetur, Paulus ut ſtrenuus athleta dandam à Domino dicit ſibi & ſui ſimilibut in illa die extrema 2 Tim. 4. 8.

Quam promiſit Deus.] Beatitudinis iſtius certitudinem confirmat à promiſſo divino: oſtendens ſpem ejus non eſſe vanam ac fallacem.

Dominus.] Per Dominum abſolute dictum quamvis in rebus ante Euangelium geſtis ſoleat deſignari Deus altiſſimus; qui eſt ſupremus omnium dominator, à ſeipſo habens dominium ſupremum; tamen ſub Euangelio hoc nomine uſitate deſignatur Jeſus Chriſtut quem Deus fecit Dominum; de quo dictum ſupra verſ. 1.

Per hunc itaque Dominum, id eſt per Jeſum Chriſtum Deus verax mentiri neſcius fecit & confirmavit iſtam de vita æterna promiſſionem. Multis in locis Novi Fœderis habetut expreſſa promiſſio vitæ æternæ. Vide inter alia Matth. 19. 29. xxv. 46. Joh. 3. verſ. 15, 16, 36. v. 29. xij. 25. &c.

Iis qui diligunt ipſum.] Exprimit quibuſnam hæc vitæ æternæ promiſſio ſit facta: ne quilibet eam temere ſperet. Diligere Deum & Chriſtum ejus, dicuntur ii qui voluntatem ejus faciunt, ſeu mandata ejus obſervant, vide Joh. 14. 21. & 1 Joh. 5. 3. Quia autem inter alia mandata fere graviſſimum ac difficillimum eſt afflictiones ob pietatem perpeti conſtanter; ideo iſti qui eas perpetiuntur, maxime

oſtendunt

oſtendunt ſe Dominum iſtum cœleſtem diligere, cujus cauſa talia ſuſtinent. Hæc dilectio Dei in qua fides continetur eſt medium obtinendæ vitæ æternæ, & conditio ſine qua ea non obtinebitur.

Verſ. 13. *Nullus tentatus.*] Poſt mentionem tentationum ſeu afflictionum, quibus obnoxii & ſubjecti ſunt Chriſti ſervi; quum aliqui tentationibus vexati, eas non ita ut par eſt tolerarent, ſed eis ſuccumberent, & adducerentur ad peccandum; ut vel adverſa ſibi illata ulciſcerentur, vel religionem Chriſtianam, cujus cauſa eis iſta inferebantur, desererent, & abnegarent; vel ſaltem ob pericula congregationes Chriſtianas negligerent, & ad mundi hujus amorem converterentur; hinc eveniebat ut nonnulli delictorum ſuorum cauſam in Deum transferrent. Hanc blaſphemiam hic S. Jacobus amolitur, atque ab ea dehortatur.

Tentatus ſeu quum tentatur, nempe ut tentatione vincatur, & ad peccatum adducatur. Vide Matth. cap. 6. 13. & xxvj. 41.

Dicat quod à Deo tentor.] Iſta vocula *quod* hoc loco redundat, ut ſæpe, in mimeſi ſermonis alieni. Senſus eſt quaſi dicatur, Deus qui afflictiones iſtas mihi immittit, eſt cauſa cur ego miſer ſolliciter ad peccandum, & in peccatum cadam.

Nam Deus intentabilis eſt malis.] Seu non poteſt tentari malis, nempe rebus. Ratio affertur, cur non ſit dicendum dum homines tentantur nempe ita ut per tentationem ad peccatum adducantur, Deum eſſe hujus mali authorem.

Deus qui eſt perfecte bonus atque juſtus, nequit ullo modo ad malas actiones adduci atque impelli: ita enim ejus natura & voluntas eſt averſa à peccato, ut nequaquam peccare poſſit. Deus non vult impietatem, Pſal. 5. 5. & Sirac. 15. 13, 21.

Tentat autem ipſe nullum.] Nempe hoc modo tentandi ut ad mala ſeu peccata adducat vel impellat. Alioqui dicitur Deus tentaſſe Abrahamum Gen. 22. verſ. 1, nempe dum exploraret ejus fidem per mandatum de Iſaaco filio occidendo; cujus exſequutionem ipſe impedivit. Et alibi Deus dicitur populum ſuum tentare ſeu probare atque explorare, ut Deut. cap. 8. 2. & xiij. 3. Sed non eo modo ut ad peccandum inducat. Nam hoc eſt opus proprium Satanæ adverſarii Dei; qui ideo vocatur *tentator* Matth. 4. verſ. 3. & 1 Theſſ. 3. 5. Non tentat ergo Deus tentatione ſeductionis quamvis interdum tentet tentatione probationis. Verum quidem eſt non impellente ſed permittente Deo, tentationes afflictionum inferri à diabolo, & ab hominibus malis, per quas homines non ſatis probi ad peccandum capiunt occaſionem: ſed Deus fidelis, non ſinit probos tentari ſupra vires, ſed cum tentatione facit etiam exitum ut illi eam ſufferre poſſint 1 Cor. 10. 13.

Verſ. 14. *Unuſquiſque autem tentatur à propria cupiditate.*] Oſtendit veram cauſam tentationis ad mala: nempe internam in homine: quæ eſt cupiditas *propria* id eſt ſua. Nomine cupiditatis ſignificatur appetitus ſenſitivus qui fertur ad ea quæ in mundo videntur bona & appetitui grata, in quo comprehenditur cupiditas carnis, ſeu voluptatum carnalium, & cupiditas oculorum, in qua continetur avaritia, ſeu amor divitiarum, & faſtus hujus vitæ, ſeu cupido honorum atque gloriæ hujus mundi. Quæ ſpecies enumerantur 1 Joh. 2. 16.

Extractus.] Seu dum extrahitur, nempe extra limites virtutis, à bono vero & recto ſpecie boni rebus iſtis mundanis ac terrenis adhærente abductus. Ita dicitur --- trahit ſua quemque voluptas. Et -- ſua cuique Deus fit dira cupido.

Et inescatus.] Seu illectus. Eſt metaphora ſumta ab animalibus ut feris, avibus, piſcibus, quibus capiendis adhibetur eſca aliqua appoſita qua ſolent delectari, ut ejus illicio atque illecebrâ, adducantur & capiantur.

Ita iis quæ ſenſibus humanis grata objiciuntur, quum adſit ſpecies apparens boni cujuſpiam, jucundi ſeu cum voluptate conjuncti, vel utilis, vel honorati; homines per iſtas illecebras ducuntur ad inhoneſta, impellente ac irritante cupiditate, niſi ea compeſcatur. Hinc voluptas à Platone vocata eſt eſca malorum.

Verſ. 15. *Deinde cupiditas concipiens.*] Velut fœmina in utero ſemen prolis ſuſcipiens, à qua hic metaphora ducitur. Cupiditas autem tunc concipit, quando delectationem boni apparentis admittens animus ac voluntas hominis, ei appetendo ac procurando conſenſum præbet.

Parit peccatum.] Continuatur capta metaphora à fœmina ſumta, per allegoriam. Poſt conceptum fœtum, ſolet ſequi partus prolis, ita ut is ex utero matris parturientis in lucem prodeat & naſcatur. Ita cupiditas mala mater, producit iſtum pejorem ſe fœtum, nempe peccatum: id eſt actionem vitioſam ac inconvenientem, quæ dicitur transgreſſio Legis, vel potius à Lege diſcrepantia 1 Joh. 3. 4. Paulus Rom. 7. 8, contrarium quiddam dicere videtur, nempe quod peccatum operetur cupiditatem. Sed alia apud illum ſignificatione ſumitur cupiditas; alià hic. Apud Jacobum cupiditas notat appetitum ſeu affectum naturalem, qui niſi cohibeatur ac regatur, deducit ad peccatum ſeu peccandi actum. At apud Paulum ſenſus eſt peccatum ſeu pronitatem ad peccandum operari ſeu excitare cupiditates, id eſt ipſos rerum malarum concupiſcendarum actus: ut etiam Rom. 6. 12.

Hinc autem apparet cupiditatem ipſam quatenus eſt affectus homini à natura implantatus, imo etiam cupiditatis motus primos, quamdiu voluntas eis non aſſentitur, non eſſe proprie peccatum: Quoniam Jacobus dicit quod cupiditas concipiens pariat peccatum. Quum igitur à cupiditate tanquam cauſa & velut matre diſtinguatur peccatum ut effectus & veluti proles, patet ipſam cupiditatem ita ut diximus in ſe conſideratam, peccatum proprie dictum non eſſe.

At peccatum peractum.] Quando ad actum & exſequutionem deducitur, ſeu conſummatur, etiamſi non externa actione membrorum peragatur, ſed intra animum ei conſentientem, foveatur.

Parturit.] Velut genitrix fœtum conceptum edit: continuatur adhuc allegoria: & ulterior iſtius genealogiæ malæ gradus apponitur.

Mortem.] Non intelligit naturalem vitæ privationem actualem, quanquam & hæc ex peccato primorum hominum per Dei decretum evenit; ſed

mortem illam ſecundam, æternam, ex qua jam nullus dabitur exitus. De qua dicitur Apoc. 2. 11. xx. 14. Hanc peccatum merito ſuo producit per juſtam à Deo punitionem. Sicut antea verſu 12 per vitam abſolute poſitam intelligebatur vita in ſignificatione perfecta, nempe vita æterna; ita hic per mortem abſolute poſitam intelligitur mors in ſignificatione plena atque ſumma, nempe mors æterna. Ad hanc ducit peccatum, hæc eſt peccati finis, hæc ejus ſtipendium, vide Rom. 6. 16, 21, 23. Atque hujus conſideratio intet alia debet nos à peccando deterrere. Hinc patet non Deum ſed hominem propriâ ſuâ culpâ eſſe cauſam quod ipſe in tentationibus ſeu afflictionibus non præſtans debitam conſtantiam, peccatum committat & in exitium ruat.

Verſ. 16. *Ne errate.*] Repetit & concludit monitum illud verſ. 13 poſitum, ne quis Chriſtianus hanc falſam opinionem foveat, quaſi Deus ſit author mali culpæ ſeu peccati. Hanc opinionem vocat errorem: ſed eſt error iſte non levis verum valde gravis atque pernicioſus. Itaque monet ne ſe in eum ſeduci ſinant: vel ne in eo maneant.

Fratres mei dilecti.] Blande compellat iſtos ad quos ſcribit Chriſtianos, declarans eis ſuam fraternam charitatem, ex qua iſtud monitum proficiſcatur, ut moniti aſperitatem leniat. De titulo fratrum dictum eſt ſupra ad verſ. 2. & 9.

Verſ. 17. Ut errorem illum adhuc magis refutet & ab eo fovendo dehortetur, affert porro contra eum argumentum ductum à contrario, ab eximia Dei bonitate ſeu benignitate.

Omnis datio bona vel *omne datum*, id eſt quod datur, *bonum.*] Id eſt quicquid eſt quod hominibus datur conveniens & accommodatum fini debito, & quicquid homines tum bonos facit, tum ad beatitatem veram eos ducit. Continentur hîc bona tum ad corpus tum præcipue ad ſpiritum ſpectantia: ea homo non habet à ſeipſo, ſed aliunde ei dantur. Opponitur autem illi de qua dictum eſt tentationi, quam à Deo eſſe quidam falſo opinabantur, iſta datio bonorum à Deo proficiſcens. Ut intelligatur tantum abeſſe ut Deus tentet homines, ut potius omnia quæ iſti habent bona, Deus eis largiatur.

Et omne donum.] Quod donatur ſeu gratuito confertur hominibus.

Perfectum.] Et in ſe plenum abſque defectu, continens omnia ea quæ continere debet, & homines perficiens atque ad perfectionem ducens.

Supernè ſeu *è ſupernis.*] Id eſt è loco ſupremo, ex cœlo altiſſimo, vide Joh. 3. 31, in quo habitat ut in ſede ſua Deus altiſſimus, qui mox deſcribitur.

Eſt deſcendens.] Poteſt verbum *eſt* accipi pro exiſtit, ſeu proficiſcitur, ſed poteſt etiam conjungi cum participio ſequente, ut dicatur *eſt deſcendens* id eſt deſcendit, ut Marc. 1. 4, 39. ij. 18. Luc. 1. 10 & 21 &c. De omni dono cœleſti non de ſolo Spiritu Sancto dicit quod deſcendat, tanquam de ſuppoſito.

A Patre luminum.] Ita deſcribit Deum altiſſimum. Hoc eum elogio ornat vel propterea quod ipſe ſit author omnis luminis, id eſt ſapientiæ: quæ eſt lumen mentium, ut 2 Cor. 4, 6. In quo videtur eſſe alluſio ad urim ſeu illuminationes, deſignatas in pectorali Pontificis Exod. 28. 30, tum etiam ſanctitatis, atque ſalutis & felicitatis; quæ per lucem notatur tum alibi, tum Job. 22. 28. Pſal. 4. 7. xliij. 3. vel quod quum ſit Pater hominum fidelium, quos ſibi genuit, ut mox verſ. ſeq. dicetur, eſt totus lucidus, ſeu maxime luminoſus, tum lucem habitans inacceſſam, 1 Tim. 6. 16, tum ſanctiſſimus ac puriſſimus, unde ipſe dicitur eſſe lux 1 Joh. 1. 5. Ita alibi vocatur *Pater gloriæ*, ut Act. 7. 2. & Eph. 1. verſ. 7, id eſt maxime glorioſus.

Videtur autem Deum aſſimilare Soli, ut fit etiam Pſal. 84. 12, quippe ſicut Sol eſt maximum in mundo luminare viſibile, lucis radios ex ſe ſpargens quaquaverſum, & mundum hunc atque ea quæ in ipſo ſunt illuminans, calefaciens, atque vegetans; ita Deus, qui eſt veluti Sol quidem inviſibilis; ſed iſto viſibili multo perfectior, ut mox declaratur.

Apud quem non eſt tranſmutatio.] In Sole viſibili eſt mutatio, quod non ſemper meridiana luce fulgeat, ſed aliquando oriens prodeat aliquando rurſus ad occaſum vergat: aliquando per eclipſin à Luna, vel per nubes atque caligines quaſi velo obducto obſcuretur, ac lumen ejus hominibus ſubducatur.

Aut converſionis obumbratio.] Sol tum ad Tropicos (quos vocant) verſus diverſas zonas & polos mundi, arcticum & antarcticum, accedens, vel rurſus ab iis recedens, diverſis anni temporibus, quibuſdam regionibus lucet, interim autem aliis oppoſitis non lucet; tum etiam non ſemper in noſtro hemiſphærio atque horizonte verſatur, ſed per vices nunc in hoc nunc in alio, à parte telluris oppoſita apud antichtones ſeu antipodes: unde non ſemper nobis lucem diurnam communicat, ſed interdum averſus à nobis, per terræ opacæ umbram, efficit noctem tenebroſam. At apud Deum qui alioqui eſt inſtar Solis, talia non fiunt. Nam is non mutatur Malach. 3. 6. vide & Rom. xi. 29. Non avertit gratiam ſuam ab iis qui eum diligunt. Neque vero cum ejus ſincera ac ſtabili bonitate conſiſtere poteſt id quod aliqui docent, duplicem ſimul contrariam ſibi eſſe circa eoſdem homines ejus voluntatem; aliam revelatam, qua eorum ſalutem velle ſe teſtatur, aliam autem occultam, qua eandem non vult; ſed loco ejus damnationem.

Verſ. 18. *Is* ſeu *qui*, nam in Græco textu deeſt pronomen, *volens*, *genuit nos.*] Bonitatem Dei beneficam erga homines, & quod is non ad mala ducat ſed bona ac ſalutaria largiatur, probat atque declarat eximio ſpecimine gratiæ ejus, in hominum regeneratione. Quam illuſtrat à cauſis.

Volens.] Ultro, ex mera & gratuita benevolentia ſua, abſque meritis noſtris, de quo vide Tit. 3. 4, 5, ex beneplacito ſuo Eph. 1. 5, quia ei ſic placitum. Hic notatur cauſa Deum primam cauſam, impellens ad id quod mox ſequitur.

Genuit nos.] Nempe generatione ſpirituali, quæ alibi vocatur regeneratio, vide Joh. 3. 3, 5. Tit. 3. 5. 1 Petr. 1. 23. Quum jam eſſemus ab ipſo creati reſpectu nativitatis noſtræ carnalis, deinde nos genuit vel ut Græcum verbum hoc loco proprie ſignificat, parturiit ſeu peperit; quod fœminis puerperis dum fœtum enituntur tribui ſolet. Id fecit Deus ille Pater luminum, de quo dictum verſu proxime præcedente: dum homines diabolo addictos ob peccata, fecit

fecit filios ſuos, colluſtrato eorum intellectu notitiâ veritatis, & voluntate ipſorum à malitia ad bonitatem converſâ, atque ita eos ſibi aſſimilavit. Vide Joh. 1. 13. ad vitam ſpiritualem, atque etiam æternam. Olim de populo Iſraëlitico dixit Moſes, quod Deus eum genuerit ſeu pepererit Deut. 32. 18, nempe dum ipſum è ſervitute Ægyptiaca liberavit. Multo excellentius id dici poteſt de iſtis qui ſunt Dei filii ſub Novo Fœdere. [Et Pſal. 100. 3 dicitur: Ipſe nos fecit populum ſuum, non nos ipſi.]

Sermone veritatis.] Hic exprimitur iſtius generationis qua Deus filios ſibi gignit cauſa inſtrumentalis. Et alibi ſermo Dei aſſimilatur ſemini ex quo homines regenerantur 1 Petr. 1. 23. Is ipſe ſermo divinus cum ſpiritu ejus conjunctus, ſeminis Dei nomine notatur 1 Joh. 3. 9.

Sermo iſte dicitur eſſe ſermo *veritatis*, id eſt verus imo veriſſimus, in quo nihil eſt falſum, vel umbratile, ſed eximia veritas divina, ſalutaris. Per iſtum ſermonem veritatis, intelligitur per excellentiam Euangelium Jeſu Chriſti: ut exponitur Eph. 1. 13. vide & 1 Petr. 1. 22, 25. vide annot. ad Jac. 5. 19. Hunc ſermonem divinum velut ſemen in terram bonam ſatum, dum homines prædicari audiunt, eumque intelligunt, ac ſuſcipiunt, & in corde bono retinent, per illum formantur ut fiant filii Dei, & fructum Deo uberem ferant. Vide Matth. 13. 19, 23, 38. Luc. 8. 11. 15.

In hoc ut ſimus.] Indicatur iſtius generationis cauſa finalis; cur Deus iſtos ex hominibus electos filios genuit.

Nos.] Præcipue ex Iſraëlitis duodecim tribuum, ad quos ſcribit, & ex quibus ipſe cum collegis ſuis, Apoſtolis Chriſti, fuit, ſelecti: prius quam ex aliis gentibus.

Primitiæ quædam.] Vel ſicut primogeniti filii, qui ſecundum Legem Deo conſecrabantur, Exod. 13. ỳ. 2. xxij. 29. Num. 3. 13. &c. & habebant præ aliis prærogativam, etiam reſpectu duplæ portionis in hæreditate Deut. 21. 17. Ita ex Iſraëlitis qui Euangelium receperunt, facti ſunt quaſi primogeniti filii Dei præ aliis; poſtea vocatis. Vel ſicut primitiæ frugum, quæ etiam Deo conſecrabantur. Exod. 23. ỳ. 19. & xxiv. 26. Lev. 23. 17. Num. 15. 20, 21.

Ita ea quæ prima ſunt reſpectu cæterorum, vocantur primitiæ, ut primitiæ Achaïæ Rom. 16. 5. & 1 Cor. 16. 15, qui ex Achæis primi facti ſunt Chriſtiani, & primitiæ eorum qui ex mortuis reſurrexerunt ad vitam immortalem, Chriſtus, 1 Cor. 15. 20 & 23, & primitias Spiritus nempe Sancti, habuiſſe dicuntur ii qui eum primi per Chriſtum acceperunt Rom. 8. 23.

Ejus creaturarum.] Creaturæ Dei ſunt aut veteres, reſpectu primæ antiquæ creationis, carnalis; aut novæ reſpectu creationis quæ eſt ſecunda tempore ſed potior dignitate, nempe illa quæ fit per renovationem ſpiritualem: præcipue ſub Novo Fœdere Chriſti.

Nam ſi quis eſt in Chriſto, eſt nova creatura. 2 Cor. cap. 5. 17. Homines qui per Chriſti religionem renovantur ſpiritu mentis ſuæ, tum intellectu tum voluntate Eph. 4. 23, vocantur *nova creatura* Gal. 6. verſ. 15, inde etiam tales dicuntur *creati per Jeſum Chriſtum* Eph. 2. 10, *creati in unum novum hominem* ibid. 15. Et ſimpliciter *creatura* vocantur, ut hîc ita Rom. 8. 19, 20, 21, 22. Et Chriſtus ipſe vocatur *primogenitus omnis creaturæ* Col. 1. 15. & *principium creaturæ Dei* Apoc. 3. 14. Harum novarum creaturarum, primitiæ, dicuntur illi primi Chriſtiani. Primum ante alios Deo per Chriſtum conſecrati.

Quum igitur Deus iſtos eo fine ſibi genuerit & reformaverit, ut ea dignitate ornarentur, vel hinc apparet Deum eos non tentare ita ut ad peccata adducantur.

Verſ. 19. *Itaque.*] Quia antea verſ. 13. reprehendit vanum & blaſphemum ſermonem eorum qui audent dicere ſe à Deo tentari ſeu ſolicitari ad peccata, & proxime fecit mentionem ſermonis veri, Euangelici; ideo hinc inſert monitum ſequens.

Fratres mei dilecti.] Ut ſupra verſ. 16, monito adjunxit blandam compellationem, ita hic rurſus alii monito eandem præmittit.

Sit omnis homo velox ad audiendum.] Nempe non ut vanis verbis hominum aut blaſphemis, aures præbeat, quod non decet, & noxium eſt, ſed ut auſcultet attente dum dicuntur ac docentur ſalutaria, ut ea diſcat; qualia præcipue continentur in illo veriſſimo ſermone Euangelii divini, per quem ſermonem nos Deus ſibi gignit in filios ut dictum verſ. 18, cujus ſermonis auditi uſus magnus exponitur poſtea verſ. 21 & ſeqq. Sed ſimiliter audienda ſunt libenter & alia monita recta, verbo Dei congruentia, & ad doctrinam quæ eſt ſecundum pietatem conducentia: ut errores ac vitia dediſcantur, contra autem vera dogmata & ſancti mores addiſcantur. Vide Sir. 5. 13. Quo pertinet maxime id ut dum aliquis ob vitioſa facta reprehenditur ac redarguitur, auſcultet patienter monitis ſalutaribus.

Tardus ad loquendum.] Auſcultationi debitæ atque docilitati contrarium ac frequens inter homines vitium eſt ut ſint præceleres atque præporperi ad verba vana imo noxia proferenda, imo temere garrienda. At prudentis eſt non abuti lingua & verbis, non loqui niſi opportuna & utilia: In cæteris autem frænare linguam, ne tacenda, præcipue futilia effutiat, multo vero magis caveat à blaterandis inhoneſtis atque blaſphemis ſermonibus. Nam multiloquium non ſolet eſſe abſque peccato, ſed qui cohibet labia ſua prudens eſt Proverb. 10. 19. Ne feſtines ſuper ore tuo, & cor tuum ne acceleret proferre verbum ante Deum: quia Deus eſt in cœlis & tu ſuper terram: idcirco ſint verba tua pauca, ut monet Eccleſiaſtes cap. 5. 1. vide & Sirac. 19. 6. Maxime autem in eo abſtinendum eſt à loquendo, ne quis dum monetur atque redarguitur, viciſſim monentes arguat, & ne gravioribus obnoxius vitiis in aliorum levia delicta invehatur. Vide. Matth. 7. 3.

Tardus ad iram.] Amoto uno auditionis impedimento, nempe loquacitate; amovet & alterum, nempe iracundiam: qua non raro ii qui ab erroribus ac vitiis revocantur, & ad recta atque honeſta monentur, ſolent laborare.

Impatiens animus, nec adhuc tractabilis arte,
Reſpuit atque odio verba monentis habet.

Sed qui prudens eſt, debet vera ac ſalutaria monita quamvis nonnihil interdum acetoſa, atque animis

ægris moleſta, utpote ulcus erroris aut vitii tangentia, ſed medendi cauſa, modeſte atque patienter audire, vide Proverb. 14. 29. Eccleſ. 7. 10. Hinc autem patet non omnem iram eſſe peccatum, quando S. Jacobus monet ut homo ſit tardus ad iram: id eſt non cito nec levi de cauſa ad eam commoveatur. Nam ad peccandum non ſolum non cito ſed nunquam adduci debemus, vide & Eph. 4. 26. Legimus & Dominum Jeſum adverſariis contumacibus iratum fuiſſe Marc. 3. 5, qui tamen nullum peccatum commiſit.

Verſ. 20. *Ita enim.*] Rationem affert cur ab ira temeraria effræni & inconveniente quum alias tum in audiendis monitis ſalutaribus ſit abſtinendum, ab effectu noxio.

Viri.] Id eſt hominis cujuſvis qui nominatus eſt verſ. 19. vide & verſ. 12.

Juſtitiam Dei.] Id eſt hoc quod coram Deo juſtum eſt, ut ab hominibus fiat, quodque idcirco Deus præcipit jure, ut fiat, atque requirit. Ita juſtitia Dei ſumitur Matth. 6. 33, & eodem ſenſu ponuntur juſtificationes Domini in quibus Zacharias juſtus cum uxore ſua Eliſabeta ambulavit Luc. 1. 6.

Non operatur.] Iſta negatione contrarii plus quam dicitur ſignificatur, per Litoten ſeu Mejoſin, modum dicendi figuratum. Sicut dicitur: *Non eſt bonum* Proverb. 18. 5. & xxiv. 23. Sirac. 7. 14, & ſignificatur eſſe valde malum. Sic Eph. 5. 11. *opera infructuoſa*, id eſt noxia, & Hebr. 13. 17. *inutile*, id eſt damnoſum.

Ita hic ſenſus eſt hominem dum per iracundiam efferveſcit, nnn modo nihil juſte & recte operari, ſed etiam multa juſtitiæ à Deo præſcriptæ contraria, nempe peccata perpetrare. Nam ira eſt furor quidam & inſania, quanquam brevis: & impedit animum ne is eâ occupatus ac perturbatus poſſit cernere quid ſit verum quid juſtum atque honeſtum. Igitur non poterit iracundus vir juſtificari; nam declinatio iræ ejus caſus eſt ei, ut dicitur Sirac. 1. 28.

Dicitur autem hic ira viri non operari juſtitiam, id eſt vir iratus.

Verſ. 21. *Ideo.*] Ex præcedentibus dictis maximè ex eo quod dixit homines debere eſſe ad iram tardos infert iſtam adhortationem.

Abjectâ omni ſpurcitiâ.] Id eſt ſordibus, nempe animi, quæ ſordes ſunt peccata; quoniam iſta hominem polluunt & immundum coram Deo reddunt. Vide Matth. 15. 18, 19, 20. & Marc. 7. 21, 22, 23.

Iſtæ ſordes ſunt abjiciendæ filiis Dei, utpote quæ impediunt auditionem atque obedientiam ſermoni divino Euangelii debitam, & pugnant cum juſtitia quam Deus præcipit. Dicit autem abjiciendam eſſe *omnem* talem ſpurcitiam; non tantum unum aut alterum peccatum, ut loquacitatem, iracundiam, de quibus proxime dixit; ſed etiam alia peccata univerſa, quæ alibi enumerantur. Vide præter cætera, Rom. 13. 12. 2 Cor. 7. 1. Eph. 4. 22 ſeqq. & 31. Col. 3. 5, 8, 9. 1 Petr. 2. 1.

Et redundantiâ malitiæ.] Id eſt malitiâ ſeu vitioſitate, qua cor hominis ſeu animus repletur ita ut ex eo copioſe redundet in facta externa.

Aliquando vox malitiæ, quando à cæteris vitiorum ſpeciebus diſtinguitur, notat certam vitii ſpeciem, nempe malignitatem ſeu animum perverſum, nocendi cupidum, ut Rom. 1. 29. At hic videtur ſignificare omne vitium morale, quod ex dilectione mundi atque carnis promanat.

In ſeu *cum lenitate, ſuſcipite illum inſititium ſermonem.*] Nempe poſt remotam ſpurcitiam, atque malitiæ redundantiam, quæ obſtant iſti ſermoni. Videtur hic duci ſimilitudo ab iis qui plantas aliquas plantare aut ſerere volunt, ii primum curant ut terra cui eas ſunt inſerturi repurgetur à cænoſa ac limoſa impuritate, quæ plantam ſuffocare poſſet: & tunc demum luto amoto in terra apta & bene præparata ſemen ſerunt, vel plantas inſerunt.

Cum lenitate.] Animo miti atque placido & manſueto, repurgato ab iracundia ac ferocia, & aliis perturbationibus. Hanc virtutem manſuetudinis ut diſcant à Chriſto, diſcipuli ipſius ad ejus diſciplinam accedentes, monuit ipſe Matth. x1. 29.

Suſcipite.] In animos veſtros velut in terram bonam & cultam.

Illum inſititium ſermonem.] Nempe de quo dictum ſupra ℣ſ. 18, ſermonem divinum veritatis in Euangelio Chriſti prædicatæ. Ita ſermo Dei aſſimilatur ſemini quod ſeritur ut ex eo aliquid fructuoſum enaſcatur, ut Luc. 8. 11. Tale ſemen inſerebant animis hominum Apoſtoli Chriſti & alii miniſtri verbi Dei, dum Euangelium prædicabant, vide 1 Cor. 3. 6. ſeqq. Id autem eo fine ut iſtud ſemen in animis aptis receptum, in eis radices ageret, & fructus debitos produceret.

Is ſermo jam antea prædicatus fuit iſtis ad quos Jacobus ſcribebat Iſraëlitis, ſed & adhuc ſubinde per præcones Euangelii prædicabatur. Unde quamvis eum jam ex parte recepiſſent, tamen porro adhuc plenius recipere poterant.

Suſcipitur autem iſte ſermo Euangelii, dum ei prædicato & audito, ac intellecto atque retento, ut habetur Matth. 13. 23. & Luc. 8. 15, fides ab auditoribus adhibetur: quæ fides oritur ex auditu verbi Dei Rom. 10. 17, quæ fides niſi adſit, nil prodeſt ſermo auditionis, non commiſtus ſeu contemperatus fide, iis qui audiverunt. Ut dicitur Hebr. 4. 2.

Qui poteſt &c.] Commendat porro iſtum ſermonem Euangelii, ut ejus receptionem perſuadeat, à maxima ex eo proveniente utilitate: quod *poſſit* ſeu vim in ſe habeat, eximiam.

Servare.] Id eſt ab exitio extremo, à morte ſecunda, æterna, liberare, & vitæ æternæ ac beatitudinis ſupremæ compotes reddere: nempe ex Dei Optimi Maximi gratiâ, per medium iſtius ſermonis. Unde iſte ſermo, vocatur ſermo ſalutis, Act. 13. 26. id eſt ſalutaris ſeu ſalutifer. Cauſæ mediæ inſtrumentali tribuitur ſalutis collatio, quæ fit proprie à cauſa prima ac principali nempe Deo. Hinc dicitur Euangelium Chriſti eſſe potentia Dei ad ſalutem, omni credenti, Judæo primum & Græco Rom. 1. 16.

Hoc pacto autem iſte ſermo Euangelicus ſalutem ac felicitatem ſummam affert hominibus, ſi eum non tantum audiant, ſed etiam obſervent. Vide Matth. 7. 24. & Luc. x1. 28, quod hic in ſequentibus verbis declaratur.

Animas veſtras.] Id eſt vos. Solet totus homo interdum per ſynecdochen ſignificari per animam,

partem

Digitized by Google

partem ſui potiorem. Ut Act.7. 14. xxvij.10,22,37. 1 Petr.3. 20. & alibi.

Quamvis enim & alibi, finis fidei dicatur eſſe ſalus animarum 1 Petr. 1. 9, tamen non eſt opinandum, hominum animas ſolas, corporibus carentes, ſalutem æternam ac felicitatem cœleſtem percepturas eave fruituras. Nam etiam alibi fit mentio redemtionis corporum Rom. 8. 23, & alioqui non opus eſſet corporum reſuſcitatione. Quum tamen Paulus Apoſtolus recte doceat, niſi mortui reſuſcitentur, ſe alioſque ſui ſimiles Dei & Chriſti ſervos, poſtquam mortem obierint non fore beatos, imo nullam utilitatem ſibi convenientem habituros 1 Cor. 15. 32.

Pars hominis una, quamvis potior, quum non ſit homo, neque ſuppoſitum, multo minus perſona, non poteſt ſola felicitatem obtinere, ſed homo totus. Totius compoſiti, ſuppoſiti rationalis eſt vivere, atque frui felicitate.

Hinc inter alios Eccleſiæ Doctores, qui hoc olim agnoſcebant, Johannes Chryſoſtomus ſcripſit: Animam abſque corpore non frui illis bonis mirabilibus, neque etiam tormenta pati, in 1 Cor. 15. Homiliâ 39.

Interim fit mentio ſalutis animarum, ut indicetur ſalutem hîc intelligi non aliquam quæ ſit carnalis, ab aliquo tantum malo quod carnem afficiat, liberatio; ſicut interdum vox ſalutis ac ſalvationis ſumitur, ut Judic. 7. 2. Pſal. 36. 7. Lx. 13. Unde Salvatores ſeu Servatores dicti homines, qui alios ex talibus periculis liberabant, ut Judic. 3. 9 & 15. 2 Reg. 13. 5. Neh. 9. 27. Hîc autem ſignificatur ſalus ea quæ ad animas ſeu ſpiritus hominum præcipue ſpectat, quanquam animæ iſtæ, à damnatione æterna liberatæ, corporibus non jam carnalibus ſed ſpiritualibus induentur.

Verſ. 22. *Sitis autem effectores ſermonis.*] Adhortationi ad verbum Dei audiendum, addit aliam adhortationem, magis adhuc neceſſariam, ad id exſequendum & vitam ex ejus verbi præſcripto agendam. Ne quis opinetur ſufficere ad ſalutem conſequendam ſi ſermo Dei audiatur. Nam ſunt ſubinde non pauci qui præ ſe ferunt ſe velle audire verbum Dei, atque etiam audiunt utcunque, interim autem nolunt ei obedire, ut tantum oblectamenti cujuſdam gratiâ auditioni iſti vacare videantur. Vide Eſa. 58. 2. & Ezech. 33. 30, 31, 32. Finis diſciplinæ practicæ, qualis eſt doctrina de religione, non eſt theoria ſeu contemplatio, ſed praxis ſeu actio. Pius ideo diſcit pie, ut faciat: ut verba de officiis pietatis audita, in opera convertat. Scite Epictetus dixit: Oves non fœnum afferunt paſtoribus ac oſtendunt quantum comederint: ſed paſtu intra ſe concocto, extra ferunt lanam, & lac. Et tu igitur ne verba celeriter oſtendas imperitis, ſed opera quæ verborum concoctionem ſequuntur. Enchiridii cap. 69. Oportet ut dum Deus homines docet, ac juvat, ipſi ejus voluntati obedientes cum metu & tremore ſalutem ſuam operentur Philip. 2. 12. Nam qui facit voluntatem Patris cœleſtis is demum ingredietur in regnum cœlorum Matth. 7. 21. Talis autem operatio intelligitur qualis in hominum imbecillitatem Dei gratiâ adjuvante cadit, ut abſit negligentia atque malitiâ.

Et non ſolum auditores.] Adhortationem ſuperiorem amplificat ab antitheſi contrarii. Debemus quidem eſſe auditores, ſed ſimul etiam factores, non autem auditores tantum ſola auditione contenti & in ea acquieſcentes, quaſi hæc ſufficiat.

Falſa ratiocinatione fallentes voſmetipſos.] Addit breviter rationem hujus moniti quia ſi tantum ſint auditores, effectus noxius conſequatur.

Fallentes.] Plerique Interpretes ita vertunt participium Græcum hîc poſitum παραλογιζόμενοι; at hoc plus ſignificat. Nam paralogiſmus vocatur ſyllogiſmus talis qui apparet quaſi ſit verus, quum tamen ſit falſa ratiocinatio, continens aliquam fallaciam. Tales fallaciæ hominibus qui præceptis Dei obedire nolunt, ab eorum carnalibus concupiſcentiis quæ pugnant contra animam 1 Petr. 2. 11, ſolent ſuggeri, & ſuadere non eſſe elaborandum in eo ut quis opera bona à Deo præſcripta faciat. Inter cæteras ſunt iſtæ, quod homo non poſſit præcepta Dei utpote gravia obſervare; quod careat viribus ad id requiſitis: quod opera bona non ſint neceſſaria ad ſalutem: quod fides ſola abſque operibus omnibus ſufficiat: quod alienâ juſtitiâ atque ſatiſfactione pleniſſima loco noſtri præſtita, juſtificemur: quod per Dei deſtinationem, ante omnia ſecula abſolute abſque conditione de ſingulis facta, electis ad ſalutem filiis Dei peccata nihil obſint, nec ii propter illa puniantur: quod ſi quid boni per nos fieri debeat, id Deus ipſe in nobis abſque noſtro labore operetur: quod Deus quamvis in verbo ſuo proponat inobedientibus minas pœnarum, tamen eas non ſit ad exſequutionem deducturus, nec ſevere eos judicaturus, cum ſint benignus atque miſericors, &c. Sed tales opiniones fallaces refellit verbum Dei, ſcriptis virorum divinorum conſignatum. Videantur inter alia loci iſti 1 Joh. 5. ℣. 3, quod præcepta Dei non ſint gravia 1 Joh. 3. 2, 3, quod qui habet hanc ſpem in Deo ſe eum eſſe viſurum ſicut eſt, is purificet ſeipſum, 1 Joh. 3. 9. & v. 18, quod natus ex Deo peccatum non faciat, Gal. cap. 5. 6, quod in Chriſto tantum valeat fides per charitatem efficax, vel ſicut 1 Cor. 7. 19 ſcriptum eſt, tantum obſervatio præceptorum Dei, & Hebr. cap. 12. 14, quod ſectanda ſit ſanctimonia, ſine qua nemo Dominum ſit viſurus. Rom. 2. 13, quod non auditores Legis juſti ſint apud Deum, ſed factores Legis juſtificentur. 1 Joh. 3. 7, quod non debeamus nos ſinere decipi à quoquam contrarium dicente, ſed illud tenere quod qui facit juſtitiam is juſtus ſit, ſicut ille [Chriſtus] juſtus eſt. Eph. 5. 6, quod non ſit permittendum nobis ut ſeducamur vanis ſermonibus; quum propter iſta [nempe peccata] veniat ira Dei ſuper filios inobedientes. 2 Petr. 1. 10, quod electi debeant ſtudere ut ſuam vocationem & electionem, firmam faciant. Rom. 2. 4, 5, 6, quod benignitas Dei ad reſipiſcentiam ducat: qui autem eſt corde non reſipiſcente, is ut theſaurum colligat ſibiipſi iram in diem iræ & revelationis juſti judicii Dei: qui reddet unicuique ſecundum opera ejus. Matth. 7. 26, 27, quod is qui audit ſermones Chriſti & non facit eos, ſimilis ſit viro ſtulto, qui ædificat domum ſuam ſuper arenam: quæ domus ab imbre, fluminibus, & ventis irruentibus, ira ruit, ut ſit ruina ejus magna. Rom. 8. 13, quod ſi ſecundum carnem vixerimus, morituri ſimus, nempe morte ſecunda.

ſecunda. 1 Cor. 6. 9, 10, quod injuſti & alia peccata patrantes, regnum Dei non ſint hæreditaturi, & Luc. 12. 47, quod ſervus qui ſcit voluntatem Domini ſui, & non parat ſe neque facit ſecundum voluntatem ejus, multis plagis ſit vapulaturus, vide & Matth. 13. 41, 42. xxv. 41, 42 ſeqq. 46. Rom. 2. ℣. 8, 9. Gal. 5. 19, 20, 21. & 2 Theſ. 1. 7, 8, 9.

Voſmetipſos.] Turpe ac miſerum eſt falli & decipi ab alio, ſed turpius, incoovenientius & miſerius à ſeipſo hominem falli. Fallunt autem ſeipſos iſti qui opinantur ſufficere ſibi ad ſalutem ut audiant verbum Dei quamvis illud factis non exſequantur, quia ſibi perſuadent & credunt ſe abſque præceptorum Dei obſervatione atque bonorum operum effectione placere Deo, & gratiæ ejus fructum conſequi poſſe: Interim ſpe ſua vana lactati, fruſtrabuntur, & ſcopum ſuum non aſſequentur, ac pro ſperata ſumma felicitate, miſeriam ſummam conſequentur.

Verſ. 23. *Quia.*] Aliam porro rationem affert, qua doctrinæ cœleſtis auditionem ſolam abſque operatione reprehendit, quod hoc ſit non taotum damnoſum, ſed etiam vanum: quod declarat ſimilitudine.

Si quis auditor ſermonis eſt.] Scilicet tantum, auditione ſolâ verbi Dei contentus: ut dictum verſu proxime præcedente.

Et non effector.] Quod proxime dixit, id declarat remotione rei oppoſitæ; quæ talis eſt ut auditio ad eam velut ſcopum tendere debeat, & ſine ea ſit inanis.

Is ſimilis eſt viro.] Id eſt homini generatim, ut ſupra ℣. 12.

Conſideranti faciem generationis ſeu *nativitatis ſuæ.*] Id eſt faciem ſuam nativam per Hebraiſmum. Ita alibi vox generationis ſeu nativitatis ponitur pro eo quod eſt naturale. Ut Sap. 1. 14. & xiv. 26.

In ſpeculo.] Corpore eliqoo denſo ac polito in quo radii rerum viſibilium & ex eis imagines earum repræſentantur: ſive id ſit naturale, ſive artificiale. Solent homines, ſpeculis admotis, imaginem ſuam in eis intueri, eo maxime fine, ut ſi quid in ea ſit emendandum quod emendare poſſint, id emendent.

Speculo ſimile eſt verbum Dei in quo hominibus deſcribitur & depingitur quaſi forma quædam, qualis debeat eſſe quiſque coram Deo: in hoc ſpeculo ſpirituali debet quiſque ſtatum ſuum quoad ſpiritum cum eo collatum ſpeculari, & ſi turpis ſit, eum corrigere.

Verſ. 24. *Conſideravit enim.*] Deſcribit ulterius quomodo homo iſte à quo ſumſit ſimilitudinem, in ſpeculo ſeſe fruſtra contempletur. Ponit autem verba præteriti temporis quum indicare velit quid fieri ſoleat. Ut ſupra ℣. 11.

Seipſum.] Id eſt imaginem ſui, in ſpeculo expreſſam.

Et abiit.] Nempe poſtquam contemplatus eſt effigiem ſuam, otioſe, negligenter, nihil deinde agens ad ſui ac mendarum ſuarum emundationem, & emendationem, diſcedit à ſpeculo, fruſtratus fine debito. Simili modo ſumitur ſimilis vox *profecti*, Luc. 8. 14.

Et ſtatim oblitus eſt qualis erat.] Ita ſolet fieri, ut homo poſt effigiei ſuæ in ſpeculo repræſentatæ contemplationem, eâ relictâ mox obliviſcatur imaginis ſuæ propriæ: quum aliorum hominum faciei à ſe ſpectatæ imaginem facilius in memoria retineat. Id fieri videtur ideo, quod imago ſui in ſpeculo non directe ſed reflexe, proindeque levius repræſentata, levius etiam oculis & ſenſui interno imprimatur: adeoque non firmiter hæreat.

Ita homo ejuſmodi qui verbum Dei prædicatum tantum leviter & obiter audit, non autem de eo ad effectum deducendo diligenter meditatur, mox eorum quæ audivit obliviſcatur, ut vana ſit ejus auditio.

Verſ. 25. *Qui autem.*] Illi homini negligenti, opponit diligentem, contemplatorem verbi Dei, & exſequutorem, cum effectu utili.

Introſpexerit.] Quaſi extenſo collo & prono capite atque toto corpore inclinato cernuus, diligenter & accurate rem cernere & intueri volens. Ut Joh. 20. ℣. 5. 1 Petr. 1. 12.

In Legem.] Nempe divinitus profectam, in verbo ejus declaratam, quæ docet quid ſecundum voluntatem Dei agere, quid vitare, & quomodo vivere debeamus.

Perfectam.] Hoc addit ne videatur loqui de Lege antiqua per Moſen populo Iſraëlitico tradita, quæ reſpectu habito præceptorum maxime ritualium, ad tempus latorum, erat imperfecta, & nihil ad perfectionem deduxit, ut dicitur Hebr. 7. 19. At Euangelium Chriſti, quod etiam Legis nomine non incommode nominatur, ut ſit & Gal. 6. 2, ubi vocatur Lex Chriſti, quia in Euangelio Chriſtus Novi Fœderis Mediator, præſcribit etiam præcepta quædam hoc fœdus ſuſcipientibus obſervanda; eſt Lex perfecta, omnibus numeris abſoluta, perfectiora Moſaicis præcepta inſtituens, ut apparet ex Matth. cap. 5. & 6, & ad perfectiorem ſanctimoniam homines ducens: nec ſolum documenta perfectionis ſed etiam auxilia ſuppeditans.

Illam libertatis.] Altero epitheto nomini Legis addito, oſtendit à Lege Moſaica differentiam Euangelii Chriſti, & hujus præ illa præſtantiam. Lex Moſis ſevera, multa onera quaſi ſervilia hominibus imponebat, quorum ratio non apparebat, & ſerviliter homines tractabat: unde qui illi Legi ſubjecti erant dicuntur accepiſſe ſpiritum ſervilem, ad timorem, Rom. 8. 15. At Euangelium Jeſu Chriſti quanquam etiam leges præcipiat, & jugum quoddam hominibus imponat, tamen jugum iſtud Chriſti eſt ſuave, & onus leve, ut ipſe dixit Matth. xi. ult. Hinc dicitur Chriſtus nos in libertate jugo ſervili oppoſita conſtituiſſe Gal. 5. 1. Ad libertatem vocati ſumus: ſed cavendum eſt, ne libertatem in occaſionem carni convertamus, ibid. verſ. 13, quippe ſub Euangelio per legem Spiritûs vivifici, in Chriſto Jeſu, liberati ſumus à lege peccati & mortis Rom. cap. 6. 18, 22. & viij. 2.

Et permanſerit.] Nempe apud eam legem perfectam libertatis; ſi non tantum ut ad ſpeculum accedens ſpectandi cauſâ, mox recedat, ſed perſeveret in ea meditanda atque obſervanda, & in vitæ ſuæ actionibus ad ejus præſcriptum dirigendis.

Hic.] Nempe talis, qualis modo deſcriptus eſt.

Non auditor oblivionis.] Id eſt oblivioſus, per Hebraiſmum, ſicut œconomus ſeu diſpenſator injuſtitiæ,

ſtitiæ, id eſt injuſtus, & mammonas injuſtitiæ, id eſt injuſtus Luc.16. 8 & 9. Auditor obliviofus dicitur qui non curat ea quæ dici audivit.

Factus.] Seu exiſtens, id eſt quia eſt, vel quum ſit. Affertur enim hic cauſa conſequentis.

Sed factor operis.] Qui ea quæ in Lege Chriſti perfecta præcipiuntur facienda, opere ipſo exſequitur, ut ex verbis fiant opera. *Operis* autem ſingulari numero dicit, quum non unum opus intelligatur, ſed plura opera bona, quorum tamen exercitium continuatum velut unum opus cenſetur. Ut & Rom. 2. 7. 1 Cor. 15. ult. & xvj. 10. vide & Marc.13. 34, ubi opus pro muneris functione ponitur: ſicut & Joh.4. 34.

Hic.] Rurſus idem antecedens reſumitur.

In facto ſuo.] Id eſt per ſeu propter factum ſuum, ſeu actiones ſuas, ex fide manantes, Legi Chriſti perfectæ convenientes. *In* ſæpe ſumitur pro *per*: ac non raro etiam ſignificat *propter*. Vide Matth. 6. 7. Luc. 10. 20. Joh. 8. 21. Act. 7. 29. 1 Cor. 4. 4. Gal. 1. 24. Eph. 3. 13. Philip. 2. 10. Hebr. xi. 2. & Jac. 1. 9. & 1 Petr. 4. 4, 14, 16.

Beatus erit.] Id eſt conſequetur beatitatem eximiam, cœleſtem æternam, ex gratia Dei; quem ad iſtius gratiæ finem reipſa conferendum permovent præter ejus miſericordiam etiam bona opera hominum fidelium, præceptis ejus obedientium, vide Matth. 24. 46, 47. & xxv. 34, 35. ſeqq. & Joh. 13. ℣. 17. Quamvis enim opera bona ſecundum Legem facta, non ſunt proprie cauſa efficiens beatitatis ſi in ſe ſpectentur, ut ſub Lege Moſis propoſitum videtur, de operibus exquiſite & plene obſervatis, abſque omni peccato, Levit. 18. 5. Rom. 10. 5, tamen in iis qui fidem veram habent, quando ex fide proficiſcuntur opera Euangelica ſunt medium conſequendæ ex gratia Dei, eximiæ beatitudinis.

Verſ. 26. *Si quis videtur religioſus eſſe.*] Quia tales quales ſuperius deſcripti ſunt ſermonis divini auditores negligentes, ſolent tum à ſeipſis tum ab aliis cenſeri religioſi, quando religionem Chriſtianam confitentur, ad congregationes Sanctorum frequenter accedunt, à ſceleribus manifeſtis ſunt immunes, & aliquid operis boni in ſpeciem faciunt; etiamſi alia præcipua negligant; Ideo S. Jacobus addit monitum utiliſſimum, quo iſtam opinionem inanem excutit.

Religioſus.] Id eſt Dei veri cultor verus.

In vobis.] Id eſt inter vos, qui pro Chriſtianis cenſemini. Sæpe *in* ponitur pro *inter*, ut Luc. 1. 25. loco poſter. cap. 22. 26. Joh. xi. 54. Act. 2. 29. vij. 44. xxiv. 21. 2 Petr. 2. 1. & alibi.

Non frenans linguam ſuam.] Monuerat ſupra ℣. 19, ut unuſquiſque ſit ad loquendum tardus; hic notat vitium oppoſitum, eorum qui linguam ſuam non cohibent à ſermonibus vanis atque malis; qui eam velut equum effrænem ſinunt currere quo libet. Tales ſunt qui vel aliis quibuſcunque, vel inprimis bona & utilia monentibus, maledicunt, convitiantur, cum iis rixantur, eos traducunt & calumniantur &c. & opinantur aliqui ſe non immerito quædam talia dicere, ex zelo quaſi religioſo. De quo latius loquitur S. Jacobus infra cap. 3.

Oportet linguam, membrum proclive ad dicendum etiam ea quæ non ſunt dicenda, cohibere, eique moderari: per rectam rationem atque prudentiam, præcipue ſecundum verbum Dei, vide 1 Petr. 3. 10. Linguæ effectus ſermo, qualis plerumque eſſe ſolet, eſt index animi, qualis ipſe ſit.

Sed ſeducens cor ſuum.] Quia opinatur ſe eſſe religioſum atque pium, & Deo placentem, quum non ſit revera quando tali vitio cum vera religione pugnante, laborat. Ita fallit ſeipſum, ut dictum ſupra ℣. 22. Vocula *ſed* non retinet hic vim ſuam propriam, ſicut & Rom. 5. 15. Gal. 2. 14.

Senſus eſt quaſi dicatur, is ſeducit cor ſuum, ſeu decipit animum ſuum, atque ſemetipſum. Vide ſimile dictum Gal. 6. 3.

Hujus vana [eſt] religio.] Fruſtra putat, per quædam quibus ſe religioni deditum eſſe oſtendit, officia, ſe Deo placere, ejuſque gratiam ad ſalutem obtinere poſſe. Nam etiam ex ſermonibus bonis homines juſtificabuntur, & ex malis condemnabuntur. Ut Matth. 12. 37.

Quod autem hic de lingua dicitur, id ſimiliter ad alia membra, ut oculos, manus, gulam &c. poteſt applicari.

Verſ. 27. Poſtquam religionem vanam hypocriticam, vitiis veræ pietati adverſis inquinatam, reprehendit, nunc docet quibus ex rebus potiſſimum velut ex effectis non vanis vera pietas agnoſci debeat.

Religio.] Id eſt cultus Dei, atque pietas. Intelligitur autem religionis praxis atque effectus, unde ea appareat.

Pura.] Id eſt ſincera ac munda, qualis eſſe debet.

Et impolluta.] Non inquinata & conſpurcata maculis, & labe turpi, ſicut veſtis honeſta incontaminata.

Apud Deum.] Id eſt coram oculis & conſpectu Dei Optimi Maximi, qui eſt ſupremus Dominus, ad quem debet ſpectare religio, eique ſeſe commendare, ita ut ipſi placeat, & apud eum aliquid valeat: atque ipſius exiſtimatione non humanâ, approbetur.

Et Patrem.] Vocula *&* hoc loco eſt expoſitiva: exponit enim quem intelligat per Deum, nempe eum qui eſt Pater: præcipue quidem Pater Jeſu Chriſti filii ſui unigeniti, ſed etiam Pater omnium ſuorum fidelium, qui filii ipſius vocantur: atque author veræ religionis. Simili ſenſu vocula *&* ponitur & alibi ſæpe. Ut 1 Cor. 15. 24. 2 Cor. xi. 31. Gal. 1. 5. Eph. 1. 3. 1 Theſſ. 1. 3. iij. 11. 1 Petr. 1. 3.

Sic de Chriſto ponuntur voces *Domini & Servatoris* 2 Petr. 3. 2, ubi ſenſus eſt, Domini qui eſt Servator.

Hæc eſt.] Id eſt in eo inter cætera potiſſimum conſiſtit, ex his maxime effectis agnoſcitur.

Viſitare.] Id eſt inviſendo, & cognoſcendo quid eis deſit & quo opus habeant, procurare ea quæ ipſis ſunt neceſſaria. Is enim eſt viſitationis effectus fructuoſus. Syrus Interpres hoc loco poſuit *curare*.

Pupillos.] Homines imbecillæ ætatis parentibus privatos: præſertim egenos, & ope indigentes, ut patet ex ſequentibus.

Et viduas.] Fœminas maritis privatas; quæ ſolent indigere conſilio & auxilio, & ſunt plerumque obnoxiæ injuriis. Tales pupillos & viduas defendi Deus præcepit, Eſa. 1. 17. Tales perſonas curavit Jobus vide cap. 31. 16, 17.

In

In afflictione eorum.] Maxime tunc cura talium eſt habenda quum affliguntur, & aliquid incommodi patiuntur, & maxime quum religionis cauſâ vexantur ab adverſariis, ut à miſeria liberentur.

Per ſpeciem iſtam & particularem effectum, ſignificat totum genus virtutis eximiæ nempe charitatis, ſine qua nihil valent cætera omnia. Vide 1 Cor. 13, quam qui præſtat, is Legem Dei implet, Rom. 13. vſ. 9. vide & 1 Tim. 1. 5.

Immaculatum.] Deſideratur conjunctio *&* quam aliqui addunt. Expoſito officio veræ religinnis ac pietatis erga alios homines: addit officium hominis erga ſeipſum.

Immaculatum ſeipſum ſervare à mundo.] Quia mundus iſte immundus, id eſt tum homines huic ſeculo ac rebus terrenis addicti, tum res quæ in hoc mundo vigent & pro bonis habentur, ſunt velut maculæ & labes quibus homines coram Deo contaminantur atque polluuntur per peccata, ideo hæc cavere debet quiſque veræ pietatis amator. Vigent autem in hoc mundo & apud homines hujus mundi obtinent locum, cupiditas carnis, cupiditas oculorum & faſtus vitæ; de quibus 1 Joh. 2. 16: ab horum effectis turpibus cum peccato conjunctis, ſicut & ab aliis vitiis quibus dediti ſunt homines hujus mundi, debet homo vere pius ac verus Chriſtianus abſtinere & ſtudioſe vitare ne eis commaculetur.

Servare ſeipſum.] Id eſt cuſtodire diligenter. Innuit hominem pietatis veræ ſtudioſum, ipſum operam impendere & in eo elaborare, ut ab iſtis maculis liber ſit. Vide & 1 Joh. 5. 18.

Indicat S. Jacobus non conſiſtere veram religionem Deo placentem vel in ritibus atque ceremoniis, vel in ſermonibus ſpecioſis pietatem quandam præ ſe ferentibus &c.

CAPUT II.

Verſ. 1. POſt admonitionem ad verbi divini auditionem ſeriam ac fructuoſam, cum operibus religionis ac pietatis veræ indicibus conjunctam, nunc dehortatur à vitio cum vera pietate pugnante, nempe à proſopolepſia, & pauperum præ divitibus contemtu.

Fratres mei.] Compellat eos ad quos ſcribit & quibus monita iſta proponit, appellatione blanda, charitatis erga eos indice. Ut ſupra cap. 1. verſ. 2. & 16. & 19.

Ne in proſopolepſia.] Vocula *in* ponitur pro *cum*, ut ſæpe. Vide inter alia Matth. 16. 27. Marc. 1. 23. Luc. 1. 17, 44. IV. 32, 36. XIV. 31. Act. 1. 3. V. 23. vij. 14. & alibi, vide ſupra cap. 1. 6.

Proſopolepſia Græca voce ſignificat perſonæ ſeu potius faciei acceptionem, per quam notatur reſpectus vitioſus qualitatum quarundam in hominibus ad rem & cauſam non facientium. Vide annot. ad Act. 10. 34.

Hanc Deus jam olim prohibuit, in judicando, ne quis propter talia quæ ſunt extra cauſam quia ea præ altero habet, magni æſtimetur & abſolvatur, alter autem qui eis caret, ſpernatur & damnetur immerito: ut reſpectu habito divitiarum, vel paupertatis. Vide Levit. 19. 15. Deut. 1. 17. Eadem reprehenditur Proverb. 24. 23. xxviij. 21. Sir. 42. 1. & Joh. 7. 24. Judæ 16. Non eſt quidem inconveniens ut debitus honor major præ aliis tribuatur aliquibus, ut in magiſtratu conſtitutis, & genitoribus, modo ne alii præſertim pii atque probi contemnantur & indigne tractentur.

Dicitur autem hic numero plurali *in proſopolepſiis*, quia ſunt plures ejuſmodi reſpectus, non tantum quod aliquis ſit dives vel pauper, ſed etiam quod bene veſtitus vel non, genere nobilis, vel ignobilis, civis vel peregrinus, formoſus vel deformis, eruditus vel ineruditus, cognatus aut amicus, vel ignotus & alienus &c. Aut etiam ideo pluraliter hoc enunciatur, quia ſunt ejuſdem peccati plures actus, ut Matth. 15. 19. Marc. 7. 21, 22. Rom. 13. 13. 1 Petr. cap. 2. 1.

Habete fidem.] Id eſt fidei profeſſionem, vel religionem. Nomen fidei ponitur interdum pro doctrina de fide ſeu religione Chriſtiana, ut Act. 6. 7. Rom. 16. 26. Gal. 1. 23. iij. 2, 5. Judæ 3. & 20.

Si fides plena viva ſalvifica intelligeretur, ea nullo modo conſiſteret cum proſopolepſia & contemtu pauperum, ſicut nec cum aliis peccatis. Sed fidei profeſſio poteſt aliquomodo haberi cum proſopolepſia: at nequaquam convenit ut ita habeatur: quia ſic religio non erit pura neque immaculata, qualis debet eſſe in iis qui Deo placere volunt, & qualis deſcripta eſt ſupra cap. 1. 27, ſed erit polluta & contaminata per iſtam maculam vitioſæ proſopolepſiæ.

Domini noſtri Jeſu Chriſti.] Indicat quam fidem intelligat, nempe quam Jeſus Chriſtus docuit, vel quæ doctrinæ Chriſti aſſentitur, aut quæ in Jeſu Chriſto collocatur. Ita fides Chriſti ponitur etiam Rom. 3. 22. Gal. 2. 16. Eph. 3. 12. De nomine Jeſu Chriſti videatur annotatio ſupra ad cap. 1. 1.

Addit ei epithetum *Domini noſtri*, quia Jeſum Deus fecit Dominum, Act. 2. 36. nempe cœleſtem: qui eſt Dominus omnium Act. 10. 36, qui in hoc & mortuus eſt, & reſurrexit atque revixit, ut & mortuis & vivis dominetur Rom. 14. 9. At peculiariter eſt Dominus eorum qui eum pro Domino ſuo agnoſcunt, quales ſunt Chriſtiani. Hinc ab Apoſtolis Chriſtianos alloquentibus ita deſcribitur, quod ſit Dominus noſter. Ut Act. 20. 21. Rom. 5. 1. 1 Cor. cap. 1. 2, 7, 8, 9, 10. 2 Cor. 1. 3. Gal. 1. 3. Eph. 1. 3. vj. 24. &c. 1 Petr. 1. 3. 2 Petr. 1. 14. iij. 18. & alibi. Huic igitur Domino noſtro ſervire, ejus præceptis obedire, eumque imitari debemus.

Gloriæ.] Hoc nomen poteſt referri ad *fidem*, ut intelligatur fides de gloria Jeſu Chriſti, quam poſt paſſiones ſuas eſt conſequutus, vide Luc. 24. 26. Nam gloriæ Chriſti quam ei poſt reſuſcitationem à mortuis Deus dedit, 1 Petr. 1. 21. Act. 3. 13, innititur tota religio Chriſtiana.

Sed potius videtur ita exponendum, ut ſit epithetum Chriſti, qui dicitur Dominus gloriæ, per Hebraiſmum, id eſt glorioſus; ſicut & 1 Cor. 2. 8. & Act. 7. 2, Deus Altiſſimus vocatur Deus gloriæ: & alibi Rex gloriæ Pſal. 24. 7. ſeqq.

Jeſus olim dum ad homines venit in carne pauper apparens & humilis, fuit à pleriſque contemtus, & ignominioſe tractatus, ſed poſtea eſt gloria & honore coronatus Heb. 2. 9. Itaque etiam ejus ſervi quamvis

pauperes

pauperes ſint in hoc mundo, quamvis viles appareant, tamen non ſunt contemnendi. Qui enim Jeſu Chriſti ſervus fidelis eſt, is erit ejus gloriæ particeps.

Verſ. 2. *Si enim.*] Moniti hujus rationem affert, indicans ſe cognoviſſe quod in Eccleſiis iſtorum obtineret iſte perſonarum delectus vitioſus: & deſcribens per hypotypoſin in quo is conſiſtat.

Ingrediatur in Synagogam veſtram.] Nomen Synagogæ Græcum ſignificat congregationem; quo nomine uſitate notantur conventus ſacri Judæorum, ut Matth. 4. 23. ix. 35, & alibi paſſim. Sed S. Jacobus ſcribit ad eos qui ex Judaiſmo ad Chriſtianiſmum acceſſerant; ergo hic Chriſtianorum Eccleſia ſeu cœtus vocatur Synagoga, ubi religionis exercendæ cauſâ congregabantur.

Vir aureum geſtans annulum vel *aureos annulos.*] Nam vox Græca compoſita, tam hoc quam illud notare poteſt, cum digiti vel digitorum connotatione. Apud Græcos & Romanos olim moris erat ut primum à Legatis deinde à Senatoribus & equitibus geſtarentur annuli, honoris & ornatus gratiâ, atque etiam ſigillandi cauſâ. Et quidem ſucceſſu temporis non tantum unus ſed plures in pluribus digitis circumferebantur: ut ex Seneca & Plinio patet.

In veſte ſplendida.] Sive candida, quæ ſignum lætitiæ, ſive alias materiæ & coloris fulgentis, ut purpurea.

Deſcribit hominem divitem, & divitias etiam cultu externo oſtentantem. Videtur autem loqui de homine non Chriſtiano: tum quod Chriſti ſervo modeſto non conveniat talis ornatus externus ſplendidus, ſuperbus atque luxurioſus, qui etiam fœminis, alioqui tali ornatui magis addictis, eſt interdictus 1 Tim. 2. 9. & 1 Petr. 3. 3, tum quod infra ℣. 6 & 7, in afferendis rationibus cur divites iſti non ſint præ aliis hominibus magnopere honorandi, deſcribantur ii à talibus moribus qui Chriſtianis adſcribi non poſſunt. De tali ergo homine hîc loquitur qui ex curioſitate cœtum Chriſtianum viſeret, ut quid ibi ageretur ac diceretur cognoſceret.

Ingrediatur autem & pauper.] Sive eodem tempore, ſive alio. Per pauperem iſtum intelligitur hic talis qui ſit ex numero Chriſtianorum; nam hunc contemnere multo gravius eſt peccatum; quod idcirco poſtea acriter reprehenditur & inter peccata capitalia recenſetur.

In ſordida veſte.] Vel ex materia vili confectâ, quamvis alias mundâ, vel jam lacerâ, aut etiam maculis aliquibus conſpurcatâ.

Verſ. 3. *Et inſpiciatis in eum qui fert veſtem ſplendidam.*] Ejus ſplendorem oculis objectum admirantes.

Et dicatis ei: Tu ſede hic pulchrè.] Indicatur exhibitio honoris per collocationem in loco honorato.

Et pauperi dicatis.] Vocula & ponitur hoc loco pro *ſed* vel *autem*, ut ſæpe.

Tu ſta illic.] Indicium contemtûs eſt jubere aliquem in conſeſſum venientem ſtare: præſertim in angulo aliquo à locis honoratis remoto.

Aut ſede hic ſub ſcabello meo.] Et is contemtus eſt non levis, ſi quis aliquem in loco infimo, ut ſub loco quem pedibus ſuis calcat, atque in terra vel pavimento non in ſedili jubeat aſſidere.

Verſ. 4. *Et.*] Vocula iſta conjunctionis copulativæ videtur hoc loco redundare, more Hebræo, ut Gen. 22. 20. xxix. 9, 13. Exod. 1. 16. xxxij. 34. Lev. 7. 20. Deut. 19. 17. xxx. 3. Matth. 15. 5. xxviij. ℣. 9. & alibi, vel poni pro *tunc*, ſicut Levit. 12. 8. Matth. 8. 4. Luc. 2. 28. Act. 8. 36. & alibi, vel ita ut cum antecedente connectat conſequens enunciati connexivi.

Non dijudicaſtis.] Id eſt annon dijudicaſtis? per negationem concepta interrogatio, valide affirmat, ſicut & infra ℣. 5 & 6 & 7. Verbum iſtud quod alias ſignificat dijudicare, hoc loco notat cum delectu & proſopolepſia de qua initio hujus capitis dictum eſt, diſcernere, unum alteri præferendo. Hoc ſenſu verbum iſtud ponitur Act. 15. 9, & nomen ab eo deductum Rom. 14. 1. Negatur autem hoc facere ſapientia deſuper veniens, infra cap. 3. 17.

Intelligitur hoc talis dijudicatio ſeu diſcriminis obſervatio, quæ fit immerito, ex affectu carnali; qualis non convenit piis Chriſtianis.

In vobiſipſis.] Id eſt apud vos ipſos. Ita *in* ſumitur pro *apud*, Luc. 16. 15. Act. 2. 29. xviij. 11. & alibi.

Et facti eſtis Judices cogitationum malarum.] Id eſt judices non recte ſed maligne judicantes, malas cogitationes habentes: ſeu mala cogitantes: per Hebraiſmum, ut Luc. 16. 8, œconomus injuſtitiæ, & ibidem verſ. 9, mammonas injuſtitiæ, & cap. 18. 6, judex injuſtitiæ, id eſt injuſtus.

Per cogitationes malas intelliguntur hoc loco cenſuræ vel ſententiæ decernentes, quæ fiunt contra æquum & bonum, ex judicio perverſo; nempe, ille qui divitiis abundat, quæ ex veſtitu ſplendido apparent, eſt honorandus, quia ſi gratiam exhibere velit, juvare poteſt, ſin autem offendatur, poteſt ulciſci atque nocere: iſte autem contra: poteſt ſecure contemni quia eſt inops atque egenus.

Tales pravas cogitationes inconvenientes, quibus homo non ex ſeipſo & dotibus internis, ſed ex rebus externis, ut veſtibus, & aliis ſimilibus æſtimatur, velut equus ex phaleris, merito viri ſapientes etiam inter Ethnicos reprehenderunt: multo magis Chriſtiani pii debent eas averſari: quia nec divitiæ faciunt aliquem honeſtum, ideoque honore dignum, nec paupertas facit quempiam inhoneſtum, ideoque honore indignum.

Verſ. 5. *Audite.*] Attentionem conciliare ſtudet ſermoni ſuo: & indicat ſe dicturum aliquid bene notandum.

Fratres mei dilecti.] Benevolentiam eorum captat iſta blanda compellatione, ut ſupra cap. 1. 16. & 19.

Nonne.] Proprie in textu Græco *non*, ſed quum ſit interrogatio, ſignificat *annon*, & per negationem valide affirmat, ut verſ. proxime præcedente.

Deus.] Ille rerum omnium Dominus ſupremus, cui nos ut ſervi ejus, accommodare noſmet debemus, cumque quantum poſſumus imitari.

Elegit.] Ex aliorum hominum numero, ut ſibi placentes, ad ſalutem æternam poſſidendam deſtinavit, ac nomina eorum in libro vitæ inſcripſit.

(R) *Pauperes*

Pauperes mundi hujus.] Qui reſpectu bonorum mundanorum ac terrenorum, ut pecuniarum aliarumque divitiarum ſunt egeni, atque inopes. Tales fuerunt plerique primi Chriſtiani, ut indicatur 1 Cor. 1. 26, 27, 28, viles & contemti apud homines hujus mundi: & ideo minus impedimenti habentes ad ſuſcipiendam religionem Chriſti, qui & ipſe in mundo pauper fuit, qui etiam miſſus eſt ad Euangelium pauperibus annunciandum. Vide Luc. 4. 18, utpote aptioribus ad viam arctam ineundam. Quum divites valde difficulter ingrediantur in regnum Dei, præſertim qui volunt diteſcere 1 Tim. 6. 9, & qui confidunt in divitiis Marc. 10. 24.

Divites in fide.] Egregie opponit paupertati iſtorum carnali, divitias ſpirituales, multo præſtantiores divitiis carnalibus.

Quoniam autem verbum eligendi hic ſumitur de ea electione qua ex numero vocatorum majore pauci eliguntur electione poſteriore atque firmiore, qui non tantum Euangelio ſibi prædicato aſſentiuntur, idque profitentur, ſed etiam ex ejus præſcripto ſeſe gerunt, ideo ſenſus erit *qui ſunt divites in fide.* Nam ut Joh. 1. 12 dicitur, de iis qui ſuſceperunt ſermonem illum, id eſt Chriſtum, quod eis credentibus in nomen ipſius dederit poteſtatem ſeu jus ut fiant filii Dei; nempe immortales & hæredes Dei in cœlo: Ita electio firmior ad vitam æternam in talibus locum habet qui jam ſunt divites in fide.

Hîc divitiæ ſpirituales collocantur *in fide:* per quam fidem hoc loco non intelligitur ſolus religioni Chriſtianæ adhibitus aſſenſus, vel profeſſio fidei ac religionis; nam talem habens Angelus Eccleſiæ Laodicenæ, qui ſibi videbatur dives, dicitur eſſe pauper, Apoc. 3. 17. Sed per fidem intelligenda eſt hîc fides viva, *efficax per charitatem*, quæ ſola valet in Chriſto Jeſu, ut dicit S. Paulus, Gal. 5. 6. Hæc fides quando ut bona arbor producit ex ſe fructus bonorum operum, tunc homines fiunt ſpiritualiter *divites, in operibus bonis*, ut dicitur 1 Tim. 6. 18. Eſt autem ipſa quoque iſta fides donum Dei, vide Eph. 2. 8. & Philip. 1. 29, quatenus Deus & occaſionem ac materiam ejus offert, & auxilium ad eam affert hominibus; non tamen otiantibus, ſed id quod ex ſua parte agere debent, agentibus.

Et hæredes regni.] Magnæ divitiæ ſpirituales ad quas Deus pauperes mundi probos admittit, conſiſtunt in fide vera; ſed majores adhuc ſunt eæ ad quas iſta fides acceſſum parat, nempe poſſeſſio atque hæreditas regni eximii. Ad quod regnum etiam ut ad fidem Deus eligit pauperes hujus mundi, eo modo atque ordine, ut ſi ſint vera fide divites, poſtea fiant ditiores poſſidendo iſtud regnum: & quidem poſſeſſione firma, hæreditaria.

Per nomen *regni* intelligitur hic regnum illud excellens, nempe regnum Dei, ſeu regnum cœleſte per quod denotatur felicitas illa eximia ſumma, fidelibus Dei deſtinata: quæ ita vocatur ob ſimilitudinem cum ſtatu regio, quo qui fruuntur abundare præ cæteris ſolent iis quæ bona cenſentur, ut divitiis, honore, & voluptatibus.

Hæc autem perfectiſſimo modo locum habent in cœlo, in vita æterna beatiſſima. Hoc regnum Dei aſſignatum eſt pro ſorte pauperibus, vide Luc. 6. 20. Quamvis autem omnes qui à Deo ex hoc mundo eliguntur ad gratiam fidei, eligantur etiam primo gradu ſimul ad gloriam regni cœleſtis conſequendam: tamen ita demum actu ipſo ad hujus regni hæreditatem admittentur, ſi in fide viva atque efficaci perſeverent.

Quod promiſit.] Nempe Deus per Jeſum Chriſtum, promiſſum regni iſtius ex gratia ſua conferendi dedit hominibus: quo promiſſo iſtius Regis cœleſtis, certitudo ſpei iſtius regni firmatur.

Diligentibus ipſum.] Non quibuſvis pauperibus, atque etiam fidem utcunque habentibus, regnum iſtud cœleſte à Deo promittitur, ſed tantum iis qui ipſum diligunt, ſub hac conditione. Quia Deus his qui ipſum diligunt miſericordiam exhibet Exod. 20. verſ. 6. Quid autem iſta dilectio Dei in ſe contineat, dictum eſt ſupra cap. 1. 12, ubi ſimilia verba habentur.

Quum ergo Deus pauperes potius ſibi elegerit, quam divites, hinc patet Deum non ſpectare divitias, neque ob eas homines æſtimare, neque ob paupertatem aliquos deſpicere; hinc vult inferre S. Jacobus, oportere ut Chriſtiani qui ſunt Dei filii, Deumque imitari debent, non honorent homines propter divitias, neque ſpernant propter paupertatem.

Verſ. 6. *Vos autem contumeliâ affeciſtis.*] In textu Græco proprie eſt *inhonoraſtis*, ſi ita Latine loqui liceret. Hujus contumeliæ & contemtus ſpecimen expreſſum eſt ſupra ℣ſ. 3.

Pauperem.] Intelligit non unicum individuum, ſed genus pauperum. Indicat eos hac in re Deo eſſe adverſatos, dum quos is honorat, ipſi honore ſpoliant, & contemtim tractant: quod facere eos qui ſe pro filiis Dei gerunt, eſt valde inconveniens.

Hæc verba debuiſſent addi verſui quinto: ut demum à ſequentibus verſus ſextus inchoaretur.

Nonne divites.] Aliam rationem cur divites impii non debeant à Chriſtianis honorari præ pauperibus, affert à divitum infidelium factis improbis atque nefariis.

Potentiâ opprimunt vos.] Quia iſti de quibus loquitur divites, fidem in Chriſtum non tenent, ideo Chriſtianos ſolent vexare & tyrannice tractare, eos variis modis affligentes, ac perſequentes: nempe ut eos vel facultatibus ſpolient, vel in exſilium pellant, vel etiam verberibus ac cædibus in eos ſæviant: potentiâ ſuâ non in id à Deo ipſis conceſſâ abutentes, ita factum eſt Chriſti diſcipulis Act. 13. 50 & alibi. Talem divitum improbitatem in pauperes, deſcripſit etiam Siracides cap. 13. præſertim verſ. 3, 5, 6. & 21, 22.

Et ipſi trahunt vos in judicia.] Non tantum ipſi vos vi opprimere conantur, quantum poſſunt, ſed etiam ad conſeſſus judicum vel Judæorum vel Ethnicorum vos in jus rapiunt, litem intentantes, quamvis immeritis. Sicut Act. 16. 19, 20, ut juris prætextu vos affligant.

Verſ. 7. *Nonne ipſi blaſphemant.*] Id eſt probroſis & contumelioſis verbis afficere ſolent. Non eſt neceſſe ut à verborum proprietate diſcedendo exponatur, occaſionem blaſphemandi aliis præbent. Nam hic loquitur de divitibus non Chriſtianis: ut indicatum

catum ſupra ad verſ. 2. *Bonum.*] Præclarum atque eximium, non probris & contumeliis, ſed laudibus dignum.

Nomen invocatum ſuper vos.] Nempe nomen Jeſu Chriſti, à quo vos vocamini ſeu denominamini, Chriſtiani. Ita Jacobus ſeu Iſraël, dum filiis Joſephi filii ſui benediceret, dixit: *Vocetur in eis nomen meum* Gen. 48. 16, quod ſignificat vocentur à nomine meo: ſcilicet ut dicantur Iſraëlitæ. Sic Eſa. 4. verſ. 1, mulieres dicunt viro: *Invocetur nomen tuum ſuper nos*, id eſt vocemur à nomine tuo, uxores tuæ. Et Jer. 25, 29, de Jeroſolyma dicitur, quod hæc ſit *civitas ſuper quam eſt invocatum nomen Dei*, id eſt quod à Deo Jehova ſit denominata civitas Dei Jehovæ.

Ergo nomen Chriſti illius uncti à Deo in Regem populi divini, à quo ejus confeſſores & ſectatores Chriſtiani vocantur, iſti divites, Chriſtianiſmum ſpernentes, blaſphemabant, Chriſtum velut ſeductorem & impoſtorem traducentes atque exſecrantes. Iodicat igitur Jacobus Apoſtolus, iſtos divites quamvis in hoc mundo inſignes, non eſſe dignos qui à Chriſtianis magnopere honorentur præ aliis hominibus, quum ſint tum Chriſtianorum oppreſſores, tum Chriſti ipſius Domini eorum, hoſtes.

Verſ. 8. *Si quidem legem perficitis.*] Id eſt præſtatis atque impletis ſeu obſervatis prout poteſtis: nempe ſi reſpectu ad legem de diligendo proximo latam, habito, id facitis, quod hominem divitem quamvis extraneum, imo vobis quantum ad religionem attinet inimicum, honoratis: Vel ſi hominem pauperem quamvis loco honorato non collocetis, tamen alioqui diligitis.

Legem regiam ſeu *regalem.*] Ita vocat mandatum Dei de charitate erga proximum, vel quia præter cæteras Dei leges, Chriſtus Rex noſter cœleſtis à Deo conſtitutus, iſtam de charitate legem præcipue commendavit Matth. 22. 39, 40. Marc. 12. 31, eamque ad perfectionem deductam, mandatum ſuum novum vocavit Joh. 13. 34. & xv. 12, unde etiam lex Chriſti vocatur Gal. 6. 2, vel potius quia lex iſta charitatis ipſa per ſe eſt excellens, ita ut ſuper alias leges regnum obtineat, & eas regat, præſcribens eis modum ſecundum quem debeant obſervari. Vide 1 Tim. 1. 5.

Secundum Scripturam.] Nempe ſacram, à Deo inſpiratam 2 Tim. 3. 16, quam primum Moſes velut Dei amanuenſis conſcripſit, & poſt eum alii viri Dei ſancti. Ita ſimpliciter & abſolute Scripturæ nomine poſito intelligi ſolent Sacræ Literæ, quia inter omnia ſcripta excellunt.

Diliges proximum tuum, ſicut teipſum.] Verba iſta juſſu Dei ſcripta ſunt à Moſe, Levit. 19. 18.

Diligere eſt amore benevolentiæ aliquem proſequi, ita ut quæ ei grata ſunt facere velis.

Proximus.] Apud Moſen intelligebatur frater, ſeu filius ejuſdem populi, ut in loco proxime citato vocatur. At ſub Chriſti Euangelio ſublato diſcrimine & delectu populorum atque nationum, quivis homo homini proximus eſſe cenſetur Luc. 10. 30, 33, 36, 37, ut proximus & alter pro eodem ſumatur Rom. 13. 8, 9, & ob idipſum quia eſt proximus, diligendus eſt.

Sicut teipſum.] Quilibet ſeipſum naturæ inſtinctu amat, & quæ bona videntur ſibi procurat: jubet autem Deus, ut ea quæ quiſque ſibiipſi fieri vult, etiam aliis hominibus, quamvis non omnino æqualiter; nam norma & menſura dilectionis erga alios, eſt dilectio erga ſeipſum, ut maxime ſibi proximum; tamen ſimiliter, ſimili modo & affectu faciat. Vide Tob. 4. 16. Matth. 7. 12. Luc. 6. 31.

Vocula *ſicut* non ſemper æqualitatem omnino dam, ſed ſæpe ſimilitudinem tantum ſignificat, ut Matth. 5. 48. Joh. 17. 18, 22, 23. xx. 21. Eph. 5. 22. 1 Joh. 3. 3, 7.

Bene facitis.] Commendat id & approbat S. Jacobus, ſi iſti ad quos ſcribit, legem divinam de charitate erga proximum impleant, & ſi eam reſpiciant in eo quod faciunt, eos *benè*, id eſt recte atque ut decet & oportet, facere dicit: indicat ſi ita fiat, id eſſe non reprehendendum, ſed laudandum.

Verſ. 9. *Si autem.*] Non categorice aſſeverat eos hoc quod hîc notat vitium committere, ſed loquitur hypotheticè, ſub conditione.

Perſonam vel *perſonas accipitis.*] Id eſt habetis delectum perſonarum propter qualitates ad rem non pertinentes, ut eos quibus adſunt aliqua externa, ſicut divitiæ, honoretis ob illa, alios autem quia eis talia deſunt, ut pauperes, contemnatis: de quo vitio dictum eſt ſupra ad verſ. 1.

Peccatum operamini.] Facitis tranſgreſſionem legis divinæ, valde inhoneſtam atque inconvenientem, contra debitam proximi charitatem.

Redargutí à lege.] Ipſa lex Dei Moſaica contra quam hoc committitis, quam obſervare deberetis, vos peccati reos eſſe oſtendit. Hæc enim expreſſe vetat proſopolepſiam Lev. 19. 15. Deut. 1. 17. Hîc legi tribuitur actio talis qualis proprie non convenit niſi perſonæ. Multo magis autem lex Chriſti id quod pugnat cum charitate, damnat, 1 Joh. 3. 10, 14, 15. At talis proſopolepſia valde repugnat charitati.

Ut tranſgreſſores.] Qui velut lineas & terminos ac fines certos actionum, in lege deſignatos, tranſitis, & ſic legem Dei violatis, ideoque merito damnationi atque pœnæ obnoxii eſtis.

Verſ. 10. *Quiſquis enim* &c.] Occurrit objectioni: ne quis dicat, etſi unum peccatum contra legem committamus, tamen non ideo damnabimur, quando alioqui cætera legis mandata plura obſervamus. Dicit hoc non juvare tales, nec excuſare, vel à reatu liberare.

Totam legem.] Id eſt alia omnia legis præcepta, præter hoc quod mox excipitur.

Servaverit.] Servare legem, eſt id quod lex jubet facto ipſo præſtare.

Impingat autem.] Eſt metaphora, ſumta ab eo quando quis ambulans, ad aliquid pedem offendit, & labitur. Ita fit in via pietatis, quando quis officium non facit, ſed delinquit ac peccat; nempe voluntariè; non per ignorantiam aut imbecillitatem humanam, ſed deditâ operâ, per malitiam atque contumaciam.

In uno.] Id eſt in una re ad legem pertinente, uno præcepto non obſervato, nempe ex capitalibus, qualium exempla verſu ſequente afferuntur.

Factus eſt omnium reus.] Id eſt æque erit obnoxius

maledictioni Dei, & damnationi, atque pœnæ, ac ſi omnia præcepta violaſſet. Nam ob unamquamque legis partem violatam, decernebatur maledictio, vide Deut. 27. 15, 16. & ſeqq. & univerſaliter pronunciatum eſt, maledictum ſeu exſecrabilem eſſe eum qui non manſerit in verbis legis ut faciat ea, ibid. verſ. 26, & quidem, ut additur Gal. 3. 10, *in omnibus* ſecundum ſenſum in Græca Veteris Fœderis interpretatione expreſſum. Omnis tranſgreſſio & inobedientia accipiebat juſtam retributionem Heb. 2. 2. Id eſt pœnam: & quidem in gravioribus capitalem, ut morte dira tranſgreſſor talis afficeretur.

Verſ. 11. *Qui enim dixit.*] Id eſt juſſit atque præcepit: ita enim verbum dicendi interdum ſumitur, ut Pſal. 33. 9. Job. 9. 7. Loquitur autem hic de Deo, legis per Moſen latæ authore. Ratio additur ejus quod proxime dictum.

Ne mœcheris.] Affert ex Decalogo præceptum ſeptimum de adulterio interdicto, Exod. 20. 14. & Deut. 5. 18.

Dixit &c.] Vel etiam. Idem ille mandavit pariter.

Ne occidas.] Præceptum Decalogi ſextum, vetans cædem hominis Exod. 20. 13. & Deut. 5. 17. Tam hoc quam illud ab eodem authore Deo eſt interdictum atque vetitum, & tam hoc quam illud ſi quis violet, pœna ei eſt conſtituta.

Si autem non mœcheris.] Non committas adulterium, & cum aliena conjuge concubitum.

Occidas autem.] Et interim hominem interficias, vitâ ei violenter ademtâ.

Factus es tranſgreſſor legis.] Peccaſti contra legem Dei, dum hoc præceptum ejus violaſti, perinde ac ſi illud alterum violaſſes. Utrumque iſtorum pœna mortis puniebatur.

Indicat S. Jacobus ut ℣ſ. 10 innuerat pariter puniendum eſſe eum qui vel contra unum præceptum Dei peccet ultro, ac in iſto peccato maneat, quam ſi contra omnia peccaſſet. Cujus rei ratio eſt quod is qui quum ſciat aut ſcire debeat Deum iſta præcepta mandaviſſe & ſanxiſſe, cum comminatione pœnæ in tranſgreſſorem, tamen aliquod eorum ſciens volens tranſgreditur, is ſpernit iſtum Legiſlatorem Deum atque ejus authoritatem vilipendit. Sicut igitur in uno præcepto eum contemnit, ita etiam ſi libeat, & ſi occaſio offeratur, in altero quoque ejuſdem præcepto violando eundem pariter contemnere eſt paratus. Omnia quippe præcepta unius à Legiſlatore profectæ authoritatis vinculo colligantur: hoc ſemel per unius præcepti violationem diſſoluto, etiam omnia quæ eodem continentur, diſſolvuntur.

Verſ. 12. *Ita loquimini.*] Tractationem de proſopoiepſiæ vitio concludens, addit monitum quomodo ſe gerere debeant erga proximos; (quanquam id monitum etiam latius patet) ne ob legum divinarum tranſgreſſionem ſevere judicentur. Et ita quæ de lege Moſis proxime dixit, ad Euangelium, & ad id quod ſub eo eſt judicium, accommodat.

Loquimini.] Quia ſupra ℣ſ. 3, indicavit loquelas ſeu ſermones iſtorum non rectos, diviti adulantes, pauperem autem contemnentes, ideo tales & his ſimiles ſermones vetat, & ut aliter prout decet honeſte loquantur, monet.

Et ita facite.] Tum dicta tum etiam facta & opera Chriſtianorum ſunt caute moderanda, ſecundum præcepta Dei & Chriſti.

Ut per legem libertatis judicandi.] Indicat Chriſtianos de dictis & factis ſuis eſſe judicandos nempe à Deo per Chriſtum num bene vel male egerint, vide Act. 17. 31. Rom. 14. 10. 2 Cor. 5. 10. Idque judicium futurum eſſe *per legem* ſeu ſecundum legem. Omne enim judicium juſtum debet ad legem aliquam ut normam ac regulam accommodari.

Sed memorat hîc *legem libertatis* quo indicat judicium iſtud de Chriſtianis & eorum factis ferendum eſſe non ſecundum legem Moſis, quæ erat lex ſervilis, ita cum hominibus agens ſicut cum ſervis & mancipiis, præſcribens eis mandata gravia maxima ex parte ad ſervitium externum & carnale pertinentia, ſub qua lege homines erant quoque ſervi peccati; ſed ſecundum aliam legem quæ eſt lex libertatis, nempe ſub Euangelio Chriſti, de quo vide ſupra cap. 1. 25. & Rom. 2. 16. Sub hac lege Euangelii Chriſti non tantum non habetur ullum diſcrimen perſonarum, ut reſpectu ejus quod alter ſit dives alter pauper, ſed æqualiter omnes judicantur: verum etiam Chriſtiani ſunt per iſtam legem ſpiritualem ac vitalem in Chriſto Jeſu liberati à lege peccati & mortis Rom. 8. 2, cujus legis liberæ ſpiritu qui reguntur ut filii Dei Rom. 8. 14, 15, non ſecundum carnem ambulare, ſed ut filios Dei liberos decet ultro ut homines ingenui voluntatem Dei facere debent. Et quamvis ſint ad libertatem vocati, tamen libertatem iſtam debent non convertere in occaſionem carni ad peccandum, ſed debent per charitatem ſervire alii aliis Gal. 5. 13: ne libertas degeneret in licentiam inconvenientem. Etſi non ſub lege ſervili ſunt Chriſtiani ſed ſub libertate gratioſa, tamen non oportet eos opinari ſe eſſe exleges ſeu omnibus omnino legibus ſolutos: nam & iſta ſub qua ſunt gratia Euangelica, eſt lex quædam, quamvis lex libertatis. Imo qui legem iſtam non ſervilem ſed liberalem, obſervatu non ita gravem, non obſervaverit, violaverit, tanto magis judicium ſeverum meretur.

Verſ. 13. *Nam judicium.*] Quia proxime mentionem fecit de judicio quo Chriſtiani ſunt judicandi, & monuit ut hoc judicium reſpicientes convenienter ſuæ vocationi ſeſe gererent, ideo nunc porro id confirmat & explicat, oſtendens iſtius judicii erga diverſos homines diverſa imo contraria effecta.

Judicium autem ſumitur ſimul pro eo quod judicii conſequens eſſe ſolet, nempe pro decreto à judice ferendo, & quidem pro decreto condemnatorio ſeu pro ipſa condemnatione eorum qui contra legem atque contra jus peccant.

Immiſericorditer ſeu *abſque miſericordia*, ſcilicet erit.] Id eſt ſeveræ condemnationis pronunciatio & ejuſdem exſequutio horrenda peragetur, à Deo per Chriſtum judicem, & per angelos ejus miniſtros.

Ei qui non fecerit miſericordiam.] Miſericordia, alias eſt affectus quo quis ægritudine animi afficitur ex opinione miſeriæ quam aliquis immerito patitur: ſed non raro ponitur pro effectu ſuo, id eſt pro beneficentia erga egentes exercita. Ut Geneſ. 19. 19. xxiv. 12. Matth. 5. 7. ix. 13. xxiij. 23 & alibi. Etiam hic intelligitur de præſtatione operum charitatis:

quæ

Digitized by Google

quæ neglexerunt iſti qui per proſopolepſiam pauperes contemnebant. Tales qui opera charitatis ac miſericordiæ neglexerint, olim in judicio damnandos & graviter puniendos, docuit ipſe Chriſtus, Matth. 25.41,42,43. ut & Matth. 18.35. Id enim tales merentur, ut ſicut ipſi cum aliis proximis ſuis agunt, charitatem eis debitam non exhibentes, ita etiam cum ipſis agatur.

Et.] Vocula iſta copulativa, hoc loco ſumitur pro adverſativa, *ſed:* ſic ut inter alia Mat. 23.37. *& noluiſtis* Marc. 7.24. *Et non potuit latere* Act. 10.28. 2 Cor. 4.7. xij.9. Hebr. 10.38. Nam ei quod proxime dixit de immiſericordiæ effectu noxio, hic affert contrarium, de miſericordiæ effectu utili, per antitheſin.

Contra gloriatur miſericordia.] Et loquutio impropria, quando miſericordiæ quæ non eſt perſona tribuitur actio talis qualis perſonæ convenit, nempe gloriari. Sed miſericordia hoc loco per metonymiam adjuncti ponitur pro homine miſericorde. Is ergo quando opera charitatis exercuit erga proximos, qualia memorantur, Mat. 25.35,36.

Gloriatur contra judicium.] Per judicium hic etiam intelligitur decretum condemnatorium à Deo per Chriſtum pronunciandum adverſus impios, cum pœna conſequente, ut paulo ante dictum. Contra id judicium velut contra adverſarium gloriatur miſericordia, id eſt homo qui miſericordiæ opera præſtitit, eatenus quatenus pœnas quas Deus immiſericordibus ſe inflicturum minatur, ipſe non metuit, ſolante eum conſcientia; imo tunc quando ii qui miſericordiæ opera neglexerunt, condemnati punientur, ille à damnatione & à pœna liber, evadet, atque gaudebit: propter promiſſum Chriſti Matth. 25.34. in ſe impletum. Vide etiam 1 Joh. 4.17.

Verſ. 14. Quia ſuperius verſu hujus capitis primo, loquutus eſt S. Jacobus de iſtis qui fidem in Dominum Jeſum Chriſtum ita habebant, ot ſimul cum ea haberent vitium proſopolepſiæ, atque hominibus pauperibus non exhiberent debitam charitatem, & quia proxime de miſericordiæ operibus ſermonem inſtituit; ideo hic porro de fide & operibus agit, ac docet fidem abſque operibus nihil prodeſſe. Occurrit objectioni; nam poterant iſti dicere, ſufficere ſibi quod fidem veram in Chriſtum ſuſceperint, per hanc fidem ſe gratiam Dei & ſalutem eſſe conſequuturos. Id hic refellit.

Quæ utilitas? ſcilicet eſt.] Interrogatio iſta habet vim negationis, ut ſupra ℣ſ. 6 & 7. Indicat nullam eſſe ex eo utilitatem nullum commodum: propter quæ tamen homines prudentes omnia agere convenit. Intelligitur autem utilitas ſpiritualis, ad ſalutem, de qua mox hoc ipſo verſu, id declarans, loquitur.

Fratres mei.] De hac compellatione amica, vide ſupra cap. 1.16.19. & 2.5. ſubinde eam addit monitis præſertim cum reprehenſione conjunctis, ac proinde aliquomodo amaris ſed ſalutaribus, ut indicet ſe quæ dicit ex fraterna erga ipſos charitate, eorum boni cauſa dicere.

Si fidem dicat quis [*ſe*] *habere.*] Per *fidem* hic intelligitur perſuaſio de eo quod quæ in Dei verbo continentur ſint vera: & quia ad Chriſtianos ſermo eſt, notatur aſſenſus doctrinæ Chriſti omnibuſque ejus Articulis adhibitus, cum ejus profeſſione.

Dicat quis ſe habere.] Id de ſe prædicet & jactet, atque inde glorietur, ut de re bona, ac Deo placente. Et ſane res bona & Deo placens eſt habere iſtam fidem, ſed non ſufficiens, niſi quis habeat ſimul etiam ea quæ hanc fidem comitari debent, de quibus ſtatim. Non eſt ea vis in verbo *dicat*, ut intelligatur aliquis tantum ore fidem jactare, atque profiteri ſed falſo, ita ut eam reipſa non habeat. Nam etiamſi habeat talem fidem quæ conſiſtit in aſſenſu doctrinæ Chriſti ut veræ adhibito, ſi non progrediatur ad opera bona, de quibus ſtatim additur, hoc ei nihil proderit.

Opera autem non habeat.] Nempe opera non quælibet ſed bona, ſeu actiones honeſtas, Deo & Chriſto placentes, ab eo in verbo ipſius præſcriptas: quæ ex fide vera ut ex arbore bona fructus boni produci debent.

Num poteſt illa fides ſalvare eum?] Etiam hæc interrogatio habet vim negationis: ſicut hujus verſus initio. Senſus eſt, non poteſt &c.

Illa, fides.] Articulus Græcus præfixus indicat intelligi eam fidem de qua antea dictum, quæ non habet annexa ſibi opera bona.

Salvare ſeu *ſervare.*] Id eſt conciliare liberationem ab exitio extremo, & conſequutionem ſummi boni, nempe vitæ æternæ. Vide ſupra cap. 1. verſ. 21. Nam alias ſolus Deus ſervat per Jeſum Chriſtum filium ſuum Servatorem noſtrum. Sed dicuntur interdum ſervare iſta quæ ſunt media ad ſervandum. Chriſtus ſæpe iis qui quum ægri eſſent liberationem ex ægritudine ab eo petebant, dixit *fides tua te ſervavit.* Sed per fidem intelligebat perſuaſionem firmam de ejus potentia atque bonitate: & ſervationem accipiebat de illa quam iſti poſcebant à morbis liberatione. Vide Matt. 9.22. Marc. 10.52. Luc. 17. 19. Quanquam Luc. 7.50. ſimilia verba uſurpavit de fide remiſſionis peccatorum præteritorum, atque à pœnis eorum, liberationis, ſed de fide tali quæ fiduciam firmam denotat, quæque fuit comitata bonis operibus charitatis, ut ibidem patet. Ibi ergo etiam ſervatio ſeu ſalus intelligitur de ea quæ eſt à pœna peccatis aſſignata id eſt à morte æterna, liberatio.

„Ad iſtud verbum *ſervare* annotavit recte Piſcator, in Scholiis, & per conſequens juſtificare, coram Deo, loquitur ergo deinceps Jacobus de juſtificatione hominis coram Deo. Hæc ille.

Quamvis autem Paulus Apoſtolus gentium, doceat homines ſub Euangelio ac Novo Fœdere per Chriſtum juſticari ex fide abſque operibus, in Epiſtolis ad Romanos, & ad Galatas; tamen obſervandum eſt, primo Paulum ibi adverſus Judæos & judaizantes Legem Moſis ejuſque obſervationem ut neceſſariam inter Chriſtianos ex gentibus converſos, urgentes, diſputare.

Deinde Paulum non de omnibus omnino operibus à juſtificatione excludendis loqui, ſed de *operibus legis*, nempe illius per Moſen traditæ. Vide Rom. 3.28. Gal. 2.16. Et opera legis eum intelligere talia qualia ſub lege Moſaica requirebantur ſi quis ex iis juſtificari vellet, nempe opera perfecta plena & perpetua, abſque ullo delicto, & meritoria

gratiam Dei excludentia, non autem opera Euangelica ex fide in Chriſtum manantia. Præterea loqui Paulum de juſtificationis initio, quando quis fidem in Chriſtum ſuſcipit: incluſo propoſito obedientiæ: non autem de eo quo juſtificatio iſta poſt fidem ſuſceptam conſummatur, & ſalutis effectu ipſi dandæ certitudo completur. Recte etiam Auguſtinus, in Quæſtionib. 83. quæſtione 76. agnovit: Non eſſe ſibi contrarias iſtorum duorum Apoſtolorum Pauli & Jacobi ſententias, de fide & operibus; quia ille dicit de operibus quæ fidem præcedunt, iſte de iis quæ fidem ſequuntur, ſicut etiam ipſe Paulus multis locis oſtendit. Denique notandum eſt, Paulum fidem intelligere non eam quæ tantum verbis Dei ut veris aſſenſum præbeat, & ultra non progrediatur: ſed talem fidem cujus ope homines in novitate vitæ ambulent, ac peccato mortui, Deo vivant, & membra ſua exhibeant arma juſtitiæ Deo, ut non ſecundum carnem ambulent, ſed ſecundum ſpiritum, ut ſpiritu actiones carnis mortificent, ſi vivere velint. Vide Rom. 6. 4, 6, 11, 13. viij. 1, 4, 13. Et talem fidem in Chriſto ſolummodo valere, (nempe ad ſalutem) quæ ſit efficax per charitatem Gal. 5. 6, quod ipſum alibi declarat per obſervationem mandatorum Dei 1 Cor. 7. 19. Et docet pietatem (quæ certe abſque operibus bonis non eſt) eſſe ad omnia utilem, ac habere promiſſionem vitæ non tantum præſentis ſed & futuræ 1 Tim. 4. 8. Et bonis operibus eſſe ſtudendum, quia ſunt bona & hominibus utilia, id eſt ſalutaria Tim. 3. 8. His bene expenſis, facile eſt intelligere Paulum & Jacobum non diſcordare. Obſervandum tamen eſt Jacobi dictum intelligendum eſſe de eo homine qui poſt ſuſceptam fidem habet tempus ad opera bona actu exſequenda. Nam alioqui ſi talis temporis defectu impeditus ad opera non progrederetur, abſque ſua culpa, ut ſi mox moreretur, is per fidem operari paratam ſeu bonis operibus fœtam quamvis ea nondum parientem, à Deo cor & animum ejus ſpectante ſervaretur.

Verſ. 15. Fidei operibus deſtitutæ inutilitatem porro declaraturus, affert ſimilitudinem de charitate erga proximum non efficaci, ideoque inutili.

Si autem, vel quodſi, *frater.*] Id eſt vir ejuſdem religionis Chriſtianæ conſors, ejuſdem Dei Patris cœleſtis filius, ejuſdem ſocietatis in corpore Chriſti, membrum.

Aut ſoror.] Fœmina, ſimiliter Chriſtiana, ejuſdem Dei Patris filia: quibus proinde ob tam arctam amicitiam ſpiritualem, debet charitas non vulgaris exhiberi.

Nudi exiſtant.] Carentes veſtitu commodo, quo corpus ſuum tegant. Interdum nudi ſumuntur pro male veſtitis, nec ſatis contra aëris injurias tectis. Ut 1 Sam. 19. 24. Eſa. 20. 2. 2 Cor. xi. 27.

Et.] Quædam exemplaria habent *aut.* Poteſt fieri ut quis non utroque hic memorato defectu afficiatur, ſed tantum alterutro: quanquam etiam utrumque egenos mendicos afficere ſolet.

Deſtituti fuerint quotidiano victu.] Prius memoravit eos qui indigent amictu, nunc eos memorat qui egent & carent victu neceſſario, quo homines opus habent quotidie ad vitam hanc mortalem ſuſtentandam. Tales autem qui præſertim non ſua culpa in egeſtatem miſeram atque defectum victûs & amictûs incidunt, præcipue ſi ſint fideles ſervi Chriſti, juſtum eſt & charitatis debitæ officium, ut ab iis Chriſtianis qui eos juvare poſſunt, juventur, atque è miſeria liberentur. Vide Luc. 3. 11. & 1 Joh. 3. ℣. 17. Qui talibus benefacit velut membris Chriſti, is ipſi Chriſto benefacere cenſetur. Matth. 25. 35, 36, 40. & contra 42, 43, 45.

Verſ. 16. *Dicat autem aliquis eis ex vobis.*] Introducit quempiam ex iſtis qui charitatem verbis non rebus teſtantur egentibus.

Abite in pace.] Formula Hebræorum uſitata dimittendi cum valedictione. Ut 1 Sam. 1. 17. xxv. 35. Marc. 5. 34. Luc. 7. 50. Velut ſi quis dicat, Deus vobis ſit propitius, vel adjuvet vos.

Caleſcite.] Seu caleſiatis nudi ſitis, ut dictum eſt verſ. proxime præcedente, id eſt male veſtiti, nec muniti contra frigoris injurias, opto vobis ut alicubi per tegumenta ac veſtimenta, data à quopiam, calorem acquiratis, quo reſocillemini.

Et ſaturamini.] Quum deſtituti ſitis victu, ut ſupra dictum, opto, ut vobis ab aliquo alio detur cibus, quo ſamem pellatis, ac vires corporis reficiatis. Hæc verba non dici eo ſenſu quaſi is qui hæc dicere introducitur optet eos à ſe ac ſuo beneficio ut calefieri, ita & ſaturari, apparet ex mox ſequentibus.

Non detis autem eis quæ neceſſaria [*ſunt*] *corpori.*] Ut victum, & amictum, quibus opus eſt ad corpus iſtud mortale ſuſtentandum, Matth. 6. 26. 1 Tim. cap. 6. 8.

Quæ [*erit*] *utilitas?*] Iſta cujuſdam charitatis ac ſavoris conteſtatio, verbalis non realis, non ſolum iſtis egenis nihil proderit, ſed etiam iſti qui eam verbis tantum declarat non factis: quod magis ad ſcopum Jacobi hic propoſitum facit, vide ſupra ℣. 14. Significat talem charitatis declarationem, nec laudem humanitatis ac beneficentiæ, nec remunerationem charitati promiſſam à Deo afferre: quoniam iſta non eſt ſolida ac ſincera charitas, utpote quæ ſit tantum ſermone & linguâ, non etiam opere ſicut deberet, vide 1 Joh. 3. 17, 18. Et tamen etiam hodie non pauci quamvis divites, dum homines egeni eleemoſynam ſeu ſtipem ab eis precario rogant, ſimiliter eos amicis dictis non autem factis proſequi atque opis vacuos dimittere non erubeſcunt.

Verſ. 17. *Ita & vel etiam.*] Hæc verba indicant, ea quæ duobus verſibus proxime præcedentibus dicta ſunt, allata eſſe tantum eo fine ut propoſitus ſermo de fide abſque operibus, per comparationem ac ſimilitudinem, charitatis cujuſdam verbalis abſque effectu reali, declaretur atque illuſtretur: quod nempe tam illa quam iſta ſit inanis.

Fides ſi non opera habeat.] De quali fide dictum ſupra ℣. 14.

Mortua eſt per ſe.] Id eſt ſi tantum in veritati aſſentiendo, eamque profitendo conſiſtat, interim autem non ſit operoſa ſeu bona opera ſibi adjuncta non habeat, eſt inſtar trunci aut cadaveris: id eſt nihil omnino valet ad id ut conferat quidpiam ad vitam æternam ac ſalutem ex Dei gratia obtinendam. Vide dicta ſupra ad ℣. 14.

Verſ. 18. *Sed dicet quis.*] Hæc verba quamvis per

per modum objectionis proponi videantur, tamen non continent revera contra ea quæ antea dicta ſunt objectionem: nam id ex verbis ſubſequentibus elici non poteſt. Affertur hic nova confutatio iſtius hominis qui de fide deſtituta operibus fruſtra gaudet aut gloriatur. Quaſi dicat; Imo poteſt quis Chriſtianus pius, jure merito tali homini ut eum confutet ita dicere.

Tu, fidem habes.] Id eſt profiteris te habere, ita ut etiam tibi perſuadeas te ob iſtam fidem Deo placere, ejuſque gratiam eſſe conſequuturum.

Et ego, id eſt ego autem, *opera habeo.*] Nempe bona, qualia fidelibus Chriſti ſunt præſcripta, ut efficiantur.

Oſtende mihi fidem tuam.] Id eſt proba & confirma evidenter te fidem ſalvificam qualis in Chriſtiano fideli requiritur, habere.

Ex operibus tuis.] Id eſt profer & exhibe opera qualia facis, ut ex eis cognoſcatur fides tua qualis ſit; utrum plene bona & ſalutaris, annon? ſicut ex fructibus arbor cognoſci ſolet: quum arbor bona bonos fructus proferat, malos autem mala, Matth. 7. 17, 18. Quum igitur tu non facias opera bona, hinc apparet te fidem vere & plene bonam non habere.

Aliqua exemplaria Græca hoc loco pro iſtis vocibus *ex operibus tuis*, habent *ſine operibus tuis*. Hæc lectio videtur huic loco eſſe convenientior: quia ſuperius dictum eſt de fide tali quæ eſt abſque operibus, ſeu quæ non habet adjuncta ſibi opera bona verſ. 14 & 17, & quia id requirit antitheſis ſequentium. Quanquam utriuſque lectionis ſenſus eodem redit. Nam & prior innuit illum hominem non poſſe fidem ſuam oſtendere ex operibus ſuis, proinde idem valet ac ſi dicatur, illum opera bona non habere.

Et ego.] Id eſt ego autem, contra, (nam vox *&* hic ſumitur pro *ſed*, ut ſupra verſ. 13.

Oſtendam tibi ex operibus meis fidem meam.] Quum reipſa poſſim monſtrare me opera bona pia qualia Deus requirit, Euangelio Chriſti conformia, exercere, inde tibi probabo me fidem veram in Deum & in Chriſtum habere; ex effectis cauſam à qua ea manant demonſtrabo. Quum enim fidei veræ ſumma ſit, *credere quod Deus ſit, & quod ſit remunerator eorum qui ipſum quærunt* Hebr. XI. 6, id eſt obediendo ei & quæ ipſi placent faciendo, favorem ejus ambiunt, ex tali fide cum fiducia juncta, bonorum operum fructus neceſſario producuntur. Itaque qui bona opera reſpectu Dei habito facit, eum fidem bonam habere neceſſe eſt.

Et quum Chriſtianæ fidei vis in eo conſiſtat ut quis firmiter perſuaſus ſit *Jeſum eſſe Chriſtum* Joh. cap. 20. 31. & 1 Joh. 5. 1, id eſt à Deo miſſum Meſſiam, Prophetam ſupremum, & Regem cœleſtem populi Dei à Deo conſtitutum, *qui omnibus ſibi obedientibus factus ſit cauſa ſalutis æternæ* Hebr. 5. 9, quomodo fieri poteſt ut qui iſta vere credit, non obediat Chriſto præcipienti ut *ita luceat lux Chriſtianorum coram hominibus, ut videant ipſorum bona opera* &c. Matth. 5. 16, & *ut abundet juſtitia eorum plusquam Scribarum & Phariſæorum*, quia *niſi hoc ab iis fiat, non ſint ingreſſuri in regnum cælorum*, ibid. verſ. 20. & Matth. 7. 21. Qui autem ita Chriſto morem gerit ut iſta faciat, nonne manifeſtum eſt eum fidem qualem debet in Chriſto collocare?

Verſ. 19. Alio argumento rurſus probat fidem operibus bonis carentem eſſe vanam: quia talis fides hiſtorica non parat acceſſum ad Deum, nec favorem ejus conciliat, nec quempiam de ejus gratia paterna certum facit: quod probat exemplo cacodæmonum.

Tu credis quod Deus unus ſit.] Fidei iſtius quæ in ſolo aſſenſu iis quæ verbum Dei teſtatur præbito, conſiſtit, ſpecimen profert in uno inſigni articulo fidei, ex quo de aliis ſimiliter poteſt judicari. Credendum eſt certo quod Deus Altiſſimus Creator mundi, unus tantum ſit. Id Sacræ Literæ crebro aperte teſtantur, & inculcant, ut Deut. 6. 4. IV. 35, 39. XXXIJ. 39. 2 Sam. 7. 22. 2 Reg. 19. 19. Pſal. 18. 32. LXXXVJ. 10. Jeſa. 37. 16. XLIV. 6. XLV. 5, 21, 22. XLVJ. 9. Oſe. 13. 4. Marc. 12. 29, 32. 1 Cor. 8. 4, 6. Eph. 4. 6. 1 Tim. 2. 5. & alibi. Sed & ratio docet, Ens illud quod eſt ſupremum, perfectiſſimum, ſufficientiſſimum, & prima cauſa omnium cauſarum, nonniſi Unicum eſſe. Hoc niſi quis firmiter teneat, ſed plures quorum unuſquiſque Deus ſummus ſit, exiſtere opinetur, diſtrahetur animo ad plures pari cultu colendos, & non poterit unum ex toto corde & tota anima amare, ſicut oportet.

Benefacis.] Non modo non reprehendit S. Jacobus talem fidem, ſed eam collaudat atque approbat. Et merito; Nam iſta fides bona eſt eatenus quatenus rem bonam ac veram credit, ſicut eſt conveniens. Interim hoc conceſſo, mox indicat talem fidem [hiſtoricam,] non eſſe ſufficientem, ad ſalutem conſequendam.

Et dæmonia credunt.] Nempe idipſum ſpiritus maligni, cum principe ſuo Diabolo, ob id quia peccarunt, & in peccato manent pertinaciter, à Deo prorſus rejecti atque damnati, etiam credunt, id eſt certo perſuaſi ſunt de veritate ejus rei quod Deus ſupremus unicus ſit, ut Marc. 1. 24. V. 7. Luc. 4. 41. VIIJ. 28, ita hoc certæ veritatis eſt, ut etiam à cacodæmonibus in dubium non vocetur, ſed firma fide teneatur.

Similiter & alios fidei articulos veros, credunt etiam dæmones, ut, quod Jeſus Chriſtus ſit Filius Dei, quod Spiritus Sanctus à Deo procedat, quod Jeſus vere Euangelium prædicaverit, quod miracula inſignia ediderit, quod è mortuis ſit reſuſcitatus ac reſurrexerit, quod in cœlum aſcenderit ibique regnet, quod venturus ſit ad judicium vivorum & mortuorum reſuſcitandorum, quod fidelibus & piis daturus ſit vitam æternam, &c. omnia iſta à dæmonibus pro veris agnoſcuntur ac proinde fide firma creduntur. Ergò qui talem tantum fidem habent communem hactenus habent cum cacodæmonibus. Sed quid iſtis talis fides prodeſt?

Et horreſcunt ſeu *tremunt.*] Vocula *&* videtur hic poni pro *ſed*, ut ſupra verſ. 13. Non tantum illa fides de Deo quod ſit & unus ſit, nihil boni affert cacodæmonibus id credentibus, ſed etiam affert eis magnum malum: nempe timorem ingentem quali ſervi mali dominos potentes ac juſtos timere ſolent, ob idipſum quia mali ſunt, ideoque ſe magno malo afficiendos eſſe metuunt. Similis effectus fidei de Deo eſt in hominibus iis qui ſola fide contenti bona

opera à Deo imperata eique placentia non fecerunt, atque ita officium neglexerunt, nempe ut male ſibi conſcii, Deum non ut Patrem benignum ament, ac propitium ſibi fore ſperent, ſed ut judicem ſeverum exhorreſcant, & pœnas graves ab eo ſibi inferendas ſubinde reformident. Quanquam ipſi cacodæmones aliquando ſeipſos pro diis venditabant, tamen vel inviti Deum verum altiſſimum unum eſſe agnoſcunt. Ita habent fidei gradum primum, infimum: ſed cui bono? quando non habent illum fidei gradum ſuperiorem ut in Deo ſicut quærentium ipſum, hoc eſt recte factis gratiam ejus ambientium remuneratore, fiduciam collocent, ideoque ei obediant.

Verſ. 20. *Vis autem noſſe* &c.] Quod ſuperius propoſuit & jam aliquibus argumentis probavit, id adhuc probaturus proponit per interrogationem patheticam, qua indicat ſe talem hominem cum quo hic diſputat, idipſum docere velle.

O homo vane!] Compellat iſtiuſmodi hominem fide non efficaci contentum, acri compellatione cum reprehenſione. Vocat eum hominem vanum, ſignificans ipſum eſſe ratione deſtitutum, vecordem atque amentem. Chriſtus quidem prohibuit fratrem appellari tali appellatione probroſa, expreſſa voce Syra Raka, idem ſignificante Matth. 5. 22. Sed ibi Chriſtus eatenus id vetat quatenus talis appellatio ex ira injuſta manat & convitium atque inſultationem inhoneſtam continet.

Hic autem S. Jacobus non maligno animo hac voce uſus eſt, neque ſtudio maledicendi, ſed ut hominem graviter & periculoſe errantem, ita reprehenſum & quaſi punctum aut vellicatum, è ſomno ſpirituali excitaret, atque corrigeret.

Vanum eum nominat ideo quod ſpe ſalutis inani atque falſa ſeipſum atque animum ſuum ſeduceret.

Quod fides abſque operibus.] Id eſt bona opera non patiens inefficax, de quali dictum ſupra verſ. 14, & 17.

Mortua eſt?] Id eſt nihil valet ad gratiam Dei & juſtificationem atque ſalutem homini conciliandam: ut dictum ſupra verſ. 17.

Verſ. 21. Non fidem ſolam otioſam deſtitutam operibus, ſed fidem actuoſam ſeu opera ex ea manantia eique adjuncta, prodeſſe homini coram Deo atque operari juſtificationem probat exemplo inſigni, quod contigit adhuc ante legem Moſis, opera legalia plena requirentem ad juſtificandum.

Abrahamus pater noſter.] Ille excellens patriarcha à quo Iſraëlitæ ad quos hæc epiſtola Jacobi ſcripta eſt genus ſuum duxerunt, & ipſe Jacobus: qui Abrahamus vocatur pater credentium Rom. 4. 11.

Nonne.] Quamvis in textu Græco tantum exprimitur *non* tamen ſignificat *nonne*, quia eſt hic interrogatio concepta per negationem, quæ notat affirmationem, ut ſupra ℣ſ. 5 & 6 & 7.

Ex operibus juſtificatus eſt?] Intelliguntur opera bona, non ea quidem quæ eſſent omnibus numeris abſoluta, qualia in lege ſunt requiſita ad juſtificandum; ſed quæ ex fide ſeu fiducia ergà Deum eximia proficiſcebantur, atque Dei voluntati erant conſentanea: quæ Abrahamus actu exſequebatur.

Paulus quidem Apoſtolus videtur contrarium dicere, nempe Abrahamum non ex operibus eſſe juſtificatum, ſed ex fide Rom. 4. 2. ſeqq. At Paulus ibi contra Judæos, legis Moſaicæ atque ab ea mandatorum & exactorum operum obſervationem urgentes, diſputans, intelligit opera legalia ſeu qualia lex Moſaica exigit, de quibus Rom. 3. 20. & Gal. 2. 16, perfecte & plene ſemper obſervata, meritoria, cum quibus non conſiſtat gratia Dei. Jacobus autem, intelligit opera non exacta nec meritoria, ſed opera fidei ſeu ex fide manantia, ut indicant verba ſequentia verſ. 22 & 23.

Juſtificatus eſt.] Id eſt pro juſto habitus, nempe à Deo, atque ut juſtus tractatus, ex Dei benignitate. Intelligitur hic juſtificatio Abrahami, non prima, inchoativa, qualis jam antea Abrahamo ob fidem ſolam ſeu fiduciam promiſſo Dei adhibitam obtigerat Gen. 15. 6, ſed juſtificatio ſecunda, perfectiva quoad jus jam plenum obtenta: quando propterea quia fecit hoc quod à Deo juſſus erat facere, (de quo mox) & quia obedivit voci Dei, Deus juramento per ſe ipſum facto confirmavit quod antea indicaverat, ſe ei benedicturum ſeu benefacturum. Videantur verba Gen. 22. 16, 17, 18. Jacobum hic loqui de juſtificatione Abrahæ coram Deo, planum eſt ex quæſtione propoſita quam exemplo Abrahæ confirmat, ut non ſit opus hic *juſtificatum eſſe* accipi pro juſtificatum eſſe apud homines declarati; ſicut bene agnovit Piſcator in hujus loci Analyſi. Videatur & infra verſ. 24.

Offerens vel potius *quum obtuliſſet.*] Nempe velut victimam atque hoſtiam ad mortem cruentam, ex mandato Dei, Deo in ſacrificium immolare & offerre voluit, voluntate plena quantum in ipſo erat, ita ut per Abrahamum non ſtaret quominus oblatio cruenta fieret, ac perficeretur. Talis voluntas pro facto habetur.

Iſaacum filium ſuum.] Illum unicum hæredem, ex Sara conjuge propria, in ſera ætate obtentum, unice dilectum, in quo illi facta erat promiſſio Fœderis, & ſeminis benedicendi Gen. 17. 19. xxj. 12. xxij. 2. Magnum & excellens atque heroicum fuit iſtud opus obedientiæ Deo præſtitæ ab Abrahamo.

Super altare.] In monte Moria, ex lignis ab ipſo Iſaaco portatis, ab Abrahamo compoſitis, exſtructum. Cui altari & lignis, Iſaacum velut victimam vinctum & conſtrictum, Abrahamus impoſuit Gen. cap. 22. 6 & 9, ubi extenſa manu, ſtricto gladio, jamjam interfecturus erat filium, niſi fuiſſet ab Angelo Dei prohibitus atque impeditus. Vide ibid. 10, 11, 12.

Verſ. 22. In exempli de Abrahamo propoſiti conſideratione commoratur.

Vides.] Alloquitur illum hominem vanum, fide ſola operibus deſtitutâ gloriatum. Poteſt verbum iſtud ſumi vel per interrogationem, vim affirmandi habentem, vel abſque interrogatione per aſſertionem ſimplicem: quæ aſſerit id quod propoſuit de fide non ſola ſed cum operibus operante, in Abrahami exemplo videri atque patere evidenter, & manifeſte.

Quod fides cooperatur operibus ejus.] Nempe fides Abrahami Deum diligens, atque ex dilectione ei obediens, actuoſa fuit & efficax, produxit opera bona, inter quæ eximium opus fuit filii Iſaaci oblatio;

latio; quam ex fide ab Abrahamo factam eſſe dicitur Hebr. xi. 17, fides ejus id efficiebat ſociata operibus, & ſimul cum eis agens, non ſejuncta ab iis.

Et ex operibus fides conſummata eſt ſeu *perfecta fuit.*] Vel perficiebatur. Tum demum fides Abrahami ut viva atque efficax apparuit & comperta eſt, atque perfectionem ſuam acquiſivit, quando ex ea opera bona prodierunt: quæ fidei ſtricte ita dictæ, addiderunt complementum: abſque quibus fides non plena fuiſſet, neque aliquid ei apud Deum profuiſſet.

Verſ. 23. *Et impleta eſt Scriptura.*] Nempe effectum ſuum plenum conſequuta eſt perfecte, perfectius quam antea: quo ſenſu ſæpe dicitur Scriptura impleri.

Dicens.] Seu quæ dixit. Scriptura dicitur aliquid dicere ſeu loqui, improprie, quia hoc proprie perſonis tantum convenit; ſed intelligitur illa perſona à qua Scriptura profecta eſt per Scripturam id dixiſſe ſeu ſignificaſſe; ut hic Moſes.

Credidit Abraham Deo, & imputatum eſt ei in juſtitiam.] Hæc verba quidem de Abrahamo prius ſunt pronunciata à Moſe, jam tum quum ille Deo ſibi prolem numeroſam promittente, quum id difficile creditu eſſet, credidit, Gen. 15. 6. Sed tunc fides illa ſtrictè ſumta, abſque operibus conſiderata, non obtinuerat juſtificationem plenarie, ſed tantum inchoative, ſub conditione, qualis conditio expreſſa eſt Gen. 17. 1. Poſtea autem jam conditione impletâ fidem Abrahami majorem quæ indicatur, Hebr. xi. 19. & efficacem, ita grate ſuſcepit Deus ut eum velut juſtum tractare firmius ſtatueret, ac juſtitiæ præmium ei dare decerneret; cum juramento, ut dictum ſupra ad verſ. 21. Quo plenior eſt fides & efficacior, eo quoque juſtificatio fit plenior atque firmior.

Et amicus Dei vocatus eſt.] Ibi quidem ubi illa verba à Moſe in Geneſi ſcripta ſunt, iſta non leguntur expreſſe addita: ſed ipſa pro inſigni erga Deum obſequio data ei à Deo inſignis benedictionis promiſſio, cum juramento, indicat inter Deum & Abrahamum coaluiſſe amicitiam. At alibi per Spiritum Dei diſerte Abrahamus dictus eſt amicus Dei, 2 Chron. 20. 7, & in ipſis Dei verbis per Prophetam pronunciatis, Eſa. 41. 8.

Certe & hoc amici aliquem impenſe diligentis eſt filio ſuo unigenito propter eum non parcere, quod Abrahamus propter Deum facere ſuſtinuit: & hoc viciſſim amici erga amicum valde dilectum amicitiæ indicium eſt, promittere alicui cum juramento ſe ei ejuſque poſteris inſigniter benefacturum, idque deinde reipſa efficere, quod Deus fecit Abrahamo.

Vocari ſæpe per Hebraiſmum ſumitur pro *eſſe:* ita ut aliquem vocari aliquo nomine, ſignificet rem ipſam hoc nomine deſignatam ei vere convenire. Sicut Eſa. 1. 26. ix. 6. lxij. 4. & alibi.

Verſ. 24. *Videtis igitur quod ex operibus juſtificetur homo, & non ex fide tantum.*] Quod in exemplo Abrahami patris credentium oſtendit, eum non ex fide tantum juſtificatum eſſe, ſed etiam ex operibus bonis, è fide manantibus, id nunc concludit de quovis homine credente ſeu fideli. Quoniam ſimilis eſt modus juſtificationis coram Deo Abrahami & aliorum Abrahamo ſimilium, atque ejus ſpiritualium liberorum. Certe ſicut *ſine fide impoſſibile eſt placere Deo*, ita etiam *ſine ſanctimonia* (in qua opera bona comprehenduntur) *nemo videbit Dominum:* quod utrumque ſcriptum eſt ab uno authore, (qui à pleriſque cenſetur eſſe Paulus Apoſtolus,) ad Hebræos. Illud cap. xi. 6, hoc autem cap. 12. 14. Si fides intelligatur plena & perfecta, includens obedientiam mandatorum Dei, fœta operibus bonis è fide efficaci naſcentibus, tum quidem recte cum Paulo Apoſtolo ad Romanos & Galatas id contra Judæos docente, dicitur fide homines à Deo juſtificari abſque operibus legis. Sed ſi fides ſtrictius ſumatur, atque ab obedientia ſejungatur, tum recte cum Jacobo Apoſtolo contra homines ſola fide tali non actuoſa ſed otioſa, atque inefficaci, juſtificari & ſalvari volentes, docetur, non ex fide tantum ſed etiam ex operibus fidei, eidem adjunctis, hominem quemvis cui poſt fidem ſuſceptam ſupereſt tempus efficaciam fidei per opera exhibendi, juſtificari atque ſalvari. Videantur ea quæ ſunt annotata ſupra ad verſ. 14.

Verſ. 25. *Similiter autem.*] Non contentus uno exemplo viri Abrahami, quod ante legem Moſaicam evenit, id probaſſe, quod proxime præcedente verſu concluſit; rurſus idem probat alio exemplo ſimili, jam ſub lege Moſaica, fœminæ cujuſdam.

Rachab.] Illa fœmina Ethnica Jerichuntia, ex gente Chananæa, à Deo ſpreta.

Meretrix.] Non tantum fuit natione Ethnica, ſed etiam moribus non ſatis proba, impudica, ſcortatrix. Non tantum hoſpita publica cauponaria ſeu copa aut pandochea, ut aliqui volunt, ſed etiam ſcortum ſeu proſtibulum corpore quæſtum faciens. Nam meretrix vocatur tum Hebr. xi. 31, tum hoc loco à S. Jacobo: quod tamen ei converſæ ad Deum, nihil ad gratiam Dei obfuit.

Non id eſt *nonne.*] Interrogatio negans, æquipollens affirmationi, ſicut ſupra cap. 1. ℣ſ. 5. & 6. & 7. tum hoc cap. 2. 21.

Ex operibus juſtificata eſt.] Non anteactis, ante fidem ſuſceptam, ſed iis quæ ex fide vera ſeu fiducia quam in Deum ejuſque promiſſa concepit, orta ſunt, quæ mox ſubjunguntur. Rachabæ ab interitu liberationem, Author ad Hebr. cap. xi. 31, adſcribit fidei, quia fides qua crediderat Deum daturum Iſraëlitis illam terram Chananæam, ideoque Jehovam Deum Iſraëlitarum eſſe Deum in cœlo & in terra Joſ. 2. 9 & 11, fuit fundamentum hujus rei, & fons atque origo operis ejus boni, quod ibidem ad Hebræos loco dicto indicatur. Hic autem S. Jacobus non excluſa ſed præſuppoſita fide, ſicut in ſimili exemplo Abrahami fecit, operibus ex fide manantibus & fidem complectentibus, attribuit id quod Rachaba ſit *juſtificata* id eſt quamvis antea fuerit vitæ impiæ & improbæ atque peccatrix, tamen ut juſta eſt tractata, ab exitio horrendo conſervata, & populo Dei electo adjuncta, promiſſorum ei à Deo factorum conſors & particeps facta eſt.

Suſcipiens nuncios.] Nempe illos exploratores duos, à Joſua duce Iſraëlitarum, ad Jericho urbem in qua ipſa Rachaba habitabat explorandam miſſos, hoſpitio excepit, quum ſciret quinam eſſent & cur illuc veniſſent:

veniſſent: nempe ad moliendum urbis illius ejuſque incolarum ut hoſtium excidium, imo etiam eoſdem ab iis qui ipſos ad ſupplicium quærebant, in domo ſua occultavit. Hoc erat ejus opus bonum, opus charitatis erga Dei veri ſervos.

Et alia via ejiciens.] Id eſt è domo ſua per feneſtram muri demiſſos, emittens, cum monitis & conſiliis ne ea qua venerant via ad ſuos redirent, ſed alio diverterent, atque in monte per triduum deliteſcerent: ne inimici qui eos inſequebantur in ipſos inciderent. Hoc erat aliud opus bonum, opus charitatis, à Rachaba exhibitum. De his vide Joſ. 2. ℣ſ. 1, 4, 6, 15, 16, 21. Iſta Rachabæ opera bona, fuerunt ſatis ardua atque periculoſa, cum ejus vitæ diſcrimine conjuncta, quæ tamen illa ſervis Dei præſtitit. Si Rachaba tantum crediſſet Jehovam eſſe Deum, eumque daturum Iſraëlitis iſlam terram, interea vero iſta opera charitatis non feciſſet, ita ut ejus fides non eſſet efficax per charitatem, non fuiſſet ſervata, ſed periiſſet.

Verſ. 26. *Sicut enim.*] Antea indicaverat fidem operibus bonis carentem eſſe inanem & inutilem, imo mortuam, præcipue ℣ſ. 14. & 17. & 20: nunc idipſum porro ſimilitudine inſigni declarat.

Corpus.] Sive hominis ſive cujuſque animalis, pars craſſa viſibilis ac palpabilis.

Sine ſpiritu.] Si ſpiritus vitalis ſeu anima quæ vigorem & vitam corpori largitur, ab eo ſeparetur.

Mortuum eſt.] Non eſt corpus vigens, & nihil ad actiones animalis vel hominis confert, ſed eſt cadaver inane atque inutile.

Ita & fides ſine operibus.] Id eſt perſuaſio de veritate circa Deum, & res divinas, ſi ab ea abſint & ſeparata ſint opera bona, quibus fidei vigor additur. Ut omne ſimile eſt etiam diſſimile, ita hic eſt quædam diſſimilitudo, quod corpus quidem ſit quiddam externum, & craſſum atque palpabile, viſui & tactui ſubjectum: at fides quæ corpori aſſimilatur ſit interna, ſubtilis, & ſenſibus per ſeipſa non ſubjecta: contra autem ſpiritus ſit internus ſubtilis, inviſibilis impalpabilis, cui hîc aſſimilantur opera, quæ ſunt externa, viſibilia, vel ſaltem ſenſibus ſubjecta. Sed iſta hîc non ſpectantur, quia ad propoſitum non faciunt.

Mortua eſt.] Non habet vim ac vigorem, ideoque non poteſt vitam nempe æternam ae ſalutem largiri: quæ alias ex Dei gratia per fidem ſed vivam & obedientia atque operum bonorum ſecundum Dei præcepta ſtudio, animatam, acquiritur. Sed hæc fides non viva potius fidei cadaver, inane, nihil prodeſt: proinde abjici ac ſepeliri debet: niſi animetur ſtudio bonorum operum atque fiat actuoſa & efficax.

CAPUT III.

Verſ. 1. NE *multi doctores* vel *magiſtri fiatis.*] Aut ſitis. Hic Jacobus poſt aliqua vitia eorum ad quos ſcribit, tum in dictis tum in factis, reprehenſa, rurſus aliud vitium in eis reprehendit.

Per *doctores* vel magiſtros, hoc loco intelligi videntur tales qui ſumunt ſibi hoc ut in alios fratres cenſuram exerceant, & quidem rigidam, eorumque ſeveri reprehenſores atque caſtigatores ſint, dum ipſi tales adhuc ſunt quales ſuperius deſcripſit, magnis & multis vitiis contaminati. Quod vetat Chriſtus Matth. 7. 1. & ſeqq. & Luc. 6. 37. Vide etiam de talibus doctoribus & magiſtris non idoneis Rom. 2. ℣ſ. 19, 20, 21. Turpe eſt doctori cum culpa redarguit ipſum. Non dicit autem ne omnino ſint doctores, aut magiſtri, ſed ne *multi*; Nam opus eſt ut Chriſtiani qui doctrinam Chriſti didicerunt eo adſpirent ut etiam alios eam doceant, vide Hebr. 5. verſ. 12. & 1 Theſſ. 5. 14. Sed id cavendum ne ii qui adhuc ipſi ſunt multa docendi uſurpent ſibi facile partes alios ſevere monendi ac redarguendi, quaſi eſſent multi id eſt magni atque eximii Doctores & Magiſtri. Nam vox ea quæ ſignificat *multum* ſolet etiam accipi pro magno. Ut Matth. 5. 12. xxiv. 30. Marc. 13. 26. Luc. 16. 10. Act. 21. 40. xxiij. 10. xxvij. 21. Et apud LXX Interpretes Bibliorum Græcos eſt id uſitatum: ut Gen. 15. 1. Pſal. 36. 6.

Quanquam & hoc recte moneri hic poteſt, non multos & quoſvis paſſim debere ad alios docendos atque monendos provolare; ob id ipſum quia non multi ſed tantum pauci & rari ad id ſint apti atque idonei.

Fratres mei.] Blandam compellationem iſtorum quos monet uſurpat, indicem charitatis, ut ſupra cap. 1. 2, 16. ij. 1. & alibi.

Scientes quod majus judicium accipiemus.] Rationem indicat ob quam non multos oporteat ad alios docendos temere, atque reprehendendos ſevere, progredi: quia ſciendum eſt tales qui hoc inconvenienter & non debito modo faciunt, à Deo eſſe ſeverius præ cæteris damnandos atque puniendos: quia dum alios docent & monent, ſi ipſi etiam peccent, non poſſunt peccatis ſuis prætexere excuſationem ignorantiæ.

Judicium.] Solet ſignificare condemnationem atque punitionem, quæ ex judicio prævio ſæpe conſequitur. Ut Matth. 23. 14. Luc. 23. 40. xxiv. 20. Rom. 13. 2. 1 Cor. xi. 29, 31, 32.

Accipiemus.] Seu feremus. In ſecunda perſona plurali de doctoribus ineptis loquutus Jacobus Apoſtolus, tranſit ad primam perſonam pluralem, quaſi & ſeipſum iſtis ineptis & malis Magiſtris accenſeret. Id facit ad reprehenſionis acerbitatem leniendam: per figuram quæ vocatur Communicatio. Ita ſolent viri pii de culpis loquentes, ſeſe aliis per modeſtiam adjungere. Ut Eſa. 42. 24. ubi mox tranſit ad perſonam tertiam, vide & cap. 53. 3. Sic Paulus Apoſtolus 1 Cor. 10. 22. & Tit. 3. 3. & Petrus 1 Petr. 4. 3.

Verſ. 2. *Multa enim* vel *in multis.*] Nempe rebus, non in una: non ſemel, ſed ſæpe, & quidem magnopere ac valde: perſtringit, nempe eos ad quos ſcribit quod adhuc, in multis & quidem magnis atque gravibus vitiis hærerent.

Offendimus.] Vel impingimus ſeu labimur, metaphora, id eſt peccamus, contra officium facimus, vide ſupra cap. 2. 10. Continuatur hîc eadem de qua modo dictum figura ſeu ſchema Communicationis; & eſt modus loquendi proverbialis.

Verbum iſtud quod labi vel impingere ſignificat, accipitur etiam alibi non de levi delicto, ſed de valde

gravi

gravi peccato. Ut Rom. xi. 11. Jac. 2. 10. 2 Petr. cap. 1. 10.

Omnes.] Id eſt fere omnes, plerique. Eſt loquutio hyperbolica, qualis Pſal. 14. 1, 2, 3. Matth. 10. verſ. 22. Marc. 1. 5. Joh. 3. 26. xij. 32. Rom. 3. 12. Philip. 2. 21.

Quanquam fatendum eſt eam eſſe humanam imbecillitatem, ut nullus homo mortalis fuerit præter Jeſum Chriſtum, vel etiam ſit, qui non interdum peccet, quamvis non gravibus peccatis ſed levioribus. Vide Pſal. 130. 3. cxliij. 2. Job. 9. 2. xiv. 4. Proverb. 20. 9. Eccleſ. 7. 20. 1 Reg. 8. 46. 1 Joh. 1. verſ. 8, 10. Quod tamen non fit ex neceſſitate, ſed ex arbitrii libertate, ac ſæpe ex inconſiderantia, &c.

Si quis in ſermone non offendit.] Inter alia delicta quæ vitanda ſunt iis inprimis qui alios docere ac ſevere monere volunt, in quibus tamen facile homines offendunt ſeu delinquunt, reprehendit S. Jacobus vitia illa quæ in ſermone per linguam ore committi ſolent, perſtricta breviter ſupra cap. 1. 19. & 26: quæ qui caveat, rarum eſſe indicat, & qui hoc poſſit eum multa alia poſſe præſtare.

Hic perfectus vir ſcilicet *eſt.*] Id eſt eximius & excellens, egregiâ ſapientiâ ac prudentiâ præditus. Talem beatum prædicat Sirac. 14. 1. & xxv. 11.

Potens.] Seu qui poteſt, nempe divinâ gratiâ adjutus & corroboratus.

Freno circumducere.] Metaphora ſumta ab animalibus ferocibus regendis, ſignificat dirigere ac moderari, ratione.

Et totum corpus] Non tantum unum corporis membrum, ſed & omnia membra, ut actiones quas debent peragant, atque officium faciant, neque à recto deerrent. Quia quum lingua ſit membrum rectu difficillimum, ut in ſequentibus docetur, qui linguam regere novit, is facile etiam alia membra reget.

Verſ. 3. *Ecce equis* (in Græco *equorum*) *frena in ora mittimus* ſeu *injicimus.*] Quod modo dixit de lingua moderanda, ſi quis id poſſit, eum poſſe etiam totum corpus regere, id nunc declarat ſimilitudine egregia.

Equi ſunt beſtiæ grandes, & robuſtæ, quæ alioqui videntur homini minori atque debiliori non facile obedituræ: & tamen eſt modus quo ab hominibus ad obedientiam redigantur, nempe ſi ori eorum frenum quamvis parvum imponatur.

Ad obediendum ipſos nobis.] Id eſt ut ipſi equi quamvis alias feroces, nobis hominibus obediant, atque obſequantur, dum freno in ore detento coërcentur. Vide Pſal. 32. 9.

Et, id eſt atque hoc facto, *totum corpus eorum circumagimus.*] Ore equi per inſtrumentum freni exigui in poteſtate habito, etiam totum equi corpus quamvis magnum ita ab homine equite, dum equo inſidet, habetur in poteſtate, ut id quo ipſi libet flectere atque convertere & agitare poſſit. Similiter, ſi hominis ipſius os veluti frenetur, & ratione regatur, etiam alia hominis membra in ſuis actionibus regentur.

Verſ. 4. *Ecce & naves.*] Idem illuſtrat altera ſimilitudine, ſumta à navibus, & earum directione.

Tanta exiſtentes.] Quamvis ſint magnæ machinæ, quæ non facile ab homine moveri ac regi poſſe videntur.

Et à validis ventis impulſa.] Addit aliam cauſam quæ navium directioni obſtat, eamque difficilem reddit, quod à ventis flantibus vehementibus, huc illuc pelli & jactari ſoleant, quibus homines ægre obnituntur.

Circumagantur à minimo gubernaculo.] Per id quod reſpectu navis magnæ eſt parvum, diriguntur atque in diverſas partes convertuntur.

Quocunque impetus dirigentis voluerit.] Id eſt huc vel illuc vel iſthuc, quò gubernatori placet navem impulſu ſuo dirigere. Hic obiter notandum rei quæ non eſt perſona actionem quæ perſonæ proprie convenit attribui, nempe quod impetus velit. Unde patet ex ſimili loquendi modo non firmiter concludi Spiritum Dei Sanctum eſſe perſonam. Sicut autem ſi gubernaculum parvum à gubernatore rite teneatur ac regatur, navis quantumvis magna dirigitur & huc illuc circumagitur: ita ſi lingua quamvis parvum membrum ab homine prudente recte regatur, etiam totum corpus regetur.

Verſ. 5. *Sic & lingua parvum membrum eſt.*] Nempe ſicut frenum reſpectu equi, & gubernaculum reſpectu navis eſt quiddam puſillum, ita lingua reſpectu totius corporis humani eſt pars puſilla.

Et magna jactat.] Vocula *&* hic ponitur pro *ſed:* ſicut Matth. 12. 39. xxiij. 37. Marc. 7. 24. viij. 36. xij. 12. Act. 10. 28, quia hic contraria opponuntur, parvum & magna.

Iſtud quod vertitur *magna jactat* in Græco textu tali verbo compoſito exprimitur, quo videtur indicari magnopere cervicem jactare, & ſignificatur, linguam quamvis parvam, tamen ſi effrenis ſit, & non coërceatur, ingentia atque immania facinora minari & deſignare. Unde mors & vita in poteſtate linguæ eſſe dicitur à Solomone Proverb. 18. 21. Quidam exponunt, interdum magna bona interdum magna mala effici per linguam. De lingua loquente magna, & prævalere volente, videatur & Pſal. 12. 4, 5. & lxxiij. 8, 9.

Ecce exiguus ignis quantam materiam incendit.] Aliam rurſus ſimilitudinem affert, qua linguæ parvæ effecta magna declarat.

Exiguus ignis.] Ut ſcintilla parva, aut candela ſive lychnus.

Quantam materiam.] Græcè *hylen*, quod plerumque notat materiam quamvis, ex qua aliquid effici poteſt: ſed ſæpe notat ſylvam, vel etiam lignorum ſtruem, accumulatam ad ædificandum.

Incendit.] Ita ut materiam uri aptam, præſertim arefactam, inflammet ac igne gliſcente flammaque progrediente comburat, atque in cineres redigat, etiam ſylvas magnas & ingentes acervos, atque domos excelſas, multas.

Verſ. 6. *Et lingua ignis* ſcilicet *eſt.*] Id eſt ſimilis igni. Ut ignis, ſicut modo dictum eſt, quamvis parvus initio ſit, ſi non cuſtodiatur nec coërceatur, magnas res incendit & exurit atque corrumpit. Ita lingua niſi compeſcatur & cohibeatur, per prudentiam manſuetam, poteſt verbis vanis & malis prolatis magnas perturbationes excitare, & multa mala inter homines patrare.

Mundus

Mundus iniquitatis.] Id eſt ita magnam congeriem atque molem rerum malarum in ſe continet lingua, ſicut mundus eſt congeries ac moles rerum variarum multarum. Simili proverbio de magno rerum malarum cumulo dici ſolet mare malorum.

Ita.] Iſta vocula deeſt in quibuſdam exemplaribus.

Lingua conſtituta eſt.] Id eſt conſiſtit, ſeu collocata aut ſita eſt.

In membris noſtris.] Id eſt inter membra corporis noſtri alia. *In* ſæpe ponitur pro *inter.*

Maculans totum corpus.] Id eſt nequitiam diffundens in omnia corporis humani membra, omneſque hominis actiones contaminans, vide Matth. 15. 11, 18, 19. Maculare ponitur pro inficere quadam malitia, ut & Hebr. 12. 15.

Ad omnia fere peccata concurrit lingua: partim ipſa ea perficiens, ut mendacia, falſas doctrinas, falſa teſtimonia, calumnias, blaſphemias, perjuria, obtrectationes, convitia, jurgia, rixas, exſecrationes diras, ſcurrilitates, morologias, turpiloquia, atque obſcœnos & libidinoſos ſermones, adulationes, vanas gloriationes, importunas garrulitates, &c. partim talia aliis ſuadens & ad ea incitans, partim ea excuſans atque defendens.

Et inflammans rotam nativitatis.] Id eſt ſicut ignis, cui paulo ante linguam aſſimilavit, incendit & flammis corripit materiam exuri aptam cui admovetur, ita lingua totum curriculum vitæ humanæ; nam in quibuſdam exemplaribus non male additur *noſtræ*, omnes quippe humanas actiones earumque orbem fere à nativitate ad mortem flammis ſuis corripit & corrumpit. Velut ignis incendens ad diſcordias, odia, bella, luxuriam, ſcortationes, adulteria, &c. Vide Sirac. 28. 16. ſeqq.

Et inflammata à Gehenna.] Vox iſta Gehennæ ſumta eſt ex Hebræa qua Vallis Hennon vel Hinnom, aut filii Hinnomi prope Jeruſalem Joſ. 15. 8. xviij. 16, ita vocata, à poſſeſſore antiquo. In iſta valle Judæi vicinorum gentilium impiam ſuperſtitionem idololatricam imitati, in honorem & cultum Molochi Ammonitatum idoli (quod putatur fuiſſe Saturnus) filios ſuos per ignem traducebant, aut etiam vivos comburebant 2 Paral. 28. 3. xxxiij. 6, alias vocabatur Tophet, vide 2 Reg. 23. 10. & Jerem. 7. 31. Hinc à Judæis per metaphoram Gehenna appellatus eſt locus in quem malos atque impios poſt mortem conjiciendos & igne torquendos atque urendos eſſe credebant. Hic per locutinnem impropriam ſignificatur linguam ad mala verba proferenda incitari & velut accendi ab igne tætro & quaſi infernali, pravorum affectuum. Is ignis vocatur Gehenna, quia eſt magnus atque vehemens qualis eſt in Gehenna.

Verſ. 7. *Omnis enim natura.*] Ulterius progrediens docet difficile eſſe hominibus, linguam malam coërcere, eique moderari. Quod declarat per comparationem à diſſimili animalium diverſorum.

Natura.] Videtur poni pro ipſis animalibus natura diverſa præditis, ut mox natura humana.

Beſtiarumque.] Nempe ferarum quadrupedum; quum mox aliæ beſtiarum ſpecies ab iſtis diſtinctæ addantur. Ita & feros leones, & ſævos lupos atque urſos, & veloces cervos, & grandes elephantos capi atque cicurari videmus. Ut de equis & tauris taceamus.

Et volucrium.] Quæ ob idipſum quia remotiora ſunt, & ſupra nos per aerem in ſublimi volitare poſſunt, difficilius capi poſſe videntur. Ut ſunt inter alias, aquilæ, corvi, falcones, niſi, accipitres.

Serpentumque.] Ut ſunt angues, aſpides, viperæ, &c. quæ omnia per terram ſerpunt aut repunt, & in terra cavernas ſuas atque latibula habent, ad quæ facile confugiunt, & ſunt valde aſtuta atque verſuta.

Et marinorum.] E quibus ſunt grandia cete, ſeu balænæ, phocæ, delphini, aliique piſces in & ſub aquis natantes.

Domatur.] Id eſt domari ſeu à ferocia ad manſuetudinem deduci atque cicurari poteſt, vel ſaltem coërceri.

Et domita eſt.] Hoc addit ut ſignificet non tantum id poſſe fieri, ſed etiam factum eſſe: quod docet experientia.

Naturâ humanâ.] Id eſt ab hominibus: qui non tantum vi ſed & arte, per varia media, atque modos, iſtas beſtias capiunt, vel ad ſe alliciunt atque in ſuos uſus adhibent: quamvis à multis iſtarum belluarum, vel magnitudine, vel robore, vel velocitate, ſuperentur.

Verſ. 8. *At linguam.*] Etſi membrum parvum; quod eſt multo minus iis beſtiis quæ domantur. Videtur hic loqui de lingua non unicujuſque propria, quæ ab hnmine Chriſtiano domari poteſt; ſed de aliena, alinrum hominum, quorum lingua effrenis non audit habenas.

Nullus hominum poteſt domare.] Id eſt nullo modo, niſi is homo qui lingua abuti conſuevit ad Chriſtianiſmum verum convertatur.

Si autem id omnino fieri ab homine non poſſet ut ſuam linguam coërceret, ſicut aliqui putant, nulla in eo ipſius culpa eſſet, neque id pro peccato haberi deberet: & fruſtra atque in vanum adhiberentur adhortationes ut id ab homine fieret. Nam ut non male proverbio jactatur, ad impoſſibilia nemo obligatur. Habemus linguæ coërcitæ exemplum in Davide, cum ei ſubditus ejus Semei malediceret, 2 Sam. 16. 10, 11. Videatur & Pſal. 39. 3, 10. Et in Jobo 31. 34. & in Moſe Num. 12. 3. Et niſi quis linguam ſuam frenet, ejus religio eſt vana, ut dixit Jacobus ſupra cap. 1. 26.

Incoërcibile malum.] Nempe lingua eſt res ita mala ut coërceri & cohiberi nequeat. Inde apparet eam eſſe pejorem beſtiis quæ coërceri & domari poſſunt ac ſolent, ut dictum eſt verſu proxime præcedente. Aliqui codices habent vocem Græcam paulum diverſam, quæ ſignificat inquietum, vel tumultuoſum: quo indicaretur linguam non facile poſſe quieſcere, quin excitet turbas atque tumultus.

Plena veneni mortiferi.] Inſtar beſtiarum venenatarum, ut ſunt aſpides & viperæ, ſalamandræ, pryades, ſcorpii: quorum virus nocet hominum valetudini, atque vitæ, quam etiam exſtinguit. Ita homines maligni reſpectu linguæ virulentæ aſſimilantur aſpidibus Pſal. 140. 4. Lingua maligna non tantum ſingulis hominibus nocet, eorum vel bonam famam lædens, vel poſſeſſiones, vel etiam vitam in pericu-

periculum adducens; ſed totas civitates, regiones, ac regna, eorumque incolas ad diſſidia & bella concitans: ac præter alia peccata, etiam ad innocentes perſequendos irritans atque exſtimulans.

Verſ. 9. Poſtquam generaliter linguæ abuſum vituperavit, jam notat ſpeciale ejus vitium, nempe maledicentiam contra proximos. Quæ quantopere ſit indecens & inconveniens, iis qui alioqui ſe religioſos eſſe declarant, oſtendit.

In ea.] Id eſt per eam, nempe linguam. *In* pro *per* ſæpe ponitur, uſitato Hebraiſmo.

Benedicimus Deum.] Seu Deo, id eſt laudes Dei enarramus atque celebramus, ſeu celebrare ſolemus: ut dum ejus attributa excellentia, & opera admiranda, deprædicamus, eique pro beneficiis gratias agimus. Eſt is linguæ uſus eximius, quem exercere quam ſæpiſſime homo Deum agnoſcens debet.

Et Patrem.] Hic *&* ponitur pro *id eſt* ſeu *qui eſt*, ſicut alibi non raro: ac præſertim in hiſce Dei ac Patris vocibus jungendis. Ut inter alia 1 Cor. 15. ℣ſ. 24. Eph. 1. 3. 1 Theſſ. 3. 11. 1 Petr. 1. 3. Significat Deum illum Altiſſimum eſſe ſimul & Patrem tum Jeſu Chriſti filii excellentiſſimi, tum aliorum hominum quos pro filiis ſuis agnoſcit.

Et in ea.] Id eſt per eandem linguam.

Exſecramur homines.] Seu maledicimus hominibus. Indicat morem malum multorum hominum, qui quum religioſi cultores Dei videri velint, ut indicavit ſupra cap. 1. 26, interim non frenent linguam ſuam, quod valde pugnat cum vera atque ſincera religione, & nominatim maledictis atque conviciis proſcindant homines, ac diris inceſſant exſecrationibus. Loquitur autem S. Jacobus per communicationem, quaſi & ipſe id faceret, quod in iſtis vituperat. De quo loquendi modo figurato atque improprio dictum eſt ſupra, ad ſimilem ſermonem, hujus capitis verſ. 1 & 2.

Secundum vel *ad ſimilitudinem Dei factos.*] Ita deſcribit homines ab eorum dignitate, ut ſignificet indignum facinus fieri, quando quis Dei notitiam præ ſe ferens hominibus maledicit eoſve exſecratur. Dicitur apud Moſen Gen. 1. 26, Deum conſtituiſſe facere hominem ad imaginem & ſimilitudinem ſuam. Cujus imaginis ac ſimilitudinis divinæ vis mox ibidem exprimitur, dum indicatur ea ſita eſſe in eo ut homo inſtar Dei dominium habeat ſuper animalia diverſa. Et ejuſdem conſtitutionis exſequutio ſubjungitur ℣ſ. 27, ubi dicitur Deus creaſſe hominem ad imaginem ſuam. Ut & Gen. 5. 1, creaſſe & feciſſe eum ad ſimilitudinem ſuam. Quam Dei imaginem in homine, ratione atque intellectu & inde ſequente imperio, prædita creatura, non deſiiſſe imo permanſiſſe etiam poſt Adami peccatum, apparet ex Gen. 9. 6, ubi poſt diluvium Noacho ejuſque filiis Deus, ab homine occidendo eos deterrens, dixit: Qui effuderit ſanguinem hominis, per hominem ſanguis ejus effundetur, addit rationem, *quia ad imaginem Dei factus eſt homo.* Et ex eo quod Paulus Apoſtolus 1 Cor. 11. 7 ſcripſit, virum orantem aut prophetantem non teneri operire caput, addita ratione quod ſit imago Dei. Cum ergo homines imaginem Dei etiam nunc gerant, valde inconveniens eſt, ut quiſpiam eos maledictis atque exſecrationibus dehoneſtet; nam iſta contumelia qua Dei imago viva ab ipſo Deo conſtituta afficitur, in Dei ipſius contumeliam redundat. Si in hominibus nunc exiſtentibus imago Dei non exſtaret, ut aliqui dicunt, poſſet quiſpiam iſtud S. Jacobi monitum eludens, dicere, non eſſe nefas iſtos qui nunc vivunt homines maledictis inceſſere, quandoquidem illi jam imaginem Dei non gerant.

Verſ. 10. Quam inconveniens ſit Dei cultoribus, homines maledictis afficere, ulterius oſtendit.

Ex eodem ore exit benedictio & exſecratio.] Deo benedicere eſt uſus linguæ humanæ atque oris, ad quem uſum hæc membra præcipue ſunt deſtinata, non decet igitur ut quis eadem membra adhibeat ad hunc contrarium abuſum maledictionis ſeu exſecrationis. Præſertim cum hæ unius ejuſdemque membri contrariæ actiones, circa unum idemque objectum exerceri videantur, nempe circa Deum; cui idem homo modo benedicit in propria ipſius perſona, modo maledicit in perſona imaginis ejus.

Non oportet.] Id eſt indecorum ac turpe eſt, ideoque nefas eſt.

Fratres mei.] Appellatione iſta blanda, charitatis indice, monitum quod ſubamarum videtur edulcat, ut ſupra cap. 1. 16. ij. 1, 5. iij. 1.

Hæc ita fieri.] Nempe ut Deo benedicentes ore veſtro, hominibus Dei imaginem gerentibus eodem ore maledicatis.

Verſ. 11. Eandem inconvenientiam, & monſtroſam atque abſurdam ex eodem ore contrariorum ſermonum emanationem, porro declarat exemplis, ſumtis è rebus naturalibus.

Numquid fons ex eodem foramine emanat ſeu *fundit dulce & amarum?*] Nempe aquam & dulcem guſtui ſuavem, & rurſus amaram inſuavem. Id nuſquam fit. Talem fontem monſtroſum homines averſarentur. Ita os hominis idem quod dulcia promit benedicendo, nnn eſt conveniens ut rurſus amara ex ſe fundat, maledicendo. Iſtiuſmodi homo eſt abominandus.

Verſ. 12. *Numquid poteſt fratres mei, ficus oleas facere?*] Seu progignere & edere ac proferre. Hoc fieri ſecundum naturam non poteſt: quia ficus arbor & oleæ fructus ſunt res qualitatibus ſibi oppoſitæ, ficus dulces, oleæ autem amaræ.

Aut vitis ficus.] Scilicet num poteſt proferre? nequaquam. Quamvis enim non æque ac ſuperiora iſta ſint contraria ſeu adverſa reſpectu qualitatum, quoniam & vitis cum ſuo fructu nempe uvis, & fructus fici, utraque ſunt dulcia; tamen ſunt oppoſita, quia diſparata. Itaque non conveniunt eidem.

Ita nullus fons ſalſam & dulcem aquam [*poteſt*] *facere* ſeu *edere.*] Dixit antea de dulci & amara aqua, quæ ſunt qualitatibus contrariæ. Hic dicit de dulci & ſalſa, quæ etſi non tam contrariæ ſint, ſunt tamen diſparatæ: ideo ex eodem fonte prodire nequeunt. Iſtis exemplis omnibus declaratur, inconveniens eſſe ut ex eodem ejuſdem hominis Chriſtiani ore, ex quo manat Dei benedictio, emanet etiam ei contraria maledictio. Nam ſic poſſet merito exiſtimari hunc non eundem qui prius erat hominem eſſe, quando ita à virtute ſua defecit ad vitium ei adverſum.

Digitized by Google

Verſ. 13. Poſtquam reprehendit eos qui aliorum Doctores eſſe volentes, ipſi adhuc erant docendi, ut malos mores dediſcerent, ac præſertim linguæ qua alios docent, vitia, præcipue maledicentiam; nunc, quia iſti Doctores ac Magiſtri videbantur ſibi eſſe ſapientes, & ob hanc de ſe opinionem, munus docendi uſurpabant, docet S. Jacobus & probat, eos dum tales ſunt quales eſſe indicat, non eſſe vere ſapientes: ac monet ut ſi ſapientes haberi velint, colant manſuetudinem, rixas autem abjiciant, quas videntur agitaſſe cum diſſentientibus.

Quis ſapiens & ſcientia præditus in vobis?] Id eſt inter vos. *In* pro *inter* non raro ponitur, ut præter alia loca 1 Cor. 1. 10, 11. ij. 2, 6. xj. 18, 19. xv. 12. 2 Cor. 1. 19. 1 Petr. 5. 1, 2. Interrogando provocat eos qui ſeſe ſapientia & facultate alios docendi pollere arbitrabantur. Aliqua exemplaria habent hypothetice; *Si quis ſapiens* &c.

Sapiens proprie eſt qui habet notitiam perfectam rerum præſtantiſſimarum: & quamvis ſtricte loquendo theoriam ſpectet, tamen etiam ad ea quæ ad praxin pertinent, extenditur: præſertim ex ſenſu Sacrarum Literarum. *Sciens* autem notat eum qui habet certam cognitionem veritatis rerum neceſſario ſe habentium, per cauſas. Tales eſſe oportet eos qui ſibi jus docendi uſurpant. Eſt autem præ aliis ea ſapientia atque ſcientia eximia & utiliſſima quæ circa res divinas ac præcipue ad ſalutem hominum æternam ſpectantes verſatur, quæ eſt ſita in cognitione Dei & Chriſti, Joh. 17. 3, id eſt voluntatis ejus, Col. 1. 9, 10, ſpectans ad praxin, nempe ad obſervationem mandatorum Dei 1 Joh. 2. 3, 4. Pulchrum & egregium eſt acquirere veram ſcientiam atque ſapientiam, ſed non cuivis contingit, niſi ei cui ſtudium diligens atque induſtriam adhibenti, & à Deo ejus collationem cum fide petenti, ut dictum eſt ſupra cap. 1. 5 & 6; Deus qui ſolus eſt ſapientiſſimus, & fons omnis ſapientiæ, eam largitus fuerit.

Oſtendat ex bona converſatione opera ſua.] Quod in ſe eſſe jactat, id revera eſſe probet, demonſtrans idipſum ex effectis, quæ ubi ſunt ibi cauſa eorum eſſe cognoſcitur. Sicut ſuperius eos qui fidem ſe habere jactant, ex operibus bonis eam oſtendere debere docuit, cap. 2. 18; ita ſimiliter hic de ſapientia gloriantes, monet, ut eam per opera bona oſtendant. Vana eſt ſapientia, non vera, quæ non dirigit animum & vitam hominis ad bonas & honeſtas actiones. Sicut non eſt bona arbor quæ non profert fructus bonos.

Converſatio notat vivendi modum uſitatum præſertim inter homines. Ut Hebr. 13. 18. 1 Petr. 2. 12. iij. 16.

In manſuetudine ſapientiæ.] Id eſt cum manſueta ſapientia, vel potius manſuetudine ſapiente. *In* pro *cum* poni frequens eſt. Videantur inter alia iſta loca; Luc. 4. 32. Act. 5. 23. vij. 14. xvij. 31. xxvj. 7. Rom. 15. 32. 1 Cor. 1. 17. iv. 21. Eph. 6. 2. Col. cap. 3. 16. iv. 2. loco poſteriore & 5 & 6. 2 Theſſ. cap. 2. 9, 10. Hebr. 9. 25. & Jac. 1. 6, 21.

Manſuetudo eſt virtus iræ moderatrix. Ea magnopere decet ſapientem: & præſertim ſi quis ignorantes aut errantes docere velit, & inſtituere ſapienter, utendum eſt ei lenitate, & ira eſt refrænanda.

Verſ. 14. *Si autem zelum amarum habetis.*] Indicat iſtos qui aliorum Doctores & Magiſtri eſſe volebant, contrariis manſuetudini vitiis laborare, ideoque de ſapientia temere falſo ac fruſtra gloriari. *Si* loquitur hypothetice, non categorice id de iis aſſerit, ut minuat ac molliat objurgationis acerbitatem. Quanquam non raro *ſi* ponitur de re non dubia, & ſignificare ſolet *quoniam*, vel quandoquidem.

Zelus non omnis eſt malus. Eſt quædam æmulatio bona, non pugnans cum manſuetudine. Cum quiſpiam bono aliquo carens & alterum id habere videns, certat honeſte cum iſto, non ut iſte non habeat, quod eſt invidiæ, ſed ut ipſe quoque ſimiliter habeat. Alias zelus ſolet notare affectum ex amore & ira miſtum, quo adverſus eum qui id quod à nobis amatur lædit commovemur. Ut circa religionem Joh 2. 17, modo zelus Dei ſit ſecundum cognitionem Rom. 10. 2. Sed hic nominatur zelus *amarus*, æmulatio vitioſa, de honore contentio cum invidia conjuncta, acerbe cum aliis contendens.

Quidam interdum zelum bonum præ ſe ferunt; & interim zelus eorum malus eſt, non dulcis & ſuavis, eum virtute conjunctus, ſed infectus felle amaro invidentiæ, & iracundiæ dum ſub zeli religioſi prætextu ſui maligni affectus explent acerbitatem.

Et contentionem.] Id eſt ex ira effervefcentem verborum pugnam, non rationibus ſed dictis aculeatis & contumelioſis concertantem. Tales contentiones rixoſæ, quæ valde dedecent homines prudentes, præſertim Chriſtianos, inter opera carnis poſitæ, & alibi cum zelo malo & fervore animi inordinato conjunguntur. Ut Rom. 13. 13. & Gal. 5. verſ. 20.

In corde veſtro.] Id eſt in animo, cujus ſedes eſt cor. Ubi inter alia vitia reſidet etiam ſtudium contendendi ſeu litigandi: quamvis inde extra erumpat per verba rixoſa, & ipſa litigia, atque jurgia.

Ne glorиamini.] Id eſt ſi zelo amaro & contentione rixoſa laboratis, ne vobis id arrogetis voſque eo nomine jactetis, quaſi eſſetis ſapientes.

Græcum verbum quod in pluribus exemplaribus habetur, eſt compoſitum, & notat *contra gloriamini*, nempe ut cohæreat cum eo quod poſtea ſequitur, *contra veritatem.*

Omnis gloriatio & ſuiipſius laudatio redolet arrogantiam atque ſuperbiam, & proinde quandam inſipientiam, niſi fiat neceſſariis cauſis cogentibus, quod indicavit & Paulus Apoſtolus, 2 Cor. xi. 1. xij. 1, 6, 11, ſed maxime ſi ſit falſa. Ideo additur;

Et mentiamini.] Id eſt ut ex ſuperiore ſermone in quo dictum eſt *ne gloriamini* intelligitur, & ne mentiamini: nempe in ipſa gloriatione. Mentiri, id eſt falſum quod aliter ſe habere ſcias comminiſci atque proferre, turpe vitium eſt, & abominandum.

Adverſus veritatem.] Nempe, dum jactatis vos eſſe ſapientes, & poſſe merito alios docere, cum tamen veritas ipſa oſtendat, vos quamdiu ſupra nominatis vitiis, zelo amaro, & contentione laboratis, non poſſe haberi pro vere ſapientibus & aptis ad alios docendos.

Verſ. 15. *Non eſt hæc ſapientia deſurſum* ſeu *ſuperne deſcendens.*] Iſtos ſapientiæ nomine falſo tumentes Doctores ac Magiſtros, ulterius arguit, & oſtendit iſtam quam jactabant ſapientiam, non eſſe veram

veram

Digitized by Google

veram ſapientiam, qualis eſſe debet in veris Chriſtianis. Quæ vera ſapientia eſt *deſurſum* ſeu è ſupernis deſcendens, nempe ex cœlo, à Deo, ut dictum eſt ſupra cap. 1. 5 & 17. Quamvis enim homines ingenio bono præditi, per ſtudium & exercitationem acquirant ſapientiam; tamen & ipſum ingenium à Deo hominibus datur, & niſi ſtudiis hominum Deus benedicat ac opem ſuam adhibeat, vana ſunt hominum ſtudia, vanæ exercitationes. Sed præcipue ſapientia, quæ circa res divinas atque cœleſtes verſatur, præſertim qualis in Euangelio Chriſti manifeſtatur, à Deo ipſo ex cœlo proficiſcitur. Jam vero talis ſapientia apparens, cum vitiis jam indicatis conjuncta, non eſt divina, neque cœleſtis.

Sed terrena.] Loco ſuperno ſeu cœlo opponitur locus humilis ac infimus, terra, cui iſtius ſapientiæ falſæ vitioſæ origo adſcribitur: cum & ii qui hanc ſapientiam habent ſpiritum hujus mundi inferioris accepiſſe dici poſſint, de quo 1 Cor. 2. 12. & terrena ſapiant, ac quærant, non ea quæ ſurſum ſunt. Vide Col. 3. 2.

Animalis.] Ita denominatur ab inferiore animi parte quæ dicitur anima diſtincta à ſpiritu ſeu intellectu ſuperiore, quæ hujus mundi voluptates, opes, & honores ad hanc vitam pertinentes ſpectat & cogitat, in iiſque ſolis felicitatem ſuam quærit atque collocat. Ab hac anima ſola qui reguntur, appetitum ſequentes, ii, vocantur homines animales, 1 Cor. cap. 2. 14. & Judæ ℣. 19, ubi etiam dicuntur iidem non habere ſpiritum, nempe Dei.

Dæmoniaca.] Tum reſpectu originis quod à cacodæmone ut authore proficiſcatur, tum reſpectu qualitatis, quod ſit talis qualis in diabolo eſt, vitioſa & maligna, diaboli moribus conveniens.

Verſ. 16. *Ubi enim zelus.*] Nempe talis de quali dictum eſt ſuperius ℣. 14 amarus, *& contentio*, quæ vitia in iſtis magiſterium affectantibus ineſſe, ſupra indicatum eſt: qualia in quibus inſunt ii ſunt carnales, ut dicitur 1 Cor. 3. 3.

Ibi tumultuatio.] Ex zelo amaro, & contentione rixoſa, oriuntur talia effecta ut inter homines diſcordiæ turbæ atque ſeditiones excitentur. Vide 2 Cor. cap. 12. 20.

Et omnis parva actio.] Quippe ex zelo invido & ex contentione, id erumpit ut homines iſtis flagrantes, eo prorumpant, ut aliis cum quibus rixantur etiam malefaciant, & injuriis eos variis afficiant. Unde magna multorum maleficiorum congeries exoritur. Ex his malis affectibus probat ſapientiam iſtorum magiſterium temere affectantium, eſſe dæmoniacam ſeu diabolicam. Quia talibus inter homines diſcordiis & maleficiis diabolus delectatur.

Verſ. 17. *Illa autem ſuperne*, ſeu quæ de ſurſum eſt, *ſapientia.*] Poſtquam oſtendit ſuperius iſtos qui volebant videri ſapientes non habere veram ſapientiam, jam exponit qualis ſit iſta vera ſapientia ex cœlo à Deo profecta, deſcribens eam à proprietatibus diverſis: quales debent inveniri in iis qui pro vere ſapientibus ac cœleſti ſapientia præditis haberi volunt.

Primum quidem pura eſt.] Quidam vertunt *caſta*. Sed videtur hoc loco non intelligi virtus illa quæ proprie caſtitas vocatur, & libidinibus opponitur. Verum generalius aliquid indicatur, nempe quod non ſit contaminata turpibus ejuſmodi affectibus terrenis quales ſuperius ſunt indicati, ut zelo amaro atque invido, & contentionis ſtudio, & ſimilibus, quibus infecta ac polluta eſt illa ſapientia terrena, dæmoniaca. A talibus maculis & ipſa munda eſt, & homines in quibus ineſt mundos efficit. Nam hic per metonymiam effecti pro cauſa, ſignificatur ab iſta ſapientia tales quales hic recenſentur qualitates, in hominibus effici.

Deinde pacifica.] Id eſt pacis ſeu concordiæ cum aliis hominibus tenendæ ſtudioſa, vide Marc. 9. ult. Hoc pacis ſtudium & alibi commendatur Chriſtianis Rom. 12. 18. XIV. 13. Hebr. 12. 14.

Æqua.] Seu modeſta. Nempe de jure ſuo quantum fieri poteſt cedens, pacis cauſâ. Eſt igitur hoc medium egregium ad pacem tuendam. Talis æquitas commendatur etiam à Paulo Apoſtolo, Phil. 4. 5. [Ejuſdem æquitatis cum manſuetudine conjunctæ exemplar eſt in Chriſto 2 Cor. 10. 1,] & nominatim requiritur in Epiſcopo 1 Tim. 3. 3.

Bene ſuadibilis.] Seu obſequens, quæ paret & obſequitur recte monenti: non pertinaciter atque mordicus ſuam tuetur ſententiam, ſed ſinit ſe rationibus juſtis flecti in aliam partem meliorem. Etiam hoc eſt pacis atque concordiæ tuendæ medium eximium. Hoc ignorant ii qui falſa ſapientiæ opinione tument, qui ſolent eſſe pervicaces, & cedere neſcii.

Plena miſericordiæ.] Ita ut non tantum miſerorum utcunque miſereatur, ſed ad eorum miſeriam levandam, opemque eis ferendam ſit valde propenſa, vel homines in quibus ipſa ineſt propenſos faciat. Quæ miſericordia & alibi commendatur Chriſtiano Matt. cap. 5. 7. Luc. 6. 36. Col. 3. 12. Debet autem exhiberi etiam erga errantes, ne acerbe ſed benigne tractentur. Inſigne miſericordiæ ſpecimen præter alia habemus in Chriſto Matth. 9. 36.

Et fructuum bonorum.] Per iſtos fructus bonos, miſericordiæ ſubjunctos, videntur intelligi præcipue opera beneficentiæ, erga proximos indigentes, quæ ex miſericordia velut ex fonte rivi promanant. Qualia facta benefica etiam alibi bona opera nominantur 1 Tim. 6. 18. & Act. 9. 36.

Abſque dijudicatione.] Non quod nihil omnino dijudicet, inter verum & falſum, bonum & malum, nam ſapientia cœleſti præditis convenit talis dijudicatio; 1 Cor. 12. 10. XIV. 29. 1 Joh. 4. 1. Heb. 5. 14, ſed quod non temere judicet de hominibus: vel potius quod non ex affectu carnali, per proſopolepſiam, reſpectu rerum carnalium inter proximos faciat diſcrimen, & quoſdam aliis immerito præferat, alios contemnat. Qualis dijudicatio reprehenditur ſupra cap. 2. 4.

Et abſque hypocriſi.] Seu ſimulatione. Sine fuco & fallaciis, ſincere agens, ne aliud exterius oſtentetur quam interius habeatur. Vere ſapientes cœleſti ſapientia præditi, tum in aliis rebus ad pietatem ſpectantibus vitant hypocriſin Phariſaicam, quam Chriſtus ſæpe reprehendit; Matth. 6. 2, 5, 16. & XXIIJ. 13, 14, 15, 23, 25, 27, 29. Luc. 12. 1, tum etiam in charitate proximis exhibenda. Vide Rom. 12. 9. 1 Tim. cap. 1. 5. 1 Petr. 1. 22.

Verſ. 18. Commendat ſapientiam pacificam atque

manſuetam & modeſtam, ab utilitate inſigni ex ea proveniente talibus qui ea ſunt prædıti.

Fructus autem juſtitiæ.] Memoravit verſu proxime præcedente *fructus bonos*, per quos intellexit bona opera, hic autem alio ſenſu per fructum intelligit præmium virtutum ac bonorum operum, quod is ex iſtis veluti enaſcatur ac proveniat. Ita fructus pro utilitate ponitur Rom. 6. 21, 22. & Hebr. 12. 11. *Juſtitiæ* nomine videtur hic ſignificari omne id quod ſecundum jura divina & præcepta ex officio recte fit ab hominibus. Sicut hoc nomen *juſtitiæ* etiam alibi ita univerſaliter hoc ſenſu ponitur. Ut Matth. 3. 15. v. 20. Act. 10. 35. Eph. 5. 9. vj. 14. Hebr. 1. 9.

In pace.] Per pacem hic videtur non intelligi pacis & concordiæ ſtudium, ſed felicitas eximia, quæ etiam alibi in Sacris Literis pacis nomine notatur: quia in ea eſt egregia tranquillitas, ut in Epiſtolis Apoſtolicis pleriſque ſub initia earum pax denotat felicitatem. *In* autem videtur hic ſumendum pro *cum*, ut ſæpe fit, ſicut annotatum eſt ſupra ad ℣ſ. 13, vel intelligitur iſte fructus eſſe ſitus in pace, id eſt felicitate. Ita per *fructum pacificum* Hebr. 12. 11, utilitas felix ac ſalutaris notatur.

Seritur.] Eſt metaphora ſumta ab eo quando homines ſemina ſpargunt, ut ex eorum proventu excreſcente poſtea fructum colligant, ſationi convenientem. Indicatur ex hac ſemente juſtitiæ pacificæ hominibus parari & provenire meſſem uberrimam felicitatis, quamvis non ſtatim ſed poſtea percipiendæ. Videatur de tali ſeminatione ſpirituali locus Gal. cap. 6. 7, 8, 9.

Facientibus pacem.] Significat quibuſnam iſte fructus eximius paretur, nempe hominibus pacificis ſeu pacis & concordiæ ſtudioſis, ſectatoribus iſtius ſapientiæ cœleſtis, quæ verſu ſuperiore dicta eſt eſſe pacifica ſeu pacis ſtudioſa. Quales *pacifici* ab ipſo Chriſto pronunciantur *beati*, Matth. 5. 9, *quia ipſi* ut ibidem additur, *filii Dei vocabuntur*, id eſt erunt. Quoniam Deus eſt non tantum author ſed & amator pacis 1 Cor. 14. 33. Etiam Pſal. 133. ibi ubi concordia fraterna viget, Deus dicitur præcipere ſeu largiri benedictionem, & vitas, uſque in ſeculum.

CAPUT IV.

Verſ. 1. UNde &c.] Poſtquam ſuperius iſtorum docendi alios munus ſibi temere vendicantium, malos mores, ut zelum amarum ſeu invidentiam, & contentionum ſeu rixarum ſtudium, reprehendit, & indicavit ex iſtis oriri ſeditiones & varias malas actiones cap. 3. 16, nunc iſtorum malorum fontem & originem indicat, pravas ipſorum cupiditates *Unde* ſcilicet exiſtunt, ſeu oriuntur.

Bella & pugnæ.] Non videntur hoc loco intelligenda proprie certamina armatorum cum verberibus conjuncta, ſed rixæ atque contentiones verborum, oppoſitæ paci, de qua ſuperius actum. Ita eas vocat per exaggerationem & amplificationem. Etiam alibi per vocem pugnas proprie ſignificantem, notantur contentiones intra verba conſiſtentes. Ut Joh. 6. 52. 2 Tim. 2. 24. Tit. 3. 9. Quanquam inter homines valde iracundos & efferos, à certamine linguarum & verborum, etiam ad certamen manuum ac verberum interdum deveniri ſolet.

In vobis?] Id eſt inter vos. Nempe ut alii cum aliis mutuo contendatis. *In* pro *inter* ponitur, ut & alibi. Vide ſupra annotationem ad cap. 3. 13.

Nonne inde.] Interrogationi propoſitæ ſubjicit ipſe reſponſionem: quam rurſus proponit per interrogationem negative conceptam, quæ eſt intelligenda affirmative ut ſupra cap. 2. 4, 5, 6, 7. Ita de rebus certis quarum ii ipſi qui interrogantur conſcii ſunt, ſolet interrogari per communicationem.

Ex voluptatibus veſtris.] Id eſt ex cupiditatibus quæ tendunt ad voluptates ſeu delectationes mundanas. Syrus Interpres habet *ex concupiſcentiis*. Quas hic intelligi apparet & ex verſu ſequente, ubi ſermo eſt de concupiſcendo. Inter has præcipuæ ſunt eæ quibus homines cupiunt ea quæ pro bonis in hoc mundo habentur, ut eſt cupiditas divitiarum, ſeu avaritia, & cupiditas voluptatum carnis, ut ſunt libidines & luxuriæ, & cupiditas honorum ſeu ambitio atque ſuperbia. Quas S. Johannes comprehendit ſub concupiſcentia carnis, & concupiſcentia oculorum, & faſtu hujus vitæ 1 Joh. 2. 16, quæ concupiſcentiæ per illecebras objectorum excitatæ ducunt ad peccata, ut dictum ſupra cap. 1. 14 & 15. Ex occaſione talium cupiditatum, ſolent oriri contentiones adverſus eos qui in iis explendis obſtare vel impedire videntur.

Quæ militant in membris veſtris.] Antequam ad externas pugnas & certamina cum hominibus aliis deveniatur, prius in ipſo homine eſt interna pugna & certamen, quando ex affectibus ortæ cupiditates variæ, in corde atque in aliis membris reſidentes, turbas excitant & tumultuantur, ac pugnant contra ſpiritum ſeu mentem partem hominis interni ſuperiorem, quæ cupiditatibus iſtis reſiſtit, recta & honeſta ſuadens, turpia diſſuadens. De quali pugna interna, in homine per Spiritum Chriſti non regenito vigente, videantur quæ dicuntur à Paulo Apoſtolo Rom. 7. 23. Gal. 5. 17. & 1 Petr. 2. 11. Hinc vero non ſequitur ſpiritum hominis rationalem, in hac pugna cum carnalibus cupiditatibus, non poſſe, ſi Spiritu Dei Sancto adjuvetur eaque ope utatur, victoriam obtinere. Nam qui ſunt veri Chriſtiani, ii non ſecundum carnem ambulant, ſed ſecundum ſpiritum Rom. 8. 1, 4, 9, & carnem crucifixerunt, cum paſſionibus & concupiſcentiis Gal. 5. 24.

Verſ. 2. *Concupiſcitis.*] Nempe non contenti iis quæ habetis, plura & majora cupide appetitis. Loquitur de bonis corporalibus, quod patet ex verſu mox ſequente.

Et.] Id eſt *ſed*. Quia hic opponuntur adverſa. Vide ſupra annotationem ad cap. 2. 13.

Non habetis.] Id eſt hæc quæ habere cupitis non obtinetis, ita ut veſtræ cupiditates effectu ſuo fruſtrentur. Similiter Salomon dixit Prov. 13. 4. Animam pigri concupiſcere, & tamen quod concupiſcit atque optat non habere. Hic autem intelligendum eſt, etiamſi iſti cupiditate flagrantes impigre conentur ea quæ cupiunt aſſequi eiſque potiri, tamen id eis non evenire, & irritum eſſe iſtum conatum, quia ei Deus non benedicit, nec cupita tribuit.

Occiditis.] Notandum eſt primum, verba iſta uſque

uſque ad voculam *propterea* in quibuſdam exemplaribus non inveniri. Deinde loco iſtius verbi quod ſignificat *occiditis* φονεύετε, ab aliis legi verbum Græcum ab iſto una tantum litera inſerta diverſum φθονεῖτε quod ſignificat *invidetis*. Et ſane non ſatis apte videtur verbo iſti atroci *occiditis* ſubjici poſſe lenius *& æmulamini:* cum quo aptius cohæret verbum invidendi.

Sed tamen ſciendum eſt, & à Chriſto ad præceptum legis de non occidendo adjungi præceptum de eo ne fratri iraſcamur Matth. 5. 21, 22, & eum qui odit fratrem ſuum pro homicida haberi, atteſtante Apoſtolo Chriſti dilecto 1 Joh. 3. 15. Sicut de eo qui fœminam ad concupiſcendum eam aſpicit, jam adulterium cum ea commiſiſſe in corde ſuo cenſetur à Chriſto Matth. 5. 28. Ut iſtud eſt internum quoddam cordis ſeu animi adulterium, ita ira ultionem ſpirans & odio flagrans eſt internum quoddam in corde ſeu animo homicidium.

Et æmulamini.] Nempe æmulatione prava atque inhoneſta, cum invidia conjuncta, ægre ferentes quod alii quædam Dei dona præ vobis habeant. Inde zelo amaro laboratis, de quo dictum eſt cap. 3. verſ. 14.

Et.] Id eſt, & tamen, vel ſed, ut paulo ſuperius.

Non poteſtis aſſequi.] Quod ſupra dictum eſt *non habetis*, id hic diverſis verbis ſed idem ſignificantibus indicatur: nempe iſtam cupidinem pravam cum peccato conjunctam eſſe vanam & optato eventu carere.

Pugnatis & belligeratis.] Nempe ita ut indicatum eſt verſ. 1, alii cum aliis concertantes & contendentes.

Non habetis autem.] Nempe iſta propter quæ tantopere certatis non conſequimini. Moleſtum eſt laborare in vanum, & conatu ſuo in irritum cadente fruſtrari: quæ ſolet eſſe à Deo pœna eorum qui malis modis & mediis aliquid aſſequi conantur.

Propterea quod vos non petatis.] Cur non aſſequantur bona cupita, cauſa affertur, quod ea non petant; nempe à Deo. Cum omne donum bonum deſcendat ab iſto Patre luminum, ut dixit ipſe Jacobus ſup. cap. 1. 17. Deus autem nonniſi bonis & bene petentibus bona ſua largitur Matth. 7. 7, 8, 11. xxj. 22. Confer 1 Cor. 4. 7.

Verſ. 3. *Petitis.*] Occurrit objectioni. Potuiſſent enim iſtorum aliqui dicere, ſe quoque iſta à Deo petere. Concedit Jacobus eos aliquos aliquando etiam petere.

Et.] Id eſt, & tamen, vel ſed, ut verſu proxime præcedente.

Non accipitis.] Nempe à Deo, non impetratis, non dantur vobis talia. Etiam petitiones & preces veſtræ ſunt irritæ.

Ideo quod male petatis.] Malos & male petentes atque non debito modo precantes, Deus non exaudit, nec quæ petunt eis largitur. Vide Pſal. 66. 18. Eſa. 1. 15. Mich. 3. 4. Zach. 7. 13. Joh. 9. 31. Sed ſi fideles petant aliquid ſecundum voluntatem Dei, exaudiuntur ab eo 1 Joh. 5. 14. Male petunt non tantum ii qui abſque fide ſeu fiducia, & abſque demiſſione animi coram Deo, & abſque enixa animi intentione precantur, ſed etiam qui non bono fine precantur, qui iis quę impetraverint male uti cogitant.

Ut in voluptatibus veſtris vel *in voluptates veſtras, inſumatis.*] Declarat quid intelligat per male petere: nempe malo fine atque ſcopo propoſito. Bonis quæ à Deo homines petunt, poſſunt quidem licite uti ad ſua quoque commoda honeſta, ſed præcipue uſum eorum debent convertere ad ipſius Dei gloriam, & ad proximos ſuos juvandos, non vero eis abuti, impendentes ea ad voluptates inhoneſtas, ut ad luxuriam, atque faſtum. Non omnes omnino voluptates in uſu donorum Dei improbantur ac reprehenduntur, ſed quæ ſunt inhoneſtæ cum peccato conjunctæ. Nam alioqui & pii ſumebant cibum cum exſultatione ſeu gaudio Act. 2. 46, & Deus ipſe largitur fructus atque cibos, implens lætitia corda noſtra Act. 14. 17. Sed hoc eſt inconveniens, ſi quis in uſu bonorum à Deo datorum, ſuas tantum voluptates & quidem carnales, inſtar ſcopi ad quem collimet, ſibi proponat atque præfigat. Sicut ſibi propoſuiſſe dicitur, ille dives, magnam frugum ubertatem nactus, in parabola à Chriſto repræſentatus Luc. 12. 19.

Verſ. 4. *Adulteri & adulteræ.*] Reprehendit ulterius acriter iſtos homines voluptatibus inhoneſtis carnalibus mundanis addictos. Vocat eos adulteros, & adulteras, utrumque ſexum & maſculos & fœminas arguens turpis criminis, quod non videtur proprie intelligendum de thori conjugalis violatione, quam non ita obiter perſtrinxiſſet, ſed prolixius ex profeſſo reprehendiſſet: verum de alio adulterio ſubtiliore, ſpirituali, per metaphoram ita dicto, quod verbis mox ſequentibus declaratur. Nempe quod ſicut conjuges adulterium committentes, amorem ſuum conjugibus debitum, ut mariti uxoribus, & uxores maritis, convertunt ad alienos; ita iſti cum amorem ex toto corde & tota anima deberent deferre Deo Deut. 6. 5. & x. 12, cum Deus ſit maritus populi ſui Jer. 3. 1, 8, 14, & Chriſtus Filius Dei ſit ſponſus Eccleſiæ ſuæ 2 Cor. xi. 2; tamen interim ſe, ad amandum hunc mundum converterent.

Uſitatum eſt in ſcriptis Propheticis, ut hominibus à Deo averſis, & ad peccata, præſertim ad idololatriam verſis, crimen adulterii ſeu ſcortationis attribuatur. Ut Eſa. 57. 5, 8. &c. Jerem. 2. 20, 25. iij. 1, 2, 3, 8, 9. xiij. 27. Ezech. 16. 15, 16, 24, 25. ſeq. xxiij. 3. ſeqq. Oſe 2. 2, 5. iv. 12, 13. ſeqq. ix. 1.

Nonne ſcitis.] Per iſtam interrogationem indicat eos, utpote cognitionem Dei & Chriſti jactantes, id quod mox dicet ſcire debere.

Quod amicitia mundi, inimicitia Dei ſit?] Indicat quantum in amore voluptatum carnalium & aliarum rerum mundanarum, ſit inconveniens, atque damnum: quippe cum id homines à Deo abſtrahat, ejuſque inimicos efficiat. Quos antea adulteros vocavit, eos nunc amicos hujus mundi eſſe innuit; unde apparet, per adulteros intelligi mundi amatores, qui mundo huic, Dei rivali, amorem ſuum Deo debitum addicunt.

Amicitia mundi.] Id eſt amicitia erga hunc mundum. Ea eſt, quando quis mundum iſtum immundum, id eſt tum homines huic mundo & iſti ſeculo malo corrupto addictos, qui ſæpe *mundus* vocantur, valde amat, & arctam cum eis ſocietatem colit, tum res hujus mundi, quales ſunt divitiæ, honores,

& voluptates carnales, vehementer diligit & conſectatur.

Inimicitia Dei.] Id eſt inimicitia erga Deum, ſeu adverſus Deum: quia mundus iſte eſt Dei rivalis, qui hominem à Dei amore ad ſui amorem pellicit, ideoque Dei adverſarius; hinc fit ut qoi mundum amat, Deum non amet. Nam ſi nullus ſervus duobus dominis diverſis ac multo magis adverſis ſervire ſimul poteſt, ſed neceſſe eſt ut dum alterutrum diligit, alterum contemnat, ac odio habeat, ut Chriſtus ipſe dixit Matth. 6. 14; multo magis qui mundum hunc qui in maligno jacet 1 Joh. 5. 19 diligit, is Deum Optimum Maximum ſimul diligere non poteſt. Etenim dilectio hominum erga Deum ſita eſt in eo ut quis voluntatem ejus faciat, & præcepta ipſius pro virili exſequatur, at hoc ipſum facere non poteſt is qui mundum hunc his contraria ſuadentem atque ad ea ducentem diligit. Hinc & S. Johannes, à mundi & earum quæ ſunt in mundo rerum amore homines Chriſtianos abducere volens, ſcripſit, *Si quis diligit mundum, non eſt dilectio Patris* (nempe cœleſtis, id eſt Dei) *in eo* 1 Joh. 2. 15. Et ut Paulus Apoſtolus, dicit: *Carnis ſtudium*, (quod cum amore mundi eodem recidit) *eſt inimicitia in Deum: quoniam legi Dei non ſubjicitur. Qui autem in carne ſunt* (ſeu carnales atque mundani) *Deo placere non poſſunt* Rom. cap. 8. 7, 8.

Qui igitur voluerit amicus eſſe mundi, inimicus Dei conſtituitur.] Ex dictis infert hoc conſectarium, concludens quicunque mundi hujus amicus fieri ſtudet, eum eo ipſo facto fieri Dei (quippe mundo huic id eſt hominibus mundanis & eorum ſtudiis adverſi) inimicum.

At & nefas eſt ut homo ultro evadat Deo inimicus, & nihil magis noxium atque damnoſum eſſe poteſt: quandoquidem Deus viciſſim huic homini inimicus factus eum odio habebit, atque ut inimicum iram ſuam commeritum pro potentia & juſtitia ſua graviſſime puniet atque perdet.

Verſ. 5. Sequentium verborum, tum quæ ſit cohærentia cum antecedentibus & conſequentibus, tum quis ſit ſenſus genuinus, valde obſcurum eſt, & explicatu difficile. Quærenda eſt explicatio non perplexa neque contorta.

An putatis quod inaniter Scriptura dicit: Ad invidiam concupiſcit ſpiritus &c.] In verbis præcedentibus reprehendit amorem erga hunc mundum, in iis qui Dei amici haberi volunt, & declaravit non poſſe cum amicitia mundi conſiſtere ſimul amicitiam Dei. Id amplificat à teſtimoniis Sacræ Scripturæ.

Putatis quod inaniter Scriptura.] Uſitatum eſt nomine Scripturæ deſignari Scripturam Sacram divinitus inſpiratam, ut dicitur 2 Tim. 3. 16, quia huic excellenter nomen iſtud convenit. Et quidem à Scriptoribus Novi Teſtamenti ſolet nomen hoc tribui Scriptis Veteris Teſtamenti. In quibus quicquid ſcriptum eſt, ad noſtram doctrinam ſcriptum eſt Rom. 15. 4. Non eſt igitur putandum quidquam eorum quæ in Sacra Scriptura continentur inaniter & fruſtra ſcriptum eſſe.

Scriptura dicit.] Scripturæ ut perſonæ tribuitur quod dicat ſeu loquatur aliquid, ut & alibi Joh. 7. ꝟ. 38. xix. 37. Rom. 4. 3. & Jac. 2. 23. Quod vel Deus loquutus eſt, vel viri divini Spiritu Dei afflati ſunt proloquuti, idque ſcripto eſt conſignatum, hoc Scriptura loqui dicitur.

Ad invidiam concupiſcit ſpiritus &c.] Difficile dictu eſt ubinam in Sacra Scriptura hæc verba exſtent. Certe iiſdem literis conſignata nuſquam reperiuntur. Ideo aliqui putant S. Jacobum in eo cum ſcripſit, Scripturam quiddam huc pertinens dicere, non ſpectaſſe iſta verba mox ſubjuncta, ſed velut per parentheſin iſta inſeruiſſe, ad dehortandos Chriſtianos ab invidia, & demum ꝟ. 6 afferre dictum S. Scripturæ, cum inquit, *ideo dicit, Deus* &c. ſed hoc durum & perplexum eſſe apparet. Potius videtur hic indicari obſcurius id, quod mox clarius exprimitur. Et poteſt hic eſſe ellipſis particulæ ſubaudiendæ *quod*, ſicut Pſal. 9. fine, & Zach. 2. 8. Cæterum ſimiles citationes S. Scripturæ, verbis non ad literam expreſſis, habentur & alibi, ut Joh. 7. 38. Eph. 5. 14. Quod ad ſenſum attinet, videtur horum verborum ſententia contineri ibi ubi Deus dicitur eſſe zelotes vel zelotypus; ut Exod. 20. 5. & xxxiv. 14. & Deut. 6. 15. Zelotypia eſt ægritudo ex eo quod alter eo quod quis amat potiri videatur. Ut fit in marito, dum conjugem adulterii ſuſpectam habet. Qui affectus eſt affinis invidiæ. Cum invidentia ſit ægritudo concepta ex eo quod alter fruatur quopiam bono quo eum aliquis non vult frui. Unde apud Hebræos eodem verbo notatur zelotypum eſſe, & invidere. Deus amore inſigni proſequitur homines, à quibus etiam amari vult, & debet, ut notatum eſt ad verſum proxime præcedentem. Non vult igitur Deus hoc perferre ac pati, ut homines qui ei velut marito ſuo deſponſati, addicti eſſe debent, ad hujus mundi immundi velut ejus rivalis & æmuli amorem declinent.

Ille ſpiritus qui habitat in nobis.] Per ſpiritum iſtum non eſt intelligendus ſpiritus humanus naturalis ſeu animus, de hoc enim non ſolet ita dici in S. Scriptura quod in nobis habitet: quia eſt pars noſtri: ſed ſignificatur Spiritus Dei Sanctus, de quo ita alibi dicitur quod habitet in hominibus Chriſtianis, ſeu habitare debeat, ut Rom. 8. 9, 11. 1 Cor. 3. ꝟ. 16. Per quem Spiritum divinum, Deus in ipſis ut in templo ſuo habitat, ſicut dicitur ibidem, vide & 1 Cor. 6. 19. Et S. Johannes dicit, nos inde cognoſcere quod Deus maneat in nobis, quia ex ſpiritu ſuo dedit nobis 1 Joh. 3. 24. & iv. 12, 13. Quod igitur Deo ipſi eſſet attribuendum, id hic iſti ſpiritui Dei attribuitur, quod quaſi invide ſeu cum zelotypia concupiſcat, ut homines Deo ſint amici; non autem mundo.

Interrogationis nota ad finem hujus verſiculi apponi ſolet. Sed non eſt neceſſe iſta ultima verba legi cum interrogatione, quæ vim negandi habeat, cum recte videatur poſſe accipi aſſertive, ut eſt expoſitum.

Cui iſta loci hujus obſcuri declaratio non placet, is ſequatur, ſi libet, expoſitionem Brenii: qui primum verba illa: *An putatis quod inaniter Scriptura dicit*, vult referri ad præcedentia, non ad ſequentia. Deinde voce *invidia* pro vitio hominum accepta, verba iſta *ad invidiam concupiſcit ſpiritus qui habitat in nobis*, ita exponit, ut ab initio eorum ſubintelligatur particula interrogandi *an*, & poſt finem eorundem

rundem ſubauditur negatio: Haudquaquam ita eſt. Ut hic nova ratio contra concupiſcentias & ex eis certas contentiones afferatur: quod ſpiritus Dei in Chriſtianis habitans non doceat eos invidiam; ſed contra potius iis qui ejus ductum ſequuntur majorem ſubinde largiatur gratiam, quod invidiæ maxime adverſatur.

Verſ. 6. *Majorem autem dat gratiam.*] Nempe idem ſpiritus habitans in nobis, id eſt ſpiritus Dei, ſeu ipſe Deus, ut cauſa principalis, per ſpiritum iſtum ut cauſam mediam, iis in quibus habitat, quique ejus ductui obſequuntur, & ab amore hujus mundi ſunt alieni, ſubinde dat majorem gratiam, id eſt ex gratia promanantia dona præcipue ſpiritualia. Ita per *gratiam* ſolent intelligi gratiæ effecta, ſeu dona Dei in homines collata. Ut Joh. 1. 16. Rom. 1. ℣. 5. v. 17, 20. 1 Cor. 3. 10. Eph. 4. 7. 2 Tim. 1. 9. Hebr. 4. ult.

Videtur propterea in verbis proxime præcedentibus loco Dei poſitus eſſe ſpiritus ejus habitans in nobis, quia iſte ſpiritus eſt cauſa proxima per quam dona Dei hominibus conferuntur. Iſta verba *majorem autem dat gratiam*, ſuperiori verſiculo proxime præcedenti videntur adjungenda.

Ideo dicit.] Hæc verba cum ſequentibus ad finem hujus verſiculi abſunt à quibuſdam exemplaribus. Sed poſſunt recte connecti cum ſuperioribus quorum videntur declarationem continere: ut ex una ſpecie amicorum hujus mundi & Dei inimicorum nempe ex hominibus ſuperbis, oſtendatur quid de aliis quoque ejuſdem generis hominibus ſit ſtatuendum, quomodo Dei ſpiritus erga tales ſit affectus.

Dicit non exprimitur hic quis dicat, ſed facile ſubintelligitur, nempe Scriptura, quam verſu proxime præcedente dictum ſit, *Scriptura dicit.* Similis loquutio eſt Eph. 4. 8. Verba autem quæ hic citantur ſunt Solomonis Proverb. 3. 34, quanquam paulum diverſa.

Deus ſuperbis reſiſtit.] In loco Proverbiorum Hebræus textus habet, *illuſores ipſe* [Jehova] *illudet.* At Græci LXX Interpretes ita verterunt ut hic citatur. Nam inter illuſores recte cenſentur ſuperbi, qui aliis ſeſe præferentes eos contemnunt atque derident. Deus autem dum tales viciſſim deridet ac iis illudit, eo ipſo eis reſiſtit. Nempe eos qui ſeſe exaltant humiliat atque deprimit. Quod & Chriſtus inculcavit Matth. 23. 12. Luc. 14. 11. xviij. 14. Iſti honorem præ aliis inhoneſte affectant, Deus autem honorem eis adimit, & conſilia eorum turbat, & ignominia eos afficit. Ad Deum & ſupremum Dominum, debet referri omnis honor & omnis gloria. Cum ergo homines ſuperbi iſta quæ Deo debentur ſibi vendicent, Deus id ægre fert, ideoque eis adverſatur. Et in eo quoque cernitur ſpiritus divini zelus atque æmulatio.

Humilibus autem.] Nempe talibus qui ſunt ſuperbis contrarii, id eſt hominibus modeſtis ac demiſſo animo præditis. Jeſus Chriſtus ipſe dixit ſe eſſe humilem corde, quod ſuos diſcipulos à ſe diſcere voluit Matth. xi. 29. Hæc ſui humiliatio ſeu modeſtia eſt fundamentum aliarum virtutum.

Dat gratiam.] Id eſt ex gratia ſua confert illis dona varia, tum corporalia tum ſpiritualia, tum in hac vita, tum in futura: demiſſum oculis ſervat, ut dicitur Job. 22. 29. Quia iſti ipſi ſe humiliant, Deus eam humiliationem compenſat, exaltans eos, ut dictum eſt à Chriſto, locis paulo ante ex Luca citatis. Quod antea obſcurius indicaverat, ſpiritum Dei, dare majorem gratiam, id hic declarat, exprimens qualibus det gratiam, nempe humilibus ſeu modeſtis.

Verſ. 7. *Subjiciamini igitur.*] Ex ſuperius dictis, præſertim de ſuperborum damno, & humilium ſeu demiſſorum præmio, quod utrumque à Deo proficiſcitur, infert monitum quo hortatur iſtos ad demiſſionem coram Deo: quia, ut ex ſuperioribus apparet, iſti mundum hunc amantes, Dei fiebant inimici, ei rebellantes.

Subjiciamini.] Id eſt ſubjicite vos ipſos: monet enim iſtos ut id ipſi faciant. Verbum paſſivum poſitum eſt pro reciproco. Ut & alibi; Rom. 10. 3. xiij. 1, 5. Epheſ. 5. 21, 22, 24. Tit. 2. 5, 9. iij. 1. Hebr. 12. 9. 1 Petr. 2. 13, 18. iij. 1. v. 5.

Deo.] Qui eſt Dominus veſter ſupremus, Optimus Maximus, cujus vos ſubditi eſſe eique obedire ex officio debetis: cui ſi obediatis, gratiam is ſuam ad vos convertet, voſque donis & bonis variis cumulabit.

Reſiſtite Diabolo.] Deo maxime contrarius, ejuſque hoſtis, & ſimul hoſtis atque adverſarius eorum qui Deo ſerviunt, eſt Diabolus. Ille qui aliquando inter Angelos cœleſtes fuit, ſed ob peccatum in quo pertinaciter manſit, è cœlo deturbatus à Deo, cum exercitu malorum angelorum, quorum ipſe princeps eſt, variis technis ac modis fideles Dei oppugnat, volens eos à gratia Dei quam ipſe culpa ſua amiſit, & à cœleſti beatitate avertere, vide 1 Petr. 5. ℣. 8. & Apoc. 12. 9, 10. Is eſt princeps hujus mundi Joh. 12. 31. xiv. 30, qui operatur in filiis inobedientibus Eph. 2. 2, cui locum apud ſe dant ii qui vitium aliquod in corde fovent Eph. 4. 27. Is ad varia peccata, Deo exoſa, & ſaluti humanæ noxia, homines incitat atque impellit. Ut ſunt & iſta quæ S. Jacobus in iis ad quos hanc epiſtolam ſcripſit, reprehendit: inter alia, zelus amarus, contentiones & rixæ cum fratribus, & amor mundi hujus atque mundanarum voluptatum. Huic hoſti & adverſario maxime noxio, debent ii qui fideles Dei cenſeri volunt, reſiſtere atque repugnare, ejuſque dolos atque machinationes & aſſultus reprimere & avertere. Quod fit maxime per fidem ſeu fiduciam firmam in Deo ejuſque gratia & promiſſis collocatam: ut monet S. Petrus 1 Petr. 5. 8, 9, ac per illa arma panopliæ cœleſtis quæ militibus Chriſtianis adverſus iſtos hoſtes ſpirituales militantibus commendat, ille inſignis in hac militia ductor & anteſignanus, Paulus Apoſtolus Eph. 6. 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18.

Et.] Id eſt tunc, quando hoc facietis, quando ei reſiſtetis, hic eventus conſequetur. Ita vocula *&* non raro ſumitur. Ut Matth. 6. 33. loco poſteriore. vij. 7. xj. 29. Luc. 6. 37, 38. xiv. 14. Philip. 4. 9. loco ultimo. Jac. 1. 5. loco poſteriore.

Fugiet à vobis.] Quantumvis potens adverſarius iſte, Diabolus, tamen ſi ei vos oppugnanti reſiſtatis, non tantum vos non expugnabit nec ſuperabit

ſed etiam à vobis ſuperabitur, & terga vertens, victoriam vobis cedet. Sicut narratur de crocodilo, qui cum fugientes inſectetur, tamen inſectantes fugit. Non vincit iſte hoſtis eos qui ipſi fortiter repugnant. Habemus exemplum in Duce noſtro, Domino Jeſu, quem quum iſte adverſarius diverſis modis oppugnaſſet, Jeſus autem ei reſtitiſſet, reliquit eum Diabolus Matth. 4 11.

Verſ. 8. *Appropinquate Deo.*] Quoniam & ſuperius ℣. 4, indicavit iſtos homines per amicitiam cum hoc mundo initam, factos eſſe inimicos Dei, ab eo averſos, & proxime monuit ut Deo ſeſe ſubjicerent, ac ejus adverſario Diabolo reſiſterent; ideo hic monet ut ad Deum appropinquent. Hæc appropinquatio ad Deum alioqui à nobis remotum, qui habitat lucem inacceſſibilem 1 Tim. 6. 16, qui eſt inviſibilis Spiritus Joh. 4. 24, debet fieri ſpiritu & animo. Is Deo appropinquat ad eumque accedit, ut dicitur Hebr. 7. 25. & xj. 6, qui Deo placere ſtudet, quique eum colit, vide & Soph. 3. 2. Ad quod requiritur fides vera, ut indicatur à Divino Authore ad Hebræos iſto proxime allegato loco, & Hebr. 10. 22. Et reſipiſcentia ſeria, quæ etiam converſio ad Deum paſſim nominatur. De qua, inter alia videnda loca Eſa. 31. 6. Jer. 18. 11. Ezech. 18. ℣. 30, 31. Joël 2. 12, 13. Zach. 1. 3, 4. Malach. 3. 7. 1 Theſſ. 1. 9. Et denique maxime charitate atque dilectione, qua quis Deum diligit ex toto corde, ex tota anima, & ex totis viribus ſuis. Nam charitas ſeu amor qui eſt affectus unionis, atque mutua amicitia, unit amantem cum amato. Quamobrem reſpectu fidei, & charitatis, quam Chriſtiani erga Deum & Dominum Jeſum profitentur, dicitur: *Qui agglutinatur Domino, unus* [nempe cum eo] *ſpiritus eſt* 1 Cor. 6. 17. Charitas autem erga Deum, ſita eſt in mandatorum ejus obſervatione 1 Joh. 5. 3. Oportet ad Deum appropinquare, non ore, ut labiis eum colamus, ſed corde, ne id procul abſit ab eo, quod olim eſt exprobratum Judæis Eſa. 29. 13. & Matth. 15. 8.

Et.] Id eſt tunc, ſi hoc feceritis, id ſequetur. Vide de hac particula notata ſupra verſ. 7.

Appropinquabit vobis.] Si hoc agatis ut Deo vos homines appropinquetis, inde habebitis iſtud eximium operæ pretium, & inſigne præmium, quod Deus vobis ſit quoque appropinquaturus, ſeu ad vos acceſſurus. Deus Optimus Maximus, ille Altiſſimus qui inhabitat cœleſtem æternitatem, accedit proxime ad homines ſpiritu humiles ac modeſtos, atque cum eis libenter habitat Eſa. 57. 15. Specimen hujus rei quod iis qui ad Deum appropinquant per converſionem, Deus ipſe appropinquet, propoſuit Chriſtus in illa parabola Luc. 15. 20 ſeqq. quum filio olim prodigo, qui à Patre procul diſceſſerat, & bona ab eo data luxurioſe profuderat ac dilapidaverat, reſipiſcenti & ad Patrem redeunti, Pater ejus miſertus occurrit, eumque benigne in gratiam recepit. Per hunc enim Patrem Deus ſignificatur. *Propinquus eſt Dominus omnibus invocantibus eum in veritate. Voluntatem timentium ſe faciet, & clamorem eorum audiet, & ſervabit. Cuſtodit Dominus omnes diligentes ipſum* Pſal. 145. 18, 19, 20. Hæc eſt Dei ad homines appropinquatio, quando is hominibus gratiam ſuam & favorem reipſa oſtendit. Quamvis autem Deus gratiam ſuam priorem antecedentem offerat etiam iis qui ab eo adhuc ſunt averſi; tamen gratiam conſequentem & ejus plenam largitionem non conferet niſi iis qui ad ipſum ita ut dictum eſt appropinquant.

Emundate manus, peccatores.] Hortatur ulterius ad ſeriam de peccatis pœnitentiam. Quia manibus multas actiones externas homines peragere ſolent, & quidem ſæpe malas, ut cædes, furta, rapinas, ideo per manuum emundationem ſignificatur actionum externarum in melius mutatio, vide Eſa. 1. 15, 16. LIX. 3, 6. Jonæ 3. 8. Qui vult appropinquare ad Deum puriſſimum oportet ut ſe purget ab immunditiis. Cujus rei typus fuit Exod. 19. 10, 14, 15. & Num. 8. 7.

Et purificate corda.] Quaſi caſtificate. Per cor intelligitur animus, cujus ſedes ac fons in corde eſſe putatur. Indicat non tantum reſpectu externarum actionum mundos à peccato eſſe debere Chriſtianos, ſed etiam animos eorum purgandos eſſe à vitiis. Fons iſte ſi purus erit, etiam rivi ex eo manantes fient puri. Ita Paulus Apoſtolus monet 2 Cor. 7. 1, ut noſipſos mundemus, ab omni pollutione carnis, & ſpiritus, id eſt à peccatis tum externis, tum internis. Ex corde procedere peccata quæ polluunt hominem dixit ipſe Chriſtus Matth. 15. 19, 20. Marc. 7. 21, 22, 23. Quamvis Deus homines peccatorum pœnitentiam agentes mundet & ab iis expiet Pſal. 51. verſ. 4, 9, tamen & homines ipſi in id operam impendere debent ut ſeſe mundent & purificent, ſicut hic dicitur, & alibi, tum in locis paulo ante allegatis, tum 1 Tim. 4. 8. 1 Joh. 3. 3.

Duplices animo.] Antea cap. 1. 8, virum duplici animo, vocavit eum qui non eſt de religione Chriſtiana ut vera firmiter perſuaſus, ſed partim credit partim dubitat. Hic videtur potiſſimum reſpicere id quod ſupra verſ. 4 notavit, nempe quod iſti velut adulteri & adulteræ, vellent ſimul & Dei & hujus mundi eſſe amici: atque ita cor & animum atque amorem ſuum inter Deum & hunc mundum partirentur; cum Deus ex toto corde & ex tota anima ſit amandus. At hoc ipſum cum quis ita Dei amorem præ ſe fert ut tamen huic mundo ſit amicus, eodem recidit, ut talis homo non ſit de religione à Deo propoſita ut vera firmiter perſuaſus.

Verſ. 9. *Affligimini.*] Id eſt per peccata acceſſitum vobis miſerabilem ſtatum, à pœnis divinis imminentem agnoſcite, & proinde pœnitentiam cum cordis atque animi compunctione & contritione agite.

Et lugete.] Id eſt ob peccata commiſſa, dolore animi & triſtitia afficiamini.

Et plorate.] Triſtitiam veſtram inde conceptam, & pœnitentiam, etiam fletu atque lachrymis teſtamini. Vide Joël 2. 12.

Riſus veſter in luctum convertatur.] Quia ſuperius notavit iſtos voluptatibus mundanis indulgere ſolitos eſſe verſ. 3, 4, quas voluptates ſolet comitari riſus, quo homines lætitiam teſtari ſolent; ideo eos ad pœnitentiam commonefaciens, jubet ut riſum ſuum qui eſt voluptatis indicium, convertant ipſi in luctum, ſignum doloris atque triſtitiæ. Riſum ex

rebus

rebus ſecundum carnem lætis ortum, ſequi ſolet luctus & fletus, vide Luc. 6. 25. Sed ſi quis mature pœnitentiam agens luctum voluntarium ſuſcipiat, felix erit, quia ejus luctus & fletus, ſecundum Deum 2 Cor. 7. 10, 11, conſolatione & gaudio compenſabitur Matth. 5. 4. Luc. 6. 21.

Et gaudium in mœrorem.] Quamvis gaudium purum ſincerum è virtutis conſcientia & ſpe gratiæ Dei ortum, commendetur & præcipiatur veris Dei cultoribus Pſal. 32. fine, Philip. 4. 4. 1 Theſſ. 5. 16; tamen ſi quis ex rebus carnalibus terrenis mala mentis gaudia perceperit, cum peccato conjuncta, oportet ut animo in melius mutato, per pœnitentiam, pro gaudio mœrorem ſuum ex peccato, & Dei offenſa, atque pœnarum ejus metu ſuſcipiat. Ut faciebat David Pſal. 25. 18. xxxij. 3, 4. xxxviij. 4, 5. ſeqq. 9, 19. & Petrus Matth. 26. 75, & illa fœmina peccatrix, pœnitentiam agens Luc. 7. 38. Vox Græca quæ hic vertitur per *mærorem*, proprie ſignificat demiſſionem oculorum, ſeu vultûs, quæ oritur ex pudore vel mœrore. Monitum iſtud videtur oppoſitum illi iſtorum peccato, quod voluptatibus carnalibus inhoneſte luxurioſe indulgerent, de quo ſupra ℣ſ. 3.

Verſ. 10. *Humiliemini.*] Id eſt demittite voſipſos & animos veſtros elatos. Eſt verbum paſſive poſitum pro reciproco, ut ſupra ℣ſ. 7. Quia ex animi elatione atque ſuperbia oriebantur iſta vitia quæ in iſtis hominibus ſuperius ſunt reprehenſa, ut quod pauperes contemnerent & ignominia afficerent, quod ſapientiam ſibi falſo arrogarent, quod zelo amaro atque æmulatione erga alios laborarent; ideo eos hortatur ad virtutem, ſuperbiæ adverſam, nempe ad humiliationem ſui voluntariam, & demiſſionem animi. Hujus virtutis exemplum exſtat in Davide 2 Reg. 7. 18. & Pſal. 131. & in Paulo Apoſtolo 1 Cor. 15. 9. 1 Tim. 1. 13, 15. Hos imitari debent alii homines, qui tametſi ſint aliquibus Dei donis exornati præ aliis hominibus, tamen ſunt homines, multis obnoxii defectibus, non tantum à natura ortis, ſed etiam culpa propria, per peccata acquiſitis.

In conſpectu Domini.] Nempe coram illo ſupremo Domino dominorum, Deo Altiſſimo. Is omnia è cœlo deſuper intuetur & cernit omnia, non tantum facta hominum externa, ſed etiam in animo latentes cogitationes Pſal. 33. 13, 14, 15. Is vero Dominus, ſuperbis reſiſtit, humilibus autem ac modeſtis dat gratiam, ut dictum eſt ſupra ℣ſ. 6, qui etiam ita potentem manum habet, ut ea poſſit deprimere eos qui ſe coram ipſo nolunt humiliare, quo argumento etiam indicato Petrus Apoſtolus ſuadet hominibus animi demiſſionem 1 Petr. 5. 6.

Et.] Id eſt tunc, ſi vos coram Deo humiliaveritis, hoc conſequetur. Vide de hac particula ſupra verſ. 7.

Exaltabit vos.] Humiliationis voluntariæ ſeu demiſſionis (cum virtutibus aliis eam conſequentibus) præmium inſigne à Deo proponit, quod is eos qui ſeipſos coram eo humiliant ſit exaltaturus, ſeu ex humili ſtatu in ſublimem & valde honoratum evecturus. Id Deus facit & in hoc ſeculo, adhuc in terris, & maxime in futuro ſeculo, in cœlis. Maxima hominum mortalium exaltatio in eo conſiſtit, ut ad dignitatem filiorum Dei attollantur, & ad gloriam divinam cœleſtem participandam admittantur. Qui adipiſcentur ſalutem cum gloria æterna, & ſimul cum Chriſto regnabunt 2 Tim. 2. 10, 12, & digni habebuntur regno Dei 2 Theſſ. 1. 5, & videbunt faciem Dei, & Dominus ille Deus illuminabit eos, & regnabunt in ſecula ſeculorum Apoc. 22. 4, 5.

Verſ. 11. *Ne obtrectate alii aliis, fratres.*] Dehortatur eos à vitio, humiliationi ſui, de qua proxime loquutus eſt, ſeu modeſtiæ, adverſante, ac ex ſuperbia ei contraria prodeunte, nempe ab obrectatione. Quod vitium etiam alibi reprehenditur Lev. cap. 19. 16. Rom. 1. 30. 2 Petr. 2. 1. Conſiſtit autem in eo quando quis de quopiam male loquitur, eum temere criminando, ut famæ ejus aliquid detrahat: quod faciunt aliqui vel abſenti clam, qui vocantur ſuſurrones, vel etiam præſenti, palam, qui nominantur obtrectatores. Græcum verbum hic poſitum ſignificat adverſus alios loqui. Sed hoc ſi accipiatur ſimpliciter, poteſt fieri abſque peccato, nempe ſi quis erronea docentem vel peccantem reprehendat, tum ipſius qui delinquit corrigendi, tum aliorum à ſimilibus delictis avertendorum cauſa, ad gloriam Dei: ſed cavendum eſt ne id fiat ſtudio famæ alicujus lædendæ, & cum verborum acerbitate.

Qui obtrectat fratri, & judicat fratrem ſuum.] Affert rationem ob quam vitanda ſit iſta obtrectatio. Pro eodem autem hic ſumitur obtrectare fratri, & judicare fratrem. Non ſemper vitioſum eſt judicare aliquem, ſi id fiat abſque ſuperbia, & abſque temeritate atque abſque defectu charitatis. Ut ſi quiſpiam de manifeſtis, atque cum Dei verbo expreſſo pugnantibus, erroribus aut peccatis, judicium proferat juſtum. Sed temeraria & iniqua judicia atque damnationes vetantur etiam alibi: ut Matth. 7. 1. Luc. 6. 37. 1 Cor. 4. 5. Videntur autem hic reprehendi præcipue iſta judicia condemnatoria, quæ fiunt ob talia qualia lege Euangelica non damnantur, ut circa obſervationem dierum, & ciborum, & circumciſionis &c. quam ex Lege Moſaica adhuc retinebant & retinendam cenſebant Judaizantes, alii vero ſe his jam non obſtringi recte exiſtimabant. Multo magis autem eſt reprehendendum ſi quis ob ea quæ Dei lege nunquam præſcripta ſunt, ſed tantum ſunt placita & mandata hominum, alios homines Chriſtianos, proinde fratres ſuos, ut peccantes ac impios judicet & condemnet, ut meritos mortis æternæ ſupplicium.

Obtrectat legi, & judicat legem.] Quando nempe ob talia quæ lex non præcipit, ipſe alium criminatur & condemnat, perinde facit ac ſi legem iſtam ut imperfectam argueret atque damnaret. Per legem hic intelligi videtur lex Chriſti Euangelica, quæ etiam ſuperius vocata eſt lex perfecta libertatis, cap. 1. verſ. 25.

Si autem legem judicas, non es factor legis, ſed judex.] Oſtendit quam inconveniens ſit ut quiſpiam legem divinam ita judicet ut eam imperfectionis arguat. Per Apoſtrophen converſo ſermone ad unum ex talibus, in cujus perſona omnes tales alloquitur. Factores legis iſtius eſſe debent omnes qui pro ſubditis Dei & Chriſti cenſeri volunt, vide Rom. 2. 13. &

Jac. 1.

Jac. 1. 25. Non eſt autem fas neque conveniens ut is cui lex lata eſt quique eam ſervare tenetur, id ſibi uſurpet ut ſit ipſius iſtius legis judex, ut eam vitii arguat & damnet, atque ita ſupra legiſlatorem ſapere, ſeque ſupra eum extollere velit.

Verſ. 12. *Unus eſt legiſlator.*] Quædam exemplaria addunt *& judex.* Ulterius probat inconveniens eſſe ut aliquis hominum ſeſe legis judicem conſtituat: quia nonniſi unus eſt legiſlator, nempe à Deo Altiſſimo conſtitutus, qui Dei nomine legem iſtam novam, legem perfectam libertatis tulit, nempe Jeſus Chriſtus, qui ſicut legem iſtam conſtituit & ſancivit, ita etiam ſecundum eandem eſt omnes judicaturus.

Qui poteſt ſervare & perdere.] Qui habet jus & poteſtatem judicium ultimum exercendi, & vel ſalute æterna vel perditione atque exitio extremo aliquem dignum decernendi, cum effectu conſequente. Is eſt Jeſus Chriſtus, cui data eſt omnis poteſtas in cœlo & in terra Matth. 28. 18, cui Deus dedit omne judicium Joh. 5. 22, 27, quum conſtituit eum judicem vivorum ac mortuorum Act. 10. 42. Huic ergo ſoli judicium de ſervandis & perdendis in æternum, eſt relinquendum.

Hinc recte concludi poteſt Epiſcopum Romanum non habere jus ferendi leges quæ hominum conſcientias obligent, & ſi quis eas non obſervet, æternæ perditioni eum adjudicandi. Quoniam is non eſt ille unicus Legiſlator.

Tu quis es qui judicas alium?] Aliqui codices habent: *Tu autem quis es, judicans proximum?* Tu qui non es legiſlator, cui non convenit judicium decretorium de ſalute aut perditione.

Quis es?] Homo mortalis, ipſe olim à Domino judicandus.

Judicas alium.] Decretum damnatorium ferre audes de altero, qui eſt proximus & frater tuus, non ſervus aut ſubditus tuus: cur tibi hanc uſurpas authoritatem? Similia ſunt & huc ſpectantia illa Pauli Apoſtoli in ejuſmodi negotio verba Rom. 14. 4. *Tu quis es, judicans alienum famulum? Proprio Domino ſtat aut cadit.* Et deinde ibid. ℣. 10. *Tu autem quid judicas fratrem tuum?* &c. *omnes enim ſiſtemur coram tribunali Chriſti.*

Verſ. 13. *Age nunc.*] Seu agedum, vel eja. Eſt adverbium excitandi. Convertit ſermonem ad quoſdam, qui etiam ex quadam ſuperbia, Dei negligente, ſibiipſis negotiationum ſuarum ſelicem ac proſperum eventum pollicentur, quaſi eventus rerum ſit in eorum arbitrio poſitus.

Qui dicitis.] Id eſt dicere ſoletis, talia vel his ſimilia. Per proſopopœiam ſeu mimeſin repræſentat eorum ſermones.

Hodie aut cras.] Vel iſta die præſente, vel etiam conſequente, futura.

Vademus, aut proficiſcemur, domo egreſſi, *in illam urbem.*] Aliquam, mercatura inſignem, emporium celebre, quia de mercando agitur, ut patet ex ſequentibus. Tales urbes celebres in quibus mercimonia illo tempore maxime vigebant, erant, in Aſia quidem majore, Damaſcus & Antiochia Syriæ; Sidon & Tyrus Phœniciæ, in Aſia minore Epheſus, in Africa, Alexandria Ægypti, in Europa, Corinthus Græciæ emporium, & Roma Italiæ imo totius orbis urbs præcipua.

Et agemus illic.] Id eſt degemus aut commorabimur. Ita verbum iſtud eodem ſignificatu pro commoratione ponitur etiam alibi. Act. 15. 33. xviij. 21. & 23. xx. 3. & 2 Cor. xj. 25.

Annum unum.] Non exiguum tempus commorandi, ſed ſatis longum ſibi præfigunt, multóſ dies.

Et mercabimur.] Seu negotiabimur, vendendo merces noſtras, ac alias emendo.

Et lucrabimur.] Hoc ſuis negotiationibus pro ſcopo præfigunt Mercatores, ut faciant lucrum & quæſtum ex mercibus, viliore pretio emtis, cariore autem venditis, & cupiditate lucrandi ac ſemper majores opes abſque termino accumulandi perpetuo flagrant: ac promittunt ſibiipſis ex mercimoniis ſuis lucri acquiſitionem: quamvis ſæpe pro lucro damnum referant. Non eſt quidem culpandum lucri ſtudium ſimpliciter, dummodo ſit abſque avaritia ſolicitudine atque injuſtitia: ut homo victum & amictum honeſtum acquirat, eoque fruatur abſque luxuria, atque ut habeat quod etiam largiatur indigentibus Eph. 4. 28. Sed hoc merito culpatur, quod homines ejuſmodi nec Deum nec ſuæ vitæ incertitudinem ſpectantes, talia ſe effecturos audaciter & ſecure ſibi polliceantur, ut patet ex mox ſequentibus.

Verſ. 14. *Qui non ſcitis quid erit in craſtino.*] In Græco textu eſt ſermo incompletus, *illud craſtini*, id eſt craſtinæ diei eventum. Reprehendit iſtorum hominum talia ſibi ſecure proponentium de tempore longinquo, ut anno, cum ignorent quid die craſtino, vel poſtquam iſtud dixerunt poſtridie ſit futurum, ut num ſani ac valentes, imo num vivi ſint manſuri, vide Luc. 12. 18, 19, 20. Quis ſcit an adjiciat hodiernæ craſtina vitæ Tempora numen? Imo Neſcis quid ſerus veſper vehat. Proinde ut & Poeta monet: Omnem crede diem tibi diluxiſſe ſupremum. Huc pertinet dictum Solomonis Prov. 27. 1. Ne glorieris de die craſtino, quia neſcis quid pariturus ſit dies.

Qualis enim vita veſtra?] Nempe quam infirma, evanida, & cito tranſiens? non ſtabilis aut durabilis.

Vapor enim eſt.] Incertitudinem & fugacitatem vitæ humanæ declarat, dum eam vocat vaporem, per metaphoram, quia eſt ſimilis vapori. Quippe ſicut vapor aliquis vel exhalatio, ſive è terra ſive ex aqua egrediens, aliquantum apparet, & videtur interdum eſſe aliquid magnum, mox autem vel per ventos diſſipatur, vel ultro in aerem dilabitur & evaneſcit; ſimiliter vita noſtra terrena per aliquod tempus manens, brevi deinde perit. Videtur etiam reſpici eo quod homo dum vivit ac ſpirat halitum vitalem inſtar vaporis ſubinde exhalet.

Ad exiguum ſcilicet tempus *apparens, deinceps autem evaneſcens.*] Exprimit quatenus vita hæc terrena ſit vapori ſimilis: nempe quod parvo ac brevi tempore duret, deinde autem diſpereat. Ob eandem cauſam alibi comparatur vento, & umbræ Job. cap. 7. 7. viij. 9, ac flatus in naribus noſtris fumo aſſimilatur Sap. 2. 2. Hæc vitæ noſtræ fugacitas cujus ſpecimina quotidiana oculis noſtris obverſantur, dum etiam juvenes & vegetos, inopinato mori videmus, monere nos debet præter alia ne nobis longævitatem polliceamur, ſed ita caute coram Deo

vitam

vitam agamus, tanquam mox vel cras vel adhuc hodie morituri. Vitæ ſumma brevis ſpem nos vetat inchoare longam. Quid brevi fortes jaculamur ævo, Multa?

Verſ. 15. *Pro eo quod dicere deberetis.*] Poſtquam reprehendit temerarias iſtorum cogitationes & loquutiones, nunc docet quomodo in talibus negotiis cogitare & loqui debeant.

Si Dominus voluerit.] A Dei voluntate & ipſi homines dependere, & ſuorum factorum diſpoſitionem ſuſpendere debent: nec niſi cum conditiune permiſſionis ab eo, ſe aliquid facturos polliceri. Nam in ejus manu, & valetudo & vita noſtra, & facultates, & facta noſtra verſantur. Ille quandocuuque vult inhibere iſta poteſt. Hominis quidem ſunt diſpoſitiones cordis Prov. 16. 1, ſed à Domino greſſus viri diriguntur Prov. 20. 24, ſeu ut adagio dicitur: Homo proponit, Deus diſponit, vide Prov. 16. 9, cor hominis cogitat viam ſuam, at Dominus diſponit greſſum ejus. Ideo viri ſancti de iis quæ facere volebant, hac conditione de voluntate Dei præmiſſa loquebantur. Ut Act. 18. 21. Rom. 1. 10. xv. 32. 1 Cor. 4. 19. xvj. 7. Hebr. 6. 3. Et nos in proponendis actionibus noſtris tali aut ſimili hypotheſi uti debemus, non per modum loquendi quaſi proverbialem, ſed per pietatem.

Et vivemus.] Id eſt, &, ſi ejuſdem Domini, id eſt Dei, voluntate atque permiſſione vita nobis ſuppetet.

Et faciemus hoc aut illud.] Particula *&* videtur hoc loco redundare, ut Gen. 22. 20. xxix. 9, 13. Exod. 16. xxj. 8. xxxij. 34. Lev. 25. 2. Deut. 19. ✝ſ. 16. xxiv. 1. Jud. 14. 12, 13. 2 Sam. 15. 2. *&* *vocabat* Job. 8. 4. Pſal. 55. 20. loco poſter. Matth. 28. ✝ſ. 9. Luc. 2. 21. loco poſteriore. Vel accipitur pro *tunc*.

Verſ. 16. *Nunc autem gloriamini in arrogantiis veſtris.*] Opponit iſti monito recto, ipſorum mores pravos, cum ſuperbia conjunctos, quod plura quam par eſt ſibi aſſumerent, ſeque quod liberet facere poſſe jactarent.

Omnis gloriatio talis mala eſt.] Ex animo malo itreligioſo proficiſcitur: quando humo de ſe gloriatur. Qui gloriatur, in Domino glorietur Jer. 9. 23, 24. 1 Cor. 1. 31. 2 Cor. 10. 17.

Verſ. 17. Videtur occupare iſtorum objectionem. Poſſent enim dicere, ſe hæc & talia quæ ipſe monet, jam ſcire: præſertim cum & aliorum doctores eſſe vellent, ut indicatum eſt ſupra cap. 3. 1, & ſe ſapientes atque ſcientes eſſe exiſtimarent, ut apparet ibid. ex ✝ſ. 13. Dicit ergo;

Scienti igitur bonum facere, & non facienti, peccatum ei eſt.] Significat tanto pejus eſſe ſi quis ſciat quid ſit bonum, quid faciendum, & tamen non faciat, quam ſi neſciat: tanto majorem & graviorem eſſe illius culpam & reatum quam iſtius, quia eſt ſine excuſatione, vide Luc. 12. 47. Ita voces habendi peccatum, quæ cum his *peccatum ei eſt* idem ſignificant, non pro actu, ſed pro reatu peccati ſumuntur Joh. 9. 41. xv. 22, 24. 1 Joh. 1. 8.

CAPUT V.

Verſ. 1. *Age nunc divites.*] Poſtquam ſuperius amorem hujus mundi reprehendit, c. 4. ✝ſ. 4, & homines amori mundi ac rerum mundanarum addictos, ut lugerent ac pœnitentiam agerent, monuit, ibid. verſ. 9, atque etiam perſtrinxit eos qui per negotiationes, cum confidentia lucra ſibi promitterent verſ. 13; nunc inſectatur in ſpecie divites injuſtos; & quidem eos qui ita à religione vera ſunt alieni, ut etiam veros Dei & Chriſti cultores affligant ac perſequant: ut patet ex iis quæ dicuntur de iis infra verſ. 6. Divitem eſſe non eſt per ſe malum. Nam S. Paulus præſcripſit Timotheo quid præcipiendum ſit divitibus, non ut abjiciant divitias, ſed ut ex eis liberaliter largiantur 2 Tim. 6. 17. Verum tamen tum diteſcere volentes incidunt in multas cupiditates noxias, tum divitiæ ſunt homini ad cœlum tendenti ſarcinæ oneroſæ, & cum debeant eſſe virtutis adjumenta, ſæpe ſunt periculoſa ejus impedimenta. Unde divitiarum deceptio ſeu divitiæ deceptrices ſpinis merito comparatur Matth. 13. 22. Plerumque divites hujus ſeculi ſunt injuſti, vel in acquirendo, vel in utendo.

Plorate.] Divites ſolent ob divitias ſuas gaudere, eiſque tanquam bono eximio lætari. At S. Jacobus eos jubet lugere, & luctum fletu teſtari: ſignificans eos in ſtatu infelici verſari, ob ea quæ mox indicat. Etiam ſupra cap. 4. 9, juſſit lugere & plorare eos qui ex amore hujus mundi peccata commiſerant.

Ululantes.] Magni mœroris ſignum eſt ululatio ſeu ejulatus, qui etiam alibi adjungitur ploratui, Joël 1. 13.

Super miſeriis veſtris ſupervenientibus.] Exprimit quam ob rem iſti divites qui ſe putant eſſe felices, & gaudendum ſibi eſſe opinantur, debeant plorare atque ejulare: Nempe ob miſerias quæ propter peccata ipſis juſto Dei judicio immineant. Eæ autem tum Judæis improbis, ſuperventuræ erant, per Romanos, tum Romanis & aliis gentibus, per varia à Deo illata ſupplicia: & tandem maxime ſuperveniente tempore ultimi judicii.

Verſ. 2. *Divitiæ veſtræ putrefactæ ſunt.*] Miſeriarum imminentium iſtis divitibus improbis cauſas affert. Prima eſt hæc, quod cum multas divitias congeſtas ac repoſitas haberent, tamen in earum uſu eſſent parci, atque illiberales: ita ut eas aſſervando, potius ſinerent corrumpi & male perire, quam ut ex eis hominibus egentibus benefacerent. Et hæc ipſa abſque uſu corruptio opum inanis, eſt talium avarorum ac parcorum pœna. Inter divitias maxime cito putreſcere poſſunt fructus terræ, frumenta &c.

Et veſtimenta veſtra à tineis comeſta ſunt.] Inter alia quæ divites copioſe ſibi comparare ſolent, ſunt etiam veſtes: quæ ubi multæ ſuperfluæ congeruntur, etiam abſque uſu corrumpuntur, à vermibus quales ſunt tineæ, blattæ, corroſæ. Nonne ſatius eſſet pauperes, ſeminudos, veſtibus iſtis amicire?

Verſ. 3. *Aurum veſtrum & argentum ærugine vitiatum eſt.*] Inter divitias, & quidem bona quæ vocantur mobilia, videntur eſſe durabiliora cæteris metalla pretioſa, ut aurum & argentum: ex quibus tum

tum vaſa varia ac cimelia, tum pecuniæ, conficiuntur. Sed & hæc corruptioni ſunt obnoxia. Quamvis aurum habeatur pro incorruptibili, & non ſoleat ab ærugine ſeu rubigine exedi: niſi ſit impurum & inſincerum, ut cum ære permiſtum. Facilius argentum corroditur.

Et ærugo eorum in teſtimonium vobis erit.] Id eſt adverſus vos, teſtabitur in die judicii vos fuiſſe parcos, illiberales, qui iſta metalla in theſauris veſtris repoſita, ac fruſtra ſine uſu jacentia ut ſuperflua, potius corrumpi ſiveritis, quam ut ea in uſus neceſſarios proximorum veſtrorum indigentium erogaretis. Ærugini rei non vivæ, inanimatæ, tribuitur teſtimonii perhibitio, per proſopopœiam. Ita alibi loquutio iſta *in teſtimonium illis*, ponitur eo ſenſu, ut ſignificet homines argumento evidenti convictos, reddi inexcuſabiles. Ut Matth. 8. 4. x. 18. xxiv. 14. Marc. 6. 11.

Et manducabit carnes veſtras.] Id eſt erit, vobis cauſa exitii & perditionis: ut nunc eſt cauſa corruptionis metallorum veſtrorum, quæ exedit & corrodit. Quanquam non tantum carnes ſeu corpora, ſed etiam animæ & ſpiritus iſtorum hominum improborum, exitio afficientur.

Sicut ignis.] Solet ignis corpora ſibi objecta ita urere ut ea corrumpat; & devorare dicitur. Sic ab ira divina & ex ea manante pœna, homines à Deo damnati ut ab igne perduntur atque conſumuntur. Ut Pſal. 21. 10. Eſa. 30. 27, 30. Etiam per ignem vere & proprie dictum punientur olim à Deo per Jeſum Chriſtum homines impii. Vide Matth. 13. 42. 2 Theſſ. 1. 8. Hebr. 10. 27.

Theſaurizaſtis in ultimis diebus.] Notat porro eorum avaritiam valde inconvenientem. Poteſt hoc & ita intelligi quod homines avari ſoleant in ſenio & ultimis vitæ ſuæ temporibus maxime divitias colligere & aſſervare, ac tunc quum minus viæ eis emetiendum reſtar, plus viatici parare. Cum brevi id ſint relicturi aliis, ipſi eo parum fruituri.

Sed videntur recte per ultimos dies deſignari poſtrema mundi tempora, quando finis omnium rerum appropinquat, & inſtat judicium ultimum. Quibus temporibus non de theſauris terrenis corruptibilibus congerendis erat cogitandum, ſed de theſauris cœleſtibus incorruptibilibus, ut monuit ipſe Chriſtus Matth. 6. 19, 20. Qui autem injuſte agit tum aliis tum in theſauris terrenis coacervandis, is theſaurizat ſibiipſi iram in die iræ & revelationis juſti judicii Dei Rom. 2. 5. Ultima eſſe hæc tempora quæ poſt Euangelii prædicationem decurrunt, alibi ſignificatur. Ut Act. 2. 17. 1 Cor. x. 11. 1 Joh. 2. 18.

Poſſunt etiam iſta verba ita exponi, ut ſignificent iſtos divites collegiſſe theſauros *in ultimos dies*, ut nimirum quando ætas ſenilis adveniet, tunc iſtis divitiis fruantur. Sic Rom. 2. 5, *in die* ponitur pro *in diem* & 1 Cor. 1. 8. Et alibi ἐν ponitur pro εἰς. Innuitur eos temere iſtas divitias propter ſeros annos avare congerere, cum interim juſto Dei judicio, etiam antequam ſeniles anni adveniant, vel divitiæ ab illis vel illi à divitiis auferantur: quia miſerias & pœnas eis ſuperius eſt comminatus.

Verſ. 4. Aliud crimen iſtorum divitum exprimit, injuſtitiam erga mercenarios.

Ecce.] Velut in re præſenti & oculis ſubjecta id oſtendit.

Merces operariorum qui meſſuerunt regiones veſtras.] Qui circa veſtra latiſundia laborarunt, ut ſegetes in eis magna copia provenientes maturas demeterent. Verbum Græcum proprie notat ſalcaverunt.

Intercepta à vobis.] Vel interverſa, ita ut pactam ac promiſſam & meritam ac debitam eis pro labore mercedem, non perſolveritis ſicut juſtitia requirit, ſed apud vos detinueritis, illoſque ea privaveritis atque defraudaveritis. Quæ eſt magna & gravis injuria, vetita à lege, qua interdicitur ne merces operarii differatur in craſtinum Lev. 19. 13. & Deut. 24. ℣ſ. 14, 15, quia inde pendet victus mercenarii quotidianus, abſque quo egeſtatem & defectum patitur. Eodem pertinet illa iniquitas quando mercenariis exigua merces nec par eorum labori datur; vel non ita ſufficiens ut ex ea victum juſtum habere queant.

Clamat.] Figurato loquendi modo, per proſopopœiam, quaſi clamaret, ita peccatum iſtud gravitate ſua Deum movet ad vindictam pro hac injuria de vobis ſumendam. Sic ſanguis Abelis injuſte occiſi, clamaſſe ad Deum dicitur Gen. 4. 10. Si ipſi mercenarii mercede ſua fraudati clament ad Deum, ut dicitur Deut. 24. 15, iſti fraudatores erunt apud Deum rei peccati, & punientur. Imo etiamſi illi non clament nec conquerantur, Deus hanc injuriam non dimittit inultam.

Et clamores metentium ſeu *eorum qui meſſuerunt, in aures Domini Sabaoth introierunt.*] Cum antea dixiſſet improprie mercedem interceptam clamare, hic proprie dicit ipſos meſſores edere clamores ſeu vociſerationes, dum ſcilicet conqueruntur de illa injuria.

Aures tribuuntur Deo per modum loquendi figuratum, ut alibi alia membra humana, qualia tamen Deus proprie non habet, cum ſit non caro, ſed ſpiritus. Interim quod homines per membra corporis organica percipiunt ac ſentiunt, id Deus abſque membris talibus, vi & facultate ſua ſpirituali percipit.

Domini Sabaoth.] Nomen Dei eximium apud Hebræos deductum, à verbo ſignificante eſſe, exprimitur vulgo Jehova: cum potius videatur pronunciandum Jeheveh vel Jihveh, quod ſignificat *erit.* Cum enim Moſes, à Deo, mittente ipſum ad liberandos ex ſervitute Ægyptiaca Iſraëlitas, quæreret quodnam nomen ejus ſit illis dicturus, reſpondit Deus Moſi: *Ero qui ero, ita dic filiis Iſraëlis, ero miſit me ad vos* Exod. 3. 14. Apparet autem Moſen iſta verba referentem pro prima perſona qua Deus loquens dixit, *Ero*, dixiſſe in tertia perſona *erit.* Deus ipſe dixit Exod. 6. 3, ſe Abrahamo, Iſaaco, Jacobo, viſum eſſe in Deo Omnipotente, ſed in nomine ſuo Jehova, non cognitum eſſe eis. Quod nomen non videtur indicare exiſtentiam Dei ſempiternam, ſed potius quod is certo erit benefactor ſuorum ſecundum promiſſiones, & quia id quod is promiſit reipſa erit. Nam ibidem Deus ipſe addit: Recordatus ſum pacti mei, idcirco dic filiis Iſraëlis, ego Jehova, & educam vos de oneribus Ægyptiorum, &c. Videantur etiam dicta ſimilia, Levit. 26. 44, 45. & Ezech. 20. 42, 44. Quanquam non tantum in pro-

miſſis

Digitized by Google

miſſis ſed & in minis divinis certitudo hoc nomine deſignatur. Ab hoc nomine velut Dei proprio, pronunciando, Judæi abſtinent, per quandam ſuperſtitionem, ac loco ejus pronunciant Adonaj, quod notat Dominum. Et Græci Bibliorum Interpretes, quia nomen illud non potuit Græcis characteribus commode exprimi, loco ejus utuntur nomine Κυρίου ſeu Domini. Quod nomen & à Novi Fœderis Scriptoribus pro illo uſurpatur.

Sabaoth.] Jehova Zebaoth Hebraice, id eſt Deus ſeu Dominus exercituum, ſæpe vocatur Deus apud Prophetas. Ut Pſal. 24. fine LXXX. aliquoties & LXXXIV. 2 Reg. 19. 31. Eſa. 1. 24. ij. 12. v. 24. IX. 7. XXXVij. 16, 32. XLIV. 6. &c. Jer. 7. 3, 21. viij. 3. &c. Qua appellatione indicatur magna Dei potentia, quæ ex eo apparet quod exercitus numeroſi Angelorum potentium ſint ſub ejus poteſtate, eique ut Imperatori ſummo militent. Quanquam exercituum cœli nomine deſignari ſoleant & ſtellæ, ac poſſint eo nomine etiam aliæ creaturæ per quas Deus quæ vult exſequitur, denotari.

Verſ. 5. Aliud talium divitum peccatum reprehendit, nempe luxuriam. Multi divites cum multas & magnas divitias habeant, tamen ſunt ita ſordide parci ut ſibi earum uſum largum non permittant, ſed inter magnas opes ſint inopes. At nonnulli abutuntur iis ad luxum.

Delitiati eſtis ſuper terram.] Voluptatibus carnalibus terrenis indulgentes in cibo, potu, comeſſationibus, rebus venereis, muſicis, oblectationibus, ludis, &c. De qualibus Job. 21. 12, 13. Eſa. 5. 11, 12. Sap. 2. 6, 7, 8, 9. & Luc. 12. 19. xvj. 19. Ita iſti agunt quaſi ſuper terram eſſent in æternum victuri: de cœleſtibus gaudiis futuris non cogitant.

Et laſcivistis.] Sicut hœdi aut vituli bene paſti petulanter exſultantes. Verbum Græcum hic poſitum, alibi notat luxurioſe vivere, ut 1 Tim. 5. 6.

Enutriſtis corda veſtra.] Id eſt vos ipſos, lautis ac delicatis cibis atque potibus ſaginaſtis, ita ut evaſeritis pingues & obeſi, & habeatis ventres abdomine tardos. Tales notantur Pſal. 17. 10, 14.

Ut in die occiſionis.] Horum verborum duplex poteſt eſſe ſenſus. Vel ut ſignificetur, divites iſtos luxurioſos, ita laute & opipare victitaſſe, ſicut ſolent homines tempore feſto, quo victimæ ad ſacrificia euchariſtica mactantur, quando ad convivia & epulas, dapſiles atque opiparas, alii alios invitant, ut hilariter vivant, vide Proverb. 7. 14. Vel ut notetur, ſicut pecora altilia quando jam ſatis ſaginata, & matura mactationi ſolent occidi, ita iſtos homines luxurioſos, delicato victu obeſos, factos eſſe aptos, ut pœnis à Deo afficiantur.

Verſ. 6. Aliud talium divitum injuſtorum peccatum notatur, crudelitas in homines innoxios.

Condemnaſtis, occidiſtis juſtum.] Solent homines divites hujus ſeculi, divitiis ſuis freti, & ex iis orta potentia abutentes, affligere & opprimere homines innocentes atque pios; quos ob ipſam vivendi diverſitatem exoſos habent, quaſi eis peccata etiam tacite exprobrarent. De quo videatur locus Sap. 2. ℣. 10, 12, 14, 15, 16. Videatur etiam quod de divitibus improbis tum Ethnicorum tum Judæorum incredulorum, dictum eſt ſupra cap. 2. 6.

Juſtum.] Inſontem & pœnas non commeritum: non tantum unum aliquem ut Jeſum Chriſtum, ſed plures ei ſimiles, præſertim Chriſtianos: quos nullorum ſcelerum convictos, ſæpe adverſarii velut ſceleratos per calumnias opprimunt. Quanquam & alias divites injuſti ſolent homines juſtos opprimere fraudulenter, ut eorum bonis neſarie fruantur. Sicut factum eſt Naboto, à Jezabela uxore Achabi Regis Iſraëlitarum 1 Reg. 21.

Non reſiſtit vobis.] Videtur hic deſiderari vocula quæpiam: vel *&*, vel *qui*. Verbum iſtud quod vertitur *reſiſtit*, quod ponitur pro præterito *reſtitit*, in Græco textu eſt quaſi paſſivum, *non opponitur*, ſed ſignificat non oppoſuit ſeſe. Ita paſſiva pro reciprocis activē ſignificantibus ponuntur. Ut ſupra cap. 4. 7. & 10.

Gravius crimen eſt eum qui non reſiſtit, quod vel nolit, vel non poſſit, ut ovis, opprimere & affligere, quam eum qui reſiſtit, & vim vi repellere conatur.

Homines pios & inprimis Chriſtianos, magiſtri ſui Chriſti exemplum imitantes, decet non reſiſtere violento modo malis, quod præcepit ipſe Chriſtus Matth. 5. 39, ſed patienter injurias tolerare.

Verſ. 7. *Longanimes eſtote igitur fratres.*] Poſtquam in divitibus impiis reprehendit inter alia crimina iſtud quod juſtos injuſte affligant & opprimant, nunc Chriſtianos monet, ut tales afflictiones, patienter perferant.

Longanimis vocatur is qui iram, quæ eodem nomine quo animus Grece notatur, prolongat, id eſt longe ſubmovet vel differt, ut non facile iraſcatur, ſed adverſa diu toleret. Hæc virtus & alibi commendatur Gal. 5. 22. Col. 3. 12. Etiamſi, Deo ita permittente diuturno tempore pii vexentur & affligantur, tamen iſta mala conſtanter tolerare debent, & in iis durare.

Igitur.] Particula iſta illativa ſeu concluſiva, eò reſpicit, quod iſtis divitibus impiis, fidelium Chriſtianorum adverſariis, immineant juſto Dei judicio pœnæ atque miſeriæ, quæ ſunt ſuperius indicatæ: ut non in perpetuum ſint juſtos afflicturi.

Uſque ad adventum Chriſti.] His vocibus non tantum indicat terminum iſtius longanimitatis, ſeu diuturnæ patientiæ, ſed etiam rationem inſinuat cur ſit patiendum: quia non perpetuo erunt iſta mala perpetienda, ſed aderit finis patiendi, & initium rerum in meliorem ſtatum mutandarum, ac pro perpeſſionibus toleratis referendi præmii.

Per *adventum Chriſti*, id eſt Domini noſtri Jeſu Chriſti, videtur hic intelligi tempus illud quo iſte Dominus judicia ſua & pœnas erat exerciturus in Judæos incredulos atque contumaces, per Romanos; poſtea vero etiam in Gentes, ipſoſque Romanos. Quanquam etiam cum finis vitæ cujuſque noſtrum adeſt, perinde nobis eſt atque ſi jam Dominus Jeſus ad judicium ultimum adveniat: quoniam in quo ſtatu quemque ſive ſalutis ſive damnationis mors invenerit, in eodem is ad illud judicium univerſale ſiſtetur. Et mortui cum non vivant, tempus inter mortem ſuam & adventum Domini Jeſu intercedens non computant: ſicut bene dormientes. Eodem quo hic nomine adventus Domini notatur 1 Theſſ. cap. 5. 23. & 2 Theſſ. 2. 1.

Ecce agricola exſpectat pretioſum fructum terræ, longanimis exiſtens ſuper eum.] Occupat objectionem, ne quis diceret, moleſtum eſſe tamdiu exſpectare finem laborum: ac exemplo agricolæ cujuſque hortatur Chriſtianos ad patientem exſpectationem. Agricolæ non continuo poſtquam in terram aratam ſemen conjecerunt, fructum ex eo ſemine provenientem percipiunt: ſed à ſemente ad meſſem ſatis longo tempore debent eum præſtolari; & tamen boc tædium perſerunt, propter ſpem.

Donec accipiat pluviam matutinam & ſerotinam.] Duo pluviarum ſegetibus maxime proficuarum tempora obſervari ſolent. Prius quando brevi poſt ſationem cadit, menſe Octobri, poſterius quando ante meſſem, menſe Majo, illa pluvia humore ſuo ſemina ad germinationem, hæc ad maturitatem promovet. Talis loquutio de utraque iſta pluvia occurrit aliquoties apud Scriptores Veteris Teſtamenti. Ubi voces Hebraicæ videntur notare pluviam jacientis & collectionis. Sic Deut. xj. 14. Jer. 5. 24 Oſe. 6. 3. videatur & Joël 2. 23. Zach. 10. 1.

Verſ. 8. *Longanimes eſtote & vos.*] Poſt allatam rationem ab exemplo, monitum quod jam ſuperius propoſuerat repetens, inde iofert, ut Chriſtiani agricolarum inſtar poſt labores aliquamdiu patienter exſpectent laborum præmia: ut in moleſtiis cum mora conjunctis, perdurent. Similiter longanimitas iſta ſeu patiens exſpectatio commendatur Hebr. 6. 12.

Firmate ſeu *ſtabilite corda veſtra.*] Id eſt animos veſtros, ne labaſcant, ac deficiant à bono propoſito propter intervenientia incommoda, atque adverſa. Stabiliuntur autem ac firmantur animi Chriſtianorum, fide firma, ac ſpe, nixa promiſſis Dei per Chriſtum patefactis atque confirmatis, præſertim de vita æterna, beatiſſima, eis ſi perſeverarint conferenda.

Quia adventus Domini appropinquavit.] Ratio cur patienter inter moleſtias ſit agendum, affertur, vel potius jam verſu proxime præcedente indicata repetitur & declaratur. De iſto adventu Domini, jam dictum eſt ad ℣ſ. præcedentem.

Dicitur iſte adventus, vel dies Domini, appropinquare, etiam alibi Hebr. 10. 25. 1 Petr. 4. 7, quamvis ab eo tempore quo boc ſcriptum eſt, jam pluſquam ſeſqui mille anni effluxerunt, & nondum adſit. Videntur Apoſtoli quibus Dominus tempus adventus iſtius non revelavit, exiſtimaſſe id non tam longe abeſſe. Quanquam S. Paulus monuit id non tam cito adfuturum 2 Theſſ. 2. 2, 3. Sed primum apud Deum mille anni ſunt ſicut unus dies 2 Pet. 3. 8, nempe reſpectu æternitatis. Deinde & reſpectu noſtri non procul abeſt nobis dies adventus Domini Jeſu ad ultimum univerſale judicium, quia ætas noſtra brevis eſt, & propediem finienda morte, quæ mors piis qui in Domino obdormiſcunt, eſt inſtar ſomni profundi, poſt quem adventus ſuccedet.

Exſpectatio iſtius adventus Domini Jeſu ad judicium ideo debet animos piorum in moleſtiis hujus vitæ erigere atque ſolari, quia in iſto adventu Dominus iſte cui ipſi ſerviunt, daturus eſt eis ex gratia ſua, poſt moleſtias eorum, mercedem illam, cœleſtis æternæ beatitatis, qua omnes eorum labores abunde penſabuntur. Vide 2 Cor. 4. 17, 18.

Verſ. 9. *Ne ingemiſcite alius adverſus alium, fratres.*] Ad longanimitatem de qua proxime dictum, ſpectat etiam hoc monitum, ne ob aliquas moleſtias, à proximis illatas, alii de aliis per impatientiam ita conquerantur, ut eos criminentur & accuſent, ſaltem coram Deo, ultionem de iis poſtulantes.

Non eſt quidem nefas in moleſtiis & gravibus vexationibus ingemiſcere ac ſuſpirare, ſed à talibus ſuſpiriis cavendum eſt quæ vindictam ſpirant. Injuriæ & offenſiones ſunt proximis condonandæ. Vide Col. 3. 13.

Ut non judicemini vel *condemnemini.*] Ut habent quædam exemplaria Græca, verbo ſimili poſito. Rationem iſtius moniti affert, à noxa ſeu eventu damnoſo niſi ei pareatur, conſequente: Nempe quod ſi ita ſuſpirent ut vindictam ſpirent, ſint in judicio divino per Chriſtum exercèndo judicandi. Vox judicii ſolet ſignificare judicandi effectum triſtem, nempe condemnationem atque conſequentem pœnam. Ut Matth. 23. 14. Luc. 23. 40. Rom. 13. 2. 1 Cor. cap. xj. 29. Jac. 3. 1.

Ecce judex ante fores ſtetit.] Eandem rationem à judicii metu ſumtam, amplificat ab iſtius judicii propinquitate: quia judex prope ſit, quæ propinquitas exprimitur proverbiali modo, quod velut præ foribus jam adſter. Similis loquutio de adventus Chriſti appropinquatione habetur Matth. 24. 33. Huic dicto hyperbolico æquipollet illud quod paulo ante dixit, *adventus Domini appropinquavit.* In ſimili materia monito ad æquanimitatem ſimilem rationem addit Paulus Apoſtolus Phil. 4. 5. *Dominus prope eſt.* Nempe Dominus Jeſus, qui eſt iſte Judex, qui hic indicatur. Is nocentes condemnabit atque puniet, innocentes autem liberabit.

Verſ. 10. *Exemplum accipite malorum perpeſſionis fratres mei, & longanimitatis.*] Non contentus S. Jacobus præcepto, & ejus ratione, idem confirmat exemplis eorum in quibus iſta ad quam hortatur virtus patientiæ diuturnæ in afflictionibus, reipſa apparuit. Majorem monendi vim quam præcepta habent exempla: quæ non tantum docent debere aliquid fieri, ſed etiam oſtendunt evidenter poſſe fieri, quando jam ab aliis nobis ſimilibus talia ſunt facta: & præſertim quando apparet quomodo iſtis nos antecedentibus talia ceſſerint. Unde recte dicitur, præceptis monemur, exemplis movemur.

Longanimitas hic idem ſignificat quod malorum ſeu rerum adverſarum perpeſſio conſtans, invicta. Stoici negabant incommoda quæ in hac vita eveniunt, ut vexationes, injurias, dolores, dicenda eſſe mala. Sed divinus Spiritus per homines ſanctos loquutus, cum hominibus humano modo agens, talia malorum nomine appellat. Quamvis hæc non ſint tam mala & noxia, quam ſunt peccata: imo, diligentibus Deum omnia (etiam iſta quæ mala cenſentur) cooperantur in bonum Rom. 8. 28.

Prophetas.] Viros ſanctos, qui occulta præſertim futura divinitus prædicebant. Eos merito in virtutibus imitari ac ipſorum antecedentium veſtigia ſequi debemus. Ii autem multa adverſa ſunt perpeſſi, ut præter alios, David à Saule, Elias à Jezabela, Michæas filius Jemlæ à Sedechia pſeudopropheta, Hanani ab Aſa Rege, Zacharias Jojadæ filius à Judæis

juſſu

Digitized by Google

juſſu Regis Joæ, Jeremias à Phaſſure Sacerdote, & ab aliis ptincipibus Judæorum, Daniel à Satrapis ac principibus Babyloniorum, &c. vide & Act. 7. 52. Similiter Prophetarum exemplum in perſequutionibus perferendis Chriſtus propoſuit ſuis diſcipulis Matth. 5. 12.

Qui loquuti ſunt nomine Domini.] Eoſdem Prophetas commendat, ab eorum functione inſigni: nempe quod velut legati Dei, ejus *nomine* ſeu authoritate, ea quæ Deus ipſe eis commiſit atque mandavit, hominibus annunciaverint. Per Dominum hoc loco ſignificatur Deus altiſſimus, qui ſupremum ſuper omnia ex ſeipſo habet dominium. Id enim nomen loco nominis divini Hebræi Jehovah, à Græcis Interpretibus eſt uſurpatum. De quo dictum eſt ſupra ad ℣ſ. 4. Ita nomen iſtud Domini, præcipue in rebus ad Vetus Teſtamentum ſpectantibus, ac etiam Chriſti muneris functionem antecedentibus, uſurpatur & alibi in Novo Teſtamento, ut Matth. 1. 20, 22, 24. ij. 15, 19. iij. 3. iv. 7, 10. Luc. 1. 6, 9, 11, 15, 16, 17, 25, 28, 32, 38, 46, 58, 66, &c. Act. 2. 25, 39. iij. 22 &c. Alioqui nomen Domini, præſertim cum à Deo diſtinguitur, ſolet in Novo Teſtamento attribui peculiari ſignificatu ei quem Deus altiſſimus fecit Dominum cœli ac terræ, & omnia pedibus ejus ſubjecit, nempe Jeſu Chriſto. Vide Act. 2. 36. ix. 10, 17. x. 36. xx. 21. 1 Cor. 8. ℣ſ. 6. xij. 5. Eph. 4. 5. & alibi paſſim.

Verſ. 11. *Ecce beatificamus tolerantes.*] Eandem virtutem patientiæ commendat à laude quæ talibus paſſim à ſervis Dei ttibuitur. *Beatificamus*, id eſt beatos eſſe cenſemus ac prædicamus. Simile verbum eſt in illo Beatæ Virginis Mariæ Cantico Luc. 1. 48. Pro beatis merito reputantur ac celebrantur, ii qui illata ſibi Dei permiſſu adverſa & calamitates, patienti animo perferunt: quia cenſentur Deo ob hanc virtutem eſſe chari, & apud eundem mercedem ſuam repoſitam habentes, poſtea actu ipſo ea fruituri. Etiamſi tales ab hominibus hujus mundi, voluntatis divinæ ignaris, habeantur pro miſeris atque infelicibus.

Tolerantes, in Græcis codicibus eſt diverſa lectio, alia qua notantur ii qui jam ſuſtinuerunt adverſa, alia, qua voce paulum diverſa ſignificantur ii qui adhuc talia ſuſtinent. Potior videtur ea quæ indicat tempus præterirum: quia hic reſpectus habetur illorum de quibus & eorum beatitudine ſententia jam paſſim in populo Dei obtinuerat: quales fuerunt Prophetæ antiqui antea memorati, & Jobus mox nominandus. Quanquam Chriſtus ipſe quoque ſuos diſcipulos ſi perſequutionem patiantur beatos pronunciavit Matth. 5. 10. ſeqq.

Tolerantiam Jobi audiviſtis.] Poſt alia exempla eorum qui res adverſas patienter pertulerunt, indicata verſu proxime præcedente, affert eximium exemplum viri inſignis qui multa mala toleravit patienter. Is eſt Jobus, de cujus hiſtoria liber conſcriptus exſtat inter hagiographa. Hunc aliqui exiſtimant fuiſſe ortum ex Abrahami fratre Nachore, cujus filius fuit Huz Gen. 22. 20, 21, hujus autem Huzi filius putatur fuiſſe Jobus: quia dicitur fuiſſe ſeu vixiſſe in terra Huz Job. 1. 1. Sed alii putant eum prodiſſe ex ipſius Abrahami poſteris, per filium Iſaaci Eſavum ſeu Edomum, ex cujus per filium Rehuelem nepote Zeracho natus ſit Jobabus, ut dicitur Gen. 36. 33, qui Jobabus idem cum Jobo eſſe cenſetur. Nam habitatores terræ Huz fuiſſe Edomæos, colligitur ex Jeremiæ Thren. 4. 21. Is Jobus teſtimonium habet in Sacra Hiſtoria quod fuerit vir rectus, perfectus, timens Deum, & recedens à malo Job. 1. 1, qui etiam alibi inter viros juſtos recenſetur Ezech. 14. 14. In hunc tamen, Deo explorandi cauſa id permittente, Satanas calamitates diverſas magnas immiſit. Nam primum boves ejus quorum quingenta juga habuit, & aſinas quingentas, Sabæi incurrentes rapuerunt, & ſervos multos occiderunt. Mox ignis cœlitus deſcendens oves ejuſdem, quarum erant ſeptem millia, exuſſit, cum famulis earum cuſtodibus. Tum Chaldæi tria millia camelorum abegerunt, ſervis qui aderant interfectis. Deinde filios ejus ſeptem, & filias tres, domus ventis vehementibus agitatæ ruina oppreſſit. Denique ipſe jam tantis calamitatibus afflictus, percuſſus eſt in proprio corpore ſuo ulceribus malis, à planta pedis ad verticem capitis ſui. Relicta quidem ei fuit uxor, verum ab ea non conſolationem ſed vexationem habuit: ut etiam ab amicis viſitantibus. Et tamen vir iſte tot tantaſque miſerias perpeſſus, patienter iſta à Deo immiſſa adverſa pertulit, Domino qui iſta quæ dederat, abſtulit, benedicens Job. 1. 21. & non tantum bona ſed etiam mala à Deo ſuſcipienda eſſe dicens, cap. 2. 10. Ita ut his miſeriis afflictus non peccaverit, neque Deo quidquam inconveniens adſcripſerit, ibid cap. 1. 22. & cap. 2. 10, ſecus quam ſolent alii homines non probi, impatientes, etiam in minoribus calamitatibus, Deum ipſum blaſphemare.

Hanc tolerantiam Jobi, tam inſignem, dicuntur iſti ad quos S. Jacobus ſcripſit audiviſſe, quia quum eam ipſi non vidiſſent, tamen ex hiſtoria ſacra recitatam percepiſſent.

Et finem Domini vidiſtis.] Non ſatis habuit Jobi in calamitatibus ac miſeriis tolerantiam indicare, ſed addidit ejus tolerantiæ eventum poſt triſtia lætum, ex Dei benignitate.

Per *finem Domini* intelligitur non aliquis finis qui ipſi Domino id eſt Deo evenerit; ſed qui à Domino eſt effectus. Ut judicium Dei Rom. 2. 2, 3 &c. id eſt quod à Deo fit. Per Dominum hic intelligitur Deus altiſſimus de quo dictum ad verſum proxime præcedentem. Indicat poſt illas afflictiones à Jobo patienter toleratas, exitum eis felicem atque lætum à Deo eſſe datum. Id deſcriptum eſt Jobi cap. 42, ubi narratur Deum Jobo non ſolum ablata reſtituiſſe, ſed auxiſſe in duplo: & liberos totidem quot antea habuit, nempe ſeptem filios & tres filias ei rurſus dediſſe, atque poſterioribus ejus temporibus magis quam prioribus benedixiſſe, ac poſt hæc eum vixiſſe annos centum quadraginta, ita ut viderit natos natorum ſuorum, ad quartam generationem.

Vidiſtis.] Quamvis iſti ad quos hæc Jacobus ſcripſit, ipſi oculis corporis non viderint iſtum Jobi exitum, quippe à quo jam anni bis mille circiter elapſi erant, tamen dicit eos hoc vidiſſe. Quippe quæ in Sacris Literis à Spiritu Dei inſpirata conſignata leguntur, ita firma fide ſunt pro veris habenda

quaſi oculis viderentur. Solet verbum videndi, ad aliorum etiam præter viſum proprie dictum, ſenſuum perceptionem extendi: ita ut videre dicatur aliquid is quoque qui id oculis non cernit, ſed mente atque animo conſiderat & percipit, ſic ſupra cap. 2. ℣ſ. 22. Et ipſe Jobus, Dei benignitatem reipſa expertus, ita loquens introducitur: *Auditu auris audivi te, & nunc oculus meus vidit te* Job. 42. 5.

Quia multum miſericors eſt Dominus.] Affertur ratio illius læti exitus, qui Jobo poſt paſſiones evenit, à Deo, & indicatur cauſa iſtius rei in Deo, nempe ejus miſericordia magna, qua ſuper miſeria hominum præſertim proborum, commovetur.

Græca vox quæ vertitur multum miſericors, proprie ſignificat *multorum viſcerum*; quia inter viſcera nobiliſſimum eſt cor, in quo & alii affectus reſident, & miſericordia, quæ velut commoto corde ex intimis viſceribus exſeritur. Inde à viſceribus deducto verbo ſolet exprimi affectus intimus miſericordiæ. Ut Matth. 9. 36. xiv. 14. Luc. 10. 33. & Col. 3. 12, dicuntur viſcera miſericordiarum. Hinc ab hominibus ad Deum talis loquendi modus transfertur.

Et commiſerans ſeu miſerator.] Alia voce idem deſignat, quod Deus ſit propenſus ad homines miſeros è miſeriis liberandos. Quæ Dei miſericordia etiam alibi in Sacris Literis memoratur, ut Exod. 34. 6. Num. 14. 18. Pſal. 86. 15. ciij. 8. ſeqq.

Ex hac Dei miſericordia hominibus probis, in hoc mundo varias miſerias patientibus, oritur ſolatium, ac ſpes ipſos quoque poſt adverſa tolerata, à Deo miſericorde eripiendos eſſe ex iſto miſero ſtatu, & ad beatum ſtatum transferendos. Cujus rei conſideratione in tolerandis afflictionibus debent animari, atque firmari.

Verſ. 12. *Ante omnia autem, fratres mei.*] Aliis præceptis atque monitis, addit præceptum de non jurando. Id vult obſervari *ante omnia* id eſt inprimis, eximie, ac fere præcipue. Sicut 1 Tim. 2. 1, dicitur de precibus. Ideo hoc magnopere inculcat, quia videtur id officium paſſim neglectum, quum ſit valde neceſſarium.

Ne jurate.] Juramentum ſeu aſſeveratio religioſa, quando Deus invocatur teſtis veritatis, per ſe non eſt res mala aut vitioſa. Imo facit ad Dei honorem, vide Deut. 6. 13. Jeſa. 45. 23. Jer. 4. 2. Sub Veteri Fœdere vetitum erat tantum ne nomen Dei ſumeretur in vanum, id eſt in falſo juramento, ad perjurium Exod. 20. 7. Levit. 19. 12. vide & Matth. 5. 33. Sed ſub Novo Fœdere Chriſtus non tantum vetuit juramenta falſa, verum etiam temeraria, de rebus incertis, vel levibus, abſque neceſſitate: quum homines in negotiis vulgaribus quotidiani uſus ſoleant temere jurare. Si inconveniens eſt hominem aliquem dignitate & authoritate excellentem ſubinde in rebus parvi momenti ad teſtimonium accerſere; quanto magis Deum altiſſimum?

Neque cœlum.] Id eſt per cœlum. Videntur Judæi eam habuiſſe opinionem, eſſe quidem illicitum in rebus levibus jurare per ipſum Dei nomen, ſed interim uſurpabant formulas jurandi per res quaſpiam aliquo modo venerandas: ut per cœlum. Sed Chriſtus docuit neque hoc licere, quia hoc modo quamvis indirecte tamen Deus reſpicitur, quia cœlum eſt thronus Dei, in quo ipſe reſidet. Vide Matt. cap. 5. 34. & xxiij. 22.

Neque terram.] Quia & terra ad Deum ſpectat, quum ſit pedum Dei ſcabellum. Vide Matth. 5. 35.

Neque aliud aliquod juramentum.] Id eſt nec ulla alia jurandi formula in negotiis vulgaribus uſurpetur: quales erant, per Jeroſolymam, per templum, per altare, per donum conſecratum, per caput. Quales formulæ indicantur Matth. 5. 35, 36. & xxiij. 16, 18. Omnes iſti modi juramentorum temerariorum, etſi in eis Deus non nominetur expreſſe, interdicuntur: quia talia pugnant cum religioſa erga Deum reverentia, & conjuncta ſunt cum ejus contemtu profano.

Interim non eſſe nefas aliquando jurare, in rebus præſertim præteritis certis non levis momenti, præcipue ad gloriam Dei & hominum ſalutem pertinentibus, Deum invocando teſtem, & niſi hoc verum ſit vindicem, apparet ex exemplis Sanctorum in Sacra Scriptura conſignatis. Paulus Apoſtolus aliquoties Deum teſtem invocavit in ſuis epiſtolis Rom. 1. ℣ſ. 9. 2 Cor. 1. 23. Philip. 1. 8. 1 Theſſ. 2. 5. qualis invocatio eſt juramentum. Et Angelus juravit, Apoc. 10. 6.

Sit autem veſtrum næ, næ, & non non.] Id eſt pro juramento circa actiones vulgares, ſufficiat vobis quod affirmandum eſt ſimpliciter affirmare, & quod negandum, ſimpliciter negare, vel ſi quid affirmare vultis, dicite ſimpliciter *næ* ſeu ita eſt, & ſi negare, dicite *non.* Idque non tantum in promiſſis de futuro, ſed etiam in dictis de præterito, vel præſenti. Voculæ iſtæ ſenſu nonnihil diverſo hic ponuntur, ut priore loco notent rem, poſteriore autem dictionem. Vide Matth. 5. 37.

Næ vocula Græca ſignificat *ita*, vel utique. Vir bonus curat ut quod ſimpliciter dicit ita verum ſit ac ſi id juramento confirmet.

Ne ſub condemnationem cadatis.] Rationem affert qua à juramentis temerariis dehortatur, à damno conſequente, ſeu ab eventu triſti: Id eſt ne ſi temere juretis, condemnemini atque puniamini, à Deo, propter talem ejus contemtum.

Reſpicit S. Jacobus ad verba in Decalogo, tertio præcepto addita, *quia non mundificabit* id eſt innocentem habebit aut abſolvet, *Dominus eum qui tulerit nomen ejus in vanum* Exod. 20. 7. Aliquorum exemplarium varians lectio pro *ſub condemnationem* habet, *in hypocriſin* ſeu ſimulationem. Facile fit ut homines crebro ac temere jurare aſſueti, etiam in rebus falſis jurent, ſimulantes ſe vera jurare. Sed prior lectio potius probanda videtur.

Verſ. 13. Addit porro præcepta ſeu monita de precibus.

Malum patitur aliquis.] Id eſt ſi quis rebus adverſis vexetur, ut afflictionibus propter religionem, ab inimicis, vel aliis calamitatibus atque moleſtiis. Ita verbum hoc compoſitum Græcum quod ſignificat mala patior, uſurpat Paulus Apoſtolus de ſe 2 Tim. 1. 8. & ij. 9. & de Timotheo, 2 Tim. 2. 3. & cap. 4. 5.

In vobis?] Id eſt inter vos, vide iij. 13. Chriſtiani plerumque in hoc ſeculo ſubjacent afflictionibus. Vide Act. 14. 22. 2 Tim. 3. 12.

Oret.

Oret.] Seu precetur, nempe Deum. Docet quid homini afflicto potiſſimum ſit faciendum. Homines hujus mundi quando affliguntur, ſolent deſperare, & Deum ipſum aliquando blaſphemare. At homines pii, qui ſe Deo curæ eſſe credunt, etiam in rebus adverſis ad Deum animos ſuos convertunt, ejus opem implorant, ut is eos, ſi ita ferat ejus voluntas, à miſeriis liberet, & interim ſoletur, atque ad mala bene perpetienda, largiatur fiduciam, patientiam, & ſapientiam, vide ſupra cap. 1. 5. Moleſtiæ & curæ ad preces impellunt, preces autem moleſtias atque curas depellunt, vide Philip. 4. 6. 1 Petr. 5. 7. Non ſemper quidem ea quæ homines precibus impetrare vellent, Deus largitur, ſi ea ad ipſius gloriam & hominum ſalutem non faciant. Sed is optime novit quid conveniat nobis rebuſque ſit utile noſtris. Hinc pro jucundis aptiſſima quæque dabuntur, ut cecinit Juvenalis quamvis Ethnicus Satyrâ x. Videatur exemplum Pauli 2 Cor. 12. 8. 9.

Bono animo eſt quis?] Si proſperis rebus fruens, animo tranquillo gaudeat, & ſit lætus. Chriſtiani interdum Dei & Chriſti benignitate etiam ſecundum corpus gaudent pace Act. 9. 31, atque habent ſua halcyonia, & etiamſi afflictionum nubeculæ interveniant, tamen debent gaudere in Domino Rom. cap. 12. 12. 2 Cor. 6. 10. Philip. 4. 4.

Pſallat.] Id eſt cantica Deo canat, quibus ei ut omnium bonorum datori pro beneficiis gratias agat, & laudes ejus deprædicet. Ita David multos pſalmos lætus decantavit: quamvis in ejus lyra aut nablio plures lamentationes cum precibus reſonent, quam exſultationes. Paulus Apoſtolus quoque ad pſallendum & hymnos Deo decantandos hortatur Eph. 5. 19. Homines mundani, carnales in rebus lætis non reddunt Deo grates, ſed inhoneſta lætitia exſultantes, Deum peccatis offendunt. At pii in utraque fortuna tam adverſa quam ſecunda, pietatis exercitiis incumbunt.

Verſ. 14. *Infirmatur quis.*] Id eſt ſi ægrotat. Ita verbum iſtud ſumitur Matth. 10. 8. xxv. 36. Marc. 6. ℣ſ. 56. Luc. 4. 40. Act. 5. 15. xix. 12. 1 Cor. xi. ℣ſ. 30. Philip. 2. 26, 27.

In vobis.] Id eſt inter vos, ut verſu proxime præcedente. Chriſtiani non ſunt exemti ut ab aliis ſecundum corpus malis atque afflictionibus, ita & à morbis. Ut patet etiam in exemplo Epaphroditi Philip. 2. 25, 26, 27. & Timothei 1 Tim. 5. 23.

Advocet Seniores Eccleſiæ.] Iſti Seniores Græce vocantur Preſbyteri. Ita dicti qui in Eccleſia cæteris præibant, & authoritate pollebant; quamvis non ſemper ætate alios ſuperabant, ut liquet in Timotheo. Sicut & Senatores à ſenio dicti non ſemper ſunt ſenes. De talibus Preſbyteris, vide Act. 14. 23. xv. 2, 4, 6, 22, 23. xx. 17. 1 Tim. 4. 14. v. 17. Tit. 1. 5.

Hos tales ſi conſtet eos eſſe viros juſtos ac pios (de quo infra ℣ſ. 16.) ut ægrotus advocet ad ſe, ſive acceſſat, per aliquem, præcipit hic Jacobus Apoſtolus, ut iſti adſint ægrotanti, eumque curent. Indicat non in medicorum curatione eſſe ægris ſpem ſanationis ponendam. Quanquam nec remedia quibus Deus vim ſanandi indidit ſunt ſpernenda. Videatur exemplum Eſa. 38. 21. 2 Reg. 27. & Sirac. 38.

Et orent ſuper eum.] Particula & ſumitur hic pro *qui*, ut & alibi. Et alii homines pii debent inviſere ægros Matth. 25. 36, ut eos conſolentur, & quantum poſſunt juvent. Sed inprimis iis qui in Eccleſia eminent, præſertim vocatis, convenit ut ad tales accedant, & officium eis præſtent quale hic deſcribitur. Non tantum ipſi afflicti, debent precibus gratiam divinam orare, ut dictum verſu proxime antecedente, & ſic etiam ægroti, ſed alii quoque, & præcipue qui Eccleſiæ præſident, debent pro talibus preces ad cœlum dirigere, atque divinum eis favorem implorare.

Ungentes eum oleo.] Nempe proprie dicto olivo, ex olearum baccis expreſſo. Hoc quidem & alias ad remedia adhibebatur, ut Luc. 10. 34: ſed hic non tam ut medium corporale juvans ad ſanandum modo naturali ponitur, quam potius ut ſymbolum quoddam ſanationis miraculoſæ. Id etiam Apoſtoli à Chriſto ad Euangelium prædicandum primo miſſi, in ſanationibus mirificis adhibebant Marc. 6. 13, quos tunc non uſurpaſſe talem unctionem quæ vocatur extrema, & pro Sacramento à Pontificiis habetur, agnoverunt aliqui inter ipſos, ut Cornelius Janſenius, Dominicus à Soto, Bellarminus, Tirinus. Sed & hic à S. Jacobo non agi de Sacramento extremæ unctionis, agnovit non tantum Eraſmus Roterodamus, ſed etiam Cajetanus Cardinalis.

Nam iſti non ſolent ungere niſi mox morituros, vel jam moribundos, ac per iſtam unctionem non ſanant ægros. At S. Jacobus loquitur hic de infirmis quibuſcunque, de quibus ſpes eſt eos ſanandos eſſe & victuros. Deinde, iſti docent ad hoc fieri iſtam unctionem ut ſub finem vitæ removeat omnia impedimenta quæ animam mox è corpore migraturam ab ingreſſu cœli poſſint remorari, atque ut ajunt, directe tendit ad remiſſionem peccatorum. Cum tamen ipſi dicant, multos ex iis qui ita proxime ante mortem unguntur, opus habere poſt mortem purgatorio igne ad expurganda peccata venialia. At S. Jacobus hic ſpectat morbi corporalis ſanationem, per unctionem, etiamſi is qui morbo laborat non hæreat in peccato, de quo poſtea addit loquutionem conditionalem.

In nomine Domini.] Hæc verba videntur hoc loco ſignificare iſtam ægroti unctionem faciendam eſſe invocato Domino, ut is vim ſuam ſalutiferam ad ſanandum ægrotum adhibeat: quod indicant verba verſus ſequentis. Quanquam enim hoc videtur jam contineri in verbis præcedentibus *orent ſuper eum*, tamen poſſunt hæc verba aliquid peculiare notare, ut talia opera miranda agerentur nominato Domino Jeſu Chriſto: qualis formula uſurpata eſt in ſanationibus. Petrus dicebat, *Ænea, ſanat te Jeſus ille Chriſtus* Act. 9. 34. vel *in nomine Jeſu Chriſti Nazareni ſurge* Act. 3. 6.

Per iſtum *Dominum* intelligitur ille quem Deus fecit Dominum, (nempe cœleſtem) Act. 2. 36. id eſt Jeſus Chriſtus unicus ille Chriſtianorum Dominus, Deo ſecundus 1 Cor. 8. 6. Qui Domini nomine ſimpliciter in peculiari ſignificatu denotari ſolet. Videantur notata ad cap. 1. 1.

Verſ. 15. *Et precatio fidei ſervabit laborantem.*] Indicat effectum precationis pro ægroto factæ optatum, lætum.

Precatio fidei.] Id eſt profecta ex fide, aut ſuſcepta cum fide, id eſt fiducia firma de potentia Domini, & de ſubſequuturo opis ejus effectu, ſi ipſe Dominus id expedire videat. Talis fides hic intelligitur de quali cum precibus jungenda dictum eſt ſupra cap. I. 6.

Servabit.] Id eſt à morbo liberabit, ſanabit. Ita verbum *ſervandi* ſumitur & alibi, ut Matth. 9. ℣ſ. 21, 22. & xiv. 36. Marc. 6. 56. x. 52.

Non unctioni ipſi tribuitur effectus ſanandi, ſed precationi cum fiducia junctæ. Quanquam nec precatio ipſa proprie ſanat, ut cauſa efficiens per ſe ſanationis, ſed ut inſtrumentum ſeu medium impetrans ſanationem à Domino, de quo mox.

Laborantem.] Id eſt ægrotantem, morbo veluti ſatigatum.

Et eriget eum Dominus.] Cum eum morbus Domino permittente afflixerit, & cubili affixerit, ipſe Dominus, nempe Jeſus Chriſtus reſtituet ei vires, ita ut è cubili allevetur & poſſit ſurgere. Non Preſbyteri orantes eum ſanabunt ſed is ad quem illi preces dirigunt, Dominus.

Sed non ſimpliciter & abſolute hoc eſt intelligendum, quaſi ſemper in omni morbo per preces quilibet ægrotus ſit omnino ſanandus. Sed cum conditione, ſi Domino ita placeat, ſi ſanitatem corporis iſtius hominis videat profuturam ad ipſius ægri animæ ſalutem, & ad nominis ſui gloriam. Nam cæteroqui, quando ſanitas corporis officit ſanitati mentis, ut fit aliquando, & ægritudo corporis prodeſt ad animi ſanitatem, vel quando Dominus habet juſtas cauſas tum reſpectu ipſius ægri, tum reſpectu aliorum, ob quas iſtum morbo laborare velit, non eſt ægre ferendum id fieri, imo annuendum ut fiat voluntas Domini.

Et ſi peccata fecerit.] Loquitur S. Jacobus conditionaliter, indicans, aliquos quidem morbos immitti hominibus propter peccata, loco caſtigationum à Deo, ut indicavit etiam Chriſtus Joh. 5. 14. Sed non omnibus morbis cauſam eſſe peccata. Quippe interdum Deus ut Dominus abſolutus, abſque reſpectu peccatorum, permittit homines, ut aliis afflictionibus, ita etiam morbis affici. Ut patet in exemplo Jobi, vide Job. 2. 3, 7, & illius qui cœcus erat natus, Joh. 9. 2, 3. Interim tutius eſt, ut homines quando vel aliis afflictionibus vel morbis afficiuntur, vitam factaque ſua coram Deo recognoſcentes & conſcientiam ſuam examinantes, exiſtiment ſe peccatis ſuis, quod plerumque fit, tales afflictiones, ut pœnas, meruiſſe.

Remittentur ei.] Nempe ſi precibus aliorum hoc adjungatur, ut etiam ægrotus ipſe Deum deprecans, agat peccatorum ſuorum ſeriam pœnitentiam atque reſipiſcentiam, qua mendas ſuas emendet. Hoc enim requiritur ad peccatorum remiſſionem, ut homines à peccatis avertantur, eaque relinquant, & ad Deum atque ad juſtitiam convertantur. Vide Proverb. 28. ℣ſ. 13. Eſa. 1. 16. ſeqq. Ezech. 18. 21, 22, 27, 28. xxxiij. 15, 16. & Act. 3. 19.

Remiſſio peccatorum ſignificat pœnarum quas homo peccatis meritus eſt ablationem. Quod fit & tunc quando corporales pœnæ, quales ſunt morbi, auferuntur, ut Matth. 9. 2, 6, & perfectius quando homines à condemnatione atque à morte æterna, quæ maxime propria peccatorum pœna eſt, per gratiam Dei liberantur. Sed etiamſi ægrotus aliquis ex ægritudine ſua ob peccata ipſi inflicta non convaleſceret, imo obdormiſceret, ſeu moreretur, tamen ſi per iſtam divinam caſtigationem emendetur, peccata ejus remitti atque expiari, eumque cum mundo non condemnari, docet Paulus Apoſtolus 1 Cor. xj. verſ. 30, 31, 32.

Verſ. 16. *Confitemini alii aliis delicta* ſeu *lapſus.*] Adhortationi ad precationem, adjungit adhortationem ad peccatorum confeſſionem. Si quis peccatum commiſerit, ſive contra Deum ipſum tantum, ſive etiam contra proximum, debet non diſſimulare peccata ſua neque ſilentio velare, ſicut olim facere cœperat David, vide Pſal. 32. 3, ſed confiteri palam tranſgreſſiones ſuas cum pœnitentia, ut remittantur, ſicut poſtea fecit idem David, vide ibid. verſ. 5. & Proverb. 28. 13. & 1 Joh. 1. 9. Non ſufficit autem ut quis ſimpliciter dicat generatim ſe eſſe hominem peccatorem coram Deo; ſed ut ſpecialiter fateatur & ſignificet etiam peccata occulta, conſcientiam urgentia. Nam & ſub Lege Moſaica, ii quorum delicta occulta ſive contra Deum ipſum ſive etiam contra proximum commiſſa, per ſacrificia expiari debebant, ad ea confitenda erant obligati Lev. 5. 5. Num. 5. 7. Non tamen neceſſe eſt ita late extendi iſtam peccatorum confeſſionem, ut ſemper ſingula malefacta, eorumque omnes omnino circumſtantiæ enarrentur, ſicut requirunt ii qui confeſſionem auricularem ſtatuunt eſſe neceſſariam: qualem nec apud Johannem Baptiſtam, nec in primitiva Eccleſia Chriſtiana viguiſſe oſtendi poteſt.

Primum quidem, poſtquam quis peccavit, oportet ut Deo contra quem atque ejus præcepta inprimis peccavit, confiteatur peccatum. Quod & David indicavit Pſal. 32. & 51. & S. Johannes epiſt. 1. cap. 1. 9, ut ipſe Deus nobis peccata noſtra remittat, & purget nos ab omni iniquitate. Sed deinde, etiam coram hominibus fatenda ſunt peccata. Ut fecit David coram Nathane Propheta 2 Sam. 12. 13, & illi qui accedebant ad baptiſmum, coram Johanne Baptiſta Matth. 3. 6. & illi Epheſii Act. 19. 18. Verum non eſt ſtatuendum coram certis tantum perſonis ut Eccleſiæ Preſbyteris, peccata eſſe confitenda. Nam S. Jacobus jubet ut confiteantur *alii aliis.* Quod non ad ſolos Preſbyteros pertinere, patet ex iis quæ mox ſequuntur, ut *orent alii pro aliis*, neque enim ſoli Preſbyteri, ſed quilibet Chriſtiani pii pro aliis Chriſtianis orare debent, & preces ad Deum fundere. Paulus Apoſtolus à Chriſtianis ad quos ſcripſit, poſtulavit ut non tantum pro aliis ſanctis, ſed etiam pro ipſo preces funderent, Eph. 6. 18, 19. Col. 4. 3, 4. 2 Theſſ. 3. 1, 2. Peccant homines non tantum in Deum, ſed etiam in proximos Matth. 18. ℣ſ. 15, 21. Luc. 17. 3, 4. Igitur etiam proximis, præſertim iſtis in quos peccaverunt, quoſque vel dicto vel facto læſerunt, debent confiteri quod adverſus eos peccaverint, profitentes ſe ejus peccati pœnitentiam agere, ut id eis à proximis remittatur, ſicut eſt à Chriſto in verbis apud Lucam proxime citatis indicatum. Quanquam non iſta ſola peccata quibus proximi ſunt læſi & offenſi, verum etiam alia

delicta

Digitized by Google

delicta ſua ſeu *lapſus* in quos contra officium & contra Dei præcepta ſunt prolapſi quorum conſcientia premuntur, & pœnam eorum ſibi à Deo inferri ſentiunt, dum liberari cupiunt, aliis fratribus aperire atque revelare, & ut ſe apud Deum precibus ad remiſſionem ac liberationem impetrandam juvent, eoſdem rogare debent. Maxime hic iſta peccata ægrotis confitenda eſſe ſignificatur, ob quæ commiſſa ipſam ægrotationem ſeu morbum, ut pœnam à Deo ſibi immitti ſentiunt & in conſcientia ſua agnoſcunt. Indicatur hic ſi quis peccata ſua non confiteatur, ſed diſſimulet ac neget ac proinde eorum pœnitentiam non agat, preces nullas ei ad remiſſionem iſtorum peccatorum profuturas. Vide 1 Joh. 5. ℣ſ. 16, de peccato ad mortem.

Ut ſanemini.] Indicatur precum quas Chriſtiani alii pro aliis, præſertim ægrotis, à peccatorum reatu ac pœnis liberari volentibus, ideoque peccata ſua confitentibus, ad Deum fundere debent, finis & ſcopus, atque etiam conſequens effectus. Verbum *ſanari* proprie ſignificat à morbo liberari. Sed poteſt eo ſignificari non tantum corporis ſanatio, verum etiam animi à peccatis & eorum reatu liberatio. Hoc ſenſu verbum ſanandi habetur Eſa. 6. 10. Unde etiam quum Matth. 13. 15, dicatur, *& convertantur & ſanem eos*, apud Marc. cap. 4. 12, dicitur, *ne forte convertantur, & remittantur eis peccata.*

Multum valet deprecatio juſti efficax.] Antea commendavit precationem ab effectu ſpeciali, nunc eandem commendat ab effectu generali.

Multum valet.] Nempe ad aliquid à Deo ſive ſibi ſive aliis impetrandum: ita ut etiam admiranda producat, vel obtineat, ultra ſolitum naturæ curſum. Vide Matth. 18. 19. & xxj. 22. Marc. xj. 24.

Deprecatio.] Vox Græca quæ exponitur deprecatio, quando diſtinguitur ab aliis vocibus preces ſignificantibus, notat ſpeciatim talem precationem, qua ut Deus mala avertat, oratur. Sic Eph. 6. 18. Philip. 4. 6. 1 Tim. 2. 1. Sed hic quando ſola ponitur poteſt accipi generatim pro quavis precatione.

Juſti.] Scilicet hominis. Indicat qualium hominum preces multum valeant & efficiant apud Deum. Non qualiſcunque hominis, etiam in peccatis ultro hærentis; nam tales Deo juſtiſſimo exoſi, ab eo non exaudiuntur: ſed hominum juſtorum, id eſt pietatem ſectantium. Vide Pſal. 34. 16, 17. CXLV. 18, 19. Prov. 1. 28, 29. xv. 29. xxviij. 9. Eſa. 1. 15. Mich. 3. ℣ſ. 4. Joh. 9. 31. 1 Joh. 3. 22.

Non eſt autem negandum dari aliquos in terris homines juſtos, præcepta Dei obſervantes ut plurimum. Sic Abel dictus juſtus Matth. 23. 35. & Noachus, Gen. 6. 9. Jobus, Job. 1. 1. Zacharias cum Eliſabetha, Luc. 1. 6. Simeon, Luc. 2. 25. Joſephus, Matth. 1. 19.

Efficax.] Non ſufficit ut is qui à Deo quidpiam precibus ſuis eſt impetraturus ſit vir juſtus, ſed oportet ut etiam precatio apud Deum valitura, ſit non qualiſcunque, non languida, ſed vehemens, enixe & impenſe atque operoſe facta, animo in id unice intento, & omnibus ejus viribus iſthuc converſis.

Verſ. 17. Ad oſtendendum quod multum valeant preces juſtorum operoſæ, affertur exemplum ejus rei inſigne, notiſſimum.

Elias.] Ille Teſbites, ſervus Dei & propheta eximius, vir juſtus ac pius. Ne autem quis objiceret aliam eſſe rationem Eliæ, aliam vero cæterorum hominum, quia Elias fuit homo divinus, miraculis patratis inſignis, qui etiam ob ſanctitatem miraculoſe ignito curru in cœlum eſt evectus 2 Reg. 2. 11. Huic tacitæ objectioni occurrens S. Jacobus ita deſcribit Eliam ut ejus cum aliis hominibus convenientiam & ſimilitudinem oſtendat.

Homo erat.] Non ſpiritus aliquis cœleſtis, ut angelus, ſed homo ex hominibus natus, ex anima humana & corpore humano conſtans.

Similiter paſſibilis nobis.] Id eſt talibus qualibus nos paſſionibus atque affectionibus obnoxius. Non videtur hic ſignificari id quod aliqui volunt, quod etiam Elias fuerit peccator vel peccatis obnoxius: quamvis enim non ſit negandum, Eliam quoque potuiſſe peccare & in re aliqua labi; tamen hic non actiones quales ſunt peccata, ſed paſſiones notantur. Nempe quod non minus quam alii homines & Dei fideles Elias quoque fuerit ſubjectus naturæ infirmitatibus, ut cibo ac potu indigeret, ut afflictiones corporis, ac mortem & quidem atrocem à Jezabele metueret. Ita vox iſta ſumitur etiam Sap. 7. 3. & Act. 14. 15, de Paulo & Barnaba, quos Lycaonii Deos eſſe exiſtimabant.

Et.] Id eſt, & tamen, non obſtante ejus humana fragilitate, mira patravit per preces.

Precatione precatus eſt.] In iſta geminatione ſeu repetitione vocis ſimilis, eſt Hebraiſmus, qui indicat eum valde & vehementer precatum eſſe. Tales Hebraiſmi ſunt 1 Sam. 26. 25. Pſal. 118. 18. Thren. cap. 1. 2. Luc. 22. 15. & alibi.

Quam intenſa & enixa fuerit Eliæ precatio apparet ex 1 Reg. 18. 42, ubi dicitur quod Elias proſtraverit ſe in terram, & poſuerit faciem ſuam inter genua ſua.

Ne plueret.] Achabi Regis & ſubditorum ejus Iſraelitarum impietas idololatrica circa cultum Baalis, meruerat pœnam divinam: hæc immiſſa eſt à Deo, tempore Eliæ Prophetæ, per magnam & diuturnam ſiccitatem. Non eſt quidem in ſacra hiſtoria expreſſe ſcriptum, hoc factum eſſe ad preces Eliæ, quod tamen hic indicatur. Sed apparet Jacobum de hoc facto accepiſſe traditionem quæ apud Judæos pro comperta & certa habebatur.

Et non pluit ſuper terram.] Nempe Iſraëliticam, quam tunc Deus ita punire voluit, non demiſſa è cœlo inferiore ſeu è nubibus in terram pluvia. Sicut minatus erat per Moſen, Deut. 28. 23, 24.

Annos tres & menſes ſex.] Tempus hoc pœnæ iſtius divinæ ſatis longum, indicatur 1 Reg. 18. 1, ubi dicitur poſt dies multos, nempe ex quo non pluebat, anno tertio factum eſſe verbum Domini ad Eliam, de pluvia. Sed apparet hujus temporis præciſi rationem, habitam eſſe ex traditione, quæ Judæis erat nota: quam ſequutus eſt etiam Jeſus Chriſtus eadem de re loquens Luc. 4. 25. Per tam longum pluviæ defectum, ita exaruerat terra ut non produceret gramina nec fruges, unde exſtitit fames magna in Samaria: ſicut dicitur 1 Reg. 18. & Luc. 4.

Verſ. 18. *Et rurſus oravit.*] Nempe is ipſe vir Dei Elias, qui oratione ſua ita clauſerat cœlum, ut ex eo

pluvia non caderet, deinde poſtquam populus Iſraeliticus, conſpecto ad preces Eliæ igne cœlitus deſcendente, & holocauſtum cum ara quamvis aqua abunde perfuſum, conſumente, agnovit Jehovam cui Elias ſerviebat eſſe verum Deum, idem ille Elias precibus enixis adhibitis impetravit a Deo pluviam: ut narratur 1 Reg. 18 ſub finem.

Et cœlum pluviam dedit.] Nempe Deo id efficiente, ut prius nubecula parva è mari aſcendente, deinde cœlo per nubes obtenebrato, fieret pluvia magna, ſicut refertur loco dicto 1 Reg. 18.

Ita poteſt dici Eliam habuiſſe poteſtatem conceſſam claudendi cœlum, ut dicitur de illis duobus teſtibus Chriſti, Eliæ ſimilibus Apoc. xi. 7. & rurſus aperiendi. Clavis aperientis & claudentis loco, eſt precatio.

Et terra germinavit fructum ſuum.] Effectus exoptatus atque utilis, preces Eliæ & per eas impetratam pluviam conſequutus exprimitur, ex terra antea arefacta nec fruges producente, poſt ejuſdem per imbres irrigationem, productos fructus, ad alendos homines, & alia animalia. Id ſolet pluviam conſequi, Levit. 26. 4. Deut. 11. 14.

Verſ. 19. Monito de ægrotis per preces juvandis, additur monitum de aliis quamvis corpore non ægris ſed animo magnopere ægrotantibus, ſublevandis.

Fratres.] In quibuſdam exemplaribus additur *mei.* Ut antea aliquoties in hac Epiſtola S. Jacobus iſtos ad quos ſcripſit è Judæis Chriſtianos, tali blanda charitatis indice appellatione compellavit, ita eadem nunc eoſdem compellat.

Si quis in vobis.] Id eſt inter vos, ut ſupra 3. 13. & v. 13. vel ex numero veſtro.

Erret à veritate.] Veritas, per excellentiam ſolet notare apud Sacros Scriptores Novi Teſtamenti, eam perfectam Dei notitiam ſeu credendi ac vivendi rationem ſalutarem, quam Chriſtus ſub Euangelio ſuo manifeſtavit. Ut Joh. 1. 17. VIII. 32, 40. XVI. 13. XVII. 17. Rom. 2. 8. 2 Cor. 4. 2. Gal. 2. 5. iij. 1. v. 7. Eph. 1. 13. Col. 1. 5. 2 Theſſ. 2. 10, 12, 13. 1 Tim. 2. 4. iij. 15. 2 Tim. 2. 25. Hebr. x. 26. Jac. 1. 18. 1 Pet. 1. 22. 1 Joh. 2. 21. IV. 6.

Ab hac veritate doctrinæ Euangelicæ aberrat, tum is qui a vera religione Chriſtiana plane deficit, per apoſtaſiam; ut ſi quis tunc vel ad Judaicam religionem, vel ad Ethnicorum idololatriam deſciviſſet: tum is, qui profeſſione Chriſtianiſmi non deſerta, a vitæ pietate quam iſta doctrina quæ eſt ſecundum pietatem 1 Tim. VI. 3. Tit. 1. 1. præſcribit, diſcedit; ut ſi peccati alicujus habitum contrahat, atque in eo hæreat. Intelligendus eſt autem hoc loco is, qui errat ex quadam animi debilitate, non proterva malignitate, ita ut non prorſus religionis reſpectum è corde ſuo exterminet. Nam malignis obduratis non ſupereſſe locum converſionis indicatur Heb. 6. 4, 5, 6. & x. 26. & ſeq.

Et convertat quis eum.] Nempe ſi ei ex verbo Dei per convenientes rationes oſtendat, eum valde a recta via diſcedere atque male agere, contra Dei voluntatem, ideoque pœnas divinas ei eſſe metuendas, & præſertim condemnationem æternam, niſi reſipiſcat: atque ita ei perſuadeat, ut a falſitate ad veritatem, ab impietate ad pietatem redeat. Talibus modis ac mediis placidis homines ſunt prudenter atque comiter a mala via ad bonum deducendi, non violentis, ac turbulentis. Vide 2 Tim. 2. 24, 25 & Gal. 6. 1.

Verſ. 20. Jam ejus converſionis effectus egregius valde utilis indicatur, quo debet aliquis merito permoveri ut id ſedulo curet.

Sciat.] Pro vero & certo hoc habeat.

Quod qui convertit peccatorem ab errore viæ ejus.] Seu ab erronea via ipſius, id eſt ab apoſtaſia, vel ab alia impietate: quibus dediti homines inſiſtunt viam latam ducentem ad interitum.

Servabit animam ex morte.] Homo propter peccatum obnoxius eſt morti, a Deo peccatoribus conſtitutæ: & quidem morti tali qua non tantum animâ a corpore ſolutâ, ad tempus vita intermittatur, ſed & anima & corpus in æternum perdatur. Vide Rom. 5. 12. VI. 23. VIII. 13.

Per *animam* hic intelligitur anima humana, ſeu ſpiritus rationalis. Hujus conſervatio a morte ſeu interitu eſt magni facienda atque magnopere curanda: non tamen ita ut excludatur corpus. Non enim ſola anima ſalutem conſequi debet abſque corpore, ſed cum corpore, quamvis non iſto carnali corruptibili, ſed ſpirituali incorruptibili, quo eſt induenda.

Sed per animam, ut partem potiorem, poteſt recte intelligi totus homo. Sicut etiam fit alibi, ut Ezech. 18. 4. 20. Act. 7. 14. XXVII. 22. Rom. 13. 1. 1 Petr. 3. 20.

Servare dicitur is qui non proprie ſervat ipſe, ſed ſervandi occaſionem & media præbet, atque ad ſervandum adjuvat, ut cauſa media, non ut principalis. Ita hoc verbum hoc ſenſu & alibi uſurpatur, ut Marc. 8. 35. Luc. 9. 24. Rom. xj. 14. 1 Tim. 4. 16. Judæ ℣. 23. Similis loquutio de danda vita habetur 1 Joh. 5. 16. Hoc modo talis homo fratrem ſuum alias perdendum lucrifacit, ut dictum eſt à Chriſto Matth. 18. 15.

Et operiet multitudinem peccatorum.] Adhuc loquitur de utili effectu converſionis qui à convertente affertur converſo: & ſervationem à morte æterna declarat per cauſam ejus, nempe peccatorum obtectionem. Intelligitur ergo hoc iſto loco de contectione peccatorum non convertentis ſed converſi. Ut etiam in verbis Solomonis Prov. x. 12, ad quæ hic alluditur, dicitur dilectio tegere omnia peccata, non diligentis ſed dilecti. Eadem vero verba alio ſenſu ſumuntur 1 Petr. 4. 8. Homo ille qui poſt acceptam Euangelii Chriſti notitiam, vel ab ea ipſa, vel ſaltem a pietate diſcedit, in peccata multa prolabitur, quibus pœnas divinas & maxime condemnationem æternam meretur. Is autem qui eum ab erronea via revocat, & ad reſipiſcentiam adducit, id efficit ut ejus peccata præterita ſint coram Deo veluti operta ſeu tecta, nempe ut Deus ea per peccatoris reſipiſcentiam deleta non velit ita ſpectare ut in ea animadvertat, neque illorum cauſa iſtum punire. Ita Deus ipſe peccata tegere indicatur, quando eorum pœnas non vult exigere, ut Pſal. 32. 1.

Quanquam autem hic non dicatur proprie de contectione peccatorum convertentis ſed converſi, tamen etiam id verum eſt, ei qui alium convertit, hanc ejus charitatem eximiam operoſam, & ſalutis proximi curam, prodeſſe apud Deum, ad id ut ipſius quoque convertentis peccata, quibus alias in Deum deliquit, ejuſque pœnas eſt meritus, tegantur atque remiſſionem obtineant: quo verba S. Petri iſtis ſimilia poſſunt accommodari. Danda igitur ſedulo eſt opera cuivis Chriſtiano ut fratrem in negotio ſalutis periculoſe errantem quantum poteſt ab errore convertere, & ſic eum Domino adjuvante lucrifacere, atque ab æterna condemnatione liberare ſtudeat.

In Epiſtolam

A. W.

Commentarius

in

EPISTOLAM JUDÆ APOSTOLI.

ELEUTHEROPOLI

Sumtibus Jrenæi Philalethii. Poſt annum Domini *1656.*

Digitized by Google

In Epiſtolam
S. JUDÆ.

SIcut de Jacobi epiſtolæ, ita etiam de hujus authoritate, quidam dubitarunt, eamque à Canonicis ſcriptis ſegregare voluerunt. Sed non eſt juſta cauſa cur inter Apocrypha rejiciatur: & merito eadem quæ de Epiſtola Jacobi in ptolegomenis diximus, ad hujus quoque Epiſtolæ authoritatem firmandam poſſunt accommodari. Eſt Epiſtola hæc Paræoetica, in qua fideles Chriſtiani monentur, ut ſibi caveant a ſeductoribus, & in officio Chriſtiano permaneant. Magna ex parte eſt ſimilis Epiſtolæ Petri ſecundæ de ſimili argumento ſcriptæ.

Verſ. 1. *Judas.*] Nomen iſtud Hebræum contractum ex Jehuda, quod a confitendo ſeu laudando [nempe Deum] derivatur, datum eſt primum Jacobi patriarchæ filio quarto Gen. 29. 35, à quo gens Judæorum denominatur. Ejuſdem nominis fuit inter diſcipulos Chriſti alius, cognominatus Iſcariotes. Sed is quia improbus erat, factus Domini ſui proditor nefarius, ex Apoſtolorum numero excidit. Iſte autem qui hanc Epiſtolam ſcripſit, cenſetur eſſe ille qui inter Apoſtolos recenſitus, vocatur Judas Jacobi, Luc. 6. 16. & Act. 1. 13, alias dictus nomine Syriaco Thaddæus Matth. 10. 3. Marc. 3. 18.

Jeſu Chriſti ſervus.] Nempe non qualicunque modo, ſed eximio, ſerviens iſti Domino excellenti, in Euangelio annunciando. Sic etiam Paulus Apoſtolus tribuit ſibi ſimilem titulum ſervi Jeſu Chriſti, Rom. 1. 1. Philip. 1. 1. Tit. 1. 1. & Petrus 2 Pet. 2. ỳſ. 1. Videantur notata ad Jac. 1. 1.

Frater autem Jacobi.] Nempe illius qui inter Apoſtolos fuit dictus Jacobus Alphæi, ſeu Jacobus minor, & frater Domini Jeſu, vide Matth. 13. 55. Marc. 6. 3. Unde etiam à Luca vocatur Judas Jacobi, ut eſt paulo ante indicatum.

Conciliat ſibi ac ſuæ Epiſtolæ debitam apud iſtos ad quos ſcribit authoritatem, primum à Domino cui ſerviebat, deinde a fratre, qui inter Apoſtolos celebris fuit: ut apparet Act. 15. 13. xxj. 18. Gal. 1. verſ. 19. ij. 9.

Illis in Deo Patre ſanctificatis.] Indicat quibus Epiſtolam iſtam ſcribat, nempe omnibus in univerſum Chriſtianis, ſicut & Petrus 2 Petr. 1, unde etiam hæc Epiſtola cum aliis quibuſdam Catholica ſeu univerſalis nominatur. Deſcribit autem Chriſtianos, primum ita ut eos vocet in Deo Patre ſanctificatos. *In Deo*, id eſt per Deum: ut ſæpe *in* ſumitur pro *per*, uſitato Hebraiſmo, ut præter alia 1 Cor. 1. 2. vj. 11. Cor. 1. 16. 1 Petr. 1. 5. Significatur a Deo ut cauſa efficiente, per ejus voluntatem factum eſſe cum iſtis id quod mox exprimitur.

Addit autem voci Deo, vocem *Patre*, qua notatur eum eſſe Patrem ac Genitorem ſpiritualem, Jeſu Chriſti filii unigeniti, & per conſequens etiam Chriſtianorum. Is titulus etiam alibi eſt adſcriptus Deo, tum ſimpliciter, ut Gal. 1. 3. 2 Tim. 1. 2. Tit. 1. 4. 2 Joh. verſ. 3, tum adjuncta voce *noſtro*, ut in aliis pleriſque Epiſtolis Apoſtolicis.

Sanctificatis.] Id eſt a vulgo hominum mundanorum profanorum ſegregatis, & ad ſanctas functiones divinas conſecratis, ut ſint populus divinus peculiaris. Quod factum eſt per ſermonem divinum, veritatis Euangelicæ, ut indicavit Chriſtus Joh. 17. 17. Et Paulus Apoſtolus Eph. 5. 26. Nempe quando iſte ſermo Euangelicus annunciatus, eſt ab iſtis hominibus fide in cordibus ſuſceptus, ut docet Petrus Act. cap. 15. 9. & 1 Petr. 1. 22, addito Spiritu Dei ſanctificante, Rom. 15. 16. 1 Cor. 6. 11. 2 Theſſ. 2. 13. Hinc & alibi Chriſtiani omnes ob Chriſtianæ religionis ſuſceptionem ac profeſſionem dicuntur *ſancti*. Ut Rom. 1. 7. 1 Cor. 1. 2. (ubi etiam vocantur ſanctificati) vide & 2 Cor. 1. 1. Eph. 1. 1. Philip. 1. 1. Col. 1. 2 & alibi.

Et Jeſu Chriſto ſervatis.] Poteſt ſenſus horum verborum eſſe quod ii homines ab eodem Deo Patre fuerint reſervati Jeſu Chriſto, ſeu propter Jeſum Chriſtum, nempe ut ii filio Dei darentur, ut ipſius oves eſſent, Joh. 10. 29. xvij. 2, 6, 9, 11, 24.

Sed poſſunt etiam hæc verba ita intelligi, ſubintellecta ea quæ ante expreſſa eſt particula *in*, ut ſignificetur iſtos homines, in Jeſu Chriſto id eſt per Jeſum Chriſtum Servatorem, eſſe conſervatos ex mundo, ut cuſtodiantur ne pereant cum mundo. Quo ſenſu verba ſimilia ponuntur Joh. 17. 11, 12, 15. vide & 1 Petr. 1. 5.

Iſtas duas perſonas ſolas Deum Patrem & Jeſum Chriſtum, ut religionis veræ atque ſalutis humanæ authores memorat. Si Spiritus Sanctus eſt tertia Dei perſona, ut vulgo creditur, & quidem ea cui maxime proprie ſanctificandi actio attribuitur; quid cauſæ eſt cur is hic omittatur? & iſta actio Deo Patri adſcribatur?

Vocatis.] Ita appellantur Chriſtiani etiam alibi, ut Rom. 1. 7. 1 Cor. 1. 2, & vocationis cœleſtis participes Hebr. 3. 1, quia ſunt magnâ Dei gratiâ evocati è numero aliorum hominum, per vocem Euangelii Chriſti, ad regnum Dei & gloriam ejus: vide 1 Theſſ. 2. 12. & 2 Theſſ. 2. 14. 1 Petr. 5. 10. & quidem ita vocati, atque invitati cum effectu, ut vocationi obſequentes, ad veram religionem & ad Eccleſiam Chriſti acceſſerint.

Verſ. 2. *Miſericordia vobis.*] Addit ſalutationem religioſam, iis ad quos ſcribit, bona eximia vovens atque exoptans. Non eſt quidem hic expreſſum, à quo-

à quonam iſta bona eis evenire debeant, ſed id ex antecedentibus facile intelligitur, ubi memoratur Deus Pater & Jeſus Chriſtus: ab his nimirum quorum cultui addicti erant iſti, bona iſta in eos manare cupit. A quibus duabus perſonis etiam alibi in epiſtolis Apoſtolicis uſitate fit bonorum ſpiritualium comprecatio.

Miſericordia, nempe Dei Patris & Domini Jeſu Chriſti, id eſt effectus miſericordiæ ejus, nempe erga homines miſeros beneficia. Quæ miſericordia gratiæ alibi adjungitur, ut 1 Tim. 1. 2. 2 Tim. 1. 2. Tit. 1. 4. 2 Joh. ℣ſ. 3. Hic autem loco gratiæ ponitur.

Et pax.] Per pacem ſignificat felicitatem ſeu omnia fauſta, uſitato Hebræis ſermone; qui dum aliquem ſalutant, bona ei optantes, dicere ſolent: Pax tibi, Pax vobis. Sic & in aliis ſalutationibus Epiſtolarum Apoſtolicarum, Rom. 1. 7. 1 Cor. 1. 3. 2 Cor. 1. 2. Gal. 1. 3. & alibi.

Et charitas.] Ut ſuperius poſita duo ita & hoc tertium, a Deo & Chriſto manans intelligitur. Optat igitur hic ut Deus & Chriſtus iſtis Chriſtianis charitatem exhibeat, is eſt charitatis effectus. Ita alibi charitas Dei & Chriſti pro charitatis effectu ſalutari ponitur: ut Rom. 5. 8. viij. 35. & 39. 1 Joh. 3. 1. iv. 9, 10, 16.

Multiplicetur.] Non tantum optat ut ipſis ſimpliciter adſint iſta bona, ſed ut ſubinde magis copioſe augeantur. Sic 1 Petr. 1. 2. & 2 Petr. 1. 2.

Verſ. 3. *Dilecti.*] Compellat iſtos ad quos ſcribit, blanda appellatione, indice charitatis ſuæ erga ipſos: ut ita benevolentiam eorum captet, quo libentius ea quæ ipſis ſcribit ſuſcipiant.

Omne ſtudium faciens ſeu adhibens, *ſcribere vobis.*] Indicat ſe adhibuiſſe magnam diligentiam circa id ut epiſtolam hanc ad eos conſcriberet & mitteret.

De communi ſalute.] Id eſt iis rebus quæ ad ſalutem animarum, ſeu felicitatem æternam, à Deo per Chriſtum hominibus ſibi fidentibus promiſſam, quæ tum ad ipſum Judam, tum ad iſtos quibus epiſtolam ſcribit, tum ad cæteros omnes Chriſtianos communiter ſpectat.

Neceſſarium habui ſcribere vobis.] Nempe quia iſtis ad quos ſcribit imminebat periculum ſpirituale, quod mox verſu ſequente indicatur, quod ſalutem eorum impedire poterat, ideo Judas officii ſui hoc duxit, ſcripta & miſſa ad ipſos iſta epiſtola huic periculo occurrere, & in negotio ſalutis, iſtorum Chriſtianorum utilitati quoad opus erat conſulere. Hoc ſtudium monendi alios præſertim in periculo conſtitutos, debent & alii Chriſtiani ſpirituales imitari.

Deprecans.] Seu obſecrans, vel adhortans; nam Græca vox utrumque ſignificat.

Decertare pro ſemel tradita ſanctis fide.] Hic exprimitur propoſitio & ſcopus hujus Epiſtolæ. Vulgata verſio habet *ſupercertari fidei*, nimis anxie hoc loco verba Græca volens exprimere. Senſus eſt, ut decertetis ex totis viribus veſtris pro fide, ipſi eam conſtanter retinentes atque tuentes, & iis qui ipſam oppugnant fortiter voſmet opponentes, ut fides hæc maneat integra atque incorrupta. Similis phraſis de certando pro fide habetur Philip. 1. 27, 30.

Per *fidem* intelligitur hoc loco doctrina de fide ſeu religione, nempe ea cui nomen iſtud maxime convenit, id eſt Chriſtiana atque Euangelica. Ita hæc vox fidei accipitur, Act. 6. 7. xiij. 8. Rom. 1. 5. xvj. 26. Gal. 1. 23. iij. 2, 5, 23, 25. 1 Tim. 3. 9, ſub qua fide & pietas vera comprehenditur.

Hæc fides dicitur eſſe *tradita* nempe a Chriſto Domino, tum ipſo tum per Apoſtolos ipſius. Quamvis autem iſta doctrina de fide ſeu religione Chriſtiana primum viva voce eſt tradita, tamen deinde quæ in illa viſa ſunt neceſſaria atque etiam utilia, ad inſtructionem poſterorum, qui illam vocem non erant audituri, ſcriptis ſunt conſignata. Vide Luc. 1. verſ. 2, 3, 4. 1 Cor. xi. 2, 23. ſeqq. xv. 1, 2, 3. ſeqq. 1 Theſſ. 4. 1, 2, 6. 2 Theſſ. 2. 3, 5. ſeqq. 15. iij. 6, 10.

Hæc igitur fides ſeu doctrina quæ eſt ab iſtis ſanctiſſimis viris tradita, veluti depoſitum, quo uti bene licet, eſt retinenda diligenter atque conſervanda.

Dicitur autem hæc fides eſſe tradita *ſemel*, quo indicatur eam in principio Chriſtianiſmi publicati traditam atque propoſitam eſſe, plene ac ſufficienter & firmiter, quod hæc vox *ſemel* etiam alibi ſignificare videtur, ut Pſal. 62. 12. & LXXXIX. 36, ita ut non ſint admittendæ aliquæ ejus mutationes, aut innovationes: quaſi per Chriſtum ejuſque Apoſtolos non eſſet plene atque perfecte propoſita, ſed adhuc eſſet aliquibus additamentis ſupplenda. Quod facit contra eos, qui docent, non omnia dogmata ad religionem Chriſtianam neceſſaria, eſſe per Apoſtolos promulgata; ſed aliqua etiam poſtea per Doctores Eccleſiæ fuiſſe proponenda, & ſubinde adhuc proponi poſſe, ab eo quem Chriſti vicarium & caput Eccleſiæ eſſe aſſeverant.

Quamvis enim Chriſtus dixit diſcipulis ſuis Joh. cap. 16. 12. *Adhuc multa habeo dicenda vobis, ſed non poteſtis portare nunc*; tamen poſt Chriſti exaltationem, Spiritus Sanctus in Apoſtolos cœlitus demiſſus introduxit eos in omnem veritatem, etiam circa ea quorum antea non erant capaces, ut ibidem additur verſ. 13. Apoſtoli autem talia per Spiritum Sanctum certo edocti, eadem alios Chriſtianos docere non neglexerunt. Quocirca tenendum eſt illud quod Paulus Apoſtolus ſcripſit Gal. 1. 8. *Sed etiamſi nos aut Angelus è cælo euangelizaverit vobis præter hoc quod euangelizavimus vobis, anathema eſto.*

Ait autem traditam eſſe hanc fidem *ſanctis*. Per hos ſanctos intelliguntur homines Chriſtiani, per hanc ipſam fidem ſanctificati, atque ab hominum mundanorum vulgo ſegregati, ut dictum eſt verſ. 1.

Verſ. 4. *Subrepſerunt enim quidam homines.*] Ratio affertur cur eos hortetur ad certandum pro fide, quia extiterunt homines quidam fidem iſtam turbantes; quos hic deſcribit.

Subrepſerunt, id eſt doloſe, latenter inter alios Eccleſiæ Chriſtianæ homines ſeſe immiſcuerunt, quaſi eſſent veritatis Doctores, quum ſint ſeductores.

Olim præſcripti in hoc judicium.] De qualibus ſeductoribus, jam pridem in ſacris oraculis quædam prius ſunt ſignificata atque prædicta, quod tales eſſent futuri. Ut omittantur alia antiquiora prophetarum de talibus vaticinia, videantur dicta Pauli Apoſtoli, Act. 20. 29, 30. 1 Tim. 4. 1. 2 Tim. 3. 1. iv. 3, 4. & Petri 2 Petr. 2. 1. ſeqq. & Johannis 1 Joh. 2. 18. & iv. 3.

IV. 3. *Præſcripti*, id eſt antea deſcripti. Ita ſimile verbum ſumitur etiam Rom. 15. 4. Sed & illud his verbis indicari videtur, tales homines perverſos, improbos, jam pridem à Deo deſtinatos eſſe ad pœnam, nempe ob ipſorum perverſitatem atque improbitatem, juſto decreto de talibus facto. Vide 1 Petr. 2. 8.

Hinc tamen non ſequitur iſtos homines ab omni æternitate, nominatim, abſque conditione & reſpectu impietatis in eis exſtituræ, eſſe a Deo abſolute ad damnationem prædeſtinatos, ut aliqui docent.

In hoc judicium.] Sæpe *judicium* in Sacris Literis notat id quod ſolet judicii de malis facti eſſe conſequens, id eſt juſtam ob ſcelera pœnam. Ut inter alia Rom. 13. 2. 1 Cor. xj. 29, 34. Gal. 5. 10.

Id ipſum, quod iſti homines improbi, ob ſuam culpam, traditi fuerunt in reprobum ſenſum, ut dicitur de ſimilibus Rom. 1. 28, immiſſa eis tali efficacia erroris, ut 2 Theſſ. 2. 11, jam cenſetur pro pœna divina. Sed præterea, parata eſt talibus perditio quam ſibi accerſunt, ut docet S. Petrus 2 Petr. cap. 2. 1.

Impii.] Deſcribit porro homines iſtos, a moribus malis. Impii dicuntur qui pietatem ſeu verum Dei cultum ſpernunt atque abjiciunt, & contra eum vel in dictis vel in factis aliquid proterve committunt. Quod autem iſti tales fuerint, declaratur in ſequentibus.

Dei noſtri gratiam transferentes in luxuriam.] Dei gratia intelligitur illa excellens, ut articulo Græco præpoſito indicatur, ſalutaris, in Euangelio Chriſti revelata. Ita & alibi nomine gratiæ denotatur Euangelium, ut Joh. 1. 17. Rom. 6. 14, 15. Tit. 2. 11. Hebr. 13. 9. 1 Petr. 5. 12. vide & Act. 20. 24. Quia in Euangelio Chriſti, ſeveritas Legis Moſaicæ eſt ſublata, & peccatorum remiſſio annunciata: Hinc homines carnales impii, occaſione arrepta, abuſi ſunt hoc bono, opinantes atque docentes, jam ſub Chriſtiana libertate permiſſam eſſe effrenem licentiam, ut Chriſtianis liceat luxuriæ atque laſciviæ, & aliis peccatis quibuſlibet indulgere. Contra hanc pravam opinionem diſputat S. Paulus Rom. 6. toto.

Et illum ſolum herum Deum, & Dominum Jeſum Chriſtum, negantes.] Ulterius deſcribit iſtorum impietatem, quod ii negent Deum, & Chriſtum.

Illum ſolum herum Deum.] Ita deſcribit Deum altiſſimum, illum qui eſt a ſeipſo & omnia ab eo ſunt, qui eſt Pater ille ex quo omnia.

Vocat illum Græco nomine *Deſpoten*, id eſt herum ſeu Dominatorem abſoluto imperio dominantem, inſtar patriſſamilias in domo ſua. Is titulus nonniſi Deo Patri qui in toto mundo ut domo ſua abſolute dominatur in Sacris Literis ſolet attribui. Ut Luc. 2. 29, & inſigniter Act. 4. 24, collato cum ſequentibus, ſic & 2 Petr. 2. 1, ubi dicitur iſte Deſpotes ſeu herus iſtos ut ſervos mercatus eſſe, ſive hoc egiſſe ut eos emeret ſibi, nempe per filium. Et alibi idem Deus Pater nomine ex domo & deſpote compoſito vocatur, ut Matth. 21. 33.

Is hic dicitur eſſe ſolus herus, ſicut alibi vocatur ille ſolus verus Deus, a Jeſu Chriſto diſtinctus, Joh. cap. 17. 3, & ſimiliter diſtincte ſolus Dynaſta nempe ſupremus, per excellentiam, 1 Tim. 6. 15.

Et Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum.] Illi priori perſonæ quam modo deſcripſit, addit alteram circa quam etiam iſti impietatem ſuam exercebant. Aliqui has duas perſonas hoc loco confundunt in unam: adeo ut vulgata verſio Latina omiſſo nomine *Deum*, ita habeat, *& ſolum Dominatorem & Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, negantes.* Rationem ejus rei hanc afferre ſolent, quod unus articulus Græcus his omnibus ſit præpoſitus. Sed non eſt inſolens ut articulus unus præponatur vocibus diverſis per quas diverſæ perſonæ quamvis aliquatenus conjunctæ intelliguntur. Ut Matth. 3. 7. xvj. 1, 6, 11, 12. xxj. 12. xxvij. 56. Marc. xj. 15. Luc. 19. 45. Eph. 2. 20. iij. 5. & quod huc maxime quadrat Eph. 5. 5. & 1 Tim. 5. ꝟſ. 21. & vj. 3. & 2 Petr. 1. 2. vide etiam Hebr. 9. 19. Et quid opus eſſet, ſi per ſolum Dominatorem Jeſus Chriſtus ſignificaretur, addere eidem hanc appellationem *& Dominum noſtrum?* quæ appellatio ſolet Jeſu Chriſto diſtincto à Deo Patre tribui ſub Novo Fœdere, ut 1 Cor. 8. 6. & Gal. 1. 3. 1 Tim. 1. 2. 2 Tim. 1. 2. 2 Petr. 1. 2, quem Deus fecit Dominum Act. 2. 36, & dedit eum caput ſuper omnia Eccleſiæ Eph. 1. 22.

Recte hoc vertit Eraſmus, & ex eo Flaccius, *ac Deum, qui ſolus eſt herus, ac Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, negant.* Etiam alii agnoverunt in his verbis non de ſolo Chriſto agi, ut Vatablus, Eſtius, Lorinus. Certe alibi ab illo ſupremo mundi hero ſeu patrefamilias diſtinguitur iſte ejus filius, ut Matth. 21. 33, 37.

Dicuntur autem iſti homines impii, *negare* Deum & Chriſtum, quamvis Dei & Chriſti ſervorum titulum præ ſe ferrent, quia etiamſi non ore & verbis, tamen opere & factis, quod majus eſt, id oſtenderent, dum ita agebant ac vivebant diſſolute, tanquam ſi non eſſent ſervi Dei atque Chriſti, neque iſtorum in ſe dominium agnoſcerent, quum eis non obedirent. Sic Paulus Tit. 1. 16, dicit de quibuſdam quod confiteantur ſe noſſe Deum, operibus autem negent: & alibi 2 Tim. 3. 5, quod habeant ſpeciem pietatis, ſed vim ejus negent.

Videntur autem hic indicari illi hæretici qui jam temporibus Apoſtolicis in Eccleſiam dogmata pietati adverſa inferebant atque ſpargebant: quales memorantur Nicolaitæ, de quibus Apoc. 2. 6. & 14, 15, & Simoniani, atque Gnoſtici, &c. Multo magis autem poſt Apoſtolorum deceſſum plures tales emerſerunt, quorum perverſæ doctrinæ veram de Deo & Chriſto notitiam, atque pietatem exſtinguere moliebantur.

Verſ. 5. *Commonere autem vos volo.*] Adhortationem ſuam de fide vera firmiter retinenda, atque contra ſeductores tuenda confirmaturus, probat iſtos impios fidei deſertores à Deo eſſe puniendos: quo fine affert exempla pœnarum Dei erga inobedientes. Dicit autem ſe hoc *commonere* ſeu commemorare, vel in memoriam reducere, quia alioqui hæc iſtis non erant ignota, ideo mox addit;

Scientes ſemel hoc.] Quia nimirum id in Sacris Literis eſt certo conſignatum: unde iſti fideles id didicerant.

Quod Dominus populum è terra Ægypti ſalvans.]

Iſtud

Iſtud nomen Dominus ita abſolute poſitum, in rebus iis in quibus ad tempora quæ Novum Fœdus anteceſſerunt reſpicitur uſurpatum, ſignificat Deum illum altiſſimum, qui non ab alio ſed à ſeipſo eſt, ideoque dominium ſupremum non ab alio acceptum habet. Id nomen ſolet poni loco illius Hebraici quod vulgo effertur Jehova, de quo videatur annotatio ad Jac. cap. 5. 4. Syrus Interpres, & Clemens Alexandrinus hoc loco habent *Dominus Deus*.

In vulgata verſione Latina ponitur *Jeſus*, unde etiam aliqui probare conantur Jeſum Chriſtum antequam ex Maria naſceretur olim exſtitiſſe. Sed immerito: nam exemplaria Græca (qua lingua hæc epiſtola ſcripta eſt,) paſſim habent non Jeſus, ſed Dominus. Quamvis autem etiam Jeſus Chriſtus vocetur Dominus, ut & hic verſu præcedente, tamen id fit in rebus ad Novum Fœdus ſpectantibus, non autem in iis quæ tempora Novi Fœderis anteceſſerunt. [Deinde dum hoc de quo mox ſermo ſubjungitur, fieret, tunc non extabat Jeſus, quod eſt hominis nomen, niſi ille Joſua filius Nunis qui etiam vocatur Jeſus, qui tunc temporis fuit famulus Moſis.]

Populum.] Nempe illum Deo dilectum, Iſraëliticum, poſteros Abrahami, Iſaaci, & Jacobi, Patriarcharum, a cæteris gentibus diſtinctum. Unde ſimpliciter quaſi per excellentiam vocatur populus, & hoc nomine aliis nationibus opponitur, ut Act. cap. 26. 17. xxviij. 17. & alibi.

Ex terra Ægypti ſalvans.] Id eſt ex illa terra Ægyptiaca (quæ ita dicta etiam Act. 7. 11.) in qua quum Jacobi qui illuc cum familia deſcenderat, poſteri, ſeu Iſraëlitæ, eſſent valde multiplicati, & premerentur ab Ægyptiis dura ſervitute, Deus eorum miſertus eos inde liberavit.

Salvans.] Id eſt quum eos è ſervili miſera conditione liberaſſet, atque ab exitio ſervaſſet. Ita ſalvare ſeu ſalvum facere ſolet ſumi etiam de corporali conſervatione. Ut Jud. 7. 2. 2 Sam. 10. 11. Pſal. 36. 7.

Hoc beneficium Dei inſigne ſolet illi populo in memoriam revocari. Ut Exod. 20. 2. Deut. 5. 15. Pſal. 81. 11. cvj. 8, 10.

Secundo non credentes perdidit.] Vox *ſecundo* non proprie hic ſumitur, quaſi jam antea ſemel iſtis Deus perdidiſſet: ſed ſignificat *poſtea*.

Non credentes.] Id eſt illos Iſraëlitas, qui Deo promittenti ſe eos in terram Chananæam introducturum, eamque illis poſſidendam traditurum, fidem non adhibebant. Vide Num. 14. nominatim ℣ſ. 11. & Hebr. 3. 18.

Perdidit.] Ita ut in terram promiſſam non ſint ingreſſi, ſed Deo contumaciam eorum puniente, in deſerto proſtrati occubuerunt. Sicut eis minatus erat Deus, vide Num. 14. 23, 29, 30. & xxvj. 64, 65. Pſal. 106. 26.

Ita etiamſi ab initio fuerunt gratiæ Dei participes, tamen poſtea, ob ſuam improbitatem, gratiâ exciderunt, & pœnam improbitatis pertulerunt. Quod notavit Paulus Apoſtolus 1 Cor. 10. ab initio, vide nominatim verſ. 5. Ita Chriſtiani à ſervitute ſpirituali liberati, ſi à fide vera deficiant ac Deo ſint inobedientes, punientur atque perdentur.

Verſ. 6. *Angeloſque* &c.] Affert aliud exemplum, quo probatur eos qui gratia Dei abutuntur, puniri. Angeli vocantur uſitate ſubſtantiæ illæ ſpirituales cœleſtes quæ ſunt creatæ eo fine ut Deo miniſtrarent. Nomen iſtud Græcum ſignificat nuncios. Sed præter Angelos bonos ſanctos, ſunt etiam angeli mali, ſeu cacodæmones, de qualibus hic eſt ſermo, ut patet ex ſequentibus.

Qui non ſervaverunt ſuum principium ſeu *principatum.*] Nam vox Græca utrumque poteſt ſignificare. S. Petrus epiſt. 2. cap. 2. 4, ſimpliciter ac generatim indicat angelos iſtos peccaviſſe. S. Judas id aliquomodo declarat, quanquam non ſatis clare. Si vox Græca *ἀρχὴ* ſumatur ita ut ſignificet principium, tum intelligetur iſtos angelos quum eſſent in principio à Deo creati boni, non perſtitiſſe in iſta bonitate. Sed ſi hæc vox ſumatur pro principatu, ſicut Eph. 1. 21. Col. 1. 16. Tit. 3. 1, ut etiam vulgata verſio Latina hoc loco vertit, & mox ſequentia verba id declarant, tum intelligendum erit, iſtos angelos in quodam principatu ſeu ſtatu excellenti à Deo conſtitutos, eo non fuiſſe contentos, ſed alium ſuperiorem affectaſſe.

Sed reliquerunt proprium domicilium.] Quod prius dictum eſt per negationem, de non ſervato principatu, id hic declaratur per affirmationem, quod nempe è domicilio ſeu loco habitationis ſibi à Deo aſſignato, exceſſerint, ad altiorem ut videtur locum tendentes, per ſuperbiam, per quam vel etiam ſimul per invidiam, qua aliquibus ſeſe ſuperioribus ſublimiorem gradum præſtantiæ atque honoris invidebant, peccaſſe vulgo cenſentur. Multa circa hæc homines curioſe inquirere & temere ſtatuere ſibi permiſerunt. Primum angelos omnes in cœlo ſupremo quod vocant empyreum fuiſſe ab initio ſtatim collocatos: quanquam aliqui diſſentiunt ut Hieronym. & alii [Lorin. Suarez.] Deinde Ducem iſtius exercitus angelorum peccantium, quem nominant Luciferum, qui nunc vocatur Satan Hebraicè, Græcè autem Diabolus, fuiſſe ſupremum inter omnes omnino angelos. Eumque poſt primum momentum ſeu punctum ſuæ creationis, abſque intermedio, mox pecaſſe: & quidem ita ut Deo ipſi altiſſimo voluerit fieri æqualis. Quæ omnia ſunt incerta, imo pleraque iſtorum non veriſimilia.

In eo quod iſti angeli dereliquerunt domicilium proprium ſeu ſuum, eſt ipſorum culpa, non autem pœna, ut quidam ſunt opinati, qui hoc ita expoſuerunt, quod iſti angeli coacti ſint locum in quo creati & collocati erant relinquere. Sed pœna eorum demum in verbis ſequentibus exprimitur.

In judicium magna diei, vinculis æternis ſub caliginem reſervavit.] Hic jam angelorum qui peccaverunt, pœnam iis ab illo de quo ſuperius ℣ſ. 5. dixit Domino, inflictam exprimit: nempe à Deo ut expreſſum eſt 2 Petr. 2. 4.

In judicium ſeu *ad judicium.*] Quamvis iſti ſpiritus maligni, poſt peccatum commiſſum, in quo pertinaciter permanſerunt, ſunt à Deo judicati atque decreto ejus ad pœnam damnati, imo etiam jam aliquatenus exſequutioni iſtius decreti atque pœnæ cuidam ſunt ſubjecti; tamen adhuc reſtat judicii de illis manifeſta omnibus facienda promulgatio, & ultima pœnæ extremæ exſequutio, quæ fiet in ultimo judicio.

Magna

Magna diei.] Ita deſignat tempus judicii ultimi; quod Deus ſummus in fine ſeculi hujus per Jeſum Chriſtum exercebit. Quia in illa die ſeu illo tempore (quamvis forſan non actu unius diei, ſicut non una die mundus eſt creatus,) fient res magnæ & valde inſignes, ut judicium univerſale de omnibus hominibus, malorum omnium extremum ſupplicium, bonorum ſummum præmium, & mundi hujus inferioris deſtructio. Vide ſimilem appellationem Joel cap. 2. 31. & Act. 2. 20.

Reſervavit.] Dicitur Deus reſervaſſe iſtos malos angelos ad judicium, ut interim alicubi detineantur, donec ad extremum puniantur. Ita homines impii atque injuſti dicuntur in diem judicii ſervari, puniendi 2 Petr. 2. 9. At demum in illa die Chriſtus jubebit maledictos abire in ignem æternum, paratum Diabolo & angelis ejus Matth. 25. 41. Unde apparet ut homines malos, ſic & cacodæmones, nondum nunc extremo ſupplicio puniri, ſed demum extremo tempore eſſe ita puniendos, ut in lacum igneum conjiciantur. Sicut dicitur Apocal. 20. 10. Quod etiam hinc, ut & ex 2 Petr. 2. 4. Juſtinus, Irenæus, Lactantius & Hilarius collegerunt: ſecus quam vulgo plerique opinantur.

Vinculis æternis.] Eſt ſimilitudo ducta ab eo quando malefici in vincula conjiciuntur, ut per illa ligati in carcere detineantur. Ita dicuntur iſti angeli mali quibuſdam quaſi vinculis adſtricti detineri: Quæ etiam 2 Petr. 2. 4, vocantur catenæ, non quidem ferreæ vel aliæ corporales, quibus ſpiritus tales quales ſunt iſti angeli, non poſſent conſtringi atque cohiberi. Sed intelliguntur ſpirituum iſtorum vincula ſpiritualia.

Æterna autem dum dicuntur iſta vincula, non eſt neceſſe hoc ita intelligere, quod in iſtis ipſis vinculis de quibus mox dicetur, iſti angeli mali ſint omnino in perpetuum detinendi, abſque ullo iſtius detentionis fine. Nam ſæpe in Sacris Literis æterna vocantur, quibus tamen non convenit infinita duratio. Ut Geneſ. 17. 8, 13. xlviij. 4. Exod. 21. 6. Lev. 25. 34, 46. Pſal. 61. 5. cx. 4. cxix. 93, 111, 112. Eccleſ. 1. 4. Eſa. 16. 13. Philem. ℣ſ. 15. Hebr. cap. 5. 6. vj. 20. vij. 17, 21.

Sed ſufficit ut tamdiu quamdiu mundus iſte durabit, iſti angeli in his vinculis ſeu carcere detineatur, donec tandem ſupplicio extremo tradantur.

Sub caliginem ſeu *ſub caligine.*] Significatur vincula hæc in quibus iſti ſpiritus mali detinentur eſſe caliginem quandam. Unde etiam 2 Petr. 2. 4, vocantur catenæ caliginis. Per caliginem iſtam videtur intelligi regio ſublunaris aërea, in qua cacodæmones plerumque diverſari, indicatur Eph. 2. 2. & vj. 12, quæ regio inferior ſubcœleſtis, reſpectu cœli ſuperioris eſt caliginoſa. Quamvis enim 2 Petr. 2. 4, dicatur, Deus iſtos angelos malos in tartarum præcipitaſſe, tamen iſta ipſa regio aërea infera, pro tartaro poteſt haberi. Nam alioqui Diabolum nunc non eſſe in abyſſo, ſed aliquando demum eò conjiciendum eſſe, indicatur Luc. 8. 31. & Apoc. 20. 3.

Verſ. 7. *Sicut Sodoma.*] Aliud exemplum malorum à Deo punitorum adducit.

Sodoma & Gomorrha.] Urbes in Chananæa olim inſignes, in regione ſuper Jordanem amœna, quæ erat ſicut hortus Dei ſeu paradiſus, ut dicitur Gen. cap. 13. 10. Quarum incolæ, panis ſatietate, & pacis abundantia, de qua Ezech. 16. 49 abuſi, magni peccatores fuerunt Gen. 13. 13. & xviij. 20.

Et illæ [quæ] circa eas [erant] urbes.] Præter iſtas præcipuas memorantur aliæ urbes eis vicinæ ſeu finitimæ, ut Adama, & Seboim, Gen. 14. 2. Deut. 29. ℣ſ. 23. Hoſ. xj. 8, quæ cum ſuis incolis, ſicut peccati, ita pœnæ, ejuſdem cum Sodoma atque Gomorrha, participes fuerunt.

Similem his modum exfornicata ſeu *ſcortata.*] Urbibus adſcribitur quod convenit iſtarum urbium incolis, qui libidine turpi peccaverunt. Præpoſitione *ex* videtur notari vel hoc quod in libidine & ſcortatione inſigniter modum exceſſerint, vel etiam quod extra ſexum convenientem eorum libido evagata fuerit.

Et abeuntes poſt carnem alteram.] Id eſt non contenti conjugio honeſto libidinem extra conjugium in fœminas exercuerunt, imo etiam ſectati ſunt concubitus nefandos cum maſculis, contra naturam: de qualibus vide Rom. 1. 27. Id in more fuiſſe Sodomitis, colligi poteſt ex Gen. 19. 5. Unde etiam talis præpoſtera libido, vocatur vulgo Sodomia, ſeu Sodomiticum peccatum.

Propoſita ſunt exemplum.] Nempe dum ob peccata ſua punitæ ſunt à Deo, eo ipſo in illis ſtatutum eſt exemplum iis qui impie acturi eſſent, ut ſcriptum eſt 2 Petr. 2. 6, ſcilicet eos quoque ſimiliter eſſe puniendos.

Ignis æterni pœnam ſuſtinentes.] Sacra hiſtoria teſtatur Gen. 19. 24. 25, Dominum in Sodomam & Gomorrham depluiſſe à cœlo ſulphur & ignem, atque ita evertiſſe urbes illas, & omnes earum incolas, cum fructibus illius terræ.

Dicitur autem iſte ignis *æternus*, quia effectus ejus per ſecula durans etiam nunc manet, ita ut & lacus bituminoſus dictus Aſphaltites qui illo loco emerſit, perpetuo fumare, & vicina loca cinerulenta eſſe narrentur, vide Sap. 10. 7. Sic de Idumæa ita punienda, ut pulvis ejus convertatur in ſulphur, & terra ejus in picem ardentem, idque ita ut neque nocte neque die exſtinguatur, atque in ſeculum aſcendat fumus ejus, dicitur Eſa. 34. 9, 10.

Verſ. 8. *Similiter ſane & iſti.*] Exempla quæ modo de antiquis peccatoribus eorumque pœnis attulit, applicat ad iſtos de quibus loqui cœperat ſeductores, utpote his in peccando ſimiles.

Sopiti.] Quaſi ſomno quodam ſpirituali ſoporati, & lethargo oppreſſi, ſopita ratione abſque ullo reſpectu honeſti peccatis ſuis indormientes cum ſecuritate. Ita alibi in peccatis hærentes aſſimilantur dormientibus, ut Rom. 13. 11. 1 Cor. 15. 34. Eph. 5. ℣ſ. 14. 1 Theſſ. 5. 6.

Carnem quidem maculant.] Id eſt corpus tum ſuum agentium, tum alienum, patientium, fœda libidine, vetita extra conjugium polluunt, vide Rom. 1. 24. & 1 Cor. 6. 18. Petrus de talibus loquens, dicit: *Poſt carnem in cupiditate inquinamenti ambulantes* 2 Petr. 2. 10.

Dominationem autem rejiciunt vel *ſpernunt.*] 2 Pet. cap. 2. 10, dicuntur, *dominationis contemtores.* Significat quod iſti homines improbi, eos qui domi-

nandi jure utebantur, ſeu in magiſtratu erant conſtituti, ita contemnerent ut ſe iis ſubjicere eiſque obedire recuſarent: nempe ideo ne ipſorum ſcelera, atque crimina, à magiſtratu coërcerentur. Quum tamen Deus velit eſſe in mundo magiſtratus, ut civilis honeſtas cuſtodiatur, & innocentes ab injuriis defendantur. Ideo omnis anima debet talibus poteſtatibus ſubjici, quia non eſt poteſtas, niſi à Deo, & qui ſe opponit poteſtati, is Dei ordinationi reſiſtit: ut ſcripſit S. Paulus Rom. 13. 1, 2. Parum autem refert etiamſi quis agnoſcat debere eſſe in mundo magiſtratus, ſi tamen interim ipſe cum ſui ſimilibus ſubditus eis eſſe nolit, imo ab eorum poteſtate ac juriſdictione exemtus eſſe velit.

Glorias autem blaſphemant.] Sicut modo *dominationem* poſuit pro dominantibus, abſtractum pro concreto, ita hic *glorias* ponit pro hominibus qui ſunt præditi gloriâ ſeu ſublimi poteſtate atque imperio & majeſtate: ſicut etiam 2 Petr. 2. 10. Ita alibi vocantur *poteſtates* ii qui poteſtatem habent, ut Rom. 13. 1. Tit. 3. 1.

Blaſphemant.] Verbum Græcum blaſphemare, ſignificat proprie lædere famam alicujus. Id ſolet præcipue uſurpari de iis qui contra Dei honorem aliquid inconveniens dicunt. Sed etiam de eo uſurpatur ſi quis homines convitiis atque maledictis inceſſat, aut etiam calumnietur, ut Rom. 3. 8. 1 Cor. cap. 4. 13. Eph. 4. 31. Col. 3. 8. Magiſtratui non licet maledicere. Vide Exod. 22. 28. Act. 23. 5.

Verſ. 9. Exemplo angelico oppoſito arguuntur ii qui in magiſtratus ſunt contumelioſi.

At Michael archangelus.] Michael eſt nomen Hebraicum, ſignificans: Quis ſicut Deus. Id nomen datum uni ex angelis præcipuo, qui vocatur, unus ex principibus primis id eſt præcipuis, Dan. 10. 13, & indicatur fuiſſe præſes ac ſingularis defenſor populi divini. Ibid. ℣ſ. 21. & xij. 1. vide & Apoc. 12. 7.

Archangelus.] Id eſt princeps angelorum. Poſſunt quidem eſſe plures Archangeli, ſeu angelorum ac ſpirituum cœleſtium principes, ut indicari videtur l. d. Dan. 10. 13. vide etiam Tob. 12. 14. Et nominantur cœleſtes Archæ ſeu principatus Eph. 3. 10. Col. 1. 16. Sed tamen in Sacris Literis non nominantur uſquam expreſſe Archangeli, in numero plurali, tantum Archangelus in ſingulari. Is eſt iſte Michael, angelicorum principum princeps præcipuus: typum Chriſti gerens.

Sub iſto Archangelo ut Duce exercitus, ſunt alii angeli, ut milites, ſicut indicatur Apoc. 12. 7. Ita non omnes Angeli ſunt æquales, ſed ſunt in iſta Hierarchia gradus dignitatis.

Quando cum Diabolo contendens.] Cum illo ſpiritu maligno angelorum illorum Deo rebellium, de quibus ſupra verſ. 6, Duce præcipuo: qui etiam ideo ejus angeli dicuntur Matth. 25. 41. Apoc. 12. 7. Cui nomen iſtud Diaboli Græcè datum eſt à calumnia, quia jam olim & Deum calumniatus eſt, & ejus ſervos fideles. Qui Hebraicè vocatur Satan ſeu Adverſarius, per excellentiam, vide Annot. ad Jacob. 4. 7. Cum hoc malo Archangelo, contendebat bonus Archangelus, quaſi in judicio decertans.

Diſceptabat de Moſis corpore.] Moſes qui erat ſervus Dei eximius, mortuus in terra Moabitica, ibidem à Deo per angelos ſepultus fuit, ita ut nulli hominum notum eſſet ubinam corpus Moſis eſſet ſitum, vide Deut. 34. 6. Credibile eſt, quod omnes fere Interpretes in hunc locum Judæ, annotarunt, Diabolum ſpiritum malignum, voluiſſe aliquando Iſraëlitis, quorum Ductor & Legiſlator fuerat Moſes, ſepulchrum & corpus ejus mortui oſtendere, eo fine ut ipſos ad iſtius viri ſancti mortui religioſum cultum idololatricum, ac proinde ad peccatum inſigne adduceret. Id vero Michael Archangelus ne Diabolus faceret prohibebat, eique obſiſtebat: Inde orta eſt inter eos altercatio. Sed ex Michaelis parte, ſatis modeſta, ut mox indicatur.

Non auſus eſt judicium inferre blaſphemiæ.] Id eſt noluit in iſta concertatione, & contentione contra Diabolum quamvis peſſimum, pronunciare aliquod maledictum aut convitium: quod per vocem *blaſphemiæ* notatur, ut dictum eſt verſu proxime præcedente. 2 Petr. 2. 11, dicitur Angelos quamvis robore & potentia magnos contra dignitates, ſeu perſonas eas quæ inſignem habent poteſtatem, ſeu contra ſeipſos mutuo, non ferre apud Dominum, judicium blaſphemum. Nempe Michael id ſpectabat quod Diabolus etſi malignus ſpiritus, tamen ſit Deo permittente inſigni poteſtate præditus, qui etiam dicitur princeps hujus mundi Joh. 12. 31. xiv. 30, ideoque eum convitiis inceſſere noluit. Quanto minus hominibus licet Magiſtratus etiam non recte ſeſe gerentes maledictis proſcindere probroſis.

Sed dixit: Increpet te Dominus.] Domino iſti ſupremo communi, id eſt Deo altiſſimo cui ambo ſubſunt, Michael Diabolum reliquit objurgandum atque compeſcendum, & pro meritis tractandum, illi enim convenit ultio, ut dicitur Deuter. 32. 35. Similia verba Angelus quidam inſignis dixit Satanæ, Jeſuam Sacerdotem vexanti, Zach. 3. 2.

Hiſtoriam iſtam de Michaelis Archangeli cum Diabolo diſceptatione, quæ in nulla Veteris Teſtamenti Scriptura in iis qui nunc exſtant libris habetur, S. Judas vel ex aliquo quod ad nos non pervenit ſacro volumine, vel ex traditione Judæorum accepit, vel ex aliquo libro Apocrypho. Nam & ex talibus quatenus Sacræ Scripturæ non adverſantur, citari quidpiam, non ad dogmata fidei adſtruenda ex talium authoritate, ſed ad rem aliquam apud eos quibus iſta nota ſunt declarandam, non eſt abſurdum. Sic Paulus Apoſtolus etiam ex poëtis Ethnicorum aliqua citat, quamvis non omnia illorum approbet, vide Act. 17. 28. Tit. 1. 12. Sic illos qui Moſi reſiſtebant Magos, Jannem & Jambrem fuiſſe narrat, 2 Tim. 3. 8. Quamvis enim tales de rebus olim geſtis & in Scriptura Canonica non conſignatis, traditiones, non omnes ſint veræ, tamen poſſunt aliquæ eſſe veræ, quæ à viris Spiritu divino plenis quales erant Apoſtoli, diſcernebantur & approbabantur.

Verſ. 10. *Iſti autem.*] Nempe fidei veræ corruptores, impii Doctores, de quibus loqui cœpit ℣ſ. 4, & deinde ℣ſ. 8, ab angelicis moribus multum diverſi.

Quæ quidem non noverunt blaſphemant.] Quidam hoc accipiunt de myſteriis religionis. Et ſolet ſane hoc evenire etiam in iſtis quod proverbio jactatur, quæ non capimus carpimus: Sed hoc loco videtur reſpici non tam ad illud quod remotius ℣ſ. 4 eſt indicatum,

Digitized by Google

catum, quam potius ad iſtud quod dictum eſt propius ℣. 8, quod nempe iſti homines improbi blaſphemarent ſeu maledictis inſectarentur Magiſtratus; idque ideo quia non ſciunt neque intelligunt, ſeu potius non agnoſcunt ultro, hos eſſe à Deo ordinatos atque conſtitutos: quoniam ipſorum improbis ſtudiis atque flagitiis adverſantur.

Quæ autem naturaliter tanquam irrationalia animalia norunt, in his corrumpuntur.] Ad quæ naturali inſtinctu ducuntur, vel quorum ſenſum naturalem habent, eaque ut carni ſuæ grata approbant, pariter cum beſtiis ratione carentibus: qualia ſunt quæ ad cupiditates carnales explendas, ot ad cibos & ad Veneris uſum pertinent: Talibus iſti homines improbi ita abſque ratione & modo debito indulgent, iiſque immoderate abutuntur, ſuperantes in horum uſu porcos, tauros, canes, & alias beſtias; ut per hunc abuſum corrupti evadant animo, & moribus profligatis: atque etiam corpus ſuum ejuſque ſanitatem corrumpant, & vitam hanc temporariam ſibiipſis per intemperantiam & luxuriam, voracitatem, ebrietatem, libidinem, abbrevient, atque mortem accerſant: ac denique propter iſta ad exitium æternum à Deo damnentur: ut beſtiæ quæ per ſuum appetitum imprudentem in retia & laqueos incidunt atque perduntur. Vide 2 Petr. 2. 12.

Verſ. 11. *Væ illis.*] Iſtis hominibus improbis, flagitioſis, prædicit atque minatur ob illorum ſcelera meritam pœnam, atque exitium.

Quia via Caini ingreſſi ſunt.] Superius indicatis eorum improbis ſacinoribus addit adhuc alia, in iiſdem reperta.

Cainus Adami filius, fratrem ſuum Abelem juſtum, Deo placentem, invidiâ & odio proſequutus, eo devenit ut ipſum violenter aggreſſus occiderit; quamobrem à Deo retulit maledictionem atque expulſionem. Ut narratur Gen. 4. 5, 8, 15. Caini via, ſignificat mores & actiones tales quales Caini erant. Ita alibi *via* ponitur pro modo agendi. Pſal. I. 6. X. 5. XLIX. 14. &c. Dicuntur autem Caini via ingredi ii, qui fratres, Deum ſincere colentes, odio proſequuntur, & perſequuntur. Nam omnis odio habens fratrem ſuum, cenſetur eſſe homicida, ſimilis Caino, 1 Joh. 3. 12, 15. Proinde etiam talibus exſpectanda eſt ei quam Cainus tulit ſimilis maledictio, atque pœna à Deo.

Et deceptione Balaami mercedis effuſi ſunt.] Balaamus propheta improbus, ad maledicendum populo Iſraëlitico, accitus, à Balaco Rege Moabitarum, quamvis Deus ei interdixerat ne illuc iret, tamen promiſſæ à Balaco mercedis magnæ cupiditate allectus, etſi eam recuſare videbatur, iter illuc ſuſcepit, quod Deo diſplicuit. Id deſcriptum eſt Num. cap. 22. Apparet eum avaritia ſtimulatum, mercedem iniquitatis dilexiſſe, ut dicitur 2 Petr. 2. 15. Etiamſi vero non maledixit tunc populo illi, Deo prohibente, imo potius ipſi benedixit, eodem impellente; tamen apparet ejus conſilio perverſo, eundem populum, à fœminis Moabiticis ſeu Madianiticis ad ſcortationem & cultum idololatricum pellectum, magna plaga à Deo eſſe affectum. Vide Num. 31. 16. Poſtea vero cum Regibus Madianitarum cæſis, etiam Balaamus gladio eſt interfectus Num. 31. 8. Ita eum cupiditas mercedis decepit atque ſeſellit: quia tum induxit eum in magnum errorem, tum deinde in exitium. Hunc Balaamum imitantur, ejuſque viam, ut Petrus loco dicto ait, ſequuntur, ii, qui avaritia & opum acquirendarum cupiditate ineſcati, aliquid iniquum atque improbum faciunt, & qui alios pravis conſiliis ad peccata atque ad perniciem, adducunt. Apoc. 2. 14, 15 & 20. Indicatur quod Balaamum imitati fuerint Nicolaitæ.

Effuſi ſunt.] Hoc quidam ita interpretantur, quod iſti homines impii quaſi effuſis habenis in improbitatem diſſolute ruerent, vel in omne facinus prolapſi eſſent. Sed potius videtur indicari eorum exitium: ſicut mox ubi dicitur quod ſicut Core perierint. Pſal. 22. 15. dicitur, *ſicut aqua effuſus ſum*, qua metaphora virium vitalium diſſolutio & defectio indicatur: quemadmodum aqua humi profuſa, diſperit. Balaamus veluti effuſus eſt, quum gladio necaretur, ita ut ſanguis ejus effunderetur, & ipſe interiret. Dicitur autem de iſtis *effuſi ſunt*, poſito præterito pro ſuturo.

Et contradictione Core perierunt.] In populo illo Iſraëlitico ex Ægyptiaca ſervitute educto, ſeditionem contra Moſen & Aharonem excitavit Corachus ſeu Core ex tribu Levitica, cum Dathane, & Abiramo, ex poſteris Rubenis, per invidiam atque ſuperbiam: quippe quum Moſes & Aharon palam à Deo conſtituti fuerint rectores populi divini, & in regendo nihil iniqui committerent, tamen Core cum aliis ſibi adhærentibus conſpiratione inita, cum illis improbe contendebat, & illis ereptum honorem ipſe ſibi vendicare affectabat. Sed non impune id tulit cum ſeditionis ſociis, nam terræ hiatu vivi abſorpti interierunt: ut narratur Num. 16.

Dicit vero S. Judas de iſtis ſuo tempore exiſtentibus ſeductoribus impiis, *perierunt*, quamvis adhuc vitam hanc agerent, ut patet ex ſequentibus; quia propter ſua neſaria ſacinora certo erant perituri, à Deo damnandi atque perdendi. Ita ſæpe apud Prophetas præterita ponuntur, ubi certo futura deſignantur, quaſi jam exiſterent.

Verſ. 12. *Iſti ſunt in agapis veſtris maculæ.*] Ulterius deſcribit & exaggerat iſtorum hominum improborum mores turpes. *Agapæ* Græco vocabulo, à charitate dictæ, erant cœnæ Chriſtianorum & convivia pia, teſtandæ atque exercendæ charitatis fraternæ cauſâ inſtitura, ſumtu Eccleſiæ, vel ſymbolis collatis; quibus tunc Cœna Dominica Euchariſtica in memoriam paſſionis Chriſti celebrari ſolita adjungebatur. De talibus agapis videatur Tertullianus in Apologetico. Tales agapas, frequentantes iſti homines improbi, etiam ibi luxurioſe epulabantur, atque cibo & potu ſeipſos affatim ſaturabant, ac erant *maculæ* cœtus Chriſtani, quem ſua luxuria, & inhoneſtis turpibuſque dictis atque factis & aſpectibus laſcivis inquinabant ac commaculabant, & dedecore atque probro afficiebant. Vide 2 Petr. 2. 13, 14.

Convivantes.] Addunt aliqui *vobis* ſeu vobiſcum: ut habetur etiam 2 Petr. 2. 13, declarat iſtas agapas, quod eſſent convivia in quibus convictu & converſatione amica ſeſe oblectabant Chriſtiani, ac cum iis ſimul iſti improbi inhoneſte ſeſe gerentes convivabãtur.

Digitized by Google

Sine timore ſeipſos paſcentes.] Id eſt abſque ullo reſpectu, impudenter, corpora ſua ſaginantes, intrepide & ſecure nihil verentes utrum inde ſcandalum aliquod & offenſio vel ipſorum Chriſtianorum vel externorum exoriretur, nec pœnam ullam vel divinam vel humanam reformidantes. Reſpicere videtur S. Judas eo quod iſti homines improbi, eſſent ex Epiſcopis, qui vocabantur Eccleſiæ Chriſti Paſtores Eph. 4. 11, qui debebant paſcere gregem ſibi commiſſum; ſeu Eccleſiam Dei atque Chriſti, per doctrinas pias atque admonitiones, vide Act. 20. ℣. 28. 1 Petr. 5. 2. At iſti curam animarum ovium Chriſti ſpiritualium negligentes, interea ſemetipſos atque corpora ſua paſcebant luxurioſe. In quales paſtores improbos, ſeipſos paſcentes, & ſua commoda carnalia potiſſimum ſpectantes atque ſectantes invehitur Deus apud Prophetam Ezechielem cap. 34. ℣. 2, 3, 8, 18.

Nubes ſine aqua.] Eorundem hominum impiorum mores declarat per metaphoras. Nubes ex vaporibus humidis è terris & aqnis in aërem aſcendentibus collectæ, videntur iu ſe continere aquam, & demiſſuræ eſſe in terram, pluviam. Sed ſæpe fit ut ſecus quam apparet eveniat: nempe ut nubes aquâ careant: & pluviam ſperatam non demittant. Inde recte homines aliquid boni promittentes ſed non præſtantes talibus nubibus vanis aſſimilantur, ut Prov. 25. 14. Ita iſti homines impii promittebant doctrinam veritatis, ſed non docebant veritatem, præ ſe ferebant ſtudium pietatis, at reipſa non præſtabant factis atque operibus ſuis, pietatem. Habentes ſpeciem pietatis, ſed vim ejus negantes, ut dixit S. Paulus 2 Tim. 3. 5.

A ventis circumlata.] Seu turbine agitatæ, ut ſcriptum eſt 2 Petr. 2. 17, ſolent nubes leves à ventorum flatu per aërem in partes diverſas deſerri. Notatur iſtorum hominum improborum levitas & inconſtantia, quod diverſis affectibus huc illuc agitati, ad diverſas doctrinas & errores varios, atque etiam actiones inſtabiles deferantur. Similiter S. Paulus notat eos qui fluctuantes circumferuntur omni vento doctrinæ Eph. 4. 14. Sed ibi de diſcipulis hic autem de Doctoribus eſt ſermo.

Arbores autumno marceſcentes.] Quidam vertunt *autumnales*. Sed Græca vox compoſita ſignificat corruptæ autumno. Solent autumni frigora arbores parum ſucci boni habentes arefacere atque corrumpere. Hinc fit ut tales arbores, fiant,

Infructuoſa.] Id eſt fructus debitos nullos proferant, aut nonniſi malos, inutiles. Ita iſti homines improbi, pietatis ſucco deſtituti, corrupti, non ferunt fructus bonorum operum, illos fructus ſpiritûs, qui recenſentur Gal. 5. 22.

Bis emortua.] Vivunt quodammodo arbores dum vigent ac vegetantur, at emoriuntur quum vigorem ſuum amittunt & corrumpuntur: ut quum fiunt primum aridæ, deinde vero ut mox hic additur,

Eradicata.] Ita fit merito arboribus infrugiferis, præſertim arefactis, ut exſcindantur atque etiam radicitus exſtirpentur, ne locum fruſtra occupent, & ut in ignem, urendæ conjiciantur. Sic hominibus impiis eventurum indicatur Matth. 3. 10. vij. 19. Luc. 13. 7, 9. Homines impii non ſemel moriuntur. Prima mors eorum eſt quando non vivunt Deo, ſed peccatis immerſi ſpiritum habent emortuum, qui dicuntur adhuc viventes mori 1 Tim. 5. 6. Deinde quum animâ à corpore ſeparatâ privantur iſta vita temporaria; ſed iſta ipſa mors communis cum piis, non nocet. Denique manet impios mors ſecunda, perditio æterna Apoc. 20. 14. xxj. 8.

Videtur hic *eradicata* præteritum poni pro futuro *eradicanda*, nempe per pœnas eis à Deo immittendas, tum in hoc ſeculo tum in futuro.

Verſ. 13. *Unda efferæ maris.*] Eoſdem impios reſpectu morum aſſimilat fluctibus marinis immanibus, tum quia ſimiliter ſunt inquieti & turbulenti, tum quia ſimiliter ejectant ſordes: ob quam utramque cauſam impii undis pelagi ſunt aſſimilati Eſa. 57. verſ. 20. Hic autem maxime reſpicitur iſta poſterior, dum mox additur,

Deſpumantes ſua ipſorum dedecora.] Ut fluctus maris æſtuantis, cum ſpumis ejectant ad littora res aliquas impuras; ita iſti homines impii affectuum inordinatorum ac vitiorum æſtu agitati, ſuorum peccatorum ſordes probroſas quarum eos pudere deberet, ultro in apertum proferunt, atque interdum de iis tanquam egregiis impudenter coram aliis gloriantur. Vide Pſal. 52. 3. xcvij. 7. Philip. 3. 19.

Stella erratica.] Alia metaphora eoſdem homines impios deſcribit. Inter ſtellas ſunt quædam quæ vocantur Græca voce Planetæ ſeu Errones, non quod abſque ullo ordine oberrent, atque huc illuc vagentur, ſed quod peculiares ſuos motus habeant, quales non habent aliæ ſtellæ quæ dicuntur fixæ. Verum hic non ad iſtos planetas reſpici videtur. Sunt præterea inter meteora, quædam ignita quæ vocantur ſtellæ cadentes, quæ ab aëre in terram devolant & mox exſtinguuntur. Sunt etiam inter hæc eadem ignes qui fatui vocantur, ſeu erratici, qui in paluſtribus terris oberrare, & viatores tempore noctis tenebroſæ in avia deducere ſolent. Doctores Eccleſiæ aſſimilantur ſtellis, ob lucem doctrinæ, ut Apoc. 1. verſ. 20. Etiam falſi Doctores ſtellis è cœlo in terram cadentibus comparari videntur Apoc. 8. 10. & ix. 1.

Syrus Interpres hoc loco vertit *ſtella ſeductrices*; tales ſunt Doctores erronei ſeductores, qui doctrinæ quaſi luce quadam fallaci micantes, velut ignes fatui ſeducunt ſuos ſectatores à via veritatis recta in tramites errorum avios, ad eorum perniciem.

Quibus caligo tenebrarum in æternum ſervata eſt.] Indicat pœnam quæ iſtos Doctores falſos atque impios manet. Illi inſtar ſtellarum erraticarum luce quadam maligna & fallaci micantes, in errorum tenebras deducunt homines, ideo ipſis parata eſt,

Caligo tenebrarum.] Id eſt caligo tenebroſa. Ita ſubſtantivum alteri ſubſtantivo per genitivum caſum additum ſolet apud Hebræos poni pro adjectivo. Ut inter alia Pſal. 3. 5. xij. 3, 4. Philip. 3. 21. &c.

Is erit iſtorum falſorum Doctorum, à luce veritatis divinæ ad tenebras errorum homines abducentium, finis, ut ipſi ſint detrudendi veluti in carcerem valde tenebroſum. De talibus tenebris exterioribus, reſpectu lucis regni cœleſtis, in quas tenebras impii ſunt ad miſeriam magnam perpetiendam ejiciendi, loquitur etiam Chriſtus, Matth. 8. 12. xxij. 13. xxv. 30. Etiam alibi tenebræ ponuntur pro miſeriis.

Ut Job. cap. 15. 22. Eſa. 8. 22. Joël 2. 2.

Dicit autem iſtis impiis hanc miſeriam *ſervatam eſſe*, ſeu ſervari; nempe Dei deſtinatione, manere eos hanc pœnam, ita ut eis certo ſit reddenda; & quidem *in ſeculum:* non ad breve tempus, ſed ſemper duratura, ita ut iſti ex ea nunquam ſint evaſuri. De iiſdem vel ſimilibus hominibus impiis, ſimilia verba habentur 2 Petr. 2. 17.

Verſ. 14. *Prophetavit autem & his.*] Minas pœnæ & exitii impiis hominibus deſtinati, confirmat Judas dicto prophetico. Deus jam olim per os prophetarum, virorum ſanctorum, ſpiritu ſuo afflatorum, prædixit ut piorum præmia, ita & pœnas impiorum.

His.] In univerſum quidem hominibus impiis omnibus ut verſu ſequente dicitur, iſta prophetia pœnas comminatur: ſed quia iſti quoque quos Judas indicat ad horum cenſum pertinent, ideo etiam ad hos iſtæ minæ ſpectant.

Septimus ab Adamo Enochus.] Prophetiam iſtam commendat ab antiquitate, & à perſonæ prophetantis eximia dignitate.

Antiquitas eſt indicata eo quod is qui hoc prædixit fuerit ab Adamo primo omnium hominum patre ſeptimus: adeoque mundi creati exordio vicinus. Numeratur autem ſeptimus ab Adamo, non excluſive, ſed incluſive. Nam ita recenſetur numerus iſtorum primorum Patriarcharum, ſibi ſuccedentium, Adam, Seth, Enos, Cainan, Malaleel, Jared, Enoch, Gen. 5. & 1 Paral. 1.

Enoch.] Is fuit non filius Caini filii Adami, atque ita tertius ab Adamo, de quo Gen. 4. 17: ſed filius Jaredi: Is quoniam ambulavit cum Deo, id eſt pie vixit, ideo placuit Deo, & ab eo è terra tranſlatus eſt ne videret mortem Geneſ. 5. 24. Sirac. 44. 16. XLIX. 16. Hebr. xj. 5. Talis igitur viri pii ac Deo placentis prophetia, à ſpiritu divino inſpirata, magni eſt æſtimanda.

Dicens.] Jam profert Judas ipſum Enochi dictum: quod videtur à Patriarchis per manus traditum poſteris, vel etiam ſcripto aliquo quod tunc exſtabat, conſignatum: quamvis in Libris Veteris Fœderis Canonicis non contineatur: ſed huic Apoſtolo per ſpiritum Dei pro vero eſt declaratum. Sicut & illa hiſtoria de Michaele Archangelo cum Diabolo contendente, de qua dictum ſupra ad ℣ſ. 9.

Ecce.] Rem inſignem & inexſpectatam dicturus, hac voce auditores ad attentionem excitavit. Ut Matth. 1. 20. & 23. & cap. 2. 1. & 13. & 19.

Venit Dominus.] Verbum iſtud *venit* in Græco textu eſt temporis præteriti: ſed ponitur pro futuro, & ſignificat, veniet. Sic præteritum pro futuro accipitur etiam Gen. 48. 22. & Pſal. 18. 17, 18. Eſa. cap. 3. 8. v. 14. ix. 6. Liij. 4, 7. Matth. 8. 17. Joh. 5. ℣ſ. 24. & Act. 8. 32. Eph. 2. 5, 6. Quia ea quæ apud Deum ſunt certo conſtituta, ut fiant, ita habentur quaſi jam fuerint.

Dominus.] Hoc nomine ante Novum Fœdus deſignari ſolet ille ſupremus omnium dominator Deus altiſſimus. De quo videatur annotatio ad Jac. 5. 10. Sed Deus ſummus, qui perpetuo habitat in cœlo, in luce inacceſſa, non proprie ipſe venit ad homines. Interim tamen dicitur venire Deus quando vel beneficia vel ſupplicia inſignia hominibus oſtendit, quamvis non immediate, ſed mediate, ut Pſal. 50 3. Eſa. 66. 15. Sub Novo Fœdere nobis eſt revelatum quod Deus per Jeſum Chriſtum ſit homines judicaturus Act. 17. 31. Rom. 2. 16, qui Jeſus eſt Deo altiſſimo ſubordinatus, ejus Vicarius.

In millibus ſanctis ſuis.] Deſcribit adventum Domini ad judicium à comitatu inſigni, & glorioſo. *In* ponitur pro *cum*, ut Luc. 14. 31. 1 Cor. 4. 21. Eph. 6. 2. Hebr. 9. 25.

Millibus.] Græce eſt *myriadibus.* Myrias autem una continet proprie decem millia. Significatur multitudo magna exercituum cœleſtium angelicorum. Vide Deut. 33. 2. Pſal. 68. 18 Dan. 7. 10. Apoc. 5. verſ. 11.

Sanctis.] Nempe Angelorum ſanctorum bonorum, ab aliis ſegregatorum.

Suis.] Iſti exercitus Angelici ſunt exercitus Dei, quippe ab illo creati, ejus miniſtri atque ſtipatores, vide Pſal. 103. 20, 21. Angelos in judicio adſuturos etiam alibi indicatur Matth. 16. 27. xxv. 31.

Verſ. 15. *Facere judicium.*] Exprimit quis ſit iſtius adventus Domini finis atque ſcopus: ut faciat ſeu exerceat judicium. Voce judicii, indicatur divina decreta de hominibus fore cum examinatione factorum juſta, ut unicuique ſecundum opera fiat retributio, ſicut piis præmiorum, ita impiis condemnatis, ſuppliciorum.

De omnibus.] Nempe hominibus. Indicatur hoc judicium fore non particulare, ſed univerſale, de omnium hominum factis: ita ut nullus ſit ſubterfugiturus.

Et redarguere omnes impios eorum.] Ita ſunt judicandi ut argumentis certis convincantur & rei peragantur.

Omnes impios.] Quicunque Deum non coluerunt, & improbe vixerunt. Ut illi tempore diluvii, Gen. 6. 5, & poſtea alii diverſis temporibus, uſque ad finem hujus ſeculi, ut Pſal. 14. Rom. 1. 23, 24, 29, 30, 31. 2 Tim. 3. 2.

Eorum.] Nempe ex hominum omnium numero. Sæpe tale pronomen relativum ponitur abſque expreſſo nomine antecedente ad quod referatur. Ut Matth. 4. 23. xj. 1. Luc. 5. 17. x. 9.

De omnibus operibus impietatis eorum quæ impie egerunt.] Opera impietatis ſunt opera impia. Ut ſubſtantivum poſterius in genitivo ponatur pro adjectivo, per Hebraiſmum, de quo dictum ſupra ad ℣ſ. 13. Nulla talia opera contra Dei voluntatem atque ejus reverentiam commiſſa, etiam occulta, ita tranſibunt, ut non redarguantur nec ut par eſt puniantur: nempe in iis qui ab impietate non reſipuerunt, ſed in ea ad finem perſeverarunt.

Et de omnibus duris quæ locuti ſunt contra eum.] Indicat non tantum facta ſceleſta eſſe judicanda atque punienda, ſed etiam dicta impia, nefaria, blaſphema, adverſus Deum & ejus honorem prolata. Videatur de his dictum Chriſti Matth. 12. 36, 37.

Peccatores impii.] Hoc additur ad iſtorum hominum malitiam exaggerandam. Per peccatores intelliguntur non quicunque qui aliqua in re peccant, ſed qui inſignia peccata committunt, & nefariis ſceleribus ſunt contaminati. Ut Matth. 9. 11. Joh. 9. 24, 31.

Verſ. 16. *Hi ſunt murmuratores.*] Recitatâ Enochi de impiis prophetiâ, ipſe Judas addit porro ac recenſet alia ipſorum vitia. Murmuratores dicuntur qui facta quamvis bona arguunt iniquitatis, eiſque vocibus aſperis obloquuntur. Sicut Iſraelitæ in deſerto murmurarunt contra Moſen Exod. 16. 2. xvij. 2. Num. 14. 1, 2. Pſal. 106. 25. Sic in Eccleſia Chriſtiana primæva Helleniſtæ murmurarunt contra Hebræos Act. 6. 1. Forſan iſti de quibus hic agit Judas, etiam obloquebantur iis quæ in Eccleſia tunc agi ſolebant, vel munerum diſtributionem, vel diſciplinam Eccleſiaſticam carpentes, atque viris Apoſtolicis vitilitigando obtrectantes.

Tales murmurationes reprehenduntur ac vetantur 1 Cor. 10. 10. Philip. 2. 14. 1 Petr. 4. 9.

Queruli.] Qui de ſorte & conditione ſua conqueruntur, ea non contenti nec ei acquieſcentes: quum adſpirent ad majores quam eis adſunt divitias, aut honores.

Secundum cupiditates ſuas vadentes ſeu *ambulantes.*] Nempe non Dei voluntatem atque præcepta in ſuæ vitæ actionibus ſequentes, ſed propriis ſuis carnalibus cupiditatibus obſequentes, divitiis per fas nefas avare accumulandis, & faſtui hujus vitæ ſeu ſuperbiæ, & luxuriæ atque voluptati carnis indulgentes: ſimiles equis effrænatis qui licentioſe qua libet vagantur.

Et os eorum loquitur prætumida.] Nempe tales falſi doctores de ſeipſis atque de ſua doctrina ac ſuis dogmatibus ſuperbè gloriantes, magnifica quædam verba jactant, eaque vana & ventoſa atque falſa: ut indicatur 2 Petr. 2. 18. Ita Gnoſtici gloriabantur ſe ſolos noſſe quid ſit eſſe vere Chriſtianum, ſe habere myſteria quædam in Sacra Scriptura non revelata &c. Similiter hodie aliqui ſeductores faciunt, & per talia dicta homines imperitos decipiunt.

Mirantes perſonas, utilitatis gratiâ.] Hominibus qui inter alios præpollent opibus, honorem deferunt, eos velut aliis præſtantiores, non propter virtutes veras, ſed propter divitias, ſuſpiciunt, ac laudant, eiſque aſſentantur; ea de cauſa & eo fine, ut ab iis ita delinitis munera aliqua & beneficia eliciant atque commoda carnalia obtineant. Ita notatur talium ſycophantarum avaritia, propter quam parati ſunt multa agere ac pati, indecore atque inhoneſte.

Verſ. 17. *Vos autem dilecti.*] Convertit S. Judas ſermonem ad eos ad quos iſtam ſcripſit epiſtolam veros Chriſtianos, quos amice compellat, ſuam erga eos dilectionem conteſtans, ſicut ſupra verſ. 3, qua dilectione impellente eos de talibus admonet, ut caveant.

Mementote verborum prædictorum.] Videtur occurrere cogitationibus & tacitis objectionibus iſtorum fidelium, qui poterant mirari, quî fiat quod in Chriſti Eccleſiam tales ſeductores introierint, eam hoc modo perturbantes. Revocat eis in memoriam prædictiones à divino ſpiritu inſpiratas, de talibus pronunciatas.

Ab Apoſtolis Domini noſtri Jeſu Chriſti.] Memorat prædictiones inſignium virorum ſub Novo Fœdere præcipuorum, quales erant Apoſtoli ſeu Legati Jeſu Chriſti Servatoris mundi ac veri Meſſiæ à Deo in Regem ſpiritualem populi divini uncti & conſecrati, qui eſt noſtri omnium Chriſtianorum Dominus cœleſtis, caput Eccleſiæ. Iſti Apoſtoli à Jeſu Chriſto ad genus humanum convertendum atque doctrina Euangelii imbuendum, ſpiritu prophetico afflati, quorum prædictiones hic reſpiciuntur, ſunt præcipue Petrus, atque Paulus. Illius vaticinium de ejuſmodi ſeductoribus in Eccleſiam Chriſti ingreſſuris, habemus 2 Petr. 1, 2, 3. & cap. 3. ℣ſ. 2, 3. Iſtius autem alterius, Act. 20. 29, 30. & 1 Tim. 4. 1, 2. & 2 Tim. 3. 1, 2. Hinc apparet Judam poſt iſtos Apoſtolos epiſtolam ſuam ſcripſiſſe: ſed inde quod iſtos nominet Apoſtolos non ſequitur, ipſum non eſſe Apoſtolum.

Verſ. 18. *Quod dixerint vobis, quod in extremo tempore erunt irriſores.*] Per tempus extremum ſeu ultimum, reſpectu temporum ante Legem & ſub Lege Moſis præterlapſorum, intelligitur tempus quod poſt Euangelium Jeſu Chriſti prædicatum ſupervenit. Quale tempus jam tunc quum S. Judas iſta ſcriberet aliquatenus adfuit, quia jam aderant tales homines impii de quibus egit ſuperius: & Johannes Apoſtolus ſcripſit jam ſuo tempore ultimam horam adfuiſſe, quum jam tunc Antichriſti multi, præcurſores illius magni & excellentis Antichriſti, extiterint, 1 Joh. 2. 18. Sed multo magis, jam multis poſtea elapſis ſeculis, circa hæc noſtra tempora, tale tempus ultimum, fini mundi vicinum advenit. Hinc multo magis nunc tales homines impii ſecundum iſta vaticinia prædicta emergunt.

Irriſores.] Tales quidem ſunt omnes homines impii, qui res divinas vere ſacras ac religioſas derident ac petulanter ludibrio habent, quales perſtringuntur Pſalmo 1. ℣ſ. 1: ſed hic potiſſimum notantur ii qui religionem Chriſtianam ejuſque myſteria, verbo Dei conſignata, tanquam vana & fabuloſa ſannis excipiunt. Quales ſunt ii qui adventum Chriſti ad univerſale judicium, quia aliquamdiu differtur etiam auferri, & nunquam adfuturum eſſe opinantur atque dictitant: de qualibus agitur, 2 Pet. cap. 3. 3, 4.

Secundum ſuas cupiditates impietatum ambulantes.] Simile dictum de iſtis jam extat ſuperius ℣ſ. 16, ut & 2 Petr. 3. 3, ſed hîc cupiditatibus additur vox *impietatum*, & ſignificatur cupiditates iſtas eſſe impias: tali loquendi modo ut dicitur, *diſpenſator iniquitatis*, & *Mammon iniquitatis*, id eſt iniquus, Luc. 16. 8 & 9: & ut hic ſuperius verſ. 13. *caligo tenebrarum*, id eſt tenebroſa, & verſ. 15. *opera impietatis*, hoc eſt impia. Non omnes omnino cupiditates ſunt impiæ, nam poteſt quis etiam res bonas & honeſtas cupere. Sed iſtæ hominum impiorum cupiditates ſunt impiæ, Dei voluntati & ejus legi repugnantes.

Verſ. 19. *Hi ſunt ſegregantes.*] Aliqua exemplaria addunt *ſeipſos*. Id poteſt ita intelligi, tum quod iſti ſeductores ac falſi doctores, ſegregent aliquos ab Eccleſia Chriſti vera, ut faciant ſectam peculiarem, adſcitis ſibi aliquibus diſcipulis, quos ſevocant à veris doctoribus; ut Paulus prædixit quoſdam ex ipſis Eccleſiæ paſtoribus ſurrecturos loquentes perverſa, ut abſtrahant diſcipulos poſt ſe, Act. 20. 30:

tum

Digitized by Google

tum quod iſti hæretici ſeipſos ſint à cœtu vero Chriſtianorum ſeparaturi, & ſubducturi: idque ſine cauſa juſta. Sicut olim decem tribus Iſraelitarum ſeſe à populo Dei ſegregaverant, duce Jeroboamo.

Animales.] Ita vocantur homines qui animæ partis inferioris cum brutis communis ſeu appetitus ductum ſequuntur, inſtar animalium irrationalium. De qualibus loquitur Paulus 1 Cor. 2. 14. Videantur dicta ad Jac. 3. 15. Sunt iſti animales remotiores à Chriſto quam carnales, quales illi de quibus 1 Cor. cap. 3. 1.

Spiritum non habentes.] Nempe Spiritu Dei Sancto carentes, ideoque ea quæ ſunt vere ſpiritualia non approbantes neque amantes: quamvis jactent ſe eſſe ſpirituales: deſtituuntur illis fructibus ſpiritus, de quibus Gal. 5. 22. Nam Sanctus Spiritus diſciplinæ, effugit dolum, & amovetur à cogitationibus ſtultis. Sap. 1. 5.

Verſ. 20. *Vos autem dilecti.*] Poſteaquam iſtos ſeductores certis notis deſcripſit, atque eorum impietatem & improbitatem vivis coloribus depinxit, nunc fideles Chriſtianos admonet de ipſorum officio, quod jam antea indicaverat verſ. 3. Nempe ex charitate erga eos, hortatur ut in religione vera Chriſtiana, à qua iſti ſeductores abducebant, & in pietate conſtanter perſeverent.

Sanctiſſima veſtra fidei.] Per fidem hoc loco intelligitur doctrina de fide Chriſtiana, tradita ab ipſo Chriſto & ejus Apoſtolis, ut ſupra ℣ſ. 3: quam iſti ſuſceperant, & profitebantur. Hanc fidem Chriſtianam exornat & commendat iſto epitheto *Sanctiſſimæ*, tum quod ſit ab omnibus erroribus puriſſima & perfectiſſima, tum quod ſanctimoniam veram doceat, & in hominibus ei addictis efficiat: qua in re præcellit doctrinæ legali Moſaicæ, quæ non erat ita perfecta, nec abſque defectu: Iſtorum autem ſeductorum doctrinis, peccata ſoventibus, plane adverſatur. Similiter vocatur mandatum ſanctum 2 Petr. 2. 21.

Superædificantes vos ipſos.] Metaphora ab ædificiorum, fundamento alicui ſubſtrato, ſuperſtructione. Fundamentum hic eſt doctrina vera à Chriſto & Apoſtolis ejus annunciata; huic fundamento ſolido & firmo debent Chriſtiani, ut ædificium ſpirituale ſuperædificari; ut ſint Dei domicilium atque templum. Vide Eph. 2. 21, 22. Col. 1. 23. & cap. 2. 7. 1 Petr. 2. 5. Non ſufficit autem Chriſtianos eſſe ſuper id fundamentum fundatos, & in eo conſtanter permanentes, ſed oportet ut ædificium iſtud ſubinde creſcat & aſſurgat, id eſt ut in fide vera confirmati identidem proficiant. Id autem fit per diligens ſecundum verbi Dei præſcriptum, pietatis ac ſanctitatis & omnium virtutum Chriſtianarum exercitium.

Vos ipſos.] Indicat Chriſtianos in hoc opere hujus ædificii ſtruendi non debere eſſe otioſos, nec exſpectare ut tantum ab alio aliquo ædificentur; ſed illos ipſos id ſtrenue operari debere. Sunt enim lapides iſti non inanimati, ſed viventes, ut dicitur 1 Petr. cap. 2. 5.

In Spiritu Sancto precantes.] Quoniam hominum vires ſolæ & conatus atque labores non ſufficiunt ad adipiſcendum in ſanctimonia profectum; ideo opus eſt labori addere preces, quibus à Deo auxilium in hac re imploretur. Debet autem precatio fieri in Spiritu Sancto. Non tantum *in Spiritu* ut ſcripſit Paulus Eph. 6. 18, quod ibi poteſt exponi, ut oremus ex animo, cum devotione atque fervore, enixe; ſed etiam ita ut ſpiritus noſter ſeu animus, vi ſpiritus Euangelici afflatus atque animatus ſit; & ſanctis quibuſdam motibus commoveatur; ex diligenti rerum divinarum conſideratione: vel etiam ut ſpiritus divini cœlitus nobis in corda noſtra miſſi velut ignis cœleſtis vi ad preces ardentes accendatur, & inflammetur: ac ut ſpiritus iſte divinus in cordibus noſtris habitans, infirmitatibus noſtris etiam in orando opituletur. Vide Rom. 8. 26, 27. Quod fit præcipue in tentationibus.

Verſ. 21. *Vos ipſos in charitate Dei ſervate.*] Id eſt date operam ut poſtquam inſignem gratiam Deus vobis obtulit, & eximiam dilectionem ſuam vobis per Chriſtum exhibuit, non excidatis ea, ſed in eadem permaneatis Id vero fit ſi homines in fide ac religione vera ſemel ſuſcepta ſint conſtantes, atque ſi ex ejus præſcripto & voluntate Dei pie & ſancte vivant. Nempe charitas Dei erga homines fovetur ac retinetur mutua hominum erga Deum charitate: quippe ſomes amoris amor: & ut ameris, ama. Charitas noſtra erga Deum in eo conſiſtit, ut præcepta ejus obſervemus ſeu exſequamur, ut ſcriptum eſt 1 Joh. 5. 3. Diligit Deus eos qui ipſum timent, id eſt pie ſecundum ejus præcepta vivunt, ut dicitur Pſal. 147. 11. Et ipſe Chriſtus filius Dei indicavit ſe quia mandata Patris ſui ſervavit, ideo manſiſſe in ejus dilectione, Joh. 15. 10. Hinc apparet in hominibus ſitum eſſe ut in Dei charitate atque benignitate permaneant, nec ea priventur. Vide Rom. xj. 22.

Exſpectantes miſericordiam Domini noſtri Jeſu Chriſti.] Dei charitati adjungit miſericordiam Jeſu Chriſti: indicans ab iſtarum duarum perſonarum divinarum gratia noſtram ſalutem dependere. De tertia quapiam perſona divina nullam facit mentionem, ſicut & ſupra ℣ſ. 1. & 4. Idem fit paſſim in Epiſtolarum Apoſtolicarum ſalutationibus. Deus Pater eſt prima & ſuprema noſtræ felicitatis cauſa: Jeſus Chriſtus autem filius Dei eſt cauſa ſecunda, illi primæ proxima. Quippe placuit Deo ſalutis humanæ negotium per Jeſum Chriſtum exaltatum & eximia potentia atque poteſtate divina donatum, perficere. Vide Joh. 17. 2. Act. 5. 31. 2 Cor. 4. verſ. 14.

Nominat vero *miſericordiam* Domini Jeſu, ut indicet bonum iſtud quod ab eo eſt conferendum, nobis hominibus miſeris, immeritis, eſſe tribuendum, ab iſto Domino qui eſt miſericors Pontifex noſter, Hebr. 2. 17. iv. 15, 16. Per miſericordiam autem intelligitur ſimul effectum miſericordæ ex ea proficiſcens: quod conſiſtit in peccatorum ob quæ merebamur mortis æternæ pœnam, remiſſione, & ex ipſa morte liberatione.

Id autem debet à Chriſtianis *exſpectari*; quamvis non ſtatim exhibeatur, ſed differatur, tamen ſpe certa eſt patienter præſtolandum.

In vitam æternam.] Hoc eſt bonum illud ſummum, quod eſt charitatis Dei & miſericordiæ Chriſti

erga nos eximium effectum atque fructus, quodque nobis poſt labores hujus vitæ terrenæ eſt exſpectandum. Vita immortalis, perpetuo abſque fine duratura, eum ſuprema felicitate conjuncta, qua in cœlis fideles Dei & Chriſti ſunt fruituri. Hæc eſt ſcopus ultimus ad quem per fidem & pietatem tendimus: quæ vita æterna eſt donum Dei gratuitum Rom. 6. 23, quamvis non abſque labore obtinendum, ideoque alibi mercedis nomine inſignitur Math. 5. 12, quam nobis Deus per Jeſum Chriſtum dare conſtituit Joh. 7. 2. & 1 Joh. 5. 11, quamque ex ejus promiſſo accipient ii qui ipſum diligunt Jac. 1. ℣ſ. 12. Quod fiet in Chriſti è cœlis adventu ultimo Philip. 3. 20, 21. 2 Tim. 4. 8.

Verſ. 22. Quia ſuperius loquutus eſt de ſeductoribus, homines ad pernicioſa dogmata & ad peccata ſeducentibus; ideo nunc monet quomodo cum iſtis in peccata prolapſis ſit agendum, adhibito delectu juſto cum charitate & prudentia, ut diverſos diverſis tractent modis.

Et hos quidem miſeremini.] Dicitur in textu proprie *hos*, ſed in diſtributione qualis hic eſt ſignificat *alios*, ut Math. 13. 23. & xxij. 5.

Miſeremini.] Præcipit ut aliquos ex iis qui in dogmata noxia & peccata ſunt prolapſi, cum miſericordia & lenitate magna tractemus, atque corrigamus. Tales ſunt ii qui ex imprudentia vel imbecillitate delinquuōt, decepti, ſed alioqui ſunt homines animi modeſti & candidi. Talium vicem, & miſerum lapſum, dolete, eiſque compati debemus, ac proinde eos benignis modis ab erroribus revocare. Ut aliqui morbi lenibus remediis ſunt curandi: præſertim in iis qui ſunt corporis conſtitutione teneriore atque debiliore. Huc pertinet illud quod monet S. Paulus Gal. 6. 1. Fratres ſi & præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui ſpirituales eſtis corrigite talem, in ſpiritu lenitatis.

Dijudicantes.] Nempe adhibito judicio prudenti, diſcernentes eos ab aliis, de quibus mox dicitur.

Verſ. 23. *Hos autem*] Seu alios, nempe diverſos à prioribus, non adeo dignos miſericordia vel lenitate: quales ſunt ii qui in erroribus damnoſis vel in peccatis hærent cum pertinacia atque contumacia, & carnali ſecuritate.

In timore ſervate.] Id eſt cum timore vel per timorem ita eos à peccatis revocate, ut ſeverius objurgetis, & minis pœnarum divinarum terribilium, quæ eis niſi reſipiſcant impendeant, eis denuncietis, ut hoc terrore eis ne ſecuri ſint incuſſo, à perſeverando in peccatis eos abſterreatis. Ita Paulus præcipit ut aliqui etiam intempeſtive arguantur atque increpentur 2 Tim. 4. 2, & præciſe ſeu ſevere Tit. 1. ℣ſ. 13, & ipſe quoſdam ſevere objurgans terret, ut Rom. 2. 3, 5. Gal. 5. 4. Et Author ad Hebr. cap. 6. ℣ſ. 26, 27. Quod ſingulis hominibus ſigillatim cognitis poteſt commodius applicari. Sic ſomno gravi ſopiti ſunt acrioribus ſtimulis excitandi. Sic in morbis quibuſdam periculoſis, præſertim in corporibus durioris conſtitutionis, adhibentur in ſanando medicamenta d iriora, & purgationes vehementiores, ut eis humores evacuandi turbentur, & remedia mordicantia atque corroſiva, ut noxia excrementa erodant.

Servate.] Id eſt è malo atque periculo liberate & eripite, ne pereant reſpectu animarum ſuarum.

Ita etiam ii qui ſunt tantum cauſæ adjuvantes & inſtrumentales ad homines ab exitio liberandos & ad ſalutem perducendos, dicuntur eos ſervare, ut 1 Cor. 9. 22. 1 Tim. 4. 16.

Ex igne rapientes.] Eſt hic ellipſis particulæ ſimilitudinis *ſicut* vel *quaſi*, quæ ſubintelligitur: ut alibi ſæpe. Inter alia Job. 24. 5. xxix. 23. xl. 13. Pſal. xj. 1. lxiv. 4. cxx. 4. Proverb. 15. 4. xvj. 24. xvij. 8. xxv. 11, 18, 20. &c. 1 Cor. 13. 12. Hebr. 1. verſ. 7. Significat non eſſe mirandum, quod iſti homines, non valde leniter & blande, ſed quodammodo violenter ſint tractandi, quia neceſſe eſt ut è periculoſo ſtatu eripiantur, velut ex igne ac mediis flammis, ne comburantur. Nam ex incendio in periculo magno atque præſente, non lente atque leniter homo educendus eſt, ſed vi corripiendus atque extrahendus: etiamſi id non ſine aliqua compreſſione ac vellicatione & dolore corporis eveniat. Verbo *rapiendi* indicatur id faciendum eſſe tum cito abſque mora & dilatione, tum non ſine quadam vehementia.

Odio habentes & illam à carne maculatam tunicam.] In iſta circa homines erroribus damnoſis & peccatis infectos liberandos cura, monet S. Judas valde caute eſſe agendum, ne cum iis emendandi cauſa verſantes ab eis inficiamur. Solent homines prudentes in lue peſtilente aut aliis morbis contagioſis, etiam ea quæ talibus infecto adhæſerunt vitare & fugere, ne per ea contagione inficiantur. Iſraelitæ olim ex Legis præſcripto, non ſolorum hominum impurorum, ut lepra infectorum, vel ſpermatis fluxum patientium, vel fœminarum menſtruo ſanguinis fluxu laborantium, contactum cavebant, ſed etiam veſtimenta à talibus contacta ac ſordidata vitabant. Vide Levit xiij. xiv. xv.

Ita ſtudioſe vitanda & cavenda ſunt ea quæ aliquomodo adhærent hominibus iis qui erroribus pernicioſis & peccatis ſunt inquinati: ne nos ab iis aliquomodo aliquid talis morbi ſpiritualis, qui multo nocentior eſt quam corporalis, hauriamus.

Verſ. 24. Concludit S. Judas epiſtolam iſtam doxologia ſeu celebratione Dei: quem & deſcribit à quibuſdam eximiis beneficiis, & quid præcipue ei in laudando ſit attribuendum docet.

Ei autem qui poteſt cuſtodire vos.] Quoniam in hac epiſtola egit de ſeductoribus cavendis, & de vera fide ac pietate retinenda, in qua re humanum ſtudium quod adhiberi debet, non eſt ſufficiens abſque auxilio divino; ideo hic de cuſtodia Dei atque cura circa fideles, iſta adjungit.

Quum dicit Deum poſſe eos cuſtodire ſeu conſervare, non tantum id vult indicare eum vires ad id efficiendum habere, ſed etiam id quod poteſt velle facere, nempe ſi iſti fideles ei obedientes officium ſuum quantum in ipſis eſt faciant. Ita eis ſpem facit divinæ opis atque auxilii. Quamvis aliquid videatur valde difficile factu, tamen Deus qui eſt Omnipotens, id efficere poteſt: contra omnia vel à Satana vel ab hominibus hujus mundi objecta impedimenta. Hæc Dei potentia in ſimili negotio celebratur etiam à Paulo Apoſtolo Eph. 3. 20. Ita Deus cuſtodit atque conſervat fideles ſuos à malo,

ſi &

ſi & ipſi caveant, ac ſeipſos cuſtodiant. Vide Matth. cap. 7. 15. Luc. 21. 34. 1 Cor. 15. 58. Col. 1. 23. 1 Petr. 5. 8, 9. 2 Petr. 1. 10. 1 Joh. 5. 18.

Aliqua exemplaria hic pro *vos* habent *eos* ut hoc referatur ad iſtos in errores & peccata prolapſos, quos veri Chriſtiani quantum poſſunt debent ſtudere ſervare: quod ſi iſti ut debent faciant, Deus illos lapſos cuſtodire poteſt. Sed videtur præferenda lectio prior, ut hoc referatur ad iſtos qui alios lapſos ſervare curant ipſi in vera fide ac pietate perſiſtentes: quod ſuadent verba mox ſequentia.

A lapſu immunes.] Seu inoffenſos, vel non offendentes nec impingentes. Nempe ne dum iſtos ſeductos ac lapſos reſtituere conamini, vos ipſi ob iſta ſcandala & offendicula vobis objecta labamini & corruatis, id eſt ne in errores pernicioſos atque in peccata incidatis, ac proinde à ſalute excidatis: id Deus præſtare poteſt.

Et ſiſtere ſeu *ſtatuere, in conſpectu gloriæ ſuæ, irreprehenſibiles in exſultatione.*] Idem Deus poteſt hoc efficere, ut vos officio veſtro peracto, per impedimenta eluctati, ejus ope ſiſtamini coram eo, & conſiſtatis, puri à culpa, nempe tali quæ damnationi merito ſit obnoxia, vere regenerati, à peccatis repurgati, ſanctificati, & juſtificati: atque ut poſt illud judicium ultimum, glorificati & gloriæ divinæ ac regni cœleſtis participes facti, ad id ex gratia Dei admiſſi, inſigniter lætemini & gaudeatis atque triumphetis. Vide 1 Petr. 1. 7, 8. iv. 13.

Verſ. 25. *Soli ſapienti Deo.*] Hic jam exprimit eum cujus gratiæ ſpem illis modo fecit, nempe Deum illum altiſſimum, omnium rerum cauſam primam atque authorem ſupremum: quem celebrare volens addit ei præter jam indicatam potentiam, alia epirheta inſignia, ad ſolatium Chriſtianorum fidelium & ſpem ſalutis ab eo obtinendæ ſpectantia.

Ornat Deum titulo *ſapientis*, quia is omnia intelligit, ſcit, perfectiſſime, & callet atque novit quibus modis cuncta etiam difficilia ſint peritiſſime peragenda. Hæc ſapientia Dei admiranda inperveſtigabilis quæ omnes hominum cogitationes exſuperat, deprædicatur etiam alibi. Ut Rom. xi. 33. Eph. 3. 10. Quæ Dei ſapientia tum in mundi creatione, tum in rerum creatarum omnium gubernatione, tum præcipue in hominum ſalute procuranda exſeritur. Dicitur autem Deus eſſe *ſolus* ſapiens. Quamvis enim etiam homines aliqui ſint ſapientes, ipſa Sacra Scriptura teſtante 1 Reg. 4. 29, 30, 31, tamen primum omnis illorum ſapientia eſt imperfecta, & eſt exigua, reſpectu ſapientiæ Dei, ut gutta aquæ reſpectu maris Oceani. Deinde quicquid ſapientiæ habent homines id à Deo ex ejus dono habent. At Deus & perfectiſſimam immenſam atque infinitam habet ſapientiam, & habet eam à ſeipſo, non ab ullo alio datam aut infuſam aut fœneratam. Ob hanc talem excellentiam incomparabilem, dicitur Deus ſolus eſſe ſapiens. Ut etiam Rom. 16. ultimo, & 1 Tim. 1. 17.

Ob ſimiles rationes alibi idem Deus altiſſimus dicitur eſſe ſolus ſanctus, Apoc. 15. 4 & ſolus bonus Matth. 19. 17. & ſolus potens, & ſolus habens immortalitatem 1 Tim. 6. 15 & 16.

Servatori noſtro.] Qui nos homines mortales ex magna gratia atque benignitate ſua non modo in hac vita terrena temporali aliquamdiu conſervat atque tuetur; ſed quod eſt longe majus etiam ex morte nos eſt erepturus & ad vitam immortalem cœleſtem beatiſſimam perducturus.

Quamvis Jeſus Chriſtus Filius Dei ſæpe ornetur iſto titulo Servatoris noſtri, tamen idem titulus Deo ipſi altiſſimo Patri Jeſu Chriſti attribuitur, etiam alibi, 1 Tim. 1. 1. & ij. 3. & iv. 10. Tit. 1. 3. & cap. 4. 10. Quia ut omnium rerum ita & ſalutis noſtræ æternæ prima cauſa & primus author, eſt Deus, quum Jeſus Chriſtus ſit ejuſdem cauſa ſecunda ac media, iſti primæ cauſæ proxima.

Quædam exemplaria Græca, ut & Latina verſio vulgata, addunt hoc loco *per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum.* Et ſane in ſimili dicto de tribuenda ſoli ſapienti Deo gloria Rom. 16. ultimo, in omnibus exemplaribus adduntur hæc verba *per Jeſum Chriſtum.* Et alibi indicatur Deum eſſe glorificandum per Jeſum Chriſtum Eph. 5. 20. Col. 3. 17. Hebr. 13. 15. 1 Petr. 2. 5.

Gloria.] Scilicet ſit, atque tribuatur: ut ejus attributa & facta laudabilia laudentur ac celebrentur.

Et magnificentia.] Hoc addit ut ſignificet non qualemcunque gloriam deberi Deo, ſed magnam eximiam, ex majeſtatis ejus excellentis & ſupereminentis conſideratione, quæ ſuperat incomparabiliter omnium Regum terrenorum magnificentiam. De qua Pſal. 114. 1. & alibi. Hæc Deo eſt attribuenda.

Potentia.] Seu robur. Oportet ut agnoſcatur Deum pollere eo robore ac iis viribus ut omnia etiam difficilia efficere poſſit.

Et poteſtas.] Seu authoritas. Hæc diſtinguitur à potentia, eatenus quod non ſpectet vires efficiendi, ſed jus, in quo continetur imperium, quod Deus ſupremus habet ſupremum in omnes & omnia.

Similis doxologia, vovens ut talia Deo attribuantur atque ei adeſſe agnita celebrentur ac deprædicentur, habetur etiam 1 Petr. 4. 11. v. 11. Apoc cap. 5. 13.

Et nunc & in omnia ſecula.] Optat ut hæc Dei & divinorum attributorum celebratio, non ſolum nunc vigeat in hoc ſeculo, ſed etiam porro maneat in omnia ſecula ſeculorum, adeoque in æternum abſque ullo fine. Similia vota aliorum Dei ſervorum fidelium ex amore Dei ejuſque gloriæ profecta habentur alibi, ut apud Davidem Pſal. 113. 1, apud Danielem, Dan. 2. 20. Similiter & nos talia optare & quantum in nobis eſt curare debemus.

Amen.] Vox iſta Hebræa ab ea quæ veritatem notat deducta, quando in fine ponitur, ſignificat eorum quæ ante dicta ſunt approbationem, & idem valet ac ſi dicatur, Ita eſt, vel ita ſit.

Inſtructio

Digitized by Google

LUDOVICI WOLZOGENII

Præparatio ad utilem S. S. LITERARUM LECTIONEM.

In qua de natura

&

proprietatibus

REGNI CHRISTI

diſſeritur.

IRENOPOLI
Poſt annum Domini 1656.

Digitized by Google

Inſtructio ad utilem lectionem librorum NOVI TESTAMENTI.

In quâ

Natura & Qualitas Regni Chriſti, religioniſque Chriſtianæ breviter explicatur, & via ad veram ſapientiam monſtratur.

SUmmam Scriptorum Novi Teſtamenti præſtantiam ac dignitatem penitius cognoſcere, eorumque ſenſum ac vim cum fructu ac utilitate intelligere, non eſt res vulgaris ingenii, ſed animi excelſi & à subliminri ſpiritu agitati, qui ab omnibus impedimentis liber, ſui prorſus eſt compos. Continent enim hi libri revelationem admirabilis ſapientiæ divinæ, quæ inde à condito mundo uſque ad adventum Domini noſtri Jeſu Chriſti, non ſolum ſapientiſſimos in mundo homines, ſed Angelos quoque ipſos in cœlis latuit. Sapientia autem iſta non alia eſt, quam perfectiſſimus ac ſapientiſſimus modus Deum colendi, eique ſerviendi, ac ſimul certiſſima via, humani animi ex proceloſo inquietarum concupiſcentiarum mari in portum ſecurum perfectiſſimæ tranquillitatis deducendi; ſeu ad ſupremam illam felicitatem perveniendi, cujus poſſeſſio vel certa ſpes ſola tranquillum reddere valet hominis animum. Quemadmodum vero Apoſtolus Paulus in ſua priori ad Corinthios Epiſtola hanc ſapientiam divinam ita à mundi atque carnis ſapientia diſcriminat ac diſtinguit, ut hanc cum illa comparatam mere ſtultitiam eſſe judicet: ſic ii quoque omnes ad percipiendam divinam ſapientiam, adeoque ad hæc ſacra ſcripta intelligenda ineptiſſimi ſunt, qui à ſpiritu mundi ac carnis reguntur, & ſuam ab eo ſapientiam didicerunt. Cum enim ſpiritus iſte non impellat homines ad verum illud bonum quærendum, quo animus plene poſſit acquieſcere, ſed tantum ad ea bona acquirenda, quæ carni grata ſunt, & ad explendas carnis cupiditates faciunt: idcirco etiam non aliam docet & inſtillat hominibus ſapientiam, quam quæ viam monſtrat ac media, carnalia illa bona adipiſcendi, amplificandi ac conſervandi. Quæ ſapientia cum prorſus alius generis ac naturæ ſit, quam vera ſapientia, dum prorſus alium ac diverſum ſcopum ſibi habet præfixum, diverſiſſimis quoque ad ſcopum perveniendi utitur mediis: inde fit, ut qui carnali huic ſapientiæ ſe totum dedit, veram ſapientiam ejuſque opera intelligere nequeat. Hinc ait Apoſtolus: *Animalis homo non eſt capax eorum, quæ ſunt Spiritus Dei: ſunt enim ei ſtultitia, nec poteſt ea cognoſcere, quia ſpiritualiter dijudicantur* 1 Cor. 2. 14. Ubi Apoſtolus per *animalem hominem* non intelligit hominem, qualis à Deo creatus eſt, vel qualis quoad naturam ſuam eſſe poteſt. In Græco enim habetur non φυσικὸς, naturalis, ſed ψυχικὸς ἄνθρωπος, animalis homo: quod vocabulum ab *anima*, vel ab *animali* deſumptum eſt. *Anima* autem in Sacris Literis creberrime Hebræa conſuetudine ſumitur pro temporali ſeu naturali vita, quæ homini cum aliis animantibus communis eſt. Vide Gen. 19. 17, 19. Exod. 21. 23. 1 Sam. 19. 11. xxv. 29. 1 Reg. 1. 12. Pſal. 6. 5. vij. 6. xvij. 9. xxxv. 4. xlix. 9. Matth. 2. 20. x. 28. xvj. ℣. 26. Luc. 17. 33. Act. 15. 26. Itaque animalis homo hic eum ſignificat, qui nihil niſi temporalem & animalem hanc vitam, ejuſque ſuſtentationem ac felicitatem terrenam curat; cujus omnia ſtudia, cogitationes actioneſque eo directæ ſunt, ut quoad carnem quam feliciſſime ac jucundiſſime queat in hoc mundo vitam tranſigere. Hinc ſapientia iſta, quæ ad talem carnalem felicitatem ducit, vocatur carnalis ſapientia, vel ſapientia hujus mundi. De ejuſmodi igitur animali homine inquit Apoſtolus, eum non eſſe capacem eorum, quæ ſunt Spiritûs Dei, ſeu, quæ per Spiritum Dei ſunt in Euangelio revelata. Non dicit, eum prorſus illa non intelligere, vel intellectu ſuo ullo modo percipere, quid hæc ſapientia divina ſibi velit ac poſtulet; nam ſi eam penitus non intelligeret, non judicaret, eam eſſe ſtultitiam: ſed dicit, eum non eſſe capacem, vel non capere, id eſt, non recipere, non approbare, non delectari ea, ſed potius eam deridere ac ludibrio habere; nimirum propter ſuam animalitatem ac carnalitatem, cui animum ſuum addixit, ita, ut id quod intelligit quidem & cognoſcit, tamen nequeat recipere, ac voluntatem ſuam ad id amplectendum inflectere, quia carnalium cupiditatum vis ſuperat vim intellectûs ejus, voluntatemque ejus captivam detinet. Spiritualis vero homo, idoneus eſt ad res divinas acceptandas & amplectendas, cujus ſcilicet animus carnalium cupiditatum jugum excuſſit, & intellectus ſuis plene pollet viribus, quas à Deo in creatione accepit. Hujuſmodi enim homini iſta tam ſublimia neutiquam ſunt ſtultitia, ſed potius ſumma ſapientia: ſiquidem intelligit, ea eſſe id ipſum bonum, cujus deſiderio à natura tenetur homo, & viam ad id perveniendi eſſe ſapientiſſimam ac rationi apprime conſentaneam. Cum autem talium hominum, qui tam excelſo ingenio præditi ſint, ſemper gravis annona ſit, præſertim inter eos, quos dives fortunæ ſecundioris rivus inaurat, & quibus ad carnis voluptatem ac commoditatem nihil deeſt: ideo Euangelium etiam tantas non exerit in hominibus vires, quantas, in tam præſtantibus & ad divinam ſapientiam factis creaturis, merito exerere deberet. Hinc Apoſtolus ſcribit de ſuis temporibus,

Digitized by Google

ribus, quod *non multi ſapientes ſecundum carnem, non multi nobiles vocati ſint* (id eſt, divinæ vocationi locum apud ſe dent, ac pareant) *ſed quod Deus ſtulta mundi, & infirma ac ignobilia mundi elegerit* 1 Cor. 1. ℣ℓ. 26, 27, id eſt, quod Deus tali utatur modo homines ad ſalutem adducendi, quodque talem rationem cultûs ſui ac religionis præſcripſerit, quæ à ſapientibus ac nobilibus hujus mundi (id eſt, iis quorum magna eſt in mundo auctoritas, quoſque mundus ſuſpicit & adorat) ut plurimum rejiciatur, quia cum ipſorum carnali ſapientia, quæ nil niſi carnis jucunditatem ſpectat, minime convenit: ab illis autem contra facile recipiatur, & approbetur, qui à mundo reputantur pro *ſtultis*, id eſt, talibus, qui fortunam ſibi in hoc mundo parare atque ſe tollere humo neſciunt, & *pro infirmis ac ignobilibus*, id eſt, qui tanquam viles ac nullius auctoritatis homines ab omnibus deſpiciuntur. Quia enim hnmines adeo contemti atque abjectæ ſortis, bonis hujus mundi & carnali felicitate deſtituti ſunt, adeoque intellectus eorum mundana ſapientia, quæ tota circa conſervationem ac propagationem bonorum iſtorum occupata eſt, non eſt faſcinatus ac præpeditus; propterea apti ſunt ad illam divinam ſapientiam puris intellectûs oculis contemplandam ac percipiendam, quæ bonum longe excellentius, viamque multo certiorem ac faciliorem ejus conſequendi hominibus commonſtrat. Ita enim comparata eſt hæc divina ſapientia, ut etiam à ſimpliciſſimis ac indoctis, ſi modo ſanam rationem & à carnalibus cupiditatibus liberam gerant, percipi queat: cum hæc ſapientia illa ipſa ſit, cujus ſemina Deus in prima creatione animis hominum inſevit, per quæ apti ſunt atque idonei ad eam, quando ipſis proponitur, intelligendam. Idem, quod Apoſtolus de ſuis affirmavit temporibus, hodie qnoque liquido cernitur, quod nimirum pauci ſint nobiles, ac potentes hujus mundi, qui novam hanc lucem divinæ ſapientiæ, quæ nunc per ſingularem Dei gratiam claro fulgore mundum iterum irradiare cœpit, in animum ſuum admittant: quia videlicet carnalis ſapientia, ipſis à ſpiritu mundi & carnis inſtillata, intellectûs eorum judicium obſcuravit, impeditque eos, quominus ea videant atque intelligant, quæ etiam obtuſiſſimi ingenii homines intelligere queunt. Inde evenit, ut hæc diviniſſima ſcripta, quæ toti mundo, tanquam lucidiſſima fax, propoſita ſunt ad commonſtrandam hominibus omnibus viam ſalutis, iſtis mundi ſapientibus tam obſcura ſint ac tenebroſa, ut etiam apertis oculis non videant, nec clariſſima quæque intelligant, ſed tanquam cœci in tenebris palpitent, carne id comprehendere volentes, quod nonniſi defæcato intellectui ſubjectum eſt: idque non ſolum in iis rebus, quæ ad cognitionem divinorum myſteriorum pertinent, ſed in illis quoque, quæ ad mores & vitam ex Evangelii præſcripto traducendam requiruntur, imo in quibus ſumma laus religionis Chriſtianæ ſupra omne id, quod unquam priſcis temporibus virtus ac felicitas appellatum fuit, conſiſtit. Cnmque iſti carnales homines non ſint tam generoſi animi, ut minus bonum propter majus conſequendum velint omittere, adeoque ſe iis exuere & abdicare commodis, quibus Chriſtiana religio carnem prorſus privat, & nihilominus tamen auctoritatem ac veritatem Sacræ Scripturæ in dubium vocare nequeant: omni modo divinam ſapientiam Euangelii cum mundi ſapientia conciliare nituntur, ita ut via ſalutis carni non nimis anguſta, & porta cœli non nimis arcta ſit, ſed ut dum aſpirant ad vitam æternam, interea etiam ſimul bonis hujus mundi ex animi ſui ſententia perfrui poſſint. Hinc fit, ut etiam liquidiſſima Sacræ Scripturæ loca, quæ ſenſu plano ac literali è diametro adverſantur carnali ſapientiæ, ac cupiditatibus, variis interpretationibus, ingenioſis effugiis, diſtinctionibus ac limitationibus eludant, atque in ſuum commodum detorqueant, ita ut ipſis vel pro argumento ſerviant, vel ſaltem ipſorum ſententiæ nihil incommodent ac noceant. Qua ratione ipſi profecto oculis ſuis nebulas offundunt, intellectumque obtenebrant, ac tandem id, quod vehementer cupiunt, in Sacra Scriptura inveniunt. Qui enim cum præjudicio legit Sacras Literas, is omnia, quæ vult, in eis reperit; non ſecus atque res, quæ per coloratum vitrum conſpiciuntur, eundem colorem referunt, quo vitrum infectum eſt. Atque hoc eſt, quod mox in ipſo limine diximus, neminem poſſe vim ac ſenſum Scriptorum Novi Teſtamenti intelligere, niſi qui eodem ſpiritu ea legit, qui in illis continetur: nimirum ſpiritu veræ ſapientiæ, qui ſepoſito omni carnalium commodorum, tranquillitatiſque terrenæ in hac vita reſpectu, divina myſteria ſimpliciter ſecundum lumen rectæ rationis conſiderat. Talis enim ſpiritus in ſcriptis Euangelii latet abditus, qui cum ſpiritu hominis, id eſt, cum ſana ratione, optime conſentit. Bonum enim illud æternæ ac beatæ vitæ, quod in Euangelio promittitur, eſt id ipſum, ad quod omnium hominum animi, deſiderio à natura inſito, aſſidue ſeruntur: etſi intellectus humanus in hac mortalitatis caligine, qua in re beatitudo illa vera ſita eſt, & quam excellens ac inæſtimabilis illa futura ſit, capere non poſſit. Via quoque hoc bonum obtinendi, quam docet Euangelium, virtus nimirum & ſanctitas, eſt illa ipſa, ad quam calcandam à natura ipſa homines obligatos eſſe, atque à propria conſcientia compelli, etiam ſapientiores inter Ethnicos ſolius rationis naturalis beneficio agnoverunt. Ut adeo principalis finis ac ſcopus cœleſtis Euangelii ſapientiæ nullus alius ſit, quam homines in eum ſtatum redigere, ut vere tales ſint, quales ratione creationis ſuæ eſſe deberent, vel quales eos ipſa natura formavit, id eſt, homines, non bruta animantia carni & ventri obedientia, ſed rationales & ſapientes creaturæ, quæ non terram, ſed cœlum ſpectent, cui etiam ſpiritus eorum nobiliſſimus originem ſuam debet. Revera enim homo eſt tam inſignis & excellens creatura, ut inter omnes conſpicuas creaturas, ſola tam divina & excellenti religione, qualem Chriſtus præſcripſit, digna ſit: & hæc divina religio, nec ulla alia, hominem deceat.

Jam, ut Chriſtianus & pius lector inſtrui atque informari queat, quo ſpiritu ad legendos hos Sacros Libros accedere debeat, quo exoptatum fructum ad Dei gloriam ſuamque ædificationem ex lectione ſua conſequi poſſit: diſſerere nobis non nihil de *Regno Chriſti & religione Chriſtiana* animus eſt, ejuſque *naturam ac qua-*

ac qualitatem brevi quaſi compendio complecti, atque ob oculos ponere. Ita tamen, ut non omnia, quæ ullo modo huc faciunt, in medium prolaturi ſimus, ſed ea duntaxat, quæ ad præſens noſtrum propoſitum requiruntur, in quibus ſcilicet cenſemus, ſapientiam hujus mundi & carnis, multis etiam probis alioquin impedimento eſſe, quominus Sacros Novi Fœderis Libros non eo ſpiritu, quo decet, expendant, adeoque ſublimes regni Chriſti ac religionis Chriſtianæ leges (quod hic potiſſimum attendimus) non tam perfecte intelligant, quam natura earum poſtulat.

De Natura & Qualitate Regni Chriſti ac Religionis Chriſtianæ.

CAPUT I.

Regnum Chriſti eſſe regnum ſpirituale oſtenditur.

PEr Regnum Chriſti intelligitur illud regnum eximium, quod Danieli Prophetæ in viſione quadam monſtratum fuit, in qua *vidit venientem in nubibus cœli quaſi Filium hominis, & ad antiquum dierum accedentem, qui reſidebat in throno, atque ei dedit ipſi poteſtatem, honorem, & regnum; ut omnes populi, tribus, & linguæ ipſi ſerviant. Quæ poteſtas ejus eſt poteſtas æterna, quæ non auferetur, & regnum ejus non habet finem* Dan. 7. ℣. 13, 14. Hoc regnum Chriſti etiam Paulus Apoſtolus graphicis & plenis majeſtatis verbis deſcripſit, dum ait: Deum *collocaſſe Chriſtum ad dextram ſuam in cœlis longe ſupra omne imperium, ac poteſtatem, ac potentiam, ac dominationem, ac omne nomen, quod nominatur non ſolum in hoc ſeculo, verum etiam in futuro, & omnia ſubjecit ejus pedibus, eumque conſtituit caput ſuper omnia Eccleſiæ, quæ eſt corpus ipſius, & plenitudo ejus, qui omnia in omnibus adimplet* Eph. cap. 1. 21. ad finem. Et in Epiſtola ad Philippenſes ſcribit, Deum *extuliſſe Chriſtum in ſummam ſublimitatem, ac donaſſe ei nomen, quod eſt ſupra omne nomen, ut in nomine Jeſu omne genu ſe flectat, cæleſtium & terreſtrium & ſubterraneorum, omniſque lingua profiteatur, Jeſum Chriſtum eſſe Dominum ad gloriam Dei Patris* Philip. 2. 9, 10, 11.

Hoc vero Regnum Chriſti eſſe ſpirituale ac cœleſte, quod per carnale Regnum Iſraëlis tanquam per typum ac figuram fuit adumbratum, id in genere conſideratum, apud omnes Chriſtianos in confeſſo eſt, & extra controverſiam. Chriſtus enim id ipſum apertiſſime teſtatur & aſſerit, cum ſic ad Pilatum loquitur: *Regnum meum non eſt ex hoc mundo. Si ex hoc mundo eſſet regnum meum, miniſtri mei certaſſent, ne traderer Judæis: nunc autem regnum meum non eſt hinc* Joh. 18. 36. Ex quo ſequitur, omnia quæ ad naturam & eſſentiam regni Chriſti pertinent, non carnalia, ſed ſpiritualia eſſe: nempe ſpiritualis eſt Rex, ſpirituale imperium ac regimen, ſpiritualis populus, ſpiritualis dignitas ac præeminentia populi, ſpirituales leges & ordinationes, ſpiritualia jura ac judicia, ſpirituale ſervitium ac obedientia, ſpirituales mores, ſpiritualia bella & arma, ſpiritualia præmia ac pœnæ. Neque enim vere dici poſſet ſpirituale regnum; ſi vel una res, quæ ad naturam & eſſentiam ejus pertinet, carnalis eſſet.

Si quis dicat, non idcirco Regnum Chriſti ſpirituale vocari, quod ab eo, quicquid corporale atque carnale eſt, excludatur, ſed quod à potiori fiat denominatio, quia præcipua in hoc regno ſunt ſpiritualia: id ex ſequentibus apparebit, an & quatenus veritati ſit conſonum, & utrum caro, in qua populus regni Chriſti adhuc vivit, & in qua Chriſtiani Deo ſerviunt, ullam communionem habeat cum eo, quod ad naturam Regni Chriſti pertinet. Propter hanc ſpiritualem ac cœleſtem naturam hoc Regnum Chriſti etiam *Regnum cœlorum* appellatur, quia nimirum non ex terra per violentiam & arma, aut alia carnalia media, ſed de cœlo ſuſcitatum eſt Dan. 2. 44, tum quia non terreno modo, atque in terris, ſed in cœlo cœleſti ac divino modo adminiſtratur, ac tandem in cœlis perficietur.

Notandum autem hoc loco eſt, Regnum Chriſti duplici ſenſu accipi: primum latiſſime, ita ut ad omnes creaturas in cœlo & in terra extendatur, & omnia regna ac populos totius mundi ambitu ſuo complectatur. Qua ſignificatione Chriſtus *Rex Regum & Dominus dominantium* nuncupatur Apoc. 19. ℣. 16. Deinde ſumitur ſtrictius & ſolam Eccleſiam Chriſti, & electum ejus populum, qui eſt Chriſti peculium & hæreditas, comprehendit, qui etiam de bonis iſtis præſtantiſſimis, quæ Regnum hoc ſecum adfert, ſolus participat. Hinc Chriſtus peculiariter *caput Eccleſiæ* ſuæ, & Eccleſia *corpus Chriſti* nominatur Eph. 1. 23. Atque in hac poſteriori ſignificatione Regnum Chriſti in præſenti tractatione potiſſimum à nobis accipitur.

CAPUT II.

De Rege hujus Regni, ejuſque majeſtate ac regimine in genere.

QUod Regem hujus Regni attinet, is eſt Jeſus Chriſtus, Filius ille Dei, qui natus eſt ex ſemine Davidis ſecundum carnem; cui Deus juxta promiſſionem ſuam dedit thronum patris ejus Davidis, ut eſſet Rex ſuper domum Jacobi in æternum, & regni ejus nullus ſit finis Luc. 1. 33. Duplici autem ratione hic nobis Chriſtus conſiderandus venit: Primum, quatenus adhuc in terris inter homines verſatus eſt; & poſtea, quatenus nunc in cœlis degit ac regnat. Status ejus in terris, cum adhuc mortalitati eſſet ſubjectus, non erat Regius, ſed ſervilis, miſer, & abjectus: non ea fuit conditione, ut ipſi tanquam Regi miniſtraretur, ſed ut ipſe, tanquam

ſervus, omnibus miniſtraret, & daret animam ſuam pretium redemptionis pro multis, Matth. 20. 28. Philip. 2. 8. Tametſi enim fuerit ad Regiam dignitatem electus ac deſtinatus, quam ſuo tempore conſequi debebat, tamen reipſa in terris Rex non fuit: imo nec decuit quoque, ut ſibi Regiam poteſtatem vendicaret, vel eam uſurparet, antequam ei per exaltationem ad dexteram Dei, præmii loco pro obedientia ad mortem uſque crucis præſtitâ conferretur Phil. 2. 9. Sed hoc fuit munus ejus in terris, ut voluntatem Patris ſui cœleſtis hominibus annunciaret, ac confirmaret. Nimirum fuit Dei tunc Propheta & Legatus Deo ad mandata certa exequenda obligatus; ideoque etiam Dei ſervus, ab Eſaia appellatur cap. 53. 11. xlj. 1. Requirit præterea majeſtas & ſublimitas hujus Regni, ut Rex, qui populum ſuum immortalem redditurus eſt, ipſe mortalis ſit & caſibus ac miſeriis obnoxius. Quemadmodum enim Auctor Epiſtolæ ad Hebræos indicat, Chriſtum, dum in terris fuit, non fuiſſe Pontificem Hebr. 8. 4, ita multo magis dici poteſt, eum in terris non fuiſſe Regem: quandoquidem Regia dignitas longe major eſt ac ſublimior, quam Pontificia ac Sacerdotalis; imo Sacerdotalis Chriſti honor protſus & omnino Regia ejus dignitate continetur, dum id quod alioqui ad Pontificium munus pertinet, nempe expiationem peccatorum noſtrorum & abolitionem, magis tanquam Rex quam tanquam Sacerdos perficit. Quod autem illam Dei potentiam ſeu formam, ut eam vocat Apoſtolus Philip. 2. 6 attinet, quam Chriſtus hic in terris tot inaudita ſigna ac miracula edendo demonſtravit, illa non pertinet ad Regiam ejus dignitatem, ſed ad munus ipſius Propheticum; nempe ad confirmandam ejus doctrinam, ut homines tanto magis ad eam recipiendam & pro divinâ agnoſcendam adducerentur. Unde etiam iſta divina poteſtate tantummodo ad hominum ſolatium ac bonum, quo eorum animos lucraretur ac Deo obſtringeret, non ad cujuſquam damnum aut noxam uſus eſt. Homines incredulos ac inobedientes nullâ affecit pœnâ: neminem vi coactiva ad fidem traxit; nullam contumeliam, qua fuit affectus, vindicavit; nec ulla alia opera edidit, quæ Regiam auctoritatem ac majeſtatem redolerent. Quod à multis non ſatis intellectum, anſam dedit variorum errorum, qui cum natura regni Chriſti neutiquam poſſunt conſiſtere; ut ſuo loco intelligetur.

In hoc igitur ſtatu humilitatis ſuæ Chriſtus, ut dictum eſt, voluntatem Dei hominibus annunciavit, ſed ita, ut ſimul eis proprio exemplo ſuo in perfectiſſima obedientia & ſanctitate præluxerit, & viam monſtrarit, ut ſi forte in mandatis ejus aliquid dubii aut obſcuri occurrat, iſtius certiſſima explicatio ac declaratio ex exemplo ipſius ſumi poſſit. Qua de re infra plura. Quod vero præſentem ſtatum immortalitatis Chriſti ſpectat, reipſa jam gerit & adminiſtrat cœleſte iſtud ac divinum Regnum, quod olim in terris nonniſi in ſpe ac deſtinatione certa habuit. Thronus majeſtatis ejus non eſt in terris, ſicut quondam terreni Regis Davidis, ſed in cœlo ad dexteram Dei. Sicut enim ita eſt Davidis Filius, ut ſimul etiam, & quidem magis ſit Dei Filius: ſimiliter quoque ſedet ita in ſolio Davidis patris ſui, ut multo magis ſedeat in Dei throno. Atque hic cœleſtis locus convenit etiam regimini tam cœleſtis ac ſpiritualis Regni. Ipſum autem Chriſtum quod attinet, non habet jam amplius carnem ac ſanguinem, ſed factus eſt *ſpiritus vivificus* 1 Cor. cap. 15. 45, cœleſtis ac divinæ naturæ, per quam divinam poteſtatem, robur, ac ſapientiam, quantam natura Regni ejus poſtulat, adeptus eſt. Imperium ejus ad omnes creaturas porrigitur, quæ ſunt in cœlo, & in terra, & ſubter terram; imprimis autem exercetur ſuper fidelem ejus populum & electum, ad cujus ſalutem promovendam ille præcipue ad hanc regiam eminentiam evectus eſt: quæ ſalus fidelium tandem tendit in Dei gloriam, quæ ultimus eſt ac principalis regiminis Chriſti finis Phil. cap. 2. 10. Hunc ergo populum ſuum fidelem Chriſtus præ aliis hominibus curæ habet, tanquam nobiles amoris ſui plantas, imo tanquam pupillam oculi ſui. Proſpicit ipſi paterne de omnibus neceſſariis tam ad hanc vitam temporalem, quam ad futuram illam beatam ac ſempiternam. Protegit eum adverſus omnes hoſtes ejus tum carnales tum ſpirituales, quos ita arcte tenet in officio, ut fidelibus ejus ne capillum quidem de capite poſſint decerpere. Super alios autem populos, qui ſunt extra ipſius Eccleſiam, dominatur tanquam ſuper ſua mancipia aut ſuper hoſtes ſuos. Reges de throno deturbat, & alios in eo collocat, quos vult. Conſervat politicum ordinem ac regimen inter eos, ſed ita ut eorum leges, ſtatuta, actioneſque ſcopo ſuo, id eſt, gloriæ Dei Patris, & ſaluti fidelium haud repugnent. In impios, præſertim vero in populi ſui perſecutores effundit horrenda judicia ſua; partim dum gladium unius adverſus alterum acuit, ut ipſi in ſua viſcera ſæviant, ac ſe invicem devorent, partim dum alias plagas & calamitates eis immittit: qua in re aër, aqua, ignis, & tota rerum univerſitas ipſi inſervire cogitur. E contrario autem benedicit omnibus populi ſui fautoribus, & beneficia illi exhibita munificentiſſime compenſat.

Inſtrumenta ſeu media regiminis ejus ſunt, partim divina ejus potentia ac ſpiritus, quo omnia quæcunque vult, & ratio regiminis ejus requirit, tam in cœlo, quam in terra poteſt efficere; partim miniſterium ſanctorum Angelorum, qui omnes ad nutum ac imperium ejus prompti paratique ſunt; partim homines ipſi; ut taceam alia innumera tam naturalia, quam ſupernaturalia media, quæ pro divina ſua ſapientia tam mirabiliter dirigit, ut omnia quæ in mundo vel ipſo procurante, vel permittente fiunt, ſive bona, ſive mala, tandem tamen in ipſius & Patris ejus cœleſtis gloriam cedant. Modus regiminis ejus non eſt carnalis, terrenuſque, qualis eſt mundanorum Principum, etiam potentiſſimorum; ſed ſpiritualis, cœleſtis, & divinus; imo ita eſt comparatus, ut ab iis quidem, qui illuminatos habent mentis oculos, & in divina ſapientia exercitatos ſenſus, non obſcure cognoſci atque animadverti poſſit; carnalibus autem hominibus, qui omnia ad naturales cauſas referunt, & ad regulas ſuæ mundanæ ſapientiæ exigunt, prorſus ſit incomprehenſibilis. Atque hac in re conſiſtunt maxima & præ-

ſtantiſſi-

ſtantiſſima miracula; quæ Chriſtus omnibus temporibus edit, dum puſillum atque abjectum gregem ſuum in medio lupor um ac potentiſſimorum perſecutorum tuetur atque conſervat, dum fidelium ſuorum cauſâ, ſæpe totas regiones ac regna concutit & immutat, hoſtes eorum tradit in reprobam mentem, ut omnia ipſorum calidiſſima conſilia atque conatus in ipſorummet caput, perniciem ac contumeliam recidant. Id autem impii homines non animadvertunt, neque manum Domini agnoſcunt, ideoque non emendantur, ſed magis magiſque indurantur, & in malitiâ obfirmantur. Regimen enim hujus regis non eſt viſibile, atque carnale, ſed ſpirituale, omnibuſque illis abſconditum, qui animum non habent ipſum cognoſcendi & vias ejus perdiſcendi.

Inſuper hic commemorandum eſt, in quo plurimum ſitum eſt, ut quam rectiſſime intelligatur: quod nimirum Chriſtus ea ratione ſit Rex populi ſui, ut ſolus ei imperet, neque alios Reges aut Magiſtratus ex hominibus ſub ſe habeat, qui ipſi ſint ſubordinati, locumque ejus in adminiſtratione certarum rerum ad regimen ejus pertinentium, ſive carnali ſive ſpirituali cum poteſtate teneant. Reges Iſraelitici habebant, ut & nunc omnes mundani Reges ac Principes habent, inferiores ſibi ſubordinatos Magiſtratus, qui certis in rebus & functionibus vices ipſorum obeunt, & quidem armati publicâ auctoritate ac poteſtate, ut munus eorum tanto majoris æſtimetur, & metum ac reverentiam in ſubditis excitet. Impoſſibile enim eſt, ut Rex, qui unica perſona eſt, in omnibus locis, ubi præſentia ipſius requiritur, ipſe ſemper adeſſe queat, omniaque per ſe peragere, quæ totius Regni uſus ac neceſſitas poſtulat. Verum Chriſtus, qui à Deo divina poteſtate, robore ac ſapientia ornatus eſt, cujus oculus divinus & manus ubique præſens eſſe poteſt, quique tot myriades Angelorum habet ſibi miniſtrantes, non indiget ullius ope, nec opus eſt, ut partem regiminis ſui in alium devolvat: cum ipſe ſolus omnia abſque moleſtia perficere poſſit, quæ populi ipſius neceſſitas & perfectiſſima regni ejus adminiſtratio requirit. Imo nemo ex optimis & ſapientibus inter homines Principibus, qui populis ſibi ſubjectis bene ac laudabiliter præeſſe vult, libenter ea committit aliis peragenda, quæ ipſe ullâ ratione peragere poteſt: quia pauci admodum reperiuntur, qui res alienas, etſi jurejurando ſeſe obſtringant, tam fideliter curent, quam ſuas proprias, quique non poteſtate ſibi conceſſa ad ſuum commodum & aliorum oppreſſionem facile abutantur. Quid cauſæ igitur Chriſtus haberet, ut populo ſuo electo, cujus felicitas ipſi unice curæ cordique eſt, tales imponeret Rectores, homines fragiles, labiles, & proprii commodi ſtudioſos, qui poteſtatem habeant corporis, vitæ, ac bonorum ejus, obſequiumque ac ſubjectionem ab eo poſcere queant? Præterea ſi Chriſtus aliquos ſibi ſubordinatos Reges ac Principes habet in terris, quos populo ſuo præfecit, monſtrandi ſunt, quinam ſint. Qui hoc jus ſibi vendicant, ii producant tabulas neceſſe eſt, & poteſtatem ſuam ac commiſſionem à Chriſto acceptam ita probent, ut nemo eâ de re habeat dubitandi anſam. Judices ac Magiſtratus, qui ſub Regibus Iſraëliticis erant, ipſi ſe non ingerebant, ſed à Regibus ipſis eligebantur ac conſtituebantur, (prout etiam in omnibus aliis regnis mundanis fieri ſolet) neque etiam iſtis fas erat ſecundum alia jura aut leges judicare ac regere, quam ſecundum ea, quæ Deus ipſe Iſraëlitico populo præſcripſerat; non erat eis liberum pro ſuo arbitratu leges figere ac refigere, aut ſecundum aliarum gentium mores ac ritus jus dicere. Quas vero leges, quæ jura Chriſtus præſcripſit illis, qui ſubordinati ipſius Rectores ac Vicarii eſſe volunt? Ubi ſcripta ſunt? Quæ eſt eorum ſententia? Invenimus quidem aliquas leges in Novo Teſtamento, quæ pœnas certorum peccatorum in ſe continent, ſed tales, quæ à nullo mortali homine, verum à ſolo Chriſto irrogari poſſunt Matth. 5. 21, 22. De quo ſuo loco.

Si quis dicat, ſecundum Leges Moſaicas, quæ à Deo ipſo datæ ſunt, judicia exercenda eſſe: quæri ex eo non immerito poteſt, cur non etiam hodie ſecundum Leges Moſaicas Deus colendus ſit ſacrificiis, ſuffitu, aliiſque ceremoniis? Si enim una pars Legis Moſaicæ adhuc ſub Novo Fœdere vim ſuam retinet, cur non & altera? Notum eſt, quemvis prudentem Legiſlatorem id ſpectare, ut populo ſuo tales præſcribat leges, quæ naturæ ejus, moribus, ac conditioni quam optime conveniant. Non omnes enim leges omnibus populis conveniunt. Alii ſeveriori & adductiori, alii mitiori ac remiſſiori imperio indigent. Ita Deus quoque utpote ſapientiſſimus Legiſlator, tales Iſraëlitico populo tradidit leges, quæ in ipſius contumacem ac ſervilem naturam, & in illam nondum adultam mundi ætatem apprime quadrabant. Hinc ſæpius ſummo jure actum eſt, & rigor maximus adhibitus eſt, ad terrorem aliis incutiendum, ubi alias naturalis æquitas miſericordiæ locum dediſſet. An vero populus Chriſti ſimilis eſt naturæ & qualitatis? Ille populus erat carnalis: hic autem ſpiritualis. Ille habebat ſpiritum ſervitutis: hic habet ſpiritum adoptionis. Quomodo igitur Moſaicæ Leges naturæ ac conditioni Chriſtiani populi convenire poſſunt? Si igitur Rector aut Princeps populi Chriſti ſecundum Leges Moſaicas judicare ac regere non poteſt; multo minus poterit id facere ſecundum alias leges mundanas, quæ non à Deo, ſed ab hominibus latæ ſunt. Quod ſi Rector iſte velit ipſe leges ferre, quas exiſtimat naturali æquitati & omnium ſapientum inſtitutis eſſe conſentaneas; nihilominus ipſi oſtendendum eſt, ſe accepiſſe hanc à Chriſto poteſtatem ferendi leges ejuſmodi, ſecundum quas regnum Chriſti adminiſtretur, & quidem tales, quæ non ſunt conſonæ illis legibus, ſecundum quas Eccleſiam Chriſti hicin terris regendam eſſe conſtat. Vide hac de re plura inferius cap. 4.

Forſitan objiciat aliquis, omnes Reges & Monarchas totius mundi eſſe Dei, adeoque & Chriſti Vicarios, ac Rectores ipſi ſubordinatos, qui Dei loco ſuper populum ſibi ſubjectum regnant. Hinc Paulus Apoſtolus omnes Magiſtratus in genere *Dei miniſtros* vocat Rom. 13. 4, 6, aitque, eum qui Magiſtratui reſiſtit, *divinæ ordinationi reſiſtere*. Cur igitur Chriſtus quoque non poſſit populum ſuum per ejuſmodi Rectores ac Magiſtratus, qui locum ejus teneant, regere. Imo ſi etiam Ethnici Magiſtratus ſunt Dei ordinatio, multo magis Chriſtianus Magiſtratus,

(X 2) qui

qni Chriſti nomen gerit, & Chriſtianam religionem tuetur ac conſervat, ordinatio divina erit, munuſque ſuum ad Dei & Chriſti beneplacitum adminiſtrabit. Sed hoc totum nihil ad rem facit. Magna enim differentia eſt in ordinatione Dei. Alia ordinatio divina eſt, quæ ab ipſo Deo directe habet originem, ita ut ipſe libera voluntate ſua Regem & Caput ſupra populum certum conſtituat, eique certas leges ac jura, nominatim præſcribat: qualis erat David, quem Deus ipſe creavit Regem ſponte ſuâ, & in ſanctiſſimo monte ſuo Sione collocavit, Regnumque ejus etiam in poſteris ejus confirmavit Pſal. 2. 6. Alia vero eſt ordinatio Dei, quando homines ipſi abſque Dei mandato vel per violentiam armorum, vel alia carnali ratione populum aliquem ſuæ ſubjiciunt ditioni, vel etiam quando populus aliquis ipſe ſibi proprio motu, abſque Dei juſſu ac permiſſu, Magiſtratum aliquem præficit, ita ut ſe invicem obligent certis legibus ac juribus, quæ mutuo conſenſu ipſi inter ſe ſanciunt. Quæ ordinatio à priori adeo differt ac diſcrepat, ut Petrus Apoſtolus eam *ordinationem humanam* vocet, dum inquit: *Subjecti eſtote omni humana creationi* (ſeu ordinationi) *propter Dominum, ſive Regi, ut ſupereminenti, ſive Præſidibus* 1 Petr. 2. 13. Nihilominus tamen etiam merito *Dei ordinatio* vocatur, quia Dei regimen ei ſimul admixtum eſt, non tantum dum hominum regimen non impedit, ſed permittit, eorumque jura ac leges, quæ nihil in ſe turpe habent, conſervat, iiſque ad pœnam malorum & defenſionem bonorum utitur, etiam ſceptra eorum ac coronas, quamdiu intra cancellos naturalis æquitatis ſe continent, protegit ac tuetur, ſed etiam dum pto ſua imperveſtigabili ſapientia, ambitione & avaritia hominum regnandi cupidorum ſæpiſſime pro medio utitur, regna transferendi, & ob injuſtitiam aliaque enormia peccata unum populum alteri ſubjiciendi. Sic Daniel dixit de Deo: *Ille reges deponit, & conſtituit* Dan. 2. 21. Hoc modo Deus etiam Babylonicum regnum per Cyrum tranſtulit ad Perſas, ideoque Cyrum, qui Babylonem evertit, *Chriſtum ſeu Unctum ſuum* vocat Eſa. 45. 1, quia eum executorem ſui judicii ſuper Babylonem conſtituerat: non quidem per expreſſum mandatum, ſed permiſſive, dum is proprie ambitionis ſuæ ſtimnlis actus regnum Babylonis occupare ſtuduit, Deus autem hac occaſione uſus, iram ſuam atque vindictam in Babylonem exercuit, ideoque armis Cyri benedixir & victoriam conceſſit. Hoc pacto igitur omnes Reges & mundi Magnates, etiam qui mediis injnſtiſſimis ac crudeliſſimis ad regnum perveniunt, poſſunt Dei ordinatio, vel Dei ſeu Chriſti Vicarii dici; qui nimirum non in populum Dei peculiarem & electum, ſed in ſervos ac hoſtes Dei poteſtatem habent & exercent, ut ad Dei gloriam & piorum conſervationem ordo aliquis etiam inter malos ac infideles retineatur. Quod autem ſpectat Magiſtratus, qui Chriſti nomen gerunt, & Chriſtianis populis præſunt, certum eſt, cum Deus Chriſtum Regem ſuper univerſum orbem terrarum conſtituit, intentionem ejus non aliam fuiſſe, quam ut omnes homines, qui ſunt in terris, ipſi ſe ſubjicerent, ſeque ab eo ita, ut regni ipſius natura fert, regi paterentur. Verum non modo minima pars mortalium, ipſum pro Rege ac Domino ſuo recepit; ſed etiam plerique ex iis, qui populum ſe ejus eſſe jactant, & nomen ejus præferunt, eodem ſe gerunt modo, quo ſe geſſit Iſraëliticus populus temporibus Samuelis, ad quem dixerunt: *Conſtitue nobis Regem, ut judicet nos, ſicut & univerſa habent nationes* 1 Sam. 8. 5. Chriſtianus populus jam, proh dolor, ita degeneravit, ut pene plus in eo ſit Ethniciſmi, quam Chriſtianiſmi. Itaque nihil mirum eſt, Deum & Chriſtum permittere, ut ea ratione, quæ conſentanea eſt Ethnicis ac impiis ipſotum moribus, & à talibus Regibus ac Principibus regantur, qui jus illud Regium, quod Samuel Iſraelitico populo propoſuit, uſurpant. 1 Sam. cap. 8. 11, 12, 13 & ſeqq. Volunt loco ſpiritûs Dei habere carnifices & lictores, rotas & patibula: habent igitur. Et Magiſtratus, qui talem populum regunt, pertinent quoque ad illam ordinationem Dei, quam Deus inter ſua mancipia & hoſtes conſervatam vult, quamque ipſe etiam regimine ſuo temperat, ac dirigit ad ſolatium ac defenſionem electorum ſuorum, qui in medio pravæ generationis hominum degunt, & ſe regimini ſpiritûs ipſius demiſſe ſubjiciunt, in reliquo autem Magiſtratibus illis omnem ſubjectionem & obedientiam, uſqne ad aras ſeu conſcientiam, præſtant. Quapropter omnes illi Magiſtratus, qui per violentiam ullam dominatum atque imperium ſibi in populum Chriſti arrogant, idque ſive ſecundum Moſaicarum, ſive aliarum mundanarum legum normam, quas ipſi tulerunt, vel ab aliis nationibus mutuati ſunt, exercent, illi oppreſſores ſunt domûs Domini, & Chriſti, à quo ſe ad hoc munus legitime vocatos eſſe probare nequeunt, jura invadunt non ſine gravi crimine læſæ Majeſtatis; neque eorum jus, quod illegitime uſurparunt, in ipſorum poſteris ac hæredibus per generationem legitimatur aut melius efficitur. Neque ipſe populus Chriſti habet eam poteſtatem ac facultatem, nt ſibi Regem aliquem præficiat, ſuoque ſummo Regi Chriſto, alium Rectorem contra aut præter voluntatem ejus adjungat, & juxta alias leges, quam quas ipſe præſcripſit, ſe regi patiatur. Chriſtiani enim non ſunt ſui juris, ſed ſunt ſubditi Chriſti, ſoliſque legibus ejus ſubjecti. Qui autem nihilominus id faciunt, non abſimili modo peccant in Chriſtum, quomodo olim Iſraeliticus populus peccavit in Deum, cum à Samuele Regem flagitarent; de quibus dixit Deus ad Samuelem: *Non te rejecerunt, ſed me, ne Rex ſim ſuper eos* 1 Sam. 8. 7. An vero omnis Magiſtratus Chriſtianus abſque diſcrimine è regno Chriſti in ſtrictiſſima ſignificatione accepto, atque adeo ab æterna ſalute excludatur, de eo infra dicetur. Manet igitur firmum ac immotum, quod Chriſtus ſolus & ea ratione Rex ſit populi ſui, ur nullum in regimine ſuo Vicarium ac ſibi ſubordinatum Rectorem habeat, qui ſive carnali ſive ſpirituali poteſtate armatus, in corpora ac bona fidelium ejus, multo minus in animos ac conſcientias eorum legitimum imperium exerceat.

Interea tamen majeſtas & gloria Regni Chriſti non tantum in cœlo eſt ab oculis hominum remota, verum etiam in terris certo modo ac ratione eſt manifeſta, dum ſanctæ Eccleſiæ ſuæ tantam tribuit

poteſta-

poteſtatem, ut quicquid in terris ligaverit, vel ſolverit, etiam in cœlis ligatum vel ſolutum fore promiſerit Matth. 18. 18. Quam poteſtatem ut illa ſapienter ac ſecundum juſtitiam exercere queat, non tantum habet præ oculis claras leges regni Chriſti, quas in judiciis ſuis ſequatur, ſed accepit quoque certam promiſſionem perpetuæ Spiritus Sancti aſſiſtentiæ, qui eam, in omnibus ad Dei ac Chriſti gloriam, fideliumque ſalutem ſpectantibus, ducat & regat, quamdiu manet Chriſti Eccleſia, id eſt, Chriſto ſecundum voluntatem ejus ſervit, ipſique fidelis eſt ac morigera. Atque hanc poteſtatem Chriſtus non uni perſonæ alicui, aut ſoli ordini Eccleſiaſtico ſeu ſpirituali, ut hodie appellatur, conceſſit, ſed toti Eccleſiæ, à qua ſententia de iis, qui ligandi vel ſolvendi ſunt, pronunciari debet. Omnes, qui aliquo munere funguntur in Eccleſia, ſive ſint Doctores, ſive Diaconi, ſive Seniores, non ſunt domini, ſed ſervi ac miniſtri Eccleſiæ (ut Paulus ipſe de ſe teſtatur 1 Cor. 3. 5.) qui Eccleſiæ judicio non minus, quam quilibet è laicis, ſubjecti ſunt. Et hæc dignitas ac præclara poteſtas Eccleſiæ Chriſti tanta eſt, & tam indubia atque extra omnem controverſiæ aleam poſita, ut ne unicus quidem Princeps in toto orbe Chriſtiano reperiatur, qui ſi modo omnem Dei metum non ejuravit, & religioni Chriſtianæ nuncium non remiſit, judicio Eccleſiæ in iis rebus, quæ conſcientiam & ſalutem ipſius afficiunt, non ſe ſubjectum eſſe agnoſcat; tametſi aliqui hanc poteſtatem uni tantum perſonæ, ut Papæ Romano; alii ſoli ordini Eccleſiaſtico ſeu Preſbyterio adſcribant, ac remiſſionem peccatorum ſuorum ab eo exſpectent. Imo etiam in rebus ad politiam & mundanum regimen pertinentibus, ſi quæſtio ſit de re aliqua, an juſta ſit, nec ne, an Deo grata vel adverſa ſit, quilibet Princeps ac Magiſtratus obſtrictus eſt Eccleſiæ facti ſui reddere rationem: quandoquidem de conſcientia ac ſalute ejus agitur. Tantum de Rege hujus Regni.

CAPUT III.

De populo ac ſubditis Regni Chriſti in genere.

POpuli ſeu ſubditorum Regni Chriſti prorſus alia eſt ratio, natura ac proprietas, quam fuit populi illius in Regno Iſraëlitico, qui typus duntaxat & umbra fuit Chriſtiani populi. Nimirum ille populus fuit carnalis ac terrenus: hic eſt ſpiritualis, cœleſtis ac divinus, ſpiritualis ac cœleſtis naturæ; imo talis populus, qui divinæ naturæ eſt particeps factus. Illius populi Iſraëlitici ſpes ac felicitas vi Fœderis tantum in hoc mundo erat, & conſiſtebat in ſecunda fortuna ac commodis hujus vitæ: terra affluens lacte & melle erat ejus ſummum bonum ac hæreditas; hæc erat præmium ipſorum obedientiæ, quæ etiam literali ſenſu legis non alia quam corporalis requirebatur, ſitaque erat in externa obſervatione legis, etſi promptus deeſſet animus. At Chriſti populus nihil habet in mundo, in quo ſpem reponat; hæreditas ac patrimonium ejus non eſt in terris; Chriſtiani non ſunt incolæ ac cives, ſed peregrini & advenæ in hoc mundo: regnum enim, ad quod illi pertinent, non eſt ex hoc mundo. Omnibus rebus illi renunciarunt ac valedixerunt Luc. 14. 33, etiam ſeipſos abnegarunt: Matth. 16. 24, omnem carnis ac vitæ temporariæ commoditatem abjecerunt, carnique ſuæ quaſi bellum indixerunt, & eâ ſunt conditione, quaſi ſeipſos amplius non agnoſcerent. *Non colligunt ullos in terris theſauros, quos tinea & rubigo conſumit, & fures furari poſſunt* Matth. 6. 19. Status eorum eſt pauper & miſerabilis, qualis etiam Chriſti Regis ipſorum fuit in terris, qui non habuit, ubi caput reclinaret ſuum Luc. 9. 58. Nulla eſt eorum in mundo authoritas, ſed ſunt omnium hominum ſervi ac miniſtri Matth. 20. 26. Loco gaudii luctum habent Joh. 16. 22. Loco honoris contumelias ac contemtum; loco quietis afflictionem ac perſecutiones Act. 14. 22. Sunt enim populus regni ſpiritualis, cives cœli, ubi eſt eorum πολίτευμα Phil. cap. 3. 20. Ubi ſperant non frugiferum rorem de cœlo, qualis olim Manna fuit, ſed hæreditatem incorruptibilem, immaculatam ac immarceſcibilem 1 Petr. 1. 4. Quam oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ullius aſcendit 1 Cor. 2. 9. Eò converſi ſunt ipſorum oculi, eò directus animus & omnia deſideria, eò omnis labor & actiones eorum collimant. Divitiæ eorum conſiſtunt in cœleſtibus ac ſpiritualibus theſauris, in abundantia divinarum virtutum, in ſincero & Dei timore pleno animo, nec non in pretioſo illo pignore ac arrhabone Spiritûs Sancti in cordibus ipſorum habitantis, per quem eorum ſpes obſignatur in diem glorioſum redemtionis eorum. Ipſorum dignitas ac majeſtas eſt, quod ſint Reges ac Domini mundi totius, non carnali modo, ſed ſpirituali, dum animus eorum generoſus elevat ſe ſupra omnes res hujus mundi, nulli ſe rei mancipat, nulli ſervit, nullam timet, ſed omnia infra ſe ponit, totumque mundum cum omnibus opibus, theſauris, ac voluptatibus ejus tanquam vile lutum pedibus ſuis calcat. Quicquid autem ad vitæ ipſorum ſuſtentationem requiritur, eo ſapienter utuntur ad neceſſitatem, non ad laſciviam, aut luxuriam. Decus ac gloria ipſorum eſt, quod ſint filii Dei, hæredes omnium bonorum Patris ſui cœleſtis ac cohæredes Chriſti Regis ſui. Eorum quies ac tranquillitas eſt pax bonæ conſcientiæ ipſorum cum Deo, quæ facit, ut exultent etiam in mediis tribulationibus, ſeque felices ac beatos reputent, nacti perfectam animorum ſuorum requiem.

Populum Regni Chriſti talem populum eſſe, vel eſſe debere, qualem modo deſcripſimus, ad id probandum non accumulabimus plurima Sacræ Scripturæ teſtimonia; quia eorum ſenſum ſpiritus hujus mundi magnâ ex parte in dubium vocat & incertum reddit: quanquam nos in hac deſcriptione potiſſimum ferme ipſis Scripturæ verbis uſi ſumus. Sed demonſtrabimus potius, ipſam rei naturam neceſſario exigere, ut talis ſit populus Chriſti, & talem naturam ac qualitates habeat, quales depinximus.

Indicatum eſt à nobis jam ſupra, ſummum illud bonum, quod doctrina Euangelii proponit, & indubitatam ejus ſpem hominum animis inſerit, non eſſe rem aliquam novam ac inauditam, ſed eſſe illud ipſum bonum, quod omnes homines à natura deſiderant, vitam nimirum æternam ac perfecte beatam;

tametſi humanus intellectus, qua in re felicitas illa ac beatitudo conſiſtat, per ſe minime aſſequatur. Jam vero ita comparatus eſt hominis animus, ut omnia ſua ſtudia ac deſideria eò inclinet ac flectat, quod intellectus judicat monſtratque eſſe bonum præſtantiſſimum ac optimum, quo nullum poteſt fingi majus atque optatius. Et quando ejus potiundi certam ſpem nanciſcitur, omittit omnia alia minora bona, quæ ipſi ad conſequendum præſtantius bonum nihil proſunt: imo ſi intelligat, aliquid ſibi ad adeptionem vel fruitionem illius ſummi boni impedimento aut nocumento eſſe poſſe, averſatur id, & odit, ac pro viribus devitat. Rem ita ſe habere, quotidiana experientia edocet in omnibus hominum actionibus. Nam verbi gratia, quis prudens mercator multum operæ ac laboris impendet in rem, quæ vix paucis aſſibus conſtat, cum eâdem, aut etiam minori operâ poſſit multas tonnas auri ſibi comparare? Tantæ ſummæ deſiderium, deſiderio illius exilis lucelli nullum relinquit locum. Ita etiam nemo hominum ſanæ mentis tam ſtolidi erit appetitus, ut ſtomachum ſuum velit furfuribus aut ſiliquis, quas edunt porci, paſcere, cum delicatiſſimos cibos copioſiſſime habeat ſibi appoſitos. Nullus paulo erectioris ingenii, cupiet vici alicujus ignobilis magiſter eſſe, ſi poſſit ad Regium culmen evadere. Hinc igitur patet, quod in tali homine, qui ex Euangelii doctrinâ, per claram cognitionem, hauſit certiſſimam ſpem vitæ æternæ, ipſâ rei naturâ ſic ferente, omnia reliqua bona viliora, quæ ipſi ad vitam æternam comparandam utilia non ſunt, ex animo effluant & evaneſcant. Itaque etiamſi doctrina Chriſti expreſſe non vetaret mundi, eorumque, quæ in mundo ſunt, amorem, & non imperaret, ut renunciemus omnibus poſſeſſionibus noſtris, & nos ipſos abnegemus: tamen quiſquis tam ſublimi illuſtratus eſt ſapientiâ, ut ſpem certam conceperit vitæ æternæ, is ipſe per ſe omnia quæ ſunt in mundo, pro quiſquiliis æſtimaret, ac contemneret, nec ullo modo digna judicaret, quibus animum ſuum addiceret, in quibus gaudium ſuum ac oblectationem quæreret, ac proinde ullam moleſtiam, curam, ac laborem eorum cauſâ ſuſciperet. Hominis enim ejuſmodi animus adeo ſpe immortalitatis exhilaratus ac plenus eſt, ut alia nulla res vilior ſpei vel gaudio ejus incrementum addere, adeòque in ipſo locum habere queat. Jam vero dictat ipſa naturalis ratio, univerſum mundum una cum omni gloria ſua ac divitiis infinite viliorem eſſe illâ felicitate ſempiternâ, quam nobis Euangelium pollicetur. Præterquam enim quod omnes hujus mundi res ſint inſtabiles ac mutationi obnoxiæ, ita quoque comparatæ ſunt, ut neutiquam humanum animum tranquillum reddere, & deſideria ejus explere valeant. Etenim teſtatur experientia, poſtquam homo adeptus fuerit id, quod flagrantiſſimis expetivit votis, mox ſatietatem quandam & faſtidium rei adeptæ ſuboriri in hominis animo, ſit licet res pretioſiſſima, & porro deſiderari aliquid aliud, atque hoc obtento, rurſus aliud, quod menti occurrit: atque ita animum nunquam invenire poſſe in his rebus terrenis veram ac perfectam ſuam quietem. Idcirco quamvis aliquis omnes theſauros, voluptates, honoreſque omnium, qui vivunt, hominum ſolus poſſideret, tamen animus ejus non exſatiaretur, nec ardentiſſima ſitis boni alicujus majoris ac melioris in eo ſedaretur ac reſtingeretur. Conferantur licet in unum hominem omnia omnium Regnorum, quæ ſunt in mundo, ornamenta, detur ei præterea poteſtas dirigendi ſydera cœli & curſum ſolis moderandi: nondum tamen acquieſceret ejus animus, ſed ſcanderet ſupra cœlum, atque ibi imaginariam aliquam quæreret felicitatem. Omnia enim hæc terrena ac viſibilia nihil ſimile, nihilque commune habent cum cœleſti natura animæ noſtræ. Quemadmodum enim cibus, qui in ſuccum & ſanguinem comedentis converti, eique verum nutrimentum afferre debet, oportet ut ſit aliquo modo ejuſdem naturæ ac qualitatis, cum hominis corpore: nunquam enim homo famem corporis ſui ſedabit, etiamſi aurum præſtantiſſimum & pretioſiſſimas gemmas, & adamantes deglutiat ac in ventrem mittat. Ita etiam inviſibilis ac cœleſtis noſter ſpiritus nullâ re materiali ac viſibili hujus mundi, quamvis mille felicitates ſibi habeat adjunctas, ſaturari poteſt, neque perennis ejus ſitis expleri, uſque dum id aſſequatur, ut natet in flumine vitæ, & demergat ſe in profundum mare cœleſtium bonorum, conjungaturque cum infinita gloria ac majeſtate, à qua profluxit. Ex quo efficitur, quod ſicut homo, qui naturali corporis eſurie laborat, nunquam appetit ejuſmodi cibum, quo latrantem ſtomachum nequit compeſcere, mavultque præ auro ac gemmis panem arripere: ſic etiam nullus è cordatis hominibus, ut famem animi ſui componat, id eſt, ut deſideriis ab intellectu ſuo excitatis ſatiſfaciat, res iſtas appetet, quæ veram requiem animo ejus afferre nequeunt; non adhærebit illis animus ejus, ſed eas tanquam alienas præteribit, quia in eis non invenit id, quod unice quærit ac deſiderat, nempe ſuam tranquillitatem ac ſatietatem. Hanc tranquillitatem vero perfecte dare & efficere poteſt ſola ſpes indubia ac certa immortalitatis, quam doctrina Chriſti animis eorum, qui eam audiunt ac intelligunt, inſerit per tam inſignia documenta, ut eis humanus intellectus refragari nequeat. Ita enim comparatus eſt animus humanus, ut quando bonum ingens deſiderat & appetit, nec ſtatim eo reipſâ potiri poteſt, acquieſcat interea ſpe certâ, tempuſque illud, quod fruitioni deſtinatum eſt, patienter expectet.

Qui ea, quæ hactenus diſſeruimus, probe intelligit, is non admittet in animum ſuum tales cogitationes, qualibus homines carnales ſibi vulgo blandiuntur ac ſeipſos decipiunt, dum ſibi perſuadent, quandoquidem homo ad æterna gaudia, in Euangelio promiſſa, in hac vita pervenire nequeat, fieri non poſſe, ut ſola ſpes boni inconſpicui ac longe remoti tantas vires habeat, ut humanum animum penitus ab omni deſiderio earum rerum, quibus adhuc in hac vita perfrui poteſt, abſtrahere valeat. Propterea etiam mandata Chriſti, quibus noſmet ipſos abnegare, omnibus rebus, quas habemus valedicere &c. jubemur, non tam rigide interpretanda eſſe cenſent, ut homini omnis libertas bonis hujus mundi utendi, dummodo iis non abutatur, ademta eſſe ſtatuatur. Nos enim hic hominem conſideramus

tanquam

tanquam *hominem*, id eſt, rationalem creaturam, adeoque ſecundum partem potiorem, quâ differt ab aliis animantibus, nempe quoad rectam rationem. Chriſtiana quoque religio nihil ſpectat aliud, quam ut homines à bruto ac irrationali vivendi genere, quod contra naturam ſuam ſequuntur, & in quo carnales cupiditates dominantur ſupra rationem, ad eum ſtatum traducantur ac transferantur, in quo ſint veri homines, ſeu ſapienter & ſecundum rationem vivant. Tales autem veri homines ac cum ratione agentes, non ſunt ii, qui non contenti gaudio, quod habent ex indubitatâ ſpe tam immenſi boni, quale Euangelium nobis monſtrat, inſuper etiam carnales voluptates appetunt. Eo ipſo enim indicant, gaudium iſtud, quod ex ſpe ſua percipiunt, imperfectum eſſe: quia pati poteſt aliûs adhuc gaudii conſortium. Nam quod plenum ac perfectum eſt, ei nihil addi poteſt, nec admittit ullum incrementum. Si autem gaudium non eſt perfectum, apparet ſpem non eſſe perfectam. (Bonum enim quod appetitur ac ſperatur, non poteſt eſſe imperfectum, nec ullo modo, præſertim per bona terrena, augeri). Si autem ſpes eſt imperfecta, neceſſe eſt, ut illa ſit aliquâ ſaltem ex parte dubia, ut eis non ſufficiant præclaræ illæ confirmationes, quibus Chriſtus doctrinæ ſuæ fidem fecit, ac veritatem ejus aſſeruit tam valide, ut propemodum etiam lapides iis permoveri ad credendum queant. Atque ita apparet, eos eſſe adhuc creaturas brutas; quales ſunt omnes homines carnales, quorum animi inepti ſunt ad veram ſapientiam addiſcendam, ejuſque vim percipiendam: apparet in eis ſenſus carnales, quos cum brutis communes habent, prævalere rationi. Si enim in eis ratio validior eſſet ac ſuperior ſenſibus, utique gaudium beatæ ſpei, nullum aliud minus ac vilius gaudium admitteret. Non aliter ſane agunt iſti homines, quam ſi quis ad Regnum deſtinatus ac brevi regio diademate ornandus, interea ſe oblectet, cum pueris equitando in arundine longa, aut in plateis luſitando ac puerilia tractando. An talis homo pro ſapiente, imo pro rationis compote haberetur? Omnia terrena, quamvis præſtantiſſima, nequeunt in homine divinâ ſapientiâ pleno, cujus in animo ſpes certa beatæ immortalitatis altas radices egit, majus producere gaudium, quam modo dictæ puериles oblectationes in homine mundanâ ſapientiâ prædito. Ille enim animi ſui perfecte compos eſt, ac dominus ſuorum carnalium ſenſuum. Quapropter ſicut ſenſus rebus inviſibilibus non paſcuntur, ita nec viſibilia animum ejus exhilarare queunt. Videmus, quando animus hominis per inſperatum caſum ſummo mœrore ac triſtitia afficitur, & intellectus iſtud grande malum & irreparabile damnum conſiderat, eum tunc omnia, quibus prius delectabatur, reſpuere, nihil curare, & totum eſſe in miſeriæ ſuæ contemplatione ac deploratione, imo deſiderio mortis, ac tædio vitæ teneri. Et licet malum illud nondum præſens ſit, ſi tamen homo jam certus ſit, id evitari non poſſe, tantus in eo nihilominus excitatur luctus ac timor, qui omne gaudium, quod ex aliis rebus habebat, pellit atque extinguit. Qui timor tamdiu durat, & magis magiſque augeſcit, quamdiu animo inſtantis mali imago obverſatur. At ſi malum hoc & infortunium accidat homini ſtulto ac inſipienti, is illud non curat, neque in animum admittit: quem animum ejus non virtus obduravit, ac patientia, quæ veræ ſapientiæ proles eſt, ſeu ex cognitione oritur longe excellentioris felicitatis, cui pares non ſunt omnes temporariæ perpeſſiones, ſed torpor quidam ac ſtupor intellectûs, qui nihil conſiderat, nihil attendit, pecudum ritu, quæ cum mactantur vel verberantur, dolores quidem ſentiunt, ſed non cogitant, quantum ſit malum iſtud, quo afficiuntur. Eodem prorſus modo ſe res habet in re contrariâ, nempe in gaudio, quod certiſſima ſpes ſummi boni, id eſt, vitæ æternæ in homine ratione prædito excitat, ut ita animum ejus repleat, ac occupet, ut omnia temporalia gaudia, quæ antea habuit, ipſi ſordeant atque viloſcant. Et quamdiu homo in contemplatione tantæ felicitatis ſuæ perſeverat, tamdiu etiam durat perfectum ejus gaudium, & tamdiu nulli alii gaudio, quod cum illo nullam affinitatem habet, dat apud ſe locum. Porro, quia ipſum illud ſummum bonum, cujus ſpe homo in hac vita ſe ſuſtentat, præſens non eſt, ſed poſt mortem demum obtinendum eſt; tantum abeſt, ut homo interea in aliis rebus terrenis gaudium ac delectationem quærere debeat, ut potius propter id ipſum, quod bonum illud præſens non ſit, omnes res alias ex animo ſuo expellere atque ejicere teneatur, ne gaudium, quod ex certa illius boni ſpe ſentit ac percipit, evaneſcat aut minuatur. Spes enim illa atque gaudium aliter retineri ac conſervari nequit, quam per aſſiduam conſiderationem præſtantiæ ſummæ boni illius; hâc neceſſe eſt, ut ſemper renovetur, excitetur, & quaſi lucerna ardens affuſione olei nutriatur. Oculi mentis ad hunc ſcopum ſemper debent eſſe directi: ad eundem & actiones ac labores omnes hominis debent collimare. Qui animum ſuum ad aliud quippiam convertit, qui in re alia oblectationem ſuam quærit, is debilitat ac minuit illud gaudium, quod ex ſpe ſummi boni promanat. Qui ex contemplatione rei pulcherrimæ ac formoſæ ſolidam atque conſtantem vult capere voluptatem, eum oportet oculos ab ea non avertere, & in rem aliquam deformem eos defigere, præſertim ita, ut etiam in illa re deformi aliquam delectationem quærat. Quin imo etiamſi homo id non intendat, neque ſibi proponat, ut animum ſuum mancipet & addicat rebus terrenis, (quod etiam omnes mundo dediti homines in ore habent, ut dicant, ſe animos ſuos ad hæc temporaria non adſtringere, ſed tantum ad neceſſitatem iis uti) eſt tamen poſſeſſio earum tam periculoſa, quam periculoſum eſt anguem manu tenere, cujus morſus evitare difficile eſt. Quantam enim vim habeant res terrenæ in animis hominum ad ſemen veræ ſapientiæ ſuffocandum, hominesque ad rerum cœleſtium conſiderationem ac bona opera ineptos reddendum, id non ſolum Chriſtus ſignificavit ac docuit in parabola ſua de ſemine, quod inter ſpinas cecidit Matth. cap. 13, verum etiam omnium temporum experientia teſtatur. Cum enim homo, ex ſapientiſſima Creatoris ſui inſtitutione, nobilem ſpiritum ſuum, id eſt, animum, domicilio terreni & bruti corporis incluſum gerat, requiritur ſumma vis ac robur

animi, ut concupiſcentias carnis ita refrenet, ne dominium ſupra animum obtineant. Nam ſi intellectus hominis ſit infirmior, neque per aſſiduam ac ſedulam exercitationem in vera ſapientia ad ſuam perfectionem perducatur, caro, quæ tortum digna ſequi potius, quam ducere funem, invadit imperium, hominemque captivum & catenis ac compedibus infinitarum cupiditatum conſtrictum tenet. Itaque quiſquis veræ ſapientiæ ſtudioſus eſt, ejuſque vi in animo ſuo conſtans gaudium ex ſummæ felicitatis ſpe retinere cupit, debet ea omnia quam diligentiſſime vitare, quæ hoſtem ipſius & anguem torpentem, id eſt, concupiſcentias ejus carnales, excitare atque irritare poſſunt: ea vero ſunt bona hæc terrena ac temporalia, quæ carnalibus ſenſibus maxime allubeſcunt. Et ſane in hac mirabili ſtructurâ hominis, in quo duæ res contrariæ, una terrena, nempe caro, & altera cœleſtis, nempe ſpiritus atque animus, conjunctæ ſunt, Dei ſingularis elucet ſapientia, dum noluit, ut homo præſtantiſſimum illud ſalutis bonum abſque luctâ & certamine, adeoque abſque virtute ac labore conſequeretur. Propterea ei non tantum intimum inimicum, id eſt, carnem ad latus adjunxit, ſed etiam eum undique circumvallavit ac cinxit ejuſmodi rebus, quæ carnem adverſus eum exſtimulare queunt, nempe bonis hujus mundi, per quæ caro quaſi acri quodam ſtimulo ad eorum amorem ac concupiſcentiam incitatur. Interea tamen Deus tantas homini conceſſit vires, ut ſi modo velit, hoſtem hunc ſuum ſemper vincere & in officio continere poſſit. Quanto enim animus hominis ſublimior & præſtantior eſt carne, tanto vires quoque animi, ſi intendantur, majores ſunt, viribus carnis. Et, ſi terrena bona hujus mundi vim habent carnem adverſus animum exſtimulandi & incitandi, certe infinitum bonum ſempiternæ felicitatis etiam infinitis partibus majores vires habet, animum adverſus carnem muniendi, in eo homine, qui certam illius ſpem in animo ſuo fixam gerit. Ad extremum animus hominis ita comparatus eſt, naturâ ſuâ, ut quando tranquillitatem veram aſſecutus eſt, qualem ei ſola ſpes certa vitæ æternæ largiri poteſt, ſumma contentione ea omnia fugiat ac devitet, quæ tranquillitatem illam aliqua ratione turbare, eumque rurſus inquietum & anxium reddere queunt. Poteſt autem facile animus humanus tranquillitate ſua privari, ſi rebus mutationi obnoxiis ſeſe applicet, eaſque amore proſequatur. Quicquid enim hominem delectat, quando poſſidetur, id affert ei mœrorem ac dolorem, quando amittitur. Tales autem res mutabiles ſunt omnia terreſtria hujus mundi bona: tametſi ſplendida ac pretioſa eſſe videantur, fugacia tamen & fluxa ſunt, mille caſibus expoſita, quæ ſi diutiſſime durent, ad mortem tantum hominem comitantur, ſed à morte eum liberare nequeunt, nihilque aliud homini relinquunt, quam ex jacturâ ſua dolorem. Qua in parte etiam excellentia Chriſtianæ religionis agnoſcenda eſt, quod dum præcipit homini, ut animum ab omnibus rebus terrenis abſtrahat, id quoque ſpectet, ut is in hac vita adhuc tum perfecto, tum perpetuo ac indeſinenti gaudio frui poſſit, quatenus ea omnia è medio tollit ac removet, quæ gaudium ejus turbare ac interrumpere, inque dolorem ac triſtitiam commutare queant.

Verum objicere quiſpiam poſſet, non poſſe fieri, ut homo prorſus & omnino omnem rerum terrenarum curam abjiciat; quia vivendum ipſi in terris eſt, & corpori de variis rebus neceſſariis proſpiciendum: id quod abſque mundanis curis & multis carnalibus laboribus fieri nequit. Sed hanc objectionem jam antea tacite præoccupavimus, dum diximus, hominem ſapientem, cujus intellectus cognitione ſummi boni imbutus eſt, & ſpe ejuſdem certâ fultus, non appetere ullam rem, neque laborem ac curam ei impendere, quæ ipſi ad obtinendum iſtud bonum conducere atque adjumento eſſe nequit. At neceſſaria corporis cura ac conſervatio vitæ hujus temporariæ, non eſt res ejuſmodi. Vita enim hæc præſens innumeras utilitates adfert homini ad conſequendum ſummum illud bonum, quod ipſi ratio & Chriſtiana religio monſtrat. In hac vita enim opus eſt, ut ſibi colligat cœleſtes theſauros virtutum divinarum: in hac vita neceſſe eſt, ut intellectum ſuum per cognitionem divinorum myſteriorum, & per exercitium ſapientiſſimorum operum excolat perfectumque reddat: in hac vita multa ei facienda ſunt ad Dei honorem, ad promovendam ejus gloriam, ad propagandum Regnum Chriſti, ad piam ædificationem proximi: in hac vita bellum ipſi cum mundo & propriâ carne gerendum eſt, ut capiti ejus aliquando corona juſtitiæ imponatur. Quamobrem Chriſtianus hoc reſpectu etiam hanc præſentem vitam amat, corpuſque ſuum ſolicite curat, ſed non ad laſciviam & luxum, ut faciunt pecora irrationalia, verum debitâ cum temperantia, ne nimio cibo aut potu, abuſuque rerum indifferentium valetudo lædatur, ac porro animus quoque turbetur, & ad ſancta ac præclara pietatis opera, ad quæ facienda obſtrictus eſt, ineptus reddatur. Adeo ut homo ſapiens in hac ipſa corporis ſui cura occaſionem habeat eximiæ virtutis, nempe ſobrietatis ac temperantiæ exercendæ, per quam gradum ſibi ad cœlum ſtruat. Dum ergo Chriſtianus corpus ſuum curat, nihil aliud quærit, quam ſimpliciter neceſſaria, nempe victum & amictum pro ſe & pro iis, quorum cura ipſi incumbit, quique vinculo naturalis charitatis ac neceſſitudinis cum eo conjuncti ſunt. *Habentes alimenta, & tegumenta*, inquit Apoſtolus, *iis contenti ſimus* 1 Tim. 6. 8. Quod ſupra hæc redundat, & quod ad vitæ ſuſtentationem non requiritur, ſeu, quod ſuperfluum eſt Luc. 12. 15, de eo plane ſolicitus non eſt Chriſtianus. Id enim, quo ipſe, cum ſuis non indiget, non propter ſe colligit ac ſervat, ſed propter tineas, & fures, alioſque, qui eo poſt ipſum fruentur, nec ullas ipſi pro eo agent gratias. Quodſi abſque illius cura ac labore, largifluus eum divitiarum rivus inundet, aut ſi Deus laboribus ejus ita benedicat, ut abſque earum rerum neglectu, quæ ad perfectionem animi & ad cultum divinum pertinent, aliquid ſupra ſuam ſuorumque neceſſitatem lucretur, prompte ex eo largitur proximis, quos urget rerum neceſſariarum penuria. Eſtque etiam hac in re ſumma Religionis Chriſtianæ ſapientia notanda, quod, dum adeo quidem luculenter nobis divinam providentiam ac paternam de

nobis

nobis curam promittit, ut non habeamus ullam cauſam animos noſtros Ethnicis iſtis cogitationibus cruciandi; Quid edemus? quid bibemus? quo veſtiemur? Matth. 6. 25, nihilominus tamen laborem manuum noſtrarum ſerio & ſolicite nobis inculcet. Quicquid enim ſpeciem aliquam virtutis habet, quicquid honeſtum eſt atque decorum, quicquid etiam apud extraneos laudem meretur, ac bonæ famæ eſt, id nobis præcipit Chriſtiana religio. Jam vero non eſt exigua virtus manuum ſuarum labore vivere, non domatim curſitando, emendicatum cum aliorum hominum moleſtiâ panem edere, ſed potius ſemper promptiorem eſſe ad dandum, quam ad accipiendum, ne vera ſapientia ab inſipientibus blaſphemetur, quaſi ſectatores ſuos ſame laborare ſinat. Præterea Deus non vult ſuos fideles ſemper à corvis paſci, vel Manna cœleſti illo pane ali: hac enim ratione illis non ſolum occaſio ad ſegnitiem ac otium, quod eſt pulvinar Satanæ, omniumque vitiorum nutrix, daretur, ſed etiam adimeretur eis occaſio ad plurimas præclaras virtutes exercendas, qualis eſt, liberalitas, miſericordia erga miſeros & egenos, charitas &c. Quas virtutes exercere non poſſent, ſi Deus per media ſupernaturalia non amplius illis ſuppeditaret, quam quo ipſi neceſſario indigent; aut etiam ſi illis aliquid amplius largiretur, parum laudis mereretur iſta liberalitas, ſi id aliis erogarent, quod ipſi labore ſuo non acquiſiverunt, & quo facile carere ſe poſſe ſciunt, quodque ſe poſtridie recepturos abſque ſuo labore ac moleſtia norunt. At quod gravi labore acquiritur, id homines magis amare, arctiuſque tenere ſolent, & nonniſi propriis uſibus ſuis reſervare. Quocirca qui ex iſto gravi labore ſuo ſola neceſſaria pro ſe ac ſuis retinet, quod reliquum eſt autem, in opera charitatis impendit, is virtutem exercet, quæ cum ingenti gloria ac laude Chriſtianæ religionis conjuncta eſt, & ad amplificandum theſaurum cœleſtem ſpectat, quem Chriſtus nobis colligere injunxit. Atque hic obſervanda eſt ſingularis ſapientia ac prudentia Pauli Apoſtoli, in eo, cum jubet, ut *qui furatus eſt, non furetur amplius, ſed manibus ſuis operetur, ut habeat, quod impertiat egentibus* Eph. 4. 28. Non dicit, ut habeat ipſe, unde vivat; quod merito dicere debebat; hoc enim erat ejus propoſitum, dehortari à furando, & admonere, ut quiſque ſe labore ſuo honeſto ſuſtentet. Sed quia hoc res ipſa unumquemque docet, ut ipſe primo laboris ſui fructu fruatur, alterum autem iſtud, etiam aliis impertiendum eſſe, pauci vel nemo potius ex ſeipſo intelligit; idcirco Apoſtolus prius illud omittit, & hoc poſterius tantum inculcat: indicans, Chriſtianum etiam in illo labore ſuo, ad quem propria neceſſitate adigitur, non ſe ſolum, ſed alios quoque egenos reſpicere debere.

Jam ubi hoc fundamentum divinæ ſapientiæ in animo alicujus jactum fuerit, ut ſolo gaudio, quod habet ex ſpe beatæ immortalitatis, acquieſcat, omnia vero terrena ac mundana bona pro talibus habeat, qualia revera ſunt, id eſt, pro vanis & fallacibus bonis; non difficile erit ei etiam reliqua, quæ ad perfectam ſapientiam Euangelii Chriſti ſpectant, addiſcere. Hic enim eſt quaſi ſtipes ac radix, ex qua charitas, fiducia, & obedientia erga Deum, quibus in tribus tota religio Chriſtiana ſita eſt, tanquam rami aut palmites enaſcuntur. Ex tali enim ſpe oritur flagrantiſſimus erga Deum amor, qui tantam felicitatem hominibus præparavit ac deſtinavit; cum ipſa natura, etiam irrationalia animalia, nedum homines doceat, amare ſuos benefactores, & quidem tanto magis atque ardentius, quanto beneficia accepta majora ſunt. Huic amore juncta eſt intima & ſincera in Deum fiducia; quia non ſolum amor ipſe per ſe nullum diffidentiæ locum relinquit, ſed etiam quia ratio dictat, quod cum Deus tam ineffabilem theſaurum, abſque ullo ſuo commodo, & abſque ullis noſtris meritis, ultro & ex mera gratia ac charitate nobis donarit, de eo dubitandi nulla ſit cauſa, ipſum omnia quæ nobis neceſſaria aut utilia ſunt, nobis largiturum, vel noſtri cauſâ eſſe facturum. Qui enim nobis ultro dat id, quod ſummum eſt, quo nihil majus optare ac concupiſcere poſſumus; is utique etiam non denegabit nobis interea id, quod eſt minimum ac viliſſimum, quo in hac mortalitate neceſſario indigemus. Cui conſiderationi plurimum momenti accedit ex aperta & expreſſa Dei promiſſione, quâ ſe nobis obligavit Deus, ſe noſtri curam geſturum, ſe nos protecturum, ac defenſurum, ut ne pilus quidem de capite noſtro cadat in terram abſque illius voluntate. Ex ejuſmodi amore ac fiducia tandem pullulat ſpontanea & prompta obedientia in omnibus, quæcunque nobis Deus imperat. Hæc enim eſt vis dilectionis, ut hominem doceat, pro virili dare operam, ut ea omnia faciat, quæ illi, quem diligit, grata ſunt. Adde quod naturæ conſentaneum eſt, ut propter inſigne bonum promiſſum, laboris nonnihil ſuſcipiatur: quem laborem quiſque ratione præditus tanto æquiorem ac faciliorem hic agnoſcet, quia Deus nihil amplius à nobis exigit, quam quod cum noſtra natura, quatenus homines ſumus, egregie convenit, quodque ipſum rationis lumen dictat faciendum eſſe, etſi peculiariter & expreſſe id nobis Deus non injungeret, nempe virtutem ac vitæ ſanctimoniam. Quid enim factu facilius eſt, & quid juſtius à nobis poſtulatur, quam id, ad quod nos propria conſcientia noſtra ducit ac impellit?

Ex hactenus dictis igitur nullo negotio intelligitur, cur pro ſapientiſſimo Dei conſilio ea ſit conditio Chriſtianorum, ut pro mundano gaudio, plurimis calamitatibus atque afflictionibus ſint obnoxii. Quid enim rationi & veræ ſapientiæ eſt congruentius, quam quod Deus amœnum hujus mundi paradiſum, qui ad nos non pertinet, acutiſſimis ſpinis circumſepſerit, ne concupiſcentiæ carnis, quam adhuc circumferimus, nos iterum in eum retrahant ac introducant; quod dulces mundanorum bonorum eſcas amaras reddat, ne eas cum noſtra pernicie guſtemus, neve adeo ex tranquillo ſtatu animi noſtri, in quem nos viva ſpes noſtræ ſalutis redegit ac repoſuit, rurſus in ſummam inquietudinem revolvamur? Quid etiam eſt ſapientius ac prudentius, quam quod Deus fidem ac conſtantiam noſtram per afflictiones probet, quod nos paterna caſtigatione ſua in officio & intra cancellos obedientiæ contineat; quod animos noſtros ad ſe trahat ac convertat, ut

in cala-

in calamitatibus & adverſis apud ipſum quæramus opem, quam neque apud nos, neque apud alios homines invenire poſſumus? Talia ſunt plura innumera & explicatu difficilia crucis myſteria, quæ omnia percenſere atque indagare non eſt hujus loci.

Contemtus & contumeliæ Chriſtianis communes ſunt cum omnibus ſapientibus, qui unquam virtutem coluerunt. Nam omni tempore etiam inter Ethnicos virtus & ſapientia à proletaria vulgi turba ſpreta ac ſusque deque habita fuit. Cumque contemtus iſte egregiam occaſionem præbeat exercendæ patientiæ, virtutis eminentiſſimæ; non eſt veræ ſapientiæ ulla ratione adverſum, ut Chriſtiani jugiter ejus exercendæ occaſionem ac campum habeant; perinde ac abſurdum non eſt, ut fortis bellator fortitudinem ſuam ſæpius, cum hoſte confligendo, demonſtret. Sed excelſus & verâ ſapientiâ excultus animus, contemtu ac contumeliis ſtultorum hominum minime movetur; non ſecus ac generoſus equus non curat minutorum catellorum latratus.

Eſt proinde verus Chriſtianus tum ſapientiſſimus, tum feliciſſimus inter homines ſub Sole. Poſſidet enim certa ſpe ſummum & exoptatiſſimum bonum, in quo animus ejus perfecte acquieſcit; & hac ratione evaſit ex pleno tempeſtatibus mari carnalium cupiditatum, in quo alii mortales innumeris curarum ac ſolicitudinum fluctibus jactantur, neque unquam ad portum tranquillitatis appellunt, ſed tandem in abyſſum æterni exitii demerguntur. Animus ejus generoſus altior eſt omnibus bonis terrenis, ut quæ infinities minora ſunt, bono illo infinito, quod ipſe jam certa ſpe tenet. Cor ejus arctiſſimo charitatis perfectæ nodo copulatum eſt cum Deo Patre ſuo fideli, & cum Chriſto Rege ſuo. Nulla cura ac mœror ipſum tangit, quia requieſcit in gremio divinæ providentiæ, quæ ipſius curam agit. Manuum ſuarum labore vitam tolerat cum gaudio, quia ſentit laborem ſuum à Patre cœleſti proſperari. Nulla metuit pericula aut caſus, quia ſcit ſuum cuſtodem vigilantiſſimum non dormire neque dormitare. Non metuit hoſtem ullum, quia Rex ejus protegit ipſum. Nullum damnum aut jactura in mundo eum contriſtat; quia mundo valedixit, & in corde ſuo incluſum gerit inenarrabilem theſaurum beatæ ſpei, quem ei nec mundus, nec mundi hujus princeps Satanas cum omni immundorum ſpirituum exercitu poteſt eripere. Non perturbatur animo unquam ob res, quæ extra ipſum ſunt, & quas non habet in ſuo poteſtate. Proinde etiam patiens eſt in afflictionibus; agnoſcit enim Patris ſui manum, cujus voluntas ſemper apud ipſum ſancta eſt. Diligit omnes homines, ut qui genus cum ipſo commune habeant, & ad eandem felicitatem vocati ſint. Virtus eſt lux vitæ ejus; & aſſidua obſervatio providentiæ paternæ Dei ac Regis noſtri Chriſti eſt clypeus ejus ac munimentum adverſus omnia, quæ tam animum, quam corpus ejus infeſtant. Et ſuper hæc omnia geſtat in pectore ſuo pretioſiſſimam arrham Spiritus Sancti, qui eſt Regni Chriſti peculiare & præſtantiſſimum cimelium, quo nullus etiam è ſapientiſſimis hujus mundi hominibus auſus eſt unquam gloriari; cum res iſta nunquam ad aures eorum, nedum in mentem eis venerit. Spiritus iſte regit, obſignat, atque conſervat in eo ſpem boni inviſibilis, ne inter tot validiſſimos fluctus & procellas variarum tentationum faciat naufragium. Ubi vero fatalis venerit hominis Chriſtiani hora, intrepidus lætusque migrat ex hac vita; ſciens mortem eſſe liberationem ſpiritûs ſui ex moleſtiſſimo carcere hujus corporis, & introitum in locum placidiſſimæ quietis usque ad magnum illum diem, quo reipſâ ad poſſeſſionem illius gloriæ admittetur, quam in hac vita ſperavit. In ſumma, verus Chriſtianus, ut initio dictum eſt, ſpiritualis, cœleſtis, ac divinus homo eſt, qui mortuus eſt mundo & omnibus mundanis voluptatibus, & vita ejus cum Chriſto abſcondita eſt in Deo, ut Paulus Apoſtolus loquitur Col. 3. 3.

Satis jam de populo ſeu ſubditis Regni Chriſti dictum eſto.

CAPUT IV.

De præmio obedientibus, ac pœnâ inobedientibus conſtitutâ in Regno Chriſti.

Hucusque egimus de Rege & de ſubditis Regni Chriſti: conſequens eſt, ut etiam de legibus hujus Regni agamus, earumque naturam ac indolem excutiamus. Leges, quæ ad quodvis bene conſtitutum regimen requiruntur, ſunt duplicis generis. Primo ſunt leges, quibus præſcribuntur ſubditis officia, quomodo ſe quisque in ſuis actionibus gerere debeat, ſeu, quid cuique faciendum vel omittendum ſit: quæ leges ad diſtinctionem cæterarum Præcepta & Interdicta vocantur. Deinde ſunt leges, quibus proponuntur fidis ac morigeris ſubditis præmia pro ipſorum virtute atque obedientia, immorigeris autem ac maleficis meritæ pœnæ atque ſupplicia. Hæc duo genera legum reperiuntur etiam in Regno Chriſti, ſed illa longe diverſæ atque alius naturæ ſunt, quam olim fuerunt in Regno Iſraëlitico, aut hodie ſunt in Regnis mundanis.

Ut enim de præmiis ac pœnis primo loco dicamus; quod præmia attinet, in mundanis Regnis boni cives ac obedientes ſubditi, non aliud virtutis ſuæ ac honeſtæ civilis converſationis præmium exſpectandum habent, quam quod immunes ſint à pœnis, quæ in facinoroſos ſunt conſtitutæ. In Regno Iſraëlitarum præmium erat bonis propoſitum, benedictio divina in rebus temporalibus, corporalis proſperitas, vita diuturna, fertilitas terræ, pax Reipublicæ, & ſimilia, de quibus lege Deut. 28. ꝟ. 1. & ſeqq. Quam temporalem benedictionem Deus etiam Ethnicis ac infidelibus populis impertiri ſolet, quando juſtitiam colunt, & dant operam virtutibus, quas ipſum lumen naturalis rationis docet, inprimis autem quando fideli Dei populo benefaciunt. Verum omnis iſta corporalis proſperitas, animum hominis, qui ad aliquid altius anhelat, tranquillum ac beatum reddere nequit. In Regno Chriſti præmia virtutis ac pietatis ſunt plane alius generis, & ſupra quam dici aut cogitari poteſt ſunt excellentiora, omni terrena felicitate, quantacunque illa ſit. Etenim *pietas*, inquit Apoſtolus Paulus, *habet promiſſionem hujus & futuræ vitæ*,

1 Tim. 4. 8. In hac vita affert homini perfectam tranquillitatem animi ex ſpe beatæ immortalitatis manantem: poſt mortem autem in futura vita plenam infiniti gaudii poſſeſſionem boni illius, ad quod animus ejus in hac vita unice adſpiravit, quodque omnem ipſius intellectum, deſideria, ac vota exuperat. De ſumma felicitate hominis Chriſtiani etiam in hac vita, vide, quæ ad calcem proxime præcedentis Capitis dicta ſunt.

Jam quod pœnas ac ſupplicia inobedientium ac tranſgreſſorum in Regno Chriſti ſpectat, illa ſunt multo ſeveriora & graviora, quam in ullo Regno mundano conſtituta ſunt; quippe talia, quæ nullus mundi hujus Magiſtratus poſſit facinoroſis infligere. Adeo ut rigor pœnarum in Regno Chriſti, etiam Moſaicæ Legis rigorem ſupergrediatur: præterquam quod in Regno Chriſti pœnitentiam agentibus gratia ac remiſſio peccatorum offeratur; cum contra ſub Lege Moſis peccata excelſo brachio, ſeu deliberato animo commiſſa, abſque miſericordia fuerint punita. Tales pœnæ in Regno Chriſti ſunt inter alias hæ, quod quicunque tantum ſine cauſa fratri ſuo iraſcitur, reus eſſe judicii illius, quod in homicidas conſtitutum eſt, pronuncietur. Sic quiſquis dixerit fratri ſuo *Raca*, reus eſſe dicitur pœnæ mortis iſtiuſmodi, quam Lex Moſaica blaſphemis & enormiter flagitioſis duntaxat comminabatur. Et qui dixerit fratri ſuo *Fatue*, ei intentatur pœna idololatris atque apoſtatis in Lege poſita, qui vivi comburebantur. Ita quoque lex Chriſti illum, qui mulierem tantum adſpicit impudicis oculis, ut eam concupiſcat, parem reputat adultero, eumque ſimul cum eo Gehennæ adjudicat, vide Matth. 5. ℣ſ 21, 22, 27, 28. Si igitur tam levia delicta, quæ in Lege Moſis aut nullâ aut certe non capitali pœna afficiebantur, in Regno Chriſti tam grandi mortis pœnâ vindicantur; quanto graviora ſupplicia proprie dicti homicidæ, adulteri, blaſphematores divini nominis, idololatræ, apoſtatæ ac defectores à lege Chriſti, metuant neceſſe eſt? Certe talia, quorum irrogandorum poteſtatem nullus mundanorum Principum etiam potentiſſimorum habet. Summum & extremum ſupplicium, quod Magiſtratus Politicus inferre malefico poteſt, eſt mors temporalis: at huic in Regno Chriſti etiam is, qui fratri ſuo temere iraſcitur, eſt obnoxius.

Ex his jam perſpicuum evadit, delicta atque tranſgreſſiones in Regno Chriſti nullis corporalibus pœnis plecti poſſe, nec debere. Alioquin enim ſecundum legem Chriſti modo indicatam, is qui fratri ſuo iraſcitur, capitis ſupplicio eſſet afficiendus; & qui fratrem ſuum convitiis proſcindit, lapidandus aut igne cremandus eſſet: quod abſurdum eſſe & menti Chriſti neutiquam conſentaneum, quilibet facile videt. Qui actu ipſo homicida eſt, vel adulter, vel aliorum gravium criminum patrator, non poteſt ab ullo judice humano, & uſitato mundanis judiciis modo digne puniri, quia omnes corporales pœnæ, quibus in talem animadvertere poſſunt homines, longe ſunt meritis ejus leviores. Quocirca Magiſtratus illi, qui talia enormia flagitia temporalibus pœnis ulciſcuntur, non ſecundum leges Regni Chriſti, ſed ſecundum Moſaicas, aut alias hominum poſitivas leges id faciunt. Unde ſequitur, omnes pœnas tranſgreſſionum in hoc Regno in ſola Regis Chriſti poteſtate eſſe poſitas, ut qui eas unicuique pro merito & pro ratione atque natura legum Regni ſui irrogare valeat: ideoque ipſi ſoli ſunt relinquendæ. Interea tamen alibi monſtravit Chriſtus, quomodo omnia peccata atque delicta, quæ hominibus in hac vita nota eſſe poſſunt, puniri debeant; nempe non morte corporea, ſed ſpirituali, gladio ſpiritus Chriſti, per excommunicationem ab Eccleſia. Quem enim Eccleſia Chriſti à ſe ſeparat ac ejicit, eum quaſi morti adjudicat, quam Chriſtus ſuo tempore, & eo modo ac ratione, quam ipſe pro ſumma ſapientia ſua delictis convenientem eſſe agnoſcit, per ſua judicia infligit. Atque hæc ſententia, quam Eccleſia Chriſti de ejuſmodi peccatore pronunciat, non poteſt alia ratione, quam per veram pœnitentiam mutari ac aboleri. Exemplum ejuſmodi pœnæ habemus in illo inceſtuoſo, quem Paulus Apoſtolus jubet ab Eccleſia ſegregari 1 Cor. 5. Non præcipit, ut è vita tollatur, uti ſecundum Legem Moſis commeruerat Levit. 20. 2, ſed ut ita puniatur, quo per luctum & triſtitiam, id eſt, per ſeriam reſipiſcentiam, veniam tam gravis peccati ſui conſequi, rurſuſque in gremium Eccleſiæ recipi poſſit: ut videre eſt 2 Cor. cap. 2. 7. Ex quo exemplo judicium de aliis ſimilibus delictis fieri poteſt, quod nimirum Eccleſia Chriſti, per excommunicationem, & abſciſſionem quaſi à corpore ſuo membri putridi, ferat decretoriam ſententiam, ac peccatorem Judici ſupremo Chriſto tradat, qui ſolus eum debitâ pœnâ poteſt afficere. Is quia optime novit, utpote ſapientiſſimus, quomodo cum unoquoque peccatore agendum ſit, utrum fragilitate an malitiâ peccatum commiſſum ſit, & quæ ſpes emendationis adhuc ſit reliqua; vel ſtatim judicia ſua in hominem peccati reum exequitur, idque facit aut modo arcano, qualium judiciorum innumera exempla nobis ob oculos quotidie verſantur, aut per Judices mundanos extra Eccleſiam exiſtentes, quorum in manus patitur eum incidere, quibuſque tanquam miniſtris ad exequenda judicia ſua utitur: vel differt aliquantiſper pœnam, ſpatiumque ad reſipiſcendum ei concedit. In qua longanimitate Chriſti, etiam inter cætera ſumma præſtantia, & prærogativa Regni ejus, præ Regno Iſraëlitico conſiſtit. Nam juxta tenorem Legis Moſaicæ oportebat facinoroſos abſque miſericordia è medio tolli: non erat integrum Judici pœnam mortis alicui condonare ac remittere, quæ in Lege ſancita erat. Judices enim ſub Veteri Fœdere non erant ipſi Legiſlatores, qui alioqui poteſtatem habent leges, quas ipſi dederunt, pro arbitrio ſuo relaxandi, aut etiam plane abrogandi; ſed Legem à Deo acceperant, ad cujus normam ac præſcriptum illi ſe componere cogebantur. At Chriſtus, qui ipſe Legiſlator eſt, ac ſimul eſt ſummâ plenus miſericordiâ atque ſapientiâ, qui ſcit, quam facile labi ac ceſpitare poſſit homo fragilis; magnâ in puniendo utitur patientiâ ac manſuetudine: quod etiam naturali æquitati eſt conſentaneum.

Quemadmodum igitur Chriſtus cum peccatoribus, ut oſtendimus, non illico procedit ſecundum juris rigidi acrimoniam, quin, ſi veram agant pœniten-

nitentiam, vitamque mutent in melius, peccata ipſis etiam in totum condonat, id eſt, à pœnis, quas meriti erant, immunes facit: Ita etiam Chriſtiana Eccleſia, quæ Chriſti locum hic in terris tenet, obſtricta eſt ei, quem per excommunicationem judicio Chriſti tradiderat, quemque Chriſtus tamdiu vivere paſſus eſt, ut vitam ſuam emendaret, remittere peccatum, eumque rurſus in ſuum conſortium ſuſcipere, id eſt, eum à commerita pœna in nomine Chriſti abſolvere ac liberum pronunciare, ubi is ſufficientia dederit veræ pœnitentiæ atque emendationis ſuæ ſpecimina. De tali peccatore, qui per veram pœnitentiam ad Deum convertitur, ait Chriſtus, gaudium eſſe ſuper illo in cœlis Luc. 15. 7. Hoc enim eſt unum ex eſſentialibus ac præcipuis Capitibus Novi Fœderis, ſanguine Filii Dei confirmati, quod etiam illa peccata, quæ ſub Lege Moſis citra miſericordiam puniebantur, hic per reſipiſcentiam ſinceram poſſint elui, peccatorque in gratiam recipi queat.

Cum hac autem remiſſione peccatorum, quam Eccleſia Chriſti tenetur annunciare omnibus reſipiſcentibus, adverſa fronte pugnaot omnes illæ corporales pœnæ, quæ delinquentibus tempus ad reſipiſcendum præcidunt, adeoque eum non ſolum temporali, ſed & æternâ vitâ privant. Ex quo ſequitur, eas in Regno Chriſti nullum poſſe habere locum. Ita ſi Lex Moſis, mortem commetitis veniam indulſiſſet ſub conditione reſipiſcentiæ obtinendam, idque generali ac perpetuo ſtatuto ſanxiſſet, judex neminem facinoroſum potuiſſet damnare morte, ſed reſipiſcentiam eorum expectare debuiſſet. Quando vero io Regno Chriſti ejuſmodi facinoroſus reſipiſcit ac vere convertitur, tum ipſi vi Novi Fœderis revera ſunt peccata à Chriſto remiſſa. Quis igitur hominum damnabit eum, quem Chriſtus abſolvit? quis occidet eum, pro quo Chriſtus mortuus eſt? Præterea cum is ipſe, qui talis ſanguinarius Judex iu Regno Chriſti eſſe vult, ſit quoque membrum eccleſiæ Chriſti, neceſſe eſt, ut quando Eccleſia peccatorem à peccati reatu ac pœna abſolvit, ipſe etiam idem faciat, quod reliqui. Quomodo igitur poterit eundem poſtea extra Eccleſiam ad mortem condemnare? In Eccleſia remittit ei pœnam; extra Eccleſiam non remittit, ſed eripit ei vitam, quam ei jam antea donaverat. Quid ſolatii igitur habet peccator pœnitentiam agens ex remiſſione peccatorum ſuorum, quæ ipſi in Eccleſia annunciatur, ſi nihilominus mori cogitur, æque ac ſi nullam egiſſet pœnitentiam? Dicet forte quiſpiam, in Eccleſia tantum remiſſionem æterniarum, non autem temporalium pœnarum remiſſionem annunciari. Sed quomodo poteſt Eccleſia homini reſipiſcenti imperfectam remiſſionem peccatorum annunciare, quæ ipſi à Chriſto perfecte remiſſa ſunt? Aut quomodo probabitur, Chriſtum peccatori taotum æternam, & non etiam temporalem pœnam remittere velle? Quid differt hac in parte Novum Fœdus gratiæ à rigore Veteris Fœderis? Si ex. gr. homicida aliquis ad Chriſtum vel Apoſtolorum aliquem veniſſet, ſeriam agens peccatorum ſuorum pœoitentiam: an illi Chriſtus remiſſionem ejuſmodi peccatorum annunciaſſet, quod liber quidem à morte ſempiterna futurus ſit, mors autem temporalis, quam ſecundum legem commeruit, ipſi remitti non poſſit? Annon omnes illi, qui ad Chriſtum converſi ſunt, ab omnibus tam temporalibus, quam æternis pœnis abſoluti ſunt? Uti inter alia exemplum ejus rei habemus in illa muliere, quæ in adulterio deprehenſa eſt, & ex legis præſcripto lapidibus obrui debebat: Chriſtus autem eam nequaquam damnavit, ſed admonitis de propria fragilitate ipſius accuſatoribus, quod nemo expers criminis eſſet, eam abſolvit. Pari modo igitur, quando extraneus, ſeu qui extra Eccleſiam eſt, hodie ad Chriſtum ſe convertit, atque ab Eccleſia pro membro ſuſcipitur, omnia ipſius præterita peccata adeo ei condonantur, ut etiam pœna mortis, ſi forte ejus ſe reum antea ſecit, ipſi remittatur: ſicut modo Chriſtum & Apoſtolos feciſſe intelleximus. Quanto magis vero is, qui jam eſt membrum Eccleſiæ Chriſti, ſi aliquo caſu in delictum mortiferum incidat, ab omnibus pœnis liber ac immunis pronunciari atque teipſa fieri debet, ſi ſincera ductus peccati pœnitentia rurſus reſurgat? Eccur talis hac in parte minus gratiæ Novi Fœderis debeat experiri, quam extraneus, quam Judæus, aut Ethnicus?

Amplius, ſi Chriſtus voluiſſet, ut facinoroſi etiam corporalibus ſuppliciis, ad modum Moſaicarum aut aliarum politicarum legum, plectetentur, neceſſario debuiſſet ejuſmodi jura ac leges, ſecundum quas quodlibet delictum puniendum ſit, clare & aperte præſcribere: ut eſſent judicibus pro norma ac regula, in judicando, ne cubi limites æquitatis Chriſtianæ tranſilirent. Jam vero nec Chriſtus, nec Apoſtoli talia uſquam docuerunt: quocirca pœnæ ejuſmodi corporales in Regno Chriſti neutiquam ſunt exercendæ. Nam ſi quis dicat, delicta eſſe juxta Moſaica jura punienda, ei incumbit hujus dicti probatio. Ut enim taceam, hac ratinne ſecuturum, etiam Sabbati, & aliarum ejuſmodi legum Moſaicarum tranſgreſſores morte afficiendos eſſe; in confeſſo eſt, totam legem Ceremonialem Moſaicam ſub Novo Fœdtre eſſe ſublatam. Qui ergo aſſerit, leges judiciales de pœnis ac ſuppliciis adhuc vigorem ſuum ac robur retinere, ei non ſufficit id dicere nude ac ſimpliciter, ſed id probate tenetur.

Poſſet vero quiſpiam objicere, leges illas Moſaicas, quæ ex jure naturæ deſumptæ ſunt, abrogatas haud eſſe, ſed mauere immutabiles in æternum; quod etiam nos ipſi ad Matth. 5. 17. pluribus demonſtravimus. Atqui juri naturæ admodum eſt conſentaneum, ut facinora puniantur; ſequitur proinde legem Moſaicam de pœnis improborum minime eſſe ſublatam. Verum hic primum ſciendum eſt, jus naturæ de puniendis improbis per doctrinam Novi Fœderis adeo non tolli, neque abrogari, ut id potius intenſum & ad ſummam perfectionem adductum ſit. Tantum enim abeſt, ut in Regno Chriſti improbitas maneat impunita, ut etiam talia peccata, quibus in lege Moſis nulla prorſus pœna erat poſita, pari ſupplicio cum homicidio, cum blaſphemia divini nominis, cum idololatria, cum adulterio afficiantur: id quod ſupra ex Matth. 5. 22. 28 deduximus. Tantum de eo eſt quæſtio: A quo pœnæ iſtæ inferendæ ſint? à Chriſto, tanquam ſupremo judice, an ab hominibus? Res autem hic facilis eſt

intellectu:

Digitized by Google

intellectu: cum pœnæ Regni Chriſti ejus ſint generis ac naturæ, ut eas infligere hominibus partim impoſſibile ſit, partim non conveniat: ut ſupra jam oſtendimus. Unde ſequitur, ſoli Chriſto irrogationem iſtarum pœnarum competere: atque adeo in ſuperiori objectione, ex eo, quod jure naturæ delicta puniri debeant, perperam inferri, ea ab hominibus, & quidem ſecundum Moſaica jura punienda eſſe. Secundo liberum eſt Deo, ſupremo Legiſlatori, pœnas mitigare, aut etiam in certis delictis eas condonare, aut certis delictis nullas pœnas conſtituere: quando nimirum ætas aut vires hominum, vel etiam alicujus populi, non permittunt nimium rigorem adhiberi, ſed in multis peccatis conniventiam ſuadet, quali erga liberos immaturos uti ſolemus. Congruit enim id naturali æquitati, ut & ſapientiæ, ut humanæ infirmitati aliquid indulgeatur: quemadmodum etiam contra naturali ſapientiæ conſentaneum, æquitatique adverſum non eſt, ut contumaces & improbi, qui lenibus modis ſe regi non patiuntur, ſed ſunt ſicut equus & mulus, quibus non eſt intellectus, ut freno & capiſtro indigeant, ſeverioribus mediis in officio contineantur, enormiaque ex mera malitia profecta ſcelera gravioribus ſuppliciis coërceantur. Hinc factum eſt, ut ſub Veteri Fœdere in flagitia deſtinato animo commiſſa abſque miſericordia animadverteretur: quia populus ille naturâ contumax ac duræ cervicis (qun epitheto eum Sacra Scriptura hinc inde ornat) lenitate & indulgentia ſemper factus fuiſſet deterior. Ut autem ſub tempus adventûs Chriſti humanum genus ad virilem quaſi ac maturam ætatem pervenit, cui ætati etiam minora delicta non facile condonantur, conſtitutæ ſunt in Regno Chriſti partim graves pœnæ talibus delictis, partim remiſſio gratioſa iiſdem eſt propoſita, ſi vera pœnitentia conſequatur. Quæ ratio cum peccatoribus agendi ſumme convenit cum naturali æquitate. Miſericordia enim non minus, quam aliæ virtutes, habet ſuum in natura fundamentum. Nulla quippe eſt talis in Deo juſtitia, quæ eum neceſſario cogat, delicta etiam in reſipiſcentibus punire. Qui enim id de Deo credunt & aſſerunt, eripiunt Deo unum ex præſtantiſſimis ejus attributis, id eſt, miſericordiam, quæ in eo conſiſtit, ne jus, quod quis ad puniendum habet, rigide exerceatur, ſed ut merita pœna ultro remittatur. Miſericordia autem in neminem laudabilius & ſapientius exercetur, quam in eum, qui per animi contritionem ac compunctionem ſe ipſum quodammodo punit, & poſt lapſum per pœnitentiam reſurgit. Ut Deus ſcelera impœnitentium etiam impune abire ſinat, id repugnaret ipſius ſanctitati; quia videretur quodammodo vitiis ac ſceleribus delectari: at gratiam ac veniam exhibere reſipiſcentibus, inſignis virtus eſt, &, ut dictum, etiam naturæ conſentanea. Ex quo jam perſpicue patet, eo ipſo, dum corporales pœnæ peccatorum non ab hominibus irrogantur, ſed Chriſto ſapientiſſimo Regi irrogandæ relinquuntur, jus naturæ modo perfectiſſimo obſervari: cum is tanquam ſcrutator cordium ac renum, qui uniuſcujuſque hominis naturam, & ſtatum, & infirmitatem, & vires, uniuſcujuſque etiam delicti gravitatem, exactiſſime perſpectum habet, in puniendo ſeveritatem cum miſericordia adeo novit conjungere atque temperare, ut omnes hominum linguæ cauſam habeant laudes ejus prædicandi, nemo habeat ullam cauſam vel minimam de injuſtitia conquerendi.

Jam oportet ut etiam diſtinctionem illam, inter ſtatum ſpiritualem & mundanum, ſeu inter ſacrum & profanum, quæ hic vulgo adhiberi ſolet, examinemus. Cum enim abſurdum videatur, imo contradictionem implicans, ut Judex, qui eſt membrum Eccleſiæ Chriſti, peccatori reſipiſcenti in Eccleſia peccatum remittat, & tamen eum extra Eccleſiam pœnis ſubjiciat, id eſt, peccatum non remittat: idcirco hoc effugium afferri ſolet, quod Judex peccatori reſipiſcenti peccatum remittat quatenus eſt Chriſtianus, ſeu membrum Eccleſiæ, pœnam autem irrogare eidem cogatur, quatenus eſt Judex & membrum Reipublicæ. Verum hæc diſtinctio difficultatem non tollit. Si enim Judici, quatenus eſt membrum Eccleſiæ, integrum non eſt hominem pœnitentiam agentem ad pœnas condemnare, ſed tenetur ei remittere peccatum, ſequitur neceſſario, eum quatenus Judex eſt, atque adeo peccatum remittere nequit, non poſſe eſſe Chriſtianum, ſeu membrum Eccleſiæ. Cum enim remittere & non remittere è diametro pugnantia ſint, neceſſe eſt, ut etiam Chriſtianum eſſe & Judicem Politicum eſſe, inter ſe pugnent, neque in unam perſonam cadere queant. Quod adeo Sole meridiano clarius eſt, ut ne unicum quidem exemplum in contrarium produci poſſit. Ponamus, Chriſtiano non eſſe licitum arma noxia conficere, manifeſtum ſane eſt, armorum ejuſmodi opificem, quatenus arma talia parat, Chriſtianum eſſe non poſſe; eumque hac diſtinctione non fore excuſatum, quod arma iſta paret, non quatenus Chriſtianus eſt, ſed quatenus eſt opifex. Ita cum Chriſtiano interdictum ſit choreas ducere, nihil eum juvabit hæc diſtinctiuncula, ſi dicat, ſe non quatenus Chriſtianus eſt, ſaltare, ſed quatenus eſt ſponſus. Item ſi Chriſtiano illicitum ſit ſplendidioribus, quam honeſtas poſtulat, uti veſtibus, diſtinctio iſta nihil valebit, quod is iis utatur non quatenus Chriſtianus eſt, ſed quatenus eſt nobilis. Item ſi quis illatam ſibi contumeliam ulciſcatur, non poterit hac ratione excuſari, quod ultionem perſequatur non quatenus eſt Chriſtianus, ſed quatenus eſt in ſtatu politico equeſtri, cui tales contumelias pati non conveniat. Quare ad eundem modum, ſi Chriſtiano permiſſum non ſit reſipiſcentem pœnis corporis afficere, non erit etiam eidem permiſſum, quatenus Judex eſt, pœnas iſtas irrogare. Poteſt quidem Chriſtianus etiam alios ſtatus gerere; ut in exemplo, poteſt eſſe ſutor, vel ſartor: certumque eſt, eum calceos vel veſtes non conficere, quatenus Chriſtianus eſt, ſed quatenus eſt ſutor, vel ſartor. At ſi vetitum ſit Chriſtiano certa genera calceorum vel veſtium parare, clarum eſt, eum illa etiam quatenus ſutor vel ſartor eſt, parare non debere, ſi Chriſtianus eſſe velit. Eſt proinde hæc diſtinctio inter ſtatum ſpiritualem ac mundanum ſeu politicum, hoc loco inane effugium: cum duplex iſte ſtatus non duos, ſed unum tantum populum Chriſtianum faciat, è quo quilibet, cujuſ-

cunque ſtatus ac conditionis ſit, legibus Chriſti obſtrictus eſt, ita, ut quod uni mandatum aut interdictum eſt, id etiam alteri mandatum aut interdictum ſit. Sic etiam ſub Veteri Fœdere nullum diſcrimen, quoad jura ac judicia, fuit inter Sacerdotes ac Levitas, qui ſtatum ſpiritualem ſeu ſacrum conſtituebant, & inter alios Judices: utrique tenebantur jus ſecundum Legem dicere, neque fas erat Levitis aliquem à pœna abſolvere, etiamſi perfectam egiſſet pœnitentiam, qui capital ſecundum Legem admiſerat. Et contra qui non damnabatur à Levitis, quia nimirum Lex ipſa eum non condemnabat, is nec aliorum Judicum judiciis erat obnoxius. Hoc liquido cernitur ex Ezech. 44. 23, 24, ubi Deus officia Sacerdotum & Levitarum recenſens, inter alia dicit: *Docebunt populum meum diſcrimen inter ſanctum & profanum, & inter mundum ac immundum. Et cum fuerit controverſia, inſiſtent juri, & ſecundum judicia mea decernent, legeſque meas & ſtatuta mea obſervabunt.* Similiter etiam Chriſtianus populus eſt unus tantum, novus ac ſpiritualis populus, æqualibus legibus devinctus. Diſcrimen ſacri & politici ſtatus conſiſtit tantum in diverſis muniis ac functionibus, non in ullis legibus aut juribus. Hinc Petrus Apoſtolus fideles vocat Regale ſacerdotium 1 Petr. 2. 9, quia nimirum à Chriſtianis omnibus ea ſpirituali modo peraguntur & adminiſtrantur, quæ olim per diverſos ſtatus & officia Regum atque Sacerdotum fuerunt adumbrata.

Quæ hic objici ſolent de Patribusfamilias, qui domi ſuæ alias pœnas, præter ſpirituales, in coërcendis liberis ſuis adhibere coguntur, de iis infra Cap. 7. erit commodior agendi locus.

CAPUT V.

De vero ac genuino ſenſu præceptorum Chriſti in genere, eum ex exemplo Chriſti certiſſime ſumi poſſe.

NUnc tempus eſt, ut agamus de illis Chriſti legibus, quæ nomine Præceptorum ac Interdictorum comprehenduntur, in quibus Chriſtus præſcripſit, quomodo ſe quiſque in vita & actionibus ſuis gerere debeat. Antequam autem ad earum conſiderationem in ſpecie deſcendamus, in genere nonnihil nobis de vero ſenſu præceptorum Chriſti dicendum eſt: nempe unde ille ſumendus ſit, ſeu quænam ſit norma ac regula, quæ nobis verum ſenſum eorum certo ac infallibiliter monſtrare queat.

Omnis Legiſlator ſolet id ſpectare in legibus, quas populo ſuo præfigit, ut ſint claræ & intellectu faciles, ne à malitioſis hominibus facile queant in alium ſenſum, quam ipſe vult, detorqueri: præſertim in ejuſmodi legibus, quas etiam poſt obitum ſuum apud poſteros vult ratas eſſe & firmiter ac inviolate ſervari. Quamdiu enim Legiſlator ipſe in vivis eſt, poteſt ipſe facile ſua deciſione omnem, ſi quæ incidat, dubitationem tollere, ut qui optime, quid ſibi velit, intelligat: at poſt fata ejus obſcuræ & ambiguæ leges anſam præbent litium multarum ac controverſiarum, & conſequenter plurimarum turbarum ac diſſidiorum in populo. Quis autem dubitet, quin ſapientiſſimus & benigniſſimus Legiſlator, Chriſtus Jeſus, qui bonum populi ſui ex animo quærit, præcepta ſua clariſſime & apertiſſime propoſuerit. ut ab unoquoque, qui modo velit, intelligi poſſint: præſertim cum eorum tranſgreſſoribus graviſſimam pœnam æternæ damnationis interminatus ſit. Punire enim eum, qui non facit, quod non intelligit, eſt contra omnem juſtitiam. Cæterum clarus ſenſus in genere loquendo is eſt, quem vel clara litera, uti ſonat, unicuique legenti vel audienti, abſque profunda ratiocinatione, primâ ſtatim fronte monſtrat, vel quem homo ratione præditus, per facilem, obviam, claram, & in naturali rationis lumine fundatam conſequentiam, vel ex litera ipſa, vel ex locis parallelis, vel ex irrefragabilibus exemplis ſumere poteſt.

Jam quæritur, cum leges Chriſti ſint tam claræ ac perſpicuæ, ut etiam rudiſſimus ac ſimpliciſſimus quiſque earum ſenſum percipere queat, quî fiat, quod non noſtris ſolum temporibus, ſed jam à multis ſeculis, acerrimæ agitentur controverſiæ de præcipuis Chriſti præceptis: (nam de aliis rebus controverſiis non eſt nunc dicendi locus) ut de humilitate, patientia, charitate & ſimilibus, quæ ſunt quaſi baſes Regni Chriſti ac Chriſtianæ Religionis? Ad quam quæſtionem reſponderi poteſt, quod de legibus Regni Chriſti idem ſit dicendum, quod Paulus Apoſtolus affirmavit de Lege Moſis Rom. 7. 14. *Lex eſt ſpiritualis, ſed ego carnalis ſum, venundatus ſub peccato.* Sic loquitur Apoſtolus per proſopopœiam ſub perſona ſua de iis, qui adhuc ſub Lege ſunt, & non ſub gratia. Quemadmodum enim res duæ ſunt in homine, intellectus, per quem ab aliis animantibus diſcretus, ac verus homo eſt, & caro, ac ſenſus externi, quos cum brutis habet communes: ita etiam duplex eſt ſapientia, quam homines ſectantur, & pro ſuorum operum fundamento ponunt. Vera ſapientia, quæ in Euangelio Chriſti modo perfectiſſimo docetur, in naturali autem ratione hominis fundatur, ab hominibus, pro clara luce intellectûs ſui eam conſiderantibus, facile poteſt intelligi & pro vera ac divina agnoſci; cum hominibus monſtret bonum veriſſimum ac immutabile, ſimulque & media id conſequendi talia, quæ homo vi intellectûs ſui protinus agnoſcit eſſe ſancta, æqua, & naturæ rei conſentanea. Deinde eſt etiam falſa ſapientia atque carnalis, quæ ortum ducit à cupiditatibus, quas ſenſus externi excitant; hæc docet hominem modos adipiſcendi bona falſa & inſtabilia, quæ carni grata ſunt; qualia ſunt bona hujus mundi & commoda corporis. Homo proinde, qui veræ ſapientiæ ſtudioſus eſt, ſeu, qui bonum ſummum, in quo animus ſtabilem requiem ſuam invenire poteſt, unice quærit, atque id quod ad bonum iſtud conſeqnendum requiritur, claro lumine intellectus ſui, remoto omni carnali reſpectu, conſiderat, actioneſque ſuas ad hanc normam inſtituit, is eſt *ſpiritualis*, Et prout ille aptus eſt ad veram ſapientiam diſcendam, ita ipſi quoqne leges Chriſti, quæ fundamentum ſuum habent in vera ſapientia & naturali ratione humana, ſunt claræ atque apertæ. Intelligit enim, eas omni ex parte cum eo, quod lumen naturale dictat, conſentire, & cum ipſa re congruere. Illi autem, qui carnali ſapientiæ vel penitus

penitus addicti ſunt, vel eam cum vera ſapientia conciliare ſatagunt (quales hodie ſunt plerique Chriſtianorum) id eſt, qui præter verum ac inconſpicuum bonum, etiam bona conſpicua, corporis quietem, ac jucunditatem quærunt, ſunt eatenus homines carnales, quatenus dant apud ſe locum carnali ſapientiæ. Hi igitur, quia præcepta Chriſti non intuentur puris mentis oculis, neque ſecundum fundamentales regulas ſeu principia veræ ſapientiæ, quæ dictat ſana ratio, perpendunt; mirum non eſt, quod nix, quam omnes ſani oculi albam eſſe agnoſcunt, ab illis pro alba non habeatur, qui per vitrum viride aut alio colore tinctum eam intuentur. Præcepta Regni Chriſti ita ſunt comparata, ut vere ſapientibus ac ſpiritualibus hominibus facilia ſint obſervatu: uti teſtatur Johannes 1 Joh. 5. 3, 4. *Præcepta ejus gravia non ſunt*, inquit; ei ſcilicet, qui *vincit mundum*, ut ibidem addit: id eſt, qui mundo & mundanis bonis ac concupiſcentiis valedixit, eaſque imperio intellectûs ſui ſubjecit. Carnali autem homini gravia ſunt ac moleſta; quia per ea carnali quiete, quam quærit unice, privatur, omnibuſque bonis carni jucundis exuitur. Quapropter ut quietem illam tantopere exoptatam nihilominus retineant, cogit eos carnis amor non ſolum claram literam legum Chriſti aliquomodo emollire, & ſenſum aliquem, qui naturæ ſpiritualis Regni Chriſti contrarius non ſit, comminiſci, verum etiam plane in contrarium ſenſum pervertere ac detorquere: ut quod liceat hoſtem ſuum occidere, quem Chriſtus jubet diligere eique beneſacere; quod liceat dominari iis, qui debent eſſe omnium miniſtri; quod fas ſit ultionem perſequi, ubi ultio Deo committenda eſt; quod integrum ſit ſe ſupra alios extollere, iis, qui ſe infra alios debent demittere. Illud enim coloratum mundanæ ſapientiæ vitrum, per quod leges Chriſti intuentur, facit, ut eis res aliter, quam eſt, appareat. Caro, quæ fundamenti loco ſubſternitur, hoc omnino poſtulat, ut lapides, qui huic fundamento ſuperſtruendi ſunt, hoc modo exaſcientur, & in hanc formam redigantur. Atque hi ſunt illi *animales homines, qui non capiunt ea, quæ ſunt Spiritus Dei: ſtultitia enim ipſis ſunt, & non poſſunt ea cognoſcere, quia ſpiritualiter dijudicantur* 1 Cor. 2. 14. Et quamdiu homines, ſepoſito claro rationis lumine, his mundanæ ſapientiæ laqueis conſtricti tenentur, tamdiu Spiritus Dei qui in ſanctiſſimis legibus Chriſti incluſus latet, ab eis cognoſci, viſque ejus & natura intelligi nequit. Peræque olim Judaico populo obſtitit ac obfuit carnalis ipſorum ſapientia, quâ ſibi terrenum Regnum Meſſiæ imaginabantur, ut virtutem divinam in Chriſto non agnoſcerent, neque cœleſtem ipſius doctrinam amplecterentur.

Quid vero conſilii capiendum? quid faciendum in re tam perplexa? Quis hunc ſpiritum mundi & carnis eximet animis hominum, qui ſibi perſuadent, eum ſpiritui Dei non eſſe contrarium: quia ſit ſpiritus naturæ, quæ etiam à Deo eſt, quamque Chriſtus legibus ſuis non ſuſtulit, ſed potius confirmavit? Sane ita eſt, Chriſtum naturam non ſuſtuliſſe, ſeu ea, quæ naturalis humanæ rationis lux monſtrat bona eſſe atque ab hominibus facienda. At ſpiritus falſæ ſapientiæ non eſt ſpiritus humanæ naturæ, per quam homo eſt homo, ſed brutæ naturæ, quam homo, quatenus caro eſt, cum pecudibus communem habet. Chriſtus legibus ſuis extollit & perficit non brutam naturam, ſed humanam ac rationalem naturam ad veram perfectionem adducere conatur, ad quam homo ab ipſa creatione ſua deſtinatus eſt. Propterea talia præcepta ac leges tradidit, talemque exigit obedientiam, quam non caro, ſed ratio dictat, eſſe veræ ſapientiæ conſentaneam.

Quare fundamentum, ad rectum ac genuinum ſenſum legum Chriſti indagandum & inveniendum, eſt lumen rationis humanæ, in quo illæ fundatæ ſunt. Nam ut poſtea in explicatione legum Chriſti ſpecialium oſtendetur, nihil in eis invenire eſt, quod humana ratio abſurdum ac iniquum, & non potius ſumme ſapiens, ſanctum, ac juſtum eſſe agnoſcat. Sed quia ratio naturalis non in omnibus hominibus æque efficax ac perfecta eſt, & hæc convenientia legum Chriſti cum lumine rationis, nonniſi ab iis probe poteſt intelligi, qui in vera ſapientia non mediocriter exercitatos ſenſus habent; ac inprimis, quia ſpiritus carnalis ſapientiæ cum ſpiritu veræ ſapientiæ ita commixtus eſt, & ita ſe paſſim in animos hominum inſinuavit, ut etiam à multis piis alioqui ac probis hominibus non facile diſcerni atque dignoſci queat: ſupereſt nobis adhuc alia regula atque norma, ſecundum quam etiam indoctiſſimi ac ſimpliciſſimi de vero ſenſu legum Chriſti rectum judicium ferre poſſint; nimirum ſanctiſſimum ac perfectiſſimum exemplum Domini noſtri Jeſu Chriſti, id eſt, vita ejus innocentiſſima, omniſque labis expers, quam duxit in terris. Cui exemplo Chriſti adjungi poteſt etiam exemplum vitæ Apoſtolorum, utpote fidelium Chriſti imitatorum, quales ſe eſſe ipſimet profeſſi ſunt. Hæc exempla poſſunt eſſe inſtar perfectiſſimi Commentarii ac interpretationis legum Chriſti, ex qua verus ac genuinus ſenſus earum, ubi quoad literam dubium aliquod inciderit, certo & abſque errore peti poteſt. Sicut enim ſapientes magiſtri in omni arte ac diſciplina, quæ per certas regulas docetur, unicuique regulæ ſtatim exemplum unum aut plura ſubjicere ſolent; qua ratione id, quod in regulis ipſis, brevibus aut etiam forte obſcuris verbis traditum eſt, declaratur & quaſi ad oculum demonſtratur: Ita Deus ſapientiſſimus non tantum per præcepta & leges hominibus voluntatem ſuam revelavit, verum etiam vivum ſanctitatis perfectiſſimæ exemplum in Chriſto propoſuit, &, ut eum ſequamur ac imitemur, mandavit. Quæcunque igitur legum Chriſti interpretatio cum Chriſti & Apoſtolorum ejus exemplo haud congruit, & hominibus aliam obedientiæ ac ſanctitatis viam monſtrat, quam illi calcarunt, illa neceſſario falſa eſt, nec ullo pacto recipienda. Ex adverſo autem vera eſt & ſenſui legum Chriſti conſentanea, aut ſaltem non repugnans illa interpretatio, quæ homines ad exemplum Chriſti & Apoſtolorum remittit, atque eo confirmatur. Atque hoc, quod nullus cordatorum ac piorum hominum in dubium vocare poteſt, erit nobis pro firmo fundamento eorum, quæ in ſequentibus ad illuſtrationem fundamentalium legum Regni Chriſti dicemus.

Verum poteſt adhuc opponi; Chriſtum potuiſſe ſuas leges longe clarius & explicatius propoſuiſſe, ut obviam iretur tot diſputationibus ac controverſiis, quæ circa eas exoriuntur: ut in exemplo, ſi ea claris & expreſſis verbis prohibuiſſet, quæ prohibita eſſe, demum per ratiocinationem ac conſequentiam ex eo, quod præceptum eſt elici ac deduci oportet. At hoc merum tantum eſt effugium carnis, non ſanæ rationis. Quis enim hominum tam ſtupidus eſt & hebes, qui non facile & abſque altiori indagine intelligat, quando ipſi aliquid præcipitur, ſimul quoque ei prohiberi contrarium? Quis non intelligat, ſibi prohiberi, ne abeat ab aliquo loco, quando ei præcipitur, ut in eo maneat? prohiberi ſibi, ne edat & bibat, quando imperatur, ut jejunet? prohiberi, ne dormiat, quando mandatur, ut vigilet? Sic igitur etiam quis ſanæ mentis homo, non ſtatim, & abſque omni rationis ſuæ contradictione, capiat, prohiberi à Chriſto, ne hoſtes ſuos occidat, quando præcipit, ut eos diligat, eiſque benefaciat? prohiberi, ne dominetur, quando expreſſe imperatur, ut ſe omnium hominum ſubditum faciat? Quod ergo hic carnalis ſapientia effugia tantum quærat, quodque id mordicus evincere conetur, quod expreſſis verbis prohibitum eſſe negat, ideoque manifeſtam vim verbis legum Chriſti adferat; inde non ſequitur, leges Chriſti eſſe obſcuras aut imperfectas: cum illæ rationalibus hominibus, qui ſecundum ſani intellectûs lumen judicant, præſcriptæ ſint; ſed homines carnales ipſi nebulas oculis ſuis offundunt, ut lucem videre nequeant. Inſuper ſapientiæ divinæ Chriſti conveniens fuit, ut leges ſuas brevibus, ſed emphaticis & plenis ſapientiæ verbis proponeret, neq; omnes circumſtantias & caſus, qui incidere poſſent, determinaret; nempe ne animis hominum vim faceret, eoſque quodammodo ad obſequium cogeret, ſed ut aliquid etiam eorum induſtriæ, meditationi atque exercitationi relinqueret. Cogerentur ſane homines vi quaſi ad obſequium Chriſti, ſi leges ejus omnes, in ſpecie, verbis expreſſis & evidentibus, omnibuſque cum circumſtantiis, nec non cum declaratione caſuum intercurrentium, & occupatione objectionum, quæ à carnalibus contra afferri poſſent, deſcriptæ eſſent; adeoque hominibus omnia effugia penitus fuiſſent adempta. Itaque Chriſto placuit ita ſuas leges concipere, ut ſimul patere poſſit, quinam ſint illi altæ ac generoſæ indolis homines, qui vulgari pietate non contenti, tanquam divini heroes, ad ſummum honoris apicem, quo eos Chriſtus aliquando coronabit, contendunt, adeo, ut propterea temporalis atque carnalis quietis ſuæ bonorumque hujus vitæ jacturam facere non detrectent. In eo enim conſiſtit magnanimitas & heroica virtus, ſi quis præſentia minora bona ſpernat, ut majora ac perfectiora conſequatur; etſi non uſque quaque certus ſit, conatibus ſuis reſponſurum eſſe eventum: ſicut videmus generoſos milites, ut ſummam fortitudinis laudem obtineant, ſeſe in præſentiſſimum conjicere diſcrimen, quamvis non ſemper propoſitum ſibi finem aſſequantur, ſed in medio conatu eos vita deſtituat. Vilis autem & ignobilis eorum animus eſt, qui utilitate ſua omnia metiuntur, & nullum impendium vel diſpendium rerum ſuarum facere volunt, etſi non prorſus dubia optati eventus ſpes ipſis alluceat. Quanto magis inglorii atque indigni illi ſunt coram Deo & Chriſto, qui certo & abſque omni dubitatione norunt, beato laboris ſui præmio ipſos non iri fruſtratum, & nihilominus nolunt cum carnalium commoditatum ſuarum diſpendio talem Deo præſtare obedientiam, quam ſaltem externa litera videtur indicare, eſſe voluntati ac legibus Chriſti conſentaneam, quæque aperte & ſine omni controverſia cum exemplo Chriſti & Apoſtolorum congruit.

Hæc hactenus de legibus Chriſti in genere dicta ſunto: expendenda nunc nobis erunt in ſpecie fundamentalia Regni Chriſti præcepta.

CAPUT VI.

De perfecta fiducia in Deum & Chriſtum: deque obedientia in genere.

Quicquid Chriſtus à populo Regni ſui, ſeu à ſubditis ſuis requirit, id totum uno vocabulo *Fides* complectitur Sacra Scriptura Joh. 3. 16. Fides autem duas habet partes primarias: una eſt fiducia in Deum per Chriſtum inque promiſſiones ejus collocata; altera, obedientia ſeu obſervatio præceptorum ejus.

Debere nos perfecte confidere Chriſto, & Deo per illum, in omnibus iis, quæ nobis promiſit Dei nomine, apud omnes Chriſtianos eſt extra controverſiam. Qui autem non bene intelligit, quam late ſe extendant promiſſa Chriſti, & quæ ſint eis adjunctæ conditiones, is etiam non intelliget, quomodo fiduciam ſuam in Chriſtum collocare debeat. Promiſſa vero ſpectant partim futuram vitam, partim præſentem. Promiſſio futuræ vitæ eſt beata immortalitas; ſed hæc nobis ſub conditione ſinceræ ac filialis obedientiæ propoſita eſt.

Promiſſiones vitæ temporariæ (inter alias plures, de quibus hic agere non eſt noſtri inſtituti) ſunt duæ. Prima eſt, provida cura ac proſpectio de omnibus rebus ad vitam noſtram ſuſtentandam neceſſariis, quas Apoſtolus Paulus comprehendit vocibus *alimenta & tegumenta* 1 Tim. 6. 8, quarum rerum penuria Chriſtus neminem fidelium ſuorum laborare unquam patitur. At huic promiſſioni annexa eſt conditio, ut laboremus ipſi propriis manibus; quod ſi faciat quiſque pro virili, in ſuo ſtatu ac vocatione, certum eſt, Chriſtum ita laborem ejus benedicturum, ut illi defectus atque inopia rerum neceſſariarum nunquam ſit pertimeſcenda. Altera promiſſio hujus vitæ temporalis eſt protectio ac defenſio tum adverſus omnes noſtros hoſtes, tum adverſus caſus omnes ac infortunia, quibus mortalis hæc vita noſtra eſt obnoxia. Quæ promiſſio tam late extenditur, ut ne capillus quidem capitis noſtri abſque ſcitu ac voluntate Dei in terram cadere poſſit. Matth. 10. 30. Luc. 21. 18. Huic promiſſioni nulla quidem annexa eſt conditio, ſed quia Chriſtiana religio non brutis animantibus, ſed hominibus rationalibus præſcripta eſt, ipſa ratio dictat, in hac promiſſione ſubintelligi omnino conditionem prudentiæ, ut ſimus cauti ac circumſpecti, ne ſi peri-

culum

Digitized by Google

culum aliquod ſive à malis hominibus, ſive ab aliquo caſu immineat, petulanter & abſque graviſſima cauſa in illud præcipitemus, ſed potius ei cedamus, aut aliis modis cum lenitate, modeſtia ac ratione conjunctis, id avertere ſtudeamus. Quodſi quod noſtri eſt officii, quantum in nobis eſt, faciamus, poſſumus abſque ſolicitudine ac timore vitam noſtram agere, ſecuri de præſidio ac tutela clementiſſimi Regis ac Domini noſtri Jeſu Chriſti.

Quemadmodum vero promiſſa, quæ nobis Deus per Chriſtum fecit, ex animo paterno ac ſincero profecta ſunt: ita noſtra viciſſim fiducia erga ipſum debet ex animo filiali ac non fucato proficiſci. Chriſtus eſt quidem Rex noſter, ſed ſimul etiam, uti merito omnes Reges eſſe deberent, Pater noſter & fidelis Paſtor. Promiſſiones quidem ejus ſunt certis conditionibus limitatæ, ſed ita tamen, ut conditiones iſtas non nimis rigide exigat, ſi forte aliquid ignorantiæ aut infirmitatis tum judicii tum corporis interveniat. Promiſſio vitæ æternæ requirit quidem obſervationem mandatorum ejus: ſed cum ſciat, quam fragilia vaſa ſimus, circumdata carne & ſanguine variiſque imbecillitatibus, non vult etiam quotidianos lapſus noſtros exquiſite ad calculos revocare, eoſque nobis imputare, dummodo cor rectum & integrum in nobis maneat, & vera pœnitentia cum certo propoſito emendandæ vitæ lapſus noſtros, quorum nobis conſcii ſumus, conſequatur. Ita requirit quoque divina providentia de neceſſariis corpori noſtro, manuum noſtrarum laborem; ſed non inſtar tyranni alicujus Pharaonis, vel quomodo durus aliquis paterfamilias à mancipiis ſuis exigit, ut ad ſudorem ac laſſitudinem uſque laborent, ſi velint pane ſatiari: verum tanquam pater à ſuis liberis laborem poſtulat, quibus ille non ſcrupuloſe demenſum dat aut cibaria pro ratione laboris admetitur, ſed ſæpe etiam dormientibus neceſſaria largitur. Requirit autem laborem ideo, tum ne otia dent vitia, tum ut in noſtris laboribus diſcamus paternam ejus benedictionem agnoſcere, quæ ſi non adeſſet, ſæpenumero labor noſter irritus ac infructuoſus eſſet. In periculis & aliis caſibus exigit quoque noſtram providentiam ac circumſpectionem: verum ah! ſi in nobis tantum ac cautione noſtrâ res ſita eſſet, millies jam de nobis actum eſſet. Ut enim omittam pericula à tot millibus malignorum ſpirituum, quorum potentiæ ac fraudibus ne totius quidem mundi ſapientia poteſt reſiſtere; etiam alia infortunia ac mala, quæ vel per improbos ac malevolos homines, vel per alios caſus poſſunt in caput noſtrum devolvi, ita ſunt comparata, ut niſi Chriſtus Rex noſter nos tutaretur, parum proficeret & nos juvaret noſtra induſtria. Multos caſus non animadvertimus, antequam eveniant, ita ut nullâ prudentiâ eos præcavere queamus: & ubi inciderint, non ſunt nobis vires & rationes, ut eos avertamus atque amoliamur. In multis caſibus etiam non minores errores prudentiæ adverſos committimus, quam in obedientia, quam promiſſio vitæ æternæ à nobis exigit. Quæ omnia ſi conſideremus, &, ſi eam de Chriſto opinionem foveremus, eum nimis ſtricte & rigide urgere iſtas conditiones, quas promiſſionibus ſuis adjunxit, profecto debilis foret admodum & languida fiducia noſtra, atque cum aſſiduo metu, anxietate ac ſolicitudine conjuncta. Sed quia ſcimus, eum eſſe Patrem noſtrum immenſæ miſericordiæ, facimus, quantum in nobis eſt, & quod reliquum eſt, divinæ ejus gratiæ ac providentiæ committimus, filiali animo confiſi, eum tam in maximis, in quibus vertitur cardo ſalutis noſtræ, quam in minimis, quæ ad corporis noſtri ac præſentis vitæ conſervationem pertinent, non omnia ad vivum eſſe reſecaturum, neque paſſurum, ut lapſus noſtri aut errata in noſtrum vertantur exitium. Ita vivimus animo tranquillo, hilares, ac ſecuri inter innumerabiles copias caſuum ac diſcriminum, diſcutimuſque navicula ſimplicis fiduciæ noſtræ, omnes fluctus timoris ac ſolicitarum cogitationum, quibus alii, qui plurimum ſuæ prudentiæ, dexteritati ac viribus tribuunt, non raro obruuntur ac ſubmerguntur. Nimirum hæc eſt illa inſignis felicitas, quam nobis Regnum Chriſti adhuc in hac vita largitur, quod animum habeamus quietum & tranquillum; quam tranquillitatem uti nullæ carnales cupiditates, ita etiam nulli caſus adverſi in hoc mundo turbare, nobiſque excutere valent: ut qui ſciamus, etiam capillos capitis noſtri eſſe numeratos, adeoque omnes caſus & mala, quæ accidunt, ex Patris noſtri cœleſtis voluntate accidere, inque bonum noſtrum verti, in quem finem etiam id, quod per noſtram imprudentiam vel negligentiam committitur, tandem converti neceſſe eſt; cum Deus aliquando nos labi ac errare ſinat, ut imposterum ſimus cautiores in ſimilibus caſibus, aut ut alii homines majorem utilitatem capiant ex noſtro errore, quam eſt damnum, quod incurrimus.

Hanc tantam animi noſtri tranquillitatem, quam ex filiali in Chriſtum fiducia percipimus, variis modis convellit & labefactat carnalis ſapientia, non quidem omni ex parte, ſed tantum in eo, quod corporis defenſionem ac conſervationem attinet. Nam in promiſſione vitæ æternæ, carnalis ſapientia conditionem obedientiæ non adeo ſtricte obſervat, ſed etiamſi limites humanæ fragilitatis longe excedantur & multa enormia peccata contra conſcientiam admittantur, fiduciam tamen ſuam carnales iſti homines tam firmiter in Chriſto collocant, ut de ſua ſalute nunquam addubitent. Verum quod ſpectat temporalem hanc vitam, in ea ſunt homines iſti opinione, quod niſi dies & noctes manibus ac pedibus laborarent, ac rerum ſuarum ſatagerent, niſi omnes animi ac corporis vires intenderent, & quidem ſæpiſſime cum neglectu earum rerum, quibus animæ ipſorum ad ſpem vitæ æternæ erigi ac refici poſſunt, Chriſtus Rex eorum ipſos deſereret ac pateretur ipſos egeſtate perire. Quaſi vero ille, qui alites cœli, qui neque ferunt, neque metunt, neque congregant in horrea, qui corvorum pullos ad ſe clamantes tam liberaliter ac ultro paſcit, à ſuis liberis tam anxium & pene ſanguineum ſudorem poſtulet! Itaque tanta iſtorum hominum ſolicitudo eſt certiſſimum ſignum, eos carere filiali in Chriſtum, tanquam Patrem ſuum, fiducia; imo ſignum eſt tacitæ eorum diffidentiæ ac incredulitatis, tametſi tales homines fidem crepent & in ore ſemper habeant.

Quod attinet varios caſus & diſcrimina, quæ in hac vita nobis poſſunt accidere, certum eſt, mun-

[illegible]ariam ſapientiam nobis è manibus excutere anchoram fiduciæ noſtræ, quam in Chriſto figimus, & loco quietis ac ſecuritatis, animos noſtros perpetuo terrore ac timore implet; dum nobis talia adverſus caſus iſtos monſtrat remedia, quæ non tantum incerta ſunt, ſed etiam nos ſæpe in illud ipſum exitium præcipitant, cui facilius occurriſſemus, ſi iis non fuiſſemus uſi. Verum de eo poſtea dicemus amplius in Cap. de Patientia.

Ut vero etiam de Obedientia præceptorum Chriſti aliquid in genere dicamus, obſervandum eſt, eam ejuſdem naturæ eſſe cum aliis partibus Regni Chriſti, nempe ſpiritualem, non carnalem; ſpontaneam non coactam; filialem, non ſervilem. Spiritualis eſt, quia Chriſtus non tam externa opera, ſeu laborem, qui corpore perficitur, quam animum ac cor hominis reſpicit, ex quo de operibus judicat. Illa enim obedientia, quæ animo prompto & ex charitate præſtatur, demum eſt accepta & grata Chriſto. Quicquid autem fit animo reluctante atque ex coactione, vel ex ſervili formidine pœnæ, id in Regno Chriſti pro obedientia non habetur. Dico *ex ſervili formidine*: Alia enim eſt formido filialis, quæ cum amore ita conjuncta eſt, ut ab ea nunquam ſeparetur. Adeo ut vera obedientia Chriſtiana partim ex amora erga Chriſtum, quem in nobis amor ipſius excitat, partim ex timore, ne ipſum aliqua in re offendamus, ae proin gratia ejus excidamus, & præmium obedientiæ noſtræ ampliſſimum amittamus, profluat. Qui timor Chriſto placet & acceptus eſt; quia eſt ſignum reverentiæ erga ipſius Majeſtatem. Servi autem ac mancipia expertes ſunt amoris erga ſuos dominos: non expendunt enim unquam amorem dominorum erga ſe, ſed tantum in oculis ſuis habent perpetuo mercedem, vel plagas ſibi deſtinatas; ideoque non ſponte, ſed coacte faciunt officium, ex mero timore, abſque amore. Sub lege non exigebatur talis ſpiritualis obedientia. Licet enim omnes prudentes legiſlatores, etiam qui ex hominibus ſunt, id intendant, ut leges eorum ac mandata animo prompto ac ſpontaneo obſerventur, præſertim ſi pateat, nihil iniqui in eis contineri, imo potius ad bonum populi ea ſpectare; tamen iſta animi promptitudo expreſſis verbis non exigitur, multo minus cum comminatione pœnæ imperatur. Quocirca Judaicus populus legi Moſis ſatisfaciebat, quando laborem ſuum corpore præſtabat, etiamſi id animo alacri & ex charitate erga Deum non fieret. Hinc obedientia legalis merito tantum carnalis obedientia dicitur, quia ad eam ſufficiebat tantum carnis ſeu corporis labor. At in Regno Chriſti obedientia non ex labore corporis, ſed ex animo æſtimatur. Fieri enim poteſt, ut quiſpiam committat malefactum aliquod, ſed inſcius, id malum eſſe, imo perſuaſus, id bonum opus eſſe, adeoque id faciat ex ſimplicitate cordis: ei certe id pro peccato non imputatur, dummodo ignorantiæ iſti lata culpa ſeu petulans contumacia adjuncta non ſit. E contrario poteſt alius facere opus bonum, & non ex charitate; cui id bonum non eſt. Hinc ait Apoſtolus: *Si inſumam alendo pauperes, omnes facultates meas, & ſi tradam corpus meum, ut comburar, charitatem autem non habeam, nihil mihi prodeſt* 1 Cor. 13.3.

Atque hic eſt ille cultus divinus, de quo vaticinatus eſt David, ubi de Chriſto loquitur: *Cum educes copias tuas, populus tuus tibi voluntarias oblationes offeret in ſanctis cancellis*, Pſal. 110.3. id eſt, in cancellis puri ac pleni amoris animi. Et Chriſtus Samaritanam fœminam ſic alloquitur: *Venit hora, & nunc eſt, quando veri adoratores adorabunt Patrem in ſpiritu & veritate*, Joh. 4. 23. Ubi ſpiritus carni, & veritas umbris opponitur. Quodque talis obedientia jure ac merito poſtuletur in Regno Chriſti, quod ſumma ſapientia nititur, id docet ipſa ſana ratio. Inenarrabilis enim Dei charitas, qua factum eſt, quod homini, nullis ipſius meritis præcedentibus, bonum incomparabile in cœlis repoſuerit, habet in homine cordato, qui eam agnoſcit ac intelligit, vim animo ejus ingenerandi mutuam ac perfectam erga Deum charitatem. Amor enim parit amorem: quod etiam in brutis feris videmus, quæ redamant homines, à quibus amantur & beneficiis afficiuntur. Charitas autem facit, ut libenter & ſponte faciamus ea, quæ ei, quem amamus, grata ſunt: ſicut etiam eadem charitas facit, ut id quod ex charitate fit, magni æſtimemus, neque id computemus, quod non voluntarie, adeoque non malo animo adverſus nos committitur. Quanquam etiam æquitati naturali id conſentaneum eſt, ne quod imprudenter & haud maligno animo ſit, pro inobedientia imputetur, ac pœnæ ſubjiciatur. Charitas autem cum integritate animi tam arcto juncta eſt nexu, ut hæc ab illa divelli nequeat. Charitas enim vera caret hypocriſi ac fuco; hypocriſis autem ſinceritati atque integritati animi opponitur.

Charitas proinde & integritas animi eſt fundamentum veræ obedientiæ, quæ in regno Chriſti requiritur. Quæ utraque tantam vim habet in homine vere ſapiente, ut is ſemper attentiſſime reſpiciat voluntatem Domini ſui, non ſolum promptus & paratus eam exequi, verum etiam cum gaudio ac delectatione etiam exequi. Imo paratus eſt omnibus horis vitam & ſanguinem ſuum, omniaque quæ poſſidet, Chriſti cauſa profundere, idque non propter ſolam ſpem præmii, ſed etiam vi charitatis, quæ animo ejus inſita eſt. Ita liberi, quando prompte faciunt ea, quæ ipſis à parentibus præcipiuntur, non id faciunt adeo reſpectu hæreditatis, de qua ne cogitant quidem tunc temporis, cum de ea ſemper etiam abſque eo ſecuri ſint; ſed vis filialis charitatis promptam iſtam obedientiam in eis efficit. Talis integer & vera erga Deum charitate inflammatus animus fuit in Abrahamo, viro invictæ fidei & obedientiæ: idcirco etiam Deo tam carus acceptuſque fuit, ut tanquam amicus amico ſe familiarem fecerit, eumque amicum ſuum honorificentiſſimo titulo appellarit. Talem animum & David habuit; quod non ipſe ſolum de ſe teſtatur: *Delector facere voluntatem tuam, ô Deus, & lex tua eſt in viſceribus meis* Pſal. 40.9. *Ex toto animo meo quæro te, oblectorque præceptis tuis, quæ diligo*, Pſal. 119.10,47. Sed à Deo ipſo quoque hoc teſtimonium conſecutus eſt, quod fuerit *vir ſecundum cor Dei* Actor. 13.22. Tam ſincerus & integer animus oportet quoque inſit omnibus ſubditis Regni Chriſti. Sicut enim Deus ac Chriſtus ſincerus fideliſque eſt erga homines, ita oportet,

tet,

tet, ut etiam homines ſincero animo ſerviant Deo Chriſtoque, qui charitatem ejus cupiunt experiri. Tali integritate ac promptitudine animi illi prædīti non ſunt, qui obedientiam ſuam Chriſto quaſi certa menſura admetiuntur, vel quaſi ſtatera aurifabri ſcrupuloſe nimis appendunt. Nimirum diſputant & litigant acriter de obedientia, quouſque ſe extendat? quantum ſit omnino faciendum? an etiam Chriſtus hoc vel illud tam ſtricte exigat? quaſi metuendum ſit, ne quis nimium ſanctus ac pius ſit: quaſi modus in obedientia excederetur, etiamſi quis ex amore erga Chriſtum & gloriam ejus corpus ſuum comburi pateretur, omniaque bona ſua elargiretur pauperibus: vel quaſi homo poſſet Chriſto tantam obedientiam præſtare, quæ immenſum ac inæſtimabile præmium vitæ æternæ præponderet. Ita agere ſolent ignavi ſervi, qui charitate erga heros ſuos deſtituti ſunt, ut recuſent ea facere officia, quæ putant expreſſis verbis non contineri pacto, quod cum dominis ſuis inierunt. Dominus Jeſus inquit: *Cum omnia feceritis, quæ præcepta ſunt vobis; dicite, ſervi inutiles ſumus, quia quod debuimus facere, fecimus*, Luc. 17. 10. Id eſt, nihil fecimus amplius, quam inutiles ſervi, quando optime ſe gerunt; ſed non geſſimus nos, ut filios decet, qui non id tantum ſpectant, quod ipſis expreſſe præceptum eſt à Patre, ſed quicquid ſciunt ac vident, patri gratum eſſe poſſe, tametſi diſerte ac nominatim præceptum non ſit, libentiſſimo ac hilari animo præſtant.

Hinc etiam intelligi poteſt, leges Regni Chriſti quaſi in puncto conſiſtere, & ſenſu perfectiſſimo accipi debere. Nimirum quicquid Chriſtus à nobis requirit, id requirit in ſummo gradu & quam perfectiſſime; prout ipſe quoque in vita ſua perfectus fuit. Non poteſt dici, quando ex gr. præcipitur, ut ſimus modeſti, patientes, miſericordes, caſti, ſobrii &c. nihilominus vi ejuſmodi præceptorum permitti, ut ſimus aliquantum ſuperbi, aliquantum impatientes, immiſericordes, impuri, ac intemperantes. Abſit. Tales leges non eſſent ſapientes, nec decerent ullum ſanctum Legiſlatorem. In Veteri Fœdere quidem, propter populi duritiem, quædam, non ſatis cum vera ſanctitate convenientia, conceſſa fuêre. At Novi Fœderis alia eſt ratio. Lex Novi Fœderis eſt ultima ac noviſſima, ideoque perfectiſſima, qua nulla perfectior amplius ſperanda eſt. Si autem illa vel minimum aliquid ſanctitati adverſum concederet, poſſet adhuc alia perfectior dari, quæ tale nihil permitteret: id autem dicere abſurdum eſt. Et quis etiam hominum poſſit *parum* iſtud vel *aliquantum* accurate deſcribere, aut certis limitibus circumſcribere, cum limites iſti in Lege Chriſti ipſa expreſſi non ſint; ne parum iſtud in aliquid magnum excreſcat? Eo res deveniret, ut ſibi quiſque pro arbitrio limites iſtos poneret, & parum iſtud definiret, prout carni videretur, cujus vis in uno major eſt, quam in alio. Et profecto etiam lumen ſanæ rationis, quicquid homini dictat bonum ac cum virtute conjunctum eſſe, id dictat, perfectiſſima ratione eſſe præſtandum. Imperfectio enim hominum, quæ in exercitio virtutis reperitur, non provenit à ratione, ſed ab appetitu, qui rationi ſubjectus eſt. Quod autem Chriſtus ad noſtræ obedientiæ imperfectionem nihilominus connivere velit, id fit ſummâ ejus gratiâ ac miſericordiâ, non jure ullo, quod nos habeamus, ad leges ejus perfecte non ſervandum. Omnes leges ſunt ſacroſanctæ etiam in Ethnicorum Rebuſpublicis, & debent æque, ac res ſanctiſſimæ, ſumma cum reverentia ac diligentia obſervari; neminique permiſſum eſt, eas interpretando vel minima in parte relaxare, aut ab *eis ſive in dextram ſive in ſiniſtram declinare*: ſicut Moſes olim de Veteri Lege præcepit Deut. 12. 32. Ludimagiſter qui pueris literarum elementa tradit, & in ſcribendo eos exercet, præſcribit eis perfectiſſimam & elegantiſſimam literarum formam: non de induſtria ullum vel minimum apicem diſtortum ac invenuſtum facit, ut pueri ipſum in ſcribendo tanto facilius imitari poſſint; ſed vult, ut ſinguli pro viribus enitantur, quo venuſtatem & elegantiam à ſe deſcripti exemplaris exæquent. Ita etiam in ſanctiſſima Chriſti lege, ne minima quidem res curva ac diſtorta invenitur, quæ à perfectione ſapientiæ & ſanctitatis vel tantillum deflectat.

CAPUT VII.

De Humilitate, in qua vera magnitudo & excellentia populi Chriſti in terris conſiſtit.

CApite ſuperiori egimus de perfecta fiducia in Chriſtum, & de obedientia in genere: Sequitur, ut nunc de legibus Regni Chriſti, in quibus obedientia vera conſiſtit, in ſpecie agamus. Non eſt autem nobis propoſitum de omnibus præceptis diſſerere, quæ ad obedientiam pertinent, ſed tantum de principalibus præceptis, quæ ſunt quaſi baſes ſpiritualis Regni Chriſti: nimirum de humilitate ſeu modeſtia, de patientia, & de charitate. Quæ tria præcepta inſignia, ſapientia hujus mundi non parum obſcuravit, & in diverſum plane ſenſum detorſit.

Quod igitur primum humilitatem attinet, eam nobis præſcribit Chriſtus Matth. 20. 25, ubi ſic affatur ſuos diſcipulos: *Scitis, principes gentium in eas dominari, & magnates poteſtatem exercere in eas. Verum non ita erit inter vos: ſed quicunque voluerit inter vos magnus fieri, eſto veſter miniſter. Et quicunque voluerit inter vos primus eſſe, ſit veſter ſervus. Sicut Filius hominis non venit, ut ipſi miniſtretur, ſed ut miniſtret, detque animam ſuam redemtionis pretium pro multis.* In his verbis Chriſtus diſcipulos ſuos edocet virtutem præſtantiſſimam, qua fiat, ut fideles ejus in hoc mundo luceant tanquam clariſſima luminaria, imo in qua ipſorum Regia dignitas ac eminentia præ aliis cunctis hominibus conſiſtit: ea vero eſt humilitas, ut ſe nimirum inter omnes homines quam maxime demittant, omnibuſque ad ſerviendum ac obediendum parati ſint. Etſi vero hæc eximia lex ſatis per ſe clara atque evidens eſt, non ſolum propter clara & expreſſa verba, ſed etiam propter lucem, quam hæc verba accipiunt ex occaſione, quâ invitatus Chriſtus verba hæc protulit: tamen ſapientia hujus mundi, quæ ſecundum carnem vult eminere, invenit aliquid, quo verba hæc obſcura atque controverſa reddidit. Quare, cum abſque recta hujus præclaræ doctrinæ Chriſti, his

verbis comprehenſæ, intelligentiâ natura & indoles Regni Chriſti exacte cognoſci nequeat, poſtulat omnino hic locus, ut eum aliquanto copioſius explanemus, & quidem ita, ut falſas quoque interpretationes, à carne excogitatas, ſimul examinemus ac refellamus. Quam ad rem nullum melius ponere poſſumus fundamentum, cui reliqua tutius ſuperſtruantur, quam quod Chriſtus ipſe hic poſuit: non poſſumus clariorem habere facem, quæ nobis viam rectam evadendi ex plurimarum falſarum interpretationum labyrintho commonſtret, quam eſt illa, quam Chriſtus ipſe hoc loco accendit; videlicet proponens nobis ſanctiſſimum exemplum ſui ipſius; Id igitur nobis uti in aliis rebus, ita in hac quoque controverſia pro Helice ac Cynoſurâ eſſe poteſt.

Cæterum Chriſto oblata fuit ad hanc doctrinam tradendam occaſio à duobus Apoſtolis, Jacobo & Johanne, filiis Zebedæi. Cum enim Chriſtus Capite præcedenti 19. apud Matthæum Apoſtolis generatim ſummas dignitates in Regno ſuo promiſiſſet, dicens: *Cum ſederit Filius hominis in throno gloriæ ſuæ, ſedebitis & vos ſuper duodecim thronos, judicantes duodecim tribus Iſraëlis:* ℣. 28, & Apoſtoli tunc pro imbecillitate intellectûs ſui ita hæc verba accepiſſent, quod tanquam mundani Principes regnaturi eſſent, duo iſti diſcipuli per matrem ſuam petierunt à Chriſto, ut unus eorum ad dextram, alter ad ſiniſtram ipſius in Regno ejus ſederet, id eſt, ut dignitate proximum ipſi locum haberent. Hanc eorum ambitionem reprimere volens Chriſtus, ac ſimul oſtendens, qua in re vera excellentia atque eminentia eorum conſiſtat, qui in Regno ſuo ſupra alios eminere geſtiunt, nec non quomodo illa obtineri queat; docet, illam non eſſe ſitam in dominatu & poteſtate aliis imperandi, atque miniſteria ac ſubjectionem ab aliis exigendi; quali poteſtate utuntur mundani Reges ac Principes: ſed in ſumma humilitate ac demiſſione, quâ parati ſimus omnibus hominibus ſervire ac miniſtrare. Summa enim ſubmiſſio ac humilitas in eo demonſtratur, ſi quis aliis ſerviat, bonumque eorum pro virili parte quærat. Atque hoc illuſtrat Chriſtus ſuo proprio exemplo. Quamvis enim fuerit deſignatus Rex cœli & terræ, non tamen in tali ſtatu ac conditione apparuit, ut miniſtrari ſibi ab aliis vellet, more mundanorum Principum; ſed potius ipſe omnibus hominibus miniſtravit, eorumque in gratiam non modo multa incommoda ac moleſtias devoravit, ſed ignominioſiſſimam quoque mortem ſuſtinuit. Nam in morte ſua Chriſtus maximum demiſſionis ac humilitatis ſuæ edidit ſpecimen, dum ſervilem in modum ſe tractari humani generis cauſâ paſſus eſt, ut nos à ſervitute peccati & ſempiterni interitûs liberaret. Qua humilitate id conſecutus eſt, ut eum Deus in ſummam eveheret ſublimitatem, nomenque ei donaret, quod eſt ſupra omne nomen Phil. 2. 8, 9, 10. Hanc ergo inſignem virtutem Chriſtus hoc loco diſcipulis ſuis inculcat, monſtrans eis viam, quâ poſſint in populo Regni ſui, magni, imo maximi & ſupra alios eminentiſſimi evadere: nempe ſi ſe magis quam alii omnes demittant ac humilient; ſi omnibus miniſtrent, & omnium bonum, præſertim ſalutem animarum (quam Chriſtus potiſſimum reſpicit) enixe quærant ac promoveant. Atque hic ſtatus humilitatis, etſi mundo admodum vilis & abjectus videatur, tamen non tantum in cœlis paratum habet præmium illuſtris exaltationis, juxta Chriſti pronunciatum: *Qui ſe humiliaverit, exaltabitur*; verum etiam in ſe conſideratus habet ſuam præſtantiam ac decus in oculis Dei & omnium hominum vere ſapientium. Etenim dum quis per demiſſionem omnibus hominibus ſervit ac benefacit, eo ipſo fit quaſi omnium Deus; & viciſſim omnes homines ipſi ſic ſervienti obedire obſtricti ſunt, quia beneficiis per eum afficiuntur, præſertim ſi per ejus miniſterium beneficio æternæ ſalutis, quæ omnia beneficia dignitate ſua vincit afficiantur. Non poteſt enim is non magnifieri ab omnibus illis, qui ipſius operâ bonum ſummum, quo nihil deſiderari majus poteſt, conſequuntur. Et hæc eſt ſpiritualis magnitudo, ac eminentia, quæ in Regno Chriſti locum habet, & ad quam omnes aſpirare debent, qui magni in eo eſſe cupiunt. Qui in humilitate animi ac promptitudine aliis inſerviendi omnes ſuperat, is maximus eſt in Regno cœlorum Matth. 18. 4. Et quemadmodum Regnum Chriſti, quod in terris cœpit, in cœlis autem conſummabitur, unum idemque Regnum eſt; ideoque etiam Sacra Scriptura felicitatem fidelium, quam hic in terra in ſpe certa poſſident, in cœlis autem reipſa obtinebunt, tanquam unam felicitatem conſiderat: Ita eminentia quoque ac dignitas Chriſtianorum, quam hic in terris per humilitatem aſſequuntur, & illa, quam in futura vita conſequentur, una eademque erit. Nimirum hic illa eſt ſpirituali modo & carnalibus oculis inconſpicuo: illic autem erit conſpicua omnibus hominibus, qui gloriam noſtram videbunt, & eâ alii nobiſcum gaudebunt, alii vero conſternabuntur.

Summa proinde horum Chriſti verborum eſt, quaſi dicat ad Apoſtolos, qui propter poſtulatum illorum duorum diſcipulorum indignabantur: Ne miremini, duos iſtos condiſcipulos veſtros, Jacobum & Johannem, locum mihi proximum à dextra & ſiniſtra in meo Regno poſtulaſſe: neſciunt, quid petant; neque vos ſcitis, quid indignemini. Vos animo agitatis ac ſpiratis carnalem dominationem atque imperium in alios; in mundanis Regnis ita fieri videtis, ut Reges ac Principes dominentur, eiſque ab omnibus miniſtretur. At in meo Regno non ita erit, ut is magnus & Princeps ſit, qui aliis imperat ac dominatur, ſed potius oportet, ut quam humillimus ſit ſecundum carnem, & omnibus miniſtret.

Ex his jam liquet, ſtatum mundanorum Principum, Regum atque Magnatum, nec non omnium Magiſtratuum, qui vi coactivâ non ſolum in bona, ac facultates, ſed etiam in vitam ſubditorum ſuorum imperium exercent, & non modo pro neceſſitate, ſed etiam ad pompam & mundanum ſplendorem aliorum miniſterio utuntur, in Regno Chriſti non habere locum: adeoque verum ac perfectum Chriſtianum nullum tale officium gerere atque adminiſtrare licite poſſe. Hoc enim elucet non ſolum ex clara antitheſi: *Principes gentium dominantur in eas* &c. *Inter vos autem non ſic erit*, &c. Verum

etiam

etiam ex manifeſto Chriſti exemplo, quod ipſe hic proponit, in quo nihil prorſus invenitur, quod ullum mundanum dominatum, eminentiam ac poteſtatem redoleat. *Regnum enim ejus non erat ex hoc mundo* Joh. 18. 36. Omnibus hominibus miniſtravit, & ſibi à nemine miniſtrari paſſus eſt: (exceptis quibuſdam minoris momenti miniſteriis, quæ ad neceſſitatem corporis ejus pertinebant, de quibus poſtmodum nonnihil dicemus). Omnibus hominibus fecit bene, nemini male; neminem vi coactiva ad ſuum obſequium adegit; in apoſtatas aut alios impios Legis tranſgreſſores non ſtrinxit gladium, nec aliis pœnis corporalibus uſus eſt, id quod poſtulat officium ſupremi Magiſtratûs; crimen læſæ majeſtatis ſuæ nullo ſupplicio ultus eſt; ſed ſummam ignominiam ac contemtum, denique mortem truculentiſſimam patientiſſime ſuſtinuit. Breviter, in tota vita ejus ne unicum quidem factum apparet, quod quicquam commune habeat cum eo, quod ſublimitas ac munus mundanorum Principum requirit. Cum igitur Chriſtus hic ad ſuum exemplum provocet, eoque doctrinam ſuam declaret, manifeſtum eſt, vero ac perfecto imitatori Chriſti ac civi Regni ejus nequaquam competere, ut ullum tale officium mundanum Regum, Principum, ac Magiſtratuum ſuſcipiat aut gerat.

Atque hoc eſt tam clarum & apertum, ut etiam plerique ex iis ipſis, qui ſtatum ſummarum poteſtatum non ſolum licitum in Regno Chriſti, verum etiam neceſſarium eſſe contendunt, agnoſcant, in hoc loco mundanæ eminentiæ ac dominatui tale quippiam opponi, quod cum ea neutiquam queat conſiſtere. Sed ſententiæ ſuæ præſidium quærunt in verbis *inter vos*; cum ait Chriſtus: *Non ſic erit inter vos.* Ajunt enim Chriſtum hac doctrina ſua politicum ac mundanum dominium non penitus à ſuo Regno excluſiſſe; ſed duntaxat voluiſſe diſcrimen facere inter ſtatum Eccleſiaſticum ſeu ſpiritualem, & inter civilem ac mundanum, ut qui ambo nequeant in una perſona habere locum, ut nimirum quiſpiam ſit Princeps ſecularis, ac ſimul etiam Antiſtes Eccleſiæ. Itaq; hanc doctrinam ſolummodo pertinere ad Apoſtolos, eorumq; exemplo ad eos, qui aliquo munere Eccleſiaſtico in Regno Chriſti funguntur.

Verum enim vero ſi vis verborum, & oppoſitio, quam Chriſtus in iis inſtituit, attendatur, &, ſi locus hic cum aliis Chriſti doctrinis, quæ ejuſdem argumenti ſunt, conferatur, patebit, hic contineri generalem doctrinam, quæ ad omnes fideles ac ſubditos Regni Chriſti pertineat. Nimirum Chriſtus hoc vult dicere: Apud populos omnium terrarum ita fert mos, ut qui Principes ſunt in illis populis, aut qui inter eos magni eſſe volunt, dominentur in populum ſibique miniſtrari patiantur. At inter vos, id eſt, in meo populo, non ita erit, ut qui in eo volunt magni eſſe (ſicuti vos Apoſtoli vultis) in alios dominentur, ſibique miniſtrari patiantur; ſed qui vult magnus eſſe, oportet ut aliis omnibus ſubjectus ſit ac miniſtret. Hunc ſenſum loci iſtius eſſe, exinde probatur. Primo, quia nulla cauſa aſſignari poteſt cur Chriſtus iis, qui ſupremo loco in Regno ſuo eſſe debebant (quales erant Apoſtoli, quibus promiſit, eos *ſeſſuros in duodecim thronis, judicaturos duodecim tribus Iſraëlis*, Matth. 19. 28.) non ſolum omne dominium ſupra alios voluerit adimere, verum etiam ad talem ſubjectionem ac humilitatem eos obligare; ſi alioquin reliquis fidelibus dominium conceſſum ſit. Profecto ſi qui ſupremi ac præcipui ſunt in Regno Chriſti non debent dominari, ſicut mundani Principes, qui ſibi ab aliis miniſtrari patiuntur, ſed debent eſſe omnium ſervi ac miniſtri; multo minus conveniet, ut qui viliores ac inferiores ſunt, tale dominium ſibi arrogent. Secundo nulla quoque cauſa eſt, ob quam Chriſtus ipſe utpote Caput & deſignatus Rex dominio abſtinere debuerit, ſi id in Regno Chriſti liberum licitumque ſit. Quia vero ſe hac in parte pro exemplo ponit, inde merito infertur, dominatum nulli è ſubditis ejus eſſe licitum. Abſurdum quoque eſt dicere, in hac ſua demiſſione ac humilitate tantum ſpiritualibus, non etiam ſecularibus exemplum dare voluiſſe. Tertio opponit Chriſtus dominio talem virtutem, quæ non ſolum à doctoribus, ſed in genere ab omnibus fidelibus exigitur, nempe demiſſionem, humilitatem, ac promptitudinem omnibus hominibus inſerviendi ac benefaciendi. Qui humilis non eſt, non poteſt ingredi in regnum cœlorum Matth. 18. 3. Qui vero in regno cœlorum vult eſſe magnus, ac præeminentia aliqua gaudere præ reliquis, neceſſe eſt ut peculiari ratione humilitatem exerceat ad exemplum perfectiſſimum Chriſti. Cum igitur hæc virtus, quæ ab omnibus Chriſtianis generatim requiritur, opponatur dominio ac ſublimitati mundanæ, inde apparet, ſublimitatem iſtam ac dominium nulli omnino Chriſtiano competere. Quarto extra omne dubium eſt apud eos, qui hanc interpretationem urgent, Chriſtum hic Apoſtolis non tantum dominio ſuper alios Apoſtolos, ſed etiam in genere omni prorſus dominio interdixiſſe. Ita ut horum verborum, *Non ſic erit inter vos*, non hic ſit ſenſus: Non ſic erit inter vos Apoſtolos; ut qui inter vos vult magnus eſſe, ſuper cæteros Apoſtolos dominetur. Sic enim duo illi Apoſtoli, Jacobus & Johannes potuiſſent dicere: Bene eſt; neque etiam nos volumus dominari ſuper alios Apoſtolos, dummodo nobis liceat ſupra alios populos dominari; atque inter iſtos dominatores primo ac digniſſimo loco eſſe. Hoc enim illi poſtulaverant à Chriſto. Deinde nec exemplum Chriſti, qui nullum omnino dominium in quenquam exercuit, huc quadraret. Efficitur proinde, Chriſtum ab Apoſtolis omnem prorſus dominatum removiſſe. Si autem Chriſtus ſolis Apoſtolis, non etiam aliis fidelibus (ut volunt iſti Interpretes) dominatu interdixiſſet, non bene conſtaret oppoſitio atque antitheſis hic à Chriſto facta. Quomodo enim iſta cohærerent: Principes gentium dominantur in eas gentes, inter quas Principes ſunt; at inter vos Apoſtolos qui vult magnus eſſe, oportet ut veſter ſervus ſit, id eſt, ut vobis Apoſtolis ſerviat? Nam dominationi Principum in gentes ſibi ſubditas, opponitur ſervitus. Cui autem debent illi, qui volunt magni eſſe, ſervire ac miniſtrare? Secundum hanc ſententiam, Apoſtolis. Quid autem hoc facit ad rem, ſi Chriſtus in univerſum omne dominium voluit Apoſtolis prohibere? Quilibet ſane eorum, qui cupiebat magnus eſſe, libenter aliis

Apo-

Digitized by Google

Apoſtolis miniſtraſſet, ſi modo aliis populis imperare potuiſſet. Quare ſi partes oppoſitionis recte ſibi invicem reſpondere debeant, neceſſe eſt per pronomen *veſter* intelligi eos, inter quos Apoſtoli volebant magni eſſe. Nam principibus opponuntur ii, qui volunt magni eſſe: dominio opponitur ſervitium ſeu miniſterium: conſequitur ergo, ut gentibus, ſuper quas Principes imperium exercent, opponantur ii, inter quos hi volunt magni eſſe. Iſti autem ſunt populus Regni Chriſti, in quo duo illi Apoſtoli præ cæteris eminere & poſt Chriſtum ſummi eſſe volebant. Exinde jam clarum eſt, Chriſtum hic ſub nomine Apoſtolorum totum fidelem populum ſuum intellexiſſe, & ſecularem poteſtatem atque dominium ab omnibus removiſſe, qui ſubditi in Regno ejus eſſe cupiunt. Hac ratione in antitheſi partes omnes ſibi optime reſpondent. Nimirum ſic: Principes & Magnates gentium dominium exercent in eas gentes, inter quas ſunt magni. Inter vos autem, id eſt, in meo fideli populo, non ita debet eſſe, verum qui in eo vult magnus eſſe, & eminere præ aliis, non dominari enim oportet in alios, non imperare cum poteſtate, ſed omnium ſervus ac miniſter debet eſſe. Hoc pacto Magnates fiunt in Regno meo, quod non carnale eſt, ſed ſpirituale. Huic interpretationi etiam congruit exemplum Chriſti, qui adeo longe abfuit ab omni dominatione, ut etiam Apoſtolorum ſuorum pedes laverit, Joh. 13. ℣ſ. 5, 13, imo mundo miniſtrans vitam ſuam ejus gratiâ impenderit. Non eſſe autem inſolitum Chriſto, certa occaſione ſibi ab Apoſtolis oblatâ, generales tradere doctrinas ac monita, quæ non ad ipſos ſolos, ſed ad alios quoque fideles omnes omnium temporum ſpectent, videre eſt ex plurimis locis. Vide inter alia Luc. 9. 55, & totam concionem Matth. 5. ℣ſ. 6, 7. Huc pertinet etiam quod Chriſtus dicit diſcipulis ſuis: *Quod vobis dico, omnibus dico* Marc. 13. 37. Quinto hoc quoque abſque omni probatione pro conceſſo ſumitur, munus docendi & munus regnandi non poſſe in una perſona habere locum. Expedit quidem, ut hæc duo diſtincta munera à diſtinctis adminiſtrentur perſonis, cum quodlibet tantum habeat onerum atque curarum, ut totum hominem requirat. At ſi naturam utriuſque ſpectes, non ita inter ſe pugnant iſta munera, ut ab uno homine eodem tempore ſuſtineri nequeant. Idque probatur exemplo Chriſti, qui ſimul eſt Pontifex & Rex in Regno ſuo. Priſcis quoque temporibus fuit Melchiſedec ſimul ac ſemel Rex in Salem & Sacerdos Dei Hebr. 7. 1, ſic erant Heli, Samuel & alii pariter Sacerdotes & Judices. Et cur, obſecro, non eſſent iſti ad regnandum idonei, qui tantâ ſunt ſapientiâ ac cognitione prædici, ut Principes ipſos, quomodo juſte & ſecundum Dei voluntatem dominari debeant, erudire poſſint? Quis etiam eſſet dignior talibus, cui reverentia, obedientia ac ſubjectio deferatur? Sexto quod Chriſtus hic in univerſum omnibus fidelibus ſuis dominatione interdixerit, patet ex collatione cum aliis locis. Cum enim Matth. 18. 1, Apoſtoli ſimilis ambitionis, qualis hic in Jacobo & Johanne apparuit, acti ſtimulis, de primatu in Regno Chriſti contenderent, dixit illis Chriſtus: *Niſi converſi fueritis, & efficiamini ſicut pueruli, nequaquam intrabitis in regnum cœlorum. Quicunque ergo humiliaverit ſeipſum, ſicut puerulus iſte, is major eſt in regno cœlorum.* Hunc autem locum ad omnes fideles in genere pertinere, nemo unquam traxit in dubium. Expreſſe enim ait Chriſtus, *Quicunque ſeipſum humiliaverit*, id eſt, omnis qui ſeipſum humiliaverit, *major eſt in regno cœlorum.* Unde liquet, etiam præcedentia verba: *Niſi converſi fueritis* &c. generalem ſenſum habere: quaſi dicat; Quicunque ſe non converterit, & non factus fuerit ſicut puerulus, non intrabit in regnum cœlorum. Ex illo igitur loco jam facile etiam de hoc noſtro judicium ferri poteſt: quod nimirum Chriſtus tam hîc quam illic generalem præſcribat doctrinam ad omnes fideles ſpectantem; cum utrobique eadem fuerit occaſio, nempe Apoſtolorum ambitio principatum in Regno Chriſti affectantium, & Chriſtus idem medium adipiſcendi principatûs utrobique monſtret, videlicet humilitatem. Cum hoc loco congruit etiam ille Matth. 23. 11, 12, ubi Chriſtus Apoſtolis ſuis hanc ipſam virtutem, nempe humilitatem, & iiſdem verbis inculcat, cum inquit: *Qui veſtrûm major eſt, ſit veſter miniſter*; idque præceptum ſuum opponit ambitioni & arrogantiæ Phariſæorum, qui amabant primos accubitus in cœnis, & primas cathedras in Synagogis, & ſalutationes in foris, & vocari gaudebant ab hominibus, Rabbi, Rabbi. Quis autem dicat, Chriſtum Apoſtolos tantum & non omnes Chriſtianos in genere à tali arrogantia dehortari voluiſſe? Huc pertinent etiam generales illæ Apoſtolorum admonitiones: Phil. 2. ℣ſ. 4, 5, 7, 8. 1 Petr. 5. 5. & alibi. Tantum de prima falſa interpretatione hujus loci.

Alii cum videant, primam hanc, quam modo refutavimus, interpretationem conſiſtere non poſſe, dicunt, Chriſtum non ſimpliciter dominationem, ſed tantum animi elationem & ambitionem hîc vetare, quæ plerumque dominationis comes eſſe ſolet. Verum hoc ex iis, quæ hucuſque dicta ſunt, facili negotio dilui poteſt. Nam ſi hæc Chriſti mens fuiſſet, non oppoſuiſſet ſimpliciter humilitatem ac miniſterium dominationi, ſed ſuperbæ tantum ambitioſæque dominationi: ſaltem unico verbo id innuiſſet, ne videretur dominationem ipſam in totum tollere. Jam vero dominari, poteſtatem exercere in populos, ab iis ſibi miniſtrari pati, & obedientiam exigere, pertinet ad naturam & eſſentiam dominationis ac imperii: id autem, quod Chriſtus hic mandat Apoſtolis, nempe ſubjectio & humilitas, cum illo adverſâ fronte pugnat. Quare cum Chriſtus id præcipiat, quo illud, quod de natura & eſſentia imperii ac dominationis eſt, tollitur, manifeſtum eſt, eum tollere ipſum imperium ſeu dominationem. Chriſti ſcopus atque propoſitum hoc loco non eſt, in imperandi modo mundanorum Principum aliquid corrigere, vel certas eis regulas præſcribere, quomodo regnare debeant; ſed ſignificare vult diſcrimen inter ſuum Regnum, & inter Regna hujus mundi, quod nimirum in his magnates dominentur, quam dominationem à ſuo Regno excludit, non quatenus illa à mundanis Principibus male adminiſtratur, ſed quatenus pro natura & exigentia mundanorum Regnorum quam optime admini-

miniſtratur, eique opponit talem magnitudinem, quæ in ſola ſervitute ac ſubjectione conſiſtit. Verum quidem eſt, Reges etiam aliquomodo ſubditis ſuis ſervire, reſpectu publici boni ac tranquillitatis, quam procurant; quo ſenſu Paulus Apoſtolus de Magiſtratu inquit, eum eſſe *Dei miniſtrum in bonum* Rom. 13, nihilominus tamen Chriſtus eorum poteſtatem & Regnum opponit ſuo Regno, & dicit ea hac in parte à ſuo Regno diſcrepare, quod Regibus miniſtretur. Quocirca miniſterium, quod Chriſtus hîc diſcipulis ſuis injungit, non eſt Regium miniſterium, ſed diverſæ prorſus, nempe ſpiritualis naturæ, quæ mundanæ opponitur. Nam ut hoc quoque addamus, Chriſtus hic præcipue intelligit illa miniſteria, quæ ad promotionem hominum ſalutis ſpectant: id quod liquet ex ipſius exemplo, quod mox ſubjicit. Qua ſignificatione etiam Paulus de ſe dixit: *Liber exiſtens ab omnibus, meipſum omnium ſervum feci, ut plures lucrifacerem* 1 Cor. 9. 19. Et rurſus alibi: *Non noſmet ipſos prædicamus, ſed Chriſtum Jeſum Dominum, nos ipſos autem ſervos veſtros propter Jeſum* 2 Cor. 4. 5. Secundo ſi Chriſtus non dominatum ipſum, ſed tantum arrogantiam & abuſum dominii tollere voluiſſet, conceſſiſſet tacite Apoſtolis talem dominationem, qualis eſt mundanorum Principum, dummodo non eſſent arrogantes & ambitioſi, neque imperio abuterentur: atque ſic Chriſtus duorum illorum Apoſtolorum petitionem non omnino rejeciſſet. At quis non videt, eum præciſe negaſſe illis id quod petebant, dum eis tale medium adipiſcendi primatûs præſcripſit, quod, ut monſtratum eſt, naturæ civilis principatûs ac dominii repugnat.

Tertia falſa interpretatio hujus loci, quæ quodammodo cum ſecunda coincidit, eſt eorum, qui ajunt, Chriſtum Apoſtolis non interdixiſſe dominio, multo minus id à ſuo Regno relegaſſe, verum id potius confirmaſſe, ac præſcripſiſſe Apoſtolis doctrinam, quomodo ſe Reges, Principes ac Magiſtratus in regendo gerere debeant: nimirum ne ſuam gloriam, proprium commodum ac voluptates quærant atque ſectentur, ſed vitam ſuam integram uſibus ac commodis ſubditorum ſuorum devoveant, & ubi neceſſitas poſtulet, etiam vitam ſuam pro iis exponant. Atque hanc interpretationem ſuam probant exemplo Chriſti, quod ipſe hîc adducit, & collatione hujus loci cum Luc. 22. 25, 26, 27, ubi Chriſtus ait: *Reges gentium dominantur eis, & qui poteſtatem habent in eas, benefici vocantur. Vos autem non ſic: ſed qui major eſt inter vos, fiat ſicut junior, & qui dux eſt, ſicut qui miniſtrat. Nam uter major eſt, qui accumbit, an qui miniſtrat? Nonne qui diſcumbit? At ego ſum inter vos, ut qui miniſtrat.* In his verbis, inquiunt, Chriſtum ſtatum magnorum & juniorum, ſtatum accumbentium & ad menſam miniſtrantium non ſuſtuliſſe. Ipſe enim fuit maximus inter ſuos diſcipulos; ipſe ſæpius accubuit menſæ, ſibique miniſtrari paſſus eſt. Ita eum nec ſtatum Regum ac Principum abrogaſſe: quia ipſemet erat Rex ac ſummus Princeps ſui populi. Quapropter verba illa, *Non ita erit inter vos*; vel ut Lucas habet: *Vos autem non ſic*; ita intelligenda eſſe, quaſi dicat Chriſtus: Vos non debetis ita animati eſſe, ſicut Principes mundani, qui putant veram dignitatem, magnitudinem & excellentiam ſitam eſſe in dominio & imperii exercitio. Non debetis eos pro primis (id eſt, præcipuis) pro magnis, pro beneficis habere, qui aliis ſingulari cum auctoritate imperant, & poteſtatem exercent. Sed ego aliam vobis monſtrabo viam, quomodo veri Reges, veri Principes, vere magni eſſe poſſitis; quæ via ei, quam mundus ſequitur, plane contraria eſt. Videlicet qui inter vos vult magnus eſſe, non dominetur aliis, ſed ſe gerat tanquam junior, etſi junior non ſit: qui vult dux eſſe aut Princeps, gerat ſe tanquam miniſter, etſi miniſter non ſit. Ecce in me habetis ejus rei exemplum. Ego quidem ſum Rex ac Dominus, & tamen non veni, ut mihi miniſtretur, ſed potius ut miniſtrem omnibus hominibus, adeo ut etiam vitam meam pro eis ponam. Etſi is ſim, cui competat accumbere, ac pati ſibi miniſtrari, nihilominus me gero inter vos, tanquam is qui miniſtrat: imo non pudet me etiam pedes veſtros lavare. Si igitur contingat, ut vos, mei Apoſtoli, aliquando ad tantum faſtigium evehamini ſecundum carnem, &, ſi ita, ut dictum eſt, in illo ſublimi ſtatu atque faſtigio vos geſſeritis, tum demum vere Principes, vereque magni in populo eritis.

At hujus interpretationis fundamentum eſt exemplum Chriſti, cui tota ſtructura inædificata eſt; quæ tamen per illud magis evertitur, quam confirmatur. Nam primo falſum eſt, Chriſtum hic in terris Regem fuiſſe. Erat quidem deſignatus Rex, ſed quemadmodum Regnum ejus non fuit ex hoc mundo, ita etiam adminiſtratio ejus non in terris, ſed in cœlis exerceri debuit, quo demum poſt mortem tranſlatus eſt. Hîc in terris tantum fuit Propheta & Lagatus Dei, non ut dominaretur hominibus, ſed ut voluntatem Dei eis annunciaret, & tum exemplo ſuo ſanctiſſimo, tum doctrinâ ſuâ viam eis ad regnum cœleſte monſtraret. *Forma Dei* Phil. 2. 6, in qua apparuit in terris, non pertinet ad Regiam ejus poteſtatem, ſed ad munus ejus Propheticum, nempe ad fidem doctrinæ ſuæ per ſigna ac miracula conciliandam; quemadmodum etiam Apoſtoli, & omnes Prophetæ, quibus Deus virtutem miraculorum patrandorum communicavit, fecerunt: Propterea etiam hac ſua poteſtate non eſt uſus ad cujuſquam noxam, aut pœnam rebellium ac contumacium, ſicut officium Regum poſtulat, ſed potius ad omnium hominum utilitatem ac ſolatium. Deinde falſum quoque eſt, Chriſtum ſtatum accumbentium non ſuſtuliſſe. Nam per accubitum non intelligit Chriſtus ſimpliciter actionem illam, cum quis accumbit menſæ ac cibum capit, alius vero ei porrigit orbem, calicem vel cantharum ad bibendum. Sic enim quivis ruſticus accumbit ad menſam, quando cœnat vel prandet, & uxor vel puer illi porrigit ea, quibus opus habet. Sed Chriſtus hoc vocabulo per improprium loquendi modum intelligit omnem eminentiam ac primatum, quem quis ſibi ſupra alios arrogat, ſeu omnes illos ſtatus, qui carnalem dignitatem ac poteſtatem ſupra alios in ſe complectuntur. Utiturque hoc loquendi modo propterea, quia quilibet eorum, qui in tali ſtatu vivit, ut ut imperium obtineant in alios, quando

prandium

prandium vel cœna habetur, ſolet menſæ accumbere, & miniſterio aliorum uti, non ad neceſſitatem, ſed etiam ad pompam & oſtentationem, dum à pluribus, quam neceſſe eſt, ſervis ſibi miniſtrari patitur. Atque hoc reſpectu Chriſtus non doctrinâ ſuâ ſolum hoc loco, ſed exemplo quoque ſuo omnes ejuſmodi ſtatus abolevit, dum per totam vitam ſuam ſe geſſit non tanquam accumbens, ſed tanquam miniſtrans. Sæpius quidem diſcubuit ad menſam, ſibique neceſſaria miniſteria præſtari paſſus eſt, ſed non accubuit ad menſam ſicut accumbens, id eſt, tanquam ſuperior, & qui tanquam ob ſolam reputationem atque auctoritatem ſuam ſibi miniſtrari patitur. Unde liquet, Chriſtum nullum ſtatum vel officium, quod Eccleſiæ ipſius neceſſarium vel utile ſit, ſuſtuliſſe, ſed tantum dominatum & poteſtatem in alios noluiſſe in Regno ſuo habere locum: cum nimirum aliquis habet poteſtatem aliis imperandi, eos ad obedientiam cogendi, & inobedientes ac contumaces corporalibus pœnis afficiendi. In quo igitur ſtatu atque officio talis carnalis dominatus ac poteſtas reperitur, ille vi hujus doctrinæ atque exempli Chriſti à Regno ejus eſt excluſus. Atqui ſtatus omnium mundanorum Principum, Regum ac Magiſtratuum ita eſt comparatus, ut carnale dominium ac poteſtas indivulſo nexu cum eo conjuncta ſit, non aliter ac vita & anima cum homine, ita ut omnes iſti ſtatus abſque dominatu nihil aliud ſint, quam umbræ. (Qualis enim iſte Rex foret, vel Princeps, qui nullam habeat poteſtatem populo imperandi, obedientiam ac reverentiam ab eo poſtulandi, inobſequentes ac tranſgreſſores tam ſuarum quam Dei legum corporalibus pœnis plectendi?) Dum igitur Chriſtus talem dominationem ac poteſtatem ab omni ſtatu in Regno ſuo removit, palam eſt, eum etiam ſtatum Regum, Principum, omniumque Magiſtratuum ſuſtuliſſe. Tenendum enim eſt, Chriſtum ſolum eſſe Regem in Regno ſuo, neque alterius ullius pati poſſe conſortium, qui populo ipſius imperitet, aut ullam ſibi in eum poteſtatem uſurpet. Uti enim Regnum ejus ſpirituale Regnum eſt, ita etiam non carnali, ſed ſpirituali modo adminiſtrari debet: per ejus ſcilicet virtutem de cœlo, & per ejuſmodi media, quæ omnium carnalium hominum oculos effugiunt, ab ipſius autem populo, in ipſius viis exercitatos ſenſus habente, facile perſpiciuntur. Ideo nullos hic in terris habet Vicarios aut Vicereges, aut Locumtenentes, præter ſuam Eccleſiam, cui certis in rebus, & certis legibus poteſtatem communicavit, & auctoritatem tantam, ut qui eam non audierit, pro Ethnico & publicano habendus ſit, & quicquid illa ligaverit vel ſolverit in terris, id ratum ſit in cœlis Matth. 18. ℣. 17, 18. In hac ille habitat ſpiritu ac virtute ſua; dirigitque omnia, quæ ad ejus bonum ac utilitatem ullo modo pertinent. Quocirca populus Chriſti ipſe locum ejus ac vices quodammodo gerit, certiſque in rebus, & juxta certas leges ſibi præſcriptas, in terris dominium exercet, judicat, ac inobedientes punit. Hæc Eccleſiæ Chriſti dignitas & poteſtas tam late ſe porrigit, ut omnes ac ſinguli, qui ad Regnum Chriſti pertinent, nemine excepto, ei ſubjecti ſint, & debitam reverentiam ac obſequium ei præſtare obſtricti ſint, quamdiu illa fines ſibi à Chriſto præfixos non fuerit tranſgreſſa. Quod adeo verum eſt, ut omnes Reges ac Principes in toto orbe Chriſtiano, tametſi carnalem & tyrannicum in modum ſuis ſubditis dominentur, ſi modo non ſint prorſus effrenati, & non ejurarint Chriſtianam religionem, Eccleſiæ Chriſti honorem deferant, eamque adeo revereantur, ut etiam ſe cenſuris ejus, vel certe eorum, quos habent à confeſſionibus, ſubjiciant. Quanquam per abuſum eò res devenit, ut Magnates etiam graviſſima peccata ſua nonniſi molli ac levi brachio velint objurgari. Quomodo igitur Chriſtianus populus, id eſt, Eccleſia Chriſti poteſt tali eſſe ſubdita, ejuſque parere imperio, cui ipſa imperandi atque in eum animadvertendi jus ac poteſtatem habet? Neque etiam integrum eſt Eccleſiæ Chriſti talem ſupra ſe dominum conſtituere, id eſt, eam poteſtatem ac dignitatem, quam Chriſtus ei contulit, vel in minima parte, alteri tradere aut communicare. Revera Eccleſia, quæ id faceret, pari ſe crimine adverſus Chriſtum obſtringeret, atque olim ſe obſtrinxit Iſraëliticus populus, de quo Deus ſic dicit ad Samuelem: *Non te rejecerunt, ſed me, ne Rex ſim ſuper eos* 1 Sam. 8. 7. Si autem quiſpiam tale dominium in Eccleſiam ſibi ſumat, is vim infert domui Domini, & graviſſimum crimen læſæ Regiæ Majeſtatis Chriſti committit, dum populo ejus regimen violenter è manibus eripit, quod ille Eccleſiæ ſoli & non ulli alii commiſit. Proinde talis nullum locum in Regno Chriſti habere poteſt. Quodſi contingat, ut Princeps aliquis mundanus hæreditario jure imperium obtineat, aut à Chriſtiano populo, qui ſuam dignitatem non ſatis intelligit, alicui poteſtas atque imperium deferatur, quales hodie ſunt omnes Reges ac Principes inter Chriſtianos, is videat, ut ita regnet, ne judicia & iram Dei ſibi accerſat. An vero talis, ſi bene ac laudabiliter imperium adminiſtret, ac de cætero quoque pie ac inculpate vivat, prorſus à Regno Chriſti atque à ſpe ſalutis arcendus ſit, de eo nonnihil dicemus poſtea. Manet itaque verum tum, quod Chriſtus Apoſtolis ſuis, & per eos omnibus ſuis fidelibus omnem principatum ac dominium mundanum prohibuerit; tum quod nullum ſtatum, officium aut functionem à ſuo Regno excluſerit, cui talis poteſtas adjuncta non eſt, quique Eccleſiæ ejus utilis vel neceſſarius eſſe poteſt. Quiſquis autem officio ac munere aliquo in Eccleſia Chriſti fungitur, eſt miniſter Eccleſiæ, teneturque ei tanquam ſuperiori rationem ſuæ adminiſtrationis reddere, & convenientem honorem atque obſequium ei exhibere. Et ſi tali, propter officium ejus, etiam certa reverentia aut honor ab aliis Eccleſiæ membris competat, id eo ſolummodo reſpectu fit, quod ſit miniſter Eccleſiæ, à cujus dignitate ille ſplendorem accipit, dum in ſua adminiſtratione ejus vices gerit. Tertio ex hactenus dictis facile intelligitur, falſum eſſe, Chriſtum ſuis Apoſtolis præſcripſiſſe regulam & informationem, quomodo optime atque cum laude regnare debeant, ſi forte aliquando ad aliquam carnalem ſublimitatem extollerentur. An enim neſcivit Chriſtus, conditionem Apoſtolorum toto vitæ ipſorum tempore talem fore, qualis poſtea reipſa

fuit,

fuit, ut nimirum non dominarentur populis, ſed, ut eſſent *ſpectaculum mundo*, *& Angelis*, *& hominibus*, utque eſſent *tanquam purgamentum mundi*, *& omnium ſordes*, ut Paulus loquitur 1 Cor. 4. 9, 13. Quas ergo regnandi regulas illis præſcriberet? Sine ſcopus hujus doctrinæ Chriſti fuit longe alius. Nimirum ſicut ambitio & elatio animi fuit fons & ſcaturigo, ex qua profluxit illa Apoſtolorum in Regno Chriſti dominandi libido; ita Chriſtus hunc ſibi ſcopum præcipue habuit præfixum, ut elationem illam animi reprimeret ac retunderet, eoſque ad modeſtiam & humilitatem adduceret. Hoc autem non poterat efficacius præſtare, quam cum eis viam ad talem ſublimitatem perveniendi monſtravit, quæ dominatui, quem affectabant, directe repugnat. Qua ratione ille hoc infelix lolium radicitus ex animis eorum evellit atque exſtirpat. Si illis ſimpliciter humilitatem ac demiſſionem præſcripſiſſet, cum virtus hæc ſit nimis moleſta, contemtaque, nec conſentanea videatur promiſſioni ipſis factæ de ſumma eorum dignitate Matth. 19. 28, id altos eorum ſpiritus tam valide non repreſſiſſet. Sed Chriſtus indicat, virtutem hanc non inanem ac infructuoſam eſſe, ſed eam eſſe verum medium, per quod voto ſuo potiri, & principatum in Regno ſuo obtinere queant. Regulæ regnandi, de quibus agit hæc interpretatio, ad eos tantum pertinent, qui Capita ac Præfecti fuerint populi Dei: hæc autem doctrina Chriſti eſt generale medium, cujus ope quilibet in Regno Chriſti magnus ac princeps evadere poſſit. Et ſi omnes Chriſtiani ita ſe gererent, uti Paulus monet: *Non ſua quiſque ſpectet, ſed unuſquiſque etiam ea, quæ ſunt aliorum. Is ſit affectus in vobis, qui fuit & in Chriſto Jeſu; qui cum eſſet in forma Dei, non rapinam arbitratus eſt, æqualem eſſe Deo, ſed ipſe ſeſe exinanivit, formâ ſervi acceptâ, ſimilis hominibus factus* &c. ſi, inquam, omnes Chriſtiani ita ſe gererent, & quidem ſi etiam exemplo Chriſti ejuſque juſſu parati eſſent *animas ſuas pro fratribus ponere* 1 Joh. 3. 16, omnes meri Principes in Regno Chriſti eſſent. Tantum etiam de tertia falſa interpretatione.

Nunc neceſſe eſt, ut etiam quod reliquum eſt ad rectam hujus rei graviſſimæ intelligentiam neceſſarium elucidemus. Ac primo quidem ſciendum eſt, cum Chriſtus omne mundanum dominium atque coactivam poteſtatem ſuper populum ſuum à Regno ſuo removet, non ſimul poteſtatem parentum in liberos, maritorum in uxores, vel etiam ſtatum dominorum & ſervorum tolli ac prohiberi. Quod omnes illi agnoſcunt, qui cenſent, Chriſtum in hoc Matthæi loco Apoſtolis omni dominio mundano interdixiſſe: quorum tamen nemo dixerit, eum ſimul Apoſtolis poteſtatem parentum in liberos, & virorum in conjuges ademiſſe. Et parentes quidem quod attinet, ſi eorum poteſtas in liberos ſtet intra limites Chriſtianæ moderationis, ingens eſt inter eam & inter civilis magiſtratûs coactivam poteſtatem differentia. Antequam enim liberi ex ephebis excedant, & ad maturum judicium perveniant, parentum poteſtas magis eſt caſtigatio cum ratione ac modo conjuncta, quam dominium, ut cernitur ex Eph. 6. 4. Poſtquam autem Chriſtianæ Eccleſiæ inſerti, & ad menſam Domini admiſſi fuerint, è parentum ſuorum poteſtate eximuntur & quaſi manumittuntur, Eccleſiæque poteſtati ſubjiciuntur; non ſecus atque apud omnes gentes filiæ, cum nubunt, exeunt è poteſtate parentum ſuorum, & cedunt in poteſtatem maritorum. Atque tum non habent amplius parentes idem juris ad liberos ſuos caſtigandos, quod habebant antea, ſed ſolius Eccleſiæ ſubſunt judicio ac diſciplinæ. Similiter quoque jus dominii, quod habent viri in ſuas uxores, certis cancellis amoris, moderationis atque honoris circumſcriptum eſt Eph. 5. 25, 26. 1 Petr. 3. 7. De quo amore ſcribit Paulus, quod vir diligens uxorem ſuam, ſeipſum diligat, eo quod unum corpus cum ea ſit. Quemadmodum igitur nemo coactivam poteſtatem exercet in ſeipſum ſeu in corpus ſuum, ita nec vir in uxorem exercere poteſt. Quod autem maritus dicitur caput uxoris 1 Cor. 11. 3, atque adeo poteſtatem habet nihilominus uxorem ſuam corripiendi, inque eam moderate animadvertendi (eſt enim vir caput mulieris æque ac Chriſtus eſt caput viri) id magis caſtigationis ac inſtitutionis nomen, quali etiam parentes erga liberos, & præceptores erga diſcipulos utuntur, quam dominii meretur. Cum enim mulieres ſint fragilia vaſa, & plerumque viris ingenio ac prudentiâ inferiores, merito ac ſapienter eas Deus regimini ac prudenti virorum diſciplinæ ſubjectas eſſe voluit: quanquam ita, ut antequam maritus ad acrem aliquam caſtigationem deſcendat, uxorem ſuam prius judicio Eccleſiæ ſubjiciat, & ab ea conſilium, quomodo illam in officio continere debeat, accipiat. Quod vero ad ſtatum dominorum ac ſervorum attinet, fideles domini ſervos ſuos fideles non amplius habent ut ſervos, ſed ut libertos Chriſti ac fratres in Domino: ut Paulus ſcribit Philemoni, Oneſimum fugitivum ipſius ſervum commendans, recipiendum *non jam amplius ut ſervum, ſed pluſquam ſervum, fratrem videlicet dilectum* Philem. ℣. 16. Miniſterio tamen eorum uti licet, cum & liberi atque ingenui miniſtrare poſſint. Unde & Paulus memorato loco de Oneſimo dicit ℣. 13. *Quem ego cupiebam apud me retinere, ut pro te* (ſeu tui loco) *miniſtraret mihi in vinculis Evangelii.* Obligatio inter dominum & ſervum, qui certâ pro mercede miniſtrat, nil aliud eſt, quam contractus, quo quiſpiam ad certum opus aut laborem conducitur. Si quis verbi cauſa conducat architectum ad domum conſtruendam, habet poteſtatem præcipiendi ipſi omnia, quæ ad contractum, quem inter ſe inierunt, ſpectant; & architectus tenetur ei in omnibus morem gerere. Habet quoque conductor id juris, ut ſi architectus contractum non ſervet, eum redarguat, & negligentiam vel perfidiam ei exprobret: idque non vi ullius dominii, ſed vigore initi contractûs. Talis eſt igitur etiam contractus inter dominum & ſervum certa mercede conductum. Quod autem mancipia attinet, qualia etiam apud Chriſtianos populos quoſdam adhuc inveniuntur, in eos licere Chriſtianis illimitatâ, nec charitate ac miſericordia Chriſtiana temperata poteſtate uti, imo etiam jus vitæ ac necis pro arbitrio ſuo exercere, uti olim apud Gentiles mos fuit, & hodie apud nonnullas Chriſtianas nationes moris eſt, nemo facile dixerit, cujus animo vel mica manſueti Spiritûs

Chriſti ineſt. Manifeſtum enim eſt, dominium Chriſtianorum non debere eſſe rigidius, quam olim Judæorum fuit, quibus diſerte injunctum erat, ne ſervos populares ſuos, quos durum egeſtatis telum coëgit ſubire jugum ſervitutis, duriter tractarent, ſed haberent tanquam mercenarios & inquilinos Levit. 25. 39, 40, 43. Imo poteſtas eorum ita fuit reſtricta, ut ſi quis proprie dicto ſervo, ac mancipio ſuo ex Ethnicis empto, oculum aut dentem excuteret, eum manumittere cogeretur Exod. 21. ℣ſ. 26, 27. Ut ut igitur leges hujus mundi poteſtatem concedant ſevere ac rigide cum ejuſmodi ſervis agendi, Chriſtianus tamen hoc ſuo jure lubens cedit, propter communem Dominum Jeſum Chriſtum, ſervos habens tanquam homines, quos omnes natura liberos, ſibique æquales fecit, & ſi ſervi fideles ſunt, pro dilectis fratribus, à quibus nihil exiget, præter voluntarium miniſterium, contentus illorum præceptorum religione, quæ in Sacris Literis præſcripta ſunt ſervis, eos continere in officio. Vide Eph. 6. ℣ſ. 5, 6, ubi præcipitur ſervis, ut *auſcultent dominis ſuis ſecundum carnem, cum timore ac tremore, in ſimplicitate cordis, ut ipſi Chriſto.* Minas quoque remittit Chriſtianus, quas mundanæ leges & conſuetudines heris permittunt, ut qui ſciat, ſe quoque *habere Dominum in cœlis, apud quem nulla eſt acceptio perſonarum* Eph. 6. 9. Multo minus utitur verberibus in ſervum ſuum, præſertim fratrem: cujus verberandi nullum jus habet, quando is jam ad cœnam Domini admiſſus eſt, ſed eſt ſubjectus diſciplinæ ac cenſuris Eccleſiæ. Si cui ſervorum hoc pacto ſervire non libeat, liberum ei eſt diſcedere, ubi præfixum & pacto definitum tempus elapſum fuerit, non ſecus ac mercenario aut conducto operario abire licet, poſtquam opus ex pacto abſolverit.

Atque hanc dominorum poteſtatem in ſervos ad eum modum per religionem Chriſtianam eſſe reſtrictam, etiam exinde firmatur, quod in omnibus locis, quæ ſervis præſcribunt officia erga dominos fideles, nulla fiat mentio dominii ac poteſtatis dominorum ita, ut ex ea concludatur, ſervos propter eam debere dominis ſuis obedire: ſed tantum ſupremi Domini, qui in cœlis eſt, fit mentio, propter quem illi fideliter munia ſua obire debeant. Quin etiam cum fideles ſervos hortatur Apoſtolus, *ne fideles dominos ſuos vilipendant* 1 Tim. 6. 2, nullo verbo meminit poteſtatis ullius, quam domini in ſervos habeant, quæ vel ſola poterat dominos à contemptu vindicare. Ex quo ſatis ſuperque patet, in Regno Chriſti dominis nullam coactivam poteſtatem, quali utuntur mundani domini, in ſervos competere. Præterea cum Chriſtus ipſe in ſtatu humiliationis ſuæ in hoc mundo ſecundum carnem fuerit tanquam viliſſimum mancipium, non externa duntaxat ſpecie, ſed & reipſâ, nulla utique inter Chriſtianos, quorum conditionem ad Domini ſui exemplum, & non juxta formam hujus mundi conformari par eſt, hac quidem in parte differentia aut prærogativa hujuſmodi erit. Nam ſi omnes tenentur Chriſto, qui fuit ſervus abjectiſſimus, pares eſſe, etiam inter ſe eos pares eſſe neceſſe eſt. Præſertim cum Chriſtus ipſe, à nobis qui omnes nullo excepto humillimi ipſius ſervi ſumus, nullum exigat miniſterium, vi aut minis corporalibus expreſſum, ſed coli duntaxat velit ex pura fide, non ſimulata charitate, bonaque conſcientia. Hoc ergo & nobis ſufficere debet, ne poſtulemus à conſervis noſtris aliud miniſterium, quam quod Chriſto ipſi in nobis præſtant, dum propter ejus mandatum nobis ſerviunt. Quodſi immorigeri ac refractarii nobis ſint, ſatis eſt, ut adhibeamus remedium Chriſtianæ diſciplinæ, quod reliquum eſt divino judicio committentes.

Eadem prorſus ratio eſt etiam poteſtatis præceptorum ac magiſtrorum ſuper diſcipulos. Illorum inſtitutio non eſt imperium, & aſſenſus, quem diſcipuli præbent ipſorum inſtitutioni, non eſt obedientia. Non habent etiam Præceptores ullam coactivam poteſtatem in diſcipulos: qui ſponte ſuâ diſcere non vult ſapientiam, ne diſcat. Quod autem interdum ludimagiſtri pueros nondum adultos flagris coërceant, aut ad diligentiam incitent, id faciunt loco parentum ipſorum, qui ſuam poteſtatem eis tradiderunt. Ita Chriſti quoque doctrinæ mandata quidem fuerunt, ſed Dei, non ipſius, ut ipſemet teſtatur: *Doctrina mea non eſt mea, ſed ejus qui me miſit* Joh. 7. 16. Neque etiam obedientiam atque obſervationem mandatorum ſuorum adhibitâ ullâ vi coactivâ exegit, ſed in docendo fuit *mitis ac humilis corde* Matth. 11. 26. Non imitabatur tumidos ac inflatos Phariſæos, qui propter ſuam doctrinam amabant vocari Patres, in ea ſignificatione, quæ ſoli Deo competit Matth. 23. 9.

Ex his perſpicuum eſt, religionem Chriſtianam non tollere omne ordinum ac ſtatuum inter homines diſcrimen, ſed duntaxat docere verum uſum juris, quod alteri in alterum competit, juxta naturam ſpiritualis Regni Chriſti, & juxta mandata à Chriſto & Apoſtolis tradita. Ita Paulus Judæos juxta ac gentiles ad fidem converſos monet, ut maneant in priſtina ſua vocatione, ſive circumciſi, ſive præputiari vocati fuerint, cum in utroque ſtatu Deo ſervire poſſint: ſic tamen, ut externis illis prærogativis, quas Judæis olim circumciſio dabat, nullum amplius relinquat locum, quia in Chriſto unum facti ſint Eph. 2. 14, 15. Nam neque circumciſio quicquam valet, neque præputium, ſed nova creatura Gal. 6. 15, id eſt, novus homo ſpiritualis, qui in Chriſto ad regnum cœlorum regenitus eſt, idque per fidem, quæ nullum reſpectum perſonarum admittit.

Porro non tollit quoque religio Chriſtiana honorem ac reverentiam, quam natura ipſa rei atque honeſtas (quam Chriſtiana Religio in omnibus rebus ſtricte obſervari vult) præſcribit: ut nimirum liberi parentibus, uxores maritis ſuis, ſervi dominis, diſcipuli præceptoribus ſuis tanquam ſpiritualibus patribus ſuis honorem tam verbis, quam geſtibus exhibeant. Quod nî fieret, Chriſtiani apud extraneos male audirent, & peſſimâ famâ laborarent.

Verum, ut quæ hactenus diſputavimus de ſpirituali Chriſtianorum magnitudine, quæ in ſumma demiſſione ac humilitate conſiſtit, confirmemus, & plenius explicemus, conſideratione dignum eſt, Sacram Scripturam deſcribere Chriſtianos tanquam populum, cujus Regnum, æque ac Regis ejus

Chriſti,

Chriſti, non eſt ex hoc mundo; cujus πολίτευμα in cœlis eſt, qui peregrinus eſt in hoc mundo, qui non habet hic ſtabilem manentemque civitatem, qui ad patientiam omnium malorum vocatus eſt; &c. Qui igitur Chriſto in tali ſtatu & tali ſub conditione ſerviunt, non eſt quod ſe in mundani regiminis negotia immiſceant. Nam primo cum Chriſtus ait, ſuum Regnum non eſſe ex hoc mundo, Joh. 18. 36, dubium nullum eſt, quin Regnum iſtud intelligat, quod nunc in cœlis in throno Dei reſidens adminiſtrat, & inter fidelem populum ſuum exercet: à cujus legibus ac mandatis omnes Chriſtiani cum omni ſua poteſtate ac dominio (quatenus id ſcilicet inter eos locum habere poteſt) dependent, non ſecus ac membra à corpore, vel ſubditi ac mancipia à ſuo Rege ac Domino. De hoc Regno ſcriptum eſt Dan. 2. 44, ubi Daniel Nabuchodonoſori ſomnium de magna illa ſtatua interpretatur, & Regna mundi ventura prænunciat: *In diebus Regnorum iſtorum* (non in futura vita demum) *ſuſcitabit Deus cœli regnum, quod in æternum non diſſipabitur, & regnum ejus alteri populo non tradetur: diſperdet autem & deſtruet univerſa hæc regna, ipſum vero ſtabit in æternum.* In quibus verbis videmus Regnum iſtud ita opponi Regnis hujus mundi, ut nullo modo inter ſe miſceantur, etſi ſimul cum eorum noviſſimo extiturum dicatur. Quocirca omnia, quæ ad conſtitutionem hujus Regni pertinent, ut ſunt leges, judicia, ſupplicia, immunitates, prærogativæ, bella, arma, ac ſimilia, non ſunt carnalia, uti erant in Iſraëlitico Regno, ſed ſpiritualia & cœleſtia, prout naturæ fidei Chriſtianæ ac promiſſis Evangelio comprehenſis conſentaneum eſt. Hæc quippe omnia ſunt ejuſdem naturæ, cujus eſt Regnum, ubi omnia contrario modo ſe habent, ac in mundi Regnis. In Regnis hujus mundi dominantur, qui Reges ac Principes dicuntur; at in Regno Chriſti ſerviunt: illic miniſtri ac ſubditi certant pro Rege ſuo; hic Rex ipſe moritur pro ſubditis.

Secundo diximus, eam eſſe Chriſtianorum conditionem, ut per multas afflictiones oporteat eos ingredi in Regnum cœlorum Act. 14. 22, eos ad patientiam eſſe vocatos, ut conformes fiant imagini Filii Dei Rom. 8. 29. Et licet non ſemper reipſâ afflictionibus premantur, hæc tamen eſt eorum conditio atque perpetua vocatio, ut parati ſint afflictiones pati ac perſecutiones Chriſti cauſâ. At qui dominatur, quatenus dominatur, ab omni afflictione liber ac immunis eſt. Quare ut afflictiones pati poſſit, neceſſe eſt, ut vel dominationem ultro reſignet, vel per vim eâ privetur; qua ratione patientia ejus non erit voluntaria, ſed coacta; proinde Chriſto neutiquam accepta.

Tertio cum Chriſtiani oppoſite ad Judæos gentesque hujus mundi, ex quibus colliguntur, peregrini atque extranei eſſe dicuntur in mundo, non habere hic manentem civitatem, eorum πολίτευμα in cœlis eſſe, &c. hæc indicant eos non habere hic civitatem, regnum, aut Rempublicam aliorum populorum inſtar, atque ut olim Judæi habebant, imo hoc contra naturam populi Chriſtiani eſſe. Inter populum enim Dei antiquum & novum hæc fundamentalis differentia eſt, quod Judaico populo ex voluntate Dei certa terra atque Reſpublica aſſignata fuerit, jurisque, quod ibi ſervarent, ac vi corporali exequerentur, formula præſcripta: Chriſtianis autem neque terræ ullius promiſſio facta ſit, neque lex ulla lata, quæ circa jus terrenæ poteſtatis diſponat; tantum ſubjectio, eaque ſub magiſtratu etiam gentili, & à fide Chriſti prorſus alieno præcipiatur.

Quarto quemadmodum Regnum Chriſti, quod nunc inter homines adminiſtrat, præter cœleſtis civitatis promiſſum, nihil aliud continet, quam benedictiones & præcepta ſpiritualia (corporalis ſiquidem neceſſitatis ſuppletio auctarii loco eſt, quam Deus extra Regni hujus bona Chriſtianis, dum quærendis iſtis ſunt occupati, divinâ ſuâ providentia admetitur Matt. 6. 33.) ita prærogativæ ac jura credentibus exinde competunt, non terreſtria, ſed ſpiritualia & cœleſtia. Quod arguit, eos ut proprium ac peculiarem Dei populum ab aliis omnibus populis gubernatione diſtingui: adeo ut cum iis non magis miſceri queant, quam Judaica olim Reſpublica cum gentili, imo corpus cum umbra, cœlum cum terra. Hocque olim in Abrahamo patre atque typo omnium credentium præfiguratum eſt, cum ei prædictum fuit fore, ut ſemen ejus per quadringentos annos ſerviat populo extraneo, idque poſt acceptam promiſſionem de terræ Chananææ poſſeſſione. De eodem dicit Scriptura, habitaſſe eum cum Iſaaco & Jacobo, hæredibus promiſſionis, in terra promiſſa tanquam alienâ Hebr. xi. 9, 10, extra civitates, nullo ſtabili loco, in tentoriis ac tabernaculis, expectaſſe eum civitatem fundamenta habentem, cujus opifex ac conditor Deus eſt. Quo ipſo confeſſus eſt, ſe peregrinum ac hoſpitem eſſe ſuper terra. Hoc ipſum etiam adumbratum fuit in Levitis ac Sacerdotibus Veteris Teſtamenti, qui non habebant partem in hæreditate terræ Chananææ, ſed Deus ipſe portio ipſorum ac hæreditas erat Num. 18. 20.

Etiam Principes ac Magnates inter Chriſtianos olim adumbrati fuerunt per Judices, qui ante Reges in populo Iſraëlitico regnarunt, ut quorum eminentia ac ſuperioritas non in dominio ſupra populum, ſed in majori ſcientia atque intelligentia Legis divinæ, & in abundantia donorum ſpiritualium præ aliis, quibus tunc pro ratione temporis illi Eccleſiæ cum laude præfuerunt, ſita fuerit. Talis fuit Moſes, Joſue, Gedeon, Debora, Samuel, & alii, qui non Regum more dominati ſunt populo; quia ſolus Deus erat Rex ſuper populum ſuum, perque hos Judices voluntatem ſuam populo exponebat. In maximis quoque & graviſſimis delictis nihil aliud faciebant iſti Judices, quam quod poſt inſtitutam rei inquiſitionem, populo judicium Dei annunciarent; quod etiam populus ipſe magna ex parte exequebatur, non ut mandatum Judicis, ſed ut mandatum Legis. Hinc judicia ſub Lege non hominum, ſed Dei judicia vocantur Deut. 1. 17.

Obſervandum quoque hic eſt, Chriſtum hac ſua doctrina non ſimpliciter dominia & regna mundana rejeciſſe, & penitus è mundo ſuſtuliſſe, ſed inter ſuos tantum ſubditos locum habere noluiſſe, cum eos ad aliam ſublimitatem ac dignitatem vocaverit: in reliquis autem gentibus ea nihil immutata manere. Sic cum Deus politiam Judaicam primo conſtituit in

(Z 2) populo

populo ſuo, tantum abeſt, ut omnes alias politias rejecerit tanquam malas, ut ſuis etiam extra Judæam, ſecundum politicas leges gentium, ſub externis Regibus magiſtratûs munere fungi permiſerit: dummodo illæ nihil impii continerent contra Deum, ut Danielis aliorumque exempla oſtendunt. At ſuam politiam noluit juxta aliarum gentium leges adminiſtrari, aut eas cùm Moſaicis permiſceri, præſertim à Judæis in ipſa Judæa. Pari modo ſe res habet in Regno Chriſti. Non damnat Chriſtus alia regna, niſi in illis, qui Regni ipſius membra ſunt. Hactenus convenit regnum Chriſti cum regno Iſraëlitico: ſed in hoc differt, quod ſubditi hujus regni, ubicunque ſint, Chriſti legibus obſtricti teneantur, nec poſſint alio modo magni vel principes eſſe inter extraneos, alio modo inter ſuos, illic ſcilicet dominando, hic miniſtrando. Hoc diſcrimen inde eſt, quod Regnum ipſius jam non uni loco eſt adſtrictum, nec limitatam habet juriſdictionem, ut olim politia Moſaica; ſed vim ſuam obtinet ubique, eandem à ſuis, ubicunque terrarum ſunt, exigens rationem ad magnitudinem adſpirandi, inque ea verſandi, ut Rex ipſemet exemplo ſuo nobis expreſſit.

Illud inſuper notandum, Chriſtum hic non loqui de ſtatu Chriſtianorum, qualis tum erat, aut eſſe debebat, ſed de eo, qui futurus erat Regno ſuo præſente. Nam diſceptatio de primatu in Regno Chriſti non erat de præſenti, ſed de futuro tempore; nempe de eo, quiſnam tunc, ubi Chriſtus Regnum ſuum erexerit, major inter ipſos futurus eſſet. Neque quod iis interdicit, proprie loquendo eſt vetus Judaicum regimen, quod Deus ante Regum electionem ſibi ſoli reſervabat, ſed gentilium, mundano conſtans imperio. Quanquam & illa vetus Judaica gubernatio, à Deo olim inſtituta ad externum bonum carnalis Iſraelis, tanquam umbra ad clarum Solis jubar evaneſcens, inter ſpirituales Iſraëlitas ceſſare debuit, quando ſpirituale Chriſti Regnum pleno ſuo ſplendore reluceret. Nam cum Judaicus populus, nec non regio, metropolis, leges eorum, & principes, adeoque tota Lex Moſis, in quantum illa reſpectu Euangelicæ perfectionis imperfecta, ideoque non vero, ſed umbratico, id eſt, vitulorum aut hircorum, ſanguine obſignata fuit, Regni Chriſti præfigurationes quædam fuerint; utique mirandum non eſt, Chriſto jam Regnum adepto, umbras locum dediſſe vero & ſolido corpori. De Regnis ac Rebuſpublicis gentilium multo minus mirandum, quod à Regno hoc ejuſque ſubditis excludantur, quæ nec cum externa Moſis politia potuerunt conſiſtere. Cum ergo Chriſtus non de præſente Chriſtianorum ſtatu, ſed de eo, qui futurus eſſet, cum Regnum ipſius præſens foret, differat, Judæis qui tum crediderant, & forte in Magiſtratu erant, his verbis non eſt impoſita neceſſitas, illo ſe ſtatim abdicandi; verum ſufficit, ſi poſtea deſtiterint, poſtquam ipſe Regni ſui adminiſtrationem ſuſcepit, legeſque Regni ſui proprias, ut abſolutus Rex per miniſtros ſuos promulgari juſſit. Tum vero Moſaica politia, quippe præfiguratio in Chriſtum, in populo Dei ceſſare debebat, ut Chriſtianæ charitatis, patientiæ & manſuetudinis legibus repugnans: de quo poſt plura ſuo loco.

Jam nobis illa quæſtio enodanda eſt: quid ſentiendum ſit de Regibus, Principibus, ac Magiſtratibus, qui hodie inter Chriſtianos mundano more regnant ac dominantur, an illi plane à Regno Chriſti ac ſpe ſalutis excluſi ſint, ſiquidem in ſtatu vivunt Chriſtianis prohibito? Quæ res ut intelligatur, ſciendum eſt primo, Regnum Chriſti duobus modis accipi. Primum ſignificatione ampliſſima, quatenus juxta Danielis prædictionem ſupra omnes nationes, homines ac linguas totius mundi ſe extendit Dan. 7. 14, quo ſenſu omnes non Chriſtiani ſolum, ſed Ethnici quoque Reges atque Magiſtratus ad Regnum ejus pertinent, ut qui omnibus imperet ac dominetur, eos conſtituat & deponat, bonos præmiis, malos pœnis afficiat, per eos tueatur ac conſervet fideles ſuos, nec non judicia ſua per eos in homines impios exerceat ac exequatur, omnes denique eorum conatus, conſilia, totamque regiminis adminiſtrationem ita moderetur, ut ad ſapientiſſimum Regni ipſius finem ac ſcopum, qui eſt gloria Dei, & ſalus fidelium, ultimo tendat ac dirigatur. Deinde ſumitur etiam Regnum Chriſti ſignificatu ſtrictiore, eoque intelligitur tantum Eccleſia fidelis, ſeu verus Chriſtianus populus, qui ex voluntate ejus ipſum colit, cujus ille peculiari ratione Rex & Caput eſt: ille nimirum populus, cujus typus ac figura fuit olim Iſraeliticus populus. Et ſicut ille per ſingularem politiam carnalem ab aliis Ethnicis populis; ita hic per ſingularem politiam ſpiritualem, ſublimemque veræ ſapientiæ cognitionem, ab aliis populis terræ, etiam iis, qui nomine tantum Chriſtiani ſunt, eſt ſegregatus. Atque de hoc Regno ſermo eſt, quando dicitur, ſtatum mundani Magiſtratûs non habere locum in Regno Chriſti. Secundo quemadmodum hodie Chriſtiani in tot ſectas diviſi ſunt, quarum quælibet alias damnat; reipſâ autem non omnes errores atque falſæ opiniones, quibus Chriſtiani inter ſe diſſident, ita comparatæ ſunt, ut per ſe hominem à ſalute excludant, ſi de cætero vitam vivat voluntati divinæ conſentaneam: ita quæritur, an hæc ſententia de Magiſtratu, talis quoque ſit, ut ab ea ſalus neceſſario pendeat? Ad quam quæſtionem reſpondemus: ſi Princeps vel Rex non aliter in conſcientia ſua informatus ſit, quam ut credat, ſe obligatum eſſe juxta leges mundanas inter Chriſtianos receptas, (quæ potiſſimum è Lege Moſis & Romanorum deſumtæ ſunt) populum ſuum, qui ipſi ſive hæreditario, ſive electivo jure ſubjectus eſt, regere, eum tutari ejuſque bonum procurare; certus, ſe niſi id faciat, tranſgredi limites vocationis ſuæ, in qua eum Deus poſuit, adeoque graviter in Deum peccare: præterea, ſi is ita regnum ſuum adminiſtret, ut eum ament & laudent ejus ſubditi, nec habeant ullam ſub imperii ipſius jugo gemendi anſam; ſi juſtitiæ tenax ſit, ita tamen, ut in puniendo clementiâ magis, quam ſeveritate utatur; ſi det operam ne quiſquam ſit pauper in regno, qui egeſtate conficiatur; inprimis autem, ſi in conſcientias ſibi imperium non arroget, neque adeo falcem ſuam immittat in meſſem Chriſti, qui poſt Deum ſolus eſt conſcientiarum Dominus; ſi in reliquis etiam pietati ex præceptorum Chriſti præſcripto ſtudeat; talis Rex, Princeps, vel Magi-

ſtratus

ſtratus ſimpliciter à ſalute arcendus non eſt. Interim tamen talis ſciat, ſe non eſſe in numero electorum filiorum Dei, ſed in numero illorum Dei miniſtrorum, qui conſtituti ſunt ad terrorem malorum operum, qui gladium ultorem gerunt, qui ſunt vindices ad iram Rom. 13. 3, 4. Ad talia autem opera, per quæ Deus judicia ſua in impios exercet, non ſolet adhibere electos filios ſuos, ſed viliores perſonas: quemadmodum nec Regum aut Principum mundanorum quiſquam filio ſuo ſimiles functiones demandat. Electi Dei filii ſunt tantum inſtrumenta charitatis ac bonitatis divinæ, ejus præſertim, per quam ſalus hominum promovetur. Et quamlibet ejuſmodi Magiſtratus maxime Eccleſiam Chriſti foveant, deque ea, præclare gerendo imperium, optime mereantur; tamen in eo ipſo, dum nil niſi corporale bonum ejus procurant, multo ſunt inferiores illis, qui ſecundum Chriſti præceptum ſeſe infra omnes demittunt, eorumque ſalutem atque animarum conſervationem ſibi unice curæ habent. Iſti enim ſunt veri magnates ac principes in Regno Chriſti.

Sed an mox etiam talis Rex aut Princeps, qualem modo deſcripſimus, ſi ad veritatis agnitionem perveniat, in gremium Eccleſiæ Chriſti eſt recipiendus? Nullo modo. Etſi enim Chriſtiana Eccleſia talem, quamdiu extra eſt, & in imperii adminiſtratione dicto ſe gerit modo, ſimpliciter condemnare nequeat; tamen ei nequaquam integrum eſt, id in Eccleſiam introducere, quod Chriſtus ex ea proſcripſit. Si Princeps ejuſmodi intelligat Chriſtianam veritatem, neceſſe eſt, ut hoc quoque intelligat, quod eſt fundamentum Chriſtianæ religionis, nempe Regnum Chriſti ſpirituale eſſe, in quo civilis dominatio nullum habeat locum. Si autem propter judicii imbecillitatem aut hebetudinem id capere non poſſit, & nihilominus pie vivat, poteſt quidem hæc opinio in eo tanquam infirmo tolerari; ſed imperium neceſſe eſt deponat, ſceptrumque ſuum ac coronam ad Chriſti pedes abjiciat, ſe vero regimini Eccleſiæ ſubjiciat, ſi ab ea pro membro ſuſcipi velit.

Ulterius quæri poteſt: Quid de aliis ſtatibus Comitum, Baronum, Nobilium, & ſimilibus inter Chriſtianos uſitatis hominum diſcriminibus tenendum ſit? an nimirum fas ſit Chriſtiano vero talem vitæ ſtatum retinere, inque eo vivere? Hanc quæſtionem ſolvit Paulus Apoſtolus, cum ait: *Unuſquiſque in ea vocatione, in qua vocatus eſt, maneat. Servus vocatus es? ne ſis ſolicitus: ſed ſi potes etiam liber fieri, potius eo utere* 1 Cor. 7. 20, 21, 24. Nullus ſtatus à Regno Chriſti excluditur, ſi nimirum ad obſervanda Chriſti præcepta ſenſu perfectiſſimo, quem revera requirunt, accepta impedimento non ſit. Et quatenus quidem tales ſtatus plus libertatis in ſe continent, quam plebejus ſtatus civium aut ruſticorum, Apoſtolus ipſe jubet, ut tali libertate potius utamur. Quatenus vero illi ex mala mundi conſuetudine, multa ſecum trahunt, quæ præceptis Chriſti directe contraria ſunt, ut ex gr. quod nobiles illatam ſibi contumeliam etiam ad ſanguinem uſque vindicare ſoleant, & plura his ſimilia; eatenus ſtatus ejuſmodi in Regno Chriſti non ſunt ferendi.

Nobili enim, qui vult eſſe membrum Regni Chriſti, æque ac infimæ ſortis homini dictum eſt: *Si quis te percuſſerit in dextram maxillam tuam, obverte ei & alteram* Matth. 5. 39. Nominibus iſtis ac titulis, Nobilis, Baro, Comes, &c. utitur Chriſtianus in mundo, perinde ut veſtitu, qui pro conſuetudine regionis confectus eſt. Quando forma veſtium paſſim apud homines, inter quos degimus, in uſu eſt, magis id dehoneſtaret religionem Chriſtianam, quam condecoraret, ſi quis priſcam aliquam & obſoletam veſtitûs formam, quæ jam ab omnibus irridetur, retinere mallet. Chriſtiana religio vitat etiam ſpeciem omnem ſuperſtitionis, ne videatur in rebus indifferentibus, ſeu iis, quæ per ſe nec malæ, nec bonæ ſunt, pietatique nihil addunt, nihil detrahunt, ſingularem aliquam ſanctitatem collocare. Veſtis non dominatur in animo veri Chriſtiani, quia in ea nihil niſi honeſtatis habet rationem, quæ apud omnes ſapientes laudem obtinet, non vero ſtudet luxui aut oſtentationi pro more hominum mundanorum. Paratus quoque eſt eam abjicere, & cilicium induere, ſi id gloria Domini Jeſu poſtulet; tamdiu tamen eam retinere poteſt, quamdiu gloriæ Chriſti & conſcientiæ ejus id nihil obeſt. Idem igitur etiam de ſtatu nobilitatis ſentiendum eſt: cum is in mundo, ubi Chriſtiani vivunt, receptus eſt ac viget, magis id in dedecus religioni Chriſtianæ, quaſi illa turbatrix ſit omnis boni ordinis, quam in laudem redundaret, ſi quis tali genere ortus, abſque cauſa juſta hoc ſe ſtatu abdicaret, atque plebejis ſe immiſceret. Quocirca Chriſtianus (niſi conſcientia ipſius aliud ſuadeat) ſtatum hunc retinere poteſt, ſed ita, ut in eo manens nihil adverſum perfectis ac ſublimibus virtutibus Chriſtianis, patientiæ nimirum, ſubmiſſioni, manſuetudini, temperantiæ &c. committat, ſed omni ex parte conformem legibus Regni Chriſti vitam ducat. Certe Paulus Apoſtolus, qui civis Romanus erat, hoc jus non abdicavit, quin eo etiam, ubi opus erat, uſus eſt. Ex quo exemplo patet, poſſe Chriſtianum in tali ſtatu etiam vitare luxum in veſtitu, cibis, & re familiari, neque metas Chriſtianæ temperantiæ tranſgredi. Neque eſt, quod quis objiciat, contemptum non poſſe vitari, ſi abſit ſplendor nobilitati conveniens. Nam etiam inter ipſos mundanos homines innumeri ſunt nobiles, quibus eæ facultates non ſunt, ut ſplendide vivere queant, alioſque ditiores æquare, neque tamen ab aliis ſui ordinis hominibus contemnuntur, ſed honorantur, ſi ſapientia aut virtute ſint conſpicui. Chriſtianus igitur, nobili editus proſapiâ, nulla neceſſitate adigitur, ut in pompa & luxu alios imitetur, etſi ſumptus ipſi ſuppetant, modo ne infra illam honeſtatem ac decorum, quod ipſa quoque Chriſtiana religio requirit, ſe demittat, atque ita extraneis ſe ludibrio exponat.

Reſtat adhuc quæſtio: Utrum Chriſtiano, qui genere nobili ortus non eſt, liceat ad talem ſtatum aſpirare? Reſpondeo uno verbo: Nequaquam. Quo enim alio fine id faceret, quam ad demonſtrandam ſuam vanitatem ac ſuperbiam? Equidem ſi quis ſervus ſit, & alteri ſubjectus, ſuadet ipſe Apoſtolus in loco paulo ante citato, ut ſi liber fieri legitimis modis poſſit, eo potius utatur. Sed poteſt aliquis

liber eſſe, & tamen non eſſe nobilis. Si quis caſum ponat in quo is qui jus nobilitatis affectat, eo ipſo plurimum prodeſſe Eccleſiæ Chriſtianæ poſſit, id nihil aliud eſt, quam laqueus, quem hominibus mundana ſapientia tendit. Quaſi ſcilicet Deus nequeat conſervare Eccleſiam ſuam, niſi ille nobilis evadat, aut quaſi ſola virtus ac ſapientia ipſa per ſe, abſque hoc pleno vanitatis ſtatu non ſatis habeat virium ad id præſtandum, quod bonum Eccleſiæ requirit. Hoc adhuc ſupra dictis addendum eſt, etſi ſtatus nobilitatis Chriſtiano homini non ſit ſimpliciter vetitus, eum tamen admodum periculoſum & à ſcandalis minime immunem eſſe: ſiquidem difficile valde, ſi non prorſus impoſſibile eſt, in tali ſtatu humilitati (ne de aliis virtutibus nunc quidquam dicam) ita dare operam, prout Chriſtianæ religionis perfectio & exemplum Chriſti poſtulat. Præterea per eum impeditur homo Chriſtianus, quominus tempore inopiæ ac egeſtatis ſe labore manuum ſuarum ſuſtentet, & vel opificio aliquo vel alia honeſta arte victum quærat. Sed ſatis de his dictum eſto.

CAPUT VIII.

De perfecta patientia, quæ in Regno Chriſti præſcribitur Matth. 5. 38,39.

ALtera fundamentalis Regni Chriſti lex eſt, perfecta Patientia, quam Chriſtus à ſuo populo exigit. Quæ lex extat Matth. 5. 38, 39, ubi ſic loquitur Servator noſter: *Audiviſtis dictum eſſe: Oculum pro oculo, dentem pro dente. Ego vero dico vobis: Ne reſiſtatis malo. Sed ſi quis te percuſſerit in dextram maxillam tuam, verte ei & alteram. Et qui voluerit tecum judicio contendere, ac tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium. Et quicunque te angariaverit ad milliare unum, abi cum eo duo. Petenti abs te da, & qui vult à te mutuum ſumere, ab eo ne avertaris.*

Hujus inſignis præcepti, quod nobis etiam ſapientia hujus mundi controverſum fecit, verum ſenſum nobis monſtrare poteſt exemplum Chriſti & Apoſtolorum ejus, & non minus, quam in præcepto perfectiſſimæ Humilitatis, de quo capite ſuperiori egimus, nos ex anfractibus variarum falſarum interpretationum educere, atque in viam veritatis deducere. Qui enim omnibus in rebus tali utitur patientiâ, quali Chriſtus in tota vita ſua uſus eſt, is præceptum hoc perfecte & ex mente ejus implevit. Et quæ interpretatio hominem ab exemplo Chriſti longius abducit, ut minorem patientiam adhibeat, quam Chriſtus adhibuit, illa merito pro falſa habenda ac repudianda eſt. Exemplum enim Chriſti eſt vera ac infallibilis norma omnium interpretationum legis ipſius, quæ nos nullo modo errare ſinit, quamque omnes Chriſtiani abſque omni tergiverſatione admittere coguntur. *Cum enim Chriſtus paſſus ſit in carne, nos quoque eâdem cogitatione armari debemus* 1 Petr. 4. 1. Non poſſumus eſſe Dei hæredes & Chriſti cohæredes, niſi cum eo patiamur, Rom. 8. 17.

Chriſtus hanc novam legem Regni ſui de Patientia, opponit Legi Moſaicæ de pœna talionis, pro variis illatis damnis. Quæ Lex Moſis in tribus potiſſimum locis Veteris Teſtamenti ſcripta legitur. Primus eſt Exod. 21. 22. & ſeqq. ubi verba legis ita ſonant: *Si rixati fuerint viri, & percuſſerit quis mulierem prægnantem &c. ſi mors ejus fuerit ſubſecuta, reddet animam pro anima,* (id eſt, vitam pro vita,) *oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede, aduſtionem pro aduſtione, vulnus pro vulnere, livorem pro livore.* Alter locus eſt Levit. 24. ℣. 19. & ſeqq. *Si quis intulerit corporis vitium proximo ſuo, ſicut fecit, ſic fiat ei: fractura eſto pro fractura, oculus pro oculo, dens pro dente; quale intulerit vitium, tale inferatur ei.* Tertius eſt Deuter. 19. 19, ubi de pœna falſo teſti irroganda agitur: *Omnino facietis ei, ſicut fratri ſuo facere cogitavit, ut malum auferas è medio tui &c. Ne parcat ei oculus tuus, ſed anima pro anima, oculus pro oculo, dens pro dente, manus pro manu, pes pro pede eſto.*

Hîc vero pro fundamento ponendum eſt, quod leges hæ, quæ ejuſdem argumenti ſunt, toti populo Iſraelitico, ſeu omnibus in genere & ſingulis in ſpecie Judæis fuerint præſcriptæ. Ita enim habetur in ipſo initio Cap. 21. Exodi, unde deſumptus eſt primus locus horum trium modo allegatorum: *Hæc ſunt judicia, quæ propones eis*, id eſt, Iſraelitis. Et poſtquam aliæ quædam leges eſſent enumeratæ, ſequitur hæc: *Oculus pro oculo, dens pro dente.* Leges autem iſtæ, quæ toti dabantur populo, obligabant non promiſcuam ſolum plebem, ſed etiam Judices & Capita populi. Non minus enim Judicibus, quam aliis dictum eſt: Non occides, Non mœchaberis, Non furtum facies, &c. Nam in iſtiuſmodi delictis non eſt apud Deum acceptio perſonarum, ſed parem ab omnibus exigit obedientiam, tam à magnis, quam à minimis. Jure Romano Princeps non tenebatur legibus, at Moſis Lex ex æquo obligabat Regem, ut plebejos.

Hinc jam patet, ſi conſtare debeat oppoſitio, quam hîc Chriſtus facit, etiam hanc novam legem Regni Chriſti univerſo populo ejus fideli, tam Judicibus ſive magnis, quicunque tandem illic locum habere poſſunt, quam ſingulis privatis traditam eſſe. Hæc enim lex ejuſdem eſt generis ac naturæ cum præcedentibus, ubi Chriſtus prohibuit iram, alienæ uxoris concupiſcentiam, divortium extra caſum adulterii, nec non temeraria juramenta, quæ toti populo Chriſtiano, nemine excepto, latæ ſunt: ita, ut oppoſitæ ſint legibus Moſaicis, quæ itidem toti populo erant datæ. Quocirca verba iſta, *Ego vero dico vobis*, ſunt tam generalia, ut totam univerſitatem populi Chriſtiani generatim concernant. *Vobis*, id eſt, meo populo Novi Fœderis. Cumque deinceps dicitur; *Sed ſi quis te percuſſerit in dextram maxillam tuam* &c. nominatim ſermo dirigitur ad unumquemque, qui ad Regnum Chriſti pertinet. Quilibet igitur, qui hujus Regni membrum ac civis eſſe vult, adeoque etiam Apoſtoli ipſi, qui erant populi Chriſtiani Principes, & in eorum perſona omnes, qui magni ſunt in populo Chriſti, ad hanc legem ſervandam ſunt obſtricti.

Porro etiam hoc animadvertendum eſt, quod etſi Chriſtus legem illam Moſis non totam recitet, ſed hæc tantum verba ex ea decerpſerit, *Oculum pro oculo,*

oculo, dentem pro dente; nihilominus tamen etiam reliqua, quæ non citat, cum in eodem verborum contextu ſequantur, & ad eandem talionis legem pertineant, ſupplenda nobis reliquerit: nempe *animam pro anima, manum pro manu, vulnus pro vulnere* &c. Hoc ſiquidem in citationibus hujuſmodi uſitatiſſimum eſt, ut aliqua tantum verba loci alicujus citentur, reliqua ſubintelligenda relinquantur.

Quod vero ſupra poſitas leges Moſaicas, quas Chriſtus hoc loco reſpicit, attinet, eæ poſſunt duplici modo conſiderari, atque ſic etiam oppoſitio, quam hic Chriſtus inſtituit duobus modis poteſt accipi. Primo quatenus in iis proponitur omnibus ac ſingulis è populo Iſraelitico, quid pœnarum expectandum ſit illis, qui proximum ſuum ex mera animi protervia in corpore læſerint; inprimis vero Judicibus præſcribitur, quales pœnas delinquentibus & proximos ſuos ad eum modum lædentibus infligere debeant. Secundò conſiderari queunt, quatenus in iis tacite conceditur læſis talionem pro ſua injuria, ſeu oculum pro oculo, dentem pro dente &c. à judice petere. *Tacite*, inquam, conceditur. Nam in his legibus talio læſis expreſſe neque imperatur, neque conceditur: ſed quia etiam expreſſe prohibita non eſt, inde colligi poteſt, tacite eſſe permiſſum id poſtulare à Magiſtratu, quod illi per ſe & ex officio facere incumbit. Alioqui, cum Lex Moſaica etiam hoc inter alia ſpectarit, ut hominem unumquemque ad amandum proximum ſuum, velut ſeipſum, adduceret, non potuit expreſſâ lege id concedere, quod amori ac charitati proximi directe adverſatur, ut nimirum ſine miſericordia ſecundum rigorem juris cum proximo procedatur, & quidem ita ut is per amputationem aut mutilationem membrorum ſuorum miſer reddatur, læſo autem damnum illatum eo pacto non reſarciatur. Interea tamen, quia Iſraelitæ naturâ erant ad vindictam proni, per conniventiam tacite illis permiſſa eſt vindicta atque talio, propter duritiem cordis eorum, non ſecus atque divortium etiam illis ob eandem cauſam conceſſum fuerat; non tanquam res Deo non ſummopere diſplicens, ſed ob evitandum majus malum in populo duro ac contumaci. Neque dubium eſt, quin is, qui hac in parte jus ſuum perſecutus non eſt, ſed acceptum damnum patienter tulit, culpamque proximo ſuo ex animo remiſit, laudabilem & Deo gratam virtutem exercuerit. Unde etiam in Joſepho tanquam argumentum pietatis ejus laudatur, quod Mariam uxorem ſuam noluerit palam ignominiâ afficere, neque rigorem juris adverſus eam urgere Matth. 1. 19. Jam quæritur, in qua conſideratione ex his duabus, Chriſtus novam legem ſuam veteri opponat. Reſpondemus igitur, in utraque. Nam quod priorem attinet, cum legum iſtarum Moſaicarum is ſcopus proprie ac principaliter fuerit, ut toti populo, ac inprimis Judicibus modus exercendi judicii ac irrogandi pœnas pro malefactis præſcriberetur; manifeſtum eſt, Chriſtum, dum eis ſuam novam legem opponit, & malo (ſubintellige, homini) reſiſtere vetat, talia jura atque judicia, per quæ malefici corporeis pœnis afficiuntur, in Regno ſuo & in populo ſuo abrogaſſe, & contra, ſummam patientiam imperaſſe: pœnas vero infligendi poteſtatem ſibi ipſi tanquam Regi regni ſui pro ſapientia ſua reſervaſſe. Cum enim Chriſtus hîc novam legem ſuam veteri opponat, clarum eſt, eum hoc ſibi velle, ne malo (id eſt, malefico) ita reſiſtatur, quomodo ſub lege Moſaica reſiſti ſolebat, nempe per juridicialia corporis ſupplicia. Et quamvis Judæis tunc temporis, ut videtur, ademtum fuerit jus gladii Joh. 18. 32, unde & Chriſto minor neceſſitas erat homicidii, ſeu animæ pro anima pœnam nominatim è Republica ſua excludere: ita tamen antiquæ legi præceptum ſuum opponit, ut ſuis omnem malorum reſiſtentiam vetet, quæ ejuſdem ſit naturæ cum ea, quam Judæi, oculum pro oculo, repetentes, exercebant puniendo maleficum, aut pœnam exigendo à Judice. Hinc jam patet, jus illud, quod vi legis Moſaicæ habebat læſus in lædentem ad noxam ei viciſſim inferendam, hac nova Chriſti lege eſſe ſublatum. Cum enim lex ipſa læſi injuriam vindicans ſublata, & loco ejus alia lex lata ſit; palam eſt, læſo omne jus adverſario ſuo nocendi & malum malo retaliandi eſſe ademtum.

Quod autem poſteriorem legum Moſaicarum allegatarum conſiderationem attinet, quatenus ſcilicet in eis tacite conceſſa fuit læſis vindictæ ac talionis à Judice petitio, ita illis nova lex Chriſti oppoſita eſt, ut omnis vindicta in genere, ſive illa per judicium ſeu per Magiſtratum, ſive abſque judicio à læſo ipſo exerceatur, prohibita ſit. Quamvis enim Chriſtus hic non præcipue vindictam ſpectat, ut nec lex Moſaica; hoc tamen neceſſario ſequitur ex priore. Nam ſi judicia ipſa, in quibus malefacta puniuntur, in Regno Chriſti ſunt abrogata, inde efficitur, etiam vindictam, quam Judex ad inſtantiam læſi in maleficum exercere tenebatur, eſſe abrogatam. Atque ita Chriſtus ſapientiſſime malam vindictæ concupiſcentiam una cum radice ex animis hominum evulſit, dum legem Moſaicam abrogando, læſo jus malefico nocendi ademit. Hac ratione enim efficitur, ne ullam ex dolore aut damno inimici voluptatem capiamus. At ſi jus hoc maneret, hominique permiſſum eſſet, aliquam inimico noxam vel moleſtiam inferre, per rei naturam aliter fieri non poſſet, quam ut animus ex eo aliquam delectationem perciperet. Et etiamſi ratione duo iſta inter ſe diſcerni poſſint, vindicta & læſio inimici, tamen reipſâ ſecum cohærent. Hinc videmus etiam in Deo ipſo iſta duo non eſſe disjuncta. Non ſolum enim Deus affligere inimicos ſuos, ac perdere in Scriptura dicitur: ſed etiam gaudere & lætari ſuper eorum interitum ac perditionem. Cum vero in hominibus Deo iſtud gaudium ex alieno malo diſpliceret, oportebat abrogari legem ipſam, cujus vi jus ac facultatem habebat læſus mali inimico inferendi, ut ſimul gaudium tolleretur, quod ex ejus dolore naſci poſſet. Talio enim, quam lex Moſis ad inſtantiam læſi exercebat, nihil aliud erat, quam redditio mali pro malo: quam Scriptura Novi Teſtamenti etiam alibi prohibet: ut Rom. 12. 17. Illa autem non animo ſolum peragitur, ſed etiam manu & factis externis: imo animo non poteſt malum reipſa inferri aut reddi, ſed ſolo facto. Sic everſo malitioſæ iſtius voluptatis fundamento, efficaciſſime, & vere funditus eam Chriſtus evertit. Si igitur hac nova lege Chriſti

vindicta interdicta eſt, quæ per Magiſtratum exercetur, multo minus propria vindicta erit conceſſa, quæ non ſolum in Regno Iſraelitico, ſed etiam in Ethnicorum bene conſtitutis Rebuſpublicis fuit prohibita.

Præterea ad perfectam hujus inſignis legis Chriſti intelligentiam notandum eſt, eam latius multo extendi, quam ne malum pro malo reddamus. Voce enim *Mali* Chriſtus non ſolum intelligit maleficum, qui nocet alteri, ſed ſimpliciter omnem hominem injuſtum & ingratum. Prohibetque hîc talem reſiſtentiam, qua non ſolum malum vindicatur, ſed etiam adverſario inhumaniter denegatur id, quod ſtipis aut mutui nomine petit. Hoc autem partim ipſa præcepti verba indicant, in quibus ſimpliciter ac indefinite dicitur, ne malo reſiſtamus; partim exempla à Chriſto rei illuſtrandæ ſubjuncta, in quibus proprie talioni locus non eſt. Nam quæ talio poſtulari poterat juxta legem Moſaicam, in percuſſione maxillæ, ſi nullum vulnus aut livor accederet, aut in angariatione ad unum milliare? Itaque ex his exemplis liquet, Chriſtum majorem adhuc patientiam inculcare, quam quæ generali præcepto de Non reſiſtendo fuerat expreſſa. Nimirum vult, ut, præter ſpontaneam malorum patientiam, ſit in nobis promptum benefaciendi ſtudium, quo parati ſimus plus præſtare adverſario, quam à nobis poſtulat, aut plus mali ab eo pati, quam nobis infert, oſtendentes, nos Dei obedientiam & ſalutem proximi pluris æſtimare, quam noſtrum commodum. Idcirco hoc in loco exempla ſubjiciuntur interdicto reſiſtentiæ, quæ eadem apud Lucam ſic accommodantur præcepto dilectionis inimicorum, ut appareat, eoſdem charitatis actus, qui inimicis debentur, etiam malis iſtis eſſe exhibendos Luc. 6. ℣. 29. Senſus proinde horum exemplorum non alius eſt, quam ſi diceret Chriſtus: ſi quis te percuſſerit in dextram maxillam, verte ei (puta animo, ut Auguſtinus recte exponit) & alteram, id eſt, eſto paratus in animo tuo, potius alteram maxillam cædendam præbere, quam ut malo reſiſtas, ſive per te, ſive per Magiſtratum. Atque hoc quidem pacto talionem, hoc eſt, legalem reſiſtentiam, multo efficacius prohibuit Chriſtus, quam ſi expreſſis verbis eam prohibuiſſet. Quemadmodum etiam in loco Matth. 20. 21, Apoſtolorum ambitionem efficacius repreſſit, dum in viam prorſus contrariam extremæ humilitatis ac ſervitutis eos deduxit. At ſi talionem tantum prohibuiſſet, jam qui hoc præceptum impleret, nihil faceret amplius, quam quod tum temporis gentes haud difficulter præſtabant. Nam etiam Philoſophi inter eos docuerunt, vindictam ſapienti haud convenire. Quomodo ergo Chriſtus tales vocat filios Altiſſimi? Tum quid opus erat tot ambagibus addere iſta, citius quam oculum pro oculo exigas, obvertendam alteram maxillam, pallium eripienti tunicam adjiciendam, duo milliaria cum eo, qui adigat ad unum, conficienda. Omne id, quod potius faciendum dicit, otioſum eſt, cum id reſiſtentiæ interdicto generali ſatis perſpicue propoſitum fuerit. Atqui ex circumſtantiis loci patet, majorem hîc perfectæ patientiæ & beneficentiæ virtutem doceri, quam generale mandatum de non reſiſtendo complectebatur. Eandem patientiam firmant omnia illa Scripturæ teſtimonia, quæ ſic malum pro malo reddere vetant, ut contra illud bene dicendo faciendoque vincere jubeant; idque tantâ fiduciâ in Deum, ut vindicta & defenſio omnis, quamlibet æquiſſima, qualis eſt illa, quam ipſe exercet in maleficos, ei ut juſtiſſimo ac prudentiſſimo judici in ſolidum committatur, vide Luc. 6. 28, 29. Rom. 12. 17. 1 Theſſ. 5. 15. 1 Petr. 3. 9, 11, 12, 13. IV. 19. Porro quam late ſe extendit præceptum Chriſtianæ charitatis adverſus inimicos, tam late cenſendum eſt extendi debere reſiſtentiæ interdictum contra maleficos.

Ulterius quæritur: An ergo nulla ratione fas ſit, malum atque injuriam, quæ ab inimico infertur vel intentatur, avertere, aut ſeipſum defendere? Cujus quæſtionis ſolutio ex exemplo Chriſti, & Apoſtolorum, nec non fidelium Veteris Eccleſiæ ſumi poteſt. De Chriſto enim legimus, cum eum Judæi lapidare vellent, eum ſe abdidiſſe, atque ex Templo ſe ſubduxiſſe Joh. 8. 58. Et cum alio tempore eum capere vellent, elapſum eum fuiſſe ex manibus eorum Joh. 10. 39. Paulum Apoſtolum diſcipuli Damaſci nocte per murum demiſerunt fune in corbe, cum Judæi vitæ ejus inſidiarentur, & portas obſervarent Act. 9. 24, 25. Ita cum Judæi quidam conjuraſſent, ac devoviſſent ſe non eſuros, neque bibituros, donec interemiſſent Paulum, is conjuratione hac cognitâ, curavit rem per filium ſororis ſuæ indicari Tribuno, qui eum poſtea, forti militum manu additâ Cæſaream deduci imperavit Act. 23. ℣ſ. 12, 17. & ſeqq. Ita Paulus idem animoſe factâ apologiâ ſe defendit, eo fine, ut ab infeſtis ſibi adverſariis liberaretur Act. 22. 1. Cumque Tribunus eum flagris cædi juberet, defendit ſe jure civitatis Romanæ, ſicque plagas evitavit Act. 22. 25. Similiter egit cauſam ſuam coram Feſto, quem officii ejus admonuit, indicans, ſi nihil eorum, de quibus accuſabatur à Judæis, probari poſſit, eum non habere poteſtatem ſe Judæis donandi, ſeu eorum libidini permittendi. Appellavit quoque ibidem ad Cæſarem Actor. 25. 11. Fideles Hieroſolymitani, cum ingens exoriretur perſecutio, fugam omnes ceperunt, & diſperſi ſunt per regiones Judææ & Samariæ Actor. 8. 1. Ex quibus exemplis colligitur clare, quod liceat, adeoque præcepto huic Chriſti adverſum non ſit, avertere malum, quod peſſimi homines intentant, dummodo id fiat legitimis ac placidis modis, talibus ſcilicet, quibus neque inimicus lædatur ac noxâ afficiatur, neque occaſio detur ſiniſtris ſermonibus, vel ſcandalum infirmis præbeatur. Modi iſti ſunt; prudentia & cautio, conſilium bonum, preces, interceſſio amicorum, fuga, occultatio ſui, dimiſſio mali hominis, ſi nobis ſervitio obſtrictus ſit: quales modos adhibitos magnâ ex parte videmus in exemplis modo allegatis Chriſti & Apoſtolorum. Licitum quoque eſt, ejus, qui nos in corpore noſtro lædere conatur, manus tenere, arma ei eripere, aut etiam in terram eum dejicere, ut interea tempus fugiendi habeamus. Quanquam credendum eſt, Deum ejuſmodi caſus, in quibus violentâ tametſi innoxiâ defenſione opus ſit, non facile, nec ſine graviſſima cauſa fidelibus ſuis immiſſurum:

miſſurum: qua de re infra aliquid amplius adhuc dicetur.

Inſuper docet nos ſuperius memoratum Pauli exemplum, qui per appellationem apud Cæſarem præſidium adverſus inimicos ſuos quæſivit, prohibitum non eſſe, ut homo Chriſtianus ad magiſtratum civilem confugiat, qui conſtitutus eſt tam ad bonorum defenſionem, quam ad malorum pœnam, ejuſque auxilium imploret, & vel ope ejus ablata recuperet, vel, ſi id ipſum quod ablatum eſt, reddi nequeat, damni compenſationem quærat: dummodo intra lenitatis moderationiſque Chriſtianæ terminos conſiſtat, neque damnum ullum lædenti inferat, omnemque vindictæ, iræ ac impatientiæ ſpeciem vitet. Poteſt etiam huc referri caſus ille, ſi quis in corpore læſus ſit ab homine improbo, quod liceat tali impenſas curationis per magiſtratum a facinoroſo repetere. An vero etiam dolorum petenda ſit compenſatio, dubitatur: certumque eſt, eum perfectius hanc Chriſti legem ſervare, qui dolores penſari ſibi non poſtulat. Quodſi tamen læſus membro aliquo ſit mutilatus, ita ut victum ſibi amplius comparare nequeat, neutiquam ei prohibitum eſt, æquam compenſationem à patratore facti, ſi facultates ejus ferant, exigere. De cætero ſi ad eum modum, ut dictum eſt, vim atque injuriam avertere nequeamus, vel, ſi res ſit parvi momenti, ac tolerabilis, potius duplo majus damnum ſubire debemus, quam vel per Magiſtratum à nobis malum amoliri. Nam ob rem exiguam adire magiſtratum, ſpeciem præbet animi contentioſi ac impatientis. Quanquam ſæpe ratio exiſtimationis ac bonæ famæ exigit, ut etiam res minoris momenti, quæque alioqui facile contemni poſſit, per Magiſtratum repetatur; ſi nimirum dum illa nobis eripitur, ſimul crimine raptûs vel furti aſpergamur: quo in caſu patientia ac ſilentium facile nos reos atque infames redderet; quod ut fiat, ſi revera ſimus innocentes, propter Chriſtiani nominis honorem nullo modo nobis eſt committendum.

Ex iis, quæ dicta ſunt, jam perſpicuum eſt, moderatam ac innoxiam defenſionem huic præcepto Chriſti neutiquam adverſari: utpote cum id non omni omnino reſiſtentiæ oppoſuerit, ſed ei duntaxat, qua ſub lege Moſis reſiſtebatur malo, per pœnas ſcilicet judiciales, vel per modos, qui ejuſdem naturæ ac generis ſunt, quibus nimirum lædens viciſſim lædebatur. Animadvertendumque hic eſt, Græcum verbum ἀντιστῆναι, quo hic Chriſtus utitur, denotare ejuſmodi reſiſtentiam, quæ per vim fit, non cum modeſtia ac lenitate. Hinc etiam intelligitur, adducta à Chriſto exempla non ſimpliciter & ad literam eſſe accipienda; quaſi nimirum teneamur percutienti nos in dextram maxillam, illicò, etiam illo non poſtulante, ac ſine ulla neceſſitate alteram maxillam cædendam obvertere. Exemplum enim Chriſti nos aliud docet: qui cum ei miles quidam impegiſſet alapam, non protinus obvertit alteram maxillam, ſed eum potius, quod ſe injuſte cæderet, redarguit: *Si male locutus ſum*, inquit, *teſtare de malo; ſin bene locutus ſum, cur me cædis*? Joh. 18.22. Paulus etiam aliquanto acerbius invectus eſt in Ananiam Pontificem Maximum, qui ei os depalmari juſſerat. Nam non ſolum injuſtitiam mandati iſtius Pontifici exprobravit, ſed Dei ſupplicia etiam eidem denunciavit. *Percutiet te*, inquit, *Deus paries dealbate; & tu ſedes judicans me ſecundum Legem, & Legem tranſgrediens, jubes me cædi*? Actor. 23. 2. Quare Chriſtus hoc loquendi modo, qui in Sacris Literis inſolens non eſt, nihil aliud indicare voluit, quam ut prompti ac parati ſimus plus etiam malefico præſtare, quam ipſe à nobis poſtulat: ut ſupra oſtendimus.

Hic etiam quæri ſolet; Annon Chriſtiano licitum ſit, hoſtilem invaſoris impreſſionem, ſi aliter fieri nequeat, cum ipſius læſione repellere? Sed hanc quæſtionem expediemus inferius, poſtquam falſas hujus præcepti Chriſti interpretationes è medio removerimus.

Jam opus eſt, ut etiam falſas hujus legis Chriſti interpretationes, quas carnalis ſapientia adinvenit, examinemus & refellamus. Prima eſt eorum, qui ajunt, Chriſtum hîc nihil niſi privatam vindictam, quam quis ipſe per ſe exercet, non autem eam, quæ per Magiſtratum fit, prohibuiſſe; & hanc quidem legem ſuam oppoſuiſſe traditioni Phariſæorum atque Scribarum, qui hanc Moſis legem, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*, de ejuſmodi propria ac privata vindicta interpretati ſint. Verum hæc ſententia nullo veri ſchemate eſt commendabilis. Sic enim Chriſtus nihil novi docuiſſet, cum Judæis quoque propria vindicta non fuerit conceſſa: imo etiam in omnibus Ethnicis bene ordinatis Rebuſpublicis vindicta privata tanquam maximarum turbarum cauſa fuerit damnata. Neque ullo veriſimili argumento oſtendi poteſt, Phariſæos illa tempeſtate talem vindictam licitam eſſe docuiſſe, per quam divina vindicta, quæ per Magiſtratum exercebatur, atque adeo lex ipſa inanis & ſupervacua reddita fuiſſet. Ecquis vero auſus fuiſſet, proprio motu, ac ſine auxilio Magiſtratûs, adverſarii ſui manus ac pedes ligare, eiſque viciſſim oculum vel dentem excludere? annon rurſus hic adverſarius collecto ſodalitio par pari referre ſtuduiſſet? Unde tandem ad ſummam ſeditionem, ad homicidia & ſanguinis effuſionem res deveniſſet. Ita ut Phariſæis nullo modo tam abſurda doctrina adſcribenda ſit; præſertim cum illa nulli eſſet uſui; quandoquidem Judices tenebantur ex lege læſis aſſiſtere, & eorum injurias vindicare.

Alii concedunt, Chriſtum hic omnem vindictam in univerſum, etiam quæ per Magiſtratum exigitur, vetaſſe; ideoque ſequentia exempla ita exponunt; potius iterum ſubeundam alapæ percuſſionem, aliaque, quæ ibidem recenſentur, quam ut ullo modo vindicta de adverſario ſumatur. At nos ſupra probavimus, Moſaicam Legem non id potiſſimum ſpectare, ut aliquam læſo vindictam concedat; ſed magis, ut qui injuria afficiunt alios, puniantur. Quare & Chriſtus hac ſua lege non primario vindictam reſpexit, ſed in genere omnem reſiſtentiam, quæ ejuſdem naturæ eſt cum ea, qua ſub lege malo reſiſti ſolebat, cum damno ſcilicet ac noxâ ejus qui læſit. Monſtravimus quoque, Chriſtum his exemplis aliquid amplius exigere, quam generali mandato de Non reſiſtendo, videlicet talem patientiam,

quæ

quæ cum beneficentia erga adverſarios conjuncta ſit. Quod longe plus eſt, quam à vindicta per Magiſtratum repetendâ abſtinere.

Tertia inrerpretatio eſt eorum, qui ſentiunt, Chriſtum in allegatione Legis Moſaicæ neque primam, neque ſecundam, cujus ſupra mentionem fecimus, conſiderationem ſpectaſſe, id eſt, neque corporales pœnas maleficorum irrogatas à Judice, neque conceſſionem læſis vindictæ à Magiſtratu petendæ; ſed eum eatenus Legi Moſaicæ ſuam novam oppoſuiſſe, quatenus eâ tacite fuit prohibita omnis proximi læſio corporalis. Dum enim facinori certa aſſignata fuit pœna, ſimul eo ipſo facinus ipſum prohibitum eſt. Chriſtus igitur, cujus inſtitutum fuit, Moſaicæ Legis imperfectiones ſupplere, juxta hanc ſententiam nihil aliud ſibi vult, quam ſi diceret: Audiviſtis, in Veteri Fœdere interdictum fuiſſe, ne quis proximo ſuo noceat, vel malum inferat. Ego vero dico vobis, ut non ſolum proximo nihil mali inferatis, neque eum ulla ratione lædatis, ſed potius, ſi quis vos malo aliquo afficiat, ne adeo ei reſiſtatis, ut iteratam potius injuriam excipere parati ſitis. Interim vero iſtius interpretationis auctores nolunt hanc tam promptam patientiam extendi debere ad graves & inſignes injurias, tantum ad leves ac facile tolerabiles, qualis eſt alapa, ereptio tunicæ, adactio ad iter unius aut alterius milliaris, & ſimiles.

Hæc interpretatio duplici de cauſa eſt excogitata. Primò ut evitetur id, quod ſupra ex vi oppoſitionis probavimus, quod nimirum civilia judicia & corporales pœnæ hac lege ſint abrogatæ; id quod auctores iſti neutiquam admittunt, ſed Magiſtratum civilem una cum lictoribus & carnifice in Regno Chriſti locum habere volunt. Deinde ut liceat reſiſtere vi & cum læſione inimici injuriis ingentibus, quæ vel cum periculo vitæ conjunctæ ſint, vel omnium bonorum noſtrorum terrenorum jacturam ſecum trahant. Verum in hac interpretatione primum pro conceſſo ſumitur, quod probabile non eſt, Chriſtum nimirum Legem Moſaicam, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*, tam laxo & generali allegaſſe ſenſu, ut eâ nihil aliud ſignificetur, quam proximum non eſſe lædendum. Revera enim is ſcopus præcipuus illius legis non fuit, etſi neceſſario ex ea colligatur: ſed ſcopus ejus fuit, Judaico populo jura atque judicia præſcribere, (ut expreſſe dicitur in principio Levit. 21.) quomodo talia facinora, quæ iſtic enumerantur, puniri debeant. Proximo non eſſe nocendum, nec ullo malo afficiendum, id tanquam res, quam ipſa natura dictat, & alibi vetita eſt, pro conceſſo ſumitur. In præcepto Decalogi, *Non occides*, vetatur homicidium: at cum dicitur, *Anima pro anima*, homicidio, quod jam vetitum eſt, pœna conſtituitur. In præcepto, *Non furaberis*, prohibetur furtum: in lege autem, quâ præcipitur, ut qui furatus eſt, quadruplum reddat, pœna furti expreſſa eſt. Et ſic ſe res habet in reliquis legibus. Aliud eſt, rem aliquam prohibere; aliud, aſſignare pœnam rei prohibitæ: etſi ex pœna colligi queat, rem prohibitam eſſe. Quocirca neutiquam admittendum eſt, Chriſtum hanc Moſis Legem alio reſpectu aut intentione allegaſſe, quam quâ præcipue lata fuerat: qua intentione ac ſcopo legis prætermiſſo, ut alius generalis quæratur ſcopus, nulla urget cauſa, præter præconceptam opinionem, quæ corporeas pœnas è Regno Chriſti exterminari non vult. Quæ enim hujus interpretationis cauſa affertur, quod nimirum Chriſto propoſitum fuerit, ſupplere defectum Moſaicæ Legis, in eo dum non ſolum malum prohibet facere, ſed etiam pati jubet, non eſt ſufficiens. Annon enim Lex Moſis perfectiſſime ſuppletur, dum Chriſtus poteſtatem corporales pœnas infligendi ademit hominibus, qui ſæpiſſime graviter errare poſſunt, & abſque omni gratia ac miſericordia judicare coguntur, eamque ſibi ipſi, qui eſt ſapientiſſimus atque æquiſſimus Rex, reſervavit? Annon & hoc eſt defectus legis ſupplere, tam exactam ac perfectam patientiam præſcribere, ut non ſolum omnia mala æquo animo tolerentur, ſed etiam is qui læſit, beneficiis afficiatur? Ex adverſo legi parum aut nihil perfectionis accedit, quando leviores injuriæ, quæ etiam ſub lege puniri non poterant, ferri jubentur, graves autem ac notabiles injuriæ, non ſecus ac olim ſub lege rigide puniri permittuntur.

Deinde diſtinctio inter graves & leves injurias in hac interpretatione nullo ſundamento adhibetur, & merum tantum effugium eſſe videtur. Ubi enim Chriſtus non diſtinxit, ibi nobis quoque non eſt diſtinguendum. Verba ſimpliciter ſonant, & ſine ulla diſtinctione ſunt poſita: *Ego dico vobis; Ne reſiſtatis malo.* Imo hic nullam diſtinctionem locum habere, ſed nobis hac lege injunctum eſſe tam graves quam leves tolerare injurias, ac inſuper adverſarios beneficiis cumulare; docet nos iterum exemplum Chriſti & Apoſtolorum. Quando enim Chriſtus injuriam ullam violentâ ratione & cum damno ac læſione inimici à ſe avertit? Imo etiam truculentiſſimam mortem in ſe ſuſcepit ultro, non ſolum ob talem cauſam, quæ in eo ſolo, tanquam Servatore humani generis, locum habuit, ſed etiam nobis in exemplum perfectiſſimæ patientiæ, ut nos quoque eadem cogitatione armemur, ut loquitur Petrus Apoſtolus 1 Petr. 4. 1. Certe ſolum Chriſti exemplum poteſt nobis eſſe perfectiſſima norma, cujus ope ad verum hujus ſublimis legis Chriſti intellectum perveniamus: id quod facillime intelligere poſſemus, niſi nobis caro, quæ ad tam exactam patientiam inidonea eſt, nebulas offunderet.

Verum ut de exemplis iſtis, quæ Chriſtus hoc loco præcepto ſuo ſubjecit, aliquid ex profeſſo dicamus, notandum primo eſt in genere, injurias illas, quarum Chriſtus hîc mentionem facit, non eſſe ſimpliciter ita leves ac parvi momenti, uti in hac interpretatione extenuantur, ſed in certis caſibus graviſſimas, imo carnali homini plane intolerabiles eſſe poſſe. Nam alapam quod attinet, ſi illa impingatur alicui è vulgo & infimæ ſortis homini, puta ſervo, aut alii pugnos edere vel aſſueto, vel non indigno, poſſet forte non adeo gravis injuria videri: præſertim ſi à ſuperiore aliquo infligatur. At ſi id contingat in viro honorato, & ſummæ inter homines dignitatis, ſi in venerando aliquo ſene, ſi in patre, aut etiam in conjuge alicujus, matronâ gravi ac nobili, vel ſi in magiſtratu; idque non privatim,

vatim, nemine conſcio, ſed fiat in loco publico, plurimis inſpectantibus:..quis non videt injuriam eſſe ſummam? Etſi enim dolor corporis in eo facto non ſit adeo magnus: at dolorem animi, qui ex ſumma contumelia atque ignominia naſcitur, magnum eſſe neceſſe eſt, & homini ſublimis ac carnalis animi intolerabilem. Certe juxta uſitatum mundi morem dedecus nullum gravius eſſe inter nobiles reputatur, quam alapa. Sic tunica & pallium ſi opulento alicui ac bene nummato auferatur, exigua quædam & nullo numero habenda videtur. Quid ſi vero pauperi & ægre vitam toleranti veſtem eripias, quâ vix corpus à frigore aut nuditate defendit, cujuſque reparandæ nulla ei ſuppetunt media, quæ major ei in bonis ac facultatibus ejus injuria fieri poteſt? Imo etiam diviti, ſi quis veſtem detrahere tempore alieniſſimo, puta intenſiſſimo gelu urente, in platea velit, ubi alia non ſit in promptu, nihil gravius & acerbius poteſt accidere. Tandem milliaris unius atque alterius onus vi atque ingratiis alicui impoſitum, nullo jure ac merito inter leves ſimpliciter & contemtibiles injurias reponitur. Quid enim? ſi quis cogatur, qui ſit ad iter, præſertim pedeſtre, parum aptus; ſi importuno tempore, ut maximum ac irreparabile damnum præſto ſit, niſi domi maneat, aut ſi aliò ipſi neceſſario proficiſcendum ſit, & mille aliæ ejuſmodi circumſtantiæ dari poſſunt, quæ hanc injuriam graviſſimam reddant. Manifeſtum igitur eſt, male iſtas à Chriſto nominatas hoc loco injurias, ſimpliciter leves & exiguas cenſeri: cum pro ratione perſonarum (quæ tamen omnes ad obſervationem hujus præcepti obſtrictæ ſunt) loci, temporis, ac conditionis uniuſcujuſque, aliarumque circumſtantiarum evadere poſſint ſummopere graves ac propemodum intolerandæ. Nam, ut de ſolo diſcrimine perſonarum adhuc aliquid dicamus, an id haberi poſſet pro levi injuria, ſi aliquis è plebe Regi aut Principi ſuo alapam infringeret, vel illuderet ei naſum ejus talitro percutiendo? Vel ſi veſte eum ignominioſe ſpoliaret; aut minis eum cogeret ad milliare unum conficiendum, & ad ruſtica opera ſua peragenda? Dicet quiſpiam: Impoſſibile eſſe, ut ejuſmodi caſus dentur. At cur id impoſſibile eſt? non quod iam mali atque audaces homines non reperiantur, qui talia deſignare ſuſtineant, ſi modo ſciant, id impunitum fore, Regemque ac Principem patienter id ferre teneri (quid enim non adverſus hominem committerent, qui adverſus Deum omni genere petulantiæ peccare non verentur?) ſed quia norunt, certum ſibi mortis ſupplicium pro tali facinore expectandum eſſe. Si quis autem objiciat, Magiſtratum tales injurias etiam patienter ferre teneri, quatenus Chriſtianus eſt, ſed non quatenus Magiſtratus eſt, cum hoc reſpectu obſtrictus ſit talem proterviam pœnis coërcere, non ex impatientia, ſed ex officio. Verum diſtinctionem hanc inter Chriſtianum & Magiſtratum jam ſuperiori Capite diluimus. Quis ratione præditus poſſit concipere, ut duæ res invicem contrariæ ac ſe mutuò tollentes ſimul in una perſona habeant locum? ut nimirum quis injuriam unam eandemque patiatur & non patiatur, remittat & non remittat; illud quidem quatenus Chriſtianus eſt, hoc vero quatenus eſt Magiſtratus? Legi Moſaicæ, cui Chriſtus hîc novam legem ſuam opponit, cujuſque etiam hæc pars erat, *Anima pro anima*, non minus Rex, quam viliſſimus quiſque è populo erat obnoxius. Hinc David propter occiſum Uriam, mortis reus erat, & capitali afficiendus fuiſſet ſupplicio, niſi Deus extraordinariam ei gratiam exhibere dignatus fuiſſet: ut patet ex 2 Sam. 2. 53, ubi Nathan ei dixit, poſtquam peccatum ſuum eſſet confeſſus: *Non morieris*, nimirum, ut debebas ſecundum Legem. Quod ſi vero Rex illi parti Legis, *Anima pro anima*, ſubjacebat, utique etiam in reliquis, quando dicitur, *Oculus pro oculo*, *dens pro dente*, eidem erat ſubjectus, & pœna tam ſuper Regem, quam ſuper alium quemvis jure atque ex vi legis extendenda erat. Quemadmodum igitur illa Lex Moſaica omnes & ſingulos è populo abſque diſcrimine perſonarum atque officii obligabat, Rexque quatenus Rex erat, nullo pacto ab ea erat liber: ita obligat etiam hæc Chriſti lex omnes ac ſingulos, qui ad Regnum ejus pertinent, ita, ut qui vult in eo Rex eſſe, non tantum qua Chriſtianus eſt, ſed etiam qua Rex eſt, eâ ſe teneri, agnoſcere debeat. Unde liquet, Regem illum, qui quatenus Rex eſt, huic ſe legi Chriſti non vult ſubjicere, etiam eatenus, qua Rex eſt, non poſſe eſſe Chriſtianum; & rurſus Chriſtianum, quatenus Chriſtianus eſt, talem Regem eſſe non poſſe. Quod nihil aliud eſt, quam quod Chriſtianus non poſſit ſimul Chriſtianus eſſe, & talis Rex.

Sed jam etiam ſecundo in ſpecie exempla à Chriſto allata conſideremus: ac primo de percuſſione maxillæ ſciendum eſt, proverbiali locutione apud Hebræos quodvis ignominiæ genus, quâ quiſpiam afficitur, hac phraſi ſignificari; contra vero præbere maxillam percutienti, patientiam quarumvis, etiam graviſſimarum contumeliarum denotare. Quod & ab eruditis compluribus obſervatum eſt, & loca Sacræ Scripturæ aperte docent. Prioris exemplum vide 2 Cor. xs. 20, ubi Apoſtolus ad Corinthios ſcribit: *Suſtinetis enim, ſi quis vos in ſervitutem redigit* &c. *ſi quis vos in faciem cædit*; id eſt, ſi quis vos omni genere contumeliæ afficiat. Non intelligit autem Apoſtolus qualemcunque, aut levem aliquam contumeliam, ſed inſignem ac grandem. Hoc enim agit, ut Corinthiis monſtret, quantas contumelias illi ac probra à falſis Apoſtolis ſuſtineant. Itaque loquitur non de parvi, ſed de maximi momenti contumeliis, ut tanto magis animos eorum à falſis Apoſtolis avertat. Vide quoque 1 Cor. 4. 11, ubi Paulus ſcribit de ſuis graviſſimis afflictionibus atque perpeſſionibus: *Uſque in hanc horam eſurimus & ſitimus, & nudi ſumus, & colaphis cædimur.* Ubi rurſus Apoſtolus non levem contumeliam intelligit, cum velit maximas perpeſſiones ſuas & acerbiſſima mala exprimere. Poſterioris exemplum clarum habemus Eſa. 50. 6. *Corpus meum præbui percutientibus, & genas meas vellentibus, faciem meam non abſcondidi à contumeliis & ſputo.* In quibus verbis patet Prophetam deſcribere ſummam patientiam ſuam: ac proinde eum hac locutione maximas & graviſſimas contumelias deſignare. Vide quoque Lament. Jer. 3. ℣. 27, 30. *Bene eſt viro, derelicto, ſi jugum ſuum patienter ferat* &c. *ſi præbeat percutienti ſe maxillam, & ſatietur opprobriis multis.* Ubi *opprobria multa* explicant

plicant illam percuſſionem in maxillam. Ex hiſce Scripturæ locis perſpicuum eſt, hoc præcepto Chriſti de perferenda maxillæ percuſſione contineri præceptum ferendarum cujuſcunque generis contumeliarum, etiam graviſſimarum. Sed non contenti probaſſe, omnes contumelias iſta phraſi intelligi, præterea ſummos etiam dolores eâ comprehendi oſtendimus. Non eſt enim, cur id ulla ratione admittamus, quod hic vulgo pro conceſſo ſumitur ab iis, quibuſcum diſputamus, Chriſtum ſcilicet per maxillæ percuſſionem nihil aliud, quam ſimplicem alapam, quæ expanſâ manu infligitur, intelligere. Multo generalius eſt, maxillam percutere, quam alapam infringere. Omnis quidem alapa eſt percuſſio maxillæ, ſed non omnis percuſſio maxillæ eſt alapa. Neque Chriſtus dixit, ſi quis te nuda manu percutiat in maxillam, ſed ſimpliciter, ſi quis te percutiat in maxillam. Imo uſus eſt Chriſtus verbo *ῥαπίσει*, quod duriorem, quam qui nuda manu imprimitur, ictum ſignificat. Deſcendit enim verbum iſtud à nomine *ῥάπις*, quod baculum vel virgam notat. Unde diſtinguuntur iſta duo Matth. 26. 67. *κολαφίζειν* & *ῥαπίζειν*: illud ſignificat percuſſionem manu ſola factam, hoc baculo. Legatur Beza, ſi placet, in Annotat. ad Matth. 5. & Marc. 14. 65. Non ergo levem duntaxat alapam hic Chriſtus à nobis patienter excipi voluit, ſed etiam plagas graviſſimas, quæ fuſte aut alio aliquo duro inſtrumento infliguntur. Sed etiamſi ictus, qui à ſola manu proficiſcitur, hic denotaretur tantum, non intelligeretur protinus alapa explicatâ manu illata; poteſt enim etiam percuſſio, quæ fit pugnis, intelligi. Quæ percuſſio adeo gravis eſſe poteſt, ut, ſi ab homine valido atque irato fiat, non ſolum valetudini ac membris nocere, ſed & mortem quoque afferre queat. Vide locum Exod. 21. 18. Inde eſt, quod voce colaphizari (quod propriè eſt pugnis cædi) non quævis contumelia tantum ſignificetur in Sacris Literis, ut paulo ante dictum eſt, ſed etiam omnigena afflictio indicetur. Vide inter alia 2 Cor. 12. 7, ubi ſic loquitur Apoſtolus: *Datus eſt mihi ſtimulus carnis Angelus Satanæ, ut me colaphizet.* Hic Paulus omnes ſuas perpeſſiones, quas fuiſſe maximas nemo negare poteſt, vocabulo colaphizandi complexus eſt. Sic Petrus *colaphizari* pro omni genere pœnæ & afflictionis, etiam graviſſimæ, poſuit, dum ſervos delinquentes colaphizari ait 1 Petr. 2. 20. Cum neminem lateat, eos aliquando etiam virgis vel fuſtibus objurgari, aliquando in carcerem compingi, aliquando quoque pro delicti ratione in crucem agi ſolitos. Sed Apoſtolus per Synecdochen ſpeciei colaphum pro quavis pœna uſurpavit. Huc etiam pertinent verba Davidis Pſal. 3. 8. *Tu percuſſiſti omnes hoſtes meos in maxillam*, id eſt, variis calamitatibus ac judiciis tuis eos afflixiſti. Item verba Mich. 5. 1. *Obſidionem poſuerunt contra nos, & virgâ percutient in maxilla judicem Iſraëlis:* id eſt, is qui alios punire ſolebat, ipſe miſerrime (ut in obſidione fieri ſolet) affligetur atque vexabitur.

Ex his jam ſatis elucet, cum percuſſio in maxillam non ſolum cum ignominia, ſed & cum dolore inſigni, ac valetudinis jacturâ ſæpe conjuncta ſit; Chriſtum in hoc uno exemplo docere, non tantum contumelias omnes, ſed perpeſſiones quoque corporis & plagas etiam atrociſſimas, ne iis quidem exceptis, quas mors poſſit conſequi, nobis tolerandas eſſe. Si enim dixiſſet: Quicunque tibi in faciem inſpuerit (quæ phraſis quoque Hebræis familiaris eſt) ſolam ignominiam ſive dolore corporis expreſſiſſet; nunc cum percuſſionis meminit, & quidem ejuſmodi, quæ non levem plagam corpori infligat, non eſt quod perpeſſiones corporis graviſſimas hinc excludamus.

Atque id confirmatur antitheſi, quam Chriſtus hîc inſtituit. Legi enim Moſaicæ, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*, opponit, *Ne reſiſtatis malo.* Cui vero malo? Nonne illi, quem paulo ante innuit, qui ſcilicet oculum vel dentem alteri excutit? Cur enim Chriſtus oculi & dentis meminit, ſi noluit tales injurias à nobis ferri? Quæ eſſet iſta oppoſitio, ſi pars ejus una de re alia ageret, altera de alia? Etiam in ipſa Lege Moſaica Levit. 24. 20. Chriſtus minores reperiſſet injurias, ſi voluiſſet, ut patientia noſtra tantum ad leviores ſe extenderet injurias. Dicitur enim ibi, *vulnus pro vulnere, livorem pro livore.* Livor, ut & ſimplex vulnus, quod facile ſanari poteſt, eſt minus damnum, quam excuſſio oculi aut dentis, quorum jactura eſt irreparabilis. Quocirca Chriſtus cum ex Lege Moſis verba protuliſſet, *Oculum pro oculo, dentem pro dente*; poſtea aptiſſime patientiæ exemplum in percuſſione maxillæ poſuit; ad iſtam ſcilicet oculorum ac dentium excuſſionem reſpiciens, & has ſimileſque perpeſſiones generali percuſſionis in maxillam phraſi includens. Quaſi dicat: In Lege Moſis injuriæ ſimilibus atque æqualibus pœnis vindicabantur, ut pro oculo ac dente oculus viciſſim ac dens excuteretur. Ego vero volo, vos ita patientes eſſe, ut ſi quis vobis ictum in unam faciei partem, vel manu, vel fuſte impingat, etiamſi oculus vel dens elidatur, non modo non reſiſtatis malo, ſed ad alium adhuc ictum excipiendum parati ſitis. Atque ideo Dominus maxillam potius, quam aliam corporis partem nominavit, quia dum maxilla percutitur, præſertim graviter, facile fieri poſſit, ut vel oculus vel dens eo ictu excludatur. Interim vero dubium non eſt, maxillam hic pro qualibet parte capitis, imo totius corporis poni: nulla etenim ratio eſt, cur Chriſtus nos voluerit æquo animo pati, ſi in maxilla cædamur; ſi in alia corporis parte, noluerit id ferri.

Alterum exemplum eſt de tunica: ubi ſimiliter attendenda eſt conſuetudo Hebræorum, qui ſicut per panem ſæpe omnem victum intelligunt, ita per tunicam aut veſtem, opes ac facultates omnes, totamque rem familiarem ſignificare ſolent. Huc pertinet præter alios locus Luc. 3. 11, ubi Johannes Chriſti Prodromus turbas adhortatur: *Qui habet duas tunicas, det alteram non habenti.* Quis non videt, hic ſpeciem pro genere poſitam, & quicquid corpori noſtro ſufficere poteſt, ac humanæ ſuccurrere imbecillitati, quos nudos natura profudit (ut Hieronymus hunc locum explicans loquitur) per duas iſtas tunicas notari? Non enim Johannes vult ſolam tunicam egenti proximo dari, ſed & quævis alia, quibus is in vita opus habet. Cur ergo abſurdum cuiquam videatur, ſi in noſtro quoque loco

Chriſtus

Chriſtus per amiſſionem tunicæ & pallii omnium facultatum ac bonorum terrenorum jacturam ſignificaſſe ſtatuatur. Præſertim cum ea fuerit diſcipulorum Chriſti, quos tunc alloquebatur, conditio, ut omnes eorum opes ferme in una atque altera tunica conſiſterent. Non illis latifundia, vel amplæ poſſeſſiones erant: non centena aut millena numerabant ſeſtertia: quid ergo de iis loqueretur? appoſite Chriſtus & accommodate ad perſonas, quibuſcum ipſi res erat, ſermonem inſtituit.

Deinde non eſt reſpicienda vilitas tunicæ unius atque alterius, ſed maxime ſpectanda eſt neceſſitas. Amictus enim eſt unum ex rebus neceſſariis, quibus vita noſtra conſtat. Majoris quidem pretii eſt auri atque argenti cumulus, quam veſtis: at auri argentique copiâ carere vita noſtra poteſt, veſtitu non poteſt. Ita ignis & aqua auro longe viliora ſunt: multo tamen gravius eſt, ſi cui aquâ & igne interdicatur, quam ſi quis congeſtis undique auri acervis ſpolietur. Pari modo hic quoque non ex vilitate, ſed ex neceſſitate veſtium metienda eſt gravitas injuriæ. Et hanc dubio procul Chriſtus in hoc exemplo ſpectavit; ut ita rectiſſime à minus veriſimili ad magis veriſimile affirmate procedat noſtra argumentatio: Si ereptionem rerum ad vitam noſtram ſuſtentandam ſumme neceſſariarum Chriſtus jubet patienter à nobis ferri; multo magis non vult ſubire ac ferre ereptionem rerum ſuperfluarum, in quibus (teſte ipſo Domino Luc. 12. 15.) vita noſtra non conſiſtit. Faciunt huc iterum verba Johannis Baptiſtæ Luc. 3. 11, qui locus mire aptus eſt ad noſtrum, quem tractamus, illuſtrandum. Res enim minime dubia eſt, Baptiſtam per unam tunicam res omnes neceſſarias; per alteram tunicam, res omnes ſuperfluas ſignificare voluiſſe. Nam non jubet utramque dari: quid enim ipſi retineremus? Sed unam nobis relinquit, quia neceſſaria eſt; alteram, quia redundat, vel ſaltem minus nobis, quam proximo, qui nullam habet, neceſſaria eſt, dari imperat egenti. *Quæ optima beneficentiæ regula eſt*, inquit Grotius Annot. in Luc. 3. 11, *neque naturalem noſtri curam nobis detrahens, neque nos patiens per delicias abuti, quorum penuriâ alii miſerabiles vivant.* Quanquam (ut hoc obiter addam) regulam iſtam beneficentiæ ſæpe extraordinarii caſus cogunt tranſgredi: quando v. gr. vel res gloriæ divinæ agitur, eaque impendio omnium rerum noſtrarum redimenda eſt; vel proximorum id requirit neceſſitas, quorum uſibus non bona modo noſtra omnia, ſed animam quoque tenemur impendere. Ordinarie tamen verum eſt, aliorum neceſſitatem, ex eo, quod nobis ſupereſt, ſupplendam eſſe: nam & Apoſtolus ſic Corinthios inſtruit 2 Cor. 8. 14, & hîc pulchre per duas tunicas denotavit Johannes. At in noſtro Matthæi loco, ubi de patientia agit, Chriſtus, non unam tantum tunicam, id eſt, res ſuperfluas dari præcipit; etiam alteram, quamvis neceſſariam, ſi ita uſu veniat, dimitti jubet. Utraque nos exuit, & ad nuditatem redigit: manifeſte indicans, patientiam in omnibus injuriis tantam nobis induendam eſſe, ut ad extremam uſque egeſtatem duret; utque non modo de poſſeſſione rerum, quibus facile carere poſſumus, ſed & maxime neceſſariarum in vita, ſi improbi urgeant, cedamus. Nimirum quando res in noſtro ſita eſt arbitrio, nec aliud poſtulat extraordinaria neceſſitas, licet nobis noſtra retinere bona, & cum ea cautione, ne ipſi nimium prægravemur, aliis benefacere. Sed cum vis adhibetur, & malorum improbitas non ſinit nos pacifice poſſidere res noſtras, ac diſpenſare, non licet nobis mordicus eas retinere; potiuſque bona pars rerum noſtrarum, imo ſi aliter fieri nequeat, tota ſubſtantia dimittenda eſt, quam malâ & Chriſtianis haud convenienti ratione reſiſtendum.

Reſtat, ut de tertio exemplo agamus, & quid ſit angariatio ad unum alterumque milliare penſiculatius examinemus. Conſonant omnium Interpretum ſuffragia, verbum iſtud Angariandi deſumptum eſſe à Perſis, quibus Angari dicebantur publici curſores; quales hodie Principum aut civitatum ſtipendiis aluntur, ut equos ſemper ad curſum habeant paratos, quique vulgo Poſtæ vocantur. Illis utpote in ſtatu abſoluti imperii publicâ auctoritate armatis, fas erat, cujuſvis equos ſive camelos, vel etiam ipſos homines rapere ad curſum, aut ad onera portanda adigere. Hoc Angariæ onus Judæi quoque patiebantur, ex quo Perſarum potentia Orientem invaſit. Accipitur itaque proprie angariare, pro cogere vi ad currendum, vel ad ferendum onera: quod declarat quoque Cyrenæi illius exemplum, quem adegerunt Judæi vel milites Præſidis ad bajulandum crucem, Matth. 27. 32. Unde facile intelligitur, quam gravi de injuria Chriſtus hoc loco loquatur. Erat enim genus iſtud ſervitutis acerbiſſimum, reſque apud omnes vehementer exoſa. Beza certe cenſet proponi hic à Chriſto ſervitii genus pene intolerabile, quod etiam peculiari vocabulo fuerit declaratum.

Ita probavimus hactenus, Chriſtum etiam graviſſimarum injuriarum tolerantiam, in his exemplis generali interdicto reſiſtentiæ ſubjunctis, nobis injunxiſſe. Sed accedit inſuper longe maxima & validiſſima ratio, quæ vel ſola poſſet rem conficere. Cui enim, quæſo, obſcurum eſſe poteſt, Chriſtum cum ad novas ſubinde injurias perferendas nos præparet, in altera alapa vel plaga perpetienda, & pallio præter tunicam dimittendo, & milliari altero peragrando, non alteram duntaxat ejus generis injuriam præciſe intelligere; ita ut tertiam aut quartam alapam, ſive ictum non jubeat ferri, vel tertiam aliquam veſtem dimitti, vel plura milliaria nolit à nobis confici? Sed quod alibi dictum eſt, ut non ſepties ſolum, ſed etiam ſeptuagies ſepties, id eſt, ſemper remittamus fratri contra nos delinquenti Matth. 18. ℣. 22, id huc quoque referendum eſt, ſtatuendumque, præceptum eſſe, ut non ſemel aut bis tantum colaphus ſuſtineatur, ſed ut ſeptuagies ſepties, id eſt, toties quoties ille infringatur, & quam plurima verbera patiendi animo tolerentur: quod etiam de veſtimentis atque itineribus tenendum eſt. Ratio nimis eſt evidens, quia ſcilicet id ſemper, ideoque ut in arcenda una atque altera injuria, ita non minus in tertia aut quartâ propulſandâ, illicitum eſt, quod hîc Chriſtus prohibet, nempe illegitima reſiſtentia. Et, ſi nunquam malum pro malo reddendum eſt; Ergo nec poſt repetitam decies aut ſeptuagies ſepties

injuriam id facere licet. Adhæc res ipſa loquitur, ſi fratri ſeptuagies ſepties in nos peccanti ignoſcendum eſt: ergo etiam toties nos verberanti, aut veſtem eripienti, aut itineris moleſtiâ nos oneranti: Hæc enim ſpecialia comprehenduntur ſub illo generali. Tandem Apoſtolus aperte præcipit, ne vincamur à malo, id eſt, ne prius defatigemur patiendo, quam adverſarius mala nobis faciendo. Atqui vinceremur à malo, & in patiendo deficeremus, ſi ſemel aut bis paſſi injuriam, amplius pati nollemus. Jam ſi hæ à Chriſto nominatæ injuriæ ad iſtum conſiderentur modum, uti omnino neceſſe eſt, quid gravius fingi, quid ad nos perdendos ac peſſundandos magis facere poteſt, quam quando tot verbera atque contumeliæ muſſitandæ, tot damna moleſtiæque ſuſtinendæ ac devorandæ ſunt?

Hucuſque demonſtravimus, novam legem Chriſti non ſimpliciter intra limites exiguarum injuriarum conſiſtere, ſed patientiam in omnibus etiam maximis injuriis requirere. Attamen non videtur ſine cauſa factum, quod Chriſtus in hac oppoſitione non illas ipſas injurias nominatim repetierit, quæ in lege Moſaica fuerunt expreſſæ; quod nimirum non dixerit: ſi quis tibi dextrum oculum excuſſerit, obverte ei etiam ſiniſtrum &c. Sed quod talia poſuerit exempla, quæ ſi literam ſpectes, aliquanto molliora ſunt, quam quæ in lege Moſaica recenſentur: tametſi alioqui vis eorum tam late pateat, ut omnes etiam graviſſimas injurias in ſe comprehendant. Sciendum enim eſt, tentationes, quas Deus fidelibus ſuis ad exercendam patientiam immittit, ita comparatas eſſe, ut vires eorum non excedant: uti Paulus Apoſtolus teſtarur 1 Cor. 10. 13. Sane quando agitur de gloria Dei, quando nomen ejus publica confeſſione glorificandum eſt, veritaſque divina ſanguine fidelium obſignanda, non raro eò res devenit, ut extrema patienda ſint, & vita in periculum adducenda, & membrorum mutilatio ſubeunda, & graviſſimæ injuriæ à malevolis ſint ſuſtinendæ: ut Apoſtolis ipſis & multis millibus martyrum contigit, nec non Chriſtus ipſe prædixit Matth. 10. 17, 21. Marc. 13. 9, 12. Luc. 21. 16. Atque tunc patientia iſta non ſolum habet ſibi deſtinatam peculiarem mercedem Matth. 5. 12, ſed Deus quoque operatur eam ac efficit per Spiritum ſuum in animis eorum, qui ob nomen ejus ſanguinem ſuum profundere non dubitant, ut tentationem iſtam, quæ alioqui ſoli carni invincibilis eſt, facileque hominem fragilem ad defectionem poteſt adducere, patienter ac conſtanter ſuſtineant. Sed ut Deus in aliis caſibus, qui nihil ad gloriam ejus, aliorumque ædificationem faciunt, permittat hominibus improbis, ut illi animi ſui libidinem exerceant in ipſius fideles, qui ipſi ex animo obediunt, fiduciamque ſinceram in eo collocant, corpus eorum mutilent, aut etiam vitam eripiant, id pugnaret cum divina ſapientia, & cum paterna ejus dilectione, quâ fideles ſuos proſequitur. Ut leves injurias, tantum exercendæ patientiæ cauſâ, eis immittat, ſapientiæ ejus conſentaneum eſt. Patientia enim non minus, quam aliæ virtutes, debet habere campum, ubi ſe exerat, atque exerceat, ſi perfecta eſſe debet. Deinde leves injuriæ non habent vim, filialem fiduciam fidelium infringendi: at mutilatio corporis, ac vitæ amittendæ periculum, perpetuum excitat metum atque anxietatem, quæ cum vera fiducia nequit conſiſtere. Quomodo enim fiducia in Deo poni poteſt, omniſque metus abjici, ut ſecurâ ac tranquillâ mente in viis noſtris ambulemus (quod ad felicitatem Regni Chriſti in hoc ſeculo requiritur) ſi poſſibile eſt, ut Deus tam graves caſus, qui omnibus impiis communes ſunt, fidelibus ſuis patiatur accidere? Quid hac in parte fideles haberent ſingulare præ impiis, ut Deo magis confidere debeant? In rebus, quæ ad vitæ ſuſtentationem pertinent, ita ſe extendit divina providentia, ut homini pio nunquam ſit metuenda tanta egeſtas, quæ eum mendicato vivere cogat. An ergo de vita ipſa nunquam eſſet ſecurus; ſed ſemper timendum haberet, ne eâ à peſſimis hominibus privetur? Atqui metus egeſtatis minor eſt, quam mortis. Imo multi homines mendicare mallent, quam laborare. Ergone in rebus minoris momenti, bono animo eſſent fideles, ac ſine cura viverent, in majoribus autem, aſſiduo metu ac ſolicitudine ſe torquerent? Accidit quidem nonnunquam, ut Deus hominem pium, ad exercendam ejus fidem, patiatur devenire ad extremam inopiam, ſed non ad mendicitatem, vel ad famem, quæ vitam ei auferat; ſed ubi ad ſummum ventum fuerit, Deus præter ſpem ipſius ſubmittit ei homines beneficos, qui neceſſitati ejus ſuccurrant: qua ratione fides in Deum mirum in modum corroboratur. Ita fieri quoque poteſt, ut Deus hominem probum patiatur incidere in ſummum vitæ diſcrimen; ſed fieri nequit, ut patiatur eum in illo diſcrimine interire, vel membra ejus mutilari: potius eum eripiet, ut fidem ejus hoc pacto firmiorem ac robuſtiorem reddat. Quodſi fiat, ut tam gravis tentatio non ob confeſſionem nominis Chriſti obtingat, Deo permittente, alicui, quem nos virum bonum eſſe arbitramur, ut corpore mutiletur, oculus ei excutiatur, manus vel pes amputetur, is videat ac diligenter cogitet, quid anſæ dederit Deo, ad ſe tam graviter viſitandum, quò impoſterum cautior ſit, & tales caſus, vitando ea, quæ Deo diſplicent, poſſit effugere. Neque eſt, quod talis ſibi ſolummodo patientiæ exercendæ materiam datam eſſe exiſtimet, niſi liquido appareat, patientiam ejuſmodi poſſe vergere ad gloriam ac laudem Chriſtianæ religionis apud extraneos, Deumque id ipſum hoc caſu immiſſo quæſiviſſe. Quanquam non eſt ſtatuendum, ſi Deus ſuam ac religionis ſuæ gloriam velit in mundo amplificare per fidelium ſuorum patientiam, eum tam gravia mala paſſurum inferri bonis alia de cauſa, quam ob nominis ac religionis ſuæ confeſſionem. Itaque vir pius non eſt quod metuat tam graves tentationes; curet tantum modo, ut bonâ conſcientiâ divina mandata ſervet, ſeque totum Deo commendet. Si Deus propter occulta ipſius peccata tali infortunio ipſum punire velit, non ſolum propter hanc Chriſti legem, ſed etiam propter Dei reverentiam, cujus pœnis reſiſtere nefas eſt, ad ſummam patientiam ſe debet componere. Quæ patientia, ſi cum vera humilitate animi conjuncta ſit ad expiationem ac remiſſionem peccatorum ejus ipſi prodeſſe poteſt. Aut ſi Deus ob cauſas nobis incognitas tale infortunium homini vere

probo

probo immittat, neceſſe eſt id extraordinariis Dei operibus accenſeatur; non autem dicendum, homines pios ordinarie & promiſcue ejuſmodi tentationibus eſſe obnoxios. Dicam amplius: Deus tanti facit electos ſuos, ut non facile (extra caſus religionis, ubi de gloria nominis ejus directe agitur) permittat talibus eos affici injuriis, quæ cum ipſorum ignominiâ atque contemtu conjunctæ ſunt, tametſi corpus non lædant. Hinc raro videbimus, maleficum hnminem abſque ulla data cauſa probo homini colaphum aut alapam impingere, aut eum ex mera malitia luto conſpurcare, aut ad laborem minime debitum adigere. Sed ſi id fiat, fit id plerumque, ſi non ſemper, ex odio religionis ac confeſſionis. Citius accidit, ut Deus pium hominem in bonis ejus terrenis tentari ſinat, eaque improborum prædam fieri permittat, quæ non tanquam Chriſtianus poſſidet, id eſt, quæ habet ſuperflua, ut iis ad vitæ ſuſtentatinnem non indigeat; atque ita eum redigat in eum ſtatum, in quo tanquam Chriſtianus poteſt eſſe ſua ſorte contentus. Hoc enim non ad eum tentandum facit, ſed potius hoc pacto tentatio & offendiculum, quod à redundantia habebat, magno ipſius bonn è medio tollitur, animuſque ejus à rebus terrenis abſtrahitur, & ad divina ac cœleſtia convertitur.

Pergemus jam ad quartam falſam interpretationem hujus legis Chriſti, quæ eorum eſt, qui dicunt, Chriſtum hic nihil aliud, quam rigidam ac ſtrictam juris perſecutionem prohibere voluiſſe, & docere, id quod jure nobis debetur, non eſſe ſummo cum rigore urgendum aut quærendum, ſed interdum etiam nobis de æquo jure noſtro eſſe cedendum. Verum hæc interpretatio eſt ipſa lege Chriſti multo anguſtior. Etenim longe plus videtur id eſſe, quod Chriſtus præcipit, alteram maxillam alicui obvertere, & pallium dimittere inſuper amiſſâ tunicâ, & confecto uno milliari alterum conficere paratum eſſe, quam jus ſuum non perſequi, & de eo, etſi æquum ſit, decedere. Nam licet figuratam eſſe illam locutionem haud negemus, nec ita, ut verba ſonant, præciſe ac præfracte intelligendam, uti ſupra monuimus, certum tamen eſt, iſta impropria locutione Chriſtum non tantum ſignificare voluiſſe, ne jure noſtro abutamur, vel etiam utamur jam acceptam injuriam ferendo, ſed etiam ne metu ſequentis injuriæ, atque in evitando imminenti periculo & calamitate, aliquid contra Chriſtianam vocationem noſtram committamus. Non vult enim Chriſtus nos veteri illi carnalium hominum dicto præbere aures: *Veterem ferendo injuriam invitas novam.* Sed patientiam noſtram vult inexpugnabilem eſſe, etiamſi nova injuria ſubeunda ſit. Quod ſane plus eſt, quam ſi dictum eſſet, ut de jure noſtro, etiam æquo remittamus. Poſſet enim quiſpiam injuriâ affectus omni juri ſuo non tantum ſummo & ſtricto, ſed etiam æquiſſimo renunciare in ea toleranda, & tamen neceſſarium non putare, ut novas & toties quoties repetitas injurias patienter excipiat ac ſuſtineat. Quando injuria alicui infertur, ultio eſt, ſi quis, ut animi libidinem exſatiet, par pari referat: ſtrictum jus abſque vindicta eſt, ſi quis damnum vel contumeliam ita ſarciri poſtulet, ut in totum ipſi, quod ablatum erat ac violatum, compenſetur: æquum jus in eo conſiſtit, ſi quis etſi non æquivalente, aliqua longe minori injuriæ penſatione contentus ſit; quæ quo minor eſt, & damno accepto inferior, eo æquiori eum jure ſuo cedere dicendum eſt. Ita patet, poſſe aliquem ex parte, vel ex toto jure ſuo cedere, neque tamen ſatiſfacere Chriſti præcepto, qui jubet inſuper nos ad ferendum alias novas injurias paratos eſſe. Præterea cum in hac legis Chriſti explicatione juris perſecutio tam lâte extendatur, ut tum vindictam, tum omne, quo in defenſione adverſarius afficitur, nocumentum in ſe comprehendat, tacite ſumitur pro conceſſo, jus nobis aliquod vel ad vindictam exercendam, vel ad lædendum in defenſione adverſarium eſſe. Cum tamen jus iſtud, ſi quod fuit à natura, vel lege Moſis, penitus ſit hoc præcepto Chriſti ſublatum: ut ſupra demonſtravimus. Atque ita non abuſum tantum juris iſtius, ſed ſimul etiam jus ipſum abrogatum eſſe patet, id eſt, manifeſtum eſt, Chriſtianum læſum vi hujus præcepti Chriſti nullum jus habere ſeſe ulciſcendi, vel cum damno ullo lædentis malum à ſe avertendi. Itaque in hac interpretatione idipſum pro conceſſo ſumitur, & pro fundamento ponitur, quod eſt maxime controverſum.

Jam nobis etiam illa quæſtio expedienda eſt: An vi hujus legis Chriſti liceat homini Chriſtiano, ita ſeſe ac ſuos adverſus hoſtilem malorum hominum invaſionem defendere, ut ſi nullum aliud medium expediendæ ſalutis ſuppetat, inimicum vulneret, aut etiam occidat? Qui putant id licere, Illi non alium ſtatuunt eſſe hujus legis Chriſti ſcopum, quam quod Chriſtus prohibeat, ne malum acceptum, qund jam mutari nequit, vindicetur: nequaquam autem prohiberi cenſent, ne malum imminens quacunque ratione avertatur. Atque hæc eſt quinta falſa hujus loci interpretatio. Sciendum igitur eſt, naturam Regni Chriſti id nequaquam admittere. Regibus quidem carnalibus ac Principibus cnmpetit, ut ſubditorum ſuorum bonum carnale omni ratione procurent ac promoveant, eos adverſus omnem violentiam defendant, & ſi fieri queat, etiam minima mala ab eis averruncent. Id enim requirit ſcopus ac finis, ad quem omnia bene conſtituta regiminis genera collimant, qui eſt quies ac ſecuritas populi. Quicquid ad hanc procurandam pertinet, in eo nihil in ſe deſiderari patitur Rex bonus, qui populum ſuum non aliter quam paſtor gregem ſuum amat. Hanc vero fidelem ac paternam defenſionem, quam Rex carnalis populo ſuo præſtare ſolet, multo magis etiam fidelis Chriſti populus à Rege ſuo optimo Chriſto, qui amorem ſuum erga populum ſuum, animam ſuam pro eo exponendo, ſatis ſuperque teſtatus eſt, exſpectare debet. Mundani Magiſtratus defenſio ac præſidium valde eſt imperfectum, quia ſubditos ſuos ne quidem ab omnibus corporalibus, tantum abeſt, ut à ſpiritualibus, malis ac periculis liberare poſſint: ita ut ſubditi ſæpiſſime cogantur præſidium à ſeipſis petere, & quo optime poſſunt modo ſeſe defendere. Hinc fit, ut adverſus latronem in via aut in domo ſua ſe quiſque propriis armis tueri, vitamque ſuam cum effuſione ſanguinis illius ſervare cogatur. Ita ſi regio incurſione hoſtilis exercitus infeſtetur, magiſtratus ſolus non poteſt

ſubditos defendere, ſed ipſorum ope uti cogitur: unde accidir, ut multi vitam amittant, atque ſic nullum ex defenſione Magiſtratûs ſui ſolatium aut emolumentum accipiunt. Hanc ob cauſam etiam Iſraeliticus populus arma capeſſere, atque in bellum adverſus hoſtes ſuos proficiſci coactus eſt, quia Rex ipſorum ſolus eos tutari non poterat. Aſt longe alia eſt ratio defenſionis noſtri Regis cœleſtis; quippe is non ſolum ea præditus eſt poteſtate, ut fideles ſuos queat adverſus omnia pericula & caſus, quicunque illi ſint, perfectiſſima ratione defendere, ſed etiam adeo paternæ ac tenerrimæ curæ ſuæ de nobis promiſſione ſe obligavit, ut ne pilus quidem de capite noſtro abſque ejus ſcitu ac voluntate poſſit decidere. Quare omnes illi, qui ex periculo propriis armis ſuis evadere niruntur, dubitant de præſidio ac defenſione Regis ſui cœleſtis, id eſt, promiſſionibus ejus veram & perfectam non adhibent fidem.

Deinde exercent iſti, qui in defenſione inimicum lædunt, non minus vindictam, & ſuam impatientiam demonſtrant æque, ac illi, qui jam acceptum damnum ulciſcuntur. Omnis enim pœna, ſeu mali pro malo redditio, vindicta eſt, ſive per Magiſtratum fiat (qui etiam propterea *vindex* ſeu ultor appellatur Rom. 13. 4.) ſive ab ipſo læſo. Nocumentum autem, quod malo homini in defenſione infertur, ideo ei infertur, quia nos malo afficere voluit. Hoc malum ergo ſimili malo penſamus; quod nihil aliud eſt, quam ſeipſum vindicare. Id quod nobis non ſolum hoc in præcepto Chriſti, ſed alibi quoque in Sacris Literis interdictum eſt Rom. 12. 17. Imo factum tale, quo homo inimicus læditur, vel etiam plane vitâ privatur, antequam is nos lædat, deterius eſt, quam parva aliqua vindicta, dum illud malum ipſi inferimus, quod ille nobis nondum intulerat, ſed tantum inferre cogitabat. Quocirca hujuſmodi defenſio, quæ cum læſiune adverſarii conjuncta eſt, pugnat cum perfecta patientia, quam Chriſtus hac lege ſua nobis præſcripſit.

Solet autem hic objici, non cupiditate ultionis, ſed alio tum ſtimulo nos urgeri in defenſione, nempe metu atque averſatione illius mali, quod omnino intolerabile cenſeamus, qui ſolus ita occupare poſſit animum, ut ipſi in propulſationem periculi ſui intento, ultionem in alium coquere non vacet: patientiam autem & impatientiam ſeu vindictam, ex animo, non ex facto æſtimandam eſſe. Verum quicquid iſti de animo dicant, hoc certum eſt tamen & evidens, in defenſione iſta, qua inimicus læditur, vel occiditur, malum pro malo reddi. Deinde patientia quidem ex ſolo æſtimatur animo, quando is periculo illo, quod à ſe avertere non poteſt non turbatur, neque poſt malum illatum cupiditate vindictæ inflammatur. Ex facto aurem etiam judicatur patientia, quando quis malum fert ac ſubit fortiter, quod alioqui violenta ratione potuiſſet propulſare. Quæ patientia multo excellentior eſt priore; quia fieri poteſt, ut animus accepto malo non turbetur, neque ad iram concitetur, non tam vi parientiæ, quam quod conſideret, malum declinari non poſſe, vanamque fore ſine viribus iram ac vindictæ cupidinem. Patientia in eo proprie demonſtratur, quando malum æquo ac manſueto fertur animo: at dici non poteſt proprie, nos id patienter ferre, quod mutari nequit, multo minus id, quod nobis pati decretum non eſt, ſi illud vel cum læſione malum inferenris propulſare poſſemus. Quam longe is abeſt a vera patientia atque innocentia, qui promptius nocet alteri, quam ut noxam ipſe patiatur? An is alteram maxillam obvertere dici poteſt, qui adeo maxillæ ſuæ cavet, ut alterius maxillam potius cædere paratus ſit, quam ſuam præbere? Imo quod animus in tali facto, quo inimicus læditur, non ab omni vindicta alienus ſit, docet nos ipſius Dei exemplum, qui, teſte Sacra Scriptura, dum inimicos ſuos malo afficit, eoſque perdit ac peſſundat, gaudet eorum cruciatu, & in eorum interitu exultat. Sed hoc gaudium ex alieno malo, cum Deo in hominibus non placear, oportuir omnem ejus occaſionem tolli, & uſum armorum ad alios lædendos prorſus prohiberi. Itaque non id ſolum ſibi vult in hoc præcepto Chriſtus, ne malo animo oculum pro oculo, dentem pro dente, malo homini excutiamus, ſed, ne prorſus ſeu ulla ratione eum excutiamus: quia id abſque cupiditate vindictæ fieri nequit. Præterea quod aſſerit hæc objectio, nos in defenſione urgeri metu atque averſatione mali imminentis, de eo tenendum eſt, naturale quidem homini eſſe, malum impendens metuere atque averſari, ac proinde id per ſe peccatum non eſſe: ſed hujus metus impulſu alium lædere, aut etiam morte afficere, nequaquam convenire homini Chriſtiano. Itaque id merito culpat quoque Cicero, cum ait: *Quis hoc ſtatuit unquam, aut cui concedi ſine ſummo omnium periculo poteſt, ut eum jure potuerit occidere, à quo metuiſſe ſe dicat, ne ipſe prius occideretur?* Huc etiam illud Vibii Criſpi, quod eſt apud Quintilianum, transferri poteſt: *Quis tibi ſic timere permiſit?* intellige ſic, ut alterum lædas, qui tibi nihil adhuc mali fecit? Multo magis ita Chriſtiano dici poteſt: Quis tibi permiſit præ metu alium malo afficere, vel interficere, qui tibi nondum nocuit, de quo tibi non conſtat certo, eum tibi velle tantum malum inferre, quantum tu metuis, vel an Deus abſque illius noxa te ſervare nolit? Metus è periculo ortus non debet in nobis animum occidendi generare, ſed veram fiduciam in Chriſtum, qui noſtrum periculum cernit, idque ſi velit, facillime poteſt avertere, imo etiam vult avertere, quia ſe capillos capitis noſtri in numerato habiturum promiſit. Eo animo eſſe debent Chriſtiani in periculis, quo fuerunt illi tres viri, tergemina generoſæ pietatis exempla, qui ſtatuæ Nabuchodonoſoris cultum exhibere dedignati ſunt; quibus cum flammas & morte atrociora tormenta ſuperbus tyrannus comminaretur, intrepide inquiebant: *Tuæ, ô Rex, minæ ne hilum quidem nos movent. Eſt enim in cœlis Deus noſter, quem nos colimus; is ex hac fornace candenti atque è tuis manibus nullo negotio nos potis eſt eximere. Sed etiamſi ille nos eripere abnuat, tu tamen ſcito, nos ſimulacrum tuum nequaquam adoraturos* Dan. 3. 16, 17. Tam excelſum animum gerere decet & Chriſtianos, ut inſtante graviſſimo à peſſimis hominibus diſcrimine, in utramque partem parati ſint: ut nimirum firmiter fidant Deo, quod eos ſervare, malaque avertere, licet manus ſanguine non cruentent, valeat; & ſi Deus

mala

mala non arceat, perpeti malint extrema quæque, ac emori potius, quam leges ejus violare, malumque per malum, cœdem per cœdem à ſe amoliri atque depellere.

Tertio iſta ſui ipſius defenſio cum nocumento invaſoris conjuncta pugnat cum charitate perfecta, nobis ita à Chriſto imperata, ut potius benefacere inimicis noſtris debeamus, quam eis nocere atque malefacere. Qua de re in ſequenti Capite ex profeſſo agemus.

Solent autem illi, qui propriam defenſionem urgent, hoc loco objicere; Deum quidem ſuis ſub Novo Fœdere ſufficientem ac perfectam protectionem atque cuſtodiam promiſiſſe: ſed non abſque mediis ordinariis, & ſine noſtro labore; ſicut olim Iſraëlitas quoque Deus ſub Veteri Fœdere defendit, ſed ita, ut ipſi etiam arma capere cogerentur. Illi pugnabant: Deus autem eis largiebatur victoriam, & hoſtes eorum profligabat. Ad quam objectionem reſpondeo primum, ex hactenus dictis ſatis liquere, quod Chriſtus quidem certis utatur mediis ad nos defendendum, ſed non talibus, ut obſtricti ſimus ipſi manus violentas afferre inimicis noſtris, eaſque ſanguine humano maculare. Deinde conditio illa arma capiendi adverſus hoſtes ſub Veteri Fœdere non carebat exceptione: nam in certis caſibus & certis temporibus promiſit Deus populo ſuo defenſionem abſque omni conditione. Nempe ubi juſſit Deus Iſraëlitis, ut ter in anno feſtorum ſolennitates obirent, & coram Domino Hieroſolymis comparerent, promiſit ſe in finibus eorum excubias acturum, ne hoſtis ullus irrumpat, & fortunis eorum ac chariſſimis pignoribus, quæ interim domi relinquerent, nocere poſſit. *Non concupiſcet quiſquam terram tuam*, inquit Deus, *cum aſcendes compariturus ante conſpectum Domini Dei tui, ternis vicibus quotannis*, Exod. 34. 24. Si mulieres ac imbelles liberi talem Dei protectionem propter pietatem virorum experti ſunt, fieri ſane non potuit, quin & viri ipſi, qui coram Domino comparebant, præſidio illo Dei ac tutela ita fruerentur, ut hoſtium nemo tunc temporis eis nocere potuerit. Quæ res revera typus ac figura fuit generalis iſtius ac perpetuæ cuſtodiæ, quam Deus ſub Novo Fœdere fidelibus ſuis pollicitus eſt. Chriſtiani enim non ter quotannis in terrenum templum Hieroſolymitanum venire tenentur, ſed eorum corda ipſa ſunt ſanctiſſimum Dei templum, in quo perenne Sabbati feſtum celebrant, & jugiter cum precibus, ac ſuſpiriis coram Deo apparent, parati ſemper ad ejus obſequium. Quapropter in tali ſtatu ſuo omnem debent abjicere timorem, & non minus, quam olim Iſraëlitæ, curam domeſticorum ſuorum ac rerum ſuarum in Patris ſui cœleſtis ſinum filiali cum fiducia deponere. Tertio conditio iſta propriæ defenſionis repugnaret ſapientiæ, quæ in quolibet bono Magiſtratu requiritur. Quam enim id bono ordini contrarium eſſet, qui in omni politico regimine diligenter obſervatur, ubi uſus armorum ſubditis non conceditur, niſi certis ex cauſis & in certis caſibus, ut cum Magiſtratus auxilium res expectari non patitur? Nam uſu armorum privatis conceſſo, facile infiniti abuſus enaſci poſſunt, ut quis ſub propriæ defenſionis prætextu ex odio ac ſimultate innocentibus noceat, publicamque tranquillitatem turbet, vel in ſui defenſione ulterius, quam par eſt, progrediatur. Quæ vero cauſa impellere Chriſtum poterat, ut contra tam bonum ac ſapientem ordinem ageret, armaque ſuis fidelibus in manus daret, cum ipſe perfectiſſima ratione & abſque omni ſua moleſtia eos poſſit defendere? Quid utilitatis id vel ad Dei gloriam, vel ad fidelium ſalutem, vel ad ullam ſpiritualem ædificationem afferre poteſt, ſi Chriſtus patiatur virum probum ac pium in periculum vitæ ac corporis incidere, ex quo eum non alia ratione velit eripere, quam per effuſionem humani ſanguinis, id eſt, cum ea conditione, ut tale quid faciat, à quo ipſa humana natura abhorret? At contra graves ſunt rationes, ob quas Chriſtus uſum armorum Chriſtianis merito ademit, atque ipſe tutelam eorum in ſe recepit. Primo ut defenſio eorum tanto perfectior, ac certior, eſſet, ipſique tanto magis eſſent innocentes. Cum enim ipſe ſit potentior omnibus hominibus, qui ſunt in toto mundo, nos autem ſimus ſæpius longe infirmiores noſtris hoſtibus, ut qui nos non raro inſcios, ac nihil hoſtile ſperantes, aſtu poſſint invadere, facile intelligitur, certius ac perfectius nos per illum defendi, quam per nos ipſos. Et quia ipſe pro divina ſua ſapientia in omnibus rebus novit ſervare juſtitiæ & æquitatis modum, novit etiam malorum hominum conatibus ita obſiſtere, ut illis nulla fiat injuria, neve pœna auſus eorum nefarii delicto ſit gravior. Eſt autem tunc pœna gravior delicto, quando nos eum occidimus vel vulneramus, qui nos nondum læſit, qui ſæpenumero non tam animum habet nos lædendi, quam armis territandi, ut nos tanto ſecurius ſpoliare poſſit. Quo in caſu conſcientias noſtras gravi ſanguinis effuſi crimine polluimus: neque nos id excuſare poteſt, quod nobis animus invaſoris non fuerit cognitus, quodque ſcire nequiverimus, quouſque is nobis nocere voluerit. Eam enim ipſam ob cauſam, quia id neſcimus, non debemus eum lædere, ſed rem committere illi, qui id ſcit ac novit probe, noſtrique in tali neceſſitate memor eſſe promiſit. Nihil jam de eo dicam, quod in propria ejuſmodi defenſione, animum ira, impatientia ac vindictæ ſtudio exardeſcere neceſſe ſit; quod neutiquam convenit Spiritui Chriſti, qui in fidelibus ejus regnare & perpetuo habitare debet. Porro iſte eſt ſcopus hujus præcepti Chriſti, ut in continuo exercitio tum perfectæ patientiæ, tum ſummæ fiduciæ erga Chriſtum duremus, & ſi quod ingruat periculum, per liberationem ex eo, quam non nobis ipſis, ſed ejus paternæ profectioni acceptam referre debemus, magis magiſque in fiducia noſtra corroboremur. At hæc fiducia majorem in modum debilitatur, ſi perſuaſi ſimus, nos optime armis inſtructos eſſe, & in arte dimicandi exercitatos, nihilque nobis deeſſe eorum, quæ ad pugnandum requiruntur: ut ita his rebus pluſquam Chriſti præſidio, confidamus. Quod ſi eveniat, ut nobis pugna cum malo homine infeliciter ſuccedat, ut vulneribus onuſti ab eo dimittamur, cogitamus ſæpiſſime, nos nobis ipſis defuiſſe, nos non ſatis caute ac provide egiſſe, vel non ſatis idoneis armis inſtructos fuiſſe. Imo quia non poſſumus eſſe uſque quaque certi,

certi, Chriſtum armis noſtris (ut homines loqui amant) benedicturum, & victoriam nobis largiturum, ideo neceſſe eſt animos noſtros ſemper fluctuare, & diffidentiæ plenos eſſe. Cumque Deus etiam poſſit propter aliqua peccata noſtra, tali nos punire infortunio, quo corpus noſtrum lædatur, propria noſtra defenſione privamus nos eo fructu, quem inde haurire deberemus, dum veram infortunii iſtius cauſam non agnoſcimus, ſed culpam noſtræ imprudentiæ aut imperitiæ tribuimus, interim de emendatione vitæ noſtræ, quam Chriſtus hac caſtigatione ſua quærit, minus ſoliciti. Denique cum, ſi nos ipſi defendere debeamus, ſemper nobis timendum ſit, ne nos improbi adoriantur & noxam nobis inferant, Chriſtus hunc timorem vult ex animis noſtris penitus removere, animoſque noſtros perfecte tranquillos reddere, ut non minus ſecuri ſimus, quam eſſe ſolent infantes, qui in patris aut matris ſuæ ſinu requieſcunt. In hac enim animi tranquillitate conſiſtit ſumma illa felicitas, quam Regnum Chriſti adhuc in hac vita nobis affert, ut quemadmodum in medio numeroſiſſimorum malignorum Spirituum, qui nihil aliud, quam perniciem noſtram ſpirant, abſque metu ullius periculi, ſub protectione clementiſſima noſtri Regis ac Domini vivimus, ita etiam nullam hominum infeſtiſſimorvm violentiam pertimeſcamus, omneſque vias noſtras ei commendemus, qui capillos capitis noſtri habet in numerato. Iſta autem animi tranquillitas, ſi nobis impoſita eſſe ſtatuatur conditio nos ipſos defendendi, non poteſt non vehementer turbari. Quarto, quod ad id attinet, quod Deus Iſraëlitis ſub Veteri Fœdere victoriam ſuper hoſtes eorum promiſerit, ea conditione, ut ipſi pugnarent ac bellum gererent, jam ſupra indicavimus, quam ingens ſit diſcrimen inter carnale Regnum Iſraëliticum, & inter Spirituale Regnum Chriſti. Quia enim Deus voluit, ut Iſraëliticum Regnum per carnales Reges, ex hominibus infirmis deſumtos, adminiſtraretur, cogebantur illi ad defenſionem populi ſui, ejus ipſius propriam operam & arma adhibere: & propter eam ipſam cauſam, quia carnale Regnum erat, non debebat niſi carnali modo conſervari, atque carnalibus armis defendi. Quanquam Deus, oculos ſuos, quibus omnia Regna hujus mundi reſpicit, inprimis in hoc Regnum habuerit intentos, ejuſque cuſtos fuerit, ut quando ei obedientes fuerunt Iſraëlitæ, armis eorum proſperam largitus ſit fortunam, victoriamque celeberrimam eis conceſſerit ſuper hoſtes: imo eos non raro, abſque armis ſolo panico terrore immiſſo, profligarit, vel miſſo cœlitus Angelo perdiderit. At populi Chriſti ſpiritualis plane alia eſt ratio. Ejus Rex eſt ſpiritualis, cœleſtis, divinus, qui non indiget ſubditorum ſuorum armis, ad eos tutandos, cum ſua divina omnipotentia omnia poſſit efficere, quæcunque vult. Arma iſtius populi ſunt preces, ac fides, qua etiam ignita tela ſatanæ poteſt extinguere: nec non patientia, qua etiam carbones ardentes io caput hoſtium ſuorum poteſt coacervaſe, Rom. 12. 20. Ac propter haoc duorum iſtorum differentiam, Iſraëlitico populo expreſſe mandata fuere bella, & victoria ac benedictio armorum ipſi à Deo diſerte fuit promiſſa.

Ubi vero Chriſtiano populo tale quid promiſſum eſt? ubi vel uno verbulo adjecta eſt iſta conditio, quod nos Deus quidem tueri velit, ſed non aliter, quam ut nos ipſi quoque arma corripiamus? Quæ conditio ſane aliquo loco clare exprimi debuit; quemadmodum in Veteri Teſtamento factum eſt, ubi Iſraëlitis expreſſe imperatum fuit bellare, & bellicæ leges illis fuerunt traditæ. Atque hoc tanto magis hic fieri debuiſſet, quia nobis tam generale mandatum eſt datum, ne malo reſiſtamus, ne malum malo reddamus, ut inimicos noſtros diligamus, pro infeſtantibus nos oremus, injurias patientia ac benefaciendo vincamus, ut omnem vindictam Deo, juſtiſſimo judici, committamus. Cum enim omnia hæc præcepta, ſaltem quoad literam & exteriorem ſenſum propriæ defenſioni violentæ, cum noxa adverſariorum conjunctæ directe adverſentur; cumque Deus præterea tam teneram & prorſus paternam tutelam fidelibus ſuis promiſerit; debuiſſet utique alicubi vel minimum indicium iſtius conditionis ſive verbis, fieri, ſive in exemplo Chriſti & Apoſtolorum extare. Iſraëliticus populus, quia ipſe cogebatur armis uti, exercere ſeſe quoque in arte bellandi debebat, ut arma tractare ſciret. At de populo Regni Chriſti vaticinatur Eſaias: *Non attollet gens una in alteram gladium, neque diſcent amplius bellare*, Eſai. 2. 4. id eſt, non diſcent arma tractare, neſcientque militares artes utendi gladio ac lanceis ad ſui defenſionem; non tantum quia ipſi neminem hoſtiliter aggredientur, ſed etiam quia adeo certi erunt de Regis ſui præſidio, ut improborum nemo eis, illo invito, nocere queat. At ſi divina protectio, quæ Chriſtianis promiſſa eſt, tum demum ſperanda eſſet, ſi ipſi armis noſtris utamur; deberent etiam homines maxime pacifici ac mites diſcere bellandi artem, & ſe à teneris pugilatu exercere. Qua ratione iſtorum infelix erit conditio, & vita plena timoris, qui nulla arma habent, vel quia ob paupertatem ea comparare nequeunt, vel quia ad ea tractanda inepti ſunt; quemadmodum David armis adverſus Goliathum uti neſciebat: cum tamen hæc ſit potiſſima pars ſummæ felicitatis in Regno Chriſti, ut ſupra monuimus, quod homine Chriſtiano nihil ſit ſecurius, quod immunis ſit ab omni metu hoſtium tam corporalium, quam ſpiritualium. An vero Deus etiam hominem pietati addictum, qui juxta prophetiam Eſaiæ non vult diſcere bellandi artem, & fretus paterna Dei providentia, nulla gerit vel uſurpat arma, citius pateretur in diſcrimine ſuccumbere, & à malis opprimi, quam armatum aliquem laniſtam? An Deus magis benediceret gladio acuto, vel inſtructo ad jaculandum ſclopeto, quam ſcuto illi fidei, de quo Paulus ait, eo etiam ignita tela Satanæ extingui? Vel an ſcutum iſtud minus valeret adverſus malos homines, quam adverſus malos genios? Quodſi igitur pius Chriſtianus ſolis armis fidei, & filiali fiducia ſua erga Deum, juncta cum aſſiduitate precum, omnia poſſit perficere, quæ ad ipſius defenſionem adverſus omnes inimicos ſpectant, quid ipſi opus eſt caraalibus armis? Quare cum nullo modo probari queat, Deum promiſſionem ſuam de tenera ſuorum defenſione, ſuſpendiſſe à conditione propriæ ipſorum defenſionis per arma

carna-

carnalia; relinquitur Chtiſtianis præſidium ac defenſiunem à ſolo Deo ac Chriſto expectandam eſſe: manetque adeo firmum ac immotum, quod paterna Dei cura atque providentia nequaquam permittat, ut fideles ejus in talia pericula incidant, è quibus evadere aliter nequeant, quam per fuſionem humani ſanguinis.

Quod autem attinet media, quibus Chriſtus ex periculis ſuos ſervare ſolet, ſunt illa ut plurimum nobis improviſa, inſperata, ac miraculoſa, & ante liberationem; quin etiam ſæpe poſt liberationem, ignota: uti innumerabilia exempla demonſtrant eorum, quibus Deus talia media ad evadendum ex præſentiſſimis periculis ſubmiſit, quæ nunquam ipſis in mentem venerant, quæque ni adfuiſſent, illi cum omni infirmorum ac miſerorum armorum ſuorum apparatu funditus periiſſent. De eo vero, quid noſtra ex parte faciendum ſit, jam ſupra docuimus; licitum eſſe pacatis & innoxiis mediis malo reſiſtere; nimirum, adhibita fuga, prudentia, precibus, pecunia, ac ſimilibus rebus. Atque hæc media non ſolum conceſſa ſunt, ſed etiam eatenus à quolibet Chriſtiano requiruntur, quatenus Religio Chriſtiana homines ſapientes ac prudentes, nemini vero noxios requirit. Ita ut dici queat Chriſtum ſuos protegere atque defendere, ſed ea lege, ut ipſi quoque utantur mediis, quæ ratio ac prudentia dictat. Quanquam ne id quidem tam ſtricte ac neceſſario exigitur, ut credendum ſit, Deum derelicturum hominem pietatis ſtudioſum, propterea quod non ſatis providus ac cautus fuerit, paſſurumque eum in periculo miſere interire. Interea tamen vult Deus hominem Chriſtianum uti innoxiis ejuſmodi, qualia diximus, mediis: nam etſi ipſe ſuos revera miraculoſe defendere atque ſervare ſoleat, tamen biſce temporibus non facit tam aperta miracula, ut ea etiam improbi homines poſſint agnoſcere. Eſſet autem hoc nimis apertum ac manifeſtum miraculum, ſi homo nefarius probum hominem, neque fugientem, neque ulla ratione ſe defendentem, ſpoliare aut vulnerare non poſſet.

Quærat vero quiſpiam: An Deus etiam talem in diſcrimine conſervaturus ac ſublevaturus ſit, qui nec fuga ſibi conſulere, nec ullo medio innoxio ſe ſalvandi uti velit? At hæc eſt inutilis ac futilis quæſtio: quæ inſtituitur de caſu, qui nunquam poteſt habere locum, niſi inter homines plane ſtolidos & amentes. Quis enim hominum, ſi non ſit prorſus mente captus, poteſt nolle vitam ſuam fuga, aliiſque mediis, quæ naturalis prudentia dictat, ſervare, ſi armis careat, vel ſe ad reſiſtendum imparem eſſe ſentiat? Si homo ſanæ mentis inſtructus ſit armis, nec velit fugere, ejus rei non alia eſt cauſa, quam quod ſperet ſe eorum ope periculum à ſe depulſurum. Verum arma gerere, & neque ſe defendere, neque fugere velle; vel nulla arma habere, & nolle fugere, non cadit generatim loquendo, niſi in hominem ſtultum, qui in Regno Chriſti nullum habet locum. Quanquam vero fieri etiam poſſit, ut homo pius, & alioqui non inſipiens, tam irrationalem ac male prudentem fiduciam erga Deum gerat, ut ab eo miraculoſam ſui liberationem petat ſperetque, & Deus, qui etiam hominum ſimplicium, ac intellectu imbecillium Pater ac Tutor eſt, tali quoque homini auxilium ſuum haud deneget: Tamen magis probabile eſt, hominem iſtius modi imprudentem, tametſi alias pium, potius in diſcrimine periturum, quam evaſurum, aliis in exemplum, ut diſcant etiam in exercenda virtute adhibere rationem. At plane alia eſt ratio hominis Chriſtiani ratione ac prudentia utentis, qui non ex delitio animi, ſed ex ſapienti pietate, fiduciam ſuam erga Deum, & obſervationem præceptorum ejus, quibus malo reſiſti vetuit, teſtari cupit, ideoque nulla violentia carnali adverſus proximum ſuum uti vult, non omittens interim alios rationales ac innoxios evadendi modos. Talis enim nihil facit ſtolidi, ſed exercet virtutem ſumme ſapientem ac Deo gratiſſimam, in qua Chriſtum ipſum & Apoſtolos ejus habet ſibi prævios.

Dices: Experientia tamen teſtatur, multos pios miſere interemptos eſſe, qui vel nulla arma habuerunt, vel ea non adbibuerunt; contra vero non paucos armis vitam ſuam conſervaſſe, qui alioqui, iis non adhibitis, penitus interiiſſent. Verum ſi exempla numerarentur, pateret, plures pios abſque armis è diſcrimine vitæ eſſe liberatos, quam armorum uſu: pluresque periiſſe armis ſeſe defendendo, quam innoxiis mediis utendo. Deinde nulli hominum competit judicare de eo, quam pius fuerit is, quem Deus in periculo paſſus eſt occumbere. Deus eſt cordium ſcrutator, qui quemque melius novit, quam homines. Forte Deus pœnas occultorum quorundam peccatorum exegit à tali homine, eumque ob cauſas nobis incognitas, & non ob hanc, quod armis inſtructus non fuerit, vel ea adhibere noluerit, cædi ac victimam fieri voluit. Quem Deus decrevit morti tradere, eum nihil è manibus ejus poteſt eximere: quem vero ſervare vult, is carnalibus armis non indiget. Quod autem nnnnulli vitam ſuam ſervent, armis ſeſe tuendo, valde incertum eſt, an id armis eorum ſit acceptum ferendum. Fortaſſis potuiſſent illi etiam abſque illis ſervari, ſi modo pii eſſent, & ſumma cum fiducia Dei auxilium imploraſſent. Impii vero homines, quod interdum ope armorum vitam ſuam conſervent, id mirum non eſt. Cum talibus enim agitur non ſecus atque cum omnibus extra paternam Dei curam poſitis. Nimirum quia plus fidunt ſuis armis, quam Dei præſidio, permittit Deus, ut ſecundum humanorum caſuum curſum alii ſerventur, alii intereant, prout ſors tulerit; ſiquidem Deo parum refert, ſive tales vivant, ſive occumbant. Fieri etiam poteſt, quod Deus velit improbum latronem aut invaſorem per alium improbum punire, vel quod velit hunc improbum adhuc conſervare in vivis, aut ad gravius aliquod ſupplicium, aut ad vitæ ejus emendationem.

Hoc loco non poſſumus diſſimulare, eos quoque hoc præceptum Chriſti, adeoque naturam ac indolem Regni Chriſti religioniſque Chriſtianæ perſecte non intelligere, qui exiſtimant, hanc legem Chriſti non eſſe tam ſtricte accipiendam, ut non liceat in præſentiſſimo vitæ periculo, vel in graviſſimo ac intolerabili malo, aliquantiſper adverſario nocere, & aliquod damnum auctori injuriæ inferre, quod

tamen cum periculo, vel damno, nobis imminente neutiquam comparandum ſit. Quod enim, ajunt, parum diſtat à norma, prope nihil diſtare cenſetur; quemadmodum exempli gratia licet interdum Chriſtiano leve aliquod mendacium, quod in nullius nocumentum redundet, dicere, etiamſi in genere mendacium omne ſit prohibitum. Verum primo ex hactenus diſputatis clare ſatis intelligere eſt, primarium hujus legis Chriſti ſcopum eſſe, non aliam, quam perfectiſſimam patientiam, quam nobis Chriſtus hic præſcribit: cujus patientiæ fundamentum eſt perfecta fiducia, quam in paternam Dei ac Chriſti providentiam collocare debemus, abſque cujus voluntate ne pilus quidem de capite noſtro perire poteſt. Si igitur adverſarium in defenſione lædere impatientia eſt, certe parum ei nocere, erit ſaltem parva quædam impatientia. Quis vero dicere velit, Chriſtiano licitum eſſe parvam aliquam impatientiam exercere? Sic enim dici poſſet, licitum quoque eſſe, parum ſuperbum, parum avarum, intemperantem, vel injuſtum eſſe. Quod enim parum à norma diſtat, ut iſti homines loquuntur, pro nihilo habetur. Omnes leges in omni bene ordinata Republica ſunt ſanctiſſimæ, neque fas eſt cuiquam in minimo vinculum earum relaxare. Quanto ſanctiores ſunt leges hujus ſanctiſſimi Regni Chriſti, in quibus non eſt nobis integrum diſpenſare quicquam, & vel minimum concedere, quod eis repugnat. Chriſtus ipſe de Moſaica Lege inquit, qui ſolverit minimum è præceptis ejus, eum minimum vocatum iri in Regno cœlorum, id eſt, non fore participem Regni cœlorum Matth. 5. 18. Quanto minus impune feret, qui præcepta Regni Chriſti ſolverit? Agimus autem hic de vero ſenſu hujus legis, non vero de eo, quid magis vel minus excuſabile aut culpabile ſit, ſi quid adverſus perfectam hanc regulam committatur. Itaque ſi quis dicat, eum qui in ſummo vitæ periculo, levi aliquo vulnere hoſtem ſuum afficiat, minus peccare, quam eum, qui graviſſimis eum vulneribus onuſtum reddat; concedi id quadantenus, & certa ratione poteſt: ſunt enim ut in virtute, ita & in vitio certi gradus perfectionis. At dicendum non eſt, id vi hujus præcepti Chriſti eſſe licitum atque conceſſum. Deinde tam paternæ Chriſti dilectioni ac providentiæ, quam ſuæ propriæ virtuti multum detrahunt, qui gloriantur ſe fiduciam in Chriſto ejuſque præſidio collocare, nec dubitare, quin ſe in diſcrimine ſit defenſurus, & tamen arma geſtant, quibus, ubi ad diſcrimen ventum fuerit, hoſtes ſuos ſaltem aliqua ex parte lædant. Quod ſane nihil aliud eſt, quam quod aliqua ex parte Chriſto diffidant. Perinde quaſi Chriſtus eos quidem ſervare vellet, ſed non aliter, quam hac conditione, ut hoſtibus ſuis aliquatenus noceant. Oſtendimus ſupra, abſurdum eſſe dicere, Deum ſuos non alia lege velle protegere, quam ut ipſi arma ſtringant ac vibrent. Verum multo abſurdius foret, ſi Deus hanc conditionem, ut non nimis graviter, ſed aliquantiſper tantum hoſtes lædantur, promiſſioni tutelæ ſuæ adjunxiſſet. quia multo perículoſius eſt, hoſtem totis viribus in nos ruentem, velle tantum leve vulnere perſtringere, quam directe vitam ejus petere, eumque è medio tollere. Dum enim cavemus, ne eum graviter ſauciemus, & nimis circumſpecte agimus, concedimus locum ac tempus adverſario cogitatum in nos facimus peragendi: & dum ille videt, nos hoſtili modo ipſi reſiſtere, neſcit autem, quouſque ei nocere velimus, magis magiſque animus ejus adverſum nos exacerbatur: cum interea noſtra innoxia patientia ac precibus emolliri atque ad miſerationem flecti poſſit. Ita ut hæc conditio de exigua læſione multo ſit abſurdior, quam ſi nobis ſimpliciter præceptum vel permiſſum eſſet, periculum vitæ imminens, quam optima poſſumus ratione à cervicibus noſtris amoliri. Tertio, quomodo id dici poteſt parvum nocumentum, vel exigua læſio, quando per eam adimitur inimico vis ac facultas nobis nocendi? Aliter enim fieri nequit, quam ut manus ejus ita vulnerentur, ut gladium dimittere cogatur; vel pedes ejus, ne nos inſequi poſſit; vel ut oculi lædantur, ne nos poſſit videre: quæ ſane non exigua læſio eſt. Adde, quod iſtud reipſa non ſit admodum practicabile. Quomodo enim in illo fervore certaminis fieri poteſt, ut plaga infligatur manui, vel pedi, vel oculis, & quidem non valde noxia: cum inimicus interea nos deliberantes & ictus librantes facile præoccupare, & interficere poſſet? Quis non videt, hac ratione nos in majores timoris atque anxietatis anfractus conjici, quam ſi vel ſtrenue nos adverſus irruentem inimicum defenderemus, vel ab uſu armorum omnino abſtineremus? Quamobrem omnes illi, qui hoc fine arma geſtant, ut tempore inſtantis periculi vel minima ex parte lædant adverſarium, quo majus malum à ſe avertant, revera non intelligunt, quam perfecta ſit cuſtodia atque protectio Regis ac Servatoris noſtri Chriſti, quam populo ſuo promiſit. Non intelligunt, quam imperfecta ſit eorum fiducia erga ipſum, & patientia, dum in diſcrimine non ſimpliciter ad paternam ejus tutelam confugiunt, ſed ſimul etiam auxilium petunt à ſuis fragilibus armis, & à tam miſero, incerto, magiſque ipſis noxio, quam utili eorum uſu. Chriſtianus, qui recte intelligit Chriſti promiſſa, & ſuum erga eum officium, omneſque animi curas alta pace compoſuit, ea quæ ſibi accidere poſſunt, cuncta in Chriſtum conjiciens, ac providentiæ ejus paternæ commendans, non eſt de ulla re ſive magna, ſive parva ſolicitus; clypeus enim fidei ejus ac fiduciæ eſt ipſi pro omnibus armis certiſſimum munimentum. Quod ſi vero mali quippiam & adverſi ipſi contingat, id tanquam ictum, qui à paterna manu Chriſti venit, æquo ſuſcipit ac fert animo. Quod autem ad exemplum de levi mendacio, quod nemini noxium ſit, attinet, id ſimiliter perperam & non ex mente præceptorum Chriſti eſt prolatum. Poteſt quidem dici, Chriſtum nobis id, ut alias infirmitates, ſi non plane deliberato committatur, & non ſine gravi cauſa ac neceſſitate, rigide ac ſevere non imputaturum: non autem affirmandum ſimpliciter, id ullo in caſu licitum eſſe. Accidit interdum, ut proximus noſter per noſtrum mendacium à ſummo periculo poſſit liberari: ſed ſi ſemper nobis præſens eſſet animus, & ingenium promptum, poſſemus etiam abſque mendacio id ipſum aſſequi: ſed quia ſæpe caſus ſubiti ac improviſi nobis non concedunt ſpa-

ſpatium cogitandi, quid aut quomodo loquendum ſit, confugimus ad mendacium. Attamen non videmus quicquam ſimile in Chriſto, aut ullo Apoſtolorum, quod vel minimo mendacio, vel ſaltem ambigua locutione, quæ aliter ab audiente, aliter à loquente intelligi poſſit, uſi fuerint. Profecto ſi ad mendacium proferendum, peculiari inſtrumento, quod extra hominem ſit, opus eſſet, & aliquis id vellet geſtare eo fine, ut in caſu ac neceſſitate, parvum & nemini noxium mendacium proferret; quemadmodum arma eo fine geſtantur, ut inimico aliqua ſaltem ex parte noceatur; is nullo modo à culpa immunis eſſet. Deinde prorſus alia eſt ratio ejuſmodi mendacii, quam læſionis inimici, quæ utut exigua ſit, tamen nocet alteri: at mendacium iſtud nemini nocet, ſed potius prodeſt vel mihi ipſi, vel proximo meo, dum infortunium aut periculum à me, vel ab illo hac ratione averto.

Adhuc aliquis quærat; An ergo nullo modo licitum eſt Chriſtiano homini arma gerere, vel gladio accinctum incedere? Reſpondeo. Cum fuſio ſanguinis humani atque homicidium res abominanda ſit, arma etiam, quæ in hunc finem parantur, abominabilia eſſe neceſſe eſt, ita ut Chriſtiano non ſatis conveniant. Sed, ſicut abuſus & corrupti mores hujus ſeculi effecerunt, ut etiam plurima vitia pro virtutibus habeantur, ita multis hominibus, quibus pro ratione carnalis ſtatus eorum gladium geſtare competit, vitio ac ignominiæ verteretur, ſi inermes & gladio non accincti, velut alii plebeji homines, incederent. Itaque ubi uſus ac conſuetudo ejuſmodi invaluit, inter homines, cum quibus vivitur, ſi modo adſit firmum propoſitum neminem lædendi, res ad vivum reſecanda non eſt, & geſtatio gladii æque prohibenda non eſt, atque uſitata forma veſtium, quæ in illa regione, in qua degimus, viget, prohiberi minime ſolet. Chriſtianus enim ad nullas res externas adſtrictus eſt, dummodo conſcientia per eas non polluatur. Quodſi tamen fratres debiliores eo offendi poſſent, præſertim ſi toti Eccleſiæ, cui adhæremus, id diſpliceret, tunc ſpernendus eſſet mundi contemptus, & reſpectus carnalis honoris cedere deberet charitati, quam debemus fratribus, adeoque gladius eſſet deponendus. De cætero ad venationem & capturam ferarum, quæ hominibus in cibis ſunt, arma gerere permiſſum eſſe, nemo hominum prudentium ibit inficias.

Colophonis loco, ut uno quaſi faſce complectamur ſenſum hujus præcepti Chriſti: *Ne reſiſtatis malo*, addimus, eum non eſſe alium, quam ut non ſolum malum, quod nobis ab improbo homine illatum eſt, ſimili malo non retaliemus, ſeu par pari non referamus, neque per nos ipſos, neque per magiſtratum; verum etiam ne malum, quod nobis ab inimico intentatur, pari malo arceamus ac repellamus: imo ut non tantum non pari, ſed ne minori quoque malo illud propulſemus, quam illud eſt, quod nobis ab inimico impendet. Sicut enim non ſunt facienda mala, ut eveniant bona: ita etiam non ſunt facienda mala, ut evitentur mala.

CAPUT IX.

De perfecta Charitate, quæ in Regno Chriſti exigitur.

TErtiò Lex fundamentalis Regni Chriſti eſt perfecta Charitas, quæ cum præcedenti Patientiæ lege eatenus ſummam habet affinitatem, quatenus patientiam cum illibata charitate, & charitatem cum perfecta patientia exercere tenemur. Hanc charitatis Legem Chriſtus ſubjicit ſtatim patientiæ legi Matth. 5. 43, 44, 45. ubi ſic loquitur: *Audiſtis dictum, Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum. Ego vero dico vobis: Diligite inimicos veſtros, benedicite iis, qui devovent vos, benefacite eis qui oderunt vos, & precamini pro iis, qui vobis ſunt infeſti, & perſequuntur vos; ut ſitis Filii Patris veſtri cœleſtis, qui facit ſolem ſuum oriri ſuper malos & bonos, & pluit ſuper juſtos & injuſtos.*

Legis Moſaicæ, cui hic Chriſtus ſuum novum præceptum opponit, prima pars de dilectione proximi legitur Levit. 19. 8. Altera autem pars de odio inimici, non quidem ad literam extat in Lege Moſis, res tamen ipſa ſatis clare in ea continetur, & aliis verbis, in quibus ſimul & modus cum odio habendi oſtenditur, ut nimirum eradicetur & extermінetur, deſcripta eſt: ut mox intelligemus. Per proximum ſub Veteri Fœdere alius intelligebatur nemo, quam Iſraëlita, qui etiam ibidem in citato legis loco *filius populi* ſeu popularis appellatur: & Hebraica vox Reah, quæ Latine reddita eſt, *proximus*, ſignificat proprie amicum, ſocium, familiarem; pro quali Judæis neminem licebat agnoſcere, niſi qui eſſet ex eodem populo Iſraëlitico. Inimici vero nomine intelligebantur omnes aperti ac publici hoſtes Dei ac populi Iſraëlitici. Ac primum quidem in horum numerum referebantur Ethnici populi, qui ſuperſtites manſerunt in terra Chananæa, adverſus quos, ut pote Idololatras, aliiſque nefandis flagitiis coöpertos, Iſraelitis implacabile odium imperatum erat. Vide Exod. 23. 23, 24. xxxiv. 11, 12, 13. Levit. 26. 7, 8. Juſſi erant eos internecione delere, devovere, non pangere cum eis fœdus, neque gratiam eis ullam facere: Deut. 7. 2. pacem eorum, & bonum eorum non quærere in æternum Eſdr. 9. 12. Pari odio proſequi juſſi ſunt etiam Amalechitas Exod. 18. 14. Deut. 25. 17, 18, 19. Ammonitas & Moabitas, eatenus quatenus in congregationem Domini eos admittere nefas erat Deut. 23. ℣. 3. Atque hoc erat juſtum & à Deo mandatum odium, ut adverſus Dei populique publicos hoſtes. Joſ. 10. 13. xix. 25. 1 Sam. 30. 26. Deinde etiam pro inimicis ſub lege habebantur omnes impii ac ſcelerati in populo, quos lex præcepit abſque omni miſericordia puniri & è medio tolli, ut manifeſtos hoſtes Dei ac omnium verorum Iſraëlitarum. Debebatque Judex pœnas talibus irrogare, non ex propria vindicta, ſed tanquam vindex Dei & ſanctiſſimarum legum ejus. Ita erga idololatras ac ſeductores omnis miſericordia vetita eſt: Deut. 13. 6. *Si clam incitet te frater tuus, filius matris tuæ, aut filius tuus, aut filia tua, aut uxor, quæ eſt in ſinu tuo, aut ami-*

amicus, quem diligis, ſicut animam tuam, dicendo: Eamus, & colamus Deos alienos, quos ignoras tu & Patres tui; è diis populorum, qui ſunt circa vos, propinquorum tibi,. aut procul diſſitorum abs te, ab una extremitate terræ ad alteram extremitatem ejus; non acquieſcas ei, nec audias, nec parcat ei oculus tuus, nec miſericordia utaris erga eum, nec celato eum, ſed omnino occide illum; manus tua primum ſit ſuper eum, ut morte afficias eum, poſtea vero manus totius populi, & obrues eum lapidibus, ita ut moriatur, quia voluit te abſtrahere a Domino Deo tuo, qui eduxit te ex terra Ægypti. Et ibidem ℣. 12, *ſi audiveris de aliqua civitatum tuarum, quas Dominus Deus tuus dat tibi, ad habitandum illic, dicentes: Egreſſi ſunt homines nequiſſimi è medio tui averterunt habitatores civitatis ſuæ, dicendo: Eamus & colamus Deos alienos, quos ignoratis; inquire ſolicite & perveſtiga diligenter, reique veritate perſpecta, ſi vera certaque res erit, abominationem hanc omnino perpetratam eſſe in medio tui, ſtatim percutito habitatores civitatis illius acie gladii, internecioni devoveto eam, & omnes qui erunt in ea, jumentaque deleto acie gladii: omnem vero prædam ejus comportato in medium plateæ ejus, & combures igne civitatem illam, omnemque prædam ejus Domino Deo tuo, ut ſit tumulus perpetuus, ne ædificetur deinceps.* De pœna blaſphemorum vide Levit. 22. 14. homicidarum Num. 35. 31. adulterorum Levit. 20. 10. Deut. 22. 22. Qui omnes ſub lege non amplius proximis accenſebantur, ſed inimicis, adeoque non diligendi: ſed odio habendi erant.

Quod reliquos autem Iſraelitas, qui tanta ſe impietate non obſtringebant, eorum odium & omnis inter eos inimicitia, etiam ſub Moſis Lege fuit ſtricte vetita: ut patet ex Levit. 19. 17. ubi ſcriptum eſt. *Non habebis odio fratrem tuum in corde tuo, ſed libere argues proximum tuum, neque feres in eo peccatum.* Etſi enim Iſraëlitarum alter adverſus alterum privatam gereret ſimultatem, tamen eum diligere tenebatur tanquam amicum ac participem divinarum promiſſionum, quamdiu pro membro Iſraëlitici populi habebatur, & ad Fœdus Dei pertinebat: quo privilegio ac jure tum excidebat, atque hoſtis Dei & populi universi cenſebatur, quando per ſummam improbitatem atque contumaciam fiebat tranſgreſſor legis divinæ. De ejuſmodi autem inimico, privato inter Iſraëlitas loquitur locus Exod. 23. 4, 5. ubi præcipitur, ut bos aut aſinus inimici errans ad Dominum ſuum reducatur, utque ſub onere jacens, ſublevetur: non vero de extraneo & alienigena; ut cernitur ex collatione cum Deut. 22. 1, ubi expreſſe fratris fit mentio, id eſt, Iſraëlitæ. Itaque etiam dilectio proximi non extendebatur latius, quam ad Iſraëlitas. Quod attinet extraneos illos, qui in medio ipſorum habitabant, & ad certa etiam mandata legis obſtricti erant Levit. 18. 26. iis quidem fas erat benefacere, ſed non tenebantur eos diligere, ſicut ſeipſos: ut videre eſt Deut. 15. 3. xxiii. 20. Hinc igitur elucet, quando in lege mandatur, *Diliges proximum tuum ſicut ſeipſum* Levit. 19. 18. proximum illic non tantum publicis hoſtibus Dei ac totius populi, ſed etiam unicuique extraneorum opponi: cumque dicitur: *Odio habebis inimicum tuum*; nullos alios inimicos, quam publicos hoſtes Dei ac populi, ſive ſint alienigenæ, ſive impii Iſraëlitæ, intelligi.

Ex hiſce intelligitur, nimis fragili iſtos niti argumento, qui ex eo, quod iiſdem verbis ac literis non inveniatur hoc dictum in Lege Moſaica ſcriptum, *Odio habebis inimicum tuum*, colligunt, Chriſtum hoc novum ſuum præceptum de Dilectione inimicorum non oppoſuiſſe Legi Moſaicæ, ſed falſis tantum interpretationibus ac traditionibus Phariſæorum, ut qui legem etiam hac in parte de dilectione proximi perverterint, & duntaxat eam de amicis, non etiam de inimicis expoſuerint, odioque habendum eſſe inimicum ex profeſſo docuerint. Statuunt enim iſti, quorum nunc opinionem referimus, Legem Moſis non minus perfecte quam Euangelium dilectionem amici atque inimici præcepiſſe, & utrumque ſub nomine proximi comprehenſum fuiſſe. Horum ſententia, inquam, fragili nititur fundamento. Nam primo non deſunt & alia loca Sacræ Scripturæ, in Novo Teſtamento citata, quæ ad literam non reperiuntur in Veteri. Ut Matth. 11. 23. ubi Matthæus ait, impletam fuiſſe in Chriſto ſcripturam, *Quod Nazoræus vocabitur:* cum tamen verba iſta nuſquam extent in toto Veteris Teſtamenti codice; ſed res ipſa tantum, quæ verbis iſtis ſignificatur, in Sacra Scriptura per typos ac figuras fuit adumbrata. Vide Commentaria noſtra in hunc locum. Deinde probari nequit Phariſæos id, quod hic aſſeritur de iis, docuiſſe: neque etiam ulla eſt cauſa, cur Chriſtus, qui alias nunquam illis parcere ſolebat, ſed acriter in eos ſemper invehebatur, hic eorum nomine abſtinere voluerit. Vide hic iterum Commentarium noſtrum in Matth. 5. 21. Tertio quomodo dici poteſt, Legem Moſis præcepiſſe, ut apoſtatæ aliique flagitioſi inter Iſraëlitas diligerentur, quos abſque omni miſericordia funditus exſcindere, & ſimili ultione proſequi, atque Ethnicos populos Chananiticos, diſerte præcepit.

Jam vero huic odio ac perſecutioni inimicorum, quæ in Lege Moſis mandata erat, opponit Chriſtus dilectionem inimicorum, & quidem talem & tantam, ut non modo inimicis nihil mali inſeramus, ſed etiam eis benefaciamus, injuriaſque beneficiis penſare ſtudeamus, quin & Deum pro eorum proſperitate, ac inprimis pro eorum converſione ac emendatione oremus.

De hoc præcepto dilectionis primum notandum eſt, Chriſtum id non minus, quam præcedens præceptum de patientia, non certis tantum perſonis, ſed univerſo populo ſuo Chriſtiano, tam Principibus, Judicibus, ac Magiſtratibus, ſi qui in Regno ejus locum habere queant, quam minimis in populo præſcripſiſſe. Unicuique enim, qui vult eſſe Filius Altiſſimi, præcipitur, ut ad hunc modum inimicos ſuos diligat: quemadmodum & præceptum Moſaicum, cui Chriſtus ſuum opponit, ita toti populo Iſraëlitico injunctum erat, ut præcipue & nominatim Magiſtratus ac Principes in populo illo obſtringeret; ut pote cum eorum juſſu atque ductu, bella adverſus impios populos geri, & ſupplicia in defectores à populo Iſraëlitico executioni mandari debuerint.

Deinde conſiderandum eſt hoc loco, quid Chri-

Chriſtus per inimicos intelligat, quos diligi præcipit: nempe eos, qui fideles ejus, adeoque ipſum quoque per horum latus *maledictis proſcindunt, odio habent, infeſtant ac perſequuntur:* puta, non propter privatam aliquam cauſam, aut litem, quæ uni ſit cum altero, ſed propter cauſam publicam, quæ univerſum fidelem populum concernat, id eſt, propter confeſſionem nominis Chriſti. Inimicos enim, quos Chriſtus diligi imperat, opponit illis inimicis, quos Lex odio haberi jubebat: qui non erant ulli alii, quam publici hoſtes Dei & Iſraëlitici populi. Quocirca hic Chriſtus etiam tales intelligit. Quod idem ex Luca quoque manifeſtum eſt, qui verba hæc immediate ſubjungit iis, quibus Chriſtus beatos prædicaverat ſuos diſcipulos, ſi contingeret, ut ob nomen ſuum odio haberentur ab omnibus hominibus, expellerentur, convitiis ac probris afficerentur, atque aliis indignis tractarentur modis. Quo ipſo oſtendere voluit, quomodo ſe viciſſim diſcipuli erga tales inimicos gerere debeant. Vide Luc. 6. ℣. 22, 27. Tales autem inimici erant tunc temporis præcipue infideles inter Judæos, qui Chriſtum diſcipuloſque ejus ad necem uſque perſequebantur, idque majori cum odio & acerbitate faciebant, quam ulli Ethnici populi.

Interea vero hoc præcepto Chriſti tacite etiam dilectio erga illos inimicos nobis mandatur, qui non propter nomen Chriſti, ſed propter aliam privatam cauſam nobis infeſti ſunt; Imo hoc ipſo præcepto, quo publicos inimicos diligere jubemur, multo efficacius etiam privati cujuſque inimici amor inculcatur, quam ſi expreſſis verbis præciperetur. Nam ſi teneor publicos hoſtes Chriſti ejuſque fidelium tanto amore proſequi, quanto magis teneor amare eum, qui ob longe minorem cauſam mihi inimicus eſt, meque odio haber. Nullum enim odium ex aliis cauſis eſt deteſtabilius coram Deo, quam quod ob nomen Chriſti adverſus fideles ejus exercetur.

Ex hactenus dictis jam perſpicuum eſt, judicia politica, in quibus facinoroſi corporalibus pœnis afficiuntur, in Regno Chriſti locum non habere. Si enim Chriſtus jubet publicos populi ſui hoſtes, qui nos ob nomen ejus oderunt, vexant, ac perſequuntur, non ſimpliciter tantum diligi & eis benedici, ſed etiam pro eis orari, illos beneficiis affici; quanto magis illi nobis diligendi ſunt, & beneficiis cumulandi, qui non ſunt hoſtes nominis Chriſti, ſed tantum ſimplices malefici & tranſgreſſores Legis. Chriſtum enim & fideles ejus perſequi, & tanquam blaſphemos dira morte afficere, eſt peccatum omnia alia peccata ac ſcelera gravitate ſuperans: & tales perſecutores atque hoſtes veritatis ſunt etiam plerumque malefici. Jam vero dici nequit, nos ei benefacere, cui vitam ob flagitia ejus eripimus, aut pœnas corporis cum cruciatu ac dolore conjunctis infligimus. Quapropter corporales pœnæ, cum hac perfecta dilectione atque charitate, quam Chriſtus hoc loco præſcribit, neutiquam poſſunt conſiſtere. Inprimis cum hæc dilectio poſtulet, ut pro malis hominibus Deum oremus, ut convertuntur, & ad frugem redeant; per capitales autem pœnas eis ordinarie tempus ad pœnitentiam agendam præripitur ac præciditur. Non enim exiſtimandum eſt, breve illud tempus paucorum dierum, qui malefico ad reſipiſcendum conceduntur, ſufficere ad difficillimum opus regenerationis in homine facinoroſo perficiendum; quamvis fieri poſſit, ut terror obverſantis ante oculos mortis talia verba, quæ animi pœnitentiam redoleant, ex ore ejus extorqueat: quia nemo eſt, qui non exhorreat, ſi ſibi & temporariam ſimul & æternam vitam amittendam eſſe videat. An autem brevis ille terror poſſit ita eſſe in omnibus facinoroſis efficax ad animum eorum mutandum, ut ſi vita donentur, revera etiam à priſtina vitiorum ac ſcelerum ſuorum conſuetudine deſciſcant, dubium admodum eſt, imo prorſus incredibile. Quare charitas hæc, quam Chriſtus hic præcipit, id ſibi vult, ut ejuſmodi peccatoribus concedatur tamdiu ſpatium ad agendam reſipiſcentiam, quamdiu Deus Solem ſuum ſuper eos oriri facit, id eſt, quamdiu patitur eos frui vitalibus auris. Si convertatur intra id ſpatium, gaudium ſuper eo exiſtet in cœlis, & in Eccleſia Dei, quod anima à morte ſervata ſit. Sin moriatur in peccatis ſuis, à Chriſto ipſo jam erit judicatus atque condemnatus.

Cum eo, quod dilectio hoc loco requirit, ut inimicis, adeoque etiam maleficis benefaciamus, nequaquam pugnat, quod Scriptura Sacra alibi jubeat hujuſmodi homines inordinate ambulantes averſari, conſortium eorum fugere, ave eis non dicere 2 Theſſ. cap. 3. 6, 14. 2 Tim. 3. 5. Tit. 3. 10. 2 Joh. 10, quod ipſa Scriptura eos anathemate feriat, 1 Cor. 16. 22. 2 Tim. 4. 14, & cibum cum eis capere vetet 1 Cor. 5. ℣. 11. Nuſquam enim legimus in Sacris Literis, juberi ut tales odio habeantur, actuſque odii ac iræ, ſicuti Lex præcipiebat, circa illos exerceantur. Ea autem quæ Scriptura Sacra erga eos facere mandat, maximam partem in bonum eorum fiunt, ut pudore ad reſipiſcentiam adducantur, ut diſcant non blaſphemare; quod cum fit, conſulitur eorum ſaluti ea ratione, quam Chriſtus præcipit: item ad bonum Eccleſiæ, ne talium hominum contagione aliquid patiatur detrimenti. Neque hæc impediunt illam benedictionem ac beneficentiam, quam Chriſtus hic præſcribit. Non enim omittenda eſt interim ulla occaſio eos blandis verbis ad reſipiſcentiam admonendi, & in neceſſitate officia charitatis illis exhibendi.

In verbis Apoſtoli 1 Cor. 16. 22. *Si quis Dominum Jeſum non amet, eſto anathema, maranatha,* non eſt imprecatio in hos vel illos impios, ſed generalis renunciatio communicationis, ſeu facti eorum deteſtatio. Quaſi dicat Apoſtolus: ſi quis Jeſum Chriſtum non amat, is à communione ac conſortio noſtro ſegregetur atque excommunicetur. Similis locutio eſt Gal. 1. 8. *Sed etſi nos aut Angelus de cœlo evangeliſet vobis præter id, quod evangeliſavimus vobis, anathema ſit.* Quo dicendi genere indicatur, abſtinendum à communione cum iſtis, quatenus talem doctrinam ad nos afferunt, non minus quam olim Judæi ab anathemate abſtinere debebant. Ex hoc vero neutiquam colligi poteſt, certas quaſdam perſonas, de quarum inſanabili malitia certo nobis non conſtat, odio proſequendas eſſe, ita ut iis communia charitatis officia deneganda ſint, nedum ut corporaliter,

poraliter, ſicut olim ſub Lege, puniendi, atque exſcindendi ſint. Similiter cum Apoſtolus dicit de Alexandro ſabro ærario, qui multis malis eum affecerat; *Deus ei rependat ſecundum opera ejus* 2 Tim. cap. 4. 14, non eſt iſta maledictio, malave imprecatio, ſed potius vindictæ omnis remiſſio tranſlatioque in eum, qui juſte judicat: quemadmodum de Michaele Angelo ſcriptum legimus, cum non auderet, blaſphemum ferre judicium in Satanam, quîcum de Moſis corpore certabat, dixiſſe eum, *Dominus increpet te, Satan* Jud. ℣ſ. 9.

Nec eſt, quod putemus, Legem ſpirituali ſenſu acceptam hoc pacto diſſolvi, ſi corporales pœnæ abrogentur: quin potius carnalibus ac typicis ejus ſublatis conſummatur ipſa, totaque in Spiritum convertitur, nihil aliud ſpirans, quam juſtitiam, fidem, judicium, & miſericordiam, quæ præcipua ſunt Legis; ut merito Chriſtus dicat, *ſe non veniſſe diſſolvere Legem, ſed implere* Matth. 5. 17. Nam odio inimicorum, quo dilectionis præceptum ſub Lege velut cancellis quibuſdam coarctabatur, per novum Chriſti mandatum antiquato, Lex, cujus complementum eſt charitas, magnifice ampliata, & ad ſummum perfectionis ſuæ apicem perducta eſt.

Neque eſt, quod hic quiſpiam objiciat, Chriſtum & Apoſtolos debuiſſe expreſſis verbis id docuiſſe, quod politia Moſaica ac judicia forenſia abrogata eſſent: cum enim Apoſtoli doctrinam Chriſti de perfecta dilectione docendo politica Moſis adimpleverint, neceſſe non erat, ut ſpeciatim fideles, à politicis iſtis dehortarentur; præſertim cum nemo primis illis temporibus Chriſtum aperte profitens, ut decebat, in Magiſtratu durare potuerit, (quod jam ante ex parte oſtenſum, ſequentia plenius docebunt.) Alia ratio fuit circumciſionis aliarumque ceremoniarum, quas expreſſis verbis abrogare coacti ſunt, quia videbant eos, qui ex Gentibus crediderant, à ſpiritualibus Chriſti præceptis ſenſim ad carnalium obſervationem abduci, non ſine maximo veritatis ac libertatis Euangelicæ diſpendio. Et tamen Phariſæos veriſimile eſt, ex Chriſti ſermonibus tale quid ſubodoratos fuiſſe, cum interrogant, quid mulieri iſti faciendum ſit, quæ in adulterio fuerat deprehenſa Joh. 8. 4, 5. Non interrogant, quid ſibi Romano imperio ſubjectis in adulteram liceat: (abſurdiſſimum ſiquidem foret, Moſis Legem huc accommodare, quaſi illa ad pœnam infligendam obligaret eos, qui non ſunt ſuæ poteſtatis) verum citant clara verba Legis, prout jacent, & ſuper eis quærunt mentem Chriſti, quaſi diverſum hac parte ſentientis. Neque cur ſic interrogent, alia eorum intentio probabiliter divinari poteſt, quam ut id, quod ſuſpicabantur tectius à Chriſto doceri, palam promere cogeretur. *Lex*, inquiunt, *lapidandam dicit, tu quid dicis*?

Cur igitur, dicet quis, Chriſtus diſcipulis ſuis mandat ſervare, quicquid Phariſæi & Scribæ ſedentes ſuper cathedra Moſis illis dicent, ſervandum Matth. cap. 23. 2, 3. Ad hoc reſpondeo, Chriſtum citato in loco ſermonem habere de talibus Legis præceptis, quæ magiſtri illi, cum alios docerent, ipſi tamen ne digito quidem ea attingebant. Iſta non ſpectabant externam politiam aut ceremonias, ob quæ omiſſa nunquam à Chriſto reprehendi meruerunt; ſed erant moralia Legis, puta, miſericordia, judicium, fides, juſtitia, ſicut Chriſtus ibidem docet, ac ſeipſum explicat. Ceremonialia autem & politica Legis præcepta, ut paulo ante dictum eſt, extenſione charitatis, quam arctis ejuſmodi odii ac immiſericordiæ cancellis, ſicuti ſub Lege, non incluſit, & ſpiritualium judiciorum in locum eorum ſurrogatione, verius ab eo conſummata, quam abolita eſſe cenſenda ſunt.

Nec denique obſtat antedictis, quod falſitatis inſimulentur teſtes, qui Stephanum protomartyrem dicebant verba blaſphema locutum contra Legem, dixiſſeque, Jeſum mutaturum ritus, quos tradidit Moſes Act. 6. 13, 14. Nam falſitas, quam teſtes commiſerunt in hac cauſa, non tam in perverſa verborum allegatione conſiſtebat, quam in calumnioſa eorundem interpretatione & ad blaſphemiam detorſione. Cur enim dubitemus, Stephanum idem dixiſſe, quod Chriſtus non ſemel ante de futuro urbis & templi Hieroſolymitani excidio prædixerat Matt. cap. 24. Marc. 13. Luc. 19? Idem ſtatuendum eſt de eo, quod additur, Jeſum mutaturum ritus; quod ex priore illo conſequitur: cum haud dubie ritus intelligantur, qui urbi & templo erant alligati, hiſque deſtructis ceſſare debebant, videlicet quoad externum exercitium, non autem quoad impletionem, quæ Regni & Sacerdotii in Chriſtum tranſlatione jam tum facta erat. Ac de tali mutatione Legis, quæ per vim hoſtilem cum Reipublicæ ac templi everſione accidit, loquitur Propheta Daniel cap. 9. ℣ſ. 27. *In media hebdomade abrogabitur victima & oblatio, & ſtabit in alis abominatio deſolationis.* Hoc teſtes illi calumnioſe ad blaſphemiam detorquent, ideoque falſi teſtes nuncupantur. Sic Doëgus etſi vere nunciaverat Saulo id, quod inter Davidem & Abimelechum erat geſtum, tamen quia hoc fecit criminandi animo, calumniator ac vana loquens dicitur Pſal. 52. 4, 5. vide 1 Sam. 21. 1. xxij. 9. Quodſi Stephani ipſius apologiam videamus, nuſquam eum animadvertimus, quod teſtes objiciunt, à ſe dictum negare, quin potius tanquam non adverſus Legem & Templum calumnioſe dictum defendere, docendo, ipſoſmet Judæos blaſphemiæ, impietatis, pertinaciæ adverſus Legem verius accuſandos, qui Jeſum Caput omnium Prophetarum, quem Legis figuræ deſignaverant, de cujus adventu Prophetæ prædixerant, quem Moſes audire præceperat, pro Meſſia agnoſcere, ac vocem ejus audire nollent. Unde eventurum ipſis innuit, quod Prophetarum oraculis fuerat prænunciatum de excidio Templi & rituum mutatione, ſicut olim patribus eorum acciderat.

CAPUT X.

De bellis & armis Chriſtianorum.

Ex his quæ hucuſque dicta ſunt, merito concludi poteſt cum Paulo Apoſtolo, non eſſe Chriſtianorum arma carnalia, ſed ſpiritualia 2 Cor. cap. 10. 4, & non eſſe eis certamen cum carne & ſanguine, id eſt cum hominibus, ſed cum principatibus, & potentibus ac poteſtatibus aëriis Eph. 6. 12.

Nam cum ſuprema ſalus populi Chriſtiani non ſit poſita in divitiis, imperio, ac tranquilliiate temporaria, vita denique præſenti, ſed in horum omnium contemptu & abnegatione; quomodo bellum pro iis defendendis ſuſcipiet, quæ religio Chriſtiana docet abdicare, præſertim quando ſine cæde retineri non poſſunt? Fundamenrales leges Regni Chriſti ſunt Patientia, charitas, & fiducia. Patientiæ præceptum eſt, malos non ferire, ſed ferre: charitatis, inimicos non perdere, ſed ſervare eiſque benefacere: fiduciæ, Deo vindictam, & quicquid mali nobis contingere poteſt, penitus committere.

Iſraëliitis, quorum ſummum bonum hujus vitæ finibus continebatur, non erat fas ullum bellum abſque peculiari Dei mandato auſpicari, vel alio, quam præſcriptum erat in Lege, modo illud gerere; præterea eis vitam ſuam ex Dei voluntate inſtituentibus promiſſa erat victoria. Quam ob cauſam bella eorum merito Domini bella dicta fuerunt Num. 31. ℣. 3. 1 Sam. 18. 17. xxv. 28. 1 Paral. 5. 22. Chriſtianis autem nullum ejuſmodi carnale bellum in nomine Domini ſuſcipiendum, vel gerendum demandatum eſt, & victoria, quæ illis promiſſa eſt, non eſt niſi per afflictiones, mortes, ac perſecutiones. Hac via Chriſtus dux nobis præivit, antitypus Joſuæ, qui hoſtes ſuos carnalibus armis vicerat; cum Chriſtus contra ſpiritualibus armis patientiæ atque acerbiſſimæ mortis perpeſſione victoriam obtinuerit ac triumphum.

Cum Iſraëlitæ diſperſi eſſent in captivitate Babylonica, & inter alias gentes externas, non erat illis de ullo bello cogitandum, ſed pax populi illius, cui ſerviebant, quærenda; & pro populo illo gentili orandum: quia *pax illius*, ait Propheta, *eſt pax veſtra* Jerem. 29. 7. Atqui Chriſtiani pari loco ſunt, populus diſperſus inter alias gentes, peregrinus & alienigena in hoc mundo. Quamobrem nulla illis attingenda ſunt carnalia bella; quibus aliæ gentes inter ſe colliduntur, ſed debent pacem ac ſalutem inimicorum ſuorum quærere, proque iis precibus apud Deum intercedere. Celſo religionem Chriſtianam ridenti, quod bella damnaret, reſpondit Origenes, gladium ſive arma Chriſtianorum eſſe, orare pro potentibus hujus mundi.

Et quemadmodum carnale Regnum Iſraëlitarum in aliis omnibus rebus præcipuis fuit figura ſpiritualis Regni Chriſti, ita etiam bella Judæorum fuerunt typi ac umbræ ſpiritualium bellorum in Regno Chriſti. Sublatis igitur umbris ac figuris, poſtquam corpus ipſum comparuit, jam nobis non amplius in typo, ſed in ſpiritu ac veritate bellandum eſt.

Obſervandum etiam hic eſt, Davidem virum alioqui ſanctum, non potuiſſe Domino ædificare templum, quia erat bellator, & multum ſanguinis humani profuderat, cum tamen bella Domini geſſerit 1 Paral. 29. 3. Quî igitur fas ſit illis manus ſuas ſanguine humano cruentare, qui ipſi ſanctiſſimum Dei templum eſſe debent?

Huc ſpectant quoque variæ prædictiones Prophetarum de ſumma pace & abolitione bellorum futura in Regno Meſſiæ, inter eos ſaltem, qui regni iſtius conſortes eſſent. Eſai. 2. 4 dicitur: *Et conflabunt gladios ſuos in vomeres, & lanceas ſuas in falces. Non attollet gens contra gentem gladium, neque exercebuntur ultra ad prælium.* Quæ verba non poſſunt de illa pace intelligi, quæ tempore Auguſti Cæſaris in toto Romano Imperio viguit; quia ſermo eſt de iis, qui aſcendent ad Sionem montem Domini, quique lege Euangelii Sione egreſſurâ arguti ac correpti, ad tam pacificam vivendi rationem ſeſe daturi eſſent. Hæc correptio atque argutio ſub Tiberio primum cœpit, ſub quo Chriſtus crucifixus fuit, & poſt Chriſti exaltationem per Apoſtolos in univerſo orbe continuata, in hodiernum uſque diem duravit, ac porro durabit ad conſummationem ſeculi. Et tamen ſtatim ſub imperio illius ſecuta ſunt bella, atque in mundo geſta. Ut ergo prophetia ſit vera, de ipſis ſanctis intelligi debet, qui prædicationi Meſſiæ inimicitias ac bella damnantis, & ſummam charitatem inter homines exerceri volentis, ex animo obtemperarent.

Idem confirmatur alio loco Eſaiæ cap. xj. 6, ubi ſcriptum eſt: *Et habitabit lupus cum agno, & pardus cum hœdo cubabit; vitulus, & leo, & ovis ſimul morabuntur, & puer parvulus reget eos; juvenca & urſa ſimul paſcentur, ſimulque requieſcent catuli earum; & leo quaſi bos comedet ſtramen; & infans ludet ſuper foramine aſpidis, & in cavernam viperæ qui ablactatus eſt, mittet manum ſuam. Non nocebunt, neque occident in univerſo monte meo ſancto; quia replebitur terra ſcientia Dei, ſicut mare plenum eſt aquis.* Et Zachariæ cap. 9. 10 dicitur, quod Meſſias *docebit pacem gentes.* Item Ezech. 38. 11, 12 indicatur, ſanctos ſub Dei cuſtodia ſecuros fore, & habitaturos ſine muro, ſine vectibus ac portis, & Deum, illis quieſcentibus, hoſtes eorum eſſe cæſurum. Ex quibus vaticiniis jure concludi poteſt, ſummam pacem ac tolerantiam inter fideles veros fore, etiam inter eos, qui antea acerrimi hoſtes fuerunt, uſumque armorum, gladii, lanceæ, arcus aliorumque telorum inter eos locum non habiturum, id eſt, eos non ſolum inter ſe nulla bella geſſuros, ſed neque cum aliis, qui eis bellum intulerint: quia ad pugnandum non amplius erunt idonei, neſcientque tractare arma, ut qui didicerint tantum diligere inimicos ſuos, iiſque benefacere, de cætero omnem curam ac ſolicitudinem ſuam in Deum rejicere. Qui antea crudelitate animi lupis, pardis ac leonibus erant ſimiles, habitabunt cum agnis, ſeu agnorum inſtar ſe gerent, cumque iis qui agnina, id eſt, manſueta indole prædíti ſunt, conſociabuntur. Tam mites ac cicures evadent, ut neminem læſuri ac malo ullo affecturi ſint: & quamvis ab aliis lædentur, vi tamen eis non reſiſtent, perinde ac ovis haud reſiſtit lupo, eam dilaniare quærenti.

Poſſet quiſpiam dicere: At ſaltem licet bellum gerere ob conſcientiarum libertatem. Verum quid opus eſt bellare ob conſcientiam, quam nulla vis humana, imo ne diabolica poteſt cogere, & in ſervitutem redigere? Conſcientia ſemper manet libera ac ſoluta, etſi corpus conſcientiæ cauſa conſtrictum ſit vinculis, aut alia multa patiatur mala. Itaque bella ejuſmodi revera ſub obtentu libertatis conſcientiarum, tantum tranquillitatem corporis pro ſcopo habent, non conſcientiæ, quæ nulla re turbari & inquietari poteſt, niſi malis operibus. Si quis

libertatem externi cultus divini prætendat, is ſcire debet, non eſſe hunc primarium & Deo maxime placentem cultum, ſed interiorem, qui ſpiritu ac veritate peragitur, quem hominum nemo impedire poteſt. Permittit autem Deus interdum tyranois hujus mundi, ut fideles in externo cultu turbent ac impediant, vel ad fidem ac conſtantiam eorum explorandam, aut ſi magis externo, quam interno cultu addicti ſint, ad docendum eos, ut imposterum Deum magis animo, quam labiis colant. Quod ergo, Deo volente ac procurante, fidelium bono fit, id bellatores iſti volunt gladio impedire. Breviter, illi ipſi inimici, quos Chriſtus vult à nobis diligi Matth. 5. 43. quibus jubet benedici, & bene fieri, Deoque in precibus commendari, inprimis ſunt iſti, qui nos conſcientiæ ac confeſſionis Chriſti cauſa diris devovent, oderunt, & omni perſecutionum genere infeſtant: quomodo igitur arma adverſus eos ſtringere licebit.

CAPUT XI.

Refutatio quarundam Objectionum, quæ adverſus ea, quæ de abrogatione Magiſtratus civilis & pœnarum corporalium, ut & bellorum carnalium in Regno Chriſti dicta ſunt afferuntur.

Is quæ hactenus de ſtatu civilis Magiſtratus, deque corporalibus ſuppliciis, & de bello diſputata à nobis ſunt, quod nimirum in Regno Chriſti eis nullus ſit locus, vulgo ſolent variæ objectiones opponi.

Primo objicitur, hanc doctrinam tendere ad univerſalem ſocietatis humanæ, omniumque Rerum publicarum, ac politici ordinis abolitionem, per eam aperiri non feneſtram, ſed latiſſimam portam omnibus flagitiis ac ſceleribus, pios autem, quos defendere jubet æquitas libidini impiorum exponi; denique totum Chriſtianum orbem, ſi invadentibus Turcis aut Ethnicis arma opponere non liceret, funditus periturum, & internecione deletum iri. Sed certum ſane eſt, ita futurum, & id omnino ſecuturum, ſi Chriſtiani nullum Magiſtratum, nullum Regem haberent, qui eos regeret; ſi eſſent inſtar ovium paſtore carentium, ſine omni dubio à lupis devorarentur. Jam cum Chriſtianus populus regnetur à potentiſſimo, ſapientiſſimo, ac clementiſſimo Rege Chriſto, qui ejus pluſquam paternam curam gerit, ita ut ne pilus quidem de capite ejus abſque ipſius voluntate perire queat; inter ſuos autem ac fidelium ſuorum hoſtes robur dexteræ ſuæ exerit, eoſque ferreo ſceptro contundit; non eſt ulla ordinis boni confuſio, vel bonorum oppreſſio, multo minus interitus Chriſtiani orbis adeo pertimeſcendus. Imo id ipſum longe magis eſſet metuendum, ſi imperium penes ſolos Principes ac Reges terrenos foret, & ſummus ille Rex Chriſtus, non ſæpenumero, modo diviniſſimo ſuæ ſapientiſſimæ gubernationis, cupiditatum eorum inſatiabilium ac inſipientium conatuum torrenti terminos figeret. Etſi Chriſtus fideles ſuos tanti æſtimat, ut eorum opera non utatur ad ea, quæ magis ſervis, quam filiis conveniunt, nempe ad effundendum ſanguinem & judicia capitalia adminiſtranda: non tamen propterea impietas manet impunita, nec pietas abſque præſidio. Quis enim punit improbos, quando Magiſtratus non raro in officio ſuo faciendo eſt negligens, vel in ſuis judiciis peccat reſpectu perſonarum? Quis punit Magiſtratus ipſos, quando illaudabilem ac contaminatam vitam agunt, idque ipſi perpetrant, quod in aliis plectere ſolent? Nonne id facit ſupremus ille Rex Chriſtus? nonne is tum occultis, tum manifeſtis judiciis ſuis adhuc in hac vita unumquemque perſequitur, & ſingulis retribuit ſecundum opera eorum; & quidem ſæpe tam mirabiliter, tamque ſapienter, ut ad oculum pene manus ejus cerni deprehendique poſſit? Quis etiam tuetur pios ac innocentes, quando ipſe Magiſtratus adverſus eos inſurgit eoſque opprimere nititur, quando jus pervertit, & non ſecundum juſtitiam, ſed ſecundum gratiam pretio corruptus judicat? Nonne Chriſtus ſummus Rex noſter eſt, qui, quando videt, *eum qui recedit a malo, prædam uniuſcujuſque fieri, & neminem eſſe, qui auxilium afferat probis, ipſe brachio ſuo ſervat eos, & juſtitia ſua fulcit eos*? ut Eſaias Propheta loquitur de Deo, quando pii ac pauperes in Iſraëlitico populo à potentioribus premebantur, Eſai. 59. 15, 16.

Dices: Chriſtum quidem eſſe ſupremum Gubernatorem ac Regem Chriſtiani orbis, ſed eum regere mundum non ſine externis mediis, ſed per civiles Magiſtratus, quos ipſe hoc fine in Orbe Chriſtiano inſtituit & conſervat, ut ſint terrori malis operibus, & miniſtri Dei bonis in bonum, Rom. cap. 13. 3, 4. At hæc objectio non tangit revera rem, de qua eſt quæſtio. Chriſtum enim in ſua gubernatione adhibere externa quoque & viſibilia media, ipſoſque etiam homines, quin & nominatim Magiſtratum politicum, ad puniendum improbos, & tuendum bonos, nemo eſt, qui negat; quemadmodum etiam negari nequit, Chriſtum habere innumera arcana ac inviſibilia, hominesque latentia media, quibus in regendo mundo utitur, ac inprimis eum uti opera ac miniſterio Angelorum, qui ſunt miniſtratorii ſpiritus, quos ille mittit ad miniſterium eorum, qui hæredes futuri ſunt ſalutis, Heb. cap. 1. 14. Sed de eo non eſt controverſia; ſed hoc quæritur, An Chriſtianus, qui eſt membrum Regni Chriſti, munere Magiſtratus politici fungi poſſit? vel, An Chriſtus in Regno ſuo ſive Eccleſia talia inſtituerit officia, quorum eſt de ſanguine judicare? Chriſto equidem coguntur miniſtrare non ſolum omnes illi Reges ac Principes, qui nomen ejus profitentur, ſed etiam Ethnici & à religione ejus alieniſſimi, quin & ipſi maligni Spiritus, ut, quando vult, per eos punire ſceleratos, & tutari pios poſſit: id quod patet ex loco Rom. 13. 1, 2, 3. qui de nullo alio, quam de Ethnico Magiſtratu agit, ut paulo poſt videbimus. Quod autem Magiſtratus, qui ſunt inter Chriſtianos, attinet, commode poteſt totus orbis Chriſtianus, quantus quantus eſt, comparari cum amplo ac ſpatioſo aliquo horto, in quo paucæ reperiuntur præſtantes herbæ aut floſculi inſignes, at urtica & infelix lolium late dominatur.

Ita

Ita enim etiam inter eos qui Chriſti nomen præferunt, pauciſſimi ſunt admodum veri fideles, & electi filii Dei, Chriſtique tales ſervi, qui mortui ſint mundo omnibuſque mundanis concupiſcentiis, & ſe totos Domino ac Regi ſuo filiali cum fiducia conſecrarint: plerique in omni ſtatu ſunt homines toto animo dediti mundo, qui corporalia bona ſumme diligunt, eorumque conſervationem ac propagationem non in divina providentia, ſed in carnalibus mediis, & ſecundum mundanæ ſapientiæ regulas quæritant; ſunt quoque inter eos innumeri, qui ſi excipias confeſſionem Chriſtiani nominis, in vita ac moribus parum aut nihil ab improbiſſimis Ethnicis differunt. In hos æque ſe extendit Chriſti imperium, ac in electum ejus populum, ſed diſpari prorſus modo ac ratione. Nimirum permittit, ut inter illos vigeat politicus ordo & ſecundum leges mundanæ ſapientiæ ſint inter eos judices ſanguinis & carnifices, ut pote cum ejus præſidium ac regimen rejecerint; Regeſque ac Judices Ethnicorum aut Judæorum more habere, ac mundanum in modum regi defendique velint; non ſecus ac olim Iſraëlitæ Deum rejecerant, & Deus quoque illis talem Regem dedit, qualem cupiebant, ſed dedit eum in ira ſua, 1 Sam. 8. 5, 7. Atque hic ipſe ordo, quem Deus inter iſtos homines conſervat, cogitur etiam ſervire electis ejus ad defenſionem: non quod illi, qui munus defendendi innocentes gerere volunt, eos ſemper defendere ſtudeant (quia plerumque ipſi ſunt maximi perſecutores vere credentium, quia maxima poteſtate pollent) non etiam quod fideles per ſe ab eorum præſidio pendeant, vel illi fidant; ſed quod Chriſtus pro ſua immenſa ſapientia ita res moderetur, ut id quod illi propter ſuam ac ſuorum propriam utilitatem ac pacem faciunt quæruntque, etiam fidelibus Dei, ac ſæpe quidem illis invitis atque adverſis, ſerviat. Tam enim admirabilis eſt gubernatio hujus cœleſtis Regis, ut puſillo & orbi ignoto gregi hominum piorum, etiam potentiſſimi Monarchæ miniſtrare, & illorum bono ingenua opera, quibus ſe invicem abſumunt, & pœne ima ſummis in orbe terrarum miſcent, peragere cogantur. Ad quæ opera non opus eſt ut pii ipſi manus ſuas admoveant: ſed tantum tanquam filii Regis in hoc mundi theatro ſpectatores ſint ejus Comœdiæ vel Tragœdiæ, quam in eo agunt mancipia juſſu vel permiſſu Regis: utque ex eo, quod vident in mancipiis fieri, ipſi magis magiſque diſcant timere Deum omnis mali ultorem, ex eo vero, quod in ſe fieri cernunt, diſcant Deo magis magiſque fidere, & ſub ejus tutela debitum ei præſtare obſequium. Atque hac ratione Chriſtus punit malos, ac defendit probos in Regno ſuo, non ut electos ſuos faciat miniſtros iræ ſuæ: multo enim ſunt præſtantiores in oculis ejus, quam ut eos ad tam vilia officia adhibeat; ſed id facit per ſervos ignobiliores ac mediaſtinos, qui etſi nomine ejus cenſeri velint, tamen in Regno ejus non aliter locum habent, quam lolium in horto, quos ille ad tempus patitur florere, quamdiu electo populo ſuo quaſi umbram præbent, quin & large remuneratur eos, ſi piis benefaciant: quando vero teneros floſculos amoris ejus ſuffocare atque extinguere geſtiunt, id eſt, quando fideles ejus perſequuntur, & exſtirpare nituntur, facit cum eis, quod majeſtate ac ſapientia ejus dignum eſt. Quocirca nullo modo dici poteſt, ſublato civili Magiſtratu & judiciis capitalibus ex Chriſti Eccleſia, omnium rerum confuſionem induci, pioſque præſidio, impios vero meritis pœnis carituros. Nam ſi quis In Eccleſia Domini à bono tecedat, & quod malum eſt, faciat, parata eſt tali pœna in Eccleſia, ut tanquam putridum membrum reſecetur, id eſt, ut à communione ſanctorum ſeparetur. Si reſipiſcat, patent ei fores gratiæ: ſin perſeveret In malitia, paratum inveniet i'lico, extra Eccleſiam Domini, gladium, rotam, patibulum aliaque ſupplicia, quæ ille pro ſapientiſſima ſummi Regis directione non magis effugiet, quam ſi pœnæ iſtæ in ipſa Domini Eccleſia ipſi irrogarentur. Quo pacto ſane nulla confuſio ac perturbatio ordinis invehitur, ſed potius ſapientiſſimus ordo, quem Chriſtus in Regno ſuo inſtituit, elucet, dum ejuſmodi diſcrimen facit inter liberos & ſervos, ut quemque eorum ad talia munia adhibeat, quæ ſtatum ejus ac conditionem decent. Si omnes Chriſtiani pii eſſent, & charitatem inter ſe colerent; nihil opus foret ullo Magiſtratu, ullo Judice, ullo carnifice; ſed quia plerique viam iniquitatis calcant, aut certe Chriſto non integro corde confidunt, id eſt, ejus inconſpicuo præſidio contenti non ſunt, ideo Chriſtus quoque permittit eos ire viis ſuis, & cum eis ſic procedit, ut ſtatus eorum poſtulat. Quemadmodum igitur Chriſtus ſingulos è fidelibus ſuis adverſus omnem improborum violentiam tuetur, ita etiam univerſum populum ſuum tuetur adverſus hoſtiles exercitus, ut tanquam filii pacis in pace vivere poſſint, quamdiu ipſi obſequentes ſunt. Paterna enim cura atque providentia Dei circa fideles ſub Novo Fœdere certe minor non eſt, quam ſub Veteri, ubi Deus populo ſuo pollicitus eſt, ſi viri omnes feſtis diebus Hieroſolymam commearent, atque domi uxores ac liberos ſuos cum omnibus bonis ſuis indefenſos relinquerent, ac hoſtibus, quorum in medio habitabant, quaſi prædæ exponerent, ſe hoſtes eorum ita inhibiturum ac refrænaturum, ut regio ipſorum ab hoſtili incurſione libera eſſet ac immunis, Exod. 34. 23, 24. Quanto magis pii ſub Novo Fœdere, quibus longe præſtantiores factæ ſunt promiſſiones, tam paternam Chriſti Regis ſui cuſtodiam ſibi polliceri poſſunt, qui adeo fidelis eſt, ut non patiatur fideles ſuos tentari ſupra vires, ac proinde eos non proſtituet crudeliſſimis hoſtibus, neque eorum libidini permittet, etſi ipſi manus ſuas ſanguine hoſtium ſuorum non inquinent. Quodſi contingat, ut Chriſti populus à veræ pietatis via deflectat, Chriſtoque ſic neceſſitas imponatur judicia ſua in eum exercendi, quæ humana potentia, quæ arma erunt tam valida & efficacia, ut hoſtes iſtos debellare queant, quos adjuvat Domini manus, & cum quibus una pugnat Chriſtus contra ſuum populum depravatum? *Quando Domini indignatio erumpet ſicut ignis & exardeſcet, quis erit, qui eam extinguat?* Jer. 21. 12. *Præ increpatione Dei Jacob conſopiuntur & equi & currus: ecquis poteſt conſiſtere coram eo, quando iraſcitur?* Pſal. 76. 7, 8. Non enim putandum eſt, bella eſſe res, quæ temere ac fortuito accidant in mundo. Sunt

illa Dei judicia, quæ ille in habitatores terræ propter peccata ipſorum immittit, aliquando acrius ac ſeverius, aliquando mitius, prout ſunt merita hominum, vel prout ipſi placitum eſt miſericordia erga eos uti ad ipſorum emendationem. Neque eſt, quod quis cogitet, tam numeroſam aliquando fore piorum multitudinem, ut ſint abſque omni magiſtratu in terris ac ſui prorſus juris & arbitrii. Non inveniuntur in orbe integri montes auri puri, ſed ſparſim & parce hinc inde aliquid auri reperitur. Itaque non eſt, quod pii metuant, ne quis eis urbes ac regiones eripiat. Sed ſi Deus judicia ſua effundat in urbem aut regionem, ubi illi habitant, fugere inde atque emigrare debent, ne fiant participes divinarum plagarum. Quam ad rem Deus ſuis ſufficientia ſuppeditat media, ut è flamma poſſint evadere: quemadmodum legimus, eum quoque fideles ſuos è Jeruſalem ante ejus excidium eduxiſſe, dum eos divinitus miſſa voce monuit, ac interitum urbis eis indicavit. Ut rem in pauca conferam, populus Chriſtianus eſt populus pacis, qui nec bellare, nec arma tractare novit, cujus ſpes omnis ac fiducia poſita eſt in Rege ipſius Chriſto, cui abſque ulla reprehenſione ſervire ſtudet, corpus ſuum omniaque temporalia ipſius curæ ac providentiæ committens. Arma ejus, quibus profligat omnes ſuos hoſtes, ſunt fides ac patientia. Promiſſa enim ei facta non conſiſtunt in hac vita, ut ob ea digladiari opus habeat: mors, quæ naturali homini eſt ſummum & extremum malum, Chriſtianis proprie malum non eſt, ſed tantum introitus vel tranſitus ad vitam æternam. Quod illi ſciunt ac bene norunt non per ratiocinationem ac conſequentias, quæ à divina bonitate, & rei ipſius æquitate ducuntur, ſed ex promiſſis certis ac claris, quæ nobis confirmata ſunt, morte, reſurrectione atque exaltatione Chriſti, ut & miſſione cœlitus Spiritus Sancti. Quem tametſi nunc tam conſpicue non mittat Chriſtus fidelibus, uti tunc miſit in primordiis Euangelii, tamen tempore ſummæ afflictionis fulcit eo Spiritum noſtrum ac corroborat, animoque eum noſtro imprimit non ſecus ac ſigillum aut pignus noſtræ hæreditatis, quæ nobis repoſita eſt in cœlis. Hinc fit, ut veri fideles etiam in mediis calamitatibus ac perſecutionibus lætitia exultent, ut qui ſciant, omnia ipſis cedere in bonum. Si injuria afficiantur, vindictam committunt Deo, qui juſte judicat, cujus oculi intenti ſunt in juſtos, facies autem ejus averſa eſt ab injuſtis. Si quis eis maledicat ac convitietur. Benedicunt ei, ſcientes ſe hoc pacto ad benedictionem vocatos eſſe; & Spiritum Dei ſuper eos requieſcere, ſi Chriſti cauſa perſecutiones patiantur. Interea eos, qui nondum maturuerunt in fide, & ad perfectionem nondum pervenerunt, Deus Pater optimus ſuſcipit in tutelam ſuam, nec gravius ullum onus patitur imponi humeris eorum, quam ferre poſſint.

Altera objectio, quæ adverſus hanc doctrinam affertur, eſt, quod opera juſtitiæ, qua unicuique, quod ſuum eſt, tribuitur, piis ſcilicet immunitas à malo, impiis autem pœna, ſint per ſe & natura ſua bona; quapropter haudquaquam credibile eſt, ea à Chriſto eſſe prohibita. Reſpondeo. Primum multo magis credibile eſt, Chriſtum in tam perfecto juſtoque Regno, quale ipſius eſt, opera juſtitiæ illis prohibuiſſe, qui partim non poſſunt ea exercere, partim non intelligunt, quomodo ſecundum accuratum juſtitiæ lancem deſtribui debeant (ſæpiſſime enim ab hominibus tum in defenſione bonorum, tum in punitione malorum vel exceſſu vel defectu peccatur) ipſumque ea in ſe recepiſſe, ut qui pro immenſa potentia & ineffabili ſapientia ſua multo melius, quam homines, unicuique, quod ſuum eſt, tribuere novit. Itaque tantum abeſt, ut opera juſtitiæ in Regno Chriſti ſublata ſint, ut potius modo excellentiſſimo ac perfectiſſimo exerceantur. Hinc virga ſeu ſceptrum Meſſiæ *virga rectitudinis* ſeu juſtitiæ appellatur Hebr. 1. 8. Ibidemque Chriſtus Rex ita deſcribitur, quod *diligat juſtitiam*. Quamobrem nobis injungitur, ut omnem vindictam illi committamus, qui juſte judicat Rom. 12. 19. 1 Pet. cap. 2. 23. Ita ut proborum nemo metuere debeat, ſe indefenſum ac ſine præſidio fore, etſi ab hominibus non defendatur, aut ſe ipſe carnali ratione non defendat: neque etiam cogitare quiſquam debeat, mala opera impune abitura, etſi ab hominibus non puniantur. Secundo liberum etiam eſt Deo per ſe opera juſtitiæ ſuis electis prohibere, tum quoque, quando naturalis æquitas dictat, ea ita officii noſtri eſſe, ut ſponte noſtra & abſque peculiari Dei mandato omitti non debeant: quando ſcilicet per hoc vult fidei, obedientiæ & charitatis noſtræ, capere experimentum, an videlicet ei ex toto animo confidamus, adeoque eum ſupra omnia diligamus, quæ perfecta juſtitia noſtra eſt. Atque hoc jus ſummum ac poteſtatem Dei in nos non poſſumus non agnoſcere, nec niſi palam injuſti eſſe velimus, eam ipſi denegare. Sic natura docet parentum, liberorum, conjugum defenſionem non eſſe deſerendam tempore imminentis periculi. Poteſt tamen Deus certis caſibus eorum etiam, quibus naturaliter obſtricti ſumus, deſertionem nobis imperare: quod quia tum Dei cauſa & non ſponte noſtra fit, ſine cujuſquam injuria fit; cum illi, quos ſic deſerimus, ſe ſuaque omnia, etiam abſque hoc, Deo debeant, ejuſque poteſtati toti ſubjecti ſint, qui & ipſe eos ſine nobis curare ac defendere poteſt. Hujuſce rei exemplum habemus in Lege jam ſæpius commemoratum, ubi Deus juſſit ter quotannis Iſraëlitas comparere ante ſe Hieroſolymis, ad ſolennia feſta obeunda, omneſque domeſticos ſuos in periculo hoſtilis incurſionis interea relinquere, Exod 34. 23, 24. In Euangelio vero, hoc eſt, perfectionis doctrina, major etiamnum, ut conſentaneum eſt, fiducia & charitas in Deum requiruntur; ubi prima ſtatim adeuntes vox monet, omnibus renunciandum eſſe Chriſti cauſa, aut abeundum: ubi jam ingreſſos ſeverior excipit diſciplina, docens, malum bono vincere, ingratis ac malis benefacere, damni & injuriæ compenſationem à Chriſto expectare. Quæ cuncta iis, qui ex animo credunt, propter magnitudinem præmii facientibus propoſiti, ſuavia ac facilia videntur. Ut paucis dicam, ex eo, quod opera juſtitiæ natura ſua ac per ſe bona ſint, nihil aliud effici poteſt, quam actus judiciales, quibus mali pœnis afficiuntur, boni defenduntur, non eſſe natura ſua illicitos: an vero Chriſtianis vetiti ſint, nec ne,

aliunde

aliunde judicium fieri debet, nempe ex ipſius Chriſti verbis, quæ non ad naturalem æquitatem deprimenda, ſed hæc potius ad illa exigenda & atollenda eſt; cum rationi divino lumine illuſtratæ optime conveniat, minus commodum negligere, ut infinitis partibus majus inde percipiamus.

Tertio loco hic objicitur, nuſquam legi, quod iis, qui in Magiſtratu aliquo exiſtentes ad fidem Chriſtianam converſi ſunt, mandatum ſit, ut eo ſe munere abdicarent, aut quod doctrinam Chriſti amplexi id ultro depoſuerint, eique renunciaverint: quod omnino videtur non fuiſſe reticendum, ſi Religio Chriſti hoc poſtularet. Reſpondeo primum: quòd eos attinet, qui in Chriſtum nondum paſſum crediderint, neutiquam mirandum, à talibus non fuiſſe exactam legum, quæ regnum ipſius proprie ſpectant, obſervationem, quamdiu regni illius adminiſtratio nondum à patre illi eſſet donata. Chriſtum enim certando & patiendo Regnum ſuum æternum & cæleſte ingredi decebat: quemadmodum & David, typum Chriſti gerens, cum jam in Regem à Deo eſſet unctus, non ſine multis certaminibus & difficultatibus Regnum ſibi promiſſum accepit. In hunc finem Chriſtus natus & in mundum ingreſſus eſt, non ut ibi dominaretur, ſed veritati teſtimonium redderet, Matth. 20.28. Joh. 18.37, eamque obſignaret ſanguine ſuo, ſicut à Patre mandatum acceperat: cui poſtquam obediens fuit, ſeque ipſum ad infirmam demiſit humilitatis abyſſum, ſupra omnes cœlos eſt evectus, ut ibi erigeret Regnum, quod plenum juſtitiæ & majeſtatis, iiſdem, quibus cœlum & terra finibus terminaretur. Interim præparabat diſcipulos ſuos in terris, cum eis verſans, per doctrinam pœnitentiæ ac fidei, docens Regnum cœlorum non veniſſe, ſed appropinquare, Matth. 4.17, ac ſubinde leges illas, quæ in Regno ſuo locum habituræ eſſent, proponens; quo poſtea Spiritu Sancto memoriam illis renovante, mentemque ſuo lumine colluſtrante, paratioribus animis eas reciperent. Tantum abeſt, ut Johannes Baptiſta, cujus munus tantum erat, Chriſtum Regem digito oſtendere, cuique ut pote terreno, Joh. 3.31. vera Regni illius ſpiritualis & cœleſtis conditio necdum ſatis erat perſpecta, ad præcepta hæc obſervanda populum incitare atque exhortari debuerit. Quod vero credentes eos attinet, de quibus non eſt expreſſum, quod mandatum tale Chriſto jam glorificato acceperint, mirandum non eſt, cum in hiſtoria converſionis eorum ab Apoſtolis factæ, generalia tantum fundamenta, & prima principia doctrinæ Euangelicæ, quibus homines ad pœnitentiam à mortuis operibus, & fidem in Dominum Jeſum Chriſtum converti debent. expoſita legamus, nullam ibi mentionem fieri ſpecialium illarum virtutum, quæ omnem Judæorum & Gentilium juſtitiam longiſſime exſuperant, quæque nonniſi credentibus, & Chriſtum pro Domino ſuo agnoſcentibus præſcribi utiliter poſſunt. Quid, quod ſupervacaneum, erat, de aliquo, qui Chriſtum profeſſus dicitur, ſpeciatim referre, quod his aut illis legibus ſeſe ſubjecerit; quandoquidem Chriſtum pro Rege ſuo agnoſcere, tantundem eſt, atque ſi quis profiteatur, ſe omnibus illius legibus dicto audientem eſſe eſſe velle. Quin & illud conſtat, ſi quis tum temporis Judæus Chriſti religionem ſincere profiteretur, ei magiſtratum inter Judæos gerere neutiquam à cæteris permiſſum fuiſſet. Quomodo vero ex gentibus illi, qui vere crediderant, gentilem retinuiſſent dominationem, cum qua pro temporum illorum ratione connexus erat idolorum cultus, atque adoratio, & publicus idolothytorum eſus &c, & ſi hæc abeſſent (quanquam difficulter abeſſe poterant) ipſa illa gentilis dominatio, quid aliud erat quam tacita quædam gentiliſmi profeſſio? Hoc eſt, quod Tertullianus alicubi militibus Chriſtianis, ſub gentili militantibus imperio exprobrat, dicens, eos ſub Satanæ vexillo militare, pro templis idolorum, quibus renunciaverant excubias agere, pro dæmoniis, quæ Chriſtiani ejicerent, pugnare, ibi accubare, ubi Apoſtolus prohibuerat. Quod attinet exemplum Cornelii Centurionis, qui Gentium ad fidem converſarum primitiæ fuit, in hoc videmus impletum fuiſſe vaticinium, quod extat Eſai. 2.4. dummodo per Legem Domini Sione egredientem argutus correptuſque, correptioni iſti gladios & lanceas in vomeres falceſque recudere ſuadenti, obſecutum fuiſſe volumus. De Sergio Paulo nihil aliud dicitur, quam eum crediſſe, & admiratum ſuper doctrina Domini; at baptiſatum fuiſſe, & Chriſtum aperte profeſſum non legimus. Vide Act. 13.12.

Nec factum Pauli, quod objicitur ex Act. 23.18. indicat, eum poteſtatem gladii Chriſtiano permiſſam crediſſe, nec legitimum ejus uſum ad corporis ſui tutelam à Lyſia petiviſſe. Nam cum nonnulli malitioſi vitæ ejus inſidiarentur, hoc tantum petit à Tribuno, ne petentibus Judæis, ut poſtridie ad conſeſſum duceretur, auſcultaret, eo quod quadraginta viri in necem ſuam conſpirarint. Non ergo petit vi defendi, ſed detegens conſpirationem, ſimul indicat modum avertendi periculi ſine cujuſquam noxa, nimirum ſi in caſtris detentus, non ſiſteretur ſynedrio. Porro ſalus militum Romanorum, adeoque eorum ipſorum, qui in necem Pauli conſpiraverant, (utcunque de ſe parum fuiſſet ſolicitus) poſtulabat, ut inſidias, ſicuti fecit, detegeret. Fingamus enim, Judæos ad occidendum proſiluiſſe, ac Paulo manus injeciſſe, nonne ſi milites reſtitiſſent, quod ex officio facere debebant, cædes utrinque facta fuiſſet? Taceo, quod tantum crimen adverſus publicam poteſtatem jam non modo excogitatum, verum etiam patratum, nonniſi nocentium capitibus expiari potuiſſet. Ita ut Paulus, hac inſidiarum ſibi ſtructarum detectione, potius fuſioni ſanguinis occurrerit, quam ullam ad eam anſam dederit. Periculum autem, quod detectis à Tribuno imminebat, non adeo magnum fuit (ſicut & eventus nos docet) ut propterea tacere melius foret; cum hujuſmodi molitiones à populo male pacato, in privatum aliquem ſtructas, ipſæ etiam ſupremæ poteſtates, nedum tribunus, libenter ſoleant diſſimulare, contentæ, conatibus ne executioni mandentur, obviam iviſſe. Quamvis in hoc, de quo agimus, negotio, non tam ſpectare oportet, quid conſequi potuerit, quam quid conſecutum ſit; ſiquidem Paulus actionum ſuarum ducem habuit Spiritum Dei.

Quarto objici ſolet, doctrinam hanc ſeditioſam eſſe & rebellionibus anſam dare; quippe cum ſolvat ſubditos obedientia, & Magiſtratus, quatenus à credentibus adminiſtratur, auctoritatem elevet. Reſpondeo. Quando dicimus, Chriſtianum qui juxta perfectum canonem in doctrina Domini noſtri Jeſu Chriſti præſcriptum ambulare velit, Magiſtratu ſe abſtenturum, ut cui ſubjectio & non dominatio in alios mandata ſit, per hoc adeo non ſolvitur obedientia Magiſtratibus debita, ut adſtringatur porius, & fortiori vinculo ligetur. Neque per hoc jus, quod vel natura vel lege, vel inſtituto aliquo inter gentes obtinet, ſic adimitur credentibus, quaſi etiam inviti & contra conſcientiam teneantur ei renunciare: imo cum nihil magis ſit arbitrarium, quam Religio Chriſtiana, renunciatio hæc Deo placere non poteſt, niſi ſponte, adeoque ex conſcientia divini præcepti ſuſcipiatur. Ut hoc obtentu neminem rebellare oporteat Magiſtratibus: quin tanto major iſtis debetur reverentia, quanto minus abſunt à Chriſtianæ manſuetudinis archetypo. Illa ipſa ſubjectio, ad quam Chriſtiani vocati ſunt, complectitur in ſe obedientiam erga Magiſtratum, ſub quo vivunt; & eadem doctrina Chriſti, docet quoque omuem Magiſtratum, etiam Ethnicum, à Deo eſſe, ejuſque eſſe ordinationem, neque fas eſſe ulli Chriſtiano divinæ iſti ordinationi reſiſtere. Longe aliud eſt putare ſibi non eſſe licitum munere Magiſtratus fungi: & aliud eſt, Magiſtratui nolle obſequi: hæc duo non pugnant ita inter ſe, ut ubi unum ſit, alterum eſſe non poſſit. Sive igitur Chriſtianus ſit Magiſtratus, ſive extraneus, ſi quis ei reſiſtit, aut contradicit, ut ſubjectione eorum ſe eximat, is reſiſtit ac contradicit ordinationi divinæ, inque hunc quadrat id, quod Petrus dicit de falſis Prophetis, quod domiuationes contemnant, & dignitates convitiis inceſſant. Non pertinet quoque ullo pacto ad contemptum dominationum, divinæque circa eas ordinationis, ſi quis munera & miniſteria Chriſtianorum, quæ Deus ipſis peculiariter diſpoſuit, diſtinguat a muneribus & miniſterjis mundanis ac civilibus, quæ Deus univerſali ſua ordinatione inter gentes mundi conſtituit: quemadmodum in aula Regia immerito diceretur ille contemnere officia Mareſchalci, Cancellarii, Archi Camerarii, aliorumque aulicorum, qui affirmaret, Regis Filio neutiquam competere, ut tale aliquod adminiſtret officium.

Quinto ſolet contra nos afferri locus Pauli 1 Tim. 2. 1, 2, 3, ubi ſic ſcribit Apoſtolus: *Quamobrem adhortor ante omnia, ut fiant deprecationes, preces, interceſſiones, gratiarum actiones, pro omnibus hominibus, pro Regibus, & omnibus, qui in eminentia ſunt, ut quietam & tranquillam vitam degamus, cum omni pietate & honeſtate. Nam hoc bonum acceptumque eſt coram Deo Servatore noſtro, qui vult omnes homines ſalvos fieri, & ad cognitionem veritatis venire.* His verbis (dicunt qui contrarium ſentiunt) hortatur Apoſtolus, ut oretur pro Regibus, ut ſalvi fiant atque ad veritatis cognitionem perveniant, & quidem eo fine, ut ubi ad agnitionem veritatis pervenerint, nos ſub eorum præſidio quietam ac tranquillam vitam degamus. Talem autem vitam quietam & tranquillam nobis Reges præſtare non poſſunt, ſi illico poſt ſuam converſionem Regno ſe abdicent: quia nulla amplius auctoritate ac poteſtate pollerent, qua ad aliorum præſidium ac defenſionem opus eſt: Fieri quoque poſſet, ut ſi Reges converſi diadema ſceptrumque abjicerent, alii ſuccederent multo deteriores, qui nos magis etiam, quam illi converſi antea fecerant, inquietarent: atque ſic accideret, ut dum credimus Deum noſtras preces exaudiviſſe, dum Reges illi Principes, quorum ſub imperio vivimus, converſi ſunt, non ſolum non ſequatur exoptatus quietis ac tranquillitatis fructus, quem ex converſione eorum ſperavimus, ſed ut à ſucceſſoribus multo pejoribus magis vexemur, & gravioribus perſecutionibus infeſtemur, utque ita non bono noſtro, ſed maximo malo exauditi ſimus.

Verum hæc interpretatio, quam iſti irrefutabilem eſſe autumant, rem acu non tangit, ut ex ſequenti loci hujus explanatione patebit. Nimirum Apoſtolus his verbis hortatur fideles, ut orent pro omnibus hominibus, ac nominatim pro Regibus, & omnibus, qui ſunt in eminentia. Quidnam vero id ſit, quod orari pro his velit, non expreſſe quidem dicit; attamen ratio illa, quam mox ſubjicit: *Nam hoc bonum acceptumque eſt coram Deo Servatore noſtro, qui vult omnes homines ſalvos fieri, & ad cognitionem veritatis venire*; perſpicue indicat, hujuſmodi res eſſe, pro quibus orari vult, quæ ad æternam ipſorum ſalutem pertinent, nempe ut convertant ſe ad Chriſtum per cognitionem veritatis. Quod in hac objectione exinde concluditur, Apoſtoli hanc fuiſſe mentem, ut iidem converſi Reges maneant, quo fidelibus quietam & tranquillam vitam procurent, quod facere non poſſent, ſi dignitate ſe abdicarent, id nullum habet ſtabile fundamentum. Primum enim pro conceſſo ac confeſſo ſumitur, quod tamen falſum eſt, hunc precum ſcopum proponi ab Apoſtolo, nempe ut orent pro Regum converſione, quo converſio iſta præſtet ipſis vitam quietam & tranquillam, ſive ut fructus iſte ex tali converſione ſequatur. Nam etiamſi tunc Rex aliquis ad Chriſtum converſus fuiſſet, tamen fructus ille pacis ac tranquillitatis neutiquam ſperari potuiſſet, ſubditis in incredulitate manentibus: imo Reges ipſi non potuiſſent ideirco manere Reges, quia Regibus potiſſimum illa tempeſtate incumbebat, Ethnicos cultus ſtabilire, & omni cura ac ſolicitudine eos conſervare; quod Regibus converſis nullo modo conveniſſet, quin nec tacite aſſenſum præbere talibus abominationibus, illis licuiſſet. Per vim autem iſta mutare, præterquam quod non fuiſſet eorum poteſtatis, in populo ſuperſtitioſo, qui conſcientiæ libertatem ac religionem ſuam non minus amat, quam veri Dei cultores; vitamque ſuam ac ſanguinem ei impendere paratus eſt, etiam à Chriſtiana profeſſione, quæ omnem violentiam atque coactionem in negotio conſcientiæ averſatur, id fuiſſet alienum. Ut ut ſit, non hinc quieta & tranquilla vita, ſed contrarius potius inter fideles effectus extitiſſet, incredulis vi ſe opponentibus. Quomodo ergo Apoſtolus credentes hortatur, ante omnia pro hoc itidem orare, ut Reges convertantur, qui in gentili Republica regnantes pacem ipſis

præ-

præſtent? Si quis dicat, Apoſtolum non ſimpliciter reſpicere ſolas Regum perſonas, ſed Reges ſimul ſumptos cum reliquis hominibus, pro quibus orari jubet, vel ſaltem cum iſtis populis quibus Reges illi præſunt; tum converſio iſta Regum cum populis ac ſubditis ſuis ſola ſufficeret ad quietem & pacem Chriſtianis inter homines conciliandam, nec opus eſſet, ut Reges in hunc finem imperium ſuum retinerent: ſiquidem pii nullo præſidio ac deſenſione inter pios indigent, & finis ille pacis, converſionis hujus beneficio, pro qua fideles rogant, multo efficacius poteſt obtineri, quam ulla externa vi ac potentia. Secundo abſurdum videtur, ut ubi tanta eſt orandi cauſa ut hic recenſetur, puta converſio & ſalus infidelium, quæ credentibus optandæ ac procurandæ ſunt, non ſolum quietis externæ, verum etiam vitæ ipſius diſpendio, animi & cogitationes ipſorum inſuper ad externæ pacis deſiderium diſtrahi debeant, tanquam ad rem Eccleſiæ utiliſſimam, utque eo reſpicientes jubeantur ante omnia orare pro Regum gentilium converſione. Sic enim ſecundum hanc interpretationem proximus finis precum foret, converſio Regum, remotior autem & ultimus, tranquilla vita: quod eſt abſurdum. Totum quippe Euangelium fidelibus nihil niſi perſecutiones atque afflictiones in hac vita promittit, idque noſtræ ſaluti bonum ac utile eſſe docet: præterea omnium temporum experientia teſtatur, Eccleſiam ſemper melius egiſſe ſub perſecutione, quam ſine illa. Nempe ſub Principibus Chriſtianis, ut cenſet Ludovicus Vives de vita ſub Turca, virtutes paulatim decoxerunt, & in eorum locum invecta ab iis nobilitas, honores, arma, inſignia, triumphi, ſupercilia, faſtus, ſuperbia. Adde quod Epiſcopi, horum beneficio, fruentes plena ſecuritate, & potentia ac divitiis locupletati, primo comeſſari & potare cum ebrioſis, deinde omni metu ſoluti conſervos ſuos percutere cæperunt. Quomodo igitur Apoſtolus pro ſcopo ac fine ultimo orationis pro Regibus id ipſum poſuiſſet, quod natum eſt omnem veræ pietatis zelum atque ardorem extinguere, Eccleſiamque Dei prorſus peſſundare? id autem eſt carnalis quies atque proſperitas. Tertio etiam alii viri docti, inter quos eſt Beza, qui alioqui munus Magiſtratus inter Chriſtianos vult conſervatum, obſervarunt, verba, *qui in eminentia ſunt*, *ut agamus vitam quietam & tranquillam*, ſic invicem connecti poſſe, ut finis indicetur, cur illi in eminentia ſint: quaſi dicat Apoſtolus, Orandum eſſe pro Regibus, & pro omnibus, qui ideo ſunt à Deo in eminentia conſtituti, ut nos vitam quietam & tranquillam agamus. Quemadmodum enim omnis Magiſtratus eſt à Deo, eſtque Dei ordinatio, ita ſcopus regiminis eorum eſt, ut boni ac probi ſub illis quietam atque tranquillam vitam agere poſſint. Nec obſtat huic interpretationi, quod tum non pro omnibus Regibus eſſemus obſtricti orare, ſed pro iis tantum, qui eo fine eaque intentione præſunt, ut pii vita tranquilla fruantur; tum etiam pro perſecutoribus orandum ſit; quodque ſic dubium maneret, pro quibus orandum eſſet. Nam & Paulus Rom. 14. 1. ubi ſubjici nos vult omni poteſtati, addit ꝟ. 3. 4. cauſam; quia in bonum noſtrum ſunt, terrori malis, non bonis operibus; neque tamen inde concludi poteſt, eum noluiſſe, ut tyrannis etiam ac malis Regibus ſubjiciamur. Pauciſſimis enim iſte finis propoſitus fuit, imo nullis eorum, qui id temporis in imperio, ac increduli erant, in mentem venit, ut Chriſtianorum bonum ac tranquillitatem cum pietate conjunctam procurarent. Non ergo intentionem imperantium, ſed finem Dei illos ordinantis reſpicit Apoſtolus, tum eventum ex provida illius directione reſultantem, atque in bonorum commodum ac profectionem, ſæpiſſime etiam invitis Regibus, recidentem. Quarto poſſunt verba illa, *ut quietam & tranquillam vitam agamus, in omni pietate & honeſtate*, ita accipi, ut contineant cauſam, cur pro omnibus hominibus orandum ſit, ac nominatim pro Regibus atque in eminentia poſitis, nempe ut converſatio noſtra inter gentes non ſolum pacifica & modeſta, ſed etiam pia ſit, atque honeſta; idque vel ex precibus in bonum ipſorum conceptis appareat. Quo etiam Petrus reſpexit 1 Pet. 2. 13. cum ait. *Obedite omni ordinationi humanæ, propter Deum, ſive Regi, ut ſupremum imperium habenti, ſive præſidibus, ut qui ab eo miſſi ſunt, ad vindictam quidem facinoroſorum, ſed laudem eorum, qui bene agunt. Nam hæc eſt voluntas Dei, ut benefacientes obturetis inſcitiam inſipientium.* Et paulo ſuperius ꝟ. 12. *Converſationem veſtram bonam facientes inter gentes, ut in quo male de vobis loquuntur tanquam de maleficis, ex bonis operibus, quæ in vobis agnoſcunt, Deum glorificent in die viſitationis.* Apoſtolus Regum & magnatum inter gentes ſpeciatim mentionem facit, ut ſignificet, ne iſtos quidem precibus noſtris eximendos eſſe, cum Deus etiam eos velit ſervari, qui minime videbantur ſervandi. Et ſic prima ratio, quamobrem hortatur fideles ad preces pro ſalute incredulorum fundendas, deſumta erit à fine & utilitate iſtiuſmodi precum, in procuranda eorum converſione, quatenus videlicet hæ ſint velut externa quædam indicia & teſtimonia ſpiritus pii ac pacifici, quibus incredulorum animi in amorem religionis Chriſtianæ inflammari queant, aut ſaltem convinci injuſtitiæ, quod obtrectent Chriſtianis, tanquam maleficis. Quam rationem Apoſtolus confirmat deinceps, ab univerſalitate gratiæ divinæ, qua vult omnes homines ſalvos fieri, & ad cognitionem veritatis venire. Quinto, quod in hac objectione dicitur, fieri poſſe, ut ſi Reges converſi Regia ſe dignitate exuerent, alii longe deteriores eis ſurrogarentur, adeoque orationes piorum magis in ipſorum malum & afflictionem, quam in bonum ac ſolatium reciderent, id nullius momenti eſt apud eos, quibus ratio divinæ providentiæ bene nota eſt. Deus enim preces piorum, quas ipſe jubet fieri, non ita exaudire ſolet, ut per eas mala ipſorum atque afflictiones augeantur ac multiplicentur. Si Deo placeat, ad eorum petitionem, temporariam quietem ac tranquillitatem illis concedere, non dubium eſt, quin eam ſit procuraturus, & eum, quicumque ſucceſſerit, Regem, etiam deterrimum ac teterrimum, ita ſit freno ſuæ omnipotentiæ in officio retenturus ut piis pro ſuo lubitu nocere nequeat. Sed etiamſi piis bene conſtaret, ſe ſub ſuccedentis Regis imperio minus pace ac tranquillitate fruituros, tamen jam finem ſuarum precum atque oratio-

num aſſecuti eſſent, ſi Rex, qui in præſentia regnat, converteretur, & ad agnitionem veritatis veniret, neque opus eſſet, ut tyrannidem ſubſeqnentis Regis extimeſcant, aut de ea nimis ſint ſoliciti, cum is non minus, quam omnes alii homines, in Dei ſit manu ac poteſtate.

Pauca deſiderantur.

Præparationis ad utilem lectionem librorum

NOVI TESTAMENTI,

Eorumque intellectum ac interpretationem.

PARS ALTERA.

In qua doctrina de Tribus in una Deitate Perſonis excutitur.

DIgnitas atque præſtantia Scriptorum Novi Teſtamenti nulla lingua ac voce ſatis deprædicari ac dilaudari poteſt. Nam ſi omnis Scriptura Veteris Teſtamenti à Deo inſpirata, teſte Apoſtolo 2 Tim. 3. 16, *utilis eſt ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad diſciplinam in juſtitia, ut perfectus ſit homo Dei, ad omne opus bonum perfecte inſtructus:* multo magis id de Sacra Scriptura Novi Inſtrumenti dicendum eſt. Maxime autem eo nomine nobis divina iſta ſcripta magnifacienda ac pro inæſtimabili theſauro æſtimanda ſunt, quod nobis aperte monſtrent viam perveniendi ad ſummum illud bonum beatæ immortalitatis, cujus deſiderio omnes homines, natura duce, rapiuntur. Quam viam Chriſtus Dux ac Princeps ſalutis noſtræ compendio complexus eſt in illa ſua precatione, quam jam jam moriturus fudit ad Deum Patrem ſuum, hiſce verbis: *Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te* (Pater) *illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti, Jeſum Chriſtum.* Verum juratus ille generis humani hoſtis Satanas, ut ſalutem ipſam nobis invidet, ita & Sacram Scripturam variis falſis interpretationibus corrupit, & viam ſalutis noſtræ denſis errorum ſentibus quaſi obſtruxit ac impedivit. Inprimis autem hoc egit, (ut jam aliis erroribus innumeris miſſis, de uno ex præcipuis tantum agam) ut Chriſto Filio Dei (in cujus cognitione, poſt Dei Patris cognitionem, ſalus æterna ſita eſt) veram divinitatem, quam per exactiſſimam & omnibus numeris abſolutam obedientiam conſecutus eſt, eriperet, atque ita noſtram fidem ac ſpem, quam per eum in Deo reponimus, prorſus inanem ac fruſtraneam redderet. Atque id ipſi pro voto ac deſiderio ſucceſſit, dum falſa ejuſmodi dogmata, quæ hodie etiamnum adorat ac veneratur Chriſtianus Orbis, diſſeminavit longe lateque, quibus Chriſtus tantum verbotenus, non autem reipſa verus fuiſſe homo noſtri ſimilis, ſeu humana perſona, quæ divina gloria in cœlis coronata ſit, aſſeritur, ſed ſtatuitur eſſe ipſe Deus Altiſſimus, qui humanam aſſumſerit naturam; atque ſic talia ipſi adſcribuntur, quæ ſi Deus Altiſſimus foret, vel ea facere non potuiſſet, ſeu in eum cadere non potuiſſent, vel ex iis nullum ſolatium, nullum fructum ac ſpei noſtræ firmamentum percipere poſſemus. Quem errorem pernicioſiſſimum ſtatim poſt Apoſtolorum obitum in Eccleſia Dei ſpargi cœpiſſe, colligitur inprimis ex antiquiſſimo ſcriptore Ignatio, qui ætate proximus fuit Apoſtolis. Is enim in Epiſtola ſua ad Tarſenſes *Satanæ miniſtros* vocat eos, qui docent, *Chriſtum eſſe Deum ſuper omnia.* Ita ſcilicet pura doctrina Apoſtolica, quæ etiam in Iſraëlitica Eccleſia omnibus viguit temporibus, quod *unus tantum Deus ſit, ex quo omnia* Deut. 4. 6. 1 Cor. 8. 6, protinus poſt primam Eccleſiarum Chriſtianarum fundationem obſcurata fuit, ut in unam Deitatem duæ perſonæ, id eſt, revera duo Dii ſummi, Pater & Filius, invecti ſint. Neque intra hos terminos ſtetit error, ſed prout proverbio dici ſolet, *Omne trinum perfectum*, ita poſtea ſucceſſu temporum illa virtus Dei, quæ in Sacris Literis Spiritus Sanctus nuncupatur, facta eſt ab hominibus perſona, & ſupremæ quoque Deitati inſerta.

Nullum autem eſt dubium, quin Spiritus divinus, qui in Chriſto fuit, jam tunc, cum Chriſtus inſignia illa verba ex precatione ejus paulo ante citata proferret, hunc peſtiferum quaſi è longinquo ac eminus viderit, eique in tempore occurrere voluerit. Ita enim deſcribit Chriſtus Deum Patrem ſuum, & ſe quoque ipſum, ut ſimpliciſſimus quiſque, ſi modo mens ejus non ſit præconceptæ opinionis nebulis obtenebrata, primo ſtatim intuitu ac ſine longa meditatione puram Apoſtolicam veritatem hac in parte queat agnoſcere. Etenim *Patrem* ſuum vocat

vocat *ſolum verum Deum*: ſe autem *miſſum ab eo*, ſeu illius legatum. Si igitur Pater eſt ſolus verus, id eſt, ſummus Deus, clarum utique eſt, neque Chriſtum, neque Spiritum Sanctum (utpote qui Pater non ſint) unum illum verum & ſummum Deum eſſe. Ita etiam, ſi Chriſtus Jeſus illius unius veri Dei legatus eſt, certe non eſt ipſe ille unus verus Deus, cujus eſt legatus: alioquin enim ſui ipſius legatus eſſet; quod ſeipſum evertit. De Spiritu Sancto autem, quod non ſit ille unus verus Deus, præter ea, quæ jam innuimus, ex eo etiam ſatis intelligitur, quod Chriſtus in verbis ſuis memoratis nullam expreſſam Spiritus Sancti mentionem faciat: cum tamen cognitio ejus neceſſario fuiſſet commemoranda, non minus quam Patris & Filii, eo nimirum loco, ubi de via æternæ ſalutis ſermo eſt, ſi ipſe æque eſſet unus ille verus Deus.

Quæ veritas, cum non ſolum modo dictis Chriſti verbis, ſed infinitis quoque aliis locis Sacræ Scripturæ tam Veteris quam Novi Teſtamenti confirmetur, ideoque tam clara ſit ac evidens, ut propemodum manibus (ut ſic dicam) palpari poſſit; difficile dictu eſt, quam mirabiles atque abſurdas ſtrophas & effugia adinvenerit humana ſubtilitas, ad vim ejus declinandam ac eludendam, & ad inveteratos errores tuendos atque in animis hominum conſervandos. Quæ effugia atque commenta non modo in Sacris Literis nullum habent fundamentum, verum etiam lumini naturali ſanæ rationis è diametro repugnant, ita ut ne à doctiſſimis quidem clare intelligi ac percipi poſſint.

Quod ita ſe reipſa habere, ut Lector Chriſtianus rectius perſpiciat, juvat hanc rem paulo plenius explicare, ita tamen, ne propoſitæ brevitatis metas excedamus: & tum primævam Apoſtolicam doctrinam de uno Deo Patre, de Jeſu Chriſto Filio ejus unigenito, deque Spiritu Sancto; tum quoque alteram, veterem quidem etiam, ſed poſt Apoſtolorum tempora demum natam excogitatamque ſententiam de Trin-uno Deo, ſeu de Deo, uno in eſſentia, & trino in perſonis; una cum utriuſque argumentis, quibus nituntur, ob oculos ita ponere, ut inter ſe collatæ melius eluceſcant, omneſque ſani & incorrupti judicii lectores, facilius, quid diſtent æra lupinis, dignoſcere valeant. Quemadmodum enim vulgo fit, ut contraria juxta ſe poſita rectius cognoſcantur: ita etiam ex hac antitheſi ac collatione duarum contrariarum ſententiarum liquido patebit, utra cum ſimplici & omnibus hominibus intellectu facillima veritate (qualis illa eſſe debet, quæ univerſis ac ſingulis hominibus tanquam ſcitu ad ſalutem neceſſaria proponitur) nec non cum Sacra Scriptura, quæ hac in parte tam infirmitati ſimplicium, quam ſublimi eruditorum ingenio ſe accommodat, magis meliuſque conveniat. Ubi eadem operâ non pauca quaſi obiter inſpergemus, & explanabimus, quæ alias in Commentariis ſæpius repetenda eſſent: ita ut Chriſtianum lectorem, ubi ſe occaſio dederit, huc deinceps ſimus remiſſuri.

Hanc autem noſtram tractationem præſentem, qua aditum parare lectori volumus ad utilem lectionem Novi Teſtamenti, in tres partes diſpeſcemus. In prima proponemus primævam Apoſtolicam doctrinam de Uno Deo Patre, de filio ejus Jeſu Chriſto, & de Spiritu Sancto, eamque declarabimus ac teſtimoniis Sacræ Scripturæ (ſummatim tamen ac breviter) confirmabimus. In altera parte alteram ſententiam de Trinuno Deo, Patre, Filio & Spiritu Sancto, una cum præcipuis ejus argumentis, quæ ad ejus declarationem ac confirmationem ſpectant, ut & loca Sacræ Scripturæ, ex quibus probari ſolet (etiam nonniſi ſummatim) exponemus, ejuſque abſurditatem, quantum patietur inſtituti noſtri ratio, detegemus. In tertia & ultima parte nonnihil etiam de aliis quibuſdam rebus, quarum notitia pio ac ſimplici lectori ad intelligentiam exactiorem tum ipſius Novi Teſtamenti, tum interpretationum ejus, utilis eſſe poteſt, diſſeremus.

PARS PRIMA.

In qua primæva doctrina Apoſtolica de Uno Deo Patre, de Filio ejus Jeſu Chriſto, & de Spiritu Sancto declaratur, ac breviter confirmatur.

CAPUT I.

Deum illum unum Altiſſimum, tantum unam eſſe perſonam.

UNo ore omnes Chriſtiani, nemine contradicente, fatentur, quod æternus ille Deus Altiſſimus, qui divinitatem ſuam à nullo alio accepit, ſed eam plane ex ſeipſo & à ſeipſo habet, nonniſi unus ſit. Hoc enim non ſolum Sacra Scriptura apertiſſimis verbis teſtatur (vide inter alia Deut. 4. 6. Eſai. 44. 6. 1 Cor. 8. 6.) ſed etiam ſanæ rationis lumen id ipſum dictat. Cum enim Deus ſit perfectiſſima ſubſtantia, omnis autem multitudo ſit ſignum imperfectionis, cum illa nonniſi tunc neceſſaria ſit, quando unum non ſufficit, inde manifeſtum eſt, Deum Altiſſimum non eſſe niſi unum.

Quando igitur cum Sacra Scriptura dicimus, unum tantum Deum eſſe, id quam ſimpliciſſime intelligimus, & in tali ſignificatione accipimus, quæ omnibus hominibus bene nota ac clara eſt: cum pro certo credamus, Deum ea, quæ de ſe ac natura ſua omnes ac ſingulos homines neceſſario ſcire voluit,

clate in verbo ſuo revelaſſe. Jam nemo neſcit, quid vocula *unus* ſignificet, quando tali nomini apponitur, quod perſonam denotat. Quando enim exempli gratia dico, Unum tantum habemus Cæſarem, vel unum Regem; nullus eſt ſanæ mentis homo, qui aliter intelligat hoc dictum, quam quod una duntaxat ſit Cæſaris vel Regis perſona. Ita cum dico, unus tantum eſt Angelus Gabriel, qui conceptionis Chriſti nuncium Virgini Mariæ attulit; ſenſus non alius eſt, quam unam tantum eſſe Angelicam perſonam, à qua annunciatio iſta facta eſt. Similiter quando dico, una tantum eſt Virgo, quæ ſine viro peperit; nihil aliud volo, quam unam tantum talem perſonam è virginibus eſſe. Neque ullum diſſimile exemplum in tota rerum natura monſtrari poteſt, ubi vox *unus* addita nomini perſonam deſignanti, aliud quam unam perſonam ſignificet. Cum igitur nomen *Deus* non minus, quam nomen Cæſar, Rex, Angelus, Virgo & ſimilia, perſonæ nomen ſit (denotat enim ſupremum Dominum ac Rectorem rerum omnium: dominari autem & regere nonniſi perſonarum proprium eſt) ſequitur, ſimpliciſſimam fidem eſſe, credere, quod Deus ille unus non ſit niſi una perſona. Quod vero hic objici ſolet, aliam eſſe prorſus rationem Dei & rerum creatarum, ideoque vocem *unus*, cum de Deo uſurpatur, plures perſonas ſignificare poſſe; id nihil aliud eſt, quam craſſa principii petitio, quia id ipſum abſque ulla probatione pro conceſſo ſumitur, de quo potiſſimum eſt controverſia. Quomodo enim probari poteſt, aliter hac in parte ſe rem habere in Deo, quam in creaturis? Quin potius ex ipſorum propria confeſſione monſtrari poteſt, non aliter rem in Deo habere. Annon enim Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti eſt unus Deus Altiſſimus? quis autem unquam dicere auſus eſt, eum plures quam unam perſonam eſſe, vel eſſe poſſe? Ita iidem Chriſtum Filium Dei, ut & Spiritum Sanctum, æque ac Patrem credunt eſſe unum illum Deum Altiſſimum: nec tamen quiſquam eorum dicet, Filium Dei, & Spiritum Sanctum, ſeorſim ſumptos, plures quam unam perſonam eſſe aut eſſe poſſe. Et tametſi de Filio Dei ſentiant, eum Deum ſimul & hominem eſſe, nullo modo tamen volunt admittere, eum duas eſſe perſonas, divinam unam, & humanam alteram (quanquam id revera ex ipſorum doctrina conſequitur) ſed malunt dicere, eum habere duas naturas, quæ ſimul junctæ unam ſolummodo perſonam conſtituant: quia ipſis nimis abſurdum videtur ſtatuere, unum Filium Dei, vel unum Chriſtum eſſe duas perſonas. Quid jam ad iſta exempla reſpondebunt, quæ non ab humanis vel Angelicis perſonis, ſed à perſonis ſupremæ Deitatis (ut illas vocant) petita ſunt? Quodſi confugiant ad Sacram Scripturam, & allegent illa Chriſti verba: *Ego & Pater unum ſumus* Joh. 10. 30, item illa Johannis: *Tres ſunt, qui teſtantur in cœlo, Pater, Sermo, & Spiritus Sanctus, & hi tres unum ſunt* 1 Joh. 5. 7, in eodem luto hærebunt, dum vocis iſtius *unus* ambiguitate pro ſuo arbitrio ludunt. Quî enim probabunt, in utroque hoc loco vocem *unus* vel *unum* in eadem ſumi ſignificatione, in qua ſumitur, quando de Deo dicitur, eum unum eſſe, id eſt, unam eſſe divinam ſubſtantiam? Communis loquendi uſus poſtulat, ut quando de pluribus perſonis dicitur, eas unum eſſe, id non aliter intelligatur, quam eas unum eſſe in voluntate, in animo, in conſiliis, in conſenſu &c. inprimis quando de teſtibus ſermo eſt, uti fit in loco poſteriore. Neque poteſt talis ſignificationis vocis *unus*, qualem iſti fingunt, ullum exemplum neque ex Sacris Literis, neque ex uſitato hominum ſermone produci. Manet proinde, ſimpliciſſimum ac veriſſimum Sacræ Scripturæ ſenſum, quando dicit, unum tantum Deum eſſe, hunc eſſe & non alium, quod una tantum ſit divina perſona.

CAPUT II.

Apoſtolica doctrina de Patre Domini noſtri Jeſu Chriſti, quod is ſolus ſit unus ille Deus Altiſſimus.

QUod cum ita ſit, quæritur porro, quis ſit illa unica divina perſona? Hæc vero nos docet Sacra Scriptura clariſſimis verbis; eam eſſe Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti. Nos loca Sacræ Scripturæ breviter hic tantum attingemus, quorum fuſior explicatio in Commentariis noſtris videnda eſt, ad quos benignum lectorem amice remittimus.

I. Argumentum præbent nobis præclara illa verba Chriſti ſupra poſita Joh. 17. 3. ubi Patrem ſuum ita deſcribit, quod ſit *ſolus verus Deus.*

II. Argumentum habemus apud Paulum Apoſtolum 1 Cor. 8. 6. ubi dicitur: *Etſi ſint, qui dicuntur Dii, ſive in cœlo, ſive in terra (ſicut ſunt Dii multi, & domini multi) nobis tamen unus eſt Deus, Pater ille ex quo omnia, & nos in ipſum.*

III. Argumentum extat Eph. 4. 6. *Unus eſt Deus & Pater omnium noſtrum.*

IV. Argumentum petitur ex Matth. 24. 36. ubi Chriſtus inquit: *De die autem illo ac hora* (ſcilicet ultimi judicii) *nemo ſcit, neque Angeli cœlorum, niſi ſolus Pater meus.* Vide quoque Marc. 13. 32. Si ſolus Pater Chriſti novit diem noviſſimi judicii, manifeſtum eſt, eum ſolum eſſe Deum Altiſſimum.

V. Argumentum ſuppeditat nobis iterum Paulus 1 Cor. 12. 4, 5, 6. ubi ait: *Diviſiones gratiarum ſunt, idem autem Spiritus; diviſiones miniſtrationum ſunt, idem autem Dominus; & diviſiones operationum ſunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Ubi *idem Deus* ab eodem Spiritu, & ab eodem Domino diſtinctus, nullum alium ſignificare poteſt, quam Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti.

VI. Argumentum habetur 1 Tim. 2. 5. *Unus eſt Deus, & unus Mediator Dei & hominum, homo Jeſus Chriſtus.* Hic per voces *unus Deus* ſolum Patrem intelligi, in Commentariis noſtris liquido demonſtravimus.

VII. Argumentum ſumitur ex Rom. 3. 30. *Unus eſt Deus, qui juſtificabit circumciſionem ex fide, & præputium per fidem.* In Commentario quoque oſtendimus, hunc unum Deum non alium eſſe, quam Patrem Jeſu Chriſti.

VIII. Argumentum ducitur ex Rom. 16. 27. *Soli*

ſapienti

ſapienti Deo, per Jeſum Chriſtum, ſit honor & gloria in ſecula ſeculorum. Hic rurſus ad Commentarium noſtrum lectorem remittimus, ubi monſtravimus, hunc ſolum Sapientem Deum, ſolum Patrem Jeſu Chriſti eſſe.

IX. Argumentum ſuggerunt illa Chriſti verba Joh. 5. 44. *Quomodo vos poteſtis credere, qui gloriam ab aliis accipitis, & gloriam, quæ ab illo uno Deo eſt, non quæritis?* In Commentariis noſtris probatum invenies, per illum unum Deum non alium à Chriſto intelligi, quam Patrem ipſius.

X. Argumentum vide Jud. 4. ubi Apoſtolus ait, falſos Doctores jam tum in Eccleſiam ſubingreſſos, *ſolum herum Deum, & Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum negare.* Ubi iterum per *unum herum* ſolum Patrem deſignari in Commentario docuimus.

XI. Argumentum eſt, quod ſolus Pater Jeſu Chriſti ſit à ſeipſo, & (ut vulgo loqui ſolent) fons divinitatis. Ab illo enim ipſe quoque Filius divinitatem ſuam habet: ab eodem etiam procedit Spiritus Sanctus. Vide hac de re plura ad Joh. 15. 26.

XII. Argumentum deſumi poteſt ex viſionibus apud Danielem, & in Apocalypſi Johannis extantibus. Vide Dan. 7. 9. Apoc. 4. & 5. ubi qui ſedet in throno, non eſt ullus alius, quam Pater Jeſu Chriſti.

XIII. Argumentum deducitur ex eo, quod unus ille Deus ſummus innumeris Scripturæ locis à Chriſto & Spiritu Sancto diſtinguatur. Is autem, qui à Chriſto & Spiritu Sancto diſtinguitur, eſtque ſummus Deus, non eſt alius, quam Pater. Vide ſequenti cap. 3. primum argumentum: & cap. 4. itidem primum argumentum.

XIV. Argumentum eſt, quod nullus alius ſit Deus Altiſſimus, quam qui olim dictus fuit Deus Abrahami, Iſaaci, & Jacobi, Deus Iſraëlitarum. Hic autem nullus eſt alius, quam Pater Jeſu Chriſti. Vide Act. 3. 13. Hebr. 1. 1.

XV. Argumentum latiſſime patet, & in multa diſtingui poteſt. Omnia enim Sacræ Scripturæ loca huc pertinent, in quibus aliqua Patri præ Chriſto prærogativa tribuitur. Huc ſpectant primum ea Sacrarum Literarum teſtimonia, in quibus *Pater* aut expreſſe *major Chriſto* dicitur (Vide ſequenti cap. 4. argumentum 14.) aut *Chriſti caput* (vide dicto loco argumentum 45.) aut *Deus Chriſti* (vide ibidem argumentum 44.) quin & illa, quibus *Patrem Chriſto mandata dediſſe* aſſeritur (vide argumentum 16.) Chriſtumque ejus *ſervum ac miniſtrum* fuiſſe (vide argumentum 18.) ejus *mandatis paruiſſe* (vide argumentum 17.) & *Patris voluntati ſuam ſubjeciſſe* (vide argumentum 13.) Itemque illa, ubi Chriſtus dicitur *eſſe Dei* (vide argumentum 46.) eſſe *Dei mediator* (vide argumentum 48.) *Dei ſacerdos* (vide argumentum 51.) *miſſus à Patre* (vide argumentum 15.) *veniſſe, ut Patris voluntatem, non ſuam faceret* (vide argumentum 6.) Pertinent huc & illa, quibus Chriſtus profitetur, *non ſe, ſed Patrem primum operum admirandorum, quæ ederet, auctorem eſſe* (vide argumentum 24.) *ſuam doctrinam non ſuam, ſed Patris eſſe* (vide argumentum 4.) *qui in ſe credat, non in ſe credere, ſed in eum, qui ſe miſerit, nempe Patrem* (vide argumentum 8.) Quibus & illa ſunt ſimilia, quæ docent Patrem per Chriſtum coli, & ad Patris gloriam, tanquam ad ultimum ſcopum referri ea, quæ Chriſtus vel habet divina, vel præſtat, vel viciſſim à nobis illi præſtatur: Chriſtum *preces ad Patrem fudiſſe* (vide argumentum 19.) *Patrem reſuſcitationis Chriſti verum eſſe* auctorem (vide argumentum 52.) *Patrem exaltaſſe ac glorificaſſe Chriſtum, atque adeo omnia ei largitum eſſe* (vide argumentum 20. 21. 22. 23. 38. 13.) *Patri Chriſtum traditurum aliquando eſſe regnum, eique ſubjectum futurum* (vide argumentum 49.) *Patrem per Chriſtum omnia feciſſe, aut facere.* (Vide argumentum 30. 31. 32. 33. 34. 35.) Docebimus autem ſuis locis, dum iſta, quæ enumeravimus, Patri adſcribuntur, prærogativam ei præ Chriſto toto, non vero ſecundum humanam tantum naturam conſiderato, tribui: ac porro etiam Spiritu Sancto eum eſſe majorem. Quod vel inde perſpici poteſt, quod ea, quæ enumeravimus, & Patri abſolute ſoleant adſcribi, & nuſpiam Chriſto, reſpectu nimirum naturæ alicujus potioris, nuſpiam Spiritui Sancto adſcribantur. Addi poſſunt his & alia, ut quod Pater, non Chriſtus, non Spiritus Sanctus homines prædeſtinaſſe, & vel ante conditum mundum, vel à jactis mundi fundamentis quippiam cuiquam decreviſſe legitur. Vide Matth. 20. 23. xxij. 1. & ſeq. xxv. 34. Rom. 8. 29. & ſeq. Gal. 1. 15, 16. Eph. 1. 3. & ſeq. Omnis gloria, omnis felicitas, ſive Chriſto, ſive fidelibus ejus deſtinata, à Patre primum decreta parataque eſt. Omnis ab illo ſalutis noſtræ ratio pendet. Quid vero de creatione cœli & terræ dicam? Hanc utut Trinitarii etiam Chriſto ac Spiritui Sancto aſſerere conentur, ipſi tamen dicere ſolent, eam Patri peculiari ratione, non ſecus ac ſi ipſius propria eſſet, adſcribi ſolere; quo pacto Filio tribuatur Redemtio, Spiritui Sancto ſanctificatio. Hinc & in Symbolo, Apoſtolico dicto, nec Chriſto, nec Spiritui Sancto creatio cœli & terræ adſcribitur, ſed Patri tantum. Ita enim dicimus: *Credo in Deum Patrem omnipotentem, creatorem cœli & terræ. Et in Filium ejus unigenitum &c;* ubi Chriſtum non ipſum Creatorem, ſed creatoris filium unigenitum confitemur. Neque vero Sacræ Literæ uſpiam Chriſto creationem cœli ac terræ adſcribunt; & cum creationem ei tribuunt, non modo de creatione nova, ſeu certa quadam reformatione rerum loquuntur, verum etiam nuſpiam dicunt, ipſum Filium creaſſe omnia, ſed per ipſum, aut in ipſo eſſe creata omnia. Denique cum vel de religione ac cultu divino univerſo, vel de certis illius partibus loquuntur Sacræ Literæ, ira Patrem commemorare ſolent, ut ſatis appareat, hunc eſſe eum, cui omnibus ſeculis ab omnibus hominibus cultus fuerit exhibendus, & à piis omnibus exhibitus, & in quem ſolum omnis honor ultimo ſit referendus. Unde etiam poſt exaltatum Chriſtum, is tamen mos in Eccleſiis Chriſtianis obtinuit, ut preces publicæ pleræque ad Patrem dirigerentur, paucæ ad Filium, rariſſimæ, præſertim ſi preces ab hymnis diſtinguas, ad Spiritum Sanctum. Unde preces Eccleſiaſticæ ut plurimum ita finiri ſolent: *per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum;* nonnunquam, *per Filium ejus Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum:* per quem nimi-

nimirum ut mediatorem, & Sacerdotem, ad ipſum Patrem preces funduntur. Ita ut iſta, quæ in univerſo Chriſtiano Orbe per tot ſecula duravit, conſuetudo, quam ne dogma quidem illud vulgare de tribus ſupremi Dei perſonis tollere potuit, luculentum teſtimonium præbeat noſtræ de uno Deo Patre ſententiæ. Hujuſmodi enim Patris præ Filio & Spiritu Sancto prærogativa, illum ſolum ſupremum eſſe Deum evincit. Ipſa nempe veritas ſeſe animis hominum, etiam ſibi reluctantium, inſinuavit, & ſuæ claritatis radios iis immiſit, nec ſe penitus errorum nebulis obſcurari paſſa eſt. Nam undique apparent indicia atque argumenta, ex quibus patet, ſolum Patrem eſſe eum, *ex quo omnia, & per quem omnia, & in quem omnia*, ut de Deo ſummo loquitur Paulus Rom. 11. 36. hoc eſt, cujus conſilio ac decreto omnia primum conſtituantur; cujus efficaci providentia ac virtute omnia perficiantur; in quem denique tanquam ultimum finem omnia tendant. Facile id obſervabit paulo diligentior Sacrarum Literarum lector, præſertim ita monitus, ſi & rerum, quæ Patri, Filio, ac Spiritui Sancto tribuuntur, & rationis, qua eæ illis tribuuntur, ac porro modorum loquendi, qui de iis uſurpantur, diverſitatem attenderit. Tantum ad demonſtrandum, ſolum Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti eſſe illum unum Deum Altiſſimum.

CAPUT III.

Apoſtolica doctrina de Jeſu Chriſto, quod ille ſit verus homo, & unigenitus Filius, atque Unctus Dei.

QUod primævam Apoſtolicam doctrinam de Jeſu Chriſto, quis ille ſit, attinet, ea conſiſtit primum in eo, quod quoad naturam ſit verus homo: ut Paulus expreſſe eum vocat 1 Tim. 2. 5. & tum Petrus, tum Paulus *virum* eum appellant. Vide Act. 2. 22. xvij. 31 Chriſtus quoque ipſe ſe pluſquam ſeptuagies *filium hominis* nuncupat, id eſt, Hebræorum phraſi, hominem: quanquam etiam per ſe manifeſtum eſt, filium hominis non poſſe eſſe niſi hominem. Teſtantur idem de Chriſto omnia humanæ naturæ attributa atque actiones humanæ, quæ Chriſto in Sacra pagina attribuuntur. Natus enim eſt Matth. 2. 1. Luc. 2. 7. fuit infans, qui faſciis involvebatur Luc. 2. 12. crevit & profecit ſapientia, & ætate Luc. 2. 52. edit Matth. 9. 11. bibit Joh. 4. 7. Luc. 22. 18. dormivit Marc. 4. 38. eſurivit Matth. 4. 2. ſitivit Joh. 19. 28. triſtatus eſt Matth. 27. 37. flevit Luc. 19. 41. Joh. 11. 35. ſubjectus fuit omnibus humanis afflictionibus Hebr. 4. ℣. 15. ac tandem mortuus eſt Matth. 27. 50. Quæ omnia ſigna ſunt veri hominis.

Si igitur Chriſtus verus homo fuit, ut oſtenſum, conſtans humano corpore Luc. 24. 39. & humana anima Matth. 26. 38. ſequitur, eum non nudam tantum humanam naturam fuiſſe, ſed veram humanam perſonam. Hinc nuſquam in Sacris Literis dicitur: Humana natura Jeſus Chriſtus; ſed, homo Jeſus Chriſtus, vir, filius hominis &c. Neque etiam ullum exemplum à mundo condito proferri poteſt, quod aliquis verus homo fuerit, nec tamen perſona humana. Qui dicunt, in Chriſto aliter ſe rem habere, quam in aliis hominibus, qui omnes quidem ſint humanæ perſonæ, Chriſtum autem etſi ſit verus homo, tamen tam ſingularem hominem eſſe, ut perſona humana non ſit; illi id ipſum probare debent non tanquam conceſſum ſumere quod ſimpliciter negatur: quod nimirum Chriſtus non ſit talis homo, quoad naturam, quales nos ſumus. Si ille non eſt homo ſicut nos, non erit unus ex genere humano, non erit particeps carnis & ſanguinis, non poterit nos vocare fratres ſuos, non erit per omnia tentatus, ſicut nos, ſpeſque noſtra erit inanis, quæ hoc fundamento nititur, quod unus ex genere mortalium à mortuis reſuſcitatus, & ad beatam immortalitatem evectus ſit.

Non uſurpatur quidem vocabulum *perſona* de Chriſto in Sacris Literis, imo & alias in toto Veteris & Novi Inſtrumenti Codice nuſquam legitur; ſed ad declarationem Apoſtolicæ de Deo ac Chriſto ſententiæ vel ob hoc ſolum neceſſarium eſt, quia Trinitatis aſſertores ea utuntur, ſtatuuntque, in una divina eſſentia dari tres diſtinctas eſſentias, & Chriſtum ſecundum divinam naturam (quam ei tribuunt) ſecundam perſonam Trinitatis appellant. Alioqui ſufficeret, ut cum Scriptura loquentes, ſimpliciter diceremus, Chriſtum eſſe verum hominem: cum nemo tam inſulſus ac ſtupidus ſit, qui neſciat, unumquemque verum hominem etiam perſonam humanam eſſe. Verum hac de re inferius parte ſecunda hujus tractatus plura adhuc à nobis dicentur.

Tametſi vero Dominus Jeſus, quoad naturam & eſſentiam ſuam, ſit verus homo, tamen ratione generationis ſuæ, ſtatus ac dignitatis, longe ſupra alios homines evectus eſt, adeoque è numero ac turba vulgarium hominum exemptus. Vide Gal. 1. 1. Eſt enim ſimul Dei viventis Filius Matth. 3. 17. xvj. ℣. 16. Joh. 10. 36. illius ſcilicet Dei, qui eſt creator cœli & terræ Act. 4. 25, 27. idque non vulgari aliqua ratione, ac promiſcua, qua etiam Angeli Job. 1. 6. ij. 1. xxxviij. 7. Pſal. 97. 7. & non pauci homines Pſal. 82. 1, 6. præcipue vero fideles Joh. cap. 1. 12. Rom. 8. 16. ix. 26. filii Dei dicuntur, ſed peculiari & excellentiſſimo modo, ita ut ei, præ aliis omnibus Dei filiis, nomen *Unigeniti* Joh. 3. 16. ac *proprii Filii Dei* Rom. 8. 32. competat: imo omnes reliqui homines, cum Chriſto comparati, vix digni ſint filiorum Dei appellatione.

Cauſæ autem, ob quas Chriſtus Dei ſit Filius, quatuor potiſſimum in Sacris Literis memorantur. Prima eſt, quia abſque operatione viri ullius, à ſolo Deo, virtute Spiritus Sancti, immediate in utero Mariæ Virginis conceptus eſt, nullumque adeo alium Patrem, præter Deum ipſum habuit. Quam cauſam indicavit Angelus, Mariam ſic alloquens: *Spiritus Sanctus ſuperveniet in te, & Virtus Altiſſimi obumbrabit tibi, ideoque, quod ex te naſcetur Sanctum, vocabitur Filius Dei*, Luc. 1. 35. Altera cauſa eſt, quia à Patre ſanctificatus eſt & in mundum miſſus. Quam cauſam affert ipſe Chriſtus apud Johannem, dum Judæos ſe blaſphemiæ inſimulantes, pro-

propterea quod ſe Deo æqualem faceret, ita refellit: *Si illos dixit Deos* (puta Lex) *ad quos ſermo Dei factus eſt, & non poteſt ſolvi Scriptura; quomodo me, quem Pater ſanctificavit, atque in mundum miſit, dicitis blaſphemare, quia dixi, Filius Dei ſum?* Joh. 10. ℣ſ. 35, 36, 37. Per hanc enim ſanctificationem ac miſſionem (quæ prorſus ſingulari & multo excellentiori modo, quam olim Prophetæ, aliique legati ac muncii à Deo mittebantur, facta eſt) Deus eum ſibi in ſapientia, ſanctitate, ac potentia ſimilem effecit, eumque nomine ſuo ac loco ſui Euangelium divina cum auctoritate ac potentia promulgare voluit. Qua in re etiam inſignis & plane paterna Dei charitas erga eum enituit. Tertia cauſa eſt, quia eum Deus ſuſcitavit à mortuis, atque ad vitam immortalem denuo quaſi genuit. Hanc cauſam allegat Paulus in ſua Concione, quam habuit Antiochiæ, ubi inter cætera ſic ſatur: *Annunciamus vobis promiſſionem, quæ facta eſt patribus, quod eam Deus impleverit nobis filiis eorum, dum reſuſcitavit Jeſum; ſicut etiam in Pſalmo ſecundo Scriptum eſt: Filius meus es tu, ego hodie genui te*, Act. 13. 32, 33. Quo in loco Apoſtolus citat verba Pſalmi ſecundi, ut probet ac demonſtret, Chriſtum per reſuſcitationem à mortuis conſtitutum eſſe Filium Dei. Atque hanc ob cauſam etiam vocatur *primogenitus ex mortuis* Col. 1. 18. Quarta cauſa eſt, quia eum Deus non tantum in immortalitate, ſed & in poteſtate, ſapientia, & gloria modo perfectiſſimo ſibi ſimilem reddidit, dum eum ad dexteram ſuam collocavit in cœlis Hebr. 1. 3, donavit ei nomen, quod eſt ſupra omne nomen Phil. 2. 9, 10, nempe divinam poteſtatem in cœlo & in terra Matth. 28. 18, & exaltavit eum ſupra omnes principatus, & poteſtates, & virtutes, & dominationes, & omne nomen, quod nominatur non ſolum in hoc ſeculo, verum etiam in futuro Eph. 1. 21, adeoque eum conſtituit Regem cœleſtem Joh. 18. 36, qui eſt ſuper omnes Reges Apoc. 1. 5. XIX. 16, caputque Eccleſiæ Eph. 1. 22. Col. 1. 18, & Judex vivorum & mortuorum Joh. 5. ℣ſ. 23. Act. 10. 42. Ob quam divinam ſublimitatem ac ſimilitudinem cum Deo ille eſt in ſummo gradu & perfectiſſima ratione Filius Dei. Eſtque non dicam æque, ſed incomparabiliter magis dignus, ut non modo Filius Dei, ſed Deus quoque appelletur Rom. 9. 5, quam Judices ſummi ac Magiſtratus in terris Pſal. 82. 7, aut Angeli cœleſtes, qui propter ſublime officium ſuum, quod à Deo acceperunt, non ſolum filii Dei, ſed etiam Dii in Sacris Scripturis nuncupantur Pſal. 97. 7. Quanquam ei adhuc ante exaltationem, ſimul ac ad munus ſuum Propheticum conſecratus eſt, & tanquam Dei legatus in mundum prodüt, hoc nomen Dei competiit. Vide Joh. 1. 1. Quia nimirum non in humana, ut alii Prophetæ ſolebant, ſed in divina forma apparuit, Phil. 2. 6. Nunc vero in ſtatu immortalitatis, & ſupremæ divinæ poteſtatis, quæ ipſi à Deo Patre ipſius pro perfectiſſima ejus obedientia donata eſt, Phil. 2. 9. perfectiſſimo etiam modo dignus eſt, ut omnes linguæ eum vocent *Deum ſuper omnes benedictum in ſecula*, Rom. 9. 5.

Porro Apoſtolica doctrina de Jeſu Chriſto tradit, eum eſſe magnum illum Servatorem, Meſſiam, ſeu Chriſtum, id eſt, unctum Dei, qui quondam Iſraëlitis promiſſus fuit Deut. 18. 18. Act. 3. 22. Matth. 16. 16. Quæ Chriſti dignitas cum ſuperiori connexa eſt, atque cohæret. Factus enim eſt tunc excellentiſſimo modo ſervator & Unctus Dei, quando per exaltationem ad dextram Dei, excellentiſſime Filius Dei evaſit: ut clare ac diſerte teſtatur Petrus Act. 2. 32, 36. Hinc in Sacris Literis, more Hebræorum, Chriſtus & Filius Dei pro una eademque re ponuntur. Qua de re vide ad Matth. 16. 16.

Atque hæc eſt priſca Apoſtolorum fides de Chriſto Jeſu, ſufficientibus Sacræ Scripturæ Teſtimoniis comprobata. Quod vero ille ſimul cum Patre ſit unus ille Deus Altiſſimus, tantum abeſt, ut id ex Sacris Literis demonſtrari queat, ut contrarium potius clariſſime ac ſolidiſſime ex ea concludi probarique poſſit: id quod patebit Capite mox ſequenti.

CAPUT IV.

Argumenta ex Sacris Literis ſummatim depromuntur, quibus probatur, Chriſtum non eſſe Deum ſummum.

I. ARgumentum, quod Chriſtus non ſit Deus ſummus, ex eo duci poteſt, quod innumeris Sacræ Scripturæ locis ſimpliciter & abſque omni adjectione à Deo ſummo diſtinguatur: dum Filius Dei, Sermo Dei, imago Dei, panis Dei, qui de cœlo deſcendit, vocatur, & infinitæ aliæ ejuſmodi locutiones de eo uſurpantur. Quare non poteſt eſſe ipſe Deus Altiſſimus, à quo manifeſte adeo diſtinguitur. De hoc argumento vide ad Matth. 3. 17.

II. Argumentum eſt, quod Chriſtus plurimis locis Sacræ Scripturæ Dei Filius dicatur. Unde patet, Chriſtum eſſe inferiorem Patre, qui omnium confeſſione eſt Deus ſupremus. De hoc argumento vide quoque dictum locum Matth. 3. 17.

III. Argumentum petitur ex Joh. 5. 19. ubi Chriſtus ait: *Non poteſt Filius à ſeipſo facere quicquam, niſi videat Patrem facientem.* Et ℣ſ. 30. *Ego nihil poſſum à meipſo facere.* Quomodo igitur eſſe poteſt ſummus Deus? Vide ad hæc loca.

IV. Argumentum illa nobis dant loca, in quibus Chriſtus oſtendit, ſe non eſſe primum auctorem ſuæ doctrinæ. Ut cum inter alia inquit: *Doctrina mea non eſt mea, ſed ejus qui me miſit*, Joh. 7. 16, 17. Vide ad hunc locum.

V. Argumentum præbent loca, ubi Chriſtus negat ſe à ſe veniſſe, ſed à Patre miſſum eſſe. Vide Joh. 7. 28.

VI. Argumentum ex illis locis ſumitur, quibus Chriſtus teſtatur, ſe non veniſſe, ut faceret ſuam voluntatem. Quomodo ergo eſt Deus Altiſſimus? Vide Joh. 5. 30.

VII. Argumentum ex illis ducitur locis, ubi Chriſtus ſe negat quærere ſuam gloriam. Vide Joh. cap. 8. 50.

VIII. Argumentum ſuppeditant verba Chriſti Joh. 12. 44. *Qui credit in me, non in me credit, ſed in eum, qui me miſit.* Vide ibidem.

IX. Argumentum inde petitur, quod Chriſtus aliquando diem ultimi judicii ignoraverit. De quo vide Matth. 24. 36.

X. Argumentum ſuggerunt verba Chriſti Matth. cap. 20. 23. *Sedere ad dextram & ad ſiniſtram non eſt meum dare.* Vide ibidem.

XI. Argumentum eſt, ex verbis Matth. 19. 17. *Quid me dicis bonum? Nemo bonus, niſi unus Deus.*

XII. Argumentum præbent verba Chriſti, quibus Patrem ſic affatur: *Non ſicut ego volo, ſed ſicut tu*, Matth. 26. 39.

XIII. Argumentum habemus Hebr. 5. 5. *Chriſtus ſeipſum non glorificavit, ut ſummus Pontifex fieret.*

XIV. Argumentum ſumitur ex verbis Chriſti Joh. 14. 28. *Pater major me eſt.*

XV. Argumentum eſt, quod Pater Filium in mundum miſerit. Vide Joh. 3. 16.

XVI. Argumentum eſt, quod Chriſtus mandata à Deo acceperit, eiſque paruerit. De quo vide Matth. 10. 40.

XVII. Argumentum eſt, quod Chriſtus fuerit Deo obediens. Vide Rom. 5. 19.

XVIII. Argumentum eſt, quod Chriſtus Dei ſervus vocetur. Vide Matth. 12. 18.

XIX. Argumentum eſt, quod Chriſtus preces ad Patrem fuderit. Vide Matth. 26. 39, 42, 44. Joh. 17. 1.

XX. Argumentum eſt, quod Chriſto omnia à Patre ſint data. Vide Matth 28. 18.

XXI. Argumentum eſt, quod Deus Dominum Jeſum fecerit Dominum ac Chriſtum. Vide Act. 2. 35.

XXII. Argumentum eſt, quod Chriſto omne judicium traditum ſit à Patre, quodque ſit à Deo conſtitutus Judex vivorum & mortuorum. Vide Joh. 5. 22. Act. 10. 42.

XXIII. Argumentum eſt, quod Chriſto donatum ſit à Patre nomen, quod eſt ſupra omne nomen. Vide Phil. 2. 9.

XXIV. Argumentum deſumitur ex Joh. 14. 11. *Pater qui in me manet, facit hæc opera.*

XXV. Argumentum deducitur ex Joh. 5. 36. *Ego habeo teſtimonium majus, quam eſt Johannis. Nam opera, quæ mihi dedit Pater, ut ea perficiam, illa ipſa opera, quæ ego facio, teſtantur de me, quod me miſerit Pater.*

XXVI. Argumentum petitur ex verbis Chriſti Joh. 10. 25. *Opera, quæ ego facio in nomine Patris mei, teſtantur de me.*

XXVII. Argumentum accipitur ex Joh. 11. ubi Chriſtus Lazarum excitaturus ſic ait: *Pater, gratias ago tibi, quod me exaudiveris.*

XXVIII. Argumentum ducitur ex verbis Petri Act. 10. 38. *Deus Jeſum Nazarenum unxit Spiritu Sancto & virtute, qui obambulavit benefaciens & ſanans omnes in diaboli poteſtatem redactos: quia Deus erat cum eo.*

XXIX. Argumentum ex ejuſdem Petri verbis petitur Act. 2. 22, *Jeſum Nazarenum virum à Deo approbatum apud vos, virtutibus, prodigiis ac ſignis, quæ Deus edidit per eum.*

XXX. Argumentum eſt, quod Chriſtus non ſit prima, ſed media cauſa omnium divinorum operum, ad ſalutem noſtram ſpectantium. Vide Joh. cap. 1. 3. 1 Cor. 8. 6. Eph. 3. 9. Col. 1. 16. Hebr. cap. 1. 2.

XXXI. Argumentum eſt, quod Deus omnia per Chriſtum ſibi reconciliarit. Vide hac de re 2 Cor. 5. 18. Col. 1. 19.

XXXII. Argumentum eſt, quod Deus noviſſimis diebus ad nos locutus ſit per Filium. Vide Heb. cap. 1. 1.

XXXIII. Argumentum eſt, quod nobis Deus victoriam dederit per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, 1 Cor. 15. 57.

XXXIV. Argumentum eſt, quod Deus Spiritum Sanctum in nos liberaliter effuderit per Jeſum Chriſtum, Tit. 3. 5.

XXXV. Argumentum eſt, quod Deus occulta hominum judicaturus ſit per Jeſum Chriſtum. Vide Rom. 2. 16.

XXXVI. Argumentum eſt, quod Chriſtus nobis factus ſit à Deo ſapientia, juſtitia, ſanctificatio, ac redemtio. Vide 1 Cor. 1. 30.

XXXVII. Argumentum eſt, quod Chriſtus conſummatus factus, extitit omnibus, qui obediunt ipſi cauſa æternæ ſalutis. Vide Hebr. 5. 9, 10.

XXXVIII. Argumentum habetur Act. 5. 31. ubi Petrus inquit: *Deus* (Chriſtum) *dextera ſua evexit principem ac ſervatorem.*

XXXIX. Argumentum depromitur ex verbis Chriſti Joh. 15. 26. *Ubi venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritus veritatis, qui procedit a Patre, ille teſtabitur de me.*

XL. Argumentum deducitur ex verbis Petri Act. cap. 2. 33. *Dextera igitur Dei exaltatus, & promiſſione Spiritus Sancti accepta a Patre, effudit quod nunc videtis & auditis.*

XLI. Argumentum petitur ex verbis Johannis cap. 7. 39. *Spiritus Sanctus nondum erat, quia Jeſus nondum erat glorificatus.*

XLII. Argumentum ſumitur ex Joh. 16. 7. ubi Chriſtus dicit: *Niſi ego abiero, Paracletus non veniet ad vos.*

XLIII. Argumentum ducitur ex verbis Chriſti Joh. 8. 16. *Quodſi etiam judicarem ego, judicium meum verum eſſet: quia ſolus non ſum, ſed ego, & qui miſit me Pater.*

XLIV. Argumentum præbent verba Chriſti. Joh. 8. 14. *Etiamſi ego teſtor de meipſo, verum eſt teſtimonium meum; quia ſcio, unde venerim, & quo vadam.*

XLV. Argumentum deſumitur ex verbis Chriſti Joh. 8. 29. *Non reliquit me ſolum Pater, quia ego, quæ placent ipſi, facio ſemper.*

XLVI. Argumentum eſt, quod Pater vocetur Deus Chriſti. De quo vide Matth. 27. 46. Marc. cap. 15. 34. Joh. 20. 46. Eph. 1. 17. Hebr. 1. 8. Apoc. 3. 12. Mich. 5. 4.

XLVII. Argumentum eſt, quod Deus ſit Chriſti caput. Vide 1 Cor. 11. 3.

XLVIII. Argumentum habetur in verbis Pauli 1 Cor. 3. 32. ubi dicit: *Chriſtus eſt Dei.*

XLIX. Argumentum eſt, quod Filius Patri Regnum reddet, eritque ei ſubjectus. De quo vide 1 Cor. 15. 24, 28.

L. Ar-

L. Argumentum eſt, quod Chriſtus ſit Dei & hominum mediator 1 Tim. 2. 5.

LI. Argumentum eſt, quod Chriſtus ſit Dei ſacerdos. Vide Hebr. 2. 17.

LII. Argumentum eſt, quod Chriſtus ſit à Deo reſuſcitatus ex mortuis. Vide Act. 2. 24. III. 26.

LIII. Argumentum eſt, quod Chriſtus dicatur imago Dei inviſibilis. Vide 2 Cor. 4. 4. Col. 1. ℣. 15. Hebr. 1. 3.

LIV. Argumentum ex illis præcipue cauſis ducitur, ob quas Chriſtus Filius Dei vocatur. Vide Act. 13. 32, 33.

LV. Argumentum eſt, quod Chriſtus, quatenus eſt unigenitus Dei Filius, pro nobis mortuus ſit. Vide Joh. 3. 16.

LVI. Argumentum eſt, quod de Incarnatione Dei Altiſſimi Sacræ Literæ taceant. Vide Matth. 1. ℣. 18.

LVII. Argumentum eſt, quod Chriſto datus ſit Spiritus Sanctus. Vide Matth. 3. 16.

LVIII. Argumentum eſt, quod Chriſtus fuerit à Diabolo tentatus. Vide Matth. 4. 1.

LIX. Argumentum eſt, quod Chriſtus ſit primogenitus omnis creaturæ. Vide Col. 1. 15.

LX. Argumentum eſt, quod Chriſtus fuerit in forma Dei, & Deo æqualis. Vide Phil. 2. 6.

CAPUT V.

Apoſtolica doctrina de Spiritu Sancto, & demonſtratio ex ſcriptura, quod is non ſit Deus ſummus.

HActenus primæva Apoſtolica doctrina de Jeſu Chriſto filio Dei ex Sacra Scriptura expoſita eſt atque ex ea abunde probatum, eum non eſſe ipſum Deum Altiſſimum. Jam etiam nonnihil de Spiritu Sancto dicemus: ac primum, quid ſit, ex Sacris Literis indicabimus; deinceps etiam argumentis validis ex ſacra pagina evincemus, eum Deum Altiſſimum non eſſe.

Quod ad prius attinet, ad præſens inſtitutum noſtrum ſufficiet, ut ex Sacro Codice intelligamus Spiritum Sanctum eſſe *virtutem Dei* (vide Luc. 1. 35. XXIV. 49. Rom. 15. 13. Act. 1. 8. 1 Cor. 2. 4, 5.) illam nimirum virtutem, per quam Deus omnibus temporibus fideles ſuos ſanctificavit, diviniſque donis replevit; per quam etiam Filium ſuum in utero Mariæ Virginis produxit, Matth. 1. 19. Luc. 1. 35. eum moneri ejus initiavit Matth. 3. 16. XII. 18. & unxit Luc. 4. 18. Act. 10. 38. eique divinam poteſtatem ac ſapientiam communicavit Eſai. 42. 1. 2. Matth. 12. 18. quam poſtea Chriſtus, poſtquam exaltatus eſt, rurſus in Apoſtolos Act. 2. 3. & ſeqq. 9. 18. & per eorum manus in alios quoque fideles effudit Act. 8. 15, 18, 19. eoſque hac ratione ſupernaturali ſapientia, cognitione ac virtute exornavit: per quam etiam hodie fideles ſuos ad miniſteria ſua ſanctificat Rom. 15. 16. 1 Pet. 1. 2. eorumque corda regit Gal. 5. 18. per quam Deus in eis habitat. Rom. 8. 9. 11. 1 Cor. 3. 16. eos in ſpe ſalutis confirmat & obſignat 2 Cor. 1. 21. 22. Eph. 1. 13. 14. per quam denique aliquando à Chriſto ex mortuis reſuſcitabuntur, & ad immortalitatem regenerabuntur. Rom. 8. 11.

Spiritum Sanctum autem non eſſe ipſum Deum ſummum, ex ſequentibus argumentis clariſſime conſtat.

I. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus nuſquam in tota Sacra Scriptura expreſſe Deus vocetur. Qua de re vide Act. 5. 4.

II. Argumentum eſt, quod nuſquam in Sacris Literis præceptum ſit, ut Spiritum Sanctum adoremus aut invocemus: quin ne exemplum quidem ejus rei inveniatur ullum. De quo vide Act. 7. 59.

III. Argumentum eſt, quod Spiritus Sancti plurimis in locis nulla fiat mentio, ubi omnino ejus mentio fieri debuiſſet, ſi Deus ſummus eſſet. Vide Act. 20. 21.

IV. Argumentum ſumitur ex verbis Chriſti: Matth. 11. 27. *Nemo novit Filium, niſi Pater, & nemo novit Patrem, niſi Filius*, &c. Vide ibidem ad Matthæum commentarium noſtrum.

V. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus creberrime à Deo diſtinguatur. De quo vide ad Matth. 3. 16.

VI. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus appelletur *Dei virtus*. Vide Act. 1. 8. Quo pertinet etiam, quod dicatur *digitus Dei*. Luc. 11. 20.

VII. Argumentum eſt, quod Chriſtus Spiritus Sancti Filius foret, ſi Spiritus Sanctus eſſet Deus ſummus, vel, ſi ſaltem perſona eſſet. Vide Luc. 1. ℣. 35.

VIII. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus detur hominibus, quodque ideo *donum* Dei nuncupetur. Vide Act. 2. 38.

IX. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus *arrhabo* dicatur 2 Cor. 1. 22.

X. Argumentum eſt, quod Spiritu Sancto homines obſignentur. Vide locum modo dictum ad Corinthios.

XI. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus in homines effundatur. De quo videatur Tit. 3. 6.

XII. Argumentum eſt, quod in Spiritu Sancto homines baptiſentur. Vide Act. 1. 5.

XIII. Argumentum eſt, quod homines Spiritu Sancto potionentur. Vide 1 Cor. 12. 13.

XIV. Argumentum eſt, quod Chriſtus & alii homines Spiritu Sancto uncti ſint. Vide Luc. 4. ℣. 18.

XV. Argumentum ducitur ex iis locis, quæ partitionem quandam Spiritus Sancti arguunt. Vide Act. 2. 18.

XVI. Argumentum eſt, quod Paulus Apoſtolus dicat, ſe cum aliis Apoſtolis primitias Spiritus Sancti accepiſſe Rom. 8. 23.

XVII. Argumentum eſt, quod Deus Spiritum Sanctum non det ex menſura. Vide Joh. 3. 34.

XVIII. Argumentum eſt, quod Spiritum Sanctum non debeamus extinguere. De quo vide 1 Theſſ. 5. 19.

XIX. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus aliquando non fuerit. Vide Joh. 7. 39.

XX. Argumentum eſt, quod diſcipuli Epheſini dicant Paulo, ſe ne audiviſſe quidem, an ſit Spiritus Sanctus Act. 19. 2.

XXI. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus à Patre procedat Joh. 15. 26.

XXII. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus à Patre & Filio mittatur. Qua de re vide Joh. 14. 26.

XXIII. Argumentum ducitur ex eo, quod Chriſtus de Spiritu Sancto dicat: *Non loquetur à ſemetipſo, ſed quæcunque audierit loquetur*, Joh. 16. 13.

XXIV. Argumentum eſt, quod Deus nobis quædam per Spiritum ſuum revelarit. Vide 1 Cor. 11. 10.

XXV. Argumentum petitur ex verbis Pauli loco modo dicto 1 Cor. 2. 10. *Spiritus omnia ſcrutatur, etiam profunditates Dei.*

XXVI. Argumentum ex ejuſdem Pauli verbis deducitur 1 Cor. 2. 11. *Nemo ſcit, ea, quæ in Deo ſunt, niſi Spiritus Dei.*

XXVII. Argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus ſuper Chriſtum aliquando deſcenderit. Vide Matth. 3. 16.

Atque hæc hactenus dicta ſufficiant ad breviter declarandam, & è ſcripturis confirmandam ſimplicem illam ac primævam Apoſtolicam doctrinam, de uno Deo Patre, de Filio ejus Jeſu Chriſto, & de Spiritu Sancto.

CAPUT VI.

Ulterior Confirmatio Apoſtolicæ doctrinæ de uno Deo Patre &c. ex antiquiſſimo Chriſtianæ Fidei Symbolo.

Etſi protinus poſt Apoſtolorum ex hac vita migrationem Satanas feriatus non ſit, ſed omnem moverit lapidem, ut puram doctrinam de uno Deo Patre, de Filio ejus Jeſu Chriſto, & de Spiritu Sancto, variis erroribus inquinaret atque adulteraret; tamen ſingulari Dei omnipotentis providentia factum eſt, ut eam non potuerit prorſus delere, vel ita obſcurare, quominus clara & inſignia ejus remanerent veſtigia. Nam ne de antiquis Patribus Antenicænis nunc quicquam dicam; validiſſimum huic doctrinæ Apoſtolicæ teſtimonium præbet antiquiſſimum Symbolum, quod Apoſtolicum vocatur. Quod eum in finem à primitiva Eccleſia concinnatum eſt, ut qui Chriſtianam ſuſcipiunt Religionem, habeant quaſi in breviario comprehenſos omnes neceſſarios ad ſalutem fidei Chriſtianæ articulos. De his articulis ii qui per baptiſmum Eccleſiæ aggregari volebant, interrogabantur, & ſi ad omnia in hoc ſymbolo expreſſa interrogati annuerent, in Chriſtianum nomen coöptabantur, ac pro membris Eccleſiæ ſuſcipiebantur. Iſtud vero ſymbolum ita ſonat: *Credo in Deum Patrem Omnipotentem, creatorem cœli & terræ: Et in Jeſum Chriſtum Filium ejus unigenitum, Dominum noſtrum, qui conceptus eſt ex Spiritu Sancto, natus ex Maria Virgine, paſſus ſub Pontio Pilato, & crucifixus, mortuus; & ſepultus, deſcendit in infernum, tertia die reſurrexerit à mortuis, aſcendit in cœlum, ſedet in dextera Dei Patris Omnipotentis, unde venturus judicatum vivos & mortuos. Credo in Spiritum Sanctum, Sanctam Eccleſiam Catholicam, Sanctorum Communionem, remiſſionem peccatorum, carnis reſurrectionem, vitam æternam. Amen.*

In hoc fidei Symbolo Pater vocatur Deus Omnipotens, creator cœli & terræ; Chriſtus autem non ipſa Deus Omnipotens, ſed Filius ejus appellatur; & quidem talis Filius, qui non ab æterno ex eſſentia Patris genitus ſit, (qua de re altiſſimum eſt ſilentium) ſed qui *conceptus ſit ex Spiritu Sancto, natus ex Maria Virgine &c.* Præterea in mox ſequentibus verbis talia Chriſto adſcribuntur, quæ nonniſi vero homini competunt, & nullo modo de tali Filio Dei, qui ſit ipſe Deus Altiſſimus, prædicari queunt: quod nimirum paſſus ſit, mortuus, ac ſepultus &c. Et quomodo fieri potuiſſet, obſecro, ſi Chriſtus talis Filius Dei eſſet, qui ex eſſentia Patris ab æterno genitus eſt, imo qui eſt ipſe Deus ſummus, ut non unico ſaltem verbulo in hac Apoſtolicæ Fidei Confeſſione ejus rei facta fuiſſet mentio? Num credibile eſt, in hoc Chriſtianæ Fidei ad ſalutem neceſſariæ compendio, unum è præcipuis & ſummè neceſſariis articulus (qualis iſte hodie eſſe creditur) omitti potuiſſe?

Quod tertiam Symboli hujus partem attinet, ubi agitur de Spiritu Sancto, poſſet aliquis objicere, doctrinam iſtam, quæ negat Spiritum Sanctum eſſe Deum ſupremum, imo ne perſonam quidem cum eſſe agnoſcit, cum hoc Apoſtolico Symbolo non congruere; ſiquidem in hoc dicatur: *Credo in Spiritum Sanctum.* Credendum enim nobis non eſt in alium quenquam, quam in Deum Altiſſimum. Sed hæc objectio ſolutu facilis eſt. Primum enim non ea eſt vis horum Symboli verborum, ut id quod ex iis colligitur, neceſſario ex illis ſequatur. Id quod vel hinc intelligi poteſt, quod ſcriptura quoque dicat Exod. 14. 31. Iſraëliticum populum in Moſen crediiſſe: de quo tamen nemo dicere auſit, eum eſſe Deum Altiſſimum. Etiam alibi in Sacris Literis mentio fit fidei in res tales, quæ nullæ perſonæ funt: ut quod Iſraëlitæ crediderint in miracula Dei Pſal. 78. 34. vel quod crediderint in verba Dei Pſal. 106. 𝔳. 31. Ubi manifeſtum eſt, neque miracula Dei, neque verba Dei eſſe Deum Altiſſimum. Secundo ſciendum eſt, tertiam hanc Symboli partem, apud ſcriptorem Eccleſiaſticæ Hiſtoriæ Socratem ita expreſſam legi: *Credimus in Spiritum Sanctum, & in carnis reſurrectionem, & in vitam venturi ſeculi, & in regnum cœlorum, & in unam Catholicam Dei Eccleſiam.* Lib. 1. Hiſt. Eccleſiaſt. cap. 26. Quæ verba etſi ſint Arii, cujus illic à Socrate refertur confeſſio exhibita Conſtantino Imperatori: tamen apparet ea ſumta eſſe ex communi ſenſu Chriſtianorum. Nam & Cyrillus ſic habet: *Credo in unum baptiſma, in remiſſionem peccatorum, & in unam Sanctam Eccleſiam Catholicam.* Cyprianus quoque ad Epiſcopos Numidas, interrogationem in baptiſmo fieri ſolitam teſtatur hoc modo: *Credis in vitam æternam & remiſſionem peccatorum per Sanctam Eccleſiam?*

Vide

Vide Grotium in Annot. in Matth. 28. 19. Eandem vero Symboli partem tertiam Theodoretus Lib. 1. Eccl. Hiſt. Cap. 4. in Epiſtola Alexandri ad Alexandrum, poſtquam dictum eſſet, fides noſtra eſt in ſolum ingenitum Patrem, &c, & in unum Dominum Jeſum Chriſtum &c. ita proponit: *Confitemur & unum Spiritum Sanctum, qui innovavit & Veteris Teſtamenti Sanctos homines, & ejus, quod Novum appellatur, divinos doctores; unam & ſolam univerſalem Eccleſiam &c. poſthac ſcimus futuram reſurrectionem à mortuis &c.* Ex quo intelligitur, iſto loquendi modo, *Credo in Spiritum Sanctum*, nihil aliud denotari, quam ſi dictum eſſet, *Credo Spiritum Sanctum:* id eſt, Credo eſſe Spiritum Sanctum, eſſe ſanctam Catholicam Eccleſiam, eſſe ſanctorum communionem &c. Quemadmodum etiam in duobus præcedentibus de Deo Patre & Chriſto fidei articulis omnino ſtatuendum eſt, non alium eſſe ſenſum, quam hunc: Credo in Deum Patrem Omnipotentem, &c. id eſt, Credo eſſe Deum, qui eſt Pater, Omnipotens, Creator &c. Et ſimiliter: Credo in Jeſum Chriſtum &c: id eſt, Credo Jeſum Chriſtum eſſe unigenitum Dei Filium, Dominum noſtrum, qui conceptus eſt è Spiritu Sancto &c. Quis enim credat, in primo & ſecundo articulo cum dicitur, *Credo in Deum Patrem &c. & in Jeſum Chriſtum &c.* id hunc ſenſum habere: Ego fiduciam meam repono in Deum Patrem &c. & in Jeſum Chriſtum &c? Ethnici ſane, quorum cauſa potiſſimum Symbolum hoc confectum eſt, nullam adhuc veri Dei creatoris cognitionem habebant, uti liquet ex Act. 17. 23. Itaque ad religionem Chriſtianam accedentes, prius credere debebant, Deum eſſe, Jeſum Chriſtum eſſe ejus filium, quam diſcerent fiduciam ſuam in Deum & Chriſtum collocare.

Tertio ſi ex hac fidei Apoſtolicæ confeſſione colligi deberet, Spiritum Sanctum eſſe Deum Altiſſimum, aut ſaltem perſonam aliquam, debuiſſet ſeorſim fidei in eum confeſſio fieri, (ſicut de duabus reliquis perſonis credenda peculiariter ſunt poſita) & non in cenſum rerum, quæ perſonæ non ſunt, referri. Quarto neutiquam fieri potuiſſet, quin res tanti momenti & ad ſalutem neceſſaria clarius aliquanto indicata fuiſſet, & ſaltem nomen Dei additum fuiſſet: Credo nimirum in Deum Spiritum Sanctum. Certum namque eſt, Symbolum iſtud inprimis propter rudiores ac ſimpliciores eſſe compoſitum, ut haberent ſummam totius fidei Chriſtianæ, ſeu mavis breviarum omnium ad ſalutem neceſſariorum fidei articulorum, quod ediſcerent, & de fide interrogati, ex eo reſpondere poſſent. Quis vero è ſimplicioribus (ut de multis doctis quoque nunc taceam) erit, qui ex his verbis, *Credo in Spiritum Sanctum*, colligere queat per ſe, Spiritum Sanctum eſſe Deum ſummum? Præſertim ſi eundem loquendi modum uſurpatum etiam de humanis perſonis, quin & de rebus, quæ prorſus perſonæ non ſunt, in Sacris Literis legat: qualia exempla paulo ante produximus. Quinto Tertullianus, qui vixit circa annum Chriſti 180. Regulam fidei exponens immobilem, tertiam Symboli partem, *Credo in Spiritum Sanctum*, & quæ ſequuntur, plane omittit. Sic enim ait libro de Velandis Virginibus: *Regula fidei una omnino eſt, ſola immobilis, & irreformabilis, credendi ſcilicet in unicum Deum Omnipotentem, mundi conditorem; & Filium ejus Jeſum Chriſtum, natum ex Virgine Maria, crucifixum ſub Pontio Pilato, tertia die reſuſcitatum à mortuis, receptum in cœlos, ſedentem nunc ad dexteram Patris, venturum judicare vivos & mortuos, per carnis etiam reſurrectionem.* In hac Regula fidei nullo verbo Spiritus Sancti meminit, cujus tamen meminiſſe debuiſſet neceſſario, ſi is Deus ſummus eſſet. Et alibi in libro de Præſcript. Hæret. aliam tradens fidei Regulam idem Auctor (quæ quidem, quod Filium Dei attinet, jam à priſca veritate Apoſtolica deflexit, quanquam nihilominus eum, ut hodie fit, pro Deo Altiſſimo non agnoſcit) Spiritus Sancti facit quidem mentionem, ſed non ſeorſim, verum inter alias res, quas de Chriſto recenſet. Ita enim inter cætera fatur de Chriſto: *Creditur &c. cum fixum cruci, tertia die reſurrexiſſe, in cœlos ereptum, ſedere ad dexteram Patris, miſiſſe vicariam vim Spiritus Sancti, qui credentes agat, venturum cum claritate ad ſumendos ſanctos in vita æterna & promiſſorum cœleſtium fructum &c.* Ubi vides Spiritus Sancti non fieri mentionem peculiarem, multo minus dici eum eſſe Deum Altiſſimum.

Ex quibus ſimul intelligitur, tertiam hanc Symboli iſtius partem, quæ de fide in Spiritum Sanctum, & in ea quæ ſequuntur, agit, quamvis veriſſima fidei Chriſtianæ dogmata contineat, & Apoſtolicæ doctrinæ conſentanea, non paris tamen antiquitatis cum prioribus duabus partibus eſſe, ſed priores illas de Deo Patre & de Jeſu Chriſto pro Apoſtolicis atque ad ſalutem neceſſariis ac ſufficientibus fidei articulis ſemper ſuiſſe habitas, tertiam autem partem de credendo in Spiritum Sanctum, poſterioribus demum temporibus fuiſſe adjectam. Adeo olim primitiva Eccleſia dedit operam, ne tyrones & idiotas multarum rerum ſcientiâ prægravaret: (uti hodiernis uſu venit temporibus, ubi ad ſalutem neceſſarii articuli fidei, quæque ad eorum intelligentiam faciunt, tanta copia traduntur, ut eorum numerus iniri nequeat, tantum abeſt, ut ab indoctis, imo & à doctis multis, memoria teneri poſſint.) Hinc etiam mirum non eſt, aliquos diſcipulos Epheſi ignoraſſe, Spiritum Sanctum dari, Act. 19. 2. quia ſolum de maxime neceſſariis Chriſtianæ religionis capitibus, ſine quorum notitia illi, ex Ethniciſmo ad Chriſtianiſmum venientes, credere non poterant, erudiebantur: qualia ſunt de Deo conditore mundi, quem Ethnici tum temporis ignorabant, & de Jeſu Chriſto Dei Filio ac legato.

Poſſemus quoque ad confirmandam doctrinam Apoſtolicam de uno Deo Patre, ex omnibus antiquis Eccleſiæ Doctoribus, quos Patres vocant, quique ante tempora Niceni Concilii vixerunt, (quod celebratum fuit Anno Chriſti 325.) teſtimonia depromere, atque oſtendere, eos quamvis de Chriſto Filio Dei jam ex Ethnica Platonica Schola nova & Apoſtolicis temporibus inaudita atque ignota dogmata invexerint, omnes tamen hanc Patris Jeſu Chriſti prærogativam agnoviſſe, quod ille ſolus ſit Deus Altiſſimus, & fons iſtius divinitatis, quam filio attribuunt. Imo etiam in ipſo Symbolo Niceni

Concilii, Chriſtus non vocatur Deus ſummus, ſed *Deus de Deo, lumen de lumine*, id eſt, talis Deus, qui Deitatem ſuam à ſupremo Deo accepit. Et Alexander Epiſcopus Alexandrinus, qui primus fuit auctor illius infelicis certaminis cum Ario, cujus cauſa Nicenum Concilium congregatum fuit, ſcribit apud Theodoretum Eccl. hiſt. lib. 1. cap. 4. Chriſtum *mediam inter ingenitam Patris, & creatam rerum aliarum, naturam habere.* Verum fuſior hujus rei tractatio non eſt hujus loci: poterit alio loco, ſi Deus annuerit, de ea commodius agi.

SECUNDA PARS,

In qua vulgaris ſententia de Trinitate, & cum annexis, explicatur, præcipua ejus fundamenta excutiuntur, & multiplex iſtius ſententiæ abſurditas demonſtratur.

CAPUT I.

In quo ſententia de Trinitate ſummatim proponitur, & Symbolo, quod vulgo Athanaſio adſcribitur, confirmatur.

VUlgaris, & apud maximam Chriſtiani orbis partem hodie recepta, ſententia de Uno ſummo Deo, hæc eſt: quod unus ille ſummus Deus, qui poteſtatem ſuam à nemine accepit, ſit tres perſonæ, Pater, Filius, & Spiritus Sanctus: quæ tres perſonæ uno nomine *Trinitas* vel *Trinunitas* appellantur. Quæ poſtrema appellatio, eo ſenſu, quo ab illis accipitur, perinde abſurde ſonat, atque ſi quis diceret, Quadriduplicitas, Sexquinquitas, Octiſeptimitas &c. Quin & vox Trinitatis ſummopere tam Luthero, quam Calvino diſplicuit. Lutherus in Poſtilla Majori Dominica Trinitatis ita ſcribit: *Vox Trinitatis frigide ſonat, & eſt humanitùs inventa, ſatiuſque eſſet Deum, Deum appellare, quam Trinitatem.* Calvinus vero Admonitione 1 ad Polon. inquit: *Precatio vulgo trita, ſancta Trinitas unus Deus miſerere noſtri, mihi non placet, ac omnino barbariem ſapit.* Ibidemque vocabulum Trinitatis vocat *barbarum, inſipidum, profanum, commentum hominum, nullo nixum ſermonis Dei fundamento, Deum Papiſticum, Prophetis & Apoſtolis ignotum.*

Cæterum hæc de Trinitate ſententia ſtatuit, Patrem genuiſſe Filium ab æterno ex ſua eſſentia; & Spiritum Sanctum procedere ſeu emanare ab æterno à Patre & Filio, vel ut Eccleſia Orientalis ſive Græca loquitur, à Patre per Filium.

Ajunt, Patrem eſſe perſonam, & Filium eſſe perſonam, & Spiritum Sanctum eſſe perſonam: & quidem quemlibet eorum eſſe ſingularem atque diſtinctam à reliquis perſonam. Nulla ratione enim perſonas confundi volunt, aut unam pro altera ſumi.

Patrem vocant primam perſonam Trinitatis, Filium ſecundam, Spiritum Sanctum tertiam: omnes tres autem ſimul ſumptos vocant unum ſummum Deum, ſeu Trinitatem.

Non eo autem pacto putant tres iſtas perſonas eſſe unum Deum, quo exempli gratia tres ſenatores unum ſenatum faciunt; ubi de ſingulis ſeparatim dici nequit, iſte homo eſt ſenatus, cum quilibet eorum tantum pars ſit ſenatus totius, qui ex tribus ſenatoribus conſtat. Sed talem illi ſtatuunt Trinitatem in Deo, ut tamen vera unitas non tollatur. Itaque contendunt, tres illas Deitatis perſonas omnes ſimul ita eſſe unum Deum, ut quælibet ſeparatim totam divinam eſſentiam in ſe habeat, utque de qualibet ſeorſim dici queat, eam eſſe (ut ſic loquar) totum illum unum ſummum Deum. Hoc modo ſcilicet: Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus Sanctus eſt Deus (intellige ille unus ſummus Deus) & tamen non ſunt tres Dii, ſed unus Deus. Quod cum humana ratio nullo modo queat concipere, ut tamen id aliquomodo intelligibile faciant, & aliqua veri ſpecie commendent, hanc Trinitatem in unitate ſeu Trinunitatem ita efferunt, ut dicant: Deum eſſe Unum in eſſentia, & Trinum in perſonis, id eſt, in ſuprema Deitate eſſe tres perſonas, ſed illas tres perſonas junctim habere tantum unam eſſentiam, & quidem ita, ut nihilominus quælibet perſona ſeorſim habeat totam divinam eſſentiam.

Amplius inquiunt, Patrem miſiſſe de cœlo Filium ſuum in uterum Mariæ Virginis, in quo ille aſſumſit humanam naturam, atque ex ea verus homo natus eſt. Ita ut Chriſtus è duabus naturis compoſitus ſit, divina una, ſecundum quam eſt ſecunda perſona Trinitatis, & humana altera, ſecundum quam ille quidem verus homo, ſed non humana perſona eſt.

De Spiritu Sancto aſſerunt, eum eſſe tertiam Trinitatis perſonam, quæ ab æterno à Patre & Filio proceſſit. ita ut quemadmodum Filius per æternam generationem eſſentiam ſuam atque perſonam à Patre accepit, ſic Spiritus Sanctus per æternam proceſſionem etiam ſuam eſſentiam ac perſonam à Patre ac Filio ſimul acceperit.

Spiritus Sancti, tanquam tertiæ perſonæ Trinitatis opera Pater uſus eſt, dum Jeſum Filium ſuum in utero Mariæ Virginis produxit. Quod, ut recte intelligatur, ita concipere oportet, quod Pater Spiritum Sanctum una cum Filio de cœlo demiſerit, in uterum Mariæ Virginis, ut ita Maria Virgo Filium Dei à Spiritu Sancto in utero ſuo acceperit & conceperit.

perit. Quæ res, ſi proprie & ſecundum hujus dogmatis vim exprimi debeat, dicendum eſt: Unum illum Deum, per unum illum Deum produxiſſe unum illum Deum in utero Virginis; nimirum Patrem, Filium, per Spiritum Sanctum, quorum quiſque in ſpecie, & tamen ſimul omnes tres ſunt unus ille Deus.

Hæc eſt brevis ſumma ſententiæ de Trinitate & de uno illo Deo, cui hodie potiſſima pars Chriſtiani Orbis addicta eſt. Quam nihil prorſus commune habere cum ſuperius explicata Apoſtolica & antiquiſſima fidei Chriſtianæ Confeſſione ſeu Symbolo, nemo eſt, qui non facile perſpiciat.

Producunt autem hujus ſententiæ Defenſores etiam antiquum quoddam Symbolum, in quo hoc eorum dogma plene expreſſum continetur. Quod Symbolum ferme unanimiter ab eis creditur auctorem habere Athanaſium, qui fuit Epiſcopus Alexandriæ poſt obitum Alexandri, eumque id in Concilio Romano, quod celebratum fuit Anno Chriſti 340. id eſt, 15. poſt Nicenum Concilium, propoſuiſſe.

Iſtud autem Symbolum ita habet:

Quicunque vult ſalvus eſſe, ante omnia opus eſt, ut teneat Catholicam fidem, quam niſi quis integram inviolatamque ſervaverit, abſque dubio in æternum peribit.

Fides autem Catholica hæc eſt, ut unum Deum in Trinitate, & Trinitatem in unitate veneremur: neque confundentes perſonas, neque ſubſtantiam ſeparantes.

Alia enim eſt perſona Patris, alia Filii, alia Spiritûs Sancti. Sed Patris, & Filii, & Spiritûs Sancti una eſt divinitas, æqualis gloria, coæterna majeſtas.

Qualis Pater, talis Filius, talis & Spiritus Sanctus. Increatus Pater, increatus Filius, increatus Spiritus Sanctus. Immenſus Pater, immenſus Filius, immenſus Spiritus Sanctus. Æternus Pater, æternus Filius, æternus Spiritus Sanctus: & tamen non ſunt tres æterni, ſed unus æternus; ſicut etiam non tres increati, non tres immenſi, ſed unus increatus, & unus immenſus.

Ita Pater eſt omnipotens, Filius eſt omnipotens, Spiritus Sanctus eſt omnipotens; & tamen non ſunt tres omnipotentes, ſed unus omnipotens.

Ita Deus eſt Pater, Deus Filius, Deus Spiritus Sanctus: nec tamen ſunt tres Dii, ſed unus Deus.

Ita Dominus eſt Pater, Dominus Filius, Dominus Spiritus Sanctus: non tamen ſunt tres Domini, ſed unus Dominus.

Sicut enim Chriſtiana veritas nos cogit confiteri, ſingulas perſonas Deum ac Dominum eſſe: ita etiam Catholica fides non permittit, ut tres Deos, & tres Dominos profiteamur.

Pater à nemine eſt neque factus, neque creatus, neque genitus. Filius eſt à Patre, neque factus, neque creatus, ſed genitus. Spiritus Sanctus eſt à Patre & Filio, neque factus, neque creatus, neque genitus, ſed procedens. Itaque unus eſt Pater, non tres Patres; unus Filius, non tres Filii; unus Spiritus Sanctus, non tres Spiritus Sancti.

Et in hac Trinitate nihil prius eſt, aut poſterius, nihil majus aut minus, ſed omnes tres perſonæ ſunt æqualiter æternæ, æqualiter magnæ. Propterea omnino, ut dictum eſt, tum unitas in Trinitate, tum Trinitas in unitate veneranda eſt. Quiſquis igitur ſalvus eſſe cupit, ad eum modum teneat de Trinitate.

Neceſſarium autem eſt ad æternam ſalutem, etiam Incarnationem Domini noſtri Jeſu Chriſti recte credere, ut credamus & confiteamur, Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum Filium Dei, eſſe Deum & Hominem. Deus eſt ex eſſentia Patris ante omnia ſecula genitus, perfectus Deus, & perfectus homo, conſtans anima rationali & humano corpore: qui Patri æqualis eſt ſecundum Deitatem, minor autem Patre ſecundum humanitatem.

Qui, etſi ſit Deus & Homo, tamen non duo Chriſti, ſed unus Chriſtus eſt; non converſione Deitatis in carnem, ſed aſſumtione humanitatis in Deum: unus Chriſtus, non commixtione naturarum, ſed unitate perſonæ. Nam ſicut rationalis anima & corpus unus homo eſt, ita Deus & homo eſt unus Chriſtus. Qui paſſus eſt ſalutis noſtræ cauſâ, deſcendit in infernum, tertia die reſurrexit à mortuis, aſcendit in cœlum, ſedet ad dexteram Patris & Omnipotentis Dei, unde venturus eſt judicatum vivos & mortuos. In cujus adventu omnes homines cum corporibus ſuis reſurgent, & de ſuis factis atque operibus rationem reddent: & tunc qui bona fecerint, intrabunt in vitam æternam; qui vero mala egerint, ibunt in ignem ſempiternum.

Hæc eſt fides Catholica, quam niſi quis fideliter credat, ſalvus eſſe non poterit.

Symbolum hoc etſi vulgo credatur ab Athanaſio eſſe conſcriptum, tamen nonnulli viri eruditi afferunt graviſſimas ea de re dubitandi cauſas. Prima eſt, quod ferme trecentis annis poſt ſupra memoratum Concilium Romanum, nempe in quarto Concilio Toletano, demum prodierit in lucem. Vide Gerhardum Voſſium de Symbolis Diſſert. 2. An ullo modo fieri potuit, ut tanti momenti ſcriptum viri tantæ auctoritatis, in quo ſalutaris fides (ut hodie putatur) tam claris & apertis verbis, quorum ſimilia in tota Sacra Scriptura non reperiuntur, expreſſa atque deſcripta eſt, tamdiu lateret, & non protinus tunc produceretur in publicum, cum maxime controverſia cum Arrianis ferveret? Secunda eſt, quod inter reliqua Athanaſii ſcripta non exſtet. Tertia, & quidem potiſſima eſt; quod Athanaſius ipſe de Deo aliter ſenſerit, quam in hoc Symbolo docetur. Quod ut liquido pateat, propria ejus verba ex primo ejus Dialogo de Trinitate hic apponemus. Non procul ab initio iſtius Dialogi introducit ille duos ſecum colloquentes: unum Anomæum, qui Arii partes ac ſententiam tuetur, alterum Orthodoxum, qui veram Chriſtianam fidem, cui Athanaſius addictus erat, explicat, & Anomæum de ea informat. Cum igitur Orthodoxus dixiſſet, in Deo eſſe unam tantum Deitatem, ſed tres hypoſtaſes, quærit Anomæus: *Hoc vero cujuſmodi eſt?* Et Orthodoxus reſpondet: *Ut ſunt Petri, & Pauli, & Timothei tres hypoſtaſes, & una ἀνθρωπότης, ac ſi dicas, humanitas.* Anom. *Ergo ſunt tres Dii.* Orthod. *Abſit ut hoc dicam.* Anom. *Si ita ſunt hypoſtaſes, ut Petri, & Pauli, & Timothei, tres ſunt Dii: quandoquidem Petrus, Paulus, & Timotheus tres ſunt homines.* Orthod. *Ne hi quidem ſunt tres.* Anom. *Annon igitur tres ſunt, Petrus, Paulus & Timotheus?* Orthod. *Tres quidem ſunt, at non tres homines: quia tunc tres ſunt homines,*

cum diſſimile cor habuerint, ut Græcus, & Judæus & Chriſtianus. Sin vero idem ſenſerint, nec ſint inter eos diſſidia, tres quidem ſunt hypoſtates, ſed unus in Domino, quod unum animum, & unum cor habeant; & tres quidem ſunt numero, at non quod diverſam inter ſe naturam vel diverſum cor habeant. Anom. *Ego eos qui tres ſunt, tres eſſe dico.* Orthod. *At ego tres eſſe dico, ſi inter ſe diſſenſerint: quodſi ex Dei verbo fuerint eadem mente & ſententia compacti, unum novum hominem eſſe dico, manentibus tamen hypoſtaſibus.* Anom. *Sed hæc de hominibus dicuntur, in Deo vero aliter ſe res habet.* Orthod. *Si in iis, quæ corporaliter ſeparata ſunt, modo animi ſententia non diſſideant, habet Scriptura Unus & Unum; multo magis id dicendum eſt, in iis, quæ ſunt materia & corporis expertia. Aut igitur in iſtis ponito eſſe diſſidia, ut tres Deos dicamus, quoniam unus iſtud, alius illud velit: aut ſi nulla eſt in iis diſſenſio, unus ſit Deus Pater, & Filius, & Spiritus Sanctus; quemadmodum qui in Chriſto ſunt compacti, unus homo ſunt, ſicut ſcriptum eſt* &c. Et ſub ejuſdem Dialogi finem rurſus Orthodoxum ita loquentem facit: *Qui coëſſentialitatem dicit, Chriſtianus eſt; qui vero exiſtimat eum non eſſe Chriſtianum, qui coëſſentialitatem dicit, & tamen ipſemet, hoc dicit, comperitur ſeipſum condemnare, ut ſervus ille malus ex ſuo ipſius ore damnatus.* Anom. *Quomodo vero ſum compertus id dicere?* Orthod. *Nos (dixiſti) ſentimus, Patrem, Filium & Spiritum Sanctum eſſe inſtar Epiſcopi, Presbyteri & Diaconi.* Anom. *Fateor me dixiſſe inſtar Epiſcopi, Presbyteri, & Diaconi.* Orthod. *Atqui Epiſcopus, Presbyter, & Diaconus ſunt ὁμούσιοι, coëſſentiales. Faſſus es igitur ὁμούσιοι, coëſſentialem eſſe Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum.* Hucuſque ſunt verba Athanaſii. Ex quibus clariſſime perſpicitur, ſententiam ejus de Deo & Trinitate longe diverſam fuiſſe ab ea, quæ in ſupra deſcripto Symbolo (quod ipſi attribuitur) comprehenſa eſt, hodieque in Eccleſiis Chriſtianorum traditur. Diſerte enim urget, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum tantum eatenus unum Deum eſſe, quatenus animo ac voluntate unum ſunt, ſicut Petrus, & Paulus, & Timotheus unus tantum homo ſunt, quatenus in Chriſtiana religione conſentiunt. Sed cum in doctrina de Trinitate non ſit quæſtio de unitate voluntatis, ſeu animi conſenſu, ſed de unitate naturæ ſeu eſſentiæ Dei, ſequitur ex hac Athanaſii ſententia, quod ſicut Petrus, Paulus, & Timotheus, quoad naturam & eſſentiam ſuam (ſepoſita hac conſideratione, an animo conſentiant, nec ne) vere tres diſtincti homines ſunt, ita etiam Pater, Filius & Spiritus Sanctus quoad naturam & eſſentiam ſuam (haud conſiderata conſenſus eorum unitate) revera tres diſtincti Dii ſint. Præterea dicit Athanaſius, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum non aliter eſſe coëſſentiales, quam Epiſcopus, Presbyter, & Diaconus coëſſentiales ſunt. Atqui Epiſcopus, Presbyter, & Diaconus, non numero ſed ſpecie tantum eandem eſſentiam habent. Sequitur igitur, ſecundum Athanaſium etiam Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum ſpecie tantum, non numero eandem habere eſſentiam: quod eſt contra mentem modo dicti Symboli, & hodiernorum Chriſtianorum. Quapropter Symbolum iſtud nullo pacto Athanaſii eſſe poteſt; quia credibile non eſt, eum ſibi ipſi tam aperte contradicere voluiſſe, aut ſententiam ſuam tam cito mutaſſe. Indicat quoque hic Athanaſii locus, tempore Niceni Concilii longe aliam de Deo viguiſſe doctrinam, quam hodie inter Chriſtianos. Id quod Chriſtiano lectori probe notandum eſt.

CAPUT II.

Vulgarem ſententiam de Trinitate vel ſolo ſilentio Sacrarum Literarum refutari.

VErum iſtius Symboli auctor ſit, quiſquis velit, Chriſtianus lector modo id animo à præjudiciis vacuo conſideret, illudque cum primævo & (quoad ſenſum) Apoſtolico fidei Symbolo quod in prima parte cap. 6. hujus noſtri tractatus expoſuimus, conferat. Ibi omnia ſunt clara, plana, ſimplicia & intellectu facilia: hic in Athanaſiano, ut vocatur, Symbolo, ſunt meræ ſpinæ, dumi, ac ſcopuli, imo inextricabilis labyrinthus rerum ejuſmodi, quæ neque ad literam in Sacra Sriptura uſquam reperiuntur, neque ulla legitima conſequentia è Sacris Literis erui atque elici poſſunt; rerum, quæ non ſolum omnium hominum captum atque intellectum ſuperant, ſed quæ cum ſana ratione omnino pugnant: cum inter ſe contradictoriæ ſint, & ſe invicem tollant, ideoque etiam ne ſimilitudinem quidem ullam veri habeant: ut ſuo loco oſtendetur.

Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti ſolum eſſe ſummum Deum, ſupra jam clariſſimis Scripturæ verbis ex Joh. 17. 3. 1 Cor. 8. 6. & aliis plurimis locis demonſtravimus: etiam de Chriſto & Spiritu Sancto, quod nullus eorum Altiſſimus Deus ſit, tam clara & evidentia argumenta ex Scriptura Sacra produximus, ut ea etiam ſimpliciſſimus ac indoctiſſimus nullo negotio capere atque intelligere poſſit. At ubi hoc ſcriptum eſt in Sacris Literis: *Fides Catholica hæc eſt, ut unum Deum in Trinitate, & Trinitatem in unitate veneremur; non confundentes perſonas, neque ſubſtantiam ſeparantes?* Ubi ſcriptum eſt: *Alia eſt perſona Patris, alia Filii, alia Spiritus Sancti: ſed Patris, & Filii & Spiritus Sancti, una eſt divinitas, æqualis gloria, coæterna majeſtas?* Ubi nam hæc verba in Sacra Scriptura leguntur: *Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus Sanctus eſt Deus, & tamen non ſunt tres Dii, ſed unus Deus. Pater eſt æternus, Filius æternus, Spiritus Sanctus æternus; & tamen non ſunt tres æterni, ſed unus æternus?* Ubi habetur, quod *Filius ex eſſentia Patris ante omnia ſecula ſit genitus?* quod Deus de cœlo deſcenderit in uterum Virginis Mariæ, atque in eo homo factus ſit? quod Deus unus, Deum unum, per Deum unum in utero Virginis produxerit? Ubi Spiritus Sanctus uſquam in Sacris Literis dicitur eſſe Deus? imo oſtendatur vel unus locus, ubi expreſſe Deus appelletur.

Eſtne credibile, Chriſtum & Apoſtolos, ut Prophetas nunc prætercam, rem, quemadmodum in Symbolo Athanaſii proponitur, & vulgo creditur, ſcitu tam neceſſariam, creditu tam difficilem, & omnem

& omnem humani ingenii captum longiſſime ſuperantem, tacituros fuiſſe? Nonne res ipſa docet, eos, quanto eſſet dogma illud, & ſcitu magis neceſſarium, & perceptu difficilius, tanto id clarius propoſituros fuiſſe, & tanto crebrius, tantoque diligentius inculcaturos? Cogit id credere eorum in cæteris rebus haud Paulo minoribus, & perceptu facilioribus, diligentia: cogit eorundem erga ſalutem generis humani ſtudium, vel potius ardor: cogit denique id, quod ſuſceperunt ac ſtuſtinuerunt, officium. Num Chriſto Servatori noſtro, num Apoſtolis, aliiſque divinis viris, minus putabimus curæ fuiſſe ſalutem hominum, quam iis, qui aut olim tanto conatu dogma illud, tanquam proram ac puppim ſalutis noſtræ defenderunt, aut hodie tuentur? Num illis aut intelligentia iſtius, quod vulgo adorant, myſterii minor fuit, aut verba, quibus id deſcriberent, defuerunt? Clarius id exprimere potuit Athanaſius in Symbolo ſuo, quam Chriſtus aut Apoſtoli? Paulus Apoſtolus recenſens ea, quæ ad ſalutem ore profitenda & corde credenda ſunt, ait: *Hoc eſt verbum fidei, quod prædicamus. Si confitearis ore tuo, Dominum eſſe Jeſum, & corde tuo credideris, quod Deus eum reſuſcitarit à mortuis, ſalvus eris*, Rom. 10. 9, 10. Quam multum hoc ab illa Symboli Athanaſiani confeſſione differt? Omnes Chriſtiani, qui Papatui valedixerunt, credunt ac docent, omnia quæ ad ſalutem ſunt neceſſaria ſcitu, ſacrorum voluminum ambitu comprehendi, & quidem tam clare ac perſpicue, ut ea etiam ſimpliciſſimus quiſque facile poſſit intelligere. Quam vero illi rationem afferent, cur id dogma aperte in Sacris Literis non contineatur? Ajunt non pauci, licet id expreſſe in Scripturis non comprehendatur, legitima tamen conſequentia deduci ex iis poſſe. Atqui, ut alia nunc mittam, in re tam difficili, à captu noſtro tam remota, tam neceſſaria, non ſolas conſequentias, ſed claram ac dilucidam explicationem, eamque non ſemel repetitam, omnino oſtendendam eſſe, paulo ante docuimus: præſertim quia homines ſimplices, atque indocti, quibus æque Deus ſalutis viam patere voluit, ne dicam magis, quam doctis & ingenioſis, conſequentias illas non intelligunt, neque de illis judicare poſſunt; ac præterea non in conſequentiæ tantum ratione, ſed etiam in ipſius ſententiæ vi percipienda illis laborandum eſt, quæ vix à doctis percipitur, ſi modo id perpici poteſt, quod ſecum ipſo pugnat.

Alii ajunt, non tantum legitimis conſecutionibus id dogma ex Sacris Literis elici poſſe, ſed reipſa etiam in iis contineri. Utut enim vox Trinitatis in illis non extet, extare tamen ejus ſententiam. Neque vero nos requirimus, ut ipſum Trinitatis nomen oſtendant; ſed rem ac ſententiam, quam eo nomine vulgo comprehendunt, clare ac perſpicue expreſſam. Illud, inquam, requirimus, ut oſtendant, ubi ſcriptum ſit, Deum eſſe unum eſſentia, trinum perſonis: Patrem eſſe Deum, Filium eſſe Deum, nempe ſummum, Spiritum Sanctum eſſe Deum, nec tamen tres eſſe Deos, ſed illos tres unum eſſe Deum: ſic, Patrem eſſe æternum, ſimiliter Filium, & Spiritum Sanctum, nec tamen tres eſſe æternos, ſed unum æternum. Hæc & ſimilia, quorum ſententia omnibus ſtatim pateat, requirimus; qualia ſunt illa Athanaſiana: quibus omnia hodie templa perſonans. At cum talia proferunt loca, in quibus conſequentia eſt opus, ut pateat, hanc illorum eſſe ſententiam, quam illi volunt; nihilo plus perficiunt, quam illi, qui ſolis conſecutionibus rem tantam ex Sacris Literis elici volunt. Vide illorum Achilles duos, quibus maxime ſententiam ſuam ſtatuminari credunt, illico apparebit, quam clare hoc dogma in Sacra Scriptura expreſſum ſit. Primus eſt Matth. 28. 19. *Baptizate in nomen Patris, & Filii, & Spiritus Sancti.* At quantum diſtant hæc ab illis: Tres ſunt perſonæ in una Dei eſſentia? Tria videmus, tres perſonas non videmus; nec magis unam eorum trium eſſentiam; imo potius diverſas cernimus, & inter ſe inæquales. Hic certe conſequentiis opus eſt, ut Athanaſiana doctrina inde exſculpatur. Alter eſt 1 Joh. 5. 7. *Tres ſunt, qui teſtimonium dant in cælo, Pater, Verbum & Spiritus Sanctus; & hi tres unum ſunt.* Non jam illud tangam, quod locus iſte ſuſpectus ſit. Demus, eſſe indubitatum, & in omnibus exemplaribus Græcis ita legi. Unde patet, hic unitatem eſſentiæ intelligi? Unum ſunt: ergo unum eſſentia? Iſte eſt nimis immanis ſaltus. Non modo hic ſententia ipſa non extat, eſſentiæque nulla expreſſe facta eſt mentio, ſed ne per conſequentiam quidem legitimam ſententia talis evinci poteſt. Generale eſt, Unum eſſe, & plures ſub ſe continet ſpecies: unum eſſentia, unum conſenſu, ſive animi, ſive teſtimonii, ſive alterius alicujus rei. Poſito autem genere, ponitur quidem ſpecies aliqua, ſed non protinus certa, ut hoc loco unum eſſentia. Imo ſi recte attendas, ponitur hic quidem certa ſpecies unitatis, verum non eſſentiæ, ſed teſtimonii: cum de tribus teſtibus agatur, ſeu, de teſtimonio Patris, Verbi, ac Spiritus Sancti, nec dubium ſit, eos in iſto teſtimonio unum eſſe ſignificari. Præterea quibus hic verbis dicitur, Spiritum Sanctum eſſe perſonam? Nonne ad conſequentias iterum confugere neceſſe eſt?

CAPUT III.

Ad dogma de Trinitate ſit myſterium?

PLerique eorum, qui hanc de Trinitate ſententiam amplectuntur, agnoſcunt eam valde difficilem & humano intellectui incomprehenſibilem eſſe: ſed clamant, eſſe myſterium, omnium hominum rationem ſuperans, nec judicio aut regulis rationis ſubjectum, ideoque ſimpliciter credendum, non ſcrutandum. Verum ita loqui ſolent, qui cauſæ ſuæ non fidunt, & lucem fugiunt. Jeſuita Becanus in Manuali Controv. pag. 610. agens de ſententia Calvini, qui ſuam de Euchariſtia doctrinam vocet ineffabile myſterium, optime inquit: *Hic Vides conſuetudinem hæreticorum; quando in manifeſta contradictione hærent, tamen ſententiam ſuam non contradictionem, ſed myſterium vocant, quod ratio capere nequeat.* Hoc ſane Becanus jure merito in Calvino traxavit; ſed in ſe ipſo quoque & in ſuæ religionis conſortibus idem vitium notare debuiſſet:

cum

cum & illi in doctrina de Trinitate, ſi fortiter urgeantur, eo tandem confugere ſoleant, ut dicant, Myſterium eſſe.

Hæc vox Myſterii per tam multa ſecula hactenus rude & inconditum vulgus, in cæca & inconſiderata erga hanc tam abſurdam & ſcripturæ ignotam doctrinam reverentia detinuit, ut & hodie adhuc timeant, & quaſi horrore quodam corripiantur, quando adhibita ratione eam expendere volunt: perinde ac ſi crimen læſæ Majeſtatis divinæ committeretur, ſi id bene cognitum & clare intellectum credatur, quod ſtatuitur eſſe ad ſalutem omnino neceſſarium. Huc accedunt horrenda illa verba, quæ in Symbolo Athanaſiano ſtatim in ipſa fronte leguntur: *Quicunque vult ſalvus eſſe, ante omnia opus eſt, ut teneat fidem Catholicam, quam niſi quis integram inviolatamque ſervaverit, abſque dubio in æternum peribit.* Et ad finem ibidem: *Hæc eſt Catholica fides, quam niſi quis fideliter credat, ſalvus eſſe non poterit.* Quodſi vero rationalis conſideratio hujus dogmatis, aliquam de ejus veritate dubitationem in animo pariat, putant miſeri homines, jam actum eſſe de ſua ſalute. At merito quæri poteſt, An doctrina iſta de Trinitate ſit tam ſublime ac imperveſtigabile myſterium, & an ab ejus ſcrutatione ac probatione adeo abhorrendum ſit; cum Apoſtolus jubeat omnia probare, & quod bonum eſt, retinere, 1 Theſſ. 5. 21.

De unaquaque re, quæ ſub examen ac diſquiſitionem cadit, duo quæri ſolent. Primo, An ſit? Secundo, Quomodo ſit? Prior quæſtio eſt fundamentum poſterioris: ideo etiam primo omnium expedienda eſt. Si enim res non ſit, ſi in rerum natura non extet, ſi nihil niſi figmentum ſit, fruſtra quæritur, Quomodo ſit? Jam vero res ſunt innumeræ, de quibus ſciri poteſt, quin etiam reipſa conſtat, eas vere eſſe atque exiſtere, ſed quomodo ſint, id hominum fugit ſcientiam. At hoc quod notum eſt ac ſcitur, id non eſt myſterium amplius: quod vero latet & neſcitur, id tantiſper manet myſterium, donec vel per Dei revelationem, vel per ſedulam meditationem ac inquiſitionem cognoſcatur. In exemplo, quod Deus ſit Omniſcius, non eſt ullum myſterium, ſed res eſt non ſolum ex Sacra Scriptura, verum & è lumine ſanæ rationis clara & manifeſta. Vide Pſal. 94. 9, 10, 11. Sed quomodo & qua ratione Deus omnia ſciat, quomodo è loco tam remoto, uti eſt cœlum à terra, omnium ac ſingulorum hominum, qui à condito mundo extiterunt, intimas & abditiſſimas cogitationes diſtincte noſſe, & memoria retinere, & ſemper quaſi præ oculis habere queat; id captum humanæ mentis in hac mortalitate ſuperat. Ita quod Deus creaverit cœlum ac terram, myſterium non eſt, ſed res evidens & intellectu ſcituque facilis unicuique: ſi modo Sacræ Scripturæ fidem adjungat. Imo Paulus Apoſtolus ait Rom. 1. 19. 20, etiam Ethnicos ex operibus creationis potuiſſe ad cognitionem creatoris venire, nimirum per conſiderationem tam admirabilium effectuum divinæ ſapientiæ & omnipotentiæ. Verum quomodo mundus à Deo conditus ſit, quomodo nudum mandatum & ſpiritus oris ejus tantæ efficaciæ eſſe potuerit, ut tam admiranda opera, tam pulchra, tam multa & tali forma atque figura per eum producerentur, hoc manet nobis hominibus imperſcrutabile myſterium, donec id tandem in cœleſti olim Academia cognoſcemus. Quin & in natura ipſa nobis pleraque ſunt mera myſteria. Nam quod homo ab homine, animal ab animali generetur, quod è minuto ſemine ingens creſcat arbor, id videmus oculis noſtris quotidie, neque id pro myſterio habendum eſt. Sed quomodo homo in matris ſuæ utero formetur, omniaque ejus membra tam aptiſſime præparentur, quomodo vitam ſpiritumque accipiat; quomodo item ſpiritus, qui in ſemine arboris latet, operetur, quomodo in terra circumjacente ex humore ejus radices, ſtipitem, ramos, folia, fructus, & in iis rurſus alia ſemina tam mirabiliter proferat, id oculis intellectus noſtri cerni atque indagari non poteſt. Hoc modo ſe habent & alia innumerabilia in mundo.

Quod igitur dogma Trinitatis attinet, hic æque, ac in aliis rebus, duæ iſtæ quæſtiones occurrunt: An ſit? Et quomodo ſit? An ſit, id eſt, an vere talis Trinitas in Deo ſit, non poteſt ſane illis eſſe myſterium, qui id ſciunt, docent, & aliis inculcant. Myſterium enim eſt, quod ignoratur: imo ſi in Sacris Literis, ut illi jactant, continetur, adeo myſterium non eſt, ut omnes homines in mundo, qui Sacras Literas legunt vel legi audiunt, eiſque fidem adhibent, id ſcire queant. Illis autem, qui nondum ſciunt, talem extare Trinitatem, illa adhuc myſterium eſt. Sed talibus non eſt ulla ratione prohibendum, ne inquirant de eo, An ſit? Non ſunt à veritatis inveſtigatione abſterrendi hoc terriculamento, quod id ſit imperſcrutabile myſterium. Si enim illis, qui dogma Trinitatis jam norunt & credunt, non eſt amplius myſterium, debent etiam cum iis, à quibus parem cognitionem ac fidem requirunt, ita agere, ut ipſis quoque hæc res non ſit amplius myſterium, ſed ut de veritate iſtius dogmatis, æque ac illi, claram ac indubitatam ſcientiam habeant: id eſt, debent eos de hoc dogmate pro viribus erudire, non ſimpliciter eis abſque probatione id obtrudere (ſicut Pontificii ſolam auctoritatem ſui Pontificis vel Eccleſiæ ſuæ urgentes facere ſolent) ſed ſolidis ac irrefragabilibus argumentis eos convincere, objectioneſque eorum juſtis & idoneis rationibus refellere.

Porro ſi quis certo ſciat, aliquid verum eſſe, vel ſi ipſi veritas alicujus rei tam validis argumentis demonſtretur, ut nihil ſolidi habeat, quod contra afferat: non eſt quidem ipſi prohibitum amplius cogitare & inquirere, quomodo res iſta ſe habeat, & ſi id intellectu ſuo aſſequi poſſit, ſumma laude dignus eſt, ut qui non leve incrementum ſapientiæ ſuæ conſecutus ſit. Sed ſi id aſſequi nequeat, oportet ut contentus ſit iſta cognitione, quod ſciat, rem vere & reipſa eſſe, etiamſi neſciat, quomodo ſit. Ita nos contenti ſumus atque acquieſcimus, quod ſciamus, Deum eſſe Omniſcium, eum creaſſe mundum, hominem alium ab alio generari, ex parvo ſemine magnas arbores creſcere &c. tametſi, quomodo hæc omnia fiant, nunquam in hac vita percipiemus. Si quis autem ex eo, quod ratione ſua aſſequi nequeat, modum rei, anſam ſumat dubitandi etiam de veritate rei ipſius, & quia non intel-

ligit,

ligit, quomodo res ſit, ideo ambigat etiam, an res ſit; cum tamen rem eſſe irrefutabilibus documentis jam convictus ſit: ei tunc merito dici poteſt., id quod aſſequi & inrelligere non poteſt, eſſe myſterium, cujus ignorantia & non intelligentia nullum jus ipſi dare poſſit ad negandam rei ipſius veritatem, de qua ipſi ex certis atque invictis argumentis conſtare queat.

Forte hic dicet quiſpiam, eos qui dogma Trinitatis impugnant, non tantum inquirere, An ſit? Sed etiam, Quomodo ſit? Cumque hoc poſtremum aſſequi nequeant, dubitare eos propterea etiam de primo, & negare ipſius rei veritatem, propter non perceptum rei modum. Sed ſecus ſe res habet. Qui enim dogma Trinitatis oppugnant, ſimpliciter tantum quærunt, An talis Trinitas detur, ſeu extet? Ubi per Trinitatem nihil aliud intelligunt, quam quod illi ipſi, qui eam aſſerunt & propugnant, intellectum volunt. Nempe non de eo quærunt, An ſit Pater, Filius, & Spiritus Sanctus? De eo enim nullus Chriſtianorum dubitat: neque etiam hæc eſt illa Trinitas, quæ hodie urgetur. Sed id quæritur, An ſummus Deus ſit unus in eſſentia, & Trinus in perſonis? An Pater ſit Deus, Filius ſit Deus, Spiritus Sanctus ſit Deus, & tamen non tres ſint Dii, ſed unus Deus? An Deus Altiſſimus, ſecunda nimirum perſona Trinitatis de cœlo deſcenderit, & humanam naturam aſſumſerit? Quæque alia hoc dogmate continentur, & hodie magna contentione urgentur. In hoc ipſum igitur inquirere, an verum ſit, an res ita ſe in Deo habeat, nemini veritatem amanti vitio verti poteſt, non magis certe, quam Ethnico alicui credenti, mundum ab æterno fuiſſe (qualis fuit Ariſtoteles, Plinius, & alii) vitio verti poſſet, ſi ſcrutetur & inquirat, an verum ſit, quod Deus mundum certo tempore creaverit. Præterea potius ipſi Trinitatis defenſores in eo culpari poſſunt, quod non modo doceant, Deum unum ac trinum ſimul eſſe, verum etiam modum, quo id fiat, in ſpecie definiant ac determinent, adeoque impenetrabile myſterium ratione ſua rimentur: dum ajunt, eum eſſe unum in eſſentia, & trinum in perſonis. Imo videbimus infra ſuo loco, quam accurate, imo temerarie circumſtantias omnes ac ſingulas æternæ generationis Filii Dei ex eſſentia Patris deſcribant, quomodo nimirum Pater eum per imaginem quandam, quam ipſe contemplando ſe ipſum in ſe concipiat, produxerit. Similiter audacter ſtatuunt ac definiunt, quomodo facta ſit æterna proceſſio Spiritus Sancti à Patre & filio. Hic certe intempeſtivum eſt dicere, Myſterium eſt, neque quiſquam culpandus eſt, ſi quærat, An hæc omnia vera ſint? An ita ſe in Deo habeant? Sique argumenta, quæ ad aſſertiones iſtas probandas afferuntur, debito ac legitimo modo examinet. Talis enim ſemper manet in prima adhuc quæſtione, An ſit? Id quod nemini prohiberi poteſt, niſi quis velit Papiſtarum more rem abſque probatione ulla ipſi obtrudere.

CAPUT IV.

Scripturam Sacram ſolam eſſe normam, ac Lydium lapidem, juxta quem in rebus religionis de veritate dogmatum judicandum ſit. Et quomodo ex Scriptura Argumenta ac probationes ſumantur.

Modus indagandi veritatem alicujus dogmatis aut doctrinæ, quæ ad ſalutem neceſſaria eſſe aſſeritur, nullus alius eſt, quam ut diligenter inquiratur, an illa in Sacris Literis contineatur, atque ex iis demonſtrari queat. Solam enim Sacram Scripturam ſtatuimus eſſe regulam ac normam fidei, ad quam omnes religionis controverſiæ exigendæ, & juxta eam determinandæ ſunt: id quod apud eos, quorum in gratiam potiſſimum hunc laborem ſuſcepimus, eſt extra omnem dubitationis aleam poſitum.

Argumenta autem ſeu probationes è ſcripturis duobus modis ſumuntur, vel ex clara litera & expreſſis verbis, vel per legitimam conſequentiam deducuntur. Multa clariſſimis & ipſiſſimis verbis in Sacris Literis expreſſa ſunt, ut nullis conſequentiis opus ſit: v. g. quod Deus unus ſit Deut. 4. Eſai. 44. ꝟſ. 6. quod ſit æternus Gen. 21. 33. Eſai. 40. 28. juſtus, Exod. 9. 27. Deut. 32. 4. miſericors, Deut. 4. 31. Pſal. 103. 8. ſanctus, Levit. 11. 44. Joſ. 24. ꝟſ. 19. quod Deus cœlum & terram creaverit, Gen. 1. 1. ij. 4. Eſai. 42. 6. quodque ſolus Pater Jeſu Chriſti ſit ille verus Deus, Joh. 17. 3. 1 Cor. 8. 6. item quod Jeſus Chriſtus ex Spiritu Sancto conceptus ſit, Luc. 1. 36. Matth. 1. 18. aliaque ejuſmodi innumera. Sed exempli cauſa, quod non liceat homini Chriſtiano per animam ſuam jurare, ut multis in more eſt, id iiſdem verbis in ſcriptura non legitur; ſed tamen per bonam conſequentiam poteſt ex ſcriptura deduci. Si enim vetitum eſt per caput ſuum jurare Matth. 5. 36. ideo quod nemo capitis ſui dominus ſit, ita ut poſſit vel unum capillum capitis ſui album aut nigrum facere; inde neceſſario ſequitor, neſas eſſe etiam per animam ſuam jurare, ut cujus dominus non magis ſit homo, quam capitis ſui, quique proinde poteſtatem non habeat eam jurejurando quaſi oppignorandi. Ita panem Euchariſticum non eſſe adorandum, Sanctos demortuos non eſſe invocandos, ad literam in Sacris Literis non extat; optima nihilominus conſequentia ex iis concluditur, quia ſcriptum eſt, ſoli Deo Deut. 6. 13. & Chriſto Joh. 5. 22. cultum religioſum eſſe exhibendum. Hoc igitur pacto etiam, cum doctrina de Trinitate, quod Deus ſit unus eſſentia, trinus perſonis, eumque eſſe ſimul Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum &c. claris[?] expreſſis verbis ſcripta non reperiatur in Sacra pagina; neceſſe eſt, ut ſi illa Sacræ Scripturæ conſentanea eſt, ſaltem per conſequentias legitimas ex ea colligi poſſit. Quæ vero doctrina neque expreſſis literis ac verbis, neque per ullam bonam conſequentiam ex Sacro textu probari poteſt, illa abſque omni dubio vel plane ſalſa eſt, vel ad religionem Chriſtianam non pertinet.

Quod porro claram literam attinet, certum eſt & res ipſa docet; non ſemper literæ inhærendum eſſe, ſed ſæpius à proprietate verborum recedendum, & alium commodiorem ſenſum, quam eſt literalis, quærendum eſſe. In exemplo, quando Chriſtus Herodem appellat vulpem, manifeſtum eſt, id proprie & ad literam intelligi non poſſe Luc. 13. 32. De ſeipſo dicit Chriſtus: *Ego ſum vitis vera* Joh. 15. 1. Quis tam abſurdus eſt, qui velit hoc proprie ſumere, & affirmare, Chriſtum eſſe revera lignum ejuſmodi, quod racemos fert, & pampinis contectum eſt? Etſi enim vocula *vera* addita ſit, quæ propria ſignificatione vitem eſſe accipiendam ſuadere videtur; tamen res ipſa ſatis ſuperque indicat, improprium ac tropicum eſſe ſermonem. Imo licet res aliqua crebro & multoties in Sacris Literis expreſſe & ad literam legatur, tamen literaliter & proprio ſenſu intellecta poteſt eſſe falſa, & alia quæ ſemel tantum aut bis invenitur, vera. Cujus rei clarum exemplum habemus in Deo, qui ſemel tantum in Sacris Literis Spiritus nuncupatur Joh. 4. 24, contra vero in locis innumeris ei membra corporea, non tantum hominum, ſed etiam irrationalium animantium, adſcribuntur: ut oculi Gen. 6. 11, aures Num. xi. 1, manus Gen. 49. 24, pedes 1 Paral. 29. 2, digiti Exod. cap. 8. 19, alæ Pſal. 17. 8, & ſimilia. Ex quo olim hæretici quidam Anthropomorphitæ dicti occaſionem erroris ſui ſumſerunt, ut Deo humana membra attribuerent. Stat igitur, non ſemper inſiſtendum eſſe literali ſenſui & verborum proprietati.

Jam quæritur: Quomodo ſciri queat, quando à litera recedendum, & alius commodior ſenſus quærendus ſit, quando non? Hanc rem non poſſumus melius declarare, quam ſi ipſorum illorum, qui alias acerrimi Trinitatis propugnatores ſunt, proprium judicium ac ſententiam ſuper hac re audiamus. Ex innumero autem eorum numero, qui rem hanc recte & ſecundum veritatem explicant, paucos tantum aliquos in medium producemus. Johannes Conradus Danhaverus Profeſſor Argentinenſis in Idea boni interpretis & malitioſi Calumniatoris, editâ Argentorati Anno 1642. cum pag. 84. dixiſſet, à clara litera Scripturæ ad tropum ſeu improprium ſenſum non eſſe confugiendum, niſi cauſa neceſſaria poſtulet, poſtea vero aliquot cauſas ſubjunxiſſet, quæ non adeo neceſſariæ & cogentes ſunt, tandem ait pag. 91. §. 54. *Vera cauſa cogens tropicam explicationem, eſt, primum contradictio manifeſta, in extremum diſcrimen adducta, quæ nulla ratione poteſt conciliari.* Et pag. 93. §. 55. inquit: *Quod vero contradictio vera, quæ conciliari non poteſt, nos ad tropum ducat, probatur: primum ratione, quia alioqui ſcriptor mendacii reus eſſe, argueretur, cum duarum contradicentium propoſitionum altera neceſſario ſit falſa. Nam ſi ſcriptor dixiſſet, homo eſt tantum bulla, & alibi dixiſſet, eum eſſe animatum; tu autem utrumque credere & ad literam intelligere velles: tum tu ſimul crederes, hominem eſſe bullam, id eſt, non habere animam, & nihilominus etiam habere animam. Secundo probatur idem exemplis Scripturæ. Deus enim vocatur ſpiritus Joh. 4. 24, & tamen paſſim in Biblus ut membra corporea habens deſcribitur. Quis vero eſt tam ineptus, qui utrumque proprie accipiendum putet? Quæ conciliatio dari poteſt, quæ cogat utrique aſſentiri?* Porro pag. 97. §. 57. ſcribit: *Secunda cauſa cogens tropicam explicationem, eſt ſenſus manifeſta & certa abſurditas: quæ oritur primo ex diſcrepantia profanæ hiſtoriæ, vel eventus. Ut cum Chriſtus Luc. 19. 44, urbi Hieroſolymæ prædixiſſet, in ea non manſurum lapidem ſuper lapidem; cum tamen Romanis non adeo curæ fuerit, ſingulos lapides è fundamentis eruere, atque disjicere, ſed adhuc integræ quoque turres aliquot relictæ ſunt, nempe Phaſellus, Hippica, Mariamne, & inſuper tanta pars muri, ut urbi verſus Occidentem ea pene cingeretur; uti Joſephus teſtatur lib. 7. de bello Jud. cap. 18. Quare hic abſque omni dubio Hyperbole quæ in Scripturis uſitata eſt, admittenda eſt; quaſi dicere voluiſſet Chriſtus: Urbs ita diſturbabitur & ſolo æquabitur, ut qui acceſſerit, non ſit crediturus, homines hic aliquando habitaſſe. Secundo exiſtit abſurditas literalis ſenſus ex prædicationis Logicæ impoſſibilitate. Quia enim diſparatum de diſparato dici nequit, ideo Herodem eſſe vulpem Luc. 13. 32, cæcos videre Matth. cap. xj. 5, abſurdus ſit, qui proprie & ad literam intelligat. Atque hæc collectio iterum per rationem probatur. Nam ſi ſcriptorem ita interpretari velis, ineptum eum faceres, ut qui ſanæ rationi vim faciat. Deinde probatur idem teſtimonio Auguſtini, qui ſic ait: Si manifeſtæ certæque rationi velut Sanctarum Scripturarum objicitur auctoritas, non intelligit, qui hoc facit, nec Scripturarum illarum ſenſum, ad quem penetrare non potuit, ſed ſuum potius objicit veritati; nec quod in eis, ſed quod in ſeipſo, velut pro eis, invenit, opponit. Epiſt. ad Marcell. 7. conf. lib. 3. de Doctr. Chr. cap. 10. 12. & 16. 2.* Hucuſque Danhaverus.

Summa dictorum Danhaveri huc redit, quod à Scripturæ ſenſu literali ac proprio non ſit diſcedendum, neque alius ſenſus improprius quærendus, niſi tunc, cum cogit neceſſitas & cauſa aliqua urgens. Urgens autem cauſa & neceſſitas tunc eſt, quando literalis ſenſus vel manifeſtam contradictionem continet, vel quando alioquin abſurditas aliqua ex eo ſequitur. Quod à benevolo lectore notari velim.

Conſentiunt autem cum Danhavero omnes ſaniores & doctiores Theologi; ut inter alia exemplum Auguſtini paulo ante adductum docet. Cui addemus adhuc duorum aliorum teſtimonia, pro multis, quæ hic allegare poſſemus. Unus eſt D. Conradus Dietericus, qui in Inſtitutionibus ſuis Catecheticis de interpretatione Sacræ Scripturæ agens, inter alias regulas hanc tertiam ponit: *In interpretatione Scripturæ ſemper proprietati ſermonis & literalis ſenſus inhærendum eſt; niſi Scriptura ipſa vel propter abſurdam conſequentiam, vel propter aliam cauſam te aliter facere jubeat, & quomodo id fieri debeat, monſtret.* Alter eſt M. Keſlerus, qui in Examine Log. Phot. pag. 185, ſic habet: *Literalis ſenſus ſemper eſt retinendus, niſi invehat manifeſtam abſurditatem, vel analogiæ fidei contrarius ſit, vel denique falſum aliquid ex eo ſequatur.* Et paulo poſt ſcribit Coroll. 5. *Quæ ſententia manifeſtam abſurditatem continet, & palpabili contradictione cum ſana ratione pugnat, illa admitti non poteſt, ideoque neceſſario alius ſenſus per media recta interpretationis quærendus eſt.*

Quod

Quod enim directe contra rationem eſt, id eſt contra Deum ipſum, quia recta ratio Deo contraria non eſt, ſed ejus regulæ & principia ſunt vera, ut quæ ex fonte veritatis, nempe ex Deo, profluxerunt.

Ex his paucis teſtimoniis eruditorum virorum, qui alioqui Trinitatis maximi patroni fuere, quid putas, Lector amice, poſſe concludi? Nonne clare & irrefragabiliter inde ſequitur, quod nulla ſententia pro vera & Scripturæ conſentanea haberi queat, quæ abſurda eſt, quæ contradictionem ſecum trahit, adeoque ſanæ rationi repugnans eſſe deprehenditur? Omnino ita eſt. Nam ob quam cauſam una ſententia rejicienda & pro Scripturæ contraria habenda eſt, ob eandem debet etiam altera, in qua ſimilis ratio reperitur, rejici & pro Scripturæ contraria haberi. Si igitur in ſequentibus oſtenderimus, dogma Trinitatis juxta regulas ſanæ rationis multis modis abſurdum eſſe, & ſecum ipſo pugnare; quid aliud conſequetur, quam id rejiciendum & tanquam Scripturæ minime conſonum repudiandum eſſe.

Oritur autem hic rurſus alia quæſtio: Quis Judex eſſe debeat, qui decidat, ac dijudicet, Utrum literalis ſenſus, vel dogma aliquod abſurdum ſit & contradictorium, nec ne? Hic dicet: Dogma hoc eſt abſurdum & contradicit ſibi ipſi. Alter negabit idipſum, & dicet, nullam in hoc dogmate eſſe abſurditatem vel contradictionem. Quod diſpar judicium revera eſt præcipua cauſa, cur inter partes litigantes nulla fieri poſſit concordia. Tanta enim vis eſt apud pleroſque præconceptæ opinionis, ut etiam in medio veritatis meridie cæcutiant. Clarum nobis ejus rei exemplum præbet Vir alioqui perſpicax, cujus paulo ſuperius meminimus, Dannhaverus, qui in libro & loco ſupra citato cum varias protuliſſet cauſas, quas non cenſet eſſe cogentes ac ſufficientes, ut ob eas à proprietate ac litera Scripturæ recedatur, inter alias etiam hanc refert pag. 87. §. 52. *Si contradictio apparens ſit, non vera*: moxque oſtendit ejus rei exemplum in Calvinianis, qui affirmant, cum Chriſtus naturale corpus habeat, contradictorium eſſe, dicere, quod Chriſtus in ultima Cœna uno eodemque tempore ad menſam accubuerit, & ſimul quoque in ore Petri fuerit, cum is corpus ejus in, cum, & ſub pane vere & eſſentialiter (ut ſtatuunt Lutherani) manducaret ac deglutiret. Nam unum verum ac naturale corpus, quantum quantum eſt, uno eodemque tempore poſſe eſſe in pluribus locis, quam in uno, negant Calviniani tanquam rem ſimpliciter impoſſibilem & contradictoriam. Et recte quidem. Quod enim hic eſt, & ſimul eſt illic, id eſt hic & non eſt hic, quia eſt illic: & rurſus eſt illic & non eſt illic, quia eſt hic. Nihilominus Dannhaverus id non vult agnoſcere, ſed conatur (quanquam fruſtra) probare, duas iſtas propoſitiones non eſſe contradictorias: *Chriſti corpus ad menſam ſedet ab ore Petri remotum.* Et: *Chriſti corpus non ſedet ad menſam, ſed eſt in ore Petri.* Sic etiam in dogmate Trinitatis ſe res habet. Etſi illud plurimis ſcateat contradictionibus, ut deinceps clare oſtendetur, tamen id hodierni Theologi paſſim agnoſcere nolunt. Hinc tam multa excogitarunt effugia, mille novas diſtinctiones, & neſcio quas inuſitatas ac inauditas quotidie etiamnum comminiſcuntur argutias, quibus ſeſe ex contradictionum laqueis expediant. Quis igitur in hac & ſimilibus controverſiis erit Judex, qui ſententiam ferat? Nemo hic in terris poteſt dari alius Judex, quam is ipſe, cui abſurditas rei proponitur. Dum enim duæ partes ſecum diſceptant, conſtituit una alteram Judicem, cui ſuam ſententiam approbare & rationibus perſuadere nititur: & hinc fit, ut una alteri indignetur, quod id pro vero agnoſcere ac judicare nolit, quod ipſi illa clare ac evidenter (uti exiſtimat) demonſtrat. Si igitur quiſpiam rem claram ac manifeſtam capere nequeat, quacunque de cauſa, quis erit Judex ejus, qui ipſum cogat? Quis perſuadebit illi nivem eſſe albam, qui eam per vitrum flavo aut viridi colore tinctum intuetur? Ubi omnia fuerint tentata, quæ ad talem ab errore revocandum, & in viam veritatis reducendum conducere poſſunt, nec quicquam poteſt profici, relinquendus eſt, & in Chriſtiana charitate tolerandus, donec tempus forte vel Deus hominis animum immutet. Sed de hac quæſtione, quis eſſe debeat Judex in rebus religionem ſpectantibus, plenius ac copioſius agitur in libello, tametſi ad umbilicum non perducto, de Judice & Norma Controverſiarum fidei, J. S.

CAPUT V.

Jure adhiberi legitimas conſequentias & ratiocinationes ad refellendum dogma Trinitatis.

HUcuſque egimus de primo modo demonſtrandi ſententiam ſive doctrinam aliquam è Sacris Literis: nempe è literâ clara & expreſſis verbis: nunc aliquid nobis etiam de ſecundo modo, qui fit per conſequentias & collectiones, dicendum eſt. Licitum eſſe per conſequentias doctrinam aliquam, vel veritatem è Scriptura elicere, præter innumera alia exempla, abunde id demonſtrant ea, quæ cap. 4. ſupra attulimus de juramento per animam ſuam, de adoratione panis Euchariſtici, deque invocatione Sanctorum. Imo nemo hominum, qui ab Apoſtolicis temporibus huc uſque vixit, aut etiam impoſterum vivet, ſuæ ſalutis poteſt eſſe certus, ſi conſequentias & ratiocinationes omnes à rebus divinis removendas ac relegandas putet. Nuſquam enim in divinis Literis expreſſe & ad literam ſcriptum eſt, quod Ego, vel Tu, vel Henricus, Ludovicus, Fridericus &c. qui in Chriſtum credimus, ſalvabimur: ſed tantum per conſequentiam id inde colligitur, quia generaliter dixit Chriſtus: *Filium hominis exaltatum iri, ut omnis qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam* Joh. 3. 15, 16. Quid vero de dogmate Trinitatis dicemus? Certe luce clarius eſt, id quemadmodum hodie docetur, & in Athanaſiano Symbolo propoſitum eſt, nequaquam ad literam & expreſſis verbis in Sacra Scriptura monſtrari poſſe, ſed ejus aſſertores neceſſario ad conſequentias hic confugere. Inde enim eſt, quod ita argumentari ſoleant: Cui tribuuntur divinæ proprietates, ille eſt ſummus Deus. Chriſto tribuuntur divinæ proprietates. Ergo Chriſtus eſt ſummus Deus. Item: Cui opera adſcribuntur, quæ ſolis

perſonis competunt, is eſt perſona. Atqui Spiritui Sancto opera talia adſcribuntur, quæ ſolis perſonis competunt. Ergo Spiritus Sanctus eſt perſona. Et hujuſmodi alias innumeras collectiones ac conſequentias nectunt.

Jam ſi illis fas eſt, ſententiam ſuam de Trinitate conſequentiis & ratiocinando probare (qui probandi modus, ſi modo conſequentiæ bonæ ſint & legitimæ, ſane repudiandus non eſt) non poteſt etiam eſſe nefas, aliis, non tantum ipſorum conſequentias & ratiocinationes examinare, an ſint legitimæ ac ſolidæ, verum etiam ipſorum ſententiam legitime ratiocinando & argumentando impugnare atque evertere. Et quemadmodum illorum conſequentiæ & argumentationes non nituntur claris Sacræ Scripturæ verbis, ſed ſolis rationis principiis; ita licet quoque adverſus eos tales nectere conſequentias, quæ certis & immotis rationis principiis innituntur, & ex eis neceſſario fluunt. Ubi enim ſcriptum eſt; eum cui divinæ proprietates tribuuntur, eſſe Deum ſummum? Item, eum cui adſcribuntur opera ejuſmodi, quæ ſolis perſonis competunt, eſſe perſonam? Unde, quæſo, ſumunt iſtas propoſitiones? Nonne ex ratione? Sic ergo patet, fundamentum ſententiæ ipſorum de Trinitate eſſe ratiocinationem.

Jam cum nobis nullus æquus judex poſſit hanc adimere libertatem, quominus dogma Trinitatis, verumne ac ſolidum, an vero merum ſit hominum figmentum, examinemus atque excutiamus; præſertim poſtquam in prima parte hujus Tractatus noſtri primævam doctrinam Apoſtolicam de Uno Deo Patre, de Chriſto Filio ejus, & de Spiritu Sancto (cum qua dogma Trinitatis nihil commune habet) irrefragabilibus Scripturæ teſtimoniis comprobavimus: non terrebimur Myſterii nomine, quo nos veluti Gorgonis capite objecto quaſi in ſaxa vertere, & ne ratione utamur, efficere adverſarii conantur, ſed intrepide dogma iſtud ad obruſſam ſanæ rationis revocabimus, & Sole clarius demonſtrabimus, id innumeris laborare contradictionibus, ideoque nullo modo verum eſſe poſſe. Quod ut tanto fiat commodius, prius omnia illa effugia, diſtinctiones, & ſophiſmata expendemus, quæ tum ad explicationem, tum ad confirmationem dogmatis hujus de Trinitate adhiberi ſolent, & ſine quibus illud neutiquam defendi atque ſervari poteſt.

CAPUT VI.

Diſtinctio inter Eſſentiam & Perſonas in Deo examinatur.

CUm in eo manifeſta ſit contradictio, quod Deus ſit Unus, & tamen ſimul Trinus, id eſt, unus & non unus, trinus & non trinus: ut hæc abſurditas evitetur, & oſtendatur, Deum alio reſpectu eſſe unum, & alio trinum, excogitata eſt diſtinctio inter Eſſentiam & Perſonis Deitatis. Ajunt enim, Deum eſſe unum quoad eſſentiam, trinum autem quoad perſonas. Atque hæc diſtinctio eſt primarium fundamentum dogmatis hujus de Trin-uno Deo; ſine qua illud nequit conſiſtere. Verum revera arenoſum eſt iſtud & debile fundamentum, quo dogma hoc non reipſa, ſed fucata tantum verborum ſpecie, ab abſurditate atque contradictione vindicatur.

Intelleximus paulo ante, quam homines iſti dogma Trinitatis ſummum Myſterium eſſe clamitent, quod nullus hominum ratione poſſit comprehendere, multo minus linguâ ſuâ effari: at videmus nihilominus, eos ipſos audere iſta ineffabilia effari, & declarare, quomodo fieri poſſit, ut Deus ſit unus & trinus ſimul. Sed ſi ex veritate res æſtimetur, non declaratur hac diſtinctione res tam ardua & intellectu difficilis, ſed potius magis obſcuratur, ita ut homo ſimplex, qui antea doctrinam hanc de Deo minime intellexerat, hac audita diſtinctione inter Eſſentiam & Perſonas, eamque intelligere ſtudens, rationem prorſus amittat, ut tandem nihil ſciat, neque intelligat. Si ſaltem hæc diſtinctio eſſentiæ & perſonarum in naturali ratione fundata eſſet, etiamſi in Sacris Literis non reperiatur, poſſent iſti homines aliqua ratione excuſari: ſed rem ejuſmodi pro fundamento tam neceſſarii ad ſalutem articuli ponere, quæ non ſolum in Scriptura non extat, ſed etiam rationi ſanæ repugnat, eamque inſuper tanquam Myſterium, quod nemini ſine jactura æternæ ſalutis ſcrutari fas ſit obtrudere, id nulla excuſatione defendi poteſt. Etenim illi non hoc modo pro impenetrabili myſterio venditant, quod *Deus ſit unus, & trinus* quoque, id quod ſcriptum eſſe in Sacris Literis cenſent (tametſi id in Sacris Libris ad literam & expreſſe ſcriptum monſtrare nequeant, ſed per longe petitas conſequentias demum ex iis elicere conentur) verum hoc etiam nominatim, quod *Deus ſit unus in eſſentia, & trinus in perſonis:* quod tamen bene ſciunt, in Sacra Scriptura non haberi. Quando enim dicimus, id eſſe abſurdum, & ſeipſum evertere, quod tres diſtinctæ perſonæ unam tantum habeant eſſentiam, illico reſpondent, eſſe Myſterium, quod rationis captum ſuperet. At quo jure illi id myſterium vocant, quod & Scripturæ ignotum eſt, & in judicio ſanæ rationis non poteſt conſiſtere, nec aliter concipi, niſi tanquam abſurdum & ſeipſum contradictione conficiens. Præterea etiamſi concederetur, è Scriptura probari poſſe (quanquam id impoſſibile eſt) in uno Deo eſſe aliquid trinum; quid cogit credere, vel quid cauſa eſt, ut ſtatuatur, tres perſonas eſſe in una eſſentia? Quidſi quis ſibi aliter rem imaginetur, & dicat, in Deo eſſe unam tantum perſonam, & tres eſſentias? quomodo ille refutabitur? Vel ſi dicat, etſi in Deo ſint tres perſonæ, illas tamen ſimul ſumtas eſſe tantum unam perſonam? Cum enim Trinitatis aſſertores non verentur ita loqui: Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus Sanctus eſt Deus, & tamen non ſunt tres Dii, ſed unus Deus; cur non liceat alicui etiam ſic loqui: Pater eſt perſona, Filius eſt perſona, Spiritus Sanctus eſt perſona, & tamen non ſunt tres perſonæ, ſed una perſona? Quid ad hoc dicent? Si dicant, hoc eſſe impoſſibile, & contra omnem rationem, ut tres perſonæ ſint una perſona: ſtatim in eos poſſunt propria ipſorum verba retorqueri, ac reſponderi, id eſſe Myſterium, de quo judicare nequeat & non debeat ratio.

Sed

Sed ut clarius adhuc pateſcat, quam abſurda ſit hæc diſtinctio eſſentiæ & perſonarum, & quam illi, qui ea utuntur ad ſuæ opinionis defenſionem, oequaquam poſſint effugere hunc graviſſimum errorem, quod unus Deus ſit tres Dii, vel quod una Dei perſona ſit tres perſonæ (quod utrumque manifeſte contradictionem implicat) paulo accuratius expendemus propriam ſignificationem iſtarum duarum vocum *Eſſentiæ* & *Perſonæ*, ac porro etiam hanc, quam illi inter iſta duo faciunt, diſtinctionem.

Primo Eſſentia rei alicujus eſt id, quod res eſt, vel per quod unaquæque res eſt & dicitur id, quod eſt: nihilque aliud eſt, quam propria rei natura, ex qua conſtat. In exemplo, id cujus gratia hoc lignum vocatur lignum, eſt ligni iſtius eſſentia; & id cujus gratia hoc ferrum dicitur ferrum, eſt ferri iſtius eſſentia. Ita etiam id, cujus gratia hic vel ille homo (Petrus, vel Paulus) homo eſt, eſt hominis illius eſſentia, idque nihil aliud eſt, quam humana ejus natura, qua præditus eſt. Simili modo eſſentia quoque Dei Altiſſimi nihil aliud eſt, quam divina ejus natura, per quam & cujus gratia ille Deus eſt.

Hinc jam manifeſtum eſt, primum eſſentiam rei alicujus nihil aliud eſſe, quam rem ipſam, adeoque non poſſe rem ullam abſque eſſentia ſua conſiderari: & rurſus, nullam eſſentiam eſſe poſſe, quæ non ſit certæ alicujus rei eſſentia. Deinde, onamquamque rem, quæ vere exiſtit, ſuam propriam ac ſingularem eſſentiam habere, & plures res diſtinctas & ſeparatas, etiam plures diſtinctas eſſentias habere; vel plures res diſtinctas non poſſe unam tantum habere eſſentiam, & viciſſim unam eſſentiam non poſſe eſſe plurium rerum diſtinctarum. Alioqui dici poſſet, hæc res eſt illa res; hoc lignum eſt illud ferrum; hic panis eſt illa caro; vel hoc lignum eſt illud lignum, hic homo eſt ille homo. Si enim hoc lignum eandem numero eſſentiam haberet, quam habet illud lignum; vel ſi hic homo Petrus haberet eandem prorſus eſſentiam, quam ille homo Paulus habet; liceret dicere, hoc lignum eſt illud lignum, hic homo Petrus eſt ille homo Paulus. Hoc vero quia nemo non abſurdum eſſe agnoſcit, fatendum eſt, unam eſſentiam numericam non poſſe pluribus rebus diverſis eſſe communem.

Secundo conſiderandum nobis eſt, quid nomen Perſonæ denotet. Eſt autem in confeſſo inter eruditos (exceptis paucis, quos præconcepta opinio ad nova effugia quærenda adegit, qua de re cap. ſequenti agetur) Perſonam nihil aliud eſſe, quam ſubſtantiam primam completam intellectu præditam. Bos aut aſinus eſt quidem ſubſtantia prima completa, ita ut non ſit pars alterius rei, ſed quia intellectu caret, ſeu quia non habet eſſentiam rationalem atque intelligentem, ideo perſona non eſt. Homo autem eſt ſubſtantia intelligens ac ratione prædita, idcirco eſt perſona. Sic etiam Angeli, tam mali quam boni, perſonæ ſunt: quia ſunt ſubſtantiæ intelligentes. Eodem modo & Deus perſona eſt, quia eſt ſubſtantia ſumme & perfectiſſime intelligens.

Unde liquet, principio, ubi ſunt plures diſtinctæ perſonæ, etiam neceſſario plures diſtinctas ſubſtantias ſive eſſentias eſſe. Si enim perſona eſt ſubſtantia intelligens, ut ſuperius oſtenſum eſt, utique duæ diſtinctæ perſonæ, erunt duæ diſtinctæ ſubſtantiæ intelligentes, & tres perſonæ erunt tres ſubſtantiæ: & ſic porro. Et quomodo quis poſſet perſonam concipere, quæ non habeat ſuam propriam ſubſtantiam vel eſſentiam? Quod enim caret propria & peculiari eſſentia, id vel nihil eſt, vel pars tantum alterius rei; ut exempli gratia, manus aut pes hominis; vel accidens aliquod rei, ut longitudo in homine, & nigredo in corvo &c. Perſona autem non eſt pars aut membrum ullius rei, non accidens ullum, ſed eſt res ipſa perfecta & completa per ſe ſubſiſtens, ideoque habet ſuam propriam ſingularem eſſentiam. Cum ergo Trinitarii affirment, in Deo eſſe tres diſtinctas perſonas, videre quilibet poteſt, hac ratione ſtatui in Deo tres diſtinctas eſſentias: præſertim cum ipſi urgeant, quamlibet perſonam non partem tantum divinæ eſſentiæ, ſed integram eſſentiam divinam habere. Atque ita dum tres diſtinctas perſonas in Deo ponunt, eo ipſo revera eſſentiam Dei multiplicant, & trinam faciont. At ſi ſint tres diſtinctæ divinæ eſſentiæ, ipſimet fatentur, neceſſario ſequi, tres Deos eſſe. Idcirco enim illi contendunt, tres perſonas Deitatis tantum unam habere eſſentiam, ne, ſi tres diſtinctas eſſentias ſtatoerent in Deo, objiciatur ipſis, quod tres Deos habeant ac venerentur.

Dein ex ſupra poſita perſonæ deſcriptione elucet, ubi ona tantum eſt ſubſtantia intelligens, ibi etiam unam tantum perſonam eſſe. Ubi enim plures ſunt perſonæ, ibi etiam ſunt plures ſubſtantiæ intelligentes; aut ſi omnes unam tantum eſſentiam habent, dici poterit, unam perſonam eſſe alteram: quod abſurdum eſt. Certe ſi Pater, ut illi volunt, eandem eſſentiam habet, quam habet Filius, Filius erit eadem perſona, quæ eſt Pater. Idem dicendum erit & de Spiritu Sancto, ſi is perſona Deitatis eſt, & eandem habet eſſentiam, quam Pater & Filius habent. Atqui nec ipſi volunt, ut perſonæ confuodantur, ut ſupra vidimus in explicatione eorum ſententiæ cap. 1. hujus partis ſecundæ.

Hoc loco id etiam in memoriam revocare oportet, quod ſupra jam attigimus, quod cum ex illorum ipſorum ſententia Deus unam tantum eſſentiam habeat, & quidem non intellectu deſtitutam, ſed eminentiſſime intelligentem, inde ſequatur, eum etiam, vi allatæ à nobis definitionis perſonæ, unam tantum eſſe perſonam.

Ex quibus omnibus hucuſque dictis efficitur, vi diſtinctionis iſtius inter eſſentiam, & perſonas ſequi, Deum eſſe unam perſonam, & eſſe etiam tres perſonas; item eum habere unam tantum eſſentiam, & etiam tres eſſentias. Quam contradictionem tam manifeſtam concilient homines cordati, ſi poſſunt.

Contra hanc tam claram veritatem ſolet vulgo objici: Nos inſcite res divinas rationis noſtræ decempeda metiri velle, & de Deo ejuſque eſſentia judicare ex natura rerum creatarum. In creaturis enim ita ſe rem habere, ut plures diſtinctæ perſonæ etiam ſint plures diſtinctæ eſſentiæ intelligentes, & viciſſim una ſubſtantia intelligens ſit una tantum perſona: at

in Deo, cujus natura & eſſentia eſt infinita, ideoque ratione noſtra incomprehenſibilis, longe aliter ſe rem habere. Verum unde illi ſciunt, quod tam audacter aſſerunt, hac in parte rem aliter ſe habere in Deo ejuſque eſſentia? Si in ſcriptura id legerunt, producant locum, ubi id ſcriptum ſit. Sin tantum nudæ ſunt cogitationes humanæ, non poſſunt id ullo jure hominibus ſana ratione præditis obtrudere, quod omnium hominum recta ratio abſurdum eſſe agnoſcit. Et cur ipſi hanc diſtinctionem inter eſſentiam & perſonas finxerunt? Cur negant, tres diſtinctas perſonas in Deo habere tres diſtinctas eſſentias? Cur malunt trium perſonarum unam tantum eſſentiam eſſe ſtatuere? Nempe propterea, quia ad exemplum omnium rerum creatarum concedere cogerentur, tres Deos eſſe. Nam ſicut tres humanæ perſonæ ſunt tres homines, & tres Angelicæ perſonæ ſunt tres Angeli, ſiquidem perſona quælibet habet propriam ſuam eſſentiam; Ita etiam tres divinæ perſonæ forent tres Dii, ſi ſingulis illarum perſonarum propriam eſſentiam ac peculiarem attribuerent. Cur vero non etiam hic dicunt: In Deo, cujus natura eſt infinita & incomprehenſibilis, tres divinæ eſſentiæ non ſunt tres Dii, ſed unus Deus? Et ſi alicui ita loqui liberet: Deus eſt trinus in eſſentiis, & unus in Deitate; idque infinitate & incomprehenſibilitate divinæ naturæ vellet defendere, quomodo eum refellerent? Quare ſi diſtinctio iſta inter eſſentiam & perſonas non eſt ratione examinanda, & ad infallibilia veritatis principia exigenda, oportet ut eam expreſſe in Scripturis monſtrent, clareque oſtendant, ubi hoc ſit revelatum, quod in infinita Dei eſſentia ita ſe res habeat, ut illi prætendunt. Quanquam nos ſupra cap. 4. hujus partis ſecundæ demonſtravimus, etiamſi res aliqua claris & expreſſis verbis in Sacris Literis ſcripta ſit, non eſſe mordicus adhærendum literali ſenſui, ſi ille judicio ſanæ rationis abſurdus ſit, & contradictionem in ſe contineat.

Atque hæc, de qua modo egimus, diſtinctio eſt prima & præcipua baſis atque fulcrum doctrinæ de Trinitate: in hac diſtinctione fundatur id totum, quicquid ex Sacra Scriptura ad hoc dogma adſtruendum afferunt. Omnia enim illorum argumenta, quæ ſumunt ex Scriptura, eo ſpectant, ut probent, unum illum Deum ſummum eſſe tres perſonas, & tam Filium & Spiritum Sanctum, quam Patrem eſſe Deum illum unum. At ſi hac diſtinctione inter eſſentiam & perſonas carerent, non poſſent tandem (etiamſi omnia quæ ex Scripturis probare volunt, ultro ipſis concederentur) aliud quicquam concludere, quam alterutrum ex his duobus: Vel, in ſuprema Deitate tres diſtinctas perſonas, & tres quinque diſtinctas eſſentias divinas eſſe, quæ tamen ſimul junctæ dicantur unus Deus; eo ſcilicet modo, quo verbi cauſa tres Senatores conſtituunt unum Senatum; quem errorem olim hæretici Thitheitæ dicti defenderunt: Vel, unum Deum unicam tantum eſſe perſonam, quæ ſe modo tanquam Patrem, modo tanquam Filium, modo tanquam Spiritum Sanctum patefecerit; qui error quondam fuit Sabellii, & propter eum ab Eccleſia hæreſeos damnatus eſt. Ad hos igitur duos errorum ſcopulos evitandos inventa eſt hæc inepta & abſurda diſtinctio inter eſſentiam & perſonas in Deo. Verum an hunc finem, quem intenderunt, aſſecuti ſint, Chriſtianus lector ex iis, quæ hactenus à nobis diſputata ſunt, facile judicabit.

CAPUT VII.

De Dei triplici Exiſtentia, ſeu tribus exiſtendi modis.

NOn poſſumus hic prætermittere mentionem alterius etiam admodum inſulſi commenti, quod tamen viri quidam alioqui ſumme docti pro firmiſſimo tibicine doctrinæ ſuæ de Trinitate habent.

Oſtenſum eſt ſuperiori Capite, quid proprie ſit perſona, & quæ ſit ejus definitio, nempe perſonam nihil aliud eſſe quam ſubſtantiam primam completam intelligentem. Quæ definitio uti veriſſima eſt, & cum definito exactiſſime congruens, ita etiam omni tempore à doctis omnibus abſque contradictione recepta fuit. Quia vero ſucceſſu temporis, vis veritatis multis Trinitatis profeſſoribus oculos aperuit, ut ipſimet agnoſcerent, ſi hæc perſonæ definitio admittatur, neceſſario ſecuturum, quod tres perſonæ in Deo, tres ſubſtantiæ intelligentes, adeoque tres Dii ſint: commenti ſunt aliud, & quidem ſupra quam dici poteſt, ineptum effugium. Ajunt enim, tres perſonas in Deo, non eſſe tres ſubſtantias intelligentes, ſed tantum tres modos exiſtendi, ſeu tres exiſtentias unius divinæ eſſentiæ, id eſt, Deum Altiſſimum, qui unam tantum habet eſſentiam, eſſe triplici modo Deum Altiſſimum, primo tanquam Patrem, ſecundo tanquam Filium, tertio tanquam Spiritum Sanctum: atque hoc triplex eſſe Dei, eſſe tres perſonas Deitatis.

Quod creaturas attinet, fatentur illi, & teſtatur quoque ratio, imo in rebus viſibilibus etiam ſenſus ipſe, quod unaquæque ſubſtantia, quoad ſuam eſſentiam, & uno eodemque tempore conſiderata, uti ſemel tantum ſit, ita etiam uno tantum modo ſit id, quod eſt; ſitque adeo impoſſibile, ut una res pluries quam ſemel exiſtat. Nam ſi non ſemel, ſed pluries, vel pluribus modis uno tempore exiſteret, jam non eſſet una res, ſed multæ; tot nimirum, quot ſunt vices vel modi, quibus exiſtit. Angelus Gabriel ſemel tantum & uno modo eſt Angelus Gabriel. Paulus Apoſtolus ſemel tantum & uno modo, non bis, aut ter, non duobus aut tribus modis eſt Paulus Apoſtolus. Hic lapis unicus, & hoc unicum lignum, ſemel tantum & non pluribus vicibus aut modis eſt hic lapis, & hoc lignum. At in Deo & eſſentia ejus infinita & increata, inquiunt iſti, rem eſſe aliter comparatam. Unam enim divinam eſſentiam non eſſe in Deo uno modo, ſed tribus modis, adeoque Deum non ſemel tantum eſſe, ſed ter Deum Altiſſimum.

Commentum hoc tam ſimile eſt opinioni Sabellii (quem tamen iſti homines tanquam hæreticum rejiciunt) quam eſt ovum ovo. Sabellius enim, ut ad calcem præcedentis Capitis retulimus, ſenſit, Deum ſummum eſſe unam ſolummodo perſonam,

quæ

quæ ſe tribus modis revelarit in Scriptuta, ſemel tanquam Patrem, ſecundo tanquam Filium, tertio tanquam Spiritum Sanctum. Si vero id quod ab iſtis hominibus dicitur, non eſt Sabelliano modo intelligendum, revera effugium hoc eſt obſcuriſſimum, & tam intricatum, ut verbis ſatis explicari nequeat.

Poſſemus autem ſuperſedere à labore excutiendi & refutandi hujus figmenti, cum ſit tam inſulſum, ut etiam plerique Trinitariorum id concoquere & tolerare nequeant, ideoque id proferre erubeſcant, imo id prorſus rejiciant. Attamen ut pateat, quantam confuſionem homines iſti in ſimplici cognitione Dei invehant, dum omnem movent lapidem, ut ſuam præconceptam ſententiam tueantur, paucis juvat aſſertionis iſtius futilitatem oſtendere.

Jure merito autem poſtulamus ab hujus commenti auctoribus, vel patronis, ut vel umbra aliqua rationis monſtrent, rem ita in Deo ſe habere, uti dicunt; quod nimirum una Dei eſſentia, quam ipſi ſimpliciſſimam eſſe fatentur, non ſemel, ſed pluries ſit Deus, & quidem non bis vel quater, ſed ter. An ſcriptura alicubi ita loquitur? An Deus ſeſe ita in verbo ſuo manifeſtavit? An forte teſtatur de eo lumen naturale humanæ rationis? Atqui agnoſcunt ipſi, præter Deum, omnes reliquas res in cœlo & in terra exiſtentes, reſpectu eſſentiæ ſuæ, & reſpèctu ejuſdem temporis, ſemel tantum exiſtere; quo fundamento igitur, vel qua de cauſa ratio humana ſibi Deum aliter imaginari poteſt? An propterea res aliter in Deo eſt, quia divina eſſentia increata eſt & infinita? At quid ſolidi habet talis collectio: Eſſentia Dei eſt increata & infinita; Ergo ter, ſive tribus modis èxiſtit? Quæ hic eſt conſequentia? Quis inter concluſionem & medium, quo probatur, nexus? Equidem meliori jure contrarium poſſet inde concludi; quod etſi in aliis rebus fieri poſſet, ut una res non ſemel, ſed pluries exiſteret, Deus tamen neceſſario ſemel tantum & uno modo, non pluribus exiſtat, quia eſſentia ejus eſt increata ac infinita, & Deus quicquid ad ſummam perfectionem ejus requiritur, per unum exiſtendi modum habere poteſt, adeo ut ei pluribus exiſtentiis, ſeu exiſtendi modis non ſit opus.

Ad hæc, ſi Deus propter infinitatem eſſentiæ ſuæ pluries exiſtere poteſt, nihil cauſæ aſt, cur ter tantum, & non infinities exiſtat. Imo ſi quælibet perſona Trinitatis, ut hi volunt, eſt unus ille Deus Altiſſimus, habetque in ſe totam eſſentiam divinam; nihil afferri poteſt cauſæ, cur non quælibet perſona etiam pluries, imo infinities exiſtat. Quæ infinitæ exiſtentiæ trium perſonarum & ipſæ quoque perſonæ divinæ forent, quarum quælibet totam haberet divinam eſſentiam, & rurſus quælibet earum infinities exiſteret. Sic ergo Deus juxta hanc ſententiam non tantum ſemel infinities, ſed infinitis modis infinities Deus exiſteret. Quæ infinities infinitæ exiſtentiæ omnes perſonæ Deitatis eſſent.

Præterea hoc commento evitari nihilominus nequit id abſurdum, cujus evitandi cauſa potiſſimum illud eſt inventum; quod nimirum ex ſententia de tribus diſtinctis in Deo perſonis ſequatur, tres Deos eſſe. Si enim Deus vere tribus diſtinctis vicibus, ſeu modis exiſtit, eſtque adeo tres perſonæ, quarum quælibet habet totam divinam eſſentiam, & quarum quælibet poteſt ac debet Deus dici, tum neceſſario ſequitur, Deum eſſe tres Deos. Quando enim res aliqua uno tempore ter vel tribus modis exiſtit, tunc non eſt una res, ſed tres res. Ita ut, ſi rem ipſam ſpectes, revera unum & idem ſit, ſive dicam: *Deus eſt ter, vel tribus modis*; ſive, *tres ſunt Dii.* Hoc tantum intereſt, quod poſterius iſtud verbis efferatur, quæ intelligi poſſunt, prior autem locutio nullum ſenſum habeat, niſi abſurdum & irrationalem, qualis locutionis exemplum neque in Scriptura, neque in familiari aut communi ſermone datur.

Cæterum ex hoc inutili ac vano commento hæc tamen naſcitur ad confirmandam veritatem utilitas, quod qui primi inventores ejus fuerunt, eo ipſo clarum teſtimonium præbuerint, jure ex ipſorum ſententia de tribus Deitatis perſonis colligi, tres Deos eſſe. Nullam enim illi aliam cauſam habuerunt hoc effugium comminiſcendi, quam quod vi veritatis cogerentur fateri, ſi perſona in Deo ſit ſubſtantia intelligens (quæ eſt propria perſonæ definitio) neceſſario ſecuturum, quod tres perſonæ tres Dii ſint. Cum vero plurimi, imo plerique è Trinitariis ipſis hoc effugium de trina Dei exiſtentia repudient, ac veterem perſonæ definitionem retineant, hoc nobis novi hujus commenti inventores perhibent teſtimonium, quod plerique Trinitariorum revera tres Deos colant.

CAPUT VIII.

De circum inceſſione, id eſt, de mutua & tamen impermixta diſtinctarum perſonarum Trinitatis in ſe immanentia.

SEquitur tertium ſententiæ de Trinitate fundamentum. Nimirum quia hæc ſententia poſtulat, ut omnes tres perſonæ Deitatis unam tantum eandemque numero eſſentiam habeant, & tamen diſtinctæ perſonæ maneant: homo ſanæ mentis, qui non cæca fide, ſed rationali cognitione id vult comprehendere, non poteſt id aliter concipere, quam quod eſſentia divina in tres partes diviſa ſit, quarum ſingulas ſingulæ perſonæ poſſideant. Unde porro ſequeretur, non quamlibet perſonam ſeorſim, prout illi volunt, ſed omnes tres perſonas ſimul ſumtas demum unum illum Deum Altiſſimum eſſe: ſingulas autem perſonas eſſe partes tantum aut membra Dei Altiſſimi. Hic error igitur ut vitetur, adhuc aliud ingens myſterium tenendum eſt, & abſque omni diſquiſitione credendum. Id autem vocatur Græce περιχώρησις, Latine, (quanquam nec Latine ſatis) circuminceſſio, ſeu immanentia, quæ eſt mutua perſonarum penerratio, & unius perſonæ in altera, ac viciſſim hujus in illa exiſtentia. Vide Gerhardi locos comm. Tom. 1. de tribus Elohim cap. 6. ſect. 29.

Cum Chriſtus ad diſcipulos ſuos veniret, clauſa janua, multi exiſtimant, januam non fuiſſe apertam ac reſeratam, ſed manſiſſe occluſam. Nolunt au-

tem, Chriſtum per aliquod foramen exiguum, aut per rimam introiiſſe: hac ratione enim naturale corpus ejus, qui ex carne & oſſibus conſtabat, protenſum fuiſſet in longitudinem fili inſtar, vel in latitudinem inſtar lori. Neque etiam hoc ſibi volunt, corpus Chriſti factum eſſe inſtar retis aut cribri, quod per aquam trahitur, ubi aqua in tot particulas dividitur, quot foramina ſunt in reti vel cribro. Sed ſtatuunt, corpus Chriſti manſiſſe integrum ac indiviſum, etiam externa figura retenta, & ſic tranſiiſſe ac penetraſſe per januam, ſimiliter integram & indiviſam manentem. Quemadmodum igitur ſententiæ iſtius vi intelligendum eſt, Chriſti corpus, dum penetraret januam, in ipſa janua, & januam viciſſim in corpore Chriſti fuiſſe, & quidem ita, ut etiam minima pars januæ in minima parte corporis Chriſti, & rurſus minima pars corporis Chriſti in minima parte januæ lateret, & tamen neque corpus Chriſti, neque janua in minutas illas partes divideretur: eodem modo etiam in doctrina de Trinitate hæc mutua perſonarum inexiſtentia concipienda eſt; quod nimirum tres Deitatis perſonæ indiviſæ in ſe invicem maneant, & una alteram in ſe totam contineat, ac viciſſim ab altera quoque tota contineatur & includatur. Quod ſublime & omnes hominum cogitationes tranſcendens myſterium Auguſtinus Lib. 6. de Trinit. cap. ult. ita declaravit: *Singula*, inquit, *ſunt in ſingulis, & omnia in ſingulis, & ſingula in omnibus, & omnia in omnibus. Unum omnia.* Quod ita intelligendum eſt: primo, *Unaquaque perſona eſt in unaquaque perſona*, id eſt, Pater eſt in Filio & Spiritu Sancto; Filius eſt in Patre & Spiritu Sancto; Spiritus Sanctus eſt in Patre & Filio. Deinde *omnes perſonæ ſunt in qualibet perſona*, id eſt, Pater, Filius & Spiritus Sanctus, ſeu tota Trinitas eſt in Patre, eſt item in Filio, & denique in Spiritu Sancto. Tertio *qualibet perſona eſt in omnibus perſonis*, id eſt, Pater eſt in tota Trinitate, & Filius eſt in tota Trinitate, & Spiritus Sanctus eſt in tota Trinitate. Quarto *omnes perſonæ ſunt in omnibus perſonis*, id eſt, tota Trinitas eſt in tota Trinitate. Ita *omnia ſunt unum*, id eſt, omnes perſonæ habent unam eſſentiam. Hoc autem totum intelligi debet, ut Damaſcenus lib. 1. Orth. fid. cap. 19. monet, *abſque contractione, commixtione, & confuſione*; id eſt, ne credatur perſonas inter ſe eſſe ita contractas & compreſſas, quemadmodum fieri ſolet, quando duæ res ſunt æqualis magnitudinis, & una in alteram vi quaſi preſſa intruditur; item ne putetur perſonas inter ſe permutari atque confundi, ut vel Pater fiat Filius, vel Filius fiat Pater.

Quomodo vero hic homo rationalis, cui eſt mens ſana in corpore ſano, qui non fungum pro corde, non peponem pro capite gerit, ſe ex iſto labyrintho expediet, ubi ex uno abſurdo aliud naſcitur, & nova ſubinde creſcit dubitandi materia? Primum enim difficile prorſus intellectu eſt, imo impoſſibile, quomodo perſona una in altera poſſit vere & eſſentialiter exiſtere, & viciſſim hæc altera exiſtere in illa prima. Sed hoc adhuc difficilius eſt, percipere, quomodo una perſona ſit in ſecunda & tertia, rurſuſque ſecunda & tertia ſit in prima, & porro tertia & prima ſit in ſecunda; imo omnes tres ſint in qualibet, & ſimul etiam in omnibus. Poteſt quidem concipi (ut rem vulgari & craſſo exemplo illuſtrem) quomodo butyrum in pultibus ſit, & pultes in butyro. Grana enim pultis natant in butyro, butyrum autem non eſt in granis, ſed circa grana & inter grana. At hoc concipi nequit, quomodo vinum in cantharo, & cantharus viciſſim in eodem vino eſſe poſſit, quod in ſe continet. Adhuc vero minus concipi ac comprehendi poteſt hæc mirabilis perſonarum circumincesſio ac immanentia.

Secundo qui fieri poteſt, ut ſibi quiſquam imaginari poſſit, per ejuſmodi internam & mutuam perſonarum immeationem, perſonas non confundi, ita ut Pater fiat Filius, & Filius fiat Pater? Si verum eſſet, quod Chriſtus eo modo, ut ante dictum eſt, per clauſam januam ingreſſus ſit, poſſet id citius concipi, quod tunc janua non fuerit corpus Chriſti, neque corpus Chriſti fuerit janua, (quanquam & hoc difficulter poteſt capi) quia etiam in iſta penetratione corpus Chriſti ſuam habuit peculiarem eſſentiam, & janua itidem ſuam retinuit. Sed quod perſonæ Trinitatis non ſolum invicem alia in alia contineatur, & includatur, ſed etiam unam nihilominus & eandem eſſentiam omnes habeant, & quidem ita, ut interea neque inter ſe confundantur ac permiſceantur, neque eſſentia dividatur, ſed perſonæ diſtinctæ, eſſentia vero indiviſa maneat: id non humano tantum, ſed & Angelico intellectui eſt captu impoſſibile. Nihilominus tamen, qui talem permiſtionem perſonarum, vel diviſionem eſſentiæ mente concipit, is ex ſententia Symboli Athanaſiani æternum damnabitur.

Tertio ſi in qualibet perſona eſt tota Trinitas, prout paulo ante citatus Auguſtini locus docet, tum erunt tres Trinitates, una in Patre, altera in Filio, tertia in Spiritu Sancto, ſicque erunt novem perſonæ Deitatis, & loco Trinitatis erit Nonitas. Quod ſi rurſus iſtæ novem perſonæ ita ſibi mutuo inexiſtant, ut, Auguſtino dicente, omnes ſimul ſint in qualibet, tum erunt novies novem, id eſt, octuaginta perſonæ & una. Imo hac ratione fient innumerabiles & infinitæ perſonæ.

Quarto ſi quælibet perſona eſt in tota Trinitate, & viciſſim tota Trinitas eſt in qualibet perſona, & in tota Trinitate; ſequitur, Patrem eſſe in Patre, Filium in Filio, & Spiritum Sanctum in Spiritu Sancto, id eſt, quamlibet perſonam eſſe in ſeipſa. Quæ locutio quid ſignificet nemo hominum intelligit.

Quinto, ſi verum eſt, quod iſti homines firmiter credunt, ſecundam perſonam Trinitatis vere de cœlo deſcendiſſe, & humanam naturam aſſumſiſſe, & tertiam perſonam, id eſt, Spiritum Sanctum apud Jordanem in ſpecie columbæ ſuper Chriſto, tanquam ſuper ſecunda Trinitatis perſona apparuiſſe, primam autem perſonam, nempe Patrem in cœlo remanſiſſe; utique tunc perſonæ à ſe invicem digreſſæ ac ſejunctæ fuerunt, nec mutuo in ſe inexitterunt, quemadmodum & corpus Chriſti à janua ſejunctum erat, cum Chriſtus jam eſſet in conclavi. Quod ſi ita eſt, debent agnoſcere homines iſti, tunc ſaltem aliqua ex parte diviſam fuiſſe divinam eſſentiam, adeoque apud Jordanem neque Patrem, qui de cœlo

de cœlo loquebatur, neque Filium qui ſtabat in Jordane, neque Spiritum Sanctum, qui inter Patrem & Filium medius volabat, tam perfecte, quam alias, Deum illum unum fuiſſe: quandoquidem eorum ſinguli non totam divinam eſſentiam, ſed partem ejus tantum, in ſe habuerint. Nam ob id ipſum docent illi, perſonas ita mirifice eſſe inter ſe implicatas, ne ſi quis eas à ſe invicem disjunctas ac ſeparatas, uti alias perſonæ eſſe ſolent, conciperet, ſimul etiam diviſam eorum eſſentiam animo conciperet, atque ſic æternam damnationem incurreret.

Etſi vero tam irrationale & tam ſtultum ſit iſtud commentum, tamen homines iſti credunt, myſterium iſtud expreſſis & claris verbis contineri in Sacris Literis, ubi nimirum Chriſtus Joh. 10. 38. xiv. ℣. 10. teſtatur, ſe in Patre eſſe, & Patrem in ſe. Verum iſtis verbis tam abſurdum myſterium à Chriſto non doceri, inde deberent merito agnoſcere, quod Chriſtus apud eundem Johannem etiam de diſcipulis ſuis aliiſque fidelibus ſimili loquatur modo. Nam Joh. 17. 20. & ſeq. ita Patrem ſuum invocans ait: *Non tantum pro iſtis rogo, ſed & pro iis, qui per ſermonem eorum credituri ſunt in me, ut omnes unum ſint, ſicut tu Pater in me, & ego in te, ut & ipſi in nobis unum ſint; ut credat mundus, me à te miſſum eſſe. Et ego gloriam, quam dediſti mihi, dedi eis, ut ſint unum, ſicut & nos unum ſumus. Ego in eis, & tu in me, ut ſint conſummati in unum, &c.* Sic etiam Johannes ſcribit 1 Epiſt. 3. 24. *Qui obſervat ejus præcepta, in ipſo habitat, & ipſe in eo.* Jam ſi hac locutione circumincesſio & eſſentialis perſonæ unius inexiſtentia in altera denotaretur, dicendum eſſet, quamlibet perſonam Trinitatis, imo totam Trinitatem etiam in quolibet fideli & in omnibus fidelibus ſimul exiſtere, ac rurſus quemlibet è fidelibus, & ſimul omnes fideles exiſtere in ſingulis perſonis Trinitatis, & in tota quoque Trinitate. Quod myſterium iſti homines non magis admittent, quam nos eorum admittimus. Quare probabilius & veritati magis conſonum eſt, dicere, quod iſto loquendi modo ſignificetur arcta & intima conjunctio atque unitas voluntatis & amoris, quæ eſt inter Chriſtum & Patrem ejus cœleſtem, nec non inter Chriſtum & ejus fideles: prout in textus explicatione ad Johannem fuſius oſtendimus.

CAPUT IX.

De Diſtinctione inter Deum Eſſentialem & Perſonalem.

QUartum fundamentum doctrinæ de Trinitate, quod ad ejus tum explicationem, tum defenſionem neceſſarium eſt, conſiſtit in mirabili admodum diſtinctione ac duplici acceptione nominis *Dei*, quatenus id de Deo Altiſſimo uſurpatur. Ajunt enim, nomen *Dei* in Sacris Literis, nonnunquam *eſſentialiter*, nonnunquam vero *perſonaliter* accipi; id eſt, quando nomen Dei de ſingulis perſonis Deitatis prædicatur, tunc id ſumi perſonaliter, & ſignificare unam tantum divinam perſonam, illam nempe de qua agit ſubjecta materia: quando autem ſimpliciter & ſine deſignatione certæ perſonæ ponitur, tum id accipi eſſentialiter, & denotare totam divinam eſſentiam, ſeu totam Trinitatem. Ut cum ſcriptura dicit, unum eſſe Deum, vel, Deum creaſſe cœlum & terram; tum inquiunt, nomen Dei totam divinam eſſentiam, vel totam Trinitatem deſignare. At cum dicit, Pater eſt Deus; tunc ajunt, nomen Dei non totam Trinitatem, ſed tantum primam perſonam ſignificare. Similiter cum Chriſtus vocatur Deus, non totam Trinitatem voce Dei indicari dicunt, ſed tantum ſecundam Deitatis perſonam.

Occaſio & origo hujus diſtinctionis inde eſt, quod aſſerant, unicam divinam eſſentiam eſſe trinam in perſonis, & tamen ſimul dicant, quamlibet perſonam Trinitatis habere totam in ſe divinam eſſentiam: unde vident conſequi, quod quælibet perſona trina in perſonis ſit. Ita enim ex illorum ſententia argumentari licet: Unus ille æternus Deus eſt trinus in perſonis. Pater eſt unus ille æternus Deus. Ergo Pater eſt trinus in perſonis. Atque idem concludi etiam de Filio & Spiritu Sancto poteſt. Porro cum Filius etiam eandem eſſentiam divinam habeat, ſequitur, etiam totam divinam eſſentiam, id eſt, totam Trinitatem ab æterno eſſe genitam, & totam Trinitatem de cœlo deſcendiſſe, humanamque naturam aſſumſiſſe. Videntes igitur, ſe ita irretitos, & iſtis laqueis eſſe impeditos, cum aliam ſe extricandi & expediendi viam non haberent, hanc mire ineptam nominis *Dei* diſtinctionem excogitaverunt.

Sed ut taceam, quod ne minimum quidem indicium hujus diſtinctionis in Sacra Scriptura reperiatur, tantum abeſt, ut iſti homines hac ratione ſe ex iſtarum tricarum laqueis expediant, ut potius magis magiſque iis conſtringantur. Si enim, verbi gratia, Filius totam habet eſſentiam divinam, ut illi ſtatuunt, & propter hanc ipſam cauſam unus Deus ſummus appellatur, quia habet totam divinam eſſentiam; nulla eſt ratio, cur nomen Dei, quando Filio tribuitur, non debeat eſſentialiter ſumi, id eſt, eo ſenſu, quo totam divinam eſſentiam denotat. Deinde hoc pacto ſymbolum Athanaſii plenum erit ſophiſmatum & fallaciarum, ad decipiendos homines ſimplices ambigua ſignificatione vocabuli *Dei* inſtructum. Cui enim ex idiotis in mentem venire poſſit, nomen *Dei* modo tali, modo alia ſignificatione accipi debere? An poſſit ullus è rudioribus cogitare, Patrem Jeſu Chriſti, quando Deus dicitur, non eſſe Deum illum, qui creavit cœlum & terram? ſi enim Deus ille, qui creavit cœlum & terram, trinus eſt in perſonis, Pater autem non eſt Deus ille, qui trinus eſt in perſonis, (non enim eſt eſſentialiter Deus, ſed tantum perſonaliter) ſequitur, Patrem non eſſe illum Deum, qui creavit cœlum & terram. Quod ſane omnem religionem ac cultum divinum tollit. Ulterius, quando dicunt, Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus Sanctus eſt Deus, cur addunt iſta verba, *& tamen non ſunt tres dii, ſed unus Deus*? Nonne id propterea faciunt, ne quis, præſertim ſimpliciorum, inde concludat, eſſe tres Deos? Quo ſignificatu? Nimirum eodem, quo prius dictum erat, Pater

eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus Sanctus eſt Deus. At ſi hîc uno eodemque ſenſu ſumatur nomen Dei, nulla cauſa eſt, cur adjiciant verba iſta: *Et tamen non ſunt tres dii, ſed unus Deus.* Nihil enim in eo abſurdi eſt, etiamſi dicatur, eſſe tres Deos, ſi nimirum nomen Dei non eſſentialiter, ſed perſonaliter accipiatur, id eſt, in ea ſignificatione, qua non tota divina eſſentia, ſed una tantum perſona divinitatis deſignatur: qua ſignificatione hoc nomen in ſcripturis ſæpius accipi, homines illi contendunt. Imo nihil abſurdi foret, etſi diceretur, eſſe quatuor Deos, unum Deum eſſentialem, qui trinus in perſonis eſt, & tres Deos perſonales, Patrem, Filium & Spiritum Sanctum. Neque ſane video, quomodo is convinci ac refutari poſſet, qui vi hujus dogmatis, quatuor Deos, ita ut dictum eſt, credere vellet. Parte enim, exempli gratia, non eſt is ipſe Deus, qui eſt trinus in perſonis: (alioquin eſſet tota Trinitas.) Ergo neceſſe eſt, Deum illum, qui trinus eſt in perſonis, alium eſſe, quam Patrem, ac porro etiam alium quam Filium, & Spiritum Sanctum. Atque hoc non eſſe abſurdum, clariſſime ac diſertiſſime teſtatur Petrus Lombardus Epiſcopus Pariſienſis, qui inter ſubtiliſſimos & acutiſſimos Doctores Scholaſticos habetur, vixitque Anno Chriſti 1161. Is lib. 1. diſtinct. 5. lit. A. B. expreſſe docuit quaternitatem in Deo. Primo ponit eſſentiam divinam, quæ nec generat, nec generatur. Deinde Patrem, qui generat. Tertio Filium, qui generatur. Quarto Spiritum Sanctum, qui ab utroque procedit. Quæ ipſius ſententia ab univerſo Concilio Lateranenſi Anno 1215. recepta ac confirmata, liber vero Joachimi Abbatis Florennini, quem ille contra hanc Lombardi ſententiam conſcripſerat, condemnatus eſt. Verum de his alibi plura, ſi Deus concesſerit.

CAPUT X.

De Diſtinctione inter eſſentialem, & Perſonalem Patrem, Filium & Spiritum Sanctum.

QUintum doctrinæ de Trinitate ſtabilimentum eſt, etiam nova rurſus & mirifica diſtinctio. Solent enim homines illi ſupra dictam diſtinctionem non ſolum in nomine Dei, ſed etiam in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti adhibere. Quando enim claris ſcripturæ teſtimoniis premuntur atque urgenrur, quibus ſolus Pater verus Deus, vel unus ille Deus dicitur, nec ſuppetit ulla alia elabendi via, tum dicunt, nomen *Patris* in rebus divinis dupliciter ſumi, aliquando *eſſentialiter*, ita ut totam Trinitatem ſignificet, aliquando *perſonaliter*, ut prima tantum perſona Trinitatis eo intelligatur.

Verum præterquam quod nullum exemplum talis ſignificationis è ſcriptura proferri poſſit, neque oſtendi, ubi vel nomen Patris, vel nomen Filii, vel nomen Spiritus Sancti totam denotet Trinitatem; per ſe etiam perquam abſurda eſt hæc diſtinctio. Nam ſi nomen Patris totam Trinitatem ſignificaret, ſignificaret etiam Filium. At hoc nemo non videt, abſurdiſſimum eſſe. Deinde conſideretur, obſecro, in quem intricatiſſimum labyrinthum homines ſimplices iterum hac diſtinctione inducantur. Supra enim capite præcedenti, ut vidimus, aſſeruerunt, hæc nomina Patris, Filii, & Spiritus Sancti eſſe notas ac ſigna, è quibus cognoſcendum ſit, quando nomen Dei perſonaliter, & non eſſentialiter ſit accipiendum: ſiquidem quodlibet iſtorum nominum unam tantum perſonam, & non totam eſſentiam divinam denotet. Si autem nomen *Patris* interdum etiam totam eſſentiam Deitatis, ſeu totam Trinitatem denotare debeat, jam nota illa & ſignum erit falſum, poteritque tunc etiam nomen Dei, etſi Patri additum ſit, non perſonaliter, ſed eſſentialiter ſumi. Quid igitur certi eſt in hac diſtinctione? Hoc certe non eſt ſacram ſcripturam explicare, ſed potius clarum ſcripturæ ſenſum obſcurare, dubiumque ac incertum reddere, & idiotarum intellectum ſub ſpecie ſingularis ſapientiæ conturbare, imo ad deſperationem de ſalute adducere. Quomodo enim poteſt idiota certum fidei, ac porro & ſalutis fundamentum in ſcriptura habere, ſi Deus ſalvificam cognitionem ſuam tam ambiguis ac dubiis verbis propoſuit, ut illa modo ita, modo aliter, modo in nativo ſuo ſenſu, modo in prorſus inuſitato & abſono ſenſu accipienda ſint? Qui fieri poteſt, ut hoc pacto homo indoctus errorem evitet, & damnationem effugiat? Nam ſi, verbi gratia, legat apud Paulum Apoſtolum, *Nobis unus tantum eſt Deus* (intellige ſummus) *Pater ille, ex quo omnia* 1 Cor. 8. 6. quomodo ille intelliget, niſi forte per aliquam ſupernaturalem revelationem, Patrem ibi non Patrem Jeſu Chriſti, ſed totam Trinitatem ſignificare? Quodſi vero hanc ſignificationem ignoret, tum credet, Apoſtolum ſolum Patrem Jeſu Chriſti appellare unum illum Deum ſummum: qui error ex hominum iſtorum mente damnabilis eſt.

CAPUT XI.

De Filii Dei æterna generatione ex eſſentia Patris.

SEquitur ſextum doctrinæ de Trinitate columen, quo ſuſtentatur atque innititur. Nempe cum hoc dogma poſtulet, ut Filius Dei æque ac Parer pro Deo ſummo habeatur, ſequitur neceſſario, generationem iſtam, qua Pater Filium produxit, ab æterno eſſe factam. Si enim Filius certo demum tempore à Patre eſſet genitus, non poſſet eſſe Deus ſummus, quia non eſſet ab æterno. At ubi iterum de hac æterna generatione ullum eſt in Sacris Literis veſtigium? Oſtendatur vel unicus locus, ex quo, ſi non claris verbis, ſaltem per legitimam conſequentiam illa probari poſſit. Supra cap. 3. Partis 1. in expoſitione primævæ Apoſtolicæ doctrinæ de Filio Dei, præcipuas cauſas, ob quas Chriſtus Filius Dei dicitur, ex ſacra ſcriptura enumeravimus. Prima eſt, quod nullum alium Patrem, præter Deum, habuerit, qui eum per Spiritus Sancti ſui virtutem in utero Virginis Mariæ produxit. Secunda eſt, quod

quod eum Pater ſanctificavit, & in mundum miſit. Tertia, quia eum Deus reſuſcitavit à mortuis. Quarta, quia eum Deus ad dexteram ſuam collocavit in cœlis. Jam vero hæc omnia cum Chriſto geſta ſunt in tempore, non ab omni æternitate. Quodſi præter has enumeratas cauſas adhuc alia ſublimior & excellentior datur, ob quam Chriſtus Filius Dei vocetur, quæque æternam ejus ex eſſentia Patris generationem indicet, monſtrent nobis eam in ſacro Codice. Loca enim illa, quæ ab Ipſis produci vulgo in hunc finem ſolent: nihil minus, quam hoc, quod illi volunt, demonſtrant: ut ex eorum explicatione in hoc tractatu patebit.

Neque vero adverſarii nuda hac aſſertione de æterna generatione Filii Dei contenti ſunt, ſed progrediuntur ulterius; & exquiſite atque examuſſim deſcribunt iſtius generationis circumſtantias ac modum. Nimirum antiqui Doctores, quos illi Patres vocant, qui dogma Trinitatis primi fabricati ſunt, cum viderent, ſententiam de ſempiterna generatione Filii Dei neque in Sacris Literis ullum habere ſolidum fundamentum, neque in judicio ſanæ rationis poſſe conſiſtere, ſed contradictionis damnari: ut tamen ſpeculationes ſuas aërias, quas omni virium conamine ſibi defendendas ſumſerunt, aliquo veri colore ac ſpecie commendarent, tale figmentum, quale mox exponemus, architectati ſunt: Inquiunt enim, Patrem genuiſſe Filium, ſeipſum contemplando & intelligendo: Patrem autem & Filium produxiſſe Spiritum Sanctum ſe volendo & amando. Vide Gerhardi loc. comm. Theol. Tom. 1. de tribus Elohim cap. 8. ſect. 47. Becani ſumm. Theol. Schol. pag. 71. quæſt. 2. Keckermanni Syſt. Theol. lib. 1. cap. 3. Quod ut rectius percipiatur, hominum iſtorum ſententiam explicatius proponemus.

Duæ ſunt in Deo potentiæ, quarum operatio in Deo peragitur, & in eo manet, intellectus, & voluntas. Deus enim ſeipſum & intelligit, &, ut ſummum bonum, vult atque amat. Ex his duabus potentiis, ſive potius ex earum operatione hoc pacto eliciunt illi ſecundam & tertiam Trinitatis perſonam. Intellectus, ajunt, quicquid intelligit ac conſiderat, id nonniſi per imaginem intelligit ejus rei, quam intelligit. Cum enim res ipſa, quæ intelligitur, non ſit in intellectu, neceſſe eſt, ut intellectus formet ſibi aliquam rei iſtius imaginem ſeu ideam, in qua rem illam contempletur atque conſideret. Quare cum Deus ab omni æternitate ſeipſum intellexerit, oportet eum ſui ipſius imaginem ab omni æternitate etiam concepiſſe, ut ſe ipſum in ea contemplaretur, ſive, per eam intelligeret. Hanc vero imaginem neceſſario eſſe Deum ipſum dicunt. Nam & quicquid eſt in Deo, id Deum eſſe ſtatuunt, ob ſummam eſſentiæ ipſius ſimplicitatem; & imaginem iſtam Dei infiniti, infinitam eſſe oportere. Nihil vero eſſe infinitum, præter Deum. Neceſſe autem ſimul eſſe docent, ut illa imago perſona ſit, & quidem diſtincta ab eo, qui ipſam produxerit: alias ſeipſum produxiſſet Deus. Unde tandem concludunt, eam eſſe Dei Filium: quia & producta ſit, & producenti, ut pote ejus imago, ſimilis, & ſubſtantia cum illo eadem. Porro autem, quia Deus ſeipſum cognitum, ſuamque illam, quam intelligendo produxerit, imaginem amet, & ab ea viciſſim ametur, hunc ipſum voluntatis actum inquiunt tertiam divinitatis perſonam conſtituere. Siquidem & in Deo ſit ille amor, & infinitus; ac porro non minus, quam imago illa ab intellectu producta, Deus. Perſona autem neceſſario eſſe diſtinctum ab iis, à quibus ſit productus.

Hoc ſcilicet eſt magnum illud myſterium de origine ſecundæ atque tertiæ divinitatis perſonæ, quod nobis primi Patres Eccleſiaſtici revelarunt, hodie autem (quod merito mireris) à pleriſque Trinitatis aſſertoribus, ſacroſancte adoratur, & abſque ullo rationis ſcrutinio credendum proponitur. Hic vero illi, qui aſſidue rationem in divinis cæcam eſſe clamitant, qui ex ea adverſus Trinitatem diſputari nolunt, qui illud, ad nauſeam uſque crepant, *Scrutator majeſtatis opprimetur à gloria*; hic, inquam, exclamare deberent, rationem cæcam eſſe; de iſtis, qui talia arcana pandunt dicere deberent, eos ſcrutari velle Majeſtatem, & crimine læſi Numinis ſeſe obſtringere, dum tam ineffabilia & majora humano intellectu myſteria, mortali lingua eloqui tentant. Quam alto enim hæc omnia ſunt ſuppreſſa Sacrarum Literarum ſilentio! Quam ne litera quidem aut jota ullum de iis in toto Scripturæ Sacræ volumine reperitur? Quamque aliena ſunt iſta ab iis, quæ de Filii ex Deo generatione in eadem ſcriptura apertiſſimis verbis traduntur.

Sed operæ pretium tamen eſt ut hoc myſterium ad lydium veritatis lapidem revocemus, & videamus, cum ſcriptura de eo taceat, annon ſaltem in ratione aliquod habeat fundamentum. Primum vero mirari ſubit, homines iſtos ſe tam præpoſtere hic gerere. Nam dum ſimplicitatem eſſentiæ divinæ ita urgent, ut quicquid In Deo eſt, Deum eſſe velint, interim autem plures in eum perſonas invehunt, &, ſi vim ſententiæ ſpectes, infinitas, ut mox monſtrabitur; ea ipſa ratione ſimplicitatem illam penitus convellunt, & non obſcure innuunt, Deum ex infinitis rebus eſſe compoſitum. Sed gravius illud eſt, quód dum ſimplicitatis tantam rationem habere velle videntur, omnemque à Deo compoſitionem removere ſtudent, de qua tamen ſimplicitate Sacræ Literæ ſilent, ut pote ad ſalutem ſcitu haud neceſſaria, & ſimplicioribus plane incognita, unitatem tollunt Dei, quam Sacræ Literæ toties tamque aperte inculcant.

Secundo hiſtoria iſta de æterna generatione Filii, & proceſſione Spiritus Sancti, hominem eam prudenter expendentem in tantos anfractus deducit, ut nihil aliud ex ea poſſit colligere atque intelligere, quam Filium & Spiritum Sanctum tum ſeipſos, tum alter alterum, tum denique Patrem ipſum genuiſſe ac produxiſſe; imo iſtas tres perſonas non modo ſeipſas, ſed & alias innumeras perſonas progenuiſſe. Nam ſi eadem numero eſt Patris & Filii eſſentia, ac porro etiam intellectus; eadem quoque numero eſt intellectus operatio: præſertim quia acutiores Trinitarii, ob ſummam eſſentiæ Dei, ſimplicitatem, idem eſſe volunt intellectum ipſius, & intellectionem, ſeu intellectus actum atque operationem. Itaque ſi intellectus operatione Pater genuit Filium,

Filius

Filius quoque, cujus eadem fuit operatio, ſeipſum genuit. Quin etiam Spiritus Sanctus genuit Filium illum Dei ab æterno exiſtentem, & ſic Pater eſt Filii, & principium ſui principii. Eadem enim intellectione, una cum Patre & Filio, ſeipſum eſſentiamque ſuam, & ſimul etiam Patrem ipſum ac Filium ab omni æternitate intellexit ac contemplatus eſt. Et deinceps, quia eodem voluntatis actu, Spiritus Sanctus una cum Patre & Filio voluit atque amavit: quicquid illi volunt atque amant; ſi voluntatis quidam actus eſt Spiritus Sanctus, ſeu quippiam à Patre & Filio per voluntatis operationem productum, ſeipſum quoque produxit Spiritus Sanctus.

Tertio cum perſona quævis & ſeipſam & cæteras intelligat, eaſdemve cupiat atque amet, neceſſe eſt, ut quævis iterum plures & Filios, & Spiritus Sanctos producat, ſi illa ſunt vera, quæ de divina intellectione & amore illi nobis dictitant. Etenim diverſam adeoque diſſimilem oportet eſſe imaginem Patris, qua Pater eſt, & Filii, qua Filius eſt, & Spiritus Sancti, qua talis. Pro imaginum autem illarum diverſitate ac multitudine, orietur etiam multitudo actuum voluntatis & amoris, quo perſonæ ſingulæ complectuntur illas imagines, & viciſſim imagines illæ perſonas, à quibus productæ ſunt, ſeque etiam ipſas ſingulæ, & denique ſe invicem proſequuntur. Quare ſi & imagines illæ per intellectum productæ, & illi voluntatis actus in Deo perſonæ ſunt, vel ſaltem perſonarum diverſarum principia; perſonæ in infinitum multiplicabuntur. Sic habebimus non amplius tres perſonas, ſed infinitum numerum perſonarum in Deo. Imo ſi quicquid eſt in Deo, Deus eſt, ut illi ſtatuunt, aliunde quoque plurimæ divinæ naſcentur perſonæ. Cum enim dicant, Deum non aliter quam mediante imagine, quæ perſonæ ſit, omnia intelligere; Deus autem intelligat omnes res creatas: ſequitur, tot eſſe in Deo imagines ac proinde perſonas, quot ſunt creaturæ, & res ſingulæ, quas intelligit. Similiter cum aſſerant, ex amore qui eſt inter Patrem & Filium, perſonam Spiritus Sancti eſſe productam; Deus autem amet omnia creata; ex hoc amore quoque infinitas perſonas productas eſſe neceſſe eſt, quæ omnes Deus ipſe ſint, perſonis tantum ab eo differant.

Ex hoc commento de generatione æterna Filii Dei, fluit adhuc alia abſurdiſſima omnique rationi ac ſcripturæ contraria ſententia, quam tamen multi Trinitatis defenſorem aperte profiteri non verentur, & tanquam certam veritatem atque ingens myſterium plurimi faciunt: ii præſertim, qui Filium per intellectionem à Deo generatum ajunt. Sententia autem illa eſt, quod Filius Dei adhuc perpetuo generetur, & in æternum generabitur. Cum Deus nunquam deſinat ſeipſum contemplari & intelligere, nunquam etiam deſinit Filium, ſuum generare. Sic ergo Pater ab æterno eſt in actu generandi Filium, eumque in æternum continuabit. Imo Deus non poteſt unquam finem facere iſti generationi, quia non poteſt ceſſare ab actu ſeipſum intelligendi. Qui vero nondum natus eſt, neque in æternum naſcetur, de eo dici non poteſt, eum revera eſſe in rerum natura, aut unquam fore. Qui enim naſcitur ſeu generatur, per generationem accipit eſſentiam ſuam: qui autem nondum natus eſt, & nunquam naſcetur, ille etiam nunquam eſſentiam ſuam accipiet, adeoque nunquam erit. Itaque vi hujus ſententiæ unica tantum actu exiſtit ab æterno perſona Deitatis, nec unquam plures exiſtent: ſiquidem ſecunda perſona, quam Filium eſſe volunt, nunquam naſcetur, & tertia quoque perſona Spiritus Sanctus nunquam producetur, quia amor Dei, ex quo producendum eſſe ajunt Spiritum Sanctum, nunquam ceſſabit, nec finem habebit. Quodſi vero Filius Dei nondum eſt genitus, & nunquam erit in rerum natura, ergo periit omnis ſpes noſtra, quam per ipſum in Deo collocamus; ergo non Filius Dei, ſed alius quiſpiam Fœdus gratiæ nobiſcum pepigit; ergo non Filius Dei nos redemit, & morte ſua viam ad ſalutem nobis aperuit.

Alii, ut æternam iſtam generationem Filii Dei teneant, eo confugiunt, ut dicant, generationem illam Filii Dei ſimilem eſſe generationi rerum, quæ per emanationem producuntur: quo pacto lux vel radii à ſole emanant. Finge, inquiunt, ſolem ab æterno extitiſſe; ab æterno eum lucem ac radios generaſſe neceſſe erit, & ſic radios licet generatos, ab æterno tamen extitiſſe. Jam vero Dei Filium per emanationem à Patre genitum eſſe ajunt: dum is ſeipſum intelligit, & ſui ipſius concipit imaginem; quæ actio perpetuo duret.

Verum nihil iſto commento proficiunt. Nam, ut prætercam, ignotam eſſe prorſus Sacræ Scripturæ hanc narrationem, animadvertendum eſt, hoc loco de proprie dicta generatione ſermonem eſſe: nam & illi ipſi homines contendunt, generationem Filii Dei veram ac proprie dictam generationem eſſe. At de luce & radiis ſolis proprie dici nequit, eos generari. Sunt enim accidentia, non ſubſtantiæ: accidentium autem proprie dicta generatio non eſt. Deinde quæ per emanationem quodammodo generantur, non habent eſſentiam perfectam ac conſiſtentem, ſed eorum eſſe, ut loquuntur in ſcholis, eſt in fieri, hoc eſt, eo ipſo tantum ſunt, quod fiant, ac tranſeant; & præterea in iis pars una poſt alteram generatur. Habent enim partes ſucceſſivas, quarum una præcedit, altera ſubſequitur; & illa quæ generatur, antea non extiterat, & quæ ſemel eſt generata, quia ſuum eſſe jam accepit, non generatur amplius, ſed alia, quæ nondum extiterat. Quare ſi etiam lux perpetuo à ſole generatur, alia ſubinde atque alia pars ſucceſſiva generatur. Alias ſi tota ſecundum omnes partes unquam extituras ſemel producta eſſet, non generaretur jugiter, ſed tantum ſemel producta conſervaretur. Ex his apparet, non poſſe Filium Dei per emanationem jugem generari: quia ſi hoc modo generaretur, ſubſtantiam non haberet perfectam ac permanentem, ſed tranſeuntem, & per partes ſucceſſive generaretur, quarum aliæ evaneſcerent, aliæ naſcerentur; quod quam abſurdum ſit, quis non videat? Taceo quod hac ratione Filius Dei non poſſit eſſe Deus Altiſſimus: quia quicquid per emanationem ſive perpetuam, ſive non perpetuam generatur, ejus eſſentia ab eo pendet, à quo emanat. Dei autem Altiſſimi eſſentia à nullo pendet. Itaque dato etiam, non tamen conceſſo, iſto æternæ generationis Filii Dei modo, nihilominus Filius Dei Deus Altiſſimus eſſe non poſſet.

CAPUT XII.

De operibus, quæ intra & extra eſſentiam Dei fiunt.

PRiuſquam progrediamur ulterius, & à conſideratione Trinitatis, qualis in ſeipſa eſt, gradum promoveamus, ad conjunctionem atque unionem Dei cum humana natura: adhuc nobis agendum eſt paucis de una diſtinctione, quæ ad perfectam hujus dogmatis explicationem ſpectat, eſtque velut ſeptimum doctrinæ de Trinitate pedamentum. Quanquam diſtinctio iſta per ſe abſurda non eſt, nec veritati contraria; ab iſtis tamen hominibus hoc loco abſurde adhibetur.

Quandoquidem credunt, tres perſonas divinas unam tantum habere eſſentiam, inde neceſſario efficitur, quod quicquid una è tribus perſonis facit & operatur, idem faciant & operentur etiam reliquæ. Quorum enim eſſentia communis eſt, illis etiam commune eſt, quicquid ab illa eſſentia proficiſcitur. Hinc homines iſti creationem cœli & terræ, quam Symbolum Apoſtolicum, ut & Sacra Scriptura Patri attribuit, nec non reſuſcitationem Chriſti à mortuis, aliaque divina opera, propter identitatem eſſentiæ, Chriſto quoque & Spiritui Sancto tribuunt, opera iſta totius Trinitatis eſſe dictitantes, etſi uni tantum perſonæ nominatim in Sacris Literis adſcribantur. Aſſerunt enim, Chriſtum & Spiritum Sanctum non minus eſſe Creatorem cœli & terræ, quam Patrem; & Chriſtum una cum Patre & Spiritu Sancto ſeipſum à mortuis reſuſcitaſſe. Jam ſi hæc & ſimilia opera divina eam ob cauſam ſunt omnibus tribus perſonis communia, quod unam ac indiviſam eſſentiam omnes habeant; ſequitur, ob eandem eſſentiæ unitatem ac indiviſibilitatem etiam reliqua opera, quæ alioquin iſti homines certæ tantum perſonæ Trinitatis tanquam propria aſſignant, omnibus tribus perſonis communia eſſe: quale eſt opus illud, ſeu actio, per quam Pater Filium ab æterno ex ſua genuit eſſentia. Si enim Filius eandem eſſentiam habet, quam Pater, Pater autem Filium genuit ex ſua eſſentia; neceſſe eſt, ut etiam eſſentia Filii Filium, id eſt, Filius ſeipſum ex propria eſſentia ſua ab æterno genuerit. Pariter etiam eſſentia Spiritus Sancti, (quæ una eademque eſſentia eſt, quæ reliquarum perſonarum) genuit Filium, & Patrem quoque, & ſeipſum; atque ſic & Pater, & Filius, & Spiritus Sanctus invicem ſeſe produxerunt, & alius ex alio ſimulque à ſeipſo emanavit, ita ut quælibet perſona Trinitatis ſit ſimul Pater, Filius, & Spiritus Sanctus.

Cum igitur in has caſſes ſe incidiſſe animadvertant, adhibent hic illam diſtinctionem inter opera Dei, quæ intra eſſentiam Dei peraguntur, & quæ extra eam exercentur. Opera externa ajunt eſſe inſeparabiliter toti Trinitati communia, ita ut ab omnibus tribus perſonis ſimul efficiantur, tametſi unius tantum perſonæ fiat mentio. At in operibus internis eſſe quaſdam actiones ſingulis perſonis proprias ac peculiares, quæ reliquis non ſint communes. Sic Patri ſoli competere inquiunt, quod Filium ex eſſentia ſua genuerit; Filio autem proprium eſſe, genitum eſſe ex Patris eſſentia; Spiritui Sancto vero, quod à Patre & Filio proceſſerit.

Cur autem aliter ſe res habeat in operibus, quæ intra eſſentiam, quam in iis, quæ extra eſſentiam Dei fiunt, nullam aliam afferre poſſunt rationem, quam quod ita ipſis placeat, quodque aliter dogma ipſorum defendi nequeat. Sed quam illud etiam hac ratione male defendant, non ſolum ex eo patet, quod nullum iſtius aſſertionis ſuæ fundamentum in verbo Dei queant oſtendere, verum etiam ex eo, quod hinc ſequatur, reſpectu operum ſeu actionum, quæ intra Dei eſſentiam peraguntur, in Deo non unam eſſentiam, ſed diverſas eſſe, reſpectu vero operum externorum, unam tantum eſſentiam. Cum enim omnia opera, quæ fiunt à perſona, proficiſcantur ab eſſentia illius perſonæ; Pater autem, dum genuit Filium ex ſua eſſentia, fecerit opus, quod Filius non fecit; neceſſe eſt ut opus iſtud ab alia eſſentia profectum ſit, quam eſt illa, quam habet Filius. Sunt ergo hoc modo plures eſſentiæ in Deo, & tamen nihilominus una tantum; quia opera quæ ſunt extra eſſentiam Dei, etſi uni perſonæ adſcribantur, tamen propter communem eſſentiam, ſunt omnibus tribus perſonis communia.

Verum hoc fulcrum diſtinctionis inter divina opera non eſt tam firmum, ut non alio adminiculo ad ſuſtentandum Trinitatis ædificium indigeat. Etſi enim vi hujus diſtinctionis, opera creationis, redemtionis, & ſanctificationis, ut pote opera extra eſſentiam Dei exiſtentia, toti Trinitati adſcribant: agnoſcunt tamen interim, creationem peculiariter Patris proprium opus eſſe, & redemtionem Filii, ſanctificationem autem Spiritus Sancti. Dicuntque has eſſe *proprietates perſonales externas*. Vide Gerhardum Tom. 1. de tribus Elohim cap. 6. ſect. 39. & cap. 9. ſect. 52. Itaque ejuſmodi opera ajunt quidem eſſe toti Trinitati communia, ſed ita tamen, ut *ordo & cujuſque perſonæ proprietas ſervetur*. Unde totam quidem inquiunt Trinitatem cœlum & terram creaſſe, ſed in ordine Patris, ut cujus proprietas peculiaris ſit creare; hunc eſſe creatorem per Filium in Spiritu Sancto. (Cogitet vero hic homo cordatus, quid ſibi velit iſtud, *in Spiritu Sancto*.) Ita etiam totam Trinitatem redemiſſe genus humanum, ſed in ordine Filii: & totam Trinitatem ſanctificare homines in ordine Spiritus Sancti.

Sed ne hic rurſus ad Sacras Literas provocem, ubi nihil horum habetur, deberent ſaltem homines iſti Symboli ſui Athanaſiani meminiſſe, in quo dicitur: *In Trinitate nihil eſt prius aut poſterius, nihil majus aut minus.* Si ita eſt, nihil cauſæ eſt, cur modo dicta opera certo ordine inter perſonas diſtribuantur: aut ſi nihilominus aliquem perſonarum ordinem in eo ſervare placet, cur mihi non liceat dicere, Filius eſt creator per Patrem in Spiritu Sancto; vel, Spiritus Sanctus eſt creator per Filium in Patre, &c. Nam & ipſi illi homines non dubitant Filium & Spiritum Sanctum æque ac Patrem Creatorem cœli ac terræ appellare. Deinde qui fieri poteſt, ut quælibet perſona ſuas peculiares proprietates habeat, ſi omnes nonniſi unam habent eſſentiam numericam? Proprietates enim rei ab eſſentia ejuſdem reſultant, & quæ

& quæ res habent communem eſſentiam, illæ etiam communes habent proprietares, & contra, quæ habent peculiares & proprias proprietares, illæ habent quoque propriam & peculiarem eſſentiam. Inprimis anrem mirum eſt, eos divinis perſonis peculiares proprietates adſcribere, qui ſtatuunt, duas naturas in Chriſto ſibi invicem idiomata ſeu proprietates ſuas communicaſſe, ita ut proprietates unius naturæ de altera enunciari poſſint. [Si igitur hoc fieri ob ſolam conjunctionem naturarum poteſt, ubi tamen, ut ipſi volunr, nulla permixtio naturarum facta eſt: quanto potiori jure omnes divinæ proprietates abſque diſcrimine poſſunt ac debent de unaquaque perſona enunciari; ſiquidem hæ omnes ſimul nonniſi unam eandemque eſſentiam habent? Quod fieri poſſe ac debere, illi è Trinitariis probe perſpexerunt, qui Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum vocant, *tres juſtificantes, & tres auctores juſtificationis noſtræ.* Neque cauſa ulla eſt, cur non eodem modo dicere poſſint, illas tres perſonas eſſe tres Creatores, tres Redemtores, & tres Sanctificatores. Mera igitur contradictio eſt, cum iſti homines dicunt, ſupra memorata opera eſſe toti Trinitati communia, & nihilominus etiam eſſe perſonarum propria & peculiaria opera. Quod enim alicui proprium eſt, id non poteſt aliis eſſe commune.

CAPUT XIII.

De Incarnatione Filii DEI.

OCtavum perfectæ cognitionis Dei ex horum hominum ſententià requiſitum eſt Incarnatio Filii Dei. Quo barbaro vocabulo hoc ſibi volunt, quod Filius Dei, quem ſecundam Trinitatis perſonam faciunt, juſſu Patris de cœlo deſcenderit in uterum Mariæ Virginis ibique homo factus ſit. Quod commentum neceſſario ipſis erat excogitandum, alioqui ſententia eorum de perſona Domini Jeſu Chriſti non poſſet conſiſtere. Cum enim Scriptura diſerte teſtetur, Chriſtum dum in terris vixit, verum fuiſſe hominem, qui verum humanum corpus, & veram humanam animam habuerit; de Deo autem nullo modo dici queat, quod humanum corpus & animam habeat; ſequitur, ſi Chriſtus nihilominus ſummus Deus eſſe debeat, eum eſſe aliquid ex Deo & homine compoſitum. Hanc igitur compoſitionem ſive conjunctionem vocant illi Incarnationem vel Hominificationem Filii Dei, aut ſimpliciter Dei.

Vocabulum hoc Incarnationis non ſolum in Sacris Literis non invenitur, ſed etiam eo ſenſu, quo ab iſtis hominibus uſurpatur, eſt perquam abſurdum. Quando homo naſcitur, verè dici poteſt, quod homo fiat, qui antea homo non fuerat, imo nihil omnino erat: aut ſi quis velit dicere, eum antea aliquid in mundo fuiſſe, tamen certum eſt, eum id amplius non eſſe, quod fuerat. Et miraculum illud Chriſti, quo in Cana aqua in vinum commutata eſt, non abſurde poſſet dici aquæ vinifactio. Ibi enim revera aqua facta eſt vinum, ita ut aqua deſineret eſſe aqua, & vinum merum relinqueretur. Eodem modo ſi Incarnatio Dei proprie ſumatur, intelligendum eſſet, Deum deſiiſſe eſſe Deum, & ex Deo factum eſſe hominem, ſeu in hominem fuiſſe converſum. Quando enim res una fit alia, deſinit eſſe id, quod antea fuit. Ita aqua vinum facta deſiit eſſe aqua, & caro, quando putreſcit, & fit vermis, deſinit eſſe caro.

Dicere quiſpiam poſſet, ex vi verborum id male colligi. Poſſe enim, exempli gratia, dici, Cæſarem factum eſſe Regem Bohemiæ, & tamen non deſinit eſſe Cæſar, tametſi ſtatus Regius inferior ſit, quam ſtatus Cæſaris. At hic notandum eſt, magnum eſſe diſcrimen ac differentiam inter hoc exemplum, & inter Incarnationem Dei. In hoc enim exemplo per Regem Bohemiæ non intelligitur proprie perſona Regis Bohemiæ quoad eſſentiam, ſed tantum Regius ſtatus ſive officium. Alioquin enim abſurdum foret, ac prorſus impoſſibile, ut Cæſar quoad eſſentiam ſuam fieret illa perſona, quæ eſt Rex Bohemiæ. Nam hac ratione (ſi modo poſſibile eſſet id fieri) Cæſar revera deſineret eſſe non modo Cæſar, ſed etiam homo ille, qui ante fuerat. At in Incarnatione Dei nolunt iſti homines, Deum dum factus eſt homo, tantum externum aliquem ſtatum aſſumſiſſe, ſed affirmant, eum quoad eſſentiam ac naturam ſuam factum eſſe illum hominem, qui ex Virgine Maria natus eſt. Hinc eorum nonnulli haud verentur dicere, locutionem iſtam, *Deus eſt homo*, vel, *Deus eſt hic homo*, non ſolum veram eſſe, ſed etiam propriam. Vide Bécani Summ. Theol. Schol. part. 3. pag. 569, 570. Sect. 8, 9, 12. Ex quo ſequitur, Deum per hanc incarnationem, vigore propriæ ſignificationis hujus vocis, deſiiſſe Deum eſſe: uti ſane ex his hominibus quidam fatentur, ex modo dicta locutione omnino ſequi, Deum eſſe mutatum. Vide Bonaventuram citante Becano d. l. ſect. 12. Quanquam etiam hoc abſurdum eſſet, ſi diceretur, Deum quoad externum ſtatum ac conditionem tantum hominem eſſe factum: idque multo abſurdius foret, quam ſi dicatur, Cæſarem factum eſſe bubſequam aut ſubulcum. Tantum diſcrimen eſt inter Deum & hominem. Et Deus certe etiam hoc pacto deſineret eſſe Deus, id eſt, ſummus Dominus ac Rector cœli ac terræ: quemadmodum Cæſar non foret amplius Cæſar, ſi ſubulcus aut bubulcus fieret. Cum vero illi ipſi homines abſurdum ac impoſſibile eſſe credant, ut Deus unquam deſinat eſſe Deus: deberent etiam agnoſcere, non ſolum ſe perperam facere, quod tam ſublime & impenetrabile myſterium (ut id vocant) tam abſurdis vocabulis exprimant, verum etiam quod fundamentum hujus opinionis, quod ſe in Scriptura habere autumant, falſum ac nullum ſit.

Probant enim hanc Incarnationem verbis Johannis Euangeliſtæ, quibus juxta vulgarem interpretationem cap. 1. 14. dicitur: *Et verbum caro factum eſt.* Ubi per Verbum intelligunt divinam Chriſti naturam, ſeu ſecundam Trinitatis perſonam, & ſenſum eſſe putant: ſecunda perſona Trinitatis facta eſt homo. Quod nihil ſane aliud eſt, quam quod ſecunda Trinitatis perſona, id eſt Deus Altiſſimus, in hominem ſit converſus: unde ſequitur, eum Deum eſſe deſiiſſe. Scimus quidem, eos per iſtam

incar-

incarnationem nullam talem converſionem ac mutationem factam eſſe ſtatuere: ſed hoc ſibi velle, quod Deus humanam naturam aſſumſerit; cum ea abſque divinitatis mutatione unitus ſit, & in unam perſonam eam adſciverit. At cum ſic credant, deberent non ſolum hanc actionem potius humanæ naturæ aſſumtionem, quam incarnationem vocare, ſed cogitare quoque diligentius atque expendere, quo fundamento hanc ſuam opinionem allegatis Johannis verbis ſtatuminare conentur. Quî enim probabunt unquam, verba iſta, *Verbum caro factum eſt* (ut jam largiamur, ſic verba eſſe ex Græco vertendi) idem ſignificare, quod, Verbum aſſumſit humanam naturam? Ut jam taceam, nulla ratione demonſtrari poſſe, quod per Verbum ipſe Deus ſummus, aut quiſquam alius, quam Jeſus Chriſtus, qui è Maria natus eſt, intelligatur.

Sed inſpiciendum nobis eſt propius id, quod ad majorem intelligentiam hujus myſterii de Incarnatione Dei ex iſtorum hominum ſententia pertinet, quomodo id ipſi explicent. Hæc eſt communis eorum ſententia, Patrem, qui eſt prima perſona Trinitatis Filio ſuo præcepiſſe, ut de cælo deſcenderet in uterum Mariæ Virginis, atque in eo humanam naturam ſuſciperet, & porro ex ea ſalutis humanæ bono verus homo naſceretur. Ita igitur unus ille æternus Deus, unum illum æternum Deum de cœlo miſit in mundum, ut homo fieret. Filius autem etſi ipſe quoque eſſet unus ille æternus Deus, nihilominus uni illi æterno Deo nempe patri paruit, legationemque iſtam ultro in ſe ſuſcepit. Vigore itaque hujus ſententiæ (ſi ex vero æſtimetur) unus ille Deus, Filius, cœlum ad tempus reliquit, & in aſſumta à ſe humana natura hic io terris verſatus eſt; & poſtquam Judæorum opera truculenta morte necatus eſt, ſeipſum in vitam reſtituit, & una cum aſſumta ſua humana natura in cœlum aſcendit, atque ad dexteram Patris ſui conſedit. Nempe unus ille Deus conſedit ad dextram unius illius Dei.

Verum videamus, quid ex hac ſententia, ad Deum vere & cum judicio cognoſcendum, nobis diſcendum ſit. Hæc ſententia hoc ſibi vult, quod etſi Pater de cœlo non deſcenderit, ſed tantum ejus Filius, ita ut cum Filius deſcendit, Pater interea in cœlis remanſerit, tamen ipſe qui non deſcendit, & Filius, qui deſcendit, nonniſi unus Deus ambo ſint. Unde ſequitur, Chriſtum tunc vere & eſſentialiter in cœlo, & æque ac Pater, non in terra fuiſſe; & tamen etiam nihilominus eodem tempore vere & eſſentialiter in terris fuiſſe, ita ut apud Patrem in cœlis non eſſet. Atque ſic Filius Dei, cum eſt homo factus, ſimul fuit in cœlo, & non fuit in cœlo, fuit in terra, & non fuit in terra. Cum enim eſſentia Patris (quæ diviſionem non admittit ullam) ſemper in cœlo manſerit, & nunquam in terram deſcenderit, Filius autem habeat eandem eſſentiam, quam Pater: ſequitur, divinam eſſentiam Filii, adeoque ipſum Filium tunc in cœlo manſiſſe, & nunquam in terram deſcendiſſe. Et rurſus quia Filius vere de cœlo deſcendit, (ut illi ipſi probant ex illo loco Joh. cap. 3. 13. *Nemo aſcendit in cœlum, niſi qui deſcendit de cœlo* &c.) neceſſe eſt, Filium tunc cum tota eſſentia ſua cœlum vere reliquiſſe, atque hic in terris inter homines verſatum eſſe. Verum quis hoc intelligat? quis hic habet tantum rationis & ingenii, ut tam inter ſe pugnantia capere queat? Deinde neceſſe quoque eſt, ut ſibi homines perſuadeant, quod etſi Filius idem ille Deus unus ſit, qui eſt Pater & Spiritus Sanctus, tamen neque Pater, neque Spiritus Sanctus, ſed ſolus Filius homo factus ſit. Quod cum intellectu ſit difficile, ut pote quod manifeſte ſeipſum evertit, & contradictionem involvit, eo ventum eſt, ut aliqui ex his hominibus aperte profeſſi ſint, totam Trinitatem eſſe incarnatam. Quos inter eſt anteſignanus Trinitatiorum Athanaſius cui Symbolum illud vulgo tribuitur, quod ſupra cap. 5. Part. 2. retulimus. Is diſerte ſcribit in libro de Unitate fidei, totam Trinitatem ex Maria natam eſſe, corpuſque aſſumſiſſe. Et alius quidam Alanus de Rupe vocat Virginem Mariam *totius Trinitatis triclinium*. Idem Trinitatem introducit ſic ad Mariam loquentem: *Ego ero tota in te, & tu in me tota, mutata non aſſumtione, ſed glorificatione ſingulari.* Bonaventura quoque Generalis Ordinis Minoritarum, qui Pſalmos Davidis prorſus ad Virginem Mariam direxit, in quodam hymno, quem ſe dicit ad imitationem Ambroſii & Auguſtini compoſuiſſe, ait: *Tu templum es & ſacrarium Spiritus Sancti, totiuſque Trinitatis Sacro Sancta ſolium & thronus.* Item Cornelius à Lapide Jeſuita Commentarium ſuum ſuper duodecim Prophetas minores dedicat *Trinitati increata, & in Jeſu Chriſto creata.* In antiquo Miſſali, quod in Anno 1538. editum eſt, Virgo Maria ita ſalutatur: *Ave univerſa Trinitatis mater.* Sic etiam Andreas Wargocki quidam, qui Juſtini hiſtoriam in Polonicam linguam convertit, hoc voto librum ſuum claudit: *Domino Deo in Trinitate uni ſempiterna gloria, & ſanctiſſima ejus Matri.* Quodſi igitur res ita ſe habeat, quod tota Trinitas humanam naturam aſſumſerit, & ex Maria nata ſit, ſequetur, etiam reliqua omnia de tota Trinitate eſſe intelligenda, quæ alioquin ſoli ſecundæ perſonæ in aſſumta natura humana conſideratæ homines iſti adſcribere ſolent: adeoque dicendum erit, totam Trinitatem prædicaſſe in terris Euangelium, mortuam, ſepultam, reſuſcitatam, aſcendiſſe in cœlum &c. Quod cum etiam difficile ſit intellectu ac creditu, cumque hac ratione vetus & ab his ipſis hominibus damnata Sabellianorum ac Patripaſſianorum hæreſis in orbem revocetur; ideo nonnulli ita rem hanc explicant, ut dicant, totam Trinitatem quidem incarnationem iſtam procuraſſe, ſed ſolam perſonam ſecundam incarnatam eſſe.

Quod Lutherus (teſte Gerhardo Tom. 2. loc. theol. de perſona Chriſti ſect. 503.) ſimilitudine à tribus virginibus ſumta declarat, quæ ſimul confectam veſtem uni ex ſe induunt. At hac declaratione nodus non tollitur. Quomodo enim dici poteſt, ſolam ſecundam perſonam, & non etiam primam ac tertiam aſſumſiſſe humanam naturam, cum tamen prima & tertia eandem habeat eſſentiam, quam habet ſecunda? Tres illæ virgines, quæ uni veſtem induunt, non ſunt tres perſonæ in una eſſentia, ut iſti homines de tribus perſonis divinis credunt, ſed quælibet ex eis habet ſuam peculiarem eſſentiam. Itaque hoc effugium nihil eos juvare poteſt. Præ-

terea incarnatio iſta, ſeu aſſumtio humanæ naturæ eſt opus extra eſſentiam, non intra eſſentiam Dei peractum, adeoque juxta horum hominum regulam (quam ſuperiori Capite examinavimus eſt omnibus tribus perſonis commune. Niſi forte & hic proprietates perſonales allegare velint, ac dicere, Incarnationem pertinere ad opus Redemtionis, quod ſecundæ perſonæ proprium eſt. Sed hac ratione dicendum eſſet, ut eos loqui de opere Redemtionis ſupra audivimus, totam Trinitatem eſſe incarnatam, ſed in ordine Filii. Quam abſurdam locutionem nemo ſanæ mentis eſt, qui intelligat.

CAPUT XIV.

De duabus naturis in Chriſto.

I. *Abſurditas hujus doctrinæ.*

NOvum ſententiæ de Trinitate membrum, quod ex præcedenti Incarnationis dogmate fluit, eſt, quod Chriſtus habeat duas naturas: unam divinam, quam ab omni æternitate tanquam Deus ſummus habuerit; alteram humanam, quam ex Maria Virgine acceperit.

Statuunt autem illi, Chriſtum etſi duas naturas habeat, unam tamen eſſe perſonam, & quidem divinam naturam, ſive Deitatem ejus eſſe perſonam, ſecundam ſcilicet perſonam Trinitatis; humanitatem vero ejus non eſſe perſonam, ſed tantum humanam eſſe naturam, & adjunctum quoddam, quod divina Chriſti perſona ſibi adſcivit.

Ut hæc ſententia exacte trutinetur, an cum veritate congruat, non poſſunt etiam homines iſti æquo animo ferre, ſed rationem hic captivari jubent. Quod nemo ſane recuſaret facere, ſi perſpicuis Sacrarum Literarum teſtimoniis dogma iſtud probare poſſent, idque iiſdem ac totidem verbis in Scriptura oſtendere, quibus id illi abſque omni probatione proferunt. Quanquam nec claram literam & aperta verba ſufficere ad probandum dogma tale, quod judicio ſanæ rationis abſurdum eſt, ſupra cap. 4. oſtendimus. Ubi vero ſcriptum eſt in divinis literis, in Chriſto eſſe duas naturas? ubi legitur, eum hoc modo humanam aſſumſiſſe naturam, ut tamen humana perſona non ſit? Annon Chriſtus expreſſe in Scriptura dicitur *homo* Rom. 5. 15. 1 Tim. 2. 5. *Filius hominis*, Matth. 8. 20. & *Vir* Act. 17. 31? Imo ipſimet agnoſcunt, Chriſtum verum, perfectum, ac naturalem hominem eſſe. Quis autem unquam fando audivit, aut quis id capere queat, quod vir, qui veram humanam animam & corpus habet, & omnia humana opera tam quoad animam, quam quoad corpus peragit, non ſit humana perſona? Profecto ſi Chriſtus eſt verus homo, quod negare non poſſunt, negari etiam non poteſt, eum eſſe humanam perſonam. Si autem etiam ſimul eſt divina perſona, tum erunt duæ perſonæ in uno Chriſto.

Neque eo difficultas tollitur, quod dicant, aliam prorſus perſonæ Chriſti eſſe rationem, quam aliorum hominum, quorum quiſque humana perſona eſt, Chriſtum autem ſingularem & extraordinarium hominem eſſe. Unde enim illi norunt, aut quomodo probabunt, Chriſtum hac in parte non eſſe talem hominem, quales ſunt alii homines? Certe ſi Chriſtus eſt homo ejuſmodi, qui non eſt humana perſona, tum non eſt talis homo, quales nos homines ſumus; tum nos non poteſt vocare fratres ſuos; tum non eſt ortus ex ſemine Davidis ſecundum carnem. Etenim ex ſemine Davidis, qui fuit humana perſona, non poteſt alius homo naſci, quam qui etiam humana perſona ſit.

Et quid cogit iſtos homines, ut è duabus naturis in Chriſto unam, nempe divinam, faciant perſonam, alteram, id eſt humanam, minime? Nonne hoc in cauſa eſt, quod ratio ipſis dictet, hoc pacto duas perſonas in Chriſto futuras? quod olim credidit Neſtorius, nimirum vi hujus ſententiæ de æterna Deitate Filii Dei ad hoc credendum compulſus. Si vero eſſent duæ perſonæ in Chriſto, eſſent etiam duo Chriſti, duo Filii Dei: quod iſti neutiquam volunt admittere. Cur autem illi hic quoque rationem ſuam non captivant? cur non dicunt: Divina Chriſti natura eſt perſona, & humana Chriſti natura eſt perſona, neque tamen ſunt duæ perſonæ ſed una perſona; quemadmodum dicere ſolent, Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus Sanctus eſt Deus, & tamen non ſunt tres Dii, ſed unus Deus? Vel, cur non ſtatuunt, Chriſtum eſſe duas perſonas in una ex Deo & homine compoſita eſſentia, eumque propter hanc unam eſſentiam nihilominus unum tantum Chriſtum eſſe, & unum Filium Dei, qui bis natus fuerit: quemadmodum ajunt, Altiſſimum Deum eſſe tres perſonas in una eſſentia, adeoque unum tantum Deum? Si enim ex duabus diſtinctis eſſentiis ſeu naturis intellectu præditis, divina ſcilicet & humana, poteſt una tantum perſona fieri; uti credunt ipſi de Chriſto: quid cauſa eſt, cur non etiam ex duabus perſonis queat fieri una natura aut eſſentia? Eſtque res admiratione digna, hactenus nemini iſtorum hominum tales incidiſſe cogitationes, cum alioqui ſibi ſumant libertatem pro lubitu nova myſteria procudendi. Sed apparet, verba Athanaſiani Symboli obſtare, quæ confundi naturas ſeu eſſentias vetant. Porro ſi in Chriſto una tantum perſona eſt, & tamen duæ naturæ, nulla cauſa eſt, cur homines iſti malint divinam naturam, quam humanam, pro perſona agnoſcere. Quidſi quis diceret, humanam naturam in Chriſto perſonam eſſe (quod ſane veriſſimum eſt) divinam autem naturam non eſſe perſonam, ſed adjunctum tantum aliquod, quod per Spiritus Sancti efficaciam cum humana perſona unitum eſt; quemadmodum illi humanam naturam pro tali adjuncto ſeu appendice divinæ perſonæ Chriſti habent; quomodo id refellerent? Ex Sacris Literis ne unicam quidem literulam contra talem ſententiam afferre poſſent, ſed ad rationem confugerent, longamque catenam collectionum & conſequentiarum necterent ad probandum, hæc vel illa abſurda ex tali ſententia ſequi. At ſi is juberet eos captivare rationem, omnes eorum conſequentiæ proprio iplorum gladio jugularentur.

II. *In-*

II. *Infirmitas argumentorum de duabus naturis in Chriſto, quæ ex ſcriptura ſumuntur.*

Firmiſſime ſibi perſuaſerunt iſti homines, ſe in Sacris Literis habere ſolidiſſima ſententiæ ſuæ de duabus in Chriſto naturis, divina una, & humana altera, argumenta. Quæ argumenta nos hac occaſione, quamvis extra ordinem nobis propoſitum, excutiemus, ut rima iſta, qua elabi ſolent, quando innumera ſcripturæ loca adverſus ſummam Chriſti Deitatem afferuntur, ſemel ipſis obſtruatur, & Chriſtianus lector in ſequentibus hic ſemper remitti poſſit.

Allegant autem præcipue tria loca ſcripturæ: quorum primus eſt Act. 2. 30. ubi Petrus ait, *Deum Davidi jurejurando juraſſe, fore, ut ex fructu lumbi ejus ſecundum carnem Chriſtus ſuſcitaretur.* Alter locus habetur Rom. 1. 3. ubi Paulus inquit, *Filium Dei natum eſſe ex ſemine Davidis ſecundum carnem.* Tertius extat Rom. 9. 5, ubi idem Apoſtolus ſcribit, *Chriſtum eſſe ex patribus ſecundum carnem.* Cenſent autem illi, *ſecundum carnem*, idem valere, quod *ſecundum humanam naturam*; & huic diſtinctionis membro tacite opponi illud, *ſecundum divinam naturam.*

Sed quantopere illi hac in parte fallantur, ex eo ſatis apparet, quod cum in Sacris Literis non raro verba illa *ſecundum carnem* occurrant, nuſpiam tamen opponantur illis, *ſecundum divinam naturam*, ſed ſemper illis, *ſecundum ſpiritum*, quæ longe alium ſenſum habent. Sic Paulus inquit Rom. 4. 1. *Quid ergo dicemus inveniſſe Abrahamum Patrem noſtrum ſecundum carnem?* Sic enim recte, ſi ſententiam ſpectes, Vetus Interpres, verba ordinavit. Ubi vides, Paulum dicere, Abrahamum eſſe ſuum, uti & cæterorum Judæorum *Patrem ſecundum carnem*: id quod nemo non videt eſſe ſimile illi, quod Chriſtus *ſecundum carnem* ex fructu lumbi Davidis ſuſcitatus, aut ex ſemine Davidis ortus, aut ex Patribus eſſe dicitur. Vocat autem Paulus Abrahamum, ſuum ac reliquorum Judæorum Patrem *ſecundum carnem*, ut indicet, ſe eum hic non conſiderare ut Patrem ſpiritualem. Etſi enim Abrahamus ſpiritualis quoque Pater erat Apoſtoli, non tamen cæterorum generatim Judæorum, cum quibus ſe hoc loco conjungit Apoſtolus. Docet enim tum eodem cap. 3. 17. tum alibi, Abrahamum credentium tantum verum eſſe Patrem, & hos demum verum eſſe Abrahami ſemen, ad quod ſpirituales Dei promiſſiones ſpectant. Eodem pacto cap. 9. Rom. ubi Chriſtus dicitur eſſe *ex Patribus ſecundum carnem*, paulo ante ℣ſ. 3. vocat Apoſtolus Judæos *cognatos* ſuos *ſecundum carnem*, opponens illos tacite cognatis ſpiritualibus, ſeu ſecundum ſpiritum. Sic & 1 Cor. 10. 18. jubet videre *Iſraëlem*, hoc eſt, Iſraëliticum populum *ſecundum carnem*, itidem eum Iſraëli ſecundum ſpiritum, hoc eſt, populo Chriſtiano opponens. Populus enim Chriſti eſt verus ac ſpiritualis Dei Iſraël Rom. 9. 6. Gal. 6. 16. Sic 2 Cor. 5. ℣ſ. 16. ait, ſe nunc *neminem noſſe* (hoc eſt, æſtimare ac probare) *ſecundum carnem*, & ſi noverit aliquando, *ſecundum carnem Chriſtum*, nunc jam non amplius noſſe: ubi itidem *ſecundum carnem* tacite opponitur ei, quod eſt *ſecundum ſpiritum*, quodque vel in Chriſto, vel in iis, qui ſunt in Chriſto, ſpectandum eſt. Illuſtris etiam eſt locus Gal. 4. ubi unus Abrahami filius, nempe Iſraël, dicitur *natus ſecundum carnem* ℣ſ. 23, 29. alter vero, nempe Iſaacus, *ſecundum ſpiritum* ℣ſ. 20. non certe ſecundum divinam naturam; ſed divina virtute, quæ ob promiſſionem divinam antegreſſam, ad nativitatem ejus perficiendam intervenit. Confer ℣ſ. 23, 28. & Rom. 9. 8, 9. Licet idem Iſaacus, ſi generatio ejus cum ſpirituali Chriſtianorum generatione, non cum Iſmaëlis ortu conferatur, jure ſecundum carnem natus dici queat. Sic & *Domini ſecundum carnem* ſunt Domini carnales, Col. 3. 22. hoc eſt, tales, qui in rebus ad carnem tantum & terrenam hanc vitam ſpectantibus, imperandi jus habent, in rebus ſpiritualibus haudquaquam.

Et ne quis effugii pateat locus, ille ipſe locus Rom. 1. 3. quem iſti homines pro ſe militare putant, ſententiam noſtram confirmat. Ita enim ait Apoſtolus: *Qui* (nempe Filius Dei) *factus eſt ex ſemine Davidis ſecundum carnem, qui definitus* (ſeu conſtitutus) *eſt Filius Dei in virtute, ſecundum ſpiritum ſanctificationis, ex reſurrectione mortuorum.* Ubi videmus, verbis illis *ſecundum carnem*, opponi illa, *ſecundum ſpiritum ſanctificationis*, hoc eſt, quo Chriſtus fuit ſanctificatus, (qui nullus alius eſt, quam Spiritus Sanctus) eſſeque ſermonem de ratione, qua Chriſtus fuerit Dei Filius definitus *ex reſurrectione mortuorum.* Nam inter alias cauſas, ob quas Chriſtus Filius Dei vocatur, hæc pene præcipua eſt, quod eum Deus à mortuis reſuſcitaverit, & quaſi denuo genuerit. Per hanc enim reſuſcitationem, & mox conſecutam exaltationem, Chriſtus revera demum definitus Filius Dei in potentia, id eſt, talis Dei Filius conſtitutus eſt, qui ſuper omnia dominandi ac imperandi poteſtatem vireſque accepit.

Ex hoc loco intelligi poteſt & alter in eadem Epiſtola locus Rom. 9. 5. Quo enim pacto Chriſtus eſt Dei Filius perfectiſſima ratione ſic dictus, eadem & Deus eſt ſuper omnia benedictus in ſecula. Conſtitutus autem eſt, ut vidimus, talis Dei Filius, cui datum eſt imperium ſuper omnia, & quidem eo ipſo tempore, & per id ipſum, quod à mortuis ſuſcitatus, & ad dexteram Dei collocatus ſit. Quare etiam tunc conſtitutus eſt *Deus ſuper omnia*, cum ſuper omnia imperandi divinam poteſtatem ex gratia & dono Dei Phil. 2. 9. conſecutus eſt. Ita ut non alia mens ſit Apoſtoli, quam ſicut Rom. 1. 3. expreſſe dixit, Chriſtum ſecundum carnem eſſe ex ſemine Davidis, ſecundum Spiritum ſanctificationis autem eſſe Filium Dei in potentia; ita hoc loco, Chriſtum ſecundum carnem eſſe ex Patribus, ſecundum ſpiritum autem ſanctificationis eſſe Deum ſuper omnia benedictum in ſecula.

Quod tertium locum Act. 2. 30. attinet, notandum eſt, quod Petrus in tota illa oratione ſua, in qua aſſerit, Deum juraſſe Davidi, ſe de fructu lumbi ejus ſuſcitaturum Chriſtum ſecundum carnem, non quicquam huic reſpectui *ſecundum carnem* opponat, quod divinam in Chriſto eſſentiam arguat; ſed reſurrectionem atque exaltationem Chriſti, divina

virtute perfectam, qua Dei Filius perfectiſſima ratione evaſit.

Quare nihil eſt in illis locis, quod ſententiam de duabus naturis in Chriſto ſtabiliat. Quodſi in illis nihil eſt, quod eam ſtabiliat, licet inter cætera eam vel maxime videantur confirmare; jure concludi poteſt, nec alibi quicquam eſſe in Sacris Literis, quod eam ſtabiliat: ac porro iniquum eſſe, diſtinctionem duarum naturarum Chriſti nullo Sacræ Scripturæ teſtimonio nixam adhiberi ad tot Sacrarum Literarum loca, de Chriſto ſimpliciter loquentia, reſtringenda, & à ſimplicitate ſententiæ detorquenda.

III. *Diſtinctio duarum in Chriſto naturarum ad innumera loca ſcripturæ explicanda abſurde adhibetur.*

Rem ita ſe habere, ut modo dictum, quod nimirum diſtinctio duarum in Chriſto naturarum clarum ſenſum innumerorum ſcripturæ locorum involvat, adeoque ad ea explicanda abſurde adhibeatur, id probatu facile eſt. Loca enim ſunt plurima in ſcriptura, ubi talia de Chriſto ſimpliciter & ſine ulla mentione humanæ naturæ enunciantur, quæ nullo modo ita ſimpliciter de eo dici poſſent, ſi ipſe eſſet Deus Altiſſimus: ad quæ loca ſupremæ Deitatis Chriſti aſſertores nihil aliud, quod reſpondeant, habent, quam quod iſta de Chriſto ſecundum humanam naturam non autem ſecundum divinam, (quam tamen nondum probarunt, ſed abſque probatione pro conceſſo ſumunt) dicantur. Ut cum dicitur, Filium ignorare diem judicii Marc. 13. vſ. 32. Filium nihil poſſe facere à ſeipſo Joh. 5. 19. doctrinam ejus non eſſe ipſius, ſed illius à quo miſſus eſt, Joh. 7. 16. eum non veniſſe à ſeipſo Joh. 7. vſ. 28. eum non quærere gloriam ſuam Joh. 8. 50. eum qui credit in ipſum, non in ipſum credere, ſed illum, à quo miſſus eſt Joh. 12. 44. Patrem ipſo majorem eſſe Joh. 14. 28. eum oraſſe Patrem Matth. 26. 39, 42. 44. eum eſuriiſſe & ſitiiſſe Matth. 4. 2. Joh. 19. 28. eum mortuum eſſe ac ſepultum Matth. 27. 50, 59. & ſimilia. Jam vero foret contra omnem loquendi conſuetudinem, ut talia ſimpliciter & abſque expreſſa humanæ naturæ mentione ipſi attribuerentur, cum contrarium potius de eo ſecundum aliam naturam, ſcilicet divinam vere affirmari poſſit. Quomodo Chriſtus ſimpliciter dicere potuiſſet, ſe neſcire diem judicii, ſe nihil poſſe facere à ſeipſo, Patrem eſſe ſe majorem &c. ſi ſecundum divinam naturam omnia ſciviſſet, omnia à ſeipſo facere potuiſſet, Patri quoque in omnibus æqualis fuiſſet? Neutiquam credibile eſt, Chriſtum verba ſua tam abſurde, tam ambigue, tamque contra omnem loquendi uſum proferre voluiſſe. Quis enim, verbi gratia, hominem ſimpliciter neget edere, bibere, aut carneum, craſſum, procerum, aut humili ſtatura eſſe, qui anima ejus, aut ipſe ſecundum animam, non edat, non bibit, carneus, craſſus, procerus, aut contra brevis ſtaturæ non ſit? Licet anima potior hominis pars ſit; illa autem homini ſecundum corpus tantum competant. At ſi Chriſtus Deus ille ſupremus eſt, de eo ſimpliciter aſſerendum eſt, eum ſcire diem judicii, eum omnia à ſeipſo facere poſſe; eum Patri ſuo æqualem eſſe, doctrinam ejus propriam ipſius fuiſſe; eum ſuam gloriam quærere &c. nec iſti homines ipſi id diffitentur, imo urgent potius. Neque enim minus ſimpliciter ſolent de Chriſto id affirmare, quod ei ſecundum naturam multo potiorem ineſt, quam negare, quod ei ſecundum inferiorem non ineſt. Cum igitur de Chriſto innumera talia ſimpliciter, ſeu nulla addita limitatione, neque humanæ naturæ reſpectu expreſſe affirmentur, vel negentur, quæ de eo ita ſimpliciter affirmari aut negari non poſſent, ſi adhuc aliam, divinam naturam haberet, ſecundum quam contrarium æque vere de eo dici poteſt; cumque etiam diſtinctio duarum naturarum nullo ſolido argumento probari queat; patet, Chriſtum præter humanam naturam, nullam aliam, nempe divinam, ſecundum quam ſit Deus Altiſſimus, habuiſſe. Quo accedit, quod Chriſtus compluribus locis, ut Filius Dei, deſcribatur: *Filius nihil poteſt facere à ſeipſo* Joh. 5. 19. *De die illo atque hora nemo ſcit, neque Angeli, qui in cælo ſunt, neque Filius, niſi ſolus Pater* Marc. 13. 32. Hanc autem deſcriptionem Trinitariorum plerique ad ſolam divinam naturam Chriſti, omnes ad eam præcipue referunt. Quare tanto minus eſt credibile, Chriſtum id de ſe ſimpliciter negaturum fuiſſe, quod ipſi ſecundum divinam naturam inerat, quodque de Filio Dei ſimpliciter dici poterat & debebat. Præterea ſi licet ſimpliciter & abſque limitatione addita dicere de Chriſto, eum neſcire diem judicii, eum nihil poſſe facere à ſeipſo, & ſimilia; nihil cauſæ eſt, cur etiam non liceat ſimpliciter & abſque omni limitatione de eo affirmare, quod non ſit Deus Altiſſimus, quod non extiterit ab æterno, quod non creavit mundum, quod Filius Dei carnem non aſſumſerit, quod non fuerit in cœlo, antequam naſceretur è Maria Virgine; quia nihil horum ei ſecundum humanam naturam competit. Sed quomodo hoc Trinitatis propugnatores admittent? Sic etiam nihil eſt, cur non dici poſſit, Chriſtum nec conceptum ex Spiritu Sancto, nec natum ex Virgine, nec creviſſe, nec ediſſe, nec bibiſſe, nec fleviſſe, non mortuum, non reſuſcitatum, non aſcendiſſe in cœlos, non venturum ad judicium, nec alia innumera; quia ei nihil horum ſecundum divinam naturam competat. At quomodo hoc dici, ullius Chriſtiani hominis aures ferre poſſunt? Quare ſi hæc ipſi Trinitarii & inaudita & intolerabilia eſſe agnoſcunt; cogitandum illis eſt, æque intolerabilem eſſe ipſorum interpretationem, qua dicunt, ſecundum humanam tantum naturam de Chriſto intelligenda eſſe ea, quæ ſimpliciter, & non expreſſo naturæ humanæ reſpectu, de eo aſſirmantur vel negantur, quæ ita ſimpliciter de eo affirmari ac negari non poſſent, ſi aliam haberet naturam, ſecundum quam ipſi contrarium omnino competeret. Sed de his ſatis. Capite ſequenti clare monſtrabimus, hanc diſtinctionem duarum naturarum, qua iſti homines utuntur, manifeſte ſecum pugnare.

C A-

CAPUT XV.

De hypoſtatica unione duarum naturarum in Chriſto.

CUm Trinitarii aſſerant, Chriſtum unam tantum eſſe perſonam, quæ ex duabus naturis conſtet, ita ut ſimul ſit Deus Altiſſimus, & verus homo; neceſſe eſt mirabilem & prorſus inauditam conjunctionem iſtarum naturarum in Chriſto eſſe. Quæ conjunctio quomodo apte & perſpicue efferri atque explicari debeat, non ſatis inter ipſos iſtos homines convenit. Nos autem brevitatis cauſa aliis opinionibus omiſſis, eam hic proponemus, quam plerique amplectuntur. Illa vero eſt, qua ſtatuitur talis conjunctio duarum naturarum facta, ut perſona, quæ ante iſtam conjunctionem, tantum divinæ naturæ perſona fuerat, poſt illam conjunctionem facta ſit etiam humanæ naturæ perſona; dum nimirum divina perſona Chriſti, ſive ſecunda perſona Trinitatis, humanam naturam, ſive carnem, humana anima præditam aſſumſit, & ſecum copulavit: non ſecus ac ferrum calorem ab igne in ſe recipit; ita ut duæ naturæ in unam perſonam coaluerint. Hanc conjunctionem duarum naturarum vocant illi unionem hypoſtaticam, ſeu perſonalem, ad differentiam unionis eſſentialis, qua conjunctæ ſunt tres perſonæ divinitatis in una divina eſſentia.

In hac perſonali conjunctione & aſſumtione humanæ naturæ in divinam, cenſent ſimilem *περιχώρησιν*, immeationem, & immanentiam duarum naturarum factam eſſe, qualem ſupra trium perſonarum in divinitate ab eis ſtatui diximus. Ajunt enim duas naturas ſe invicem intime adeo penetraſſe, ut dici queat, totam divinam perſonam eſſe in tota Chriſti carne, & totam carnem Chriſti eſſe in tota perſona divina, idque in ſeperabiliter & inſolubiliter. Quemadmodum enim credunt, tres perſonas Deitatis propter *unitatem eſſentiæ* ſe mutuo complecti, unam in altera hærere, & inter ſe innexas & implexas eſſe: ita ſtatuunt etiam, duas naturas in Chriſto propter *unitatem perſonæ* ſe mutuo penetrare, & unam alteri ineſſe. Simul tamen monent, per ejuſmodi intimam immeationem & inexiſtentiam mutuam nullam fieri naturarum permixtionem ac confuſionem,

Hoc loco rurſus talia dicuntur, quibus percipiendis ne Salomonis quidem ſapientia par eſſet ac ſufficiens. Mitto Sacrarum Literarum de hac duarum naturarum unione & coaleſcentia altiſſimum ſilentium. Hoc ſolum quærere ex eis lubet; quomodo unionem iſtam ac conjunctionem tam diſparatarum, longiuſque quam cœlum à terra, à ſe invicem diſtantium, naturarum, fieri potuiſſe, & quidem conjunctionem in unam perſonam, probare queant! Difficillimum quidem eſt capere: quomodo aqua & ignis, aër & terra, argilla & ferrum ſecum uniri poſſint: at multo difficilius eſt, hanc conjunctionem intelligere, & ſine clara expreſſaque revelatione Dei credere, quod ſcilicet increata, inviſibilis ac incomprehenſibilis natura atque eſſentia Dei Altiſſimi, quæ eſt Spiritus & ignis conſumens; cum creatura, quæ caro eſt & ſanguis, unita ſit, ita ut hæc illam, & illa hanc in ſe contineat, ac intime permeet, utque quemadmodum loquitur Leo Serm. 3. de natura pag. 43. citante Gerhardo, creatori creatura inſeratur. Sed præter hæc omnia abſurdiſſimum eſt, quod una perſona Deitatis ſit ſimul & divinæ & humanæ naturæ perſona, quodque humana natura, id eſt, humanum corpus, & humana anima, non alia ratione, quam qua divinæ Chriſti perſonæ inſerta eſt, homo ſit.

Primum enim ſuperiori Capite §. 1. demonſtravimus, humanam naturam in Chriſto eſſe veram perſonam humanam. Quare ex hac doctrina ſequetur, humanam perſonam cum divina perſona Chriſti junctam, unam cum ea perſonam factam eſſe, atque ita per conſequens vel humanæ perſonæ Chriſti, vel ejuſdem divinæ perſonæ aliquid hac conjunctione deceſſiſſe, ut neque hæc, neque illa ſit amplius perfecta perſona, ſed ex duabus imperfectis una perfecta perſona conflata ſit.

Secundo, unio iſta hypoſtatica, eſt res ejuſmodi, quæ manifeſta contradictione ſeipſam perimit. Lutherus inquit Tom. 3. Jenenſ. Lat. pag. 562. citante Gerhardo d. l. Sect. 120. *Magis diſparata eſt hæc propoſitio, Deus eſt homo, quam illa, homo eſt aſinus.* Ita ſecundum ſententiam Lutheri magis poſſibile eſt, ut humana perſona aſini aſſumat naturam, quam ut ſummus Deus humanam naturam aſſumat. Jam vero impoſſibile eſt & contradictorium, ut humana perſona aſſumat aſini naturam & tamen interea humanam naturam retineat, ita ut dici poſſit proprie utrumque: Hæc perſona eſt homo; &, Hæc perſona eſt aſinus. Eo ipſo enim dum perſona iſta homo eſſe dicitur, indicatur eam habere caput humanum: at ſi illa ſimul etiam habe aſininam naturam, ſequetur, illud humanum ejus caput eſſe ſimul aſininum caput; & ſic aures ejus erunt breves, quales ſunt hominum aures, & ſimul longæ, quales ſunt aſininæ; vox & ſonus, quem illa perſona edit, erit humanus ſermo & ſimul ruditus aſininus, id eſt, poterit illa loqui, & non poterit loqui; cutis ejus erit glabra; ſicut hominis, & tamen etiam hirſuta, ſicut aſini; denique erit illa rationalis, ut homo, & irrationalis quoque, ut aſinus. Quod perinde eſt, atque ſi dicam, hæc perſona eſt homo, & non homo; aſinus, & non aſinus. Quod ſane manifeſte contradictorium eſt, ideoque cum veritate nequit conſiſtere. Cum ergo & Lutherus agnoſcat, & res ipſa dictet, longe majorem diſparitatem eſſe inter divinam & humanam naturam, quam eſt inter humanam & aſininam naturam; neceſſe eſt, multo minus poſſibilem eſſe conjunctionem divinæ & humanæ naturæ in una perſona, multoque abſurdius eam ſtatui, quam modo dictam conjunctionem humanæ & aſininæ naturæ. Illa enim conjunctio non minus contradictionem implicat, atque hæc. Quod facile eſt cognoſcere. Nam dum aſſerunt homines iſti, perſonam Chriſti eſſe Deum Altiſſimum, tribuunt ei divinas proprietates, nempe quod ſit Spiritus inconſpicuus, quod ſit ab æterno, quod ſit omniſcius, omnipotens, immortalis; dum vero poſtea affirmant, eandem Chriſti perſonam etiam eſſe verum hominem, ſeu veram habere naturam humanam,

attribuunt ei tales proprietates, quæ prædictis divinis proprietatibus è diametro repugnant. Indicant enim hac ratione, perſonam Chriſti non eſſe Spiritum inconſpicuum, ſed habere corpus conſpicuum, eam non ab æterno fuiſſe, ſed in tempore natam eſſe, eam non eſſe omniſciam, non omnipotentem, non immortalem: quod tantundem eſt, atque ſi dicerent, perſonam Chriſti non eſſe Deum. Ita ut ex hac ſententia fluat, unam Chriſti perſonam (quam credunt eſſe ſecundam perſonam Trinitatis) ſimul eſſe Deum & non Deum, ſimul hominem & non hominem, viſibilem ut homo, & inviſibilem ut Deus. Quæ omnia contradictoria ſunt, & ſeipſa evertunt. Intelligendum enim eſt, iſtos homines neutiquam velle, Chriſtum è duabus perſonis, una divinâ, alterâ humanâ eſſe compoſitum, ita ut divina perſona in humana inviſibili ratione habitet, quemadmodum ſpiritus aliquis in homine habitare poteſt, (quanquam etiam talis inhabitatio, quod Deum attinet, impoſſibilis foret:) ſed ajunt, Chriſtum unam tantum perſonam eſſe, quæ duas habeat naturas, adeoque duplices proprietates, divinas & humanas. Quæ proprietates cum prorſus diſſimiles atque contrariæ ſint, clarum eſt, eas in una perſona non poſſe habere locum, æque ac dici de una re nequit, eam ſimul eſſe frigidam & calidam, ſiccam & madidam, mollem & duram, piloſam ac depilem.

Ex his jam perſpicuum eſt, quam abſurdum ac contradictionis plenum ſit, quando homines iſti, uni perſonæ Chriſti duas res plane contrarias, unam quidem ſecundum divinam, alteram vero ſecundum humanam naturam, adſcribunt. Ut cum inquiunt, Chriſtum ignoraſſe diem judicii ſecundum humanam naturam, non ignoraſſe autem ſecundum divinam naturam; Chriſtum ſecundum humanam naturam nihil poſſe facere à ſeipſo, ſecundum divinam vero omnia poſſe; ſecundum humanam naturam eum eſſe mortuum, ſecundum divinam autem eum immortalem eſſe: & id genus alia multa de Chriſto affirmant ſibi invicem contraria, quorum etiam in præcedenti Capite aliquam ſecimus mentionem. Quemadmodum enim ſupra oſtendimus, impoſſibile eſſe, ut una perſona ſimul duas tales naturas habeat ſibi unitas, quarum proprietates ſunt ſibi invicem contrariæ: ita etiam impoſſibile eſt, unam eandemque perſonam ſimul & eodem tempore omnia ſcire, & aliquid neſcire, omnia à ſeipſa facere, & nihil facere à ſeipſa, mori & tamen manere vivam. Quodſi nihilominus hæ & ſimiles contrariæ qualitates in Chriſto locum habeant (quod tamen nullo modo probari poteſt) omnino dicendum eſſet, Chriſtum è duabus diſtinctis perſonis, divina & humana, fuiſſe conflatum, quarum quælibet prædita ſit ſuis peculiaribus proprietatibus; ita ut humana perſona diem judicii ignoraverit, divina autem eum ſciverit, ſed ſuo conſorti, humanæ perſonæ, revelare noluerit; humana perſona mortua ſit, divina vero viva remanſerit: (uti aſſerebat Cerinthus, Jeſu moriente, Chriſtum ab eo receſſiſſe). Verum hac ratione corruet opinio de communicatione idiomatum ſeu naturalium proprietatum utriuſque naturæ, de qua agemus ſubſequenti Capite. Quanquam nec alias iſti ipſi homines duas perſonas in Chriſto admittunt, (& recte quidem) quia id abſurdiſſimum & veritati multis modis contrarium eſſe agnoſcunt.

Dicendum etiam nobis nonnihil de περιχωρήσει, id eſt, mutua inexiſtentia & immanentia duarum naturarum; quod nimirum per hanc intimam ac mutuam unionem duarum naturarum redditur labyrinthus ille multo intricatior, in quem nos circuminceſſio ac immeatio trium perſonarum divinarum inducit. Non pauci enim ex his hominibus contendunt, aſſumtam humanam naturam pertinere ad Trinitatis conſortium. Ita enim ſcribit Ambroſius de Reſurrect. citante Gerhardo d.l. ſect. 121. *Non eſt deſpicienda carnis humana natura, qua in Sanctæ Trinitatis conſortium per Dominum Chriſtum ingredi meruit.* Et Auguſtinus inquit lib. de bono perſever. cap. 24. *Qui ſuſcipit, & quod ſuſcepit, eſt una in Trinitate perſona.* Quia vero durum nimis & abſonum eſt, carnem, quæ creatura eſt, pertinere ad divinam increatam eſſentiam Dei Altiſſimi, ideo ad hanc duritiem emolliendam, utuntur ſua ſolita diſtinctione inter eſſentiam & perſonas, ajuntque, humanam naturam pertinere ad Trinitatem non *eſſentialiter*, ſed *perſonaliter*. Vide Gerhardum d.l. ſect. 121. Quaſi ſcilicet qui perſonaliter ad ſocietatem aliquam pertinet, non etiam eſſentialiter ad eam pertineat! Homines iſti exiſtimant, ſi tantum aliud vocabulum adhibeant, quod aliis literis ac ſyllabis conſtat, etiamſi ſenſus ille idem in eo contineatur, quem expreſſe proferre nolunt, jam rem confectam eſſe. Quanquam etiam alia ex cauſa diſtinctio iſta inepte hic adhibetur. Cum enim illi humanam naturam non habeant pro perſona, quomodo illa poteſt *perſonaliter* ad Trinitatem pertinere? Sin hoc ſibi volunt, quod humana natura non pertineat ad totam eſſentiam divinam, ſed tantum ad ſecundam perſonam Trinitatis; tum contradicunt ſibi ipſis, quando inquiunt, humanam naturam perſonaliter pertinere ad totam Trinitatem. Nam tota divina eſſentia nihil aliud eſt, quam tota Trinitas. Ergo ſi humana natura non pertinet ad totam divinam eſſentiam, ſed tantum ad ſecundam perſonam Trinitatis, quomodo illa ad totam Trinitatem pertinere poteſt? Potius deberent dicere, eam neque eſſentialiter, neque perſonaliter ad totam Trinitatem pertinere, ſed ſimpliciter tantum ad ſecundam perſonam. Verum hac ratione celebres illi duo Patres Eccleſiæ modo nominati, & alii plures, qui in eadem ſunt ſententia, graviſſimi erroris rei fierent. Quanquam hunc errorem evitare non poſſent, etiamſi dicerent, humanam naturam tantum ad ſecundam Trinitatis perſonam pertinere. Credunt enim, ſecundam perſonam habere eandem illam eſſentiam totam ac indiviſam, quam habet tota Trinitas. Quocirca eo ipſo, quod humana natura pertinet ad ſecundam perſonam, pertinet quoque ad totam eſſentiam divinam, id eſt, ad totam Trinitatem.

Quodſi ita ſe res haberet, ut humana natura & caro Chriſti, etiam ad conſortium Trinitatis pertineret (ſive perſonaliter, ſive eſſentialiter) utque cum ſecunda perſona Trinitatis pari modo, ac perſonæ tres Deitatis inter ſe, mutuo colligata ac intime innexa atque implexa ſit: jam non tres tantum perſonæ Deitatis ſe invicem ita immearent, ut ſingulæ eſſent in ſin-

in ſingulis, & ſingulæ in omnibus, & omnes in ſingulis, & omnes in omnibus, ſed etiam humana natura, recepta in conſortium Trinitatis, eſſet in ſingulis, & ſingulæ ac omnes viciſſim eſſent in humana natura. Ex quo ſequeretur, humanam naturam etiam cum Patre & Spiritu Sancto in unam perſonam coaluiſſe, eamque non minus quam divinam eſſentiam omnibus tribus perſonis communem eſſe. Ut ſane non pauci ex iſtis ipſis hominibus, ſicut ſupra Cap. 13. vidimus, diſerte fatentur, totam Trinitatem eſſe incarnatam atque humanam aſſumſiſſe naturam. Hoc vero ſi ita eſt, dici poterit, illum unum Deum Altiſſimum eſſe tres perſonas in una eſſentia divina, & in una natura humana. Imo quandoquidem ſupra abunde probatum eſt, humanam Chriſti naturam vere perſonam eſſe; ex iſta horum hominum ſententia merito inferri poterit, unum illum Deum ſummum eſſe quadruplicem in perſonis, quarum tres ſint divinæ, & una humana, duplicem autem in eſſentiis, quarum una ſit divina, altera humana. Tantum de decimo fundamentali capite dogmatis de Trinitate.

CAPUT XVI.

De diſtinctione inter Chriſti perſonam & divinam naturam.

SUccedit undecimum principale membrum, quod rurſus in diſtinctione admodum perplexa & abſurda conſiſtit. Nimirum diſtinguunt illi inter perſonam Chriſti & divinam naturam ſeu eſſentiam Chriſti. Cum enim ſtatuant, Chriſtum quatenus eſt Filius Dei, ac proinde Deus Altiſſimus, à Patre habere originem; non poſſunt negare, Chriſtum quatenus Filius Dei eſt, Patre minorem eſſe, adeoque Patri competere prærogativam quandam præ Filio; Hinc non pauci viri docti è Trinitariis, Patrem κατ' ἐξοχὴν Deum vocant; fatenturque Patrem eſſe principaliter Deum; nomen Dei prius de Patre, quam de Filio prædicari; Filium eſſe ſecundum à Patre, non ſolum ordine, ſed etiam dignitate, quoniam eſſendi origo Pater ipſi eſt. Vide Calvinum lib. 1. Inſtitut. cap. 13. ſect. 23. Zanchium Præfat. de Tribus Elohim & lib. 1. cap. 3. de tribus Eloh. Chaſſan. lib. 1. loc. comm. cap. 15. ſect. 13. citante Gerhardo tom. 1. de tribus Elohim cap. 6. ſect. 35. Etiam ex antiquis Patribus multi agnoverunt expreſſe, Filium etiam qua Deus eſt, minorem eſſe Patre: quos Patres allegat Maldonatus Comment. in Joh. 14. 28. Sed cum tamen homines iſti urgeant, Filium Dei eſſe Patri per omnia æqualem; nam ſi minor eo atque inferior foret, non poſſet eſſe Deus Altiſſimus: idcirco nonnulli commenti ſunt hanc diſtinctionem, quod Chriſtus originem ſuam à Patre habeat, quoad perſonam, non autem quoad eſſentiam. Vide Anti-Crellium Botſacci lib. 1. ſect. 2. cap. 2. Non pauci ex eis etiam hanc diſtinctionem adhibent in negotio Incarnationis Chriſti, dicuntque perſonam Chriſti divinam, & non naturam ejus divinam aſſumſiſſe naturam humanam: divinam enim perſonam eſſe Chriſti propriam, divinam autem naturam ſeu eſſentiam eſſe omnibus tribus perſonis divinitatis communem. Vide Bezam, Zanchium, Sohnium, Danæum, Bellarminum, citante Gerhardo tom. 2. loc. 4. ſect. 120.

Hîc requiritur nimis ſubtile & acutum ingenium, ut quis hanc diſtinctionem recte percipiat, utque Chriſtum aliter ſecundum perſonam, aliter ſecundum eſſentiam ſeu naturam ejus divinam conſideret; ſi nimirum attendat, quod homines iſti expreſſe aſſerunt, divinam Chriſti naturam, ſecundum quam eandem habet eſſentiam cum Patre, eſſe Chriſti perſonam, ſive, eum ſecundum divinam naturam eſſe ſecundam perſonam Trinitatis, id eſt, æternum Dei Filium, qui ſuam originem habet à Patre.

CAPUT XVII.

De inſeparabilitate duarum naturarum in Chriſto.

DUodecimum membrum præcipuum doctrinæ de Trinitate, eſt inſeparabilitas duarum naturarum in Chriſto. Affirmant enim, duas iſtas naturas tam arcto atque æterno & indivulſo nexu eſſe copulatas, ut nullo tempore, nulloque loco ſeparari poſſint, ne in morte quidem ipſa. Credunt enim, tametſi in morte Chriſti vinculum, quo anima cum corpore juncta eſt, diſſolutum fuerit, illud tamen vinculum perſonalis unionis duarum naturarum inſolutum atque integrum manſiſſe.

Quiſquis hanc ſententiam accuratius penſitat, incidit iterum in errores inexplicabiles. Si enim in morte Chriſti vere diſſolutum fuit vinculum, quo anima corpori jungitur, ut omnes Chriſtiani credunt, & res ipſa docet, qui potuerunt duæ naturæ in Chriſto manere indiſſolutæ atque inſeparatæ? Sive enim ſtatuas, divinam naturam in diviſione animæ ac corporis, cum corpore junctam fuiſſe, ſive cum anima; dici tamen non poterit, eam cum humana natura indivulſo nexu manſiſſe conjunctam: quia non ſolum corpus, neque ſola anima eſt humana natura Chriſti. Itaque neceſſe eſt dicere, in morte Chriſti divinam naturam ſaltem ab una parte humanæ naturæ ſejunctam ac ſeparatam fuiſſe. Si quis dicat, divinam naturam, nihil obſtante ſeparatione animæ à corpore, nihilominus utrique parti, conjunctam manſiſſe, corpori ſcilicet in ſepulchro, & animæ in Paradiſo; tum concipi non poterit, quomodo Chriſtus vere mortuus fuerit. Quomodo enim corpus Chriſti cadaver dici potuit, ſeu corpus mortuum, ſi Deus Altiſſimus perſonaliter cum eo fuit conjunctus? Quicquid enim anima in corpore agere atque operari poteſt, ad corpus vivificandum, id multo perfectius ipſe Deus Altiſſimus, ſeu divina ejus eſſentia, quæ in corpore remanſit, præſtare potuit: ita ut etiamſi anima nunquam in corpus remigraſſet, corpus tamen nunquam potuiſſet corrumpi, ſed perpetuo vixiſſet; anima quoque corpore neutiquam indiguiſſet, & nihilominus beatiſſima fuiſſet abſque illo, ſi modo cum Deo Altiſſimo eſſentialiter in æternum manſiſſet conjuncta. Nihil proinde cauſæ habuiſſet Chriſtus *in diebus carnis ſuæ* Hebr. 5. 7, ſeparationem iſtam animæ à corpore adeo perhorreſcere, ut cum clamore valido & lacrymis preces ac ſupplicationes offerret ei, qui ipſum

poterat ſervare à morte. Taceo, quod vere dici nequeat, proprie dictam ſeparationem animæ à corpore factam eſſe in Chriſti morte, ſi anima cum corpore, intercedente vinculo divinæ perſonæ, quæ in utroque manſit, fuit conjuncta. Hi enim homines non ita cenſent divinam Chriſti perſonam cum anima & corpore junctam manſiſſe, atque ſi laquei vel catenæ pars extrema alligata ſit uni fruſto ligni alicujus, altera alteri: ſed ſtatuunt, in hypoſtatica iſta unione duarum naturarum, mutuo alteram alteri inhærere atque inexiſtere, ita ut tota divina Chriſti perſona tam cum anima quam cum corpore, ac viciſſim tam anima quam corpus cum tota perſona Chriſti divina conjuncta ſit. Quocirca anima non potuit vere à corpore divelli ac ſeparari, ſi divina Chriſti perſona nunquam ab humana natura receſſit. Atqui in morte Chriſti vera & proprie dicta animæ ac corporis ſeparatio facta eſt; ut ipſimet fateri coguntur: alioqui non fuiſſet vere mortuus. Ergo neceſſe eſt tunc divinam Chriſti perſonam quoque vere à natura humana ſeparatam ac diviſam fuiſſe. Tam incerta ſunt myſteria iſtorum hominum.

CAPUT XVIII.

De communicatione duarum naturarum & naturalium Idiomatum atque operationum in Chriſto.

TRedecimum caput in ſententia Trinitatis conſiderandum eſt, Communicatio naturarum, & naturalium idiomatum ac operationum in Chriſto.

Non enumerabimus autem hoc loco omnia, quæ de hac materia à Trinitatis defenſoribus diſputari ſolent; hoc enim in ingens & vaſtum volumen excreſceret: ſed pauca quædam ad noſtrum propoſitum pertinentia, delibabimus. Vocant illi hanc communicationem, effectum perſonalis unionis duarum naturarum, qua fit, ut divina Chriſti natura humanæ, & contra humana divinæ ſe cum omnibus ſuis proprietatibus atque operationibus communicarit, unaquaque alteram penitus ac intime (ſine diviſione tamen ac permixtione) transſmearit ac penetrarit, adeo ut, quod alias extra hypoſtaticam conjunctionem naturarum tantum de una prædicari poteſt natura, vi hujus conjunctionis etiam de altera prædicari atque enunciari poſſit; utque dici queat, *Summus Deus eſt homo*, & viciſſim, *Homo eſt ſummus Deus.* Vide Gerhard. tom. 2. loc. 4. cap. 8. ſect. 48. Hinc quidam ſunt, qui duas in Chriſto Deitates conſtituunt, unam communicantem, alteram communicatam. Divinam naturam vocant Divinitatem communicantem, humanam vero, divinitatem communicatam. Vide Brent. in recog. pag. 90. 273. Item de divin. maj. pag. 81. 91. Jacob. Andr. in Apol. pag. 25. 69. Gerhard. Exeg. tom. 3. loc. 4. cap. 8. ſect. 152. Utque hoc ipſum doceant, poſtulat ipſorum ſententia; quia credunt, Chriſtum non ſolum ſecundum divinam naturam, ſed etiam ſecundum humanam eſſe Deum, nempe ſummum; alioqui Maria non poſſet Dei para ſeu Dei mater appellari. Verum hac ratione in Chriſto erunt etiam duæ humanitates, una communicans, altera communicata: quia æque dicunt, *Deus eſt homo*, atque, *Homo eſt Deus.*

Itaque etiam uſitatiſſimum eſt apud Trinitarios, ut propter hanc communicationem idiomatum, hujuſmodi utantur loquendi formulis: Deus eſt natus ex Maria (nonnulli etiam dicere amant, Deitas nata eſt ex Maria, Deitas paſſa eſt, ac mortua &c. Vide quos citat Gerhar. exeg. tom. 1. loc. 4. ſect. 198, 199.) Maria eſt Dei mater; Deus fuit infans; is qui major eſt univerſo mundo, jacuit in præſepio; Deus tentatus eſt à Diabolo; Deus vectus eſt aſino; Judæi Deum crucifixerunt; Deus ſiti laboravit in cruce pendens; Deus mortuus eſt & ſepultus. Hinc cum novus quidam Poëta Germanicus Johannes Riſten in ſuo libello cantionum ſacrarum edito Luneburg. Anno 1642. inter alia ſcripſiſſet: *ô dura neceſſitas! Deus ipſe jacet mortuus*; Theologus quidam celebris Stephanus Klotz Superintendens Holſatiæ in epiſtola ſua ad illum ita calculo ſuo hæc verba approbat: *Diſpicere nequeo, qua de cauſa culpari à quoquam poſſit, quod Tua Dignitas in ſuis olim editis Spiritualibus hymnis, & quidem in hymno de Sepultura Chriſti protulit: ô dura neceſſitas! ipſe Deus decumbit mortuus. Nam ſi verum eſt, Deum revera obiiſſe, & Dominum gloriæ crucifixum, atque occiſum eſſe; uti ſane verum id eſſe ac manere neceſſe eſt; non poterit non etiam eſſe verum, quod Deus vere mortuus fuerit: niſi forte poſſit eſſe non mortuus, qui occiſus eſt.* Gerhardus quoque inquit Exeg. tom. 1. loc. Theol. loc. 4. ſect. 195. *Quæcunque de Chriſto prædicantur de perſona ſunt accipienda: alias ſi humana tantum de homine, divina tantum de Deo prædicarentur, duæ perſonæ introducerentur. Chriſtus in medio paſſionis actu ſe Filium Dei eſſe publice profeſſus eſt, ne quis dubitaret, ipſum Dei Filium eſſe paſſum. Omnia opera, omnes paſſiones non tribuuntur naturis, ſed perſonæ. Quam vere & realiter Deus eſt Homo, tam vere de Deo prædicatur, quicquid eſt humanum.* Huc pertinet etiam illud auditu horrendum ſcholaſtici cujuſdam Doctoris dictum, qui poſtquam demonſtraſſet, Deum etiam lapidem, aſinum, damnatum hominem, imo ipſum quoque Diabolum ſuppoſitare, id eſt, in ſuum ſuppoſitum ſeu perſonam ſuſcipere poſſe, addit: *Corollarium, quod ſequitur ad hanc Concluſionem, Deus eſt lapis, Deus eſt aſinus, Deus eſt homo damnatus, Deus eſt Diabolus, patet. Quia eadem ratione, qua illa conceditur, Deus eſt homo, crucifixus, mortuus; & illæ ſunt concedendæ per communicationem idiomatum.* Vide Gabrielem Biel. in 3. Sent. diſtinct. 1. qu. 3. art. 1. Alii Scholaſtici cenſent non eſſe abſurdum dicere, *Deus eſt peccator.* Vide Suareſium tom. 1. Comment. in Thom. part. 3. diſp. 34. ſect. 2. fol. 504. Cum quo convenit illud, quod vulgo in Eccleſiaſtico quodam hymno Lutherani canunt: *Deus vult agere pœnitentiam.* Quis enim agit pœnitentiam, niſi peccator?

Has inuſitatas locutiones vocant illi *Propoſitiones perſonales* (quanquam ab aliis aliter etiam appellantur) quia ex ſola perſonali unione duarum naturarum promanant, earumque veritas nonniſi in hac unione fundatur; alioqui in uſu non ſunt. Itaque merito

inuſi-

inuſitatæ dicuntur, quia nuſquam in Scriptura legitur, Apoſtolorum quenquam iis uſum eſſe.

Occaſio hujus dogmatis de Communicatione idiomatum inde orta eſt, quod falſa ipſorum opinio, quam imbiberunt de natura atque eſſentia Chriſti, eis obſtiterit, quominus verum ac genuinum ſenſum plurimorum locorum Sacræ Scripturæ perciperent, ut igitur loca illa cum præconcepta ſua opinione conciliarent, coacti ſunt hoc dogma comminiſci. Quia enim Chriſtum pro ſummo Deo habent, videntque, Chriſto ſimpliciter & ſine mentione divinæ naturæ, & nomen Dei & non pauca divina attributa ſeu proprietates adſcribi, nec non plurima divina ac ſupernaturalia opera de eo prædicari; exiſtimant, id ideo fieri, quod divina natura ſe humanæ cum omnibus proprietatibus ſuis communicarit; & non habent tantum prudentiæ ac perſpicaciæ, ut intelligant atque agnoſcant, quicquid in homine Jeſu Chriſto, dum in terris fuit, ſapientiæ, ac poteſtatis divinæ apparuit, id non ab aliqua divina natura eſſentialiter in ipſo habitante, per quam fuerit ipſe Deus Altiſſimus, profectum fuiſſe, ſed ab illo Sancto Spiritu, quo cœlitus deſcendente unctus fuit Matth. 3. 16. item illum *nomen, quod eſt ſupra omne nomen* (id eſt, nomen Dei una cum omni poteſtate divina in cœlo & in terra) dono accepiſſe à Deo pro perfectiſſima ſua obedientia, Phil. 2. 9. Deinde quia in multis Sacrarum Literarum locis talia de Chriſto ſimpliciter affirmantur vel negantur, quæ de Deo ſupremo dici vel negari nequeunt (ut quod natus ſit, quod ſit mortuus ac ſepultus, quod neſciverit diem judicii, & ſimilia ſine numero) autumant, id propter communicationem illam abſurdam naturarum, naturaliumque idiomatum fieri, quod nimirum humana natura viciſſim divinæ ſuas proprietates communicarit. Itaque ut ſuam præconceptam ſententiam adverſus tam multa clara Scripturæ teſtimonia poſſint defendere, neceſſario ab ipſis inventum eſt hoc Communicationis propugnaculum. Quomodo enim alioqui conſiſteret ſententia eorum de perſonali ac hypoſtatica unione atque mutua immanentia ſeu immeatione duarum naturarum, de qua ſupra cap. 15. egimus? Ex tali enim abſurda conjunctione naturarum, neceſſario ſequitur talis abſurda communicatio mutua naturarum ac proprietatum.

Cum vero Sacra Scriptura varia & multa teſtimonia adverſus ipſorum opinionem nobis ſuppeditat, ideo uno Communicationis idiomatum modo non contenti, plures & varios excogitaverunt; prout patrocinium cauſa ipſorum requirit, ut novis ſe ſubinde effugiis adverſus ſcripturæ loca ſibi adverſantia muniant. Primum enim ponunt Communicationem naturarum ipſarum, qua natura una alteri ſeſe per hypoſtaticam unionem communicavit, & alia aliam mutuo ac intime penetravit. Deinde, Communicationem naturalium idiomatum, qua natura una alteri proprietates ſuas communicavit. Tertio, Communicationem perſonæ, qua divina perſona ſe humanæ naturæ ita communicavit, ut eam aſſumſerit in perſonæ unitatem. Vide fuſe agentem ea de re Gerhardum tom. 2. loc. 4. cap. 8. 10. & ſeqq. Quod triplex diſcrimen atque diſtinctio nullum alium uſum habet, quam ut intellectus humanus magis adhuc oneretur ac confundatur: quandoquidem altera & tertia Communicatio jam in prima eſſet prorſus comprehenſa, ſi talis Communicatio in Chriſto locum haberet. Qui enim alteri naturam ſuam totam atque eſſentiam communicat, is non poteſt non ei etiam naturales proprietates ſuas atque perſonam communicare. Communicationem idiomatum naturalium illi iterum triplicem faciunt: Primo, qua id, quod uni tantum naturæ proprie convenit, de tota Chriſti perſona, quatenus illa ſimul Deus & homo eſt, prædicatur. Secundo, qua divina natura gloriam ſuam humanæ communicavit. Tertio, qua duæ naturæ ſimul operantur opera illa, quæ ad Mediatorium munus Chriſti pertinent. Hæc omnia & adhuc multo plura ſcire oportet, de quibus ingentia volumina à Trinitatis aſſertoribus conſcripta ſunt, quæ nos brevitatis ſtudio hic omittimus, ſi quis ex ipſorum ſententia velit teſtimonia Sacræ Scripturæ, quæ de Chriſti perſona, natura atque eſſentia agunt, recte intelligere, & in nullum perniciosum errorem incidere. At mirum eſt, quam altum ſit de iſtis rebus omnibus in Sacris Literis ſilentium.

Obſervandum etiam hoc loco eſt, Trinitatis Doctores hic unum adhuc monitum diligenter inculcare, & ne in eo erretur, ſedulo caveri velle. Nimirum docent, etſi propter communicationem duarum naturarum in Chriſto dici poſſit, *Deus eſt Homo, & Homo eſt Deus*, tamen dici non poſſe, nec ullo pacto debere, Divina natura eſt humana natura, vel, Humana natura eſt divina natura. Vide Gerhardum tom. 2. loc. 4. ſect. 153, 155. Quod monitum cum ſupra memorata inepta diſtinctione inter perſonam & naturam Chriſti divinam coincidit. Eccur vero priori modo loqui liceat, poſteriori non liceat, poſſet merito quæri: quippe ex eorum ſententia divina Chriſti natura Deus eſt, & Deus in Chriſto eſt divina ipſius natura; ſic etiam homo in Chriſto nihil aliud eſt, quam humana ipſius natura.

Quod hic alias præterea ad hujus dogmatis refutationem dici poſſet, id partim in ſcriptis Calviniſtarum, ſeu, ut appellari amant, Reformatorum, qui cæteroqui acres etiam ſunt Trinitatis propugnatores, ſed in hac de Communicatione naturarum doctrina cum Lutheranis non conſentiunt, legere eſt; partim ex iis, quæ ſupra de hypoſtatica unione naturarum dicta ſunt, intelligitur.

Hoc unum adhuc commemorare cogimur, ſi quid unquam ab humano ingenio excogitatum eſt, quod enormiter ac manifeſte ſecum pugnat, id eſſe hanc de Communicatione idiomatum doctrinam. Quemadmodum enim, verbi gratia, dicunt, Deus vere eſt mortalis factus, & reipſa quoque mortuus; quia humana natura divinæ mortalitatem communicavit: Ita dici etiam poterit, Homo Jeſus Chriſtus fuit vere immortalis, atque reipſa etiam mortuus non eſt; quia divina natura humanæ communicavit immortalitatem. Unde ſequitur, Chriſtum tam ſecundum divinam, quam ſecundum humanam naturam ſimul mortalem & etiam immortalem fuiſſe, cumque ſecundum utramque naturam mortuum eſſe, & non mortuum. Pariter negant iidem homines, Chri-

Chriſtum ſecundum humanam naturam per ſe adorandum eſſe, ſed propter hanc ſolam communicationem idiomatum volunt id fieri. Sicut igitur divina natura humanæ communicavit adorabilitatem, (ut ſic dicam) ita dicere oportet, humanam naturam viciſſim divinæ communicaſſe non adorabilitatem. Itaque neceſſarium erit, ut Chriſtus ſecundum utramque naturam adoretur, & ſimul neceſſarium erit, ut ſecundum utramque naturam non adoretur. Quis vero iſtud poteſt capere? Verum de his ſatis dictum eſto.

CAPUT XIX.

De Omnipraſentia Corporis Chriſti.

SI ad hanc doctrinam de perſonali unione ac communicatione duarum naturarum, naturaliumque proprietatum, duæ præterea doctrinæ accedant, quarum unam omnes Trinitarii, alteram non exigua eorum pars profitentur, & pro infallibili veritate amplectuntur: nimirum primo, quod Deus quoad eſſentiam ſuam ubique & in omnibus locis præſens ſit; ſecundo, quod Chriſtus non tantum olim in terris, ſed & nunc in cœlis naturale corpus habeat: nihil deeſſe poteſt ad hominum animos in extremam confuſionem ac perturbationem inducendos. Inde enim ſequitur, etiam naturale corpus Chriſti, quod cum eſſentia divina in eandem perſonam unitum eſt, ſemper ubique præſens fuiſſe, & etiamnum eſſe. Quæ res etiam tam perplexa & intellectu difficilis eſt, ut inter ipſos Trinitarios de ea ſit lis ingens, & implacabilis hoſtilitas exorta. Pars una tam mordicus hanc ſuam tuetur ſententiam, ut (quemadmodum illi ab altera parte objicitur: vide Breviar. Ubiquit. pag. 113. & ſeq.) malint abſurdiſſimas locutiones de Chriſto uſurpare, quam ſententiam mutare, aut ab ea vel latum unguem recedere. Non horrent enim dicere, *tunc cum Chriſtus pependit in cruce, corpus ejus eodem tempore fuiſſe Romæ, Athenis, in India, & ubivis locorum; Chriſti carnem eſſe in omni pane, pomo, pyro, angulo, etiam in inferno, denique in ipſo Diabolo.* Lutherus inquit de Chriſto: *Omnia plena ubique ſunt Chriſti, etiam ſecundum ipſius humanitatem.* Tom. 3. Jenenſ. fol. 458. Hoc vero ſi verum ſit, præter alia infinita abſurda, etiam hoc erit verum, quod Chriſtus, cum jam natus eſſet è Maria Matre ſua, nihilominus adhuc in utero ejus fuerit. Qui autem adhuc hæret in matris ſuæ utero, ille nondum natus & in lucem editus eſt. Sic igitur Chriſtus è matre ſua natus eſt, & ſimul non eſt natus, neque in æternum naſcetur. Tam ſublime ſcilicet & admirandum myſterium eſt, iſta hypoſtatica unio & communicatio duarum naturam in Chriſto. Et qui id non credit, ſed cum Scriptura affirmat, Chriſtum nunc eſſe in cœlo, ibique ſedere ad Dei dexteram, Act. 2. 33. Eph. 1. 20. ille nihil facit aliud, quam quod Chriſtum (ut iſti homines alii aliis objiciunt) *quaſi murem in muſcipula, vel catenarium canem in ſtabulo includat.*

CAPUT XX.

De Humiliatione & Exinanitione ſummi Dei.

EX perſonali conjunctione & communicatione duarum naturarum in Chriſto, ortum eſt adhuc unum grande & imperceptibile myſterium, quod ad melius cognoſcendam horum hominum doctrinam de Perſona Chriſti ſcitu neceſſarium eſt: id vero eſt *Humiliatio & Exinanitio Dei.* Ejus autem duas faciunt ſpecies. Una eſt, qua Deus Altiſſimus, ſeu ſecunda perſona Trinitatis, ex ſumma erga humanum genus miſericordia, ſe ita demiſit ac humiliavit, ut cœleſti throno ſuæ majeſtatis relicto, in terram deſcenderet, & humanam naturam in ſe ſuſciperet. Hanc vocant Humiliationem Incarnationis. Alteram vocant proprie Exinanitionem: qua nimirum Deus Altiſſimus, poſtquam aſſumſiſſet carnem, non ſemper in ea tanquam Deus apparuit, vel divinitatem ſuam exeruit, ſed depoſita majeſtate ſua ac gloria, inter homines verſatus eſt ſervili in ſtatu ac conditione; fame ſitique laboravit; non habuit, ubi caput reclinaret; aſello vectus eſt; paſſus eſt ſe contumeliis ac perſecutionibus affici, lapidari, colaphizari, flagellari, conſpui, denique morte crudeliſſima è vita tolli. Hæc enim omnia illi proprie de Deo dici volunt, ut ſupra cap. 18. intelleximus. Quanquam Calviniani hac in parte Lutheranis civiliores & cautiores ſunt.

Hæc vero Humiliatio Dei Altiſſimi revera eſt multo major, & rationi magis repugnans, quam ſi Cæſar aliquis, depoſita majeſtate ſua Cæſarea, laceris veſtibus atque centonibus indutus, ſe immiſceret turbæ mendicorum, vel carbonariorum, in ſtramine cubaret, pane cibario cum furfuribus veſceretur, omneſque illas contumelias atque opprobria, quæ illi de Deo Altiſſimo prædicant; ſibi inferri pateretur. Imo ſunt, qui velint, Deum in illo ſtatu ſuæ humiliationis ita divinitatem ſuam exinaniviſſe, ut etiam *omniſcientiam ſuam* depoſuerit, & non omnia in terris ſciverit; ut inter alia diem extremi judicii, Matth. 24. 36. Vide Lutheri Poſtil. Epiſt. in Feſto Nativ. Chriſti Gerhard. tom. 2. loc. 4. ſect. 279, 318.

Quomodo autem fieri potuerit, ut ſummus ille immutabilis Deus cœlum relinqueret, in terram deſcenderet, ſeque malitioſis hominibus ita ludificandum & peſſime tractandum præberet, uti Filium Dei tractatum legimus; quomodo Deus ſapientiſſimus potuerit ita omniſcientiam ſuam deponere, ut aliquando aliquid neſciret; cum nec hominum ulli in manu ac poteſtate ſit, rem, quam ſcit, ita ex animo ac memoria ſua delere, ut eam ad tempus prorſus ignoret: quomodo de vivo & immortali Deo abſque horrore dici queat, eum mortalitatem induiſſe, ac vere mortuum ſepultumque fuiſſe: quomodo Deus Altiſſimus pro ſua obedientia, quam ſibi ipſi præſtitit, præmium à ſeipſo accipere potuerit: denique quomodo hæc omnia, etiamſi natura ſua factu non eſſent prorſus impoſſibilia, tamen cum divina ſapientia conciliari queant, ut id per tantam majeſtatis ſuæ imminutionem ac contumeliam conſequi

ſequi quæreret, quod per obedientiam ac humiliationem veri Filii Dei, hominis ſcilicet Jeſu Chriſti, multo commodius obtinere poterat: id viderint ipſi ſententiæ hujus propugnatores, qua ratione fidem his rebus conciliare queant apud eos, qui non nudis ipſorum verbis credere, ſed ea ſecundum indubitata veritatis principia, quæ nobis Deus per verbum ſuum, & rationis naturale lumen revelare dignatus eſt, examinare cupiunt.

De Cæſare, aliove Principe, qui ſe ita humiliaret, ut ſe pateretur vexari, cædi, ludibrio haberi atque occidi, & quidem abſque ulla neceſſitate, ab iis, quorum in vitam ac corpus ſupremam habet poteſtatem, dici poſſet, eum ſtatum ſuum Cæſareum abdicaſſe, & tunc non amplius Cæſarem eſſe: tunc enim non in conditione Cæſaris, ſed in viliſſimi ſervi ac mediaſtini ſui conditione foret. Verum nulla humana perſona, quantumlibet digniſſima, imo ne Angelus quidem tam alte ſeſe demittere atque humiliare poteſt, quam Deus Altiſſimus ſeſe humiliaſſet, ſi vera eſſet horum hominum ſententia. Hæc enim humiliatio Dei non ſolum eſſet conjuncta cum ſimplici abdicatione externi ſtatus ac dignitatis, (qualem etiam in Cæſare locum habere poſſe diximus) ſed etiam cum depoſitione divinarum perfectionum, puta immortalitatis, omniſcientiæ, & omnipotentiæ &c. per quas Deus eſt Deus. Itaque de Deo multo magis dici poſſet, eum tunc non fuiſſe Deum, id eſt, ſupremum Dominum ac moderatorem univerſi. Quod vel cogitatu, nedum dictu horrendum eſt. Et tamen illi homines ſententiam talem tanquam divinum & ad ſalutem neceſſarium myſterium venerantur, aliiſque obtrudunt, ex qua hoc tantum abſurdum neceſſario fluit. In eo enim præcipue ac proprie ſitam fuiſſe cenſent humiliationem Dei; id eſt, Filii Dei, ſeu ſecundæ perſonæ Trinitatis, quod in ſervi forma Patri ad mortem crucis uſque obediens fuerit. Jam vero Filius iſte Dei propter hanc ſuam obedientiam in ſummam evectus eſt ſublimitatem, donatumque ei eſt nomen, quod eſt ſupra omne nomen, id eſt, nomen Dei, una cum divina poteſtate atque imperio ſuper omnia Phil. 2. 9, 10. Quare neceſſe eſt, Filium Dei (id eſt, ex ipſorum ſententia, ipſum Deum Altiſſimum) tempore ſervilis ſtatus ſui, hoc nomen non habuiſſe, id eſt, eum tunc Deum Altiſſimum non fuiſſe.

Etſi vero hoc dogma de Humiliatione Dei rationis humanæ captum omnino ſuperet, tamen longe difficilius & perplexius eſt, quod credi jubetur, Altiſſimum Deum ſeſe humiliaſſe, & tamen etiam ſe non humiliaſſe. Statuunt enim, ſolum Filium, quem pro uno illo ſummo Deo habent, ſe humiliaſſe, Patrem vero & Spiritum Sanctum, quos itidem pro illo ipſo uno ſummo Deo agnoſcunt, ſeſe non humiliaſſe. Quomodo vero hoc intellectu concipi poſſit, æquis judicibus æſtimandum relinquimus.

CAPUT XXI.

De Reſurrectione ſummi Dei à mortuis.

QUandoquidem homines iſti docent, ſummum Deum vere fuiſſe mortuum ac ſepultum, ſcripturaque teſtatur, Chriſtum (quem illi credunt eſſe ſummum Deum) reſurrexiſſe à mortuis; coguntur hoc quoque aſſerere, quod Deus ſummus à mortuis reſurrexit. Quod etiam eo ipſo aperte docent, dum urgent, Chriſtum ſeipſum reſuſcitaſſe à mortuis. Hac ratione vero ſimplicibus novam crucem figunt. Nam ſi Chriſtus, ut pote Deus Altiſſimus, propria virtute reſurrexit ex mortuis, vel ſeipſum reſuſcitavit, ſcriptura vero teſtatur innumeris locis, alium quempiam, nempe Patrem, excitaſſe ipſum ex mortuis: (Vide inter alia Act. 2. 24. III. 15, 26. IV. 10. XIII. 30, 32, 37. Rom. 4. 24. VIII. 11.) tum ex horum hominum ſententia dici poterit utrumque, & Deum Altiſſimum excitaſſe à mortuis Deum Altiſſimum, & Deum Altiſſimum propria virtute à mortuis reſurrexiſſe, id eſt, eum ab alio nullo excitatum eſſe. Quod ſeipſum evertit. Etiamſi vero illi hanc ſuam opinionem ita declarent, quod tota Trinitas Chriſtum ex mortuis ſuſcitaverit, quodque reſpectu primæ & ſecundæ perſonæ dicatur, Deum, vel etiam interdum, Patrem reſuſcitaſſe Chriſtum, reſpectu autem ſecundæ perſonæ, quæ eſt Chriſtus ipſe, dicatur, Chriſtum ſeipſum reſuſcitaſſe, vel propria vi reſurrexiſſe; res tamen hac ratione non fit clarior. Sequitur enim nihilominus, Chriſtum, uti ſecundam Trinitatis perſonam, propria virtute reſurrexiſſe, & tamen etiam ab aliis duabus perſonis eſſe reſuſcitatum. Quæ certe inter ſe pugnantia ſunt. Qui enim ſuis propriis reſurrexit viribus, de eo dici nequit, eum ab alio eſſe reſuſcitatum; & contra, qui ab alio aliquo reſuſcitatus eſt, de eo dici non poteſt, eum propriis viribus reſurrexiſſe. Imo hinc liquet, Chriſtum non potuiſſe propria virtute reſurgere. Dici enim non poteſt, Chriſtum ope ac coöperatione cæterarum duarum perſonarum, Patris ſcilicet & Spiritus Sancti non indiguiſſe (præſertim cum ſcriptura teſtetur, Chriſtum *cum clamore valido & lacrymis preces & ſupplicationes ſuas obtuliſſe ei, qui ipſum poterat ſervare ex morte* Hebr. 5. 7.) ſiquidem abſurdum foret dicere, Deum aliquid fruſtra & ſine neceſſitate feciſſe, imo ſupereminentem magnitudinem roboris ac potentiæ ſuæ ibi, ubi opus non erat, impendiſſe: quemadmodum Paulus Apoſtolus affirmat, Deum id in reſuſcitando Chriſto feciſſe Eph. 1. 19.

CAPUT XXII.

De Aſcenſione in cœlum, & Exaltatione Dei Altiſſimi.

DE illo Deo, qui ſe ad eum modum, ut paulo ante audivimus, humiliavit atque exinanivit, juxta horum hominum doctrinam credendum eſt, eum præmii loco rurſus à Deo Altiſſimo (nempe Filium

lium à Patre) exaltatum eſſe, gloriaque & honore coronatum; cum nimirum quadrageſimo die poſt reſurrectionem ſuam à mortuis in monte Oliveti viſibili ratione in cœlum tranſlatus & ad dexteram Dei collocatus eſt. Hæc Aſcenſio in cœlum & Exaltatio Dei Altiſſimi etiam ratione rimanda non eſt, niſi ſenſum omnem & intellectum velis amittere. Cum enim Deus Altiſſimus, ut homines illi docent, vere deſcenderit de cœlo, atque in ſtatu humilitatis per aliquod tempus in terris commoratus ſit; credendum utique etiam eſt, eundem Deum Altiſſimum iterum vera in cœlum aſcendiſſe, è quo prius deſcenderat. At interim quia Deus ille Altiſſimus, qui in terris fuit, idem ille Deus Altiſſimus eſt, qui in cœlis perpetuo manſit, & exinde nunquam deſcendit; neceſſe eſt confundi atque turbari omnes hominis ſani ſenſus, ſi velit percipere atque intelligere, quomodo Deus Altiſſimus vere in cœlum aſcenderit. Etiam ipſis Trinitariis permultis res iſta adeo difficilis eſt creditu, & adeo eis unitas eſſentiæ ſemper verſatur ob oculos, ut dicant: *Chriſtum ne latum quidem digitum, vel pilum, propius cœlo promoviſſe gradum, ut ad Patrem veniret; aſcendere in cœlum nihil aliud eſſe, quam diſparere, quam divinam formam, majeſtatem atque dominium conſequi; in cœlum aſcendere, & ad dextram Dei ſedere, unum & idem eſſe; aſcenſionem in cœlum, quæ facta dicitur in monte Oliveti, non fuiſſe veram aſcenſionem, quam in Symbolo Chriſtianæ fidei confitemur, ſed tantum quaſi Comœdiam quandam, & Epilogum apparitionum Chriſti.* Vide allegata in Brev. Ubiq. Art. 14. & in Tractatu de Ubiquitariorum fide de Aſcenſione Chriſti. Quis jam vellet vitio vertere homini ſimplici atque idiotæ, quod ſe ex his tricis expedire nequeat, è quibus ſe extricare ne ipſi quidem hujus myſterii Doctores poſſunt? Quiſquis ſimplicem cognitionem cum Sacris Literis conſentaneam amat, is ſimpliciter credet, eum qui in cœlum aſcendit, ac propter ſuam obedientiam ad dextram Dei evectus eſt, nullum eſſe alium, quam hominem Jeſum Chriſtum, qui ex Spiritu Sancto Dei conceptus, & à Virgine Maria genitus eſt.

CAPUT XXIII.

De Adventu Altiſſimi Dei ad judicium ultimum.

QUod in articulo de Aſcenſione in cœlum Dei Altiſſimi notandum eſſe monuimus, idem etiam in capite de Adventu ejuſdem ad extremum judicium conſiderandum eſt. Nimirum quod Deus Altiſſimus in aſſumta ſua humana natura venturus ſit de cœlo ad univerſale judicium vivorum & mortuorum; & quod nihilominus etiam in cœlo manſurus ſit: vel, quod neque de cœlo deſcenſurus, neque in cœlo manſurus ſit; quia jam ſemper in cœlo & in terra eſſentialiter ac perſonaliter ubique præſens eſt. Jeſum Chriſtum de cœlo vere rediturum, teſtati ſunt diſerte illi duo viri, qui apparuerunt Apoſtolis, cum Chriſtus veheretur in cœlum. Dixerunt enim: *Hic Jeſus, qui à vobis aſſumtus eſt in cœlum, ita redibit, quomodo eum vidiſtis euntem in cœlum* Act. 1. 13. At iſte Jeſus, horum hominum opinione eſt ille ipſe Deus, qui ſemper in cœlo manet, quique etiam eſſentia ſua in omnibus locis præſens eſt. Ergo ſequetur, hunc Jeſum, qui ubique ſemper præſens eſt, in cœlo manſurum, & tamen de cœlo eſſe venturum. Qui eſt ille idem labyrinthus, in quem nos ſupra deſcenſus Altiſſimi Dei de cœlo in uterum Mariæ Virginis induxerat. Sufficiant iſta de cognitione Filii Dei ſecundum doctrinam eorum, qui tres perſonas in unica divina eſſentia dari credunt. Conſequens eſt, ut nonnihil etiam de Spiritu Sancto dicamus, quem illi tertiam perſonam Trinitatis eſſe cenſent.

CAPUT XXIV.

De Tertia Trinitatis perſona, nempe Spiritu Sancto.

QUemadmodum Filius, ex mente Trinitariorum, eſſentiam ſuam non habet ex ſeipſo, ſed eam ab alio ab æterno accepit; ita & Spititus Sanctus. Tantum cavendum eſt, ne modus productionis utriuſque, & Filii, & Spiritus Sancti, confundatur, ſed bene diſtinguatur. Primum enim ſtatuunt, Filium eſſentiam ſuam à ſolo Patre, non autem à Spiritu Sancto accepiſſe, etſi Spiritus Sanctus ejuſdem eſſentiæ cum Patre ſit: Spiritum Sanctum vero habere ſuam eſſentiam à Patre ſimul & Filio, vel, ut Græcæ Eccleſiæ docent, à Patre per Filium.

Deinde aſſerunt, Filium eſſentiam ſuam à Patre per Generationem accepiſſe, Spiritum Sanctum autem per Proceſſionem ſive Emanationem. Hinc in Athanaſiano Symbolo dicitur: *Filius eſt à Patre neque factus, neque creatus, ſed genitus: Spiritus Sanctus eſt à Patre & Filio, neque factus, neque creatus, neque genitus, ſed procedens.*

Si quis hic intendat ingenii ſui aciem, ut hoc myſterium bene percipiat, non poteſt non rurſus ubique impingere. Statim enim hominem rationalem admiratio ac dubitatio ſubeat neceſſe eſt, qui fiat, quod cum Spiritus Sanctus æque ac Pater perſona eſſe ponatur, tamen ſolius Filii productio ex eſſentia Patris Generatio dici debeat, & non etiam productio Spiritus Sancti ex eadem eſſentia? Cur non etiam dici poſſit, Spiritum Sanctum eſſe ex eſſentia Patris ac Filii ab æterno genitum? Quando enim Spiritus Sanctus nonniſi virtus Dei eſſe creditur, cauſa eſt ſufficiens, cur ejus productio nequeat Generatio vocari: cum virtus proprie non generetur, ſed emanet tantum ab eo, cujus eſt virtus. Aſt de perſona, quæ eſſentiam ſuam ab alia perſona, exque eſſentia ejus accipit, omnino dici poteſt ac debet, eam ab illa generatam eſſe.

Cæterum illi hanc afferunt rationem, cur Spiritus Sancti productio non debeat Generatio, ſed potius Emanatio aut Proceſſio appellari: quia nimirum Sacra Scriptura eam nunquam vocet Generationem, ſed ſolum de Spiritu Sancto dicat, eum *à Patre procedere* Joh. 15. 26. Verum ut præteream,

hoc

hoc ipſum ſufficiens teſtimonium eſſe, quod Spiritus Sanctus non ſit ulla perſona divinitatis, quia in Sacris Literis nuſquam productio ejus ita deſcribitur. Quomodo deſcribi omnino deberet, ſi is perſona eſſet, quæ ex eſſentia Dei producta eſt: ſi homines iſti hac in parte tanti faciunt auctoritatem Sacræ Scripturæ, ut nolint Spiritus Sancti productionem, aliis, quam Scripturæ verbis efferri; non debent etiam aliis vitio dare, ſi totam iſtam myſterii falſo crediti de uno Deo trino in perſonis fabricam, una cum omnibus hactenus memoratis baſibus ac tibicinibus,, quibus eam ſtatuminare ſatagunt, uno impetu ſubvertant ac rejiciant, eam ipſam ob cauſam ac rationem, quod de tota hac illorum doctrina nihil habeatur in Sacris Literis. Adde quod ſoleant ipſi quoque Generationem Filii Dei *emanationem* vocare. Dicunt enim expreſſe, in Deo duas eſſe *Proceſſiones* ſeu *Emanationes:* quarum una, per quam Filius ſuam Eſſentiam accepit, vocetur Generatio; altera vero, per quam productus eſt Spiritus Sanctus,. quia modus productionis iſtius verus ignoratur, retineat commune nomen Proceſſionis ſeu Emanationis. Vide Becan. ſumm. Theol. Schol. Tract.2. pag. 71. & ſeq. Quanquam alii eam etiam *ſpirationem* appellant. Cum igitur Generationem Filii Dei ex eſſentia Patris Emanationem vocant, tametſi talis appellationis nullum exemplum è Sacris Literis afferre poſſint (quod enim Joh. 8.42. XVI. 27, 28, 30. XVII. 8. dicit Chriſtus, ſe exiviſſe à Patre, id de illo egreſſu intelligendum eſt, cum tanquam legatus à Patre in mundum venit) cauſa ſane nulla eſt, cur non etiam productio Spiritus Sancti viciſſim Generatio dici debeat vel poſſit, etſi in Sacris Literis ita non appelletur: quandoquidem contendunt, Spiritum Sanctum eſſentiam ſuam, perinde à Patre & Filio accepiſſe, atque eam Filius accepit à Patre; neque illi ullo argumento probare queunt, Proceſſionem ejus aliter peractam eſſe, quam generationem Filii. Tantum etiam de hoc.

CAPUT XXV.

In quo docetur in genere, dogma Trinitatis ſeipſum evertere.

HUcuſque primaria capita enumeravimus & excuſſimus, quæ ad explicationem ac defenſionem doctrinæ de Trinitate, & aliis rebus ei annexis, ſpectant. Dico *primaria*: omnia enim in medium producere, quæ à doctis ad ſtabiliendam ac propugnandam hanc doctrinam excogitata ſunt, ut & varias opiniones, in quas ipſi inter ſe ſciſſi ſunt, & ob quas alii alios tanquam peſſimos hæreticos condemnant, id non eſt hujus loci, ubi nobis infra præſcriptas brevitatis metas conſiſtere propoſitum eſt.

Nunc porro animus eſt paulo accuratius hoc fictum myſterium trutinare, & Chriſtiano Lectori luce clarius demonſtrare, quam hoc dogma multis modis ſecum pugnet, ac innumeris contradictionibus ſeipſum evertat, ideoque non tantum non verum, ſed ne veriſimile quidem eſſe. Quanquam etiam jam in præcedentibus ejus rei fundamenta jecimus, taliaque monuimus, ex quibus falſitas iſtius ſententiæ, etiam abſque ulteriori probatione, elucere poſſit.

Hanc autem tractationem noſtram in tres dividemus partes. In prima, agemus in genere de tribus perſonis Trinitatis, oſtendemuſque doctrinam iſtam non ſolum ſibi ipſi, ſed & aliis principiis Trinitariorum adverſari. In ſecunda parte in ſpecie agemus de ſecunda Trinitatis perſona, quam credunt eſſe Filium Dei. In tertia agemus de tertia perſona, quam ſtatuunt eſſe Spiritum Sanctum.

Quod primam partem ſpectat, primum argumentum eſto, quod dogma Trinitatis ſeipſum evertat, quia ex eo ſequitur, *unum tantum eſſe Deum, & ſimul quoque tres Deos eſſe.* Unum tantum Deum eſſe, ore palam profitentur: tres autem Deos eſſe fateri nolunt, ſed vis tamen hæc ineſt verbis eorum, cum dicunt, três eſſe diſtinctas perſonas, quarum quælibet ſit Deus. Nimirum Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus Sanctus eſt Deus: Ergo tres ſunt diſtincti Dii. Quod facile intelligitur ab unoquoque, qui modo tria numerare non dedidicit. Cum enim Trinitarii, quando volunt probare, in Deo eſſe tres diſtinctas perſonas, ita argumentari ſoleant: Pater eſt perſona divina, Filius eſt perſona divina, Spiritus Sanctus eſt perſona divina; Ergo tres ſunt perſonæ divinæ (quia ſcilicet tres numerarunt:) utique pari omnino jure concludere licebit: Pater eſt Deus ſummus, Filius eſt Deus ſummus, Spiritus Sanctus eſt Deus ſummus. Ergo tres ſunt Dii ſummi. Si urgeremus exempla à rebus creatis petita: Petrus eſt homo, Paulus eſt homo, Johannes eſt homo; Ergo tres ſunt homines: Vel, Michaël eſt Angelus, Gabriël eſt Angelus, Raphaël eſt Angelus; Ergo tres ſunt Angeli; ſi, inquam, hæc urgeremus exempla, exclamarent adverſarii, aliter ſe rem habere in creaturis, aliter in Deo. At nunc, cum divinarum perſonarum exemplo utimur, quid ſunt dicturi? Effugium diſtinctionis inter Deum eſſentialiter & perſonaliter ſumtum, jam ſupra cap. 9. patris ſecundæ ipſis eripuimus.

Secundum argumentum, quod dogma Trinitatis ſeipſum perimat, eſt, quia ex eo ſequitur, *unam perſonam eſſe alteram:* Nempe Patrem eſſe Filium & Spiritum Sanctum; & rurſus Filium eſſe Patrem & Spiritum Sanctum; denique Spiritum Sanctum eſſe Patrem & Filium. Qua ratione tollitur prorſus diſcrimen omne inter perſonas, ut jam non tres perſonas, ſed unam tantum perſonam eſſe dicendum ſit. Ita enim argumentari licet: Deus ille unus eſt Pater. Filius eſt Deus ille unus. Ergo Filius eſt Pater. Major propoſitio extat in ſcriptura 1 Cor. 8. 6. Aſſumtio eſt adverſariorum ſententiæ conſentanea. Concluſionem ergo negare non poſſunt. Similiter etiam de Spiritu Sancto concludi poteſt: Unus ille Deus eſt Pater. Spiritus Sanctus eſt unus ille Deus. Ergo Spiritus Sanctus eſt Pater. Item: Unus ille Deus eſt Filius. Spiritus Sanctus eſt unus ille Deus. Ergo Spiritus Sanctus eſt Filius. Atque hæ collectiones aliter ſolvi nequeunt, niſi dicatur, alium Deum eſſe Patrem, alium Filium, alium Spiritum Sanctum, adeoque tres diſtinctos Deos eſſe.

Tertium argumentum eſt, quia ſequitur ex hac

de Trinitate ſententiâ, *neque Patrem, neque Filium, neque Spiritum Sanctum eſſe unum illum verum Deum.* Sic enim poteſt concludi: Unus ille verus Deus eſt Pater. Filius non eſt Pater. Ergo Filius non eſt Deus ille unus. Item: Unus ille verus Deus eſt Filius. Pater non eſt Filius. Ergo Pater non eſt unus ille verus Deus. Priorem concluſionem Trinitarii non admittent. Poſteriorem nullius Chriſtiani hominis aures ferent.

Quartum argumentum ſit, qnia ſequitur, *quamlibet perſonam Trinitatis eſſe trinam in perſonis.* Ita enim argumentabor: Deus ille unus eſt trinus in perſonis. Quælibet perſona divina eſt Deus ille unus. Ergo quælibet perſona divina eſt trina in perſonis. Hanc concluſionem ipſi Trinitarii falſam eſſe agnoſcunt: neceſſe igitur eſt, vel Majorem, vel Minorem propoſitionem falſam eſſe. Non poteſt autem hic quicquam aliud contra afferri, præter abſurdam illam diſtinctionem inter Deum eſſentialem & perſonalem, quam ſupra Cap. 9. abunde refutavimus.

Quintum argumentum eſt, *quia tres perſonæ divinæ realiter eædem, & ſimul tamen diverſæ forent.* Poſterius, qnod diverſæ ac diſtinctæ ſint perſonæ, aperte docent Trinitarii; prius autem eo ipſo aſſerunt, cum ajunt, iſtas tres perſonas habere unam eandemque eſſentiam; ſeu divinam eſſentiam eſſe realiter eandem cum tribus perſonis. Sic enim inferre licet: Quæ ſunt eadem realiter uni alicui rei, etiam inter ſe realiter ſunt eadem. Atqui tres illæ perſonæ divinæ realiter inter ſe diſtinctæ, realiter ſunt idem uni cuipiam rei, nempe eſſentiæ divinæ. Ergo perſonæ illæ tres realiter inter ſe diſtinctæ, inter ſe realiter ſunt eædem. Concluſio eſt falſiſſima, & ſibi manifeſte contradicit. Itaque oportet præmiſſarum aliquam falſam eſſe. At prima præmiſſarum, ſeu Major propoſitio in dubium vocari non poteſt, quia omnibus noto nititur principio, qnod vulgo ita efferunt: *Quæ ſunt eadem uni tertio, inter ſe ſunt eadem.* Hinc ipſi Trinitarii hoc principio alibi utuntur, cum probare ſolent, attributa divina non diſtingui realiter inter ſe, ſed eſſe eadem, quia cum uno tertio, nempe cum divina eſſentia ſunt eadem. Quare neceſſe eſt alteram præmiſſarum, ſeu Minorem propoſitionem, quæ ſententiam Trinitariorum continet, falſam eſſe.

Sextum argumentum eſt, quia *in Deo ſimul una & tres ſubſtantiæ forent.* Unam eſſe Dei unius ſubſtantiam extra controverſiam eſt: tres autem ſimul eſſe ſubſtantias in Deo, exinde colligitur, quia tres ſint diſtinctæ in eo perſonæ, id eſt, ſubſtantiæ intelligentes. Vide ſupra dicta Cap. 6.

Septimum argumentum ex analogia cum rebus creatis ducitur, qno oſtenditur, *ſi una Dei perſona ſtatuatur, infinitas eſſe ſtatuendas.* Videmus enim, in rebus creatis unius ſubſtantiæ intelligentis unam tantum eſſe perſonam. Monſtretur vel unicum exemplum, ſive hominis, ſive Angeli, qui non ſit una perſona, ſed plures. Cum ergo Deus quoque una tantum ſit ſubſtantia intelligens, neceſſario ſequitur, eum non tres perſonas, ſed unam tantum perſonam eſſe. Hic vero objicitur ab adverſariis: aliam eſſe rationem Dei, & rerum creatarum. Cur vero? Quia, inquiunt, res creatæ ſunt finitæ; increata autem Dei eſſentia eſt infinita. Verum hæc differentia inter finitum & infinitum hoc in loco nullum habet momentum. Tum enim demum momenti aliquid habitura eſſet, ſi perſona increata non æque infinita foret, atque eſſentia ſeu ſubſtantia, in qua ſubſiſtere creditur; aut ſi pars rei alicujus ſuppoſitum ac perſona eſſe poſſet. Nunc cum aliter ſe res habeat, eadem hic ratio eſt finitæ & infinitæ perſonæ, manetque, tam increatam quam creatam ſubſtantiam non poſſe eſſe plures perſonas. Cur enim finita ſubſtantia nonniſi unam perſonam conſtituere poteſt? nempe quia perſona aut ſuppoſitum totam in ſe ſubſtantiam, non partem ejus aliquam complectitur, nec poteſt eadem ſubſtantia eodem tempore, ſecundum idem bis eſſe idem; ac porro nec bis eſſe ſuppoſitum, bis perſona: ut ſupra Cap. 7. oſtendimus. At eadem ratio eſt etiam in divina ſubſtantia. Siquidem perſona qnælibet divina totam divinam ſubſtantiam amplectitur, nec partem aliquam ſibi tantum decerpit, aut decerpere poteſt, niſi perſona ac ſuppoſitum eſſe deſinat. Qnare non magis ſubſtantia infinita, poteſt plura in ſe habere ſuppoſita, aut perſonas, quam finita: quia alioqui pluries quam ſemal infinita foret, toties nimirum, quot perſonæ ſunt. Quo accedit, quod ſi ideo divina ſubſtantia plures perſonas contineret, quia infinita eſt, ſequatur, etiam infinitas perſonas eſſe poſſe. Nam ob qnam cauſam tres perſonæ ſtatuuntur eſſe in una Dei ſubſtantia, ob eandem poſſunt etiam quindecim, imo centum, quin & infinitæ perſonæ ſtatui.

Nec eſt, quod dicas, hanc rationem non evincere, infinitas in Deo perſonas eſſe, ſed eſſe poſſe, ſeu nihil repugnare, quominus ſtatuantur; quia infinitas eſſentiæ ejus permittat. Præterquam enim, quod ipſi Trinitarii aſſerant, idem eſſe in Deo *Poſſe* & *Eſſe*; illud certum eſt, quæcunque in Deo eſſe naturaliter poſſunt, nec ex libera ejus voluntate pendent, omnino etiam ac neceſſario in eo eſſe. Neceſſe enim eſt, ut perfectionem quandam, & quidem naturalem in ſe contineant. Nulla autem naturalis perfectio, quæ in Deum cadere poteſt, ab eo poteſt abeſſe: ſiquidem non poteſt eſſe naturæ imperfectæ, ſeu talis, cui aliquid adhuc perfectionis poſſit addi. Efficitur proinde, ſi in Deo non ſit una perſona, infinitas numero perſonas in eo non ſolum ſtatui poſſe, verum etiam debere.

CAPUT XXVI.

In quo probatur, dogma de æternâ Filii Dei ex eſſentia Patris generatione ſeipſum manifeſte evertere.

Capite ſuperiori egimus de dogmate Trinitatis in genere, & oſtendimus, illud ſeipſum multis contradictionibus conficere. Jam in ſpecie de ſecunda Trinitatis perſona agendum nobis eſt, ubi duo inprimis dogmata, quæ hodie inter Chriſtianos vigent, excutiemus. Prius eſt, de æterna Filii Dei generatione ex eſſentia Patris. Alterum eſt, de Incarnatione Filii Dei.

Quod

Quod prius dogma attinet, ſciendum eſt, Trinitarios omnino urgere, generationem iſtam eſſe veram ac proprie dictam; ideoque quando Scriptura meminit generationis Filii Dei, vel Chriſtum Dei *proprium* ac *unigenitum* Filium vocat Rom. 8. 32. Joh. 3. 16, propriam ſignificationem vocum retinendam eſſe contendunt, atque exinde colligunt, Chriſtum omnino ex eſſentia Patris genitum eſſe: quia ad exemplum humanæ generationis (quod identidem inculcant) Filius quilibet ex eſſentia Patris ſui gignatur, ac propterea ejuſdem naturæ atque eſſentiæ ſit cum Patre ſuo.

Si igitur res ita ſe habeat, quod Pater (qui omnium confeſſione eſt ſummus Deus) aliam perſonam ex eſſentia ſua genuerit, ſequetur, eum etiam alium Deum genuiſſe: quemadmodum fieri videmus in humana generatione (quam, ut diximus, iſti homines aſſidue crepant) ut Pater, quando Filium ex eſſentia ſua gignit, alium hominem gignat. Itaque per iſtam generationem ex uno Deo fient duo Dii: ſicut in humana generatione ex uno homine fiunt duo homines. Quemadmodum enim in generatione humana Pater & Filius ſpecie quidem unam, ſed numero diverſas ac diſtinctas habent eſſentias: ita etiam in divina generatione ſtatuendum eſſet, Filium habere numero aliam ac diſtinctam eſſentiam à Patre; ſiquidem Pater eſſentiam ſuam ex ſeipſo habeat, Filius autem eſſentiam ſuam acceperit per generationem à Patre. Quam ſententiam tempore Niceni Concilii, in quo Arius damnatus eſt, viguiſſe inter Patres, ex Symbolo illius Concilii liquet; ubi Chriſtus dicitur eſſe *Deus de Deo:* qua de re alibi.

Alterum argumentum, quo probatur, dogma de æterna generatione Filii Dei pluribus contradictionibus & abſurdis fœcundum eſſe, eſt, quod ex eo ſequatur, *Filium eſſe ſuiipſius Filium, & ſuiipſius Patrem.* Aſſerunt enim, Patrem & Filium eandem numero eſſentiam habere, & utrumque hanc eſſentiam ab æterno habuiſſe, adeoque eſſentiam Patris eſſe quoque eſſenriam Filii. Unde efficitur, Filium dum ex Patris eſſentia eſt genitus, ſimul & ex ſua eſſentia eſſe genitum. Ex cujus autem eſſentia quiſpiam generatur, ejus eſt Filius. Atqui Chriſtus, ut dictum eſt modo, ex ſua ipſius eſſentia generatus eſt. Ergo eſt ſuiipſius Filius, & ſuiipſius etiam Pater. Neque vero dicere poſſunt, illam eſſentiam Patris, ex qua Filius eſt genitus, nondum fuiſſe Filii eſſentiam: quia nullum tempus fuiſſe volunt, quo Filius non extiterit, & divinam eſſentiam non habuerit; alioqui Deus ille ſummus non foret.

Tertium argumentum eſt, quia *per hoc dogma infinita multitudo perſonarum in Deo* introducitur. Etenim ſi Deus Pater ex eſſentia ſua generavit Filium, & rurſus una cum Filio produxit Spiritum Sanctum, & hi idem ſunt cum illo Deus: nulla eſt cauſa, cur non & Filius alium iterum genuerit Filium; ſimiliter & Spiritus Sanctus alium; & hic præterea alium, atque ita in infinitum. Quid enim? an quod Pater potuit, Filius non poteſt ac Spiritus Sanctus? Non ergo idem ſunt cum illo Deus: cum non eandem habeant facultatem ac potentiam, ſed inæqualem. Num dices, eos noluiſſe? At res ejuſmodi, quæ ad intra, ut loquuntur, ſpectant, in Deo prorſus ſunt neceſſariæ; non vero liberæ voluntati ſubjacent. Nam ſi Deus non neceſſario, ſed ex libera voluntate Filium genuiſſet, & una cum Filio Spiritum Sanctum produxiſſet; tum fieri potuiſſet, ut eum nunquam genuiſſet, ſed ſicut eſt unus eſſentiâ, ita etiam unus perſonâ remanſiſſet: id quod homines iſti neutiquam concedent. Imo fieri poſſet, ut intra tempus aliquod plures divinæ perſonæ accreſcant, ubi nimirum perſonæ illæ, quæ hucuſque generare aut ſpirare alias perſonas noluerunt, voluerint.

Ad hoc argumentum reſpondent quidam, ideo fieri non poſſe, ut Filius aut Spiritus Sanctus alium Filium aut Spiritum Sanctum producat, non quia aliqua ſit in Filio aut Spiritu Sancto impotentia, ſed quia quicquid in divinitate generari aut procedere potuit, id jam generatum ac productum fuerit: id autem quod jam generatum aut productum eſt, produci amplius non poſſit. Eſſet enim ſimul & non eſſet. Quo pacto nec mundus hic, quia jam exiſtit, creari amplius à Deo poteſt: non propter aliquam in Deo impotentiam, ſed propter ipſius rei impoſſibilitatem. Verum quidem eſt, mundum, qui jam eſt, creari amplius non poſſe. At non negabunt, ut puto, Deum poſſe alium præter hunc mundum creare. Sic igitur etiam Filius is, qui jam generatus eſt, generari amplius non poteſt; nec Spiritus Sanctus, qui jam productus eſt, amplius produci. Sed quid prohibet, alium Filium, aliumve Spiritum Sanctum, à Filio ac Spiritu Sancto produci, & ab his iterum alios? Jam enim ſupra cap. 25, in argumento ſeptimo oſtendimus, ex Trinitariorum hypotheſibus conſequi, divinam naturam infinitarum numero perſonarum capacem eſſe. Itaque ſuis hypotheſibus conſentanea non dicunt, dum ajunt, quicquid in Deo generari aut produci potuit, id totum jam in Filio, quem prima divinitatis perſona generarit, & in Spiritu Sancto, quem prima & ſecunda produxerit, contineri: ac proinde alium Filium, aliumque Spiritum Sanctum à Filio & Spiritu Sancto produci non potuiſſe. Ibi enim vidimus, adhuc infinitis perſonis locum eſſe.

Quartum argumentum eſt, quia ex ſententia de generatione æterna Filii Dei ſequitur, Chriſtum ab omni æternitate extitiſſe, & non extitiſſe; ſemper fuiſſe, & aliquando non fuiſſe. Ab omni æternitate fuiſſe oportet; quia & ab omni æternitate generatus aperte dicitur; &, ſi certo demum tempore extitiſſet, Deus ſummus non foret. Deus enim ſummus ab omni æternitate extitit. Non fuiſſe autem ab omni æternitate, ex eo ipſo patet, quod generatus eſt, & quidem ratione ſubſtantiæ, proprieque dicta generatione. Exclamabunt hic ſtatim adverſarii, & dicent, ſe facile intelligere, quid velim: nempe generationem proprie dictam eſſe mutationem ex non ente in ens. Itaque ſi Filius Dei proprie generatus fuit, eum aliquando fuiſſe non ens, ſeu aliquando reipſa non extitiſſe. Hoc vero ipſum, inquam, volo. Verum, inquiunt, de naturali tantum generatione definitionem illam accipiendam eſſe, non de ſupernaturali. Hanc autem Filii Dei generationem ex eſſentia Patris, ſupernaturalem eſſe, non naturalem. Hæc cum dicunt illi, primum ve-

Digitized by Google

hementer in illis deſideramus conſtantiam. Etenim ſi Filii Dei generatio ſupernaturalis eſt, & à naturali adeo diverſa; cur ipſimet tantopere hac ipſa in re urgent humanæ generationis exemplum, dum toties inculcant, eum qui Filius Dei ſit proprius, unigenitus, naturalis, neceſſario ejuſdem eſſentiæ eſſe cum Patre? Unde enim ejuſmodi propoſitionem extruunt, niſi ex rebus humanis, ac plane naturalibus? Ideo enim etiam nominatim exemplum humanæ generationis proferunt, ut hanc enunciationem ſtabiliant, oſtendantque, ſicut inter homines filius ex eſſentia patris gignitur, ita neceſſe eſſe, ut etiam Filius Dei eandem habeat eſſentiam, quam habet Pater: & ſicut filius hominis homo eſt, & humanam habet naturam; ita oportere etiam Filium Dei Deum eſſe, & humanam habere naturam. Dicent, in eo convenire Filii Dei generationem cum generatione humana ac naturali, quod Filius per eam evaſerit ſubſtantia Patri ſimilis: non in eo, quod aliquando non extiterit. Ita nimirum, ut libet iſtis hominibus, generationis naturalis rationem ac ſimilitudinem urgent, & proprietatem vocum, cum illorum cauſæ ſervit, obtendunt: rurſus cum obſtat, & aliter illis lubet, eandem rejiciunt ac repudiant. Dicant illi nobis, unde ſciant, generationem Filii Dei in una re convenire cum generatione humana, in alia vero re non convenire? Cur vident convenientiam in una re, in altera non vident? Deinde cur non perſpiciunt, eum qui genitus eſt, aliam habere numero eſſentiam, & eum qui genuit, rurſus aliam: cum illius eſſentia demum per generationem producta ſit, hujus vero eſſentia jam ante fuerit, antequam ille naſceretur? Denique cur non attendunt, Patrem omnem ſemper tempore eſſe priorem filio? Quodſi hæc agnoſcere in Filii Dei generatione nolunt, nec ſententia eorum permittit, ne igitur vocis proprietatem urgeant, aut eam ex rebus naturalibus ipſimet æſtiment. At ſi à proprietate diſceſſerint, & ſimilitudine eximia ac ſingulari, quæ inter generationem humanam & divinam illam intercedat, contenti eſſe velint; rem illis facile abſque illa ex Dei eſſentia generatione expeditam dabimus, & ex Sacris Literis generationem, quæ Deo conveniat, oſtendemus. Vide ſupra Part. 1. cap. 4. Argumentum 54. Tanto minus autem deberent hic iſti homines propriam ſignificationem vocabuli generationis urgere, quia ipſimet ſupernaturalem eſſe hanc generationem, & recte, contendunt. Circumſpice enim omnes generationes ſupernaturales ac divinas; nullam invenies, in qua ex eſſentia ſua aliquid Deus generarit. Non Angeli ſolum Job. 1. ℣. 6. ij. 1. & alibi, ſed omnes quoque homines pii ac Chriſto fideles, Joh. 1. 12. & quicunque immortalitatis fient participes Luc. 20. 36. Filii Dei vocantur. At Deus nullum horum ex eſſentia ſua generavit, nec adhuc generabit. Cur igitur ſtatui debeat, generationem Chriſti ex eſſentia Dei factam eſſe? quanquam de cætero modus generationis Chriſti eſt peculiaris & ita eximius, ut eum è cæterorum filiorum Dei cenſu eximat, & unigenitum Dei Filium conſtituat. Deinde, ut mittam, generationem ex eſſentia generantis, qualem iſti generationem Chriſti eſſe volunt, vel inprimis eſſe naturalem, non ſupernaturalem: hoc certum eſt & irrefutabile, quod omnis omnino generatio proprie ſic dicta, ſive naturalis, ſive ſupernaturalis dicatur, ſit mutatio ex non ente in ens, ita nimirum ut neceſſe ſit, id, quod generatur, non extitiſſe aliquando, & poſtea per generationem exiſtere cœpiſſe. Quid enim? annon omnis generatio proprie ſic dicta eſt eſſentiæ productio & acquiſitio à generante? At quomodo eſſentia ejus produci poteſt, qui jam eſt, ſemperque reipſa fuit? quomodo acquirere eſſentiam poteſt ille, qui eam perpetuo habuit? Num forte generatio ſupernaturalis, licet ſubſtantialis, ac proprie ſic dicta, productio & acquiſitio eſſentiæ ſive ſubſtantiæ non eſt? Si non eſt, ne nomen quidem generationis, cum de ſupernaturalibus effertur, amplius intelligimus; & illi ignota nobiſcum loquuntur lingua, qui talem nobis generationem narrant. Sed quicquid illi tandem ſentiant, illud certum eſt, Sacras Literas cum generationem Filii Dei commemorant, populari nobiſcum lingua loqui, & ideo loqui, ut vim ac ſententiam vocum percipiamus, licet totam rei rationem non penitus intelligamus. Sed age; ſi non eſt neceſſe, ut id, quod generatur, antea non extiterit; poterit id generari, quod jam reipſa exiſtit: ac porro nihil prohibebit, eum, qui hodie reipſa eſt, nec eſſe deſinit, cras aut perendie proprie generari. Quis vero id abſurdum eſſe non videt, & contra omnem generationis naturam? Si igitur adverſum generationis naturam eſt, id generari, quod jam revera eſt, neceſſario ſequitur, id quod proprie ac vere generatum eſt, aliquando reipſa non extitiſſe.

Quintum argumentum eſt, quod *Filius Dei adhuc generaretur, & in omnem æternitatem generandus eſſet.* Id quod etiam fatentur plurimi ex Trinitariis, ii præſertim, qui Filium per intellectionem à Deo generatum ajunt. De quo egimus ſupra cap. 11. Verum non tantum illi id fateri coguntur, qui iſtum generationis Filii Dei modum agnoſcunt, ſed & cæteri omnes, niſi alia ſua dogmata velint ſubvertere. Etenim ſi Deus ab æterno genuit Filium, nunc autem non amplius genit, factus eſt ex generante non generans: quæ mutatio cum non ad creaturas ſpectet, ſed intra ipſum Deum conſiſtat, in Deum non cadit, nec cadere ab adverſariis agnoſcitur. Adde, quod Filius Dei vel ex libera Dei voluntate, vel ex neceſſitate naturæ fuit à Patre genitus. Si ex libera voluntate, potuiſſet etiam non generari à Patre. Quod enim in arbitrio & libera voluntate ſitum eſt, id poteſt fieri & non fieri. Si autem Filius Dei poterat non generari, adeoque non exiſtere, non eſt Deus ſummus. Summus Deus enim non poteſt non exiſtere, & non contingenter, ſed neceſſario exiſtit. Quodſi vero Deus Filium ex neceſſitate naturæ genuit, perpetuo gignit; cum natura ejus ſit ſemper prorſus eadem ac immutabilis. Præterea apud Deum, ſi iſtis hominibus credimus, nulla eſt diſtinctio temporis, ſed æternitas tota apud eum ſimul collecta, & ad punctum quoddam contracta; ita ut præterita ac futura omnia ſint ei ſemper præſentia. Quicquid ergo Deus facit, neceſſe eſt, ut tota æternitate faciat, ac porro perpetuo.

CAPUT

CAPUT XXVII.

In quo demonſtratur, dogma de Incarnatione Filii Dei ſeipſum evertere.

DOgma hoc contradictionibus plenum eſſe ac ſeipſum evertere, ſatis ex iis perſpici poteſt, quæ ſupra à nobis cap. 13. dicta ſunt. Quapropter hic brevitati ſtudebimus, & benevolum lectorem ad ſuperiora remittemus.

Primum argumentum eſt, quod ex hac doctrina ſequatur, *non tantum Filium, ſed & Patrem & Spiritum Sanctum incarnatum fuiſſe, humanamque aſſumſiſſe naturam.* Etenim is aſſumſit humanam naturam, cujus propria natura ſive ſubſtantia eam aſſumſit, cumque ea eſt perſonaliter unita. Atqui ſi Chriſti divina natura aſſumſit humanam naturam, etiam Patris & Spiritus Sancti natura propria eandem aſſumſit. Siquidem eadem numero natura ſeu eſſentia in tribus illis perſonis eſt. Et ſane diuturnitas erroris effecit, ut nonnulli ex ipſis Trinitariis non ſint veriti dicere, totam Trinitatem eſſe incarnatam. Vide ſupra cap. 13. Part. 2.

Secundum argumentum eſt, quia *ſecunda divinitatis perſona deſiiſſet eſſe perſona.* Cum enim Chriſtus una tantum perſona ſit, ex divina & humana natura conſtans, neceſſe eſt, ut divina natura, id eſt, ſecunda divinitatis perſona, evaſerit pars Chriſti. Eſt autem de eſſentia ſuppoſiti, ac porro etiam perſonæ, ne ſit pars alterius perſonæ; alioqui forent duæ perſonæ in una perſona; una, quæ pars facta eſt alterius, & altera, cujus illa pars facta eſt. Cum igitur ſecunda perſona divinitatis facta ſit pars totius perſonæ Chriſti, ſequitur neceſſario, eam deſiiſſe eſſe perſonam. Sed videntur eo inclinare nonnulli, quod humana natura non ſit pars Chriſti. Verum iſti ſicut receptiſſimæ à tot retro ſeculis, apud unionis illius hypoſtaticæ defenſores, ſententiæ contradicunt, ita illis viciſſim à pleriſque Trinitariis contradicitur. Quid enim apud illos uſitatius, quam totum Chriſtum alterutri naturæ ſeorſim ſumtæ opponere? quorſum ſpectat illa diſtinctio inter totum Chriſtum, & totum Chriſti? Deinde ſi humana natura pars perſonæ Chriſti non eſt, accidens iſtius perſonæ erit. Id enim eſt revera accidens, quod ineſt, non ut pars, & poteſt ab eo, in quo ineſt, abeſſe, ac ſaltem cogitatione ſeparari. Quodſi humana natura eſt accidens perſonæ Chriſti, dici non poterit, perſonam Chriſti aut Dei Filium eſſe hominem. Sicut dici non poteſt, hoc ferrum eſt calor, hoc poculum eſt aurum, hic homo eſt virtus: ſed dicitur tantum, hoc ferrum eſt calidum, hoc poculum eſt deauratum, hic homo eſt virtuoſus, ſeu virtute præditus: quia iſta ſunt tantum accidentia. Ita etiam dici forte poſſet de Filio Dei, quod ſit humanus, non autem quod ſit homo, ſi humana natura nonniſi accidens perſonæ Chriſti eſſet. Cum vero id abſurdum ſit, ſequitur, humanam naturam eſſe partem totius perſonæ Chriſti, ac proinde ſecundam divinitatis perſonam per incarnationem deſiiſſe eſſe perſonam.

Tertium argumentum, quod oſtenditur dogma Incarnationis ſecum ipſo pugnare ac ſemet evertere, eſt, quia *ſummus Deus & homo ſint diſperata.* Unum autem idemque ſubjectum duo diſparata ſimul eſſe non poteſt, nec unum diſperatorum poteſt eſſe alterum, ſeu non poſſunt de ſe invicem prædicari. Quemadmodum enim dici nequit, Homo eſt arbor; lapis eſt piſcis; canis eſt bos, homo eſt aſinus; aut, hæc res ſimul eſt lapis & piſcis; illud eſt canis & bos: ita multo minus dici poteſt, Deus eſt homo, vel homo eſt Deus; aut etiam, hæc perſona eſt ſimul ſummus Deus & Homo. Hæc enim locutio tacitam in ſe contradictionem continet, quaſi dicas: Chriſtus eſt Deus & non Deus; vel, Chriſtus eſt homo & non homo. Dum enim homo eſt, Deus non eſt; quia Deus non eſt homo. Dici quidem figurate ac per metaphoram poteſt, hominem eſſe leonem vel vulpem, id eſt, leoni aut vulpi ſimilem, propter ſævitiam vel aſtutiam. Sed hic figuræ locum non habent. Nam non tantum Trinitarii, ſed nos quoque ipſi affirmamus, Chriſtum non metaphorice, ſed vere ac proprie Deum eſſe ac hominem. Illorum quidem ſententia utrumque eſt eſſentialiter: noſtra autem, homo eſt eſſentialiter, Deus vero ea ratione, qua etiam Rex nuncupatur; quod ad eſſentiam non pertinet.

Dicere quiſpiam poſſet, Chriſtum non ſecundum utramque naturam ſimul Deum, neque ſecundum utramque naturam Hominem vocari, ſed Deum dici ſecundum divinam naturam, Hominem vero ſecundum humanam. Itaque eſſe in his locutionibus Synecdochen, cum dicitur, Chriſtus eſt Deus, Chriſtus eſt homo: quia quod uni parti ſolum competit, toti tribuitur. Sed hoc effugium vanum eſt. Nam primo utrumque vocabulum *Deus & Homo*, nonniſi perſonam denotat. Perſona autem totum eſt, non pars. Deinde ſi illa Synecdochice tantum de Chriſto prædicarentur; rectiſſime dicerem, Chriſtus non eſt homo: quia ſecundum unam partem, id eſt, divinam naturam non eſt homo; item Chriſtus non eſt Deus; quia ſecundum humanam naturam Deus non eſt. Imo ſic tantum proprie & accurate loquendum eſſet. Quemadmodum enim propria & accurata locutio eſt, cum dico, Homo non eſt anima, Homo non eſt corpus; quia anima & corpus partes tantum ſunt hominis; illa autem impropria & figurata locutio eſt, cum dico, Homo eſt anima, Homo eſt corpus, vel caro: Pariter hæc eſt vera & propria locutio, cum dicitur, Chriſtus non eſt Deus, Chriſtus non eſt homo; impropria vero ac figurata, cum dicitur, Chriſtus eſt Deus, Chriſtus eſt homo: ſi nimirum deitas & humanitas partes ſunt perſonæ Chriſti. At quis Chriſtianorum ferat dicentem, Chriſtum non eſſe Deum, non eſſe hominem? Adde quod, utut partes de toto ſynecdochice dici ſoleant, non ſoleant tamen de ſeipſis mutuo prædicari. Neque enim dici poteſt, corpus eſſe animam, vel contra, animam eſſe corpus. At hic etiam de ſe invicem prædicantur Deus & homo, cum dicunt Trinitarii: Deus eſt homo, & Homo eſt Deus. Viderunt non pauci ex Trinitariis hunc nodum, quem cum diſſolvere non poſſent, vellent tamen, dixerunt, inuſitatum eſſe hunc prædicandi modum. Et certe inuſitatus eſt; quia id dicit, quod natura ſua impoſſibile eſt: ſi-

quidem contradictionem involvit, nempe eundem ſimul ſimpliciter eſſe hominem, & non eſſe; Deum eſſe & non eſſe: Vide hac de re à nobis dicta ſuperius cap. 15. & 18.

Quartum argumentum eſt, quod, ſi humana Chriſti natura perſona eſt, Chriſtus divina perſona eo, quo Trinitarii volunt, modo eſſe non poteſt. Eſſent enim duæ in uno Chriſto perſonæ, divina & humana; id quod ſeipſum evertit. Jam vero humanam Chriſti naturam perſonam eſſe, multis rationibus probari poteſt. Primum id probatur ex definitione perſonæ, Omnis enim ſubſtantia prima intelligens, perſona eſt: ut ſupra cap. 6. oſtenſum. Quæ definitio uti in ipſa ratione fundatur, & omnibus paſſim in ſcolis nota receptaque eſt, ita nullo modo in dubium vocari poteſt. Detur enim vel unum contrarium exemplum, monſtreturque ſubſtantia aliqua intelligens, quæ non ſit perſona. Percurre ſubſtantias humanas omnes; percurre Angelicas, ac dæmonum malorum naturas; omnes perſonæ ſunt. De divina ſubſtantia etiam ipſi Trinitarii negare non poſſunt, eam perſonam eſſe, tametſi in eo diſcrepent à nobis, quod nos unam perſonam, illi tres ei tribuant. Sed hoc noſtro nunc argumento nihil obſtat. Cum enim humanæ Chriſti naturæ perſonalitatem ſuam aſſerimus, non de numero perſonarum, ſed reipſa diſputamus. Per nos eam hic vel trinam in perſonis fingas licet. Quænam autem reſtant aliæ ſubſtantiæ primæ intelligentes, quæ perſonæ non ſint? Nam quod hominum animas à corporibus ſeparatas objiciunt, eaſque eſſe ſubſtantias primas ſeu ſingulares ajunt, quæ per ſe & abſque corporis organis intelligant; id à nobis ſimpliciter negatur. Vide hac de re dicta alibi. Cum igitur nullum queant diſſimile exemplum oſtendere, ſtat hoc firmum, quod omnis ſubſtantia ſingularis per ſe intelligens perſona ſit. Quis autem dubitet, humanam Chriſti naturam eſſe ſubſtantiam talem, quæ ipſa per ſe intelligat? Quare concludendum eſt, humanam naturam in Chriſto perſonam eſſe.

Probatur ſecundo, quod humana Chriſti natura perſona ſit, inde quod ea ſit homo, homo, inquam, ſingularis, ac filius hominis. At qui homo eſt, aut filius hominis, is perſona eſt: ſunt enim hæc perſonarum nomina. Humanam autem Chriſti naturam, hominem revera ac proprie eſſe, ex eo patet, quod illa omnes partes eſſentiales, quæ homini competunt, habeat: nempe verum humanum corpus, & veram humanam animam, una cum omnibus proprietatibus, facultatibus, & operationibus, præter quas res nihil amplius ad verum hominem conſtituendum requiritur.

Probatur tertio, humanam Chriſti naturam perſonam eſſe, quia ea proprie loquendo agit, & officia certa ſuſtinet. At actiones proprie non ſunt, niſi ſuppoſitorum, quæ ſi intellectu ſint præditæ, omnium confeſſione ſunt perſonæ. Similiter & officia perſonarum ſunt propria, ut ipſi Trinitarii fatentur. Dicimus autem humanam naturam in Chriſto *proprie loquendo* agere: ne quis dicat, divinam naturam agere per humanam, vel, Chriſtum agere atque operari ſecundum humanam naturam. Jam vero humanam Chriſti naturam proprie agere, eo probatur, quod & reipſa ſubſiſtat, & vires quoque ac facultates ad agendum ſufficientes in ſeipſa habeat. Non enim minores habet, quam quiſquam hominum, imo tanto majores, quanto majoribus donis majorique potentia eſt à Deo donata. Quid vero ad id, ut aliquid proprie loquendo agat, requiritur, quam ut reipſa ſubſiſtat, ac vires ad agendum ſufficientes in ſe habeat? Quis dubitet, humanam Chriſti naturam proprie loquendo & per ſeipſum intelligere ac ratiocinari? Alioqui non eſſet ſubſtantia intelligens, & anima rationali prædita, ac porro nec humana. Intelligens enim ſubſtantia illa eſt, quæ reipſa intelligere ac ratiocinari, proprie ſane, non improprie poteſt; accedente præſertim uſu aliquo & exercitatione. Non memorabimus nunc alias actiones, ſive hominum, ſive animalium proprias, ut velle, deſiderare, loqui, edere, bibere, loco ſeſe movere, & membra ad agendum ciere &c. Si humana Chriſti natura facultates ad has actiones exercendas non habuit, vel humana prorſus non fuit, vel manca fuit, aut corporis aut animæ ratione. Neutrum veritas aut Trinitariorum ſententia admittit.

Dicent fortaſſe, aliam eſſe rationem humanæ Chriſti naturæ, quam aliorum hominum. Alios homines eſſe ſubſtantias per ſe ſubſiſtentes, non in alio, ideo eos poſſe per ſe operari: at humanam Chriſti naturam per ſe non ſubſtitiſſe, ſed in alio, nempe in perſona Filii Dei ſubſtitiſſe, ac proinde per ſe etiam nihil potuiſſe agere; omniaque adeo opera Chriſti non proprie humanæ ejus naturæ, ſed toti Chriſto, licet ſecundum humanam naturam adſcribenda eſſe. In toto enim Chriſto, ejuſve perſona, illas terminari ac fundari. Quod ſi actiones illas velis ipſi naturæ humanæ directe adſcribere, locutionem fore impropriam: quemadmodum cum dico, animam intelligere, velle, ſentire; cum tamen non anima proprie intelligat, velit, ſentiat, ſed homo anima, ſeu per animam, aut ſecundum animam. Sic nec corpus proprie edit ac bibit, ſed homo ipſe corpore id facit. Quæ cujus ſint momenti, conſideremus. Ac primum cum inquiunt, humanam Chriſti naturam per ſe non ſubſiſtere, ſed ſubſiſtere in divina perſona, quam ſecundam perſonam Trinitatis eſſe ſtatuunt; id ita intelligunt, quod illa non ſit per ſe totum quippiam, ſed pars alterius, nempe totius Chriſti. At ſi humana natura pars eſt in Chriſto, erit & alia aliqua ejuſdem totius pars. Quænam vero ea, præter divinam naturam, vel potius ſecundam perſonam divinitatis, à qua eſt aſſumta, & cum qua dicitur unita? Jam vero eſt quidem verum, quod proprie loquendo id, quod totum non eſt, ſed tantum pars rei alicujus, per ſe non agat, ſed quod omnes actiones toti ſeu compoſito adſcribantur; atque huc pertinent omnia illa exempla paulo ante adducta de anima & corpore humano. Sed ſi humana natura eſt pars totius perſonæ Chriſti, perſona autem ſecunda divinitatis eſt altera pars, ſequetur, nec ſecundam Deitatis perſonam, id eſt, ipſum Deum Altiſſimum, utpote partem alteram totius Chriſti, poſſe quicquam proprie agere. Ita ex perſona divina, hoc eſt, ex ipſo ſummo Deo, qui proprie loquendo egit, factum eſt id, quod proprie loquendo agere non poteſt: quo nihil co-

gitari

gitari poteſt abſurdius. Deinde ſi humana natura Chriſti eſt plena ac perfecta, corpote humano, & anima ratiooali, utroque ſuis oumeris abſoluto conſtans; nonne eſt per ſe integrum ſeu totum aliquod, facultates ad agendum ſufficientes habens? Certe ſi quid horum negaveris, vel integritatem humanæ naturæ negabis, vel nos quoque ipſos talia integra eſſe negabis. Porro inde quoque patet, actiones humanæ naturæ Chriſti proprie convenire, quod alioqui oeceſſe ſit ſtatuere, omnes Chriſti actiones, qualeſcuoque tandem fuerint, divinæ ejus perſonæ proprie tribuendas eſſe, & ſecundam perſonam Trinitatis, ſeu ſummum Deum, eas actiones proprie perfeciſſe. Atqui inde ea emergunt abſurda, quæ vel cogitare horret animus. Omnes enim actiones naturales, imperfectionis humanæ & mortalitatis noſtræ propriæ, quæ homini cum brutis communes ſunt, nonnullæ etiam, etſi neceſſariæ, pudibundæ tamen, non humanæ naturæ proprie, ſed divinæ perſonæ, hoc eſt, ipſi Deo, convenient. Qui hæc abſurda de Deo cogitare non veretur, is oondum tremendam illam ac glorioſiſſimam ipſius majeſtatem ſatis reveri didicit, & maximam ſanctiſſimæ Chriſti religioni facit injuriam, quam hoc pacto apud extraneos ludibrio exponit.

Cum igitur ſatis oſtenſum ſit, actiones proprie humanæ Chriſti naturæ competere; facile etiam eſt oſtendere, eidem officia quoque competere. Nam primum poſſe humanam Chriſti naturam officium aliquod ſuſtinere, (id quod nobis hic ſufficeret) proclive eſt demonſtrare. Qui enim actiones intelligentium proprias, eaſque valde eximias, obire poteſt, poreſt etiam officium aliquod ſuſtinere. Quid enim aliud ad officium in genere requiritur? Deinde in ſpecie idem haud difficulter oſtenditur. Tria Chriſti ab omnibus conſtituuntur munera: Propheticum, Sacerdotale, & Regium. An vero hæc munera humanæ Chriſti naturæ non conveniunt? Propheræ eſt, non ſuo nomine, ſed alieno, nempe Dei loqui, & ſermones doctrinamve ab illo acceptam aliis proponere. Et Chriſtus nominatim de ſe dicit, ſe à Patre ea, quæ dixerit, audiſſe; ab eo ſe edoctum; ab eo mandatum ſe accepiſſe, quid loqui debeat; doctrinam ſuam non eſſe ſuam, ſed ejus, qui ſe miſerit. Quæ omnia ſecundum humanam naturam de Chriſto dicta eſſe voluot Trioitarii; nec aliter poſſunr. Divina enim narura, aut perſona, qua talis, diſcere aut mandara accipere non poteſt: omnia illius ſunt, quæ habet, aut tradit, non aliena. At ſi humana natura proprie non agit, ea, quæ ſecundum illam facta dicuntur, ipſam divinam perſonam proprie feciſſe dicendum eſt. Illa ergo proprie audivit à Patre, illa proprie didicit, mandata accepit; & porro ex mandato alieno locuta eſt; alienam non ſuam doctrinam promulgavit: illa proprie Propheticum munus obivit. Similiter & pietarem illa, temperantiam, & caſtitatem, aliaſque virtutes exercuir; miracula divina virtute edidit; morte ſua doctrinam ſuam confirmavit: id quod Prophetici muneris complementum fuit. Hoc autem totum, de divina perſona Chriſti, id eſt, ex illorum ſententia, de Deo ſummo dicere, nimis abſurdum eſſe nemo noo videt.

Jam, ut ad ſacerdotale muons Chriſti veniamus, agnoſcunt ipſi Trinitarii, interpellare pro altero apud Deum, non convenire ipſi Deo, nec divinæ perſonæ, ut nec offerre Deo. Itaque neceſſe eſt, ut humanam naturam iſta partim feciſſe dicatur, partim adhuc facere.

Denique cum videamus, ſcripturam aperte teſtari, Chriſtum Regem à Deo conſtitutum atque unctum eſſe, eique omnem in cœlo & in terra poteſtatem datam; cum illa ſecundum humanam naturam de Chriſto neceſſe ſit intelligere; conſequitur, humanam naturam poteſtatem illam habere; ac porro eriam exercere: id quod Regis eſt.

Ex dictis autem illud quoque intelligi poteſt, nihil opus fuiſſe illa duarum naturarum unione. Nam ſi opus fuiſſet, ideo opus fuiſſet, ut officia illa Chriſtus ſuſtinere atque obire poſſet. Atqui illa obire poterat Chriſtus, etiamſi eſſentia nonniſi homo fuiſſet: imo ſi Deus fuiſſet, obire priora duo, Propheticum ſcilicet, & Sacerdotale, non potuiſſet. Poſtremum etiam, id eſt, Regium, non potuiſſet accipere, nec obire propterea, quod Regium iſtud munus non ſit imperium ſupremi Dei, qua talis eſt, ſed, ut loquuntur iſti homines, Regnum ejuſmodi, quod Chriſtus, qua mediator eſt, adminiſtret. Et tale quidem requirebat noſtræ fidei ac ſpei confirmatio, ac Dei ſupremi gloria. Quod ſi quis dicat, vires humanis majores ad illa officia obeunda fuiſſe requiſitas; id aliquid haberet momenti, ſi neceſſe fuiſſet, eum vires illas à ſeipſo habere, oec eas potuiſſet ab ipſo Deo accipere. At nunc cum & potuerit eas à Deo accipere, & Sacræ Literæ toties teſtentur, eum à Deo accepiſſe: quid opus erat, ut is Deus ſummus eſſet? Deus & natura nihil faciunt fruſtra, recte ajunt vulgo: quanquam Deus ea quoque facit, quæ natura facit. Quodſi Deus non facit ſupervacanea; multo minus facit ea, quæ impediunt, & alias majeſtate ejus ſunt indigna. Oſtendimus autem, unionem illam impedituram fuiſſe munerum iſtorum adminiſtrationem. Oſtendimus etiam, eam Deo non pauca tribuere abſurda, & majeſtate ipſius indigna, atque ad venerationem ejus, quam ſancire per Chriſtum voluit, ex animis hominum vel tollendam, vel ſaltem in iis minuendam, aptiſſima. Tantum etiam de ſecunda perſona Trinitatis.

CAPUT XXVIII.

In quo oſtenditur, doctrinam vulgarem, qua ſtatuitur, Spiritus Sanctus eſſe tertia ſupremæ Deitatis perſona, ſeipſam evertere.

SUperius cap: 24. demonſtravimus, ex dogmate de perſonalitate & ſuprema Deitate Spiritus Sancti ſequi, quod ejus productio ex eſſentia Patris & Filii ſit vera & proprie dicta generatio. Quod cum ita ſit, duos habemus in Trinitate Filios; unum primæ perſonæ ſolius, alterum primæ & ſecundæ; item habemus etiam duos Patres, unum primam perſonam, quæ duplici nomine Pater erit, nempe quia & ſecundam & tertiam Deitatis perſonam generavit;

ravit; alteram ſecundam, quæ una cum Patre Spiritum Sanctum generarit. Atqui & ex Sacris Literis, & ab ipſis Trinitariis accepimus, unum tantum eſſe Patrem, & unum tantum Filium, nempe per excellentiam ſic dictum. Ex quo elucet, vulgarem doctrinam de proceſſione Spiritus Sancti ex eſſentia Patris & Filii, falſam eſſe, & ſeipſam contradictionis gladio conficere.

Atque ſic, Chriſtiane lector! hucuſque abunde demonſtravimus, dogma Trinitatis quamplurimis laborare abſurdis & contradictionibus: quid igitur obſtat, quominus concludamus, juxta illas doctorum virorum regulas, quas ſupra cap. 4. recitavimus, dogma iſtud falſum, nec veritati ullo pacto conſentaneum eſſe?

Sed forte erunt adhuc aliqui, qui ad ſcripturam provocabunt, atque in ea contineri, & ex ea ſolide probari poſſe dogma Trinitatis aſſerent. Ad hoc jam reſponderunt illi ſupra memorati viri eruditi, qui docuerunt, nullam doctrinam cum Scripturæ ſenſu congruere, etſi ad literam ſcripta exter, quam recta ratio abſurdam ac contradictoriam eſſe agnoſcit. Veruntamen nequis nos lucem Scripturæ Sacræ fugere opinetur, ſummatim enumerabimus omnia illa loca, quæ Trinitarii ad ſuam ſententiam ſtabiliendam facere putant: ad quæ reſponſionem lector in noſtris Commentariis in Novum Teſtamentum ſuo loco inveniet. Ante autem quam loca iſta Scripturæ proferemus, nonnullorum virorum doctorem teſtimonia producemus, qui expreſſe fatentur, dogma Trinitatis, & quæ cum eo cohærent, ex Sacris Literis probari non poſſe. Id quod capite ſequenti faciemus.

CAPUT XXIX.

In quo diverſorum virorum doctorum teſtimonia producuntur, quod dogma Trinitatis ex Sacris Literis probari nequeat.

PLurimi Doctores Pontificii, etſi Trinitatis ſint defenſores acerrimi, tamen veritatis evidentia coacti agnoſcunt, eam ex Sacris Literis ſufficienter probari non poſſe, ſed ad ſui confirmationem indigere teſtimonio Eccleſiæ, ſeu traditionibus, quæ ex Apoſtolorum ore hauſtæ per ſucceſſorum manus ad nos uſque devenerint. Sic enim ſcribit Dionyſius Petavius Jeſuita celeberrimus in magno Opere ſuo de Trinitate lib. 1. cap. 1. §. 3. *De tribus perſonis divinitatis, earumque una eſſentia, ante Nicenum Concilium perfecte ſciri & ſcribi non potuit, quia myſterium iſtud poſt certamen cum Arrianis demum Catholicis eſt revelatum & confirmatum.* Ita ſcribit quoque Sacroboſcus in Defenſione Tridentini Concilii pag. 1. cap. 6. *Etſi quadam Scripturæ poterant adferri contra Arianos, tamen, quia Ariani etiam Scripturas afferebant, Concilii Niceni Patres ex doctrina non ſcripta, ſed per manus Patrum ſibi tradita, eos damnarunt.* Cur vero Arianos non ex Scriptura damnarunt? Nimirum ideo, quia loca, quæ afferebant Ariani, refutare neſciebant. Alius Jeſuita Petrus Skarga ſcribens in illa Chriſti verba, Baptizate eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, ait: *Apoſtoli dogma Trinitatis initio reticere ſoliti ſunt, propter ipſius difficultatem, eoque Petrus in illa prima ad Judæos concione, nihil prorſus de divinitate Chriſti diſſeruit, ſed tantum Dominum & Chriſtum à Deo factum, quem illi in crucem egiſſent, commemoravit. Et Apoſtolus Athenis in Areopago unum Deum univerſi conditorem prædicavit: de Chriſto hæc tantum attulit, quod Deus illum à mortuis excitaverit, & mundi judicem conſtituerit; ne Deitate Chriſti patefacta multitudinem Deorum introducere videretur.* Si igitur Apoſtoli dogma Trinitatis non docuerunt, ſequitur, id non eſſe Apoſtolicam doctrinam. Bellarminus, qui alioquin omnem movet lapidem, ut hoc dogma è Scripturis probet; inquit lib. 4. de verbo Dei cap. 6. §. Jam vero: *Cum ex Scriptura non convincerentur Ariani, eo quod eoſdem Scripturas aliter exponerent, quam Catholici, damnati fuerunt ex ſermonibus non ſcriptis, pie tamen intellectis.* Eccur, quæſo, Catholici relicta Scriptura ad non ſcriptum verbum confugerunt? Non aliam certe ob cauſam, quam quod Ariani clare evicerint, argumenta ipſorum, quæ ex Sacris Literis afferebantur, invalida eſſe ad id, quod iſti volebant, concludendum. Qui fieri potuit, ut tot centeni Epiſcopi, virique eximii, qui in illo Concilio erant congregati, inter quos erant præcipua lumina Chriſtiani Orbis, Sacram Scripturam defererent, atque ex verbo Dei non ſcripto, id eſt, ex Traditionibus Eccleſiaſticis adverſarios ſuos damnarent, ſi dogma hoc idoneis ac legitimis rationibus è Scriptura probari poſſet? Salmeron Comment. in Joh. 16. 12. ubi Chriſtus dicit diſcipulis ſuis, ſe multa habere illis dicenda, ſed quæ illi modo ferre nequeant, ſic habet: *Hæc à Chriſto prætermiſſa ſunt, tres perſonas eſſe unum Deum, Filium Patri, & Spiritum Sanctum Patri & Filio eſſe ὁμοούσιον, duas perfectas naturas, ac proinde duas diſtinctas operationes, duaſque voluntates fuiſſe in Chriſto.* Florimundus Ræmundus in ſua hiſtoria de ortu & progreſſu Hæreſ. part. 1. lib. 2. cap. 15. ſub finem ita fatur: *Vos ſive Lutherani, ſive Calviniſtæ, vel inviti fateamini neceſſe eſt, ſi ex una Scriptura res agatur, novis his Arianis vos cedere coactum iri, non minus quam Patres olim Veteribus; niſi ad unanimem Eccleſiæ conſenſum & Traditionem, illorum exemplo confugiatis. Hæc enim illos docuit, tres perſonas conſubſtantiales eſſe, ſeu ejuſdem naturæ & eſſentiæ, quas nos adoramus unum Deum in plenitudine Trinitatis, & æqualitate Trinitatis in una ſola Deitate &c.* Itemque *in Jeſu Chriſto duas quidem & perfectas eſſe ſubſtantias, ſed unam tantum eſſe perſonam. Dic ſodes, quiſquis es, qui nihil niſi Scripturam, nihil niſi expreſſum Dei verbum audire & recipere vis, quibus armis contra hos pugnabis? Qua ratione te ab infinitis, quæ ab ipſis afferuntur, argumentis extricabis, niſi Traditionem & Eccleſiæ conſenſum, veluti pro ſacra habeas anchora?* Poſſemus autem adhuc multa plura ejuſmodi teſtimonia in medium proferre, niſi nobis brevitatis habenda eſſet ratio. Vide Hoſium in Confeſſ. Petric. de fide cap. 27. Fevardent lib. 3. ſuper Irenæum cap. 3. Greg. de Valent. tom. 3. col. 315. Gord. Huntlænum Cont. tom. 1. lib. 1. cap. 29. §. 2. Gretſ. tom. 1. defenſ. pag. 1585. &c. Non

eſt au-

eſt autem, quod quiſquam hæc teſtimonia ideo parvi pendat, quod à Pontificiis deprompta ſint, quorum oculos præconcepta opinio de non ſcripto Dei verbo, & traditionibus Patrum ita excæcavit, ut myſterium Trinitatis in Sacris Literis cernere non poſſint aut etiam de induſtria cernere nolint. Non enim eſt ullo modo veriſimile, tam præclaros & ſumme doctos viros vel tam eſſe cæcos, ut quod apertis ac evidentibus verbis in Sacris Literis ſcriptum eſt, aut ſaltem per legitimas & irrefragabiles conſequentias ex ea elici poteſt, non videant, vel ſi videant, tam inepte agant, ut perſuadere ſuis adverſariis conentur, id in Sacris Literis non reperiri, quod clare ex iis demonſtrari poteſt: imo ut tam imprudentes ſint, ut iis qui dogma Trinitatis rejiciunt, Sacram Scripturam, velut acutiſſimum gladium, ſub pedes abjiciant, & infirmiſſimum arripiant telum Traditionum, quæ nullius momenti ſunt apud partem adverſam, quæque tanto minus in re tanta apud eam valent, quia in Sacris Literis dogma iſtud nullum verum habeat fundamentum. Et quid etiam hac ratione lucrarentur, etſi auctoritatem Traditionibus ſuis conciliarent, ſi ex alia parte teſtimonium Scripturæ amitterent? Nonne hoc eſſet lucrari vilem aliquem pagum, & urbem magnam perdere? Quocirca omnino ſtatuendum eſt, nihil aliud adduxiſſe viros iſtos eruditos ad hæc de Trinitate ſcribendum, præter invictam vim veritatis. Quanquam negare nolim, falſam ipſorum opinionem de verbo Dei non ſcripto dediſſe illis anſam atque occaſionem rem hanc accuratius penſitandi, omniaque loca Scripturæ pro dogmate Trinitatis facientia ſub exactioris examinis incudem revocandi. Quin etiam ex primo Petavii teſtimonio apparet, dogma hoc non fuiſſe per oralem inſtitutionem ab Apoſtolis ad poſteros ac ſucceſſores eorum propagatum, ſed in Niceno demum Concilio, id eſt, poſt 300. annos ab exceſſu Apoſtolorum, per acerrimas contentiones atque certamina, Chriſtianis, non omnibus, ſed Catholicis tantum, eſſe patefactum.

Ad hoc Pontificiorum judicium de doctrina Trinitatis, quod ex Scriptura demonſtrari nequeat, proxime accedit ſententia D. Calixti Profeſſoris Helmſtadienſis Lutherani, cui etiam collega ejus D. Hornæus, & tres Theologi inſignes Regiomontani D. Drejerus D. Lætermannus, D. Behmius adſtipulantur: qui omnes urgent, Filium Dei ſub Veteri Fœdere nunquam Patriarchis & Prophetis appartuiſſe, & præter populo Dei ſub Veteri Teſtamento myſterium Trinitatis prorſus ignotum fuiſſe, idque, ut & divinam Chriſti naturam ex libris Veteris Inſtrumenti probari non poſſe. Iſtis viris eruditis accenſeri poteſt M. Henricus Nicolai Profeſſor Gedanenſis, qui cum ſine dubio infirmitatem dogmatis hodierni de Trinitate perſpexiſſet, quæſtionem hanc, *An filius Dei ſit coeſſentialis, & coæternus Patri?* Reponit inter articulos fidei ad ſalutem minus neceſſarios, eo quod Veteres Eccleſiæ Doctores diſcordes circa hanc quæſtionem fuerint, & antiquiſſimi Patres, qui ante Nicenum Concilium vixerunt, & negativam hujus quæſtionis amplexi ſunt, magis fide digni ſint, quam poſteriores, qui poſt Nicenum Concilium vixerunt, & affirmativæ quæſtionis ſententiæ ſubſcripſerunt. Vide Irenicum ejus defenſum & explicatum lit. C. 4. 2. & lit. E. 3. 2. Si igitur ita ſe res habeat, quod dogma Trinitatis comprobari nequeat ex Veteri Teſtamento (quod vir tantus, qualis eſt Calixtus, non ſcripſiſſet, nec alii viri docti ejus ſententiæ calculum ſuum adjeciſſent, niſi rem ita eſſe comperiſſent) concidit ferme dimidia pars illorum Scripturæ teſtimoniorum, quæ ad probandum hoc dogma allegari ſolent.

CAPUT XXX.

In quo ſummatim recenſentur loca, quæ vulgo ad probandum Trinitatis dogma ex Sacra Scriptura adducuntur.

OMnes qui Papiſmum rejecerunt, & nihilominus ſententiæ de Trinitate addicti ſunt contendunt, eam ex Sacris Literis probari poſſe, exceptis paucis, de quibus diximus ad finem capitis præcedentis, quod negent in libris Veteris Teſtamenti quicquam de Trinitate haberi. Sed quia claris & expreſſis verbis dogma hoc in ſcripturis monſtrare nequeunt, neceſſe eſt, ut longis utantur ambagibus, & per conſequentias longe petitas id evincere conentur.

Poteſt autem totus eorum labor probandi in tria principalia membra dividi; primum agit de Trinitate in genere; ſecundum de Chriſto, Filio Dei; tertium de Spiritu Sancto. In primo membro procedunt hoc ordine.

I. Producunt loca ſcripturæ, è quibus aliqua pluralitas in Deo eſſe colligitur.

II. Afferunt loca, in quibus tres perſonas expreſſe nominari putant.

III. Proponunt loca, ubi nominatim Patris, Filii, & Spiritus Sanctus fit mentio.

I. *In Deo eſſe aliquam pluralitatem.*

Primum argumentum ſumunt ex Gen. 1. 1. *In principio creavit Deus* (Hebraice Elohim, id eſt, Dii) *cœlum & terram.* Ubi ex voce Elohim colligunt, plures eſſe in Deo perſonas.

Secundum argumentum petitur ex Gen. 1. 26. *Faciamus hominem.* Et ex cap. 11. 7. *Age, deſcendamus & confundamus ſermonem eorum.* Item Eſai. 6. 8. *Quem mittam? Et quis ibit nobis?*

Tertium argumentum eſt ex Gen. 3. 22. *Ecce Adam eſt factus ſicut unus ex nobis.*

Quartum argumentum ducunt ex Gen. 19. 24. *Pluit Dominus à Domino ſulphur & ignem de cœlo.*

Quintum argumentum accipiunt ex Zach. 2. 8. *Ita dicit Dominus Exercituum: poſt gloriam miſit me ad gentes, quæ deprædatæ ſunt vos.*

Sextum argumentum deducunt ex Zach. 3. 2. *Dicebat Dominus Satanæ: Increpet te Dominus, ô Satan.*

II. *In Deo eſſe tres perſonas.*

In Deo eſſe Trinitatem perſonarum probari vulgo ſolet ſequentibus teſtimoniis.

Pri-

Primum argumentum ſumitur ex hiſtoria Abrahami; cui tres viri apparuerunt Gen. 18. De quo vide ad Hebr. 13. 2.

Secundum argumentum eſt ex Eſai. 6. 3. *Sanctus, Sanctus, Sanctus eſt Dominus exercituum.* Vide Apoc. 4. 8.

Tertium argumentum eſt ex Num. 6. 23. *Benedicat tibi Dominus, & cuſtodiat te; faciat Dominus, ut luceat facies ejus ſuper te, & ſit tibi propitius; convertat Dominus vultum ſuum ad te, & det tibi pacem.*

Quartum argumentum eſt ex Deut. 6. 4. *Audi Iſrael, Dominus Deus noſter, Dominus unus eſt.*

Quintum argumentum eſt ex Pſal. 67. 7. *Benedicat nos Deus, Deus noſter, benedicat nos Deus, & metuant eum omnes fines terræ.*

Sextum argumentum eſt ex Eſai. 33. 22. *Dominus judex noſter, Dominus legiſlator noſter, Dominus Rex noſter.*

Septimum argumentum eſt ex Jerem. 33. 2. *Sic ait Dominus, qui facturus eſt illud, Dominus qui formabit & ſtabiliet illud, Dominus eſt nomen ejus.*

Octavum argumentum eſt ex Dan. 9. 19. *Ah Domine exaudi! Ah Domine eſto propitius! Ah Domine attende & fac.*

III. *Tres perſonas in Deo nominatim eſſe Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum.*

Quærere libet ex benigno lectore; An in allegatis hactenus locis ullam fieri videat trium perſonarum in divinitate mentionem? Quanto labore, quam longa ſerie conſequentiarum hic opus eſt, ut perſonæ iſtæ ex his locis eruantur? Et quamvis etiam tres perſonæ ex iis probari poſſent (quod eſt impoſſibile) quid aliud ſequeretur quam in una Deitate eſſe tres Deos? Sed age, videamus loca, quibus probant, tres illas perſonas nominatim eſſe Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum.

Primum argumentum ducunt ex Pſal. 33. 6. *Verbo Domini facti ſunt ſunt cœli, & ſpiritu oris ejus omnis exercitus eorum.*

Secundum argumentum eſt ex Eſai. 48. 16. *Nunc Dominus Deus miſit me, & ſpiritus ejus.*

Tertium argumentum eſt, ex Eſai. 63. 9, 10. ubi *Jehova, & Angeli faciei ejus, & Spiritus Sancti fit mentio.*

Quartum argumentum eſt ex Matth. 28. 19. *Baptizate in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti.*

Quintum argumentum eſt ex Matth. 3. 16. ubi à Deo Patre de cœlo Spiritus Sanctus deſcendit ſuper Chriſtum in Jordane baptizatum.

Sextum argumentum eſt ex 1 Joh. 5. 7. *Tres ſunt, qui teſtimonium dant in cœlo, Pater, ſermo, & Spiritus Sanctus, & hi tres unum ſunt.*

CAPUT XXXI.

In quo recenſentur loca ſcripturæ, quæ ad probandam ſupremam divinitatem Chriſti afferri ſolent.

HUcuſque vidimus argumenta è Sacris Literis pro Trinitate in genere. Nunc etiam ea producemus teſtimonia, quibus ſuprema Chriſti divinitas probari ſolet. Ea autem enumerabimus hoc ordine.

I. Proponemus loca, in quibus Chriſto talia tribuuntur nomina, quæ creduntur ſoli Deo Altiſſimo competere.

II. Producemus ea loca, in quibus attributa ſoli Deo ſummo convenientia Chriſto tribui cenſentur.

III. Afferemus loca, è quibus unitas, vel ſingularis conjunctio, aut æqualitas, vel aliqua communio Filii Dei cum Patre colligitur. Unde illi inferunt, Filium habere unam eandemque eſſentiam cum Patre.

IV. Recenſebimus illa argumenta, quæ ex eo ſumuntur, quod res certæ de Deo ſummo in quibuſdam Scripturæ locis dictæ, alibi Chriſto adſcribantur.

V. Referemus argumenta, ducta ex eo, quod Chriſto attribuantur opera, quæ ſoli Deo ſummo competunt.

VI. Depromemus illa argumenta, quibus probare conantur, Chriſtum ex eſſentia Patris ab æterno eſſe genitum.

VII. Indicabimus loca, è quibus putant probari poſſe duas dari in Chriſto naturas, divinam & humanam.

VIII. Videbimus, quomodo Incarnationem Dei ex Scripturis demonſtrare ſtudeant.

Antequam ad ſpecialem enumerationem teſtimoniorum Scripturæ, quibus Trinitarii ſupremam Deitatem Chriſti probare ſatagunt, accedamus; in genere ipſos monere juvat, ut ſuæ ſententiæ de perſona Chriſti bene meminerint, & ſingula loca attente conſiderent, utrum ex eis talis formari queat conſequentia, quæ cum ipſorum ſententia conveniat. Sententia enim eorum conſiſtit in his duobus: primum quod Chriſtus vere & eſſentialiter ſit ille ipſe Deus ſupremus, qui Pater eſt. Secundo, quod nihilominus ſit alia diſtincta à Patre perſona. Itaque ad hanc ſententiam perfecte adſtruendam, non ſatis eſt, ut primum è ſcripturis evincant (quanquam ne hoc quidem facere poſſunt) ſed ut alterum quoque demonſtrent. Sabellius enim, qui ſuo tempore ab Eccleſia rejectus eſt tanquam hæreticus, cujuſque ſententia & hodie tamen habet ſuos ſectatores, ſenſit quoque, Patrem, Filium & Spiritum Sanctum eſſe ſummum Deum unius eſſentiæ; at non credidit, eos eſſe tres diſtinctas perſonas, ſed ſtatuit omnes iſtos tres eſſe unam tantum perſonam, quæ ſe tribus diſtinctis modis hominibus manifeſtarit in Sacris Literis. Probe enim perſpiciebat, in una eſſentia non poſſe locum habere plures una perſonas. Trinitarii autem in hac de Chriſto controverſia nihil aliud agunt, quam quod probent, Chriſtum eſſe Deum Altiſſimum: id quod ad ſententiam eorum de Chriſto aſſerendam non ſufficit; quia idem ſentiebat etiam Sabellius. Illorum concluſio ex ſingulis ſcripturæ locis hæc eſt: Ergo Chriſtus eſt Deus ſummus, coëſſentialis Patri; cum potius talis deberet eſſe concluſio, ſi ſententiam eorum ſpectes: Ergo Chriſtus eſt ſummus Deus Patri coëſſentialis, & tamen diſtincta à Patre perſona Deitatis. Sic etiam cum probant duas naturas in Chriſto, nihil proficiunt contra Neſtorium, qui ut duas perſonas, ita etiam duas naturas ſtatuebat in Chriſto. Non enim ita concludunt: Ergo

Ergo in Chriſto ſunt duæ naturæ in una perſona. Si dicant, ſe ex aliis locis Sacræ Scripturæ poſſe demonſtrare, divinam Chriſti naturam, ſecundum quam eſt Deus Altiſſimus, aliam eſſe à Patre perſonam; non reſpondebo nunc, quod adeo è ſcriptura probari nequeat, Chriſtum eſſe perſonam divinam, multo minus, perſonam in Deitate diſtinctam à Patre, ut ne vox quidem perſonæ in toto codice Sacræ Scripturæ uſpiam de Chriſto uſurpata invenitur: hoc tantum dicam, totam hanc eorum probationem eſſe quaſi centonem quendam ex multis fruſtris ac particulis anxie conquiſitis compoſitum, ut merito quæri poſſit, qui fiat, quod in tam vaſto Sacræ Scripturæ volumine ne unicus quidem locus reperiatur, in quo utrumque ſimul ſcriptum extet, & quidem verbis claris & expreſſis, uti tantæ rei dignitas atque neceſſitas poſtulat, nempe quod Chriſtus ſit Deus Altiſſimus, & nihilominus diſtincta à Patre perſona. Deinde cum illi in iſta conſarcinata ſua probatione uti cogantur conſequentiis & collectionibus, quæ rationis judicio ſubjectæ ſunt; non poteſt ſana ratio illud concludere, quam quod Chriſtus, ſi eſt perſona diverſa atque diſtincta à Patre, ſit etiam diverſæ atque diſtinctæ eſſentiæ, quam Pater, &, ſi ipſe quoque Deus eſt, quod ſit omnino alius Deus, quam Pater. Itaque proferant licet quam plurima Scripturæ loca (etiamſi illis ex abundanti concederetur totum, quod iis probare nituntur) in uno tamen ex bis duobus, quæ ſententiæ eorum repugnant, ſemper hæreant & impingant neceſſe eſt: videlicet, quod Chriſtus vel alius Deus ſit, quam Pater: vel ſi idem cum illo Deus eſt, ſit etiam una eademque cum Patre perſona.

Jam ipſa loca & teſtimonia Scripturæ ordine ſupra indicato recenſebimus.

I. *Quod Chriſto divina nomina tribuantur.*

Primum argumentum producitur ex illis locis, in quibus Chriſtus Deus appellatur. Ut Eſai. 9. 6. Joh. 1. 1. xx. 29. Rom. 9. 5. Act. 20. 28. 1 Joh. 5. ℣ſ. 16. Tit. 2. 13.

Secundum argumentum eſt ex iis locis, ubi Chriſtus vocatur Jehova; quod nomen Dei ſummi proprium eſt. Ut Jerem. 23. 5. Eſai. 40. 3. Malach. 3. 1.

Tertium argumentum eſt ex nomine *Emmanuel*, id eſt, Nobiſcum Deus, Matth. 1. 23.

Quartum argumentum eſt, quod Chriſtus dicatur ſolus potens, Rex Regum, 1 Tim. 6. 15. Apoc. 17. ℣ſ. 14. xix. 16.

Quintum argumentum petitur ex eo, quod Chriſtus omni creaturæ opponatur, atque ſic tacite indicetur, eum eſſe Deum. Ut cum Paulus Gal. 1. 1. affirmat, ſe eſſe Apoſtolum *non ab hominibus, neque per hominem, ſed per Jeſum Chriſtum.*

II. *Chriſto divina attributa adſcribi.*

Primum argumentum inde ſumitur, quod Chriſto tribuatur *æternitas.* Idque probant primo ex Eſai. cap. 9. 6. Mich. 5. 2. de quo vide à nobis dicta ad Matth. 2. 6. Deinde ex Joh. 8. 58. *Antequam Abraham fieret, ego ſum.* Tertio ex Joh. 17. 5. quod Chriſtus habuerit claritatem apud Patrem, antequam mundus fieret. Quarto ex 1 Cor. 10. 10. quod Chriſtus fuerit petra illa, quæ in diſerto Iſraëlitas ſecuta ſit. Quinto ex Hebr. 7. 3. quod Chriſtus fuerit abſque patre, & abſque matre. Sexto ex Joh. 12. 41. *Hæc dixit Eſaias, cum videret gloriam ejus, & loqueretur de eo.* Septimo ex Hebr. 13. 8. *Jeſus Chriſtus heri & hodie idem eſt in ſecula.*

Secundum argumentum in hoc genere eſt, quod Chriſto in Sacris Literis adſcribatur *inviſibilitas.* Quod confirmant primum loco Matth. 11. 27. *Nemo novit Filium, niſi Pater.* Secundo verbis Pauli Col. 1. 15. ubi Chriſtus vocatur *imago Dei inconſpicui.* Tertio verbis Apoc. 19. 12, 13. ubi dicitur Chriſtum *habere nomen, quod nemo novit, niſi ipſe.*

Tertium argumentum eſt, quod Chriſto attribuatur *immenſitas*, ut primum Joh. 3. 13. *Nemo aſcendit in cœlum, niſi qui deſcendit de cœlo, Filius hominis, qui eſt in cœlo.* Deinde Matth. 18. 20. *Ubi duo aut tres congregati ſunt in nomine meo, ibi ego ſum in medio ipſorum.*

Quartum argumentum eſt, quod Chriſto tribuatur *omnipotentia.* Quod primo probant ex miraculis ejus inſignibus. Secundo ex eo, quod propria virtute reſurrexit ex mortuis.

Quintum argumentum eſt, quod Chriſtus in ſummo & excellentiſſimo gradu *Bonus* vocetur, Matth. 19. 17.

Sextum argumentum eſt, quod Chriſto *ſapientia & omniſcientia* adſcribatur. Ut primo Col. 2. 3. *In ipſo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ reconditi.* Secundo Job. 2. 25. *Ipſe noverat omnes, & non erat opus, ut quis teſtimonium perhiberet de homine, quia ipſe ſciebat, quid eſſet in homine.* Tertio Apoc. cap. 2. 23. *Scient omnes Eccleſiæ, quia ego ſum ſcrutator renum & cordium.* Quarto Joh. 13. 19. *A modo dico vobis, priuſquam fiat, ut cum factum fuerit, credatis, quia ego ſum.*

Septimum argumentum eſt, quod Chriſto *cultus divinus* deferatur. Ut Matth. 4. 10. *Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſervies.* Et Joh. 5. ℣ſ. 22. *Pater omne judicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, ſicut honorificant Patrem.*

Octavum hujus generis argumentum eſt, quod jubeamur *in Chriſtum credere.* Ut Joh. 14. 1. *Creditis in Deum, & in me credite.*

III. *Quod Chriſtus ſit unum cum Patre, vel aliquam certam cum eo ſimilitudinem, aut communionem habeat.*

Jam ſequuntur talia argumenta, ex quibus aliqua unitas, aut peculiaris conjunctio, vel ſimilitudo, vel ſingulare commercium ſeu communio quædam eſſe inter Filium & Patrem colligitur. Idque probatur primum ex Joh. 10. 30. *Ego & Pater unum ſumus.* Secundo ex Joh. 10. 38. *Pater in me eſt, & ego in Patre.* Vide etiam Joh. 14. 10. Tertio ex Col. 1. 15. & Heb. cap. 1. 3. ubi Chriſtus *imago Dei & character ſubſtantiæ ejus* vocatur. Quarto ex Phil. 2. 6. quod Chriſtus fuerit *in forma Dei, & Deo æqualis.* Quinto ex Col. 2. 9. *In Chriſto habitat plenitudo Deitatis corporaliter.* Sexto ex Job. 14. 7. *Si cognoviſſetis me, & Patrem meum utique cognoviſſetis.* Et ℣ſ. 9. *Qui vidit me vidit & Patrem meum.* Septimo ex Joh. 12. 44. *Qui credit in me, non in me credit, ſed in eum qui miſit me.* Octavo ex Joh. 16. 15. *Omnia quæcunque habet Pater, mea ſunt.*

IV. *Quod*

IV. *Quod Deo in Veteri, & Chriſto in Novo Teſtamento eadem vel ſimilia adſcribantur.*

Sequitur quartum genus argumentorum, quorum vis in eo ſita eſt, quod res quædam de Deo dictæ ſunt in Veteri Fœdere, quæ poſtea etiam Chriſto in Novo Fœdere adſcribantur. Ubi generalis reſponſionis loco notandum eſt, ex eo, quod res eædem pluribus perſonis adſcribantur (inprimis ſi manifeſtum ſit, id non uno eodemque ſenſu fieri, id quod in omnibus ſequentibus locis fieri certum eſt) nullo modo concludi poſſe, eas eſſe unius eſſentiæ: inprimis quando conſtat, eos, quibus res ſimiles attribuuntur, eſſe vere diſtinctas perſonas, ex quo per ſe patet, eos etiam eſſentia diſtinctos eſſe. De cætero quomodo & quo ſenſu loca Veteris Teſtamenti, de certis ibi rebus vel perſonis agentia, in Novo Teſtamento ad alias res vel perſonas accommodentur, id in ſequenti Parte 3. hujus Tractatus explanabimus.

Primum autem hujus ordinis argumentum eſt, quod tum Deus Eſai. 41.4. 44. 6. tum Chriſtus *primus & noviſſimus* dicatur, Apoc. 1. 18. xxij. 13.

Secundum argumentum eſt, quod tum Deus Eſai. 8. 13, 14. xxviij. 16. tum Chriſtus appelletur *lapis offenſionis*, Rom. 9. 32.

Tertium argumentum eſt, quod Iſraëlitæ in deſerto tum Deum Num. 21. 6. tum *Chriſtum tentarint*, 1 Cor. 10. 9.

Quartum argumentum eſt, quod tum coram Deo, Eſai. 45. 23. tum coram Chriſto *flecti debeat omni genu*, Rom. 14. 10.

Quintum argumentum eſt, quod *miracula* Deo Eſai. 35. 3, 4, 5. & etiam Chriſto adſcribantur, Matth. 11. 4.

Sextum argumentum eſt, quod Deus Zach. 12. ℣ſ. 10. & etiam Chriſtus *fuerit transfixus*. Vide Joh. 19. 37.

Septimum argumentum, quod Deus Pſal. 68. ℣ſ. 18, 19. & Chriſtus quoque *in altum* aſcenderit, Vide Eph. 4. 7, 8, 9, 10.

V. *Quod Chriſtus ſit creator rerum omnium.*

Primum argumentum eſt ex Col. 1. 6. ubi dicitur, *in Chriſto creata eſſe omnia, quæ in cœlis ſunt, & quæ in terra, viſibilia, & inviſibilia, ſive throni, ſive dominia, ſive imperia, ſive poteſtates.*

Secundum argumentum eſt ex Eph. 3. 9. *Deus omnia creavit per Jeſum Chriſtum.*

Tertium argumentum eſt ex Joh. 1. 3. *Omnia per Verbum facta ſunt, & abſque eo factum eſt nihil, quod factum eſt.*

Quartum argumentum eſt, ex Hebr. 1. 2. *Per quem Deus etiam ſecula condidit.*

Quintum argumentum eſt ex Hebr. 1. 10. *Tu, Domine, in principio terram fundaſti, & opera manuum tuarum ſunt cœli.*

VI. *Quod Chriſtus ex eſſentia Patris ab æterno ſit genitus.*

Primum argumentum eſt, ex Eſai. 66. 9. *Nunquid ego, qui alios parere facio, ipſe non pariam, dicit Dominus?*

Secundum argumentum eſt ex Proverb. 8. 22. & ſeqq. ubi Sapientia inquit: *Dominus poſſedit me initio viarum ſuarum, antequam quicquam faceret in principio. Ab æterno ordinata ſum, & a ſeculo antequam terra fieret. Nondum erant abyſſi, & ego jam concepta eram &c.*

Tertium argumentum eſt ex Proverb. 30. 4. *Quis aſcendit in cœlum atque deſcendit? quis continuit Spiritum in manibus ſuis? quis colligavit aquas quaſi in veſtimento? quis ſuſcitavit omnes terminos terræ? quod nomen eſt ejus, & quod nomen filii ejus, ſi noſti?*

Quartum argumentum eſt ex Pſal. 2. 7. *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Vide hac de re Act. 13. 33.

Quintum argumentum eſt ex eo, quod Chriſtus dicatur *Filius Dei viventis* Matth. 16. 16. Joh. 6. ℣ſ. 69. *unigenitus Dei Filius* Joh. 3. 18. *Filius Dei proprius* Rom. 8. 32.

VII. *Quod Chriſto ſint duæ naturæ, divina & humana.*

Hoc loco Trinitarii utuntur duplici argumentorum genere. Alia enim depromunt ex ratione, alia ex Scriptura.

I. Argumenrum primum ex ratione eſt, quod hoc fuerit Chriſti munus atque officium, juſtitiæ divinæ pro peccatis totius generis humani ſatisfacere. Ideo Chriſtus non tantum homo, ſed & Deus eſſe debuit.

II. Argumentum ſecundum eſt, quia Chriſtus eſt mediator inter Deum & homines, propterea debuiſſe eum utriuſque naturæ participem eſſe. Vide 1 Tim. 2. 5.

III. Argumentum tertium eſt ex Scriptura: nempe ex Rom. 1. 3. IX. 5. Act. 2. 30. De quo argumento vide, quæ diximus ſupra cap. 14. §. 2.

VIII. *Quod Deus Altiſſimus ſit incarnatus.*

Primum ac præcipuum argumentum ſumitur ex Joh. 1. 14. *Verbum caro factum eſt.* Vide dicta ſuperius.

Secundum argumentum eſt ex 1 Tim. 3. 16. *Deus manifeſtatus eſt in carne, juſtificatus eſt in Spiritu &c.*

Tertium argumentum eſt ex Hebr. 2. 14. *Quoniam pueri participes ſunt carnis & ſanguinis, ipſe quoque conſimiliter eorundem particeps factus eſt.*

Quartum argumentum eſt ex Hebr. 2. 16. *Nuſquam enim Angelos aſſumit, ſed ſemen Abrahæ.*

Quintum argumentum eſt ex Hebr. 10. 5. *Hoſtiam & oblationem noluiſti, ſed corpus aptaſti mihi.*

Sextum argumentum eſt ex 1 Joh. 4. 2, 3. *Omnis Spiritus, qui confitetur, quod Jeſus venit in carnem, ex Deo eſt.*

Tantum de argumentis ex Scriptura petitis ad probandam ſupremam divinitatem Filii Dei.

CAPUT XXXII.

In quo referuntur loca Scripturæ, quibus ſuprema Deitas Spiritus Sancti à Trinitariis probari ſolet.

UT probent Trinitarii, Spiritum Sanctum non minus quam Patrem ac Filium eſſe Deum Altiſſi-

tiſſimum, ejuſdem cum illis eſſentiæ, & tamen prorſus diſtincta ab illis perſona, iterum magno cogun tur uti circuitu, & longis ambagibus. Hunc autem ſervant ut plurimum in probando ordinem.

I. Oſtendunt, Spiritum Sanctum eſſe ſuppoſitum & perſonam.

II. Oſtendunt, Spiritum Sanctum eſſe perſonam divinam conſubſtantialem Patri & Filio.

III. Oſtendunt, Spiritum Sanctum eſſe ordine tertiam perſonam Deitatis.

IV. Oſtendunt Spiritum Sanctum eſſe perſonam à Patre & Filio procedentem.

I. *Quod Spiritus Sanctus ſit perſona.*

Primum argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus in formula *Baptiſmi* duabus perſonis tertius adjunctus ſit. Vide Matth. 28. 19.

Secundum argumentum eſt, quia in viſibili ſpecie *columbæ & ignearum linguarum* apparuit, Matth. cap. 3. 16. Act. 1. 2.

Tertium argumentum eſt, quod Spiritui Sancto tribuatur *Scientia*, 1 Cor. 2. 10, 11. 1 Cor. 12. 8. 1 Tim. 4. 1. 1 Pet. 1. 2. 2 Pet. 1. 21.

Quartum argumentum eſt, quod Spiritui Sancto adſcribatur *voluntas*, Act. 15. 28. 1 Cor. 12. 11.

Quintum argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus ſit *cauſa vitæ* naturalis, Gen. 1. 2. Job. 33. 4. quin & vitæ ſpiritualis Joh. 3. 5, 6. Rom. 8. 2, 11.

Sextum argumentum eſt, quod Spiritui Sancto tribuatur *robur*, ſeu fortitudo, Eſai. 11. 2. Mich. cap. 2. 7. Eph. 3. 26. Heb. 3. 9.

Septimum argumentum eſt, quod *venire* dicatur, Luc. 1. 36. Joh. 16. 8.

Octavum argumentum eſt, quod *habitare & manere* in fidelibus dicatur, Joh. 14. 17. 1 Cor. 3. 16.

Nonum argumentum eſt, quod ei alia opera adſcribantur, quæ nonniſi à perſonis perfici queunt: ut quod doceat Joh. 14. 26. quod ducat in omnem veritatem Joh. 16. 13. quod teſtetur Joh. 15. 26. 1 Joh. 5. 7. quod omnia ſcrutetur 1 Cor. 2. 10. quod arguat Joh. 16. 8. quod quæcunque audiet, loquetur Joh. 16. 13. quod per Prophetas locutus ſit, Act. cap. 13. 2. quod conſoletur Joh. 14. 26. quod dona diſtribuat 1 Cor. 12. 11. quod infirmitatibus noſtris ſuccurrat, & pro nobis interpellet Rom. 8. 26. quod vocet & mittat Act. 13. 4. quod epiſcopos conſtituat Act. 20. 28. quod Chriſtum glorificet Joh. 16. 14.

Decimum argumentum eſt, quod Spiritus Sanctus diſerte & clare à ſuis donis diſtinguatur 1 Cor. cap. 12. 4. 11.

Undecimum argumentum eſt, quod à peccatoribus *tentetur*, Act. 5. 9.

Duodecimum argumentum eſt, quod ei ab improbis *reſiſtatur*, Act. 7. 51.

Tredecimum argumentum eſt, quod à malis *contriſtetur*, Eph. 4. 30.

Decimumquartum argumentum eſt, quia expreſſe *alius Paracletus* vocatur, adeoque alia ac diſtincta à Patre & Filio perſona eſſe ſignificatur, Joh. cap. 14. 16.

Omnia iſta argumenta, quæ ex eo ducuntur, quod Spiritui Sancto talia adſcribantur; quæ ſolis perſonis proprie conveniunt, non habere ullam vim probandi id, quod volunt Trinitarii, nempe quod Spiritus Sanctus ſit perſona; clariſſime cernitur ex innumeris exemplis Sacræ Scripturæ. Quid enim uſitatius eſt, non ſolum in Scriptura, ſed & in vulgari ſermone, quam quod rebus, quæ perſonæ non ſunt, per proſopopœiam, non ſine elegantia & ſingulari emphaſi, adſcribantur opera & actiones, quæ alioqui proprie ſolis perſonis competunt. Ita ſiniſtræ manui *ſcientia* adſcribitur Matth. 6. 3. Vento *voluntas* Joh. 3. 8. Horæ, quod *veniat* Joh. 4. 23. verbo & unctioni, quod in fidelibus *maneat* 1 Joh. cap. 2. 24, 27. malo, quod in hominibus *habitet*, Rom. 7. 18. morti & peccato, quod *dominetur* Rom. cap. 5. 14. vj. 12. unctioni, quod *doceat*, 1 Joh. 2. ℣ſ. 27. Aquæ & ſanguini, quod *teſtentur*, 1 Joh. 5. 8. Scripturæ, quod *dicat* Joh. 7. 38. Oculo, quod *videat*; & auri, quod *audiat*, 1 Cor. 2. 9. Talium figuratarum locutionum plena eſt Sacra Scriptura. Videatur tantum, quomodo Paulus Apoſtolus de charitate loquatur 1 Cor. 13. 4, 5, 6, 7. & Jacobus de ſapientia Jac. 3. 17. & quomodo Paulus omnia, quæ geſſit in ſuo Apoſtolico munere, gratiæ Dei adſcribat: 1 Cor. 15. 10. cum tamen nec charitas, nec ſapientia, nec gratia Dei perſonæ ſint.

II. *Quod Spiritus Sanctus ſit perſona divina, conſubſtantialis Patri & Filio.*

Hucuſque fuerunt argumenta Trinitariorum, quibus probant, Spiritum Sanctum eſſe perſonam: ſequitur, ut videamus, quomodo probent, eum eſſe perſonam ſupremæ divinitatis.

Primum argumentum eſt, quod vocetur Dominus, ſeu Jehova, & Deus.

Verum hic velim attendat Lector, quanto molimine & labore opus ſit, ut probetur, eum qui eſt Deus Altiſſimus, uſquam in Sacris Literis Deum eſſe appellatum. Athanaſius in ſuo tertio Dialogo de Trinitate introducit Macedonium quærentem ſæpius ex Orthodoxo, (per quem Athanaſius ſeipſum intelligit) ubinam Spiritus Sanctus in Scriptura Deus vocetur? Sed is nullum poteſt ipſi locum monſtrare, ſed per longas ambages circumducit eum, & talia profert, è quibus nihil minus poterat diſcere Macedonius, quam quod quærebat: ita ut tandem non ſine ſtomacho diceret ad Orthodoxum (id eſt, Athanaſium:) *Potes mihi oſtendere, ubi ſcriptum ſit, Spiritum Sanctum eſſe Deum? Quorſum me tamdiu circumducis?* Et rurſus poſtea: *Hoc quidem ſcio, quod me circumducis, cum non poſſis dicere, ubi ſcriptum ſit; Spiritus Sanctus eſt Deus.* Ita ſi Trinitarii vel unum locum poſſent producere, in quo expreſſe Spiritus Sanctus Deus vocetur, quantos illi agerent triumphos? Sed videmus tantum virum, quantus fuit Athanaſius, non potuiſſe Macedonio, ut modo audivimus, ullum talem locum oſtendere. Qui vero fieri potuit, ut is, qui eſt ipſe ſummus Deus, non ſaltem ſemel diſerte Deus diceretur in Sacris Literis? Sed age, videamus eorum argumenta.

Quod Spiritus Sanctus Deus dicatur, probant illi primum ex eo, quod fideles vocentur templum Spiritus Sancti, 1 Cor. 6. 19. & alibi etiam Dei templum 2 Cor. 6. 16. Levit. 26. 1, 11, 12. Secundo ex eo, quod Iſraëlitæ tentarint Deum Pſal. 95. 9. Deut. 9. ℣ſ. 23. & Spiritum Sanctum Hebr. 3. 7, 9. Tertio ex eo, quod dicatur Deus Deut. 32. 12. & etiam Spi-

ritus Sanctus Eſai. 63. 11, 14. populum Dei duxiſſe in deſerto. Quarto, quod Iſraëlitæ tum adverſus Deum Pſal. 78. 17, 18. tum adverſus Spiritum Sanctum peccaverins Eſai. 63. 10. Quinto, quod tum Deus Eſai. 6. 9. tum Spiritus Sanctus Act. 28. 25. ad Prophetas locutus ſit: Sexto ex collatione Pſal. 69. 26. cum Act. 1. 20. Ex qua collatione quomodo probari queat, Spiritum Sanctum eſſe Deum ſummum, ne Salomon quidem facile divinaverit. Septimo ex eo, quod Ananias ſimul Deo & Spiritui Sancto mentitus ſit Act. 5. 4, 9. Octavo, quod Scriptura Sacra tam à Deo 2. Tim. 3. 16. quam à Spiritu Sancto inſpirata ſit, 2. Petr. 1. 21.

Secundum argumentum, quo probant, Spiritum Sanctum eſſe perſonam divinam, eſt, quod ipſi attributa ac proprietates divinæ adſcribantur. Verum iſtud argumentum nullius eſt omnino valoris, niſi prius probetur, Spiritum Sanctum eſſe perſonam. An vero id ſupra probaverint, poteſt cordatus lector ex iis, quæ ad argumenta illa breviter reſpondimus, judicare. Quod autem Spiritui Sancto divinæ proprietates tribuantur, probant inde primo, quod ſit *æternus*. Sed quia hoc quoque nuſquam expreſſe ſcriptum eſt, probant æternitatem ejus ex eo, quod una cum Patre & Filio creator ſit Gen. 1. 2. Secundo, quod ſit *immenſus* & ubique præſens Pſal. 139. 7. *Quorſum fugiam coram Spiritu tuo?* Tertio, quod ſit *omnipotens*, Eſai. 2. 11. Mich. 3. 7. Rom. 15. 19. 1 Cor. 12. 8, 11. Quarto, quod ſit *omniſcius*, Act. 1. 16. x. 19. xx. 23. 1 Cor. 2. 10, 11. xii. 28. 1 Tim. 4. ℣. 1. Hebr. 9. 8. 1 Petr. 1. 11, 12. Quinto, quod habeat liberam poteſtatem ac voluntatem Act. 13. 1, 2. xvi. 6, 7. xix. 6. 1 Cor. 12. 11. Sexto, quod ſit ſumme beatus, quia eſt cauſa noſtræ felicitatis ac vitæ æternæ Joh. 3. 5. Act. 9. 31. Rom. 5. 5. xiv. ℣. 17. 2 Cor. 3. 6. Gal. 4. 6.

Tertium argumentum ad probandum, Spiritum Sanctum eſſe perſonam divinitatis ſupremæ, petunt inde, quod ipſi opera divina adſcribantur. Etiam hoc argumentum nihil valet, antequam probetur, & conſtet, Spiritum Sanctum eſſe perſonam. Opera autem divina Spiritui Sancto tributa, hæc recenſent. *Impregnatio Virginis Mariæ* Matth. 1. 11. *Miracula* Matth. 12. 38. *Regeneratio* Joh. 3. 5. *Renovatio* Tit. 3. 5. *Vocatio & miſſio doctorum* Act. 13. 4. *Prædictio futurorum* Joh. 16. 13. *Excitatio filialis fiduciæ, timoris, charitatis, & precum in fidelibus* Rom. 8. ℣. 15, 26. *Condemnatio impiorum*, Joh. 16. 8. Matth. cap. 12. 31.

Quartum argumentum eſt, quod Spiritui Sancto divinus cultus & honor tribuatur. Id probant primo, quia Paulus per nomen Spiritus Sancti jurat Rom. 9. 1. Secundo, quia Chriſtiani in nomine ejus baptiſantur, Matth. 28. 19. Tertio quia Seraphini Spiritum Sanctum adorarunt Eſai. 6. 56. Act. 28. 25. Quarto, quia Apoſtolus gratiam Spiritus Sancti, æque ac Patris & Filii precatur Chriſtianis Eccleſiis, 2 Cor. 13. 13. Quinto quia peccatum adverſus Spiritum Sanctum irremiſſibile peccatum eſt Matth. 12. ℣. 32. Sexto quia vulgo canitur in Eccleſia: *Gloria ſit Patri, & Filio, & Spiritui Sancto.* Vide Apoc. cap. 5. 13.

III. *Quod Spiritus Sanctus ſit in ordine tertia divinitatis perſona.*

IV. *Quod Spiritus Sanctus ſit perſona à Patre & Filio procedens.*

Argumenta, quibus hæc duo probent, vide in ipſorum Trinitariorum libris, inprimis vero apud Balthaſarem Meiſnerum in lib. de S. S. Trinitate.

CAPUT XXXIII.

In quo ſummatim inſtituitur comparatio inter primævam Apoſtolicam doctrinam de uno Deo Patre, & inter hodiernam doctrinam de Trinitate: ſimul quoque utilitas veræ cognitionis Dei hac in parte oſtenditur.

HActenus Chriſtiano lectori utramque ſententiam de natura & eſſentia ſummi Dei, de qua hodie acerrima lis eſt inter Chriſtianos, una cum utriuſque argumentorum brevi enumeratione expoſuimus, pioque & à præjudiciis libero ipſius judicio ſubjecimus.

I. *Comparatio inter utramque ſententiam.*

Quod priorem ſententiam de uno Deo Patre attinet, illa ipſiſſimis & planiſſimis Scripturæ verbis ac phraſibus eſt propoſita: prout etiam patet, ut res tanti momenti, quæ eſt quaſi baſis totius religionis Chriſtianæ, non humanitus inventis, ſed à Deo inſpiratis verbis declaretur ac demonſtretur. Scriptura Sacra quoque non ita eſt allegata in hujus ſententiæ expoſitione, ut ei duris, inuſitatis, longe petitis, vel rationi contrariis interpretationibus vis fieret, & loca quaſi per capillos (ut ajunt) ad propoſitum traherentur. Etiam ubi præter claram literam & expreſſa verba Scripturæ, ad majorem & abundantiorem veritatis confirmationem, adhibitæ ſunt aliquæ collectiones ac conſequentiæ, (quanquam omnes ex Scriptura ſumtæ ſunt) illæ ſunt tam claræ ac evidentes, ut etiam ab idiotis & rudiſſimo quoque facile queant intelligi. Hæc ſententia ita eſt firmiter in verbo Dei fundata, ut ad ejus explicationem, ac defenſionem nihil opus ſit ullis recens inventis diſtinctionibus, inuſitatis atque inauditis figuris, peregrinis & ignotis phraſibus ac vocabulis, aut ullis omnino ſubtilitatibus, quarum homines ſimplices ac indocti incapaces ſunt: ſed omnia ſint plana, ſimplicia, & omnibus ſanæ mentis hominibus intellectu facilia. Conſentit quoque hæc ſententia cum illa veritate, quam Deus humano intellectui ipſe inſevit, cuique veritas in verbo Dei revelata, minime adverſatur. Nihil in ea eſt, quod humana ratio poſſit merito abſurdum, inconveniens, impoſſibile, aut contradictorium judicare. Propterea non opus eſt, ut ii, qui hanc ſententiam ſub rationis examen revocare, vel etiam teſtimonia Scripturæ, annon in alienum & abſurdum ſenſum detorqueantur, expendere cupiunt, voce Myſterii terreantur, & admoneantur, ut nobiliſſimam animæ ſuæ partem, cui Deus imaginem ſuam impreſſit, id eſt, ſanam rationem ſuam captivent aut ſeponant, & myſteria divina irrationali ac bruta fide apprehendant.

Ex adverſo autem, ſi conſideretur ſententia de

Tri-

Trinitate, quodnam eſt ejus membrum ſeu caput, quod claris, expreſſis & diſertis verbis ſcriptum in Sacris Literis monſtrari poſſit? Ubi extant in Scriptura voces Trinitatis, Tri-unitatis, conſubſtantialitatis, eſſentiæ, perſonarum? Ubi legitur Dei trina exiſtentia; mutua & tamen impermixta immanentia, ſeu circuminceſſio trium diſtinctarum perſonarum; æterna generatio Filii Dei ex eſſentia Patris; Incarnatio Dei; hypoſtatica unio Dei cum humana natura; mutua communicatio naturalium idiomatum duarum naturarum, divinæ & humanæ; humiliatio & exinanitio Dei; & innumera alia vocabula & locutiones, quæ in Scholis ad hanc ſententiam tuendam ac propugnandam adinventæ ſunt? Ubinam Spiritus Sanctus uſquam in Sacris Literis vocatur Deus; creator cœli & terræ, vel Pater? Quodnam fundamentum in Scriptura habent mirabiles illæ diſtinctiones inter Dei eſſentiam & perſonas; inter Dei eſſentiam & exiſtentiam; inter Deum eſſentialiter & perſonaliter ſumtum; inter eſſentialem & perſonalem Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum; inter divinam perſonam & divinam naturam in Chriſto; inter humanam perſonam & humanam naturam; & multæ aliæ diſtinctiones magno numero in Scholis procuſæ? Ubi habentur in Scriptura abſurdæ illæ & prorſus deteſtandæ *propoſitiones perſonales*, quod Deus ſit homo, quod homo ſit Deus, quod Deus ſit natus, Deus fuerit infans, Deus, Deus ſiti laboraverit, Deus pœnitentiam egerit, Deus fuerit ſervus, Deus ſit mortuus ac ſepultus, & ſimiles aliæ? Ubinam Chriſtus vel Apoſtoli hujuſcemodi pluſquam Ethnicis uſi ſunt locutionibus, quæ radunt pias aures, ut ab eis non poſſint non abhorrere? Et ne nunc quicquam de eo dicam, quod hæc ſententia de Deo Tri-uno nihil habeat commune cum antiquiſſimo fidei Symbolo, quod vulgo Apoſtolis adſcribitur. & poſt Sacras Literas pro norma ac formula Chriſtianæ fidei merito haberi poteſt: hoc inſuper notandum eſt, quod illa adeo pugnet cum manifeſta veritate naturali, quam Deus indidit humanæ rationi, ut vere dici queat, nihil unquam in ulla religione excogitatum fuiſſe, quod humanum intellectum majoribus labyrinthis implicet, quodque adeo omnia ei adimat rei percipiendæ ſubſidia, atque id facit hæc doctrina de Trino Deo. Quod enim in una aliqua re dicitur & affirmatur, id non modo in aliis rebus, ſed etiam in illa ipſa re mox, imo in iiſdem pene verbis rurſus negatur atque evertitur: tam denſa agmina ubique occurrunt contradictionis in adjecto, & oppoſiti in appoſito, ut tam etſi quis omnes ingenii intenderit nervos ad ſe ex iis expediendum, nihil proficiat, & ad extremum nihilo doctior abeat, quam acceſſerat. Homo vero ſimplex & minus ingenioſus, qui veræ cognitionis Dei deſiderio flagrat, atque hinc aliquid diſcere geſtit, citius in ſtudio & ardore ſuo relangueſcat, imo ſenſus pene omnes atque intellectum amittat, quam voti ac deſiderii ſui compos fiat. Atque hinc fit, ut etiam ipſi doctrinæ hujus aſſertores ac profeſſores non ſint in omnibus unanimes atque concordes; præſertim in articulo de hypoſtatica unione duarum naturarum & de communicatione idiomatum: ſuper quibus capitibus capitale & irreconciliabile eſt inter eos diſſidium, ita ut alii alios non tantum velut teterrimos ac deterrimos hæreticos, Turcis ac Judæis pejores, condemnent, ſed etiam odio habeant tanquam juratos hoſtes, & ubi poſſunt, omni genere perſecutionis divexent. Vide inter alia Admonit. Neoſtadian. & D. Hoë 99. artic. Qui enim fieri poteſt, ut illi aliquando ad concordiam & pacificam veritatem perveniant, quando commune eorum fundamentum, cui utraque pars ſuas inædificat ſententias, falſum eſt, & tam Scripturæ, quam lumini rationis naturalis contrarium?

II. *Utilitas veræ cognitionis divinæ.*

Dici autem non poteſt, quam magna ſit utilitas rectæ cognitionis unius Dei Patris. Certe ea tanto major eſt, quanto adverſum dogma de Deo Trin-uno eſt magis noxium, tantoque latius ſe diffundunt veræ ſententiæ commoda, quanto latius contrariæ ſententiæ patent incommoda. Nam primum quam neceſſarium ſit intelligere ac credere, unum tantum eſſe Deum ſupremum, & Sacræ Literæ docent, quæ id tam crebro inculcant, & omnes facile intelligunt. Jam vero niſi ſtatuas, unam tantum eſſe ſupremæ Deitatis perſonam, nec ſatis intelligere, nec conſtanter credere ac tueri unitatem ſupremi Numinis potes. Quandoquidem à nobis ſatis eſt oſtenſum, plures perſonas ſupremam divinitatem habentes, plures eſſe Deos ſummos. Etiamſi vero error hic aliquatenus infringatur ac minuatur alio errore, dum illarum perſonarum una numero eſſentia ſtatuitur; tamen nec penitus tollitur, & id ipſum, quod de unitate eſſentiæ divinæ dicitur, ſatis intelligere, ac conſtanter credere non patitur. Utut enim maxime conniraris, unam eandemque trium reipſa diſtinctarum perſonarum eſſentiam animo concipere non potes, ſed neceſſe eſt, ut tres eſſentias numero diverſas cogites, unam quæ genuit, alteram, quæ genita eſt, tertiam, quæ ab utraque proceſſit; unam quæ de cœlo locuta eſt, alteram, quæ in Jordane fluvio ſtabat, tertiam, quæ in columbæ forma de cœlo deſcendit. Quod ſi ſingulis ſupremam Deitatem tribues, tres numero Deos ſummos concipies.

Qui vero plures Deos ſummos ſtatuit, is gloriam atque honorem, uni debitum, in plures dividit, & quantum cæteris tribuit, tantum illi uni adimit. Quare certum eſt, per hanc Trinitatis doctrinam valde minui Dei Patris honorem, dum id quod longe omnium auguſtiſſimum habet, & quo cætera omnia ſuperat, cum aliis ex æquo communicatur, ſuprema nimirum Deitas, & porro, quæcunque hujus ſolius ſunt propria, ſive ipſius ſint opera, ſive noſtra, ad gloriam & honorem ipſius ſpectantia.

Et hæc quidem abſurda naſcuntur æque ex ſententia de ſuprema Filii Deitate, atque ex dogmate de ſuprema Deitate Spiritus Sancti. Iſtud autem ſententiæ de Spiritu Sancto magis eſt proprium ac peculiare, quod ei divinum imperium ac gubernatio, quæ illi prorſus non convenit, tribuitur; ac porro Deus eſſe ſtatuitur, per ſe adorandus, invocandus, &, ut dator omnium plane bonorum, celebrandus: cum nec quicquam horum, ut vidimus ei in Sacris Literis tribuatur, nec tribui, cum perſona non ſit, poſſit. Itaque licet alias Spiritus Sanctus Deo ſupremo ſit ſubordinatus, tanquam media actionum diviniſſimarum cauſa; non eſt tamen ita ei ſubordinatus, ut perſona eſſe ſolet, cui ab altero imperium, rerumque admi-

niſtratio, & quæ illam conſequi ſolent ac debent, honoris ac cultus partes ſint conceſſæ: quo pacto Chriſtum Deo ſubordinatum eſſe cernimus, qui & Deus expreſſe nominatur, & in ſolio Dei collocatus, rebus omnibus imperare ſcribitur. Unde etiam, ut ab omnibus adoretur, utque omnes in eo fiduciam collocent, atque adeo ejus opem implorare audeant, præcipitur; nec ulla divini honoris pars eſt, quæ ei non legatur tributa, quanquam ita, ut ad Patrem ultimo tendat. Nihil horum de Spiritu Sancto legitur.

Quanquam autem hæc abſurditas, quam poſteriori loco explicuimus, magis in vulgari de Spiritu Sancto, quam de Filio Dei, ſententia cernitur, cernitur tamen etiam in iſta: & niſi alius error, nempe Incarnationis Filii Dei, alterum illum quodammodo correxiſſet, fieret adhuc gravior. Nam dum ante ac præter Jeſum Chriſtum, ex Virgine natum, eum, inquam, hominem, quem illi humanam tantum naturam appellant; Filius Dei unigenitus fingitur, qui ab omni æternitate extiterit, qui divino in omnia imperio una cum Patre ſemper fuerit præditus: Deitas ei tribuitur rei, quæ non modo Deo ſupremo non fuit ſubordinata, aut imperio tam ſublimi ab eo donata, ſed ne extitit quidem unquam. Atque hac poſteriori in parte gravior per ſe eſt hic error, quam is qui circa Spiritus Sancti Deitatem committitur. Spiritus Sanctus enim non modo extitit, & adhuc exiſtit, ſed etiam res eſt, ut diximus, diviniſſima, & Deo ſummo in præſtantiſſimis operibus vere unita ac ſubordinata.

Audimus Trinitariorum nonnullos interdum dicentes, vel propterea ipſorum hanc de Chriſto ſententiam eſſe præferendam alteri, quod illa cum majori ipſius gloria ſit conjuncta. Ipſam autem erga Chriſtum Servatorem noſtrum charitatem poſtulare, ut ei potius aliquid honoris addamus, quam detrahamus. Qui quidem homines primum ita agunt, ac ſi ex noſtro res penderet arbitrio, & non ex Sacrarum Literarum, id eſt, ipſius Dei ſententia, manifeſtiſque rei argumentis, penitus æſtimanda eſſet. Cum ergo certas ipſe Sacræ Literæ nobis hac in parte poſuerint metas, quas tranſgredi fas non eſt; ut nihil nobis de honore Chriſti demere licet, ita nec quicquam addere. Neque vero amor erga Chriſtum verus, quantuſcunque ſit, poſtulat, ut quicquam ei præter veritatem tribuas, & falſis eum titulis ac laudibus ornes. Nam nec falſo delectatur honore, cui veri honoris abunde eſt: nec quicquam laudi ſibi ducit, quod Patris gloriam, unde omnis in ipſum honor, omnis divinitas profecta eſt, minuit. Minuit autem, ut vidimus, illa Trinitariorum de ſuprema Chriſti divinitate opinio. Itaque etiamſi tandem liceret ex noſtro affectu aliquid ad honorem Chriſti adjicere; non liceret tamen id, quod cum injuria Patris conjunctum eſt. Nefas eſt, quicquam de honore Chriſti demere; ſed nec fas, quicquam de honore Patris decerpere. Nefas eſt, quicquam de amore erga Filium detrahere; ſed nec fas, quicquam de amore Patris. Egregie ſcripſit Caſſianus lib. 1. de Incarn. *Non minoris eſt erroris, Domino noſtro Jeſu Chriſto impropria addere, quam propria derogare. Quod enim non ita dicitur, ut eſt, etſi honor videatur, injuria eſt.*

Neque vero nos ii ſumus, qui ullam Filio honoris partem detrahamus, aut detractum cupiamus, pro cujus gloria, ipſius auxilio freti, ne atrociſſimam quidem mortem recuſamus. Honorem illi falſo, & cum imminutione gloriæ divinæ affictum, ab ipſomet edocti, refellimus. Quod ipſemet recuſat, facere nolumus. Atque ut videas, Chriſto nos honorem relinquere illibatum, & pro virili conari præſtare; quid amplius requirit à nobis ipſe Chriſtus, quam ut ipſum honorificemus, ſicut honorificamus Patrem? Num quis major illi honor convenit? Neminem, niſi inſanum, id arbitror dicturum. At quam ob cauſam illum ſibi honorem vindicat Chriſtus? Num ideo, quia ſupremus ſit, atque ab omni æternitate exiſtens Deus? Non ſane: ſed quia omne illi Pater judicium dedit. Ita enim ait Joh. 5. 22, 23. *Pater non judicat quenquam; ſed omne judicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, ſicut honorificant Patrem.* Cum ergo eum ob judicium omne à Patre datum, honoremus; cum ob tam ſublime imperium eum adoremus, ob nomen ſuper omne nomen ei donatum, genua illi flectamus, Phil. 2. 9, 10. & eum divinum noſtrum Dominum, ad Patris dexteram in cœleſtibus collocatum, profiteamur; eum tanquam omnium factorum, dictorum, conſiliorum noſtrorum, intimorumque animi receſſuum judicem ac vindicem revereamur, non ſecus ac Patrem; num ullam ei honoris debiti partem detrahimus?

Si res ex vero æſtimetur, illi ipſi Trinitarii, qui falſum honorem ſupremæ Deitatis Chriſto tribuunt, ſunt, qui verum illi vel adimunt, vel vehementer minuunt atque obſcurant. Nam primum ſententia eorum non permittit, ut ipſe Jeſus Chriſtus, ille ipſe, inquam, homo, qui ex Maria Virgine eſt natus, pro Filio Dei unigenito & ὁ ἴδιος in Sacris Literis ſic dicto agnoſcatur, ſed pro ejus acceſſione quadam, ſeu natura ab ipſo aſſumta. Etſi enim hominem Jeſum Chriſtum Dei filium unigenitum appellant, id tamen nonniſi per Communicationem idiomatum ab illis fit, qua ea, quæ ſecundum unam naturam Chriſto conveniunt, ei tribuuntur ab altera natura deſcripto. At illa ipſa ſubſtantia humana, ex corpore & anima rationali conſtans, quam illi perſonam humanam appellare verentur, illis per ſe Filius Dei unigenitus nequaquam eſt, ſed natura ab eo aſſumta. Unde & veſti comparare ſolent, quam ille induerit. Non magis ergo ſubſtantia illa humana, id eſt, ſi vere res appellanda eſt, ipſe homo Jeſus Chriſtus, unicus ille Dei Filius erit, quam corpus noſtrum anima eſt, quia hæc illo ſit induta, & cum illo tam arcto vinculo nexa. Quomodo igitur illa Trinitariorum opinio veram Chriſti gloriam non minuit, vel potius tollit? Huc referri poſſunt illa Leonis Epiſcopi ad Leonem Auguſtum verba: *In magno ſacrilegio ſe verſari hæreticorum manifeſtat impietas, cum ſub ſpecie honorandæ in Chriſto Deitatis, humanæ carnis in ipſo denegant veritatem.*

Quo accedit, quod eadem Trinitariorum ſententia Chriſtum hominem, de Regio illo, in quo eſt à Deo collocatus, ſolio deturbat, nec Dominum ac Chriſtum à Deo factum eſſe, bona fide agnoſcere permittit. Hæc enim nonniſi in perſonam cadunt Deo ſupremo minorem: qualis illis nec Chriſtus homo, ſeu humana, ut illi vocant, natura eſt, nec divina ipſius perſona. Hæc, quia ipſemet Deus ſupremus eſt, ac porro eo nequaquam minor: illa, quia iis perſona non eſt, nec eſſe poteſt, ſi in alia perſona

ſubſi-

ſubſiſtit. Et quorſum illa humanæ naturæ poteſtas, ſi eam per ſe ipſam exercere non poteſt? Nihil enim per ſeipſam, ſi ſuppoſitum non eſt, agere poteſt; ſed Deus ipſe tantummodo ſecundum eam agit. Quorſum duplex in eadem perſona imperium, quod nonniſi ſemel ab ea poteſt exerceri? Si quis Lunam cum Sole indiſſolubili nexu jungere vellet, quemadmodum iſti homines divinam naturam cum humana in Chriſto junctam volunt, illius lumen redderet prorſus ſupervacaneum atque otioſum. Neque enim Luna ſuum nobis lumen impertiretur, Sole omnia radiis ſuis illuſtrante, atque ipſam Lunam veluti obſcurante. At eadem à Sole disjuncta, tantam terris lucem, utut à ſole acceptam, impertit, ut magnum cum illo luminare in Sacro Codice appelletur, Gen. 1. 16. Ita & homo Chriſtus, ſi illum in unam cum Deo perſonam conjungas, auguſtum illud imperii ac majeſtatis ſuæ jubar amittit, à ſupremæ divinitatis gloria ac ſplendore obſcuratum, atque otioſum redditum. Omnia enim ſuprema divinitas, per ſeipſam poteſtatis, ſapientiæ, ac bonitatis ſuæ radiis ſatis illuſtraret. At ſi is eſt a Deo ſupremo, ut natura, ita & perſona diſtinctus, ejus veluti radiis illuſtratus, terris maxime ſalutare lumen impertit, facitque, ut qui ad ſupremæ divinitatis ſplendorem oculos attollere, eumque per ſe intueri non poterant, in Chriſto blandius quodammodo refulgentem contemplari queant; & qui ob tantam naturæ diſtantiam ad Deum ſupremum animos erigere non poterant, per Chriſtum, naturæ vicinitate ac ſimilitudine ſibi conjunctum, elevare audeant.

Quod ut tanto melius intelligatur, plura adhuc ejus ſententiæ, quæ Chriſtum ſupremum Deum facit, recenſebimus incommoda, ut pateat, nos haud temere, ſed graviſſimas ob cauſas, à recepta per tot ſecula ſententia diſceſſiſſe. Nam ſententia iſta finem eum magna ex parte tollit, ob quem Deus per hominem totam ſalutis noſtræ rationem adminiſtrari voluit: & porro etiam, cur ita Deus voluerit, intelligere nos non patitur. Duo enim ea in re ſpectavit Deus, nempe æternam nominis ſui, ob quam omnia facit, gloriam, & incomparabilem generis humani fructum.

Gloriam Deo eripiunt, qui talem faciunt Chriſtum, ut nihil à Patre ſuo accipere, omniaque ſuis ipſius viribus præſtare, ſine aliena ope potuerit. Id quod illi faciunt, qui eum Deum ſupremum conſtituunt. In eo enim inprimis tanta Dei, quam ſpectavit, gloria ſita eſt, quod per hominem, cui tantæ vires cæteroqui minime inſunt, tam ardua præſtiterit, eumque à mortuis excitatum, ad tam ſublime imperii faſtigium in cœlis extulerit.

Fructum autem tantæ rei nobis eripiunt, iidem, quia ſpei ac fiduciæ noſtræ ea ſubducunt nobis fulcra atque adminicula, quibus per tam arduum iter in cœlum nitimur. Nam primum exemplum, quod à Chriſto capere debebamus, tum pietatis adeo laborioſæ, tum felicitatis per eum nobis propoſitæ, enervant. Voluit enim Deus, ut in Chriſto non tantum cerneremus, quid vel præſtare, vel conſequi deberemus; ſed etiam quid poſſemus. Poterat nobis ipſe Deus exemplo eſſe & ſanctitatis, & felicitatis, ad quam aſpirare debeamus; uti ſane nobis utraque in re ſpectandus proponitur. Vide Matth. 5. 48. Luc. cap. 6. 36. Eph. 4. 32. v. 1. 1 Pet. 1. 15. 1 Joh. 1. 7. iij. 9. 2 Pet. 1. 4. Sed homines propius & imbecillitati ſuæ accommodatius deſiderabant exemplum. Nam ipſius Dei exemplo diſcere quidem poterant, quid illud ſit, quod vel facere, vel ſperare deberent (quanquam ne illud quidem ſatis exacte; cum utrobique multum ad pleniorem ſimilitudinem deſit.) ſed illud ſcire inde non poterant, quid etiam poſſent. Id vero ex Chriſti exemplo abunde diſcimus. Eo enim nos docuit Deus, ſuis ea nos præſtare ac conſequi poſſe viribus, quæ noſtris nequeamus.

Nam quod ad primum attinet, & Chriſtus carne circumdatus erat, carni noſtræ, hoc eſt, carni peccati, ut Paulus loquitur, Rom. 8. 3. ſeu peccatrici, ſimili, quam omnes etiam, quæ nos ad peccandum inducunt, occaſiones invitare atque irritare per ſe poterant. Non minus caro ejus à morte tam acerba, quæ ei propoſita erat, quam noſtra, abhorrebat: ſed quod illa per ſe non poterat, Deus ope ſua in eo effecit. Ad exactiſſimam enim ſanctitatem, omnique labe carentem, Chriſtum perduxit, ut inde ad nos manaret exemplum; quo vetaremur dubitare, cum nos divina ope ſuffultos pietatem præſtare poſſe, quam Deus à nobis exigit, non parem quidem Chriſti ſanctitati, ſed tamen ſimilem. Atque huc inter alia reſpicit Paulus, dum ad Romanos ita ſcribit: *Quod impoſſibile erat Legi, quatenus infirmabatur per carnem, Deus Filio ſuo miſſo in ſimilitudine carnis peccati, & pro peccato condemnavit peccatum in carne; ut juſtificatio Legis impleretur in nobis, qui non ſecundum carnem ambulamus, ſed ſecundum Spiritum*, Rom. cap. 8. 3, 4. Impoſſibile erat Legi Moſaicæ nos ab imperio ac poteſtate peccati, ac porro etiam mortis æternæ, liberare. Conabatur quidem id præſtare, ſed caro noſtra ad peccandum adeo prona, ejus conatui obſtabat, & vim illius minuebat, ita ut id, quod volebat, conſequi non poſſet. Quod igitur Lex efficere in nobis non poterat, id Deus poſtea per Filium ſuum Jeſum Chriſtum effecit. Hunc enim miſit ad nos, carne circumdatum, noſtræ, quæ ad peccandum adeo proclivis eſt, ſimili, & iiſdem, quibus peccatores premi ſolent, malis obnoxia: utque peccatum in nobis aboleret, ejus vim in Chriſti carne primum ſuſtulit ac delevit; ut ita nobis quoque, ad exemplum Chriſti, non ex carnis cupiditatibus, ſed ex Spiritus ductu viventibus, juſtificatio contingeret, quam Lex promittebat quidem, ſed præſtare ob carnem noſtram, ut dictum eſt, non poterat. Ex quibus facile apparet, Deum in Chriſto tale nobis proponere voluiſſe pietatis exemplum, ex quo diſceremus, non tantum quid facere debeamus, ſed etiam quid ope ejus adjuti poſſimus.

Quod ad poſterius attinet, itidem Chriſti exemplo docemur, non tantum quid illud ſit, quod conſequi debeamus, ſed etiam, quod id conſequi poſſimus, utut viribus noſtris plane non poſſimus. Etenim & Chriſtus, qui mortalis olim fuit, & naturâ nobis prorſus ſimilis, evaſit immortalis; & ea quidem via, quæ omnes naturæ limites excedit, hoc eſt, per reſurrectionem. Unde Paulus Apoſtolus 1 Cor. 15. luculenter oſtendit, nos quoque reſurgere poſſe, atque adeo reſurrecturos, ſi Chriſtus ex mortuis reſurrexit.

Jam vero utriuſque rei, hoc eſt, & pietatis, & felicitatis, exemplum labefactant & maximam ejus vim

tollunt, quicunque Chriſtum Deum illum ſupremum faciunt. Nam quod ad priorem attinet, quid mirum, Deum illum ſupremum ſancte vixiſſe? Num ab eo, quid poſſimus, diſcere poſſumus? Eſtne talis inter nos & illum, virium ad ſanctitatem pertinentium proportio, qualis inter nos & Chriſtum ratione ipſius ſanctitatis eſſe debet? Quodſi dicas, humanam nihilominus Chriſti naturam noſtræ fuiſſe ſimilem, quæ divina ope, tanta fuerit ſanctitate prædita; ex illa nos ejuſmodi exemplum capere poſſe; multum falleris. Nam ſi humana natura ſuppoſitum non fuit, ipſa etiam nihil proprie loquendo egit, ſed divina perſona, ſeu, Deus ipſe ſecundam illam. Multum autem, imo infinitum intereſt, ſi vires agendi ſpectes, utrum Deus ſupremus agat, an homo. Deinde nihilominus in humana illa natura, infinita ſupremæ Deitatis vis perſonaliter habitavit, & à peccato omni ita eam cohibuit, ut prorſus impoſſibile fuerit eam peccare. Quid in nobis ſimile? Taceo, quæ illi de di ſimilitudine dictitant inter nos & Chriſtum, ratione peccati originalis, & ingentis per eam corruptionis naturæ noſtræ, quæ in Chriſto nulla; in nobis autem tanta exiſtimatur, ut nobis relicti nihil prope niſi peccare poſſimus.

Quod vero ad poſteriorem, nempe felicitatem noſtram, ejuſque adipiſcendæ rationem attinet; quid mirum eſt, Deum ſupremum à mortuis (eum enim hominem factum mori potuiſſe, credere nos volunt) reſurrexiſſe, & porro immortalem evaſiſſe? Num ullæ vel minimæ reſtant in nobis poſt mortem vires, quibus nos ab ejus vinculis expedire, atque in vitam revocare poſſimus? Num ergo Chriſti exemplo diſcemus, poſſe nos, quod ille potuit?

Sed & alia præterea ratione, ſpei ac fiduciæ noſtræ fulcra, quæ ei firmandæ Deus adhibuit, ſubvertit Trinitariorum de Chriſto opinio. Deus enim non per ſeipſum, ſeu immediate, ut loquuntur, totam ſalutis noſtræ rationem gubernare, atque ad exitum perducere voluit; ſed eam in Jeſu Chriſti manu poſuit, nobis & natura conjuncti, & omnia quæ nobis ipſi ſervientibus eveniunt, mala perpeſſi, ut ita in optimam ſpem nos erigeret, fore, ut is vilitatem noſtram non deſpiciat, & nobis vexatis atque afflictis tanto promptius ſuccurrat. Id quod aliquot locis indicavit ſcriptor Epiſtolæ ad Hebræos. Vide cap. 2. 16 ad finem capit. & 4. 14, 15, 16. & 5. 2, 3. confer cum 7. 8. At quo pacto hac conſolatione ſincere nobis frui licet, ſi Chriſtus eſt ipſe Deus immortalis, & ab omni afflictionis etiam umbra ſemotus? Nec enim refert, quod humana natura paſſa mortuaque fuerit, ſi modo hæc in id cadunt, quod ſuppoſitum non eſt. Nam ſi natura illa ſuppoſitum non eſt, ac porro nec per ſe quicquam agit, ſed quicquid agit, divina perſona, hoc eſt, ipſe Deus ſupremus ſecundum illam agit; quid nobis prodeſt, illam paſſam eſſe, malaque noſtra expertam? Siquidem ipſa divina perſona, quæ vere agere cenſenda erit, quicquid Chriſtus agit, nihilominus ea mala non ſenſit, nec eam ob cauſam ad nos juvandos fieri potuit pronior. Et licet natura humana ad actionem illam, qua nobis auxilium à Chriſto fertur, concurrere ſtatuatur; non concurret tamen tanquam ſuo arbitrio relicta, ſed ut ea, quæ divinitatis arbitrio ac impulſui neceſſario pareat, ſine quo nec agere, nec ceſſare ab agendo poſſit. Perinde igitur hac in parte erit, ac ſi ipſe Deus immediate totam ſalutis noſtræ rationem gubernaret. Itaque ut in Dei gloriam, & verum Jeſu Chriſti honorem, ita & in ſeipſos valde ſunt injurii, qui ſupremam Chriſto divinitatem affingunt. Nos vero ſimul Deo ac Chriſto ſuum aſſerimus honorem, qui hominem Jeſum Chriſtum, ob mortem crucis in ſummam ſublimitatem potenti Patris dextera evectum, & principem ac ſervatorem noſtrum conſtitutum adoramus, eumque Dominum *ad Dei Patris gloriam* ex Pauli doctrina profitemur, Phil. 2. 11. Simul & vim reſurrectionis, ac glorificationis ejus fructum ſentimus, & veriſſime illud à Petro dictum eſſe comperimus; *nos per ipſum credere in Deum, qui ſuſcitavit eum à mortuis, & dedit ei gloriam, ut fides noſtra & ſpes eſſet in Deo*, 1 Petr. 1. 21. In quo ipſe ſummam Dei erga nos bonitatem agnoſcimus, & grato animo exoſculamur.

Magna ſunt illa & gravia, quæ hucuſque attulimus, ſententiæ de ſuprema Deitate Chriſti incommoda, quæ vel ſola ad ejus abſurditatem oſtendendam abunde ſufficerent; ſed nondum eſt finis. Uno enim dato abſurdo, ſequuntur multa; & facile catena errorum nectitur. Nam præterquam quod plurima Sacrarum Literarum loca, cum opinione illa pugnantia eique minus conſona, Trinitarios pervertere, & in alienam ſententiam torquere neceſſe eſt: dogmata quædam alia, ſaluti humanæ valde noxia, illi ſuperſtruuntur, quæ, ea convulſa, corruere neceſſe eſt.

Poſſes hic jure collocare craſſiſſimum illum multorum de Ubiquitate, ut vocant, ſeu Omnipræſentia corporis Chriſti errorem, quo nimirum ipſa corporis Chriſti ſubſtantia, una cum divinitate ejus, quovis in loco, minimo, maximo tota adeſſe fingitur. De quo vide ſupra cap. 19. 22, 23. Qui error, quicquid illius patroni dicant, Chriſtum de loco in locum moveri, non magis, quam ipſam divinam naturam, patitur: & quæcunque in Sacris Literis leguntur (leguntur autem innumera) quæ oſtendunt, eum certo locorum ambitu comprehenſum, & è loco in locum progreſſum eſſe, ſua vi tollit; atque inter cætera ejus in Virginis utero conceptionem. Niſi quis ipſam Virginem non tantum veſte, aut ædibus ſuis, ſed & omnibus cœlis latius patuiſſe dicat. Similiter tollit & aſcenſum ejus in cœlum, & ex eo reditum, tam neceſſarios Chriſtianæ religionis ac fidei, ut vocant, articulos.

Gravis hic eſt de Ubiquitate error, tum per ſe, tum quia, ſi animum advertas, omnis ſcientiæ, fideique Chriſtianæ fundamenta ſubvertit. Senſibus enim fidem negat, & nec oculis, nec manibus amplius vult credi, quibus Chriſtus, ut aliorum diſcipulorum, ita & pertinaciſſimam Thomæ incredulitatem olim expugnavit Luc. 24. 39. & ſeqq. Joh. 20. 27, 28. Credi namque poſtulat, in quem locum Chriſtus veniſſe, oculis eſt viſus, in eo jam reipſa fuiſſe, antequam veniret: & eo quo loco diſceſſiſſe viſus eſt, in eo nihilominus ipſo corpore manſiſſe; & nunc ea etiam loca corpore Chriſti, carne, ſanguine & oſſibus conſtante, plena eſſe, quæ eo vacua, aliiſve corporibus repleta eſſe, non oculi tantum, ſed & manus teſtantur. Quodſi his teſtibus fides neganda eſt; nulla erit cauſa, quin fides derogetur Chriſto, ea, quæ vidit, teſtanti; Joh. 3. 11, 32. nihil erit, cur Apoſtolis credamus, Chriſti miracula, mortem, reſurrectionem,

Digitized by Google

tem, quæ ſenſibus externis deprehenderunt, aſſerentibus: & ſcriptoribus Sacris, qui oculatorum teſtium fide ſeſe niti affirmant. Vide Act.10.40,41. 1 Cor. 15.5. & ſeqq. Luc. 1. 2. Fruſtra ſcripſit Johannes: *Quod audivimus, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectaverunt, de verbo vitæ:* 1 Joh. 1. 1. ſi & oculi & manus falli in re tam manifeſta poſſunt; quinetiam dubitandum nobis erit, an illa, quæ legimus in Sacris Literis, legamus.

Sed eſt adhuc alius error, tum in ſummam Dei erga nos benignitatem valde injurius, tum pietati ac porro etiam ſaluti humanæ majorem in modum noxius, qui eo dogmate nititur, eſtque omnibus vulgo Trinitariis communis. Etenim ſi Chriſtus eſt Deus ſupremus, qui è cœlis in Virginis uterum ſe demiſerit, qui infans in cunis vagierit *, qui ederit, biberit, lachrymatus fuerit, aliaque humanæ fragilitatis propria, mortem denique truculentam in ſe ſuſceperit; quærendus eſt aliquis rei tam abſurdæ conveniens, id eſt, æque abſurdus finis, qui huc neceſſitatis Deum ſupremum, nos ſervare volentem, adegerit. Is vero vulgo ſtatuitur, ut Deus infinitus, partim infinito obedientiæ ſuæ, quam activam vocant, merito, infinitorum hominum inobedientiam plene compenſaret; partim etiam infinito mortis ſuæ pretio Patri nobis irato pro peccatis noſtris omnibus, & præteritis, & præſentibus, & futuris pleniſſime ſatisfaceret, omniaque penitus debita noſtra illi perſolveret: imo, ſi vera ſunt, quæ dicunt, longe plus etiam ſolveret, quam nos deberemus: ſiquidem vel unam ſanguinis Chriſti, utpote Dei infiniti, guttam pro omnibus totius mundi peccatis ſatiſſacturam fuiſſe dictitant. Hujuſmodi ſatiſſactio, quia à nulla creatura præſtari potuerit, fuerit autem ad placandam Dei iram neceſſaria; ideo ajunt, Deum incarnari oportuiſſe. Atqui hæc ſententia, præterquam quod veram mortis Chriſti vim, in parienda nobis peccatorum remiſſione ac ſalute ſempiterna, agnoſcere non permittit; ipſum quoque Deum ſummæ, quam nobis peccatoribus præſtitit, benignitatis laude privat: imo & jus illi adimit pietatem porro à nobis exigendi; quo ipſo & in nobis ſtudium pietatis perimit, & cum pietate ſalutem eripit. Etenim nec remiſit, ſeu condonavit nobis Deus peccata, ſi totum id, quod ipſi debebatur, noſtro loco ac nomine ab altero ei fuit perſolutum; nec Filium, redemptionis noſtræ pretium pro nobis ipſi impendit, ſi ipſi eſt Filii morte ſolutum. Ubi ergo illud, quod tantopere prædicat Apoſtolus, nos in Chriſto habere redemptionem per ſanguinem ejus, remiſſionem peccatorum, ſecundum divitias gratiæ divinæ? Vide Eph. 1.7. & inter alia Joh. 3. 16. Rom. 5. 5. & ſeq. 8.32. 2 Cor. 5: 18. & ſeq. Eph. 2.4. & ſeq. 1 Joh. 4. 9. & ſeq. Plenus eſt ſacer, Novi potiſſimum Teſtamenti, codex laudibus tantæ Dei erga nos benignitatis, & immenſæ charitatis. Quo vero jure Deus à nobis amplius exigere poterit pietatis officium, ſi Chriſtus omnia abunde præſtitit ac compenſavit, tum legi pro nobis parendo, tum (qua re jam amplius opus non erat) morte pœnas peccatorum noſtrorum omnes cumulate perſolvendo? Cui licet ab ipſo debitore adhuc aliquid exigere, ei ab alio, debitoris nomine, ac loco, nondum eſt penitus ſatiſſactum. Is qui pro debitore ſolvit, jus habet ſuum ab eo recipiendi, niſi id ſeipſi donaturum promiſerit. Sed id ejus Chriſtus non habebit, ſi idem eſt, cum Patre Deus. Si enim ita ſe res habet, ipſi Chriſto non minus, quam Patri, erat ſatiſſaciendum; & dum illi ſatiſſecit, ſibi quoque ſatiſſecit: ſi modo quiſquam ſibi ſatiſſacere poteſt. Si ideo, quod de ſuo ſolvit, non de alieno, ipſius manemus debitores; tantum debemus illi, quantum antea Patri. Verſura facta eſt, æque nobis, niſi benigniorem Patre Filium facias, gravis. Infinitum enim reſtat, ut antea, debitum, nonniſi æterna morte perſolvendum: nec ſaluti noſtræ conſultum eſt magis, quam antea. Sed nemo id facile cogitat; omnes ſolutum eſſe libenter credunt; nemo ſe tantundem debere cenſet, quantum antea debuerat. Jus ergo Deo & Chriſto periit, nobis pietatem imperandi, &, ſi eam præſtare nolimus, nos puniendi. Hoc quanquam per ſe impium eſt cogitare; quoque ſecum ſtatim affert, ut neceſſitatem pie vivendi tollat. Quodſi autem nobis pie vivere neceſſe non eſt; periit pietas. Quis eſt, qui rem, qua nulla eſt difficilior, ſine neceſſitate ſuſcipere velit? Si quis enim eſt, qui pietatem ad ſalutem non eſſe neceſſariam dicat, ac pie interim vivat; ſeipſum non ſatis intelligit, ac melius ſentit, quam loquitur. Neceſſitatem enim pie vivendi revera agnoſcit, &, ſi animi ſui tacitos ſenſus melius aut ſcrutaretur, aut exprimere vellet, etiam profiteretur. Sed notum (proh dolor!) nimis eſt, quam periculoſa, quam inimica, pietati dogmata, quæ hic recenſere longum foret ſuper hoc uno, de quo modo locuti ſumus, extruantur. Subduc illis hoc fundamentum male poſitum, opinionem de Altiſſima Chriſti Deitate, omnia mox collabi ſenties.

Obeſt autem illa de ſuprema Chriſti Deitate opinio, non tantum iis ipſis, qui eam tuentur, ſed etiam aliis. Etenim eos, qui à Chriſtiana religione adhuc ſunt alieni, ab ea amplectenda arcet, & porro ſalutis iter ingredi non ſinit. Cum enim putent, hæc eſſe ipſius Chriſtianæ religionis capita, & quidem præcipua, quæ eſſe à Chriſtianis vulgo creduntur, de Deo Trino, de Dei ſupremi incarnatione, & cætera, quæ ex his aliquomodo pendent; interim tamen partim ratione duce, partim ex Sacris Literis Veteris Fœderis, manifeſtam eorum falſitatem videant; non poſſunt non univerſam religionem Chriſtianam, tanquam falſam atque à Deo minime profectam, averſari. Qui enim vera poſſet eſſe ea religio, qui divinitus profecta, cujus dogma aliquod ad eam conſtituendam omnino pertinens, manifeſte falſum eſſe deprehendatur, & iis ſcriptis, quæ à Deo ſunt profecta, contrarium? Quare hominem adeo & ſuæ & alienæ ſalutis incurioſum, ne dicam ei inimicum eſſe decet, ut quid hac in parte ſtatuat, ac profiteatur, minime curet: nec cuiquam mirum videri debet, nos non dubitaſſe ſententiam vulgo à tot ſeculis receptam deſerere, utut infeſtis omnium odiis, atque inſectationibus, ac perpetuis fortunarum, & ipſius denique vitæ periculis propterea ſimus expoſiti. Fructum enim illum, quem inde ad Dei gloriam, ad verum Chriſti honorem, ad noſtram denique & alienam ſalutem redundare docuimus, longe majorem eſſe judicamus, quam ut vita fortunæque noſtræ, & quicquid

* Pultem labiis, excrementa faſciis, ſalivam oti & linteis adhærentia geſtaverit.

quid habemus in rebus humanis carum, in comparationem cum eo venire queat. Unde etiam cenſemus, eos, qui vitam ob profeſſionem hujus veritatis profundere recuſent, & eam agnitam turpiter deſerant ac prodant, inter illos eſſe numerandos, quos Filii hominis, & ſermonum ejus pudeat, Luc. 9. 26. & qui nec Dei, Chriſtique gloriam, nec ſuam ſalutem, uti par eſt, ament, omnibuſque aliis rebus anteponant. Quibus quid expectandum ſit, facile æſtimare quivis poteſt. Quin & illud facile hinc intelligitur, quid de iis ſentiendum ſit, qui cum adjumenta habeant omnia, & occaſionem minime vulgarem, veram, quam nos tuemur, ſententiam agnoſcendi, eam tamen contemnunt, imo etiam ei contumaciter reluctantur: eos nimirum, una cum cæteris divinæ veritatis contemtoribus, & gloriæ divinæ pietatiſque inimicis, pœnas, niſi reſipiſcant, daturos. Noſtrum interim non eſt, damnare eos, qui ob meram ignorantiam, adverſæ ſententiæ adhærent, aut forte ob longam erroris conſuetudinem, aliaque ſimilia, quæ ei veritatis ſpeciem conciliant, eam deponere admodum difficulter poſſunt: modo alioqui pietatis ſint ſtudioſi, nec diſſentientes odio proſequantur. Charitas enim in æquiorem nos partem flectit, ubi manifeſta ſupremi legiſlatoris ac judicis ſententia in ſæviorem nos non cogit. Periculoſa eſt ſententia adverſariorum, & in Deum ac Chriſtum, inque pietatem per ſe injuria: ſed cogitamus, veniam poſſe dari à benigniſſimo judice, hinc quidem errori atque ignorantiæ, ſi abſuerit contumacia & contemtus; illinc pietati, ejus ſententiæ abſurditatem partim minuenti, partim tegenti; & tanto quidem facilius, quanto minus iidem illi alios ob contrariam verioremque ſententiam damnarint. At quæ ſpes illis, quibus adjumenta ad veritatem cognoſcendam non defuerunt, quorum in re tanti momenti manifeſta apparuit, vel negligentia, vel pertinacia; quos nihil niſi hominum metus, & crucis Chriſti fuga, & quæ ſunt his ſimilia, à vera ſententia arcuerunt? quid illi errori ſuo, cum ad tremendi judicis tribunal ſiſtentur, prætexent? Neque eſt, quod quis dicat: Atqui nec vos ipſi creditis, veritatem ſententiæ veſtræ de Chriſto eſſe præciſe neceſſariam ad ſalutem; vel, ob contrariam ſententiam quenquam ſimpliciter eſſe damnandum. Nam etſi ſententia noſtra non ſit neceſſaria præciſe illis, qui veritatem ejus, ob cauſas jam dictas, cognoſcere nequeunt; at neceſſaria eſt iis, qui eam cognoſcere ac ſcire non difficulter poſſunt: & etiamſi ob ſolam Trinitatis profeſſionem ſimpliciter neminem damnandum putemus; tamen certum eſt, damnatum iri multos iſtius ſententiæ profeſſores, ob negligentiam, ob veritatis cognoſcendæ contemtum. Deinde eſto, quod non ſit ſumme ac ſimpliciter neceſſaria ſententiæ noſtræ veritas: at vidiſti modo, quam ſit ſumme utilis, quam grave pondus habeat, quam contra adverſa ſententia ſit noxia ac periculoſa. Non tantum autem præciſe neceſſaria ad ſalutem, ſed & ſumme utilia, quæ ad neceſſitatem proxime accedunt, tenenda ſunt hominibus in religione Chriſtiana. Alioqui potiſſima pars librorum Canonicorum Sacræ Scripturæ otioſa & inutilis redderetur, fruſtraque nobis data fuiſſet. Non decet nos eſſe minus avidos rerum divinarum, quam ſunt Filii hujus ſeculi avidi rerum terrenarum. Neminem hominum eſſe videmus, qui contentus ſit ſolo pane & aqua, quæ ad vitam ſuſtentandam ſola ſufficerent, adeoque ſunt per ſe neceſſaria: ſed quiſque dat operam, ut quam plurima etiam alia utilia ſibi comparare poſſit; quia plus non habere, quam illa præciſe neceſſaria, eſt miſeram vitam agere, & qui negligit utilia, facile etiam neceſſariorum penuria laborare poteſt. Similiter miſerum oportet eſſe illum Chriſtianum, qui nihil amplius ſcire cupit, quam quæ ſimpliciter ſunt neceſſaria ad ſalutem. Quam multis & gravibus erroribus talem implicari? quam multis adjumentis ad ſalutem eum deſtitui neceſſe eſt? Ipſa neceſſaria indigent cognitione multarum rerum utilium, ut ſciatur, quænam ſint ad ſalutem neceſſaria, & quod ſola ſint neceſſaria. Ita ut cum ſine utilium ſcientia, neceſſaria haberi nequeant, ea quæ per ſe utilia tantum erant, jam etiam fiant neceſſaria. Tunc autem maxime neceſſaria redditur illa veritas, quæ in ſe conſiderata utilis tantum erat, quando contraria falſitas non modo pro utili, ſed etiam pro neceſſaria veritate ab hominibus perverſis aut imperitis venditatur, omnibuſque obtruditur. Neceſſarium enim eſt, ut falſam ſententiam, quæ eo uſque dignitatis elata eſt, ut neceſſariæ veritatis culmen conſcenderit, & ab hominibus tanquam idolum adoratur, de illo faſtigio detrudamus, neve patiamur, hominum animos ſeduci, conſcientiiſque vim fieri. Niſi enim id fiat, veritas illa, quam Deus aliquo ſaltem tempore prodeſſe nobis voluit, in æternum ſepeliretur, & nunquam prodeſſe poſſet. Eſt autem neceſſarium, ut id quod Deus aliquando uſui eſſe voluit, non ita per noſtram ignaviam reddatur inutile, quin uſum ſuum aliquo ſaltem tempore præbere queat. Sed ſi tantopere eſt metuenda divini judicii ſeveritas illis, qui vel ex contemtu rerum divinarum, vel ex perſecutionis metu, veritatem ſententiæ de Chriſto inquirere aut amplecti negligunt: quid fiet illis, qui alios ob veram ſententiam, tam rigide, tam ſuperbe, ut fit à pluribus, damnant, & non modo conviciis inſectantur, ſed vel extremo ſupplicio afficiendos, vel ſaltem in exilium pellendos cenſent? quod errori ſuo velum prætendent? *Si non veniſſem*, inquit Chriſtus, *& locutus fuiſſem eis, peccatum non haberent: nunc autem excuſationem non habent peccati ſui*. Idem ſibi dictum putent, ad quorum manus ſcripta ea perveniunt, unde ſententiam veriorem diſcere poſſint. Simul autem illud omnes norint, quanto ſententia noſtra pietati eſt magis conſentanea, tanto magis illis, qui eam fuerint amplexi, dandam eſſe operam, ut vitæ ſanctitatem cum ea conjungant; certi veritatis cognitionem ſine pietate plus ipſis obfuturam, quam profuturam.

Deus ille pacis faxit, ut omnes eodem animo inter ſe mutuò affecti ſint ſecundum Jeſum Chriſtum: ut concorditer uno ore glorificent Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti: cui ipſi quoque ſit honor in ſecula. Amen.

FINIS.

LUDOVICI WOLZOGENII

Compendium

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

IRENOPOLI
Poſt annum Domini 1656.

Digitized by Google

COMPENDIUM RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

1. INter omnes viſibiles Dei creaturas nobiliſſima atque excellentiſſima eſt Homo: propterea quod præ cæteris inſigni Rationis lumine à Deo creatore ſuo donatus eſt. Per rationem enim non ſolum ſe exiſtere intelligit, ſed vitam quoque ſuam potiorem ac præſtantiorem eſſe vita reliquarum creaturarum. Agnoſcit ſe eſſe Dominum multarum rerum, quæ poteſtati ejus ſubjectæ ſunt, ut iis uti pro ſuo poſſit arbitrio. Quicquid enim irrationale eſt, id non eſt ſui cauſa, ſed alterius creatum, nempe in uſum & gratiam rei rationalis.

2. Atque in hoc præclaro lumine Rationis conſiſtit imago Dei, ad quam homo creatus eſt: quod nimirum habeat facultatem ſuper univerſum mundum Dei alicujus inſtar dominandi. Sic enim Deus ait apud Moſen: *Faciamus hominem ad imaginem noſtram, ſecundum ſimilitudinem noſtram, qui dominetur in piſces maris, & in volucres cœli, & in pecudes, & in univerſam terram, atque in omnia reptilia reptantia ſuper terram.* Gen. 1. 26. Ex quibus verbis clariſſime patet, imaginem Dei, quæ eſt in homine, ſitam eſſe in Ratione, quatenus per eam aptus eſt Dominari in univerſam terram, ſuper quam eum Deus conſtituit Dominum, omniaque, ut loquitur Pſaltes Pſal. 8. verſ. 5, pedibus ejus ſubjecit. Nimirum Deus ſubdidit imperio ejus mundum, ut eo non irrationaliter, & ad libitum carnalis naturæ, quæ ipſi cum brutis communis eſt, ſed ſapienter & ex ſanæ rationis dictamine uteretur, quod bonum eſt, eligendo, & quod malum eſt, vitando: inter quæ diſcrimen fieri nonniſi per rationem poteſt. Nam quæ bruta animantia naturæ ſuæ inſtinctu, quem non intelligunt, & ope externorum ſenſuum ſuorum, bona vel mala ſeu noxia ſibi eſſe percipiunt: ad ea cognoſcenda ac inter ſe diſcriminanda homo ratione utatur neceſſe eſt; quâ inſtructus ad diſcernenda à bonis mala tanto aptior eſt reliquis animantibus, quantò major eſt rationis, quam ſenſuum præſtantia.

3. Quia vero homo non protinus à primo ortu ſuo perfectum Rationis uſum habet, ut videmus in infantibus; idcircò eum Deus in hoc mundo aſpectabili inter innumerabilia admirandorum ac ſapientiſſimorum operum ſuorum ſpecimina conſtituit, ut iis contemplandis rationem ſuam acueret exerceretque, & per eorum conſiderationem ad maturitatem ac perfectionem perveniret.

4. Perfectio autem Rationis in ſapientia conſiſtit, ſeu in ſcientiâ rerum permultarum, nec non in acri ac recto judicio de rebus, quæ expendenda veniunt. Hanc rationis perfectionem ſequitur perfectio *voluntatis*, quæ in eo eſt, ut homo velit ac ſtudeat ea facere, quæ Ratio monſtrat eſſe bona atque honeſta, ſeu ut det operam virtutibus, quas ſectandas & exercendas eſſe rationis lumen docet.

5. Hinc jam manifeſtum eſt, hominem à natura ad ſapientiam eſſe conditum, & ad ſapienter agendum à creatore ſuo eſſe ordinatum. Idque quemvis hominem in ſeipſo agnoſcere ac ſentire, vel ex eo liquet, quod nullus ſanæ mentis homo in toto orbe reperiatur, qui non ægre ferat, ſi inſipiens aut ſtultus appelletur. Videlicet ut moleſte ferunt homines vitia corporis ſibi exprobrari, qualia ſunt cæcitas, ſurditas, claudicatio, gibboſitas, &c. ita non minus adverſo animo audiunt vitium intellectus ſeu rationis ſibi objici, id eſt, ſtultitiam ac imprudentiam tam in ſcientia, quam in operibus.

6. Inter omnia autem, quæ rationem hominis poſſunt perficere, præcipuum eſt, ut homo cognoſcat Deum conditorem ſuum, qui ipſum & omnia, quæ cernit, produxit atque formavit: ut nimirum e mirabilibus ipſius operibus cognoſcat immenſam ejus ſapientiam atque omnipotentiam; ut pro ſupremo rerum omnium creatarum Domino eum agnoſcat, cui ipſe honorem, reverentiam & obſequium debeat; utque proinde voluntatem ejus ſcire laboret, de ea inquirat, & faciendo eam, illius gratiam demereri ſtudeat. Hæc Dei creatoris cognitio fundamentum eſt omnis ſapientiæ, quo bene poſito, reliqua ſponte ſequuntur, & velut rami ex arbore enaſcuntur.

7. Homines ejuſmodi cognitionem Dei ſolo lumine naturalis rationis aſſequi poſſe, teſtatur apertè Paulus Apoſtolus, cum redarguit Ethnicos, quod cum ex rebus creatis Deum cognoviſſent, eum tamen non ſicut Deum glorificaverint. *Quia quod cognoſci poteſt de Deo*, inquit, *manifeſtum eſt in illis*, id eſt, Ethnicis, *nam Deus manifeſtavit illis. Invisibilia enim ejus, à creatione mundi operibus cognita conſpiciuntur, ſempiterna nimirum illius potentia ac divinitas: ad hoc, ut ſint inexcuſabiles. Ideo quòd cognoſcentes Deum, non ſicut Deum glorificaverunt*, &c. Rom. cap. 1. verſ. 19, 20.

8. Hanc hominis præſtantiam ac dignitatem non intelligunt illi, qui humanæ rationi omnem adimunt facultatem & aptitudinem aliquid de Deo & rebus divinis intelligendi. Hoc enim utique (ut diximus) eſt initium ac fundamentum omnis divinæ ſapientiæ, ut ſciatur, Deum eſſe eumque eſſe ſupremum Dominum ac Rectorem hujus univerſi, eum omni laude, honore, atque cultu eſſe digniſſimum, ei denique ſumma cum obedientia eſſe ſerviendum. Id quod Ethnicos per lumen rationis ſuæ ſcire atque cognoſcere potuiſſe, Paulus dicto loco clare aſſeruit. Præterea, unum tantum Deum eſſe, eumque ſumme ſapientem, omnipotentem, juſtum, ſanctum, omniſcium, &c. id ſapientiores inter Ethnicos ſola ope naturalis luminis aſſecuti ſunt: ut eorum ſcripta teſtantur. Atque hoc eſt, quod Paulus loco modo allegato inquit, eos *Deum non ſicut Deum glorificaſſe*, id eſt, non ut talem, cujus tam excellentes proprietates ac perfectiones perſpectas habebant. Quin etiam hominem à natura intelligere, virtutes eſſe colendas & honeſtè vivendum, vitia autem & ſcelera turpia eſſe ac fugienda, affirmat idem Apoſtolus Rom. cap. 2. ℣ſ. 14, 15. ubi inquit: *Cum Gentes Legem non habentes, natura faciunt ea, quæ Legis ſunt*, (intellige Legem Moſaicam) *hi legem non habentes, ſibi ipſis ſunt lex: qui demonſtrant opus legis ſcriptum in cordibus ſuis, conteſtante ipſorum conſcientiâ, & inter ſeſe cogitationibus accuſantibus aut etiam defendentibus.* Et revera quicquid Chriſtiana Religio de virtutibus ac vera pietate docet, id non eſt novum quippiam & hominibus incognitum, ſed eſt illud ipſum, quod naturale lumen rationis cunctis hominibus dictat. Nec alius eſt Religionis Chriſtianæ ſcopus, quam homines eò perducere, ut belluinum ac pecuinum vivendi modum, quem contra naturam ſecuti ſunt, deponant, & ſicut homines ſapientes ac rationales vivant, quales eos Deus in creatione ſua eſſe voluit.

9. Jam quia homo vi rationis ſuæ intelligit, ſe tam præſtantem creaturam eſſe, ſeque eſſe dominum tam multarum rerum, quibus ſapienter dominari poteſt; ideo etiam amat ſeipſum ac vitam ſuam, tanquam rem eximiè bonam, abhorretque à morte, quæ tanto bono eum privare ac ſpoliare poteſt. Atque ex hujus

rei conſideratione exoritur ardens & in extinguibile deſiderium immortalitatis ac vitæ æternæ, quod omnibus hominibus à natura inſitum eſt. Cum vita autem conjunctum eſt indiſſolubili nexu gaudium: eſtque illud ſalis inſtar ac condimenti, quod vitam ſuavem & acceptam reddit. Vita enim abſque gaudio nihil aliud eſt quam ſomnus: & vita cum dolore juncta pejor eſt morte. Quamobrem licet homo pro innata ſibi concupiſcendi facultate infinita appetat plurima, quæ bona eſſe cenſet, tamen primarius & ultimus finis omnium ipſius cupiditatum ac deſideriorum eſt, ut æternum vivere, & frui gaudio perenni queat.

10. Et hoc eſt ſummum illud bonum, quod omnes ſapientes inter Ethnicos, imò inter omnes nationes terræ quæſiverunt, & ad quod omni ſtudio anhelarunt, ſed propter ſummam caliginem & perfectæ cognitionis Dei defectum, ejus conſequendi modum ignorarunt. Etſi enim quidam ſublimiori ingenio præditi nonnihil hic quaſi e longinquo viderunt, dum ſapienter ratiocinando aſſecuti ſunt, naturam ipſam hominem ad virtutem finxiſſe, & ſcelera deteſtanda eſſe, per ipſam conſcientiam homines convinci; dum etiam ſimul cernentes, virtutem in hac vita carere debito ſibi præmio, ſed potiùs indignis irrationalium ac brutorum hominum odiis & perſecutionibus eſſe obnoxiam, inde concluſerunt, virtuti poſt mortem repoſitam eſſe mercedem: tamen hujus ſuæ collectionis ac concluſionis nullum aliud fundamentum habuerunt, cui tam firmiter ac ſecure poſſent inniti, ut conſtanti cum ſpe atque ſolatio è vita diſcederent, præter proprias, ſapientes tamen, nec omnino vanas, cogitationes ſuas.

11. Ita orbis terrarum tenebris ignorantiæ fuit circumfuſus, ut homines nihil certi ac ſolidi ſcirent, quo animo ſuo ad æterna gaudia adſpiranti atque erecto ſatiſfacere, eumque tranquillum reddere poſſent: uſque dum apparuit in terris Filius Dei, Dominus ac ſervator noſter, Jeſus Chriſtus, *qui vitam & incorruptibilitatem in lucem produxit per euangelium.* 2 Tim. 1. 10. Is abolevit *aculeum mortis*, cui omnes homines ſubjecti ſunt, nempe *peccatum* 1 Corinth. 15. verſ. 56. dum mandato Patris ſui cœleſtis, univerſalem omnium præteritorum peccatorum amneſtiam atque perfectam remiſſionem promulgavit, & hominibus aditum ad Deum, ad participationem omnium cæleſtium bonorum, ſeu ad ſempiternam ac beatiſſimam vitam patefecit. Hoc ergo eſt *tempus acceptum*, hic *eſt dies ſalutis* 2 Cor. 6. 2, nunc eſt cur omnes homines in orbe terrarum exultent, quod ipſis donatum ſit ſummum illud bonum, quo acquieſcere ipſorum animus, & olim quidem reali poſſeſſione, nunc verò certa illius ſpe ſeſe explere poteſt.

12. In hoc eximio beneficio, quod nobis Chriſtus attulit, conſiſtit inter cætera etiam differentia Veteris & Novi Fœderis, quod nimirum Judaico populo in Lege Moſis nulla aperta promiſſio vitæ æternæ facta ſit. Etenim in tota lege, quæ quinque libris Moſis comprehenſa eſt, ne unus quidem locus oſtendi poteſt, è quo id probari poſſit. Sed præmium obedientiæ ipſorum promiſſum, conſiſtebat nonniſi in temporalibus bonis, in vita longæva, fertilitate terræ, pace & tranquilitate, ac ſimilibus. Vide Deut. 28. Nondum enim maturuerant tempora, nondum ad tam perfectam ætatem pervenerat mundus, ut tanti boni capax eſſet. Moſes & Prophetæ omnes inidonei erant ad fungendum officio mediatoris in re tam ſublimi. Non conveniebat hoc officium ſervis, quales illi erant, ſed Filio Dei unico, *per quem Deus his noviſſimis temporibus locutus eſt* Heb. 1. 1. Hic à Deo præcognitus ac deſignatus eſt Mediator Novi Fœderis: *præſtantiuſque ſortitus eſt officium*, quam Moſes, *& tanto præſtantioris Fœderis Mediator eſt, quod præſtantioribus promiſſis eſt ſancitum.* Hebr. 8. verſ. 6. Novum autem Fœdus ſeu Teſtamentum præſtantioribus promiſſis ſancitum eſſe quam vetus, dicere non potuiſſet ſcriptor iſte divinus ad Hebræos, ſi in Veteri Teſtamento æque promiſſa fuit vita æterna, qua nulla præſtantior promiſſimo dari poteſt, atque in Novo. Hinc etiam Paulus, ut paulò ante audivimus, Chriſto tribuit, quod ille *vitam & incorruptibilitatem in lucem produxerit per euangelium.* 2 Tim. 1. 10. Itaque vitam & incorruptibilitatem ſub Lege non in luce, ſed in tenebris fuiſſe oportet, id eſt, eam hominibus non fuiſſe promiſſam. Interea tamen omnes pii à condito mundo, atque adeo ii etiam qui ſub lege vixerunt, certa ſpe vitæ æternæ præditi fuerunt, ſed ſpem iſtam non hauſerunt ex clara revelatione aut univerſali aliqua promiſſione, verum ex lumine naturalis rationis ſuæ; cujus ope ea inprimis, quæ Deus ipſis de ſe, ac potiſſimum de ſumma benignitate ac miſericordia ſua patefecerat, conſiderando, tantam in Deum fiduciam conceperunt, ut non dubitarent, eum ſinceram obedientiam ſuam longe majori & majeſtate ſua digniori præmio compenſaturum, quam quod in hac ærumnoſa vita ipſis contigit. Quæ filialis fiducia tanto fuit Deo gratior, quia propria eorum probitate, non ullâ expreſſa promiſſione nitebatur. Idcirco etiam hanc eorum ſpem ſpiritu ſuo in animis eorum obſignavit, ut ſecuri & cum gaudio ex hac vita migrarent. Atque hæc eſt illa fides, qua juſtus etiam ſub Veteri Fœdere vixit: qua de re Paulus ex Habacuco Propheta verba citat Rom. 1. 17. Habac. 2. ℣ſ. 4. *juſtus, ex fide vivet*

13. Quomodo vero & quo medio tam inæſtimabilis theſaurus vitæ æternæ comparari queat, edocet Chriſtus, in ſua ad Patrem oratione inquiens: *Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti Jeſum Chriſtum.* Joh. 17. 3. Ex quibus verbis intelligitur, vitam æternam, ſeu medium adipiſcendi vitam æternam, in his duabus rebus conſiſtere; primum in cognitione Dei Patris; & ſecundo in cognitione Jeſu Chriſti. Eſtque probe animadvertendum, Chriſtum neque Deum Patrem ſuum, neque ſe ſimpliciter ac nude nominare, ſed non ſine emphatica deſcriptione. Patrem ſuum deſcribit ita, quod ſit *ſolus verus Deus*: ſe autem, quod ſit ille, *quem Pater miſit.*

14. Ex hâc utriuſque deſcriptione patet, ſolum Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti, eſſe verum atque altiſſimum Deum: hoc enim Chriſtus hîc diſertis aſſerit verbis. Cum ergo Chriſtus Jeſus Pater ille non ſit, (ſiquidem eſt illius filius ac legatus) conſequitur neceſſario, eum non eſſe illum verum Deum altiſſimum, qui eſt Pater. Idem etiam de Spiritu ſancto ſtatuendum eſt, quod cum Pater non ſit, verus ille Deus altiſſimus non ſit; ut pote cum ſolus Pater talis ſit. Verum hoc idem etiam alia ratione tam de Chriſto, quam de Spiritu ſancto ex his verbis Chriſti probari poteſt. De Chriſto quidem ex eo, quod ſeipſum dicat eſſe miſſum ab illo ſolo vero Deo. Legatus autem non poteſt eſſe ille ipſe, à quo miſſus eſt. De Spiritu ſancto autem hoc modo, quod cum Chriſtus enumeret perſonas, in quarum cognitione vita æterna conſiſtit, Patrem ſolum & ſe nominet, omiſſo prorſus Spiritu ſancto. Si Spiritus ſanctus etiam Deus foret altiſſimus, utique vita æterna etiam in ejus cognitione conſiſteret, non minus quam in cognitione Patris & Jeſu Chriſti, neque ejus mentionem Chriſtus ullo pacto potuiſſet omittere. Imò indecorum fuiſſet, legati Dei potius, qualis Chriſtus eſt, quam Spiritus ſancti meminiſſe.

15. Quod igitur primum cognitionem Dei attinet, ſciendum eſt, ad conſequendam vitam æternam non præciſe omnia eſſe ſcitu neceſſaria, quæ ullâ ratione de natura ejus, eſſentia & attributis ſciri poſſunt: ſed ea tantum, ſine quorum ſcientia in Deum vera fiducia collocari, & obedientia talis, qualem ille à nobis poſtulat, præſtari nequit. Quare quod attributa Dei ſpectat, ſcire ſufficit, unum eſſe Deum, qui Deitatem à nullo alio acceperit, eum eſſe æternum, omnipotentem, ſanctum, juſtum, miſericordem, veracem, omniſcium, & quæ ſimiles perfectiones Deo clariſſimis verbis in ſacrâ ſcripturâ tribuuntur.

16. Deum

16. Deum autem ita unum eſſe, ut nonniſi una perſona ſit, ex eodem paulò antè producto Joh. 17. 3, loco conſtat. Cùm enim Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti ſit ſolus ille verus Deus altiſſimus, Pater autem non ſit niſi unica perſona, conſequens eſt, Deum altiſſimum nonniſi unicam perſonam eſſe.

17. Unde clariſſimè efficitur, ſummum Deum non eſſe trinum in perſonis: ut vulgo creditur. Quod hoc ipſo confirmatur, quòd vulgaris ſententia, quæ hodiè inter Chriſtianos obtinet, Deum ſcilicet illum altiſſimum eſſe unum in eſſentia & trinum in perſonis, & has perſonas tres eſſe Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum, nuſquam in tota ſacra ſcriptura reperiatur. Fit quidem mentio Patris, Filii, & Spiritus Sancti Matth. 28. ℣ſ. 19. Sed hos tres eſſe tres diſtinctas perſonas, & tamen nonniſi unam numero habere divinam eſſentiam, de eo altiſſimum eſt in Sacris Literis ſilentium. Et illi, qui omnem movent lapidem, ut id ex Sacris Literis probent, nihil aliud agunt, quàm quod ſacram ſcripturam torqueant, & falſis, longe petitis, ac neque in ſcriptura, neque in ratione fundatis conſequentiis ſeipſos & alios deludant. Neque ſane fieri poteſt, ut hæc ſententia in ſcriptura extet, cum illa tam clare atque expreſſe teſtetur, Deum nonniſi unum eſſe, eumque non alium eſſe, quam Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti. Si Deus altiſſimus non una perſona foret, ſed tres perſonæ, utiqui etiam non unus Deus, ſed tres Dii forent. Perſona enim nihil aliud eſt, quam ſuppoſitum ſeu ſubſtantia prima completa intelligens. Ergo ubi ſunt tres diſtinctæ perſonæ, ibi ſunt tria ſuppoſita, ſeu tres diſtinctæ ſubſtantiæ intelligentes. Tres autem ſubſtantiæ diſtinctæ, quarum quælibet Deus dicitur, ſunt tres diſtincti Dii. Eam enim ipſam ob cauſam vulgò docetur, tres diſtinctas perſonas tantum unam divinam eſſentiam habere, quia creditur, tres diſtinctas eſſentias ſeu ſubſtantias divinas tres diſtinctos Deos facere. Quandò numerantur perſonæ, ac dicitur, Pater eſt perſona, filius eſt perſona, Spiritus ſanctus eſt perſona, indè infertur, tres perſonas eſſe, quia tres perſonæ numeratæ ſunt. Si igitur etiam dicatur, Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus Sanctus eſt Deus, nulla cauſa eſt, cur non æque inferri debeat, tres Deos eſſe, quia tres numerati ſunt. Sed cùm hoc abſurdum ſit, manet, non eſſe niſi unum Deum, adeoque tantùm unam divinam perſonam.

18. Quod opera Dei attinet, neceſſario tenendum eſt, unum illum Deum ſummum eſſe creatorem cœli & terræ. Hinc enim ortum ducit ejus divina poteſtas in omnes creaturas, & jus eis pro ſuo arbitrio imperandi ac leges præſcribendi, ad quarum obſervationem omnes obſtricti ſumus.

19. Deinde noſſe de Deo oportet, eum eſſe primam ac principalem ſalutis noſtræ cauſam; uti Paulus Apoſtolus diſertiſſime teſtatur, cum ait: *Nobis unus eſt Deus, Pater* (intellige Domini noſtri Jeſu Chriſti) *ex quo omnia, & nos in illum;* 1 Corinth. 8. 6. Id eſt, qui eſt ſuprema ac prima cauſa, ut aliarum rerum omnium, ita inprimis earum, quæ nos Chriſtianos concernunt. (Vocula enim *nobis* indicat, Apoſtolum tantum ad Chriſtianos reſpicere.) *Et nos in illum,* id eſt, ad quem tanquam ultimum finem nos noſtram religionem ac cultum dirigere debemus. Pater igitur Domini noſtri Jeſu Chriſti eſt primus auctor noſtræ ſalutis, qui ex ſumma philanthropia ſeu amore humani generis, noſtri miſertus eſt, & per Filium ſuum Jeſum Chriſtum æternam redemptionem nobis præparavit: qua de re, præter modo citatum locum Pauli, ſacra ſcriptura plena teſtimoniorum eſt.

20. Hic obſervandum eſt, nos iterum clariſſimum habere argumentum, ejus rei, quod ſolus Pater Jeſu Chriſti ſit unus ille Deus ſummus, à quo tanquam prima cauſa ſalus noſtra habet originem. Ait enim Apoſtolus: *nobis unus eſt Deus;* & mox declarans quis ille ſit, dicit; *Pater.* Unde perſpicuum eſt, Chriſtum non eſſe illum Deum ſummum, quia non eſt Pater. Atque ideo eum etiam Apoſtolus ibidem manifeſte diſtinguit ab illo uno Deo, cum addit: *& unus Dominus, Jeſus Chriſtus, per quem omnia, & nos per eum;* id eſt, qui eſt media cauſa, per quam Deus ille unus, nempe Pater, omnia ad ſalutem noſtram ſpectantia perficit: *& nos per illum,* id eſt, per quem nos Deum colimus atq; adoramus. Sed de his plura poſtea.

21. Ad Chriſti cognitionem, (quæ eſt res altera, in qua conſiſtit via ſalutis ac vitæ æternæ) requiritur primo, ut ſciatur & credatur, eum eſſe verum hominem, quem Deus vi ſanctiſſimi ſpiritus ſui in utero puriſſimæ ac immaculatæ virginis formavit ac produxit, ex qua is verus homo, verum humanum corpus & veram humanam animam habens, natus eſt. Hoc revera non credunt illi, neque intelligunt, qui Chriſtum ſecundam Trinitatis perſonam, adeoque Deum illum unum ſummum eſſe ſtatuunt. Hæc enim ſententia poſtulat, ut in Chriſto non ſit niſi una perſona, ſecunda videlicet perſona trinitatis, quæ humanam naturam ſibi adſciverit. Unde neceſſe eſt id quicquid in Chriſto humanum eſt, humanam perſonam non eſſe (alioquin enim duæ perſonæ in Chriſto forent, divina & humana) ſed tantum naturam humanam. At humana natura homo non eſt, imò non eſt res per ſe ſubſiſtens, ſed attributum quoddam in re alia per ſe ſubſiſtente inhærens. Cum autem Chriſtus ſit verus homo, ut Sacra Scriptura aperte teſtatur 1 Tim. cap. 2. verſ. 5. *Unus eſt Deus, & unus Mediator Dei & hominum, homo Jeſus Chriſtus:* ſequitur omnino, eum eſſe humanam perſonam. Et, ſi eſt humana perſona, ſequitur, eum non eſſe ſecundam Trinitatis perſonam, quia alias duo in eo perſonæ forent: quod abſurdum eſt. Quòd verò verus homo, & humana perſona, unum & idem ſint, tam clarum ac evidens eſt, ut ne unicum quidem exemplum in toto mundo monſtrari queat ullius veri hominis, qui non ſit humana perſona. Si quis dicat, aliam eſſe Chriſti rationem, qui prorſus ſingularis perſona ſit & extraordinaria, de qua idem, quod de aliis hominibus prædicatur, dici nequeat: is nihil aliud dicit, quam Chriſtum non eſſe verum hominem. Nam verus homo, quales nos omnes ſumus, eſt humana perſona; Chriſtus autem juxta hanc ſententiam humana perſona non eſt. Quomodo ergo carnis & ſanguinis noſtri factus eſt particeps? Quomodo nos appellat fratres ſuos? Quomodo eſt filius Davidis? An etiam David poteſt habere filium, qui non ſit humana perſona? Quare illi, qui Chriſtum Deum altiſſimum eſſe opinantur, vi iſtius opinionis id ipſum de Chriſto negant, quod ſcriptura clare de eo atteſtatur, & in quo maximum ſolatium noſtrum continetur, quod nimirum Deus verum hominem, nobis in natura per omnia ſimilem, ducem ac principem ſalutis noſtræ conſtituerit.

22. Deinde ad cognitionem Chriſti pertinet, quod ſit unigenitus Dei filius. Cauſæ autem, ob quas Chriſtus filius Dei vocetur, potiſſimum quatuor in Sacris Literis afferuntur. Primam expreſſit Angelus Gabriel Luc. 1. 35, ubi Mariam Virginem ſic inter alia alloquitur: *Spiritus ſanctus ſuperveniet in te, & virtus altiſſimi obumbrabit tibi, propterea etiam, quod ex te naſcetur, ſanctum vocabitur filius Dei.* Quibus verbis docemur, Chriſtum ideo filium Dei eſſe, quia non à viro, ſed à Deo virtute & operatione Spiritus ſancti genitus ſit, atque adeò nullum alium, quàm Deum, habuerit patrem. Probe hîc notandum eſt, Angelum non dixiſſe Mariæ: Deus ipſe altiſſimus ſecunda nimirum Trinitatis perſona, de cœlo deſcendet, inque tuum uterum deſcendet, & in eo naturam humanam, aſſumet, atque ex te naſcetur, & ſic natus filius Dei vocabitur. Equidem ſi res ad eum ſe habuiſſet modum, Angelus id Mariam non celaſſet, ſed aperte indicaſſet. Hæc enim eſſet vera cauſa, ob quam ſanctiſſimus hic fœtus filius Dei vocandus eſſet.

23. Altera cauſa, ob quam Chriſtus filius Dei nuncupetur allata eſt ab ipſo Chriſto Joh. 10. 34, 35, 36. Cum enim Judæi Chriſtum accuſarent blaſphemię, quod homo exiſtens ſeipſum Deum faceret, quia Deum Patrem

Digitized by Google

ſuum vocaverat, dixeratque, ſe & Patrem unum eſſe; reſpondit eis Jeſus hoc modo: *Nonne ſcriptum eſt in lege veſtrâ: Ego dixi, vos Dii eſtis? Si illos dixit Deos, ad quos ſermo Dei factus eſt, & non poteſt ſolvi ſcriptura: cur me, quem Pater ſanctificavit & in mundum miſit, dicitis blaſphemare, quia dixi, Filius Dei ſum?* Quibus verbis Chriſtus oſtendit cauſam, ob quam multò meliori jure ſe Filium Dei vocaverit, quam olim Judices ſupremi ac Reges Dii ſunt appellati: nempe quod à Patre ſanctificatus & in mundum miſſus ſit. Ex qua cauſa rurſus elucet, Chriſtum non ejuſmodi Filium Dei eſſe, qui ſit ipſe Deus altiſſimus. Deus enim altiſſimus ut ab aliquo ſanctificetur, opus non eſt. Quicquid à Deo ſanctificatur, id accipit ſanctitatem, quacunque tandem in re illa conſiſtat. Deus autem nullam habet ſanctitatem, quam ab alio acceperit. Quocirca Chriſtus, quatenus Filius Dei eſt, Deus altiſſimus non eſt. Neque etiam Deus altiſſimus à Deo mitti poteſt, ut unicuique per ſe patet.

24. Tertia cauſa, ob quam Chriſtus Filius Dei dicatur, eſt reſuſcitatio ejus à mortuis, & quidem ad vitam æternam ac immortalem. Idcirco enim *primogenitus ex mortuis* appellatur Col. 1. 18. Apoc. 1. 5. Cujus autem alius primogenitus dicitur, quàm Dei? Vide etiam Rom. 1. 4.

25. Cum hac cauſa conjuncta eſt & quarta, quæ eſt potiſſima, cur Chriſtus Filius Dei appelletur; illa verò eſt ejus Exaltatio ad Regiam & Sacerdotalem in cœlis dignitatem. De reſuſcitatione Chriſti, quatenus ei mox conſecuta exaltatio annexa eſt, præclarum habemus locum Actor. 13. verſ. 32, 33. ubi Paulus Apoſtolus ait: *Annuntiamus vobis promiſſionem, quæ patribus noſtris facta eſt, quod Deus impleverit eam filiis illorum, nobis, reſuſcitato Jeſu, ut etiam in Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt: Filius meus es tu, ego hodie genui te.* In his verbis, ut patet, Apoſtolus locum Pſalmi explicat de reſuſcitatione Chriſti, quaſi Deus Chriſtum tunc, cum eum excitavit à mortuis, genuerit. Unde clarè cernitur, in eo collocari cauſam, cur Chriſtus Filius Dei vocetur, quòd eum Deus à mortuis ſuſcitarit. Reſuſcitatio enim Chriſti, & eam conſecuta glorificatio, & ad Regium ac ſacerdotale munus evectio, eſt quaſi generatio ex Deo, ob quam merito Filius Dei dicitur. Qui enim mortuus eſt, deſiit eſſe, & qui reſuſcitatur, tranſit à non eſſe ad eſſe, non ſecus atque is, qui naſcitur, antea nihil erat, per generationem autem demum incipit eſſe. De exaltatione autem Chriſti, ad Regiam ſublimitatem, quod regenerationi ſit non abſimilis, nemo dubitabit, qui perpendet, Reges, principes, ſummos magiſtratus à Deo ipſo vocari tum *Deos*, tum Dei *Filios*, idque propter ſolam eorum ſublimem poteſtatem atque imperium, ad quod à Deo evecti ſunt. Vide Pſal. 82. 6. Ita de Davide quoque dicit Deus: *Conſtituam eum primogenitum, excelſum inter Reges terræ.* Pſal. 89. 28. Eo ipſo nimirum conſtituit illum Deus primogenitum ſuum, dum eum excelſum fecit inter omnes Reges terræ. Huc faciunt etiam verba illa Pſalmi ſecundi, quæ Paulus ſupra applicavit ad reſuſcitationem Chriſti: *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Cùm enim Deus dixiſſet, *Regem meum conſtitui in Sione monte ſanctitatis meæ*, ſubjicit David, ut ſonant verba in Hebræo: *Enarrabo decretum Jehovæ.* Nempe illud ipſum decretum, de quo cœperat loqui, quod eum Deus regem conſtituerit in Sione monte ſuo. Quænam verò ſunt verba iſtius decreti divini? Ecce addit: *Jehova dixit mihi, Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Sciendum enim eſt, verba hæc literali ſenſu ad Davidem typum Chriſti, prolata eſſe, myſtico autem ad Chriſtum referri. Cùm enim Deus olim Davidem e multis calamitatibus atque adverſis, imò & ex faucibus mortis eripuit, atque Regem populi ſui creavit, hâc ratione eum veluti genuit ac filium ſuum effecit, & quidem talem filium, qui cum aliis Regibus terrenis comparatus, poteſtate ac dignitate *primogenitus* ipſius eſſet. Pſalmi 89. 28. Si proinde David propter ſuam exaltationem ad terreſtrem gloriam Dei filius appellatus eſt: quanto magis hic titulus competit Chriſto, quem Deus *è mortuis ſuſcitatum collocavit ad dexteram ſuam in cœlis, ſupra omnes principatus, poteſtates, virtutes, dominationes, & omne, quod nominatur non ſolum in hoc ſeculo, ſed etiam in futuro; omniaque ſubjecit pedibus ejus; eumque conſtituit caput ſuper omnia Eccleſiæ, quæ eſt corpus ejus, complementum ejus qui omnia in omnibus adimplet.* Epheſ. 1. verſ. 20, 21. Reſpectu hujus generationis Chriſti, quæ per ejus exaltationem facta eſt, accommodat etiam Auctor Epiſtolæ ad Hebræos hæc verba Pſalmi ſecundi ad ejus Regiam dignitatem, cum inquit cap. 1. 3, 4, 5. *Chriſtus conſedit ad dextram majeſtatis ejus in excelſis, tanto præſtantior effectus Angelis, quanto excellentius præ illis ſortitus eſt nomen. Nam cui dixit unquam Angelorum: Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Et cap. 5. verſ. 5. hæc eadem verba trahit ad ſacerdotalem Chriſti eminentiam, ſic ſcribens: *Ita & Chriſtus non ipſe ſibi hunc honorem tribuit, ut fieret Pontifex, ſed is qui dixit ei, filius meus es tu, ego hodie genui te.*

26. Hæ ſunt cauſæ, quæ in Sacris Scripturis reperiuntur, ob quas Chriſtus Filius Dei dicitur. Nihil autem ſublimius & excellentius de Chriſto affirmari poteſt, quàm quod ſit Dei Filius, ſi proinde alia adhuc inſignior cauſa daretur iſtius filiationis, præter has quatuor modo enumeratas, ſcriptura ſacra eam ſine dubio ſilentio non texiſſet. Quapropter illi, qui aſſerunt, Chriſtum ideo vocari Filium Dei, quia ab æterno ex eſſentia Patris genitus eſt, rem affirmant ejuſmodi, quam nullo è Sacris Literis argumento comprobare poſſunt.

27. Cæterum hic ipſe præſtantiſſimus titulus filii Dei, non uno modo arguit, Chriſtum talem Dei filium non eſſe, qui ab æterno ſit ex eſſentia Dei generatus, ac porro ſit ipſe Deus altiſſimus. Primum quia dum filius Dei appellatur Chriſtus, hac appellatione à Deo manifeſte diſtinguitur. Nemo enim poteſt is ipſe eſſe, cujus eſt filius: alioquin enim ſui ipſius filius foret. Si igitur Chriſtus eſt ipſe Deus altiſſimus, & eſt Dei altiſſimi filius, tum ſequetur, eum eſſe ſuipſius filium: quod ſeipſum evertit. Neque juvat effugium illud, quod Chriſtus ſit tantum Patris, qui prima trinitatis perſona eſt, filius, non totius trinitatis. Vulgo enim exiſtimatur, tres perſonas trinitatis unam tantum eſſentiam divinam habere: ſi enim quælibet perſona peculiarem eſſentiam divinam haberet, tres Dii forent. Jam ſi eſſentia Patris eſt etiam eſſentia filii, & filius ex eſſentia Patris generatus eſt, ſequitur manifeſtiſſime, filium ex ſua ipſius eſſentia generatum, adeoque ſui ipſius filium eſſe: quod, ut diximus, ſeipſum aperta contradictione conficit. Secundo, ex eo, quod Chriſtus ſit filius Dei, ſequitur Patrem ſuperiorem ac præſtantiorem eſſe filio, adeoque filium Patre minorem. Longe enim major ac præſtantior is eſt, qui eſſentiam ſuam & omnia quæ habet, à ſeipſo habet, quam is, qui & eſſentiam, & omnia quæ ex eſſentia ejus profluunt, & quæcunque habet, ab alio accepit. Jam verò eſt in confeſſo apud omnes, Deum Patrem ſuam eſſentiam, omniaque quæ habet à ſeipſo & ex ſeipſo habere: & niſi ex ſeipſo haberet, ſed ab alio, ſummus Deus non eſſet, ſed alicujus alterius quoque filius vel creatura foret. Filius autem propter hoc ipſum, quod filius eſt, habet eſſentiam ſuam, & quæcunque ad eam pertinent, à Patre. Evidens proinde eſt, Patrem eſſe præſtantiorem filio, atque adeò filium non eſſe Deum ſummum. Hoc Chriſtus quoque ipſe confirmat proprio ore ſuo, dum ait: *Pater major me eſt.* Joh. 14. 28. Tertiò conſtat patrem unumquemque ſemper eſſe tempore priorem filio. Generatio enim dicitur, quando id quod non fuerat antea, per generationem fit aliquid. Neceſſe igitur eſt, ut quod generatum eſt, antequam

gene-

Digitized by Google

generaretur, non fuerit, utque adeò Pater, à quo id generatum eſt, prius extiterit. Unde ſequitur, Chriſtum quatenus eſt Dei filius, non eſſe Deum ſummum, quia ſummus Deus ſemper extitit, & nunquam generatus id eſt, ex nihilo aliquid factus eſt. Profectò aliquid ab æterno natum eſſe, manifeſte adeò contradictionem implicat, ut id etiam homines indoctiſſimi facile intelligant. Cum itaque neque in ſacro codice uſquam ſcriptum extet, Chriſtum ab æterno ex eſſentiâ Patris natum, ac porrò ipſum Deum ſupremum eſſe; cum etiam talis generatio contradictionibus innumeris ſcateat, concludendum eſt, Chriſtum quatenus filius Dei eſt, ſummum Deum non eſſe. Si verò Chriſtus eatenus Deus ſummus non eſt, quatenus eſt Dei filius, certe non eſt ulla alia ratione. Nihil enim ſublimius, ut jam ſuprà innuimus, de eo dici poteſt, quam quòd ſit unigenitus filius Dei viventis. Hinc Petrus etiam nomine omnium Apoſtolorum confeſſionem edens non poterat quicquam excellentius de eo profiteri, quam: *Tu es Chriſtus Dei viventis filius.* Matth. 16. 16.

28. Quærere autem aliquis poſſet: ſi Chriſtus non eſt Deus ſummus, cur nihilominus expreſſe Deus appelletur in Sacris Literis; ut cum Thomas ad eum dicit: *Dominus meus, & Deus meus.* Joh. 20. 28. Vide etiam Joh. 1. 1. Rom. 9. 5. Reſponſio in promptu eſt, attendendum eſſe, quod antea diximus, quod nihil præſtantius ac ſublimius de Chriſto dici queat, quam quòd ſit filius Dei; nam & illi, qui Chriſtum pro ſummo Deo agnoſcunt, eum eatenus tantum pro tali habent, quatenus ex eſſentia Patris ab æterno eſt genitus, adeoque eſt Dei filius. Quocirca inter hæc duo nomina Chriſti, *filius Dei*, & *Deus*, quod dignitatem attinet, nulla eſt differentia, ſed æque late patent. Demonſtravimus quoque, Chriſtum quatenus eſt Dei filius, Deum ſummum eſſe non poſſe: unde ſequitur, Chriſtum, quando Deus in ſacrâ ſcripturâ dicitur, non illum Deum ſummum eſſe indicari, qui Pater eſt. Cur ergo Deus vocatur, ſi non eſt Deus ſummus? an ergo ſunt duo Dii? quæret aliquis. Sed qui ſic quærit, deberet prius quærere, cur ſupremi judices ac Magiſtratus Dii vocentur in Sacris Literis? Ita enim Deus loquitur Pſal. 82. 6. *Ego dixi, vos Dii eſtis, & filii altiſſimi omnes.* Et in ipſo hujus Pſalmi initio ſcriptum eſt: *Deus ſtetit in congregatione Deorum, & judex eſt inter Deos*; id eſt, inter Judices ac Magiſtratus populi ſui. Nimirum Dii appellantur non aliam ob cauſam, quam propter ſummam poteſtatem, quæ à Deo ad populum regendum ac judicandum ipſis conceſſa eſt. Quærere itidem deberet; cur Angeli Dii appellentur? Ità enim habetur ſcriptum Pſal. 97. 7. *Adorent eum omnes Dii*: ubi per Deos intelligendos eſſe Angelos, explicat auctor epiſtolæ ad Hebræos, qui hæc verba Pſalmi ita allegat: *Adorent eum omnes Angeli Dei.* Hebr. 1. 6. Quærere quoque deberet; cur Moſes Aaronis Deus dictus ſit: *Ille erit os tuum, & tu eris Deus ipſius.* Exod. 4. 16. Nimirum Aaron debebat loqui, Moſes autem mandatis eum inſtruere, quæ loqueretur. Jam ſi Angeli, Magiſtratus, Moſes, Dii vocati ſunt propter exiguam poteſtatem, quam à Deo acceperant; multo juſtius nomen Dei Chriſto tribuitur, & potiori jure vocatur *Deus benedictus in ſecula.* Rom. 9. 5, quandoquidem ipſi à Deo ſupremo *data eſt omnis poteſtas in cœlo & in terrâ*: Matth. cap. 28. 18, ipſum *Deus reſuſcitavit à mortuis & collocavit ad dextram ſuam in cœlis, ſuprà omnes principatus, poteſtates, virtutes, dominationes, & quicquid nominatur non ſolum in hoc ſeculo, ſed etiam in futuro, omniaque ſubjecit pedibus ejus, eumque conſtituit caput ſuper omnia Eccleſiæ.* Eph. 1. 20, 21, 22, ipſum Deus *propterea, quod fuit obediens uſque ad mortem, & quidem mortem crucis, ſuprà modum exaltavit, & donavit ei nomen, quod eſt ſuprà omne nomen, ut in nomine Jeſu flectatur, omne genu, cæleſtium, terreſtrium & inferorum, utque omnis lingua confiteatur, Jeſum Chriſtum eſſe Dominum ad gloriam Dei Patris.* Phil. 2. 9, 10, 11. Quid aliud eſt *nomen* iſtud, *quod eſt ſuprà omne nomen*, quam nomen Dei? Nullum ſane ſublimius nomen fingi poteſt. Hoc nomen autem Chriſtus non ab æterno habuit; ſed Deus id ei donavit, propter ipſius obedientiam, quam præſtitit uſque ad mortem crucis. Quanquam per iſtud nomen non nudus intelligitur titulus, ſed etiam res ipſa nomini iſti conveniens; quæ nihil aliud eſt, quam divina poteſtas atque imperium cum ſumma ſapientiâ ac potentiâ conjuncta. Huc ſpectat quoque inſignis ille locus, Joh. 5. 22, ubi Chriſtus ipſe ait: *Pater neminem judicat, ſed omne judicium dedit filio, ut omnes honorent filium, ſicut honorant Patrem.* Objiciet quiſpiam: Ergò ſunt duo Dii, quibus honor ac cultus divinus à nobis exhibendus eſt? Reſpondeo: ſi per vocem *Dei* intelligatur Deus altiſſimus, qui poteſtatem ſuam à nemine accepit, nonniſi unus talis Deus eſt: ut ſuprà ex Paulo Apoſtolo demonſtravimus, qui inquit: *Nobis*, intellige Chriſtianis, *unus eſt Deus, Pater ille, ex quo omnia, & nos in illum.* 1 Cor. 8. 6. At ſi voce Dei intelligatur talis, qui divinam aliquam poteſtatem habet & imperium ſuper alios à Deo altiſſimo ſibi communicatum, tum dicit Apoſtolus eodem illo loco, multos Deos eſſe. *Etſi ſint*, inquit, *qui dicantur Dii, ſive in cœlo, ſive in terra (ſicut ſunt multi Dii & Domini multi.)* Nimirum in cœlo ſunt Angeli Dei, & in terris, Magiſtratus ac Reges. Nos autem Chriſtiani inter tantam multitudinem Deorum non deferimus cultum divinum niſi duobus: *Deo Patri* ſcilicet, qui eſt *ille unus Deus, ex quo omnia, & nos in illum*; & *uni Domino, Jeſu Chriſto, per quem omnia, & nos per illum.* 1 Cor. 8. 6, 7. id eſt, per quem Deus omnia regit ac gubernat, quæ ad ſalutem noſtram ſpectant, & per quem nos etiam Deo cultum noſtrum exhibemus. Nomen enim *Domini*, quod Apoſtolus hîc Chriſto tribuit, non aliud eſt, nec aliud ſignificat, quam nomen *Dei*, quo alibi Chriſtus inſignitur. Atque hoc, quod Chriſtus talis Deus ac Dominus ſit, *per quem ſunt omnia*, diſcernit eum ab illo uno Deo, Patre, *ex quo ſunt omnia.* Eſt quidem Chriſtus Deus, ſed non ille unus, ex quo omnia; ſicut & Patre, eſt etiam Dominus, ſed non ille, per quem omnia. Ex quo porrò liquet, Chriſtum ejuſmodi Dominum ac Deum eſſe, qui alium Deum ſe ſuperiorem habeat. Hinc ſcriptor ad Hebræos illa verba Pſal. 45. ad Chriſtum applicat: *propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo lætitiæ ſupra conſortes tuos.* Heb. 1. 9. ubi Chriſtum appellat Deum, dicitque Deum illius unxiſſe eum oleo lætitiæ. Unde colligitur, Chriſtum etiam qua Deus eſt, non eſſe Deum ſummum. Deus enim ſummus ab alio Deo ut ungatur, opus non habet. Sic ipſe quoque Chriſtus appellat Patrem Deum ſuum: Joh. 20. 17. *Aſcendo ad Patrem meum & Patrem veſtrum, ad Deum meum & Deum veſtrum.* Et in Apocalypſi Johannis Chriſtus in uno verſiculo quater vocat Patrem Deum ſuum: *Qui viceret*, inquit, *faciam ut ſit columna in templo Dei mei, nec foras egredietur amplius, & inſcribam ei nomen Dei mei, & nomen civitatis Dei mei, novæ Hieroſolymæ, quæ deſcendit à Deo meo.* Apoc. 3. verſ. 12. ſic Chriſtus in agone mortis conſtitutus exclamavit: *Deus mi, Deus mi, cur de reliquiſti me?* Matth. 27. verſ. 46. Paulus quoque optat Epheſiis, ut *Deus Domini noſtri Jeſu Chriſti det illis ſpiritum ſapientiæ.* Epheſ. 1. verſ. 17. Huc pertinet, quod Paulus ait, *Deum eſſe caput Chriſti.* 1 Cor. XI. verſ. 3. Quæ omnia evincunt, Chriſtum etſi ſit Deus, talem tamen Deum eſſe, qui alium ſe ſuperiorem Deum habeat, à quo ſuam divinitatem, id eſt, divinam poteſtatem, omnipotentiam & omni ſcientiam accepit. Atque hac in re conſiſtit vera Chriſti præſtantia, quod is quoad naturam ſuam nonniſi homo exiſtens, propter omnibus numeris abſolutam obedientiam ſuam ad tantum honoris ac dignitatis cæleſtis faſtigium evectus ſit, ut ei Deus regimen totius univerſi & omnem in cælo ac in terris poteſtatem conceſſerit, eumque neceſſariis ad tale regimen donis, nempe divina potentia & divina ſapientia repleverit: præcipue autem eum caput ac dominum Eccleſiæ ac fidelium ſuorum conſtituerit, ſalute eorum in manus ipſius

(a 3) tradita,

tradita. Quod dominium atque regimen ille adminiſtrahit tamdiu, *donec omnes inimicos ſuos pedibus ſuis ſubj.ciat: quorum inimicorum ultimus eſt mors. Cumque ipſi ſubjecta fuerint omnia, tunc & ipſe ſubjicietur ei, qui ſubjecit ipſi omnia, ut Deus ſit omaia in omnibus.* 1 Cor. cap. 15. ℣ſ.25,26,27,28. Hâc quoque in re conſiſtit ſumma noſtra conſolatio, quod habeamus principem ac ducem ſalutis nuſtræ in cœlis eum, qui vere fuit caro & ſanguis noſter, id eſt, verus homo, qui poſſit affici ſenſu infirmitatum noſtrarum, quia fuit tentatus in omnihus ſimiliter ac nos. Hebr. 4. 15. Cum enim divina Majeſtâs nobis poſſet eſſe formidabilis, ſicut olim Iſraëlitico populo, qui rogavlt Moſen, ne Deus, ſed ipſe cum eis loqueretur Exod. 20. 19, ad eundem modum Deus noſtræ conſulens imbecillitati, mediatorem nohis dedit unum ex noſtro genere, quem Dominum ac caput noſtrum conſtituit. Conſolatio autem hæc noſtra valde labefactatur, ſi Chriſtus eſt ipſe Deus altiſſimus: uti poſteà pluribus à nobis declarabitur. Cum igitur Deus Chriſto communicavit divinam poteſtatem, ut in omnihus neceſſitatibus noſtris poſſit nohis opitulari; nec non divinam ſapientiam, ut omnia noſtra deſideria & neceſſitates etiam abditiſſimas ſcire atque intelligere poſſit; juſtiſſimas habemus cauſas, ut fiduciam ac ſpem noſtram in eo collocemus, ipſum adoremus tanquam Dominum ac Deum noſtrum, ad eum in omnibus caſibus ac neceſſitatibus confugiamus, honoremque eundem ipſi tribuamus, quem Deo Patri. Ità enim Chriſtus ipſe nos docuit, *Patrem dediſſe omne judicium Filio, ut omnes honorent Filium, ſicut honorant Patrem.* Joh. 5. 22.

29. Jam ſequitur tertium, quod de Chriſto nobis tenendum eſt atque cognoſcendum, quòd nimirum à Deo miſſus ſit, ad anouociandam homioibus gratioſam voluntatem Dei de redimendo humano genere, ſeu de remiſſione omnium peccatorum noſtrorum, deque vitâ æternâ, ac rebus quæ his annexæ ſunt. Hoc teſtatur Chriſtus ipſe, cum in ſuprà allegato loco Joh. cap. 17. 3, vitam æternam collocat in cognitione Patris illius ſolius veri Dei, & Jeſu Chriſti, quem ille miſit. Ita & Paulus ait: *Poſtquam venit plenitudo temporis, miſit Deus Filium ſuum natum ex muliere.* Gal. cap. 4. ℣ſ 4. Ex quo intelligitur, noſtri officii eſſe, Chriſto, taoquam legato Dei, in omnihus, quæ nobis promiſit ac præcepit, perfectiſſime credere ac ſine omni dubitatione ac fluctuatione ipſi confidere.

30. Hinc ſurſus ſequitur, Chriſtum quatenus eſt Dei filius, (Paulus enim dicit, Deum miſiſſe filium ſuum) Deum altiſſimum eſſe non poſſe. Deus enim altiſſimus à nemine mitti poteſt, ſed ipſe eſt, qui mittit alios. Neque etiam Deo altiſſimo convenit mandata ab alioaccipere, ſed ipſe dat mandata iis, quos mittit. Legatus enim quilibet, quatenus legatus eſt, ab alio mandatis inſtruitur, omniaque ſua dicta & acta legationis ſuæ tenetur ad alterius voluntatem ac nutum dirigere. Hinc inquit Chriſtus ipſe: *Pater qui me miſit, dedit mihi mandatum, quid faciam & quid loquar.* Joh. 12. 49. Neque eſt, quou quis objiciat, Chriſtum tantum ſecundum humanam naturam de ſe loqui. Expreſſe enim tanquam legatus Dei, adeoque tanquam perſona conſideratur. Itaque tota hic perſona Chriſti, ſeu totus Chriſtus, quantus quantus eſt, non humana tantum natura ejus, quæ pro perſona non habetur, intelligenda eſt. Vulgò etiam creditur, Patrem ceu primam perſonam trinitatis, filium ceu ſecundam perſonam trinitatis de cœlo miſiſſe in uterum Mariæ Virginis. Ita enim habetur in hymno Eccleſiaſtico: *Dixit Pater ad filium ſuum dilectiſſimum, venit tempus miſericordiæ exhibendæ, deſcende in terram, ô animi mei corona, ſiſque ſalus pauperum. Filius autem Patri obſequens, venit ad nos in terram, factaſque eſt è purâ ac tenerâ virgine frater meus.* Nempe Deus altiſſimus fuit Deo altiſſimo obſequens, & Deus altiſſimus factus eſt noſter frater. Hinc jam ſequitur, Chriſtum, ſi ejuſmodi perſona trinitatis foret, ea ipſa de cauſa, quod à prima perſooa miſſus ſit, non poſſe eſſe Deum altiſſimum: cum, ſicut dictum eſt, Deus altiſſimus à nemine mitti, mandataque accipere poſſit. Quin etiam ſequeretur, quia Deus Chriſtum miſit, Chriſtum etiam ſeipſum miſiſſe, ſi ille ipſe, qui miſit, Deus eſſet.

31. Porrò Chriſti munus in terris peragendum, ob quod miſſus eſt fuit, ut voluntatem Dei hominibus patefaceret, ac promulgaret, ut Novum Fœdus inter Deum & homines, tanquam mediator, ſanciret, adeoque totum opus redemptionis noſtræ perficeret. Et huc ſpectat poſterior pars loci Pauli ſupra citati 1 Cor. 8. 6. *Nobis unus eſt Deus, Pater ille, ex quo omnia, & nos in illum: & unus Dominus Jeſus Chriſtus, per quem omnia, & nos per illum.* E quibus verhis ultimis patet, quòd ſicut Pater eſt Deus ille unus, à quo omnia tanquam à prima ac ſumma cauſa proveniunt, quæ nos Chriſtianos & ſalutem noſtram tangunt; ita Chriſtus Jeſus ſit unus Dominus, per quem tanquam per mediatorem ſeu mediam cauſam omnia à prima ac ſumma cauſa adminiſtrantur ac perficiuntur. Chriſtus itaque hîc dicitur Dominus unus, reſpectu muneris ſui mediatorii. Nam *unus eſt mediator Dei & hominum.* 1 Tim. 2. 5. Ad hanc dignitatem autem, ut ſit unus Dominus, per quem omnia, tunc pervenir, cùm eum Deus exaltavit ad dexteram ſuam, atque ſic Dominum & Chriſtum effecit. Actor. 2. 36. Qua de re jam ſupra quoque nonnihil diximus.

32. Summa verò voluntatis divinæ, quam Chriſtus promulgavit, quæque Novo Fœdere continetur, hæc eſt: quòd Deus hominibus omnia præterita peccata perfectè condonare, eoſque æternæ ſalutis participes facere velit, ſed hac lege atque conditione, ut in Chriſtum credant, id eſt, eum pro vero Dei legato agnoſcant, ideoque doctrinam ejus tanquam divinam recipiant & amplectantur. In eo enim conſiſtit fides, quæ adhibetur legato, ut non ſolum is ipſe pro vero legato agnoſcatur, ſed ut quoque id, quod ille nomine legantis propooit, pro vero ac fide digno habeatur & recipiatur. Ex quo efficitur, in omnihus iſtis Chriſto obtemperandum eſſe, quæ ille nobis Dei nomine ac loco præcepit. Hæc autem fides in Chriſtum complectitur non ea ſolum, quæ Chriſtus ipſe docuit, cum in terris verſaretur, ſed etiam ea, quæ per Apoſtolos, quos admiranda vi Spiritus Sancti inſtruxit, nobis annunciari curavit. Apoſtolorum enim doctrina nihil aliud eſt, quàm Chriſti doctrina, quam illi à Chriſto per Spiritum Sanctum, qui eos deduxit in omnem veritatem Joh. 16. 13, acceperunt.

33. Exinde manifeſtum eſt, veram ſalvificam fidem omnioo in ſe obedientiam ac pietatem includere. Cum eoim doctrina Chriſti neceſſario à nobis poſtulet, ut piè ſancteque vivamus, id eſt, ut præceptis Dei pareamus; neceſſe eſt, ſi veram fidem habere volumus, ut credamus, verum eſſe, quod doctrina Chriſti id à nobis poſtulet & exigat. Si autem credamus, nos non obligari ad vitæ ſanctimoniam, tùm utique non credimus, doctrinam Chriſti id à nobis poſtulare, atque ſic veram fidem non habemus. Si verò credimus, oos neceſſario teneri piè vivere, id eſt, mandata Chriſti ſervare, neceſſe quoque eſt, ut id faciamus, ſi divinis promiſſis potiri cupimus.

34. Quòd autem doctrina Chriſti veram pietatem atque obedienriam mandatorum ejus exigat, tam clarum & certum eſt, ut vix pagina aliqua in ſacro codice Novi Teſtamenti reperiatur, in qua non aliquod ejus rei indicium atque argumentum extet. Nam præter longum illum catalogum virtutum, quos Chriſtus, in concione ſua Matth. 5. recenſet, ubi jubet inter alia, potiùs dextrum oculum erui, & dextram manum vel pedem amputari atque abjici, quàm ut ſcandalum committatur; diſerte dixit Chriſtus juveni illi diviti Matth. 19. 17. *Si vis ingredi in vitam, ſerva mandata.* Cui ignotum eſt, quàm ſerio Chriſtus *charitatem*, quæ eſt *lex regia* Jacob. 2. 8. & *omnium mandatorum compendium* Matth. 22. 37, 38, 39. Rom. 13. 9. diſcipulis ſuis inculcarit, & hoc præceptum ſuum *novum præceptum* vocarit; quia nimirum nunquam in tanta perfectione ab hominibus fuit exactum? *Novum præceptum,*

Digitized by Google

ceptum, (inquit Chriſtus ad diſcipulos ſuos,) *do vobis, ut diligatis alii alios, ſicut ego dilexi vos, ut & vos alii alios diligatis. Ex hoc cognoſcent omnes, vos eſſe meos diſcipulos, ſi charitatem habueritis alii adverſus alios.* Job. 13. verſ. 34, 35. Ita quid clarius de pietate dici poteſt, quàm quod dicit Paulus Apoſtolus: *ne regnet peccatum in mortali corpore veſtro, ut auſcultetis ei in concupiſcentiis carnis; neque ſiſtite membra veſtra arma injuſtitiæ peccato, ſed ſiſtite vos Deo, tanquam ex mortuis vivos, & membra veſtra arma juſtitiæ Deo.* Rom. 6. 12, 13. Idem in 1 ad Corinth. 6. 9. *An ignoratis injuſtos non eſſe hæreditatem regni Dei poſſeſſuros? Ne errate: neque ſcortatores, neque idololatræ, neque adulteri, neque molles, neque drauci, neque fures, neque avari, neque ebrioſi, neque conviciatores, neque rapaces, regni Dei hæreditatem poſſidebunt.* Et alibi: *manifeſta ſunt opera carnis, quæ ſunt: adulterium, ſcortatio, impuritas, laſcivia, idololatria, veneficium, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, diſſidia, ſectæ, invidiæ, homicidia, ebrietates, comeſſationes, & his ſimilia; quæ prædico vobis, quemadmodum & prædixi, quòd qui talia faciunt, regni Dei hæreditatem non obtinebunt.* Gal. 5. 19, 20, 21. Et ad Epheſios ſcribit: *ipſius* (Dei) *ſumus opus, conditi in Chriſto Jeſu, ad bona opera, quæ præparavit Deus, ut in eis ambulemus.* Epheſ. 2. 10. Et Coloſſenſibus optat Paulus, *ut ambulent digne Domino, per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & creſcentes in cognitione Dei.* Coloſſ. 1. 10. Et ad Titum ſcribit: *illuxit gratia Dei ſalutaris omnibus hominibus, erudiens nos, ut abnegata impietate, & mundanis cupiditatibus, temperanter & juſte, & piè vivamus in præſenti ſeculo.* Tit. 2. verſ. 11, 12. Sic Petrus etiam monet: *Ut filii obedientiæ, ne configuretis vos priſtinis in ignorantia veſtra cupiditatibus, ſed ſicut is qui vos vocavit Sanctus eſt, ipſi quoque Sancti in omni converſatione ſitis. Quoniam ſcriptum eſt: Sancti eſtote, nam ego Sanctus ſum.* 1 Petr. 1. 14, 15, 16. Similiter inquit Apoſtolus Johannes: *Per hoc ſcimus, quod ipſum novimus, ſi præcepta ejus obſervemus. Qui dicit, Novi eum, & præcepta ejus non obſervat, mendax eſt, & veritas in eo non eſt.* 1 Joh. 2. 3, 4. Probè notandum eſt, quod ait ſcriptor ad Hebræos: *Chriſtus conſummatus*, (id eſt, poſtquam ad gloriam cœleſtem evectus eſt) *factus eſt auctor ſalutis æternæ omnibus, qui obediunt ipſi.* Hebr. 5. 9. Nota, omnibus qui obediunt. Huc pertinet etiam, quod Chriſtus dicit: *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum, ſed qui facit voluntatem Patris mei, qui in cœlis eſt.* Matth. 7. 21. Et quod ſcribit Apoſtolus ad Romanos: *Deus reddet unicuique ſecundùm opera ipſius. Illis quidem, qui per perſeverantiam in bono opere quærunt gloriam, & honorem, & incorruptibilitatem, vitam æternam.* Rom. 2. 6, 7. Et alibi: *Omnes nos manifeſtari oportet coràm tribunali Chriſti, ut unuſquiſque reportet, quæ in corpore fecit, pro eo, ac fecit, ſive bonum, ſive malum* 2 Cor. 5. 10. Et Johannes in Apocalypſi: *Et judicati ſunt mortui ex iis, quæ ſcripta erant in libris, ſecundùm opera ipſorum. Et reddidit mare mortuos, quos habebat; mors quoque & infernus reddiderunt mortuos, quos habebant, & judicati ſunt unuſquiſque ſecundùm opera ipſorum.* Apoc. 20. 12, 13. Et quis omnia loca enumeret, quorum plena eſt ſacra ſcriptura?

Ex his jam liquet, eorum ſumme erroneam ac perniciosam doctrinam eſſe, qui ſtatuunt, bona opera ad ſalutem non eſſe neceſſaria, id eſt, qui obedientiam & pietatem à ſalvificâ fide reſecant, adeoque ſterilem ac mortuam fidem homines edocent. Fides enim in Chriſtum requirit, ut hoc quoque credamus, quòd obedientia à nobis exigatur: prout ſuprà oſtendimus.

35. Etiam hæc doctrina perverſa ac noxia eſt, quâ perſuadetur hominibus eos carere libero arbitrio, & facultate omni ad aliquid boni agendum, ſed oportere, ut Deus ſolus omnia vi quâdam arcanâ in eis operetur. An enim homines ſunt velut trunci, aut bruta animantia? Nonnè illis Deus rationem conceſſit, per quam apti ſunt ad hoc ingens Dei beneficium agnoſcendum, & ad frenandas per talem agnitionem concupiſcentias ſuas? Quid amplius Deus poteſt facere ad movendos homines quàm quòd eis veniam largiatur omnium præteritorum peccatorum, quòdque inæſtimabili præmio propoſito eos invitet ad faciendam voluntatem ſuam? Quid non homines lucri cauſâ faciunt, vel ob res alias temporales? ſi ſpes ſit acquirendæ pecuniæ ac opum vel honorum, non deſunt eis vires & animus ad res etiam arduas ac difficillimas patrandum: eccur igitur eaſdem vires & eundem animum habere nequeant ad res Deo gratas perficiendum? Nullum eſt peccatum, de quo poſſit quiſpiam bonâ conſcientiâ dicere, ſe ad id vi quâdam cogi, cui reſiſtere non poſſit. Ipſa conſcientia unum quemque convincit, & judicat, potuiſſe eum à peccando abſtinere, ſi ſeriò atque ex animo voluiſſet. Hoc ita eſſe, homines ipſi experiuntur & teſtantur in communi vitâ. Nemo enim committit peccatum aliquod, ſi ſciat, id ſibi periculum præſens, vel inſignem ignominiam allaturum. Quis alienam uxorem polluere tentabit, præſente marito illius? quis in conſpectu hominum ſcortari ſuſtinebit? quis furabitur ſpectante rei Domino? quis fallere audebit palàm ità, ut fraus facile pelluceat? quis genio indulgebit, quandò res graviſſimi momenti præ manibus habet, in quibus ebrietas ipſi irreparabile damnum afferre poſſit? quis mentietur impudenter coràm eo, qui certò ſcit rem falſam eſſe? Atque ad hunc modum ſe res habet etiam in aliis omnibus peccatis, ut ab iis homines planè abſtinere queant, quandò volunt; neque eſt quiſquam, qui queratur, ſe vi arcanâ ad peccandum adigi, vel ſe à Deo derelictum eſſe. Nimirùm ratio ipſa, ſi damnum vel ignominiam è peccato proventuram conſideret, ſatis habet virium, ad cohibendos affectuum ac cupiditatum impetus, & has vires hominibus ſuppeditare poteſt. Cur igitur hæc eadem ratio non poſſit eis multò majores ſuppeditare vires ad reprimendos affectus, ſi conſiderent inæſtimabile damnum atque jacturam æternæ ſalutis, & maximum opprobrium ac ignominiam coram Deo & omnibus electis ac ſanctis Angelis Dei, quorum in conſpectu aliquandò judicabuntur? Videlicet ideò ratio eorum hìc invalida eſt ac torpet, quia falſâ opinione imbuta eſt, quòd non ſit neceſſarium, ut homo piè vivat: atque hinc fit, ut affectus prævaleant ac prædominentur rationi, hominesque captivos ad peccata ducant. Et ſi verum eſſet, homines nullas ad benè agendum habere vires, ſed Dei internâ ac invictâ operatione opus eſſet, quomodò poſſet Deus homines judicare? Nonnè id ſumma foret injuſtitia, ac tyrannis, ſi Deus hominem propterea condemnaret, quòd non fecerit id, quod facere nullo modo poterat, imò quod Deus ipſe noluit, ut faceret? Nam ſi Deus voluiſſet, ut id faceret, dediſſet ei vires ſufficientes ad id præſtandum, quas ille abſque Deo habere non poterat, vel ipſe bonum illud in eo operatus fuiſſet, quod ille ſine Deo operari non poterat. Ità Orbis terrarum tenebris perditiſſimarum doctrinarum refertus ac circumfuſus eſt; quò fit, ut homines à via ſalutis aberrent, & catervatim ac citato curſu in ſempiternam damnationem ferantur.

36. Ampliùs Deus nihil ex ſuâ parte deſiderari poſſus eſt eorum, quæcunque ullâ ratione conducere poterant ad promovendum ſalutis noſtræ opus. Itaque ut nobis vera & ſalutifera fides inſeri poſſet, tribus modis validiſſimis Novum Fœdus confirmavit & obſignavit: Primùm maximis & inauditis Chriſti miraculis; ſecundò vitæ ejuſdem ſanctimoniâ atque innocentia perfectiſſima; tertiò morte ejus truculentiſſima. Quæ tria confirmationis media Johannes breviter complexus eſt illis verbis: *Tres ſunt qui teſtantur* (nempe Jeſum eſſe Chriſtum Dei Filium) *ſpiritus, Aqua, & ſanguis.* 1 Joh. 5. 8. Ubi per *ſpiritum* intelligit virtutem divinam in Chriſto, per quam edebat miracula: per *aquam* vitæ ipſius puritatem ac innocentiam: per *ſanguinem*, ejuſdem mortem.

37. Quod igitur primum confirmationis modum, id eſt, miracula Chriſti, attinet, ea magnam vim habere doctrinam Chriſti, adeoque Novum Fœdus confirmandi, id Chriſtus ipſe teſtatur apud Johannem:

Opera, quæ dedit mihi Pater, ut perficiam ea, illa teſtantur de me, quod me miſerit Pater. Joh. 5. verſ. 36. Et iterum: *Opera, quæ facio in nomine Patris mei, teſtantur de me.* Joh. cap. 10. verſ. 25. Quod autem Chriſtus miracula iſta oon proprtis ac naturalibus viribus fecerit, ſed vim ea faciendi à Patre ſuo cœleſti acceperit, ipſe rurſus non uno loco profitetur. Ut cum inter alia dicit: *Amen Amen dico vobis, non poteſt Filius facere quicquam à ſeipſo, niſi viderit Patrem facientem. Quod enim ille facit, id filius etiam ſimiliter facit. Pater diligit Filium, & monſtrat ipſi omnia, quæ facit, & majora his demonſtrabit ei, ut vos miremini.* Joh. cap. 5. verſ. 19, 20. Item: *Pater, qui in me habitat,* (intellige per virtutem ac Spiritum ſuum) *facit hæc opera.* Joh. 14. ℣ſ. 10. Iterùm: *ſi non facio opera Patris mei, ne credatis mihi: ſed ſi facio, ſi mihi non creditis, ſaltem operibus credite.* Joh. cap. 14. verſ. 37. Ità etiam Chriſtus Lazarum reſuſcitaturus inquit. *Pater, gratias ago tibi, quòd me audieris. Ego verò ſciebam, me ſemper à te audiri: ſed propter turbam circumſtantem hoc dixi, ut credant me à te miſſum eſſe.* Joh. cap. xi. verſ. 41. Ex quo loco elucet, id quod Chriſtus Lazarum reſuſcitarit, aliaque miracula ediderit, indè profectum eſſe, quòd eum Pater exaudiverit, & vim miracula patrandi ipſi largitus fuerit. Huc faciunt etiam verba Petri in primâ ipſius concione: *Jeſum Nazarenum virum à Deo inter vos miraculis, prodigiis & ſignis approbatum, quæ fecit Deus per ipſum, cum vos accepiſtis.* Actor. cap. 2. verſ. 22. Et cap. x. verſ. 38. ait idem Petrus: *Quomodò Deus hunc Jeſum Nazarenum unxerit Spiritu ſancto & virtute, qui ubambulavit beneficiis afficiens, & ſanans omnes ſub Diaboli poteſtatem redactos, quoniam Deus erat cum eo.*

38. Hioc rurſus res ipſa loquitur, Chriſtum non eſſe Deum ſupremum. Cur enim alioqui vellet vim faciendi miracula, prorſus alteri perſonæ, nempe Patri, adſcribere, ſi ipſe ut pote ſecunda Deitatis perſona vim talem in ſe habuiſſet? Quid item unctione Spiritus ſancti indiguiſſet, ſi in ſe manentem habuiſſet totam divinitatem? Quio ne humana quidem natura unctione iſta eguiſſet, ſi Deus ſupremus cum ea per unionem hypoſtaticam fuiſſet conjunctus. Cur etiam Petrus in ultimò citatis verbis Act. x. 38, hanc attuliſſet cauſam, cur Chriſtus tanta miracula fecerit, *quia Deus erat cum illo?* Cur non potius dixit: Quià ipſe erat Deus ſummus; Vel: ipſe habebat in ſe divinam eſſentiam? Vel cur non alio modo ſupremam Chriſti Deitatem expreſſit?

38. Secundum confirmationis Novi Fœderis modum quod attioet, Chriſti ſcilicet vitam ſanctiſſimam & immaculatam, voluit ille ſuo ipſius exemplo id demonſtrare, omnino hanc eſſe Dei voluntatem, ut faciamus ea, quæ nobis præcepit, dum ipſe omnia exactiſſimè implevit, & Deo perfectiſſimâ obedivit ratione.

40. Tertia confirmatio Novi Fœderis eſt mors ejus ignominioſiſſima, quæ eſt unum ex mirabilibus & maximis Dei operibus, quæ Deus ſalutis humanæ cauſa edidit. Chriſtus enim morte ſua non modò Novum Fœdus confirmavit & ſanxit, verùm etiam peccata noſtra abolevit, & totum ſalutis noſtræ negotium conſummavit. Quocircà operæ pretium eſt, ut inveſtigemus veras cauſas, propter quas Deus Filium ſuum unigenitum, dilectiſſimum, obedientiſſimum, ac innocentiſſimum, in tam acerbam ac diram mortem dederit.

41. Prima cauſa mortis Chriſti eſt, ut remiſſionem omnium peccatorum noſtrorum conſequeremur. Etſi enim Deus hominibus omnia ipſorum delicta ex mera gratia & abſque omni ſatiſfactione perfectè condonavit ac remiſit, tamen pro libera voluntate ſua & infinita ſapientia hanc adjunxit conditionem, ut mors innocentiſſimi filii ſui ioterveniret, utque hæc eſſet ſacrificium expiatoriom pro peccatis noſtris, ſine quo remiſſio eorum non fuiſſet conſecuta. Hoc teſtatur ſcriptura, quandò inquit, Chriſtum *ſanguinem ſuum effudiſſe pro multis in remiſſionem peccatorum* Matth. 26. 28. Chriſtum *traditum eſſe propter peccata noſtra* Rom. cap. 4. verſ. 25. Nos *Deo reconciliatos eſſe per mortem Filii ejus.* Rom. cap. 5. verſ. 10. Chriſtum *peccato eſſe mortuum* Rom. cap. 6. verſ. 10. *Nos habere redemtionem per fidem in ſanguine ejus.* Rom. 3. 25. Chriſtum *eſſe Paſcha noſtrum, quod pro nobis mactatum eſt.* 1 Cor. 5. 7. Chriſtum *mortuum eſſe pro peccatis noſtris* 1 Cor. 15. 3. *Deum fuiſſe in Chriſto, & reconciliaſſe ſibi mundum, non imputando eis peccata eorum.* 2 Cor. 5. 19. Chriſtum *ſeipſum pro peccatis noſtris tradidiſſe.* Gal. 1. 4. & 2. 9. *Nos habere redemtionem per ſanguinem ejus, nempe remiſſionem peccatorum.* Eph. 1. 7. Col. 1. 14. *Mortem Chriſti ad redemtionem transgreſſionum interceſſiſſe.* Hebr. 9. 15. atque alia his ſimilia.

42. Abolet autem mors Chriſti reatum ac pœnam peccatorum noſtrorum eodem modo, quo olim victimæ Veteris Fœderis, quæ Chriſti typus fuere, peccata expiabant. Id verò fiebat in hunc modum. Sumebantur duo hirci, quorum unus vivus coram populo ſiſtebatur, cui Pontifex ſummus ambas imponebat manus, & ſuper eum confitebatur peccata populi, eaque in caput ejus quaſi devolvebat: poſteà hircus iſte in deſertum ejiciebatur. Qua ceremonia repræſentabatur remiſſio peccatorum populi, perinde ac ſi hircus ille peccata populi univerſa ſecum in deſertum abſtuliſſet. Alter hircus verò mactabatur & offerebatur Domino in holocauſtum pro peccatis, atque iſto ſacrificio peccata populi expiabantur. Vide deſcriptionem hujus ceremoniæ Levit. 16. Hic uterque hircus fuit typus Chriſti eumque figurabat. Ad priorem reſpicit Petrus Apoſtolus, inquiens; Chriſtum *ſuſtuliſſe peccata noſtra in corpore ſuo in lignum.* 1 Pet. 2, 24. Nimirum ſicut hircus ille emiſſarius populi peccata io ſuo capite aſportabat in deſertum, ita Chriſtus totius mundi peccata in corpore ſuo in lignum crucis detulit. Alter verò hircus, qui mactabatur, figura Chriſti fuit, quatenus eſt victima propitiatoria, quæ mactata eſt pro peccatis noſtris. 1 Cor. 5. 7.

Ex quo perſpicuum eſt, quanta gratia & amore ineffabili Deus humanum genus complexus ſit, dum eis non ſolum peccata omoia gratioſe remiſit, ſed etiam eorum cauſa impendit pretioſiſſimum ſanguinem dilectiſſimi Filii ſui. Quem Dei amorem ac charitatem erga humanum genus Chriſtus ipſe deprædicat, cum ait: *ſic Deus dilexit mundum, ut Filium ſuum unigenitum daret,* puta io mortem. Joh. 3. 16. Et Johannes Apoſtolus: *In hoc eſt charitas, non quod nos dilexerimus Deum, ſed quod ipſe dilexerit nos, & miſerit Filium ſuum, ut eſſet propitiatio pro peccatis noſtris.* 1 Joh. 4. 10. Quapropter hæc conditio mortis Chriſti, gratiæ divinæ, quæ nobis in remiſſione peccatorum noſtrorum exhibita eſt, nihil detrahit, ſed eam potiùs glorioſiorem reddit, quod eam non nobis, ſed Filio ſuo oneroſam conditionem imponere voluerit.

43. Si quis interroget, cur Deus non ſimpliciter abſque hac conditione innocentis victimæ nobis peccata remittere voluerit; is deberet nobis prius cauſas explicare, cur Deus ſub Veteri Fœdere noluerit peccata remittere, niſi cum conditione mactationis innocentium pecudum. Verum quicquid ſit de victimis Veteris Fœderis, hoc facile patet, Chriſti mactationem non ſine graviſſimis cauſis factam eſſe. Primo enim Deus voluit, ut nos ad Chriſtum, tanquam ad victimam noſtram expiatoriam confugeremus. Summa enim charitas Chriſti, quam ille erga nos demonſtravit, dum *vitam ſuam pro nobis poſuit.* 1 Joh. 3. 16. Nobis viciſſim ingenerat talem charitatem erga ipſum, & fiduciam, ut in omnibus noſtris neceſſitatibus ſecure ad eum nos recipiamus, ſpeſque noſtras in eo collocemus. Hinc ipſe Chriſtus dixit: *Quando exaltatus fuero à terra* (nempe in crucem) *omnes ad me traham.* Jon. 12. 32. indicans, mortem ſuam eam vim habituram, ut omnes homines ad fidem in ipſum trahat, & ad fiduciam io ſe collocandam

Digitized by Google

candam adducat. Voluit enim Deus, ut Chriſtus eſſet princeps ac dux ſalutis fidelium liberorum ſuorum. Quos non potuit illi magis & validius obſtringere, quam per hoc difficillimum opus diriſſimæ mortis ejus, quam ipſorum cauſâ illi imponit. Deinde voluit Deus morte Filii ſui oſtendere, quid nos peccatis noſtris commeriti fuerimus, ſi rigore juris ſui adverſus nos uti voluiſſet: & quam horrendum judicium illis omnibus expectandum ſit, qui poſtquam ſemel inæſtimabili ſanguine Chriſti à peccatis redemti fuerint, redeunt ad peccatorum ſuorum volutabrum, atque ità ſanguinem Chriſti pedibus conculcant, & profanum ducunt. Atque hoc eſt, quòd Chriſtus ait: *ſi hoc fit in viridi ligno, quid fiet in arido?* Luc. 23. 31. id eſt, ſi ipſe innocentiſſimus tantos cruciatus & afflictiones ſuſtinere debuit, quantò magis hominibus impiis ac peccatoribus graviſſima tormenta ac ſupplicia expectanda ſunt?

44. Cauſa altera mortis Chriſti eſt, ut eâ Novum Fœdus confirmaretur ac ſanciretur. Quâ in re mortem Chriſti adumbravit victima illa, per quam Vetus Fœdus conſecratum fuit. Exod. 24. 8. Hebr. 9. 19. Ob quam cauſam ſanguis Chriſti *ſanguis* Novi Fœderis, ſeu Novi Teſtamenti nuncupatur. Matth. 26. 28. Hoc pacto autem Novum Fœdus morte Chriſti confirmatur, quòd ex eâ intelligatur, eum verè à Deo miſſum eſſe, eumque non fuiſſe ſeductorem. Cur enim ille propter falſam doctrinam vitam ſuam ponere voluiſſet?

45. Tertia cauſa mortis Chriſti, quæ ex ſecundâ fluit, & graviſſima ac validiſſima eſt, in eo ſita eſt, ut nos per eam non ſolùm à reatu ac pœnâ peccatorum, ſed etiam ab ipſis peccatis liberaremur, ne illa ampliùs regnent in mortali corpore noſtro. Dum enim Chriſtus Novum Fœdus ſanguine ſuo confirmavit, per id reddimur certi, ea omnia vera eſſe, quæ nobis Dei nomine annuntiavit. Undè fit, ut de æterna ſalute noſtra, quam ille nobis promiſit, ne minimum quidem dubitemus, ſed firma ſpe eam apprehendamus. Quæ ſpes facit, ut nos ipſos purificemus à peccatis, Deoque in ſanctitate & omni cum obedientiâ ſerviamus. Id quod Johannes expreſſe affirmat, dum ait: *Quiſquis habet hanc ſpem in eo* (nempè in Deo) *is purificat ſeipſum, ſicut & ille purus eſt.* 1 Joh. 3, 3. Vide etiam Hebr. 9. 13, 14.

46. Quarta cauſa mortis Chriſti eſt, ut fieret fidelis ac miſericors Pontifex, utque per eam conſequeretur poteſtatem nos reipſa à pœnis peccatorum liberandi, ac vitâ æternâ beandi. Ac prius quidem expreſſit Auctor Epiſtolæ ad Hebræos, cùm ſic ſcribit: *Habentes igitur Pontificem magnum, qui tranſivit cœlos, Jeſum Filium Dei, retineamus confeſſionem. Non enim habemus Pontificem, qui non poſſit affici ſenſu infirmitatum noſtrarum, ſed tentatum in omnibus ſimiliter ac nos abſque peccato. Accedamus itaque parrheſiâ ad thronum gratiæ, ut conſequamur miſericordiam, & gratiam inveniamus ad opportunum auxilium.* Hebr. 4. 14, 15, 16. Confer etiam Cap. 2. 17, 18. Poſterius indicavit Chriſtus ipſe illis verbis: *Nonnè ſic oportuit Chriſtum pati & intrare in gloriam ſuam?* Luc. 24. 26. Et Apoſtolus Paulus: *Ad hoc Chriſtus & mortuus eſt, & reſurrexit, & revixit, ut & mortuis & vivis dominetur.* Rom. 14. 9. Quibus accedit, quòd Chriſtus nobis perpeſſionibus ac morte ſuâ exemplum præbuerit, nos quoque non aliter quàm per multas afflictiones & per viam teterrimæ mortis ad gloriam ingredi poſſe, neque id nobis novum ac peregrinum videri debere, cùm eadem via ingreſſus ſit Princeps noſtræ ſalutis. *Decebat enim ut ipſe propter quem ſunt omnia, & per quem ſunt omnia, multos filios in gloriam adducendo, principem ſalutis ipſorum per perpeſſiones conſummaret.* Hebr. 2. 10. Hinc Paulus inquit: *Oportere nos per multas afflictiones ingredi in regnum Dei.* Act. 14. 22. Et ad Romanos: *Quod ſi ſumus filii, etiam ſumus hæredes; hæredes quidem Dei, cohæredes autem Chriſti: ſi modò unà patimur, ut etiam unà glorificemur.* Rom. 8. 17.

47. Quinta mortis Chriſti cauſa eſt, ut per glorioſam reſurrectionem ejus noſtra ſpes confirmaretur, noſque ſecuri redderemur, nos in morte non remanſuros, ſed aliquandò ad vitam æternam reſuſcitandos eſſe. Atque hoc eſt, quod Paulus ait: *Si mortui non reſuſcitantur, Chriſtus quoque non eſt ſuſcitatus. Quod ſi Chriſtus non eſt ſuſcitatus, vana eſt fides veſtra &c. Nunc autem Chriſtus ſuſcitatus eſt ex mortuis, & primitiæ eorum, qui obdormierunt, factus eſt.* 1 Cor. 15. 16, 17, 20. Et Petrus Apoſtolus: *Deus Chriſtum excitavit ex mortuis, & gloriam ei dedit, ut fides & ſpes noſtra ſit in Deo.* 1 Pet. 1. 21.

48. Hoc eximium opus noſtræ Redemtionis à peccatis, quæ per mortem Chriſti facta eſt, non intelligunt illi, qui docent, Chriſtum propterea mortuum fuiſſe, ut plenariam ſatisfactionem ac ſolutionem pro omnibus præteritis, præſentibus, ac futuris peccatis noſtris Deo Patri ſuo loco noſtri præſtaret; eò quòd juſtitia Dei nullo modo permiſerit, ut peccata ità ſimpliciter abſque omni ſolutione remitterentur, ideoque Deum Filii ſui ſanguinem pro ſolutione recepiſſe. Ubi verò ſcriptum eſt primùm, talem eſſe in Deo juſtitiam, quæ eum cogat neceſſariò peccata punire, quaque obſtante non potuerit abſque ſolutione peccata remittere? Hoc ſenſu vox *Juſtitia* nunquam in ſacrâ ſcripturâ uſurpatur. Eſt quidem juſtum & æquum, ſanctitaſque Dei id etiam poſtulat, ut malitia hominum, ſi modum excedat, puniatur, ne Deus videatur eâ delectari. Verùm hoc jus vel juſtitia non ſtringit liberam Dei voluntatem ità, ut non poſſit etiam graviſſima peccata condonare, quandò vult divitias gratiæ ſuæ ac miſericordiæ hominibus notas facere. Deinde ſi talis eſt in Deo juſtitia, quæ non patitur, ut Deus ulla peccata impunita dimittat, non habebit in eo ulla miſericordia locum: uti videmus in judicibus Rerum publicarum, qui abſque miſericordiâ ſecundùm leges ac ſtatuta, quæ ipſis à ſupremo Magiſtratu præſcripta ſunt, in peccata animadvertere coguntur. Quocircà iſti, qui talem juſtitiam Deo attribuunt, ei præſtantiſſimam & nobis gratiſſimam proprietatem, miſericordiam ſcilicet, eripiunt, eumque ex Patre miſericordiæ, ſeverum ac immiſericordem & nihil niſi ultionem ac iras ſpirantem judicem faciunt. Tertiò in Sacris Literis prorſus alia cauſa, quæ Deum moverit ad Chriſtum in mortem tradendum, indicatur, talis, inquam, cauſa, quæ nihil commune habet cum iſtiuſmodi juſtitiâ: ea verò ſummus Dei amor ac charitas. *Sic Deus dilexit mundum, ut filium ſuum unigenitum daret.* Joh. 3. 16. *Commendat ſuam erga nos charitatem Deus, quòd cum adhuc peccatores eſſemus, Chriſtus pro nobis mortuus ſit.* Rom. 5. 8. *In eo eſt charitas, non quod nos dilexerimus Deum, ſed quod ille dilexerit nos, & miſerit filium ſuum, ut eſſet propitiatio pro peccatis noſtris.* 1 Joh. 4. 10. Quapropter graviſſime errant, Sacræque Scripturæ in os contradicunt, qui cauſam impulſivam mortis Chriſti ſtatuunt eſſe iram Dei, quam ille in innocentiſſimum filium ſuum effuderit, cum alioqui eam in humanum genus effundere debuiſſet. Amor enim & ira ſimul ſtare nequeunt. Si Deus filium ſuum ex amore dedit in mortem, certè eum non dedit ex ira. Imò nuſquam in Sacris Literis legere eſt, Deum à nobis placatum vel reconciliatum fuiſſe; ſed Deum nos ſibi reconciliaſſe. Nos fuimus ipſius inimici, non ipſe fuit noſter inimicus: nos adverſus eum iras geſſimus, & averſum animum ab eo habuimus, non ille à nobis. Hinc ait Paulus: *Si cum inimici eſſemus, reconciliati fuimus Deo per mortem filii ejus, multò magis reconciliati ſervabimur per vitam ipſius.* Rom. 5. 10. Et alibi: *Oramus Chriſti nomine, reconciliamini Deo.* 2 Cor. 5. 20. Et rurſus: *Nunc Chriſtus reconciliavit vos* (intellige Deo) *in corpore carnis ſuæ per mortem.* Col. 1. 22. Quartò ſolutio ejuſmodi, qualis fingitur, nullo modo cum vera peccatorum remiſſione, quæ eſt fundamentum gratiæ divinæ nobis exhibitæ, & ſumma gratia Novi Fœderis, conſiſtere poteſt. Contraria enim ſunt inter ſe, & adverſa fronte pugnant, condonare ſeu remittere & ſolutionem accipere. Neque ad rem quicquam facit, ſi

dicatur,

dicatur, Deum quidem hominibus peccata condonaſſe, ſed à filio ſuo ſolutionem accepiſſe, ſi enim fiat ſolutio, ſive ab ipſo debitore, ſive ab alio ipſius loco, dici nequit debitori aliquid condonatum eſſe: quia is cui ſolutio facta eſt, id quod ipſi debebatur, plene recepit. Jam verò ſcriptura expreſſe dicit, Deum nobis *omnia peccata* condonaſſe Col. 2. 13. Quinto talis ſolutio, quæ ſit vera peccatorum pœna & effectus iræ, quando innocenti alicui imponitur, cum juſtitia Dei conciliari nequit. Nulla enim poteſt pœna proprie dicta habere locum, niſi ubi culpa eſt inpuniendo. Atqui Chriſtus prorſus innocens & abſque omni fuit culpa; quomodo igitur ſalva juſtitis pro aliis puniri potuit? Quare illi qui tantopere juſtitiam Dei urgent ac prætendunt, ea incolumi non potuiſſe peccata hominum impunita dimitti, non vident, ſe alia ex parte Deo ſummam injuſtitiam adſcribere, dum contendunt, eum pœnam proprie dictam ab innocente exegiſſe. Profecto, ſi juſtitia Dei omnino poſtulaſſet, ne hominum peccata abſque pœna ac ſolutione dimitterentur, debuiſſent homines ipſi, & non innocentiſſimus Dei filius puniri. Saltem debuiſſet ſuper aliquem aut aliquos paucos ex impiis ira Dei exerceri atque effundi, qui aliis exemplo forent. Ex his itaque intelligitur, quando apud Eſaiam Prophetam dicitur: *Dominus incurrere fecit in eum pœnam omnium noſtrum.* Eſai. 53. 6, *pœnæ* vocem non propria ſignificatione accipi, ſecundum quam, ut dictum eſt, ſemper antegreſſam ejus, qui puniendus eſt, culpam, reſpicit, ſed tantum ſimpliciter ſumi pro afflictione, quam Chriſtus noſtri cauſa ſuſtinuit, non aliter quam ſi revera punitus eſſet. Sic Paulus inquit: *Chriſtus redemit nos à maledictione Legis, factus pro nobis maledictio. Scriptum eſt enim: Maledictus omnis, qui in ligno ſuſpenſus eſt.* Gal. 3. 13. Ubi clare cernitur, Chriſtum non vere ac proprie maledictionem, id eſt, maledictum factum eſſe, ſed tantùm, eum planè eo modo in ligno ſuſpenſum fuiſſe, quo maledicti homines ſuſpendi ſolent. Sextò, nemo negare poteſt Chriſtum eſſe victimam illam expiatoriam pro peccatis noſtris, quæ per victimas Veteris Fœderis fuit adumbrata ac præfigurata. Quis autem dixerit, victimas illas Veteris Fœderis fuiſſe ſolutionem veram pro peccatis populi? Quomodò ſanguis hirci vel vaccæ alicujus poterat divinæ juſtitiæ ſatisfacere? ſi igitur victimæ Veteris Fœderis non præſtabant ullam ſolutionem pro peccatis; ergò id nec de victima Chriſti, quæ per illas victimas adumbrata fuit, dicendum eſt. Septimò, ſi in Deo talis eſſet juſtitia, quæ eum coëgerit perfectam ſolutionem pro omnibus ac ſingulis peccatis mundi accipere, ne mors quidem Chriſti ſuffeciſſet ad talem ſolutionem præſtandam. Chriſtus enim tantùm unus homo fuit, & quicquid paſſus eſt, non fuit amplius, quàm quod unuſquiſque hominum pro pœna pati debuiſſet, ſi Deus eum pro meritis tractare voluiſſet. Imò Chriſtus infinitis partibus minus paſſus eſt, quàm homines commeruerant. Is enim ſolummodò temporalem ſubiit mortem, cum homines æternam mortem ac damnationem fuerint meriti. Quod enim reſponderi ſolet, mortem Chriſti propterea ſufficientem ſolutionem pro peccatis fuiſſe, quòd Chriſtus fuerit ipſe Deus Altiſſimus, id rem non conficit. Quomodò enim potuit Deus Altiſſimus pati, ac mori? Quodſi vero Chriſtus nonniſi eatenus paſſus eſt, quatenus homo fuit, tum nihilominus amplius nihil paſſus eſt quàm ad ſummum, quod unus homo pati debuerat. Si dicas, Chriſti humanitatem idcircò excellentiorem eſſe, quàm aliorum hominum, quia Deus Altiſſimus cum ea nexu arctiſſimo hypoſtatico fuerit conjunctus; non efficitur tamen, Deo plenam ſolutionem ac ſufficientem eſſe præſtitam. Si homo aliquis vulgaris deberet 1000. florenos, & vellet creditori ſuo per Cæſarem tantum tres groſſos ſolvere, ac dicere, ſereniſſimam Majeſtatem Cæſaream tanti æſtimandam eſſe, ut quicquid tribus groſſis deeſt ad ſufficientem ſolutionem, id dignitate Cæſaris compenſetur; nullus creditorum tali ſolutione acquieſceret, ſed paratam poſceret pecuniam. Ità etiam dignitas perſonæ Chriſti nihil ad ſolutionem contulit. Non dicam, pro fundamento hujus effugii poni id, quod falſiſſimum eſt, quòd nimirùm Chriſtus ſit Deus Altiſſimus. Octavo, ſi Chriſtus pro nobis perſolviſſet, nos ſalutem & felicitatem noſtram Chriſto magis quàm Deo ipſi acceptam ferre deberemus. Deus enim nihil nobis remiſiſſet ac condonaſſet, ſed totam ſolutionem accepiſſet, Chriſtus autem pretium in nos impendiſſet.

49. Doctrina iſta de morte ac reſurrectione Chriſti, quâ nihil eſt ſublimius & majori cum ſolatio noſtro conjunctum, obſcuratur ſummopere & inefficax redditur, quandò homines docent, Chriſtum eſſe ipſum Deum ſummum. Docetur enim vulgò, Chriſtum quatenus perſona eſt, ſummum Deum eſſe, ſecundam ſcilicet perſonam Trinitatis, & unigenitum Filium Dei, qui ex eſſentiâ Patris ſit genitus, humanitatem verò ejus non eſſe perſonam, ſed tantùm humanam naturam, quam divina perſona Chriſti in ſe ſuſceperit. Jam certum eſt, ſummum Deum mori non poſſe, neque etiam humanam naturam, quæ non eſt res per ſe ſubſiſtens, mori poſſe. Mori enim nonniſi rebus per ſe ſubſiſtentibus competit. Quomodò igitur Chriſtus mortuus eſt? quomodò Deus unigenitum Filium ſuum pro nobis in mortem dare potuit? Deinde docetur, Chriſtum, quia ſummus Deus eſt, propria virtute reſurrexiſſe à mortuis. At quomodo is reſurgere potuit, à mortuis, qui nunquam mortuus eſt? Ubi etiam manebit noſtra ſpes ac conſolatio, quam ex reſurrectione Chriſti haurimus? Paulus enim Apoſtolus oſtendit, ut ſuprà vidimus, nos omninò certos eſſe poſſe de noſtrâ reſurrectione, quia Chriſtus reſurrexit à mortuis. 1 Cor. 15. 16, 17, 20. Si autem Chriſtus propria virtute ſua reſurrexit à mortuis, quomodò poſſumus nos certi eſſe de noſtra reſurrectione, qui virtutem ejuſmodi in nobis non habemus, quâ nos ipſos à morte excitare queamus? At ſi credatur, ac ſtatuatur, Chriſtum veram humanam perſonam fuiſſe, & nullam aliam divinam naturam, ſecundùm quam Deus altiſſimus ſit, habuiſſe, tum demùm ſpem certam concipere poſſumus, cùm Chriſtus reſurrexerit à mortuis, & primitiæ ſit eorum, qui obdormierunt, nos, ſi Chriſto adhæreamus, per eum, ubi venerit, in vitam revocatum iri. 1 Cor. cap. 15. verſ. 20, 22, 23.

50. Quamobrem ex morte & reſurrectione Chriſti invictum ſumi poteſt argumentum, quòd Chriſtus non ſit Deus ſummus: quandoquidem Deus ſummus neque mori neque à mortuis poteſt reſurgere. Et qui docent, Chriſtum ſeipſum propriâ virtute reſuſcitaſſe, directè contradicunt ſcripturæ ſacræ, quæ Deo Patri Jeſu Chriſti reſuſcitationem Chriſti apertiſſimè adſcribit. Ità enim inquit Paulus: Gal. 1. 1. *Paulus Apoſtolus non ab hominibus, neque per hominem, ſed per Jeſum Chriſtum, & Deum Patrem qui eum ſuſcitavit à mortuis.* Et Petrus: *Vobis primùm ſuſcitavit Deus Filium ſuum Jeſum.* Act. 3. 26. Et Paulus iterum: *Annunciamus vobis promiſſionem, patribus factam, quam Deus implevit nobis filiis eorum, reſuſcitans Jeſum à mortuis; ut etiam in Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt: Filius meus es tu, ego hodiè genui te.* Act. 13. 33, 34. Et Petrus iterùm: *Jeſum Nazarenum ſuſcitavit Deus ſolutis doloribus mortis.* Actor. 2. 24. Et verſ. 32. *Hunc Jeſum ſuſcitavit Deus, cujus nos teſtes ſumus.* Vide etiam Actor. 3. 15. & IV. 10. & V. 30. & X. 40. & XVII. 31. Rom. 4. 24. & VIII. 11. & X. 9. 1 Cor. 6. 14. & XV. 15. 2 Cor. 4. 14. & XIII. 4. 1 Theſ. 1. 10. Inter alios verò memorabilis eſt locus ille Pauli ad Epheſios, ubi eis precatur, ut cognoſcant, *quæ ſit ſupereminens illa magnitudo potentiæ Dei in nobis, qui credimus pro efficacitate roboris virium ipſius quod exeruit in Chriſto, cùm ſuſcitavit eum ex mortuis, & collocavit ad dextram ſuam in cœlis.* Eph. 1. 19, 20. Qualia loca innumera ſunt in ſacra ſcriptura, quæ omnia hîc recenſere neceſſe non eſt. Cum igitur ſacra ſcriptura hoc opus reſuſcitationis Chriſti ſoli Deo Patri toties attribuat, Chriſto autem ipſi ne ſemel quidem, ut nimi-

nimirum alicubi dictum ſit, Chriſtum ſeipſum excitaſſe à mortuis, manifeſtum eſt, falſum eſſe, quod Chriſtus ſeipſum ſuſcitarit. Prætereà nulla omnino cauſa fingi poteſt, cur ſcriptura reſuſcitationem Chriſti alteri perſonæ, nempe Patri, vellet tribuere, quàm Chriſto ipſi, ſi id ipſius proprium opus fuiſſet. Imò ſcriptura clare teſtatur, Chriſtum ſeipſum à morte ſervare non potuiſſe, eumque propterea ad Deum Patrem ſuum cum clamore valido & lachrymis preces ac ſupplicationes fudiſſe, quia eum is ſervare ex morte potuerit. Sic enim ait Auctor Epiſtolæ ad Hebræos cap. 5. 7. *Chriſtus in diebus carnis ſuæ preces & ſupplicationes cum clamore valido & lacrymis obtulit ei, qui ipſum poterat ſervare ex morte, & exauditus eſt ex metu.* Quibus verbis Auctor iſte ſine dubio ad anxias illas Chriſti preces reſpexit, quas in timore mortis conſtitutus ad Deum fudit in horto, de quibus legimus Matth. 26. 38. & ſeqq. Quid verò cauſæ fuiſſet, ut Chriſtus tanta cum anxietate, & cum lacrymis imploraret opem ejus, qui ipſum poterat ſervare ex morte, nempe Dei Patris, qui etiam eum ſervavit, dùm eum ſuſcitavit e mortuis, ſi ipſe fuit Deus Altiſſimus, & in ſe habuit vim ac potentiam ſeipſum ex morte ſervandi?

51. Præterea etiam hoc nobis paucis attingendum eſt, quòd ſacerdotale Chriſti munus non benè intelligant illi, qui ſtatuunt, Chriſtum ſacrificium expiatorium pro peccatis noſtris in cruce peregiſſe & abſolviſſe. Nam in Veteri Fœdere, cujus ſacrificia fuere typi ſacrificii Chriſti, non fuit ſitum ſacrificium expiatorium in mactatione victimæ ſeu pecudis, ſed tantum fuit præparatio quædam ad ſacrificium: verum in eo conſiſtebat ſacrificium, quando Pontifex Maximus cum ſanguine ingrediebatur in ſanctum ſanctorum, atque eum Deo offerebat, & ſacrificabat. Sacrificare enim propriè non eſt mactare, ſed offerre ac Deo ſacrare. Et hoc eſt, quod ait Auctor Epiſtolæ ad Hebræos: *In ſecundum tabernaculum* (id eſt, in ſanctiſſimum ſacrarium) *Semel quotannis ſolus Pontifex, non abſque ſanguine ingreditur, quem offert pro ſe ipſo & pro populi ignorantiis.* Heb. 9. 7. E quibus verbis elucet, Pontificem Maximum tum demum ſacrificaſſe, & obtuliſſe, quando ſanguinem intulit in ſanctiſſimum ſanctuarium, & cum eo coram Deo apparuit. Hanc apparitionem ac oblationem demum expiatio ac redemtio à peccatis conſecuta eſt. Ità igitur in Chriſto quoque, qui & Pontifex Maximus & ſimul etiam victima eſſe debuit, mactatio corporis ejus in cruce, nihil aliud, quàm præparatio fuit ad verum ſacrificium. Sacrificium autem ipſum peractum eſt tum, cum in ſanctuarium cœleſte ingreſſus eſt cum proprio ſanguine ſuo, ibique Deo ſeipſum tanquam victimam obtulit & exhibuit, nec non tanquam æternus Pontifex pro nobis apud Deum intercedit, noſtramque expiationem procurat. Id quod ſcriptor ad Hebræos eodem cap. 9. verſ. 11, 12, eleganter explicat, cùm ait: *Adveniens autem Chriſtus Pontifex futurorum bonorum, per majus & perfectius tabernaculum* (nempe per cœlum) *non manufactum, id eſt, non hujus creationis, neque per ſanguinem hircorum, & vitulorum, ſed per proprium ſanguinem, ingreſſus eſt ſemel in ſacrarium, æternam redemtionem nactus.* Huc etiam pertinet, quod idem ſcriptor Cap. 8. verſ. 4. de Chriſto dicit: *ſi eſſet in terra, ne ſacerdos quidem eſſet; cùm ſint ſacerdotes, qui offerant ſecundùm Legem munera, qui exemplari ac umbræ deſerviunt cæleſtium.* Ex quibus verbis evidens eſt, Chriſtum ſacrificium ſuum in terris non peregiſſe, ubi ſacerdos eſſe non poterat: additque Auctor Epiſtolæ iſtius hanc cauſam, quia ſint in terrâ ſacerdotes, qui munera ac dona ſecundum Legem Moſaicam offerant (ſecundùm quam Chriſtus non poterat offerre, ut qui fuerit Pontifex ſummus non ſecundùm ordinem Aaronis, ſed Melchiſedeci Hebr. 6. 20.) adeoque in ſua functione talia peragant, quæ tantum umbræ ac typi ſunt rerum cœleſtium, ad quæ peragenda Chriſtus Pontifex conſtitutus eſt.

52. Cùm igitur ex morte Chriſti tam incomparabiles fructus habeamus, ut per eam remiſſionem omnium peccatorum noſtrorum conſequamur, & ab ipſis peccatis repurgemur, atque ità non Deo ſolùm, ſed Chriſto quoque ad æternum agendas gratias & ad obediendum obſtringamur; ne unquam nos tanti beneficii capiat oblivio, ideò Chriſtus antè mortem ſuam memoriam ejus in ultima cæna ſua inſtituit, quæ perpetuò uſque ad adventum Domini in Eccleſia ejus obſervari ac celebrari debet: ut nimirum de ſacro pane, qui frangitur ad figurandam fractionem corporis ejus in cruce, edamus, & ex ſacro calice, qui infunditur, ad figurandam ſanguinis ejus effuſionem, bibamus, atque ità mortem ejus annuntiemus 1 Cor. xi. 26. Id eſt, ut beneficia iſta ingentia, quæ nobis morte Chriſti parta ſunt, in hac ſacra actione humillima cum gratiarum actione commemoremus, nomenque Domini propter ea laudemus ac celebremus. Hoc autem tunc dignè peragimus, quandò nos ipſos & conſcientias noſtras excutimus, & poſt factam explorationem ac probationem deprehendimus, nos in vera fide atque obedientia coram ipſo ambulare, adeoque tanti beneficii dignos eſſe. Nam qui vivunt in peccatis, de fructibus mortis Chriſti nihil omnino participant.

53. Itaque hallucinantur illi majorem in modum; qui ſibi perſuadent, etiamſi antea in cœno omnis generis peccatorum ac flagitiorum ſeſe volutarint, ſe dummodò ad menſam Domini accedant, remiſſionem omnium peccatorum ſuorum conſequi. Sacer hic ritus à Chriſto inſtitutus eſt, non ad remiſſionem peccatorum obtinendam, ſed ad gratias ſuppliciter agendas pro ſanguine Chriſti, qui effuſus eſt in remiſſionem peccatorum. Matth. 26. 28. Quo fructu ſanguinis Chriſti nos non aliter potimur ac fruimur, quàm quando Chriſtum in omni ſanctitate imitamur, neque amplius peccatis noſmet polluimus, à quibus ſanguine Chriſti ſemel abluti ſumus. Auctor Epiſtolæ ad Hebræos inquit, *Chriſtum ſemel manifeſtatum eſſe ad peccatum per immolationem ſui ipſius è medio tollendum.* Cap. 9. 26. Chriſtus non reliquit ullum tale ſacrificium, per quod de novo ſemper poſſet remiſſio peccatorum haberi, quoties quiſpiam ſe peccatis maculet. Ait enim Auctor modò dictus: *ſi voluntariè peccaverimus poſt acceptam cognitionem veritatis, non eſt ampliùs reliqua hoſtia pro peccatis, ſed horrenda quædam expectatio judicii, & ignis fervor, qui devoraturus eſt adverſarios.* Hebr. 10. 26.

54. De graviſſimo iſto errore, quo creditur, in cœna Domini verum & ipſiſſimum corpus Chriſti ore ſumi ac corporaliter comedi, verumque ejus ſanguinem ore bibi, pauca tantum quædam dicemus. Pontificii ajunt, in cœna Domini non remanere amplius panem & vinum, ſed eſſe verum & eſſentiale corpus ac ſanguinem Chriſti; id quod illis verbis Chriſti conantur probare: *Hoc eſt corpus meum, Hic eſt ſanguis meus.* Sed hi à reliquis omnibus Chriſtianis fortiſſime reſutantur teſtimonio ſenſuum, nempe, oculorum, guſtus, odoris, tactuſque, qui omnes in eo conſentiunt, panem ibi eſſe ac vinum. Quod autem teſtimonium ſenſuum ſit irrefragabile argumentum, ſatis ſuperque exinde liquet, quòd Chriſtus ipſe ad illud provocarit. Dixit enim ad Thomam de reſurrectione ſua dubitantem: *Infer huc digitum tuum, & vide manus meas, & protende manum tuum, & immitte in latus meum.* Joh. 20. ℣. 27. Et ad diſcipulos reliquos inquit: *Videte manus meas, & pedes meos, quòd ego ſim; palpate me & videte.* Luc. 24. 39. Hoc tam claro argumento, quod nimirum ſenſus ipſi teſtentur, in cœnâ Domini panem & vinum præſens eſſe, convicti Lutherani, ſubtilius rem aggrediuntur, aſſeruntque, verum corpus ac ſanguinem Chriſti in, cum, ſub pane & vino edi ac bibi. Verùm hoc idem argumentum à teſtimonio ſenſuum externorum eos refellit. An enim cum Chriſtus ipſe diſtribueret panem ac vinum diſcipulis ſuis in ultima cœna, credere potuerunt diſcipuli, ſe Chriſtum ipſum manducare, cum ipſum ad menſam ſecum accumbentem oculis ſuis conſpicerent, ejus vocem auribus audirent,

Digitized by Google

dirent, manibuſque eum ſuis contrectarent? Certe ſi primus, cui Chriſtus panem porrexit, ipſum Chriſtum comediſſet, jam eum reliqui non vidiſſent, nec reliquis potuiſſet ulterius panem diſtribuere. Quia igitur ſenſus teſtati ſunt, Cbriſtum in hujus ritus adminiſtratione nullo modo ex oculis ipſorum diſparuiſſe, id ſufficienter arguit, eos corpus Chriſti non manducaſſe, neque ſanguinem ejus bibiſſe. Quodſi diſcipuli Chriſti eum non manducarunt, certum utique eſt, nec alios poſt illos ipſum manducare. Cæna enim Domini, quam nos uſurpamus, hâc in parte à cœna illa, quam Chriſtus cum ſuis diſcipulis celebravit, nihil differt.

55. Locus hic quoque poſtulat, ut nonnihil de confeſſione addamus, quæ hodie uſitata eſt inter Cbriſtianos. Eſt ſane res laudabilis, quando Cbriſtianus, ſi ſentiat conſcientiam ſuam gravari aliquo peccato, id effundit in ſinum alicujus pii fratris ſui, ut eum precibus ſuis ad Deum fuſis adjuvet. Communis enim & unanimis oratio fidelium magnam vim habet ad impetrandam à Deo peccatorum veniam. Vide Jac. cap. 5. ℣ſ. 16. Sed quod aliqui certi bomines ſibi jus & auctoritatem arrogant, omnibus ad ſe cum confeſſione peccatorum ſuorum accedentibus, Dei nomine peccata remittendi, & quidem accepto pretio, id nihil aliud eſt, quàm ingens abuſus & fæda nundinatio. Quis enim eis boc jus & auctoritatem dedit, remittendi peccata, quæ an Deus remittat, neſciunt? Apoſtoli quidem à Chriſto mandatum acceperant, ut omnibus hominibus in toto orbe terrarum univerſalem remiſſionem omnium peccatorum prædicarent, qui modo fidem in Chriſtum amplecterentur. Eo enim ſpectant verba Chriſti, cùm afflans eos, dixit: *Accipite Spiritum ſanctum. Quorumcunque peccata remiſeritis, erunt illis remiſſa; & quorumcunque peccata retinueritis erunt retenta.* Joh. 20. 22, 23. Pro iſta auctoritate ac poteſtate ſua Apoſtoli omnibus in Cbriſtum credentibus, remiſſionem peccatorum annunciarunt; incredulis autem ac contumacibus retentionem peccatorum, quæ æternam damnationem poſt ſe trahit, prædicarunt. Hanc autem remiſſionem peccatorum, poſt Apoſtolos, nunc poſtquam fœdus gratiæ jam obſignatum eſt, Chriſtianorum quilibet annunciare poteſt, ſive Clericus ſit, ſive laicus, ut nimirum alicui ſeſe ad Chriſtianam religionem convertenti dicat, Chriſtianam religionem ſeu Fœdus gratiæ hoc ſummum beneficium unicuique promittere ac offerre, ſi vera cum fide & reſipiſcentia ad Chriſtum convertatur, omnia ipſius peccata eſſe remiſſa: quemadmodum etiam quilibet Chriſtianus hominem nondum converſum in omnibus Chriſtianæ religionis partibus atque articulis inſtituere ac erudire poteſt. Non remittit ei peccata, ſed annunciat ei tantum beneficium Novi Fœderis, quod omnibus credentibus veniam peccatorum pollicetur. Cæterum Apoſtolos unicuique qui poſt acceptam veritatis notitiam iterum, tertio & pluries ad priſtina peccata relapſus eſt, ſemper de novo peccata remiſiſſe, vel eos in Eccleſia Domini ſacerdotes, qui eſſent à confeſſionibus, inſtituiſſe, nullo ſcripturæ teſtimonio probari poteſt. Confeſſio iſta & abſolutio ſacerdotibus quidem marſupia implet, ſed regnum Dei minime propagat. Dum enim miſeri homines ſibi perſuadent, peccata ſua eſſe remiſſa, quæ à Deo ipſis revera remiſſa non ſunt, dùm nulla vera pœnitentia, quæ in emendatione vitæ conſiſtit, conſequitur; ſeipſos vehementer decipiunt, imo à ſuis ſacerdotibus eos abſolventibus decipiuntur. Securi ſunt ac bono animo, cum interim ſint in miſero ac miſerando ſtatu. Ità per hanc illegitimam à peccatis abſolutionem ac peccatorum remiſſionem innumeri mortales in ſempiternæ damnationis abyſſum præcipitantur, è quibus multi ſervari potuiſſent, ſi magis ipſis neceſſitas emendandæ vitæ, quàm ſolatium de remiſſione peccatorum inculcatum fuiſſet.

55. Quod autem univerſæ Chriſtianæ Eccleſiæ, poteſtatem attinet, quam ei dedit Chriſtus illis verbis: *Si quis non audierit Eccleſiam ſit tibi tanquam Ethnicus & publicanus. Amen dico vobis, quicquid ligaveritis in terris, erit ligatum in cælis, & quicquid ſolveritis in terris, erit ſolutum in cælis.* Matth. 18. 17, 18. Illa in eo conſiſtit, quòd Eccleſia eos qui inordinate ac ſcandaloſe vivunt, nec ullis monitis ſe ad frugem reduci patiuntur, poſſit tanquam putrida membra per excommunicationem à ſuo conſortio reſecare; & rurſus eos, qui veram agunt pœnitentiam (non ore tantum, ut in confeſſionibus fieri ſolet, ſed totam vitam ſuam mutando in melius, de quo ex aliorum, inter quos degunt, teſtimonio conſtare debet) poſſit in gremium ſuum poſtliminiò recipere. Atque hoc Eccleſiæ judicium tanti fore promiſit Chriſtus, ut id in cœlis quoque ratum futurum ſit: ità, ut qui propter vitam ſcandaloſam ab Eccleſia fuerit ſegregatus, etiam in cœlis à gratia Dei rejiciendus ſit; & contra, qui propter vere actam pœnitentiam in gratiam ab Eccleſia receptus fuerit, etiam à Deo in gratiam ſit recipiendus. Præter hanc ligationem ac ſolutionem nulla eſt alia poteſtas remittendi peccata penes Eccleſiam Cbriſti: neque etiam alia confeſſio in ea locum habet, quam ut is, qui recipi in gratiam cupit, ſua delicta coràm Eccleſia confiteatur & agnoſcat, utque Eccleſiam, quàm vita ſua improba offendit ac contriſtavit, deprecetur, & ut pro ſe ad Deum intercedat, roget: ſi nimirum peccata ejus fuerint aperta & omnibus nota. Eccleſia autem ei condonat peccata, non ea, quibus Deum offendit, ſed quibus Eccleſiam læſit & offendit. Remiſſio peccatorum adverſus Deum admiſſorum ipſa per ſe ſequitur veram pœnitentiam, quod unuſquiſque novit etiam abſque annunciatione Eccleſiæ, qui modò aliquid de religione Chriſtiana deguſtavit. Inſuper hoc quoque notandum eſt, ligationem ac ſolutionem iſtam non ab uno aut altero duntaxit in Eccleſia (puta à Paſtoribus ac Antiſtitibus Eccleſiæ) fieri debere, ſed à tota Eccleſia ſimul congregata. Itaque quando qui peccavit vel agit pœnitentiam ſe ſiſtit coram Eccleſia, jus habent ſinguli fratres, qui adſunt, ſententiam ſuam de eo dicendi: & ex conſenſu majoris partis fit concluſio.

56. Hactenus egimus de cognitione Dei Patris, & de cognitione Jeſu Chriſti, quem ille miſit. Nunc nobis etiam paucis de Spiritu ſancto diſſerendum eſt. Vulgò obtinet ſententia, Spiritum ſanctum eſſe tertiam perſonam Trinitatis, unius eſſentiæ cum Patre & Filio, ideoque non minus Deum Altiſſimum, quàm eſt Pater ac Filius.

57. Sed doctrinam hanc eſſe erroneam, exinde patet. Primò quia Spiritus ſanctus nuſquam in tota ſacra ſcriptura expreſſe Deus dicitur: quod non potuiſſet non ſaltem ſemel fieri, ſi is Deus Altiſſimus eſſet. Quod enim allegari ſolet locus Actor. 5. verſ. 3, 5. ubi dicit Petrus ad Ananiam: *Mentitus es Spiritui Sancto*, & mox: *Mentitus es non hominibus, ſed Deo*; ex hoc loco neutiquam liquet, Spiritum ſanctum Deum appellari. Argumentum enim iſtud eſt peſſime conſtitutum: Ananias mentitus eſt Spiritui ſancto. Ananias mentitus eſt Deo. Ergo Spiritus ſanctus eſt Deus. Poteſt enim aliquis duobus ſimul mentiri, nempe uni per alterum. Eodem modo etiam dicitur, eos qui perſequuntur fideles, perſequi Chriſtum ipſum: qui Apoſtolos audiunt, eos audire ipſum Chriſtum: qui recipiunt Apoſtolos, eos ipſum Chriſtum recipere: qui Apoſtolos ſpernunt, eos Cbriſtum ipſum ſpernere. Matth. 10. verſ. 40. Luc. x. ℣ſ. 16. An vero inde aliquis legitime poſſet concludere: Ergo fideles, vel Apoſtoli ſunt Chriſtus ipſe? Quapropter etiam de Spiritu ſancto male concluditur, eum eſſe Deum ipſum, ex eo, quòd qui Spiritui ſancto mentitur, etiam ſimul Deo mentiatur. Hoc modo vero argumentum recte procedit, & ſic concludendum eſt: Ananias mentitus eſt Spiritui ſancto. Ananias mentitus eſt Deo. Ergo quidam qui mentitus eſt Spiritui ſancto, mentitus etiam eſt Deo. Secundò quod Spiritus ſanctus non

ſit

ſit Deus Altiſſimus hinc conſtat, quod diſerte & aperte à Deo Altiſſimo diſtinguatur, dum vocatur *Spiritus Dei, virtus Dei, digitus Dei, donum Dei.* Matth. cap. 3. ℣ſ. 16. & cap. 10. ℣ſ. 20. Eph. 4. 30. Luc. 1. 35. Luc. XI. 20. Actor. 8. 20. Spiritus autem Dei non poteſt eſſe ipſe Deus: alioquin enim ſui ipſius Spiritus foret. Tertiò nuſquam in Sacris Literis mandatur, ut Spiritum ſanctum adoremus vel invocemus; neque etiam ullum adorationis aut invocationis iſtius exemplum invenitur. Quartò in plurimis Scripturæ locis Spiritûs ſancti mentio omittitur, ubi ejus merito facienda eſſet mentio, ſi ſit Deus Altiſſimus: ut cùm Chriſtus vitam æternam ſtatuit in cognitione Patris, tanquam ſolius veri Dei, & in cognitione Ieſu Chriſti, quem ille miſit: Ioh. 17. 3. An fieri ulla ratione poteſt, ut ad conſequendam vitam æternam non etiam neceſſaria ſit cognitio Spiritus ſancti, ſi is æque ac Pater & Filius eſt Deus Altiſſimus? Iohannes Apoſtolus ſcribit: *Communionem noſtram eſſe cum Patre & Filio ejus Jeſu Chriſto* 1 Ioh. 1. 3. Cur non addit, etiam cum Spiritu ſancto, ſi ipſe quoque eſt Deus ſummus? Item: *Si in vobis maneat, quod audiviſtis ab initio, & vos in Filio & Patre manebitis.* 1 Ioh. 2. 24. Cur non etiam in Spiritu ſancto? In Apocalypſi Iohannis dicitur, omnes creaturas, quæ unquam fuerunt, dixiſſe; *Sedenti in throno & Agno benedictio, & honor, & gloria, & robur in ſecula ſeculorum.* Apoc. 5. 13. Cur non dictum: Patri & Filio & ſpiritui ſancto: uti hodie in templis cantari ſolet? Vide etiam Apoc. XI. 2. XII. 10. XIV. 4. XX. 6. XXI. 22, 23. Quintò Chriſtus inquit: *Nemo novit Filium, niſi Pater: & nemo novit Patrem, niſi Filius.* Matth. XI. 27. Cur verò Patrem & Filium non novit etiam Spiritus ſanctus, ſi eſt quoque perſona ſupremæ Deitatis? Sextò, imo quod Spiritus ſanctus ne quidem perſona omnino ſit, præter alia documenta, vel ex eo ſatis intelligitur, quod alioqui Chriſtus Spiritus ſancti Filius, & Spiritus ſanctus Chriſti Pater foret. Quando enim perſona generatur à perſona, tum hæc illius eſt filius. Atqui Chriſtus eſt à Spiritu ſancto generatus. Matth. 1. 20. Luc. 1. 35. Quare neceſſe eſt, ut Chriſtus ſit Spiritus ſancti filius, ſi ille eſt perſona. Ita ſi quis filium generet non ipſe per ſe, ſed per aliam perſonam, tum perſona iſta, per quam filius generatur, eſt illius pater. Atqui Deus Chriſtum non ipſe per ſe, ſed per aliam perſonam; nempe Spiritum ſanctum, genuit. Ergo juxta hanc ſententiam, Spiritus ſanctus eſt proximus & proprie dictus pater Chriſti. Sed cum hoc tanquam abſurdum aures Chriſtianæ reſpuant, ſequitur, Spiritum ſanctum perſonam nequaquam eſſe, adeoque nec Deum Altiſſimum.

57. Quid autem Spiritus ſanctus revera ſit, de eo nihil aliud ſcire poſſumus, quam quod nobis in Sacris Literis revelatum eſt: quod nimirum ſit *virtus Dei.* Id quod conſtat ex verbis Angeli ad Mariam: Luc. 1. verſ. 35. *Spiritus ſanctus ſuperveniet in te, & virtus Altiſſimi obumbrabit tibi.* Ubi verba, *virtus Altiſſimi* nihil aliud ſunt, quam declaratio, quid ſit Spiritus ſanctus. Ita Chriſtus à diſcipulis ſuis diſceſſurus præcipit eis, ut maneant in urbe Hieroſolyma, *donec induantur virtute ex alto,* id eſt, donec accipiant Spiritum Sanctum. Luc. 24. 49. Vide etiam Actor. 1. 8. Vocatur autem Spiritus iſte Sanctus, quia fideles per eum ſanctificantur, & quia Deus per eum ſanctiſſima & excellentiſſima opera peragere ſolet.

58. Tandem qui ad hunc modum, ut hactenus deſcripſimus, in Chriſtiana religione inſtituti ſunt, ut hæc omnia intelligant ac credant, illi per ſacrum Baptiſmi ritum Eccleſiæ Chriſti inſeruntur: quo ipſi tanquam viſibili ſigno palàm teſtantur, & Deo ac Domino Jeſu Chriſto ſpondent, quod ſicut corpora ipſorum aqua abluuntur in baptiſmo, ita conſcientias quoque ſuas ſint à mortuis operibus repurgaturi, Deoque & Chriſto in omni ſanctitate ſervituri. Quem Baptiſmi finem ac ſcopum Paulus Apoſtolus expreſſit illis ad Romanos verbis: *An neſcitis, nos quotquot baptiſati ſumus in Chriſtum Jeſum, in mortem ejus eſſe baptiſatos? Conſepulti ſumus igitur ei per baptiſmum in mortem; ut ſicut ſuſcitatus eſt Chriſtus ex mortuis in gloriam Patris, ita & nos in novitate vitæ ambulemus.* Rom. 6. 3, 4. Quibus verbis hoc ſibi vult Apoſtolus, quod in Baptiſmo proponatur figura mortis ac reſurrectionis Chriſti. Nimirum ſicut Chriſtus poſtquam eſt mortuus, ſepultus ac reconditus fuit ſub terram, per reſurrectionem autem rurſus è terra emerſit ac prodiit ad vitam novam ac immortalem: Ita etiam nos dum in Baptiſmo in aquam immergimur, ſignificamus ac profitemur hoc ſigno, nos peccatis morituros; & dum ex aqua emergimus, nos novam ac piam vitam impoſterum acturos eſſe.

59. Ex iſtis verbis autem Apoſtoli animadvertere, licet, eos hanc Baptiſmi adumbrationem ac figuram non recte exprimere, adeoque perperam eos Baptiſmum adminiſtrare, qui hunc ritum pauxillæ aquæ aſperſione perficiunt. Debent enim, qui baptiſantur, omnino toti in aqua tingi atque demergi, ad ſignificandum, ſe per baptiſmum cum Chriſto conſepultos eſſe in mortem. Certe Johannes Baptiſta, & omnes Apoſtoli non aliter baptiſarunt; etiam in primitivis Eccleſiis poſt Apoſtolorum tempora aliquot ſeculis mos iſte baptiſandi per immerſionem viguit. Hinc legimus de Chriſto, eum cum baptiſatus eſſet, confeſtim ex aqua aſcendiſſe. Matth. 3. 16. Nam prius in aquam deſcenderat, ut baptiſari poſſet. Idem cernimus in exemplo illius Theſaurarii Reginæ Æthiopum, qui cum ad aquam ventum eſſet, dixit Philippo: *Ecce aqua, quid prohibet me baptiſari?* Et poſtea tradit hiſtoria: *Juſſitque ſiſti currum, ac deſcenderunt ambo in aquam Philippus ſimul & Eunuchus; & baptiſavit eum.* Actor. 8. 36, 38. Si Eunuchus iſte baptiſari aſperſione pauxillæ aquæ potuiſſet, non opus fuiſſet, ut ambo in aquam deſcenderent.

60. Hunc Baptiſmi ſcopum, quod nimirum ſit publica quædam profeſſio fidei in Chriſtum ac religionis Chriſtianæ, non intelligunt quoque ii, qui recens natos infantes baptiſant. Quæ ipſorum actio prorſus vana eſt ac puerilis, cum infantes religionis Chriſtianæ plane rudes ac incapaces ſint, multo minus fidem habeant, adeoque nullam profeſſionem per baptiſmum edere queant. Nam quod ſuſceptores infantium interrogantur loco infantis: Viſne baptiſari? renunciaſne Diabolo, & ejus operibus? credisne in Deum Patrem? & plura ejuſmodi; ſuſceptores autem infantis vice reſpondent, ſe velle baptiſari, ſe renuntiare, ſe credere: id revera nihil aliud eſt, quam ſanctiſſimum & graviſſimum ritum in ludibrium & hiſtrioniam quandam convertere. Unde enim norunt ſuſceptores iſti, infantem id ipſum velle & approbare, quod illi nomine ejus affirmant aut pollicentur? Quomodo ſciunt, infantem quicquam intelligere eorum, de quibus interrogatur? Qui norunt etiam iidem ſuſceptores ac ſponſores, qualis futurus ſit infans, & utrum ubi adoleverit, Religionem Chriſtianam amplexurus, ejuſque ſtudioſus futurus ſit? Unde conſtat etiam, baptiſmum ad hunc modum ritè & ſecundum Chriſti inſtitutionem adminiſtrari. Baptiſmus & fides debent pari paſſu ambulare, nec invicem divelli. Ideo Chriſtus non dixit ſolum: Qui baptiſatus fuerit; ſed *Qui crediderit & baptiſatus fuerit, ſalvabitur.* Marc. 16. 16. Fides præcedere debet, baptiſmus ſequi. Addit autem ibidem Chriſtus: *Qui non crediderit, damnabitur.* Ubi ſolius fidei, & non etiam baptiſmi fit mentio: quia incredulitas ſola, etiamſi baptiſmus adſit, ſufficit ad hominem damnandum; è contrario autem baptiſmus ſolus abſque fide haud ſufficit ad hominem ſalvandum. Quòd vero vulgo aſſeritur, infantes credere, ſeu fidem habere, eo vix quicquam abſurdius ac inſulſius in mundo excogitari poteſt. Quomodo enim id vel ex ſacra ſcriptura, vel ex ſana ratione probari poteſt? Fides requirit aſſenſum, aſſenſus autem requirit intellectum. Quomodo enim quiſpiam credere poteſt id, cui non aſſentitur? & quomodo aſſentiri poteſt ei, quod non intelligit? Quomodo autem infans intelligere poteſt quicquam earum rerum, quæ credendæ ſunt, cum uſu rationis atque intellectus adhuc

caret? cum nunquam quicquam de religione Chriſtiana audiverit? ſi quis dicat, arcanam quandam vim eſſe in infantibus, ex operatione Spiritus ſancti, promanantem: quomodo id probabit? ſi habent ejuſmodi vim ac facultatem internam intelligendi & credendi, cur igitur non prius in Chriſtiana religione inſtituuntur? cur non illis Catecheſis prælegitur? Verum hic foret ſecundus actus hujus Comœdiæ. Præterea quomodo dici poteſt, aliquem nondum renatum, qui adhuc labe originalis peccati (ut vulgaris fert ſententia) inquinatus & diabolo mancipatus eſt, veram habere fidem? Creditur vulgo, Baptiſmum eſſe medium ac inſtrumentum regenerationis. Si igitur infantes per baptiſmum primum regenerantur, tum utique ante baptiſmum fidem nondum habent. In fide enim regeneratio conſiſtit; qui credit, ac vera fide præditus eſt, is jam eſt regenitus. Baptiſmus autem tantum ejus ſignum eſt & publica profeſſio, quod quis impoſterum ſit vitam regeneratione dignam acturus.

61. Ad probandam puerilem puerorum baptiſmum adduci ſolet, quod Paulus ſcribit, ſe Stephanæ domum baptiſaſſe 1 Cor. 1. 16. Unde inſerunt, cum ſine dubio etiam pueri ac infantes in domo illa fuerint, infantes quoque baptiſatos eſſe. Sed Apoſtolus per domum intelligit familiam, ſeu domeſticos jam adultos, quibus infantes accenſeri non ſolent. Nec ullum argumentum omnino dari poteſt, in domo Stephanæ iſtius aliquem fuiſſe infantem: tantum hoc divinando affirmatur, & ex incerta conjectura ſupponitur. Ad rem etiam non facit locus ille Marc. 10. 14, 16, qui etiam allegari ſolet; ubi Chriſtus dicit: *ſinite parvulos venire ad me, neque prohibete illos; quoniam talium eſt regnum cœlorum.* Chriſtus enim non propterea eos juſſit ad ſe venire, ut ab eo baptiſarentur: ſed ut manus tantum illis imponeret & benediceret eis. Ita enim mox ſubjicit Marcus: *Et cum ſuſcepiſſet eos in ulnas, impoſitis in eos manibus, benedixit eis.* Cùm igitur Pædobaptiſmus nullum omnino fundamentum habeat in Sacra Scriptura, laudabilis mos fuit Veteris Eccleſiæ, ut non ante baptiſaretur quiſquam, quam in Chriſtiana religione eſſet eruditus, rationemque fidei ſuæ reddere poſſet; qui mos multis ſeculis inter Chriſtianos poſt Apoſtolorum deceſſum obtinuit. Hinc Tertullianus antiquus Eccleſiæ Doctor, qui circa annum poſt Chriſtum natum 200. vixit, reprehendit quoſdam, qui liberos ſuos adhuc immaturos ad baptiſmum afferebant, antequam intelligere poſſent, quid hic ritus & hæc actio ſibi velit.

62. Quæret autem quiſpiam: Quid futurum ſit illis infantibus, qui abſque baptiſmo moriuntur? Ad hoc reſpondeo, ſanctorum parentum liberos etiam ſanctos eſſe. Quod nos docet Paulus Apoſtolus 1 Cor. 7. 14. ubi inquit: *Maritus infidelis ſanctificatus eſt per uxorem; & uxor infidelis ſanctificata eſt per virum: alioqui liberi veſtri impuri eſſent; nunc autem ſancti ſunt.* Videlicet infantes participes fiunt ſanctitatis parentum ſuorum, & ſancti parentes liberos ſuos piis precibus Deo commendant. Præclara eſt etiam illa conſuetudo, quæ adhibetur in nonnullis Eccleſiis vere Chriſtianis, ut infantes recens editi afferantur in Eccleſiam, & ſeniores Eccleſiæ manus eis imponant, atque ſic per preces univerſæ Eccleſiæ Deo conſecrentur, & quaſi novæ plantæ Eccleſiæ Chriſti inſerantur. Si igitur ejuſmodi infantes in ſua adhuc immatura ætate decedant, etiamſi baptiſati non fuerint, de ſalute tamen eorum nequaquam eſt dubitandum.

63. Addendum nobis adhuc aliquid eſt ad id, quod ſuperius paucis tantum delibavimus. Docetur ſcilicet hodie, infantes per baptiſmum regenerari. Equidem facillima hæc foret via perveniendi in cœlum, ſi vel aqua ipſa per ſe talem vim haberet, vel Deus ita ſeipſum obligaſſet, ut ſimul ac alicui caput aqua aſperſum aut perfuſum fuerit, & ſimul ac pronunciata fuerint hæc verba: In nomine Dei Patris, & Filii & Spiritus ſancti; ſtatim eum miraculoſa virtute ſua immutaturus ac regenitum hominem effecturus ſit. Sed regeneratio non eſt res ejuſmodi, quæ tam facile & in momento effici poſſit. Requiritur ad eam lucta & certamen, exuenduſque eſt vetus homo, ac novus induendus. Crucifigenda eſt caro cum affectibus ac concupiſcentiis: quæ res tam ardua eſt, ut ad eam perficiendam ferme toto vitæ ſpatio deſudandum ſit. Hoccine igitur pauxillum aquæ poſſet efficere? Et ubi, quæſo, Deus in verbo ſuo declaravit, ſe talem virtutem per baptiſmum eſſe communicaturum? Præterea ſi baptiſmus eſt medium Regenerationis, qui ſit, quod infantes baptiſati, poſtquam ad paulo adultiorem ætatem venerint, nulla præbeant ullius regenerationis ſigna? Nihilo ſane ſunt probiores aut rerum divinarum ſcientiores, quam non baptiſati liberi Judæorum aut Turcarum: & niſi bona educatio & Chriſtiana inſtitutio parentum accederet, plerique evaderent profligatiſſimi mortalium. Similiter ſumatur aliquis adultus homo impius, nondum baptiſatus, ac baptiſetur: facile apparebit, an baptiſmus vim iſtam regenerationis in eo exerturus ſit, ſi cæteroquin aliud nihil accedat. Si autem infantes per baptiſmum regenerantur, nulla cauſa eſt, cur non baptiſmus eandem vim in adultis habere debeat. *Lavacrum regenerationis*, de quo loquitur Paulus Tit. 3. 5. eſt aliud lavacrum, quam baptiſmi: nimirum eſt nihil aliud, quam *renovatio Spiritus ſancti*, ut mox Apoſtolus explicationis gratia addit. Regeneratio & renovatio Spiritus ſancti baptiſmum præcedere debet. Non decet enim ullo modo, ut homo irregenitus, id eſt, qui vel non intelligit religionem Chriſtianam, vel vitam ſuam ſecundum voluntatem Dei non inſtituit, per baptiſmum Eccleſiæ Chriſti inſeratur. Fruſtra etiam ſuum errorem homines defendere ſatagunt illis Chriſti verbis Joh. 3. vſ. 5. *Niſi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non poteſt intrare in regnum Dei.* Verba enim iſta, *aqua & Spiritus*, phraſi Hebræa denotant nihil aliud, quam ſpiritualem aquam. Aqua autem iſta eſt Spiritus ſanctus, qui per doctrinam Euangelii animos hominum à peccati inquinamentis mundat, non ſecus ac aqua corporis immundities tollitur. Similis loquendi modus eſt Joh. 1. 17. *gratia & veritas*, id eſt, vera gratia. Et aliæ ſimiles locutiones, unicuique diligenter legenti Sacras Literas, facile occurrent.

Laus & gloria ſit Deo ac Domino noſtro Jeſu Chriſto.
Amen.

DECLA-

Ludovici Wolzogenii

Declaratio

duarum Contrariarum Sententiarum

de

UNO DEO PATRE

&

de

Uno Deo in eſſentia

&

tribus perſonis.

Irenopoli

Poſt annum Domini 1656.

Digitized by Google

Digitized by Google

Declaratio duarum contrariarum ſententiarum de Natura & Eſſentia unius Dei Altiſſimi.

NOn eſſe niſi unum æternum, & ſummum Deum, qui divinitatem ſuam à nullo alio accepit, ſed eam totam à ſe & ex ſeipſo habet; omnes Chriſtiani tanquam rem claram & in Sacris Literis teſtatiſſimam uno ore fatentur. Ita enim ait Moſes: *Audi Iſraël, Dominus Deus noſter Dominus unus eſt*. Deut. 4. 6. Et Eſaias: *Sic dicit Dominus, Rex Iſraëlis, & Redemptor ejus, Dominus exercituum. Ego ſum primus & noviſſimus, & præter me nullus eſt Deus*. Cap. 44. 6. Ita & Paulus Apoſtolus: *Nullus eſt Deus alius, niſi unus*. 1 Cor. 8. 4.

Tametſi vero res ita ſe habeat, quod non ſolum Sacra Scriptura, ſed ſana quoque omnium hominum ratio, ac lumen naturæ teſtetur, Deum nonniſi unum eſſe, atque ita, quod verba ipſa attinet, totius Chriſtiani orbis unanimis ſit hac in parte concentus: magna tamen hodie lis atque controverſia eſt inter Chriſtianos de Natura & Eſſentia unius Dei, ut & de Perſona Chriſti, deque Sancto ſpiritu. Videlicet de his quæſtionihus acriter diſputatur:

1. *An unus ille Deus Altiſſimus ſit ſimpliciter Unus, an etiam Trinus?*

Id eſt:

An unus ille Deus Altiſſimus ſit una tantum perſona, an tres perſonæ?

Et

2. *An Chriſtus & Spiritus ſanctus etiam perſonæ ſupremæ Deitatis, adeoque ille unus ſummus Deus ſint?*

Super has Quæſtiones bodie Chriſtianus Orbis præcipue in duas partes diviſus eſt, quarum una credit, *Unum illum Altiſſimum Deum, creatorem cœli & terræ, eſſe tantum unam perſonam, eamque non aliam eſſe, quam Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti*; nec dubitat hanc ſententiam ſuam clariſſimis verhis Sacrarum Literarum, & analogiæ fidei Chriſtianæ eſſe apprimè conformem.

Reliqua potior pars Chriſtianorum pro alterâ ſententia ſtat ac pugnat: quod *Deus Altiſſimus ſit Trinus*. Seu: Tres eſſe diſtinctas in Deitate perſonas, Patrem ſcilicet, Filium, & Spiritum ſanctum. Quam ſententiam priores illi tanquam falſam & tam in Sacra Scriptura minime fundatam, quam manifeſtæ veritati, quam Deus humanæ rationi inſevit, contrariam ac repugnantem rejiciunt.

Ut verò tota controverſia tanto melius & exactius percipiatur, utramque ſententiam paulò ſuſius & accuratius declarabimus.

Cap. I.

Declaratio ſententiæ eorum, qui ſtatuunt, Deum ſummum tantum unam perſonam eſſe, nempe Patrem.

PRimum, quando iſti cum Sacra Scriptura ajunt, Unum tantum Deum eſſe, intelligunt id quam ſimpliciſſimè, & ſenſu id accipiunt ejuſmodi, qui omnibus hominibus eſt intellectu facilis, ac ſine ullo elaborato diſcurſu optime notus; quemadmodum etiam credunt illi, Deum ea, quæ de ſe ac natura ſua bominihus ſcitu creditu que neceſſaria revelavit in verbo ſuo, ſimplicibus & vulgò inter homines notis vocibus expreſſiſſe atque enunciaſſe. Jam verò nemini ignotum eſt, quid ſignificet vox *Unus*, quando nomini, quod perſonam ſignificat apponitur. Cum enim dico, Non habemus niſi unum Cæſarem; vel, Nos habemus tantum unum Regem: nullus homo ſana mente præditus eſt, qui dictum hoc aliter intelligat, quam quod una tantum ſit Cæſaris vel Regis perſona. Similiter cum dico: Unus tantum eſt Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti; vel, Unus tantum eſt Filius Dei: Chriſtianorum nemo tam abſurdus eſt, qui id aliter interpretetur, quam quod Pater Jeſu Chriſti, ſit una duntaxat perſona, & Filius Dei ſit una perſona. Etiam cum ſcriptura ait, *Unus eſt Spiritus* 1 Cor. 12. 4. Epheſ. 4. 5, ne ipſa quidem adverſa pars credit, Spiritum ſanctum plures perſonas eſſe, quam unam. Et de Filio Dei Jeſu Chriſto, etſi ſentiat, eum ſimul Deum eſſe & hominem, nequaquam tamen boc ſibi vult, eum duas eſſe perſonas, divinam & bumanam; ſed dicere mavult, eum habere duas naturas, quæ ſimul junctæ unam perſonam conſtituunt. Vident enim, nimis abſurdum fore, ſi unus Filius Dei, vel unus Chriſtus plures perſonæ, quam una eſſe ſtatuatur. Cum igitur nomen *Deus* non minus, quam nomen *Pater*, *Filius*, *Chriſtus* ac ſimilia, perſonæ nomen ſit, ideò illi, qui unam tantum perſonam in Deo ponunt, quam ſimpliciſſimè credunt, Deum illum unum nonniſi unam divinam perſonam eſſe. Et ſane rationalium hominum nemo eſt, præter eos, quorum intellectum præconcepta opinio hac in parte obnubilavit, qui aliter id intelligat.

Secundo quando iſti ſuam mentem atque ſententiam porrò declarant, & explicant, quis ſit ille unus Deus, vel illa una perſona Altiſſimæ Deitatis; inquiunt, eam eſſe *Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti*. Quod ſumunt inter alia teſtimonia e claris ipſius Domini Jeſu Chriſti verhis, qui in ſua precatione Patrem ſuum ita alloquitur: *Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te* (Pater) *illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti, Jeſum Chriſtum*. Joh. 17. 3. Quibus verbis Patrem ſolum verum Deum vocat, atque adeò alias perſonas, quæ Pater ipſius non ſunt, a vera ſeu Altiſſima Deitate excludit. Item ex verhis Pauli Apoſtoli, qui ait: *Nobis unus eſt Deus Pater ille, ex quo omnia*. 1 Cor. cap. 8. verſ. 6. De iſto Patre Domini noſtri Jeſu Chriſti ajunt, eum eſſe illum ipſum Deum, qui cœlum & terram creavit, ita ut creator cœli at terræ, & Pater Domini noſtri Jeſu Cbriſti tantum unus idemque Deus ſit. Quod inter alia probant verbis illis Apoſtolorum, quibus Deum invocantes, eum ita deſcribunt: *Domine, tu es Deus ille, qui feciſti cœlum ac terram, mare, & omnia quæ in eis ſunt*; & poſtea vocant *Jeſum ſanctum Filium ejus*. Act. 4. 25, 27, 30. Cum proinde firmiter teneant, Patrem Domini noſtri Jeſu Cbriſti unam tantum eſſe perſonam, is autem eſt idem Deus, qui creator eſt cœli & terræ; utique aliter credere nequeunt, quam quod creator cœli & terræ etiam nonniſi una perſona ſit.

Tertio quando homines iſti ſententiam ſuam de Domino Jeſu, quis ille ſit, declarant, dicunt, eum eſſe Filium Dei viventis Mattb. 16. 16. Joh. 10. 32, ſeu Filium creatoris cœli & terræ Act. 4. 25, 27, 30. idque non vulgari aliqua ratione, qua etiam Angeli Joh. 1. 6. c. 2. 1. XXXVIII. 7. & non pauci homines Pſal. 82. 1. 6. atque inprimis fideles, Dei Filii vel liberi appellantur Joh. 1. 12. Rom. 8. 16. IX. 26, ſed modo prorſus ſingulari atque excellentiſſimo, ita ut ei ante omnes alios Dei Filios titulus *Unigeniti* Filii Dei Joh. 3. 16, ac proprii Rom. 8. 32, competat, imò omnes alii cum Chriſto comparati, vix digni ſint, ut filiorum Dei nomine cenſeantur.

Cauſas autem, ob quas Chriſtus ſit Filius Dei, ipſa ſcriptura dictante, potiſſimum quatuor agnoſcunt. Prima eſt, quia abſque opera viri, à Deo ſolo, virtute Spiritus ſancti, in utero Virginis Mariæ conceptus ac productus eſt, adeoque nullum alium Patrem quam Deum babuit. Quam cauſam allegat Angelus, qui

Mariam Virginem hiſce affutas eſt verbis: *Spiritus Sanctus ſuperveniet in te, & virtus Altiſſimi obumbrabit tibi; propterea etiam id, quod ex te naſcetur, Sanctum vocabitur Filius Dei* Luc. 1. 35. Altera eſt quia à Patre ſanctificatus & in mundum miſſus eſt. Quam cauſam adducit Chriſtus ipſe apud Johannem cap. 10. verſ. 35, 36, 37, dum Judæos, qui eum blaſphemiæ inſimulabant, quod ſe ipſum Deo Deum æqualem faceret, ſic refutat: *ſi illos* (Deus) *dixit Deos, ad quos ſermo Dei factus eſt, & non poteſt ſolvi Scriptura; mene, quem Pater ſanctificavit & in mundum miſit, vos dicitis blaſphemare, quia dixi, Filius Dei ſum?* Hac enim ſanctificatione ac miſſione in mundum Deus eum ſibi ipſi in ſanctitate, ſapientia, ac poteſtate ſimilem effecit, & eum deſignavit, ut ſuo nomine & quaſi ſui loco Euangelium ſumma cum poteſtate ac virtute hominibus annunciaret. Qua in re etiam ſingularis & plane paterna Dei dilectio erga eum elucet. Tertia eſt, quia eum Deus à mortuis ſuſcitavit, & ſic eum ad vitam æternam veluti denuò genuit. Quæ cauſa à Paulo Apoſtolo indicatur in illa præclara concione, quam habuit Antiochiæ Act. 13. 32, 33. *Et nos vobis annunciamus promiſſionem illam, quæ Patribus facta eſt, quoniam hanc Deus implevit filiis eorum, nobis, reſuſcitans Jeſum; ut etiam in Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt: Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Quo in loco Apoſtolus verba Pſalmi ſecundi attulit ad probandum, quòd Chriſtus per reſurrectionem ex mortuis Filius Dei evaſerit. Vide quoque Rom. 1. 4. Atque hanc ob cauſam etiam primogenitus ex mortuis dicitur Col. 1. 18. Apoc. 1. 5. Quarta eſt, quia eum Deus ſibi ipſi non tantùm immortalitate, ſed & poteſtate ac dominatione ſimilem reddidit, dum eum collocavit ad dextram ſuam Hebr. 1. 3. donavit ei nomen, quod eſt ſuprà omne nomen Phil. 2. 9, 10. nempe divinam poteſtatem in cœlo & in terra Matt. 28. 18. ſupra omnem principatum, & poteſtatem, & virtutem, & dominatum, & omne nomen, quod nominatur non ſolum in hoc ſeculo, verum etiam in futuro Eph. 1. 21. atque ita eum conſtituit cœleſtem Regem Joh. 18. 36. qui ſit ſuper omnes Reges Apoc. 17. 14. & Caput Eccleſiæ Eph. 1. 21. Col. 1. 18. & Judicem vivorum ac mortuorum Joh. 5. 23. Actor. 10. 42. Propter quam divinam majeſtatem ac ſimilitudinem cum Deo ajunt, eum perfectiſſima ratione ac ſummo in gradu Dei Filium factum eſſe Actor. 13. 32, 33. Hebr. 1. 5. & 5. 5. eumque adeò dignum eſſe, ut non modo Dei Filius, ſed & Deus nuncupetur Joh. 1. 1. Heb. 1. 8, 9. non minus, imò infinitis partibus magis, quam Magiſtratus ac Judices in terris ſupremos Pſal. 82. 1, 7. aut Angelos Dei, Pſal. 97. 7. qui etiam propter ſublime officium ſuum, quod à Deo acceperunt, non ſolum Dei Filii, verum Dii quoque in Sacris Literis appellantur. Ut ita ore atque animo confiteantur, Chriſtum dono & gratiâ Patris ſui Phil. 2. 9, eſſe Deum ſuper omnes benedictum in ſecula Rom. 9. 5.

Quartò de Spiritu ſancto dicunt ac profitentur homines iſti, eum eſſe Virtutem Dei Luc. 1. 35. XXIV. 43. Rom. 15. 13. Illam nimirum virtutem, per quam Deus omni tempore fideles ſuos ſanctificat ac divinis donis replet, per quam etiam Filium ſuum in utero Virginis Mariæ formavit Matth. 1. 18. Luc. 1. 35. eum ad munus ejus ſanctificavit Joh. X. 36. Matth. cap. 3. 16. XII. 18. unxit Luc. 4. 18. Act. X. 38. eique divinam poteſtatem atque ſapientiam communicavit Eſai. XI. 2. Matth. 12. verſ. 28. Quam deinceps Chriſtus jam exaltatus rurſus in ſuos Apoſtolos Actor. cap. 2. 3. & ſeqq. 9. 18. & per eos in reliquos fideles effudit Act. 8. 15, 18. IX. 6. eoſque ſupernaturalibus donis ſapientiæ, ſcientiæ ac potentiæ exornavit: per quam etiam hodiè adhuc fideles ſuos ad ſua ſervitia ſanctificat Rom. 15. 16. 1 Pet. 1. 2. & eorum corda regit Gal. 5. 18. per quam Deus in illis habitat Rom. cap. 8. 9, 11. 1 Cor. 3. 16. Eos in ſpe ſalutis confirmat & obſignat 2 Cor. 1. 21, 22. Epheſ. 1. 14. & per quam aliquando à Chriſto ſuſcitabuntur à mortuis, atque ad immortalitatem regenerabuntur Rom. 8. verſ. 11.

Hæc confeſſio atque declaratio illorum ſententiæ de uno Deo Patre, de Jeſu Chriſto Filio ejus, & de Spiritu ſancto, non ſolum evidentiſſimis Sacræ Scripturæ teſtimoniis confirmatur, ſed etiam prorſus conſentit cum publica ac pervulgata Fidei confeſſione, quæ Symbolum Apoſtolicum, vel Chriſtiana fides nuncupatur, cum qua confeſſione, tanquam ſufficiente ad ſalutem, fideles omnibus temporibus ſunt in Eccleſiam Chriſti recepti, ac per baptiſmum initiati. Quæ confeſſio ſeu ſymbolum ita ſonat:

Credo in Deum Patrem, Omnipotentem, creatorem cœli & terræ.

Et in Jeſum Chriſtum, filium ejus unigenitum, Dominum noſtrum, qui conceptus eſt ex Spiritu Sancto, natus ex Maria Virgine, paſſus ſub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus & ſepultus, deſcendit in infernum, tertia die reſurrexit à mortuis, aſcendit in cœlum, ſedet ad dexteram Dei Patris, Omnipotentis. Unde venturus eſt judicare vivos & mortuos.

Credo in Spiritum ſanctum, ſanctam Eccleſiam Univerſalem, ſanctorum Communionem, remiſſionem peccatorum, reſurrectionem carnis, & vitam æternam.

In hac Apoſtolica Fidei Confeſſione Pater appellatur Deus, Omnipotens, Creator cœli & terræ. Chriſtus autem non Deus Omnipotens, non Creator cœli & terræ, ſed ejus Filius vocatur, & quidem talis Filius, qui non ab æterno ex eſſentia Patris ſit generatus, de quo ne unico quidem verbo fit mentio, ſed qui *conceptus ſit ex Spiritu ſancto, & natus ex Maria Virgine &c.* & in ſequentibus talia Chriſto attribuuntur, quæ nonniſi vero homini competunt, nullaque ratione de ejuſmodi Filio Dei, qui ipſemet ſummus Deus ſit, prædicari queunt, quod nimirum paſſus ſit, mortuus, ac ſepultus &c.

Quod tertium Articulum attinet de Spiritu ſancto, poſſet aliquis forte illis objicere, ſententiam eorum hac in parte cum iſto Apoſtolico Symbolo haud conſonare; cum illi Spiritum ſanctum non tantum non pro ſummo Deo, ſed ne pro perſona quidem, verum pro virtute Dei tantum habeant: hîc vero omnino indicari, quod Spiritus ſanctus ſit Deus Altiſſimus, quia dicitur, *Credo in Spiritum ſanctum.* Non poſſe enim, nec debere in quenquam credi, quàm in Deum Altiſſimum. Sed ad hoc illis in promptu eſt reſponſio. Primo, inquiunt, vis verborum id nullo modo poſtulat: quod ex eo intelligitur, quod Sacra Scriptura etiam dicat, Iſraëlitas crediſſe in Moſen Exod. 14. 31. De quo tamen nemo dixerit, eum eſſe Deum Altiſſimum. Etiam alibi in Sacris Literis fidei in res tales, quæ perſonæ non ſunt, fit mentio: ut quod Iſraëlitæ in miracula Dei crediderint Pſal. 78. 32. quod non crediderint in verba Dei Pſal. 96. 24. Ubi manifeſtum eſt, neque miracula, neque verba Dei eſſe Deum Altiſſimum. Deinde tertius iſte articulus apud Eccleſiaſticæ hiſtoriæ ſcriptorem antiquum * Socratem ita legitur: *Credimus in Spiritum ſanctum, & in carnis reſurrectionem, & in vitam venturi ſeculi, & in regnum cœlorum, & in unam Catholicam Dei Eccleſiam.* Eundem verò articulum † Theodoretus ità refert: *Confitemur & unum Spiritum ſanctum, qui innovavit & Veteris Teſtamenti ſanctos homines, & ejus, quod Novum appellatur, divinos doctores; unam & ſolam univerſalem Eccleſiam Dei* &c. Ex quo patet, hoc loquendi modo, *Credo in Spiritum ſanctum*, nihil aliud ſignificari, quàm ſi dictum eſſet, *Credo Spiritum ſanctum*, id eſt, credo dari ſeu exiſtere Spiritum ſanctum, dari Eccleſiam Univerſalem, dari communionem Sanctorum &c. prout etiam omnino ſtatuendum eſt, in prioribus duobus Articulis eundem eſſe ſenſum, quaſi dictum eſſet: Credo eſſe Deum, qui Pater eſt, omnipotens, creator cœli & terræ. Et in ſecundo Articulo: Credo, Jeſum Chriſtum eſſe ejus unigenitum Filium, noſtrum Dominum, qui conceptus eſt ex Spiritu Sancto, &c. Tertiò ſi ex ſymbolo iſto colligi deberet, Spiritum ſanctum eſſe Deum ſummum, aut ſaltem perſonam aliquam, debuiſſet in ſpe-

* Hiſt. Eccleſ. lib. 1. cap. 16 † Hiſt. Eccleſ. lib. 1. cap. 4.

cie fides iſta in Spiritum ſanctum, quid de eo credendum ſit, declarari, quemadmodum circa duas perſonas Patrem & Filium factum eſt, & non iis rebus acceſeri, quæ perſonæ non ſunt, atque inter eas reponi. Quarto incredibile plane eſt, rem tanti momenti & ad ſalutem neceſſariam non clarius proponendam fuiſſe, ut ſaltem *Dei* nomen adjiceretur, hoc modo: *credo in Deum Spiritum ſanctum.* Certum ſiquidem eſt, confeſſionem hanc potiſſimum propter rudiores ac ſimpliciores eſſe compoſitam, ut ſummam integræ fidei ſuæ, & compendium omnium ad ſalutem neceſſariorum fidei articulorum hic comprehenſum haberent, quod ediſcerent, & de eo rogati, memoriter reſpondere poſſent. Cui verò unquàm idiotæ ac indocto (ne de multis doctis nunc quicquam dicam) in mentem veniet, in his verbis, *credo in Spiritum ſanctum,* contineri hoc dogma, quod Spiritus Sanctus ſit Deus ſummus, ſi id aliunde prius non audiverit? præſertim ſi hunc loquendi modum in ſacra Scriptura etiam de aliis perſonis, quin & de rebus, quæ perſonæ non ſunt, uſurpari legat: qualia Paulo ante attulimus exempla in medium. Quapropter ex fide in Spiritum Sanctum nullo pacto concludi poteſt, eum eſſe Deum altiſſimum, imo ne quidem eum eſſe perſonam.

Ex iis, quæ hucuſque expoſuimus, perſpicuum eſt, hanc ſententiam, de uno Deo Patre, de Jeſu Chriſto ejus Filio, & de Spiritu ſancto, non ſolum cum ſacra Scriptura, (cujus mens ferme verbis illa proponitur) ſed etiam cum Apoſtolico & univerſali ſymbolo plane conſentire, ut adeo de veritate ejus dubitandum ſit minime.

Cap. II.

Declaratio ſententia de Trinitate.

NUnc ad adverſæ partis ſententiam declarandam promovendus nobis eſt gradus, quæ ſtatuit, in uno Deo altiſſimo eſſe Trinitatem. Hæc eſt vulgaris, & à pleriſque Chriſtianis hodie recepta ſententia de uno ſummo Deo, quod ſentiant, unum illum Deum ſummum, qui poteſtatem ſuam nemini fert acceptam, eſſe tres perſonas, ſcilicet Patrem, Filium & Spiritum ſanctum. Quæ tres perſonæ ſimul ſumptæ vocantur Trinitas, vel Triunitas. Quæ poſterior vox Trinitas hoc ſenſu, quo ipſi eam accipiunt, admodum male & abſurde ſonat, perinde ac ſi quis diceret, Quadriduplicitas, vel Sexquinitas, vel Octi ſeptimitas.

Pater, ajunt, genuit filium ab æterno ex ſua eſſentia; & Spiritus ſanctus emanat ab æterno à Patre & Filio, vel (ut Græca Eccleſia docet) à Patre per filium.

Affirmant Patrem eſſe perſonam, Filium eſſe perſonam, & quidem prorſus aliam ac diverſam à Patre & Spiritu ſancto; Spiritum ſanctum etiam eſſe perſonam, pariterque diſtinctam à Patre & Filio. Etenim nullo modo permittunt perſonas inter ſe confundi, vel unam pro altera ſumi, ut nimirum dicatur, Pater eſt Filius, vel Filius eſt Pater, vel Pater eſt Spiritus ſanctus, vel Spiritus ſanctus eſt Filius &c. Patrem dicunt eſſe primam perſonam Trinitatis, Fillum ſecundam, Spiritum ſanctum tertiam: omnes vero tres junctim dicunt eſſe unum illum Deum Altiſſimum, vel Trinitatem.

Non hoc autem ſibi volunt, quod tres illæ perſonæ eo modo unus Deus ſint, quo, exempli gratia, tres ſenatores unum ſenatum efficiunt, ubi de unoquoque ſeorſim dici nequit, eum eſſe ſenatum; cum ſinguli ſeorſim tantum pars ſint totius ſenatus, qui ex tribus ſenatoribus conſtat: ſed talem in Deo Trinitatem aſſerunt, ut tamen vera Unitas non tollatur. Itaque volunt, tres illas Deitatis perſonas omnes ſimul ita eſſe unum illum æternum Deum, ut quælibet ſeorſim totam divinam eſſentiam habeat, & de qualibet ſeparatim dici queat, eam eſſe (ut ita dicam) totum illum unum Deum. Nimirum hoc pacto: Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus ſanctus eſt Deus (ille ſcilicet unus atque æternus) & tamen non ſunt tres Dii, ſed tantum unus Deus. Quod cum humanæ rationi ſit imperceptibile, ut nihilominus aliqua ratione intelligi poſſit, hanc Trinitatem in unitate, ſeu hanc Triunitate ita explicant, ut dicant: Deus eſt unus in eſſentia, & trinus in perſonis, id eſt, in Altiſſima Deitate ſunt tres diſtinctæ perſonæ, illæ autem ſimul omnes habent tantum unam eandemque eſſentiam. Porro aſſerunt, Patrem miſiſſe Filium de cœlo in uterum Mariæ Virginis, in quo is humanam induit naturam, atque ex ea verus homo natus eſt, ita quidem, ut Chriſtus ex duabus naturis compoſitus ſit, ex divina, ſecundum quam eſt ſecunda perſona Trinitatis, & ex humana, ſecundum quam verus quidem homo eſt, at non eſt humana perſona.

De Spiritu ſancto dicunt, eum eſſe tertiam Trinitatis perſonam, quæ ab omni æternitate à Patre & Filio proceſſerit, ut quemadmodum Filius per æternam generationem eſſentiam ſuam ac perſonam à Patre accepit, ità Spiritum ſanctum per æternam proceſſionem, etiam ſuam eſſentiam à Patre & filio accepiſſe. Cur autem malint dicere, Spiritum ſanctum à Patre & filio proceſſiſſe, quam generatum eſſe, cum tamen eſſentiam ſuam perinde ab iis habeat, atque fillus habet à Patre, & cur non ſimiliter eum Patris filium, aut etiam (quandoquidem etiam ſuam à Filio quoque habet) nepotem, vel filii filium vocent, de eo nonnihil infra ſuo loco dicetur.

Hanc tertiam Trinitatis perſonam, ajunt, adhibuit Pater, cum Jeſum Filium ſuum in utero Virginis Mariæ genuit. Quod, ut recte percipiatur, ita concipi debet, quod Pater Spiritum ſanctum cum Fillo unà de cœlis demiſerit in uterum Mariæ, & ita Virgo Maria Filium Dei à Spiritu ſancto in uterum ſuum receperit atque conceperit. Quæ res ſi proprie & ex vi hujus ſententiæ enuntianda ſit, dicendum eſt, Deum unum genuiſſe Deum unum per Deum unum in utero Mariæ, id eſt, Patrem genuiſſe Filium per Spiritum ſanctum, quorum quilibet ſeorſim, & tamen etiam omnes tres ſimul juncti ſunt unus Deus.

Atque hæc eſt genuina ſententia de trino & tamen Uno Deo, quam hodie maxima pars Chriſtiani orbis profitetur. Quam nihil habere commune cum ſupra poſita antiquiſſima fidei confeſſione, ſeu Symbolo, ut dicitur, Apoſtolico, facile unuſquiſque per ſe animadvertit.

Producunt vero illi, qui ſententiam hanc fovent, etiam vetus quoddam ſymbolum ſeu fidei confeſſionem, in qua hæc eorum ſententia clare expreſſa continetur. Quod ſymbolum creditur ab eis ferme concorditer, auctorem habere Athanaſium Epiſcopum Alexandrinum, qui id in Concilio Romano Anno Chriſti 340. poſt Nicenum Concilium 15. exhibuerit. Quanquam * nonnulli docti viri ex iis, qui alioqui ſententiæ huic addicti ſunt, evidentiſſime demonſtrarunt, Athanaſium Symboli iſtius auctorem non eſſe, idque inter cætera pro argumento afferunt, quod ferme trecentis annis demum poſt memoratum Romanum concilium illud in lucem prodierit, cum antea prorſus fuerit orbi ignotum. Inde eſt, quod etiam inter ſcripta reliqua Athanaſii id non reperiatur.

Symbolum autem iſtud ita ſonat:

QUicunque vult ſalvus eſſe, ante omnia opus eſt, ut teneat Catholicam fidem: *quam niſi quis integram inviolatamque ſervaverit, abſque dubio in æternum peribit.*

Fides autem Catholica hæc eſt, ut unum Deum in Trinitate, & Trinitatem in unitate veneremur: neque confundentes perſonas, neque ſubſtantiam ſeparantes. Alia enim eſt perſona Patris, alia Filii, alia Spiritus ſancti. Sed Patris, & Filii & Spiritus ſancti una eſt divinitas, æqualis gloria, coæterna majeſtas.

Qualis Pater, talis Filius, talis etiam Spiritus ſanctus. Increatus eſt Pater, increatus eſt filius, increatus eſt

* Vide Voſſium de ſymbolis diſſert. 2.

Spiritus ſanctus. Immenſus Pater, immenſus Filius, immenſus Spiritus ſanctus. Æternus Pater, æternus Filius, æternus Spiritus ſanctus. Et tamen non ſunt tres æterni, ſed unus æternus; ſicut etiam non tres increati, non tres immenſi, ſed unus tantum increatus & immenſus. Ita Pater eſt Omnipotens, Filius Omnipotens, Spiritus ſanctus Omnipotens; & tamen non ſunt tres Omnipotentes, ſed unus Omnipotens.

Ita Pater eſt Deus, Filius eſt Deus; Spiritus ſanctus eſt Deus; & tamen non ſunt tres Dii, ſed unus Deus.

Ita Pater eſt Dominus, Filius eſt Dominus, Spiritus ſanctus eſt Dominus, & tamen non ſunt tres Domini, ſed unus Dominus.

Nam ſicut Chriſtiana veritas nos cogit fateri, quamlibet perſonam ſeorſim eſſe Deum & Dominum: ita etiam Catholica fides non permittit, ut tres Deos & tres Dominos confiteamur.

Pater à nullo eſt neque factus, neque creatus, neque genitus. Filius à Patre neque factus eſt, neque creatus, ſed genitus. Spiritus ſanctus à Patre & Filio neque factus eſt, neque creatus, neque genitus, ſed procedens. Itaque unus eſt Pater, non tres Patres; unus Filius, non tres Filii; unus Spiritus ſanctus, non tres Spiritus Sancti.

Atque in hac Triade nihil eſt prius, nihil poſterius, nihil majus, vel minus, ſed omnes tres perſonæ ſunt æque æternæ, & æqualis dignitatis. Quare omnino ut dictum eſt, debet Trinitas in Unitate, & Unitas in Trinitate honorari. Quicunque igitur vult ſalvus fieri, oportet ut ita ſentiat de Trinitate.

Neceſſarium autem ad æternam ſalutem eſt ut etiam incarnatio Domini noſtri Jeſu Chriſti vere credatur. Eſt vero hæc vera fides, ut credamus & profiteamur Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum filium Dei eſſe Deum & Hominem. Deus eſt ex eſſentia Patris ante omnia ſecula natus, perfectus Deus & perfectus Homo, ex anima rationali & humano corpore conſtans, qui Patri æqualis eſt ſecundum Deitatem, minor autem patre ſecundum humanitatem.

Qui etſi ſit Deus & Homo, non eſt tamen duo, ſed unus Chriſtus, non converſione Deitatis in carnem, ſed aſſumtione humanitatis in Deum: unus Chriſtus, non confuſione naturarum ſed unitate perſonæ. Quemadmodum enim anima rationalis & corpus unus eſt homo: ita Deus & Homo eſt unus Chriſtus. Qui paſſus eſt propter noſtram ſalutem, deſcendit ad inferos, tertio die reſurrexit à mortuis, aſcendit in cælum, ſedet ad dexteram Patris & Dei Omnipotentis, unde venturus eſt ad judicandum vivos & mortuos. In cujus adventu omnes homines in propriis corporibus reſurgent, & ſuorum factorum ac operum rationem reddent, quique bona fecerint, ingredientur in vitam æternam, qui autem mala egerint, abibunt in ignem æternum.

Hæc eſt fides Catholica, quam niſi quis fideliter teneat, ſalvus fieri neutiquam poteſt.

Hoc eſt Symbolum quod vulgo Athanaſii vocatur, de Deo Patre, & Filio ejus Jeſu Chriſto & de Spiritu ſancto, quod hodie à maximo Chriſtianorum numero pro immota ac neceſſaria Fidei ſalutaris Norma habetur. Quod etſi ſit multo prolixius illo, quod Apoſtolis adſcribitur, non omnia tamen in eo comprehenſa ſunt, quæ ad perfectam intelligentiam, explicationem ac defenſionem hujus ſententiæ requiruntur. Cum enim illa neque ex Sacris Literis; neque ex naturali lumine humanæ rationis ſufficienter & evidenter demonſtrari queat, idcircò ut ejus patroni præterea inſtructi ſint omnis generis diſtinctionibus, interpretationibus, inuſitatis ſignificationibus, novis & ſcripturæ ignotis locutionibus ac phraſibus, opus eſt, ad hanc ſententiam, ne concidat, & ſeipſam evertat, fulciendam. Quocirca ut Chriſtianus lector rectum judicium de firmitate vel infirmitate hujus dogmatis ferre queat, eam clarius & explicatius adhuc proponemus, idque ita, ut præcipua capita, quæ ad explicationem ac defenſionem hujus ſententiæ pertinent, paulò accuratius excutiamus, & quantum propoſiti noſtri ratio feret, ad lydium lapidem veritatis, qui unicus eſt ſcopus noſtræ ſcriptionis ad Dei gloriam, examinemus.

Cap. III.

Fuſior Declaratio ſententiæ de Trinitate, & examen præcipuorum Capitum, quæ ad verum intellectum ac declarationem ejus ſpectant.

Sententiam iſtam de Trinitate habent ejus Defenſores pro ſummo Myſterio, quo nullum in univerſa religione Chriſtiana ſit ſanctius; & cùm rationi humanæ videatur abſonum, impoſſibile ac falſum, ut tres diſtinctæ perſonæ Deitatis ſint unus tantum Deus, idcircò rationem captivare jubent, & ſimpliciter myſterium hoc credi, non rimari volunt.

Tam impenetrabile ac imperceptibile, imo rationi omni contrarium myſterium, quod hominibus ſub amiſſione ſalutis neceſſario credendum eſt (quale hoc de Trinitate eſſe putatur) merito deberet tam clare & expreſſe in Sacris Literis contineri, ut ad id efferendum & declarandum nullis aliis vocibus ac phraſibus, quam quibus id ipſa Sacra ſcriptura expreſſit, opus eſſet. Quod enim in ſcriptura claris & evidentibus verbis non extat, id ſi ex ea nihilominus diſcendum eſt, oportet ut per legitimam ratiocinationem & conſequentias ex ea eliciatur. At in rebus, quæ ſunt contra rationem, non poteſt ratio ullam certam & legitimam formare conſequentiam. Quicquid autem neque verbis apertis & expreſſis, neque per ratiocinationem bonam è Sacris Literis probari nequit, id neutiquam pro myſterio ad ſalutem neceſſario eſt habendum. Neque etiam res rationi contraria poteſt aliter quam irrationalibus verbis ac locutionibus proferri & explicari Irrationalia verò & abſurda verba ac phraſes nemo hominum rationalium tenetur recipere, niſi forte expreſſe, & quidem in eadem abſurda ſignificatione in Sacris Literis monſtrari queant: ſed hoc ut fieri poſſit, prorſus eſt incredibile. Quare ſi hæc de Trinitate ſententia tam ſublime atque ad ſalutem omnino neceſſarium myſterium foret, æquum eſſet, ut id tam diſertis ac claris verbis, qualibus homines iſti utuntur, in Sacra ſcriptura extaret explicatum: atque tum nemo Chriſtianorum, qui ſacram ſcripturam pro infallibili Dei verbo agnoſcit, haberet cauſam ei contradicendi, ſed cogeretur id quivis tanquam myſterium, quod humani intellectus capacitatem excedit, recipere. At quam longe abeſt, ut Sacra ſcriptura de uno Deo, ut & de Filio ejus Jeſu Chriſto, nec non de Spiritu ſancto, ejuſmodi locutionibus utatur, quales in paulò ante expoſito Athanaſii ſymbolo continentur? Ubi enim in Sacris Literis habetur, debere nos Deum in Trinitate, & Trinitatem in Unitate venerari? Ubi in Sacro codice extant iſta verba: Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus ſanctus eſt Deus, & tamen non ſunt tres Dii, ſed unus Deus? Pater eſt æternus, Filius eſt æternus, Spiritus ſanctus eſt æternus, & tamen non ſunt tres æterni, ſed unus æternus? Ubi legitur, Filium ex eſſentia Patris ante omnia ſecula eſſe natum? Deum de cœlo deſcendiſſe in uterum Mariæ Virginis, in eoque hominem factum eſſe? unum illum Deum Altiſſimum genuiſſe in fœminæ utero unum Deum Altiſſimum per unum Deum Altiſſimum? humanitatem in Deum ſuſceptam eſſe? Ubi ſcriptum eſt, Spiritum ſanctum eſſe Deum ſummum? imo oſtendatur vel unicus locus, in quo expreſſe Deus vocetur, vel præcipiatur, ut una cum Patre & Filio adoretur; aut ſaltem exemplum proferatur, quod unquam ab aliquo fuerit adoratus. Verum ut non ſolum de hoc ſupra memorato ſymbolo Athanaſii, verum & de toto Trinitatis dogmate, omnes qui veritatem amant, tanto melius judicare queant, paulo propiùs id inſpiciemus, & potiſſimas hujus ſententiæ partes, quibus illa tanquam immotis baſibus ac columnis innititur, penſiculatiùs conſiderabimus.

Digitized by Google

Cap. IV.
De Diſtinctione intet Eſſentiam & Perſonas divinas.

PRimum diſtinguere ſolent inter Eſſentiam & Perſonas, cum dicunt, Deum eſſe unum in eſſentia, & trinum in perſonis. Quæ diſtinctio ſane fundamentum principale eſt hujus ſententiæ de uno Deo in tribus perſonis, ſed revera arenoſum eſt ac ruinoſum valdè fundamentum. Anſam autem & occaſionem ſic diſtinguendi inde ſumſerunt, quia dicunt: Pater eſt perſona, Filius eſt perſona, Spiritus Sanctus eſt perſona; atque hinc concludunt tres eſſe perſonas, cum tres numero perſonas numeraverint ac nominaverint. Ne igitur ad eundem modum aliquis ex eorum ſententia concludere poſſit, tres eſſe Deos, quia nimirum ſimiliter dicunt: Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus ſanctus eſt Deus; vel ne quis concludat, tres iſtas perſonas eſſe tantum unam perſonam, quemadmodum tantum pro uno Deo etiam habentur, etſi quælibet ſeorſim Deus appelletur: propterea ut hunc vel illum ex his erroribus evitent, ajunt, has tres diſtinctas perſonas unius tantum eſſe eſſentiæ, atque ita Deum eſſe unum in eſſentia, trinum vero in perſonis, ſeu in Deo unam tantum eſſe divinam eſſentiam, tres autem diſtinctas perſonas. Neque vero contendunt divinam eſſentiam ita eſſe omnibus tribus perſonis communem, ut unaquæque perſona partem, videlicet tertiam ejus poſſideat, ſed volunt, ſingulas perſonas habere in ſe totam divinam eſſentiam, & nihilominus diſtinctas perſonas eſſe.

Intelleximus paulo ſuperius, quam homines iſti articulum de Trinitate pro maximo myſterio habeant, quod nullus hominum queat mente comprehendere, nedum lingua effari: & tamen videmus, eos ipſos non vereri tot verba de eo facere, & ſignificanter explicare, quo pacto fieri queat, ut tres diſtinctę perſonæ, quarum quælibet ſigillatim Deus ſit, non tres Dii, ſed unus duntaxat Deus ſint. Verum ſi ſecundum veritatem inſtituatur judicium, neutiquam res tam difficilis ac incomprehenſibilis iſta diſtinctione explicatur, ſed implicatur potiùs, ita ut homo indoctus, qui antea nonnihil de Deo ex hac ſententia intellexerat, jam audita hac inter eſſentiam & perſonas diſtinctione, ſi eam intelligere conetur, omnem intellectum prorſus amittat, ut tandem nihil omnino intelligat. Si diſtinctio iſta eſſentiæ ac perſonarum ſaltem in naturali lumine ſanæ rationis aliquod haberet fundamentum, etſi diſertis verbis in ſcriptura non reperiatur, aliquomodo tamen excuſari poſſet: ſed tale quippiam ſuppònere pro fundamento rei tam gravis ac neceſſariæ, quod non ſolum in Sacra ſcriptura non habetur, ſed etiam à ſana ratione tanquam abſurdum damnatur, idque tanquam myſterium ſacroſanctum, quod mirandum ſit, non rimandum, obtrudere, & qui id ſuſcipere renuunt, eos Diabolo ad æternam damnationem tradere; hoc ſane coram Deo & coram piis, intelligentibus & præjudicio haud occæcatis Chriſtianis nulla ratione eſt excuſabile. Iſti enim homines non tantum id pro inexplicabili ac imperveſtigabili myſterio habent, quod Deus Altiſſimus unus ſimul ac trinus ſit, quod cenſent in Sacris Literis contineri ſcriptum (etſi nullum locum expreſſum producere poſſint, ſed demum ex multis diverſis locis inter ſe collatis per longe petitas eaſque falſas conſequentias id colligere conentur) verum hoc quoque nominatim, quod Deus ſit unus in eſſentia, & trinus in perſonis: quod tamen probe ſciunt, in Sacris Literis non extare. Si quis enim objiciat eis, impoſſibile eſſe & abſurdum, ut tres diſtinctæ perſonæ unam tantum habeant eſſentiam, illico reſpondent, myſterium eſſe, quod rationem ſuperet. Quo jure verò poſſunt illi hoc aliis velut myſterium obtrudere, de quo & in ſcripturis eſt altiſſimum ſilentium, & quod unanimi judicio omnium ſanæ rationis hominum diſconvenit? Adde, quod etſi concederetur, (quod tamen nequaquam concedi poteſt) probari ex ſcripturis poſſe, quod in uno Deo aliquid trinum ſit, cur nihilominus neceſſario credendum eſſet, vel quæ cauſa cogeret ſtatuere, tres perſonas eſſe in una eſſentia? Quid ſi quis in alias peculiares ſpeculationes abreptus dicat, in Deo unam tantum eſſe perſonam & tres eſſentias? quo modo vel qua veri ſpecie ei poteſt contradici? Vel ſi dicat, etſi in Deo ſint tres perſonæ, nihilominus tamen eas ſimul junctas conſtituere tantum unam perſonam? Cum enim homines iſti non dubitent ita loqui: Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus Sanctus eſt Deus, & tamen non ſunt tres Dii, ſed unus Deus; eccur non etiam alii alicui, liceat ad hunc modum loqui: Pater eſt perſona, Filius eſt perſona, Spiritus Sanctus eſt perſona, & tamen non ſunt tres perſonæ, ſed una perſona? Quomodo id refutabunt? An dicent, impoſſibile eſſe, & contrarium omnium hominum rationi, ut tres perſonæ ſint una tantum perſona? At ille ad idem, ad quod ipſi ſolent, aſylum confugiet, ac reſpondebit, myſterium eſſe, de quo ratio judicare nequeat.

Verum ut clarius adhuc pateſcat, quam abſurda ſit hæc inter eſſentiam ac perſonas divinitatis diſtinctio, quamque illi, qui eam ad ſuæ ſententiæ defenſionem adhibent, nequeant graviſſimum errorem, qui ex eorum de Trinitate ſententia naſcitur, evitare, quod nimirum tres ſint ſummi Dii; propriam ac genuinam harum vocum Eſſentiæ & Perſonæ ſignificationem, adeoque & diſtinctionem iſtam, quam inter has duas voces faciunt, exactius perpendemus.

Primo eſſentia rei cujuſque eſt id quod eſt, vel per quam unaquæque res eſt, ac dicitur eſſe id, quod eſt, nihilque eſt aliud, quam propria rei natura, e qua conſtat. In exemplo, id propter quod hoc lignum lignum vocatur, eſt ligni iſtius eſſentia, & id propter quod hoc ferrum ferrum vocatur, eſt ferri iſtius eſſentia. Ita etiam hoc, cujus gratia hic vel ille homo (puta Petrus aut Paulus) homo eſt, hominis iſtius eſt eſſentia, idque nihil aliud eſt, quam humana ejus natura, per quam conſiſtit. Simili modo quoque eſſentia Dei Altiſſimi nihil eſt aliud, quam divina ejus natura, per quam Deus eſt. Hinc igitur liquet primum, eſſentiam rei alicujus nihil aliud eſſe quam ipſam rem, nullamque adeo rem abſque ejus eſſentia conſiderari poſſe, & viciſſim, nullam eſſentiam dari poſſe, quæ non alicujus certæ rei eſſentia ſit. Deinde liquet, unamquamque rem, quæ vere eſt, ſuam propriàm ac peculiarem eſſentiam habere, & plures res diſtinctas ac ſingulares, etiam plures diſtinctas habere eſſentias, vel plures diſtinctas res non poſſe unam tantum habere eſſentiam, & viciſſim unam eſſentiam non poſſe eſſe plurium diſtinctarum rerum eſſentiam. Alioquin enim dici poſſet, hæc res eſt illa res, hoc lignum eſt illud ferrum, hic panis eſt illa caro, vel hoc lignum eſt illud lignum, hic homo eſt ille homo. Si enim hoc lignum plane eandem numero eſſentiam haberet, quam habet illud lignum, vel hic homo Petrus haberet eandem numero eſſentiam, quam alter homo Paulus; dici utique poſſet, hoc lignum eſt illud lignum, hic homo Petrus eſt ille homo Paulus. Cum autem id nemo non agnoſcat eſſe abſurdum, manifeſtum eſt, unam eſſentiam non poſſe pluribus diſtinctis rebus eſſe communem.

Secundo Perſona deſcribitur ita, quod ſit ſubſtantia prima intelligens. Bos quidem & aſinus eſt ſubſtantia prima, ſed non eſt intelligens, ſeu non habet rationalem ac intelligentem eſſentiam: ideò etiam bos ac aſinus perſona non eſt. Homo autem eſt ſubſtantia intelligens ac rationalis: ergo eſt perſona. Sic Angeli quoque, tam mali quàm boni, perſonæ ſunt, quia ſunt intellectu præditæ ſubſtantiæ. Pari modo etiam dicimus, Deum Altiſſimum eſſe perſonam, quia eſt ſubſtantia ſumme intelligens. Hinc perſpicitur, primo, ubi ſunt plures diſtinctæ perſonæ, ibi etiam revera plures diſtinctas ſubſtantias ſeu eſſentias eſſe. Nam ſi una perſona eſt ſubſtantia intelligens, juxta ſupra poſitam perſonæ definitionem, clarum ſane eſt, duas perſonas eſſe duas ſubſtantias intelligentes, & tres per-

perſonas tres ſubſtantias intelligentes, & ſic porro. Et quomodo quiſquam ſibi fingere poſſit perſonam, quæ non habeat propriam eſſentiam? Quicquid enim propriam ſingularem eſſentiam non habet, id vel nihil eſt ac non eſt, vel accidens tantum eſt entis. Perſona autem accidens non eſt, ſed eſt perfecta ſubſtantia, habetque ideo perfectam ac completam eſſentiam. Cùm igitur hi homines ſtatuant, in Deo eſſe tres diſtinctas perſonas, videre poteſt quilibet, etiam in Deo neceſſario eſſe tres diſtinctas eſſentias: præſertim cum urgeant, ſingulas perſonas non partem tantum aliquam divinæ eſſentiæ, ſed totam divinam eſſentiam habere; ac proinde eos, dum tres diſtinctas perſonas in Deo ponunt, revera divinas multiplicare eſſentias, & tres efficere. Si autem ſint tres diſtinctæ divinæ eſſentiæ, ipſimet fatentur, tres Deos eſſe. Ideo enim aſſerunt, tres perſonas Deitatis tantum unam habere eſſentiam, ne, ſi tres divinas eſſentias crederent, objici eis poſſet, eos tres Deos eſſe credere. Deinde ex ſupra dicta definitione perſonæ apertum eſt, quod ubi tantum una eſt ſubſtantia intelligens, ibi una etiam tantum perſona ſit. Si enim plures perſonæ forent, plures etiam forent ſubſtantiæ intelligentes; aut dici poſſet, unam perſonam eſſe alteram: quod prorſus abſurdum eſt. Revera ſi Pater, ut illi volunt, eandem habet eſſentiam, quam habet Filius, ſequitur, Patrem eſſe eandem illam perſonam, quæ eſt Filius; & contra, Filium eſſe eandem perſonam, quæ Pater eſt. Eodem modo ſe res habet cum Spiritu ſancto, ſi is, ut creditur, perſona eſt, & eandem eſſentiam habet, quam Pater & Filius habent. Atqui nolunt ipſi, perſonas confundi, ut ſuperius in declaratione ſententiæ eorum vidimus.

Scio quidem, illos homines reſpondere ſolere, quod non ſit res iſta metienda humanæ rationis decempeda, quod de Deo ejuſque eſſentia non ſit judicandum ex natura rerum creatarum. In rebus creatis quidem ajunt ita ſe rem habere, ut plures diſtinctæ perſonæ etiam plures ſint diſtinctæ ſubſtantiæ intelligentes, & contra, una ſubſtantia intelligens ſit tantum una perſona: at in Deo, cujus natura atque eſſentia eſt infinita, ideoque humanæ rationis judicio neutiquam ſubjecta; longe aliter ſe rem habere. Verum unde norunt iſti, rem hac in parte aliter ſe habere in Deo ejuſque natura ſeu eſſentia? Si id in ſacra ſcriptura legerunt: proferant locum, ubi id ſcriptum ſit. Sin aliud nihil ſunt niſi humanæ cogitationes, certe nullo jure id ulli homini cordato ac intelligenti queunt obtrudere, quod omnium hominum ſana ratio agnoſcit eſſe abſurdiſſimum. Eccur vero ipſi hanc diſtinctionem inter eſſentiam & perſonas excogitarunt? Cur nolunt ipſi concedere, tres diſtinctas perſonas in Deo tres diſtinctas divinas eſſentias habere? Cur malunt unam tantum eſſentiam credere? nimirum ideo, quia alioqui juxta exemplum omnium aliarum rerum concedere cogerentur, tres Deos eſſe. Nam ſicut tres humanæ perſonæ ſunt tres homines, & tres perſonæ Angelicæ ſunt tres Angeli, quia unaquæque perſona habet ſuam propriam eſſentiam; ita etiam tres divinæ perſonæ tres Dii forent, ſi concederent, quamvis perſonam ſuam propriam habere eſſentiam. Cur non hic quoque dicunt: in Deo, cujus natura & eſſentia infinita eſt, quæque ratione comprehendi nequit, tres divinæ eſſentiæ non ſunt tres Dii, ſed tantum unus Deus. Et ſi quis vellet dicere, Deum eſſe trinum in eſſentia, & unum in Deitate, idque infinitate & incomprehenſibilitate naturæ divinæ defenderet; quomodo eum refutarent? Quare ſi diſtinctio iſta inter eſſentiam & perſonas ratione examinanda non ſit, ſi non inquirendum, an cum immotis veritatis principiis queat conſiſtere, oportet ut eam in Sacris Literis expreſſam monſtrent, atque ita ex ſcriptura evincant, ita ſe rem habere in infinita Dei eſſentia, ut illi prætendunt. Aliter nemo tenetur nudas aſſertiones probatione deſtitutas pro myſterio recipere, & pro alieno arbitrio ac beneplacito credere.

Atque hæc eſt prima, eaque præcipua columna, cui magnum iſtud myſterium (ut id appellare amant ejus defenſores) ne tribus diſtinctis perſonis in unica Deitate inædificatum eſt. Hac diſtinctione inter eſſentiam & perſonas nititur totum id, quod ex ſacra ſcriptura ad hujus ſententiæ defenſionem ac confirmationem afferri ſolet. Omnia enim eorum argumenta ex ſcriptura petita eo tendunt, ut oſtendant unum illum Deum Altiſſimum eſſe tres perſonas, & Filium ac Spiritum ſanctum eſſe non minus quam Patrem illum unum Altiſſimum Deum. Si verò hac diſtinctione inter perſonas & eſſentiam carerent, tandem (etiamſi illis omnia quæ ex ſcripturis depromunt ultro concederentur) nihil aliud concludere poſſent, quam vel in altiſſima Deitate tres eſſe diſtinctas perſonas ac ſimul tres diſtinctas divinas eſſentias, quæ junctim conſideratæ unus Deus vocentur; quo modo tres ſenatores unus tantum ſunt ſenatus; quem errorem olim hæretici, Tritheitæ dicti, defenderunt: vel unum illum Deum Altiſſimum eſſe unam tantum perſonam, quæ ſe modo tanquam Pater, modo tanquam Filius, modò tanquam Spiritus ſanctus manifeſtarit; quem errorem olim docuit Sabellius, & propterea eſt ab Eccleſia hæreſeos condemnatus. Horum igitur duorum errorum ſcopulus ut evitaretur, excogitata eſt hæc falſa & neque in Scriptura neque in ſana ratione fundata diſtinctio inter eſſentiam & perſonas, atque ad hos errores, qui alioquin ex hac opinione omnino ſequuntur, incruſtandos quæſita inventaque eſt.

An verò hac ratione hic vel ille error evitari queat, ex dictis quivis ſana mente præditus facile judicabit.

CAP. V.

De Dei trinâ exiſtentiâ, ſeu triplici modo ſubſiſtendi.

HOc loco præterire non poſſumus quoddam nimis abſurdum commentum, quod non pauci viri docti ex patronis ſententiæ de Trinitate, etiam pro firma ſententiæ ſuæ columna habent; quod quid ſolidi in ſe habeat, intereſt diſquirere.

Superiori Capite intelleximus, quid proprie ſit perſona, & quomodo definiatur, quod nimirum perſona ſit ſubſtantia prima ſeu per ſe ſubſiſtens eſſentia intelligens. Quæ definitio uti legitima eſt, & cum definito omni ex parte convenit, ita etiam omni retro tempore ab omnibus ſine controverſia fuit recepta. Sed cum ſucceſſu temporis vis veritatis plurimis aſſertoribus Trinitatis aperuiſſet oculos, ut agnoſcerent, ſi hæc definitio perſonæ admittatur, ſequi neceſſario, quod tres perſonæ in Deo (id eſt, tres ſubſtantiæ primæ ſeu per ſe ſubſiſtentes eſſentiæ intelligentes) tres Dii ſint: novum quoddam & ſupra quam dici poteſt abſurdum figmentum commenti ſunt, ut ſcilicet dicant, tres perſonas in Deo non eſſe tres per ſe ſubſiſtentes eſſentias intelligentes, ſed eſſe tantum trinam exiſtentiam, ſeu triplicem modum ſubſiſtendi unius divinæ eſſentiæ, id eſt, Deum Altiſſimum, qui unam duntaxat divinam eſſentiam habet, eſſe trino modo Deum Altiſſimum, primò tanquam Patrem, ſecundo tanquam Filium, tertio tanquam Spiritum ſanctum, atque has tres ſubſiſtentias ſeu ſubſiſtendi modos eſſe tres diſtinctas perſonas altiſſimæ Deitatis. Quod reliquas omnes res creatas attinet, quæ ſunt extra Deum, fatentur illi, & ratio quoque docet etiam ſimpliciſſimos, unamquamque rem per ſe ſubſiſtentem, quoad eſſentiam ſuam, & uno tempore conſideratam, ut ſemel tantum, ita etiam uno tantum modo, id eſſe quod eſt, fierique nullo modo poſſe, ut una res ſæpius quàm ſemel, & uno modo exiſtat. Et ſi res una ſæpius quam ſemel vel pluribus modis exiſteret, jam non eſſet una res, ſed plures res, totidem ſcilicet, quoties & quot modis illa exiſtit. Gabriël Angelus non eſt niſi ſemel & uno modo Angelus Gabriel; Apoſtulus Paulus eſt tantum ſemel & uno modo Paulus Apoſtolus, non bis vel ter, non duobus

aut

aut tribus ſimul modis: hic unus lapis & hoc unum lignum eſt tantum ſemel & uno modo hic lapis & hoc lignum. In Deo autem, cujus eſſentia finita & creata non eſt, ajunt homines iſti res ſe ſecus habere: unam enim divinam eſſentiam eſſe in Deo non tantum uno modo, ſed triplici modo, adeoque Deum Altiſſimum non ſemel, ſed ter eſſe unum Deum Altiſſimum.

Hoc commentum tam eſt ſimile ſententiæ Sabellii (quam tamen homines iſti ut hæreticam rejiciunt) quam eſt ovum ovo ſimile. Sabellius enim, ut præcedenti capite vidimus, cenſuit, Deum Altiſſimum eſſe tantum unam perſonam, quæ ſe autem triplici modo manifeſtarit, nempe tanquam Pater, tanquam Filius, & tanquam Spir. S. Quod ſi vero id Sabelliano modo intelligendum non ſit (uti ſane à Sabelliana ſententia homines iſti ſummopere abhorrent) tum equidem eſt tenebricoſiſſimum effugium, imo tam abſonum figmentum, ut nullis verbis enunciari aut deſcribi queat. Nec operæ pretium eſſet, uſuſcipiatur labor refellendi hujus commenti, quia tam craſſum eſt ac enorme, ut multi etiam, & fere pleriq; eorum, qui cæteroquin in ſententia de Trinitate cū illis conſentiunt, id ferre nequeant, ideoque id aſſerere verentur, imo prorſus rejiciunt. Sed tamen ut appareat, quantam confuſionem iſti homines in claram ac ſimplicem Dei cognitionem invehant, dum tanto molimine præconceptę opinioni ſuæ patrocinantur, paucis id ad obruſſam veritatis exigendum ducimus. Velim igitur ſcire, quomodo ii qui hoc commentum in lucem protulerunt, poſſint vel umbra aliqua rationis probare, rem ad eum modum ſe in Deo habere, ut nimirum unica Dei eſſentia, quam ipſimet ſimpliciſſimam eſſe fatentur, ſæpius quam ſemel Deus ſit, & quidem non bis aut quater, ſed nominatim ter tantum? An Scriptura ita alicubi loquitur? an Deus ſe in verbo ſuo ita revelavit? an lumen naturale humanę rationis id dictat? Cum ipſi agnoſcant, omnes res alias extra Deum exiſtentes in cœlo & in terra, in eſſentia ſua & uno tempore conſideratas ſingulas ſemel tantum eſſe; quod poteſt habere fundamentum ratio humana, ut aliud de Deo credat aut ſtatuat? An ideo res aliter in Deo eſt, quia divina eſſentia eſt increata & infinita? at quæ eſt ratio ita colligendi: Eſſentia Dei eſt increata & infinita. Ergo ter vel trino modo exiſtit? Quomodo probabitur hæc conſequentia? imo contrarium potius concludi poſſet, quod etſi in aliis rebus fieri poſſet, ut quædam ex iis pluries quam ſemel exiſteret, Deus tamen nonniſi ſemel & uno modo non ſæpius exiſtere poſſit, eo quod eſſentia ejus ſit increata ac infinita, Deuſque omnia quæ ad ſummam ejus perfectionem requiruntur, uno tantum ſubſiſtendi modo habere poſſit, atque ita non opus ſit, ut ſæpius aut pluribus modis ſubſiſtat. Deinde ſi Deus propter infinitatem ſuæ eſſentiæ ſæpius quam ſemel poteſt ſubſiſtere, nulla cauſa eſt, cur ter tantum, & non pluries, imo infinities ſubſiſteret. Imo cum quælibet perſona Trinitatis, ut illi ſentiunt, ſit unus ille Deus ſummus, & totam eſſentiam divinam habeat, nulla cauſa eſt, cur quælibet perſona non etiam ſæpius quam ſemel, imo infinities ſubſiſtat. Quæ infinitæ ſubſiſtentiæ trium perſonarum etiam perſonæ Deitatis forent, quarum quælibet totam divinam eſſentiam haberet; & rurſus quælibet infinities ſubſiſteret: foret itaque ſecundum hanc opinionem Deus non ſemel tantum infinities, ſed infinitis vicibus infinities Deus. Quæ infinities infinitæ exiſtentiæ omnes perſonæ Deitatis forent. Præterea hoc effugio devitari non poteſt, id, cujus devitandi cauſa potiſſimum quæſitum eſt hoc commentum, ne ſcilicet ex eorum ſententia de tribus diſtinctis perſonis in Deitate, ſequatur, tres Deos eſſe. Etenim ſi Deus revera tribus diſtinctis vicibus, ſeu tribus diſtinctis modis ſubſiſtit, eſtque tres perſonæ, quarum quælibet totam divinam eſſentiam habet, & quarum quælibet poteſt ac debet Deus dici, utique Deus eſt tres Dii. Quando enim res ter aut terno modo eſt, non eſt una res, ſed tres res. Ut adeo ſecundum rei veritatem idem prorſus ſit, ſive dicam *Deus eſt ter*, vel *tribus modis*, ſive etiam *tres ſunt Dii*. Hoc tantum intereſt, quòd iſtud *tres ſunt Dii*, verbis intelligilibibus efferatur; illud autem, *Deus eſt ter*, ſit locutio abſurda, nec intelligibilis, cujus neque in Scriptura neque in communi loquendi ratione ullum datur exemplum.

Cæterum ex hoc inutili commento, iſta tamen promanat utilitas ad confirmandam veritatem, quod qui id primum invenerunt, egregium teſtimonium eo prębeant, non immerito ex ipſorum doctrina de tribus in Deo perſonis colligi, tres Deos eſſe. Nullam enim illi aliam cauſam habuerunt hoc commentum ita fabricandi, quam quod vi veritatis compulſi fuerint fateri, quod ſi perſona in Deo eſſet per ſe ſubſiſtens eſſentia ſeu ſubſtantia intelligens, (quæ, ut diximus, veriſſima perſonæ definitio eſt) neceſſario ſequeretur, tres perſonas divinas eſſe tres Deos. Quia vero plurimi eorum conſortes, & ferme plerique hoc ipſorum commentum de triplici Dei ſubſiſtentia repudiant, veteremque perſonæ definitionem retinent; propterea iſti novi inventores hujus commenti perhibent nobis teſtimonium; quod plerique ex illis ipſorum conſortibus revera tres Deos eſſe credant.

Cap. VI.

De mutua & tamen impermixta immanentia ſeu inexiſtentia diſtinctarum perſonarum Trinitatis.

Cum ex ſententia de Trinitate id omnino ſequatur, quod omnes tres perſonę Deitatis nonniſi unam & eandem eſſentiam habeant, & nihilominus tres diſtinctæ perſonæ ſint; non poteſt homo ſanæ mentis, qui id non cœca ac bruta fide, ſed rationali cognitione vult aſſequi, aliter id concipere ac intelligere, quam quod divina eſſentia in tres partes diviſa ſit, quodque quælibet perſonarum tertiam partem ejus habeat. Ex quo porro ſequeterur, non quamlibet perſonam ſeorſim, ut hęc ſententia poſtulat, ſed omnes tres perſonas ſimul junctas eſſe unum Deum ſummum; ſingulas autem perſonas eſſe tantum partes unius illius Dei ſummi. Huic errori ut occurratur, aliud adhuc ſupra modum ſublime myſterium tenendum eſt, & abſq; omni rationis ſcrutinio credendum. Iſtud ab his hominibus vocatur * Gręce *περιχώρησις*, Latine *circumincesſio, immanentia*, ſeu mutua & penetrans perſonarum inter ſe inexiſtentia.

Cum Chriſtus Joh. 20, 26 Ad diſcipulos ſuos veniret, cum clauſæ eſſent fores, plurimi id ita factum putant, ut non fores ipſæ coram eo ſe aperuerint, ſed quod clauſæ manſerint. Nolunt autem Chriſtum per rimam aut per foramen aliquod forte tranſiviſſe: ſic enim naturale corpus ejus, quod ex carne & oſſibus conſtabat, extenſum fuiſſet in longitudinem inſtar fili, vel in latitudinem inſtar loci; neque etiam volunt corpus Chriſti factum eſſe inſtar retis aut cribri, quod per aquam ducitur, ubi aqua in tot partes dividitur, quot ſunt in reti vel cribro foramina. Sed volunt corpus Chriſti integrum ac indiviſum, quin & ſine immutatione externæ figuræ ſuæ, per fores penetraſſe, fores quoq; integras & indiviſas permanſiſſe. Quemadmodum igitur ſecundum hanc ſententiam intelligendum eſt, tunc temporis cum Chriſtus in loco januę eſſet, corpus ejus in janua, & januam in corpore Chriſti fuiſſe, & hæſiſſe, idque ita, ut etiam minima pars januæ, quæ modo concipi poteſt, in omnium minima parte corporis Chriſti, & contra minima pars corporis Chriſti in minima parte januæ inexiſteret, neque tamen vel corpus Chriſti, vel janua in minutas particulas diviſa fuerit: eodem plane modo concipiendum eſt dogma mutuæ perſonarum inexiſtentię, quod nimirum etiam tres perſonæ Deitatis aliæ in aliis indiviſæ exiſtant, & unam ab altera totam contineri ac comprehendi. Quod ſublime, & omnes humanas cogitationes tranſcendens myſterium Doctor celeberrimus † Auguſtinus ita deſcribit & declarat: *ſingula ſunt in ſingulis, & omnia in ſingulis, & ſingula in omnibus, & omnia in omnibus. Unum omnia.* Quod ita intelligendum eſt. Primo *ſingulæ perſonæ ſunt in ſingulis perſonis*, id eſt, Pater eſt in Filio & Spiritu ſancto; *Filius*

* Vide Gerhardi locos Theolog. tom. 1. de tribus Elohim. cap. 6. ſect. 29.

† lib. 6. de Trin. cap. ult.

eſt

eſt in Patre & Spiritu ſancto; Spiritus ſanctus eſt in Patre & Filio. Deinde *omnes perſonæ ſunt in ſingulis*, id eſt, Pater, Filius, & Spiritus ſanctus, ſeu tota Trinitas eſt in ſingulis perſonis. Tertiò *ſingulæ perſonæ ſunt in omnibus*, id eſt, quælibet perſona eſt in tota Trinitate. Quartò *Omnes perſonæ ſunt in omnibus*, id eſt, tota Trinitas eſt in tota Trinitate. Quintò *Omnia ſunt unum*, id eſt, omnes perſonæ habent unam tantum eſſentiam.

Hoc autem totum intelligendum eſt ita, ut * Damaſcenus monet, *abſque contractione, commixtione, confuſione*, id eſt, ne in hac circuminceſſione perſonæ putentur contrahi & compingi, uti fieri ſolet, quando rerum duarum æqualis magnitudinis una in alteram intruditur & vi inſeritur; neve perſonæ permiſceantur ac confundantur, ut nimirum Pater fiat Filius, vel Filius Pater.

Quomodo jam homo intellectu præditus, qui oculos rationis in capite ſuo gerit, cui Deus ſanos ſenſus ac cerebrum conceſſit, ſe ex hoc immani labyrintho, in quo ex uno abſurdo aliud naſcitur, extricare poſſit, velim judicent homines incorrupti judicii. Primum enim, difficile, imo impoſſibile eſt intellectu, quomodo perſona una poſſit vere & eſſentialiter in altera eſſe, & altera rurſus poſſit eſſe in prima: ſed adhuc multo difficilius eſt intellectu, quomodo una perſona ſit in ſecunda & tertia; & ſecunda perſona ac tertia rurſus ſit in prima; item tertia & prima ſit in ſecunda, quin omnes tres perſonæ ſint in ſingulis & ſimul quoque in omnibus. Poteſt quidem capi, quomodo (ut exemplo ſimplici & obvio rem illuſtremus) butyrum ſit in pultibus, & pultes in butyro. Grana enim pultium natant in butyro, butyrum autem non eſt in granis, ſed inter grana & circa grana exiſtit. Quomodo autem vinum in canthàro, & viciſſim cantharus in vino eſſe poſſit, id jam ſuperat omnem rationem. Hæc tamen mirabilis inexiſtentia mutua perſonarum multo minus adhuc concipi poteſt. Deinde quomodo poteſt intelligi, per hanc perſonarum inexiſtentiam perſonas non confundi, ut ſcilicet Pater non ſit Filius, & viciſſim Filius non ſit Pater? ſi verum eſſet, quod ſupra memoravimus, Chriſtum integrum per januam penetraſſe, facilius concipi poſſet, quod tunc janua non fuerit corpus Chriſti, neque corpus Chriſti fuerit janua (quanquam id quoque intellectu difficillimum eſt) quia tamen ſingula, corpus nimirum Chriſti & janua, peculiarem ac propriam ſuam eſſentiam habuerunt. At quod perſonæ Trinitatis non ſolum aliæ in aliis concluſæ & comprehenſæ ſint, ſed etiam inſuper unam tantum eandem eſſentiam inter ſe communem habeant, interea vero neque inter ſe permiſtæ ſint, neque eſſentia ſit diviſa, ſed illæ maneant diſtinctæ ac peculiares perſonæ, & hæc maneat indiviſa eſſentia; ad id intelligendum & credendum pluſquam Angelico intellectu opus eſt. Nihilominus, qui talem permiſtionem perſonarum, vel diviſionem eſſentiæ in animo ſuo concipit, is, ſecundum ſymboli Athanaſiani decretum, in æternum damnabitur. Tertio ſi in ſingulis perſonis eſt tota Trinitas, ut verba ſupra ex Auguſtino allata indicant, ſequitur eſſe tres Trinitates, unam in Patre, alteram in Filio, tertiam in Spiritu Sancto; eruntque adeo novem perſonæ Deitatis, ſeu loco Trinitatis Nonitas. Et ſi rurſus hæ novem perſonæ ita invicem in ſe exiſtant, ut quemadmodum vult Auguſtinus, omnes junctim in ſingulis ſint, erunt novies novem, id eſt, octoginta & una perſonæ. Imo hac ratione infinitus numerus perſonarum in Deo efficietur.

Quarto ſi quælibet perſona eſt in tota Trinitate, & tota Trinitas in tota eſt Trinitate, & ſimul etiam in ſingulis perſonis, ſequitur, etiam Patrem eſſe in Patre, Filium in Filio, Spiritum ſanctum in Spiritu ſancto, hoc eſt, ſingulas perſonas in ſeipſis eſſe: quæ locutio quid ſignificet, nemo hominum poteſt intelligere. Quinto ſi verum eſſet, quod homines iſti firmiter credunt, quod nimirum ſecunda perſona Trinitatis vere de cœlo deſcenderit, & humanam naturam aſſumſerit, & quod tertia perſona, nempe Spiritus ſanctus ad Jordanem in ſpecie columbæ ſuper Chriſto tanquam ſecunda perſona apparuerit, prima autem perſona, id eſt, Pater in cœlo remanſerit: ſequetur perſonas tunc à ſe egreſſas ac disjunctas fuiſſe, nec amplius alteram alteri inexſtitiſſe; ſicut janua non amplius fuit in Chriſti corpore, nec corpus Chriſti in janua, cum Chriſtus jam introjiſſet in conclave. Quod ſi ita eſt, agnoſcere cogentur, iſti homines, tunc divinam eſſentiam, aliqua ſaltem ex parte, diviſam fuiſſe, adeoque ad Jordanem neque Patrem, qui de cælo locutus eſt, neque Filium, qui in Jordane ſtabat, neque Spiritum ſanctum, qui ſuper Filium acquievit, tam perfecte, ut alias, unum Deum fuiſſe, quia ſinguli non totam divinam eſſentiam, ſed partem tantum in ſe habuerunt. Eam enim ipſam ob cauſam docent, Perſonas tam mirabili ratione invicem eſſe implexas & innexas, ne ſi quis forte perſonas ſeparatas, uti alias perſonæ eſſe ſolent, conciperet, is diviſam eſſentiam quoque ſimul conciperet, atque hic in æternum damnaretur.

Verùm homines iſti credunt, hoc myſterium diſertis verbis in Sacris Literis expreſſum eſſe, dum ſcilicet Chriſtus Joh. 10. 38. & cap. 14. 10. teſtatur, ſe in Patre, & Patrem in ſe eſſe. Sed quod Chriſtus in iſtis verbis nullum ejuſmodi myſterium nos docere voluerit, ex eo homines iſti merito perſpicere poſſent, quod Chriſtus apud eundem Johannem cap. 17. 20. uſque ad 24. etiam de ſuis diſcipulis ac omnibus fidelibus eodem genere ac modo loquendi utatur, dum ſic in ſua oratione ad Patrem ait: *Non tantum pro iſtis rogo, ſed & pro iis, qui per ſermonem eorum credituri ſunt in me, ut omnes unum ſint, ſicut tu Pater in me, & ego in te; ut & ipſi in nobis unum ſint, ut credat mundus, me à te miſſum eſſe. Et ego gloriam, quam dediſti mihi, dedi eis, ut ſint unum, ſicut & nos unum ſumus: ego in eis, & tu in me, ut ſint conſummati in unum.* Ita Johannes quoque in ſua prima Epiſtola cap. 3. 24 ſcribit: *Qui obſervat præcepta ejus* (id eſt, Chriſti) *ille in eo habitat, & ipſe in illo.* Si igitur hujuſmodi locutione talis circuminceſſio & eſſentialis perſonarum inexiſtentia deſignaretur, dicendum eſſet, etiam quamlibet perſonam Trinitatis, imo totam Trinitatem in ſingulis & in omnibus fidelibus ſimul habitare, & quemlibet fidelem ſeorſim & ſimul omnes conjunctim eſſe in qualibet perſona Trinitatis, & inſuper in tota Trinitate. Quod myſterium tam parum admittetur ab iſtis hominibus, quam à nobis eorum admittitur. Quare multo ſatius eſt & veritati convenientius, ut dicatur, hac loquendi ratione denotari arctam & ſtrictam conjunctionem voluntatis & amoris, quæ intercedit inter Chriſtum & Patrem ejus cæleſtem, & porro etiam inter Chriſtum & fideles ejus: id quod in aliis Scriptis abunde demonſtratum eſt.

Cap. VII.

De diſtinctione inter Deum Eſſentialem & Perſonalem.

QUartum, quod ad rectam intelligentiam doctrinæ de Trinitate facit, & in ſupra quidem expoſito Athanaſii Symbolo non habetur, ſed in ſcriptis eorum, qui Trinitatem defenſitant, crebertime occurrit; conſiſtit in prodigioſa quadam diſtinctione & duplici ſignificatione nominis Dei, quatenus Deo Altiſſimo tribuitur. Affirmant enim, nomen Dei in Sacra ſcriptura aliquando *eſſentialiter* ſumi, aliquando *perſonaliter*, id eſt, quando nomen *Deus* de unaquaque perſona ſejunctim prædicatur, tum id ſumi perſonaliter, ac ſignificare tantum unam divinam perſonam, eam ſcilicet, quæ hoc nomine inſignitur: quando vero ſimpliciter ac ſine ulla additione perſonæ certæ ponitur, tum id ſumi eſſentialiter, ac deſignare totam divinam eſſentiam, ſeu totam Trinitatem. Ut in exemplo, quando ſcriptura dicit: *Unus tantum eſt Deus.* Vel: *Deus creavit cælum & terram*; tunc volunt illi, Dei

* Lib. 1. Orth. fid. cap. 19.

Dei nomen, totam divinam eſſentiam, ſeu totam Trinitatem, denotare. At cum ſcriptura inquit, Pater eſt Deus; nomen Dei tunc ajunt non totam Trinitatem, ſed primam tantum perſonam deſignare. Ita etiam cum Chriſtus Deus dicitur, negant tunc totam Trinitatem, ſed ſecundam perſonam duntaxat intelligi. Cauſa hujus diſcriminis inde oritur, quod dicant, unam divinam eſſentiam eſſe trinam in perſonis, & tamen ſimul quoque aſſerant, ſingulas perſonas Trinitatis habere totam divinam eſſentiam: ex quo ſequi videtur, quod ſingulæ perſonæ trinæ in perſonis ſint. Poteſt enim ex eorum ſententia hæc conſequentia formari:

Unus ille Deus eſt trinus in perſonis.
Pater eſt Deus ille unus.
Ergo Pater eſt trinus in perſonis.

Quod idem argumentum poteſt etiam de Filio & Spiritu ſancto uſurpari. Præterea cum Filius quoque totam eſſentiam divinam habeat, ſequitur, etiam totam divinam eſſentiam, id eſt, totam Trinitatem ab æterno genitam eſſe, item totam Trinitatem de cœlo miſſam eſſe, & humanam naturam aſſumſiſſe. Cum itaque ſe hoc laqueo irretitos viderent, nec modum alium ſe expediendi invenirent, excogitarunt hanc admodum abſurdam nominis Dei diſtinctionem.

Sed, ut nunc nihil de eo dicam, quod de hac diſtinctione ne minima quidem in Sacris Literis fiat mentio, tantum abeſt, ut homines iſti hac ratione ſe ex ſupra indicato laqueo extricare queant, ut ſe magis magiſque ea impediant ac intricent. Nam ſi, exempli cauſa, Filius totam divinam eſſentiam habet, ut volunt, atque ideo unus ille Deus ſummus vocatur, quia totam habet divinam eſſentiam; neſcio, ſane, cur nomen iſtud Dei, quod Filio tribuitur, non debeat eſſentialiter ſumi catenus ſcilicet quatenus totam eſſentiam divinam deſignat. Deinde hoc modo ſymbolum Athanaſii prorſus ambiguum, ſophiſticum ac plenum fallaciarum redditur, ad ſimpliciores ac rudiores ancipiti ſignificatione nominis Dei decipiendos. Quis enim rudiorum hanc cogitationem in mentem ſuam admittat, quod nomen Dei nunc in hac, nunc in alia ſignificatione uſurpetur? An ſimpliciorum aliquis credere queat, Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti, quando Deus nuncupatur, non eſſe Deum illum, qui cœlum & terram condidit? Si enim Deus, qui condidit cœlum & terram, eſt trinus in perſonis, Pater autem non ſit ille Deus, qui eſt trinus in perſonis (nempe Deus eſſentialiter ſumtus, ut iſti homines ſtatuunt) utique ſequitur, Patrem non eſſe Deum illum, qui condidit cælum ac terram. Quod tandem omnem religionem ac cultum Dei funditus ſubvertit. Inſuper, quando ajunt, Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus ſanctus eſt Deus; cur addunt hæc verba, *& tamen non ſunt tres Dii, ſed unus Deus?* Nonne ideo, ne quis præſertim ex indoctis concludat inde, eſſe tres Deos? in quonam ſignificatu? nempe in eodem, quo dictum fuerat, *Pater eſt Deus, Filius eſt Deus, Spiritus ſanctus eſt Deus.* Revera ſi nomen Dei alia ſignificatione accipitur, quando dicunt, *Pater eſt Deus, Filius eſt Deus* &c. Nullam omnino cauſam habent addendi, hæc verba, *& tamen non ſunt tres Dii, ſed unus Deus.* Nihil enim in eo abſurdi foret ex eorum mente, etſi diceretur, tres eſſe Deos, ſi nimirum nomen Dei non eſſentialiter, ſed tantum perſonaliter, id eſt, in ea ſignificatione, qua non tota eſſentia divina, ſed tantum una perſona Deitatis intelligitur, accipiatur; prout homines iſti id in Sacra ſcriptura ſæpius accipi contendunt. Imo non foret abſurdum, etiamſi diceretur, quatuor eſſe Deos, unum eſſentialem Deum, qui eſt trinus in perſonis, & tres perſonales Deos, Patrem, Filium, & Spiritum ſanctum. Neque ſane ſcio, quomodo iſte refelli poſſit, qui vi hujus doctrinæ quatuor ejuſmodi Deos, ut modo diximus, credere vellet. Pater enim, exempli gratia, non eſt ille Deus, qui eſt trinus in perſonis (alioqui foret is tota Trinitas) oportet ergo, ut Deus iſte, qui eſt trinus in perſonis, alius ſit, quam Pater, & ſic etiam alius, quam Filius & Spiritus ſanctus. Sunt proinde quatuor Dii, eſſentialis unus, qui trinus eſt in perſonis, & tres perſonales, Pater, Filius & Spiritus ſanctus, quorum quilibet una tantum perſona eſt.

Cap. VIII.

De Diſtinctione inter eſſentialem & perſonalem Patrem, Filium & Spiritum ſanctum.

Solent homines iſti, de quibus nobis res eſt, ſupra dictam diſtinctionem non ſolum ad nomen Dei; verum etiam ad nomen Patris, ut & ad nomen Filii ac Spiritus ſancti adhibere. Quando enim clariſſimis ſcripturæ teſtimoniis, in quibus ſolus Pater vocatur ille verus Deus, aut Deus ille unus, convincuntur ac conſtringuntur, nec aliud invenire queunt effugium, hoc tandem arripiunt, ut dicant, nomen Patris in divinis duplici ſenſu accipi, interdum eſſentialiter, ut totam Trinitatem ſignificet, interdum perſonaliter, ut eo ſola prima perſona Trinitatis deſignetur.

At præterquam quod nullo exemplo è Sacris Literis probari queat, nomen Patris (ne de Filio & Spiritu ſancto nunc quicquam dicam) quomodo de Deo uſurpatur, totam Trinitatem denotare, etiam præterea ſenſus iſte nimis eſt abſurdus. Etenim ſi nomen Patris totam Trinitatem denotaret, utique denotaret etiam Filium. Quam abſonum autem id eſt, ut Patris nomen aliquando etiam Filium denotet? Deinde conſideretur, obſecro, in quem labyrinthum rurſus rudiores hac diſtinctione inducantur? Nam ſupra capite præcedenti dixerunt, hæc nomina *Patris, Filii, & Spiritus ſancti* eſſe ſigna, è quibus cognoſcatur, quando nomen Dei perſonaliter, & non eſſentialiter accipiatur, quia nimirum horum nominum quodlibet nonniſi perſonam, & non totam eſſentiam divinam denotet. Atſi nomen Patris etiam nonnunquam totam divinam eſſentiam, vel totam Trinitatem denotet, falſum erit hoc ſignum, & tum etiam nomen Dei, etſi Patri appoſitum ſit, non perſonaliter, ſed eſſentialiter accipietur. Quid igitur certi manebit in hac diſtinctione? Hoc profecto non eſt, ſcripturam declarare & explicare, ſed potius clariſſimum ejus ſenſum, incertum & ambiguum reddere, ſimplicioreſque ſub ſpecie ſummæ cujuſdam ſapientiæ in ipſorum intellectu confundere, imo in ſummam deſperationem ſalutis eos adducere. Quomodo enim poteſt homo indoctus certum fidei ſuæ ac porro etiam ſalutis fundamentum in Sacra ſcriptura habere, ſi Deus cognitionem ſuam tam ambiguis & obſcuris verbis propoſuit, quæ modo ſic, modo aliter, modo ſenſu nativo ac uſitato, modo prorſus inuſitato atque abſurdo accipi debeant? qui fieri poteſt, ut hoc pacto ſibi idiota ab errore cavere, ac damnationem effugere valeat? Nam ſi, verbi cauſa, legat apud Paulum Apoſtolum: *Nobis unus eſt Deus,* (intellige ſummus) *Pater ille, ex quo ſunt omnia,* unde poſſit ei incidere in mentem, niſi forte ſupernaturalem aliquam revelationem ponas, quod eo loci nomen Patris non Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti, ſed totam Trinitatem denotet? Quod ſi vero hanc ſignificationem iſtius nominis ignoret, tum credet, Apoſtolum loqui de ſolo Patre Domini noſtri Jeſu Chriſti, eumque vocare unum illum Deum ſummum: quod juxta hanc ſententiam tantus error eſt, propter quem is neceſſario damnandus ſit.

Cap. IX.

De æterna generatione Filii Dei ex eſſentia Patris.

Sextum, quod ad declarationem ſententiæ de Trinitate ſpectat, eſt, æterna generatio Filii Dei ex eſſentia Patris. Qui articulus etiam ſecundum horum hominum opinionem ac judicium firmiter ac indubitanter credendus eſt, etſi non intelligatur, niſi quis velit in æternæ damnationis barathrum præcipitari, imo ſub amiſſione ſalutis non eſt ratione ſcrutandus & examinandus, ne infinita rurſus dubia & ſcrupuli oborian-

oboriantur. Urgent enim homines iſti fortiter, hanc eſſe proprie dictam ac veram generationem: inde eſt, quod cum Sacra ſcriptura generationis Filii Dei meminit, & Chriſtum Dei proprium, ac unigenitum Filium vocat, illi proprie dictam hujus vocis ſignificationem mordicus retinendam eſſe contendant, atque ex ea colligant ac concludant, Chriſtum omnino ex eſſentia Patris eſſe genitum: quia juxta exemplum humanæ generationis (quod creberrime allegare ſolent) quilibet Filius ex eſſentia Patris ſui generatur, atque ideo ejuſdem eſt eſſentiæ ac naturæ cum ſuo Patre.

Sed qui hanc ſententiam paulo attentius expendit, aliter judicare non poteſt, quam eam adverſus ſeipſam pugnare, & ſeipſam evertere. Etenim primo, ſi Pater, qui omnium confeſſione eſt Deus Altiſſimus, aliam divinam perſonam vere ex ſua eſſentia genuit, neceſſe eſt, ut per hanc generationem alium ac diſtinctum à ſe numero Deum produxerit; quemadmodum in humana generatione (quam iſti homines, ut dictum, perpetuo crepant) quando Pater Filium ex eſſentia ſua generat, alium utique hominem generat. Quare ad hunc modum per iſtam generationem divinam loco unius Dei duo Dii fierent; ſicut in humana generatione loco unius hominis duo homines fiunt. Quemadmodum enim in humana generatione pater & filius, duas quidem ſimiles & eaſdem ſpecie, numero autem diſtinctas eſſentias habent, ita etiam in divina generatione Filius aliam numero haberet eſſentiam, quam Pater: cum Pater ſuam eſſentiam habeat ex ſeipſo, Filius autem eam per generationem à Patre acceperit. Si verò in Deitate duæ eſſentiæ diſtinctæ ſtatuantur, duo etiam erunt Dii. Deinde non poteſt homo rationalis ex hac ſententia aliud colligere, quam Filium eſſe ſui ipſius Filium, & etiam ſui ipſius Patrem. Hoc enim ſibi volunt hi homines, Patrem & Filium habere unam eandemque eſſentiam, & habere eam utrumque ab omni æternitate, ut adeo eſſentia Patris ſit quoque Filii propria eſſentia. Hinc proinde ſequitur, Filium dum ex Patris eſſentia generatur, etiam ex ſua propria eſſentia generatum eſſe. Ex cujus autem eſſentia quiſpiam generatur, ejus etiam eſt Filius. Atqui Chriſtus ut modo dictum, ex ſua ipſius eſſentia generatus eſt. Ergo Chriſtus eſt ſui ipſius Filius, ac ſimul etiam ſui ipſius Pater. Neque hic regerere poſſunt homines iſti, eſſentiam Patris, tunc cum Filius generatus eſt, nondum Filii eſſentiam fuiſſe. Ex ipſorum enim mente nullum unquam tempus fuit, quo Filius non fuerit, & Patris eſſentiam non habuerit; alioqui non eſſet Deus Altiſſimus. Tertio quomodo poteſt ille ab æterno fuiſſe, qui ab alio vere ac proprie genitus eſt, aut eſſentiam ſuam per veram ac proprie dictam generationem ab alio accepit? Qui enim vere ac proprie genitus eſt, is aliquando non fuit. Per generationem enim demum incipit eſſe, & quivis Pater temporis ratione ſemper prior eſt ſuo filio.

Nec eſt, quod hic obtendant iſti homines generationem Filii Dei non eſſe naturalem, ſed ſupernaturalem, & plane divinam, ideoque id quod modo diximus, ex ea colligi atque inferri non poſſe. Primum enim, ſi generatio Filii Dei eſt ſupernaturalis, quæ ſe longe aliter habeat, quam naturalis, eccur illi ipſi hic adeò urgent exemplum generationis humanæ? Ex eo enim ſumunt validiſſimum argumentum, quòd Chriſtus ex eſſentia Patris genitus ſit, quia etiam inter homines quilibet filius ex eſſentia patris ſui gignatur: Si igitur divina generatio Filii Dei hac in parte ſimilis eſt humanæ generationi, certe nullam aliam cauſam habent, cur etiam in paulò ante enumeratis rebus ſimilitudinem inter eas nolint admittere, quam quod ipſorum opinioni repugnet. Secundo ut taceam, generationem ejuſmodi ex eſſentia generantis non eſſe ſupernaturalem, ſed mere naturalem, hoc certum eſt ac irrefragabile, quod in omni generatione, ſive naturali ſive ſupernaturali, is qui generatur, aliam eſſentiam habeat à generante, & ſic poſt abſolutam generationem duæ diſtinctæ eſſentiæ ſint patris & filii; item quod is qui gignitur, aliquando non fuerit, ſed per generationem demum eſſe incipiat, dum eſſentiam ſuam tum demum accipit. Equidem ſi in ſupernaturali generatione ſecus ſe res habent (ut iſti autumant) tum id abſurdiſſime generatio dicitur, & qui de tali generatione loquitur, prorſus peregrina quadam lingua loquitur, quam ipſe tam parum, quam quiſquam alius hominum intelligit. Scriptura verò Sacra, quando de generatione Filii Dei loquitur, loquitur lingua communi, intelligibili & omnibus etiam idiotis bene nota, idque ideò, ut omnes vim & ſententiam verborum intelligere poſſint, etſi de cætero univerſum rei modum perfectiſſimè concipere atque intelligere nequeant: deſcribitque adeò longe aliam generationem, quam iſti homines abſque ullo fundamento comminiſcuntur. Etiam ubi cauſas indicat, ob quas Chriſtus Dei filius dicatur, nulla earum ita comparata eſt, ut vel ſpecie ulla quicquam habeat cum iſta æterna generatione commune. Oportetque iſtos nimis lynceos habere oculos, qui generationem talem in Sacris Literis monſtrare volunt. Et tamen hoc eſt unum è præcipuis capitibus doctrinæ de Trinitate, habeturque pro ſummo & inenarrabili myſterio, quod abjecta omni ratione, cæca prorſus fide amplectendum ſit.

Non poſſumus etiam, quin hic recenſeamus, quam mirabiles fuerint Veterum Eccleſiæ Doctorum, qui doctrinam de Trinitate partim procuderunt, partim ſtrenuè urſerunt ac propugnarunt, de æterna generatione Filii Dei, ut & de proceſſione Spiritus ſancti cogitationes. Cum enim viderent ſententiam hanc neque in ſcriptura fundari, neque in ſana ratione, quin imo cum ea adverſa fronte pugnare, ut tamen cogitationibus ſuis, quas mordicus tuendas ſibi ſumſerunt, aliquam veritatis ſpeciem circumdarent, hoc portentoſum, quod modo referemus, architectati ſunt figmentum. * Ajunt Patrem genuiſſe Filium, ſe ipſum intelligendo & contemplando, Patrem verò & Filium produxiſſe Spiritum ſanctum, dum Pater ſeipſum & Filium quoque amat. Hoc quo rectius intelligatur, clarius aliquanto ex horum hominum mente explicabimus. Indigent enim tam profundæ iſtæ ſpeculationes aliqua luce & declaratione. Duæ ſunt in Deo potentiæ, quarum operationes in Deo ipſo perficiuntur, & manent, intellectus nimirum & Voluntas. Per intellectum Deus ſeipſum cognoſcit, contemplatur atque intelligit, cumque ſit ſummum bonum, vult etiam & amat ſeipſum. Ex his duabus potentiis Dei, nempe ex intellectu & voluntate, vel potiùs ex harum duarum potentiarum operatione (dum ſcilicet Deus ſeipſum conſiderat ac intelligit, & etiam ſeipſum amat) probant & eliciunt ſecundam ac tertiam perſonam Deitatis, hoc modo: Dicunt, quicquid intellectus conſiderat & intelligit, id eum intelligere ac conſiderare mediante aliqua imagine. Cum enim res ipſa, quæ intelligitur, in intellectu non ſit, neceſſe eſt ut intellectus ſibi aliquam rei iſtius imaginem formet, cujus ope rem ſibi quodammodo repræſentet, ut eam capere ac intelligere poſſit. Jam cum Deus ſeipſum ab æterno cognoverit atque intellexerit, ſequitur, eum etiam ſibi ab æterno formaſſe aliquam imaginem, qua mediante ſeipſum cognoverit ac intellexerit. Hæc verò imago ſeu effigies neceſſario eſt ipſe Deus. Quicquid enim in Deo eſt, ajunt, eſt Deus ipſe; ſiquidem eſſentia Dei eſt ſimpliciſſima, neque ex diverſis ac diſtinctis rebus compoſita, adeoque prorſus omnem multiplicitatem reſpuit. Præterea oportet, ut imago illa infinita ſit, quandoquidem Deus infinitus eſt. Oportet etiam diſtinctam perſonam eſſe ab eo, à quo formata eſt. Alioqui Deus ſeipſum genuiſſet ac produxiſſet. Exinde tandem concludunt, perſonam iſtam eſſe filium Dei, quia & ab alio producta eſt, & tanquam imago Dei, eſt Deo ſimilis, uniuſque cum eo eſſentiæ. Porro quia Deus ſeipſum & ſimul etiam imaginem ſuam, quam cognoſcendo & intelligendo ſeipſum produxit, amat, & ab ea

* Vide Gerhard. loc. Theol. tom. 1. de tribus Elohim cap. 8. ſect. 47. Becanum ſumm. Theol. ſchol. pag. 71. quæſt. 2. & Keckerman. Syſtem. Theol. lib. 1. cap. 3.

viciſſim

viciſſim amatur, ideo (dicunt) hic *Amor* (qui ex operatione voluntatis Dei ac imaginis ejus oritur) eſt tertia perſona Deitatis. Amor enim iſte eſt in Deo, & eſt etiam infinitus, adeoque non minus Deus, quam imago, quæ ab intellectu Dei genita eſt: eſt quoque quoad perſonam à cæteris duabus vere diſtincta.

Atque hoc eſt magnum illud Myſterium de origine ſecundæ & tertiæ perſonæ Trinitatis, quod à Patribus antiquis primum eſt revelatum, aut potiùs excogitatum; hodie vero (quod jure mireris) à potiſſima parte eorum, qui Trinitatem tuentur, ſumma cum reverentia adoratur, & abſque omni inquiſitione rationali ſimpliciter credi jubetur. Hic vero deberent illi, qui indeſinenter clamant, rationem in divinis cæcam eſſe, qui argumentis e ratione deſumptis nolunt contra ſententiam de Trinitate pugnari, qui verba illa crebro in ore habent: *ſcrutator majeſtatis opprimetur à gloria*; hic, inquam, vociferari deberent, rationem eſſe cæcam in divinis; de talibus deberent dicere, eos audere ſcrutari divinam majeſtatem, nec multum à blaſphemia abeſſe, tam alta myſteria, quæ omnium hominum intellectum ſuperant, humana lingua temerare & eloqui tentare. Ubi enim extat uſquam vel jota unum de hoc commento in toto Sacro codice? Quam diſſonum eſt iſtud totum, quam diſcrepans ab eo, quod claris & expreſſis verbis narratur in ſcriptura Sacra de generatione atque ortu Filii Dei?

Excutiendum nobis tamen eſt hoc myſterium, & quia ſcriptura de eo tacet, videndum, an ſaltem in lumine natutalis rationis aliqua nitatur veriſimilitudine.

Principio mirum eſt, bomines iſtos tam abſurde agere, ut, cum ſimplicitatem ſummam divinæ eſſentiæ urgeant, aſſerantque, eſſentiam Dei nequaquam ex rebus multis inter ſe diſtinctis conſtare, itaut quicquid in Deo eſt, Deus ſit; interea tamen in Deo tres diſtinctas perſonas, imo ſi vim ſententiæ eorum perpendas, infinitas perſonas (ut mox oſtendemus) introducant. Eo ipſo enim ſimplicitatem eſſentiæ divinæ tollunt, ſtatuuntque Deum ex infinite multis rebus compoſitum eſſe. Quin, quod majus eſt, tantopere urgent ſimplicitatem in Deo, omnemque compoſitionem ac multiplicitatem à Dei eſſentia excludunt ac removent, cum tamen ſcriptura nihil de eo habeat, quia ſcitu ad ſalutem id neceſſarium non eſt; contra autem illud tolluut, quod ſcriptura toties ingeminat & inculcat, nempe Deum nonniſi unum eſſe. Secundo, iſta modo expoſita narratio de æterna generatione atque origine Filii Dei ac Spiritus ſancti inducit eos, qui cum ratione eam expendunt, in talem labyrinthum, ut nihil aliud ex ea queant intelligere, quam quod Filius & Spiritus ſanctus ſeipſos, & alter alterum, & uterque Patrem genuerint ac produxerint, imo quod hæ tres perſonæ non ſolum ſeipſas, ſed etiam infinite plures alias perſonas genuerint. Si enim Patris eſſentia etiam Filii eſſentia eſt, ſequitur neceſſario, Patris intellectum etiam Filii eſſe, ac proinde etiam operationes, quæ à Patris intellectu proficiſcuntur ac perficiuntur, perfici quoque ac proficiſci ab intellectu Filii, proptereaque non minus Filio quam Patri eas adſcribi debere: præſertim cum ſapientiores è Trinitatis defenſoribus ſtatuant, in Deo intellectum & operationes intellectus nihil differre, ſed omnia unum & idem eſſe. Si igitur Pater operatione intellectus ſui genuit Filium, ſequitur, etiam Filium (ut pote cui operatio illa æque competit) ſeipſum genuiſſe. Quin etiam Spiritus ſanctus genuit Filium Dei, eſtque adeo Filii pater, & origo ſuæ originis, quia nimirum Spiritus ſanctus eandem eſſentiam adeoque eundem intellectum babet, quem babet Pater, omneſq; operationes quæ ab intellectu proficiſcuntur, etiam Spiritui S. neceſſario ſunt adſcribendæ.

Quo circa dum Pater ſeipſum & eſſentiam ſuam contemplatur atque intelligit, ſimul etiam Spiritus ſanctus ſuam eſſentiam contemplatur & intelligit, atque ſic intelligendo gignit Filium. Et quia dum Pater ac Filius volunt & amant aliquid, etiam Spiritus ſanctus, (qui eandem prorſus habet voluntatem, quam illi) idem vult & amat; volendo autem & amando Pater & Filius Spiritum ſanctum produxit: ſequitur omnino, etiam Spiritum ſanctum ſeipſum produxiſſe.

Præterea cum perſona quævis & ſeipſam & cæteras intelligat, eaſque cupiat & amet, neceſſe eſt, ut quævis perſona per intellectionem talem & amorem plures Filios & Spiritus ſanctos producat. Etenim, ex horum hominum ſententia, imaginem, per quam Pater ſeipſum intelligit, diverſam perſonam eſſe oportet: unde porro ſequitur, etiam imagines illas, per quas Filius ac Spiritus ſanctus ſeipſos intelligunt ac ſimul alias perſonas, diverſas perſonas eſſe; nec minus etiam illas imagines, per quas Pater Filium ac Spiritum ſanctum intelligit atque cognoſcit. Ita habemus jam non amplius tres, ſed magnum numerum perſonarum in divinitate. Cumque iſtæ perſonæ omnes ſeipſas ac ſimul quoque reliquas cupiant, velint, atque ament, ex ejuſmodi amore prodit rurſus ingens copia Spirituum ſanctorū, qui omnes perſonæ ſunt. Hæ perſonæ iterum omnes conſiderant, intelligunt & amant ſeipſas & cæteras; ex qua conſideratione & amore nova perſonarum propago enaſcitur: atque ſic vi hujus ſententiæ infinitus ac innumerus numerus perſonarum in Deo erit. Imo ſi verum eſt, quod iſti dictitant, quicquid eſt in Deo, Deum eſſe, non ſolum ex tali intellectione ac amore mutuo perſonarum divinarum inter ſe, ſed & aliunde infinitę perſonæ in Deo giguentur. Cum enim dicant; intellectionem in Deo nonniſi per imaginem fieri, quæ perſonæ ſit; Deus autem intelligit omnia etiam creata à ſe in tempore; inde ſequetur, quot res ſunt, quas intelligit, totidem quoque imagines, ac porro totidem perſonas in Deo exiſtere. Similiter dicunt, per amorem, qui eſt inter Patrem & Filium, perſonam Spiritus ſancti produci, atqui Deus amat omnes ſuas creaturas; ergo ex iſto amore denuo infinitę exorientur perſonę, quę omnes Deus ipſe erunt, ſola perſonalitate ab eo diſtinctę.

Ex boc figmento de origine Filii Dei atque æterna generatione, pullulat adbuc alia admodum abſurda, & ſcripturæ ac rarioni contraria ſententia, quam tamen plurimi ex aſſertoribus Trinitatis aperte agnoſcunt ac confitentur, eamque ipſiſſimam eſſe veritatem ac myſterium diviniſſimum ſibi perſuadent; inprimis ii, qui Deum genuiſſe Filium ſuum intelligendo ſtatuunt. Hæc autem ſententia eſt, quod Filius Dei adhuc continuo generetur, & in omnem æternitatem porro generandus ſit. Quia enim Deus nunquam deſinit ſeipſum intelligere, nunquam etiam deſinit Filium ſuum generare. Itaque juxta banc ſententiam Pater ab æterno eſt in opere generandi Filium, nec in æternum deſiſtit ab hoc opere: imò Deus non poteſt unquam finem facere iſtius generationis, quia non poteſt deſinere ſeipſum intelligere. Atqui, qui nondum genitus eſt, neque in ęternum gignetur, de eo dici ſane nequit, eum revera in rerum natura exiſtere, aut unquam extiturū. Qui enim naſcitur, is per generationem accipit eſſentiam ſuam; qui autem nondum natus eſt, nec unquam naſcetur, is nunquam eſſentiam ſuam accipiet, adeoque nunquam erit ac fiet. Sic ergo vi hujus ſententiæ una tantum perſona Deitatis ab æterno fuit, nec plures unquam erunt. Secunda quippe perſona, quam ajunt eſſe Filium, nunquam generabitur, tertia quoque, Spir. Sanctus, nunquam producetur, quia amor Dei, ex quo Spiritum Sanctum produci volunt, nunquam ceſſabit, nec finem babebit. Si autem Filius Dei nondum natus eſt, nec unquam erit in rerum natura, actum eſt de noſtra ſpe, quam omnes per eum in Deo collocamus, & tum non Filius Dei, ſed alius aliquis Fœdus gratiæ Dei nomine nobiſcum pepigit, neque Filius Dei nos redemit, ſuaque morte viam nobis ad vitam æternam munivit.

Alii ut hanc æternam generationem Filii Dei evincant, tale quęrunt effugium, ut dicant, generationē Filii Dei eſſe ſimilem generationi earum rerum, quæ per emanationem producuntur; quomodo lux aut radii à ſole generantur. Finge, inquiunt, ſolem ab æterno extitiſſe; ab æterno eum lucem ac radios generaſſe neceſſe erit. Sol enim perpetuo emittit ex ſe radios. Sic igitur radii, licet generati à ſole, ab æterno tamen exiſtent. Jam vero Dei Filium quidam per ejuſmodi emanatio-

nationem à Patre genitum ajunt: dum is ſeipſum intelligit, & ſui ipſius concipit imaginem, quæ actio intelligendi perpetuo duret. Verum ut prætercam hoc quoque commentum Sacræ ſcripturæ eſſe ignotum, animadvertendum eſt, nobis ſermouem eſſe hoc loco de vera ac proprie dicta generatione; nam & illi ipſi omnino pertendunt, Filium Dei veriſſime ac propriiſſime generari. At lucis ac radiotum non eſt proprie dicta generatio; cum hæc ſint accidentia. Accidentium autem proprie dicta generatio non eſt, ſed ſubſtantiarum tantum. Deinde quæ per emanationem quodammodo generantur, non habent eſſentiam perfectam ac conſiſtentem, & non ſimul & ſemel, ſed per partes ſucceſſive producuntur, ita ut para quæ producitur, antea non extiterit, neque etiam permanent partes iſtæ, ſed tranſeunt illico, adeo ut tota eſſentia earum conſiſtat in perpetuo fluxu, & in fieri, ut in ſcholis loquuntur. Quare etiam lux, quæ è ſole emanat, non tota ſimul, ſed per partes alias atque alias producitur, & radii, qui ſemel à ſole prodierunt, non amplius ab eo emanant: radii enim, qui ſequúntur, non ſunt illi ipſi radii, qui antea emanarunt, ſed alii ſubinde novi; & radii, qui nunc producuntur, antea non extiterunt. Alioqui ſi lux tota ſimul & ſemel ſecundum omnes partes ſuas à ſole fuiſſet producta, dici non poſſet, eam per jugem ac contimam emanationem produci, ſed tanquam res ſemel perfecte producta, perpetuo conſervaretur. Si igitur eadem eſſet ratio generationis Filii Dei, quæ eſt emanationis radiorum vel lucis ſolis, dicendum eſſet, dum ſic ab æterno Filius Dei generatur, ſubinde partem unam in eo evaneſccre atque interire, alteram ſuccedere, quemadmodum in ſolis luce fieri diximus: quod quam abſurdum ſit, quis eſt, qui non intelligat? Taceo, quod Filius Dei, ſi per emanationem indeſinentem generatur, non foret Deus ſummus, ſummus enim Deus non babet partes, ſecundum quas ſucceſſive generetur. Mitto etiam, quod quicquid per emanationem ſive æternam ſive non æternam generatur, ejus eſſentia ab eo pendeat, à quo emanat. Dei autem ſummi eſſentia à nullo alio pendet. Proinde Filius Dei, etiamſi ita ſe haberet ejus generatio, ut volunt iſti homines, Deus ſummus eſſe non poſſet.

Cap. X.

De operationibus, quæ intra & extra eſſentiam Dei fiunt.

ANtequam progrediamur à conſideratione Trinitatis, qualis in ſe ipſa eſt, ad conjunctionem ac unionem Dei cum humana natura, oblivíſci non poſſumus unius adhuc diſtinctionis, quæ ad perfectam ſententiæ iſtius declarationem pertinet; quæque eſt ſeptima borum hominum columna. Quanquam diſtinctio iſta per ſe abſurda non eſt, ab iſtis tamé hominibus hic valde inepte & abſurde uſurpatur atque applicatur.

Cum ſtatuant illi, tres perſonas Deitatis unicam tantum habere eſſentiam, ex eo neceſſario concluditur, quod quicquid una barum trium perſonarum facit & operatur, hoc idem etiam cæteræ faciant ac operentur. Quæ res enim eſſentiam communem babent, illæ habent quoque ea omnia inter ſe communia, quæ ab illa eſſentia proficiſcuntur. Quam ob cauſam etiam homines iſti, cum in ſymbolo, quod Apoſtolicum vocatur, & in Sacra ſcriptura Patri creatio cœli & terræ, reſuſcitatio Chriſti à mortuis, aliaque divina opera adſcribuntur, omnino contendunt, Chriſtum & Spiritum ſanctum propter unitatem eſſentiæ ab ejuſmodi operibus non excludi, ſed opera iſta eſſe totius Trinitatis, etſi una tantum certa perſona nominetur. Sentiunt enim, Chriſtum & Spiritum ſanctum non minus quam Patrem eſſe creatorem cœli & terræ, & Chriſtum una cum Patre ac Spiritu ſancto ſeipſum ſuſcitaſſe è mortuis. Jam verò ſi hęc & ſimilia opera divina, ideo omnibus tribus perſonis ſunt communia, quia omnes habent unam eandemque eſſentiam; ſequitur propter eandem unitatem ac indiviſibilitatem eſſentiæ, etiam alia opera, quæ homines iſti alioqui nonniſi certis perſonis Trinitatis propria eſſe volunt, omnibus tribus perſonis communia eſſe; quale eſt opus generandi Filium ab æterno ex eſſentia ſua, quod ſoli Patri tribuitur. Nam cum Filius eandem eſſentiam habeat, quam Pater, & Pater Filium ex eſſentia ſua genuit, fieri non poteſt, quin eſſentia Filii etiam Filium, id eſt, ſeipſum ab æterno genuerit. Similiter etiam eſſentia Spiritus ſancti (quæ eadem illa eſſentia eſt) Filium & Patrem quoque & ſeipſum genuit; præterea & Pater, & Filius, & Spiritus ſanctus, alter ab altero & omnes à ſe ipſis emanarunt, adeoque quælibet perſona Trinitatis ſimul eſt Pater, Filius & Spiritus ſanctus.

Cùm igitur his ſe pedicis illaqueatos videant, utuntur talis diſtinctionis remedio, qua diſcernunt opera interna, quæ in eſſentia Dei perficiuntur, ab operibus externis, quæ extra eſſentiam peraguntur. Opera quæ ſunt extra eſſentiam Dei, ajunt, ſunt indiviſibiliter omnibus tribus perſonis Trinitatis communia, ita ut ab omnibus tribus ſimul perficiantur, etſi una tantum nominetur; at opera quæ exercentur intra Dei eſſentiam, aliter ſe habent. In iis enim quælibet perſona habet propria ac peculiaria ſua opera, quæ non ſunt aliis communia. Itaque ſolus Pater eſt, qui Filium ex eſſentia ſua genuit; & Filius eſt ſolus, qui ex eſſentia Patris genitus eſt, & Spiritus ſanctus ſolus eſt, qui à Patre & Filio emanat ac procedit.

Cur verò aliter ſe res habeat in operibus externis, quam in internis, ejus rationem nullam aliam afferre poſſunt, quam quod ipſi ita velint, quodque ſic defenſio ſententiæ eorum requirat. Quod autem hoc effugio nihil proficiant, non tantum ex eo, quod nullum habeat in verbo Dei fundamentum, ſed exinde quoque patet, quod ex eo ſequeretur, reſpectu operum, quæ intra Dei eſſentiam perficiuntur, in Deo plures eſſentias & non unam eſſe, reſpectu externorum autem operum, unam tantum eſſe in Deo eſſentiam. Quia enim omnes operationes, quæ ab una perſona eduntur, ab ejus eſſentia proficiſcuntur, Pater autem dum Filium ex ſua eſſentia genuit, talem operationem exercuit, qualem, non exercuit Filius: inde ſequitur, operationem iſtam ab alia eſſentia, quam ab ea, quæ Filii eſt, profectam eſſe. Sunt proinde vi hujus ſententiæ plures quam una eſſentia in Deo, & tamé non eſt niſi una; quia operationes, quę extra Dei eſſentiam exercentur etſi uni perſonæ tantum attribuantur, tamen propter unitatem eſſentiæ ſunt omnibus tribus perſonis communes.

Cæterum iſtud fulcrum diſtinctionis hujus inter opera divina non eſt adhuc tam firmum ut ſufficiens ſit ad ſuſtentandum totum ædificium, ſed indiget rurſus alio fulcro. Etſi enim vi modo dictæ diſtinctionis, opus Creationis, Redemptionis & ſanctificationis, tanquam opera, quæ extra eſſentiam divinam fiunt, toti Trinitati adſcribant; agnoſcunt tamen ac confitentur, creationem eſſe peculiariter Patris proprium opus, & Redemptionem eſſe proprium Filii, ſanctificationem autem Spiritus ſancti opus. Iſtaſq; vocant proprietates perſonales externas. Itaque dicunt, hæc & ſimilia opera eſſe quidem toti Trinitati communia, ſed ita tamen * *ut ordo & cujuſque perſonæ proprietas ſervetur.* Ideò totam Trinitatem quidem ajunt creaſſe cœlum & terram, ſed in ordine Patris, cujus proprium eſt Creare; hunc eſſe creatorem per Filium in Spiritu ſancto (cogitet, qui ſapit, quid hoc ſibi velit, *in Spiritu Sancto*, ita totam quoque Trinitatem redemiſſe genus bumanum, ſed in ordine Filii; totam denique Trinitatem ſanctificare homines; ſed in ordine Spiritus ſancti.

Verum ut taceam, nullum iſtius rei in Sacris Literis extare veſtigium, deberent iſti homines ſuæ confeſſionis ſeu ſymboli meminiſſe, in quo dicitur, *in Trinitate nihil eſſe prius, nihil poſterius, nihil majus vel minus.* Hoc ſi ita eſt, nulla cauſa eſt, cur ſupra dicta opera certo ordine inter divinas perſonas diſtribuant, vel etiam ſi ordo perſonarum ſervetur, cur mihi non liceat dicere: Filius eſt creator per Patrem in Spiritu ſancto, aut, Spiritus ſanctus eſt creator per Filium in Patre. Nam certe iſti ipſi homines non verentur

* Vide Gerhard. tom. 1. de tribus Elohim cap. 6. ſect. 39. & c. 9. ſect. 52.

Filium & Spiritum ſanctum, æque ac Patrem, creatorem cœli & terræ nuncupare. Deinde quomodo poteſt quælibet perſona ſuas proprietates habere peculiares, quando omnes unam tantum eſſentiam habent? Proprietates enim cujuſque rei ex eſſentia ejus reſultant; quæque habent communem eſſentiam, ea habent quoque communes proprietates, & contra, quæ babent peculiares proprietates, habent etiam peculiarem ac propriam eſſentiam. Inprimis autem mirum eſt, eos omninis perſonis peculiares proprietates attribuere, qui credunt, duas naturas in Chriſto ita proprietates ſuas ſibi invicem communicaſſe, ut proprietates unius naturę de altera poſſint prædicari. Si hoc fieri poteſt propter ſolam conjunctionem duarum naturarum, ubi tamen diſtinctæ ſunt naturæ, nec inter ſe permiſtæ, ut iſti volunt, quanto magis poſſunt ac debent omnes divinæ proprietates promiſcue & ſine diſcrimine de unaquaque perſuna prædicari, cum omnes conjunctim non habeant niſi unam indiſtinctamque eſſentiam? Quod recte fieri poſſe ac debere, viderunt probe ex bis hominibus illi, qui Patrem & Filium & Spiritum ſanctum vocant *Tres juſtificantes*, & *Tres auctores noſtræ juſtificationis*. Quo exemplo, nihil cauſæ eſt, cur non etiam dicere poſſint, tres perſonas divinas eſſe Tres Creatores, tres Redemtores, & tres ſanctificatores. Mere igitur contradictoria loquuntur iſti homines, dum dicunt, opera iſta creationis, redemptionis & ſanctificationis, eſſe toti Trinitati commnnia, & nibilominus eſſe perſonarum ſingularum propria. Quod enim proprium eſt, id non poteſt aliis eſſe commune.

C a p. XI.

De Incarnatione Filii Dei.

OCtavum, quod bomines iſti ad perfectam Dei cognitionem pertinere autumant, eſt *Incarnatio Filii Dei*, quod nimirum Filius Dei, tanquam ſecunda Trinitatis perſona, mandato Patris de cœlo deſcenderit in uterum Mariæ Virginis, ibique bomo factus ſit. Hoc ipſa neceſſitas coegit iſtos bomines comminiſci; alioqui ſententia eorum de perſona Chriſti non poſſet conſiſtere. Cum enim ſacra ſcriptura diſerte teſtetur, Chriſtum dum in terris vixit, fuiſſe verum hominem, qui verum bumanum corpus & bumanam animam habuerit; de Deo autem dici nulla ratione poteſt, quod humanum corpus & animam habeat; neceſſe eſt, ut ſi Chriſtus nihilominus etiam Deus Altiſſimus eſſe debeat, is ſit aliquid ex Deo & homine compoſitum. Hanc compoſitionem igitur illi vocant Incarnationem æterni Filii Dei, vel, Incarnationem Dei.

Vox *Incarnationis* ſeu Hominiſactionis non ſolum in ſacra ſcriptura non invenitur, ſed etiam eo ſenſu, quo eam illi homines uſurpant, eſt prorſus abſurda. Quando homo aliquis naſcitur & in mundum editur, poſſet id Hominiſactio vocari, quia homo is verè fit, quia antea homo non erat, imo plane nihil erat, aut, ſi quis velit dicere, cum aliquid ante fuiſſe, tamen non id amplius eſt, quod antea fuit. Ita & illud miraculum Domini Jeſu, cum in Cana Galilææ aquam in vinum converteret, non abſurde poſſet dici Viniſactio aquæ, quia ibi vere aqua facta fuit vinum, ita ut miraculoſe permutatio aquæ in vinum facta ſit, & aqua deſierit eſſe aqua, merumque vinum remaoſerit. Hoc modo etiam Hominiſactio Dei atque Incarnatio, ſi propriam vim ac ſignificationem vocis ſpectes, nibil aliud denotabit, quam Deum deſiiſſe eſſe Deum & è Deo factum eſſe hominem. Quando enim res fit aliquid aliud, deſinit eſſe id, quod prius fuerat. Aqua, quæ facta eſt vinum, deſiit eſſe aqua: caro, quæ verminat, deſinit eſſe caro. Poſſet tamen forte aliquis negare, quod vis verborum neceſſario hanc ſignificationem poſtulet. Etenim dici poſſet, exempli cauſa, Cæſarem factum eſſe Regem Bohemiæ: neque tamen ſignificaretur, eum deſiiſſe eſſe Cæſarem, etſi ſtatus Regis minor ſit ſtatu Cæſaris. Verum ingens diſcrimen eſt inter hoc exemplum & Hominiſactionem Dei. In boc enim exemplo per Regem Bohemiæ non proprie perſona Regis Bohemiæ, quoad eſſentiam conſideratur, ſed tantum ſtatus ejus Regius atque officium intelligitur. Alioqui nimis abſurde diceretur, eſſetque prorſus impoſſibile, ſi quis diceret, Cæſarem quoad eſſentiam factum eſſe perſonam illam, quæ eſt Rex Bohemiæ. Sic enim (ſi modo id fieri poſſet) Cæſar revera deſineret non ſolum Cæſar, ſed etiam homo ille eſſe, qui erat prius. Sed in Incarnatione ſeu Hominiſactione Dei nolunt bomines iſti, Deum dum factus eſt homo, tantum externum ſtatum aſſumſiſſe, ſed affirmant, eum factum eſſe illum ipſum hominem eſſentialiter, qui ex Virgine Maria natus eſt. Hinc nonnulli ex ipſis non verentur dicere, * hanc locutionem, *Deus eſt homo*, vel, *Deus eſt hic homo*, non modo veriſſimam eſſe, ſed etiam propriam & uſitatam. Unde ſequitur, Deum per hanc Incarnationem ac Hominiſactionem, vi propriæ ſignificationis hujus vocis, deſiiſſe eſſe Deum: quod etiam quidam ex hominibus iſtis agnoſcunt, ſequi nimirum ex modo dicta locutione, † *Deum eſſe immutatum*. Imo abſurdum foret, etiamſi diceretur, tantum, Deum quoad externum ſtatum ac conditionem factum eſſe hominem: multoque abſurdius, quam ſi quis diceret, Cæſarem factum eſſe Calefactorem fornacis ſeu Fornacarium, aut Subulcum. Tantum diſcrimen eſt inter Deum & hominem. Et revera Deus etiam hac ratione deſineret eſſe Deus, id eſt, ſummus Dominus ac Monarcha Mundi; quemadmodum Cæſar non amplius Cæſar eſſet, ſi Fornacarius aut Subulcus fieret. Cum autem homines iſti pro abſurdo & impoſſibili id babeant ipſi, ut Deus unquam deſinat eſſe Deus, deberent ſane agnoſcere, quod non tantum baud rectè faciant, dum ſummum hoc & humanæ menti imperſcrutabile myſterium (ut vocant) tam abſurdis vocibus efferunt, ſed quòd etiam fundamentum hujus ſententiæ, quod ſe in Scriptura habere putant, falſum ſit & nullius momenti. Probant enim illi banc Incarnationem verbis Johannis Euangeliſtæ, quibus (ſecundum vulgarem interpretationem) ait: *Verbum caro factum eſt.* Ubi per *Verbum* Chriſti naturam divinam, ſeu ſecundam perſonam Trinitatis intelligunt, voluntque hunc eſſe verborum ſenſum: *Secunda perſona Trinitatis facta eſt homo.* Quod ſane nihil aliud eſt, quam ſecundam Trinitatis perſonam, id eſt, Deum Altiſſimum converſum eſſe in hominem: unde conſequitur, eum deſiiſſe eſſe Deum. Scio equidem, eos per Incarnationem Dei talem Dei in bominem converſionem ac commutationem non intelligere, ſed ſolummodo, quod Deus humanam naturam aſſumſerit, eamque ſibi, abſque immutatione ſuę divinitatis, adſciverit, & in unam perſonam coadunaverit. Sed cùm ſic ſentiant, non tantum boc factum deberent, potius Hominis aſſumptionem, quam Hominiſactionem vocare; ſed etiam melius conſiderare deberent, quam ſolide hæc eorum ſententia ex verbis allegatis Johannis elici queat. Quomodo enim probabunt, verba iſta, *Verbum caro factum eſt*, (etiamſi vulgata hujus loci verſio admitteretur) idem ſignificare, quod Verbum aſſumſit humanam naturam? Ut nunc prætercam, quod nullo argumento probari queat, per *Verbum* intelligendum eſſe Deum Altiſſimum, aut ullum alium quàm hominem Jeſum Chriſtum, qui ex Maria natus eſt.

Perpendendum verò nobis eſt, quod ad rectam hujus ſic nuncupati myſterii de Incarnatione Dei Intelligentiam ex hominum iſtorum mente pertinet, & quomodo id ipſi declarent atque explicent. Sententia eorum vulgò hæc eſt, quod Pater, tanquam prima perſona Trinitatis, Filio ſuo dederit mandatum, ut de cœlo deſcendat in uterum Virginis Mariæ, inque eo humanam naturam aſſumat, & ex ea, ad ſalutem humani generis, verus homo naſcatur. Sic proinde unum illum æternum Deum demiſiſſe in mundum de cœlo unum illum ęternum Deum, ut homo fieret. Filium autem, tanquam unum ęternum Deum, obediviſſe Patri illi uni ęterno Deo, ac ſponte hanc legationem in ſe ſuſcepiſſe.

* Vide Becani ſumm. Theol. Schol. part. 3. pag. 569, 570. ſect. 8, 9, 11.
† Bonaventura citante Becano d. l. ſect. 12.

Hanc eſſe ſummam incarnatiunis iſtius, ex ipſorum Scriptis facile colligitur; atque inprimis ex hymno quodam Eccleſiæ, in quo inter alia canunt, Patrem monuiſſe Filium, quoniam præſto ſit tempus miſerendi, ut deſcendat in terras, fiatque ſalus miſerorum, Filiumque Patri obedientem veniſſe in terras, & de Virgine pura ac tenera factum eſſe Fratrem noſtrum. Vi itaque hujus ſententiæ (ſi eam nude & ad lucem claræ ſimpliciſque veritatis conſideremus) Deus ille unus, nempe Filius, ad tempus reliquit cœlum, inque aſſumta à ſe humana natura hic in terris inter homines verſatus eſt, & poſtquam à Judæis crucifixus atque è vivis ſublatus eſſet, ſeipſum rurſus in vitam revocavit, unaque cum aſſumta natura humana aſcendit in cœlum, & ad dextram Patris ſui cœleſtis conſedit, id eſt, unus ille Deus ſummus ad dexteram conſedit unius illius ſummi Dei.

Videamus vero, quid nobis ex hac ſententia ad rationalem Dei cognitionem utile diſcendum ſit. Hoc ſibi vult iſta ſententia, quòd etiamſi Pater de cœlo non deſcenderit, ſed ſolus Filius, ita ut dum Filius deſcendit, Pater interea in cœlis ſuperne manſerit, neque deſcenderit, nihilominus is qui non deſcendit, & is qui deſcendit, tametſi duo numerentur, nonniſi unus Deus ſit. Unde ſequitur, Chriſtum tunc vere & eſſentialiter, æque ac Pater, in cœlo, & non in terra fuiſſe, & tamen rurſus eum illo ipſo tempore etiam vere atque eſſentialiter in terra fuiſſe, ita ut in cœlo apud Patrem non fuerit. Sic ergo Filius Dei, cum factus eſt homo, ſimul fuit in cœlo, & non fuit in cœlo, fuit in terris & non fuit in terris. Cum enim eſſentia Patris (quæ eſt indiviſibilis) ſemper in cœlo manſerit, neque unquam in terram deſcenderit, Filius autem habeat illam ipſam eſſentiam, quam habet Pater; inde clare ſequitur, divinam eſſentiam Filii adeoque ipſum Filium tunc in cœlis manſiſſe, nec unquam ſe in terram demiſiſſe. Et contra, quia Filius vere de cœlo deſcendit, (quod homines iſti probant loco Joh. 3. 13: *Nemo aſcendit in cœlum, niſi qui deſcendit de cœlo*, neceſſe eſt, Filium tunc cum tota eſſentia ſua cœlo verè exceſſiſſe, atque hîc in terris fuiſſe. Quis vero iſtud intelligat? cujus hominis ſenſus ac intellectus ſufficit ad hæc pugnantia & contradictoria percipiendum? Præterea hoc quoque credi volunt, quòd etſi Filius idem ille Deus unus ſit, qui Pater eſt & Spiritus ſanctus, tamen neque Pater neque Spiritus ſanctus, ſed Filius tantum homo factus ſit. Quod cum rurſus capi nequeat, ceu res ſeipſam perimens atque evertens, coëgit quoſdam vis veritatis fateri diſerte, quod tota Trinitas ſit incarnata. Unde conſequitur, etiam reliqua omnia, toti Trinitati eſſe attribuenda, quæ alioqui omnes ſecundæ tantum perſonæ in humana natura aſſumpta adſcribere ſolent; nempe quod tota Trinitas mortua ſit, ſepulta, reſuſcitata, in cœlum aſſumta &c. Sed hoc cum etiam admodum difficile ſit creditu, atque intellectu, cumque hac ratione antiqua atque ab hiſce hominibus ipſis damnata hæreſis Sabellianorum ac Patripaſſianorum ab Orco revocetur; ideo id alii ſic explicant, ut dicant, totam Trinitatem quidem incarnationis opus peregiſſe, ſed ſolam ſecundam perſonam incarnatam ac hominem factam eſſe.

Lutherus hoc myſterium declarat (ut * Gerhardus teſtatur) ſimilitudine trium puellarum, quæ omnes ſimul unam veſtem conficiunt, & uni induunt. Verum hæc declaratio rei difficultatem non tollit. Quomodò enim dici poteſt, ſolam perſonam ſecundam, & non etiam primam ac tertiam humanam naturam aſſumſiſſe, cùm & prima & tertia perſona eandem illam eſſentiam habeat, quam habet ſecunda? Tres illæ puellæ, quæ veſtem uni ex ſuo numero induunt, non ſunt tres perſonæ in una eſſentia, ſicut homines iſti de tribus perſonis Deitatis credunt, ſed ſingulæ habent ſuam peculiarem eſſentiam. Quare hoc effugium ipſos nihil juvat. Ad hæc, aſſumtio humanæ naturæ eſt opus ejuſmodi, quod extra eſſentiam Dei factum eſt, proinde ſecundum proprium horum hominum principium (de quo egimus capite præcedenti) omnibus tribus perſonis ut ſit commune neceſſe eſt. Niſi forte quis & hic ad proprietates perſonales confugiat, dicatque incarnationem pertinere ad opus Redemptionis, quod proprium eſt ſecundæ perſonæ. Verum hoc pacto de hoc opere eodem modo eſſet loquendum, atque iſtos homines de opere Redemptionis ſupra loqui vidimus, quod nimirum tota Trinitas, id eſt, Pater, Filius, & Spiritus ſanctus ſint homo factus, ſed in ordine Filii. Quam abſurdam & tortuoſam locutionem etiam nemo hominum eſt, qui intelligere poſſit.

Cap. XII.

De duabus naturis in Chriſto.

NOnum, quod ad rectam hujus ſententiæ cognitionem ſpectat, quodque præcedentis incarnationis Dei eſt conſequens, hoc eſt, quod in Chriſto ſint duæ naturæ, divina ſcilicet, quam ab æterno tanquam ſummus Deus habuit, & humana, quam in utero Mariæ Virginis aſſumſit.

Sentiunt autem, quod etſi in Chriſto ſint duæ naturæ, is tamen nonniſi una perſona ſit, quodque divina ejus natura ſeu Deitas ſit perſona, illa nimirum ſecunda perſona Trinitatis; humanitas verò ejus non ſit perſona, ſed nihil niſi humana natura, & acceſſorium quid, quod divina Chriſti perſona ſibi adſcivit.

Ut hæc opinio examinetur, an cum veritate queat conſiſtere, non poſſunt quoque homines iſti pati, ſed volunt hic quoque intellectum captivari. Quod ſane quivis libenter faceret, ſi myſterium hoc totidem verbis in Sacra ſcriptura expreſſum monſtrare poſſent, quibus id ipſi abſque ulla probatione proponunt. Sed ubi, quæſo, in Sacris Literis ſcriptum eſt, duas eſſe in Chriſto naturas? Ubi legitur, Chriſtum ita habere humanam naturam, ut tamen non ſit humana perſona? Annon Chriſtus expreſſis verbis in ſcriptura dicitur *Homo*, Matth 26. 27. Luc. 23. 2. Rom. 5. 15. 1 Tim. 2. 5. *Filius hominis*. Matth. 8. 20. Joh. 3. 13. *Vir* Actor. 17. 31. Nonne * illi ipſi fatentur, Chriſtum eſſe verum, perfectum, & naturalem hominem? Quis autem unquam audivit, aut quis poſſit intelligere, virum, qui veram animam humanam & corpus humanum habet, quique omnia opera humana tam ſecundum animam, quam ſecundum corpus aptus eſt peragere, non eſſe perſonam humanam? Revera ſi Chriſtus eſt verus homo, quod homines iſti negare nequeunt, negari etiam nequit, eum eſſe humanam perſonam. Si autem ſimul etiam eſt divina perſona, tum Chriſtus habet duas perſonas, ut capite ſequenti oſtendetur.

Quid verò cauſæ eſt, quod iſti homines è duabus naturis unam tantum in Chriſto, nempe Deitatem pro perſona habeant, humanitatem autem negent eſſe perſonam? Nonne hæc eſt quia ratio eis dictat, hac ratione duas perſonas in Chriſto fore; uti olim ſenſit Neſtorius, imo vi hujus ſententiæ de æterna Deitate Filii Dei ſic credere ac ſentire coactus eſt? Si autem ſunt duæ perſonæ in Chriſto, erant etiam duo Chriſti, & duo Filii Dei. Quod ipſi nolunt admittere. Cur verò hic illi quoque non captivant ſuam rationem? Cur non mentem ſuam avertunt à numerandis perſonis, ſicut nolunt numerari tres Deos, quos tamen tres perſonas in Deitate numerando ponunt? Vel cur non dicunt, Chriſtum eſſe duas perſonas in una ex Deo & Homine compoſita eſſentia, eumque propter iſtam unam naturam nihilominus unum tantum Chriſtum eſſe, & unum Filium Dei, ſed qui his natus ſit, quemadmodum ſtatuunt, ſummum Deum trinum quoad perſonas in una eſſentia, ac proinde unum duntaxat Deum eſſe? Si enim poteſt ex duabus diſtinctis intelligentibus eſſentiis, ſeu naturis, divina & humana, una tantum perſona fieri, ut illi de Chriſto credunt; cauſa non eſt ulla, cur non etiam ex duabus perſonis queat una eſſentia conſtitui. Mirumque ſane eſt, ne-

* Gerhard. tom. 2. loc Theol. de perſona Chriſti ſect. 103.

* Gerhard. tom. 2. pag. 422. cap 6.

mini adhuc eorum tales cogitationes in mentem veniſſe; cùm illi alias ſumant ſibi libertatem pro arbitrio ac libitu multa nova comminiſcendi. Sed videtur eis obſtare ſymbolum Athanaſianum, quod permiſtionem naturarum fieri vetat. Deinde ſi in Chriſto una tantum eſt perſona, & tamen duæ naturæ, nihil cauſæ eſt, cur homines iſti malint divinam naturam pro perſona ducere, quam humanam. Si quis diceret, humanam naturam in Chriſto eſſe perſonam (quod certe ipſiſſima & irrefragabilis veritas eſt) divinam autem naturam perſonam non eſſe, ſed adjunctum tantum, quod virtute Spiritus ſancti cum humana perſona ſit unitum; (ſicut iſti homines humanam naturam tale adjunctum divinæ perſonæ Chriſti faciunt) quomodo talem hominem refellerent? Ex ſcriptura Sacra ne literam quidem unam adverſus ipſum poſſent depromere: Sed omnes ſuos ſenſus convocarent, & longam catenam conſequentiarum ac ratiocinationum cuderent, ut oſtenderent, hæc aut illa abſurda ex hac ſententia fluere. Quid ſi vero ille juberet eos captivare rationem atque intellectum, tum omnes eorum rationes eo modo, quo ipſimet utuntur, eſſent refutatæ.

Perſuadent quidem ſibi homines iſti firmiter, ſe habere ſufficientia in Sacris Literis argumenta ſuæ de duabus in Chriſto naturis ſententiæ; quia nimirum dicitur in nonnullis locis, quædam Chriſto competere *ſecundum carnem.* Ut inter alia Rom. 1. 3 ait Paulus, *Filium Dei natum eſſe ex ſemine Davidis ſecundum carnem.* Et cap. 9. 5. *Chriſtum è patribus eſſe ſecundum carnem.* Quibus in locis illi exiſtimant, verba *ſecundum carnem* tantundem valere, atque, *ſecundum* humanam naturam, eaque verba opponi verbis, *ſecundum divinam naturam.* Sed quam valide ac ſolide illi ex his ac ſimilibus locis duas naturas in Chriſto probent, abunde alibi ab aliis oſtenſum eſt.* Nobis hoc tantum ſcitari libet; unde probare poſſint, verba *ſecundum carnem*, ſignificare idem quod, *ſecundum humanam naturam*, quæ perſona non eſt? Cur non potiùs ſignificent, ſecundum humanam perſonam, vel, ſecundum humanam naturam, quæ perſona eſt? Manifeſtum enim eſt, Chriſtum quoad humanitatem ſuam, ſecundum quam ex ſemine Davidis & ex patribus ortus eſt, verum eſſe hominem, veramque adeo perſonam humanam eſſe.

Cap. XIII.

De hypoſtatica ſeu perſonali unione duarum naturarum in Chriſto.

QUandoquidem homines iſti aſſerunt, Chriſtum nonniſi unam perſonam eſſe, quæ è duabus naturis conſtet, ita ut ſit Deus Altiſſimus, & ſimul etiam verus Homo; neceſſe eſt mirabilem quandam & inuſitatam ac inauditam duarum iſtarum naturarum unionem conjunctionemque in Chriſto eſſe. Quæ unio quomodo recte & ſignificanter enuntiari debeat, nondum inter iſtos ipſos homines ſatis convenit.

Nos brevitatis ergo non omnes eorum opiniones enumerabimus, ſed eam duntaxat, cui plerique ferme calculum ſuum præbent. Hæc autem eſt, † quod dicant, talem eſſe factam naturarum unionem, ut perſona, quæ ante conjunctionem tantum divinæ naturæ perſona erat, poſt conjunctionem facta ſit etiam humanæ naturæ perſona, dum ſcilicet divina perſona Chriſti, ſeu ſecunda perſona Trinitatis humanam naturam, ſeu carnem una cum humana anima ad ſe & in ſe recepit, & quodammodo abſorpſit, non ſecus quam cum ferrum in ſe calorem ignis recipit, ut ita ex duabus naturis una perſona effecta ſit. Hanc autem conjunctionem duarum naturarum in una perſona vocant Hypoſtaticam unionem, ad differentiam eſſentialis unionis trium perſonarum Deitatis in una divina eſſentia ſummi Dei.

* Vide Crellium de uno Deo Patre lib. 1. Sect. 2. cap. 5.

† Gerhard. exeg. tom. 1. loc. 4. ſect. 120, 121, 134.

In hac hypoſtatica ac perſonali unione atque aſſumtione humanæ naturæ in divinam, ſtatuunt ſimilem prorſus factam eſſe περιχώρησιν, ſeu immeationem, immanentiam ac penetrationem perſonarum, atque ſupra cap. 6. vidimus ſtatui eam in tribus perſonis Deitatis; per quam naturæ ambæ ita inter ſe connexæ & intime ſecum junctæ ſunt, ut dici poſſit, totam divinam perſonam eſſe in carne tota Chriſti, & totam rurſus carnem Chriſti eſſe in tota divina perſona, idque indiviſibiliter ac inſolubiliter. Quemadmodum enim ajunt, tres perſonas Deitatis, propter unitatem eſſentiæ alteram alteri incluſam eſſe, & alteram in altera immanere, & tranſmeare, & inter ſe arctiſſime colligatas eſſe: Ita etiam inquiunt, duas naturas in Chriſto, propter unitatem perſonæ, adeo ſe invicem penetrare, ut mutuo altera alteram in ſe contineat. Interea tamen cavent ſedulo, ne per hanc mutuam ac intimam præſentiam atque immanentiam ulla fiat naturarum commiſtio ſeu confuſio.

Hic profecto iterum talia proferuntur in medium, ad quæ intelligenda ac percipienda ne Salomonis quidem ſapientia ſufficeret. Omitto, quod in Sacris Literis de tali unione duarum naturarum deque modo dicta & ex horum hominum mente expoſita immeatione ac immanentia earum, nec vola ſit, nec veſtigium. Hoc tantummodo quæri poteſt, qui probaturi ſint, talem conjunctionem duarum tam diſcrepantium & magis à ſe, quam cœlum & terra, diſſitarum naturarum fieri potuiſſe, & quidem ita ut in unam perſonam coaleſcerent? Difficulter concipi poteſt, quod aqua & ignis, aër & terra, tonus & ferrum inter ſe coaleſcere queant: at multò difficilius eſt hanc conjunctionem concipere, & abſque evidenti atque expreſſa Dei revelatione credere, quod increata, inviſibilis ac incomprehenſibilis eſſentia Dei Altiſſimi, qui *eſt Spiritus* Joh. 4. 24. & *ignis conſumens* Deut. 4. 24. Cum creatura, quæ caro & ſanguis eſt, poſſit uniri, & per intimam ac mutuam inexiſtentiam coaleſcere, ita ut *Creatori creatura inſeratur*, quemadmodum ille *Doctor Eccleſiæ de iſta unione loquitur. Sed præter hæc omnia abſurdum ac impoſſibile eſt, ut una perſona Deitatis ſimul ſit divinæ ac etiam humanæ naturæ perſona, utque humana natura, id eſt, humanum corpus & humana anima, non aliter, quam quatenus unieſt & adunata cum divina perſona Chriſti, homo ſit.

Primum enim, ubi eſt anima humana vivens in perfecto humano corpore una cum omnibus humanis facultatibus ac proprietatibus, ſicut in Chriſto fuit, dum in terris adhuc egit, ibi jam eſt humana perſona, neque alia ulla requiritur amplius perſona, quæ ſe corpori atque animæ communicet, & ut iſta fiant perſona, ea in perſonam ſuam aſſumat. Natura enim humana extra perſonas humanas conſiderata, nihil eſt, id eſt, non eſt res talis, quæ extra humanas perſonas per ſe poſſit ſubſiſtere, & reipſa exiſtere. Si enim omnes homines ſeu humanæ perſonæ è mundo tollerentur, ſimul etiam humana natura tolleretur. Etenim humana natura nihil aliud eſt, quam id, quod homines ſunt, & ſi humana natura in mundo exiſtere debeat, oportet, ut exiſtat in hominibus; ſicut bovina natura in bobus, aſinina in aſinis, herbarum ac lapidum natura in herbis ac lapidibus exiſtit. Cùm igitur Chriſtus verum humanum corpus & animam habuerit, ſequitur, eum non tantum nudam humanam naturam habuiſſe, ſed eum eſſentialem hominem, adeoque veram humanam naturam fuiſſe. Itaque ſi humanum corpus & anima Chriſti in ejus divina perſona exiſteret; neceſſario dicendum eſſet, ejus humanam perſonam, & non nudam humanam naturam, in ejus divina perſona exiſtere.

Deinde iſta conjunctio hypoſtatica divinæ naturæ & humanæ, res eſt ejuſmodi, quæ manifeſtam implicat contradictionem, & ſeipſam evertit. Ea autem quæ contradictionem implicant, ideoque natura ſua ac per ſe ſunt impoſſibilia, illa, etiam horum ipſo-

* Leo ſerm. 3. de natur. pag. 43. citante Gerhard. d. l.

rum hominum confeſſione, ne Dei quidem Omnipotentiæ, abſq; ipſius detractione, attribui poſſunt. * Lutherus inquit: *Magis diſparata eſt hæc propoſitio, Deus eſt homo, quam illa, homo eſt aſinus.* Juxta quam Lutheri ſententiam facilius fieri poſſet, ut humana perſona aſininam naturam aſſumeret, quam ut ſummus Deus humanam adciſceret naturam. Jam verò impoſſibile eſt & contradictorium, humanam perſonam aſſumere aſini naturam, & nihilominus bumanam naturam retinere, ita ut dici poſſit, hæc una perſona eſt homo, & ſimul etiam aſinus. Nam dum perſona illa eſt homo, eo ipſo (ut rem quaſi manibus palpandam ob oculos ponamus) caput ejus eſt bumanum caput: at ſi habet naturam aſini, tum erit iſtud bumanum caput ſimul etiam aſininum caput, aureſque ejus uno eodemque tempore erunt breves, quales hominum eſſe ſolent, & longæ, ut aſinorum; vox quoque, quam perſona iſta edit, erit humana vox & ſermo, ſimulque rudentis aſini mugitus, id eſt, poterit loqui & non poterit; cutis ejus erit glabra ac depilis, qualis eſt hominum, & tamen etiam tota piloſa ac birſuta, qualis eſt aſinorum; erit denique rationalis ut homo, & ſimul irrationalis, ut aſinus. Quod perinde eſt, atque ſi dicerem: Hæc perſona eſt homo, & non eſt homo; eſt aſinus, & non eſt aſinus. Quæ certe apertiſſima eſt contradictio, adeoque cum veritate nullo pacto poteſt conſiſtere. Cùm igitur ex Lutheri ſententia, & ex ipſa rei veritate, longe major eſt diſſimilitudo atque diſtantia inter divinam ac humanam naturam, quam inter humanam & aſininam, manifeſtum eſt, unionem perſonalem divinæ & humanæ naturæ longe magis eſſe impoſſibilem atque abſurdam, quam eſt modo propoſita conjunctio bumanæ & aſininæ naturæ. Iſta enim unio non minus quam illa contradictionem involvit. Quod facile perſpici atque intelligi poteſt. Dum enim homines iſti inquiunt, perſonam Chriſti eſſe Deum ſummum, eo ipſo ei tribuunt divinas proprietates, ut, quod ſit inviſibilis Spiritus, quod ſit ab æterno, omniſcius, omnipotens, immortalis: dum autem dicunt, eandem ipſam perſonam Chriſti etiam ſimul eſſe verum hominem, ſeu eum habere veram bumanam naturam, eo ipſo tribuunt ei tales proprietates, quæ ſupra dictis divinis propietatibus ſunt e diametro contrariæ. Innuunt enim eo, perſonam Chriſti divinam non eſſe inviſibilem Spiritum, ſed habere corpus viſibile, eam non eſſe ab æterno, ſed in tempore genitam, non eſſe omniſciam, non omnipotentem, non immortalem. Quod equidem idem eſt, atque ſi dicerent: Perſonam Chriſti non eſſe Deum. Ut ita ſecundum bancopinionem unica perſona Chriſti (quæ pro ſecunda perſona Deitatis habetur) ſit ſimul Deus & non ſit Deus, bomo & non homo; viſibilis ut homo, & inviſibilis, ut Deus. Quæ omnia contradictoria ſunt, & ſe ipſa tollentia, adeoque veritati nullo modo conſentanea. Probe hic tenendum eſt, homines iſtos nolle, Chriſtum eſſe è duabus perſonis, una divina & altera humana conflatum, ut dici poſſit, divinam perſonam in bumana perſona arcana ac inviſibili ratione habitaſſe, ſimiliter ac ſi Spiritus aliquis, puta Angelus in homine habitaret (quanquam etiam talis conjunctio, quod Deum attinet, impoſſibilis foret) ſed ipſi ſtatuunt, Chriſtum eſſe nonniſi unam perſonam, quæ duas naturas, adeoque duplices proprietates, divinas & bumanas habeat: quæ proprietates cum ſint prorſus diſpares & ex parte ſibi invicem contrariæ, perſpicuum eſt, eas ſimul in una perſona conſiſtere non poſſe; non magis ſane, quam dici de una aliqua re poteſt, eam uno eodemque tempore ſimul calidam eſſe & frigidam, madidam & ſiccam, mollem & duram, piloſam & depilem.

Hinc jam elucet, quam abſurdum etiam hoc ſit, ac implicans, dum iſti bomines unicæ Chriſti perſonæ duo repugnantia adſcribunt & contraria, unum quidem ſecundum unam naturam, alterum autem ſecundum alteram: ut cum, in exemplo, dicunt, Chriſtum neſciviſſe diem judicii ſecundum humanam naturam, Matth. 24. 36. Secundum divinam naturam verò eum ſciviſſe; ſecundum humanam naturam Chriſtum nihil poſſe facere a ſeipſo Joh. 5. 19. Secundum divinam autem eum poſſe omnia facere; ſecundum humanam naturam eum eſſe mortuum, at ſecundum divinam fuiſſe immortalem; & alia hujuſmodi innumera. Nam, ut ſupra demonſtravimus, impoſſibile eſſe, ut una perſona ſimul tales duas naturas habeat, & in perſonam ſuam aſſumat, quæ prorſus repugnantes atque contrarias proprietates habent: ita etiam impoſſibile eſt, unam eandemque perſonam ſimul & eodem tempore omnia ſcire, & tamen aliqua neſcire, omnia à ſe ipſo poſſe facere, & nihil poſſe facere, mori & tamen ſimul non mori.

Quodſi verò hæ & ſimiles contrariæ proprietates in Chriſto locum habeant, (quod tamen nullo modo probari poteſt) omnino dicendum eſſet, Chriſtum ex duabus diſparatis perſonis divina & humana eſſe compoſitum, quarum ſingulæ ſuas peculiares & naturales proprietates habeant, ita ut humana perſona diem judicii ignoraverit, divina vero eum noverit, noluerítque eum tunc ſuo comiti, bumanæ ſcilicet perſonæ, revelsre; humana perſona mortua fuerit, divina autem in vivis remanſerit. Sed hac ratione ſententia de unione naturarum, deque communicatione idiomatum (qua de re agemus inferius) funditus corrueret. Quanquam etiam alias homines iſti ipſimet duas perſonas in Chriſto nolunt (& recte quidem ac merito) concedere; quis id abſurdum, & veritati multis modis contrarium eſſe agnoſcunt.

Poſſet autem aliquis opponere nobis illum Petri locum 2 Petr. 1. 4. ubi dicitur, nos etiam aliquando fore divinæ naturæ participes; atque inde concludere, non eſſe abſurdam, ut duæ naturæ ſint in una perſona. Verum quis non videt, Petrum in illo loco nihil aliud indicare, quam quod Deo futuri ſimus ſimiles, dum nimirum immortalitatis (quæ divinæ naturæ propria eſt) fiemus participes, non autem, quod tota divina natura ita nobiſcum in unam perſonam unienda ſit, ut ſimul ſimus Deus Altiſſimus, & homines quoque, ſimul immortales ſecundum divinam naturam, & mortales ſecundum humanam; quemadmodum illi de Chriſto credunt. Mortalitas enim ceſſabit ac deſinet, quando immortalitatis reddemur participes.

Dicendum nobis nonnihil adhuc eſt de περιχωρήσει, ſeu mutua inexiſtentia duarum naturarum, quod nimirum per hanc intimam & mutuam immanentiam ac conjunctionem duarum naturarum, labyrinthus iſte, in quem nos introduxit illa trium perſonarum Deitatis circuminceſſio ac immeatio, multo intricatior ac impeditior reddatnr. Non * pauci enim ſunt ex biſce homines, qui ſentiunt, hanc aſſumtam humanam naturam pertinere ad Trinitatem. Hinc Ambroſius ait: *Non eſt deſpicienda carnis humanæ natura, quæ in Sanctæ Trinitatis conſortium per Dominum Chriſtum ingredi meruit.* Et Auguſtinus: *qui ſuſcepit, & quod ſuſcepit, eſt una in Trinitate perſona.* Quia verò hoc admodum durum eſt, & male ſonat, quod caro, quæ eſt creatura, ad increatam divinam eſſentiam ſupremi Dei pertineat; ideo, ad emolliendas hujuſmodi locutiones, adhibent conſuetam ſuam diſtinctionem inter eſſentiam & perſonas, ajuntque, humanam naturam pertinere ad Trinitatem non eſſentialiter, ſed perſonaliter: quaſi aliquis perſonaliter poſſit eſſe in aliquo conſortio, & non ſimul eſſentialiter. Iſti homines arbitrantur, ſi tantum aliud vocabulum adhibeant, quod aliis literis ac ſyllabis conſtet, etſi ſenſus ac ſignificatio eadem, quam illi non libenter vellent expreſſe prolatam, in eo contineatur, jam rem eſſe confectam & difficultatem omnem eſſe ſublatam. Quanquam alias quoque diſtinctio iſta hic abſurde adhibetur. Cum enim humanam naturam pro perſona non habeant, quomodo poteſt illa perſonaliter ad Trinitatem pertinere? Sin boc ſibi volunt, quod humana natura non ad totam divinam eſſentiam, ſed

* Tom. 3. Ienenſ. Lat. pag. 562. citante Gerhard d. l. ſect. 120.

* Gerhard. d. l. ſect. 121.

tantum

tantum ad ſecundum Trinitatis perſonam pertineat; tum locutio erit contradictoria, quando dicunt, humanam naturam perſonaliter pertinere ad totam Trinitatem. Etenim tota eſſentia divina nihil aliud eſt, quam tota Trinitas. Si ergo humana natura non pertinet ad totam divinam eſſentiam, utique etiam ad totam Trinitatem non pertinet. Quomodo igitur dicere poſſunt, eam ad totam Trinitatem perſonaliter pertinere? Potius dicere deberent, eam nullo modo, neque perſonaliter, neque eſſentialiter ad totam Trinitatem pertinere; ſed ſimpliciter tantum ad ſecundam perſonam. Verum hoc pacto ſupra nominatos Patres ſuos, pluresque alios ejuſdem cum ipſis ſententiæ, graviſſimi erroris accuſarent. Quanquam nec ipſi hunc ſcopulum erroris declinare poſſent, etſi dicerent, humanam naturam tantùm ad ſecundam Trinitatis perſonam pertinere. Credunt enim, ſecundam perſonam habere eandem illam totam indiviſibilem eſſentiam divinam, quam habet tota Trinitas. Itaque eo ipſo pertinet humana natura ad totam eſſentiam divinam, id eſt, ad totam Trinitatem, dum pertinet ad ſecundam Trinitatis perſonam. Quod ſi ita ſe habeat, quod ſcilicet humana natura & caro Chriſti etiam ad conſortium Trinitatis pertineat, (ſive id fiat perſonaliter, ſive eſſentialiter) & cum ſecunda perſona Trinitatis plane eodem modo, quo tres perſonæ Trinitatis inter ſe mutuo innexæ ſunt, illa quoque conjuncta & implicata ſit; jam non erunt tantum tres perſonæ Deitatis ſingulæ in ſingulis, & ſingulæ in omnibus, & omnes in ſingulis, & omnes in omnibus, ſed etiam humana natura, quæ jam in conſortium Trinitatis venit, erit in ſingulis perſonis, & ſingulæ viciſſim ac omnes erunt in humana natura. Ex quo ſequitur, humanam naturam etiam cum Patre & Spiritu Sancto in unam perſonam eſſe conjunctam, atque adeò humanam naturam non minus quam eſſentiam divinam omnibus tribus perſonis eſſe communem. Et ſane reperiuntur aliqui ex iſtis hominibus (ut ſupra cap. xi innuimus) qui clarè & diſertè fateri non erubeſcunt, totam Trinitatem humanam naturam aſſumſiſſe, ſeu incarnatam eſſe. Quo admiſſo, dici poterit, unum illum Deum ſummum eſſe tres perſonas in una divina eſſentia, & una humana natura. Imo cum ſupra ſufficienter probatum ſit, humanam naturam Chriſti vere eſſe perſonam, firmiter poteſt ex horum hominum ſententia concludi, nunc Deum unum Altiſſimum eſſe quatuor perſonas, tres divinas & unam humanam, in duabus eſſentiis, divina & humana. Atque hæc dicta ſunto etiam de hoc primario capite doctrinæ de Trinitate.

Cap. XIV.

De diſtinctione inter Chriſti perſonam & divinam naturam.

AD veram Chriſti cognitionem, ex horum hominum ſententia, etiam ſcitu & obſervatu neceſſaria eſt alia adhuc diſtinctio, nempe inter perſonam Chriſti & divinam naturam ſeu eſſentiam Chriſti. Cum enim ſtatuant, Chriſtum quatenus eſt Filius Dei, ac porrò ipſe Deus ſummus, habere originem à Patre; negare nequeunt, Chriſtum quatenus eſt Dei Filius, minorem eſſe Patre ac inferiorem, Patrem autem habere quandam prærogativam præ Filio.

Hinc non pauci inter eos viri docti Patrem κατ' ἐξοχὴν Deum vocant, ajuntque, * *Patrem eſſe principaliter Deum:* † *nomen Dei prius de Patre prædicari, quam de Filio:* * *Filium eſſe ſecundum à Patre, non ſolum ordine, ſed etiam dignitate, quoniam eſſendi origo Pater ipſi eſt.* Et ex Patribus antiquis multi expreſſe Filium, quatenus Deus eſt, dictitarunt eſſe Patre minorem: quos allegatos vide apud Maldonatum in Joh. 14. 28. Quis verò nihilominus homines iſti urgent, Filium Dei eſſe Patri in omnibus æqualem: nam ſi eſſet minor vel inferior, non poſſet eſſe Deus Altiſſimus; idcirco nonnulli hanc fabricati ſunt diſtinctionem, ut dicant, Chriſtum ſuam originem à Patre habere quoad perſonam, non autem quoad naturam ſeu eſſentiam ſuam divinam.

* Non pauci quoque ex iis utuntur hâc diſtinctione in Incarnatione Chriſti, & dicunt, divinam Chriſti perſonam, & non divinam naturam aſſumſiſſe humanam naturam. Divinam enim perſonam eſſe Chriſti propriam, naturam autem divinam eſſe omnibus tribus perſonis Deitatis communem. Hic ſane acres ſenſus requiruntur, & ſublimis admodum intellectus, qui hanc diſtinctionem bene percipiat, & Chriſtum aliter ſecundum divinam ejus perſonam, aliter ſecundum divinam ejus naturam ſeu eſſentiam conſideret, ſi cogitet, quod iſti homines diſerte affirmant, divinam naturam Chriſti, ſecundum quam illam ipſam divinam eſſentiam cum Patre communem habet, eſſe Chriſti perſonam, ſeu eum ſecundum divinam naturam eſſe ſecundam perſonam Trinitatis, id eſt, æternum Filium Dei, qui originem ſuam habet à Patre.

Cap. XV.

De Inſeparabilitate duarum naturarum in Chriſto.

DUæ naturæ in Chriſto, horum hominum opinione, ſunt prorſus inſeparabiles ac indivulſæ, ita ut nullo tempore, nulloque loco à ſe invicem ſejunctæ ac ſeparatæ fuerint, ne in morte quidem. Sentiunt enim, tametſi in morte Chriſti vinculum quo anima cum corpore cohæret, fuerit diſſolutum, tamen vinculum perſonalis unionis duarum naturarum indivulſum ac inſolutum manſiſſe.

Qui hanc ſententiam bene perpendit, rurſus in multiplices erronearum cogitationum anfractus delabetur. Si enim in morte Chriſti revera vinculum animi & corporis fuit ſolutum, ut omnes Chriſtiani credunt, & res quoque ipſa teſtatur; quomodo potuerunt duæ naturæ manere indivulſæ? Sive enim dicatur, divinam naturam in illa ſeparatione animæ à corpore adhæſiſſe corpori, ſive eam adjunctam fuiſſe animæ; tamen dici nequit, eam cum humana natura conjunctam manſiſſe inſeparabiliter: cum non corpus ſolum, vel anima ſola, ſit humana Chriſti natura. Itaque dicendum omnino eſt, In morte Chriſti divinam naturam ſaltem, ab una parte humanæ naturæ fuiſſe ſeparatam atque avulſam. Si quis autem dicat, divinam naturam, non obſtante ſeparatione animæ ac corporis, nihilominus utrique conjunctam manſiſſe, corpori quidem in ſepulchro, animæ autem in Paradiſo; tum iterum difficile erit concipere, quomodo Chriſtus verè mortuus fuerit. Quomodo enim corpus Chriſti poterat dici mortuum, vel cadaver, ſi Deus Altiſſimus ipſe eſſentialiter ac perſonaliter cum eo & in eo manſit inſeparabiliter conjunctus? Quicquid enim anima in corpore agere & operari poteſt, ut corpus vitam in ſe habeat, id multo magis ac perfectius potuit præſtare Deus Altiſſimus, qui in corpore manſit, ita ut ſi anima nunquam in corpus revertiſſet, corpus tamen nunquam potuiſſet corrumpi, ſed perpetuo vixiſſet; anima quoque corporis non indiguiſſet, & ſumme beata fuiſſet, etiamſi ſine eo in æternum cum Deo altiſſimo eſſentialiter conjuncta manſiſſet. Quapropter planè nihil opus fuiſſet, ut Chriſtus in diebus carnis ſuæ adeò triſtaretur & animo diſcruciaretur ob ſeparationem animæ ſuæ à corpore, ut, ſicut teſtatur Auctor Epiſtolæ ad Hebræos cap. 5. 7: *Preces & ſupplicationes cum clamore valido & lacrymis obtulerit ei, qui poterat eum ſervare à morte.* Taceo, quod vere dici nequeat, veram ſeparationem animæ à corpore factam eſſe, ſi

* Calvin. lib. 1. Inſtitut. cap. 13. ſect. 23. † Zanchius Præf. de tribus Eloh. & lib. 1. cap. 3. de tribus Eloh. * Chaſſan. lib. 1. loc. comm. cap. 15. ſect. 13. citante Gerhard. tom. 1 de tribus Eloh. cap. 6. ſect 35.

* Vide Anticrellium Botſacci lib. 1. ſect. 2. cap. 2. Beza, Zanchius, Sohnius, Danæus, Bell. citante Gerhard. tom. 2. loc. 4. ſect. 110.

nihilomi-

nihilominus anima & corpus mediante perſona divina Chriſti, quæ in eis & apud ea remanſit, inter ſe conjuncta & connexa fuerunt. Neque enim homines iſti volunt, divinam Chriſti perſonam ita apud animam & apud corpus manſiſſe, ſicut cum funis aut catenæ una extremitas ad unam partem fracti ligni vel lapidis alligata eſt, altera vero extremitas ad alteram partem: ſed contendunt, in conjunctione atque unione naturarum alteram alteri intime innexam eſſe, & ſe mutuo penetrare, ac permeare, ita ut tota divina Chriſti perſona tam in anima, & apud animam, quam in corpore & apud corpus, ac viciſſim tam anima quam corpus apud totam divinam perſonam Chriſti remanſerit. Itaque anima oon potuit vere à corpore ſeparari, ſi perſona divina nunquam ab humana natura receſſit. Atqui fatentur ipſi, in morte Chriſti veram ſeparationem animæ & corporis eſſe factam. Ergo etiam concedant ac fateantur oeceſſe eſt, tunc temporis divinam perſonam revera ab humana natura fuiſſe ſejunctam ac ſeparatam. Adeo incerta & vana ſunt myſteria iſtorum hominum.

Cap. XVI.

De Communicatione naturarum, & naturalium Idiomatum ac operationum.

DEcimum tertium, quod circa hanc ſententiam de Trinitate conſiderandum venit, eſt Commuoicatio naturarum, naturalium Idiomatum & Operationum, per quam ſcilicet utraque natura in Chriſto altera alteri omnes ſuas proprietates & operationes communicat.

Non eſt autem oobis animus, hoc loco omoia receenſere, quæ hac de materia à ſententiæ iſtius defenſoribus doceri ac diſputari ſolent; ea enim ingens volumen requirerent: ſed pauca tantum, quæ ad ooſtrum propoſitum conducunt ac neceſſaria ſunt, è magno acervo ſeligemus. Vocant autem hanc * *Communicationem*, talem operationem, quæ ex unione perſonali duarum naturarum reſultat, qua fit, ut divina natura humanæ, & cootra humana natura divinæ ſeipſam una cum omnibus ſuis proprietatibus atque operationibus communem faciat, alteraque alteram ita tranſmeet, & penetret, ſicut ignis in ferro caudenti aut liquefacto metallo per omnes ejus poros tranſit; ſine omni tamen divulſioue ac permixtione, ita ut quæ alioqui exrra hanc unionem hypoſtaticam naturarum de una tantum natura dici poſſunt, ea vi hujus unionis queant etiam de altera natura enunciari. Ut exempli cauſa dicatur: *ſummus Deus eſt Homo*; & vice verſa: *Homo eſt Deus ſummus.*

Hinc fit, ut † quidam ex eis duas Deitates in Chriſto ſtatuant, unam commuoicantem, alteram communicatam Deitatem. Divinam naturam vocant Deitatem communicatam, humanam naturam communicatam. Utque ita doceant, ſententia ipſorum poſtulat; quia credunt, Chriſtum noo tantum ſecundum divinam naturam, ſed etiam ſecundum humanam naturam Deum, nempe altiſſimum, eſſe: quia alioqui Maria Virgo non poſſet θεοτόκος, Deipara vocari. Hác ratione etiam erunt in Chriſto duæ humanitates, una communicans, & altera communicata: quia perinde dicunt, *Deus eſt homo*, atque, *Homo eſt Deus.*

Ità quoque valde familiare eſt * Aſſertoribus hujus ſententiæ, propter iſtam communicationem naturarum, ejuſmodi uti loquendi formulis: Deus eſt natus è Virgine Maria, (aliqui etiam dicere amant, Deitas eſt nata ex Maria, Deitas paſſa eſt & mortua) Maria eſt Deipara, Deus fuit infans, is qui major mundo univerſo, jacuit in præſepi, Deus inſedit aſino, Deus à Diabolo tentatus fuit, Judæi Deum crucifixerunt, Deus in cruce ſitivit, Deus eſt mortuus ac ſepultus; & quæ ſunt aliæ his ſimiles locutiones inoumeræ, quas de Chriſto uſurpant. Hinc in hymnis Eccleſiaſticis cantare ſolent: *Deus creator omnium creaturarum aſſumit noſtram naturam, non deſpicit pauperem fœminam, ut fiat homo in ipſius utero.* Et in alio: *Quem totius mundi ambitus non poteſt capere, is Mariæ jacet in gremio, factus eſt infans parvulus, qui omnia ſolus conſervat.* Et rurſus in alio: *Nunc attendite, quod fuerit quartum verbum; ſitio vehementer ac indeſinenter, clamat Deus alta voce.* Ibidem: *Qui magnifacit Dei dolores, & meminit crebro horum ſeptem verborum, hujus vult etiam Deus eſſe memor.* Huc ſpectat & hoc ex alio † Cantico: *Patris verbum, Dei Filius, venit in corpore, & vult agere pœnitentiam pro Adami patris noſtri lapſu, qui nos omnes perfundedit*: (Nota bene: Deus vult agere pœnitentiam.) * Nuper etiam novus quidam Poeta Germanicus edidit Spirituales hymnos, in quibus hæc inter alia leguotur: O *luna pallida, illico reprime ſplendorem tuum lucidum, & lumen tuum immitte in ſtabulum, Deus vult lactari. Vos lucida ſidera ſiſtite curſum, & audite, quid ſibi velit veſter conditor, qui debilis nec agitatus cunis, jacet in præſepio.* Huc facit etiam horrendum cujuſdam † Doctoris Scholaſtici dictum, qui poſtquam probaſſet, Deum etiam lapidem, aſinum, damnatum homioem, imo ipſum quoque Diabolum poſſe in ſuam perſonam aſſumere, addit: *Corallarium, quod ſequitur ad hanc concluſionem; Deus eſt lapis, Deus eſt Aſinus, Deus eſt homo damnatus, Deus eſt Diabolus, patet. Quia eadem ratione, qua illa conceditur, Deus eſt homo, crucifixus, mortuus; & illæ ſunt concedendæ per communicationem idiomatum.* * Alii è Scholaſticis ſentiuot, non eſſe abſurdum, dicere, *Deum eſſe peccatorem.* Quod cum eo ferme conſentit, quod paulo ante ex hymno quodam adduximus: *Deus vult pœnitentiam agere.* Cujus enim eſt agere pœnitentiam niſi peccatoris?

Has inuſitatas locutiones illi vocant propoſitiones perſonales (quanquam alii aliter eas appellent) quia nimirum tantum ex perſonali unione duarum naturarum fluunt, earumqne veritas in iſta unione fundatur: alias plane adhiberi non ſolent. Merito autem inuſitatæ dicuntur, quia nuſquam in Scriptura ſacra iis uſos fuiſſe Apoſtolos aut Sacros ſcriptores legere eſt.

Occaſionem ad hanc doctrinam de communicatione naturarum tradendam hanc habueruot, quia falſa ipſorum opinio, quam conceperuot de oatura & eſſentia Domini Jeſu, eis obſtitit, quominus multorum locorum Sacræ ſcripturæ rectum ac genuioum ſenſum intelligerent. Ut igitur intellectui ſuo aliqua ratione ſatiſfacerent, & loca illa ſcripturæ cum præconcepta ſua opinione conciliareot, coacti ſunt ad hoc commentum coofugere. Cum enim Chriſtum pro Deo altiſſimo habeant, videantque, Chriſto ſimpliciter, & abſque ulla mentiooe divinæ naturæ, tum oomeo Dei, tum non paucas proprietates divinas attribui, nec non multa divina & ſuperoaturalia opera de eo narrari; cenſeot, id eo fieri, quia divina natura ſe una cum omoibus proprietatibus ſuis humanæ naturæ communicarit; nec adeo ſapiunt, ut cognoſcant atque intelligant, hominem Jeſum Chriſtum à Deo Patre ſuo cœleſti accepiſſe oomen, quod eſt ſuprà omne nomen, nomen videlicet Dei una cum omni divina poteſtate in cœlo ac io terra, propter obedientiam ſuam uſque ad mortem crucis præſtitam Phil. 2.8. eumque etiam omnia illa, quæ in vita ejus in hoc mundo, pleoa ſapientiæ, potentiæ ac majeſtatis divioæ apparuerunt, ex Patris gratia ac munere, non à natura aliqua divina eſſentialiter in eo habitante cumque eo unita, habuiſſe. Porro cum in pluribus ſcripturæ locis talia de Chriſto ſimpliciter affirmentur vel negentur, quæ de Deo Altiſſimo non poſſunt affirmari vel negari, ut, quod fuerit natus, mortuus ac ſepultus; item,

* Vide Gerhard. tom. 2. loc. 4. cap. 8. ſect. 148. † Brentius in relog. pag. 90. 273. Item de divin. Maj. pag. 81. 91. Jac. Andr. in Apol. p. 25. 69. Gerhard. exeg. tom. 1. loc. 4. c. 8. ſect. 152. * Vide quos citat Gerhard. exeg. tom. 1. loc. 4. ſect. 198, 199.

† Liber Canticorum impreſſus Elbingæ per Wendel. Bodenhauſen. 1637. pag. 57. * Johan. Riſten Luneb. 1642. † Gabr. Biel in 3. ſent. diſt. 1. q. 3. art. 1. * Teſte Suarezio tom. 1. Comm. in Thom. part. 3. diſp. 34. ſect. 2. fol. 504.

quod

quod neſciverit diem judicii, quod nihil poſſit facere à ſeipſo, aliaque innumera; homines autem iſti Chriſtum ſummum atque Altiſſimum Deum eſſe credant: exiſtimant id ea de cauſa fieri, quia humana natura divinæ viciſſim ſua communicavit idiomata ac proprietates. Proinde ut ſuam ſententiam ſemel animo infixam & impreſſam adverſus tam innumera & clara Sacræ ſcripturæ teſtimonia tueri poſſent, ad haſce cogitationes devenerunt. Neque ſane immerito, ſi illa ſententia de perſonali unione & intima ac mutua inexiſtentia duarum naturarum debeat habere locum. Nam ex tali abſurda unione naturarum, ſequitur etiam neceſſario tam abſurda communicatio mutua illarum naturarum ac proprietatum.

Quia vero Sacra ſcriptura plurima & varia clariſſima teſtimonia nobis adverſus eorum opinionem ſuppeditat, iden illi non unum, ſed varias commenti ſunt communicationum iſtarum modos, prout ſcilicet defenſio præconceptæ eorum opinionis poſtulat, & novæ effugia ad aciem locorum Sacræ ſcripturæ declinandam quærere jubet.

Primum enim fingunt Communicationem naturarum ipſarum, qua natura una alteri per hypoſtaticam unionem ſe communicat, & altera alteram permeat ac penetrat. Secundo fingunt Communicationem naturalium idiomatum, qua natura alteri proprietates ſuas communicat. Tertio fingunt communicationem perſonæ, qua divina perſona ita ſe humanæ naturæ communicavit, ut eam in unitatem perſonæ ſuæ ſuſceperit. Quæ triplex diſtinctio nullum alium uſum habet, quam quod eo humanus intellectus magis confundatur & præpediatur; etenim ſecunda & tertia communicatio jam in prima eſſet comprehenſa atque contineretur, ſi illa talis communicatio in Chriſto daretur. Qui enim alteri totam naturam atque eſſentiam ſuam communicat, is ipſi ſimul etiam naturales proprietates & perſonam ſuam communicat. Communicationem vero naturalium proprietatum faciunt rurſus triplicem. Prima eſt, qua id quod uni tantum naturæ proprium eſt, de tota perſona Chriſti, quatenus illa ſimul Deus & homo eſt, prædicatur. Altera eſt, qua divina natura gloriam ſuam humanæ naturæ communicavit. Tertia, qua operationes ad officium Chriſti Mediatorium pertinentes utrique naturæ conjunctim attribuuntur. Hæc omnia ſcire neceſſe eſt, & his multo amplius, quæ apud hujus ſententiæ doctores magnis voluminibus comprehenſa ſunt, nos autem ne Lectori Chriſtiano moleſti ſimus, ea ſtudio præterimus; ſi quis ſecundum hanc ſententiam velit teſtimonia Sacrarum Literarum, de perſona Chriſti, natura, & operibus agentia, recte intelligere, & in pernicioſum ſaluti errorem aliquem non incidere. An vero ullo modo veriſimile eſt, ſimplices illos Chriſtianos, quibus Chriſtus & Apoſtoli doctrinam ſalvificæ cognitionis ore ac ſcripto tradiderunt, quique ſine dubio doctrinam iſtam Apoſtolicam intellexerunt, hæc quoque omnia ſciviſſe? An credibile eſt, Chriſtum & Apoſtolos in ſuis dictis & ſcriptis hos ſubtilitates, aliquatenus ſaltem, tacturos & indicaturos non fuiſſe, ut ſimpliciores à tam periculoſis & exitialibus erroribus ſibi cavere poſſent, in quos, ex horum hominum mente, faciliime qui myſteria iſta non bene intelligit, incidere poteſt? Verum in toto Novo Teſtamento ne literula quidem reperitur, ex qua vel minima anſa ad hanc rem diſcendam ſumi queat.

Quæ præterea hîc ad meliorem hujus ſententiæ de communicatione naturarum ac naturalium idiomatum excuſſionem dicenda forent, ea partim in ſcriptis eorum, qui cæteroquin in doctrina de Trinitate cum eis conſentiunt, hanc vero de communicatione opinionem repudiant, reperire eſt, partim ex iis, quæ ſupra de perſonali unione naturarum diſputata ſunt, intelliguntur. Hic ramus enim ex illo trunco enatus eſt.

Hoc unum adhuc meminiſſe juvat, quod * homines iſti hoc loco valde attendi volunt, ne erretur; nempe, etſi ob communicationem duarum naturarum in Chriſto dici poſſit, *Deus eſt Homo*, & *Homo eſt Deus*, non poſſe tamen, nec debere dici, Divina natura eſt humana natura, vel, humana natura eſt divina natura. Quæ cautio cum ſupra memorata abſurda diſtinctione inter perſonam & divinam naturam Chriſti coincidit. Cur verò liceat priori modo loqui, & non liceat poſteriori modo, quæri non injuſte poſſet. Etenim ex ipſorum ſententia Chriſti divina natura Deus eſt, & Deus in Chriſto eſt divina ejus natura, & homo in Chriſto nihil aliud eſt, quam humana ejus natura. Neſcio proinde, ſi fas ſit dicere, Deus eſt homo, cur non æque fas ſit dicere, Divina natura eſt humana.

* Vide Gerhard. tom. 2. loc. 4. ſect. 153, 155.

CAP. XVII.

De Ubiquitate & Omnipræſentia Corporis Chriſti.

SI ad doctrinam de hypoſtatica unione & Communicatione duarum naturarum, ac idiomatum earum, accedant inſuper duæ aliæ doctrinæ, quarum priorem omnes Trinitatis profeſſores in univerſum, poſteriorem magna pars eorum pro veritate infallibili habent; quod nimirum Deus eſſentia ſua ſit ubique in omnibus locis ac angulis vere & facto ipſo præſens, &, quod Chriſtus non tantum olim in terris, ſed hodie quoque in cœlis naturale corpus, ſanguinem & carnem habeat: in novum labyrinthum incidere eum, qui hac de re cogitat, neceſſe eſt. Exinde enim ſequitur, etiam naturale corpus Chriſti, quod cum divina eſſentia in unam perſonam coaluit, ſemper & ubique præſens fuiſſe, & etiamnum eſſe. Quod etiam tam difficile intellectu eſt, ut ipſi homines iſti inter ſe propterea irreconcilisbile diſſidium & capitales Inimicitias gerant. Una autem pars eorum tam mordicus hanc ſententiam tuetur ac propugnat, ut (quemadmodum eis adverſa pars objicit) non vereantur etiam abſurdiſſimas de Chriſto locutiones uſurpare, potius quam hanc ſententiam dimittere. Non horrent enim dicere, * *Chriſtum dum in cruce pependit, corpore ſuo fuiſſe ſimul Romæ, Athenis, in India, & ubique præſentem: Chriſti carnem eſſe in omnibus panibus, pomis, pyris, Candelis, quin & in inferno, & in ipſo Diabolo.* † Lutherus ait de Chriſto: *Omnia ubique & in univerſum plena ſunt Chriſti, etiam ſecundum humanitatem.* Hoc verò ſi verum eſt, neceſſe eſt, (ut è pluribus abſurdis unum tantum attingam) etiam hoc verum eſſe, quod Chriſtus cum jam è Maria matre ſua natus eſſet, adhuc tamen in utero ejus fuiſſet. Qui autem adhuc eſt in matris ſuæ utero, de eo dici nequit, eum in mundum natum eſſe. Ita Chriſtus natus eſt è ſua matre, & tamen etiam non eſt natus, neque etiam in æternum ex ea naſcetur: quia is juxta hanc ſententiam, etiam nunc in pulvere ac cinere demortuæ matris ſuæ anima ac corpore ſuo præſens eſt. Tam ſublime ac impenetrabile myſterium eſt hypoſtatica unio ac communicatio duarum naturarum in Chriſto. Et qui hoc non credit, ſed cum Sacra ſcriptura dicit, Chriſtum nunc eſſe in cœlo, is nihil aliud facit, quam ſi Chriſtum (tam pulchros locutionum floſculos alii aliis objectant) * *quaſi murem in decipula*, vel *quaſi canem catenarium in ſtabulo includeret.*

CAP. XVIII.

De Humiliatione & Exinanitione Dei Altiſſimi.

EX hypoſtatica unione & communicatione naturarum duarum in Chriſto, fluit adhuc ingens, & rationi neutiquam perceptibile myſterium, quod ad intelligendam horum hominum doctrinam de perſona Chriſti, ſcitu omnino eſt neceſſarium: Humiliatio

* Vide Breviar. Ubiq. pag. 113. & ſeqq. † Tom. 3. Jenen. fol. 458. * Vide Breviar. Ubiq. pag. 120.

ſcilicet

ſcilicet & Exinanitio Dei: Duplicem autem faciunt Humiliationem Dei: prima fuit, cum Deus Altiſſimus, (nimirum ſecunda perſona Trinitatis), miſericordia ac compaſſione motus erga genus humanum ita ſe demiſit, ut divinæ majeſtatis ſuæ throno relicto in cœlis, in terram deſcenderet, humanamque naturam in ſe ſuſciperet. Hanc vocant *Humiliationem Incarnationis*. Alteram vocant proprie Exinanitionem, cum ſcilicet Deus Altiſſimus, poſtquam aſſumſiſſet carnem, ſe in ea non ſemper tanquam Deum demonſtravit, neque divinitate ſua uſus eſt, ſed majeſtate ſua divina & gloria ad tempus depoſita, inter homines ſervi inſtar verſatus eſt, famem & ſitim perpeſſus eſt, non habuit ubi caput ſuum reclinaret, vili aſello inequitavit, paſſus eſt ſe irrideri, conſpui, lapidari, colaphizari, flagellari, & tandem morte affici ac ſepeliri. Quod etiam Deus vere paſſus ſit ac mortuus, id pleno ore & clara voce enunciant. Imo Lutherani, qui hac in parte aliiſque pluribus ad hanc doctrinam pertinentibus, multo craſſiores Calvini ſectatoribus ſunt, aperte dicunt, hanc propoſitionem, *Deus paſſus eſt*, eſſe proprie intelligendam, prout verba ſonant, & condemnant idcirco Calviniſtas, qui credunt, Chriſtum tantum ſecundum humanam naturam paſſum eſſe. Hinc ait Gerhardus: * *Quæcunque de Chriſto prædicantur, de perſona ſunt accipienda; alias ſi humana tantum de homine, divina tantum de Deo prædicarentur, duæ perſonæ introducerentur. Chriſtus in medio paſſionis actu ſe Filium Dei eſſe publice profeſſus eſt, ne quis dubitaret, ipſum Dei Filium eſſe paſſum. Omnia opera, omnes paſſiones, non tribuuntur naturis, ſed perſonæ. Quam vere & realiter Deus eſt homo, tam vere de Deo prædicatur, quicquid eſt humanum.*

Jam iſta Humiliatio Dei Altiſſimi eſt revera multo major, adeoque minus cadit in intelligentiam, quam ſi Cæſar, aut alius Monarcha, Cæſarea Majeſtate ſua depoſita, laceris indutus veſtibus ſe immiſceret turbæ mendicorum aut carbonariorum, cubaret in ſtramine, panem ederet furfuraceum, cænoſam aquam biberet, omneſque illas contumelias, ac ludibria, quibus illi Deum ſummum affectum eſſe credunt, pateretur. Imo ſunt, qui Deum in ſtatu humilitatis ſuæ adeo ſe exinaniſſe dicunt, ut etiam ſe omniſcientia ſua exuerit, & non omnia in terris ſciverit, nempe inter alia diem judicii extremi. Matth. 24. 34. Vide Lutheri Poſtillam, in explicatione Epiſtolæ die Natalitiorum: & Gerhardum tom. 2. loc. 4. ſect. 279, 318.

Quomodo vero fieri queat, ut ſupremus ille & immutabilis Deus cœlum relinquat, in terram deſcendat, & impiis hominibus ſe ita ludificandum & probris afficiendum, ſicut Filio Dei factum eſſe legimus, exhibeat: quomodo Deus omniſcius ita potuerit ſua ſe exinanire omniſcientia, ut aliquando neſciverit aliquid, cum ne homini quidem ulli poſſibile ſit, id quod revera ſcit, pro ſuo arbitratu ita ex animo ac memoria ſua delere, ut id plane neſciat amplius: quomodo de vivo & immortali Deo abſque horrore dici poſſit, eum mortalem aſſumſiſſe naturam, & revera occiſum ſepultumque fuiſſe: quomodo Deus Altiſſimus pro ſua obedientia compenſationem ab alio accipere potuerit; & quomodo id totum, etſi per naturam rei ulla ratione fieri poſſet, conſentaneum ſit ſummæ divinæ ſapientiæ, ut id ipſum tanta cum contumelia divinæ majeſtatis ſuæ quæreret ac ſtuderet obtinere, quod longe commodius & aptius per obedientiam & humiliationem veri Filii Dei, hominis ſcilicet Jeſu Chriſti, aſſequi poterat: hic per nos licet ſe fatigent & elaborent ſententiæ hujus Doctores, ut hæc talia iis perſuadeant & probent ſolide, qui in rebus tantis non nudis verbis vel auctoritate hominum niti volunt, ſed ad lydium veritatis lapidem, quem nobis Deus in Verbo ſuo, & in lumine ſanæ rationis humanæ monſtravit, omnia diligenter in religione examinant. De Cæſare aliquo vel ſimili Monarcha, qui ſe ita demitteret, ut ſe ab iis contemni, verberari atque occidi pateretur, in quorum corpora ac vitam habet ſupremum jus in terris atque poteſtatem, dici ſane poſſet, eum Cæſaream majeſtatem exuiſſe, neque tunc Cæſarem eſſe, quando non eſt amplius in ſtatu Cæſaris, ſed in ſtatu viliſſimi mancipii. Cæterum nulla humana perſona, quantacunque ſit, imo ne Angelus quidem ullus poſſe, ſe ad eum modum humiliare, uti ſe humiliaſſet Deus Altiſſimus, ſi vera eſſet iſtorum hominum ſententia. Quapropter de Deo multo magis & juſtius dicendum eſſet, eum ſi ſe ſic humiliaſſet, non fuiſſe tunc Deum amplius, id eſt, ſummum cœli ac terræ Dominum atque Rectorem. Quod horrendum & abominandum eſt etiam cogitatu, quanto magis dictu & aſſertu, præſertim ita, ut id tanquam divinum & ad ſalutem neceſſarium myſterium aliis obtrudatur. Et tamen hoc abſurdum ſecum trahit iſta ſententia. In eo enim collocant proprie humiliationem Dei (ſeu Filii Dei, vel ſecundæ perſonæ Trinitatis) quod in forma ſervi Patri ſuo uſque ad mortem crucis fuerit obediens. Jam vero Filius iſte Dei propter hanc ſuam obedientiam eſt ſupra modum exaltatus, donatumque eſt ei nomen, quod eſt ſupra omne nomen, nempe nomen Dei. Itaque ſequitur, Filium Dei (id eſt, juxta iſtorum hominum ſententiam, Deus Altiſſimus) tempore ſuæ ſervilis conditionis nomen tale, quod eſt nomen Dei Altiſſimi, teipſa non habuiſſe, adeoque Deum ſummum non fuiſſe.

Etſi vero hæc Humiliatio Dei nulla ratione ab intellectu aliter, quam abſurdiſſima, concipi queat; tamen multo etiam magis intellectu & creditu eſt difficile, Deum Altiſſimum ſe humiliaſſe ſervumque factum eſſe, & tamen Deum Altiſſimum ſe non humiliaſſe, & ſervum factum non eſſe. Sentiunt enim, ſolum Filium, quem pro Deo Altiſſimo habent, ſe humiliaſſe, Patrem autem & Spiritum ſanctum, quos itidem pro Deo Altiſſimo reputant, ſe non humiliaſſe; quod ex eorum Cantico, quod ſupra allegavimus, patet, ubi dicitur Patrem dixiſſe Filio, ut quoniam adſit tempus miſerationis, deſcendat in terras, fiatque ſalus hominum egentium, & illum Patri obedientem veniſſe in terras, ac de Virgine pura ac tenera fratrem noſtrum eſſe factum. Id vero qui capi, intelligi ac credi poſſit, omnes eos, quorum mentes præconcepta opinione faſcinatæ non ſunt, judicare velim.

Cap. XIX.

De reſurrectione Dei Altiſſimi à mortuis.

QUis homines iſti docent, Deum Altiſſimum verè mortuum ac ſepultum fuiſſe, Scripturaque teſtatur, Chriſtum (quem illi Deum Altiſſimum eſſe ſtatuunt) rurſus è mortuis eſſe ſuſcitatum; coguntur hoc quoque dicere, Deum Altiſſimum à mortuis reſurrexiſſe: uti ſane expreſſe docent, Chriſtum propriâ virtute ac potentia à mortuis reſurrexiſſe, vel ſeipſum excitaſſe. Quod certè nemo facere poteſt, qui Deus ſummus non ſit. Hîc verò nova ſimplicibus crux figitur. Si enim Chriſtus, ut pote Deus Altiſſimus, propria vi reſurrexit à mortuis, aut ſeipſum ſuſcitavit, Scriptura autem teſtatur in plurimis locis, eum ab alio, nempe à Deo Patre eſſe ſuſcitatum, (vide inter alia Actor. 2. 24. & III. 15, 26. & IV. 10. & XIII. 30, 32, 37. & XVII. 31. Rom. 4. 24. VIII. 11. & X. 10. 1 Cor. 6. 14. & XV. 15. 2 Cor. 4. 14. Gal. 1. 1. Eph. 1. 20. Col. 2. 12. 1 Pet. 1. 21.) dicendum erit ex iſtorum hominum ſententia, Deum Altiſſimū reſuſcitaſſe Deum Altiſſimum à mortuis, & Deum Altiſſimum propria virtute reſurrexiſſe, id eſt, eum ab alio non eſſe reſuſcitatum. Quod profecto nimis abſurdum eſt. Etſi vero illi hanc ſuam ſententiam ita declarent, ut dicant, totam Trinitatem Chriſtum ſuſcitaſſe è mortuis, & reſpectu primæ ac tertiæ perſonæ dici, Deum, interdum vero etiam Patrem ſuſcitaſſe Chriſtum, reſpectu autem ſecundæ perſonæ, quæ Chriſtus ipſe eſt, dici, Chriſtum à mortuis reſurrexiſſe; res tamen hoc effugio non fit clarior.

Nihilomi-

* Vide Gerhard. exeg. tom. 1. loc. Theol. loc. 4. ſect. 195.

Digitized by Google

Nihilominus enim ſequetur, Chriſtum, uti ſecundam petſonam Trinitatis, propria virtute reſurrexiſſe, & tamen etiam ab aliis duabus perſonis excitatum eſſe. Quod utique contradictionem apertam continet. Qui enim propria vi reſurrexit, de eo dici non poteſt, eum ab alio eſſe reſuſcitatum: & contra, qui ab alio reſuſcitatus eſt, de eo dici nequit, eum propria virtute reſurrexiſſe; imo exinde colligitur, Chriſtum non potuiſſe ptopria virtute reſurgere. Neque enim dici poteſt, Chriſtum cæterarum duarum perſonarum, Patris nimirum ac Spiritus Sancti ope aut cooperatione non indiguiſſe (præſertim cum ſcriptura Sacra teſtetur, Heb. 5. 7. *Chriſtum preces ac ſupplicationes cum clamore valido & lacrymis obtuliſſe ei, qui ipſum ſervare poterat à morte*) quia perquam abſurdum foret dicere, Deum aliquid fruſtra feciſſe ac ſine neceſſitate, ſuamque ſupereminentem magnitudinem vittutis impendere voluiſſe ibi ubi non erat opus: quam ſupereminentem virtutis magnitudinem Deum in reſuſcitando Chriſto exercuiſſe teſtatur Paulus Apoſtolus Epheſios cap. 1. verſ. 19. Quodſi vero Chriſtus ſolus & abſque reliquarum duarum perſonarum ope atque operatione à mortuis reſurgete, non potuit etſi forte etiam ipſe cooperatus ſit nonnihil, dici certe de eo non poteſt, quod ſit Deus Altiſſimus. Perſona enim, quæ Deus Altiſſimus eſt, ſufficeret per ſe, ut propriis viribus, abſque ullarum aliarum perſonarum concurſu à mortuis reſurgeret, ſi modo poſſibile eſſet, ut Deus Altiſſimus mori, & mortuus iterum reſurgere poſſet.

Cap. XX.

De Dei Altiſſimi Aſcenſione In cœlum & Exaltatione.

DE Deo illo, qui ſe ita, ut modo dictum eſt, humiliavit ac exinanivit, ex iſtorum hominum ſententia credendum eſt, eum hoc præmium pto iſta humiliatione conſecutum, ut rurſus à Deo Altiſſimo (Filius ſcilicet à Patre) exaltaretur, gloriaque & honore coronaretur, dum nimirum quadrageſimo die à ſua reſurrectione in monte Olivarum viſibili ratione in cœlum ſublatus & ad dexteram Dei in cælis collocatus eſt. Hæc in cœlum Aſcenſio & exaltatio Dei Altiſſimi non eſt etiam intellectu ſcrutanda: alioqui intellectus ſeipſum perdet, nec inveniet; fietque ut intelligendo nihil intelligat. Cum enim Deus Altiſſimus, ut homines iſti docent, vere de cœlo deſcenderit, & in ſtatu humiliationis aliquandiu in terris verſatus fuerit, ſequitur etiam credendum eſſe, quod ille idem Deus Altiſſimus vere iterum in cœlum aſcenderit, è quo antea deſcenderat. Sed quia Deus ille Altiſſimus, qui ſuit in terris, eſt is ipſe, qui ſemper remanſit in cœlis; mens illico tenebris involvitur, quando cogitat & reputat, quomodo Deus Altiſſimus vere in cœlum aſcenderit. Ipſis hujus dogmatis Doctoribus tam difficile eſt, ut huic doctrinæ ſuæ propriæ bona fide credant, adeoque oculis eorum ſemper obverſatur unitas eſſentiæ divinæ, ut eorum quidam dicere ſoleant: * *Chriſtus ne latum quidem digitum, pilum ac feſtucam verſus cælum provectus eſt, ut veniret ad Patrem. Aſcendere in cælum nihil aliud eſt, quam diſparere, quam divinam gloriam, majeſtatem atque imperium adipiſci. Aſcendere in cælum, & ſedere ad dextram Dei, unum & idem eſt. Aſcenſio in cælum in monte Oliveti non eſt vera aſcenſio, quam in Symbolo confitemur, ſed tantum ſpecies quadam fuit, & apparitionum ejus clauſula.* Quis homini indocto & idiotæ velit vitio vertere, ſi ex hoc labyrintho ſe expedire nequeat, ex quo ne Doctores quidem hujus myſterii ſe extricare poſſunt? Certe qui cognitionem ſimpliciſſimam cum Sacris Literis conformem amat, is ſimpliciter credet, eum qui in cœlum profectus eſt, & propter ſuam obedientiam ad dexteram Dei exaltatus eſt, nullum alium eſſe, quam hominem Jeſum Chriſtum, qui à Deo virtute Spiritus ſancti conceptus, & ex Virgine Maria natus eſt.

* Vide allegata in breviar. ubiq. art. 14. & in tract. de ubiq. Glaub. de Aſcenſione.

Cap. XXI.

De Adventu Dei Altiſſimi ad ultimum Judicium.

QUod in Articulo de Aſcenſione in cœlum Dei Altiſſimi obſervandum diximus, idem etiam eodem modo circa Adventum ejus ad univerſale Judicium conſiderandum eſt; nimitum quòd Deus ille Altiſſimus in natura ſua humana, à ſe aſſumta, & ſecum intime ac inſeparabiliter unita, veniet de cœlo ad judicandum vivos ac mortuos, & nihilominus tamen etiam in cœlis remanebit; vel, quòd neque de cœlo veniet, neque in cœlo manebit, quia jam antea in cœlo & in terra eſſentialiter ac perſonaliter præſens eſt. Jeſum Chriſtum verè de cœlo venturum eſſe, teſtantur illi duo viri, qui cum Chriſtus eveherenur in cœlum, adſtiterunt Apoſtolis, & dixerunt: *Hic Jeſus, qui aſſumtus eſt à vobis in cælum, ſic veniet, quemadmodum vidiſtis eum euntem in cælum.* Act. 1. 11. Jam verò ex hominum iſtorum opinione, hic Jeſus eſt ille ipſe Deus Altiſſimus, qui ſemper in cœlis manſit, quique etiam ubique eſſentia ſua præſens eſt. Itaque hic Jeſus, qui jam antè ubique locorum eſt, manebit in cœlo, & tamen etiam ex cœlo veniet. Qui labyrinthus eſt ille idem, in quem nos Deſcenſus Altiſſimi Dei de cœlo in uterum Mariæ Virginis, induxit.

Et hæc hactenus de cognitione Filii Dei ex ſententia eorum, qui tres perſonas in una divina eſſentia ſtatuunt. Sequitur, ut nonnihil adhuc dicamus de Spiritu Sancto, qui ab iſtis hominibus creditur eſſe tertia perſona Trinitatis.

Cap. XXII.

De tertia perſona Trinitatis, nempe Spiritu Sancto.

SIcut Fillus ſecundum horum hominum doctrinam eſſentiam ſuam non habet à ſe ipſo, ſed ab alio eam ab æterno accepit; ita etiam Spiritus Sanctus. Tantum cavendum eſt, ne modi originis utriuſque, & Filii & Spiritus Sancti confundantur, ſed probè diſcernantur. Primum enim contendunt, Filium eſſentiam ſuam à ſolo Patre, non etiam à Spiritu Sancto habere, etſi Spiritus Sanctus ſit unius ejuſdemque eſſentiæ cum Patre: Spiritum Sanctum autem habere ſuam eſſentiam à Patre & Filio, vel, ut Græca Eccleſia docet, à Patre per Filium.

Deinde docent, Filium eſſentiam à Patre accepiſſe per *Generationem*, Spiritum ſanctum autem pet *proceſſionem*, ſeu *emanationem* Hinc Athanaſianum Symbolum ita habet: *Filius eſt, à Patre neque factus, neque creatus, ſed genitus. Spiritus ſanctus eſt à Patre & Filio neque factus, neque creatus, neque genitus, ſed procedens.*

Qui jam hoc quoque myſterium intelligere geſtiet, mentemque ſuam intendet, ubique rurſus impinget. Statim enim apud hominem ſana mente præditum oritur dubium, ſi Spiritus ſanctus æque ac Pater perſona ſit, cur tantum Filii ex eſſentia Patris productio debeat generatio vocari, & non etiam productio Spiritus ſancti? Cur non liceat quoque dicere, Spiritum ſanctum eſſe ex eſſentia Patris & Filii ab omni æternitate generatum? Nam ſi Spiritus ſanctus tantum pro virtute divina haberetur, cauſa manifeſta foret, cur ejus origo non vocetur generatio, quia virtus ſeu efficacia proprie non generatur; ſed emanat tantum ab ea re, cujus virtus eſt. At de perſona, quæ ſuam eſſen-

tiam ab alterius perſonæ eſſentia accipit, dici omnino poteſt, & debet, illam ab hac generatam eſſe. Verum illi hanc reddunt rationem, cur Spiritus ſancti ortus non debeat generatio dici, ſed potius proceſſio; quia Sacra ſcriptura de generatione Spiritus ſancti nullam faciat mentionem, neque ſic loquatur, quod natus, vel generatus ſit, ſed dicat, ſolum eum *à Patre procedere* Joh. 15. 26. Sed ut nunc nihil de eo dicam, hoc ipſum eſſe ſufficiens indicium, quod Spiritus ſanctus non ſit ulla talis perſona Deitatis, qualem illi ſibi imaginantur, quia Sacra ſcriptura ejus originem nuſquam ita deſcribit, uti illa omnino deſcribenda eſſet, ſi is perſona ejuſmodi, quæ ex eſſentia Dei producta ſit, foret; hoc ſolum urgebo, quod, ſi tanta eſt apud iſtos homines hac in re Sacræ ſcripturæ auctoritas & reverentia, ut nolint Spiritus ſancti originem aliis, quam expreſſis ſcripturæ verbis exprimi atque enunciari; non debeant ipſi aliis vitio vertere, quando totam hanc fabricam excogitati myſterii de uno Deo tribus perſonis conſtante, una cum omnibus hactenus enumeratis columnis ac tibicinibus, quibus eam ſtatuminare ſatagunt, funditus evertunt, ob eandem prorſus rationem, quod de iſta ipſorum doctrina atque myſterio altiſſimum ſit in Sacris Literis ſilentium, quodque Sacra ſcriptura cognitionem unius illius ſummi Dei, ut & Domini noſtri Jeſu Chriſti, ac Spiritus ſancti, longe aliis aptioribus ſanioribus & rationi convenientioribus verbis ac locutionibus exprimat, quam hactenus homines iſti fecerunt. Adde, quod ſoleant etiam ipſi generationem Filii Dei aliquando *egreſſum, proceſſionem* ac *emanationem* vocare. Diſerte enim * ajunt, in Deo eſſe *duas proceſſiones ſeu emanationes*, quarum una, per quam Filius Dei eſſentiam ſuam accepit, generatio vocatur; altera autem, per quam Spiritus ſanctus productus eſt, cum ignoretur verus productionis iſtius modus, retinet nomen generale *proceſſionis* vel *emanationis*. Quanquam eam etiam quidam *ſpirationem* appellant. Si igitur generationem Filii ex eſſentia Dei *proceſſionem* vocant, etſi nullum ejus appellationis exemplum in Sacra ſcriptura afferre poſſint: (nam quod Chriſtus apud Johannem inquit, ſe exiviſſe à Patre Joh. 8. 42. XVI. 27, 28, 30. XVII. 8. id de ejuſmodi exitu vel egreſſione intelligendum eſt, per quam tanquam legatus Patris in mundum venit:) nulla ſane cauſa eſt, cur viciſſim productio Spiritus ſancti non debeat generatio appellari, etſi eam ſcriptura ita non appellet; ſiquidem ſtatuunt, Spiritum ſanctum perinde eſſentiam ſuam à Patre ac Filio accepiſſe, ſicut Filius eam accepit à Patre, nec ullo argumento probare poſſunt, proceſſionem Spiritus ſancti aliter factam eſſe, quam generationem Filii. Quod ſi vero Spiritus ſancti productio ſit etiam generatio, ſequetur, Spiritum ſanctum quoque Filium Dei eſſe, & quidem ejuſmodi Filium, qui duos Patres & unum Avum habeat, quia à Patre & Filio procedit. Imo eſt ſimul Patris Filius, & etiam nepos, ſeu Filii Filius. Quæ omnia rationi abſurda & incomprehenſibilia ſunt, quæ iis, qui ſunt emunctioris naris & ſagacioris ingenii, tanto majorem dubitandi anſam præbent, an hæc doctrina ſit veritati conſentanea; cum ſcriptura de hiſce myſteriis prorſus ſileat.

Denique cum Sacra pagina clariſſime teſtetur, Deum Patrem Filium ſuum Jeſum per Spiritum ſanctum in utero Mariæ Virginis produxiſſe, ſi Spiritus ſanctus ſit perſona ſupremæ Deitatis, ut homines iſti ſentiunt, ſequetur, Spiritum ſanctum etiam eſſe Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti, imo magis proprie eum eſſe patrem ejus quam Deum Patrem, quia fuit media cauſa, ac proinde proxima cauſa hujus productionis ac generationis. Quando enim aliquis filium generat per aliam perſonam, certe hæc perſona magis eſt geniti filii pater, quam altera, quæ hanc ad illum generandum adhibuit. Atqui notum eſt, non Deum Patrem ipſum, ſed Spiritum ſanctum ſuperveniſſe in Mariam Virginem, eam obumbraſſe, & per obumbrationem iſtam Filium Dei in ea produxiſſe. Proinde Spiritus ſanctus, ſi perſona eſt à Patre realiter diſtincta, potiùs pro patre Domini noſtri Jeſu Chriſti habendus eſt, quam Deus Pater. Sed quia id in Sacris Literis inauditum eſt, quod Spiritus ſanctus ſit Chriſti Pater, exinde manifeſtum eſt, Spiritum ſanctum abſurdiſſime pro perſona ſupremæ Deitatis haberi.

* Vide Becan. Summ. Theol. ſchol. tract. 2. pag. 71. & ſeqq.

CAP. XXIII.

Concluſio.

ITa expoſuimus Chriſtiano Lectori genuinam declarationem duarum diverſarum ſententiarum de natura atque eſſentia Dei unius Altiſſimi, qua de re hodie ſumma contentione digladiatur Chriſtianus Orbis. Speramus ex his omnes ſenſatos & veritatis amantes facile judicium laturos, utra harum ſententiarum veritati, quam Deus in ſanctiſſimo verbo ſuo revelare dignatus eſt, ſit propior ac congruentior.

Quod enim primam ſententiam *de uno Deo Patre* attinet, illa non aliis quam Sacræ ſcripturæ verbis ac phraſibus propoſita eſt: prout etiam par & æquum eſt, ut doctrina tanti momenti, in cujus cognitone humanus intellectus, abſque divina revelatione, à ſolo naturali lumine parum habet adjumenti, divinis verbis proponatur ac declaretur. Quæ ad eam declarandam allegatæ ſunt ſcripturæ, illæ non torquentur duris, inuſitatis, ac longe petitis, multo minus rationi ſanæ repugnantibus interpretationibus, nec loca ſcripturæ per capillos, ut dici ſolet, trahuntur. Neque etiam hæc ſententia per conſequentias & collectiones è Sacris Literis eruitur; etſi legitimis & rationi conſentaneis conſequentiis ac illationibus uti ad aliquam ſententiam probandam ac confirmandam illicitum non ſit: ſed eſt claris, expreſſis ac irrefragabilibus Sacræ ſcripturæ verbis expoſita, quæ ſignificatione ſimpliciſſima ac notiſſima, unicuique etiam ſimpliciſſimo obvia accipiuntur; quemadmodum etiam credibile eſt, Deum cognitonem ſuam omnibus hominibus abſque diſcrimine pro univerſali via ac medio ſalutis, ideoque quam ſimpliciſſime & quam evidentiſſime proponere voluiſſe. Hæc ſententia ita eſt in verbo Dei fundata, ut ad eam declarandam & recte intelligendam, præter aperta ſcripturæ Sacræ teſtimonia, nullis aliis opus ſit tibicinibus ac fulcris, nullis recens inventis diſtinctionibus; nullæ peregrinæ voces, nullæ inuſitatæ ac inauditæ figuræ, vel tropi, nullæ ignotæ phraſes locutioneſque requirantur. In ea intellectus rudiorum ac idiotarum non oneratur ullis rebus talibus, quæ captum eorum ac intelligentiam ſuperent, vel quæ abſque laborioſa fatigatione ingenii non poſſint aſſequi; ſed omnia ſunt plana, ſimplicia, & hominibus ſanæ mentis intellectu facilia. Hæc ſententia non tantum habet pro ſe clara & omni exceptione majora Sacræ ſcripturæ teſtimonia, ſed etiam cum illa veritate apprime conſentit, quam Deus humano intellectui, quem condidit, inſcripſit, quæque nullo modo cum ea veritate, quam in verbo ſuo Deus revelavit, pugnat. Nihil eſt in hac ſententia, quod humanæ rationi abſurdum, vel impoſſibile videri merito poſſit. Idcirco opus non eſt, ut ii qui hanc ſententiam exigere ad obruſſam rationalis veritatis volunt, vel etiam teſtimonia Sacræ ſcripturæ, utrum recto & non perverſo ac impoſſibili ſenſu allegentur, examinare inſtituunt, ab eo propoſito voce *Myſterii* abſterreantur; ac moneantur, ut nobiliſſimam partem animæ ſuæ, cui Deus ſuam imaginem impreſſit, ſanam nimirum rationem ſuam ſeponant, exuant, vel captivent, & divina myſteria cæca, irrationali ac bruta fide apprehendant.

Contra verò ſi altera ſententia *de Triuno Deo* ſpectetur, quæ eſt particula ejus minima, quæ claris, expreſſis, & perſpicuis Sacrarum Literarum verbis demonſtrari poſſit? Ubi reperies in toto Sacro Codice, Trinitatem, Triunitatem, unitatem in eſſentia, Trinitatem in perſonis, Dei trinam ſubſiſtentiam, περιχώρησιν, ſeu circuminceſſionem ac mutuam & tamen impermixtam

mixtam

mixtam inexiſtentiam trium diſtinctarum perſonarum, æternam generationem Filii Dei, Incarnationem Dei, hypoſtaticam unionem Dei cum humana natura, mutuam Communicationem naturalium idiomatum ac propietatum divinæ & humanæ naturæ, humiliationem & exinanitionem Dei, aliaque plura nova vocabula & locutiones, quæ in Scholis ad hanc ſententiam propugnandam procuſæ atque excogitatæ ſunt? Ubi Spiritus ſanctus in Sacris Literis vocatur expreſſe Deus, Creator coeli & terræ, vel Pater? Quod fundamentum in ſcriptura ſacra habent monſtroſæ illæ diſtinctiones inter Eſſentiam Dei & Perſonam, inter Dei Eſſentiam & ſubſiſtentiam, inter Deum perſonalem & eſſentialem, inter eſſentialem & perſonalem Patrem, Filium, & Spiritum ſanctum, inter divinam perſonam & divinam naturam in Chriſto, inter humanam perſonam & naturam, aliæque diſtinctiones innumeræ, quarum ingens copia e Scholaſticorum cerebro enata eſt? Ubi in Sacro textu abſurdæ illæ & prorſus portentoſæ *propoſitiones perſonales* leguntur: Deus (intellige Altiſſimus) eſt homo, homo eſt Deus, Deus eſt natus, Deus fuit infans, Deus ſitim paſſus eſt, Deus egit poenitentiam, Deus fuit ſervus, Deus eſt mortuus ac ſepultus; aliæque infinitæ? Ubi Chriſtus & ſancti Apoſtoli uſquam talibus pluſquam Ethnicis loquendi modis uſi ſunt, quæ cerebrum pene excutiunt ſano homini, & ſine aurium dolore audiri non poſſunt? Præterea ſententia iſta de Triuno Deo non tantum cum antiquiſſimo Chriſtianæ fidei Symbolo, quod Apoſtolis adſcribitur, & una cum Sacra ſcriptura pro formula ac regula univerſali Fidei Chriſtianorum haberi poteſt, nihil prorſus habet commune; verum etiam manifeſtæ veritati naturali, cujus fundamentum à Deo in humana ratione eſt poſitum, adeo eſt contraria, ut jure dici queat, nunquam quicquam in ulla religione prolatum & confictum eſſe, quod humanum intellectum ita per tortuoſos inextricabilium difficultatum mæandros circumducat, omniaque prorſus adminicula, ad aliquam vel minimam particulam ſecundum rectam & claram cognitionem intelligendum, ei adimat, atque facit hæc doctrina de Deo Uno & Trino. Quod enim de uno hujus doctrinæ capite dicitur & affirmatur, id non ſolum in aliis, ſed in illo ipſo capite, quin & iiſdem verbis rurſus negatur atque evertitur: ita ſcilicet omnia ſunt inter ſe inexplicabilibus contradictionum nodis implicata, ut etiam ſi quis omnes ſuos ſenſus convocet, & ad hæc intelligenda omnes ingenii vires adhibeat, nihil proficiat, nihiloque ſapientior aut intelligentior inde diſcedat, quam acceſſerat; indoctus certe & idiota, qui veræ cognitionis Dei ſtudio tenetur, atque hinc aliquid diſcere ſperat, citius in ſuo ardore, ſtudio, ac deſiderio refrigeſcet, imo ſenſus & rationem omnem amittet, quam ut voti ac deſiderii ſui compos reddatur. Atque hinc fit, ut etiam inter ipſos hujus doctrinæ aſſertores ac diſſeminatores de omnibus capitibus non conveniat, inprimis de hypoſtatica ſeu perſonali unione duarum naturarum & de Communicatione idiomatum; * qua de re adverſis caſtris inter ſe diſſident, & nunquam finiendæ controverſiæ ſerram reciprocant, ita ut alii alios non modo tanquam hæreticos omnium deterrimos ac teterrimos, & tanquam Turcas ac Judæos execrentur damnentque, ſed etiam velut juratos hoſtes ſummo odio habeant & omni perſecutionum genere infeſtent. Quomodo enim illi poſſunt aliquando ad concordem venire veritatem, quando fundamentum, cui utraque pars ſuas inædificat opiniones, falſum eſt, & omni rationi ac ſcripturæ contrarium?

Non memorabo nunc, quod hæc doctrina latam aperiat feneſtram ad plurimos pernicioſos & ſalutari cognitioni Dei & Domini Jeſu noxios errores: dum unigenitum Dei Filium, qui virtute Spiritus Sancti in utero Virginis Mariæ conceptus eſt, de throno divinæ majeſtatis ejus, in quo propter ſuam omnibus numeris abſolutam obedientiam à Deo collocatus eſt, deturbat, imo eum non pro humana perſona, ſed tantum pro quodam additamento ſive adjuncto perſonæ habet, & quidem talis perſonæ, quæ nunquam fuit in rerum natura, tantum abeſt, ut eum pro ſervatore humani generis, & pro Deo benedicto in ſecula agnoſcat: dum omnia ea, quæ Deus per hunc ſuum Filium ſummo humani generis bono præſtitit, inutilia ac infructuoſa reddit, ſpemque noſtram unicam, quam in Deo & Domino Jeſu habemus repoſitam, irritam ac inefficacem efficit: dum illis qui adhuc à religione Chriſtiana alieni ſunt, ad eam recipiendam obſtaculo eſt, & ſcandalo, imo anſam eis præbet, ut veram Chriſti doctrinam ac religionem deteſtentur, atque irrideant. Hæc enim cuncta alibi ab aliis ſolide ſunt demonſtrata. Hoc tantum in medium nunc afferre juvat, quod hæc ſententia in præcipua religionis parte, nempe in precatione ad Deum ſummo homini ſit impedimento, & homines ineruditos (ne de eruditis jam quicquam dicam) facillime queat in dubitationem adducere, de eo, an recte Deum orent, & porro an preces eorum ſint exaudiendæ. Cum enim hujus ſententiæ de Trinitate Aſſertores varias orandi Deum formulas idiotis præſcripſerint, quarum aliquæ ad totam Trinitatem, aliquæ in ſpecie ad Patrem, & ad Filium, & ad Spiritum ſanctum directæ ſunt; in nulla earum poteſt homo ſimplex ita Deum mente concipere, ut non in aliquem ex iis erroribus, quos ſententia hæc damnat, incidat. Quomodo enim poſſibile eſt, ut idiota ſibi unum Deum inter tres perſonas diſtinctas imaginari queat, quin ſimul tres diſtinctas eſſentias concipiat? præſertim quando ipſi perabſurdæ imagines verſantur ob oculos, quæ apud plurimos horum hominum, etiam apud eos, qui ſe Euangelicos jactant, ferme in omnibus templis, nec non in domibus, in parietibus, & libris reperiuntur; quibus nimirum Trinitas ita depingitur, ut Pater barbam canam ac promiſſam gerens, veſte ſplendida ornatus, & caput aurea corona redimitus, ad ſiniſtram, Chriſtus autem ſeminudus ad dextram ſedeat, & Spiritus ſanctus ſuper utrumque in ſpecie ac figura columbæ ſe libret. Ipſimet aperte fatentur, myſterium iſtud de tribus perſonis in una eſſentia rationi eſſe contrarium; quomodo igitur fieri poteſt, ut homo è vulgo id poſſit animo ſuo comprehendere, quod ratio ejus tanquam abſurdum ac impoſſibile non poteſt non rejicere? Atque inprimis impoſſibile eſt, ut quiſquam poſſit ita perſonas illas cogitando ſibi repræſentare, quomodo mutuo ac invicem inter ſe, ſingulæ in ſingulis, & omnes in ſingulis, & ſingulæ in omnibus, & omnes in omnibus innexæ ac implicatæ ſint. Qui autem tres perſonas diſtinctas & ſeparatas ſibi imaginatur, adeoque tres diſtinctas eſſentias animo ſuo concipit, is ſibi fingit tres Deos, & adorat tres Deos, & ſic juxta hanc doctrinam, precatio ejus magis ipſi in perniciem ac condemnationem, quam in ſalutem vertitur. Ex adverſo, ſi quis ſibi unam eſſentiam Dei firmiter imaginetur, excident ex animo ac cogitatione ejus tres perſonæ, & conſiderabit Deum vel tanquam unam tantum perſonam, vel tanquam eſſentiam, quæ perſona non eſt, proinde nec Deus. Quod Doctores iſti non minus pro pernicioſo ac damnabili errore agnoſcunt. Quod ſi quis ad unam tantum perſonam Deitatis in ſpecie ſuam dirigat orationem, exempli gratia ad Patrem, fieri etiam ægrè poteſt, ut perſonam illam ita conſideret, quomodo illa eſſentiam ſuam cum aliis perſonis, ad quas precationem non dirigit, communem habet. Si enim conſideret in ſua precatione eſſentiam divinam, quatenus communis eſt, jam non unam perſonam invocabit, (quod eum hic facere velle ſupponimus) ſed omnes tres. Sed ſi invocet unam tantum perſonam, certe vel peculiarem ac diſtinctam eſſentiam, adeoque diſtinctum Deum concipiet, vel perſonam illam conſiderabit tantum tanquam partem divinæ eſſentiæ, atque ſic non perfectum & diviſum Deum invocabit. Quæ rurſus Doctoribus iſtis periculoſi ac noxii errores

* Vide inter alia Admonit. Neoſtadianam, & D. Hoe 99. Articulos.

res

res ſunt. Quamobrem hæc doctrina non ſolum impedit devotionem ac pietatis ardorem in hominibus ſimplicibus, imo in omnibus, qui rationali cultu Deo ſervire volunt, & non labiis ſolum, ſed & corde ad eum appropinquare, adeoque Spiritum ſuum, non vocem tantum & verborum ſonum ad eum elevare ſtudent; ſed etiam mentem eorum ac cogitationes ita confundit, ut quemadmodum neſciunt, nec intelligunt, ad quem Deum ſuſpiria ſua mittant, ſit etiam de indubitata exauditione certi ac ſecuri eſſe nequeant.

Deus Pater omnis miſericordiæ miſereatur omnium, proborum hominum, qui adhuc hærent in tenebris ignorantiæ, oculoſque eorum illuminet ſplendore ſanctiſſimæ veritatis atque cognitionis ſuæ, ad ſuam & dilectiſſimi Filii ſui gloriam & ipſorum ſalutem. AMEN.

INDEX CAPITUM.

CAP. 1. *Declaratio ſententiæ eorum, qui ſtatuunt, Deum ſummum tantum unam perſonam eſſe, nempe Patrem.* 17
CAP. 2. *Declaratio ſententiæ de Trinitate.* 19
CAP. 3. *Fuſior Declaratio ſententiæ de Trinitate, & examen præcipuorum capitum, quæ ad verum intellectum ac declarationem ejus ſpectant.* 20
CAP. 4. *De diſtinctione inter Eſſentiam & Perſonas divinas.* 21
CAP. 5. *De Dei trina exiſtentia, ſeu triplici modo ſubſiſtendi.* 22
CAP. 6. *De mutua & tamen impermixta immanentia ſeu inexiſtentia diſtinctarum perſonarum Trinitatis.* 23
CAP. 7. *De diſtinctione inter Deum Eſſentialem & Perſonalem.* 24
CAP. 8. *De diſtinctione inter eſſentialem & perſonalem Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum.* 25
CAP. 9. *De æterna generatione Filii Dei ex eſſentia Patris.* 25
CAP. 10. *De operationibus, quæ intra & extra eſſentiam Dei fiunt.* 28
CAP. 11. *De Incarnatione Filii Dei.* 29
CAP. 12. *De duabus naturis in Chriſto.* 30
CAP. 13. *De hypoſtatica ſeu perſonali unione duarum naturarum in Chriſto.* 31
CAP. 14. *De diſtinctione inter Chriſti perſonam & divinam naturam.* 33
CAP. 15. *De Inſeparabilitate duarum naturarum in Chriſto.* 33
CAP. 16. *De Communicatione naturarum & naturalium Idiomatum ac operationum.* 34
CAP. 17. *De Ubiquitate & Omnipræſentia corporis Chriſti.* 35
CAP. 18. *De Humiliatione & Exinanitione Dei Altiſſimi.* 35
CAP. 19. *De Reſurrectione Dei Altiſſimi à mortuis.* 36
CAP. 20. *De Dei Altiſſimi Aſcenſione in cœlum & Exaltatione.* 37
CAP. 21. *De Adventu Dei Altiſſimi ad ultimum Judicium.* 37
CAP. 22. *De tertia Perſona Trinitatis, nempe Spiritu Sancto.* 37
CAP. 23. *Concluſio.* 38

CON-

LUDOVICI WOLZOGENII

Tres Conciones

in

JOHANNIS EUANGELII

Cap. XVII. verſ. 3.

IRENOPOLI

Poſt annum Domini 1656.

Digitized by Google

CONCIONES TRES

Super Iohan. 17. 3.

PRIMA CONCIO.

Gratia Domini noſtri Jeſu Chriſti, & charitas Dei, & communicatio Spiritûs Sancti ſit cum omnibus nobis. Amen.

PLurimum dilecti in Chriſto Jeſu. Quanquam homo pro infinita vi ſuæ cupiditatis, plurima, quæ intellectu ſuo percipit eſſe bona, appetat, & ut iis reipſa potiatur ac perfruatur, omnibus viribus contendat; tamen omnia ejus deſideria ad hunc triplicem ſcopum, tanquam ad ultimum ac principalem finem, potiſſimum feruntur, inque eo deſinunt ac conquieſcunt: primum, ut *vivat*; ſecundo, ut *æternum* vivat; tertio, ut *felix* vivat, gaudiis ſemper affluens & omnis mali expers. Primum votorum ejus eſt Vita, hanc primum appetit homo ac deſiderat; ad hunc ſcopum primo & ante omnia cupiditates ac porro actiones ejus tendunt. Ut vitam redimat, ferrum pati & igues non recuſat; etiam totum mundum cum omnibus ejus opibus omnique ſplendore, ſi in ipſius poteſtate eſſet, vitæ conſervandæ cauſa impendere non dubitaret. Hinc Ægyptii cum gravitate annonæ premerentur, Joſephum ita compellant: *Vita noſtra in manu tua eſt; fac tantum, ut inveniamus gratiam in oculis tuis, & libenter fiemus ſervi Pharaonis.* Gen. 47. ℣ſ. 25. Hoc bene noverat Diabolus quoque, homini nihil eſſe vita carius atque antiquius, cum pium Jobum coram Deo criminaretur diceretque: *Pellem pro pelle, & cuncta, quæ habet homo, dabit pro anima ſeu vita ſua.* Joh. 2. 4.

Verum ſola vita præſenti non expletur hominis deſiderium; quemadmodum aliorum animantium appetitus ultra hanc vitam non extenditur, quia futura non proſpiciunt, ideoque etiam impendentem ſibi mortem ac interitum non vident, nec metuunt. At hominis intellectus cogitationes ſuas mittit ultra præſens tempus, & futura ſibi ponit ob oculos. Idcirco cum cernat & experiatur quotidie, omnem carnem mortis ſubjectam eſſe imperio, indeque colligat, ſibi quoque aliquando vices ſuas obeundas eſſe, ex mortis imminentis conſideratione horrorem ac metum concipit, eamque tanquam malum triſtiſſimum atque graviſſimum averſatur, & ab ea liberari cupit, id eſt, optat æternum vivere, & nunquam mori.

Sed ne hoc quidem per ſe inexplebilem animi humani aviditatem exſatiare poteſt. Non enim ſolum ſemper vivere & nunquam mori deſiderat homo, verum etiam cupit carere adverſis, carere doloribus, carere triſtitia ac luctu, & abundare gaudio, voluptate, omniſque generis perpetua felicitate. Gaudium & voluptas eſt ſalis inſtar ſeu condimenti, quod vitam ſuavem jucundamque reddit. Æternum vivere abſque gaudio eſt quaſi æternum dormire; æternum autem vivere in doloribus ac triſtitia, deterius eſt, quam mortuum eſſe in æternum, vel nunquam vixiſſe.

Atque hoc triplex deſiderium vitæ, æternitatis, ac felicitatis, eſt primum fundamentum, quo nititur totum opus noſtræ Religionis. Cum enim homines ad hæc tria bona inevitabili ac indeſinenti naturæ ſuæ inſtinctu maxime anhelent, ſciant vero, ſe ea propriis viribus conſequi non poſſe, neceſſe eſt, ut ea petant ab alio. Nam ſi homo vitam à ſeipſo haberet, vel eam in æternum conſervare, atque in ea omnibus deliciis ac voluptatibus ex animi ſui ſententia frui poſſet; religione ei non foret opus, id eſt, nulli ſervire atque obedire vellet. Religio enim in genere accepta nihil aliud eſt quam ſervitus, cum reverentia atque obedientia conjuncta erga eum, quem credimus habere ſalutem ac felicitatem noſtram in manibus ſuis, quique nos boni, quod deſideramus, compotes reddere poteſt. Cum igitur hominis in poteſtate non ſit ſummum illud bonum, quod cupit, ipſa neceſſitate compellitur ad talem quærendum, & ad gratiam iſtius ambiendam, qui eum beatum poteſt efficere, adeo ut in ſe ſponte & alacriter recipiat facere ea omnia, quæ ille præceperit ac præſcripſerit facienda neceſſario, ſi vita, æternitate, ac beatitate potiri velit. Hoc igitur, ut dixi, eſt unicum religionis fundamentum, quæ hominem ei, qui primus eſt vitæ fons & origo, id eſt Deo Creatori rerum omnium, ad ejus cultum & obedientiam obſtringit, ut ab eo expletionem deſiderii ſui, quo animus ejus jugiter flagrat, obtinere poſſit. Duo autem hic neceſſario requiruntur: primum, ut homo ſit certus, id quod ipſi tanquam neceſſarium ad æternam felicitatem proponitur, revera ab eo provenire, cujus in poteſtate eſt æterna felicitas: ſecundum, ut conſtet, id ipſum eſſe unicum medium ac viam ad eam perveniendi. Quicunque horum duorum ſolidam habet notitiam, merito pro beatiſſimo in terris dicendus eſt. Aſſecutus eſt enim ſupremam ſapientiam, quæ in hominem in hac mortalitate cadit. Quam ob cauſam etiam tenetur non ſolum omnia, quæ facienda dictat illa notitia, pro virili exequi, verum etiam auctorem tantæ felicitatis, o[illegible] atque animo gratiſſimo deprædicare.

Ex his jam nobis, Dilecti in Domino, feliciſſimum ſtatum ac conditionem noſtram animadvertere licet, ut qui iis vivamus temporibus, quibus notitia duarum iſtarum rerum modo dictarum clariſſime revelata eſt, quæ olim à condito mundo, vel in tenebris ignorantiæ, vel ſub tegmine ac involucro obſcurarum figurarum delituit. Vita enim nunc illuxit, & incorruptibilitas in lucem producta eſt 2 Tim. 1. verſ. 10. Gaudiumque marceſcere neſcium nobis præparatum eſt, quod tempore ſuo manifeſtabitur. Novimus eum, qui hanc beatam vitam nobis promiſit, noſque hunc ipſum in finem, ut ejus aliquando fiamus participes, in hoc mundo creavit, nempe Deum ſummum, ſalutis noſtræ primam cauſam. Novimus & Mediatorem ejus Jeſum Chriſtum, Dominum ac ſervatorem noſtrum, qui ſalutem nobis ſanguine ſuo peperit, cujus in manu Deus eam repoſuit, à quo etiam eam aliquando reipſa accipiemus.

Ut igitur tum erga Deum, tum erga Chriſtum ſoſpitatorem noſtrum debitorum officiorum admoneamur, utque in hac ſancta ſapientia ac notitia, ad excitandum in nobis ardens pietatis ſtudium, magis magiſque exerceamur, conſtitui de hâc ſublimi cognitione in timore Domini nonnihil impræſentiarum dicere, & duo hæc plenius aliquanto explicare. 1. Quidnam illud ſit, quod nobis Deus ad explenda omnia animi noſtri deſideria aſſignavit. 2. Per quod medium ad illud ſit aſpirandum. Quia vero res iſta eſt maximi momenti, atque ideo prolixiori tractatione indiget, quam ut hoc tam brevi tempore abſolvi poſſit: dividemus hanc materiam tam amplam in tres conciones, ac modo de eo tantum agemus, quid ſit vita illa æterna ac beata, quam Deus nobis deſtinavit, & qua in re ſita ſit. Ante omnia autem convertamus animos noſtros & ſurſum erigamus corda noſtra ad Dominum ac ſervatorem noſtrum Jeſum Chriſtum, eumque ut nobis adeſſe auxilio ſuo, & ſpiritum ſuum ſanctum largiri dignetur, humillimis precibus invocemus.

O *Domine Jeſu* &c. &c.

AD noſtram ædificationem ſumemus conſideranda modo inſignia illa Chriſti Domini noſtri verba, quæ nobis deſcripta ſunt Joh. 17. ℣ſ. 3. ubi Chriſtus in ſua ſanctiſſima precatione Deum Patrem ſuum cœleſtem inter alia huncce in modum alloquitur:

Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te (Pater) *illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti Jeſum Chriſtum.*

Hæc pauca verba, ſed ponderoſa adeo, ut merito pro compendio totius Religionis Chriſtianæ haberi poſſint, ſumta ſunt ex illa ardentiſſima Chriſti oratione, quam paulo ante paſſionem ac mortem ſuam, ſublatis ſanctiſſimis oculis ſuis in cœlum, ad Deum Patrem ſuum ſudit, pro ſe primum, dein pro Apoſtolis, ac tandem pro omnibus fidelibus, qui uſque ad mundi finem ſuturi ſunt, intercedens. Quam orationem ſuam hiſce auſpicatus eſt verbis: *Pater, venit hora. Glorifica filium tuum, ut & te Filius tuus glorificet. Sicut dediſti ei poteſtatem in omnem carnem, ut quotquot dediſti ei, det eis vitam æternam.* Quibus verbis petit à Patre ſuo cœleſti, ut quoniam jam præſto erat tempus illud, quo vitam ſuam impendere in ſanctiſſimum ſacrificium pro peccatis mundi debebat, Pater ipſum glorificaret, id eſt, ut eam gloriam ipſi reipſa conferret, quam ei pro mercede difficillimi & ardui laboris ſui, ante jacta mundi fundamenta gratioſe aſſignavit. Joh. 17. 5. Phil. 2. 9. ut nimirum ipſum ad Regiæ dignitatis culmen in cœlis eveheret. Quoque Patrem ſuum ad exaudiendas preces ſuas permoveret, duas ſubjungit rationes. Prima eſt, ut ipſe eum viciſſim glorificet, id eſt, gloriam nominis ejus propaget & amplificet. Quod Chriſtus quidem jam magna ex parte fecerat, in terris, dum Judaico populo ſummam Dei erga homines benignitatem, & gratioſam ejus de remiſſione peccatorum atque æterna ſelicitate voluntatem annunciavit, ſigniſque diviſſimis ac miraculis confirmavit, & jam etiam paratus erat morte ſua eandem obſignare: quæ omnia ad ſummam Dei gloriam tendebant. Sed perſectiſſimo tamen modo id præſtitit, poſtquam ſupra omnes cœlos evectus miraculoſam Spiritus ſancti virtutem in Apoſtolos ſuos effudit, qui poſtea hanc ſummam humani generis ſelicitatem per Chriſtum oblatam toti mundo annunciarunt, atque ita nomen Dei viventis per univerſum Orbem terrarum glorioſum reddiderunt. Altera ratio, quam Chriſtus affert, conſiſtit in eo, quod res ipſa poſcat, ut Pater eum glorificet, talique gloria coronet, quia ipſi *dederat poteſtatem in omnem carnem*, id eſt, quia ipſi deſtinatum erat imperium ſuper omnes homines. Æquum vero eſt, ut Regium diadema ei imponatur, qui regno jam pridem deſtinatus eſt. Eo fine autem Pater ei poteſtatem in omnem carnem dederat, *ut omnibus quos dedit ei* (id eſt, credentibus) *det vitam æternam*. Verum ut intelligi poſſit, qua ratione aut quibus hominibus Chriſtus daturus ſit vitam æternam, addit hæc verba: *Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te* (Pater) *illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti Jeſum Chriſtum.* Quaſi dicat: Medium autem ſeu ratio vitam æternam adipiſcendi eſt hæc, ut te & tuum Legatum Jeſum Chriſtum cognoſcant.

Ut vero res iſta hic propoſita, meliori ordine à nobis pertractetur, textum hunc noſtrum in duo principalia capita partiemur.

Primum conſiderabimus ſummum illud bonum, cujus mundo conferendi poteſtatem Deus Chriſto dederat, quod eſt Vita æterna. Secundò excutiemus, quidnam illud ſit quod nos facere oportet, ut vitam æternam conſequamur: atque hoc eſt, quod debeamus cognoſcere Patrem Jeſu Chriſti, & ipſum Jeſum Chriſtum, quem ille miſit.

Ex hiſce duobus capitibus de primo duntaxat agemus in præſentia: ſecundum vero in aliud tempus diſſeremus.

I. Pars.

Quod igitur primum caput attinet, non erimus prolixi in declarando, quid per Vitam æternam ſit intelligendum. Nemo enim neſcit, per eam deſignari, æternùm durantem ſelicitatem eorum, qui habebunt partem in reſurrectione juſtorum, & à Chriſto in cœleſtia palatia introducentur. Hinc ab Apoſtolo Paulo vocatur ſutura ſive *ventura gloria* Rom. 8. 18. & à Petro, *ſalus, quæ parata eſt, ut reveletur tempore noviſſimo.* 1 Pet. 1. 5. Sed malumus ſtatim progredi ad contemplandam ſummam & incomparabilem præſtantiam iſtius rei, quæ per Vitam æternam denotatur. Verum quid hic dicemus? Unde nobis ſuppetent verba ad hanc rem inexplicabilem explicandam? Priſcis temporibus Ethnicorum ſapientiſſimi varia ſibi hac de re confinxere ſomnia; ii ſcilicet, qui ope rationis naturalis è tenebris univerſalis ignorantię eminus tenuem quandam veritatis ſtricturam viderunt, virtutique poſt mortem præmium aliquod conſtitutum eſſe cenſuerunt. Commentique ſunt eorum nonnulli Campos Elyſios, Parnaſſos, aliaque plena voluptatis & amænitatis loca, ubi ſe animæ proborum hominum defunctorum oblectent. Judæi, quorum animis & oculis ſemper obverſatur fertilis regio Chananæa, etiamnum carnalibus cogitationibus pleni ſunt de opiparis conviviis, in quibus ventres ſuos delicatiſſimis cibis & generoſiſſimo potu arcient. Machometes inſignis ille impoſtor mundi, felicitatem futuri ſeculi præcipue in abundantia formoſiſſimarum uxorum collocavit. Aliæ paganæ gentes in quibus innata immortalitatis beatæ cupiditas cæcam quandam ejus ſpem excitaverat, alias fabulas ac nugamenta, vel à ſuis ſacrificulis, vel à ſe pro cupiditatis ſuæ impetu excogitata, ſecuti ſunt. Verum ex omnibus iſtis fabulis ac ſomniis nos educit Paulus Apoſtolus, quando ſic ſcribit: 1 Cor. 2. 9 *Quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in mentem hominis venerunt, ea paravit Deus iis, qui diligunt ipſum.* Ex quo intelligitur, ſelicitatem vitæ æternæ in ejuſmodi rebus conſiſtere, quas nullis externis ſenſibus percipere, imo ne cogitatione quidem aſſequi poſſumus. Addit quidem ibidem ſtatim: *Nobis autem Deus ea revelavit per Spiritum ſuum.* Quæ revelatio ſine dubio ea in ſe continet, quæ ipſe poſtmodum diverſis in orbe populis hac de re prædicavit, & quæ in Apoſtolicis ſcriptis, hinc inde ſparſa reperiuntur. Sed Apoſtolus in eadem Epiſtola 1 Cor. 13. 9, 11. indicat, omne noſtrum ſcire, adeoque etiam hanc revelationem, eſſe imperfectum quippiam, noſque ex parte tantum ſcire, dum in hoc mundo ſumus, eſſe nos infantibus ſimiles, ac proinde præſtantiam ac ſelicitatem ſuturi ſeculi neque concipere exacte, neque exprimere clare & eloqui poſſe; ſed tantum infantium more aliquid de eo balbutire: ſiquidem id nunc duntaxat quaſi in ſpeculo & ænigmate videamus, ideoque nullam diſtinctam ejus cognitionem habere queamus; ut pote qui in hac mortali natura neutiquam capaces & apti ſimus ad hæc incomprehenſibilia comprehendenda. Quamobrem & nos hac de re nihil amplius loqui poſſumus, quam quod nobis Spiritus ſanctus in Sacris Literis, pro captus noſtri modulo ac ratione, revelavit. Quo etiam nos acquieſcere contentique eſſe poſſumus; quia ſufficit ad plenum gaudium per ſpem in animis noſtris excitandum, & adducendum nos ad debitas gratias Deo, qui tanta paravit nobis bona, agendas.

Quemadmodum igitur vera & perfecta felicitas in ſe ac natura ſua conſiderata conſiſtit in æterna poſſeſſione ac ſruitione boni ejuſmodi, cui nihil mali admixtum ſit, adeoque in tali gaudio & animi exultatione, quam nulla unquam turbet triſtitia; ita etiam illa abſolutiſſima & ſuprema ſelicitas vitæ æternæ in hiſce duabus rebus conſiſtit. 1. In perfectiſſima immunitate ab omni malo & miſeria. 2. In participatione ſummi & inæſtimabilis boni. Quoad primum, in æterna vita ab omnibus illis malis atque miſeriis, quibus in hoc mundo ſubjecti ſumus, perfecte liberabimur. Quod Sacra ſcriptura indicat eo ipſo, cum inquit, Deum *omnes lacrymas ab oculis noſtris abſterſurum.* Apoc. 21. 4. *Omnes lacrymas* ait, prorſus perfectam & abſolutam liberationem ſignificans. Hic gemimus, hic lacrymamur, hic ſæpe ſtrata noſtra lacrymis madefacimus, Pſal. 6. 7. hic à mundo malitioſo premimur & vexamur: ſed in illo die, quo ingrediemur in vitam æternam, omnia iſta Deus à nobis auferet; tunc victores omnium malorum triumphabimus; tunc omnis calamitatis ſenſus ex noſtra evaneſcet memoria; tunc do-

lorea

lores partus noſtri ſortientur finem, & infans quem nunc parturimus, jam tunc erit editus in lucem, priorisque afflictionis plane obliviſcemur. Joh. 21. 21. Neque inpoſterum ultra mali quicquam nobis erit pertimeſcendum; corda noſtra nulla amplius emittent ſuſpiria, oculi noſtri non fundent lacrymas, quod toties tota mente expetivimus, ut ea ſervitute corruptionis hujus vitæ eximamur, tunc reipſa conſequemur. Idcirco in Apocalypſi ſua ſcribit Johannes, in Nova Hieroſolyma, *nullum fore luctum, neque clamorem, neque laborem amplius.* Apoc. 21. 4. Verum in eo nondum ſita eſt perfecta Redemptio ac liberatio noſtra ab omni malo: nihil ſingulare & eximii adhuc nobis contingeret, niſi aliquid amplius accederet. Nam liberationis ejuſmodi omnes homines per mortem naturalem fiunt participes. Hinc Eccleſiaſtes, cum videret lacrymas eorum, qui opprimuntur, & nullum conſolatorem habent, laudabat mortuos præ vivis. Cap. 4. 2. Et Eccleſiaſticus ait: *O mors, quam benefacis homini indigenti, & deficienti viribus, extremamque ſenectam agenti, & qui curis diſtractus eſt, ac omnem de meliori conditione ſpem amiſit!* Itaque noſtra Redemptio potiſſimum in eo conſiſtet, quod à morte ipſa, tanquam malorum omnium peſſimo, erimus immunes; quod mors abolebitur, & *in victoria abſorbebitur* 1 Cor. 15. verſ. 26, 54. in illo ſcilicet magno die, quo Dominus noſter Jeſus Chriſtus de cœlo deſcendet in gloria Patris ſui cum omnibus Angelis, cum celeuſmate, & voce Archangeli, cumque tuba Dei, ubi mortui in Chriſto, prius reſurgent; deinde nos vivi, qui reliqui erimus, rapiemur ſimul cum eis in nubes, in occurſum Domini in aëra. Matt. 16. 27. 1 Theſ. 4. 14, 16, 17. Tunc è poteſtate atque imperio mortis, quæ nos ad illud uſque tempus in regno ſuo captivos detinebit, eripiemur, ſummaque cum lætitia, canentes illud epinicion, ei inſultabimus: *mors, ubi eſt aculeus tuus? ubi eſt victoria tua, ô inferne?* 1 Cor. 15. 55. Tunc *mors non erit amplius: conjicietur enim infernus & mors in ſtagnum ignis.* Apoc. 20. verſ. 14. cap. XXI. 4. Atque hæc eſt inprimis magna illa Redemtio, de qua tam crebra fit in Novo Teſtamento mentio, eam à Chriſto factam eſſe ac procuratam, dum dicitur, nos *habere redemtionem per Chriſtum in ejus ſanguine.* Rom. 3. verſ. 24. nos *eſſe obſignatos Spiritu ſancto Dei in diem redemtionis.* Ephel. 1. 7. Vide etiam 1 Cor. 1. 30. Cumque hac noſtra liberatione à morte indivulſo nexu conjuncta eſt etiam liberatio noſtra ab omnibus peccatis, quæ ſecum trahet vitam æternam. *Aculeus enim mortis eſt peccatum*: 1 Cor. 15. 56: *Mors eſt peccati ſtipendium.* Rom. 6. 23. Peccata omnem nos condemnandi vim amittent, quia reipſa nobis à Deo remittentur. Tunc nobis dabuntur *veſtes albæ* Apoc. 3. 5. ad ſignificandum, nos in Dei judicio juſtificatos & pro juſtis declaratos eſſe.

Oportet igitur ut hoc probe intelligamus, animiſque noſtris infigamus, vitam æternam fore perfectiſſimam liberationem noſtram ab omnibus malis & adverſis, quocunque nomine veniant: ab omni morbo & afflictione corporis, ab omni triſtitia ac mærore animi, ab inopia ac defectu, ab injuriis ac perſecutionibus, à peccatis, à morte, ab ira Dei & æterna damnatione. Nulla nobis amplius pugna, nullum certamen erit: Satanas enim adverſarius noſter *cum Angelis ſuis in lacum ardentem conjicietur* Apoc. 20. 10. Omnes noſtri inimici ac perſecutores, qui animas noſtras anxias reddiderunt, cum omnibus impiis *mittentur in ignem inextinguibilem, qui paratus eſt Diabolo & Angelis ejus.* Matth. 25. 41. Si moleſtum & grave nobis eſt, quod arduos labores in hac vita Dei cauſa ac Chriſti ſuſtinesmus, quod omnis generis adverſitatibus ac incommodis ob nomen ejus premamur: cogitate, vitam æternam ab hoc malorum jugo nos exſoluturam. *In revelatione Domini noſtri Jeſu Chriſti nobis, qui affligimur, dabitur relaxatio*: 2 Theſſ. 1. 7. & *requieſcemus à laboribus noſtris.* Apoc. 14. 13. Tunc perfecte implebitur in nobis, quod apud Matthæum promittit, ſe *nos refocillaturum*, nos *inventuros requiem animabus noſtris.* Matth. XI. 28, 29. Tunc liberabimur à vanitate & ſervili conditione hujus fluxæ ac momentaneæ vitæ, atque in libertatem gloriæ filiorum Dei aſſeremur. Rom. 8. 21.

Hoc verò eſt primum beneficium, primaque felicitas, quam vita æterna ſecum nobis afferet: in quâ tamen nondum tota noſtra beatitudo conſiſtet. Imò immunitas ab omni malo eſt minima & infima pars iſtius felicitatis, quæ nobis in futura vita expectanda eſt. Deus enim nos inſuper bonis immenſis ac inæſtimabilibus cumulabit, non talibus, quibus fruuntur, qui beatiſſimi mortalium eſſe vulgo judicantur, etiamſi æternum in hac vita manerent; ſed cœleſtibus bonis, quæ à noſtris oculis & auribus, à noſtris ſenſibus, cogitationibus & intellectu tam longè remota ſunt, quam cœlum à terra. Atque ideo, quia naturæ noſtræ mortalis captum ſuperant, à Spiritu Sancto nobis per ſimilitudines earum rerum proponuntur, quæ nos homunciones in hac vita magni æſtimamus, & earum poſſeſſores beatos reputamus.

Age igitur in hunc Dei Paradiſum ingrediamur, & noſtram futuram gloriam, cœleſteſque theſauros in Sacro Dei verbo nobis deſcriptos animis ac cogitationibus noſtris perluſtremus.

Utque in enumeratione bonorum illorum cœleſtium aliquem ſervemus ordinem, ſciendum eſt, à doctis ac ſapientibus bona, in quibus hominum felicitas conſiſtit, in duo genera diſpeſci. Quædam enim ſunt in nobis: quædam extra nos. Bona, quæ nobis inſunt, ſpectant partim ad corpus, partim ad animum. Bona corporis ſunt, perfecta ſanitas, ſenſuum & membrorum integritas, ut & forma elegans, ſtatura decens, vultus heroicus & amœnus, robur virile, & agilitas ac vigor in rebus corpore peragendis. Bona animi ſunt, felix memoria, ingenium perſpicax, acre judicium, voluntas ad omnes virtutes ac probitatem proclivis, & quæ ex ejuſmodi judicio ac voluntate naſcitur, ſapientia, id eſt, ſcientia rerum multarum & ſublimium, nec non prudentia atque dexteritas in omnibus vitæ actionibus. Bona quæ extra nos ſunt, continentur opibus, honore & amicitia. Cui omnia iſta ſimul contigerunt in hoc mundo, merito feliciſſimus mortalium æſtimandus eſt: quanquam is nondum natus eſt (unico forſitan Rege Salomone excepto) qui tam propiriam habuerit in terris fortunam, ut hæc omnia ipſi ſimul & quidem modo perfectiſſimo fuerint collata. Nos autem omnia iſta in futura vita non ſolum ratione perfectiſſima poſſidebimus, verum etiam ratione longe excellentiori ac ſublimiori, quam animo ac mente concipere poſſumus.

Quod enim primum corpora noſtra attinet, deponemus terreſtis hujus atque tot infirmitatibus obnoxiæ domus noſtræ tabernaculum, & aliud ædificium habebimus ex Deo, domicilium non manufactum, æternum in cœlis. 2 Cor. 5. 1, 2. Spiritus noſter, qui nunc in fragili hoc corporis noſtri tabernaculo hoſpitatur, cœleſte habitaculum nanciſcetur, id eſt, cœleſte, glorioſum & ſpirituale corpus. Paulus Apoſtolus ſignificanter & graphicè nobis deſcripſit diſcrimen iſtud, quale futurum ſit inter hæc noſtra mortalia corpora, & illa immortalia, quibus in reſurrectione mortuorum amiciemur: cum inquit: *Seminatur in corruptione, reſurget in incorruptione: ſeminatur in ignominia, reſurget in gloria: ſeminatur in infirmitate, reſurget in potentia: ſeminatur corpus animale, reſurget corpus ſpirituale.* 1 Corinth. 15. 42. & ſeqq. In quibus verbis Apoſtolus hominem ratione corporis conſideratum comparat cum frugifero tritici grano, quod in terram ſeminatur, & poſtea in multo alia atque præſtantiori forma rurſus enaſcitur: nempe cum antea, quam ſeminaretur, nudum tantum granum fuerit, ſurgit poſtea & prodit in forma pulchræ & grandis ſpicæ. Ita etiam de homine dicit, eum per nativitatem inſeri in hunc mundum quaſi in agrum quendam, in quo etiam corrumpi eum ac diſſolvi neceſſe eſt, in reſurrectione autem mortuotum eum excitandum eſſe cum glorioſo

atque à priori plurimum diverſo corpore. Inſtituit verò Apoſtolus quadruplicem collationem horum noſtrorum corporum, cum illis futuris. Primum ait: *ſeminatur in corruptione, reſurget in incorruptione*, id eſt, hoc noſtrum corpus, quod in mundum nobiſcum attulimus, corruptioni ac mutationi eſt ſubjectum: *corrodetur enim à vermibus, & in pulverem ac cineres redigetur.* Job. 4. 19. Geo. 3. 19. Illud autem corpus erit incorruptibile, non poterit deſtrui ac diſſolvi, neque Spiritus ex eo unquam emigrabit, ſed æteroum io eo permanebit. *Non moriemur enim amplius, quia erimus Filii Dei* Luc. 20. 36. id eſt, *Deo ia immortalitate erimus ſimiles.* 1 Job. 3. 2. Ulterius ait Apoſtolus: *Seminatur in ignominia*, id eſt, homo in generatione ſua fortitus eſt corpus, cujus non ſolum membra quædam pudenda ſunt, quæ verecundia nos tegere jubet, de quibus etiam Apoſtolus inquit, nos quæ putamus membra corporis mioime eſſe honeſta, iis bonorem ampliorem circumdare, & quæ ſunt in nobis indecora, iis copioſiorem decorem addere, 1 Cor. 12. 23. ſed etiam quod per morbos alioſve caſus, tandemque ſenio ipſo deforme fœdumque redditur. Contra verò *reſurget in gloria.* Corpora habebimus nitidiſſima, carebunt labe, maculis, rugis; nihil ignominioſi, nibil pudendi eis inerit. Splendebunt corpora noſtra clarius quam ſol, & oitidius quam aurea lux auroræ. Matth. 13. 43. Gloria & ſplendore conformia erunt glorioſo corpori Chriſti, cujus tenuem & exilem duntaxat imagioem Apoſtoli viderunt in monte illo, in quo Chriſtus fuit ad breve tempus ante oculos eorum transfiguratus, & tameo dicitur, ejus faciem ſplenduiſſe ſolis inſtar, & veſtimentum ejus inſtar lucis. Phil. 3. verſ. 21. Matth. 17. verſ. 2. Hæc autem glorificatio, quæ Chriſto in hoc mortali corpore contigit, nequaquam comparanda eſt cum gloria corporis ejus immortalis, quod nunc habet in cœlis, cui & nos ſimilia in reſurrectione accepturi ſumus. Tertio ioquit Apoſtolus: *ſeminatur in infirmitate*, id eſt, in hac vita habemus corpus, quod labore facile fatigatur ac frangitur, morbis & variis caſibus ætate ipſa atteritur ac peſſundatur. Sed reſurgemus *in potentia*: corpora illa erunt firmia ac robuſta: nullus labor, nulla fatigatio, nulli morbi, nulla ſenectus ibi locum habebit, ac proinde corpora noſtra noo debilitabit. Quarto ſubjicit Apoſtolus: *ſeminatur corpus animale.* In hac vita habemus corpora ſimilia corporibus reliquorum animantium, quæ indigent cibo & potu, ideoque etiam membris conſtant ac organis ad cibum capiendum, concoquendum ac digerendum neceſſariis. At in reſurrectione adipiſcemur *ſpiritualia corpora*, id eſt, quæ non conſtabuot ex ejuſmodi membris ad nutriendum corpus aptis, qualia ſunt ſtomachus, hepar, inteſtina, idque genus alia. *Cibus ventri*, inquit Apoſtolus alibi, *& venter cibo* ſcilicet deſtioatus eſt: *Deus autem & hunc & illum abolebit.* 1 Cor. 6. 13. Neque etiam talis erit eorum ſubſtantia, ut manibus pulpari poſſint, vel ullo corporali ſenſu percipi: ſed natura eorum erit cæleſtis, & tali materia conflata erunt, ex quali cælum eſt conditum, quod nibil commune habet cum rebus terrenis & aſpectabilibus, adeoque quoad naturam ſuam & eſſentiam erunt longe ſubtiliora, longe aptiora ad quemvis meatum penetrandum, longe denique ad motum omnem habiliora & agiliora, quam aër eſt etiam ſubtiliſſimus.

Adeo præſtantia erunt bona corporis, quæ nobis in æterna vita contingent, ut merito cum Apoſtolo optemus ac *ingemiſcamus, expetentes, domicilio noſtro, quod è cælo eſt, ſuperindui.* 2 Cor. 5. 2. utque *abſorbeatur, quod mortale eſt, à vita.* verſ. 4.

Quid jam dicemus de boois animi, quæ tanto ſunt excellentiora ac præſtant bonis corporis, quantò ſpiritus & animus hominis excellentior ac oobilior eſt corpore? In hac vita Sapientia tanto habetur in pretio, ut qui ea excultus eſt, quamvis corporis debilis ac deformis ſit, inſipienti licet robuſtiſſimo ac formoſiſſimo præferatur, & honore afficiatur. De Salomone teſtatur ſcriptura, ei donatam fuiſſe à Deo tantam ſapientiam, ut ei par oemo ante vel poſt eum fuerit. 1 Reg. 3. 12. Verum ſicut Chriſtus ipſe de ſe prædicat, *Ecce hic plus eſt quam Salomon*: Matth. 12. 42. Ita nos quoque ſecundum proportionem ejus ſapientiæ, quam ex doctrina Chriſti hauſimus, dicere de nobis poſſumus; apud nos plus eſt ſapientiæ, quam in Salomone. Cæterum hæc ipſa noſtra ſapientia tam eximia in hac vita multis ex partibus imperfecta & manca eſt. *Ex parte enim cognoſcimus*, inquit Apoſtolus, *& ex parte prophetamus.* 1 Cor. 13. 9. Sed vita æterna hunc defectum modo perfectiſſimo ſupplebit, ubi nobis pandentur theſauri etiam abſtruſiſſimorum myſteriorum Dei; ubi Deum creatorem ac Patrem noſtrum, & Chriſtum ſervatorem noſtrum plenius & exactius, quam in hac vita cognoſcemus; ubi *Deum videbimus, ſicuti eſt* 1 Joh. 3. 2. majeſtatemque ejus immenſam oculis noſtris contuebimur, & ita *illum cognoſcemus, quomodo ab ipſo cogniti ſumus. Nunc cernimus per ſpeculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem.* 1 Cor. 13. 12. Quam multa nos latent in hac mortalitatis noſtræ caligine? quam multa prorſus imperſcrutabilia, quæ humanam ſcientiam penitus effugiunt? in exemplo, de auguſta Dei majeſtate, de ejus admirabili eſſentia, forma, attributis, quæ partim omnino ignoramus, partim nobis noo prout reipſa ſe habent, ſed pro captu ac imbecillitate, intellectus noſtri in Sacra Scriptura deſcribuntur. Quam pauca ſunt, quæ recte intelligamus è mirifico ac pulcherrimo creationis opere, quomodo Deus tam vaſtam & ſplendidiſſimam viſibilis cœli ac terræ fabricam virtute ac potentia ſua confecerit atque conſtruxerit? Quam inveſtigari oequeunt à nobis in hoc mortali ſtatu mirabiles viæ divinæ providentiæ ac gubernatioois mundi? Qua de re Deus ipſe ſic loquitur apud Eſaiam Prophetam: *Non ſunt cogitationes meæ, ſicut cogitationes veſtræ, neque viæ meæ, ſicut viæ veſtræ, ſed ut alti ſunt cœli ſupra terram; ita altæ ſunt viæ meæ, ſupra vias veſtras, & cogitationes meæ, ſupra cogitationes veſtras.* Eſai. 55. ℣ſ. 8, 9. Quam exilis & exigua quoque eſt ſcientia noſtra in rebus naturalibus? Quicquid in iis videmus ac intelligimus, oibil eſt niſi externus cortex; oatura ipſa oobis clauſa & quaſi validiſſimis obicibus obſtructa eſt. Quis etiam Angelum Dei unquam vidit in propria ejus ſpecie? Quicunque ſe priſcis temporibus hominibus conſpiciendos præbuere, illi propriam formam ſuam aſſumta extrinſecus forma occuluerunt, & vel in hominis, vel in ignis ardentis, vel in alia ſpecie apparuerunt. Gen. 18. verſ. 2. Exod. 3. verſ. 2. Imo quam parum etiam nos ipſos oovimus, ſive corpus, ſive animam ſpectes? Quis enarrare poteſt, quid ſit Spiritus iſte, qui in oobis eſt, quæ ejus ſit forma, an ſit flamma aliqua, an halitus, an aër, an aliquid aliud, cujus vi non ſolum vivimus ac ſpiramus, ſed etiam intelligimus, ratiocinamur, latentia & abdita rimamur, & quadantenus ipſi creatori noſtro ſumus ſimiles? Verum iſtas omnes noſtras tum ignorantias, tum imperfectiones tollet vita æterna, noſque in ſcientia tam perfectos reddet ut illa præſens deſiderium ac vota ooſtra pene infinitis partibus ſit ſuperatura. Paulum Apoſtolum Chriſtus hac ſingulari præ reliquis Apoſtolis dignatus eſt gratia, ut emious quaſi introſpexerit in illud gazophylacium divinorum myſteriorum, cum *raptus eſſet in tertium uſque cælum, & verba audivit ineffabilia, quæ nefas eſt homini proloqui.* 2 Cor. 12. 4. Qua ratiooe ille quaſi guſtationem quandam iſtius ſapientiæ, quam olim in vita æteroa conſequemur, prælibavit.

Sed oon ſolus intellectus noſter ad ſummum perducetur perfectionis apicem, verum etiam voluntas noſtra, quæ eſt pars altera ooſtri animi, perfectiſſime ſancta atque à criminis omni labe pura efficietur. Dicimus quidem hodie ſæpius Davidem imitati: *Delectatio mea eſt, Domine, facere voluntatem tuam; lex tua eſt in media cordis mei.* Pſal. 40. 9. At proh dolor! quam ſæpe mallemus facere voluotatem carnis noſtræ, niſi oos ingens ſpes noſtræ felicitatis, & metus divioorum

ſuppli-

Digitized by Google

ſuppliciorum quaſi injecto ori capiſtro retraheret ac inhiberet? Quoties cogimur ingeminare illud Chriſti ad diſcipulos dictum: *Spiritus eſt quidem promptus, ſed caro infirma.* Matth. 26. 41. Vita æterna autem huic infirmitati noſtræ remedium afferet. Similes enim evademus Deo uti in immortalitate ac beatitudine, ita quoque in ſanctitate. Imperfecta perfectio noſtræ ſanctimoniæ, ad quam nos Chriſtus exſtimulat in hac vita, inquiens: *Eſtote perfecti, ſicut & Pater veſter in cœlis perfectus eſt*; Matth. cap. 5. verſ. 48, in illa vita vere fiet perfecta; ubi ceſſabit certamen omne & lucta, quæ nobis hic eſt cum concupiſcentiis carnis noſtræ, cum ſcandalis hujus mundi, cumque principe mundi Satana; ubi nulla peccati macula aut ruga animarum noſtrarum venuſtatem deturpabit, ſed in ſumma innocentia ac puritate in conſpectu Dei, Chriſti ſanctorumque Angelorum verſabimur.

Pergamus ad contemplationem eorum bonorum, quæ extra nos ſunt conſtituta. Inter hæc principem locum obtinent *Divitiæ* Chriſtus enim ipſe nobis proponit bona æternæ vitæ ſub nomine *Theſauri*, & quidem ejuſmodi, theſauri, quem *neque tinea neque rubigo conſumit, nec fures effodiunt ac furantur.* Matth. 6. verſ. 20. Quam magnus autem & inſignis theſaurus iſte futurus ſit, ex eo perſpici poteſt, quod in Apocalypſi Johannis dicit is, qui ſedet in throno: *Victor hæreditario jure obtinebit omnia*; Apoc. 21. verſ. 7. Omnia ſcilicet, quæ Deus promiſit: non bona alicujus Regis aut Monarchæ in terris, ſed omnia bona ſummi ac beatiſſimi Dei. Erimus enim hæredes Dei, & cohæredes Chriſti. Rom. cap. 8. verſ. 17. Eſtne aliquid, quod cum tantis divitiis in comparationem venire queat, etiamſi totus mundus nobis in hæreditatem cederet? Alterum bonum extra nos poſitum eſt *Honor*, qui nobis in futura vita promiſſus eſt. Honor magni vulgo fit ab hominibus, imo à multis etiam antiquior & charior divitiis habetur. De honore iſto ac gloria noſtra Apoſtolus ita habet ad Colloſſenſes: *Poſtquam Chriſtus, vita noſtra, apparuerit, tum & nos cum eo apparebimus in gloria.* Col. 3. 4. Et ad Theſſalonicenſes ait, Deum *vocaſſe nos ad acquirendam gloriam Domini noſtri Jeſu Chriſti.* 2 Theſſ. 2. 14. Et ad Romanos: *Reor præſentis temporis perpeſſiones minime pares eſſe gloriæ, in nobis revelandæ.* Rom. 8. 18. Atque hæc gloria ac honor depingitur nobis titulo Regiæ dignitatis, quæ inter omnes hujus mundi honores ſumma eſt. Reges enim ſunt *Dii*, Pſal. 80. 2, 6. Propter abſolutam & non adſtrictam poteſtatem ſuam, cujus reſpectu ſoli Deo, & hominum nulli ſubjecti ſunt. *Qui vicerit*, inquit Chriſtus, *dabo ei ut ſedeat mecum in throno meo, ſicut ego quoque vici & ſedeo cum Patre meo in throno ejus.* Apoc. 3. 21. Et viginti quatuor Seniores, qui erant ante thronum Agni, cecinerunt canticum novum, dicentes: Dignus es, qui accipias librum & aperias ſigilla ejus; quoniam mactatus es, & redemiſti nos Deo per ſanguinem tuum, & feciſti nos Deo noſtro Reges ac ſacerdotes, & regnabimus in terra. Atque hac de cauſa vita æterna *corona* appellatur; corona enim ſignum eſt regiæ dignitatis. A Paulo dicitur *incorruptibilis corona* 1 Cor. 9. 25. *corona juſtitiæ* 2 Tim. 4. verſ. 8. à Petro Apoſtolo *immarceſcibilis corona gloriæ.* 1 Pet. 5. verſ. 4. Qua in re vero noſtra illa cœleſtis ac Regia conſiſtet gloria? In eo, quod *juſti fulgebunt tanquam Sol in regno Patris ſui.* Matth. 13. 43. Erunt *Dei Filii. Victor* ait Deus, *hæreditario jure obtinebit omnia, & ero ei Deus, & ipſe erit mihi Filius.* Apoc. 21. verſ. 7. *Quotquot receperunt Chriſtum*, inquit Johannes, *dedit eis poteſtatem, ut filii Dei fiant*, Joh. 1. 12. Quod potiſſimum de illa filiatione intelligendum eſt, quæ in vita æterna ad perfectiſſimum gradum perveniet. De hac filiatione loquitur Chriſtus, cum ait: *Erunt filii Dei, quoniam erunt filii reſurrectionis.* Luc. 20. verſ. 36. Quonam altius poſſit honor ac dignitas noſtra aſcendere, quam ſi ſiamus Dei domeſtici, & quidem non vulgares ſervi & ancillæ ejus, ſed filii ac filiæ? Johannes Apoſtolus non ſine cauſa ſcribit: *Videte, qualem charitatem dedit nobis Pater, ut filii Dei vocemur? propterea mundus non novit nos, quia non novit eum. Dilecti, nunc filii Dei ſumus, ſed nondum manifeſtum factum eſt, quod erimus.* 1 Joh. 3. 1, 2.

Inter bona externa ad felicitatem vitæ ſpectantia, numeratur etiam Amicitia. *Amicus fidus*, verba ſunt Eccleſiaſtici, *eſt validum præſidium; quem qui adeptus eſt, theſaurum adeptus eſt. Amici fidi non eſt pretium, quo permutetur, & nullum eſt pondus auri vel argenti æquans bonitatem fidei ejus.* cap. 6. 14, 15. Quoſnam verò nos amicos in cœlo habebimus? Quanam ſocietate in vita æterna fruemur? *Ecce tabernaculum Dei erit cum hominibus, & habitabit cum eis, & ipſi populi ejus erunt, & ipſe Deus cum eis erit, Deus ipſorum*, ut ſcriptum eſt Apoc. 21. 3. id eſt, Deus Altiſſimus erit eorum benefactor ac ſummus amicus. Erimus cum Chriſto, tanquam cum noſtri amantiſſimo amico, Joh. 15. 13, 14. qui etiam ſanguine ſuo pro nobis fuſo amorem ſuum nobis teſtatus eſt, quique non *erubeſcit nos fratres ſuos* appellare. Heb. 2. 11. Erimus in conſortio multarum *myriadum Angelorum, in conventu univerſali & concione primogenitorum, qui conſcripti ſunt in cœlis.* Hebr. 12. ℣ſ. 22, 23. Recumbemus ad menſam una cum Abrahamo, Iſaaco, & Jacobo, & cum omnibus ſanctis Dei, mutuaque & non fucata ac indeſinenti charitate alii alios complectemur.

Hæc ſunt illa incomparabilia bona tam interna, quam externa, quibus nos vita æterna, præter perfectam ablationem omnium malorum, beabit. Ex tantorum bonorum poſſeſſione ac fruitione orietur inexplicabile gaudium, ac voluptas, quæ animos noſtros excellentiſſimo modo exhilarabit, omniſque deſideria noſtra, ſupra quam cogitari aut dici à nobis poteſt, explebit. De Chriſto perhibet ſcriptor ad Hebræos, cum *pro ſibi propoſito gaudio ſuſtinuiſſe crucem, ignominia contemta* Hebr. cap. 12. verſ. 2. Noſque admonemur à Chriſto, ut *gaudeamus & exultemus, quoniam merces noſtra copioſa ſit in cœlis.* Matth. cap. 5. verſ. 12. Si hic in terris, in mediis afflictionum fluctibus, eſt quod gaudeamus & ſumma voluptate afficiamur, propter ſpem futuræ noſtræ mercedis: quis dicendo explicare poteſt, quam immenſa erit noſtra lætitia ac voluptas, quando è malis ac moleſtiis omnibus erepti, reipſa ſummi boni poſſeſſione perfruemur? Angelus annunciat paſtoribus apud Lucam *gaudium magnum* ob nativitatem ſervatoris noſtri ac Domini Jeſu Chriſti: Luc. 2. 10, 11. quanto majus verò & excellentius erit gaudium noſtrum, quando effectu ipſo perfectam ſalutem è manibus ſervatoris noſtri capiemus? Illo enim die, quo vita æterna ſive ſalus noſtra revelabitur, *veniet Chriſtus in nubibus cœli cum potentia & gloria multa, mittetque Angelos ſuos cum tubæ voce magna, & congregabunt electos ejus à quatuor ventis, à cœlorum extremo uno uſque ad alterum extremum.* Matth. 24. 31. Noſque qui in Chriſto obdormiemus, virtute ejus divina è mortuis reſuſcitabimur, glorioſoque ac cœleſti corpore induemur, in quo eum videbimus & oculis noſtris conſpiciemus, ſummo cum noſtro gaudio atque ſolatio. Tunc ille nos ſecernet à turba impiorum, ſicut paſtor ſegregat oves ab hædis: Matth. 25. 32. Suſcipiet nos tanquam populum ac peculium ſuum, noſque ſecum ducet in cœleſte palatium, atque à dextris ſuis nos collocabit; nos, inquam, qui obedientes ipſi ad finem uſque erimus, tametſi nunc *execratio mundi*, & *purgamenta omnium hominum* ſimus. 1 Cor. 4. 13. Tunc canendo exclamabimus: *Hæc eſt dies, quam fecit Dominus, exultemus, & lætemur in ea. O Domine, ſerva nunc! ô Domine, proſpera nunc.* Pſal. 118. 24, 25. *Hoſanna Filio Davidis, benedictus qui venit in nomine Domini.* Matth. 21. 9. Tunc audiemus illam gratiæ pleniſſimam ac deſiderabilem ſententiam: *Venite benedicti Patris mei, poſſidete regnum, paratum vobis à conſtitutione mundi.* Matth. 25. verſ. 34. Tunc nos introducet ad Patrem ſuum, imo ad ſuum & noſtrum Patrem. Introducet nos tanquam ſacerdotes, ſanctificatos ac conſper-

Digitized by Google

conſperſos ſanguine ſuo, qui ipſi in hac vita miniſtravimus, & ſpiritualia ſacrificia ei obtulimus, ut una cum Ipſo Patrem ejus cœleſtem in æternum laudemus ac celebremus. Introducet nos tanquam Reges, qui Spiritus ejus ope fulti, Satanam, mundum, peccatum, carnemque noſtram devicimus; ut cum eo regnemus in omnia ſecula. Introducet nos tanquam *fratres* ſuos, ut cohæredes ejus ſimus cœleſtium Dei bonorum. Rom. 8. 17. Introducet nos tanquam *ſponſam* ſuam cariſſimam, ut candidis veſtibus amicti ſemper in conſpectu ejus verſemur, & æternam cum eo nuptiarum feſtivitatem celebremus. Apoc. 21. ℣ſ. 2,9. Dicamus igitur: *Beati, qui ſunt invitati ad cœnam Agni nuptialem.* Apoc. 19. 9. Tunc *Deus erit omnia in omnibus* 1 Cor. 15. 28. majeſtaſque ejus uti in Chriſto, ita etiam ſuo modo in nobis eluceſcet. Quam majeſtatem Dei ac divinam ejus gloriam nos ipſi videbimus; ibi erit *ſatietas gaudiorum in conſpectu ejus amœniſſimorum, & delectationes erunt in dextera ejus uſque in æternum.* Pſal. 16. 11. ſemper aderimus Chriſto Domino noſtro, gloriamque ejus ſpectabimus: quod non poterit niſi ſumma cum animi noſtri oblectatione eſſe conjunctum. Legimus Reginam Arabiæ magna cum lætitia miratam eſſe ſapientiam ac ſplendorem Regis Salomonis, dixiſſeque: *Beati ſunt viri & ſervi tui, qui coram te ſtant ſemper, & audiunt ſapientiam tuam.* 1 Reg. 10. 6, 7, 8. Quam multo juſtius nos dicere poterimus: O nos terque quaterque beatos, qui ſemper coram throno magni Dei & Chriſti ſervatoris noſtri ſtamus, ejus gloriam contemplamur, & ſapientiam ejus audimus! Et qui id ſine ſingulari & immenſa noſtra lætitia fieri poſſit? Intellectus noſter paſcetur cognitione ſolius veri Dei, ejus divinarum perfectionum, ejus admirandorum operum, ejus ſanctiſſimæ voluntatis: quæ omnia nos non ex parte, ſed perfectiſſimè & exactiſſimè cognoſcemus. Idem intellectus noſter oblectabit ſe pleniſſima cognitione Domini noſtri Jeſu Chriſti, operumque ejus, quæ fecit ad noſtram redemtionem, nec non omnium beneficiorum ejus, quibus nos mactabit ac cumulabit. Præterea ſummam voluptatem capiet ex ſufficienti cognitione noſtrum ipſorum, tam quoad corpus, quam quoad animam; ex cognitione omnium rerum cœleſtium, quarum ne minimam quidem in hac vita habemus ſcientiam. Voluntas noſtra omnibus in rebus conſentiet cum Dei voluntate ſanctiſſima: atque hac in re perfectio ac felicitas noſtræ voluntatis conſiſtit, quòd abſque lucta, abſque renitentia ac murmure divinæ ſe attemperabit voluntati. Memoriam noſtram nulla capiet oblivio, nulla vetuſtas temporum obliterabit, ſed quicquid ad noſtram felicitatem ſpectat, id conſtanter illa retinebit, ſemperque ejus recordabitur. Oculi noſtri nihil niſi quod gratum & amœnum eſt, videbunt: nihil erit ibi, quod eos lædat, vel moleſtiam eis afferat; neque etiam deerunt unquam talia, quæ viſu digna ſint. Aures noſtræ perpetuo & abſque ſatietate audient mirificam Dei vocem, ſanctiſſima Chriſti verba, & jucundiſſimam ſymphoniam illius cantici, quo ſancti Angeli & homines Deum Chriſtumque concelebrabunt. Ipſi quoque una cum aliis indeſinenter novum illum hymnum canemus: *Sedenti in throno, & Agno, ſit laus, honor, & gloria, & robur in ſecula ſeculorum. Amen.* Apoc. 5. verſ. 13.

Omnium horum modo recenſitorum bonorum præſtantiam ac dulcedinem ſeu voluptatem ex illorum uſu manantem, plurimum augebit & multiplicabit locus ipſe, in quo bonis ac voluptatibus iſtis perfruemur. Is verò erit non amœnus hortus Eden, non terra lacte ac melle abundans, non talis, quæ rore cœlitus humectetur: quæ omnia tenuis quædam umbra fuere & figura veri illius loci noſtræ felicitatis. Sed locus iſte erit cœlum ipſum, Dei ipſius palatium & aula, *ubi Chriſtus ſedet, à dextris Dei,* Col. 3. 1. novum illud *cœlum, ubi juſtitia habitat.* 2 Pet. 3 13. Qui locus cum nulla humana lingua exprimi digne ac deſcribi queat, idcirco nobis in Sacris Literis depingitur ac delineatur, tanquam magnificentiſſima ac pulcherrima ſtructura *novæ Hieroſolymæ*, cujus ædificia ſint ex mero auro fabricata, muri ejus ex jaſpide, fundamenta ejus ex pretioſiſſimis lapidibus, portæ ex margaritis, omniaque ſint examuſſim ac ſplendidiſſime conſtructa. Apoc. 21. 18, 19. Quod tamen totum non meretur in comparationem venire cum ſumma gloria & ſplendore auguſtiſſimæ Regiæ Dei cœleſtis.

Tandem etiam ad hæc accedit Tempus, quamdiu duratura ſit hæc noſtra felicitas: nempe abſque omni fine, in omnem ſeculorum perennitatem. Divitiæ noſtræ erunt incorruptibiles, ſeu æternum manens ac perſeverans hæreditas 1 Pet. 1. 4. Gloria erit *æterna gloria* 2 Cor. 4. 17. *gaudium noſtrum nemo auferet à nobis.* Joh. 16. 27. *Semper enim cum Domino erimus.* 1 Theſ. 4. 17.

Huc uſque de præſtantia ac dignitate ejus rei egimus, quæ in hoc noſtro textu *per vitam æternam* deſignatur. Videamus jam, quid ex hujus rei conſideratione nobis diſcendum ſit. *Qui habet aures ad audiendum, audiat.*

ADHORTATIO.

OPtarim equidem, ut ea quæ hactenus de ſummæ vitæ æternæ excellentia diſſerui, tantum efficaciæ haberent in cordibus veſtris, quantam habuit quondam præclara concio Petri Apoſtoli, tempore quinquageſimæ Hieroſolymis ad frequentiſſimum populum habita; de qua teſtatur Sacra hiſtoria, quod cum eam audiſſent, qui aderant, compuncti ſint corde, & dixerint ad Petrum ac reliquos Apoſtolos: *Quid faciemus, viri fratres?* Act. 2. 37. Nimirum ut ſalvi fiamus. Utinam vero iſta felicitatis noſtræ ampliſſimæ contemplatio, ita etiam animos noſtros permoviſſet, ut in nobis gignat humillimam & cum ſumma gratiarum actione conjunctam agnitionem admirabilis Dei benignitatis & amoris erga nos miſeros homunciones dum exiles labores noſtræ etiam alioquin debitæ obedientiæ, tam immenſo vult remunerari præmio; tum excitet ingens gaudium & ardens deſiderium tanti boni, ut id nos ad ſe vi quadam trahat rapiatque.

Fert quidem id ipſa hominum natura, teſtatur quoque experientia, per univerſum mundum, ubi modo rationales degunt creaturæ, rem ita ſe habere, ut unumquodque, quod intellectus tanquam bonum utile ac jucundum apprehendit, habeat vim & efficaciam animum hominis ad ſe trahendi, & ſui deſiderium ei ingenerandi: deſideriumque iſtud ſit tanto ardentius ac validius, quanto majus ac perfectius illud bonum eſt, quod homo tale eſſe intelligit, & agnoſcit, ſi habeat aliquam ſpem ejus potiundi. Proprium etiam hoc eſt hominum naturæ, ut plus laboris, moleſtiæ ac diligentiæ impendant in magnum aliquod bonum, quam in exiguum: quia nimirum majus bonum plus utilitatis & gaudii affert, quam minus, adeoque majorem vim habet laborem levem ac facilem efficiendi. Hinc fit, ut qui unius oboli cauſa nollet decem milliaria emetiri, is non gravate propter centum coronatorum millia, ducentorum vel trecentorum milliarium iter in ſe ſuſciperet. Magnitudo enim tanti theſauri præponderat in animo hominis, ac ſuperat gravitatem & moleſtiam itineris; ut eam ſpe compenſationis tam divitis non æſtimet. Atque ſic ſe res habet in omnibus omnino rebus, quæ vim habent, objectu commodi, vel delectationis, cupiditatem in hominibus excitandi.

At ſi hodie homines in Orbe Chriſtiano contueamur, & in genere de iis atque ex moribus majoris partis judicemus; ſi vitam, ſi actiones & opera, ſi deſideria & inclinationes eorum, qui ſalutis ſpem habent, inſpiciamus; res ſane mira eſt & ſtupenda, quæ peſtis ſingularis cujuſdam inſaniæ animos hominum invaſerit, vel quis Spiritus malus vertiginis ſenſus eorum faſcinarit, agatque, ut cum aliis in rebus naturæ ſuæ ductum eo, quo dictum eſt, modo ſequantur, ſuaſque cupiditates pro ratione boni cujuſque, quod ab

intellectu

intellectu ipſis monſtratur, intendant aut remittant; hic ſolummodo, quando de vita æterna agitur, videatur tota humana natura eſſe inverſa & immutata, adeo ut homines hic non ſint homines, ſed bruta pecora, quæ magis gaudent porrecto ſibi manipulo graminis, quam auri puriſſimi fruſto. Videmus enim in iis rebus, quæ ad præſentis vitæ conſervationem vel commoditatem ſpectant, quam flagrantia & incitata ſint hominum deſideria; quanto exultent gaudio, ſi aliqua ſpes temporariæ proſperitatis ipſis affulgeat, quam nulli parcant labori, & quam alacri animo nullas non moleſtias exantlent. Cujus animus præ lætitia non liqueſcit, ſi ipſi ſpes fiat grandis pecuniæ, & fortunæ lautioris? quam intendit omnes ingenii nervos, ut apta ad hoc bonum aſſequendum inveniat media? quam varia agitat intra ſe conſilia, quomodo iſtam pecuniam collocaturus ſit, quomodo vitæ ſuæ rationes impoſterum inſtituturus, quomodo negotiaturus, quas in aëre arces ac ſubſtructiones moliturus, imo quomodo totum mundum perverſurus ſit? Nec huic curæ dies ſufficit: advocatur in ſubſidium nox, & ſomnum vigiles cogitationes excutiunt abiguntque. Neque ulla fatigatio aut tædium in iis deprehenditur, indefeſſum eſt eorum ſtudium; non frangitur intentionis acies neve laſſatur, propter boni intenti præſtantiam, quæ creditur tanta diligentia digna eſſe, laboremque abunde penſatura. Contra vero quando de vita æterna ſermo eſt, quando de ſumma ac cœleſti beatitudine diſſeritur: bone Deus, quam frigent homines hac in re ac torpent, quam ſomnus eis facile obrepit & faſtidium, quam erga hunc inæſtimabilem theſaurum immota ac flecti neſcia gerunt pectora! adeo ut non dicam, verbis neſcio quibus ſelectis ac penetrantibus, aut etiam Angelica eloquentia opus eſſet, ſed acutis telis atque ſagittis, imo arietibus ac tormentis bellicis, ad expugnandas duras hominum mentes, eaſque ad veram hujus ſummi boni appetentiam permovendas. Perinde quaſi corda eorum, quæ in aliis omnibus rebus carnea ſunt, hic ſaxea eſſent aut ferrea; vel quaſi vita æterna eſſet res indigna omni deſiderio, ſtudio ac labore; vel quaſi meræ nugæ ac fabulæ eſſent, ab otioſis hominibus confictæ, fallendi temporis cauſa, quæ de cœleſtibus gaudiis nobis in Sacra ſcriptura traduntur; vel quaſi felicitas illa ſempiterna nobis abſque omni cura ac labore noſtro poſſit contingere, & dormiendo aut aliud agendo ad eam perveniri queat: quemadmodum de mororum regione Utopia narratur, quod in ea aſſæ columbæ hominibus in os advolent, quodque homines ſtertendo & nihil agendo plus nummorum lucrentur, quam laborando. De rebus terrenis quando agitur, ſi vel minimum momenti in eis ſitum ſit, adhibetur paſſim ſumma prudentia ac circumſpectio, ne quis error committatur; mavult quiſque plus laboris impendere, quam minus, mavult hic in exceſſu peccare, quam in defectu; tanta cura eſt evitandæ jacturæ. At cum agitur de vita æterna, re maximi momenti, contra fit. Nam homines tam ſecure, tam negligenter in diem vivunt, quaſi nullum metuendum eſſet jacturæ ac diſpendii periculum, vel quaſi error hic aut jactura parum eſſet noxia. Hoc unum quærunt & ſpectant, ut quam breviſſimo ac minimo labore defungantur; diſputant etiam & in dubium vocant, an hæc aut illa Dei præcepta teneantur ſervare, an credibile ſit, Deum tam multa ab hominibus requirere, annon ſuperflua ac minus neceſſaria ſit ſanctitas. Quiſque interpretatur ſcripturam pro lubitu, & præceptis Chriſti ſenſum affingit talem, qui cum concupiſcentiis carnis poſſit conſiſtere. Ita omnia in eum finem diriguntur, ne carni nimia inferatur moleſtia. Qui vero aliis probiores eſſe volunt, illi pietatem & opera ſua bona Deo tanquam in ſtatera aurificis appendunt, non ſecus ac aurifices gemmas aut margaritas pendunt; nempe non libra aut uncia, ſed minutis granis, quæ tam pauce & caute apponunt; caventes ne forte labor ipſorum lancem deprimat, & vitam æternam prægravet ac præponderet. Quaſi ſcilicet fieri poſſit, ut quis ſit nimis ſanctus, nimis pius; vel quaſi nimium ac ſupervacuum impendium in vitam æternam fieri poſſet, etiamſi quis omnia bona ſua expenderet in pauperes, vel corpus ſuum traderet comburendum, vel in ſexcenta fruſtra diſſecandum. Etſi vero centies quoque contingat, ut lanx pietatis eorum ad ſummam trutinæ anſam elevetur, leviſque deprehendatur, tamen id ſuſque deque habetur, nec dolore aut triſtitia ulla animus afficitur, quaſi res eſſet parvi momenti, & quaſi Deus tamen cogatur acquieſcere, & nobis nihilominus vitam æternam dare. Hoc ita eſſe, quod homines tam ingratum animum demonſtrent tam nobilis & incomparabilis boni, videt ſummus ille Deus ex alta cœli ſui arce, qui habet oculos velut flammam ignis & corda ac renes hominum ſcrutatur. Hoc videt Sol, qui lumine ſuo omnia hominum facta & opera colluſtrat. Hoc teſtatur quotidiana experientia, & loquitur res ipſa ac tota eorum vita, quomodo curſum ſuum ad hanc ſalutis ſuæ metam dirigant. Quis è piis atque cordatis non largum fundat lacrymarum imbrem, ſi tam grandem atque enormem hominum dementiam & tam ſinceram Dei charitatem erga ſuas creaturas malè collocatam ſuis momentis expendat, ac penitius conſideret?

Nos vero, Dilecti in Domino, forſitam cogitamus, querelam hanc ad nos minime pertinere: utpote qui non ſimus ex numero iſtorum maleſanorum ac imperitorum hominum, ſed qui meliori & altiori cognitione noſtræ ſalutis imbuti ſimus. Ego ſane optarim ex animo, ut nos omnes in hac re tam gravis momenti excitatiores ſenſus & magis humanas cogitationes habeamus, quam habet vulgus Chriſtianorum, utque conſideratio tantæ felicitatis altius penetret in animos noſtros, atque in eis acre deſiderium excitet. Sed ne forte hic ipſi nobis imponamus, & falſa perſuaſione noſmet ipſos ſeducamus, tam me ipſum quam vos omnes ac ſingulos per Dei miſericordiam oratos atque monitos velim, ut nos ipſos probe examinemus & excutiamus, ut exploremus, quomodo animi noſtri erga ſummum iſtud bonum affecti ſint, quam ardenti ejus flagrent deſiderio, quantum ex ejus contemplatione capiamus gaudium, quam robuſta & efficax ſit ſpes ejus ad nos incitandos & inflammandos ad ea omnia, ſine quibus theſaurus iſte inſignis obtineri nequit. Si corda noſtra quoque non ſunt ex ferro vel chalybe conflata, ſi nobis divinæ promiſſiones non etiam ſomniis ſimillimæ fabulæ videntur; patebit illico, quod conſideratio ſummæ noſtræ beatitatis non ſummam duntaxat animi noſtri cutem ſtrinxerit, ſed altius in ima præcordia penetrarit, quemadmodum olim Petri Apoſtoli concio in animos auditorum ejus penetrarat. Illico alii alios conſulemus & quæremus: O fratres, ô ſorores, quid faciemus, ut in æternum ſervemur? Illico ab hinc noſtros ſenſus ac cogitationes convertemus ad indagandum accuratius, an via, quam inſiſtimus & calcamus, recta nos ducat ad hanc ſperatam felicitatem; an officia nobis præſcripta à Deo tanta ſolertia, tanta ſinceritate, tanta cum prudentia ac attentione, quantam dignitas & magnitudo rei exigit, obeamus. Toti cohorreſcemus, & pectora noſtra plangemus, ſi deprehendamus, nos hactenus, non ſatis diligentes, non ſatis alacres, non ſatis ſanctos, & zeloſos in hoc negotio fuiſſe. Corda noſtra modo lætitiæ æſtu fervebunt, modo triſtitiæ ac timoris agitabuntur ſtimulis, ne quo caſu tam pretioſi theſauri jacturam faciant. Denique omnes intendemus vires, ut bonum certamen ita certemus, ne aerem cædamus, ſed propoſitum nobis brabeum certo conſequamur. Neque minori diligentia atque ſtudio in hanc rem incumbemus, quam filii hujus ſeculi ſolent incumbere conſectandis rebus terrenis, quos adeo totos ſibi mancipavit ſolicitudo hujus vitæ, ut Dei & cultus ejus, & cœli ac vitæ æternæ prorſus obliviſcantur. Ita nos quoque ſacra hæc ſolicitudo de æterna beatitudine totos occupabit, ut cura hujus ſeculi & terrenæ felicitatis penitus ex animis noſtris evaneſcat, noſque nihil amplius deſi-

deſideremus, nihil quæramus, quam ut habeamus victum & amictum, contentique ſimus iis, quæ Dei filio ac hæredi futuro in hac vita ſufficere poſſunt. Ibi enim erit cor noſtrum, ubi eſt theſaurus noſter. Niſi ad hunc modum nos geramus, niſi præſtantia & amplitudo vitæ æternæ ita animos noſtros concutiat ac permoveat, ut qui ſumus Filii lucis, ſimus tam prudentes, tam cauti, tam diligentes circa ſummum bonum noſtrum, quam filii hujus mundi & tenebrarum ſunt in generatione ſua, indigni profecto ſumus vita æterna, indigni tam eximia cognitione, qua multa millia aliorum hominum antecellimus, indigni ſumus ſanctiſſimis verbis, quibus nobis Spiritus ſanctus dignitatem & excellentiam futuri ſeculi, quaſi vivis coloribus depinxit, quo animi noſtri à terra ad cœlum raperentur: indigni ſumus præclaris iſtis admonitionibus & exhortationibus, quibus Deus corda noſtra exſtimulari curat, & ad tam ſublimem felicitatem, quam nobis non offert ſolum, ſed pene ingerit & obtrudit, incitare laborat.

Eja, dilecti in Domino, evigilemus hic ex ſomno, excutiamus veternum, faciamus, ut vigeant ſenſus noſtri, excitemus in nobis deſiderium & cupiditatem tanti boni, ſi forte per amorem præſentis vitæ rerumque caducarum intepuit quadantenus ac refrixit. Innatus quidem nobis eſt vitæ hujus amor; quandoquidem multo melius eſt eſſe quam non eſſe, vel mortuum eſſe. Præterea figura hujus mundi pulchra eſt in oculis hominum; arbor mundi præſentis ſpecioſa eſt & jucunda aſpectu, vimque habet animos noſtros ad ſe trahendi, non ſecus ac arbor illa cognitionis boni & mali traxit improvidum animum primæ noſtræ matris. Sed quemadmodum lux ſolis omnium aliarum ſiderum ſplendorem obfuſcat, ut oculis noſtris reddantur inconſpicua: ita quoque ſpes æternæ ac beatiſſimæ vitæ amorem vitæ temporariæ, mundi hujus, omniumque rerum fluxarum expellit ex animis eorum, qui præſtantiam vitæ æternæ attentius conſiderant ac perpendunt. Irreſtinguibilis ille & omnibus hominibus à natura inſitus æternitatis ac beatitudinis appetitus nos admonere ac docere poteſt, veram intentionem divini conſilii in creatione hominis non fuiſſe, ut hîc tantum ad tempus viveret, & terrena felicitate frueretur, ſed hanc vitam eo duntaxat fine homini conceſſam eſſe, ut in iis ſe exercere, eaque perficere poſſit, per quæ juxta Dei voluntatem ad exoptatum æternitatis ac veræ felicitatis finem pervenire poſſit. Hæc vita nil niſi via eſt noſtri curſus, quo in cœleſtem patriam noſtram contendimus. In via autem nulla datur quies, ſed multæ moleſtiæ ſuſtinendæ ac devorandæ ſunt: quies demum poſt confectum iter ſequetur, poſtquam ſpei noſtræ metam ac portum attigerimus. Quare videamus, ne nos capiat amor hujus moleſtiſſimæ viæ, quæ tot gemitus ex pectoribus noſtris exprimit, tot nobis gignit ærumnas; ſed ſuſpiremus & anhelemus ſemper ad metam noſtram, ad illum locum, ubi veram requiem inveniemus animabus noſtris. Matth. XI. 29.

Homines plerumque cauſari ſolent ac conqueri, nimis arduum ac laborioſum eſſe iter ad vitam æternam; Deum hunc præſtantiſſimum theſaurum nimis alte in terra defodiſſe, ut nonniſi ſumma cum difficultate inde erui atque effodi queat. Verum qui ſic quiritantur, oſtendunt ſe non ſatis intelligere, vel conſiderare, quanta ſit vis veri & flagrantis deſiderii, quod ad bonum aliquod fertur, ut labores etiam graviſſimos leves reddat: imo oſtendunt, ſe nullo vero ac ſerio teneri vitæ æternæ deſiderio. Nam ſi arderent pectora eorum ſincera tanti boni cupidine, ſi cogitationes ſuas altius immitterent in ejus contemplationem, experirentur, modum aſſequendæ vitæ æternæ non ſolum per ſe non eſſe difficilem, ſed millies quoque faciliorem ac leviorem, quam ullius magni in hoc mundo boni. Quid non laboris, curarum, ac temporis requiritur, ſi quis in hac vita ad divitias velit pervenire? Quam parce ac miſere vivendum eſt, quam diu apponendus eſt nummus alteri, donec ſumma aliqua pecuniæ inſignis colligatur? Quæ omnia tamen homines divitiarum avidi ſine moleſtia ac libenter faciunt. At cœleſtes divitiæ millies minori moleſtia ac labore acquiruntur. Expurgetur tantum animus ab amore mundi & mundanorum bonorum, quæ nobis adeo placent atque arrident, vitæ æternæ dulcedo & amor ipſe ultro ſe inſinuabit, omniſque laboris gravitatem minuet ac tollet. Nonne millies facilius eſt ciſtam nummis plenam evacuare, quam vacuam, nummis, gravi cum labore demum parandis, replere. Avertamus modo animum à mundo, eumque non magis æſtimemus, quam dignus eſt, ſed reputemus eum, ut vere eſt, eſſe bonum fragile ac tranſiens, illico animus ipſe per ſe ad æterna & ſtabilia bona ſe flectet, eaque conſectabitur. Nunquam enim humanus animus poteſt quieſcere, ſed oportet ut ſemper habeat aliquid, ad quod feratur, quo delectetur & paſcatur: delectatio eſt cibus quidam animi, quo ille ſuſtentatur. Si intellectus ipſi non monſtret majus aliquod bonum, fertur ad id quod proximum eſt, ut quod optimum eſſe putat: at ſi à vilioribus rebus vacuus ſit, arripit præſtantiſſimum bonum, quod ipſi ab intellectu proponitur, & quidem tanto avidius & majori ſtudio, quanto boni iſtius præſtantiam magis intelligit. Si proinde animus noſter liber ſit à mundo, ſi ejiciatur amor bonorum terrenorum, ſimul ingens cohors carnalium cupiditatum, quæ falſa ſpecie mundanorum bonorum excitatæ ſunt, profligabitur. Reſidui ſi quid maneat in fragili noſtra carne, tam parum in nobis habebit virium, ut ſpes æternæ beatitudinis, quæ in animis noſtris regnabit, ac triumphabit, facile ac ſine moleſtia id freno coërcere atque ſuperare valeat. *Quiſquis enim*, ait Johannes, *habet hanc ſpem in Deo, purum ſeipſum conſervat, ſicut & ille purus eſt.* 1 Joh. 3. 3. Præſertim cum in tali animo à mundo averſo etiam Spiritus Sanctus ſuum quærat domicilium, hominique auxilio ſuo ſubveniat, qui alioqui cum mundi Spiritu, ſi is animum obſeſſum & occupatum teneat, conciliari aut una in ſede morari nequit.

Atque hanc animi à mundo averſionem & abſtractionem omnino eſſe neceſſariam, docuit nos Chriſtus gemina pulcherrima ſimilitudine: nimirum de theſauro defoſſo in agro, quem homo inveniens, vendidit omnia, quæ habebat, emitque ſibi agrum illum; & de pretioſa margarita, quam ubi invenit mercator quidam, divenditis omnibus bonis ſuis, comparavit eam ſibi. Matth. 13. 44, 45, 46. Hiſce enim Chriſtus indicare voluit, quod ſicut homo ille agrum cum theſauro, & mercator iſte margaritam emere non potuere, niſi venundatis prius ac impenſis omnibus bonis ſuis; non enim tantas habebant facultates, ut partem earum retinere, & nihilominus agrum ac margaritam emere poſſent: ita neceſſe etiam ſit, ut quiſquis inæſtimabilem theſaurum vitæ æternæ ſibi comparare cupit, omnia, quæ in mundo habet, impendat & ex animo ſuo ejiciat. *Quiſquis non renunciaverit omnibus poſſeſſionibus ſuis*, inquit Chriſtus alibi, *non poteſt eſſe meus diſcipulus.* Luc 14. 33.

Quocirca, Dilecti in Chriſto, omnes iſtas cogitationes pernicioſas è pectoribus noſtris exturbemus, quod nimis ardua ſit ad cœlum via, vel quod neceſſarium non ſit, ut mundi amorem penitus exuamus, ſed quod mundus ſaltem pariter atque æqualiter cum vita æterna poſſit amari. Non dimidia tantum cordis noſtri parte, ſed toto corde hoc ineffabile bonum complectamur. Cor hic dividi non poteſt; quod tametſi totum ac indiviſum, per ſe tamen longe minus eſt, quam ut immenſi gaudii, quod ſpes vitæ æternæ producere apta eſt, capax ſit. Digniſſima ſane eſt hæc margarita, ut cuncta quæ habemus, illius cauſa vendamus, deponamus, & abjiciamus; non ſolum bona noſtra & poſſeſſiones, ſi vel minimum ſibi velint in nos ſumere dominium, earumque amor furtim ſe in animos noſtros inſinuare tentet, ſed *oculos* quoque noſtros, *manus, pedeſque*, ſi offendiculo nobis ſint in via ac curſu pietatis: quin nec vita noſtra nobis debet eſſe adeo cara, ut cœleſtis beatæque vitæ gratia eam perdere

dere

dere recuſemus Matth. 5. 29, 30. & cap. 10. 39. Nam etſi totum mundum perdamus, etſi uri, cremari, aſſari, & in mille partes ſecari patiamur, nihil tamen perdimus, ſi lucremur vitam æternam. At ſi hanc perdamus, totus mundus nobis nihil prodeſt, quia non poteſt nos liberare à morte. Si totum mundum perdamus, nihil perdimus; ſed ſi vel minimum tantum aliquid ex mundi amore retineamus, periculum eſt, ne omnia perdamus; ſumus enim in periculo amittendæ ſalutis, qua amiſſa, ſimul omnia amiſſa ſunt. Quemadmodum enim parum fermenti totam maſſam fermentat, vel ſicut minimum granum zizaniæ cum tempore tantas ſumit vires, ut tritico fiat ſuperius idque enecet: ita etiam minima ſcintilla amoris mundi eam vim habet, ut magis magiſque creſcat & in maximam flammam exurgat, quæ flammam amoris rerum cœleſtium penitus exſtinguat.

Jam ut hanc exhortationem noſtram concludamus, Dilectiſſimi in Domino, cum hæc ita ſe habere ſciamus ac intelligamus, omnem adhibeamus curam atque diligentiam, ne tam magna ſalute, ac felicitate, ad quam per ſummam Dei miſericordiam vocati ſumus, culpa noſtra excidamus. Videmus portum vitæ æternæ oculis noſtris per ſublimem Euangelii cognitionem: porta cœli patet nobis per immenſam Dei erga nos charitatem. Solvamus à littore hujus ignobilis mundi, & rectiſſima ac breviſſima via per apertum mare pietatis & obſervationis mandatorum Dei, quod nos trajicere oportet, exoptatum portum petamus. Evehamur in altum, ubi à ſcopulis & offendiculis nullum ſit periculum. Ne timeamus procelloſas tempeſtates ac fluctus, qui in nos hoc æquor ſulcantes crebro inſurgunt. Certi ſimus, naviculam fidei ac ſpei noſtræ fluctibus non iri obrutum, neque facturam naufragium, ſed Deo duce & auſpice ad deſideratum portum perventuram. At ſi obliquam inſiſtamus viam, & quæramus ambages, perque longos circuitus, littora tantum hujus mundi legamus, ut aliquando exſcendere in terram, mundique deliciis aliquantiſper indulgere liceat, ſummo ſumus in diſcrimine, ne via iſta alioverſum nos ducat, non ad vitam æternam, vel ne tam negligenter ac tarde navigando moriamur ante, quam ad portum pertingamus, vel ne navem noſtram ad denſos & hinc inde ſparſos mundi ſcopulos allidamus, & naufragi ſubmergamur. *Ne erremus: Deus enim non irridetur.* Gal. cap. 6. verſ. 7. Demus operam, ut hodie, imo hac ipſa hora apparere incipiat, quam alte in animos noſtros deſcenderit præſtantia & dignitas vitæ æternæ, de qua modò audivimus, ut ſi non verbis, cogitatione ſaltem dicamus: Quid faciemus, ut vitam æternam conſequamur? *Teneamus diligenter ea, quæ audivimus, ne quando perſluamus. Etenim ſi per Angelos dictus ſermo fuit firmus, omniſque tranſgreſſio & contumacia juſtam mercedis retributionem retulit: quomodo nos effugiemus, ſi tantam neglexerimus ſalutem?* Hebr. cap. 2. verſ. 1, 2. *Videamus, ut accurate ambulemus, non ut inſipientes, ſed ut ſapientes.* Eph. cap. 5. verſ. 15. *Perficiamus ſalutem noſtram cum timore ac tremore.* Phil. cap. 2. verſ. 12. ac bene perpendamus illa notatu digna Domini Jeſu verba ad Eccleſiam Laodicenſem ſcripta: *Quoniam tepidus es, nec frigidus, nec fervidus, futurum eſt, ut te evomam ex ore meo.* Apoc. cap. 3. verſ. 16. Quodſi verò corda noſtra incaluerunt cupiditate tantæ ſalutis, ſi impulſu iſtius cupiditatis ſumma cum perſeverantia in bonis operibus quæramus gloriam & incorruptibilitatem, adeoque ſi victores evadamus, & fidi maneamus uſque ad mortem, accipiemus certo tertius auream illam beatæ vitæ coronam. Apoc. cap. 2. verſ. 10, 11. Qui habet aures ad audiendum audiat. Deus autem Pater omnis miſericordiæ obſignet in cordibus noſtris per ſpiritum ſuum ſanctum beatam illam ſpem, ad quam nos vocavit, ut aliquando attingamus metam fidei noſtræ, id eſt, animarum noſtrarum ſalutem. Ipſi cum Filio ejus Jeſu Chriſto ſit honor & gloria ſempiterna. Amen.

Secunda Concio ſuper Iohan. 17. 3.

Plurimum dilecti in Chriſto Jeſu Domino noſtro.

QUod lux & tenebræ ſunt oculis hominum, idem eſt animo Sapientia & ſtultitia. Quemadmodum enim lux omnia abdita facit conſpicua, oculiſque ſubjicit; contra verò tenebræ omnia quæ in oculos incurrunt, obſcurant, & inconſpicua reddunt: ita ſapientia ea omnia, quæ ſolis ſenſibus capi nequeunt, objicit oculis intellectus humani, ut is eorum naturam, proprietates ac veritatem cernat cognoſcatque, cum interea ſtulto ac inſipienti omnia ignota atque occulta ſint. Quam ob cauſam ſapientia ſumma gaudia & ineffabiles voluptates parit in animo ejus, à quo poſſidetur; cor autem inſipientis ſemper triſtitia refertum eſt. Sapientiæ beneficio poteſt homo bonum à malo, utile à noxio diſcernere, adeoque vitam ſuam beatam efficere; quia novit, quid ſequendum ſibi, quid fugiendum ſit: at inſipiens per ignorantiam modò malum pro bono, aut noxium pro utili eligit, modò pro malo ac pernicioſo bonum ac utile vitat, atque ita in tota vita ſua miſer ac infelix eſt, cæcique inſtar nunc hic, nunc illic impingit. Hinc videmus, paſſim ſapientiam ab omnibus hominibus in ſummo honore; inſipientiam verò dedecori haberi: adeò ut in univerſo mundo reperiatur nemo, qui ſi quid ſapientia ſit, aliquomodo intelligat, poſſit æquo animo ferre ac concoquere, ſi ſtultus aut inſipiens appelletur, tametſi parum admodum veræ ſapientiæ in animo ſuo habeat. Licet quoque agnoſcant plerique, plurimum ipſis ad veram ſapientiam deeſſe, exiſtimant tamen, ſe in ſuo ſtatu & actionibus vocationis ſuæ tam prudentes ac ſapientes eſſe, ut facta ſua pro ſtolidis reputanda non ſint; neque pati poſſunt, ſi imprudenter aliquando ab ipſis commiſſa, ſibi exprobrentur. Ex quo liquet, naturam ipſam ſtimulare homines ad ſtudium ſapientiæ, quo fiant perfecti homines: ſiquidem ſolus intellectus ejuſque perfectio hominem ab aliis animantibus diſcriminat.

Jam verò quæ ſit vera & perfecta ſapientia, ad cujus ſtudium homines à natura incitantur ac impelluntur; quave in re conſiſtat, & quibus paretur modis; id ab ipſis mundi incunabulis uſque ad Chriſti Filii Dei in terras adventum homines latuit, caliginoſaque nocte ignorantiæ contectum fuit. Etſi enim Deus ſemina quædam veræ ſapientiæ in prima creatione animis hominum inſeverit, quæ ſi homines ope intellectus ſui foviſſent & excoluiſſent, optimum fundamentum ad perfectiſſimam illam ſapientiam, quæ à Filio Dei revelanda erat, ſternere potuiſſent: ſed homines ea neglexerunt, & nobiliſſimam intellectus ſui facultatem, ad talem converterunt ſapientiam, quæ potius irrationalis ac inſipiens eſt, quam ut rationalibus creaturis conveniat. Nimirum eo direxerunt omnes ingenii vires, ut ſibi fortunam in terris ſtabilem pararent, bonis hujus mundi ex animi ſententia fruerentur, & opibus, honoribus ac voluptatibus carnis undique circumfluerent, atque ſic felicitatis terrenæ compotes evaderent. Quæ felicitas cum à corpore tantum percipiatur, & externos duntaxat ſenſus paſcat, non multum præſtat brutorum animalium felicitate. Vera namque felicitas, ad quam homo, qua homo eſt, ductu luminis naturalis adſpirat, ſola eſt æternitas cum infinito gaudio conjuncta: hac ſola hominis animus expletur & penitus acquieſcit. Tale gaudium autem homines etiam ex omnibus hujus mundi bonis capere nequeunt: cito enim ex eis oritur ſatietas & faſtidium. Ubi enim eo, quod tota mente deſiderarunt, potiti fuerint, perit facile gaudium ex ejus adeptione conceptum, & nova mox ſublimioris ac pretioſioris alicujus boni cupidine inardeſcunt. Unde patet, ſapientiam iſtam, quæ homines ad aliam, quam ad carnalem ac fluxam felicitatem, perducere nequit, neutiquam veram eſſe, ac proinde non eſſe illam ſapientiam, ad quam natura ipſa nos inſtigat; ſed eam demum veram eſſe ſapientiam, quæ hominem æternum beare, eique immortale & gratiſſimum animo ejus gaudium conciliare potis eſt. Ejuſ-

modi enim felicitas homini maxime convenit, & elevat eum ſupra reliquas omnes hujus mundi viſibiles creaturas: ex hac perfectam lætitiam adhuc in hac vita quoque percipit, animumque ſuum perfecte tranquillum reddere poteſt. Quid enim poteſt homini eſſe jucundius, quid animus ejus majus deſiderare, ſpe talis ſupremæ ac inauditæ felicitatis?

Hæc igitur ſublimis ac vere divina ſapientia, ut dictum, ab ipſis mundi primordiis in tenebris delituit, neque ab ullo hominum præterquam ab unigenito Dei Filio Orbi ſuo tempore pateſieri debuit, ea mundi nimirum ætate, qua hominum intellectus e pueritia ad virilem quaſi ſtatum provectus eſt, tantæque lucis factus eſt capax. Quanquam interea quidam, utut pauci, pii omnibus ſeculis inventi ſint, qui inſitum illud animis ſuis veræ ſapientiæ ſemen ſuffocari paſſi non ſunt, ſed pro modulo virium ſuarum id ſummo cum gaudio animi excoluerunt, atque ad poſteros etiam propagarunt. Quod inter alios præcipue ſecerunt magni illi viri, Dei ipſius dilecti amici, Abrahamus, Iſaacus & Jacobus; qui etiam propterea magnam a Deo laudem ac gloriam ſunt conſecuti. Deus enim etiam ante Filii ſui adventum, nulli hominum, qui modo animum ſuum ſupra terram ad ipſum erexit & elevavit, minorem quidem, ſed veram tamen, ac ſalutarem, denegavit ſapientiam, revelando unicuique tantum voluntatis ſuæ, quantum ferebat illorum capacitas: multis etiam, ac inprimis univerſo Judaico populo per ſervos ſuos ac Prophetas eam offerre dignatus eſt; tametſi hunc tam ingentem theſaurum, ut par erat, non tanta effuderit copia ac veluti prodegerit, ita ut etiam ante porcos projiceretur.

Solus proinde Unigenitus Dei Filius, ſervator mundi, ac Dominus noſter Jeſus Chriſtus ille eſt, qui hanc admirabilem facem ſapientiæ, claro ac pleno fulgore coruſcantem, in mundum intulit. Ille eſt, qui *vitam & incorruptibilitatem in lucem produxit per Euangelium*: 2 Tim. 1. ℣ſ. 10. Quod ipſe initio in Judæa prædicavit, poſtea autem opera Apoſtolorum per univerſum orbem terrarum, quas ſol lumine ſuo colluſtrat, ſumma cum virtute, & ingenti cum gaudio eorum, qui id ſuſceperunt, promulgavit. De hac via veræ ſapientiæ ac felicitatis animus nobis eſt nonnulla nunc in medium veſtri cum timore Domini proferre, idque occaſione invitatis illorum paucorum Chriſti verborum Joh. 17. 3, quorum explicationem ſuperiori concione jam auſpicati ſumus. Quod ut vergat ad noſtrum ſpirituale emolumentum ac ædificationem opem atque auxilium implorabimus illius Principis vitæ Jeſu Chriſti Domini noſtri, hiſce verbis ſequentibus.

O Domine Jeſu, ſervator & Paſtor animarum noſtrarum &c.

VErba, in quorum explicatione pergere inſtituimus, ſcripta extant in Euangelio Johannis 17. 3. ubi Chriſtus Dominus noſter in ſanctiſſima precatione ſua, quam ad Deum Patrem ſuum fudit, inter cætera ſic loquitur: *Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te* (Pater) *illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti, Jeſum Chriſtum.*

In præcedenti concione horum prælectorum Chriſti verborum occaſione, pro ea, quam ex Sacris Literis hauſimus, intelligentia, deſcripſimus præſtantiam atque dignitatem illius perfectiſſimæ felicitatis, ad quam homines à natura feruntur, quæque nobis in codice Novi Teſtamenti, atque etiam in hoc noſtro textu ſub nomine vitæ æternæ proponitur. Quæ felicitas ſi ab homine cognoſcatur, darique modum eam aſſequendi intelligatur, protinus in eo, cujus animus aliquantum ſupra conditionem animantium rationis expertium ſe extulit, parit ineffabile gaudium, & cum eo conjunctum flagrantiſſimum deſiderium & ſtudium ea media capeſſendi, quibus tantum bonum obtineri queat.

Hæc autem media nobis Chriſtus monſtrat in hiſce verbis, cum ait: *Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te* (Pater) *illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti, Jeſum Chriſtum.*

Dicit primum, *Hæc eſt vita æterna*, pro eo, quod dicendum erat, Hæc eſt via ducens ad vitam æternam; vel, hoc eſt medium conſequendi vitam æternam. Quæ loquendi ratio in Sacris Literis non eſt inſolens ac infrequens. Sic Chriſtus idem loquitur apud eundem Euangeliſtam: *Scio, præceptum ejus vitam æternam eſſe.* Joh. 12. 50, id eſt, obſervationem mandatorum Dei eſſe medium adipiſcendi vitam æternam. Et iterum: *Hoc eſt judicium, quod lux venit in mundum*, &c. Joh. 3. 19, id eſt, hoc modo homines judicium ſeu damnationem ſibi accerſiverunt, quod lucem non ſuſceperint. Ita Moſes quoque dum affatur Judaicum populum, de lege ait: *Non in caſſum vobis præcepta eſt, ſed eſt vita veſtra.* Deut. 32. 47.

Porro Chriſtus medium ipſum exprimit, cum inquit, *ut cognoſcant te* (Pater) *illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti Jeſum Chriſtum.* Nimirum cognitio unius illius veri Dei & legati ejus Jeſu Chriſti, eſt medium iſtud, quo vita æterna comparari poteſt.

Hic vero cavere debemus, ne ſimiles ſimus illi Syro Naamano, de quo legimus in libris Regum, 2 Reg. cap. 5. 10, 11, eum ſpreviſſe Eliſæi Prophetæ conſilium, quo præceperat, ut ſepties in fluvio Jordane ablueret corpus, ſi vellet à lepra ſua mundari: ne ſcilicet & nos, audito hoc vitæ conſequendæ medio, quod nobis Chriſtus præſcribit, id ſuique deque habeamus ac vilipendamus, cogitantes intra noſmet ipſos; nimis facilem hanc eſſe ad cœlum perveniendi viam, ſi quidem nihil amplius, quam nuda cognitio à nobis requiratur; hoc medium eſſe naturæ noſtræ apprime conſentaneum, ut quæ ſcire atque intelligere quàm plurima cupiat. Verum quidem eſt, viam ſalutis æternæ ob hanc rationem non pro adeo ardua ac invia habendam: cum ſit via publica & univerſalis, qua omnes & ſinguli homines, cujuſcunque ſtatus ac conditionis fuerint, viri ac mulieres, ſuperioris & inferioris ordinis, docti & indocti, ſapientes ac idiotæ, qui modo ſanæ rationis naturalis uſum habent, in cœlum aſpirare queunt. Quemadmodum enim Deus deſiderium vitæ æternæ omnibus hominibus naturaliter indidit, ita quoque talem viam ad vitam iſtam perveniendi præſcripſit, quæ accommodata eſt naturæ hominum, quatenus ſunt homines, id eſt, rationalia animalia; quam ipſa ratio ipſorum naturalis agnoſcere cogitur eſſe optimam, ſapientiſſimam, & æquiſſimam, ut ita ipſius naturæ ſuæ impulſu viam hanc ingrediantur, ſi naturale deſiderium ſuum, quo vitam æternam ac beatam appetunt, expleri cupiant. Nihil autem eſt facilius factu, quam id, ad quod a natura ipſa impellimur ac ſtimulamur. Nihilominus tamen, ſi conſideremus, quam pauci reperiantur homines, qui in ſuis concupiſcentiis ac deſideriis, in actionibus ac moribus, in vita ac tota converſatione ſua ductum naturæ ſuæ, rationalis, per quam ſunt homines, ſequantur; ſed quod maxima pars eo toti propendeant, quo à carnis ſuæ affectibus atque exterois ſenſibus, quos cum aliis animantibus communes habent, trahuntur: negari nequit, talibus hominibus viam ſalutis eſſe vere aſperam, ſalebroſam, & anguſtam viam, arctamque portam: Matth. cap. 7. verſ. 13. viam, quæ ipſis moleſtiſſima eſt, quamque nonniſi reluctante animo ingrediuntur, quia cum ipſorum belluina natura, quam ducem ut plurimum ſequuntur, diſconvenit.

Sed ut ad rei jugulum veniamus, circa hanc viam ſalutis, ſeu circa cognitionem illius ſolius veri Dei, & quem ille miſit, Jeſu Chriſti, tria nobis ſunt expedienda. 1. Videndum, ubinam iſta cognitio revelata ſit, & ubi quærenda? 2. Quid voce cognitionis denotetur? 3. Quænam perſonæ nobis cognoſcendæ ſint? De his tribus ſummatim nunc tantum agemus: tertium autem in ſequenti concione, ſi Deo viſum fuerit, plenius & copioſius excutie-

Digitized by Google

& copioſus excutiemus. Simul his indicabimus fructum immenſum ac utilitatem, quam ex cognitione Dei & Chriſti haurire poſſumus.

PRIMA PARS.

QUod ad primam partem attinet, non aliam hiſce temporibus habemus de cognitione Dei & Chriſti revelationem, præter ſanctiſſimum ac iocorruptum Dei Verbum, quod ſcriptis Veteris ac præcipue Novi Inſtrumenti continetur. Quorum ſcriptorum veritas ac fides hodie à nemine in dubium vocatur, qui ſe vere ad populum Chriſti pertinere profitetur; ſed agnoſcunt omnes, ea quæ in iis præſcripta ac revelata ſunt, nihil oiſi meram & ipſiſſimam veritatem divinam eſſe. Antiquis temporibus, nempe in prima ac puerili ferme mundi ætate, Deus ſe hominibus manifeſtavit per Angelos, viſiones, ſomnia, ut & per Prophetas ac viros ſanctos, quos divina auctoritate ac mandatis inſtructos, mittebat ad annunciandam hominibus voluntatem ſuam. Nimirum Deus ejuſmodi tunc mediis uſus eſt notitiam ſuam hominibus inſerendi, quæ primo feriebant ſenſus, quibus pueri maxime ducuntur, & per ſenſus demum movebant intellectum. Sed hunc revelationis modum voluit Deus finiri ac deſinere in Filio ſuo Jeſu Chriſto, poſtquam mundus virile robur ætatis ſuæ attigit. Sicut enim Chriſtus ultimus fuit Prophetarum, adeoque revelationum januam quaſi clauſit: ita Deus per eum, nihil prorſus ſibi reſervans, omnia mundo patefecit, & tanquam flumina ſapientiæ effudit, in iis rebus, quæ ad perfectiſſimam ejus cognitionem, quatenus illa hominibus ad ſalutem neceſſaria eſt, requiruntur. Quæ cuncta per eum patefacta Deus ad ſummam noſtram conſolationem ac utilitatem per viros ſanctos ac divioitus inſpiratos curavit ſcriptis conſignari, eaque ad noſtra tempora conſervavit, ut ex iis omnibus temporibus uſque ad mundi finem homines viam ſalutis diſcere queant.

Ex quo patet, quanta ſit dignitas & præſtantia Sacræ ſcripturæ, & quanto illa in pretio ac reverentia apud nos eſſe debeat: nec oon quam neceſſarium ſit, ut in ejus meditatione noſmet aſſidue exerceamus, noſtrumque intellectum per inſignem, quæ in ea continetur, ſapientiam acuamus & ad iſtam perfectionem perducamus, ad quam à creatore oostro etiam ex ipſa natura deſtinati ſumus. Præter hæc enim Sacra ſcripta nullam aliam hodie revelationem habemus, neque per Angelos, viſiones, ac ſomnia, neque per Prophetas, nullaque alia etiam oobis expectanda eſt, quæ nobis vel hanc eandem, vel aliam ſalutis viam monſtrent. Quapropter oon audiendi ſunt omnino illi homines perverſi ingenii & cauteriatam conſcientiam habentes, qui hodie Satanæ inſtinctu docere non vereotur, noo omnia in Sacris Literis contineri, quæ ad ſalutiferam cognitionem Dei Chriſtique neceſſaria ſunt, ſed requiri præterea Traditiones non ſcriptas antiquorum Eccleſiæ Doctorum, qui eas ab ipſis Apoſtolis acceperint: docent præterea, Sacram Scripturam adeo obſcuram ac intellectu difficilem atque ambiguam eſſe, ut pro via ſalutis fores ac feneſtram aperiat omnibus hæreſibus, ac propterea non ab omnibus hominibus promiſcue eſſe legendam. Ajunt enim, eam à nemine poſſe recte intelligi, atque explicari, niſi ab eo, qui peculiariter Spiritu ſancto illuminatus, atque ſic aptus ad ioterpretandam ſcripturam divinitus factus ſit. Talem autem inter mortales neminem reperiri prædicant, de quo irrefragabiliter dici queat, eum Spiritu ſancto illuminatum unctumque eſſe, ac proinde verum ſenſum ſcripturæ indicare poſſe, præter illum *falſum Prophetam, ex cujus ore* Johannes *vidit exire tres immundos Spiritus tanquam ranas*: Apoc. 16. 13. quique ſuo tempore *vivus conjicietur in lacum ardentem igne & ſulphure*. Ibid. cap. 19. 20. Hæc peſtifera doctrina Satanæ, inquam, nobis plane audienda non eſt. Falſitas enim ejus adeo clara eſt ac manifeſta, ut facile ſibi ab ea cavere poſſit, quiſquis ſalutis ſuæ ex animo ſtudioſus eſt, & divioam ſapientiæ lucem, quæ in Sacris Literis relucet, apertis animi ſui oculis iotuetur. Atque hæc de prima parte dicta ſufficiant.

SECUNDA PARS.

QUod ſecuodam partem ſpectat: quid ſcilicet per *cognitionem* hoc loco intelligatur? poſſet quiſquam mirari, quòd cognitioni hîc tanta adſcribatur vis, ut per eam ſolam vita æterna obtineri queat: cum *cognoſcere*, id eſt, ſcire, intelligere, merum opus intellectus ſit, Deus autem paſſim in verbo ſuo aliquid ampliùs adhuc requirat, nempe charitatem, fidem, obedientiam; uti omnibus notum eſt. Vide Matt. 22. 37. Joh. 15. 10. Verum animadvertendum eſt, per *cognitionem* hoc loco non omnis generis cognitionem ac ſcientiam intelligi. Paulus Apoſtolus ad Corinthios ſcribit: *ſi habeam prophetiam & teneam omnia myſteria, omnemque cognitionem, charitatem autem non habeam, nihil ſum.* 1 Cor. 13. 2. Et Chriſtus ipſe ait: *ſervus illa qui novit voluntatem domini ſui, & neque ſe comparavit, neque fecit ex voluntate ejus, cædetur multis plagis.* Luc. 12. verſ. 47. Hæc igitur cognitio atque ſcientia, noo illa eſt, de qua Chriſtus in noſtro textu loquitur. Adſcribit enim in eo cognitiooi vitam æternam: in allegatis autem modo locis ſignificatur, hominem etiam ſcientia & cognitione præditum, poſſe perire ac infelicem eſſe. Judæi quoque inſtructi erant aliqua cognitione Dei ac voluntatis ejus; & tamen Deus per Eſaiam Prophetam ita de eis effatur: *Agnoſcit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe Domini ſui; ſed Iſraël non cognoſcit, populus meus non animadvertit.* Tenendum proinde eſt, cognitionem, cujus in Sacris Literis crebra occurrit meotio, duplicem eſſe: aliam, quæ vocatur efficax cognitio, alteram, quæ inefficax. Efficax cognitio eſt, quando id quod de Deo & Chriſto cognoſcitur ac intelligitur, non in ſolo intellectu & memoria otioſum manet, ac reſidet, ſed movet animum hominis atque in eo operatur ita, ut fidem & obedieotiam in homine producat, id eſt, ut ad intelligentiam accedat ſincerus aſſenſus animi, & voluntatis divinæ intellectæ prompta executio. Inefficax cootra cognitio eſt, quando talis operatio & fidei atque obedientiæ productio ex ea non ſequitur. Uſitata verò in divinis Literis eſt, iſta locutio, qua rei alicui id tribuitur, quod eam conſequitur aut neceſſario nexu cum ea conjunctum eſt. Simili enim loquendi modo etiam fidei (quę vox proprie nonniſi aſſenſum animi denotat) paſſim in ſcripturis tota ſalus noſtra adſcribitur: quia nimirum ex tali aſſenſu oritur ac neceſſario conſequitur hic effectus, ut quis in actum deducat, vel deducere obligatus ſit id, quod credit Deum velle fieri. Pariter etiam hîc cognitio Dei ſumitur. Uti enim obedientia cum fide copulata eſt; ita etiam fides ac obedientia cum cognitione Dei conjungitur. Qui enim Deum novit, id eſt, ſcit atque intelligit, quid nobis promiſerit & præceperit, is illico iſtis fidem adjunget, & porro reipſa pręſtabit, quę Deus exigit: ſiquidem ſumma perfectio & omnipotentia Dei, creatoris ac Domini ſupremi rerum omoium, nos non ſinit dubitare de ipſius promiſſionibus, & mandatis ejus refragari. Qui eoim dubitat de Dei promiſſis, is non novit Deum, id eſt, ignorat, quàm Deus verax ſit: qoi verò mandata Dei novit, eaque oon ſervat, is peccat contra ſuam conſcientiam & ex mera malitia. Inque hac ſignificatione vocabulum cognoſcendi & cognitionis paſſim in Sacro codice uſurpatur. Ita inter cætera legimus apud Jeremiam Prophetam, Deum ſic loqui: *Ne glorietur ſapiens in ſapientia ſua, neque potens in potentia ſua, neque dives in divitiis ſuis; ſed qui gloriatur, in hoc glorietur, quod me cognoſcat atque intelligat: quia hoc eſt, quod mihi placet, dicit Dominus.* Jer. 9. 23, 24. Ita apud eundem Prophetam, ubi Deus ſalutaria Novi Fœderis beneficia pollicetur, ait: *Non docebunt amplius quiſque amicum ſuum & fratrem ſuum dicendo: Cognoſce Dominum,* (id eſt, obediens eſto Domino) *ſed quotquot erunt cognoſcent me* (id eſt, mihi obedientes erunt) *à minimo eorum uſque ad maximum eorum.* Ierem. 31. verſ. 34. Sic de pio Rege Joſia inquit

Digitized by Google

Jeremias: *Exercuit jus & juſtitiam, judicavit cauſam pauperis & egentis, ac bene fuit ei. Nunquid hoc non eſt me bene noſſe? inquit Dominus.* Jerem. 22. verſ. 16. Eodem ſenſu accipit Paulus vocem cognitionis ad Philippenſes ſcribens: *Duco omnia damnum eſſe propter eminentiam cognitionis Chriſti.* Phil. 3. 8. Et ad Titum appellat fidem electorum Dei, *cognitionem veritatis, quæ eſt ſecundum pietatem.* Tit. 1. 2.

Ex hactenus dictis irrefragabili conſequentia concluditur, cum hic *cognitioni* Dei ac Chriſti, alibi verò in Sacris Literis Fidei atque obedientiæ vita æterna adſcribatur, neceſſario fidem & obedientiam ſub cognitione Dei Chriſtique comprehendi, & ad eam requiri ita, ut omnia, quæ de Deo ac Chriſto tam ad naturam ſeu eſſentiam ac proprietates, quam ad opera eorum ſpectantia, novimus ac intelligimus, ad cultum & obſequium Dei, tanquam ad ultimum finem directa ſint. Tantum verò etiam de ſecunda parte.

TERTIA PARS.

SEquitur pars tertia; quænam ſint illæ perſonæ, quæ nobis cognoſcendæ ſint? Chriſtus verò hic duas perſonas nominat; primò Patrem ſuum, cum ait: ut cognoſcant te *illum ſolum verum Deum*; deinde ſeipſum, dicens, *Et quem miſiſti Jeſum Chriſtum.* Patrem ſuum, (quem intelligit per pronomen *te*, cum sit, *ut cognoſcant te*) non ſimpliciter ponit, ſed addit ejus deſcriptionem inſignem: *Te*, inquit, *illum ſolum verum Deum.* Sic etiam ſeipſum non ſimpliciter nominat, *Jeſum Chriſtum*, ſed cum hac deſcriptione, quod ab illo uno vero Deo miſſus ſit. Ex quibus deſcriptionibus excellentia & majeſtas ambarum iſtarum perſonarum, ac per conſequens etiam præſtantia hujus cognitionis æſtimanda eſt.

Jam de iſtarum duarum ſummarum ac divinarum perſonarum cognitione duo nobis hic notanda ſunt. Primum eſt, non ſufficere ad ſalutem, ſolum Deum cognoſcere, ac credere, eum eſſe ſolum verum Deum; neque etiam ſufficere, ipſi ſoli ſervire mandatiſque ejus obtemperare; ſed requiri neceſſario, ut etiam legato ejus Jeſu Chriſto ſerviamus, ut eum non minori reverentia ac honore, quam Deum ipſum colamus, in eum credamus, obſequiumque ei in omnibus præſtemus: id eſt, ut Deo per Jeſum Chriſtum, quem ille miſit, ut eſſet ſalutis noſtræ mediator, ſerviamus. Hæc eſt enim fundamentalis regula Novi Fœderis: *Quiſquis negat Filium, nec Patrem habet.* 1 Joh. 2. 23. *Qui Filium habet, habet vitam æternam; qui non habet Filium, non habet vitam æternam.* 1 Joh. 5. 12. *Qui novit Filium, novit etiam Patrem* Joh. 14. 9. In eo enim conſiſtit Novi Fœderis præſtantia, quod Deus ſe nobis cognoſcendum dederit, non obſcure, ut olim per Moſen, qui tantum ſervus erat, ſed clariſſime ac pleniſſime per Jeſum Chriſtum Filium ſuum unigenitum, quem modo excellentiſſimo ſanctificavit, ac divina virtute ac ſapientia implevit, ſupremumque ſalutis noſtræ adminiſtratorem conſtituit. Qui Filius ſimul etiam eſt ex noſtro genere, nempe verus homo, qui ad ineffabile ſolatium noſtrum per omnes gradus tentationum exercitus eſt, ut poſſit affici ſenſu noſtrarum miſeriarum. Hunc, inquam, Deus Dominum ac Regem in cœlis effecit. Per hunc ſe Deus ille inconſpicuus quodammodo conſpicuum fecit, & quaſi in viva imagine manifeſtavit: unde etiam ab Apoſtolo Paulo *imago Dei inviſibilis* appellatur Col. 1. 15, quia nimirum tam in vita & actionibus, quam in cœleſti doctrina ſeu Euangelio Chriſti forma Dei eluxit. Idem Chriſtus à divino ſcriptore ad Hebræos nuncupatur *ſplendor* vel *effulgentia gloriæ Dei* Hebr. cap. 1. ℣. 3. quia Deum in Chriſto videmus non aliter, quam ſolis clariſſimum lumen, quia recta aſpicere oculi noſtri non valent, in lucido aliquo corpore, à quo radii ſolis repercutiuntur ac reflectuntur, cernimus. Hinc etiam Chriſtus ipſe dixit Philippo: *Qui videt me, videt Patrem meum.*

Alterum, quod hic notandum diximus, eſt, cognitione Dei & Chriſti, quatenus illa eſt cauſa vitæ æternæ, & à nobis neceſſario requiritur, non omnia & ſingula comprehendi, quæ ullo modo de Deo Chriſtoque ſciri poſſunt, ſed ea duntaxat, quæ ſcitu ad ſalutem ſunt neceſſaria. Nam ſicut Deus inconſpicua & incomprehenſibilis ſubſtantia eſt, habitatque in luce inacceſſa; ita etiam Chriſtus in cœlum evectus, & ad dextram Dei collocatus, factus eſt *Spiritus vivificus* 1 Cor. 15. 45, & divinæ naturæ eminentiſſimo modo particeps: ut proinde nobis miſeris vermiculis impoſſibile ſit, in hoc fragili corporis noſtri domicilio Deum & Chriſtum cognoſcere perfecte, quales ſint, quomodo eos olim in beato immortalitatis ſtatu cognoſcemus. Omnis enim noſtra ſcientia atque cognitio de rebus divinis hic in terris eſt mera imperfectio, & ſimilis infantium balbutiei, vel viſui eorum, qui fulgorem rei alicujus procul remotæ per ſpeculum intuentur. 1 Cor. 13. 11, 12. Interea tamen hæc ipſa ſcientia & cognitio Dei & Chriſti, quæ nobis in Sacris Literis revelata eſt, cujuſque in hac vita poſſumus fieri participes, imo iſtius cognitionis in ſcriptura revelatæ illa tantum particula, quę ad ſalutem omnimodo neceſſario eſt, ſumme præſtans ſapientia eſt, & quaſi rivus ex inexhauſto ſapientiæ Dei Oceano promanans: quippe quæ nos ſummo bono, quod animum noſtrum unice ſatiat, beare poteſt.

Hic vero incidit gravis ac maximi momenti quæſtio, cujus ſolida ſolutio, hoc præſertim confuſo ac conturbato ſtatu Orbis Chriſtiani, ſumme eſt neceſſaria. Nimirum quinam articuli de Deo & Chriſto ſint creditu omnino neceſſarii, ita ut abſque eorum ſcitu ac cognitione nulla ſpes vitæ æternæ haberi queat? Hic enim ſe pandit abyſſus ineffabilis miſeriæ, quæ orbem Chriſtianum hodie cum multorum millium innoxiarum animarum interitu temporario atque æterno involvit; ex qua profluunt irreconciliabiles pugnæ, contentiones, diſſidia, odia, perſecutiones, quin & bella ſanguiniſque profuſiones: dum ſcilicet numerus articulorum fidei ad ſalutem neceſſariorum adeo excrevit, ut omnes memoria teneri, etiam ferme à doctiſſimis & exercitatiſſimis, nedum à ſimplicioribus ac rudioribus queant. Unde fit, ut qui pro ſuæ ſcientiæ ac conſcientiæ ratione non omnibus articulis calculum aſſenſus ſui poſſunt adjicere, quos hæc vel illa ſecta pro neceſſariis habet, mox odio habeantur, perſecutionibus vexentur, proſcribantur, imo ferro & igne in eos ſæviatur. Primi Chriſtiani ævo Apoſtolorum propiores, ſalutarem cognitionem Dei & Domini noſtri Jeſu Chriſti paucis articulis comprehenſam tenuerunt: illi nimirum Chriſtiani, qui magis ſtuduerunt habere bonam conſcientiam, quam magnam ſcientiam; qui decus Chriſtianæ religionis collocabant in dilectione ac virtutibus inter Judæos & Ethnicos exercendis; qui minus, quam hodie fit, diſtrahebantur curis rerum temporalium; quibus volupe erat, ſanguinem ſuum cognitionis Chriſti cauſa profundere; ita ut non alios facerent martyres, ſed ipſi martyrio ſe coronari ultro paterentur. Tunc temporis breviſſima ſymbola atque confeſſiones fidei confectæ ſunt, quas ubi qui ad Chriſtianam religionem ſe applicabant, ſuſceperunt ac profeſſi ſunt, Eccleſiæ Chriſti per baptiſmum aggregabantur, & pro membris ejus habebantur. Tale ſymbolum ſeu Confeſſio fidei fuit inter alias illa, quæ hodie adhuc ſymbolum Apoſtolicum vocatur, & tres articulos, quorum primus de Deo Patre agit, alter de Filio ejus Ieſu Chriſto, tertius de Spiritu Sancto, complectitur. Quanquam ſymbolum iſtud non ab Apoſtolis ipſis compoſitum confectumque eſt, ut hodie pleriq; Chriſtianorum ſentiunt: poteſt tamen eo ſenſu Apoſtolicum dici & pro tali admitti, quatenus nihil in eo eſt, quod Apoſtolicę doctrinę ſit contrarium. Alioqui ſymbolum iſtud non eſt omnium antiquiſſimum ac ſimpliciſſimum. Nam ſucceſſu temporis ſubinde eſt auctum, & unus atque alter additus eſt articulus, quorum in vetuſtiſſimis ſymbolis, qualia in ſcriptis antiquorum Patrum Irenæi & Tertulliani extant, nulla fit

mentio

meptio. Verum poſtmodum, ubi ſub Conſtantino Magno Cæſare, qui Chriſtianam religionem primus inter Imperatores amplexus eſt, Chriſtianus orbis à ſæviſſimis perſecutionibus, quibus ab Ethnicis Imperatoribus vexatus eſt, reſpirare cœpit, & infelix Eccleſiæ diſcordia, quæ antea ſub cineribus perſecutionum adhuc delitescebat, in flammam apertam erupit, præſertim illa, quæ inter Patriarcham Alexandrinum & Presbyterum ejus Arium de perſona Chriſti exorta eſt: ad litem hanc componendam congregatum fuit Nicænum Concilium: & poſt hoc alia plura concilia atque conventus Epiſcoporum habiti ſunt. In quibus priſca Apoſtolica & Sacris Literis conſentanea Symbola mutata ſunt, noviſque, abſurdis, & è Platonica Philoſophia mutuatis figmentis permiſta, & orbi Chriſtiano tanquam ad ſalutem omnino neceſſaria, ſub anathemate & denunciatione ſempiternæ damnationis obtruſa ſunt. Quæ figmenta deinde cum tempore per ſequentia Concilia adeo multiplicata ſunt, ut jam via ſalutis plana & trita converſa ſit in labyrinthum inextricabilem; ex quo ut ſe expediant, vix excellentiſſimis judicio viris, & nonniſi per ſingularem Dei gratiam, inſigni pietatis ſtudio præditis contingit. Quanquam multis ſimplicitas & ignorantia ſpinoſæ Scholaſticæ philoſophiæ, vel potius ſophiſtices, plurimum prodeſt, dum ſimplicem veritatem inſcii corde ſincero retinent, & pro ea Deo ac Domino Jeſu filiali cum fiducia ac obedientia ſerviunt: cum alioqui vi dogmatum, quibus à ſuis doctoribus imbuuntur, ſi ea recte intelligerent, cum maxima aliorum multitudine in ſempiternum exitium pertraherentur.

Sed ut ad rem ipſam accedamus, ac declaremus, quinam articuli fidei ad ſalutarem Dei ac Chriſti cognitionem præciſe ſint neceſſarii; principio pro fundamento ponendum eſt, cum ad ſalutiferam cognitionem Dei ac Chriſti omnino requiratur vera fides atque obedientia, ut ſupra oſtenſum, inde neceſſario conſequi, quod ad talem cognitionem omnia illa præciſe neceſſaria ſint, ſine quibus credi in Deum & Chriſtum, eiſque obediri non poteſt. Secundo diſcrimen faciendum eſt inter res ſcitu ad ſalutem plane neceſſarias, & inter utiles tantum. Non enim quicquid utile eſt, ſtatim neceſſarium eſt ad ſalutarem cognitionem: ſunt etiam quædam certas ob circumſtantias utiliora, quam alia. Omnis veritas in ſcriptura revelata, habet ſuam utilitatem ad ſalutiferam cognitionem; ſed non omnis veritas eſt adeo neceſſaria, ut citra diſpendium ſalutis ignorari nequeat. Quod diſcrimen ſi obſervaretur, & ea ſolum ab hominibus Chriſti fidem profitentibus requirerentur, quæ ſine ſalutis jactura ignorari non poſſunt, in reliquis autem unicuique libertas ſua ſarta tecta relinqueretur, alterque alterum per charitatem toleraret, tollerentur omnia ſchiſmata ac diſſidia, quæ nunc Chriſtianos in tot partes ſciderunt.

Hoc jacto fundamento, ut neceſſaria à minus neceſſariis, etſi utilibus, diſcerni poſſint, ſequentes regulæ firmiter ac conſtanter tenendæ ſunt. Primum oportet, ut ea quæ neceſſaria eſſe creduntur ſcitu ac creditu, ſint neceſſaria unicuique, qui ſervari cupit, id eſt, tam doctis quam indoctis, tam ingenioſis quam hebetibus, tam doctoribus, quam auditoribus. Cum enim via ſalutis ſit univerſalis, ac pateat omnibus ac ſingulis abſque diſcrimine ſtatus ac conditionis, perſpicuum eſt, etiam cognitionem neceſſariam, in qua via hæc ſita eſt, debere ita comparatam eſſe, ut promiſcue ab omnibus ac ſingulis capi atque intelligi poſſit. Ei quidem qui alios docet, plus ſcire convenit, quam auditori, ſed non tanquam neceſſarium ad ſalutem, verum tanquam utile ad munus, quo fungitur, ut unumquemque in omnibus erudire, & veritatem adverſus adverſariorum impugnationes tueri atque defendere poſſit. Secundo oportet, ut quod ſcitu ac creditu neceſſarium eſt, omni tempore ſit neſſarium. Quod enim tanquam neceſſarium hominibus à Deo propoſitum eſt; tamdiu neceſſarium manet, donec id Deus ipſe mutet. Quod uno tempore neceſſarium eſt, alio autem non neceſſarium, id non eſt ſimpliciter neceſſarium, quod ad fidem attinet. Eſt quidem nonnunquam neceſſarium, ut aliquid uno tempore fiat vel omittatur, quod alio tempore fieri vel omitti neceſſe non eſt, nimirum ſi res aliqua infirmis ſit offendiculo, aut pacem in Eccleſia Domini turbet, ubi poſtulat charitas, ut nonnihil infirmis indulgeatur: ſed hæc talia ad fidem non pertinent. Ita Paulus Apoſtolus Timotheum in gratiam Judæorum circumcidi paſſus eſt. Act. 16. verſ. 2. Ita jubet quoque, ut infirmorum cauſa ab idolothytorum eſu abſtineatur. Rom. 14. verſ. 13. Tertio oportet, ut quæ ad ſalutem prorſus neceſſaria ſunt, ita ſint comparata, ut de iis tuto ac libere ſententia ſalutis vel damnationis ferri poſſit; ut nimirum dici queat de unoquoque: Qui hoc vel illud non credit, Deo ſervire ac porro ſervari nequit. Et contra: Qui hoc vel illud credit, & (quod neceſſario addendum eſt) ſic vivit, ſervari non poteſt. Poteſt enim fieri, ut aliquis credat damnoſum, nec tamen ſecundum eam fidem vitam inſtituat, ſed ita ſe gerat, quaſi contrarium credat; atque huic tali fides ejus ad damnationem non imputabitur. Ut in exemplo: ſi quis credat, bona opera non eſſe neceſſaria ad ſalutem, etſi is valde noxius ac periculoſus error ſit, tamen eum non damnabit, ſi interea pie vivat. Sicut enim cognitio inefficax, quæ fidem & obedientiam poſt ſe non trahit, hominem non beat: ita etiam error inefficax, qui incredulitatem & inobedientiam non producit, homini ad ſalutem non obeſt; tametſi certum ſit, hominem talem in valde periculoſo ſtatu verſari, ne à fide atque obedientia deficiat. Atque hinc ſequitur quartum, quod hic tenendum eſt, ut ea omnia, quæ ſcitu ac creditu ſunt neceſſaria, ſint clara adeo & facilia, intellectu, ut ab unoquoque etiam ſimpliciſſimo, qui modo ſana ratione præditus eſt, percipi queant. Hoc enim conſentaneum eſt divinæ bonitati & erga homines charitati, cumque ſcopo convenit, quem Deus ſpectat; qui nullus alius eſt, quam ut ei omnes homines ſerviant atque obediant. Etenim, ut Apoſtolus ait, *Deus vult omnes homines ſervari, & ad agnitionem veritatis pervenire.* 1 Tim. 2. 4. *Non vult quemquam perire, ſed omnes ad pœnitentiam converti.* 2 Pet. 3. 9. Si Deus ita homines diligit, ſi vult, ſi optat, ſi deſiderat ex animo ac ſerio hominum ſalutem, neceſſe eſt, ut etiam velit, eos ſcire poſſe cuncta ad ſalutem neceſſaria. Atqui iſta ſcire nequeunt, niſi intellectui eorum clare & evidenter proponantur. Si etiam Deus vult, ut homines ſecundum mandatorum ejus normam ipſi ſerviant atque obediant, oportet ut mandata clara ſint & intellectu facilia. Lex non eſt lex, ſi obſcura ſit, & intelligi nequeat. Lex non ante quenquam obligat, quam intelligatur, præſertim ſi tranſgreſſoribus ejus gravis pœna conſtituta ſit. Nulla eſt juſtior excuſatio, quam inaffectatæ ignorantiæ, aut impoſſibilitatis ſciendi. Atque huc facit illud Moſis dictum de Lege, cum dixit populo Judaico: *Mandatum, quod ego præcipio tibi hodie, non eſt ſupra te, neque procul poſitum; nec in cœlo ſitum, ut poſſis dicere: Quis noſtrum poteſt in cœlum aſcendere, ut deferat illud ad nos, ut audiamus atque opere id perficiamus? Neque trans mare poſitum, ut cauſeris, & dicas: Quis è nobis poterit transfretare mare, & illud ad nos uſque deferre, ut poſſimus audire, & facere, quod præceptum eſt? Sed prope te eſt valde ſermo, in ore tuo, & in corde tuo, ut facias eum. Teſtes invoco hodie cœlum & terram, quod propoſuerim vobis vitam & mortem, benedictionem & maledictionem. Elige ergo vitam, ut & tu vivas, & ſemen tuum.* Deut. cap. 30. verſ. 11, 12, 13, 14, 19. Ex his omnibus jam efficitur, omnia ea, quæ ad ſalutem neceſſaria ſunt, vel claris, apertis & ipſiſſimis verbis in Sacra Scriptura eſſe expreſſa, ut ab unoquoque queat intelligi, ea neceſſaria eſſe; vel ſi expreſſis verbis ſcripta non ſunt, tam clare nihilominus & evidenter poſſe ex Sacris Literis colligi, ut collectionem iſtam ac conſequentiam tam indoctus quiſque ac ſimplex, quam doctus

capere queat. Unde irrefragabiliter concludere licet, ea ad ſalutem neceſſaria non eſſe, quæ neque expreſſis verbis in ſcriptura reperiuntur conſignata, neque ex eo quod clarum & expreſſum eſt, clara atque evidenti conſequentia deduci poſſunt, ſed per obſcuras & longe petitas atque ſubtiles Scholaſticorum ratiocinationes eliciuntur. Nam alioqui ſalus hominum conſiſteret in tenebricoſis ac ſpinoſis conſequentiarum ſubtilitatibus, quæ ſimplicium hominum captum ſuperant. Et quamvis etiam obſcuræ illæ conſequentiæ legitimæ ac veræ forent, tamen ob id ipſum ad ſalutem neceſſariæ non ſunt, quia claræ & evidentes ac obviæ non ſunt. Nullus bonæ conſcientiæ Judex vitæ aut mortis ſententiam fert de ea re, quæ ſolis conſequentiis nititur; niſi conſequentiæ illæ tam claræ ſint & faciles intellectu, atque eſt exempli gratia hæc: Adulterium eſt pœna dignum. Ergo multo magis inceſtus. Ira damnat hominem. Ergo multo magis homicidium deliberato animo commiſſum.

Quocirca dici non poteſt, quam craſſe ac graviter errent, qui omnia quæ neceſſariis fidei articulis annexa ſunt, ſeu quæ ex illis ulla ratione colligi queunt, pari cum neceſſariis rigore ab hominibus exigunt ſub interminatione æternæ damnationis. Hac ratione enim nulla veritas daretur in rebus divinis, quæ ad ſalutem non foret neceſſaria: ſiquidem tota religio Chriſtiana, ſeu veritas divina ita comparata eſt, ut in ea omnia inter ſe mutuo cohæreant, non ſecus ac in arbore radices, truncus, rami, folia, fructus inter ſe cohærerent, & unum ex alio enaſcitur. Qui tam rigidè agunt, illi ſunt cauſa potiſſima infelicis iſtius & vere impii in Eccleſia diſſidii, de quo paulò ante memini; ac perinde abſurdi ſunt, atque ſi quis diceret; Quicquid cum domo arcte cohæret, pertinet ad donum, etiam minimus, qui parieti infixus eſt, paxillus; ac proinde is qui paxillum e pariete eximit, vel minimum e muro lapillum, æque peccat, ac ſi totam domum everteret; aut qui unum tantum folium ex arbore decerpit, idem facit totam arborem exſcindenti.

Tantum eſt, quod ſummatim de tribus ſuprà dictis partibus, ad ſalutarem cognitionem pertinentibus, dicere habuimus. Nunc videbimus, quid ex iis ad noſtram informationem ac ſpiritualem ædificationem nobis diſcendum ſit.

DOCTRINÆ.

PRimò conſiderandum hìc nobis eſt ſumma attentione, quid noſtri ſit officii, ſi vitæ æternæ hæreditatem adire velimus: nimirum dandam nobis omnem operam, ut *cognoſcamus Patrem illum ſolum verum Deum, & , quem miſit, Jeſum Chriſtum.* Hoc à nobis exigitur ſub promiſſione vitæ æternæ. Huc quiſque induſtriam ſuam debet convertere, qui promiſſionis iſtius vult fieri particeps. Nos enim homines etiam alias à natura proni & avidi ſumus ſcientiæ. Plurimi impendunt omnem diligentiam ſuam, ut quam accurate norint atque intelligant, ea quæ ad negotiationes & temporalem victus acquirendi rationem ſpectant, ut quam ſapientiſſimè eam inſtituant. Quidam delectantur naturalium rerum cognitione, & variarum artium mundanarum ſtudio. Sunt qui ſcandant cœlum uſque, & curſum ſolis, lunæ ac ſiderum metiantur. Quique in iſtiuſmodi rebus præ cæteris ſcientia excellunt, pro ſapientibus ac prudentibus habentur. Verum omnes iſtæ ſcientiæ etiam excellentiſſimæ, animum humanum exſatiare nequeunt, quia is ſua natura ut ad multo ſublimius bonum, ita etiam ad multò ſublimiorem ſapientiam tendit. Iſta ſapientia in rebus terrenis, ne quidem in hac vita nos beatos poteſt efficere: ſed alia eſt, quæ id præſtare poteſt, ſapientia, illa ſcilicet, *quæ ſuperne venit, quæ caſta eſt, pacifica, æqua, obſequens, plena miſericordiæ & fructuum bonorum.* Jac. cap. 3. 17. Hæc nos ſola reddere verè beatos poteſt, imò etiam in hac vita adhuc replere perfectiſſimo gaudio per indubitatam ſpem immortalitatis, quam ſuprà omnia hujus mundi bona expetimus, ac deſideramus. Sed quidnam illud eſt, quod nobis ſciendum eſt, ut tam inſignis ſapientiæ compotes reddamur? Chriſtus nos hic expreſſe docet, cognoſcendum nobis eſſe Patrem *illum ſolum verum Deum & quem miſit, Jeſum Chriſtum.* Paulus Apoſtolus ait 1 Cor. 2. 2. *Non ſtatui quicquam ſcire inter vos, niſi Jeſum Chriſtum, eumque crucifixum.* Et Jeremiam paulò ante dicentem audivimus: *Ne glorietur ſapiens in ſapientia ſua, &c. Sed qui gloriatur, in hoc glorietur, quod me cognoſcat atque intelligat, dicit Dominus.* Jerem. 9. 23, 24. Hæc ſcientia ſola nobis eſt magnifacienda, & totis viribus ad eam contendendum eſt. Qui in ea ſenſus exercitatos habent, illi ſoli ſapientes ſunt in oculis Dei. Et quid, quæſo, ea poteſt eſſe dignius ac præſtabilius? Quid magis ac locupletius penſare poteſt, laborem noſtrum, quam id, quod omnes res terrenas ſua præſtantia infinitis modis exſuperat? Id autem eſt, Deum ſummum & Jeſum Chriſtum noſſe, inprimis verò intelligere ſanctiſſima Dei mandata ac cæleſtia promiſſa? Hæc cognitio ac ſcientia nos extollit & elevat ſuprà cœlum & terram, ſuprà omnem ſapientiam, ad quam humana ratio poteſt pertingere. Animalis enim homo iſta non intelligit, ſed ſpiritus Dei, qui omnia ſcrutatur, etiam profunditates Dei, hæc nobis revelavit, 1 Cor. 2. 10, 14. Hanc cognitionem Paulus Apoſtolus tanquam ſummum bonum optat Epheſiis, dum ait: *Deus Domini noſtri Jeſu Chriſti, Pater gloriæ, det vobis ſpiritum ſapientiæ, & revelationis, per cognitionem ipſius; illuminans oculos mentis veſtræ, ad ſciendum, quæ ſit ſpes illa vocationis ipſius, & quæ opes gloriæ hæreditatis ipſius in ſanctis, & quæ ſit ſupereminens illa magnitudo potentiæ ipſius in nobis, qui credimus, pro efficacia roboris virium ipſius.* Epheſ. 1. 16, 17. & ſeqq. Et rurſus iiſdem precatur, *ut valeant aſſequi cum omnibus ſanctis, quæ ſit illa latitudo, & longitudo, & profunditas, & ſublimitas; & noſſe charitatem illam Chriſti, quæ omnem cognitionem ſuperat, ut impleantur omni plenitudine Dei.* Epheſ. 3. 18, 19. Et annon certum eſt, nos omnes teneri vitæ æternæ deſiderio? Quid verò utilitatis nobis ad hanc conſequendam conferre poteſt omnis rerum terrenarum ſcientia? Vana ſunt omnia ac fluxa, quæ hìc in terris ſcire ac noſſe cupimus; proinde etiam ſcientia ipſa vana eſt: ſed Deum & Chriſtum noſſe, eſt vita æterna, ut ipſa veritas veridico ore ſuo teſtatur. Si quid nobis terrena ſapientia ad hanc vitam prodeſt, ideoque ejus comparandæ cauſa multum laboris ac moleſtiæ ſuſcipimus; quanto magis convenit, ut omni cura incumbamus in ſtudium iſtius cognitionis, quæ habet promiſſionem vitæ æternæ? Quare ſi nos vexat cupido ſciendi, ſi ſapientiam amamus, ſi alios præcellere in intellectu cupimus, id unum agamus, ut Deum Chriſtumque cognoſcamus. Atque hanc divinam ac cœleſtem ſapientiam hauriamus è limpido ac vivo fonte verbi Dei: hoc diurna atque nocturna verſemus manu, in meditatione ejus ſimus aſſidui, ejuſque lectionem nobis in ſuccum & ſanguinem convertamus. Sit nobis verbum Dei melle dulcius, & deſiderabilius auro etiam purgatiſſimo, quam plurimo. Pſal. 19. 11. Sic Sacra ſcriptura collyrium oculis noſtris Apoc. 3. 18, & lucerna pedibus noſtris Pſal. 119. 105, ut in hoc perverſo ac pravo mundo luceamus tanquam luminaria. Phil. cap. 2. 15. Illa nos divinitus ſapientes reddet, & perducet nos ad cognitionem unius veri Dei, & quem ille miſit, Jeſu Chriſti, perque hanc cognitionem ad promiſſæ vitæ æternæ adeptionem.

Cæterum quia ex verborum Chriſti explicatione intelleximus, cognitionem illam Dei & Domini noſtri Jeſu Chriſti, quod eſt medium conſequendæ vitæ ſempiternæ, non debere eſſe inefficacem ac infrugiferam cognitionem, quæ in nuda mentis ſcientia conſiſtat, atque in mente tantum hæreat, ſed debere eſſe vivam, efficacem & actuoſam cognitionem, quæ in nobis operetur ac producat vivam fidem, ſimulque ſinceram fiduciam erga Deum, & ſanctam obedientiam: enitamur, ut ea omnia nobis inſint, quæ ad tam efficacem ac ſalutarem cognitionem requiruntur.

tur. Ac primum adhibeamus operam, ut quicquid in ea nobis proponitur, amplectamur tanquam verum Dei verbum, quod nobis cœlitus patefactum eſt, adeoque de nulla re dubitemus, quæ nobis in ea claris & expreſſis verbis ob oculos ponitur. Si cognitio hæc ſalutem nobis afferre debet, opus eſt ante omnia, ut animus noſter de veritate in ea revelata certus ac plenè convictus ſit. Atque hæc certitudo ac firma perſuaſio gignet in nobis ſpiritum eundem, qui in ſacra Scriptura divina cum efficacia ſe exerit, dum ex ea elucet dignitas, neceſſitas atque utilitas, earum rerum, quæ in ea continentur, & majeſtas quædam verborum, plenumque ſpiritus flumen ſingularis cujuſdam facundiæ, quæ manat omni melle ac nectare dulcior, per quam Spiritus ſanctus incomparabilem gratiæ Dei theſaurum cordibus noſtris inferit, ſi adhibitis ad Deum ſeriis precibus omnes noſtros ſenſus ac intellectum ad debitam meditationem conferamus. Ex hac certa animi perſuaſione de inenarrabili gratia atque amore Dei naſcitur filialis ac ſincera fiducia, nec non ardens charitas erga Deum tantum noſtrum benefactorem ac optimum Patrem. Proprium enim hoc eſt humanæ naturæ, ut eos viciſſim diligamus, qui nos diligunt, nobiſque benefaciunt: quæ dilectio tanto major eſt & ardentior, quò majora ſunt beneficia, quibus affecti ſumus. Talis autem dilectio non poteſt non producere in nobis promptitudinem ad omne obſequium. Quis enim non ultro ac ſumma cum alacritate faciat cuncta, quæ novit grata eſſe ei, à quo ſummopere diligitur? ſi cognitio Dei & Chriſti, quam ex fonte verbi divini haurimus, hæc omnia in nobis non efficit, ſi vim tantam in nobis non habet, ut producat veram fidem, charitatem & obedientiam, tum ſapientia & cognitio noſtra non eſt ſalvifica, non affert nobis vitam æternam, ſed potius ſempiternam damnationem. Non eſt ille vir ſapiens, qui opera facit ſtulta & amentia, etſi haberet omnem rerum divinarum & humanarum ſcientiam. Vera *ſapientia caſta eſt, pacifica, æqua, obſequens, plena miſericordiæ ac bonorum fructuum*: ut ait Jacobus cap. 3. 17.

Quamobrem unicuique cui ſalus ſua cordi eſt, omni ope ſtudendum eſt, ut Deum ac Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum rectè cognoſcat, & quidem non otioſa, ſed efficaci ac viva cognitione. Non ſufficit ſcire, quid bonum ſit. *Qui ſcit benefacere*, inquit iterùm Jacobus, *& non facit, is peccato tenetur.* Jac. 4. 17. Non ſufficit, ut *ore tantum & labris ad Deum appropinquemus, cor vero interea procul ſit ab eo. Cum talibus enim Deus mirificè aget, modo ſtupendo & inuſitato.* Eſai. 29. ỳ. 13, 14. Non ſufficit, ut dicamus, *Domine, Domine,* Matth. 7. 27, ut nomen Dei Chriſtique ore confiteamur: hoc ſolum enim nullam habet promiſſionem vitæ æternæ. Neque prodeſt promittere Deo obedientiam, ſi reipſa non ſimus ipſi obedientes: id quod Chriſtus egregie oſtendit in exemplo filii, qui juſſus à Patre ſuo ire in vineam ibique laborare, annuit promptè, dixitque: Rectè; ſed tamen non abiit. Matth. 21. 30. Etiamſi omnes Dei leges memoria teneamus, etiamſi alios quoque mandata Dei tranſgredientes reprehendamus, ſi tamen ipſi ea non faciamus, officio noſtro neutiquam erit ſatiſfactum. Tales enim ſic alloquitur Paulus Apoſtolus: *Quapropter inexcuſabilis es, ô homo, quiſquis alium damnas. Nam hoc ipſo, quòd damnas alterum, teipſum condemnas: eadem enim facis, quæ damnas. Scimus vero judicium Dei eſſe ſecundum veritatem adverſus eos, qui talia faciunt. Cogitas autem tu, ô homo, qui damnas eos, qui talia faciunt, & facis ea, fore ut effugias judicium Dei?* Rom. 2. 1, 2, 3. Quocirca Deus & Chriſtus ità à nobis cognoſcendus eſt, ut in omnibus, parati ſimus Dei ac Chriſti præceptis morem gerere. *Circumciſio nihil valet, neque præputium*, ait Paulus, *ſed obſervatio præceptorum Dei.* 1 Cor. 7. 19. Audiamus, quid Chriſtus ipſe hac de re dicat: *Non quiſquis dicit mihi, Domine, Domine, introibit in regnum cælorum, ſed qui facit voluntatem Patris mei, qui in cœlis eſt. Quiſquis igitur audit ſermones iſtos, & ſervat eos, aſſimilabo eum viro prudenti, qui ædificavit domum ſuam ſuper petram: deciditque nimbus, & venerunt flumina, & flaverunt venti, & irruerunt in domum illam; ſed non cecidit: quia fundata erat ſuper petram. Et quiſquis audit ſermones hos & non ſervat, aſſimilabitur viro fatuo, qui ædificavit domum ſuam ſuper arenam: deſcenditque pluvia, & venerunt flumina, & flaverunt venti, & impegerunt in domum illam; & cecidit, & fuit caſus ejus magnus.* Matth. 7. 21, 24, & ſeqq. Proindè & animam & corpus noſtrum obſequio Dei devoveamus, & quæcunque nobis mandat, ea animo prompto ac ſincero, ardentique ac conſtanti cum zelo exequamur. Id ſi fecerimus, tum demum Deum ac Dominum Jeſum recte cognoſcemus, promiſſaque vitâ æternâ certò potiemur.

Sed quàm multi, obſecro, ſunt in univerſo orbe Chriſtiano, in quibus tam pura, ſincera, & efficax cognitio Dei ac Chriſti reperiatur, ut fidem ac obedientiam in eis producat? ſanè talium plena ſunt regna atque regiones, qui Euangelio ac pura veritate, divinaque ſapientia gloriantur: in iis nullam deprehendas de ſalute dubitationem, omnes ſe credunt eſſe cives cœli, chariſſimos Dei filios, hæredeſque futuræ gloriæ. Verùm ne de ipſa Chriſtianorum vita, deque ſtolidis, temerariis ac impiis operibus nunc nihil dicamus, quæ huic divinæ ſapientiæ, quam Chriſtus hic nobis inculcat, apertè repugnant: optandum eſſet, ut ſaltem ſcientia & cognitio, quæ in ſolo intellectu conſiſtit, ita comparata foret, ut hac glorіatione ac laude, quam pars quælibet ſibi arrogat, digna eſſet. Si enim plus veræ cognitionis ac ſapientiæ haberent, utique etiam plus fructuum iſtius cognitionis in eis appareret. Veritas enim ſeu vera cognitio eſt lux, & quiſquis eam in animum admittit, in eo vim habet producendi opera lucis, ſi modò probus & rectus ſit animus. Sed quia orbis Chriſtianus tenebris denſis turpiſſimorum ac pernicioſorum errorum undiquaque circumfuſus eſt, & quicquid adhuc veræ cognitionis Dei ac Chriſti inter homines reliquum eſt, id ſpinis perplexarum ſcholaſticarum diſputationum eſt obrutum, ut fructum ferre nequeat: ideò mirum non eſt, tantis è tenebris nihil niſi tenebrarum opera naſci. Imò quod dolendum, eo deventum eſt, ut etiamſi Sacras Literas homines legant, ac relegant, oculi tamen eorum præſtricti ſint adeò opinionum pravarum nebula, ut jam fermè quid peccatum ſit, neſciant, aut ſi ſciant, non tamen credant, Deum adeò peccata abominari. Quæ res profectò ſi perpendatur à piis & zelo gloriæ Dei ac Chriſti ex animo flagrantibus, lacrymas tenere haud poterunt.

Cæterum in tanta hominum cœcitate atque caligine, non deſunt tamen hominibus excuſationes: nemo in omni ſua ignorantia tam rudis eſt, ut non aliquod ignorantiæ ſuæ integumentum aut colorem inveniat. Quidam enim, cum monentur, ut veritatem melius inquirant, inque ea proficere ſtudeant, prætendunt ſibi deeſſe ingenium ad res tam ſublimes percipiendas, ſe eas aſſequi non poſſe. Quæ hominum iſtorum excuſatio tantum abeſt, ut iis profutura ſit apud Deum, ut eis potius nocitura ſit, cum ita ſeſe excuſando Deum accuſent, & contumeliâ inſigni afficiant. Deus enim eos non minus quam alios creavit homines rationales; non minus eis quam aliis lucem ſanctiſſimi verbi ſui dedit, quæ oculos mentis eorum illuſtrare queat. Alia quæ ad vitam hanc conſervandam faciunt, optimè poſſunt capere & aſſequi: quæ igitur ratio eſt, quod nequeant capere ea, quæ ad ſalutem ipſorum ſpectant, cum illis media divini verbi & gratiæ Dei, ſi eam à Deo precibus flagitent, ad manus ſint? Mera eſt tantum negligentiæ ipſorum culpa, quòd nolint quicquam laboris in res tanti momenti impendere, vel quod florem ætatis ſuæ virentis peſſime contriverint. Beatus ille, qui à teneris animum ſuum ad res cœleſtes applicuit, nihilque habet jucundius verbi divini meditatione. Multi quoque ſi in adulta ætate vellent tantum operæ impendere veritati inquirendæ, quantam impendunt rebus terrenis, facile omnes difficultates, quas cauſantur, ſuperare poſſent. Veriſſimum

Digitized by Google

quidem eſt, Deum non æquali menſura dona ſua diſtribuere; ſunt enim etiam puſilli & infirmi in Dei populo Matth. 18. 6, ea tamen Deus nulli denegat, quæ ad ſalutem ſunt neceſſaria. Si quis ex animo pius ſit in oculis Dei, & ab eo Spiritus ſancti auxilium petat, is cognoſcet de doctrina Chriſti, quod ex Deo ſit. Joh. 7. 17. Deus bona dona dabit petenti. Matth. 7. 11. Si quis indiget ſapientia, poſtulet à Deo, & dabitur ei. Jacob. 1. 5. Qui negotiatur ſtrenue parvo, quod habet, ei plus poſtea adjicietur. Matth. cap. 25. verſ. 29.

Sunt alii, qui dicunt; Quid opus eſt multâ ſcientia? ſufficit mihi pie vivere; ſcientia parum prodeſt. At, mi homo, ſi non recte informatus ſis, quid ad veram pietatem pertineat, ſi neſcias, quid vere peccatum ſit, ſi ſis conſtitutus in via erroris, in qua te ſubindè labi ac ceſpitare oportet, quomodo piè vivere potes?

Nonnulli ſolent dicere, ſibi parum curæ eſſe, ut multa ſciant, ne Deus etiam multa ab eis exigat. Cui enim multum dedit, multum etiam ab eo requirit. Luc. 12. 48. Sed qui ita loquuntur, ſunt miſeri & depravati homines. Ubi enim ſcriptum eſt, Deum ab eo, qui multa ſcire non vult, neque curat, cùm tamen plura ſcire poſſet, non etiam multum eſſe requiſiturum? In loco ex Lucâ allegato id certè ſcriptum non eſt. Deus nobis præcepit, ut ipſum ac Legatum ejus Jeſum Chriſtum cognoſcamus; idcirco dies & noctes de iis rebus, quæ ad hanc cognitionem ſpectant, debemus eſſe ſoliciti, & promiſſiones divinas ſemper habere præ oculis. Non eſt res iſta poſita in noſtro arbitrio: non ſumus ipſi noſtri judices. Caveat ſibi quiſque à negligentia atque ſocordia, neque Deo recalcitret. Sane ita eſt, non ab omnibus parem rationem exactum iri: nam ab eo, qui nonniſi duo talenta accepit, non requiretur tantum, quantum ab eo cui quinque talenta concredita fuere. Sed eorum alia eſt ratio, qui de induſtria ſcire nolunt, adeoque talentum ſuum in terram defodiunt. Chriſtus ait: *Qui non habet* (id eſt, qui non utitur dono, quod accepit) *etiam id, quod habet, auferetur ab eo.* Matth. cap. 13. ℣. 12.

Non ea autem eſt mens ſacræ Scripturæ, quando nos ad ſapientiam & cognitionem Dei exhortatur, ut profundis ſpeculationibus & multis ſubtilibus diſputationibus noſmet aut alios fatigemus: ſed Deum ac Chriſtum cognoſcere jubemur, id eſt, diſcere ea quæ ad ſalutem noſtram à Deo per Chriſtum ſunt revelata. Sciendum eſt, quid nobis Deus in Euangelio Chriſti præceperit, quàm ingentia bona obedientibus ſibi promiſerit: Hoc intelligere, hoc animo tenere debemus. Hoc eſt unice neceſſarium. Quod ſi Deus alicui gratiam & opportunitatem concedat, nemo tempus perder, ſi præter omnino neceſſaria, etiam reliqua, quæ nobis ſacra Scriptura proponit, ſcrutetur diligenter & in iis ſe exerceat. Nihil enim in ea, fruſtra conſcriptum eſt; imò nihil eſt in Sacris Literis, quod ſi benè conſideretur, non magnam utilitatem afferre queat ad ſpiritualem hominum ædificationem: quæ utilitas etſi non ſemper præſens ſit & appareat, cum tempore tamen non rarò animadvertitur. Eſtque hic homini ſumma cautione opus, ne dum ſibi perſuadet, hoc vel illud non eſſe ſibi ſcitu neceſſarium ad ſalutem, modo in hanc, modo in illam partem ſummo cum detrimento ſuo impingat: id eſt, ne vel ſub hoc prætextu periculoſa ac ſaluti noxia dogmata ſibi obtrudi patiatur, vel id quod præciſe quidem neceſſarium non eſt, ſed interea tamen maximè utile eſt ad Dei cognitionem, tanquam rem parvi pretii & inquiſitione indignam ſpernat atque contemnat. Nullus hominum in mundo eſt, qui non id omni ſtudio vitet, quod ſibi nociturum ullo pacto ac obfuturum novit. Nemo vulnus ſibi infligi permittet, etſi lethale non ſit: nemo cibum ſciens ſumet, è quo morbum ſit contracturus, tametſi non mortiferum. Contra verò dat quiſque operam, ut quicquid utile ipſi eſt ac profuturum in re familiari, in mercatura, aut aliis negotiis, ſibi comparare queat. Quanto magis id curandum eſt in rebus ſpiritualibus, ubi tam damnum quam commodum longe majoris momenti eſt, quam in rebus corporeis. Fieri poteſt, ut error qui per ſe damnabilis non eſt, cauſa ſit vel occaſio alterius erroris, qui damnationem afferat. Ex adverſo poteſt veritas, cujus notitia per ſe quidem omnino neceſſaria non eſt ad ſalutem, tamen utilis eſſe adeò, ut abſque ejus notitia etiam id, quod neceſſarium eſt, amitti poſſit. Non omnibus enim hominibus par eſt vis ingenii; ſicut nec vires corporis omnibus ſunt æquales. Multi vitam ac valetudinem ſuam conſervare poſſunt ſolo pane aut quocunque vulgari cibo, etiam duriori: alii imbecilliores ſunt, & indigent peculiari refectione, ſine qua vires eorum prorſus deficerent, vitaque eorum in diſcrimine verſaretur. Hac eadem ratione etiam ſunt quidam animo ac intellectu infirmi, adeò ut fundamentum ſcientiæ ipſorum, quæ in neceſſariis ſolum conſiſtit, facile concuti ac labefactari queat. Itaque talibus neceſſarium eſt, ut fundamentum iſtud ſuum adverſus pernicioſas doctrinas bene muniant, ſeque etiam in aliis particulis divinæ veritatis exerceant, quo in neceſſaria veritate confirmentur. Nam, ut jam diximus, nulla veritas in rebus divinis tam exigua eſt, quin inſignem habeat uſum, & præterea delectat animum poſſidentis, ac tandem, quod maximum eſt, non carebit olim mercede ſua apud Deum. Neceſſaria ſunt remedium adverſus mortem: utilia, adverſus morbos. Neceſſaria præſervant contra lapſum; utilia adverſus periculum lapſus. Neceſſaria ſunt inſtar medicamenti: utilia inſtar refectionis corroborantis.

Quapropter, multum dilecti in Domino, ut colophonem huic noſtræ adhortationi imponamus, videndum nobis eſt atque cavendum, ne quòd alias ſolam neceſſariam ſcientiam ac veritatem urgeamus, opponentes eam ſubtilibus & intricatis ac plus nocumenti, quàm emolumenti afferentibus Scholaſticis contentionibus ac controverſiis, quæ hodie tanta vehementia inter Chriſtianos agitantur, inde ſumat aliquis anſam ad ſocordiam ac negligentiam inexcuſabilem, quaſi liceat ipſi ſublimioris cognitionis ac ſapientiæ in rebus divinis ſtudium prorſus ſeponere. Neceſſaria ſufficiunt ei, qui propter intellectus impotentiam longius progredi non poteſt: at non ei, qui aptus eſt ad majorem ſapientiæ theſaurum ſibi comparandum. Ab Apoſtolo ſanè monemur, ut ad ſublimiora ac meliora aſpiremus. 1 Corinth. 12. 31. Precatur, ut *impleamur* divina ſapientia: non tantum ut aſpergamur ea leviter aut perfundamus; ſed ut *impleamur* ait Epheſ. 3. 19, vultque ut *ſermo Dei habitet in nobis abundanter* (non parcè) *in omni ſapientia.* Coloſſ. 3. 16. Et revera eſt hoc ſignum animi humilis & haud generoſi, qui vulgari ſapientia contentus, altius aſcendere in cognitione non vult, potius animi oblectationem quærens in iis rebus, quæ ipſum meliorem reddere nequeunt: perinde ut certum ſignum eſt corporis non benè ſani, quod nullum alium cibum quam ſolum panem appetit. Si tales crederent, ſe etiam abſque his neceſſariis vitam æternam obtinere poſſe, ne hæc quidem ſcire laborarent: ſed hæc pauca neceſſaria diſcunt, non amore Dei & ſtudio cognoſcendi ineffabilem ejus gloriam impulſi, ſed metu ſalutis amittendæ coacti. Excutiamus igitur animis noſtris veternum, eoſque vera armemus ſapientia, ut adverſus omnes tentationum inſultus tuti ſimus. Neceſſarii articuli ſe habent inſtar alphabeti, vel lactis, quod infantibus competit: non adultis, qui ſolido cibo opus habent. Hinc divinus ſcriptor ad Hebræos graviter arguit fideles, quod lacte adhuc indigerent. Hebr. 5. 12. Eo tendere omnes debemus, ut fiamus *viri perfecti*, & perveniamus *ad menſuram ſtaturæ Chriſti, ne fluctuemus & circumferamur quovis vento doctrinæ.* Epheſ. 4. 14. Utamur in ſalutis noſtræ negotio non minori prudentia, quam ſolemus uti in rebus hujus ævi. Etſi enim ſufficiat ſolus panis ad vitam

vitam noſtram conſervandam, eo tamen contenti non ſumus, ſed quærimus & alia innumera, ſæpe etiam plane inutilia & noxia. Demus potius operam, ut in divina ſapientia diteſcamus, ejuſque quam maximos nobis acervos accumnlemus. Hoc enim in terrenis rebus facere, vitium eſt; in divinis, virtus. Quo quis magis Deum diligit, eique obtemperare ſtudet, eo conſectatur ea, quæ ipſum in hoc ſtudio juvare queunt. Si igitur nobis curæ erit, ut tam aſſiduis precibus adhibitis, quam diligenti exercitatione intellectus noſtri in verbo veritatis, ex animo veram ſapientiam quæramus, non denegabit eam nobis is, *à quo omne bonum & perfectum donum ſuperne deſcendit:* Jac. 1. 5. Noſque fruemur aliquando inenarrabilis fructu, quo hæc ſapientia cultores ſuos beat, illo nimirum fructu, quem Chriſtus hîc cognitioni illius ſolius veri Dei, &, quem ille miſit, Jeſu Chriſti, adſcribit, qui non alius eſt, quam vita æterna. Quam ut ſuo tempore reipſa conſequamur, faxit Chriſtus ipſe benigniſſimus, pro immenſa gratia ſua, replens corda noſtra Spiritu ſapientiæ ac revelationis.

Ipſi una cum Patre ejus cœleſti, ſit laus, honor, & gloria, in omnia ſecula. Amen.

Tertia Concio ſuper locum Ioh. 17. verſ. 3.

Dilectiſſimi in Chriſto Jeſu Domino noſtro.

Q*Uicunque accedit ad Deum, hunc credere oportet eſſe Deum, & remuneratorem eſſe eorum, qui quærunt ipſum:* inquit Scriptor divinæ Epiſtolæ ad Hebræos xi. 6. Quæ verba nihil aliud ſibi volunt, quàm eum qui Deum religioſe colere, & mandatis ejus ſe ſubjicere cupit, hæc duo pro fundamento immobili in animo ſuo ſtatuere, atque ſine dubitatione omni credere debere: primo quod Deus ſit, id eſt, quod exiſtat talis ſupremus & abſolutus rerum omnium Dominus, qui jus & poteſtatem habeat animis ac corporibus noſtris imperandi, leges & mandata præſcribendi, ad quorum obſervationem omnino obligemur: ſecundo, quod is ſit tam æquus, benignus & ſapiens Dominus, ut non ſit paſſurus laborem & obedientiam noſtram eſſe inanem, ſed eam ſit gratioſe ac munificentiſſime remuneraturus. Hæc duo niſi ita certa ſint in animo hominis, ut nulla ſubſit dubitatio, ad ſerviendum Deo nunquam ſe applicabit. Quomodo enim quiſpiam ſervire ei animum inducat, de quo, an exiſtat in rerum natura, ambigit, dubius, annon meræ fabulæ ſint ea omnia, quæ de ipſo perhibentur? Poſito verò etiam, aliquem credere, dari ſummum rerum omnium Dominum, dubitare autem de ejus circa res hujus inferioris mundi providentia, nec credere, eum curare humana, vel opera hominum aut cultum, quem ei præſtant, reſpicere, eoque delectari ita, ut eum aliqua remuneratione dignum æſtimet: is tamen ad ſerviendum Deo adduci ſe nulla ratione patietur; quia nemo dubii & incerti præmii cauſa, gravem ac moleſtum in ſe laborem ſuſcipit. Poſſe autem hominem ſana ratione utentem, etiam ſine ope revelationis Dei extraordinariæ, per ſolum intellectus ſui lumen ad hanc cognitionem pervenire, quod ſit Deus, univerſi hujus Dominus ſupremus; teſtatur Paulus Apoſtolus in Epiſtola ſua ad Romanos, ubi omnes homines in genere tam Judęos, quàm Gentes impietatis accuſat, & ne Gentes ignorantiam ſuam prætenderent, eaque ſe excuſatos fore putarent, dicit, eos inviſibilia Dei, id eſt, æternam ejus tum potentiam, tum divinitatem cognoſcere potuiſſe ex operibus, quæ à creatione mundi conſpiciuntur. Rom. 1. 20. Inter quæ opera Apoſtolus non tantum ipſas res creatas quarum numerus iniri non poteſt, reponit, quæ omnes ac ſingulæ ſapientiam ac potentiam auctoris ſui loquuntur & arguunt; ſed complectitur iis quoque opera, divinæ gubernationis ac providentiæ, quæ tot & tam admirabilia ſunt, ut facili negotio ex iis colligere homo cordatus queat, ea neque ab humano intellectu, neque à natura, ſed ab aliqua longe ſublimiori cauſa proficiſci. Ac de operibus quidem creationis ait David, *cœlos enarrare gloriam Dei, & firmamentum annuntiare opus manuum ejus.* Pſal. 19. 1. Et alibi, Deum ex ore infantium & *lactantium perfeciſſe ſibi laudem:* Pſal. 8. 3. dum nimirum infantes ita creavit, ut ſimul ac nati fuerint, protinus ſugere & alimoniam ſuam è mammis matrum ſuarum petere norint, tametſi à nemine edocti. Sed ſi homo rationalis ſimpliciter tantum ortum ſuum perpendat, etiam ſimpliciſſimus quiſque ad hanc cognitionem, quod Deus ſit, pervenire poteſt. Notum enim cuivis eſt, neminem vitæ ſuæ auctorem eſſe, nec eſſe poſſe, ſed quemque accipere eam à Patre ſuo per generationem. Jam verò etiam pater vitam ſuam à ſeipſo non habet, ſed rurſus eam à patre ſuo accepit, & hic pater rurſus ab alio, & ſic porro ſemper alius ab alio: & quidem ita, ut quilibet in utero matris ſuæ conceptus, & poſt aliquot menſium decurſum parvulus infans natus atque in lucem editus fuerit. At hoc lumini naturalis rationis contrarium eſt, ut in ejuſmodi generatione unius ex alio detur progreſſus in infinitum, ſed à filio ad patrem, à patre ad avum, ab avo ad abavum, & ſic conſequenter ſubinde altiûs aſcendendo, tandem deveniatur neceſſe eſt ad talem aliquem, qui non aliquot menſibus in matris utero delituerit, & infans natus ſit, quique vitam ſuam ab alio non acceperit, ſed eam ab æterno ex ſeipſo habeat. Is autem eſt Deus, prima cauſa ac primus auctor, ideoque etiam ſummus Dominus rerum omnium. Sicut enim pater carnalis ob hanc ipſam cauſam, quia liberis ſuis vitam dedit, plenam poteſtatem ac dominium habet in eos, & in omnes, qui ex iis naſcuntur: ita Deus quoque ſummam poteſtatem ac dominium habet in univerſum genus humanum, tanquam primus fons & origo vitæ atque exiſtentiæ ejus. Eodem modo etiam Deus habet ſupremam poteſtatem in omnes res creatas, inde, quia eſt earum creator; & quidem tanto magis, quod omnes aliæ viſibiles creaturæ etiam hominis dominio ac poteſtati ſubjectæ ſint.

Quod alteram rem ſpectat, quod Deus ſit remunerator eorum, qui ipſum quærunt, illa quidem in humano intellectu, abſque divina revelatione, non tam clare fundata eſt, ac prius illud: ſed tamen hîc quoque homo acris & excitati ingenii in lumine intellectus ſui poteſt tale quidpiam invenire, quod ipſi gradum ſtruat ad ſublimiorem Dei cognitionem. Naturali enim æquitati conſentaneum eſt, judicio omnium ſapientium, ut etiam ſpontanea atque injuſſa officia, quæ ad honorem aut commodum alicujus ex animo amante ac ſincero præſtantur, præmio aliquo compenſentur, præſertim quando compenſatio iſta abſque incommodo ac detrimento, imo cum gloria ſumma ac laude dantis fieri poteſt. Quanto magis à Deo compenſatio talis ſperanda eſt, qui in ſapientia & bonitate eſt perfectiſſimus? Adde quod nulla cauſa fingi queat, ob quam Deus voluerit hominem condere, ſi nullum cultum atque ſervitium ab eo poſceret, ut per immenſam remunerationem bonitatis laudem ab eo conſequi poſſet.

Hæc igitur duo ad religionem requiſita, tanquam fundamenta ſalutaris cognitionis Dei & Chriſti, nos quoque nunc abſque ulteriori probatione pro conceſſis ſumemus; quod nimirum Deus ſit, & ſit remunerator quærentium ſe: etſi ea plurimis argumentis è lumine naturæ probare liceret. Et ſicut in ſuperiori concione cœpimus occaſione verborum Chriſti Joh 17. 3. de hac ſublimi cognitione agere: ita quoque in ulteriori ejus explicatione pergemus. Quod antequam faciamus, demittamus noſtros animos coram throno majeſtatis Domini noſtri Jeſu Chriſti, & Spiritus Sancti auxilium ab eo enixis precibus efflagitemus. Conſurgamus igitur, & hiſce verbis nomen ejus ſanctiſſimum invocemus: *O Domine Jeſu &c.*

Verba Domini ac Servatoris noſtri Jeſu Chriſti, quorum occaſione in explicanda ſalutifera cognitione Dei pergere conſtituimus, leguntur in Euangelio Iohannis cap. 17. ℣. 3. & ſic ſonant: *Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te* (Pater) *illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti, Jeſum Chriſtum.*

Audi-

Digitized by Google

Audivimus concione præcedenti, ſecundum Chriſti Domini effatum in hiſce verbis prælectis, unicum ac certiſſimum medium eſſe conſequendæ vitæ æternæ, puram ac veram cognitionem Dei & Domini Jeſu Chriſti. Diſſeruimus etiam de iſta cognitione in genere, & inter cætera monſtravimus, eam neceſſario in ſe includere ſervitium & obedientiam Deo præſtandam, ad quam tanquam ultimum finem ac ſcopum omnia dirigenda ſunt, quæ de Deo ac Chriſto cognoſcuntur ac intelliguntur. Tota autem hæc cognitio in tres partes principales diſtribui poteſt. I. Primum eſt, quod ad eam requiritur, ut ſciamus & intelligamus, Deum propter divinam naturam & attributa ſua perfectiſſima, dignum eſſe, cui à nobis honor, cultus ac obedientia deferatur.

II. Secundum eſt, ut cognoſcamus, Deum æquiſſimo, & abſolutiſſimo jure ſolum poſſe exigere à nobis cultum & obedientiam.

III. Tertium eſt, ut teneamus, Deo nobis ſerviendum & obediendum eſſe, non ex præſcripto ullarum aliarum legum ac præceptionum, quam earum, quas ipſi viſum eſt nobis præſcribere.

Hæc tria neceſſario ſcienda ſunt, ſi velimus Deo gratum & acceptum cultum obſequiumque reddere, & ab eo adipiſci vitam æternam: & quidem ita, ne unum ab altero divellatur ac ſeparetur; alioqui de tota Religione & cultu divino actum erit. Si enim Deus cultu, obſequio & adoratione non eſt dignus, ecquid eſt, cur ei ſervire debeamus? Si etiam non habet jus plenum & abſolutum exigendi à nobis cultum & obedientiam, eccur ei ſoli ſerviamus? Et ſit licet dignus cultu & veneratione, habeat quoque ſupremum jus & dominium in nos, ſi tamen non requirit à nobis ullum cultum atque obſequium, vel ſi eum non curat, quid cauſæ iterum eſt, cur ei ſervire debeamus? Quocirca hæc tria omnino ſunt ſcitu cognituque neceſſaria, neque ea ſunt à ſe invicem disjungenda, ſi Deum colere eique rite ſervire velimus.

De iſtis tribus igitur nunc eo, quo poſita ſunt ordine, cum bono Deo agemus: & in præſentia quidem tantum de iis diſſeremus, quantum temporis anguſtia nobis permittet, reliqua in aliud tempus commodius dilaturi.

PRIMA PARS.

PRima pars cognitionis Dei in eo conſiſtit, ut ſciamus eum cultu & obſequio noſtro omni ex parte dignum eſſe. Quæ dignitas apparet præcipue ex inclytis &, admirandis ejus attributis, quæ Deo non ſolum in Sacris ſcripturis tribuuntur, ſed etiam naturale lumen humani intellectus in eo agnoſcit. Priuſquam autem ad explicationem Attributorum Dei accedamus, dicendum nobis nonnihil eſt de duobus. Primò de nomine *Dei*, quid ſignificet? Secundo de eſſentia Dei, quænam illa ſit? Primum nobis proderit adverſus communem errorem quem Chriſtianorum plerique de Chriſto ſovent, dum ex hoc nomine *Deus*, quod ei interdum in Sacris Literis tribuitur, colligunt ac inferunt, eum eſſe ipſum ſummum Deum. Alterum verò nobis conducet ad majoris facienda & æſtimanda illa Dei attributa, quæ ipſi in Scriptura ſacra adſcribuntur. Ex perfectione ſiquidem eſſentiæ rei alicujus, optime etiam de perfectione attributorum ejus rei judicium ferri poteſt.

Quod igitur nomen Dei attinet, obſervandum eſt, id nomen eſſe natura ſua pluribus commune, quod aliis etiam perſonis præter Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti communicatur ac tribuitur. Vox enim iſta *Deus*, ſive Hebraica, ſive Græca, ſive Latina lingua efferatur, nihil aliud ſignificat, quam ejuſmodi perſonam, quæ ſingulari potentia ac robore, vel ſublimi aliqua poteſtate atque imperio in alios, vel utraque ſimul ſupra cæteros eminet: inprimis autem quæ prædita eſt robore & imperio uſitatum naturæ curſum ſupergrediente. Inde eſt, quod Moſes dicatur *Deus Aaronis* Exod. 4. 16. quia Aaron Moſis vice ac juſſu ad Pharaonem loquebatur. *Ille erit os tuum*, inquit Deus, ad Moſen, *& tu eris Deus ejus*: id eſt, Aaron pro te loquetur, & tu eum mandatis inſtrues, quæ proloquatur. Similem in modum etiam idem Moſes *Deus Pharaonis* nuncupatur. Exod. 7. 1. *Ecce te conſtitui Deum Pharaonis*, alloquitur eum Deus, *Aaronem autem fratrem tuum, ut ſit interpres tuus.* Magiſtratus quoque Dii vocantur Pſal. 82. 6. *Ego dixi, vos Dii eſtis, & filii Altiſſimi omnes.* Sic etiam Angeli Dii appellantur: ut Pſal. 8. 6. *Paulo minorem effeciſti eum* (hominem) *Diis.* Ita ſonant verba proprie in textu Hebræo: quæ Auctor Epiſtolæ ad Hebræos expreſſe de Angelis interpretatur: *Paulo minorem effeciſti eum Angelis.* Hebr. cap. 2. 7. Qui Auctor iſtius Epiſtolæ etiam verba illa Pſal. 97. 7. *Adorate eum omnes Dii*; de Angelis exponit, iiſque applicat, ſic verba illa citans: *Adorent eum omnes Angeli Dei.* Hebr. 1. 6. In libro Judicum Angelus, qui Manuë apparuit, Deus dicitur. Ita enim ſcriptum eſt Jud. 13. 22. *Tunc cognovit Manuë, Angelum Domini eſſe, & dixit ad uxorem ſuam: Morte moriemur, quia vidimus Deum.* Paulus Apoſtolus Satanam etiam *Deum hujus mundi* vocat 2 Cor. 4. 4. Et figurato loquendi modo idem Apoſtolus quoque *ventrem* eorum *Deum* appellat, qui ipſi ſerviunt, & totius vitæ curas ei impendunt. Phil. 3. 19. Iſtis enim quaſi dominatur ac imperat venter, vitamque eorum regit, ac in ſua habet poteſtate. Sic ergo etiam Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti, & in hoc noſtro textu, & alibi paſſim in Sacris Literis *Deus* nuncupatur: quia jus ac poteſtatem nos regendi, nobiſque imperandi pro ſuo arbitrio habet.

Ut verò hanc rem rectius intelligamus, neque unum cum alio confundamus, ſciendum eſt, nomen Dei vel propriè & in nativa ſignificatione, vel impropriè & in ſignificatione figurata rei alicui adſcribi. Improprie ac figurate venter appellatur Deus. Quia enim nomen Dei tale nomen eſt, quod imperium ac poteſtatem ſignificat, imperare autem & dominari proprie perſonarum eſt: patet, ventrem, qui perſona non eſt, improprie & nonniſi per metaphoram Deum dici. Proprie autem Dii vocantur, quibus proprie poteſtas imperandi ac dominandi aliis competit. Hi autem ſunt iterum in duplici differentia. Alii vocantur quidem Dii, id eſt, imperium ac poteſtas ſuper alios illis adſcribitur, ſed reipſa poteſtatem ac jus imperandi non habent, verum ab hominibus falſo & per errorem talis poteſtas ipſis tribuitur. Atque iſti dicuntur *falſi Dii*, vel Dii extranei Jerem. 16. 19. Gen 35. 2. qualis fuit Baal, Aſtaroth, Chamos, Moloch & alii, qui in Scriptura Dii nominantur, ſed revera & actu ipſo nullum imperium ac poteſtatem veram in homines habuerunt. Alii vero non ſolum habentur pro Diis, ſed reipſa poteſtatem ac dominium habent in alios: & horum quidem nonnulli legitime habent & exercent, nonnulli autem illegitime. Inter eos, qui illegitimo modo poteſtatem ac imperium exercent, eſt Satanas: qui in Sacris Literis, ut indicatum, vocatur *Deus hujus mundi* vel *ſeculi*, & alibi, *princeps mundi* Joh. 12. 31. & 14. 30. & 16. 13. non, quod ipſi legitime ac jure imperium aut principatus iſte competat, ſed quòd homines per ſuam improbitatem ac inobedientiam erga Deum, collocarint eum quaſi in throno, & hanc poteſtatem ei ſupra ſe dederint, ac porrò ipſe, Deo permittente in hominum pœnam, talem poteſtatem in impios exerceat. Ex iis autem, qui non modo veri, ſed etiam legitimo modo Dii ſunt, id eſt, eminentem poteſtatem ac jus aliis imperandi habent, ſolus Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti eſt, qui poteſtatem iſtam à nullo alio accepit, ſed eam à ſe & ex ſeipſo habet, atque ob hanc cauſam in Sacris Scripturis *Deus Altiſſimus* vocitatur. Vide inter alia Pſal. 7. 18. 1x. 3. Luc. cap. 1. 35. vi. 35. Reliqui omnes, ut ſunt Magiſtratus, Angeli, etiam ipſe Filius Dei, etſi veri Dii ſint, & legitime ac jure hoc nomen eis competat, non tamen poteſtatem ac imperium ſuum, propter quod Dii appellantur, ex ſeipſis habent, ſed ex gratioſa largitione ac dono Altiſſimi illius Dei. Quocirca nomen

Dei,

Dei, quatenus de talibus uſurpatur, qui verè ac legitime Dii ſunt, duplici ſignificatu in Sacro Codice accipitur. Primum in ſenſu ſtrictiori, quo ſolus Deus Altiſſimus, nempe Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti intelligitur. Quemadmodum etiam Chriſtus in hoc noſtro textu Patrem ſuum vocat *illum ſolum verum Deum*: non quòd non & alii veri Dii ſint, ſed quòd ei nomen hoc κατ' ἐξοχὴν atque in ſupremo gradu conveniat, ut pote qui neminem habet, cui poteſtatem ſuam acceptam ferat. Deinde ſumitur etiam appellatio Dei in ſenſu latiori, quo non Deus Altiſſimus, ſed alii etiam, qui ſupereminentem poteſtatem gerunt, intelliguntur. Hujus diſtinctionis in nomine Dei, quæ probè obſervanda eſt, clarum exemplum habemus apud Paulum Apoſtolum in illis verbis: *Etſi ſint, qui dicuntur Dii, ſivè in cœlo, ſive in terra (ſicunt ſunt Dii multi, & domini multi) nobis tamen unus eſt Deus, Pater, ex quo omnia.* 1 Cor. 8. 5, 6. Ubi videmus, Apoſtolum utrumque affirmare, & quod multi Dii ſint, & quòd unus tantum ſit Deus: nimirum illud intelligendum eſt in laxiori ſignificatu, hoc in anguſtiori. In priori enim dicto, cum ait, multos eſſe Deos, intelligit in genere omnes eos, qui ullam ſublimem poteſtatem ac imperium habent, ut ſunt in cœlis Angeli; in terris Magiſtratus. In poſteriori verò, cum dicit, unum tantum Deum eſſe, intelligit in ſummo gradu eum ſolum, qui dominium & poteſtatem ſuam totam ex ſeipſo habet.

Ex dictis primò manifeſtum eſt, dum Chriſtus hoc loco ſuum Patrem *ſolum verum Deum* appellat, id non propterea fieri, quod alias nulli veri Dii præter ipſum ſint, ſed quod voces *veri Dei* in ſtrictiſſima & perfectiſſima ſignificatione accipiat. Idcirco etiam non dicit, ut te verum Deum eſſe cognoſcant, ſed ut cognoſcant te, qui es ille ſolus verus Deus, nempe modo excellentiſſimo, qui nemini alii præter te competat. Hanc ob cauſam etiam in Scripturis *Deus Deorum*, vel ſupra omnes Deos vocatur: non quòd ſit Deus falſorum Deorum, quorum numero neutiquam eſt accenſendus, ſed quod verorum Deorum Deus ſit, id eſt, illorum caput ac Dominus, & inter illos omnes ſupremus. Similis loquendi modus eſt in illis Iohannis verbis: *Lex per Moſen data eſt: gratia autem & veritas per Chriſtum Jeſum facta eſt.* Ioh. 1. 17. Quibus in verbis Euangelium Chriſti vocatur *veritas*, opponiturque legi, non quòd lex non etiam vera fuerit, ſed indicatur, voluntatem Dei ratione omnium perfectiſſima per Chriſtum eſſe revelatam. Fuit doctrina Veteris Teſtamenti etiam veritas, ſed per excellentiam hæc appellatio tanquam propria doctrinæ Chriſti tribuitur.

Secundò hinc quoque perſpicuum eſt, ex ſolo nomine Dei, quo Chriſtus in paucis nonnullis locis Scripturæ inſignitur, Joh. 1. 1. Rom. 9. 5, merito colligi non poſſe, eum eſſe eundem illum Deum Altiſſimum, qui Pater eſt. Abunde enim ſuperque ex Sacra Scriptura productis exemplis docuimus, nomen hoc pluribus eſſe commune, nempè iis omnibus, qui ſumma cum poteſtate aliis præſunt ac dominantur. Quamobrem nomen hoc Dei Chriſto, maximo jure, & ſupra omnes alios, qui præter Patrem ſunt veri Dii, competit: quandoquidem Pater ipſi dedit *omnem poteſtatem in cœlo & in terra* Matt. 28. verſ. 18. Pater eum *ſupra modum evexit, & donavit ei nomen, quod eſt ſupra omne nomen, ut in nomine Jeſu flectatur omne genu cœleſtium, terreſtrium & ſubterraneorum, utque confiteatur omnis lingua Jeſum Chriſtum eſſe Dominum, ad gloriam Dei Patris.* Philip. 2. verſ. 9. Pater eum *collocavit ad dextram ſuam in cœlis, longè ſuprà omnem principatum, & poteſtatem, & virtutem, & dominationem, & ſupra omne nomen quod nominatur non ſolum in hoc ſeculo, verum etiam in futuro.* Epheſ. 1. 20, 21. Verum hac de re pluribus agemus, ſi Deus annuerit, in ſequentibus, quando ad cognitionis Jeſu Chriſti tractationem perveniemus.

Tantum de nomine *Dei*: venimus jam ad alterum, de quo nobis antè explicationem Attributorum Dei aliquid monendum eſſe diximus: nempe de Eſſentiâ Dei, quid ſit?

Certum quidem eſt, hominem lumine intellectus ſui, ſi rem rectè conſideret, poſſe agnuſcere, quòd ſit aliqua ſuprema, omnipotens, ac ſummè ſapiens ſubſtantia, cujus vi tam homo quàm totum hoc mundi univerſum productum eſt, quæque adeò eſt abſolutus dominus ſui operis. Quid autem aut qualis ſit illa ſubſtantia, quæ ejus ſit natura ac forma vel materia, id non tantum humano intellectu inveſtigari non poteſt; ſed, etiamſi nobis in hac mortalitate revelaretur, comprehendi & intelligi non poſſet. Cicero lib. 1, de Natura Deorum ait. *Roges me, quid aut qualis ſit Deus? auctore utar Simonide, de quo cum quæſiviſſet hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi cauſa ſibi unum diem poſtulavit. Cum idem ex eo poſtridie quæreret, biduum petivit. Cum ſæpius duplicaret numerum dierum, admiranſque Hiero requireret, cur ita faceret: Quia quantò, inquit, diutius conſidero, tanto mihi res videtur obſcurior.* Similiter Philoſophorum princeps Plato agnovit cenſuitque, majeſtatem Dei tantam eſſe, ut neque animo concipi, neque ore ac verbis explicari queat. Vide Platonis Timæum. De Auguſtino quoque Eccleſiæ Doctorum celeberrimo narratur ſivè fabula, ſivè hiſtoriola, eum aliquando ſpatiantem in littore maris, profundis agitatum fuiſſe cogitationibus de Dei eſſentia atque natura; ac interea improviſo conſpexiſſe puerum quendam in littore foveam manu excavantem: quem cum interrogaſſet, cui bono id faceret? reſpondiſſe illum, ſe in hanc foveam mare transfuſurum eſſe. Et dicente Auguſtino, id eſſe impoſſibile, inanemque eum operam ſuſcipere, cum fovea tam parva non ſit capax tam vaſti maris; puerum retorſiſſe: Quanto magis igitur tu inanem operam ſuſcipis, dum divinitatem in comprehenſibilem ingenio tuo complecti laboras? Atque hoc ita narratur de Auguſtino, eum tunc inprimis totum fuiſſe in meditatione de myſterio Trinitatis, quomodo tres diſtinctæ perſonæ unam eſſentiam habere queant, ut nihilominus tres illi unus Deus ſint: eumque ex reſponſione illius pueri, qui non alius fuerit quam Angelus, intellexiſſe, Trinitatem eſſe myſterium imperſcrutabile, quod ratione rimandum non ſit, ſed tantum mirandum. Et ſane veriſſimum eſt, myſterium hoc eſſe rationi imperſcrutabile ac incomprehenſibile: quia non ſolum in Sacris Literis nulla de eo extat revelatio, ſed etiam omnium hominum ſanorum ratio agnoſcere cogitur, id contradictionem implicare ac ſeipſum evertere, ideoque nullum habere veritatis fundamentum. Cæterum quod eſſentia Dei hominis captum in hac vita ſuperet, Deus ipſe indicat, cum ſic loquitur apud Eſaiam Prophetam: *Cui aſſimilaretis me, ut æqualis eſſem ei, dicit Dominus ſanctus Iſraëlis?* Eſai. 40. ỳ. 26. Paulus quoque Apoſtolus ita deſcribit Deum, quòd *habitet in luce inacceſſa, quod hominum nemo eum viderit, nec videre poſſit.* 1 Tim. 6. 16.

Interea tamen Chriſtus nobis nonnihil de eſſentia Dei revelavit, dum apud Euangeliſtam Johannem in colloquio ſuo, quod habuit cum muliere Samaritana inter alia de loco vero Deum adorandi, dixit: *Deus eſt Spiritus, & qui adorant eum, eos in Spiritu & veritate eum oportet adorare.* Ioh. 4. 24. E quibus verbis elucet, Deum eſſe ſpiritualem quandam ſubſtantiam. Vox *Spiritus* autem denotat ſubtilem quandam ſubſtantiam, quæ ab omni craſſitie corporea, quam in rebus viſibilibus ac ſenſibilibus cernimus, remota eſt. Hoc modo Angeli, animæ humanæ, nec non aer (quanquam is etſi non videatur, ſentiatur tamen) aliaque ſubtilia corpora, ſpiritus vocantur. Quantoque res aliqua ſubtilior atque à ſenſibus externis remotior eſt, tanto magis ipſi hoc nomen Spiritus competit. Deo autem convenit hoc nomen in ſummo perfectionis gradu, cum ejus eſſentia magis quam ulla res, imò prorſus & omni modo à ſenſibus

noſtris

noſtris ſejuncta ſit. Ex quo intelligere eſt, membra humani corporis, ut oculos, aures, os, manus, pedes &c. quin & membra nonnulla aliorum animantium, ut alas, pinnas ac ſimilia, Deo in Sacris Literis non propriè, ſed per tropum ac ſimilitudinem attribui. Omnia enim membra iſta cum natura ſpiritus nihil commune habent. Ideo autem Deo adſcribuntur, quia in eo vel tales vires operandi, vel talia opera ſunt, quibus ſimilitudine & analogiâ quadam reſpondent vires ſive opera, quæ membris iſtis inſunt, vel per ea perficiuntur.

D O C T R I N Æ.

1. EX dictis modò de eſſentia Dei primò id ipſum diſcere poſſumus, quod initio ſtatim innuimus, formam Dei, qualis ſit, à nullo hominum intellectu comprehendi, multò minus verò imagine ulla exprimi aut repræſentari poſſe. Quæ enim forma poteſt tribui Spiritui, qui nec oculis cerni, nec manibus palpari poteſt? Cumque omnia, quæ homo animo poteſt concipere, longè magis autem, quæ manibus ſuis effingit & efformat, infinitis partibus inferiora ac viliora ſint majeſtate Dei: inde clarè liquet, eos qui Deum effigiare & per ſimulacra oculis hominum repræſentare audent, graviſſime in Deum peccare, divinamque majeſtatem ejus contumelia afficere, & plurimum de reverentia Deo altiſſimo debita detrahere. Qui quidem tanto graviori ſe crimine obſtringunt, quia Deus id ipſum fieri expreſſe prohibuit, & quandocunque id ab hominibus factum, ſevere punivit.

2. Secundo notanda nobis hic eſt inſignis doctrina, quam nobis ſuppeditat locus modo allegatus ex Johanne Euangeliſta, ubi Deus Spiritus appellatur. Sic enim Chriſtus ait: *Venit tempus, & nunc eſt, cum veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu & veritate. Etenim Pater tales quærit, qui adorent eum. Deus eſt Spiritus, & qui adorant eum, illos oportet in Spiritu & veritate adorare eum.* Joh. 4. 23, 24. Quibus verbis Chriſtus indicat, quod ipſa etiam ſana ratio dictat, Deum, cum ſit Spiritus, nonniſi ſpiritualibus rebus delectari: ideoque carnalem Dei cultum, qui in Veteri Fœdere vigebat, & nil niſi umbra erat, atque à Deo ipſo certo loco affixus erat, nunc ex ipſius proprio conſilio abrogari, ejuſque in locum ſpiritualem religionem ac cultum divinum ſurrogari debere. Itaque & nos meminiſſe debemus, Deum ſolis ſpiritus & animi ſacrificiis propitiari, atque interna mentis pietate: ita ſcilicet, ut ſummam majeſtatem ac poteſtatem ejus in nos, nec non bonitatem ejuſdem immenſam ac ſapientiam, qua etiam reconditos cordium noſtrorum receſſus ſcrutatur, agnoſcentes, ei nos totos ſubjiciamus, voluntatique ejus in omnibus pareamus; ut eum ex animo diligamus, ac ſimul liberorum inſtar metuamus ac veneremur, omniaque mandata ejus ſincero & alacri animo exequamur; ut animos noſtros ab omni labe impurarum cogitationum aut concupiſcentiarum repurgemus adeò, ut corpus quoque noſtrum ab omni inquinamento peccati immune conſervemus. Non enim ita Deus vult, ut ipſi in Spiritu ſerviamus, ut nihil interim de externis operibus ſimus ſoliciti, credentes, etiamſi corpus in cœno peccatorum volutemus, animum tamen eo non maculari: qualem impiam ſententiam quidam mente ſua fovent. Omnia enim peccata quæ corpore deſignantur, promanant ex impuritate animi, adeoque rurſus ad animum redeunt, eumque ac conſcientiam polluunt, & niſi Dei gratia ac ſeria pœnitentia interveniat, indelebilem notam ac ſtigma ei inurit. Deo ſerviendum eſt non pigro ac ſomnolento animo, non otioſo propoſito, ſed actuoſo & omnis generis bonorum operum feraci: quæ opera ſi non adſint, animus ipſe ſibi non poteſt ſatiſfacere, multo minus Deo. Itaque id omne ad ſpiritualem Dei cultum pertinet, quod faciendum eſſe dictat talis animus, qui cognitione voluntatis divinæ & reverentia erga ejus ſanctiſſimam majeſtatem imbutus, nec certa in eum fiducia firmatus eſt. Undè opera illa, quæ Ceremoniæ vocantur, & per ſe nihil in ſe continent, quod ad virtutem ac honeſtatem ſpectat, Deo nonniſi eatenus placuerunt, quatenus ex animo pio ac mandatis ejus morigero proficiſcebantur. Ea vero poſtmodum a Chriſto ſublata ſunt, quia neque cum natura Dei erant conſentanea, neque virili ætati, intellectui ac moribus humani generis ſub Novo Fœdere amplius conveniebant. Ex his igitur judicare licet, quid de illo cultu divino ſentiendum ſit, qui hodie apud Pontificios exercetur, & an quicquam illi ſit commercii cum vero Dei cultu, qui Spiritu & veritate perficitur: ubi non tantum à Judæis, ſed & ab Ethnicis mutuatæ innumeræ Ceremoniæ in religionem Chriſtianam introductæ ſunt, majorique zelo ac rigore urgentur, inculcantur & obſervari imperantur, quam vera pietas. Verùm hac de re non eſt hic fuſius diſſerendi locus.

Atque hæc hactenus etiam de Eſſentia Dei, quod nimirum Deus ſit Spiritus. Unde facilè eſt colligere, quam excellentia atque eximia ſint omnia ejus attributa, propter quæ dignus eſt, ut colatur, & obſequium ei præſtetur. Manifeſtum enim eſt, naturam Spiritus alicujus per ſe nobiliorem multo ac præſtantiorem eſſe, natura rei corporeæ ac palpabilis: proindè etiam attributa ac proprietates Spiritus multò præſtantiores eſſe neceſſe eſt, quàm ſunt proprietates & attributa rei corporeæ.

Ad iſtorum igitur divinorum attributorum explicationem jam accedemus, utpote cum in eorum cognitione ac ſcientia plus ad ſalutem noſtram ſitum ſit, quam in cognitione divinæ eſſentiæ.

I. *Quod tantum unus Deus ſit.*

INcipiemus autem nunc ab eo, ad quod ipſe præſens textus nobis occaſionem præbet, quod ſcilicet *unus* tantum ſit Deus, quodque is nullus alius ſit, quam Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti. Sic enim Chriſtus hic Patrem ſuum deſcribit, quod ſit ille *ſolus verus Deus.* Non immorabimur autem hic iſtis, quæ in ſcbolis prolixè de variis ſignificationibus vocis *unus* diſputari ſolent. Satis eſt, ut eam ſignificatiouem dectaremus, qua Deus Altiſſimus in Scriptura ſacra, quin & vulgò ab omnibus Chriſtianis *unus Deus* appellatur. Nimirum unus dicitur, quia eſt numero unus, quia ſolus eſt in ſuo genere, nec ullum ſui habet ſimilem. Perinde ac dicimus, ſolem unum tantum eſſe, unam lunam, unum mundum. Deum hoc ſenſu in Scriptura unum dici, neminem latere poteſt, qui novit, Deum propterea unum vocari, ut oſtendatur, non eſſe plures Deos Altiſſimos, qui poteſtatem ac divinitatem ſuam à nullo alio acceperint. Loca porrò ſacræ Scripturæ, quæ teſtantur, unum tantum Deum eſſe, paſſim ſunt omnibus nota & obvia. Iuter multa alia legimus apud Moſen hæc verba, quibus Iſraëliticum populum alloquitur: *Audi Iſraël, Dominus Deus noſter Dominus unus eſt.* Deut. 6. 4. Et iterum: *Tibi patefactum eſt, ut ſcires, Dominum ipſum eſſe Deum, & nullum amplius eſſe præter eum.* Deut. 4. 35. Sic etiam apud Eſaiam Prophetam ait Deus ipſe: *Ego ſum Dominus, & nemo amplius; præter me non eſt Deus.* Eſai. 45. ℣. 5. Paulus Apoſtolus quoque inquit: *Unus eſt Deus, & unus Mediator Dei & hominum.* 1 Tim. 2. 5. Plura teſtimonia Scripturæ accumulare non eſt neceſſe, cum boc unanimi conſenſu omnes Chriſtiani fateantur, quod Deus tantum unus ſit.

Verùm & ſana ratio idem quoque dictat & docet. Ut enim alia argumenta prætermittamus, certum eſt, omnem multitudinem eſſe ſignum imperfectionis. Nam ſi unum ſufficeret, non opus eſſet pluribus: imò ubi plures ſunt, quorum alter alterius ope non indiget, id potius noxium eſt. Quocirca quod perfectiſſimum eſt, unum tantum eſſe neceſſe eſt. Quis verò dubitet, ſupremum numen, primum naturæ principium eſſe perfectiſſimum? quis id aliquo defectu laborare dicat? Deinde ſi ab unitate numinis diſceſſeris, nulla afferri poſſit cauſa, cur aut duo magis ſint Dii,

Dii; quam tres, aut vice verſa tres quam duo vel quatuor, & ſic deinceps: ita ut vel in unitate ſit acquieſcendum, vel cum nullius certi numeri ratio conſtare queat, ad infinitam Deorum multitudinem ſit deveniendum, qua nihil eſt à ratione ſana alienius. Abſurdiſſima ergò eſt multitudo Deorum, quam impia olim Gentium ſuperſtitio invexit: qui quidem duplici ratione peccarunt. Primò quòd in tres ſupremum hujus univerſi imperium diſtribuerunt, Jovem coelo potiſſimum, Neptunum mari, Plutonem inferno, ſumma cum poteſtate præficientes. Deinde, quòd ut hos, ita & alios pro libitu finxerunt, ac coluerunt Deos propè innumerabiles, qui ſupremis illis ſubeſſent.

Sed, ut ad Deum verum redeamus, unum tantum numero, omnes Chriſtiani, ut modo diximus, fatentur. Quia verò unius numero rei nonniſi una eſt eſſentia, ideo omnes unam tantum eſſe Dei eſſentiam ſeu ſubſtantiam affirmant. Et rectè quidem: eſſentia enim rei eſt, id quod res eſt; cum ergo una res nonniſi ſemel ſit id quod eſt, manifeſtum eſt, eam neceſſario nonniſi unam eſſentiam habere. Si enim plures eſſentias una haberet, pluries etiam quam ſemel una res foret, id eſt, non una res foret, ſed multæ res. Quare ſi in Deo plures una eſſentiæ eſſent, non unus tantum Deus eſſet, ſed multi Dii: tot nimirum Dii forent, quot haberet eſſentias. Jam vero creditur vulgo in Chriſtiano Orbe, etſi Deus Altiſſimus unam tantum habeat eſſentiam, non tamen unam illius eſſe perſonam, ſed tres diſtinctas inter ſe. Quod dum dicunt, perinde eſt, ac ſi dicerent, Deum unum tres diſtinctas habere eſſentias, adeoque tres Deos eſſe. Eſt enim perſona nihil aliud, quam ſubſtantia prima intelligens. Ubi ergo una tantum eſt ejuſmodi ſubſtantia, una tantum eſt perſona: ubi plures perſonæ ſunt, ibi etiam plures ejuſmodi ſubſtantias eſſe neceſſe eſt. Si igitur in Deo, ut iſti volunt, tres diſtinctæ perſonæ ſunt, ſequitur etiam tres diſtinctas in eo eſſe eſſentias, adeoque tres diſtinctos Deos eſſe. Quocirca ii qui dicunt in unica ſuprema Deitate unam duntaxat eſſentiam & tres perſonas eſſe, loquuntur inter ſe pugnantia, & quæ veritati nullo pacto ſunt conſentanea. Accipiunt illi vocem *unius* in ea ſignificatione, cujus exemplum neque in divinis libris, neque in ullo profano auctore, neque in communi ſermone monſtrari poteſt. Per inductionem enim omnium exemplorum, quæcunque excogitari queunt, patet, rem quamque per ſe ſubſiſtentem ac intelligentem, ſi una ſit numero, unam tantum eſſe perſonam, non plures. Etenim unus homo, una eſt perſona; ſimiliter & Angelus unicus, una perſona eſt. Ac ne in rebus tantum creatis id locum habere dicas; idem in divinis cernimus. Nam omnes agnoſcunt, unum Patrem Jeſu Chriſti, unam perſonam eſſe; & unum Filium Dei tantum unam perſonam eſſe; ſic etiam de Spiritu ſancto, qui unus eſt, ſentiunt, eum nonniſi unam eſſe perſonam. Breviter, nullum neque in terrenis rebus, neque in cœleſtibus reperiri poteſt exemplum rei, quæ aliter ſe habeat. Cum ergo & Deus ſupremus, ipſis quoque fatentibus, unus ſit numero, & unam eſſentiam intelligentem habeat, quid eſt, cur is quoque una perſona non ſit? Quomodo igitur erit tres perſonæ? Præterea *Dei* nomen ſupra docuimus eſſe nomen imperii potiſſimum ac poteſtatis, & hoc loco eum denotare, qui ſummo imperio cuncta regat. Imperare autem & regere nonniſi perſonarum eſt. Qui ergo unum eſſe dicit Deum, unam dicit eſſe perſonam, ſummo imperio pollentem: qui plures hujuſmodi perſonas dicit, plures Deos dicit. Quodſi idem nihilominus unum dicat eſſe Deum, ſibi ipſi contradicit, & non Deorum magis, quam perſonarum ſupremam divinitatem habentium pluralitatem hac ratione tollit.

Jam cum intelligamus, ex iis, quæ hactenus dicta ſunt, ſupremum Deum, qui poteſtate abſoluta atque imperio ſuper omnia præditus eſt, tantum unum eſſe tum eſſentia, tum perſona; quæritur porrò: Quænam perſona ſit ille unus ſummus Deus? Confitetur autem totus Chriſtianus orbis, nemine contradicente, Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti eſſe illum unum verum ac ſummum Deum. Unde ſequitur evidenter, ſolum Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti, neque ullam aliam præter eum perſonam, eſſe Deum ſummum: quandoquidem Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti unica tantum perſona eſt.

Atque hoc ut pluribus Sacræ Scripturæ teſtimoniis inſuper confirmemus, nunc nihil attinet: ſufficiet nobis hoc irrefragabile atque invictum argumentum, quod textus noſter, quem præmanibus habemus, clariſſimis ac diſertis verbis continet, ut nemo ſanæ mentis abſque præjudicio ea legens; poſſit de firmitate argumenti dubitare. Nam ut in ſuperiori Concione indicatum eſt, oſtendit Chriſtus in hoc noſtro textu medium, vitam æternam conſequendi, idque non aliud, quam cognitionem Patris & Domini noſtri Jeſu Chriſti. Patrem deſcribit hoc modo, quod ſit ille ſolus verus Deus. Chriſtum autem deſcribit, quod ab illo miſſus ſit. Undè tale argumentum validiſſimum formari poteſt:

Solus Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti eſt ille verus ſummus Deus.

Nulla alia perſona, quæ eſt præter Patrem, ſive in cælo, ſive in terra, eſt Pater.

Ergo nulla alia perſona, quæ eſt præter Patrem, ſive in cælo, ſive in terra, eſt ille verus ſummus Deus.

Major propoſitio in textu habetur verbis clariſſimis & expreſſis. Minor à nemine negatur; quia apud omnes in confeſſo eſt, Patrem Jeſu Chriſti tantum unam perſonam eſſe. Concluſio igitur falſa eſſe non poteſt.

Nihilominus tamen præjudicata opinio facit, ut homines, præter Patrem, etiam Filium & Spiritum ſanctum pro uno altiſſimo Deo habentes, quærant hic rimam aliquam elabendi, & hunc validum ictum declinare variis modis ſtudeant. Ajunt, Patrem ſolum quidem hic verum Deum dici, ſed non ideò, ut ab eadem illa Deitate excludatur Filius & Spiritus ſanctus, verum, ut excludantur tantum idola, ſeu falſi Gentium Dii, ad quos Chriſtus ſolos in his verbis reſpexerit. At effugium hoc nimis eſt infirmum ad argumentum noſtrum evertendum. Eſt quidem verum, ideo Patrem ſolum verum Deum à Chriſto appellari, ut ii à vera Deitate excludantur, qui jam tum pro Diis falſo habebantur, ac colebantur: ſed ea tamen ratione & iis verbis id fit à Chriſto, quæ latius pateant, & non tantum illos falſos Deos, verum & quaſvis alias perſonas, quæ Pater non ſunt, à vera ſeu ſuprema illa Deitate excludant. Ea namque eſt vis vocis ſolius, ut omnes alios excludat à communione prædicati, præter eum, cui apponitur. Ut in exemplo, cum dico, Chriſtus ſolus eſt verus & unigenitus Dei Filius, patet, ſenſum horum verborum eſſe, quod nullus alius ſit verus ac unigenitus Dei Filius, præter Chriſtum, ita ut hiſce verbis etiam Pater excludatur, & vi eorum rectè concludi queat, Patrem non eſſe unigenitum Dei Filium. Ita cum dico, ſolus Elias igneo curru vectus eſt in cœlum; ſenſus eſt, neminem alium, præter Eliam, tali modo in cœlum eſſe ſubvectum. Item: Sola virgo Maria enixa eſt filium abſque viro; ſenſus eſt, nullam aliam fœminam præter Mariam filium abſque viro eſſe enixam. Atque ſic ſe res habet in omnibus ejuſmodi locutionibus, ut cum aliquid de aliquo ſolo prædicatur, id de nullo alio amplius prædicari poſſit. Nec datur ullum diſſimilis locutionis exemplum. Cum igitur in his Chriſti verbis ſolus Pater Jeſu Chriſti verus Deus dicatur, perſpicuum eſt, à communione hujus prædicati omnes excludi, præter Patrem, ac porrò etiam Chriſtum & Spiritum ſanctum. Et certè, ſi, præter Patrem, etiam Chriſtus & Spiritus ſanctus verus Deus eſſent, perperam, etiam propter falſos Deos, *ſolus Pater* diceretur verus Deus. Perinde enim id foret, atque ſi quis propter falſos Apoſtolos diceret: Paulus ſolus eſt verus Apoſtolus. Vel,

ſi diceretur propter falſos Prophetas: Elias ſolus eſt Propheta.

Alii agnoſcentes hujus effugii vanitatem, totum ordinem verborum invertere non dubitant, contenduntque verba ſic conſtruenda eſſe, ut ſenſus ſit: *Hæc eſt vita æterna, ut cognoſcant te, & eum quem miſiſti, Jeſum Chriſtum, eſſe illum ſolum verum Deum.* Itaque tantum abeſſe, ut his verbis Chriſtus à ſuprema Deitate excludatur, ut ea potius illi expreſſe tribui cenſenda ſit. Sed revera magna eſt audacia iſtorum hominum, qui planam verborum conſtructionem ita pervertere, atque violenter detorquere ſudent. Si ita liceret cum Scriptura Sacra pro cujuſque lubitu agere, & tranſponere verba prout placet, quid tandem certi in Scriptura nobis relinqueretur? Verùm etſi concederetur, hanc eſſe verborum iſtorum ſententiam, quòd Pater & Ieſus Chriſtus ſulus ſit verus Deus, evertetur nihilominus hac ratione adverſariorum de Spiritus ſancti Deitate ſententia. Si enim Pater & Chriſtus ſolus eſt verus ille Deus, Spiritus ſanctus Deus ſupremus revera non erit, quia is neque Pater, neque Jeſus Chriſtus eſt. Adde quod hic ipſe textus noſter non unum nobis præbeat clarum argumentum, ex quo liquet, Chriſtum non eſſe illum verum ac ſupremum Deum, qui Pater eſt. Primum eſt, quòd Chriſtus preces ad Patrem fundat. Preces vero ſemper inſtituuntur ad aliquem ſuperiorem, & ob res ejuſmodi, quibus is, qui precatur, ipſe caret, neque eas ex ſe habere poteſt, ſed ab alio ſublimiori efflagitare cogitur. Ex quo evidens eſt, Patrem ſuperiorem eſſe Chriſto, & Chriſtum id tunc non habuiſſe in ſua poteſtate, neque efficere potuiſſe, quod à Patre petebat. Jam verò Deus Altiſſimus ſe neminem ſuperiorem habet; alioqui non foret ſupremus atque Altiſſimus. Non etiam opus eſt, ut Deus ſummus ab alio aliquid petat, ut qui omnia quæ ad perfectam ac ſummam felicitatem ejus pertinent, ab omni æternitate ex ſeipſo habeat, & quicquid vult ac cupit, propria ſua vi ac potentia efficere poſſit. Deinde Chriſtus hoc loco ita deſcribitur, quòd ſit miſſus à Patre. Deus autem ſupremus à nemine mittitur, à nullo ſuperiori accipit mandata, prout ſolent legati à mittentibus inſtrui mandatis, quæ quàm diligentiſſime curare atque executioni mandare tenentur. Præterea dum Chriſtus hic Deum Patrem ſuum vocat, eo ipſo teſtatur, & indicat, ſe eſſe ejus Filium. Deus autem Altiſſimus nullius eſt Filius, à nemine genitus, neque productus eſt, originemque ſuæ eſſentiæ nemini fert acceptam, ſed eſt ab æterno à ſeipſo & ex ſeipſo. Verum hac de re, in ſequentibus, ſi Deus nobis conceſſerit, pluribus agemus, ubi ad cognitionem Jeſu Chriſti ventum fuerit.

Hoc inſuper ad refellendam hanc objectionem ultimò allatam, addere juvat, quòd non ſolum ordo verborum, ſed etiam concinnitas orationis poſtulet, ut prior deſcriptio, nempe *illum ſolum verum Deum*, Patri, cui proximè adhæret, ſit propria: quemadmodum etiam poſterior deſcriptio, *quem miſiſti*, Chriſto eſt peculiaris. Nimis enim abſurdum foret, ſi Chriſtus primum peculiari ratione deſcriberetur, & iterum ea, quæ illi ſit cum Patre communis; idque iis verbis, quæ ſi ordinem ſpectes, non minus Patri propriè attribui videntur, quam poſteriora Chriſto. Cumque Chriſtus ſe Patri, & cognitionem ſui cognitioni Patris adjunxerit, omninò ſtatuendum eſt, eum ſimul, quantum inter ſe & Patrem ſuum interſit diſcriminis, oſtendere voluiſſe. Significare enim voluit, Patrem tanquam ſummum rerum omnium Monarcham ac Principem cognoſcendum, ejuſque voluntatem per ſe attendendam eſſe; ſe verò tanquam legatum ejus ſpectandum, qui voluntatem ejus annunciet, & certiſſimis documentis demonſtret, eandem porro Dei nomine executurus ac perfecturus.

Argumentum hoc, probans, ſolum Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti eſſe Deum ſummum, quod textus noſter hic nobis ſuppeditat, etſi ſit ſolidiſſimum & ſole clarius, adeoque per ſe ſufficiat ad veritatem iſtius rei demonſtrandam: accedit tamen non exigua lux ab aliis locis Sacræ Scripturæ, quæ idem de Patre luculentiſſimis verbis teſtantur. Qualis inter alia eſt locus Pauli Apoſtoli in priori Epiſtola ad Corinthios cap. 8. verſ. 6, qui ſic habet: *Etſi ſint, qui dicuntur Dii, ſive in cœlo, ſive in terra (ſicut ſunt Dii multi & Domini multi) nobis tamen unus eſt Deus, Pater, ex quo omnia, & nos in illum: & unus Dominus, Jeſus Chriſtus, per quem omnia, & nos per illum.* In hiice verbis Paulus Apoſtolus nobis declaraturus, quiſnam ſit ille unus Deus, ſimpliciter tantum Patrem nominat: non dicit, Deum illum unum eſſe Patrem, Filium & Spiritum ſanctum. Qui autem fieri potuiſſet, ſi unus ille Deus non ſolum eſt Pater, ſed etiam Filius & Spiritus ſanctus, ut Paulus nos docere volens, quis ſit Deus ille unus, ſolius Patris meminiſſet, reliquis duabus perſonis penitus omiſſis?

Non minus clarum argumentum eſt & illud, quod ex ejuſdem Apoſtoli Epiſtola ad Epheſios ſumitur cap. 4. verſ. 3, & ſeqq. ubi ſic legitur: *Studete conſervare unitatem Spiritus in vinculo pacis. Unum eſt corpus & unus Spiritus, ſicut & vocati eſtis in unam ſpem vocationis veſtræ. Unus Dominus, una fides, unum baptiſma, Unus Deus & Pater omnium, qui eſt ſuper omnes, & per omnes, & in omnibus vobis.* Quibus verbis Apoſtolus Epheſios ad unitatem exhortatur, atque ad hanc perſuadendam hoc utitur argumento, quod ſingula iſta hic enumerata, unum tantùm ſint: ac inter alia dicit etiam unum tantum Deum eſſe, eumque non alium eſſe indicat, quam Patrem.

Idem Apoſtolus quoque ſcribit 1 Tim. cap. 2. verſ. 5. *Unus eſt Deus, & unus mediator Dei & hominum, homo Jeſus Chriſtus.* Quo in loco per *unum Deum* ſolum Patrem intelligi, inde patet, quod ipſi adverſarii fateantur, Chriſtum quatenus eſt Deus & homo ſimul, inter Patrem & homines mediatorem eſſe.

Huc faciunt quoque verba Chriſti Matth. 24. 36, ubi ſic diſcipulos ſuos alloquitur: *De die autem illa & hora* (nempe ultimi judicii) *nemo ſcit, neque Angeli cœlorum, niſi ſolus Pater.* Apud Marcum autem ait Chriſtus cap. 13. verſ. 32. *De die autem illo vel hora nemo ſcit; neque Angeli in cœlo, neque Filius, niſi Pater.* Cum ergo ſolus Pater aliquando ſciverit ultimi judicii diem, idque ita, ut eum ne Filius quidem ſciverit, evidentiſſimum eſt, ſolum Patrem eſſe ſummum Deum.

Sed in re clara ſatis pluribus argumentis uti neceſſe non eſt: cum eorum plena ſit Sacra Scriptura, & alibi à noſtris integri libri ea de re conſcripti ſint, in quibus argumentis ſolidiſſimis res hæc ſole meridiano clarius demonſtrata eſt, atque adverſus omnes ſubtiliſſimas adverſariorum objectiones ac ſophiſmata accuratè communita. Vide librum Crellii de Uno Deo Patre. Nos nunc videbimus, quem uſum nobis hæc cognitionis Dei pars, quod unus tantum ſit Deus, afferre poſſit.

DOCTRINÆ.

HÆc pars cognitionis Dei, quòd Deus Altiſſimus unus tantùm ſit, qui poteſtatem ſuam à nemine accepit, uſum habet in univerſa religionis Chriſtianæ ac cultus divini ratione longè maximum, & inprimis neceſſarium. Nam primum in eo ipſo pars magna conſiſtit gloriæ, quam ſupremum ſibi Numen jure ſuo vindicat, ut ſolum pro eo rerum Domino & Rectore agnoſcatur ac prædicetur, qui à ſeipſo imperium omne habeat. Pars hæc magna eſt honoris ac reverentiæ, quam ipſi debemus, ne quem ei audeamus apponere ſocium. Et hoc eſt, quòd Deus honorem ſuum in prima decalogi parte ſeu,

ſeu, ut loquuntur, tabula ſanciens, id primo omnium vetuit, *ne Deus alius coram ipſo habeatur.* Quod populo quidem Iſraëlitico nominatim dictum eſt, ſed omnes tamen revera obſtringit omni tempore. Habent autem Deum aut Deos alios coram ſupremo Numine, non tantum qui plures uno Deos ſupremos ſtatuunt aut colunt; ſed & qui ſupremo Numini aliquem adjungunt in imperio naturæ limites excedente ſocium, & occultiorem rerum humanarum gubernationem ac procurationem audent impertiri ei, quem ipſe Deus ſummus ſibi non adjunxerit, & adjunxiſſe clariſſime non fuerit teſtatus. Et hi, & illi læſæ Majeſtatis divinæ ſunt rei; utrique unitatem ſupremi Numinis oppugnant: quanquam illi apertiſſime, hi poſteriores aliquanto occultius. Unum Regem aperte non agnoſcit, qui plures ſupremos in eodem regno aut Republica dominos manifeſte ſtatuit: ſed & ille plures quodammodo Reges inducit, qui ea munia, quæ ad Regem primo ſpectant, & nonniſi ab ipſomet cum aliis communicari poſſunt, cum iis ſententia ſua communicat, quibus ea Rex ipſe non commiſit; ac porro honoris eos regii participes facit, ut ut illos interea Reges non appellet, imo Regi ſubeſſe aperte dicat. Sic & plures Deos apertiſſime quidem illi ſtatuunt, qui plures ſupremos, ac ſibi invicem minime ſubordinatos in hanc rerum univerſitatem introducunt dominos: verum & illi, quanquam aliquanto minus aperte, idem faciunt, qui occultam illam, & naturæ limites excedentem gubernationem & providentiam, ac porro & cultum religioſum ſua ſententia in plures dividunt, quibuſcum iſta Deus non communicavit, aut communicaſſe manifeſte teſtatus eſt; utut eos Deos non appellent, imo Deo ſupremo hac in parte miniſtrare aut ſubeſſe dicant, & honorem illis exhibitum, in ipſius honorem cedere putent. Nam ſi unus eſt ſupremus rerum omnium arbiter, unus qui à ſeipſo imperet omnibus; quicquid eſt imperii, id nonniſi ipſo dante aut permittente poteſt teneri: & tanto quidem minus, quanto id eſt ſupremo propius. Proximum autem illud eſt, quod naturæ limites excedit, & rationem imperiorum humanorum omnem ſuperat. Hoc enim vere divinum eſt: quemadmodum & cultus ille vere divinus eſt, qui cuipiam ob hujuſmodi gubernationem ac procurationem rerum tribuitur. Et tamen hodie quoque occulta illa, & naturæ limites excedens gubernatio ac procuratio, & ſimul cultus religioſus, citra ullum divinum teſtimonium, nedum, quod hic requireretur, apertum & omni exceptione majus, in multos dividitur ab iis, à quibus minime debebat. Nam & mater Domini Maria, ut regina cœli, & diviniſſimorum donorum veluti diſpenſatrix quædam colitur; & alius ex ſanctis vita functis, ut hujus, alius ut illius regionis aut urbis cœleſtis quidam patronus, alius ut huic, alius ut alii præcipue rei curandæ præfectus, religioſe adoratur, & precibus auxilium ejus, licet longiſſime abſentis, infinitis etiam locis ſimul imploratur: quo ipſo divinitas illi revera adſcribitur, etiamſi ut quidam apud Deum interceſſor compelletur. Poteſtatis quidem aut virium imperfectionem interceſſio arguit: at divinitatem non tollit. Neque vero deſunt inter hujus erroris patronos, qui ſanctis aliquid interceſſione majus adſcribere non dubitent.

Reliqua deſiderantur.

LUDOVICI WOLZOGENII

Annotationes

ad

QUESTIONES

JONÆ SCHLICHTINGII a BUCOWIC

de

Magiſtratu,
Bello,
Defenſione.

IRENOPOLI
Poſt annum Domini 1656.

Digitized by Google

Digitized by Google

ANNOTATIONES
Ad quatuor Quæſtiones, de Magiſtratu, Bello &c. & quæ cum his conjuncta ſunt.

CIrca Quæſtiones vexatas de Magiſtratu, Bello, & quæ his connexa ſunt, tantum jam in utramque partem diſputatum eſt, ut vix novi quid in medium adferri poſſe videatur. Quapropter in propoſitarum quatuor Quæſtionum diſquiſitione, cœteris omiſſis illa tantùm præcipuè proſequemur, quorum occaſio ex authoris verbis nobis naſcetur.

QUÆSTIO I.

An Chriſtianis Magiſtratum gerere liceat?

QUæſtionis hujus tractatio admodum imperfecta eſt, quia poteſtatis coactivæ, ſeu Juris gladii nulla ht mentio, ſed ſeparata de illâ inſtituitur quæſtio, quarta in harum ordine. Forſan non abſque cauſâ, nimirum, ne pius Lector, furcâ, patibulo, gladio, tanquam, Meduſæ capite perterrefactus, judicium in iis præoccupet, quæ Author molliter & quaſi per obliquum, ſub ſolo Magiſtratus, & quidem non dominantis ſed quam humillimè ſervientis nomine, inſinuare fatagit. Unde quarta illa quæſtio quæ de poteſtate coactivâ agit, ad calcem rejecta videtur. Talis autem Magiſtratus, de quo Author hîc præcipuè quærit, abſque poteſtate coactiva nulla ratione conſiſtere, nec illa poteſtas ab alio, quàm à tali Magiſtratu exerceri poteſt. Quapropter primæ hujus Quæſtionis examen commodè inſtitui non poteſt, quin poteſtatis quoque coactivæ fiat mentio.

VERBA AUTHORIS.

Quod ille de Philoſophis dixit, regnà tum demum fore beata, ſi aut Philoſophi regnarent, aut Reges philoſopharentur, hoc longè meliori jure dixerit quiſpiam de Chriſtianis, ſi aut Chriſtiani regnarent, aut Reges eſſent Chriſtiani. Quid enim tali regno foret felicius?

ANNOTATIO.

AN majorem felicitatem Chriſtianus populus ſperare poteſt ſub Rege aliquo ex hominibus, etiam optimo, quàm quâ, ſi modo ipſe velit, nunc frui datur ſub Chriſto Rege ſapientiſſimo, juſtiſſimo, benigniſſimo? Quænam pars felicitatis excogitari poteſt, quæ deſit Chriſtiano vere pio & Chriſto Duci ſuo ex toto corde obedienti? Civilis tranquillitas, dicet quiſpiam deeſt ſub Regibus non Chriſtianis. Itane? Ergo Chriſtus Rex cœleſtis ita impotens eſt, ut hanc populo ſuo præſtare non poſſit, ſi eam ex ipſorum commodo eſſe agnoverit? Cui igitur acceptam debet Eccleſia tranquillitatem ſummam, qua diverſis temporibus inter medios hoſtes frui ſolet, & in hoc ipſo etiam Regno hactenus fructa eſt? Præterea, tranquillitas civilis non ſimpliciter ad felicitatem Chriſtianorum pertinet: imo plerumque longe felicior eſt ipſorum conditio, ſi ſub Regibus non Chriſtianis aliquantum premantur, quam ſi ſub Regibus Chriſtianis ſumma fruantur quiete. Nam luxuriant animi rebus plerumque ſecundis. Sic primitiva Eccleſia nunquam magis pietate floruit, quam ſub Imperatoribus tyrannis. Chriſtianus etiam verus tranquillitatem civilem non aliter optat, quam quatenus ſibi ſalutaris eſt, & gloriæ Chriſti promovendæ inſervire poteſt, alias mavult ſub cruce exerceri quam gaudere ſecundum carnem. Meminerint illi qui novum hoc regimen per magiſtratum ex hominibus introducere ſatagunt, quæ Deus olim populo ſuo per Samuelem dixit, ne idem à Domino Jeſu audiant: *non te ſed me rejecerunt, ut non ſim Rex ſuper illos.* 1 Sam. 8. 7.

VERBA AUTHORIS.

SEd nunquam tam benè actum eſt cum rebus humanis, nec fortaſſis agetur unquam, ut Chriſtiani, quales intelligimus, Reges fiant, aut Reges fiant tales Chriſtiani; ſimulque utrumque conſiſtat.

ANNOTATIO.

ITa eſt, nunquam hoc futurum: ſed non ob illam cauſam quam author ſubjungit, propter errantium multitudinem & potentiam, piorumque perpetuam paucitatem, ſed propter rei ipſius naturam, quæ heterogenea talia ſimul non admittit. Regnum Chriſti non eſt de hoc mundo; quare alius Rex quam cœleſtis locum in eo non habet. Qui ſibi Vicariatum Chriſti ſub quocunque etiam prætextu arrogat, & jus tam in bona quam in vitam fratrum ſuorum ſibi ſumit, is proculdubio Uſurpator eſt. Sed nec ipſe populus Chriſtianus hoc munus & jus alicui deferre poteſt, cum nemo jus in alium transferre poſſit, quod ipſemet non habet. Loquor autem de Regno Chriſti, in ſtrictiore ſignificatu, quatenus ſolam Eccleſiam comprehendit, in cujus regimine nullum ipſe habet Vicarium, quam Spiritum ſuum qui corda ſuorum regit, & ſalutaria quæque ſuggerit. Nam in latiori ſignificatu, quatenus Univerſum ſub ſe complectitur mundum, habet Chriſtus extra Eccleſiam iræ ſuæ adminiſtros & Vicarios ex hominibus, ſed non ex filiis, verum ex ſervis.

VERBA AUTHORIS.

IDeo inutilis & ſupervacanea videtur eſſe hæc Quæſtio in tanta errantium multitudine & potentia, piorumque perpetua paucitate.

ANNOTATIO.

IMo multo inutilior eſſet quæſtio in paucitate errantium & multitudine ac potentia piorum: Cui enim bono præficeretur Magiſtratus ex hominibus iis, qui cœleſti ſuo Regi ex animo parent? Sed quocunque in ſtatu Eccleſiæ hæc quæſtio proponatur, illa non modo inutilis eſt, ſed ejus deciſio ab authore allata etiam valde noxia, ut pote quæ ipſa Religionis Chriſtianæ fundamenta tentat, dum Eccleſiam Chriſti carnali ſubjicit adminiſtrationi, quæ hactenus ſub Spiritus Chriſti regimine tam bene ſe habuit. In tanta hominum etiam veritatem profitentium imbecillitate, in tanta naturæ regni Chriſti ignorantia, ſatius eſſet ejuſmodi quęſtiones ęterna ſepelire oblivione; quam toties ad incudem revocando, incautis & infirmis mentibus talia ſenſim inſtillare, quæ ſucceſſu temporis Eccleſiæ Chriſti quam maximam adferre poſſunt noxam. Quid enim facilius eſt, quam ut imbecilliorum multi ſibi perſuadeant, jam eſſe felicia illa tempora, quibus Chriſtiano licet

licet Regio jure in fratres uti, & ex hac perſuaſione talia incant conſilia, quæ religionis Chriſtianæ puritati è diamerro ſint contraria. Mirum, quam craſſe & crude jam nonnulli ex junioribus, qui hanc ſententiam propugnant loquantur! Et exempla etiam recentia pns omnibus quam triſtiſſima, perniciem hujus quæſtionis comprobant. Talia ſub Conſtantino imperatore putabantur felicia tempora Chriſtianis ſub perſecutione jam defatigatis, quæ tamen extremæ Eccleſiarum corruptioni initium dederunt. Annon eadem foret Eccleſiæ Chriſti facies, ſi hiſce temporibus Regum aut potentiorum Principum aliquis veritatem amplecteretur & in Eccleſiæ gremium (quod proculdubio, ſuffragiis majoris numeri in hanc partem inclinantibus fieret) reciperetur?

Sed videtur Author argumentum adferre ex verbis Salomonis, pro quæſtionis ſua affirmativa, dum ait,

VERBA AUTHORIS.

Per me Reges regnant, & Judices juſta decernunt, inquit apud Salomonem Sapientia. At quæ Sapientia? Illa in Lege Moſis deſcripta: quanto igitur magis dicere de ſe poſſit ſapièntia à Chriſto perfectiſſimo ſapientiæ magiſtro tradita?

ANNOTATIO.

Nihil hic dicit Author, cui contradici poſſit, omnia enim vera ſunt, ſed quæ nihil pro ipſo concludunt, imo potius, ſententiam ejus evertunt. Reges Veteris Fœderis quam optime populum regebant, ſi adminiſtrationem ex præſcripto Legis Moſaicæ (hanc enim Salomon per ſapientiam intelligir) quam exactiſſime inſtituebant. Novi Fœderis Rex Chriſtus eo præſtantius populum ſuum regit, quo ejus divina ſapientia, legalem ſapientiam infinities antecellit. Et ii, quos regiminis ſui adminiſtros conſtituit, olim quidem Apoſtoli, Euangeliſtæ, Prophetæ, nunc vero Paſtores, Doctores, Seniores, quam optime Eccleſiam regent, ſi à norma legum ab ipſo & primis illis Eccleſiarum fundatoribus præſcriptarum, non recedant.

Sed videtur Authori in hoc regimine Eccleſiaſtico eſſe quædam imperfectio in eo, quod flagitioſi non alia quam excommunicationis pœna afficiantur; perfectam verò ſapientiam omnino requirere putat in quovis regimine ut exempla ſtatuantur, hoc eſt, ut morte vindicentur graviora delicta, in metum cœteris quo in officio contineantur. Ita ſane eſt, abſque exemplis imperfectum eſſe quodvis regimen. Propterea videmus ſapientiſſimum Regem Chriſtum tot exempla illuſtriſſima in impiis ſtatuere, per horrenda ſupplicia, quibus orbem vix non evertit; & quidem tanta cum ſapientiá ſimul & benignitate, ut ſervos caſtiget, quo filii timeant. Imo Chriſtum etiam ſuos graviſſime caſtigare, non ſolum variis afflictionibus, ſed etiam mortis pœna, quotidiana comprobat experientia, & ipſe etiam Paulus clare innuit 1 Cor. 2. 30. dum ait, *Propterea inter vos plurimi imbecilles & invalidi & multi dormiunt*, hoc eſt, præmatura morte ſunt abrepti. Quem hæc exempla non abſterrent à malo, illius conditio jam eſt deplorata. Ejiciantur impii in exemplum aliis ex Eccleſia, & ecce foris paratum habebunt gladium, patibulum, rotam etiam. Eruntque ſic inrra & extra Eccleſiam exempla. Fatendum eſt, plurimos eſſe tam duræ cervicis, ut excommunicationis pœnam, vilipendant; ſed annon ſunt etiam tales innumerabiles, qui nec carnificis ſupplicium reformidant? Exempla ſunt in promptu in toto orbe, ubi nullum non flagitii genus graſſari videmus, etiam in optimis Republicis. Certe quos vitæ æternæ præmium non incitat ad virtutem, & metus æternæ damnationis, quam excommunicatio impœniteotibus denunciat, a viriis non abſterret, illorum animos carnificis metus non flectet ad bonum. Et quid indignius religione Chriſtiana, quam populum liberrimum vi carnali ad pietatem cogere?

Præterea, ſi Eccleſiæ regimen imperfectum eſt abſque poteſtate coactiva ab hominibus exercenda, neceſſum omnino fuiſſet, ut ſapientiſſimus ille Legiſlator Chriſtianus, leges certas, claras, perſpicuas dediſſet, quæ docuiſſent, qua pœna, aut quonam mortis genere unumquodque flagitium eſſet puniendum. Sed cum altum ſit de iis ſilentium in ſcriptis Novi Fœderis, neque in praxi Apoſtolorum vel minimum veſtigium appareat, ipſos tali poteſtate in ſontes fuiſſe uſos; patet, poteſtati coactivæ à civili magiſtratu exercendæ in Eccleſia Chriſti nullum eſſe locum. Sunt quidem Leges nonnullæ circa quorundam peccatorum pœnas à Chriſto præſcriptæ, ſed tales, quarum executio nulli mortalium, ſed ſoli Chriſto competit.

Videlicet, cum iram Chriſtus Matth. 5. ℣ſ. 22, 28. homicidio æquiparat, libidinoſum aſpectum mulieris adulterio, cum verbum contumelioſum Gehennæ ſupplicio dignum cenſet, &c. Unde de graviorum flagitiorum pœnis judicium ferri poteſt, quod nulla humana poteſtas illis infligendis par ſit. Neque eſt, quod quis dicat, legem Moſaicam hac in parte non eſſe ſublatam, ſed ſecundum illius præſcriptum ſupplicia eſſe irroganda. Jam enim dictum eſt, in Regno Chriſti longe graviora ſupplicia peccatis deſtinata eſſe quam ſub lege. Quis igitur auſus fuerit rigori huic quicquam derogare, & judicia Chriſti ad mitiores leges reſtringere? Præterea ſi quis ſecundùm leges Gentium judicia exercenda eſſe contendat, adhuc pejus dicit. Leges enim Gentium cum Republ. Judaica conſiſtere non poterant, nedum cum Chriſtianæ. Si ex Legis Moſaicæ præſcripto punienda ſunt peccata, miſericordia nullum habet locum, exulare debet Chriſtiana illa æquitas, quæ de peccatis nonnullis, ob quaſdam circumſtantias, quas Lex Moſaica non conſiderat, mitius fert judicium, &, aut venia, aut leviori pœna digna cenſet. Sunt, qui tales conceptus & cogitata animo volvunt: ſi magnus eſſet piorum numerus, ita, ut integram provinciam, inſulam aut civitatem ſoli poſſiderent illorum Rex publica brevi diſſolveretur, ſi gravior pœna quam excommunicatio in flagitioſos non ſtatueretur. Numerus enim impiorum excommunicationis impatientium, brevi pios ſuperaret, illoſque perſequeretur. Sed hoc poſterius dubium eſt. Quam enim unquam perſecutionem perpeſſa eſt Chriſti Eccleſia ipſo non permittente? Et quam evadere potuit afflictionem etiam numeroſiſſimus Chriſti populus, cum ipſi placuit ſub cruce illum exerceri? Quid ſi ipſemet Chriſtus talem populum judiciis ſuis proſequatur, qui metu perſecutionis & carnalis tranquillitis deſiderio, fœdiſſimos hædos, hypocritica pelle tectos, gregi ſuo, cum ingenti bonorum periculo, potius permixtos, quam ejectos cupiunt, illos, nimirum, qui ſpreta benigna excommunicationis pœna, quæ veniæ locum relinquit, non filiali amore, ſed ſervili ſolum carnificis metu, ipſi obediunt? Si quis rem penitius conſideret, videtur quæſtionis hujus ſcopus is eſſe, ut Eccleſia Chriſti ſit numeroſus populus, par aliis gentibus aut ſectis, cui vires ſufficiant, perſequentium vim vi repellendi, & bellum ipſi inferentibus paria opponere arma carnalia: eo enim ſecunda quæſtio ſpectat, ut ſuo loco apparebit. At Chriſti gregis conditio ſemper talis eſt, ut ſit parvus, & conformis Regi ſuo, nimirum, ut ſub perpetuis afflictioOibus militet. Tranquillitate diuturna corrumpitur non aliter, ac aqua ſtagnans & raro commota cito putreſcere ſolet.

Poſt hæc Author novam explicationem affert illuſtris illius loci apud Matthæum & Marcum, quem præcipue ſuæ ſenteotiæ obſtare novit, & ait:

VERBA AUTHORIS.

Neque huic rei quicquam obſtiterint, illa Chriſti verba, apud Matthæum & Marcum, ad diſcipulos de principatu inter ſe contendentes: ſcitis, inquit, quod principes gentium dominentur in eas, & qui magni ſunt poteſtatem exerceant in eas; Non ſic autem erit inter vos: Sed ſi quis

Digitized by Google

ſi quis velit, inter vos eſſe magnus, ſit veſter miniſter, & ſi quis velit inter vos eſſe primus, ſit veſter ſervus. Apud Lucam ſimiliter. *Reges gentium*, inquit, *dominantur eis, & qui poteſtatem exercent in eas, benefactores appellantur, vos verò non ſic: ſed qui major inter vos, ſit tanquam junior, & dux tanquam miniſter. Quis enim eſt major, qui recumbit, an qui miniſtrat? Nonne qui recumbit? Ego autem ſum in medio veſtri, tanquam miniſtrans.* Apud Matthæum autem & Marcum, ait: *Sicut filius hominis non venit miniſtrari, ſed miniſtrare, & dare animam ſuam redemptionis pretium pro multis.* Quibus ſane verbis non tollit Chriſtus ex Eccleſia ſua Reges & principes & dominatores gentium. Nam & ipſe Rex erat & Dominus.

ANNOTATIO.

Hujus loci verum ac genuinum ſenſum nullus nos interpres melius docuerit, quam perfectiſſimus ille totius Novi Fœderis commentarius, nempe *vita Chriſti*, quam ipſemet in exemplum adducit, & Author etiam urget. Hanc ſi imitentur ii, qui qualicunque officio in populo Chriſti funguntur, proculdubio non aberrabunt. Sed quam longe abeſt vita Chriſti ab illo Regio Dominio, quod Author in Eccleſiam Chriſti introducere ſatagit? nimirum, quod poteſtatem coactivam ſive jus gladii ſibi conjunctum habet, cujus poteſtatis vi & facinora morte vindicare & violentas hoſtium invaſiones armis reprimere licet.

Et ſi enim Chriſto Regia deſtinata erat dignitas, tamen reipſa Rex non fuit dum in terris verſaretur, imò nec fas ipſi fuit, regiam exercere poteſtatem, antequam ad thronum majeſtatis eveheretur; id quod demum poſt mortis triumphum in præmium perfectiſſimæ obedientiæ factum eſt. Quapropter ne nimimum quidem actum Regia Majeſtate dignum, & dominio illi coactivo, quod author intelligit, convenientem in terris exercuit: in inobedientes non animadvertit, flagitioſos nullos morte affecit, injurias contra majeſtatem ſuam non vindicavit, deficientes à ſe & rebelles violenta manu non cohibuit, nec ipſam mortem innocenter ſibi illatam à ſe propulſavit. Miracula verò à ſe edita, quæ quidem divinæ majeſtatis evidentiſſima erant ſigna, non ad Regiam dignitatem pertinebant, ſed ad Propheticum munus, & doctrinæ ſuæ confirmationem. Unde illis ne minimum quidem in ullius hominis perniciem, aut facinoris alicujus vindictam uſus eſt; cæterum, in omni vita ita ſalutem humani generis curæ ſibi habuit, ut nihil illorum omiſerit, quæ ab humillimo etiam ſervo requiri poſſent.

Præterea, cum Regium dominium non ſolum in poteſtate coactiva conſiſtat, ſed etiam in ſingulari quadam dignitate & præeminentia, quæ Regibus honorem & metum apud ſubditos conciliare ſolent, tantum abeſt, ut Chriſtus tali dignitate in vita ſua fuerit uſus, ut etiam illa ſeſe abdicaverit, qua abſque ullo ſcandalo uti potuiſſet; nimirum, quæ ipſi ut Doctori ſeu Magiſtro ſupra diſcipulos competebat. Sunt enim quædam dignitates & præeminentiæ, quas etiam in Eccleſia Chriſti conſervari ipſa rerum natura & decor jubet, nimirum, dum filii parentes, ſervi dominos, uxores maritos, diſcipuli præceptores (qui parentum loco haberi ſolent) decenti modo venerantur. Chriſtus profecto, ut divinus Doctor & diſcipulorum ſuorum Dominus, perpetuo uti potuiſſet accumbentis jure, diſcipulorumque ſuorum miniſterio; tamen, ut perfectiſſimum humillitatis exemplum præberet, etiam ſervientis ſeu miniſtrantis unum atque alterum actum perpetravit, lavando tergendoque diſcipulorum pedes: imò, ut recte author quoque monet, per totam vitam non ut accumbentem ſed ut miniſtrantem & humillime ſervientem ſeſe geſſit. Quod ſi igitur author tales Reges, Duces, majores ſci. in Eccleſiam introducere ſatagat, qui ad exemplum Chriſti omnibus ſerviant, nemini imperent, niſi domeſticis ſuis, idque ex lege Chriſti, miniſtrari ſibi non patiantur (præter leviuſcula illa miniſteria quæ quilibet ſervus Domino ſuo ex lege naturæ præſtare tenetur) omnibus proſint, nemini noceant, vi nulla coactiva utantur, facinora corporali pœna non vindicent, ſed vindictam ſupremo Regi Chriſto, in cœlis nunc reipſa regnanti committant, populumque liberrimum liberrime regant; præcepta Chriſti ad ſummam patientiam & fiduciam in Deum, pertinentia, nec ipſi violent, nec populo violandi authores ſint, nimirum vim vi non repellant, ſed in periculis etiam graviſſimis divinum Regis ſui præſtolentur auxilium, quæ omnia exemplo Chriſti conformia ſunt; præterea qui ipſimet Eccleſiæ judicio & decretis ſubjectos ſeſe agnoſcant, ſi qua in re præcepta Chriſti tranſgrediantur: Si tales, inquam, Reges & imperatores author intelligit, non eſt quod cum ipſo multum contendamus. Sed quid talis Rex differet à communi quovis œconomo, procuratore, Seniore, aliove miniſtro Eccleſiæ? Ad lites & controverſias civiles inter partes dirimendas, ad proventus Eccleſiarum adminiſtrandos, ad illarum cauſas in foro civili apud Magiſtratum externum agendas, aliaque communitatis commoda procuranda, nunquam defuerunt nec deerunt, viri muniis hiſce digni in Eccleſia Chriſti, qui aut perpetuo illa adminiſtrent, veluti Diaconi & Seniores, aut quibus pro re nata & occaſione oblata, illa deferantur ad tempus. Quid aliis Regibus opus eſt, qui præter inanem titulum, nil ſupra hoſce præſtare in Eccleſia poſſunt? Imò talem Regem quemlibet Chriſtianum eſſe decet, etiam non peculialiter ad hoc munus vocatum, ut nimirum Eccleſiæ commodum omni quo poteſt ſtudio, promoveat.

Quare ſi Authoris explicationem verborum Chriſti apud Mathæum & Marcum exactius inſpicias, aut nihil dicit, quod cauſæ ſuæ faveat, aut contradictoria ſtatuit. Nam dicere Regem, & omnia Regia jura, regium imperium, regiam dignitatem & poteſtatem adimere; & ad humillimam ſervi conditionem, qualis in Chriſto patuit, redigere, eſt ſibi ipſi contradicere. Nam Regis, ut Regis, ſeu Magiſtratus ut Magiſtratus conſtitutio propria conſiſtit, in dominio & poteſtate coactiva, eaque, ſi rei naturam ſpectes, abſoluta; cujus vi ipſi ſingularis honor, metus & obedientia debetur, tanquam Dei vicario; quamquam ipſius poteſtas, limites legum à ſuperiore Magiſtratu ipſi præſcriptos excedere non debet. Cui hæc majeſtas & poteſtas, aut immediate à Deo, aut à populo aliquo, qui hoc jus habet, confertur, is revera Magiſtratus eſt, ſive cætera, quæ ad publicum commodum ſpectant, quorumque reſpectu omnium Miniſter eſſe deberet, obſervet ſive non. Nam ſi illa obſervat, bonus Magiſtratus eſt, ſin minus, malus: at nihilominus Magiſtratus eſt, cui in omnibus obedientia debetur, quæ conſcientiam non lædunt. Unde Petrus Apoſtolus jubet, ut famuli ſubditi ſint Dominis, cum omni timore, non ſolum bonis & humanis, ſed etiam pravis. 1 Pet. 2. 18. Id quod multo magis locum habet in Magiſtratu, cujus munus divinius quidpiam eſt, quam ſimplicium Dominorum. Et ſi populus Chriſti uni alicui ex ſeſe regiam dignitatem conferret, (id quod ipſi minime liberum eſt) iis conditionibus quas author in Rege vere Chriſtiano requirit, is vero cum tempore degeneraret, non quidem in tyrannidem ſed in vitam diſſolutiorem; an fas eſſet populo Chriſti obedientiam ipſi denegare, aut dignitate ſua eum privare. Minime: nihil igitur eſt, quod author dicit, Chriſtum in his verbis non tollere ex Eccleſia *Reges & Principes & Dominatores gentium* &c. Satis enim tollit, dum omnia tollit, quæ ad Regiam dignitatem & poteſtatem pertinent, & conditione ſibi ipſi parem facit, in quo nihil Regii in terris conſpectum fuit. Sed dicit Author;

VERBA AUTHORIS.

Non tollit Magnos, primos, majores, juniores, duces, miniſtros; cum & ipſe Primus & dux fuerit; non tollit recumbentes & miniſtrantes, cum & ipſe non ſemel recubuerit, & miniſtrarii ſibi paſſus ſit.

ANNOTATIO.

CHriſtum non collere Magnos, primos, majores duces, accumbentes, falſum eſt. Ut enim de ſolis accumbentibus loquar, an non ſatis tollit, cum accumbentibus opponit miniſtrantes & dicit ſe inter Apoſtolos fuiſſe tanquam miniſtrantem? Unde clare patet, ipſum non fuiſſe tanquam accumbentem; proindeque cum omnes ad exemplum ſuum revocet, ſtatum & conditionem accumbentium in ſuo Regno locum non habere. Chriſtus non tollit ipſum actum & opus accumbendi, cum quis accumbit, & alius ipſi porrigit panem, orbem aliaque neceſſaria; ſic enim quilibet Ruſticus in ſua domo accumbit, & uxor aut puer neceſſaria præbent. Sed Chriſtus per metonymiam adjuncti accumbentium nomine omnes intelligit qui carnali præeminentia, dignitate & Dominio ſupra alios ſunt elati: quilibet enim horum accumbere ſolet, & ſibi ab aliis ſerviri patitur, non ſolum quantum neceſſitas poſtulat, ſed ad carnalem dignitatem tuendam, & ad demonſtrandum Dominium & poteſtatem in miniſtrantes, ac proinde plerumque à majori famulorum numero, & geſtibus ad ſingularem reverentiam, compoſitis. Chriſtus quidem ipſemet accubuit menſæ, & leviuſcula illa miniſteria, accumbentibus neceſſaria ſibi præſtari paſſus eſt, ſed accubuit, *non ut accumbens*, ſed ut miniſtrans, hoc eſt, nulla dignitatis alicujus habita ratione. Unde etiam in exemplum ſummæ humilitatis unum atque alterum actum perpetravit, omni accumbente indignum, dum Apoſtolis pedes lavit. Inde patet Chriſtum nullum ſtatum ordinem, aut munus in Eccleſia ſua aut utile aut neceſſarium ſuſtuliſſe, ſed tantum *Dominatum & poteſtatem* in alios. Qualecunque igitur munus talem Dominatum & poteſtatem ſibi conjunctam habet, ei locus in Regno Chriſti nullus eſt. At talia munia ſunt omnium Regum, principum & Magiſtratuum, ita quidem ut Dominatus & poteſtas ad eſſentialem ipſorum conſtitutionem, tanquam anima ad hominem pertineant; illiſque ſublatis nil ſint niſi umbra.

Præterea ſciendum eſt Chriſtum ut ſpiritualem Regem etiam ſpiritualiter regnum ſuum adminiſtrare è cœlis, nec ullum in terris habere vicarium, ſuam perſonam ſuſtinentem, præter ſpiritum ſuum cohabitantem Eccleſiæ ſuæ, cui certam certiſque legibus limitatam poteſtatem conceſſit, ſpiritualem non carnalem, nimirum non in pœnis executioni dandis, quod ipſe Rex ſupremus ſibi reſervavit, ſed denunciandis per ſpiritum, illum Euangelii quo agitur. Quæ quidem poteſtas cum tanta majeſtate, conjuncta eſt ut quidquid Eccleſia in terris ligaverit, aut ſolverit, Chriſtus in cœlis ratum habiturus ſit. Quapropter ſola Eccleſia jus habet unicuique ſecundum poteſtatem & leges ſibi præſcriptas imperandi, pœnaſque in inobedientes decernendi. Quod ita verum eſt, ut nullus in toto orbe Chriſtiano reperiatur Rex aut princeps, ſi modo Chriſtianam profiteatur religionem, qui ſe non agnoſcat Eccleſiæ judicio obnoxium in omnibus quæ conſcientia male à ſe facta eſſe ſuggerit. Quomodo igitur Eccleſia hoc eſt populus Chriſti tali ſubjectus eſſe poteſt, in quem ipſemet Dominium habet? Imò populo Chriſti non eſt liberum poteſtatem à Chriſto traditam in alium transferre, nequidem in minimis rebus, & ſi id fecerit pari ſeſe crimini obnoxium reddit, ac populus olim Judaicus, de quo Deus ad Samuëlem ait: *Non te rejecerunt ſed me ut non ſim Rex ſuper illos.* 1 Sam. 8. 7. Si quis verò per vim in tale imperium in populum Chriſti ſeſe intruſerit, is proculdubio læſæ Regiæ majeſtatis Chriſti ſe reum facit. Cæterum qualecunque quis officium in populo Chriſti ſuſtinuerit, is ipſi populo tanquam ſuperiori ſubjectus eſt, ipſique reverentiam & obedientiam debet.

VERBA AUTHORIS.

QUm potius ad verum Principatum, magnitudinem; primatum, ducatum omnes exhortatur, veramque illis viam dictis & factis oſtendit.

ANNOTATIO.

SI veræ magnitudinis & principatus nomine talem author intelligat, ut quis jus habeat aliis abſolute imperandi, obedientiam per vim exigendi, inobedientes puniendi, falſum eſt Chriſtum ad talem principatum diſcipulis viam oſtendiſſe. Scopus Chriſti erat ab ambitione ad humilitatem ipſos revocare, quod quidem efficacius facere non potuit, quam cum viam Dominationi, quam affectabant, e diametro contrariam commonſtrat, ſicque ambitionem totam radicitus ex animis eorum evellit.

VERBA AUTHORIS.

NOn ſic erit inter vos, inquit, vos autem non ſic, nempe facite. Quomodo non ſic? Non ſic, inquit, ut principatum & magnitudinem ex dominatu & poteſtatis exercitio in alios æſtimetis, eoſque qui dominantur & poteſtatem in alios exercent, Principes & magnos & evergetas ducatis: ſed aliam ego vobis ad Principatum & magnitudinem monſtrabo viam: iſti quam mundus ſectatur, & vos veram creditis eſſe, ut ex contentione veſtra apparet, contrariam:

ANNOTATIO.

NIhil hîc ad mentem Chriſti. Quoniam enim omnis Principatus aut magiſtratus etiam gentilium eſt à Deo, hoc eſt, à Deo in id ordinatus, ut vices ejus in terris gerat, & quidem cum poteſtate abſoluta in vitam & necem facinoroſorum; quis talem vel ex ſola poteſtate tam divina, non pro vere magno & pro Principe habeat, & ut Dei Vicarium, perſonam ipſius ſuſtinentem non ſummopere veneretur? Non hominum opinione ut author vult, ſed revera magnus & princeps eſt, qui aliis divina cum poteſtate, licet certis limitibus determinata imperat; neque hominum ſolum opinione ſed revera parvus eſt, qui ad exemplum Chriſti ſeſe demittit. Quare verborum Chriſti, *vos autem non ſic*, is potius eſt ſenſus, quaſi diceret: Reges & Principes Gentium Dominium in eas exercent, tanquam ſuperiores in inferiores ſibi ſubjectos; Et id quidem recte. Status enim & conditio Gentium, quæ non ſunt de populo meo, non aliter poſtulat, & Deus pro ſua ſapientia ita diſpoſuit, ut ſub tali Dominio carnali & ſub formidine corporalis pœnæ in officio contineantur, qui virtutis amore bonum operari neſciunt. At alius eſt regni mei ſtatus, populus meus carnalis non eſt, ſed ſpiritualis; propterea tale imperium & Dominatus in eo nullum locum habet; proindeque nulla carnalis præeminentia, aut unius ſupra cæteros prærogativa, quam nonnulli veſtrum affectant. Quod ſi tamen talis ambitio vos urgeat, ecce viam monſtrabo, qua ad ſummam aſſurgere poſſitis dignitatem, nempe, per *humilitatem*. Qui vult eſſe magnus, is ſit omnium minimus, qui vult eſſe Rex, aut Princeps, is ſit omnium Miniſter. Huic præſtantiſſimæ virtuti parata eſt maxima gloria in regno meo, qui in illa ſeſe exercet in hac vita, is coronabitur olim in regno meo ſumma gloria & honore, longeque ſupra alios efferetur. Multum igitur abeſt à mente Chriſti, Authoris explicatio; quaſi Chriſtus dicere voluiſſet: Magnitudinem veram conſiſtere non in Dominio & poteſtate, ſed in ſervili conditione & miniſterio. Contradictoria enim ſunt, eſſe parvum & eſſe magnum: & niſi talem, qui ſeſe hoc modo demittit, alia maneret in cœlis magnitudo, revera magnus nulla ratione dici poſſit, neque coram ipſo Deo, niſi reſpectu futuræ magnitudinis

olim

olim ipſi in præmium humilitatis conferendæ. Et ipſe Chriſtus, dum aliis inſerviret, neutiquam magnus fuit, ſed miſerrimus omnium. Quare Chriſtus, ut ante dictum eſt, viam diſcipulis oſtendit perveniendi ad veram magnitudinem, non quam poſſiderent in hoc mundo, ſed quæ ipſis in præmium humilitatis expectanda ſit in futuro ſeculo; quemadmodum ex loco parallelo Matth. cap. 18 verſ. 4. apparet, ubi Chriſtus ait; *Quiſquis demiſerit ſemetipſum, ſicut eſt puellus iſte hic eſt maximus in regno cœlorum*; nempe, ille *maximus* de quo diſcipuli quærebant, quiſnam ille futurus eſſet in regno cœlorum. Quod ſi humilibus etiam in hac vita magnitudo quædam concedenda ſit, illa tota ſpiritualis eſt, & in eo conſiſtit, quod efferentes ſeſe animi ſpiritus ſub jugum humilitatis reducere, vere magni animi eſt & magnitudo omni carnali Dominio ſuperior. Pergit Author Chriſtum introducere loquentem:

VERBA AUTHORIS.

Qui volet eſſe inter vos magnus, non id agat, ut aliis dominetur, ſed ſit veſter miniſter, ſeu pro miniſtro ſeſe gerat; qui volet eſſe primus ſit veſter ſervus, ſeu pro ſervo ſe gerat; qui volet eſſe major, gerat ſe pro juniore, quamvis junior non ſit, qui volet eſſe Dux, gerat ſe pro miniſtro, quamvis miniſter non ſit.

ANNOTATIO.

Author vult Chriſtum non Regum, Principum, dominantium &c. Officia excludere ex Eccleſia ſua; ſed ſolum quomodo ſeſe gerere debeant præſcribere normam; nimirum, non dominium exercendo, ſed ſerviendo, miniſtrando &c. Quæ omnia contradictoria ſunt. Idem enim eſt, ac ſi diceretur: qui bene vult currere, non id agat, ut per greſſus incedat ſed quietus ſedeat, & tum bene curret. Etſi enim Regis officium, poſtulet ſummo & indefeſſo ſtudio commodum & ſalutem populi ſui procurare, & revera qui id ſpectant Reges, ſæpe plus moleſtiæ & laboris ſubeunt, quam ulli ex ſervis; ſed propterea non eſt dicendum, talem populo ſuo non revera dominari, non principatum in ipſos gerere. Dominando ſalutem populi procurant Reges. An non is dominatur, qui jus vitæ & necis habet in alterum? an is alterius ſervus dicetur, qui delinquenti caput amputari jubet, aut patibulum adjudicat?

Quam ridiculum eſſet, ſi talis Rex, alii inſigne facinus perpetranti diceret: ego me humillimum ſervum tuum profiteor, nec aliud affecto, quam ut tibi omni ſtudio miniſtrem: ecce cras ſuſpendendus es abſque ulla miſericordia. An non talis pro miniſterio tam prompto ſummas ageret gratias, malletque hoc humanitatis officium ipſi potius exhibere, quam ab illo recipere? Dicet quiſpiam Regem Univerſitatis ſervum eſſe, dum caſtigando impios in exemplum, bonum totius populi procurat, privatorum vero dominum eſſe; Sed qui is Univerſitatis Dominus non ſit, qui ſingulorum, ne uno quidem excepto, dominus eſt? Ex hiſce igitur ſequitur, ſi Chriſtus ex Eccleſia ſua dominatum & principatum excludere, & in locum illius ſervitutem & miniſterium introducere voluit, quemadmodum author concedit; ipſum etiam dominantium & regentium officia, quæ ulla ratione dominatum ſapiunt, ſimul excluſa velle. Pergit Author in parapbraſi verborum Chriſti:

VERBA AUTHORIS.

Cujus rei exemplum in me videtis, quamvis ſim Rex & Dominus omnium, tamen non veni ut mihi miniſtretur ab omnibus, ſed ut ego omnibus miniſtrem & inſerviam, idque adeo, ut animam meam redemptionis pretium dem pro multis; quamvis ille major ſit, qui recumbit ad menſam, quam qui recumbenti miniſtrat, tamen ego, cui recumbendi jus erat, non vobis miniſtrandi, ita me inter vos gero, tanquam miniſtrans, ad lavandos & tergendos pedes veſtros me abjiciens.

ANNOTATIO.

De exemplo Chriſti, jam ante actum eſt, & oſtenſum, quomodo illud ſolum Authoris ſententiam refutet. Ait porro:

VERBA AUTHORIS

Hoc qui fecerit, & me imitatus fuerit, ille demum vere magnus, vere princeps erit.

ANNOTATIO.

Nimirus. Eo ipſo dum hoc fecerit, erit omnium abjectiſſimus; at magnus olim, futurus eſt, & in Throno cum ipſo ſedebit in Regno cœleſti, ſi per humilitatem & patientiam vicerit. Vide Apoc. 3. verſ. 21.

VERBA AUTHORIS.

Id ipſum, ſi qui inter vos Principes & magni ſecundum carnem fuerint, faciant, quoties uſus feret, ut vere magni, vere Principes ſint, non ut eſſe videantur.

ANNOTATIO.

Longe à mente Chriſti aliena hæc ſunt. Vult author Chriſtum non ipſa officia Regum & Principum ſuſtuliſſe in Eccleſia ſua, ſed tantum, qui digne officio fungi debeant Regibus & Principibus leges præſcripſiſſe, idque in gratiam Apoſtolorum, ſi aliquando unum aut alterum illorum ad talem carnalem dignitatem evehi contingeret. Sed quis, niſi mente præoccupatus credat, Chriſtum ad futurum Apoſtolorum, (qui potius *ſpectaculum mundi excrementa mundi, omniumque rejectamentum*, quam Reges eſſe debebant) aut ullius ex ſuis veris diſcipulis regium munus aliquando obtinendum reſpexiſſe? Neque ullus unquam è Chriſti ſectatoribus apertis, nedum ex Apoſtolis tali officio functus eſt, uſque ad Conſtantini Magni tempora, qui non tam Chriſtianus factus eſt, quam gentiles mores in Eccleſiam Chriſti introduxit. Deinde quænam cauſa Chriſtum impulit, hæcce in hoc ipſo loco proponendi, Regibuſque regnandi leges præſcribendi, ubi res poſtulabat, diſcipulorum ambitionem reprimere potius, & depoſita criſta ad humilitatis ſtudium eos revocare? Nonne in ambitione illos potius confirmaſſet, quam ab illa revocaſſet? Nullam enim conditionem à Chriſto præſcriptam non acceptaſſent, modo ſe Reges & principes in Regno ejus terreno, quale credebant futurum, ſperare potuiſſent. Nonne hæc verba Chriſti, quorum ptolixam paraphraſin author propoſuit, ſi illa de humilitate interpreteris, cum tota præcedenti hiſtoria eleganter cohæreat? Filii enim Zebedæi petebant per matrem (verſ. 21) ut Chriſtus uni illorum ad dexteram, alteri ad ſiniſtram in Regno ſuo conſidere daret. Chriſtus reſpondit, (verſ. 22) non poſſe illos ad tantas dignitates aſpirare, niſi eundem cum ipſo calicem biberent, & eodem baptiſmate baptizarentur; innuendo nec ſemetipſum niſi per duriſſimam hanc afflictionum & mortis viam, ad regium faſtigium evectum iri. Cum vero ſe hæc omnia præſtare poſſe illi præfidentius profiterentur; Chriſtus (verſ. 23) nil aliud reſpondere voluit, quam non eſſe in ſua poteſtate tales in regno ſuo diſtribuere dignitates. Patet igitur & Chriſto (verſ. 24) & cæteris Apoſtolis valde diſplicuiſſe duorum ambitioſum poſtulatum. Quam eleganter & tempeſtive nunc ſequitur Chriſti admonitio, non decere diſcipulos ſuos tam altos gerere Spiritus, & Regias affectare digni-

dignitates, quæ inter carnales gentes locum tantùm habent, diſcipulos ſuos decere ſummam humilitatem & infra omnes ſubjectionem; quæ virtus tamen præmio ſuo non careat, ſed vera ſit via ad ſummam olim in cœlo emergendi gloriam. Quàm è contra intempeſtivum fuiſſet hoc loco Regum deſcribere officium, & ità quidem, ut dum commodo populi ſui incumbunt, jus tamen vitæ & necis, quæ ſumma eſt poteſtas, non deſerant? Pergit author:

VERBA AUTHORIS.

Hine Marcus, verba Chriſti teferens, *videri* dixit eſſe *Principes gentium, qui eis dominantur*, non reipſa eſſe.

ANNOTATIO.

Rectè hîc monent Interpretes δοκῶν hîc non ſignificare *videri*, ſed in *honore* aut *exiſtimatione eſſe* quemadmodum Gal. 2. verſ. 2, & 6. Nam quis dicat Reges & Principes Gentium non reipſa, ſed ſuâ tantum opinione tales eſſe, qui non ipſimet dominium ſibi uſurpant, ſed à Deo in id ipſum ut ſummâ cum poteſtate dominentur, ſaltem conceſſivè, ordinati ſunt? Authbor in Commentario ſuo ad Rom. cap. 13. ubi Apoſtolus de Gentium Magiſtratibus agit, anxiè contendit, magiſtratus officium Chriſtianum non dedecere, quia omnis poteſtas à Deo ſit ordinata, Deique ſit vicarius, Dei miniſter &c. Neque eſt quod quis dicat, Principes & dominantes hîc conſiderari in eo ſtatu in quo plerique ſunt, nimirum qui tyrannicum in ſubditos exercent imperium, proindeque de abuſu, non de vero uſu imperii, quem Apoſtolis oſtendit, ſermonem eſſe. Nihil enim tale in verbis Chriſti apparet, neque verba *dominantur in eas*, id inſinuant. Et licet pleraque imperia gentium tyrannica ſint & impia, Chriſtus tamen id nunc non attendit, neque ad ſcopum ejus pertinet, ſed Apoſtolorum ambitionem retundere ſibi propoſuerat. Præterea ſi Chriſtus non ipſum dominatum gentium, ſed tantum abuſum in dominando ſuſtulit; quî dominatui, ſervitutem, imperio miniſterium opponit? Debuiſſet imperio illegitimo & tyrannico, imperium legitimum non miniſterium opponere. Ait porrò Author:

VERBA AUTHORIS.

ET ſane, qui vere ſunt Reges, non tam ſunt Domini populi, quam ſervi & miniſtri, ſeu in id ipſum ſunt Domini, ut populi bonum ſalutemque procurent, prompti etiam vitam ſuam illi impendere, exemplo illius, qui non timidus *fuit* pro patria mori: *Imò ipſius Chriſti Regis, qui cum in forma Dei eſſet, & inſtar Dei, ob divinum robur, & ſapientiam & poteſtatem, non dubitavit humani generis bono, formam ſervi ſuſcipere, & ſeſe inſtar illius, qui nihil ſupra hominem poſſit, gerere, dum ſeſe humiliat, & fit obediens, uſque ad mortem, mortem autem crucis.*

ANNOTATIO.

HÆc omnia ut ſuo ſenſu vera ſunt, ita nihil ad rem propoſitam pertinent. Regem enim, etiam qui gentili populo imperat, talem debere eſſe ex inſtituto & voluntate Dei, ut populi ſalutem ſummo & quaſi ſervili ſtudio procuret, extra controverſiam eſt: ſed de eo quæritur; an in Eccleſia Chriſti tale imperium locum habeat, quale eſt inter gentiles etiam optime & ad Dei voluntatem conſtitutum; nimirum, ut Rex poteſtatem exerceat coactivam, & ipſemet frater in fratris vitam jus habeat? An Rex, quatenus Rex eſt, ex Dei ordinatione teneatur vitam pro populo ponere, adhuc controverſum eſt, cum mors Regis intempeſtiva maximas calamitates populo adferre poſſit. Unde axioma illud Politicum: ſupremum exercitus Ducem nunquam ſeſe debere vitæ periculo exponere; cujus axiomatis ratio, in quovis Rege locum habet. De Chriſti exemplo jam actum eſt ſuperius. Forma Dei in qua fuit, non Regiam ſuam dignitatem denotabat, ſed muneris ſui divinitatem, quod ut Legatus Dei & Propheta, obibat. Unde illa poteſtate ſua divina, non ad ullius hominis etiam perverſiſſimi ſupplicium; Sed ſolum in hominum ſalutem & ad conciliandam legationi ſuæ authoritatem uſus eſt. Neque etiam mortuus eſt, ut Rex, ſed ut ſummus ſacerdos. Pergit Author.

VERBA AUTHORIS.

HOc exemplum, ſi quis Regum quoties res ita exegerit, imitetur, hic demum vere Rex, vere magnus & εὐεργέτης dicendus ſit, & ſecundum iſta Chriſti verba, ſeſe gerat.

ANNOTATIO.

SI Chriſti exemplum imitetur, non verè Rex erit, nec vere magnus, ſed ſervus humillimus, & minimus omnium, qualis Chriſtus in his terris fuit; neminem occidet ob crimen commiſſum, nemini imperabit violenter; humilitate tamen ad Regiam majeſtatem olim obtinendam viam ſibi ſternet: quemadmodum ſatis jam inculcatum eſt. Quod ad nomen εὐεργέτης attinet Gentium Dominatores hunc titulum in ſignum obedientiæ & ſubjectionis ſibi tribui volunt, pro beneficiis, quæ ſubditis ſuis conferunt. Cæterum nomen illud commune eſt & omnibus competit, qui aliis beneficium inſigne præſtant; etiam quibus non imperant. Quapropter hoc nomen quoque Chriſto & quidem in excellentiſſimo gradu competit etiam nullo ejus in nos imperii, ſed cæterorum beneficiorum maximorum habito reſpectu. Pergit:

VERBA AUTHORIS.

ITa Chriſtus diſcipulos ſuos docuit; ex verò res æſtimare, & ea quæ apud homines ſunt magna, pro parvis, parva verò quæ ſunt pro magnis ducere.

ANNOTATIO.

IS res ex vero æſtimat, qui eas æſtimat, prout ſunt in rei veritate. At qui illos dicit eſſe veros Reges & magnos, in quorum tota vita nihil regii apparet, qui actum nullum regis majeſtate dignum exercent; qui ſeſe infra omnes demittunt, &c. Is res non ex vero æſtimat, ſed ex falſo. Chriſtum revera in his terris Regem non fuiſſe, neque revera magnum in iis, in quibus diſcipulis ſuis exemplum imitandum hic proponit, jam dictum eſt non ſemel? Sed dicet quis; hominum judicio tales parvos eſſe, at apud Deum, è cujus judicio res æſtimandæ ſunt, illos eſſe in maxima dignitate. Ita quidem eſt, illos apud Deum eſſe maximos, ſed non propter conditionem aut munus ſervile quo funguntur, ſed propter animi ſublimitatem, quod ſpe futuræ magnitudinis non detrectant ita ſeſe demittere. Nam vera humilitas excelſi animi ſoboles eſt, quæ tum maximam meretur laudem, cum à tali exercetur, cui natura altos indidit ſpiritus; quos, cum Dei & cæleſtis magnitudinis obtinendæ cauſa reprimit, vere magnum animum teſtatur, & propterea coram Deo vere magnus eſt. Sed hæc magnitudo non illa eſt, quam author hic intelligit, quamque humillime ſervienti & miniſtranti, ut tali, tribuit. Dominatum quidem aliquem humilis exercet, ſed non carnalem in alios homines, ſed ſpiritualem in carnis ſuæ ambitioſos affectus quos magnanimiter retundit & frænat. Ait præterea Author:

VERBA AUTHORIS.

NOn vult ut Reges regno ſe abdicent, cum nihil opus eſt: imo cum opus eſt, ne abdicent, ſed ut & regnum ponant, ſi ſit opus, & regno non depoſito ita ſe, cum opus eſt, gerant, quaſi non Reges, ſed miniſtri eſſent, ut vere magni, vere Reges fiant.

ANNOTATIO.

VUlt Chriſtus omnes qui altum ſpirant & Principatum affectant, exemplo ſuo ſeſe reddere conformes, in vera humilitate & ſubmiſſione: qui id fecerit, ſive Rex ſive Princeps fuerit priſtina conditione, ei locus proculdubio in Eccleſia Chriſti non eſt denegandus. Sed tali non licebit, poſthac populo ſuo priſtino more imperare, nimirum, violenta in ipſorum vitam uti poteſtate, aut alios actus exercere regios, quos Chriſtus in tota vita ſua non exercuit. An vero hoc non ſit *Regno ſeſe abdicare*, ipſimet Authori judicandum relinquo. Tandem Author ait:

VERBA AUTHORIS.

NAm & Chriſtus ipſe, non quia Regis ac Domini & Dei ſpeciem geſſerat, ſed quia ſervi, ad cœleſte ſolium longe ſupra omnes evectus & omnium Dominus factus eſt.

ANNOTATIO.

HIs verbis Author omnia, quæ in præcedentibus dixerat, ipſemet infringit. Docet enim, Chriſtum ſeſe humiliando aliiſque inſerviendo non regium geſſiſſe munus, ſed aditum tantum ad cœleſte demum imperium, ſibi præparaſſe. Ergo nec Reges, dum ſeſe ad exemplum Chriſti componunt, Reges ſunt reipſa, nec Chriſtus his verbis regii muneris conditiones, ſed viam ad ſummam olim in futuro ſeculo dignitatem emergendi, præſcripſit.

QUÆSTIO II.

An Chriſtianis militare & bellare liceat?

VERBA AUTHORIS.

NUllum Regnum eſſe poteſt ſine Viribus, nullæ Regnorum vires ſine militibus. Ideo hæc quæſtio priori affinis eſt, ut tantiſper ſuſpendi debeat, donec Chriſtiana, qualia intelligimus, videamus Regna.

ANNOTATIO.

QUam male hæc cum præcedentibus cohærent! In priori quæſtione author exemplum Chriſti pro norma & regula poſuerat, ſecundum quam Reges munus ſuum adminiſtrare teneantur, ſi vere Reges eſſe velint. Si igitur unquam Regna Chriſtiana futura ſunt, quorum ideam ſibi forſan author mente concepit, illa omnino talia eſſe debent, ut illorum adminiſtratio à regula & exemplo Chriſti non recedat. Sed quales vires Chriſti regnum in his terris, (ſi modo regnum, appellanda ſit ſervilis ejus conditio) habuit? Qualibus ſtipatus ipſe fuit militibus? Quod ſi alia regna author intelligat, ad quorum exortum hæc quæſtio ſuſpendenda ſit, in quibus vires carnales locum habituræ ſunt & militum robur; ipſe viderit, quomodo probare poſſit, talia Regna, quæ Chriſti exemplo (quod ipſe urget) conformia non ſunt, Chriſtianorum Regnorum nomen mereri; quaſcunque tandem conditiones alias Chriſtiano dignas Regibus præſcripſerit. Cætera quæ Author de bello in hac ſecunda quæſtione diſſerit, commodius ad finem tertiæ quæſtionis examinabuntur. Videtur enim hæc ſecunda quæſtio pendere à tertia, quæ naturæ ordine hanc præcedere debebat.

QUÆSTIO III.

An Chriſtianis liceat vitam ſuam ſuotumque contra Latrones & Invaſores, vi oppoſitâ defendere, ſi poſſint?

QUæſtio hæc valdè intempeſtiva eſt & præpoſtera. Præcedere enim hanc deberet, alia quæſtio, nimirum; an ex vi Fœderis novi fieri ulla ratione poſſit, ut Deus hominem vere pium, ipſique ex animo confidentem, tali involvi patiatur periculo, in quo quidem ipſum ſervatum velit, ſed non aliter quam ſanguinis humani effuſione? Quod ego quidem ſimpliciter nego. Tenerrimus enim & plus quam paternus amor Dei erga ſuos, & clariſſimæ ejus promiſſiones talia ne cogitare quidem de benigniſſimo Deo, ſalva pietate, permittunt. *Nonne duo paſſeres*, inquit Chriſtus apud Mattheum, *minuto aſſe veneunt, & unus ex illis non cadet in terram ſine Patre veſtro? Veſtri vero etiam pili capitis omnes numerati ſunt. Ne igitur metuatis, vos plus eſtis, quam multi paſſerculi.* Sub Vet. Fœdere tam præclarum promiſſum divinæ tutelæ habebat Judaicus populus, ut dum ter in anno omne maſculum in conſpectu Dei apparebit, relictis interea domi uxoribus liberiſque inermibus, Deus effecturus ſit, ut nullus hoſtis inſidiaturus ſit illorum limitibus. Exod. 34. vſ. 23, 24. Anne deterior erit conditio populi Novi Fœderis in regno ſpirituali, pacifico & inermi? An minus curæ erunt Deo filii in Spiritu & veritate ipſi ſervientes, & filiali fiducia ipſius tutelæ ſeſe committentes, quam carnales illi ſervi? At Deus per media agit, dices.

Ita quidem fere eſt, ſi illa media intelligas, quibus Deus ipſemet utitur in ſuorum tutela, quæ media nobis plerumque ſunt improviſa, admiranda, & ante eventum imò ſæpe etiam poſt eventum incognita. At Deum nos tueri nolle, niſi per media à nobis ipſis uſurpanda, & nominatim quidem per ſanguinis humani profuſionem, illi certe probandum incumbit, qui id aſſerit. Promiſſo enim divino de tuendis piis, conditio illa neque in Vet. neque in Novo Fœdere eſt adjuncta; quæ tamen omnino expreſſe adjungenda fuiſſet, vel ob eam ſolum cauſam, quod alibi contrarium clare & perſpicue nobis præcipitur, nimirum, ne malum pro malo reddamus, ut pro illis potius oremus, qui nos lædunt & inſectantur, ut noſmet ipſos non vindicemus, ſed vindictam Deo committamus. Illa verò conditio nobis contrarium præcipit, nimirum, ut malum pro malo reddamus, ut noſmet ipſos vindicemus, &c. Etſi enim non vindicandi, ſed vitam tantum tuendi animo, latronem occido; revera tamen tale homicidium, à vindicta excuſari non poteſt. Eo ipſo enim quod vitam latro perdit, juſta ei infligitur, pro ſua temeritate, pœna. At quid pœna à vindicta differt? Et quis eſt qui ipſi hanc pœnam infert? Annon tu ipſemet? Ad Deum enim referre non potes, quia probare nequis, te ab ipſo eſſe vindictæ adminiſtrum conſtitutum, ſed tantum credis, licere tibi hanc pœnam latroni inferre, quod nihil aliud eſt, quam licere tibi vindictam exercere. Si rurſum regeris, latronem pœnam ſeu vindictam quidem experiri, ſed non per te, cui animus ſit ab omni vindicta alienus, nil aliud agis, quam quod in circulo oberras. Rurſum enim quæro, A quonam pœna latroni infligatur, an à Deo; an à temet ipſo? Non certe à Deo immediate, neque ab ipſo per te, tanquam adminiſtrum, quia id officium tibi non demandavit; ſed à temet ipſo, qui id tibi licere perſuaſus es. Majus adhuc addo, tale homicidium aggreſſoris pro graviori delicto habendum eſſe, quam eſt ipſa vindicta. Vindicando enim retribuo injuriam jam acceptam, at hic occido hominem, qui me forſan nondum læſerat, nedum occiderat, ſed qui voluntatem tantum me lædendi aut occidendi habuit; imò de quo certo ſcire non poſſum, an me animo occidendi & non potius terrendi tantum, quo tutius me ſpoliare poſſit, aggrediatur. Rurſum dices: Non reſpicio ad latronis temeritatem,

tem, ſed tantum ad vitæ meæ tutelam, quare homicidium tale vindictæ rationem non habet. Nondum quicquam agis: nam ille nihilominus pro temeritate vindictam patitur, & quidem à nullo alio quàm à te. Tua tutela & vindicta ita ſunt inter ſe conjuncta, ut ne mentis quidem conceptu ſeparari poſſint. Tuendo enim vitam vindicas crimen, & vindicando tueris vitam. Præterea conditio illa propriæ defenſionis ipſi promiſſo divino de piorum tutela plane contradicit. Senſus enim eſſet, Deum nos velle defendere, ſed hac lege, ut noſmet ipſos defendamus. Quænam igitur ſunt divinæ tutelæ partes, ſi mea hìc propria requiritur opera? Illæne, quòd Deus armis meis benedicturus ſit, ſi ſtrenue pugnavero? Sed unde ſum hujus benedictionis certus? Profecto, ſi hoc ipſum quoque Deus promiſit, certum erit, me nunquam à latrone occiſum iri, (non ſi ipſi ex animo confidero, ſed) ſi ſtrenue pugnavero: occidar vero, ſi in pugnando non bene ſuero officio ſunctus, aut in armis inſtruendis negligentior aut in iis tractandis imperitior; quæ omnia ad defenſionem carnalem pertinent. Sed annon hæc ſunt abſona & tanto Patre benigniſſimo indigna? An igitur, dices, in tali periculo à latrone verſanti nullis utilicet mediis quibus vitam ſalvet? Imo licet, ſed non quibuſvis pro lubitu. Licita eſt fuga, declinatio à via, prudens circumſpectio, diligens inquiſitio, preces, largitiones, & ſimilia, quæ ab omni vindictæ ſuſpicione abſunt; quibus alius non lædirur; quæ nulli præcepto Chriſti, vel ulli Chriſtianæ virtuti, ne per ſpeciem quidem contraria ſunt; quorum exempla habemus in Chriſti vita & Apoſtolorum. Quamquam hæc ipſa, non ita promiſſo divino ut neceſſaria conditio annexa ſunt, ut Deus hominem pium in hiſce non ſatis circumſpectum & cautum in periculo perire patiatur, quemadmodum infinita teſtantur exempla. Ex eo vero quod talia innocentiſſima media tuendæ vitæ conceſſa ſunt, non licet tam ingentem ſaltum ad homicidium facere.

Author ſub finem hujus tertiæ quæſtionis, verba Chriſti generalia, *ne reſiſtatis malo* Matth. 5. 39. reſtringit tantum ad mala leviora, qualia ſunt percuſſio in maxillam, tunicæ ablatio & ſimilia, non verò ad graviora, ubi vita in periculo verſatur. Liceat igitur etiam hic, media illa reſtringere, & à paterna Dei providentia excludere illa, quæ quilibet non præoccupatæ mentis, pro abſurdis agnoſcere cogitur; nimirum, carnalia arma, quæ non unuſquiſque tractare novit, aut ſibi comparare valet, quæ in infinita caſuum varietate, quos ſæpe ne prudentiſſimus declinare poteſt, incerta & dubia ſunt; quibus facillime in exceſſu peccari poteſt & innocens lædi.

Quis nam ſapiens Pater ex hominibus paternam tutelam filioli dilectiſſimi, ſimplici & recta fiducia in ſinu ſuo recumbentis ad propriam ejus adeo incertam & imbecillem defenſionem adſtringat? Quanto minus de ſapientiſſimo Deo id cogitare fas eſt? Quod verò Deus cætera media ut pote fugam, & quæ antea recenſui non ſolum concedat, ſed etiam ex parte requirat (eatenus nempe, quatenus tota Religio Chriſtiana non ſtultos ſed prudentes nemini tamen nocentes homines requirit & præſupponit) evidens eſt cauſa. Deus enim hiſce temporibus non ita aperte miracula facere ſolet, ut ea impiis etiam innoteſcant. Miraculoſum verò eſſet, ſi latro pium hominem nec fugientem, nec armis reſiſtentem ferire aut ſpoliare non poſſet. Interea Deum ſæpiſſime ſuos vere miraculoſe ex hoſtium ipſorum manibus eripere, hoſtibus non animadvertentibus, aut illa ipſa media iis ſuppeditando, aut aliis innumeris modis, quotidiana teſtatur experientia. Quæ præterea Eſaias de temporibus Meſſiæ, prædicit *quod tum non exercebitur populus ultrà ad prælium* Cap. 2. ℣ſ. 4. Quid ſi igitur homo pius arma tractari neſciat, nec diſcere velit, nec ſibi arma comparare, aut armatus incedere, Deo filiali animo confiſus, an propterea extra Dei tutelam poſitus erit? An ideo Deus eum proterviæ petulantis aggreſſoris tradet? Quid ſi ne fugere velit, dicet quiſpiam, aut viam periculoſam prudenter declinare, aut vitam precibus a latrone redimere? An ipſum quoque Deus propterea tutabitur? Quid caſus fingimus, qui in rerum natura non dantur, vel qui nonniſi de ſtupidiſſimo cogitari poſſunt? Quis, niſi inſanus vitam fuga non ſalvet, aut alis prudenti ratione periculum declinet, ſi inermis ſit? Quod ſi armatus incedat & fugere nolit, cauſa erit nulla alia, quam quod armis viribuſque ſuis confiſus, periculum ſeſe evaſurum ſperet. Armatum verò eſſe, nec pugnare velle nec fugere, non niſi in ſtultum cadit. Sed exempla comprobant, regeret aliquis, tales inermes periiſſe. Si exempla numerari poſſent, proculdubio plures armati perierunt, quàm inermes, ſi hi ſola in Deum fiducia, arma gerere neglexerint. Quod ſi autem talem inermem perire contingat, cauſam Deus, cur id permiſerit, novit. Forſan non erat ita pius, ut hominibus apparebat. Forſan Deus occulta peccata voluit vindicare. At propter tales caſus raro contingentes, non eſt conficienda regula, ad determinandam & tam abſonis limitibus circumſcribendam paternam Dei curam & tutelam. At videmus, dices, multos armis inſtructos evadere, qui proculdubio ſi inermes eſſent, perirent. Proculdubio non perirent, ſi cæteroquin pii ſint, Deoque ex animo confidant, & illi armati proculdubio non evadent, ſi impii ſint, & tempus vindictæ, quam peccatis ſuis promeruerunt, inſtet. Quod ſi verò tales impii armis ſuis interdum vitam ſuam conſervent, idem ipſis contingit, quod omnibus qui extra Dei providentiam poſiti ſunt, nimirum, ut alii ſalventur, alii pereant, prout cæca ſors & humani caſus ferunt. Hoc certiſſimum eſt, omnes illos, qui armati incedunt, aut domum armis inſtructam habent, eum in finem ut invaſorem aut latronem occidant, non in filiali in Deum fide verſari, ſed Deo diffidentes in armis præſidium quærere; niſi evidentiſſime probetur, paternam Dei providentiam & tutelam hanc ſibi adjunctam habere conditionem, ut bene armati incedant & vim à latrone illatam vi repellant, quod ſi hoc probari ſolide poſſit, jam alia ratione juventus, quam hactenus, erit inſtituenda; nimirum, ſimul ac Deo confidere diſcunt pueri, etiam in armis tractandis, bombardis inſtruendis dextreque explodendis, & quæ præterea ad ſolertem corporis defenſionem pertinent, ſedulo exercendi ſunt. Alias, ſi hæc non norint, nonniſi timide Deo confident, nec de corporis ſui ſalute unquam extra metum erunt. Quod ſi hoc probari non poſſit, quemadmodum non probatum iri perſuaſiſſimus ſum, omnia illa ſponte corruunt, quæ author prolixius pro hujus quæſtionis tertiæ affirmativa tuenda diſſerit.

Sed audiamus ipſum Authorem ad hanc quæſtionem reſpondentem. Quæſtio eſt, *An Chriſtianis liceat vitam ſuam, ſuorumque contra latrones & invaſores, vi oppoſita defendere, ſi poſſit?* Reſpondet author:

VERBA AUTHORIS.

QUid ni liceat? Imò verò non licet tantum ſed etiam id cujuſque boni ac probi officium eſt. Charitatem quidem omnibus debemus, etiam invaſoribus ac latronibus, quatenus homines ſunt, & quoties charitatis erga eos exercendæ locus eſt. Sed ſi charitas erga illos, cum charitate qua nobis ipſis, qua noſtris, qua bonis & innocentibus, qua Chriſtiani Chriſtianis devincti ſumus, pugnet, nec utraque ſimul poſſit conſiſtere; hæc illi omnino præferenda eſt.

ANNOTATIO.

CAſus tales ſibi fingere & eo modo decidere eſt hominis plus quam Chriſtianum decet, de carne ſua providi, & de providentia Dei diffidentis. Tales caſus non dari ex vi divinarum promiſſionum, jam demonſtratum eſt. Quod ſi tamen contingat, hominem, qui ſe pium putet, ob cauſam aliquam ſingulariſſimam Deoque ſoli notam, in tale incidere periculum, is faciat, quod conſcientia ejus tum ſuggeret. At propter ipſum

ipſum ne regula conſtituatur univerſalis cum præjudicio paternæ Dei providentiæ : ne Chriſti præcepta ſummam & ſoli homini Chriſtiano digniſſimam patientiam & fiduciam in Deum claris verbis inculcantia, reſtringuntur. Male alicubi Socinus adhunc caſum, ſibi ab aliquo propoſitum reſpondet; ſatius eſſe aliquod ſubire periculum ſcandali apud cęteros fratres, quam vitam perdere, hoc eſt, aggreſſorem potius occidere, quam ab ipſo occidi. Non debebat concluſivam ferre ſententiam, & ullum ſcandalum concedere, præſertim in caſu, cujus nec eventus certo ſciri poteſt, nimirum, illum omnino vitam perditurum, nec Dei voluntatem quid de homine illo ſtatuere decreverit. Unicuique in tali caſu relinquenda eſt ſua voluntas, & conſcientiæ dictamen, non vero conſilio inſtruendus, quid facere debeat. Certe ſi talis mallet perire animo voluntati Dei ita de ſe ſtatuentis perfecta obedientia obtemperandi, is virtutem exerceret maxime præmio dignam; Quam virtutem illi omnes exercent, ſi non reipſa, ſaltem animo & voluntate, qui freti divina ope, ſemper inermes incedunt, aut armis, ſi quæ pro more conſueto geſtent, in tali caſu non uti conſtanter ſibi propoſuerunt.

VERBA AUTHORIS.

NOn diligo invaſorem & latronem cum occido. Verum hoc eſt, ſed diligo meam, meorum, piorum, innocentum vitam, cum eam Latronis & Invaſoris cæde, ſi aliter non poſſim, conſervo; quam ſi prodidiſſem, certe non magis dilexiſſem, quam Latronis vitam, cum eum occido.

ANNOTATIO.

ERgo ut perfectam charitatem erga me ipſum & chariſſimos meos exercere poſſim, neceſſum eſt, me in omnem caſum ſiniſtrum armis ſemper eſſe inſtructum, & in iis tractandis optime exercitatum. Quid ſi id nolim, Dei paternæ providentiæ ex animo confiſus? An in minori pretio apud Deum erit virtus mea ſincera & inermis, quam illius armata, & neſcio quid de carne ſapiens? Quid ſi ego inermis me, meoſque ſalvem, Deo innocentiam & fiduciam meam benigne reſpiciente, ille vero armatus pereat? Quis tum charitatem melius exercuit? Præterea, quam lubrica eſt illa conditio quam author addit, *ſi aliter non poſſim*? Unde enim certus ſum me omnino aliter non poſſe, aut ſi ego non poſſim, Deum qui poſſet ſaluare me nolle, etiam ferventiſſimis ſuſpiriis à me invocatum? Imo, unde certo ſcire poſſum latronem me occiſurum? Quid ſi ſolum ſpoliandi, non vero occidendi me animum induxerit?

VERBA AUTHORIS.

NImirum ſicut omnes actiones, circa quas virtus ac vitium occupatur, ſic & diligere & odiſſe Invaſores, Latrones, hoſtes, amicos, fratres, nos ipſos, quoſvis homines, ſuos certus habet fines, quos ultra citraque nequit conſiſtere rectum. Intra hos fines conſiſtere, & modum rebus in omnibus convenientem tenere, id demum virtutis & pietatis Chriſtianæ eſt. Itaque apprime cavendum eſt, ne quod multis iiſque probis alioquin, ſed ſimplicibus imponit, virtutem putemus, quod vitium eſt.

ANNOTATIO.

AN in virtute extremum detur, quod in vitium abeat, in Ethicis controvertitur à Viris doctiſſimis. Id quidem, abſque dubio eſt, ſtultum fore amorem illum in hoſtem animæ meæ inſidiantem, ſi pro ipſo eodem modo meam impenderem vitam, ſicut pro fratre id facere teneor. Exempli gratiâ: Si in ipſo facto antequam facinus in me perpetraſſet, ab alio mihi favente deprehenſus occideretur; proculdubio ſtultum foret, ſi ſummis precibus aut etiam ære vitam ejus redimere non poſſem, me vel meos pro ipſo in necem darem. Sed dum me mactari ab hoſte patior, cujus manus effugere alia ratione nequeo, non id facio ex tali amore quod ipſius vitam magis amem quam meam, ſed ſummæ patientiæ exercendæ & voluntati Dei, cui tales vitæ meæ terminos conſtituere placuit, obtemperandi cauſa. Quanquam interea ille amor in hoſtem non pereat, qui me injuriæ illatæ veniam ipſi à Deo ex animo optare jubet. Hanc meam ſimplicem fiduciam & obedientiam apud Deum in vitio, (ut author ſatis dure loquitur) aut ſaltem nimis ſuperſtitioſam & imprudentem fore, quo argumento evincet? Quodnam præceptum aut exemplum in vita Chriſti aut Apoſtolorum proferet, quod me obſtringat ad arma geſtanda, ut me, meoſque in tali caſu à morte vindicem? Ut meos ad ſummam in Deum fiduciam & obedientiam ſedulo cohorter, ut diſcant omni tempore eſſe parati vitam ſuam Deo reddere, quocunque modo ipſi placuerit, ſive placida, ſive violenta morte eam ab illis repetere, id mei officii eſt; non vero pro illis incerto eventu pugnare, & (quod non raro contingit) pugnando vitam ipſorum perfundare, quam forſan alia ratione innocentiure, imo Dei, virtutem meam reſpicientis ope redimere potuiſſem. O quam alio Spiritu præditus fuit Author, cum contra Antagoniſtam quendam ſuum pro hac inſigni virtute adeo nervoſe & Chriſtianè pugnat! Non pigebit ipſiuſmet verba adſcribere. Cum Antagoniſta ille ſuus, defenſurus licitam eſſe in propriæ vitæ defenſione privatam cædem, inter cætera, argumentum petit ex lege naturæ; nimirum, cuivis animanti naturam indiviſſe vitæ appetitum & ſtudium illam conſervandi, ex quo illa lex naturalis orta ſit, *vim vi repellere licet* &c. Ita reſpondet Author: * 1. *Meritò dubitari poteſt, an vim injuſtam tali vi depellere, quà non tantum vis injuſta inhibetur, ſed etiam vim facienti gratis noxa infertur, ſit naturæ lex in hominibus mente & intellectu præditis. Aliter enim ſeſe res habet in illis rebus, quæ vel anima, vel ſenſu, vel denique ratione deſtituta ſunt; aliter in hominibus mente præditis. Illa tantum naturæ ſuæ conſervationem ſpectant: Homo autem unicè id, quod rectum ac honeſtum eſt, ſpectare debet, & illud vitæ ſuæ longè anteponere. Itaque niſi M. oſtendat, occidere graſſatorem, cum vitam propriam aliter tueri nequeas, nihil cum eo, quod rectum prorſus & honeſtum eſt, pugnare, fruſtra ad inditum cuivis animanti vitæ appetitum ejuſque conſervandæ ſtudium confugit. Nam recta ratio, proinde natura hominum injurias patienter ferre jubet, illud pulchrum prorſus & eximium putat. At quanta poteſt eſſe major injuriarum patientia, quàm injuſtam vim ulla vi noxia nolle repellere? Nonne ipſa rei pulchritudo, & eximium decus id à te ipſo expreſſit, ut poſt hanc de privata defenſione tractationem ſcriptum relinqueres:* Nos hoc modò *(cum ſcilicet occidi malumus, quàm vitæ conſervandæ cauſâ alios occidere)* magis conformari Chriſto ejuſque Apoſtolis & Martyribus; & in patiendo nullum eſſe peccati periculum, ſed quo plura patiamur, eo majora præmia in cælis ex Dei gratia nos conſecuturos eſſe. 2. *Demus, hanc legem, qua vis injuſta vi & cæde graſſatoris, cum aliter vita defendi nequit, repellitur, eſſe naturæ hominum conſentaneam, num idcirco etiam Chriſtianorum hominum moribus & vocationi protinus erit conſentanea? Nonne, cum Chriſtianorum felicitas non hujus vitæ terminis contineatur, ipſa ratio jubet, ne præſentem hanc vitam adeò ament, ejuſque cupidi ſint, ut propter illius conſervationem eripiant vitam alteri, in qua ipſius felicitas omnis ſita ſit, & qua erepta ſimul illi omnis ad æternam ſalutem & converſionem ad Deum aditus eripitur? Hinc tu ipſe paulò pòſt:* Charitatem, *inquis*, nos ad hoc magis inclinare, ne proximus in peccato ſuo interficiatur, & æternum pereat. *Si Chriſtianorum hominum conditio non omnes naturæ limites longiſſimè excederet, conveniret fortaſſis, ut legibus naturæ obſequerentur, &, ſi vitam ſuam aliter tueri non poſſent, vel cum cæde graſſatoris eam defenderent. At nunc quid mirum eſt, hanc naturæ legem non valere in illis, qui longe ultra naturam ſpes ſuas extendunt, id eſt, cæleſtem illam & glorioſam, ac in omne ævum durabilem vitam poſt mortem expectant? Quid magis natura hominibus inſculpſit, quam iraſci, & odiſſe eos, qui ſibi perniciem machinantur, quæ hunc in finem nobis affectus iſtos indidit? Et tamen frangere hunc impetum Chriſtus jubet, illiſque, qui no-*

* In duabus quæſtion. pag. 365. & ſeqq.

bis peſſime volunt, optime cupere, ac beneficia pro maleficiis reponere præcepit. Adde, quod Chriſtiani homines peculiariter ſint Deo curæ, & ab Angelis Dei cuſtodiantur, ſic, ut ne pilus quidem de capitibus eorum ſine Dei nutu cadere queat, nedum ut illis à quo quam vita eripi poſſit. Unde conſequi videtur, illos propter vitæ conſervationem eouſque progredi non debere, ut alterius vitam appetant, cum Deus, ſi vitam illorum ſervare voluerit, alios, citra hanc tam duram & truculentam rationem, modos facile ſit reperturus. Itaque in periculis conſtituti Deo vitam ſuam commendare debent, & circumſpicere, ſi qua innoxia ratione elabi, & vim intentatam avertere queant: ſi nequeant, Dei auxilium opemque expectent, & ipſius divinæ providentiæ penitus ſeſe permittant. Novit enim Dominus pios ex tentatione eripere, injuſtos autem in diem judicii puniendos ſervare. Ex quibus omnibus patet, quid ad M. argumentum, quod ex ſuperius dictis nectit, reſponderi debeat. Quicquid, *inquit*, cum lege naturæ congruit, non eſt peccatum, nec divinæ voluntati ſimpliciter adverſum: quoniam lex naturæ ab ipſo Deo ſuam habet originem. Sed tueri vitam ſuam per graſſatoris occiſionem, ſi nullum aliud ſuppetit medium, congruit cum lege naturæ. Ergo. *Major falſa eſt: cum legem naturæ abrogare poſſit lex religionis. Nec refert, quod lex naturæ ſuam ab ipſo Deo habeat originem; Deo enim leges à ſe latas, novis & melioribus legibus abrogare liberum eſt. Quam multa olim Deus ſub lege libera eſſe voluit, imo etiam præcepit, quæ nunc prohibita eſſe cernimus? De Minori jam à nobis actum eſt.*

Et in præcedentibus, cum Antagoniſta ipſius, exemplo Abrahami captivitatem Loti per armatam familiam vindicantis, probare anniteretur, licitam eſſe privatam Latronum cædem, ita inter cætera Author reſpondet: *Ex hoc Abrahami facto nullum firmum argumentum elici poteſt; cum in illis mundi tyrociniis & rudimentis multa licuerint, quæ cum ſanctiſſima Chriſti diſciplina conſiſtere non poſſint. Licuit v.c. Abrahamo, cum conjugem haberet Saram, Agari ſe miſcere, & ex ea ſobolem procreare. Licuit Jacobo plures habere conjuges, imo & concubinas; at Chriſtianis quis id conceſſum eſſe putet? Quocirca non omnia Abrahami, aut aliorum patriarcharum & virorum ſanctorum, qui vel ante legem, vel ſub lege vixerunt, facta, pro norma & regula vitæ haberi debent; ſed Chriſti ipſius & Apoſtolorum ſanctiſſima tum vita, tum diſciplina. Cogitet, M. num hoc vel Chriſtus ipſe, vel aliquis Apoſtolorum feciſſet, quod Abrahamus fecit? Num armata manu, cum invaſorum cæde, vel ſuam, vel alienam vitam atque fortunas tutatus fuiſſet? Atqui hos potius imitari convenit, quam Abrahamum.* Hactenus authoris verba ibidem. Pergit vero in hac tertia quæſtione.

VERBA AUTHORIS.

Speciem quidem virtutis ac charitatis habet, etiam à Latronis cæde abhorrere. Quid ni, habeat? Abhorrere enim omnino à cujuſvis hominis cæde debemus: Sed abhorremus etiam à membrorum noſtrorum abſciſſione, à corporis uſtione, & ſimilibus, & tamen cum reliqui corporis & vitæ conſervatio requirit, ea facimus à quibus abhorremus. Abhorremus à morte eaque truculenta, & tamen officii erga Deum & homines cauſa, adimus eam, idque recte ac merito. Sic etiam à cæde facinoroſi hominis, & vitam innocentium appetentis abhorrere debemus, & tamen ſi ita abhorreamus ut nos ipſos noſtroſque in cædem dare malimus, ac perdere, talis abhorrentia non in Virtute ſed in Vitio ponenda eſt.

ANNOTATIO.

Ita ſane eſt; nos magis abhorrere à propria cæde quam ab aliena. Sed Vir vere pius magis abhorret à diffidentia in Deum & tranſgreſſione ſanctiſſimi præceptii de patientia, quam à propria cæde. Et talis abhorrentia non in vitio eſt ponenda, ſed in maxima virtute, non niſi excelſo & vere ſpirituali homine digna. Non abhorret pius à propria cæde à facinoroſo ſibi inferenda, quia perſuaſiſſimus eſt, illum in ſeſe nullam poteſtatem habere, niſi Deo ſingulariter concedente, proptereaque nunquam arma in promptu habet, ſed extra omnem metum poſitus, vias ſuas benigniſſimo Patri commendat, à cujus voluntate, ut in ſe fiat, nunquam abhorret, & ſi vita ponenda ſit. Miror vero, cum author dicit, nos officii erga Deum & homines cauſſa mortem recte ac merito adire; cur ab officio hoc excludat ſummam patientiam & fiduciam in Deum. Si quis me ob ſolum nomen Chriſti trucidare vellet, author concedit, tali non eſſe reſiſtendum, Officii enim cauſa mortem ſub eo. At ſi ob aliam cauſam, illum potius à me quam me ab illo eſſe trucidandum: & ſi id non fecero in vitio eſſe ponendum.

VERBA AUTHORIS.

At enim, inquies, Chriſti præceptum eſſe ne malo reſiſtamus, *Eſt ſane. Quia de eo loquitur, cum virtus eſt, cum rectum eſt, malo non reſiſtere, nec vim vi repellere. Opponit enim ipſe virtutem huic vitio contrariam.* Sed qui te, *inquit*, percutiet in maxillam tuam dextram, obverte ei & alteram, & volenti tecum judicari, & tunicam tuam accipere, dimitte ei & pallium, & qui te adigat ad miliare unum, abi cum illo duo. *Itaque præcipit Chriſtus, ne in alapis, in tunicis, in confectione mille paſſuum & ſimilibus injuriis, malo reſiſtamus, & vim vel lites opponamus. Adeoque injurias iſtiuſmodi parvi, ut & revera ſunt, ducamus; ut alteram ſimilem adverſario ipſimet ultro largiamur.*

ANNOTATIO.

Si in vitio eſt extremam vim non vi repellere; in vitio quoque erit, armis, quibuſvis repelli poteſt, non eſſe inſtructum; In vitio etiam erit in extremo vitæ periculo à Deo opem & redemptionem ſperare: & virtus erit Deo in tali caſu diffidere, & præſidium in armis quærere. Cum potius fiducia in Deum eo illuſtrior ſit & auxilium divinum promptius, quo majus periculum eſt, & animus in Deum fiduciâ infractus. Nec eſt quod quis dicat, non minus in vitio eſſe nolle armis vitam tueri, quam nolle fugere. Nam & hoc ipſum in vitio non eſſet ſi pio & Deo confidenti animo fieret, ſed tantum imprudentia, & quidem talis, quæ, ſi malitia omnis abeſſet, venia à Deo & ejus auxilio non indigna. Quapropter author manifeſte principium petit, dum ait, Chriſti præceptum de non reſiſtendo malo locum ſolum habere, cum virtus eſt nimirum in levioribus injuriis, innuendo (quod etiam ex ſeqq. ejus verbis patet) vitium eſſe, cum graviori malo non ſiſto. Quod id ipſum eſt d equo quæſtio inſtituitur, & quod author hactenus nullo probavit vel argumento vel exemplo Chriſti aut Apoſtolorum.

VERBA AUTHORIS.

Ultra hos fines, præceptum illud Chriſti, Ne malo reſiſtamus, *tendendum non eſt; neque enim vitium latius, patere poteſt virtute, qua illud arcet Chriſtus.*

ANNOTATIO.

Ita eſt, quia ultra hos fines levium injuriarum caſus graviores non dantur. Talia leviuſcula ut pote percuſſio in maxillam, ablatio tunicæ, &c, Deus ſapientiſſime ſuis contingere permittit, in exercitium patientiæ: at gravioribus caſibus illos objicere eſt contra paternum amorem & ſapientiam. Quis enim ejuſmodi tentationum finis aut ſcopus eſſet? quis vel ad ipſius gloriam vel hominis iſtius ſalutem fructus, eum in tale conjicere periculum è quo non niſi humani ſanguinis profuſione in Novo Fœdere ſumme deteſtanda emergere poſſit? Quapropter Chriſtus alia exempla ad graviores injurias pertinentia adducere non potuit. Quam durum enim fuiſſet, ſi Chriſtus dixiſſet: Si quis te in maxillam percuſſerit, aut tunicam abſtulerit, patienter injuriam feras; at ſi quis vitæ tuæ inſidietur, ſi te lethali telo aggrediatur, ne parcas, ſed ictum quoquo modo prævertas. Annon maxime offenſi fuiſſent diſcipuli, ſi intellexiſſent, talia pericula illis poſſe contingere, in quibus non ab ipſius protectione, ſed à propriis viribus & dubiis armis auxilium petendum ſit? Hæcne conformia ſunt (dicere potuiſſent) ſanctiſſimæ tuæ promiſſioni, tantam cœleſtis Patris tui de nobis eſſe curam, ut omnes etiam capilli nume-

numerati ſint? Cum alibi prædicit Chriſtus diſcipulis fore, ut occidantur propter nomen ſuum, animum illis erigit maximi præmii promiſſo; Matth. 5. ℣ſ. 12. Luc. 21. ℣ſ. 16, 18. & tales caſus ipſis contingere poſſe, non potuerunt mirari, ſi tam immenſa remuneratione damnum compenſatum iri, intellexerant. At dum Chriſtus (ex mente authoris in illo loco Matt. 5) præſupponit, fieri poſſe, ut latro vitæ ipſorum inſidietur, cui vi reſiſtere magna ſit virtus, nec illis ullum ſive ſuccumbant, ſive vincant pugnæ præmium propoſitum ſit; an non maximi ſcandali anſam dediſſet? Si enim pugnare nolint, ſed vitam ſibi potius eripi patiantur, apud authorem vitium erit? Si latronem interfecerint nulla virtus mercede ſingulari digna: nec ſi ipſi vitam quamvis ſtrenue pugnando perdant damni recompenſatio ulla expectanda. Præterea, ratio quam author adfert, cur præceptum hoc ultra illos, fines levius injuriarum extendi non debeat, eſt, quod vitium latius patere non poteſt virtute, qua Chriſtus vitium illud arcet. Virtus autem illa, quam Chriſtus inculcat, authori (ſi bene ejus mentem percipio) eſt nemini damnum inferre; ergo vitium contrarium erit; damnum alicui inferre. Si igitur quis patiatur ſe ſuoſque à latrone potius mactari, quàm ut illum mactet cum poſſit, vitium eſt authori, & quidem majus virtute, qua latroni parcet. Sed hoc rurſum nil aliud eſt quàm principium petere; Vitium enim id eſſe, & non potius maximam virtutem, manus ſuas ſanguine humano polluere nolle, probandum eſt authori. Neque etiam proprie damnum ſibi infert, qui damnum ſibi inferri patitur, præcipue ſi pio & Deo obedienti animo fiat.

VERBA AUTHORIS.

Nihil ſanctius eſt, & Chriſtianæ modeſtiæ convenientius, quam ne res ad graviora mala, ad oculorum puta & dentium excuſſiones (unde occaſionem præcepti ſui ſumpſit Dominus) membrorum mutilationes, ſugillationes, vulnera, cædes denique, aut litium certamina deveniat, in talibus injuriis, quæ, niſi caveamus, graviorum malorum præludia ſunt, non patientem tantum ſed etiam liberalem ſeſe præbere, nec tanti ducere, ut eorum cauſa, ſive manus, ſive lites cum adverſario conſerendas putes.

ANNOTATIO.

Hæc omnia recte & ſancte dicuntur.

VERBA AUTHORIS.

At longe aliter ſe res habet, in vitæ ac fortunarum defenſione contra violentes Invaſores, quibus reſiſtere ſi poſſis, æquiſſimum eſt.

ANNOTATIO.

Quid ad hoc dicendum ſit, ex jam dictis patet. Hoc ſolum monendum authorem in defenſione non *ſolum* vitæ, ſed etiam *fortunarum* aggreſſionis cædem pro licita habere, ſed cum quibuſnam fortunis humanæ animæ perditio comparari poteſt?

VERBA AUTHORIS.

Nam & protinus jubet Chriſtus, ut petenti demus, *apud Lucam addit,* ut omni, *& ne ab eo, qui mutuare vult à nobis, nos avertamus: quod tamen haud dubie ſimiliter intra limites recti & æqui intelligendum eſt.*

ANNOTATIO.

Omni petenti & indigenti dandum eſt, ut in præſenti neceſſitate levamen aliquod ſentiat. Sed & non indigenti dandum potius, quam ad lites graviores cum illo deſcendendum. Quid ſi vero totam ſubſtantiam meam petat? Non dabo, nec Chriſti præceptum ad id me obſtringit. Quid ſi vitæ minetur, niſi dedero? Eſt ejuſdem farinæ caſus cum præcedente, quales veri Chriſtiani nec ſibi fingunt, nec in illis ſolvendis anxie ſe torquent: quippe quales piis contingere Dei paterna providentia, niſi ob ſingulariſſimas cauſas, non permittit.

Ulterior ſecundæ Quæſtionis de Bello diſquiſitio.

VERBA AUTHORIS.

Nullum Regnum eſſe poteſt ſine Viribus, nullæ Regnorum vires, ſine militibus. Ideo hæc quæſtio priori affinis, & tantiſper ſuſpendi debet, donec Chriſtiana, qualia intelligimus, videamus Regna.

ANNOTATIO.

De his verbis jam ſupra actum eſt. Id ſolum hic adjiciendum eſt, quæſtionem hanc non minus quam tertiam præpoſteram eſſe. Prius enim diſquirendum eſt, an ſanctiſſima Nov. Fœd. promiſſa permittant, populum Chriſti pium, ipſumque ſancte colentem, hoſtili invaſione tentari, adeo, ut niſi vi hoſtili vim parem oppoſuerit, periturus ſit miſere? Repetatur promiſſum populo Iſraelitico factum. Exod. 34, ℣ſ. 23, 24. Quod ſupra in tertiæ quæſtionis examine citavimus; Ubi Deus pollicetur, ſi omne maſculum ter in anno in conſpectu ſuo apparebit, effecturum ſe, ut hoſtes limites ipſorum non appetant, ſed ſecure interea vivant, quos domi relinquent, imbecilles uxores & liberi. Non ſolet tentare Deus ſuos electos ſupra vires, tales vero tentationes ſunt hoſtiles illæ invaſiones gentis immanis & misereri neſciæ; nimirum, non ſunt paternæ caſtigationes, ſed horrenda judicia quibus vindictam exercet in impios. Quod ſi Chriſti populus eo jam prolapſus ſit, ut Deum in ſe incenſum experiatur, quid arma contra ipſius furorem & potentem manum efficient? Si vero Deus non in electos ſuos innoxios, ſed in cæteros impios, quibus illi permixti vivunt, quique ſemper cum cæteris comparati, exiguus ſunt numerus, talia exerceat judicia; cogitet quilibet pius, an fas ſit Chriſtiano homini arma ſua cum impiis contra Deum iratum conjungere? Sed ſimul peribunt pii cum impiis, dices, niſi hoſtis arceatur? Peribunt ſane, ſi ſeſe impiis immiſcuerint & Deo reſtiterint, idque juſto ipſius judicio; non vero peribunt, ſi Dei vindictam agnoſcentes, devote ipſius opem imploraverint. Dabit enim Deus aut fugiendi, aut alia ratione vitam ſalvandi media. Illuſtre exemplum eſt in primis Chriſtianis Heroſolymis, qui divino oraculo admoniti judiciis Dei ſubducti ſunt. Videmus tamen, dices, multos etiam pios perire in ſimili caſu. Ita eſt: ſed de illis idem judicium eſt, quod de iis qui à latronibus pereunt: ſed multo plures pereunt pugnantes in bello, quam fugientes.

VERBA AUTHORIS.

Nam ut nunc res ſunt, quis piorum dubitat, ſi poſſit à bellis & militia, id eſt, à promiſcuis cædibus, rapinis, direptionibus, vaſtationibus (ne mores diſſolutiſſimos, quorum ſunt plena omnia, non caſtra tantum, commemorem) quam longiſſime abeſſe?

ANNOTATIO.

Bellum averſatur author, prout nunc temporibus geritur; non ſimpliciter. Quod ſi bellum, quale à Chriſtianis geri poſſe putat deſcripſiſſet, aut Ideam haberemus Platonicam, qualis in rerum natura eſſe non poteſt; aut bellum hodiernis bellis haud multum diſſimile. Bellare enim, & non promiſcue cædere, rapere, vaſtare, idem eſt ac non bellare; lavare tunicam & non madefacere, incendere paleas & non comburere. Simile bellum eſt, quod & hodie ſimpliciter defenſivum appellari & offenſivo opponi ſolet.

VERBA AUTHORIS.

Nam ſi qui Legibus aut vi ad militiam & bella adiguntur, hi, cum non ultro ad ea veniant, non ſtipen-

diis, non lucris, non ſpe honorum vel prædæ illecti, ſed inviti ac reluctantes, & animo deteſtantes omnia quæcunque contra Chriſti ſanctiſſimam diſciplinam patrari quotidie vident, corpore tantum inter milites agere videntur, non animo & moribus, tantoque promptius opem in vitiis debellandis (cum quibus illis majus bellum incumbit, quam cum hoſtibus) à Deo impetrare poſſunt, quanto minus in culpa fuerunt, quod in hæc peccandi pericula devenerint.

ANNOTATIO.

QUænam leges, quæ via hominem Chriſtianum ad bellum cogere valet? Legeſne Chriſti? Ubinam illæ extant? Politicæ Regni leges, dices. At hiſcene Chriſtianus eſt obſtrictus in re, cui conſcientia contradicit? An vim ſibi inferri patietur ab hominibus is, qui ſeſe Deo totum conſecravit, & pro conſcientia etiam mortem ſubire paratus eſt? Non leges ipſum cogunt, ſed carnis ſuæ imbecillitas, quia ſortunas terrenas, poſſeſſiones, ſamam & exiſtimationem, jus nobilitatis carnalis, in periculo verſari novit, ſi Regni legibus non pareat. Sed hæccine ita propria ſunt hominis Chriſtiani? Itane iſta ad religionem pertinent Chriſtianam, ut conſcientia potius cauterio ſignanda, quam hæc deſerenda ſint? Sed quam durum eſſet hæcce omnia deſerere? Ita ſane eſt, homini carnali durum id eſſe, vel unicum juvenis illius apud Matthæum exemplum docet cap. 19. ℣ſ. 22. Sed non eſt durum illi, qui magnanime mundum & omnia quæ in mundo ſunt ſprevit, qui non ficte, ut plurimi faciunt, ſed ſincero corde abnegavit ſeipſum. Sed ſi hæc perdam, dices, unde vivam? An unquam pius, qui propter conſcientiam ſua perdidit, fame periit? David ſub lege dixit Pſal. 37. 26. *Se nunquam vidiſſe juſtum derelictum, nec ſemen ejus quærere panem:* An deterior erit piorum Chriſti ſectatorum conditio, ſub gratia? Corradimus pecuniam contra expreſſum Chriſti præceptum & diſciplinæ Chriſtianæ indolem, coacervamus villas & poſſeſſiones, immergimus nos totos rerum terrenarum curæ, & dicimus poſtea, nos per regni leges ad bellum cogi. Quid coegit te ita rebus mundanis te onerare & intricare, ut, cum conſcientia exigit, extricare te non poſſis, ſed cor in illis tanquam mus in pice hæreat? An ignorare poteſt verus Chriſtianus, ſuam conditionem ſimilem eſſe militis, cui licitum non eſt, tot talibuſque ſeſe onerare impedimentis, ut cum caſtra ſolvenda & alio promovenda ſunt, ille Ducem ſuum ſequi non poſſit? An non talis miles exauctoratione dignus cenſebitur? Sed conſcientia mea non læditur, dices cum in tali caſu legibus pareo civilibus. Etſi enim bellum ſimpliciter improbem, in hoc tamen caſu, ubi de ſortunarum mearum omnium jactura agitur, cur non comitari liceat turbam, ſi mihi propoſitum ſit, neminem lædere? Sed quis hanc libertatem tibi dedit, fingere te legibus parere civilibus, cum tamen revera non pareas? Non enim iſta leges jubent ſolum turbam comitari, ſed hoſtem cædere & oppugnare. Quis præterea libertatem tibi dedit fingere aliud, quam in animo ſoves? Dum enim fingis Te bellare, fingis Te credere, licere Tibi bellare, ſaltem in hoc caſu (neque enim te contra conſcientiam quid agere de te credi voles) & animo tamen perſuaſus es tibi id non licere. Tandem, quale lucrum reportabis dum ſortunas ſuas cum conſcientiæ morſu tueri ſatagis; vitam, quod nonnullis contigit, perdis. Parcere quis hoſti poteſt, at ut hoſtis ipſi viciſſim parcat, quis ſpondebit? Scio hanc quæſtionem non ſemel magnis ſtudiis fuiſſe agitatam. An bona conſcientia liceat publicæ expeditioni ad bellum intereſſe? Scio rationes, quæ pro affirmativa afferri ſolent. Nimirum, non tantum ſortunas omnes, ſed etiam libertatem Religionis in diſcrimine verſari, ſi legibus publicis obedientia hac in parte non præſtetur. De quo, ut meam proferam ſententiam, dico, illos qui bellum ſimpliciter improbant, ut pote Chriſti legibus adverſum, bona conſcientia publicæ expeditioni intereſſe non poſſe, etiamſi neminem ſe læſuros ſibi propoſuerint. Omnis enim illa jactura quæ metuitur, tanti non eſt, ut ejus cauſa vel minimus apex legis Chriſti ſolvi debeat: & ille proculdubio ſe maximo in cælis præmio dignum reddet, qui conſcientiæ cauſa hæc omnia ſpreverit. Quod ad liberum religionis cultum attinet, illum ſi publicis legibus non ſatisfiat interdictum iri, dubium eſt & incertum: in Dei enim poteſtate iſta ſunt, non in hominum. Et tandem ille etiam cultus, quem homines impedire poſſunt, non ille eſt ſine quo Chriſtianus ſalvari nequit; ſed alius qui corde fit puro, quique hominum poteſtati non eſt ſubjectus.

Obiter hîc monendum eſt, illos valde præpoſtere agere, qui, cum vident tantam diſciplinæ Chriſti perfectionem, quam pauciſſimi aſſequi poſſunt, malunt præcepta Chriſti hominum moribus & imbecillitati accomodare, quàm mores hominum præceptis Chriſti. Non aliter ac, cum ludimagiſter pueris, qui pingendarum literarum operam ſolent dare, formulam præſcribit omnium perfectiſſimam, illi vero, quia nullus perfecte eam imitari poteſt, ſuſciperent alicubi deformare prototypum, quo facilior eſſet illius imitatio. Eodem modo illi agunt, qui Chriſti præcepta, quorum obſervatio tam dura eſt carni, interpretantur, emolliunt, in ſenſum mitiorem torquent, quominus moleſta ſit adverſus vitia & carnis cupiditates pugna. Chriſti leges ac diſciplina, ſunt inſtar præſtantiſſimi prototypi, in quo nil reperitur quod vel minimum imperfectionis redargui poſſit, nil ſub quo caro ſuas imbecillitates & affectus tegere poſſit. Ad hanc perfectionem qui pertingere nequeunt, imbecillitatis ſuæ veniam, non ab ipſis legibus Chriſti petere debent, detrahendo quicquam illarum perfectioni, ſed in ſola Judicis benignitate, qui etſi ab omnibus perfectam obedientiam requirat, tamen pro ſua ſapientia uniuſcujuſque vires, & qua manſuetudine unumquemque ferre debeat, optime novit. Et hanc eſſe Chriſtianæ diſciplinæ indolem Chriſtus ſuo exemplo comprobavit, à quo perfectiſſima legum ejus interpretatio tuto peti poteſt. Quare viderint illi, quàm merito non virtuti ſed vitio tribuant, ſi qui vitam ſuam alieni ſanguinis profuſione redimere nolunt, Chriſtum hac in parte imitantes, & ab ipſius exemplo patientiæ ab ipſo præſcriptæ interpretationem petentes. Addo, non commodam eſſe locutionem illam, quâ noſtrates paſſim in articulo de juſtificatione uti ſolent, nimirum, Deum ſub N. F. non requirere à nobis obedientiam, omnibus numeris perfectam. Omnino enim requirit perfectiſſimam obedientiam, parem nimirum prototypo quod in exemplo Chriſti, quem imitari jubemur, cernimus. Quod vero imbecillitatum noſtrarum veniam impetramus id non eſt ex conditione legi adjunctâ, ſed ex judicis benignitate & miſericordiâ. Sed ad rem revertamur. Quid de illis ſtatuendum eſt, qui bellum ſimpliciter improbantes, bello tamen ſeſe in hoc caſu, cum animo neminem lædendi, immiſcent? An è Chriſtianorum aut fratrum numero excludendi ſunt? Minime: Sed pro Chriſtianis habendi valde infirmis & imperfectis, qui, quantum pura conſcientia omnibus hujus mundi fortunis præferenda ſit, aut non recte norunt, aut ex magna imbecillitate præferre nolunt, affixi nimirum rebus hujus mundi, plus quam veri Chriſtiani conditio permittit. Quare hujus quæſtionis deciſio non ut dubia ſuſpendenda eſt, ſed directe decidenda; nimirum, non licere homini Chriſtiano publicis legibus hac in parte obedire, etiamſi propoſitum ipſi ſit neminem lædere. Interea tamen qui contrarium fecerint non à nobis judicentur (ſi alioqui pietatem ſincero corde colant) ſed à Domino Jeſu, cui ipſimet infirmitatis ſuæ rationem reddant, eamque ſi poſſunt, ſpecioſo titulo pallient: à quo ſi veniam impetraverint ipſis erit in lucro. Non eſt illis concedendum quicquam, quod cum perfectione Chriſtiana pugnet, ſed ut infirmi cum lenitate & magna patientia tolerandi ſunt, donec majus in Chriſto robur acquirant. Interea tamen, ut tales infirmitatem ſuam agnoſcant, & ſeſe perfecta obedientia Chriſti diſciplinæ mancipare diſcant, laudabilis eſt ille Eccleſiarum noſtrarum mos, quod aliquandiu à ſacra menſa arceantur.

VER-

VERBA AUTHORIS.

QUi bella eſſe Chriſtianis licita contendunt, videntur de bellis in abſtracto & in ideâ loqui, ideoque mirum non eſt, ſi iis varia in hanc rem argumenta ſuppeditent: at qui bella impugnant, in concreto ea conſiderare videntur; ſeu quatenus ex concretione materiæ conſtant, id eſt, eorum à quibus & per quos & qua ex cauſâ, & quomodo, & quem in finem gerantur.

ANNOTATIO.

QUI bellum Chriſtianis licitum eſſe contendunt, proculdubio tale intelligunt bellum, quod à certis hominibus & per certos homines & ob certam cauſam & certo quodam modo & in certum finem geritur; quòd nihil aliud eſt, quàm bellum in concreto licitum eſſe contendere: è contra, qui bellum etiam ſimpliciter oppugnant, non aliud quàm tale bellum oppugnant. Nam bellum quod non ab hominibus neque per homines geritur, bellum non eſt, neque ens quidem rationis. Bellum igitur tam illud quod alii Chriſtianis concedunt, quàm id, quod alii oppugnant, bellum in Concreto eſt, hoc eſt, quod ex concretione materiæ conſtat, hominum, cauſæ, modi, & finis. Quapropter author, ut ex ſequentibus patet, per bellum in abſtracto, tale intelligit bellum (neſcio an ſatis accuratè) quòd à piis, per pios, ob cauſam piam, pio modo & in pium finem geritur. Cujus belli Ideam & formam ſi nobis vel leviter adumbraſſet, magnum præſtitiſſet operæ pretium. Fortan tale eſſet futurum, quòd nec ab ipſis angelis inculpatè geri poſſet.

VERBA AUTHORIS.

ET bellum quidem in abſtracto conſideratum, inter entia rationis tantiſper reponendum videtur, quoad ſancti & regeniti fuerint homines, qui bella gerant; poſteriori autem modo conſideratum bellum, & ut in ipſo uſu eſt, adeo malum eſt, ut in humano genere nihil bello videatur eſſe tetrius, nihil atrocius & horribilius.

ANNOTATIO.

AUthor bellum in abſtracto non ſimpliciter inter entia rationis ponit, ſed ad id tantum tempus, quo ſancti & regenerati ſint homines qui bella gerant. Miſera Eccleſiæ Chriſti conditio, ſi nunc temporis ſancti & regenerati homines nulli ſunt! Sed pauci nimis, dices. Quid inde? Illi ſaltem pugnent. Quoties enim ſub Vet. Fœdere perexiguus piorum numerus, fretus Dei auxilio, ingentes fudit exercitus? Cur idem non tentent pii ſub auſpiciis Ducis ſui Chriſti? Præterea, quid regeneratio & ſanctitas ad ſui defenſionem confert? Cum privatus me latro aggreditur, licet eum, ex mente authoris, abſq; ullo regenerationis & ſanctitatis reſpectu trucidare, ut vitam redimam; cur idem non liceat toti communitati aut populo, ut ſuæ ſuorumque vitæ ſalvandæ cauſa vim hoſtilem pari vi reprimant? Vitam ſuam tueri non eſt à regeneratione, ſed ab naturali amore ſui, non tantum omnibus hominibus, ſed ipſis etiam brutis animantibus inſito. Sed, inquies, non regenerati modum in bello Chriſtianè gerendo ſervare neſciunt; faciliſque illis eſt ad varia flagitia bellantibus nunc fere propria prolapſus. Quid ſi nec ille qui privatim contra latronem vitam tuetur, modum non ſervet, quippe qui regeneratus non ſit? Deinde, propter abuſum, non eſt tollendus uſus rei tanti momenti, & ad virtutem magnam pertinentis. Virtus enim authori eſt ſuæ ſuorumque vitæ tuendæ cauſa latronem occidere; & vitium parcendo illi vitam perdere. An propterea integræ Eccleſiæ peribunt potius, & hoſtium truculentiæ ſeſe objicient, quia non omnes regenerati ſunt? Præterea, quid ſi caſus detur, in quo nullum tale à flagitiis periculum metuendum ſit? Videlicet, ſi mæniis ſuis incluſi hoſtem aggredientem repriment trucidando, detrudendo, ignem ejiciendo aliiſque modis quos vitæ propriæ amor ſuggerit. Quid in hiſce mali homine Chriſtiano indigni, ſi (quod author ſtatuit) vitam hoſtium cæde redimere licet? Saltem igitur in illo belli genere, quod pure defenſivum dicitur, bellum Chriſtianis, quales cunque ſunt ſive regenerati ſive non, licitum erit. Cæterum bella prout nunc in uſu ſunt, mala eſſe, atrocia, & horrenda, nullum eſt dubium. Sed forſan, ſi etiam à talibus regeneratis & ſanctis, quales author requirit, gererentur, non omnia illa reſcindi poſſent, quæ author pro malis & horrendis habet. Sunt quædam valde atrocia, quæ bellum tamen ita comitantur, ut qui ab iis abſtinere vellent, longe melius ſibi conſulerent, ſi plane à bello abſtinendo, vel fuga vel alia ratione prudente periculum declinarent. Si in pace exempla ſtatuenda ſunt in terrorem aliis, ex authoris mente, abſque miſericordia Chriſtiana, quæ pœnitentibus veniam largitur; multo minus in bello locum habebit regeneratorum lenitas. Niſi enim cum atroce hoſte atrociter agatur, & cum extrema violentia, ipſum potius irritabis quam vinces, non aliter ac ſi cum immani beſtia molliter pugnare velles. Si prudentia humana, nimirum vitæ & fortunarum noſtrarum amor, jam ſemel limites fiduciæ in Deum & patientiæ tranſgreſſa eſt, ſub quocunque ſpecioſo extremæ neceſſitatis titulo, jam illic conſiſtendum non eſt, ſed eo progrediendum, quo eadem prudentia humana, belli ratio & natura, leges & exempla omnium gentium etiam ipſius populi Dei ſub lege, jubent, ut revera terror ſuperſtitibus incutiatur. Neque, ſi bellum per ſe Chriſtianis eſt licitum, in illis circumſtantiis, quæ author in bello Chriſtiano vult conſiderari, nimium ſcrupuloſum eſſe neceſſum eſt, nimirum, in quo, per quos, quam ob cauſam, quo modo, in quem finem bellum geratur, modo illa evitentur, quæ proprie ad bellum non pertinent, aut quæ ad finem obtinendum qui eſt populi ſalus & periculi propulſatio nihil conferunt. Cætera fiant, ut fieri debere ipſa belli ratio & natura ſuadet.

VERBA AUTHORIS.

QUanquam autem iſti tam acuti non ſint, ut bellum à ſuis vitiis, quæ ex materiæ concretione trahit, mente & cogitatione ſeparare norint; minus tamen periculoſe peccant dum à bellis ſimpliciter arcent, quam priores illi, qui dum de bellis loquuntur, ut in uſu non ſunt, infirmioribus & minus conſideratis (quorum longe major eſt numerus) & alioquin etiam ad ſeculi mores valde propenſis, anſam & occaſionem præbent, ruendi in bella, ut in uſu ſunt, & ſic in illis pereundi.

ANNOTATIO.

SI ipſemet Author probe perpendiſſet, quæ hic dicit, plane à quæſtionibus hiſce abſtinuiſſet. Etſi enim angelicum non humanum bellum Chriſtianis concedere videatur, conditionibus circumſcriptum impoſſibilibus, aut nunquam à mortalibus obſervandis, ſcandalum tamen non evitat. Quemadmodum enim, qui ingenti fame premitur, cibos non ita ſcrupuloſe diſcernit, ſed proximum quemque etiam inſalubrem accipit: ſic qui ab hoſtibus urgentur, ſi bellum pro vitæ ſuæ incolumitate licitum ſibi eſſe perſuaſi ſunt, non expectabunt regeneratorum ſeculum, ſed quocunque modo poterunt, hoſtis vim à ſe propulſabunt, & ne revertatur, alas nervoſque præcident; rati extremæ neceſſitati condonandum eſſe, ſi alicubi limites Chriſtiani belli egrediantur. Longe aliter facturi, ſi ſummam patientiam & fiduciam in Deum, non violentam periculi propulſionem, ſibi à Chriſto præceptam, ſimulque tenerrimam & paternam curam & tutelam a Deo ſibi promiſſam eſſe crediderint. Videmus quam prompti ſint homines ad ipſa mat Chriſtianæ religionis præcepta limitanda, & vix non enervanda, dum illorum difficultatem vident: quanto magis emollirent duritiem illarum conditionum, quibus author Chriſtianum bellum forſan circumſcriberet, ſi experirentur illas obſervatu eſſe impoſſibiles.

VERBA AUTHORIS.

HOminum cædes, quanquam juſtæ dici poſſint, quia tamen hominum ſunt cædes ad imaginem Dei creatorum, ſola tantum neceſſitate ſunt excuſabiles.

ANNOTATIO.

AN ulla cędes hominis à Chriſtiano perpetrata juſta ſit,& an ulla neceſſitas hominem pium urgeat,manus ſanguine humano polluendi, ex iis, quæ ad quæſtionem tertiam dicta ſunt, intelligi poſſunt.

VERBA AUTHORIS.

QUæ vero te neceſſitas cogit, ad cædes hominum perpetrandas, qui ultro in bellum proficiſceris & inter milites nomen tuum ſcribis? Salus Patriæ, inquies.

ANNOTATIO.

SI neceſſitas permittit latronem occidere, quod author largitur; cur Patriæ ſalus non ſit néceſſitas excuſabilis?

VERBA AUTHORIS.

ERgone patria, niſi tu quoque cædes facias, aut te facturum profitearis, ſalva eſſe non poſſit? Poteſt inquies, ſed meæ in patria ſervanda nullæ eſſent partes.

ANNOTATIO.

DUm author ſumma neceſſitate urgente bellum concedit, imo neceſſarium ducit; certe patria abſque me, & abſque illo, & abſque tertio & quarto &c, hoſte ingruente, ſalva eſſe non poteſt. Unius quidem perſonæ abſentia poſſet forſan nullum rei ad ferre notabile momentum: ſed quod author uni dicit abſque ipſo ſalvam poſſe eſſe patriam, id cur non ſingulis dicat cauſa nulla eſt. Si vero ſinguli credant, abſque ſeſe patriam ſalvari poſſe: certe aut patria peribit aut ad Divinum auxilium confugiendum erit; quod illud ipſum medium eſt Chriſtiano dignum quo malum à ſe declinet abſque bello.

VERBA AUTHORIS.

NUllæ? Atqui multis aliis modis quiſque civium ad ſervandam patriam contribuere poteſt, & ſæpe plus præſtare, qui domi manent, quam qui in bellum profecti ſunt.

ANNOTATIO.

QUi domi manentes aliquid ad ſervandam patriam contribuunt, id aut conſilio faciunt, aut precibus ad Deum. Si conſilio; ſiquidem truculentum id ſit, & ad bellum pertineat, quid illud à cæde humana admodum differt? Imo ſatius interdum eſſet, ut quis ipſemet exequeretur, quod factu opus judicat, quam ut aliis id exequendum committat, qui modum in rebus ſervare neſciunt. Si alia conſilia pacifica intelligit author, aut precibus ad Deum tantum tribuit, ut iis plus effectum iri quam armis putet; cur non omnes etiam regeneratiſſimos abjectis haſtis ad hoc telum confugere jubet? Si bellum author regeneratis concedit, qualecunque tandem id ſit, neceſſum eſt, eum tum id ſuſcipiendum eſſe exiſtimare, cum exiſtimat preces etiam regenerarorum nullum habere poſſe robur. Sed miſerum illi præſidium in brachio carnali, quem divinum deſtituit auxilium!

VERBA AUTHORIS.

AT militando patriam non adjuviſſem. Quid tum? Neque etiam homines occidiſſes, aut te occiſurum eſſe, ultro fuiſſes profeſſus, & patria nihilominus abſque te milite & occiſore ſalva eſſe potuit. Non potuit, inquies. Atqui dixeras, potuiſſe. Tantumne tribuis tibi? Vide ne erres. Ergo niſi tu unus in rerum natura fuiſſes, patriæ pereundum fuerat? Unde obſecro, hanc tantam de te opinionem concepiſti? Non ante te ſuſcepti belli purgaveris, quam hoc nobis liquido demonſtres.

ANNOTATIO.

QUod unus ſibi tribuit, id ſinguli ſibi tribuunt, & ſic conjunctis viribus ſalvant patriam, quæ ab omnibus deſerta, periret. Sed videtur author illos alloqui, qui legibus Regni non coacti ſed ſponte bello ſeſe immiſcent, cæterique ſeſe adjungunt, qui ut pote non regenerati bellum non Chriſtiano modo gerunt. Sed cur vitio vertatur illis, qui ſola patriæ defendendæ cauſa id faciunt, ſi cæteroquin bellum licitum ſit, modo nil agant, quod regeneratos milites dedecet? Et, ſi charitas in ſe & in ſuos omnino exigit, & cujuſque boni ac probi officium eſt, (ut author in principio tertiæ quæſtionis loquitur) ut etiam cum cæde humana illorum ſaluti proſpiciat, in tantum in illos injurii ſunt, ii, qui à bello etiam ut nunc geritur, abſtinent, quantum pro illorum ſalute operam ſuam non conferunt.

VERBA AUTHORIS.

NOn ſine cauſa igitur Vetus Eccleſia, Apoſtolicæ diſciplinæ, adhuc magis memor, milites, quamvis legibus ad militiam adactos, tantiſper à ſacra communione abſtinuit, quoad in militia eſſent, quod non crederet, illos & militare poſſe & Chriſtiané vivere: eos vero qui etiam ſanguinem quanquam hoſtium, in bello fudiſſent, ad tempus longius: indignum arbitrantes, ut antequam longiore pœnitentia manus ſuas à cædibus expiaſſent, accederent ad ſacram illam menſam, apud quam memoria celebratur illius, qui ſanguinem ſuum fudit pro ſalute hoſtium, & occidiſe paſſus eſt, ut omnia bella & cædes hominum aboleret.

ANNOTATIO.

VEre pius & Chriſtianus mos ille fuit antiquæ Eccleſiæ, ex quo clare cernitur, illos ſimpliciter bellum & in abſtracto (ut author loquitur) improbaſſe; & militantes à ſacra communione arcuiſſe, non quod in militia pié vivere non potuerint, ſed quod etiam juſtiſſime humanum ſanguinem fundere Chriſtianæ diſciplinę adverſum ſit. Hoc antiquam Eccleſiam crediſiſſe plurimæ illorum hac de re piiſſimæ ſententiæ omnibus notæ, teſtantur. Legantur ſaltem illa duo loca Tertulliani & Cypriani, adducta à Grotio ad Matt: cap. 26. verſ. 21. p. 465.

VERBA AUTHORIS.

IPſe Deus, quamvis ſub Vet. Fœd. in quo ſeveritas magis regnabat, quam gratia, tamen noluit, ut David Rex, qui bella Dei geſſerat, templum ſibi ædificaret, cauſam hanc addens, quod multum humani ſanguinis in bellis illis effudiſſet. Quid putamus, an velit probetque ut ſacrum illum panem corporis Chriſti, pro illis etiam quos occidimus, fracti, illum calicem ſanguinis Chriſti pro omnibus & illis quoque quorum ſanguinem effundimus, profuturi, recentes adhuc à cæde & madentes ſanguine manus accipiant?

ANNOTATIO.

QUam invictum, ipſemet author contra ſe argumentum profert! David proculdubio bellum geſſit, pro temporis illius ratione in abſtracto, hoc eſt innocenter & nonniſi ex Dei mandato, nec tamen fuit impollutus. Quid de ſpirituali populo Novi Fœderis dicendum? anne ullum bellum homines etiam quam regeneratiſſimi gerere poſſunt abſque pollutione? Anne ullus caſus concedi poteſt, quo homini pio licitum ſit ſeſe indignum reddere ſacra menſa?

VERBA AUTHORIS.

DEnique, quæ cauſa eſt, ut clericis quos nunc vocant, bellare non liceat, niſi forte in extrema publicæ ſalutis neceſſitate? Non alia dari poteſt, quam quod ſpiritualem vitam profeſſos, bella dedeceant. Atqui omnes Chriſtiani ſpirituales ſunt, omnes Clerici ſunt, nam quæ nunc eſt inter Clericos & Laicos ſpirituales & ſeculares, diſtinctionem corrupti ac depravati mores Eccleſiæ invexerunt. In Chriſti diſciplina, nulla in vitæ ratione inter utroſque differentia eſt, præterquam quod alteri præire, alteri præeuntes ſequi debeant, & quod in præeuntibus quodvis delictum ſit conſpectius, quam in iis qui ſequuntur.

ANNOTATIO.

HÆc omnia ut optime & pie, ſic maxime in cauſæ ſuæ præjudicium, dicta, Author agnoſcat.

FINIS.

Ludovici Wolzogenii

Annotationes

in

MEDITATIONES METAPHYSICAS

RENATI DES CARTIS.

Irenopoli

Poſt annum Domini 1656.

IN
MEDITATIONES METAPHYSICAS,
R. C.
Breves Annotationes.

MEDITATIO I.
De iis quæ in dubium vocari poſſunt.

CUm ſenſus nos ſæpius fallant, prudentiæ verò ſit, nunquam iis plane confidere, qui nos vel ſemel deceperunt; ideo dubia eſt omnis ſcientia, quæ per ſenſus comparatur. Etſi verò quædam ſenſibus percepta minime dubia eſſe poſſe videantur, v.g. me habere corpus, manus, oculos, caput, me hic eſſe, foro aſſidere, & ſimilia infinita; attamen, quia difficile eſt vigilias à ſomno diſcernere; quia non certus ſum, annon Deus, quem omnia poſſe ajunt, me talem creaverit, ut in omnibus ſemperque fallar, annon malignus aliquis Genius omnem ſuam induſtriam in me decipiendo poſuerit; ideo certa conſtanſque nulla eſt ſcientia, quæ per ſenſus acquiritur. Omnia enim poſſunt eſſe aut falſò apparentia, aut ſomnia, aut impoſturæ phantaſmatave rerum nullibi exiſtentium.

Nota: Methodus exuendi præjudicia ab Authore præſcripta, tantum abeſt, ut cuivis imitanda cenſeri debeat, ut potius per ſe imitatu impoſſibilis videatur. Præjudicia enim non exuuntur ut veſtes, pro arbitrio, ſed defixa pertinaciter menti, validiſque rationibus illic firmata, nonniſi validiorum rationum machinis inde deturbantur: tales verò rationes non ſunt, quæ à ſenſuum fallacia, à vigiliarum incertitudine, ac denique à Dei omnipotentis deceptione aut maligni Genii præſtigiis deductæ ſunt. Quod enim ad ſenſus attinet, an illi falli & fallere poſſint, vetus quidem quæſtio eſt, ſed quæ meo quidem judicio minori difficultate decidi poteſt, quam olim à Stoicis, Epicureis & Academicis fuit agitata. Si enim rem penitius intuearis, ſenſus revera nec falluntur nec fallunt. Fallitur enim is, qui falſum recipit pro vero, & viciſſim. At falſum & verum in ſenſus non cadunt, qui objecta ſimplici apprehenſione recipiunt, abſque ulla dijudicatione, quod res recepta ſit hoc vel illud, ſed judicio ſubjiciuntur, cujus functio eſt, de objectorum veritate aut falſitate decernere. Senſus igitur non falluntur. Sed nec ipſimet fallunt mentem falſa denuntiatione aut oblatione objectorum receptorum. Si enim fallerent, in eo fallerent, quod objecta à ſe percepta aliter menti offerrent, quam ipſis ſunt oblata, id quod fieri non poteſt, ſi ſenſus alias ſani ſint; quod ſi verò male affecti, fallere quidem poſſunt mentem, ſed ſolummodo mentem non ſatis circumſpectam, menti verò circumſpectæ facile eſt de ſenſuum ſanitate aut ægritudine dignoſcere. Error igitur omnis, qui ſenſibus aſcribi à plurimis ſolet, ſoli menti ſeu judicio tribuendus videtur, nimirum, cum mens non ſatis circumſpecte agit, & de rebus ſibi oblatis judicat, circumſtantiis non bene perpenſis & conſideratis. Errat autem partim circa ſenſorium, quod male affectum non animadvertit; partim circa objectum, non diſcernendo propinquum à remoto, agitatum à quieſcente, repente oblatum à diſtincte percepto; partim circa medium, cum an aqua, fumus, nebula, aër commotus, vitium colore tinctum, aliave hujus generis intercedant, non advertit. In quibus omnibus animus non bene attentus decipi poteſt, non à ſenſibus, ſed à ſua propria oſcitantia aut præcipitantia. Erroris enim culpa jure illi imputatur, qui cum evitandi illius facultatem habuit, ſe nihilominus decipi paſſus eſt. Sed etſi vel maxime concedatur, ſenſus nos interdum decipere, non tamen prudentiæ erit illis omnem omnino derogare fidem. Quis enim neget, etiam judicium nos haud rarò fallere? nemo profecto mortalium tantum ſibi arrogaverit, ut nunquam in vita à ſuo ſe deceptum judicio affirmare auſit. Sed propterea ne judicium nullas ſibi partes in veritatis inquiſitione vindicabit? Memoria quoque non pari ſemper fide reddit ſibi commiſſa, nec tamen author eam ut deceptricem removet ab hiſce contemplationibus ſuis, nimirum, memoria ſublata ipſa facultas ratiocinatrix perit. Neque enim conſequens ex antecedente deducere poſſum, ſi certus non ſum, antecedens id ipſum eſſe, quod nunc primum ſum meditatus. Cæterum, regula illa, prudentiæ eſſe illis nunquam fidere, qui nos vel ſemel deceperunt, uſum ſuum habet in illis rebus, in quibus deceptionem evitare in mea poteſtate non eſt, v.g. ſi quis ſciens prudens rem falſam mihi narraverit, prudentiæ utique erit, illi nunquam ſimpliciter credere in talium rerum narratione, de quarum veritate inquirere non ſit in mea poteſtate, cum primis ſi cauſa ob quam me decipere in animum induxit, non fuerit ſublata. At ſi ille idem centum mihi aureos ſolverit, quos bonos, nec adulteratos eſſe ipſemet dijudicare, & ad bilancem explorare poſſum, imprudentiæ ſummæ fuerit, ipſi nolle fidere, nec aureos in ſolutionem accipere, quia me aliquando falſa narratione deceperit. Pari modo, ſi turrim e longinquo viſam ad oculi judicium exiſtimavero eſſe rotundam, quæ tamen quadrata ſit, prudentiæ erit nunquam de figura turris è longinquo viſæ judicium ferre, ſed ſummæ imprudentiæ foret ob illam judicii mei deceptionem nolle unquam oculis fidere, etſi turri ita ſim vicinus, ut latera ipſius diſtincte numerare poſſim. Sed hæc de ſenſibus. Quod ad vigiliarum incertitudinem attinet, haud difficilius fuerit vigiliam à ſomno dignoſcere, quam lucem meridianam à crepuſculo, aut à quadrato rotundum prope & diſtincte viſum. Dormienti id quidem impoſſibile videtur, cui ipſe ſopor diſcernendi facultatem oppreſſit; at vigilanti, ſe non dormire, adeò promptum eſt agnoſcere, ut non niſi protervo aut mente capto dubium eſſe queat. Ipſemet Author ſub finem ſextæ Medit. diſcrimen ſomnii & vigiliarum oſtendit in eo, quod ſomnia nunquam cum reliquis vitæ actionibus à memoria junguntur, ſicut ea, quæ vigilanti occurrunt. Quæ ratio, quia à præcedentium meditationum argumento non dependet, non video, qui Author hic in ipſo contemplationum ſuarum veſtibulo, rerum per vigilias diſtinctiſſime perceptarum certitudinem in dubium vocare queat. Tandem quis aut potentiſſimus Deus, aut vaferrimus dæmon ita mihi imponat, ut ſerio dubitem, manus haſce quibus hæc ſcribo, hoſce oculos, quibus hanc chartam intueor, non eſſe meos, aut

non eſſe in rerum natura? niſi deturbatâ mentis vâletudine, animum occœcet amentia: quo ipſo vero me ad haſce metaphyſicas contemplationes, quarum cauſa præjudicia exuere jubeor, ineptum efficiet. Qui enim ſalva mente tales præſtigias aut deluſiones homini contingere poſſe contendat, is contradictoria ſimul admittet, quæ, ut ſimul conſiſtant, nec in Dei potentiam, omnium rectè philoſophantium calculo, cadit.

Cùm igitur mens ſana cauſam nullam habeat legitimam, de rerum ſenſibilium (ut de aliis nil dicam, quæ Authori in pari cenſu habentur) reali exiſtentia dubitandi, cauſas vero habeat validiſſimas, quæ eam de illarum rerum exiſtentia & veritate certam reddere poſſunt, nimirum ipſorum ſenſuum teſtimonium infallibile (ſi modo mens ſeipſam non fallat) non video, quomodo illarum omnium falſitas, aut ſaltem dubia veritas, pro totius ſequentis ratiocinationis fundamento præſupponi poſſit.

MEDITATIO II.

De naturâ mentis humanæ; quod ipſa ſit notior quàm corpus.

CUm omnia, quæ vides, quæ ſentio, quæ unquam memini, falſa eſſe ſupponam, animadverto ſaltem me eſſe, me exiſtere, qui ita ſuppono, ſive, qui ita cogito. Nam quamvis in omnibus fallar, non fallerer tamen niſi eſſem.

1. *Nota.* Hoc ipſum Author abſque præced. Meditationis apparatu aſſumere potuiſſet, tanquam principium, de quo ſanus nemo litem ei intendiſſet.

Quid ſum autem ego ille, qui me exiſtere novi? an compages illa membrorum, quæ corpus vocatur? an ventus, aut ignis, aut æther aliudve materiatum & corporeum? olim me tale quid eſſe credidi, nunc vero cum aut dormiens, aut neſcio quibus præſtigiis faſcinatus, iſta omnia falſa, nec in rerum naturâ exiſtere ſuppono, nihil horum ſum: nullum mei conceptum alium habeo, quàm me eſſe REM, *me eſſe* ALIQUID, *ad ſummum dicam, me eſſe* SUBSTANTIAM *ſeu* ALIQUID, REALITER EXISTENS. *At qualis Subſtantia? nulla mihi qualitas occurrit, quæ ulla ratione corpori cognata propriave ſit, non extenſio, non figura, non motus, &c. excludo etiam à me nutritionem, inceſſum, imaginationem, ſenſuſque omnes, & quicquid à ſenſibus hauriri poteſt: omnia enim iſta falſa eſſe ſuppoſui. Nihil igitur ſupereſt, quo, quid ſim, exprimam? Eſt. Quid verò iſtud?* COGITATIO. *Hæc ſola à me nullius vel potentia, vel aſtutia avelli poteſt, niſi ſimul abolear, eſſeque deſinam. Cogitatio tam arctè cum mea exiſtentia cohæret, ut non verear inde totius ratiocinationis meæ initium capere:* COGITO, ERGO SUM. *Quamdiu enim cogitavero, tamdiu ero.*

2. *Nota:* Cum Author progreditur, ad inveſtigandum quid ſit, dicit, ſe nihil eſſe illorum, quæ corporis propria ſunt. Quare? quia omnia iſta ſuppoſuit non eſſe in rerum natura. Quæ ratio parum ſibi conſtat. Si authoris mens, ſalva cogitandi & intelligendi facultate, vere & realiter à corpore avulſa & tranſvecta extra hoc univerſum, exiſteret alicubi in loco omnium illarum rerum, quarum nullam ſe eſſe affirmat, vacuo, addo etiam, in quo res iſtæ, quas ſe eſſe negat, per ipſius loci naturam exiſtere non poſſent; non vituperandus eſſet conſequutionis hujus nexus. Quia vero omnia iſta non realiter & vere, ſed per ſuppoſitionem tantum in rerum natura eſſe pernegat, quæ quæſo conſequutionis ratio? Talis enim ſit Syllogiſmus:

Quicquid ſupponere poſſum non eſſe in rerum natura, id mea mens revera non eſt. At corpora omnia & quicquid corpori proprium eſt, ſupponere poſſum, non eſſe in rerum natura. Ergo mens mea corporea non eſt, nec quicquam tale quod corpori proprium eſt.

Quis majorem propoſitionem concedet? nam ex ſuppoſitione non ſequitur alicujus rei falſitas aut veritas, niſi demonſtretur, rem ita revera eſſe, uti ſupponitur: quo ipſo non eſſet ſuppoſitio. Supponitur enim ſolum id, quod aliter, quam ſupponitur, eſſe poteſt. Imò hæc ſuppoſitio ob id maxime hoc in loco impertinens eſt, quod author ſe id ipſum non eſſe præſupponit, de quo an ſit, quæritur: nimirum demonſtrandum ſibi ſumpſit, mentem humanam non eſſe corpoream, nihilque cum corpore commune habere: dum verò ſupponit omnium rerum corporearum falſitatem, annon ſimul præſupponit, mentem humanam non eſſe corpoream? præſupponit igitur id falſum eſſe, quod falſum eſſe demonſtrandum ſuſcepit: perinde ac ſi quis demonſtraturus, Petrum non eſſe hominem, præſupponeret, nullos homines eſſe in rerum natura. Profectò, ſi adhuc ſub Judice lis eſt, an mens corporea ſit, itidem ſub Judice lis erit, an corpus in rerum natura eſſe, falſum ſit. Qui igitur ut falſum præſupponi poteſt? Quare, ut ratiocinatio ſibi conſtet, ſolidiſſime demonſtrandum eſt, non ſupponendum, nulla in rerum natura exiſtere corpora, aut ſi id demonſtrari nequeat, alia adferenda ſunt argumenta, quæ propoſitionem evincant.

Reſpondere poſſet author, ſe ſuppoſitionis hujus prægnantes habuiſſe cauſas, illas nimirum, quas præcedenti Medit. recenſuit, quæque ſufficiant, ut dubitari ſaltem poſſit de rerum corporearum exiſtentia. Quoniam autem ſe eſſe rem cogitantem abſque ulla dubitatione novit, de aliarum vero rerum exiſtentia dubitandi cauſas habet; apparere, nihil illorum quorum exiſtentia dubia eſt, pertinere ad ſe, qui abſque ullo dubio exiſtit. Sed, ut de cauſis illius dubitationis non repetam ea, quæ ad præced. Med. allata ſunt, hæc ipſa ratiocinatio non magis ſibi cohæret, quam præcedens. Quamdiu enim de rei alicujus falſitate ſeu non exiſtentia non habetur certa & indubitata ſcientia, ſed tantum dubitatur, etſi dubitationis cauſæ non injuſtæ ſint, tamdiu certum non eſt, rem iſtam non exiſtere. Si verò certum nondum eſt, corpora non exiſtere, qui certum ſit, mentem ſeu rem illam cogitantem, non eſſe corpoream?

Sed ut clarius reſponſum authoris proponam, ipſius conſilium non eſt, directe demonſtrare, mentem non eſſe corpoream, ſed per obliquum, demonſtrando prius de ea, quam de ſe habere affirmat, notitia, nimirum nihil corporei ad eam pertinere. Unde demum concludit, mentis naturam nihil cum corpore ullo, quod imaginatione effingi poſſit, commune habere. Sic enim ſibimet ipſi objicit:

Fortaſſis verò contingit, ut hæc ipſa, quæ ſuppono nihil eſſe, quia mihi ſunt ignota, tamen in rei veritate non differant ab eo me, quem novi. Reſpondet ſibimet ipſi: *neſcis, de hoc non diſputo: de iis tantum, quæ mihi nota ſunt, judicium ferre poſſum. Novi, me exiſtere: quæro quis ſim ego ille, quem novi? certiſſimum eſt, hujus ſic præciſe ſumpti notitiam non pendere ab iis, quæ exiſtere nondum novi, quæque imaginatione effingo.* Quare id verò? *Quia imaginatio nihil aliud eſt quam rei corporeæ figuram ſeu imaginem contemplari. Jam autem certò ſcio, me eſſe, ſimulque fieri poſſe, ut omnes iſtæ imagines, & generaliter, quæcunque ad corporis naturam referuntur, nil ſint præter ſomnia.*

Et paulo poſt ait: *itaque cognoſco, nihil eorum, quæ poſſum imaginationis ope comprehendere, ad hanc quam de me habeo notitiam pertinere, mentemque ab illis diligentiſſime eſſe avocandam, ut ſuam ipſa naturam quam diſtinctiſſime percipiat.*

3. *Nota:* Senſus eſt: Ego certiſſime ſcio, me, qui ſum res cogitans, exiſtere, ſed neſcio, an præterea ulla res corporea exiſtat. Ergo ſcio me tantum eſſe rem cogitantem. Quæ concluſio (iſtis comprehenſa verbis: *itaque cognoſco nihil eorum, quæ poſſum imaginationis ope comprehendere, ad hanc, quam de me habeo notitiam, pertinere*) facile conceditur, nimirum authorem hactenus nihil aliud de ſe noſſe, quam

quod

quod ſit res cogitans. At iſtud quod ulterius infert, latius patet, quam præmiſſum à quo deducitur: nempe cum ait, *mentem ab illis* (à rebus corporeis, quæque imaginatione comprehendi poſſunt) *diligentiſſimè eſſe avocandam, ut ſuam ipſa naturam quàm diſtinctiſſimè concipiat*, hoc eſt, ut mens diſtinctiſſime agnoſcat & comprehendat, ſe non eſſe corpoream. Mirum hæc talia Authori in mentem venire potuiſſe. Simillima enim eſt ratiocinatio ac, ſi dicerem: ego novi herbam iſtam eſſe viridem, & præter hoc nullas alias qualitates novi; Ergò hæc mea notitia, quam de herba iſta habeo, non pendet ab iis qualitatibus, quas nondum novi, ſeu ad notitiam illam meam nihil aliud pertinet. Rectè quidem ſic infertur, ad umbratilem illam ac imperfectiſſimam ſcientiam nihil pertinet eorum, quæ tamen ad perfectiorem de herba illa ſcientiam omnino pertinerent. Sed ridiculus foret, qui ulterius inferret, mentem quam diligentiſſime ab omnibus aliis qualitatibus eſſe avocandam, ut herbæ iſtius naturam quàm diſtinctiſſimè concipiat, quaſi diſtinctiſſima herbæ illius cognitio tantum in eo conſiſteret, quod eſt viridis. Nititur authoris ratiocinatio falſo axiomati: *ea quæ diſtinctis conceptibus intelliguntur, eſſe reipſa diſtincta.* Quia igitur in conceptum cogitationis non ingreditur conceptus corporis; colligit, mentem, quam ſolum ut rem cogitantem concipit, non eſſe corpoream. At conſiderari poſſunt ſeparatim & diſtincte alicujus ſubſtantiæ affectiones ſeu qualitates, quæ tamen realiter non ſunt diſtinctæ ab illa ipſa ſubſtantia. Mens eſt ſubſtantia, cujus certa quædam facultas eſt, cogitatio: hanc facultatem, poſtquam author novit, ſupereſt adhuc ipſius conſideratio prout eſt ſubſtantia, & quæritur, an ſit ſubſtantia corporea an incorporea: ante cujus quæſtionis deciſionem non avocanda eſt mens à rerum corporearum contemplatione, ne forſan avocetur ab iis, quæ non minus quam cogitatio ad ipſius naturam pertinere poſſent.

Præterea, præſupponit author, quicquid per imaginationem comprehenditur, eſſe corporeum, & quicquid per purum intellectum comprehenditur eſſe incorporeum. Niſi enim hoc præſupponeret, fruſtra juberet mentem ab imaginabilibus avocare, ut ſolo intellectu naturæ ſuæ inveſtigationi incumbens, deprehendat eam non eſſe corpoream. Si enim corpora quoque puro intellectui objici poſſunt, fieri poſſet, ut mens, etſi ab imaginabilibus quam diligentiſſime avocata, naturam tamen ſuam corpoream eſſe nihilominus agnoſceret. Sed ſuppoſitum hoc, quo ad poſteriorem partem, falſum eſſe, id ipſum exemplum ceræ, quo author id ſtabilire conatur, arguit.

Deducit enim prolixa diſſertatione, per imaginationem ſola ceræ accidentia, quæ mutabilia ſunt, percipi, veram autem ſeu intrinſecam ceræ naturam ſolo intellectu perfecte & diſtincte comprehendi poſſe. Inde colligit, diſtinctum eſſe intellectum ab imaginatione, proindeque veram & diſtinctam mentis notitiam ſolo intellectu comprehendi, & non per imaginationem. Quod ſi vero per imaginationem non comprehendatur, concludi poſſe exiſtimat, nihil per imaginationem comprehenſibile, hoc eſt, nihil corporeum ad mentis naturam pertinere. Sed mira eſt authoris philoſophia. Nam hoc ipſum exemplum clare oſtendit, & ipſa ratio dictat, etiam corpora puro intellectui objici. Cum enim cera intelligitur, annon intelligitur eſſe ſubſtantia corporea? certe ſi non corporea intelligitur, nulla ceræ cognitio habetur, ſed alicujus alius rei ſpiritualis, nihil cum natura ceræ commune habentis. Cæterum, in illa ipſa de natura ceræ diſſertatione rurſum duo falſa præſuppoſita aſſumuntur: primum, intellectum diſtinctum eſſe ab imaginatione; alterum, ſubſtantias abſque accidentibus intelligi ſeu cognoſci poſſe. Prioris falſitas detegetur inferius ad Medit. vi. Quod ad poſterius attinet, tantum abeſt, ut ſubſtantiarum, in quantum ſunt ſubſtantiæ, clara & diſtincta cognitio haberi poſſit, ut nulla plane illarum cognitio aut notitia in hoc mortalitatis ſtatu habeatur: vel ſi qua ſubſtantiarum qualiſcunque cognitio datur, ea ſola eſt accidentium, ſub quibus ſubſtantiæ quaſi ſub involucro latentes, omnem intellectus humani aciem effugiunt. Quare ſi ceram detractis omnibus accidentibus contemplatus fuero, nil de ea reſcivero diverſum à lapide aut ligno, aliave ſubſtantia accidentibus exuta. Adeo, ut ſuſtantiarum omnium, ut ſubſtantiarum, idem ſit & communiſſimus conceptus iſque confuſiſſimus & obſcuriſſimus, quo longe clarior & perfectior eſt accidentium conceptus, utpote, qui rerum per accidentia diſtinctarum diſtinctam quoque parit cognitionem.

Concludit tandem author: *Atque ecce tandem ſponte ſum reverſus eo, quo volebam. Nam, cum mihi nunc notum ſit, ipſam mentem & corpora non propriè à ſenſibus vel ab imaginandi facultate, ſed à ſolo intellectu percipi: nec ex eo percipi, quod tangantur, quod videantur; aperte cognoſco, nihil facilius aut evidentius mea mente percipi poſſe.*

4. *Nota.* Duo in titulo hujus Medit. promittebantur: primum, *de natura mentis humanæ*, nimirum quid illa ſit, aut qua in re ipſius natura conſiſtat. Alterum, *mentem eſſe notiorem quam corpus.* Prius quod attinet, non apparet, quicquam novi ad declarandam diſtinctius mentis naturam ab authore per totum prolixæ hujus Medit. decurſum eſſe allatum præter id, quod jam ex prima Medit. deduxerat. Dixerat ibidem, ſe eſſe rem cogitantem, idem aſſerit hic nec quicquam amplius. Nihil igitur huic de ſe noticiæ accrevit. Quod enim dixit, ſe non eſſe compaginem membrorum, non ventum, non aërem, non ætherem &c. ſolummodo amplificatio Rhetorica eſt, per remotionem reliquarum ſpecierum, non verò perfectior mentis definitio, aut diſtinctiur ejus declaratio. Negationes enim non pariunt diſtinctam rei cognitionem, nec v. g. lapidis natura mihi perſpecta redderur, ſi dicarur, eum eſſe non arborem, non plantam, non hominem &c. Præterea id ipſum non minus quam alterum (ſe eſſe rem cogitantem) ex prima Medit. ut neceſſarium conſequens, emergit. Suppoſuit enim nulla in rerum natura exiſtere corpora; unde neceſſario ſequitur, ſeſe, quem exiſtere novit, non eſſe corporeum, proindeque non compaginem membrorum, nec ventum, nec aërem &c. Nihil aliud igitur docet author de natura mentis, quam eam eſſe rem cogitantem, nimirum id ipſum, quod prius de ſe novit, quodque nemini ſanæ mentis obſcurum aut dubium eſſe unquam poteſt. At qualis res illa ſit, quæ cogitandi facultate pollet, corporeane an incorporea, id hucuſque per authorem profundis ignorantiæ tenebris ſepultum latet.

Alterum quod ſpectat, *mentem eſſe notiorem quam corpus*, conſequens eſt ex præmiſſis, quas falſas eſſe ſatis eſt demonſtratum. Sed præterea, ſi author demonſtrare velit, mentem eſſe notiorem quam corpus, omnino neceſſum habet, præſupponere corpus ſibi eſſe notum. Dicere enim, mentem eſſe notiorem corpore, tantundem eſt, ac, notitiam quam de mente habet, clariorem eſſe notitia quam habet de corpore. Corporis igitur notitiam author habeat neceſſum eſt. Qualem autem corporis notitiam habeat is, qui nulla in rerum natura corpora novit, qui mentem ab omni corporum contemplatione quam diligentiſſime avocavit, ut ſuam ipſa naturam quam diſtinctiſſime percipiat? nihil igitur de mente ſua in comparatione cum corpore referre poteſt, ſed quicquid novit, id ſimpliciter novit, nec aliud de ea affirmare poteſt, quam, mentem ſibi eſſe notam, non vero, eam eſſe notiorem corpore. Quod ſi verò corpus exiſtat, aut ſaltem exiſtere præſupponatur, profecto ex hac authoris ratiocinatione & comparatione ſequetur contrarium

illius,

Digitized by Google

illius, quod author demonſtrandum ſuſceperat, nimirum, ſequetur corpus eſſe notius mente. Dixerat enim paulo ante hanc ſecundæ Med. concluſionem, ex corporis viſibilitate, tangibilitate, aliiſque attributis intelligi attributa mentis; at notum eſt tritum exioma: *propter quod unumquodque eſt tale, illud magis eſt tale*: at propter attributa corporis nota ſunt attributa mentis; ergò attributa corporis ſunt notiora attributis mentis. Porro, iſtud notius eſt altero, cujus attributa ſunt notiora, atqui attributa corporis ſunt notiora quàm mentis; ergo corpus notius eſt mente.

Meditatio III.

De Deo, quod exiſtat.

Sum certus me eſſe rem cogitantem. Unde vero certus ſum? quia claram & diſtinctam ejus habeo perceptionem. Quid ſi etiam hic me Deus fallat? ut id clare & diſtinctè percipere mihi videar, quod nihilominus falſum eſt? Fieri ſanè poteſt. Examinare igitur debeo, quamprimum occurret occaſio, an ſit Deus, & ſi ſit, an poſſit eſſe deceptor.

1. Hucuſque author inanem luſit operam, fruſtraque fuit, quidquid per præcedentes binas Medd. molitus eſt, ad demonſtrandum ſe eſſe rem cogitantem. Antequam enim demonſtret eſſe Deum, qui decipere non poſſit, non certus eſt, id verum eſſe, quod clarè & diſtinctè de ſua natura percepiſſe ſibi viſus eſt.

Deinde, etiam demonſtrata Dei exiſtentia nondum firmata eſt illa Regula: *quicquid clare & diſtinctè percipitur, eſſe verum*. Aliæ enim cauſæ eſſe poſſunt, quam Dei deceptio, ut quis clarè & diſtinctè percipere ſibi videatur id, quod tamen falſum eſt, videlicet, judicii imbecillitas, ut multarum rerum, à quibus veritas dependet ignorantia. Hinc tanta per omnes fere diſciplinas ſententiarum varietas, tanta in ſententia tuenda pertinacia, adeo ut nonnulli etiam mortem pro ſuis opinionibus obire non detrectent. Alia igitur opus eſt Regula ſeu methodo, quæ mentem dirigat ſeu certam reddat, nos non falli, cum aliquid clare & diſtinctè percipere arbitramur: cujus methodi per univerſum hoc Meditationum Syſtema nulla apparent veſtigia.

Demonſtraturus igitur Dei exiſtentiam, præmittenda eſt cogitationum mearum in certa genera diſtributio. Sunt autem cogitationes meæ vel ideæ, ſeu rerum imagines; vel affectus; vel judicia. Idearum verò aliæ ſunt innatæ, veluti, cum intelligo quid res ſit, quid ſit veritas, quid cogitatio: aliæ adventitiæ à rebus externis formatæ: aliæ à me ipſo factæ, ut Chimæra, Sirenes.

2. *Nota:* Meritò dubitatur an detur ulla idea innata, hoc eſt, (ut author ideam definit) imago alicujus rei naturâ nobis inſita. Quod enim ad ideam rei attinet, quam author primò recenſet, per Rem intelligit aut rem univerſe ſumptam, aut rem aliquam ſingularem, nimirum ſeipſum, quatenus ſe rem cogitantem eſſe cognovit. Si prius, falſum eſt, & impoſſibile, ipſum habere rei ideam, ne quidem longa doctrina, meditatione, uſu, experientia acquiſitam, nedum naturalem & à primo ortu infuſam. Idea enim rei univerſe ſumptæ complectitur omnium ſingularum rerum ideas, omnium arborum, plantarum, animalium, lapidum, metallorum & quicquid ullibi in rerum natura exiſtit aut à mundi primordio extitit, aut poſthac futurum eſt. Si poſterius, locutio eſt identica, & nugatoria: idem enim eſt ac ſi diceret, *ego ſum ego*. Quicquid ſit, ullam authoris menti innatam eſſe ideam eadem facilitate negatur, qua ille id abſque ulla probatione aſſerit.

De veritatis idea, quam author ſecundo loco nominat, judicium ferre licet ex iis, quæ de idea rei jam dicta ſunt. Siquidem enim veritas nihil aliud eſt, quam conformatio judicii cum re, de qua judicium fertur; patet ideam veritatis non differre ab idea rei, ſed utrinque eandem eſſe. At idea rei innata nulla eſt, ergo nec veritatis.

De ideis cogitationum innatis valde obſcura eſt authoris aſſertio. Per cogitationes enim intelligit, ni fallor, actiones mentis, quarum ullam innatam eſſe ideam tamdiu negatur, donec ideam mentis innatam demonſtret.

Quod ſi author dicat, ſe per ideam rei, veritatis, & cogitationis intelligere conceptum, quo intelligitur, eſſe aliquid, eſſe verum, eſſe cogitationem, qui conceptus omnino naturalis ſit; jam non idea erit conceptus ille, eo ſenſu accepta, quo author eam ſumit. Ego ſane affirmare non vereor, ſi poſſibile eſſet, hominem naſci abſque ullo ſenſu, ſola cogitandi facultate illæſa, eum ne ullius quidem rei cogitationem habiturum, præter obſcuram & vix non brutam exiſtentiæ ſuæ perceptionem.

Hiſce, aliiſque nonnullis præmiſſis, capitalem exiſtentiæ Dei demonſtrationem aggreditur, cujus prolixius prolatæ iſta fere eſt ſumma: 1. *Ego ſum mens ſeu res cogitans*, 2. *cogitando varias ideas in me habeo, at imprimis ideam entis infiniti & perfectiſſimi.* 3. *illius ideæ ego cauſa non ſum, quia ejus realitatem objectivam non æquo.* 4. *Ergo alia præter me, illius cauſa eſt, eaque me longe perfectior. Ratio, quia debet ad minimum eſſe tantundem realitatis formalis in cauſa ideæ, quantum eſt realitatis objectivæ in ipſa idea.*

1. Nota: Quod author in primo membro ait, *ſe eſſe rem cogitantem*, id, an præciſe verum ſit, nondum certe novit, quia nondum demonſtravit eſſe Deum, qui deceptor non ſit. Nam veritas hujus propoſitionis, *ego ſum res cogitans*, dependet ab illa regula: *quicquid clare & diſtinctè percipitur, verum eſt*. Sed hæc regula in quarta demum Med. confirmatur, poſt demonſtratam Dei exiſtentiam. Ergo primum hoc totius demonſtrationis principium, punctumque Archimedeum lubricum eſt, & quicquid eidem in ſeqq. ſuperſtruitur.

2. *Cogitando varias ideas in me habeo*, &c. Intelligit ideas innatas. Quid ſi autem ideæ illæ mera phantaſmata ſint, non dicam à Deo deceptore aut maligno ſpiritu objecta (etſi talia objici poſſe author tamdiu non diffitetur, quamdiu Deum deceptorem non eſſe non novit) ſed à propria phantaſia oblata. Author enim in eo ſtatu revera non eſt, in quo ſe eſſe fingit, nempe qui ſenſu omni careat, qui in mente ſua omnes imagines rerum corporearum deleverit. Quid ſi phantaſmatum prius per ſenſus hauſtarum reliquiæ menti obverſentur, quæ ipſe pro innatis ideis habeat? At dicet, ſe revera omnia deleviſſe per ſenſus antehac admiſſa: ſed qui fidem faciet dubitanti? an authoritati tanti viri acquieſcendum erit? at argumenta ab authoritate humana probabilitatem quidem interdum habent, demonſtrationis verò evidentia non cogunt. Mathematicæ demonſtrationes principiis nituntur perſpicuis, claris, perceptu facilibus, omnibuſque ſanæ mentis hominibus natura notis, qualia & hic expectabamus: at ideas authoris tot magni viri in ſeſe animadvertere nequeunt. Promittit author Dei exiſtentiæ demonſtrationem talem, *ut non putet ullam viam humano ingenio patere, per quam meliores inveniri unquam poſſint*: at fundamentum hujus demonſtrationis vix differt à ſomniantium phantaſmatibus. Quandoquidem enim dormientibus, omni ſenſuum uſu deſtitutis, phantaſmata & imagines rerum per ſenſus prius perceptarum oberrant; qui author demonſtrabit, menti ſuæ per validiſſimam & paucis forte imitandam abſtractionem ab omnibus ſenſibus avocatæ, non ſimiles obvenire imagines, quemadmodum dormientibus? Sed videamus, quid author ſpeciatim de illis ſuis ideis loquatur. *Ex his meis ideis* (ait) *præter illam, quæ me ipſum exhibet, de qua hic nulla difficultas eſſe poteſt, alia eſt, quæ Deum, aliæ, quæ res corporeas & inanimes, aliæ quæ angelos, aliæ quæ animalia, ac denique aliæ quæ alios homines mei ſimiles repræſentant.*

Nota:

Nota: Hìc primùm de ſui idea affirmat, nullam eſſe difficultatem, nimirum, eam adeo certam eſſe, ut nemo mortalium de illa dubitare queat. At profectio res iſta non ita clara eſt. Nam ideæ iſtius realitas formalis, ipſomet authore ſatente, eſt in mente; de mente verò nil aliud novit, quam eam eſſe rem cogitantem: cogitatio autem facultas tantum eſt ſeu proprietas mentis, non ipſa mens, cujus intimæ ſubſtantiæ ratio authorem latet. Idea igitur, quam ſui ipſius ideam nominat, tantum cogitationis idea eſt, ex qua nondum cognoſcere licet, an ipſa mentis ſubſtantia corporea ſit, an incorporea. Deinde, quod ait, ſe habere præter Dei Ideam, etiam angelorum, animalium, cæterarumque rerum ideas, quî id in dubium vocanti demonſtrabit? proculdubio ſi nihil unquam de angelis audiviſſet, ſi animalia reſque alias corporeas nunquam vidiſſet, non magis illarum ideas haberet, quàm occultarum nobis ſtellarum, aut inſularum quarundam maris nondum detectarum, aut infinitarum aliarum rerum, quarum nec aſpectus nec fama ad eum pervenit. Tertiò, iſtud quoque perceptu perdifficile eſt, cùm author ſe ſubſtantiam incorpoream eſſe dicat, quomodo ex ſeſe ideas rerum corporearum deducere poſſit. Nam, ſi ſolam incorpoream ſubſtantiam novit, quomodo fieri poteſt, ut capiat præterea ſubſtantiam corpoream? quam difficultatem author animadvertens ait: *quamvis concipiam me eſſe rem cogitantem & non extenſam, lapidem vero rem extenſam non cogitantem, ac proinde maxima ſit inter utrumque conceptum diverſitas, in ratione tamen ſubſtantiæ videntur convenire.* Sed ſi nihil aliud de utroque novit, quam res illas eſſe ſubſtantias, unde reſciet, lapides, animalia, arbores &c. eſſe corporeas? dantur enim etiam ſubſtantiæ incorporeæ. Nullas igitur habet rerum incorporearum ideas, qui ſolùm ſubſtantiam incorpoream novit. Tandem de Idea Dei, hoc eſt *entis infiniti & perfectiſſimi*, rem proponit creditu plane impoſſibilem, utpote contradictionem implicantem. Idea enim eſt imago ex ipſiuſmet authoris ſententia, hoc eſt, aliquid determinatum & diſtinctiſſimè perceptum; realitas igitur objectiva ideæ determinata eſt, proindeque etiam realitas ſubjectiva, quæ in archetypo eſt, determinata eſt, hoc eſt finita, quæ ponitur tamen infinita. Si author dicat, ideam non repræſentare totam infiniti latipatentiam; non erit igitur idea iſta, entis infiniti idea, non magis, quàm imago hominis fuerit, quæ extremum ſolum capillum, aut medium aliquod in corpore punctum refert. Sed occurrit author alicubi huic difficultati, cum ait: *infinitum, quà infinitum, nullo quidem modo comprehendi poteſt, ſed nihilominus tamen intelligi, quatenus ſcilicet clarè & diſtinctè intelligitur, aliquam rem talem eſſe, ut nulli plane in ea limites poſſint inveniri.* Sed verbis paulò mutatis idem profert. Quid enim differt infinitum ab eo, quod nullos habet limites? quid cœcus ab eo, qui oculis eſt privatus? Habet quidem mens facultatem rem aliquam dilatandi & amplificandi, v. gr. concipere poteſt hominem pedibus terram calcantem, caput vero ſupra aſtra erigentem, ſed nec in infinitum progredi poteſt mens in tali dilatatione, nec ullius rei ita dilatatæ ullam habet ideam quæ rem illam perſpicuè repræſentet. Dicat enim quis, quot ulnarum ſit tam terribilis Polyphemi longitudo? Etſi autem numerum proferat, ipſam univerſi diametrum multoties ſuperantem, numerum tantum proferet, ideam verò nullam habebit. Sic intelligere poſſum, ſpacium illud, quod eſt extra hoc univerſum, eſſe infinitum, ſed non per ideam aliquam menti meæ illud ſpacium repræſentantem, aut per alium qualemcunque clarum & diſtinctum conceptum, ſed ob aliam rationem, nimirum, quod quotieſcunque terminum iſtius ſpacii quàm maximè remotum concipio, ſtatim ſubit cogitatio, quid extra illum terminum ſit, & ſi ulteriorem terminum figam, eadem recurrit dubitatio. Quod ſi ex hac cogitatione ideam mihi fingam, idea iſta non ſpacium illud infinitum repræſentabit, ſed tantum cogitationis meæ conceptum, qui cogitatione ſeu amplificationis actu ceſſante, finitus eſt, proindeque ipſamet idea finita. Quamdiu autem in amplificationis actu perſevero, tamdiu rei ideam non habeo. Idea enim imago eſt rem uti eſt, adumbrans, proindeque aliquid jam abſolutum & perfectum, hoc eſt, finitum. Idea autem actu finita non poteſt repræſentare ens infinitum. Illud addere libet, haud paucos magni nominis Philoſophos negare Deum quoad eſſentiam eſſe infinitum, iſta adductos ratione, quod ens infinitum omnia alia entia excludat; cùm autem tot res à Deo creatæ exiſtant, quæ ipſe Deus non ſunt; inſerunt, Dei eſſentiam non eſſe infinitam.

Illius ideæ ego cauſa non ſum, &c. Demus, ideam appellari poſſe qualemcunque illum conceptum, quém author de ente infinito & perfectiſſimo habere ſe arbitratur; idea tamen iſta talis non eſt, ut illius cauſa extra intellectum quæri debeat. Ita enim ipſemet author de natura ideæ diſſerit: *talem eſſe naturam iſtius ideæ, ut nullam ex ſe realitatem formalem exigat, præter illam, quam mutuatur à cogitatione, cujus eſt modus.* Tota igitur realitas formalis ideæ iſtius in eo conſiſtit quod ſit modus mentis ſeu cogitationis. Modus autem eſt non ens nihilque reale; Idea igitur plane nullam habet realitatem, ſed tantum modalitatem. Si autem mens illam, ſive realitatem formalem, ſive modalitatem à cogitatione mutuatur, habebit quoque realitatem objectivam ab eadem cogitatione. Cogitatio igitur cauſa erit ideæ tam quo ad realitatem formalem, quam quo ad objectivam. Quid igitur ideæ iſtius cauſam extra ſeſe quærit?

Hoc dubium etiam ab authore primarum objectionum motum (etſi alio paullum ſenſu) author noſter in reſponſionibus ad illius objectiones diluere ſatagit. Objecerat enim vir iſte; *quia idea illa concipitur tantum & non actu eſt (hoc eſt, quia tantum idea eſt, & non res extra intellectum poſita) concipi quidem poteſt; at cauſari minimè poteſt*, hoc eſt, cauſa non *indiget, ut extra intellectum exiſtat.* Reſpondet author noſter: *fateor: ſed ſane indiget cauſa ut concipiatur, & de hoc ſolo quæſtio eſt.* Quod ita intelligo, debere eſſe aliquam cauſam, cur mens talem ideam ſibi formet, quæ longe majus quid & perfectius refert, quam ipſamet eſt: niſi enim aliqua eſſet cauſa, non poſſet mens concipere ſeu formare iſtam ideam. Reſponſum verò hocce author exemplo declarat: *ſi quis habeat*, inquit, *in intellectu ideam alicujus machinæ ſummo artificio excogitatæ, merito profectò quæri poteſt, quænam ejus ideæ ſit cauſa; neque enim ſatisfaciet, ſi quis dicat, illam extra intellectum nihil eſſe, nec proinde poſſe cauſari, ſed tantum concipi, nihil enim aliud hic quæritur, quam quæ ſit cauſa, cur concipiatur; neque etiam ſatisfaciet, qui dicet, intellectum ipſum eſſe ejus cauſam, nempe ut ſuæ operationis, de hac enim re non dubitatur, ſed tantum de cauſa artificii objectivi, quod in ea eſt. Nam quod hæc idea machinæ tale artificium objectivum contineat potius quam aliud, hoc profectò habere debet ab aliqua cauſa, eſtque idem reſpectu hujus artificium objectivum, quod reſpectu ideæ Dei realitas objectiva. Et quidem hujus artificii cauſa varia poteſt aſſignari; vel enim eſt realis aliqua talis machina prius viſa, ad cujus ſimilitudinem idea iſta formata eſt, vel magna Mechanicæ ſcientia, quæ eſt in illo intellectu, vel forte magna ingenii ſubtilitas, cujus ope etiam ſine prævia ſcientia potuit illam invenire. Notandumque eſt, omne artificium, quod in idea illa eſt tantum objective, neceſſario debere eſſe in ejus cauſa, qualiſcunque tandem ſit, vel formaliter, vel eminenter* (in hoc exemplo artificium illud eſt ſormaliter in ipſo intellectu artificis) *& idem etiam de realitate objectiva, quæ eſt in idea Dei, eſſe putandum.* (Ita eſt, nimirum ut ſit vel ſormaliter vel eminenter in ſua cauſa) *In quonam verò hæc ita erit, niſi in Deo realiter exiſtente?* Imo in nulla alia cauſa, quam in intellectu, cujus eſt proles. Nam idea illa Dei non eſt rei alicujus revera exiſtentis idea, ſed cogitationis tantum, quam mens peperit, mediante illa facultate, quæ quaſvis res ſibi oblatas poteſt extendere & ampliare, non aliter ac manus paſtam deducere, & os ſufflando vitrum dilatare poteſt. Si idea illa eſſet Dei revera exiſtentis idea, eſſet infinita, proindeque incomprehenſibilis intellectui, nec

modus

modus cogitationis eſſe poſſet, quemadmodum ipſe author eam nominat: ſed eo ipſo quod idea iſta cogitationis modus eſt, non eſt infinita, ſed finita, proindeque nec Dei idea eſt, nec ex iſta idea Dei exiſtentia diſcitur. Res igitur illa, quæ per ideam repræſentatur, eſt formaliter in intellectu, objective in idea, ſubjective nullibi.

Pergit author in iſta reſponſione: *Sed vidit optime hæc omnia vir perſpicax, ideoque fatetur, peti poſſe, cur hæc idea hanc realitatem objectivam potius contineat, quam illam, eique quæſtioni reſpondet, eſſe imperfectionem intellectus noſtri, qui infinitus non eſt; cum enim univerſum quod eſt, ſimul & ſemel uno complexu non comprehendat, bonum omne dividit & partitur: atque ita quod totum parturire non poteſt, ſenſim concipit, aut, ut ajunt, inadæquate,* &c. Quæ reſponſio quia authori non placet, clarior fortaſſis illa erit ſi dicatur, cauſam cur idea Dei illam realitatem objectivam contineat, potius quam aliam, eſſe, quia eſt iſtius rei idea, quam intellectui placuit parere per dilatationem perfectionum ſibi objectarum. Sic ſi quæratur, cur idea angeli aut hominis illam realitatem objectivam contineat, & non potius aliam; cauſa aſſignabitur, quia illa eſt angeli idea, hæc hominis: & ſi alius rei idea eſſet, eandem repræſentaret. Quæſtio igitur iſta, cur hæc idea, quam author Dei ideam nominat, hanc realitatem objectivam potius contineat, quam aliam, non abſimilis eſt iſti, ſi quis quærat, cur hæc imago (Cæſarem repræſentans) realitatem objectivam Cæſaris potius quam alius perſonæ, videlicet Regis Hiſpaniarum, vel Galliarum &c. contineat? nonne reſpondebitur, quia ſic eam pictor efformavit? Pari modo hic reſpondeatur: quia intellectus ideæ iſtius opifex eam ita formavit. Sed nec illa viri iſtius perſpicacis reſponſio ita inepta eſt, quemadmodum authori videtur. Id enim ſibi vult vir ille: quia intellectus noſter, qui finitus eſt, non poteſt ſimul una vice univerſalem omnium rerum ideam ſibi efformare, ſed neceſſum habet particulares rerum ideas ſucceſſive producere, ideo hæc idea hanc, illa aliam realitatem objectivam nacta eſt, pro voluntate aut operatione intellectus producentis. Nullam igitur cauſam habuit author huic viri iſtius reſponſo tantam tribuere abſurditatem cum ait: *neque enim profecto magis probabile eſt, cauſam cur idea Dei ſit in nobis, eſſe imperfectionem intellectus noſtri, quam imperitiam artis mechanicæ cauſam eſſe, cur machinam aliquam valde artificioſam potius quam aliam imperfectiorem imaginemur.* Non enim vir iſte dixerat, imperfectionem, intellectus eſſe cauſam, cur idea iſta in nobis ſit, ſed cur idea iſta illam potius realitatem objectivam contineat & non aliam: cujus cauſam aſſignavit, quia intellectus propter ſuam imperfectionem in iſta idea non omnia potuit comprehendere, ſed pro aliis rebus alias ideas ſibi reſervavit. Pergit author: *nam plane ex adverſo, ſi quis habeat ideam machinæ, in qua omne excogitabile artificium contineatur, inde optime infertur, ideam iſtam ab aliqua cauſa profluxiſſe, in qua omne excogitabile artificium reipſa exiſtebat, etiamſi in ea ſit tantum objective.* Optime: jam verò dictum eſt, omne excogitabile artificium, quod in idea eſt objective, formaliter & reipſa eſſe in intellectu artificis: non machinam ipſam, ſed artificium, ſeu ars conficiendi talem machinam, quam artem ſeu ſcientiam vel à doctore didicit, aut propria ingenii vi ſibi comparavit: *eadem ratione cum habeamus in nobis ideam Dei* (imò non Dei, quia finita eſt iſta idea, Deus autem infinitus repreſentari per ideam finitam non poteſt) *in qua omnis perfectio cogitabilis continetur* (eo ipſo, quod perfectio iſta cogitabilis eſt, tanta non eſt, ut infinitæ Dei perfectionis idea dici mereatur. Quaſcunque enim mente concipere poſſumus perfectiones, illæ vix umbram Dei nobis referunt) *evidentiſſime inde concludi poteſt, iſtam ideam ab aliqua cauſa pendere, in qua omnis illa perfectio ſit, nempe in Deo revera exiſtente.* Cur in Deo exiſtente, & non potius in intellectu exiſtente? non enim Deus produxit illam ideam, ſed intellectus per cogitationem. Realitas enim formalis iſtius ideæ nihil aliud eſt, quam cogitatio, proindeque modus mentis. Objicere poſſet author: ergo intellectus eſt infinitus, proindeque Deus. Non id ſequitur, ſed iſtud ſolum, quod jam non ſemel inculcatum eſt, in intellectu eſſe facultatem perfectiones ſibi oblatas ratione quantitatis, qualitatis, durationis &c. amplificandi & dilatandi, ſed non in infinitum, ita ut infinitatis illius ideam aut conceptum habeat. At unde hæc facultas? ab ipſamet mentis natura, quemadmodum facultas videndi à natura viſus, ſentiendi à natura ſenſus. Unde autem natura iſta admiranda? profecto ſi primam ejus originem progrediendo à parente ad parentem inquiſiveris, nullam invenies aliam quam Deum, omnium rerum authorem. Ergo recte hinc demonſtratur Dei exiſtentia, dicet author. Rectiſſimè: ſed non magis ex illa authoris idea, vix umbram incomprehenſibilis Dei repræſentante, quam ex infinitis aliis rebus, quarum admiranda natura, pulchritudo, ordo &c. ſapientiſſimum & potentiſſimum Architectum arguunt. Sed illa mihi nondum nota ſunt, regeret author. Imò notiora quam mens, niſi ignorantiam affectaret.

Probe animadvertendum eſt, paralogiſmo huic occaſionem dediſſe effatum illud authoris: *in cauſa ideæ debere eſſe ad* minimum *tantumdem realitatis formalis quantum eſt realitatis objectivæ in ipſa idea:* quo ſenſu alibi in hac Med. ait, *tantundem ad minimum debere eſſe in cauſa efficiente & totali, quantum in illius cauſæ effectu.* Exiſtimat enim author intellectum debere habere reipſa omnes iſtas perfectiones, quarum efformare poteſt ideas: quia verò intellectus illas perfectiones non habet, ſequi putat, ideam illam, quam Dei appellat, ab alia cauſa eſſe, in qua illæ perfectiones ſint reipſa ſeu formaliter, quæ in idea objectivè repræſentantur. Sed id minime ſequitur. Nam ſufficit, ut realitas formalis in cauſa ſit potentialiter, etiamſi actu ipſo in ea non exiſtat. Sed realitas formalis artificii, quod eſt in idea machinæ objective, non eſt ipſo actu in mente artificis, hoc eſt, non eſt res quædam ipſo actu in mente exiſtens, ſed ineſt ei tantum potentia, ſeu ſcientia quædam, per quam non iſtam ſolum machinam, ſed etiam plures alias producere poteſt. Etſi reipſa plures machinas ſimiles, id eſt, idipſum artificium continentes, ſed diverſæ magnitudinis conſtituat, non inferre licet, totidem etiam realitates formales actu in ipſa mente exiſtere. Ita, etiam in illa idea Dei ſufficit, realitatem formalem eſſe potentialiter in mente, adeo ut pro lubitu & illam & aliam ei ſimilem vel diſſimilem, majorem vel minorem producere poſſit, nec opus eſt, ut res ipſa in mente cogitata, & à mente per ideam repræſentata reipſa ſit in mente.

Pergit ulterius author in reſponſione ſua: *neque ſane in uno major difficultas, quam in altero appareret, ſi quidem omnes non ſunt periti mechanici, nec idcirco ideas machinarum valde artificioſarum habere poſſunt, ita non haberent omnes eandem facultatem ideam Dei concipiendi; ſed quia illa omnium mentibus eodem modo eſt indita, nec advertimus unquam nobis aliunde, quam ab nobiſmet advenire (ideo) ad naturam intellectus noſtri pertinere ſupponimus. Et quidem non male, ſed aliud quid omittimus, quod præcipue eſt conſiderandum, & à quo tota vis & lux argumenti hujus dependet, nempe quod hæc facultas ideam Dei in ſe habendi non poſſet eſſe in noſtro intellectu, ſi hic intellectus eſſet tantum ens finitum, ut revera eſt, nullamque haberet ſui cauſam, quæ eſſet Deus.* Si ultima hæc verba, *quæ eſſet Deus,* de cauſa remotiſſima ac prima intelligantur, bene argumentum procedit: intellectus enim facultatem illam non haberet ideam talem efformandi, imo nec quicquam cogitandi, niſi ei Deus illam per creationem indidiſſet, quemadmodum nec oculus videndi, nec auris audiendi facultate polleret, niſi ſui authorem haberet, Deum: imò nec mens, nec oculus, nec quicquam in rerum natura exiſteret, niſi à potente cauſa fuiſſet productum: ſed quid novi hic adfert author? quid hoc argumentum differt à vulgatiſſimo illo, quo etiam divinus Paulus Ethnicos, quod Deum non noverint, inexcuſabiles eſſe evincit?

Rom.

Rom. 1. 19,20. nimirum univerſam mnodi machinam ſapientiſſimi & potentiſſimi authoris nos admonere.

Sed author per verba illa, *qua Deus eſſet*, intelligit cauſam proximam & immediatam, non illam, qua Deus ei mentem in utero matris immediatè infuderit (quod nonnulli Philoſophi Chriſtiani cenſent, quibus abſurdum videtur animam rationalem per traducem generari) non enim tolleret abſurdum, quod vel maximè declinare ſtudet, nempe, mentem fore infinitam, ſed qua per ſingula temporis momenta eum de novo creat. Adſcribam ejus verba ex Medit. tertia: *quoniam enim* (ait) *omne tempus vitæ in partes innumeras dividi poteſt, quarum ſingulæ à reliquis nullo modo dependent, ex eo, quod paullo ante fuerim non ſequitur, me nunc debere eſſe, niſi aliqua cauſſa me quaſi rurſus creet ad hoc momentum, id eſt, me conſervet.* Sed quid abſurdius unquam dici poteſt? Quænam res mente cogitari poteſt, cujus partes ſint minus à ſe invicem ſeparabiles, ſeu inter quas ſit inviolabilior ſeries & connexio quam temporis? Deinde, quomodo ex hac partium temporis ſive dependentiâ ſive independentiâ concludit author continuam ſui reproductionem, ſeu reiteratam per ſingula minutiſſima momenta creationem? *Ex eo* (inquit) *quod paullo ante fuerim, non ſequitur me nunc debere eſſe, niſi aliqua cauſa me rurſum creet ad hoc momentum.* Certè non ſequitur, nec quiſquam, niſi mente captus, ita ſtupidus reperietur, qui hinc præſentem ſui exiſtentiam probare velit. Sed nec argumentum authoris firmum eſt, nec vera allegatur cauſa, cum infert: ego nunc ſum, quia de novo ſum creatus. Neque enim ad id, ut ego, qui paulo ante fui, nunc ſim, opus eſt me de novo creari, ſed ſufficit non adeſſe vel cauſam corrumpentem, quæ me deſtinat, aut imbecillitatem mearum virium, qua tandem deficiam. Sed loquit author: *perſpicuum enim eſt attendenti ad temporis naturam, eadem planè vi & actione opus eſſe ad rem quamlibet ſingulis momentis, quibus durat conſervandam, quo opus eſſet ad eandem de novo creandam, ſi nondum exiſteret, adeo ut conſervationem ſola ratione à creatione differre, ſit etiam unum ex iis, quæ lumine naturali manifeſta ſunt.*

Imò lumine naturali planè contrarium patet. Nam, cum v.g. lapidem videmus, poſſumus intelligere, eum potuiſſe fieri; at fieri eum continuò quis intelligit, ne quidem admonitus, nedum lumine naturali id ei manifeſtante? Quod enim fit, id antequam fieret, non fuit: ergo quod continuò fit, debet continuò non eſſe, quod manifeſte contradictionem implicat.

Diſtinctio *cauſæ ſecundum fieri & ſecundum eſſe*, quam alibi author adfert, nihil rem promovet. Ait enim, *Architectum verbi cauſa eſſe cauſam domus, & patrem filiì ſecundum fieri tantum cauſam, ideoque cum opus abſolutum eſt, poteſt abſque iſtiuſmodi cauſſa remanere; ſed ſol eſt cauſa lucis ab ipſo procedentis, & Deus cauſa eſt rerum creatarum non modo ſecundum fieri, ſed etiam ſecundum eſſe, ideoque debet ſemper eodem modo influere in effectum, ut eundem conſervet.* Sed, bone Deus, quam lubrico fundamento nititur res tanti momenti? nonne hac ratione Deus longe deterioris conditionis eſſet, quam quilibet artifex, cujus opus cum abſolutum eſt, abſque illius ope conſervatur: Dei verò omnipotentis, opera (ex authoris mente) talia ſunt, ut ne per incomprehenſibile temporis momentum conſervari queant, ſed eodem momento annihilantur quo fuerunt producta? Quid quæſo opus eſt rem per ſe planam tantis involvere tenebris? Neque verò exiſtimetur, Deo adimi operum ſuarum conſervationem & curam, cum tam abſurda ei denegatur. Conſervat enim Deus res à ſe creatas, quoad illarum ſubſtantiam, cum eas enim deſtruit, aut vim, qua conſervantur non adimit, cumque ſua providentia res omnes ita moderatur, ac regit, ut nihil diutius duret, quam quantum ipſius voluntati & ſapientiſſimo ſcopo, quem ſua providentia etiam in minimis præfixit, eſt conforme. Et hac ratione Deus etiam cauſa dici poteſt in eſſe. Quod ad exemplum ſolis attinet, id huc non quadrat. Nam Sol non eſt cauſſa in eſſe lucis. Lux enim Solis, quæ perſeverare videtur in aëre, non eſt una eademque numero, ſed continenter nova ac nova; quemadmodum in flumine eadem aqua perſeverare videtur, cum tamen continuò alia atque alia ſit à ſcaturigine ſuppeditata. Hinc Sol fons lucis non incongruè appellatur. Pergit: *Itaque debeo nunc interrogare me ipſum, an habeam aliquam vim, per quam poſſim efficere, ut ego ille, qui jam ſum, paullo poſt etiam ſim futurus. Nam, cum nihil aliud ſim quam res cogitans, vel ſaltem, cum de ea tantum mei parte præciſe nunc agam, quæ eſt res cogitans, ſi quæ talis vis in me eſſet, ejus proculdubio conſcius eſſem; ſed & nullam eſſe experior, & ex hoc ipſo evidentiſſime cognoſco, me ab alio aliquo ente, à me diverſo dependere.* Non opus eſt ad mei conſervationem habere me tantam vim, qua me ipſum, quamdiu, aut quocunque modo voluero, conſervare poſſim, tanquam mei ipſius cauſſa efficiens, quemadmodum v.g. lumen lampadis conſervare poſſum olei affuſione ne extinguatur: ſed ſufficit in me eſſe naturalem conſtitutionem ac formam, qua conſerver tamdiu, quamdiu cauſſa corrumpens eam non delet. Dixerat antea author, domum ab architecto extructam poſſe remanere abſque ope illius cauſſæ, qua fuit producta: ergo talis vis eſt in domo qua abſque ædificationis reiteratione conſervatur, nempe ipſa domus forma & ſtructura, qua tamdiu domus conſervatur, quamdiu à contraria cauſſa non deſtruitur. Si ſecus in homine eſſet, homo longe deterioris conditionis eſſet, quam domus aut hara. *Sed ſi talis vis in me eſſet,* (ait) *ejus proculdubio eſſem conſcius.* Annon ſentis famem & ſitim, quæ te ad cibum capiendum ſollicitat? quo ſumpto labeſcentes & ad interitum vergentes vires reſtaurantur, quo verò neglecto fruſtra novam tui creationem à Deo (niſi per miraculum & extraordinem) expectas. Sed regeret author, ſe nunc in eo ſtatu eſſe, in quo ſe ſolum ut rem cogitantem intelligit, & in quo nullam vis illius ſui conſervatricis noticiam habet, famem verò ad corpus pertinere. Sit ita. Ergo quatenus eſt res cogitans, hoc eſt mens, pereat per ſingula temporis momenta, corpus verò ſe ipſum conſervet cibi aſſumptione. Deterior igitur eſt mens tali vi deſtituta, corpore, quod ſeipſum conſervare poteſt. Sed annon percipit mens ſe vivere? percipio, dicet, at vim qua vivo, non percipio. At ipſa vita eſt vis illa qua mens ſeu res cogitans conſervatur, qua ceſſante, ipſa periret. Sed dicat mihi author, ſi vim iſtam conſervantem non ſentit, aut novit, novitne annihilationem illam ſui, ex qua perpetuo emergit? proculdubio non novit, niſi nugari velit. Cur igitur ad noticiam ſuæ continuæ conſervationis alius vis notitiam requirit, præter illam, qua ſe vivere, & quamdiu vivit, non interire novit?

Concludit author, ſe *ab aliquo ente à ſe diverſò pendere.* Benè id colligit, non quaſi de novo ſemper ab eo producatur, ſed quaſi olim ab ipſo productus. Sed dum ens illud à quo immediatè dependeat, author inquirit, mirum eſt, quod dicat, *tale ens non eſſe parentes aliaſve cauſas quaſlibet.* Cur enim parentes non ſint, à quibus manifeſtiſſimè productus videatur? Addit autem rationem, *quia ſum res cogitans & ideam Dei in me habeo.* Sed etiam parentum mentes fuerunt res cogitantes, ideamque Dei in ſe habuerunt, proindeque non commode hîc urget effatum, tantundem eſſe in cauſſa, quantum in effectu. Addit: *ſi ſit alia præter Deum cauſſa* (nempe immediata) *quæri poteſt an ſit ex ſe vel ab alio? ſi ex ſe, erit Deus, ſi ab alia, toties quæretur, donec ad illam perveniatur, quæ à ſe & ſit Deus, cum in infinitum progredi non liceat.* Optima ratiocinatio, ſed non diverſa à vulgatiſſima illa: in cauſis per ſe agentibus non datur progreſſus in infinitum. Unde colligitur, parentum concatenatam ſeriem non poſſe ſeſe in infinitum retro extendere, ſed continuata inveſtigatione deveniendum tandem eſſe ad cauſam aliquam à nemine productam. Cur quæſo per tot ambages & mæandros eo contendit author, quo trita via jam pridem alii pervenerunt? Sed de his hactenus.

Tandem author ideæ hujus Dei originem inveſtigaturus, ait: *Supereſt, ut examinem, qua ratione ideam iſtam à Deo accepi, neque enim illam ſenſibus hauſi, nec unquam non expectanti mihi obvenit, ut ſolent rerum ſenſibilium ideæ, cum iſtæ res externis ſenſuum organis occurrunt, vel occurrere videntur: nec etiam à me efficta eſt: nam nihil ab illa detrahere, nihil illi ſuperaddere planè poſſum, ac proinde ſupereſt, ut mihi ſit innata, quemadmodum etiam mihi innata eſt idea mei ipſius.*

Nota: Ideam Dei ſibi innatam eſſe, primùm eo probat, quod ſenſibus eam non hauſerit. Sed quo argumento incredulum urgebit, ut fidem ei habeat? Etſi enim ſenſibilia omnia ut falſa ſuppoſuit, non propterea tamen illorum delevit memoriam, aut etiam, ſi vel maxime voluiſſet, delere potuit. Quamvis enim in hanc uſque horam author materno utero incluſus, nihil de reliquo mundo unquam ſenſu percepiſſet, non tamen in eo ſtatu eſſet, in quo ſe eſſe fingit. Nam de multis, quæ nunc Deo tribuit, ne ſomniaret quidem in eo ſtatu? Deinde ait, *à ſe non efficťam eſſe iſtam ideam.* Qui hoc certum ſit, jam dictum eſt. Ratio autem ob quam à ſe non efficťam aſſerit, mira eſt, *nam,* inquit, *nihil ab illa detrahere, nihil ſuperaddere poſſum.* Quaſi non poſſent eſſe homines vel angeli, à quibus aliqua, quæ de Deo nondum novit, imò quæ nunc Deo perperam attribuit, moneri poſſit. Sive enim author per ideam iſtam ipſam Dei eſſentiam, ſive attributa ejus ac perfectiones repræſentari ſtatuat, falſum tamen eſt, nihil ideæ iſti addi poſſe. Nam quod ad eſſentiam attinet, quî illius ideam habeat, eamque adeo perfectam, adeo abſolutam, ut nihil ei addi poſſit, qui ne culicis quidem aut muſcæ eſſentiam novit, qualiſque ſit referre poteſt? Attributorum verò divinorum plurima nos adhuc latere, quæ vel angelus de Cælo, vel ipſe Deus per ſpiritum ſuum revelare poſſit, nimis audax foret præſumptio, id negare velle. Quomodo igitur ideæ illi nihil addi poſſe aſſeverat?

Hactenus patuit authorem Dei exiſtentiam ex imaginaria ſua idea non demonſtraſſe.

Verum, nî fallor, admiranda mentis humanæ natura alia ratione argumentum ſuppeditat, pro aſſerenda Dei exiſtentia: nimirum, notum eſt argumentum, quo ex innato omnibus hominibus æternum vivendi deſiderio, probari ſoleat, ſpem alterius vitæ perennis & felicis ſupereſſe mortalibus. Deſiderium enim iſtud, quia univerſale eſt, omnibus hominibus commune, proindeque à natura inſitum, ideo vanum eſſe non poteſt, nec res deſiderata impoſſibilis. At hominem mortuum in vitam revocare, immortalitateſque (quæ cætera lætiſſima includit) donare, non niſi à potentiſſima cauſſa præſtari poteſt: illa verò cauſſa vel natura eſt, vel alia præter naturam. Non natura per quam mortales ſumus & afflictionibus obnoxii: ergo per aliam cauſam ipſa natura perfectiorem, quæ Deus appellatur.

MEDITATIO IV.

De Vero & falſo.

NEglectis cæteris in quarta Medit. de quibus non immeritò dubitare liceret, pauca tantum attingere lubet.

Primum, de cauſa erroris, quam author in voluntatem rejicit. *Unde ergo naſcuntur* (inquit) *mei errores! nempe ex hoc uno, quod, cum latius pateat voluntas quam intellectus, illam non intra eoſdem limites contineo, ſed etiam ad illa quæ non intelligo extendo.*

Et ſub finem Meditationis: *Et ſanè nulla alia eſſe poteſt* (cauſa) *ab ea, quam explicui. Nam quoties voluntatem in judiciis ferendis ita contineo, ut ad ea tantum ſe extendat, quæ illi clarè & diſtincte ab intellectu exhibentur, fieri planè non poteſt, ut errem.*

Nota: Primò Falſum eſt, voluntatem latius patere quam intellectum. Voluntas enim nihil eligit, nihil appetit aut fugit, niſi quantum intellectus aut expetendum aut fugiendum demonſtrat. Deinde voluntatem confundit cum judicio. Duas enim humanæ mentis facultates principes vulgò conſtituunt Philoſophi: *Intellectum & voluntatem.* Sub intellectu comprehenditur 1. Simplex rerum apprehenſio, qua ſine affirmatione aut negatione aliquid concipimus. 2. Judicium, cujus rurſum duæ ſunt operationes 1. Enunciatio, qua affirmamus vel negamus, 2. Ratiocinatio, qua ex uno poſito inferimus aliud. Hæ operationes mentis nihil commune habent cum voluntate, nihil voluntas ad eas conferre poteſt, adeo, ut ſi error committatur, is quantus quantus eſt, ab intellectu male aut apprehendente aut judicante oriatur. Si quid is ut appetibile offert, voluntas appetit & perſequitur; ſi quid ut fugiendum, abhorret & fugit. Erroris igitur cauſſa non in voluntate eſt, ſed in intellectu, & propriè quidem, ſaltem precipuè in judicio, cum id rei, de qua fertur, non eſt conforme. Tertiò, Regula illa, quam ad evitandum errorem preſcribit, nimirum, *ut voluntas in ferendis judiciis ita contineatur, ut ad ea tantum ſeſe extendat, quæ illi clarè & diſtinctè ab intellectu exhibentur* &c. hæc, inquam, Regula, ut nimia generalis, nullum uſum habet practicum in inquirendà veritate, niſi aliæ regulæ aut methodus preſcribatur, qua diſcernere liceat claram & diſtinctam cognitionem, quam plurimi ſe habere perſuaſiſſimi ſunt, etiam maximis implicati erroribus: cujuſmodi methodi nullum in hiſce Meditationibus apparet veſtigium, in quo tutò pedem figere liceat. Committitur autem in judicando error utplurimum circa res probabiles, rariſſimè circa illas, quarum veritas ex certis & innatis principiis per neceſſarias conſequentias deduci poteſt. Sic puram matheſin vel mediocriter edoctum, rarò errare contingit, lapſo verò alicubi adeo evidenter demonſtrari poteſt error; ut eum vel invitiſſimus agnoſcere cogatur. At in probabilibus tanta eſt judiciorum varietas, ut quæ huic quam manifeſtiſſima maximique ponderis apparent, aliis obſcura videantur & ad aſſenſum extorquendum imbecilliſſima. Exemplo eſto hæc ipſa authoris Philoſophia, quam longe minori eruditorum applauſu, quam ipſemet ſibi pollicebatur, ſuſceptum iri non dubito. Ego ſane judicii mei imbecillitatem hic ingenue profiteor, qui intenſis pro virili mentis viribus, non poſſum tamen vim experiri illarum demonſtrationum, quas author pro talibus agnoſcit, ut non putet ullam viam humano ingenio patere, per quam meliores & evidentiores inveniri poſſint.

Cæterum, in iis rebus, quæ probabilitati magis quam apodicticis demonſtrationibus innituntur, maxima judicii humani vis & perfectio agnoſcitur; hinc maximè ſapientiæ & prudentiæ gloria comparatur; hinc ſummus in omni vitâ fructus, non tantum in civili Societate, ſed etiam in ſalutis negotio emergit. Quid enim mirum, ſi quis v. gr. trianguli tres angulos duobus rectis, & hypothenuſæ quadratum laterum quadratis æquari agnoſcat, demonſtratione tam claram facem præferente, ut vel dormituriens veritatem palpet? at dignoſcere judicii acumine juſtum & injuſtum, honeſtum & turpe, magis vel minus probabile; penetrare aliorum calliditſima conſilia, conatua, machinationes; obviare ſingulari prudentia infinitis hominum technis & fraudibus; declinare provide caſus non niſi probabiliter prævиſos; imò, quod præcipuum eſt, pericrutari admirandas, & non niſi perſpicaciſſimis oculis inveſtigabiles divinæ providentiæ vias, quibus ab Orbe condito cum majeſtatis ſuæ gloriam patefacit, cum generis humani ſalutem curat, id demum excellentis & penetrantis judicii laudem meretur: qua laude & fructu verò ſemetipſos privant, & magnam judicii imbecillitatem teſtantur ii, qui in omnibus aſſenſum cohibent, quæ evidenti & palpabili demonſtratione non ſunt fulta, hoc eſt, qui omnem fidem è rerum natura profligatam volunt, & una cum illa omnem hiſtoriarum uſum, Medicinæ partem maximam, omnem quæ inter parentes & liberos eſt pietatem, quos non aliter agnoſcimus: & tandem ipſam divinam ſapientiam, vitæque futuræ certitudinem, quæ ex Reſurrectione Chriſti cumprimis dependet.

Maximum

Maximum igitur promerentur laudatiſſimæ operæ pretium, qui hac in parte imbecillioribus judiciis in veri falſique, aut veritatis magis minuſve probabilia dijudicatione, certæ alicujus methodi facem præferre, & ad funeſtas circa res fidei lites ex parte ſaltem dirimendas & levandas, pacemque Eccleſiæ Chriſti reſtituendam, viam ſternere ſuſciperent. Conatus & Deo gratiſſimus, & annuente ipſius gloria non omnino irritus futurus, in re, cujus ſparſa jam undique ſemina agnoſcere licet, recentiores circa fidem controverſias animo præjudiciis non oblimato intuenti.

Meditatio V.

De eſſentia rerum materialium, & iterum de Deo, quod exiſtat.

Meditatio VI.

De rerum materialium Exiſtentia, & reali mentis à Corpore diſtinctione.

Omiſſa quinta Medit. in qua dubia occurrunt nonnulla haud multum abſimilia iis, quæ in præcedd. Medit. allata ſunt, ad ultimam propero, in qua author alterum, quod ſibi præcipuè demonſtrandum propoſuit, proſequitur, nimirum, de *Mentis à Corpore reali diſtinctione.*

Capitali verò demonſtrationi duo præmittit, primum de diſtinctione intellectus & imaginationis, alterum de ſenſuum erroribus. De poſteriori ſatis actum eſt ad Medit. primam: de priori pauca hic apponam in re perceptu non ita difficili. Ait itaque author:

Primò examino differentiam quæ eſt inter imaginationem & puram intellectionem. Nempe, ex. Gr. cum triangulum imaginor, non tantum intelligo illud eſſe figuram tribus lineis comprehenſam, ſed ſimul etiam iſtas tres lineas tanquam præſentes acie mentis intueor, atque hoc eſt, quod imaginari appello. Si verò chiliogonum velim cogitare, equidem æque benè intelligo illud eſſe figuram conſtantem mille lateribus, ac intelligo triangulum eſſe figuram conſtantem tribus, ſed non eodem modo illa mille latera imaginor, ſive tanquam præſentia intueor &c. Et paulò poſt: *& manifeſte hic animadverto, mihi peculiari quadam animi contentione opus eſſe ad imaginandum, qua non utor ad intelligendum.*

Nota: Videtur author certum adferre criterium, quo imaginatio ab intelligentia diſcerni poſſit. Quod criterium priùs exemplo declaratum de triangulo, quod diſtincte & imaginari & intelligere licet, & de chiliogono, quod diſtincte quidem intelligere, at non imaginari poſſumus, in eo conſiſtere innuit, quod ad imaginandum peculiari animi contentione opus ſit, qua intellectus non utatur. Verum, author nullam adfert cauſſam, cur imaginatio non æque ad chiliogonum ac ad triangulum ſeſe extendat. Mens enim dum contemplando chiliogonum ſibi repræſentare ſatagit, æque id contentione quadam tentat, ac in triangulo, *licet imago ab angulorum multitudinem confuſior ſit imagine trianguli*: neque probat, ſe per intellectum meliùs & clariùs intelligere quam per imaginationem. Nam, quod ait, *ſe æque benè intelligere chiliagonum eſſe mille laterum ac triangulum eſſe trium*, id non eſt intelligere figuram, ſed tantum nominis ſignificationem, ſeu etymologiam, hoc eſt, grammaticam habere chiliagoni ſcientiam, non mathematicam. Intelligere verò chiliagonum, eſt ejus mille latera & angulos diſtincte percipere, quod per intellectum magis & perfectiùs, quam per imaginationem fieri, probandum eſt! nimirum, demonſtrandum eſt, ideam illam ſeu imaginem chiliagoni, quam author citra imaginationis opem in mente ſua exiſtere aſſerit, clarius & diſtinctius repræſentare chiliogonum, quam repræſentet imago, à mente per imaginem efficta. Certus ſum, authorem nullum hic diſcrimen oſtenſurum. Diſtincta enim rei alicujus imago, illa eſt, quæ diſtincte & ſigillatim rei iſtius partes repræſentat; talis verò imago non eſt chiliogoni, quacunque ratione, ſive per intellectum, ſive per imaginationem à mente effingatur.

His ita præmiſſis accedit author ad capitalem demonſtrationem diſtinctæ mentis à corpore exiſtentiæ, & ait:

Et primò quidem ſcio, omnia quæ clarè & diſtincte intelligo talia à Deo fieri poſſe, qualia illa intelligo, ſatis eſt quod poſſim unam rem abſque altera clarè & diſtincte intelligere, ut certus ſim unam ab altera eſſe diverſam, quia poteſt ſaltem à Deo ſeorſim poni; & non refert à qua potentia id fiat, ut diverſa exiſtimetur. Ac proinde ex hoc ipſo, quod ſciam me exiſtere, quodque interim nihil planè aliud ad naturam ſive eſſentiam meam pertinere animadvertam, præter hoc ſolum, quod ſim res cogitans, rectè concludo, meam eſſentiam in hoc uno conſiſtere, quod ſim res cogitans. Et quamvis fortaſſis (vel potiùs, ut poſtea dicam, pro certo) habeam corpus quod mihi valde arctè conjunctum eſt: quia tamen ex una parte claram & diſtinctam habeo Ideam mei ipſius, quatenus ſum tantum res cogitans non extenſa: & ex alia parte diſtinctam Ideam Corporis, quatenus eſt tantum res extenſa, non cogitans; certum eſt, me à corpore meo reverà eſſe diſtinctum, & abſque illo poſſe exiſtere.

Nota: Quæſtio non eſt, an mens, quo ad ſubſtantiam ſuam, de craſſo ac palpabili corpore participet, ſed ſimpliciter, an ſit incorporea & inextenſa. Etſi enim facile concedatur, mentem nec oſſeam eſſe, nec carneam, aut muſculoſam, nervoſam &c. dubium tamen remanet, an non ſit tenuiſſimum quoddam corpus vaporoſum, aut aëreum, aut æthereum &c. diffuſum per craſſum hoc corpus; id quod author ſimpliciter negat, omnem ei adimendo extenſionem.

Ratiocinatio verò, qua ſuam aſſertionem tuetur, totam vim ſuam mutuatur ab iſto axiomate: *ea, quæ ſeparatis conceptibus intelliguntur, reipſa eſſe ſeparata & diſtincta.* Cujus axiomatis falſitatem apertè arguunt innumera exempla. Nonne enim omnes corporum proprietates, affectiones, accidentia, modi, ſeparatis intelliguntur conceptibus, quorum nullum tamen à ſuo ſubjecto reipſa eſt ſeparabile?

Hoc dubium ab aliis quoque, qui contra has Medd. ſtylum ſtrinxerunt, authori objectum fuit, & inter cæteros ab authore primarum objectionum, qui ex Scoto duplicem adfert diſtinctionem, *formalem & realem*, aitque ex mente Scoti, ad id, quod unum ab alio diſtincte & ſeparatim concipiatur, ſufficere *diſtinctionem formalem & objectivam*: Unde infert ex eo, quod mens, quatenus cogitat, diſtincte concipi poſſit à ſubjecto corporeo, non tamen inde ſequi, eam realiter ab omni ſubjecto corporeo eſſe diſtinctam. Quam duplicem *diſtinctionem* author quidem non reſpuit, cum ait: *formalem ſeu modalem diſtinctionem eſſe inter entia incompleta, in quibus ſufficit, ut unum ab alio diſtincte & ſeorſim concipiatur per abſtractionem intellectus, rem inadæquate* (vult dicere incomplete) *concipientis: realem verò eſſe inter entia completa, quæ ita diſtincte & ſeorſim concipiuntur, ut unumquodque tanquam ens per ſe & ab omni alio diverſum intelligatur.* Id cum exemplo figuræ & motûs (malè huc applicato) declaraſſet, probat corpus & mentem eſſe ſubſtantias completas, ut inde concludat realem inter illa eſſe diſtinctionem, non formalem: *atque* (ait) *complete intelligo, quid ſit corpus, putando tantum illud eſſe extenſum, figuratum, mobile &c. deque illo negando ea omnia, quæ ad mentis naturam pertinent; & vice verſa, intelligo mentem eſſe rem completam, quæ dubitat, intelligit, vult, quamvis negem in ea quicquam eſſe ex iis, quæ in corporis idea continentur. Quod omnino fieri non poſſet, niſi inter mentem & corpus eſſet diſtinctio realis.*

Nota: Senſus eſt, ad conceptum corporis non requiri cogitationem, quæ mentis propria eſt; & ad conceptum mentis non requiri extenſionem, quæ

corpori propria eſt. Ergo mens & corpus ſunt duæ diſtinctæ ſubſtantiæ completæ, proindeque realiter inter ſe diſtinctæ. Sed hoc reſponſum dubium non tollit. Conceptus enim ille, quo mentem ſolum ut rem cogitantem concipit, non eſt completus mentis conceptus, nam ſolam cogitationem concipit, quæ eſt facultas aut effectus alicujus rei, quam, qualis ſit, corporeane an incorporea, author ignorat, aut ſaltem pro arbitrio abſque probatione, eam incorpoream eſſe, aſſumit. Ex illo igitur conceptu concludere nondum licet, mentem eſſe rem completam, proindeque realiter ab omni corpore diſtinctam. Sic verò ſibi conſtaret ratiocinatio ſi diceret: Ego mentem concipio tantum ut rem cogitantem, & ad illum conceptum non animadvertere poſſum, pertinere extenſionem: Ergò mens, quatenus eſt res cogitans non eſt extenſa. Æque vera eſt hæc concluſio, atque illa, cum infero: ego hominem concipio, quatenus ambulat, & ad hunc conceptum non animadverto pertinere craſſitiem; ergo homo, quatenus ambulat, non eſt craſſus. At non ſequitur, eum ſimpliciter non eſſe craſſum. Elenchus igitur manifeſtus eſt in authoris ratiocinatione, quem logici nominant, à dicto ſecundum quid, ad dictum ſimpliciter.

Porrò, quoniam author dixerat, *ſe intelligere mentem eſſe rem completam, quæ dubitat, intelligit* &c. non alienum ab hoc loco eſt examinare ea, quibus in reſponſionibus ſuis ad quartas objectiones explicat, quid per rem completam intelligat. Ait igitur: *ſed hic merito quæri poteſt, quidnam intelligam per rem completam, & quomodo probem, ſufficere ad diſtinctionem realem, quod duæ res tanquam completæ una abſque altera intelligatur.* Valde circumſpectè & cautè loqui videtur author. Si enim perſpicuè demonſtratur duas res eſſe revera completas, nullum dubium eſt, quin realiter inter ſe diſtinctæ ſint; ſed author, nî fallor, non videtur velle probare, corpus & mentem revera eſſe duas res completas, ſed tantum *intelligi tanquam completas.* Id quod ad realem diſtinctionem minimè ſufficit, poſſent enim res innumeræ *tanquam completæ* per abſtractionem intelligi, quæ revera completæ non ſunt, proindeque realiter non diſtinctæ.

Itaque ad primum reſpondeo, me per rem completam nihil aliud intelligere, quam ſubſtantiam indutam iis formis ſive attributis, quæ ſufficiunt, ut ex iis agnoſcam ipſam eſſe ſubſtantiam.

Nota: Mira hæc eſt ſubſtantiæ completæ definitio, in qua attributa generis aſſumuntur ad definitionem ſpeciei. Si hoc, quod author recenſet, eſt ſubſtantiæ completæ criterium, in quonam quæſo conſiſtet differentia inter ſubſtantiam completam & incompletam? Haud aptior eſt hæc authoris ſubſtantiæ completæ definitio, quam ſi quis definiturus hominem, diceret, ſe per hominem nihil aliud intelligere, quam animal iis indutum formis ſive attributis, quæ ſufficiunt, ut ex iis agnoſcatur ipſum eſſe animal, hoc eſt ſufficere ad agnoſcendum hominem, ſcire ipſum eſſe animal.

Neque enim ſubſtantias immediatè agnoſcimus, ut alibi notatum eſt, ſed tantum ex eo, quod percipiamus quaſdam formas ſive attributa, quæ cum alicui rei debeant ineſſe, ut exiſtant, rem illam, cui inſunt vocamus ſubſtantiam. Si vero poſtea eandem illam ſubſtantiam ſpoliare vellemus iis attributis, ex quibus illam cognoſcimus, omnem noſtram de ipſa noticiam deſtrueremus, atque ita verba quidem aliqua de ipſa poſſemus proferre, ſed non quorum ſignificationem clarè & diſtinctè perciperemus.

Nota: Aliter loquebatur author ſub finem 2. Medit. ubi ſe ceram detractis omnibus formis & accidentibus nudam intelligere aſſeverabat, & quidem longè perfectius & diſtinctius, quam ſub formarum & accidentium involucro, quæ mutabilia ſunt, ipſa ceræ ſubſtantia immutabili.

Non ignoro quaſdam ſubſtantias vulgè vocari incompletas; ſed ſi dicuntur incompletæ quæ per ſe ſola eſſe non poſſunt, fateor mihi contradictorium videri, ut ſint ſubſtantiæ, hoc eſt, res per ſe ſubſiſtentes, & ſimul incompletæ, & per ſe ſubſiſtere non valentes. Aliter autem dici poſſunt ſubſtantiæ incompletæ, ita ſcilicet, ut quatenus ſunt ſubſtantiæ, nihil quidem habeant incompleti, ſed tantum, quatenus referuntur ad aliquam aliam ſubſtantiam, cum qua unum per ſe componunt. Ita manus eſt ſubſtantia incompleta, cum refertur ad totum corpus, cujus eſt pars, ſed eſt ſubſtantia completa, cum ſola ſpectatur: & eodem modo corpus & mens ſunt ſubſtantiæ incompletæ cum referuntur ad hominem, quem componunt; ſed ſolæ ſpectatæ ſunt completæ.

Nota: Per miros incedit Mæandros, ut ſcopum evitet. Quæſtio eſt, an mens corporea ſit, an incorporea. Author incorpoream eſſe contendit, quia eam intelligat ut rem cogitantem, eamque completam. Objectum ipſi fuerat, hanc ipſam noticiam eſſe inadæquatam, hoc eſt attributorum tantum noticiam, non ipſius ſubjecti, de quo, quale ſit, corporeumne an incorporeum, controvertitur. Sic inadæquatus eſt conceptus vel noticia, cum dico, vaccam eſſe rem mugientem. In illo enim conceptu tantum mugitus noticiam habeo, nullam ſubjecti, de quo, an bos, vel leo, vel canis ſit, nondum conſtat. Nihil igitur ad rem eſt, quicquid author de ſubſtantia completa & incompleta diſſerit. Eò enim tendit ſolum, ut demonſtret, mentem per ſe, & abſque relatione ad corpus conſideratam, eſſe ſubſtantiam completam; de quo in præſenti nulla eſt controverſia. Eo ipſo enim conceſſo (etſi falſum ſit) indeciſa manet principalis quæſtio, corporeane ſit, an incorporea.

Cæterum, denominatio illa completi & incompleti, tota dependet à relatione ad aliud aliquid, tanquam ad totum, cujus reſpectu ſubſtantia completa vel incompleta dicitur, quo reſpectu ſublato ſubſtantia nec completa nec incompleta dici ſolet. Ita enim Philoſophi ſubſtantias completas & incompletas definiunt, ut ſubſtantiam completam eſſe dicant, quæ ad alterius ſubſtantiæ realem compoſitionem ſeu conſtitutionem non ordinatur, nec ipſamet ad ſui complementum & perfectionem re alia indiget: incompletam, quæ contra ſe habet: Unde completam ſubſtantiam ſe habere ajunt per modum totius, incompletam per modum partis. Ex. gr. truncus arboris ſubſtantia completa non eſt, at arbor integra completa eſt ſubſtantia, cujus reſpectu ramus incompleta eſt, qui ipſe tamen ſubſtantia completa eſt reſpectu minorum ramulorum ex ſeſe ortorum; idque ſolummodo, quamdiu ramuli iſti majori ramo, hic verò arbori, & quidem viventi, adhæret, & ad realem illius compoſitionem ordinatus eſt: abſciſſus verò ab arbore ramus nec completa nec incompleta ſubſtantia nominari meretur, quippe qui in eo ſtatu exiſtat, in quo totum ſuum non complet. Sic nec ramuli iſti minores majori ramo ab arbore amputato adhærentes, ſubſtantia incompleta non ſunt; nam etſi ramum illum majorem complere videantur, tamen arborem ipſam non complent, ad cujus complementum præcipuè pertinent. Sic homo ſubſtantia completa eſt, corpus & anima verò incompletæ, quemadmodum ipſe author fatetur. Corpus rurſum ſubſtantia completa eſt reſpectu membrorum v. gr. reſpectu manus, quæ incompleta eſt reſpectu corporis, completa reſpectu digitorum: idque tamdiu, quoad totum principale, nimirum homo non diſſolvitur: diſſoluta autem corporis & animæ compagine, nec corpus nec anima per ſe ſubſtantiæ completæ ſunt, quippe ad realem hominis compoſitionem non amplius ordinatæ, ſed corpus cadaver eſt, brevi corrumpendum, & in pulverem redigendum, anima verò ſubſtantia quædam eſt (corporeane an incorporea author nos hactenus non docuit) perfectionem in ſe actu, niſi novo jungatur corpori, non habens. Falſum igitur eſt, quod author ait, *ſubſtantias, quatenus ſubſtantiæ ſunt, nihil habere incompleti,* hoc eſt, eas omnes eſſe completas. Item, *manum cum ſola ſpectatur*, hoc eſt, quatenus eſt à corpore avulſa, eſſe ſubſtantiam completam: Conditio enim ſubſtantiæ completæ tantò eſt perfectior quam incompletæ, quantum totum præſtat parti, perfectum imperfecto: id

quod

quod ipſæmet denominationes completi & incompleti, hoc eſt, perfecti & imperfecti ſatis arguunt. Cum igitur manus corpori vivo juncta non completa ſubſtantia ſit, multo minus completa eſt à corpore avulſa. Juncta enim corpori viventi participat de excellentia & dignitate præſtantis operis naturæ, tanquam membrum ſeu pars illius, ſine qua corpus ipſum mutilum eſt: at amputata dignitate illa non amplius fruitur, nec amplius manus eſt, ſed cadaver, manûs figuram aliquantum retinens, donec in putridam terram transformetur. Pari modo, quoniam anima, quatenus ad realem compoſitionem hominis eſt ordinata, & illius reſpectu ſe habet per modum partis, non eſt ſubſtantia completa, multò minus completa erit, ſi extra illam compoſitionem conſideretur; eritque in ſtatu longè imperfectiore extra corpus conſtituta, quam corpori juncta. Diſſolutio enim operis naturalis (ſeu à natura producti), imperfectionem introducit, non tantum quo ad totum, ſed etiam quo ad partes: idquod teſtatur non ſolum naturalis abominatio iſtius diſſolutionis animæ & corporis, etiam brutis animantibus naturâ inſita, ſed etiam futuræ illius vitæ conditio & ſtatus, in quo non nudæ animæ beata fruentur vita, ſed novo veſtientur corpore, eoque incorruptibili, & in perpetuum ab illis non ſeparando, ut imperfectio per mortem utrique parti introducta reſarciatur, & diſjunctum in integrum reſtituatur. Hinc porrò patet, etiamſi vel maximè concedatur, mentem eſſe ſubſtantiam incorpoream, mereque ſpiritualem, non tamen eam abſque corporis organo cogitare, intelligere, ratiocinari, aliaſve functiones obire poſſe. Subſtantia enim talia præſtare apta completa eſt ſubſtantia, nullo corpore indiga, imò Perſona eſt, humanâ perſonâ longè præſtantior & perfectior. Cum autem per naturam ad humanum corpus perficiendum ordinata ſit, ut perfectam conſtituat perſonam; patet, abſque corpore aptam non eſſe ad functiones perſonis proprias obeundas, quas in corpore obiit: nullo enim ſine corpori jungeretur ſaltem cæleſti illi olim recipiendo, ſi abſque illo perſona eſſet omnibus numeris abſoluta.

Finio, & coronidis loco paucis attingere libet, quod author cum in ipſis Medit. tum in ſuis reſponſionibus non ſemel urget, *mentem eſſe indiviſibilem*, nec ab ullo unquam Philoſopho auditum eſſe, mentem biſecari aut triſecari poſſe: unde firmiſſime concludi poſſe ait, mentem non eſſe corpoream. Verum, homonymia eſt in voce *mentis*. Si enim mens ſumitur (quemadmodum à Philoſophis ſumi ſolet) pro facultate animæ humanæ, quam vulgo *ſuperiorem facultatem* nominant, nempe pro intellectu & voluntate, & ab appetitiva, quam *inferiorem* dicunt, diſtinguunt; certum eſt, mentem eſſe indiviſibilem. Diviſio enim propriè quantitatum eſt, non qualitatum, ad quas, facultates illæ referuntur. At ſi per mentem intelligatur ſubſtantia ſeu ſubjectum ipſum, cui facultas intelligendi & volendi inhæret, hoc eſt ipſa anima humana, tamdiu abſurdum non erit, ſtatuere mentem diviſibilem eſſe, donec eam corpoream non eſſe demonſtretur.

F I N I S.

LUDOVICI WOLTZOGENII

RESPONSIO

ad

JONÆ SLICHTINGII à BUCOWIETZ

Annotationes in Annotationes

de

Bello, Magiſtratu

&

Privata Defenſione.

IRENOPOLI

Poſt annum Domini 1656.

Lector Benevole!

TRactatus hic, poſt abſolutam impreſſionem, ab amico inter ſua manu-ſcripta repertus, nobiſque communicatus, non potuit, priori auctoris de eadem materia tractatui ſubjici. Sunt vero tres Woltzogenii de hac materia, in univerſum tractatûs, quorum primus ſecunda parte *Inſtructionis ad utilem S. Literarum lectionem* abſolvitur. In quo Danielis Brenii librum *de Qualitate regni Chriſti*, ipſius operibus Theologicis inſertum (Epiſcopii de munere Magiſtratus à Chriſtianis gerendo oppoſitum) quaſi amplificat, & ejuſdem argumenta latius deducens explicat & confirmat. Secundus continet Annotationes ad tres Jonæ Slichtingii quæſtiones. Quibus Annotationibus Slichtingius ſuas in eaſdem Annotationibus obviam ivit. Atque iſtis Slichtingii Annotationibus Author hac Reſponſione occurrit.

VALE.

RESPONSIO ad ANNOTATIONES
OPPOSITAS ANNOTATIONIBUS IN TRES QUÆSTIONES DE MAGISTRATU, DE BELLO, DE PRIVATA DEFENSIONE.

I. INjuria *queritur Vir Præſtantiſſimus* &c. Imperfecta jure tractatio de Magiſtratu viſa eſt, quia in hac quæſtione maxima eſt de jure gladii difficultas: ejus itaque mentio fieri debuit, ubi de eo, an liceat Chriſtianis magiſtratum gerere, agebatur. Adeo autem Auctor hoc loco ejus non meminit, ut Magiſtratum Chriſto, qui jure gladil uſus non eſt, ſimilem omnibuſque ſervientem fecerit: ex quo videri alicui merito potuiſſet, eum Magiſtratum quidem admittere Chriſtianum, ſed talem qui gladio & patibulo aliiſque capitalibus ſuppliciis in maleficos non ſæviret. Atque hanc imperfectionem agnoverunt & illi ipſi amici magni nominis viri, quorum rogatu Auctor quartam quæſtionem, quæ de jure gladii agit, cæteris ſe ſubjunxiſſe ait. Cur enim id rogaſſent, ſi non omnino ad tractationem hujus quæſtionis de Magiſtratu neceſſarium eſſe judicaſſent?

II. *Et quem obſecro Lectorem? Chriſtianumne?* Veri Chriſtiani terrentur patibulo & gladio, non tam quod ipſi eum metuant, quam quod doleant tot peccatores, ad quos ſalvandos Chriſtus potiſſimum venit, ſine omni miſericordia è medio tolli: quorum plurimi etſi ſunt ſanabiles ac corrigibiles, omne tamen illis ad corrigendam vitam ſpatium adimitur; & ſic non corpora ſolum, ſed & animæ eorum perduntur, nec temporaria tantum; ſed ſimul etiam æterna morte afficiuntur. Quod quam horrendum ſit, perſpexerunt hodie omnes ferme etiam errantes Chriſtiani. Itaque tametſi maleficos capite plecti jubeant, ne tamen æternam eis ſalutem adimere videantur, eos etiam in furcam jam aſcendentes ſpe regni cœleſtis ſolantur; & quibus ipſi vitam temporariam in terris nolunt concedere, eis æternam promittunt in cœlis; non abſimili modo, atque ille quondam dicebat: Sit divus, modo ne ſit vivus. Veri autem Chriſtiani, cum hoc per decreta divina in Sacris Literis revelata ſciant fieri non poſſe, ut malefici ſine vera pœnitentia vitæque mutatione in melius conſequantur vitam æternam; quomodo non ingemiſcant, cum vident tot miſerorum animas ſeduci & perire in æternum? ac porro quomodo non abhorreant à tali functione, per quam ipſimet fierent æternæ perditionis proximorum ſuorum aliquomodo participes. Deinde & ſui cauſa merito terrentur gladio & patibulo Chriſtiani: quia etiam pios homines ex infirmitate poſſe in tale peccatum incidere, quod ſecundum Legem Moſaicam & civilia jura nonniſi mortis ſupplicio expiari poteſt, vel ſolum Davidis exemplum nos docet. Cum verò nullum delictum tam grave committi poſſit, cui in Eccleſia non ſit parata venia, ſi ſeria ſubſequatur pœnitentia, nonne horrendum ac terribile eſt homini Chriſtiano, tam inſigni & æquiſſimo beneficio per Magiſtratus gladium privari, & necem videre ſibi inevitabiliter imminentem, quam nec Chriſtus ipſe in pœnitentem decerneret?

III. *Magiſtratus enim verus & dominando ſervit.* Atqui Chriſtus Matth. 20 non hoc ſibi vult ut diſcipuli ejus dominando ſerviant: ſic enim eos ab affectatione dominii non avocaſſet.

QUÆSTIONIS I. ANNOTATIO I.

I. A*Tqui primum Auctor non populi Chriſtiani in ſpecie felicitatem celebrat, ſub Rege vere Chriſtiano.* Nobis verò maxime Chriſtiani populi felicitas ſpectanda eſt: nam alios extra Eccleſiam quod attinet, illi ſatis ſuam felicitatem & tranquillitatem etiam abſque Chriſtianis Regibus procurabunt.

II. *An vero Regnum Iſraëliticum non fuit felix ſub Rege Salomone &c.* Fuit felix felicitate terrena; ſed Chriſtianorum felicitas non eſt in rebus terrenis ſita.

III. *Videt ergo & Chriſtianos expetere, ut tranquillam & quietam vitam peragant &c.* Non aliam tranquillitatem licet Chriſtianis expetere, quam quæ vocationi eorum convenit. Eorum autem vocatio eſt, ut etſi non ſemper patiantur reipſa, tamen parati ſint ſemper pro Chriſto pati perſecutionem. Hoc enim eſt, quod quotidie crucem noſtram portare, Chriſtumque ſequi jubemur. *Quiſquis non portat crucem ſuam, meque ſequitur, non poteſt eſſe meus diſcipulus*, Chriſtus ipſe diſerte pronunciavit. At ex Auctoris ſententia, poſſet eſſe Chriſti diſcipulus, qui crucem ſuam non portaret: quod eſt aperte verbis Chriſti contrarium. Et Apoſtolus Galat. 5. verſ. 11, tanquam abſurdum ponit, ſi aboleatur ſcandalum crucis. Obſervandum enim eſt, à condito mundo, ſic volente Deo, ſemper bonos perſecutionibus malorum fuiſſe expoſitos, ut tanto ſcilicet perfectior & luculentior bonorum virtus eſſet: unde nubem Martyrum ex ſeculis, quæ Chriſti tempora anteceſſerunt, adducit auctor Epiſtolæ ad Hebræos. Quanto minus præſumi debet, Deum velle, ut veri Chriſtiani aliquando à jugo perſecutionum plane ſint liberi, qui ad ſummam pietatem, atque inprimis ad perfectiſſimam patientiam vocati ſunt; quibus æternæ & cæleſtis felicitatis nulli ante ſeculo notæ facta eſt promiſſio, quibus pro exemplo propoſitus eſt Chriſtus Dominus, dux & conſummator fidei noſtræ, cujus tota vita fuit inſigne patientiæ ſpeculum; quibuſque dictum eſt, Non poſſe eſſe diſcipuli conditionem meliorem conditione Magiſtri, & conditionem ſervi conditione Domini. Non ergo debent unquam Chriſtiani talem optare & ambire tranquillitatem in terris, in qua crucem Chriſti amplius non portarent, nec portare poſſent: ac proinde in qua meliori quam Chriſtus ſecundum carnem conditione eſſent. Hoc autem omnino fieret, ſi Reges Chriſtiani fierent & manerent. Adde quod tranquillitate nimia ac diuturna nihil magis pietati inimicum ſit. Expertus id eſt ſanctus ille vir Dei David, quem malis invictum otii ac pacis fomenta corruperunt. Hoc idem & Apoſtolum 1 Tim. 2. conſideraſſe apparet ex eo, quod non ſimpliciter jubet orare pro Regibus, ut tranquillam & placidam vitam agamus, ſed addit, *cum omni pietate & honeſtate*: innuens tranquillitatem non aliam eſſe expetendam, quam in qua pietatis honeſtatiſque ſtudium atque exercitium vigeat. Alioqui ſi tranquillitas pietatem exſtinguat, ſi gignat & nutriat plurima vitia ac ſcandala, adeoque Eccleſiam veram Chriſti peſſundet, (quod fieri oportet, ſi tranquillitas nimis longa ſit) eam odio habendam & deteſtandam eſſe ſubindicat. Talem autem tranquillitatem & tales tranquillitatis fructus ſub Regibus Chriſtianis omnino dari neceſſe eſt: quod ex Conſtantini Magni temporibus ſatis patuit. Non potuit igitur Apoſtolus jubere, ut Chriſtianos Reges votis omnibus expetamus, qui nobis tranquillitatem firmam & diuturnam, qua corrumperetur Eccleſia, armis & poteſtate ſua carnali præſtarent. Fallunturq; non leviter in explicatione loci illius 1 Tim. 2, qui exiſtimant Apoſtolum pro ultimo ſcopo converſionis Regum, & precationum no-

ſtrarum pro Regibus poſuiſſe, ut tranquillam vitam agamus; quaſi talis ſit verborum nexus: Orandum eſt pro Regibus. Quid verò orandum? ut ad veritatis cognitionem perveniant. Hoc vero quo fine orandum & expetendum eſt? ut nos tranquillam & placidam vitam agamus. Atqui aperte abſurdum eſt, Apoſtolum voluiſſe animos orantium pro Regibus adeò ad externam tranquillitatem eſſe intentos, ut ejus reſpectu *ante omnia* jubeantur pro Regum infidelium converſione orare: cum Chriſtiani teneantur converſionem & ſalutem infidelium etiam cum tranquillitatis & honorum ſuorum, imò cum vitæ quoque ipſius diſpendio procurare; & præterea omnium temporum experientia docuerit, Eccleſiam ſemper melius habuiſſe in perſecutione, quam in alta pace. Quare notandum eſt, ultimum orationum noſtrarum pro Regibus ſcopum in verbis Apoſtoli poni, ut pie & honeſte vivamus. Quatenus verò ad hunc ſcopum etiam facit tranquillitas, eatenus eam quoque expetere jubemur. Cæterum ad tranquillitatem iſtam obtinendam non dicit Apoſtolus opus eſſe, ut Reges veritatem agnoſcant, & convertantur, neque diſerte id orandum eſſe eum in finem monet. Etſi enim hoc quoque una cum aliis bonis optandum eſſe Regibus ſubintelligi poſſit, tamen Apoſtolus id nec nominavit, nec ita ſubintelligi voluit, ut agnitio veritatis eſſet medium præſtandæ nobis tranquillitatis. Committiturque hic inſignis fallacia compoſitionis, dum quæ diviſa ſunt in ſe, & apud Apoſtolum, componuntur. Jubemur orare pro Regibus, ut nobis tranquillam vitam præſtent, & ut ad agnitionem veritatis perveniant. Ergo ideo ad agnitionem veritatis pervenire debent ut nobis tranquillitatem præſtent. Cur verò non contrà concluditur: Ergo ideo nobis tranquillitatem præſtare debent, ut ad agnitionem veritatis perveniant? Imò hoc perinde eſt, atque ſi quis ſic argumentaretur: Debemus orare pro Regibus, ut vitam æternam conſequantur, & ut diu vivant in terris: Ergo ideo vitam æternam debent conſequi, ut diu vivant in terris. Conſiderandum inſuper Reges iſtos & in eminentia conſtitutos, pro quibus hoc loco orari jubet Apoſtolus, fuiſſe tunc temporis homines impios & corruptiſſimos; de quibus nulla ſpes erat ut converterentur & veritatem agnoſcerent, adeò tunc in mundo exoſam. Pro iis tamen orari jubet Apoſtolus, ut ſub iis tranquillè vivere poſſimus in omni pietate & honeſtate. Poterant nimirum & hi ipſi Magiſtratus, quantumvis peſſimi & Chriſtianis infenſiſſimi, ita emolliri, ut intellecta Chriſtianorum pietate, & propenſa in ſe voluntate, tametſi veritatem non reciperent, tamen eam non perſequerentur, & profeſſoribus ejus tranquillitatem præſtarent. Hoc igitur eſt, quod propriè hic vult orari Apoſtolus: unde nihil ſolidi pro ſententia Auctoris elici poſſe ex hoc loco, ſatis intelligitur.

I V. *Sed ille tamen agit per media ordinaria.* An verò inter media iſta ordinaria eſt id quod vult Auctor, ſcilicet ut Chriſtiani habeant ſuos Reges? Atqui hoc ex ipſa praxi refutatur. Nam ex quo exaltatus eſt Chriſtus, ſemper hactenus ſuper populum ſuum regnabit, & tamen eum hoc medio non videmus uſum eſſe, ut Regna Regeſque proprios daret Chriſtianis. Mirum profectò eſt, medium ordinarium vocari, cujus ne unicum quidem exemplum per ſedecim ſecula oſtendi poteſt. Nam quod infra de Joanne Hunniade refertur, ad id ſuo loco reſpondebitur.

V. *Quis inquam non exoptet non futuræ tantum, ſed & præſentis vitæ bonis perfrui?* Credo. Sed quis non etiam exoptet vivus in cœlum inferri, ſicut Eliæ olim contigit? At hoc fieri non poteſt. Sic neque hoc fieri poteſt, ut quis & in futura vita & in hac bonis fruatur, præſertim conſtanter & perpetuò: quod vel Lazari & divitis illius exemplo ſatis eſt declaratum Luc. 16. Chriſtianis præſentis vitæ bonis perfrui non niſi eatenus licet, quatenus neceſſaria ſunt ad vitam ſuſtentandam: ſed regna & amplas ſtabileſque in terris poſſeſſiones ambire & exoptare non debent. Hæ enim impedimenta potiùs ſunt, quam adjumenta felicitatis Chriſtianorum. *Habentes alimenta & tegumenta, his contenti ſimus. Sed qui volunt diteſcere, incidunt in tentationem & laqueum, & deſideria multa inutilia & noxia, quæ mergunt homines in interitum & perditionem* 1 Timoth. 6.

V I. *Hoc jam non ipſa rerum bonitate, ſed hominum evenit vitio.* Ita eſt; ideo etiam ipſas res ſecundas per ſe non damnamus; ſed quia omnes, etiam Chriſtiani, ſumus homines vitiis obnoxii, opus eſſe dicimus, ut Chriſtiani ſemper ſint in ejuſmodi ſtatu, in quo à morbis ſuis ac vitiis per perſecutionum patientiam curari vel etiam præſervari queant.

V I I. *Nec medicina ideo melior eſt ſanitate, quod morbis medeatur.* Sanitas melior quidem eſt medicina, ſed tamen, quia impoſſibile eſt ut homines mortales ſemper ſani ſint, ideo medicinâ omnes indigemus. Ita & non luxuriare unquam melius eſt, quam curari à luxuria per perſecutiones ob veritatem: at cùm tam fragilis Chriſtianorum, utpote hominum iiſdem infirmitatibus ut reliqui ſubjectorum, natura ſit, ut penè impoſſibile videatur, poſſe Chriſtianos non plerumque luxuriare rebus ſecundis, idcircò ut hac medicinâ prorſus carere poſſint, fieri nequit.

V I I I. *Etiam Rex pius & ſanctus vereque Chriſtianus, maximum eſt adverſus vitiorum morbos & contagiones amuletum.* Rex Chriſtianus non poteſt eſſe ullum, nedum maximum adverſus eorum vitiorum morbos amuletum, quibus potiſſimùm Chriſtiani tempore pacis poſſunt ac ſolent adverſus Chriſti præcepta delinquere; quales ſunt luxuria, faſtus, ambitio, avaritia &c. non tantùm, quia poteſtas Magiſtratus civilis non extenditur ad talia delicta, quibus in ſublimiora Chriſti præcepta peccatur, verum etiam quia ipſæ Regum aulæ non poſſunt non eſſe talium vitiorum maxima exempla & occaſiones.

I X. *Et perſecutiones violenta ſunt remedia* &c. Verum eſt, perſecutiones eſſe violenta remedia: ideo eas Chriſtus non ſemper, nec in omnes Chriſtianos ſtatim immittit: ſed metum tamen perſecutionum vult ſemper nobis adeſſe, qui certè nec violentum remedium eſt, & ita juvat, ut naturam non debilitet; & hunc Chriſtus modo remittit, modo intendit pro exigentia noſtræ emendationis.

X. *Sunt hoſtium invaſiones, bella, fames, peſtis* &c. Bella, fames, peſtis, morbi, calamitates variæ, non ſunt tam efficacia remedia adverſus vitia Chriſtianorum, quàm ſunt perſecutiones Chriſti cauſa illatæ. Illa enim communiter omnibus accidunt hominibus: hæ ſunt peculiare Chriſtianorum gymnaſium atque palæſtra, in qua ad perfectionem virtutum cæleſtium exercentur, & tanquam cote acuuntur. In his glorioſior eſt patientia, & fiducia in Deum ac pietas major cernitur; quam in illis: quia hæ devitari poſſunt, ſi quis velit eſſe improbus, illa non poſſunt ne ab improbiſſimis quidem: illa igitur pati neceſſitatis eſt, has perferre virtutis, & hoc martyrii laudem propriè meretur. Quocirca etiam hæc patientia ampliſſimùm habet in cœlis repoſitum præmium, illa verò nullum peculiare. Hoc cum videant hodie pſeudo-Chriſtiani, nec habeant occaſionem perſecutiones pro veritate patiendi propter carnalem ſuam potentiam, qua muniti ſunt, novum martyrii genus commenti ſunt, quod non in ſuo, ſed in alieno ſanguine religionis cauſa fundendo conſiſtit.

X I. *Non eſt de novo aliquo regimine per Magiſtratum ex hominibus introducendo ſatagere.* Novum regimen per Magiſtratum ex hominibus introducere inter Chriſtianos, ac proinde Chriſtum Regem rejicere meritò dicuntur, qui non contenti eo quo Chriſtus populum ſuum inviſibiliter ac immediatè gubernat protegitque regimine & cura, viſibilem protectorem, qui armis ſuis directe Chriſtianum tueatur gregem, deſiderant: quemadmodum jure Iſraëlitis dictum eſt, quod novum regimen introduxerint, & Deum rejecerint, ut non eſſet Rex ſuper illos, quando flagitarunt Regem viſibilem, gentilium more

ſuper

ſuper ſe regnantem, divino inviſibili non contenti regimine. Annon illi quoque optimos gubernatores & regni adminiſtros ex hominibus optarunt? annon expetierunt, ut Deus peculiariter ipſis dominaretur per pios & ſanctos Reges? & tamen ipſis objicit Deus, quod ipſum rejecerint, ut non ſit Rex ſuper illos. Quanto magis ne id dicat Chriſtus Rex noſter, Chriſtianis metuendum eſt, quorum πολίτευμα non in terris, ſed in cœlis eſt, qui non terrena ſapere juſſi ſunt; ſed ea quærere quæ ſurſum ſunt debent, non ea quæ ſunt ſuper terram.

XII. *Peculiariter enim Chriſtus regnat, cum per pios & ſanctos regnat Reges.* Hoc verò nunquam hactenus factum eſt: unde colligitur, iſto modo Chriſtum regnare non ſolere. Quis porro unquam verba, *Adveniat regnum tuum*, in oratione Dominica, intellexit denotare, ut Chriſtus regnet per Chriſtianos Reges? Annon & Apoſtoli, vel ſaltem Apoſtolica Eccleſia oravit quoque ut adveniret regnum Chriſti illo tempore? an ergo hoc ſibi voluerunt tunc Chriſtiani, ut Chriſtus illis regna daret in terris, & Chriſtianos Reges? an ſi hoc voluerunt, non fruſtra orarunt? Neque enim exauditi ſunt: quia nulli Reges Chriſtiani in Apoſtolica Eccleſia fuerunt. Ita nimirum quiſque Scripturam interpretatur ſecundum ſuam opinionem & voluntatem. Quis verò non videt, verum Chriſti regnum, cujus adventum & propagationem quotidianis precibus à Deo flagitare debemus, eſſe ſpirituale, non carnale, & conſiſtere non in amplitudine terrenarum ditionum, ſed in veritatis & pietatis promotione, nec gladio ferreo, ſed gladio ſpiritus ſeu verbo Dei propagari atque conſervari? Hoc ſane regnum eſt toto genere diverſum ab aliis regnis mundanis, quæ coactiva conſtant poteſtate, & corporibus tantum hominum, non etiam cordibus imperant. Vehementer proinde errant, qui ut Chriſtus carnali gladio per Reges ac Principes Chriſtianos regnet, veritatem ſuam propaget ac defendat, orant orandumque putant. Nulla enim ratione hic modus propagandæ & defendendæ veritatis conſentaneus eſt voluntati divinæ ſub Novo Fœdere. *Videte vocationem veſtram, fratres*, inquit Apoſtolus, *quod non multi* (ſint inter vos) *ſapientes ſecundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles; ſed quæ ſtulta ſunt mundi elegit Deus, ut confundat ſapientes: & infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia; & ignobilia contemptaque mundi elegit Deus, & ea quæ non ſunt, ut ea quæ ſunt deſtruat: ut non glorietur ulla caro in conſpectu ejus.* Hæc nimirum eſt voluntas divina ſub Novo Fœdere, ut veritas divina & Euangelium non per Reges aut Cæſares, ſed per homines infirmos & abjectiſſimos ſuſtentetur. Ideo Meſſiam non miſit in mundum regia pompa inſtructum: ad munus Apoſtolicum non Principes aut dynaſtas hujus ſeculi delegit, ſed piſcatores, pauperculos, rudes & è media plebe ſumptos homines. Quibusnam per Angelos curavit primum annunciari nativitatem Chriſti, ut per eos porro aliis innoteſceret? Herodine Regi, aut alicui ex Phariſæis ac Principibus populi? Minime gentium: Sed Paſtoribus Luc. 2. Quod etſi ſtultum videatur mundo, iſta tamen *Dei ſtultitia*, ut loquitur Apoſtolus, *ſapientior eſt hominibus, &* iſta *infirmitas Dei potentior eſt hominibus.* Rationem quoque hujus conſilii divini expreſſit Apoſtolus, quod voluerit confundere & pudefacere potentes atque ſapientes hujus mundi, & anſam gloriandi eis adimere. Nimirum Reges, Principes & ſapientes hujus ſeculi, putant Deum ſibi plurimum debere, ſi quid agant in Dei negotio; quaſi ipſe eorum opera carere non poſſet; itaque omnia imputari volunt ſuæ auctoritati, ſuæ potentiæ, ſuis armis, ſuis conſiliis. Hoc ergo ne fieret ſub Novo Fœdere, neve quod Dei Chriſtique providentiæ in ſolidum debetur, carnali ipſorum brachio, potentiæ & dignitati adſcriberetur, placuit Deo per infirmitatem & ſtultitiam prædicationis ſervare credentes. Hoc ſi probe perpendiſſet Auctor, non ſtatuiſſet opinor, precandum eſſe à Deo, ut Chriſtus per Chriſtianos Reges regnet. Huc pertinet & illa ratio Apoſtoli, quam ſuperius attulit, cauſam reddens, cur non eſſet miſſus cum peritia dicendi: *Ne*, inquit, *inanis reddatur crux Chriſti*: Eadem enim ratio facit, ut nulli inter Chriſtianos Reges atque Monarchæ eſſe poſſint. Fruſtra namque Chriſtus tam abjecta fuiſſet conditione, fruſtra tanta & tam multa in vita ſua paſſus fuiſſet, fruſtra crucem Apoſtolis & aliis Chriſtianis impoſuiſſet ſemper ferendam, ſi quiſquam poſſet inter ejus diſcipulos dari, qui ſimul in terris, & poſtea in cœlis regnare poſſet. Cæterum non negamus Deum Chriſtumque uti etiam aliquando poteſtate, opera & conſiliis, quin & gladio armiſque Regum & Principum extra Eccleſiam conſtitutorum, idque ad bonum Eccleſiæ ſuæ; ſed tunc id nulla fit cum gloriæ divinæ diminutione, ſed potius cum ejus inſigni augmento & amplificatione: ſiquidem iſti Reges non directe agunt negotium Chriſti, non directe tuentur Eccleſiam, ſed aliud quippiam intendunt, aliquando etiam nocere ſtudent Eccleſiæ, & tamen Chriſtus eorum conatus & conſilia in rem ſuam ſuorumque convertit: qua in re admirabilis & vere divina Chriſti ſapientia atque potentia cernitur.

XIII. *Aut quaſi vitium eſſe poſſit, quod cum Chriſti ſanctitate conveniat!* Chriſti ſanctitas dupliciter conſiderari poteſt ac debet, ſecundum duplicem ejus ſtatum; unum, quo in terris vixit, alterum quo nunc degit in cœlis. Priori in ſtatu ſanctitas ejus fuit humilem eſſe, nemini nocere, ultionem non ſpirare, manſuetudinis, patientiæ & fortitudinis in afflictionibus exemplum in ſe exhibere perfectiſſimum, animas hominum non perdere ſed ſervare. Poſteriori in ſtatu ſanctitas ejus eſt longe alia: Rex enim factus in Cœlis, jam non eſt humilis, non patitur amplius injurias; ſed ulciſcitur hoſtes ſuos, & nocet eis perditque contumaces. Nobis verò Chriſtum non in ea ſanctitate imitari incumbit, quæ ipſi tanquam Regi cæleſti competit, ſed in ea, qua nobis in terris præluxit. Huic ſanctitati Chriſti ſi quid non conveniat, poteſt id eſſe vitium, etſi cum præſenti ſanctitate ejuſdem conveniat.

XIV. *Et profecto cum pro Regibus oramus, quid oramus?* Cum oramus pro Regibus, tum temporalia illis bona optamus, tum æterna. Æterna propter ipſos tantum eorumque ſalutem. Temporalia propter ipſos & nos ſimul, ut nimirum illorum rebus florentibus & nos quietam & tranquillam vitam ſub eis degamus: quandoquidem plerumque mala Reipublicæ etiam in Chriſtianorum damnum redundant. Sic juſſi ſunt Judæi in captivitate Babylonica conſtituti orare Deum pro pace Babylonis, quia pax ejus eſſet quoque pax eorum futura.

XV. *En vero egregia foret pro Regibus oratio* &c. Non eſt hæc adeo abſurda oratio, ſi quis precetur, ne ulli Reges in terris ſint Chriſtiani facti, & ut ex rerum natura tollantur per abdicationem regni ſui: ſi nimirum ſimul oretur, ut omnes homines in mundo convertantur ad Chriſtum, & nulli uſquam mali in terra reperiantur. Hoc enim ſi fieret, cælum in terris foret, nullis judiciis forenſibus, nullis Regibus eſſet opus: & ſine illis quietam & tranquillam vitam tranſigeremus in omni pietate & honeſtate. Faxit Deus ut hac ratione omnes Reges in mundo exſtirparentur! At hoc nunquam futurum eſt, dices, ut deſint mali in mundo. Quid tum? Nobis tamen id vovere & optare à Deo fas eſt. Deinde, ſi mali nunquam defuturi ſunt, neque etiam defuturi ſunt unquam Reges præter Chriſtianos qui malos coërceant: ita ut nec miraculo extraordinario, nec Chriſtianis Regibus ad id ſit opus, ut tranquillam & quietam vitam agamus in omni pietate & honeſtate. Nam & ſub externo Magiſtratu poſſunt Eccleſiæ Chriſti pace & tranquillitate frui, pietatemque & honeſtatem omnem colere: quemadmodum temporibus Apoſtolicis factum Actor. 9. quin & noſtro ævo in Polonia.

XVI. *Meliuſne erit ut imperet, idque Chriſtianis, vel Turca, vel Judæus* &c. Si omnes homines boni eſſent, & ex Chriſti præſcripto viverent, ut imperium ſine bellis ac cædibus adminiſtrari poſſet, tum vel nullo

Digitized by Google

Rege opus eſſet, nec Magiſtratu, vel ſi aliquo opus eſſet, melius utique eſſet ut pius & manſuetus aliquis è Chriſtianis imperaret, quàm Turca, aut idololatra. At nunc in tanta malorum copia, quorum nefarii auſus ægrè gladiis, igne, patibulis refrænari poſſunt, ſatius eſt Rempublicam habere ſtrenuum aliquem & bellacem Regem, quamvis externum ſive is Turca ſit, ſive Judæus, ſive idolulatra, dummodo juſtitiæ alioquin & boni publici ſit ſtudioſus. Multo enim aptiores ſunt homines mundani ad mundanos & feroces homines compeſcendum, quam qui per Chriſti diſciplinam ad omnem lenitatem & modeſtiam ſunt facti ac regenerati.

XVII. *Nimis indigne & humiliter de Chriſtiana veritate & gratia Dei ſalutari, quæ omnibus apparuit, ſentiunt, qui eam intra vilem plebeculam &c.* Quaſi vero veritati ſalutari aliquid ſplendoris & dignitatis conferat mundanus ſplendor Regum atque palatiorum! aut quaſi illa vilis propreres reddatur, quod intra vilem plebeculam, ut loquitur Auctor, ac ſervitia in angulis verſetur! Atqui non eſt vilis plebecula, quæ recipit ac profitetur veritatem gratiamque Dei ſalutarem; ſed genus electum, geos ſancta, regale Sacerdorium, populus à Deo peculiariter acquiſitus. Non eſt obſcurus angulus, ubi viget veritas Chriſtiana, ſed omnibus Regum palatiis illuſtrior locus. Potiùs igitur ii nimis indigne de verirate ſentiunt, qui ejus profeſſores vilem plebeculam appellant: quin & qui eam indignam putant, ut propter eam palatia ſua & ſolia Reges ac Principes hujus ſeculi ſpernant & deſerant, Moſis exemplo, qui Regiam dignitatem & aulam Pharaonis reliquit ultrò, eamque ſurti miſerrimæ populi divini poſtpoſuit. Hodie ſi Regum aliquis tale quid faceret, ſtultitiæ ab omnibus, & fortaſſis etiam ab Auctore damnaretur; dicerent enim omnes, potuiſſe eum & veritatem Chriſtianam ſuſcipere, & manere in officio ac dignitate Regia, atque ſic Deo ſervire & Eccleſiæ prodeſſe. At ſic Moſes quoque cogitare poterat: poſſum ego & in aula Pharaonis florere, & Judaico populo adjungi. Stultus ergo & ille, quod hæc duo conciliare neſcīverit: quod non conſideraverit, ſe meliùs conſulere poſſe Eccleſiæ Dei, ſi ejus agat in aula Pbaraonis patronum. Sed ira nimirum oportet, ut ſtultus fiat in boc ſeculo, qui vult eſſe verè ſapiens. Quodſi iſta conciliari non poterant olim Moſis tempore, multo minus nunc conciliari poſſunt, ubi dictum eſt: *Nemo poteſt duobus dominis ſervire: aut enim unum odio habebit, & alterum diliget; aut unum amplexabitur, alterum verò dimittet.* Mundus & Chriſtus implacabili diſſident odio: qui ergo utrumque conjungere & in gratiam reducere laborant, oleum & operam omnem perdunt, Chriſtumque tentant, qui quod ille fieri non poſſe affirmat, efficere nibilominus omni ope contendunt; quaſi eo ſapientiores eſſe poſſent, qui impoſſibile eſſe dixit, quod illi poſſibile eſſe autumant.

Annotatio II.

I. H*Eterogenea iſta ſimul in eodem ſubjecto conſiſtere poſſunt.* Quænam illa ſunt? Cbriſtianum eſſe & Regem. Atqui minus heterogenea erant, Judæum eſſe & aulicum Pbaraonis eſſe: & tamen in eodem ſubjecto non poterant conſiſtere. Quanto minus iſta duo conſiſtent: Chriſtianum eſſe & Regem eſſe? Chriſtianum enim eſſe, eſt humilem, abjectum, & à mundi honoribus, pompâ & voluptatibus alienum atque abhorrentem eſſe: at Regem eſſe, eſt omibus ſuperiorem & bonoribus ac voluptatibus mundanis immerſum & circumfluentem eſſe. Quomodo igitur hæc duo in uno ſubjecto conſiſtere poſſe dicit Auctor? *Sicut* enim, inquit, *Chriſtianus aliquis eſſe poteſt, & ſimul Regis alicujus ſubjectus, ſic ex vi & natura oppoſitionis ac relatorum, aliquis ſimul eſſe poteſt & Chriſtianus & Rex.* Vellem iſtam naturam oppoſitionis & relatorum clariùs explicaſſet. Nam fateor me tam hebetem eſſe, ut non videam, quomodo ex eo, quod præcipitur Chtiſtianis, ut Regibus & poteſtatibus ſubjecti ſint, ſequatur, licere aliquando Chtiſtiano Regem eſſe, id eſt, Regibus & poteſtatibus non eſſe ſubjectum. Imo multo meliori jure ſic argumentari poſſum: Quibus nonniſi ſubjectionis erga ſupremos Magiſtratus officium ubique in Novo Fœdere præſcribitur, illis ſupremum Magiſtratum gerere non permittitut. Atqui omnibus Chriſtianis nonniſi ſubjectionis officium præſcribitur. Ergo nullis Chriſtianis ſupremum magiſtratum gerere permittitur. Eſt enim hoc inprimis notandum, quod in Sacris Literis Novi Teſtamenti officia quidem maritorum & uxorum, parentum & liberorum, herorum & ſervorum, diſtincte & peculiariter recenſeantur: ubi verò de ſubditis & magiſtratibus agitur, ibi omiſſis Magiſtratus officiis ſola tantum ſubditorum officia traduntur. Vide Tit. 3. 1. 1 Petr. 2. 13. & ſeqq. Rom. 13. 1. Ubi etiam generale proponitur præceptum Cbriſtianis tale: *Omnis anima,* (intellige Chriſtiana, nam aliis extra Eccleſiam præſcribere nihil poterat Apoſtolus) *poteſtatibus ſupereminentibus ſubjecta eſto.* Si igitur omnis Chriſtianus debet eſſe ſubjectus poteſtatibus ſupereminentibus: Ergo nulli Cbriſtianu licet eſſe non ſubjectum; quod fieret, ſi ipſe poteſtatem ſupereminentem gereret. Nec obſtat quod officium Magiſtratus boc loco valde commendetur ab Apoſtolo. Hæc enim commendatio non eo tendit, ut Chriſtiani fiant ſummi Magiſtratus: boc enim propoſitioni Apoſtolicæ eſſet contrarium: ſed ut Cbriſtiani tanto alacrius & promptiùs Magiſtratibus quibuſvis ſeſe ſubjiciant. Nihil ſane hic dicitur de Magiſtratu ab Apoſtolo, quod dici non potuiſſet, etiamſi alioqui Magiſtratum ſummum à Chriſtianis nullo modo geri poſſe conſtaret. Deinde non ſemper ex vi oppoſitionis & natura relatorum recte concluditur, uno oppoſitorum ac relatorum licito, licitum eſſe & alterum. Nam relata ſunt, injuriam pati & injuriam facere: neque tamen ſequitur quia illud imperatum eſt, etiam hoc licitum eſſe. Si ſequitur, Regi ſubjectum eſſe licet; ergo Regem eſſe licet, ſequeretur etiam pariter; Tyranno, idololatræ, Turcæ ſubjectum eſſe licet; Ergo Tyrannum eſſe, idololatram eſſe, Turcam eſſe licet. At inquies: Imperata licet facere, Ergo & imperare licet. Verum non omnia imperata licet facere; ſed cum hac cautione imperata facienda ſunt, ſi non repugnent conſcientiæ. Ergo, inquies iterum, non omnia etiam imperare licet: ſed tamen, quæcunque imperata licet facere, illa etiam imperare licet. Verum hoc quoque falſum eſt. Nam ſunt quædam, quæ ſi imperentur, facere licet, imperare non licet. Verbi gratia: Onera injuſta imperare non licet Magiſtratui, ſubire ea tamen, dummodo non ſint contra conſcientiam, ſubditis licet, imo id ex lege Cbriſti facere tenentur. Tandem hoc multo magis verum eſt, quæcunque imperata facere Chriſtianis non licet, illa imperare non licet. Ergo cum Chriſtianis non liceat fundere alienum ſanguinem, vindictam exercere, aliena eripere, neque in eo cuiquam mortalium obedire: ſequitur, Nec Regem qui talia imperet, eſſe Chriſtiano licere.

II. *Confundit enim Eccleſiam cum Regno, quæ genere differunt.* Nos Eccleſiam cum regno non confundimus: ſed regnum in terris nullum Chriſtianos habere poſſe aſſerimus, propter banc ipſam cauſam, quod religio Chriſtianorum & regnum mundanum toto genere differant. Religio Cbriſtianorum exigit, ut tanquam peregrini in hoc mundo nulli ſint addicti glebæ, ſed omnia ſua poſſideant tanquam non poſſidentes. At regni Politici ratio requirit, ut pro una terræ gleba mordicus decertent, uſque ad ſanguinem: aliena potiùs invadant, quam ſua ſibi eripi patiantur: quæque alia prorſus contraria Regnum & Religio Chriſtiana habent inſtituta.

III. *Rex in Eccleſia nihil aliud eſt, quam frater & Eccleſiæ membrum.* Si Rex frater & Eccleſiæ membrum eſſet, oporteret eum Eccleſiæ eſſe ſubjectum, ſeque Eccleſia minorem agnoſcere, quemadmodum membrum quodlibet minus eſt toto cörpore, excepto capite, quod nullus alius eſt in Eccleſia nec eſſe poteſt præter Chriſtum.

ſtum. Unde ſequeretur, Eccleſiam Regis actiones, ſi injuſtæ videantur, impedire poſſe, & ſi refractarius ſit, eum excommunicare & pro Ethnico ac Publicano habendum promulgare. Hoc ſi nolis concedere, quia id cum ignominia Regiæ Majeſtatis, ac proinde cum everſione illius ſtatus conjunctum ſit, neceſſe eſt, ut novum fingas pro Regibus Euangelium, in quo à cenſura & poteſtate Eccleſiæ excipiantur. Nam in hoc quod ab Apoſtolis habemus Euangelio, neminem mortalium a juriſdictione Eccleſiæ exemptum videmus: adeo ut ſe ei etiam Apoſtoli ipſi, primates illi populi Chriſtiani, ultro ſubjecerint. Alterutrum hic omninò faciendum eſt; aut dignitas Regum (quod non permittit ratio ſtatus Politici) aut Eccleſiæ poteſtas imminuenda eſt, adeoque via legibus Chriſti facienda (quod non permittit ratio Religionis Chriſtianæ) ſi locum habere debeant Reges in Eccleſia.

IV. *Nec ſi quos puniat, punit tanquam fratres, ſed tanquam facinoroſos &c.* Ergo punit nihilominus fratres facinoroſos. At Chriſtus punire fratrem facinoroſum præcepit non Regibus, non Reipublicæ, quam nullam inſtituit, ſed Eccleſiæ, à qua & controverſias de rebus civilibus judicari & decidi inter fratres voluit, eamque loco Magiſtratus politici inſtituit, ſed ita ut pro corporalibus pœnis nonniſi ſpiritualibus utatur: quarum ſuprema eſt excommunicatio & à corpore Chriſti rejectio. Hoc quidem diffiteri nolim, cùm fratrum aliqui ſint ſervilis ingenii, punire fratres facinoroſos aliquando & parentibus & heris permiſſum eſſe: verum ita, ut pœna iſta ad bonum & emendationem delinquentium ſpectet. Ut verò frater delinquens à quoquam in Eccleſiâ puniatur eo pœnæ genere, quod non ad pœnitentiam eum adducat; ſed tempus ei & modos agendæ pœnitentiæ eripiat, nullo modo poteſt eſſe licitum. Chriſtus enim nobiſcum pepigit nomine Dei Fœdus contrarium planè illi Veteri, quod facinoroſos protinus ad mortem damnabat, ſine ullo pœnitentiæ reſpectu, & ad hujus executionem inſtitutus erat magiſtratus, cui dictum erat: *Ne miſereatur oculus tuus.* Nunc verò *non accepimus rurſus Spiritum ſervitutis in timorem,* ſed tempus nunc eſt gratiæ, ubi propoſitus eſt delinquentibus ac facinoroſis omnibus pœnitentiæ portus. Non venit Filius hominis animas hominum perdere, ſed ſervare, & peccatores ad pœnitentiam vocare. Cum hoc igitur Fœdere nequaquam conſentaneum eſt, ut ſub eo judicia & tribunalia capitalia, qualia ſub Veteri Fœdere conſtituta erant, exſtent, quæ cum delinquentibus tam rigide agerent, ut illis nullum pœnitentiæ locum concederent. Unde liquet, Legem Moſaicam quoad rigidam executionem pœnarum corporalium hodie penitus eſſe abrogatam.

V. *Juſto non eſt lex poſita, inquit Apoſtolus, ſed anomis, refractariis, impiis &c.* Iſta verba ita videtur explicare Author, quaſi indicetur Legem Moſaicam adhuc vigere hodie quoad pœnas corporales in ea propoſitas, illaſque non eſſe juſtitiæ ſtudioſis, ſed improbis etiamnum metuendas. Hoc verò nullo modo poteſt conſiſtere. Quia cum lex illa de pœnis jubens fuerit, non permittens tantum, ſequeretur hodie Chriſtianos neceſſariò debere talia erigere inter ſe judicia, in quibus executioni pœnæ iſtæ darentur. Quis vero non videt inter Chriſtianos talia judicia non habere locum? Unde nec Apoſtoli unquam pœnas corporis in Lege propoſitas improbis ſub Novo Fœdere comminati ſunt. Adde quod lex forenſis Judaica ad ſolos Judæos pertinuerit, & una cum ipſorum Republica interciderit: itaque poſt excidium gentis nullam leges illæ capitales habere poterant vim. Non ergo de pœnis corporalibus loquitur Apoſtolus, cùm ait *impiis legem eſſe* etiamnum *poſitam,* eoſque adhuc ſub Lege eſſe; contra vero illos qui Spiritu Chriſti aguntur, non eſſe ſub Lege. Sed innuit ſuper impios durare maledictionem ſeu condemnationem, quam lex minabatur, nullam verò nunc eſſe condemnationem his qui in Jeſu Chriſto non ſecundum carnem, ſed ſecundum ſpiritum ambulant Rom. 8. ℣. 1. Maledictionem autem & condemnationem iſtam apud Apoſtolum ſatis conſtat nihil aliud quam mortem æternam ſignificare: quemadmodum ex adverſo juſtificatio vitam æternam in Novo Teſtamento ſignificat.

Animadverſio N. N. in hanc Reſponſionem.

Non recte negat Author, Apoſtolum de pœnis corporalibus agere. Quamvis enim Judæorum reſpublica interciderit, manet tamen legem à Deo poſitam eſſe impiis, iiſque ſupplicia ab ipſo eſſe conſtituta, & etiamnum a Deo in ipſos per Magiſtratum exerceri. Verum hoc Slichtingium non juvat. Iſti enim, quibus Apoſtolus 1 Tim. 1. 9, legem eſſe poſitam, aſſerit, nimirum *contumacibus,* adverſus Dei Chriſtique legem, *impiis, peccatoribus, prophanis, nefariis, patricidis & matricidis, homicidis, ſcortatoribus, maſculorum concubitoribus* &c. ad Chriſti populum non pertinent, quos non Chriſti populus, ſed Deus judicat, prout expreſſe indicat idem Apoſtolus 1 Cor. 5. ℣℣. 12, 13 cum ait: *Quid enim mea intereſt de extraneis judicare? nonne de iis qui intus ſunt vos judicatis? de extraneis vero Deus judicat.* Ergo ex hoc loco nullo modo concludi poteſt Chriſtianis corporales pœnas exercere eſſe licitum. Videatur *Brevis* tractatus *de Qualitate Regni Chriſti,* operibus ipſius Theologicis inſertus.

VI. *Abſit, ut per Chriſtum quiſquam in eum ſtatum ſit vindicatus, ut ſi facinoroſus ſit, exemptus ſit legibus & pœnis civilibus.* Si leges & pœnæ civiles adminiſtrentur ab extraneis & infidelibus, certum eſt Chriſtum neminem facinoroſum à pœnis ullis civilibus exemiſſe; ad extraneos enim nihil Chriſti præcepta pertinent. Euangelium nonniſi illos obligat, qui id recipiunt. At inter veros diſcipulos ſuos Chriſtus nullis omninò pœnis reliquit locum, præterquam iis, quibus facinoroſi corrigi & ad pœnitentiam adduci poſſint; cæterum iis omnino illos exemit, quæ viam ad vitæ emendationem intercludunt: dum per Euangelium ejus vocati ſunt ad pœnitentiam, dum privilegium adepti ſunt à Chriſto, ut eis reſipiſcere liceat. Nam pœnæ capitales nullum relinquunt reſipiſcentiæ & correctionis locum. Ergo iſtas tam rigidas ab ipſo Deo latas pœnas inter Chriſtianos propterea Chriſtus abolevit, mortemque tam diram hac cauſâ ſuſtinuit, ut peccatoribus pœnitentiæ locus eſſet. De Corinthiis cap. VI. Epiſtolæ prioris teſtatur Apoſtolus, quod quidam fuerint antea idololatræ, adulteri, drauci &c. Illi ſecundum Legem capitis ſupplicio erant afficiendi. At Apoſtolus ait eos ablutos eſſe, & ſanctificatos, & juſtificatos in nomine Domini Jeſu. Hoc beneficium facinoroſis attulit Chriſtus. Etſi vero ſcriptum ſit Hebr. x. 26: *quod voluntariè peccantibus poſt acceptam notitiam veritatis, non jam pro peccatis hoſtia relinquatur:* tamen id de ita peccantibus duntaxat intelligitur, ut in peccato perſeverent, neque ex luto ſurgere laborent. Alioqui valet ſemper illud Dei oraculum per Ezechielem pronunciatum, quòd quo tempore impius averſus ab impietate ſuâ fuerit, & fecerit juſtitiam, omnino victurus ſit & non moriturus: ſiquidem Deus non delectetur ullo modo morte impii hominis, ſed potius velit ut revertatur à viis ſuis, & vivat.

VII. *Quamobrem verò Chriſtus in Regno vicarios habere nequeat ex filiis? Cur ex ſervis tantum?* Ratio in promptu eſt, quia non convenit iis, qui ad ſanctitatem, modeſtiam ac manſuetudinem atque patientiam ſummam vocati ſunt, adminiſtrare ea munia, quæ modeſtiæ & manſuetudini ſunt contraria. Et hæc ipſa ratio fuit, ob quam Chriſtus cum ſupplicium ſumere de Judæorum gente contumaci vellet, non adhibuit ad exſcindendam eam Chriſtianos, etſi illi jam in numerum tam amplum excreviſſent, ut juſtum conſtituere poſſent exercitum. Nimirum non decebat, ut genus hominum ſanctum, innocens & Deo dicatum, abque omni ultione alienum, ultionis & iræ miniſtrum ageret. Sic ſub Veteri Fœdere, cum alia omni-

omnibus bellare & ſanguinem fundere permiſſum eſſet, ſolis Levitis cultui Divino conſecratis puras à bello & ſanguine humano habere manus conveniebat. Quod autem olim Levitæ fuerunt coram Deo, hoc hodie ſunt omnes Chriſtiani, qui facti ſunt Sacerdotes Dei ad offerendum ſpirituales hoſtias acceptabiles Deo, per Pontificem Maximum Jeſum Chriſtum. Sapientiſſimè igitur Chriſtus non Chriſtianis, non filiis; ſed ſervis & hominibus Ethnicis ac profanis, exercitibus nempe Romanis, uſus eſt ad ultionem injuriarum ſuarum de populo Judaico ſumendam: eo ipſo docens, longe aliam eſſe conditionem Chriſtiani populi quàm olim fuit Iſraëlitici, cujus miniſterio Deus per Moſen & Joſuam olim uſus eſt in delendis Amorrhæis, aliiſque à Deo exitio devotis gentibus. Scilicet & Iſraëlitæ non filii propriè erant, ſed ſervi adhuc & ſervorum loco habebantur. Et quis Regum vellet filio ſuo pro carnifice uti? quis non indignum cenſeret, ut is lictoris vel tortoris munus obiret? Talia munia viliora ſolent Reges ſervis vilioribuſque perſonis committere.

VIII. *Atqui Chriſtus ipſe Regum omnium Rex Dei Filius eſt.* Ita quidem, ſed ille non miniſter ultionis & ſuppliciorum; ſed Dominus & ſummus adminiſtrator eſt. Deinde talis Rex Regum, cujus in diſpoſitione ac poteſtate mundi eſſent ſupplicia, non fuit ille olim cum in terris verſaretur, in quo ſtatu nos eum imitari debemus.

IX. *An ergo præſtat, ut ſervi regnum obtineant in Dei filios, quam Dei filii?* Apparet ita præſtare, cum ſic Deo placeat ſub Novo Fœdere, ut nunc ſit poteſtas tenebrarum, nunc mundus principatum obtineat, & in omnibus rebus terrenis præ Dei filiis emineat. In ipſum Chriſtum unigenitum Dei Filium ſervi regnum obtinuerunt hic in terris. Non eſt autem nec eſſe debet diſcipulorum conditio præſtantior conditione Magiſtri. Si Deus putaſſet præſtare, ut filii ipſius obtinerent regnum in ſervos vel in reliquos Dei filios, ſine dubio Chriſtum, ſingulariſſimum Filium ſuum, Regem terrenum feciſſet, & talem nobis Meſſiam miſiſſet, qualem exſpectabant Judæi: ſic ſane nunquam ſervi regnum obtinuiſſent in Dei filios. Erit aliud tempus, quo filii Dei rurſum obtinebunt regnum in ſervos; illud nimirum de quo Apocal. 2. 26: *Qui vicerit & cuſtodierit uſque in finem opera mea, dabo illi poteſtatem ſuper Gentes, & paſcet eas in virga ferrea; tanquam vaſa fictilia confringentur.* Hoc tempus nobis patienter eſt exſpectandum.

X. *Et filii poſſunt eſſe ſervorum Domini, Reges verò ſubjectorum eſſe non poſſunt.* Ita eſt: multum enim iſta diſtant, Dominum eſſe & Regem eſſe. Chriſtus etiam Dominus fuit in terris exiſtens: at Rex eſſe non potuit, niſi in cœlis. Et hodie Miniſtri quoque & Paſtores poſſunt eſſe domini vel heri; ſed Reges mundani eſſe non poſſunt. Videlicet herilis ſtatus abſque faſtu vitæ, abſque ſuppliciis capitalibus poteſt conſiſtere, Regius ſtatus non poteſt: in illo locum habet crucis patientia, in hoc non habet.

XI. *Et ſi ira ſit adminiſtranda, quis eam rectiùs adminiſtraverit quàm filius?* Hoc verò nego. Nemo enim ineptior eſt ad iram ac ſævitiam adminiſtrandam, quam qui mitis & ab omni ſævitia abhorrens eſt. *An ergo furioſo dabimus gladium potius?* Non nos dabimus, ſed Deus. Et is licet furioſo det in manus gladium, eum tamen non ſinit ſævire magis & ultra procedere in affligendo, quam ipſe præfinierit.

XII. *Nec enim facinoroſis iraſci malum ac pravum eſt.* Facinoroſis ita iraſci ut occidantur, non eſt malum & pravum ei cui ea poteſtas eſt: malum verò & pravum ei qui hac poteſtate caret. Itaque mirum non eſt, ſi Deus hoc faciat, cui ſumma ſupra omnes & omnia poteſtas eſt: nobis verò idem non licet, quibus ſic iraſci interdictum eſt.

ANNOTATIO III.

I. Q*Uodſi vero non innumeræ ſint actiones* &c. Actiones quarum cura ad Eccleſiam nihil pertinet, Epiſcopis & ſenioribus in Eccleſia adminiſtrandas dare nihil opus eſt; ſed ut ab Eccleſia eligantur & conſtituantur tales, qui eas adminiſtrent, & adminiſtrationis iſtius ſuæ rationem Eccleſiæ reddant, fieri poſſet. Verum ea de re fruſtra nunc diſputatur, cum apud Auctorem ipſum dubium, apud nos certum ſit, nunquam tantam piorum multitudinem & potentiam futuram. Quodſi nihilominus fingere libeat tam felicia tempora, ut vel omnes homines pii ſint, vel major piorum quam impiorum ſit multitudo; licebit quoque eodem jure fingere, quod ea hominum multitudo, vigente diſciplina Eccleſiaſticâ, eodem pietatis ac ſanctitatis tenore perpetuò perrectura ſit.

II. *Ego verò affirmare auſim, nec ad piorum multitudinem perveniri poſſe ſine rudimentis politici ſtatus.* Quæ verò rudimenta Politici ſtatus Apoſtoli inſtituerunt? An vero Eccleſiæ Apoſtolicæ non ad inſignem piorum pervenerunt multitudinem? Mirum eſt quod hoc non conſideraverit Chriſtus Dominus noſter, cum omnia nova in orbe faceret, & novum mundum per Euangelium conderet, ut homines fierent in ipſo novæ creaturæ, & quàm maxima piorum multitudo efficeretur. Debuit ſcilicet ex Auctoris mente politicum ſtatum inter Chriſtianos erigere, Reges & Principes creare, & non tantum in cœlis thronos, & principatus, & poteſtates, conſtituere, quod Coloſſ. 1. eum feciſſe perhibet Apoſtolus, ſed etiam in terris inter Chriſtianos.

Nec eam retineri poſſe civitatis diſſoluto ſtatu Nimis ſolicitus eſt Auctor ne politicus ſtatus diſſolvatur, ſi Chriſtiani non ſuſcipiant adminiſtrationem Rerum-publicarum. At non eſt quod metuat. Fuerunt Reſpublicæ in terris, antequam ulli eſſent in mundo Chriſtiani: & Apoſtolicis temporibus etſi nullam adminiſtrarent Rempublicam Chriſtiani, tamen Reſpublicæ & regna ſtabant et florebant; non diſſolvitur & nunc ulla civitas aut Reſpublica propterea, quod veri Chriſtiani à regimine Rerumpublicarum remoti ſint. Non eſt poteſtas niſi à Deo; & is ſane iſtius ordinis ſuo modo auctor eſt: itaque illi curam Rerumpublicarum committamus; reget ille mundum etiam ſine nobis; nos curam iſtam ad nos minimè pertinentem deponamus, ea ſolùm curantes quæ noſtri ſunt officii.

III. *Hic ordo Eccleſiam excipit, hic fovet* &c. Si hoc Auctor de Chriſtiano regno intelligit, falſum eſt. Nam Apoſtolicas Eccleſias Chriſtiana regna non exceperunt. Sed nec ullas veras Eccleſias Chriſtiana regna excipere poſſunt. Priùs enim neceſſe eſt Eccleſiam fieri, quam regnum aliquod Chriſtiani conſtituere poſſint. Sin de regno non Chriſtiano loquitur, concedimus totum: neque hic ordo ullo modo à nobis tollitur, aut ſine eo ſtare poſſe mundum dicitur.

IV. *Revocationem populi Chriſtiani ab hac inſania* &c. Neſcio qui fiat quod iſti Regii ſtatus inter Chriſtianos aſſertores, tam libere & quaſi proprio jure diverſam ſententiam inſaniam, & diverſum ſentientes fanaticos paſſim appellent: cum tamen ipſi ægerrimè laturi eſſent, ſi ſic viciſſim à contraria parte appellarentur. Sanæ rationi, inquies, adverſatur manifeſtè veſtra ſententia. At hoc ipſum in quæſtione eſt, nec pro conceſſo ſumi debet. Nam ut in omnibus controverſiis religionis, ita & in hac de Magiſtratu quæſtione non alium judicem quam ſanam rationem, normam vero ſacram Scripturam una cum principiis rationis admittimus, nec quicquam quod rationi ſanæ ſecundum expreſſam in Novo Teſtamento Dei voluntatem judicanti contrarium ſit, recipere vel retinere nobis animus eſt. Hoc ipſum ne monendum quidem duxiſſem, niſi per ejuſmodi appellationes injurioſas præjudicium fieret veritati.

V. *Vel*

V. *Velexiſtimet ſe & Eccleſiam ſublato civili ſtatu & Magiſtratu poſſe conſiſtere.* Sublato, intellige, *omni* civili ſtatu & Magiſtratu, concedo Eccleſiam non poſſe conſiſtere. Sed ſublato Chriſtiano Magiſtratu eam non poſſe conſiſtere, adeo falſum eſt,* ut probari nullo modo poſſit, quod ab Apoſtolicis temporibus hucuſque, ſub Chriſtianis Regibus & Magiſtratibus ſupremis verè Chriſtiana conſtiterit Eccleſia, id eſt, quod ulli vere Chriſtiani Reges & Magiſtratus extiterint, quod vero maximam partem non fuerint veri Chriſtiani, nemo, ut opinor, negabit, & ipſe Slichtingius non obſcure fatetur.

VI. *Rex ſeu poteſtas verè Chriſtiana Eccleſiam ſemper in eo ſtatu relinquet, in quo à Chriſto conſtituta eſt.* Nego. Nam Eccleſiam Chriſtus in eo ſtatu conſtituit, ut ſit ſemper ſub cruce, ut non ſit meliori conditione in terris, quàm ipſe fuit, ut arma militiæ ejus non ſint carnalia, ut nullam ſpiret vindictam. Hoc totum immutaret Rex ſeu poteſtas Chriſtiana: tollerenturque vera martyria, & in locum fortitudinis Chriſtianæ ſuccederet fortitudo bellica. Deinde etſi ſe Dominum non diceret nec faceret Eccleſiæ, tamen etiam ſe ſubjectum non agnoſceret Eccleſiæ, neque cenſuræ ejus vellet eſſe obnoxius, multaque faceret quæ Chriſtus vetuit, & cum Chriſtiana non conveniunt vocatione.

VII. *Eſt Eccleſia adjutrix quàm maxima civilium poteſtatum, non ullo modo deſtructrix.* Hoc iterum verum eſt nonniſi catenus, quatenus per civiles poteſtates Reſpublicæ non Chriſtianæ intelliguntur. Chriſtianas nec adjuvat, nec deſtruit, quia nullas habent Chriſtiani.

Viciſſim etiam à civili poteſtate, ſi ea verè Chriſtiana & verum Eccleſiæ membrum eſſet, maxima caperet incrementa. Certe. Sed multo majus adhuc cepiſſet Eccleſia incrementum, ſi ipſe Chriſtus Rex terrenus, ut volebant Judæi, fuiſſet: tunc ſane multo magis profuiſſet Chriſtus ſecundum carnem Eccleſiæ ſuæ, quàm Joſephus ſuis profuit, & Daniel, poſtquam ille Ægypti Dominus factus eſt, hic apud Regem Babylonium potentiam adeptus eſt. Verum non placet Deo hiſce carnalibus mediis Eccleſiam ſuſtentari vel augeri: pietate, ſanguine & conſtantiâ promovenda eſt, non poteſtatis civilis ope & brachio.

VIII. *Eccleſia ſub ſpiritus Chriſti regimine ſemper quidem ſe bene habuit: ſed ſemper etiam ſub civili aliqua poteſtate fuit.* Recte, ſed ſub civili poteſtate non Chriſtiana. Sit ergo & nunc ſub tali poteſtate civili: ei nequaquam reclamamus.

Quæ quoties & ipſa Eccleſiæ membrum fuit, tanto melius & Eccleſia habuit, magiſque floruit. Itane melius habuit, quàm ſub ſolius Spiritus Chriſti regimine? Quando vero id factum eſt, ut ſuprema poteſtas civilis membrum fuerit Eccleſiæ? annon ipſe fatetur, *nunquam tam benè actam eſſe cum rebus humanis, ut Chriſtiani Reges fierent?* & ſi quando factum eſt, an tunc melius habuit Eccleſia Chriſti? imò annon tum maximè depravata eſt? annon tunc ſpiritus Chriſti regimen plane in ea ceſſavit, poſtquam cum Regibus ac Principibus mundus mundique ſpiritus in Eccleſiam invectus eſt.

IX. *Quæſtiones iſtas ſepultas eſſe non ſinunt, qui veritatem Chriſtianam ſententiis ſuis infamant* &c. Quæ ſententia magis veritatem Chriſtianam infamet, & incrementis ejus plurimum obſtet, quæque magis ſanæ rationi per doctrinam Chriſti illuſtratæ adverſetur? eane quæ à ſanguine fundendo homines Chriſtianos vult eſſe quam alieniſſimos, an ea quæ ex mitiſſimis Chriſti ovibus, ad mactationem quotidie deſtinatis, pugnaces ferme facere geſtit lupos, judicabunt aliquando homines nullo præjudicio laborantes.

Id vero præcipuè dolendum eſt, quod in hac ignoratione, ſoli ſibi naturam Regni Chriſti non ignorare videantur. Quaſi non ipſi, qui contrariæ ſententiæ addicti ſunt, ſoli ſibi ſapere, & naturam regni Chriſti non ignorare videantur.

* *Hic locus ab N. N. nonnihil, paucis quibuſdam adjectis, eſt immutatus.*

X. *Quaſi Chriſtus tam regnare non poſſit per verbum ac ſpiritum ſuum in Regibus, quam in quibuſvis Regum ſubjectis.* Hoc fatemur nos capere non poſſe. Quia videre non poſſumus, quomodo Rex poſſit tam à faſtu hujus mundi alienus eſſe, tam patiens, tam crucem Chriſti ferre quotidie, quomodo poſſit tam puras à ſanguine humano manus ſervare, item quomodo tam ſubjectus eſſe poſſit Eccleſiaſticæ poteſtati, quam quilibet homo privatus. Unum tantum modum videmus, quo Chriſtus glorioſe regnare per verbum & ſpiritum ſuum in Regibus poteſt, ſi nimirum, ut diſcipuli Chriſti fieri queant, ſceptra & coronas capitibus ſuis detractas, Chriſto ſubjiciant, ſeipſos humilient, & mundanarum rerum curam mundanis hominibus relinquant. Sepeliant mortui mortuos, & mortui regant curentque ſuos mortuos: Chriſtianus qui eſſe vult, is regnum Dei, non regna mundi curet neceſſe eſt.

XI. *Et cum alios quoſvis, etiam caupones ac Mercatores in ſuo ſtatu manere patiantur* &c. Imò non patimur & multos alios, quorum vitæ genus non uſquequaque congruit cum ſanctitate Chriſtiana, in ſuo ſtatu manere, ſi Chriſtiani fieri velint: ut Magos, qualis fuit Simon, ut lictores & carnifices, ut circumforaneos & agyrtas, ut ariolos atque augures, & ſimiles vanis aut ludicris artibus victitantes. Mercatores ſanè patimur, quia in illorum vitæ inſtituto, ſi per ſe ſpectetur, nihil eſſe videmus Chriſtianæ vocationi contrarium, nec ulla ratio eſt, cur pie & Chriſtianè exerceri nequeat, ſi modo obſerventur regulæ in Chriſti doctrina traditæ. Hoc ipſum ſanè magno argumento eſt, approbatum eſſe ſub Euangelio aliquod vitæ genus, ita ut Chriſtiano id ſuſcipere fas ſit, quando Chriſtianis officia præſcribuntur in Novo Teſtamento, quomodo ſe in eo vitæ ſtatu gerere debeant. Sic quia dominis, ſervis, maritis, uxoribus, parentibus, liberis & ſubditis, præſcribuntur officia ab Apoſtolis, quicquam horum Chriſtiano non poteſt eſſe illicitum. Atqui & Mercatoribus Chriſtianis officia præſcribit Jacobus cap. 4. 13, quomodo ſcilicet mercaturam piè exercere debeant. Nulla verò talia officia Regibus aut Magiſtratibus Chriſtianis ab Apoſtolis præſcripta eſſe ſuprà jam monuimus: & præterea quod eſſentiale eſt in ſtatu Regio & ſummarum poteſtatum, hoc Chriſti legibus maxime repugnare nimis manifeſtum eſt. Caupones quod attinet, eos, ſi tolerari debeant, reformari admodum oportet: quodſi reformari nequeant, ſatiùs eſt eos abolere quàm pati, ut eo, quo vulgò ſolent, modo cauponentur.

XII. *Vel quemlibet alium ſtatum ex ſeculo tolli præſtaret, quam ſummas poteſtates & earum regimen.* Optimè verò. Idcirco nec nos volumus eas ex ſeculo tollere. Maneant vigeantque extra Eccleſiam: ſed in Eccleſia, inter Chriſtianos nihil Regibus terrenis, nihil ſummis poteſtatibus opus eſt. Dum vero metuit Autor ne ruat civitas, ruat Reſpublica, ac porrò & Eccleſia, ſi nulli ſint Chriſtiani Magiſtratus, quid aliud metuit, quàm ne cœlum ruat, niſi nos novi Atlantes illud humeris noſtris fulciamus. Atqui ut hactenus civitas & Reſpublica omnis, nec non vera Chriſti Eccleſia ſtetit ſemper abſque Chriſtianis Regibus ac Magiſtratibus, *[imo ipſis vel maxime Chriſti eccleſiæ interitum molientibus] ita ſtabit Chriſto curante & impoſterum.

XIII. *Quam verò Eccleſiæ Chriſti noxam hæc pro Regibus ac Poteſtatibus ſententia ſucceſſu temporis afferre poſſit, non video.* At in ſuperioribus Annotationibus ſatis indicatum fuit, ex tali perſuaſione facile conſilia iniri à Chriſtianis poſſe minus Chriſtiana. *An*, quærit Auctor, *ne ſucceſſu temporis verè Chriſtiani regna & Magiſtratus ambiant, & ut in ambitione fieri ſolet, turbas dent, & motus excitent?* Ita eſt omnino. Ex hac ſententia neceſſariò ejuſmodi cogitationes ambitioſæ & ſeditioſæ pullulant. Cæterum ſententia iſta non efficit ſolum, ut ipſi Chriſtiani, ſi poſſint, ambiant Reges fieri, verùm etiam ut alios ſibi propitios promovere ad regna per factiones contendant.

XIV.

* *Verba N. N. ſunt iſta uncinulis incluſa.*

XIV. *Anne ergo etiam dicendum non eſt, Qui Epiſcopatum deſiderat, bonum opus deſiderat, quia ex Epiſcopatus deſiderio plurima oriantur mala.* Primò non ante ex Epiſcopatus deſiderio orta ſunt plurima mala, quam Epiſcopatus laboris nomen eſſe deſiit, & factus eſt nomen honoris & dignitatis. Dum Epiſcopi fuerunt humiles, & ſtudebant eſſe quod dicebantur, nulla mala ex Epiſcopatus deſiderio oriebantur; quia inter eos certamen pietatis & modeſtiæ, non honoris erat, paucique qui ad illud officium aſpirarent, erant. At ubi invaluerunt opes, & Epiſcopi laborem in alios, in ſe honorem ac divitias tranſtulerunt, jam Epiſcopatus plures invenit procos & competitores, factuſque eſt pomum Eridos, quod multas diſcordias & mala in Eccleſia excitavit. Secundo, Epiſcopatum verum non tantum gerere, ſed & deſiderare expreſſe permittit Apoſtolus. Si ergo & regnum gerere Chriſtiano conceſſum eſt, cur non & deſiderare atque affectare illud liceat? Nam quæcunque Chriſti legibus conſentanea ſunt, illa legitimis mediis quærere quoque & ambire licet. Atqui ipſe Auctor non audet concedere, ut Chriſtianus regnum ambiat, quia videt non poſſe in ambitione vitari turbas & motus, plenaque periculi & ſæpè in caput auctorum ſuorum redeuntia conſilia. Tertiò, ad Epiſcopatum adſpirare, vel aliquem promovere per ſe nemini poteſt eſſe præjudicioſum: quia non tantum plures eſſe poſſunt Eccleſiæ quam regna; ſed etiam quia unius Eccleſiæ plures poſſunt eſſe Epiſcopi. At regnum res eſt conſortii impatiens, & regnum ambiri non poteſt ſine alterius præjudicio: unde rixæ, invidiæ, contentiones, æmulationes, bella tandem & tumultus oriantur neceſſe eſt.

XV. *Scit* (Chriſtianus) *aliud ſibi regnum paratum eſſe in cælis.* Si hoc ſcit, quid ergo ipſi negotii eſt cum regnis hujus mundi? Sicut Chriſtus, quia regnum ejus non erat ex hoc mundo, ideo non poterat, nec volebat Rex fieri terrenus: ita nec Chriſtianos, quorum regnum in cœlis eſt, decet regna gerere terrena. *Scit in vera regni adminiſtratione longe plus eſſe oneris, quam honoris.* Cur igitur is ſibi oneris haud neceſſarii plus accerſere debeat, cum ſi ſuo ritè fungi velit officio ſibi à Chriſto impoſito, ſatis oneris quod portet in ſuæ ſalutis negotio habeat? Si ii qui abjectis omnibus impedimentis, ad æterna palatia omni cura ac ſtudio anhelant, & cum Apoſtolo unum agentes, eorumque quæ à tergo ſunt obliti, & ad ea ſolum quæ à fronte ſunt contendentes verſus ſcopum continuè feruntur, ægrè aſſequuntur brabæum ſupernæ vocationis Dei in Chriſto Jeſu, vixque eniti poſſunt ad ſummum Sionis verticem; quid fiet iis qui compluribus ſarcinis ſeſe onerant, quæ eos indies atque in horas ad currendum in ſtadio ineptiores ac tardiores reddant?

XVI. *Cur verò Auctoris ſententia occaſionem dare poſſit, ut ſibi perſuadeat, jam eſſe felicia illa tempora, quibus Chriſtiano liceat Regio jure in fratres uti? cum Auctor expreſſe dicat, nunquam tam benè actum eſſe cum rebus humanis, nec fortaſſis unquam actum iri, ut veri Chriſtiani Reges fiant &c.* At primò hæc ratio, qua ſe excuſat, non obſtat, quominus ſententia ipſius per ſe & natura ſua det occaſionem iſtiuſmodi perſuaſionis & facinorum ex tali perſuaſione proficiſcentium. Nam ſi Chriſtiani apud ſe certi ſint, licere ſibi habere tum regna, tum Reges ſuos, item militare, & armis veritatem promovere atque defendere: non poteſt non fieri, ut ſi contingat hodie caſus, ubi omnibus humanæ prudentiæ ſubductis rationibus videantur poſſe ad regnum emergere, non occaſionem arripiant, & extrema quæque tentent ad vindicandam ex oppreſſione divinam veritatem. Hoc certe etiam pro conſcientia facere tenentur; nec intermittere ullas occaſiones, vel pericula ulla pertimeſcere tantæ rei aſſequendæ cauſa debent. Ex quo ſatis, opinor, quam ſeditioſa, quam nefaria ſit iſta ſententia, intelligitur. Uti noſtra ſententia nihil pacatius eſt, ita contraria ſententia nihil turbulentius, & ad irritandos ad omnia mala hominum animos accommodatius. Præterea video Auctorem ſibi in eo non conſtare, dum ait, nunquam tam bene actum eſſe, nec fortaſſis actum iri cum rebus humanis, ut veri Chriſtiani Reges fiant. Nam mox infra refert non adeo antiquum exemplum tam felicium temporum, quibus Johannes Hunniades, electus Rex Hungariæ, Tranſylvaniæ Princeps, Unitariæ Eccleſiæ ſe adjunxit, cujus laudes ſatis deprædicare non poteſt. Quod ergo avorum noſtrorum memoria factum eſt, quid impedit, quo minus & nunc & ſemper fieri poſſit? Poſita ſemel hac propoſitione, facile eſt ſemper aſſumptionem facere, ubi aliqua ſe dederit occaſio.

XVII. *Nam ſi Chriſtianum eſſe & herum eſſe non pugnat, multo minus pugnabit, Chriſtianum eſſe, & Regem eſſe.* Herum quidem eſſe & Chriſtianum eſſe per ſe non pugnat: non omni tamen jure herili uti in fratres licet. Nam olim heri jus habebant vitæ & necis in ſervos ſuos. Eo jure certè uti hodie Chriſtiano non licet. Et hoc quidem jus ab herili ſtatu abeſſe & auferri poteſt: ſed à Regio ſtatu non poteſt. Ergo non ſequitur, ſi Chriſtianum eſſe & herum eſſe non pugnat, non pugnare itidem, Chriſtianum eſſe & Regem eſſe. Deinde herum eſſe ejuſmodi, quales ſunt heri in Polonia, qui ſubditos habent, & Chriſtianum eſſe, valde dubito an non pugnet: non tantum quod ſubditi iſti nimis magnis premantur laboribus, ſed etiam quod non obſervetur illud Dei olim traditum de ſervis ſeptimo quoque anno manu mittendis præceptum; cum tamen Chriſtiani perfectiores in omni juſtitia eſſe Hebræis debeant: item quod ſervis nulla ſit ab heris appellatio, nullum refugium, nullumque jus de injuria herorum ſuorum conquerendi &c.

XVIII. *Quæ hic exempla porrò piis omnibus triſtiſſima, perniciem hujus quæſtionis comprobantia deſignentur, ſane non intelligo. Cum neminem ſciam, qui hac inductus & impulſus quæſtione, Regnum adſectaverit, non tantum ex veris Chriſtianis, de quibus ſolis hic agitur; ſed etiam ex iis quales vulgo ſunt.* Etſi neminem ſciat qui affectaverit; at poteſt ſcire multos, qui affectantibus conſilio & auxilio fuerint. Cæterum quid aliud effecit, ut Lutherani & Calviniani tot occuparint Regna, tot geſſerint bella gerantque, quam quod licitum ſibi putent ad promovendam Religionem ſuam Regna habere atque imperia; imo ex officio pietatis ſe regna adſectare atque quærere debere credant? Hoc ſi & noſtræ ſibi perſuaſerint Eccleſiæ, iidem erunt exſpectandi fructus, eadem effecta.

XIX. *Verum enimverò longè aliud eſt, aliquid eſſe pernicioſum; aliud aliquid alicui in perniciem verti.* Hoc ſcimus: at nos ſententiam Auctoris per ſe pernicioſam eſſe oſtendimus; quia ita naturâ ſua comparata eſt, ut quieſcere non ſinat illos, qui eam imbiberint, ſed ad audendum ſemper conſcientias eorum oblatâ occaſione exſtimulet. Quemadmodum ſi quis crederet, furtum facere eſſe licitum, quomodo is non toties quoties haberet occaſionem furaretur? Agnoſcit ipſe Auctor in perniciem vertiſſe Chriſtianis, quod *Conſtantinus Imperator Eccleſiæ acceſſerit*; ſed ait id *factum eſſe Chriſtianorum vitio, eumque acceſſiſſe Eccleſiæ jam falſis opinionibus & moribus corruptæ.* Ita quidem: ſed inter has opiniones fuit & hæc de Regibus in Eccleſiam recipiendis ſententia, quæ ex moribus Chriſtianorum corruptis, atque ex mundi amore nata, poſtea magis adhuc quicquid ſani fuit in Eccleſia corrupit ac peſſundavit. Hinc Grotius lib. 2. de Jure cap. 1. de Conſtantini Magni temporibus: *Tunc, inquit, laxata eſt diſciplina Eccleſiaſtica, & interpretatio legis Evangelicæ ad ſeculi mores paulatim accommodari cœpit.* Et Hieronymus: *Poſtquam Eccleſia cœpit habere Chriſtianos Magiſtratus, facta eſt quidem opibus major, ſed virtutibus minor.* Huc referre poſſis quoque, quod narrant Eccleſiaſticæ hiſtoriæ, poſt Conſtantini Magni converſionem auditum eſſe oraculum: *Venenum in Eccleſiam infuſum eſt.* Sed & ipſe Auctor expreſſis fatetur verbis, Eccleſias *per Conſtantinum quietem à perſecutoribus nactas, tanto magis in omne vitiorum genus ſeſe effudiſſe.* Unde videre poteſt, quàm non conducat populo Chriſti, ſi per Reges & Magiſtratus [profeſſione] Chriſtianos

firmam

firmam & ſtabilem à perſecutoribus quietem nanciſcatur. Neque id ſolo duntaxat vitio hominum evenit, ſed & ipſius rei naturâ. Nam ſicut vini efficacia facit ut largius ſumptum inebriet: ita & pacis quietiſque abundantia efficit naturâ ſuâ, ut animi mortalium enerventur, otioque ceu rubigine deterantur.

Fertilis aſſiduo ſi non renovetur aratro,
Nil niſi cum ſpinis gramen habebit ager.
Tempore qui longo ſteterit, male currit, & inter
Carceribus miſſos ultimus ibit equus.
Vertitur in teneram cariem, rimiſque dehiſcit,
Si qua diu ſolitis cymba vacavit aquis.

Quemadmodum verò hinc non ſequitur, Vinum immodice ſumptum inebriat, Ergo proſcribendum eſt, quod fecit Macbometes; Et otio corrumpuntur res. Ergo nunquam eo utendum eſt: ſed ita concludendum eſt; Ergo vinum & otium non niſi moderate adhibendum eſt: ſic & ex eo, qnod Cbriſtiani quietem à perſecutoribus nacti corrumpantur, non eſt colligendum, nunquam illos quiete ac pace frui, & nunquam eos à perſecutionibus liberos eſſe debere; ſed illis pacem ſtabilem & ſecuritatem plenam, qualem eos habere neceſſe eſt, ſi Reges ſuos ac Regna habeant, non eſſe optandam.

XX. *Sed avorum noſtrorum temporibus plurimum profuit Eccleſiæ Unitariæ Johannes Hunniades, electus Rex Hungariæ* &c. De Johanne iſto Hunniade obſcura eſt hiſtoria: nec plus ex ea colligitur, quàm illum multum Unitariis Eccleſiis ad promovendam ſententiam de uno Deo contra Trinitarios profuiſſe. Hoc autem non eſt mirum, ſi Reges & Principes amplectantur aliquam religionem, quod multi eorum exemplum in ipſorum gratiam ſequantur. Hoc optimè & Anti-Chriſtus intelligit, hoc omnes erroneæ ſectæ perſpectum habent: ideo modis omnibus ut in ſuas pertrahere partes queant Reges ac Principes ſatagunt, in eo rati ſuam ſalutem ac felicitatem verti: Sed hoc nunquam curaſſe videmus Apoſtolos, nec his mediis propagare veritatem nixos. Ratio eſt, quia non tam vi veritatis tunc homines trahuntur ad Eccleſiam, quàm externarum & mundanarum opum ac dignitatum à Regibus obtinendarum ſpe. Quo pacto ſi Chriſto placuiſſet propagare Eccleſias ſuas, jam dudum totum mundum noſtra religio implevisſet. Verùm hoc non liquet ex Johannis iſtius Hunniadis exemplo, quod vel ipſe fuerit homo verè ſanctus & pius, vel quod ſub eo aut per eum incrementum aliquod & non decrementum ſumpſerit Chriſtiana pietas in Unitariis Eccleſiis. Certe vel ex hodierna, quæ in Eccleſiis iſtis Tranſylvanicis cernitur pietate, apparet ſatis, quantum ipſis Princeps iſte ad pietatem profuerit. Deinde quemadmodum non ſequi dicit Auctor, Conſtantinus Imperator nocuit Eccleſiis, Ergo in Eccleſiam recipiendi non ſunt Reges, Imperatores: Ita etiam nos negamus ſequi: Johannes Hunniades Princeps profuit Eccleſiis, Ergo recipiendi ſunt Reges, Principes: quia ut res optimæ ſæpè obſunt, ita & res malæ ſæpè prodeſſe poſſunt. Poſſet aliquis etiam tyrannum veneno tollendo, vel patriam prodendo, prodeſſe Eccleſiæ, non tamen inde ſequitur, media iſta eſſe legitima & laudanda. Sic Nicodemus occultans veritatem jam agnitam, & confiteri eam apertè, retinendi ſtatus ſui terreni cauſâ, timens, in illa hypocriſi & ſimulatione ſuâ mala adverſariorum conſilia diſturbavit, Cbriſtumque adjuvit: nec tamen ideo juvandæ Eccleſiæ cauſâ diſſimulare veritatem licet. Pari proinde modo non ſequitur, quia aliquando auctoritate & brachio carnali propagata eſt veritas, Ergo modus iſte propagandi eſt legitimus & Deo acceptus. Denique conſiderandum eſt, hoc Principis Tranſylvanici exemplum noſtræ ſententiæ propterea qnoque minimè obeſſe, quod non diu Eccleſias illas Deus ſub tali Principe babere voluerit. Nam & nos ſtatuimus, quietem quidem & immunitatem à perſecutionibus ad tempus aliquod à Deo Eccleſiis utiliter concedi: ſed longam pacem & firmam pacis fiduciam illis noxiam eſſe atque idcirco Deum nolle, ut veri Chriſtiani ſuos Reges & Principes habeant, ſub quorum umbra diu non tuti modo ſint à perſecutionibus, ſed etiam ſecuri.

XXI. *Eodem plane modo Jacobus Sienienius, Palatinides Podoliæ* &c. De Jacobo Sienienio aliiſque Polonicarum Eccleſiarum Patronis, mentio hoc loco idcirco eſt impertinens, quia nullus eorum Rex fuit, aut in ſummo poſitus Magiſtratu, de quo nunc ſolo agitur inter nos. Nam non negamus Deum velle, aliquos Nobiles, aliquos mediocriter potentes eſſe in Eccleſia; boc enim Apoſtolus ipſe indicat, cum ait: *Videte vocationem veſtram fratres, quod non multi ſint nobiles, non multi ſapientes, non multi potentes*, ſcilicet inter vos: Ergo tamen aliquos fuiſſe & eſſe poſſe in Eccleſia agnoſcit: quia paucorum potentia cum aliorum innumerorum in una Provincia exiſtentium potentia ne comparanda quidem eſt. Sed hoc in quæſtione eſt, an Deus velit tales eſſe inter Cbriſtianos, qui adeo potentes ſint, ut in eorum viribus & auctoritate ſalus Eccleſiarum videatur prorſus recumbere? Nam ſic jure ſane poſſet gloriari caro in conſpectu Dei: quod Deum ſedulo cavere Apoſtolus dicto ſignificavit loco.

XXII. *Qui poſtquam fato conceſſerunt, videmus in quantas ærumnas Eccleſiarum res devolutæ ſint.* Quod Eccleſiarum noſtrarum res in tantas ærumnas devolutæ ſint, id non eo factam, quod Patroni earum inſignes fato conceſſerint: ſed quod Eccleſiæ noſtræ in pietate non parum defecerint, nec digne ſe hac Sancta veritate geſſerint, ita ut omnia ubique plena ſcandalorum ſint. Nam ſi debita viguiſſet in Eccleſiis noſtris ſanctitas, nunquam profecto illis vel ex ipſis extraneis idonei Patroni defuiſſent. Fruſtra nos externa adverſariorum odia & perſecutiones incuſamus: intus in nobis ulcera ſunt & morbi Epidemici, qui Eccleſias noſtras perdiderunt, nec ſpes aut modus alius eſt redintegrandæ ſanitatis, niſi iſtis morbis vitiiſque ſublatis. Quemadmodum Iſraëlitæ olim vinci aliter ac ſubjugari ab hoſtibus non potuerunt, quàm ſi peccaſſent contra Deum: Unde Achior Holoferni ſuadet, ut antequam aggrediatur Judæos, inqnirat diligenter, annon peccato aliquo ſe obſtrinxerint, tum enim illos iratum Deum habituros & faciles debellatu fore; ſin nulla iniquitas in gente ſit, abſtinendum à bello monet, ſic enim invictum Deo protegente populum eſſe: Ita omnino & bodie cum Chriſti Eccleſiis comparatum eſt. Nulla vis, nulla perſecutio eas poteſt opprimere, quin quo premuntur magis, eo magis creſcunt, vigent atque vireſcunt. Una eſt qua exſcindi poſſint, via, ſi deſciſcant à ſuo officio, & in pietate refrigeſcant; ſic Spiritu Chriſti deficiente, deficit ſenſim & gratia favorque Cbriſti. Hoc itaque & non aliud eſt, quod & nunc noſtris nocuit nocetque Eccleſiis.

XXIII. *O miſeram Chriſti Eccleſiam, quæ Regum & Principum in ſua dignitate manentium capax non ſit!* Eccur vero adeo miſera ſit propterea Cbriſti Eccleſia? Cur non Chriſtus ipſe miſer fuit, quod non capax fuerit in terris diadematum ac ſceptrorum Regiorum? Nimis equidem multum tribuit Auctor iſti Regum & Principum fulgori atque dignitati, ut ſine ea miſeram putet eſſe Eccleſiæ Chriſti ſortem. At externum iſtum ſplendorem admirari & magnifacere, tantum mundanorum eſt: ſapientes & pii talia fortunæ bona parvi pendere, Chriſtiani verò etiam pro ſtercoribus ducere ſolent. Honores iſti Regii ſplendens quidem lutum ſunt: ſed lutum tamen; ſine quo nemo vere miſer, nedum Eccleſia Chriſti eſſe poteſt. Quin imo miſera eſt Eccleſia Cbriſti, ſi ejus felicitas à Regum & magnatum pendet auctoritate atque potentia; quorum ſemper major copia Anti-Chriſto errantiumque adbæret multitudini: ita ut ſi felicitas Eccleſiæ ex Regum dignitate æſtimanda ſit, multo felicior ſit Anti-Chriſti Eccleſia quam Chriſti.

XXIV. *Et*

XXIV. *Et eveniat (quod olim divina cecinerunt Oracula fore) ut Reges altores, & Reginæ nutrices fiant Eccleſiæ.* At tale nonniſi unum oraculum reperio apud Eſaiam cap. XLIX. 23. Quod ut impleatur, non opus eſt, ut Reges populi divini adjungantur conſortio. Nam hoc oraculum olim jam in Cyro, in Dario, in Artaxerxe, in Alexandro Magno, & Demetrio, quorum nullus ſe adjunxerat Judaicæ Eccleſiæ, impletum eſt, ut explicat Grotius. Similes altores & nutricii è Regibus externis Eccleſiæ Chriſti & hodie Deo procurante poſſunt contingere. Et profectò tantò admirabilior eſt Dei Chriſtique circa Eccleſias providentia, quando alienorum Regum favore ſuſtentantur, quam ſi Reges Chriſtiani per ſe & ex profeſſo negotium Chriſti curarent.

XXV. *Qui certè regnis abdicatis non plus præſtarent, quam cæteri ulli.* Quid? non plus præſtarent? imo tantum præſtarent, quantum nullus Regum ac Principum præſtaret, ſi quam maxima beneficia carnalia Eccleſiæ conferret. Nulla ſane ratione veritas magis commendari, & gloria divina auguſtius promoveri poſſet, quàm ſi Rex aliquis, invento veritatis pretioſiſſimo theſauro, ex vera humilitate & flagranti ſalutis deſiderio, Regium ſuum ſtatum ultro abdicaret, & ſe viliſſimo & contemptiſſimo Chriſti gregi aſſociaret. Auctor carnale imprimis ſpectat Eccleſiæ bonum & commoditatem, cum hic potiſſimum ſpirituale bonum ſit attendendum.

Annotatio IV.

I. V*Erum ergo eſt, per ſapientiam à Chriſto traditam Reges regnare.* Per ſapientiam à Chriſto traditam, vel intelligitur ſapientia doctrinâ Chriſti comprehenſa, vel ſapientia, quam Chriſtus à dextris Dei ſedens gratioſe largitur hominibus, uti Rector univerſi & diſpenſator donorum Dei. Poſteriori ſenſu verum eſt, per Chriſtum regnare Reges: at priori ſenſu falſum eſt, Reges & Judices regnare per ſapientiam in Chriſti Euangelio traditam. Neque enim Chriſtus tradidit ullas leges, ex quibus Reges ſuas inſtituant Reſpublicas, nullumque præſcripſit regimen politicum, aut modum gubernandi regni propoſuit.

II. *Sed Vir Præſtantiſſimus perpetuo confundit Eccleſiam cum Regno.* Eccleſiam cum Regno & Republica non confundimus: ſed Eccleſiam à Regno & Republica Chriſtiana adeo diſtinguimus, ut Eccleſiam Regno Chriſtiano non indigere putemus, & ſine Republica Chriſtiana eam ſtatuamus hactenus conſtitiſſe, & porrò conſiſtere poſſe. Eccleſia quidem eſt in Regno; ſed nunquam [forte] vera Eccleſia fuit niſi in Regno non Chriſtiano. Apoſtoli, Euangeliſtæ, Prophetæ, Paſtores, Doctores, Senioreſque non regnarunt, nec regnant in Eccleſia, [civili poteſtate] ſed eam tamen rexerunt reguntque. Seniores in Eccleſia per ſapientiam in Euangelio traditam poſſunt ritè ſuum peragere officium, quia talis ſapientia continetur apertè in Euangelio: at Reges & Judices in Regno & Republica non poſſunt, quia nullum gubernandæ Reipublicæ expreſſum in Euangelio habetur veſtigium. Nihil ad Reipublicæ adminiſtrationem exactius tradi poterat, quam in Lege per Moſen à Deo lata. At illa ſublata nihil eſt Chriſti doctrina ad politicum & mundanum Rerumpublicarum regimen ineptius.

III. *Illius finis ac ſcopus eſt vita poſt mortem æterna; hujus verò vitæ præſentis commoditas & tranquillitas.* Id ipſum arguit, Chriſtianos non poſſe regnum ullum in terris habere, quòd tam diverſos Eccleſia & Reſpublica fines habeant. Reſpublica & Regnum præſentis vitæ commoditatem & tranquillitatem, quia ejus unicus ſcopus ac finis eſt, oportet modis omnibus tueatur ac defendat, etiam vitam & bona aliis eripiendo. Chriſtiani verò ita mordicus ſua defendere non debent: quia non ad commoditates vitæ præſentis aut tranquillitatem vocati ſunt, ſed ad omnium malorum patientiam. Etſi aliquando pacem & tranquillitatem nanciſcantur Chriſtiani, nunquam tamen habere poſſunt ſtabilem & perpetuam; neque etiam eam expetere aut quærere debent, ſed in ſecundis ſemper de adverſis cogitandum, & ad ea animi ipſis præparandi ſunt. Non habemus hic manentem civitatem, ſed futuram exſpectamus: à perſecutionibus nobis nunquam longa pax, vix induciæ ſunt.

IV. *Ad hæc omnia requiritur fides.* At fides non requiritur, ut credant impii ſe affligi, ſe pati ſupplicia: ea enim in ſeipſis experiuntur & probe ſentiunt. Atque ita viſibilibus pœnis etiam à Chriſto reguntur. Tandem ubi divinitus immiſſæ pœnæ nihil proficiunt, ſubjicit Chriſtus malos interdum quoque ſuppliciis terreni, ſed mundani Magiſtratus, non Chriſtiani.

V. *Et cum Deus bellis, fame, peſte Regna punit, nec filii ejus pœnarum iſtarum exortes ſunt.* Imò plerumque Deus pœnarum iſtarum filios ſuos exſortes facit. Novit enim pios ex tentationibus eripere, ſicut Lothum ex ingruenti Sodomæ exitio. Quod ſi aliquando & filii pœnis iſtis involvantur, fit hoc non raro ipſorum culpâ, quod vel peccatis ſuis ſeſe reddiderint pœnâ dignos, vel debitam in evitandis malis ac periculis impendentibus prudentiam non adhibuerint.

VI. *Neque enim Lex ſublata eſt adverſus carnales.* Non hæc eſt cauſa cur Deus gladio, patibulo, rotâ &c. puniri velit malos extra Eccleſiam, quod Lex ſublata non ſit adverſus carnales. Lex enim non pertinuit unquam niſi ad Judæos, & una cum ipſorum Republica tota exſtincta eſt. Sed hæc eſt vera ratio, quòd duplicia Deus habeat in hoc ſeculo judicia, alia ſpiritualia, alia mundana: quæ utraque ad malos coërcendos ſpectant. Sed illa mitiora ſunt, hæc acriora & ſeveriora: illa per homines tantum Chriſtianos adminiſtrat; hæc per homines tantum mundanos: quia neque hi ad illa, neque illi ad hæc exercenda ſunt idonei. Itaque qui illis judiciis mitioribus non emendantur, juſte à Deo iſtis atrocioribus ſubjiciuntur.

VII. *Quis verò melius gladium, patibulum, rotam &c. adminiſtraverit, quàm Magiſtratus verè Chriſtianus?* Imò nemo melius iſta adminiſtrare poteſt, quam tortor aut carnifex, & qui iſtis quam ſimillimi ſunt, homines immanes ac truculenti. Nam qui teneræ & mollis ſunt manſuetæque naturæ, ad talia ſunt ineptiſſimi: *Et per Chriſti ſapientiam probè inſtitutus.* Quaſi verò uſquam in Euangelio ſuo Chriſtus inſtituerit diſcipulos ſuos, quomodo gladium, rotam & patibulum adminiſtrare debeant? Fures ne alligentur patibulis, non ex Chriſti doctrina diſcendum eſt, ſed ex Lege & recta ratione. Itaque ne id fiat, non opus eſt ut Magiſtratus ſit Chriſtianus.

VIII. *Malum enim eſſet & civitati noxium, ſi ejus aliunde penderet adminiſtratio* &c. Si Magiſtratus eſſet Chriſtianus, neceſſe omnino foret ut à Chriſti legibus penderet ejus adminiſtratio, nec ſui juris prorſus ac poteſtatis eſſet, quippe in eum aliquid juris ac poteſtatis haberet Eccleſia, quæ decretis ac judiciis ejus quandoque poſſet intercedere. Ergo ne poteſtas una cum altera collidatur, ſpiritualis cum civili, quod malum noxiumque foret, aliter huic malo occurri non poteſt, quam ſi Magiſtratus civiles non attingantur à Chriſtianis, ſed mundanis hominibus penitus relinquantur.

IX. *Quid ergo fieret, ſi nullus eſſet carnificis metus?* Idcirco etiam nolumus carnificis metum plane auferri. Sed carnificis officium, & quæ ad illud peragendum pertinent, non Chriſtianis, ad ſanctiora vocatis, ſed infidelibus & ad meliora haud idoneis demandamus.

X. *Ad hoc requiritur fides: at non omnium eſt fides.* Ergo pro talibus, quorum non eſt fides, paratus eſt extra Eccleſiam externi Magiſtratus gladius: eoque Deus quando volet ad tales coërcendos utetur, etiamſi nos Deum hac in parte non adjuvemus.

XI. *Non autem quod Chriſtianis mœchari, ſcortari, latrocinari, furari & alia flagitia impune patrare liceat.* Omnino abſit talis libertas à populo Chriſtiano. Ideo pœnæ pro talibus in Eccleſia lege Chriſti ſunt conſtitutæ. Sed tamen ſi quis in hæc incidat peccata, non vult eum Chriſtus protinus abſque miſericordia e

medio

medio tolli, ſed locum pœnitentiæ ipſi dari. Quod ſi ſit impœnitens, (id quod etſi nobis ignotum ſæpe eſt, Chriſto vero ſcrutatori renum ac cordium optimè notum) facili negotio eum ſeculari tradet brachio, quod eum morte plectat corporali.

XII. *Nec enim ſpiritualis populus regi debet ac poteſt alia aliqua ratione.* Imò poteſt, ſi aliter conſideretur. Nam mox addit ipſe Auctor: *Sed idem ille populus* (nempe ſpiritualis) *quia etiam ad civitatem ac regnum pertinet, hactenus & civili regimini ſubjectus eſt.* Quod totum bene poſſet conſiſtere, ſi civile iſtud regimen competere ſolis non Chriſtianis ſtatueretur. Verum Auctor cenſet etiam Chriſtianis hoc regimen competere. Itaque etſi fateatur Chriſtum iſtud regimen non inſtituiſſe, tamen *eam ſapientiam docuiſſe* illum ait, *per quam & Moſaicæ Legis imperfectiones perfici, & aliarum civilium legum vitia emendari queant.* Cum tamen Chriſtus nuſquam forenſes leges in Euangelio reformare aggreſſus ſit, nullumque tradiderit modum regendæ ac gubernandæ Reipublicæ. Pœnas corporales in Lege propoſitas in pœnas Gehennæ atque ſpirituales commutavit, multo ſane graviores, quam ſunt corporales, ſed tales tamen ad quas fides requiritur: corporales & oculis in hoc ſeculo ſubjectas pœnas mundanis & extra Eccleſiam poſitis hominibus relinquens.

XIII. *Quæritur ſi regnum aliquod una cum Rege ſuo veritatem puram, & qualis eſt in Jeſu, ſuſciperet &c.* At hoc nunquam factum eſſe non diffitetur ipſemet Auctor. Quemadmodum autem hactenus factum non eſt, ita certe neque porrò fiet * unquam. Quare inutile prorſus eſt quærere de eo, quod nunquam fuit, nec futurum eſt. *Et non potius ſi quid in eo non ſatis recti & æqui aut imperfecti eſſet, ex Chriſtiana ſapientia corrigeret.* Atqui ſi Chriſtiana ſapientia conſulatur de regimine Rerumpublicarum, illa id neutiquam Chriſtianis convenire poſſe docet. *Nam alioquin ſine regimine civili, nec regnum, nec conſequenter Eccleſia conſiſtere poſſet.* Sine regimine civili, Chriſtiano, nego: ſine non Chriſtiano, concedo.

XIV. *Id ſolum ſufficeret, ſi non peculiariter & miraculoſe prohiberentur.* Hoc ipſum eſt permittere, non prohibere quacunque ratione. *Qua permiſſione opus eſt, ut ignis admotus urat ligna, aut lupus admotas dilaceret oves.* Ea ſane permiſſione opus eſt, ut vim ignis & lupi non retineat: quemadmodum vim ignis Deus retinuit, cum juvenes illi tres à Nabuchodonoſore in caminum ardentem conjecti eſſent; & hactenus per multos annos in Polonia nos oves ſuas Chriſtus in medio luporum verſantes benigne & miraculoſe, quamvis inviſibili modo defendit.

XV. *At peculiariter & miraculoſe prohibiturum Chriſtum quis aſſerat?* Atqui modo oſtendi, eum peculiariter & miraculoſe prohibuiſſe tam longo tempore, ne opprimeremur in Polonia ab inimicis, quamvis animum ac vires ad opprimendum ſufficientes ſemper haberent. Et quidni prohiberet, cum id promiſerit ſe facturum, & nobis adfuturum uſque ad conſummationem ſeculi? *Cum adeſſent media ordinaria.* Auctor per media iſta intelligit arma: at prius probare debebat hæc media Chriſtianis convenire.

XVI. *Quem prohibebit Chriſtus fame mori, ſi nolit uti cibis?* Cibus eſt certum & nulli noxium remedium contra famem. Itaque ſi quis eo uti nollet, Deum tentare meritò diceretur. At non eadem eſt ratio, ſi quis ferro uti nolit & armis. Iis enim plurimi in juſtiſſima cauſa uſi eam perdiderunt: quare tam incerto & ancipiti remedio uti nolle etiam prudentiæ eſt. Præterea medium armorum eſt tam ferum, tam barbarum atque inhumanum, & clades tam abominandas ſecum trahens, ut quodvis injuriæ atque miſeriæ genus potius Chriſtianis, hominibus pacificis, ſubeundum ſit, quàm ut ad tam deſperatum malorum ſuorum remedium deſcendant. Deinde ſi arma ſunt tam ordinaria media contra perſecutiones, quam cibi ſunt contra famem, cur non Apoſtoli & Apoſtolicæ Eccleſiæ ſicut cibos contra famem, ita & arma quæſiverunt contra perſecutiones? Cur non ſupremam poteſtatem ſolicitarunt ad vindictam? Cur non factionibus variis malevolorum conatibus obſtiterunt? præſertim cum eorum maxima eſſet ubique multitudo. Sed nihil illi niſi patientiam opponere adverſariis à Magiſtro ſuo didicerant. Adeo ut in tanta luce indignum ſit adhuc probationem requirere, quod Chriſtianis peccatum ſit, abjectis propriis armis, id eſt patientia, qua hactenus ſemper Eccleſia vera pugnavit contra adverſarios, ad carnalia & mundana confugere.

XVII. *Ergone Deus, qui ordinis iſtius haud dubius eſt auctor, peccati auctor eſt* &c. Non eſt Deus inter Chriſtianos hujus ordinis auctor, ſed inter homines non Chriſtianos. Ergo iſtis peccatum non eſt eum gerere, ſed Chriſtianis duntaxat: illique hujus ordinis reſpectu dicti ſunt à Deo Dii, & Dei filii, non Chriſtiani. Nec in eo quicquam abſurdi eſt, quod hominibus Chriſtianis honor ac ſubjectio, ipſius conſcientiæ cauſa, adverſum non Chriſtianos Magiſtratus; tanquam Dei in terris vicarios, Chriſti legibus imperata ſit: cum Apoſtolorum tempore, quo id imperatum eſt, teterrimi mortalium, ut Caligula, Claudius, Nero, Herodes, fuerint Dei in terris vicarii, & tamen ipſos conſcientiæ cauſa debebant Chriſtiani honorare.

XVIII. *Hoc non prohibet, quominus populus Chriſtianus omnia media ordinaria & legitima adhibeat.* Sed media iſta ordinaria & legitima, quibus crucem evitent Chriſtiani, non eſſe arma, jam oſtenſum eſt. Poterat & Chriſtus armis, ſive humanis, ſive divinis crucem evitare: ſed iis uti noluit, ut nos doceret, non eſſe hæc legitima media crucis evitandæ. Nobis enim non ſecus ac Chriſto quotidie crucem portare injunctum eſt: ergo non ſecus ac illi ab armis abſtinendum eſt.

XIX. *Non aliter hinc evaſeris, niſi ut dicas, & civilem poteſtatem peccatum eſſe &c.* Civilem poteſtatem Chriſtianis tantum peccatum eſſe dicendum eſt; aliis autem non eſt peccatum: licetque ad illam in neceſſitate etiam Chriſtianis confugere, ſed ita ut abſit omnis vindicta. Nam hæc ſi adſit, ne confugere quidem ad ullam poteſtatem licet: ſiquidem nec à Deo, qui eſt ſummus omnium Magiſtratus, vindictam flagitare licet.

XX. *Sed quam improbi & facinoroſi inferant &c.* Improbi iſti ac facinoroſi neceſſe eſt ut ſint ſub aliquo Magiſtratu, & vel ſub eodem, ſub quo Chriſtiani, vel ſub alio. Sed ſub quocunque ſint, nihil aliud reſtat Chriſtianis, quam ut quam modeſtiſſimè ad patrocinium Magiſtratus ſui confugiant: qui ſi & ipſe fiat ipſorum hoſtis ac perſecutor, nihil aliud ipſis quam patientia relicta eſt.

XXI. *Oves ſunt Chriſtiani, ſed mente & intellectu præditæ, quæ non tantum Eccleſiam, ſed & Rempublicam conſtituant.* Etſi Chriſtiani ſint oves mente & intellectu præditæ, ſi non Eccleſiam tantum, ſed & Rempublicam conſtituant, tamen non debent unquam deſinere eſſe oves: id eſt manſueti & patientes injuriarum. Itaque ad continendos ac comprimendos feroces lupos non tam ovium induſtria, utpote ad hanc rem ſua natura ineptarum, quam Paſtoris noſtri Domini Jeſu vigilantia opus eſt, qui ſuos nunquam deſerit, quamdiu à ſuis non deſeritur.

XXII. *Quibus alia remedia applicanda ſunt &c.* Sed hæc remedia applicare ovium non eſt. Alioqui ſi Chriſtiani adverſarios compeſcere & reprimere deberent, ovium nomine ac ſimilitudine Scriptura ſacra ad deſcribendos Chriſtianos uſa non fuiſſet: quia lupos comprimere ovibus nequaquam competit, & omnino contra earum naturam eſt.

* *Et ſi fieret, omnes de humilitate certarent, & carnales prærogativas abjicerent, iiſque opus non eſſet. Iſtud vo regnum à Deo non minus miraculoſe defenderetur, quam Judæorum regio, ter quotannis, & ſingulis Sabbatis, omni humana defenſione deſtituta, cum hoſtibus undique circumſitis animum ei nocendi ademit. Typus ſane non obſcurus, miraculoſæ Chriſtiani populi defenſionis.*

XXIII. *At Chriſti gregis conditio ſemper talis eſt, ut ſit parvus. Hoc ipſum eſt quod dicit Auctor.* Dicit quidem hoc ipſum Auctor; ſed putat fieri poſſe aliquando magnum. At quamvis vel maximus ſit, tamen ſi ovium grex maneat, & non in luporum gregem, nefandâ metamorphoſi tranſmutetur, ſemper perſecutionibus erit obnoxius. *Nunc agitur de jure, non de facto.* Verum nunquam hoc jus habent oves Chriſti, nec habere poſſunt, ut lupos mordeant & dilanient, ſed ut dilanientur à lupis. Ergo fruſtra omnino quæritur, an verè Chriſtiano poteſtatem eſſe & Magiſtratum gerere jus faſque ſit?

XXIV. *Eſt quidem verum. Eccleſiam Chriſtianam inermem ab ipſis poteſtatibus & Imperatoribus tolli non potuiſſe.* Si ab Imperatoribus & poteſtatibus ſupremis tolli non potuit inermis Eccleſia Chriſti, cur tantopere nunc metuit Auctor interitum ejus, quando & hodie ab adverſariis armatis inermis oppugnatur? Annon idem Deus eſt, qui eam tueatur? idem Chriſtus Dominus & Rex noſter cœleſtis, ſine cujus providentia nihil poteſt evenire in Eccleſia, ita ut etiam ſingulorum fidelium pilos capitis habeat in numerato? *At in Anarchia nullus malorum finis foret.* Ubi verò talis uſquam dominatur Anarchia? Nonne quælibet Reſpublica ſuas leges, & ſuos Reges aut Magiſtratus, qui rerum potiantur, etſi non vere Chriſtianos habet, habebitque ſemper? Fruſtra igitur talis fingitur Anarchia.

XXV. *Deinde quam Eccleſiam Chriſtianam? Erroribus jam depravatam?* Itane Eccleſia depravata & ad ſeculi mores compoſita, quamvis inermis, tamen tam invicta fuit, ut eam tollere non potuerint Imperatores & ſupremæ poteſtates, etſi eam totis viribus oppugnarent? Vera autem Eccleſia Chriſtiana, quia inermis erat, ab illis oppreſſa & ſublata eſt? Videat Auctor, quo eum ſententia ejus deduxerit, ut putet veritatem à falſitate vi & potentia carnali opprimi poſſe, imo veritatem inermem falſitate inermi debiliorem eſſe: cum tamen veritate, præſertim divina & Chriſtiana, nihil ſit fortius, & veritas errore multo ſit invincibilior. O quàm longè rectius de divina veritate ſenſit vir ille ignei ſpiritus Martinus Lutherus; adverſus quem cum in initiis Reformationis Euangelicæ undiquè pericula inſurgerent, is interrito fuit animo, & Philippum Melanchtonem trepidantem his inter alia erigit verbis: *Si cauſa falſa eſt, revocemus; ſi vera, cur facimus illum in tantis promiſſis mendacem, qui jubet nos eſſe animo otioſu ac dormienti? Jacta,* inquit, *curam tuam ſuper Dominum, prope eſt Dominus omnibus invocantibus eum, & qui afflicto ſunt corde. An ita temerè loquitur?* Et alibi. *Ego de publica cauſa ſatis magno & otioſo ſum animo, qui ſciam certò ipſam juſtam eſſe & veram, denique ipſius Chriſti & Dei. Proindè penè ſecurus ſpectator ſum, & iſtes minaces Papiſtas non hujus facio. Si nos ruemus, ruet una Chriſtus, ille Regnator mundi: & eſto ruat* (quod impoſſibile eſt) *malo ego cum Chriſto ruere, quàm cum Cæſare ſtare.* Hæc malui alienis verbis dicere, quam meis: quia & exemplum iſtius Viri multum ædificare poteſt, & verba ſunt verè ſpiritum Chriſti ſpirantia.

XXVI. *Ubi verò ſunt primi illi Chriſtiani &c. nonne multitudine & potentiâ errantium oppreſſi ſunt?* Oppreſſi quidem ſunt; ſed non ſine ſua culpa. Nam ſi ſuum feciſſent officium, nullis machinis aut viribus opprimi potuiſſent. Minatus eſt jam olim Chriſtus Aſiaticis Eccleſiis, ſe candelabra moturum de loco ſuo, niſi reſipuerint; quid mirum igitur, eum moviſſe illa, poſtea quam nulla vel non ſeria nec conſtans ſecuta eſt, poſt tam ſeriam admonitionem reſipiſcentia? Nullum ſanè puto majorem & pernicioſiorem errorem in Eccleſia dari poſſe, quàm ſi quis ſtatuat pios, dum manent tales, à Chriſto deſeri & à malis exſcindi una cum vera religione poſſe. Cum intereunt Eccleſiæ, aut Chriſto, aut Eccleſiis illis culpa imputanda eſt. At ſatius eſt ſemper in homines, quàm in Deum Chriſtumque culpam conjicere. Quare & quod Nazaræi Judæorum ſævitia exciſi ſint, & quod illi perierint, qui Paulum Samoſatenum, Photinum, alioſque ſecuti ſunt, non alibi quærenda eſt culpa, quam in ipſis. Hæc eadem culpa & hodie nobis imputanda eſt, quorum Eccleſias eadem, quæ primitivas ſuſtulerunt Eccleſias, fata urgent.

ANNOTATIO V.

I. M*Irum profectò eſt, à poteſtate coactiva &c. tantopere abhorrere, & eam peccati damnare, eos, qui Deo & Chriſto eandem tribuunt.* Non damnamus eam peccati, niſi in Chriſtianis. Et hoc non miraretur adeo Auctor, ſi rem conſideraret exactius, & duplicem in Chriſto ſtatum probè diſtingueret: alterum, in quo Rex factus, & omnem poteſtatem in cœlo & in terra adeptus eſt; alterum, in quo abſque iſta poteſtate patientiæ fuit nobis exemplum. Cum ergo in hoc, non illo ſtatu Chriſtus nobis imitandus propoſitus ſit, quid mirum eſt, ſi abhorrere debere dicamus Chriſtianos ab eo, à quo ipſe abhorruit in terris degens; etſi ab eo nunc, cum eſt longe mutatus ab illo, non abhorreat?

II. *Hanc poteſtatem etſi Chriſtus in terris agens non exercuit, nec in majeſtate ſuâ Regia conſpiciendum ſeſe cunctis præbuit.* Si hoc Chriſtus non fecit, quomodo quiſquam diſcipulorum ac famulorum ejus audeat poteſtatem hanc coactivam exercere, & ſeſe in Majeſtate Regia conſpiciendum præbere? *Tamen ei jam à Deo deſtinatus erat.* Tanto magis & juſtius igitur exercere hanc poteſtatem poterat, quod tamen non fecit humilitatis exercendæ cauſa. Chriſtianorum autem nullus ad iſtam poteſtatem, quam Chriſtus conſecutus eſt in cœlis, deſtinatus eſt: quanto minus proinde convenit ulli Chriſtianorum coactivam poteſtatem & jus in vitam hominum exercere cum Regia Majeſtate? *Et ſigna ejus diviniſſima plurima dabat.* Dabat quidem Chriſtus ſigna plurima divinæ poteſtatis: ſed non talis, de quali modo quæritur, qua ſcilicet improbos pœnis afficeret, hoſtes ſuos ſuos perderet & vindictam de iis ſumeret. Talis poteſtatis coactivæ ne minima quidem umbra in Chriſto apparuit.

III. *Exemplum dans omnibus diſcipulis.* Si Chriſtus exemplum dedit omnibus ſuis diſcipulis, pauperem vitam in terris agendo & miniſtrando, certè menti Chriſti non poteſt eſſe conſentaneum, ut diſcipuli ejus dominentur & regnent in terris. Cujus enim rei Chriſtus iſta ſua humilitate dedit exemplum dicipulis ſuis. *Ut,* inquit Auctor ipſe, *quæcunque tandem futura eſſet ullius eorum dignitas & magnitudo* (ergò & Reges & Principes) (*cujus tamen nulla unquam eſſet cum Chriſti dignitate ac magnitudine comparatiu*) *non recuſarent infimam ſortem ac conditionem ſubire.* Benè eſt; ergo id faciant Reges ac Principes, ſimul ac veritatem ſuerint amplexi, & Chriſti imitatores in humilitate fiant. Sed hoc negat Auctor ſtatim eſſe Regibus & Principibus faciendum. Quando igitur? *Si id,* inquit, *Dei gloria & hominum ſalus ac bonum commune requireret.* Hoc verò prorſus ridiculum eſt; quia id nunquam futurum eſt, ſi, prout vult Auctor, non requirat id gloria Dei ſtatim, ubi veritas divina Regibus illuxerit, & ſi gloria Dei & ſalus hominum communeque bonum potius requirat ex Auctoris ſententia, ut Reges ac Principes dignitatem & magnitudinem ſuam, Chriſtiani facti, modis omnibus retineant.

IV. *Non ergo ſequitur, quia Chriſtus Regiam poteſtatem in ſubjectos non exercuit, nec ulli Chriſtianorum fas eſſe.* Imò ſequitur: quia ſe in eo imitari jubet. Dicit enim: *Non ſic erit inter vos,* ſcilicet ut ſitis ſicut Principes ſeculi, ſed debetis eſſe ſicut filius hominis.

V. *Sic ergo etiam Chriſtianus Rex & Regiam poteſtatem exerceat, ac dignitatem retineat, tum Eccleſiæ, tum ſubjectorum ſuorum bono.* At in eo Chriſtum non imitabitur: quia is Regiam poteſtatem nec habuit, nec exercuit. *Et eandem deponat, eaque ſe abdicet* &c. Quando verò, quæſo, id futurum eſt, cùm ne eam deponat, Auctor tantopere laboret? Quid Chriſtum talia præcepta dediſſe ſtatuimus, quorum exequendorum occaſio nulla unquam

unquam ſit futura? Si mandati de lotione pedum eo modo, prout nos intelligimus, exſequendi nulla unquam hodie futura eſt neceſſitas, uti cenſet Auctor, multo minus Regi Chriſtiano abdicandi imperii neceſſitas ſperanda eſt. *Multo major ac dignior per hanc humilitatem evaſurus, quàm antea fuerat per Regiam majeſtatem.* Hoc ſanè certum eſt: & tamen Auctor tantopere pugnat pro Regibus, ne Regna deponant, & ad hanc majorem dignitatem per humilitatem deveniant.

VI. *Nam alioquin nec bona poſſidere, nec divitem eſſe, nec certe in loco habitare, nec equis vehi, nec agriculturam, nec mercaturam, nec opificium ullum exercere liceret.* Non ſequitur, quia iſta nec vetita ſunt, nec in talibus ſe Chriſtus imitari præcepit. *Dummodo quiſque in ſua vocatione ſe gerat, ut Chriſtiano dignum eſt.* At hoc ipſum in quæſtione eſt, an quiſquam ſe in Magiſtratu ſupremo gerere poſſit, ita ut Chriſtiano dignum eſt?

VII. *Caeterùm quod attinet ad Chriſti verba apud Matth. 20. &c.* Verbis Matth. 20. 25. & ſequentibus, & Marc. 10. 42 & ſequentibus, & Luc. 22. 25 & ſequentibus, ait Auctor, *non prohiberi duodecim Apoſtolis, ne Reges fiant & Gentibus dominentur, ac poteſtatem in eas exerceant.* Cur verò? *Quid enim*, inquit, *prohiberet, cujus faciendi Apoſtolis nulla facultas eſſet, nec unquam futura eſſet?* Atqui illi putabant eſſe ſibi eam facultatem, quia Chriſtum terrenum Regem fore ſperabant. Deinde poterat Chriſtus in perſona Apoſtolorum prohibere aliis, qui eam facultatem eſſent habituri. Neque enim, quia ſolos duodecim his verbis allocutus eſt Chriſtus, propterea ad ſolos tantùm duodecim pertinent. Nam & in præcepto lotionis pedum ſolos duodecim allocutus eſt Chriſtus, iiſque ſolis pedes lavit; & cœnam ſacram cum ſolis Apoſtolis Dominus celebravit, eoſque ſolos allocutus eſt cum dixit: *Hoc facite in mei commemorationem*; nec tamen vel lotionis pedum officium, vel celebratio cœnæ Dominicæ ad ſolos pertinuit Apoſtolos.

VIII. *Sed taxat vitia, non officia Principum hujus ſeculi* &c. Imo ipſa officia Principum hujus ſeculi vult ab Apoſtolis eſſe aliena. Illi enim non vitia, ſed officia ipſa ambiebant; à quibus eos Chriſtus jubet quàm longiſſime abeſſe. Apud Matthæum & Marcum fruſtrà urget Auctor voces κατακυριεύουσι & κατεξουσιάζουσι, quaſi iis abuſus dominationis tantum denotetur: cum Lucas ſimplici voce κυριεύουσι uſus ſit, & ἐξουσιάζοντες ponat pro κατεξουσιάζοντες, ut exinde ſatis liqueat, compoſita iſta verba non aliud quidpiam ſignificare quam ſimplicia. Sed & res ipſa dictat, nihil opus fuiſſe abuſum dominationis prohibere Apoſtolis, cum ex Auctoris ſenſu ne uſum quidem ejus eſſent unquam habituri. Præterea illi affectabant non abuſum principatus & dominii, ſed ipſum principatum & privatum: & hoc eſt à quo Chriſtus eos directe & ſimpliciter dehortatur. Itaque ſi Chriſtus abuſum tantum prohibuiſſet, potuiſſent reſpondere: Atqui nos non abuti volumus principatu, ut faciunt mundani Reges & Principes, ſed recte eo utemur. Sic igitur cupiditatem mundanorum honorum ex eis non exſtirpaſſet.

IX. *Non ſic erit inter vos, nempe ut patetis verum Principatum, & magnitudinem, & primatum in dominatione & poteſtate in alios &c. conſiſtere.* Mundanus terrenuſque Principatus atque carnalis magnitudo & primatus revera non in alia re conſiſtit, quam in dominatione & poteſtate in alios. Quare cum à tali principatu & magnitudine atque primatu Chriſtus diſcipulos ſuos abducit, omnino eos à terrena dominatione in alios abducit.

X. *Sed qui voluerit inter vos magnus eſſe* &c. Opponit Chriſtus magnitudini terrenæ & carnali magnitudinem ſpiritualem & cæleſtem: ad quam conſequendam non hanc monſtrat viam diſcipulis, ne magnitudine terrena abutantur, ſed ut magnitudinem carnalem prorſus repudient, fiantque miniſtri ac ſervi. Hoc & Auctor ipſe concedit, ſed addit, *id fieri debere, quoties nimirum id Dei gloria & communis ſalus requiſiverit*: id eſt, nunquam.

XI. *Et ſic omnem ambitionem, de qua agebatur, ex animis eorum penitus exſcindit.* Ex noſtra ſententia id verum eſt, ſed non ex Auctoris. Nam ille cenſet illegitimam & inordinatam ambitionem tantum hic eſſe prohibitam, non verò omnem. Atqui Apoſtoli non ullis illegitimis modis ambiebant principatum, ſed legitime eum à Domino poſcebant, & non largitione, non factione, non dolo malo, aliiſve illaudatis artibus, ſed precibus obtinere ſtudebant. Verum ne hoc quidem Domino placuit, & ab omni ambitione etiam legitima honorum terreſtrium vult eos eſſe remotos.

XII. *Benefactores vocantur, vulgi nimirum adulantis more.* Non tantum vulgi adulantis more, id fit, ſed etiam jure & merito ſine adulatione ſic vocari ſolent ac debent boni Principes. Sed Chriſtus non vult ut diſcipuli ejus tales titulos, quamvis jure tributos, affectent.

XIII. *Sed qui major in vobis, intellige eſt, vel unquam erit, etiamſi Rex fuerit, ſit tanquam junior; & qui dux, intellige & hic, eſt, vel unquam erit* (*ducum nomine & Reges & Principes deſignari ſolent*) *ſit tanquam miniſtrans.* Videat Auctor quam hic ſibi conſtet. Superiùs dixit, Chriſtum non prohibere Apoſtolis ne Reges fiant, & gentibus dominentur, quia ejus faciendi nulla ipſis facultas eſſet, nec unquam futura eſſet. Hic autem jam inter Apoſtolos Reges & Principes comminiſcitur.

XIV. *Sit tanquam miniſtrans, cum ſcilicet id Dei gloria & hominum ſalus poſtulaverit.* At Chriſtus hoc vult ſemper fieri, non certo aliquo tempore; quod nunquam futurum ſit.

XV. *Cujus rei exemplum Chriſtus illuſtriſſimum in ſe exhibuit.* Chriſtus tale exemplum in ſe exhibuit, ut non eſſet Rex terrenus, nec ullam poteſtatem coactivam exerceret. Ergo in eo omnes diſcipuli debent eum imitari. At fuit *in forma Dei & major Regibus omnibus.* Omnino: ſed non mundanâ pompa & dignitate erat major, ſed ſecundum ſpiritum major erat. Qua ratione & quilibet verus Chriſtianus major eſt omnibus Regibus terrenis. Hac ſpirituali dignitate Chriſtus ſeipſum exinanivit, & Chriſtiani omnes eadem ſe exinanire debent, tunc cum perſecutiones ingruunt religionis ac conſcientiæ cauſa, ut eas patiantur, ac ſubeant prompto animo Dei Chriſtique cauſa. At ſi daretur Rex Chriſtianus, is nequaquam inſtante perſecutione ſeſe exinanire & poteſtatem exuere deberet, ſed arma ſumere ſuoſque armare adverſum religionis hoſtes: quod an Chriſti exemplo conſentaneum ſit, Auctor ipſe viderit. Equidem nihil magis abſonum & contra omnem rationem eſt, quam velle mundanum Regum ſtatum cum exiſtentis in terris Chriſti exemplo conciliare.

XVI. *Quo itidem omnis faſtus & ſuperbia, & vaniſſimorum hujus mundi honorum ambitio tollitur.* Imò eo non tollitur ambitio omnis, ſi vaniſſimos mundi honores retinere Chriſtianis licet. Sed tunc demum tollitur funditus, ſi prorſus & omninò prohibiti eſſe ſtatuantur.

XVII. *Hæc enim, inquit, omnia gentes quærunt, non opes ipſas per hoc damnans, ſed ſolicitam opum cupiditatem & ſtudium.* Ita eſt: non tantùm opes ipſas per hoc non damnat, ſed ne cupiditatem quidem omnem ac ſtudium illarum omne: verum immoderatum duntaxat ſtudium, & cupiditatem cum diffidentia, cumque rerum meliorum neglectu ac omiſſione, nec non cum appoſitione cordis conjunctam, quæque totum hominem ſibi vendicet. At principatuum & honorum terrenorum cupiditas & ambitio, non immoderata ſolum & illegitima, ſed omnis planè à Chriſto Apoſtolis prohibetur.

ANNOTATIO VI.

I. *Chriſtum non tollere magnos, primos &c. Hoccine falſum eſt?* Omninò falſum eſt, eum non tollere magnos, primos, quoad carnalem magnitudinem & primatum. *Atqui apud Matthæum & Marcum ad magnitudinem & primatum hortatur.* Hortatur quidem, ſed non ad mundanum. *Chriſtus ipſe nonne*

magnus, primus, dux erat? Certe non erat ſecundum carnem. *Chriſtus ipſe recumbens erat, non miniſtrans.* Recumbens quidem erat Chriſtus, ſed ſecum una recumbere famulos ac miniſtros ſuos paſſus eſt, ſeque adeo iis æquavit; ut ita & recumbendo fuerit nihilominus ſicut miniſtrans. Cum verò pedes diſcipulorum ſuorum lavit, tunc reipſa miniſtrans fuit, non tantum ſicut miniſtrans.

II. *Non ergo tollit & Reges & Principes Chriſtus.* Unde verò hæc concluſio? An ulli Reges aut Principes erant aut eſſe debebant inter Apoſtolos? Quomodo ergo dici poteſt, Chriſtum eos inter Apoſtolos non tollère? Nec tantum ad animi humilitatem Chriſtus revocat Reges & Principes, ſi ipſius velint fieri diſcipuli, ſed etiam ad talem externam humilitatem, quantam ſtatus eorum non patitur. Nam eos ad tantam vocat humilitatem, quanta in ipſo apparuit; qualem certe Regius ſtatus nullo modo patitur. Major quoque in Chriſto humilitas externa apparuit, quam in Davide & Eſthera: ergo & Chriſtiani non tam Davidem Eſtheramque, quam Chriſtum Dominum ſuum imirari debent.

III. *Fuit enim accumbens, non tanquam accumbens.* Fuit Chriſtus quidem accumbens, ſed ita ſicut & diſcipuli ejus accumbentes erant. Non fuit autem ita accumbens, ſicut in mundo ſolent accumbentes eſſe, qui carnali præeminentia, dignitate & dominio ſupra alios elati ſunt, qui ſuos famulos ac ſervos vix reſpiciunt, vix pro hominibus habent, nedum ut patiantur eos ſecum accumbere. *Habet ergo ſtatus & conditio accumbentium in Regno Chriſti locum.* Habet, ſed ita accumbentium, ſicut Chriſtus accubuit, non mundano & ſuperbo more ſe gerentium. *Nam ſtatus dominorum & herorum eſt ſtatus accumbentium.* Sed domini & heri iſti debent quam maxime conformes fieri Domino Jeſu, qui ſe ſervis ſuis æquavit: & contentus auctoritatem inter eos debitam obtinere, poteſtatem coactivam in eos nullam exercuit. Servi quidem debito honore ac reverentia afficere debent dominos, ſed & Domini Chriſtiani debent viciſſim fideles ſervos tractare tanquam fratres. *Ne illud quidem videtis*, inquit Seneca, *quam omnem invidiam Majores noſtri dominis detraxerint; Dominum patrem familiæ apellaverunt, ſervos familiares.* Epiſt. 47. Ubi multa alia habet egregia de ſervis, quomodo tractandi ſint. Et Tertullianus de Chriſtianis ſcribit: *Gratius apud eos eſt nomen pietatis quam poteſtatis; etiam familiæ magis patres, quam domini vocantur.*

IV. *Sed accubuit non ut accumbens. Hoc quidem ipſum ſe tollit.* Nequaquam hoc ſeipſum tollit: quia poteſt aliquis accumbere, ſed non ita uti accumbentes in mundo ſolent, id eſt, non eo modo ſe gerere, quo ii qui mundano more accumbunt. *Miniſtrantes enim non ſolebant accumbere.* Non ſolebant quidem apud alios, ſed apud Chriſtum & miniſtri ejus ſimul accumbebant. *Et Chriſtus ita accumbebat, ut ei accumbenti alii miniſtarent.* Hoc quidem aliquando factum eſt; ſed plerumque ita accumbebat, ut ei nemo miniſtaret, ſed miniſtri una accumberent. *Et cum ipſe erat ſicut miniſtrans, neutiquam accumbebat, ſed ſurgebat à cœna.* Non tantum tunc fuit ſicut miniſtrans, ſed revera miniſtrabat, cum pedes lavit diſcipulorum. *Sed hæc erat Chriſti humilitas, ut ſe ad indigna ſua dignitate gloriæ divina & humanæ ſalutis cauſa abjiceret.* Hoc fecit Chriſtus non tunc modo cum ſe ad pedes Apoſtolorum demiſit, ſed per totam vitam ſuam, dum ſe non geſſit more Regio, dum ſe viliſſimis hominibus æquavit, & cum iis familiariter converſatus eſt, dum nullo majeſtate ſua digno apparatu uſus eſt, dum nullam in quenquam poteſtatem exercuit. Quare ſi hæc humilitas ei tantam exaltationem comparavit, & omnibus comparatura eſt, qui ſeſe Chriſti exemplo in ſua dignitate humiliaverint, ſequitur, Chriſtianum nullum debere Regem eſſe, ſicut nec Chriſtus in terris fuit.

V. *In domo, in civitate, in Regno, dominatu & poteſtate in alios nihil utilius, nihil magis neceſſarium eſt.* Ergo quatenus utilis, quatenus neceſſaria eſt, eam Chriſtus non ſuſtulit. In domo quidem Chriſtiana dominatu abſoluto & poteſtate ſumma nihil opus eſt: quare eam jure tollere potuit Chriſtus, & dominatum ac poteſtatem ſumma comitate temperatam relinquere. In civitate quoque, multo verò magis in Regno nihil opus eſt ut ſit Chriſtiana poteſtas ſuprema, ergo eam dum ſuſtulit Chriſtus, nihil quod neceſſarium eſt, & ſine quo mundus ſtare nequeat, ſuſtulit.

VI. *Rex Eccleſiæ ſubjectus eſt ſecundum ſpiritum, Eccleſia in Regno ſubjecta eſt Regi ſecundum carnem.* Mira eſt hæc rerum confuſio: dum unum idemque hominum genus ſtatuitur eſſe certo reſpectu ſub poteſtate alicujus, & rurſus alio reſpectu ſuper illum eundem poteſtatem habere. Poſſetne fieri ut ſervus ſit ſecundum carnem ſubjectus domino, & rurſus dominus ſit ſecundum ſpiritum ſubjectus ſervo, ita ut is poteſtatem exerceat ſuper dominum ſuum? Si Eccleſia ſubjecta eſt Regi, quacunque ratione, certe Rex ei ſubjectus eſſe non poteſt ulla ratione, ita ut illa poſſit in eum exercere ſuam poteſtatem, eum ſcilicet publice redarguendo ac pudefaciendo, à ſacra communione arcendo, & tanquam Ethnicum & Publicanum habendum declarando. Quapropter juſtius Eccleſiam cum Regno confundere Auctor dicendus eſt, & qui cum eo ſentiunt, quam nos, qui Regnum & Regiam poteſtatem à Chriſtianis volumus plane remotam, ne Eccleſiaſtica per eum tollatur aut infringatur poteſtas.

ANNOTATIO VII.

I. V*Eri Principatus, magnitudinis &c. nomine intelligit Chriſtus eam quæ oritur ex virtutis excellentia* &c. Ergo non carnalem, non mundanum principatum aut magnitudinem intelligit. Et recte dicit Auctor, quod *huc evadere nemini datur, etiam Regi & Imperatori, niſi per viam à Chriſto dictis & factis monſtratam, id eſt, per ſummam humilitatem.* Verum hoc non ſatis recte, quod ait hanc humilitatem *non ipſi per ſe dominationi, ſed ambitioni & ſuperbiæ prorſus adverſari.* Chriſtus enim ita humilis fuit, & talem viam facto ipſo monſtravit ad veram magnitudinem, quæ ipſi dominationi (mundanæ) per ſe adverſabatur, dum ſe pro Rege terreno non geſſit, ſed abjectæ & humilis fuit conditionis, miniſtris etiam ſuis utens, non tanquam ſervis, ſed tanquam amicis ac familiaribus. *Etiam Domini ac Reges*, inquit Auctor, *animo debent eſſe quam maxime humiles.* Sed hanc animi ſui humilitatem debent etiam factis dominationi contrariis, adeoque & regni amiſſione teſtari. Agnoſcit id Auctor, ſed ait, id tunc fieri debere, *cum Dei gloria & hominum ſalus id requirit.* Quando vero id fiet unquam ſecundum Auctorem? Chriſtus ſane, ut diximus, ſemper factis dominationi mundanæ contrariis humilitatem ſuam teſtatus eſt, non pro Domino ſe mundano ac Rege in terris gerens, ſed vitam infimæ ſortis hominibus ſimilem ducens. Qua in re cum ſe ſequi juſſerit, ſeque in exemplum omnibus ſuis propoſuerit diſcipulis, ſatis manifeſtum eſt, eum non ſuperbiam tantum & ambitionem immoderatam, ſed & ipſam dominationem voluiſſe penitus à diſcipulis ſuis eſſe ſublatam.

ANNOTATIO VIII.

I. L*Udit hic Vir Præſtantiſſimus in voce Principatus & magnitudinis.* Neſcio uter potius ludere in voce Principatus & magnitudinis dicendus ſit. Nam Auctor dum ſupra dixit, *Chriſtum non tollere magnos & primos*, de magnitudine ſecundum carnem, & non ſecundum ſpiritum locutus eſt: quia magnis iſtis ac primis etiam Reges & Principes accenſuit. Nunc autem ait, ſe vocem *magnitudinis* accipere ſecundum ſpiritum. Atqui ſi hoc modo vox iſta accipiatur, concedetur à nobis totum, quod nimirum tales magnos & primos Chriſtus non tollat. Sed

Sed Auctor non tam ut magni & primi ſecundum ſpiritum in Eccleſia dentur, quàm ut magni ac Principes ſecundum carnem in ea locum habeant, nunc intendit: Ergo jure oſtenſum talem magnitudinem carnalem revera in dominatu & poteſtatis exercitio conſiſtere.

II. *Quis non videt in verbis Chriſti, Vos autem non ſic; contineri mandatum ſuperiori facto oppoſitam, non ſtatus Regni Chriſti deſcriptionem?* Quaſi ſtatus Regni Chriſti deſcriptio non poſſit in mandato iſto contineri! Quodnam verò fuit factum iſtud ſuperius, cui mandatum iſtud oppoſitum eſt? Proximè quidem fuit factum Regum & Principum, qui dominantur & poteſtatem exercent inter gentes. altius autem paulò fuit factum Apoſtolorum, de quibus narratur, quod orarint quidam, ut alter ad dextram, alter ad ſiniſtram ſederet in regno ejus: quodque hoc audientes reliqui, indignati fuerint. Nempe iſti omnes dominationes Regias & honores Principum expetebant, ut tanquam Principes hujus ſeculi imperarent. Chriſtus hanc honorum cupiditatem & ambitionem taxat, oſtendens mundanis hominibus tales honores & dominationes relinquendas eſſe, ipſos ad aliam magnitudinem & regnum eſſe vocatos, quod non in dominatione ac poteſtate ſuper alios exercenda ſitum ſit, & ad quod aliâ viâ eundum ſit, quàm vulgò itur ad carnale regnum & magnitudinem.

At mandatum hoc eſſe non poterat, ne Apoſtoli dominarentur gentibus, & poteſtatem in eas exercerent. Cur verò hoc mandatum eſſe non poterat? Imo hoc ipſum appetebant illi, dum ad honores, & ſuperiora in Regno Chriſti, quod carnale fore ſomniabant, loca adſpirabant, ut dominarentur aliis, & poteſtatem in alios exercerent.

Non ergo intelligit Chriſtus, quid rectè faciant Reges, aut à populis fiat; ſed potius quid perperam. Nequaquam id hic intelligit Chriſtus, quid perperam Reges faciant. Nam nec Apoſtoli volebant facere quod perperam fieri ſolet; ideoque Chriſtus non habuit ullam occaſionem vel anſam de eo, quod perperam faciunt Reges vel populi, loquendi: ſed ſimpliciter dominari in terris, & poteſtatem habere ſupra alios cupiebant, quod per ſe in hominibus veritatis Chriſtianæ cognitione deſtitutis malum non eſt. Alioqui ſenſus præcepti Chriſti fuiſſet: Vos autem non ſic, ſcilicet abutamini poteſtate. Sed tunc reſpondiſſent diſcipuli. Benè eſt, non abutemur, tantum tu fac, dominemur & poteſtatem ſuper alios habeamus.

III. *Populus Chriſti non tantum eſt ſpiritualis.* Sed tamen etiam non eſt carnalis. Itaque etſi ad Rempublicam quoque ſuo modo pertineat, nihilominus ſe tanquam ſpiritualis gerere debet: & quamvis carnalis quædam eminentia in eo poſſit habere locum, tamen ea nec magna nimis eſſe debet, nec valde à Chriſtianis æſtimanda aut attendenda eſt, ſed humilitate tanto majori temperanda.

IV. *Nulla apparet in verbis Chriſti prolepſis.* Imò apparet, dum ait apud Matthæum & Marcum: *ſed quicunque voluerit inter vos magnus fieri, ſit veſter miniſter.* Quod quid aliud eſt, quam ſi diceret: Quod ſi tamen talis ambitio vos urget, ut magni fieri, id eſt, ad ſummam dignitatem aſſurgere velitis, ecce viam vobis monſtrabo per humilitatem.

V. *Sed eam conſiſtere in eo, ſi quis ex magnitudine ſe humiliet ad ſervilem conditionem ac miniſterium, divinæ gloriæ cauſa & hominum bono.* Cur vero non & ſui ipſius bono atque æternæ ſalutis ſuæ cauſa? quia nulla patet alia ad ſalutem æternam via, niſi per iſtam ex magnitudine terrena humiliationem. Unde conſequitur, id non ſolum in caſu aliquo raro, vel potius nunquam dabili eſſe faciendum; ſed protinus, quando religio Chriſtiana ſuſcipitur. Alioqui fieri poſſet, ut quis magnus in Chriſti fieret regno, & honorum cœleſtium particeps, etiamſi ſe facto ipſo ex magnitudine ſuâ carnali ad exemplum Chriſti humiliare nollet: quod eſt apertè dictis Chriſti contrarium. Iſta præcepti Chriſti de humiliatione limitatio, quâ dicitur, illud tum demum habere locum, quando gloria Dei & hominum bonum id requirit, nullo jure additur ab Auctore, tantum ad eludendum tam evidens & grave præceptum Domini. Ad eundem modum poſſet aliquis omnia Chriſti præcepta limitare: poſſetque inferre, verbi gratiâ, præceptum de non inebriando non ſemper eſt obſervandum, ſed tum demum, cum gloria Dei & hominum bonum id requirit; item præceptum de obvertendâ maxilla, de crucifigenda carne ejuſque affectibus & concupiſcentiis &c. Sed nec juvat ipſum iſta limitatio: quia nulla major Dei gloria eſt, quàm cum Reges ac Principes, agnitâ Dei Chriſtique, ut ſeſe humilient, & ſumptâ cruce per totam vitam ſuam eum ſequantur, voluntate, continuò de ſoliis ſuis deſcendunt, & ultro purpurâ & majeſtate ſuâ ad pedes Domini depoſitâ, oſtendunt facto & reipſa, quàm iſta omnia, ad quæ mundus ſtupet, Chriſti cauſa pro ſtercoribus reputent. Quid hâc virtute majus eſſe poteſt & illuſtrius? Quid magis ad gloriam divini nominis, quin & ſimul ad ædificationem aliorum, adeoque ad hominum bonum ſpirituale (quod infinities melius eſt & pretioſius terreno carnalique bono) facere poteſt? Proinde ſi divinæ gloriæ cauſâ & hominum bono debent Reges ſeſe ex magnitudine ſua humiliare, & ex Principibus miniſtri fieri & ſubdiri, prout ſtatuit Auctor, oportet ut id illico faciant, quando ad Chriſtum ejuſque religionem accedunt.

VI. *Miſerrimus fuit omnium. Addendum erat, ſecundum carnem.* Hoc per ſe intelligitur: neque enim aliter Chriſtus à quoquam, qui nomen ejus profitetur, miſerrimus fuiſſe dici poteſt.

Annotatio IX.

I. *Chriſti & Auctoris mens eſt, Reges & Magnates non per dominatum ſuum, nec quenquam alium, ad veram magnitudinem pervenire, ſed per humilitatem.* Si hæc Auctoris mens eſt, cur nihilominus vult Reges retinere dignitates ſuas & mundanam magnitudinem? Humilitati enim ejuſmodi, qualis in Chriſti exemplo apparuit, nihil magis contrarium eſt, quam velle in mundo ſecundum carnem magnum eſſe. Ergo ſi debent Reges in mundo humiles eſſe, ſicut Chriſtus fuit, non debent manere ſecundum carnem magni, ſed parvi debent fieri, ut fiant magni ſecundum ſpiritum. Alioqui perinde contradictoria conjunget Auctor, atque ſi diceret: Qui vult benè currere, non id aget ut per greſſus incedat, ſed ut quietus maneat, & tum benè curret. Non igitur, quæ hic annotata ſunt, præter rem ſunt. Sed præterea hæc quoque Auctoris mens eſt, quòd Chriſtus velit, ut Reges etiam dominando aliis ſerviant. At hæc ſervitus valdè impropria eſt, ut in Annotatione deductum, & ab Auctore ſilentio prætermiſſum eſt. Chriſto certe nihil minus in mente fuit, quam de tali ſervitute loqui, aut Apoſtolos ad eam exhortari. Hoc enim modo dominandi libidinem in eis non exſtinxiſſet, ſed magis adhuc inflammaſſet & irritaſſet.

Annotatio X.

I. *Etiam Reges pro Chriſto & pro populo mori poſſunt ac debent, cum opus eſt.* Cur verò non explicat aliquando Auctor clarius, quomodo & quando iſtud fieri poſſit ac debeat? Niſi forte dicat, Regem Chriſtianum pro Chriſto & populo mori, ſi quando religionis cauſa bellum gerens in prælio occumbat. Sed utrum hoc ſit pro Chriſto revera mori, piis & in doctrina Chriſti exercitatis judicandum relinquo. Nullum ſane talis pro Chriſto mortis in Novo Teſtamento reperire eſt veſtigium: ita ut novo Evangelio opus ſit iis, qui jam aliam ad cœlum & martyrium comminiſcuntur viam, quàm ab Apoſtolis revelata & calcata eſt. Codrus apud Ethnicos laudatur, quòd non fuerit timidus pro patria mori: ſed & is nihilominus in bello mortem oppetiit. Deinde fecit id oraculo monitus, ut perhibetur: at nunc ut tali oraculo moneatur Chriſtianus Magiſtratus, & ad ponendam pro populo vi-

tam ſtimuletur, nunquam ſperandum. Ergo nunquam etiam ſperandum eſt, ut Reges Chriſtiani mori pro populo poſſint. Sed nec ut pedes ſanctorum aliquando lavent Reges, quod vult hoc loco Auctor, requirere Dei gloria & hominum ædificatio unquam poteſt (niſi forte velit eos exercere hiſtrioniam, ſicut faciunt Reges in Papatu) quia Auctor ne heris quidem ac dominis ſimplicibus putat decorum aut conveniens eſſe, ut aliquando pedes ſervorum ſuorum lavent.

Annotatio XI.

E*O ipſo quia ſe quiſpiam fecit abjectiſſimum &c. in maximo honore eſt apud Deum* &c. Hoc tamen non vult Auctor Reges facere, ubi cognitione veritatis fuerint illuſtrati, nec permittit ut Moſis & Pauli imitatores fiant, qui propter eminentiam cognitionis Chriſti Jeſu Domini noſtri ſeipſum omnibus rebus mulctavit, quæque ſibi lucra erant, duxit propter Chriſtum damnum eſſe, imò pro ſtercoribus ea duxit, ut Chriſtum lucriſaceret, & cognoſceret eum, & vim reſurrectionis ejus, ut communionem haberet in perpeſſionibus ejus, & conformis fieret morti ejus. Quomodo verò Paulus iſta omnia pro damno & ſtercoribus duxit? An nihilominus manſit in illa, quâ ante fuerat, dignitate? an Phariſæus eſſe non deſiit, & honores mundanos reipſa non amiſit? Imo ejectus fuit à Judæis & omnibus honoribus privatus, & ad ignominioſum contumelioſiſſimumque ſtatum ſecundum carnem redactus eſt. Hoc idem & Moſi accidit, ubi opprobrium Chriſti divitiis & honoribus Ægypti prætulit. Quare ſi & Reges velint Paulum & Moſen in vera magnitudine per humilitatem quærenda imitari, non animo tantùm, ſed & reipſa renunciare honoribus ac dignitatibus ſuis debent, & ſtatum ſuum honorificentiſſimum cum abjectiſſimo commutare.

Annotatio XII.

I. Q*Uæ hic vir Præſtantiſſimus annotavit, à mente Auctoris longiſſimè abſunt.* An hoc à mente Auctoris longiſſimè abeſt, quod velit, Chriſtum non ipſa officia Regum & Principum ſuſtuliſſe in Eccleſia ſua, ſed tantùm, qui dignè & Chriſtianè officio fungi debeant, Regibus & Principibus leges præſcripſiſſe? *Non ſolis Apoſtolis Chriſtus hoc mandatum dedit; ſed omnibus ſuis, qui unquam futuri eſſent diſcipulis, inter quos etiam Reges olim futuros eſſe non erat, nec eſt abſurdum.* Cur vero ſupra Auctor mandatum iſtud Chriſti ad ſolos Apoſtolos reſtrinxit, ideò quòd tunc ſolos duodecim illos allocutus fuerit? Cur dixit: *Quid prohiberet* (ſcilicet ne dominarentur & poteſtatem in alios exercerent Apoſtuli) *cujus faciendi Apoſtolis nulla facultas eſſet, nec unquam futura eſſet?* Atqui ſi verum eſt quod nunc affirmat Auctor, eum non ſolis Apoſtolis mandatum dediſſe, ſed iis etiam diſcipulis ſuis, qui Reges eſſe poterant, erat ſane cur id prohiberet. Nimirum Auctor pro rei neceſſitate mandatum hoc Chriſti modo ad ſolos pertinere vult Apoſtolos, modo quando ipſi expedit, non ad ſolos, ſed ad omnes Chriſtianos: quæ inconſtantia an aliunde quàm ex cauſæ ipſius infirmitate procedat, ipſe viderit.

II. *Nam & ad Reges pertinet gratia Dei ſalutaris in Chriſto Jeſu.* Pertinet equidem, ſed ita ut ſimul, quod & Auctor rectè addit, ad eos etiam præceptum humilitatis à Chriſto diſcipulis datum pertineat, ſi diſcipuli ejus fieri velint. Humilitatis autem iſtud præceptum requirere, ut non animo tantum ſe humilient, ſed reipſa etiam è regio faſtigio ſe ad humilem ſtatum Chriſti exemplo demittant, oſtenſum eſt.

III. *Non autem Regibus & Principibus regnandi leges præſcribit.* Itane hoc etiam jam negat Auctor? Annon regnandi leges præſcribit, qui dat mandatum Regibus, quomodo ſe in ſuo munere gerere debeant? Annon ſuperius dixit Auctor, Chriſtum non officia, ſed vitia Regum ac Principum his verbis taxare, quòd ſcilicet dominatione & poteſtate ſuâ abutantur opprimantque ſubditos? annon ab hoc abuſu poteſtatis ceſſet eum diſcipulos dehortari? Quiſquis igitur leges tradit, quibus vitia Regibus familiaria taxantur, annon is Regibus regnandi leges præſcribere dicendus eſt? Sed hoc etiam longè mirabilius eſt, quod Auctor addit, ideo Chriſtum non præſcripſiſſe regnandi leges Regibus & Principibus, *quia jam in ſuis regnis eas habeant deſcriptas.* Quaſi Chriſtus nihil perfectius iis legibus, quæ in mundanis regnis vulgo Regibus præſcribuntur, tradere potuerit aut debuerit, ſi ſuos diſcipulos voluit aliquando Reges fieri. Certè ut voluerit ipſos, ſecundum eas leges, quæ in regnis mundanis deſcriptæ ſunt, per omnia ſe gerere, nimis abſurdum eſt. Si Deus olim non contentus fuit, quòd Reges in Regnis mundanis haberent leges deſcriptas, ſed peculiariter tradidit leges Regibus per Moſen, quas in adminiſtratione populi Judaici obſervarent: quanto magis neceſſarium erat, ut Chriſtus longe ſanctior & perfectior Magiſter præſcriberet leges Chriſtianis Regibus, ſi eos eſſe aliquando voluit? Nonnè & maritis ac conjugibus, heris ac ſervis, parentibus & liberis, leges alibi præſcriptæ ſunt in omni Republica? & tamen in Euangelio ſuo Chriſtus omnibus iſtis leges nominatim dare non omiſit. Atqui nullum eſt vitæ genus magis præceptis & informatione divina indigens, atque eſt Regum & Principum: qui in adeo lubrico ſunt ſtatu poſiti, ut & facilius & nocentius poſſint, quàm ulli alii homines, peccare, & a via pietatis deflectere. Hoc ipſum utique docendi erant, an fulmen vibrare ſeu gladio uti in homines ipſis permiſſum ſit, quemadmodum aliis gentium Regibus? item ſi id conceſſum ſit, quomodo & quando, quove diſcrimine eum adhibere debeant? Nempe an abſque miſericordia, ut ſub Lege Moſaica, an verò ex æquitate & lenitate Chriſtiana facinoroſi plectendi ſint? Neque eſt quod quis dicat, rem ipſam docere, Chriſtianum Magiſtratum ex Chriſtiana lenitate agere debere, & pœnitentibus parcere. Nam ſi Magiſtratus vindex malorum operum à Deo conſtitutus eſt, non eſt in ipſius poteſtate, abſque expreſſo Dei mandato, cuiquam etiam pœnitenti delictum condonare. Lenitas Chriſtiana in propriis injuriis ferendis ac remittendis conſiſtit. Cuilibet autem de ſuo jure cedere licet, quantum libet. At Magiſtratus alienarum injuriarum judex eſt & vindex; itaque ei de alieno liberalem eſſe non convenit. Præterea an ſeria pœnitentia ſubſecuta ſit, an verò ſimulata ac ficta, nemo mortalium, ſed ſolus ſcrutator cordium certò novit: nec ipſa Eccleſia Chriſti hiſce temporibus id infallibiliter ſcire poteſt, ſed ex ſignis tantùm probabilibus; quæ ſi fallant eam, Chriſtum tamen non fallet ſimulator talis, judiciumque illius non effugiet. Contingere igitur poſſet, ut Magiſtratus Chriſtianus aut pœnitentem ſupplicio afficeret, contra indolem religionis Chriſtianæ; aut impœnitentem ſalvum dimitteret, contra officium ſuum. Adhæc ſi lenitate utendum eſt Chriſtiano Magiſtratui, ſemper eâ utendum eſt, ac proinde gladio nunquam utendum in maleficos: quia ſemper eorum pœnitentia exſpectanda eſt. Si igitur pœnitentiam agant, neceſſariò illis parcendum eſt: quis enim dicat eos eſſe mortis pœnâ afficiendos, qui culpam pœnitentiâ eluerunt, & jam coram Deo innocentes ſunt? Si non agant, tamen adhuc agere poſſunt, neque ullum certum tempus aſſignari ab hominibus poteſt, quo ad frugem redire nequeant: ideoque perdendi non ſunt à Chriſtiano Magiſtratu, ne fortè, præreptâ eis reſipiſcendi facultate, cauſa ipſis ſempiterni exitii exiſtat. Sed & Chriſtiani docendi erant, ſi Rex ipſe facinus aliquod morte dignum perpetraret, quis ipſius eſſe debeat judex? an ipſe legibus ſolutus & nullis pœnis ſubjectus ſit? Hoc omnino ſcire intererat, ne inter Chriſtianos ad tales deveniretur tragœdias, qualis nuper in Anglia magno cum Orbis ſtupore facta eſt. Ex paucis iſtis, quæ a nobis delibata ſunt, ſatis conſtare poteſt quanta fuerit neceſſitas leges regnandi Chriſtianis Regibus in Euangelio præſcribi: quas cum nullas Chriſtus tradiderit, hoc ipſum documento eſt, Chriſtum nolle quicquam eſſe diſcipulis ſuis cum Regali ſtatu negotii.

IV. *Diſci-*

IV. *Diſcipuli Chriſti nec Regias affectabant dignitates: ſedere enim à dextris & ſiniſtris Regis, non eſt Regem eſſe.* Cur ergo Chriſtum ſedere à dextris Dei, qui eſt Rex omnium ſummus, eſt ipſum Regem eſſe? Certe & à dextris vel ſiniſtris Chriſti ſedere, eſt Regem eſſe. Nam & qui à dextris & ſiniſtris ejus ſedebunt in cœlis, Reges erunt. Quod autem fiet in cœlis, hoc carnali more futurum in terris præſumebant Apoſtoli, credentes Meſſiam Regem Regum mundano more futurum: adeoque jure dici poteſt eos Regias affectaſſe dignitates. Sed eſto: quod non affectarint proprie Regias dignitates; at affectaſſe ſaltem Principum dignitates negari nequit. Nam ſedere à dextris & ſiniſtris Regis, ſi non eſt Regem eſſe, attamen eſt Principem eſſe.

V. *Nec ideo has dignitates affectare non debebant, quod Chriſtianis fas per ſe non ſit ad iſtas extolli dignitates. Cur ergo? Sed quod Chriſtiani ambitioſi non debeant eſſe.* Quid verò eſt ambitioſum eſſe? An ſimpliciter & quocunque modo affectare dignitates? an illegitime affectare? Si ſimpliciter affectare & quærere, quæ ratio eſt, cur non liceat ſimpliciter & legitimis modis affectare dignitates Regias Chriſtianis, ſi eis fas ſit per ſe ad iſtas dignitates extolli? Nonne quia fas eſt Chriſtianis eſſe Philoſophum, Medicum, Theologum, ideo & affectare atque ambire has facultates legitime, ipſis fas eſt? Quin & opes quia poſſidere per ſe Chriſtiano vetitum non eſt, nonne etiam ſuo modo eas quærere licitum ac conceſſum eſt? Cur ergo non liceret ſuo modo & Regias dignitates ambire atque affectare, ſi illæ non eſſent per ſe ac ſimpliciter Chriſtianis prohibitæ? Quodſi ambitioſum eſſe ſignificat, illegitime affectare dignitates, ratio quam hic affert Auctor, erit inepta. Diſcipuli Chriſti non debebant dignitates legitime affectare, quia Chriſtianis fas non eſt dignitates illegitime affectare. Nonne videt Auctor, ſi illegitime tantum affectare dignitates non licet, hac ratione ambitionem prorſus non reprimi; ſed potius confirmari? Quilibet enim Chriſtianorum cogitabit: Ego cavebo ne illegitimis modis ad dignitates adſpirem, interim tamen omnibus modis licitis ut ad eas perveniam dabo operam. Hoc ſi ſemel imbiberint Chriſtiani, nullus erit ambitioni modus. Quare nulla alia ratione ambitio penitus extingui in Chriſtianis poteſt, quam ut doceantur, non eſſe illis fas per ſe ad Regias dignitates extolli. In Apoſtolis ſane locum non habuiſſe per ſe dignitates Regias diffiteri non poteſt Auctor: ſed cum hoc Chriſti mandatum Apoſtolis datum, etiam ad omnes Chriſtianos pertinere agnoſcat, concedat oportet, eodem ſenſu quo de Apoſtolis verba intelliguntur, etiam de aliis intelligenda eſſe, ac porro omnem affectationem mundanarum dignitatum, & ſimul ipſas dignitates, uti Apoſtolis, ita & omnibus Chriſtianis ſimpliciter interdictas eſſe.

VI. *Et debent hujus ſeculi dignitates in parvis ducere, idque multo magis curare, ut ſeſe quam maxime humilient* &c. At hoc facere Reges nequeunt, ſi, ut ſtatum ſuum conſervent, quam maxime laborent. *Et quamvis humilis non ſis, eſſe ſicut humilem.* Recte ſane hic agnoſcit Auctor, Regem non eſſe revera humilem, ſed tantum ſicut humilem. Atqui Chriſtus non volt ſuos eſſe tantum ſicut humiles, ſed reipſa humiles. Ergo non vult eos eſſe reipſa Reges. Notandum quippe in verbis Chriſti eſt, eum non tantum humilitatis virtutem, quæ animo poſſet etiam in ſumma dignitate exerceri, inculcare diſcipulis, ſed etiam velle ut ad humilem ſtatum ac conditionem, in quali ipſe fuit, quamque dominationi Regum ac Principum ſeculi & dignitatibus, quas captabant Apoſtoli, opponit, & illi reipſa redigantur, crucem ſuam aſſidue portantes, & ſic Chriſto conformes fiant.

ANNOTATIO XIII.

I. C*Hriſti verba apud Marcum ſunt, οἱ δοκοῦντες ἄρχειν* &c. De voce δοκεῖν nolim acrius contendere; quanquam non contemnenda mihi videntur quæ Grotius habet ſuper hunc locum. Cæterum hoc nunquam negabit, ut opinor, Auctor, Chriſtum eos quos dixit δοκοῦντας ἄρχειν, nequaquam reipſa ἄρχειν inficiari, ſaltem ſecundum carnem; cum à Deo ipſo in id, ut ſumma cum poteſtate dominentur, ordinati ſint. Et quid opus eſt in verbis Marci argutari, cum Matthæus ſimpliciter habeat, οἱ ἄρχοντες, & Lucas, οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν.

II. *Non meminerat vir Præſtantiſſimus illius dicti Salomonis, cum hæc ſcriberet: Vanitas vanitatum &c.* Imò minùs Auctor hujus dicti meminit, qui miſeram exclamat eſſe Chriſti Eccleſiam, ſi non poſſit habere Reges ac Principes. De verbis κατακυριεύουσι & κατεξουσιάζουσι jam actum eſt, & ex Luca oſtenſum, nihil amplius iſtis compoſitis verbis quàm ſimplicibus ſignificari: quod confirmetur inſuper etiam Syriaca verſione, quæ compoſita iſta verba perinde reddit ut ſimplicia. Hac eadem ſane ratione, qua Auctor utitur, Bellarminus quoque probare nititur, Epiſcopis non prohiberi à Domino principatum & dominatum carnalem, unaque cum eo dignitates & præeminentias terrenas, ſed tantum abuſum iſtarum rerum. Quem refellit optime Piſcator in ſuis obſervationibus quas habet in commentario ſuper Matthæi 20. Græcas illas voces nullum ipſius ſententiæ præbere præſidium, demonſtrans. Sed Auctor quomodo Bellarminum refellere poſſit non video. Imprimis verò etiam locus 1 Petr. 5. 3 notandus eſt, in quo vox κατακυριεύοντες, non duram & adverſariam, uti aſſerit Auctor, ſed ſimplicem dominationem ſignificat. Non enim hoc ſibi vult Petrus, ne Seniores in Eccleſia tyrannicè imperent ac dominentur, ſed ne ullo modo dominentur & coactivam ſibi poteſtatem uſurpent.

III. *Et imperio tyrannico, multo etiam magis, miniſtrum & ſervum aliorum omnium eſſe opponitur.* Ita: quia hac oppoſitione omne imperium tollitur, etiam legitimum. Sed ſi Chriſtus non imperium ipſum, ſed tantùm tyrannicum tollere voluiſſet, non profectò dominatui ſervitutem, imperio miniſterium, ſed tantum imperium legitimum illegitimo & tyrannico imperio oppoſuiſſet. Nunc cum miniſterium imperio oppoſuerit ſimpliciter, manifeſtum eſt, eum non tyrannicum ſolum & illegitimum, ſed omne omnino imperium tollere voluiſſe.

ANNOTATIO XIV.

I. N*Unc de eo tantum, quæritur an ii qui vere ſunt Reges, non miniſtrent & ſerviant populis, qui dum jus anxie & ſolicite dicunt* &c. Sed Chriſtus non de tali miniſterio & ſervitio agit, quo quis jus dicat aliis, ſed quo ſubſit alterius juri & poteſtati. Sic enim Apoſtolorum ambitio non fuiſſet repreſſa; nam dixiſſent illi: Libenter & nos ita dominando ſerviemus. Deinde ita ſervire, jus anxie & ſolicite dicendo, de ſalute populi dies noctesque cogitando, eamque procurando, nec alium ullum in finem poteſtate ſua utendo, quam in ſubjectorum ſuorum bonum, etiam Ethnici & à Chriſto alieni Reges poſſunt: at ea facere quæ Chriſtus Matth. 20 imperavit, ſoli Chriſtiani, ſi Reges non ſint, poſſunt. Et quid obſecro alienius à mente Chriſti dici poteſt, quam cum ſuos diſcipulos à principatu capeſſendo dehortatus, & ad miniſtrandum exhortatus eſt, voluiſſe eum, ut Chriſtiani nihilominus Reges & Principes ſint ac permaneant? Equidem ne per ſomnium quidem Chriſto in mentem veniſſe certum eſt: quia tales voluit fieri diſcipulos ſuos, qualis ipſe fuit, qui certe Rex mundanus non erat, & dominando non ſerviebat.

II. *Eſt quidem hoc verum, habere Reges pro talibus ſervitiis ac miniſteriis & principalibus curis, ſua viciſſim ſolatia ex honoribus, opibus, dignitate.* At ubi

Chri-

Chriſtus habebat ſua ex honoribus, opibus, ac dignitate terrena ſolatia? Solatia talia nonniſi mundanis & hujus ſeculi filiis reliquenda ſunt: qualis fuit & ille dives & epulo Luc. 16. Chriſtianorum unicum ſolatium Chriſtus eſt, in quo ſemper gaudere debent, alia omnia pro quiſquiliis ducentes. Neque vero negaverim, aliquid ſolatii etiam ex terrenis rebus percipere Chriſtianis fas eſſe: ſed iſtud ſolatium perexiguum eſſe debet. Verum ex magnis honoribus, ex magnis opibus, ex magnis dignitatibus, quales ſunt Regiæ, non poſſunt niſi magna concipi ſolatia: ideoque Chriſtianis convenire non poſſunt.

III. *Sed quam multi ſunt Reges, qui dominatu tantum fruuntur in alios, & voluptatibus ſeſe toti dediderunt* &c. Hi tales nec inter Ethnicos laudantur: & non eſt difficile inter eos invenire Reges ac Principes, qui contra fecerunt, magnamque ex contemptu voluptatum bonoque regimine gloriam ſunt conſecuti.

IV. *An ergo qui vere Reges agunt, non temporariæ felicitatis cauſa, ſed ut æternam illam conſequantur, per fidem in Chriſtum, fide ſua fruſtrabuntur?* Hoc perinde eſt, atque ſi quærat Auctor: An qui mundanum hominem agit, ut æternam felicitatem conſequatur per fidem in Chriſtum, fide ſua fruſtrabitur?

V. *Quanto verò magis, ſi quamvis ſint Reges & minime privati, tamen Chriſti præcepti memores, ſicut privati ſe gerunt.* At hoc ſtatui ac conditioni Regum repugnat, ut ſe gerant ſicut privati. *Et longe infra ſuum ſtatum ſeſe humilient.* Jamne infra ſtatum ſuum? Atqui ſupra nonniſi in tantum humiliare eos ſe juſſit, quantum ſtatus eorum patitur. Qua verò in re ſe debent humiliare? *In corporis cultu*, inquit, *in victu, in omni vita ſua.* Hoc jam olim fecit Ageſilaus, qui una veſte hyeme & æſtate uſus eſt. Quid præ illo habebit Chriſtianus Rex? *Vix ulla alia re, præterquam imperii majeſtate ab aliis diſtincti ſint.* At vera ac perfecta humilitas imperiique majeſtas non bene conveniunt, nec in una ſede morantur. *Viſu faciles, dicto affabiles, omnibus, etiam minimis, acceſſum ad ſe dent, omnibus æquos ac benignos ſe præbeant, ac ſi non ſuperiores, ſed pares aut etiam inferiores eſſent, ſi ne minimum quidem ſuperbiæ veſtigium in iis appareat.* Adhuc Auctor Regem tanquam Titum Veſpaſianum, Imperatorem Ethnicum, non tanquam Principem Chriſtianum * deſcribit. *Si ſanctorum pedes lavent.* Mirum, quomodo id cum imperii majeſtate poſſit conſiſtere. *Denique pro Dei gloria & populi ſui ſalute ſi ſit opus, non tantum regnum deponere, ſed etiam mortem oppetere non recuſent.* Quam vellem fingeret Auctor aliquem caſum, quo neceſſe foret, Chriſtianum Regem Regnum deponere, vel mortem pro populi ſalute oppetere. Ego ſane nullam reperio. Ita eo tandem clara & manifeſta Chriſti præcepta rediguntur, ut iis exequendis nulla dari poſſit occaſio vel neceſſitas! *An tales Reges & Principes, ſicut juniores & miniſtrantes, ſeu ut apud Matthæum & Marcum eſt, miniſtri & ſervi omnium ſecundum hoc Chriſti præceptum non erunt?* Certe non erunt: niſi velimus dicere, etiam Ethnicos Reges poſſe huic præcepto Chriſti ſatisfacere, & nihilominus Ethnicos manere.

VI. *Nam quod ad Regiam poteſtatem attinet, hac non utetur in fratrem, ſed in mœchum, in homicidam* &c. Sed & mœchi & homicidæ habent hoc in Euangelio Chriſti privilegium, ut ſi reſipiſcant, eis peccatum condonetur. Ergo gladio Magiſtratus protinus, ſicut ſub Lege fiebat, & in gentium Rebus publicis fit, tollendi non ſunt.

VII. *Rex vitam temere ponere non debet, &c. ſed ſi id Dei gloria & populi ſalus requirat.* Quando vero id gloria Dei & ſalus populi requiret? Quid opus eſt talem conditionem apponere, quæ nunquam detur in rerum natura? Satius eſt ſimpliciter dicere, Regem nunquam vitam ponere debere; niſi forte in bello.

* *Talia enim plerumque ab hominibus ſuperbiæ vento turgentibus, ut hominum gratiam aucupentur, fiunt & fieri ſemper poſſunt.*

Sic fortitudo Chriſtiana in bellicam, de qua Chriſtus & Apoſtoli ne ſomniarunt quidem, mutabitur. Ne Chriſtianus quidem ſimplex, ſi in regno Chriſtiano ſit, vitam ponere pro gloria Dei atque ob confeſſionem veritatis poteſt; quia ſublato terrore Regum & ſummarum poteſtatum, ſimul tolluntur perſecutiones ob veritatem: quanto minus Rex Chriſtianus poteſt pro Dei gloria mori?

VIII. *Chriſtus in terris verſans longe ſupra omnes Reges dignior & divinior* &c. Forma Dei in qua Chriſtus fuit in terris verſans, longe quidem digniorem & diviniorem ſupra omnes Reges ſtatum denotat, ſed non mundanum & carnalem. Nam ſecundum carnem Chriſtus abjectiſſimus & contemptiſſimus fuit mortalium, in quo non erat decor, neque forma, in quo nihil fuit deſiderabile, qui fuit vir dolorum, & tanquam abſcondens faciem ſuam, unde pro nihilo reputatus eſt: ut eſt apud Eſaiam cap. 53. Ad tantam humilitatem ſi ſe Reges debeant demittere, Reges eſſe deſinere debent: quod ſi non debent facere ſtatim, uti Chriſtum agnoverint, in eumque crediderint, nullam ejus faciendi neceſſitatem unquam habebunt; ut fruſtra ſit Auctor, qui eos id facere debere tantopere urget, ſi id Dei gloria & hominum ſalus poſtulet, hoc eſt nunquam.

IX. *Non uſus eſt poteſtate ſua divina in ullius hominis ſupplicium: quia non hæc tum erat ejus vocatio & officium.* Et tamen Chriſtianorum, qui Chriſti imitatores eſſe debent, hæc vocatio & officium eſſe putatur. *At nunc utitur.* Recte. Sed nos eum non debemus in omnibus nunc imitari. *Et Paulus olim uſus eſt ad infligendam Mago cæcitatem* &c. Et hæc poteſtas ſingularis fuit, nulli hodie Chriſtianorum conceſſa, adeoque in eo à nobis Paulus imitari non poteſt nec debet. Deinde hæc poteſtas non ad deſtructionem; ſed ad ædificationem, ut non ſemel memorat Apoſtolus, data erat. Ideoque qui ſupplicio afficiebantur per eam Apoſtoli poteſtatem, iis tempus & facultas emendandæ vitæ non adimebatur; quin potius eo affligebantur fine, ut emendarentur: quod de extremo corporis ſupplicio, quod à Magiſtratu terreno infertur, dici nequit.

X. *Non ſunt hæc mala moraliter* &c. Quis vero dicit hæc mala eſſe per ſe? Sed ſecundum quid mala eſſe dicimus, quatenus Chriſtianorum officio repugnant, eiſque haud conveniunt. *Nam & Ananias cum Saphira ad Petri dictum prociderunt mortui.* Hoc non tam Petrus effecit, quam Deus & Chriſtus Petro loquente. Deinde tales exceptiones ſi faciat Deus à regula communi, non propterea tollit communem regulam. Si nobis idem quod Petro aut Paulo licere putamus, exſpectandum nobis eſt, donec tali etiam miraculoſo, qualem Petrus & Paulus habuit, ſpiritu impleamur.

XI. *Vere Chriſtus mortuus eſt, & victimam ſe dedit pro populo, tanquam Rex.* At quomodo potuit tanquam Rex mori, cum nondum reipſa Rex fuerit; ſed, ut ſupra ipſe Auctor faſſus eſt, iſti dignitati tantum fuerit deſtinatus? Reges quidem Paſtores ſunt populorum, ſed non omnis paſtor populi ſtatim Rex eſt: quia ſic & Eccleſiaſtici Paſtores Reges eſſent.

XII. *Et quid nos magis ad Chriſtum trahit, quam cum cogitamus, Regem noſtrum pro nobis eſſe mortuum?* Si cogitamus Chriſtum, dum pro nobis mortuus eſt, fuiſſe Regem, falſum cogitamus; ſed hoc nos trahit ad Chriſtum, quod is qui nunc Rex eſt, olim pro nobis mortuus ſit.

ANNOTATIO XV.

I. *Qui Chriſti exemplum imitabitur, vere Rex & vere magnus erit.* Sed non ſecundum carnem. Verum ſecundum ſpiritum. Itaque ſi quis Chriſti exemplum imitari velit, magnus ſecundum carnem & Rex eſſe deſinat oportet. Nam ſervum humillimum ac minimum omnium eſſe, & Regem eſſe adeoque maximum in terris, ſimul ſtare non poſſunt.

II. *Neque enim Reges occidunt, ſed puniunt homicidia.* Luſus tantum eſt in vocibus. Nam & qui punit homicidia morte, occidit.

III. *At*

III. *At cum regnaret, jus morte plectendi meritos ac ſontes habuit.* Si de Chriſto loquitur, aperte falſum eſt. Si de Rege Chriſtiano, loquitur de Rege in Utopia, quæ nihil niſi ens rationis eſt. *Proinde & is qui Rex eſſe & vivere etiam deſiit, ut aliis benefaceret, vere ἰσοχάτης dicendus eſt.* Et hoc eſt loqui de re, quæ fieri noo poteſt, nec unquam futura eſt.

Annotatio XVI.

I. *Omnia hominum imperia res eſſe parvas & nihili, reſpectu veræ humilitatis &c.* Hoc quidem verum eſt. Sed neſcio utrum Auctor id agnoſcat, qui Chriſtianos abſque Regibus vilem plebeculam appellat, & miſeram Eccleſiam Chriſti ſine iis eſſe putat: denique Regibus non permittit imperia ideo deponere, ut vere humiles eſſe queant.

Annotatio XVII.

I. *Chriſtus tota vita ſua non exercuit actus Regis.* At ſi Rex fuit reipſa, cur non exercuiſſet, quemadmodum nunc dum à dextris Patris conſedit, exercet: *Quia hac non erat ejus vocatio.* Ergo non hæc erat ejus vocatio, ut Rex eſſet; ſed ut eſſet in ſtatu humillimo, injuriiſque obnoxio, ad patientiam exercendam aptiſſimo. Ad qualem ſtatum cum & Chriſtiani omnes vocati ſint, teſte Petro 1 Epiſtola 2. 21, & Paulo 1 Cor. 1. 26, mirum eſt, quo modo Auctor nihilominus velit Reges inter Chriſtianos dari. Si Chriſtus ſimul Rex & humilis in mundo eſſe non poterat, multo minus alius quiſpiam iſta duo adeo inter ſe frontibus adverſis pugnantia io ſuo conciliabit exemplo. *Regnum enim ejus non erat ex hoc munde.* Sed nec Chriſtianorum Regnum eſt ex hoc mundo. Τὸ πολίτευμα enim noſtrum in cœlis eſt: unde Servatorem exſpectamus Dominum Jeſum Chriſtum Philipp. 3. 20.

II. *Non ſequitur autem omnes hujus mundi actus, quos Chriſtus non exercuit, illicitos eſſe Chriſtianis.* Sed ſequitur, omnes mundi hujus actus, quos ita non exercuit, ut in eo ſe pro exemplo daret, quod omnes imitarentur, illicitos eſſe Chriſticolis.

III. *Nec ad exequendum Chriſti mandatum & exemplum imitandum ſemper requiritur, ut nos ipſo jure ac dignitate abdicemus, ſeu ut conditione ac ſtatu ſiamus ſervi & miniſtri, ſed ſufficit, ut actiones ſervi ac miniſtri obeamus.* Hic latet maxima Chriſtianæ pietatis corruptela. Quid enim opus erat Chriſto & Apoſtolis in tam humili & miſero verſari ſtatu atque cooditione, ſi non requiritur ad ſalutem, ut nos ipſo jure ac dignitate terrena abdicemus? Nonne Chriſtus cum Meſſias eſſet, jure Rex mundanus eſſe, ſeque pro Rege mundano gerere & ſplendido uti apparatu poterat? Hoc jus tamen & dignitatem hanc terrenam ille reipſa abdicavit, & in conditione ac ſtatu humillimo viliſſimoque fuit. Qua in re cum ſui ſimiles eſſe velit ſuos diſcipulos, Auctor tamen affirmare non veretur, poſſe aliquem & mundanum Regem eſſe, ſplendideque ſe gerere, nec dignitatem Regiam facto ipſo abdicare, & nihilominus Chriſtum imitari, mandatoque Chriſti ſatiſfacere.

IV. *Nam nec pueri fieri debemus proprie loquendo,* Quia etiam non poſſumus, etſi vellemus. Sed reipſa humiles ſtatu fieri, Chriſti exemplo, ſemper poſſumus, quando volumus.

V. *Sic Chriſtus non abdicavit ſe dominatu ſuo.* Quid? An terreno & mundano ſe non abdicavit dominatu. Fuit quidem ille etiam Dominus io terris. Sed utinam omnes eſſent tales Domini! Certe nullam quiſquam ea de re moveret ulli Chriſtianorum controverſiam. Sed nunc cum Chriſtiani non Domini tantum mundano more, ſed & Reges mundani eſſe volunt; Chriſti exemplo tales defendere, eſt Chriſti exemplo prorſus abuti. *Nec cum ſerviliter ſe tractari paſſus eſt, deſierat eſſe Dei Filius, & jure ſuo ſe abdicaverat, ad regnum cœleſte.* Nempe quia maxime Dei Filius eſt, qui ſe ſerviliter tractari Dei cauſa patitur, & jus maximum ad regnum cœleſte habet. Ideo nec nos volumus quenquam Chriſtianorum deſinere eſſe Dei Filium, aut jure ſe ad regnum cœleſte abdicare. Sed Auctor ludit, nec ſerio rem agit, cum de abdicatione juris ad regnum cœleſte loquitur, ubi probandum eſt, jus ad regnum mundanum Chriſtianis non eſſe abdicandum.

VI. *Nec Paulus cum ſeſe humiliaret, nullum ſtipendium accipiens à Corinthiis, jure ſuo ceſſerat.* Id quidem verum eſt: ſed quid hoc ad jus Regium? *Nec ſuas amiſerat ſecundum carnem dignitates, ſed earum uſu ultro carebat, propter Chriſti gloriam.* An ergo in ea qua ante apud homines fuit, remanſit dignitate? An aditus ipſi ad honores patebat idem, qui antea, poſtquam Chriſtianus & Chriſti Apoſtolus eſt factus? An non injuriis, ignominiæ, & perpetuis afflictionibus fuit undique expoſitus? Quomodo igitur dignitates ſecundum carnem non amiſerat? Jus tamen, inquies, non amiſerat ad dignitates, etſi uſu earum careret. Bene eſt: Ergo & Rex jus ad regnum retineat ſimiliter, per nos licet; ſed uſu regni & dignitatum Regiarum perpetuo, ſicut & Paulus, careat propter Chriſtum.

VII. *Non igitur opus eſt, ut Chriſtianus Rex eſſe deſinat.* Si oon fuit opus, ut Chriſtus Rex terrenus non eſſet, qui poſſet eſſe humilis; ſi non fuit opus, ut Paulus dignitatibus terrenis reipſa careret, qui poſſet Chriſtum imitari in humilitate; tunc opus quoque non erit, ut Chriſtianus Rex eſſe deſinat, quo poſſit eſſe exemplo Chriſti & Pauli humilis. *Quod adeo falſum eſt, ut in nemine humilitas eſſe poſſit major & illuſtrior, quam in Rege, licet regnum non deponat.* Quid? An etiam in Chriſto noo fuit major & illuſtrior humilitas, quam in Rege terreno regnum non deponente? At certum eſt, in ipſo Rege majorem & illuſtriorem eſſe humilitatem, cum deponit Chriſti cauſa regnum, Sed inquit Auctor, eum deponere illud non debere, *ſi ad promovendam Dei gloriam & hominum ſalutem depoſitione ejus nihil ſit opus, imo ſi opus ſit, ad hunc ipſum finem, ne regnum deponat.* Quaſi vero Dei gloria non maxime promoveatur per ejuſmodi humilitatem, qualem Chriſtus nobis in exemplo ſuo propoſuit: & quaſi unquam opus ſit ut promoveatur gloria Dei per regna & imperia mundana; per quæ Deum ſuam gloriam & hominum ſalutem promoveri nolle, tum praxis tot ſeculorum, tum Apoſtolus 1 Cor. 1. 26 clariſſime docuit.

VIII. *Quid hoc Rege foret præſtantius, qui omnia maxima minimaque per ſe adiret ageretque &c.* Cum maxime Regem Chriſtianum vult extollere Auctor, nihil tamen ſublimius de eo dicere poteſt, quam de Ageſilao aliquo vel Auguſto Cæſare, alioque Ethnico & non Chriſtiano Rege. Et tandem nomen & imperium Regium, quod relinquit Chriſtiano Regi, ſatis oſtendit, eum humilem, ita ſicut Chriſtus fuit, eſſe oon poſſe. Iſtis certe encomiis ac virtutibus omnibus, quas hic Auctor enumerat, præſtantius eſt, ſi Rex regno ſe Chriſti cauſa exuat, & ut eum lucrifaciat, reipſa quam nihili regna hujus mundi æſtimet, oſtendat.

IX. *Non ſervos fieri ſtatu & conditione Chriſtus jubet.* Non debemus quidem omnes ſimpliciter ſtatu ac conditione fieri ſervi ſtricte ſic dicti: ſed tamen tali ſtatu & conditione nos omnes eſſe vult Chriſtus, quali ipſe fuit. Ipſe autem tali fuit conditione, ut non tanquam Rex poteſtatem exerceret in alios, ſed ut ipſe eſſet ſub aliena poteſtate. *Filius hominis non venit miniſtrari.* (Sicut Regibus miniſtrari à multis miniſtris & ſubditis ſolet) *ſed miniſtrare*, atque adeo alienæ poteſtati & imperio ſubjectus eſſe. Ex quo ſatis patet, Chriſtianos, etſi ſtatu & conditione liberi eſſe poſſint, oon poſſe tamen ſtatu & cooditione Reges eſſe. Nam ſi & Reges poſſent retinendo mundana imperia, ſervilia officia & miniſteria, ita ut Chriſtus

fecit, obire: nunquam opus fuiſſet, ut Chriſtus tam humili & abjecta in terris viveret conditione. An ergo certiſſimum & non potius erroris pleniſſimum iter ad veras dignitates monſtret Auctor Regibus, cordati Lectoris judicio committo.

ANNOTATIO XVIII.

I. *Non hoc concludendum erat: Ergo nec Reges cum ſeſe ad exemplum Chriſti componunt, Reges ſunt reipſa.* Quid? Annon vere ſic concluditur, quod reipſa ſecundum carnem Reges non ſint, nec eſſe poſſint, quemadmodum nec Chriſtus reipſa Rex fuit terrenus? *Sed hoc, Ergo & Reges, dum ſeſe ad exemplum Chriſti componunt, ad æternam in cœlis gloriam perveniunt.* Certe, ſi ſe componant, id eſt, Reges eſſe deſinant: Chriſtus enim Rex mundanus non fuit. *Neque enim humiliare ſeſe & Regem eſſe, contraria ſunt, ſed diverſa.* Sed ita ſeſe humiliare, ſicut ſe Chriſtus humiliavit, & Regem eſſe, omnino contraria ſunt, non tantum diverſa.

II. *Et, ſi Filium Dei eſſe κατ' ἐξοχὴν dictum, & ſeſe humiliare, in uno ſubjecto conſiſtere poterant.* Quid vero inde concludet Auctor? *Quanto magis*, ait, *poterunt, Filium Dei eſſe communiter dictum, & ſeſe humiliare, in uno ſubjecto conſiſtere?* Conceditur totum. Sed non de eo nunc eſt quæſtio. Hoc concludendum erat: Ergo & Regem eſſe ac manere, & ſeſe ita humiliare, ſicut ſe humiliavit Chriſtus, in uno ſubjecto poterunt conſiſtere. Si dicat Auctor, & Reges eſſe vocarique filios Dei: velim ipſemet dijudicet, quantum interſit inter illos Dei filios, quales etiam impii & Ethnici & infideles eſſe poſſunt, & inter tales filios Dei, quales Chriſtiani eſſe debent. Illi ob poteſtatem ſolam, hi ob ſanctitatem filii Dei dicuntur. A Chriſto igitur filio Dei κατ' ἐξοχὴν dicto ad hos Dei filios valet quidem collectio Auctoris, ſed non æque valet ad illos.

QUÆSTIONIS II. ANNOTATIO I.

I. *Injuria Vir Præſtantiſſimus hanc ſecundam Quæſtionem Tertiæ poſtpoſuit.* In ordine quidem & loco, quo quæſtio aliqua tractetur, minus ſitum eſt: dummodo de reipſa inter nos convenire poſſit. Interim tamen ſi naturæ ordo ſpectandus ſit, juſtius dici poteſt, quæſtionem ſecundam à tertia pendere, quam hanc ab illa. Quia publicum jus bellandi non aliunde, quam à privato uniuſcujuſque vitæ conſervandæ ac defendendæ jure naturaliter dependet ac deducitur. Nam ideo licet omnibus bello ſe defendere, quia unicuique jure naturæ armis ſe defendere licet: & ſi naturaliter non haberet quilibet jus privatum vim vi repellendi, ne publice quidem hoc faciendi jus Reſpublicæ haberent. Sed patiamur ſane Auctorem eo, quo vult, ordine procedere.

II. *Non venit in mentem Auctori, ut in priori quæſtione exemplum Chriſti pro norma & regula poneret, ſecundum quam Reges munus ſuum adminiſtrare teneantur, ſi vere Reges eſſe velint.* Quid ergo ſibi vult? *Sed ut etiam ipſi Reges exemplum Chriſti imitarentur & mandatum humilitatis exequerentur &c.* Bene eſt. Ergone debent munus ſuum Regium deponere, ut Chriſti exemplo fiant conformes? Non, dicit Auctor: ſed munus ſuum retinere, & tamen ſeſe humiliare Chriſtumque imitari debent. Ergo hoc ſibi vult, quod Reges ita debeant munus ſuum adminiſtrare, ut in ſuo Regio ſtatu atque munere Chriſti exemplum imitentur, & humilitatis præceptum exequantur. Quid vero hoc aliud eſt, quam dicere, Reges debere ſecundum normam exempli Chriſti munus ſuum adminiſtrare.

III. *Nec alio fine ſcripſit, quam ut eas ſupervacaneas oſtenderet.* Utinam vero ſerio Auctor has Quſtiones ſupervacaneas eſſe crederet. Sed quam diu ſtultum eſſe putat, dicere, quod Chriſtiano non liceat bella gerere, tam diu fruſtra eſt, cum quæſtiones has ſupervacaneas eſſe aſſerit.

IV. *Interim tamen divinam purgaret veritatem, ne quid ei annexum eſſe crederetur affine ſtultitiæ, &c.* Videat vero Auctor, ne dum vitat adeo affinitatem ſtultitiæ, ipſam divinam amittat veritatem.

V. *Nunc prout ſunt & fortaſſis ſemper erunt ſeculi res, periculum non eſt &c.* Atqui non ſemel in Polonia hactenus ad expeditiones publicas vere Chriſtianis Reſpublica indiguit, ita ut ſalvis juribus ac immunitatibus ſuis Chriſtiani eas omittere non poſſent. Quomodo igitur dicit Auctor, nunc periculum non eſſe, ut veri Chriſtiani bella gerant?

ANNOTATIO II.

I. *Ego vero hanc diſquiſitionem valde curioſam, & ſub ſpecie quadam religionis & fiduciæ in Deum, religioni ac fidei noxiam puto.* Quam vero diſquiſitionem? An eam, qua quæritur utrum ſanctiſſima Novi Fœderis promiſſa permittant, ut populum Chriſti pium hoſtes invadant. Ita mentem noſtram intellexit Auctor in Annotationibus expreſſam. Sed perperam. Nam & ipſe hanc diſquiſitionem curioſam noxiamque puto. Et adverſus eam Auctor recte diſputat, quod id ſit in judicia Dei inquirere, iiſque modum ac finem ponere. Longe aliud eſt id, de quo diſquirendum eſſe dictum à nobis eſt: nempe an promiſſa Novi Fœderis permittant populum Chriſti pium ita hoſtili invaſione tentari, ut niſi vi hoſtili parem vim & arma opponat, miſere ſit periturus. Poſſe Deum permittere, ut in periculum vitæ incidat homo vere Chriſtianus, quin etiam ut in eo pereat & occidatur, nullum eſt dubium. Deo enim jus eſt abſolutum in vitam etiam innocentiſſimorum hominum, ut poſſit eam, quandocunque velit, & quacunque ratione velit adimere. Sed hoc quæritur, An Deus, qui Chriſtianos voluit eſſe tanquam oves ad mactationem ſemper paratos, nec ullo alio quam ſuo præſidio nixos, velit hac conditione ab hoſtili invaſione defendi, ut ipſi arma capiant, & ſanguinem hoſtium effundant, & niſi hoc fecerint, ut miſere pereant? Atque hoc eſt quod à nobis negatur: quod cum Auctor non ſatis attendiſſet, non tantum multa fruſtra & præter ſcopum diſputat, ſed etiam ſæpe injuſtam de nobis cenſuram facit.

II. *Ego vero ſic ſentio, diſquirendum ante omnia eſſe, ſitne peccatum hoſti regnum invadenti vim opponere, nec ne?* Atqui paulo ante tales quæſtiones dixit eſſe ſupervacaneas, jam autem ante omnia id diſquirendum eſſe ait. Cæterum diſquiratur id ſane ante omnia, dummodo nihil quod Chriſti doctrinæ contrarium ſit, ſtatuatur. *Non video, cur Deo non liceat permittere, ut nos hoſtes invadant.* De eo ſane nemo dubitat, ſed hoc eſt id ipſum, in quo Auctorem non ſatis percepiſſe mentem noſtram dicimus. De eo nos dubitamus, an Deus poſſit permittere in Chriſtianos hoſtium invaſiones, eo conſilio, ut niſi ipſi ſtrenue pugnarint, pereant; ſi pugnent ſerventur?

III. *Si homines terram non arent, nec colant, nec conſerant, nonne ſibi ipſis cauſa ſunt famis & interitus?* Omnino. Sed videamus, an eadem ratio ſit armorum. Famem ut labore noſtro cibos quærendo pellamus, nos docet ipſum Chriſti Euangelium: ſi quis enim operari nolit, ei cibum vetat dari Apoſtolus. Hinc & benedicere Deus noſtris laboribus promiſit, ita ut Deo confidere certo poſſimus ſi pie vivamus, & in laborando ſimus diligentes, cibos nobis non defuturos, ex promiſſione Chriſti Matth. 6. Ubi vero quicquam tale legimus in Euangelio de armis ſumendis ad tuendam vitam reſque ad hanc vitam pertinentes? Imo, nonne omnia invenimus in Novo Fœdere iis contraria? Nam tantum abeſt, ut jubeamur vim vi aut arma armis repellere, quemadmodum juſſi ſumus famem labore manuum noſtrarum pellere: ut potius vi reſiſtendum non eſſe clare præceptum ſit Matth. 5. & malum malo

non reddere, ſed malum bono vincere. Deinde tantum abeſt, ut nobis in Novo Teſtamento promiſſa ſit Dei in præliis benedictio, quemadmodum in ordinariis laboribus ad vitam ſpectantibus promiſſa eſt, ut contra Chriſtus minatus ſit omnibus, qui gladium ad cædendum ſumpſerint, eos gladio perituros eſſe Mat. 26. 52. Præterea tempora Euangelii ita deſcripta ſunt per Prophetas, quod nulla in iis bella locum habitura ſint: at nuſquam ſcriptum eſt, quod homines non ſint araturi, non terram culturi: Imo dum dictum eſt, *Convertent eſes in vomeres, & haſtas in falces*, eo ipſo prædictum eſt, Chriſtianos araturos, & non bella geſturos. Ergo harum duarum rerum multum diverſa eſt ratio. Ibidem prædictum eſt, quod ſeſe non ſint exercitaturi amplius homines ad prælium. At ex Auctoris ſententia tenentur & hodie Chriſtiani ſe exercere ad palum, & artem tractandi arma diſcere, quemadmodum quilibet Chriſtianorum tenetur diſcere artem aliquam, qua victum acquirat. Quod quomodo cum mente Spiritus Sancti per Prophetas loquentis conveniat, nulla ratione videre poſſum.

IV. *Nunquam eſt Deus ad miraculoſa & extraordinaria agendus, cum adſunt ordinaria.* Deus non agitur à quoquam, nec agi poteſt. Sed quando ipſe nobis ordinarium medium repellendi hoſtis, id eſt, arma è manibus eripuit, & ipſemet ſeſe nos tuiturum promiſit, non eſt hoc tentare Deum, ſperare in eum, quod nos ipſe defenſurus ſit, vel viam evitandi periculi abſque hoſtilis ſanguinis effuſione oſtenſurus, vel denique ſi ipſi placeat nos in manus hoſtium tradere, per noſtram mortem nomen ſuum glorificaturus.

V. *Nec ſi nulla adſint, à Deo exigendum eſt unquam, ut nos nihilominus conſervet*: Exigere id à Deo precibus licet: quia promiſſiones de nobis conſervandis à Deo habemus per Chriſtum factas. Sed quia promiſſiones iſtæ ſunt cum conditione factæ, ideo etiam cum tali conditione à Deo, ut nos conſervet, exigendum eſt, ſi nimirum id ſit voluntati ejus conſentaneum. In precibus enim de rebus temporalibus ſemper Chriſti exemplo addendum eſt; Non noſtra, ſed tua, Pater, fiat voluntas.

VI. *Ideo nos turbare nihil debet, etiamſi videamus pios ignibus & incendio conſumi &c.* Omnia iſta præter rem ſunt, de qua inter nos agitur. Nam non negamus, Deum poſſe, ſalvis promiſſis Novi Fœderis, in pios Chriſtianos immittere qualemcunque mortem. Hoc plane in confeſſo eſt. Sed animadvertat velim Auctor melius rem, quæ in quæſtione eſt. Deus promiſit per Chriſtum ſe nos defenſurum. Hanc promiſſionem Auctor putat habere adjunctam talem conditionem, ut ipſimet arma ſumamus, eiſque pugnemus contra hoſtes. Contra vero, à nobis negatur conditionem hanc cum iſta promiſſione poſſe conſiſtere: quia promiſſio iſta facta eſt nobis non ad bellum, ad pugnas, & ad arma vocatis, ſed ad patientiam, ad innocentiam ſummam, ad cultum Dei ſanctiſſimum, in quo puram non à cæde ſolum & ſanguine, ſed etiam à rixa & contentione omni mentem manuſque nos habere oportet. Quando Deus ſub Veteri Fœdere promiſit Iſraëlitis, ſe eos defenſurum & pro finibus eorum excubias acturum, eo tempore, quo ſacris vacarent: potuitne fieri, ut iſti promiſſioni Divinæ adjuncta eſſet hæc conditio, ut & ipſimet Iſraëlitæ armis ſe domoſque ſuas contra hoſtes defenderent, ac pro finibus excubarent? Annon manifeſtum eſt hanc conditionem nulla ratione cum iſta promiſſione potuiſſe conſiſtere? Eodem itaque modo & de hac in Novo Fœdere Chriſtianis facta divinæ protectionis promiſſione judicandum eſt. Nobis non ſunt ejuſmodi feſta, quæ ad certa tempora ſint adſtricta: non talis eſt propoſitus Dei cultus, qui certis diebus tantum ac locis & per certos homines peragatur: ſed apud nos cultus Dei ſemper in ſpiritu & veritate peragi debet: feſtum noſtrum Chriſtianum perpetuum eſt, non in fermento veteri malitiæ & iniquitatis, ſed in azymis ſinceritatis & veritatis quotidie celebrandum. Omnes & ſinguli Chriſtiani Levitæ ſunt & Sacerdotes, ad offerendas hoſtias laudis à Deo per Chriſtum ſelecti & ſanctificati. Tales ergo cum ſimus, & talis cum ſit noſtra vocatio, nequaquam dici poteſt, Deum promiſiſſe nobis tutelam ſuam cum ea conditione, ut nos ipſos armis tueamur. Aliæ conditiones poſſunt eſſe promiſſioni iſti annexæ, nempe ut fugiamus, ut nos pecunia ab immanitate hoſtis redimamus, aliaque innoxia media adhibeamus: hæc enim nec cum patientia, nec cum ſanctitate cultus noſtri pugnant. Sed conditio arma tractandi, nequaquam poteſt cum promiſſione divina conſiſtere, propter rationem jam dictam: Cui & hæc addi poteſt, quod ſi iſta conditio promiſſioni defenſionis divinæ adjuncta eſſet, neceſſarium foret, ut Chriſtiani ſemper armati incederent, ut arma vibrare diſcerent, inque arte gladiatoria, nec non pyrotechnica ſeſe omnes ſedulo exercerent. Quod an per ſe Chriſtiani hominis officium eſſe dici poſſit, ipſum Auctorem judicare velim.

VII. *Nam intempeſtive fugere, ignavi proditoris eſt potius patriæ, quam veri Chriſtiani.* Atqui is nunquam intempeſtive poteſt fugere, cui ſola fuga ex malis impendentibus relicta eſt. *Quo nullus in Patriæ defenſione fortior eſt & eſſe poteſt.* Quaſi vero non fortiores ſint & eſſe poſſint, qui in hoc mundo veram patriam & ſummum ſuum in terrena patria bonum ſitum habent: quique id unum agunt, ut quam optimi bellatores evadant, in eoque maximam gloriam ac felicitatem ſuam reponunt! Et quaſi hæc fortitudo bellica uſquam in Euangelio ſit Chriſtianis commendata! *Chriſtiani olim ſciebant à Chriſto & Prophetis &c.* Sed & hodie ſcire poſſunt Chriſtiani bella eſſe Dei judicia, quæ ipſe ob populorum flagitia immittit. Ergo ut ſe judiciis divinis immiſceant, nihil eſt opus; ſed potius ut iis ſe ſubducant opus eſt.

VIII. *Si hoſte ingruente omnes fugerent, quis Patriam defenderet?* Quam vero nobis patriam toties Auctor ingeminat? Annon

> Omne ſolum ſanctis patria eſt, ut piſcibus æquor,
> Ut volucri vacuo quicquid in Orbe patet?

Imo nonne cælum Chriſtianis patria eſt? in terria autem nonne exules ſunt? Glebane illa aut pugillus terræ in qua naſcimur, tanti apud nos Chriſtianos debet eſſe momenti, ut pro ea retinenda vel noſtram vitam Deo conſecratam, vel alienam in diſcrimen adducere, omniaque cædibus ac ferro miſcere debeamus? Quid amplius faceret Judæus pro terra ſua Chananæa? quid Ethnicus & mundanus pro ea hæreditatis ſuæ portione, quæ ipſi in hoc ſeculo ſummi boni loco obtigit? At Chriſtianis non in hoc ſeculo hæreditas aut patrimonium ullum aſſignatum eſt, ſed in futuro. Non habent hic manentem civitatem, ſed futuram exſpectant. Quam importunum eſſet, ſi quis peregrino, cum videt Regnum aliquod turbari & bellico ſtrepere apparatu, auctor ſit ne fugiat, ſed ſe viriliter opponat, pro alieno regno cum vitæ ſuæ diſcrimine? Quamque ſtultus foret peregrinus ille, qui ſuaſori ejuſmodi morem gereret? Quanto ſtultior Chriſtianus foret, ſi ſibi perſuaderi patiatur, ut ſibi terræ portiunculam aliquam, in qua hoſpes eſt, omnium rerum vitæque ſuæ cum jactura defendendam putet?

IX. *Quam profecto ſanguinis & vitæ ſuæ impendio redimere & conſervare, ut plerumque fit, longe præclarius & magis Chriſtianum eſt &c.* Hoc vellem nobis, non Auctor, ſed Chriſtus vel Apoſtoli dixiſſent. Sed in iſtorum ſcriptis nihil tale legimus; verum omnia potius contraria. Miror profecto, quomodo homines pii alioquin, & in Sacris Literis exercitati, poſſint tam mundanum haurire atque imhibere ſpiritum, ut res Apoſtolis ignotas & inauditas, quia eas mundus in rebus divinis cœcus admiratur, tanquam veras Chriſtianas virtutes æſtimare, aliiſque commendare audeant.

ANNOTATIO III.

I. ***Det mihi Vir præſtantiſſimus vere Chriſtianos milites ac duces.*** At hoc tale poſtulatum eſt, atque ſi dari ſibi vellet vere Chriſtianos latrones, vere Chriſtianos adulteros, vere Chriſtianos fures. Atqui, dices, tamen pius miles erat Centurio ille Cornelius, pioſque habebat milites. Poterant illi quidem pii eſſe ex lege naturæ & ſecundum jura politica viventes: ſed Chriſtiani non erant, nec eſſe poterant. Multo ſane plus ad pietatem Chriſtianam, quam ad naturalem aut Legalem requiritur.

II. ***Et ſi bellum gerendum ſit, gerent bellum, ut vere Chriſtianos decet.*** Ergone non cædent, non rapient, non vaſtabunt? ergo in illa belli licentia non peccabunt? At hoc eſt revera velle tunicam lavare & eam non madefacere. Ingenue Strada profitetur: ***Bellum hoc quoque nomine ira Dei eſt, quod ſæpe in eo neceſſitate peccatur.*** Agnoſcit idem Grotius: ***Sæva res***, inquit, ***eſt bellum, cumulumque ſecum trahit injuriarum & inſolentiæ.*** Et alibi Taciti verba laudat, qui ait in ***pace cauſas & merita ſpectari, ubi bellum ingruat, innocentes & noxios juxta cadere.*** In annotationibus autem in Matthæi 5. pie ſane ſcribit, ſed ita ut totam revera diſputationem ſuam pro bello ſubvertat. ***Æquum***, eſt, ait, ***quantumvis dura nos pati, quam ad eam venire diſceptationem, quæ bonos maloſque iiſdem malis involvit. Privata defenſio in periculum adducit ſolum invaſorem. Supplicia capitalia in facinoroſos ſunt conſtituta. At in bello innocentes non minus quam nocentes utrimque pereunt & ſpoliantur.*** Etiam ſanctiſſimi homines, ſi ſe in militiam darent neceſſario inquinarentur Quis enim picem tangere poteſt, & non maculari? David ille vir ad Dei voluntatem factus, etſi Domini bella gereret, non tamen potuit puras & impollutas in bellis ſervare manus: ideo etiam indignus & inhabilis judicatus eſt à Deo ad ædificandum Domino templum.

ANNOTATIO IV.

I. ***Hæc annotatio illos tantum petit, qui bellum pro patria defenſione ſimpliciter & in abſtracto, ſeu abſoluto ac per ſe Chriſti legibus prohibitum putant.*** Sed Auctor & hos, ſi lege civili ad militiam & bella adigantur, in militiam ire debere, vel ſalva conſcientia poſſe autumat: aut ſi non autumat, cur hanc exceptionem non addidit.

II. ***Qui patriam defendere & in ejus defenſione etiam, ſi Deus velit, occumbere rem ſacram & Chriſtiano dignam exiſtimant.*** Unde vero qui ſic exiſtimant, hoc didicerunt? ubi hoc apud Apoſtolos uſquam ſcriptum eſt? In novo aliquo, & alio, quam Chriſti eſt, Euangelio, id extet neceſſe eſt.

III. ***Eunt ad bellum, ita ſeſe in bello geſturi, ſicut vere Chriſtianos deceat.*** Ergo ibunt etiam ad bellum injuſtiſſimum, & vitiis ac ſceleribus pleniſſimum (nam talia hodie geruntur bella, de quibus nunc quæritur, an ad ea Chriſtiani lege jubente ire debeant). & ibi ſe gerent ſicut vere Chriſtianos decet? Atqui Scriptura
„ clamat: Exite è medio eorum, & ſeparamini, & im-
„ purum ne attingite. Quæ enim communio lucis eſt
„ cum tenebris? quæ portio fideli cum infideli? Et quæ
„ concordia Chriſto cum Beliali?

IV. ***Quos reprimere & à Patriæ ſervitiis avertere pium ducunt, non Chriſti præceptis contrarium.*** Si hoc vere pium eſt, cur igitur tantopere dehortatur Auctor Chriſtianos, ne hanc pietatem ſponte exerceant? cur non vult eos ultro proficiſci in bellum, & occaſiones de induſtria quærere vel acceptare patriæ juvandæ. Equidem aut hanc non eſſe veram pietatem agnoſcendum eſt, aut concedendum, ut Chriſtiani ex amore patriæ etiam legibus publicis non cogentibus militiæ dent nomen. Non poteſt enim eſſe vitioſum ullo modo, pietati exercendæ ultro ac ſua ſponte operam dare. Imo talem pietatem diſſuadere impium eſt. ***Quibus utendum eſt non abutendum.*** Utri noſtrum utantur præceptis Chriſti, utri vero abutantur, optime Chriſtus ipſe olim judicaturus eſt. Interim præceptis ejus & pietati ac vocationi Chriſtianæ multo magis nos conſentaneè loqui, quam qui contrariæ ſunt ſententiæ, quilibet æquus rerum æſtimator, ut opinor, fatebitur.

V. ***Vere Chriſtiani nunquam quicquam in hac vita, imo vitam hanc ipſam tanti ducunt, ut illius cauſa præcepta Chriſti violanda ſibi putent.*** Ergo nec malum malo vincent, aut pro malo reddent, non oderunt ſe vexantes & perſequentes, injuriamque potius ferent, quam proximi vitæ noceant. Nam hæc omnia præceptis Chriſti continentur. ***Sed nec ita vilia habent, patriam præſertim, ut eam ab hoſtibus & invaſoribus defendi dignam non exiſtiment.*** Quomodo defendi? armis, certamine, cœdibus? Atqui Paulus jubet, ut damnum potius patiamur, & injurias ſuſtineamus, quam litigemus de rebus hujus vitæ: quanto magis ferenda nobis ſunt potius omnia mala, quam ut ſanguinem vel noſtrum vel alienum, rerum caducarum cauſa profundamus? Si eſſemus ſub Veteri Fœdere, ubi terrena patria nihil melius, nihil dulcius fuit, audiendus eſſet Auctor talia aſſerens: nam nihil dicit hic de Chriſtianis, quod non potius de Judæis ſub Lege exiſtentibus dici poſſit. Nunc vere indignum eſt, terrenam patriam adeo Chriſtianis commendari, ut ſe vitamque ſuam ei debeant impendere, quam non niſi pro gloria Dei Chriſtique & pro hominum ſalute impendendam eſſe ex Euangelio didicimus.

VI. ***Qui ſi dum aliena rapere volunt, intereant, non à defenſoribus, ſed à ſeipſis interiiſſe cenſendi ſunt.*** Quam miſerum hoc eſt effugium? Imo proprie loquendo à defenſoribus intereunt: quia niſi hi eos occidiſſent, non interiiſſent. Poteſt quidem, ſed nonniſi per impropriam locutionem dici, quod à ſeipſis invaſores intereant, quatenus ipſi occaſionem & anſam defenſoribus ad ſe necandum dant. Sed interim cauſa necis eorum proxima ſunt defenſores. Neque etiam ſequitur, quia hoſtes ipſi ſunt in culpa quod occidantur, ideo eos in culpa non eſſe, qui ipſos occidunt. Nam poteſt tam horum quam illorum eſſe culpa. Sicut qui percutit innocentem, peccat ſane; ſed non minus peccat qui repercutit: quia facit contra præceptum Chriſti Matth. 5. 39. Ita culpa eſt in utroque, nec poteſt poſterior iſte ita excuſari, quod injuſtus percuſſor non ab illo ictum reddente, ſed à ſeipſo percuſſus ſit.

VII. ***Cum & hæc ſint media, quibus juſtus ſeſe ſuſtentet.*** Talia ſunt iſta media, quæ habere debet Chriſtianus tanquam non habens, nec mordicus ea retinere: ſciens ſe etiam his amiſſis vivere poſſe. ***At opes acquirere & poſſidere citra omnem aviditatem & injuſtitiam, Dei benedictio & donum eſt.*** Talis eſt iſta Dei benedictio, ut tamen nemo propterea felix aut benedictus ſub Novo Fœdere dici poſſit: tale donum Dei, ut nec Chriſtus illud habuerit, nec nos illud expetere juſſerit. Non ſunt res terrenæ hodie tantopere commendandæ, neque in eodem æſtimio habendæ in quo fuerunt ſub Veteri Fœdere; cum in iis ſummum bonum repoſitum eſſet, cum illæ erant pietatis merces à Deo propoſita, ad quam anhelare omni ope pium juſtumque fuit. Nunc magnanimitatis eſt, res iſtas, quas benedictionem & donum Dei vocat Auctor, contemnere. Præclare autem Auguſtinus, citante Grotio: *Quomodo apud divinam providentiam à peccato liberi ſunt, qui pro his rebus, quas contemni oportet, humana cæde polluti ſunt?*

VIII. ***Hinc & divitibus præſcripta ſunt officia.*** Qualia vero officia? ne pecuniam ament, ne ſpem collocent in divitiis incertis, ſed in Deo. Atqui qui divitias defendit totis viribus, etiam cum invaſorum cæde ac internecione, quomodo dici poteſt non amare divitias, neque in eis ſpem collocare? Quid enim homo divitiis addictus & rebus hujus ſeculi immerſus, adeoque in eis ſpem ac fiduciam ponens, (quales ſunt Ju-

dæi

dæi & Ethnici, quin & falſi ac mundani Chriſtiani) amplius ad eas defendendas facere poſſet?

IX *Neque tamen eas hoſtibus dare diripiendas, uxores & filias violandas &c.* Non dat res ſuas diripiendas, & violandas uxores ac filias, qui facit, quicquid ſalva pietate facere poteſt: in tempore eas periculo ſubducendo, cum hoſtibus paciſcendo, & ſimilia. Quod ſi innoxia media nihil proficiant, extra culpam eſt: alioquin etiam dare hoſtibus res ſuas diripiendas dicendus eſſet, & uxorem ac filias violandas, qui eas abnegando veritatem non defenderet. Ergo medium armorum ac defenſionis cum cæde hoſtium conjunctum, reſpectu Chriſtianorum pro nullo habendum eſt.

X. *Hoc certum eſt, nobilem Polonum eſſe, & militem eſſe, per leges publicas æquipollent.* Et tamen Auctor in militiam ut eant ultro nobiles Poloni vetat. Unde patet aliquando licere per leges publicas eſſe Nobilem Polonum, & non eſſe militem. Itaque etſi militem eſſe ſemper cum legibus Chriſti pugnat, non opus eſt, ut ſemper etiam Nobilem Polonum eſſe cum iis pugnet. Etſi vero hactenus ſolum jus nobilitatis effecerit, ut Eccleſiæ noſtræ in Polonia haberi poſſent; non tamen inde ſequitur, nobilem Polonum quacunque ratione eſſe licere. Nam ſi ſub Turca eſſent Eccleſiæ noſtræ, jus quod Turca habet, efficeret ut haberentur ibi Eccleſiæ, neque tamen Chriſtiano Turcam eſſe licet. Chriſtianis jure nobilitatis per ſe non opus eſt, ut Eccleſias habeant: nam & ſub alienis habere Eccleſias poſſunt. Apoſtolicæ Eccleſiæ an ullo jure nobilitatis munitæ fuerunt? & tamen floruerunt ubique. Sed ne antiqua tantum crepemus exempla, an Judæorum? & ut de Chriſtianis loquar, Communiſtarum, Mennonitarum, & Remonſtrantium Eccleſiæ aliquo Nobilitatis jure nituntur? Deſinat ergo Auctor tantopere jus nobilitatis extollere, & adeo ad Eccleſias habendas neceſſarium ducere. Equidem multo melius Majores noſtri conſuluiſſent Eccleſiis noſtris, & veritati divinæ in Polonia, ſi nobilitatis jus aut penitus abdicaſſent, aut aliquam iniviſſent cum Republica rationem, qua & Nobiles manere, & ab onere tum in militiam eundi, NB. tum per Trinitatem atque imaginem Chriſti jurandi immunes eſſent.

X I. *Ut mirer ſolum cor purum à Viro Præſtantiſſimo hoc loco requiri.* Solum cor purum non ſimpliciter à nobis requiritur ad cultum divinum, ſed tum demum, cum per hominum ſævitiam non licet externis uti ritibus. Quod confeſſionem & conventus attinet, ne iſta quidem arbitramur poteſtati hominum eſſe ſubjecta. Nam ea nobis interdicere non poſſunt, ſi vitam & omnia quæ habemus perdere ea de cauſa parati ſimus. Cæterum nihil præclarius dici poterat ab Auctore, quam quod nec Eccleſia, nec ulla res alia peccato redimenda ſit, quando nobilem eſſe peccatum eſt. Non enim ſunt facienda mala, ut eveniant bona.

X I I. *Nihil unquam Deus omnibus præcepit, quod non omnes aſſequi poſſint.* Poſſunt quidem omnes illa aſſequi, quæ Deus præcipit, ſi faciant vim ſibi & carni ſuæ. Sed quia in carne domanda gradus ſunt, ad quos non omnes poſſunt pertingere; ſiquidem non omnes ſunt ejuſdem naturæ & indolis: ideo Deus pro ſua benignitate non omnes ad unum eundemque gradum pietatis obſtringit. Ab aliis enim fructum centeſimum, ab aliis ſexageſimum, ab aliis etiam trigeſimum acceptare paratus eſt. Interim ut Chriſtus quam perfectiſſimam traderet diſciplinam, ad quam omnes pro virili vivere contenderent, conſentaneum fuit. Quemadmodum ludimagiſtrum decet quam elegantiſſime pingere literas, ad cujus exemplaris perfectionem etſi pueri nequeant pervenire protinus, tamen ut illius æmulatione diſcant ſubinde proficere opus eſt. Et ad prima tendentem honeſtum eſt etiam in ſecundis aut tertiis conſiſtere.

X I I I. *Sed inde non ſequitur, nemini licere ut ſit quod Chriſtus non fuerit.* Sed inde tamen ſequitur, nemini licere contrarium facere, quam Chriſtus fecit. Jam vero maritum eſſe, œconomum, opificem, mercatorem eſſe, non eſt contrarium ei, quod Chriſtus fecit, ſed diverſum tantum. At Regem eſſe, militem eſſe, & hoſtes gladio perſequi atque interficere, omnino eſt non diverſum tantum, ſed & contrarium factis Chriſti.

X I V. *Chriſtus vitam ſuam alieni ſanguinis profuſione non redemit, quia ut id faceret, nunquam opus erat.* Atqui in periculo vitæ à maleferiatis & inimicis non ſemel fuit. Et tamen non habuit opus, ut redimeret vitam ſuam alieni ſanguinis profuſione: nimirum quia noluit. Ita igitur & Chriſtiani ſi nolint, nunquam ut id faciant opus habebunt.

X V. *Chriſtus bellum non geſſit pro Patria, quia Rex ex hoc mundo non erat.* Ubi vero Chriſtiani ſunt Reges ex hoc mundo, aut Regnum ex hoc mundo habent? *Nec militavit pro Patria, quia vocatio ejus non erat ut miles eſſet.* Ubi vero Chriſtianorum vocatio eſt, ut ſint milites? *Sed perfectiſſimam charitatem erga omnes exercuit.* Nimirum etiam erga hoſtes & capitales inimicos, quos vi ſua perdere poterat. Atque hanc charitatem etiam Chriſtiani exercere erga hoſtes & invaſores ſuos nefarios debent. *Cujus perfectionis non extrema pars eſt, Patriam defendere:* armis ſcilicet. Ubi autem hujus perfectionis vola ulla in Chriſto vel veſtigium? Patriam deſerere, ex eaque excedere, ſi non ſit in ea locus exercendæ pietati; patriamque ducere, ubicunque eſt locus Deo ſerviendi ac pie vivendi: hoc nos docet diſciplina Chriſti, non pro carnali patriæ tranquillitate pugnare vitamque periculis objectare. Carnalibus hominibus, hujus mundi mancipiis partes iſtæ relinquendæ ſunt, qui eie rectius multo fungentur, propriam ſuam tuentes felicitatem, quam Chriſtiani, ſi tueantur alienam.

X V I. *Nullo modo tolerandi ſunt in Eccleſia, qui contra aperta Chriſti præcepta faciunt.* At quam multos nihilominus toleramus tales in Eccleſia. Certe ſi omnes, qui contra aperta Chriſti præcepta faciunt, ejiciendi eſſent ex Eccleſia, pauciſſimi in Eccleſia remanerent. Nimirum charitas, quæ omnia ſperat, adeoque ſpes reſipiſcentiæ & emendationis, nos jubet multorum tolerare vitia, ut eos non ſtatim ſanctorum privemus communione. Unde patet tolerantiæ locum non in adiaphoris ſolum, ſed in iis quoque quæ per ſe mala ac vitioſa ſunt, eſſe poſſe.

ANNOTATIO V.

I. *Hæc Auctoris mens eſt, bellum in genere & abſolute non ideo damnandum eſſe, quod in ſingulari & individuo geratur ab injuſtis &c.* Quid vero attinet bellum fingere, quod in ſingulari & individuo geri poſſit à juſtis? Bellum non poteſt geri ſub Novo Fœdere niſi ab injuſtis. Nam aut aliena appetunt, aut ſua nimis retinere laborant: aut injuriam inferunt, aut illatam pati nolunt; quod utrumque ſecundum Evangelium Chriſti injuſtum eſt. *Unde bella & pugnæ inter vos? Nonne ex concupiſcentiis veſtris, quæ militant in membris veſtris?* Jac. 4. 1. *Quare non potius injuriam accipitis? Quare non potius damnum patimini?* 1 Cor. 6. 7.

I I. *Angeli certe, quos hic nominat, ſemper inculpate ingentes fecerunt cædes.* Quod de Angelis dictum eſt, ea mente dictum eſt, quod ſi humano more bellum gerere deberent, inculpate illud gerere non poſſent. Alioquin eos ingentes impiorum feciſſe cædes verum eſt: ſed Deo, qui Dominus eſt vitæ & necis, jubente, & modo plane ſupernaturali. *Qua in re ſi quid per ſe malum ac turpe foret, nunquam Angeli turpitudinis alicujus aut rei per ſe malæ ac vitioſæ fuiſſent miniſtri.* Dupliciter res aliqua dicitur per ſe mala ac turpis: vel ita ut per ſe malum ſignificet id, quod natura ſua malum eſt, etiamſi divinum interdictum non accedat; vel ita ut per ſe malum ſignificet id quod natura quidem ſua malum non eſt, ſed tantum propter divinum in-

terdictum. Atque in hac poſteriori ſignificatione bellum res à nobis per ſe mala atque illicita eſſe Chriſtianis ſtatuitur. Rem quæ priori ſenſu per ſe mala eſt, ne Deus quidem facit, nedum ut Angeli faciant, aut facere poſſint. Poſterioris generis res malas Deus & facere & jubere Angelis, vel hominibus poteſt, & rurſus prohibere quibus velit. Itaque abſurdum in eo nihil eſt, quod etſi Angeli, dum cædes impiorum faciunt, non ſint turpitudinis aut rei per ſe malæ ac vitioſæ miniſtri, Chriſtiani tamen rem malam per ſe & turpem facerent, ſi cædes impiorum facerent.

III. *Belli quod juſti ac pii, & vere Chriſtiani homines gererent, ideam adumbrare nihil attinet, cum hæc ex ipſa juſtitiæ ac pietatis Chriſtianæ natura peti poſſit.* Ex juſtitiæ ac pietatis Chriſtianæ natura petere belli ideam, eſt petere aquam ex igne, ex luce tenebras, & contrarium ex contrario. Nam ſic ex doctrina, qua jubemur diligere inimicos, eliciendum eſſet, eos occidendos eſſe; & ex eo quod malum malo penſare prohibeamur, colligendum eſſet, malum pro malo reddendum eſſe: quod ſi non eſt doctrinam Chriſti prorſus ſubvertere, neſcio quid ſit.

Annotatio VI.

I. *Omnia quæ hic dicit Vir Præſtantiſſimus, præter ſcopum & mentem Auctoris ſunt.* Scopus ac mens Auctoris eſt, bellum tum demum à Chriſtianis gerendum eſſe, ubi ſancti & regeniti fuerint. Recte itaque reſponſum, etiam nunc dari ſanctos ac regenitos Chriſtianos. Ergo & nunc à Chriſtianis bella gerenda eſſent: quod tamen fieri non vult Auctor.

II. *Quæritur de bello, in quo nulla ſit injuſtitia, nulla ſcelera ac vitia.* Hoc eſt quærere de igne, qui non ſit calidus, de aqua, quæ non ſit humida. Deinde quid impedit injuſtitia alterius, quid ſcelera aliena & vitia, quominus ſanctus ac regenitus Chriſtianus bella gerat? An quod alii peccent, ille ideo peccaturus eſt? Chriſtianus etiam in medio peccatorum ſe poteſt purum ſervare ſicut Lot in Sodoma. *Quid hoc ad bella, quæ geruntur ab irregenitis, & ſicut geruntur?* Hoc, quod ſi militare per ſe Chriſtianis illicitum non eſt, immerito negetur, bellis quæ geruntur ab irregenitis, non debere regenitos & ſanctos homines intereſſe, ex ſolo amore patriæ, quamvis eos nulla alia ſtringat neceſſitas. *Quid hic facit privati hominis adverſus invaſorem defenſio?* Hoc facit, quod, ſi ad id ut liceat privato homini ſe defendere adverſus invaſorem, non requiritur ut ſit regenitus; nulla cauſa ſit, ut id requiratur, ſi patria à civibus contra hoſtes defendenda ſit. Unde ſequitur, nihil agere Auctorem, dum officium eſſe putat Chriſtianorum, patriam armis defendere, & nihilominus Chriſtianos arcet à militia, qua patria eorum defendatur ac juvetur, ſed eos expectare jubet, donec omnes fiant regeniti.

III. *Cum quo enim gererent? cum hoſte? at qui illud gerat, Rex & Magiſtratus & Regnum eſt.* An vero Chriſtiani ad Regnum non pertinent? annon ſunt membra civitatis aut Reipublicæ? An aliis concedere debent amore erga Patriam, & promptitudine in officio faciendo? Alii ſunt, inquis, qui id faciant. Sed cur aliis relinquere debeo conſervandæ patriæ officium, quod tam mihi quam aliis incumbit? Si parens alicujus eſſet in periculo, liceretne filio, periculum iſtud patris otioſe ſpectare, vel aliis rebus interea occupari? liceretne cogitare, ſunt alii qui patrem poſſunt defendere, quid ad me periculum Patris? Nonne probum & ex animo patris amantem filium decet primum in juvando patre eſſe velle, gloriamque ſervandi patris nemini concedere? Cur idem non vult Auctor fieri à Chriſtianis in ſervanda patria, quæ omnes omnium charitates complexa eſt, & quam amare ac defendere cum periculo ſuo & hoſtium pernicie, Auctor ſupra dixit eſſe partem perfectiſſimæ Chriſtianæ charitatis ac pietatis?

IV. *Propter vitiorum ac ſcelerum contagionem.* Non eſt juſta ac ſufficiens cauſa, propter vitiorum contagionem deſerere patriam, eique juvandæ non navare operam. Quemadmodum non ſunt facienda mala, ut eveniant bona: ita etiam non ſunt omittenda bona, ne eveniant mala. Contagiones vitiorum ubique ſunt, & ex Chriſtianis nihil nocent, quia *qui ex Deo nati ſunt non peccant, neque peccare poſſunt, quia ſemen Dei in eis manet.* Etſi vero contagiones vitiorum aliæ aliis diverſis in locis majores ſint: tamen nunquam licet propter ullas contagiones vitiorum debitum intermittere officium. Dicat quicquid volet Auctor, non abducet unquam efficaciter Chriſtianos à bellis alia ratione, quam ſi bellum gerere ſimpliciter Chriſtianis illicitum eſſe ſtatuatur.

V. *Quæ recidi non poſſent ſalva patria, atrocia nec ſunt, nec dici debent.* Quis vero hic ea definiet, quæ recidi non poſſent ſalva patria? Quælibet crudelitas hoc colore excuſari poteſt, quod ſalva patria non potuerit omitti. Quis enim ſcire poteſt, quo omiſſo patria non foret ſalva? Exempli cauſa, accidat nunc ſimile quiddam Chriſtianis ei, quod olim Samnitibus, qui in Caudinis anguſtiis Romanorum exercitum interceperant & concluſerant, ut ſic quoque Chriſtiani hoſtes ſuos indagine cinctos teneant. Finge eos orare miſericordiam, ſi dimittantur incolumes, poſſunt dimiſſi fidem mutare & patriæ nocere. Si exſcindantur omnes, nonne hoc atrox fuerit nimis & immane? Si dicas, ita dimittendos, ut nocere non poſſint; ſed qui hoc efficiendum, ut nocere non poſſint? Samnites ſane hoc ſe effecturos ademptis armis & ſub jugum miſſis Romanis putabant: at quam ſpe ſua falſi ſint teſtis eſt hiſtoria. Non eſt hic ullum medium, quam ut aut omnibus miſericordia exhibeatur, qua devinciantur & emolliantur eorum animi; aut ut omnes trucidentur: quemadmodum & cum Romanis agendum cenſuerat Pontius Imperatoris Samnitium pater. Sed prior modus vincendi hoſtes incertus eſt: quia miſericordia iſta in miſeriam patriæ ac perniciem vertere poteſt. Poſterior certus quidem, quia mortui non mordent, ſed atrox eſt & truculentus. Quare ſi Chriſtianis ſemel concedatur ſe bellis implicare, effugere nulla ratione poſſunt, quin vel patriam perdant, vel multa clementiæ ac lenitati Chriſtianæ contraria faciant. Sic ut innocentes non occidantur aut ſpolientur in bello caveri non poſſe fatentur, ut ſupra vidimus, etiam acerrimi bellorum patroni. Si autem ſalva patria recidi id non poſſit, ne innocentes cladibus ac cædibus involvantur, tamen hoc atrox & immane non erit? Neque etiam ſimpliciter admittenda eſt illa Politicorum Maxima: Salus Patriæ ſuprema lex eſt. Nam & Auctor ipſe, cum atrocia non eſſe dicit, quæ ſalva patria recidi non poſſunt, non fruſtra addit, *niſi ſint per ſe & natura ſua talia, ut nullo modo poſſint fieri licita.* Ergo in talibus ſalus patriæ ſuprema lex eſſe non debet.

VI. *Miſericordia Dei vere pœnitentibus veniam largitur ad conſequendam vitam æternam.* Sed qui occiduntur, pœnitentiam veram agere non poſſunt, ac porro nec vitam æternam conſequi. *Et eadem Dei miſericordia in pœnis temporalibus irrogandis bonum publicum ſpectat.* Quaſi non etiam bonum privatum uniuſcujuſque & ſalutem ſpectet. *Nec ulli miſericordiæ relinquit locum, quæ in commune futura eſſet noxia.* At miſericordia Dei non poteſt in commune eſſe noxia. Ille enim eſt & publici boni Dominus, & omnia in bonum commune & in gloriam ſuam poteſt convertere.

VII. *Quod & ſapientes populorum Rectores faciunt.* Populorum Rectores etiam ſapientiſſimi non ſunt hac in parte cum Deo comparandi: quia nec omniſcii ſunt, ut qui vere agunt pœnitentiam, aut agere poſſunt, ſcire queant, nec omnipotentes, ut efficiant, ne ſi miſericordia utantur erga ſontes, illa noxia ſit in commune. Itaque Chriſtianos decet quam maxime ab ejuſ-

ab ejuſmodi abſtinere functionibus, ubi vel immiſericordiâ in ſontes contra Chriſtianam charitatem, quæ pœnitentiæ locum peccantibus dare jubet; vel miſericordiâ in publicum bonum peccandum eſt: quandoquidem ad id ut publicum bonum temporale curemus, vocati non ſumus, ad id autem, ut charitatem quæ ſingulorum etiam peſſimorum ſalutem ſpectet, exerceamus, omnino per Euangelium ſumus vocati.

VIII. *Nec audiendi ſunt, qui lege de non occidendo pœnam capitis in homicidam putant vetitam, cum lex iſta ſub hac ipſa pœna conſtituta ac lata ſit.* Lex de non occidendo eſt duplex. Prior, Noë data, altera Iſraëlitis per Moſen. Ex priori lege, quæ generaliſſima eſt, ne ſanguis humanus fundatur ullo modo; non videtur abſurdum arguere pœnam capitis in homicidas eſſe vetitam, tametſi lex iſta ſub comminatione mortis contra homicidas ſit lata: quia non Noë, non Magiſtratui, qui nullus ea tempeſtate erat, Deus dabat legem illam, quomodo homicidæ puniendi ſint, ſed ipſe Deus comminatur ſimilem homicidis exitum. Poterat autem mors inferri homicidis à Deo per alios homicidas & nefarios homines. Si Deus dixiſſet: Qui furabitur res alienas, ejus res viciſſim furto auferentur; an inde ſequeretur, furtum furto puniri debere ab hominibus, aut talem pœnam eſſe licitam? Ex altera Iſraëlitis lata lege de non occidendo, probari propterea non poteſt pœnam homicidii eſſe vetitam: quia Magiſtratus expreſſe inter Iſraëlitas inſtituti ſunt, quibus ut hac pœna afficerent homicidas imperatum. At nunc ſub Novo Fœdere cum nulli ſint Magiſtratus conſtituti, nec privilegium ullum peculiare datum à Deo Chriſtianis, quod eis ullo caſu ſanguinem humanum fundere liceat, merito vetitum ſibi eſſe pœna capitis afficere homicidas putare debent. Nec eſt, quod ad jus naturæ provocet quiſpiam. Nam rigide agendo negari poteſt à natura homines habere privilegium homicidas interficiendi, uti hodie omnes paſſim ſentiunt, cum certum ſit, neminem naturaliter in vitam hominis jus habere præter Deum, qui eſt auctor vitæ, & cui ille peculiariter conceſſerit. Ne in propriam quidem vitam poteſtatem habet quiſquam, nedum in alienam: ideoque etiam naturaliter ne conſenſus quidem populorum Magiſtratui hoc in hominum vitam jus dare potuit. Nemo enim dare poteſt, quod ipſe non habet. Tametſi vero natura dederit unicuique jus ſeipſum vitamque conſervandi atque tuendi; tamen iſtud jus limitatum eſt juſtitiæ & rectitudinis legibus. Cum ergo jus nullum nobis ſit, niſi Deo, in vitam proximorum noſtrorum, uti dictum, utique naturale jus conſervandæ vitæ noſtræ tam late extendendum non eſt, ut jus in alienam vitam nobis uſurpemus, quod nobis datum non eſt. Ferarum eſt, conſervare vitam quacunque ratione, ſive bona ſive mala, imo malum ſeu vitium in eis locum non habet: at conſervatio noſtri intra limites virtutis & honeſti ſtare debet. Ratio eſt evidens; quia illarum natura, ſicut intellectus, ita nec virtutis aut vitii capax eſt: noſtra autem propter donatum nobis rationis beneficium à vitio magis abhorret & abhorrere debet, quam à dolore, quam ab incommodo, quam à morte. Unde cernere licet, quantopere errent, qui vulgo, quid ſit juris naturalis, à feris ac brutis diſcere nos jubent in hac ipſa de bello quæſtione, naturam animantium irrationalem cum hominum rationali, & ad imaginem Dei atque ad virtutem creata turpiter confundentes: quaſi nos nihil ſupra feras ſapere, vel meliores eſſe natura voluerit. Verum animadvertendum eſt, quod nec injuſtitia nec delictum cujuſquam poſſit dare jus nobis in vitam ejus: quia etiamſi naturaliter omne delictum pœnam mereatur, & homicidium quidem mortis pœnam; illam tamen pœnam infligere cui alii præter Deum, univerſi Dominum ac Rectorem competat, ratio naturalis definire non poteſt. Hinc Cainum fratris homicidam à nullo hominum punitum eſſe videmus: quia nemo mortalium fuit, cui competeret jus hanc pœnam irrogandi. Ex his liquet, jus inter homines occidendi ſontes nullo naturaliter fundamento niti, ſed illud prima origine illegitimum, injuſtum, & tantummodo uſurpatum eſſe, à Deo vero per conniventiam populis permiſſum. Hæc ſecundum rigorem hactenus dicta ſunt, ut appareat, non tam clarum eſſe hoc jus naturæ, quam vulgo putatur. Sed ego non utar jure ſummo, facileque conceſſero, etiam legitimum jus occidendi invadentes à Deo naturaliter datum eſſe hominibus: quia credibile eſt Deum magna adverſus homines æquitate uſum, cum omnis eorum felicitas in hujus vitæ perfruitione conſiſteret, neque exigere ab eis voluiſſe patientiam, quæ vires eorum atque conditionem ſuperaret. At nunc poſtquam conditio noſtra per divinitus oblatam gratiam mutata eſt, & ſufficientes vires ad ſummas virtutes exercendas in Euangelio nobis præſcriptas adepti ſumus, ad jus illud quod hominibus in naturali ſtatu poſitis ſerviebat, amplius nobis provocare non licet: præſertim cum ſublato Veteri Fœdere, jam & expreſſum illud privilegium de facinoroſis capite plectendis evanuerit atque ceſſerit; Cum lex de non occidendo in Novo Teſtamento repetita ſit, pœna autem capitis quondam in homicidas conſtituta, non ſit repetita, ſed in ſpiritualem & æternam pœnam commutata. Idem factum omnibus aliis pœnis capitalibus, quæ in ſontes erant ſancitæ ſub Veteri Fœdere. Injuſtis, mœchis, mollibus, maſculorum concubitoribus, furibus, rapacibus, idololatris, in quos Lex noviſſima ſtatuebat exempla, Apoſtolus nihil aliud interminatur, quam quod regnum Dei non ſint poſſeſſuri 1 Cor. 6. 9, 10. Perverſos hæreticos nonniſi vitari Tit. 3. 10. Falſos Prophetas tantum caveri Matth. 7. 15, ave eis non dici 2 Joh. 10. cum ſcortatoribus aliiſque impiis non commiſceri ſolummodo jubet lex Chriſti 1 Cor. 5 11.

IX. *Hunc quidem amorem ipſe Deus nobis inſevit.* Sed & vindictæ cupiditatem Deus ipſe nobis inſevit, & iram, & ſtimulos ad libidinem; neque tamen hos naturales impetus ſemper ſequi debemus, ſed ratione ac potiſſimum legibus Chriſti moderari. Ita ergo & naturalem vitæ fortunarumque noſtrarum, licet à Deo nobis inſitum, amorem, non debemus pati in nobis regnare, ſicut in gentibus Dei neſciis, aut terrenam tantum felicitatem ſpirantibus, vel etiam in brutis feris, quas illæ ſequuntur regnare videmus: ſed eum frænare debemus ita, ne nos ad malum pro malo reddendum abducat, quod Lege Chriſti ſtricte prohibitum eſt.

X. *Tentatio enim hæc potius eſt Dei, quam in Deum fiducia.* Non poteſt hæc eſſe tentatio Dei, cùm facio officium, & non reddo malum pro malo, quod mihi interdictum eſt, etiamſi propterea occidar, aut damnum in fortunis patiar. In eo certe maxima in Deum fiducia cernitur. Contra vero ſumma diffidentia eſt, cum quis ne pereat, vel injuriam damnumve ſubeat, malum pro malo reddit, contra quam ſcit ſibi à Deo eſſe injunctum.

XI. *Et patientia ſicut omnis virtus ſuis continetur limitibus.* Patientis in eo eſt, ne malum pro malo reddamus. Hoc nullos habet limites: nam ubique, & ſemper, & in omnibus occaſionibus id cavere debemus. Dices: at hoc non eſt additum præcepto, ne malum pro malo reddamus in diſcrimine vitæ. Quid tum poſtea? Atqui nec præcepto ſobrietatis additum eſt, ne inebriemur in vitæ diſcrimine: ergone licebit inebriari, ſi quis minitatione mortis ad ebrietatem adigatur? Præcepta divina ſimpliciter prolata, ſimpliciter ſunt accipienda, ſtatuendumque ea ſemper & in omni valere occaſione, niſi forte ipſa Scriptura ea limitaverit, aut caſus aliquos exceperit; ſed à nobis non ſunt eis pro lubitu limites figendi. Non enim legis judices eſſe debemus, ſed factores Jac. 4. 11. Si quis indefinitum præceptum aliquod, cujus nulla in Sacra Scriptura reperitur limitatio, contendat nihilominus limitandum eſſe, ei incumbet probatio:

nobis interim ſine cogente ratione à manifeſto recedere præcepto religio eſt.

ANNOTATIO VII.

I. *Hi non ſolum injuriam veritati faciunt &c.* Hoc judicium eſt, quod pars fert in partem adverſam. Sic & nos viciſſim dicere poſſumus, illos qui bellum ullo modo Chriſtianis licitum eſſe aſſerunt, veritati injuriam facere, & Chriſti ſanctiſſimam & ſapientiſſimam doctrinam depravare, & conſcientias hominum diſſolvere, latumque eis campum ad peccandum aperire.

II. *Et quantum in ſe eſt, patriam defenſoribus ſpoliant.* Hoc idem & Auctor facit, dum à militia hodierna Chriſtianos arcet propter vitiorum contagionem, etſi patriam alioqui multum juvare poſſent.

III. *Quod vere Chriſtiani ſint pauci, aliorum autem plena ſint omnia regna, Reſpublicæ.* Atqui ſic fuit ab initio, & impoſterum erit ſemper, nec facile in eo mundus colorem mutabit. Semper plus erit luti in mundo, quam auri. Nunquam virtus tam felix erit, ut multitudini magis placeat, quam vitium. Ergo ſicut nunc & antea, ita & poſtmodum ſemper, etſi veri Chriſtiani à militia ceſſaverint, eorum vicem alii facile ſupplebunt. Quodſi ſperat Auctor aliquando tam felicia fore tempora, ut Chriſtianorum verorum plena futura ſint omnia, cur non etiam ſperat, tunc ubique regnante juſtitia, bella nulla eſſe futura? Ut proinde neceſſarium non ſit, ullam Chriſtianis ſive in abſtracto, ſive in concreto bellandi licentiam facere.

IV. *His tantis de cauſis veritatem dicere juſtum ac verum eſt.* Fac veritatem eſſe, quod Chriſtianis in abſtracto bellare licitum ſit, id eſt, ſi omnes pii ac ſancti ſint, ſi Regna & Reſpublicæ omnes illis plenæ ſint: tamen neceſſaria non erit iſta veritas. Nam nunc cum pauci ſunt Chriſtiani, & quidem veri ac boni, quid opus eſt eam proferre, cum nocere poſſit, & ruendi in bella, ut geruntur hodie, occaſionem atque cauſam præbere, adeoque ſcandalizare infirmos? Quodſi vero totus mundus fiat vere Chriſtianus, rurſus hac veritate non indigebunt homines, quia tum erit aureum ſeculum, quo

Non galeæ, non enſis erit, ſine mollitis uſu
Mollia ſecuræ peragent tunc otia gentes.

V. *Unde ſi ſcandalum aliquod ſequatur, acceptum id erit, non datum.* Qui non neceſſariam veritatem tempore importuno ac intempeſtive profert, is ſane ſcandalum dare dicendus eſt: & non minus in culpa eſt, quam ſi quis febricitantibus vinum, aut furioſo gladium præberet. Deinde ſi quis bellum conditionibus circumſcribat impoſſibilibus, aut nunquam à mortalibus obſervandis, ut in Annotatione dictum eſt, ſcandalum evitare nulla ratione poteſt: Tales conditiones ponere, eſt nullas ponere. Quemadmodum enim (ut repetam illic dicta, & hic non refutata) qui ingenti fame premitur, cibos non ita ſcrupuloſe diſcernit, ſed proximum quemque, etiam inſalubrem accipit, quia ſcit famem cibo ſibi pellere licitum eſſe: ſic qui ab hoſtibus urgentur, ſi bellum pro vitæ ſuæ incolumitate licitum ſibi eſſe perſuaſi ſint, non exſpectabunt regeneratorum ſeculum, ſed quocunque modo poterunt, hoſtis vim à ſe propulſabunt; neque conditiones illas ab Auctore poſitas unquam obſervabunt, rati extremæ neceſſitati condonandum eſſe, ſi alicubi limites Chriſtiani belli egrediantur.

VI. *Omnes enim vident, quantopere à bellis abhorrendum ſit iis, qui vere Chriſtiani velint eſſe.* Imo hoc non omnes vident: ſed ſunt quam plurimi, qui à bellis etiam talibus, qualia nunc geruntur, abhorrendum non eſſe putant.

VII. *Violentam periculi propulſationem, ſi vires adſint &c.* Hoc ne addi quidem debuit, *ſi vires adſint.* Quis enim neſcit, pati eum oportere, qui vires non habet? Itaque vel hinc ſatis apparet abſurditas contrariæ nobis ſententiæ, quod ejus patroni ſtatuant, Chriſtum requirere ſolum patientiam, quando vires non adſunt: ſi adſint, patientiæ locum non eſſe cenſeant. Quaſi virtus aut patientia ulla in eo ſit, ſi mutus nemini convitietur, mancus neminem verberet, æger aut conſtrictus non inebrietur, non adulteret, non furtum faciat! Nonne virtus tunc maxime cernitur, cum vires adſunt & facultas contrarium faciendi? Et tamen Auctor noſtram ſententiam ſtultam, aut ſaltem ſtultitiæ affinem putat: cum per ipſius ſententiam multo major tribuatur ſtultitia Chriſto, qui patientiam tantopere imperavit, nonniſi tunc cum nullæ vires ad reſiſtendum adſunt ſervandam.

VIII. *Non ſolet Deus miracula facere.* Imo facit quotidie: quamvis hominibus mundanis non conſpiciantur, vel miracula eſſe non videantur. *Cum adſunt media ordinaria.* Medium armorum Chriſtianis pro nullo eſſe habendum ſatis jam oſtenſum eſt: quia eis non convenit.

IX. *Hoc ergo docendus eſt, ne peccatum putet, quod peccatum non eſt.* Utinam vero id poſſit docere Auctor. Nam hactenus nihil quod id evincat attulit.

X. *Lucrando pani vacare ſi quis peccatum putet &c.* At hoc peccatum putare nemo poteſt: quia expreſſum exſtat in Novo Fœdere mandatum, ut lucrando pani vacemus Epheſ. 4. 28. 2 Theſſal. 3. 12. Si tale haberemus mandatum de armorum adverſus infeſtantes uſu, vel ſaltem ſi contrarium nihil haberemus, rem confectam haberet Auctor. *Juvabit Deus, tu fac quod in te eſt.* Sed non fac, quod te non decet, quodque tibi permiſſum non eſt.

XI. *Difficilia eſſe Chriſti præcepta Spiritum Chriſti habentibus, nuſquam dicit Scriptura.* Neque etiam in Annotatione dictum eſt, iis qui Spiritum Chriſti habent, præcepta Chriſti difficilia eſſe; ſed de iis Annotatio loquitur, qui prompti ſunt ad præcepta Chriſti limitanda & via non enervanda, quales certe Spiritum Chriſti non habent. Et quia horum major eſt, quam Spiritum Chriſti habentium, etiam in ipſa Eccleſia copia, eorum ſane ratio magna in proferendis ſententiis habenda eſt.

XII. *At qui Chriſtum aliquid rectæ rationi & humanæ naturæ contrarium præcepiſſe putant, non mirum eſt, ſi difficultatem Chriſti præceptorum accuſent.* Quam captioſe hoc dictum eſt. Primo recta ratio aut conſideratur per ſe & ſola ſibi relicta, aut quatenus jam eſt illuſtrata per Chriſti Euangelium. Priori modo nihil eſt, cur aliquid rectæ rationi contrarium in Euangelio contineri, dici non poſſit. Nam ſic & Virginem parere, & mortuos reſurgere rationi rectæ contrarium eſt. At poſteriori modo nihil contrarium eſſe rectæ rationi in præceptis Chriſti ſtatuimus. Humanam naturam quod attinet, ſi quis ei contrariam eſſe putet patientiam, vitæ ac periculorum contemtum, mortemque pietatis cauſa ſuſceptam, quia naturæ noſtræ tum vindictæ cupiditas, tum amor vitæ ſit inſitus, abſurdum non eſt dicere, Chriſtum aliquid humanæ naturæ contrarium præcepiſſe. Tandem nos difficultatem præceptorum Chriſti per ſe non accuſamus; ſed tantum carnalibus difficilia eſſe dicimus. An vero carnales magis ſint, qui carnem ita domare jubent, ut carnalibus modis ſe ſuaque neminem defendere velint; an illi, qui carni habenas laxant adeo, ut ob carnem & res carnales arma carnalia tractare Chriſtianos jubeant, prudentium eſto judicium.

ANNOTATIO VIII.

I. *Cadem hominis quæ per ſe & in ſe juſta ſit, injuſtam non facit, ſi à Chriſtiano fiat.* Atqui poteſt aliquid in ſe juſtum eſſe, & ab aliis hominibus fieri licite, quod tamen ſi à Chriſtiano fiat, injuſtum eſt. Sic ſi repercutiatur vel puniatur, qui alapam impegit innocenti Chriſtiano, in ſe juſtum eſt, ſed ſi tamen Chriſtianus ipſe repercutiat, ipſi injuſtum eſt. Sic olim

Arcam

Aream Fœderis labentem retinere Levitis quidem juſtum erat, aliis quibus eam tangere nefas erat injuſtum. Ita Saul quoque peccavit ſacra faciendo, quæ adminiſtrare Samuëli competebat 1 Sam. 13. 9. &c. Nimirum non omnibus omnia conveniunt: & hodie quod juſtum eſt Magiſtratui, non protinus juſtum eſt privato. Quare & infidelibus Chriſtumque ignorantibus multa poſſunt eſſe juſta, quæ tamen Chriſtianis juſta non ſunt.

II. *At profecto nihil juſtius eſt, ipſo Deo Auctore, quam homicidam capite plectere.* Hoc ſi de hominibus extra Eccleſiam exiſtentibus dicatur, verum eſt: ſi de Chriſtianis, falſum. Ubi enim Deus Auctor uſquam eſt, ut Chriſtiani homicidam capite plectant?

III. *Et, ſi invaſor & vitam appetens innocentis cædatur & occumbat, juſtiſſime patitur, quod machinatus eſt innocenti.* Is quidem juſtiſſime id patitur: ſed inde tamen non ſequitur, Chriſtianum juſte id facere. Quamvis ego ſim dignus contumelia; at tu indignus, qui faceres tamen: dicebat ille. Poteſt aliquis mereri malum, & tamen injuſte ei ab altero inferri, ut modo demonſtratum.

Annotatio IX.

I. *At cum patriam vel regnum hoſtes invadunt, plurimi ſunt præter vere Chriſtianos, qui regnum propugnent.* Quid tum? Atqui neceſſitas pietatis exercendæ erga patriam & officium boni civis, quod Auctor vult non minus ſtringere Chriſtianos, quam alios, vetat reſpicere an ſint alii qui regnum propugnent, ſed unumquemque pro ſe agere, quod poteſt jubet. Poſſunt enim illi, qui ſunt præter vere Chriſtianos, vel non fideliter, vel non ſatis ſtrenue propugnare regnum, vel etſi ſint plurimi, poſſunt tamen non ſufficere. Quare tanquam ad commune incendium exſtinguendum omnibus quamprimum currendum eſt. Quis eum boni civis dicat facere officium, qui ſi incendium in civitate oriatur, non ultro accurrat, ſed perſuadeat ſibi eſſe alios plurimos, qui incendium iſtud poſſint reſtinguere, atque interea ipſe ſit otioſus, aut aliud agat? Quid ſi vero ſic omnes cogitarent cives exorto periculo; ſunt plurimi alii præter me, qui patriam juvent, qui regnum propugnent, annon patria hac ratione hoſtibus proderetur? Nihil proinde magis peſtiferum eſt Reipublicæ, quam eſt ſententia Auctoris, ſi verum eſt, Chriſtianorum officium non minus quam aliorum eſſe patriam armis tutari, dum Chriſtianos à ferenda patriæ ope, niſi adigantur, multis dehortatur.

Annotatio X.

I. *Auctor hoc dicit ſolis vere Chriſtianis.* Sed veri Chriſtiani debent facem præferre aliis hominibus, ut in omnibus virtutibus, ita & in fide atque amore erga patriam, in promptitudine ad eam juvandam; neque extremam neceſſitatem exſpectare, quæ poteſt ita venire, ut auxilio non ſit amplius locus.

Annotatio XI.

I. *Qui domi manent, quia manere illis integrum eſt, poſſent commeatus procurare &c.* At hoc multo facilius & minori cum periculo conjunctum eſt, quam pectus exponere hoſtilibus telis. Qui autem patriam vere amat, & officio vult ſuo rite fungi, ſi viribus & robore polleat, difficiliora quæque ſibi deligere ad faciendum debet, faciliora aliis infirmioribus aut minus aptis relinquere. Saltem ii, qui ad conſilia domi inepti ſunt, & ad bellum idonei, qualis eſt juventus Chriſtiana, non eſſent à defendenda patria ſufflaminandi, ſed incitandi potius vi iſtius ſententiæ, de non prohibito abſolute Chriſtianis armorum uſu, & officio patriam contra hoſtes propugnandi.

II. *Auxilium enim iis tantum venit, qui ipſi agunt omnia, quæ ſuarum ſunt partium.* At non magis eſt noſtrarum partium arma tractare; in aciem contra hoſtem progredi atque concurrere, quam olim fuit Levitarum ſub Veteri Fœdere, aut hodie Clericorum.

Annotatio XII.

I. *Sic eſt: eos tantum alloquitur Auctor, qui cum veri Chriſtiani videri velint, ultro ſtipendia merent &c.* Hic Auctor non reſpondet ad propoſitam quæſtionem, quæ talis eſt: Cur vitio vertatur illis, qui ſola patriæ ſalvandæ cauſa bellis ſe immiſcent hodie, ſi cæteroquin bellum licitum ſit, modo nihil agant, quod regeneratos milites dedeceat? Quæ quæſtio ſane ad ſcopum pertinet.

II. *At ut ultro in bellum proficiſcar, nulla me urget neceſſitas.* Imo urget neceſſitas officii. In tantum enim in patriam injurius ſum, quantum pro ejus ſalute operam meam, cum poſſim, non confero.

Annotatio XIII.

I. *Chriſtiani quam maxime debent à cædibus abhorrere & abſtinere.* Etiam hoſtium & invaſorum patriæ? Atqui hoc pium eſſe ante dixit Auctor, patriam etiam cum cæde hoſtium atque invaſorum defendere. Ergone ab eo, quod pium eſt quam maxime abhorrere & abſtinere Chriſtiani debent? An ſi quis, quod pium eſt, ultro etiam non coactus faciat, idcirco a Communione ſanctorum arcendus eſt?

II. *Vetus Eccleſia milites arcebat, quamvis legibus & delectu ad militiam adactos, quia ad militiam adigebantur paganicam.* Hæc eſt mera conjectura, quam finxit in ſuæ ſententiæ gratiam Grotius. Ubi vero in decreto Synodi Nicænæ ullum eſt ejus rei veſtigium? Canon abſolute & ſimpliciter damnat militiam, non paganicam tantum. Unde & Leo apud Gratianum diſtinct. 5. abſolute talem facit regulam: *Non licere poſt pœnitentiæ actionem redire ad militiam ſecularem.* Hoc ipſo potius conjectura iſta refutatur, quod Synodus iſta celebrata & Canon iſte ſcriptus ſit ſub Conſtantino Magno Imperatore jam Chriſtiano facto. Quomodo enim illo imperante ad paganicam militiam adigerentur Chriſtiani? Deinde militia, ad quam & hodie legibus adiguntur aut adigi erant ſoliti Chriſtiani, non eſt quidem Paganica, ſed tamen ſi cauſas bellandi & modum ſpectes, non multum à Paganica differt: Auctor tamen non putat arcendos à ſacra communione eos, qui ad talem ferme Paganicam militiam legibus coacti eunt.

III. *Qui vero in bello hoſtem occidiſſent, etiam longius abſtinebantur, quia bella communiter gerebantur injuſta.* Iterum ratio ſola conjectura & non minus incerta nitens. Quis enim credat bella omnia injuſta fuiſſe, quæ tunc gerebantur? aut ſi aliqua fuerunt non injuſta, Veterem Eccleſiam promiſcue omnes punituram, neque diſcrimen inter illos facturam fuiſſe, qui in bello juſto hoſtem occiderant, & qui in injuſto? Præterea ſi in injuſtis tantum bellis militare non licet Chriſtianis, nunquam deberent militare: quod enim eſt bellum, quod non ſit injuſtum? Ergo ne legibus quidem adacti ad publicam expeditionem ire deberent: quod tamen Auctor eos ſalva conſcientia facere poſſe hactenus defendit. Denique quæro, utrum debeant Chriſtiani privati judicare, juſtumne an injuſtum geratur à Magiſtratu bellum? Si debent judicare, tum neceſſe erit, ut Magiſtratus cuilibet ſubdito ſuo teneatur ſemper rationem reddere belli gerendi: & ſic conſtituentur ſubditi actionum Magiſtratus ſui judices. Quod ut fiat, puto, Rerumpublicarum rectores nunquam conceſſerint. Si non debent, qui poteſt igitur quiſquam juſte puniri ea de cauſa, quod in injuſto bello militarit, aut hoſtem interfecerit?

Annotatio XIV.

I. *Poteſt omnino Chriſtianus rem aliquam per ſe licitam facere*

Digitized by Google

facere, & tamen ad tempus indignum ſeſe reddere ſacra menſâ. Res per ſe licita tum demum poteſt aliquem indignum ſacra menſa reddere, ſi non ſuo tempore, loco & modo uſurpetur. Itaque & conjungalis congreſſus, ſub tempus ſacræ menſæ uſurpatus, indignum hominem ſacra menſa propterea facit, quia non ſuo tempore adhibetur. Quamvis enim res ipſa per ſe conceſſa ſit, ita tamen conceſſa eſt, ut quo quis rarius & parcius ea utatur, eo ſit laudabilius. At militia ſi res per ſe licita eſt, non raro, ſed quam maxime & quam creberrime ei operam dare juveneſque ſeneſque propter exercendam erga patriam, parentes & amicos pietatem oportet. Bene enim bellare artificium eſt quoddam, quod uſu diſcendum eſt, quodque longa exercitatione eget, ut bene addiſcatur. Si ergo in neceſſitate aliquando militare debent Chriſtiani, neceſſe eſt ut prius diſcant, & in eo ſe ante neceſſitatem exerceant. Ex quo patet, ſuppoſita Auctoris ſententia, de bello, neminem à Cœna Domini ob id ſolum arcendum, quod in militis tanquam in Schola Martis verſetur, ibique artem bellandi & hoſtes occidendi diſcat. Quis enim ideo aliquem à Sacra Cæna prohibendum cenſeat, quod diſcat opificium, vel artem aliquam, quamvis profanam, dummodo per ſe licitam? Verbi gratia agriculturam, vel mercaturam, vel ſartoriam, vel ſutoriam, vel etiam Medicinam, Philoſophiam, Mathematicam &c. Annon qui talibus dediti ſunt artibus, etſi circa tempus ſacræ menſæ eas profiteantur, modo ne iis tunc occupentur, cum ſacris rebus vacandum eſt, ad menſam Domini rite poſſunt accedere? Cur igitur arceantur, qui militiam profitentur, ſi militia æque per ſe licita eſt? Cæterum Davidis allatum hoc loco exemplum vellem Auctor accuratius perpendiſſet. Is Dei bella geſſit, & tamen pro polluto reputatus eſt a Deo, ut templum ipſi ædificare non potuerit: Unde apparet, etiam in ipſis, quamvis juſtis bellis, eſſe aliquid labis, qua polluuntur, qui illa gerunt. Ex quo jure colligitur, & hodie neminem ad ædificandum ſpirituale templum poſſe eſſe idoneum, qui bella, quamvis juſtiſſima, gerit. Templum autem Deo ſpirituale, partim cor noſtrum Deo conſervando, partim Eccleſiam bono exemplo & doctrina veritatis propagando, ædificare atque extruere omnes ac ſinguli Chriſtiani tenemur. Miror quoque cum ipſemet Auctor in verbis, quibus hæc Annotatio fuit oppoſita, agnoſcat, *corpus Chriſti pro illis etiam, quos occidimus, eſſe fractum, & ſanguinem Chriſti pro omnibus, & pro illis quoque, quorum ſanguinem effundimus, eſſe profuſum*: quomodo poſſit ſtatuere, quod occidere & ſanguinem eorum effundere nobis licitum ſit, quos Chriſtus ita dilexit, ut pro iis corpus ſuum frangendum dederit, & ſanguinem ſuum pretioſiſſimum profuderit? Hoc enim non eſt diligere eos, quos Chriſtus dilexit, ſed eſt perdere eos, qui ne perirent, Chriſtus tantopere laboravit, & pro quibus ſervandis tantum impendit.

II. *Spiritualis populus in Novo Teſtamento nulla gerit bella, quatenus eſt talis.* Non tantum quatenus eſt talis, nulla bella gerit, ſed etiam quia eſt talis. Nam hac ratione ipſe Auctor ad dehortandum à militia Chriſtianos uſus eſt, cauſam reddens, cur Clericis, quos nunc ita vocans, bellare non liceant? *Non alia*, inquit, *dari poteſt, quam quod ſpiritualem vitam profeſſos bella dedeceant. Atqui omnes Chriſtiani ſpirituales ſunt, omnes clerici ſunt &c.* Jam vero ſpiritualem vitam profeſſos non dedecet per ſe agriculturam vel mercaturam exercere, vel calceos conſuere, vel lanam texere: (nam & Paulum maxime ſpiritualem non dedecuit eſſe tabernaculorum factorem) niſi quatenus impediunt talia, quominus rebus ſacris tam commode vacare poſſint. Cur ergo dedeceret eos militiam exercere, ſi illa per ſe tam licita eſſet, quam enumerata iſta opificia?

III. *Hactenus tantum ſe polluit, quatenus eum nunquam fudiſſe mallet.* Quid hoc eſt? an eo ſe quiſquam polluere poteſt, quia mallet aliquid ſe non feciſſe? Aliud aliquid hic ſubſit neceſſe eſt. Cur enim mallet nunquam fudiſſe ſanguinem, ſi licitum eſt eum fundere; ſi hoc cum bono patriæ & multorum innocentium conjunctum? Nempe in eo ipſo, quod licitum, quod bonum eſſe dicit Auctor, ſentit nihilominus eſſe aliquid atrocitatis & immanitatis, à qua natura abhorret: quanto magis Chriſtianus animus? Philo, referente Grotio, recte ait: *Quamvis legibus permiſſæ ſint hoſtium occiſiones, attamen quiſquis hominem interfecerit, quamvis juſte, quamvis ad ſui tutelam, quamvis coactus, aliquid labis contraxiſſe creditur, propter illam communem & ſuperne venientem cognationem. Quapropter & purgatione quadam opus habebant tales interfectores, ad eluendum, quod commiſſum videbatur, piaculum.*

ANNOTATIO XV.

I. *Hæc omnia contra eos, qui ſine ulla neceſſitate bellis ſeſe immiſcent, dicta eſſe auctor agnoſcit.* Sed ſimul etiam agnoſcat, hæc omnia aut nihil valere, aut valere quoque contra eos, qui quamvis urgente neceſſitate bellis ſe immiſcent. Nam quicquid per ſe licitum eſt, illud non in neceſſitate tantum, ſed etiam extra neceſſitatem facere licet: præſertim ſi res talis ſit, quæ in neceſſitate exerceri non poſſit, niſi ante neceſſitatem prius diſcatur.

QUÆSTIONIS. III ANNOTATIO I.

I. *Quod ut Vir Præſtantiſſimus tanto magis agnoſcat, ſimilem ſuæ, quam hic format, &c.* Quæſtio in Annotatione propoſita talis fuit: An ex vi Fœderis Novi fieri ulla ratione poſſit, ut Deus hominem vere pium, ipſique ex animo confidentem, tali involvi patiatur periculo, unde *nonniſi ſanguinis humani effuſione* expedire ſeſe poſſit? Huic ſimilem talem Auctor inſtituit quæſtionem: An ex vi Fœderis Novi fieri ulla ratione poſſit, ut Deus hominem vere pium, ipſique ex animo confidentem tali involvi patiatur periculo, unde *nonniſi abnegatione veritatis Chriſtianæ* expedire ſeſe poſſit? Verum animadvertendum eſt, cum quæritur in Annotatione, an Deus periculo involvi paſſurus ſit pium, unde non poſſit ſe expedire niſi ſanguinis humani effuſione: ſenſum eſſe, quod Deus velit eum ſervatum, ſed hac tantum ratione & conditione, ut ſanguinem humanum effundat. At ſi ſic intelligantur verba in Auctoris quæſtione propoſita, quis non videt, jure negativam ſententiam eſſe ſimiliter, atque in noſtra quæſtione, amplectendam? contra quam facit Auctor, qui affirmativam tuetur. Nunquam enim Deus hac ratione aut conditione ſervatum quenquam vult aut velle poteſt, ut abneget veritatem Chriſtianam. Alias quin poſſit Deus jure pati pios & ſanctiſſimos homines involvi tali periculo, unde vel abnegatione veritatis Chriſtianæ, vel ſanguinis humani effuſione expedire quidem ſe poſſint, ſed Deus eos ſic ſe expedire nolit, imo perire potius eos malit: de eo nullum eſt dubium. Inde jam clare perſpicitur, quam nihil huc faciant, quæ hic Auctor contra attulit.

II. *Videt ergo Vir Præſtantiſſimus, quam inconſulta quæſtionem à ſe propoſitam tam præfidenti negatione definiverit.* Imo videt Auctor, quam non intellecta quæſtione extra oleas vagetur, & immerito nos tenerrimo Dei erga ſuos amori & promiſſionum ejus fidei, quin & in Deum pietati terminos ponere auſos fuiſſe aſſeruerit.

III. *Verba Chriſti non dicunt, neminem ex nobis caſurum eſſe.* Neque etiam nos id dicimus, ſed neminem eſſe caſurum ſine Patre noſtro cœleſti. Dicimus etiam capillos noſtros eſſe numeratos, non tantum ipſa capita. *Sed nihil impedit, quominus Deus numerata iſta capita una cum capillis tradat invaſoribus amputanda.* Hoc idem & nos dicimus: modo ne id fiat ob omiſſam hoſtium cædem. De promiſſione Dei Iſraëlitis facta, Exod. 34. 23, 24. actum & à nobis eſt in II Quæſtio-

nis

nis Annotatione II. refutatæque Auctoris reſponſiones.

IV. *Imo vero quia populus ſumus ſpiritualis, non tam molliter & indulgenter ſecundum carnem haberi debemus.* Non ſumus quidem tam molliter habendi ſecundum carnem, ſed promiſſiones nobis factæ de defenſione non minus ſunt ſervandæ, quam ſub Veteri Fœdere, imo curam Dei circa filios, quibus carnales magiſtratus non dedit ac tutores armis inſtructos, majorem eſſe, neceſſe eſt, quam circa ſervos, quos armorum & Magiſtratus terreni præſidiis armaverat. Præclare Tertullianus: *Alioqui ſi tantum patientiæ pondus non modo non repercutiendi, ſed & aliam maxillam præbendi, & non modo non maledicendi, ſed etiam benedicendi, & non modo non retinendi tunicam, ſed amplius & pallium concedendi, is mihi imponit, qui non ſit me defenſurus, in vacuum patientiam præcepit: non exhibens mihi mercedem præcepti, patientiæ fructum dico, qui eſt ultio; quam mihi permiſiſſe debuerat, ſi ipſe non præſtaret, aut ſi mihi non permittebat, ipſe præſtare. Quoniam & diſciplinæ intereſt, injuriam vindicari; metu enim ultionis omnis iniquitas refrenatur: cæterum paſſim emiſſa libertate dominabitur, utrum oculum effuſſura, & omnem dentem excitatura (id eſt, excuſſura) præ impunitatis ſecuritate.*

V. *In caſtris habendi ſumus, non in deliciis.* Et tamen Auctor Chriſtianos vult habere regna ſua: ubi ſane molliter & indulgenter ſecundum carnem haberentur, & ſublatis perſecutionibus non amplius in caſtris ſub vexillo crucis Chriſti militarent.

VI. *Nemo hoc aſſerit.* Annon aſſerit Auctor, Deum nolle nos tueri niſi per media à nobis uſurpanda, & quidem nominatim per ſanguinis humani profuſionem, ſi nullus alius ſuperſit modus nos noſtroſque defendendi? Miror vero cur nunc id neget. Nam etſi ait, ſæpe Deum pios miraculoſe tueri, tamen putat Deum nolle, expectari miraculoſam iſtam defenſionem à nobis, ſed velle ut ipſi ordinaria armorum media, ſi adſint, uſurpemus.

VII. *Id vero rem tantam & communi naturæ contrariam affirmantibus, disertis & expreſſis Chriſti verbis demonſtrandum eſt.* Demonſtramus igitur id verbis Chriſti diſertis & expreſſis: *Nolite reſiſtere malo, Diligite inimicos veſtros, Qui gladium acceperit, gladio peribit, Nemini malum pro malo reddite.* Quibus verbis ſimul conditio defendendi ſeſe armis, quæ promiſſionibus Dei de tuendis piis tacite putatur eſſe adjuncta, ſatis ſuperque excluditur: cum conditio iſta omnino contrarium præceptis modo nominatis requirat, nempe ut malo reſiſtamus, inimicos odiis proſequamur, gladio ad cædem utamur, & malum pro malo reddamus. Neque nobis ſatiſfacit, quod Auctor ad præceptum de non reddendo malo pro malo reſpondet. *Omnes*, inquit, *publicæ leges idem præcipiunt &c. Quæ vero unquam lex talia ad latrones & prædones, & publicos patriæ hoſtes retulit?* Quid inde? Ergo neque lex Chriſti talia ad latrones & prædones, & publicos patriæ hoſtes refert? Hac ratione ſane dicere quiſpiam poteſt: Omnes publicæ leges præcipiunt, ne quis aliena concupiſcat, neque tamen ulla lex id ad animum, ſed ad facta tantum externa retulit; Ergo neque lex Chriſti id ad animum refert. Annon patet longe aliam eſſe rationem legum omnium publicarum, quam legis Chriſti; ut hac in parte non debeat ex illis de hujus ſenſu judicium fieri? Leges omnes publicæ hunc habent ſcopum, ut Reſpublicæ tranquillitate & pace fruantur, & hoc fine etiam publici Magiſtratus conſtituti ſunt. Lex Chriſti hunc ſcopum non habuit, ideoque magiſtratus publicos inter Chriſtianos non conſtituit: ſed ſcopus ejus eſt, homines ad virtutes quam perfectiſſimas & ad ſummam in hoc ſeculo ſanctitatem perducere, cujus abſolutiſſimum in Chriſto habemus expreſſum exemplar; inprimis autem intendit nos ad quam maximam patientiam, quæ inter omnes hujus ſeculi virtutes difficillima, eoque pulcherrima eſt, cæterarumque nutrix & perfectio, adducere. Hinc contemptum vitæ, honorum, opum, totiuſque mundi toties inculcat, hinc crucem nobis portare quotidie jubet, & eſſe tanquam oves mactationis: hinc vix ullam reperias in Euangelio paginam, in qua non vel monito, vel exemplo, vel præmiis divinis ad ferendas afflictiones excitemur. Ex quo perſpicitur, legem Chriſti longe alium, imo prorſus contrarium habere ſcopum, quam habuit Lex Moſis, aut hodie habent leges publicæ, quæ totæ ad tranquillitatem & comoditatem carnalem directæ ſunt: cum lex Chriſti nihil minus curet, quam carnalem noſtram commoditatem aut tranquillitatem. Unde ratio ipſa dictat, præcepta legis Chriſti longe aliter eſſe interpretanda, quam præcepta legum publicarum; neque illa eo modo, quo iſta, eſſe limitanda.

VIII. *Id tantum diſtat, quod leges per magiſtratum malum reddere & vindictam ſumere permittant; Chriſtus perfectioris ſanctitatis magiſter vetet.* Non hoc tantum diſtat, ſed duo adhuc ſunt, in quibus eſt differentia maxima. Primo quod vindictam Chriſtus non è manibus noſtris ſolum, ſed etiam ex animis velit excutere; cupiditas enim illa, qua ſolatium & voluptas ex malo atque dolore adverſarii per vindictam impenſe quæritur, per ſe vitioſa eſt & beſtialis, ideoque Chriſto maxime diſplicet: leges autem publicæ animum non curant, ſed facta tantum exteriora. Hinc & alterum diſcrimen emergit, quod Lex Chriſti non diſtinguat inter graves & leves injurias, neque in earum ullis vindictam quærere, vel malum pro malo reddere permittat, ſed omnes æqualiter pati jubeat: cum leges publicæ patientiam ad leviores tantum reſtringant injurias, non ad graviores. Nimirum patientiam illæ requirunt non majorem, quam quæ ſit accommodata ad ſcopum illarum, qui eſt pax & tranquillitas terrena, cum qua graviſſimarum injuriarum tolerantia non poſſet conſiſtere. At Lex Chriſti cum ad hunc ſcopum non tendat, ſed ad eum ſcopum, ut patientia noſtra ſit quam perfectiſſima, quo nullæ leges publicæ tendunt nec tendere poſſunt, non poteſt nec debet graviores injurias à patiendi officio excludere. Deinde cum vindictæ cupiditas & reponendi doloris muliebris vel ferinus appetitus ſit res per ſe mala, eam certum eſt tam in graviſſimis, quam in levibus injuriis Deo diſplicere, ac proinde eam ubique & ſemper pro illicita habendam eſſe. Accedit exemplum Chriſti, qui nullum inter graves & leves injurias fecit diſcrimen, ſed omnes pari conſtantia & fortitudine excepit ac ſuperavit, malum pro malo non reddens, nec reddere cupiens: quod exemplum ille nobis reliquit eo fine, ut ſequamur ejus veſtigia. Vide 1 Petr. 2. 21, 22, 23. III. 9, 14, 17, 18.

IX. *Quis porro non facile perſpicit, hæc intra cives, vicinos, ſocios, & ſæpe amicos ac conſanguineos & intra tolerabiles, nec in publicum nocituras injurias conſiſtere &c.* Ubi vero hujus limitationis ulla in Scriptura Sacra eſt umbra? Si ſic limitare licet pro lubitu, convinci non poterunt & illi, qui ebrietatem diſtinguunt in modicam & immodicam, atque hanc quidem vetari, non illam arguunt. *Intra cives*, inquit, *vicinos & ſocios hæc conſiſtunt.* An vero & cives & ſocii & vicini non poſſunt fieri latrones, prædones, & invaſores noſtri, imo & hoſtes publici? Annon amici & conſanguinei noſtri poſſunt fieri maximi noſtri inimici, quos nihilominus diligere, & malum eis pro malo non reddere jubemur? *Et intra tolerabiles* ait, *nec in publicum nocituras injurias.* Atqui Chriſtus etiam, quas Auctor vocat, intolerabiles & in publicum nocituras toleravit ac perpeſſus eſt injurias. Idem fecerunt Apoſtoli, primique Chriſtiani, in quibus tot fuerunt examina martyrum invictæ ad necem uſque patientiæ. *Et in quibus patientia laudi ducitur, non vituperio.* Apud quos vero patientia non ſemper laudi ducitur, ſed aliquando vituperio? Niſi apud homines carnales, qui nihil niſi felicitatem terrenam cogitant, nec quam pulchrior & illuſtrior coram Deo ſit patientia, quo major

eſt &

eſt, & in majoribus ſpectatur injuriis, intelligunt.

X. *Nam vindictam non petere pro capite, nocet in publicum.* Quaſi non in publicum noceat quoque ſi impune maxillæ percutiantur, denteſque vel oculi excutiantur innocentibus; uti egregie monſtrat Tertullianus in verbis ſupra allegatis, & tamen Chriſtus id non curavit, ſed ſimpliciter vindictam petere pro iſtis injuriis vetuit. Quod non tandem flagitium in Euangelio prohibitum licebit excuſare atque defendere, ſi ullo caſu vindictæ cupidum animum gerere, rem que tam deteſtabilem atque in Novo Teſtamento tantopere damnatam licebit aliquando Chriſtianis non ſecus ac Judæis vel paganis exercere? Sed eo nimirum deveniant neceſſe eſt ii qui Leges Chriſti attemperare & accommodare ſtatui politico laborant, ut Chriſti legibus plurimum perfectionis detrahant, quo eas cum ſtatu politico concilient. Ideo eas ex ratione ſtatus politici varie limitant & explicant pro arbitrio: cum tamen Chriſtus non tam id egerit præceptis ſuis, ut ſtatus politicus inter Chriſtianos ſit ſalvus, quam ut virtutes ab illo præſcriptæ ſint quam perfectiſſimæ.

XI. *Imo aliquando licet, tum Dei gloriæ intereſt.* Sit ita, quod cum Dei gloriæ intereſt, liceat aliquando à Deo vindictam petere: an idcirco etiam in privatis noſtris injuriis quantumvis maximis licebit vindictam à Deo petere? Certe Chriſtus non petiit a Deo vindictam in graviſſima injuria, ſcilicet contra interfectores ſuos: non petiit in eadem injuria Stephanus ille Chriſti protomartyr. An ergo hos imitari non decet Chriſtianos? An magis imitari eos decebit Zachariam, quamvis Prophetam, ſed Judaico Spiritu imbutum, qui moriens clamabat: *Videat hoc Dominus & vindicet* 2 Paralip. 24. Cur non memor eſt hic Auctor illorum Chriſti verborum? *Neſcitis cujus Spiritus ſitis. Non venit filius hominis animas hominum perditum, ſed ſervatum* Luc. 9.

XII. *Raro tamen hoc fit à piis vel nunquam, quod oculis hominum non pateat &c.* Non ideo hoc fieri à piis non debet, ut ſcilicet à Deo vindictam non petant, quod oculis hominum non pateat, Deum eſſe qui puniat, & hanc non aliam eſſe pœnæ cauſam, & quod Deus in exercenda ſua juſtitia nullis inſtantiis indigeat: ſed quod id facere in privatis injuriis à Chriſto ſtricte ſit prohibitum.

XIII. *Orare jubemur pro iis, qui nos perſequuntur.* Ita; & hoc generaliſſime ſine ulla reſtrictione dicitur. De quocunque ergo dici poteſt, quod nos perſequatur, pro eo orandum eſt, vi hujus præcepti. *Sunt enim vel Magiſtratus, vel qui Magiſtratum pro ſe habent.* Quis hoc dicit? Iterum limitatio ex cerebro additur, quæ in Sacris Literis nulla eſt. De inimicis noſtris Chriſtus loquitur ſimpliciter, quacunque ex cauſa nos odio perſequentibus, & ſive verbis ſive facto nos infeſtantibus: de Magiſtratu nulla mentio. *Sunt alioqui viri honeſti, tantum quod Chriſtianæ veritati infeſti &c.* Rurſus gloſſa eſt humani ingenii, nulla ratione ex Scriptura fundata. An omnes fuerint honeſti viri, qui Chriſtum, qui Stephanum perſecuti ſunt? Deinde de odio noſtri ob religionem ac veritatem Chriſtianam nullum hic veſtigium. Mirum eſt, cur Auctor non etiam cum jubemur malo non reſiſtere, ſed percutienti maxillam alteram obvertere, & tunicam tollenti pallium inſuper dimittere &c. dicat, id nonniſi de injuriis ob religionem veritatiſque confeſſionem illatis eſſe intelligendum. Nihil eſt facilius, quam limitationes aut diſtinctiones comminiſci, quæ ſi abſque probatione admittendæ eſſent, Sacra Scriptura fieret gladius Delphicus, aut cereus naſus. Nimirum caro inimica crucis Chriſti, & à patiendo cane pejus & angue abhorrens, nimis ingenioſa eſt ad excogitanda effugia, inveniendaſque rimas, quibus impoſiti ſibi jugi neceſſitatem ſubterfugiat ac declinet.

XIV. *Quid hoc ad latrones & prædones, ad publice damnatos invaſores &c.* Ergo ad eos non pertinet, ut pro eis oremus, ſaltem ut convertantur, ut reſipiſcant, ut ſalutem æternam conſequantur? Chriſtus tamen & pro talibus eſt mortuus, ut implemet Auctor ſuperius faſſus eſt. Et ſi ſalutem ipſis precari æternam debemus, quomodo licebit ipſis vitam eripere, quam ſi amittant, ſimul ſalutem amittunt æternam? Deinde annon ad latrones & prædones hoſteſque publicos pertinet illud ſub lege dictum, ſeu mavis intellectum: *Odio habebis inimicum tuum?* Iſraëlitam enim, quamvis privatim inimicum, odiſſe non licebat. Quare etiam in oppoſito Chriſti de dilectione inimicorum præcepto antitheſis ipſa requirit, ne invaſores & hoſtes publici è catalogo inimicorum ſub Novo Fœdere diligendorum excludantur.

XV. *Qui talia argumenta vellunt, ſimiles ſunt illis, qui ex lege de non occidendo, concludunt &c.* Quomodo ex lege de non occidendo recte poſſit concludi homicidas & alios maleficos non eſſe à Chriſtianis capite plectendos, oſtenſum eſt ſuperius Quæſtionis Secundæ Annotatione 6. Numero 8.

XVI. *Aut qui ex eo, quod Chriſtus dicat, ne juretis omnino, juramenta maxime ſeria & neceſſaria prohibita putant.* Equidem hoc præceptum de non jurando tam generale eſt, tam illimitatum, ut niſi ipſa Scriptura, nobis exemplo Apoſtoli Pauli non ſemel repetito ſuppeditaſſet juſtum limitandi fundamentum, præciſe omni juramento Chriſtianis abſtinendum eſſet. Si ſimile quid haberemus de bello, vel magiſtratu ſummo, aut de capitis ſupplicio, ſi aliquo facto, quod controverſum non eſſet, vel Chriſtus, vel Apoſtoli dediſſent nobis juſtam anſam reſtringendi univerſalia de diligendis inimicis, de non reſiſtendo, de pacis ſtudio, de non vindicando &c præcepta, rem non difficulter obtineret Auctor. Nunc cum non modo nullam limitandi cauſam nobis præbuerint, ſed præbuerint potius cauſas non limitandi, dum exemplo ſuo nobis præiverunt in iſtis mandatis virtutibus, & nos ſui imitatores eſſe juſſerunt: nullo pacto nobis arbitrarias limitationes recipere licet.

XVII. *Aliud enim eſt, pro malo jam illato malum reponere aut vindictam ſumere; aliud vitam deffendere &c.* Non eſt aliud, ſi in defenſione malum inferatur adverſario. Et hoc probe notandum eſt, quod in omni defenſione ſtatim ſit vindictæ locus, & quod ſine vindicta noceri non poſſit inimico. Nam cum te defendis, cædiſque invaſorem, quamobrem obſecro id facis? Nonne propterea quod ille te occidere vel ſpoliare voluerit? Sed cum ille voluerit tantum, & reipſa non fecerit; quid ergo tibi mali fecit? Quo jure eum tu occidis? Neceſſe eſt ut dicas, te eo ipſo eſſe læſum, & injuriam tibi factam, quod te aggreſſus ſit, & vitæ tuæ inſidiatus, teque in periculum, invadendo te armaque contra te ſtringendo, adduxerit. Sic igitur pro iſto malo, pro iſta injuria, qua te affecit. ipſum occidis. Quid vero hoc aliud eſt, quam malum pro malo jam illato reddere, & vindictam proprie dictam de adverſario ſumere? Saltem negari non poteſt, pro præſenti illa mala aggreſſoris voluntate, qua malum erga nos ſpirat, & hic pro malo cogitato in defenſione malum ipſi reddi. Malum autem cogitatum, cum eſt plena voluntas, pro facto habetur. Hinc Seneca: *Latro eſt, etiam antequam inquinet manus, exercetur atque aperitur opere nequitia, non incipit.* Et alibi *Fecit quiſque, quantum voluit.*

XVIII. *Enimvero ut latro pœna afficeretur, capiendus eſſet &c.* Quam egregie hic vult evitare Auctor, ne dum occidit invaſorem, eum pœna affeciſſe dicatur. *Capiendus*, inquit, *eſſet, & magiſtratui, qui jus habet infligendæ pœnæ ſiſtendus.* Ita quidem eſſet faciendum, ſed tu occupas magiſtratus partes, & quod ille facere debebat, facis. Non poteſt, ais, capi, neque ſiſti, & magiſtratum exſpectari res non patitur. Quicquid ſit, tamen negare non potes, te non exſpectato magiſtratu pœnam infligere latroni, quam magiſtratus debebat infligere.

XIX. *Ego nihil aliud facio, quam me defendo.* Sed ita

Ita defendis, ut vindictam ſumas de latrone, quæ nihil aliud eſt, quam pœna latius ſumpta. *Quod jus mihi à natura datum eſt.* Jus occidendi nemini à natura datum eſſe paulo ante evicimus Quæſtionis 2. Annotatione 6. Numero 8. Sed etſi datum eſſet à natura, Chriſtianis non ſufficeret, qui regenerati & novæ creaturæ facti ſunt. *Et leges omnes concedunt.* Hac conceſſione etiam multo minus Chriſtiani in conſcientia poſſunt acquieſcere: quia leges publicæ ſæpe talia concedunt, quæ tamen Chriſtianis non conveniunt. *Nec Lex Chriſti eripuit.* Imo eripuit, ut jam ſæpius probatum.

XX. *Proferenda eſſent exſerta verba.* Annon ſunt exſerta verba; *Diligite inimicos veſtros, ne malum pro malo reddite?* Non inquis: quia non dicitur, ne occidatis invaſorem in defenſione vitæ. Si hæc ipſa verba præciſe proferri tibi poſtulas, iniquum eſt poſtulatum. Nam probari aliquid ſolidiſſime ex Scriptura poſſe, etſi verba ipſa non contineantur, modo res contineatur, in confeſſo eſt apud omnes Theologos: ideoque legitime deductæ & neceſſariæ conſequentiæ, vim expreſſorum verborum apud cordatos habent. Quod cum ita ſit, nihil refert, quod verba iſta, ne occidatis invaſorem vel latronem in defenſione vitæ, ad literam ſcripta non exſtent: ſufficit, ſi ſenſus horum verborum, adeoque res ipſa contineatur in illis memoratis præceptis? *Diligite inimicos veſtros, malum pro malo ne reddatis.* Quod ſane probatu non eſt difficile. Nam diligere continet in ſe iſtud, non occidere: occidere enim cum dilectione adverſa fronte pugnat. Ita & malum non inferre vel referre continet idem in ſe. Nam qui occidit, malum infert. Porro vox generalis inimici & mali, cui malum reddendum non eſt, in ſe tanquam ſpeciem complectitur etiam latronem & vitæ noſtræ inſidiatorem. Adde quod Chriſtus, ubi diligere jubet inimicos, omnia inimicitiæ genera expreſſerit. Nam & odio habentium nos meminit, quorum inimicitia in animo ſolum conſiſtit: deinde maledicentium, qui verbis tantum inimicitiam ſuam produnt; tandem vexantium & perſequentium nos, quorum inimicitia factis ipſis exercetur. Atque in horum cenſu etiam invaſores & latrones contineri nemo inficiari poteſt. Quando igitur negari poteſt, dictum eſſe, ne latrones & invaſores occidantur: cum plus etiam, quam ſi hæc verba extitarent, dictum ſit? Quandoquidem plus eſt diligere, imo & malum non inferre, quam non occidere. At inquies, non eſt dictum: Ne occidantur in defenſione vitæ. Atqui dictum eſt, ut eos cum nos perſequuntur & infeſtant, diligamus. Perſecutio autem ſecum importat periculum tum vitæ, tum bonorum noſtrorum: quorum alterum ſi quis dicat hic duntaxat contineri, alterum vero excludi, nullam probabilem rationem afferre poterit, cur generalis vox perſecutionis & infeſtationis reſtringenda ſit.

XXI. *Si igitur in defenſione cadat invaſor, non à me punitus eſt.* A quo igitur? *Sed ipſe ſibi cauſa necis extitit.* Ergone ille ſe ipſe punivit? Hic enim de eo quæritur, quis puniat, vel vindictam ſumat de latrone, qui in defenſione occidatur? Is certe non eſt latro ipſe: Nam etſi is ſibi cauſa necis exiſtat, tamen aliud eſt, cauſam necis ſuæ, aliud pœnam ſibi infligere, vel vindictam de ſe ſumere. *Quodſi tamen punitus eſſe dicendus eſt, à Deo punitus eſt.* Quomodo? Atqui tu eum occidiſti, non Deus: niſi dicas, Deum per te eum puniviſſe, tuaque opera uſum eſſe in eo puniendo. Sed quomodo ſcis, Deum id per te facere voluiſſe? An te alicubi vindictæ ſuæ miniſtrum conſtituit? An probare potes eum tibi id muneris delegaſſe? Non, inquis: *ſed defenſionem meam ita direxit, ut homo nefarius caderet.* Sic ſane & latro, ſi te occidiſſet, potuiſſet dicere, Deum te per illum occidere voluiſſe, quia is ita direxerit ejus conatus & arma, ut tu caderes; ac proinde ſe recte feciſſe.

XXII. *An ille habuerit animum occidendi mei, an ſpoliandi tantum, non erat meum ſcire.* Nempe quia id nemini datum eſt. Et ideo dictum eſt in Annotatione; ſciri id certo non poſſe. Sed etiamſi ſciretur, tamen id non ſufficeret ad occidendum hoſtem, ſicut jam oſtenſum.

XXIII. *Si latro poſt mortem ad pœnam trahi poſſet, haud dubie traheretur, imo & trahitur.* Id ſi fiat, non eam fit ob cauſam, quod aggreſſor non ſit punitus à defenſore, ſed quod civem Reipublicæ invadendo non ſolum illum ipſum læſerit, ſed & publicam ſecuritatem violarit, & in leges publicas peccarit. Quamvis igitur læſus privatim jam ſumpſerit de eo pœnas, tamen quia & in publicum ſimul peccavit, jure Reſpublica vel Magiſtratus denuo eum punire poteſt.

XXIV. *Quæ hic diſſerit Vir Præſtantiſſimus, eam vim habent, atque ſi quis promiſſioni divinæ confiſus omitteret omnem laborem acquirendi victus.* Quæ vero hic reſpondet Auctor, ea ſatis ſunt ſupra refutata.

XXV. *Atqui non ſemper fugæ patet locus.* Ergo cogitandum, Deum velle, ut feras quod vitare non potes. *An hi omnes prodendi &c.* Non prodo eos, quando eos defendere non poſſum. Non poſſum autem, quando aliter non poſſum; quam læſa conſcientia. *Sed ſi non ſufficiant, quid faciendum?* Id faciendum quod facerem, ſi ne defenſionis quidem locus eſſet, & arma vireſque carnales omnino deeſſent. Nam quod ſalva pietate facere non licet, id pro nullo medio habendum eſt, ut non ſemel dictum.

XXVI. *Apage cum tali innocentia, quæ latroni parcere jubet.* Non tam latroni parcit, qui ejus ſanguine manus ſuas non vult polluere, quam ſibi. Non meminerat hic Auctor illius Ambroſiani dicti à ſe contra Meiſnerum laudati: *Chriſtianus etiamſi in latronem armatum incidat, ferientem referire non poteſt, ne dum ſalutem defendit, pietatem contaminet.* Et alterius ejuſdem: *Coactus repugnare non novi, dolere potero, potero flere; potero gemere; adverſus arma; milites, Gothoſque lachrymæ meæ arma ſunt: aliter nec debeo, nec poſſum reſiſtere.* Et cum talis viguerit inter Patres jam poſt Nicænum Concilium ſententia: qui non ſit credibile Patres in Nicæno Concilio ſimpliciter militiam, non certo reſpectu damnare voluiſſe & damnaſſe?

XXVII. *Ille nocens eſt, qui facit injuriam.* Non tantum: ſed etiam qui nocet ullo modo ei, quem diligere debet; quod etiam is facit, qui latroni nocet. *Si quid per vanam ſpeciem ulli Chriſtianæ virtuti contrarium videatur &c.* Non eſt vana ſpecies, quando aliquid directe cum præceptis Chriſti pugnat.

XXVIII. *Chriſtus & Apoſtoli defenſione uſi non ſunt, quia ut uterentur non habuerunt opus.* Quare non habuerunt opus, cum in periculo vitæ non ſemel fuerint? Quod ſi in periculis vitæ exiſtentes Apoſtoli, non tamen habuerunt opus defenſione cum cæde inimicorum conjuncta; eccur & nos tali defenſione opus habeamus?

XXIX. *At certe Paulus ne in Judæorum incideret inſidias &c, cum valido militum præſidio deduci ſe paſſus eſt ad Præſidem.* Hoc idem vel talia quin faciat Chriſtianus & hodie, cauſa nulla eſt. Quid vero id facit ad rem, de qua agitur, nempe ad defenſionem, in qua hoſtes occidantur? An hic ullus occiſus eſt in iſta Pauli defenſione? an ſanguis ullius fuſus? *Quid putas, ſi in itinere ex inſidiis exorti conjurati Paulum fuiſſent adorti, an milites admonuiſſet Paulus, ut ſe Judæis potius dederent &c.* o miſeram ex re, quæ facta non eſt, argumentationem! Credo jam & Auctorem intelligere facile, quid hic reponi poſſit. Quid enim? Si dicam, Paulum ideo iſto præſidio uſum, quod ſciret conjuratos non auſuros eum tanto præſidio munitum adoriri? Et hoc ſane eſt longe probabiliſſimum. Deinde etſi adorti fuiſſent, nihil opus fuiſſe dico Pauli admonitione, ne quenquam cæderent. Illis enim, utpote non Chriſtianis, licebat Præſidis ſui auctoritatem armis tueri, & ſeſe adorientes cædere. Itaque ſi conjurati cæſi fuiſſent, nequaquam Paulo potuiſſet imputari,

teri, qui nec juſſit, nec cædis eorum auctor ullo modo fuit.

* Animadverſio N. N.

Non opus eſt dicere Paulum præſidio militum fuiſſe uſum, *paſſus eſt*, ut auctor Slichtingius ait, *deduci ſe ad Præſidem*. Quod ageret Paulus? num Lyſiæ leges præſcribere potuit qua ratione ipſum ad Præſidem tuto mitteret? Non petiit ut ſe ad Præſidem mitteret, multo minus ut id armata manu faceret Act. 23. 16. Itaque ex eo quod Paulus paſſus eſt, argumentum necti nequit pro eo quod ab aliquo, & quidem ut recte factum, perficitur.

XXX. *Homicidii enim vox tum per antonomaſiam de injuſta hominis cæde accipitur.* At ſi abſque antonomaſia ſumatur, omnem cædem hominum ſignificat. Deinde injuſta cædes & illa eſt, quam quis facit illegitime, tametſi nocentem ac meritum occidendo: quod fit ſæpe etiam in foro fori. *Quæ arma eſſe, cum adſunt, & iis uti datur, ſpes etiam ſucceſſus affulgeat, tantu vero magis ſi certa ſit & explorata, negamus.* Contrarium jam ſupra abunde demonſtratum eſt: nempe arma eſſe media pietati Chriſtianæ & paternæ Dei providentiæ contraria. Spes ſucceſſus in pugna, etſi aliquando affulgeat, nunquam poteſt eſſe certa & explorata: quia caſus ubique valet, & anceps ſemper præliorum eſt exitus, Marſque communis.

XXXI. *Omnis ſimilitudo claudicat.* Sed hic non claudicat. *At nos jam educti ſumus à Patre, ut & adverſus invaſorem viribus & armis uti queamus.* Educti quidem ſumus a Patre noſtro, ſed manus noſtræ ligatæ & conſtrictæ ſunt præceptis ejus, ut nocere non poſſimus adverſariis noſtris. Ergo cum promiſerit is nobis defenſionem, cur non certo eam ſperare debeamus, etſi iis non utamur mediis, quæ nobis ſunt prohibita? Fruſtra igitur *quærit Auctor, cur cum aliis mediis utamur in Patris noſtri cura, defenſione & armis nobis utendum non ſit?* Nempe quia illa nobis prohibita non ſunt, imo injuncta, hæc, ut toties oſtenſum, prohibita.

XXXII. *Cæterum Pater ille cœleſtis non ita molliter & indulgenter in ſinu ſuo fovet filiolos ſuos, ut non ſæpe patiatur eos ex ſinu ſuo rapi &c.* Id fatemur & nos ultro. Ideo ſuſtinere volumus & pati Chriſtianos, quicquid Dei manus & conſilium de eis decreverit, nulliſque uti mediis à Chriſto non conceſſis. *Utuntur tamen modis & mediis ſui conſervandi, quibus ſalva in Patrem ſuum pietate uti poſſunt.* Imo utantur per nos licet. Sed arma eſſe in his modis ac mediis numeranda negamus.

XXXIII. *Hoc unum tantum quærendum hic reſtat, an armis uti adverſus invaſores & latrones medium ſit juſtum & legitimum & à Deo conceſſum?* Ita eſt. *Quam tamen Quæſtionem Vir Præſtantiſſimus dixit intempeſtivam ac præpoſteram.* Intempeſtiva & præpoſtera hæc quæſtio dicta eſt, non ſimpliciter, ſed ſecundum quid, quatenus nimirum eam alia quæſtio præcedere debuit. Interim eam neceſſarium & ſuo modo opportunam eſſe non negatur.

XXXIV. *Sed cum ſuppetunt & ſufficiunt ordinaria, quid extraordinariis & miraculoſis eſt opus?* Atqui jam ante inculcata eſt diſtinctio inter media ordinaria, quæ à Deo adhibentur, & inter ea quæ à nobis adhibentur. Et Dei quidem media, quamvis miraculoſa nobis videantur, ſæpe ſunt ordinaria. Nobis autem non aliis ordinariis mediis utendum eſt, quam quæ ſunt vocationi noſtræ conſentanea. Si quæ nobis non conveniant, etſi ordinaria ſint, repudiari debent.

XXXV. *Hoc dicit Eſaias ad efficaciam Regni Chriſti reſpiciens, non ad effectum.* In quibus autem debet iſta regni Chriſti efficacia maxime ſe exercere, ſi non in ejus diſcipulis ac profeſſoribus? *Quem impedit hominum malitia.* Ergone & Chriſtianorum malitia eum impedire debet?

XXXVI. *Non tantum Deo confidit, ſed etiam publicæ tranquillitati.* Atqui hanc ipſam tranquillitatem ſcit a Deo eſſe. *Qui ſi idem faciat in locis periculoſis* &c. At quid cogit enim, ut in locis habitet periculoſis?

XXXVII. *Sic enim ſe res habet in divina circa pios cura & providentia, ut cuique primum cuſtodem appoſuerit mentem &c.* Appoſuit quidem Deus homini primum cuſtodem mentem, ſed eam vult dirigi ſecundum legis ſuæ præſcriptum & normam. Ergo quamvis dederit nobis cujuſque mentis noſtræ exequendæ vires ac facultatem, non tamen quælibet mens noſtra aut conſilium quodvis exequendum eſt, ſed quod non ſit à norma præceptorum Chriſti diſſentaneum: & ſi quis mentem aut conſilium ſuum Chriſti legibus contrarium executus non ſit, primum cuſtodem ſpernere vel rejicere, Deumque tentare injuria dicitur.

XXXVIII. *Num idcirco de providentia divina aut promiſſionum ejus fide dubitabimus?* Nihil opus eſt dubitare: cum Deo tanquam abſoluto rerum Domino jus & poteſtas ſit, etiam innocentiſſimum cruciatibus & afflictionibus ſubjicere, morte denique truculenta tollere. *Num de hominis pietate hoc charitas erga fratrem pium non permittit?* Satius tamen eſt ſemper homines accuſare, quam Deum. Et quis eſt in terris, cujus pietas non aliquando patiatur deliquium? Damnare fratrem alioqui pium, & a vita æterna excludere charitas utique non permittit; ſed ſi exiſtimetur ita peccaſſe, ut dignus ſit Dei temporali judicio, non ſit tamen rejiciendus a Dei conſpectu in æternum, nihil ſit charitati contrarium.

XXXIX. *Nulli enim inermes eſſe ſolent in locis, in quibus armis eſt opus.* At non de inermibus ſimpliciter ſermo eſt, ſed de inermibus ideo, quod ſola in Deum fiducia arma negligant. *Paterna Dei cura & tutela nullis limitibus circumſcribi & determinari poteſt.* Et tamen eam circumſcribunt & determinant ii, qui eam ſic limitant, ut ubi quis ſeipſum armis defendere vereatur ob metum offendendæ conſcientiæ, eam jure deficere poſſe ſtatuant.

XL. *Hoc audax effatum eſt.* An vero hoc audax effatum non eſt, cum dicitur, proculdubio pios, ſi inermes eſſent, perituros. Atqui multo veriſimilius eſt non perituros, cum habeant Dei promiſſionem ſibi per Chriſtum factam, & pretioſo Filii Dei ſanguine obſignatam, quam eos perituros eſſe. Quodſi nihilominus pereant, ut occulto Dei conſilio adſcribendum eſt, cujus rationes ipſe optime novit: nobis autem eas mirari, non rimari, eique æquo animo acquieſcere convenit.

XLI. *Ad hoc effatum adegit Virum Præſtantiſſimum principium illud ſuum.* At Auctor non ſatis illud principium percepit vel attendit, ut monſtratum. *Id eſt, carnalis de paterna cura & tutela perſuaſio.* Non eſt apud nos carnalis de Dei tutela perſuaſio: ſed ita de cura Dei & tutela paterna ſumus perſuaſi, quod is, etſi nos nullis carnalibus præſidiis inſtruxerit, ſed tanquam oves eſſe in medio luporum voluerit, tamen ipſe nos cuſtodiat ac ſervet, nulla noſtræ defenſionis & armorum ope accedente.

XLII. *Ego vero non puto paſſerem ullum extra Dei providentiam eſſe.* Et ego, ſcilicet extra univerſalem providentiam: at hic de paterna providentia, qua Chriſtianos ſolos complectitur loquimur.

XLIII. *Hoc tam univerſale effatum certiſſime falſum eſt.* Non eſt hoc univerſale effatum, ſed non una limitatione coarctatum. Prima eſt, ut cum in finem quis armatus incedat, domumque armis inſtructam habeat, ut invaſorem aut latronem occidat. Hoc vero ne Auctor quidem negaverit, opinor, eum qui tale habuerit propoſitum, magis in ſuis armis, quam in Deo fiduciam collocare. Secunda addita eſt limitatio. Niſi evidentiſſime probetur, paternam Dei providentiam & tutelam hanc ſibi adjunctam habere conditionem, ut Chriſtiani bene armati incedant, & vim à latrone illatam vi repellant. Quæ ergo de ædificatione hic affert Auctor, & de labore circa victum & habitationem, huc minime faciunt: quia in iſtis aperte providentiæ divinæ ſeu promiſſioni ejus de providentia hæc eſt adjuncta

juncta

juncta conditio, ut ipſi laboremus & ædificemus. At promiſſioni de providentia in periculis additam eſſe conditionem de armis à nobis capiendis, iiſque ad hoſtem necandum utendis, magnopere adhuc probandum eſt.

XLIV. *Fit hoc omnino in locis præſertim intutis, etiam in media Germania cives exercentur ad ſcopum.* Quid fiat ſcimus; ſed quid Chriſtiani facere debeant quæritur. Jam hic aperte videtur Auctor ſtatuere, hoc eſſe officium Chriſtianorum ut ſe, atque inprimis juventutem ſuam, ſic ad ſcopum, ad palum exerceant. Cur ergo in militiam eos ſe dare tam operoſe vetat, ubi optime poſſunt exerceri & arma tractare diſcere? Immutanda eſt prorſus juventutis noſtræ inſtitutio, quæ hactenus ad omnem modeſtiam & probitatem formata eſt, jamque ad bellicam fortitudinem & ferociam omnem excitanda eſt, ſi Auctoris debeat admitti ſententia.

XLV. *Sed etiam hoc deſit, ipſa neceſſitas & animum & vires & arma miniſtrat etiam imbellibus, ipſiſque adeo fœminis & mulieribus.* An ergo Auctor Chriſtianos omnes vult eſſe imbelles & fœminis ac mulieribus ſimiles? Quam pudendum ſit viris eos eſſe tam effœminatos? Ergo res ipſa loquitur, ſi arma tractare Chriſtianis liceat, non eſſe eis neceſſitatem expectandam, ſed ante neceſſitatem eis hanc artem probe diſcendam eſſe. Equidem vel in allato ab Auctore exemplo oppidi Frauſtadienſis, à mulieribus defenſi, patet quanta gloria ſit bellicoſum eſſe; & quantum dedecus, viros in pugna à fæminis fortitudine ſuperari. Ergo immerito prorſus à bellis & militia juventutem Chriſtianam ſupra auctor arcendam eſſe docuit.

XLVI. *Oppidum haud dubie cum omnibus intus incluſis direptum & exciſum fuiſſet.* Ita loqui Auctori licet. Nos vero ſi contra dicamus, & quidem de piis Chriſtianis, eos haud dubie perituros non fuiſſe: id audax effatum eſt.

XLVII. *Et tamen defenſionem armatam adverſus invaſores improbabimus?* Unde vero talis exclamatio? an exemplo mulierum Frauſtadienſium jàm probatum eſt, eam à Chriſto veris Chriſtianis non eſſe prohibitam, nec fiducias in Deum contrariam?

Annotatio II.

I. *Caſus tales creberrimos eſſe in Ukrania à Tartaris & in ſubmontanis regionibus a prædonibus, magno ſuo malo experiuntur locorum iſtorum incolæ.* Credo. Sed nec nos contendimus Chriſtianos ab omnibus caſibus eſſe immunes: interim certum eſt, multos caſus evitari ab eis poſſe, ſi pii ſint, & innoxiam adhibeant prudentiam. In locis ubi Tartari aut prædones facilem habent acceſſum, non eſt Chriſtianis habitandum, præſertim ſolis, ut nulli ſint alii, qui abſque Chriſtianis poſſint immanes illos hoſtes abſterrere. Hoc enim eſt tentare Deum, in periculoſo verſari loco, cum poſſis illic non verſari. *Aliquando Tartari incurſiones faciunt in ea loca, in quæ eos unquam venturos nulla erat ſuſpicio.* Ergo tunc aut aliis mediis leniendi ſunt, & vita ære redimenda, quod fit ſæpiuſcule in locis incurſioni Tartarorum obnoxiis, aut ſi armis repellendi ſunt, erunt alii, præter Chriſtianos, qui id præſtabunt. Chriſtianorum arma, ut dixit Ambroſius, adverſus Tartaros & quoſvis prædones, ſunt lacrymæ & preces. Quæ ſi non juvent, ferendum eſt, quod Deus permiſerit: cum ſine Patris noſtri voluntate nihil nobis poſſit accidere. Ne paſſer quidem, qui ſe neſcit defendere, cadit in terram abſque eo: quanto minus cadet ullus Chriſtianus abſque illius numine atque permiſſu, cujus ipſi ſemper conſtant rationes, etiamſi nobis ſint ignotæ.

II. *Finge ubivis terrarum ſimiliter eſſe loca intuta.* Quid opus eſt fingere, quod fieri non poteſt? Sunt quidem ubique loca intuta, quia nullus eſt locus in orbe, ubi non periculum ab hoſte exoriri poſſit? Sed tamen non æque & ſimiliter omnia ſunt intuta: ideo & Auctor ipſe ſubjecit eſſe ſuo modo intuta. Et ſupra reſpondens ad præcedentem Annotationem, diſtinxit inter Chriſtianos habitantes in locis pacatis, in quibus per magiſtratum publicum nulla ſint ab invaſoribus metuenda pericula, & inter habitantes in locis periculoſis, in quibus ſingulis diebus ac noctibus metus eſt ab incurſionibus crudeliſſimorum hoſtium ac prædonum. Ergo non omnia loca ubique poſſunt eſſe ſimiliter intuta.

III. *Ubique enim inveniuntur arces munitæ, oppida, civitates muris & foſſis & vallis obductæ.* Quid tum? Inde non ſequitur omnia loca eſſe æque intuta. *In earum aliquam me confero, præſertim infeſto tempore, ut tutus ſim.* Quid opus eſt, ut te conferas in aliquam civitatem, ut ibi maneas & tempore periculi tutus ſis? Cur non potius ideo te confers in eam civitatem, quia ab hoſte atque à periculo remotior eſt: & ſi rurſus his periculum appropinquet, ut inde promoveas gradum ulterius, ad aliam civitatem periculo minus obnoxiam. Nam uni loco Chriſtianum ſe alligare & adhærere, conſultum non eſt. Ita nimirum facere debet Chriſtianus in toto orbe, ficut facit, qui in aliqua regione peregrinatur ad tempus: is tempore belli ibidem exorti è loco intuto ſubinde migrat in tutiorem, tandem ſi omnia loca in regione intuta ſint, hac regione relicta, tempeſtive in aliam ſe recipit, ubi ſit extra periculum. Quam ad rem ut ſit aptus Chriſtianus, opus eſt ut ſe multis impedimentis in vita non oneret, ut ſit paucis contentus, & ſemper promptus ſit omnibus poſſeſſionibus ſuis, uti nos docet Chriſtus Lucæ 14, valedicere.

IV. *Quo fine igitur homines in oppida & civitates confluunt, muris ſe muniunt, arces ædificant.* Nemo quidem neſcit eo fine id fieri ab hominibus, ut ſe contra hoſtes armis defendant. Sed nunc non quid homines faciant alii, ſed quid Chriſtiani facere debeant, attenditur. *Vide in quæ abſurda deveniendum ſit* &c. Auctor ſibi abſurda fingit, ubi nulla ſunt. *Omnes civitates, oppida, muri, munimenta, hominum denique ſocietates, ſecuritatis cauſa, pro nihilo erunt.* Sint ſane iſta omnia ſecuritatis cauſa ab hominibus facta. Sed apud Chriſtianos merito debent eſſe pro nihilo, qui ſecuritatem non in muris, ſed in Deo debent collocare, ſcientes, quod

Si Deus adfuerit, fiet vel aranea murus.
Sin Deus abfuerit, vel murus aranea fiet.

Deinde muros & munimenta erunt ſemper qui defendant præter Chriſtianos. Quod ſi fiat, ut nulli alii ſint in mundo homines, quam veri Chriſtiani, nullis etiam muris ac munimentis erit opus.

V. *Niſi Angelos de cœlis devocemus, qui nos defendant.* An & hoc adeo abſurdum eſt? Atqui & Chriſtus non aliter defenſus fuit non ſemel, ut credibile eſt. Et in extremo vitæ diſcrimine poterat Angelos de cœlis devocare, qui eum defenderent. Sed tamen id non fecit, quia Scripturas impleri voluit. Nos autem id facere, & à Deo flagitare Angelorum auxilium & cuſtodiam, nihil impedit. *Et improbos proſternant.* Quaſi Angeli aliter nos defendere non poſſint, quam proſtratione hoſtium! *Quod, ſi Angelis ſanctis facere liceat, non video, cur non poſſit licere ſanctis hominibus.* Nec Angelis id licet facere, niſi peculiare habeant à Deo mandatum: hoc & nobis expectandum eſt, ſi id nobis licere volumus.

VI. *Hæc tam abſurda & omni rationi contraria ſentire, loqui, ſcribere &c.* Non ſunt hæc abſurda, & ſanæ atque in Chriſti doctrina exercitatæ rationi contraria, ſed carnali tantum rationi contraria ſunt & abſurda videntur. Cum ergo nihil in religione Chriſtiana rationi ſanæ contrarium recipere volumus, per ſanam rationem nonniſi eam intelligimus, quæ leges Chriſti pro norma habeat, eaſque non ſibi attemperet, ſed ſe illis.

VII. *Dum Vir Præſtantiſſimus in tali caſu quemque ad ſuam relegat conſcientiam, omnia ſua principia & ſententiam ſuam penitus convellit.* Qui ſic? *Nam ſi peccatum eſt armis*

Digitized by Google

reprimere invaſorem, informanda eſt conſcientia. Hoc quidem optimum foret: & nos id fieri volumus. Sed cum non eſt informata, ſatius eſt rem committere uniuſcujuſque conſcientiæ, quam jubere, ut quis contra conſcientiam quicquam faciat; quod videtur Socinus velle, dum concluſivam pronuntiat ſententiam: ſatius eſſe aliquod ſubire periculum ſcandali apud cæteros, quam vitam perdere. Nuſquam enim docuit adhuc Socinus, peccatum non eſſe armis hoſtem reprimere, neve in eo conſcientias hominum informavit: & tamen rem tanti momenti hoc decidit modo, ut anſam dari ſcandalo permittat. Valde cautum in ejuſmodi pronunciatis eſſe oportet hominem magnæ apud homines auctoritatis. Quanto ſatius fuiſſet quemque ad conſcientiam propriam in tali caſu relegare, quam talem deciſionem facere! *Cum non videam ſuperſtitionem in verbo Dei cuiquam laudi dari.* Ita loquitur Auctor, quaſi jam eviciſſet uſquam, ſuperſtitionem eſſe, occidi potius malle quam occidere: cum tamen nobis certum ſit, hoc eſſe Domini præceptum, qui etiam exemplo ſuo ea in re nobis præluxit.

VIII. *Nec geſtare deberent arma, qui iis nullo in caſu uti cogitant.* Atqui eo ipſo utuntur, dum geſtant: ideo quia geſtare moris eſt. Sic collari utimur, & calcaribus geſtando illa, etſi non equitemus: quia ſic mos & uſus fert. *Non tantum peccare non debemus, ſed nec peccaturos nos eſſe præ nobis ferre.* Aliquando etiam licite præ nobis ferre poſſumus nos peccaturos, ſi iſta ſpecie poſſimus abſterrere aliquem, ne nobis noceat. Quicquid enim ad repellendum inimicum facere innoxie poſſumus, id per ſe illicitum non eſt, tantum peccare propter hoſtem repellendum & malum evitandum non licet. Eo ipſo dum Auctor diſtinguit iſtud, *peccaturos nos eſſe præ nobis ferre, à peccare*, indicat illud peccatum non eſſe, ac proinde licitum eſſe. Quod enim Apoſtolus 1 Theſſal. 5. 20, ab omni ſpecie mali abſtinendum eſſe monet, alium ſenſum habet: nempe ut vel ſpecies omnis ſub genere mali contenta prohibeatur, vel ſignificetur abſtinendum eſſe ab omni re, quæ etſi mala non ſit, nobis tamen non ſatis recte in conſcientia informatis mala eſſe videatur.

IX. *Socinus proculdubio ſcandalum intellexit acceptum, non datum.* Non potuit acceptum intelligere, quia agebatur de ſcandalo eorum, quorum conſcientia nondum erat informata; quorum ſcandalum non poterat non eſſe datum ſcandalum. *Vere enim ſcandalum ſibi accepit, qui ea re offenditur, quod frater ſe ſuoſque contra crudeliſſimos latrones defenderit.* Addendum erat, occidendo defenderit. An vero ſi hoc vere peccatum eſt, ut nos hactenus demonſtraſſe credimus, nihilominus acceptum duntaxat erit ſcandalum, non datum? Sed etiam in rebus, quæ per ſe peccata non ſunt, ſcandalum dari poſſe docet Apoſtolus Rom. 14. & 1 Cor. 8, & 10.

X. *Nam dubitare de eventu, illius eſt, qui dubitet de incendio exorto &c.* Hic habet locum, quod omnis ſimilitudo claudicet. Ad ignem reſtinguendum nihil aptius eſt, quam aqua: ad periculum ab hoſte imminens extinguendum, quam multa ſunt alia, quæ hoc longe melius præſtare poſſunt, quam arma. Armis enim ſæpius arma provocantur: quodque belli incendium amica tractatione ſopiri potuiſſet, adhibitis armis magis inflammatur. Hinc omnia prius experiri, quam ad arma veniatur, ſapientes monent. At non ſic de extinguendo igne monent, ſed ut quam primum aqua affundatur, ſuadent. Præterea exorto incendio, certum quidem eſt domum conflagraturam, aqua non affuſa: at hoc manet ſemper incertum, an cum te latro aggreditur, neque vim opponas, ſis vitam perditurus, quia vel ſpoliis de te ſumptis poteſt eſſe contentus, vel precibus emolliri, vel te Deus alia ratione, quarum ipſe mille habet in promptu, ab illo expedire poteſt: præſertim cum is & prohibuerit nobis ne malum pro malo reddamus, & promiſerit ſe ipſum nos à malis hominibus defenſurum; non prohibuerit autem, ne aqua ignem extinguamus, nec promiſerit ſe noſtri loco ignem extincturum.

ANNOTATIO III.

I. *Vir præſtantiſſimus ſemper provocat ad miracula.* Diſtinguenda ſunt miracula. Alia ſunt, quæ fiunt viſibiliter, & palam in omnium oculos incurrunt, ita ut ea à Deo fieri nemo non cogatur agnoſcere: ſunt alia rurſus, quæ Deus ita facit, ut ea non omnes protinus, videant, vel ſaltem non à Deo proficiſci agnoſcant, ſed caſu fieri videri poſſint. Et illa quidem prioris generis jam non fieri fatendum eſt: ſed iis quæ poſterioris ſunt generis, nihil eſt hodie uſitatius. Nimirum divina providentia ſimili ferme modo agit in rebus humanis quo ars naturam gubernans. Nam ſicut artifex activa paſſivis applicat, quæ cum ſingula agant ſecundum vim naturæ ſibi inſitam, effectum producunt, non quem natura, ſed quem artifex intendit: Ita Deus actiones humanas, quarum ſingulæ directæ ſunt ab agentibus in ſuos fines, occulta ſua potentia applicando activa paſſivis, & per homines vel alias res creatas in homines agendo, ad talem ſæpe eventum deducit, ad quem ab auctoribus ſuis nunquam erant directæ, & quo alioqui non fuiſſent perventuræ. Tale miraculum erat, quo Deus effecit, ut Chriſtus Bethlehemi naſceretur, tali miraculo factum, ut Chriſtus pœnas ſumeret de Judaica gente per Titum exercituſque Romanos. Talibus miraculis Deus Chriſtuſque hodie frequentiſſime utitur in ſervandis & protegendis ſuis oviculis. Non ergo abſurdum eſt ad talia miracula provocare; imo qui talia miracula negant, parum fidei habent & fiduciæ in Deum.

II. *Hoc quidem ſcio, ſed Deum id facturum eſſe &c. nullam ab ipſo promiſſionem habeo.* Itane non habeo promiſſionem ullam, Deum me protecturum ac defenſurum? Annon Angeli noſtri vident ſemper faciem Patris noſtri qui in cœlis eſt? annon illi ſunt miniſtratorii ſpiritus, qui in miniſterium mittuntur eorum, qui hæreditaturi ſunt ſalutem? At inquis, non promiſit ſe id facturum, ſi *media, quæ mihi dedit, ordinaria negligam.* Ergo non ſunt negligenda media, quæ ille dedit atque conceſſit; ſed medium tale omnino negligendum eſt, quo nobis interdixit. Et tum maxime ſperandum eſt Dei auxilium, cum nullum adeſt aliud medium humanum nos ſalvandi, præter id, quod cum peccato conjunctum eſt, & nos parati ſumus potius vitam perdere, quam eum peccando offendere.

III. *An me tantum ſpoliare velit prædo, conſtare mihi non poteſt.* Sed neque etiam conſtare poteſt, quod ſimul velit quoque occidere. *Quid ſi me ſpoliatum occidat.* Tum id fiet Deo ſic volente: ſine ejus permiſſu capillus de capite tuo non cadet.

IV. *Apud prædonem nihil vilius eſt, quam hominis vita.* Sed apud Deum nihil pretioſius eſt & carius pii hominis vita. Qui eum tangit, pupillam oculi divini tangit. Pretioſa eſt in conſpectu Domini mors ſanctorum ejus Pſal. 116. 15. *Difficile eſt latroni modum præſcribere.* Deo difficile non eſt. Plus latro efficere non poteſt, quam ipſi à Deo præſcriptum fuerit. Ne Diabolus quidem, maximus ille latro, niſi ex præſcripto quicquam facere poteſt. Jobum non ante potuit aggredi, quam Deus concederet; nec amplius ipſi potuit nocere, quam illi Deus præfinivit. Quid ergo exiſtimamus latrones terrenos poſſe in nos ultra modum à Deo definitum pro lubitu ſævire? O ſi veram fidem haberemus, ſi paternum Dei erga nos amorem rectius conſideraremus, nunquam talia metueremus! Et quomodo aliter loqui poſſemus, ſi omnia cæco caſu volvi crederemus?

V. *Quæ vero etiam æquitas, quæ tam præpoſtera charitas à me requirit &c.* Non eſt præpoſtera charitas, quam Chriſtus nobis præſcripſit. Diligere enim juſſit non amicos tantum, ſed & inimicos qui nos infeſtant. *Sed cum dilectione noſtra indigent, & opus habent.* Bene. Qua vero alia invaſor dilectione mea indiget, cum me aggreditur, quam ut vitæ ejus, qua eum privare

poſſim,

poſſim, parcam. ***Latrones vero & prædones omnium hominum hoſtes aliter diligere, quam ut iis pœnitentiam precemur, neſcio an ulla honeſtas permittat.*** Jam oſtendi etiam ita diligendos eſſe, ut vitæ eorum parcatur, neque ulla iſti dilectioni repugnat honeſtas. Præterea ſi pœnitentiam eis præcari tenemur, quomodo eos occidere licebit, & ad pœnitentiam agendam neceſſarium tempus eis eripere? ***Non habebit quoque tempus ad pœnitentiam, ſi pereat febri, aut morbo, aut alio aliquo caſu.*** Sed tunc per nos non ſtabit, quod non habeat: neque nos ei tempus illud eripiemus. At ſi eum occideremus, nos in cauſa maxime eſſemus, ut ille pœnitentiam agere non poſſet.

V I. ***Si Deus exſpectare voluiſſet ejus pœnitentiam, non paſſus fuiſſet illum occidi.*** Quaſi Deus non patiatur fieri etiam quæ ſunt contra ejus voluntatem. Vide quam ipſe jam Auctor ad miracula confugiat, eaque requirat; quod in nobis reprehendit. Et nos quidem multo juſtius miracula ſupponimus in ſervandis hominibus piis & veris Chriſtianis: ille vero in impiis & nefariis latronibus ſervandis vult Deum miracula facere, ne ſcilicet occidantur à nobis, cum nos eos omni ratione è medio tollere annitimur. Si licet ita loqui de latrone, uti loquitur Auctor; & cur non ſimiliter licet dicere de pio homine Chriſtiano: Si Deus voluiſſet eum ſervari ac vivere diutius, non paſſus fuiſſet illum ab hoſte occidi? Ergo in periculis ſemper ſe Chriſtiani debent permittere divinæ voluntati.

V I I. ***Vidit illum tanto plura ſcelera patraturum, quanto longius vixiſſet.*** Unde vero hoc ſcis, Deum iſtud vidiſſe? An ille tibi id revelavit? Quid ſi vidit potius eum pœnitentiam acturum eſſe? Cur ergo, inquies, paſſus eſt eum occidi? Et cur patitur fieri adulteria, perjuria, furta, ſacrilegia, aliaque abominanda facinora? Cur patitur jam pios & ſanctiſſimos homines occidi? & non deberet pati tales occidi qui nondum pii ſunt, ſed tantum eſſe poſſunt? Habet Deus ſemper ſuas rationes, cur aliquid permittat fieri, quæ nobis non ſemper poſſunt eſſe compertæ: propterea ex permiſſione Dei non licet nobis illico colligere, nos recte facere. ***Ideo illi vitam & ſcelera ſimul præcidit.*** Hoc, ſi opus fuiſſet & Deus voluiſſet, alia id ratione quam per tuum peccatum effeciſſet, alioque miniſtro ea in re, quam te, qui ad ſerviendum Deo puris manibus vocatus es, uſus fuiſſet.

V I I I. ***Nec ego hominem occidi, ſed ille ſeipſum.*** Iterum recurrit Auctor ad miſerum iſtud effugium ſuum, quod jam non ſemel eſt refutatum. ***Nec ulla ſpes eſt, ut Scytha aut prædo ſubmontanus his temporibus veram agat pœnitentiam.*** Non noſtrum eſt judicare, de quo ſpes ſit vel non ſit, ut agat pœnitentiam. Quis latronem in cruce cum Chriſto pendentem ſperaſſet unquam pœnitentiam acturum & crediturum in eum, qui in cruce ſuſpenſus omnium objectus erat contumeliis ac ludibriis? Deo de talibus rebus relinquendum eſt judicium, qui & occulta novit, & proſpicit futura.

ANNOTATIO IV.

I. ***In virtute extremum dari, quod in vitium abeat, nemo unquam dixit.*** Hoc eſt verba tantum captare. Nam cum dictum eſt, controverſum eſſe in Ethicis, an in virtute extremum detur; non alio id ſenſu dictum, quam, An virtus habeat extremum aliquod, ad quod ſi progrediatur, in vitium abeat? Et quid vulgo uſitatius eſt, quam ut dicatur, virtutem inter duo extrema conſiſtere, virtutis, vel, quod idem eſt, in virtute duo dari extrema. Hoc ergo controverſum eſſe affirmat Annotatio. ***Agnoſcit hoc Vir Præſtantiſſimus.*** Quidnam obſecro? ***Quod extrema vitioſa ſint, in medio conſiſtat virtus?*** Ubi vero id agnoſcit? Miror unde eum id agnoviſſe colligat Auctor. Crellius in Ethicis ſecutus fuerat Ariſtotelem in hac ſententia, ſed poſtea eam retractavit. Nec immerito: quis aliquando laudabile eſt medium ſuperſtitioſe non attendere, ſed exilire à medio, ut pertingas ad ſummum virtutis apicem. Sic nemo nimis poteſt eſſe ſobrius, vel caſtus, etiamſi ſibi vim maximam faciat, geniumque ſuum defraudet: ne de aliis virtutibus nunc quicquam dicam. Videatur Grotius, ſi placet, in Prolegomenis libri de jure pacis & belli.

I I. ***Sed exemplum ponit, cujus nullus unquam vel fuit vel futurus eſt uſus.*** Neque etiam ideo exemplum allatum eſt, ut ejus eſſet ullus aliquando uſus: ſed ad hoc tantum poſitum eſt, ut quid ſtultum in amore inimici foret, intelligeretur.

I I I. ***Sed hoc fieri poſſet, ut ego lateris mei objectu hominem protegerem, & pro illo lethalem exciperem ictum.*** Fieri quidem hoc poteſt, ſed neque ad hoc faciendum video me obſtrictum, ſicut neque ad illud in Annotatione memoratum obſtrictus ſum: quia ſic vitam ponerem pro illo; quod nonniſi pro fratre facere obſtrictus ſum. ***Quid, qui ſe ſuoſque trucidari permitteret, ne vita latronis noceret, nonne hoc ipſum faceret; quod hic Vir Præſtantiſſimus indubitatæ ſtultitiæ damnat?*** Nequaquam hoc faceret. Quia hoc non eſſet vitam pro ipſo ponere, ſed vitam ponere pro innocentia, ſeu propter teipſum, ne te occidendo latronem contamines: quod ſtultitiæ damnari nulla ratione poteſt.

I V. ***Poſtquam me Vir Præſtantiſſimus ea charitate erga latronem ſolvit, ut ejus vitam magis amem &c.*** Ut vitam latronis magis amemus, quam noſtram, nunquam ſane dixero. Nam hoc ſi eſſet, deberemus etiam tunc eum ab alio vita ejus eſſet in periculo, noſtram vitam pro illo diſcrimini objicere, ad quod puto nos non obligari. Inde tamen non ſequitur, à nobis vitam latroni ſine peccato eripi poſſe, etiam tum cum ille vitæ noſtræ noſtrorumque inſidiatur. Tunc enim ſi ei parcamus, non tam id fit illius cauſa, quod eum vel vitam illius adeo amemus, quam noſtra id fit cauſa, ne manus noſtras Deo conſecratas ſanguine ejus polluamus. Quamvis enim inimici dilectio etiam tanta nobis injuncta ſit, ut nos potius perire debeamus, quam illum perdere, tamen dilectio iſta non tam in affectu, quam in effectu debet conſiſtere. Nihil ergo eſt quod Auctor, dum ſe charitate ea ſolutum putat, quæ jubet latronis vitam noſtrâ magis amare, ſumma patientiæ & voluntate Dei ſe obſtringi non poſſe exiſtimat. ***Antequam igitur oſtenderit me peccare, ſi latronem cædem &c.*** Hoc ſatis abunde oſtenſum eſt in ſuperioribus.

V. ***Fruſtra etiam dicam, Deo placuiſſe, ut tales vitæ meæ terminos conſtitueret.*** Cur vero Auctor id dicit de latrone, ſi ab eo occidatur, placuiſſe Deo, ut tales vitæ illius terminos conſtitueret?

V I. ***Si omnia facerem, quæ ad meam meorumque defenſionem pertinerent, nec tamen proficerem, tum demum hoc recte dicerem, & me ad patientiam omnem componerem.*** Omnino facienda ſunt omnia, quæ ad meam meorumque defenſionem pertinent: ſed ea duntaxat omittenda, quæ ſine peccato fieri non poſſunt.

V I I. ***Quin & occidenti me veniam à Deo ex animo precarer.*** Miſera precatio pro eo, quem libenter, ſi poſſes, occideres. Mera hypocriſis eſt, dicere quod velis Deum parcere ei, cui ipſemet non parceres, ſi vires & facultas non deeſſet. Certe ex animo te orare pro illo nemo unquam credit. ***Quod aliqui fratrum noſtrorum in illa à Coſacis patrata occiſione fecerunt.*** Sed hi animum occidendi Coſaccos non habuerunt: aut ſi habuerunt, precari ex animo non poterunt.

V I I I. ***Fiducia in Deum, fore ut me eripiat, quamvis ego mediis mihi ab ipſo conceſſis non utar, non eſt vera fiducia.*** Hoc ſane nihil verius. Sed occidere inimicum, quem diligere jubemur, eſſe medium mihi à Deo ſub Novo Fœdere conceſſum, non eſt pro conceſſo ſumendum.

I X. ***Obedientiæ certe nullus eſt locus, ubi nullum eſt mandatum.*** Et hoc eſt veriſſimum. Sed mandatum eſſe de diligendis, ac proinde non occidendis inimicis nos proſequentibus & infeſtantibus, quomodo negari poteſt? ***Vel etiam ubi contrarium eſt mandatum, nimirum***

ut meos, ut ſocios, ut amicos, ut innocentes contra vim injuſtam & invaſiones pro virili defendam. Sine dubio id intelligit Auctor, ut etiam occidendo invaſores, eos defendam. Ergo velim tale mihi proferri ex Novo Teſtamento mandatum: nam ego nuſquam illud reperio. Imo mandato de dilectione inimicorum talem defenſionem interdictam eſſe video: & pro eo, quod Auctor proponit, mandato aliud reperio mandatum, nempe ut odio proſequamur parentes, conjuges, amicos, liberos, bona noſtra, & noſtras ipſorum animas. Quod etſi non ad literam intelligendum ſit, ſenſum tamen habet iſti defenſioni, quam urget Auctor, ſumme contrarium: nempe nos non debere adeo addictos eſſe vitæ boniſque noſtris & nobis conjunctiſſimis, ut eorum cauſa quicquam committamus Deo præceptiſque Chriſti adverſum. Cavillationem in voce *ſimplicis fiduciæ* libens prætereo.

X. *Quam multa Apoſtoli non præceperunt, nec geſtarunt, nec fecerunt, quæ nobis faciendi & geſtandi præcipit neceſſitas.* Sic reſpondere ſolent, qui ad rem, de qua agitur, non attendunt. Non de eo nunc quæſtio eſt, an quicquid non præceperunt, vel non fecerunt, vel non geſtarunt Apoſtoli, nobis facere aut geſtare liceat? Quemadmodum Auctor videtur rem intellexiſſe: ſed de eo, An obſtrictos nos eſſe debeamus credere ad id, cujus nullum præceptum neque exemplum in vita Chriſti aut Apoſtolorum proferri poteſt? Quid ergo huc facit, quod Apoſtoli non geſtarint aurum, neque argentum, neque æs in zonis ſuis, neque peram, neque duas tunicas, neque calceos, neque virgam. Quodque equis & curribus vecti non ſint, neque ut vehamur præceperint? An ergo nos obſtricti ſumus, ut iſta omnia geſtemus; & equis curribuſque vehamur? Sufficit iſta nobis prohibita non eſſe, neque tacite neque expreſſe; ſed obſtrictos nos ad iſta facienda eſſe nullo modo dici poteſt. Præterea quod Matthæi 10. Apoſtolis dictum eſt, ne geſtarent aurum, & argentum, & calceos, & virgam &c. id ad certum tantum tempus durare debuit, & duravit. Sed poſtea contrarium ipſis datum eſt præceptum Luc. 22. 36.

XI. *Quanquam defenſionem noſtrorum & innocentum charitatis præcepto ſatis ſuperque nobis mandaverunt.* Mandaverunt quidem; ſed iſtud mandatum altero mandato limitatum eſt de dilectione inimicorum, unde defenſio noſtrorum & innocentium ita mandata eſſe intelligitur, ut non ſit cum pernicie inimici conjuncta. Videat Auctor, quam ipſe defenſionem amicorum cum cæde inimicorum conjunctam non aliter poſſit demonſtrare, quam ex veteri mandato dilectionis amicorum, & cur nos non ſimiliter ex novo de inimicis diligendis mandato queamus elicere: inimicos cædendos non eſſe.

XII. *Chriſti & Apoſtolorum vocatio peculiaris erat, ſpeciale habens circa multa privilegium.* Imo eadem noſtra quæ Chriſti & Apoſtolorum fuit vocatio, niſi quod illi doctores fuerunt, nos eorum diſcipuli ſimus; illi præibant in via ſalutis, quæ una tantum eſt, nos ſequi eos teneamur. Ipſe Auctor in priori ſcripto ſuo de diſcrimine Paſtorum & Auditorum recte diſſeruit in hunc modum: *In Chriſti diſciplina nulla in vitæ ratione inter utroſque differentia eſt, præterquam quod alteri præire, alteri præeuntes ſequi debeant, & quod in præeuntibus quodvis delictum ſit conſpectius, quam in iis qui ſequuntur.* Denique ſi quid peculiare fuit in Chriſto Apoſtoliſque, quod à nobis non eſt imitandum, id in eo certe non fuit, quod ad pietatem ſpectat, & in quo nos ſui imitatores eſſe juſſerunt.

XIII. *Apoſtolis multa non licuerunt, quæ nobis licita, imo neceſſaria ſunt.* An & in eo conſiſtit aliquod privilegium, quod alicui aliquid non liceat? *Etſi arma non geſtarunt, nec iis uſi ſunt.* Imo geſtarunt; quia duo gladii erant in Chriſti comitatu: & uſus etiam eſt gladio Petrus; dum Malcho præcidit auriculam in defenſione Chriſti; ſed à Domino idcirco reprehenſus eſt, & juſſus gladium recondere in vaginam. Quia quiſquis gladio uſus fuerit, gladio periturus ſit. Unde falſum eſſe cernitur, quod ſubjicitur ab Auctore; *Quia nec, ut uterentur, opus habuerunt.* Sed & poſtea quomodo dici poteſt, eos non habuiſſe opus, ut uterentur armis, cum fuerint quoque in periculis, in itinere à latronibus: ut de ſe Paulus exſerte teſtatur 2 Cor. 11. ℣ſ. 26. Non tamen jam tum legimus eos armis ad ſe defendendum uſos; nec credibile eſt, poſt illud Chriſti interdictum, eos id feciſſe.

XIV. *At geſtarunt Spiritum illum Dei, quo ſemper ſe ſuoſque tutos a latronibus & illorum ſimilibus præſtare potuerunt.* Geſtarunt quidem Apoſtoli Spiritum Dei, ſed nuſquam legimus illos eo uſos fuiſſe ad tuendum ſe contra hoſtes & adverſarios ſuos, ita præſertim, ut eos defendendi ſui cauſa occiderent. Si quando ſpiritus ille effecit, ut ſervarentur, ſubductione ex oculis adverſariorum (uti de Chriſto teſtatur Hiſtoria Sacra) id factum eſt, tunc cum nondum, ut caperentur, hora à Deo deſtinata venerat. Unde nihil inter nos & illos diverſitatis, quæ ad rem faciat, colligitur. Nam etſi inſtructi iſto non ſimus ſpiritu, quo illi (quanquam de Apoſtolis etiam, an ſemper ſpiritus iſte miraculorum patrator in eis habitaverit, dubitari poteſt) tamen ut nos etiam ſubducamus ex oculis adverſariorum, nobis integrum eſt, & ſubducemus certo ſemper, quamdiu hora à Deo determinata non venerit.

XV. *Illorum vita tota miraculoſa erat, ut & ſub Veteri Teſtamento Prophetarum, qui ſine armis armatorum copias in poteſtatem ſuam redigere poterant.* O ſi haberemus tale quid de Apoſtolis, quod armatorum copias ſive armis ſive ſine armis in poteſtatem ſuam redegerint! Sed captos eos & in poteſtatem armatorum redactos non ſemel legimus: illos in ſuam poteſtatem redegiſſe aliquando armatos non legimus, & an id facere potuerint, quando voluerint, dubium eſt.

XVI. *Illi ex Euangelio vixerant.* Et hodie ut ex Euangelio vivant, qui Euangelium annunciant, privilegium habent. *Nobis ex agricultura & opificio &c. vivendum eſt.* Annon & Apoſtoli etiam Chriſto præſente ex piſcatione, & Paulus ex opificio manuumque ſuarum labore crebro victitavit? 2 Theſſ. 3. 8 & alibi.

XVII. *Hæc omnia ut recte ſiunt, ita nihil defenſioni præjudicant.* Imo præjudicant defenſioni cruentæ, cum dicitur, non eſſe mei officii pro meis incerto eventu pugnare. *In qua uſurpanda etiam adhibenda eſt prudentia.* Quomodo vero? *Ne videns vires longe impares irritem magis improbos, quam repellam.* Sed hoc difficile eſt judicare, quando vires ſint impares. Nam ſæpenumero fit, ut parva manu profligetur magnus exercitus: & iterum ut magnis multiſque militum copiis nihil efficiatur. Deinde neceſſitas ſæpe non patitur numerare hoſtes, aut vires eorum æſtimare: & fortitudinis bellicæ eſt, non interrogare quot ſint, ſed ubi ſint.

XVIII. *Ubi erit locus iſti, quam dicit, patientiæ, non deerit Chriſtianus prudens & pius officia ſuo.* Atqui ſemper ei locus eſt tum cum ſumus in periculis. *Nec Deus me deſeret, ſi ei placuerit, ut me ſervet.* Citius deſeret Deus eum, qui mediis ad ſe defendendum utitur illegitimis, quam qui ſe totum ei commendat ac committit, etiam in graviſſimis periculis non utens ullis niſi innoxiis ad ſe ſervandum modis.

XIX. *Eodem ſpiritu præditus Auctor fuit, cum contra Meiſnerum ſcriberet.* Rectius faceret Auctor ſi ſimpliciter & ingenue fateretur, ſe alterius eſſe nunc atque olim fuit ſententiæ, quam ut in re manifeſtiſſima tergiverſaretur, & conciliare laboraret ſcripta à ſe contra Meiſnerum, cum ſententia quam modo fovet, illis prorſus contraria. Quis enim neſcit Auctorem tunc Socini propugnaſſe ſententiam, & quis neſcit, quæ Socini fuerit mens de interficiendis in defenſione invaſoribus?

XX. *Refutatio argumentorum Meiſneri tota eo nititur, quod Deus eam patientiam potuerit imperare, ut nos à latronibus ſine ulla defenſione pateremur occidi &c.* Demum

primo,

primo, rem ita ſe habere, ut ait Auctor: at certe jam nunc aliter ſenſit. Nam ne potuiſſe quidem id Deum imperare ſtatuit, cum id, ut ait toties, ſit contra ſanam rationem, adeoque ſtultitiæ plenum, & (in quo potiſſimum hoc loco citato Meiſnerum refutavit) id ſit contra legem naturæ, qua unicuique animanti inſitus eſt ſeſe tuendi & conſervandi appetitus. Sed præterea non tantum potuiſſe Deum iſtud imperare, tunc Auctor ſenſit, ſed etiam reipſa imperaſſe. Cur enim alioqui, ut id fieret, cum Socino urſiſſet? Id quod hæc, inter alia multa, ejus verba ſatis indicant: *Unde conſequitur illos* (ſcilicet Chriſtianos) *propter vitæ conſervationem eouſque progredi non debere, ut alterius vitam appetant, cum Deus ſi vitam eorum ſervare voluerit, alios extra hanc tam duram & truculentam rationem, modos facile ſit reperturus. Itaque in periculis conſtituti, Deo vitam ſuam commendare debent, & circumſpicere, ſi qua innoxia ratione elabi, & vim intentatam avertere queant: ſi nequeant, Dei auxilium opemque exſpectent, & ipſius providentiæ divinæ penitus ſeſe permittant.* Hæc eſt ipſiſſima noſtra ſententia, quam Auctor olim defendit, non alia certe de cauſa, quam quod perſuaſus fuerit, non tantum potuiſſe Deum imperare talem patientiam, ſed etiam actu ipſo imperaſſe. Nunc autem totus eſt huic ſententiæ contrarius. An ergo immerito dictum; Auctorem alio ſpiritu præditum fuiſſe quondam, cum contra Meiſnerum ſcriberet? Quod etſi hic inficietur nunc verbis, neſcio quam ob cauſam, tamen reipſa id hoc loco prodit & confirmat. Nam ex profeſſo refutat jam ſua contra Meiſnerum dicta: ſed non pari profecto felicitate, qua ipſe Meiſnerum refutaverat. Cæterum & potuiſſe Deum ſub Novo Fœdere imperare, & reipſa imperaſſe patientiam tantam, ut ab inferenda invaſoribus ac inimicis nece magis, quam à ſubeunda abhorreamus; operæ pretium fuerit hic exactius confirmare. Atque prius illud non tam ex abſoluti dominii ac poteſtatis divinæ amplitudine colligitur, quam ex magnitudine promiſſi nobis à Deo ſempiterni in cœlis præmii. Jure immenſæ atque illimitatæ poteſtatis ſuæ potuiſſet quidem Deus tantam patientiam, etiam in mundi primordiis & ſub Lege exigere: ſed quia ſummum hominum bonum nonniſi in hac vita tunc erat poſitum; nimis durum & pene iniquum fuiſſet tantam perfectionem ab iis requirere, qui ejus nullum ſperare habebant præmium. Nunc vero cum ultra hanc vitam præmium tam amplum, nempe cœleſtem & immortalem felicitatem nobis propoſuerit Deus per Chriſtum, quæ poteſt eſſe tam ardua virtus, quæ tanta laboris difficultas, quam non jure nobis imponere potuerit? Videlicet quia præmii amplitudo tendit in infinitum, etiam officia noſtra Deus in infinitum, ut ſic dicam, extendere poterat. Itaque recte agnoſcit Auctor, Deum potuiſſe etiam nobis interdicere conjugio, bonorum poſſeſſionibus, divitiis, carnibus, vino, veſtitu liberaliori, ſervis &c. Nimirum his omnibus abſtinere, etſi naturæ noſtræ maxime grave ſit & inimicum, leve tamen aut ſaltem non intolerabile facere poteſt ſumma promiſſionum nobis à Deo factarum excellentia. Quemadmodum vero ex amplitudine promiſſæ à Deo ſub Novo Fœdere mercedis, merito infertur, potuiſſe Deum illimitatam à nobis patientiam poſtulare: ita quod reipſa eam à nobis poſtulet atque exigat in Novo Fœdere, liquidiſſime ex præceptorum Chriſti, nullis limitationibus reſtrictorum univerſalitate patet. Nam præcepta iſta, *Diligite inimicos veſtros, Orate pro perſequentibus vos, Ne reſiſtatis malo, Nolite vinci à malo, ſed vincite malum bono &c*, tam late patent, ut & vi ſua patientiam omnium injuriarum, etiam mortis à latronibus atque hoſtibus nobis inferendæ complectantur, & nullas in tota Novi Fœderis Scriptura limitationes, vel à Chriſti aut Apoſtolorum exemplo, vel ab ullo alio præcepto aut conceſſione Chriſti habeant: contra quam ſit in iis rebus, quas Auctor ipſe enumeravit, oſtendens potuiſſe quidem eas à Deo prohiberi, ſi is jure ſuo uti, & rigide agere nobiſcum voluiſſet, ſed tamen eas reipſa non eſſe prohibitas. Nam quod prohibitæ non ſint, manifeſtum ſatis ex eo eſt, quod non tantum nullum neque ſpeciale, neque generale interdictum de iis exſtet in Novo Fœdere, ſed etiam quod ſat aperta exſtent in Sacra Scriptura indicia, è quibus patet, illa à Deo Chriſtianis conceſſa eſſe. Conjugium ſane conceſſum eſſe, non modo exinde cernitur, quod Chriſtianis conjugales leges ſint ex profeſſo præſcriptæ; ſed etiam, quod diſerte dictum ſit, honorabile eſſe connubium inter omnes & thorum immaculatum. Bonorum poſſeſſiones licitas eſſe, neceſſario ex divitiarum conceſſione ſequitur: quæ tum ex præceptis, quæ Chriſtianis divitibus data ſunt, colligitur, tum ex voto Apoſtoli, quo Corinthiis divitias à Deo ad omne opus bonum exercendum, precatur 2 Cor. 9. 8, 10, 11. De carnibus & vino ſufficit, harum rerum uſum nullo interdicto vetari, cum præſertim de cibo & potu generalem dederit Chriſtus regulam, quod nihil intrans in os coinquinet hominem: quo faciunt & illæ Apoſtolicæ regulæ: *Quicquid in macello venditur, & quicquid appoſitum vobis fuerit, manducate, nihil interrogantes propter conſcientiam. Regnum Dei non eſt cibus & potus. Scio & perſuaſus ſum in Chriſto Jeſu, nihil commune eſſe per ſe, niſi ei qui exiſtimat aliquid commune eſſe, ei commune eſt.* Adde de carne locum Apoſtoli 1 Cor. 8. ult. ubi dum carnibus ſe in totum abſtinere paratum teſtatur, ſi earum uſus fratri ſcandalo futurus ſit, ſatis indicat, veſci carnibus, ſi ſcandalum abſit, nullum per ſe peccatum eſſe. Vino & Chriſtus cum Apoſtolis uſus eſt, & Paulus Timotheo uti ſuadet. Liberalior veſtitus ſi luxum redoleat, ſi pretioſus ſit, expreſſe interdictus eſt ab Apoſtolo 1 Tim. 2. 9. & quia hac in re peccari facillime poteſt in exceſſu, in defectu vero non poteſt graviter peccari, modeſtiæ Chriſtianæ eſt in contrariam luxuriæ partem quam maxime niti. Servos ac miniſtros habere Chriſtianis permiſſum eſſe præter exemplum Chriſti, Pauli, Philemonis, etiam præcepta illa edocent, quæ Dominis Chriſtianis tradita ſunt, quibus eorum erga ſervos officia deſcribuntur. Hujuſmodi ac ſimilia indicia limitatæ alicubi in Novo Fœdere patientiæ nobis à Chriſto præceptæ, ſi monſtrare poſſet Auctor, ſententia ejus facile vinceret.

XXI. *Si de mea unius vita ageretur, levius fuerit illius diſpendium: ſed cum agitur de multorum ſimul vita &c.* Non ſpectandum hic levius aut gravius diſpendium, ſed quid ſit præceptis Chriſti conſentaneum. Ergo cum meam vitam mihi defendere occiſione adverſarii non licet, utique mihi perinde nec aliorum, tametſi multorum, tametſi chariſſimorum & mihi conjunctiſſimorum, vitam hoc pacto defendere licet.

XXII. *At quid honeſtius eſt, quam ſuos defendere, cum poſſis?* Defendere ſuos cum nece infeſtantium ita honeſtum eſt, ut id feræ ac bruta animantia maxime faciant, quæ nullam norunt honeſtatem. Et inter homines ad id faciendum ii tanto aptiores ſunt, qui ſunt ferociores, & ſic feris ac belluis ſimiliores. *Qui aliter faciunt, nonne deſertores ac proditores appellantur?* A quibuſnam ſic appellantur? Certe non ab Apoſtolis, aut ullis divinis ſcriptoribus: ſed ab hominibus hujus ſeculi, patientiæ Chriſtianæ decus & pulchritudinem ignorantibus. Apud eoſdem inhoneſtum quoque eſt, alapam impingenti vicem non reddere, & quidem cum fœnore, taleſque timidi, imbelles, imo ſtulti appellantur atque habentur. In Lacedæmoniorum quoque hiſtoriis refertur, Ephoros quendam dignitate & loco ſummo moviſſe, quod pateretur contumeliam ſibi fieri, neque par pari referret. Ipſe Ariſtoteles vindictam inter virtutes retulit in Ethicis, & honorum non appetentem idem damnat, imo inambitioſum pejorem ambitioſo dicit. Unde cernere eſt, quam longe diſpar ſit iſtorum hominum mundanorum, licet eruditorum, judicium de rebus honeſtis aut inhoneſtis, à genio doctrinæ Chriſti, quæ talem nobis imperavit

patientiam ac modeſtiam, qualem mundus irridet ac pro ſtulta & vitioſa habet.

XXIII. *Eſt & iſti patientiæ locus, ut nobis nec debeas vim injuſtam ulla vi repellere: ſed nego ſemper illi locum eſſe.* Cur vero quod Chriſtus generaliter & ſine ulla reſtrictione præcepit, non debet ſemper habere locum? *Omnia pendent ex ſuis circumſtantiis.* Omnino: ſed ſicut nullæ circumſtantiæ efficere poſſunt, ut ebrietas non ſit vitium, ita nec cædem efficient, ut occidere eum, quem Chriſtus præcepit diligere, in vitio non ſit.

XXIV. *Habet alicubi Auctor diſerte contra Meiſnerum, ſi charitates inter ſe pugnent, eam quæ juſtior ſit, alteri præferendam eſſe.* Habet quidem, ſed ad id ita pereleganter ſane ibidem tunc reſpondit: „ Et defen-
„ dere quidem innoxios charitas à nobis poſtulat, ve-
„ rum num ea defenſio etiam ad cædem nocentis pro-
„ gredi debeat, ambigitur. At niſi id fiat, inquis,
„ deſeruntur amici & innocentes. Imo vero non dele-
„ runtur, ſi quicquid extra cædem hoſtium poſſumus,
„ etiam propriam vitam periculis objectantes, pro eo-
„ rum ſalute facimus. Num ſi quis ut innocentem &
„ amicum conſervaret, turpe quippiam facere recuſa-
„ ret, deſertor amici & innocentis dicendus eſſet?
„ Itaque non ante deſertionem amicorum & innocen-
„ tum objicere potes iis, qui à cæde inimicorum pu-
„ ras manus ſervant, quam eorum cædem cum Chri-
„ ſti præceptis haud pugnare viceris. Nam ſi Chri-
„ ſtianum non eſt, cædem cæde occupare, minime
„ contra charitatem amico & innocenti debitam Chri-
„ ſtianus peccabit, qui hoc facere noluerit. Chriſtia-
„ num vero id eſſe idcirco non videtur, quod cum cha-
„ ritate inimici, quem diligere juſſi ſumus, conciliari
„ non poſſit. Et quemadmodum non ſic diligendi
„ ſunt hoſtes, ut charitatem, quam amicis & innocen-
„ tibus debemus, violemus: ſic viciſſim non ita aman-
„ di ſunt amici & innocentes, ut charitatis hoſtibus de-
„ bitæ obliviſcamur. Et hoc erit vere medium, ſi ita
„ & amicos & innocentes defendamus, & hoſtes ar-
„ ceamus, ut utrorumque charitati conſulamus. Alte-
„ rum autem alterius cauſa deſerere, eſt à medio ad
„ alterum extremum deflectere. Quid pulchrius, quid ſolidius hiſce dici poterat?

XXV. *Chriſtus & Apoſtoli non feciſſent, quod fecit Abrahamus hoſtes perſequens &c. Non quod id peccatum eſſet.* Cur igitur? *ſed quod hoc ad Chriſti & Apoſtolorum vocationem non pertineret: ſic neque rem Oeconomicam, neque mercaturam, neque alia his ſimilia complura exercuiſſent eandem ob cauſam.* Atqui & rem Oeconomicam interdum exercuerant Apoſtoli, (habebant enim aliqui domos ſuas) & opificio erant occupati, ut Paulus, & piſcatione, ut Petrus cum reliquis: etſi ad vocationem eorum iſta non pertinerent. Non ſufficit ergo iſta ratio: Chriſtus & Apoſtoli non pugnaſſent cum hoſtibus, neve eos armis proſecuti fuiſſent, ſicut fecit Abrahamus; quia id ad eorum vocationem non pertinebat. Nam, ut monſtratum, etiam talia faciebant illi aliquando, quæ non pertinebant ad eorum vocationem. Sed hæc eſt vera ratio: quia id vocationi eorum omnino repugnabat, qui non debebant ſanguine hominum ſuas maculare manus, vel ullius animum perdere, ac proinde id pro peccato habebant.

Annotatio V.

I. *Ubi Vir Præſtantiſſimus oſtenderit mei officii eſſe, ut me meoſque prodam & trucidari permittam à latrone, ne ſuæ vitæ noceam, quamvis me meoſque facile defendere poſſem, tum rem habebit confectam.* Quid amplius ſibi oſtendi poſtulat Auctor? cum ipſi non ſemel oſtenſum ſit evidens præceptum, ut diligamus eos qui nos perſequuntur; ne eis malum inſeramus ideo, quia nobis illi malum inferunt. Quo præcepto ſatis interdictum eſt, ne vitæ eorum noceamus. Eſt autem hoc præceptum plane novum, quale nullum in Veteri Fœdere extabat, nova quoque mercedis æternæ promiſſione à Chriſto ſancitum. Itaque ſi tam hodie licitum nobis eſſet in defenſione noſtri noſtrorumque, nocere vitæ inimici nos invadentis, quam olim Judæis licitum erat in ſimili caſu, nihil ſublimius Chriſtus hoc præcepto tradidiſſet, quam tradidit Lex Moſis. Quod cum abſurdum ſit, ſtatuendum eſt, cum ipſum inimicum, quem Lex Moſaica permittebat occidere, mandari nobis hoc præcepto non interficiendi eſſe etiam in defenſione noſtri: atque hoc mandatum etiam cum jactura vitæ noſtræ noſtrorumque, ſi ita Deus permittat, obſervandum eſſe; quemadmodum & alia omnia Chriſti mandata. Et tamen Auctor dicere audet: *Ego vero hoc non officii eſſe puto, ſed non mediocris vitii.* Itane vitium eſt facere mandata Chriſti, iiſque ſervandis vitam impendere?

II. *Patientia quæ virtus eſt, proinde & præceptum eſt, quamvis ſumma ſit, ſuum tamen rectum & convenientem habet modum.* Ita: ſed non alius rectior & convenientior modus è nobis excogitandus eſt, quam quem nobis Scriptura Sacra præſcribit. *Alias patientia materia tantum eſt virtutis & vitii.* Nos loquimur de Chriſtiana patientia: quæ non poteſt eſſe virtutis ſimul & vitii materia.

III. *Supra etiam diximus, multa concedi & permitti à Deo, quamvis adverſus pios &c.* Multa concedi & permitti a Deo etiam adverſus pios, nullum eſt dubium. Sed quod ea lege permittantur, ut ſe pii armis, & quidem cum internecione hoſtium tueantur, hoc eſt quod negatur à nobis.

IV. *Non debent pii tantum ſibi præſumere, ut ſui cauſa naturæ & rerum curſum inverti velint.* Non eſt opus, ut Deus naturæ & rerum curſum nunc invertat piorum cauſa: habet ille alia media, eaque ordinaria, quibus tueri poſſit facile ſuos, etſi naturæ curſum non invertat.

V. *Non æquant ſe Chriſto & Apoſtolis aliiſque Prophetis &c.* Omnino non æquant. Sciunt enim eos & ſanctitate præcelluiſſe & donorum divinorum copia. Interim eos imitari in ſanctitate & patientia officii ſui eſſe ducunt: & cum Deus eandem curam Angelorumque cuſtodiam hodie piis promiſerit, qua gaviſi ſunt Apoſtoli & Prophetæ, non arbitrantur abſurdum ſperare, quod Deus promiſſa ſua non minus illis, quam Apoſtolis & Prophetis ſervaturus ſit.

VI. *Vere piis nihil eſt modeſtius, nihil humilius &c.* Non eſt modeſtia & humilitas de auxilio Dei promiſſo dubitare, & ſe aperto Chriſti mandato opponere. *Nihil ſimplicius ſimul & prudentius, ad dignoſcendam ſpeciem ſummæ patientiæ &c.* Hæc ſimplicitas & prudentia ſi ex Sacris Literis ſumatur, vera ſimplicitas eſt & prudentia. Sed quia vulgo à carne & mundo ſumitur, ideo qui ſibi videntur prudentes & ſapientes, nihil minus ſunt quam tales.

VII. *Arma non habere in promptu, nec iis inſtructum incedere in media pace &c.* Recte hic Auctor laudat Turcas & Tartaros & Perſas, omneſque ferme Orientales populos, quod inermes ſint pacis tempore: ſed Chriſtianorum eſt ſemper etiam in locis infeſtis (quanquam ea illis quam maxime ſunt fugienda) inermes eſſe. Debent enim eſſe ἀκέραιοι, ſine cornibus: debent eſſe ſicut oves ad mactationem paratæ, & velut agni coram tondente mutæ, neque aperientes os ſuum.

VIII. *Sed inermem eſſe, ubi armis eſt opus, in locis infeſtis, latrociniis obnoxiis, hominis eſt vel ignavi, vel invalidi ac mutili, vel imprudentis.* Nonne datur quartum aliquid? Oblitus eſt hic puto Auctor Apoſtolorum, de quibus ſupra dixit, quod arma non geſtarint. Hi opinor nec ignavi, nec mutili aut invalidi, nec imprudentes fuerunt. Non tantum autem in locis pacatis, ſed nec in periculoſiſſimis uſi ſunt armis, quantum ſcimus, præſertim poſt acceptum Spiritum Sanctum. Sed & de ſe ipſe Auctor teſtatur, quod in eo ſtatu ſit, ut armatus non incedat, nec puto hactenus etiam in infeſtis locis inceſſit; & tamen ſe nollet horum à ſe recenſitorum numero accenſeri.

XI. *Nec*

I X. *Nec pro Chriſto jugulum præbere tempus eſt, cum me temerarius aliquis ſine publica auctoritate eo nomine invadit.* Semper tempus eſt, jugulum pro Chriſto præbere, quando me invadit aliquis Deo permittente, eo nomine quod Chriſti ſim. Nec poteſt eſſe niſi temerarius, qui me innocentem eo ſolum nomine invadit, ſive Magiſtratus ſit, ſive non. Sed Auctor video paratus eſt pugnare potius & ſanguinem talium effundere, qui eum ob Chriſti nomen invadant, ſi non ſint publica auctoritate muniti, quam ut ipſe ſuum præbeat pro Chriſto ſanguinem: tametſi hujus exemplum habeat paſſim in martyribus, illius nullum. Quam ſæpe primi Chriſtiani non a Magiſtratu, ſed à privatis hominibus malevolis & maleferiatis, à turba & fæce populi, quæ nulla ſunt auctoritate publica inſtructa, perſecutionem paſſi ſunt. Sic Stephanus lapidatus eſt: & Paulus Act. 14. Idem à malitioſis Judæis verberatus, donec à Tribuno cum militibus ſuperveniente è furioſorum manibus eriperetur Act. 21. nec tamen ullam contra eos coram Magiſtratu actionem inſtituit, ullamque vindictam ſpiravit. Sed nec illi, qui conjuraverant adverſus Paulum Act. 23, ulla erant auctoritate legitimi Magiſtratus muniti: & tamen Apoſtolus cum eis pugnare, vel vi Spiritus Sancti, qua præditus erat, eos proſternere ac interimere non ſuſtinuit; ſed innoxia ratione maluit ſe ex eorum inſidiis expedire.

Annotatio VI.

I. *Armis inſtructum non eſſe, cum armis opus eſt, & cum iis inſtructus eſſe potueris, credo majus ac periculoſius eſſe vitium, quam pecunia carere &c.* Cur ergo ipſe Auctor non magis dat operam, ut armis inſtructus incedat, quam ne pecunia careat? An ipſe non poteſt in periculum tale incidere, ubi armis opus ſit? Deinde ne pecunia careamus, tum Chriſti nos docet exemplum, tum Apoſtolica præcepta, quibus laborare jubemur, ut non tantum habeamus quo vivamus, ſed etiam quod elargiri egentibus queamus. At de armis nihil ſimile habemus.

I I. *Non vero ſequitur, Deo etiam ſine armis & ſine pecunia fidendum non eſſe, ſed ſi quid nobis calamitatis defectus armorum vel pecuniæ adferat, id noſtræ ignaviæ vel imprudentiæ, ne ſtultitiæ dicam, imputandum eſſe.* Ergo etiam cum ignavi & imprudentes ac ſtulti ſumus, Deo fidere debemus? Juvatne etiam ſtultos, ignavos & imprudentes fiducia in Deum? Non. Qui ergo non ſequitur, Deo ſine armis & pecunia fidendum non eſſe?

I I I. *Nolle fugere, quomodo in vitio non ſit, ſi imprudentiæ eſt?* Vitium intelligimus, quod æternam damnationem mereatur. Atqui imprudentia, & quidem talis, à qua malitia omnis abeſt, non meretur æternam damnationem. Ergo vitium tale non eſt.

I V. *Et nolle fugere, fiducia in Deum, tentatio Dei eſt.* Atqui Auctor hoc hiſce temporibus maxime urſit, ne fratres ex Polonia fugerent, ſed etiam cum præſentiſſimo periculo manerent, fiducia in Deum, quod eos conſervaturus ſit, vel ex eorum afflictionibus gloriam inſignem nomini ſuo conciliaturus. Ergone Auctor fratribus Auctor eſt, ut Deum tentent. Non puto. Falſum igitur neceſſe eſt hoc pronunciatum ſimpliciter prolatum.

V. *An Vir Præſtantiſſimus hoc in dubium vocat, Chriſti præceptum de non reſiſtendo locum habere, cum non reſiſtere virtus eſt?* Hoc in dubium vocatur, quod ab Auctore affirmatur, in levioribus tantum injuriis non reſiſtere virtutem eſſe, in gravioribus vitium. Negamus enim unquam dari non reſiſtere quod vitium ſit. Reſpondet Auctor: *Sit hoc nunc ita ut dicis.* Si hoc conceditur, tum falſum eſt, aliquando vitium eſſe non reſiſtere; & ſic incongrue dicitur, præceptum de non reſiſtendo locum nonniſi tunc habere, cum non reſiſtere virtus eſt; quaſi non reſiſtere unquam vitium eſſe poſſit. *Mihi de ſenſu verborum Chriſti agenti, ſufficit demonſtrare Chriſti præceptum de non reſiſtendo, ultra injurias ab ipſo Chriſto recenſitas & earum ſimiles tantundem non eſſe.* At hoc demonſtrari non poteſt eo quo Auctor vult modo, ſi, quod verum eſt, & Auctor nunc concedit, non datur unquam non reſiſtere, quod vitium ſit.

Annotatio VII.

I. *Si vitium latius pateret virtute, qua illud Chriſtus arcet, profecto malo illud arceret.* Sed hoc nemo negat, vitium tam late patere, quam virtus, qua illud Chriſtus arcet. Nam ſicut virtus eſt nunquam vi armata reſiſtere, ita vitium eſt aliquando ſic reſiſtere. Illa virtus in omnibus caſibus locum habet: & hoc vitium in omnibus. *Non ergo malo reſiſtere ultra fines à Chriſto contraria virtute præſcriptos, vitium eſſe poteſt.* At Chriſtus nullos fines præſcripſit virtuti, qua vitium arcuit: ſed ſimpliciter ne reſiſtamus malo, ſcilicet vi oppoſita, imperavit, nec caſus ullos excepit, ubi reſiſtentia eſſet licita.

I I. *Quodſi autem verum eſt, graviores injuriarum caſus contra pios non dari, quid tam ſolicite pugnat Vir Præſtantiſſimus &c.* Cum dicitur non dari graviores injuriarum caſus contra pios, id intelligendum eſt ita, prout non ſemel explicatum, quod non dentur ea conditione, ut ſe ipſimet armis & hoſtium interfectione defendant. Nam hoc pacto ſine illos objicere periculis & caſibus, eſt contra paternum amorem & ſapientiam Dei, contra aperta ipſius promiſſa, poſtquam eos ne ſe armis defendere poſſint, tum præceptorum ſuorum vinculis ligavit, tum carnali potentia deſtitutos eſſe, & tanquam oves inter lupos verſari, atque in ſe uno ac ſolo confidere voluit. Ideo quo minus reſiſtentiæ piis permiſſum eſt, quo major circa eos eſt cura Dei, eo certius eſt, non facile iis graviores caſus poſſe contingere. Quodſi tamen contingant nonnunquam, tum pii ſciunt ſe teneri, non ut fortiter ſe defenſuri ſint, ſed ut patienter, quicquid Deus de illis ſtatuerit, ſint laturi: idcirco non ad pugnam, ſed ad patientiam ſe componunt. Itaque quæ hic contra Auctor prolixe diſputat, ſcopum non tangunt, & cum jam aliquoties ad ea ſit in ſuperioribus reſponſum, nunc nova reſponſione non indigent.

I V. *Non hanc ob cauſam, de qua agimus, Chriſtus graviora non adduxit injuriarum exempla, ſed quod de illis non ageret.* Etſi in prioribus Annotationibus negatum non ſit Auctori, quod Chriſtus leviorum tantum caſuum exempla attulerit: ſed tunc datum hoc tantum eſt, non conceſſum. Nam ſi accuratius rem conſideremus, verba Chriſti talia ſunt, ut non leves duntaxat injurias, ſed & graves in ſe complectantur: ſiquidem & oculi & dentes excuti, quin & vita eripi poteſt per ῥάπισμα, de quo Chriſtus loquitur, quod ſignificat percuſſionem duriori aliquo inſtrumento factam, puta baculo aut ferro, præſertim ſi ictus ſæpius repetatur; quos repetitos ictus ferre nos jubet Chriſtus eo ipſo, dum obvertendam eſſe alteram maxillam percutienti docet. Sed nonne quoque voluit, ut pariatur omnibus bonis nos ſpoliari, quandoquidem cum omnes diſcipulorum opes ac facultates ferme intra tunicam & pallium conſiſterent, præſcripſit eis hanc patientiam, ut ſe & tunica & pallio ſpoliari paterentur? Tandem quæ major poteſt eſſe ſervitus, quam angariatio illa, quam Chriſtus nominat? De qua Beza in Annotationibus ſuis ait, *propoſitum hic à Chriſto ſervitii genus pene intolerabile, quod etiam peculiari vocabulo fuerit declaratum.* Neque enim refert, quod Chriſtus unius vel alterius tantum milliaris meminit. Id enim facit propterea, quia non erat moris, ut ad plura milliaria una vice quiſquam angariaretur. Interim tamen quod me hodie pati vult Chriſtus, id non minus vult feram cras, & poſt ſequentibus diebus, ſi contigerit. Non eſt ergo quod hic ſolas tantum leves injurias contineri, cum verba Chriſti ita ſint comparata, ut etiam graviſſimas injurias ſignificare poſſint.

I V. *Quid ergo, inquit, præmii mihi erit, ſi me defendam?* Non jam hoc quæritur; ſed hoc potius: Quid ſingularis præmii mihi erit, ſi ſtrenue pugnando & me meoſ-

meoſque defendendo vitam perdam? Ad hoc nobis reſpondeat Auctor. Si enim virtus eſt, ſic ſe amicoſque & innocentes defendere, opus eſt, ut virtus iſta aliquam mercedem habeat à Deo conſtitutam. At nos nullam novimus, nec invenimus in Novo Teſtamento. Nec ſufficit, quod dicit, patientiam me præmii loco habiturum. Nam patientia non præmium eſt, ſed virtus, quæ ipſa maximo præmio digna eſt. Deinde quæ laus eſt iſtius patientiæ, quæ exercetur tunc cum non potes non pati, cum tibi nullæ ſunt ad reſiſtendum vires? Perinde quaſi patientem dicas, ligatum manibus & pedibus, quod percutientem non repercutiat. Tunc patientia ratione ipſa dictante maxime laudabilis eſt, cum poſſis quidem reſiſtere, & carnis te impetus carnaleſque rationes ad reſiſtendum impellunt, ſed Dei metu ac reverentia abſtines, & ultro conſcientiæ cauſa ſubis graviſſimum quoque infortunium.

V. *Virtus quam Chriſtus inculcat, eſt percutienti maxillam alteram obvertere &c.* Recte. *Ergo vitium huic virtuti oppoſitum & à Chriſto vetitum eſt, percutienti maxillam &c. reſiſtere.* Etiam hoc recte. Sed hoc non recte quod ſequitur: *Et ſic in his, & conſequenter horum ſimilibus, id eſt, levioribus injuriis, liberaliter patientem non eſſe.* Gloſſa iſta de levioribus injuriis, abſque cauſa, abſque fundamento & neceſſitate adjecta eſt. *Levia, quales communiter injuriæ ſunt* (quaſi non & graves communiter accidant, præſertim Chriſtianis, qui apud omnes exoſi ſunt) *pro levibus ducere debent Chriſtiani.* At tanto major eſt virtus, gravia pro levibus ducere, nec tanti facere, ut eorum cauſa ulla certamina geras aut tumultus excites. Et quam obſecro jejuna atque inepta fuiſſet iſta oppoſitio, quam Chriſtus inſtituit inter Legem Moſaicam & ſuam, ſi leves tantum hic injurias intellexiſſet. Nempe verborum iſtorum, *Audiviſtis dictum fuiſſe antiquis, Oculum pro oculo &c.* ſenſus eſſet: ſub Veteri Fœdere permiſſum fuit vindictam ſumere per Magiſtratum de eo, qui oculum vel dentem alteri excuſſiſſet, vel plagam inflixiſſet, multo magis qui animam ac vitam ademiſſet. At ego perfectioris ſanctitatis Magiſter injungo, ut ſi cui alapa tantum impingatur, vel aliqua levior injuria fiat, ſeſe non vindicet: in illis vero gravioribus injuriis, quæ in Lege expreſſæ ſunt, non impedio, quin vos ipſos vindicetis. Quod perinde eſt, atque ſi dixiſſet: Audiviſtis illic licitum fuiſſe graviores injurias vindicare. Ego vero volo, ut leviores tantum non vindicetis. Quæ oppidò frigida oppoſitio foret.

ANNOTATIO IX.

I. *Fortunæ media ſunt vitæ, quas qui defendit, vitam defendit.* Fortunæ ſunt media vitæ, ſed reparabilia: vita eſt irreparabilis. Veſte quidem egeo, ſed non hac ipſa veſte quam habeo: nam etſi hanc perdam, poſſum tamen vivere, quia aliam poſſum acquirere. Ita ſine domo, ſine pane, ſine alimento vivere non poſſum, ſed non præciſe ſine hac vel illa domo, ſine hoc pane vel alimento. Itaque qui fortunas has vel illas defendit, non ſtatim vitam defendit, quia poteſt etiam ſine his vivere. Interim hominem occidere & vitam irreparabilem ipſi eripere, propter conſervandas res reparabiles, quantæ crudelitatis eſt & temeritatis?

II. *Et anima latronis impœnitentis, nec unquam ad veram pœnitentiam perventuri, nullius eſt apud Deum pretii &c.* Unde ſcit Auctor, quod latro nunquam ſit ad veram pœnitentiam perventurus, ut tam ſimpliciter id affirmare poſſit? Deinde nonne ipſe ſupra faſſus eſt, Chriſtum etiam pro iis mortuum, quos in pugna occidimus? Ergo hinc apparet, non adeo vilem eſſe coram Deo animam latronis; cum pro ea animam Filii ſui unigeniti non minus quam pro aliis omnibus hominibus expenderit. Præterea ſupra aſſeruit, Chriſtianum Magiſtratum fures nunquam capitis ſupplicio affecturum. Quamobrem vero? nonne ob hanc rationem, quod nulla inter vitam hominis, quamvis furis ac impii, & inter fortunas noſtras, quæ furto auferri poſſunt, ſit proportio? Verum ſi hæc valere debeant, quæ hoc reſpondet loco Auctor, jam iſta ratio de furibus patibulo non alligandis nihil valeret.

ANNOTATIO X.

I. *Eſt ergo verum, ut omni petenti demus &c.* Hoc præceptum de dando & mutuando intra boni & æqui terminos intelligendum eſſe nemo negat. Sed hujus præcepti terminos habemus in ipſa Sacra Scriptura expreſſos. Ut piis omnes facultates ab invaſoribus eripiantur non poſſe contingere, dictum non ſimpliciter, ſed cum tali additamento, niſi ob cauſas ſingulariſſimas; cujus rei vel Jobi ab Auctore allegati exemplum documento eſt.

II. *Tanto vero ſæpius id contingeret, ſi ſcirent id ſibi ſemper adverſum pios impune fore.* Potius dicendum erat, ſi Deus id permitteret. Nam cur non alapæ piis ſæpius infringuntur, cur non tunicæ eis auferuntur ſæpius, vel ad milliare unum atque alterum adiguntur, etſi ſciant profani homines impune id fore? Nempe Deus eſt ſupremus rerum moderator, ſine cujus nutu atque permiſſu adverſi ne minimum quidem nobis poteſt accidere. Quid vilius eſt pilo? & tamen nullus de capite noſtro ſine Patre noſtro cæleſti decidere poteſt. Cur ergo dicamus, ſi ſcirent mali impune eis fore, quando piis nocent, eos ſæpius nocituros? quaſi hoc in ipſorum eſſet ſitum voluntate aut poteſtate, nocere piis, quando volunt. O ſi hoc verum eſſet, jam dudum actum eſſet de piis omnibus!

III. *Qualia ſunt, Non judicate, ne judicemini* &c. Omnino præceptum de non judicando & non condemnando, intra eum modum intelligendum eſt, ut excipiantur ea judicia, quæ Scriptura Sacra ipſa excepit, & nominatim permiſſa eſſe indicavit: qualia ſunt judicia Eccleſiæ, quæ eſt peculiariter pro judice Chriſtianis data & inſtituta. Sed judicia capitalia & condemnationes ad mortem, ut hinc excipiantur, quæ ratio ex Scriptura evincit?

IV. *Nam nec Pater noſter ſemper dimittit, & ſemper miſeretur.* Magna eſt differentia. Nos, niſi ſemper dimittamus, non poſſumus dicere Orationem Dominicam, & orare, *Dimitte nobis debita noſtra* (etiam gravia) *ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris.* Deo ut ſic oret, aut omnino oret, nihil opus eſt. Multa Deus facit, quæ nobis tamen integrum non eſt facere. Illi & innocentem fas eſt occidere, mortalibus nefas. Videlicet ille eſt abſolutus rerum Dominus, cui leges nemo præſcripſit, nobis ſecundum præſcriptas ab illo leges ambulandum eſt. Inſuper quod etiam dimittere debeamus graviſſimas culpas, Chriſtus exemplo ſuo docuit, qui dimiſit culpam interfectoribus ſuis, & Patrem pro eis oravit: præterea adulteram in tanto crimine deprehenſam, liberam dimiſit ac dimitti fecit.

V. *Imo vero Chriſtus hoc ſuo præcepto judicandi reliquit poteſtatem.* Hoc nimis ſubtile eſt, ut non percipiam, quid hic ſibi Auctor velit! Ergone etiam cum Deus dixit, *Non furaberis, Non mœchaberis,* reliquit furandi & mœchandi poteſtatem? *Cur enim diceret, Non judicate, niſi eſſet poteſtas judicandi?* Eſſe poteſtatem judicandi in mundo quis neſcit talem, qualem omnes homines habent poteſtatem peccandi vel non peccandi, male aut bene faciendi? *Poteſtatem ergo ponit Chriſtus, non tollit.* Poteſtatem quidem ponit talem, qua vel male vel bene facere poſſumus: ſed jus vel licentiam faciendi ſuis præceptis non ſupponit; verum dat in faciendis, & tollit in omittendis.

VI. *Vellem ut Vir Præſtantiſſimus agnoſcat, ſe tueri ſententiam abſurdam, quæ eum adegit, ut divinæ circa pios providentiæ terminos auderet præfigere.* Vellem & Auctor agnoſcat, ſe mentem noſtram non recte percepiſſe; alioqui à tali cenſura abſtinuiſſet. Puto autem ſatis explicatam nunc eſſe mentem, ſi alicubi antea fuerat obſcurior.

VII. *Etiamſi enim piis concedatur jus cædendi invaſoris, nunquam tamen eum cædent.* Quare? *Quia ut cædant, ob divinam providentiam (ut putat Vir Præſtantiſſimus) nunquam erit opus.* Sed hæc providentia nonniſi ad tales pertinere intelligitur, qui non habent ullo caſu animum occidendi. At ſi pii putent ſibi conceſſum eſſe jus cædendi invaſoris, quidni & animum occidendi habeant?

VIII. *Ut magis etiam quam ille non armatus incedam.* Atqui ſecundum ſua principia debebat armatus incedere: quia ſi quid ipſi (quod Deus prohibeat) accideret mali & adverſi, ſua culpa id pateretur. *Et non minus quam ille ſanguinem humanum nunquam fuſurum me ſperem.* At non is tantum fundit ſanguinem, qui id manu ſua facit, ſed etiam qui aliis fundendi ſanguinis auctor eſt, vel ſaltem non prohibet, cum prohibere poſſit, & ex officio debeat.

Atque hæc reſpondere placuit, ut Auctori anſam daremus altius de hac materia cogitandi, tum ut videat, non temere nos in noſtra adhuc perſeverare ſententia. Faxit Deus pacis, ne in mandatis ejus tum intelligendis, tum faciendis ullatenus ſive ad dextram, ſive ad ſiniſtram aberremus. Amen.

INDEX RERUM

Memorabilium & Phraſium S. Scripturæ in operibus L. Wolſogenii occurrentium.

Numerus II. *numeris præpoſitus ſecundam partem operis indicat* III. *Tractatus numeri charactere impreſſas.*

A.

A*Biud* quomodo Zorobabëlis Filius 36
Abrahami nativitas & vita deſcribitur 20
Abrahami ſinus quis Luc. 16. 22. 643 a.
Adoratio qualis à Magis Chriſto fuerit præſtita? 114. quæ & quatenus hominibus, Angelis, Deo & Chriſto competat 189, 190. eam quo pacto jure Chriſtus Diabolo negare potuerit verbis Deut. 6. 13. Matth 2. 2. 191
Adventus Chriſti quis, & quotuplex Matth. 10. 23. pro miſſione Spiritus Sancti in Apoſtolos. ibid. p. 273 b. 274 a.
Adulterium in Lege & Euangelio quid ſit 220
Ab *æterno* dicitur præmium piis eſſe paratum, nullibi vero pœna ignis inextincti 400
Agnum paſchalem, quando Chriſtus comederit 522 & ſeq.
Alma quid ſignificet Eſ. 7. 14, nempe intactam virginem probatur 53, 54
Ambulare pro operari 630 a.
Angeli an, quando & quomodo adorari poſſint & debeant 189. 190. quomodo Marcus cap. 16. 5. *Angelum* in monumento ſediſſe, item Joh 20. 12. Matthæus vero extra illud affirmet 442 b. conf. Brenium in Matth. 24. 4. & Amicam diſp. ejus p. 87. Angelus quomodo Chriſtum corroboraverit 677 a.
Anima pro vita 132. Matth. 20 28. 349
Animarum tranſmigrationem Judæos crediđiſſe & Pythagoræos 302 a, b.
Aonas & Cajaphas quomodo ſimul Pontifices Maximi appellentur à Luca 571 a.
Ἄνωθεν *deſuper* pro denuo 746 a.
Apertio mentis quomodo à Chriſto Apoſtolis ſit præſtita 694 a.
Apoſtolis duodecim, quomodo mens à Chriſto ſit aperta 694. quomodo non habuerint pecuniam II. 18. b.
Ἀεγὸν ῥῆμα quid ſit 292 a.
De armis, & bellis Chriſtianorum II. 288. b.
Articulus ὁ non ſemper certam aliquam rem ſignificat 200
Aſino vehi olim honorabile, ſed Chriſti temporibus vile & cur 351
Athanaſium, cui Symbolum iſtud abſurdiſſimum adſcribitur, plane contrarium docuiſſe ac id quod Symbolum iſtud continet II. 307 b.
Avaritia quid ſit 619 b.
Audire pro intelligere II. 139 b.
Auguſtus Cæſar quo anno orbem deſcribi curaverit 565 & ſeq.
Aurum & argentum quomodo non habuerint Apoſtoli II. 18 b.

B.

BAbylonica captivitas quando initium ſumſerit 33
Baptiſmus immerſione fieri ſolebat Matth. 3. 6. p. 151. circa illum varii errores & ſuperſtitiones 160. pro afflictionibus Matth. 20. 22. p. 346. in quem finem inſtitutus ſit 74 b.
Baptiſmus Johannis quamdiu durare debuerit 152. & ad quos pertinuerit ibid. & ſeq. an idem ſit cum baptiſmo Apoſtolorum poſt adſcenſionem Chriſti 171 & ſeq.
Baptiſmi formulam aliquam an Chriſtus præſcripſerit 448 b.
Baptiſmus qualis intelligatur Matth. 28. 19. 448. & ſeq. pro largiter ditari II. 2. a.
Baptizare diſcipulos in nomen Patris, Filii, & S. S. quomodo intelligendum Matth. 28. 19.
Beelzebub, vel Beelſebuli nomen unde originem habuerit 274 b.
Bellum gerere an Chriſtiano licitum 241 & ſeq.
De bellis & armis Chriſtianorum II. 288 b. III. 65 & ſeq.
Blaſphemia in Chriſtum & in Spiritum Sanctum quouſque remiſſibilis fuerit, in Spiritum Sanctum, quid Matth. 12. 32. p. 289. b. an remiſſibilis ſit 291
Bona temporalia pauperibus eſſe diſtribuenda & quatenus 3. an, & quomodo poſſidere liceat 339, 340

C.

CAdaverum in lectulis efferendi mos apud Judæos honoratiores 595 a.
Cœlum apertum, neminem præter Chriſtum & Johannem vidiſſe Matth. 3. 16. probatur novem argumentis 164, 165. in cœlo gradus fore beatitudinis oſtenditur 212
Caiphas Pontifex & Annas quomodo, ſimul à Luca appellentur Pontifices Maximi 571
Captivitas Babylonica quando cœperit 33
Caro oſſa quomodo evincant Chriſtum non fuiſſe ſpectrum 69. a. caro Chriſti quomodo manducetur 808, 809 b.
Carteſii Meditationum Metaphyſicarum ſolida refutatio III. 79. ſeqq.
Centuplum pro multis 342 b.
Cerinthi quænam opinio de Chriſto 702 a.
Charitatis in Euangelio præſcriptæ præ illa quam Moſis lex exigit præſtantia 3. de perfecta charitate Chriſtiana II. 285 b.
Chriſtus cur *Davidis Filius* inter tot progenitores appelletur 19. quomodo ex ſemine Davidis fuerit 37, 39, 40. an ex Maria carnem aſſumſerit p. 42. quo anno mundi natus fuerit incertum & diſquiſitio ſuper iſta quæſtione p. 99, 100. . . . quinque annis antiquior ſtatuitur quam vulgaris eſt computatio 100. . . . cur in Ægypto & non

non in patria ſua ſervatus à Deo fuerit, ut in tenera ætate illuc devehi debuerit 124. quamdiu in Ægypto commoratus fuerit 125. cur cito ex aqua adſcenderit, a Johanne baptizatus 163. an ſolus cœlos apertos viderit, an vero cum Johanne 164. quod non ſit ſummus Deus probatur 177 & ſeq. 393, 531 & ſeq. ſe à Diabolo tentari initio neſcivit 185, 189. concio ejus Matth. 5, 6 & Luc. cap. 6. an eadem ſit 198 & ſeq. an doctrinam ſuam legi, an vero falſis Phariſæorum interpretationibus opponat Matth. 5. 6. 213, 214, 215. adventus qualis intelligatur Matth. 10. 23, vide adventus. quo ſenſu Chriſtus nos redemerit 349 & ſeq. non eſt Deus ſummus, quod probatur 346 b. cur Chriſtus 5 die ante Paſcha Jeruſalem ingreſſus ſit 351. cur ficui maledixerit ? 354. octies poſt reſurrectionem ſuam apparuiſſe diſcipulis, probatur 446 b. eaſdem parabolas & conciones diverſis temporibus habuit, & ſcopo ſuo diverſimode accommodavit 467 a. an eodem, an vero diverſo tempore a Judæis Paſcha comederit 512 & ſeq. corpus ſuum è cœlo non accepiſſe, probatur 539 b. an duas naturas habuerit 546 b. & ſeq. quo anno fuerit natus 562 & ſeq. & quo anno paſſus 685 & ſeq. quando apud Deum fuerit 707 & ſeq. 750. de ejus vera divinitate 708 & ſeq. an ſeipſum ex mortuis reſuſcitaverit 742 & ſeq. non eſſe Deum altiſſimum 777, 780. II. 301 & ſeq. ejus poteſtas quatenus limitata & quatenus illimitata ſit 781 & ſeq. verum hominem fuiſſe II. 300 a. non eſſe Deum ſummum III. 3 b. & ſeq. de eo quænam ſint cognitu neceſſaria 3 b. & ſeq. cur baptiſmum à Johanne acceperit Matth. 3. 15. p. 162

Clavis dari ſolebat apud Hebræos, illi cui facultas legem interpretandi dabatur 658 a.

Claves regni cœlorum, quid Matth. 16. 19. 316 b.

Cœna Dominica quomodo celebranda & in quem finem à Chriſto ſit inſtituta 414 & ſeq. non ut in ea aliquo beneficio fruamur, ſed Dei beneficia celebremus, ibid. de inſtitutione cœnæ 514 & ſeq. 671. an ſub una ſpecie exhibere eam licitum ſit 691 b.

Cognitio Dei in quibus rebus conſiſtat III. 2. & quænam ad eam ſint neceſſaria 3. & ad *cognitionem* Chriſti ibid. b.

Tanquam columba quid ſignificet Matth. 3. 16. 165. ejus figura cur Deus in mittendo Spiritu S. uſus fuerit 166

Cometæ an & quomodo aliquid ſignificent 112, 113

Communio bonorum qualis inter primos Chriſtianos viguerit II. 17 b. 29 a. 30 b.

Concio Chriſti Matth. 5. 6. & Luc. 6. 17. an eadem ſit 198 ſeq. ad quos pertineat 200

Confirmationem Novi Fœderis longe excellentiorem eſſe ea qua V. Fœdus fuit ſancitum probatur 6 & ſeq.

Confiteri pro laudare, gratias agere Matth. 11. 25. 281 b. 559 a.

Corban quid ſit 373

Corpus Chriſti in cœna D. non propriè edi, nec ſanguinem proprie bibi 409 & ſeq. vox *corpus* [illegible] proprie cadaver ſignificat 414

De *corporis* Chriſti ubiquitate, vide ubiquitas.

Credere in aliquem vel in aliquid pro ſimpliciter credere 455 b.

Crux pro qualibet afflictione 277 a. crucis ſupplicium quale 277 a.

Cultus Dei an abſque reſpectu remunerationis à nobis exigatur 366 b.

D.

DÆmonia ejiciens in nomine Chriſti, licet non è numero ſectatorum ejus eſſet Marc. 9. 38, 39.

David cur apud Matthæum ante Abrahamum appelletur 20. ejus vita 24. cur illum ſolum regem Matthæus appellavit, ibid. quomodo a Marco ad Abjatharen, ſed 1 Sam. 21. 1, 2 ad Achimelechum veniſſe dicatur 459 & ſeq.

Decreta Dei quædam eſſe conditionata 596 b.

Defenſio an & quatenus Chriſtianis licita? II. 279 b. 284 a. III. 65 & ſeq.

Deſcriptio terræ, ab Auguſto inſtitutæ, quo anno facta 565 & ſeq.

Deſertum quale fuerit in quo Johannes prædicavit 142 & ſeq. Chriſti, quale Matth. 4. 1.

Contra ſupremam Chriſti *Deitatem* nullibi quam in Euangel. Johannis plura extare Teſtimonia 713 & ſeq.

Deus an eſſentia ſua ubique præſens ſit 166. quatenus & quomodo in cœlis, & ubique ſit 247. De Deo Patre primæva Chriſtianorum doctrina II. 297 & ſeq. ipſum unam tantum eſſe perſonam ibid. & ſolus Deus altiſſimus 298 b. De Dei natura & eſſentia III. 17 & ſeq. Deum eſſe an Carteſius rectè probaverit III. 82 & ſeq.

Diabolus Chriſtum tentans, qua forma eum acceſſerit Matth. 4. 3. 184. quamdiu & quomodo ibid. quid prima tentatione intenderit 185. quomodo Chriſtum in ſanctam civitatem aſſumſerit 18 b. quomodo Chriſto omnia mundi regna oſtenderit 188. boni angeli ſpeciem tunc aſſumſit 189. ejus peccatum quodnam fuerit II. 228 b.

Dianæ templum quale fuerit II 123 b.

Διαθήκη quid 1

Dies præſens & craſtinus Matth. 6. 34 quid ſignificet 252

Dilectio Dei ex toto corde &c. & dilectio proximi, ut ſui ipſius; multo major ſub Novo quam ſub Veteri Fœdere exigitur 366, 367. qua in re conſiſtat, ibid. & an præſtari à nobis queat qualis exigitur ibid.

Diſcipuli Chriſti, qui dicantur Matth. 5. 1. 200

Divites quo ſenſu miſeri dicantur 591 b.

Divinitatis vera deſcriptio 70 b. & ſeq.

Divitias magnas acquirere aut retinere, an & quatenus doctrina Chriſti permittat 338 & ſeq.

Doctrina primæva Apoſtolica de Deo Patre, Filio & Spiritu Sancto II. 297 & ſeq.

Dominari quid ſit Matth. 20. 25. II. 209 b.

Dominorum Chriſtianorum poteſtas in ſervos quouſque ſe extendat II. 266 b.

E.

EBionitarum de Chriſto ſententia refellitur 17, 18

Eccleſia pro cœtu hominum 315. an poſſit errare & deficere 315, 316

Ἐγένετο quid ſignificet Joh. 1. 14. 726 a.

Electi qui Matth. 20. 16. 344. duo credentium genera ſignificat vox electorum ibid.

Electi, pro iis qui excellunt inter vocatos Matth. 20. 16. p. 344

Enallage numeri pluralis pro ſingulari 231

Epicureorum & Epicuri doctrina II. 109 a.

Eſavi quare nulla mentio inter majores Chriſti 22

Eſſenorum, Phariſæorum & Sadducæorum vita, mores, origo & inſtituta recenſentur 173 & ſeq.

Eſſe cum aliquo, quid Matth. 26. 69. xxviij 20. Joh. cap. 8. 29. 450 b.

Euange-

Index rerum Memorabilium.

Euangelicam hiſtoriam quinam perſcripſerint 520 a.
Euangelii præ lege Moſis præſtantia, in quibus rebus conſiſtat 3
Eunuchus unde ita vocetur II. 57 b.
Ex pro à 42 Matth. 1. 18.
Ezechias Rex, quo tempore regnum Judæ ſuſceperit 30. & quando natus fuerit, ibid. ejus vita 31

F.

Fides ſalvifica quid 809. in fide petere quid II. 182 b.
Fides Petri; an cum Chriſtum negaret defecerit 674 b.
De perfecta fiducia in Deum & Chriſtum in genere, & quid illa ſub ſe comprebendat II. 256 b.
Filius Davidis cur Chriſtus in genealogia à Matthæo appelletur 19520
Filius pro uno ex poſteris 19 Matth. 1. 1 & ſeq.
Filium hominis cur ſe Chriſtus appellaverit 260 b.
Filii Dei nomen Meſſiæ proprium eſſe inter Judæos fuit notiſſimum 454 a. appellationis iſtius quæ primaria fuerit cauſa 454 a.
Filii pro diſcipulis Matth. 11. 16. p. 280 b. hominis pro quovis homine Matth. 12. 8. 285 a, b.
Fimbria in veſtimento Chriſti quid fuerit 267 a.
Flagella pro morbis Marc. 3. 10. 463 b.
Flagello quo Chriſtus uſus eſt in ejiciendo è templo mercatores, an homines percuſſerit 639 a.
Fœdus quid 1. Veteris & Novi quodnam ſit diſcrimen 1 & ſeq. in ſex rebus conſiſtit, ibid. 1. diſcrimen p. 1. 2. 11. diſcr. p. 3. 111. p. 4. IV. p. 6. V. & VI. p. 9
Qui *foris* ſunt pro incredulis 466
Fratres pro cognatis Job. 42. 11. pro quovis alio Gen. 26. 31. Exod. 26. 3. Ezech. 1. 9. iij. 13. Joël. 2. 8. 216. videlicet Iſraelita, vel Chriſtiano.

G.

Galilæi quos Pilatus occidit, ſanguinem eorum cum ſacrificiis miſcens quinam 625 b.
Gamalielis conſilium quod laudatur à Bullingero, defenditurque à Caſtellione contra Calvinum II. 36. a. quiſnam iſte Gamaliel ibid.
Gehenna ignis, unde dicta Matth. 5. 22. 217. qualem pœnam deſignet ibid. & 275 a, b.
Genealogia Chriſti Matth. 1 deſcripta, an rejicienda ſit 17, 18. cur eam in tres partes diviſerit Matthæus 20
Genealogiæ Chriſti à Matthæo & Luca traditæ reconciliatio 575 & ſeq.
De æterna generatione Chriſti ex eſſentia Patris III. 25 b. pro vitæ deſcriptione 18 Matth. 1. 1.
Gladios cur Apoſtoli ſecum habuerint 676
Græci ſignificant in Sacris Literis omnes populos præter Judæos 310

H.

Habere, pro donis recte uti 398
Helvidii ſententia, de Maria quod poſt Chriſtum plures liberos pepererit, refellitur 65. ſeq.
Herodes Aſcalonita cur ad vocem Magorum quæſtionem turbatus fuerit 115. ejus infanticidium cur Joſephus non recenſeat 127. & Brenii Annot. in Matth. 2. 16. quo anno mortuus ſit 563. & ſeqq.
Hiſtoriola rerum à captivitate Babylonica ad Hieroſolymorum exidium geſtarum. 68. ſeqq. rerum in nativitate Chriſti in Matthæo & Luca recenſitarum 559, 560
Hora tertia, qua Marc. 15. 25, Chriſtum crucifixum eſſe ſcribit, quomodo cum aliis Euangeliſtis conciliari poſſit, affirmantibus hora 6. eum eſſe condemnatum 436
De Humilitate in qua vera magnitudo & excellentia populi Chriſti in terris conſiſtit II. 259. b.

I.

Jacobi Patriarchæ vita deſcribitur 21, 22, item Apoſtoli. II. 179 a. ejuſque mors ibid. b.
Jani Templum Romæ quando fuerit clauſum 568, 569
Jejunium Chriſti quale fuerit, cur & quomodo ab eo ſuſceptum 182
Jeremias quando prophetaverit 31
Jeruſalem quando & a quo condita. 115. unde nomen acceperit ibid.
Nomen *Jeſus* omnia nomina Eſai. 9. 6. expreſſe, in ſe continet 529
Ignavus, vide piger, & Prov. 12. 24, 27. XIX. 24. XXIII. 22.
Ignis Dei, pro fulmine grandi Job 1. 16.
Ignis non ſufflatus, quid Job 20. 26. pro gladio Pſal. 78. 63. pro exitio æterno Eſai. 50. 11. pro malo quovis Ezech. 15. 7. XX. 47 161
Ignis quem quid denotet 624 b.
Imago Dei, ad quam homo dicitur eſſe conditus quid dicatur III. 1. a.
Immanuel quid 55, 56
Impios ad pœnam reſurrecturos II. 151. a.
In præpoſitio, pro propter Matth. 2. 46. pro inter 650 b. 651 a. pro ſecundum 754 b. pro contra II. 27 b.
Sententiæ de *incarnatione* Dei abſurditas oſtenditur 533 a.
De *incarnatione* filii Dei III. 29 a.
Incipere pro facere II. 1 a.
Infanticidium Herodis cur non commemoretur à Joſepho 127. id quare Deus permiſerit 128
Infernus quid, ex Judæorum & authoris ſententia 643 b. II. 12. a.
Inſpiratio Sp. Sancti immediata an requiratur ad fidem 805 a.
Invocatio Chriſti probatur II. 52 a.
Joannes Baptiſta quid voce pœnitentiæ ſignificare voluerit 144. quid doctrina ejus continuerit, quid non 145. an nihil præter locuſtas & mel ſilveſtre comederit 150. an Eremita fuerit & talem ordinem inſtituerit ibid. an in ſuo munere ſucceſſorem habuerit 153. non baptizavit Spiritu Sancto 158. quouſque & quomodo Chriſtum ante ejus baptiſmum cognoverit 162. ejus vita, nativitas & munus deſcribitur 168 & ſeq. cur non deſierit baptizare cum Chriſtus baptizare inciperet 755 b.
Joannes Euangeliſta, quid in ſcribendo ſibi propoſitum habuerit 14. ejus nativitas, vita & mors 697. initium ipſius Euangelii non eſſe intellectu difficile 698 a. ſcopus ipſius in ſcribendo Euangelio ibid. b. & 714. is non eſt probare Chriſtum eſſe ſummum Deum 699 b. & ſeq. occaſio quam habuit Euangelium ſic ut fecit ordiri 701 a. quæ eſt, quod multi Joh. Baptiſtam pro Meſſia haberent ibid. non vero opinio Ebionis vel Cerinthi ibid. Johannem ſibi propoſuiſſe Hiſtoriam novæ creationis deſcribere 704, 716. Quid voce *in principio* denotaverit 705. non extare plura teſti-

teſtimonia in ullo ſcripto Novi Teſtamenti contra Chriſti ſupremam divinitatem quam in Euangelio Johannis 713. & ſeq. Johannem in deſcribendo Chriſti facta, temporis ordinem non ſervaſſe probatur 819 a.
Jordanis fluvius unde nomen acceperit, & ejus origo 151
Joſephi Jacobi filii deſcriptio vitæ 22
Joſeph, Mariæ ſponſus, quomodo dicatur Matt. I. 51. 19. juſtus . . . p. 43. quomodo & quare Mariam occulte dimittere vellet 44. cur ei per ſomnium & non vigilanti conceptio Mariæ ex Sp. S. ſit revelata 47. ejus vita & mores 60, 61. . . quando in Ægyptum fugerit 106, 107.
Ira pro dolore Job, 6. 2. XVII. 6. pro pœna 154. ira quæ Matth. 5. 22. prohibeatur, & quatenus iraſci non liceat 216
Iſaaci vita deſcripta 21
Iſmael cur in Chriſti genealogia amiſſus 221
Judicium pro damnatione Matth. 23. 14. 373
Juſtificari ex operibus legis quid II. 197 b.
Juſtitia quæ Joſepho adſcribitur, in qua re conſiſtat p. 43. non neceſſario requirit pœnam 45
Juſtitia pro beneficentia 245 a.

L.

LApidatio erat pœna blaſphemorum II. 51 b. quomodo fiebat 52 a.
Ex *Lapidibus* quomodo Abrahami filios Deus poſſit excitare 156
Lazari mendici parabola Luc. 16. 19, 21 &c. quatenus veram Hiſtoriam potuerit continere 642 a, b.
Legis Moſaicæ cum Chriſtiana comparatio II. 243 b
Leproſus pro eo qui talis fuit 404
Legem quomodo Chriſtus non venerit abrogatum, ſed impletum Matth. 5. 17. 230 & ſeq.
Liber vitæ, quid 609 b.
Librorum V. & N. Teſtamenti auctoritas quanta ſit 10, 11, 12. unde nobis de ea conſtare poſſit, ibid.
Libertini quinam fuerint II. 39 b.
Locuſtæ quibus Joannes veſcebatur quid? 149, 150
De Lucæ Euangeliſtæ vita & obitu 519. Lucas cur alios Chriſti progenitores quam Matthæus recenſeat 580
Lydiæ, purpuram vendentis, cor quomodo Deus aperuerit II. 102. b.

M.

MAgi Chriſtum adorantes, quot fuerint numero 102. quale genus hominum fuerit 100, 101. annon artes diabolicas exercuerint 101 . . . an reges 101, 102. unde venerint 103, 104: & quando 104, 105 . . . Stella quæ ipſis apparuit qualis 107 . . . quali honore Chriſtum affecerint 114 . . . cur à Deo ad Chriſtum adorandum, vocati 115 . . . cur nemo cum illis Bethlehemum iverit 120 . . . an ſalvifica in Chriſtum fide fuerint præditi 122 . . . an in ipſorum donis myſterium aliquod lateat 122 & in quem finem Deus illa converterit 123
Magiſtratus munus gerere Chriſtianis à Chriſto non permiſſum eſſe, probatur 347 & ſeq. idque humilitati fiduciæque Chriſtianæ, multiſque aliis præceptis Chriſti repugnare II. 259 b . . . Magiſtratus munus gerentes an poſſint in eo ſtatu ſalvari II. 268 b. & an pro membris Eccleſiæ ſuſcipi 269 a. III. 65 & ſeq.
Manaſſes Rex quando natus & vita ejus Eſai. 31
Mandata Dei io obſervare poſſimus & teneamur 337 a. 339 b.
Manichæorum opinio de Chriſto refutatur 18
Manuum lotio ante cibum quomodo & quam ſtricte à Judæis obſervata ſit 307 b. 308 a.
Marcus Euangeliſta, quis fuerit 453 a. cur genealogiam Chriſti omiſerit 454
Maria Virgo, Mater Chriſti an ex domo Davidis fuerit, & ſi fuiſſet, an Chriſtus ideo ex ſemine Davidis poſſet dici 37, 38, 39. 533 b. cur tamdiu tacuerit de ſua ex Sp. S. conceptione 45, 46. an voto virginitati ſe adſtrinxerit 57, 530 a. ejus mores & vita 60, 61. an mortua reſurrexerit & in cœlum ſublata ſit II. 4 a
Matthæus quid in Euangelio ſuo deſcripſerit 14. Ejus vita deſcribitur 14 & ſeq. qua lingua Euang. ſuum conſcripſerit 15. & ſeq. Ejus Euang. argumentum, & partes 16. An idem fuerit qui etiam Levi appellatur 264. a. cur alios Salathiëlis majores, & Sorobabelis poſteros recenſeat quam Lucas 580
Mel quo Johannes veſcebatur quale 156
Metaphyſicarum meditationum Carteſii reſutatio III. 79 & ſeqq.
Cur Johannes de *Militia* deſerenda nihil præceperit Luc. 3. 14. 573
De regno Chriſti *Millenario* in terris vide pag. 390 & ſeqq.
Miracula Moſis Chriſti miraculis longe ſunt inferiora 7. non tantum ratione magnitudinis, ſed etiam utilitatis ibid. pleraque quæ Moſi adſcribuntur, non Moſes, ſed ipſe Deus fecit ibid. Ea non ſemper patrare potuit ibid. multo minus vim illa patrandi aliis communicare ibid. etiam ab impiis aliquando edi poſſunt, & cur 256. 384, 385
Inter Moſen & Chriſtum quodnam fuerit diſcrimen, I. ratione nativitatis & educationis 1, 2. II. ratione revelationis ibid. III. ratione officii IV. ratione pietatis pag. 2
Morbos noſtros quo ſenſu Chriſtus portaverit 260
De cauſis *Mortis* Chriſti III. 8 b. & ſeqq.
Mortui quomodo efferri ſolebant apud Judæos, nimirum in lectulis 595
Mulier pedes Chriſti ungens, an eadem fuerit cum ea eſt caput ejus impii 401 & ſeqq.
Mulierum Sanctarum cur Chriſti genealogia non fiat mentio 23
Cur Matthæus in genealogia Chriſti meminerit Matth. 1. 3. 23
Multi quinam Matth. 26. 21. 417 pro omnibus ibid.
Mutilos id eſt membro aliquo carentes, Chriſtus ſanavit 311 b.
Myſticum ſenſum non ſolum in Prophetarum prædictionibus contineri, ſed & literalem 125, 126

N.

NArdus piſtica qualis fuerit & quale unguentum ex ea factum 492
De Natali die Chriſti 569 a.
Nativitatem Chriſti quinque annis antiquiorem eſſe quam vulgaris computatio fert probatur 562 & ſeqq.
Natura Dei, vide *Deus*. De duabus *naturis* in Chriſto III. 30 b. de deſtinctione inter iſtas naturas 33 a. & inſeparabilitate earundem ibid. b. item de earundem communicatione 34 a.
Nazaræus cur dictus ſit Chriſtus 133, & quomodo eum ſic appellatum iri Prophetæ prædixerint 137, 138 ſeqq.
Nemo pro paucis 757 b.
No-

Nomina apud Hebræos in alia ejuſdem ſignificationis mutuare familiare fuit 376 b. Numerus pluralis pro ſingulari 264 a. 284 b. Matth. 12. 1.

O.

ODio proſequens fratrem homicida eſſe dicitur 1 Joh. 3. 15.
Odiſſe pro minus amare 633 b.
Oleum lætitiæ pro donis Spiritus Sancti 19 Hebr. 1. 9.
Omnes pro omnibus in certo genere de quo agitur Matth. 23. 3. p. 370 b. 717
Opera noſtra bona an præmium vitæ æternæ promereri poſſint 646, 647, 648
Orandi præceptum in Lege non extat 4
Oratio quid contineat, & quo ſine à Chriſto ſit tradita 247 a.

P.

PAradiſus quid apud Judæos ſignificet 683
Paranymphus & Paranympha quid apud Judæos 756 b.
Partes Novi Teſtamenti quænam 12
De feſto *Paſchatis*, omnibuſque ejus circumſtantiis 499 & ſeqq. quo tempore Chriſtus illud celebraverit 512 & ſeqq. quot Paſchata inter baptiſmum & mortem Chriſti interceſſerint 516 & ſeqq.
Patientia qualem Chriſtus exigit, in Moſis Lege non eſt præſcripta 3. de patientia quæ in regno Chriſti præſcribitur II. 270 a.
Pauli Apoſtoli vita & facta deſcribuntur II. 177 & ſeqq. Epiſtolas ſuas quo ordine ſcripſerit 178
Pauperes quo ſenſu beati dicantur 590 b.
A Peccatis quomodo nos Chriſtus liberaverit 49 ſeq. qualia peccata Judæi coram Johanne fuerint confeſſi 153. & an Johannes iſtam confeſſionem exegerit ibid. *Peccata* quomodo Chriſtus in terra remittendi poteſtatem habuerit 263 d. peccatum in Spiritum Sanctum quid 619 a.
Pecuniam fœnori dare quatenus Chriſtianis licitum ſit 592 b.
Perſona tertia pro impersonali 621 a.
Petrus Apoſtolus an fuerit caput Eccleſiæ & princeps Apoſtolorum 315. qua ratione Eccleſia ſuper ipſum fuerit ædificata 316
Phariſæi & Sadducæi cur ad Joannis Baptiſmum acceſſerint 154. de Phariſæorum, Sadducæorum & Eſſenorum ſectis 173 & ſeq. Phariſæis & ſcribis quatenus Chriſtus obediri præceperit 370
Philippus cujus uxorem Herodes rapuit quis fuerit 303 a.
Phylacteria Phariſæorum Matth. 23. 5. qualia fuerint 371
Pinnaculum Templi quid Matth. 4. 5. 186
Pluralis pro ſingulari 435, 436, 804 b.
Poculum pro ſtatu in quo Deus vult unumquemque eſſe Matth. 20. 22. p. 346
Pœna impiorum poſt mortem qualis 272 a. 275 a. b.
Pœnitentiam agere poſſe homines propriis viribus probatur 169, 170
Polygamia probatur licita amplius non eſſe 335 a.
Pontifices ſummi quomodo plures fuerint 401
Portæ inferorum quæ dicantur Matth. 16. 18. 316 a. b.
Poſſe pro nolle 471 a
Poſſidere κτᾶσθαι pro acquirere 667 a.
Potentes, quos Maria à Deo de thronis eſſe dejectos affirmat, quinam fuerint 538 a.
De vero ſenſu Præceptorum Chriſti, eumque ex ipſius exemplo certiſſime ſumi poſſe II. 254 a
De Præſcientia Dei circa futura contingentia 195, 196. eam tollere contingentiam rerum II. 2 b.
Pretium ſcorti & canis quid 428
Primogenituræ jus triplex Chriſto competere Matth. 1. 25. p. 57
Per Principes Sacerdotum quinam intelligantur 116
Principium quid Johanni Joh. 1. 1. 705 & ſeq.
Promiſſa Veteris Fœderis qualis fuerint 5
Pſeudo-Chriſti Matth. 24. 5. 24. memorati, recenſentur 379
Puer pro ſervo II. 202.
Purgatorii ignis futilitas oſtenditur 219, 220

R.

RAchel quomodo ploraſſe dicatur ſuper filios Jer. 31. 15. Matth. 2. 17, 18. pag. 130 Rachel pro ejus poſteris ibid.
Rahab quod vere meretrix fuerit 75 ſeq.
Rationis uſus in religionis negotio non rejiciendus, ſed ſtudioſe adhibendus eſt 534 a. quæ contra rationem pugnant rejicienda ſunt ibid.
Redimere, pro liberam remittere Exod. 21. 8. pro liberare 349 b.
Regeneratio quid 748
Regnum Chriſti millenarium probatur 390. & ſeq. De Regni Chriſti natura & qualitate, & primo iſtud eſſe ſpirituale II. 241. a. de rege hujus regni ibid. b. nempe de modo regiminis & inſtrumentis 242. & ſeq. b. deque ejuſdem majeſtate 244. b. de populo & ſubditis ejus 245. a. de præmiis ac pœnis in iſto regno conſtitutis 250. b. ea non eſſe corporalia & temporaria, ſed ſpiritualia & æterna 251 a.
Regnum cœlorum pro regnum Meſſiæ quod & Dei dicitur Matth. 3. 2: 4. 17: 5. 3: 13. 24. *Regni cœlorum* voces non à Chriſto primum in ſignificatione vitæ æternæ fuiſſe acceptas 233, 234
Regum Judæ & Iſraëlis vita & Catalogus 26. & ſeq. cur tres omiſerit Matthæus 29. & cur non alios quam iſtos 3. ibid. & 30
Religio Judaica uni tantum populo fuit alligata, Chriſtiana vero ad omnes pertinet 10. ejus compendium III. 1. & ſeq.
Remunerationem in vita æterna, author in omnibus æqualem exiſtimat 342, 343, 344. an abſque ſpe remunerationis, vel citra ejus reſpectum Deum colere debeamus 366 b.
Repudii libellus abrogatur à Chriſto Matth. 5. 31, 32. XIX, 4, 5, 6, &c. 221, 222. quando & quibus de cauſis olim dare licitum fuerit ibid.
Reſiſtere malo non eſſe licitum probatur 227. ſeq. 239. ſeq. & quatenus II. 272. b. 279. b.
Reſurrectionis Chriſti veritas confirmatur 445
Reſurrectio mortuorum quomodo ex verbis Exod. 3. 6. à Chriſto evincatur 363, 364. an Judæis ſub Antiquo Fœdere promiſſa ſit 364

S.

SAbbatum obſervare an teneantur Chriſtiani, & quomodo 462. Deuteroproton quodnam 588 & ſeq.
De Sadducæorum, Phariſæorum & Eſſenorum ſectis 173. & ſeq. 362. Sadducæorum notabile argumentum contra mortuorum reſurrectionem 360 b.
Inter *Salomonem* & Davidem quomodo tres tantum viri recenſeantur ſpatio 366. annorum 58, 59

Salomon an antè obitum reſipuerit p. 25, 59. ejus vita 25
Samaritani ex quibus populis conſtiterint, eorum origo & implacabile odium inter ipſos & Judæos 760 b. & ſeq.
Sanctitate vitæ Chriſtus Moſen longe ſuperaviſſe oſtenditur p. 7
Sanguine proprio quomodo Deus Eccleſiam acquiſiverit II. 130 b.
Sanguis pro pœna homicidii Matth. 23. 35. XXVI. 25. Pſal. 9. 13. 1 Reg. 2. 32. p. 376 II. 34 a.
Sapientia carnalis, quæ Paulo 1 Cor. 1, *ſapientia ſermonis, mundi, & principum hujus mundi* nuncupatur, quænam ſit 282 a.
Satan quo pacto falſa de Chriſti ſuprema divinitate in mundum diſſeminaverit 702 b. & ſeq.
Satiſfactio Chriſti, qualis vulgo ſtatuitur, refutatur 349 & ſeq.
Scandalum pro iis qui alios ſcandalizant 300 Matth. 16. 23. XIII. 41. Scandalizari non cadit in pios 812. a. ſcandalo occaſionem præbere quando non malum ibid.
Sceptrum quando à Juda fuerit ſublatum 136. ſeq.
Scopus Euangeliſtarum quis 13
Scribarum inter Judæos origo, functio & officium 140 ſeq. quatenus illis Chriſtus obediri velit Matth. 23. 3. 370
Scribi in libro vitæ quid 609 b.
Scripturæ Sacræ intelligendæ Methodus deſcribitur II. 239. & ſeq. eam ſolam eſſe normam fidei 311 b.
Sed pro tantum Matth. 20. 23. p. 346. pro niſi 467 a.
Sermo pro Euangelio 458 a.
Si pro quando Matth. 22. 44. Joh. 13. 32. p. 369
Sibillarum carmina, an de Chriſto aliquid contineant 112... quid de iſtis carminibus ſentiat author. ibid.
Turris in *Siloam*, obruens 18. quæ 626 b.
Simon Magus Act. 8. 9, 10, 11, quid docuerit & fecerit II. 55 b.
Simonia à Simone Mago nomen ſortita eſt II. 55 b.
Simulatio quatenus licita 690
Singularis pro plurali 352
Sinus Abrahæ quid Luc. 16. 22, 23. 643 a.
Σῶμα corpus, proprie cadaver ſignificat 414
Somniorum Propheticorum quinque ſpecies explicantur 46
Per *Sortem* Judæi in rebus dubiis, precibus ad Deum directis, voluntatem Dei exquirere ſolebant II. 6 b.
Spiritus pro animo 458 b. 606 a.
Spiritus Sancti promiſſio in Lege Moſis non reperitur 5. an ſit Deus ſummus 179. & ſeq. Chriſtum in deſertum abduxit 182 quomodo id fecerit ibid. ſi perſona eſt, procul dubio Chriſti Patrem eſſe, non Deum, probatur 542. & ſeq. an Sp S. à conceptione Chriſti in eo permanſerit 543. & ſeq. non eſſe Deum ſummum II. 303. a. III. 37 b.
Stella Magis viſa Matth. 2. 1, 2, an fuerit Cometa & quid fuerit 107, 108 ... Ubinam primum apparuerit 108, 109. & quando 109. & ſeq. quomodo Magi ex ea cognoverint Judæorum Regem eſſe natum 111, 112, 113. Cur per eam Deus Chriſti nativitatem ſignificare voluerit 112. ſeq. quomodo Magis viam & domum in qua Chriſtus erat commonſtraverit 121 ... an eos ſemper duxerit 10 b. 121. de ſtella quæ anno 1604. apparuit 138. ſeq. quid ea ex mente Kepleri & authoris portenderit 139. 140
Stoici quid ſenſerint II. 109 b.
Subſtantivum pro pronomine 574 a.
Ex antiquiſſimo Chriſtianorum *Symbolo* probatur nec Chriſtum, nec Spiritum Sanctum eſſe Deum altiſſimum II. 304. a. Symbolum quod Athanaſii eſſe dicitur, ipſius non eſſe probatur & refutatur II. 307 b. & ſeq.
Synagoga magna quale judicium apud Judæos fuerit 238, 239, 273 a.
Synedrii origo, authoritas, officia &c. 235. & ſeq.

T.

TEmpli deſtructionis Prophetiam quomodo Judæi ſuis manibus impleverint 378. quomodo 46 annis ædificatum eſſe Judæi aſſerant 741 b.
Tenebræ pro impietate 753. b. tenebræ exteriores, quid ſignificent Matth. 8. 12.
Tenebreſcere, pro illuceſcere Job. 11. 17. quid Jer. 13. 16.
Tentare Deum, quid ſit Matth. 4. 7. 187, 188
Tentatio Chriſti, à Diabolo inſtituta Matt 4. 3 &c. qualis fuerit & in quem finem 182. & ſeq. validiſſimum argumentum eſſe Chriſtum non eſſe Deum altiſſimum oſtenditur 197, 198. in tentationem inducere, quid ſit Matth. 6. 13. 248
Tentationes pro afflictionibus 673. a. II. 181. a. quem in finem à Deo & Chriſto, & in quem Diabolo adhibeantur 792 a.
Teſtamentum ibid. ejus partes 11. quid 2. quomodo ejus teſtimonia citentur 62, 63, 64, 65
Teſtimonium pro argumento, quo quis convinci poſſit Matth. 8. 4. 258
Teſtimonia V. Fœderis quomodo ab Euangeliſtis citentur 62, 63, 64, 65
Tetracha quid ſit vide Matth. 14. 1.
Traditiones Judæorum Matth. 15 2, 3. quales & quænam 307
Trinitatis dogma an ex baptiſmo in nomine Patris, Filii & Spiritus Sancti poſſit evinci 449. rectæ rationi repugnare 534. intelligentiæ Sacrarum Literarum valde obeſſe II. 296. & ſeq. ejus abſurditas demonſtratur 306. & ſeq. Solo S. Literarum de eo ſilentio refutari 308. b. an ſit myſterium 309 b.

V.

DE Ubiquitate corporis Chriſti III. 35 b.
Verbum ſive Filius Dei, quare ita dicatur Joh. 1. 1. 706. & ea de re commentum Veterum Patrum ibid.
Veſtis Johannis Baptiſtæ qualis fuerit 149. veſtis nuptialis quæ 22. 11. 35
Videre pro particeps fieri 746 b.
Vita pro vita æterna 717 b.
Vita æterna in Moſis Lege non eſt promiſſa 5. & quare ibid. ab ejus tamen ſpe Veteres non penitus fuerunt excluſi 6. eam quomodo Chriſtus in lucem produxiſſe dicatur 2 Tim. 1. 10, cum tamen alii ante ipſum illam crediderint 234
Unguentum Nardi Piſticæ quale fuerit 492
De hypoſtatica & perſonali *Unione* duarum naturarum in Chriſto III. 31 a.
Vocari pro eſſe Matth. 5. 9. 204
Vocati pro iis qui vocationi obediunt 359. pro ſimpliciter vocatis ibid.
Voluntatem Dei interdum hominis voluntas impedit 376, 377. voluntas tribuitur vento Joh. 3. 8.
Ut, pro & vel *ſic* Matth. 1. 22. 61, 62
Uxorem dimittere quatenus alicui fuerit licitum 221. &

221. & ſeq. & an etiamnum ſit licitum, & ob quas cauſas 222, 223, 224. an uxori ob ullam cauſam liceat à viro divortium facere 224

Z.

Zacharias Pater Joannis Baptiſtæ, an fuerit Pontifex maximus 522. a. ejus preces, quales fuerint, & quid à Deo petierit 525. a. ſurdus & mutus factus eſt ob incredulitatem 527 a.

Zelus vox varia ſignificat & quænam 740 a.

Zorobabel Salathielis filius quomodo à Matthæo vocetur, cum tamen Pedajæ filium ipſum Scriptura appellet 1 Par. 3. 17. p. 34, 35

Index Locorum Sacræ Scripturæ, in hoc opere explicatorum.

Geneſis

Cap.	verſ.	pag.
I.	26.	III. 1 a.
XXVI.	31.	216.
XLIX.	10.	136.

Exodus

IV.	2, 13, 14.	
XXII.	28.	II 43 b.

Numeri

XXIV.	17.	111.

Deuteronomium

XXIV.	1.	221.

1 Regum

VIII.	27.	247 b.

2 Regum

I.	2 & ſeq.	274 b.
VIII.	25.	28.

2 Chronic.

XXII.	3.	28.

Pſalmi

LXXII.	10.	101.
XCII.	1.	187.
CVIII.	10.	159.
CX.	1.	369.
CXXXIX.	7, 8.	247 b.

Eſaias

VI.	9.	269. a, b.
VII.	14.	51 & ſeq.
IX.	1, 2.	192, 193.
XI.	1.	133.
	6.	276 b.
XLII.	1.	286 b.
LIII.	4.	260 a.
LX.	3.	101.

Jeremias

XXXI.	15.	129.

Daniel

IX.	24 &c.	71 & ſeq.

Hoſeas

VI.	6.	264 b. 265 a.
XI.	1.	125.

Micha

Cap.	verſ.	pag.
V.	2.	117, 118, 119.

Zacharias

I.	12.	73.
XI.	13.	428 a.

Matthæus

I.	22.	61, 62.
V.	38, 39.	II. 270 a.
	43 d.	II. 285 b.
XIX.	2.	II. 260 b.
XX.	25.	II. 259 b.

Lucas

XXII.	25 d.	II. 263 a.

Johannes

XVII.	3.	III. 41 & ſeq.

Acta Apoſtolorum

XXIII.	18.	244 a.

Ad Romanos

XVI.	17.	300 a.

1 ad Corinth.

I.	30.	48.
XI.	19.	327 a.
XIII.	1.	206.
XVI.	22.	II. 287 b.

Ad Galatas

I.	8.	II. 287 b.
	16.	314.

1 ad Timoth.

II.	1, 2, 3	II. 294 a.

Ad Hebræos

I.	9.	19.
XII.	24.	219.

1 Petr.

II.	13.	295 b.

2 Petri

I.	20, 21.	51.

ERRATA.

ERRATA.

Pag.	*linea*	*error*	*correctio.*
224. *a.*	17 à fine	matris	aviæ
b.	8	illuſtratus	illuſtraturus
	40	lopo	loco
229. *b.*	28	facta 2 Reg. 25. 21.	facta 2 Reg. 18. 9, 10, 11, altera Judæorum per Regem Babyloniæ.
	7, 8 à fine	*bimeram*	*bimeramen*
		bimerum	*bimeramen*
232. *b.*	31	nonnulli exiſtumant	exiſtumant
253. *a.*	8 à fine	verba	verbo
258. *b.*	35	explicatus	explicatius
259. *a.*	24 à fine	*Idumaam*	*Idumaum*
263. *a.*	12 à fine	commiſſent	commiſiſſent
266. *a.*	26 à fine	Naamanis	de Naamanis
	15 à fine	virtutem potuerit	virtutem
284. *a.*	27	ſolem	ſolent
290. *b.*	23 à fine	ſenſuri	ſenſui
293. *a.*	5 á fine	literatio	liberatio
240. *b.*	28	minus	munus
263. *b.*	22	incertis	in certis
282. *b.*	25	ἐγεγένετο	ἐγένετο
285. *a.*	29	miſericordio patior	miſericordis potior
292. *a.*	5	poteſtatis	poteſtis
312. *b.*	27	ullum	nullum
330. *b.*	28	tire	tire
378. *a.*	23	Judá	Judæi
399. *b.*	5 à fine	impii non	impiis
427. *a.*	28	denoviſſe	devoviſſe
428. *a.*	24	augebatur	angebatur
464. *a.*	28	feceſſiſſe	feceſſiſſe
497. *b.*	32	inefragabilibus	irrefragabilibus
600. *a.*	5 à fine	in ſtatim	ut ſtatim
618. *a.*	22 à fine	ἐπισυναχθῆναι τῶ	ἐπισυναχθησομένων
621. *a.*	29	multabunt	mutabunt
636. *b.*	35	optificium	opificium
724. *a.*	28	lucem	per lucem.

Reliqua benevolus Lector per ſe facile corriget.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

F39.